

PATROLOGIÆ

CURSUS COMPLETUS,

SEU

BIBLIOTHECA UNIVERSALIS, INTEGRÆ, UNIFORMIS, COMMODA, OECONOMICA
OMNIUM SS. PATRUM, DOCTORUM, SCRIPTORUMQUE ECCLESIASTICORUM,

SIVE LATINORUM, SIVE GRÆCORUM,

QUI AB ÆVO APOSTOLICO AD ÆTATEM INNOCENTII III (ANN. 1216) PRO LATINIS
ET AD PHOTII TEMPORA (ANN. 863) PRO GRÆCIS FLORUERUNT :

RECUSIO CHRONOLOGICA

OMNIUM QUÆ EXISTERE MONUMENTORUM CATHOLICÆ TRADITIONIS PER DUODECIM PRIORA
ECCLESIE SÆCULA ET AMPLIUS,

JUXTA EDITIONES ACCURATISSIMAS, INTER SE CUMQUE NONNULLIS CODICIBUS MANUSCRIPTIS COLLATAS,
PERQUAM DILIGENTER CASTIGATA ;

DISSERTATIONIBUS, COMMENTARIIS, VARIISQUE LECTIONIBUS CONTINENTER ILLUSTRATA ;

OMNIBUS OPERIBUS POST AMPLISSIMAS EDITIONES QUÆ TRIBUS NOVISSIMIS SÆCULIS DEBENTUR ABSOLUTAS
DETECTIS AUCTA ;

INDICIBUS PARTICULARIBUS ANALYTICIS, SINGULOS SIVE TOMOS SIVE AUCTORES ALICUIUS MOMENTI
SUBSEQUENTIBUS, DONATA ;

CAPITULIS INTRA IPSUM TEXTUM RITE DISPOSITIS, NECNON ET TITULIS SINGULARUM PAGINARUM MARGINEM SUPERIOREM
DISTINGUENTIBUS SUBJECTAMQUE MATERIAM SIGNIFICANTIBUS, ADORNATA ;

OPERIBUS CUM DUBIIS, TUM APOCRYPHIS, ALIQUA VERO AUCTORITATE IN ORDINE AD TRADITIONEM
ECCLESIASTICAM POLLENTIBUS, AMPLIFICATA ;

DOCENTIS ET AMPLIUS INDICIBUS LOCUPLETATA ; SED PRÆSERTIM DUOBUS IMMENSIS ET GENERALIBUS, ALTERO
SCILICET RERUM, QUO CONSULTO, QUIDQUID NON SOLUM TALIS TALISVE PATER, VERUM ETIAM UNUSQUISQUE

PATRUM, ARSQUE ULLA EXCEPTIONE, IN QUODLIBET THEMA SCRIPSERIT, UNO INTUITU CONSPICIATUR ;

ALTERO SCRIPTURÆ SACRÆ, EX QUO LECTORI COMPERIRE SIT OBIVIUM QUINAM PATRES ET

IN QUIBUS OPERUM SUORUM LOCIS SINGULOS SINGULORUM LIBRORUM SCRIPTURÆ VERSUS,

A PRIMO GENESEOS USQUE AD NOVISSIMUM APOCALYPSIS, COMMENTATI SINT.

EDITIO ACCURATISSIMA, CÆTERISQUE OMNIBUS FACILE ANTEPONENDA, SI PERPENDANTUR CHARACTERUM NITIDITAS,

CHARTÆ QUALITAS, INTEGRITAS TEXTUS, PERFECTIO CORRECTIONIS, OPERUM RECUSORUM TUM VARIETAS

TUM NUMERUS, FORMA VOLUMINUM PERQUAM COMMODA SIBIQUE IN TOTO PATROLOGIÆ DECURSU CONSTANTER

SIMILIS, PRETII EXIGUITAS, PRÆSERTIMQUE ISTA COLLECTIO, UNA, METHODICA ET CHRONOLOGICA,

SEXCENTORUM FRAGMENTORUM OPUSCULORUMQUE HACTENUS HIC ILLIC SPARSORUM,

PRIMUM AUTEM IN NOSTRA BIBLIOTHECA, EX OPERIBUS ET MSS. AD OMNES ÆTATES,

LOCOS, LINGUAS FORMASQUE PERTINENTIBUS, COADUNATORUM.

SERIES GRÆCA

IN QUÆ PRODEUNT PATRES, DOCTORES SCRIPTORESQUE ECCLESIE GRÆCÆ
A S. BARNABA AD PHOTIUM,

ACCURANTE J.-P. MIGNE,

Bibliothecæ Cleri universæ,

SIVE

CURSUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE.

PATROLOGIA, AD INSTAR IPSIUS ECCLESIE, IN DUAS PARTES DIVIDITUR, ALIA NEMPE LATINA, ALIA GRÆCO-LATINA ; LATINA, IAM INTEGRE EXARATA, VIGINTI ET DUCENTIS VOLUMINIBUS MOLE SUA STAT, CENTUMQUE ET VILLE FRANCIS VENIT. GRÆCA DUPLEX EDITIONE TYPIS MANDATA EST. PRIOR GRÆCUM TEXTUM CUM VERSIONE LATINA LATERALIS COMPLECTITUR, ET FORSAN CENTUM VOLUMINUM EXCEEDIT NUMERUM. POSTERIOR AUTEM VERSIONEM LATINAM TANTUM EXHIBET IDEOQUE INTRA QUINQUAGINTA CIRCITER VOLUMINA RETINEBITUR. UNUMQUODQUE VOLUMEN GRÆCO-LATINUM OCTO, UNUMQUODQUE NERE LATINUM QUINQUE VOLUMINUM SOLUMMODO EMITUR : UTROBIQUE VERO, UT PRETII HUIUS BENEFICIO FRUATUR EMPTOR, COLLECTIONEM INTEGRAM SIVE GRÆCAM SIVE LATINAM COMPARET NECESSE ERIT ; SECUS ENIM, CUJUSQUE VOLUMINIS AMPLITUDINEM NECNON ET DIFFICULTATES VARIA PRETIA ÆQUABUNT.

PATROLOGIÆ GRÆCÆ TOMUS XXIX.

S. RASILIUS CÆSARIENSIS EPISCOPUS.

EXCUBEATUR ET VENIT APUD J.-P. MIGNE EDITOREM,
IN VIA DICTA D'AMBOISE, PROPE PORTAM LUTETIÆ PARISIORUM VULGO D'ENFER NOMINATAM
SEU PETIT-MONTROUGE.

1857

NON-CIRCULATING

BR
G0
.M3
1857
V. 23
Copy 1

SÆCULUM IV.

ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ

ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ,

ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ ΚΑΠΠΑΔΟΚΙΑΣ,

ΤΑ ΕΥΡΙΣΚΟΜΕΝΑ ΠΑΝΤΑ.

S. P. N. BASILII,

CÆSARÆ CAPPADOCIÆ ARCHIEPISCOPI,

OPERA OMNIA QUÆ EXSTANT,

VEL QUÆ SUB EJUS NOMINE CIRCUMFERUNTUR,

AD MSS. CODICES GALLICANOS, VATICANOS, FLORENTINOS ET ANGLICOS, NECNON AD ANTIQUIORES
EDITIONES CASTIGATA, MULTIS AUCTA : NOVA INTERPRETATIONE,
CRITICIS PRÆFATIONIBUS, NOTIS, VARIIS LECTIONIBUS ILLUSTRATA, NOVA SANCTI
DOCTORIS VITA ET COPIOSISSIMIS INDICIBUS LOCUPLETATA,

OPERA ET STUDIO

Monachorum ordinis sancti Benedicti e congregatione S. Mauri.

ACCURANTE ET RECOGNOSCENTE J.-P. MIGNE,

BIBLIOTHECÆ CLERI UNIVERSÆ,

SIVE

CURSUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE.

TOMUS PRIMUS.

VENIUNT QUATUOR VOLUMINA 48 FRANCIS GALLICIS.

—
EXCUDEBATUR ET VENIT APUD J.-P. MIGNE EDITOREM,
IN VIA DICTA D'AMBOISE, PROPE PORTAM LUTETIÆ PARISIORUM VULGO D'ENFER NOMINATAM,
SEU PETIT-MONTROUË.

—
1857

ELENCHUS

AUCTORUM ET OPERUM QUÆ IN HOC TOMO XXIX CONTINENTUR.

S. BASILIUS CÆSARIENSIS EPISCOPUS.

Homilias in Hexaemeron.

col. 2

— in Psalmos.

207

Contra Eunomium libri quinque.

468

Ex typis MIGNÉ, Pet. i-Montrouge.

IN TOMOS 29, 30, 31, 32,

PATROLOGIÆ GRÆCÆ

AD EDITIONEM OPERUM

SANCTI BASILII MAGNI

INTRODUCTIO

auctore Joanne Gribomont, monacho Claravallensi,
Abbatiae S. Hieronymi de Urbe Priore.

I. Vita et Opera.

S. Basilius, christiana et nobili familia ante annum 330 in Cappadocia natus, litterarum studiis elucebat, cum circa annum 357 conversationem ita sibi humilem et evangelicam elegit, ut anno 370 episcopus Caesareae Cappadociae renuntiari mereretur; quo nemo antea umquam magis eruditionem mundi, labores asceticos et animum sacerdotalem in Ecclesia coniunxerat. Obiit anno 379, die prima januarii. Plebem multis erudivit homiliis, quae hodie in exegeticas (P.G. 29) et morales (P.G. 31) distribuuntur; contra Arianos duo scripsit opuscula, i.e. libros tres adversus Eunomium (P.G. 29) et libellum de Spiritu Sancto (P.G. 32); operibus asceticis (P.G. 31) turbulentum monachorum zelum ad Evangelii praecepta disciplinamque Ecclesiae composuit; epistolas tandem plus quam trecentas misit, quibus in ecclesiarum et rerum varietatibus sapientia eius et doctrina relucent. Diversa alia efferuntur (praesertim P.G. 30), quae tamen dubiae sunt auctoritatis.

De his omnibus conspectum habebis in sequenti tabula, addito, in quantum fieri potest, anno compositionis, et signatis asterico his quae spuria vel dubia reputantur. Ordo est P.G. 29-32.

P.G. 29.

1. Homiliae IX in Hexaemeron
2. Homiliae XIV in Psalmos
3. Contra Eunomium libri tres
(" " libri 4-5 sunt Didymi Alexandrini)
4. De Spiritu (*)

circa 378

1-3 circa 363

P.G. 30.

1. Oratio I de Hominis structura*
2. Oratio II de Hominis structura*
3. Oratio de Paradiso*
- [4. Homilia in partem I^m psalmi XIV]
5. Homilia in psalmum XXVIII*
6. Homilia in psalmum XXXVII*
7. Homilia in psalmum CXV*
8. Homilia in psalmum CXXXII*
9. Commentarius in Isaiam prophetam (c. 1-16)(*)
10. Liber de virginitate* (Basilii Ancyrensis?)

11. Sermo de contubernalibus*
12. Argumenta contra Arianos*
13. Expositio de sancta et orthodoxa fide*
14. Liber Eunomii apologeticus
15. Eustathii Metaphrasis in Hexaameron Basilii

circa 362.
circa 400

P.G. 31.

1. Homiliae et sermones
2. Sermones ascetici*
3. Moralia
4. Regulae fusius et brevius tractatae
5. Constitutiones monasticae*

circa 360
364/post370?

Appendix :

7. Homiliae quaedam dubiae*
8. De baptismo libri duo*
9. Liturgiae copticae S. Basilii*
10. Orationes sive exorcismi*
11. Sermo de sacerdotum instructione*
12. Tractatus de consolatione in adversis*
- [13. De laude solitariae vitae]*
- [14. Admonitio ad filium spiritualem]*
15. Homiliae [tres] ex editione Chr. Frid. Matthaei *
16. Homiliae quas transtulit Rufinus de graeco in latinum

circa 400

P.G. 32.

1. Liber de Spiritu sancto
2. Epistolae 1-366

375

Appendix :

3. Simeonis Logothetae sermones 24 de moribus excerpti ex operibus Basilii

II. Codices graeci (1).

Scribas allexit Basilii venerandum nomen, quod ideo saepissime in codicum catalogis legitur. Homiliae corpus aliquod dispositum constituunt, praeter orationes novem in Hexaameron quae per se scriptae traduntur; illarum 169 (2), harum 115 (3) recensentur exemplaria, sed et corporis ascetici 73 (4), collectionis epistolarum 36 (5), tractatus de Spiritu Sancto 29 (6), librorum adversus Eunomium 27 (7), nec numerari quidem possunt opuscula disiuncta, in hominibus liturgicis (8) vel alibi in voluminibus miscellaneis recepta.

1. Quae passim nominanda erunt modo breviori notantur: AMAND, *Éditions* = David AMAND (nunc E. AMAND DE MENDIETA), *Essai d'une histoire critique des éditions générales grecques et gréco-latines de S. Basile de Césarée*, in *Revue Benedictine*, LII, 1940, 141-161; LIII, 1941, 119-151; LIV, 1942, 124-144; LVI, 1945-1946, 126-173. GRIBOMONT, *Ascétiques* = J. GRIBOMONT, *Histoire du texte des Ascétiques de S. Basile* (Bibliothèque du Muséon, 32), Lovanii, 1953. RUDBERG, *Tradition manuscrite* = St. Y. RUDBERG, *Études sur la tradition manuscrite de saint Basile*, Upsalae, 1953.

2. Enumerantur a RUDBERG, *Tradition manuscrite*, p. 53-120.

3. Hunc numerum humanissime mihi communicavit E. AMAND DE MENDIETA, cf. infra n. 6, p. 10, § 1.

4. Enumerantur a GRIBOMONT, *Ascétiques*; quaedam etiam vide in RUDBERG, *Tradition manuscrite*, p. 122-134.

5. Enumerantur a RUDBERG, *Tradition manuscrite*, p. 22-48.

6. Enumerantur a D. AMAND, *Les Ascétiques de saint Basile. Exposé des problèmes d'authenticité* (Mémoire dactylographié), Lovanii, 1938; addidi codicem Vatic. gr. 408.

7. Enumerantur ibidem ab eodem D. AMAND; addidi codices Vatic. gr. 408 et 424.

8. Cf. A. Ehrhard, *Ueberlieferung und Bestand der hagiographischen und homiletischen Literatur der griech. Kirche, I-III* (Texte und Untersuchungen, 50-52), Berolini, 1937-1952, passim.

III. Versiones orientales.

Huic traditioni directae connumerare oportet antiquas versiones, quae plerumque testes formae textus haud spernendae solent fieri. Syrorum (1), araborum (2) vel georgianorum (3) litteras eruditi viri qui descriperunt, Basilii opera translata non praeterierunt; eiusdem operum codices armenos praeterea W. Driessen iam enumeravit (4); fere solae ergo recognoscendae coptorum bibliothecae (5) remanent. Hae tamen versiones orientales maxima ex parte (6) adhuc ineditae latent.

IV. Versiones latinae (7).

Basilio vix defuncto Rufinus Aproniano homilias octo (8), Ursacio monachorum Instituta (9) dedicabat, dum Eustathius quidam commentaria in Hexaameron latine reddebat (10); quorum versionum 12, 60 et 30 codices supersunt manuscripti. Insuper quinque aliae homiliae tunc ab aliis versae sunt, quorum nomina non memorantur (11). Multo post autem dux quidam factionis Spiritualium (quos vocant), frater Angelus de Clareno, iram fugiens Bonifacii Papae VIII, in Graecorum monasteriis integrum corpus asceticum in defensionem et apologiam S. Francisci Regulae latine transtulit (12).

V. Versiones latinae recentiores.

Statim a refulgentibus in Italia litteris graecis virorum eruditorum illustriores Basilium prae se tulerunt. Anno circiter 1420 librum (spurium) *De Virginitate* Ambrosius Camaldulensis iam vertit (13). Animos tamen in primis tenuerunt intentos theologica opera, occasione concilii Florentini, cuius ipsis initiis libros *Adversus Eunomium* et *De Spiritu Sancto* Andreas Rhodensis episcopus, graecus quidem natione, ordinis tamen fratrum praedicatorum, ad vindicandam Spiritus Sancti ab utroque processionem invocaverat, codices varios ad veriores lectiones statuendas conquirens (14). Optimos tunc codices sibi Bessario comparavit, qui hodie Venetiis inter pretiosissimos S. Marci Bibliothecae asservantur. Homiliam *In sanctam Christi generationem* idem Bessario ipse vertit (15), librosque *Adversus Eunomium* et *De Spiritu Sancto* Georgio Trapezuntino interprete (1443-1447) Eugenio Papae IV dedicavit (16). Opuscula autem duo rhetorica, epistola nempe ad Gregorium Nazianzenum *De laudibus vitae philosophicae* (17) et *Tractatus ad iuvenes de legendis libris gentilium*, cum ad hoc spectassent ut conversationem virtutesque monachorum generosissimis quibusque Graecorum votis respondere ostenderent, permutata ratione ad comprobandum Christianorum pro litteris studium mirabiliter se prae-

1. Cf. A. BAUMSTARK, *Geschichte der syrischen Literatur*, Bonnæ, 1922, ad indicem.

2. Cf. G. GRAF, *Geschichte der christlichen arabischen Literatur*, I-II (Studi e Testi, 118 et 133), Vaticani, 1944-1947, ad indices et ad indicem generalem (t. V, Register, 1953).

3. Cf. M. TARCHNISVILI, *Geschichte der kirchlichen georgischen Literatur* (Studi e Testi, 185), Vaticani, 1955, ad indicem.

4. W. DRIESSEN, *Les recueils manuscrits arméniens de saint Basile*, in *Le Muséon*, LXVI, 1953, p. 65-95.

5. Cf. autem W. KAMMERER, *A Coptic Bibliography*, loco dicto Ann Arbor, 1950, p. 60, et L. Th. LEFORT, *Les Constitutions ascétiques de S. Basile*, in *Le Muséon*, LXIX, 1956, p. 5-10.

6. G. GRAF, loco laudato (n. 2) enumerat quasdam editiones arabas; armenice editae sunt homiliae in Hexaameron, Venetiis, 1830.

7. De antiquis versionibus latinis in genere, cf. A. SIEGMUND, *Die Ueberlieferung der griechischen christlichen Literatur in der lateinischen Kirche bis zum XII. Jahrhundert* (Abh. der Bayer. Benedikt. Akademie, V), München-Pasing, 1949, ad indicem. Cfr etiam B. ALTANER, *Beiträge zur Geschichte der allateinischen Uebersetzungen von Väterschrift*, in *Histor. Jahrb.*, LXI, 1941, 208-226.

8. Textus in P. G. 31, 1723-1794. Cf. M. HUGLO, *Les anciennes versions latines des homélies de saint Basile*, in *Revue Bénédictine*, LXIV, 1954, p. 129-132.

9. Cf. GRIBOMONT, *Ascétiques*, p. 95-107.

10. E. AMAND DE MENDIETA - St. Y. RUDBERG, *Eustathius, Ancienne version latine des neuf homélies sur l'Hexaéméron de Basile de Césarée* (Texte und Untersuchungen, 66), Berolini, 1958.

11. Cf. M. HUGLO, opus laudatum (n. 8 supra).

12. Cf. GRIBOMONT, *Ascétiques*, p. 91-94; adde codicem Matrit. Noviciado de la Universidad 97 (saec. XIV).

13. Cf. AMAND, *Editions*, LIII, p. 124, n. 2. Haec translatio Venetiis, A.D. 1530, edita est, postea in magna editione latina W. Musculi (Basileae 1540) inserta, dein a G. Tilmanno in 1547 correctae. Praefatio Ambrosii in E. MARTÈNE, *Veterum monumentorum collectio*, III, Parisiis, 1724, invenitur p. 700-701.

14. Cf. C. HEFELE - H. LECLERCQ, *Histoire des Conciles*, VII, 2, Parisiis, 1916, p. 978, 980, 989-992.

15. Textum latinum Thomae Parentucelli, qui postea Nicolaus Papa V electus est, dedicavit; cf. L. MOHLER, *Aus Bessarions Gelehrtenkreis* (Quellen und Forschungen aus dem Gebiete der Geschichte, XXIV), Paderbornae, 1942, p. 452-453.

16. Cf. L. MOHLER, l.l., p. 450-452 et 593-594. Codex ubi Basilii libri inventi sunt est nunc, ut videtur, Venetianus S. Marci 58 (saec. X).

17. Nunc Basilii epistola 2.

stabant. Epistolam igitur illam Fr. Philephus (1398-1481) (*), tractatum vero L. Bruni (1370-1444) (**) latine vertit. Homilias tandem *In Hexaemeron*, novi cuiusdam Timaei instar, J. Argyropulus (1410-1486 circa) (***) item reddidit.

VI. Editiones singulares.

Primo typis data sunt quae supra memoravimus opera latina, et inter quidem incunabula usque vices *Tractatus ad iuvenes* (*), bisque epistola ad Gregorium (**). Graece tandem, Venetiis apud Aldum Manutium A.D. 1499, prodiit Marco Musuro colligente anthologia quaedam antiquarum epistolarum, inter quas 44 Basilio ascribebantur (***). Haganoensi postea 61 epistolas Basillii, una cum Gregorii Nazianzeni epistolis, V. Obsopaeus A.D. 1528 edidit (****). Venetiis iterum, praecipue tamen ad usum animarum piarum, regulam Basillii a Rufino translata, simul ac regulas Benedicti, Augustini et Francisci J. Fr. Brixianus anno 1500 dedit (*****); qui liber rursus typis mandatus est Rotomagi (1510) et Parisiis (1514). Latine item Romae (1515) edidit R. Maffeus Volaterranus, Georgii Trapezuntini discipulus, homilias 16 in Psalmos, homilias morales 20, *Tractatum ad iuvenes*, necnon et quaedam fragmenta ascetica, omnia tamen liberius translata (*****), alteroque volumine homilias *In Hexaemeron* adiunxit in versione argyropolutana. Haec eadem iterum Parisiis (1520) typis mandavit J. Faber Stabulensis, additis libris adversus Eunomium et de Spiritu Sancto versis a Georgio Trapezuntino, necnon et regula desumpta de Brixiano. Haec copiosa opera latina prodierunt etiam A.D. 1523 Parisiis, sed et Coloniae Agrippinae annis 1523 et 1531. Romae interea A.D. 1517 graece *Tractatus ad iuvenes de legendis libris gentilium* (*****) quibusdam operibus moralibus et paedagogicis Cebetis et Plutarchi coniunctus est.

VII. Editiones generales.

Basileae tandem, anno 1532, editionem principem graecam curavit, sumptibus H. Frobenii, D. Erasmus (****), qui ad reformandam et renovandam sacram doctrinam Patres quidem latinos Hieronymum, Cyprianum, Ambrosium, Hilarium Augustinumque typis mandaverat, Basiliam autem, unum ex Graecis, iam senex sibi delegit, Frobenium suum laudibus prosequens quod primus inter Germanos graecum auctorem antea non evulgatum excudere ausus esset; graece tantum corpus homiliarum quasi integrum praebuit ex optimo exemplari, additis homiliis *In Hexaemeron*, tractatu *De Spiritu Sancto* cunctisque epistolis iam antea a Musuro Obsopaeoque vulgatis. Eodem anno eodemque loco seorsum latine vertit idem Erasmus librum *De Spiritu Sancto*.

1. Cf. V. Rossi, *Filolefo*, in *Enciclopedia Italiana*, XV, Mediolani, 1932, p. 281.

2. Cf. A. DE MEYER, *Brunt*, in *Dictionnaire d'histoire et de Géographie Ecclésiastiques*, X, Parisiis, 1938, col. 944-946.

3. Cf. J. DEDIEU, *Argyropoulos*, in eodem *Dictionnaire*, IV, Parisiis, 1930, col. 91-93.

4. Primo Venetiis, 1470; dein Parmae, Budae, Mediolani, Norimbergae, Ulmae, Moguntiae, Lipsiae, Burgi (Hisp.), Salmanticae, Pamplone; quorum omnium editionum tituli diligentissime annotantur in *Gesamtkatalog der Wiegendrucke*, III, Lipsiae, 1928, sub numeris 3700-3718; in Bibliotheca Vaticana porro inveni alias editiones, Romae (circa 1476) et Florentiae (circa 1495), quae in isto catalogo non reperiuntur; adde editionem Bononiensem anni 1497, a catalogo sub nomine Censorini datam, quia libellus diversos auctores continet, inter quos et Basillii homilia de invidia a N. Perotto translata. Nihil de editionibus post annum 1500 dico.

5. Editio princeps, Venetiis, 1471; ibidem iterum typis data est inter 1498 et 1500, una cum Censorino, Cebete, Plutarcho, et Basillii homilia de invidia a N. Perotto translata, de qua notam praecedentem vide. Postea iterum dabitur Mediolani circa 1503 et 1504, et Parisiis 1510. Alia translatio a viro clarissimo G. Budaeco scripta publici iuris fiet Parisiis anno 1505

(et 1551), sed et Romae anno 1510.

6. Cf. RUDBERG, *Tradition manuscrite*, p. 48.

7. Cf. RUDBERG, *Tradition manuscrite*, p. 50. Liber typis datus est in loco nunc dicto Grossenhain, non Hagenau, ut interdum dicitur.

8. Cf. GRIBOMONT, *Ascétiques*, p. 100, ubi de ulterioribus editionibus huius regulae dicitur.

9. Cf. AMAND, *Éditions*, LIII, p. 123, n. 1. En descriptio istius rarissimae editionis: Gregorii Nazianzeni in laudem Basillii (i.e. oratio 43). Basillii homiliae in Psalmos 1, 7, 14, 14 (2°), 28 (una homilia tantum), 29, 32, 33, 37, 44, 45, 48, 59, 61, 114, 115. Homiliae morales (in numeratione Maurinorum) 6, 7, 8, 1, 2, 14, 11, 10, 3, 9, 4, 5, 15, 16, 12, 27, 26, 22, 19, 18, 13. Deinde fragmenta ascetica confusa, ex libris de Baptismo, Constitutionibus asceticis, oratione ascetica, et epistolis 42, 2 et 45.

10. Ceterum de antiquis editionibus operum Basillii fuse loquitur J. A. FABRICIUS, *Bibliotheca Graeca*, vide P.G. 29, CCXLI-CCLXXV; vide etiam *Catalogue général des livres imprimés de la Bibliothèque Nationale*, VIII, Parisiis, 1901; *General Catalogue of Printed Books in the British Museum*, XI, Londini, 1935; et praesertim *Deutscher Gesamtkatalog*, XII, Berolini, 1938.

11. Cf. AMAND, *Éditions*, LII, p. 142-148 et St. Y. RUDBERG, in *Eranos*, LVIII, 1960, p. 20-28.

Corpus asceticum, quod adhuc desiderabatur, paulo post (1535) Venetiis ediderunt R. Polus anglus nonnullique amici de reformatione ecclesiastica solliciti (1), una cum libris tribus *Adversus Eunomium* et tractatu apocrypho *De virginitate*. Quae omnia Basileae (1551) J. Cornarius editioni erasmianae coniunxit (2), de suo addens tantummodo homiliam *Adversus eos qui calumniantur*, duosque ultimos et spurios libros *Adversus Eunomium*. Mox prodierunt novae latinae interpretationes (3), et tres quidem in uno anno 1540 : dum enim Lugduni A. Fumanus opera tantum ascetica includebat (4), et Basileae anteriores versiones W. Musculus retractabat (5), ibidem quem supra memoravimus J. Cornarius ab ovo opus instauravit (6) ; Parisiis denique, anno 1547, G. Tillmannus carthusiensis iterum emendavit priscas translationes (7). Ex tantis laboribus sumptibusque tam brevi temporis spatio patratis perspicuum est quanto in honore haberetur quantumque attulerit emolumentum optimae religionis reformationi basilianum opus.

Aetate sequenti relaxatio quaedam intercessit, in qua tantum G. Morel, anno 1556, sermones aliquot morales edidit saeculo decimo a Symeone Metaphraste ex operibus genuinis compilatos (8), dum B. Vulcanius (9) et D. Hoeschel (10) inseruerunt quattuor quisque Basiliensis epistolae in editionibus quas curaverunt Iuliani apostatae vel Phrynici.

Anno 1618 Parisiis F. Morel (11), cui epistolae 200 adhuc ineditae, seu optimam partem epistolarum Basiliensis, simul ac textum graecum commentarii (pseudo-basiliani) in Isaiam ac varias diversorum codicum lectiones communicaverat vir anglicanus R. Montacutius, novam editionem generalem excussit ; eidem Fronton du Duc S. J. notas eruditas variasque lectiones edendas item curavit, primaque vice versionem latinam, et quidem Tillmanni, originalibus adiunxit. Quae omnia iterum immutata anno 1638 Parisiis edita sunt. Congesta materialia a Fr. Combefis O.P. viro erudito, ante tempus tamen vita functo, libellos duos constituerunt (Parisiis 1679), quibus titulus : *Basilius magnus ex integro recensitus* (12). Paulo post J. B. Cotelier epistolae aliquas reperit, quas in suis *Ecclesiae graecae monumentis* (1681) (13) recepit.

VIII. Editio maurina.

Monachis congregationis S. Mauri O.S.B., qui iam Athanasii, Irenaei, Cyrilli Hierosolymitani et Ioannis Chrysostomi libros mirifice prodixerant, onus relinquebatur ad multorum codicum fidem S.P.N. Basiliensis opera omnia graeco-latina praebendi (14), quae quidem opera usque ad hodiernum diem ab omnibus viris eruditissimis, in exemplaribus a L. de Sinner (1839) vel J.P. Migne (1857, 1886) paratis (15), leguntur. Onus suscipiens in primis J. Garnier viginti integros annos Basilio dedicavit, adiuvantibus et Fr. Faverolles et Pr. Maran, qui tandem post sociorum mortem (1725, 1724) opus perfecit (1721, 1722, 1730). Uno tantum codici confidere iam non satis ducens, firmiora posuit firmamenta ille Garnier, etsi parisiensis codice adhibere praecipue contentus fuit. In diiudicandis operibus genuinis acerrimus, acerbis etiam agere non timuit, unde et nonnulla ab ipso reiecta critici recentiores Basilio restituerunt ; tunc vero temporis in primis oportebat opera sincerissima discernere, quorum ope de ceterorum authenticitate disputaretur. Textum prudenter constituit, modo empirico, electa videlicet lectione probabiliori, non satis diffusis Parisiensibus editoribus (anni 1618). In lectionum apparatu, tacitis saepe omissionibus (etiam gravioribus), variantes tantummodo positivas refert, parum diligenter enumerans, aliquando etiam confundens codices. Raro annotantur quae ad historiam doctrinamve spectant, copiosa tamen praebentur et praefationes et commen-

1. Cf. AMAND, *Éditions*, LII, p. 149-156, et GRIBOMONT, *Ascétiques*, p. 326-329.

2. Cf. AMAND, *Éditions*, LII, p. 156-161.

3. Notetur Fr. DE CRANEVELD homilias quattuor vertisse, Lovanii, A.D. 1534 et 1535, cf. AMAND, *Éditions*, LIII, p. 123, n. 5.

4. Cf. G. FATINI, *Fumani*, in *Enciclopedia Italiana*, XVI, Mediolani, 1932, p. 166.

5. Cf. AMAND, *Éditions*, LIII, p. 123, n. 2.

6. Cf. AMAND, *Éditions*, LII, p. 159-160. In hoc volumine, una cum versione Erasmi libri de Spiritu Sancto, et versione Ambrosii Camaldulensis libri de virginitate, textum latinum homiliae adversus eos qui calumniantur, graece nondum editae, Cornarius dedit. Hunc librum iterum editum esse annis 1552 et

1566 dicunt, ipse tamen reeditiones non vidi.

7. Cf. AMAND, *Éditions*, LIII, p. 120, n. 2. Parisiis, anno 1566, iterum typis datus est liber, additis latine quibusdam epistolis, pag. 761 sqq., 1031 sqq.

8. Cf. AMAND, *Éditions*, LIII, p. 136, n. 2. Sermones istos transtulit S. DE MALLÉ, Parisiis, 1558.

9. Cf. AMAND, *Éditions*, LIII, p. 132-133.

10. Cf. AMAND, *Éditions*, LIII, p. 134.

11. Cf. AMAND, *Éditions*, LIII, p. 119-151.

12. Cf. AMAND, *Éditions*, LIV, p. 128-136.

13. Cf. AMAND, *Éditions*, LIV, p. 140.

14. AMAND, *Éditions*, LIV, p. 136-144 et LVI, p. 126-149 ; GRIBOMONT, *Ascétiques*, p. 331.

15. Cf. AMAND, *Éditions*, LVI, p. 150-152.

taria de vita Basilio, sed et ubicumque, etiam locis difficilioribus, eximia versio latina (1) Basilium interpretatur.

IX. Versiones recentiores.

Solent viri eruditi Maurinorum textum sequi. Germanice opera omnia Basilio vertit SCHWEICKHART, Ingolstadtii, 1591 (1 vol. in fol.); item J. VON WENDEL, *Des hl. Kirchenlehrers Basilius des Grossen, Erzbischof zu Cäsarea in Kappadocien, Predigten und sämmlliche Schriften* (6 vol.), Vindobonae, 1776-1778; item etiam anonymus germanicus in prima *Bibliothek der Kirchenväter*, t. 19-26 (Kemptis, 1838-1842). Altera vel tertia editio illius *Bibliothek* opera tantum selecta complectitur, tribus tomis a V. GRÖNE (ibidem, 1875-1881), deinde duobus tomis ab A. STEGMANN (Monaci, 1925) paratis. Notatur a Bauzon, editore recentiori operis D. CEILLIER, *Histoire générale des auteurs ecclésiastiques*, t. IV, Paris 1865, p. 547 M. ROUSTAN versionem gallicam operum omnium S. Basilio Parisiis, anno 1847, edidisse. — Adest etiam versio russica, septem volumina complectens, operum omnium S. Basilio Magni, edita a lectoribus Academiae Mosquiensis, 1845-1848; nova editio, Sergiev Posad, 1891-1892. Cfr C. KERN, *Les traductions russes des textes patristiques*, Chevetogne, 1957, p. 26. Singulorum operum versiones suo loco enumerabuntur; hic satis sit memorare operum selectorum versiones: *Œuvres choisies*, duo volumina sine auctoris nomine (Parisiis, 1746); AUGER, *Homélies et lettres choisies de saint Basile le Grand* (Parisiis, 1788); VASSON, *Saint Basile-le-Grand, ses œuvres oratoires et ascétiques* (Parisiis, post 1892, ante 1899); B. JACKSON, *Basil of Caesaraea (A Select Library of Nicene and Post-Nicene Fathers of the Christian Church, II, 8*; Neo-Eboraci, 1895). Nuper edidit T. Sinko homilias aliquas polonice (Cracoviae, 1947); aliae ucrainice prodierunt (Neo-Eboraci, 1954).

X. Editio nova.

Impulsu docti viri E. Amand de Mendieta, opere St. Y. Rudberg, J. Gribomont O.S.B., E. Rouillard O.S.B., R. Loonbeek, nova et critica Basilio operum editio sperari potest. Iam peracta studia (2) indicare sinunt quomodo in singulis et textu et apparatu Maurinorum utendum sit.

1. Versio latina sola typis data est Venetis, 1750-1751; Bergami, 1793; Parisiis, 1835-1840.

2. Vide, verbi gratia, opera supra memorata, p. 2, n. 1 et p. 3, n. 10.

PATROLOGIÆ GRÆCÆ

AD EDITIONEM OPERUM

SANCTI BASILII MAGNI

ADNOTATIONES

auctore Joanne Gribomont O.S.B.

Sequens tabula praebet : 1° numeros columnarum P.G. 29 ; 2° tractatus ex editione Maurinorum (1721-1730) haustos ; 3° ea quae ex aliis fontibus proveniunt ; 4° nomina interpretum versionum latinarum.

N.B. 1° Spuria vel dubia astericis indicantur.

2° Numeri crassiores ad adnotationes infra positas remittunt.

Operum quae in hoc tomo continentur, versiones in linguis modernioribus (praeter ea quae supra p. 6, n. IX dicuntur circa „opera omnia”) solummodo dantur pro *Homiliis in Hexaemeron* (angl., german., gall. cfr infra p. 10).

P.G. 29	EX MAURINORUM EDITIONE DESUMPTA	ALII FONTES	INTERPRETES LATINI
V	Vita S. Basilii Magni a D. Marano scripta (ex t. III Maurinorum) (1)		
CLXXVII	Praefatio D. Garnerii (ex. t. I Maurinorum) (2)		
CCXLI		Notitia Fabricii (3)	
CCLXXV	Praefationes antiquae (in fine t. I Maurinorum) (4)		
CCLXXXIV	Elenchus veterum librorum	Excerpta ex Bollandianis	
CCLXXXV		Varia (5 ^a)	
CCXCII		Vita apocrypha Basilii (pseudo-amphilochiana) (5 ^b), Nicolai Rayaei	
CCCXVI		Tractatus de acoluthia sequenti. Acoluthia SS. Basilii, Nazianzeni et Chrysostomi. (5 ^c)	

CCCXCIII	Canon de S. Basilio	
1	Monitum ad Homilias in Hexaameron	
3	Homiliae in Hexaameron (6)	Garnerius
207	Monitum ad Homilias in Psalmos	
209	Homiliae in Psalmos I, VII, XIV 1 ^a et 2 ^a , XXVIII, XXIX, XXXII, XXXIII, XLIV, XLV, XLVIII, LIX, LXI, CXIV (7)	Garnerius
495	Monitum ad opus sequens	
497	Libri adversus Eunomium [4* et 5*] (8)	Garnerius
768	Lucubratiuncula de Spiritu Sancto* (9)	

Prolegomena.

Tomis 29 et 30 Patrologiae graecae comprehenditur t. I editionis garnerianae. Opera praesertim exegetica continet t. 29 ; tomo 30 respondet appendix garneriana, cum operibus dubiae auctoritatis.

1. Vita Basilii.

In principio posuit J.P. Migne Basilii vitam a Pr. Maran conscriptam, quae tomo tertio Maurinorum una cum epistolis Basilii (quibus praecipue nititur ista vita) veniebat. Maran in omnibus virum doctum Lenain de Tillemont sequitur ; etsi recte obiurgatur quod simpliciter documenta apponat consuatque, ipse tamen, etiam hodierna die, solus remanet, qui omnia asserta a fontibus producat comprobetque. Absoluta vita Basilii, capitibus 41-43 de genuitate quorundam operum a mordaci iudicio socii J. Garnier reiecta Maran retractat. Cfr AMAND, *Éditions*, LVI, p. 147.

2. Praefatio.

Amplae J. Garnier praefationis haec est ratio. Ante omnia, de Basilii gravitate et momento (1-5) et de eiusdem editionibus (6-7), deinde de sua nova editione (8-12) disserit. De homiliis in Hexaameron in §§ I-V tractat, et primo quidem de tribus orationibus novem homiliis authenticis interdum intermixtis, de hominis structura vel de Paradiso disserentibus (§ I). Deinde agitur de quibusdam quaestionibus litterariis : de relatione Basilii et Philonis Origenisque in intelligenda Gen. I, 1 (§ II) ; de relationi Basilii et Augustini (§ III) ; de interpretatione litterali, adversus Origenem, versus Gen. I, 7 (§ IV) ; de relatione Basilii et Ambrosii (§ V). Quanti sit momenti quaestio de interpretatione adversus Origenem (§ IV), discite ex E. CORSINI, *Nouvelles perspectives sur le problème des sources de l'Hexaéméron de Grégoire de Nysse*, in K. ALAND - F.L. CROSS, *Studia Patristica I* (Texte und Untersuchungen, 63), Berolini, 1957, p. 94-103.

Editoribus fisus, Eusebio Caesariensi commentarium aliquod in Psalmos (nunc P.G. XXIII) Garnier attribuebat, quod reapse nihil aliud est quam Catena absque lemmatibus, aetate posteriori compilata. Cfr R. DEVRESSE, *Chânes exégétiques grecques*, in *Supplément au Dictionnaire de la Bible*, I, Parisiis, 1928, col. 1123. Eusebius ille saepius homiliis Basilii similis est. De §§ VI-IX, ubi ista Garnier discutit, pauca hodie utilia remanent.

Tunc impugnat Garnier commentaria in Isaiam (§ X), duos ultimos libros adversus Eunomium (§ XI), et lucubratiunculam quandam de Spiritu Sancto quae postremo libro adversus Eunomium coniungitur (§ XII).

3. Fabricius.

Refert deinde J.P. Migne notitiam de operibus sancti Basilii ex *Bibliotheca Graeca* J.A. Fabricii, edita et perfecta a G.C. Harles (T. IX, Hamburgi, 1804, p. 1-66). Hic agitur I. de vita S. Basilii Magni ; II. de scriptoribus veteribus qui Basilium laudarunt ; III. de scriptoribus recentioribus ; IV. de aliis Basilii ultra triginta ; V. de codicibus et editionibus ; VI. de singulis operibus a Maurinis editis ; VII. de scriptis S. Basilii, vel quae sub eius nomine fe-

runtur, sed quae in editionibus graeco-latinis non exstant (alibi non invenitur consideratio istorum scriptorum). Duo capitula alia scripserat Fabricius quae Migne non refert : VIII. Index personarum quarum mentio fit in Basilii epistolis ; IX. Index alphabeticus homiliarum et epistolarum.

4. Praefationes antiquae.

Commentationes aliorum editorum Maurini perdere noluerunt : versionis latinae anni 1520, epistolarum anni 1528, editionis principis Erasmi anni 1532, editionis Asceticorum 1535, editionum graecae et latinae Cornarii, A.D. 1551 et 1556, editionis Parisiensis anni 1618. Deinde sequitur elenchus veterum librorum ad quos exacta et emendata sunt Basilii opera, qui singillatim pro singulis operibus enumerandi sunt.

5. Acta Bollandiana.

Quaedam praeterea ab eruditis Bollandianis mutuari J.P. Migne censuit, ex *Actis Sanctorum*, Junii t. II, die 14 (Antverpiae 1698). De Basilii vita quam illic J. Baert conscripserat, utpote a Pr. Maran studiis exsuperata, §§ tantum I et XXXVII de festis et reliquiis S. Basilii praebentur (5^a). Sequitur una tantum legenda hagiographica antiqua, sancto Amphilochio perperam imputata, in versione latina Fr. Combefis cum praefatione et notis J. Baert. Textus graecus legendae pseudo-amphilochianae unica vice prelo mandatus est in editione COMBEFISII, *SS. Patrum Amphilochii Iconiensis, Methodii Patarensis et Andreae Cretensis opera omnia*, Parisiis, 1644, pp. 155-225. Cfr O. ROUSSEAU, *La rencontre de S. Ephrem et de S. Basile*, in *L'Orient syrien*, III, 1957, p. 263 sq. (5^a) — Tractatus tandem N. Rayaei de acoluthia officii canonici pro Ecclesiis Graecorum in commemoratione trium doctorum Basilii, Nazianzeni et Chrysostomi, et ipsa acoluthia (ex libris impressis) (5^a). — De operibus hagiographicis, cfr Fr. HALKIN, *Bibliotheca hagiographica graeca*, I, Bruxellis, 1957, p. 86-93 ; P. PEETERS, *Bibliotheca hagiographica orientalis*, Bruxellis, 1910, p. 40-42 (adde K. V. ZETTERSTEEN, *Eine Homilie des Amphilochius von Iconium über Basilius von Cäsarea*, in *Oriens Christianus*, 1934, p. 67-98) ; *Bibliotheca hagiographica latina*, I, Bruxellis, 1898, p. 153-154, et III, Bruxellis, 1911, p. 44-45.

6. Homiliae in Hexaemeron (circa 378) (P.G. 29, 1-208).

Novem homiliae in Hexaemeron per quinque ieiunii dies habitae sunt, eadem hebdomada ut videtur, quo tamen anno nescitur. Ipsae a Gregorio Nazianzeno, Gregorio Nysseno, Hieronymo commemorantur, ab Ambrosio vero et Augustino imitatae sunt ; illas latine reddidit, circa annum 400, Eustathius, saeculo deinde XV, J. Argyropulus, in cuius versione primo typis mandatae sunt (Romae, 1515). Exemplar graecum Erasmus Basileae anno 1532 edidit, sed non dignoscitur quem codicem habuerit. Aliquos codices anglos R. Montacutius contulit, necnon duos parisienses Fronton du Duc (nunc Paris. gr. 503 et 956, ambo saeculi XIV), ad parandam editionem A.D. 1618. Codicem Parisiensem 503, una cum alio codice saeculi XV (nunc Paris. gr. 478) iterum consuluit Fr. Combefis. Qui omnes codices modicam quidem fidem facere videntur. — De versione Eustathii, cuius textus adest in P.G. 30, 869-968, cfr supra in *Introd.* p. 3, n. 10.

J. Garnier 12 codices manuscriptos contulit, praeter codicem unum ex bibliotheca Bodleiana quem contulerat J. Wolf quemque determinare non licet (Cfr AMAND, *Éditions LVI*, p. 127). Hic enumerantur codices parisienses :

- Regius 1 (nunc Paris. gr. 476), saec. X.
- Regius 2 (nunc Paris. gr. 503, iam a Fronton du Duc et Combefis visus), saec. XIV.
- Regius 3 (nunc Paris. gr. 477), saec. XV.
- Regius 4 (nunc Paris. gr. 478, a Combefis visus), saec. XV.
- Regius 5 (nunc Paris. gr. 753), saec. IX vel X.
- Regius 6 (nunc Paris. gr. 955), saec. XI.
- Regius 7 (nunc Paris. gr. 956, a Fronton du Duc collatus), saec. XIV.
- Regius 8 (nunc Paris. gr. 968), saec. XV.
- Colbertinus 1 (nunc Paris. gr. 957), saec. XII.
- Colbertinus 2 (nunc Paris. gr. 959), saec. XVI.
- Coislinianus 1 (nunc Coisl. 229, sed hodie sublatus) saec. IX vel X.
- Coislinianus 2 (nunc Coisl. 235), saec. XI.

Si talium codicum aetati fidere velis, momento potissimi sunt quidem Regii 1, 5 et 6 atque duo Coisliniani. Hodie E. Amand de Mendieta iam 18 manuscriptos codices integre contulit aliosque 27 haud leviter exploravit; idem anglicos aliquos testes videre pollicetur. Haec manuscripta proveniunt ex Europa occidentali vel ex Graecia, unum etiam e Monte Sinai; antiquissima sunt inter 115 manuscripta Hexaameron quae cognoscantur. Cfr AMAND, *Éditions*, LVI, p. 127. Vir eruditissimus E. Amand de Mendieta, una cum St. Y. Rudberg, critice homilias in Hexaameron edere constituit, in collectione *Die griechischen christlichen Schriftsteller* Academiae Berolinensis. Iam anno 1939 D. AMAND exempli gratia homiliam VI, ut appendicem suo *Carnéade et saint Basile* (thèse dactylographiée), Lovanio ediderat.

Videntur indicari posse, ad praesens, duo ordines sive rami praecipui, quorum prior optimum praebet textum. Ad hunc pertinent :

- D Museum Britannicum, Arundel 532, saec. IX-X.
- F Paris gr. 753 (Regius 5 Maurinorum), saec. IX-X.
- G Paris gr. 476 (Regius 1 Maurinorum), saec. X.
- H Lavrensis e Monte Athos 457, saec. X.
- I Florentinus Laurent. gr. IV 27, saec. X.

Possunt inibi duae distingui classes, DF et GHI; interim concludi potest ad momentum Regiorum 1 et 5 in apparatu Garnier.

Alter ordo seu ramus amplectitur manuscripta :

- A Vaticanus gr. 2066, litteris uncialibus, saec. IX-X.
- C Vatic. gr. 413, saec. IX-X.
- E Venetianus S. Marci 58, saec. IX-X.
- B Vatic. gr. 2053, saec. IX-X.
- L Genuensis Franzonianus gr. 17, saec. X.

Manuscripta BL recensionem referunt atticizantem; A valde aberrans et insolens est, etsi venerandae quidem aetatis. Hic alter ordo ignotus fuit Maurinis.

Inter editiones sive translationes linguis hodiernis peractas vel commentario auctas, recensendae sunt : anglice, JACKSON (Cfr supra, Introd. IX p. 6); germanice, STEGMANN (*ibid.*) atque recentius, gallice, GIET : *Basile de Césarée. Homélie sur l'Hexaéméron*. Texte grec, introduction et traduction de St. Giet (Sources Chrétiennes, 26), Parisiis, 1949. Giet codices novos non contulit, sed codicibus Maurinorum acquievit, ubi Garnier prioribus editis contra codices manuscriptos fidebat. Apud hunc recentem auctorem invenitur bibliographia de operibus ad fontes hellenisticos Hexaameron detegendos. Adhuc deest opus quod ostendat huius libri momentum in exegesis christianae et sacrae theologiae historia, eius locum inter correctoria origenismi, eiusque definitas relationes cum Hexaameron Gregorii Nysseni.

7. Homiliae super Psalmos (P.G. 29, 207-494).

1. Manuscripta ad summum 18 homilias super Psalmos referunt, quarum nonnullae parum confirmantur. Omnium rarissima est super Ps. 132; homilia altera super Ps. 28 et homilia super Ps. 37 saepe et ipsae desiderantur. Hae tres a Garnier relatae sunt in appendice tomi I, sicut etiam homilia super Ps. 115; quae quidem nunc in P.G. 30 exstant, et de quibus dicendum erit in introductione ad hoc volumen. Idem Garnier ad appendicem homiliam quoque primam super Ps. 14 remiserat, sed Migne eam ad suum in serie locum restituit, et quidem merito. Ipsam etenim universa manuscripta tradunt, ipsam expostulantur verba quibus incipit secunda homilia super eundem Psalmum (quae quidem secunda homilia testimonio Gregorii Nysseni comprobatur; vide illius orationem contra usurarios, P.G. 46, 433 B): „Heri cum de psalmo decimo quarto sermonem apud vos haberemus, finem orationis non licuit nobis per tempus attingere” (P.G. 29, 264 C). Garnier permovebatur a locis similibus in commentario Eusebii Caesariensis inventis; hodie, cum cognitum sit hunc eminentium Eusebium catenam esse a Basilio mutuam (cfr introd. p. 8 § 2), lepidum est annotationes legere ipsius Garnier, duas redactiones diligenter comparantis : „Videamus nunc quomodo pseudo-Basilium frigida quadam periphrasi mox Eusebiana amplificet, mox eadem ad verbum exprimat ... barbaro loquendi genere ... Quid est hoc, nisi βαρβαρῶν, et in graecis balbutire? ... Scriptori excidit, quod ad absolvendam periodum addere debuerat ... Certe quo magis haec considero eo magis mihi persuadeo, Basilium rectius et locuturum fuisse, et cogitaturum.” Vel etiam : „Ea non

puto reperiri quidquam posse aut ineptius, aut quod a sana mente magis abhorreat." (P.G. 29, CXC VII B, CXC VIII A et C). Ineluctabilem vide subjectivismum criticae internaе, apud optimos quoque viros !

2. In codicibus manuscriptis homiliae super Psalmos semper cum homiliis moralibus coniunguntur. Codicum descriptio ac distributio nondum satis processit ; studia, laudanda sane, a St. Y. Rudberg peracta, iam testes recenserunt (Cfr RUDBERG, *Tradition manuscrite*, p. 53-120. Unusquisque typus littera maiuscula, unusquisque codex numero litterae addito a Rudberg designatur). Ratione habita tantum de ordine quo se praesentant homiliae, codices ad quindecim typos, plus minusve definitos, Rudberg reduxit. Plerumque, ac praesertim in typo A, qui maximam diffusionem ac procul dubio magnum momentum obtinuit, homiliae super Psalmos unitae exstant atque initium collectionis efformant, collocazione quidem rationabili et quae scribas alliceret. Sed in typis D et E, qui ceterum archaicas notas prae se ferunt, homilia super Psalmum 1 in capite collectionis prostat ; postea longius, simul cum homiliis super divitias, venit secunda homilia super Ps. 14, quae reipsa de usura pertractat (in typo D prima homilia super eundem psalmum eodem loco ponitur). Ceterae super Psalmos homiliae inferius ponuntur, et in D bipertitae inveniuntur in duas series, quarum prima constat Psalmis 59, 61, 114 et 115. (In armena collectione homilia in Ps. 14 post homiliam in divites venit, ut in typo E, et ab homiliis in Ps. 1, 59, 61, 114 et 115 secuta est, fere ut in typo D ; cf. W. DRIESSEN, [o.c. supra in Introd. p. 3, n. 4.] p. 75-76.) Haec documenta profecto vestigia referunt antiquioris condicionis, quae procul dubio sinet quondam aliquid certi dignoscere circa adiuncta compositionis ac pristinae editionis. Interim lectorem ipsa monent ac invitant ad distinguendum inter diversas homilias.

3. Plus quam 150 manuscripta exstant de homiliis super Psalmos. Princeps Erasmi editio, Basileae 1532, manuscriptum resumit e typo A, tunc bibliothecae Tubingensis, nunc Monacensis gr. 141 (saec. X), eiusque textus dignus est qui semper attendatur. „Hanc editionem, inquit Garnier, semper ob oculos habui, ex eaque adnotavi varias lectiones non paucas" (P.G. 29, CLXXVIII A). Editioni Parisiensi anni 1618 usui fuerunt tantummodo variationes nonnullae a R. Montacutio adiectae ex uno vel duobus manuscriptis anglicis non cognitis. Garnier textum suum educit e 15 manuscriptis, quorum en elenchus cum hodiernis numeris, aetate, et collocazione iuxta rudbergianos typos :

Regius 1 (nunc Paris. gr. 476), saec. X, D4.

Regius 2 (nunc Paris. gr. 480), saec. X, O2.

Regius 3 (nunc Paris. gr. 481), saec. XI, extra seriem.

Regius 4 (nunc Paris. gr. 487 ; optimaе notae, dicit Garnier), saec. XI, O4.

Regius 5 (nunc Paris. gr. 488), saec. XII, G6.

Regius 6 (nunc Paris. gr. 485), saec. XI, L3.

Colbertinus 1 (nunc Paris. gr. 486), saec. XII, O8.

Colbertinus 2 (nunc Paris. gr. 497), scriptus anno 970 in captivitate in Africa Septentrionali a Niceta protospathario, F1.

Colbertinus 3 (nunc Paris. gr. 484), saec. X, C2.

Colbertinus 4 (nunc Paris. gr. 498 ; optimaе notae, dicit Garnier), saec. XI, D9.

Colbertinus 5 (nunc Paris. gr. 482), saec. XI, K3.

Colbertinus 6 (nunc Paris. gr. 483), saec. XI, extra seriem.

Colbertinus 7 (nunc Paris. gr. 962), saec. XIV, B4.

Colbertinus 8 (nunc Paris. gr. 491), saec. XIII-XIV, coniunctus cum A ut videtur.

Coislinianus (nunc Coisl. 230 ; mendosissimus, ait Garnier), saec. IX-X, M5.

Fere omnes hi codices aetate sunt spectabiles. Gravis typus A, proh dolor, non apparet, nisi in editione principe et fortasse in Colbertino 8. Si recte et satis suas optiones Garnier adnotavit, ipse sequitur potius O4 et D9 ; utique typus O, cuius momentum nondum plene cognoscitur, non nimis autem urgeri debet, magnum habuit pondus in constituendo textu maurino.

4. Nulla exstat homiliarum super Psalmos versio hodierna, nec parum dolendum, quia in illis maxime invenitur Basilius, ut ita dicam, alius Origenes, quasi mysticus ; non moralia tantum, nec philosophica loquitur ; non circumspectionem nec severitatem ostendit qua pleraque eius opera ascetica pollent ; sed de Deo, de Christo, de Ecclesia, de sacramentis mirabilia exponit. Scire vellem quibus discipulis homiliae super Psalmos 28, 29, 32, 33, 44, 48 habitae sunt, et quo definito vitae Basili tempore. — Homiliarum in Ps. 1 et in Ps. 59 adest versio antiqua Rufini, cuius textum invenies in P. G. 31, 1723-1733 et 1790-1794 (Cfr Introd. p. 3, § IV, n. 8).

8. Libri adversus Eunomium (circa 363) (P.G. 29, 495-768).

1. Disputatio adversus Eunomium, arianum extremum et peripateticum, potius technologum quam theologum, in ipso initio litterarum cursus Basiliæ collocatur. Basilius ipse de his libris loquitur in epistola 20 eosque non semel memorat, potissimum in prologo „de fide” operibus asceticis addito (P.G. 31, 677 B; cfr etiam epistolas 25 et 223, 5). Gregorius Nyssenus et Hieronymus opus commemorant, Theodoretus, Leontius Byzantinus et Severus Antiochenus ex eodem locos referunt.

2. Primi tres libri dumtaxat authentici sunt. Iam Erasmus ex latina versione Georgii Trapezuntini flagrantem notaverat differentiam quae stylo et methodo libros IV et V a ceteris separat. (Erasmus a Garnier (P.G. 29, CCXXXI A) et ab omnibus utpote adversarius datur authenticitatis librorum IV et V adversus Eunomium, nemo tamen illius locum indicat, nec quidquam inveni in illius praefatione editionis Basileensis anni 1532. Praefationem ad versionem latinam tractatus de Spiritu Sancto (Basileae, 1532) consulere non potui, cum in duobus exemplaribus Bibliothecae Vaticanae illius nomen vigilanter erasum sit, in odium auctoris, et folia praefationis avulsa sint). Editio princeps (Venetiis, 1535) tres primos libros solos habebat; sequentes adiecti sunt a J. Cornario in reeditione apud Basileam 1551; in codicibus autem graecis, etiam in illis qui Venetianis editoribus praesto fuerunt, libri quinque inveniuntur. Garnier pariter authenticitatem librorum IV et V impugnavit (P. G. 29, CCXXXI-CCXL). F.X. Funk criticae internae allatis causis demonstravit libros IV et V, adhuc indivisos, efformare primum librum cui remittunt opera de Trinitate et de Spiritu Sancto a Didymo Caeco exarata (Cfr F.X. FUNK, *Kirchengeschichtliche Abhandlungen und Untersuchungen* II, Paderbornae, 1899, p. 291-329 et III, 1907, p. 311-323). Nuperrime dubitavit L. DOUTRELEAU an reapse Didymus librum de Trinitate conscripserit : *Le De Trinitate est-il l'œuvre de Didyme l'aveugle ?* in *Recherches de Science Religieuse*, XLV, 1957, p. 514-557. Istius libri dicendi genus ab usu Didymi in novis opusculis in Tura inventis distaret, quod discutiendum erit quando nova opuscula edentur. Doutreleau nusquam libros adversus Eunomium invocat, nec eruditissimi viri F.X. Funk meminit; dum autem librum de Spiritu Sancto, quod Didymo negari non potest, affinem esse libro de Trinitate concedit (p. 555), imitare hunc librum Didymi argumenta probari posse affirmat. Interim in dubio relinquenda sunt omnia ista. J. Lebon tandem syriacum invenit fragmentum Didymo opus ascribens (Cfr J. LEBON, *Le Pseudo-Basile (Adv. Eunomium IV-V) est bien Didyme d'Alexandrie*, in *Le Muséon*, L, 1937, p. 61-83. Codex syriacus est Londinensis Mus. Brit. Add. 17201, saec. VI vel VII : Kephalaia dicta a Didymo Alexandrino contra Arianos). Hinc idem Lebon existimat libros nostros IV et V unum idemque efformare opus, hodie initio mutilum. (J. LEBON, *ibidem*. In omnibus fere codicibus graecis opus Didymi (sub nomine Basili) uno tantum libro concluditur; in his omnibus incipit abrupte, sed hoc initium iam a Timotheo Aeluro refertur). Quod quidem opus venit nomine Didymi apud suum dumtaxat syriacum codicem, nomine vero Basili apud Timotheum Aelurum, Theodorum Alexandrinum, Ephrem Antiochenum, Leontium Byzantinum, concilium Lateranense (anni 649), apud Doctrinam Patrum de incarnatione Verbi; iam cognitum est utpote operi adversus Eunomium adiectum Iustiniano et concilio Hispalensi ann. 619.

3. Traditio manuscripta graeca non abundat. Manuscripta sunt 27, quorum en antiquissima :

- Atheniensis Bibl. Nat. 10, saec. X.
- Athonensis Lavrensis 225, saec. XI.
- Athonensis Vatopedianus 68, saec. XII.
- Lesbensis 6, saec. XII.
- Mediolanensis Ambrosianus 1011, saec. XI.
- Mosquensis Mus. Hist. Vlad. 122, saec. X.
- Mosquensis Mus. Hist. Vlad. 127, saec. XI.
- Monacensis 466 (cuius aetas non indicatur).
- Oxonienis Bodl. Barocc. 222, saec. XII.
- Parisiensis gr. 500, saec. XI.
- Parisiensis gr. 965, saec. XI.
- Parisiensis gr. 966, saec. XI.
- Patmensis 184, saec. XI.
- Vaticanus Palat. gr. 216, saec. X.
- Vaticanus gr. 408, saec. X.
- Venetianus S. Marci 58, saec. X.
- Venetianus S. Marci 66, saec. XII.

Sola versio syriaca seorsum libros I-III et libros IV-V tradit. Libros I-III dat codex syriacus Londinensis Mus. Brit. Add. 17145, saec. VIII-IX ; libros IV-V (in libro uno) Londinensis Mus. Brit. Or. 8606, anni Domini 723.

4. Editio princeps (Venetiis, 1535) certo fundabatur super unum e bonis Bessarionis codicibus, nunc S. Marci 58 vel 66, eius ergo textus dignus est qui attendatur. Nescio num ex eodem manuscripto Cornarius adiunxerit anno 1551 libros IV et V. Pro editione Parisiensi ann. 1618 Fronton du Duc hodiernum quoque Paris. gr. 503 (saec. XIV) consuluit, „ex quo, inquit, multa loca emendavimus”.

5. Sequentia manuscripta Garnier usui fuerunt :

Regius 1 (nunc Paris. gr. 1258), saec. XVI.

Regius 2 (nunc Paris. gr. 503, a Fronton du Duc iam collatus), saec. XIV.

Regius 3 (nunc Paris. gr. 966), saec. XI.

Regius 4 (nunc Paris. gr. 956), saec. XIV.

Regius 5 (nunc Paris. gr. 969), saec. XIV.

Regius 6 (nunc Paris. gr. 1301), saec. XIII.

Colbertinus (nunc Paris. gr. 965 ; notae perbonae, ait Garnier), saec. XI.

Universos quos in promptu habuit codices consuluit Garnier, sed plerique recentes sunt. Donec melius edoceatur, lector editioni Venetianae, Regio 3 et Colbertino fidet. Utile esset si qui antiqui testes attingi possint, vel etiam vetus versio syriaca.

6. Non invenitur editio separata hodierna, nec versio librorum adversus Eunomium.

9. Lucubratiuncula de Spiritu Sancto * (P.G. 29, 768-774).

In fine ultimi libri adversus Eunomium opusculum de Spiritu Sancto tres implet columnas, inc. *ἐθνημείσθω μὲν πᾶσα ψυχὴ*. Datum ut homilia, in fine collectionis, in editione Erasmi, opusculum relatum est in fine operis adversus Eunomium in editione Parisiensi (ann. 1618). Erasmo notum est, ut videtur, seorsum et in forma homiliae ; mihi tamen nusquam occurrit nisi libris adversus Eunomium coniunctum.

Operi fidem denegaverat Garnier (P.G. 29, CCXL-CCXLI) ; rursus tamen illud examini subiecit P. Henry, cui presse revocat Plotinum, quique firmiter ad authenticitatem concludit, cum nemo inter defensores divinitatis Spiritus Sancti Basilio libentius ad Plotinum provocet, cumque Plotini evocatio peculiarem huius scripti stylum explicare videatur (Cfr P. HENRY, *Études Plotiniennes*. I. *Les États du texte de Plotin*, Parisiis, 1938, p. 159-196). Quam sententiam et ipse E. Amand de Mendieta secutus est (*Éditions*, LIII, p. 122, n. 1. Cfr tamen ejusdem *L'Ascèse monastique de Saint Basile. Essai historique*. Maredsous, 1948, p. 70, n. 81). Idem opinatur B. PRUCHE, *Basile de Césarée. Traité du Saint-Esprit* (Sources Chrétiennes, 17), Parisiis, 1947, p. 145, n. 4). Dolendum sane quod argumenta sint tam indirecta. Collocatio in manuscriptis in fine libri V adversus Eunomium, qui liber Didymo restituitur, animos potius alienat. Nusquam sibi tam serviliter Plotinum Basilius usurpat. Antequam Lucubratiunculae authenticitas admittatur, adhuc examinandae sunt illius relationes ad opera genuina, adhuc indagandi sunt codices, necnon, si adsunt, versiones orientales vel allegationes antiquae. (Cfr supra in Introd., p. 3, § III).

VITA S. BASILII MAGNI

ARCHIEPISCOPI CÆSARIENSIS.

Propositum mihi est in hac pertractatione quid gesserit et scripserit S. Basilius, observato quam accuratissime potero temporum ordine, exponere. Ordinis enim in rebus gestis enarrandis tanta virtus est, ut non solum facilius animo percipiantur, dum suum quæque locum decenter tenent, sed etiam pretii plurimum accedat aut decedat, prout apte secusve collocantur. Permulta sunt, quorum consilii ratio penitus latebit, si a suo divellantur tempore; alia laudem longe exiliorem, nonnulla etiam difficiliorem habebunt excusationem. Quin etiam recte facta vim et naturam amittunt, ac virtutes nonnunquam invertuntur, si quis eventus loco non suo narretur. Charitas Basilii, qui patrimonium et initio monastici instituti, et decem post annis, gravi urgente fame, distribuit, magnus esse nævus videtur in severo paupertatis legislatore, eumque arguere, quod non statim se omnibus rebus nudaverit. Sed si matrem Emmeliam grassante illa fame obiisse demonstretur, accepta illius morte hæreditas, ut mos erat temporum illorum, et statim in pauperes effusa, promptum Basilii ad omnia projicienda animum declarat.

Hoc unum de multis exemplum affero, ut neminem deterreat legendi et investigandi labor. Suscepta enim hujus vitæ scribendæ ratio, propterea quod in obscuris rebus explicandis sæpe versatur, non tanta voluptate in legendo retinet, quanta libera et sine salebris fluens narratio. Non tamen, ut equidem opinor, officient obscuræ difficilesque quæstiones, in quibus interdum morabimur, quominus germana Basilii effigies ante oculos depicta versetur. Unicuique in promptu erit eximia illa pietas, tot naturæ dona, tot doctrinæ ornamenta in latebris recondens: summa charitas ne in solitudine quidem discedens ab augendis Ecclesiæ utilitatibus, in sacerdotio autem inter perpetuos et graves morbos non uni Ecclesiæ, sed pluribus aliis regendis, imo pacificandis totius orbis Ecclesiis intenta: animus in amplissimo gradu et summa famæ celebritate demississimus, in defendendo episcopatus jure magnus et sublimis, in colendis amicitiiis omni humanitate expolitus, facilis ad deponendam offensionem, semperque ad placandos homines non amicos paratissimus: in propriis contumeliis summa lenitas et mansuetudo, leterrimas calumnias et sparsos per totum orbem famosos libellos silentio per tres annos perferens: in defendendis autem Christi injuriis animi fortitudo et constantia, quam non exsilii, non mortis pericula, non ullius potestatis metus a veritate palam et aperte prædicanda deterruerunt.

CAPUT PRIMUM.

I. S. Basilius Cæsareæ nascitur. II. Idque circa annum 329. III. De illius avis. IV. De patre Basilio et matre Emmelia. V. Basilii sub avia Macrina ac deinde sub patre puerilis institutio. VI. Cæsaream Cappadocum mittitur ad studia litterarum, idque multis rationum momentis probatur.

I. Sanctum Basilium Cæsareæ in Cappadocia natum esse discimus maxime ex Gregorio Nazianzeno, qui eum nominatum (a) Cappadocem appellat, sequæ et Basilium dicit (b), cum ex eadem patria in diversas regiones discendi causa abiissent, rursus Athenis

A velut ex composito coivisse. Ipse Basilius non obscure declarat natum se esse Cæsareæ in homilia in Gordium martyrem, n. 2. Patriam suam in epistolis 76 et 96 appellat Cappadociam. Sed tamen hujus nominis honorem ipsi etiam Ponto defert. Illius pater Basilius, etsi sæpe in Cappadociam veniebat, præcipuum tamen in Ponto domicilium collocaverat; siquidem Macrina moriens ait apud Gregorium Nyssenum (c) patris sui famam extra Pontum diffusam non fuisse, satisque illi fuisse in patria decus assequi. Basilii frater Gregorius patriam

(a) Naz. ep. 6.

(b) Or. 20.

(c) Vit. S. Macr., 192.

* Auctore Domino Prudentio Marano, qui, Juliano Garnerio jam anno 1723, die 3 Junii, defuncto, editionis absolvendæ curam suscepit.

agnoscit Pontum, *ibid.* p. 182. Narrat Basilius in A epist. 51 se cum multis in patria Deum timentibus insolabiliter doluisse, quod Dianius formulæ Constantinopoli allatæ subscripsisset: patriam appellans Ponti solitudinem in qua tunc delitescerat. Cumque aliquando sese ex hac solitudine ad Gregorium Nazianzenum contulisset et apud eum moraretur, sui illum fratres *amicitiam et patriam commemorantes* (a), veluti profugum quemdam revocare conati sunt. Præpositum quemdam pagorum in Ponto appellat patriæ præpositum, in epist. 87.

Hæc testimonia in speciem pugnancia si inter se conferantur, plus equidem Gregorio Nazianzeno tribuam, qui Basiliium Cappadocem appellat, autem quam ulla ei necessitudo cum Cappadocia intercederet, præter eam quam natura conflaverat. Nondum enim episcopus erat aut presbyter. Litteris quidem Cæsareæ operam dederat; sed id tanti non erat, cur Cappadox diceretur: aliæ enim urbes pari jure Basiliium sibi vindicassent. Aliud ergo causæ non videtur existisse cur Cappadox diceretur, nisi quod Cæsareæ in lucem editus fuerat. At facilius est explicare cur Pontum patriam appellet Basilius, quamvis natus in hac regione non fuisset. Hæc enim patria parentis et avorum: ibi pater domicilium habuerat: ibi nati fuerant Basilli fratres: ibi nutrici traditus alendus: ibi prima illius et pietatis et litterarum tirocinia: ibi dilecta solitudo, in quam se receperat. Tot ergo nominibus huic loco obstrictus, non immerito illum instar patriæ habebat. Sic Gregorius Nyssenus locum, in quo quadraginta martyres passi fuerant, patriam suam esse dicit, quia patrum suorum patria erat, tom. III, p. 500. Idem in oratione in S. Theodorum, p. 585, Amaseam illius patriam vocat, quia, *martyris, inquit, patria locus est passionis*. Quin etiam ipse Basilius Armeniam appellat patriam in epist. 223, n. 3, ubi ait se ex variis peregrinationibus redeuntem invenisse in patria nonnullos, qui vitam monasticam profitebantur: quibus verbis Eustathium Sebastenum designat. Mirum autem non est Basiliium Cæsareæ natum esse, quamvis ipsius pater præcipue in Ponto domicilium habuerit. Amplæ enim possessiones, quas in Cappadocia habebat, sæpe illum Cæsaream traxerunt et diu in hac urbe detinuerunt, adeo ut illius et Emmeliz præclare facta Gregorius inter Pontum et Cappadociam divisa fuisse testetur (b).

II. Natus est Basilius circa annum 329, idque satis quadrat cum illius litterarum studiis, quæ anno 353 exeunte absoluta fuerunt. Non enim patitur eximia illius ingenii acies, quæ mature disciplinis liberalibus cœpit excoli, ut eum, cum rediit Athenis, annos natum fuisse plusquam viginti septem existimemus. Sed alia subest longe gravior ratio. Junior

aliquanto fuit Gregorio Nazianzeno (c), qui cum in lucem patre episcopo editus sit, citius nasci non potuit anno 328, quo ipsius pater ordinatus est, utpote mortuus anno 373 exeunte aut ineunte 374, emeritis in episcopatu quadraginta quinque annis. Jam vero Gregorium in episcopatu patris natum esse, etsi mirum id et prorsus insolitum videtur, nec cum legibus ecclesiasticis valde consonum, clare tamen perspicitur ex his Gregorii ad filium verbis (d):

Ὀὕτω τοσοῦτον ἐκμετέρηχας βίον,
Ὅσος διήλθε θυσίων ἐμοὶ χρόνος.

*Nondum tot annos vita percurrit tua,
Quot mi in sacris sunt jam peracti victimis.*

Frustra Gregorii ortus ad primos episcopatus menses referatur. Ne sic quidem difficultas minuetur, cum Cæsarium fratrem Gregorius habuerit natu minorem. Baronius exaggerationem in verbis Gregorii suspicatur; sed sine ulla prorsus ratione. Papebrochius pro θυσίων legendum conjicit ἐτησίων aut δις ἰών ἐμοὶ χρόνος. Sed satius est cum Tillemontio fateri legem ecclesiasticam de continentia episcoporum nondum in omnibus omnino Ecclesiis viguisse, quam apertissimum locum ejusmodi conjecturis attemptare. Probabilior esset difficultatis solvendæ ratio, si Gregorius, qui anno 325 baptizatus est, et inter sacerdotium ac baptismum aliquod temporis spatium interposuit, in presbyteri gradu dici posset aliquandiu ministrasse, et ad hanc dignitatem anno 327 pervenisse. Sed hujus rei nullum exstat vestigium. Plura vide apud Tillemontium, not. 4, in *Greg. Naz.* Basilius ergo, qui aliquanto post Gregorium in lucem editus est, circa annum 329 natus videtur; et cum senem se esse dicit (e) anno 374, id non tam illius annis tribuendum quam perpetuæ cuidam infirmitati, quæ ab ineunte ætate incepit, ac postea pœnitentiæ et sacerdotii laboribus et novis supervenientibus morbis sic accrevit, ut in ipso ætatis robore senex videretur (f), ac dentibus careret annos natum 46.

III. Paternum genus Basilius e Ponto, ut testatur Gregorius Nazianzenus (g), maternum ex Cappadocia ducebat. Quanquam Gregorius Nyssenus, cum quadraginta martyres in eo loco laudaret, ubi passi fuerant, id est Sebastiz in Armenia, hanc majorum suorum patriam esse asseverat, sive quia inde in Pontum aut Cappadociam transierant, sive quia olim Sebastia Cappadociæ attributa erat.

Erat autem utrumque illud genus militaribus, palatinis et municipalibus dignitatibus insigne, ac divitiis et opibus, et excelsis thronis ac eloquentiæ fama clarum (h); sed pietate ac religionis studio, et rebus pro Christo fortiter gestis longe clarior. Nam maternum Basilli avus vita et bonis pro Christo spoliatus ab imperatore fuerat (i). Avi autem pater-

(a) Ep. 8, n. 1, p. 80.

(b) Or. 20.

(c) Naz. ep. 33.

(d) Naz. *De vita sua*.

(e) Ep. 162.

(f) Ep. 232.

(g) Or. 20.

(h) *Ibid.*

(i) Nyss. *Vit. S. Macr.* tom. II, p. 191.

ni erant ulliquidem ad omnia pro Christo perferenda paratissimi; sed cum meminissent Gregorium Neocæsariensem in persecutione Decii (retinebat enim Macrina illius documenta (a), quæcunque ad ipsam memoriæ serie pervenerant) et fugisse et ad fugam alios adhortatum esse; receperunt se in quamdam Ponticorum montium silvam (b), paucis adhibitis fugæ conscis et victus ministris. In hoc exsilio septem annos et aliquanto amplius sub dio vixerunt, pluvii, algoribus et frigidibus expositi, ab omnibus vitæ commodis, ab amicis et omni hominum societate remoti. Sed Christus in eorum solatium concessa olim Israelitis miracula renovavit. Quodam enim die subiit eos lautioris mensæ desiderium; nam diuturnitas temporis fastidium attulerat necessarium ciborum. At nequaquam mussitaverunt, ut Israelitæ; sed a Deo, summa illius potentiae fiducia, suaviorem cibum postularunt, vel ex avibus in aere volitantibus, vel e feris, quæ in montibus errabant. Vix locuti erant, cum eorum pedibus accidit obsonium sponte oblatum, cervi miræ magnitudinis, repente e tumulis apparentes, ac invenientibus sese deditentes, ex quibus quantum voluntas ferebat delinuerunt, quod supererat in silvas ad aliud convivium dimiserunt. Ex his Gregorii Nazianzeni verbis perspicitur non unius diei cibum hoc miraculo provissum eis fuisse; sed ad septem exsilio annos minus commode miraculum extendit Papebrochius.

Hæc autem contigisse narrat Gregorius in atrocissima omnium maximeque horrenda Maximimi persecutione, qui cum post plures alios, qui paulo ante fuerant, ingruisset, laudem eis humanitatis sua crudelitate conciliavit. His coloribus clare depingitur Maximinus secundus, minime vero, ut Papebrochius opinatus est, Maximinus primus, cujus persecutio nec omnium crudelissima existit, nec per septem annos; nec alias persecutiones proxime subsecuta est; præcesserat enim pax viginti quinque annorum. Sed cum Maximinus secundus non regnavit in Ponto et Asia Minore, nisi anno 311, post mortem Galerii; Baronius (c) et Tillemontius existimant hoc miraculum regnante illo in Ægypto et Syria contigisse, ac proavos Basilii anno 304 secessisse, et usque ad annum 311 delituisse. Ex his autem latebris prodeuntes anno 311, post data a Galerio in gratiam Christianorum edicta, graviora deinceps videntur subiisse certamina. Ait enim Gregorius Nazianzenus eos ad dimicandum alacriores factos esse hoc miraculo, quod eis hunc in usum a Deo concessum fuerat. Hinc etiam (p. 319) eos recenset inter fortissimos athletas, qui cum pene usque ad mortem decertassent, victoriæ suæ superstitibus (d) fuerunt. Nyssenus vero conceptis verbis ait Macrinam in confitendo Christo tempore

A persecutionis decertasse, ejusque et mariti bona ob Christi confessionem fuisse publicata.

Hanc dimicationem existimat Tillemontius vel sub Maximino collocandam esse, qui persecutionem redintegravit anno 311, paucis post Galerii mortem mensibus, vel sub Licinio qui persecutus est Ecclesiam anno 320, ac maxime in Ponto crudelitatem suam exercuit. Quo nomine appellatus fuerit paternus ille avus Basilii, nescimus. Avix nomen Macrinæ fuit, quæ cum Basilium iniantem informaverit et instituerit, videtur usque ad annum 340 vixisse.

IV. Horum filius Basilus, nostri Basilii pater, eximias virtutes cum magnis eruditionis et eloquentiæ ornamentis conjunxit. Inclaruit enim in foro (e), et eloquentiam summa celebritate in Ponto docuit. Sed morum sanctitate clarior existit, ita ut primas ei in hoc genere solus filius Basilus eripuisse videretur (f). Hujus fides miracula impetravit, ut modo videbimus. Is in matrimonium duxit parem generis et virtutum splendore feminam, Emmeliam, quæ id inter mulieres fuit, quod Basilus filius inter viros, teste Nazianzeno (g). Hæc libenter matrimonio virginitatem prætulisset. Sed et patre, quem imperator vita et bonis spoliaverat, et matre in ipso ætatis flore orbata, ut vitaret pericula ob summam venustatem imminetia (plurimi enim illius nuptias ambibant, nonnulli etiam raptum meditari videbantur), ad matrimonii portum confugit, ac viro morum gravitate spectato vitam suam custodiendam commisit. In hoc matrimonio, quod non minus virtutis quam corporum erat, enituit pauperum alendorum et hospitem excipiendorum studium, animæ purgatio per continentiam, bonorum portio Deo consecrata, quæ res paucis tunc exemplis cognita erat, quia sub imperatoribus ethnicis tuta non fuisset Ecclesiis prædiorum possessio. Hæc autem in Ecclesias et pauperes liberalitas nequaquam eorum divitias consuminavit, sed potius fide adeo multiplicavit, ut amplissimas in tribus provinciis possessiones haberent. Quod eo mirabilius est, quod Emmeliæ patris, Basilii parentum bona publicata fuerant. Quin etiam eorum re familiari in novem partes pro filiorum numero divisa, singulæ partes paternas opes superarunt.

Sed præcipua Basilii et Emmeliæ gloria, proles existit. Decem liberos susceperunt (h), quorum tres episcopi summa sanctitatis et doctrinæ laude floruerunt. Unde aliquis ex his liberis videtur admodum infans mortuus: siquidem obeunte marito Emmelia quatuor filiorum et quinque filiarum mater erat (i), eorumque bona in novem partes divisa sunt. Omnium natu maxima fuit S. Macrina. Primus filiorum S. Basilus, secundus Naucratus de

(a) Basil. ep. 201, n. 6.

(b) Naz. or. 20.

(c) Ad an. 304.

(d) Vit. Macr. p. 178, 191.

(e) Nyss. Vit. Macr. p. 392.

(f) Naz. or. 20.

(g) Ibid.

(h) Nyss. Vit. Macr., 186.

(i) Ibid. 181, 191.

quo infra nonnulla dicentur, tertius S. Gregorius A Nyssenus. Omnium postremus fuit S. Petrus Sebastianus, qui statim atque in lucem editus est, patrem amisit. Quatuor filias honorifice collocaverat S. Emmelia, paulo antequam Basilium Athenis rediret. Harum ex aliqua progenitæ fuerunt illæ Basilii sororis filia, quas Gaudentius (a) Cæsariensi monasterio præfuisse testatur. Inter consanguineos Basilii eminet in primis patruus ejus Gregorius in Cappadocia episcopus, qui cum ipsi ac fratribus parentis loco exstitisset, postea cum pluribus aliis Cappadociæ episcopis ejus ordinationi intercessit. Cognatos Basilium habuit Atarbium Neocæsariensem, Soranum Scythici limitis ducem, et Pœnennium, quem Satalensi Ecclesiæ episcopum dedit (b), Palladium, quam tum ob egregios mores, tum ob consanguinitatem in matris loco verebatur, ut ipse testatur in epist. 137.

V. His ortus parentibus Basilium, quem Gregorius frater cum Samuele in eo comparat (c), quod ut ille matris, ita iste patris precibus a Deo concessus fuerit. Eadem patris ille ex lethali morbo infans ereptus est; cum Christus patri in somnis visus dixisset, ut olim regulo Capharnaitæ, *Vade, filius tuus vivit*. Reguli fidem imitatus Basilium filium incolumem recepit. Non in Cappadocia nutritus Basilium (d), sed in quodam pago, quem parentes in Ponto possidebant. Regendæ infantia Basilii curam suscepit ornatissima femina, avia Macrina, ac teneræ menti sanæ doctrinæ semina mandavit, quæ nulla unquam temporum vicissitudine immutata, sed aucta semper et exulta præclarissimos fructus extulerunt. Permagnum intererat sic institui Basilium, non solum ut veritatem mature combiberet, sed etiam ut calumniis inimicorum occurreret. Quidquid enim a sanctissima illa muliere acceperat, a Gregorio Neocæsariensi accepisse videbatur, quem illa sic colebat, ut omnia illius verba, quæcunque ad ipsam serie memoriæ pervenerant, accurate retineret (e). His se Basilium ab ea imbutum fuisse testatur in epist. 204, et hoc telo repellit inustus fidei suæ criminationes. Sic etiam in ep. 225 et in proœmio *Moralium*. Hæresis Ariana, quæ tunc grassabatur, curam injiciebat catholicis parentibus, ut mature illorum animos commuarent.

Eo autem mirabilis Basilii in his percipiendis documentis acumen et in retinendis constantia, quod sub avia ultra teneram infantiam non fuit. Nam ubi primum litteris ediscendis idoneus fuit, ex avia manibus ad patris disciplinam transiit, qui rhetoricam magna celebritate in Ponto docebat (f), neque hoc munus in pago, ubi educatus Basilium, gerere potuit, sed in magna aliqua urbe, atque, ut verisimile est, Neocæsareæ. Basilium aliquandiu

Neocæsareæ vixisse argumento est, quod se magistros mysteriorum et patres spirituales habuisse dicit (g), *Gregorium, summum illum virum et quotquot post eum sedi episcopali succedentes, alius post alium veluti stellæ quædam exorientes, iisdem vestigiis institerunt*. Inter hos Gregorii successores numerat haud dubie Musonium, præstantissimum virum, cui longe dissimilis Atarbium successerat. Porro cæteros quidem episcopos Neocæsarienses avia narrante cognovit Basilium; at Musonium per se ipse puer videtur audivisse. Is enim cum mortuus sit anno 368 aut 369, non admodum senex, docere non potuit Macrinam, quæ in alia diocesi debebat non multo post annum 330, nempe in illo pago ubi Basilium educavit.

B Translatus Neocæsaream Basilium invenit in Emmelia matre alteram Macrinam. Nam ab ea quoque catholicam doctrinam accepisse se gloriatur (h). Ipse etiam pater operam suam adjugebat uxori in instituendo ad pietatem filio (i); sed illius animum liberalibus disciplinis inibere proprium suum munus esse dicebat, vir utraque laude in Ponto excellens, et pietate et eloquentia. Sub tanto magistro mirifice profecit Basilium; sed cum eum nullius rei expertem esse oporteret, ut ait Gregorius Nazianzenus, in alias prævincias mittitur, ut velut apes ex variis floribus, sic ipse ex variis magistris utilissima quæque perciperet. Hinc eum Cæsareæ, ac deinde Constantinopolis, et tandem Athenæ habuerunt.

C VI. Sed utra Basilium habuerit Cæsareæ, quæ sita est in Cappadocia, an quæ in Palæstina, magna sententiarum varietate ambigitur. Multis partibus videtur præferenda eorum opinio, qui Basilium Cæsareæ in Cappadocia litteris operam dedisse volunt. 1º Basilium optat in epist. 64 ut Hesychius, quicum se multis rebus ab initio conjunctum fuisse dicit, aliquando ad antiquos utriusque lares se conferat. Antiquum illud Basilii et Hesychii domicilium aliud esse non potest quam Cæsareæ, unde scribebat Basilium, nec aliud tempus assignari potest, quo sese Cæsareæ noverint, nisi cum uterque litteris operam daret.

2º Narrat Gregorius Nazianzenus (j) se et Basilium, *veluti fluxum quemdam fluminis, ex eodem patris fonte in diversas regiones doctrinæ cupiditate dissectos, rursus, velut ex composito, Deo videlicet ita impellente, Athenis coivisse*. Uterque ergo in Cappadocia conjunctus fuerat, uterque inde in varias regiones profectus, non alter e Ponto, alter e Cappadocia. Atque id confirmatur tum Gregorii presbyteri testimonio, qui Gregorium Nazianzenum utramque Cæsaream studiorum causa petivisse testatur; tum ipsius etiam Gregorii Nazianzeni, qui Ba-

(a) Homil. 17.

(b) Ep. 155, 165, 102.

(c) Nyss. *De Basil.* p. 292

(d) Ep. 37 et 210, n. 1.

(e) Ep. 204, n. 6.

(f) Naz. or. 20; Nyss. *Vit. Macr.*, 192.

(g) Ep. 204, n. 2.

(h) Ep. 225, n. 3.

(i) Naz. or. 20.

(j) Or. 20.

silium sibi plenius Athenis cognitum fuisse dicit, cum antea ignotus non fuisset. Sese autem alibi non videntur novisse, quam in Cappadocia.

3^o Scribit Basilium in epist. 51 se a prima ætate nutritum fuisse in amore Dianii episcopi Cæsariensis, et considerasse quam esset ille vir aspectu venerabilis, et postquam adfuit ratio, illum etiam ex interioribus bonis cognovisse, illiusque delectatum consuetudine. Ἐκ πρώτης ἡλικίας συνετρέφην ἐν πρὸ αὐτῶν φιλιτρῶν... ἐπεὶ δὲ μοι λοιπὸν καὶ ὁ λόγος παρῆν, τότε δὴ καὶ ἀπὸ τῶν τῆς ψυχῆς ἀγαθῶν αὐτῶν ἐπεγίνωσκον καὶ ἔχαιρον αὐτοῦ τῆ συνουσίᾳ. Ex his colligo Basilium Cæsareæ adolescentem pluribus annis commoratum fuisse, ibique satis diu educatum, ut posset se in amando Dianio et consideranda illius oris majestate nutritum dicere. Tillemontius, ut hunc locum explicet, Basilium conjicit admodum infantem Cæsaream a parentibus nonnunquam portatum fuisse. Sed hujus conjecturæ, quæ sua sponte parum congruit infantæ, nullum profert argumentum doctissimus scriptor: atque etiamsi proferret, num se in amando et videndo Dianio nutritum posset dicere, quem nonnunquam infans vidiasset? Nec Tillemontio favent hæc verba, a prima ætate: optime enim referuntur ad adolescentiam. Nam ei quæ sequuntur, postquam adfuit ratio, delectabar illius consuetudine non de adolescentia, sed de virili ætate accipi debent, neque enim adolescens Basilium in Dianii consuetudinem admissus, sed postquam rediit Athenis. Virilem ætatem similiter designat in epist. 223, ubi se aliam ex alia doctrinam ἐν τῆ τοῦ λόγου συμπληρώσει, cum adoleverit ratio, non mutasse, sed accepta ab avia et matre principia retinuisse declarat.

4^o Idem efficitur ex ipsiis Gregorii verbis, quibus post Billium et Baronium Tillemontius Cæsaream in Palestina indicari arbitratur. Sic igitur Gregorius in oratione quam de Basilii laudibus habuit Cæsareæ: Ἐπὶ τὴν Καισαρείων πόλιν ἐπιτίγεται, τῶν τῆδε μεθέξων παιδευτηρίων, ταύτην δὲ λέγω τὴν περιφραγτὴν τε καὶ ἡμετέραν (ἐπεὶ καὶ τῶν ἐμῶν λόγων αὐτὴ καθηγεμῶν καὶ διδάσκαλος), τὴν οὐχ ἤπτον ἰδίων μητρόπολιν, ἣ τῶν πόλεων ὧν ὑπέρχεται, καὶ καθ' ὧν ἔχει τὴν δυναστείαν· ἦν εἰ τις τοῦ ἐν λόγοις κράτους ἀποστερήσειεν, ἀφηρηκῶς ἔσται αὐτὸ τὸ κάλλιστόν τε καὶ ἰδικώτατον. Ἄλλα: μὲν γὰρ τῶν πόλεων ἄλλοις ἀγέλλονται καλλωπίσμασιν, ἢ παλαιοῖς, ἢ νέοις, ὅπως ἂν οἶμαι τῶν διηγημάτων ἔχωσιν ἢ τῶν ὀρωμένων· τῆδε λόγοι τὸ γνώρισμα, ὡς περ ἐν τοῖς ὅπλοις ἢ τοῖς δράμασι τὰ ἐπίσημα. Cæsaream, ut scholium urbis illius particeps esset, contendit, hanc inquam illustrem civitatem, et nostram (nam meorum quoque studiorum dux et magistra exstitit), quæ non minus litterarum atque doctrinæ, quam urbium quibus præcellit et dominatur, metropolis: quam si quis doctrinæ palma spoliaverit, rem omnium pul-

cherrimam ipsique maxime propriam eripuerit. Nam cum aliæ civitates aliis ornamentis, vel antiquis, vel novis gloriantur, prout, opinor, vel historiis, vel rebus quibusdam visendis ornatae sunt: hanc contra, ut arma vel tragœdias notæ quædam atque insignis, sic litterarum gloria nobilitat illustremque reddit.

Nihil est his in verbis quod non Cæsareæ Cappadocum optime congruat; nonnulla in alteram Cæsaream inepte prorsus ac inurbane dicta essent. Satis apte Gregorius urbem, in qua loquebatur et voce et manu designans dicebat, Hanc, inquam, illustrem civitatem. Non putat Tillemontius hanc Cæsaream a studiis litterarum, ut a præcipuo urbis ornamento, laudari debuisse. Sed ut omittam Eusebium, qui Cappadociæ præsules doctrina inter alios enituisse testatur (a), ipse Basilium Gregorii testimonio eum adjungit, et litteris, inter patriæ ornamenta, palmam dat. Sic enim de illo statu loquitur (b), in quem divisione Cappadociæ redigebatur: Spectaculum sædissimum facta est, inquit, quæ primum de litteratis viris, tum de aliis bonis, quibus opulentæ urbes abundant, gloriabatur. Similiter in epist. 74, n. 3, litterarum studia, interea quæ civitati nomen et famam pepererant, præcipue commemorat. Qua autem erat urbanitate Gregorius, num potuit, Cæsareæ nomine pronuntiato, auditores admonere, non eam Cæsaream, in qua orationem habebat, sed illustrem illam in Palæstina civitatem a se designari? Nunquam enim tam inurbane tanque pingui Minerva locutum credam. Quæ sequuntur de litterarum studiis, non minus inornata et illepidata essent, si ad Cæsaream Palæstinae referrentur; cum Cæsarienses, quos alloquebatur Gregorius, hanc laudem, ut jam dixi, aliis civitatibus non concederent.

Non omittendum quod addit Gregorius: Jam quæ sequuntur, ii exponant qui et eum apud se erudierunt et fructum ex ipsius eruditione ceperunt, quantum videlicet magistris, quantum æqualibus esset, etc. Non superest ambigendi locus utris Cæsariensibus hæc narranda Gregorius relinquat; iis qui longe remoti erant, neque ex Basilii eruditione majorem quam aliæ civitates utilitatem perceperant, an iis quos alloquebatur Gregorius, quique et Basilii studiorum poterant meminisse, et illius doctrina per tot annos imbuti fuerant. Cum igitur his verbis Cæsaream Cappadocum dignoscatur, immerito quarrit Tillemontius, cur Gregorius, qui Cæsareæ perorabat, Basilium in hanc urbem conceptis verbis venisse non dicat; cur non eam designet, nisi ejusmodi notis, quæ saltem ei cum altera Cæsaream communes sint.

Sed idem doctissimus scriptor hoc potissimum argumento nititur, quod Gregorius, postquam Cæsaream suam esse dixit, statim addat ideo suam esse, quia ibi litteris operam dederat: Hanc, inquam, illustrem civitatem, et nostram; nam meorum quo-

(a) In Vita Const., cap. 43.

(b) Ep. 76.

que studiorum dux et magistra existit. Negat Tillemontius hanc convenire in Cæsaream Cappadociae, quam Gregorius suam aliis de causis vocare poterat, inprimis, quia eam provinciae metropolim agnoscebat; quod cum omnibus notum esset, suam dicere debuit, nulla addita ratione, ut in aliis locis facit.

Quod instar incommodi objicit Tillemontius, id argumenti loco adhibere possumus, quamvis illum in interpretatione hujus loci sequamur. Nam cum Cæsaream Gregorius ob disciplinas, quas ibi perceperat, non solum ob metropolitana jura suam diceret; rationem addere debuit, cur eam singulari modo suam diceret. Alioqui nemo non existimasset eum ad metropolis jura respicere. Itaque etsi hunc locum intelligimus, ut intelligit Tillemontius; nihil vetat de Cæsarea Cappadocum intelligi. Verum Gregorii verba sic accipi possent in Billii interpretatione, ut illud *nostram* referatur ad *metropolim* hoc modo, *nostram non minus litterarum atque doctrinae, quam urbium, quibus præcellit et dominatur, metropolim*. Sic interpretando restituitur patriæ suæ Basilii, nec illius in litteris institutionis partes ulla Cæsarea altera retinet. Fateor tamen mihi non arridere hanc interpretandi rationem, quæ non quadrat cum Græco contextu. Illud enim τὴν οὐχ ἤτρον, non refertur ad vocem ἡμετέραν, quæ pluribus aliis interjectis præcedit. Præterea Cæsaream Gregorius doctrinae metropolim vocat, non quia ibi litteris operam dederat, sed quia in hac urbe litteræ florebat.

CAPUT II.

I. Sanctus Basilii e Cappadocia Constantinopolim mittitur. II. Inde Athenas venit. III. Coniungitur amicitia cum Gregorio Nazianzeno. IV. Eorum studia et magistri et condiscipuli. V. Scribit Basilii Apollinario. Quo anno Athenas reliquit.

I. Nemini cedebat Basilii corporis pulchritudine et robore ac proceritate, antequam illum poenitentiae labores debilitassent; sed eum ab ejusmodi ornamentis laudare noluit Gregorius. Libentius enarrat (a) illius in virtute ac litteris progressus. Cum esset Cæsareæ, charus erat æqualibus et magistris, ac brevi tempore magno in pretio apud plebeios et primores civitatis: rhetor inter rhetores etiam ante rhetoricam exhedram, philosophus D inter philosophos etiam ante philosophiæ decreta, et quod maximum est, Christianis sacerdos ante sacerdotium. Adeo omnes illum mirabantur. Præcipuum illius studium non erant litteræ, sed philosophia Christiana, ad quam litteras referebat.

Inde Constantinopolim mittitur, quæ civitas rhetoricis ac philosophis præstantissimis florebat, inquit Gregorius; cujus ex testimonio et ex superioribus v. b. i., philosophus etiam ante philosophiæ decreta, perspicimus Basilium in urbe Cæsariensi

A philosophiæ operam non dedisse, sed hanc disciplinam cum rhetorica Constantinopoli jungere cœpisse.

Si genuinæ sunt scriptæ Basilium inter et Libanium litteræ, dubium non est quin hunc sophistam Basilii Constantinopoli studiorum socium habuerit aut magistrum. Commemorat Libanius (b) amicitiam communesque scholas, sibi que ait (c) Basilium adolescentem admirationi fuisse; tum quod temperantia cum senibus certaret, idque in urbe voluptatibus diffuente, tum quod magnam disciplinarum partem jam tum esset consecutus. Sed cum Libanius, qui anno 314 natus est, mature inter sophistas nomen habuerit, non videtur Basilii multo junioris fuisse condiscipulus. Quamobrem si tanta fuit inter utrumque necessitudo, quanta ex his epistolis perspicitur, necesse est ut eum Basilii audierit Constantinopoli. Sed cum hæ litteræ non levibus, ut infra videbitur, suspicionibus laborent, non libenter crediderim quidquid illarum nititur auctoritate, nisi aliis testimoniis confirmetur. Socrates quidem (d) et Sozomenus (e) narrant Basilium una cum Gregorio operam Antiochiæ Libanio dedisse. At eorum manifestus est error, cum neuter Antiochiam studiorum causa iverit, nec dubitant eruditi viri, quin hos scriptores nominis similitudine deceperit Basilii sancti Joannis Chrysostomi amicus, quem dum confundunt cum Cæsariensi, Gregorium ei adjunxerunt. Non video ergo quibus monumentis statui possit Basilium Constantinopoli operam dedisse Libanio. Ne ipsum quidem tempus aptissime quadraret, si Libanius, ut videtur Tillemontio, ab anno 346 usque ad 351 docuisset Nicomediæ. Nam intra hoc tempus videtur collocanda Basilii studia Constantinopolitana. Sed cum Libanius Constantinopoli pulsus fuerit a Limenio, qui præfectus urbi fuit a pridie Idus Julias 347 usque ad vi April. 349, fieri potuit ut, eo docente, Basilii Constantinopolim anno 346 aut 347 veniret, eumque, ut inter sophistas celeberrimum, audiret.

Cum brevi tempore Basilii in hac urbe maximas laudes in rhetoriæ ac philosophiæ disciplinis adeptus esset (f), tandem Athenas petiit, quæ domicilium et sedes litterarum habebantur. Illius adventum sania nuntiavit, summamque expectationem omnibus movit, præcipue vero Gregorio Nazianzeno, qui paulo ante in hanc urbem sese contulerat, ac Basilium Cæsareæ cognoverat. Mos erat Athenis, ut adolescentes, dum scholæ suæ numerum augere et sui quisque sophistæ æra ampliari cupiunt, præoccuparent urbes, vias, montium cacumina, campos, solitudines, omnes denique Atticæ ac reliquæ Græciæ partes, atque ipsos etiam incolas, quorum maximam partem in sua studia scin-

(a) Or. 20.

(b) Epist. 345 et 358.

(c) Ep. 35b.

(d) Lib. iv, c. 26.

(e) Lib. vi, c. 17.

(f) Naz. orat. 20.

debant. Ut quisque autem juvenum Athenas veniebat, statim eum vel vi vel sponte suum facere conabantur. Is primum apud eorum aliquem, qui priores eum ceperant, hospitio excipiebatur, sive amicus esset, sive propinquus, sive civis, sive ex eorum numero, qui mercedis loco sophistis hanc augendi eorum lucri curam persolvebant. Deinde conviciis a quolibet lacessebatur, et per forum ad balneum cum pompa deducebatur. Æquis enim spatiis inter se distincti, bini eum antecedeabant. Postquam autem propius accesserant, tum vero quasi furore correpti saltabant, et maximo clamore sublato sistere jubebant, nec fas esse ingredi: simulque pulsatis januis juvenem terrebant, ac tandem aditu concessio in libertatem asserebant, ac deinceps sodalium numero ascribebatur. Gregorius, qui Basilium reverebatur, morum gravitatem et sermonum prudentiam videns, iis qui illum non noverant persuasit, ut idem de illo sentirent. Itaque solus fere ex omnibus advenis communem legem effugit.

III. Amicitie Gregorium inter et Basilium igniculi inde emicuerunt, ac paulo post in magnam faciem novo Gregorii beneficio creverunt. Nam cum Armenii quidam, olim Basilii sub ipsius patre condiscipuli, illius laudes invidis oculis aspicerent, eumque suis argumentationum tricis capere tentarent, Gregorius, qui gloriæ Athenarum cupidus erat, veritus ne quid civitas dedecoris acciperet, si novus accola antiquiores superaret, primo Armeniis opem ferebat; at ubi perfidum illorum consilium perspexit, totum se ad Basilium vertit, eoque adjuvante Armenii penitus fusi. Inde Armeniorum iræ et inimicitie in Gregorium, ut suum et urbis proditorem. Basilium autem Athenarum fastidium cepit, quia cum magna omnia sibi de hac urbe fluxisset, minorem expectatione reperiebat. Itaque parum sibi beatus videbatur quod venisset, et inanem felicitatem Athenas vocabat. Tum Gregorius illius mœrorem consiliis suis abstersit, eique persuasit nec hominum mores brevi tempore, nec doctrinam et eruditionem leviter degustando, sed diu multumque probando et periclitando dijudicari. Sic inter eos magis ac magis devinciebatur amicitia dandis et accipiendis benevolentie significationibus.

Postquam autem sibi invicem apernere consilium amplectendæ philosophiæ, tum vero contubernales et convictores fuere, ac tanta fuit animorum et in litteris et in virtutibus excolendis consensio, ut una utriusque anima inesse videretur, duo corpora ferens. Par erat studium adipiscendæ doctrinæ, sed aberat invidia. Certabant non uter primas haberet, sed uter alteri concederet. Uterque laudes alterius suas ducebat. Unum utriusque opus

et studium virtus erat: uterque alteri norma erat et regula vivendi, et quid rectum necne sit discernendi. Neque ex sodalibus in suam consuetudinem ascisciebant, nisi qui castissimi et pacatissimi essent. Duæ illis notæ erant viæ, altera ad sacras ædes Christianorum, altera ad scholas ducens: festa, theatra, celebres conventus et convivia libenter aliis relinquebant. Nihil majori ducebant laudi, quam ut Christiani essent et nominarentur: et in ea urbe, quæ simulacris ac simulacrorum laudatoribus et patronis abundabat, non modo nulla prorsus aura superstitionis afflati sunt, sed etiam fraude oculis suis visa ac perspecta, illic dæmones maxime contempserunt, ubi maxime colebantur. Eximia Basilii et Gregorii conjunctio conflaverat circa eos veluti quoddam amicorum idem sentientium sodalium, cujus dux et præceptor Basilium. Non dubium quin ejusdem agminis dux alter exsisterit Gregorius, quamvis de se ipse taceat. Inde evenit, ut egregium illud par amicorum non in Græcia solum, sed etiam extra Græciam celebraretur, et cum eorum magistri famam Athenarum adæquarent, ipsi quoque, ubicunque noti erant magistri, in hominum ore versarentur et Oresti ac Pyladi longe ab omnibus præferrentur.

IV. His præditus erat moribus Basilium, qui etiam sine doctrina laudem habuissent; sed ad hos mores et (p. 333) egregiam indolem tanta accessit doctrinæ copia, ut nemo cum eo comparandus esset, sive in rhetorica, sive in grammatica, quæ linguam ad Græcismum format, historias colligit, metris præest, et carminibus leges præscribit; sive in omnibus philosophiæ partibus. Ne geometriam quidem et astronomiam ac arithmeticam neglexerat, sed iis relictis quæ ad pietatem prodesse non poterant, tantum sibi ex his disciplinis sumpserat, quantum satis erat, ut ab his qui sese in hoc genere venditabant, exagitari non posset. Medicinam autem videtur apprime calluisse, propterea quod hanc illi artem perpetui morbi et necessariam fecerant, et ad facilius percipiendam profuerant.

Himerium et Prohæresium Athenis audierunt Basilium et Gregorium (a), sophistas longe celeberrimos. Ex Basilii litteris cognoscimus eum a teneris amicitia conjunctum fuisse cum Hesychio et Terentio (b), cum Sophronio officiorum magistro (c) et Eusebio quodam episcopo (d). Cæsareæ eandem domum habuit ac ille Hesychius. Cum Eusebio omnia ei communia fuerunt. Sed qua in urbe simul vixerint, prorsus nescimus. Celso Libanii discipulo persuasit Basilium ut secum Athenas veniret (e), si tamen Libanii ad Basilium litteris adhibenda fides. Julianum Peræquatorum Gregorius Nazianzenus (f) socium habuit studiorum: quod forte ei cum Basi-

(a) Socrat. l. iv, c. 26; Sozom. l. vi, c. 17.

(b) Ep. 64.

(c) Ep. 272.

(d) Ep. 271.

(e) Ep. 556.

(f) Orat. 9.

lio commune fuit. At non dubium quin utrique Athenis cognitus fuerit Julianus imperator: perspicua res est ex Gregorii testimonio (a), nec necesse est ut confirmetur Basilii ad Julianum aut Juliani ad Basilium epistolæ auctoritate. Clarum sibi ab adolescentia fuisse Basilium declarat Julianus (b). Sed mirum cur Basilium sacras se cum Juliano litteras didicisse testetur (c). Utrum id Athenis factum dicemus? at tunc profanis studiis operam dabant. Utrum in Cappadocia? tempus quidem quadrat. Nam circa annum 345, quo tempore Basilium videtur fuisse Cæsareæ, Julianus in castellum prope Cæsaream deductus fuit, ubi cum Gallo fratre sex annos traduxit (d). Sed cum ibi inclusus ab omni æqualium consuetudine renoveretur, copia non erat ut eum Basilium videret. Verum his Basilii ad Julianum et Juliani ad Basilium litteris non multum tribui debet.

7. Videtur Athenis scripta Basilii ad Apollinarium epistola, quæ etsi a laico ad laicum scribebatur, nec quidquam habebat nisi amicam salutationem, elapsis tamen annis viginti ab Eustathio adulterata, et ad invidiam Basilio creandam magno sonitu jactata est (e). Basilium in epistola 223, n. 4, quæ scripta est anno 375 exeunte, scripsisse se dicit Apollinario ante annos viginti et amplius. Ibidem iterum occurrente hujus rei mentione viginti tantum anni numerantur. In epistola autem 226, num. 4, ante annos viginti hoc a se factum constat. At in epistola 224, n. 2, legimus ante annos viginti quinque, πρὸ καὶ ἑτῶν, sed legendum puto ut in aliis locis ante annos viginti. Proclive enim fuit libraribus litteram ε, quæ sequentem vocem incipiebat, cum illo x conjungere, sicque numerum viginti quinque annorum effingere. Si ergo anno 375 exeunte jam exacti erant anni viginti, ex quo Basilium scripserat Apollinario, hanc epistolam scribere non potuit nisi Athenis, anno scilicet 354 exeunte, aut ineunte 355.

Quot annos Cæsareæ Basilium traduxerit, quot Constantinopoli, quo Athenas anno petierit, difficile est conjicere. Videtur Cæsaream missus, cum jam optimum magistrum amisisset patrem: neque enim eo vivo ac summa celebritate rhetoricam docente, ad alias scholas, saltem tam cito, missus fuisset. Id autem probabile est contigisse circa annum 342 aut 343. Nam Petrum, qui paulo ante mortem patris in lucem editus est, presbyterum ordinavit Basilium in primordiis episcopatus, ut infra videbimus. Cum autem leges ecclesiasticæ, quarum erat servantissimus Basilium, annos triginta ad presbyteri gradum requirerent, hanc ætatem habere debuit Petrus in primordiis episcopatus S. Basilii, id est circa annum 372 aut 373, ac proinde ortus Petri, mors patris, Basilii Cæsaream profectio ad

annum 342 aut 343 referenda. Quot autem annos fuerit Cæsareæ, id, ut jam dixi, nullo exstat vestigio. Idem dici potest de studiis Constantinopolitanis. Quod autem spectat ad Athenas, eo Basilium venisse putat Tillemontius anno 351, quia Gregorius qui paulo ante Basilium in hanc urbem advenit, imberbem se venisse declarat (f) ac proinde annos natum circiter 22. Certior reditus ex hac urbe: non enim citius contigit anno 355 exeunte aut ineunte 356, siquidem ibi vidit Basilium Julianum, qui in hanc urbem venit jam media parte anni 355 elapsa. Neque etiam serius, quia spatium inter studia litterarum et sacerdotium nimis contrahi non patitur rerum Basilii gestarum multitudo.

CAPUT III.

I. Sanctus Basilium in patriam redit et scenæ mundi aliquid tribuit. II. Probabile est eum post reditum baptizatum fuisse. III. Naucratiis illius frater moritur. IV. Vitam monasticam Basilium amplectitur, et Orientis ac Ægypti monasteria invisit. V. Alexandriæ morbo delentus scribit Eustathio. VI. Secedit in Pontum frustra illum retrahente Gregorio.

I. Basilium igitur et Gregorius (g), ubi doctrinæ mercibus navem suam onustam viderunt, redire in patriam statuerunt, ut inita sanctioris Instituti consilia perficerent. Aderat discessus dies: sed quia longe molestissimum esse solebat Athenas et sodales relinquere; tum cum valedicerent, circumstat eos sodalium et æqualium, ac magistrorum etiam nonnullorum chorus, ac precibus et querellis, hortando, et vim faciendo illorum reditum intercludere conantur. Ac Basilium quidem hæc claustra perripit, et abeundi veniam impetravit, quamvis non sine maxima dimicatione. At Gregorius victus est partim amicorum precibus et lacrymis, partim etiam illum prodente Basilio (sic enim ipse Basilium incusat) et operam retrahentibus navante. Invitus ergo Athenis remansit Gregorius, sed cum diu ab animæ suæ dimidio divelli non posset, ac parentum et patriæ desiderio ictus esset, non multo post Athenis clam se subduxit et in patriam remeavit.

Rediit summa celeritate Basilium (h): Constantinopolim, velut Ulysses Sirenum cantus, præteriiit: admirationem illius commovit Asia, sed magnis itlneribus Cæsaream contendente morari non potuit. Perhonorifice a Cæsariensibus exceptus, scenæ mundi aliquid tribuit Invitus, sive quod rhetoricam docuerit Cæsareæ, quod munus illum magnifice exercuisse, Gregorium vero magnificentius contempsisse narrat Rufinus (i): sive quod, ut de se ipse testatur Gregorius, poscentibus civibus, ut comportatas ab exteris regionibus opes depromeret, ingenii sui specimina denegare non potuerit. Illum certe patria velut alterum conditorem et conserva

(a) Orat. 4.
 (b) Ep. 40.
 (c) Ep. 41.
 (d) Julian, ep ad Athan.
 (e) Ep. 224, n. 2, ep 226, n. 4.

(f) Carm. de vita
 (g) Orat. 20
 (h) Epist. 1.
 (i) Lib. xi, c. 9.

tozem, teste Gregorio (a), complexa est. Non minus ei honoris habuit Neocæsarea (b), quæ legatos ad eum ex senatu misit, ut juventutis curam susciperet. Quin etiam, cum in hanc urbem venisset, omnes eum circumsteterunt, nihil non deferentes, nihil non pollicentes : sed eum retinere non potuerunt. Videntur hæc contigisse, vel cum Basilius Athenis rediit, in Ponto visendæ matris causa moratus est (vix enim dubium quin hoc officium tunc matri præstiterit), vel cum docendi apud Cæsarienses munere solutus, spem iniecit Neocæsariensibus sui alligandi.

Sed mundi vinculis constringi se non passus est; ac cito ab honoribus fastidio et satietate abalienatus. Quæ in re plurimum illum adj. uult Macrina soror, quæ cum illum vidisset nimis magnifice de eloquentia sentire, ac dignitates omnes floccifacere, et fastu quodam supra homines potestate claros efferi, celeriter ad asceticam vitam, quam ipsa profitebatur, attraxit. Hæc discimus ex Gregorio Nyseno, cujus verba etiam Græce referenda. Sicut enim loquitur in Vita S. Macrinæ : Λαθοῦσα τῶν αὐτῶν ὑπερφυῶς ἐπηρμένον τῷ περὶ τοὺς λόγους φρονήματι, καὶ πάντα περιφρονούντα τὰ ἀξιώματα, καὶ ὑπὲρ τοὺς ἐν τῇ δυναστείᾳ λαμπροὺς ἐπηρμένον τῷ ὄγκῳ, τοσοῦτα τάχει κάκεινον πρὸς τὸν τῆς φιλοσοφίας σκοπὸν ἐπεσκάσατο. Videtur huic testimonio aliqua inesse exaggeratio. Nam testatur Gregorius Nazianzenus (c) se et Basilium scenæ mundi aliquid tribuisse, non ostentationis studio (ab hoc enim vitio alienos sese fuisse), sed ut plurimorum desiderio perfunctorie satisfacerent. Lenienda ergo aliqua interpretatione verba Gregorii Nysseni; nec putandum tanto fastu elatum fuisse Basilium, sed forte, dum eloquentiæ suæ specimina civibus exhibet, plausibus interdum delectari visum esse; unde motus injectus sorori, ne his laqueis arctius irretitus, deinceps se expedire non posset. Præterea nec ipsa Macrina auctor fuit Basilio, ut asceticam vitam amplecteretur, sed tantum hortari potuit, ut consilium perficeret, quod dudum intendebat, atque, ut dicitur, currentem incitare.

II. Narrat Basilius (d) quomodo effuso in pauperes patrimonio totum se Deo consecraverit. Idem de se narrat Gregorius (e); sed neuter baptismi mentionem facit, quamvis constet Gregorium baptizatum fuisse, postquam rediit Athenis. De Basilio hoc tantum certo scimus, ejus baptismum dilatum fuisse, saltem usque ad illud tempus quo Cæsaream missus est. Utrum autem etiam usque ad reditum ex Græcia, id non ita exploratum est: sed tamen libenter crediderim eum circa annum 357 mysteriis initiatum fuisse. Nam Gregorius, qui catechumenus erat Athenis, sic suum cum Basilio omnium rerum consensum describit, ut nusquam il-

A lum a se discernat, sed ambo ad ecclesiam ivisse simul et redivisse, ambo sacris conclonibus, non mysteriis interfuisse videantur. Sic enim loquitur (f) : Δύο μὲν ἐγνωρίζοντο ἡμῖν ὁδοί· ἡ μὲν πρώτη καὶ τιμωτέρα, ἡ δὲ δευτέρα καὶ οὐ τοῦ Ἰσοῦ λόγου· ἡ τε πρὸς τοὺς ἱεροὺς ἡμῶν οἴκους, καὶ τοὺς ἑκαῖστα διδασκάλους φέρουσα, καὶ ἡ πρὸς τοὺς ἔξωθεν παιδευτάς. *Duxerunt nobis viæ notæ erant, altera prima et præstantior, altera secunda, et inferioris pretii: illa nempe quæ ad sacras nostras domos, eosque qui illic erant doctores ferebat: hæc autem, quæ ad externos præceptores.*

In eadem oratione de rebus post reditum a Basilio gestis loquens, sic eum ad sacrum presbyterorum ordinem pervenisse dicit, ut illum divina benignitas non subito ad hunc gradum subeheret, nec simul eum et ablueret et sapientia instrueret (οὐδὲ ὁμοῦ τε κλύνασα καὶ σοφίσασα), quemadmodum pleurosque eorum qui nunc antistitem munus appetunt: *verum ordine et spiritualis progressionis lege, hoc eum honore afficeret.* Hoc verbo κλύνασα baptismus manifeste designatur. Quamobrem, cum Gregorius de iis loquatur quæ Basilius Athenis reversus gessit, eumque dicat non statim baptizatum et presbyterum factum fuisse, nec obscura nec difficilis conclusio est eum baptismo, postquam Athenis rediit, initiatum fuisse. Præterea sic observat Gregorius intervallum quod inter Basilio baptismum et sacerdotium existit, sic eos carpit qui a baptismo ad sacerdotium assilunt, ut laudi apponant Basilio, quod non ejusmodi homines imitatus sit, cum potuisset imitari. At qui infans aut adolescens baptizatus est, an laudem meretur ob sacerdotium non statim appetitum?

Basilius baptizavit Dianus Cæsariensis. Testatur enim (g) se a viro, qui diu in ministerio Dei vixit, baptizatum fuisse et Ecclesiæ ministerio admotum. Soli Dianus hæc signa congruunt. Nam cum is ab anno saltem 344, quo interfuit concilio Antiocheno usque ad annum 362 Ecclesiam Cæsariensem rexerit; nec ejus successor Eusebius Basilium baptizare potuit, nec eum decessor Hermogenes lectorem instituere, qui cum Athenis versaretur, laicus ad laicum scripsit Apollinarium. Inde autem confirmatur quod de Basilio baptismum diximus. Perspicitur enim ejus baptismum dilatum fuisse a parentibus. Alia autem differendi causa esse non potuit, nisi ut tam eximium donum adolescentiæ nav fragilis non exponerent. At eadem causa multo gravior existit, cum Constantinopolim et Athenas missus est: quibus in urbibus perpetua innocentiae et fidei pericula imminabant.

Quod si Basilio baptismus usque ad reditum ex litterarum studiis dilatus fuit, vix dubium est quin tum demum baptizatus fuerit, cum exire a mundi

(a) Orat. 20.

(b) Ep. 210, n. 2.

(c) Or. 20 et Vit.

(d) Ep. 223, n. 2.

(e) De Vit.

(f) Or. 20.

(g) Lib. De Spiritu sancto, cap. 29.

scena abstraxit. Cum enim præparandus animus A fuit ad tantum mysterium, tum vero ipse Basilius declarat in epist. 223, se intimos pietatis sensus concipere, et quicquid sordium ex profanis studiis et hominum improborum consuetudine conceperat, excutere cœpisse, cum sua omnia pauperibus distribuere, ac in solitudinem sese recipere statuit.

Lector ad eodem Dianio institutus est Basilius, non multo post baptismum (a). Utrum autem id evenit statim post baptismum, an post reditum ex itineribus, quæ ab eo suscepta modo narrobimus, id equidem non mihi videor posse statuere.

III. Circa illud tempus amisit Basilius fratrem Naucratiū (b), tristi quodam casu sublatum. Is post Basiliū natu maximus, mira quadam indole, et corporis venustate ac viribus et celeritate, et eximia ad omnia habilitate cæteris præstabat. Sed cum annum assecutus esset vicesimum secundum, ac publica eloquentiæ suæ specimina dedisset cum summa audientium admiratione, subiit illum divinæ gratiæ dono fastidium mundi, ac omnibus rebus suis projectis, vel potius Deo dicatis, ad solitariam ac pauperem vitam magno animi ardore accurrit. Secutus est illum unus ex famulis, Chrysaphius nomine, qui eum diligebat, ac ejusdem vitæ studio tenebatur. Secessit propter Iridem fluvium in collem quemdam denso nemore consitum, et dorso præcelsi montis reconditum. Ibi ab urbium tumultu et militiæ ac fori occupationibus remotus quibusdam solitariis senibus se tradidit, quibus inopia et morbo laborantibus victum quæritabat manuum suarum industria. Cum enim quodlibet venationis genus non læve exerceret, pisces senibus captabat. In quo quidem et charitatis officio fungebatur, et juventutem his laboribus domabat: nec interim a colenda matre discedebat, ejusque mandatis exhauriendis, si quid illa præciperet. Jam quintum annum in hoc instituto traducebat, cum ingentem matri ac toti familiæ luctum attulit. Subito enim e vita rapitur, non morbo correptus, non ex insidiis interemptus, sed quodam die cum ad piscandum profectus esset, mortuus una cum Chrysaphio domum reportatur. Tam tristi nuntio ad S. Emmeliam, quæ trium dierum itinere distabat allato, mulier alias fortissima concidit exanimis. At tum maxime enituit virtus S. Macrinæ, quæ non solum

IV. Eo affluentior et uberior fuit in Basilio gratia baptismi, quod simul se asceticæ vitæ consecra-

vit, et omnibus statuit nudare bonis, ut Christum totus indueret. Promiserat ei Gregorius Athenis se cum eo in eadem solitudinem recessurum; sed cum amicitia legem debita parentibus pietati posthabere Gregorius cogere (c); destitutus hoc præsidio Basilius (d), monasteria Orientis et Ægypti invisere statuit, ut perfecta virtutum exempla ad imitandum haberet. Narrat ipse (e) se innumeris laboribus in Syriam pervenisse, ac inde in Ægyptum longo et difficili itinere profectum esse. Vidit sanctissimos viros Alexandriae et in reliqua Ægypto (f), ac in Palæstina et Cœlesyria et Mesopotamia: miratus est eorum in laboribus perferendis animi fortitudinem et in orando constantiam: obstupuit, cum eos videret somnum superare, nec ulla naturali necessitate inflecti, sed in fame et siti, in frigore et nuditate indomitum animi robur servare, et tanquam aliena in carne vivere. Sed quantum illum juvabat hæc sanctitatis exemplaria respicere, tantum ei mœroris attulerunt dissensiones, quæ his temporibus, ut cum maxime, fervebant. Videbat episcopos ipsos inter se digladiari (g), et Ecclesiam Dei crudeliter dilacerare, ac ejus gregem obturbare. Sed cum ejus animo sana fides a teneris fuisset insculpta, nulla illum erroris aura perflavit, seque ipse testatur, in peregrinationibus, quas vir factus terra marique suscepit (h), si quos inveniret secundum traditam pietatis regulam ambulantes, eos et patrum loco habuisse, et duces animæ suæ secutum esse. Non vidit Alexandriae magnum Athanasium. Significat enim in epist. 80 nunquam sibi hanc felicitatem obtigisse. Præterea Athanasium scimus Alexandria excessisse anno 356. Sed dum Syriam peragrat Basilius, videre potuit S. Eusebium Samosatensem, quocum et ante episcopatum suum et in episcopatu arcissima amicitia conjunctus fuit. Neminem sane video, quem libentius inter eos numerem, quos se Basilius patrum loco habuisse, et animæ suæ duces secutum esse dicit.

V. Basiliū Alexandriae morbus detinuit ac metum attulit ne in patriam hieme redire non posset. Dum autem in hac moratur urbe (i), allatæ sunt ei litteræ Eustathii, philosophi cujusdam ethnici, quem Athenis rediens visurum se in Cappadocia speraverat, sed quæsitum invenire non potuit. Postea morbi obstiterunt, quominus eum viseret. Neque etiam cum eo abeunte in Orientem proficisci potuit. Postquam in Syriam venit Basilius, audiit philosophum inde abiisse in Ægyptum. Illuc etiam se contulit, ac ne illic quidem optatum philosophi congressum assequi potuit. Is enim ad Persas et extremos barbaros abierat. Tandem ab eo litteras accepit Alexandriae, ex quibus illum in patriam rediisse cognovit. Scripsit ad eum Basilius ex eadem

(a) Lib. *De Spiritu sancto*, cap. 29.

(b) Nyss. *Vit. Macr.*, p. 182.

(c) Naz. ep. 5.

(d) Naz. or. 20.

(e) Ep. 1.

(f) Ep. 223, n. 2.

(g) *Proœm. Moral.*, p. 213.

(h) Ep. 204, n. 6.

(i) Ep. 1.

urbe epistolam leporibus refertam, in qua se Athenas reliquisse, ut Eustathium videret, ac eodem consilio in Orientem peregrinatum esse lingit; et cum eum tot in locis quæsitum non reperisset, dubitasse an non fato aut fortuna omnia regantur. Hæc, inquam, ab eo peracute finguntur, nec proinde ninium stricte accipi debent. Nam quod se Athenis discessisse ait, ut philosophum videret, urbanissima est amici desiderii significatio, non quod aliud discedendi consilium non habuerit. Dubitatio autem illa, qua se agitatum fuisse dicit, non alio spectat nisi, ut ethnico philosopho veram de Providentia sententiam facilius insinuet. Hanc epistolam omnium primam collocavimus, utpote scriptam anno 357, inter Basilii peregrinationes.

Quod metuebat Basilium, dum esset Alexandriæ, ne se morbus in patriam hieme redire non sineret; id argumento est eum de celeri ac prompto reditu cogitasse cum hæc scriberet, ac proinde jam monasteria Palæstinae, Cœlesyriæ et Mesopotamiæ visitasse. Sed cum sæpe ejusmodi morbis laboraverit, nec ideo suos intermiserit labores, verisimile non est eum tandiu Alexandriæ detentum fuisse. Reversus autem in patriam, cum totus arderet ea imitandi studio (a), quæ in remotis regionibus viderat, nullam videtur moram interposuisse, sed statim perfecisse consilium, quod dudum extenderat, ut sua omnia pauperibus distribueret ac sese in solitudinem reciperet.

VI. Locum elegit secessus idoneum, montem quemdam ad ripas Iridis fluvii, qui ex Armenia ortus Pontum irrigat, et in Euxinum Pontum delabitur (b). Ad alteram fluvii ripam sita erat villa, in qua Basilium, apud aviam Macrinam educatus fuerat. Hæc in villa, quæ paterna hæreditas erat familiæ S. Basilii, et post mortem S. Emmeliæ (c) S. Gregorio Nysseno cessit, constructum erat monasterium a virgine Macrina, in quo fratrem suum Petrum a teneris ad omnem virtutem finxit, et sacram litterarum cognitione imbuat (d). Remotus non erat hic pagus ab urbe Neocæsarea, unde Basilii in hunc locum adventu anno 375 terror injectus Neocæsariensibus, quasi Basilium in eorum urbem ingredi pararet. Non tamen subjectus erat Neocæsareæ, sed laboræ, exiguæ civitati non procul distanti (e), cujus episcopus Araxius S. Macrinæ justa persolvit una cum S. Gregorio Nysseno qui eum vocat locorum illorum episcopum (f). Hunc pagum *Annesos* vocatum fuisse perspicimus ex Basilii epist. 3, in qua loquitur de quodam agresti ex iis, inquit, qui nobiscum *Annesis* commorantur. Hæc autem de pago trans Iridem sito accipi debere inde perspicitur, quod Basilii solitudo ab omni dorsus hominum consuetudine remota esset.

(a) Ep. 223, n. 2.

(b) Greg. Nyss. Vit. S. Macr., p. 182.

(c) Or. in xl mart., p. 211.

(d) Nyss. Vit. S. Macr., p. 185.

(e) Nyss. Or. in xl mart., p. 212.

(f) Vit. S. Macr., p. 200, 202.

Voluerat primo Basilium in Tiberinam sese recipere. Est autem Tiberina regio quædam Cappadociæ, in qua situs est Arianzus Gregorii natale solum. Num igitur cogitas, inquit in epist. 14, quo ego periculi stultus venerim, cum sedem hujusmodi Tiberina orbis terrarum barathro commutare pertinaciter vellem? Videtur spes cum Gregorio vivendi præcipuum fuisse com modum, quod sibi Basilium præferenda aliis locis Tiberina proponeret. Sed ipsius mater et soror, quarum intererat eum non tam longe secedere, huic consilio, ut verisimile est, obstiterunt, ac orando et instando perfecere, ut illum attraherent in locum solo flumine ab earum monasterio dissitum.

Postquam degendi cum Gregorio spes evanuit, dolorem suum Basilium non corde pressit, sed violatam ab amico promissorum fidem questus est. Non habemus epistolam in qua hæc scribebat; sed exstat Gregorii responsio (g), qui objectum crimen non inficiando repellit, sed pietatis parentibus debita commemoratione deprecatur: ac litis dirimendæ causa hoc temperamentum proponit, ut partim ad se Basilium, partim ipse ad Basilium ventitet.

Aliam amissimus Basilii epistolam, in qua jocabatur in Tiberinam. Vicissim eum Gregorius perurbanis in Cæsaream ubi natus erat, et in Pontum, quo secedebat, diceris remordet (h). Ponti tenebras exagitat, ubi solem ad certum modum accipi dicit. Quod spectat ad Cæsaream, pro luto objicit cauponas, et quidquid urbes turpe et incommodum ferunt. Vocat Basilium luti expertem virum, et summis pedibus incedentem, pennatum ac pendulum, ut quamvis sit Cappadox, Cappadociam fugiat. Ex quibus verbis colligo Basilium nondum secessisse, cum hæc scriberet Gregorius, sed tamen jam statuisse Cappadociam fugere et in Pontum se recipere.

Basilium omnibus rebus ita sese nudaverat (i), ut nihil haberet præter corpus et necessaria corporis integumenta. Cilicio corpus tegebat (j), sed noctu tantum, ut oculos hominum vitaret. Nemo tanta inedia exstitit. Erat illi, inquit Nazianzenus, tunica una, et pallium unum, et stratus humi lectulus et illuvies, et vigiliæ (illa ejus decora et ornamenta) et suavissima cæna et obsonium, panis et sal, novum, inquam, illud condimentum, et potio sobria et uberima, quam nobis nihil laborantibus fontes profundunt. Ex quibus, imo cum quibus, morbi ac morborum curationes pramanarunt: quod commune utriusque nostrum studium fuit.

Testatur etiam Nyssenus Basilium (k) parcissimi cibi fuisse, et cum carne sua non aliter, quam cum servo fugitivo inexorabilem dominum egisse. Quanto sanctitatis in anima et corpore servandæ studio te-

(g) Naz. ep. 5.

(h) Ep. 6.

(i) Naz. or. 20.

(j) Ibid.

(k) In Basil. p. 490, 496.

neretur, perspicitur ex his Cassiani (a) verbis : *Fertur S. Basilii, inquit, Cæsariensis episcopi stricta sententia. Et mulierem, inquit, ignoro, et virgo non sum. Intantum intellexit incorruptionem carnis non tam in mulieris esse abstinence, quam in integritate cordis, quæ vere incorruptam perpetuo sanctimoniam corporis vel timore Dei vel amore castitatis custodiat.*

CAPUT IV.

I. *Qui Basilium negant professione monasticæ vitæ obstrictum fuisse, refelluntur ex ipsius testimoniis. II. Probatur Basilium nihil sibi ex bonis suis reliquum fecisse. III. Professio etiam nominatim et conceptis verbis non pronuntiata violari non poterat. IV. Gregorius medium inter anachoretas et ascetas actuosos viam elegit. Migades apud Gregorium iidem ac ascetæ actioni dediti. V. Basilii in monasteriis suis medium inter anachoretas ac migades vivendi genus instituit*

I. Doctissimus scriptor Thomassinus novam quamdam de Basilio et Gregorio Nazianzeno opinionem invenit, quæ apud antiquos inaudita prorsus et inmemorata, placuit tamen celeberrimo abbati Trappensi. Summos illos viros fatetur Thomassinus in solitudinem secessisse, sed illis monastici instituti veram professionem invidet. Negat (b) vere monachum esse, nisi qui se ad totum vitæ tempus hac sancta professione obstringat, seque omnibus possessionibus spoliat ac nudet. Difficile profecto non erit utrumque de Basilio nostro astruere, et quod eruditus Thomassinus statuit, ut eum monachum non fuisse probet, id convertere in argumentum veræ illius monasticæ professionis. Nam in his quæ ad sanctum Gregorium Nazianzenum spectant non immobilior, quamvis amplam segetem illius opera suppeditent : sed his erudito sodali illius operum editionem elaboranti servatis, nonnulla tantum attingam, quæ a Basilio nostro divelli non possunt.

Basilium ipsum de se loquentem audiamus, antequam aliorum referamus testimonia. Sic susceptum a se monasticæ vitæ propositum exponit in epist. 223, n. 2 : *Itaque cum legissem Evangelium, inquit, ibique perspexissem plurimum ad perfectionem valere, bona sua divendere, et cum egenis fratribus communicare, ac nulla prorsus hujus vitæ sollicitudine distringi, nec ulla affectione ad res terrenas animo converti; cupiebam invenire aliquem ex fratribus qui hanc vitæ viam elegisset, ut una cum ipso brevem hujus vitæ fluctum transirem. Ac multos quidem inveni Alexandriæ, multos etiam in reliqua Ægypto : et in Palæstina alios et Cælesyria ac Mesopotamia... Hæc cum mirarer, ac beatam putarem virorum vitam, quod factis ostenderent se mortificationem Jesu in corpore circumferre, optabam et ipse, quantum possem attingere, imitator esse hominum illorum. Quamobrem cum vidissem nonnullos in patria imitari illorum instituta conantes, mihi visus sum adjuvanti aliquid reperisse ad meam salutem, et indi-*

cium ducebam eorum quæ non videntur, ea quæ videntur.

Non video quid significantius possit Thomassinus requirere. Vel enim nulli tunc monachi fuere, vel Basilius fuit. Statuit bona omnia vendere et pauperibus distribuere. Quærit aliquem ex fratribus, qui monasticum institutum profiteatur, ut cum eo brevem hujus vitæ fluctum transeat. Quis in hoc consilio vel facultatum retinendarum, vel monastici instituti ad tempus amplectendi voluntatem suspicetur ? Quamvis autem Basilius non dicat conceptis verbis imitatum se esse perfectum illud vivendi genus, quod in variis monasteriis perspexerat, sed tantum imitari statuisse ; nemo tamen dixerit eum ab incepto turpiter discessisse, et quæ statuta ac deliberata habuerat, minime perfecisse.

Nihil sane opus est exquisitis argumentis in rem manifesta. Monumentum habemus monasticæ Basilii professionis certissimum, ipsas regulas ab eo institutas. Nihil severius aut strictius præcipi potest, quam quæ a Basilio de omnibus prorsus rebus relinquendis præcipiuntur. Ei qui semel inter fratres monasterii ascriptus est, nullum prorsus excundi locum relinquit : sed sacrilegum esse declarat (c), qui ad aliud vitæ genus transit, ut qui donarium Deo consecratum abstulerit. Si quis autem dubitet an Basilius itidem votis obstrictus fuerit, ac ii quos regendos susceperat ; legere potest proœmium in Regulas longiores quod sic incipit : *Quoniam Deo juvante, in nomine Domini nostri Jesu Christi simul convenimus nos, qui unum et idem pii instituti propositum tenemus, etc. Οἱ ἐνα καὶ τὸν αὐτὸν σκοπὸν τοῦ βίου τοῦ κατ' εὐσεβείαν ἐνοησάμενοι.* Dubia profecto non erat monachis Cæsariensibus Basilii professio, cui cum magnæ molestiæ accidissent ab Eusebio episcopo, factam ei, qui principatum inter ipsos obtinebat, injuriam graviter tulerunt (d). His adde veterum testimonia qui Basilium et Gregorium vitam monasticam amplexos esse referunt. Vide Rufinum lib. 1, c. 9 ; Socrateum lib. IV, c. 26 ; Sozomenum lib. VI, c. 17.

II. Paupertas, quam requirit Thomassinus ad monasticam professionem, maxime enituit in Basilio. Testatur Nyssenus eum ab initio statuisse nihil possidere, et petram immobilem fuisse hoc consilium. Idem discimus ex Nazianzeno (e) Basilium omnibus facultatibus, quas unquam habuerat, æquo animo projectis, leviter facileque vitæ pelagus transmississe.

Existimat Tillemontius Basilium statim quidem sua omnia pauperibus consecrasse, non tamen statim distribuisse, sed cum sibi aliquid reservasset, variis temporibus charitati suæ satisfacisse. Niitur doctissimus scriptor testimonio Nyseni, qui fratrem suum testatur (f) *patrimonium pauperibus et ante sacerdotium distribuisse, et maxime famis tem-*

(a) Institut. lib. VI, c. 19.

(b) Disciplin. ecclæ. part. II, lib. I, c. 46.

(c) Interrog. 24.

(d) Naz. orat. 20.

(e) In Basil.

(f) In Econom., p. 307.

porē, cum adhuc esset in presbyterorum ordine, nec postea eorum, quæ residua fuerant, minus liberalem fuisse.

Conjecit Tillemontium in hanc opinionem atque minus recta opinio de morte S. Emmeliæ, quam episcopo Basilio putat obiisse. Sed id ante episcopatum Basilii contigisse, et famis tempore contigisse, quæ Basilii charitati materiam dedit, certissimis, ut mihi quidem videtur, argumentis probatur. Quare cum Basilius maternam hæreditatem famis tempore perceperit; facile perspicitur, quomodo qui se jam antea omnibus rebus nudaverat, idem tunc charitatis specimen renovaverit. Non difficiliter explicatur quod ait Nysenus, Basilium postea eorum quæ reliqua erant non minus liberalem fuisse. Neque enim mirum, si amplam hæreditatem non statim totam percepit, sed nonnulla serius, ut in ejusmodi rebus fieri solet, in ejus manus pervenerunt.

Illud ergo constare debet Basilium sedulo observasse quod aliis præscripsit in Regulis tum longioribus tum brevioribus; neque eum hac in re inferiorem fuisse Macrina sorore, quæ se ex bonis æqua parte inter ipsam ac fratres divisit nihil sibi reliquum fecisse testatur (a), sed omnia per manus sacerdotis secundum divinum præceptum distribuisse. Cum autem nihil omnino possideret Basilius, victum ei ex ipsa domo, in qua nutritus fuerat, mater benigne providit (b), saltem postquam ad presbyteri gradum evehctus est. Nam maximam partem servitorum illius domus presbytero cuiusdam, Dorotheo nomine, qui Basilii collectaneus erat, ejusque nutricis unicus filius, ea conditione tradidit, ut Basilio alimenta suppeditaret. Sic autem tradidit, ut nequaquam donum esset, sed usus per vitam. Quam alienus fuerit Basilius ab ea remissione, seu potius dissolutione, quæ illi affligitur, ex hoc Cassiani testimonio perspicitur (c): *Fertur sententia, inquit, sancti Basilii Cæsariensis episcopi, ad quemdam prolata Syncretium, tali quod diximus tempore torpentem: qui cum se renuntiasse diceret huic mundo, quædam sibi de propriis facultatibus reservavit, nolens exercitio manuum suarum sustentari, et humilitatem veram nuditate et operis contritione, monasteriique subjectione conquirere: Et senatorem, inquit, Syncreti, perdidisti, et monachum non fecisti.*

III. Illud autem Thomassinum in errorem videtur potissimum induxisse, quod Basilium, Gregorium, Joannem Chrysostomum et alios ejusmodi nulla professione nominatim obstrictos fuisse crediderit, sed voluntaria pietate perfecisse, quæ monachi imposta votorum necessitate faciiebant. Non illis error doctissimo scriptori, si legisset attentius decimum novum Basilii canonem (d). *Virorum autem*

A professiones, inquit, non novimus, præterquam si qui se ipsi monachorum ordini ascriperint: qui quidem tacite vitam cœlibem videntur suscepisse. Verumtamen in illis quoque illud opinor præmitti oportere, ut ipsi interrogentur, accipiaturque eorum professio clara et perspicua: ut cum se ad libidinosam vitam converterint, eorum qui fornicantur punitioi subjiciantur. Hinc in Regula fusiori, interrog. x, et epist. 23, quæ ante canones scriptæ sunt, non alia præscribitur professio his qui monasticam vitam amplectuntur, nisi ut fratrum ordini post legitimam approbationem ascribantur. Hujus autem tacite professionis non minus stricta erant vincula, quam illius claræ et perspicuæ. Nam Basilius, ut jam dixi, eum qui se dicavit Deo et deinde ad aliud vitæ genus transiit, factum esse sacrilegum, et consecratum Deo donarium abstulisse pronuntiat (e). Quare cum Basilius monachorum ordini per tot annos non solum ascriptus fuerit, sed etiam præfuerit; monastica illius professio negari non potest: valdeque absurdum est claræ et nominatim conceptæ professionis necessitatem ei imponere, quæ illis temporibus omissa, saltem in Cappadocia, nihil de votorum vi detrahebat.

IV. Existimat Thomassinus Gregorium nihil loci reliquisse dubitationi in carmine *De vitæ sua, ubi se dia fluctuatam testatur æquod vitæ genus teneat, inter monachorum lotibula et urbium tumultuationes, medium tandem seculum esse tramitem, ut aliis ita prodesset, ut ne ipse suæ officeret salutis.* Tum profert hos versus Gregorii:

*Media inter illos, hosque procedo via,
Meditans ut isti, commodum illorum æmulans*

Deinde addit: *Ergo cum vitæ ejus scriptor ait, maluisse eum monachum esse, quam secularis vitæ sequacem, pauperem quam opulentum, non de monastica proprie professione capiendus nobis est, sed de vita secularibus curis expedita, et de frequenti ab urbibus secessu.* Longe aberrat doctissimus acriptor ab hujus testimonii sententiâ, quod cum Basilii rebus lucem afferre possit, paulo accuratius investigandum nobis est

Gregorii verba, quæ necum fecerunt Thomassinus, ex carmine primo desumpta sunt, ubi narrat Theologus sibi, post captum a carne recedendi consilium, difficile incidisse deliberationem, ex duabus viis Deo gratis quænam esset præstantior, seque initis subductisque rationibus sic apud animum statuisset:

*Μέσην τιν' ἤλθον ἀζύγων καὶ μιγάδων
Τῶν μὲν τὸ συννοῦν, τῶν δὲ τὸ χρηστὸν ὁρᾶν.*

*Gravior solutus inter atque migasæ,
Meditari ut hi, prodesset ut illi cogitans.*

(a) Vit. Macr. p. 192.

(b) Ep. 37 et 38.

(c) Institut. lib. vii, c. 19

(d) Ep. 199.

(e) Interrog. 14.

Cum ex his quæ præcedunt et sequuntur, tum ex pluribus aliis Gregorii locis demonstrandum nobis est ἀζύγους illos, id est solutos et jugi expertes, anachoretas fuisse sive homines contemplationi deditos, migades vero, ascetas in agendis rebus occupatos : nec Gregorium deliberasse utrum monasticam vitam, an sæculares tumultus amplecteretur, sed ex duobus ascetarum generibus, quorum alii contemplationi, alii actioni totos se dabant, utrum sequeretur.

Luce clarius est ἀζύγους et migades duo fuisse instituta hominum Deo consecratorum. Nam cum Gregorius deliberaret utrum eligeret, jam statuerat sese Deo consecrare, ut ex his verbis perspicitur :

*Animum premebat nam gravis turbo meum
Dum quæro primas in bonis quidnam serut.
A carne dudum longius recedere
Statutum habebam, tuncque firmabar magis.
At cogitanti de viis gratis Deo,
Præstantiorem non erat promptum mihi
Reperire.*

Hærebat ergo Gregorius non inter monasticam et sæcularem vitam, sed inter anachoreticam sive contemplativam et actuosam. Quos enim ἀζύγους vocat, eorum instituti exempla ex Elia et filiis Jonadab et Joanne Baptista repetit. Retrahebat illum ab hac vita litterarum sacrarum amor, quibus excolendis non valde appositus eremus : illudque incommodi in ejusmodi hominibus reperiebat, quod multum sibi metipsis prodesse, at aliis nequaquam. Hæc profecto anachoretarum et contemplationi deditorum hominum propria sunt, quos merito vocat ἀζύγους, ut qui ab omni jugo liberi, nec ullis prorsus vinculis astricti essent. Quod spectat ad migades, sive eos qui cum aliis miscentur, non difficilis est interpretatio. Illos enim ibidem vocat πρακτικούς, id est actuosos, eosque plurimum aliis prodesse, at in magnis tumultibus versari dicit. Quare mediam inter utrosque viam secutus est, vel potius utrumque institutum simul conjunxit, ut et litterarum sacrarum studiis et fovendæ parentum senectutis officio satisfaceret.

Sæpe alias de hisdem migadibus agit Gregorius, ac ubique in eam quam diximus sententiam. Sic loquitur in oratione 1 : Κἀν ἐστὶ ἀκριβῶς ἐξετάσης, ὅσον τὸ μέσον τῶν ἐν συζυγίαις πρὸς τοὺς ἀγάμους ; Κἀν τούτοις πάλιν, τῶν τῆς ἐρημίας πρὸς τοὺς κοινωνικούς καὶ μιγάδας τῶν ἐξητασμένων καὶ διαβηκῶτων ἐν θεωρίᾳ, πρὸς τοὺς ἀπλῶς κατευθύνοντας. *Quod si accuratius rem expendas, quantum intervallum inter conjugatos et cælibes ? Ex his rursus quantum inter eos qui in eremo versantur, et eos qui communes sunt ac migades : inter eos qui accurate degunt et in contemplatione profecerunt, et eos qui simpliciter rectam viam ineunt.* Migades ergo inter cælibes et continentes recensentur, non secus ac ipsi anachoretæ ; sed primi simplicius vivunt, isti

(a) Or. 12.
(b) Or. 23.

accuratius. Idem discrimen observatur in oratione 21 : Οἱ μοναδικοὶ καὶ μιγάδες, οἱ τῆς ἀπλότητος καὶ τῆς ἀκριβείας, ὅσοι τῆς θεωρίας καὶ ὅσοι τῆς πράξεως. *Solitarii et migades, qui simpliciter vivitis, et qui accurate ; qui contemplationi, et qui actioni vos datis.*

Hæc autem verba, οἱ μοναδικοὶ καὶ μιγάδες, sic reddit Billius, *monachi et in sodalitia viventes.* At profecto migadum nomine non intelligit Gregorius cænobitas. Nam cænobitæ mediam illam viam inter anachoretas et migades tenebant, quam ipse Gregorius sequendam sibi esse duxit. Unde in eadem oratione ait cænobitas in Ægypto simul esse eremitas et migades. Duo enim distinguit monachorum genera in solitudine viventium : Οἱ μὲν τὸν πάντη μοναδικὸν τε καὶ ἄμικτον διαθλοῦντες βίον, ἑαυτοῖς μόνοις προσλαλοῦντες καὶ τῷ Θεῷ, καὶ τοῦτο μόνον κόσμον εἰδότες, ὅσον ἐν τῇ ἐρημίᾳ γνωρίζουσιν. Οἱ δὲ νόμον ἀγάπης τῇ κοινωνίᾳ στέργοντες, ἐρημικοὶ τε ὁμοῦ καὶ μιγάδες. *Quorum alii vitam prorsus solitariam, et ab hominum societate remotam agunt, sui ipsorum tantum et Dei colloquio fruentes, atque hanc duntaxat terræ partem promando habentes, quam in solitudine cognitam habent. Alii autem charitatis legem per communionem et societatem colentes, solitarii simul et migades sunt.* Illud etiam laudatur a Gregorio (a) in monachis Nazianzenis : Μέτρα τῆς εἰς τὸ κοινὸν ἐπιμιξίας καὶ ὑποχωρήσεως, τῆς μὲν τοὺς ἄλλους παιδαγωγούσης, τῆς δὲ τῷ Πνεύματι μυσταγωγούσης, καὶ τῆς μὲν ἐν τῷ κοινῷ τὸ ἀκοινων φυλαττούσης, τῆς δὲ ἐν τῷ ἄμικτῳ τὸ φιλάδελφον καὶ φιλόανθρωπον. *Modus tum in commune prodeundi, tum secedendi, illud, ad alios institutos, hoc, ut ipsi Spiritus mysteriis imbuantur, atque ita utrumque, et in communi solitudinem servant, et in solitudine fraternam benevolentiam et charitatem.* Quamvis ergo migades iidem interdum sint apud nonnullos scriptores ac cænobitæ, at certe Gregorio non potest hæc interpretatio affigi, qui in cænobitis migadum vitam cum anachoretarum instituto conjungi volebat. Quin etiam Maximum philosophum, qui profecto cænobita non erat, sed potius erro quidam et fugitivus, inter migades numerat (b). Hunc enim laudat, quod τὸ κοινωνικὸν καὶ ἐπίμικτον, *institutum, quod societatem colit et permiscetur, eremiticæ et solitariæ vitæ prætulit.*

V. Hæc pluribus referenda duximus, ut et de Gregorio et de Basilio sciremus, quodnam vitæ genus alter elegerit, alter in monasteriis suis constituerit. Nam medium illud inter anachoretas et migades institutum, quod Gregorius tanti faciebat, ipse etiam Basilius in monasteriis suis instituit. Non enim hanc Basilius laudem prætermisit Gregorius, ut ex his verbis perspicimus (c) : Τοῦ τοίνυν ἐρημικοῦ βίου καὶ τοῦ μιγάδος μαχομένων πρὸς ἀλλήλους ὡς τὰ πολλὰ καὶ διίσταμένων, καὶ οὐδετέρου πάντως ἢ

(c) Orat. 20.

ὅ καλὸν, ἢ τὸ φαῦλον ἀνεπίμεικτον ἔχοντος· ἀλλὰ τοῦ μὲν ἡσυχίου μὲν ὄντος μᾶλλον, καὶ καθοστηκότες, καὶ θεῶ συνάγοντος· οὐκ ἀτύφου δὲ διὰ τὸ τῆς ἀρετῆς ἀβασάνιστον καὶ ἀσύγκριτον· τοῦ δὲ πρακτικωτέρου μὲν μᾶλλον καὶ χρησιμωτέρου, τὸ θορυβώδες οὐ φεύγοντες, καὶ τούτους ἄριστα κατήλλαξεν ἀλλήλοις καὶ συνακέρασεν· ἀσκητήρια καὶ μοναστήρια δειμάμενος μὲν, οὐ πόρρω δὲ τῶν κοινωνικῶν καὶ μεγάλων, οὐδὲ ὥσπερ ταίχιω τινὶ μέσῳ ταῦτα διαλαθῶν, καὶ ἀπ' ἀλλήλων χωρίσας, ἀλλὰ πλησίον συνάψας καὶ διαζεύξας· ἵνα μήτε τὸ φιλόσοφον ἀκοινωνήτων ἦ, μήτε τὸ πρακτικὸν ἀφιλόσοφον. *Cum igitur solitaria vita, et ea quæ societate gaudet, ut plurimum inter se dissociant, ac pugnant: neutraque omnino, vel comoda, vel incommoda sua pura et immista haberet; verum illa magis quidem tranquilla et composita esset, ac Deo animos copularet: cæterum ob eam causam fastu non careret, quod virtus non exploraretur, nec in comparationem veniret; hæc autem magis quidem actiuosa et utilis esset, verum a tumultibus minus libera: præclare eas inter se reconciliavit ac permiscuit, pietatis nimirum gymnasia et monasteria extruens, non tamen longe discrepantia ab iis quæ societatem colunt, et permiscetur; nec velut muro quopiam interjecto hæc instituta distinguens atque a se invicem separans, verum prope coniungens ac dirimens: ut nec contemplatio communicationis experta esset, nec actio contemplationis careret.* Existimat Tillemontius anachoretarum ædes prope cœnobita a Basilio fuisse extractas. In quo quidem decepit eum Billii interpretatio, qui hic quoque cœnobitas migadam nomine intellexit. Sic enim reddidit: *Pietatis nimirum gymnasia et monasteria extruens, non tamen longo intervallo ab iis qui in sodalitate vivunt.* Refellit hæc interpretatio ex tota Basilii historia, quem cœnobitis præfuisse constat, non anachoretis prope cœnobitas constitutis. Deinde vero migadam nomine non cœnobitæ, sed ascetæ actioni dediti, ut in superioribus locis, designantur: nec anachoretas Basilii prope migades constituit: sed utramque institutum nullo prorsus muro diremptum esse voluit, sicque utrumque, cœnobitis extruendis, conjunxit, ut nec anachoretarum deesset solitudo, nec migadam officiosa charitas, primorum autem abesse fastus periculum, et posteriorum tu-

καλιπς.
Idem ergo propositum fuit Gregorio et Basilio. Utrique solitudinem cum sacris litteris conjungere volenti nec anachoretarum arridebat vita nec migadam. Ac de Basilio quidem certa et explorata res est, eum vixisse in monasterio et discipulis suis eandem vivendi formam præscripsisse, quam in monasterio Ægypti viderat, ita ut nec necessariis ad sacras litteras præsiidiis, ut anachoretæ, carerent, nec ut migades, nimium charitatis officiis mersarentur, sed meditarentur ut primi, prodesse ut secundi. Ipse monasterii situs afferebat omnia

A eremiticæ vitæ comoda: arcebat incommoda Basilii cura in eis erudiendis; ejus rei præclarum indicium est epistola octava, quam paulisper abesse coactus scripsit, ut eos ad evertendas Arianorum argutias communiret. Dubium non est quin socii et imitatores Basilii fuerint cum in fide defendenda, tum in aliis rebus, quas Ecclesiæ causa gessit in solitudine. Certe non alios designat, cum ait in epist. 51, n. 2, se cum multis in patria Deum timentibus insolabiliter doluisse, quod Dianius formulæ Constantinopoli allatæ subscripsisset. Atque hæc quidem de Basilio ejusque discipulis.

At forte de Gregorio dubitari possit, utrum se in monasterium receperit. Verum etiam asceticum institutum in paternis ædibus excoluisset, nihil id de ejus votorum perpetuitate detraheret, nec idcirco videri deberet, aut continentis professione obstrictus non fuisse, aut non se omnibus rebus pro Christo nudasse. Quot enim tribus primis sæculis ejusmodi vitam ante exstructa monasteria egerunt, de quibus tamen dici non potest quod de Basilio, Gregorio, Joanne Chrysostomo et aliis pronuntiat Thomassinus, nulla eos voti necessitate astrictos fuisse? Quis dubitet quin S. Cyprianus perpetuo se obligaverit voto, cum bona sua pauperibus distribuit, ac continentiam adhuc catechumenus amplexus est? Miratur Pontius tantum in catechumeno fervorem. *Inter fidei suæ, inquit, prima rudimenta nihil aliud credidit Deo dignum, quam si continentiam tueretur... Quis unquam tanti miraculi meminisset? Inepta prorsus et absurda laudandi ratio, si continentiam Cyprianus perpetuam non voverat, sed ad tempus colebat.* Quare etiam Gregoriorum monasteria non habuissent, non idcirco magnum illud ornamentum monastico instituto eripi posset. Sed tamen probari potest eum non minimam vitæ partem in monasterio traduxisse. In monasterio Basilii commoratus est aliquandiu antequam presbyter crearetur, et qualem ibi vitam egerit, egregie describit in ep. 8 et 9. Unde non immerito Basilii in epist. 225, n. 5, testatur secum in monasterio Gregorium idem vitæ institutum secutum esse. Fugit Gregorius in eandem solitudinem presbyter creatus. Haud scio an in solitudinem monasterii se receperit, cum rursus in montem fugit post ordinationem Sasimensem (a), aut cum anno 375 Seleuciam secessit, ut quod dudum decreverat amicos et negotia fugere, id tandem perficeret. Sed certe dubitari non potest quin, abjectis Constantinopolitanæ Ecclesiæ gubernaculis, ruri monachi vitam egerit, ut testatur Hieronymus, et cum monachis vixerit. ut discimus ex Facundo, lib. vii, c. 7.

CAPUT V.

- I. S. Basilii cum Eustathio Sebasteno amicitia conjungitur. II. Qualis vir existit Eustathius. III. Decepit etiam S. Eusebium Samosatensem Eustathius fidei studium et sanctitatem præ se ferens. IV. Damnatus videtur fuisse in concilio Gangrensi.

(a) Carm. de vita.

V. *Nonnulla adversus hanc sententiam objecta solvantur.* VI. *Non Aetii magister Eustathius, sed Aetii.*

1. Videtur Basilius tunc primum amicitiam iniisse cum Eustathio Sebasteno ejusque discipulis, cum rediit ex Oriente. Ipse enim ad hoc tempus initium refert hujus conjunctionis, ob quam gravissimæ ei molestiæ et a pluribus aliis et ab ipso demum Eustathio acciderunt. Narrat (a) se ex monasteriis Orientis et Ægypti redeuntem, cum hujus vitæ imitatores in patria reperisset, aliquid adjumenti ad salutem sibi visum esse reperire. Multi eum abducebant ab hac consuetudine, et a moribus ac fide Eustathii cavendum monebant. Sed Basilius de vita Eustathii judicium ferebat ex his quæ oculis suis videbat; humilitatis argumentum esse ducebat humilem vestem: suspicionem omnem arcebat ab ejus animo vestimentum crassum, zona, e rudi corio calceamenta, austerum vivendi genus. Itaque morosus erat laudis Eustathii defensor; ac ne illa quidem probabat, quæ de illius fide dicebantur, eum ab Ario edoctum esse, ac Arii dogmata clam spargere; sed cum hæc Basilius nunquam ipse per se audiasset, sycophantas esse putabat, qui hæc nuntiabant. Equidem non miror in candidum Basilii peccatum aditum non habuisse, quæ de Eustathio dicebantur. Acceptæ enim ab Ario disciplinæ post tot annos vix jam ulli testes in Cappadocia supererant: occultum ejusdem hæresis studium non facile deprehendi poterat. Sed amorem in Eustathium longius promovebit Basilius, qui cum eum Constantinopoli labi et sub Valente relabi videbit, ficta ejus penitentia deceptus ab eo diligendo et defendendo non discedet, nec ei communionem renuntiabit, nisi cum illius nequitiam non solum oculis ac manibus comprehendet, sed etiam insanabilem esse animadvertet.

II. Nihil enim aliud fuit vita Eustathii, nisi perpetua hæresis et catholicæ doctrinæ vicissitudo, prout alterutrum ambitiosis ejus consiliis favebat. Egressus Alexandria, ubi inter intimos Arii discipulos fuerat, in clerum Antiochenum conatus est obrepere (b), oblata, ut verisimile est, sanæ fidei confessione, sed a S. Eustathio rejectus est ob impietatem. Verum ab Arianis postea receptus creditur, ac forte ab Eulalio, qui Paulino successit anno 331, in hunc clerum ascitus est. Pulsus hac urbe, ubi Aetium dicitur docuisse, rediit in patriam, ac Hermogeni impietatem illius condemnanti sanam fidei confessionem obtulit (c), et ab eo ordinatus est. Eo mortuo contulit se ad Eusebium Constantinopolitanum, a quo pulsus ob aliquas causas, quas Basilius referre voluit (depositum fuisse ait Sozomenus eo quod minus fidels in commissis dispensationibus deprehensus fuisset) rediit in Cappado-

ciam, ac iterum se eodem artificio purgavit. Addixit se Basilio Ancyrano, eique operam navavit in refellendo Aetio, quem falsis criminibus apud Gallum Cæsarem in invidiam adduxerunt, si fides adhibenda Philostorgio (d). Dederunt ei Ariani, teste S. Athanasio (e), episcopatum Sebastenum, ut eum consiliorum suorum adiutorem haberent. Sed paulo post cum plurimi episcopi ab Arianis impietatem aperte prædicantibus sese disjungerent, ac gratia et auctoritate plurimum valerent, junxit se cum eis Eustathius, eorumque partes sectatus est in concilio Ancyrano, ubi Consubstantialia anathematizatum est, et in Seleuciensi, ubi proposita est Antiochena fidei formula. Paulo post Arianis dominantibus succubuit Eustathius, ac hæreticæ formulæ subscripsit, nec tamen depositionem et exilium effugit. Rediit sub Juliano, ac variis deinceps formulis subscripsit Zelis et Lampsaci, Arianis semper infensus. et cum iis qui Semiariani dicebantur, arete conjunctus. Sed tamen persecutione post concilium Lampsacenum ingravescente, subscripsit hæreticæ formulæ: et cum ea res magnum ejus nonini dedecus inureret, Romam petiit, ubi Nicænam fidem professus est, ac ea conditione a Liberio papa receptus. Rediens libellum, qui eandem fidem continebat, obtulit synodo Thyranensi. Crevit Arianorum potentia sub Valente, ac metum intulit Eustathio, ne sententia in curia olim lata renovaretur. Quare medium se esse Catholicos inter et hæreticos voluit, ut et famæ suæ consulere, nec Arianos irritaret. Detraxit ei Basilius hunc medii hominis statum et in verba Nicæna jurare coegit anno 373. At ille ubi vidit ex ea re magnum aliquod incommodum oriri posse, omnem acerbitatem in Basilium effudit, ut placaret Arianos. Secutæ sunt variæ formulæ, quarum alteram, Gelasio quodam proponente, in Cilicia recepit eodem anno, alteram Cyzici duobus post annis. Interim tamen, nec Arianis catholici dogmatis defensor, nec Catholicis Arianos videri volebat, donec tandem anno 375 exeunte perfractis omnibus pudoris repagulis sese cum Arianis palam et aperte conjunxit.

III. Talis erat Eustathius, cui Basilius in maximis rebus confidebat (f), cujus discipulos vitæ suæ præsidium esse ducebat (g). Sed non soli Basilio Eustathius illisit. Præter duos Cæsarienses episcopos, quos supra diximus Eustathio ignovisse, amicissimi eidem erant præstantissimi viri, Silvanus Tarsensis, ac ipse etiam, quem Basilius Ecclesiæ decus et columnæ esse sciebat, S. Eusebius Samosatensis. Multa in litteris Basilii exstant amicitiae Eusebii et Eustathii indicia (h). Is nascentem inter Basilium et Eustathium discordiam sedare conatus est. Vocatus anno 372 in Armeniam Basilius a S. Meletio et Theodoto, tum ut festum quemdam diem

(a) Ep. 223, n. 3.
 (b) Athanas. Ep. ad solit.
 (c) Ep. 224, n. 9.
 (d) Lib. III, c. 16, 27.

(e) Ibid.
 (f) Ep. 119.
 (g) Ep. 131.
 (h) Or. 12.

cum eis celebraret, tum ut de Eustathio ageretur, adesse noluit, propterea quod Eusebius, a quo plurimum præsidii ad Eustathii defensionem sperabat (a), eo venire non potuit. Habebat in epistola 105 Sophronium Eustathii discipulum Samosata proficiscentem, visendi, ut verisimile est, Eusebii causa. Hanc de Eustathio hominum præstantissimum opinionem commovebat simulata non solum orthodoxæ fidei professio, sed etiam acerrima defensio. Nemini sane in hoc genere concedebat, ubi se catholicis addicebat partibus; ac mirabili animi ardore consequebatur, ut et præteritæ illius labe infirmitati tribuerentur humanæ, nec præsens ulla in auspicionem perfidia veniret.

Quod enim subscribendo Constantinopoli peccaverat, id celeberrimis contra Eudoxium, Euippium, Georgium, et Acacium litteris (b) expiare visus est, quas ad omnes Ecclesias misit. Negabat eos episcopos esse et Spiritus sancti participes. Unde etiam minime cessit latæ in se sententiæ, quamvis a quingentis episcopis damnatus esset. Rediens e Dardania, quam in regionem relegatus videtur fuisse, altaria Basilidis evertit et in propriis mensis sacrificavit (c). Segregavit etiam a sua communione Elpidium Satalensem episcopum, eo quod is cum Amasæ episcopo communicaret. Quinetiam non multo antequam a Basilii communione discederet, ecclesias Amasæ et Zelorum insectatus fuerat, ibique presbyteros et diaconos constituerat. Lapsus sub Valente (d), fraudem sibi factam in concione deploravit, atque hanc purgandi errati rationem invenit, ut Romam profectus inde Patrum fidem referret. Quo magis crederetur huic homini (e), adjuvabat austerum vivendi genus, et multa magnarum simulacra virtutum. Tantam charitatem præ se ferebat (f) ut pro quavis anima sollicitus videretur; (g) constantiam in vita servare, et mendacium vel in minimis rebus ut horribile quiddam aversari videbatur.

IV. Eustathius Sebastenus circa illud tempus, quo se Basilii ad ejus amicitiam applicuit, depositus est in concilio Melitinensi. Sed hæc ignominia nihil tunc nocuit Eustathio, qui episcopatum suum retinuit: imo decus ei apud bonos addidit, utpote ab improbis Arianis iniusta. His enim adeo cordi fuit hæc synodus, ut quamvis Eustathius eorum formulæ anno 360 subscripsisset (h), eum tamen episcopatu penitus dejecerint, propterea quod antea in concilio Melitinensi depositus fuerat. Narrat Socrates eum ab Eulalio patre, episcopo Cæsariensi, damnatum: id confirmat Sozomenus, additque eum

A in synodo Neocæsariensi excommunicatum, et in Antiochena convictum perjurii. Sed hæc concilia nobis tenebræ sunt. Longe clarior et illustrior synodus Gangrensis in Paphlagonia, ad quam cum delatæ fuissent magnæ de Eustathii discipulis querelæ, viginti canones ad hæc resecanda vitia constituti, quos synodus Armeniæ episcopis inscribit. Eustathium Sebastenum hujus synodi sententia notatum fuisse referunt Socrates (i) et Sozomenus (j): sed eorum testimonia prorsus rejiciunt Baronius (k), Dupinus et Blondellus (l), quorum opinio valde probabilis videtur Tillemontio. Sed quominus eruditus illis viris penitus assentiar, detinent me nonnulla rationum momenta.

B 1. Summa est necessitudo temporum et locorum cum Eustathio Sebasteno. Is enim monastici instituti auctor exstitit apud Armenios, Ponti incolas et Paphlagonas, ut ex Sozomeno discimus (m). Sozomeni testimonium confirmat Basilii (n), qui se ad Eustathium, ut præcipuum his in locis monasticæ vitæ magistrum, contulit. Non pauci erant Eustathio discipuli, quorum charissimi quique semper cum Basilio fuerunt (o): nonnulli vero (p) pravis suis moribus monasticum institutum dedecoraverunt. Plura monasteria, sive plures fraternitates, ut appellat Basilii, Eustathio subjectas fuisse vel saltem magnis cum eo necessitudinibus devinctas, observamus ad epist. 225, n. 5. Stare ergo non potest Baronii sententia, qui ne id quidem concedit, Eustathium monasticam vitam professum esse. Præter Basilii auctoritatem habemus Epiphaniï testimonium (q), qui Eustathium et Aerium simul asceticam vitam exercuisse dicit, ut adversus Baronium observat Tillemontius. Quod autem spectat ad synodi Gangrensis tempus, magna est ea de re sententiarum varietas, aliis circa annum 340 hoc concilium collocantibus, aliis post annum 360: sed nemo illud ab ætate Eustathii Sebasteni divellit. Cum ergo synodus Gangrensis Eustathium, vel saltem illius discipulos sententia sua notaverit; cumque iisdem in locis eodemque tempore Eustathius Sebastenus monastici instituti dux et auctor fuerit, cur alius quærat Eustathius?

D 2. Non magna erat inter Eustathii discipulos sententiarum consensus: unde nonnullis quædam attribuit synodus, quæ in alios non confert. Ait enim *non communem esse omnium sententiam, sed unumquemque quod sibi placuerit id asciscere; unde et Ecclesie vituperia et sibiipsis damnum conciliant: Οὐτε γὰρ κοινή γνώμη αὐτῶν ἀπάντων ἐγένετο, ἀλλ' ἕκαστος, ὅπερ ἂν ἐνεθυμήθη, τοῦτο προσέθηκεν ἐπὶ*

(a) Ep. 98, n. 1.
 (b) Ep. 244, n. 6; 251, n. 2.
 (c) Ep. 256, n. 2; 251, n. 3.
 (d) Ep. 244, n. 5.
 (e) Ep. 223, n. 2.
 (f) Ep. 79.
 (g) Ep. 99, n. 3.
 (h) Ep. 263, n. 5.
 (i) Lib. II, c. 46.

(j) Lib. III, c. 14.
 (k) Ad ann. 364.
 (l) De primatu, p. 158.
 (m) Lib. III, c. 14.
 (n) Ep. 223, n. 3.
 (o) Ibid. n. 5.
 (p) Ep. 419.
 (q) Hæres. LXXV.

διαβολῆ τῆς Ἐκκλησίας, καὶ ἑαυτοῦ βλάβῃ. Id autem præclare congruit cum Eustathii Sebasteni institutis, qui, ut infra videbimus, non cœnobita ubi omnes unius præpositi nutus intuentur, sed aliam speciem asceticæ vitæ, ubi major multo libertas, instituit.

5. In Eustathii discipulis hæc reprehendit synodus, quod nuptias vituperarent, viros ab uxoribus, uxores a viris abstraherent, unde adulteria a nonnullis commissa : quod Dei domos contemnerent et privatos conventus haberent, oblationes in ecclesiis fieri solitas sibi et suis, ut sanctioribus vindicarent : quod insolitum vestimenti genus gestarent, mulieres virili veste induerent, virgines tonderent, servos a dominis abducerent : quod die Dominico jejunarent, et jejunia in ecclesiis præscripta contemnerent : quod nonnulli eorum carniæ usum, ut illegitimum, aversarentur, et in domibus conjugatorum ne preces quidem fieri debere contenderent : de sacrificiis autem ibi sæpe oblati tangere nollent : presbyteros, qui uxores duxere, contemnerent, nec eorum sacrificii participes esse vellent : martyrum basilicas et quæ illic fiunt, condemnarent, denique divitibus non omnia sua projicientibus spem apud Deum præcluderent. Cur hæc ad Eustathii Sebasteni discipulos referamus, non leve argumentum suppeditat Aeriæ in hoc sodalicio longe celeberrimus, cui multa tribuuntur similia iis quæ synodus Gangrensis reprehendit. Is enim, teste Epiphano (a), magnam hominum utriusque sexus multitudinem abstraxit, quibuscum privatos conventus habebat. Paschæ celebritatem ridebat, jejunabat die Dominica, quibus autem diebus jejunia indicuntur ab Ecclesia, vescebatur. Illius sectatores vino et carnibus indulgebant diluculo, tum cum fideles jejunia paschalia celebrarent. Immoderatum paupertatis studium, quod reprehendit synodus, satis redolet ingenium Aeriæ, qui cum magistrum suum Eustathium videret ecclesiasticos redivit in manibus habentem, inde ansam capiebat de eo detrahendi, ac omnibus dictitandi non eum esse qui hactenus fuerat, sed ad rem attentum, et cumulandis opibus totum incumbere. Libertas vivendi ad arbitrium et sentiendi, quam in secta a synodo damnata animadvertimus, non aberat a grege Aeriæ. Testatur enim Epiphanius nonnullos austerum vivendi genus retinuisse, quamvis plerique vino et carnibus sese ingurgitarent. Matrimonium ab Eustathii discipulis vituperari testatur synodus Gangrensis : idem de Aeriæ non dicit sanctus Epiphanius : sed tamen ab illius secta hujus erroris suspicionem non abfuisse discimus ex his sancti Augustini verbis (b) : *Quidam perhibent istos, sicut Encratitas vel Apotactitas, non admittere ad communionem suam nisi continentes, et eos qui sæculo ita renuntiaverint, ut propria nulla possideant. Ab esca tamen carniæ*

(a) Hæres. lxxv.

(b) Tom. VIII, hæres. lxx.

(c) Lib. III, c. 14.

A non eos abstinere dicit Epiphanius : Philaster vero et hænc eis tribuit abstinentiam.

Cum ergo nihil fere in Eustathii discipulis reprehendat synodus Gangrensis, quod non pariter in Aeriæ Eustathii Sebasteni discipulo reprehensum fuerit, difficile est existimare Eustathium, de quo synodus loquitur, non fuisse Aeriæ magistrum. Atque hinc etiam patet immerito Tillemontium existimare hanc sectam cito extinctam fuisse, nec ullam de illa post synodum Gangrensem in historiæ monumentis mentionem occurrere. Etsi enim sub Eustathii nomine cognita non fuit Epiphano, Augustino et Philastro, certe ab ejus discipulo Aeriæ famam aliquam et nomen accepit.

B Eustathii Sebasteni discipulos his canonibus locum dedisse hinc etiam confirmare possumus, quod ipsa synodus nihil de Eustathio, ut mali auctore, asperius statuatur. Sic enim incipit synodus : Ἐπειδὴ συνελθοῦσα ἡ ἀγιωτάτη σύνοδος τῶν ἐπισκόπων ἐν τῇ κατὰ Γάγγραν ἐκκλησίᾳ, διὰ τινὰς ἐκκλησιαστικὰς χρείας, ζητούμενων καὶ τῶν κατ' Εὐστάθιον, εὗρισκε πολλά ἀθέσμως γινόμενα ὑπὸ τούτων αὐτῶν τῶν περὶ Εὐστάθιον ἀναγκαίως ὤρισεν, καὶ πᾶσι φανερὸν ποιῆσαι ἐσπούδασεν, εἰς ἀναίρεσιν τῶν ὑπ' αὐτοῦ κακῶς γινόμενων. Quoniam conveniens sanctissima synodus episcoporum in ecclesia Gangrensi propter ecclesiasticas quasdam et necessarias causas, cum et de iis quæ ad Eustathium spectant, quæreretur, multa reperit nefarie ab ipsis illis Eustathii discipulis fieri; necessario ea de re statuit, ac nota omnibus facere decrevit, quæ male ab eo fiunt. Legendum esse ὑπ' αὐτῶν, et vertendum, quæ male ab illis fiunt, perspicitur ex his quæ sequuntur, καὶ γὰρ ἐκ τοῦ καταμέμψεσθαι αὐτοὺς τὸν γάμον· nam ex eo quod nuptias vituperent, etc. Nihil sane in hac synodi præfatione reperias, ex quo accusatum fuisse Eustathium pateat. Ubique in discipulos crimina rejiciuntur, nulla ipsi inusta ignominia, quamvis maxima iniuri debuerit, si facinorificus auctor existimatus fuisset. Atque id quidem mirifice convenit Eustathio Sebasteno, quem nonnulli, teste Sozomeno (c), sic defendebant, ut culpam omnem in ejus discipulos conferrent, nec ullam ipsius nomini hac in re maculam insidere paterentur. Pondus addit huic sententiæ sanctus Epiphanius (d), qui Aeriæ testatur, postquam ab Eustathio sese disjuxit, ad absurda illa instituta deflexisse. His novitatibus alios errores adjecit. Nam et Arianus erat, et preces pro mortuis tollebat et presbyteros adæquabat episcopis. Sed fieri facillime potuit, ut hi errores aliquandiu occulte sparsi ad synodi aures non pervenirent. Quod si canones Gangrenses ad Aeriæ referimus, differenda erit hæc synodus, ut Socrati (e) et Sozomeno (f) visum est, usque ad episcopatum Eustathii. Aeriæ enim

(d) Hæres. lxxv.

(e) Lib. II, c. 46.

(f) Lib. III, c. 14.

ab Eustathio disjunxit invidia (a), quam ut placaret Eustathius, presbyterum creavit Aerium, ptochotrophio præfexit, nec ullam humanitatis et amicitiae significationem prætermisit. Sed insanabilis existit Aerius.

Si quis tamen cum Tillemontio contendat synodum Gangrensem ante annum 341 habitam fuisse, propterea quod illius canones in omnibus collectionibus ante Antiochenos canones anni 341 recensentur, equidem huic sententiæ non repugnabo, quippe cum his in rebus nihil admodum certi habeamus. Sed cum etiam ante illud tempus Eustathius Sebastenus monastici instituti auctor in Armenia et Paphlagonia et Ponto exstiterit, in hunc maxime videntur canones Gangrenses convenire.

V. Objicitur adversus hanc sententiam nec Basilium, qui varios vitæ Eustathii eventus recensuit, nec varia concilia quæ Eustathium deposuere, hujus probri meminisse. Sed etiamsi hanc maculam perpetua delevisset oblivio, mirum id videri non deberet, cum Eustathius vel extra culpam fuerit, ut supra diximus, vel saltem, ut existimat Sozomenus, synodo paruerit. Videtur tamen ei Basilium objecisse discipulum Aerium: nec synodus Constantinopolitana inter varias illius deponendi causas, latam de illo sententiam Gangrensi concilio prætermisit, si tamen fides adhibenda Sozomeno (b), qui totus errat, cum Eustathium a Gangrensis episcopatu exutum dicit.

Objicit Tillemontius nullum a synodo titulum Eustathio tribui; ex quo laicum illum fuisse concludit et alium ab Eustathio Sebasteno, qui tunc utpote in clerum Antiochenum anno 331 receptus, in aliquo honoris gradu constitutus erat, ac forte etiam presbyter fuit, si concilium referatur ad annum 340.

Non difficilis est hujus rei explicatio: sive enim Eustathius hac in re extra culpam fuit; satis erat aliunde suspectus, ut nullum ei honoris titulum episcopi tribuerent: sive eorum, quæ a discipulis fiebant, auctor aut conscius exstitit; multo minus decebat, ut ei signum aliquod communionis imperiretur, antequam absurdis institutis destitisset. Illud enim aliquo honoris ecclesiastici titulo ornare, communionis signum fuisset. Sic Basilium (c) in litteris de Glycerio et ad Glycerium scriptis, diaconi titulum ei non tribuit, quamvis nondum eum deposuisset, sed tantum hujus pœnæ minas intentaret, nisi cito rediret cum virginibus, quas e parentum domibus abstractas in unum veluti gregem collegerat. Vide not. ad epist. 129, p. 221.

Eustathium Sebastenum Tillemontius Cæsareæ aut saltem in Cappadocia natum existimat, propter-

ea quod Basilium (d) eum, postquam reverti in patriam, beatissimo Cæsareæ episcopo Hermogeni confessionem sanctæ fidei obtulisse dicit. Inde concludit doctissimus scriptor distinguendum illum esse ab alio Eustathio, quem Armenium fuisse non dubitat, siquidem synodus Gangrensis epistolam suam inscribit episcopis Armeniæ, quacum Eustathius Sebastenus nullam videtur ante episcopatum necessitudinem habuisse.

Etiam si Eustathius Cæsariensis aut saltem Cappadox fuisset, nequaquam id prohibere debuit quominus synodus suam epistolam inscriberet episcopis Armeniæ, si ibi potissimum illius vigeat secta. At Eustathium Cæsariensem aut Cappadocem fuisse non certo concluditur ex verbis modo allatis. Ipse Basilium nunc Cappadociam, ut supra vidimus, patriam agnoscit, nunc Pontum, interdum etiam Armeniam. Hellenium Gregorius Armenium esse conceptis verbis declarat (e): eumdem tamen hortatur, ut patriam et communia studia veritus, Basilio annuat. Cur ergo Cappadocia Eustathii patria dici non potuit, si in vicina aliqua regione natus est? Eum in Armenia natum libenter colligerem ex his Gregorii Nazianzeni verbis: *Armenius*, inquit ille, Eustathium designans (f), *planè barbarus est*. Armenii nomine similiter designatur a Gregorio Nysseno lib. 1 in Eunomium, p. 289.

VI. Illud etiam de Eustathio breviter examinandum est, utrum discipulum habuerit Aetium. Cum Eustathius Basilio instar criminis epistolam ad Apollinarium scriptam objecisset; demonstrat Basilium (g) æquius multo esse ut, si quis Aetium genuit hæreticum, in caput parentis resiliant filii criminationes. Et in epist. 244, n. 3: *Is qui me accusat de Apollinario, respondeat nobis de Ario proprio magistro suo et de Aetio proprio suo discipulo*. Sed his in locis substituendum videtur nomen Aerii. Nam alio in loco (h) eadem de re agens Basilium neutrum quidem nominat, sed quæ dicit soli Aerio conveniunt. *Nam nec ipse accuso*, inquit, *si quis ex sodalium in hæresim abscissus est (omnino autem homines novistis, tametsi nominatum non appello), quia unusquisque suo ipsius peccato morietur*. His sane verbis aliquis indicatur ex pietatis disciplina in hæresim lapsus non probante magistro. Id autem optime convenit Aerio, qui monasticam vitam cum Eustathio profitebatur, at nequaquam Aetio, qui summam semper impietatem præ se tulit, nec ullos nisi ad impietatem magistros habuit. Primus illius doctor exstitit, teste Philostorgio (i), Paulinus Antiochenus. Aledoctum fuisse ab Eustathio nec Gregorius Nyssenus, qui res Aetii accurate persequitur (j), nec ullus alius testatus est scriptor. Quamvis ergo apud Basilium

(a) Epiphan. hæres. LXXV.

(b) Lib. IV, c. 14.

(c) Ep. 169, 170, 171.

(d) Ep. 265.

(e) Carn. 48.

(f) Ep. 162.

(g) Ep. 225, n. 5.

(h) Ep. 151, n. 2.

(i) Lib. III, c. 15.

(j) in Eunom.

Aetii nomen habeant omnes codices mss. et editi, A substituentur ei videtur Aeriis.

CAPUT VI.

I. Sanctus Basilius cœnobiticæ vitæ auctor in Ponto et Cappadocia. II. Antea his in locis ascetæ bini aut terni debebant. III. Gregorio scribit, eumque ad se allicere conatur. Eorum vivendi ratio et occupatio. IV. Basilius labores monasterii finibus non continentur. V. De pluribus epistolis in secessu scriptis.

I. Testimonium Gregorii Nazianzeni supra allatum, in quo Basilius dicitur cœnobiticam vitam instituisse, confirmari potest ex epist. Basillii 207, n. 2. Oderant eum Neocæsarienses, episcopo ipso eos in Basilium incendente: odii causæ inanes et absurdæangebantur, psallendi ritus in ecclesia Cæsariensi et Basillii cœnobita. Nunquam profecto Basilium eo nomine incussissent, si ante eum hoc institutum in Ponto exstitisset. Quin etiam Basilius, ut invidiam a se propulset novi huius instituti, quod maximam laudem merebatur, nequaquam exempla ad suam defensionem repetit ex Ponti et Cappadociae aut finitimarum gentium Ecclesiis, sed ait se audivisse talem esse in Ægypto virorum virtutem, fortasse etiam nonnullos in Palæstina evangelicam vitam excolere, et rursus aliquos in Mesopotamia beatos esse et perfectos viros. Non videntur ergo cœnobita in Ponto ante Basilium exstitisse.

Sedsi Basilius ejus instituti auctor, mirum videri possit, cur Eustathius non solum apud Armenios et Paphlagonas, sed etiam in Ponto, ut in præcedenti capite vidimus, monasticam vitam dicatur instituisse. Commentum esse existimat Baronius quod de Eustathio apud Sozomenum legitur. Sed clarum et perspicuum est de Eustathio ejusque discipulis Basilium loqui, cum ait (a) se monasticæ vitæ studio flagrantem, ubi nonnullos vidit in patria qui hoc institutum profitebantur, magnum ex eorum amicitia et consuetudine præsidium ad salutem sperasse. Jam tum ergo discipulos habebat Eustathius. Quare liem sic dirimit Tillemontius ut Basilio cœnobiticæ vitæ institutum acceptum referat, Eustathii autem discipulos in urbibus et oppidis vel etiam in remotioribus locis solos vixisse existimet.

II. Libentius crediderim Eustathii discipulos in pagis et oppidis binos aut ternos vixisse, ita ut nec anachoretæ fuerint nec cœnobitæ. Testatur Sozomenus (b) in Galatia et Cappadocia et finitimis provinciis maxime rarum esse anachoretarum genus, quia per frigidis acerbis in desertis locis degere non licet. Id confirmat abbas Pyamon, qui apud Cassianum (c) narrat se in regionibus quas sub Valente peragravit, ut fratribus in Pontum et Armeniam relegatis diaconiam ferret, ne ipsum quidem anachoretarum nomen auditum comperisse. Existimat Tillemontius (d) nonnullos a sancto Gregorio Nazianzeno Cappadoces anachoretas laudari in car-

mine ad Hellenium (p. 106). Sed valde dubito an quæ hoc loco narrat Gregorius, Nazianzi aut Cappadociae finibus coerceri debeant. Ibi enim monasticum institutum generatim laudat, antequam Nazianzenos monachos nominatim Hellenio commendat: et quod ait (p. 107) monachos imperito studio abreptos mortem sibi ipsis consciscere, alios propriis manibus aut fame, alios laqueo aut sese præcipites dando; videtur id de remotis regionibus potius quam de Cappadocibus, magisque fama et auditione quam propriis oculis acceptum narrare. Probabile ergo non est anachoretas fuisse Eustathii discipulos. Hinc Basilius (p. 339) monasteria Eustathio subjecta vocat fraternitates in epistola 223. In his tamen fraternitatibus non videntur in morem cœnobitarum sub unius abbatis imperio communibus semper munitis intenti fuisse, sed bini aut terni liberius vixisse.

Basilio enim secessum meditati nulla ob oculos versabantur his in locis cœnobita (e); sed cupiebat unum aliquem ex fratribus invenire, qui asceticam vitam profiteretur, ut una cum eo brevem huius vitæ fluctum transiret. Speraverat se cum Gregorio victurum; idque inter se pacti fuerant: sed eorum consilium interpellavit imposita Gregorio necessitas fovendæ parentum senectutis. Basillii monasterium non statim, ut modo videbimus, cœnobii formam habuit. Monachi Nazianzeni cœnobitæ non erant (p. 107). Nam Gregorius in carne ad Hellenium decem præstantissimos ascetas recenset, quibus singulatum immunitatem a tributis petit, quam satis fuisse toti cœnobio semel petere, si in iisdem omnes ædibus fuissent. Hinc etiam unus ex illis Eulalius amisso fratre Helladio (p. 108), quem ejusdem instituti socium habuerat, afflicta et ægrotæ mari assidebat. Testatur abbas Pyamon apud Cassianum (f), tertium genus monachorum, qui Sarabaytæ dicebantur, et bini aut terni debebant, abundare ac prope solum esse in civitatibus quas diaconiam, ut jam diximus, in Pontum et Armeniam deferens peragravit. Canones Gangrenses, qui Armeniæ episcopis inscripti sunt, dubitare non sinunt quin ascetarum in hac regione magna fuerit sentiendi ac vivendi libertas. Vix ergo dubium quin institutæ his in locis cœnobiticæ vitæ gloria non Eustathio attribuenda sit, sed Basilio, cujus maximum exstitit huius propagandi instituti studium. Illud longe (g) præferendum esse demonstrat vitæ solitariæ; duo (h) in eodem pago monasteria esse non probat, sed omnes ascetas sub uno et eodem præposito existimat conjungendos. Perspici etiam potest illius sententia ex epist. 295, in qua ascetas in eodem quidem monasterio, sed non more cœnobiorum viventes hortatur, ut ab hac vita testibus carente ad cœnobiticam transeant. Præter cœnobium, quod in Ponto ron-

(a) Ep. 223, n. 3.
 (b) Lib. vi, c. 34.
 (c) Collat. 18, c. 7.
 (d) Tom. IX, p. 33.

(e) Ep. 223.
 (f) Collat. 18, c. 7.
 (g) Reg. fus. 7.
 (h) Reg. fus. 35.

struxit, aliud ab eo conditum in suburbio Cæsariensi discimus ex epist. 9^h et 150. Probabile est cœnobiticum institutum etiam ante episcopatum ab eo in Ecclesiam Cæsariensem inductum. Non deerant quidem huic ecclesiæ monachi, eorumque studium exarsit in Basilii causa, ut infra videbimus, adversus Eusebium episcopum defendenda : sed nota illis non videntur fuisse cœnobitica instituta. Unde Basilius (a), cum quidam Cæsareæ monasticum institutum amplecti vellet, seque illi regendum et informandum traderet, mittere eum maluit in Ponti monasterium. Gregorius autem, cum monasticæ legis institutiones a Basilio presbytero et voce et scriptis traditas laudat, inductam ab eo cœnobiticam disciplinam videtur laudare.

III. Ubi primum secessus delicias degustavit Basilius, Gregorium loci descriptione conatus est allucere. Respondit Gregorius se loci forma et situ parum moveri, nisi etiam de vivendi ratione aliquid eliscat. Utramque epistolam amissimus. Sed aliam habemus, quam Basilius (b) statim post acceptas Gregorii litteras scripsit, ut ei satisfaceret, ac suam vivendi rationem exponeret. Diurnas ac nocturnas preces, lectionem Scripturarum, laborem manuum describit. Sed nihil in hac epistola reperitur, ex quo eum cœnobitarum more vixisse conjicias. Preces ante et post cibum præcipit : at nihil prorsus de lectione inter edendum adhibenda. At tantum animam ne tunc quidem a Dei cogitatione otiosam esse debere, sed ex ipsa alimentorum et corporis ea suscipientis natura materiam Dei laudandi esse ducendam. Forte ergo cum uno aut altero ex Eustathii discipulis degebat, ut alii harum regionum ascetæ.

Sed cito ad eum multi confluerunt, seque illi in disciplinam tradiderunt. Ejusmodi enim discipulos habebat anno 360 a quibus ne ad brevissimum quidem tempus sine magna illorum molestia discedere poterat, ut perspicimus ex epistola 8. Jam illius monasterium suis numeris absolutum erat, cum Gregorius ad eum se contulit, quod quidem videtur fecisse anno 358 aut 359. Nam inter ea quæ se in hoc monasterio vidisse meminerat, laudat imprimis fratrum, quos Basilius ad pietatem instituebat, eximiam concordiam. Meminit psalmodum et hymnorum ex quibus miram suavitatem perceperat (c). Non sine lepore meminit in alia epistola (d) pauperis vitæ, quam ibi traduxerat, cum panis adeo durus apponeretur ut dentes frangeret; ac tanta esset omnium rerum inopia, ut nisi mater Basilii opportune succurrisset, fame moriendum fuisset. Commemorat etiam laborem manuum, Augiæ sumum e domo exportatum ut horti steriles implerentur, ac immane plaustrum sua et Basilii cervice manibus-

A que tractum, ut locus præruptus æquaretur. Illis addit (e) lignorum comportationes et lapidicinas, arborum consitiones et irrigationes, imprimis vero platanum sua manu plantatum.

Quod supererat otii ab asceticæ vitæ muniis, impendebant in meditandis sacris litteris (f) : et cum in hoc studio plus antiquis scriptoribus, quam ingenio suo tribuerent, collegerunt ex Origene plurima observatione digna, quæ in unum corpus redacta Philocaliam appellaverunt. Hunc librum dono misit Gregorius Theodoro Thyrenensi (g), ut opus sibi cum sancto Basilio commune.

IV. Basilii labores monasterii finibus non continebantur. Nam cum ejusmodi institutum amplexus esset, in quo et meditari posset, ut anachoretæ, et prodesse, ut hi quos diximus migades; non segnus fuit in promovendis Ecclesiæ utilitatibus. Basilius Ponti urbes, inquit Rufinus (h), et rura circumiens, desideris gentis illius animos et parum de spe futura sollicitos stimulare verbis et prædicatione succendere, callumque ab his longæ negligentia: cepit abolere : subegitque, abjectis inanum rerum et sæcularium curis, suimet notitiam recipere, in unum coire, monasteria construere, psalmis, et hymnis, et orationibus docuit vacare, pauperum curam gerere, eisque habitacula honesta, et quæ ad victum necessaria sunt, præbere, virgines instituere, pudicam castamque vitam omnibus pene desiderabilem facere. Ita brevi permutata est totius provinciæ facies, ut in arido et squalenti campo videretur seges secunda, ac læta vinea surrexisse. Testatur etiam Sozomenus (i) Basilium Ponti urbes circumueantem, multa illic ædificasse monasteria; et populis prædicantem, ut eandem cum ipso doctrinam fidei sequerentur persuasisse. Hæc confirmari possunt utriusque Gregorii testimonio. Testatur Nyssenus (j) solitudinem sub Basilio ad imitationem Joannis Baptistæ in urbem conversam esse ob multitudinem eorum qui ad Basilium confluebant. Gregorius Nazianzenus jam multa illum ad utilitatem Ecclesiæ navasse dicit (p. 335), cum ad presbyteri gradum evectus est. Hunc multiplex Dei benignitas, inquit, cum multis antea rebus gestis clarum effecisset, διὰ πολλῶν τῶν ἐν μέσῳ γνωρίσασα, in sacrum presbyterorum ordinem ascribit.

D V. Inter epistolas, quas Basilius scripsit in solitudine, numeranda imprimis (k) epistola ad Candidianum. Rusticus quidam ex iis, qui cum Basilio Annesis morabantur, mortuo Basilii famulo, non se negotii quidquam cum hoc famulo habuisse dixit, non ad Basilium accessit, non conquestus est, non rogavit, ut a volente acciperet, non minatus est se vim facturum nisi acciperet, sed subito cum nonnullis sui similibus domum invasit, mulieresque

(a) Ep. 23.

(b) Ep. 2.

(c) Naz. ep. 9.

(d) Ep. 8.

(e) Ep. 9.

(f) Ibid.

(g) Naz. ep. 87.

(h) Lib. xi, c. 9.

(i) Lib. vi, c. 17.

(j) In Basil.

(k) Epist. 3.

quæ eam custodiebant, verberibus contudit, ac fractis foribus exportavit omnia, partim sibi ipse rapiens, partim ad diripiendum cuilibet proponens. Veritus itaque Basilius, ne domus sua omnibus injuriis pateret, si impunitum facinus relinqueretur, opem implorat Candidiani, cui res suas cordi esse jam sæpe perspexerat. Hac autem multa contentum se fore declarat, si agrestis a pagi præposito comprehensus, brevi tempore in carcere includatur. Hac domus, ut supra diximus, non erat propria Basilii possessio, qui sese omnibus rebus nudaverat (a), sed ex ea, matris suæ provido consilio, alimenta percipiebat.

Hujus autem Candidiani amicitia cum Basilio, animi moderatio in magnis honoribus, amor litterarum ac mentis tranquillitas in ipso negotiorum ardu ac summa publicæ tranquillitatis cura mirifice probant eundem prorsus esse Candidianum ad quem exstat Gregorii Nazianzeni epistola 194. In eo enim Gregorius eadem prædicat ornamenta virtutum, ac similia adhibet ex profanis litteris pigmenta, ut in ethnico laudando par erat. Is in Cappadocia natus erat, eamque sub Juliano rexit, sed tanta animi integritate, ut se fidelem quidem imperatori ministrum in iis quæ ad imperium spectabant, minime vero turpem assentatorem in vexandis Christianis præberet.

Sequitur alia ad Olympium epistola (b), civem Neocæsariensem, imprimis divitem, qui Basilio Eustathii et Neocæsariensium calumniis exagitato non defuit. Is cum Basilio misisset munera, Cujus solitudinem jam antea visitaverat; respondet ei Basilius, festive incusando, quod pauperiem e monasterio suo ejiciat. Cum autem infirma esset valetudine, jamque remedia nonnulla aggressus esset; optat Basilius ut faustum exitum habeant, eique auctor est ut sollicitudinum et molestiarum expertem corporis curationem adhibeat.

Cum Nectarius, vir inter Cilices opibus et dignitate conspicuus, unicum filium, qui spes erat amplissimæ domus, amisisset, Basilius rumori hanc molestiam nuntianti per tres aut quatuor dies credere volebat. Sed acceptis ab episcopo illius loci litteris, quæ tristem illum casum confirmabant, Nectarium ejusque uxorem consolatur (c). In his litteris omnes eloquii sui opes profundit; præcipue vero in epistola ad uxorem Nectarii nonnulla recens ab Athenarum palæstra ingenium redolent, velut cum ait: *O terra talem coacta suscipere casum! Horruiit forte ipse sol, si quis in eo sensus, triste illud spectaculum.* Hanc ergo epistolam vel ante secessum vel saltem ad secessus primordia cum Tillemontio collocamus. Certe illum episcopum tunc non fuisse patet ex his verbis, *accepi litteras episcopi.* Non enim de collegis suis sic loqui solet, postquam

ad hanc dignitatem pervenit. Non improbabilis conjectura est hunc Nectarium eundem esse Constantinopolitano. Ille enim ex ampla et nobili Ciliciæ domo ortus erat. Idem huic nostro congruit, siquidem illius filii mors, ut ait Basilius (d), plaga exstitit duarum provinciarum, Ciliciæ et Cappadociæ. Nec refert quod Constantinopolitanus usque ad episcopatum catechumenus fuerit, is autem, ad quem Basilius scribit (e), in Christum credere dicatur. Nam multi his temporibus, ut observat Tillemontius, etsi baptizati non erant, in Christum tamen credebant, et Christianam religionem profitebantur. Gregorius et Basilius cum essent Athenis, nihil majori laudi ducebant, quam ut Christiani essent et dicerentur (f), quamvis nondum essent sacris mysteriis initiati.

Mutuam sibi operam in meditando Scripturis tradebant Gregorius et Basilius, non solum coram, sed etiam absentes. Cujus rei monumentum est epistola 7, quam idcirco ad hoc tempus referimus. Basilius consuluerat Gregorius de rebus ad theologiam, id est ad sanctam Trinitatem pertinentibus. Respondit Basilius per litteras quæ non exstant, sed minus satisfecit. Quod cum ei Gregorius libere significasset, ut inter amicos fieri par erat, fatetur Basilius se hoc incommodum providisse (omnem enim de Deo sermonem et cogitationi loquentis, et desiderio interrogantis imparem esse); sed tamen silere non potuisse, ne in proditionis crimen incurreret, si amico consulenti responsum denegaret. Cæterum Gregorius hortatur, ut, se omisso, totus ad veritatis defensionem, acceptis a Deo adjumentis contentus, incumbat.

CAPUT VII.

- I. *Basiliius Constantinopolim venit cum Basilio Ancyrano, cui operam navat adversus hereticos.*
- II. *Dolens quod Dianius subscripsisset, fugit Nazianzum.*
- III. *Scribit Moralia. Huic operi non convenit epistola de fide. Scripta Moralia sub Constantio.*
- IV. *De epistola ad Maximum qui idem videtur esse ac sancti Gregorii proditor.*
- V. *De pluribus epistolis in secessu scriptis, præsertim de decima quarta, et decima quinta.*

I. Jam solitudinis deliciis perfruebatur ab annis duobus Basilius, cum iter Constantinopolim suscepit anno 359 exeunte, vocatus, ut verisimile est, a Basilio Ancyrano et Eustathio Sebasteno, qui cum a synodo Seleuciensi legati ad Constantium missi essent, magna Constantinopoli adversus Anomæos prælia sustinuerunt, sed tandem eorum machinationibus succubere. Existimant eruditi viri Basilius noluisse se interponere in has contentiones, et disputationem, ut suo lectoris gradui minus convenientem, aut veritatis defensionem parum futuram, declinasse. Sed ex testimoniis Philostorgii, Eunomii et Gregorii Nysseni, quibus hæc nititur

(a) Ep. 57.

(b) Epist. 4.

(c) Epist. 5 et 6.

(d) Ep. 6, n. 1.

(e) Ep. 5, n. 2.

(f) Naz. or. 20.

opinio, illud potius colligitur, Basilium in his A disceptationibus sub episcopo Ancyrano secundas tulisse, ac proinde victoriae, quam ille retulit, ad jutorem fuisse.

Eunomii (p. 301) verba sic refert Gregorius Nysenus: Ἐν τούτῳ φησὶ σύλλογον γεγενῆσθαι τῶν πανταχόθεν λογάδων, καὶ ἐνακμάζει τῷ λόγῳ νεανικῶς, ὑπ' ἕψιν ἀγων δῆθεν τὴν τῶν πραγμάτων διασκευὴν. Ἐτα δικασταῖς τισι λέγει, μηδὲ τούτων ὀνομαστὶ μνησθέντος, τὸν περὶ τῶν ἐσχάτων προκεῖσθαι δρόμον, ὑποφωνεῖν δὲ παρόντα τὸν ἡμέτερον καθηγητὴν καὶ πατέρα· τῆς δὲ κρίσεως πρὸς τοὺς ἐναντίους τὸ κράτος μετατιθείσης, φεύγειν αὐτὸν τοὺς τόπους, καταλιπόντα τὴν τάξιν, καὶ τινα καπνὸν τῆς πατρίδος μεταδιώκειν. Ibi ait cœtum exstitisse hominum undique selectorum: seque vehementer in dicendo vendit, oculis videlicet subjiciens rerum apparatus. Deinde iudicibus quibusdam dicit, neque etiam illos nominatim appellans, capitale propositum fuisse discrimen; ac præsentem secundas partes sustinuisse magistrum nostrum et patrem; sed victoria a iudicibus in adversarios translata, ipsum fugisse hæc loca ordine deserto, et fumum quemdam patriæ persecutum esse.

In eo sane requirendus pudor Eunomii, quod suis victoriam adjudicet. Aetius enim, qui pro Anomœis contra Basilium utrumque pugnabat, exsilium ex hoc duello retulit, nedum victoriam; eumque victum fuisse narrat Sozomenus (a). Non minus impudens Eunomius, cum Basilium vocat timidum et ignavum ac graviorum laborum fugientem (b); cique exprobrat secretam domunculam, et Januam tuto clausam, et trepidationem ob metum introeuntium, et in voce, oculis ac vultu pavoris signa. Sunt hæc sophistæ nugantis convicia, non argumenta hominis serio disserentis. Sed tamen ex ejus testimonio perspicitur Basilium in hoc certamine præsentem succelamasse, id est, secundas partes tulisse sub Basilio Ancyrano, nec discessisse ex his locis, nisi victoria a iudicibus in adversarios translata, ut fingit Eunomius.

Philostorgius (c), qui Eunomii mendacia compilat, sic de Basilio loquitur: Προστέθηκεσαν δὲ τῶν μὲν καθ' οὐσίαν ὅμοιον πρᾶσθευόντων, Βασιλείος τε καὶ Εὐστάθιος· οἷς ἄλλοι τε καὶ Βασιλείος ἕτερος παρῆν συνασπίζων, διακόνων ἔτι τάξιν ἔχων· δυνάμει μὲν τοῦ λέγειν πολλῶν προφέρων· τῷ δὲ τῆς γγώμης ἀθαροεῖ, πρὸς τοὺς κοινούς ὑποστειλλόμενος ἀγῶνας. Et eorum quidem, qui Filium similem secundum substantiam profitebantur, antesignani erant Basilius et Eustathius. Quibus tum alii aderant suppetias ferentes, tum Basilius alter, intra dinconi gradum adhuc consistens: dicendi quidem facultate multis superior, verum ob timiditatem et pusillum animum publicas disputationes declinans. Manifeste premit Eunomii vestigia Philostorgius: Basilium fatetur

eo consilio, ut adesset Ancyrano episcopo, venisse Constantinopolim, ac inter eos stetisse, qui suppetias illi ferebant: et dum fugam ei exprobrat, solo auctore nititur Eunomio.

Sed præcipue Gregorii Nysseni auctoritate nititur Tillemontius, quem concessisse putat adversariis Basilium celeberrimæ illius disputationis nullas partes sustinuisse. Sic loquitur Gregorius: Ἐὶ δὲ περὶ τῶν ἐν Κωνσταντινῶν πόλει γενομένων φησὶ (d)... δεξιόμεθα τὰς αἰτίας, ὅτι παρόντες τῷ καιρῷ τῶν ἀγῶνων, τοῖς ἀγωνιζομένοις οὐ συνεπλάκημεν. Δειξάτω τοίνυν ὁ ἐκείνῳ τὴν δειλίαν ἐπονειδίζων, εἰ κατῆλθεν εἰς μέσους αὐτός. Quod si (Eunomius) de rebus Constantinopoli gestis loquitur... accipiamus criminationem, nos scilicet, cum adessemus pugnae tempore, cum adversariis non pugnassemus. Demonstret igitur qui ei timiditatem exprobrat, an ipse in medium processerit, etc. Hæc legentibus illud primo intuitu occurrit, Gregorium quidquid concedere videtur Eunomio, non sine aliqua ironia concedere, ut criminationem in ipsum convertat Eunomium. Si quid tamen serio concessum a Gregorio, nihil aliud concessum, quam quod objecerat Eunomius, Basilium, cum in prælio secundas tulisset, inclinata in adversarios victoria discessisse. Atque illud quidem fieri potuit, ut Basilius, ubi vidit Basilium Ancyranum, post tanta veritatis adversus Aetium defendendæ studia, Acacianorum artibus et Constantii minis cedere, non expectato rei exitu abiret. Nec improbabile est Eunomium inde ansam arripuisse calumniandi: at neque ex illius, neque ex Gregorii verbis concludi potest, Basilium in certamen minime prodisse.

Quin etiam ipse Basilius mutum se et otiosum inter hos motus non fuisse, sed pro viribus ad veritatis defensionem incubuisse indicat. Non enim ad aliud tempus videntur referri posse habiti ab illo de fide sermones Chalcedone et Heracleæ, quorum testem citat Eustathium in epist. 223, n. 5. Quæ Chalcedone, inquit, a nobis de fide dicta sunt, quæ sæpenumero Heracleæ, quæ prius in Cæsareæ suburbio, an non ex nostra parte consona sunt omnia? Ex his certo colligimus Basilium in hac rerum perurbatione operam suam episcopis non degasse; ac jam tum de illius eloquentia et eruditione magna hominum exstitisse judicia.

II. Anno 360, formulam Ariminensem, quæ tantas strages in Ecclesia edidit, Constantinopoli Cæsaream attulit Georgius Dianus Cæsariensis, etsi Nicænos Patres magni faciebat; cessit tamen tempori et formulæ subscripsit. Hæc illius casu dolo insolabiliter Basilius cum multis aliis in patriam timentibus Deum, et a Dianii communionem creditur recessisse. Non tamen videtur palam et aperte communionem ei renuntiasse; sed tantum occasione cum eo communicandi evitasse. Nam in epistola 51

(a) Lib. iv, c. 23.

(b) Nysæ, 1 Eunom.

(c) Lib. iv, c. 12.

(d) 1 Eunom.

negat instar magni criminis anathematizatum a se fuisse Dianium : fatetur se doluisse quod is subscripsisset; sed tamen, ubi ab eo graviter argotante accersitus, ipsius sententiam cognovit, ad ejus communionem remota omni dubitatione accessisse. Qua ex narratione patet leniter declinatam potius fuisse communionem, quam aperte renuntiatam. Porro Basilio in alia tunc diœcesi degenti facilius fuit Dianii honori consulere.

Videtur hoc casu percussus Basilius, doloris solatium in Gregorii colloquio quæsisse, eumque invisisse. Dum autem longius abesse videtur ascetis suis, desiderium suum ei significant, et tanquam profugum amicitiae et patriæ commemoratione conantur ad se revocare. Tum Basilius mirari se respondet (a), quod se tantopere diligant, tenuem hominem ac nihil forte habentem amabile. Fatetur se casu inopinato percussum fugisse, ac præterea desiderio arsisse sacrorum dogmatum. Quare cum voti compos factus sit, electionis invento vase et puteo profundo, id est Gregorio, quem os Christi appellat, parum temporis sibi concedi petit, non quod urbium commoratione delectetur, sed quod versari cum sanctis longe utilissimum esse judicet. Deinde hortatur, ut caveant ab Arianis, multa disserit de sancta Trinitate, ac objecta ab Arianis testimonia explicat.

Nullum sane eventum video in vita sancti Basilio, ad quem hæc epistola aptius referri possit, quam ad lapsum Dianii. Quod enim ait se re inopinato percussum fugisse, *velut qui ob repentinos strepitus illico expavescunt*, his verbis indicat gravissimæ alicujus molestiæ nuntium, de quo nec abiens quicquam dixerat, nec tunc scribendum esse ducebat. Cum his autem mirifice quadrat subscriptæ a Dianio formulæ tristis nuntius, quem cur ascetas suos celaret, multæ gravesque causæ poterant subesse. Congruit etiam cum hoc tempore disputandi ratio. Nam Basilius simile et dissimile rejicit in hac epistola. Idem tamen in epistola sequenti, quæ multo post scribi non potuit, non improbat simile, modo addatur *citra ullam differentiam*. Credo ergo Basilius, in summo illo dolore, quem ei factum Dianii attulerat, non libenter audiisse ejusmodi vocem, in qua toties luserant Arianis, ac nuper Dianio et innumeris aliis fucum fecerant.

Decepit eruditos viros epistolæ titulus, quæ Cæsariensibus inscribitur, eamque anno 363 Cæsariensi plebi scriptam existimant, cum Basilius presbyter paci Ecclesiæ commoda sua posthabens, suspicionibus Eusebii episcopi cessit, seque in solitudinem Ponti una cum Gregorio Nazianzeno recepit. Mirum sane non esset, si plebem Cæsariensem cito Basilio desiderium cepisset, cumque veluti profugum patriæ et amicitiae commemoratione revocasset. Sed ipsam etiam Ponti solitudinem sæpe Basilius patriam suam appellat, ut supra vidimus.

(a) Ep. 8.

A Cæsarea autem excessit non rei inopinatæ nuntio percussus, sed se invidiæ ac æmulationi subducens. Præterea non ex urbe in solitudinem, sed potius ex solitudine in urbem concesserat, tum cum hæc scriberet, ut in adnotatione ad hunc titulum observavimus.

Sed si illud manere debet, epistolam 8, non ad Cæsarienses, sed ad discipulos scriptam esse, fatendum est assignatam fugæ Basilio causam non carere difficultatibus. Nam Gregorius Theologi pater idem commisit ac Dianius, absente filio, cui certe non illuissent Arianis, atque, ut verisimile est, apud Basilius commorante. Non deerunt ergo, qui Basilius, subscriptionum illarum tempore, ad Gregorium fugisse negent, cum ipsum tunc apud Gregorium haberet. Sed tamen, cum nihil aliud reperire possim, quod Basilius subito perculerit et ad Gregorium fugere coegerit, præter illud, quod dixi, factum Dianii, statuere malim Theologi patrem serius subscripsisse quam Dianium vel citius. Id enim alios citius, alios serius fecisse docet Gregorius (b). Quin etiam Gregorii subscriptionem longius differre cogit monachorum Nazianzensium agendi ratio, ut infra videbimus.

III. Anno 364 videtur Basilius *Moralia* scripsisse: quo quidem in opere (p. 229), quæcunque sparsim in Novo Testamento interdicta aut approbata inveniebant, ea studiose in regulas quasdam compendiaras collegit, apposito ad singulas regulas numero capitulum Scripturæ, quæ regula qualibet comprehenduntur. Quibus autem causis ad hoc opus elucubrandum adductus fuerit, fuse in præmio edisserit (p. 214). Nam cum variis in peregrinationibus, quas vir factus obiit, in aliis quidem disciplinis et artibus, summam inter eos, a quibus illæ artes excoluntur, concordiam animadvertisset, in Ecclesia autem plurimos et inter se et cum Scripturis sanctis pugnare, et, quod maxime horrendum est, episcopos ipsos inter se digladiari, ac Christi mandatis adversari, et Ecclesiam dilacerare; tanti mali caput et fontem conatus est investigare. Ac primo quidem incertus hærebat, et animum nunc huc, nunc illuc dividebat; sed tandem hanc mali originem verissimam deprehendit, quod non quisque regis Christi nutus intueretur, sed opinionum suarum commentis plerique ejus mandata ac voluntatem posthaberent. Postquam autem, fixa ejus animo hac sententia, illud etiam consideravit, inobediendiæ crimen incurere, si quis vel semel peccet, ac ipsa ignorantia peccata pœnam non effugere; imo eos etiam, qui nihil percarunt, sed peccatorum satis vehementes animadversores non fuere, graviter puniri: tum vero operæ pretium esse duxit ad certas quasdam regulas revocare, ac veluti in totidem capita redigere, quæcunque in Scripturis vetantur aut præcipiuntur.

Sic suum ipse consilium Basilius exponit in præ-

(b) Or. 21.

mo *Moralibus* præfixo, quod inscribitur in omnibus A codicibus mss. et editis *De judicio Dei*. Sed alius huic proœmio titulus datur in libro II *De baptismo*, quæst. 5, ubi eadem quæstio ac in proœmio *Moralium* instituitur, *An cujuslibet mandati prætergressio ira et morte digna sit*. Tum responsio sic incipit: *Dictum est quidem fusiis de hoc argumento in epistola De concordia*. Liqueat indicari proœmium illud *Moralium*: quod quidem merito vocatur epistola, cum instar epistolæ nuncupatoris ascetas compellet, quorum rogatu Basilius *Moralia* composuerat. Nec minus commode dicitur epistolæ de concordia. Nihil enim aliud sibi proponit Basilius, nisi ut dissensionum causam aperiat; et quidquid de judicio Dei disserit, illud ad suum concordiam stabilendam propositum refert.

Antequam *Moralia* inciperet Basilius, piam et sanam exponebat de Patre et Filio et Spiritu sancto fidem. Sed nescio quomodo quæ hic dissebat, de sua sede cesserunt, eorumque loco inducta quædam epistola de fide, quæ huc minime pertinet. Nam 1^o *Moralia* primum opus videntur esse Basilius: hæc autem de fide epistola post editas adversus hæreticos elucubrationes scripta est (p. 224, 225 et 229), cumque presbyter esset Basilius aut episcopus, ut patet ex his verbis (p. 228), *sic sentimus, sic baptizamus*, etc. 2^o Proœmium de judicio Dei sic finit Basilius ad expositionem fidei transiens: *Et quoniam memini Apostoli qui dicit: In Christo Jesu neque circumcisio aliquid valet, neque præputium: sed fides quæ per charitatem operatur*¹, et consequens simul ac necessarium existimari (p. 223), ut sanam fidem ac piam de Patre et Filio et Spiritu sancto sententiam prius exponerem, et ita demum *moralia* attererem. Protinus ergo de fide incipiebat disserere, nulla alia adhibita præfatione. At epistola de fide hanc exhibet præfationem: *Dei optimi gratia cum mihi innotuisset vestra pietatis mandatum*. etc. Nemo non videt quam hæc inter se disconvniant. 3^o Scripsit Basilius hanc epistolam, nonnullorum hominum rogatu, qui ab eo petierant τῆς εὐσεβοῦς πίστεως ἔγγραφον ὁμολογίαν, *piæ fidei petitam ex Scripturis confessionem*, ita ut consubstantiali careret. Annuit eorum precibus: sed ne quis merito reprehenderet omissionem consubstantialis, rationem reddit cur, cum antea in refellendis hæreticis voces adhibuerit, quæ scriptæ non sunt, nunc absteineat ejusmodi vocibus, quæ ipsis litteris et syllabis in Scriptura divina non reperiuntur, tametsi insitam Scripturæ sententiam servant (p. 224). Privatim ergo nonnullis consulit Basilius, seque ad eorum infirmitatem accommodat, consubstantiali prætermittendo, quod illi forte nondum receperant: sed nequaquam eorum rogatu

scripsit *Moralia*: nec tali operi hæc congruebat accommodatio. Ex his liquet in hoc testimonio (p. 228), *sic sentimus sicque baptizamus in Trinitate consubstantiali*, postremam vocem expungendam esse, ut quæ Basilius promisso et instituto repugnet, ac in pluribus mss. desit.

Jam Photii (a) tempore *Moralia* Basilius cum utriusque regulis in unum veluti corpus redacta erant, quod dicebatur *Ascetica* Basilius. Sed tamen diversum opus, *Regulæ* et *Moralia*, nec idem tempus, nec consilium idem. *Moralia* videntur scripta sub finem imperii Constantii, anno 361. Quod enim ait (p. 223) se sero hoc opus perficere, propterea quod alios veritatis defensores exspectaret, nec tantum sibi ipse confideret, ut hoc solus aggredere, id B argumento est Basilius non statim atque ex peregrinationibus rediit, ad hanc elucubrationem prosi-luisse. Sed tamen timiditas illa indicium est ingenii nondum in scribendo exercitati, nondum ullum opus aggressi. Quare Basilius scribendi initium fecisse crediderim ab hac elucubratione, quæ proinde ultra Constantii imperium rejici non debet. Præterea recens admodum erat Anomæorum hæresis, cum hæc scriberet Basilius. Ait enim (n. 1) nunc si unquam alias, exortis Anomæis, impleri in ipsis episcopis illud Pauli vaticinium: *Et ex vobis ipsis exurgent viri loquentes perversa*², etc. Anomæi autem vocati sunt, qui Filium Patri dissimilem dixerunt anno 361, teste S. Athanasio (b) cum Socrate (c). Quare hoc ipso anno scripta Basilius *Moralia*, ante mortem Constantii. Sic enim Basilius in toto hoc loco pugnas et dissidia deplorat, ut facile pateat nondum subtractum fuisse Anomæis Constantii patrocinium, nondum Catholicis redditam libertatem, quam sub Juliano consecuti sunt.

Credo Basilius hoc opus jam absolvisse, cum scriberet epistolam nonam, sed adhuc dubitasse utrum in lucem ederet necne. Id colligo ex his verbis: *Præsertim cum aliqui nostra vulgare non omnino statuerimus*. Scripsit ergo aliquid Basilius, sed dubitabat an vulgaret. Id autem nulli alii operi melius convenit, quam *Moralibus*. Nam libros in *Eunomium* studio veritatis palam et aperte defendendæ compositos fuisse ex ipso exordio perspicitur.

IV. imus ille philosophus, ad quem scripta est nona Basilius epistola, petierat a Basilio scripta Dionysii Alexandrini, simulque quid de hoc scriptore sentiret sciiscitatus fuerat. Scripta Dionysii non habebat in manibus Basilius et idcirco mittere non potuit: sed de ipso Dionysio judicat, ut in Notis observavimus, non accuratissime. Simile secundum essentialiam probat, modo addatur, *citra ullam diffe-*

¹ Galat. v, 6. ² Act. xx, 30.

(a) Col. 191.

(b) *De synod.*

(c) Lib. II, c. 45.

rentiam; secus vero, si illud non addatur, ut factum A
in concilio Constantinopolitano.

Scripta hæc epistola post concilium Constantino-
politianum anni 360. Non tamen statim post illud
scripta, sed forte interjecto duorum annorum spatio.
Nam in epistola octava, quæ concilium proxime vi-
detur secuta, recentibus Anomœorum fraudibus of-
fensus, rejiciebat simile sine exceptione. Nunc au-
tem simile secundum essentiam probat, modo ad-
datur *citra ullam differentiam*. Rem ergo attentius
consideraverat post scriptam epistolam octavam.
Dubium autem non est quin nona ante sacerdo-
tium scripta sit. Eum enim et corporis infirmitas et
amor solitudinis eodem semper loco fixum, instar
plantarum, tenebant. Quamvis autem presbyter fac-
tus in solitudinem redierit, hic tamen secessus B
brevissimus fuit. Scripta ergo hæc nona epistola
circa annum 361, aut 362, cum jam *Moralia*, ut su-
pra diximus, composuisset.

In vulgato litterarum ordine duæ eidem Maximo
philosopho inscriptæ erant epistolæ, nempe 41 et
42. Neque id parum facesset difficultatis. Multa
enim dubitare cogebant, utrum idem sit in utraque
epistola Maximus: et si idem, a Maximo in histo-
ria sancti Gregorii Nazianzeni decantato distin-
guendus videbatur, propterea quod Maximus in
epist. 41 Basilii ex nobili domo sed gentili, pro-
ditor autem Gregorii ex obscura, sed tamen marty-
res numerante familia ortus dicebatur (a). Sed cum
epistola alias 42 in antiquis codicibus inscribatur
Maximo scholastico, nihil jam officit quominus C
Maximus, ad quem data est epistola nova Basilii, idem
sit ac ille apud Gregorium Maximus. Multa sane
concurrunt simillima. Idem nomen, idem philoso-
phi titulus. Maximus, de quo Basilius, civem se
orbis terrarum fecerat. Idem de suo Maximo testa-
tur Gregorius (p. 411), *Nec enim cynicismus*, inquit,
exiguus finibus circumscribi sustinet. Unde patet
immerito cynicam illam disciplinam videri Tille-
montio cum laudibus, quas Maximo tribuit Basi-
lius (p. 412), pugnare. At etiam Gregorius Maxi-
mum, cum videret solitariam vitam nec propriis in-
commodis carere, nec in aliorum augendis incom-
modis versari, maluisse in rebus gerendis occupari,
et ex duobus egregiis vitæ institutis illud elegisse, D
quod et sibi et aliis prodest. Ex quibus supra pro-
bavimus (b) Maximum ex numero ascetarum fuisse.
Eadem prorsus apud Basilium. *Nam si vobis*, in-
quit, *actuosius competunt populi et urbes, quibus re-
cte facta ostenditis*, etc. Exstat etiam sancti Atha-
nasii epistola ad Maximum philosophum, quem sanctus
Pater eximie ornat laudibus: nec improbable est
eundem esse, ac eum de quo Gregorius ac Basi-
lius.

V. Sequuntur duæ litteræ, manifestis secessus notis
signatæ, nempe decima et undecima. In prima hor-

tatur viduam, cujus filium Dionysium, olim Diome-
dem nomine, habebat in monasterio suo, ut ipsa
etiam in eandem solitudinem se recipiat, scilicet in
monasterium mulierum, quod ad alteram Iridis ri-
pam situm erat. Mittit ad eam filium: velut columba
cicur unguento ohlita mittitur, ut alias odore attra-
hat. In undecima epistola ad idem institutum hor-
tatur unum ex amicis, cujus filii monasterium
Basilii inviserant, et cum eo diem festum trans-
egerant.

Videntur etiam ad secessum et primordia Basilii
referendæ epistolæ 12 et 13, ad Olympium: sunt
enim in eodem urbanitatis genere ac quarta ad
eundem data; nec quidquam habent de magnis re-
bus, quas infra Basilium cum hoc Neocæsariensi
B
cive pertractantem videbimus.

Sed præcipue nobis reddenda ratio, cur epistolam
decimam quartam, alias decimam nonam, quam
Tillemontius et alii critici omnium primam in se-
cessu scriptam existimant, serius collocemus. Vix
dubium quin scripta sit Cæsareæ, cum Gregorius
frater Basilio scripsisset velle se cum eo congregi,
idemque esse consilii Gregorio Nazianzeno. Tum
Basilius, cum partim negotiis revocaretur, partim
Gregorio Nazianzeno, a quo toties deceptus fuerat,
parum erederet; scribit ei se expectare non posse,
ac solitudinis suæ elegantem picturam ante oculos
illius ponit. Facit cum Tillemontio prima rerum spe-
cies et epistolæ lectio non valde intenta. Videtur
enim Basilius solitudinem suam describere, ut lo-
cum nunquam Gregorio visum. Deinde vero quod
ait sibi migrandum esse in Pontum, ubi se tandem
aliquando finem oberrandi facturum sperat; nemo
fere est, qui non hæc hominis solitudinem appeten-
tis, sed nondum illam experti dicta esse putet. Hæ
notiones animum subeunt, si summa vestigia se-
quamur. Sed si quis singularum rerum pondera
examinet, is profecto hanc epistolam intelliget
non statim post reditum ex Oriente et Ægypto
scriptam esse, sed aliquot elapsis annis et post-
quam Gregorius in monasterio Ponti aliquandiu vi-
xisset.

1° Illud certo constat, Basilium, ubi primum re-
sedit in solitudine, ad Gregorium scripsisse et loco-
rum situm ei descripsisse. Huic autem epistolæ
nulla prorsus exstat Gregorii responsio. Quod enim
respondit se locorum situ non multum moveri, nisi
etiam de vivendi genere aliquid ediscat, id ex Ba-
silii epistolæ secundæ initio discimus, at nulla prorsus
in epistola Gregorii legitur. Amisimus ergo
quod Gregorius Basilio solitudinem tum primum
degustanti rescripserat. At idem de hæc epistola
14, olim 19, dici non potest. Habemus enim huic
epistolæ accuratissimam et elegantissimam Gregorii
responsum, nempe epistolam 7, quæ singulis
epistolæ Basilii vestigiis insistit, et paribus ver-
bis

(a) Naz. or. 23.

(b) Cap. 4, n. 4.

paria rependit. Distinguenda ergo hæc epistola 14 ab ea quam initio secessus scriptam una cum Gregorii responso amisimus.

¶ Perspicitur ex Gregorii epistola 7, eum jam in solitudine Basilii commoratum fuisse, cum hæc inter utrumque scriberentur. Postquam enim festive jocus est in Ponticas tenebras, in situum illius solitudinis, quam Basilius pene insulam esse dixerat, et in fluvium quem cum Strymone comparaverat; tum vero ait: "Α μὲν οὖν ἡμεῖς σύνισμεν ταῖς τῶν μακάρων νήσοις ταύταις... ταῦτά ἐστι. Quæ igitur scimus de illis fortunatorum insulis... hæc sunt. Jam ergo Basilium inviserat Gregorius, nec quidquam dicebat, quod non oculorum testimonio cognitum haberet, ut declarat vox Græca σύνισμεν. Certe Gregorius Basilii solitudinem sic jocando describit, ut eum ibi jam moratum esse liqueat. Sed quod rem causamque maxime continet, postquam satis jocus est, ait: *Tu autem, siquidem hos jocos æquo animo feras, recte feceris; sin secus, plara quoque adjungemus.* Cum Basilius Gregorii jocos, ut par erat, accepisset, tum eum Gregorius sic compellat in alia epistola (a): *Quoniam quæ jocantes ad te scripsimus, æquo animo fers, age, quæ sequuntur, adjiciamus, ab Homero initium ducentes,*

Nunc age progrediens internum concine, quæso, Ornatum:

tegurium videlicet tecto et januis carens, focum ignis et summi expertem, parietes igni exsiccatos, ne lui guttis impetamur, Tantalus similes eademque pæna mulctati, nimirum in aquis sitientes: jejunas etiam illas et miseram epulas, ad quas e Cappadocia vocati sumus non tanquam ad Lotophagorum inopiam, sed velut ad Alcinoi mensam nos novi et ærumnosi naufragi. Memini enim panes illos et juscula (sic enim nominantur) semperque meminero, dentibus circa fragmenta collabescentibus, ac postea sese erigentibus, velutque ex cæno emergentibus. Quæ tu scilicet sublimius exaggerabis, propriis nempè calamitatibus orationis magnitudinem tibi suppeditantibus. Quibus nisi magna illa vereque pauperum studiosa mater tua nos quam celerrime liberasset, nobisque tempestate jactatis velut portus exstitisset, jam pridem apud vivos esse desiissemus, fidei Ponticæ nomine non majorem laudem consequentes, quam miserationem moventes. Quonam porro modo steriles illos hortos, oleribusque carentes præteribo, Augiæque fimum e domo expurgatum quo eos opplevimus, cum montosum illud plastrum, et ego vindemiator, et tu, facetus homo, hac cervice, manibusque his, quæ laborum vestigia etiamnum ferunt, traheremus (o terra et sol, o vir et virtus! paulum quiddam more tragico exclamabo), non ut Hellespontum jungeremus, sed ut præruptum et præcipitem locum exæquaremus. Harum rerum commemoratio si te offensura non est, utique nec nos: si autem offensionem ex ea

A concipies, quanto magis nos ex ipsis rebus? Ac majorem partem prætermitemus aliarum rerum, quæ multæ nobis contigerunt, pudore deterriti. Tertio eadem de re Gregorius scripsit (b), sed non eodem modo. Declarat enim se non salibus ut antea et jocis indulgere, sed serio loqui. Grata recordatione renovat in animo dies cum Basilio traductos, psalmodias et vigiliis, fratrum, quos Basilius ad summum pietatis evehebat, concordiam et animorum conjunctionem, scriptas una cum Basilio monasticæ vitæ leges et regulas, sacræ Scripturæ studium, et manuum laborem. Sunt hæc Gregorii tres litteræ ita inter se nexæ, ut divelli non possint: et cum earum scribendarum origo ex Basilii epistola 14 orta sit, merito statuimus hanc epistolam non initio secessus scriptam fuisse, sed aliquot annis elapsis.

Decepit eruditos viros descriptio solitudinis Basilii, sed tamen ne illa quidem iudiciis caret, ex quibus locum Gregorio notum fuisse judicemus. Sic enim omnia depingit Basilius, sic loci commoda exaggerat, et iis quæ incommoda et injucunda esse debebant, aliam veluti formam dicendi lepore affingit, ut nequaquam videatur amico ignoti loci cognitionem injicere, sed potius cum eo perurbane et eleganter colludere. Deinde vero dum ait se negotiis distractum expectare non posse dum veniat Gregorius, quænam illum negotia in Pontum celesriter proficisci cogebant, nisi monasterii jam constructi cura? Sed cum primum secessit, non eum negotia in Pontum vocarunt, sed solus amor solitudinis. Demonstrant etiam assuetum huic loco animum hæc verba (p. 94): *Quod autem maximum de hoc loco dicere possumus, illud est, quod, cum ob situs opportunitatem ad omnes fructus proferendos idoneus sit, unum omnium mihi jucundissimum quietem ac tranquillitatem alit, non solum quatenus ab urbanis tumultibus liber est, sed etiam quia ne viatorem quidem ullum ad nos transmittit, si eos excipias, qui inter venandum nobiscum miscentur. Nam præter reliqua feras etiam enutrit, non urso aut lupos vestros (absit!), sed cervorum atque silvestrium caprarum greges, leporesque, et si quid his simile. Num igitur cogitas, quo ego periculi stultus venerim, cum hujusmodi sedem Tiberina, orbis terrarum barathro, commutare pertinaciter vellem? quem ad locum nunc properanti veniam dabis. Nam profecto nec Alcæon inventis Echinadibus amplius oberrare voluit.*

Unum nobis restat explicandum, cur Basilius in Pontum proficiscens, speret se tandem aliquando finem oberrandi facturum, quasi tunc primum se in solitudinem reciperet. Non valde difficilis et abstracta res est. Quamvis enim Basilius solitudinem suam in deliciis haberet, eum tamen ab illa nonnunquam causæ graviores abstraxerunt; coactus est Constantiopolim proficisci anno 359. Venit Na-

(a) Naz. ep. 8.

(b) Naz. ep. 9.

zianzum anno 360. Dianio Cæsariensi periculose ægrotanti adfuit anno 362. Videtur ergo defunctus molestiis alicujus peregrinationis nova quadam cupiditate monasterium repetiisse; sibi que nullam deinceps oberrandi causam superventuram aperasse.

Locum sibi vindicat epistola decima quinta inter eas quæ scriptæ in secessu fuerunt. Commendat Basilius Arcadio comiti rei privatæ *cives metropolis*: quo nomine Cæsaream absens et in Ponto degens appellare potuit; sic enim eam designat ipse Gregorius Theologi pater in epistola inter Basilianas 47. At in ipsa urbe nec apte illam nec commode metropolim vocasset.

Refert Tillemontius hanc epistolam ad divisionem Cappadociæ. Sed ad eam rationem, quam attulimus, illud etiam accedit, quod cum epistolæ, quæ de divisione Cappadociæ scriptæ sunt, flebili prorsus stylo mala patriæ deplorent, hæc decima quinta nihil aliud habet, nisi peracutam et perurbanam commendationem.

CAPUT VIII.

I. De Juliano imperatoris ad sanctum Basilium epistola. II. Sanctus Gregorius Nazianzenus presbyter creatur. III. Basilius accersitur a Dianio Cæsariensi, et cum eo communicat. Utrum merito hunc hominem laudaverit Basilius. IV. Dianio Cæsariensi succedit Eusebius sub Juliano. V. Julianus Cæsaream tendit. Spuriæ epistolæ Basili et Juliani. VI. Cæsarienses maxime odit, Basilio et Gregorio imitatur. VII. Videtur Basilius sub Juliano scripsisse adversus Eunomium. Sub eodem scriptæ duæ aliæ epistolæ. VIII. Ad idem tempus referendæ sancti Athanasii ad Basilium litteræ. IX. Probatum sub Juliano Gregorium Nazianzi episcopum subscripsisse formulæ non orthodoxæ. X. Statim post mortem Juliani Gregorius Basilium invisit.

I. Julianus imperator, qui Basilium et Gregorium Athenis cognoverat, eo magis in utroque studium Christianæ religionis odio habuit, quo majora in eis ad illam defendendam ingenii et doctrinæ præsidia videbat. Sed tamen si genuinæ sunt hujus apostatæ ad Basilium litteræ, videtur initio Basili blanditiis alliacendi spes inanes concepissee. Invitat eum ad se, ut ad imperatorem ita cum amicis viventem, ut nec ei adulari cogantur; nec ob imperii splendorem, aut rerum publicarum occupationem molesti occurrant. Concedit ei cursum publicum, si ad se properare velit. Hæc epistola inter Juliani litteras duodecima est. Scriptam conjicit Dupinus a Juliano nondum Christianam religionem aperte ejurantem. Negat hoc Tillemontius; quippe cum repugnet ut Basilium Julianus ad se in Gallias invitaverit, et de publico in Oriente cursu ad arbitrium suum nondum Augustus statuerit. Sed tamen non invitatus concedit Julianam, cum hæc scriberet, nondum persecutionis signum extulisse. Abiere in has conjecturas eruditi illi viri, quia hanc epistolam ad Basilium scriptam putabant. Sed si eam scripsit Julianus, homini scripsit Constantii aulæ incommoda

experto, non Basilio qui nunquam hujus imperatoris limen attingit. Id patet ex his verbis Juliani: *Vivimus enim inter nos non cum sola aulica simulatione, quam te credo hactenus expertum esse.* Altera tribuitur Juliano ad Basilium epistola, de qua quidem et de Basili responsione infra ageamus.

II. Gregorius Nazianzenus cum paternæ cedens auctoritati, sed tamen invitatus ac non libens, presbyter creatus fuisset, hac tyrannide (sic enim ipse appellat) offensus in Pontum fugit (a), tum ut dolorem suum amici colloquiis leniret, tum ut deliberaret quid sibi agendum esset. Non tamen diu in hac solitudine resedit, sed partim obducto dolori callo, partim veritus ne patris iram in se concitaret (b), si precanti non cederet, rediit ad diem Paschæ, cum alio die festo non multo ante discessisset. Ait enim ipse de se (c): *Μυστήριον ἔχριστέ με, μυστηρίῳ μικρὸν ὑπεχώρησα, ὅσον ἐμαυτὸν ἐπισκέψασθαι, μυστηρίῳ καὶ συνεισερχομαι.* *Mysterium ausit me: mysterio paulisper cessi, ut meipsum inspicerem et explorarem: cum mysterio etiam simul introeo.* Existimat Nicetas ordinatum illum fuisse in die Natalis Christi, fugisse die festo Luminum, qui paulo post Natale Domini celebrabatur. Unde existimat Tillemontius Gregorium die 25 Decembris ordinatum fuisse anno 363, aut 362. Sed libentius inclinatur in annum 362, quia Basilium, quem post Gregorium ordinatum fuisse constat, anno 362 ad hanc dignitatem censet evectum fuisse. De Basilio infra videbimus; sed interim doctissimi viri opinionem confirmare possumus testimonio Gregorii, qui sic loquitur in *Apologia*, quam reditu suo composuit (d): *Καὶ τὸν μὲν ἔξωθεν οὐ δέδοικα πόλεμον, οὐδὲ τὸν νῦν ἐπαναστάνα θῆρα ταῖς ἐκκλησίαις, καὶ τοῦ ποτηροῦ τὸ πλήρημα, καὶ πῦρ ἀπελῆ, καὶ ξίφη, καὶ θῆρας, καὶ κρημνοὺς, καὶ βάραθρα, καὶ πάντων γένηται τῶν πώποτε μανέντων ἀπανθρωπότατος, καὶ ταῖς οὐραῖς τιμωραῖς προσεξέυρη χαλεπωτέρας.* *Nec vero externum bellum metuo, nec feram illam, quæ nunc adversus ecclesias impetum fecit, etiamsi ignem minetur, etiamsi gladius, etiamsi feras, etiamsi præcipitia et voragine, etiamsi omnium, qui unquam furore præcipites acti sunt, crudelissimus fiat, etiamsi jam inventis suppliciiis acerbiora alia comminiscatur.* Ex his non obscure colligimus Gregorium hæc scripsisse anno 362, ac proinde ordinatum fuisse die 25 Decembris proxime elapsi. Exhibet enim nobis animum non tam pugnam expertum, quam paratum ad pugnandum; ex quo illud sequitur, nondum Julianum in Cappadociam venisse. Præterea, si hæc scripsisset Gregorius post Pascha anni 363, quo tempore tam multa exstabant Juliani crudelitatis exempla, non jam suspicatus esset quid facturus esset apostata, sed ejus facta indicasset, eumque non expectatione, ut in testimonio allato, sed re crudelissimum judicasset. Videtur ergo hæc scripsisse Grego-

(a) Carm. 1.

(b) Ibid.

(c) Or. 41.

(d) Naz. or. 1.

rius, antequam Julianus, qui Constantinopoli profectus est mense Maio anni 362, in regionibus, quas Antiochiam petens peragravit, horrenda crudelitatis monumenta reliquisset, quibus postea cumulum in Oriente imposuit.

III. Non multo post Gregorii reditum, Basilius Cæsaream venit, Dianii Cæsariensis accersitu. Is enim cum in gravem morbum incidisset, ex quo etiam e vita discessit, cum Basilio, quem a se subscribens formulæ Constantinopoli allatæ alienaverat, amicitiam et communionem reintegrare voluit, antequam moreretur. Itaque accersitio Basilio dixit (a) : *Domino teste, se scripto Constantinopoli allato in simplicitate cordis assensisse, sed nihil ad fidei Nicænæ a sanctis Patribus expositæ eversionem sibi proposuisse, neque aliud in corde habere, quam quod ab initio traditum acceperat... imo etiam precari se ut ne separaretur a sorte trecentorum decem et octo episcoporum, qui piam illam doctrinam orbi annuntiarunt.* His auditis Basilius, scrupulo omni evulso, ad communionem Dianii accessit.

Magnis laudibus hunc episcopum effert Basilius; et cum eum anathematizasse diceretur, id a se instar magni criminis detestatus est. Declarat (b) se ab ineunte ætate educatum fuisse in illius amore; et intendo considerasse quam esset ille vir aspectu venerabilis, quanta majestate præditus, quantum dignitatis sacerdotalis ore præferens. Postquam autem virilem ætatem adeptus est, tum vero illum ex animæ bonis novisse, illiusque delectatum consuetudine, simplicitatem et ingenuitatem ac liberalitatem morum perspexisse, et quæcunque alia propria erant viri ornamenta, animi mansuetudo, magnanimitas simul et bonitas, decori studium, animus iræ expertus, hilaritas et affabilitas gravitate permixta. Quare ipsum inter homines virtute spectatissimos numerabat. Addit eum pro sua morum lenitate et mansuetudine omnibus paterno pectore satisfacere solere.

Difficile prima specie videtur has laudes conciliare cum maculis, quas nomini Dianii historię monumenta inurunt. Is enim in sede inter alias eminenti collocatus, ac magnorum fidei Nicænæ defensorum successor, conjunctus cum Arianis reperitur in concilio Antiochæo anni 341, in quo tam multa impie et nefarie gesta sunt : ejusque nomen a Julio papa primo loco recensetur inter episcopos Eusebianarum partium. In annotatione, quæ ad hunc Julii epistolæ locum appositæ est apud sanctum Athanasium, observat eruditus editor Dianium sive Danium, quem Julius primo loco recenset, non esse episcopum Cæsariensem, sed eundem qui passim apud Athanasium *Διόγνως*, quandoque apud Hilarium *Διογνιος*, communi apud utrumque *Θεόγνως* et *Theognis* vocatur, id est Theognidem Nicænum. Hujus conjecturæ hæc offertur ratio, quod Dianium Cæsariensem nusquam Athanasius inter Arianos vel Eusebianos numeret,

A Basilius vero maximis laudibus efferat. Sed minus commoda videtur hæc famæ Dianii defendendæ ratio. Etiamsi enim Theognis in Julii epistola, non Dianius legeretur (quod tamen fieri debere negat doctissimus editor litterarum Romanorum pontificum, quia Theognis Nicænus in eadem epistola proprio nomine appellatur); num idcirco Dianii nomen ex Sozomeni Historia (c) deleri posset, qui eum inter præcipuos concilii Antiocheni episcopos numerat? Præterea aliud probrum non multo minus inhæret Dianio Cæsariensi ex Sardicensi concilio, in quo cum Arianis conjunctus fuit (d), seque cum eis disjunctus ab orthodoxis episcopis, neque exorsus videtur fuisse eorum nefariæ in Julium papam, Athanasium, Osium, Maximinum Trevirenses audaciæ, quos anathematizare non dubitarunt. Frustra ergo expungatur Dianii nomen ex epistola Julii papæ, in qua tamen primus ob sedis dignitatem videtur recenseri, quod primas inter hæresis defensores teneat.

Sed cur hunc hominem, cujus famæ ejusmodi macula insidebat, tot laudibus extulit Basilius? Illum sane Basilius, si recte attendimus, non sine exceptione laudat. Non enim ei studium sanæ doctrinæ, non constantiam in periculis pro fide obeundis attribuit : quæ tamen præcipue laudari his temporibus in episcopo tantæ sedis debuissent. Quinetiam, ut se ab ejus communionem removeret, forte non solum novissimo illius factis, sed etiam superioribus gestis rebus adductus fuit. Non enim video, cur Gregorii Nazianzi episcopi, qui formulæ non orthodoxæ subscripsit, communioni semper affixus fuerit, Dianio autem, cui tot nominibus obstrictus erat, non eandem exhibuerit animi moderationem; nisi quia perspicuum erat Gregorii mentem illæsam ac atramento, ut ait ejus filius (e), minime infectam fuisse, Dianius vero non ita sese hactenus paraverat, ut eum suspicio non attingeret.

Sed si Dianius Arianorum fermentum non effugit, non tamen eorum errorem animo suscepisse credendus est, et a Basilio laudari non debuisset. Constat enim Arianos, quandiu in solo Consubstantiali oppugnando hæerere videbantur, ac hæresis venenum premebant, pluribus orthodoxis episcopis succum fecisse, qui partim pacis decepti studio, partim spe aut metu conducti, eorum intererant conciliis et formulis subscribebant. At postquam Ariani ex dissimulationis latebris in apertam impietatem prodierunt, tum vero plurimi ab eorum communionem discessere, eorumque impietati bellum indixere, quales in concilio Seleuciensi quinque supra centum numerati sunt. Videtur ex ejusmodi hominum numero fuisse Dianius. Lenis illius indoles, qualis a Basilio depingitur, ut omnino idonea non erat quæ Arianis fortiter resisteret, ita a perturbanda Ecclesiæ suæ pace aut doctrina immutanda erat alienis-

(a) Ep. 51, n. 2.

(b) Ibid. n. 4.

(c) L. III, c. 5.

(d) Hilar. fragm. 2.

(e) Or. 19.

siſma. Nicænam fidem ab eo minime attentatam in Ecclesia Cæsariensi fuisse testantur quæ moriens Basilio juravit. Huc accedit ipsius Basilii testimonium (a), qui fidem Nicænam in Ecclesia Cæsariensi semper viguisse testatur: nec probabile est Dianium novam ausum esse formulam proponere. Erat enim plebs Cæsariensis, ut ait Gregorius Nazianzenus (b), ob fidei calorem ad seditionem proclivis; nec si quid novi docuisset Dianius, illius memoria tanto in pretio fuisset, ut odium Basilio conflatuſos se inimici sperarent, si Dianium ab eo anathematizatum dicerent.

Neque etiam illud dubium est quin se ab Arianis disjunxerit, ubi eorum aperte erupit impietas, et cum fortissimis fidei defensoribus conjunxerit; siquidem S. Meletii communicator exstitit, et præclari certaminis, quod magnus ille athleta sustinuit, admirator, ut colligi potest ex his Basilii verbis (c): *Nos autem, inquit, quia qui prior veritatem libere defendit, et bonum illud certamen Constantio impetrante certavit, Meletius est reverendissimus episcopus; et quia eum habuit Ecclesia mea communicatorem, magnopere eum diligens ob sortem illam ac invictam dimicationem, idcirco habemus illum hactenus, Deo largiente, communicatorem, et certe, si Deus voluerit, habebimus.*

Videtur ergo Dianius ex conciliis Arianorum reversus ad Ecclesiam suam, vel occultasse quæ foris egerat, vel morum lenitate, ac ejusdem semper fidei prædicatione invidiam et indignationem declinasse. Quare non debuit Basilius episcopo suo exprobrare, quæ se pæro difficillimis temporibus gesta fuerant, nec ei debitas laudes denegare, quas ei magna virtutum ornamenta omnium iudicio conciliabant; cum præsertim Basilius cum pluribus aliis, qui non semper ab omni Arianorum fermento puri et intacti fuerant, ut Basilio Ancyrano et Eustathio Sebasteno, communionem et amicitiam conjunctus fuerit. Forte iisdem de causis Athanasius nunquam Dianium inter Eusebianos ac hæresis defensores numerat: quanquam cum eo minime communicabat Athanasius. Enumerans enim provincias quibuscumque communicabat, de Cappadocia prorsus silet (d).

IV. Mortuo Dianio Cæsariensi, cum advenissent nonnulli provincie episcopi ut successorem ordinarerent, scissi sunt Cæsarienses in contraria studia, aliis alium episcopum poscentibus (e). Vehemens erat seditio nec facile sedari poterat. Propensa enim erat civitas ad seditiones, in electionibus præsertim, ob fidei fervorem: ac præcellens cathedræ dignitas calorem animis addebat. Tandem universi summo consensu unum ex magistratibus, Eusebium nomine, virum fide et moribus præstantem, invitum et reluctantem corripiunt, ac opem ferentibus militaribus copiis, quæ tunc in urbe erant, in sacrarium addu-

cunt, ac episcopis offerunt, a quibus partim precibus, partim vi et immoderato et tumultuario impetu contendunt, ut Eusebium baptizent et episcopum proclamant. Coacti illi Eusebium baptizant, episcopum renuntiant, in throno collocant, sed manu potius quam animi sententia, ut postea declaratum est. Statim enim atque ab importuna multitudine liberi et soli fuere, consilium inter se inierunt, ut nihil eorum quæ gesta fuerant, ratum ac firmum ducerent; vim ei obijcientes, qui non minus quam ipsi vim passus fuerat. Dissensit huic consilio Nazianzi episcopus, ac ordinationem Eusebii non minus fortiter defendit, quam si libere facta esset. Demonstravit collegis vim sibi cum Eusebio communem fuisse: itaque aut accusandum eum non esse, aut episcopos pari crimine implicandos vel etiam graviori. Longe enim satius fuisse extremum periculum adire, ordinationi resistendo, quam semel peractam antiquare velle, præsertim eo tempore, quo veteres inimicitie deponendæ erant; non novæ suscipiendæ.

Expectabatur enim Julianus, qui tunc in Christianos fremebat: minitabatur ei qui ordinatus fuerat, ac in summum periculum devenerat civitas. Nam iracundie, quam Julianus in Cæsarienses ob incensum Fortunæ templum conceperat, novas faces admovit unius ex magistratibus ordinatio, qua rem publicam lædi querebatur. Ipse etiam præses querebatur quomodo et gratiam apud Julianum iniret, et Eusebium ulcisceretur, cui amicus alioqui non erat, sed ob diversa in rei publicæ administratione studia succensebat. Accersebat ergo per litteras episcopos, ut Eusebium accusarent, additis etiam minis tanquam jussu imperatoris. Hic quoque enituit episcopi Nazianzeni summa animi fortitudo. Sic enim respondit præsidi (f): *Nos, inquit, (potentissima præses) rerum omnium, quæ geruntur, censorem unum ac regem habemus, qui nunc oppugnatur. Is et præsentem electionem expendet, quam nos rite ac legitime, atque, ut ipsi gratum est, fecimus. Vos autem alia quidem aliqua in re nobis, si animus ita tulerit, vim afferre perfucile potestis, id autem nemo unquam nobis adimet, quinea, quæ facta sunt, ut recte ac juste facta defendamus. Nisi forte hanc quoque legem statuat, quibus ne in nostrum quidem res prospicere fas est.* Epistolam admiratus est præses, etsi primo moleste tulit: atque hac Gregorii constantia Juliani impetus compressus, civitas metu liberata, episcopi dedecore et ignominia.

Cum hæc ordinatio peracta sit instante Juliani adventu, ut testatur Gregorius, videtur ad mensem Junium aut Julium collocanda. Profectus est enim Constantinopoli Julianus mense Maio, exeunte, et cum in regionibus interjectis aliquandiu commoratus fuerit (ubique enim impietatis suæ vestigia

(a) Ep. 140, n. 2.

(b) Or. 19.

(c) Ep. 258.

(d) Hist. Arian.

(e) Naz. or. 19.

(f) Ibid.

reliquit), vix potuit ante Julium aut Augustum Cæsaream advenire.

V. Dum autem urbi propinquat, si illius ad Basilium epistolæ habenda fides, præcipit Basilio, ut sibi Cæsaream advenienti et adhuc publicum iter tenenti, præsto sint mille auri libræ : secus minatur se Cæsaream eversurum, ac statuas et templa erecturum. Sed hoc ipso ex loco spuriam esse epistolam perspicitur. Non enim tunc Cæsareæ erat Basilium, sed latebat in Ponti solitudine, vixque peracta erat ipsius Eusebii ordinatio, cum Julianus venit. Idem erratum commissum est in *Vita S. Basilii*, quæ supposita est Amphilochio. Ibi enim Basilium Juliano obviam processisse dicitur, et Libanius Juliano quæstor *genibus pontificis*, nempe Basilii, *advolutus*. Nec accuratio Nicephorus, qui Basilium Juliano per Cappadociam transeunte, Ecclesiam Cappadociæ rexisse dicit, τῶν ἐν Καππαδοκίᾳ ἐκκλησιῶν τῆνικαθε τὴν ἐπιτροπὴν ἔχοντος. Frustra Pagiug hęc revocat ad auctoritatem, quam sub Eusebio presbyter Basilium habebat, nam ne presbyter quidem tunc erat. In *Chronico* etiam *Alexandrino* Basilium Cæsareæ sub Juliano episcopus statuitur. Fucum ergo fecit epistolæ fabricatori hęc de Basilii episcopatu opinio.

In quodam scholio vetustissimi codicis Medicæi, utraque epistola, Juliani et Basilii, nihil prorsus habere dicitur, quod Julianum aut Basilium redoleat. Eas tamen non omnino rejicit Tillemontius, et quominus omnino rejiciat, detinetur potissimum testimonio Sozomeni, cui notas illas fuisse putat. A profecto epistolæ illæ non exstabant tempore Sozomeni. Is enim Juliani epistolam commemorat (a) ad episcopos qui tunc maxime insignes erant, τοῖς τότε διαπρέπουσιν ἐπισκόποις ἐπέστειλεν. Quæ autem hodie exstat, soli inscripta Basilio, nec alium quam Basilium compellat. Deinde vero Julianus res Christianorum in epistolâ, quam memorat Sozomenus, irridebat, et Apollinarij adversus ethnicos librum exagitabat. Nullum hujus rei vestigium in epistola quam nunc habemus. Ipsa etiam episcoporum responsio, quam Basilio Sozomenus a nonnullis tribui testatur, videtur opus aliquod insigne ad eruditionem fuisse. At enim idem scriptor, quicumque operis auctor sit, eum ob animi magnitudinem et eruditionem admiratione dignum esse. At neminem puto in epistola, quæ sub Basilii nomine ad Julianum scripta servatur, eruditionem miraturum. Leguntur quidem in nostris epistolis quæ Sozomenus ex Juliani et episcoporum litteris excerptit : nempe illud Juliani : Ἄ δὲ ἀνέγνω, ἔγνω καὶ κατέγνω. Quæ autem legi, intellexi et condemnavi : tum Basilii responsio : ἃ μέντοι ἀνέγνω οὐκ ἔγνω· εἰ γὰρ ἔγνω, οὐκ ἂν κατέγνω. Quæ autem legisti, non intellexisti ; nam si intellexisses, non sane condemnasses.

Sed Juliani dictum deest in plerisque codicibus, Basilii vero in omnibus præter Harlæanum. Præterea cum tota epistola hęc tam parum cobærent, ut assuta esse merito pronuntiet Dupinus.

VI. Vix ullam civitatem pejus oderat Julianus quam Cæsaream, eo quod studiis Christianæ religionis ferret, ac paucissimos haberet ethnicos. Præterea ex tribus templis, quæ in hac urbe fuerant, jam duo antea a Christianis eversa fuerant, nempe Jovis et Apollinis. Tertium, quod Fortunæ dicebatur, sub ipso Juliano eversum, furis eum incendit. Quomodo pœnas a Cæsariensibus repetierit, legi potest apud Socratem lib. v, c. 4. Iracundia præcipue exarsit in S. Euppsychium, qui hujus facti dux et auctor fuisse dicitur. Huic adjungitur a Basilio (b) sanctus Damas et alii, qui egregij facinoris videntur conscii fuisse. Horum dies festus quotannis Cæsareæ die septima Septembris summa celebritate recolatur, ut perspicui potest ex pluribus Basilii epistolis (c), in quibus episcopus Ponti, Eusebium Samosatensem, Amphilochium, ad hunc diem, ut longe celeberrimum, invitat. Sed si passus est S. Euppsychius mense Septembri, ac proinde anno 362 (non enim alius annus regnantem habuit Julianum mense Septembri), vel (d) alia illius martyrii assignanda causa, siquidem jam eversum erat (e) templum, cum Julianus Cæsaream venit ; vel eum Julianus in carcere usque ad mensem Septembrem detineri voluit, ut pœnas ejus longius produceret. Error est in Menæis Græcorum. Nam die 9 Aprilis habemus festum S. Euppsychii sub Juliano passi die autem 7 Septembris S. Euppsychii Cæsareæ in Cappadocia martyris, quem sub Adriano collocant. Fidem etiam coram Juliano liberrime confessus est ac varia pertulit supplicia, teste Palladio (f), presbyter Philoromus, Basilio charissimus, qui describendis libris et victum sibi et pauperibus subsidia parabat, nec quemquam sibi munerari patiebatur. Si nullæ exstant Juliani ad Basilium litteræ ; illud saltem constat, infensum ei fuisse Julianum (g). Nam Basilium et Gregorium consilii et incepti sui adversarios et hostes dicere solebat, nec leviter eis minabatur : sed minæ decus addebant et ad pietatem acuebant. Cum autem eos et moribus et eloquentia et mutua inter se concordia claros jam inde a Græcia esse sciret, Cyclopi honorem illis deferebat, postremosque reservabat : vel dæmonibus eos ut magnum quiddam munus immolare volens, vel se abrepturum in barathrum suum stulte sperans.

VII. Scripti videntur sub Juliano libri adversus Eunomium, ac non multo post Juliani mortem in lucem editi. Non enim citius hoc opus aggredi potuit Basilium. Depositus est Eunomius anno circiter 361. Coram judicibus, qui eum damnare, ne verbum quidem proloqui voluit, eo quod nefarii homines et

(a) Lib. v, c. 18.

(b) Ep. 252.

(c) Epist. 100, 176, 252.

(d) Tillemont., not. 19 in *Basil.*

(e) Naz. or. 49.

(f) *Hist. Laus.* c. 113.

(g) Naz. or. 4.

improbi, ut ipse aiebat (a), in iudicum munus sese A obtrusissent. Sed postea librum suum composuit, quem inscripsit *Apologiam*. Non tamen hanc elucubrationem statim exsudavit. Nam perabsurde illum facere ait Nyssenus (b) quod sibi videretur *Apologiam* in tempore instituisse, quamvis longe aberrasset a tempore, quod tunc maxime opportunum fuit, cum iudices sederent. Ἐκτὸν μὲν κατὰ καιρὸν ἀπολογηθῆσθαι λέγει, τοσοῦτον τοῦ καιροῦ καθέσθιν γινόμενον. Ex his patet aliquid spatii iudicium inter et *Apologiam* effluxisse; nec proinde Basilium ante annum 362 aut 363, stylum ad eam refellendam exacuisse.

Neque etiam serius hoc opus collocari potest. Ait enim Basilium (c) se in hoc scribendi genere B omnino inexercitatum esse, seque silentium, cuius ab initio studiosus fuit, servaturum fuisse, si nihil contra veritatem Evangelii tentatum fuisset. Præterea hoc opus misit Leontio sophistæ anno 364, ut videre est in epistola 20. Sed dubitandi locum non reliquit Nyssenus. Is enim testatur (d) Eunomium in elaboranda adversus Basilium responsione non *minimam vitæ suæ partem* insumpsisse; nec mirum esse, si tantam amatorum suorum approbationem commoverit; cum hoc opus *per tot annorum olympiades* concinnaverit. Quare cum hæc secunda Eunomii *Apologia* statim post mortem Basilii prodierit, qui prima die anni 379 obiit; saltem duodecim annorum spatium inter opus Basilii et responsionem Eunomii statuendum, ne tot olympiades, quas in C hæc elucubratione insumpsisse Eunomius dicitur, absurdam exaggerationem habere videantur. Videntur ergo libri in Eunomium prodixisse anno 365, aut 364.

Narrat Photius (e) Eunomium, etsi multas olympiades in hoc opere insumpsit, illud tamen vivente Basilio absolvisse, sed sedulo cavisse ne in illius manus perveniret, ac fidei tantum amicis legendum commisisse. Adit easdem cautiones mortuo Basilio adhibitas fuisse, quamvis nihil jam metuendum videretur: sed tamen consecutum non esse Eunomium, ut opus non incideret in manus Theodori, Gregorii Nysseni et Sophronii, qui illud egregie profigarunt. Ex his patet quam non pudenter mentiatur Philostorgius, cum Basilium ait (f) lecto hujus responsionis primo libro, perculsum dolore e vita migrasse. Secunda illa Eunomii *Apologia* in tres libros distributa erat, si Photio credimus. Quinque numerat Philostorgius. Prima vero unico libello continebatur. Videtur Basilium hoc opus monachorum suorum rogatu refellendum suscepisse. Ait enim (p. 207, 208) iis, quibus elucubrationem suam nuncupat, se eorum amore adduci, ut ipsorum mandatis morem gerat; seque eorum precibus sperat ido-

neam dicendi vim accepturum. Sed nescio unde hauserit Photius hanc quoque primam *Apologiam* Eunomium in tenebris arcano fovisse, ita ut eam vix nancisci potuerit. Nihil ejusmodi apud Basilium legitur: sed suas quidem Eunomium blasphemias sub specioso *Apologiæ* nomine occultasse dicit; ipsam autem *Apologiam* minime dicit occultasse.

Scripta est adversus Eunomium epistola 16, quæ tamen videtur longioris elucubrationis fragmentum potius esse, quam epistola.

Scripta sub Juliano epistola sequens ad Origenem, cujus filios Basilium libenter in sua solitudine viderat. Erat Origenes ille vir eruditus, et religionem sub impio imperatore scriptis defenderat, aut saltem liberrime confessus fuerat. Deo enim gratias agit Basilium, quod veritatem ex eorum qui summam potestatem habent prodicione lædi non siverit, sed per Origenem defensionem veritatis impleverit. Non dubitat quin illi cito exarescant, Origenes vero efflorescentem ac semper novam mercedem a Domino consequatur ob ea quæ pro ipsius nomine locutus est. Existimat Tillemontius id de Ecclesia meritum esse Origenem, ut cum Julianus Christianos a liberalibus disciplinis arceret, ipse nonnulla in eorum usum, itidem ut Apollinarius, elaboraret.

Redolet idem tempus epistola 18 ad Macarium et Joannem, quos cum multa deterrerent ab acetica vita amplectenda, hortatur Basilium ut nec eos conturbet mendax contumelia, nec minuz terreant eorum, qui summam potestatem habent, nec risus contristet aut contumelia familiarium, nec condemnatio ab hominibus curam et studium præ se ferentibus, a quibus fortissima ad decipiendum esca prætenditur, simulata adhortatio

VIII. Videtur sub Juliano sanctus Basilium accepisse litteras a S. Athanasio; quas in manibus habere se et exposcentibus ostendere testatur in epistola 204, n. 6. In his litteris sanctus Athanasius a Basilio consultus clare pronuntiabat, *Si quis ex Arianorum hæresi transferri voluerit, fidem Nicænam constitens, eum admittendum esse, nec in eo recipiendo hæsitandum*. Hujus decreti socios citabat Athanasius et Macedoniæ et Achaïæ episcopos omnes.

Cur has litteras ad hoc tempus referam, potius quam ad annum 371, non infirma suppetunt rationum momenta. 1º Cum sanctum Athanasium consuluit Basilium anno 371, jam moveri cœperat quæstio de Spiritu sancto, quæ Basilium aliquid fidei Nicæne addere cœgit. At litteræ de quibus nunc agimus, nihil prorsus addendum præscribebant: quod argumento est nihil ea de re aciscitatum esse Basilium, sed tantum de iis qui ab Arianorum hæresi redi-

(a) Nyss. 1 *Eunom.*
(b) Ibid.
(c) 1 *Eunom.* u. 4.

(d) Ibid. 86.
(e) Cod. 138.
(f) Lib. VIII, n. 12.

hant. 2^o Citabat Athanasius hujus decreti socios Macedoniæ et Achaïæ episcopos omnes, qui idem præcul dubio in conciliis suis statuerant. At nihil præsus dicebat de aliarum gentium, nempe in Gallia et Hispania et ubique, episcopis, quibus idem placuisse testatur in epistola ad Rufinianum. Num igitur S. Athanasium dicemus tot synodorum decreta imprudentem omisisse, aut Basilium, qui illius epistolam in manibus habebat, et exposcentibus solebat ostendere, quid in ea scriptum esset nescivisse? Id profecto verisimile non fit. Quare longe satius est epistolam S. Athanasii scriptam quidem post synodos in Ægypto et Macedonia et Achaia celebratas existimare, sed antequam concilia eadem de re in Hispania et Gallia et aliis locis haberentur, aut saltem habita nuntiarentur Athanasio. 3^o Rationem reddit Basilium, cur Eustathium ad suam communionem admisisset. Non enim difficile est Eustathium his verbis depictum agnoscere: *Si quos aliquando, inquit Basilium, ab Ario magistro profectos in communionem admisimus, morbun in initio corde occultantes et pia verba loquentes, aut certe iis quæ a nobis dicebantur non repugnantes, ita suscepimus: cum non omne de talibus iudicium nobis ipsis permitteremus, sed sententiam, quæ prius lata de illis fuerat a patribus nostris, sequeremur. Ego enim cum accepissem litteras beatissimi patris Athanasii..... ratus necesse esse tantum virum sequi ob eorum qui legem tulerant, auctoritatem, simulque cupiens pacificationis mercedem consequi, fide illam confitentem ascribebam numero communicatorum. Adduxerunt ergo Basilium Athanasii litteræ, ut cum Eustathio communicaret; et antequam has acciperet litteras, incertus erat utrum Eustathii communionem neene admitteret. Id autem minime congruit anno 371. Tunc enim nullas habebat, aut saltem nullas sibi habere videbatur ambigendi causas: et cum longe ante annum 371, firma cum Eustathio communionem et amicitia conjunctus esset; nequaquam eum litteræ hoc anno acceptæ ad hanc communionem adducere potuerunt. Sed cum Eustathius, anno 360, subscripsisset formulæ Constantinopolitanæ, ac sub Juliano rediret ex Dardania (in hanc enim regionem relegatus fuerat), magna deliberatio incidit Basilio, quibusnam*

conditionibus cum eo communicaret. Nam cum se Basilium eadem de causa ab episcopi Cæsariensis communionem removisset, temere cum Eustathio communicare non debuit. Quare digna res erat de qua ad Athanasium referret: nec aliud tempus magis idoneum his inter Athanasium et Basilium litteris assignari potest.

IX. Iter in Pontum videtur suscepisse Gregorius sub finem imperii Juliani; nempe cum ipsius patre, ut satis per se patet, absente subscripsit cuidam formulæ, quæ magnas in ecclesia Nazianzena turbas commovit, ac monachis locum dedit ad episcopi sui communionem discedendi. Mirum sane ac vix credibile ejusmodi subscriptionis exemplum sub

Juliano. Erat enim illud tempus, etsi omnibus Christianis molestum, orthodoxis tamen ad fidei catholicæ, quam hæreticis defensionem erroris commodius. Sed tamen cum sua sponte non repugnat, ut Gregorius pacificationis causa etiam sub Juliano formulæ alicui non sanæ subscriperet; tum vero eum tunc subscripsisse hæc maxime demonstrat ratio, quod monachi Nazianzeni statim atque subscripsit ab ejus communionem discesserunt, nec tamen ante illud quod dixi tempus discesserunt.

Nondum profecto monachi discesserant a communionem episcopi Nazianzeni, cum Gregorius o Ponto rediens anno 362 summam Ecclesiæ Nazianzenæ concordiam laudaret in secunda oratione (p. 48). Recens erat tumultus cum scriberet orationem tertiam, quæ prima est in Julianum. Ibi enim sic loquitur (p. 33): *Εἶθε μοι τοῦ χοροῦ μέρος ἦν κακάτινο τὸ σύστημα. ὁ σὺν ἡμῖν τέως τῷ Θεῷ προσφῶδον οὐ κίβδηλον ᾤδην, οὐδὲ ἀδόκιμον, ἀλλὰ καὶ τῆς δεξιᾶς ποτε τᾶσσω; ἀξιούμενον, πιστεύω δὲ ἔτι καὶ μετ' ὀλίγον ἀξιοθησόμενον, οὐκ οἶδ' ὅτι παθόν, ἐξείφνης μεθαρμόζεται τε καὶ μετατάττεται· καὶ οὐδὲ ὑπὸ τῆς εὐφροσύνης, ὃ καὶ θαυμάζω μᾶλλον, εἰς ταῦτόν ἐρχεται.* Atque utinam ille quoque cætus ad chorum nostrum se adjungeret, qui, cum prius cantionem haudquaquam adulterinam atque ignobilem nobiscum Deo accineret, ac dextro quondam ordine dignus haberetur, atque etiam, ut confidit, brevi habebitur, haud scio qua re commotus, repente cantum in diversum mutat, alioque gradu atque ordine sese collocat; ac ne ob communem quidem lætitiā (quod etiam magis miror) adduci potest ut nobiscum jungatur. His certe vocibus, cum hactenus Deo cantionem accineret nobiscum, subito ad aliam communionem prorumpit, recens esse indicat monachorum factum. His adde speciem illorum reditus, summam lenitatem, qua eos ut membra sua complectitur; et quod ait in orat. 12, p. 196, et or. 19, p. 297, monachos omnium postremos discessisse. Ex his autem simul probatur non multo ante subscripsisse Gregorium. Nam, si subscripsisset sub Constantio anno 360 vel 361, quomodo monachi indignationem suam usque ad annum 363 corde pressissent? aut si tandiu presserunt, cur discessionem subito et præcipiti consilio attribuit Gregorius? Eosdem vocat calidiorē Ecclesiæ partem in oratione 19, pag. 297. Generatim de omnibus monachis ait in orat. 21, p. 388, eos in aliis rebus pacatos et moderatos esse, hac in re lenes et faciles non esse, cum per silentium et quietem Dei causa proditur, sed bellaces et in confingenuo acres et feroces. Cum his non quadrat dissimulatio plurium annorum, quam monachis Nazianzenis attribuit Tillemontius, cum Gregorium sub Constantio existimat subscripsisse.

Præterea causam subscribendi non repetit Gregorius ex jussis aula profectis aut ex rerum perturbatione, quæ tunc summa fuit, sed ex desiderio pacis et communionis cum nonnullis iueundæ

Patet id ex his verbis orat. 19 (p. 297): Παρὰ τοῦ θερμοτέρου μέρους τῆς Ἐκκλησίας κατεστασιάσθημεν, γράμματι κλαπέντες καὶ ῥήμασι τεχνικολὲς εἰς πονηρὰν κοινωλίαν. A *ferentiore Ecclesiae parte ob eam causam seditio in nos excitata est, quod scripto quodam et artificiosis verbis circumscripti, in pravam societatem pertracti fuissetus*. Hinc etiam Gregorius ait in oratione 12 (p. 196) Ecclesiam Nazianzenam ante illud dissidium, arcam Noe vocari solitam esse, ut quæ universi orbis diluvium sola effugisset. Sed, si episcopus Gregorius sub Constantio Arianorum artibus succubuerat, non video cur Ecclesiam Nazianzenam mala communia minime attigisse dicantur.

X. Juliani mors divinitus Basilio revelata fuisse dicitur; sed cum tanta circumstantiarum varietate, ut referre non libeat, quæ ea de re leguntur in *Chronico Alexandrino*, apud sanctum Damascenum in libro *De imaginibus*, qui *Vitam Basilii* ab Hellaudio scriptam citat, et in *Basilii Vita* Amphilochio supposita.

Ex his verbis secundæ orationis Gregorii in *Julianum*, *Hæc tibi Basilius et Gregorius*, colligunt eruditi viri Gregorium a Basilio adjutum fuisse in his orationibus componendis. Probabilis sane hæc conjectura; et cum Gregorius sese paternæ domus sollicitudini interdum eripere soleret, videtur in Pontum venisse post mortem Juliani, et Basilii consilio ad hanc elucubrationem usus fuisse.

CAPUT IX.

I. *Presbyter creatur Basilius*. II. *Ordinatus anno 364*. III. *De prima illius oratione et tribus epistolis*. IV. *Pacis causa secedit in Pontum*. V. *Redit Cæsaream, ut hanc ecclesiam Valente adveniente defendat*. VI. *Secessio ponenda exeunte anno 364, aut ineunte 365. Reditus anno 365*.

I. Deplorat Gregorius (a), ut magnum ætatis suæ vitium, quod sæpe in electionibus nulla haberetur doctrinæ et sanctitatis ratio, ac homines neutro instructi præsidio ad sacerdotium subito eveherentur, et primo loco constituti, meliores se ac sanctiores despicerent, quasi cum dignitate sapientiam et eruditionem accepissent. Non sic Basilius, sed præscripto canonibus ordinæ ad sacerdotium pervenit; et cum sacros libros populo legisset, in presbyterorum ac deinde in episcoporum cathedra sedit, non honorem quærens, sed ab honore quæsitus; nec ab hominibus, sed a Deo gratiam accipiens. Basilius Philostorgius (b) jam anno 359 diaconum fuisse putat: Socrates (c), qui cum Basilio S. Chrysostomi amico nostrum confundit, ad hanc eum dignitatem a S. Meletio evectum narrat. Sed Tillemontius ne diaconum quidem fuisse Basilius probat ex testimonio Nazianzeni, qui in tam accurata ordinum, quos exercuit Basilius, enumeratione, non omisisset diaconatum, si in hoc quoque gradu ministrasset.

(a) Orat. 20.

(b) Lib. iv, c. 12.

Quam non modo citra ambitionem, sed etiam non libenter ordinatus fuerit, ex epistola 11 Gregorii perspicimus. *Tu quoque captus es, inquit Basilio, quemadmodum et nos circumscripti: quando quidem ad presbyterium pertracti sumus. Atque id quidem a nobis non expetebatur. Nam uterque alteri, si ulli cuipiam, locupletes esse testes possumus, quam nobis cordi esset pedestris philosophia humique depressa*. Ex primis ejusdem epistolæ verbis, *Epistolæ tuæ præmium laudo. Quid autem tuorum non laudandum? liquet Basilius priorem scripsisse, ac Gregorio onus sibi impositum significasse, vel potius iugemuisse*. Illum enim consolatur Gregorius; et quoniam id factum est, quod fortasse non fieri præstitisset, ferendum esse statuit, *præsertim ob tempus multas, inquit, in nos excitans hæreticorum linguas; μάλιστα δὲ τὸν καιρὸν πολλὰς ἡμῖν αἰρετικῶν ἐπιστάγοντα γλώσσας*.

II. Satis inter eruditos convenit Basilius anno 362 presbyterum fuisse ordinatum. Baronius et Hermantius ex epistola modo laudata colligunt ordinatum illum fuisse eodem fere tempore ac Gregorium; conjicit Tillemontius Basilius, cum Cæsaream venisset ægrotante Dianio, ibi usque ad electionem Eusebii moratum esse, et ab Eusebio, forte hortatu Gregorii patris, retentum et ordinatum.

Timiditatem injicit hominum doctissimorum auctoritas, quominus ab eis dissentiam: sed tamen cogor dissentire. Atque illud quidem certo statuere videntur, serius Basilius ordinatum fuisse quam Gregorium. Non minus perspicuum et exploratum est eum non a Dianio, ut quidam voluerunt, sed ab Eusebio ordinatum fuisse. Nam Dianius paucis mensibus post Gregorii ordinationem mortuus est, nec cum eo Basilius ab anno 360, nisi in extremo morbo communicavit. Sed quod ordinationem ad annum 362 referunt, id vellem vincibili aliqua ratione firmassent. Nam Basilius Cæsareæ usque ad electionem Eusebii moratum esse, conjectura est nulla prorsus fulta ratione, vel potius Basilii solitudinis amori, et curæ monasterii regendi repugnans, cum præsertim fateatur Tillemontius tempus in hac electione dissensionibus extractum fuisse.

Sed, quod me maxime deterret ab hac amplectenda opinione, pluribus rationum momentis adducor, ut Basilius anno 364 sub Valente credam ordinatum fuisse. 1. Ipsa Gregorii verba Basilius momentis, ut sibi caveat *præsertim ob tempus, multas in nos, inquit (d), hæreticorum excitans linguas*; hæc, inquam, verba Valentis imperio mirifice congruunt, Juliani vero nequaquam. Nam sub Juliano nulla ab hæreticis pericula maxima ab imperatore apostata exstiterunt. Sub Valente autem hæresis statim verticem sustulit, et ignis, qui sævientem Juliani persecutione suppositus cineri videbatur, denovo exarsit. Nota profecto res est et ab ipso Tille-

(c) Lib. iv, c. 26.

(d) Naz. ep. 11.

moulio notata, hæreticos ipsos sub Juliano a domesticis dissensionibus quodammodo ad communis causæ defensionem avocatos fuisse. Non erat ergo hoc tempus ad eorum excitandas linguas idoneum. 2^o Basilius, in epist. 210 (p. 513), ait se in Ponti solitudine *plures annos continuos* commoratum esse. At in ea quam refellimus opinione plures quidem traduxit annos in Ponto, sed interruptos ac minime continuos. Illuc enim se contulit anno 358, presbyter anno 362 creatus rediit in Pontum anno 363, ibique, ut existimat Tillemontius, usque ad annum 366 resedit.

3^o Duas habemus Basili ad Leontium epistolas, quæ, ut modo videbimus, notis anni 364 exeuntis signatæ sunt. Eadem initio sacerdotii scriptæ videntur. Ait enim : *Nobis enim crebræ illæ occupationes, quibus nunc distinemur, excusationem forte offerant, si litteris desimus.* 4^o Libros in Eunomium scriptos esse ostendimus anno 363. Longe autem probabilius tunc Basilium adhuc in solitudine resedissee, quam insolitis sacerdotii occupationibus difficillimi operis laborem addidisse.

Non videtur ante mensem Septembrem hæc peracta ordinatio. Neque enim ante hoc tempus verticem sustulit hæresis. Quandiu in Oriente fuit Valentinianus, nihil metuendum fuit ab hæreticorum potentia. Valens die 28 Martii Augustus renuntiatus, elapso circiter mense fratrem Sirmium usque comitatus est (a); et cum in nonnullis civitatibus interjectis satis diu morati fuerint, vix potuit Valens ante mensem Septembrem Constantinopolim redire. Redeunti occurrerunt Heracleæ legati Lampsaceni; sed, cum jam illum in suas partes traxisset Eudoxius, præcepit iracunde dimisit ac Ecclesiam persequi cœpit. Hæc prima fuit hæreticorum sub Valente nefaria molitio, cujus fama jam in Cappadociam perlata fuerat, cum Basilium recens ordinatum monuit Gregorius, quantum ab hæreticis periculum immineret. Basili ordinationem longius a mense Septembri reinovere non sinunt, quæ ab eo deinceps, usque ad Valentis adventum gesta narrabimus.

III. Evectus ad sacerdotium Basilius locum, non institutum mutavit. Quemadmodum enim ex solitudine urbem effecerat studio juvandi proximi, ita in urbe tanquam in solitudine versari sciebat, teste Nysseno (b), nec hominum frequentia nec negotiorum multitudine a pio et cauto vivendi genere avocatus. Magnum sane præsidium extitit Ecclesiæ Cæsariensi in ejusmodi presbytero, qui præter eloquentiam, qua sophistas omnes illius ætatis longe superabat, per octo annos sese exercuerat in sacris Scripturis legendis, in meditanda ac propugnanda Ecclesiæ doctrina, ac in omnibus monastici instituti virtutibus excolendis. Prima illius oratio

A videtur ea exstitisse, quam habuit in sex primos versus Proverbiorum. In primordio enim declarat se obedire *benigno patri, qui more peritorum ventorum in locis difficilem aditum habentibus, quasi catuli alicujus cursum experiri volens*, Proverbiorum principium proposuerat exponendum. Inter Basili homilias hæc sola occurrit, quæ coram episcopo habita videatur; sola enim præsentem episcopum honorifice salutat.

Cæterum non in solo verbi ministerio Eusebium juvabat Basilius, sed plures Ecclesiæ administrandæ partes ei commissæ videntur. Nam crebræ illi occupationes parum otii relinquebant, ut ipse testatur in epist. 20. Hujus autem et vicesimæ primæ scribendæ ea fuit occasio: Cum Leontius sophista Basilium accusasset quod raro ad se scriberet, crimen in Leontium retorquet Basilius, cumque eo magis culpandum demonstrat, quod et plurimas scribendi occasiones habeat, et, ut sophista, loquacissimus sit: cur autem ipse rarius scripserit, excusat crebras occupationes quibus distinetur, et contractam ex vulgaris sermonis usu æruginem quamdam, quæ sophistas alloqui prohibeat. Respondit Leontius et Julianum quemdam incusavit, quod suas Basilio litteras non reddidisset. Tum Basilius peracute Julianum comparat cum iis a quibus tunc antiqua debita reposebantur: et quærit ex Leontio num ei placeat celeberrimum illud tetraplum, quod tunc pluris faciebant pecuniæ publicæ collectores, quam Pythagoræi Tetractyn. His leporibus notabat Basilius crudelitatem Petronii, soceri Valentis, qui, ut ait Ammianus (c), *ad nudandos sine discretionem cunctos immaniter flagrans, nocentes pariter et insonites post exquisita tormenta quadrupli nexibus vinciebat, debita jam inde a temporibus principis Aureliani perscrutans, et impendio mærens, si quemquam absolvisset indemnem.* Hæc autem Petronii crudelitas, eodem teste Ammiano, cum omnium animos in Valentem exulcerasset, spem injecit Procopio potiundi imperii, quod tandem occupavit anno 365. Utramque ergo epistolam non immerito referimus ad annum 364 exeuntem, aut 365 incuntem. Serius enim collocari non debent, quia Basilius circa hoc tempus Cæsarea discessit.

D Cum scriberet Basilio Gregorius more suo epistolam verbis brevem, sententiis copiosam, tabellarius, absente Basilio, epistolam commisit uni ex Basili amicis: ex quo conjicio eum Cæsareæ potius quam in Ponto domicilium habuisse. Nam in monasterio tradita fuisset epistola ei, ad quem cura ejusmodi rerum pertinebat: nec quærendi in hunc usum fuissent Basili familiares. Respondet Basilius per Petrum, quem ipsius fratrem fuisse nolim asseverare, quippe cum eum de more Basili fratrem suum non appellet.

IV. Eo charior Eusebio debuisset esse Basilius,

(a) Am. l. xxvi, c. 4.

(b) De Basil, to. II, III, p. 133.

(c) Lib. xxvi, c. 6.

quo magis eum in ferendo episcopatus onere juvat. Sed quamvis Gregorius dissensionis causam consulto taceat, videtur Basilii fama et summus ingenii et doctrinae splendor oculos Eusebii læsisse. Erat enim Eusebius cætera quidem fortis et pietate conspicuus, ut persecutio declaravit; sed tamen recens in cathedra collocatus (a), nondum omnes sæculi affectus deposuerat, ac humani aliquid passus est, et Basilium ab Ecclesiæ administratione non sine ignominia removit. Ducem suum sic injuria affectum et rejectum monachi Cæsarienses ferre non potuerunt (b); sed statim audaci facinore ab episcopi communione recedere statuunt, secumque partem plebis et honoratorum non exiguam abstrahunt. Erat perfacile schisma conflare, tribus de causis: nemo venerabilior eo cui facta injuria, ac idoneus erat qui, si voluisset, robor et fiduciam adderet factioni; Eusebius civitati suspectus propter ordinationem; aderant ex Occidente episcopi, qui omnes orthodoxos in suas partes pertrahabant. At Basilium non is erat, qui aut iis quos adversarios, aut iis quos nimium sui studiosos habebat, oblectari vellet, aut Ecclesiam sua causa dilacerari pateretur, cum præsertim aliunde oppugnatam et in periculum coniectam videret ob hæreticorum, qui tunc vigeant, dominatum. Quare consiliario utens et hortatore Gregorio fugit cum illo in Pontum, et monasteria, quæ illic erant, gubernat. Episcopos illos occidentales existimant eruditi viri Eusebium esse Vercellensem cum aliis nonnullis, qui nobis cogniti non sunt. Revera narrant Socrates (c) et Rufinus (d) S. Eusebium, Antiochia digressum, Orientis Ecclesias peragrasse. Inde concludit Tillemontius dissidium illud ad annum 363 referendum. Sed, si tunc adfuit S. Eusebius Vercellensis, necesse est longiores ei in Oriente moras attribuere, cum Basilii ordinatio ad annum 365 referri non possit.

V. Si secessio Basilii digna fuit admiratione, multo dignior reditus exstitit. Nam cum (e) imperator Valens, auri amantissimus, ut ait Gregorius, et Christi inimicissimus, Cæsareæ immineret anno 365, agmen impium agens, episcopos Arianos, crudeles Ecclesiarum tetrarchas, Cæsariensis Ecclesia in maximum periculum venerat. Nam strenuis illa quidem viris abundabat, sed propugnatore destituta erat ac defensore sermonis et spiritus præsidii instructo: nec Arijani, qui jam alias Ecclesias vicerant, alias oppugnabant, alias victuros se sperabant, ulla re alia magis erigebantur ad spem evitendæ Cæsareæ, quam Basilii secessu et ducis imperitia.

Sed eorum fregit consilia Gregorius Nazianzenus, qui cum Basilium Cæsarea, pacis ecclesiasticæ

causa, abduxisset, idem illius reditum ad Ecclesiæ defensionem pari prudentia confecit. Vocatus perhonorifice ab Eusebio Cæsariensi ad aliquem spiritalem conventum, id est ad aliquem diem festum, gratum animum, ut par erat, significavit (f); sed non omisit occasionem libere conquerendi, quod injuriam Basilio fecisset Eusebius et adhuc faceret. Dum enim sibi honorem habet, contempto Basilio, idem eum facere, ac si quis unius viri caput altera manu demulceat, altera malam feriat; aut etiam convulsis domus fundamentis parietes pingat, atque externas partes exornet. Pollicetur summam fore in eum Basilii observantiam, si æquus in Basilium esse velit; se quoque statim secuturum, quemadmodum umbræ corpora sequuntur.

Quamvis admonitionem eximii laudibus temperet, eumque sacerdotem appellet omnium, quos noverit, et vita et sermone præstantissimum, illius tamen libertatem sibi injuriosam videri significavit Eusebius. Tum Gregorius (g) declarat se non contumeliose, sed accommodate ad leges spiritus scripsisse: æquum enim esse, ut sibi Eusebius, quamvis gradu superior sit, justam libertatem concedat. Cæterum, si se instar famuli esse velit, quique ne obtueri quidem debeat, passurum se hanc injuriam, sed id pietate Eusebii prorsus indignum esse. Significat in alia epistola (h) nullam se offensionem animo suscepisse; sed, etiamsi suscepisset, libenter hoc tempore depositurum, cum videat feras in Ecclesiam irruentes, et generose resistentem Eusebium. Itaque venturum se promittit, si ita videatur Eusebio, ut cum illius precibus suas conjungat, et simul pugnet, eumque, ut præstantissimum athletam pueri hortatores, succlamando incitet.

Non ingrata fuit Eusebio opera Gregorii (i), statimque ad eum se contulit Gregorius, eumque tempore, ut ferrum igne, mollitum esse animadvertit, et ad reddendam Basilio benevolentiam omnino propendere. Quinetiam significavit se ad Basilium placandi et advocandi causa scripturum, idque multi, qui Eusebii consiliis intimi erant, confirmarunt. Statim ergo Gregorius Basilium totius rei certiore facit, eumque hortatur, ut episcopum occupet aut adveniando aut scribendo, vel potius scribendo ac deinde veniendo. Non enim honori futurum Basilio, si prior episcopus cessasse videretur. Præterea tempus postulare, ut quos hæctenus sudores ac labores sustinuit, nequaquam illos temporis puncto effundat, sed potius auxilio accurrat Ecclesiæ hæreticorum concursu vexatæ, quorum alii jam aderant et turbas ciebant, alii mox erant affuturi. Promittit se comitem itineris libenter futurum, si hoc operæ pretium existimet Basilius.

Non multis opus habuit sermonibus generosa Ba-

(a) Naz., p. 340.
 (b) Ibid. p. 356.
 (c) Lib. III, c. 9.
 (d) Lib. I, c. 30.
 (e) Naz. or. 20.

(f) Naz. ep. 20.
 (g) Ep. 169.
 (h) Ep. 170.
 (i) Ep. 19.

ἀνίψυχα (a), sed statim ac Gregorium vidit legati munus obeuntem, cum eo accurrit Cæsaream, ac nullis prorsus simulationis reliquiis in animo residentibus totum se ad defensionem Ecclesiæ matris impendit. *Omnia quippe simul præstat, inquit Gregorius, inimicitias deponit, consultat, aciem instruit, scandala et offendicula, quæ in medio erant, submouet, cunctaque ea, quorum fiducia illi nos bello lacessendos putauerant. Alios assumit, alios retinet, alios propulsat. Aliis murus firmus et vallum efficitur; aliis securis petram scindens, aut ignis in spinis, ut divina Scriptura loquitur, sarmentitios homines et in diuinitatem contumeliosos, facile absumens.* Declarat Gregorius, si quid Barnabas Paulo decertanti nauavit (sic enim et se et Basilium designat), id Paulo tribuendum esse, qui eum certaminis socium adhibuit. Rediere ergo re infecta hæretici, tunc primum pudore suffusi et victi, nec aliud quidquam ex tantis conatibus perceperunt, nisi ut invictum in defendenda Trinitatis fide Cappadocum animum perspicerent.

VI. Secessionem ac reditum Basilii aliter ac Tillemontius et alii critici distribuimus. Nam secessisse illum anno 363, rediisse anno 366 existimat Tillemontius. Reditum ad annum 367 cum Baronio rejiciunt continuatores Bollandi, Pagius ad annum 370. Pluribus rationum momentis adducor, ut eum anno 364 exeunte, aut ineunte 365, existinem secessisse, anno autem 365 rediisse. De secessu jam magna ex parte perfecta res ex his quæ diximus de illius ordinatione. Nam si presbyter creatus est anno 364, si anno eodem exeunte, aut sequenti ineunte adhuc Cæsareæ sacerdotio perfungebatur, ut vidimus ex epistolis 20 et 21, non potuit ante hoc tempus imminentes turbas prudenti secessu declinare. Atque id quidem mirifice quadrat cum ipso Basilii testimonio, qui secundam illam secessionem ne numerat quidem (b), sed se plures annos continuos in Ponti solitudine traduxisse testatur. Adeo brevis fuit secunda illa secessio. Sed nihil significantius Gregorii testimonio qui conceptis verbis testatur magnam hæreticorum potestatem fuisse, cum Basilii discessit: quod quidem de Juliani imperio dici non potest, multo minus de Joviani. Sic autem loquitur Gregorius (p. 337): Οὐδὲ πρὸς αὐτοῦ τὸ μάχεσθαι ἢ διζοπᾶν τὸ σῶμα τῆς Ἐκκλησίας, καὶ ἄλλως πολεμουμένης, καὶ σφαλερώς διακειμένης, ὑπὸ τῆς τότε τῶν αἰρετικῶν δυναστείας. *Nec illius erat dimicare, aut Ecclesiæ corpus lacerare, quæ etiam aliqui ab hæreticis, qui tum potentiam atque imperium obtinebant, oppugnabatur, ac periculose affecta erat.*

VII. Quod spectat ad reditum, immerito in annum 366 aut 367 differtur. Multo absurdius rejiceretur ad annum 370; necessario collocandus ad annum 365. Nam 1^o tam longam absentiam non pa-

titur rerum a Basilio presbytero gestarum series, quam infra texemus. Ipse Gregorius nihil in primordiis sacerdotii narrat præter simultatem cum Eusebio. Initium magnarum rerum a reditu suum, quod argumento est nec diu abfuisse Basilium, nec multo post ordinationem secessisse. 2^o Certissimum argumentum suppeditat Valentis in urbem Cæsaream adventus anno 365. Erat in hac urbe 1^o Non. Jul. eodem anno, ut perspicitur ex lege quinta de susceptoribus data Cæsareæ, Cod. Theod. tom. IV, p. 539. In eadem urbe nuntium accepit defectionis Procopii. *Valentem a Cæsarea Cappadocum, inquit Ammianus (c), ut vaporatis æstibus Ciliciæ jam lenitis ad Antiochiæ percurreret sedes, Sophronius avertit Galatiam,* defectionis Procopii nuntium afferens. Quis ergo dubitet ad hunc annum referre reditum Basilii, qui necessario conjunctus est cum adventu Valentis?

Fatetur Tillemontius Valentem venisse Cæsaream anno 365; neque enim id negari possit. Sed venire iterum potuisse contendit anno 366. Potuit sane venire, sed eum venisse nullo prorsus argumento suspicari possumus. Imo non venisse, saltem cum triumphante illo episcoporum hæreticorum comitatu, perspectum et exploratum habemus. Nam victo prope Nacoliæ in Phrygia et occiso Procopio die 27 Maii, anno 366, postea negotiis, quæ victoriam in bello civili subsequi solent, occupatus fuit, ac non parum temporis in consiliis perquirendis insumpsit. Postquam autem his curis expeditus convertit se ad evertendas Ecclesias, tum vero multæ civitates peragrandæ fuerunt, multi episcopi Arianis subjiciendi, antequam Cæsaream veniret. Sic enim in hanc urbem advenit, ut jamdudum nullum aliud bellum habuisse videatur, præter illud quod Ecclesiis inferebat. *Atque hoc quidem ille animo, inquit Gregorius (d), et cum hac impietate adversum nos expeditionem suscipit. Impetum quoque una cum eo facit exercitus ipso dignus, improbi ecclesiarum gubernatores, sævi illius imperii tetrarchæ. Qui cum ex ecclesiis alias jam tenerent, alias oppugnarent, alias ob imperatoris opem ac manum, quæ partim adhibebatur, partim denuntiabatur, in potestatem venturas sperarent, huc quoque, ut nostram in ditionem suam redigerent, venerunt.* Nemo est sane, qui his legendis non animadvertat, Valentem jamdudum ab aliis curis liberum et solutum, otio suo ad persequendam Ecclesiam abusum fuisse; ac proinde non satis superfuisse temporis ut Cæsaream veniret anno 366.

His adde Valentem Procopio in Phrygia superato, internarumque dissensionum materia consopita, ut ait Ammianus, otiosum non fuisse. Misit enim Victorem magistrum equitum ad Gothos, ut ex eis seiscitaretur, quamobrem Procopio auxilium dedissent. Reverso Victore *Valens parvi ducens excusa-*

(a) Naz., or. 20.

(b) Ep. 210.

(c) Lib. xxvi, c. 7.

(d) Or. 20.

tionem vanissimam, inquit Ammianus, lib. xxvii, c. 5, in eos signa commovit, motus adventantis jam præscios, et pubescente vere quæsito in unum exercitu, prope Daphnem nomine munimentum est castra metatus. Quare Valentis ille Cæsaream adventus, qui tantum habuit apparatus, ad annum 365 referendus. Tunc enim in Syriam tendens lentius progrediebatur, ut Ciliciæ calores evitaret, teste Amniano.

3^o Etiam si daretur Tillemontio Valentem anno 366 iterum venisse Cæsaream, non idcirco causam obtineret. Modo enim constat, ut profecto constat, Valentem in hanc urbem anno 365 venisse, referendus erit ad eundem annum reditus Basilii, quem imminens a persecutore periculum in solitudine residere non sivilisset. Non enim lenis quidem initio et moderatus fuit Valens, ut existimat Tillemontius, sed eadem prorsus illius imperii ac persecutionis primordia fuerunt. Certa et explorata res est ex testimoniis Gregorii Nazianzeni (a). Pertimescendæ erant hæreticorum linguæ, cum Basilius presbyter ordinatus est. Cum pacis causa rediit in solitudinem (b), oppugnabatur Ecclesia et periculose affecta erat ob hæreticorum dominatum. Basilius et alii episcopi, qui in Occidentem anno 376 scripserunt, jam tredecim annos persecutionis numerabant, ut patet ex his verbis epistolæ 242, n. 2, Τρισκαίδεκατον γὰρ ἔτος ἐστίν, ἀφ' οὗ ὁ αἰρετικὸς ἡμῶν πόλεμος ἐπανέστη. Decimus enim tertius annus est, ex quo hæreticum nobis bellum exortum est.

Tillemontio, qui persecutionem differt usque ad annum 366, fucum fecit auctoritas Theodoretii. Is enim narrat Valentem initio catholice sentientem, uxoribus Dominicæ et Eudoxii artibus tum demum corrumpi cœpisse, cum se baptismi præsidio ad bellum Gothicum munire voluit. Tunc enim ab Eudoxio, a quo initiabatur, obstrictum iurejurando fuisse, nunquam se ab Ariana hæresi recessurum, et contrariæ fidei cultores omnibus locis expulsurum. Longe potius hac in re Gregorius Theodoretus; nec dubito quin Tillemontius, si ad primæ testimonia animum advertisset, parum tribuisset Theodoretus, cujus ex narratione ne illud quidem efficitur, quod contendit Tillemontius, persecutionem ad annum 366 referendam esse, sed potius ad annum 367.

CAPUT X.

- I. Basilii arctissima conjunctio cum Eusebio episcopo Cæsariensi. II. Videtur in monasterio vixisse, et unam præcipue Ecclesiam regendam accepisse.
- III. Basilii auctoritas sub Eusebio in ecclesiasticis negotiis ad Cæsaream, ut metropolim, spectantibus.
- IV. Quænam existerint ecclesiastica illa negotia.
- V. Quæ Basilii partes in iis quæ post synodum Lampsacenam gesta sunt.
- VI. Probat hanc synodum anno 364 habitam fuisse.

I. Reportata ex hæresi victoria Basilium cum Eusebio tam arcte conjunxit, ut nec episcopo molestum esset ab eo, quem dignitate superabat, scien-

tia et eloquentia et consilio et virtute superari, nec Basilius ideo episcopum minus coleret et observaret, quod eo tot esset partibus superior et præstantior. Præclarissimum illum concentum sic describit Gregorius Nazianzenus (c) : Τῶ δὲ τι δεύτερον ἔργον καὶ σπούδασμα γίνεται θεραπεύειν τὸν πρόεδρον, λύειν τὴν ὑπόψιν, πείθειν πάντας ἀνθρώπους, ὡς ἂ μὲν λελύπητο, πείρᾳ τις ἦν τοῦ πονηροῦ καὶ πάλῃ ταῖς εἰς τὸ καλὸν ὁμοιοίαις βασκαίνοντος· αὐτὸς δὲ ἥθει νόμους εὐπειθείας καὶ πνευματικῆς τάξεως. Διὰ τοῦτο παρῆν, ἐσόφριζεν, ὑπήκουεν, ἐνοουθεῖται. Πάντα ἦν αὐτῷ, σύμβουλος ἀγαθὸς, παραστάτης δεξιῶς, τῶν θεῶν ἐξηγητῆς, τῶν πρακτέων καθηγῆτης, γήρως βακτηρία, πίστεως ἔρεισμα, τῶν ἔκδοι ὁ πιστότατος, τῶν ἔκδοι ὁ πρακτικώτατος· ἐνὶ λόγῳ τοσοῦτος εἰς εὐνοίαν, ὅσος εἰς ἔχθραν τὸ πρὶν ἐνομίζετο. Ἐντεῦθεν αὐτῷ περιῆν καὶ τὸ κράτος τῆς Ἐκκλησίας, εἰ καὶ τῆς καθέδρας εἶχε τὰ δεύτερα. Τὴν γὰρ εὐνοίαν εἰσφέρων, τὴν ἐξουσίαν ἀντελάμβανε· καὶ ἦν θαυμαστὴ τις ἡ συμφωνία καὶ ἡ πλοκὴ τοῦ δύνασθαι, ὁ μὲν τὸν λαὸν ἤγεν, ὁ δὲ τὸν ἄγοντα. Καὶ ὅσον λεοντοκόμος τις ἦν, τέχνη τιθασσεύων τὸν δυναστεύοντα. Καὶ γὰρ ἐδεῖτο, νεωστὶ μὲν ἐπὶ τὴν καθέδραν θεθεῖς, ἐτι δὲ τῆς κοσμητικῆς ὕλης τι πνέων, οὐπω δὲ κατηρτισμένος ἐν τοῖς τοῦ πνεύματος, πολλοῦ δὲ τοῦ κλύδωνος περιζέοντος καὶ τῶν ἐπιχειμένων τῆς Ἐκκλησίας ἔχθρων, τοῦ χειραγωγούντος, καὶ ὑπερείδοντος. Διὰ τοῦτο καὶ τὴν συμμαχίαν ἠγάπα, καὶ κρατοῦντος ἐκείνου, κρατεῖν αὐτὸς ὑπελάμβανε.

C Proximum autem Basilio negotium ac studium hoc fuit, amicitium colere ac observare, suspicionem extinguere, mortalibus omnibus persuadere molestiam eam, quam acceperat, tentationem quamdam et luctam pravi illius fuisse, honestæ ac laudabili concordia invidentis: ceterum non ignarum se esse, quid obedientia ordinisque ritualis leges postularent. Ac proinde adesse, docere, dicto audientem se præbere, monere, quidvis denique illi esse, monitor probus, opitulatur commodus, divinorum oraculorum enarrator, rerum agendarum præmonstrator, senectutis subsidium, fidei adminiculum, domesticorum fidelissimus, externorum ad res regendas aptissimus: ut uno verbo dicam, tantus ad benevolentiam, quantum prius ad inimicitiam esse putabatur. Ex quo hoc D consequbatur, ut etiam si cathedra inferior esset, Ecclesiae tamen imperium obtineret. Etenim pro benevolentia, quam afferebat, auctoritatem recipiebat: ac mirus quidem erat concentus nexusque potestatis. Ille plebem ducebat, hic ductorem: ac velut quidam leonum curator erat, cum, qui principatum tenebat, arte demulcens. Quippe, ut nuper in cathedra collocatus, ac mundana materiae aliquid adhuc spirans, nondumque in his quæ spiritus erant, instructus, ac præterea ingenti tempestate undique æstuante, atque imminentibus Ecclesiae hostibus, opus habebat homine, a quo velut porrecta manu duceretur et sul-

(a) Naz. ep. 41.
(b) Idem, or. 20.

(c) Or. 20.

iretur. Ac propterea ipsius opem atque auxilium amplectebatur, eoque dominante seipsum dominari iudicabat.

II. His verbis δὴ τούτο παρῶν, idcirco aderat, indicari videtur officiosa quædam sedulitas Basilii, domum episcopi sui assidue ventitantis, non tamen in hac domo simul cum episcopo degentis. Revera Basilii videtur in monasterio presbyter vixisse. Id perspicitur ex Regulis monasticis (p. 243), quarum auctor cum sacerdotio monasticum institutum conjungebat. (a) Cum quidam in eo loco, ubi debebat Basilii, monasticam vitam amplecti vellet, maluit eum Basilii mittere in monasterium, quod in Ponto instituerat. Forte in eo loco ubi debebat Basilii, non vigeat cœnobitica disciplina, sed hinc aut terni vivebant ascetæ. Atque hanc conjicio existisse causam, cur hunc hominem mallet in Ponticum monasterium mittere. Postea insigne cœnobium Cæsareæ exstruxit Basilii anno 372. Sed vix dubium, quin ante episcopatum cœnobiticam vitam in hac urbem introduxerit. Nam in epistola 81 insignis ex urbis presbyterio sacerdos in ascetica et continentia vita hactenus vixisse, et ex labore manuum sibi cum fratribus simul degentibus victum dicitur comparare. Videtur huic monasterio præfuisse Basilii. Hinc illius studium excipiendorum hospitem laudat Gregorius; quo quidem officio in privatis ædibus et summa rerum omnium inopia, ad quam se libens redegerat, vix perfungi potuisset.

Ex Cæsariensibus ecclesiis unam præcipue Basilii ad regendum commissam fuisse perspicimus ex homilia in psalmum cxiv (p. 199). Nam, cum in quodam martyrum templo populus a media nocte usque ad meridiem Basilium exspectans perdurasset, ubi advenit Basilii, hac usus est excusatione, eor sero venisset, quod aliam ecclesiam honore parem administrans, diei tempus in liturgia ibi celebranda insumpisset. Illius verba perspicuitatis causa referam. *Quod si et mihi ipsi, inquit, reddenda ratio cur moratus sim, et per diu a vobis absuerim, id causæ afferam, quod cum aliam huic honore parem ecclesiam Dei administrarem, non parvo a vobis disjunctam intervallo, hoc diei tempus insumpserim. Quoniam igitur dedit nobis Dominus et liturgiam illis adimplere, nec vestræ deesse charitati; gratias mecum agite largitori benefico, qui hanc quam videtis corporis nostri debilitatem invisibili suâ potentia deduxit.* Episcopus in aliqua diœcesis suæ ecclesia concionem habens, nequaquam profecto dixerit, aliam a se honore parem administrari ecclesiam. Hæc soli congruunt presbytero. Cum ergo affluxus esset uni ecclesiæ administrandæ Basilii, minime mirum, si in ejus homiliis, præter eam, quæ omnium prima in principium Proverbiorum pronuntiata est, nihil prorsus occurrit, ex quo episcopum ad-

fuisse cognoscas. Hinc plebem sibi commissam sic alloquitur in homilia de fame et siccitate, num. 1, pag. 62: *Filii mei, quos per Evangelium genui.* Hinc etiam illa clausula homil. 2 in Hexaem: *Ut elucentis in splendore sanctorum veluti sol, ad mentem ipsius exultationem in die Christi, cui gloria et imperium in sæcula sæculorum. Amen.* Videntur enim Basilii homiliæ, perpauca exceptis, ante episcopatum pronuntiatae. Sed de his alius erit dicendi locus.

III. Commissa Basilii auctoritas non unius ecclesiæ nec unius civitatis finibus continebatur; sed cum Cæsariensis Ecclesia exarchicum jus in plures provincias haberet, ut infra videbimus, minime dubium est quin Basilii, qui *etsi cathedra inferior, Ecclesiæ imperium obtinebat*, plurimas partes sustinuerit earum rerum, quæ tunc in illis regionibus ad fidei defensionem et ecclesiarum pacificationem gestæ fuerunt. Id autem colligimus non solum ex Gregorii testimonio, qui tantam Basilii auctoritatem ab Eusebio concessam fuisse narrat, sed etiam ex pluribus Basilii epistolis, quas presbyter scripsit. Discimus ex epist. 28, n. 3, Musonium episcopum Neocæsariensem cum Basilio ad pacem Ecclesiarum concurrere propter quasdam anticipatas opiniones noluisse, sed tamen Basilium idem semper cum ipso sentiendi, illiusque ad oppugnandos hæreticos advocandi nullum tempus intermisisse. Videtur Athanasius Ancyranus cum Basilio conjunctior fuisse in hoc consilio pacificandarum Ecclesiarum. Nam cum is eodem tempore ac Musonium mortem obiisset, sic desiderium suum significat Basilii (b): *Cuinam deinceps ecclesiarum curam deferemus? Quem adjungemus molestiarum socium? Quem lætitiæ participem?* Deplorat in epistola 30 ad Eusebium Samosatensem tristem Ecclesiarum statum. Luget in ep. 34 ad eundem, delapsam in hæreticorum manus Tarsensem Ecclesiam, dum episcopi morantur ac deliberant, seque mutuo respiciunt.

IV. Quænam autem illa exstiterint ecclesiastica negotia, in quibus gerendis studii ac sollicitudinis Basilii bona pars accessit, paucis exponendum. Jam diximus plurimos in Oriente orthodoxos episcopos, ubi viderunt Arianos in apertam impietatem erumpere, ab eorum communionem, quam hactenus ob hæresis perfidæ dissimulationem non fugerant, penitus recessisse. Hi apud S. Epiphanium vocantur Semiariani, apud Socratem et Sozomenum Mæcedoniani, iniquis prorsus nominibus. Bellum Arianis acerrimum indixerunt anno 538, ac tum gratia et auctoritate apud Constantium floruerunt. Sed Arianis anno 360 retracto ad se imperatoris animo pœnas ab eis repetierunt defensæ veritatis, ac plurimos deposuere. Rediere plerique sub Juliano, et magnum fidei studium declararunt. Cum ejusmodi

(a) Ep. 23.

(b) Ep. 29.

episcopis conjuncti erant præstantissimi viri Meletius, Eusebius Samosatensis, Basilius et plurimi alii doctrina et sanctitate celeberrimi.

Quamvis autem magno Ecclesiæ commodo eveniret, ut ab Arianis orthodoxi secederent, non idcirco tamen pax restituta, sed dissensionibus et partium studiis referta omnis fuerunt, ita ut alius alios communicatores haberet, aut a sua communione removeret. Communicabat Basilius cum Athanasio; sed nequaquam Athanasius cum Meletio et Eusebio Samosatensi, intimis Basilii amicis. Flagrabat Eustathius justissimis Arianismi suspicionibus; Basilius, qui illius animum ex suo spectabat, multa illius causa bella sustinuit. Multi alii fidem defendebant non insincero, ut Eustathius, animo: sed tamen pluribus suspecti erant. Hinc illæ opinioniones anticipatæ, quibus se Musonius Neocæsariensis detineri fatebatur, quominus Basilium in pacificandis Ecclesiis juvaret. Permagnum ergo intererat et ad fidem et ad unitatem Ecclesiæ, ut orthodoxi omnes remotis suspicionibus ac una prorsus stabilita communione vires suas in oppugnandis hæreticis conjungerent. In hoc perficiendo opere Basilius nec presbyter, nec episcopus elaborare deatit. Sed eum ad optatos exitus exinimum hoc consilium perducere mors prohibuit. At operi coronidem imposuit synodus œcumenica secunda, in qua Basilii amici plurimum potuerunt. Ibi enim constituta sunt quædam veluti centra communionis, ac spectatissimi quique in singulis provinciis electi sunt episcopi, quibuscum quicumque communicarent, eos pro catholicis haberi synodus voluit; secus, si illorum carerent communione. Synodi decretum auctoritate sua confirmavit Theodosius, ut patet ex celeberrima illius lege, lib. xvi Cod. Theod., tit. 1. Magnus sane dolor exstitit Basilio, quod laborum suorum fructum non viderit: sed illius nomini rebusque gestis magnum mihi videtur decus addidisse synodus Constantinopolitana, dum ejus vestigia premit, et inchoatam ab eo telam pertexit.

V. Initium magnarum rerum exstitit synodus Lampsacena, cujus convocandæ licentiam (a) concessit Valentinianus, dum adhuc in Occidente morabatur. In hoc concilio per duos menses deliberatum est, ac decretum ut irrita essent, quæ Constantinopoli Eudoxii et Acacii machinationibus gesta fuerant, atque ut Constantinopolitana fidei formula rejiceretur, Filius Patri similis secundum substantiam prædicaretur, eaque in omnibus Ecclesiis fides vigeret, quæ Seleuciæ quidem confirmata, Antiochiæ vero in dedicatione majoris ecclesiæ exposita fuerat. Non adfuit Lampsaci Basilius (b), sed eum Eustathius cum pluribus aliis episcopis Lampsacum proficiscens, in locum Eusinoe dictum advocavit, ibique Basilius cum episcopis de fide multa disseruit. Minime mirum est tantum ho-

noris episcopus habuisse homini non alia quam lectoris dignitate ornato. Nam sæpe alias Basilius, ut Constantinopoli anno 359, utilem episcopis operam navaverat, ac nuperrime causam Ecclesiæ adversus Eunomium præstantissimis scriptis defenderat.

Concilium Lampsacenum subsecuta est persecutio, in qua quidem jam vidimus quid de Ecclesia Basilius meruerit anno 365, cum Valentis, qui pluribus jam vastatis ecclesiis Cæsariensem spe et aviditate devorabat, irritos infectosque conatus reddidit. Præter hanc victoriam, quæ fractos animos exsuscitare debuit, exortum civile bellum episcopis copiam dedit de rebus ecclesiasticis inter se deliberandi. Non enim perducta ad exitum fuerant decreta Lampsacenæ synodi; eadem semper erat rerum perturbatio; episcopi qui ab Arianis recesserant, bellum inexpiabile habebant cum Anomœis, nec tamen Occidentis et Ægypti communionem habebant, aut saltem non per se ipsi, sed per medios quosdam communicatores habebant: præterea multorum lapsus in persecutione novum vulnus fecerat. Itaque varia concilia Smyrnæ, et in Pamphylia, Isauria ac Lycia celebrata sunt (c), quorum nomine tres legati in Occidentem cum litteris missi, Eustathius Sebastenus, Silvanus Tarsensis et Theophilus Castabalanus. His datum in mandatis, ut fidei Nicænæ subscriberent, et litteras communionis a Libero impetrarent. Præter communia negotia curandæ erant Eustathio res propriæ. Depositus enim anno 360 ab Anomœis, ac postea in Valentis persecutione lapsus, magnis præsiidiis egebat, ut a Catholicis reciperetur, nec opprimeretur ab hæreticis. Non enim ad aliud tempus referri debet quod ait Basilius (d), Eustathium, cum tomo ab Eudoxii factione composito consensisset, in concione fraudem sibi factam deplorasse.

Aliquid Basilius consilio suo ad hanc legationem videtur contulisse. Erant enim tres legati ex intimis illius amicis: quod quidem de Eustathio certam sua sponte et exploratum est; de Theophilo autem consuli potest epistola 245 ad eum scripta. Atque haud scio an Silvanum omnium plurimum fecerit, quem et mortuum beatum appellat, et vivum sic coluit, ut illius visendi desiderio solitudinem suam aliquando reliquerit (e), comitem se Eustathio adjungens. Deinde vero plurimum intererat Basilii, ut lapsus Eustathii repararetur; vixque dubium quin suadente aut saltem probante Basilio (f), hanc Eustathius errati purgandi viam invenerit, ut Romam profectus, inde fidem patrum acciperet, ita ut quod Ecclesiis detrimenti intulerat malo approbando, id meliore introducendo emendaret. Denique Basilius anno 371 sic agit cum sancto Athanasio de legatis Romam mittendis, ut non tunc primum hanc cogitationem suscepisse videatur, sed jamdudum illius utilitatem perspexisse. *Dudum*

(a) Sozom., lib. vi, c. 7.

(b) Ep. 225.

(c) Socrat., lib. iv, c. 12.

(d) Ep. 244, n. 5.

(e) Ep. 223, n. 5.

(f) Ep. 244, n. 3.

novi et ipse, inquit (a), pro mediocri mea rerum notitia, A
nam esse Ecclesiis nostris auxilii viam, si nobiscum
conspirent Occidentales episcopi.

Videntur tres legati sub extrema autumnii tem-
pora anno 365 profecti esse. Nam cum Liberius
obierit anno 366, cumque legati non solum ab eo,
sed etiam ab episcopis Italiæ, Africæ, Galliæ et Si-
cilicæ litteras attulerint initio veris anni 367, non
satis habuissent spatii ad tot ac tantas res con-
ficiendas, si serius profecti fuissent. Probabile enim
est illos has regiones, ut existimat Tillemontius,
aut simul peragrassæ, aut saltem laborem inter se
partitos esse.

Dixi legatos rediisse verno tempore anni 367,
quia redeuntes Liberii litteras concilio Tyanensi
obtulerunt, cui aliud tempus assignari non potest.
In hac enim synodo statutum (b), ut episcopi ante
exitum veris, id est ante æstatis calores Tarsum
Cilicicæ convenirent. Hoc autem anno 367 conti-
gisse patet, quia probabile non est legatos post
obitum Liberii, qui mense Septembri anno 366
mortuus est, tam diu moratos esse, ut non redi-
rent nisi anno 368.

Præfuit huic concilio Eusebius Cæsariensis, nec
dubium est quin eum secutus sit Basiliius, aut sal-
tem, ut in aliis rebus, ita in hoc cogendo concilio
suis eum consiliis juverit. Synodo interfuerunt
Athanasius Ancyræ, Pelagius Laodicæ, Zeno
Tyri, Paulus Emesæ, Otreius Melitinæ, Gregorius
Nazianzi et alii complures, qui sub Joviano consub-
stantialia retinendum in concilio Antiocheno decre-
verant. Cum lectæ fuissent Liberii et aliorum epi-
scoporum litteræ, summo omnes gaudium exulta-
rant, ac lætitiæ suæ Ecclesias Orientis certiores
fecere, indicto in urbem Tarsensem ante exitum
veris concilio, ut pax omnium consensu firmaretur.
Sed hanc synodum haberi vetuit Valens, ac præter-
ea cum jamjam congreganda esset, triginta qua-
tuor Asiæ episcopi in Caria congregati consubstan-
tialia rejecerunt, ac formulam, quæ Antiochiæ et
Seleuciæ promulgata fuerat, ratam esse voluerunt.
Hos episcopos ab amplectendo consubstantiali non
scrupulus quidam deterruit, sed sententiæ pravitas,
quæ tanta fuit in his regionibus, ut miretur Basilius
(c) anno 375 exeunte, si qui omnino in Asiatico
tractu extra labem hæreticorum sint. Quantum Basilii
dolor exstiterit optimis consiliis exitu carentibus,
facilis conjectura est. Quid deinceps usque ad epi-
scopatam ad pacificationem Ecclesiarum navaverit,
plane nescimus. At eum de suis laboribus nihil re-
misisse perspicimus ex his quæ supra ab illo dicta
retulimus, cum Athanasii Ancyrani morte magnum
præsidium amisisset.

Quod ait Basiliius (d) Eustathium Roma attulisse
litteras, quæ eum in episcopatum restituebant, id
de litteris Liberii dictum videtur, in quibus Liberius
Eustathio et duobus aliis legatis honorem habet, ut
collegis suis ac legitimis episcopis; nec necesse est
cum Baronio alias litteras comminisci. Sic enim
Basiliius litteris Damasi episcopatum Antiochenæ
Ecclesiæ Paulino attribui dicit (e), quia ad Pauli-
num Damasus, ut ad legitimum episcopum scribe-
bat. Unde etiam eadem litteræ vocantur *cujusdam*
principatus tessera (f). Quinetiam cum sancto Atha-
nasio agens de restituendis S. Meletio ovibus, quas
Paulinus abstraxerat, idem ait (g) placuisse Occi-
dentalibus, ut litteræ per beatum Silvanum allatæ
testantur. Meletii autem Liberius non aliter videtur
episcopatum confirmasse, quam illum inter alios
episcopos salutando. Sed si hæc admittitur conje-
ctura pro Eustathio, qui inter episcopos primus a Li-
berio nominatur, legendum erit *Meletio*, nec Cyril-
lus, qui secundo loco salutatur, alius erit quam
Hierosolymitanus, qui cum S. Meletio conjunctissi-
mus fuit. Illud tamen occurrit incommodi, quod
episcopi, quos alloquitur Liberius, subscripserant
formulæ Constantinopolitanæ. *Perjuriis*, inquit
(n. 3), *in fraudem inducti, subscripsistis*. Unde etiam
reditum illis ad saniolem mentem gratulatur. Porro
nec S. Meletius videtur unquam hanc culpam comme-
ruisse nec S. Cyrillus. Sed hæc difficultas facile
solvitur. Non enim putandum est inter episcopos
59 quos recenset Liberius, nullum fuisse ab hoc
nævo integrum. Plerique hoc commiserant: quod
satis fuit ut eos Liberius sic alloqueretur. Alioqui
ne unus quidem in toto Oriente excipi posset, cum
Liberii epistola universis Orientis episcopis ortho-
doxis inscripta sit.

Litteris Liberii adjuncta erat fides cui subscri-
psit Eustathius. Id ipse Liberius (n. 4) et pluribus
locis Basiliius (h) testantur. Quod autem Basiliius,
seu potius Orientales sic de Eustathio loquuntur:
Quænam autem ei proposita fuerint a beatissimo
episcopo Liberio, et quibusnam assensus sit ignora-
mus, nisi quod epistolam attulit quæ eum restituebat,
eaque ostensa concilio Tyanensi in suum locum resti-
tutus est; inde colligi non debet Basilium ignorasse
D *id quod pluribus locis (i) exprobrat Eustathio, eum*
Romæ fidei Nicænæ subscripsisse: nam hoc ipso in
loco ait eum depopulari fidem ob quam susceptus
est. Sed cum multa alia inter Liberium et legatos
intercessissent (eos enim non facile admisit Libe-
rius, teste Socrate [j]), non parvi intererat Ecclesiis
significari quibusnam conditionibus susceptus esset
Eustathius. Conjecit eruditus editor litterarum
Pontificum Romanorum, Basilium, cum epistolam

(a) Ep. 66.

(b) Sozom., lib. vi, c. 12.

(c) Ep. 218.

(d) Ep. 263, n. 5.

(e) Ep. 214, n. 2.

(f) Ep. 216

(g) Ep. 67.

(h) Ep. 244, n. 5, 265, n. 5.

(i) Ibid.

(j) Lib. iv, c. 12.

363 scriberet, gesta synodi Tyanensis ex incerto tantum rumore cognita habuisse, quæ postea accuratius cognovit, epistolam 244 scribens. Inutilis prorsus hæc conjectura, cum epistola 263 posterior sit, ut omniam verisimillimum esse, Basilium cum episcopo suo ad synodum Tyanensem venisse.

VI. Magnam sane Basilium laudem detraxit opinio Tillemontii, qui dum eum in solitudinis latebras abdit ab anno 363 usque ad 366, nullam ei partem his in rebus relinquit. Sed quia doctissimus scriptor, cur Basilii reditum longius differat, hoc potissimum nititur argumento, quod synodus Lampsacena anno 365 habita fuerit (a), persecutio autem ad annum sequentem pertineat, examinandum nobis est quoniam anno hæc synodus collocanda sit.

Lampsacenam synodum (b) ab anno 364 divelli non sinunt circumstantiæ. Licentia cogendi concilii non a Valente petitur, sed a Valentiniano, qui relicta Constantinopoli, Romam contendens, iter per Thraciam faciebat. Responsio imperatoris minime redolet ingenium Valentis. Sic enim respondit: *Mihi quidem in laicorum ordine constituto fas non est. hujusmodi negotia curiosius scrutari; sacerdotes vero quibus id curæ est, seorsim ubicunque voluerint conveniant.* Legati a concilio missi Valentem adëunt Heracleæ, e Thracia tum revertentem. Fratrem enim Sirmium usque comitatus fuerat. Hæc profecto cum anno 364 omnino cohærent. Plus tribuendum his circumstantiis quæ narrantur a Sozomeno, quam notis consularibus, quas Socrates non ex Actis concilii Lampsaceni eruit, sed, ut sæpe alias, ex propriis conjecturis. Hoc ipso enim in loco bellum adversus Procopium anno sequenti, Gratiano et Dagalaipho consulibus, id est anno 366, geri cœpisse narrat. In quo quidem nobiscum facit, ac Tillemontii sententiam evertit, dum bellum civile anno post synodum Lampsacenam exortum esse narrat. Dum autem idem bellum Gratiano et Dagalaipho consulibus, id est anno 366 geri cœpisse dicit, tota errat via, nec jam ei, dum synodum Lampsacenam duobus Augustis primum consulibus habitam refert, tanta attribuenda est auctoritas, quantam attribuit Tillemontius.

Aliud nobis argumentum suppeditat persecutio, quæ cum anno 365 grassata sit, ut supra demonstratum, et concilium Lampsacenum subsequuta sit, ut omnes fatentur, certissimo argumento est hanc synodum anno 364 habitam fuisse.

Ipsa denique series et junctura earum rerum, quæ a synodo Lampsacena usque ad Tyanensem intercesserunt, mirifice quadrat in ea quam sequimur sententia; at in opinione Tillemontii penitus disconvinit. Legatorum in Occidentem mittendorum necessitatem attulit persecutionis violentia: antequam

A legati mitterentur, pluribus locis habita sunt concilia (c), ut Smyrnæ in Asia, atque etiam in Pisi- dia, Isauria, Pamphylia et Lycia. His autem rebus percomitodum tempus fuit, bellum Procopii, quod ab æstate anni 365 usque ad mensem Maium anni 366, Valentem detinuit. At qui synodum Lampsacenam ad annum 363 referunt, varia illa concilia et legationem anno sequenti 366 collocare coguntur: quo tempore Valentem bello civili defunctum latere difficillimum erat. Quinetiam ita sese in arctum conjiciunt, ut pedem referre non possint. Nam cum Procopius victus non fuerit nisi mense Maio anni 366 cumque Liberius papa mense Septembris ejusdem anni obierit, quomodo intra illud tempus, quod a mense Maio ad Septembrem effluxit, tot ac B tantæ res concludi possint, negotiorum, quæ superesse solent post bellum civile, administratio, deinde persecutio in variis provinciis, quas peragravit Valens, episcoporum variæ inter se deliberationes ac varia concilia, legatorum denique delectus, eorumque in urbem Romam adventus, ubi cum Liberio de rebus Orientis egerunt, eique dederunt litteras et ab eo acceperunt.

CAPUT XI.

I. Quomodo presbyteri munere in ipsa urbe pres- functus Basilium. II. De illius epistolis 22 et 23. III. Charitas Basilii fame grassante. IV. Duo ea de re testimonia Gregorii Nysseni explicantur. V. Fumes toto anno 368 perduravit.

I. Sed nunc redeundum nobis est Cæsaream, et quid ibi presbyter gesserit Basilium, narrante Gregorio, audiendum. Sic igitur pergit Theologus (d): *Τῆς καὶ περὶ τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ ἀνδρὸς κηδεμονίας καὶ προστασίας, πολλὰ μὲν καὶ ἄλλα γνωρίσματα, παρῆρσία πρὸς ἀρχοντας· τοὺς τε ἄλλους καὶ τοὺς δυνατωτάτους τῆς πόλεως· διαφορῶν λύσεις οὐκ ἀπιστούμεναι, ἀλλ' ὑπὸ τῆς ἐκείνου φωνῆς τυπούμεναι, νόμῳ τῷ τρόπῳ χρώμεναι, προστασίαι τῶν δεομένων, αἱ μὲν πλείους πνευματικαί, οὐκ ὀλίγαι δὲ καὶ σωματικαί· καὶ γὰρ καὶ τοῦτο πολλάκις εἰς ψυχὴν φέροι δι' εὐνοίας δουλούμενον· πτωχοτροφαί, ξενοδοχαί, παρθενοκομαί, νομοθεσῖαι μεναστῶν ἔργαζοί τε καὶ ἄγραφοι· εὐχῶν διατάξεις, εὐχοσμίαι τοῦ βήματος, τὰ ἄλλα οἷς ἂν ὁ ἀληθὴς ἀνθρώπος τοῦ Θεοῦ καὶ μετὰ Θεοῦ τεταγμένος, λαθὼν ὠφελῆσειεν. Jam vero ipsius erga Ecclesiam curæ ac præsidii quanquam multa quoque alia indicia sunt, libertas ad præsides, cum alios, tum potentissimos quosque civitatis, controversiarum diremptiones nequaquam suspectæ, sed ab ejus voce formata ac constitutæ, modoque tanquam lege nentes, egentium patrocina, plura quidem spiritualia, sed tamen corporea non pauca (nam id quoque sæpenu- mero ad animam tendit, per benevolentiam subigens, ac velut in servitatem trahens), pauperum alendorum, hospitiū excipiendorum, virginum curandarum studium, monasticarum legum institutiones partim*

(a) Tom. VI, not. 81, 82, in *Arianos*.

(b) Sozom. lib. vi, c. 7.

(c) Socrat. lib. III, c. 12.

(d) Or. 20, 340.

scripto, partim voce traditæ, precum descriptiones, sacrarum concinnitates, ea denique omnia, quibus quispiam vere Dei homo ac Deo adjunctus, plebi prodesse queat.

Do indicantur hoc loco Basilii insignia opera, *Regulæ monasticæ ac Liturgia. Regulæ prolixiores* ante ordinationem scriptæ videntur: nihil enim habent ex quo Basilium tunc presbyterum fuisse iudices; ait (p. 327) tantum sibi necesse esse justificationes Dei annuntiare: quod quidem ascetæ discipulos instituenti convenit. Non ergo aliud opus indicat Gregorius (a), cum scriptas a se et a Basilio monastici instituti leges commemorat. At in proœmio *Regularum breviorum* manifeste indicatur sacerdotium, cum ait: *Necesse est nos quidem quibus creditum est munus docendi, paratos esse omni tempore et promptos ad instruendas perficiendasque animas, et modo publice coram tota Ecclesia contestari, modo privatim permittere unicuique eorum, qui ad nos accesserint, ut suo arbitratu nos interrogare possint, etc.* De *Liturgia* alibi agemus.

II. Nondum *Regulas* scripserat Basilium, sed scribendi jam consilium ceperat, cum epistolam vicesimam secundam exaravit, quæ est *De perfectione vitæ monasticæ*. In ipso enim exordio testatur, cum multa sint, quæ a Scriptura præcipiuntur, se de his interim, de quibus commota quæstio fuerat, brevem admonitionem subjecturum, non appositis Scripturæ testimoniis, sed lectori ad agnoscendum relictis. Nemo est sane qui, si ejusmodi exordium legat attentius, non facile perscipiat Basilium, cum inagnum aliquod de institutis monasticis opus meditaretur, in quo apponenda erant Scripturæ testimonia, hæc interim breviter præcepta tradidisse. Unde hanc epistolam non multo post Basilii reditum collocandam existimo.

Circa idem tempus et ante scriptas regulas, vel certe, cum Cæsareæ presbyteri munere fungeretur Basilium, collocanda epistola vicesima tertia, quæ minus accurate inscribitur, *Commendatitia ad monachum*, cum potius toti monasterio debuisset inscribi. Accessit quidam ad Basilium sæculi vanitatem contemnens, ac viam ad Domini mansionem deducentem ingredi cupiens. Atque is quidem in ipso loco, ubi tunc erat Basilium, monasticam vitam amplecti volebat; sed eum Basilium differebat, in Ponticum monasterium deducere maleus, eique illic magistrum aliquem pietatis, quem ipse elegerat, prædicere. At Basilium negotiis detentus cum in Pontum proficisci non posset, misit hominem cum litteris, ac monachis præcepit, ut eum rite et legitime probarent, et quod ipse cum eis facere voluerat, id sine se perficerent.

Ex his epistolæ verbis, *Elementis imbuatur secundum ea quæ a Patribus sanctis statuta et scri-*

ptis mandata sunt, colligit Tillemontius nondum tunc suas ipsum Basilium regulas scripsisse. Doctissimi viri conjecturam non invitus sequar. Sed mihi probari non potest, quod idem existimat, Basilium, cum monasterio Pontico abesset ad tempus, hæc scripsisse; eumque quem in hac epistola commendat, petiisse ab eo, ut sine mora monasticum habitum sibi concederet in eo loco, ubi tunc peregrinabatur Basilium. Monasticum enim habitum designari Tillemontius putat his verbis: *Ego enim illum hic amoris erga Deum coronam accipere studentem distuli.*

Verum amoris erga Deum corona, non est monasticus habitus, sed merces a Deo sancte viventibus promissa. Nemo iuduebatur monastica veste, aut in interiores monasterii ædes admittebatur ante professionem, ut patet ex Interrog. x longiorum *Reg.* Ipsa etiam professio in eo sita erat, ut novitium probatis legitimo tempore periculisque moribus, fratrum numero ascriberetur. Quomodo ergo a Basilio transeunte id petatum fuisset, quod in ipso monasterio tantam cautionem et deliberationem postulabat? Is ergo, quem commendat Basilium, volebat sese in monasterio Cæsariensi per totam vitam Deo consecrare, ibique amoris erga Deum coronam accipere. Neque illud etiam difficile perspicitur, Basilium, etsi curam monasterii, quod in Ponto fundaverat, non omnino abjecisset; tunc tamen non abfuisse ad tempus, sed prorsus astrictum fuisse presbyterio Ecclesiæ Cæsariensis. Statuerat enim in illud monasterium proficisci, non ut ipse novitium illum regeret, sed ut ei ductorem et magistrum pietatis præficeret. Quinetiam cum se occupationibus suis eripere non potuisset, neque eripere posse speraret per totum illud tempus, quod in probando novitio insumendum erat, præcipit ut se non expectato orobetur et fratrum ordini ascriberetur.

III. Inter eximia Basilii presbyteri præclare facta, palmam dat Gregorius Nazianzenus charitati, quam in fame (b) omnium post hominum memoriam atrocissima designavit. Calamitatis causam frustra repetit Baronius (c) ex grandine inusitate magnitudinis, quam instar lapidum Socrates (d) cecidisse narrat Constantinopoli anno 367, sexto Nonas Julii. Idem multis locis accidisse testatur Sozomenus (e): sed famem inde consecutam nenter indicavit. Longe probabiliorem causam nobis aperit Basilium, qui in Homilia in famem et siccitatem sic loquitur n. 2, p. 65: *Hiems solitum humorem siccitati admistum non habuit, sed humorem omnem glucte astrinxit exsiccavitque, et omnino nivium imbrumque expers permanuit. Ver rursus alteram quidem proprietatem suarum partem ostendit, calorem dico, humoris autem particeps non fuit. Æstus vero et*

(a) Naz. ep. 9.

(b) Or. 20.

(c) Ad an. 367.

(d) Lib. iv, c. 11.

(e) Lib. vi, c. 10.

frigus insolito modo terminos creationis transgressa, et incommode ad perniciem nostram conspirantia, a victu et a vita mortales abigunt. Supra sic describit ipsam siccitatem et famem ex ea consecutam: Caelum, inquit, videmus, fratres, durum, nudum, sine nubibus, tristem hanc serenitatem creans, suaque puritate affligens nos: quam tamen antea valde cupiebamus, cum diu nubibus obductum induceret nobis tenebras, et sole privaret. Terra autem perquam arida, injucunda est aspectu, segete sterilis et infecunda, scissa hiaribus et disrupta, et in imis sui partibus fulgentes solis radios excipiens. Fontes et copiosi et perennes defecerunt nos, ingentium fluminum absumpta sunt fluentia, pueri minimi ea pedibus permeant, atque onustae mulieres trajiciunt. Defuit etiam plerisque nostrum potus, ac in penuria rerum ad vitam necessariatum versamur. Israelitae novi novum Moysem et virgam mirabilem effectricem conquirunt, ut petrae rursus percussae necessitati ac penuriae sitientis populi medeantur, et insolentes quaedam nubes, roris in morem, insuetum alimentum manna hominibus demittant. Vereamur ne famis posteris novum famis et mulctae exemplum. Vidi agros et lacrymis multis sterilitatem eorum deflevisse, sumque lamentatus, quod nullus in nos imber effusus est. Semina quaedam germine necdum emisso aruere, talia permanentia inter glebas, qualia aratrum obtexerat: alia paululum prominentia, post germinationem miserabiliter aestu et ardore arefacta sunt, sic ut possit nunc aliquis convenienter hanc Evangelii vocem invertere, ac dicere: « Operarii quidem multi, sed messis ne pauca quidem. » Agricolarum autem in agris desidentes, et manibus genua complexi (qui sane lugentium habitus est), inanes suos labores deplorant, respicientes ad infantes pueros, ac lamentantes, et oculis in uxores intentis flentes, contingentes siccis frugum herbas et contractantes, edentes magnos ejulatus perinde atque patres filiis suis in aetatis flore orbati.

Malum ingravescerat ipso Cappadociae situ, quae cum remota sit a mari, nec ea quibus abundat exportare, nec quae desunt facile invehere potest; sed nihil in his malis crudelius, quam divitum avaritia, qui veluti unguis quidam in patriae ulcere esse solent, ac temporum difficultates observare, ut ex publicis aruminis opes suas augeant. At Basilium, cum oratione sua et cohortatione eorum aperuisset horrea, sic pauperibus, teste Gregorio (a), subvenit: *Cum eos, quos fames vulneraverat, in unum coegisset, nonnullos etiam spiritum aegre trahentes, viros, feminas, pueros, senes, miserabilem omnem aetatem, omnia ciborum genera, quibus fames depelli solet, corrogans, atque ollas leguminum, salsisque nostralis obsonii et ad levandam pauperum famem accommodati plenas proponens, ac deinde Christi, qui linteo praecinctus discipulorum pedes*

abluerunt minime ducebat, ministerium imitans, simulque puerorum, sive conservorum suorum, ad eam rem opera utens, pauperum corpora et animas curabat, honorem nempe cum necessario alimento connectens, atque ipsorum calamitatem utrinque leniens. Illis addebat majus beneficium, et ipsos etiam animos caelestis doctrinae pabulo nutrebat.

IV. Haec confirmantur a Gregorio Nysseno, qui in libro 1 in Eunomium (b) testatur Basilium patrimonium et ante sacerdotium liberaliter in pauperes effudisse: et praecipue in annonae caritate, cum praesesset Ecclesiae, adhuc in presbyterorum ordine ministrans: nec postea eorum, quae reliqua erant, parcum fuisse: *Τὴν πατρῶν οὐσίαν καὶ πρὸ τῆς ἱερωσύνης, ἀφειδῶς ἀναλώσας τοῖς πένησι, καὶ μάλιστα ἐν τῷ τῆς σιτοδοσίας καιρῷ καθ' ὃν ἐπιστάται τῆς Ἐκκλησίας, ἔτι ἐν τῷ κλήρῳ τῶν πρεσβυτέρων ἱερατεύων καὶ μετὰ ταῦτα, μηδὲ τῶν ὑπολειφθέντων φεισάμενος. Idem in orat. in Basil. (c) sic loquitur: Λιμοῦ γὰρ ποτὲ χαλεποῦ καταπονούντος αὐτὴν τὴν πόλιν ἐν ἣ διακινώμενος ἐτύγγανε, καὶ πᾶσαν τὴν ὑποτελοῦσαν τῇ πόλει χώραν, τὰς ἑαυτοῦ κτήσεις ἀποδόμενος, καὶ εἰς τροφὰς διαμείψας τὰ χρήματα, ὅτε σπάνιον ἦν καὶ τοὺς σφόδρα παρεσκευασμένους τρέπεζαν ἑαυτοῖς παραστήσασθαι, διήρκεσαν ἑκείνοις ἐν παντὶ τῷ χρόνῳ τοῦ λιμοῦ τρέφων τούτους τε πανταχόθεν συρρέοντας, καὶ τὴν νεολέαν παντὸς τοῦ δήμου τῆς πόλεως, ὡς καὶ τοῖς τῶν Ἰουδαίων πασι ἐκ τοῦ Ἰσού προτιθέμενοι τῆς φιλανθρωπίας αὐτῆς τὴν μετουσίαν. Cum fames aliquando gravis affligeret eum ipsam civitatem in qua degebat, tum subjectos civitati agros omnes, proprias possessiones vendens, et alimentis pecuniam commutans, tum cum rarum esset, ut quibus res bene lauta erat, mensam sibi apponerent, non desiit ille toto famis tempore alere et eos qui undique confluebant, et totius populi civitatis juventutem, ita ut et Judaeorum filios aqua parte hujus humanitatis impertiret.*

In utroque Nysseni interpretando testimonio non accuratissime versatur Tillemontius. Putat enim Basilium, cum initio secessus nonnulla sibi ex patris praediis reservasset, ea in pauperes liberaliter effudisse in summa annonae caritate. At id non dicit Nyssenus, Basilium reservatas sibi ab initio secessus possessiones vendidisse. Supra observavimus nihil eum sibi reliquum prorsus fecisse, sed matris morte, quae in ipsa annonae caritate contigit, nonnulla ad eum bona rediisse, quae tunc percommodum in usus pauperum cesserunt. Cum autem usu eveniat, ut magna haereditas non statim tota percipiatur, inde factum est, ut post ipsam famem nonnulla Basilio superessent, in quibus erogandis, teste Nysseno, charitatem suam declararet.

Aliud est in quo Tillemontio assentiri non possum. Duas fames distinguit, quamvis una prorsus ab

(a) Naz. or. 20.

(b) Tom. II, p. 507.

(c) Tom. III, p. 491.

utroque Gregorio describatur. Incidit ei hæc opinio ex his verbis Nysseni, *Cum fames aliquando gravis et tigeret cum ipsam civitatem in qua debebat, tum subjectos civitati agros omnes, etc.* Inde colligit Nyssenium, quem Cæsareæ locutum putat, non hanc civitatem his verbis, sed aliam prorsus designasse; ac proinde duplicem distinguendam esse famem, quarum altera Cæsareæ ex Nazianzeno, altera in alia civitate, forte Iboresi in Ponto, præclare factis Basilii materiam dedit.

Sed longe satius est concludere ex his verbis Nysseni, *civitatem in qua debebat*, hanc orationem Cæsareæ habitam non fuisse, quam rem manifestam et exploratam in dubium revocare. Una enim omnino fames ab utroque Gregorio memoratur. Uterque illam, ut longe atrocissimam describit. Nititur Tillemontius his verbis (pag. 493): *Servat populum Moyses a tyranno liberatum. Paria de nostro legislatore testatur hic populus, quem per sacerdotium duxit ad Dei promissionem.* Sed quocumque in loco fuerit Nyssenius, potuit, populo monstrando, plebem a Basilio gubernatam designare. Quemadmodum ibidem dum ait Basilium *urbanos tumultus et materiales hos tumultus fugisse*, necesse non est ut Cæsareæ fuerit. Porro in hac oratione nihil aliud occurrit, ex quo illam Cæsareæ habitam suspiceris, quamvis multa ejusmodi occurrere debuissent, si Cæsarienses allocutus fuisset Nyssenius. Quinetiam cum ait se patriam Basilii commemorare nolle, non videtur in hac ipsa patria loqui. Vide infra cap. 23, n. 6.

Summam animadvertimus necessitudinem inter orationem Basilii de fame et siccitate et ea quæ ab utroque Gregorio narrantur. Sed tamen in hac homilia videtur sibi Tillemontius notas episcopatus perspicere, quia Basilii sic auditores compellat (a): *Filii mei, quos per Evangelium genui, quos velut fasciis per manuum benedictionem involvi.* Et infra (b): *Pauci mecum precantur.* Sed quid impedit quominus hæc presbyter dixerit Basilii, qui inter Cæsarienses ecclesias unam præcipue gubernandam acceperat? Ita congruit hæc homilia cum famis tempore a Gregoriis narratæ, ut Tillemontius nullum ei tempus invenire possit, ne annum quidem 374, quo aliam famem contigisse existimat; frustra enim referretur ad illud siccitatis tempus, quo Basilii, teste Nysseno (c), imbrem precibus impetravit. Tunc enim nulla spe frugum apparente, preces Basilii obtinuerunt, ut malum ultra minas non progrediretur. At in homilia de fame et siccitate calamitas eadem describitur, ac apud utrumque Gregorium.

V. Toto anno calamitatem perdurasse, id est, ab ætate usque ad anni sequentis ætatem, perspicimus ex tribus Basilii epistolis, quarum in

prima (d), quæ veniente hieme scripta est, de fame sic loquitur Basilii, ut de calamitate jamdudum incæpta ac fortasse brevi desitura: in altera (e) sub finem hiemis scripta nuntiat se occupationibus, quas exhibebat fames, adhuc detineri: in tertia (f), quæ depulsis omnibus hiemis incommodis data est, nondum famem desiisse declarat. Necesse est ergo unum saltem annum in his ærumnis consumptum esse. Dixi unum saltem; nam cum hiemis acerbitas et veris siccitas hoc malum attulerint, non improbabile est, statim atque spes futuræ messis ablata, famem exortam esse.

Narrat hanc famem Gregorius Nazianzenus post Basilii cum Eusebio reconciliationem et ante episcopatum. Sed quo potissimum anno acciderit, haud ita facile est dijudicare. Nullo argumento nititur Baronius, cur eam ad annum 367 referat, nisi inusitata illa et lapidibus simili grandine, quæ Constantinopoli et aliis in locis eodem anno cecidit mense Julio ineunte. At fames, quæ Cappadociani afflixit, ex frigore et siccitate repetenda est, ut ex testimoniis supra allatis perspicui potest. Multo aptius calamitas refertur ad annum 368. Non enim convenit annus 366, quia Athanasius Ancyranus, qui vigente dudum fame mortuus est, concilio Tyanensi interfuit anno 367. Quinetiam hoc concilium, cui præfuit Eusebius Cæsariensis, inter famis molestias anno 367 vix cogi potuisset. Præterea Emmelia grassante fame ac paulo ante episcopatum Basilii, teste Nysseno (g), mortua est. Quare fames ab ordinatione S. Basilii non multum renovenda. Neque etiam serius anno 368 fames contigit. Nam Basilii gravissimis curis tandem expeditus S. Eusebius Samosatensem invisit. At id ei integrum non fuisset, si fames anno 369 exorta esset. Non enim desiisset, nisi sub ætatem anni 370 paulo ante ordinationem Basilii. Quo tempore eum Samosata petiisse nemo prorsus suspicabitur.

CAPUT XII.

- I. *Basilii Cæsario gratulatur inter Nicææ ruinas servato. Eusebio scribit epistolam 27. II. Episcopi sui morte afflictos Neocæsarienses consolatur. III. Item Ancyranos ob Athanasii mortem. Ibidem de epistolis 24 et 25. IV. Probat utriusque episcopi et Emmeliæ matris Basilii mortem ad annum 368 exeuntem, aut 369 ineuntem pertinere. V. Gregorio molestis negotiis implicato opem fert Basilii. VI. Samosata petit Basilii anno 369. Post reditum scribit Eusebio de morte Silvani Tarsensis. VII. Ante episcopatum epistolæ 35-37 collocandæ. VIII. De aliis primæ classis epistolis.*

I. Cum Nicæam (h) terræ motus longe post hominum memoriam maximus evertisset die undecima Octobris anno 368, Cæsarius, Gregorii frater, qui in Bithynia præpositus erat thesaurorum, solus ex insignibus viris, aut certe cum admodum paucis incolumis evasit, idque modo quodam incredibili,

(a) N. 1, p. 62.

(b) N. 5, p. 67.

(c) *Or. in Basil.*

(d) Ep. 27.

(e) Ep. 30.

(f) Ep. 51.

(g) *Vit. Mucr.* p. 187.

(h) *Naz. orat.* 10.

utpote ipsis ruinis protectus. Basilium, qui Cæsarium amabat, eumque æquo animo consilia sua accipere sciebat, non præternisit in tam mirabili eventu occasionem gratulandi et adhortandi, ut quæ ipsum procul dubio subierant cogitationes periculi tempore, eas semper retineret. Scripta ergo hæc epistola 26, anno 368, paulo post eversam Nicæam.

Ægrotavit Basilium hoc anno non semel (a); quod minime mirum, accedente ad illum comitem infirmitatem sollicitudine et cura, quam in pauperibus sublevandis impendebat. Statuerat invisere S. Eusebium Samosatensem; sed his duabus rebus detentus est, morbis, et occupationibus, quas ei fames afferebat. Postquam cœpit emergere ex morbo et vires recolligere, supervenit aliud impedimentum, hiems, solito illa quidem mitior, sed tamen Basilio ita vehemens, ut non modo iter suscipere, sed ne ex cubiculo quidem prospicere posset. Sed tamen tanto ictus erat Eusebii desiderio, ut ei non dubitet polliceri, si et tempestas sinat et vitæ dies supersint, et iter non obstruat fames, se cito Samosata venturum, ut magnis Eusebii sapientiæ thesauris exsatiari possit.

II. Intra illud spatium, quod ab hac epistola usque ad tricesimam initio veris eidem Eusebio scriptam effluxit, obiere duo episcopi cum Basilio amicitia conjuncti, Musonius Neocæsariensis et Athanasius Ancyranus, ac ipsa etiam Basilii mater Eumenelia.

(b) Erat Musonius vir omni virtutibus episcoporum non ætatis jure, sed virtutis merito deferri solebat. Novitatem in primis oderat, ac Ecclesiam suam ad antiquæ Ecclesiæ imaginem regebat, nihil de suo proferens. Unde factum, ut Neocæsarienses inter gravissimas illorum temporum procellas soli vel certe cum admodum paucis quiescerent, nec ullis hæreticorum ventis perflarentur. Musonius cum Basilio ad pacificationem Ecclesiarum concurrere noluerat, propter anticipatas quasdam, ut ipse fatebatur, opiniones. Forte ei Eustathius Sebastenus et alii ejusmodi homines displicebant, quos Basilium secum conjunctos habebat, et cum cæteris episcopis conjungere conabatur. Sed tamen summa erat inter utrumque de fide consensus, illiusque auxilium Basilium implorabat, quoties cum hæreticis certandum esset. Non pervenit ad extremam senectutem Musonius, sed tamen diu Ecclesiam Neocæsariensem rexit. Cum autem sciret Basilium quantum doloris illius morte traxissent Neocæsarienses, abenter eos invisisset, tum ut Musonio simul cum eis justa persolveret, tum ut mœrorem partiretur: sed cum eum multa detinissent, per litteras eos consolari instituit. Ac viri quidem obitum majus damnum fatetur inferre civitati, quam calamitates, quas antea fuerat experta (anno enlm. 344 terræ

A motu eversa est), sed tamen monet ut dolori modum imponant, ac canes vel potius graves lupos abigant, digno pastore eligendo, qui a magno Gregorio, et aliis illius usque ad Musonium successoribus non degeneret. Obtestatur eos ut electionem episcopi suum quisque proprium esse negotium ducat. Denuntiat se, prout pastorem eligent, vel arctius conjunctum cum illis vel penitus disjunctum iri. Videtur Basilium timuisse, id quod evenit, ne quis et sibi et veritati non amicus in hanc sedem everberetur. Musonium non appellat Basilium mortuum episcopum; sed hoc ei nomen fuisse scimus ex epist. 210, n. 39, in qua Basilium gravissimos errores exprobrat episcopo Neocæsariensi, sed sanam doctrinam in hac Ecclesia usque ad beatum Musonium fatetur viguisse.

III. Circa ideam tempus mortuus est Athanasius Ancyrae episcopus, qui ab Acacio (c) in hanc sedem, pulso Basilio, evectus est anno 360. Duplex inerat huic ordinationi macula, et quod auctore insigni Ariano facta esset, et quod Basilium Ancyranum per vim et impressionem ab hæreticis depositus esset. Quare non mirum est magnas in ordinatione Athanasii discordias existisse. Sed tamen magnus fuit veritatis defensor Athanasius. Testatur Gregorius Nyssenus (d) nihil ei veritate antiquius fuisse. Interfuit (e) synodo Antiochenæ anno 363 ubi fides Nicæna suscepta, et Tyanensi anno 367, ubi pariter consubstantiale decretum est. Laudat Basilium (f) magna illius et celeberrima pro recta fide certamina. Cum existimabat, veluti firmamentum rectæ fidei (g), veræ ac veteris dilectionis semen, in solatium Ecclesiis servari. Os ejus (h) iusta dicendi libertate et gratiæ verbis ad fratrum ædificationem scatebat. Ecclesiam suam sic rexit, ut omnes in unam consensionem et accuratam communionem vinculo pacis conjungeret.

Probabile est hujus Athanasii patrem fuisse Athanasium, ad quem scripta est Basilii epistola 24. In omnibus codicibus pater Athanasii episcopi dicitur, nec alium habemus cui id conveniat, præter Ancyranum. Erat ille vir magnæ eruditionis, gentium et urbium gubernacula tenerat, et magnam progenitorum virtutem æmulabatur. Cum autem audisset Basilium hunc Athanasium in liberos eum non esse quem deceret, cum præsertim paternis votis dignissimi essent, libere eum admonuit. Molestum id accidit Athanasio, qui sese apud Basilium purgavit, et iniquos rumores a Timotheo chorepiscopo ad Basilium perlatos conquestus est. Respondet ei Basilium, eumque probatum et purgatum sibi esse declarat, sed tamen hortatur, ut nullam calumniae anam præbeat. Fatetur se aliquid audisse, ac nequaquam a Timotheo chorepiscopo. Hujus epistolæ tempus certo statuere non possum: sed collocanda fuit ante

(a) Ep. 50.

(b) Ep. 23.

(c) Sozom. lib. IV, c. 23.

(d) Ep. 29.

(e) Sozom. lib. VI, c. 12.

(f) Ep. 25, n. 2.

(g) Ibid. n. 1.

(h) Ep. 29.

epistolam 29, in qua mors Athanasii episcopi lugetur. Nondum presbyterum fuisse Basilium conjici posset ex his verbis: *Nec moleste feras, si quid a nobis docentium more dicetur.* Sed levis hæc conjectura.

Basilio nostro molestissima esse debuit Basilii Ancyranum ab Anomœis ejecti depositio, nec proinde placere Athanasii ordinatio. Sed tamen arctissima videtur ei intercessisse cum hoc Athanasio amicitia, quo amisso neminem sibi existimabat (a) superesse, cui Ecclesiarum curam deferret, neminem quem et molestiarum et lætitiæ socium haberet. Incidit eorum amicitia difficultas quædam, quæ longius processisset, si non summæ fuisset in Basilio lenitas. Plurimi Ancyra Cæsaream venientes (b) uno ore Basilio nuntiarunt Athanasium ei succensere ac minas etiam aliquas intentare. Nemo erat ex Cæsariensibus Ancyram proficiscentibus, cujus aures hoc Athanasii sermone non circumsonuissent, scilicet à Basilio *noxas quasdam scribi et componi.* His enim verbis usum esse asserebant Athanasium, qui totidem verbis illius dicta referebant. Basilio, qui jamdudum humanarum rerum imbecillitatem perspexerat, nihil inexpectatum erat; sed tamen vehementer miratus est, ac instar monstri esse duxit, quod tanta sibi injuria ab homine et veritatis et charitatis servantissimo fieret. Causam reperire non poterat, cur sui odium cepisset Athanasium: suspicabatur aliquem ex hæreticis scripta sua sub Basilii nomine venditasse. Itaque peramicæ cum eo expositulat, quod non scripserit, aut saltem non se accersiverit, aut per fidem aliquem amicum dolorem significaverit. Rogat ut, si se ab hac sollicitudine liberare velit, quibus de causis ad hanc offensionem adductus sit, aperte declaret.

Scripta est hæc epistola 23 non multis ante mortem Athanasii annis. Jam enim Basilius veritate et scriptis et factis defendenda magnum sibi nomen pepererat; ac temporum molestiis ita animum assuefecerat, ut nullius jam hominis erga se immutatio inexpectata ipsi videretur. Sic autem Athanasii mortem deflet in epist. 29, sic desiderat summum illum virum, quem columnam et firmamentum Ecclesiæ vocat; tantamque illius morte jacturam fecisse se significat, ut facile pateat nascentem inter eos dissensionem cito sedatam fuisse. Hortatur Ancyranos, ut diligenter caveant ne rursus lites et discordiæ in novi episcopi electione nascantur. De Musonii et Athanasii successoribus sic loquitur Basilius, ut nihil boni ab eis expectasse videatur. *Neocæsarea, inquit (c), et Ancyra viæ sunt habere successores eorum qui obierunt, et huc usque congreſcunt.*

Circa idem tempus ac Musonius et Athanasius, obiit S. Emmelia mater Basilii, de cujus morte cer-

tiorem facit Eusebium in eadem epistola. Scripta est hæc epistola nondum elapsa hieme, ut ex his verbis perspicui potest: *Si omnes ordine scriberem causas, quibus in hunc usque diem detentus sum... morbos quidem alios aliis succedentes, hiemis molestiam, negotiorum continuitatem omitto dicere, etc.* Quare errore non carent ecclesiasticæ tabulæ, in quibus mors S. Emmeliæ ponitur die tricesimo Maii. Enumerat enim Basilius hiemem inter impedimenta, quibus hactenus detentus fuerat. Eo probabilius est hanc epistolam non scriptam esse mense Junio, quod aliam Basilius postea ad eundem Eusebium epistolam scripserit (d), antequam fames desiisset. Sola enim fame detinebatur, quominus comitaretur Hypatium, consanguineum suum, morbo quodam languentem, in quo curando consuetum successum non habuerunt viri donis curationum instructi. Quare Basilius ad alios confugiendum ratus, Eusebium rogat, ut religiosissimos fratrum (monasterii alicujus ascetas videtur designare) ad se accersat, qui sub ipsius oculis Hypatium medeantur; vel saltem ad eos Hypatium mittat litteris suis munitum.

IV. Nunc exponendum nobis est, quibus adducti rationibus ad annum 368 et 369 hos eventus referamus, quibus Tillemontius et plerique alii annum 373 assignant, Pagius vero, qui aliorum errorem alio graviore emendat, annum 370. 1º Nullum prorsus occurrit in toto episcopatu Basilii tempus, in quo ejusmodi eventus conjungi possint, ut in his quas recensuimus epistolis conjunguntur: nempe mors Musonii et Athanasii Ancyranum ac sanctæ Emmeliæ, diuturna fames Basilium ex continuis occupationibus respirare non sinens, consilium eundi Samosata per integrum annum, id est, per duas ætates ac unam hiemem hac fame interpellatum. Nil verbis opus est, ut hæc anno 370 non evenisse probem, quo Basilium recens ordinatum non fames occupabat, sed negotia ab episcopis ipsius electioni intercedentibus exhibita detinebant, nec Samosata cogitabat (e), sed Eusebium invitabat, ut sequenti vere Ecclesiam Cæsariensem reviseret. Ipse Pagius non elegisset hunc annum, nisi ordinationem rejecisset in annum 371. Nullum famis vestigium anno 371 (f). Basilium ab autumno usque ad primos menses anni sequentis, adventus Arianorum, expectatio Valentis ac deinde ipsa persecutio sic detinuerunt, ut iter Samosatense in mentem venire non potuerit. Anno 372, statim post Pascha iter (g) aliquod suscepit, mense Maio aliud (h) meditatus est, quod ad exitum non perduxit. Sed postea Armeniam peragravit, ac tandem suavissimum mel Ecclesiæ Samosatensis degustavit. Nihil ergo ex his quæ quærimus, suppeditat annus 372. Superest annus 373, qui maxime aridet Tillemontio. Nam anno 374 et sequentibus exulabat Eusebius. Reperimus quidem

(a) Ep. 23.

(b) Ep. 23, n. 2.

(c) Ep. 30.

(d) Ep. 31.

(e) Ep. 48.

(f) Ep. 68, 71.

(g) Ep. 95.

(h) Ep. 98.

hoc anno Basilium invisendi Eusebii promissis obstructum. At cur promissa non perfecerit, gravissimum morbum excusat in pluribus epistolis (a), nusquam famem. In epistola 145, appropinquante hieme scripta, cui spem omnem abjecisset visitandi Eusebii, morbis debilitatus, ipsam ad se invitat. Morbum et hiemem causatur in epistola ad Evagrium, cur in Armeniam proficisci non possit. Uno verbo nullum prorsus hoc anno indicium famis aut incipientis aut desinentis. Nemo famem anno 375 desisse dixerit. Hac enim sedata Eusebium invisit Basilium, quod quidem anno 375 perficere non potuit. Eadem causa famis initium ad annum 373 referre non sinit: siquidem illa anno sequenti solutus Basilium Samosata petiit. At anno 374 exulabat Eusebius. Immerito ergo Tillemontius mortem Musonii, Athanasii et S. Emmeliæ anno 375 exeunti affligere conatur.

2^o Habemus certissimum Gregorii Nysseni testimonium, qui postquam mortem et sepulturam matris narravit, statim sic pergit (b): Ἐν τούτῳ ὁ πολὺς ἐν ἀγίοις Βασίλειος τῆς μεγάλης Καισαρέων Ἐκκλησίας ἀνεδείχθη προστάτης· ὅς ἐπὶ τὸν κληρὸν τῆς ἐν τῷ πρᾶσβυτερῶν ἱερωσύνης, τὸν ἀδελφὸν ἄγει· ταῖς μυστικαῖς ἑαυτοῦ ἱερουργίαις ἀφιερῶσας· καὶ ἐν τούτῳ πάλιν αὐτοῖς ἐπὶ τὸ σεμνότερόν τε καὶ ἀγιώτερον προῆει ὁ βίος, τῇ ἱερωσίᾳ τῆς φιλοσοφίας ἐπαυξηθείσης. Tum insignis inter sanctos Basilii magnæ Cæsariensis Ecclesiæ declaratus antistes, qui in clerum sacerdotii presbyterorum fratrem evehit, suis eum mysticis sacramentis consecrans; tumque illis ad majorem gravitatē et sanctitatem vita progreditur, augente philosophiam sacerdotio. Nimium clara et perspicua Gregorii verba, quam ut eludi possint; multo minus dici possit errare in tam insignibus rebus domesticis enarrandis.

3^o Ut hos eventus anno 368 exeunte aut ineunte 369 assignemus, rerum deinceps narrandarum series omnino postulat. Modo probabimus epistolam 54 ad Eusebium, cui summa est cum superioribus necessitudo, ante episcopatum scriptam esse. De Athanasio Ancyrano et Musonio nihil deinceps occurret. Neuter subscribet litteris in Occidentem (c) missis anno 372. Quinetiam ab Atarbio (d) successore Musonii gravissimas molestias Basilio exhibitas videbimus non multo post Pascha anni 373. Eodem anni 375 tempore sic compellat Neocæsarienses (e): *Multo tempore inter nos siluimus, fratres*. Queritur ibidem quod eorum iracundia totam hominis ætatem perduret. Num sic locutus esset, si anno 375 exeunte aut ineunte 374, nondum ullæ exstitissent odii significationes, eosque tunc episcopi

A morte afflictos litteris amicissimis consolatus fuisset? His adde in opinione Tillemontii explicari vix posse, quomodo Basilium, qui se initio monasticæ professionis, ut supra vidimus, omnibus rebus nudaverat, quique hoc institutum amplectentibus nullius omnino retinendæ rei licentiam concedit, suo tamen patrimonio pauperes presbyter juverit. At id nullo negotio solvimus. Nondum desierat fames, cum matris morte ad eum bona redierunt, quæ statim urgente fame in pauperes effudit.

Necesse fuit in his probandis immorari, quia maximi sunt momenti ad ordinem rerum Basilii gestarum. Sed objicit Tillemontius (f) Basilium in epistola 50, sic de negotiorum suorum perpetuitate, et de insidiis sibi structis loqui, et cum Eusebio episcopo et Athanasio Ancyrano sic agere, ut dubium esse non possit, quin tunc episcopus fuerit. Videtur etiam sibi certissimas notas episcopatus perspicere, cum ait Basilium (g) secum Musonium ad Ecclesiarum pacificationem non concurrisse, sed tamen eum semper a se ad oppugnandos hæreticos advocatum fuisse: vel cum dicit mortuo Athanasio: *Quinam deinceps Ecclesiarum curam deferemus?*

Sed 1^o facilem et expeditam responsionem suppeditant, cum ipsa Cæsariensis Ecclesia, quæ jus exarchicum habebat, tum Basilii in hac Ecclesia auctoritas, quem Gregorius Nazianzenus (h) testatur, etsi cathedra inferiore, Ecclesiæ imperium obtinuisse. His adde maxima ingenii, doctrinæ, et virtutis ornamenta, quibus episcopi tantum tribuebant, ut cum adhuc lectorem Constantinopolim ad veritatis defensionem accersiverint, et cum eo de maximis rebus Lampsacum profecturi deliberarent. Quid mirum si presbyter factus, cum plurimas partes regendæ Ecclesiæ Cæsariensis sustineret, non minimas etiam in iis, quæ ad exarchicum jus pertinebant, sustinuerit?

2^o Illud asseverare possumus, nihil his litteris inesse, quod episcopalem auctoritatem necessario designet. Nonne enim presbyter et perpetuis negotiis detineri potuit, et insidiis inimicorum appeti? Quamquam negotia illa non aliunde, quam ex fame tunc grassante oriebantur, id quod minus animadvertit Tillemontius: insidiæ non magis Basilium, quam ipsam Cæsariensem Ecclesiam videntur petiisse. Scernit se ab episcopis Basilium, cum ait in epist. ad Eusebium (i), *dum vos cunctamini*, etc. In epistola ad Athanasium (j) nihil sane animadverto, quod Basilium honore parem Athanasio fuisse indicet. Imo queritur quod, se Athanasius non accersiverit, ut doloris causas indicaret: quod profecto episcopus Cæsariensis non dixisset Ancyrano, cum præsertim Ecclesia Cæsariensis jura exarchica in Ga-

(a) Ep. 156, 158, 144.

(b) Vit. Macr. p. 187.

(c) Ep. 92.

(d) Ep. 126.

(e) Ep. 204, n. 1.

(f) Not. 65 in Basil.

(g) Ep. 28, n. 2.

(h) Or. 20.

(i) Ep. 20.

(j) Ep. 25.

litiam extenderet. Ridet quidem Athanasii minas Basilium. Sed num necesse fuit eum episcopum esse, ut se minas ridere diceret, nec adoleverit esse, ut hæc terricula formidet? Neque etiam episcopalem auctoritatem sibi arrogabat (a), cum nomine episcopi sui, qui ipso dominante dominari sibi videbatur, vicinos episcopos ad defensionem veritatis advocaret, iisque curam Ecclesiarum deferret.

V. Cæsarius Gregorii Nazianzeni frater, anno 368 e Nicææ ruinis mirabiliter servatus, Dei beneficio ad animæ salutem uti, et a reipublicæ administratione recedere staturat (b). Sed præclaro consilio mors obstitit paulo post superveniens. Mortui pretiosissima quæque et servi et alii homines servis non meliores diripere, ac paucissima parentibus reservarunt, quæ statim pauperibus distributa sunt. Cum enim moriens dixisset Cæsarius *Mea omnia volo esse pauperum*, frater illius Gregorius, ad quem tota domus sollicitudo redibat, pium mandatum summa religione perfectit. Sed simul prodire commentitii quidam creditores, qui pecuniam a se Cæsarium accepisse dicerent. His statim numerabatur quicquid petebant, quandiu fuit unde absolventur; unde nonnullos pœnitebat, quod plus non petissent. Sed cum quotidie ejusmodi sycophantæ, sive improbitate, sive temporum miseria cogente, peterent, necesse fuit negare. Repulsam passi lites intulerunt, ac Gregorium in maximas ærumnas coniecerunt.

Basilium, qui res adversas Gregorii suas proprias esse ducebat, commendat illius causam Sophronio urbis Constantinopolitanæ præfecto. Demonstrat et se et Gregorium in ejusmodi negotiis hospites esse et peregrinos; quamobrem Sophronii prudentiæ statuendum relinquit, quod optimum factu sit, ut his molestiis liberentur. Cæterum rogat ut ea de re agat cum comite thesaurorum, ac Gregorii verbis declarat eum paratum esse quicquid de bonis Cæsarii reliquum est, ærario cedere, modo patronus ærarii respondeat iis qui adoriantur, et probationes requirat.

In eandem scripta sententiam epistola sequens, quam minus commode Tillemontius et alii referunt ad negotia Gregorio Nysseno exhibita anno 375. Agit enim de iisdem prorsus rebus ac præcedens.

In utraque epistola Gregorius vocatur episcopus, neque hac in re discrepant manuscripti codices ab editis. Sed has voces margini appositas fuisse, ut Theologi pater designaretur, ac inde in contextum irrepissem, multis rationum momentis probatur. Non enim de Gregorio episcopo agitur in his epistolis, sed de ejus filio, qui nondum episcopus erat. 1° Is quem commendat Basilium, pauper erat, jamdudum vitam quietam agere staturat, vetere cum Sophronio et Aburgio amicitia conjunctus erat. Hæc autem minime congruunt Gregorio patri opes non medio-

A cres habenti (c), et episcopaliibus curis jamdudum districto et ab ætate Sophronii et Aburgii remotissimo. At quadrant optime Theologo, qui omnibus rebus sese nudaverat et monasticam vitam profitebatur, et Sophronii ac Aburgii æqualis erat. 2° Theologus cum totius paternæ domus curam, tum in primis hujus molestissimi negotii pondus sustinuit, ut perspicui potest ex ejus carmine de rebus suis. Hinc statim atque audiit fratris bona diripi, patrocinium Sophronii imploravit, eique scripsit epistolam 18.

B Vix autem dubium esse possit quin hæc epistolæ ante episcopatum Basilii scriptæ sint. Scriptæ enim sunt non multo post mortem Cæsarii, qui anno 368 exeunte aut 369 ineunte obiit; siquidem spatium non habuit ea perficiendi, quæ tempore periculi staturat. Nec sane verisimile est commentitios creditores, qui his litteris materiam dederunt, diu otiosos sedissæ, ac non statim occasionem arripuisse. In carmine Gregorii de rebus suis, quod ante annum 372 collocari debet, quia nulla ibi mentio ærumnarum Sasimensium, non tamen multo ante, quia canos et rugas commemorat; in hoc, inquam, carmine molestias, quæ fratris mortem secutæ sunt, interdum ut præteritas deflet, interdum ut præsentis. Sed hoc forte tribuendum carminis licentiæ; atque etiamsi nondum anno 371 defunctus his ærumnis fuisset Gregorius; non idcirco epistolæ Basilii ad hoc tempus differendæ essent: sed negotium diu protractum videri deberet.

C VI. Solutus tandem gravissimis curis Basilium ad complexum Eusebii Samosatensis properavit. Jam sese hoc promisso obstrinxerat præterito anno; ac moras quidem fames et morbi et hiems attulerunt, sed nequaquam consilium infregerunt, ut perspicui potest ex superioribus epistolis. Quare non dubium est quin quod tam asseveranter promiserat, tanquam situlenter concupiverat, id anno 369 exsecutus sit. Præterea ex epist. 34, quæ ante episcopatum scripta est, Basilium in Eusebii congressum venisse cognoscimus. Precatur enim Deum, ut sibi *dignetur iterum perutilem Eusebii congressum concedere*. Hinc etiam in ep. 157, quæ scripta est anno 375 exeunte, sic Eusebium alloquitur: *Quam molesta tulisse me putas, quod tuo congressu præterita ætate caruerim? Atqui ne aliis quidem annis congressus talis exstitit, mihi ut satietatem afferret*. Eusebium ergo Basilium non semel invisit; sed cum semel tantum in episcopatu hoc iter suscepit, nempe anno 372, aliud primo itineri tempus assignandum est ante episcopatum.

D Postquam rediit Basilium in Cappadociam, nova calamitas Ecclesiis supervenit, ex qua majorem in modum ingemuit. Ariani enim Ecclesiam Tarsensem occupaverunt (d), uno ex suis in hanc sedem imposito post mortem Silvani, qui ante iter Basilii Samo-

(a) Naz. ep. 25.

(b) Naz. or. 10.

(c) Naz. ep. 17.

(d) Ep. 54.

gatense, vel non multo post videtur obiisse. Suum ergo dolorem Basilius Eusebio significat, quod civitas tanta tamque opportune sita, ut Isauros, Cilices, Cappadoces et Syros per seipsam conjungeret, unius aut duorum hominum temeritate in perniciem nullo negotio conjecta esset, dum episcopi catholici cunctantur ac deliberant, et sese invicem respiciunt. Fatetur tamen nullam ejus rei culpam Eusebium sustinere, nec quidquam ab eo prætermisum, quod ad Ecclesiæ utilitatem pertineret.

Non tamen evenit quod metuebat Basilius (a), ne periret Ecclesia Tarsensis. Videtur enim maxima pars presbyterorum curam Ecclesiæ suscepisse, et pro fide catholica strenue dimicasse. Cum eis Basilius eadem amicitia et communione conjunctus fuit, quam cum Silvano habuerat, ut testantur litteræ 113 et 114. At cum episcopo Ariano nec Basilius nec presbyteri Tarsenses communicabant, ut observabimus, cum de iisdem epistolis æemus.

Scripta autem hæc ad Eusebium epistola anno 369 exeunte aut incunte 370, siquidem post iter Samosatense scripta est, quod anno 369 circa autumnum suscepit Basilius. Presbyterum illam Basilium scripsisse monent codices mss. quibuscum optime consentit illud, *dum vos cunctamini, deliberatisque et vos mutuo respicitis*. His enim verbis secernit se Basilius ab episcopis. Quæ de Silvani morte diximus, confirmat epistola 67 ad Athanasium, scripta anno 371. Hunc enim beatum appellat Basilius, qui hunc titulum non solet nisi mortuis deferre.

VII. Ante episcopatum collocandas duxi tres sequentes epistolas, quæ inscriptione carent. Prima potenti cuidam amico, forte censori, scripta est, cui jam multos commendaverat Basilius, sed nunc de meliore nota commendat ei Leontii domum, rogatque ut Leontio eandem humanitatem exhibeat, quam sibi exhiberet, si qua possideret prædia, nec Dei beneficio in summa paupertate versaretur.

In duabus sequentibus epistolis rogat Basilius ut domui, in qua nutritus fuerat, antiquus census servetur, nec ei nova peræquatione oneris quidquam addatur. Atque id rogat non solum Dorothei presbyteri, collactanei sui, sed etiam sua ipsius causa. Nam, cum nihil proprium haberet, sed charorum et propinquorum rebus sustentaretur, alimenta ei ex hac domo præbebantur, opera illius presbyteri, cui mater Basilii maximam partem servitorum ad eandem domum pertinentium, quandiu presbyter ille viveret, utendam tradiderat, ea conditione ut Basilio alimenta ministraret.

Vel presbyteri vel episcopi dignitatem designat

(a) Ep. 114.

(b) Ep. 37.

(c) Naz. or. 20.

A Basilius (b), cum se parentis loco constitutum dicit propter dignitatem illam in qua a Domino collocatus erat. Sed cur episcopum illum fuisse non putem, cum tres illas scriberet epistolas, detinet me summa illa paupertas, in qua versari se dicit, nec prædia ulla possidentem, nec quidquam proprium habentem. Etsi enim in ipso etiam episcopatu pauperrius fuit omnium hujus mundi bonorum, tunc tamen magis animo et liberalitate in pauperes pauper fuit, quam quod nulla prædia, nullos redditus haberet. Videtur enim ecclesiæ Cæsariensis satis ample, ut illis temporibus, opes fuisse: cujus rei testes sunt Taurici redditus (c), qui dum ex loco tam remoto Cæsaream ferrentur, spectantis Anthimi Tyanensis oculos lædebat. Basilii erat ager ille (d), in quem plurimos episcopos anno 375 convocavit, ut firma esset omnium de fide Eustathii consensio. Si quis consideret amplissimum ædificium (e) quod Basilius anno 372 aggressus est, si sumptus quos faciebat in invitandis et excipiendis episcopis (mittebat [f] enim qui jam invitatos iterum admonerent et perhonorifico deducerent), illum profecto fatebitur eo paupertatis redactum non fuisse, ut nihil possideret, sed charorum et propinquorum facultatibus sustentaretur. Quare tres illas epistolas, quæ tantam Basilii paupertatem testantur, ante episcopatum necesse fuit collocare. Ipse Basilius discrimen aliquod agnoscit inter eam paupertatem, quam episcopus animo retinebat, et eam, quam ante illud tempus professus fuerat. Ait enim non illepide in epist. 186 ad Antipatrum præsidem, qui crambe aceto condita sanatus fuerat, sibi cranbem antea invisam fuisse, tum ob proverbium, tum quia comitem paupertatem in memoriam revocabat; nunc vero mirum in modum placere, postquam præsidi valetudinem restituit.

VIII. Epistolam 38 initio episcopatus S. Gregorii Nysseni, id est anno 372, scriptam conjicit Tillemontius. Sed, quia Basilius in hac epistola cum Gregorio nequaquam disserit, ut par erat cum collega disserere, sed eum potius ut tyronem theologiæ elementis imbuat (ait enim se hunc ei commentarium confecisse, ne hypostasim, ut multi alii, cum essentia confunderet); credere malim Gregorium hanc a D fratre pertractionem accepisse, cum relicta rhetoricæ cathedra totum se sacris et ecclesiasticis scriptoribus evolvendis dedit. Illud etiam probare possit hanc elucubrationem Basilii episcopatu antiquiorem esse, quod nihil habet de celeberrima illa quæstione, quæ initio episcopatus Basilii de Spiritu sancto exorta est.

De epistolis Juliani ad Basilium et Basilii ad Julianum jam locuti sumus. Quod spectat ad quinque alias epistolas quæ sequuntur, sunt illæ quidem di-

(d) Ep. 244, n. 2.

(e) Ep. 94.

(f) Ep. 214, n. 2.

quæ Basilio ac præclarissima instituti ascetici præcepta continent. Ipsum etiam tempus optime congruit, si conjecturæ Tillemontii recipiantur. Ex his enim verbis epistolæ 46 (p. 136) : *At spiritus aerii, qui nunc in filiis contumaciæ operatur, exigua aura modo suscepta, abnegasti hæc omnia, conficit impium Juliani regnum designari. Illud autem epistolæ 45 : Nosce quomodo jam Judæorum et gentilium filii ad Dei cultum compelluntur, referri posse idem scriptor existimat ad imperium Joviani; quippe cum mors Juliani et exorta inter conatus instaurationis templi miracula conversiones ejusmodi commovere potuerint. Jamdudum apud Græcos nonnulli has epistolas Basilio abjudicarunt. Prima, quæ est ad Chilonem, S. Nilo a nonnullis tribuebatur, ut legimus in uno ex codicibus regis. Si una S. Nilo tribuitur, cæteræ etiam tribuendæ; sunt enim omnes ejusdem inter se styli. Jam nonnulli in his litteris styli Basilii desiderarunt; sed ad hanc dubitandi rationem illud etiam accessit, quod legitur in epist. 43, κατὰ δρασιν ἐπὶ τὰ Ἱεροσόλυμα, ἔνθα σοὶ καὶ αὐτὸς συνδιατριβῶν ἐμακάριζον τῶν ἀθλητικῶν πόνων. Petisti Jerusalem, ubi et ipse tecum commoratus, ob athleticos te labores beatum prædicabam. His verbis diuturna Hierosolymis commoratio indicatur, quæ in Basilium non convenit. Rem facile explicat et conciliat Combesius, qui Basilium Hierosolymis baptizatum putat, ut in fabulosa illius vita legitur, quæ Amphilocheii nomini supposita fuit.*

Harum quinque epistolarum prima ad anachoretam quemdam in Palestina, Chilonem nominæ, scripta est, qui se ita in solitudinem abdidit, ut ne sacris quidem conventibus interesset. Hoc præcipue illum edocet auctor epistolæ, quomodo fastidium solitudinis vitandum, et, si quæ subeant cogitationes sub specie obeundi sacras synaxes, quomodo repellendæ sint. Sequitur brevissima ad juniores admonitio. Epist. 44 scripta est ad monachum quemdam, qui ex summo pietatis fervore in magna crimina lapsus fuerat, et pecuniarum raptor evaserat. Sequens ad alium monachum, qui amplis opibus relictis hoc institutum amplexus fuerat, sed postea adulterium commiserat et nonnullos horrendum quidpiam jurare coegerat. Similis est argumenti epistola 46, et ad pœnitentiam hortatur virginem lapsam, quæ cum virginitatem violasset, voto se obstrictam negabat, quamvis virginitatem coram Deo et angelis et hominibus professæ esset.

CAPUT XIII.

I. Mortuo Eusebio mixus caute Basilium successoris electioni providet. II. Ipse Basilium mixtusque Gregorii et Eusebii Samosatani opera eligitur. III. Intercedunt plures episcopi et ante ordinationem discedunt. IV. Quo anno hæc peracta ordinatio.

I. Eusebius Cæsariensis episcopus animam in Basilii manibus anno 370 (a) leniter exhalavit, et

ad Dominum, pro quo fortiter et strenue in persecutionibus decertaverat, annis episcopatus fere octo exactis, profectus est. Nemo sane tanta sedo dignior erat Basilio, neminem latebatur eximia doctrinæ et sanctitatis ornamenta; spectata omnibus erant summa de Ecclesia Cæsariensi merita, cujus administrandæ jam plurimas partes ab episcopo commissas sustinuerat. Sed tamen quominus hoc lumen excelso loco collocaretur, plurima obstiterunt, quæ Gregorius Nazianzi episcopus summa prudentia et animi fortitudine removit. Ipse Basilium ne suspicans quidem oculos in se conjectum iri, amicum suum Gregorium accersivit, verbis quidem, ut ei pene moriens extremum vale diceret (videtur enim tunc consueto illius et comiti morbo aliquid novi doloris accessisse), re autem vera ut Gregorii consilio et opera in episcopi electione uteretur. Percussus hoc nuntio Gregorius lacrymas fudit, seque ad iter accingebat, cum episcopos ad urbem sensit concurrere. Tum vero Basilii consilium intellexit, ac proficisci abnegans, cum Basilio pluribus nominibus jurgavit : (b) primum quidem, quod non vidisset se hominum sermones ac ambitus suspicionem, amico ad ejusmodi tempus accersito, non evitaturum; deinde quod cum se ipse in electionis tumultum interponere non auderet, per Gregorium, quocum erat tam arcta amicitia conjunctus, ea decenter agi posse crederet, quæ ipse per se egisset indecore : denique quod pios homines plus posse in ejusmodi electionibus existimasset, quam potentes et apud vulgus gratiosos. His de causis Gregorius cum ipse proficisci noluit, tum Basilio auctor est, ut prudenti recessu tumultus et pravas suspensiones fugiat. Verisimile est Basilium amici consilio paruisse, ac latebras quæsiisse dum electio perageretur. Sed immerito Baronius (c) post Eliam Cretensem ad Basilium refert Gregorii Nazianzeni verba (d) de pastorum præstantissimo ovilis curam adhuc detrectante, ac paulo post suscepturo. Loquitur enim hic de Nazianzenis monachis, inter quos unum præcipue laudat.

Videtur Basilium paulo antequam Eusebii oculi clauderentur, ad Gregorium scripsisse, vel certe antequam mortis nuntius Nazianzum deferretur. Nam Gregorius, cum se ad iter accingeret Basilium invisendi causa, sensit episcopos ad urbem concurrere, seque intellexit a Basilio non tam ad morbi solatium, quam ad operam in episcopi electione tradendam allicti. Cognovit ergo ex hoc episcoporum concursu mortuum esse Eusebium : nec dubium est quin, si certior de hac morte factus antea fuisset, statim et Basilii consilium et consequentia ex hoc consilio incommoda vidisset.

Non deerunt fortasse qui mirentur vel libenter non credant episcopos Cappadociæ statim post Eusebii mortem, antequam litteris cleri advocarentur,

(a) Naz. pag. 310 et 342.

(b) Naz. ep. 21.

(c) An. 369.

(d) Or. 12.

Cæsaream advolasse. Sed tamen nihil videntur hac in re præter morem Cappadociæ fecisse. Idem fecerunt anno 373, cum falsus de Basilii morte rumor allatus esset, ut perspicimus ex epistola 141, n. 2. Nemo sane dixerit tunc eos litteris cleri vocatos fuisse.

Cur idem mortuo Eusebio credam evenisse, præter testimonium Gregorii Nazianzeni, quo jam usus sum, aliud rationis momentum suppeditant litteræ Gregorii episcopi ad eosdem episcopos. Hi enim Gregorium Cæsaream advocarunt (a), sed tam perfunctorie, ut nec adesse illum oportere significarent, nec qua de re, aut quo tempore. Permolesum id fuit optimo seni: at profecto molestum esse non debuisset, si jam illum, itidem ut alios episcopos, de more clerus invitasset. Tunc enim necesse non fuisset, ut cleri litteris additæ episcoporum litteræ singula accurate persequerentur.

II. Cum prævideret venerandus senex, id quod usu evenit, varia hominum studia in eligendo episcopo futura, declarat (b) episcopis neminem se habere, quem Basilio præferre possit, viro et vitæ sanctitate et doctrinæ præstantia longe super alios omnes eminenti: nec illius corporis debilitatem obstare debere; cum episcopus quæretur, non athleta, ac præterea Dei virtus in ejusmodi infirmitate eluceat. Promittit se adfuturum, si hoc suffragium recipiant, ac operam eis daturum vel spiritu vel corpore: sin autem certis conditionibus via capessenda sit, ac factiones contra æquitatem conflentur, gavisurum se quod fuerit contemptus.

Honorifice invitatus ab Ecclesia Cæsariensi Gregorius (c) demonstrat Cæsariensibus, quanti sit momenti electio episcopi, cum in omnibus Ecclesiis, tum maxime in Cæsariensi aliarum Ecclesiarum matre. Summum significat veniendi ad eos desiderium, si per morbum et senium liceat; sed interim declarat ex viris principatu dignis, quos in Ecclesia Cæsariensi plures esse non inficiatur, nominem Basilio præferri debere; eumque coram Deo teste asseverat et vitæ et doctrinæ sanctitate vel solum, vel omnium maxime aptum esse, qui Ecclesiam his molestissimis temporibus gubernet. Atque hæc scribit clero et monachis, et honoratis ac curiæ et universæ plebi. Si sibi assentiantur, atque hæc vicerit sententiâ, pollicetur se adfuturum spiritu, jamque in antecessum manus imponere: sin aliud quidpiam illis placeat, ac sodalitia et cognationes vigeant; aut promiscua turba parum loci legibus ecclesiasticis relinquat, participem se eorum consilii non futurum.

Non putavit Gregorius observandum esse hoc loco, quod Basilius utilius ac satius esse docet in epist. 290, ut dicto testimonio studia vitentur, nec quisquam contendat, ut sua vincat sententia, sed

(a) Naz. ep. 23.
(b) Ibid.
(c) Ep. 22.
(d) Or. 19.

A Deum precetur, eique quinam magis idonei sint, judicandum relinquat. Non modo sibi videtur Gregorius hac lege non obstringi, sed etiam Ecclesiæ Cæsariensi ac episcopis minari non dubitat, se non adfuturum, nec participem eorum consilii futurum, si sua non vincat sententia, si quem alium Basilio præferant. Huic autem agendi rationi non modo venia debetur, sed etiam laus maxima, eique palmam dat Gregorius filius (d) inter cætera patris præclare facta. Nam cum omnium de Basilii virtutibus judicia consentirent, ac luce clarius esset neminem alium sine summo legum ecclesiasticarum contemptu eligi posse; Gregorius eo tam acriter defendendo nec jura nec libertatem suffragiorum attentabat, sed potius a factionibus et præposteris studiis ad ecclesiasticæ utilitatis cogitationem omnium animos revocabat.

B Has patris litteras indicat Gregorius (e), cum ait: *Litteras scribebat, monebat, populum concitabat, sacerdotes, cum alios, tum eos qui altaris sunt, obtestabatur, decernebat, ordinabat etiam absens, cantitæ suæ hoc dabat, ut apud alienos, tanquam apud suos auctoritate uteretur.* Quibus ex verbis colligi possit non duas tantum a sancto senex, sed plures alias Ecclesiæ Cæsariensi scriptas fuisse. Videbatur hanc ab eo sollicitudinem poscere hujus Ecclesiæ status. Erat enim magna animorum dissensio. Basilium omnibus præferebant selectissima et purissima pars populi, universus clerus et ascetæ: sed invidabant et oppugnabant magistratus, ac infima: plebis perditissimi quique cum magistratibus conjuncti, et, quod inimicis religionis jocandi materiam dabat, ipsi etiam episcopi.

C Erat sane metuendum, ne Ariani, qui anno 365 Ecclesiæ Cæsariensi insidias struxerant, dissensionibus laborantem occuparent et everterent. Quare Gregorius cum nondum adesse posset, ac præsidio non mediocri tempus egere intelligeret (f), magnum ex Oriente lumen accersit, S. Eusebium Samosatenum, missis per Eustathium diaconum litteris, in quibus demonstrat quanto versetur in periculo Cæsariensis Ecclesia, rogatque ut illius veniat auxilio, ac exantlatis pro Ecclesia laboribus hunc etiam adjiciat. Cæterum habere se præ oculis virum, ipsi D Eusebio non ignotum, *quem si obtinere possumus, inquit, scio acquisituros nos magnam apud Deum fiduciam, atque in populum, qui nos advocavit, beneficium maximum collaturos.* Hortatur ut ruptis omnibus moris incommoda hiemis antevertat. Hanc epistolam, quæ inter Basilianas reperitur, nemo jam fere est, qui Gregorio restituendam non fateatur.

Accurrit sanctus martyr in Cappadociam; idque certo scimus ex epistola 48 Basilii, et ex testimonio Gregorii (g), qui Spiritum sanctum ab exterioribus

(e) Ibid.
(f) Basil. ep. 47.
(g) Or. 20.

regionibus viros pietate claros et zelo flagrantés ad A ugendum Basilium excitasse testatur. Non dubium est quin tanti fidei defensoris præsentiâ lucem reddiderit Ecclesiæ Cæsariensi, et multos ex curia, ac forte etiam ex ipsis episcopis ad saniorē sententiâ adduxerit. Nam testatur Gregorius (a) Spiritum sanctum abunde uicisse. Sed tamen illius monitis et hortatibus plures episcopi non uidentur cessasse. Nam cum eorum numero, qui episcopum proclamari erant, unus deesset ad canonicam electionem, Nazianzi episcopus (b) non solum senectute, sed etiam morbo fractus, animamque agens, iter aggredi non dubitauit, ut calculo suo electionem iuaret. Colligit Tillemontius ex his uerbis Gregorii necessaria fuisse ad canonicam electionem maioris partis episcoporum suffragia. Quod quidem B eo diligentius seruandum erat in electione Basilii, quod non solum plures episcopi intercedebant, sed etiam adjunctos secum habebant magistratus et perditissimos quosque ciues.

Proficiente patre scripsit Gregorius (c) ad S. Eusebium, cujus zelum et sudores laudat et gratiam Deo libertatem; eique acceptum refert quod patris senectus renovata fuerit: unde etiam rem ex sententiâ successuram sperat: ueniam petit, quod non accurat ad ejus complexum linguis improborum cedens; sed paulo post uenturum se promittit, quod tamen perfecisse non uidetur. Vicit abunde Spiritus sanctus per Eusebium et Gregorium, qui cum uehiculo, tanquam mortuus feretro, impositus fuisset, ex labore vires traxit; et cum reu egregie administrasset, ac dimicasset, Basiliumque in throno collocasset, firmus ac ualens domum rediit, oculos erectos habens a manu impositione et unctione, atque etiam ab illius qui ungebatur capite roboratus.

III. Inuidorum Basilii mirum in modum furor exarsit, ubi conatus suos in uentum effusos uiderunt: plagarum, quas sibi hac electione uidebantur accepisse, ignominiam ferre non potuerunt. Itaque non solum conuiciis Gregorium episcopum et maledictis vexauerunt, sed etiam ordinationi interesse, et cum Basilio communicare noluerunt. De factis patri conuiciis non silet Gregorius (d), alterum autem facinus prætermittit. Sed illud non obscure perspicimus ex ep. 48 ad Eusebium Samosatenum ubi Basilius sic loquitur: *Nostri autem spe et expectatione non exstiterē meliores. Nam, cum statim post egressum tuum aduenissent, multa quidem tristitia dixere, multa etiam fecere, ac tandem discesserunt, firmato nobis schismate.* Ex postremis testimonii uerbis colligimus episcopos, dum Cæsaream post egressum Eusebii ueniunt, minime communicasse cum Basilio; nec tum primum schisma

conflasse, sed jam antea conflatum confirmasse. Non ergo interfuerant ordinationi, nec Basilio manus imposuerant, nec cum eo communicauerant. Pondus addit huic sententiæ eorum Cæsarea ante Eusebium discessio. Cur enim Eusebius, cui longum iter peragendum erat, serius tamen quam isti discessit, nisi quia sese proruperunt, statim ac victos se esse uiderunt? Illud etiam argumento est, insigne aliquid hos episcopos fecisse, quod hujus dissensionis totæ ciuitates et populi participes fuerunt, ejusque fama ad remotas provincias peruenit, ut postea uidebimus. Non opus est uerbis refellere Baronii (e) sententiâ, qui Basilii aduersarios fuisse existimat, non eos quos diximus episcopos, sed præsidem Cappadociæ, et alios huic proximos B Cæsareæ agentes, et ciuitatem susdeque miscentes, ut in gratiam Ariani imperatoris alius crearetur episcopus.

IV. Quo Basilius anno ordinatus fuerit, non una est criticorum sententiâ: Baronius et Bollandus anno 369 ordinatum fuisse contendunt; anno 370, Petavius et Tillemontius. Nihil moror Pagiolum qui ordinationem differt usque ad annum 371; hæc enim opinio stare non potest. Ex duabus autem aliis sententiis longe potior uidetur ea quam defendit Tillemontius.

1° Pendet ordinationis annus ex mortis anno. Constat enim Basilium præfuisse (f) octo annos Ecclesiæ Cæsariensi et (g) nonum incepisse. Non minus certum et exploratum est quod testatur C Gregorius Nyssenus (h), nouem aut decem post Basilii mortem mensibus, concilium Antiochiæ habitum fuisse, sedata persecutione. Quare cum Basilius obierit Calendis Januarii, id quod a nemine negatur, ac proinde hoc concilium, quod nouem aut decem mensibus post ejus mortem habitum est, non potuerit nisi Septembri aut Octobri mense celebrari; ut de concilio, ita de Basilii ordinatione et morte statuemus. Si concilium referamus ad annum 378, paulo post mortem Valenti qui die 9 Augusti periit; mors Basilii ad anni 378 initium, ordinatione ad annum 369 referenda. Si concilium differatur ad annum 379, ordinatione et mors Basilii pariter uno anno serius collocandæ. Quod spectat ad concilium, egregie probat Tillemontius episcopos 146 (totidem enim huic concilio interfuisse patet ex collectione Holstenii) non potuisse intra duos menses ex variis exsiliis Antiochiam conuenire, cum præsertim summa esset rerum in Oriente, tristissima clade accepta, perturbatio. Præterea in eadem collectione (i) habemus nonnullas subscriptiones episcoporum, inter quas legitur nomen Eulogii Edesseni. At is adhuc presbyter Antinoum relegatus sub Valente, rediit Edessam pace reddita, teste

(a) Naz. or. 20.

(b) Naz. or. 19, 20.

(c) Naz. ep. 29.

(d) Or. 19.

(e) Ad an. 370.

(f) Naz. carm. 65.

(g) Nyss. Vit. Macr.

(h) ibid.

(i) Tom. I, pag. 176.

Theodoro (a), et Barse mortuo Ecclesiam Edessensam suscepit, ac ordinatus a S. Eusebio Samosatensi fuisse ferebatur. His adde reditum confessorum a plerisque historicis Gratiano acceptum referri. Revocatos a Valente dicunt Rufinus et Hieronymus. Sed, si id concessit Valens, perpauca ante mortem mensibus concessit, nec proinde satis spatium fuit, ut concilia ex tot locis uno aut altero post ipsius mortem mense cogeretur.

2^o Multae res gestae Basilii, quarum seriem deinceps texemus, in primis persecutio, quam anno 371 et 372 sustinuit, necessitatem afferunt ordinationis in annum 370 conferendae. Nondum enim duos episcopatus annos emeruerat Basilius, cum Valens Caesaream venit. Nam insumpta episcopatus initia in recolligendis episcoporum Cappadociae animis: quod ubi ex sententia confecit, statim aggressus est ad pacificationem Ecclesiarum, et tum cum mitteret Dorotheum in Occidentem, persecutionis terror denuntiatus.

Nec leve argumentum Tillemontio suppeditat ordinatio Demophili Constantinopolitani, quam Basilius in epistola (b) paucis mensibus post suam ipsius ordinationem scripta nuntiat Eusebio, si minus ut recentissimam, saltem, ut nondum cognitam in Cappadocia, cum Eusebius in Syriam rediit. Quare utriusque ordinationis, Basilii et Demophili, idem fere tempus videtur fuisse. Porro Demophili ordinationem pertinere ad annum 370, inde patet, quod Endoxius ejus decessor (c), qui hanc sedem invaserat anno 360, undecim annis impietatem suam exercuit, ac Valentiniano tertium et Valente tertium consulibus obiit.

His rationum momentis nonnulla alia addit Tillemontius. Narrat Hieronymus in libro *De scriptoribus ecclesiasticis* Basilium obiisse sub Gratiano: quod quidem intelligi non potest, nisi de interjecto inter Valentis mortem et Theodosii electionem tempore.

Objici posset quod ait in eodem libro Hieronymus sanctum Ephrem sub Valente mortuum esse. Nam, cum exstet sancti Ephrem oratio de laudibus Basilii, ipsius etiam Basilii mors sub eodem imperatore ac proinde ad initium anni 378 esset referenda. Sed in hac oratione tanta est S. Ephrem de Valente loquendi libertas, ut eum huic superfuisse imperatori merito existimet Tillemontius. Testatur Theodoretus (d) Arinthæum interfuisse his quae Trajanus liberrime dixit Valenti, cum is Constantinopoli versaretur anno 378. Tunc ergo nondum obierat Basilius (e), qui mortui Arinthæi uxorem litteris suis consolatus est.

In Gregorium Nyssenum praecipue exarsit persecutio, qui e manibus militum elapsus, latebras persequi coactus est. Idem tamen exsequiis Basilii

A interfuit; nam Gregorius Nazianzenus (f) morbum suum excusat, cur una cum eo justa persolvere Basilio non possit. Sedata ergo erat persecutio, alioqui non ausus esset Gregorius Nyssenus magnae civitati vultum suum ostendere; ac proinde Valenti superfuit Basilius.

Sumit etiam Tillemontius argumenti loco, quod ait Gregorius (g) se Constantinopolim profectum esse, non praeter fortis illius veritatis propugnatoris, qui quae nihil unquam aliud nisi piam et salutarem orbi universo doctrinam spiravit, voluntatem animique sententiam. Quamvis huc accedat Theophanis auctoritas, vereor tamen ut satis firmum sit argumentum, quod ex Gregorii verbis deducit Tillemontius. Non enim se Basilii consilio hac in re usum esse dicit Gregorius, sed conjecturam facit ex summo illius catholicae doctrinae amore, cur ei non displicerint suscepti ad liberandam Constantinopolim labores.

Opinatus est Baronius Basilium die 14 Junii ordinatum fuisse, et cum inter illius ordinationem et Eusebii decessoris mortem aliquid emiserit temporis, mortem Eusebii rejicit in annum praecedentem. Sed, si obiisset Eusebius anno praecedenti, vix serius Septembri obiisset; siquidem Gregorius Nazianzenus Eusebium Samosatensem invitans ad electionem, hortatur ut hiemis incommoda antevertat. At nimium esset intervallum a mense Septembri usque ad diem 14 Junii. Eadem ratione probatur ordinationem die 14 Junii factam non fuisse. Quomodo enim uno saltem mense ante hoc tempus hiemis incommoda metuisset Gregorius? Quamvis autem in Martyrologiis Usuardi et Adonis dies festus Basilii ad Junii decimum quartum diem ponatur; non tamen eum duo illi scriptores hac die ordinatum dicunt, longeque probabilius est hunc diem festum, qui Calendis Januarii celebrari non poterat, idcirco in Junium mensem rejectum fuisse. Quare multo commodius Eusebium circa mensem Junium obiisse existimat Tillemontius, Basilium autem mense Septembri ordinatum fuisse. Atque haud scio an etiam aptius differat usque ad mensem Octobrem ordinatio, ad quam invitans Eusebium Gregorius metuebat, ne illi incommoda hiemis subeunda essent, nisi mature proficisceretur. Aliud causae esse non puto cur Gregorius Nazianzenus octo tantum annos Basilii episcopatus numeret, nisi quia, cum sero ordinatus fuerit anno 370, paucorum mensium habita ratio non fuit. Hinc etiam Basilius, quamvis multae gravesque subessent causae Eusebio post ordinationem scribendi, sero tamen id fecit, eo quod Cappadoces ad ejusmodi itinera hieme subeunda tardiores essent. Objici posset Eudoxium circa mensem Maium obiisse anno 370, nec tamen de illius successore quidquam alla-

(a) *Hist.* lib. iv, c. 18.

(b) *Ep.* 68.

(c) *Socrat.* lib. iv, c. 14; *Sozom.* lib. vi, c. 13.

(d) *Lib.* iv, c. 30.

(e) *Ep.* 269.

(f) *Naz. ep.* 37.

(g) *Or.* 20.

tam esse in Cappadociam ante reditum Eusebii, A pit (j). Supererant etiam in Cappadocia ethnici non quem Basilius (a) certiore hujus rei facit. Sed, ut observat Tillemontius, quamvis Eudoxius mense Maio videatur obiisse, fieri potuit ut Ecclesia Constantinopolitana non statim Demophilo traderetur, mora aliqua ambitiosis illius consiliis obstante.

CAPUT XIV.

Cæsariensis magna fidei studia. II. Jus exarchicum Cæsariensis Ecclesie probatur. III. Post divisionem Cappadocia idem jus retinuerunt episcopi Cæsarienses. IV. Objecta solvuntur et decretum secundæ synodi generalis explicatur.

I. Paucis describendus est Cæsariensis Ecclesie status, ut perspiciatur quam molestum Basilio fuerit, qui secretæ vitæ semitam in deliciis habebat, in tanta luce collocari (b). Clarior erat Cæsarea catholicæ fidei studio, quam erectis olim ob Jusos hostes tropæis, aut opportuno tum ad hiemem tum ad æstatem situ, aut quod virorum ferax esset, et alendis peccoribus idonea, ac omnes sub sole vrbes equorum gregibus superaret. Nulla alia civitas sub Juliano religionem acrius defendit. Ait Gregorius Theologi pater (c) hanc Ecclesiam omnium pene Ecclesiarum matrem et antiquitatis fuisse, ac nunc etiam esse et censi, ac in eam alias Ecclesias, veluti circulum centro circumscriptum, oculos conjicere, non solum propter fidei integritatem jam olim omnium fama prædicatam, sed etiam ob concordiam manifesto Dei beneficio concessam. Hujus fidei et concordie præclarissimum specimen vidimus, cum Valens, ejusque comitatus, nefarii hæretici, inanem in oppugnanda Cæsarea conatum suorum exitum plorant. Fidei fervor, teste Gregorio Nazianzeno (d), sæpe populum Cæsariensem in electionibus episcoporum ad contentiones et dimicationes arripiebat. Nunquam apud eos intermissa fidei Nicænæ prædicatio, ut discimus ex ipso Basilio (e). Non solum Cæsarea, sed tota etiam Cappadocia incendium illud, quod totum Orientem vastaverat, saltem usque ad annum 375 effugit, ut perspiciamus ex pluribus Basilii epistolis (f). Quin etiam (g) Cappadocie episcopi erant veluti scopuli quidam in mari prominentes, ac furorem hæreticorum fluctuum excipientes, qui dum frangerentur circa Cappadociam, ea quæ retro sunt non alluebant. Si qui interdum episcopi prave sentirent, populorum metu errorem premere cogebantur. Testatur enim Gregorius Nazianzenus (h) nonnullos episcopos cum Basilio in fidei negotio minime consensisse, nisi quantum eos populi consentire cogebant. Sed, si Arianis aditus in Cappadociam non patuit, antiquæ hæreses nondum in hac regione erant extinctæ (i). Nam ex Eucratitarum secta duos episcopos Basilius in Ecclesiam redeuntes susce-

pit (j). Supererant etiam in Cappadocia ethnici non pauci. Nam per omnes fere agros sparsi erant Magusæi, gens superstitiosa olim ad hanc regionem incolendam Babylone adducta.

S. Gregorius Nyssenus (k) ab itinere Hierosolymitano Cappadoces hac maxime ratione dehortatur, quod, si Dei præsentiam ex iis quæ conspiciuntur conjicere liceat, multo magis in Cappadocia Deus, quam aliis in locis videatur habitare. Ibi enim plurima esse altaria, per quæ nomen Dei celebratur, ac pene plura quam in toto-orbe terrarum. Inest sane his verbis magna exaggeratio; sed tamen perspici ex illis potest quæ ad Dei cultum pertinent, plurimum in Cappadocia splendoris habuisse. Necessaria sane erat religio Christiana ad emendandos Cappadocum mores, qui inter pessimos homines numerari solebant. Inde fiebat ut qui aut Christiani non erant, aut in Christiana religione veterem hominem servabant (l), omnibus vitiorum maculis notarentur, ex quo interdum natæ S. Basilio ingemiscendi causæ.

II. Nulla deerant Cæsareæ magnarum urbium ornamenta (m); sed magnum inprimis decus Ecclesie Cæsariensi afferebat latissime pertinens jurisdictio. Quot enim provinciæ ducibus et vicariis Ponticæ parebant, totidem Cæsariensis episcopi curis commissæ fuerunt. Certe Armenia, quæ una erat ex illis provinciis, Basilio, veluti cuidam exarcho parebat. Nam anno 372 mandatum accepit Basilius (n) ab imperatore, ut episcopos huic provinciæ daret. Adjunctus est ei socius Theodotus provinciæ metropolitanus. Is Basilio ob illius cum Eustathio conjunctionem succensebat, nec ei operam suam tradere voluit. Non idcirco animum despondit Basilius, sed quidquid in ipso situm fuit, diligenter executus est: pacem composuit inter episcopos Armeniæ, eorum in nonnullis rebus negligentiam reprehendit, et de iis sanandis, quæ indifferenter in Armenia peccabantur, regulas præscripsit. Cognovit etiam de illatis Cyrillo episcopo criminibus, ac Satalensi Ecclesie episcopum dedit. Immerito sane ejusmodi munus Basilio commissum diceretur, non ut dignitatis illius et jurisdictionis ratio haberetur, sed propter sanctitatis et doctrinæ famam. Neque enim ejusmodi nominibus devinciri solebat gratia Valentis; ac præterea detraxisset ea res de jure Theodoti, qui præclaram habuisset causam missi faciendi Basilii, nec tamen aliam protulit præter illius cum Eustathio conjunctionem. Neque etiam crediderim Basilius, qua erat in observandis canonibus religione, libenter ejusmodi munia obturum fuisse in aliena provincia, repugnante ac operam suam denegante provinciæ metropolitana.

(a) Ep. 48.

(b) Basil. hom. in Gord. tom. II, p. 112, n. 2.

(c) Naz. ep. 22.

(d) Or. 19.

(e) Ep. 140, n. 1.

(f) Ep. 65 et 222.

(g) Ep. 203, n. 1.

(h) Or. 20.

(i) Ep. 188, can. 1.

(j) Ep. 253, n. 4.

(k) Tom. III.

(l) Ep. 119.

(m) Ep. 76.

(n) Ep. 99.

Anno 373, Faustus quidam ex Armenia venit ad Basilium cum litteris viri potentis, quæ ut iste ordinaretur episcopus petebant. Rejecit eum Basilium quia litteris et testimoniis episcoporum Armeniæ munitus non erat. Sed iste confugit ad Anthimum Tyanensem, secundæ Cappadociæ metropolitanum, qui, libenter occasionem arripens vindicandæ sibi jurisdictionis, Faustum ordinavit. Per moleste id tulit Basilium (a), ac pluribus in epistolis contemptum se a Fausto, et factam sibi injuriam ab Anthimo queritur. Injustæ prorsus et absurdæ querelæ, si nulla erat in Armeniam episcopi Cæsariensis jurisdictio. Quinetiam huic rei, quæ totam Armeniam perturbaverat, remedium aliquod Basilium summa sua charitate afferre voluit, et ad Pœmenium scripsit, ut certiore se faceret utrum res sanari necne posset : quod quidem illius auctoritatem et jura confirmat.

Anno 375, mortuo Theodoto, cum periculum esset, ne Ariani hanc Ecclesiam occuparent, Pœmenius Satalensis episcopus, celeriter anteveniendum ratus, inito cum collegis consilio, Euphronium Coloniensem in hanc sedem transtulit. Accessit ad hoc consilium auctoritas Basilii, ut ex pluribus litteris (b) ea de re scriptis perspicitur : suas ad illum querelas detulerunt Colonienses, quos humanissimis litteris consolatus est, spemque attulit se ad eos venturum, ac daturum operam ut illis satisfaceret.

Basilii in ipsum Pontum exarchica auctoritas præclarissimo argumento firmaretur, si verum esset quod ait Gothofredus (c), Ponti episcopus ab eo convocatus (d) de more ad synodum fuisse. Sed eos ad synodum minime vocat : hortatur tantum, ut intermissam obeundæ celebritatis S. Euphronii consuetudinem tandem aliquando resumant. Quanquam hæc ipsa consuetudo videtur observationem et reverentiam in Ecclesiam Cæsariensem, ut in communem matrem, habuisse. Sed certius nobis rationis momentum suppeditat Atarbius, Neocæsareæ, ut multis conjunctis iudiciis, episcopus. Is cum Basilium media in Ecclesia æcerrimis maledictis lacerasset, ac præterea Sabelliani erroris accusaretur ; scribit ad eum : Basilium (e), ut Cæsaream veniat, et de illatis criminibus respondeat.

Ipsa etiam Galatia auctoritatem Ecclesiæ Cæsariensis reverita. Marcelli discipuli cum petissent a Basilio, ut in Ecclesiam reciperentur, nec statim impetrassent quod volebant, quia res magni momenti erat, ac magnæ deliberationis ; confugerunt ad confessores Ægyptios in Palæstina exsules, et ab eis in communionem recepti sunt. Petrus Alexandrinus, qui Romæ versabatur, factam Basilio doloit injuriam, seque mirari Basilio significavit, quod non

ad se querelas ea de re detulisset. Respondet Basilium se acceptam injuriam silentio pertulisse, propterea quod ejusmodi molestiis assueti nihil novi aut inexpectati accidere videatur : cæterum spem sibi affulgere, Marcellianos a se in Ecclesiam æquis conditionibus adductum iri. Hæc discimus ex epist. 266. His addere possumus quod Sozomenus (f) narrat, Gerontium Nicomediensem episcopum ab Helladio Cæsariensi ordinatum fuisse. Adde etiam testimonium Gregorii Nazianzeni (g), qui quinquaginta sub Basilio chorepiscopos numerat, id est, episcopos, ut probavimus in Notis ad epistolam 53. Conceptis verbis Sozomenus (h) Ponticæ diocesi attribuit quidquid a Bithynis ad Armenios pertinet.

III. Quinetiam postquam Cappadocia in duas provincias divisa fuit, episcopus Cæsariensis amisit quidem metropolitana jura in secundam Cappadociam, sed exarchica retinuit. Nam Ecclesia Nazianzena, quæ metropoli Tyanensi attributa fuit, non idcirco desiit exarchicam auctoritatem in episcopis Cæsariensibus revereri. Id colligimus ex epist. 54 Gregorii Nazianzeni, qui cum sustinendis episcopalibus munitis imparem se videret ob summam corporis debilitatem, Helladium Cæsariensem orat, ut senium suum, dando Ecclesiæ Nazianzenæ episcopo, consoletur. Baronio dubium minime videtur, quin hæc epistola ad Helladium Cæsariensem scripta sit : sed inde concludit nondum episcopum Tyanensem metropolitanam jure in secunda Cappadocia positum esse, cum hæc scriberet Gregorius. Merito displicet hæc opinio Tillemontio ; ac alium Cæsariensi Helladium intelligit, unum aliquem videlicet ex episcopis secundæ Cappadociæ. Sed uterque minus animadvertit, exarchicum jus episcopo Cæsariensi ablatum non fuisse in secunda Cappadocia ; nec necesse est aut alium Cæsariensi Helladium cum Tillemontio suspicari, aut Nazianzum nondum Tyanis attributum cum Baronio conjicere. Facile enim intelligitur curam Ecclesiæ jam dudum episcopo viduæ et ab hæreticis turbatæ, qualis tunc erat Ecclesia Nazianzena, præcipue quidem et proxime ad metropolitanum spectasse, sed tamen aliquam hujus sollicitudinis partem ad exarchum rediisse. Certe dubium esse non potest, quin se Helladius Cæsariensis in hoc negotium interposuerit. Eum enim nominatim incusat Gregorius in epist. 225, quod obstat ordinationi episcopi in Ecclesia Nazianzena ; idque non spiritali consilio, sed contentiosus studio, nec ad canonum defensionem, sed ad iram explendam. Neque etiam Basilium Helladii decessor curam abiecit Ecclesiæ Nazianzenæ. Cum venisset Nazianzum, ut mortuo Theologi patri justa persolveret, rogat eum Gregorius (i), ut gregem

(a) Epist. 120, 121, 122.

(b) Ep. 227, 228, 229, 230.

(c) Cod. Theod. tom. VI, p. 12.

(d) Ep. 252.

(e) En. 126.

(f) Lib. VIII, c. 6.

(g) Carm. 4.

(h) Lib. VII, c. 9.

(i) Or. 19.

Nazianzenum consoletur, curam ei suam ac ductum promittendo: Ἡμεῖς μὲν οὕτω παραμυθήσονται τὴν κοίμην δὲ πῶς; πρῶτον μὲν, τὴν σὴν ὑποσχόμενος ἐπιστάσιαν καὶ ἡγεμονίαν, οὐ πᾶσι καλὸν ὑπὸ τὰς πτέρυγας ἀναπαύεσθαι, καὶ οὐ διψῶμεν τῆς φωνῆς μᾶλλον, ἢ πηγῆς τῆς καθαρωτάτης, οἱ δὲ ψεῖς κἀμνοντες. *Ac nos quidem ad hunc modum consolaberis: quoniam autem pacto gregem? Primum si curam tuam et ductum tuum (hoc est ejus viri, sub cujus pennis requiescere omnibus pulchrum ac præclarum est, et cujus vocem magis sitimus, quam purissimos fontes, ii, qui siti laborant) non defuturum polliceris.* Redeunt e Ponto anno 378, cum nuntiata esset repentina Gregorii discessio, videtur id moleste tulisse, seque, ob hunc inopinatum eventum (a), necesse habiturum putabat Nazianzum proficisci. Porro non alia esse potuit hujus itineris suscipiendi causa, nisi ut Ecclesiæ Nazianzænæ provideret.

IV. Frustra obicitur Cæsariensem episcopum sedi Constantinopolitanæ subjectum fuisse a concilio Chalcedonensi. Quinetiam autem hoc concilium episcopi Constantinopolitani jurisdictionem suam in Asiæ et Ponticæ dioceses extenderunt: cujus quidem rei multa exstant exempla in Asiæ diocesi; illud autem in Pontica insigne, quod (b), mortuo Firmo Cæsariensi episcopo, Cæsarienses a S. Proclo Constantinopolitano episcopum petierunt, isque Thalasium elegit et ordinavit. Frustra, inquam, hæc obijciantur. Nam ex his quidem recte colligitur episcopos Cæsarienses et Ephesinos non tantæ auctoritatis fuisse, quantæ Antiochenos et Alexandrinos, ut eorum jura immeusam episcoporum Constantinopolitanorum potestatem effugerent. At hæc jura nunquam eos habuisse, immerito prorsus colligatur.

Sed qui exarchicum Jus Cæsariensi episcopo denegant, decreto synodi œcumenicæ secundæ nituntur, quæ canone 2 Ponticam diocesim non uni exarcho attribuit, ut Ægyptum episcopo Alexandriæ, sed sancit ut *Asianæ dioceseos episcopi Asianam tantum gubernent, nec non et Ponticæ dioceseos ea tantum quæ ad Ponticam diocesim pertinent: et Thraciæ ea tantum quæ Thraciæ sunt, administrent.* Favet huic sententiæ Socrates, qui Helladio, Gregorio Nysseno et Otreio non extraordinarium aliquod munus a synodo commissum fuisse, sed jurisdictionem in Pontica diocesi gubernanda traditam existimat. Ait enim (c) hanc synodum patriarchas constituisse provinciarum facta divisione, ita ut nullus episcopus ultra propriam diocesim alienas Ecclesias invaderet. Id enim antea propter persecutionem promiscue factum fuerat. *Ac Nectarium quidem regium urbem et Thraciæ provincias sortitum esse: Helladium vero, qui Cæsariæ Cappudociæ post Basilium erat episcopus, Ponticæ diocesis patriarchatum*

obtinuisse, et una cum illo Basilii fratrem Gregorium episcopum Nyssæ, et Otreium episcopum Melitinæ in Armenia, etc.

Sed hæc tanti esse non debent, ut de rationum momentis, quas ad jurisdictionem Ecclesiæ Cæsariensis attulimus, quidquam detrahant. 1° Minime mirum, si synodus Constantinopolitana sancit ut Ægyptum episcopus Alexandrinus regat, de episcopis autem Ephesinis et Cæsariensibus idem nominatum non statuit. Ratio discriminis in promptu. Multo major erat auctoritas episcopi Alexandrini in Ægypto, quam episcoporum Ephesinorum et Cæsariensium in diocesisibus Asiæ et Ponticæ, in quibus metropolitanorum auctoritas jurisdictionem exarchi arctius coercerat: quod in Ægypto factum fuisse non videtur. Ibi enim vix ulli videntur existisse metropolitani. 2° Propositum non erat synodo in hoc secundo canone de variis in unaquaque diocesi dignitatum gradibus statuere: sed prohibere ne in alienas dioceses quisquam sese intruderet. Cui quidem canon non videntur occasionem dedisse ordinationes persecutionis tempore a S. Eusebio et aliis ejusmodi præstantissimis viris factæ; sed potius illegitima Maximi per episcopos a Petro Alexandrino missos ordinatio.

Quod spectat ad Socratem; totus errat hoc loco, et cum secundo canone confundit aliud ejusdem synodi decretum, quæ, ut tandem aliquando hæretici secernerentur a catholicis, centra quædam communionis instituit in singulis diocesisibus, et spectatissimos episcopos elegit, quibusquam qui communicarent, eos pro catholicis haberi voluit, secus vero, si eorum carerent communione. Ad decretum synodi accessit lex Theodosii, quæ exstat lib. XVI Cod. Theod., tit. 1. Sed neque hac lege, neque synodi decreto videtur ulla episcopis attributa jurisdictionis. Nam Gregorius Nyssenus, qui parem sibi ac Helladio Cæsariensi honoris prærogativam a synodo delatam testatur, in quo positus fuerit ille honor statim exponit, dum ait (d): *μᾶλλον δὲ ἢ φροντίς τῆς τῶν κοινῶν διορθώσεως ἐν τῷ τῷ ἴσῳ ἔχειν. Vel potius commissa nobis cura communium rerum emendandarum, ita ut inferiores Helladio non esse-mus.* Nihil ergo mutavit synodus in jurisdictione ordinaria: sed auctoritatem extraordinariam ad communia Ecclesiæ negotia nonnullis episcopis attribuit.

CAPUT XV.

- I. Basilii cura et sollicitudo in Ecclesia regenda.
- II. Et ecens ordinato Gregorius adesse non potest.
- III. Scribit Basilium ad sanctum Eusebium.
- IV. Ejusdem litteræ ad eos qui gratulandi causa scripserant.
- V. Calumniæ et ut nimum severo structæ refelluntur in epistolis 51, 52.
- VI. Leges ab eo latæ in epist. 53, 54, 55.

I. Evectus ad tantam aedem Basilium, antequam se in pacificationem Ecclesiarum interponeret, do-

(a) Ep. 217.

(b) Socrat. lib. VII, c. 48.

(c) Lib. V, c. 8.

(d) Ep. ad Flav.

mesticis se finibus contraxit, ac primas episcopatus sui curas in componendis Ecclesiæ suæ moribus ac recolligenda episcoporum Cappadociæ gratia insumpsit. Testatur Gregorius (a) episcopatum in Basilio non habuisse incrementa virtutum, sed operationem latius patentem; quippe cum uberiores materiam potestas suppeditaret. Quare ex iis quæ ab eo presbytero gesta narravimus, spectari potest quid episcopus gesserit. Enumerat Gregorius (b) *precum descriptiones* inter præclara Basillii presbyteri instituta, quibus verbis videntur designari preces in sacrificio fieri solitæ. Sed præterea ritum psallendi in Ecclesiam Cæsariensem induxit, quem sic ipse describit (c) : *De nocte siquidem, inquit, consurgit apud nos populus ad domum precectionis, et in labore, in afflictatione ac jugibus lacrymis consentes Deo, tandem a precectione surgentes, ad psalmodiam transeunt. Et nunc quidem in duas partes divisi, alternis succinentes psallunt, ac simul et meditationem Scripturarum inde corroborant, et animum attentum et cor evagationis expers sibi ipsi comparant. Postea rursus uni committentes, ut prior canat, reliqui succinunt. Et sic posteaquam in psalmodiæ varietate noctem traduxere intermistis precibus, die jam illucescente, omnes simul velut ex uno ore et uno corde psalmum confessionis Domino concinunt, propria sibi unusquisque verba penitentiae facientes.* Utrum hæc presbyter instituerit an episcopus, non facile statuerim : sed certe ab eo instituta esse probant exhibitæ ei a Neocæsariensibus molestiæ propter illam, ut ipsi existimabant, novitatem, quam Basilius omnium Ecclesiarum institutis consonam esse demonstrat. Illud etiam sedulo providit Basilius (d), ut Deus non humanis verbis, sed oraculis Spiritus sancti in Ecclesia Cæsariensi placaretur.

(e) Primordia illius episcopatus optimis ad disciplinam legibus insignia fuerunt. Quænta illius sollicitudo fuerit in eligendis altarium ministris, cum ex litteris ad provinciæ suæ episcopos, ad chorepiscopos et ad Neclarium perspicui potest, tum ex episcopis quos e clero suo alijs Ecclesiis concessit. Nulla illum his in rebus humana cogitatio movebat. Vir cætera in fratres et amicos lenissimus, inexorabilis erat, si quid eis oneris ad Ecclesiæ utilitatem imponendum esset. Hinc uterque Gregorius episcopi ab eo inviti et reluctantes ordinati. Qua erat humilitate sanctus Petrus Basillii frater, is qui postea episcopus fuit Sebastenus, non dubium est quin eadem illi vis facta fuerit, cum eum presbyterum Basilius ordinavit : quod quidem, in primordiis episcopatus factum fuisse conjicitur ex his Nysseni verbis (f) : *Tum insignis inter sanctos Basilius magnæ Cæsariensium Ecclesiæ declaratus est antistes,*

A qui in clerum sacraotii presbyterorum fratrem evehit, suis eum mysticis sacramentis consecrans. Parvi refert, quod Basilius in epistolis 79 et 216 quarum prima ad Eustathium anno 371 exeunte, altera ad S. Meletium anno 375 scripta est, Petrum fratrem non appellat presbyterum. Inde colligi non potest nondum tunc Petrum in presbyteri gradu ministrasse. Etsi enim accuratus erat Basilius in ejusmodi titulis pro cujusque dignitate deferendis, id tamen legis instar servandum esse non ducebat in litteris, quas privatim ad intimos amicos scribebat. Hinc Gregorio Nysseno non alium quam fratris admodum reverendi titulum tribuit in epistola 60 ad communem patrum. Anthimum Tyanensem reverendissimum fratrem appellat in epist. 58 ad fratrem Gregorium, non addito episcopi titulo; nec aliter de Gregorio Nazianzeno loquitur in epist. 98 ad S. Eusebium. Sed, cum Petrum Basilius (g) magnis de rebus suo et aliorum Cappadociæ episcoporum nomine ad episcopos Ponti mitteret, tunc eum (h), ut decebat, compresbyterum appellat. Non ascitus est in Ecclesiam Cæsariensem Petrus, sed monasterio præfuit, quod Basilius ad Iridem fluvium fundaverat.

Narratur (i) etiam Evagrius Ponticus a S. Basilio lector ordinatus fuisse. Sed quam libenter Basilius magna virtutum lumina altarium ministerio admoveret, demonstrat imprimis ordinatio in monasterio peracta, quæ apud sanctum Dorotheum (j) sic refertur : "Ελεγέ τις τῶν γερόντων, ὅτι ὁ ἅγιος Βασίλειος ἐν κοινοβίῳ παραβαλὼν, μετὰ τὴν πρόπουσαν διδασκαλίαν λέγει τῷ ἡγουμένῳ· Ἐχεις ἀδελφὸν ὡς ἐχοντα ὑπακοήν; Ὁ δὲ λέγει αὐτῷ· Πάντες δοῦλοί σου εἰσὶ, καὶ σπουδάζουσι σωθῆναι, δέσποτα. Πάλιν λέγει αὐτῷ· Ἐχεις ἐν ἀληθείᾳ τινὰ ἐχοντα ὑπακοήν; Ὁ δὲ ἠνεγκεν αὐτῷ ἓνα ἀδελφόν· καὶ ἐχρήσατο αὐτὸν εἰς τὴν ἀριστον ὑπηρέτην ὁ ἅγιος Βασίλειος. Μετὰ δὲ τὸ γεύσασθαι, ἔδωκεν αὐτῷ νίψασθαι· καὶ λέγει αὐτῷ ὁ ἅγιος Βασίλειος· Δεῦρο, κἀγὼ δώσω σοι νίψασθαι. Ὁ δὲ κατεδέξατο αὐτοῦ ἐπιχέοντος τὸ ὕδωρ. Καὶ λέγει αὐτῷ ὅτι, Ὅταν εἰσέρχωμαι εἰς τὸ ἱερατεῖον, δεῦρο ἵνα ποιήσω σε διάκονον. Καὶ τούτου γενομένου, ἐποίησεν αὐτὸν πρεσβύτερον· καὶ ἔλαβεν αὐτὸν μεθ' ἑαυτοῦ εἰς τὸ ἐπισκοπεῖον, διὰ τὴν ὑπακοήν αὐτοῦ. *Commemoravit senum nonnullus, quod sanctus Basilius cum ad cœnobium venisset, post convenientem doctrinam, dixerit præposito : Habesne hic fratrem qui obedientiæ virtute ornatus sit? Respondit hegumenus : Domine, omnes servi tui sunt, et ad salutem consequendam aspirant. Iterum dixit ei : In veritate, estne tibi aliquis obedientia præditus? At ille adduxit ei unum ex fratribus; usque eum sanctus Basilius ministro*

(a) Orat. 20.

(b) Ibid.

(c) Ep. 207, n. 5.

(d) Ibid., n. 4.

(e) Epist. 160, n. 1.

(f) Vit. Macr.

(g) Ep. 203, n. 4.

(h) Nyss. Vit. Macr.

(i) Hist. Laus. c. 86.

(j) Dorothe. c. 1, Cotel. Monum. Eccles. Græc. tom. I, p. 402.

inter prandendum. Postquam autem comedisset, dedit ei frater aquam ad lavandum. Tum dixit sanctus Basilius: Veni, ego quoque dabo tibi aquam ablendis manibus. Is vero passus est sibi ab ipso infundi aquam. At illi: Cum ingressus fuero in sacrarium, accede, ut te faciam diaconum. Quo peracto, in presbyterum etiam ordinavit; assumpsitque secum in episcopo, propter singularem ipsius obedientiam.

Non modici, ut illis temporibus, erant Cæsariensis Ecclesie redditus. Sed Basilius inter has opes pauperrimus, sua omnia pauperum esse ducebat. Sic illius paupertatem et austerum vivendi genus prædicat Gregorius (a), nempe tunicam unam, pallium unum, vigiliam, obsonium, panem et salem, ut hæc in episcopatu non intermissa, vel saltem non multum demittigata fuisse videantur. Certe Basilius eorum præfecto dicebat nihil prorsus sibi esse, præter laceros et detritos pannos, et paucos libros (b). Sic viventis perfacile erat in pauperes prolixum esse ac liberalem. Quo in genere sic magnificentia et sumptu prodiit Basilius, ut ptochotrophium ab eo ædificatum novam civitatem appellet Gregorius (p. 360), qui Basilium non in sola civitate charitatem suam nobilitasse testatur, sed etiam rure et in agris humanitatem ac munificentiam in pauperes iis omnibus, qui populo præerant, ut commune certamen proposuissent. Revera singuli chorepiscopi videntur unum aliquod ptochotrophium sibi commissum habuisse. Omnes enim chorepiscopos Basilius (c) ad festum S. Euphychii convocavit anno 373, ut eorum ptochotrophia numerario commendaret. Summa illa charitas, quæ Basilium pauperibus totum addicebat, aditum omnibus ad illius patrocinium et commendationem dabat, ut ex plurimis epistolis perspiciatur.

Quamvis pleræque orationes Basilii, quæ ad nos pervenerunt, ante episcopatum pronuntiatæ videntur, non tamen credibile est Basilium de prædicandi verbi studio quidquam in episcopatu remisisse, cum præsertim graviolem huius rei necessitatem imponerent et dignitatis accessio et hæreticorum improbitas et persecutionis violentia. Non sola Cæsarea eloquio Basilii perfruebatur (d): assiduus erat in pagis visitandis, nec enim morbus, nisi prorsus lecto afflisset, ab hoc officio deterrebat. Nimirum multa colligenda essent, si episcopatus Basilii accuratam imaginem depingere aggrederer. Sed quid de Ecclesia Cæsariensi, quid de aliis Ecclesiis ei ut metropolitano, vel ut exarcho subjectis, quid denique de universa Ecclesia meritis sit, satis exstabit ex iis quæ deinceps narrabimus.

II. Magnum Basilius adiutorem habuisset, et ad secundas in omni ministerio ferendas aptissimum,

si Gregorium suum ad se potuisset allicere (e). Nemo sane dubitabat, quin statim Gregorius ad amicum lætus accederet, et cum eo honorem ac potestatem partiretur. Sed Gregorius protinus quidem ad Basilium scripsit, ut suum ex ejus ordinatione gaudium significaret: at desiderium illius videndi cohibuit, tum ut amici famæ consulere, nec quisquam obrectator eum studiosos sui colligere dictaret (erant enim multorum animi adhuc exulcerati), tum etiam ne se ipse in invidiam et arrogantiam suspiciones conjiceret (f). His rationibus persuadere Basilio conatur ne se statim accersat: neque enim se prorsus venturum, nisi cum Deus juserit, et eorum, qui Basilio insidiabantur et invadebant, umbræ præterierint

Nondum victus his rationibus Basilius, contemni se a Gregorio questus est. Querelis peracute respondit (g) Gregorius. Fatetur sibi vitio dari posse, quod Basilium non satis pro meritis admiraretur, quippe cum Basilii eloquentia ad eum digne laudandum opus sit; at insaniam potius quam illius contemptum objici debere. Cæterum, si idcirco incusetur, quod philosophari velit, petit ut sibi hanc unam rem Basilii eloquentiæ præferre liceat (h). Cessit tandem Basilius et amici prudentiam judicio suo comprobavit.

Gregorii absentiam leniter simulatis amoris significationibus Eustathii discipuli, quos Basilius ad episcopatum evectus, per causam auxilii et amicæ communionis perfidos speculatores ab Eustathio accepit, ut discimus ex epist. 223, n. 3 et 5. Horum duo nominantur in epistola 109, Basilius et Sophronius. Primi opinata sanctitas ita Basilium ceperat, ut eum vitæ suæ præsidium esse duceret; alterum in epistola 105 filium suum appellat. Uterque in dissimulando ita peritus artifex, ut cum eos domi suæ haberet Basilius, nefaria eorum consilia non subodoratus quidem sit, antequam ad gravissimam ipsius contumeliam erumperent (i).

III. Vix Basilium Cæsarea episcopum adeptam fuerat, cum S. Meletii tertium exsilium Antiochia ploravit, ut docet Tillemontius (j). Litteras ea de re lector attulit Basilio, quas ille non multo post misit ad Eusebium Samosatensem, quamvis eum de iis, quæ Antiochiæ contigerant, certiolem factum esse non dubitaret. Scribere Eusebio cupiebat statim post ejus reditum, sed moram attulit bajuli penuria, eo quod Cappadoces ita hiemem exhorrescerent, ut ne prospicere quidem ex ædibus auderent. Jam duos menses nivibus cooperti latitabant, cum tandem nactus est Basilius, qui Samosata proficisci auderet (k). Mittit, ut jam dixi, Eusebio allatas Antiochia litteras; nuntiat Demophilum jam dudum occu-

(a) Or. 20.

(b) Ibid., p. 319.

(c) Ep. 142.

(d) Ep. 206.

(e) Or. 20.

(f) Epist. 24.

(g) Epist. 10.

(h) Naz. or. 20

(i) Ep. 109.

(j) Tom. VII, pag. 360.

(k) Ep. 48

pare sedem Constantinopolitanam, ac simulacro quodam pietatis et rectæ fidei perfecisse, ut et dissidentis civitatis partes in unum coalescerent, et ex vicinis episcopis nonnulli eandem conjunctionem amplecterentur. Narrat de schismate episcoporum Cappadociæ, ut supra vidimus; invitat Eusebium, ut vere Cæsariensem Ecclesiam invisat; ait se melius solito non valere.

Scripta est hæc epistola anno 370 exeunte, vel ineunte 371. Credere malim anno 370 scriptam fuisse. Quod enim duos jam menses nivibus cooperti Cappadoces dicuntur, id de mensibus non plenis et exactis accipi potest. Præterea hiems cito admodum in Cappadocia incipiebat. Non dubium autem quin clericorum aliquis hanc epistolam detulerit. Sic enim solitum scribere Basilium, saltem cum aliquem data opera mittebat, ex ep. 198 perspicimus. Quamvis autem unus tantum initio epistolæ designetur bajulus, socium tamen ei additum fuisse patet ex his verbis, *ut ipsi illi narrabunt*. Sæpe in ejusmodi litteris, etsi duo mittebantur, unus nominabatur, ut observavi ad epist. 243.

IV. Ex iis qui Basilio in primordiis episcopatus gratulandi et adhortandi causa scripserunt, duorum ad nos episcoporum nomina pervenere, Arcadii et Innocentii. Primus spem a se de Basilio conceptam significaverat (a), et reliquias martyrum ad ecclesiam recens a se constructam petierat. Pertinorifice respondet Basilius (b), seque illius studii adiutorem futurum promittit, si reliquias martyrum investigare possit. Innocentius, quem perabsurde librarii Romæ episcopum fecerunt, magnæ urbis et Cæsarea non parum distantis episcopus erat et Spiritus sancti glorificator, id est, divinitatis ejus defensor. Basilius (c) gratias ei agit, quod se adhortari, ac litteris recreare dignatus esset, *et velut puerorum infantiam ulnis suæ magnitudinis amplecti*.

Pergamius quidam Basilio ad episcopatum evecto gratulatus fuerat, sed cum responsum non accepisset, iterum scripsit, non sine gravibus querelis quod nova dignitas Basilio oblivionem et contemptum amicorum affaret. Scribit itaque illi Basilius epistolam 56, in qua se natura proclivem esse ad obliviscendum fatetur, sed nunc negotiis districtum facilius oblivisci. Id causæ esse cur acceptæ a Pergamio epistolæ non meminisset. Cæterum hortatur Pergamium ut paucis verbis magna crimina inferre desinat: quippe cum amicorum oblivio et contemptus ex potestate ortus nihil mali non complectatur. Promittit se non prius Pergamii, quam sui ipsius obliturum.

V. Quæ supra diximus Basilium inter et Dianium intercessisse, ea hoc tempore inimici illius ex silentio et oblivione exsuscitarunt, ac malo animo ampliaverunt (d). Dixerunt enim anathematizatum fuisse ab eo Dianium: quia calumnia nihil aptius erat ad

A invidi in Basilio, ut homini immoderato, creandam. De his rumoribus, quos malevoli homines spargebant, certiores Basilium fecit Bosporius colonix in Cappadocia episcopus.

Perculus hoc nuntio Basilius totam noctem traduxit insomnem: quemadmodum ipse narrat in epistola 51, in qua exponit quid de Dianio a teneris senserit, ac ingenue fatetur se cum multis aliis in patria Deum timentibus insolabiliter doluisse, quod Dianius formulæ Constantinopoli a Georgio allatæ subscripsisset, sed tamen ad ejus communionem accessisse, postquam Dianus in morbum, ex quo mortuus est, lapsus, Basilio accersito juravit nihil sibi contra Nicænam fidem propositum fuisse, seque nihil aliud sentire, quam quod ab initio acceperat, ac precari, ut a trecentorum decem et octo Patrum sorte non separetur.

Iniqui de Basilio rumores ad canonicas quasdam, sive sacras virgines perlati fuerant. Ipse etiam Basilius falsis rumoribus deceptus, minus æquam de canonicis opinionem acceperat. Deducit virgines Bosporius, et ad æquiores de Basilio sententiam adduxit, ac rursus Basilium de rebus canonicarum accuratius erudit. Utrumque Basilio pergratum accidit, ac duplicem suam lætitiâ canonicis significat in epistola 52, et nonnulla de dogmate disserit, ut modo videbimus.

Nec rebus nec tempore has epistolas (e) disjungendas duximus. In utraque is qui Basilium monet quid de illo dicatur, Bosporius est. Basilius in utraque structas sibi calumnias ejusmodi esse declarat, ut earum auctores credere non videantur se vel otiosi verbi rationem in die iudicii reddituros. In utraque refellitur calidioris ac immoderati animi criminatio. Nam in epistola ad Bosporium legimus accusatum fuisse Basilium, quod Dianium anathematizasset, synodi Nicænx defensionem ultra modum et legem perducens. In epistola ad canonicas non refellit nominatim hoc Dianii anathematizati commentum; sed eandem hominis immoderati opinionem a se removet, dum earum rogatu exponit quid de consubstantiali sentiat, ac eos, qui nondum hanc vocem receperant, benigne excusat, quia a Patribus Antiochenis, ut ipse opinabatur, rejecta fuerat. Illud etiam optabant canonicæ, ut suam Basilius sententiam aperiret de iis qui Spiritum Filio præponunt, aut Patre antiquiorem putant. Morem eis libenter gessit. Sed cur hoc ab eo postulatum est, nisi quia ipse in hujus erroris suspicionem vocabatur, ejusque animi moderatio in defendenda sancti Spiritus divinitate ab inimicis requirebatur? Hunc enim errorem acrioribus adversariis pneumatomachi ac nominatim ipsi Basilio affinxerunt, ut perspicimus ex epistola 251. Videtur ergo hæc epistola cum præcedenti et rebus et tempore conjungenda. Neque obscura est ratio, cur nihil Basilius

(a) Ep. 49.

(b) Ep. 50.

(c) Ep. 81.

(d) Epist. 51, 52.

(e) Ibid.

de sua fide exponat Bosporio, nihil de Dianio dicat A canonicis (a). Nota enim erat fides Basilii Bosporio (b). Canonicas de iis quæ spectant ad Dianium erudierat Bosporius, re paulo ante ex ipso Basilio cognita.

Quod autem spectat ad sparsos de canonicis rumores, equidem ea de re non facile statuerim. Forte eorum mores in suspicionem vocati; sed videtur ipsa potius fides malo rumore flagrasse. Insumpta enim a Basilio opera, ut pravæ consubstantialis interpretationes refellat et a seipso pravi erroris suspensiones removeat, argumento est canonicarum auribus aliquid ab Arianis inculcatum fuisse, easque non satis sibi cavisse ab ejusmodi hominibus, ac forte idcirco male audivisse.

De tempore utriusque epistolæ, non valde difficilis conjectura. Jam tum episcopus erat Basilius, siquidem et se et Bosporium Nicænorum Patrum hæredes esse dicit (c): et Bosporium duobus locis fratrem appellat. Videtur autem recens fuisse ab ordinatione (d). Nam multo graviores calumniæ et querelæ exstiterunt anno 373, et Bosporius simultates habuit cum Basilio anno 372 ineunte, nec unanimis ei factus est nisi anno 373. Calumniæ ipsæ, quæ Basilio immoderatum animum affingebant, initiis episcopatus optime congruunt. Tunc enim plures episcopi, quos Basilii sanctitas, itidem ut magistratus et perditissimos cives, terruerat, susceptam cum eo simultatem vel potius schisma nondum deposuerant. Præterea patet adhuc exstitisse, qui quantumvis catholice sentirent, non tamen consubstantialiter reciperent: quos quidem postea anno 372 exeunte nullos fere videbimus exstare.

V. Testatur Basilius (e) se ab initio episcopatus prohibuisse, ne quis uxoris mortuæ sororem in matrimonium duceret. Hoc autem vitium non ideo prohibuit, quod late in Cappadocia pateret. Nam ipse fatetur (f) in hanc regionem non penetrasse: sed videtur id fecisse, dum Ecclesiam sibi commissam optimis legibus communire et ornare aggreditur. Antea enim matrimonium ejusmodi in Ecclesia Cæsariensi non ex lege prohibitum erat (n. 2), sed ex more a majoribus tradito. Quod si tanta fuit Basilii ab initio episcopatus diligentia in iis prohibendis, quæ committi non solebant; quanto major exstitisse putanda est in iis rescandis, quæ contra sanctissimas Ecclesiæ leges fiebant? Quale fuit nonnullorum Cappadociæ episcoporum facinus, qui pretio ordinare ferebantur; atque hoc nefas pietatis nomine inumbrabant, nec peccare sibi videbantur, quia non ante, sed post ordinationem pecuniam accipiebant. Scribit eis Basilius (g) ac demonstrat quantum sit hoc nefas, ac declarat, si quis post hanc acceptam epistolam tale aliquid admisit,

(a) Ep. 52, n. 1.

(b) Ibid.

(c) Ep. 31, n. 1.

(d) Vide infra, c. 28, n. 5.

(e) Ep. 160, n. 1.

eum ab altaribus secessurum, et quæsiturum ubi donum Dei emens, denuo divendat. Multi ex his episcopis nondum iniquam de Basilio sententiam deposuerant: sed eos Basilius, teste Gregorio (h), sic lenitate flectere conabatur, ut constantia et animi fortitudo non deessent. Atque id animadvertere est in hac epistola, quæ lenissimam ac charitatis plenam adhibet præfationem, nec tamen a severitate discedit, quam tantum nefas postulabat.

Hi episcopi, de quibus modo egimus, vocantur in antiquissimis codicibus mss. chorepiscopi. Sic etiam vocantur apud Gregorium Nazianzenum in carmine de vita sua (p. 8). Sed hoc nomen usus ad-dixit presbyteris, qui certum quemdam pagorum numerum sub episcopi auctoritate gubernabant. Olim (i) mos erat, ut ministri, id est, subdiaconi, in pagis non sine diligenti examine reciperentur; sedulo inquirebant in eorum mores presbyteri et diaconi et ad chorepiscopum referere, qui testium veracium accepto suffragio, et episcopo admonito, ministrum clero asciscerat. Sed de hoc more deflexerant chorepiscopi in Ecclesia Cæsariensi, cum Basilius ad hanc sedem evectus est. Primum quidem sibi totam auctoritatem attribuerant, episcopo neglecto: deinde etiam hujus rei curam ipsi abjecerant, et in presbyteros ac diaconos transtulerant. Inde evenerat, ut multi essent in singulis pagis ministri, sed nullus altarium ministerio dignus reperiretur, ac summam esse penuriam ipsi chorepiscopi faterentur, ubi diaconi aut presbyteri erant eligendi.

Basilius itaque cum videret rem in malum insanabile progredi, illo præsertim tempore, quo multi militiæ metu ministerium appetebant, renovat Patrum canones, ac chorepiscopis præcipit, ut catalogum ministrorum cujusque pagi ad se mittant, et a quo quisque introductus sit, et quæ sit illius vivendi ratio: eundemque catalogum apud se retineant, et si qui post primam indictionem a presbyteris suscepti fuerint, inter laicos rejiciantur; ac rursus examinentur, et si digni fuerint, admittantur. Hanc regulam deinceps accurate servari jubet, ut chorepiscopi diligenter examinent quinam digni sint, et ad se referant: alioqui laicum futurum, si quis se non admonito in ministerium obrepserit.

Referenda hæc epistola ad primas episcopatus curas, quas Basilius in sancienda disciplina insumpsit: idque satis confirmant quæ de repetendo a prima indictione, id est, ab anno 358, ministrorum examine præcipit Basilius. Hoc enim spatium, cum sua sponte valde longum sit, non debet ampliari, hac epistola ab episcopatus initiis removenda.

Prohibuit etiam Basilius (j) initio episcopatus mu-

(f) Ibid., n. 5.

(g) Ep. 53.

(h) Or. 20.

(i) Ep. 54.

(j) Ep. 55.

heres extraneas, id est, virgines illas, quas presbyteri et alii continentiae lege obstricti homines, eo libentius domi suae habebant, quod virginitatis professio locum suspicioni praecludere videretur. Basilii decreto presbyter quidam septuagenarius, Patergorius nomine, minime paruit, sed longam epistolam scripsit Basilio, et chorepiscopum suum incusans, quod sibi hac in re veteris inimicitiae significationes delisset, et ipsum Basilium, quod calumniis aures facile praeberet. Declarat Basilius se nec primum nec solum hanc legem de mulieribus extraneis sanxisse; eas enim a synodo Nicæna prohibitas fuisse. Quare, etsi aetas Patergorii suspensionem flagitii removet, quia tamen ejusmodi mulier sine aliorum offensione haberi non potest, jubet ut eam dimittat in monasterio colloquet. Quod si non pareat, longas ei epistolas nihil profuturas, sed eum in otio moriturum: et si depositus sacerdotium sibi arroget, cum ipsum excommunicatum iri, tum eos omnes qui illum receperint.

CAPUT XVI.

I. S. Basilius scribit S. Meletio. II. Episcopos Cappadociae placat, adjuvante Theologo Gregorio patre. III. Nysseni artificia ad pacem conciliant. IV. Basilius prior scribit patruo Gregorio eumque placat. Tandem Gregorius Naz. Basilium inquit. V. De epistolis 61-65.

I. Quamvis Ecclesia Caesariensis episcopo suo affixa (a) praeclare staret, nec iniquis episcoporum de illo iudiciis moveretur; erat tamen haec dissensio cum sua sponte Basilio molestissima (b), tum quia illius participes erant totae civitates et populi. Nondum Basilii dolorem pax absternerat, cum scripsit ad sanctum Meletium epistolam 57. Id enim colligi potest ex his verbis, *Omnia enim hic doloris plena sunt*. Significat Basilius quantum inter has molestias Meletii litteris delectetur: praetermissam ab eo scribendi occasionem dolet: maximum bonum sibi eventurum putat, si coram congruere et illius vocem audire aliquando contingat. Quinetiam ad Meletium se contulisset, nisi eum retinuissent amantissimi fratres, quorum propositum ne litteris evulgaret, Theophrasto fratri perferendum commisit. Theophrastus ille idem videtur (c) esse ac Theophrastus diaconus, qui anno 372 paulo post Pascha mortuus est. Liqueat Basilius, etsi litterarum commercio conjunctus esset cum Meletio, nondum tamen illius vultum vidisse, cum hanc epistolam scriberet. Id boni consecutus est circa medium annum 373, ac proinde haec epistola ante hoc tempus collocanda. His verbis, quae attulimus, adducti sumus ut eam hoc anno 371 collocarem, antequam Basilii voluntatem episcoporum recollectisset. Arcana autem mandata, quae Theophrasto data sunt, videntur spectare praerlarum Ecclesiae pacificandae consilium, quod Basilius etsi tum demum aggressus est post-

A quam Cappadociam pacificavit, antea tamen intendere et meditari potuit.

II. Consecutus est tandem Basilius, ut episcopi, qui de illo tam inique sentiebant, errorem suum agnoscerent (d). Adhibuit ad eos flectendos constantiam et animi fortitudinem summa lenitate temperatam: nec artificio et assentatione eos sibi devinciens, nec potestate terrens, sed indulgentia, quam in potestate adhibebat, eos alliciens. Consulebat enim in longitudinem, ac firmam et stabilem concordiam quaerebat. Sed praecipue illius virtutis admiratione victi sunt, atque unam hanc demum sibi salutem esse intellexerunt: *Si cum ipso, et sub ipso sese collocarent, unum autem et certissimum periculum, si in ipsius offensionem incurrerent: ab eoque disjungi, nihil aliud esse judicabant, quam a Deo abalienari. Sic ultro cesserunt, ac manus dederunt, et quasi ad tonitruum sonum sese submiserunt, alius alium ad ipsi satisfaciendum antevertentes, conceptamque prius adversus ipsum odii vim in non minus benevolentiae vim, ac virtutis incrementum (quam quidem unam firmisimam ipsi satisfaciendi rationem inveniebant) commutantes: praeterquam si quis ob deploratam improbitatem neglectus ac projectus est, ut ipse in seipso contereretur atque consumeretur, non secus ac rubigo simul cum ferro consumi solet.*

Non mediocre ad eam rem praesidium habuit Basilius in Gregorii episcopi Nazianzeni sapientia, in quem, ut auctorem ordinationis Basilii, praecipue episcoporum iracundia eruperat (e). Sed optimus aeneas die et patientia sic eos vicit, ut indignatione in admirationem conversa, ad ipsius pedes ultro accederent, pudore ob ea quae gesserant suffusi, abjectisque odiis, eo patriarcha et legislatore et iudice uterentur. Vix dubium est quin eodem tempore cum Basilio et Gregorio episcopi in gratiam redierint. Neutrum enim placassent, si in alterutrum iniqui esse perstitissent.

III. Neque etiam Gregorii Nysseni in hoc insigni eventu defuit opera, quamquam is immoderatus abundavit, nimioque studio reprehensionem non effugit. Ad hanc enim pacificationem omnino referendae Basilii epistolae 58, 59 et 60. Ex his litteris discimus Gregorium in Cappadocia episcopum, Basilii patruum, cum episcopis Cappadociae adversus Basilius consilia conjunxisse. Et res et tempus sic congruunt, ut haec dissensio ab ea, quam de Basilii ordinatione ortam diximus, secerni non possit. Fuit enim vehemens haec cum patruo discordia, illiusque participes fuere totae civitates et populi (f). Non solus Basilio patruus succensebat, sed adjunctos habebat plures episcopos. Nullae interim Basilius inter et patruum aliosque episcopos litterae, nullus congressus: sed suspiciones et calumniae in Basilius. His notis facile dignoscitur Basilii concerta-

(a) Ep. 48.
(b) Ep. 59, n. 3.
(c) Ep. 95.

(d) Naz. or. 20.
(e) Naz. or. 19.
(f) Ep. 59, n. 3.

tio cum episcopis, qui ab ejus ordinatione et communionē refugerunt. At referri non possunt ad lites de jurisdictione susceptas cum episcopis secundæ Cappadociæ. Anthimus enim, qui posterioris hujus dissensionis auctor fuit, in priore amicus erat Basilio, eique operam navabat, ut patet ex ep. 58. Tempus etiam optime quadrat. Nam simultatem cum episcopis Cappadociæ compositam fuisse testatur Gregorius Nazianzenus (a), antequam Basilius de pacificandis Ecclesiis ageret cum Athanasio; quod consilium suscepit anno 371. Idem prorsus tempus assignandum iis quæ Basilius inter ac Gregorium patruum aliosque episcopos, interprete et sequestro Nysseno, gesta sunt. Gregorius enim Nyssenus, qui episcopus factus est anno 371, nondum hanc dignitatem adeptus erat, et cum eo, ut

negotiiis curisque vacuo, expostulat Basilius quod ad se difficilem et molestant vitam ingressum auxilio non veniat. Quibus etiam verbis initium episcopatus satis indicat. Nyssenum quidem vocat ἀδελφώτατον, *reuerendissimum*. Sed hunc honorem presbyteris, ut observat Tillemontius, interdum defert, imo ipsis nonnunquam laicis, ut initio epistolæ 71. Immerito ergo hæc Tillemontius refert ad annum 371 et 372.

Rem autem sic transactam fuisse discimus ex epistola 58 Basilio et duabus sequentibus. Nyssenus epistolam unam attulit Basilio, ut a communi patruo Gregorio scriptam. Gratissimum id Basilio, epistolam ostendit pluribus amicis, ac Deo gratias egit. At cito deprehensum est commentum, et sequē hanc epistolam scripsisse Gregorius episcopus negavit. Terram sibi delibescere optabat Basilius: adeo illi hoc fraudis et mendacii probrum displicebat. Alia rursus allata epistola, ut ab episcopo patruo, per Asterium Nysseni famulum. Ne hanc quidem vere miserat episcopus, idque Basilio Anthimus Tyanensis episcopus renuntiavit. Tertiam attulit Nysseni famulus Adamantius. Tum vero Basilius inter duas cogitationes hæsit; videbatur ei fidem et honorem mereri epistola per Gregorium fratrem missa; sed bis jam deceptus non poterat non diffidere. Scribit ergo ad fratrem, ejusque simplicitatem cum sua sponte Christianis non congruere, tum etiam temporis minime convenire declarat. Libere monet eum talibus negotiis manum admoveere non debuisse, aut saltem ad se venire debuisse, sibi que opem ferre novam vitam ingresso, quæ et corpus conterit et animam conficit. Tandem idem ei responsum dat, quod jam præsentī dederat, libenter se cum patruo et episcopis congressurum, si tempus et locum definiant, seque ut par est advocent: sed adesse se non posse, nisi modo congruenti advocetur.

IV. Tertiam illam epistolam merito suspectam Basilio fuisse, nec veriore[m] quam duas superiores,

A perspicimus ex his Basilio ad patruum verbis in epistola sequenti: *Continere me amplius cum non possem, prior rupi vocem*. Nam cum eum intimis sensibus angeret hæc dissensio, nihil jam cunctandum esse ratus (b), scribit ad patruum, eique in memoriam revocat paternum illum animum, quem sibi per totam vitam exhibuerat. Obtestatur, ut cum pax et mansuetudo propriæ sint illius animi dotes, modum imponat tristibus rebus, ducem se aliis præbens ad optima, minime vero alium ad illicita sequens. Nam nec alios episcopos decere hanc dissensionem, sed ipsum maxime delectere; cum præsertim malum non uno aliquo circumscribatur, sed totas civitates et populos lædat. Rogat itaque, ut sive Cæsaream veniendo, sive scribendo, sive ad se accersendo, sive quocunque alio modo, remedium aliquod afferat.

B Non caruit optato exitu tam insignis omnibus charitatis numeris epistola. Venerunt a patruo litteræ, per Gregorium fratrem allatæ, quæ et animum ad componendam dissensionem paratissimum significabant, atque etiam Basilius hortabantur, ut fratri, cui subiratus esse videbatur ob commentitias epistolas, iram redonaret. Unde Basilius (c) protinus ad patruum rescribens, declarat se fratris conspectu et antea delectatum fuisse, et proxime illius adventu ex corporis infirmitate et animi doloribus recreatum, nec quidquam a se magis alienum esse, quam inimicitias gerere cum propinquis. Cum autem de dissensionis causa obscure locutus esset patruo, respondet Basilius se præ incitiam minus intelligere quid sibi velint quæ acta sunt: cæterum fratrem a se coactum non fuisse quidquam viva voce dicere, propterea quod nec antea ipsius sermo veritatis testimonio confirmatus fuerat. Nescio cur Tillemontius bis Gregorium a patruo, post acceptam Basilio epistolam, missum fuisse existimet. His enim verbis, *Et antea libenter videbam fratrem meum... et nunc eodem affectu suscepi advenientem*, hoc tantum indicat Basilius se fratris conspectu cum semper delectatum visse, tum etiam proxime, cum a patruo epistolam afferret.

D Nihil patruus statuerat de congressus tempore et loco. Quapropter iterum rogat Basilius, ut hæc arbitrio suo definiat; sibi enim statutum esse servire illi in charitate, sive Cæsaream venire velit; sive privatim, sive cum aliis congregari. Quid deinde gestum sit, nescimus: sed minime dubium, quin Basilius optatum cum episcopis congressum, quem sanandis vulneribus (d) necessarium judicabat, tandem consecutus sit, et ante medium annum 371, quo tempore ad pacificationem Ecclesiarum aggressus est, finem tristissimi dissidii viderit, cujus participes erant totæ civitates et populi, non quod alterutri parti studerent (neque enim id dicit Basilius), sed quia episcopi inter se sine populorum

(a) Or. 20.
(b) Ep. 59.

(c) Ep. 60.
(d) Ep. 59, n. 2.

offensione lassidere non possunt (a). Resederunt tamen in nonnullis animis reliquæ doloris et invidiæ, quæ anno 373 emicuerunt.

Promiserat Basilio (b) Gregorius venturum se Cæsaream, postquam umbræ eorum, qui Basilio insidiabantur, præterissent, et leprosi Davidem Hierosolymis desissent excludere. Vix dubium quin promissa circa hoc tempus perfecerit. Quamvis enim Basilius in epistola 71, mense Septembri hujus anni scripta exposulet cum Gregorio, quod ad se non veniat; non tamen queritur, quod nondum se inviserit, sed quod magnam anni partem secum non traducat (c). Ubi secum habuit Gregorium Basilius, obtulit ei cathedræ honorem et primum inter presbyteros locum, sed recusanti et invidiam ac arrogantis suspicionem fugienti non modo molestus non fuit, sed etiam eum laudavit, quamvis provideret non defuturos qui se vituperarent et in contempti amici crimen vocarent. Gregorium non diu fuisse Cæsareæ probant Basilius querelæ, quas modo commemoravimus.

V. Scripta videtur epistola 61, antequam Basilius cum Athanasio maximis de rebus ageret. Ducem Libyæ, in Cappadocia natum, crudeliter et flagitiose viventem Athanasius excommunicaverat, idque omnibus Ecclesiis denunciaverat. Respondet Basilius se illius litteras legisse Ecclesiæ suæ, ut hunc ducem omnes abominandum existiment, nec ignem et aquam cum eo aut tectum commune habeant. Addit se has litteras amicis ducis et propinquis et hospitibus ostendere non desiturum.

Cum Parnassenus episcopus obiisset, viduam Ecclesiam ex more consolatur Basilius (d), atque hortatur, ut dolori non succumbant, sed pastorem suum beatum existiment, atque ad necessariam Ecclesiæ curam assurgant. Scripta videtur hæc epistola antequam, Valentis adventu, Arianorum vires crevissent. Valde enim metuendum fuisset, ne Ariani in electione episcopi Parnasseni turbas facerent, nec omisisset Basilius periculi magnitudinem Parnassensis ante oculos ponere. Hinc etiam copia fuit optimi viri eligendi, quem Ariani expulerunt anno 375. Hysin eum vocat Basilius (e).

Hoc anno 374, præsidem habebat Cappadocia Therasium, ut colligimus ex epistolis 77-et 78. Hujus assessor erat Elpidius, cum Basilio amicitia conjunctissimus. Cum eo libenter colloquebatur Basilius (f), quoties præses Cæsaream veniebat: cumque ex ejus sermone multa cognovisset de duobus eximiiis viris, principali Neocæsareæ et Hesychio, quorum primum fama tantum noverat, cum altero autem communia olim litterarum studia, communemque amicum Terentium habuerat, utri-

que scribendum esse duxit, ut cum altero amicitiam iniret, cum altero renovaret. Sunt hæc epistolæ 65 et 64, quas idcirco ad hunc annum referimus, quia pertinent ad illud tempus, quo Basilius sæpe Elpidium, veniente Cæsaream præside, videbat.

Atarbius (g) Neocæsareæ, ut infra videbimus, episcopus, Basilius consanguineus ac ætate junior, longo silentio animum Basilio non amicum significabat. Sed Basilius, qui in amicitia vinci idem esse ducebat ac vincere, prior scribere ad eum non dubitat, eumque hortatur, ut, projecta iracundia, quam silentio significaverat, charitatem et pacem corde concipiat, et cum fratribus idem sentientibus studia et curas pro Ecclesiis jungat. Nisi enim sanæ doctrinæ defensores tantum ad ejus defensionem laborent, quantum ad eam oppugnandam adversarii, nihil prohibiturum, quominus veritas ab inimicis eversa pereat, ac condemnationis participes futuros qui ad Ecclesiarum conjunctionem conspirare noluerint. Rogat autem, ut hanc opinionem ex animo projiciat, se aliorum communione non indigere. Id enim et charitati contrarium esse, et hominis non cogitantis, *belli malum, quod in orbem circumagitur*, in Cappadociam ac Pontum etiam perventurum.

Scripta ergo hæc epistola, antequam bellum, quod circuibat, Cappadociam attigisset; cum Valens jam multas vicisset Ecclesias, et Cappadociam oppugnaturus videretur, sed nondum oppugnasset. Præterea cum Atarbius salutet Basilius, ut fratrem unanimem et de fide recte sentientem; collocanda hæc epistola ante annum 373, quo Atarbius acerbitas in Basilius erupit, ejusque fides malis rumoribus flagravat.

CAPUT XVII.

I. S. Basilius Ecclesiam pacare aggreditur. II. Confugit ad S. Athanasium, misso Dorotheo diacono, ut auxilium ab Occidente impetretur. III. S. Athanasius mittit Petrum presbyterum in Cappadociam. IV. Basilius litteræ ad Meletium et ad Damasum papam. Iterum mittitur Alexandriam Dorotheus ut inde Romam proficiscatur.

I. (h) Domesticis rebus ex sententia compositis majora consilia Basilius aggreditur. Vir cætera moderatus sublime quiddam et immensum animo concipit, nec charitati, qua flagrabat, alios quam orbis terrarum terminos præscribit. Intimis illum sensibus angebant Ecclesiæ Orientalis calamitates. Grassabatur hæresis, sæviebat imperator, gravissimæ erant inter ipsos orthodoxos dissensiones, ac velut in nocturna pugna vix hostes ab amicis dignosci poterant. Basilius hæc mala non precibus solum studet avertere, teste Gregorio Nazianzeno (p. 346), sed et *piam doctrinam litteris consignat, adversariisque colluctationibus et præliis ingentem hæretico-*

(a) Naz. or. 20.

(b) Naz. ep. 14.

(c) Naz. or. 20.

(d) Ep. 62.

(e) Ep. 257, n. 2.

(f) Ep. 77.

(g) Ep. 65.

(h) Naz. or. 20.

rum audaciam frangit ac propulsat, eos quidem, qui in nocturna pugna nullum sit amicorum et inimicorum discrimen. Legati a synodo Lampsacena in Occidentem missi redierant cum litteris Occidentalium: sed ea re nec mitigata persecutio, nec domesticæ dissensiones sedatæ. Quare satius esse videbatur Basilio, ut ex ipso Occidente mitterentur, qui Orientem inviserent. Fore enim ut, dum se omnes boni cum illis conjungunt, tanta auctoritas ipsum etiam forte imperatorem moveret: et dnm Nicænam fidem instaurant legati, dum æquus ad pacem conditiones proponunt, facile et erroris defensores et perturbatores pacis dignoscerentur.

II. Sed cum nemo esset toti Occidenti venerabilior, quam S. Athanasius, nemo communibus malis plus dolet, nemo et in cernendis rebus acutior et in perficiendis efficacior, scribit ad eum Basilius (d), ac rogat ut pacificandi Orientis consilium suscipiat, et ex Ecclesia sua selectos viros mittat ad Occidentales episcopos, eisque exponat calamitates Orientis, ac suggerat modum opis ferendæ, simulque Domino pacificas preces offerat. Fatetur reliquas res Orientis fortasse ab eo sine Occidentalium adminiculo componi non posse: sed pacificationem Ecclesiæ Antiochenæ ex ipso pendere contendit, ac in ipsius potestate situm esse, ut in alios temperamento utatur, alios compescat, præfecturas particulares abroget, ac antiquum Ecclesiæ robur restituat. Rogat ergo eum, ut Antiochiæ malis moveatur, et instar periti medici ab hujus Ecclesiæ cura, cui nihil præferendum in orbe terrarum, initium ducat.

Hæc epistola Dorotheo Ecclesiæ Antiochenæ diacono commissa est perferenda: sed cum ei videretur Basilius non satis aperte declarasse, res Antiochenas sic componi debere, ut Meletio adjungantur, quæ divulsa sunt; aliam ejus rogatu epistolam addidit Basilius (e), in qua conceptis verbis demonstrat et sibi et toti Orienti in votis esse, ut Meletius Antiochenæ Ecclesiæ gubernacula teneat, vir et fide inculpatus, et tum vitæ sanctitate longe aliis præferendus, tum quod universo Ecclesiæ corpori præsit, alii vero partibus tantum. Quamobrem æquum esse, ut ei alii adjungantur, velut magnis fluminibus minora: idque ita visum esse Occidentalibus, ut litteræ per beatum Silvanum allatæ testantur.

III. Non poterat Athanasius summam illam charitatem, quæ semper omnibus patebat, episcopo Casariensi in re tanti momenti claudere. Nullam moram huic eximio operi interponendam duxit, et acceptis Basilius litteris statim ei rescripsit, ac Dorotheo comitem adjunxit Petrum, non illum quidem qui ei successit (hunc enim nondum viderat Basilius (f) anno 373), sed alium Ecclesiæ Alexandrinæ presbyterum. Is a Basilio maxima cum lætitia exceptus est, ejusque approbationem et laudem meruit, dum Athanasii mandata strenue persequitur,

(a) Ep. 66.

(b) Ep. 83.

(c) Ep. 69, n. 5.

(d) Epist. 66.

(e) Epist. 67.

(f) Ep. 153.

concilians contraria, ac divulsa conjungens (a). A videmus, responsum soli attulit Basilio, qui suo nomine Damaso scripserat. Non enim dubium esse potest, quin epistola 70, etsi inscriptione caret, ad Damasum scripta sit. Huic Basilius Orientis mala ante oculos ponit, ac rogat ut legatos mittat in Orientem, majorum suorum exemplo, in primis Dionysii, qui olim in Cappadociam miserat, qui captivos redimerent. Nunc autem graviores multo causas subesse; non enim ædium demolitionem lacerari, sed excidium Ecclesiarum; nec servitutem corporum, sed animarum captivitatem.

Cum hac epistola Dorotheum Basilius comite, ut verisimile est, Petro Alexandrino ad Athanasium remittit, adjunctis aliis (d) ad Athanasium litteris, ex quibus perspici potest, quanto arderet studio Basilius rei perficiendæ. Mira enim diligentia sigillatim omnia persequitur. Gratias agit ob missum ad se Petrum presbyterum, a quo perutilem sibi navatam esse operam testatur. Athanasium rogat, ut Dorotheum precibus suis ac consiliis munit ac litterarum viatico; et nonnullis e suo clero adjunctis quamprimum dimittat. Illis quæ ab Occidentalibus petenda existimabat, illud etiam adjungit, ut Marcellum nominatim damnent, ne qua occasio relinquatur occasionem quærentibus. Monet etiam, ut cum legati advenerint (Alexandria enim transituros non dubitabat) modum eis præscribat Athanasius tanti muneris digne obeundi. Ait se scripsisse ad episcopum Romæ, sed nonnulla narrat se scripsisse, quæ cum in epistola ad Damasum non legantur, aut arcanis mandatis aut peculiari commentario videntur fuisse commissa. Non enim rogat Damasum in ea quam habemus epistola, ut legati utantur mari et secum afferant quæ contra synodum Ariminensem acta fuerant.

Dum Petrus Alexandrinæ Ecclesiæ presbyter in Cappadocia moratur, ac Basilio operam navat (b), multa inita sunt consilia, ac placuisse nonnullis videtur, ut imperator adiretur et opera summorum virorum, qui plurimum apud eum poterant, et catholicæ fidei erant studiosi, quales fuere Arinthæus, Victor et Terentius, patrocinium aliquod afflictis Ecclesiis conciliaretur. Fortasse hoc consilium inde ortum, quod in Athanasii sapientia plerique satis præsidii esse ducerent ad res Orientis componendas: ad impetrandam autem persecutionis remissionem plus posse viderentur magni illi viri quos diximus, quam legati ex Occidente. Sed cum animadvertisset Basilius viros illos nec posse nec velle de exsilibus loqui, atque etiam quod res pejus non irent, pro lucro ducere: hæc vicit sententia ut Dorotheus Romam mitteretur, ac inde aliquos excitaret, qui Orientem inviserent, mari utentes, ne quis eos interpellaret.

IV. Postquam id statutum habuit Basilius, Dorotheum diaconum, quem hactenus retinuerat, misit ad Meletium, ut ei narraret singula, et commentarium ostenderet, quo Romani eundi necessitas probabatur. Rogat Meletium Basilius (c), ut si res ei arridet, eam ad opus curet perducere, ac litteras exaret ac commentarium dictet, quibus de rebus et ad quos Dorotheum loqui oporteat; atque ut auctoritatem habeant litteræ, suos etiam unanimes adjungat, etiamsi absint.

Non videntur ad exitum perducta esse quæ Basilius a Meletio petebat: nec communes Orientalium litteras Romam pertulit Dorotheus. Nam, ut infra

videmus, responsum soli attulit Basilio, qui suo nomine Damaso scripserat. Non enim dubium esse potest, quin epistola 70, etsi inscriptione caret, ad Damasum scripta sit. Huic Basilius Orientis mala ante oculos ponit, ac rogat ut legatos mittat in Orientem, majorum suorum exemplo, in primis Dionysii, qui olim in Cappadociam miserat, qui captivos redimerent. Nunc autem graviores multo causas subesse; non enim ædium demolitionem lacerari, sed excidium Ecclesiarum; nec servitutem corporum, sed animarum captivitatem.

Cum hac epistola Dorotheum Basilius comite, ut verisimile est, Petro Alexandrino ad Athanasium remittit, adjunctis aliis (d) ad Athanasium litteris, ex quibus perspici potest, quanto arderet studio Basilius rei perficiendæ. Mira enim diligentia sigillatim omnia persequitur. Gratias agit ob missum ad se Petrum presbyterum, a quo perutilem sibi navatam esse operam testatur. Athanasium rogat, ut Dorotheum precibus suis ac consiliis munit ac litterarum viatico; et nonnullis e suo clero adjunctis quamprimum dimittat. Illis quæ ab Occidentalibus petenda existimabat, illud etiam adjungit, ut Marcellum nominatim damnent, ne qua occasio relinquatur occasionem quærentibus. Monet etiam, ut cum legati advenerint (Alexandria enim transituros non dubitabat) modum eis præscribat Athanasius tanti muneris digne obeundi. Ait se scripsisse ad episcopum Romæ, sed nonnulla narrat se scripsisse, quæ cum in epistola ad Damasum non legantur, aut arcanis mandatis aut peculiari commentario videntur fuisse commissa. Non enim rogat Damasum in ea quam habemus epistola, ut legati utantur mari et secum afferant quæ contra synodum Ariminensem acta fuerant.

Ab initio episcopatus sancti Basilii usque ad secundam hanc Dorothei protectionem satis multa intercesserunt, ut eum mense Septembri, non citius, Alexandriam existimemus rediisse. Ordinatus Basilius mense Septembri vel potius Octobri anni 370, non parum insumpsit temporis in constituendis ecclesiasticis legibus et pacificanda Cappadocia; nec probabile est missum ab eo fuisse Dorotheum ante Pascha hujus anni 371. Postquam Alexandriam venit Dorotheus et ea exposuit, quorum causa venerat; sanctus Athanasius, etsi plurimum Basilio tribuebat, noluit tamen rem statim aggredi, et e clero suo, ut rogaverat Basilius, Romam mittere: sed quo loco in Cappadocia et finitimis regionibus essent res ecclesiasticæ per Petrum presbyterum cognoscere voluit. Is in Cappadocia diu moratus est, concilians contraria ac divulsa conjungens. Unde fatetur Basilius in epist. 69 (n. 1), diu retentum a se esse Dorotheum. Tandem illum misit ad S. Meletium, apud quem aliquandiu videtur commoratus. Tempus enim extrahere debuerunt et earum rerum,

(a) Ep. 69, n. 1.

(b) Ep. 68.

(c) Ibid.

(d) Ep. 69.

quæ a sancto Basilio proponebantur, deliberatio, et insuamenda opera ut communibus litteris unanimes quique subscriberent. Quin etiam antequam Dorotheus ad S. Meletium mitteretur; jam Ariani episcopi partim venerant, partim expectabantur, quos quidem mense Septembri incunte advenisse modo videbimus. Quapropter cum Dorotheus aliquandiu apud S. Meletium inoratus sit, non potuit Alexandriam mitti, nisi eodem mense Septembri multum protracto: hinc S. Athanasium rogat Basilius (a), ut Dorotheum statim ad primam navigationem dimittat.

CAPUT XVIII.

I. Quo tempore Pneumatomachi palam prodire cœperunt. II. Concilio S. Basilii die festo S. Eupychii. III. Vituperatur quod Spiritum sanctum non appellaverit Deum. Defenditur a Gregorio Nazianzeno. IV. Litteræ ea de re Gregorium inter et Basilium. V. Laudat S. Athanasius œconomiam S. Basilii.

I. Jamdudum Spiritus sancti divinitatem nonnulli oppugnare cœperant: sed videntur satis diu latebris se involvisse, ac non multo aute episcopatum sancti Basilii prodiisse. Cum Arianis sanctam Trinitatem penitus tollentibus non plurima erat de sancto Spiritu controversia; Filii potissimum divinitas defendebatur, qua semel stabilita divinitatem sancti Spiritus simul stabiliri non negabant Ariani. Sed ex iis qui ab Arianis discessere, non pauci alteram impietatis partem retinuerunt, et cum divinitatem Filii contra Arianos tuerentur, de Spiritus divinitate cum Catholicis pugnarunt. Serapion episcopus Thmuitanus (b) anno 360 aut 361, S. Athanasium certiozem fecit nonnullos, cum ab Arianis ob eorum in Filium impietatem discessissent, male de Spiritu sentire, eamque non modo creaturam esse, sed etiam unum ex ministris spiritibus dicere, ac gradu tantum ab angelis differre. Permolestum id accidit Athanasio ac nascentem hæresim quatuor præclarissimis ad Serapionem epistolis profligavit (c). Testantur etiam Socrates (d) et Sozomenus Macedonium, cum anno 360 depositus fuisset in concilio Constantinopolitano, novam hanc hæresim, quæ ab ipso nomen accepit, struere cœpisse. Sed tamen necesse est novam hanc sectam aliquandiu in tenebris crevisse, nec tam cito verticem sustulisse. Nam tribus annis post depositum Macedonium, Basilius Eunomium, qui Spiritum sanctum creaturam appellaverat, ut novæ et hæcenus inauditæ impietatis auctorem insectatur. Primus ergo, inquit (e), illorum qui veritatem adorti sunt, ex quo pietatis prædicatio divulgata est, hanc de Spiritu vocem emittere ausus est. Etenim qui Spiritum sanctum creaturam appellavit, audivimus neminem ad hodiernum usque diem, neque in iis quos reliquere libris hanc appellationem invenimus. Quin etiam annis 366 et 367, nullas su-

spiciones hujus hæresis deprehendimus. Nam tres episcopi ex Semiarianorum numero Romam missi, plene et cumulate fidem suam purgarunt recepta fide Nicæna, nec quidquam amplius ab eis postulatum in concilio Tyanensi. Tunc forte prodire cœpit hæresis, cum pacem pene ad exitum perductam anno 367 triginta quatuor episcopi, ut supra vidimus, perturbarunt. Confirmat hanc conjecturam epistola 25 S. Basilii, quæ cum serius anno 368 scribi non potuerit (hoc enim exeunte anno, aut ineunte 369 mortuus Athanasius Ancyranus ad quem scripta est), manifestam habet distinctionem Pneumatomachorum ab Anomœis. Sic enim loquitur Basilius (f): Οὐ γὰρ ὅτι τοῖς γεγραμμένοις ὑφ' ἡμῶν πρὸς τοὺς ἀνόμοιον κατ' οὐσίαν τολμήσαντας εἰπεῖν τὸν Υἱὸν καὶ Θεὸν τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ, ἢ πρὸς τοὺς κτίσμα καὶ ποίημα εἶναι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον βλασφημήσαντας, ταύτην ἀν' ἐπινεγκεῖν τὴν λοιδορίαν ἠνέσχου, ὁ τοὺς μεγάλους ἄλλους ἐκείνους καὶ περιβοήτους ὑπὲρ τῆς ὀρθοδοξίας διενεγκίων. Non enim iis quæ a nobis scripta sunt adversus eos, qui Filium et Deum Deo et Patri secundum essentiam dissimilem dicere ausi sunt, aut adversus eos qui Spiritum sanctum creaturam et opificium esse blasphemo ore docuerunt, contumeliam hanc facere voluisses, qui magna illa ac celebria certamina pro recta fide pertulisti. Probabile ergo est hanc hæresim non multo ante episcopatum S. Basilii prodiisse.

Testatur Epiphanius (g) ex his Pneumatomachis alios de Filio recte sensisse, alios ne in hoc quidem ab Ariana impietate discessisse. In hoc postremo genere recensendus Eustathius Sebastenus. Hunc episcopi Orientales testantur in epist. 263 n. 3, cum iis conjunctum esse, qui consubstantialia anathematizant, ac ducem se præbere hæresis Pneumatomachorum. Quamvis autem Eustathius et alii, ut probabile est, Pneumatomachi gratiam Ariariorum ambirent et Catholicos vexarent; non tamen a catholicis Ecclesiis omnino abscissi erant, sed diu ovis pellem retinuerunt, ut patet ex his verbis ejusdem epistolæ 263, num. 2: *Audax quidem illa, inquit episcopi, ac impudens Ariariorum hæresis palam abscissa a corpore Ecclesiæ, manet in suo ipsius errore, nobisque non multum nocet, quia omnibus aperta ipsorum impietas. Qui autem pellem ovinam induiti sunt, ac speciem blandam præ se ferunt ac lenem, intus vero dilaniant crudeliter Christi gregem, et propterea quod ex nobis exorti sunt, facile perniciem inferunt simplicioribus, hi sunt, qui molestiam exhibent, ac ægre vitari possunt. Nos rogamus ut vestra diligentia omnibus Orientis Ecclesiis denuntiet, ut aut rectam viam ingressi, sincere versentur nobiscum; aut si in sua permaneant perversitate, damnum intra se solos contineant, nec pos-*

(a) Ep. 69.

(b) Athan. Ep. 1, ad Scrap.

(c) Lib. II, cap. 45.

(d) Lib. IV, cap. 27

(e) Lib. II, Eunom., p. 270.

(f) Ep. 25, n. 2.

(g) Hæres. 74, n. 1.

sint ex incauta communione morbum suum cum A proximis communicare.

II. Cum invictam animi fortitudinem summa lenitas in Basilio temperaret, in utroque mirabilis erat, et in adeundis pro veritate gravissimis periculis, et in persequendis omnibus pacis conciliandæ modis. Itaque cum Ariani ad oppugnandam Spiritus sancti divinitatem omnes vires suas convertissent; palam et aperte hoc dogma defendebat, et Scripturæ testimoniis ac necessariis rationibus sic constringebat adversarios, ut prorsus effugere non possent (a). Sed cum sciret Arianis statutum esse eum expellere, si Spiritum verbo Deum appellaret, ac Cæsariensem Ecclesiam occupare, et inde velut ex arce quadam omnia populari; abstinuit hac voce ad tempus, necesse non putans eam semper in ore habere, modo in tuto esset sententia voci subjecta. Hoc prudenti consilio effugit hæreticorum insidias: at calidiorum Catholicorum querelas et vituperia non effugit. Atque id maxime declaravit dies festus S. Eupychii, qui in diem septimum Septembris incidebat. Intererant Basilio concioni, Euippii et aliorum Arianorum, qui jam advenerant, emissarii ut patet ex verbis Gregorii (b), qui paucis post diem festum diebus aiebat, ingens circa Basilium exstuisse bellum, cum cuperent hæretici nudam vocem ex eo arripere, ut ipse ex Ecclesia pelleretur, qui solus pene igniculus veritatis restabat et vitalis facultas, vicinis omnibus captis ac subjugatis. Ad erant etiam fervidiores illi Catholici. Usus est Basilius eo quod diximus temperamento.

III. (c) Paucis post festum diebus convivium erat Nazlanzi, in quo Gregorius et multi insignes viri accumbabant, Basilio et Gregorio amici, in his monachus quidam, qui die festo sancti Eupychii Basilium audierat. Nondum ventum erat ad pocula, jamque sermo inciderat de Basilio et Gregorio, quod quidem satis solemne erat in convivio: cumque Basilium omnes plena manu laudarent, eique Gregorium adjungerent, tum monachus magno clamore mendaces et adulatores appellat convivas, ac Basilio et Gregorio, ut in cæteris rebus laudentur concedit; quod autem maximum est non concedit, ut orthodoxiæ nomine laudentur, cum fidem alter prodat disserendo, alter convivendo. Tum Gregorius: Unde hoc, o vans homo, et arrogantia Dathan et Abiron? unde nobis dogmatum promulgator venis? Siccine tantarum verum iudicem te ipsum efficit? Ibi monachus advenire se dixit ex conventu S. Eupychii, ac audivisse cum Basilius de Patre quidem et Filio mirifice dissereret, ac Spiritum sanctum detorqueret. In quo Basilium comparabat cum fluviiis petras prætereuntibus et arenam excavantibus. Quin etiam quærebat ex Gregorio, cur ipse quidem palam et aperte Spiritum appellaret Deum, Basilius vero politice magis quam pie veritatem prædicaret?

(a) Naz. ep. 26.
(b) Ibid.
(c) Ibid.

Proferebat illud Gregorii dictum ex quadam oratione, Quousque lucernam sub modio abscondemus.

Respondit Gregorius magnum esse inter se et Basilium discrimen, quod dicta sua, ut hominis obscuri, non magni sint momenti: Basilius autem amplissimo in loco sedentis nullum possit obscurum esse dictum; et cum hæretici sitienter appetant ex ejus ore nudam vocem arripere, ut eo ejecto Ecclesiam occupent, et inde, ut ex quodam propugnaculo, cæteras populentur; multo satius fuisse unam vocem, sententia in tuto posita, prætermittere, quam Ecclesiam tanto periculo objicere. Non placuit hæc oratio audientibus, eamque ut longe petitam et cavillantem rejecerunt, ipsumque Gregorium clamoribus insectati sunt, ut ignaviæ magis quam sanæ doctrinæ consulentem. Longe enim satius esse Catholicos veritate prædicanda tueri, quam eos hoc temperamento debilitare, nec interim alienos assumere.

IV. Quid deinde dixerit et audierit Gregorius, et quomodo præter modum ac præter solitum indignatus sit, ut longius ac dictu non necessarium, silet. Hoc tantum addit missos a se homines factos esse. Sed a Basilio petit, ut doceat se quousque in disputatione de Spiritu sancti divinitate progredi, quasque voces usurpare, et quousque œconomia uti conveniat. Atque id quidem petit, non sua causa, quem omnium miserrimum fore et stolidissimum fatetur, si dubitet quid Basilius sentiat; sed ut respondeat contradicentibus.

Quamvis Gregorius hujus molestiæ nuntium non sine magna cautione, magnisque amoris significationibus perscribat; res tamen accidit Basilio permolesta. Mirari se ait (d), non quod monachus hæc dixisset, sed quod germanissimos fratres suos et amicos habuisset auditores, vel potius discipulos. Illis respondere prorsus inutile arbitrat, et cum ipso Gregorio exostulat quod ad se non veniat; aditum enim non habituras calumnias, si magnam anni partem simul traducerent. Rogat, ut saltem se in proposito certamine adjuvet, et ei, qui tunc bellum inferebat, secum occurrat. Sperat se ejectum iri aut aliquid gravius passurum, sicque calumnias operum testimonio refutaturum. Quantum Gregorio tribueret, perspicitur ex perhonorifica invitandi ratione. Si enim tantum appareas, inquit (n. 2), supprimes ipsius impetum, eosque qui ad patriæ res evertendas conspirant, dissipabis, ubi ipsis notum feceris te, Dei gratia, nostri cætus ducem esse, etc.

Rogaverat Gregorius ut simul convenirent; quam id quidem in epistola, quam modo retulimus, non rogat; sed forte id bajulo epistolæ in mandatis dederat. Libenter annuit Basilius, si de Ecclesiæ deliberandum sit; secus vero, si calumniæ diluendæ. Dolorem Basilius sensit Gregorius (e), eumque non sine amica reprehensione admonuit satius

(d) Epist. 71.
(e) Naz. ep. 27.

fuisse incommodis mederi, quam consilium danti succensere. Cæterum venturum se promittit et Basilio duce libenter dimicaturum. Quos Basilius germanissimos fratres et amicos vocat, hi videntur monachi Nazianzeni fuisse; idque patet ex his verbis: *Ego igitur, si necdum istius fratribus meæ de Deo sententiæ experimentum dedi, ne nunc quidem habeo quod respondeam.*

Gregorii verba in convivio citata reperiuntur in oratione octava, quam pronuntiavit anno 372 cum abjectis Sasinis Nazlanzenam Ecclesiam sub patre regendum suscepit. Sed tamen ex aliqua alia oratione desumpta esse, merito statuit Tillemontius. Non enim mirum aut incommodum videri debet, si eandem sententiam non semel usurpaverit Gregorius, cum præsertim totam hanc historiam, quam modo narravimus, huic anno 371 necessariæ rationes addicant. Nullum enim aliud tempus occurrit, in quo instantem hostem expectaverit Basilius, et exilium aut aliquid gravius ex prælio speraverit. Appropinquantem Valentis adventum designat Gregorius (a), cum ait in convivio, *ingens circa Basilium esse bellum, vicinis omnibus captis et subjugatis.* Præterea, si jam Basilius cum Valente ejusque ministris pugnasset, num ignaviæ crimen futuri prælii promissione repelleret? Quibus enim illius fidem præterita certamina non approbassent, multo minus nondum commissa approbarent. Aliam addit rationem Tillemontius: scilicet Basilium post Sasinenses molestias dicere non potuisse, *se nullius sibi in Gregorium neque parvi neque majoris delicti esse conscium.* Sed non video cur Basilius etiam post turbas Sasinenses hanc amicitiae nunquam violatæ laudem sibi vindicare non potuerit, cum præsertim ipse Gregorius pluribus locis (b) dicat amicitiam hac in re Basilium Spiritui posthabuisse.

V. Monachorum de Basilio querelæ ad sancti Athanasii aures pervenerunt, eique occasionem dederunt Basilii defendendi. Nam cum ei Dianius quidam dixisset monachos Cæsarienses succensere et oblectari Basilio, scripsit eis Athanasius, ut patri obedirent tanquam filii, nec ei oblectarentur docti. Si enim suspectus esset Basilius in iis quæ ad veritatem spectant, laudabilem fore eorum contentiorem. Sed si confidunt (eamdem sibi fiduciam esse ait) eum esse decus et ornamentum Ecclesiae ac magis pro veritate certare, et eos qui doctrina indigent edocere; nequaquam cum tali viro pugnandum esse, sed potius bonam illius conscientiam approbandam. Non exstat hæc Athanasii epistola ad monachos Cæsarienses, sed hæc eruimus ex aliis ad Palladium presbyterum litteris, quem Athanasius, acceptis ab illo eadem de re litteris, rogat, ut ipse etiam scribat ad monachos Cæsarienses, ac sibi in eis flectendis operam navet. Ex

quo patet Palladium minime ex numero obrectatorum Basilii fuisse. Idem dicendum de Dianio, cujus ex sermone cognoverat Athanasius frustra monachos Cæsarienses turbari. Notanda ejusdem epistolæ hæc verba: *Δύτης μὲν γὰρ, ὡς τεθάρρηκα, τοῖς ἀσθενοῦσιν ἀσθενῆς γίνεται, ἵνα τοὺς ἀσθενεῖς καρδίῃ· οἱ δὲ ἀγαπῆτοι ἡμῶν ἀπελέποντες εἰς τὸν σκοπὸν τῆς ἀληθείας αὐτοῦ, καὶ τὴν οἰκονομίαν, δοξαζέτωσαν τὸν Κύριον τὸν δεδωκότα τῇ Καππαδοκίᾳ τοιοῦτον ἐπίσκοπον, οἷον καὶ ἐκάστη χώρα ἔχειν εὐχεταί. Ipse enim (Basilius), ut confido, cum infirmis infirmatur, ut infirmos lucrifaciat. Dilecti autem nostri respicientes ad propositum veritatis illius et œconomiam, glorificent Dominum, qui talem dedit Cappadociæ episcopum, qualem unaquæque regio cupit habere.* In eandem sententiam S. Athanasius loquitur in epistola ad Joannem et Antiochum: *Πάνυ δὲ θαύματα τὴν θρασύτητα τῶν τολμῶντων λαλεῖν κατὰ τοῦ ἀγαπητοῦ ἡμῶν, τοῦ ἀληθῶς Θεοῦ δούλου, Βασιλείου τοῦ ἐπισκόπου· ἐκ γὰρ τῆς τοιαύτης φλυαρίας ἐλέγχεσθαι δυνήσονται, ὡς οὐδὲ τῶν Πατέρων ἀγαπῶντες τὴν ὁμολογίαν. Οὐκίνο μίρον temeritatem eorum, qui dilecto nostro, vero Dei famulo, Basilio episcopo obrectare audent: ex talibus enim iugis argui poterunt, quod ne Patrum quidem diligant confessionem.*

Palladium existimat Tillemontius eum esse qui scripsit Vitam sancti Joannis Chrysostomi. Is cum Innocentio Italo solitariam vitam agebat. Ad utrumque exstat Basilii epistola 259. Antiochum autem verisimile est sancti Eusebii Samosatensis fratris filium esse, de quo alius occurret dicendi locus.

Quos Athanasius vocat Cæsarienses monachos, valde dubito utrum ex Cæsariensi monasterio fuerint, an ex aliis Cappadociæ monasteriis. Nam Cæsarienses ascetæ videntur Basilio semper amicissimi fuisse; et cum factam ei ab Eusebio episcopo injuriam ultra legem et modum defenderint, eorumque studium enituerit in promovenda illius electione; verisimile non est tam cito eos ab illo abalienatos fuisse, et ignaviæ crimen intulisse, tum eum se ad gravissimum certamen fortiter pararet.

Præter hos reprehensores, alii etiam inter Catholicos existere, qui et Basilium et Gregorium non timidiæ, sed impietatis accusarent, ac ne pie quidem loqui existimarent; non quod divinitatem sancti Spiritus ab eis negari, sed potius quod eos in hoc dogmate prædicando longius ferri crederent. Unde Gregorius (c) rogat Basilium ut se doceat, *quousque in prædicanda Spiritus sancti divinitate progredi, quasque voces usurpare, et quousque œconomia uti conveniat, nimirum ut et iis satisfaceret, qui nimum jejune divinitatem sancti Spiritus prædicari, et iis qui plus æquo illum extolli querebantur. Nonnulli his temporibus ferebantur Spiritum sanctum Patri et Filio præpo-*

(a) Naz. ep. 26.

(b) Or. 5, et or. 20.

(c) Naz. ep. 26.

nere, ut patet ex Basilii epistola 52, neque hanc criminationem ipse Basilius effugit. Neminem sane hoc insaniisse errore crediderim; sed hos rumores spargebant Pneumatomachi, sicque fucum infirmioribus animis faciebant. Quare adhibendæ cautiones erant, non solum ne qua daretur ansa Pneumatomachis, sed etiam ut infirmis consuleretur. S. Athanasius, qui res in Cappadocia gestas ex auditu noverat, videtur existimasse Basilium infirmorum causa studium defendendæ Spiritus sancti divinitatis temperasse. Ait enim de Basilio: *Cum infirmis infirmatur, ut infirmos lucrifaciat.*

CAPUT XIX.

I. Circa hoc tempus Nyssa ordinatur episcopus Gregorius Basilii frater. II. Basilius Eustochio ejusque servis patrocinium impendit. III. Dolor ejus et scripta ab eo epistola ab divisionem Cappadociæ anno 371 exeunte. IV. Thersius hoc anno regebat Cappadociam. V. Elpidius ejus assessor. VI. Thersio dignitas abrogatur, vel eam sponte abjicit.

I. Referenda ad hoc tempus videtur ordinatio S. Gregorii Nysseni, in qua non solum summus (a) existit consensus episcoporum Cappadociæ, sed etiam summa constantia in imponenda Gregorio hujus oneris suscipiendi necessitate. Sed quamvis nihil onisum esset neque parvum, neque magnum, quod quidem ad canones attineret; non tamen hæreticorum criminationes effugit Gregorius. Negotia ei exhibuerunt (b) anno 374, tanquam præter canones ordinatio, atque hanc illius ejiciendi ansam arripuerunt (c) anno 375. Unde Basilius (d) ut fratrem defendat, sic loquitur omnium Cappadociæ episcoporum nomine: *Venimus omnes amplitudini tuæ supplices... sin autem est aliquid aliud canonicum, quod examine indigeat, idque magnanimitas tua audire ac judicare vult, nos omnes adesse necesse est, quia si quid deficit eorum quæ ad canones spectant; culpam sustinent qui ordinavere, non is qui ministerium suscipere necessitate omni coactus.*

Nondum episcopus erat Gregorius, cum sese interposuit, ut pacem inter fratrem et patruum aliosque Cappadociæ episcopos conciliaret (e). Tunc enim Basilius cum eo, ut cum homine negotiis vacuo et soluto, exostulabat, quod non ad se novam vitam ingressum opis ferendæ causa veniret. Deinde vero inter episcoporum Cappadociæ dissensiones minime collocanda ordinatio, quæ summo est peracta consensu: Ad hanc autem dignitatem jam pervenerat Gregorius, cum cognominem suum, Sasimensem episcopum recens ordinatum, invisit ante Pascha anni 372 (f). Quare intra illud tempus, quod a pacificatione Cappadociæ usque ad Sasimensem ordinationem effluxit, Nyssena ordinatio collocanda. Sed cum dominatus Arianorum per totam hiemem, præsentia imperatoris, ac deinde consecutæ ex divisione Cappadociæ dissensiones non videantur Basilio co-

A piam reliquisse Nyssam conveniendi cum episcopis; ordinationis tempus intra angustiores adhuc fines contrahitur, nec serius videtur contigisse autumno anni 371.

II. Videntur scriptæ ante Cappadociæ divisionem epistolæ 72 et 73, ad Hesychium et Callisthenem. Læsus ab Eustochii servis Callisthenes, vir potens, atque, ut verisimile est, in magna aliqua dignitate constitutus, pœnas a famulis et heris repetere voluit. Misit militem, quo in domo Eustochii nullam contumeliæ genus omittebat. Servos in eum locum adduci volebat, ubi injuriam fecerant, ut ibi pœnas persolverent. Servi ad Basilium confugiunt qui statim scribit Callistheni. Is perhonorifice respondet, ac totius rei arbitrium Basilio committit, sic tamen ut pœnam non remitteret, sed eam Basilii auctoritate comprobari vellet. Gratias ei agit Basilius (g), ac servos eo adductum iri promittit, ubi injuriam fecerant, si id Callisthenis animo fixum et immotum sequeat. Sed cum ea res magnis incommodis obnoxia sit, rogat ut Sasima sistantur, eoque veniens Callisthenes potentiam suam simul et lenitatem ostendat, incolumes dimittendo. Quanquam ne id quidem concedit Callistheni, nisi quod metuat, ne quid iracundiæ in ejus corde minus coctum residet. Multo enim præclarius facturum, si vindictam sibi permittat. Etiam si enim jurasset se servos ad pœnam traditurum secundum leges; perjuri reum non futurum, si ex legibus ecclesiasticis, quæ non minoris sunt pretii quam civiles, puniantur et emendentur. Videtur hæc epistola per eundem diaconum missa, per quem et epistola ad Hesychium missa est. Hunc rogat Basilius, ut sibi in placando Callisthene, vel per se vel per amicos operam navet. Sibi enim molestissimum futurum, si iis qui ad se confugerunt prodesse non possit. Hæc autem ante divisionem Cappadociæ evenisse conjicio, propterea quod petit Basilius, ut servi, quos in fidem suam receperat, Sasima usque sistantur. Id enim argumento est nondum hoc oppidum in aliena jura cecis: nec profecto charitatis Basilii et animi fortitudinis fuisset, ejusmodi homines deserere, atque in gratiæ et beneficii loco petere, ut extra ditionem et patrocinium suum abducantur.

III. Cum peregre esset Basilius mense Octobri exeunte aut ineunte Novembri, ac ecclesias suas visitaret, vel Nyssæ episcopum ordinaret, scribere (h) ad eum Cæsarienses, et ad opem sibi celeriter ferendam patria revocavit. Rediit statim, non spe auxilii ferendi, sed ne desertos se ab eo cives quererentur. Luctus eorum et doloris causa, divisio Cappadociæ, ex qua duas provincias effecit Valens, velut si quis equum aut bovem suum duas in partes dividens, duos pro uno sibi habere videatur. Cum edictum esset ut maxima pars curiæ Podandus

(a) Ep. 225.

(b) Ep. 190.

(c) Ep. 279.

(d) Ep. 225.

(e) Ep. 58.

(f) Naz. or. 5.

(g) Epist. 73.

(h) Ep. 74.

transferebatur, quem locum comparat Basilius cum A Cesæ Lacouico, aut barathris illis quæ Charonia dicebantur, tum vero pars senatus non ignobilior fugam cepit cum uxoribus et focis, perpetuum exsilium huic loco præferens (a): alii abducti eo fuere at captivi, miserandum omnibus spectaculum: tertia pars in urbe relicta est, miserabiliter gemens collegarum discessu, ac sustinendo negotiorum oneri prorsus impar. Civilis cœtus ob ea quæ magistratibus acciderant, animo concidens, relictis urbanis ædibus, per agros et rura vagabatur. Itaque Cæsarea in tristem solitudinem redacta erat, nullæ jam nocturnæ lucernæ, nulla eruditorum hominum in foro colloquia, oclusa gymnasia, nulla necessaria rerum provisio ac dispositio, sed una vox audiebatur, exactorum et eorum a quibus exigebatur, B quique flagellis cædebantur.

Quantum Basilio inusserit doloris, patriæ calamitas, perspicui potest ex tribus litteris (b) ea de re scriptis. Antequam rediret Cæsaream, scripsit Martiniano. Hac enim excusatione utitur, cur non illum adeat, quod patriæ voce accersatur. Quod quidem argumento est Martinianum non longe habitasse ab eo loco, ubi tunc versabatur Basilius. Erat ille vir omni eruditionis laude cumulatus, et cum plurimum posset apud imperatorem, flebili malorum descriptione conatur ei persuadere Basilius, ut vel imperatorem adeat, quod quidem commodissimum foret, ac Martiniani præclaro vitæ instituto maxime decorum, vel saltem, si id ei grave sit tum propter C anni tempestatem, tum propter ætatem, patriæ suæ literarum præsidium impertiat, ac voce sua et justa illa dicendi libertate, quam sua illi vita dabat, omnibus declaret, quot et quanta mala ex hoc dividendæ Cappadociæ consilio oriantur.

Probe videbat Basilius his patriæ calamitatibus necessitatem sibi imponi in aulam proficiscendi, ac potentibus amicis singula narrandi. Sed cum illum corporis infirma valetudo, ac Ecclesiarum cura detineret, scribit ad duos in aula potentes viros, Aburgium et Sophronium Magistrum officiorum; eosque obtestatur, ut communi patriæ (uterque enim Cappadox erat) tristissimo exitio collapsæ opem ferant.

Non tantum gratia et auctoritate valuit Basilius D ut calamitatem hanc a patria averteret: sed tamen aliquam mali levationem videtur consecutus. Nam unus ex potentibus amicis ad quos scripsit (c), forte Aburgius, præfecto humanitatis ostendendæ occasionem subministravit. Forte hæc humanitas in eo posita fuit, quod secunda metropolis non Podandi, ut primo sancitum fuerat, sed meliori in loco, Tyanis constituta.

Hæc autem anno 371 gesta esse, antequam Valens Cæsaream veniret, satis ex dictis perspicitur.

Tot enim litteræ in aulam missæ, nondum venisse Valentem probant. Jam hiems inceperat aut saltem imminebat, cum tristis nuntius Basilio allatus. Quod enim metuuit Basilius (d) ne Martinianum deterreret tempestas anni aut ætas, quominus in aulam proficiscatur; id de ætate homini ætate profecto dictum non videtur. Sed tamen non multum processerat hiems, siquidem Basilius tunc peregre erat. Eadem in Ecclesias Cappadociæ Inducta immutatio anno 372 ineunte, ut infra videbimus. At civilis divisio ecclesiasticam antecessit, teste Gregorio Nazianzeno (e).

IV. Hoc anno 371, rectorem Cappadociæ fuisse Therasium cognoscimus ex epistola 77, in qua ejus assessorem rogat Basilius, ut non discedat ab admirando Therasio, sibi que decorum esse existimet cum eo *tantas curas partiiri*. Quibus verbis indicatur gravissimas quasdam ac minime quotidianas difficultates præsidi incidisse. Præterea cum Cappadociæ divisione optime congruunt et tempus hibernum, quo hæc scripta est epistola, et quæ leguntur in fine. Nam cum multa Basilius haberet dicenda et de multis, ea in congressum distulit, non tutum esse existimans epistolis res ejusmodi committere.

Quæ in hac epistola de communibus Cappadociæ molestiis indicantur, ea minus commode Tillemontius de propriis Therasii negotiis interpretatur, quem et præfectura dejectum, cum hæc scriberetur epistola, et in iudicium vocatum fuisse putat. Unde etiam illius patrocinium a Basilio in epistola 96 suscipi existimat. Sed Eliam, non Therasium in illa epistola 96 commendari infra videbimus. Nunc autem satis est observare nequaquam præsidi abrogatam fuisse præfecturam, cum Basilius hanc epistolam 77 scriberet. Hortatur enim assessorem, ut cum Therasio tantas curas partiatur, ac libenter ejusmodi occasionem suscipiat, ex qua et amicos videre et ab eis videri liceat. Initio dixerat se ex magni Therasii præfectura illud commodi percipisse, ut sæpe hunc assessorem videret: *Verum hoc ipsum amisimus*, inquit, *præsidi privati*. Aberat ergo ad tempus præses, nec dubium erat Basilio, quin rediturus esset Cæsaream; unde assessorem hortatur, ut ab eo non discedat, ac libenter in eo perstet munere, ex quo videndorum amicorum occasio nascatur.

V. Hunc autem assessorem Elpidium fuisse, non obscuris mihi videor conjicere rationibus. Nam (f) Elpidius in Cappadocia magnum aliquod munus abjicere et Cappadocia abscedere volebat, quo tempore infaustæ res erant Cappadocum, ac paulo post humanitatem aliquam in Cappadoces a præfecto exhibitam, id est, ut conjicimus, postquam præfectus secundam metropolim, quæ Podandi locata fuerat,

(a) Ep. 75.

(b) Epist. 74, 75, 76.

(c) Ep. 78.

(d) Ep. 74, n. 3.

(e) Naz. or. 20.

(f) Ep. 78.

Thyanis constituit. Hæc autem mirifice conveniunt A in illum assessorem, quem e Cappadocia abscedere molestissimo tempore meditantem Basilius ab hoc consilio in epist. 77 delibatur. In utraque epistola præstantissimi viri res agitur et Basilio amici et ad sublevandam Cappadociam maxime idonei. Tempus idem utriusque epistolæ, magna quadam calamitate recens in Cappadociam invecta. Idem in utraque epistola assessoris munus. Rogat amicum Basilius in septuagesima septima ut non discedat ab admirando Therasio, sed cum eo tantas curas partiat. In septuagesima autem octava id agit, ut Elpidius, ex quo tota pene publicorum negotiorum cura dependet, patriæ præficiatur et in Cappadocia jubeatur remanere.

Quod autem rogat Basilius, ut Elpidius Cappadocia præficiatur, non inde sequitur eum præsidem et rectorem potius quam assessorem præsidis fuisse. Nam assessorum magna erat auctoritas. Hinc Gregorius Nazianzenus assessorem vocat ἀρχὴς κοινωvών in epistola 48, συνάρχοντα in epist. 126 eumque cum præside conjungit ut Jolaum cum Hercule, Proretam cum gubernatore, epist. 127. Quin etiam assessorem Elpidium fuisse, non præsidem confirmat Basilius, dum ait totam pene rerum publicarum curam ex eo pendere. Id enim de assessore satis apte dicitur, cum pro sua experientia ac diligentia plurimas administrationis partes sustinet: at de præside, ad quem summa redit totius regendæ provinciæ, id sane minus commode diceretur.

VI. Utrum Basilius ab Elpidio impetraverit, ut in Cappadocia remaneret, aut a præfecto, ut Elpidium juberet remanere, statuere non possumus. Illud certum et perspicuum est, Therasium Cappadociæ administrationem aut sponte abjecisse, aut hanc ei dignitatem abrogatam fuisse anno 371 exeunte aut ineunte 372. Nam epistola 94, anno 372 non multo post Valentis e Cappadocia discessum scripta est ad Eliam Cappadociæ rectorem, qui ad regendos Cappadoces, licet invitatus, adductus fuerat, ut opera collapsa instauraret, loca non habitata incolis compleret, uno verbo solitudines in urbes transformeret. Non jam ergo Cappadociam regebat Therasius, sed commissa fuerat Ellæ, qui eam tristissimum in statum redactam acceperat. Unde illum comparat Basilius cum Nauclo, qui navem nuper compactam in magna gubernat tempestate. Non dubium est, quin suum Therasio tempus in Cappadocia administranda emeritum non fuerit, cum hanc provinciam reliquit. Sperabat enim Basilius Elpidium ab eo non discessurum, et ei in sanandis provinciæ vulneribus operam daturum. Sed tamen videtur annum jam rexisse Cappadociam, cum decreta est divisio: nam sæpe Basilius (a) assessorem viderat Cæsareæ, quem tamen non videbat, nisi præses Cæsaream veniret.

(a) Ep. 77.

(b) Nyss. 1. Eunom.

(c) Theodoret. lib. iv, c. 19.

CAPUT XX.

I. Initium persecutionis ab adventu Ariannorum. Euplio communionem denegat Basilius. II. Basilii certamen cum præfecto ac deinde cum præposito coquorum. III. Non interfuit his præliis Valens. IV. Scriptæ in hac persecutione epistolæ 79 et 80. V. Valens semel et iterum venit in ecclesiam, ut Basilio factam injuriam sarciat. VI. Basilio postea pœnam exilii infligit ab Arianis impulsus, sed gravi morbo filii cogitur sententiam mutare. VII. Rursus statuit ejicere Basiliam, sed calamitas tertio conteritur. VIII. Insignis Gregorii locus explicatur, ac Valentem iterum venisse in ecclesiam probatur ante mortem filii. IX. Miraculum calamorum Cæsareæ factum. X. Hæc persecutio ad annum 372 referenda.

I. Hactenus in S. Basilii episcopatu nullum tempus vidimus, quod a magnis rebus gerendis intermissionem habuerit. Sed nunc splendidius quiddam et illustrius enarrandum occurrit, propterea quod majore sonitu prædicari solent, quæ pro Christi fide in gravissimis periculis fortiter et constanter sunt, quam quæ aut ad disciplinam prudenter decernuntur, aut ad leniendos inimicos et pacificandas Ecclesias sapienter et moderate suscipiuntur. In his Basilii certaminibus describendis præcipue videntur antiqui scriptores elaborasse; sed cum in nonnullis circumstantiis minus inter se consentiant, danda est opera, ut rerum ordinem, quam fieri poterit accuratissime, sequamur.

(b) Imperator Valens, cum prosperis adversus barbaros successibus elatus in Orientem lento itinere tenderet, satis diu interjectis Constantinopolim inter et Cappadociam loca commoratus est. Ac in Bithynia quidem horrendæ ejus jussu actæ sunt tragædiæ, atque hanc provinciam improvise impetu aggressus penitus vastavit; in Galatia autem nullam prorsus moram invenit, ac levem et mobilem gentem sine pulvere devicit. His victoriis inflatus spem frangendi Basilii et capiendæ Cappadociæ concepit (c). Hunc enim primum aggredi non ausus est, ne illius exemplum aliis animos adderet (d). Sed cum finitimos omnes impietatis viribus domisset, ac ditioni suæ subjecisset quidquid obvium habuerat, turpe et indignum ducebat ab uno homine et una civitate vinci. Itaque cum meminisset se anno 365, re infecta ab hac urbe discessisse, cum majore impietate ac ferventiore acie rediens, acceptas clades reparare voluit (e). Præcedebat eum Modestus prætorii præfectus, vir et Catholicis infensus et Arianis deditus, ab iisque baptizatus: qui hanc curam et sollicitudinem inter præcipuas administrationis suæ partes numerabat, ut nullus fidei defensor domi maneret, sed pulsus omnibus orthodoxis intruderentur doctrinæ imperatoris astipulatores, impiorum syngraphorum exactores, vel deteriorum etiam scriptorum auctores. Sed ante ipsam præfectum venerunt in Cappadociam Ariani episcopi, quorum dux videtur fuisse Euippius.

(d) Naz. or. 20.

(e) Nyss. 312; Naz. 348.

Numeratur a Basilio (a) Euippius inter signiferos A hæreticorum expectatio animos movebat. Cur tante improbae factionis, quæ Eustathium et plurimos alios deposuit anno 360 in concilio Constantinopolitano. In ejus potissimum nomen eruperunt Eustathii querelæ, vel potius horrendæ criminationes litteris ad universas Ecclesias missis consignatæ. Videtur in Galatia episcopus fuisse. Nam cum Arianos e (b) Galatia accersivisset Eustathius; exagitat eum Basilius quod qui olim Euippium episcopum esse negaverat, nunc eorum, qui ab illo ordinati sunt, communionem ambiat. Iustitiam autem præclare factorum, quæ Basilius in hac persecutione edidit, ab hujus hominis adventu ducendum est. Nam nec canonicum Euippii, nec eruditionem reveritus est Basilius, nec ipsa etiam amicitia jura, quæ secum habebat: sed suam ei communionem constanter negavit, ut ipse narrat in epist. 128. Non multo post hos motus ad tribunal Christi raptus est Euippius. Jam enim obierat, cum scriberet Basilius anno 373 epistolam mox citatam. Quemadmodum enim in epistola anni 376 non exprobrat Eustathio communionem cum Euippio, sed cum hominibus ab Euippio ordinatis, quod argumento est, illum obiisse; ita in epistola 128 quæ scripta est anno 373, declarat se rem absurdam facturum, si post negatam Euippio communionem, cum hominibus idem Euippio sentientibus, id est cum Arianis per Eustathium, qui medius esse Catholicos inter et Arianos volebat, conjungi videretur.

Quamvis Basilius pugna cum magnis potestatibus non videantur ante mensem Novembrem evenisse, (peregre enim erat Basilius instante hieme) Euippii tamen adventus ad initia Septembris referendus. Discimus enim ex Gregorio Nazianzeno hæreticos die festo S. Euppsychii, qui septimus erat Septembris, in insidiis collocatos fuisse (c), *magnamque circa Basilium exstitisse bellum, cupientibus nimirum hæreticis eandem et apertam vocem ex ipsiusmet Basilius ore arripere, ut ipse ex Ecclesia expelleretur, qui solus pene veritatis igniculus restabat, vicinis omnibus captis ac subjugatis.* Hæc dicebat Gregorius antequam Basilium præfectus oppugnatum venisset; idque perspicimus ex epistola 71 Basilius, in qua Basilius litteris Gregorii modo citatis respondens, invitat eum, ut sibi adsit ad propositum certamen, seque ignaviae notam a nonnullis hominibus inustam propulsaturam sperat, cum pugnandi tempus aderit.

Hæreticum agmen Cæsaream ante præfectum venire probat etiam Basilius epistola 69 ad S. Meletium, in qua sic loquitur: *Hic autem, inquit, res incertæ adhuc et dubiæ, cum Euippius advenerit quidem, sed nondum quidquam declaraverit. Minantur quidem et concursum quemdam eorum, qui eadem ac illi sentiant, ex Armenia Tetrapoli et ex Cilicia.* Nondum ergo præfectus et alie potestates advenerant: imo ne expectabantur quidem, saltem tam cito; sola

ante hæretici exploratores venirent, non obscura est ratio. Cum summa esset festi S. Euppsychii celebritas, ac magna hominum frequentia e vicinis regionibus confluere Cæsaream ad hunc diem solebat; præclarissima erat occasio observandi Basilius; quem quidem non hoc tantum anno arripuerunt hæretici, sed etiam anno 374: atque haud scio an etiam 373, ut infra dicemus in capite tricesimo. Quod si hæretici anno 374, quo Valens in Oriente versabatur, Cæsaream ad diem festum S. Euppsychii venerunt, ut Basilium observarent, multo id minus omittere hoc anno 371 debuerunt, cum Basilius accusandi et ejiciendi copiam daret imperatoris in finitima aliqua regione commorantis vicinitas.

II. Denegata Euippio ejusque similibus communio stomachum hæresis patronis facere debuit. Sed tamen spatium interim habuit Basilius itineris alicujus conficiendi, ex quo eum afflicti cives, ut supra diximus, instante hieme per litteras revocarunt (d). Non multo post erupit in Basilium persecutio. Non uno autem impugnarunt modo, neque una aggressionem. Adhibiti insultus, pollicitationes et minæ. Missi ex judicium ordine, ex militari, ex gynæcæo etiam eunuchi, qui eum flectere conarentur. Missus etiam ille Nabuzardan, cognorum præpositus, artibus suæ gladios inuitans. Sed duo præcipue certamina memorantur, quorum alterum a Gregorio Nazianzeno refertur, utrumque a Nysseno. Sic igitur ex Nysseno gesta res est

(e) Auctores nonnulli erant Basilio, ut tempore potius cederet, quam cum adversariis tam cruentis confictaretur. Sed ejusmodi consiliorum inanis opera. Vocatus a præfecto Basilius, veluti medicus quidam et consiliarius venit. Partim blandientem, partim minantem monet, ut ob præterita poenitentiam agat, ac deinceps sanguinem servorum Dei sitire desinat. Nihil enim illum posse in eos qui solum Dei regnum appetunt. Non lædi honorum publicatione eum, cui fides sola possessio est; non exilium terreri, qui universam terram eadem animi sententia calcant, ac eam partim alienam existimat, ob brevem commorationem, partim propriam, quia omnia Deo pariter serviunt. Plagas autem et labores ac mortem pro veritate perpeti, ne mulieribus quidem terribile videri, sed omnibus Christianis hoc summum felicitatis esse, si quid pro hac spe gravissimum perferant. Basilius constantia sit quædam, velut in scena, personarum immutatio, ac nitescens præfectus ad blandiendum et assentandum convertitur. Basilium rogat, ut ne modica illi et contemnenda res videatur, magnum regem plebi suæ permistum habere, ejusque magistrum fieri; et cum hoc consequi possit sola consubstantialis voce ex simbolo detracta, quod unum postulat imperator, minime contra ejus

(a) Ep. 251, n. 2 et 3.

(b) Ep. 244, n. 4; ep. 251, n. 2, 3.

(c) Ep. 26. Vide orat. 20.

(d) Naz. ibid.

(e) i Euzoz.

voluntatem veniat. Ad hæc Basilius, magnum sibi et peroptandum videri, ut imperator Ecclesie sit particeps: magnum enim quiddam esse animam salvare, non modo imperatoris, sed etiam cujuslibet hominis. Sed tantum abesse, ut fidei formulæ quidquam addere velit aut detrabere, ut ne ipsum quidem ordinem eorum quæ scripta sunt, immutari patiatur. Narrat deinde Nyssenens aliud Basilii certamen cum coquorum præposito Demosthene, qui, accepta a Valente hæc provincia, Basilium vehementius aggressus est, præsentem rursus præfecto, sed nihilo magis promovit. Aderat huic certamini Iupius quidam ex Illyrico, quem Valentem Mursie esse suspicatur Tillemontius. Non sine lepore ait Nazianzenus (a) hunc Demosthenem, cum artis suæ gladios minaretur, a Basilio ad ignem ipsi convenientem transmissum fuisse.

Nunc nobis audiendus Gregorius Nazianzenus, qui omnibus rebus gestis interfuit (b). Narrat ipse adfuisse se et audiisse, cum Basilius cum Valente iterum in ecclesiam veniente collocutus est. Quod si idem de cæteris rebus non dicit, non ideo creandum est adfuisse. Nam cum Basilii sermones cum Valente non referat, sed mirabiles ac quodammodo divinos fuisse asseveret, merito adfuisse se monet, ut testimonio robor addat. At eadem cautio necessaria non fuit in referendis Basilii cum præfecto sermonibus. Quare cum Gregorius promisisset se venturum, non video cur statim non venerit. Moras illi morbum matris attulisse putat Tillemontius, et ad id tempus refert quartam illius epistolam, in qua huic matris morbum excusat, cur a Basilio vocatus non occurrat. Sed valde dubito an huic Basilii vel potius Ecclesie tempori morbum matris prætulisset. Præterea nihil habet hæc epistola de gravissimis veniendi causis, nihil de promissis Gregorii: sed magnum significat videndi Basilii desiderium, cui satisfactorum se dicit, si Basilii precibus mater sanctetur. Quare hæc epistola ad aliud tempus pertinet, et quæ Gregorius refert, ea auribus suis hausisse censendus est. Idcirco prolixum ex ejus oratione vicesima locum hic apponemus: *Eccui tandem, inquit, incognitus ille est, qui tum apud nos præfecti munere fungebatur, cum suapte audacia adversus nos præsertim inflammatus (nam ab illis quoque initiatus, vel potius consecutus fuerat), tum etiam amplius, quam necesse esset, imperatori subserviens, atque ex eo quod illi omnibus in rebus obsequeretur, diuturnius imperium sibi conservans? Ad hunc adversus Ecclesiam frementem leonisque speciem prætereferentem, ac leonis more rugientem, atque ejusmodi, ut a multis ne adiri quidem posset, vir fortis adducitur, imo vero ingreditur, perinde ac si non ad iudicium, sed ad festum vocaretur. Quonam autem modo, vel præfecti audaciam, vel Basilii virtutem et sapientiam, qua ei restitit, satis digna oratione complectar? Quæ tua est, inquit, ratio, heus tu, nomine*

(a) Or. 20.

A illum compellans (nondum enim eum episcopum vocare dignabatur) ut tanto imperatori obsistere audeas, solusque omnium contumaciter te geras? Quorsum, respondit Basilius, hæc oratio spectat, et quænam hæc contumacia et arrogancia? nondum enim id satis intelligo. Quoniam, inquit ille, imperatoris religionem minime colis, omnibus aliis jam inclinatiss ac superatis. Non enim, inquit Basilius, hæc vult imperator meus: nec rem ullam creatam adorare sustineo, cum et ipse a Deo creatus sim, et deus esse jubeat. Nos vero, inquit ille, quid tandem tibi videmur? Nihil sane, inquit Basilius, dum hæc jubetis. Age vero, inquit ille, non magnum et honorificum existimas ad nostras partes adjungi, sociosque nos habere? Ad hæc Basilius: Vos quidem præfecti estis, et quidem illustres, non inficias eo, minime tamen Deo præstantiores. Socios autem vos habere mihi quidem amplum et honorificum fuerit (quidni enim, cum ipsi quoque Dei creaturæ sitis?), sed ut alios quosdam ex his, qui nobis subjecti sunt. Non enim personarum dignitate, sed fide christianismus insignitur. Hac oratione commotus præfectus, ac majori ira succensus, de subsellio surrexit, atque asperioribus verbis cum eo agere perrexit. Quid? Potestatem hanc non pertinescis? Cur vero pertimescerem, inquit Basilius? Quid fiet? quid patiar? Quid patieris? intulit ille, unum e tam multis, quæ meæ sunt potestatis. Quænam hæc? subjunxit Basilius, sic enim intelligamus. Bonorum, inquit ille, proscriptionem, exilium, cruciatus, mortem. Tum Basilius: Si quid aliud habes, id nobis munitare. Horum enim, quæ adhuc commemorasti, nihil nos attingit. Quonam modo? inquit ille, Quoniam, inquit Basilius, bonorum proscriptioni obnoxius non est, qui nihil habet: nisi forte laceris et detritis hiæce panis indiges ac paucis libellis, in quibus omnes mihi facultates et copie sunt. Exilium autem haud cognosco, qui nullo modo circumscriptus sum, ac neque terram hanc, quam nunc incolo, meam habeo, et eam omnem, in quam projectus fuero, pro mea duco: imo, ut rectius loquar, universam terram Dei esse scio, cujus advena ego sum et peregrinus. Jam tormenta quid accipere queant, cum corpus desit, nisi forte primam plagam dixeris: hujus enim solius penes te arbitrium et potestas est. Mors porro beneficii mihi loco erit: citius enim me ad Deum transmittet, cui vivo, et munera meo fungor, maximeque ex parte mortem obii, et ad quem jampridem propero. Quo sermone obstupescit præfectus: Nemo, inquit, me (nomenque suum adjunxit) ad hunc usque diem ita est allocutus, nec pari verborum libertate. Neque enim, ait Basilius, fortasse in episcopum incidisti. Alioqui hoc prorums modo disseruisset, pro hujusmodi rebus in certamen veniens. Nam cæteris quidem in rebus, o præfecte, mansueti et placidi sumus, atque omnium abjectissimi, quemadmodum hoc nobis lege præscriptum est, ac non dicam adversus

(b) Ibid.

tantum imperatorem, sed ne adversus plebetum quidem quemquam et infimi ordinis hominem supercilium attollimus. Verum ubi Deus nobis periclitatur, ac proponitur, tum demum alia omnia pro nihilo putantes, ipsum solum intuemur. Ignis autem, et gladius, et bestiarum, et angulum carnem lacerantes, voluptati nobis ac deliciis potius sunt, quam terrori. Proinde contumeliis nos affice, comminare, fac quidquid collibnerit, potestate tua fruiere: audiat hæc etiam imperator, nequaquam profecto nos vinces, nec efficies, ut impiæ doctrinæ assentiamur: ne si his quidem atrociora minueris. Hæc postquam præfectus dixit, atque audiit, ipsiusque contentionem animi eam esse cognovit, ut nulla vis eum perterrefacere ac superare posset, ipsum quidem foras misit, atque ablegavit, non jam cum iisdem minis, sed cum quamdam reverentia et submissione. Ipse autem, quam celerrime potuit, imperatorem adiens: Imperator, inquit, ab hujus Ecclesiæ antistite victi sumus: Minis superior est, sermonibus firmior, verborum blanditiis fortior. Ignaviorum alius quispiam tentandus est: autem, aut vis aperte inferenda, aut non expectandum, ut minis cedat.

III. Minus accurate versatur Tillemontius in harum rerum serie disponenda. Nam præfectum existimat, post primum certamen, ad Valentem accurrisse, eique in urbem, ut ait Theodoretus lib. IV, c. 19, introeunti acceptam eadem narrasse. Tum Valentem iratum, quod non primo impetu fractus esset Basilius, certamen ingredi voluisse, et coquorum præposito Demostheni hoc munus commisisse, et Basilius audiente se oppugnaret.

Sed inter primam illam pugnam et imperatoris adventum multa intercesserunt, imprimis secundum illud cum coquorum præposito certamen, cui non interfuit imperator. Decepere Tillemontium hæc verba Nysseni (p. 314), ἀλλ' ἐκδέχεται πάλιν ὁ βασιλεὺς τὴν πειρὰν αὐτοῦ. Sed iterum experitur ipse imperator. At quomodo expertus sit, indicant quæ sequuntur: *Quemadmodum igitur opera coqui Nabuzardan, inquit, Assyrius olim templum Israelitarum evertit: ita et iste Demostheni cuidam coquorum præposito, ut aliis audaciori, hac mandata provincia palabat se perfecturum quidquid aggressus erat.* Ipse etiam Nazianzenus (p. 348) præfectum coquorum numerat inter eos, qui ad Basilius missi sunt a Valente; quod argumento est non interfuisse his pugnis imperatorem; sed vices suas commisisse Demostheni: idque confirmat Nysseni narratio. Nam cum Demosthenes omnia misceret, ac impius quidam ex Illyrico, qui tabellas manibus ferebat, proceres omnes ad hoc spectaculum convocasset; cumque rursus iram suam Modestus vehementius, quam antea, accendisset, seque omnes ad Valentis iracundiam fingerent, et cum eo indignante indignarentur, summa erat futurorum expectatio. Rursus enim ille præfectus, rursus terrores et minæ prioribus graviore, ac ira vehementior: judicialis apparatus, præcones, apparitores, lictores, cancelli et

A vela. Rursus Dei athleta hoc secundo prælio, etiam prioris gloriam superavit. Nulla hic sane imperatoris præsentis insignia, sed quidquid terribilius fuit, id ad judicem refert Gregorius Nyssenus.

2^o Testatur Gregorius Nazianzenus (p. 351) Valentem jam dudum Basilius audiendi cupidum fuisse, cum in ecclesiam iterum venit, et cum eo intra velum collocutus est. Nondum ergo Basilius audierat disserentem, ac proinde non adfuerat cum Modestum ac Demosthenem Basilius tanta animi fortitudine superavit. Hinc Gregorius postquam Basilius cum præfecto dialogos retulit, transit ad ea quæ ad ipsum imperatorem prolucutus est.

3^o Narrat idem Gregorius (p. 350) Modestum, quam celerrime potuit, ad imperatorem venisse, B eique quam invictus esset ac insuperabilis Basilius declarasse; quare aut vim ei inferendam, aut non expectandum ut minis cedat: tum vero imperatorem tantæ virtutis admiratione sese collegisse, ac vetuisse ne vis Basilio inferretur, et cum illius communionem non auderet amplecti (pudori enim illi erat immutatio) maxime decoram ei satisfaciendi viam quæsisse et idcirco in ecclesiam venisse. Ex quibus perspicitur nec Modestum statim post primum certamen ad imperatorem venisse (illum enim furis incendit hæc primæ cladis ignominia), nec Valentem alteri interfuisse pugnae; siquidem quid in ea gestum esset, ex præfecto cognovit.

Neque etiam accuratissimus fuit Tillemontius in Basilius pugnis numerandis. Quæ enim coram præposito coquorum gesta narrat Nyssenus, hæc Tillemontius in duo diversa prælia dividit, quamvis unum prorsus extiterit, quod quidem, etsi præcipua oppugnandi partes Demostheni commissæ fuerunt, omnium tamen magnatum frequentia, quos impius quidam ex Illyrico præfectus convocaverat, ac ipsius præfecti præsentia celebratum fuit. Quamvis autem duas tantum insignes pugnas referat Nyssenus, verisimile est tamen plures alias sustinuisse Basilius: idque ipse non obscure indicat in epistola ad Eustathium, cui narrat sibi jam pugnas aliquas, easque satis vehementes fuisse cum magnis potestatibus, præfecto et cubiculo præposito. Nazianzenus et ex judicum ordine, et ex militari et ex Gynæcæo immissos esse ait qui Basilius oppugnarent, ac idem munus ipsi etiam coquorum præposito commissum fuisse.

Videtur aliqua inesse inter utrumque Gregorium discrepantia. Nam cum uterque eadem Basilius coram præfecto dicta referat; Nyssenus hæc Basilius constantiam Valentis accensam fuisse dicit, eumque vices Basilius iterum oppugnandi commisisse Demostheni: contra Nazianzenus iracundiam admirationi locum ceasisse, ac vetuisse imperatorem, ne quis Basilio vim inferret. Ergo alteruter Basilius dicta non satis accurately ordine retulit. Nam de historia summa, pugnis non semel commissis, ac optatissimo constantis Basilius exitu mirifico inter utrumque convenit.

IV. Dum Basilius hæc sustinet prælia; Eustathius

Sebastenus mittit ei cum litteris Eleusinium, unum ut verisimile est, ex discipulis suis, qui certanti adesset ac suppetias ferret Basilio. Respondet ei Basilius sibi (a), antequam illius litteras acciperet, persuasum fuisse de illius erga omnes, maxime vero erga se charitate; illius autem acceptis litteris et conspecto Eleusinio, gratias se Deo egisse, quod sibi talem adiutorem et commilitonem concessisset. Narrat se in pugnis vehementibus, quas jam habuerat cum magnis potestatibus, præfecto et cubiculi præposito, omnem assultum inconcusso animo sustinuisse, Deo imbecillitatem corroborante. Scripta videtur hæc epistola ante imperatoris adventum ac forte etiam ante illud vehemens cum coquorum præposito certamen, de quo nihil Basilius.

Scripta etiam in hac horrenda tempestate epistola 80 ad sanctum Athanasium, cui Basilius dolorem suum significat quod oblatam ad se scribendi aliquam occasionem præternisisset. Præclarissime secum agi existimasset Basilius, si ad historiam vitæ suæ congressum cum S. Athanasio adjecisset.

V. Illis quæ de Basilio narrata fuerant a præfecto, percussus est Valens, ac instar ferri immutatus, quod igne quidem emollitur, sed tamen ferri naturam retinet. Itaque minis in admirationem conversis, factum suum improbat, vim Basilio vetat inferri; et cum ipsius communionem amplecti pudor prohiberet, aliquam tamen ei satisfaciendi rationem quærebat, quæ sibi indecora non esset. Hanc autem maxime decoram iudicavit. Sacro die Epiphaniæ in templum ingressus cum satellitum manu, numerum laicorum auxit, sequæ hoc modo defunctorie cum Basilio conjunxit. Videtur Valens Cæsaream non multo ante diem festum advenisse. Nam si spatium Ariani habuissent illius iterum incendendi, facile illi novas iracundiæ faces admovissent. Id enim non semel perfecerunt, ita ut Valentis animus perpetuam habuerit iracundiæ in Basilius et reverentiæ vicissitudinem.

Illud autem minime prætereundum, quod eo die evenisse narrat Gregorius Nazianzenus. Postquam enim, inquit, intus fuit, atque ipsius aures psalmodiarum cantu, non secus ac tonitruo quodam personuerunt, plebisque petagus vidit, omnemque ordinem et concinnitatem, quæ tam in sacrario, quam prope sacrarium erat, angelicam potius quam humanam, atque ipsum quidem ante populum recto corpore stantem, qualem Scriptura Samuelem describit, nec corpore, nec oculis, nec animo, perinde ac si nihil novi contigisset, ullam in partem se moventem, sed Deo, ut ita dicam, et altari affixum; eos autem, a quibus cingebatur, cum timore quodam ac reverentia stantes: hæc, inquam, simul atque perspezit (nec enim simile quiddam unquam viderat) humanum quiddam passus est, atque oculorum vertigine ac tenebris to-

Atus impletur. Atque id plerisque adhuc obscurum et incognitum erat. Verum cum dona, quæ ipsemet effecerat, divinæ mensuræ offerenda essent, nec quisquam, ut mos ferebat, simul ea caperet (quod non satis liqueret, an ea Basilius accepturus esset) tum vero manifeste se affectus prodidit. Ita enim titubare cepit, ut nisi quispiam ex sacrarii ministris vacillantem supposita manu retinuisset, misere utique et luctuose prolapsurus fuerit.

Verisimile non est Valentem Basilius manu communionem sacram accepisse, cum Gregorius dicat eum cum Basilio perfunctorie conjunctionem iniisse. Videtur autem Basilius in illius donis accipiendis plus consuluisse Ecclesiæ paci, quam legum ecclesiasticarum severitati (b). Constantii dona alto vultu rejectit Liberius, sed in dissimili occasione. Pares quidem erant Constantius et Valens hæresi et catholice fidei odio, et alter quidem catechumenus, alter ab hæreticis baptizatus: sed Constantius per eunuchum Eusebium dona mittebat corrumpendi causa; at Valens ipse suppliciter offerebat, ut suæ in Basilius observantiæ aliquam significationem daret. Quænam autem illa exstiterint dona, quorum opifex Valens, non facile est statuere. Dona altari offerri consueta intelligit Theodoretus (c): vasa aurea Nicetas ipsius Valentis manu fabricata.

Nulla eo die Basilius inter et Valentem fuere colloquia (d). Sed cum rursus in ecclesiam venisset, satisfecit diuturnæ colloquendi cum Basilio cupiditati, ac intra velum ab eo susceptus est. Tum vero Basilius sic locutus est, ut Gregorius qui aderat, Dei voces fuisse testetur. De hoc Basilius cum Valente congressu sic loquitur Theodoretus (e): Cum Basilius intra sacra vela, ubi ipse sedebat, accedens Valentem iussisset, multa ad illum verba fecit de recta fidei doctrina; eumque Valens libenter auscultavit. Aderat tum quidam nomine Demosthenes, Castrensium sacri palatii, qui cum magistrum orbis terrarum objurgaret, barbarismum admisit. Tum subridens divinus Basilius: Vidimus, inquit, etiam Demosthenem litterarum expertem. Et cum ille vehementius indignatus miraretur, subiecit magnus Basilius: Tuum munus est, iusculorum condimenta curare. Divina enim dogmata exaudire non potes, cum aures habeas obstructas. Et Basilius quidem ista dixit Demostheni. Valens vero tantopere eum miratus est, ut pulcherrima quæ illic habebat prædia pauperibus donaverit, quorum ille curam gerebat, qui toto corpore mutilati multo majore curatione indigebant. Asseverat Basilius in epist. 94, suum ædificandi ptochotrophii consilium Valenti perspectum ac probatum fuisse; ejusque auctoritate utitur, ut invidiam repellat, quam ipsi nonnulli homines apud præsidem ab susceptum tantæ molis ædificium creare tentabant. At de Valentis liberalitate quam refert

(a) Epist. 79, 80.

(b) Athan. ad Solit.

(c) Lib. IV, c. 19: Naz. tom II, not. p. 781.

(d) Naz. or. 20.

(e) Lib. IV, c. 19.

Theodoretus, nihil prorsus legitur in illa Basilii A
epistola.

VI. Hæc Basilii virtutis admiratio injecta Valentis animo, initium fuit illius in Cappadoces humanitatis: hæc prima exstitit tempestatis sedatio. Sed cito instabilem illius animum Ariani artibus suis immutarunt. Non unum autem artificium ab eis adhibitum. Interdum enim catholicam fidem præ se ferebant, ac Basilii doctrinæ assentiri se profitebantur, ut testatur S. Ephræm (a). Non idcirco Basilium eorum formulis aut communioni cedebat. Sed inde, ut verisimile est, ansam arripiebant illius accusandi apud Valentem, ut hominis ab omni accommodatione et pacificatione alieni. His artibus vincunt improbi; exsilium decernitur, parantur omnia, nox aderat, in promptu currus, in plausu hostes, in luctu pii; Gregorius et alii amici latus alacris viatoris cingebant: Basilium exsilio mulctatus, hoc tantum negotii suscipit: uni ex famulis imperat, ut se acceptis pugillaribus sequatur. Sed Deus rescindit exsilii decretum: filius Valentis in febrim incidit, et cum illius morbo nullam prorsus medicinam pater inveniret, ad Basilium confugit, non quidem per se, ob contumeliam modo ei factam, sed per eos quos sancto episcopo amicissimos esse noverat, id est per Terentium et Victorem aut Arinthæum. Nam magistris rei militaris hoc munus commissum fuisse refert Theodoretus (b). Accurrit Basilium, ejusque ingressu levior fit morbus, nec dubitabant qui aderant, quin filium imperator incolumem recepisset, si non dulci aquæ salsam miscuisset, Basilium vocans et hæreticis credens. Atque hæc quidem Gregorius Nazianzenus, cujus narrationem accurate sequitur Sozomenus (c); et quod Gregorius ait Valentem aquæ dulci salsam miscuisse, id Sozomenus interpretatur de hæreticis una cum Basilio advocatis, ut pro Valentis filio precarentur. Ex Theodoreto (d) Dominica Augusta magnis doloribus, vel, ut ait Socrates (e), horrendis visis vexata, Valenti auctor fuit, ut Basilium accerseret.

Res a S. Ephræm (f) sic narratur: Dum gravi morbo delinqueretur filius tyranni, rogabant virum hunc, ut pro eo precaretur; illo vero proponente conditionem: Si eum mihi tradideris, ut adducam ad immaculatam fidem, libereinque ab omni impietate Arianae doctrinæ: et ipso assentiente; statim Basilium pro imperatore terreno erga cælestem intercessor exstitit; obtulit viri promissum, eique sanitatem filii retulit. Ut autem serpentes viderunt puerum servatum, rursus levis imperatoris mentem depravarunt, ejusque filium acceptum baptizarunt aqua, non tamen Spiritu; docebant abnegare Filium Dei; interiorius irretientes, et exterius induentes; foris Christum induit, intus dilacerat. Quare non multo post, mi-

seri spiritum abstulit, prædicans ingrattam eorum mentem.

Neque omittendus nobis Rufinus (g), qui rem sic edisserit: Cum Basilium a Valente, inquit, in exsilium pro fide cogeret, exhibitus ad tribunal præfecti, terroribusque (ut illis moris est potestati) et minis maximis agi cœpit, et nisi præceptis principis obediret, interitum sibi jamjamque speraret impendere. Tum ille intrepidus, et absque ulla animi perturbatione hæc sibi minitanti præfecto respondisse fertur: Atque utinam aliquid mihi esset digni muneris, quod offerrem huic, qui maturius Basilium de nodo follis ejus absolvet! Cumque daretur ei nox, quæ erat media ad spatium deliberandi, respondisse denuo perhibetur: Ego crastino ipse ero qui nunc: tu te utinam non mutares! Et illa quidem nocte uzor imperatoris velut tortoribus tradita cruciatur; filius vero qui eis erat unicus, extinctus paternæ impietatis creditur exsoluisse supplicia. Ita ante lucem missi, qui rogarent Basilium, ut precibus suis intercederet pro eis, ne etiam ipsi, et quidem multo justius similiter interirent.

VII. Victi et non defatigati Ariani non multo post ad pugnam redierunt, et infirmam Valentis mentem novis artibus aggressi sunt. Hanc autem imprimis aleam adhibuerunt, quæ perraro fallebat, ut Basilio stante nihil se promovere posse, eo relegato cæteros facile cessuros dicerent (h). Gravis enim ille nobis est, aiebant, vel solum conspectus. Etenim valde contrarius nobis est in sermonibus: propterea fieri nequit, imperator, ut fides nostra progressum capiat si iste adsit. Iterum ergo decernitur exsilium, sed Deus novo miraculo summæ Ecclesiæ Cæsariensi pastorem servavit, quod a S. Ephræm (i) sic narratur: Horum sermonibus, inquit, inductus imperator, suscepit in exsilium eum mittere: statim vero calamus, qui non sustineret iniquo subservire consilio, ultro contractus est, insipientem erudiens, quam enorme facinus patrare vellet in servum Christi, unius in Patre et Filio et Spiritu sancto divinitatis præconem, quique ita non sentientes aut loquentes, tanquam canes rabidos sapienter redarguebat. Cum autem non sentiret is, inanimo calamo insensibilior, filius revera erroris, secundum quoque sumpsit ad subscribendum, et ad finem imponendum malæ voluntati; verum hunc similiter confringi vidit, nec pati velle communionem mali, quod ipse facere nitabatur. Quid conaris, o imperator, in peregrinam eum ejicere regionem, qui inhabitatorem habet universa complementem? Cur capere tentas nulli expugnabilem? Quare civitate pellis civem cæli? Nam si tertium quoque calamum sumpseris, cernes contritum, nolentem, nec tibi cooperantem. Quod utique etiam contigit. Tunc aperte victoria a cunctis prædicata fuit, tum illustre tropæum inyi-

(a) Cotel. tom. III Monument.

(b) Lib. IV, c. 19.

(c) Lib. VI, c. 18.

(d) Lib. IV, c. 19.

(e) Ibid. c. 26.

(f) Cotel. t. III Monum. Eccles., p. 63.

(g) Lib. XI, c. 9.

(h) Cotel. tom. III, Monum. Eccl., p. 64.

(i) Ibid. p. 65.

cti hominis, calami tres exstiterunt, Trinitatem con-
substantialem prædicanti patrocinantes. Manus ad
proferendam sententiam festinabat, et calami eam in-
junctam demonstrarunt. Manus pravam calculum dare
properabat; calami vero inane studium retinebant.
Imbres miraculorum pluisse ait (p. 64) idem scri-
ptor, seque hoc unum de omnibus narrare. Idem
miraculum narrat Theodoretus (a), additque Valen-
tem, cum secundo et tertio calamus fuisset contri-
tus, dextra subito concuti ac tremere cœpisse.

VIII. Locus quidam Gregorii Nazianzeni minus
recte intellectus in maximas Tillemontium angustias
conjecit. Postquam retulit Gregorius, Valentem Ba-
siliū admiratione perculsum vetuisse, ne vis ei in-
ferretur, et dum dona offert, mirum in modum tre-
muisse ac titubasse, cumque rursus in ecclesiam
venisset, intra velum divinas Basiliū voces audisse;
postquam, inquam, hæc narravit, statim addit :
Αὐτῆ γίνετα: τῆς τοῦ βασιλέως περὶ ἡμᾶς φιλανθρω-
πίας ἀρχῆ, καὶ κατὰστασις πρώτη, τοῦτο τὸ λῆμμα,
τῆς τότε διοχλοῦσης ἐπιρραίας τὸ πλεῖστον ὡσπερ τι
ζεῦμα διέλυσεν. Hoc exstitit imperatoris erga nos
humanitatis et clementiæ principium : hæc prima se-
datio : hæc occasio maximam impressionis illius par-
tem, qua tum vexabamur, non secus ac fluctus quos-
dam, fregit ac dissolvit. Hæc refert Tillemontius ad
secundum Valentis in ecclesiam ingressum, ac inde
certo colligi existimat, Basilium ac omnes etiam
Cappadociæ ecclesias reliquo Valentis imperii tem-
pore, vel saltem satis diu post Basiliū cum Valente
colloquium, pacem retinuisse. Sed animadvertit
Tillemontius longam illam pacem, quam secundum
Valentis in ecclesiam ingressum consecutam esse
putat, conciliari non posse cum persecutione, quam
statim narrat Gregorius postquam de secundo Va-
lentis in ecclesiam ingressu locutus est. Hæc enim
persecutio, in qua decretum Basilio exsilium morbus
Galatæ avertit, diu differri non potest; siquidem ex
Themistii oratione anno 373, pronuntiata in annum
decimum Valentis, jam mortuum esse Galatam per-
spicitur. Solvi posset difficultas, si qua ratione ni-
teretur quod narrat Socrates, totam rem Antio-
chiæ gestam esse, eoque accersitum Basilium. Val-
esius, qui hanc opinionem merito rejicit, Valentem
existimat cum aliquot annos Antiochiæ traduxisset
deinde rediisset Cæsaream, in hoc secundo ad-
ventu persecutionem redintegrasse. Sed huic sen-
tentiæ obstat mors Galatæ, quæ tam sero differri
non potest. Satis ergo videtur Tillemontio a Gre-
gorii auctoritate discedere, et Theodoretū inhære
testimonio, qui decretum Basilio exsilium et morbum
Galatæ sic narrat, ut ante secundum Valentis in
ecclesiam ingressum evenisse videantur.

Postquam pedem ex hoc incommodo referre co-
natus est Tillemontius, aliud ei occurrit, diuturnæ
paci, quæ secundum Valentis in Ecclesiam ingres-
sam secuta est, pariter repugnans, miraculum trium

(a) L. iv, c. 49.

calamorum in scribendo exsilii decreto fractorum.
Sed conjicit vel Antiochiæ rem gestam esse, ubi
non semel inita de petendo Basilio consilia; vel hanc
novam persecutionem ante secundum Valentis in ec-
clesiam ingressum contigisse, vel in alio Cæsaream
Valentis adventu, qui in hanc urbem redire potuit,
etsi non legitur rediisse.

At inutilis prorsus videtur tot conjecturarum
opera in re sua sponte soluta et explicata. Nam
hæc Gregorii verba : *Hoc fuit imperatoris erga nos
humanitatis initium, hæc prima rerum sedatio, &c.*,
non referuntur ad illud Valentis intra velum cum
Basilio colloquium, sed ad illam Basiliū virtutis ad-
mirationem, qua percussus Valens vetuit ei vim
inferri. Id patet 1° ex tota narrationis serie. Ait
enim Gregorius Valentem, his quæ Basilius gesse-
rat auditis, in tantam illius virtutis admirationem
venisse, ut ei vim inferri vetuerit, eique satisfac-
iendi causa in ecclesiam venerit, ubi ad solum
Basilii aspectum contremuit et titubavit, ac postea
rediens longum illius videndi et audiendi deside-
rium explevit. Quod ergo statim addit hanc primam
fuisse tempestatis sedationem, id manifeste refer-
tur ad summam Basiliū in certamine constantiam,
cujus admirator exstitit Valens, et ideo in ec-
clesiam venire statuit et cum Basilio colloqui.

2° Idem probant hæc voces, *Hæc prima sedatio*,
quæ in interpretatione Billii omisæ lucum fecerunt.
Certa enim et explorata res est tunc primum
sedatam fuisse tempestatem, cum Valens Basilio
vetuit molestiam exhiberi: quod quidem vetuit an-
tequam in ecclesiam veniret. 3° Huc accedit testi-
monium Gregorii Nysseni, qui Basiliū in sustinen-
dis præfecti assultibus constantiæ acceptam refert
tranquillitatem, quam Cappadocia ex omnibus pro-
vinciis Valenti subjectis sola experta est. Sic loqui-
tur Nyssenus (b) : Καὶ πάλιν ὁ ἀθλητῆς τοῦ θεοῦ
τοῖς δευτέροις τῶν ἀγώνων, καὶ τὴν ἐπὶ τοῖς προ-
λαβοῦσι δόξαν ὑπερβαλλόμενος. Εἰ δὲ ζητεῖς τοῦ-
των τὰς ἀποδείξεις, εἰς αὐτὰ βλέψον τὰ πράγματα.
Ποῖον οὐκ ἐπεινείματο τύπον τῶν Ἐκκλησιῶν ἡ τηνη-
καῦτα καταστροφή; ποῖον ἔμεινεν ἔθνος τῆς τῶν
αἰρετικῶν ἐπιστάσις ἀπειράτων; τίς τῶν κατὰ τὰς
Ἐκκλησίας εὐδοκιμούντων οὐκ ἀπασείσθη τῶν πόνων;
ποῖος διέφυγε λαὸς τὴν τοιαύτην ἐπιήρειαν; οὐ Συρία
πᾶσα, καὶ τῶν ποταμῶν ἡ μέση, μέχρι τῶν πρὸς
τοὺς βαρβάρους ὄρων· οὐ Φοινίκη, καὶ Παλαιστίνη,
καὶ Ἀραβία, καὶ Αἴγυπτος, καὶ τὰ ἔθνη τῆς Λιβύης,
ἕως τοῦ τέρματος τῆς καθ' ἡμᾶς οἰκουμένης, οὐ τὰ
ἐπὶ τὰς πάντα, Ποντικοὶ, καὶ Κλιμαί, Λύκιοι, Λυ-
δοὶ, Πισίδαι, Πάμφυλοι, Κάραι, Ἐλλησπόντιοι, νη-
σιῶται, μέχρι τῆς Προποντιδοῦ; αὐτῆς; οὐ τὰ ἐπὶ
Θράκης πάντα, ἕως ἢν ἡ Θράκη, καὶ τὰ περὶ αὐτὴν
ἔθνη, ἕως πρὸς τὸν Ἰστρον αὐτόν; τί τῶν πάντων
ἐπὶ σχήματος ἔμεινε, πλὴν εἰ μὴ τι προκατείχετο τῷ
τοιούτῳ κακῷ; ἀλλὰ μόνος ἐκ πάντων ὁ Καππαδό-
κειος λαὸς, τῆς κοινῆς τῶν Ἐκκλησιῶν συμφορᾶς οὐκ

(b) 1. Eunom.

ἐπὶθετο· ὁ δὲ μέγας πρόμαχος ἡμῶν ἐπὶ τῶν περι-
 ρασμῶν διεσώσατο. Iterum generosus noster athleta
 in certamine conspicitur, gloriam prioris pugnae long-
 ge exsuperans. Quod si hujusce rei petis testes, res
 ipsas intueri. Quem enim locum intactum reliquit
 temporis illius calamitas? Quænam gens hæreticæ
 rastationis et grassationis expertus mansit? Quis eo-
 rum qui in Ecclesia florebat, non dejectus est a
 captis et laboribus suis? Quis populus insultationem
 illam effugit? Non Syria universa, non Mesopotamia
 usque ad fines barbarorum, non Phœnicia, non Pa-
 læstina, non Arabia, non Ægyptus, non incolæ Li-
 byæ usque ad terminos nostri orbis; non alii, qui in
 eo degunt, Pontici, Cilices, Lycii, Lydi, Pisidii,
 Pamphylîi, Caves, Hellespontii, insulari usque ad
 ipsam Propontidem, non gentes Thraciæ, qua patet
 Thracia, et finitimi quique usque ad ipsum Danubium?
 Quæ ex his omnibus provinciis calamitatis hujus
 expertus fuit, nisi forte illa quæ antea hoc malo tene-
 batur? solus ex omnibus populus Cappadox commu-
 nem cladem et ærumam non sensit, quem magnus
 noster propugnator ex omnibus tentationibus eri-
 puit.

4° Ex iisdem verbis, *Hæc prima sedatio*, luce
 clarius est tempestatem non semel excitatam et
 sedatam fuisse: idque confirmat Gregorius, qui
 Galatæ morbi et mortis narrationem sic incipit: "Ἐτε-
 ρον δὲ τῶν εἰρημνύων οὐκ ἔλαττον, ἐνίκων εἰ πονη-
 ροί, etc. Sequitur aliud iis quæ dicta sunt non infer-
 rius: vincebant improbi, etc. Quare neque hoc, ne-
 que calamorum fractorum miraculum, ante Valen-
 tis in ecclesiam adventum collocari debent, aut
 Antiochiam transferri. Mors Galatæ posterior est
 secundo in ecclesiam adventu, qui Valentis longum
 audiendi Basilii desiderium implevit. Nondum ergo
 illum filii causa accersitum audierat. Multo absur-
 dius id Antiochiæ fingeretur contigisse. Nunquam
 enim eo accersitus Basilius, nec mors Galatæ lon-
 gius, ut jam dixi, differri potest. Præterea Grego-
 rius sic hujus miraculi narrationem concludit, ut
 illud cum cæteris rebus antea narratis necesse sit
 Cæsareæ contigisse. Ait enim: Τὰ μὲν πρὸς ἐκεί-
 νους αὐτῶ τοιαῦτα καὶ εἰς τοῦτο ἤκοντα τέλους. Quæ
 cum illis egit, nempe cum Valente et præfecto,
 talia exsistere, et eum finem habere.

IX. Sed quæ ad Galatam spectant, ea libenter
 fatetur Tillemontius non alibi quam Cæsareæ con-
 tigisse. At non ita aversus est ab eorum opinione,
 qui tres calamos aut Antiochiæ, aut in alio Valen-
 tis Cæsaream adventu fractos fuisse existimant. Ne
 hoc quidem miraculum Cæsareæ asserendum. Præ-
 terquam quod Valens ante annum 378 lingi non
 potest Cæsaream rediisse, sanctus Ephrem testatur
 Arianos impetrasse exsilium Basilii, cum de-
 monstrarent Valenti fidem suam eo præsentem pro-
 gredi non posse: quod quidem eos improbable

A prorsus est alibi quam Cæsareæ dixisse; nunquam
 enim Antiochiam accersitus Basilius.

Cæsareæ etiam collocat Gregorius Nazianzenus,
 quæ præfecto Modesto contigerunt. Is enim, cum
 Basilii constantiam et animi fortitudinem expertus
 esset, illius apud Deum patrociniū sensit. *Ægro-
 tabat*, inquit Nazianzenus (p. 352), *illacrymabat*,
distorquebatur, *Basilium accersebat*, *obsecrabat*: *Sat-
 isfactionem habes*, clamabat, *da salutem*. Atque
 hanc quidem precibus Basilii consecutus est, idque
 ipse fatebatur, et multis, qui rem ignorabant, per-
 suadebat. Unde etiam Basilii virtutes mirari et præ-
 dicare non destitit, ac occasiones bene de illo me-
 rendi quærere, quamvis in fidem, qua illi Basilius
 sanitatem impetraverat, æquior, quandiu vixit Val-
 lens, et lenior fuisse non videatur.

X. Jam diximus Valentem non multo ante Epi-
 phaniæ diem venisse Cæsaream, ita ut spatium non
 habuerint Ariani illius animo novas faces admo-
 vendi. Quæ autem gessit Basilius cum magnis po-
 testatibus ac deinde cum ipso Valente, ea immerito
 nonnulli ad annum 370 et 371 referunt: nec com-
 modior Socratis et Theodoretii sententia, qui cum
 Syriam et vicinas regiones ante a Valente devictas
 narrent, quam oppugnaretur Basilius, sequeretur ex
 eorum narratione Valentem e Syria Cæsaream ve-
 nisse, idque non citius anno 372 exeunte. At per-
 secutio ad annum 371 exeunte et 372 ineunte,
 id est, ad secundum Basilii episcopatus annum ne-
 cessario referenda. Nullum enim persecutionis ve-
 stigium anno 370 exeunte et ineunte 371, id est,
 primo Basilii episcopatus anno. Recens tunc erat
 ab ordinatione Basilius, nondum egerat cum Atha-
 nasio de pacificandis Ecclesiis: hoc enim consilium
 non suscepit, nisi compositis rebus domesticis. At
 ex epistola (a) ad Athanasium in ipso persecutionis
 æstu scripta, jam multa inter utrumque acta et
 deliberata fuisse perspicitur. Hinc Basilius in una
 et eadem epistola (b) certiolem facit Meletium et
 de suscepto Romam mittendi Dorothei consilio, et
 de persecutionis minis, cum jam advenisset Eulpi-
 us et alii exspectarentur Ariani.

Neque etiam anno 372 exeunte et ineunte 373
 collocari possit persecutio. Nam initio anni 373
 consilia inita sunt de pellendo Basilio, sed Antio-
 chiæ, non Cæsareæ, ut perspicitur ex epistola 120
 quæ initio anni 373 scripta est. Præterea refrixit
 aliquantum amicitia Basilium inter et Eustathium
 anno 372 exeunte aut ineunte 373, cum perfidia
 duorum Eustathii discipulorum, quos domi suæ
 habebat Basilius, in oculis totius civitatis erupisset.
 At cum Basilius persecutionis procellam sustineret,
 confidebat Eustathio, ut enim maxime, et missum
 ab eo Elcusinium, cum summa grati animi signifi-
 catione, ut optimum adiutorem et commilitonem,
 excepit. Pariiter repugnant anno 373 quæ deiacops
 narrabitur; in primis magnum illud ædificium,

(a) Ep. 80.

(b) Ep. 68.

quod cum Basilius paulo post discessum Valentis in-
ceperit, jam tamen excipiendis hospitibus aptum
erat anno 373.

Venit itaque Cæsaream Valens anno 371 exeunte,
idque omnino nexum et conjunctum est cum re-
rum illius gestarum historia. Nam cum Antiochiam
peteret lento itinere, erat Ancyrae Julio mense anni
371, ut certo perspicitur ex lege 76 de decurioni-
bus data in hac urbe III Id. Jul., Gratiano A. II et
Probo ess., cod. Theod. lib. XII, tit. 1, p. 426. Cum
ergo illius emissarii et præcursores episcopi Cæsa-
ream venerint mense Septembri ejusdem anni,
cumque Valentem Cæsareæ festum Epiphaniæ ce-
lebrasse constet; nullus profecto dubitandi locus
quin id anno 372 ineunte contigerit. Huc accedit
auctoritas Gregorii Nysseni (a), qui testatur Valen-
tem rebus contra barbaros feliciter gestis elatum,
cum e Propontide progressus Bithyniam ex impro-
viso vastasset, ac Galatiam nullo negotio cepisset,
sic tandem in Cappadociam, quæ proxima erat,
pervenisse. Cæsaream ergo Valens eodem anno ven-
nit, quo Galatiam peragravit; ac valde Socrates et
Theodoretus hallucinantur qui jam Syriam et vi-
cinas regiones Arianorum ditioni subjectas fuisse
putant, cum Cæsarea oppugnata. Consentit cum
Nysseno Nazianzenus (b), qui Valentem narrat,
cum vicinos omnes impietatis robore ac potentia
domuisset, ac ditioni suæ quidquid ovium habue-
rat, subjecisset, sic tandem peragratis omnibus re-
gionibus Cæsaream aggressum esso. Lique Nazian-
zenum loqui de regionibus Cappadociam inter et
Constantinopolim interjectis, quas lente peragrabat
Valens anno 371, non solum ut ubique catholicam
fidem opprimeret sed etiam ut vere ineunte anni
372 e Cappadocia egredi, et intolerabiles Ciliciæ
calores vitare posset.

CAPUT XXI.

I. De epistola 81. II. Scribit Athanasio Basilius an-
tequam Roma redeat Dorotheus: rogat eum ut
prior scribat episcopis. III. Elias hoc anno 372
præses Cappadociæ. IV. De epistolis Basilii 83-
88.

I. Scriptam conjicio ante Quadragesimam hujus
anni 372 epistolam 81 ad Innocentium episcopum,
ad quem etiam exstat epistola Basilii 50. Is præ-
erat magnæ urbi, non parum Cæsarea distante, ac
in perfungendo egregie episcopatus munere laudem
et famam adeptus erat. Magnus enim erat Spiritus
sancti glorificator, ejusque divinitatis defensor (c).
Sed cum admodum ætate proventus esset, ac gregi
suo post mortem suam metueret, rogavit Basilium,
ut curam Ecclesiæ suæ post mortem suam suscipe-
ret, ac nunc ad se mitteret e clero suo præstantem
aliquem virum, quem successorem suum vivus desi-
gnaret. Quo magis Basilium exaceret ad rem tanti
momenti, minabatur se ei litem coram Domino illa-

(a) In Euzom.
(b) Naz. or. 20.
(c) Ep. 50.
(d) Or. 20.

aturum, si occasionem de aliis bene merendi negligeret.

Delatum munus Ecclesiæ Innocentii post ipsius
mortem curandæ Basilius a se deprecatur, ut
majus viribus suis, quodque ex tanto intervallo
facile administrari non possit. Alteri autem peti-
tioni libenter annuit, ac Innocentium laudat, quod
ut Moyses, successorem suum videre velit. Itaque
memor illius minarum, simulque considerans civi-
tatem amplam esse et celebrem, opus Innocentii
apud multos clarum, tempora difficilia, magno in-
digentia gubernatore ob continuas procellas, probe
intellexit non juniorem aliquem mittendum esse,
qui ad negotia tantum exteriora idoneus sit. Sed
circumspiciens in Cæsareæ presbyterio, elegit pre-
tiosissimum vas, alumnum beati Hermogenis et ab
eo ordinatum. presbyterum ecclesiæ a multis jam
annis, gravibus ac constantibus moribus præditum,
reverendum adeuntibus, adversantes in mansuetu-
dine corripientem, peritum canonum, hominem
accuratæ fidei, in continentia et ascetico instituto
hactenus degentem, etsi illius carnem consumps-
erat vitæ austeritas; pauperem ac nullos in hoc
mundo redivis possidentem, adeo ut ne panis qui-
dem ipsi copia suppeteret, sed labore manuum cum
fratribus victum sibi compararet. Hunc statim mit-
tere potuisset Basilius: sed quia Innocentius alium
petierat, probum illum quidem, sed altero longe
inferiorem; rogat Innocentium Basilius, ut, si ejus-
modi virum desideret, mittat aliquem ex fratribus,
qui cum circa jejunia assumat: si neminem habet,
quem mittat, saltem ad se scribat.

Videtur Quadragesimam designare Basilius, cum
Innocentium rogat, ut aliquem mittat, qui venera-
bilem illum presbyterum circa jejunia assumat.
Cur autem hæc anno 372 putem contigisse, hoc po-
tissimum adducor argumento, quod cum Basilius
multos hoc anno episcopos creaverit (multiplicatos
enim fuisse episcopatus testatur Nazianzenus (d)),
non videtur summum illum virum, quo præstantio-
rem neminem habere poterat, prætermisurus fuisse,
cum (e) præsertim Pœmenium, quem dedit Sata-
lensibus, libenter Cæsareæ retinisset, nec matri et
Ecclesiæ lugenti abstulisset, si quem ei invenisset
parem ad munus episcopatus sustinendum. Videtur
hæc Basilii liberalitas in concedendis ex sua Eccle-
sia episcopis, ita clerum Cæsariensem exhausisse,
ut neminem (f) haberet anno 375, quem Amphilo-
chio donaret, propterea quod is quem promiserat,
accedente ad veterem morbum nova oculorum ægri-
tudine, impar huic oneri factus esset.

II. Quamvis Basilius, quandiu Cæsareæ fuit Va-
lens, vix ullum diem ab Arianorum insidiis tutum
habuerit, nihil tamen de suo pacificandarum Ec-
clesiarum studio remittebat. Tum cum Athanasio
(g) scriberet anno præcedenti, spem ei afferebat

(e) Ep. 102.
(f) Ep. 217.
(g) Epist. 69.

fore, ut omnes illius iudicio pacificationem Ecclesiarum committerent. Id tandem consecutus est Basilius, forte ipsa persecutione animos a contentionibus ad communis fidei defensionem revocante (a). Scribit ergo Athanasio quidquid in Cappadocia et finitimis locis sanum est, vere nunc ad eorum qui idem sentiunt, communionem atque unitatem propendere: eumque idcirco rogat, ut nobis, inquit, omnibus scribas epistolam unam, quæ quid agendum sit admoneat. Volebant enim episcopi, quos Basilius cum Athanasio conjungere studebat, ut Athanasius prior scriberet. Sed quia suspecti Athanasio esse poterant, ob ea quæ olim gesserant antequam ab Ariani discederent; obtestatur eum Basilius, ut sibi has ad episcopos litteras mittat: non prius se eas daturum, quam responsum ab eis acceperit: *sic mixtus, inquit, peccator ero in te omnibus diebus vitæ meæ.*

Erat sane perniciosa conditio, ab Athanasio postulare ut qui ab eis læsus fuerat, prior ipse scriberet. Non ex Basilio, non ex Meletio ortam crediderim ejusmodi conditionem, quæ paci ob stare poterat ac revera obstitit, sed ab hominibus non tam pacem appetentibus quam metuentibus, quibus tamen Basilius et Meletius, ut inter homines eorundem partium studio conjunctos fieri solet, non cedere non potuerunt.

Scripta hæc epistola antequam Dorotheus Roma rediisset, ac forte etiam antequam Valens Cæsarea discessisset, aut saltem post vexatam ab eo Cæsaream. Id enim indicare possit cauta et obscura de persecutione loquendi ratio. Comparat enim Basilius Ecclesie mala cum naufragio partim ob causam externam mare exagitantem exorto, partim ob navigantium sibi invicem obstantium perturbaticionem. Tum addit se in hac similitudine sermonem concludere, cum nec Athanasii prudentia amplius quidquam requirat, nec rerum status det dicendi libertatem. Nondum certe redierat Roma Dorotheus; sed brevi eam rediturum sperabat Basilius, qui Athanasium rogat, ut litteras sibi ad episcopos mittat vel per aliquem e clero Alexandrino, vel per Dorotheum diaconum. Hanc tamen Tillemontius epistolam anno 371 scriptam putat, antequam Dorotheus ex primo itinere Alexandriam suscepto in Cappadociam rediisset. Sed ad ea quæ præsentiam Valentis aut saltem gravio rem persecutionem indicare possint, illud etiam accedit, quod Basilius in hac epistola, ut jam observavimus, consecutum se esse nuntiet id quod in epistola anno præterito scripta futurum sperabat, ut omnes Athanasii iudicio pacificandæ Ecclesie modum committerent. Præterea huic Basillii epistolæ responsum afferet Roma rediens Dorotheus, ut modo videbimus.

III. Plurimi interest, quis Cappadociam hoc anno

A rexerit, inquirere. Eliam hoc munus sustinuisse perspicimus ex epist. 94, quæ scripta est hoc anno 372, ante mensem Junium. In hac epistola Basilius Eliam regendam Cappadociam inritum suscepisse dicit, ut opera collapsa instauraret, loca non habitata incolis repletet, ac uno verbo solitudines in urbes transformaret. Præterquam quod hæc epistola 94 ad præsidem Eliam manifestas habet hujus anni 372 notas, ut infra videbimus, ipsa certe Cappadociæ pictura, quam in Basillii verbis perspicimus, mirifice congruit cum superioribus litteris (b), in quibus Cæsareæ in solitudinem mutatæ ærumnas deplorat. Quare primus exstitit Elias, qui provinciam in hunc statum redactam acciperet.

B Minus accurate ac minus æque de illo viro senserunt eruditorum nonnulli, in his Tillemontius, qui eum anno 371 Cappadociæ præfuisse et cum inimicis Basillii conjunctum fuisse existimaverunt. Quo anno rexerit Cappadociam, jam probavimus. Christianum illum et amicum vocat Basilius, nedum inter inimicos numeret. Magnum ei pietatis testimonium tribuit, cum veretur ne altercationibus episcoporum vulneretur illius anima, quæ pura sua in Deum pietate perfectam religiosi cultus mercedem percipere debet. Sed quod omnem ambigendi locum præcludit, idem est ille præses, quem Basilius hoc anno 372 dignitate dejectum mense Maio aut Junio, et in periculo non levi constitutum Sophronio commendat. Quod enim de Eliæ pietate et amicitia secum intercedente dixerat in epistola 94, idem de illo præside dignitate spoliato testatur in epist. 94, cum eum elaborasse testatur, ut res Christianorum ad antiquum decus revocaret, id est, ut hæresim everteret et pacem inter Catholicos stabiliret. His enim rebus antiquum Ecclesie decus metiri solet Basilius, ut perspicitur ex epist. 92. Præterea præses ille, cui abrogata dignitas mense Maio aut Junio hujus anni 372, Cappadociam brevissimo rexit tempore, nec eam alius ante illum rexerat, ex quo tot malis et ærumnis afflicta erat. Unde Basilius: *Patria nostra per somnium ditata est, viro quidem commissa, qualem non alium dicunt qui res vestras antiquissimas sciunt, in rectoris sedem conscendisse, sed cito eo privata improbitate nonnullorum, qui ex illius libero et nescio assentionis animo ansam belli ei inferendi arripuerunt et calumnias ei instruxerunt.* Et postea: *Quæ ne multis quidem annis ab alio fiant, hæc brevi tempore ab eo perfecta.* Is ergo alius esse non potest, quam Elias, qui Cappadociam molestissimo divisionis tempore regendam suscepit; idque confirmant, quæ de duobus aliis præsidibus dicemus, Maximo et Antipatro, quorum alter hoc anno circa Junium mensem, alter anno 373 circa Augustum mensem gubernacula Cappadociæ cepit. Pluribus aliis laudibus virum exornat Basilius; solus esse videbatur, qui provincie vulnera sanare posset,

(a) Ep. 82

(b) Ep. 74, 75.

sincerus æquus, custos, affabilis injuriam patientibus, terribilis delinquentibus, æquabilis et idem pauperibus et divitibus. Quod autem a muneribus omnium maxime abhorrebat, id ut levius ceteris illius virtutibus prætermittendum videbatur. Cum eximiam Eliæ effigiem his coloribus depictam habeamus, facilius nonnulla ad eum pertinentia deinceps dignoscemus.

IV. Tot ac tanta virtutum ornamenta animos addiderunt Basilio, ut, cum ab ipso præside, tum ab iis, qui sub ipso aliquam administrationis partem gerebant, multa peteret, ac libere admoneret, si quid fieri videret non decore. Hinc censitorem (a) hortatur, quem fama magis quam consuetudine noverat, ut, cum ejusmodi munus susceperit, in quo Cappadociam omnino solo æquatam instaurare possit, miserorum ærumnas allevet; eique commendat suam quamdam possessionem, quæ circa Chamanenem sita tributis premebatur: suam peracue vocans, quæ erat unius ex amicis. Scripta hæc epistola non multo post divisionem Cappadociæ, quam Basilius, ut recenti adhuc vulnere, *omnino solo æquatam* existinat.

Scriptam credimus ad Eliam epistolam sequentem. Is provinciam ita afflictam et deformatam acceperat, ut, quamvis omnes suas cogitationes ad eam sublevandam incitaret, nonnulla tamen faceret inivitus, aut fieri sineret, ipsius humanitati parum congruentia. Senem quemdam cum diploma regium publicis muneribus exonerat, tum ipsa ante regem senectus immunitatem dederat. Beneficium regium confirmaverat præses, sed eum rursus alia via in negotia protraxerat, illius nepote, qui nondum annos quatuor natus erat, curiæ addicto. Nam cum puerulus inter curiales recenseri non posset, nec tributa colligere, aut militibus annonam suppeditare; necesse erat miseri senis canitiem dedecorari, et quod solamen orbitatis esse debuerat, id ei in occasionem innumerabilium malorum converti. Itaque Basilius, qui commune perfugium erat miserorum, et parvulo et seni misericordiam præsidis implorat.

Hæc autem contigisse, cum Cæsariensis ordo ablati plerisque magistratibus pene concidisset, vel ipsum clamat præsidis factum, quem talibus præditum moribus, quales prædicat Basilius, sola necessitas cogere potuit, ut cum sene et illius nepote durius ageret. Deinde vero præses, cui senex et puer commendantur, amicus erat Basilius, ut ex initio et fine epistolæ patet, ac summa in jure describendo et calamitosis juvandis constantia. Mirifice hæc quadrant cum libero Eliæ et nescio assentationis animo. Quibus laudibus si addas Basilius votum, quod præsidis ab omnibus illius administrationem expertis debere dicit, *ut omni hominum generi custodiat, præfecturas ex præfecturis gerens, et alios atque alios sua administratione adjuvans;*

(a) Ep. 85.

A facile summum illum virum, Eliam, agnosces, qui supra Basilius penicillo depictus est.

Tanta erat his temporibus calamitas Cappadociæ, ut una vox ubique audiretur, exactorum, et eorum a quibus exigebatur, quique flagellis cædebantur, ut testatur Basilius in epist. 74, n. 3. Videtur molestum illud tempus pravam hanc consuetudinem induxisse vel saltem auxisse, ut rustici ob vectigalia in jusjurandum adigerentur. Non desinebat Basilius in omni conventu et in privatis colloquiis hoc vitium insectari; sed tandem ea de re scribendum esse duxit ad censitorem (ad hunc enim scripta videtur hæc epistola 85 inscriptione carens), cui demonstrat hoc jusjurandum nec vectigalibus prodesse et certissimam perniciem animabus inferre.

Erat Dorotheus presbyter, ut supra vidimus, Basilius collectaneus: cui cum frumentum, quod ad necessarium vitæ usum habebat, quidam in Berisio diripuissent, rogat Basilius (b) præpositum pagi, ut illud restituere cogantur, nec eis liceat culpam in alios rejicere.

Manifesta est epistolæ octogesimæ sextæ necessitudo cum octogesima septima, quæ et in codicibus Harlæano et Vaticano et pluribus aliis alteram sequitur cum hac inscriptione, ὑπὲρ τῶν αὐτῶν, *de iisdem rebus*; et revera de eodem agit presbytero, qui quod unicum habebat vitæ sustentandæ præsidium, eo spoliatus est. Quare cum Basilius dicat in epistola octogesima septima se scripsisse ad præpositum patriæ, inde colligimus ad hunc præpositum scriptam esse epistolam octogesimam sextam, et Dorotheum loci illius, quem Basilius patriam appellat, presbyterum fuisse.

Utramque autem epistolam ad hunc annum referimus, quia octogesima septima ad præsidem Eliam videtur scripta. Laudat Basilius in Elia, ut supra vidimus, summam in jure describendo æqualitatem, magnumque fidei catholicæ et pacis ecclesiasticæ studium. Quare cum eum, ad quem scribit epistolam 87, non modo non permittere debere dicit, sed etiam totis viribus impedire quominus hæc committantur, maxime quidem in omnes homines; sin minus saltem contra presbyteros, *eos præsertim*, inquit, *qui nobis unanimes sunt et eandem pietatis viam ineunt*; hæc, inquam, cum dicit, non alium videtur alloqui quam Eliam. Neque enim alium habemus Cappadociæ præsidem, apud quem hæc reprehendendi et commendandi ratio adhiberi potuerit. Perspicitur etiam ex eisdem verbis alia laus Eliæ, summa cum Basilio amicitia.

In sequenti epistola 88 facile agnoscitur idem Elias, qui pro summa sua humanitate hactenus Cappadocum misertus erat, et cum illis indulgenter egerat, *nusquam a levi illo morum suorum statu discedens ob metum eorum, quæ a sublimioribus potestatibus imminabant*. Tempus etiam optime con-

b) Ep. 86.

gnit. Nam plerique magistratum erant in agris. A hoc enim secesserant, ut vidimus in superioribus epistolis (a), animum in tot ærumnis despondentes. Cum autem appropinquaret tempus, quod ad solvendum aurum comparatitium præstítuebatur, et ad præscriptam summam aliquid deesset, Basilíus universam civitatem hortatus est, ut suam quisque symbolam daret. Sed perincommodè ceciderat, ut plerique magistratum urbe abessent. Quare Eliam rogat, ut vel summam auri, qualis hactenus colligi potuerat, in thesauros mittat; reliquum postea solum iri pollicetur: vel, si totum necesse est mitti, ita ut nihil prorsus reliquum sit, spatium eorum, qui urbe aberant, admonendorum concedat. Scripta ergo hæc epistola hoc anno 372 circa Martium. Nam tempus auri comparatitii colligendi a Kalendis Septembris ad Kal. April. extendebatur, ut in Nota ad hanc epistolam observavimus.

CAPUT XXII.

L. S. Athanasius respondet Basilio per Dorotheum Roma revertentem. Negat se priorem posse S. Meletio scribere. II. Probatúr Athanasium illum, qui se a Meletio sine communione dimissum queritur, Alexandrinum esse. III. Dorotheus reddit Basilio litteras Occidentalium. IV. Basilíus respondet per Sabinum diaconum. V. Epistola communis Orientalium missa per eundem Sabinum. VI. Consulitur Basilíus de domesticis communionibus.

I. Supra vidimus episcopos, quos Basilíus cum Athanasio conjungere volebat, petiisse ut Athanasius prior ad se scriberet, et quid agendum sit ad pacificandas Ecclesias exponeret. Basilíus (b) eorum postulata Athanasio significavit, ac eum rogavit, ut sibi has litteras mitteret, sive per aliquem e clero Alexandrino, sive per Dorotheum, quem redeuntem Alexandria transitarum sciebat. Satis opportune rediit Dorotheus, ut ei Athanasius his postulatis responsa committeret. Nam Basilíus, eo adveniente Cæsaream, scripsit S. Meletio, eumque de sancto Athanasio sic alloquitur (c): *Jam quod ad reverendissimum episcopum Athanasium attinet, probe scientem eximiam tuam prudentiam monebo, fieri non posse ut meis litteris aliquid promoveatur, aut quidquam eorum quæ oportet perficiatur, nisi et a vobis qui tunc ipsius communionem procrastinastis, hanc ipsam aliquo pacto accipiat. Aiunt enim ipsum omnino propendere, ut nobiscum jungatur, et quidquid poterit collaturum, sed dolere quod et tunc dimissus sit sine communione, et etiamnum promissa maneant irrita.*

II. Non putat Tillemontius hæc de magno Athanasio intelligi posse; neque enim probabile esse sanctum Meletium ei unquam denegasse communionem suam, idque postquam illam promississet. Quare satius esse putat alium Athanasium intelligere, non illum quidem Ancyanum (is enim concilio Meletii interfuerat anno 363), sed forte unum ex Macedo-

nianis, qui eo nomine vocatur in epistola Liberik. Sed tamen ita mihi quadrare omnia videntur, ita apta esse et iuncta, ut ad alium quam magnum Athanasium referri non possint.

1º Inter episcopos, quos Basilíus cum magno Athanasio conjungere conatus est, præcipua illius cura fuit sanctus Meletius. Hinc etiam atque etiam potit in epistolis 66, 67 et 69, ut initium pacificandæ Ecclesiæ ab Antiochena Ecclesia ducatur. Has procul dubio litteras indicat, cum ait Meletio se nihil litteris suis promovere. At ut Meletium cum Macedoniano aliquo conjungeret, non videtur id eum valde sollicitasse, nec ulla prorsus exstat ea de re epistola, nullum illius laboris monumentum.

2º Athanasius ille, de quo loquitur Basilíus, propensus erat ut conjungeretur cum Meletio; sed nihil ab eo impetrari poterat, nisi Meletius aliqua communionis signa prior impertiret. At quis hæc postulare potuit, nisi magnus Athanasius, cui paulo ante Basilíus (d) significaverat, episcopos petere ut Athanasius ad eos prior scriberet? Necessario ergo conjuncta magni Athanasii responsio cum postulatis episcoporum.

3º Querelæ Athanasii, quod a Meletio dimissus sit sine communione, manifestam habent necessitudinem cum iis quæ Meletium inter et magnum Athanasium sub Joviano intercesserunt. Rem illustrant hæc verba Basilii in epistola 258 ad Epiphanium, ubi sic loquitur, n. 3: *Ἐπεὶ καὶ ὁ μακαριώτατος πάππας Ἀθανάσιος, ἐπιστὰς ἀπὸ Ἀλεξανδρείας, πάνυ ἐβούλετο αὐτῷ τὴν πρὸς αὐτὸν κοινονίαν καταπραχθῆναι. Ἀλλὰ κακίς συμβούλων εἰς ἕτερον καιρὸν ὑπερετέθη αὐτῶν ἡ συνάφεια· ὡς οὐκ ὄφειλεν. Nam et beatissimus papa Athanasius, cum Alexandria venisset, omnino optabat, ut sibi cum ipso communio conciliaretur; sed malitia consiliariorum in aliud tempus dilata eorum conjunctio, quod utinam non evenisset? Cum his verbis, In aliud tempus dilata eorum conjunctio, nempe S. Athanasii et S. Meletii, manifestam habet necessitudinem illud epistolæ 89 ad Meletium, Qui tunc ipsius, nempe Athanasii, communionem procrastinastis.*

D Dilata ergo fuerat Meletium inter et Athanasium communio: nec alio nunc spectant Athanasii querelæ, qui quamvis Basilii precibus plurimum tribueret, roganti tamen, ut prior litteras communionis scriberet, minime annuit, committere nolens ut iterum despiceretur. Etsi enim Basilíus in epistola ad Epiphanium culpam non rejicit nominatim in amicos Meletii, potius quam Athanasii, sed rem in ambiguo relinquit; tamen ex hac epistola 89 perspicimus, non per Athanasium, sed per Meletium stetisse, quominus communio inter utrumque firmaretur, ac proinde consiliarios, qui rem interpella-

(a) Ep. 74, 75, 76.
(b) Ep. 82.

(c) Ep. 89, n. 2.
(d) Ep. 82.

runt, non S. Athanasii, sed sancti Meletii amicos fuisse. In quo sane mirari subit, cur cum S. Meletii nihil magis interesset ad juris sui et causæ defensionem, quam communicatorem habere S. Athanasium, rebus suis tam male consuluerit. Sed idem illi evenit ac Basilio, ut in amicis et communicatoribus suis nonnullos haberet longe sui dissimiles, qui differendæ cum Athanasio communionis causas innecterent.

Non favent Tillemontio hæc Basilii verba : *Aiunt enim ipsum omnino propendere ut nobiscum conjungatur.* Quamvis enim Basilius communionem et amicitia conjunctissimus cum sancto Athanasio esset, quia tamen illius communionem suis etiam amicis conciliare auebat, idcirco tanquam unus ex illis loquitur. Hinc in epistola 89, Athanasium rogat, *ut nobis omnibus, inquit, scribas epistolam unam, quæ quid agendum sit admoneat.* Licet etiam animadvertere quam cautus esset Basilius in his rebus administrandis, qui, quamvis responsa Athanasii per Dorotheum accepisset, arcani tamen tegendi causa, utitur his verbis, *Aiunt enim ipsum, etc.*

III. Misit etiam S. Athanasius S. Basilio (a) litteras, quas ab Occidente acceperat, ut eas Basilio perferendas curaret. Has Roma attulit Dorotheus diaconus, vel Sabinus diaconus, qui ei comes (b) videtur adjunctus fuisse ab Occidentalibus, et Basilio epistolam Valeriani Aquileiæ episcopi reddidit. Basilius, facultate oblata Sabini diaconi, scripsit (c) ad Illyrios, et ad Italiæ et Galliæ episcopos, et quosdam alios, qui privatim litteras ad eum dederant. Ex iis Basilii epistolis duæ exstant, una generatim Occidentalibus inscripta, altera Valeriano Aquileiæ episcopo, qui ob vicinitatem Illyrici episcopus in titulo dicitur. Illyrii autem et Italiæ ac Galliæ episcopi non generatim Orientalibus, sed soli Basilio scripsere : nec video quid Tillemontio persuaserit communem Occidentalium ad Orientales epistolam non defuisse. Neque enim suo nomine Basilius rescriberet Italiæ et Galliæ episcopis, si eorum litteræ communes ipsi cum aliis fuissent. Præterea Orientales in ep. 92 nullam ab Occidentalibus acceptam epistolam memorant. Solus Basilius (d) gratias agit ob acceptum ex eorum litteris solatium. Neque id mirum videri debet, nam solus Basilius Damaso scripserat : et Athanasium rogaverat, ut aliquem e suis clericis comitem Dorotheo daret, suasque adungeret litteras. Quare cum Athanasius Basilii epistolam Romam misisset, vicissim Damasus huic epistolæ responsa ad Athanasium misit, ut ea Basilio reddenda curaret. Eo magis hac in re Basilius opus habuit S. Athanasio, quod ipse res tantas solus aggredi non audebat, idque per canones non licere ait in ep. 141. Voluit quidem solus scribere anno 375 (e), sed

(a) Ep. 90.

(b) Ep. 91.

(c) Ep. 90.

(d) Ep. 90, n. 1.

(e) Ep. 239, n. 2.

nihil fere de rebus ecclesiasticis. Hæc autem Damasi ad Basilium litteræ non solius Damasi fuere, sed totius concilii Romani episcoporum 93 ex Italia et Gallia, quod de rebus Illyrici habebatur, cum Dorotheus advenit, aut saltem paulo antequam adveniret. Synodicam concilii epistolam pertulit Sabinus diaconus, primum quidem ad Illyrios, quos ea potissimum spectabat, deinde in Ægyptum et Orientem cum litteris ad Athanasium et Basilium. Vix dubium est quin eum Dorotheus perpetuum vicem comitem habuerit; ambo enim simul advenrunt.

IV. Basilius sancto Meletio nuntiat (f) quid privatim suo nomine scripsisset; sed quia consentaneum erat, ut aliquem mitterent Orientales, qui communes litteras deferret, rogat Meletium, ut has litteras exaret. Scripta quidem communis epistola, sed eam solus rediens Sabinus pertulit, nec quisquam missus Orientalium nomine. Hujus epistolæ conjicit Tillemontius auctorem esse sanctum Meletium, cui Basilius hoc munus detulerat. Sed tamen omnino Basilii stylum redolet.

Videntur autem tituli in his epistolis librariorum incuria confusi et perturbati fuisse. Nam cum Basilius dicat in epistola 89 se scripsisse ad Italos et Gallos; cumque Meletium roget, ut communem ad Occidentales epistolam dictet, nescio quo pacto contigit, ut privata epistola Occidentalibus, communis Italiæ et Galliæ episcopis inscriberetur : quod contra oportebat.

In hac epistola quam Basilius (g) Italis et Galliis suo scripsit nomine, lætitiæ suam significat ex eorum litteris acceptam, ex quibus summam eorum concordiam et unitatem perspexerat. Sed ut proprium suum esse ducit felicem illorum Ecclesiæ statum, ita eos rogat, ut vicissim Orientis malis commoveantur. Egrege scribit has ærumnas, quæ jam per totum orbem personuerant. Nuntiat Patres et traditiones contemni, novatorum commenta dominari, abactis pastoribus lupos introduci : domus orationis desertas esse; solitudines lamentantibus refertas esse. Rogat ergo Italiæ et Galliæ episcopos, ut tandem Orientis auxilio veniant. Assentiri se declarat iis omnibus, quæ canonicè acta fuerant in synodo Romana.

Scripta est in eandem sententiam epistola sequens (h) ad Valerianum, cujus charitatem eo magis miratur Basilius, quod is prior scripserat, nullis compellatus litteris. Necesse esse ait, si modo non jam conclusum est mundi tempus, sed adhuc vitæ humanæ dies supersunt, ut Occidentales fidem Orientis renovent, et honorum, quæ ab Oriente acceperunt, remunerationem illi in tempore persolvant.

V. Epistolæ (i) Galliis et Italis scriptæ subscribunt

(f) Ep. 89.

(g) Ep. 90.

(h) Ep. 91.

(i) Ep. 92.

episcopi 32, inter quos insignes sunt sanctus Meletius, S. Eusebius Samosatensis, sanctus Basilius, Gregorius Theologi pater, Pelagius Laodicæ, Anthimus Tyanorum, Theodotus Nicopolitanus, Vitus Carthorum in Mesopotamia, Abraham Urimorum in Syria, qui concilio Antiocheno interfuit anno 365; alter Abraham Batnorum, ad quem exstat Basilli epistola, Zeno Tyri, Eustathius, ut verisimile est, Sebastenus. Pro Narses, legit Valesius Barses Edessæ. Sed cum is inter postremos subscribat, conjicit Tillemontius eum potius, qui Bassus dicitur, esse Barsam Edessæ. Pro Iatrio libenter lægerem Otreium Melitinensem. Favent huic sententiæ nonnulli codices, in quibus legitur Atreius. Isacem, sive Isaacem Tillemontius eundem esse existimat, ac Isaacem Armeniæ majoris (a). Equidem pro eo quod est in editis Ἰσαάκης libentius legerem Ἰσαάκης. Sic enim in epist. 158, cum quatuor miss. haberent Ἰσαάκης, sequi malui alios melioris notæ in quibus legitur Ἰσαάκης. Hic autem nihil in contextu mutavimus ob summam codicum veterum discrepantiam, sed tamen Isaacem interpretatus sumus. Gregorius autem alter non alius videtur esse quam Nyssenus, quem probavimus jam tum fuisse episcopum. Cæteri nobis prorsus ignoti.

Nihil significantius hac epistola, nihil ad permovendos animos aptius. Fatentur justo Dei iudicio evenisse, ut, cum Occidentales tristem Orientis statum didicerint, nondum tamen opem tulerint. Sed nunc demississimis precibus rogant, ut tandem aliquando succurrant, ubi omnia a Sabino didicerint. Non enim unam periclitari Ecclesiam, sed ferme a finibus Illyrici usque ad Thebaidem hæresim grassari. Hinc confusæ Ecclesiæ leges, episcopatus impietati in præmium propositus. Summa peccandi libertas, episcopis omnia ad gratiam et voluptatem eorum facientibus, a quibus episcopatum accepere. Nonnulli ansam sanæ doctrinæ arripiunt, ut adversarios ulciscantur. Alii discordiam alunt, ut crimina sua occultent. Populi pro mœnibus effusi sub dio preces fundunt, ac preceionis domos, ut impietatis scholas fugiunt. Rogantur ergo Occidentales, ut cito plures in Orientem fratres mittant, ut non solum gravitate sua, sed etiam numero pondus et auctoritatem habeant ad hæresim evertendam, et concordiam inter eos qui idem sentiunt restituendam.

Cum Dorotheus, qui aliquantum in Illyrico et Alexandria moratus est, ante Pascha Cæsaream advenerit; id argumento est concilium Romanum non serius initis anni 372 habitum fuisse (b). Rogat eam Meletium Basilius, ut statim post Pascha Dorotheum, ad propositas res peragendas dimittat. Ex quo frustra conjicias voluisse Basilius, ut is Romam rediret. Rationem enim addit, cur eum post

A Pascha dimitti velit, quia responsa Samosatensis expectabat.

VI. Consuluit Basilius matrona quædam, an utile sit quotidie communicare, et in domesticis communionibus an liceat laicis, absente presbytero aut diacono, communionem propria manu accipere. Laudat Basilius communionem quotidianam, quam tamen fatetur apud Cæsarienses usitatam non esse. Illos enim quater singulis hebdomadibus communicare, Dominica die, quarta die, in Parasceve et Sabbato, et aliis diebus, si sancti alicujus occurrat memoria. Alteri quæstioni respondet nihil prorsus incommodi esse, si quis persecutionis tempore, absente presbytero et diacono, Eucharistiam propria manu accipiat. Id enim et monachos in solitudinibus, et unumquemque de plebe Alexandria et in Ægypto facere solere, ut Eucharistiam domum auferant, et per se ipsi communicent. Porro cum sacrificium sacerdos absolvit, si quis ab eo Eucharistiam ad plures dies accipiat, is a sacerdote censetur accipere, quoties propria manu communicat.

Hanc epistolam circa annum 372 scriptam conjicimus, quia persecutio præsentia Valentis ingravescens in Oriente et finitimis locis, videtur ejusmodi quæstioni locum dedisse. Quamvis enim in pluribus locis Catholici, ut supra vidimus, odio hæresis extra urbem sub dio precarentur, neque his conventibus presbyteri et diaconi decissent, ut patet ex lib. IV Theodoretii, ubi Modestus Edessenus plebi pro mœnibus effusi parcere coactus, solos duces, id est presbyteros et diaconos, aggreditur: non tamen probabile est sacrificium sub dio oblatum fuisse, sed tantum in privatis ædibus. Unde Basilius in epist. 243, n. 3: *Vacant altaria cultu spirituali. Non jam conventus Christianorum... neque beata illa animarum exultatio, quæ ex synaxibus et communicatione donorum spiritualium, animabus credentium in Dominum innascitur.* Quare cum sacrificium non tam frequenter celebrari posset, quam pietas fidelium optabat, necesse erat ut sacrum alimentum sibi in multos dies providerent.

Basilius non esse hanc epistolam suspicatur doctissimus Arnaldus (c): sed nullam opinionis suæ rationem affert. Conjicit Tillemontius longioris epistolæ fragmentum esse, et Cæsariam Patriciam, cui inscripta est, uxorem esse Petronii patricii, qui Valentis socer fuit, ac solus his temporibus patricii dignitatem habuit. Sed ut omittam Cæsario patricio epistolam inscribi in codice Colbertino, ac simpliciter Cæsario in uno ex Regiis codicibus; certe hoc Patriciæ nomen non necessario dignitatem designat.

CAPUT XXIII.

Anthimus Tyänensis metropolitana jura in secundo Cappadociam sibi arrogat. II. Gregorius Nazianzenus Basilio operam suam porrigit. III. Hæc dissensio orta post discessum Valentis. IV. Pugna prope Sasima interest Gregorius ac rediens ordi-

(a) Socrat. lib. III, c. 15.

(b) Ep. 89, n. 2.

(c) *Freq. com.* lib. 1, c. 8.

natur Sasimorum episcopus. V. Reprehensus ob hanc ordinationem Basilii. VI. Peracta est Nazianzi, et ipso die Gregorius orationem septimam pronuntiat. VII. Paulo post invisitur a Nysseno et orationem sextam habet. VIII. Fugit Gregorius abjectis Sasimis, et dolorem suum Basilio significat pluribus litteris.

I. Divisio Cappadociæ, ex qua tot mala in hanc provinciam fluxisse vidimus, ad ipsius etiam rei ecclesiasticæ perturbationem redundavit. (a) Anthimus Tyanensis episcopus contendebat hanc civitatem, quæ secundæ Cappadociæ metropolis facta fuerat, eodem jure in ecclesiasticis rebus esse debere. Contra Basilius veteri consuetudini ac divisioni a patribus factæ inhærendum. Basilii causa multis nominibus potior videri poterat. Nam, ut ait in re simili Innocentius I, in epistola ad Alexandrum Antiochenum, *non decet ad mobilitatem necessitatum mundanarum Dei Ecclesiam commutari; honoresque aut divisiones perpeti, quas pro suis causis faciendas duxerit imperator.* Sed, quod Anthimi res plurimum promovit, episcopis Cappadociæ non displicuit occasio rejiciendi Basilii, cui tribus de causis amici non erant. Nam nec in fide cum eo consentiebant, nisi quantum id ipsis, cogente multitudine, faciendum erat; nec conceptum dolorem ex illius ordinatione deposuerant: et gloria tam longe ab eo superari molestissimum illis erat, licet fateri turpissimum. Hæc discimus ex Gregorio, cujus testimonium confirmat Basilius in epistola 98, in qua (n. 2) sic loquitur de episcopis secundæ Cappadociæ: *Postquam alterius, inquit, provinciæ nomen habuerunt, subito existimarunt se ex alia ac nos natione et gente esse, tantumque nos ignorarunt, quantum qui nullum prorsus periculum fecere, nec unquam in colloquium venerunt.* De ipsis etiam episcopis primæ Cappadociæ querentem videbimus Basilius in epistolis anni sequentis ad S. Eusebium Samosatensem.

Anthimus hoc præsidio munitus cœpit conventus a Basilio avertere, reditus Ecclesiæ Cæsariensis diripere, Ecclesiarum presbyteros partim sermonum blanditiis allicere, partim expellere et alios substituere. Si quid autem de Basilii reditibus prædaretur, speciosam latrocinio et avaritiæ causam prætexebat, filios spirituales et animas, et fidei doctrinam, itemque illud, tributum non esse hæreticis pendendum.

II. Erat ejusmodi bellum et episcopis prorsus inhonestum, et populis perniciosum. Cum audisset Gregorius Basilio molestias exhiberi, debitum huic temporis officium non prætermisit (b). Suam ei obtulit operam, seque Cæsaream venturum promissit, si ita Basilio videretur, tum ut cum consilio juvaret, tum ut contumelias cum eo pariretur. Quanquam declarat se non metuere, ne quid Basilius indignum philosophia committat. Causam

(a) Naz. or. 20.
(b) Naz. ep. 25.
(c) Epist. 82.

A discordiæ repetit ex invidia, episcoporum videlicet, quibus hoc vitium attribuit in orat. 20. Sed tamen plures ex iis, qui Basilii latus cingebant, extra culpam non esse pronuntiat, ut qui commoda sua per Basilius querant, et dissensionis fomitem accendant. Censet Tillemontius Eustathii discipulos ab eo designari: neque hæc improbabilis conjectura. Videtur enim Eustathio amicus non fuisse Anthimus, qui cum hæreticis pendendum non esse tributum diceret, tam inhoneste conviciandi ansam aliunde arripere non potuit, quam ex Basilii cum Eustathio conjunctione. Postquam Basilius inter et Eustathium rupta communio, Basilius Anthimum vocat unanimem suum in epist. 210, n. 5. Non improbabile ergo est Eustathii discipulos, cum intellexerent quid de ipsis sentiret Anthimus, pro sua parte fomitem dissensionis incendisse.

Necessario referenda est ad eam, quam dicimus, discordiam hæc Nazianzeni epistola. Ut enim invidiam episcoporum et factas Basilio injurias prætermittam, ipsa illa spes, quam sibi Gregorius inesse testatur, nihil facturum Basilius, quod philosophia indignum sit, optime congruit ejusmodi dissensionis, in qua non fides aut doctrina, sed reditus et sedis amplitudo agebantur: deinde vero exhibitæ illæ molestiæ ob recentem rerum novationem, et orta ex sophistica quadam et usitata eorum, qui rerum potiuntur, curiositate negotia, non possunt ad Cappadociæ divisionem non referri.

C III. Divisio civitem Cappadociæ non statim secuta est ecclesiasticæ provinciæ divisio. Nam prima sub initium hiemis instituta, altera vero post discessum Valentis, id est, circa mensem Martium hujus anni 372. Res probari potest non obscuris indicis.

1^o Summa erat episcoporum concordia sæviente persecutione, ut testatur Basilius (c) in epistola, quam tunc ad S. Athanasium scribebat. Nec sane aptum erat litibus persequendis hoc tempus, quod animos ad communis causæ defensionem revocare debuit. Præterea non statim Tyanis secunda metropolis constituta, sed pars curiæ Podandum primo translata fuerat: unde non mirum est, si serius nata Anthimo jurisdictionis sibi arrogandæ occasio.

D 2^o Sic discessit Cæsarea Valens ut Basilio mirum in modum faveret. Quare si eo præsentem controversia erupisset, satis duræ Anthimi partes fuissent, qui tamen ab ipsis initiis velut in victoria exultabat: At Valentem ea de re non modo nihil statuisse, sed ne audivisse quidem inde colligi potest, quod post ejus discessum Anthimus et ei faventes episcopi (d), ut in re prorsus integra et intacta præsidem adierunt, eumque in suas partes trahere conati sunt. Ipse etiam Basilius (e) cum præside post imperatoris discessum agere ea de re voluerat. Sed se ipse repressit, tum ne homini tot negotiis occu-

(d) Ep. 94.
(e) Ibid.

pato novum onus adderet, tum ne puram illius animam episcoporum altercationes læderent. Non multo tamen post discessum Valentis exarsit dissensio; siquidem Gregorius Sasimorum episcopus, ut modo videbimus, ante Pascha hujus anni 372 ordinatus est, quod in diem octavum Aprilis incidit.

IV. Auxilium enim a Gregorio peramante oblatum, procul dubio Basilius libenter sibi ascivit, et amicum, ut veniret quam celerrime, rogavit. Ambo simul profecti sunt ad montem Taurum, ubi locus quidam erat sive ecclesia sub sancti Orestis nomine, unde annuos redditus capiebat episcopus Cæsariensis. Dum redeunt, Anthimus præter ætatem suam et episcopalem gravitatem cum prædatoria manu angustias occupat (a), et transeuntis Basilii mulis, qui rebus ex sancto Oreste perceptis onusti videntur fuisse, iter intercludit; nam lactentes et aves et alia ejusmodi inde percipiebat Basilius. Commissa hæc pugna prope Sasima. Nam Gregorius (b) non sine stomacho jocatur in Basilium; quod se Sasimorum episcopum constitueret, ut cum Anthimo bellum gereret, si quando is Basilii mulos arriperet, angustias tenens et velut Amalec Israelæm coercens. Idem dicit in carmine de vita sua, nempe datum se fuisse Sasimis, quia bellicæ fortitudinis significationes dederat ad Basilii causæ defensionem. Unde etiam colligo eum interfuisse illi prope Sasimos pugna: non enim aliud tempus video, in quo bellicosum se Basilii amicum præstare poterit. Locum integrum referam.

Τούτοις μ' ὁ πενήκοντα χωρεπισκόποις
Στενούμενος δέδωκε τῆς εὐφυγίας.
Καὶ ταῦτ' ἰν' ἀρπάξοντος ἄλλου πρὸς βίαν,
Περικρατῆσιν τῆν καθέδραν καινίσας,
Ἡμεῖς γὰρ αὐτῶ τῶν Ἀρτίων φίλων
Τὰ πρῶτα· (καὶ γὰρ ἤμεν ἄλκιμοι ποτε)
Καὶ δεινὸν οὐδὲν τραύματ' ἠύλογημένα.

*His, quinque me chorepiscopis decem
Donavit arctus, mira amoris pignora!
Atque id quidem, ut rapiente non probe altero
Victor maneret, erigens sedem hanc nove.
Nam bellicosus illi amicus exstiti
Primo (acer etenim et strenuus quondam fui)
Benedicta non est conquerendum ad vulnera.*

Dum Cæsaream redit Basilius, videtur venisse Nazianzum, ibique Sasimorum episcopum ordinasse Gregorium. Non enim id Cæsareæ factum, ut existimavit Tillemontius (c). Basilius cum nec Anthimi malefacta imitari vellet, nec rem negligere, optatissimum remedium excogitat, et episcopatus multiplicare statuit, ut ipsum dissidium ad Ecclesiæ utilitatem convertatur. Hoc consilium diu multumque doluit Gregorio, qui cum episcopale onus formidaret, ac prorsus fugeret, adeo ei institit Basilius, adjuvante Gregorii patre, ut tandem cedere cogeretur, et si minus animum, saltem caput ordinationi submitteret. Itaque Sasimorum episcopus

A ordinatus est. Locum egregie describit Gregorius in carmine de Vita sua, ubi hæc leguntur:

Σταθμός τις ἐστὶν ἐν μέσῃ λεωφορῶ
Τῆς Καππαδοκῶν, ὅς σφίζετ' εἰς τριστῆν ὁδόν.
Ἄνδρος, ἀγλούς, οὐδ' ὄλωσ' ἐλεύθερος,
Δεινῶς ἀπευκτὸν καὶ στενὸν κωμῦδρον.
Κόνις τὰ πάντα, καὶ ψόφοι, σὺν ἄρμασι.
Θρῆνοι, στεναγμοὶ, πράκτορες, στρέβλαι, πίδααι·
Λαὸς δ' ὅσοι ζένοι τε καὶ πλανώμενοι.
Αὕτη Σασίμων τῶν ἐμῶν ἐκκλησία.

*In regiæ medio viæ est vicus situs,
Qui scindit in tres se vias, lymphis carens,
Exors viroris, libero indignus viro,
Arctumque prorsus oppidum, triste et nimis.
Illic cuncta strepitus, pulvis hic cum curribus,
Lamenta, fletus, carnifex, et compedes,
Tormenta: cives hospites hic, et vagi.
Erat hæc meorum Sasimorum ecclesia.*

V. Hac ordinatione vulnus impositum cordi Gregorii, quod nulla die obduci potuit. Pluribus locis exprobrat Basilio elationem animi quamdam magnitudinem sedis afflatam. Queritur elapso decennio quod cum olim se Basilius Gregorio non præferret, et si prætulisset, dissentientes habuisset æquos rerum aestimatores; postea in amplissimo collocatus loco, amicum non pluris quam simium fecerit. Eo liberius in has querelas erumpebat, quod eorum, quæ Basilii causa fecerat, testes erant Pontus et Cæsarea, ac ipsi Basilio suum approbaverat vivendi in solitudine consilium, postquam parentes e vita migrassent. Itaque amicitia colendæ laudem, quæ illum fatebatur excellere, hac in re ei denegabat.

C Multorum sane in vituperia incidit Basilius, fidissimo amico ac optime de se merito in episcopales curas præter ipsius voluntatem conjecto, et quod minus habebat excusationis, viro tot ac tanta habenti Ecclesiæ juvandæ instrumenta in obscurissimum angulum et omnibus vitæ eonamodis destitutum relegato (d). Qui levissime reprehendebant, neglectum ac contemptum fuisse Gregorium dicebant, et a Basilio, postquam ipsius opera usus fuerat, veluti vas quoddam ignobile, projectum (e). Ne ipsi quidem Eusebio Samosatensi probata hæc ordinatio.

Reprehensam in Basilio elationem animi libenter arripiunt nonnulli, ut ejusmodi hominum sanctitatem non tantam fuisse probent, quantum vulgo existimatur. Sed ipse Gregorius (f) tum cum de Basilio queritur, in quo posita fuerit hæc animi elatio, sic explicat: *Nisi quis tamen, inquit, hoc a me pro illius purgatione accipiat, quod sublimiora, quam pro hominis conditione sentiens, atque hinc, prius etiam quam vita excederet, digressus, omnia ad spiritum referebat: atque amicitia officia, quæ alioqui sancte colebat, hic solum aspernabatur, ubi Deum anteponi oportebat atque antiquiores habere res in spe positas, quam fragiles et caducas.* Hæc Gregorius de Basilio in cælum evecio. Nec aliter

(a) Naz. ep. 31, or. 20.

(b) Ibid.

(c) Naz. or. 20.

(d) Naz. ep. 31.

(e) Ep. 98, n. 2.

(f) Or. 20.

eum in teris versantem allocutus est, ut patet ex A his verbis (a) : Οὐκ ἠνεγκας τὸ πνεῦμα τῆς φιλίας ποιῆσαι δεύτερον· ἐπεὶ τῶν μὲν ἄλλων ἰσως ἡμεῖς, ἡμῶν δὲ τὸ πνεῦμά σοι πολλῶ τιμιώτερον. *Spiritus amicitiae posthabere minime sustinisti, quandoquidem ut nos pluxis fortasse, quam alios omnes ducis : ita rursus Spiritum nobis longe anteponis.*

VI. Hanc ordinationem non Casareæ, sed Nazianzi peractam esse testatur ipse Gregorius (b), qui Basilium venisse Nazianzum dicit.

Ἄλλ' ἦκεν ἡμῖν τῶν φιλῶν ὁ φιλτατος Βασίλειος, etc.

Sed venit ad nos omnium charissimus Basilium, etc.

Tum narrat quomodo patre Basilium adjuvante deceptus fuerit. Præterea, quo die ordinatus est, orationem habuit coram patre et Basilio, et aliis episcopis qui eum ordinaverant. At Gregorium senem hujus ordinationis causa Casaresin venisse, res est cum sua sponte improbabilis, tum silentio minime prætermittenda a Gregorio, qui simile patris iter, Basilii causa susceptum, ut summæ animi fortitudinis in effeto corpore specimen, admiratur. Septima est hæc oratio inter orationes Gregorii. Miscet ludibus Basilii vituperia, et obsequio querelas, quod coactus magis, quam persuadendo victus fuisset. Postquam autem exposuit cur episcopatum suserit, ac nonnullo temporis spatio opus habuerit, ut se ipse colligeret, ac tandem melioribus cogitationibus subeuntibus (p. 144), Spiritui sese daret ad ministerium; tum vero ad episcopos a quibus ordinatus fuerat, ac nominatim ad patrem ac Basilium orationem convertit, et ab eis petit, ut sibi optimam Ecclesiæ regendæ rationem tradant.

Adfuisse aliquos a Sasimensi populo legatos existimat Tillemontius, idque colligit ex eo quod ait Gregorius (p. 143) se Spiritui cecidisse εἰς καταρτισμὸν τοῦ λαοῦ τοῦτου, *ad perfectionem hujus populi*: et sub finem orationis : *Et me, et una mecum sacerum hunc gregem pascite, ποιμαίνετε καὶ συμπομαίνετε.* Sed supra (c) observavimus Gregorium Nyssenum, etsi Casareæ non loquebatur, dixisse tamen de Basilio : *Testatur hic populus quem per sacerdotium duxit ad Dei promissionem, quemadmodum etiam ibidem ait Basilium, urbanos tumultus et materiales hos tumultus fugisse.* Non alius videtur esse sensus Nazianzeni verborum. Dicere potuit, Nazianzenos manu monstrando, se ad perfectionem hujus populi constitutum esse episcopum, quamvis Sasimorum esset, non Nazianzi episcopus. Eo magis probandæ ejusmodi rationes loquendi, quod in Ecclesia una est cathedra et unus grex.

VII. Illud etiam non belle opinatus est Baronius Gregorium Nyssenum postridie ordinationis Nazianzeni Casaream venisse, ut cognominem suum con-

solareretur. Et quia Nazianzenus in oratione (d), quam habuit coram Nysseno, ab amico eum venire dicit, qui nec virtute inferior erat, nec minus diligebat; hunc amicum Tillemontius interpretatur S. Meletium aut S. Eusebium Samosatenum. At profecto amicus ille non alius est, quam ipse Basilium. Postquam enim Nazianzenus in orationis exordio amicum sibi ab amico venire dixit, tum petit oratorum more ab audientibus, an rem clarius depingi velint, statimque Moysen et Aaronem in medium adducit, iisque peracuto inter se comparatis, iterum postulat ab auditoribus, an non perspicue cognominem suum, id est Gregorium, et unanimum, id est Basilium, plectrix oratio effluerit. *Horum alter, inquit, nos unxit ac latentes in medium produxit... non ut dignum erat eo spiritu qui in ipso est; alter venit ut nos consoletur ac componat, Spirituique mansuefaciat.*

Venit ergo Nazianzum Nyssenus; et cum a Basilio missus fuerit, advenire non potuit postridie ordinationis, ut perabsurde legitur in titulo orationis sextæ Nazianzeni. Sed tamen perpaucis post ordinationem diebus advenit. Nam hæc oratio, quam coram eo Nazianzenus festo quodam martyrum die habuit, in eandem prorsus sententiam pronuntiata est, ac septima coram Basilio. Vituperat enim Basilium quod sibi vim intulerit, sed tamen suum obsequium significat. Dolet quod Gregorius serius venerit, veluti post cladem auxilium, post tempestatem gubernator, post cicatricem medicina (p. 133, 141). Sed tamen se nunc cedere et fiduciam concipere declarat; quod argumento est hæc dixisse Gregorium, antequam fugeret. Nulla mentio Gregorii patris in hac oratione: forte quia templum martyrum, qui eo die colebantur, nimium urbe distabat, quam ut senex eo pergeret.

VIII. Vix Nyssenus Nazianzo discesserat, cum Gregorius deceptum se esse sensit. Recursarunt illius animo priora fastidia: vidit hanc (e) Sasimorum sedem sine sanguine obtineri non posse: non habiturum se ubi senium ponat, sed subinde tecto expulsus iri: non adfuturum panem quem cum hospite partiatur; nullum omnino fore laborum fructum, nec tamen ulla absutura urbium incommoda. His cogitationum aculeis pungentibus iterum fugit, ac solitudinis deliciis perfruitur.

Permolesita fuit Basilio Gregorii fuga, qua quidem consilia sua perverti videns, cum eo expostulavit non sine animi offensi et subirati significationibus. At Gregorius (f) in respondendo non minus vehemens, negat sibi litem inferendam esse quod fraudem tandem aliquando senserit, periniquum enim esse, ut idem injuria afficiatur et accusetur. Declarat se arma ferre non posse, et pro lactentibus et avibus Basilii tanquam pro animabus et canoni-

(a) Or. 5.

(b) Carm. de Vit.

(c) Cap. 11, n. 4.

(d) Naz. or. 6.

(e) Carm. 1 de Vit.

(f) Epist. 31.

bas digladiari, rogat ut ipse cum Anthimo bellum A gerat, se sibi omnium rerum loco quietem concedat. Sed illius dolor tunc maxime erumpit, cum Basilium hortatur, ut omnia ad suam ipsius gloriam, quemadmodum fluvii torrentes, trahat, nec amicitiam nec consuetudinem et familiaritatem virtute ac pietate potterem habens, nec quæ ex his rebus hominum opinio de se futura sit, curans, sed uni duntaxat spiritui se addicens.

Crede non possum Basilium ea ingressisse maledicta, quibus appetitum se Gregorius dicit: *Desinens, inquit, nos tandem maledictis incessere, ut insulas et rusticos et sine amore, et ne vltā quidem dignos? Ὡς ἀπαιδεύτους, καὶ σκαίους, καὶ ἀφύλους, καὶ οὐδὲ ζῆν ἀξίους.* His, inquam, e trivio conciliis Basilium usum esse prorsus improbabile est, sed ex ejus dictis consequi Gregorio videbantur prænimio dolore.

Scripta hæc tricesima prima Gregorii epistola non solum post ordinationem, sed etiam post fugam. Siquidem Gregorius damnatum acceptum et fraudem sibi factam sensisse se dicit, et a Basilio omnium rerum loco quietem postulat. Ipsa etiam maledicta, quibus se Gregorius a Basilio petiit dicit, jam fugisse Gregorium probant, et Basilio stomachum fecisse, dum palam et aperte Sasimensem episcopatum projecit.

Scripta etiam in recessu sequens epistola 32, in qua Gregorius indignatur accusari se inertiae, quia Sasima non accepit. Otio se et quiete unice gloriari protestatur, nec dubitat quin et Ecclesiae in tranquillo essent, et fides in tuto, si omnes sibi hoc exemplum ad imitandum proponerent.

Inmerito Tillemonius scriptam inter hæc jurgia patet epistolam secundam Gregorii, quæ est ad Nicobulum. Cum mitteret Nicobulo litteras Basilii simul cum suis, his quæ Basilii erant priore loco positis, suas subjunxit, sese quidem cum Basilio ubique conjungi volens, sed cum sibi anteponebat. Minus intellexit Tillemonius hæc verba: *Cum Basilium magnum mihi semper prætulerim, tametsi illi contrarium videatur; nunc quoque præfero, etc.*, id est, inquit Billius, *tametsi ille me sibi anteferat. Non enim hæc verba ita accipienda sunt, quasi Basilium existimet Gregorius plus sibi tribuere quam ipsi.* D

CAPUT XXIV.

I. S. Basilium exstruit ptochotrophium, et eo nomine accusatur ab episcopis apud Eliam. II. Redit Gregorius paulo post Pascha et coram Basilio quintam orationem pronuntiat. III. Episcopum Doaris ordinat, qui primus oppidi episcopus fuit. IV. De epistola Basilii 95. Elias accusatus Sophronio commendatur a Basilio. V. Petens Sasima Gregorius repellitur ab Anthimo. Ejus tamen rogatu agit cum Basilio de congressu. Annuit Basilium ac scribit senatui Tyanensi. VI. Proficiscitur Sebastiam. Ibi Eusebio respondet per epistolam 98. Probatur de Gregorio Nazianzeno hic agi, ac eum ante Pascha ordinatum fuisse. Synodus in qua lites com-

ponuntur inter Basilium et Anthimum. VII. Rursus in Armeniam Basilium, ut episcopos constituat: at Theodotus eum jurare non vult, nec cum eo communicare. Cognoscit Basilium de criminibus Cyrillo episcopo illatis. VIII. Rediens scribit Terentio et Eusebio, et epist. 101. Pæmenium Satalensis episcopum concedit.

I. Inter negotia ab Anthimo et aliis secundæ Cappadociæ episcopis exhibita, magnum ædificium Basilium ad utilitatem Ecclesiæ Cæsariensis exstruebat (a). In primis preceps domus magnifice exstruebatur; circa illam ædes erant, alia quidem liberali specie, episcopo privatim addicta, alia vero inferiores Dei famulis ex ordine distributæ, quarum usus et provinciæ rectoribus, eorumque comitatui communis erat, ita ut rectores insignibus illis ædibus, quæ episcopo addictæ erant, eorum autem comites inferioribus exciperentur. Erant etiam hospitia peregrinis, sive transeuntibus, sive medela aliqua indigentibus, quibus Basilium necessarium providebat solatium, ægrorum curatores, medicos, jumenta, deductores. Adjunctæ etiam erant artes, tum quæ ad vitam necessariæ, tum quæ ad liberalem victum cultumque inventæ. Erant etiam aliæ ædes ad faciendā opera idoneæ.

Basilii consilium, etsi Ecclesiæ ac reipublicæ perutile, incurrit tamen in reprehensionem nonnullorum hominum, qui inde ansam arripuerunt illius apud præsidem accusandi; sive quod ejusmodi inceptum hominis parum quieti, nimiumque audacis esse dicerent, sive quod crimini verterent Basilio, quod multitudinem his artibus sibi charitate devinceret. Voluerat Basilium cum præside, tum cum ille esset Cæsareæ, et de exterioribus suis negotiis et de rebus ecclesiasticis colloqui, ut criminationibus in antecessum occurreret. Sed repressit se; tum ne præsidem a publicarum rerum cura averteret, tum ne puram illius animam altercationes episcoporum læderent. Ubi autem audivit adversarios suos multa illius auribus insurrisse, tum vero, infirmitate corporis, quominus præsidem adiret, prohibente, causam per litteras defendit ac demonstrat consilium suum non modo publicis rebus non nocere, sed etiam plurimum prodesse, ac ipsi imperatori probatum fuisse. Quæ autem Eliæ, ut amico et Christiano, de ecclesiasticis rebus respondere par erat, ea Basilium in aliud tempus differt, ac præsidem rogat, ut sibi alteram aurem exemplo Alexandri, usque ad congressum integram servet.

Hæc epistola (b), quam eruditi viri ad annum 371 retulerunt, inter has Basilii cum Anthimo et aliis episcopis dissensiones colloranda. Hæc enim gesta sunt postquam Valens Cæsarea discessit, ut patet ex his verbis: *Unde mihi videtur et magnus imperator, ubi nostram hanc sollicitudinem perspexit, veniam dedisse, ut Ecclesias per nos ipsi administraremus.* Frustra ergo hæc epistola in annum 371 retrahatur. Non tamen multo post Valentis discessum

(a) Ep. 93.

(b) Ep. 94.

scripta. Vix enim ædificare cœperat Basilium, ma-
 toria hactenus comportata : opus autem non po-
 tuit ærius incipere (a), siquidem jam aptum erat
 et paratum hospitibus suscipiendis, jam monasterii
 forma suis absoluta numeris ante finem anni 373.
 Quare mutuæ illæ altercationes episcoporum, qui-
 bus Basilium animam Eliæ lædi nolebat, nihil aliud
 sunt quam dissensiones cum Anthimo et aliis; non
 enim aliud prorsus suspicari licet, nec immerito
 tempus ejusmodi dissensionum ex hac epistola
 constituimus.

Hoc ptochotrophium in suburbio conditum a
 fratre laudat Nyssenus. Novam civitatem (b) extra
 Cæsaream appellat Nazianzenus (c). Erat autem
 hospitibus et peregrinis destinatum, tum iis qui
 cito transeunt, tum iis qui medela aliqua indigent.
 His verbis indicantur leprosi, qui cum civitatibus
 pellerentur, non immerito inter hospites et pere-
 grinos habebantur. His præcipue provisum fuisse
 hoc hospitium testantur Nazianzenus (d) et Theo-
 doretus (e) : non tamen videntur exclusi fuisse alii
 ex civitate aut ex aliis locis advenientes ægroti. Sed
 præcipue in leprosis enituit charitas Basilii, quos
 vir nobilissimus et nobilibus ortus osculari non dubita-
 bat, non ad inanem gloriam (nemo enim ab hoc
 vitio remotior, inquit Nazianzenus, sed ut alios (f)
 exemplo suo ad corporum curationem libenter ac-
 cedere doceret. Nec vero sola civitas illius charita-
 tem sensit, sed in pagos etiam sollicitudines suas
 extendebat, ac omnibus populi præpositis humani-
 tatem in pauperes, ut commune certamen propone-
 bat. Unde (g) singuli chorepiscopi videntur in pa-
 gis sibi commissis commune aliquod habuisse pto-
 chotrophium.

(h) Sæpissime in ptochotrophium veniebat Basi-
 lius, non solum, ut pauperum curam gereret, sed
 etiam ut monasterium inviseret, quod ibi constru-
 ctum erat. Monachi enim erant servi illi Dei, qui-
 bus assignatæ erant ædes inferiores. Ex hoc loco (i)
 perscribit Amphilochio Heraclidas audita ex Basilio
 monasticæ vitæ præcepta. Præfuit et monasterio et
 ptochotrophio vir eximie virtutis, Sacerdos no-
 mine; sed ei utrumque ministerium, quod Basilium,
 ut verisimile est, commiserat (j), Helladius Basilii
 successor indignis modis abrogavit. Celeberrimus
 fuit hic locus ac Basiliadem vocari solitum esse
 discimus ex quodam scholio in antiquis codicibus
 post regulam brev. 286, reperto. Laudat Sozome-
 nus (k) eximium quemdam chorepiscopum, Prapi-
 dium nomine, quem Basiliadi præfuisse testatur.

II. Non diu perstitit in fuga Gregorius, qui se hac
 via in re minus fortem ac generosum fatetur esse,
 in ira patris perferenda. Orationem quintam exor-

(a) Ep. 150.
 (b) In Basil.
 (c) Or. 20.
 (d) Ibid.
 (e) Lib. IV, c. 19.
 (f) Ibid.

A ditur ab hac sui in patrem et Basilium obsequii si-
 gnificatione. Οὐδὲν ἰσχυρότερον, inquit, γήρωσ, καὶ
 οὐδὲν φιλικῶς αἰδεσιμώτερον. Ὑπὸ τούτων ἤχθη
 ὑμῖν ἐγὼ δέσμιος ἐν Χριστῷ, θεθεὶς οὐκ ἀλύσεισι-
 δηραῖς, ἀλλὰ τοῖς ἀλύτοις δεσμοῖς τοῦ πνεύματος.
Nihil senectute fortius, nihil amicitia venerabilius.
Ab his ego ad vos ductus sum, vinculus in Christo,
non catenis ferreis, sed tenacissimis spiritus vinculis
constrictus. His sane verbis indicat Gregorius se
 aliquo ex loco Nazianzum venire; ac proinde hæc
 oratio non statim post ordinationem et ante oratio-
 nem septimam, ut visum est Tillemontio, sed post
 reditum ex fuga pronuntiata est. Sic etiam quod
 addit se antea aliis omnia reliquisse, ut secum phi-
 losopharetur, et Eliæ Carmelum ac Joannis desertum
 cogitasse, id profecto dicere non potuit ipso ordina-
 tionis Sasimensis die, quam non præcessit solitudo,
 sed potius sacerdotii labor in patre adjuvando.

Tillemontii opinionem clarius refellunt quæ se-
 quuntur. Ait se antea fortem quemdam et insupe-
 rabilem sibi visum esse; ac ne arantissimis quidem
 his fratribus sermones dedisse, ut secum ipse tran-
 quille philosopharetur, secumque ipse et cum spi-
 ritu colloquium haberet. An potest manifestius in-
 dicari solitudo in quam se receperat? Sed quod am-
 bigendi locum omnem præcludit, recantat quæcun-
 que post ordinationem dolore suadente in Basilium
 asperius dixerat. *Jam enim iram abjicio (Audiant*
mansueti et lætentur [Psal. xxxiii, 3]), manumque
hanc, quæ mihi vim attulit, placido vultu conspicio,
ac spiritui arrideo, mihi que commotum pectus sedat,
redilique ruit; atque amicitia, instar flammæ
consopita et exincta, rursus ex parvo igniculo re-
viviscit, et excitatur. Renuerat consolari anima mea,
et anxietate afficiebatur in me spiritus meus. Dixi :
Nunquam in posterum amicitia fidem habebō. Ante
 ordinationem amicitia Basilium inter et Gregorium
 turbata non fuerat; iras inter eos sola movit ordi-
 natio, et quod Gregorius fatetur se dixisse, nulli se
 deinceps amico fidem habiturum, id conceptis ver-
 bis dicit in clausula epistolæ 31, quam post abje-
 ctum gubernandæ Sasimorum Ecclesiæ consilium
 scripsit. Quin etiam cum obsequium suum in oratio-
 nibus 7 et 6, non sine querelis et aculeis in Basi-
 lium testetur, in hac quinta oratione adeo lenis et
 placatus est, ut nulla tunc ejus animo videatur re-
 sedisse offensio; et cum Basilii consilium in ora-
 tione sexta, dignum non fuisse dicat eo spiritu, qui
 erat in Basilio; nunc idem consilium ad astra tol-
 lit: *Spiritum amicitia,* inquit (l), *posthabere mini-*
me sustinui (quandoquidem ut nos pluris fortasse,
quam alios omnes ducis : ita rursus Spiritum nobis
longe anteponis). Non passus es talentum in terra
defossum atque obrutum latere. Non passus es lucer-

(g) Ep. 142 et 145.
 (h) Ep. 150.
 (i) Ibid.
 (j) Naz. ep. 216.
 (k) Lib. VI, c. 51.
 (l) Or. 5.

nam modio diutius obduci; hoc enim lumen meum
tuncque negotiationem esse existimas.

Illud autem non valde abstrusum est, quod ait se
ne his quidem amantissimis fratribus antea sermo-
nem impertire voluisse. Nam cum fugisset in soli-
tudinem, atque ibi festum paschale traduxisset,
caruit interim optatissima illius voce Ecclesia Na-
zianzena, ut evidenter probant quæ sequuntur:
*Utpote qui omnia reliquisses, ut ab omni negotio
seriatim tranquille philosopharer, necumque ipse et
cum spiritu colloquium haberem.* Non video cur id
Tillemontius Cæsareæ dictum potius existimet,
quam Nazianzi. Dixi Gregorium paschale festum in
solitudine egisse, quia hujus quintæ orationis, quam
statim post reditum pronuntiatam fuisse patet, au-
ditor fuit Basilius, quem improbable est Cæsarea
diebus Paschæ absuisse. At cum scripsit episto-
lam 95 (scripsit autem die duodecima Maii), redi-
it ex quodam itinere, quod proinde non multo
post Pascha susceperat: vixque dubium est, quin
tunc Nazianzum venerit.

III. Non (a) solis Sasimis episcopatum erexit Ba-
silii, sed pluribus aliis locis idem beneficium ac-
cessit. Narrat Gregorius Nazianzenus hoc dissidium
ad Ecclesiæ utilitatem conversum a Basilio fuisse,
patria nimirum pluribus episcopis communita: ex
quo tres præclarissimæ res consecutæ. Nam et ani-
marum cura major suscepta est, et qualibet civitas
proventus suos habuit: et bellum hac ratione compres-
sum et extinctum est. *Hujus consilii, inquit, vereor
ne velut appendix quædam fuerim.* Quibus ex verbis
patet, pluribus in locis olim Cæsareæ subjectis Ba-
silium novos episcopatus constituisse, et cum hoc
consilio materia dissensionis amputata esset, An-
thimum libentius ad pacis conditiones accessisse.
Quod autem proprio Marte fecit Basilius in iis lo-
cis, quæ Anthimus in ditionem suam vindicare non
poterat, idem videtur in aliis oppidis controversis,
ipso consentiente Anthimo, factum fuisse, postquam
ad pacis conditiones perventum est. Nam Basilius,
postquam congressus est cum episcopis secundæ
Cappadociæ, rogavit sanctum Eusebium ut in Cap-
padiam veniret, sibi que opem ferret (b) ad con-
stitutionem episcoporum. Supererant ergo alii epi-
scopi ordinandi præter eos quos Basilius in ipso
dissensionis æstu ordinaverat, ac proinde hæc pa-
ris conditio inter alias proposita fuit, ut novi epi-
scopatus in controversis locis erigerentur.

Tricesimæ sancti Gregorii Nazianzeni orationi
locum dedit erectus ejusmodi episcopatus in quo-
dam oppido, de quo cum magna exstitisset dimica-
tio, repulsis Anthimi amicis, Gregorius ibi cum
aliis episcopis, absente quidem, sed procul dubio
assentiente Basilio, episcopum ordinavit. Oppidum
illud Doara vocatur apud Eliam commentatorem
sancti Gregorii, episcopus vero Eulalius. Hanc

orationem Tillemontius (c) refert ad annum 375
ac hæreticorum aliquem antea Doarorum episco-
pum fuisse putat; quo expulso Eulalius a Gregorio
ordinatum fuisse, non exspectato ob moræ pericu-
lum Basilio consensu. Sed facile est probare tunc
primum Doaris constitutum episcopum fuisse, id-
que fervente Basiliam inter et Anthimum dissidio.

Digna sunt quæ notentur hæc verba Gregorii (d):
*Δέξαθε λόγον νεόκτιστον ἐπὶ νεοκτιστῶ ποιμέ-
νι. Novam propter novum pastorem orationem acci-
pite.* Vocat orationem νεόκτιστον ob materiæ pro-
sus insolitæ novitatem, νεόκτιστον pastorem, quia
hunc primum Doara episcopum acceperant. Infer-
rius hanc interpretationem confirmat, cum ait: *Προ-
σθήκην ἱερῶν ἐπραγματευσάμεθα, οὐχ ὑφαίρειν·
αἰρετικῶν ἀνατροπῆν, οὐκ ὀρθοδόξων ἐλάττωσιν.*
*Sacerdotes augere studuimus, non subtrahere; hæ-
reticos evertere, non orthodoxos imminuere.* Non aliud
tempus occurrit in Historia sancti Basilio, quo
multiplicati sacerdotes fuerint in Cappadocia, præ-
ter illud cum Anthimo dissidium.

Vehementem hanc discordiam manifeste indicant
quæ a Gregorio in presbyterum quemdam, calidum
Anthimi partium defensorem, dicuntur. Sic enim
eum compellat: *Τί φῆς, ὦ παῖ Δαθᾶν καὶ Ἀβει-
ρῶν, καὶ στρατηγὲ ἀσωφρόνιστε; ὁ κατὰ Μωυσαῖως
τολμήσας, καὶ χεῖρας ἐπαφείς ἡμῖν, ὡσπερ ἐκαίνοι
τὰς γλώσσας μεγάλῳ θεράποντι; οὐκ ἔφριξας; οὐκ
ἐνετρέπης; οὐκ ἐβρέυσάν σοι ταῦτα διανοουμένῳ
κατὰ γῆς αἱ σάρκες; εἶτα τὰς χεῖρας ταύτας ἀνατεί-
νει; τῷ Θεῷ; εἶτα δῶρα προσάξεις; εἶτα ὑπερέβη
λαοῦ; φοβοῦμαι μὴ ποτε τοσοῦτον ἢ βομφατῆ τοῦ
Θεοῦ κατωθῆ καὶ τρεμήσειεν. Οὐτε τῷ ποιμένι τῷ
σὺ μέγα τι ἐχαρίσω, καὶ σαυτὸν τὰ μέγιστα ἐζη-
μίωσας, ἀλλοτριώσας σεαυτὸν τῆς τοῦ Θεοῦ χάρι-
τος. Quid ais, fili Datham et Abiron, et dux mili-
taris contumax, qui adversus Mosem insurgere au-
sus es? qui manus in nos, quemadmodum illi linguas
in magnum illum Dei servum, immisisti? Non co-
horruisti? non pudore suffusus es? non hæc animo
agitanti carnes in terram collapsæ sunt? Et postea
manus has sursum ad Deum tendes? postea dona
offeres? postea orationes pro populo fundes? Vereor
equidem ne Dei gladius tandiu rubiginem contrahat,
et conquiescat. Nec a pastore tuo ingentem aliquam
gratiam iniisti, et teipsum maximo detrimento mul-
tasti, teipsum videlicet a Dei gratia avertens. Hunc
presbyterum non immerito ducem militarem appel-
lat Gregorius, quia pro Anthimo vehementer con-
tra Basilius pugnauerat ac manus in ipsum injece-
rat Gregorium. Pastor ille, a quo presbyter gra-
tiam inire voluerat, alius esse non videtur, quam
Anthimus; idque argumento est, pugnatorem illum
Doarorum episcopum non fuisse, sed potius Tya-
nensem aliquem presbyterum, cujus pastorem esse
Anthimum Gregorius agnoscebat.*

(a) Or. 20.

(b) Ep. 100.

(c) Tom. IX, p. 594.

(d) Naz. or. 20.

Convertit deinde orationem Gregorius ad ipsum A Eulalium quem pastorum optimum et præstantissimum vocat, ac vita et moribus dignum episcopatu esse testatur. Hortatur (p. 496) ut in rebus spiritualibus tantam sibi approbationem conciliet, quantum in mundi negotiis conciliaverat.

Videtur Doarensium amor in Basilium Anthimi impetum repulisse. Hinc Gregorius, quasi metueret ne molestum illis esset Basilium deinceps episcopum non habere, sic eos affatur (p. 495): *Non venimus ut gladium mittamus, sed ut pacem. Non venimus in magni illius pastoris contemptum et ignominiam, qui splendide civitati præsidet. Honorabilem scimus, caput agnoscimus, sanctum vocamus, tametsi injuria affecti.* Patet ex postremis verbis jam ordinatum fuisse Sasimensem episcopum B Gregorium: ac conceptum ex ea re dolorem ejus animo insidere. Sed tamen illius ardor in defendenda Basilii causa dubitare non sint, quin tunc episcopatum vel nondum abjecisset, vel potius ex fuga reversus obsequii sui significationes patri ac Basilio dedisset. Post Gregorium alii episcopi verba facturi erant, novi episcopi adhortandi causa, ut patet ex his Gregorii ad eum verbis: *Perfectiorem armaturam a majoribus ducibus accipies, etc.*

IV. Proficiscens Basilius (a) post Pascha, ut jam diximus, litteras ad Eusebium Theophrasto diacono dederat, ut eas perferri curaret. Sed interim diaconus morbo correptus moritur, litteris non missis. Id eo molestius Basilio redeanti fuit, C quod de rebus magni momenti scriptæ erant, ac celerem responsonem poscentibus. Nam cum S. Meletius et Theodotus Nicopolitanus Basilium ad diem festum, in quodam loco, quem Phargamum dicebant, medio mense Junio celebrari solitum invitassent, tum amicitie causa, tum ut de rebus Eustathii cum eo agerent; Basilius Eusebium rogabat, ut secum hunc diem obiret. Itaque cum reditu suo cognovisset litteras suas non fuisse perlatas, statim eas misit ad Eustathium Sebasteanum cum epistola 95, ut quam celerrime utraque epistola ad Eusebium ferretur: supererant enim tantum dies triginta tres. Declarat Eusebio in hac epist. 95 venturum se ad diem festum, si ipse etiam Eusebius veniat; secus vero, malle se contractum D anno præterito invisendi Eusebii debitum solvere, et congressum cum episcopis in aliud tempus differre. Erat in iisdem litteris Theophrasto commissis de Sasimensi ordinatione. Nam cum de ea nihil prorsus occurrat in epistola 95, quæ serius scripta est, sed simul missa; Eusebius in sua ad Basilium responsione ea de re loquebatur, et cum sibi hanc ordinationem minus probari significasset, Basilio causam attulit illius defendendæ in epistola 98.

(a) Ep. 95.

(b) Ep. 96.

(c) Ibid.

A Circa hoc tempus maximum lætum attulit universis Cappadocibus Eliæ præsidis discessio, cui abrogata dignitas et inflicte calumnie, cum ex ejus libero et nescio assentionis animo ausam arripissent, qui se justitiæ moleste ferebant posthaberi. Basilius (b) universæ patriæ nomine Sophronium rogat, ut Eliam commendet imperatori, ac illatas ei criminationes diluat. Jam successerat Eliæ Maximus, cum Basilius medio mense Junio elapso scriberet epistolam 98 ad S. Eusebium. Unde non immerito patriam per somnium ditatam esse dicit (c), cui summus ille vir tam cito ereptus est. Non mirum sane est, si his temporibus invidiæ tela non effugit provinciæ præses, qui terribilis erat delinquentibus, idemque in pauperes ac divites; ac misericordia in Cappadoces commotus (d), attentior erat ad eorum sublevandam inopiam, quam ad ea vitanda quæ ipsi tam leuiter agenti a sublimibus potestatibus imminabant.

V. Stetit promissis Gregorius, et Sasima venit, ut hujus Ecclesiæ gubernacula capesseret. Sed ejus consilium diligentia sua præripuit Anthimus, ac paludes Sasinorum occupavit. Quin etiam prohibenti et comminanti Gregorio epistolam (e) scripsit conviciis et probris refertam, veluti triumphum in victum canens. Postea Nazianzum venit, sive ut videret Gregorii patrem (id enim præ se ferebat), sive ut ea conaretur quæ conatus est. Plura enim et de pluribus rebus testamenta iniecit, de parocciis, de Sasimensibus paludibus et Gregorii ordinatione, largiens, petens, minas adhibens, ex jure disceptans, vituperans, laudans; circulos sibi ipse jurisdictionis circumscribens, ut Gregorium probaret ad se et ad novam metropolim, utpote majorem, respicere debere. Sed ubi nulla in re cedere Gregorium animadvertit, rebus infectis iratus abscessit, Basiliismum ei, veluti Philippismum quemdam exprobrans. Non longum tempus, et litteræ Gregorio venerunt ab eodem Anthimo, qui eum vocabat ad synodum. Cum permolestum id esset Gregorio, ac injuriam fieri clamaret, Anthimus rogavit ut saltem illius opera Basilius ad deliberandum ea de re cum Anthimo adduceretur. Promisit id Gregorius, ut multo commodius quam quod primo propositum fuerat, et Basilio scripsit, totam rem illius judicio D relinquens, utrum vellet Anthimum et alios episcopos convocare, et ubi vellet et quando.

Quamvis Basilii causam non læve Gregorius defendisset, illius tamen litteris offensus est Basilius, et cum eo iurgavit, quod Anthimo faveret. Unde Gregorius in epistola 33 Basilium ut calidiorem et pullorum more ferocientem amice castigat; breviter exponit quid ejus causa gesserit, æquumque non esse demonstrat, ut cum Basilii causa in offensionem Anthimo venerit, Basilio displiceat, ut in Anthimum propensior. Denique Basilium rogat ut

(d) Ep. 88.

(e) Naz. ep. 33.

sibi, saltem ut nato majori, injuriam non faciat : A quod si sese ostendet atque efferat, ac tanquam metropolitanus e superiore loco parvæ civitatis vel potius nullius episcopum alloquatur, sibi quoque sapercilium esse quod opponat.

Cæterum libenter accepit Basilius conditionem, quæ ab Anthimo ferebatur, ut de restituenda pace communis iniretur deliberatio. Hujus rei testem habemus epistolam ad senatum Tyanensem, in qua declarat se omnia quidem Anthimi consilia, omnesque molitiones pervidisse; sed tamen nihil sibi esse pace antiquius. Persuasum enim sibi esse, nihil se posse solum perficere, magisque indigere se uniuscujusque fratrum auxilio, quam alteram manum alterius ope. Itaque certum sibi esse pacis causa nec laborem ullum prætermittere, non hu- B mile dicta quidquam aut facta, non itineris longitudinem vereri, non quidquam aliud molestum refugere, ut mercedem pacificationis consequatur.

VI. Basilii cum Cappadociæ secundæ episcopis congressui moras attulit iter in Armeniam. Vocatus fuerat Basilius a S. Meletio et Theodoto ad diem festum medio mense Junio celebrandum, ut de Eustathio et Basilii cum eo communione, quæ multos lædebat, aliquid statui posset. Sentiebat magno sibi hac in re præsidio futurum Eusebium Samosatensem. Is enim cum amicus erat Eustathio, vir, il- dem ut Basilius, probitatis minime suspiciosæ; tum vero nemo magis idoneus, qui pro summa sua a- C ctoritate et maximis de S. Meletio ac universa Ecclesia meritis iniquas suspiciones compereret. Scripserat ad eum Basilius triginta tribus ante festum diebus; sed cum summæ essent temporis angustix, antequam responsa Samosatis acciperet, viz se commisit, ut ad diem posset indictum locum assequi. Transeundum autem Sebastia fuit, ibique commorandum, ut de Eustathii fide certa indicia Nicopolim perferrentur. Ac primus quidem dies in disputando insumptus nullam certam habuit conclusionem. At postridie, quamvis Basilio accessisset vehemens adversarius, Pœmenius Sebastix presbyter; sic tamen Basilius et objecta dissolvit, et catholicam doctrinam ante oculos exposuit, ut nulla prorsus in re dissentirent. Itaque surrexerunt D circa horam nonam ad precandum, et gratias egerunt Deo, quod idem sentire, idemque loqui dedisset.

Probe sciebat Basilius privatim hoc colloquium, non satis insigne monumentum fidei Eustathii futurum, nisi scripto aliquid consignaretur. Sed ut faceret accuratius ac diligentius, fidei formulam ab ipso Theodoto accipere volebat, ut una et eadem opera duo consequeretur, nempe et Eustathio rectam fidem persuaderet, et illius adversariis post acceptas ipsorum condiciones, nullum contradicendi locum relinqueret.

Colloquiorum cum Eustathio optatus exitus Basilium iocitabat, ut recta Nicopolim pergeret. Sed

duæ illum causæ Cæsaream vestigia referre coegerunt. Nam Theodotus, ubi eum cum Eustathio esse cognovit, antequam disceret qua de causa id fecisset, et quid ex congressu consecutus esset, non jam illum ad conventum vocandum esse judicavit, nec quemquam misit qui iterum admoneret aut deduceret. Res eo molestior fuit Basilio, quod illum antea perfunctorie per Hellenium invitaverat. Alia suberat causa longe gravior. Accepit enim Sebastix litteras, quibus venturum se Eusebius negabat, statimque refrixit cupiditas eundi Nicopolim, et perfunctoria invitandi ratio animum subiit. Nam cum Eusebio ne gravissima quidem discrimina reformidabat, sine eo vel levissimis impar sibi videbatur. Quare satius esse duxit omisso die festo Nicopolim alio tempore proficisci, et cum Meletio de rebus ecclesiasticis colloqui, vel etiam cum eo Eusebium invisere. Qua de re utriusque scripsit, utriusque responsa expectans. Sed litteris ad sanctum Meletium idem prorsus evenit ac pluribus aliis, ut ad nos non pervenirent. Dixi Basilium, cum Sebastix esset, litteras Eusebii accepiisse. Res per se patet. At enim se lectis his litteris repudiasse consilium eundi Nicopolim, propterea quod venturus non erat Eusebius. At hoc consilium non repudiavit, nisi cum Sebastix esset; idque conceptis verbis declarat in epistola sequenti, se e medio litære tristem reversum esse. Forte etiam, antequam ex hac urbe discederet, Eusebio rescripsit hanc epistolam 98 in qua congressurum se dicit cum episcopis secundæ Cappadociæ, et cum Eustathio congressurum esse, cui testimonium rectæ fidei tribuit. Loquitur etiam de nonnullis episcoporum litteris ad Eusebium non perlatis, et de Palmatio, qui Maximo præsidi ad persecutiones ministrabat, id est ad exactiones tributorum. Has episcoporum litteras Basilius, culpa eorum, qui ipsius litteras non curaverant perferendas, ad Eusebium non pervenisse dicit. Videtur autem vel litteras Occidentalium designare, qui ipsi scripserant, vel sancti Meletii et Theodoti, qui eum ad diem festum medio mense Junio celebrandum invitaverant. Quis ille fuerit Palmatius, qui se Maximi ministrum præbebat, plane nescio: quod autem ait Basilius eum Maximo ministrasse πρὸς τοὺς διωγμούς, ad persecutiones, id de persecutione Ecclesiæ dictum non puto, sed de exactionibus tributorum. Hunc enim Maximum Basilius in epist. 147, virum longe optimum appellat, quod de persecutore Ecclesiæ non videtur dicturus fuisse. Probabilius multo est hunc præsidem, cum sciret Eliam, cui succedebat, in maximas molestias ob suam in Cappadoces lenitatem incidisse, strictum et severum, saltem initio, fuisse in exigendis tributis.

Sed in his litteris ea præcipue observanda, quæ de Gregorio dicuntur: Cæterum fratrem Gregorium, inquit, vellem et ego Ecclesiam gubernare ingenio suo parem. Ea autem erat Ecclesia omnis quæ sub sole est, in unum collecta. Cum autem fieri id non

queat, episcopus sit, non ex loco ornamentum accipiens, sed loco ex sese addens. Nam viri vere magni est non magnis tantum parem esse, sed etiam, quæ parva sunt facultate magna facere. De Gregorio Nysseno Tillemontius hic agi existimat, deceptus his vocibus *ἑμὸν τὸν, fratrem meum*, quas ope codicum novem eliminavimus. Ad codicum mss. auctoritatem accedit hæc ratio (a), quod Nyssenus, etsi invitatus ad tam sublime ministerium erectus est, non tamen videtur, suscepta semel ordinatione, recalcitrasse, ut Gregorius: Imo Nazianzum missus est, ut Gregorii dolorem ex ordinatione conceptum abstergeret. Præterea Nyssenus de more ordinatus est, postulante plebe et clero, consentientibus provinciæ episcopis, ut patet ex epist. 225. At Nazianzeno solus Basilius, adjuvante ipsius patre, hoc onus imposuit: unde in multas reprehensiones incurrit, quod tantum virum Sasima relegasset.

Hoc autem semel constituto, ruit penitus opinio Tillemontii, qui Nazianzenum mense Julio ordinatum fuisse contendit. Retrahenda hæc ordinatio ante festum Paschæ; siquidem S. Eusebius litteris paulo post Pascha scriptis respondens, hanc sibi ordinationem minus probari significat. Præterea alia suppetunt rationes. Nam 1^o bis Nazianzum venit Basilius hujus ordinationis causa, semel quidem cum Gregorium ordinavit, iterum vero, cum redeuntem e fuga invisit. At primum iter ante Pascha collocandum. Nam (b) post Pascha circumitum quemdam rebus necessariis urgentibus confecit: inde reversus circa diem duodecimum Maii, Sebastiam se contulit mense Junio: iterum in Armeniam mense Julio longum et molestum iter suscepit. Bis ergo post Pascha Nazianzum venire non potuit; mense autem Julio ne semel quidem id ei integrum fuit. 2^o Basilius in epistola 98, quæ scripta est circa medium mensem Junium, nuntiat Eusebio se brevi congressurum cum episcopis secundæ Cappadociæ. At hic congressus non solum post ordinationem Gregorii constitutus est, sed etiam post ejus fugam et reditum et inutiles conatus capeſſendi episcopatus et colloquia cum Anthimo. Convenere tandem episcopi, ut modo videbimus, ante illud iter, quod mense Julio Basilius in Armeniam suscepit. Nulla ergo ratione nititur opinio Tillemontii.

In hac episcoporum Cappadociæ synodo pax inter Basilium et Anthimum ea conditione sancita est, ut episcopatus multiplicarentur; quod quidem in Ecclesiæ commodum cessisse testatur Gregorius (c). Mense Junio exeunte, vel ineunte Julio hæc synodus collocanda, non solum quia Basilius in epistola medio mense Junio scripta brevi futuram nuntiabat, sed etiam quia statim ac rediit ex itinere, quod iterum in Armeniam habuit mense Julio, Euse-

bium invitat in Cappadociam, ut sibi in constitendis episcopis operam navet: quam quidem pacis conditionem fuisse diximus. Habita ergo fuerat synodus antequam proficisceretur.

VII. Præclarissime actum cum Basilio, quod Anthimi benevolentiam recollegisset. Sed cito novæ supervenerunt molestiæ. Accepit mandatum imperatoris cum litteris comitis Terentii, ut Armeniæ episcopos daret. Non id sane molestum fuit homini nihil optatius habenti, quam ut Ecclesiæ causa laboraret. Imo tota res perhonorifica Basilio; nec satis mirari possum, cur quo tempore hæretici in tot Ecclesias pastoribus pulsus lupos intrudebant, vacuas Armeniæ Ecclesias non occuparint. Forte comes Terentius cognitionem illis hujus consilii præripuit, et a Valente decretum illud impetravit, antequam summa Basilio virtutum admiratio, quam Cæsarea discedens significaverat, ex ejus animo elaboraretur. Libenter itaque viæ sese commisit Basilius (d), sed cum ei Theodotus sollicitudinis socius adjunctus esset, metuebat Basilius, id quod accidit, ne singulare hominis ingenium et suspiciones jam mense Junio significatæ plurimum nocerent. Sed tamen, ut Theodoto satisfaceret, ac eorum quæ egerat, coram locuplete teste rationem redderet, venit Getasa in agrum S. Meletii, ubi Theodotus interfuit, simulque Diodorus presbyter.

Ibi accusatus a Theodoto ob conjunctionem cum Eustathio, dixit se ex congressu consecutum esse, ut Eustathium in omnibus sibi assentientem haberet. Tum Theodotus, Eustathium negasse, statim ac discessit ab eo Basilius, suisque ipsum discipulis affirmare, se nulla prorsus in re cum Basilio de fide consensisse. Ad hæc Basilius, non eum esse Eustathium, qui nunc hic, nunc illuc feratur, cum sibi mirifice in tota vita constet; aut in rebus tanti momenti et omnium fama celebratis mentiatur, cum mendacium etiam in minimis ut horribile quiddam aversetur. Sed tamen proponendum ei esse libellum fidei, cui nihil desit ad rectæ fidei specimen; si subscribendo assentiat, mansurum se in ejus communione; sin autem recuset, ab ejus conjunctione discessurum. Probata hæc conditio Meletio et Diodoro, nec ipse Theodotus dissensit, sed peramicè Basilius hortatus est, ut Nicopolim descenderet, tum Ecclesiæ invisendæ causa, tum ut eum Theodotus Satana usque deduceret, ac operam in omnibus navaret. His ita actis Nicopolim rediit Theodotus, Basilio Getasis relicto. At ubi Nicopolim advenit Basilius, sic eum aversatus est Theodotus, ut neque ad matutinas, neque ad vespertinas preces assumere voluerit.

Permolestum id Basilio accidit, non tamen sua ipsius causa (fatetur enim se dignum fuisse qui sic tractaretur), sed quia mandata imperatoris perficere, et episcopos Armeniæ dare non poterat, sic

(a) Ep. 225.
(b) Ep. 95.

(c) Or. 20.
(d) Ep. 99.

affecto erga se curarum socio, cujus opera sperabat se idoneos viros inventurum, eo quod in ejus parvicia non deessent et religiosi et prudentes, et lingua peritii, et qui reliquos gentis usus proprios scirent. Sed tamen quod in ipso situm erat, id minime negligendum ratus, Satala pervenit infirmo admodum corpore; pacem composuit inter episcopos Armeniæ, eosque a summa indifferentia ac negligentia ad sincerum pro Ecclesiis Dei studium revocare conatus est, ac de nonnullis quæ indifferenter in Armenia peccari solebant, regulas præscripsit. Accepit a Satalorum Ecclesia suffragia, quibus rogabatur, ut episcopum illis daret. Curæ etiam illud ei fuit, ut de aspersis Cyrillo episcopo criminibus inquireret: quæ cum ab inimicis confecta esse cognovisset, idque ipsi coram Basilio manifeste confessi essent; populum Satalensem Cyrillo mediocriter placavit, ita ut non jam ab illius communiione refugerent. Ex his colligi non debet Cyrillum eorum episcopum fuisse. Jamdudum enim episcopo carebant, ut modo videbimus.

VIII. Redux Cæsaream Basilius, vel etiam, ut conjicit Tillemontius, antequam Satalis discederet, rem omnem ab origine Terentio perscripsit, et quid ad exhaurienda imperatoris mandata præstitisset, quid plura præstare prohibuisset, accuratissime exposuit. Scriptam esse Satalis hanc epistolam 99 (n. 4) colligi posset ex his verbis: *Et nunc cum Satala venissem cum tali corpore, etc.*

Litteræ S. Eusebii, quæ suaves semper et ornatæ Basilio veniebant, cum ei in regione Armeniæ vicina, post tot molestias redeunti redditiæ fuissent, tantum lætitiæ attulerunt, quantum navigantibus, gravi orta tempestate, fax eminus lucens. Reditu suo, quamvis sibi videretur a suo corpore deseri, et in magnas difficultates incidisset, tandiu neglectis Ecclesiæ rebus, sperabat tamen se ope precum Eusebii Samosata iturum. Sed interim eum rogat, ut Cæsaream veniat ad diem festum sancti Eupsechii, die septimo Septembris. His enim se negotiis implicari, quæ auxilio indigeant Eusebii, tum ad constitutionem episcoporum, qua de re inter episcopos Cappadociæ mense Junio convenerat, tum ad deliberationem et considerationem eorum quæ in nos, inquit, meditatatur Gregorii Nysseni simplicitas, qui synodos cogit Ancyræ, nec ullum nobis insidiandi modum prætermittit. Lucem huic loco afferre conatus sum in nota. Pertulit hanc epistolam idem diaconus, qui litteras Eusebii attulerat; et cum Basilium redeuntem in regione Armeniæ vicina attigisset, videtur cum eo Cæsaream venisse. Narranda ei relinquit Basilius, quæ sibi in Armenia evenerant.

Non dubium est quin Basilius ex hoc itinere redierit mense Julio; nam satis supererat temporis, ut Eusebius illius litteras accipere posset, ac Cæsaream venire ad diem septimum Septembris.

(a) Ep. 102.

Porro ad eam rem necessarij erant saltem triginta tres dies, ut vidimus ex epist. 93.

Circa idem tempus scripta epistola 101. Cum enim de morte insignis personæ didicisset, statim ad eum, ad quem præcipuus dolor redibat, consolandi causa scripsit, infirmam valetudinem excusans, cur adesse non posset, et negotia ob iter majorem in modum aucta.

Satalenses, ut supra vidimus, suffragia, sive decretum publicum obtulerant Basilio, eumque rogabant, ut sibi episcopum daret. Eo dignior erat Basilio sollicitudine hæc Ecclesia, quod jamdudum episcopo destituta propemodum in ruinis jacebat. In petendo autem episcopo adeo institerunt et contenderunt, ut Basilius coram Domino promiserit, nihil se, quod quidem penes se foret, prætermisurum. Colligi posset nominatim ab iis petitum Pœmenium presbyterum. Nam Basilius (a) declarat se consanguinitatem et consuetudinem sibi cum hoc viro intercedentem, populi gemitus, universæ Pœmenii cognationis ac matris ipsius lacrymas eorum postulatis posthabuisse. Hortatur ut Deo gratias agant, quod votum suum adimpleverit. Sed tamen hæc dicere potuit Basilius, etiamsi generatim virum petiissent ad reparandas Ecclesiæ suæ ruinas idoneum. Præmisit Niciam, qui ad Satalenses hujus lætitiæ nuntium perferret. Scripta hæc epistola magistratibus: sequens, quæ brevior est, sed tamen in eadem scripta sententiam, universam plebem compellat, concessum illis nuntians satorem hoc dignum nomine. In quo forte alludit ad nomen Pœmenii.

CAPUT XXV.

I. S. Basilius conqueritur apud præfectum, quod clerici Cæsarienses censui addicti fuerint. II. Invisit S. Eusebium. Rediens scribit ad filias Terentii et ad quemdam militem. III. Tres litteræ de negotio Julitiæ. Inde nata occasio scribendi ad Modestum. IV. Andronicum ducem placare conatur Domitiano. V. Pacem conciliat in presbyterio Tarsensi. VI. Simplicia temeritatem comprimit. VII. De epist. 115-117. VIII. Proditur a discipulis Eustathii.

I. Modestus præfectus, qui Basilium pro se utiliter precantem senserat, pro aliis precanti plurimum semper honoris habuit. Suam apud illum gratiam Basilius sæpe interposuit; sed prima omnium videtur Ecclesia Cæsariensis precatorem habuisse Basilium. Cum censitores censui addixissent clericos Cæsarienses, ac eos tantum excepissent, quibus ætas immunitatem dabat, propterea quod mandata immunitatis concedendæ a præfecto accepisse se negarent; confugit ad præfectum Basilius, etque demonstrat et ipsius famæ et imperatoris familiæ perutile futurum, ut aliqua immunitas concedatur episcopi arbitrio dispensanda. Multa sunt in hac epistola difficilia, quæ in notis conatus sum explanare.

Scripta autem videtur circa hunc annum. Adhuc

enim recentia erant Cappadociæ vulnera, cui *in A* *gens inclinatæ* opem præfecti Basilii implorat. Præterea jam de rebus communibus scripserat præfecto, antequam ei privatos commendare inciperet, idque colligitur ex his verbis epistolæ 107, quæ vix serius hoc anno exeunte scribi potuit: *Ego enim, inquit, decere non putavi tantum mihi licentiæ sumere cum tanto iudice; eo quod nondum ei de ulla re privata scripserim, verearque ne quo pacto rem improbet: quippe cum summi viri in ejusmodi rebus, ut nosti, facile irascantur.* Jam ergo aliquid scripserat de rebus communibus. Ipsa timiditas, quam præ se fert initio epistolæ, argumento est nondum invitatum fuisse a præfecto, ut sæpe scriberet. Immerito ergo hæc epistola a Tillemontio refertur ad annum 376, sub vicario Demosthene. Non solum tempus, sed etiam personæ ac res discrepant. Illic enim agitur de censoribus, illic de vicario. Illic censui, illic curiæ addicuntur clerici.

II. Non semel hoc anno S. Eusebium Basilium invitavit, ut Cæsariensem Ecclesiam inviseret. Sed hoc beneficium impetrare non potuit: quod quidem mirum non videtur. Cum enim multæ aliæ causæ sanctum senem detinere potuerint, tum in primis vicinitas Valentis, quæ perpetuas excubias ad gregis custodiam postulabat. Quare Basilio eundem fuit Samosata, ut Eusebium videret. Id autem consecutus est hoc anno 372. Nam in duabus epistolis (a) anno sequenti scriptis testatur se anno præterito mel dulcissimum Ecclesiæ Samosatensis degustasse. Quod autem addit extremo tantum digito degustasse, argumento est non diu eum apud Eusebium fuisse. Redeunti promisit Eusebius se anno sequenti in Cappadociam venturum: atque hoc promissum Cæsaream referens Basilium, magnam Eusebii adventus expectationem movit.

Speraverat Basilium (b) visurum se Samosatis diaconissas Terentii comitis alias, quas, ut bonæ radicis bona germina, nec circumstantium hæreticorum turba decipere, nec ventis secundis utens novitas movere potuerat. Non mediocrem jacturam esse duxit, quod eas non invenisset Samosatis. Sed ut litteris compensaret, quod colloquio perficere non potuerat, oblata facultate Sophronii, quem filium appellat, laudat eas ob summum catholicæ fidei studium et ad perseverantiam hortatur.

S. Eusebium presbyter Basilium invisit, ut supra vidimus. Sed ad iter hujus anni 372 referendam epistolam ad diaconissas probat circumstantia illa hominum veritatem corruptentium turba, præseente scilicet in Syria Valente. Cæterum non multo post reditum hæc scripsit: Sophronius enim ille, quem filium appellat, idem videtur esse, qui anno 372 exeunte, omni scelere Basilium laceravit.

Basilii peregrinationes, iis exceptis quæ illum Sa-

mosata deduxere, nihil fere habuerunt, nisi difficilissima negotia aut gravissimas molestias. Quare cum Basilium in epistola 106 iter quoddam commemoret, in quo se multa a Deo beneficia accepisse testatur, iter Samosatense indicari conjicio. Viderat in hac peregrinatione militem quemdam, cujus perfecta erat sub militari veste claritas, acceptis ab eo litteris respondet Basilium, eumque ad perseverandum hortatur.

III. Circa hoc tempus scriptæ videntur tres sequentes epistolæ, quibus materiam dederunt molesta Julitiæ viduæ, Basilii propinquæ, exhibita negotia. Eam enim tutor illius hæredum urgebat ob ingentem pecuniæ summam, quam cum persolvere cito non posset, egit Basilium cum creditore, ut tempus viduæ concederet. Promisit ille coram Basilio et alio viro dignitate insigni; seque tempus quidem brevius scribere dicebat, sed amplius concessurum. Postea immemor promissi viduam rursus vexare cœpit. Significat illa dolorem suum Basilio, qui ei rescribit consolandi causa; seque et creditori scripsisse testatur ut pudorem ei inculceret, et Helladio præfecti domestico, ut hoc ei negotium commendaret. Nam ad præfectum ipsum scribere non audebat.

Tutor hæredum Julitiæ Basilium mirari se declarat, cur quod verbis conceptis coram se et alio viro promiserat, id nunc exsequi nolit. Fatetur se illius liberalitatis famam cum hoc implacabili in viduam animo conciliare non posse. Revocat ei in memoriam aliud promissum. Nam pollicitus erat, si aurum de quo convenerat, acciperet, chartas omnes, tum eas quæ coram iudicibus, tum eas quæ privatim confectæ, viduæ traditurum. Monet ergo illum Basilium, ut opem et misericordiam Dei sibi ipse duriori agendi ratione non intercludat.

Negat Tillemontius ad hoc negotium pertinere epistolam sequentem. Sed tamen mirifice et personæ et res consentiunt. Commendat enim Basilium viduam a tutoribus hæredum illius vexatam. Commendat eam non præfecto, sed Helladio comiti, ut dixerat in epistola 107. Non tamen idem rogat quod in epistolis præcedentibus, ut tempus concedatur ad solvendum, sed ut remittantur usuræ, forte jam persoluta, quia coram Basilio sic pacta fuerat, ut usuræ redonarentur, si sortem solveret. Hoc ipsum est quod creditor promiserat, ut in memoriam redigit Basilium in præcedenti epistola, si aurum de quo convenerat acciperet, chartas omnes, tum eas quæ coram iudicibus, tum quæ privatim confectæ, huic viduæ traditurum. His sane verbis promissum usuræ remittendæ continetur. De eodem ergo negotio his in epistolis agitur. Sed cum importunus creditor duo promississet, concessurum se tempus et usuras remissurum; vel Basilium bis scripsit Helladio, primum quidem ut tempus daretur, deinde ut usuræ remitterentur: vel idcirco de usuris tantum

(a) Epist. 145 et 137.

(b) Epist. 105.

loquitur, quia, antequam mitteret epistolam ad Helladium, audierat creditorem a vidua absolutum esse, nec tamen in eo stare quod secundo loco promiserat.

Has autem epistolas circa annum 372 exeuntem scriptas conjicimus, quia scriptæ sunt antequam Basilius timiditatem illam deposuisset, quæ illum a scribendis præfecto litteris deterrebat. Porro non videtur illa timiditas diu ejus animo insedissee, ex quo gratiam iniit a præfecto (iniit autem anno 372 loeunte), neque spatium anno longius interponendum inter initium scribendi et devinctum benevolentia animum præfecti. Tot enim homines Modesto commendavit, tot ad eum litteras dedit, ut id non videatur extremis vitæ annis incepisse. Res patet ex epistolis 279, 280. Videtur his litteris initium dedisse Helladius comes, quem verisimile est, cognita Basilii in Julittæ negotio timiditate, pro summa sua apud præfectum gratia et auctoritate rem indicasse; unde ortum, ut Basilium præfectus confidere juberet ac ad se scribere.

Post tam honorificum mandatum scripta epistola 110, in qua, cur hæcenus scribere ausus non fuerit, quamvis plurimum cuperet, tantæ potestatis reverentiam excusat. Commendat Tauri incolas, eis-que nimia ferri tributa pendentibus humanitatem præfecti implorat. In sequenti epistola pro amico in aulam accersito, et idcirco sibi metuente Modestum rogat, ut, si vir ille nihil peccavit, veritatis beneficio vincat; si quid peccavit, sua causa id ei remittatur. Cum hæc scriberet Basilius, nondum Cappadocia ex malis provinciæ divisione indictis emergebat, idque Basilius indicat non obscure.

IV. Domitianus quidam, qui in tribus optimæ notæ codicibus presbyter dicitur, Basilii necessarius erat ab antiquo ex parentibus, ita ut nihil a fratre differret. Is cum graviter peccasset in virum præpotentem, Andronicum ducem, imminenti supplicii metu pene mortuus epistolas a pluribus obtinuit ipsius causa supplicantibus, sed Basilii commendationem longe omnibus preferendam esse duxit. Libenter sane Basilius, nisi et corporis infirmitas et hiemis molestiæ obstitissent, Andronicum adliisset, tam ut preceptoris munere per se ipse fungeretur, tum ut veteris promissi debitum persolveret. Promiserat enim venturum se Sebastiam; idque jam perfecerat, sed minime invenit Andronicum. Scribit itaque ad eum præclarissimam epistolam, ac exquisitis rationibus persuadere conatur, ut metum, quo fractus et prostratus jacebat Domitianus, satis supplicii esse existimet, ac insigne humanitatis specimen edat, omnibus Cappadocibus, qui eventus expectatione suspensi erant, admirationi futurum. Hanc epistolam (a) cum Tillemontio referendam duxi ad hiemem hujus anni 372. Venit enim Sebastiam hoc anno Basilius, eique deinceps aditum

in hanc urbem intercludit Eustathii perfidia, quæ anno 373 erupit.

V. Tarsensis Ecclesia (b), mortuo Silvano, in manus hæreticorum delapsa, luctum et gemitus Basilii presbyteri commoverat. Sed non desuere egregii presbyteri, qui fidem sub hæretico episcopo defenderent, et ab ejus communione plebem removens, Ecclesiam per se ipsi regerent. Nomen hæretici episcopi non proditum memoriæ. At nec Basilium cum eo communicasse, nec magnam partem cleri Tarsensis, perspicimus ex litteris 113 et 114. Nata enim inter eos controversia, cum unum ex collegis, Cyriacum nomine, suspectum haberent, ut minus recte de Spiritu sancto sentientem, ad Basilii consilium et auctoritatem confugerunt, missis ad eum e suo numero nonnullis. Unum quidem designat Basilius initio epistolæ 113. Sed plures missos patet ex his verbis epistolæ sequentis, *Postquam igitur cum fratribus congressus sum*. Basilius, tota re ex illis cognita, privatim nonnulla dissenuit, quæ referenda presbyteris Tarsensibus mandabat, sed in epistola, quam ad eos scripsit, hanc sendandæ controversiæ viam iniit. Queritur quod Ecclesiæ mala, sua sponte gravissima, multum augeantur, dum nulla erga infirmos adhibetur commiseratio, nulla sanorum fratrum defensio. Quare necesse esse statuit, ut quibus in rebus animæ non læduntur, in his nos ad infirmiores accommodemus: ac proinde nihil amplius exposcendum a fratribus præscribit, nisi ut fidem Nicænam recipiant, ac Spiritum sanctum creaturam dici non oportere, et eos, qui dicunt, ad communionem admittendos non esse fa-
B
C
D

Scribit (c) etiam ad Cyriacum, eique narrat se in fratribus e clero Tarsensi missis magnum animadvertisse fidei studium, magnumque in Cyriacum amorem; seque pro eo spondidisse, sanam esse illius fidem et animum, ad omnia pro fide perpetianda promptum et paratum. Rursus pro fratribus spondet, si modo Nicænam fidem recipiat, nullam in ea vocem rejiciens, atque huic fidei addat Spiritum sanctum creaturam dici non debere, nec cum iis, qui dicunt, communicandum, fore ut ei omne obsequium fratres exhibeant. Ex quibus verbis illud obiter colligere possumus, Cyriacum auctoritate inter alios præcelluisse.

Non pertinent duæ illæ epistolæ ad initia episcopatus; tunc enim non tantopere fervebat de Spiritu sancto controversia, nec deerant inter orthodoxos, qui consubstantialia nondum recepissent ut ex epist. 52 observavimus. At, dum scriberentur duæ illæ epistolæ, vix supererant quibus molestum esset consubstantialia. Non metuebat Basilius, ne moram huic rei afferret Cyriacus; sed pro eo libenter spondebat. Præcipua enim erat de Spiritu controversia etiam inter Catholicos, aliis Deum appellan-

(a) Ep. 112.

(b) Sup. ep. 34.

(c) Ep. 114.

dum esse contententibus, aliis divinitatem quidem A
tribuentibus, sed tamen hac voce uti recusantibus.

Videntur tamen ante annum 373 scriptæ. Nam Basilii querelæ, quod nulla sit erga debiles commiseratio, nulla sanorum fratrum defensio, haud scio an eos tangant, quibus Basilli in Eustathium ejusque discipulos lenitas non placebat. Præterea non præscribit, id quod deinceps ab eo perspectis Eustathii dolis præscriptum videbimus, ut Spiritus sanctus cum Patre et Filio glorificetur.

VI. Quædam Cappadociæ Ecclesia (a) cum dudum episcopo careret, communi consensu elegit servum Simplicia, divitis matronæ et in pauperes munificæ, sed hæresis suspicionibus flagrantis. Itaque ad Basilium et Gregorium loci incolæ hunc servum adduxerunt non sine lacrymis, ut illum sibi episcopum darent. Annuerunt episcopi fervidis precibus, ac servum reluctantem et invitum ordinarunt, non exspectato dominæ consensu, qui tamen eo magis requirendus videbatur, quod heræ bona famulus administrabat. Sed hac in re Basilius et Gregorius, cum Simplicia liberalitatem sibi nosse viderentur, simplicius egerunt. Ubi id rescivit iracunda mulier, furis in Basilium incensa, conviciis eum aggredi cœpit, docere audens ut officii minus peritum. Quinetiam in eum quosdam homines concitavit, quos Basilius lacertos et rubetas appellat, id est, ut conjici potest ex his quæ sequuntur, servos et eunuchos. Hanc Basilius non deprecando, non blande appellando demulcendam esse duxit : sed vehementi utens reprehensione, demonstrat, etiamsi pecuniam arena copiosius profundat, hæc opera apud Deum impura esse. Illius contumelias silentio premit, sed hortatur ut semetipsam de judicio divino commoveat, seque docere desinat, ut qui plura, quam illa, sciat, nec internis spinis tam suffocetur, nec bonis paucis decuplam malitiam admisceat. Postremo gloriatur, quod sibi reddenda sit ratio in Dei judicio, in quo non servi et eunuchi testes erunt, sed justii et perfecti viri.

Sic compressa ad tempus mulieris insolentia : quandiu enim vixit Basilius, mutire non ausa est. At eo mortuo ad ingenium rediit, et ad Gregorium ea de re scripsit, perhonorifice quidem de Basilio loquens, sed tamen vehementer contendens, ut servi ordinatio antiquaretur. Minabatur sæcularia judicia ; et qui consenserant ordinationi, negabant se consensisse, ut mulieri assentarentur. Respondet ei Gregorius (b) multo lenius quam scripserat Basilius. Rogat ut quæ Deum opibus suis colebat, Ecclesiam sacerdote, pretiosissimo donario, non spoliaret ; multo plus laudis nunc habituram, si rebus ea inconsulta gestis consentiat, quam si antea rogata consensisset. Hortatur ut suspensiones fugiat, et quod dicebatur odio fidei catholicæ hæc facere, hunc rumore propulset. Quod si petit ut rationes reddat famulus, assentitur Gregorius ut æqua postu-

(a) Naz. ep. 38.

lanti. Sin autem ut deponatur, tanquam indignus sacerdotio, consentit etiam ut, ipsa præsentate atque etiam, si libuerit, judicante, res episcoporum judicio exploretur.

Simplicia servi ordinationem cum Tillemontio circa hoc tempus, id est, circa annum 372 aut 373 peractam putamus. Non enim citius collocari potest, quia Gregorium hac in ordinatione Basilius collegam habuit. Neque etiam multo serius ; cum Gregorius secesserit Seleuciam anno 375 : unde non videtur ante Basilii mortem egressus esse.

VII. Charos erat Basilio nobilis quidam adolescens, cujus majores gubernacula civitatis, ut verisimile est, Cæsariensis tenerant ; avus autem paternus arma secutus fuerat. Is eo majori curæ erat Basilio, quod cum se voto virginitatis obstrinxisset, ut eo nomine gratior erat et charior, ita naufragii metum ob ætatis florem afferebat. Itaque, cum audisset Basilius eum, relicto beatorum progenitorum ordine, ad avum paternum transfugere, et Brettanium pro Firmino fieri velle, majorem in modum sollicitus fuit. Auxerunt sollicitudinem brevissimæ Firmini litteræ, quæ silentio suo pudorem novi consilii indicabant. Scribit itaque ad eum, ut nihil pudore dignum suscipiat, sed si quid illius mentem subiit, mature emendet, ac longo vale militiæ et armis dicto in patriam redeat, satis ad vitæ securitatem et ad omnem splendorem existimans, urbi, itidem ut majores, præesse : *id quod tibi, inquit, citra laborem obventurum confidimus, respicientes tum ad idoneas naturæ doles, tum ad competitorum paucitatem.* Postrema verba tempus indicant epistolæ ; cum enim plerique magistratus, aut alio inviti essent translati, aut sponte Cæsarea abscessissent, id quod anno 372 factum, non erat cur competitores metueret Firminus. Quare non multo post Cappadociæ divisionem scripta videtur hæc epistola.

Sequens epistola non est Basilii, sed Firmini, qui peccatum ingenue fatetur, et Basilio gratias agit, quod se, ut par erat, admonuisset. Celerem dimissionem sperabat, nec quidquam ad eam impetrandam omitebat. Sed tamen declarat se non idcirco discessurum a proposito, etiamsi nihil impetret ab imperatore. Persuasum enim sibi esse in ejusmodi rebus potiorum regis mandatis esse voluntatem, *quam si immutatam et immotam, inquit, a proposito vitæ perfectæ exhibuero, inexpugnabilis nobis et inviolabilis Dei auxilio erit virginitatis custodia.* Commendaverat ei aliquem Basilius, quem et libenter a se exceptum et amicorum numero ascriptum fuisse testatur.

Cum Basilium inviserit Jovinus episcopus Perhæ, anno 375, paulo post Pascha, epistola, qua eum Basilius urget ut ad se veniat, anno 372 exeunte, aut ineunte 373, videtur cohocanda.

(b) Ibid.

VIII. Basilio ad episcopatum Cæsariensem evecto dedit Eustathius Sebastenus (a) duos ex suis ascetis, sub specie auxilii et amicæ communionis, revera ut illius actiones observarent. Horum nomina, Basilius et Sophronius. Ili manebant in domo Basilii et candidam illam animam simulatis charitatis sermonibus ludebant. Primum Basilius ob decoram pietatis pellem vitæ suæ præsidium esse ducebat; alterum filium appellat in epistola 105. Sed ut ficta omnia serius ociosius nudari solent, tandem e domo Basilii prorupere, seque hactenus immensam quamdam doli et acerbitalis voraginem occultasse, hac illiberali fuga ostenderunt. Non audet exponere Basilius quas ab eximio Basilio contumelias accepit: sibi autem afflicta a Sophronio crimina eo spectare dicit, ut Eustathius a se abalienetur. Testis fuit hujus perfidiæ tota civitas, magnusque risus exstitit eorum, qui piam vitam oderant, nec jam quidquam magis suspectum erat, quam vitæ asceticæ professio.

Basilio (b) tantum dolorem inussit eorum, quibus maxime fidebat, deprehensa improbitas, ut pene omnes homines ei in suspensionem venirent. Nihil tamen de Eustathio tunc suspicatus videtur, quamvis ipse fons esset et caput totius mali; sed veritus ne illius a se animum alienarent discipuli, et ad defensionem eorum, quæ improbe fecerant, calumnias adornarent; misit Sebastianum fratrem suum Petrum, ut singula narraret Eustathio, eique scripserit insignem omnibus charitatis notis epistolam, rogans ut pro sua prudentia cogitet quomodo curanda sint quæ discipuli peccaverant, ac charitate sua astringat potius quæ disjuncta sunt, quam cum illis ad dissidium incumbat.

Existimat Tillemontius duos illos ascetas, saltem eum qui Basilius vocabatur, turpe aliquid et ignominiosum commisisse, antequam Basilii domo aufererent. At nequaquam id colligitur ex sancti Basilii querelis, qui duo tantum eis exprobrat, fugam illiberalem, ex qua patebat eos hactenus *vultu hilari ac simulatis dilectionis sermonibus immensam quamdam doli et acerbitalis voraginem animo occultasse*, et contumelias sibi factas a Basilio, crimina a Sophronio afflicta. Occulta ergo erat illorum ante illiberalem fugam improbitas.

Non dissiluit hoc eventu Basilium inter et Eustathium amicitia, sed tamen aliquantum refrixit; idque colligere est ex epistola 223, ubi Basilius, postquam acceptum ex speculatorum perfidia dolorem enarravit, hæc addit: *Sed tamen videbatur interim aliqua nobis inesse species consuetudinis cum illis, atque etiam disputationes habitæ inter nos de dogmatibus semel et iterum, ac visi sumus inter nos non pugnare, sed consentire.* His sane ex verbis patet Basilium post acceptas a discipulis Eustathii tam

A insignes injurias, non tam calidum illius defensorem fuisse. Quare immerito Tillemontius hæc evenisse putat initio anni 372, ante strenuam illam Eustathii causæ defensionem, quam Basilius coram S. Meletio et Diodoro presbytero adversus Theodotum suscepit; cum diceret (c) *persuasum sibi esse conjecturam facienti ex reliqua viri constantia, ipsum haud ita leviter in contraria circumferri, neque nunc quidem confiteri, nunc vero negare quæ dixerit; hominem mendacium in rebus minimis, ut horribile quiddam, aversantem; nedum in rebus tanti momenti ac ita omnium fama celebratis veritati unquam adversari vellet.*

CAPUT XXVI.

B I. Sanctissimus presbyter Cæsarea transit. Per eum agit Basilius de legatione Romam mittenda. II. Faustus ordinatur ab Anthimo contra canones. III. Basilio exsilium imminet. Ejus litteræ ad Urbicium et Theodorum. IV. Iter Basilii in Armeniam. V. Atarbius calumniis appetit Basilius. Ipse hæresis Sabellianæ accusatur. VI. Hunc Nco-cæsariensem episcopum fuisse ostenditur

I. Anno 373, cum vehemens ac longa hiems adhuc sæviret, Sanctissimus Ecclesiæ Antiochenæ presbyter contulit se ad S. Meletium in Armenia exsulantem. Cæsarea (d) transiens cum Basilio de rebus Orientis ac de pacificandis Ecclesiis communicavit. Allatæ etiam Basilio fuerunt ante illius adventum, vel forte etiam per ipsum Sanctissimum litteræ S. Eusebii Samosatensis, qui hortabatur, ut iterum in Occidentem de certis quibusdam ecclesiasticis rebus scriberetur, ac Basilium rogabat, ut epistolam ipse scriberet, omnesque communicatores subscriberent. Sed Basilius, cum minus reperiret, quomodo his de rebus dissereret, commentarium, quod Samosatis missum fuerat, misit ad S. Meletium, oblata facultate Sanctissimi, eumque rogat, ut ipse his de rebus scribat, assensum pollicetur ac suam etiam operam, ut scriptum ad communicatores celeriter perferatur, ita ut is qui in Occidentem iturus est, cum omnium subscriptionibus proficisci possit.

Presbyter illic Sanctissimus idem studium anno 375 et 376, in colligendis episcoporum subscriptionibus adhibuit, sed felice successu. Bis enim missus est in Occidentem cum Orientalium litteris, nempe annis 376 et 377. Hunc Tillemontius (e) ob Latinum nomen Occidentis potius, quam Orientis presbyterum fuisse suspicatur: ejusque adventum litterarum, quas anno 372 Sabinus ex Oriente retulerat, fructum videri posse. De illius autem colligendarum subscriptionum studio dubitat, utrum id sua sponte fecerit, an acceptis a Romano episcopo mandatis. Sed improbabilis prorsus doctissimi viri conjecturæ. Non enim Roma venerat Sanctissimus, sed Antiochia, eique narrandum reliquit Basilius quid Antiochiæ gereretur. Ejus viæ

(a) Ep. 223.

(b) Ibid.

(c) Ep. 99, n. 3.

(d) Ep. 130.

(e) Tom. IX, p. 219.

finis erat Armeniæ locus, ubi exsulabat Meletius, A ut patet ex his verbis epistolæ ad Theodotum (a) : *Desideratissimus frater noster Sanctissimus compresbyter ad vos usque iter suscepit*. Hinc diu apud Meletium mansit. Erat ergo Ecclesiæ Antiochenæ presbyter, aut certe Ecclesiæ Orientalis, quæ bis illum in Occidentem misit. Neque huic sententiæ obstat nomen Latinum Sanctissimi. Nam interdum ejusmodi nomina ferebant Orientales, velut ille Sacerdos Ecclesiæ Cæsariensis presbyter, de quo Gregorius Nazianzenus in pluribus epistolis, et Innocentius episcopus ad quem duæ Basilii epistolæ.

II. Eadem de re aliam Basilii epistolam ad Theodotum Nicopolitanum (b) pertulit Sanctissimus : sed in ambabus ad S. Meletium et Theodotum epistolis aliud agitur negotium non parvi momenti. Pacem anno 372 composuerat Basilius inter Satalensem populum et episcopum Cyrillum. Sed postea recrudit vulnus, et Faustus quidam, qui erat cum papa, id est, in domo illius viri vel amicitiae causa vel ad ministerium aliquod non ignobile versabatur, attulit ad Basilium litteras ab hoc papa, quibus rogabatur Basilius, ut Faustum ordinaret episcopum. Negavit Basilius se quidquam ejusmodi facturum sine testimonio Theodoti et aliorum Armeniæ episcoporum. Tum Faustus ad Anthimum Thyanensem se contulit, qui, quamvis pacem cum Basilio dudum fecisset, tamen oblatam potestatis suæ exercendæ et molestiæ Basilio exhibendæ occasionem non dimisit, ac Faustum ordinavit episcopum in locum Cyrilli, non expectato episcoporum Armeniæ suffragio, et Basilii in canonibus observandis irrita diligentia. Rediens Faustus iterum Cæsarea transiit, sed eum Basilius ad communionem non admisit, eique denunciavit se cum eo, nisi litteras Armeniæ episcoporum afferat, nunquam communicaturum, ac suos unanimes in eandem sententiam adducturum. Ne id quidem Fausto ejusque sociis honoris habuit Basilius, ut eis aliquam ad Armeniæ episcopos epistolam committeret : sed postquam abiere, Meletium et Theodotum totius rei certiores fecit per Sanctissimum. Primum rogat, ut det operam ne mendacia ab ejusmodi hominibus spargantur, et quomodo res acta sit ipse aliis nuntiet. Videtur cum his duabus epistolis Sanctissimus tertiam (c), quæ est ad Pœmenium Satalensem, pertulisse. Rogat illum Basilius, ut ad se scribat utrum res sanari necne possit : ac si vitam Faustii laudabilem reperiatur, tribuat ei testimonium et alios ad idem faciendum hortetur. Quod si malum insanabile iudicet, id quoque ad se scribat ; nullam enim se Faustii deinceps rationem habiturum.

III. Tum cum hæc scriberet Basilius, sperabat

(a) Ep. 129, n. 2.
 (b) Ep. 121 et 99, n. 4.
 (c) Ep. 122.
 (d) Ep. 120.

ininita de se Antiochiæ consilia brevi ad exitum perductum iri. Rem paucis indicat in epistola ad Meletium (d) : necesse non existimus pluribus edisserere, quod Sanctissimus Antiochia recens profectus narrare poteret, ac forte ipsa etiam fama nuntiaverat. Ad hanc exsili exspectationem pertinet epistola ad Urbicium monachum (e), quem ad se venturum Basilius speraverat, sed peccatis suis assignat, quod hoc malorum suorum partim præsentium, partim impendentium solamen non habuerit. Hac præcipua utitur tot ærumnarum levatione, ut tempori cedat, seque persecutoribus subducat ; sed tamen urget Urbicium ut tandem ad se veniat vel consulaturus, vel consilium daturus, vel proficiscentem deducturus. His postremis verbis indicat imminens exsilium, ac summam ab amicis solitudinem. Revera ab ejus domo non ita pridem aufugerant Eustabii discipuli, quos pietatis specie deceptus vitæ suæ solatium ac præsidium esse ducebat. Unde ad hoc tempus referendam censuimus epistolam ad Theodorum, quem rogat Basilius (f) ut ad se veniat, seque vitam ingratham trahere significat, eo quod ab amicis disjunctus sit. Videtur ille Theodorus fuisse monachus, et in eodem monasterio cum iis vixisse, quos Basilius illius fratres appellat, quorumque in conspectu imaginem ipsius Theodori sibi visus est intueri.

IV. Magnos tumultus in Armenia excitavit Faustii ordinatio, sed tamen videtur Pœmenius Basilio scripsisse laudabilem illius esse vitam, nec vitium ordinationis insanabile. Forte etiam, ut eum rogaverat Basilius, alios Armeniæ episcopos ad idem testimonium Fausto tribuendum adduxit. Unde Basilius iter in Armeniam suscepit, ut (g) malo aliquid remedii afferret. Plurimum (h) molestiæ sustinuit Nicopoli, sed ei in his rerum difficultatibus versanti peropportune supervenit Jovinus Perrhæ episcopus, S. Eusebii Samosatensis discipulus, qui Basilium acriter quidem defendit, sed præcipue ad canonum defensionem incubuit. Basilius non id quidem omnino consecutus est quod sibi proposuerat ; nam reversus Cæsaream, his quæ contigerant afflictam esse Ecclesiam Cæsariensem et consolatione egere testatur in epist. 126, sed tamen videtur aliquid promovisse. Nam et plurimum utilitatis se percepisse dicit ex Jovini adventu ; et acceptas injurias narrare noluit Eusebio in epist. 127, ne videretur homines sibi amicos animis immutatis factos, culpæ commemoratione quodammodo notare. Sine ratione Tillemontius Atarbius his verbis vel Theodotum designari putat. De Atarbio mox videbimus quam non amicus Basilio factus tam cito fuerit. A Theodoto autem nihil molesti videtur accidere potuisse Basilio, cum uterque eam-

(e) Ep. 123.
 (f) Ep. 124.
 (g) Ep. 126.
 (h) Ep. 128.

dem causam defenderet, ac utriusque jura pariter fuissent ordinatione Fausti violata. Præterea peramice inter se Basilius et Theodotus de proponenda Eustathio fidei formula deliberarunt. Solus ergo Anthimus culpam sustinebat: ex eo malum omne ortum, ut perspicui potest ex superioribus epistolia, in quibus ejus agendi ratio non leviter perstringitur. Sed cum Basilius esset ad deponendas injurias promptissimus, cito ei placatus est, nec eum in hac ad Eusebium epistola commemoratione culpæ notare voluit, quia jam sarta erat inter eos gratia, vel saltem, si nonnullorum codicum scripturam sequimur, jam sarciri cœpta; sive Nicopolim venerit cum Basilio Anthimus, sive Cæsaream reversum inviserit, aut aliquos ex suis miserit. Certe cum vocat unanimem suum Basilius in epistola 210, anno 375 scripta. Hæc autem sive reconciliatio, sive reconciliationis initia ante reditum Jovini contigerunt. Verisimile est enim Jovinum, quem tanto studio invitaverat Basilius, non statim ab eo dimissum, sed Cæsaream deductum, ut Ecclesiam Cæsariensem inviseret. Is abiens detulit epistolam 127, quæ est ad S. Eusebium.

V. Circa idem tempus scripta epistola 126 ad Atarbiū episcopum, quocum se Basilius Nicopoli congressurum, et de rebus magni momenti acturum sperabat. Audierat enim Atarbiū ea in media ecclesia ausum esse quæ hactenus inaudita erant, id est, ut ex his quæ sequuntur intelligitur, Basilium gravissimis contumeliis et conviciis exagitasse. Atque hæc quidem etsi gravia et molesta erant, tolerabilia tamen videbantur, utpote in hominem gesta, eumque a vindicta alienum, nec quidquam magis metuentem, quam ne culpa sua aliquid noxii populo Dei eveniat. At doloris stimulos acriores admovit, quod ad eum quidam honorandi ac fide dignissimi fratres detulerant, Atarbiū novitates in fidem inducere, et sanæ fidei contraria, ac Sabellianæ hæresis afflūia docere. His de rebus cum Atarbio colloqui volebat, sed suo Nicopolim adventu didicit eum summa celeritate excessisse. Permolesum id Basilio accidit, ac ubi Cæsaream rediit, scripsit Atarbio epistolam 126, eumque monet, ut modico itinere confecto ad se veniat, ac plene de his rebus satisfaciens, et se et Ecclesias tum iis quæ acta fuerant, tum iis quæ ab Atarbio dicta ferebantur, afflictas consoletur.

VI. Atarbiū in Armenia episcopum fuisse existimat Tillemontius; quæ quidem opinio prima specie admodum probabilis. Is enim Nicopolim ad synodum sive ad conventum venit, eique Basilius venturum se in sermonem Nicopoli sperabat. Sed tamen legitur in duobus antiquissimis codicibus Mediceo et Coisliniano, Ἀθαρχῆς Νεοκαισαρίας, Atarbio Neocæsareæ. Multa sane concurrunt hanc scripturam confirmantia. 1° Neocæsariensis episcopus

A erat Basilii consanguineus, ut videre est in epistola 210, n. 4. At querela et expositio Basilii in epist. 61, quod ad se majorem natu Atarbius non prior scripsisset, argumentum est intercedentis inter eos alicujus necessitudinis, ita ut jus suum Basilius non ex sedis dignitate, sed, ut inter propinquos fieri solet, ex ætate repeteret. 2° Multa dicit Basilius et in hac epistola 126, et in sexagesima prima, quæ Neocæsareæ melius convenient, quam obscuræ alicui in Armenia ac forte etiam remotæ civitati. Vicinitatem indicat, dum Atarbiū monet, ut parvo itinere confecto ad se veniat. Sic eum hortatur in epistola 61 ad pacem Ecclesiarum studio et opera sua stabiliendam, ut magnæ alicui civitati videatur præfuisse. Conatur etiam ex ejus animo eandem opinionem evellere, quam Ponticis episcopis illuisse perspicimus ex epistola 203, n. 1, ut se regionis situ ab hæreticis procellis tutos, aliorum communionem crederent non indigere. 3° Ut Atarbiū in hac epistola, ita in tribus aliis, nempe 204, 207, 210, Neocæsariensem episcopum Sabellianæ hæresis nomine Basilius accusat. 4° Tota Atarbii agendi ratio Neocæsariensem episcopum omnino redolet. Basilius episcopo Neocæsariensi in epistolis 204 et 207; idem ac Atarbio in hac 126 exprobrat, quod summi fugiat congressum. Atarbius media in ecclesia Basilium gravissimis contumeliis vexabat. Eum Neocæsariensis episcopus (a) in concionibus omni maledictorum genere lacerabat, et somnia quædam sibi divinitus oblata ungebat, ut Basilium in suspicionem prævæ doctrinæ vocaret. His addere possumus quæ a Basilio Neocæsariensibus eorumque duci exprobrantur (b), diuturnum silentium et producta per totam hominis vitam odia. Hæc optime congruunt Atarbio, qui litteris perhonorificis a Basilio provocatus (c) non modo non respondit, sed etiam omnem in Basilium acerbitatem effudit. His rationum momentis, vetustissimorum codicum auctoritate conjunctis adducor, ut Atarbiū episcopum Neocæsariensem fuisse existinem.

CAPUT XXVII.

I. *Formula a S. Basilio propositæ subscribit Eustathius, sed paulo post omnia perturbat.* II. *S. Eusebius nascentem discordiam sedare conatur.* III. *Eustathius a Basilii communionem discedit, eumque famoso libello lacerat.* IV. *Tres ea de re Basilii litteræ. Quo anni tempore hæc acta et scripta sunt.* V. *Basilium nondum liber ab exsilii minis. Ejus sententia de legatis Romam mittendis. Scribit Abramio per Sanctissimum epistolam 132.*

I. Nicopolitanum iter initium dedit aliis rebus, quæ in Vita S. Basilii exstant et eminent maxime. Post discipulorum Eustathii facinus, quod supra narravimus, refrixit aliquantum Basilium inter et Eustathium amicitia, sed tamen speciem quamdam inter se consuetudinis retinebant, ac semel et iterum ita de dogmatibus collocuti sunt, ut inter se consentire viderentur. Duo autem illi de dogma-

(a) Ep. 207, n. 1.

(b) Ep. 204, n. 1

(c) Ep. 61.

ibus congressus si post prodicionem habiti fuere, necesse est ut dicamus Basilium euntem Nicopolim ac redeuntem cum Eustathio collocutum esse.

Illud autem certo constat Basilium hoc anno perferisse, quod proxime elapso morositas Theodoti interpellaverat, ut cum Theodoto de proponenda Eustathio fidei formula deliberaret (a). Sperabat enim se duo una et eadem opera lucraturum, si Eustathius comprobata ipsi Theodoto formulæ subscriberet; se ab inimicorum calumniis, ipsum Eustathium a Theodoti querelis et suspicionibus liberum et solutum fore. Ipse enim Basilus multum ponit discriminis inter Theodotum (b), qui solo fidei studio movebatur, et inimicos ac obtretratores suos, quorum perpetuis calumniis materiam dabat conjunctio cum Eustathio. Purgaverat se semel et iterum Basilus: sed, cum nihil promovisset, postulanti Theodoto, ut fidei formula Eustathio proponeretur, libenter annuit. Scripta ergo fides Nicopoli conjuncte cum Theodoto, ac forte etiam cum aliis episcopis. Hanc enim synodicam appellat Leontius. Perferendæ ministerium suscepit Basilus (c): subscripsit Eustathius cum Frontone et Severo chorepiscopo et aliis nonnullis clericis. Hæc formula inter Basilii epistolas numerata est, estque centesima vicesima quinta. Præter Nicænam fidem ea continet quæ ad perspicendam Eustathii de Spiritu sancto fidem necessaria videbantur.

Postquam subscripsit Eustathius, indictus est alius locus, aliudque tempus iterum conveniendi, ut coeuntibus parvæ episcopis insignior esset animorum conciliatio, ac deinceps suspicionibus locus præcluderetur (d). Adfuturum se promisit Eustathius et discipulos adducturum. Ait Basilus (e) suum fuisse locum illum qui designatus est, id est, agrum episcopo Cæsariensi subjectum. Videtur vocatus fuisse Colonia. Huc enim refero quod legitur in epistola 128: *Et nisi pacis studio non abnegaverim venire Coloniam, non mihi pacificetur vita*. Repellit his verbis Basilus criminationes Eustathii ejusque amicorum, qui ipsum malo animo hanc pacificationem suscepisse dictabant. Quamobrem Colonia, quo se pacis causa venisse asseverat, ipse ille locus intelligi debet, ubi conventus episcoporum indictus.

Quamvis Basilus (f), cum formulam Eustathio subscribendam proposuit, fidem illius suspectam non haberet, sed hoc unice spectaret, ut amicorum suspicionibus et inimicorum occurreret calumniis; ea res tamen Eustathii furorem accendit, isque hanc primam internæ labis significationem dedit, ut ad diem et locum adesse nollet. Adfuit autem Basilus (g) diligenter, et cum ejus amici partim adessent,

partim accurrerent, scripsit ad Eustathium ejusque amicos, et misit qui episcopos advenisse nuntiarent. At ex parte Eustathii nemo aderat, nemo illius adventum prænuntiabat, et qui a Basilio missi fuerant ad Eustathium, plurimam illic tristitiam et indignationem, quasi nova fides a Basilio proposita fuisset, se animadvertisse narrarunt, atque ex Eustathii discipulis audivisse, cum dicerent nunquam se passuros, ut ad designatum locum Eustathius se conferret. Venit tamen aliquis perfunctoriam Eustathii epistolam ferens, nec de iis quæ ab initio constituta fuerant, quidquam habentem. Misit etiam Theophilus Castabolorum episcopus aliquem ex suis, qui Basilium conviciis perfunderet: neque enim scribere dignatus est; non tam metuens ne ex litteris argui posset, quam ne in necessitatem veniret Basilii appellandi episcopi. Sic re infecta Basilus et episcopi, quos convocaverat, mæsti discesserunt.

Liquet ex his quæ narravimus Theophilum Sebastianæ fuisse, cum a Basilio venire, qui de episcoporum adventu nuntiarent (h). Cum hoc Cilice episcopo Eustathius in Basilium frequentissimis in concionibus invehebatur, quasi Basilus populi animis aliena ab ipsius Eustathii doctrina inseruisset dogmata. Huic criminationi locum videtur delisse non tam subscripta ab Eustathio, Basilii petito, fides Nicæna, quam a Basilio, dum Sebastia transiret, palam et aperte, non ex re et sententia Eustathii, populo prædicata. Non enim dubitandum est quin Eustathius hunc honorem Basilio habuerit, quem episcopis in aliena ecclesia deferri mos erat, ut eis populus erudiendus traderetur.

II. S. Eusebius Samosatensis, cum moleste ferret hoc amicorum dissidium (i), medium se inter utrumque interposuit, ac pacem conatus est sarcire. Egit cum Eustathio, ut is fidem suam purgaret, et ab eo accepta de fide responsa misit ad Basilium (j), quem etiam ad pacem hortabatur, et humilitatis significationes ab eo reposcebat.

Respondet Basilus se pro pace vitam profundere paratum esse, sed veram pacem, quæ a Domino relicta est, exquirere; ab Eustathio autem nihil afferri quod ejusmodi pacem conciliare possit; ab eo enim quæsitum esse ab initio, utrum a communione arceat eos qui fidem Nicænam non recipiunt, et cum iis qui Spiritum sanctum creaturam dicere audent, partem habere nolit: cui quæstioni cum respondere ad verbum debuisset, in illas verborum ambages deflexisse, quas miserat Eusebius. Itaque rogat Eusebium Basilus, ne se ejusmodi cavillationibus decipi cum aliis patiatur. Adeo autem exploratum erat Basilio de Eustathii astutia, ut in se omnem dissidii culpam conferri patiatur, si Eustathius adduci

(a) Ep. 244, n. 2.

(b) Ibid.

(c) Lib. 1 in Nestor. et Eutyth.

(d) Ep. 130.

(e) Ep. 244, n. 2.

(f) Ep. 925, n. 7.

(g) Ep. 244, n. 2.

(h) Ep. 150.

(i) Ep. 128.

(j) Ibid., n. 2.

possit, ut communionem cum fidei hostibus clare et perspicue conquiretur aut ejuret. Quandiu autem in hoc medii hominis statu perstabit, nunquam se cum eo communicatum declarat. Non tamen ab iis qui fidem non recipiebant, omnino discedendum putat; sed quomodo curandi sint et reducendi exponit. Eximia virtus S. Eusebii et studium fidei, quod in eo summum exstitit, dubitare non sinunt, quin Basilium hac in causa longe Eustathio præterierit. Hinc eum Basilium hoc ipso anno, ut hominem de Eustathio, ut par est, sentientem consuluit, quid clericis Eustathii opem suam, detecto episcopi sui ulcere, implorantibus respondendum esset.

III. Non hic steterunt Eustathii in Basilium injuriæ. Graviora postulabat inimicum tempus Basilii virtuti (a). Quærebant illius animam Ariani, eorumque molitiones brevi optatum exitum habituræ videbantur. Quare in rem non erat Eustathio, conjunctum cum Basilio videri: contra maxima apud Arianos commendatio, capitaliter ab eo dissidere. Paulo post ea quæ narravimus (b), abiit Eustathius in Ciliciam ac Gelasio cuidam eam fidem exposuit (c), quam solius Arianus erat scribere, et si quis Arianus similis (d). Inde rediit et statim litteræ communionem Basilio renuntiantes: has litteras attulit Eustathius chorepiscopus (e), quas cum tradidisset cohorti Vicarii, ac dies tres in urbe commoratus esset, ad sua reversurus, multo jam vespere dicitur ad Basilii ædes venisse. At eum dormire cum audiisset, abiit nec postridie ad eum accessit, sed ad hunc modum suo erga illum expleto perfunctorie officio rediit. Causa ruptæ communionis hæc prætexebatur, quod Basilium ad Apollinarium scripsisset, et presbyterum Diodorum haberet communicatorem. His litteris percussus Basilius nihil respondere potuit, erat enim constrictum illius cor, lingua dissoluta, manus torpebat. Quinetiam fatetur se pene in hunc animi non generosi morbum incidisse, ut odium hominum conciperet, ac suspectos omnium mores haberet, nec charitatem inter homines, nisi solo nomine, crederet superesse. Nam cum consideraret Eustathium, qui ab infantia ad summam senectutem visus fuerat præclare se gerere, tam levibus de causis in summam discordiam erupisse, non videbat quomodo aliis hominibus consideret, qui nec tanta se acceptant amoris pignora, nec tanta virtutum specimina ediderant. Itaque litteris Eustathii nihil respondit, non contemptu, sed consilii inopia, et quod nihil dolore dignum eloqui posset. Sic affectum Basilium multo graviora exceperunt. Eustathius palam et aperte virus animi sui in litteris specie quidem ad quemdam Dazinam, quem Basilius religiosissimum fratrem appellat, sed re-

A vera ad omnes homines scriptis (f). Nam intra paucos dies per omnem Pontum et Galatiam dispersæ fuerunt; quinetiam ferebatur ejusmodi litterarum bajuli, Bithynia peragrata, usque ad ipsum Hellespontum penetrasse. Jam septem dies (g) in aliorum manibus erat epistola, cum ad Basilium pervenit. In hoc repudii (h), ut appellabat Genthilius presbyter, libello, magnæ humilitatis laudem sibi sumebat Eustathius: Basilio autem fastum et arrogantiam, fraudem et versutiam, corruptionem Ecclesiarum et animarum perniciem exprobrabat. Querebatur quod chorepiscopos suos recipere nolisset, et quod ex insidiis et malo animo celeberrimam illam fidei confessionem eliciisset. Post has criminationes et alias nonnullas subjicebantur verba hæretica Apollinarii, tacito tamen auctoris nomine, ut Basilius ipse auctor esse existimaretur.

B Putat Tillemontius in iisdem litteris dicitur fuisse in fidem Nicænam, ac Basilium homoousiastam per ridiculum fuisse appellatum. At non puto Eustathium tam cito ex dissimulationis involucris protulisse (i). Non enim fatebatur se pœnitere quod libello, quem ei Basilius proposuerat, subscripsisset. Quare cum ait Basilius de Eustathio (j): *Hi nunc et de Nicæna detrahunt fide, nosque vocant homoousiastas*, id referendum videtur ad postremam Eustathii formulam, quam Cyzici recepit anno 375. Unde Basilius (k): *Patet autem, inquit, etiam ex iis quæ nunc circumferuntur, condemnatam ab illis esse fidem Nicænam. Videntur enim Cyzicum et cum alia fide reversi sunt*. Et sub finem ejusdem epistolæ: *Promoti ad episcopatum, ut media incidam, quot fidei formulas ediderunt? Aliam Ancyræ, aliam Seleuciæ, aliam Constantinopoli, eamque celeberrimam, Lampsaci aliam, posthac eam quæ Nice in Thracia edita est, nunc rursus aliam Cyzici, cujus quidem reliqua ignoro, sed hoc tantum audio, eus silentio consubstantiali indicto, simile secundum essentiam nunc inferre, atque una cum Eunomio blasphemias in Spiritum sanctum conscribere*. Hæc ergo Cyzicena formula, quæ de fide Nicæna aperte detrahebat, inter formulas, quibus subscripsit Eustathius, postrema est.

C Præter litteras ad Dazinam, quas suo nomine divulgavit Eustathius, sparsit etiam in vulgus Epistolam Basilii ad Apollinarium. Sed eam proferebat, non ut a Basilio scripta fuerat, sed adulteratam, forte ab ipso Eustathio, ut conjici posset ex his Basilii verbis (l): *Quod si proferunt epistolam, cæterum ante annos viginti quinque ad ipsum (Apollinarium) scriptam, et ne hanc quidem ut a me scripta est, sed adulteratam; a quibus autem, Deus scit, etc.* Corruptam in eo fuisse putat Tillemontius, quod, cum Basilius nihil scripsisset præter amicam salu-

(a) Ep. 120.

(b) Ep. 244, n. 2.

(c) Ep. 130.

(d) Ep. 244, n. 3.

(e) Ep. 226, n. 2.

(f) Ep. 244, n. 5.

(g) Ep. 223, n. 7.

(h) Ep. 224, n. 1.

(i) Ep. 228, n. 3.

(j) Ibid.

(k) Ep. 244, n. 5.

(l) Ep. 224, n. 2.

tationem : in ea epistola, quam Eustathius proferebat, librum *De Spiritu sancto* peteret ab Apollinario. Iluc spectat quod ait in epistola ad Patrophilum (a) : *Non tamen de Spiritu sancto aut librum me ab eo petere memini aut missum accipere.*

IV. Postquam rumor ad sanctum Meletium detulit Eustathii in S. Basilium calumnias, mirari se significavit, quod novum Apollinario crimen inferretur, ac nullo magis, ut verisimile est, quod tam indignis modis Basilium Eustathius laceraret. Mittit ei Basilius (b) Apollinarii verba famoso libello ab Eustathio subjuncta : ex quo conjectura est nondum hæc oculis suis vidisse Meletium. Negat Basilius adduci se posse, ut hæc Eustathii manu fabricata existimet : seque coactum fatetur fuisse, tum criminationis diluendæ, tum fidei suæ declarandæ causa, Apollinarium, ut hominem Sabellianæ hæresis affinem, notare.

Ex quo Basilius Nicopoli discesserat, ut fidei formulam ferret Eustathio, nihil prorsus Theodoto, quocum ea de re deliberaverat, neque parvum neque magnum de Eustathii rebus scripserat. Reprehensus ob eam rem a Theodoto negat (c) hanc silentii sui esse causam, quod quæ sibi ab Eustathio acciderant, negligenda duceret, sed quod omnium fama celebrata essent. Id enim ipse curaverat Eustathius. Illius injurias breviter enarrat Basilius, ac novum facinus adjungit, quod tamen, ut rumore acceptum, asseverare non audeat. Ferebatur enim Eustathius reordinare. Quod quidem minus verum fuisse, ac merito assensum cohibuisse Basilium ex aliis ejus litteris perspici potest, in quibus nulla prorsus hujus sceleris mentio. Forte accusandi Eustathii inde nata occasio quod vehemens et immoderatus interdum in hoc genere fuisset. Nam in litteris (d) quas scripsit adversus episcopos a quibus depositus fuerat, negabat eos esse episcopos; altaria Basilidis everterat, et in propriis sacrificaverat mensis; ac in ecclesiis Amasæ et Zolorum (e) presbyterus et diaconus per se ipse constituerat.

In manus Olympii, qui insignis erat inter Neocæsarienses civis et Basilio amicus, pervenerunt litteræ Eustathii ad Dazinam; easque statim Basilio perferendas curavit (f), suspicans id quod usu venit, Eustathium non tam cito illis Basilio missurum. Id colligere possumus ex his quæ leguntur sub finem epistolæ ad Olympium : *Hæc quidem, inquit (g), ad missum tonum respondi, ut et ipse veritatem intelligas, et iis qui veritatem in injustitia detinere nolunt, manifestam facias.* Exponit ei Basilius quid de acceptis ab Eustathio injuriis sentiat, seque nec tres deos admittere nec cum Apollinario communicare declarat.

Quatuor litteræ, quas recensuimus, nempe 128,

(a) Ep. 244, n. 3.

n. 6; 251, n. 2, 3.

A 129, 130, 131, referuntur a Tillemontio ad autumnum hujus anni. At profecto prima, quæ est ad sanctum Eusebium, non solum ante violentas ad Danizam litteras collocanda, sed etiam ante eas, quas Eustathius e Sicilia rediens scripsit, ut communionem Basilio renuntiaret. Nam 1^o erat quidem Basilius, cum ad Eusebium scripsit, fixus et immotus in consilio Eustathii a sua communione removendi; at consilii hujus æquitatem sic defendit, ut nec renuntiatam sibi ab Eustathio communionem, nec famosos libellos, sed tantum astutias illius et cavillationes causetur. 2^o Eusebius, quem supra observavimus non minus amicum Eustathio, quam ipsum Basilium, fuisse, sic discordiam inter utrumque sedare instituebat, ut ipsum Basilium quodammodo reprehendere, et illius hæc in re humilitatem requirere videretur. Id patet ex his verbis Basili : *Tunc a me humilitatis significationem reposce.* Non ergo viderat Eusebius epistolas illas Eustathii, quarum una communionem renuntiabat ob salutatum olim per litteras Apollinarium; altera horrendis criminationibus referta erat : utraque, si minus spem omnem aufererebat pacis sperandæ, ac certe accusandi Basili et humilitatis ab eo reposcendæ locum nullum relinquebat. 3^o Eustathius, cum scripsit Eusebio, Basili communionem ad se retrahere volebat ambiguis responsis, nedum illi communionem ipse prior renuntiasset, aut in oculis totius pene Orientis notam impletatis inuississet.

Existimat Tillemontius Basilium, postquam Eustathium vidit ad extremas iracundiæ significationes efferri, nonnullas ei pacis condiciones tulisse, easque declinasse ac subterfugisse Eustathium. Sed ex quo Eustathius indictum congressus locum adire noluit, nullus jam Basili cum eo congressus existit, nullæ prorsus ad eum litteræ. Sed cum Eusebium rogat (h), *ut eorum quæ ab initio proposita fuerat meminere, ea intelligit quæ Nicopoli rediens Eustathio proposuerat, nempe utrum eos, qui non recipiunt Nicenam fidem, arceamus a communione, et utrum cum iis, qui creaturam dicere Spiritum sanctum audent, partem habere nolumus.* Hæc enim totidem verbis habemus in formula fidei in Basilio propositæ subscripsit Eustathius.

D Quod spectat ad tres alias epistolas, scriptæ sunt post epistolam ad Dazinam, de qua mentionem faciunt : sed non multo post scriptæ videntur. Respondet enim Basilius Meletio et Theodoto, qui suum ex Eustathii facinora stuporem significaverant, statim atque ad eorum aures pervenit. Præterea patet ex epistola ad Meletium nondum tunc abjectum fuisse consilium scribendi in Occidentem, quod in litteris hac ætate scriptis penitus evanuisse videbimus. In epistola autem ad Olympium improbitas Eustathii pene adhuc utrisque Basili auri-

(e) Ep. 226, n. 6.

(f) Ep. 223, n. 7.

(g) Ep. 131, n. 2.

(h) Ep. 128.

bus tinnitum inferebat. Ipse Olympius, cum scriberet Basilio, dubitabat an epistola ad Dazinam in ejus manus pervenisset. Unde adductus est ut illam Basilio mitteret.

Videtur ergo totam hanc tragœdiam egisse Eustathius a diebus Paschæ usque ad mensem Junium. Nihil enim habent litteræ, quas recensuimus, de gravissimo morbo, quo Basilius hac ætate laboravit : et cum eum morbus delinuerit per duos menses (nondum enim sanatus erat die quinquagesimo), ac tandem aliquantum recreatus, festum S. Euphychii die septimo Septembris celebraverit, serius mense Julio ineunte in morbum incidere non potuit, ac proinde litteræ quæ hunc morbum antecedunt ad Junium referendæ, et totius historię initium, id est, Basillii iter in Armeniam statim post Pascha collocandum.

Ad idem tempus, quo spem pacis nullam reliquerat Eustathius, refert Tillemontius hanc brevissimam Gregorii Nazianzeni epistolam ad Amphilo-chium (a) : Οὐ βάρβαρον τὸ ἐπιτάγμα τῆς ἀμυήτου σου καλοκάγαθίας, ἀλλ' Ἑλληνικόν, μάλλον δὲ Χριστιανικόν. Ὁ δὲ Ἀρμένιος, ἐφ' ᾧ πᾶν φιλοτιμῆ, βάρβαρος ἀντικρὺς, καὶ πόρρωθεν τῆς ἡμετέρας φιλοτιμίας. *Non barbaricum est inimitabilis tuæ probitatis edictum, sed Græcum, imo Christianum. At Armenius, de quo gloriaris, barbarus plane est, ac longe a nostra laude et gloriatione remotus.*

V. Ad has Eustathii calumnias illud accedebat, ut nullum prorsus diem ab exsilii minis solutum Basilius haberet. Impetraverant ab imperatore Ariani, ut is eorum voluntati traderetur. Sed, antequam scriberet ad Meletium Basilius (b), nuntiaverat quidam ex aula veniens, hoc decretum mutatum fuisse, ac jussisse imperatorem, ut aliqua dilatio fieret. Itaque quid futurum esset, omnino incertum erat.

Mirabatur in eadem epistola Basilius, quod tandem Sanctissimus apud S. Meletium moraretur. Sed cum spes mittendæ in Occidentem legationis cito evanuerit, ut modo videbimus, vix dubium est, quin nulla eum jam his in locis detinente causa, initio ætatis redierit. Attulerat enim Meletio commentarium S. Eusebii de hac mittenda legatione et litteras S. Basillii, qui S. Meletium rogabat (c), ut epistolam ad Occidentales exararet. Valde enim probabat Basilius legatos in Occidentem mitti, sed neque in commentario quod miserat S. Eusebius, neque ipse sua sponte quidquam reperiebat, quod rem causamque contineret (d) : propterea quod necessaria jam præoccupata erant, superflua autem scribere prorsus inutile, et de iisdem rebus molestiam exhibere ridiculum videbatur. Hæc tantum videbatur illi intacta esse materia, si monerentur Occidentales non sine judicio ac delectu communionem iis, qui ex Oriente veniunt aut scribunt, con-

cedendam esse, sed semel una parte electa reliquos ex testimonio eorum, quibus concessa fuerit communio, admittendos : si enim nullus in his rebus habeatur delectus, usu eventurum ut hæresis magis accendatur, dum ii, qui inter se maxime dissentiant, communionem Occidentalium pari jure retinent, et acceptas ab ipsis litteras sibi mutuo objiciunt.

Redeunti Sanctissimo Basilius epistolam 152 dedit ad Abramium Batnorum in Mesopotamia episcopum, cujus nomen legitur inter episcopos Orientales in epist. 92. Venerandus ille episcopus Basiliump ab initio dilexerat, id est, ex quo sese inter se noverant, ideoque Basilius sæpe ad eum scribere optasset ; sed cum eo Batnis ejecto, varii rumores ferrentur, aliis eum Samosatis, aliis rure esse, aliis circa Batnas ipsas versari narrantibus ; hæc varietas nuntiorum Basiliump ab autumno suspensum et sollicitum tenuerat. At ubi eum didicisti Antiochiæ in ædibus Saturnini comitis commorari, tam vero libenter facultate Sanctissimi usus est ut eum salutaret.

Hanc autem epistolam hoc anno collocare malui quam anno 376, quo plures ejusmodi litteras Basillii pertulit Sanctissimus. Istæ enim de lætis rebus ex Occidente allatis scriptæ sunt. In hac autem nihil prorsus ejusmodi. Præterea cum Sanctissimus non redierit anno 376, nisi autumno jam affecto, non tunc dixisset Basilius se sollicitum ab autumno fuisse ; jam enim totus annus effluxisset.

CAPUT XXVIII.

- I. S. Basilius scribit Petro Alexandrino, Pasonto, et Diodoro. II. Incidit in gravissimum morbum et scribit S. Eusebio. Rumor de illius morte. Ad aquas calidas proficiscitur, unde scribit Antipatro.
- III. Invisitur ab Evagrio et S. Hieronymo. Implorant ejus præsidium Sebastiani orthodoxi. Vocatur ad electionem episcopi Iconiensis.
- IV. Die morbi quinquagesimo scribit S. Eusebio, ac non multo post Alexandrinis et Antiochenis.
- V. Duæ S. Eusebii litteræ, quibus respondet Basilius. Quo sensu Bosphorium sibi adjunctum nuper fuisse dicit.
- VI. Nulla hoc anno Romam missa legatio.

I. Cum migrasset in cælum S. Athanasius die secunda Maii hujus anni 373, eique Petrus magno Ecclesiæ Alexandrinæ plausu successisset ; Basilius acceptis illius de more litteris respondit per epistolam 153, in qua declarat quanti faciat amicitiam Petri, quam non corporei oculi, sed donum Spiritus sancti conciliaverat. Minime dubitat quin Petrus, ut tanti viri alumnus, ac longa illius consuetudine usus, eodem spiritu incedat, ac eadem dogmata sequatur. Obtestatur ut Athanasii in se amorem cum cæteris rebus excipiat, ac sæpe ad se scribat, et fraternitatis ubique diffusæ curam eodem studio, ac beatissimus ille vir, suscipiat. Cum hæc scriberet Basilius, nondum allatus erat in

(a) Ep. 162.

(b) Ep. 129, n. 2.

(c) Ep. 120.

(d) Ep. 129.

Cappadociam persecutionis statim post Petri ordinationem excitatæ nuntius.

Videtur statutum habuisse Basilius (a) statim post Pascha Eusebium Samosatensem invisere. Sed ei tot impedimenta supervenerunt, ut desiderium suum explere non potuerit. Eustathius diaconus in gravem morbum delapsus, detinuit eum per totos duos menses, dum diem ex die illius valetudinem expectat. Deinde omnes qui cum Basilio erant, id est, clerici in ejus domo degentes, ægrotarunt; ac postremo ipse Basilius longa et periculosa ægitudine correptus.

Ad illud tempus, quo ægrotabant Basilio clerici, videntur referri posse epistolæ 134 et 135, altera ad Pæonium presbyterum, altera ad Diodorum Antiochiæ presbyterum. Pæonius tum primum ad Basilius scripserat, ejusque accepta epistola, Basilius silentium præteriti temporis moleste tulit, eumque ut pergat scribere hortatur. Negat sibi ullum adesse calligraphum aut tachygraphum: quos enim exercuerat, horum alii ad pristinum vitæ institutum redierant, alii diuturnis morbis afflicti labores ferre non poterant.

Diodorus presbyter cum duos libros in dialogorum morem contra hæreticos scripsisset, ac Basilio legendos et examinandos misisset; suam ei sententiam Basilius (b) sine fuce exponit: ac in secundo quidem multa laudat, in primis simplex nec elaboratum dicendi genus, Christiano maxime congruens; in altero autem qui longior erat, illum reprehendit, quod, cum personas indefinitas Diodorus induceret loquentes, adversariorum vituperia, nostrorumque laudes intexeret. Proponit ei exempla cum Aristotelis et Theophrasti, qui in dialogis scribendis statim res ipsas aggrediuntur, nec Platonicos lepores imitari audent, tum etiam ipsius Platonis, qui ubi personas indefinitas inducit, id quod fecit in legibus, non jam eas comico more describit, nec quidquam admiscet sermoni quod personarum proprium sit. Fatetur itaque Basilius, ubi persona in deteriorem partem omnibus cognita subjicitur, nonnulla ex illius indole orationi posse texti, si tamen Christianum deceat personas omissis rebus vituperare. At ubi personæ indefinitæ disserunt, ejusmodi ad personas excursibus orationis seriem frustra interrumpi. Hæc Basilius ingenue, ut æquum judicem decebat; nec ut scripta corrigeret Diodorus, sed ut esset deinceps in scribendo cautior; illum enim sperat plura scripturum. Primum ei librum remittit, alterum servat, describere volens, nec copiam habens tachygraphi. Causam non affert, cur careat tachygrapho: sed videtur eadem, ac in superiore epistola, existisse. Deinde vero quod addit, *Ad tantam enim penuriam invidendæ Cappadocum res devenere*, cum optime convenit in hunc annum 373, quo

A recentēs adhuc erant calamitates ex divisione Cappadociæ ortæ; tum vero non obscure indicat, cur librarii, ut est in superiore epistola, ad pristinas artes rediissent. Id enim ut facerent, videtur eos coegisse difficultas comparandi victus ex ejusmodi arte, cui in summa egestate, ac litteratorum hominum luctu, quorum plerique urbem reliquerant, non plurimum loci esse poterat. Præterea cum dicat Basilius, sibi nec per valetudinem, nec per negotia scribere licere, id argumento est eum ad opus de Spiritu sancto, quod anno 374 elaborare incepit, nondum tunc animum adjunxisse.

K. Basilius post clericos suos tam gravi morbo correptus est, ut cum illius magnitudinem non posset exprimere, ex ipso consuetæ valetudinis statu diducendam relinqueret. Ait enim se (c), dum valere videretur, infirmiore iis fuisse, quorum salus desperatur: unde non illepide colligit habitus mutationem, non morbum, sed præclarissimam valetudinem esse debuisse. Discimus ex epist. 141 nihil ei magis obstatisse, quominus vires repararet, quam inustum ex molestis Ecclesiæ temporibus dolorem. Forte idem dolor totius morbi causa exstitit. Nam præter horrenda Eustathii facinora, non parum angebatur quod ab ipsis episcopis, quibuscum communione conjunctus erat, nihil auxilii ad res ecclesiasticas acciperet. In epistola 136 (n. 2), quam lecto affixus scripsit ad Eusebium, ingemiscit, quod episcopi, dum suæ quisque securitati consulunt, parum curent quæ ad proximum spectant, nec rebus communibus male cadentibus privatas simul perire intelligant. Fatetur non indicente Eusebio hæc fieri: eum enim omnia velut ex specula quadam prospicientem, alios et litteris et sermonibus adhortatum esse, nihilque intentatum reliquisse; atque illius monitorum memoriam, ut quæque res accidit, oculis observari, sed non idcirco res communes adjuvari. Sic desertus ab episcopis Basilius, statuerat extra ecclesiastica esse tela, id est, ut ait supra in epist. ad Urbicium, inimicorum furori se subducere, cum se imparatum et inermem videret: ac ipsum illum Eusebii conspectum et colloquium, a quo eum suorum morbi ac deinde suus abstraxerant, non ad communem, sed ad propriam suam utilitatem quærebat. Scripta est hæc epistola antequam Basilius aquis calidis uteretur, quo remedio usum se esse dicit in sequentibus epistolis.

Ante illud iter, quod Basilio ad aquas imperarunt medici, videtur contigisse quod ipse narrat in epistola 141. Audito ejus mortis nuntio, venerunt episcopi Cæsaream; sed vivus ab eis deprehensus, etiam atque etiam eos adhortatus est ad Ecclesiæ defensionem, ac Dei iudicium eis ante

(a) Ep. 136.
(b) Ep. 135.

(c) Ep. 136, n. 1.

oculos posuit, id quod jam antea per litteras præ-
sulerat.

Tum cum aquis calidis curaretur Basilius, successit Antipater Maximo præsi, cui abrogata dignitas fuerat non sine gravissimis injuriis. Scribit Antipatro Basilius (a) morbum suum in hoc maxime molestum sibi esse, quod tanto viro gubernacula patriæ capessente abesse cogatur. Commendat etiam præsi negotium Palladiæ, quam matris loco reverebatur non solum ob generis propinquitatem, sed etiam ob morum probitatem. Circa domum hujus matronæ exortus fuerat quidam tumultus; forte opera unius ex ejus famulis, qui idcirco detinebatur a cohorte. Rogat Basilius ut iudicium differatur usque ad suum adventum.

Jam totum mensem ad aquas residebat, cum scripsit Antipatro. Videtur protinus rediisse, saltem se ita facturum indicat in hac epistola. Cæterum aquæ non multum illi profuerunt: seque ipse dignum fatetur risu, quod proverbium illud non intellexerit, mortuos calidis non juvari. Postquam rediit Cæsaream, adhuc eum febris conficiebat (b) ac ne quinquagesimo quidem morbi die sedata fuit, sed nutriente materia desituta, et in arida illius carne, velut in ellychnio quodam exusto circumvoluta, marcorem pariebat. Iluc accedebat jecur, antiqua illius plaga; et a cibis et a somno excludens, ac tantum sinens vivere, quantum opus erat ad sentiendos dolores. Nec aquæ, nec alia medicorum remedia tantum malum superare potuerunt.

III. Post reditum ex aquis et ante quinquagesimum morbi diem, Evagrius presbyter, Pompeiani Antiochensis filius, qui in Occidentem cum sancto Eusebio Vercellensi profectus fuerat, ibique perutilem Ecclesiæ operam navaverat, tandem in Orientem rediens Cæsarea transiit, ac Basilium invisit (c). Scripta Romam a Basilio missa retulit, ut viris illic accuratioribus non placentia ac retrorsum rejecta: petiitque ut epistola Romam scriberetur, ad verbum ea ipsa continens, quæ a Romanis scripta erant; ac legati auctoritate præditi mitterentur, ut Romanis Orientem invisendi speciosa occasio daretur. Non potuerunt hæc Basilio molestissima non esse, non tam propter illius scripta minus honorifice excepta, quam propter consilia Ecclesiæ pacificandæ nullum exitum habentia. Scripta autem illa, quæ Romanis non placere, videntur aliquod esse commentarium, Salio commissum, in quo forte Basilius eadem libertate, ac in litteris ad Athanasium, Meletii jura tuebatur. Nam non tam res ipsæ videntur displicuisse, quam quidam scribendi modus non satis accommodatus ad deliniendum: unde ab ipsi

A Romanis exarata epistola, qualem ad se ab Orientalibus scribi oportere judicabant. Evagrius hortatus est Basilius (d), ut Antiochiæ cum Dorotheo sancti Meletii presbytero communicaret: promissit Evagrius, at promissis non stetit.

Probabile est sanctum Hieronymum Evagrii socium itineris fuisse, et cum eo Cæsaream venisse. Certe Hieronymus circa hoc tempus in Orientem venit. Nam in primis litteris quas suo adventu scripsit, loquitur de confessoribus Ægyptiis (e), quos Valens hoc anno in Palæstinam relegavit: seque Antiochiæ una cum Evagrio versari indicat (f), illius verbis Florentium salutans. Enumerat (g) etiam Cappadociam inter provincias, per quas transiit; et cum se fervido Ciliciæ æstu fractum fuisse testetur, id etiam optime quadrat cum Evagrius, qui Basilium ante mensem Septembrem invisit. Quod si Hieronymus interfuit Evagrii cum Basilio colloquiis, eo magis miror quod iis quæ ex Basilio audierat aut traditis oblivioni aut contemptis, nullam partem æqui bonique de sancto Meletio senserit.

Circa idem tempus duo magni momenti negotia Basilio supervenerunt (h). Qui Sebastię catholice sentiebant, occulto pravæ opinionis Eustathii ulcere detecto, aliquam a Basilio ecclesiasticam sollicitudinem poposcerunt, id est, ad ejus communionem et patrocinium confugerunt. Illius etiam opem imploravit Iconiensis in Pisidia Ecclesia, quæ mortuo episcopo Faustino Basilium invitavit, ut se inviseret ac episcopum daret. Hæc autem collocamus post reditum ex aquis et ante diem morbi quinquagesimum, quia evenerunt intra illud spatium, quod ab epistola 136 initio morbi scripta, ad epistolam 138 ad eundem Eusebium die quinquagesimo scriptam, effluxit. Nihil enim habet his de rebus epistola 136, quas tamen non videtur omissurus Basilius, si jam tum illum invisisset Evagrius, aut ejus præsidium clerici Sebasteni et Iconiensis Ecclesia implorassent.

IV. Quinquagesimo die morbi advenit Cæsaream Elpidius diaconus cum litteris Eusebii summum Basilio videndi desiderium significantibus. Respondit Basilius (i) eodem die, ut patet ex his verbis: *Quinquagesimum hunc diem agebam in infirmitate, cum advenit nobis dilectus ac optimus frater noster condiaconus Elpidius.* Declarat se, lectis Eusebii litteris, incitatum fuisse, ut recta ad Syros convolare, sed non modo id sibi deesse, ut volare possit, sed etiam ut se in lecto converteret. Cæterum morbo suo, quem, ut supra vidimus, describit, diu vexatum, nunquam tantum doluisse, quantum nunc, ab eo impeditum, quominus in Eusebii complexum et colloquium veniat. Noverat enim

(a) Ep. 137.

(b) Ep. 138, n. 1.

(c) Ep. 138, n. 2.

(d) Ep. 156, n. 3.

(e) Hieron., r p. 1 novæ edit.

(f) Idem ep. 2.

(g) Idem ep. 1.

(h) Ep. 138, n. 2.

(i) Ibid.

quasi careret voluptate, etsi extremis tantum digitis A
 anno præterito dulcissimum mel Ecclesiæ Samosa-
 tensis degustaverat. Eo autem videndi Eusebii
 cupidior erat, quod veram charitatem in Cappa-
 docia non reperiret, aut si quem omnino amantem
 reperire posset, neminem certa cum Eusebii pru-
 dentia et experientia comparandum. Sibi enim illius
 consilium ad multa opus esse intelligebat: et cum
 nonnulla essent, quæ scribere non licebat, de iis
 quæ licebat, interim consulit, quid de rebus ab
 Evagrio propositis sentiendum, quid respondendum
 Sebastenis, et peregrinas ordinationes an detrectare
 non oporteat. Rogat Eusebium ut, si quem cito in
 Cappadociam venientem nanciscatur, de his om-
 nibus respondeat; sin minus, precetur, ut sibi in-
 mentem veniat, quod Deo acceptum fuerit. Petit
 etiam ut sui mentionem in ecclesia fieri jubeat, ac
 ipse pro se, adjuncto populo, precetur.

Majorem in modum percussus est Basilius (a),
 cum audiit horrendam persecutionem, quam Ale-
 xandriæ Ariani et in reliqua Ægypto exercebant.
 Libenter Ecclesiam Alexandrinam invisisset; sed
 cum diuturno morbo confectus ne lecto quidem
 posset surgere, oblata facultate Eugenii monachi,
 scripsit Alexandrinis hortandi ac consolandi causa.
 Epistolæ tempus indicant cum morbus, quo labo-
 rabat Basilius, tum ipsa persecutio, quam Alexan-
 driæ paulo post Athanasii mortem die 2 Maii anno
 375 in cœlum sublatis scimus exarsisse.

Scripta in eandem sententiam Ecclesiæ Antio-
 chensæ epistola sequens (b), quæ huic tempori ma-
 xime videtur convenire tum propter Basilius corpus
 longa ægitudine debilitatum, tum propter perse-
 cutionem, quæ tunc videtur fuisse admodum vio-
 lenta. Quod quidem tribuendum præsentis impe-
 ratoris, qui eo venit anno 372. Quare hanc episto-
 lam immerito nonnulli rejecerunt ad primordia epi-
 scopatus Basilius. Neque enim formulam Nicænam,
 quam ab initio receptam in Ecclesia sua dicit, ea
 mente apponit Basilius, ut fidem suam more episco-
 porum recens ordinatorum declaret, sed ut hoc
 præsidio Antiochenos communiat adversus hæresim,
 quæ audacissime in illa urbe verticem tollebat.

V. Morbi reliquias adhuc ferebat Basilius, cum
 duabus respondit (c) Eusebii epistolis, quarum una
 significabat, quantam sui expectationem Basilius
 populo Samosatensi commovisset, quantum doloris
 attulisset illius absentia; altera vero, antiquior
 quidem, ut ex scriptura conjiciebatur, sed serius
 reddita, hortabatur ad Ecclesiæ defensionem, et
 etiam atque etiam monebat ne res ecclesiasticæ ad-
 versariis traderentur. Conatus fuerat Basilius his
 de rebus Eusebio satisfacere in superioribus episto-
 lis, sed eas Eusebius non acceperat, cum hæc scri-

psit. Quapropter veritas Basilius, ne litteræ suæ
 excidissent, breviter repetit quæ jam scripserat. Ac
 morbum quidem suum excusat, cur non venerit;
 cur autem res Ecclesiæ adversariis traditæ sint,
 suam culpam esse negat, qui solus tanti momenti
 negotia aggredi non possit, cum id canones non si-
 nant; sed causam rejicit in episcopos secum com-
 munionem conjunctos. Videbantur plures ejusmodi
 episcopi cum Basilio conjuncti, eorumque numero
 Bosphorius nuper ascriptus fuerat: sed nihil operæ
 navabant ad res maxime necessarias; atque hæc
 animi ægritudo maxime obstabat, quominus vires
 repararet. Narrat Basilius quomodo eos Cæsaream
 audito mortis suæ nuntio venientes hortatus fuerit:
 queritur quod, cum se præsentem revereantur, et
 officium facturos promittant, ubi discessere, ad in-
 genium redeant.

Mirum sane est cur Basilius suorum numero nu-
 per adjunctum dicat Bosphorium, quicum conjun-
 ctissimus fuerat initio episcopatus, ut perspici po-
 test ex epistolis 51 et 52. Videtur illorum amicitia
 refrixisse, cum Colonia, cujus episcopus erat Bo-
 sphorius, novæ metropoli Tyanis attributa cum plu-
 ribus aliis. Nam episcopi secundæ Cappadociæ,
 aiebat Basilius (d) anno proxime elapso, postquam
 alterius provinciæ nomen habuerunt, subito existi-
 marunt se ex alia ac nos natione et gente esse, tan-
 tumque nos ignorarunt, quantum qui nullum prorsus
 periculum fecere, nec unquam in colloquium vene-
 runt. Non tamen crediderim Bosphorium a Basilius
 C communionem unquam recessisse. Quod quidem ut
 intelligatur, duplex distinguendum communionis
 genus. Aliud enim litteris canonicè scribendis, aut
 precibus et mysteriis simul celebrandis perageba-
 tur; aliud interius erat quodammodo et strictius, ac
 in consiliorum ad Ecclesiæ pacificationem conjun-
 ctione positum erat. Primum genus designat Basilius
 (e), cum ait rogandos esse Occidentales, ut cum
 judicio communionem peragant, et eas quæ cum ac-
 cedentibus ad ipsos, et eas quæ scripto secundum
 Ecclesiæ normam sunt: vel cum plurimas provin-
 cias enumerat (f) quarum ad episcopos litteras
 mittebat et accipiebat. Alterum communicatorum
 genus habemus in pluribus epistolis, quæ de lega-
 tis Romam mittendis agunt. Hortatur Basilius (g)
 D S. Meletium ut communibus litteris adjungat no-
 mina eorum qui idem sentiunt, etiam absentium.
 Ipse promittit in alia epistola (h) daturum se ope-
 ram, ut commune scriptum ad communicatores
 perferatur. Nemo sane dixerit ejusmodi litteris om-
 nes subscripsisse, quicumque cum Basilio commu-
 nicabant. Tota res transigebatur inter eos quos
 non solum eadem communio, sed etiam eorumdem
 consiliorum ac sententiarum consensus devinciebat.

(a) Ep. 139.

(b) Ep. 140.

(c) Epist. 141.

(d) Ep. 98; u. 2.

(e) Ep. 129, n. 3.

(f) Ep. 204, n. 3.

(g) Ep. 68.

(h) Ep. 120.

De eodem communicatorum genere loquebatur (a). A cum Fausto præter canones ordinato declararet, se alienum ab eo semper futurum, nisi litteras afferat Armeniæ episcoporum, ac unanimes suos, ut idem de illo sentiant, adducturum. Ex his intelligitur quomodo Bosporius, quamvis non videatur a Basilii communione discessisse, sese tamen illi adjunxisse dicatur. Abstraxerant eum ab intima cum Basilio conjunctione dissensiones ob Cappadociæ divisionem exortæ; sed non idcirco desierat cum Basilio communicare vel per se, vel per metropolitanum suum Anthimum, quicum Basilius cito in gratiam rediit.

VI. In his quæ hoc anno gesta narravimus, nullum prorsus exstat vestigium missæ in Occidentem legationis. Asseverat tamen Tillemontius Dorotheum B presbyterum missum fuisse cum litteris 242 et 243, alias 182 et 70. Sed his litteris suum locum assignare conabimur. Nunc probandum neminem missum fuisse hoc anno 375. Patet id 4^o ex ipsa serie rerum gestarum (b). Consilium mittendi in Occidentem ortum est ab Eusebio Samosatensi, qui cum aliarum Ecclesiarum tantam curam gereret, quantum suæ propriæ, commentarium de rebus apud Occidentales tractandis misit ad Basilium initio hujus anni per Sanctissimum, eumque rogavit ut epistolam exararet, cui omnes communicatores subscriberent. Basilius (c) cum minus reperiret, quid scribendum esset, Meletio detulit scribendam epistolam munus, ac totam rem illius arbitrio commisit. Post teterrima Eustathii in Basilium facinora (d), adhuc morabatur apud Meletium Sanctissimus, ac consilium mittendæ legationis nihil omnino processerat, nec valde ardebat Basilio. Venit Cæsaream (e) mense Augusto Evagrius: petit ut legati auctoritate præditi mitantur. Consulit Eusebium Basilius quid facto opus sit. Iterum per litteras urgenti Evagrio sub initium hiemis, respondet Basilius (f) sibi integrum non esse legatos mittere. Nondum ergo initio hiemis quidquam actum erat, vel potius novam difficultatem attulerant data ab Occidentalibus Evagrio mandata, eorumque de Basilii scriptis minus æqua sententia.

Idem probant frequentes S. Basilii et S. Eusebii gemitus et querelæ, quod quæ de pace Ecclesiarum concilianda deliberaverant, ea infecta prorsus et irrita viderent. Non enim alio spectat Basilii dolor in epistola 136, quod res ecclesiasticæ adversariis tradantur, dum suis quisque rebus episcopi consulentes parvi pendunt quæ ad proximum attinent. Eosdem gemitus redintegrat in epist. 138, ubi germanam ac sinceram charitatem in episcopis secam communionem conjunctam desiderat. Hæc Eusebio non minus doluerunt: quod cum Basilio signi-

ficasset, Basilius ei respondit (g) non sua, sed episcoporum nullam sibi operam navantium culpa id evenisse. His profecto querelis locus non fuisset, si missa communi consensu legatio spem auxilii attulisset. Hæc confirmat epistola 156, in qua Basilius respondet Evagrio, neminem prorsus se habere idoneum ad legationis munus obeundum; nec obscure indicat, quam difficile sit et Occidentales ad auxilium ferendum et episcopos Orientales ad subscribendum adducere, cum ait: *Quod si quis ex fratribus qui apud vos sunt, Ecclesiarum causa laborem suscipere volet, is scit procul dubio et ad quos profecturus sit et ad quem finem, et quorum sit litteris communiendus et qualibus.* Illis rationum momentis alia addi possent: sed quia cum rebus anno 375 et 376 gestis conjuncta sunt, videntur in illud tempus differenda.

CAPUT XXIX.

I. S. Basilii morbus ad ætatem referendus. II. Diem festum S. Euppsychii celebrat, et paulo post tres litteras scribit in gratiam ptochotrophorum. III. Eusebium incitat Cæsaream, ejusque fratris filio scribit. IV. Invisitur a S. Ephræm. V. Maximum tribus litteris commendat. VI. De epistolis 150-153. VII. Respondet Basilius Aschulio Thessalonicensi, et Sorano duci, a quo petit reliquias martyrum. VIII. Item Evagrio. Illius animam querunt Ariani. Scribit S. Eusebio et Antiocho. IX. Libenter de dogmate respondet Eupaterio. Epistola ad Diodorum de nuptiis cum sorore uxoris mortuæ.

I. Quamvis longa exstiterit ægrotudo Basilii, ac reliquæ diu insederint, et sæpe argentibus molestis Ecclesiæ temporibus morbus (h) recruduerit, videtur tamen satis virium habuisse, ut diem festum S. Euppsychii obiret, cujus memoria die 7 Septembris recolebatur. Tillemontius, qui in hunc annum multa contulit, quæ alio rejicere coacti sumus, deceptus nonnullis verbis epistolæ 27 Basilium autumnum existimat in morbum incidisse. Sed, cum Eusebium ætate invisere statuisset (i), nec ejus consilio aliud quidquam præter morbum obstiterit; morbus ad ætatem necessario debet referri. Præterea jamdudum ægrotabat Basilius, cum ad eum venit Hieronymus (venisse enim illum cum Evagrio probabilissimum judicat Tillemontius), qui tamen se e Cappadocia egressum gravissimos in Cilicia ætus persensisse testatur. Denique in epistola 145, quam post morbum scriptam esse probabimus, rogat Eusebium Basilius, ut Ecclesiam Cæsariensem invisat. Satis ergo supererat temporis ut longum iter Eusebius ante hiemis incommoda conficere posset.

II. Eo probabilius est non defuisse Basilium diei festo S. Euppsychii, quod cum anno 375 ex gravi morbo pariter convalesceret, nequaquam prætermisit occasionem honoris sanctis martyribus exhibendi, sed curru post Pascha vectus est in locum, ubi ex-

(a) Ep. 122.

(b) Ep. 120.

(c) Ep. 129.

(d) Ibid.

(e) Ep. 138, n. 2.

(f) Ep. 156.

(g) Ep. 141.

(h) Ep. 141.

(i) Ep. 137.

tra urbem colebantur. Commodior fuit S. Eupsy-
cbii solemnitas, quæ in ipsa urbe Cæsariensi cele-
brabatur.

Convocavit ad hunc diem festum omnes chorepi-
scopos suos, ut eos numerariorum alteri, quem ven-
turum sperabat, coram commendaret. Sed neuter
adfuit numerarius. Tractator præsidium diligentior
fuit, ac Basilio roganti, ut pauperum domos, quæ
in pagis sitæ erant, tributis eximeret, prolixè om-
nia promisit. Paulo post hunc diem festum scriptæ
tres epistolæ, nempe ad utrumque numerarium, et
ad tractatorem præsidium, ad quos unum aliquem
ex chorepiscopis mittit. Rogat numerarium, quem
expectaverat, ut chorepiscopo idem habeat, ut ho-
mini dignissimo cui credatur, ac pauperum domum
ad pagos ipsi commissos pertinentem invisere et
tributis dignetur eximere. Scribit alteri numerario
se libenter venturum ad eum fuisse, nisi infirma
valetudo et negotia detinerent. Illic pariter com-
mendat chorepiscopum, hortaturque ut eo consilia-
rio, ut homine ad consilium dandum idoneo, uta-
tur. Cum autem numerarius ille ptocotrophium
quoddam Amasæ opibus suis sustentaret, spem af-
fert Basilio tanta pietas, eum pauperum domui
chorepiscopo commissæ immunitatem a tributis
concessurum. Utrique numerario dicit jam sibi ab
eorum collega, nempe tractatore, humanitatem in
pauperes promissam fuisse. In tertia epistola ipsum
tractatorem rogat, ut promissa perficiat.

Tres illæ epistolæ ita et tempore et rebus inter
se congruunt, ut prorsus divelli non possint. Hujus
autem anni 373 non hoc solum referunt signum,
residuum Basillii ex gravi morbo debilitatem; sed il-
lud etiam accedit, quod tres officiales, ad quos
scriptæ sunt, novi in provincia videntur fuisse. Non-
dum enim ullum ex chorepiscopis noverant, atque,
ut fieri solet in exordiis administrationis, chorepi-
scopi, quem ad eos mittit Basilius, consilio pluri-
mum juvari poterant. Unde colligo eos simul cum
Antipatro præside, quem modo gubernacula capes-
sentem vidimus, in Cappadociam venisse.

III. (a) Rediens e Syria Basilius anno præterito
lætissimam Ecclesiæ suæ spem videndi S. Eusebii
Samosatensis retulerat. Is enim venturum se pro-
miserat Cæsaream. Non tamen videtur se hoc anno
venturum promississe. Nam hactenus Basilius Samo-
satis expectatus fuerat, non Eusebius Cæsareæ.
Multa obstabant quominus tunc Eusebius promissa
perficeret, defessum corpus tot exantlatis pro Ec-
clesiæ gubernandæ ratione, imminens e propin-
quo Valens, sub quo necesse erat, velut aves sub
aquila formidantes, non longe e suo quemque tecto
discedere. Sed tamen Basilius cum desiderio suo
majorem in modum elatus, tum etiam Deo confi-
dens, Eusebium rogare non dubitat, ut pium visi-
tandæ Cæsariensis Ecclesiæ officium in aliud tem-

(a) Ep. 145.

(b) Vit. S. Ephræm, tom. III, pag. 605.

pus non differat: etiamsi enim illam aliquando pos-
sit invisere, at non secum illam invisurum, quæ
morbus urgebat ab ærumnosa vita discedere.

Quamvis Basilius graviter ægrotasse videatur,
cum hæc scriberet, non tamen scripsit in gravis-
simo hujus æstatis morbo, sed cum morbus recru-
desceret, id quod sibi continenter accidere testatur
in epist. 141. Non enim exponit quo morbo laboret,
sed id, ut notum ex superioribus litteris præter-
mittit. Hinc etiam nulla utitur excusatione, cur
Eusebium non invisat: id enim fecerat in tribus
epistolis: sed cum nulla spes superesset eundi Sa-
mosata, Eusebium invitat Cæsaream. Præterea in
epistola 157, quæ sub initium hiemis hoc anno
scripta est, peramicè queritur Basilius, quod Euse-
bius sibi ne scribat quidem; ac idcirco ejus absen-
tiam nulli alii causæ attribuit, nisi quod piger sit
ad peregrinationes charitatis causa suscipiendas. At
ejusmodi querelis locus non existit, dum gravi
illo morbo ægrotaret Basilius. Tunc enim plures ab
Eusebio litteras accepit, nec eum invitabat Cæsa-
ream. Inde ergo ortæ Basillii querelæ quod nullas
ab eo litteras acciperet, quamvis eum Cæsaream
invitasset per epistolam 145, quæ proinde post gra-
vem æstatis morbum scripta est.

Illic epistolæ aliam Basilius adjunxit ad Antio-
chum, qui non scripserat quidem, sed manu sua sa-
lutem apposuerat in patrum ad Basilius litteris. Un-
de gratias illi agit Basilius, eumque hortatur ut stre-
nue incumbat ad animæ salutem, et Eusebium
comitetur, si is non gravetur Cæsaream venire.

IV. Sanctum Ephræm existimat Tillemontius cir-
ca hoc tempus venisse Cæsaream Basillii invisendæ
causæ. Induxit eum in hanc opinionem non recta
hujus loci interpretatio ex epist. 157, οὐδὲ ἡ τῶν
ἄλλων τοιαύτη, unde concludit nonnullos S. Eusebii
discipulos, in his S. Ephræm, Cæsaream venisse.
Verum, etsi aliam in sententiam hæc verba accipien-
da, non tamen discedemus ab ordine Tillemontii,
quia illud saltem verisimile est, S. Ephræm Cæsa-
ream venisse postquam Valens hac urbe discessit.
Ita enim accuratè de Basillii rebus in persecutione
gestis loquitur, ut eas per se ipse videatur didi-
cisse.

(b) Narrat Gregorius Nyssenus S. Ephræm a di-
vino Spiritu ductum esse Cæsaream, cumque ibi vi-
disset Basilius, multis laudibus venerationem suam
cœpisse testari. Videbat enim dextro Basillii hume-
ro insidentem columbam, quæ verba illi submini-
strabat. Eadem columba Basilius docuit adesse
Ephræm Syrum. Cum hac narratione minus congruit
quod apud Bollandum (c) legitur, sanctum il-
lum diaconum Basilio cognitum antea fuisse. Tota res
a S. Ephræm (d) sic enarratur, nulla prorsus col-
umbæ facta mentione. Ubi ergo Dominus, inquit,
erga me misericordia commotus fuit, occasione orta
miserans in quadam civitate, illic audivi vocem di-

(c) 1 Febr., n. 6.

(d) Monum. Eccles. Græc., tom. III, p. 58.

centem mihi, Surge, Ephræm, et comede sensa. Et respondens dixi in multa anxietate: Unde ego, Domine, comedam? Dixitque ad me: Ecce in domo mea regium vas suppeditabit tibi cibum. Vehementer autem admiratus super dicitis, surgens perveni ad templum Altissimi, et cum sensim ad aula vestibulum ascendissem, ac præ desiderio per locum portæ ad hærentem prospexissem, vidi in sanctis sanctorum vas electionis coram ovili præclare extensum, verbis Deum decentibus varie ornatum, omniumque oculos in illum defixos. Vidi templum per eum spiritu nutritum, nec non erga viduas et orphanos potissimum misericordiam. Aspekti illic apud eum, lacrymas, fluentia fluvios imitantia, et vellus vitæ cunctis instar auri radians; ipsumque pastorem pennis spiritus pro nobis preces coequentem, ac deducentem verba. Vidi ab ipso Ecclesiam decoratam, et eam quæ dilecta est exornatam. Conspexi per eum Pauli doctrinam, Evangeliorum legem, mysteriorum timorem. Illic intuitus sum utilem salutaremque sermonem, ad ipsum usque cælum fideliter assurgentem, uno verbo, totum illum cælum splendoribus gratiæ collustratum. His porro cunctis religiose adeo per vos regni electum vigentibus, laudibus celebravi sapientem bonumque Dominum, qui sic ipsum glorificantes glorificat. Post auditorium vero, ex Spiritu sancto notitia viro data est de me; et arcescens vilitatem meam, per interpretem interrogavit me dicens: Tunc es Ephræm, qui præclare cervicem inclinasti, et sustulisti jugum salutaris verbi? Et respondens dixi: Ego sum Ephræm, qui cælesti cursu meipsum frustratus fui. Cumque me apprehendisset divinus ille vir, sanctum osculum suum in me confirmavit, apponensque mensam, ex esculentis sapientis sanctæque et fidelis animæ ipsius, non quidem corruptibilibus conditam ferculis, sed incorruptis refertam sententiis. Quibus enim, dicebat, bonis operibus possumus Dominum præclare nobis placatum reddere, quo pacto peccatorum coerceamus insultus, et quomodo affectuum ocludamus ingressus? qua ratione apostolicam comparemus virtutem, et quonam pacto incorruptum exoremus judicem? Tum lamentatus stannavi, et dixi: Tu, pater, custodi mollem ac desidem; tu in rectam semitam dirige me; tu lapideum meum cor compunge. Ad te enim projecit me spirituum Deus, ut animam meam cures. Tu animæ meæ navem seda, ad aquam quietis. Atque hic mihi præclari magistri studium contemplare, unde virtutem meam comprehendit, formam continuit, ut ita dicam, virgum corporis, evellensque irrationabilem affectuum mores, detrahit squamas, tabem oculorum, et subtrahens viriditatem immaturitatemque sermonis, me zelo cepit, ac demersit in documentorum suorum immersoria. Tunc concepit venter meus prudentiam, ut pareret quadraginta martyrum laudes. Omnem enim tolerantiam ipsorum modum meis adjuvavit auribus egregius vir; quemadmodum scilicet

cel elegerint mori pro Christo, quantaque pericula contempserint, ut ipsum lucrifacerent; tum quot numero fuerint facti illi; reliquaque ad pietatem eorum pertinentia edixit. Tangit obiter Sozomenus hunc Basilii et S. diaconi congressum, idque ante episcopatum Basilii contigisse videtur existimasse (a). Ait enim Basilio, qui postea Cæsareæ Cappadocum metropolis episcopus fuit, admirationi fuisse eruditionem S. Ephræm. Videtur ad S. Ephræm referri quod Basilius in libro *De Spiritu sancto* (b) accepisse se testatur a quodam Mesopotamio, viro et linguæ perito et sententia incorrupto.

V. Maximo Cappadociæ præsidi, cui successit hoc anno Antipater, non solum abrogata dignitas, sed etiam gravissimæ calamitates supervenerunt. Accusatus enim (c), ut verisimile est, repetundarum, omnibus bonis tum paternis, tum labore suo partis nudatus est, ac innumeris afflictus corporis incommodis, dum susdeque errat; imo ne ipsum quidem civis statum ab iniuriis integrum retinuit. Tot malorum origo Vicarii iracundia, hominis nequam et crudelis, cui Maximus in offensam venerat. Cum in his rerum angustiis iudicium poposcisset ab imperatore, commendat eum Basilius Aburgio et Trajano, ut suum ei contra structas calumnias patrocinium impendant. Est etiam alia epistola quæ in scribitur eidem Trajano, sed perperam. Is enim ad quem scripta est, viderat oculis suis calamitates Maximi; sed, cum postea majorem in modum auctæ essent, cumque Vicarius cum cohorte advenisset, ut mala expleret, rogat hunc virum Basilius, ut magna sua manu miserum hominem defendat. Hæc autem Trajano non conveniunt, cui Basilius Maximi ærummas exposuit in superiore epistola, cum ipsum Maximum id facere puderet.

Trium illarum epistolarum tempus in promptu est, cum novus præses hoc anno Cæsaream, absente Basilio, venerit. Præterea Basilii stupor in hac Maximi calamitate, quem talia passum esse dicit, qualia nondum ullum hominem, argumento est hæc contigisse ante horribilem illam tragœdiam anni 374, in qua plurimi nobiles viri longe graviora quam Maximus passi sunt.

VI. Serius collocare non possumus epistolam 150. Amphiloehius in loco Cappadociæ Ozialis dicto patris senectutem fovebat, et quamvis Basilio chorus in primis esset (d), eum tamen fugiebat, vel potius ordinationem. Cum autem pepigisset cum Heraclida, qui pariter in foro versatus fuerat, ut ambo in desertum aliquem locum secederent; misit Heraclidam Cæsaream, ut de hoc consilio ad Basilium referret. Heraclidas, ubi prope Cæsaream venit, in ipsa urbe noluit commorari, sed ad proximum pauperum hospitium confugit: et cum eo venisset ex more Basilius, retulit ad eum de his quæ mandaverat Amphiloehius.

(a) Lib. III, c. 16.

(b) Cap. 29, pag. 63.

(c) Ep. 148.

(d) Ep. 161, n. 4.

Retinuit hunc juvenem Basilius in suo, ut verisimile est, monasterio. Postea Amphilocheus ad eum scripsit, ut pacta in memoriam revocaret; seque item illi impacturum minatus est. Inde Basilio nata occasio scribendæ ad Amphilocheum egregiæ epistolæ sub Heraclidæ nomine. Describit juvenis primos suos sub Basiliï disciplina progressus : contendit se promissa vivendi cum Amphilocheo adimplendum, etiamsi corpore absit; quia una est prorsus via quæ ad Dominum ducit. Nonnulla refert ex ore Basiliï accepta præcepta : sed Amphilocheum hortatur, ut illius audiendi brevem a patre licentiam impetret. Scripta est hæc epistola ante episcopatum Amphilochei, hoc est, ante annum 375 exeuntem, sed tamen non multo ante. Jam enim erat hospitibus excipiendis idoneum, immensum illud ædificium, quod Basilius construere cœperat anno 372 ineunte.

Supra vidimus in epistola 158 clericos Sebastenos, qui idem ac Basilius sentiebant, detecto Eustathii prævæ opinionis ulcere, ad Basiliï communionem et auctoritatem confugisse. Tam insigne factum cum fama late spargeret, Eustathius medicus, Basiliï in primis amicus, dolorem suum in hac rerum perturbatione ei significavit, adhibitis ex arte medica nonnullis admonitionibus. Respondet Basilius inutilem esse ejusmodi admonitionum operam, cum nec ipse nec amici ferrum adhibuerint, sed ipse Eustathius in ferrum ruerit. Quare quod illius clerici necessitate adducti fecerant, sibi id quidem voluptati non esse, quemadmodum nec medici libenter urunt, nec mercatores libenter merces ejiciunt, sed tamen a se minime improbari, quia veritatis amor, qua nihil antiquius habent, sic agendi necessitatem eis imposuerat. Huc redit tota obscuræ et difficilis epistolæ sententia, ut ex nota eidem apposita perspicere potest.

Circa nunc annum visæ sunt collocandæ duæ ad Victorem epistolæ (a). Basilius amicitia conjunctus erat cum potentissimis viris, in his cum Victore : cui querenti quod ad se non scriberet, metuisse se respondet, ne tanto viro molestiam exhiberet; sed nunc confidenter scribere et deinceps scripturum. Cæterum gratias agit quod suas pro Ecclesia preces anteverterit, feceritque omnia quæcunque ipse Basilius petiisset. Scripta ergo hæc epistola post illud tempus, quo Basilius requirebat in præstantissimis illis viris studium Ecclesiæ juvandæ. Nec male huic anno convenit, quo Arianorum (b) conatus in evertenda in exilio Basiliï Ecclesia Cæsariensi in ventum effusi sunt. Verisimile et Victoris operam in re tanti momenti non defuisse, ejusque consilio potius quam sua sponte Valentem ad rescindendum quod de Basilio decreverat, adductum fuisse. In altera epistola gratias agit Victori, qui prior scripserat perhonorifice, seque calumniis, quibus atten-

tata fuerat Basiliï fama, minime moveri significaverat. Referenda hæc videntur ad Eustathii in Basiliium calumnias.

VII. Inter molestias quæ Basilio acciderunt, dum se ab episcopis desertum queritur, peropportune videntur allatæ esse Ascholii Thessalonicensis litteræ, ex quibus charitatem non in omnibus refrixisse cognovit. In his enim litteris licebat Ascholii animum intueri : et quamvis breves essent numero syllabarum, copiose ostendebant quid sentiret Ascholius et quantum beati Athanasii studiosus esset : id quod Basilius evidentissimum sanæ doctrinæ argumentum esse ducebat. Ascholii litteras attulit Euphenius, vel saltem perferendas curavit. Nam ei pro accepta ex litteris lætitia gratias agit Basilius (c), precaturque ut eum cito cum ornatissima ipsius conjugè recipiat : quod argumento est eum vel bis iter in Scythiam aut Macedoniam suscepisse, ac tum Ascholii epistolæ, tum Basiliï responsionis bajulum fuisse : vel saltem, dum his in locis moratur, operam dedisse ut Ascholii epistola ad Basiliium perveniret.

Satis apte conveniunt huic anno gemitus Basiliï, quod charitas majorem in modum inter episcopos refrixisset; sed hoc in primis ducor argumento, quod Athanasius beatissimus vocetur. Non me lateat id interdum apud antiquos scriptores deferri viventibus; velut cum Dionysius Corinthi episcopus (d) in epistola ad Romanos Soterem eorum episcopum vocat beatum. At Basilius hac voce mortuos designare solet, vivos autem nusquam designat. Hinc in epistolis 204 et 258 beatissimum pariter vocat Athanasium. Huc accedit quod episcopum illum non appellat, quod quidem non omittit, cum loquitur de viventibus. Quare cum sanctus Athanasius cœlum petierit hoc anno 373, mense Maio, vix citius mense Octobri ejusdem anni hæc Basiliï epistolam collocare possimus. Tempore enim opus fuit, ut et mortis Athanasii nuntius in Macedoniam, et Ascholii litteræ in Cappadociam ferrentur, et Basilio prompta esset ac parata scribendi occasio. Illud verisimilimum videtur Ascholium, cum de sancti Athanasii morte didicisset, antequam scriberet in Cappadociam, ut in recenti eventu, desiderium significasse tanti viri, ac summa illius de omnibus Ecclesiis merita prædicasse.

Epistolæ ad Ascholium adjuncta fuit epistola sequens (e), quam quidem etiam inscriptione caret, Junio Sorano scriptam esse inter eruditos convenit. Is enim ad quem data est, in Scythia cum dignitate militari versabatur : domum habebat Cæsareæ et sororem ac cognatos, quibuscum Basilius non solum amicitia, sed etiam, ut verisimile est, sanguine conjunctissimus fuit. Petit ab eodem Basilius reliquias martyrum. Mirifice hæc quadrant Junio Sorano duci limitis Scythici, qui *gratificari volens pa-*

(a) Ep. 152 et 153.
(b) Epist. 68.
(c) Epist. 120 et 129.

(d) Epist. 154.
(e) Euseb. Hist. lib. iv, c. 23.

tris suæ, ut legitur in epistola Ecclesiæ Gothicæ, A corpus S. Sabæ martyris misit in Cappadociam. Is Aschollii litteris suas adjunxerat, et querebatur quod ad se Basilius non scriberet, seque oblivioni traderet, atque etiam quod ab eo aut ab ejus chor-episcopo minus æqua in aliquem ex amicis suis lata esset sententia. Nuntiabat persecutionem in Gothia martyres facere, seque persecutionem patientibus opem pro viribus ferre. His omnibus respondet Basilius in epistola 155, de qua alius redidit agendi locus.

VIII. Incipiente vel appropinquante hieme accepit Basilius litteras ab Evagrio presbytero, qui eum rogabat, ut pacificandæ Ecclesiæ Antiochenæ consilium susciperet, ac legatos in Occidentem mitteret. Quod spectat ad Ecclesiam Antiochenam, summum præ se fert amorem pacis Basilius (a), seque nulla prorsus in quemquam criminatione præoccupatum profiteretur. Sed tamen declarat, etiamsi gratiæ rivi in se affluerent, ne tum quidem adductum iri, ut hoc negotium solus suscipiat, cum præsertim episcopum habeat hæc Ecclesia Meletium, qui nec ad se venire potest, nec ipse ad eum, tum propter hiemis molestias, tum propter Armeniæ montes brevi impervios futuros etiam recte valentibus, nedum sibi longa ægitudine confecto. Sed tamen scripturum se ad eum profecturum, quanvis non multum speret ex hoc inanimo sermone. Dolorem suum obiter significat, quod a Dorotheo diacono didicisset, Evagrium illius conventus participem esse noluisse; contra quam sibi Cæsareæ promiserat.

De mittendis in Occidentem legatis idem sentit, quod jam in pluribus epistolis hoc anno declaravit. Negat se quemquam habere quem mittat; non enim ei operam navabant episcopi: mittendos autem episcopos censebat Evagrius, idque Occidentalium verbis nuntiaverat. Præterea subobscure indicat Basilius parum sibi satisfacere Occidentales, nec se quid eis scribendum sit, aut quid ex ejusmodi litteris sperandum videre. Cæterum in hoc rerum statu precatur, ut inter septem mille viros numeretur, qui genu ante Baal non incurvavere: et cum animam suam ab hæreticis quæri sciret, de studio Ecclesiis debito nihil se remissurum promittit.

Jam luserant operam Ariani initio hujus anni, D dum insidias Basilio struunt. Sed nequaquam defessi idem rursus aggressi sunt, ejusque animam quærebant tum cum Evagrio scriberet. Mala eorum consilia indicat in epistola sequenti (b), in qua Eusebium rogat, ut pro se Deum precetur, ut quemadmodum a præteritis tentationibus, ita etiam ab imminentibus liberetur. In eadem epistola dolorem suum significat, quod Eusebium præterita ætate non viderit: queriturque quod Eusebius ad se non scribat quidem; unde ejus absentia non alii causæ tribuenda, nisi quod piger sit ad peregrinationes charitatis causa suscipiendas.

(a) Epist. 156.

(b) Epist. 157.

Perperam hæc epistola in omnibus codicibus mas. et editis inscribitur Antiocho. Nam ipsi Antiocho scripta sequens epistola (c) in eandem sententiam. Dolorem enim suum pariter significat, quod illius videndi desiderium, quo dudum flagrabat, ad exitum non perduxerit. Hæc ergo scribebat eodem tempore ac epistolam præcedentem; ac proinde utramque uni et eidem non scripsit. Præterea pigritiæ criminatio optime quidem in Eusebium convenit, quem Basilius (d) etiam atque etiam rogaverat ut Cæsaream veniret, at nequaquam in Antiochum, quem penes situm non erat Cæsaream proficisci, nisi patruus eum mitteret aut secum duceret. Denique soli quadrat Eusebio, quod ait Basilius, ne præteritis quidem annis talem fuisse congressum, ut satietatem afferret. Nam Basilius Eusebium invisit anno 369 et 372. Utrum autem anno 369 Antiochum Samosatis viderit, id plane incertum. Restituenda ergo hæc epistola Eusebio, et sequens Antiocho servanda, in qua Basilius ei commendat fratrem camelis præpositum.

IX. Consultus Basilius ab Eupaterio ejusque filia de rebus dogmaticis, magnæ voluptati litteras eorum sibi fuisse significat; libenter enim se his de rebus interrogari. Respondet se Nicænam fidem omnibus aliis postea excogitatis præferre. Sed propter hæresim, quæ nuper prodierat, fidei Nicænæ addendam esse censet glorificationem Spiritus sancti cum Patre et Filio. Scripta ergo hæc epistola postquam Basilius formulæ Nicænæ glorificationem Spiritus sancti cum Patre et Filio addendam censuit. Id autem tum demum videtur censuisse, cum Eustathium, veluti quemdam Proteum, constringere voluit. Quare post illud quidem tempus scripta hæc epistola, sed tamen antequam Eustathii et aliorum inimicorum novæ molitiones Basilius in triste quoddam silentium et suspiciosas cautiones conjecissent; ita ut non libenter de rebus dogmaticis responderet, ut videbimus anno sequenti.

Basilius initio episcopatus multa ad disciplinam emendandam decreverat, in his ut ne cui liceret uxoris mortuæ sororem in matrimonium ducere. Sed aliquot annis elapsis prodire sub nomine Diodori presbyteri litteræ ad defensionem ejusmodi matrimoniorum compositæ, quas quidam ostendit, sed rursus abstulit, et contra Basilius veluti quoddam tropæum circumtulit, *licentiam dicitans se habere scripto mandatam*. Quibus ex verbis colligitur eum commisisse quod prohibuerat Basilius. Si has litteras habuisset Basilius, libenter Diodoro misisset: sed cum minime dubitaret, quin ejus nomini per fraudem afflictæ fuissent, prior ipse illas refellit, ut duplici manu oppugnetur; idem enim facturum Diodorum sperabat. Decretum suum defendit ex consuetudine Ecclesiæ Cæsariensis: explicat cur Moyses ea de re siluerit, vel potius non siluisse contendit: naturalem cognationem his nuptiis confundit

(c) Epist. 158.

(d) Epist. 145.

demonstrat. Clausula epistolæ probat hoc facinus in Cappadocia commissum non fuisse: *Precor autem, inquit, ut vel nostra admonitio vitium superet, vel non serpat in nostram regionem hoc piaculum, sed in quibus admisso est locis, in his permaneat.* Laudatur hæc epistola in canone 23, ep. 199, ac proinde scripta est ante annum 375. Aliquot annos effluxisse ab initio episcopatus indicat Basilius, cum ait (a) se ab initio has nuptias prohibuisse. Quare probabile est eum scripsisse Diodoro anno 373 aut 374.

CAPUT XXX.

I. *Basilius anno 374 ineunte interest funeri Gregorii patris. Scribit Amphilocho recens ordinato. II. Ager scribit ad S. Eusebium, et per Amphilochoium ad Jovinum comitem. Ob missum corpus S. Sabæ gratias agit Ascholio et Sorano. III. Exsilium S. Eusebii, ad quem epistolæ 166, 167, quæ non sunt Basilii. IV. De Glycerio diacono qui cum virginum grege aufugerat. V. De epistolis 172-175. VI. Furor in Basiliam hæreticorum die festo S. Eupychii. Inde nata occasio scribendi libri de Spiritu sancto. VII. Epistolæ ad conjurationem anni 374 spectantes. VIII. Nonnullæ aliæ ad Samosatenses, ad episcopos Eusebio amicos et ad Antipatrum.*

I. Ineunte anno 374 Nazianzum se contulit Basilius, ut Gregorio patri mortuo justa persolveret, ejusque familiam in hoc luctu solaretur. Patrem oratione funebri laudavit Gregorius audiente Basilio, cujus a laudibus initium dicendi facit, eumque hortatur (b) ut suum quoque eloquium depromat in laudando patre, cui multis nominibus obstrictus erat, utpote illius opera in sedem Cæsariensem evector et ab eo ordinatus. Probat Tillemontius (c) id contigisse initio veris ex epistola 27, in qua Basilius pedem se domo non extulisse hac hieme testatur. Aliud argumentum petit ex ordinatione Amphilochoii, quæ in idem tempus incidit, ac Gregorii exsequiæ, quibus interfuit Basilius. Amphilochoium autem initio veris ordinatum fuisse suspicatur, hæc nix conjectura, quod non proxime successerit Faustino præterita ætate mortuo, sed inter utrumque hæreticus quidam interjectus fuerit. Conjecturam eruit ex his verbis Basilli ad Amphilochoium (d) recens ordinatum: *Inimici pereunt, ut rex Israel fiat.* Plus tribuendum putat his conjecturis, quam Menæis Græcæ Ecclesiæ, quæ natalitia Gregorii celebrat Kalendis Januarii.

Equidem doctissimi viri argumentis uti non possum. Nam epistola 27, ex qua colligit Basilius hæc hieme pedem domo non extulisse, ante episcopatum scripta, ut supra demonstratum. Interjectus autem Faustinum inter et Amphilochoium hæreticus evanescit in hac nova editione. Legimus enim cum codicibus mas.: *Asinæ pereunt, ut rex Israel fiat.* Amphilochoii ordinatio ad initium veris anni 374 differri non potest. Tam longum enim intervallum inter mortem Faustini, et ordinationem Amphilochoii, sine

A gravi causa poni non debet. Deinde vero Basilius invisit statim post Pascha Amphilochoius; quod quidem non videtur fecisse statim post ordinationem, quam difficiles et necessariae occupationes subsequi debuerunt. Probabilius ergo est duos illos eventus, qui eodem tempore contigerunt, ordinationem Amphilochoii et mortem Gregorii, vel anno 373 exeunte contigisse, non multo post Basilli ad Evagrium epistolam, in qua longa se ægritudine confici ait Basilius, itidem ut in epistola ad Amphilochoium recens ordinatum; vel initio anni 374, si quis Menæis Græcorum inhærere malit.

B Basilius (e) rogaverat mortuo Faustino Ecclesia Iconiensis, ut sibi episcopum daret. Verisimile non est Basilius hoc officium exhibuisse Iconiensibus; quippe cum Amphilocho recens ordinato gratulandi vel potius consolandi et adhortandi causa scripserit. Statim enim atque ordinatus fuit Amphilochoius, onus sibi impositum in litteris ad Basilius missis, ut majus viribus suis, luxit: suumque dolorem testabatur quod, cum hactenus Basilius fugisset, ne ab eo ordinaretur, in Pisidia veniens ibi episcopatum accipere coactus esset. At Basilius ejusmodi ordinationem miraculo carere negat; ideoque Amphilochoium jubet non impositum onus lamentari, sed divino auxilio confidentem viriliter agere, et navem pravæ doctrinæ fluctibus immersabilem custodire. Rogat ut si se longa ægritudine ad exitum prope rantem invisere velit, nec tempus nec signum expectet. Monet ut diligenter caveat ne se pravis moribus abripi sinat; sed missum se esse meminerit, non ut alios sequatur, sed ut ipso præeat his qui salvantur.

C II. Hoc anno post diem Paschæ Basilius (f) in gravem morbum incidit, febribus, ventris resolutionibus et viscerum commotionibus agitatus. In hoc statu erat, cum per Barachum scripsit Eusebio, cui morbum excusat, quod non ad eum proficiscatur. Cæterum se vires ad hoc iter recuperaturum sperat, si pro se Eusebius precetur. Tantum enim illius precibus confidebat, ut se etiam juvenem ex sene, non modo vegetum ex infirmo et prorsus attenuato, fieri posse crederet.

D Testis fuit hujus morbi Amphilochoius (g), qui Basilius, ut rogatus fuerat, invisit, ac diu commoratus est Cæsareæ, non solum ægrotantem Basilius officiosa sedulitate fovens, sed etiam populo divini verbi pabula ministrans. Unde Basilius in epistola (h) hoc anno ante mensem Septembrem scripta sic eum alloquitur: *Nam persuasum sit tibi, inquit, populum nostrum, cum multos expertus sit, nullius præsentiam ita desiderare, ut tuam: tantum ei amoris aculeum brevi illo congressu immisisti.* Videtur Amphilochoius Basilio attulisse Jovini

(a) N. 1.

(b) Naz. or. 19.

(c) Not. 20 in Naz.

(d) Epist. 164.

(e) Epist. 138.

(f) Ep. 102.

(g) Ep. 168.

(h) Ep. 176.

omittit litteras, et eidem Basilii responsum retulisse.

Junium Soranum limitis Scythici ducem rogaverat Basilii, ut supra vidimus, ut martyrum reliquias patriam ditaret; quandoquidem illic persecutio, ipso asseverante Sorano, martyres faciebat. Non segniter Soranus in mandatis Basilii exhauriens corpus S. Sabæ, qui anno 372 die 12 Aprilis passus fuerat, in Cappadociam perviros fide dignos misit, cum consensu presbyterii illius Ecclesie, quæ has reliquias possidebat. Optatissimo dono adjunctæ erant litteræ Ecclesie Gothicæ, tum etiam aliæ duæ, Ascholie et Sorani. Etiam enim Ascholius epistolam Ecclesie Gothicæ, ut existimat Tillemontius, scripsisse dicitur; certe aliam suo nomine adiecit (a). Nam Ascholius in suis ad Basilium litteris laudabat sanctum Eutychem et Cappadociam, ex qua semina pietatis apud Gothos pervenerant. At nihil ejusmodi legitur in litteris Ecclesie Gothicæ. Quinetiam non immerito dubitatur, an litterarum Ecclesie Gothicæ auctor sit sanctus Ascholius. Nam cum hæ litteræ accuratam habeant martyrii sancti Sabæ descriptionem; si eas scripsisset sanctus Ascholius, non video cur iterum in aliis ad sanctum Basilium litteris iterum idem martyrium descripsisset: quod tamen Basilii ab eo testatur descriptum fuisse in illa epistola, quæ sanctum Eutychem et Cappadociam laudabat.

Cum sancti Ascholie litteræ Spiritus sancti gratia scaterent, visus est sibi Basilii, dum eas legeret, priscis temporibus versari, cum Ecclesie omnes, velut multa membra in uno corpore, mirifice consentirent; cum manifesti essent, et qui persequebantur, et qui persecutionem patiebantur. Rediit animus Basilii ad priscam illam beatitudinem, ubi litteræ ex remota regione venerunt, dilectionis pulchritudine efflorescentes; ac martyr advenit a barbaris ultra Istrum habitantibus, per se ipse prædicans fidei illic vigentis integritatem.

Epistola sequens (b), quæ eidem Ascholio in omnibus codicibus mss. et editis inscribitur, in magnas difficultates Tillemontium conficit. Nam cum is, cui scripta est, Cappadox fuerit, Ascholium in Cappadocia natum esse existimat; et cum gratiæ agantur, itidem ut in præcedenti, ob missum martyris corpus, inde colligit vir eruditus duo martyrum corpora variis temporibus a S. Ascholio in Cappadociam missa esse. Sed certissimis argumentis probari potest hanc epistolam non Ascholio scriptam fuisse, sed Junio Sorano, ad quem epistolam 155 scripserat Basilii.

Nam 1º Basilii in epist. 155 Soranum numerat inter eos, qui *ob Domini nomen libere loquuntur et spirituales fructus edunt*. Sic etiam in hac epist. 165,

A *Fructibus spiritualibus nationem exteram replevisti... Et cum pro fide certamina sustineres, Deum glorificabat patria nostra, bonam patrum hæreditatem in te audiens custodiri.* 2º Certissime Cappadox erat Junius Soranus. At idem de S. Ascholio dici non potest, quem nunquam viderat Basilii, ut patet ex initio epistolæ 154. In secunda epistola ad eum scripta, quæ est 164, gratias ei agit Basilii quod Cappadociam laudaverit. Etiam si Cappadoci conveniat laudare Cappadociam, saltem causa non erat cur ei gratiæ agerentur. Præterea quæ de S. Ascholio narrat Ambrosius, eum in Achaia aut vicinis regionibus natum esse probant. *Ille se monasterii puer dedit*, inquit S. Ambrosius (c), *et intra Achaiam angusto clausus tugurio gratia tamen multarum terrarum peragravit divortia.* 3º Non ipse Ascholius corpus sancti Sabæ misit in Cappadociam, sed id Sorani curis tribuitur in epistola Ecclesie Gothicæ. Melius ergo ei congruit epistola 165, utpote ad eum scripta, qui patriam hoc dono ornaverat. 4º Tunc primum per litteras Ascholium noverat Basilii, cum scripsit epistolam 54. At is, ad quem scripta est epistola 165, dudum cum Basilio amicitia et necessitudine conjunctus erat, ut patet ex his verbis: *Votum nobis antiquum adimplevit Deus sanctus, cum nobis dignatus est concedere, ut veræ pietatis tuæ litteras acciperemus. Hoc enim maximum est et maxime exoptandum, videre te et videri a te, ac Spiritus donis, quæ in te sunt, per nosmetipsos perfrui. Sed quia id et loci distantia auferit, et negotia quibus privatim uterque nostrum detinemur: in secundis votis fuerit, ut anima frequentibus tuæ in Christo charitatis litteris alatur.* His profecto verbis significatur antiqua necessitudo cum homine diversum a Basilio vivendi genus proflente, et ideo in existeris regionibus commorante.

Hoc semel posito epistolam 165 ad Junium Soranum scriptam esse, non jam duo martyrum corpora variis temporibus missa in Cappadociam dici possunt. Nam corpus S. Sabæ missum a Junio Sorano testatur epistola Ecclesie Gothicæ; ejusdem martyrium describebat sanctus Ascholius, siquidem eum per ignem et aquam consummatum fuisse dicebat, ut in ipsa Ecclesie Gothicæ epistola legimus.

Hanc autem lætitiâ sancto Basilio existimamus evenisse hoc anno 374, quia cum Basilii martyrum reliquias non petierit a Junio Sorano, nisi anno 373 multum propecto, aliquod intervallum poni debet inter illius litteras et reliquiarum adventum. Testatur quidem Ecclesia Gothica sanctum Sabam pridie Idus Aprilis passum esse anno 372, sed ejus corpus statim a Junio Sorano missum esse non dicit.

III. Jam ab anno præterito Samosata cogitabat Basilii, sed huic consilio obstitit exsillum sancti

(a) Ep. 164.

(b) Ep. 165.

(c) Ep. 15, n. 12.

Eusebii Samosatensis, qui tandem hoc anno consecutus est, quod jamdudum sub impio imperatore invictæ illius constantiæ et summis de Ecclesia meritis debitum videbatur. Id autem contigisse hoc anno, et; quidem circa ætatem, cum ex epistola 162 post Pascha scripta perspicitur, in qua Basilius spem invisendi Eusebii adhuc retinebat; tum etiã ex epist. 198, anno 375, post Pascha similiter scripta, in qua Basilius plus quatuor litteras ad Eusebium exsulantem misisse se testatur, quamvis se fateatur non sæpe scripsisse.

Dum in Thraciam S. martyr recta tendit (illuc enim relegatus est a Valente), per Cappadociam transit, ejusque complexu potitus videtur Basilius. Nam in epistola 168 ad Antiochum et alios sancti confessoris comites scripta, quod de eorum cordibus persuasum habebat Basilius, id se facto paulisper eorum periculo perspexisse declarat.

Gregorio Nazianzeno eadem felicitas non obtigit. Ita enim ægrotabat, ut ex ædibus prospicere non posset; nec tamen morbus, etsi gravissimus, tam molestus illi erat, quam quod Eusebio carendum esset. Postquam Eusebium ad locum exsilii pervenit, scripsit ad eum Gregorius (a) ac rogavit, ut quod ex ejus congressu ad animæ salutem consequi non potuerat, id sibi precibus apud Deum conciliaret: neque enim viri tot persecutionibus pro Evangelio probati minus prodesse apud Deum preces, quam alicujus ex sanctis martyribus patrocinium.

Rescripsit Eusebius Gregorio, eumque de rebus suis certiore fecit. Quare cum Eupraxius paulo post per Cappadociam transiens ad Eusebium sese conferret, tum ut illius videndi desiderium satiare, tum ut debita huic temporis officia exhiberet; Gregorius hanc scribendi et gratiarum agendarum occasionem non prætermisit. Hæc enim epistola, quæ est inter Basilianas 166, apud Gregorium vero tricesima, videtur adjudicanda Gregorio. Gregorii stylum magis redolent hæc orationis ornamenta: *Ac patrium quidem solum habent alii, nos vero supernam civitatem: alii nostram fortasse thronum, nos Christum. O præclara negotiatio! qualia contempsimus, qualia lucrati sumus!* Huc accedit quod hæc epistola in omnibus nostris codicibus mss. desideratur excepto Coisliliano.

Tribuitur etiam Gregorio sequens ad Eusebium epistola (b), quæ pariter in solo legitur Coisliliano codice. Existimat tamen Tillemontius Basilio melius convenire excusationem, qua utitur auctor epistolæ, cur ad Eusebium non proficiscatur, ut ab eo patientiæ in ærumois exemplum capiat. Ait enim se molestiis et negotiis detineri. Sed suæ Gregorio molestiæ cur defuerint non video. Certe negotia deesse non poterant Ecclesiam Nazianzenam post mortem patris gubernanti. Utrique optime congruit

vehemens Eusebii amor et admiratio, cujus litteræ non solum sua sponte utiles esse dicuntur, sed etiam accipienti apud alios homines perhonorificæ; quippe cum in aliquo apud tantum virum numero esse perhonorificum sit. Hæc epistola reperitur etiam apud Gregorium, estque inter illius epistolas ducentesima quarta.

IV. Circa hoc tempus videtur collocanda Glycerii historia. Is monasticam vitam (c) profitebatur, et Venensis Ecclesiæ diaconus a S. Basilio ordinatus, ut presbytero ministraret, et opus Ecclesiæ curaret (non læve enim manibus operabatur), non modo opus, quod ei commissum erat, penitus neglexit, sed etiam coactis privata auctoritate miseris virginibus, partim sua sponte ad eum accurrentibus, partim invitit et repugnantibus, cœpit imperium gregis sibi arrogare, ac patriarchæ nomen et habitum sibi sumere, inde velut ex quadam arte victum sibi comparans: parumque abfuit, quin totam Ecclesiam sedibus suis commoveret. Nam nec presbyterum suum, nec chorepiscopum, nec Basilius reverebatur, perpetuisque urbem tumultibus ac universum clerum permiscebat. Tandem a Basilio et chorepiscopo leviter verbis objurgatus, ne contemptor evaderet (nam juvenes etiam ad eandem contumaciam exercebat), facinus admodum audax et inhumanum excogitat: virgines, quotquot potuit, per sacrilegium prædatus, nocte observata, fugam capessit. Rei molestiam et facinoris nequitiam tempus augebat. Tunc enim (d) ibi habebatur conventus, atque ingens undecunque, ut par est, confluebat multitudo. Ille autem vicissim chorum suum introduxit, juvenes sequentem, ac tripudiantem, ac plurimum quidem tristiæ piis afferentem, plurimum autem risus lascivis et lingua procacibus. Neque his contentus fuit, etsi tam atrocibus et horrendis; sed etiam parentes virginum, orbitatem non ferentes, atque dispersam turbam reducere cupientes, et ad fliarum suarum pedes cum gemitibus, ut consentaneum est, accidentes, admirandus juvenis cum prædatoria sua manu contumeliis atque ignominia affect.

Cum Glycerius Nazianzum venisset cum hoc virginum grege, collegit hanc captivitatem Gregorius, ac commune dedecus contegere conatus est. Id ubi rescivit Basilius, scribit Gregorio, rem gestam narrat ordine, ac rogat ne hæc tolerabilia existimet, sed in primis jubeat Glycerium cum virginibus redire: eum enim misericordiam aliquam, si cum Gregorii litteris redeat, sperare posse. Quod si is redire nolit, saltem virgines ad Ecclesiam matrem remittantur. Quod si hoc fieri nequit, at certe in eas quæ redire volunt, tyrannidem exerceri Gregorius non patiat. Alioqui Deum et homines testatur Basilius hæc minime recte fieri, neque ex legibus Ecclesiæ. Glycerio cum disciplina et congruenti

(a) Ep. 28.
(b) Ep. 167

(c) Ep. 170.
(d) Ep. 169.

modestia redeunti indulgentiam pollicetur; secus A vero, a ministerio remotum esse denuntiat.

Scriptit etiam ipsi Glycerio Basilius, eumque ut amentem et temerarium, ac cum sua stola et cantilenis virgines non ad Deum, sed ad barathrum deducentem castigat. Sed tamen paterno animo veniam offert, propterea quod multi ejus causa supplicabant, in primis illius presbyter. Si diutius perstet in impudentia, gradu illum omnino excidisse declarat.

Cum nec Glycerius nec virgines redirent, iterum scribit Basilius Gregorio, cui has moras ascribere videtur; quanquam illum faletur nequaquam id facere, quod sibi succenseat, aut gratiam ab aliis inire velit. Postulat ergo ut redeant omni metuposito, eorumque sponsor sit Gregorius. Angebatur enim B Basilius membra abscindi, quamvis merito abscinderentur. Declarat, si perseverent, aliorum onus fore, se vero extra culpam futurum.

Has autem epistolas ad Gregorium Nazianzenum scriptas diximus; quia sic reperimus in duobus codicibus mss. Et cum verisimillimum sit, si ad Gregorium scriptæ sunt, tunc scriptas fuisse, cum is Nazianzenam Ecclesiam mortuo patre regeret, idcirco hanc historiam anno circiter 374 credimus contigisse. Nazianzenæ enim Ecclesiæ curam gessit Gregorius ab anno 374 ineunte usque ad annum 375 exeuntem. Sed tamen non valde contendam, si quis hæc ad Gregorium Nyssenum referre velit. Nam præterquam quod non certissima est in his rebus codicum mss. auctoritas, nec plures habuimus, quam C duos, qui de Gregorio Nazianzeno mentionem faciunt; certe illa in recipiendo Glycerio lenitas et indulgentia videtur Nysseno, homini interdum simpliciori, magis convenire, quam Nazianzeno, qui summam semper prudentiam in rebus ad Basilium suum spectantibus declaravit. At Nyssenus sæpe fratrem gravavit officiosis conatibus (a). Dum eum reconciliare vult cum patre, conquerendi locum dedit, quod sibi bellum indiceret. Vehementior exstitit anno 372 Basilli conquestio (b), quod Gregorius ob simplicitatem contra se nonnulla moliretur, synodos cogeret Ancyrae, nec ullum sibi insidiandi modum prætermitteret. Hinc illum Basilius (c) negotiorum ecclesiasticorum prorsus inexpertum esse judicat. D

V. Episcopus quidam, Sophronius nomine, cum Basilio litteras scripsisset, in quibus charitas spirabat, summa ejus animam lætitia perfudit. Itaque gratias ei Basilius (d) agit perhonorifice, ac magnum desiderium significat cum tanto viro congregiendi, quem venerandi fratres et compresbyteri Patrum fidei defensorem esse narraverant; sed quominus eum adiret, obstabant negotia ac corporis vetus ægritudo. Insunt huic Basilli epistolæ signa nonnulla, ex quibus scriptam esse conjicias inter eas mole-

stias, quas ei exhibuit, ut supra vidimus, Cappadociae episcoporum negligentia, et aliorum plurimorum animus ei non amicus, præsertim in Ponto, ita ut nihil esset tam rarum, quam *spiritualis fratris congressus, et verbum pacificum et spiritualis communio*. Scriptam itaque hanc epistolam putamus circa annum 374.

Catholicam fidem sic defendebat Basilius, ut nec infirmis durum se et inexorabilem præberet, nec improbis hæreticis latus apertum obderet. Sed tamen cum de ipso dogmate nihil remitteret, ac veritatis prædicatio in tam illustri sede ac tanta sanctitatis et doctrinæ fama maximi esset ponderis, furorem in se hæreticorum accendit. Nihil propius factum, quam ut illius exilium a Valente B impetrarent anno 373 ineunte. Postea insidiari non destiterunt, ac inimicitiam eo usque perduxerunt, ut curiose inquirerent, num quis ab eo litteras acciperet. Inter has insidias allere statuit Basilius (e), atque hoc consilium forte longius produxisset, nisi ei Amphilocheus Iconiensis et Eustathius medicus anno 374 exeunte necessitatem fidei palam et aperte defendendæ demonstrassent.

Scripta videtur in hoc mœrore atque hac sollicitudine epistola ad Theodoram canonicam (f), quam Basilius eximiis præceptis ad hoc institutum pertinentibus informat. Hanc causam affert, cur tardius scribat, quod metuat ne litteræ suæ in alienas manus incidant, cum præsertim, inquit, *ea nunc sit rerum perturbatio in orbe terrarum*. In sequenti epistola (g) viduam hortatur, ut divinum iudicium doctum diuque cogitet, sed tamen caveat, ne aut animum despondeat, aut de salute diffidat. Sæpe ad eam scribere voluerat Basilius, sed sese cohibuit, ne quid ei crearet periculi, propterea quod inimicos suos sciebat curiose inquirere, num quis ab eo litteras acciperet.

Magenianus comes sive Magninianus (h), ad quem duæ exstant Basilli epistolæ, cum ab eo petiisset, ut de fide aliquid ad se scriberet; laudat ejus pietatem ac fidei studium Basilius, sed negat se adduci posse, ut ejus petitioni annuat. Hunc comitem Neocæsareæ vixisse colligo ex his quæ sequuntur: *Cæterum mihi, inquit, videmini erydiri ab hominibus illic nihil agentibus, qui ut me calumnientur nonnulla proferunt; quasi inde seipos sint commendaturi, si de me turpissima mentiantur. Illos enim nudat præteritum tempus, et progrediens experientia notiores faciet*. Otii et inertæ probrum non tam mihi videtur Eustathio et Pneumatomachis quadrare, hominibus semper ad insidiandum excubantibus, quam Atarbio Neocæsariensi episcopo et nonnullis ejusdem Ecclesiæ presbyteris, qui cum somno et vino dediti essent, ut eis exprobrat Basilius (i), somnia et visiones proferebant, ut Basilium calum-

(a) l. p. 58.

(b) Ep. 100.

(c) Ep. 215.

(d) Ep. 172.

(e) Ep. 174.

(f) Ep. 175.

(g) Ep. 174.

(h) Ep. 175.

(i) Ep. 210, n. 6.

niis sgerent. His autem verbis, *Illos enim nudat præteritum tempus*, idem Atarbius videtur designari, cujus invidiæ morbum Basilius non solum ex his quæ contra se egerat, sed etiam ex tota vita perspicere declarat in epist. 210, n. 2.

Cum autem Magneniano scriptum aliquod de fide postulanti ita neget Basilius, ut firmum non scribendi consilium præ se ferat, in quo tamen non diu perstitit; jure mihi videor hanc epistolam cum duobus præcedentibus aliquanto ante scriptam existimare, quam Basilius divinitatem Spiritus sancti, hortatu Amphilocho et Eustathii, scriptis defendere hoc anno 374 institueret, ut modo videbimus.

VI. Amphilocho Basilius (a) invitavit hoc anno ad diem festum sancti Euppsychii, qui die septimo Septembris celebrari solebat. Rogat autem ut festum tribus antevertat diebus, quo possint inter se otiose colloqui, seque invicem donorum spiritualium communicatione consolari; tum etiam ut memoriam sive ecclesiam Ptochotrophii Amphilocho præsentia sua insignem reddat. Indicat ei Basilius præstitutum huic festo diem, quod argumento est nondum huic celebritati interfuisse Amphilocho, ac proinde epistolam, qua invitatus a Basilio fuit, ad hunc annum pertinere. Nam anno sequenti diem non indicat Basilius, sed tantum hortatur, ut memoriæ sancti Euppsychii meminerit, neque expectet dum iterum moneatur.

Cum autem ad hoc festum tota vicinia conflueret (accurrebant enim etiam episcopi maritimi atque quam a Basilio dissiderent), præclara erat hæreticis occasio insectandi Basilio, si quid insigne tam frequenti conventu ad veritatis defensionem faceret aut dissereret. Jam eum observaverant anno 371 velut in insidiis collocati. Hinc forte anno 375, post festum sancti Euppsychii, consilia Antiochiæ adversus Basilius inita, ut patet ex epistola 213. Idem evenisse anno 373 conjici posset ex epist. 156, n. 3, uno aut altero mense post diem festum scripta, in qua Basilius animam suam ab hæreticis quæri testatur. Sed præcipue hoc anno eorum furor exarsit. Basilio enim *precanti cum populo*, ut legimus in libro *De Spiritu S.*, c. 4, *et utroque modo glorificationem absolventi Deo ac Patri, interdum cum Filio una cum sancto Spiritu, interdum per Filium in sancto Spiritu, quidam ex iis qui aderant, crimen intenderunt, dicentes eum non modo peregrinis ac novis uti vocibus, verum etiam inter se pugnantibus*. Tum Amphilocho, qui proinde intererat, illorum utilitati consulens, vel saltem eorum, qui in ejusmodi homines incidunt, securitati, postulavit a Basilio dilucidam de vi harum syllabarum pertractationem. Inde nata occasio libri de Spiritu sancto scribendi.

Nunc potest ad aliud tempus referri hoc opus. Nam

(a) Ep. 176.

(b) Lib. xxix, c. 1 et 2.

A absolutum erat anno 375 cum Amphilocho ad diem festum venit sancti Euppsychii: idque clare perspicimus ex his verbis epistolæ 231 quæ anno 375 exeunte scripta est: *De Spiritu liber scriptus quidem a nobis est et absolutus, ut ipse nosti. Quominus autem mitterem in charta descriptum, prohibere qui mecum sunt fratres; cum se a te mandata habere dicerent, ut in membranis describant. Ne quid igitur contra præceptum tuum facere videamur, nunc procrastinavimus; sed paulo post mittemus, si quem idoneum ad perferendum nanciscamur*. Non potuit Amphilocho hoc opus absolutum cognoscere, aut librariis mandare, ut illud in charta describerent, nisi cum Basilio invisit. Non alio autem invisit tempore anno 375, quam die festo sancti Euppsychii. Jam ergo absolutus erat liber *De Spiritu sancto*; et cum illius scribendi occasionem dederit excitatus ab hæreticis præsentem Amphilocho tumultus, quærendum nobis est aliud tempus, quo Amphilocho Basilius invisit; nec aliud occurrit præter diem festum sancti Euppsychii anno 374, ad quem ita invitatus est Amphilocho, ut ei abesse integrum non fuerit. Præterea hæreticos hoc anno 374 in Basilio die festo sancti Euppsychii majorem in modum incensos fuisse perspicimus ex epist. 190, quæ non multo post hunc diem anno 374 scripta est. *Eorum autem, qui tunc a nobis abscissi sunt*, inquit Basilius, *alii quidem ad aulam se contulerunt, alii vero remanent, rumorem inde expectantes*. Hæc optime consentiunt cum his quæ narrantur in præmio libri *De Spiritu sancto*, ac Amphilocho adfuisse probant hæc verba, *qui tunc a nobis abscissi sunt*.

VII. Nemo nescit quantas strages in Oriente anno 374 concitaverit deprehensum eorum facinus, qui de Valentis successore per sortes inquisierant. *Oninium fere ordinem multitudo, quam recensere est arduum*, inquit Ammianus (b), *in plagas calumniarum coniecta, percussorum dexteris fatigavit*. Cum Eusebius quidam, quem Basilius filium appellat, ejusmodi calumniis appetitus fuisset, a quibus nemo tutus esse poterat, Basilius Sophronium et Aburgium rogat, ut illius innocentiam patrocinio suo adjuvent: etsi enim in jure plurimum præsidii positum habeat, tamen periculum esse ne tempus causam illius lædat, et quia multi in atrocissimis sceleribus deprehensi, in eum hæc suspicio redundet.

Videntur ad illud suspiciosissimum ac sævissimum tempus pertinere duæ sequentes epistolæ (c). In prima commendat Arinthæo virum longe nobilissimum ac moribus magis spectandum quam genere, qui judicium sustinebat, leve illud quidem et contemnendum, si veritas spectaretur, sed alioqui difficile et molestum ob calumniæ vehementiam. In altera commendatur Sophronio vir nobilis et eruditus, qui

(c) Epist. 179 et 180.

in calamitatem inciderat intolerabilem ac negotiis A scribere, quod cum Ecclesie præpositis suis careant, plurimum negotii habeat in circumcursandis Christi ovibus ac lupis undique arcendis. Rogat tamen Basilius ut ad se scribat, quoties occurret occasio. Satis perspicitur inter episcopos, quorum exsilium negotia exhibebat Eustathio, numerandum in primis esse sanctum Eusebium Samosatensem, qui columen erat Ecclesiarum. Quare hæc epistola non multo post ejus exsilium videtur collocanda.

VIII. Samosatensis Ecclesie Basilius eo magis, relegato Eusebio, metuebat, quo magis eam omnibus bonis spiritualibus sub hoc præstantissimo pastore florentem viderat. Piam illius pectoris sollicitudinem plures litteræ testantur. Otreio Melitinensi (a), cui exsilium Eusebii non minus quam sibi melius molestam esse sciebat, has mutuarum litterarum vices proponit; ut ipse quidem Basilio scribat quæ Samosatensis afferentur, ei autem Basilius, quæ ex Thracia. Nam nec Basilio populi Samosatensis constantiam cognoscere, nec Otreio de communis patris rebus edoceri, leve solatium erat. Is autem qui hanc Basilius epistolam ferebat, Otreio narraturus erat quo in statu Eusebium reliquisset et quo animo æruinas ferebatem.

Supra Gregorius Nazianzenus dicebat Eusebio in epistola paulo post ejus adventum in Thraciam scripta: *Habent alii nostrum fortasse thronum: nos Christum*. Jam tum ergo suspicio erat aliquem in locum sancti Eusebii intrusum fuisse, quod argumento est rem diu non fuisse dilatam; neque enim his in rebus lenti erant Ariani. Cito eos facinus aggressos esse indicat Theodoretus (b), qui sic loquitur: *Cum Ariani post ademptum gregi eximium pastorem, ejus loco alium substituisent, nemo ex incolis civitatis, non pauper, non dives, non servus, non opifex, non agricola, non hortulanus, non vir, non femina, non adolescens, non senex, conventus ecclesiasticos ex more frequentavit. Solus ipse dogebat, cum nemo eum videre, nemo alloqui vellet*.

Ad hunc ergo annum referendæ duæ epistolæ (c), quas Basilius videtur scripsisse, postquam ad eum de mirifica cleri ac populi constantia allatum est. In prima beatos prædicat presbyteros, quod ad talem certaminis mensuram perducti fuerint, quam quidem precatur ut Dei dono patienter decurrant. In altera senatui Samosatensi gratulatur, quod cum per totum orbem persecutio diffusa sit, ac maximæ Syriæ urbes eadem ac ipsi mala expertæ fuerint, nulli tamen adeo spectatus sit senatus, ac bonis operibus clarus, ut Samosatensis. Quare parum aberat quin gratias etiam haberet his quæ Deus fieri permisisset, quippe cum quod auro est caminus, id eorum virtuti calamitas fuerit. Hortatur jam exantlatis laboribus alios deinceps dignos adjiciant, ita ut et redeuntem aliquando pastorem circumstant alii aliud pro Ecclesia gestum narrantes et in magna Domini die parem recte factis mercedem consequantur.

Videtur Eustathius (d) Himmeriæ in Osroena episcopus, fidei magnus defensor fuisse, et Eusebio exsuli vicariam operam navasse in sustentandis Ecclesiis. Suspiciatur enim Basilius eum idcirco ad se raro

scribere, quod cum Ecclesie præpositis suis careant, plurimum negotii habeat in circumcursandis Christi ovibus ac lupis undique arcendis. Rogat tamen Basilius ut ad se scribat, quoties occurret occasio. Satis perspicitur inter episcopos, quorum exsilium negotia exhibebat Eustathio, numerandum in primis esse sanctum Eusebium Samosatensem, qui columen erat Ecclesiarum. Quare hæc epistola non multo post ejus exsilium videtur collocanda.

Non longe ab eodem tempore removenda epistola ad Theodotum Berææ episcopum (e). Nullum enim indicium habet persecutionis, quam deinceps in Ecclesia Beræensi excitatam videbimus. Et cum Basilius in epistolis, quas scripsit anno 375, tum clero, tum populo ejusdem Ecclesie, nullam prorsus mentionem faciat episcopi, id argumento est eum in magno numero confessorum exsulum fuisse. Quare autem illud tempus collocanda hæc epistola.

Cum anno 373 Antipatrum gubernacula Cappadociae capessentem viderimus, epistola sequens (f), quæ ad eum scripta est, anno 373 aut 374 collocari debet. Non sine lepore gratulatur Basilius quod crambe aceto condita sanatus esset, ac ciborum appetentiam reparasset. Epistola 187 nec est Basilius, sed breve et festivum ejusdem Antipatri ad superiorem epistolam responsum continet.

CAPUT XXXI.

I. Scribit sanctus Basilius primam epistolam canonicam. II. Circa idem tempus scripta epistola 189 ad Eustathium, quam Basilius esse ostenditur. III. Respondet Amphilocho de restituendo episcopatu in civitate Isaurorum. Agit in eadem epistola de cujusdam Geurgii negotio, ad quod refertur etiam epistola 192. IV. De alia epistola quæ falso inscribitur Amphilocho. V. Basilius persequitur Ponti vicarius.

I. Plenus apostolici fervoris Amphilocho, eum Ecclesiam suam moribus ornare et sanctis legibus emendare incœpisset, Basilius consuluit pluribus de rebus ad disciplinam pertinentibus. Libenter ei respondit Basilius (g), seque fatetur plurimum utilitatis percipere, quoties Amphilocho litteras accipit, sibi que magistræ quodammodo fieri respondendi curam: et certe cum de rebus ab Amphilocho propositis nunquam antea sollicitus data opera fuisset, coactum esse illas accurate considerare, et si quid a senioribus didicisset, recordari, atque ex iis quæ didicerat, multa ratiocinando colligere. Tres ejusmodi epistolas canonicas habemus, variis temporibus intra annū non pleni spatium compositas. Prima anno 374 exeunte scripta. Nam secunda, quæ satis longo post primam intervallo missa est, paulo

(a) Ep. 181.

(b) Hist. eccles. lib. iv, c. 15.

(c) Ep. 182, 183.

(d) Ep. 184.

(e) Ep. 185.

(f) Ep. 186.

(g) Ep. 188.

post Pascha anni 375 missa fuit, ut modo videbimus. A unitas in controversiam ab impiis hæreticis vocabatur.

II. Anno 374 exeunte scripta videtur epistola 189 ad Eustathium archiatrum. Is artis suæ beneficium corporum morbis non definiebat : quod quidem Basilii non solum consentiente plurimorum fama, sed etiam sua ipsius experientia cum sæpe alias didicerat, tum maxime in summo dolore, quem ei non enarrabilis inimicorum nequitia inurebat. Gravi enim cordis vulnere inflammatum Eustathius infusus consolationis verbis demulsit, et tacere volenti, ac mala silentio perferre, multo satius esse demonstravit veritatem non prodere, sed sycophantas redarguere, ne plures lædantur prosperis mendacii contra veritatem successibus. Ut lupus cum agno ita cum Basilio inimici decertabant, nunc hoc nunc illud incusantes. Tres deos affingebant : fracto et convicto hoc mendacio, in promptu erat Sabellius. Inde pariter dejecti novitatem objiciebant, eo quod unam in tribus personis divinitatem Basilii doceret. Postremam hanc criminationem non inficiatione Basilii refellit, sed demonstrando Spiritum sanctum in omnibus Patri et Filio adjungendum.

Hanc epistolam Tillemontius collocat ad annum 376, et contra Eustathium Sebastenum scriptam existimat. Sed tamen dispar omnino ac discolor videtur iis quæ adversus Eustathium scriptæ sunt : ne verbum quidem ullum de Eustathio ; nihil de illius in fide inconstantia, nihil de violatæ amicitiae scelerere : nihil non consentaneum silentio, quod Basilii per tres annos maximis ab Eustathio provocatus injuriis servavit. Quare non alii hoc loco querendi adversarii, quam generatim Pneumatomachi : quos Basilii Eustathii monitu impugnare statuit, quamvis interim de privatis Eustathii Sebasteni calumniis taceret. Neque enim a solo Eustathio res molestæ Basilio acciderunt : quantus in eum exs'iterit Pneumatomachorum furor, quam inexpiabile cum eis bellum habuerit, perspici potest ex epist. 215, et ex libro *De Spiritu sancto*, n. 13, 25, 34, 52, 60, 69 et 75. Nec mirum, si cum lupo in hac epistola comparantur, qui cum jure vinceretur, dentibus vincebat. Hi in Basilium insurrexerunt hoc anno 374, die festo sancti Euppsychii, eo quod in precibus Spiritum sanctum cum Patre et Filio glorificaret (a), ac ita sese ab eo abscederunt, ut eorum alii in aulam proficiscerentur, alii remanerent, rumorem inde expectantes. Quinetiam per totam hiemem negotia ei facessere non desierunt. Non enim alios designat Basilii in epist. 197, cum occupationes sibi per totam hiemem, tum ex negotiis ecclesiasticis, tum ab iis qui Ecclesiis nocent, exhibitas fuisse testatur. Non ergo Eustathium petit hæc epistola, nisi quatenus cum Pneumatomachis, etsi occulte, conjunctus erat. Huc accedit ipsa dogmatis pertractandi ratio. In probanda enim Filii divinitate, utpote ab adversariis concessa non immoratur Basilii. Sola Spiritus divi-

Jam vero si adversus Pneumatomachos scripta hæc epistola ; tunc certe scripta est, cum Basilii consilium cepit scribendi de S. Spiritu, quod quidem cepit anno 374, post festum diem S. Euppsychii, ut modo vidimus. Quemadmodum enim in hac epistola declarat Basilii se tacere et mala silentio perferre satius existimasse, sed ab Eustathio ad defensionem veritatis revocatum ; sic etiam in libro *De Spiritu sancto* (n. 78 et 79), testatur se tacere satius duxisse, sed charitate, quæ non querit quæ sua sunt (*I Cor. xiii, 5*), retractum fuisse. Cum ergo utrumque scriptum, nempe epistolam ad Eustathium, et librum *De Spiritu sancto* voluntas tacendi præciserit, necesse est ut eodem tempore et epistolam exaratam et consilium de Spiritu sancto scribendi susceptum dicamus. Neque enim Basilium a silentio retraxisset Eustathius, si jam Amphilocho rogatu stylum ad refellendos Pneumatomachos acuisset. Sed uterque in Basilio flectendo operam conjunxit, nec videtur Eustathius, dum Basilium ad scribendum hortatur, una aliqua epistola contentus fuisse, sed magnum aliquod opus ab eo postulasse. Sic enim eum alloquitur Basilii : *Tu vero recte fecisti, quod hortatus es, ut ne veritatem proderem, sed redarguerem sycophantas, ne plures lædantur, prosperos mendacio contra veritatem successus habente.*

Non dissimulandum est hanc epistolam exstare inter opera sancti Gregorii Nysseni, eique attribui, ut illius stylo magis consentaneam, in quodam scholio, quod e ms. codice erutum in Notis apposuimus. Scriptam conjicit Combefisius a Gregorio post mortem Basilii. Sed si Gregorii est, scribi non potuit post mortem Basilii. Signata enim est pluribus persecutionis notis, nec unquam alias videtur major hæreticorum potentia existisse. At mortuo Basilio, vel potius statim atque ipse Valens divinæ justitiæ pœnas luit, penitus concidit potestas hæreticorum, nec jam poterant in Catholicos, velut lupi in agnos, deservire. Quare etiamsi tribuenda esset Gregorio hæc epistola, ad hoc ipsum tempus referri deberet, ad quod referendam duximus. Non enim referri potest ad initia episcopatus Gregorii ; siquidem auctorem epistolæ jam diu vexabant hæretici. Neque etiam multo serius hoc anno 374 eam scripsisset Gregorius, qui anno 375 fuga sibi consuluit, sequæ hæreticorum furori prudenter subduxit. Atque etiam dubito an ejusmodi persecutionem expertus sit sanctus Gregorius Nyssenus, quæ cum hac epistola quadret. Etsi enim veritatem in eo solam oderant hæretici, non eum tamen, ut Basilium, solo veritatis nomine insectati sunt ; sed varias causas finxerunt (b), ordinationem non canonicam, pecuniam Ecclesiæ dissipatam. At nihil prorsus reperias, quod non cum Basilii rebus mirifice congruat. Stylus ipse Basilium plane redolet ; nec multos fore ar-

(a) Ep. 190.

(b) Ep. 225.

bitur, qui scholio, quod modo citavimus, assentiantur. Si quos autem moveat aut Dei nomen Spiritui sancto datum, aut opinata quædam cum alio commentarii in Isaiam loco dissimilitudo, his jam occurrimus in Notis.

III. Ad idem tempus referendæ videntur duæ aliæ epistolæ, nempe 190 et 191. Inter alias provincias, vel potius segmenta provinciarum, quæ Iconio adjunctæ novam provinciam composuerunt, civitas Isaurorum cum pluribus aliis ejusdem provincie locis attributa fuit.—Sed cum hæc loca, itidem ut ipsa civitas, sive ab hostibus, sive ab Arianis vastata, episcopis destituta essent, plurimum negotii et sollicitudinis addiderunt Amphilochio. Consultus ab eo Basilius qua potissimum ratione hæc Ecclesia in pristinum nitorem restituenda esset, accuratissime, ut in re maximi momenti, respondet. Ac utilius quidem fatetur esse, ut in plures episcopos Ecclesie administratio dividatur; sed quia nec facile est reperire, qui episcopatu digni sint, nec mediocre damnum imminet ab episcopis tanto ministerio indignis, satius esse putat unum aliquem probatum et spectatum præficere civitati, eique committere singula suo ipsius periculo dispensanda: hunc enim procul dubio, ubi imparem se viderit oneri, adjuncturum sibi operarios ad messem. Quod si ne is quidem facile reperiri possit, auctor est Basilius, ut vel a parvis civitatibus et oppidulis, quæ olim episcopos habuere, initium fiat restituendi episcopatus, ac deinde civitati detur episcopus, ne is, si primus ordinetur, aliorum obstet ordinationi: vel saltem Isaurorum episcopo, qui nonnullos vicinos ordinabat, suus circumscriptur circulus, sicque restituendi episcopatus in aliis locis jus integrum Amphilochio servetur.

In eadem epistola Basilius Philonis de mana sententiam, et Scripturæ de curribus Pharaonis testimonium exponit. Ait etiam se ad Valerium fratrem, ut rogaverat Amphilochius, scripsisse, et a Sympio litteras communionis accepisse. Sed de his et nonnullis aliis modo agemus.

Tempus epistolæ perspicui potest ex his verbis (a): *Eorum autem, qui tunc a nobis abscissi sunt, alii quidem ad aulam se contulerant, alii vero remanent, inde expectantes rumorem. Potest autem Dominus tum horum spem frustrari, tum illorum reditum irritum reddere.* Loquitur Basilius, ut supra observavimus, de iis quæ contigerant die festo sancti Euppsychii, cum adesset Amphilochius. Quare hanc epistolam immerito rejicit Tillemontius (b) post Pascha anni 375. Non enim probabile est aut eos, qui Cæsareæ aut vicinis in locis remanserant, tandiu expectasse, aut ab iis qui Antiochiam iverant, nullum per hoc tempus nuntium venisse. Uno ergo aut altero mense post diem festum S. Euppsychii collocauda epistola. Venit qui-

dem Amphilochius ad hunc diem festum anno 375. Sed ad hoc tempus referri non debent illæ hæreticorum molitiones, de quibus in hac epistola Basilius. Quæ enim hic de restituendis in Isauria episcopis disserit, ea jam magna ex parte ad exitum perducta fuerant, ante mensem Septembrem anni 375 ordinato Macedonio episcopo, atque, ut verisimile est, pluribus aliis. Non potuit ergo hæc scribi epistola nisi anno 374.

Hanc epistolam non pertinere ad annum 375 confirmatur ex his verbis: *Res Nyssonæ eo in statu sunt, in quo erant a te relictæ, et ope tuarum precum cedunt in melius.* Designat Basilius exhibita Gregorio fratri negotia et illatas ab hæreticis lites. Hæc autem post festum sancti Euppsychii anno 375 modo non cesserunt in melius, sed etiam hæreticorum furor tunc maxime in Gregorium exarsit, eumque vicarius jussit comprehendi.

In eadem epistola loquitur Basilius de Georgio quodam Amphilochii, ut verisimile est, propinquo; cujus domus cum in magnas difficultates incidisset, auctor erat Amphilochius ut is codicillariæ alicujus dignitatis beneficio ex his rerum angustiis eriperetur. Basilius autem curam domus in Dominum projiciendam putat, eumque daturum intelligentiam, ut hæc molestiæ alio modo vitentur. Quod si Amphilochio secus videatur, rogat eum Basilius, ut commentarium ad se mittat, de qua dignitate oporteat curam impendere, ut eam a potentioribus quibusque amicis aggrediatur exposcere, sive gratis, sive etiam modico pretio, prout Dominusnaverit. Non videtur alia de re loqui Basilius in epistola 192 ad Sophronium magistrum officiorum, qui cum duplex beneficium sibi videretur accepisse, et quod Basillii litteras accepisset, et quod occasionem habuisset suæ illi operæ navandæ; sic ei gratias agit Basilius: *Quantam me existimandum est habere gratiam, qui et litteras suavissimæ tuæ vocis legi, et id quod expetebam tam celeriter confectum vidi? Itaque id quod missum est sua sponte pergratum fuit: sed longe libentius hoc ipsum eo nomine suscepti, quod tui rei illius conficiendæ existiteris dux et auctor.* Hæc mirifice cohærent cum dignitate codicillaria, quam a potentioribus amicis petere statuerat Basilius, si ita videretur Amphilochio. Quare hanc epistolam 192 scriptam putamus anno 374 exeunte.

Sed antequam dimittamus epistolam ad Amphilochium, aliud est quod in ea observatum velimus. Ait enim Basilius sibi Sympium epistolam officii et communionis causa scripsisse; seque ei rescribere et litteras suas Amphilochio mittere, ut diligenter probatas ad Sympium transmitti curet, additis etiam suis ipsius litteris.

IV. Epistola 191, quæ perperam inscribitur Amphilochio, videtur ad illum scripta episcopum, quem Basilius Sympium vocat. Gratias ei agit Basilius quod prior ad se scripserit, nec amici per litteras

(a) Ep. 190, n. 2.

(b) Cap. 1, p. 3.

colloq. inceptor esse erubuerit. Rogat ut unanimes suos in eandem sententiam adducat, et cum certo constiterit, quibuscum futura sit communio; cum vero locus utrisque commodus et tempus itineri faciundo idoneum designentur; ac firmata inter episcopos concordia et pace non jam alii aliis suspecti singulis-urbibus circumscribantur; sed fratres ex unaquaque Ecclesia brevibus tesseriis tanquam viatico instructi mittantur et recipiantur. Cum hæc epistola non congruat Amphilochio, cujus communione nunquam caruit Basilius; duplici conjectura inquiri Tillemontius, cuius hæc inscribenda sit epistola. Harum alteram resellimus in Notis: alteram vero, quæ Symposium Seleuciæ episcopum pro Symplo legendum docet, vehementer probamus. Magna est enim similitudo nominum Sympii et Symposii: vicinus erat Amphilochii Seleuciensis episcopus. Præterea Basilius Isauros numerat inter suos communicatores in epistola 204, num 7. Non tamen videtur Basilius cum episcopis illius provinciæ convenisse: nam hiems appropinquabat, cum hæc scriberet, unde petit tempus itineri faciundo idoneum designari: post hiemem in gravem morbum incidit. Sed cum de fide nihil inter eos disceptandum esset, facile potuit inter absentes concordia firmari, interprete præsertim et sequestro pacificationis Amphilochio.

V. Videtur ad hiemem anni 374 exeuntis aut 375 ineuntis referenda persecutio, quam a vicario Ponti excitatum Gregorius Nazianzenus ita diligenter et accurate narrat (a), ut totum hunc locum hic apponere operæ pretium esse ducam. *Is qui nefarium illum Adad, inquit Gregorius, adversus Israellem olim excitavit, idem contra hunc quoque Ponticæ provinciæ præfectum excitavit; hoc quidem prætextu, quasi mulierculæ cujusdam causa stomacharetur, sed reuera impietatis defensionem suscipiens, ac pietatem oppugnans. Mitto alias omnes contumelias, quibus Basilius vexavit, quod perinde est, ac si Deum dicerem, adversus quem, et cujus causa bellum gereretur. Quod vero, et eum, qui contumeliam inferebat, maxima ignominia affecit, et pugilem nostrum summopere extulit (si modo magnum quiddam et excelsum existimandum est philosophia, et hujus laude vulgus anteire), id orationis persequar. Mulieri* D *cuidam amplissimo loco natæ, cujus maritus haud pridem extremo vitæ die functus erat, iudicis assessor vim afferebat, invitamque ad nuptias pertraherebat. Illa autem, cum nulla ratione hanc vim effugere posset, consilium capit, non majoris audaciæ, quam prudentiæ plenum. Ad sacram etenim mensam confugit, Deumque adversus hanc injuriam propugnatores sibi adoptat. Quid igitur per Trinitatem ipsam (ut forensi quoque dicendi genere nonnihil inter laudes utar) faciendum fuit, non dico magno Basilio, ac de his rebus aliis leges statuenti, sed alii cuiquam longe illo inferiori, dum tamen sacerdoti?*

A *Quid aliud, nisi ut eam assereret, retineret, omni cura tueretur: Dei clementiæ et legi, quæ altaribus honorem haberi jubet, manum porrigeret, omnia denique prius faceret et pateretur, quam ut inhumanus ullum adversus eam consilium iniret, sicque et mensam sacrosanctam, et fidem etiam illam, eum qua supplicem erat, contumelia afficeret? Nequaquam, inquit novus iudex; sed omnes imperio meo cedere, ac Christianos leges suas proderet oportet. Ille igitur supplicem deposcebat: Atque omni vi retinebat. Ille rursus furor concitatur; ac magistratus quosdam mittit, qui sancti viri cubiculum perscrutarentur, ignominie causa potius id faciens, quam quod ejusmodi quidquam necesse esset. Quid ais? Domumne illius ab omni libidinis motu liberi, quem angeli complectuntur, quem vel solum intueri femina reformidant? Nec eo contentus, ipsum insuper adesse, et causam dicere jubet, neque id placide et humane, sed quasi unum ex iis qui capitis damnati sunt. Atque ipse quidem aderat. Ille autem ira et arrogantia plenus pro tribunali sedebat. Stabat Basilius, quemadmodum Jesus meus Pilato judicante. Cunctabantur porro fulmina, Deique gladius adhuc exacuabatur, et differabatur, arcusque ita contendebatur, ut tamen retineretur, pœnitentiæ videlicet tempus ac locum aperiens. Hoc enim apud Deum in more atque usu positum est. Atque hic mihi, quæso, alterum persecutoris et athletæ certamen specta. Pallium detrahi et lacerari jubebat. At ille: Exeam præterea, si ita lubet, etiam tunicam. Eum, qui carnis expertus erat, verberatum se minabatur, corpus submittebat unguis laceraturum. At ille: Hujusmodi, inquit, laniatione medicinam hepatis afferes, magnopere, ut vides, me prementi. Atque hi quidem in his erant. Civitas autem, simul atque hujusmodi malum ac commune periculum rescivit (periculum enim suum quisque ipsius contumeliam esse existimabat), tota furor corripitur, atque incenditur, ac, velut summo apum examen movente, certatim omnes cujuslibet generis atque ætatis excitantur et exsurgunt, ac præsertim armorum opifices, imperatorisque textores. Nam hi in ejusmodi rebus ferventiores sunt, atque ob libertatem ac licentiam, qua fruuntur, ad audendum paratiores. Unicuique porro teli loco erat, vel quod ars offerebat, vel quod in re præsentis tumultuarie consecerat. Faces in manibus, saxa, fustes in promptu, unus omnium cursus, unus clamor, communis animorum alacritas; furor, miles vehemens, imo belli dux. Ne mulieres quidem tunc temporis inermes erant, hac nimirum occasione animos earum exacuente (radii autem ipsi hastarum loco erant), imo nec mulieres jam manebant, quippe quas zelus roborasset, atque ad virilem fortitudinem animique magnitudinem traduxisset. Quid multa? pietatem omnes ita demum inter se partituros censebant, si ipsum dividerent ac discerperent: atque is majorem apud eos pietatis laudem habiturus videbatur, qui primus in eum, qui tantum facinus aggressus*

(a) Orat. 20.

rus esset, manum injecisset. Quid igitur audax ille et insolens iudex? Supplex erat, miserabilis, calamitosus, quovis homine dejectior: quoad in conspectum prodians ille martyr, et sine plagis victor, ac populum pudore correptum per vim retinens, supplicem suum et vexatorem a periculo vindicavit.

Tangit etiam hanc historiam Gregorius Nyssenus (a), qui Basilium narrat, cum ei iudex quidam minaretur se illius jecur ex visceribus evulsorum, insulas minas subridendo excipientem dixisse: *Gratiam tibi habeo ob hanc voluntatem; non enim mediocriter me angit in visceribus jecur. Quare si illud ejicias, quemadmodum minatus es, molestia corpus liberabis.*

Judicem illum, qui tam indignis modis Basilium vexavit, uterque Gregorius *ἑπαρχον*, *praefectum*, appellat. Sed his in locis legendum videtur *ἑπαρχον*, vicarius enim fuit praefecti in diocesi Pontica, quam ab eo gubernatam testatur Nazianzenus: et cum iudex ab eodem vocetur, comes Ponticae esse non potuit, ac proinde vices praefecti agebat. Apud eumdem Nazianzenum pro his vocibus *πέμπει τινάς τῶν ἐπ' ἐξουσίας*, quosdam magistratus mittit, legere malim *ὅπ' ἐξουσίας*, mittit aliquos ex ministris suis.

Matronam, cujus nuptias tam violenter appetebat vicarius praefecti, Vestianam illam fuisse opinatur Baronius (b), de qua in *Vita S. Macrinae* Gregorius Nyssenus loquitur. Sed in hac expendenda conjectura, quae nulla nititur ratione, non immerabor. Illud ad statuendum difficilius, quinam ille fuerit vicarius, et quo haec acta tempore.

Narrata Valentis Caesaris commorantis persecutione, sic ad istam transit Gregorius, ut eam non obscure demonstret alio evenisse tempore. At enim, inquit (c), *hujusmodi quidem fortasse ea, quae cum illis egit, fuerunt, eumque finem habuerunt, ceterum cum aliis alio modo se gessit, aut parvis de rebus, aut parum egregie dimicavit, aut non ita sapienter disseruit, nec ut hominum commemorationem, aut certe insignem laudem mereretur?*

Multa saepe ex iis, quae narrantur a Gregorio, optime conveniunt in impium illum Ponticae vicarium, Demosthenem, qui in Cappadocia et finitimis provinciis grassatus est anno 375 et 376. Is cum sui in Basilium odii plurimas significationes dederit, seque acerrimum haereseos defensorem praebuerit, non immerito idem videri posset, ac ille vicarius, quem narrat Gregorius Basilio multas alias contumelias fecisse, et in speciem quidem mulierculae causa excanduisse, sed revera haereseos defensionem ac pietatis oppugnationem sibi proposuisse. Huic faveat opinioni quod ait hic bellum mundanum desiisse, et felicem Deo favente exitum ha-

buisset, id est, hoc certamen cum vicario omnium postremum fuisse.

(d) Sed cum Nicetas, cujus hac in re non spernenda auctoritas, vicarium illum, de quo Gregorius loquitur, Eusebium Dominicae imperatricis avunculum fuisse testetur, nobis integrum non est hanc historiam in Demosthenis nomen conferre. Non enim probabile est id Nicetam de suo finxisse; sed potius verisimillimum est, ut observat Tillemonius, hanc eum notationem ex aliquo exemplari vetusto eruisse, in quo nomen Eusebii ad marginem ascriptum erat.

Cum autem haec persecutio neque ad annum 372, neque ad 375 referri possit, videtur intra illud tempus collocanda, quod inter utramque persecutionem effluxit. Nam post Demosthenis persecutionem, nihil nobis suppeditat historia Basilii, quod cum hoc eventu quadrare possit. At hiems hujus anni 374 exeuntis mirifice congruit. Jam enim vidimus nefarias haereticorum molitiones, quorum alii post festum S. Euphychii in aulam curruerunt, alii remanserunt rumore expectantes. Praeterea Basilius initio epistolae 200 testatur sibi *negotia ab iis qui Ecclesiis nocent exhibita per totam hiemem fuisse*. Similiter initio epistolae 203 commemorat sua *cum iis, qui doctrinam veritatis impugnant, certamina*. Non incommode ergo in hac hieme Basilium cum Eusebio vicario narratam a Gregorio pugnam et multas alias sustinuisse exaltimamus.

C Non magni refert, quod Gregorius hoc bellum omnium postremum fuisse dicit. Loquitur enim Gregorius de ejusmodi pugnis, in quibus Basilius in iudicium vocatus, veritatem pro tribunali acriter defendit: quod quidem ei in Demosthenis persecutione non videtur contigisse. Huc accedit quod Gregorius, dum ait, *Hic bellum mundanum desiit*, non eum rerum ordinem sequitur, quem temporum series postulabat, sed quem sibi ipse in adornanda oratione praescripserat. Hinc bellum episcopale ibidem a dissensione cum Anthimo incepisse dicit; quamvis constet Basilium in ipso episcopatus primordio plures Cappadociae episcopos schismate a se disjunctos habuisse.

CAPUT XXXII.

D I. *Gravissimus Basilii morbus ante Pascha anni 375. Quatuor litterae ad hunc morbum pertinent. II. Aecurata historia translationis sancti Dionysii ex epistola sancti Basilii ad sanctum Ambrosium. III. De epistola 198 ad S. Eusebium. IV. Epistola canonica secunda et epistola 200 ad S. Amphilo- chium. Paulo post epistolam 201 ad eundem scripta. V. Concilium Amphilo- chii de restituendis episcopatibus, ad quod vocatur Basilius.*

I. (e) Longior solitio fuit hiems anni 375 in Cappadocia, ac vix omnes usque ad Pascha interclusae fuerunt. Basilium per totum hoc tempus occupationes negotiorum exteriorum, et, ut jam diximus (f),

(a) In Basil. pag. 485.

(b) Ad an. 370.

(c) Or. 20.

(d) Not. in Naz. pag. 781.

(e) Ep. 198.

(f) Ep. 205.

prælia cum veritatis hostibus delinuerunt. (a) Continuae etiam ac vehementes febres illius corpus adeo consumperunt, ut visum sit aliquid ipso tenuius, ipse nempe Basilius. Præterea quartanarum accessus ultra viginti vices perstiterunt. Febris liberatus, ita debilis erat, ut nihil ab aranea differre videretur. Itaque cum eum Meletius medicus in suam solitudinem invitasset, non potuit hoc iter suscipere, quemlibet auras impulsus reformidans, sed iterum se verno tempore promisit, modo eum Deus magna sua manu sanaret.

Incidit in hunc morbum ante Pascha; siquidem liber a febris verno tempus expectabat. Quod si in epist. 198 febrium acerbiter commemorat, vel de præteritis febris id intelligendum est, vel de morbo recrudescente. Recruduit enim morbus: unde ait in epistola 200: *Morbi me ex morbis excipiunt.*

Morbum suum eodem modo indicat in epistola ad Zoilum, quæ proinde ad idem tempus referenda. Eruditus ille vir ac disertus, cum sic ad Basilium scripisset, ut velut in audaciore quodam facto veniam peteret, hortatur eum Basilius, ut ad omnem occasionem scribat; libenter enim lecturum se viri eloquentis litteras, et cum a Scriptura didicerit quantum sit charitatis bonum, suavissimum sibi fore hominis amantis colloquium. Eiusdem morbi notæ observantur tum in epistola ad Euphronium Coloniam episcopum, in qua dicit videri se adhuc in terra versari, tum in alia ad Aburgium, quem optat, ut aliquando in patria videre possit, dum in terris versatur, atque aerem ducit; in hoc enim tantum participem se esse vitæ, quod respiret.

Cum Colonia, cui præerat Euphronius, a viis publicis distaret, Basilius raro ad eum scribebat, quamvis sæpe ad alios Armeniæ episcopos scriberet, quia neminem futurum sperabat, qui litteras suas Coloniam perferret. Sed cum tunc haberetur concilium aliquod in Armenia, quod quidem paulo post Pascha videtur contigisse; Basilius aut ipsum Euphronium sperans adfuturum, aut saltem episcopos quibus scribebat, operam daturus ut sua perferretur epistola, hanc illius salutandi occasionem non prætermisit. Epistola illa ad episcopos Armeniæ scripta, in magno numero est earum, quas amissimus.

II. De translatione corporis sancti Dionysii Mediolanensis variae feruntur historiae, in quibus diducendis recentiores scriptores sudaverunt. Ex quibusdam Actis apud Mombritium sanctus Dionysius obiisse dicitur in Armenia, in quadam urbe, quam alii Arreicium, alii Ariaratiam, alii aliis appellant nominibus. Hujus urbis episcopus Aurelius, prout Dionysius moriens rogaverat, illius corpus Mediolanum ad Ambrosium episcopum retulit; ibique post tres annos ipso sancti Dionysii anniversario die mortuus, prope eundem a sancto Ambrosio

A sepultus dicitur. Simplicius multo ac verius Usuardus et Ado S. Dionysium in Cappadocia mortuum esse tradunt, ejusque corpus Ambrosio Basilium reddidisse. Utriusque monumentis fides adhibenda sit, ambigere velat epistola Basili ad Ambrosium, quam in aliis codicibus mss. et editis insigni parte truncatam, in vetustissimo codice Harlezano integram percommode reperimus.

(b) Ambrosius inter primas episcopatus sui sollicitudines id curæ habuit, ut corpus beati Dionysii, qui in Cappadocia obierat, Mediolanum reduceret. Misit ergo e clero suo selectos viros cum litteris ad Basilium, quem rogabat ut sibi in hoc consilio adiutor esset. Mediolanenses clerici laudem toti clero Mediolanensi conciliarunt morum suorum gravitate: et cum adhuc sæviret hiems in Cappadocia, libenter hoc incommodum pertulerunt, ut mandata episcopi sui adimplerent. Sed difficillimum fuit fidelibus illius loci, ubi sepultus erat S. Dionysius, persuadere, ut patrem et patronum suum cederent, cui martyris honores deferebant, quinque præsidium urbis suæ esse ducebant. Sed tamen eos flexit clericorum Mediolanensium animi firmitas. In quo quidem perutilem eis operam navavit Therasius presbyter Cæsariensis, quem Basilius eis socium adjunxerat. Is labore itineris sponte suscepto vehementiorem fidelium loci illius impetum compressit: et cum reluctantes oratione sua flexisset, coram presbyteris, diaconis, multisque aliis Deum timentibus sublatis cum debita reverentia reliquias Mediolanensibus servavit, quas qui antea custodiebant, non sine lacrymis prosecuti sunt, sed tamen aliorum gaudium suæ consolationi prætulerunt.

Sic rebus ex sententia confectis Ambrosio rescripsit Basilius, se inter magna Dei dona numerare, quod eum cognoverit, et interni hominis pulchritudinem ex litteris perspexerit. Deum glorificat, qui eum e iudiciis terræ ad cathedram apostolorum mirabiliter transtulit. Hortatur ut bonum certamen certet, et patrum renovet vestigia et sæpe ad se scribat. Narrat quomodo corpus beati Dionysii impetratum fuerit a fidelibus illius loci, in quo requiescebat. Declarat nullum esse ambigendi locum: hunc illum esse invictum athletam: hæc ossa quæ eum beata anima dimicaverunt: unam arcam fuisse quæ venerandum illud corpus excepit; neminem prope ipsum jacuisse, insigne sepulcrum fuisse; Christianos qui illum hospitio exceperant, et tunc manibus suis deposuisse et nunc extulisse; honorem martyris ei delatum fuisse.

Non una est causa, cur hanc epistolam hoc anno circa Pascha scriptam existimem. 1. S. Ambrosium Basilium, ut recens electum, hortatur ad patrum sequenda vestigia, eumque laudat, ut spe et expectatione magis, quam rebus pro Ecclesia fortiter gestis insignem. 2. Illius etiam clericos laudat, quod hiemem imperviam non reformidaverint, dummodo

(a) Ep. 193.

(b) Ep. 197.

episcopi sui mandata facessent. Id autem nulli anno melius congruit, quam huic 375, quo omnes Cappadociæ viæ usque ad Pascha interclusæ fuerunt, ut legimus in epistola sequenti. 3^o Sanctus Ambrosius sic de Dionysio loquitur in epistola ad Vercellenses : *Beatus Dionysius, inquit, exegit votis ut in exilio vitam poneret, ne regressus confusa instituit et usum infidelium studia plebis aut cleri inveniret : meruitque hanc gratiam, ut pacem Domini tranquillo affectu secum referret.* Sic ergo conjunctus Dionysii reditus cum Ambrosii ordinatione, quæ pacem restituit, ut ipse Dionysius pacem retulisse videretur. Ex his colligimus Ambrosium episcopatus sui primordia sancti Dionysii reditu illustrasse.

III. Paulo ante Pascha scripsit sanctus Eusebius ad Basilium, et cum eo iurgavit, quod ad se non scriberet, ac si desint occasiones, non aliquem e suis clericis mitteret. Jam antea aliam ejusdem Eusebii epistolam officiales detulerant. Revera non multas Eusebio scripserat epistolas Basilium, quia nactus non erat, qui ad eum proficiscerentur, sed tamen plus quatuor scripserat, simulque litteras ad se post priorem Eusebii epistolam Samosatis allatas, Leontio peræquatori Nicææ miserat, ut illius opera darentur Sophronii domus procuratori, easque ille ad Eusebium perferendas curaret. Unde suspicatur Basilium (a) alicujus eorum, quibus hæ litteræ traduntur, aut negotiis aut segnitie fieri ut non reddantur. Cur autem aliquem ex clericis non miserit, excusat acerbissimam hiemeni, quæ omnes vias usque ad Pascha intercluserat; tum etiam clericorum suorum alienum a peregrinationibus animum, eo quod ex sedentariis artibus victum comparant. Unde etiam rure coactus fuerat accersere, qui hanc epistolam perferret. Eusebium lectorem diu apud se retinuerat Basilium, aerem temperatum expectans : tandem dimisit, non sine metu, ne iter infirmæ valetudini noceret. Nonnulla in Oriente novata fuerant, sed cum ea fratres Eusebio narraturos sciret, scribendis supersedit. Ita morbo debilitatum se esse dicit, ut se ærumosæ hujus vitæ tempus exegisse crederet. Quid autem in Oriente novi evenerit, non facile est assequi. Forte loquitur Basilium de Ecclesiæ Antiochenæ perturbatione, quæ paulo ante hujus epistolæ tempus tanta existit, ut presbyteri nonnulli jurare coacti sint nunquam se publice Antiochiæ sacerdotio functuros. Vid. epist. 199, can. 17. Forte etiam Basilii verba de rebus Samosatensibus accipi debent. Nam Eunomius, qui in locum sancti Eusebii intrusus fuerat, non diu videtur hac in urbe mansisse. Cum enim invisum se omnibus esse animadvertisset, libenter abscessit : at ejus loco Lucium Ariani hominem longe deteriorem ordinaverunt.

IV. Missæ etiam Amphilochio paulo post Pascha

epistola canonica secunda et sequens epistola 200. Nam in epistola canonica excusat morbum et ministrorum penuriam, cur non scriptum illud citius miserit, cum jamdudum propositis ab Amphilochio quæstionibus respondisset. In epistola autem 200 morbos et occupationes negotiorum exteriorum et certamina cum hæreticis causatur, quibus se per totam hiemem usque ad hujus epistolæ tempus dicit detentum fuisse. Missa ergo simul utraque epistola, siquidem utrique moram eadem causæ attulerunt.

Frustra Tillemontius existimat canonicam primam simul cum secunda missam fuisse. Nam in secunda non solum multæ quæstiones solvuntur de quibus prima nihil habuerat, velut de raptoribus (b), de presbytero nuptiis illicitis implicato (c), de absurdis votis (d) et aliis ejusmodi; sed etiam multa, quæ in prima statuta fuerant, clarius et uberius explanantur in secunda, ut de lapsis virginibus (e), de baptismo hæreticorum (f) et pluribus aliis. Ex quibus patet Amphilochium, lecta priore epistola canonica, novas quæstiones Basilio proposuisse, et de præteritis, quid dubium aut obscurum sibi videretur significasse. Id præcipue observari potest in canone 47 de baptismo hæreticorum, ubi Basilium idem de Encratitis, Saccophoris et Apotactitis ferendum esse judicium negat, ac de Novatianis : non aliam sane ob causam, nisi quia Amphilochius significaverat discrimen inter has sectas sibi minus probari. Unde Basilium : *Quod si apud vos, inquit, prohibita est rebaptizatio sicut apud Romanos, nostrum tamen ratio vim obtineat.* Decepit Tillemontium hoc epistolæ secundæ canonicæ proœmium : *Cum pridem ad propositas nobis a tua pietate quæstiones respondissem, non nisi scriptum, partim quidem longo et periculoso morbo detentus, partim vero propter penuriam ministrorum.* Hæc vir doctus de primis canonibus dicta existimavit, quamvis de secunda epistola canonica dicta sint, cui jam absolute Basilium, ut scriptoribus non insolitum est, præfationem apponebat. Hæc enim secunda epistola canonica simul cum ducentesima epistola missa est per Meletium, qui proficiscens monuerat Basilium copiam esse salutandi Amphilochii. In exordio utriusque epistolæ eandem affert rationes, cur tandem siluerit. At duæ illæ epistolæ simul mitti non potuerunt, quin canonica multo ante absoluta fuerit. Cum enim inutile fuisset duas simul ad eundem epistolas scribere, tum vero improbable est Basilium unius aut alterius diei spatio triginta et amplius canones condidisse, cum præsertim declararet in proœmio canonicæ primæ, coactum se fuisse diligenter attendere, et si quid a senioribus audisset, recordari, et cognata iis quæ didicerat, per se ipse ratiocinari. Non verisimile est Basilium in se-

(a) Ep. 198.

(b) Can. 30.

(c) Can. 27.

(d) Can. 8.

(e) Can. 18

(f) Can. 97

cunda canonica epistola adornanda signiore fuisse. Jamdudum ergo conditi canones ante oblatam facultatem Meletii, ac præfatio post absolutum opus addita. Similiter duabus aliis epistolis canonicis præfatio, postquam absolutæ fuerunt, apposita fuit. Nam cum ait Basilius in primæ procæmio, prudentiorem factum se esse, et multa quæ ignorabat didicisse, ac coactum fuisse diligenter attendere, et si quid audierat a senioribus. recordar, et cognata his quæ audierat, per se ipse ratiocinari; cum, inquam, hæc dicit, manifeste declarat se hujus operis labore defunctum esse. Tertiaræ epistolæ præfationem scripsit Basilius, cum redeunti ex Pontico itinere allatæ sunt litteræ Amphiloehii, quibus nulla interposita mora respondit; ac proinde spatium non habuisset condendorum canonum, nisi antea absoluti fuissent.

Narrat Basilius (a) in epistola canonica secunda, consultum se fuisse a presbyteris Antiochenis, qui coram infideli viro coacti fuerant jurare nunquam se Antiochiæ sacerdotio perfuncturos; seque auctorem eis fuisse, ut a publicis quidem conventibus abstinere, privatim autem munia obirent presbyterorum. Cum autem unus ex illis, Bianor nomine, Iconii, Antiochia relicta, domicilium suum constituisset, censet Basilius eum hac lege non teneri, et publice sacerdotio perfungi posse; modo tamen penitentiam agat ob facilem et promptum ad jusjurandum animum

Meletius, qui has litteras detulit, milites recens collectos deducebat. Gratissima fuit Basilio scribendi ad Amphiloehium occasio: hunc rogat, ut invias Ecclesiam Cæsariensem, postquam res Lycaoniæ composuerit, eamque, sive se vivo, sive mortuo, ut propriam curet. Commendat ei Meletium, monetque ut diei festo sancti Euppsychii non desit, neque expectet, dum iterum moneatur, imo ipsum diem antevertat, ut se exhiberet.

Cum hæc scriberet Basilius, Amphiloehium putabat optima uti valetudine. Sed paulo post scripsit Amphiloehius se in morbum incidisse. Permoestum id fuit Basilio, qui Amphiloehii videndi magno tenebatur desiderio, ejusque consilio ad multa uti volebat. Sed (b) ei veniam dat et petit vicissim, cum utrumque eadem causæ delinuerint, morbus Amphiloehium, Basilius vetus ægritudo quæ nondum abcesserat.

V. Postquam e morbo convaluit Amphiloehius, curam et sollicitudinem in re magni momenti constitnenda insumpsit. Inter alia provinciarum segmenta, quæ attributa Iconio fuerant, insignis erat civitas Isaurus, quæ provinciæ Isauriæ nomen dederat, et inde cum multis aliis oppidis avulea, Lycaoniæ adjuncta est. Destituta autem episcopis erant tum magna illa civitas, tum alia oppida, sive ab hæreticis, sive ab hostibus vastata; Basilius

consulcrat anno proxime elapso Amphiloehius, qua potissimum via remedium huic malo ferendum esset; sed hoc anno rem minime protrahendam ratus cum episcopis deliberare statuit, ac Basilius ad concilium suum advocavit. Præter desiderium videndi Amphiloehii, tam eximia conveniendi causa Basilius (c) exacuebat. Sed eum moveri non sinebant morbi reliquiæ. Nuper enim curru ad martyres usque vectus, pene in eundem statum relapsus fuerat. Rogat itaque ut res, si fieri possit, in paucos dies differatur, seque adfuturum promittit. Sin autem urgent negotia, hortatur ut peragant quæ in manibus sunt, seque tanquam præsentem eorum, quæ præclare gerentur, participem numerent.

Non dubium est quin expectatus fuerit Basilius adventus. Nam se in Pisidiam venisse testatur (d), ut cum episcopis illius regionis ea, quæ ad fratres Isauriæ spectant, componeret. Cum autem huic de restituendis episcopatibus deliberationi multæ inessent difficultates, videtur ea vicisse sententia, quam anno superiore proposuerat Basilius, ut magnæ civitati primum episcopus daretur; suoque illi circulo circumscripto, quia vicinos nonnullos ordinabat, deinceps penes Amphiloehium jus esset et arbitrium episcoporum in aliis civitatibus constituendorum. Id colligimus ex initio epistolæ 217, quæ est canonica tertia, ubi Basilius auctor est, ut aliquis ex neophytis ordinetur episcopus, sive Macedonio ita videatur, sive non. Erat ergo Macedonius magnæ civitatis episcopus, ac metuebat Basilius ne is jurisdictionem suam episcoporum in aliis civitatibus ordinatione coerceri moleste ferret. Sed hujus rei interpellandæ ablatum ei jus fuerat consilio Basilius, qui suum illi circulum voluerat circumscribi. Macedonius non diu Isaurum rexit: nam hujus civitatis episcopus Hilarius in concilio Constantinopolitano et in Testamento sancti Gregorii Nazianzeni vocatur.

CAPUT XXXIII.

- I. *Dazimonem perturbat Eustathius et multos abstrahit a communione Basilii, qui ad eos scribit. II. Scribit etiam ad Neocæsarienses. III. Iterum mittit in Pontum et agit de congressu cum episcopis. IV. Neocæsariensibus nihil respondentibus iterum scribit. Duæ aliæ eadem de re ad amicos litteræ. V. Post festum sancti Euppsychii in Pontum proficiuntur. Eo veniente ad fratris aedes, turbatur Neocæsarea. Scribit ad eos et ad Olympium. VI. Basilio redeunti nuntiat quid contra ipsum hæretici, quid contra Meletium Paulini sectatores moliantur. Plures his de rebus litteræ. VII. De epistola canonica tertia, et epistola 218 quæ simul missæ est. VIII. Litteræ ad Samosatenses, ad Beræenses et Chalcidenses per Acacium missæ.*

I. Præter famosos libellos, quibus Basilius famam Eustathius laceraverat, occultis etiam illum machinationibus lædere conabatur. Nam (e) Dazimonem, quæ regio est Ponti secus Iridem sita, perturbavo-

(a) Can. 17.
(b) Epist. 201.
(c) Ep. 202.

(d) Ep. 216.
(e) Ep. 216.

rat, ac multos in Ponto episcopos a communione Basilii abstraxerat. Hæc autem illum astu molitum esse, non palam et aperte ut in famosis libellis, inde perspicitur, quod, cum ei Basilius motum Ponti conceptis verbis causam in epist. 216 ascribat, in epistola 203 postulet ut auctor calumniarum e latebris in apertam lucem prodeat. Basilius (a) dudum avebat cum episcopis Ponti congregari: at eum detinuerunt causæ eædem, quas supra recensuimus, morbi, sollicitudines Ecclesiarum, et pugnæ cum hæreticis. Sed paulo post reditum ex Pisidia epistolam (b) scripsit ad episcopos maritimos, eos præsertim qui Dazimonem incolebant. Permoestum erat Basilio (c), quod eorum charitas iamdudum sibi deesset, nec ulla ab eis epistola, nulli clerici venirent, quamvis rerum Cappadociæ status ad hæc officia frequenter exhibenda eos hortari debuisset. Nam excitatos ab hæreticis fluctus Cappadocæ excipiebant, his qui retro erant in tranquillo degentibus. Forte hæc ipsa causa eorum studia retardabat. Metuebat enim Basilius ne, quia eos tuebatur locorum situs, aliorum auxilio et communione viderentur sibi non indigere, et idcirco vulnera, quæ eorum animis calumniis fecerant, difficiliter sanarentur. Dolorem suum corde iamdudum premebat; pudebat enim querelas suas apud remotos communicatores deferre. Sed tamen ea de re (d) cum omnibus Cappadociæ episcopis communicavit, qui ei auctores fuere ut ad maritimos episcopos scriberet, ac epistolam Petro presbytero, ipsius, ut verisimile est, fratri, viro ad ea, quæ deerant epistolæ, explenda i doneo committeret.

Scripsit itaque ad eos epistolam ducentesimam tertiam, quæ omnibus charitatis et humilitatis notis insignis est. Proponit viam perfacilem et expeditam ad cognoscendam veritatem. Profitetur paratum se esse coram eis illata sibi crimina diluere, modo adversa fronte prodeant qui injuriam faciunt, ut is qui conviciatur, non jam sit diabolus seu calumniator, sed accusator, imo neque accusator, sed frater admonens in charitate et ad emendationem arguens; ipsi vero non conviciorum auditores sint, sed argumentorum iudices: *neque nos, inquit, in carati relinquamus, nostro nobis non indicato delicto*. Sive igitur in Cappadociam venire velint, et ipsius peccata scrutari, utrum talia sint qualia audierunt; pollicetur se eos supinis manibus excepturum. Sive locum aliquem in Ponto designare maberint, libenter se eo venturum, ut probandum se et examinandum exhibeat.

De auctore calumniarum sic loquitur Basilius, quasi eum non nosset, aut unum aliquem ex Ponti episcopis esse suspicaretur. Postulat enim ut aperta

A fronte prodeat (n. 4), nec jam calumniator sit, sed accusator, imo nec accusator, sed frater admonens in charitate. Non puto eum de Eustathio sic locuturum fuisse, si ab eo hæc omnia orta esse deprehendisset. Forte ergo id non deprehendit, nisi ex congressu cum episcopis Ponti. Certe post hunc congressum rem perspectam et exploratam habuit. Sic enim loquitur in epistola 216: *Atque inde nos in Pontum excepit peregrinatio, cum Dazimonem satis perturbasset Eustathius, multosque illic adduxisset, ut se ab Ecclesia nostra abscinderent*. Manifesta est hujus testimonii necessitudo cum epistola hæc ducentesima tertia. Quod enim iter suscepisse se dicit in epistola 216, id in epistola 203 suscepturum se promittit, si locum designare velint Ponti episcopi. Locus ex utraque parte designatus rem confirmat. Nam ut Basilii commodo consulere Pontis episcopi, ut modo videbimus, constituerunt cum eo congregari, ubi is parœciam suam visitans ad fines Comanicos venisset. Erat autem Dazimon infra Comanam.

Scripta videtur epistola 203 post reditum ex Pisidia. Nam cum Petrus optata responsa retulisset, Basilius iterum Meletium presbyterum misit, ac episcopos ob corporis infirmitatem rogavit, ut tunc congressus fieret, cum ipse in fines Comanicos, parœciam suam visitando, pervenisset. Non ergo aliud iter meditabatur, cum hæc scriberet, ac itineri Pontico, cujus suscipiendi gravissimæ suberant causæ, moras afferret infirma valetudo.

C II. Multo graviores Basilio molestiæ acciderunt a Neocæsariensibus, quam ab aliis Ponti civitatibus. Erant Basilio cum hac urbe magnæ necessitudines. Patriam suam, ut supra (e) vidimus, Pontum appellat, quia puerilem institutionem prope Neocæsaream acceperat ab avia Macrina, quæ (f) Gregorium ejusque successores magistros ac patres habuerat. Basilium Athenis reducem cum missi ex magistratibus legati (g), tum postea tota civitas circumfusa maximis honoribus allicere conata fuerat, ut juventutis erudiendæ provinciam susciperet. Præterea (h) summa semper existiterat inter utramque Ecclesiam, Cæsariensem et Neocæsariensem, animorum conjunctio: utriusque clerus ac populus sæpe diebus festis obeundis permiscebatur: ipsi pastores ita inter se diligebant, ut alterum uterque instar magistri ac ducis haberet. Videtur summa illa charitas aliquantum refrixisse sub Musonio. Quanquam is, etsi suam Basilio operam in concilianda Ecclesiarum pace non navabat, nunquam tamen eam ad debellandos hæreticos denegaverat: ejusque morte afflictos Neocæsarienses disertissima epistola consolatus est Basilius (i). Sed jam tum metuebat ne quis ex hominibus sibi

(a) Epist. 203, n. 1.

(b) Ep. 203.

(c) Ep. 216.

(d) Ep. 203, n. 4.

(e) Cap. 1.

(f) Ep. 204, n. 6.

(g) Epist. 210, n. 2.

(h) Epist. 201, n. 7.

(i) Ep. 28.

non amicis in hanc sedem eveheretur : denuntiat enim Neocæsariensibus suam cum illis conjunctionem, prout sibi episcopum eligent, aut arctius constrictum iri, aut penitus relaxatum.

Usu evenit quod Basilius metuebat : neque a Neocæsariensibus, ex quo novum episcopum habuere, ullas amoris et communionis significationes accepit. Unde queritur (a), quod eorum iracundia totam hominis ætatem perduret : causam ubique in episcopum rejicit : expostulat (b) cum Neocæsariensibus, quod belli sibi illati duces omnes ad unum sequantur. Tempestatem ab iis qui ad clavum sedent excitari ait (c). Supra episcopum Neocæsariensem probavimus esse Atarbium illum, qui cum Basilio gravissimis maledictis in media ecclesia iacerasse, et errori Sabelliano affine aliquid prædicasse diceretur, accersitus a Basilio, non modo non paruit, sed etiam Basilio vitam et doctrinam insectari, fanda et infanda in eum concionari perrexit, atque (d) etiam mercede conduxit, qui somnia illius famæ injuriose, cœlitus sibi oblata esse fingerent (e). Scripta Basilio, ut profanam sapientiam redolentis, exagitabat : ac criminandi ansam ex illius cum Eustathio communionem videtur arripuisse. Causam (f) inexpugnabilem odii prætexebat nonnulla Cæsariensis Ecclesiæ instituta, velut psallendi ritum, et virorum ac virginum monasteria, quæ nec Ecclesiæ Neocæsariensi nota erant, nec Gregorii tempore fuerant usitata. Quinetiam (g) impudens illud os de virginibus Basilio nonnulla licenter effutiebatur, quæ antea ne Sathanas quidem mendacii pater proferre ausus fuerat.

Veras odii causas Basilius (h) duas potissimum refert, invidiam cæco igne carpentem, et motum ne a Basilio Sabelliani erroris argueretur. Invidia non in solum Basilius eruperat : sed hoc morbo tota hominis vita laborabat. Impietatis autem sibi conscius Basilio congressum caute fugiebat. Vix enim negare potuisset, cum testes illius sermonum essent non pauci. Auditum erat ex eo, cum diceret (n. 3) nomen adversarii traditum esse, Unigeniti vero nequaquam. Hæc Basilio pudorem incutiebant, quia consanguineus illius erat impietatis auctor. Cum autem esset ille vir indoctissimus, ut Basilius (i) non obscure indicat, ac impiis suis cavillationibus ne verisimilitudinis quidem colorem illinere valeret (j), errores suos inepto cuidam scripto mandaverat, quod ad Meletium missum, et retrorsum a sancto viro, ut par erat, rejectum, ipse in tenebris, velut matres quæ monstra pepererunt, alebat. Periclitatus etiam fuerat in quadam epistola Anthimum Tyanensem, proposito quodam Gregorii Neocæsariensis testimonio.

Basilius, qui se dedecorari non putabat, si maxi-

- (a) Ep. 204, n. 1.
- (b) Ep. 207, n. 1.
- (c) Ep. 210, n. 2.
- (d) Ep. 207, n. 1.
- (e) Ep. 294, n. 5.
- (f) Ep. 207, n. 2.

mis lacessitus injuriis, supplex ultro veniret, et cum hominibus arrogantibus demisse se gereret, scripsit ad presbyteros Neocæsarienses, ac per eos ad totam civitatem epist. 204. Queritur quod cum totæ tantas cum eis habeat necessitudinis causas, tandem invisus eis sit, ac utramque aurem calumniatoribus præbeant. Humiliter fatetur se multa peccare ; sed rogat, ut si vita sua in crimen vocetur, coram episcopis, aut coram spectatissimis ex cujusque Ecclesiæ clero res dijudicetur. Quod si fides sua suscepta sit, postulat ut scriptum proferatur, et ut par est examinetur. Ac ne videretur examen subterfugere, sua scripta eorum judicio permittit. Scripta videtur hæc epistola circa idem tempus ac ducentesima tertia. Verisimile est enim Basilius, cum Pontii episcoporum benevolentiam recolligere conaretur, non neglexisse similia vel potius longe graviora in Neocæsariensium animis vulnera. Sed cum diversæ essent in utrisque offensionis causæ, diversis opus fuit litteris.

III. Basilio epistola ad Pontii episcopos, cui non parum addebat ponderis Petri presbyteri prudentia, sic animos permovit, ut parati ad deponendam offensionem viderentur. Quare Basilius iterum misit cum litteris Meletium presbyterum ad Elpidium, unum ex episcopis Pontii, sed forte non ex eorum numero, qui ab Ecclesiæ Cæsariensis communionem discesserant. Basilio enim amicis in primis fuisse patet ex hac et sequenti epistola. Rogat eum Basilius ut, si necessarius ei videtur congressus, designet locum et tempus, sequi et Pontii episcopos ea de re certiore faciat. Quidam ex hoc convocandorum episcoporum munere, quo perfunctus est hoc in negotio Elpidius, concluderunt eum metropolitanum fuisse Pontii, atque adeo episcopum Neocæsariensem et Musonii successorem. Sed hæc opinio consistere non potest cum iis quæ de episcopo Neocæsariensi diximus. Potuit quidem Elpidius, ut erat ætate proventus, (k) metropolitanam dignitatem obtinere, quæ in Ponto ætati deferebatur, interdum etiam virtuti (l); ut Musonio delatam supra vidimus. Sed, ut observat Tillemontius, cum rogetur Elpidius ut et Basilio et episcopis Pontii designet tempus et locum congressus ; quemadmodum inde colligi non potest eum in Basilius jura metropolitana habuisse, ita probabilius est non alias eum hac in re quam amici et interpretis vices defendisse.

Difficile ad explicandum prima specie videtur, cur Basilius dicat iterum a se Meletium compresbyterum mitti. Non enim illum antea miserat, sed Petrum presbyterum. Sed verisimile est eum simul cum Petro missum fuisse, etiam solum Petrum nominat Basilius in epist. 203. Mos enim erat unum nominare, quamvis duo mitterentur, ut observavimus ad epist.

- (g) Ep. 207, n. 2.
- (h) Ep. 218, n. 2.
- (i) Ep. 204, n. 5, et 207, n. 1.
- (j) Ep. 210, n. 5.
- (k) Ep. 206.
- (l) Ep. 25.

243. Eum paulo ante ejusdem itineris labores sustinuisse, inde etiam confirmari potest, quod Basilius ei parcere statuerat ob carnis infirmitatem, quam sibi sponte adsciverat, carnem in servitute redigens ob Evangelium Christi; sed cum sibi decorum esse intelligeret Elpidium per ejusmodi hominem salutare, ac ipse Meletius, ex quo noverat Elpidium, magno illius videndi desiderio teneretur; exoravit eum Basilius, ut iterum in Pontum proficisceretur.

Quamvis Basilius pro summa sua urbanitate locum et tempus congressus Elpidio constituendum relinquat, dedit tamen in mandatis Meletio, ut episcopis demonstraret percommodum sibi locum et tempus fore, si tunc congressus fieret, cum parœciæ suæ pagos visitans ad Comanicos fines pervenisset. Id enim ab episcopis Basilius petiisse se dicit in epistola sequenti, eosque annuisse patet ex eadem epistola, in qua Elpidium nepotis morte afflictum consolatur, ac rogat ut ne illius dolor speratum ad Comanicos fines congressum interpellet.

IV. Litteris Basillii nihil responderunt presbyteri Neocæsarienses, ac silentio suo gratiam se inire malle ab episcopo suo, quam æquos se Basilio præbere significarunt. Hæc agendi ratio videbatur Basilius adhortari, ut vicissim ipse conticesceret. Sed cum calumniis se appeti videret, ac præterea fidem ab episcopo Neocæsariensi perverti, satius esse duxit animarum salutem consulere. Scribit itaque clericis Neocæsariensibus, eosque hortatur ut ne plebei pravis erroribus Sabellii imbuti patiantur. Demonstrat congressum suum non alio consilio ab eorum episcopo declinari, nisi quod metuat, ne pravorum dogmatum nomine arguatur. Illius impudentiam exagitat, quod somnia et visa fingere audeat, ut Basillii doctrinæ, tanquam perniciosæ, odium importet. Cum belli implacabilis causæ inanes preferantur, psallendi ritus et monasteria, declarat Basilius se hæc instituta magnæ laudi ducere: et cum objicerent hæc Gregorii tempore non fuisse, oblata occasione demonstrat, quantum eorum mores a Gregorii magni moribus deflexerint. Cæterum paratum se esse declarat privatas injurias voluntaria oblivione conterere, modo fides in tuto sit, hypostases non evertantur, Christi nomen non abnegetur, nec Gregorii verba pravis interpretationibus pervertantur: quibus verbis subindicat Basilius quæ apertius exponit in epistola 210, n. 3, de episcopo Neocæsariensi, ex quo auditum fuerat, cum diceret, nomen Unigeniti traditum non esse, sed nomen adversarii.

Duæ sequentes epistolæ videntur ad illud tempus pertinere, quo Neocæsarea bellum inferebat Basilio. Prima scripta est Eulancio (a), sophistæ Neocæsariensi, qui cum jamdiu nihil scriberet Basilio, mœtendi locum afferebat, ne Basilius Neocæsariensium causa odisse cœpiasset, qui antea Basillii causa Neocæsariensibus invisus erat. Altera caret inscri-

ptione, sed liquet scriptam esse homini prælia pro Basilio sustinenti, et inter hominum genus versanti, qui Basilio valde succensebant. Unde precatur Basilius, ut et ille idem permaneat, et isti meliores fiant.

V. Antequam Basilius in Pontum proficisceretur, celebravit diem festum S. Eupsychii, cui interfuit Amphilocheus, ut jamdulcum rogatus a Basilio fuerat. Jam absolutum erat opus de Spiritu sancto, quod Basilius ipsius hortatu susceperat, sed videtur Basilius illud relegere et extremam manum imponere voluisse, ac idcirco auferendum Amphilocheo non dedisse. Quin etiam cum postea vellet mittere, notam attulerunt data libraribus ab Amphilocheo mandata, ut hunc librum in membranis describerent. Hæc perspicimus ex verbis epistolæ 231, quæ supra retulimus. Basilius Tillemontius ante diem festum S. Eupsychii in Pontum existimat profectum esse. Sed hæc sententia conciliari non potest cum epistola 215, statim post reditum scripta, in qua Basilius denuntiat Dorotheo Romam cogitanti, hoc iter hieme confici non posse; quod quidem absurde dictum fuisset ante mensem Septembrem. Sic etiam in epistola 213, quam reditu suo protinus scripsit, cum rogatus fuisset ut in Mesopotamiam se conferret, corpus suum huic itineri hieme faciendo impar esse dicit. Præterea in proœmio epistolæ tertie canonice, quod Basilius itinere Pontico defessus scribebat, magnum videndi Amphilocheii desiderium significat, seque libenter Euphemiadem venturum promittit, si eo Amphilocheus accedere non grave- tur. Sed si instabat dies festus S. Eupsychii, cur non iterum Amphilocheum invitat? Jam enim invitaverat paulo post Pascha. Nam etiam si iter Ponticum ante Septembrem collocari posset, certe non multo ante: siquidem maxima pars temporis a die Paschæ usque ad hoc tempus in itinere, quod habuit Basilius in Pisidiam, deinde in visitandis parœciæ ecclesiis, in conficiendo itinere Pontico insumi debuisset.

Videtur Basilius ex hoc itinere optatos pacis et concordie fructus percepisse. Anno enim sequenti invitat Ponti episcopos (b), ut antiquam memoriam S. Eupsychii obeundæ consuetudinem de integro repetant. Aliam causam addit Tillemontius, quod se *med. ocriter afflictum* e Ponto rediisse dicat (c): ex quo colligit doctissimus scriptor Neocæsarienses molestias aliquo a maritimis episcopis solatio compensatas fuisse; alioqui non mediocrem Basillii futurum fuisse, sed maximum mœrorem. Verum illud *μετρωϛ*, quod fucum fecit Tillemontio, non mediocre, sed gravem dolorem significat, ut in nota ad hunc locum observavimus.

Non enim mediocre dolorem inurere poterant quæ Neocæsaræ in Basilius commissa sunt. Postquam egit cum episcopis maritimis quæ sibi propo-

(a) Ep. 208.

(b) Ep. 252.

(c) Ep. 217.

suerat, respirationem aliquam a negotiis nactus (a), contulit se ad aedes fratris Petri, quæ prope Neocæsaream sitæ erant. Hunc enim locum in amoribus habebat, tum quia ibi apud aviam matrem educatus infans fuerat, ac postea plures annos ibidem procul a civilibus undis philosophando traduxerat, tum quia ibi instituti ab eo monachi sub fratris Petri disciplina debebant. At ubi Basilium eo venisse Neocæsariensibus nuntiatum est, tum vero quidam mendacii artifices clamitarunt Basilium in urbem venturum, ut erroris argueret quos eo nomine superioribus litteris accusaverat, seque populo venditaret. Itaque tumultu civitas repleta, aliis fugientibus, aliis clauculum egredientibus: et harioi ac somniorum interpretes terrorem sparserunt, ac Basilium accerrimis maledictis fixerunt, ita ut in publicis conviviis fabula fieret.

Nihil sane cogebat Basilium ejusmodi hominibus consilii sui rationem exponere: sed tamen summa illum charitas impulit, ut hanc quoque viam ad eos sanandos tentaret. Scripsit itaque primoribus civitatis epistolam 210, in qua declarat non eum se esse, qui cum olim ab eis perhonorifice vocatus venire noluerit, nunc invocatus se obrudat, et navigium gubernatore destitutum ingredi velit. Factæ sibi injuriæ causam repetit ex ducis eorum invidia, ac inducendæ hæresis Sabellianæ proposito: et quamvis eum vehementius quam in prioribus litteris accuset, lenitatem tamen eo perducit, ut eum sibi satisfacturum dicat, si errorem suum et imple dicta, quæ ex eo audita fuerant, neget: quod si perseveret, scripturum se ad alias Ecclesias. Cæterum omnia illa non a Deo esse docet, sed a vino exæstuante; atque etiamsi essent Evangelio consentanea, quia tamen charitatem lædunt, iis prorsus supersedendum esse. Nondum e fratris ædibus discesserat Basilium, cum hanc scripsit epistolam, ut patet ex primordio: *Plane nihil opus erat, inquit, ut meum vobis enuntiarem consilium, aut quibus nunc de causis in his sim locis exponerem.*

Cum in his angustiis versaretur Basilium, percommode Olympius (b) insignis inter Neocæsarienses civis, suos ad eum filios cum litteris misit. Magnum id solatium fuit Basilio, qui postquam litteras Olympii legit, et cum ejus filiis collocutus est, facile oblitus est veneni, quod somniorum capones apud Neocæsaream circumferebant, ut ab iis qui eos conduxerant, gratiam inirent. Narrat se litteras quidem alias scripsisse, alias vero scripturum, si ita videatur Olympio. Tantum precatur ut prosint accipientibus. Videtur inter has litteras numeranda epistola 210. Verisimile enim est Olympii filios, qui Basilii animam adeo afflictam invenerunt, tunc ad eum venisse cum adhuc moraretur apud fratrem.

Speraverat Basilium se (c) Dazimone in colloquium Hilario venturum, homini ab ipsis schola-

rum exercitationibus charo, et in corpore infirmo animum constantem ac in amore veritatis stabilem gerenti. Sed paucis diebus postquam advenit Basilium, Hilarium abiisse didicit. Id eo magis doluit Basilio, quod libenter aperuisset Hilario molestias, quæ sibi accidebant ab Eustathio et ab Anomœis et Pneumatomachis: ex quibus Eustathius, quem Basilium majus quidpiam esse crediderat, quam ferat humana natura, sic eum ubique terrarum ac marium decantaverat, ut nihil Basilii nomine detestabilius esset apud pios. Anomœi etiam Basilio bellum inferebant, sed præcipue Pneumatomachi eum conviciis perfundere et insidiari non desinebant, quanquam hactenus eorum conatus inutiles Dominum reddiderat. Hilarius, ut Ecclesiæ causa vehementer cupiebat, Basilio de rebus ecclesiasticis scripserat; cumque nihil responsi acciperet, admonuit Basilium; sed hanc epistolam sibi redditam non fuisse Basilium testatur.

VI. Redeunti e Ponto Basilio non sine multa infirmitate ex imbris et molestiis collecta litteræ ex Oriente allatæ sunt ac varia negotia supervenerunt. Tum cum enim constituendæ in Ponto paci operam daret, hæretici in aula solitis nocendi artibus utebantur. Itaque redeunti nuntiatum est, brevi eum in aulam (d) pacis obtentu vocatum iri. Quod quidem ubi didicit episcopus quidam, quem Meletium esse conjiciunt ex initio epistolæ 216, Basilium per litteras hortatus est, ut festinanter in Mesopotamiam tendens, ibi veritatis defensores in unum cogeret, ac simul cum ipsis ad imperatorem proficisceretur. Rem necessariam Basilium non judicabat, ac præterea itinere Pontico fractus et debilitatus, impar sibi ad novum bieme conficiendum videbatur. Sed tamen quid facto opus sit, ex alio quodam episcopo sciscitatur, cujus litteræ Neocæsariensi tumultu afflictum recreaverant. Neque enim aliam doloris causam indicant hæc verba (e): *Erant enim quodammodo male affectus animo, cum in magna hominum multitudine serinam quamdam ac rationis omnino expertem vidissem socordiam, et duclorum inveteratam vixque emendabilem mali consuetudinem.* Unde miror hunc eventum atque hanc epistolam, quæ tam manifestis hujus anni notis signata sunt, ad annum 375 a Tillemontio referri.

Significabant eadem Antiochia allatæ litteræ (f), Paulino venisse Roma epistolam quamdam, quæ ei episcopatum Antiochenum deferebat, et Meletium frustrabatur, valdeque efferrî hujus partis duces et gloriari de hac epistola: deinde etiam fidem eos proponere, et paratos esse ea conditione, id est, si nihil amplius ab eis peteretur, cum Meletii Ecclesiæ conjungi. Quin etiam, quod Basilio acriter curarum stimulos admovit, Terentium acrotem in suas partes trahere conabantur, et cum eo agebant, ut

(a) Ep. 207 et 213.

(b) Ep. 211.

(c) Ep. 212.

(d) Ep. 215.

(e) Ibid.

(f) Ep. 214 et 216.

hanc cum Meletii Ecclesia conjunctionem auctoritate sua iuaret.

Audierat Basilius (a) Terentium ex otio, in quod se ad animam curandam removerat, iterum ad bellicos tumultus redire coactum fuisse. Sed tunc, ubi cognovit eum Antiochiæ versari, et negotia cum magnis potestatibus administrare; tum vero minime cessandum ratus in re tanti momenti, expectare noluit, dum Acacius, qui tum erat Cæsareæ (b), in patriam rediret; sed præterea minus suspectum esse ducens per ignotos Terentio scribere, epistolam dedit numerario officii præsidis, cui præcepit ut eam Dorotheo presbytero ejusque amicis prius ostenderet.

Veritus itaque Basilius ne sibi magnum hoc S. Meletii causæ præsidium eriperetur, demonstrat Terentio quid de litteris Roma allatis sentiendum sit, quid de aliis litteris Athanasii ad Paulinum, quas illius sectatores factabant. Quamvis Paulinum perhonorifice appellet, negat tamen se cum eo communicaturum, etiamsi litteras cælo allatas proferat. Neque enim quæstionem de hypostasibus levis momenti videri debere, sed latissimum hæreticis campum ad detrahendum de Ecclesia apertum iri, si qui unam cum Sabellio hypostasim profitetur, Ecclesiæ Antiochenæ principatum, contempto Meletio, obtineat. Hanc in sententiam accipiendam esse Basilius verba probavimus in Præfationis capite tertio. Postremo Terentium rogat Basilius, ut integrum se servet usque ad reditum confessorum, quos Basilius columnas et firmamentum veritatis et Ecclesiæ esse declarat.

Perpicuum et exploratum est hanc epistolam statim post reditum ex Ponto scriptam esse. Nam in epist. 216, quam recens ab hoc itinere scripsit Basilius, certiore facit S. Meletium se, postquam audiit Paulini sectatores operam dare ut Terentium in suas partes pertrahant, celeriter ad hunc comitem scripsisse, ut eorum fraudes illum edoceret. Immerito ergo epistola Damasi ad Paulinum refertur ad annum 378, ab erudito editore epistolarum summorum pontificum. Exstant enim hæc Damasi litteræ, quæ cum Paulinum Antiochiæ episcopum salarent, visæ sunt ei episcopatum adjudicare. In quo quidem discessit Damasus a Liberii decessoris sui vestigiis, qui in litteris per Silvanum Tarsensem in Orientem allatis S. Meletium Antiochiæ episcopum agnoverat, ut testatur Basilius in epistola 67. Eum autem Damasus non solum episcopatu frustratur, sed etiam cum gravissima notat injuria, cum ait eos qui de Ecclesiis ad alias Ecclesias migraverant, tandiæ a communione sua alienos fore, donec ad eas redierint civitates, in quibus primum sunt constituti.

Litteræ Antiochia allatæ Basilio, scriptæ fuerunt a Dorotheo presbytero, cui Basilius (c) de eodem

A oleo et opera scripsit ac Terentio. Cum autem significasset Dorotheus sibi in animo esse Romam proficisci, scilicet ut causam Meletii tueretur; ac Basilius rogasset ut Gregorium Nyssenum ad hoc iter suscipiendum impelleret, negat Basilius Dorotheum hieme Romam proficisci posse; propterea quod a Constantinopoli usque ad fines Cappadociæ omnia hostibus referta: si tamen Dorotheus mari utatur, tempus futurum: modo hoc legati munus non recuset Gregorius Nyssenus. Sed Basilius non videbat quinam cum eo proficiscerentur; quod quidem de episcopis intelligendum; nam presbyteri non difficile inventi fuissent: sed viros auctoritate præditos Evagrius Roma rediens mittendos esse nuntiaverat. Præterea fratrem suum fatetur ad B ejusmodi negotia minus idoneum esse: ejus enim congressum benigno ac miti viro venerabilem fore: at cum elato et sublimi et altius sedenti, quique propterea veritatem humi prædicantes audire non possit, parum communibus rebus profuturum hominem ab illiberali assentatione alienum. Ad has de Romano pontifice querelas impulit Basilius commotior iniquis iudiciis animus, quæ Romæ de S. Meletio (d), re non examinata, sed ex hominibus partium studiosis audita, forebatur.

Magni momenti est observare epistolam 215, hoc anno 375 post reditum ex Ponto scriptam fuisse. Manifesta res est ex primis epistolæ verbis: *Statim occasionem nactus, inquit, scripsi viro in primis admirando comiti Terentio, minus suspectum esse existimans per ignotos ad eum de propositis rebus scribere; simulque rei moram afferre nolens a charissimo fratre Acacio.* Scripta ergo hæc epistola cum apud Basilius esset Acacius. At hoc ipso tempore Acacium Cæsaream venisse demonstrant quatuor litteræ, quas ei Basilius in Orientem perferendas commisit, ut modo videbimus. Præterea epistola illa, quam se Terentio scripsisse narrat tanta cum celeritate, ut Acacii reditum expectare nollet, et tanta cum cautione ut per ignotos scribere tutius crederet, alia profecto esse non potest, quam præcedens ad Terentium epistola, quæ et celerrime scripta est, ut testatur Basilius in epistola 216, et cum ageret de rebus Meletii, minus forte animum Terentii commovisset, si eam Acacius Meletio et Basilio amicissimus reddidisset.

Episcopum illum, quem supra Basilius (e) auctorem sibi esse dicebat, ut in Mesopotamiam ac inde Antiochiam se conferret, Meletium fuisse cognoscimus ex primis verbis epistolæ 216, quæ est ad Meletium: *Multa nos, inquit, et alia peregrinationes a patria avocarunt.* Tum sua in Pisidiam et in Pontum narrat itinera, ac scriptas reditu suo ad Terentium litteras. Ex verbis, quæ attulimus, perspicitur aliquam peregrinationem a Meletio prope-

(a) Ep. 214.

(b) Ep. 215.

(c) Ibid.

(d) Ep. 214, n. 2.

(e) Ep. 215.

sitam ei fuisse, de qua quid sentiat non edis-
serit, quia satius videbatur rem tanti momenti
arcanis mandatis nuntari, quam chartæ com-
mitti.

VII. Cum redisset Basilius, ut vidimus, et animo
afflictus et corpore concontractus; subito omnium
oblitus est, ubi vidit litteras Amphilochoii ab Æliano
quodam allatas (a), quem Basilio commendabat Am-
philochoius, ac rogabat ut ad negotia, quæ Cæsareæ
habebat, patrocinium suum impenderet. Is Basilii
patrocinio opus non habuit, sed confectis negotiis
duas ab eo epistolas ad Amphilochoium accepit, qua-
rum altera est centesima decima septima, sive ca-
nonica tertia, altera centesima decima octava.
Utramque enim epistolam simul missam fuisse pa-
tet, non solum quia in utraque collectum ex Pon-
tico itinere morbum commemorat, sed etiam quia
paulo post Basilii reditum multa evenerunt, quæ
Basilium ipse in epist. 231 scripturum se fuisse
Amphilochoio declarat, si qua fuisset occasio scri-
bendi. Utraque ergo epistola præcedit illos eventus,
quos modo narrabimus.

In exordio epistolæ canonicæ tertiæ magnum vi-
dendi Amphilochoii desiderium significat Basilius,
seque libenter ad illius ædes, quæ in Euphemiade
sitæ erant, accessurum, si eo Amphilochoius venire
non gravetur. Præterquam quod molestiis, quibus
Cæsareæ premebatur, libenter se eripuisset et ad
Amphilochoium festinasset; suspicabatur necesse
sibi futurum Nazianzum proficisci, quia Gregorius
ex hac urbe subito discesserat, ne ipso quidem ad-
mo:ito Basilio, qui quibus de causis id consilii cœ-
pisset Gregorius, fatetur se nescire. Narrat ibidem
Basilius, quem se missurum Amphilochoio promi-
serat ut episcopus constitueretur, eum et veteri
ægritudine, et recenti oculorum morbo impari
episcopatus oneri sustinendo factum esse. Quare
etsi electionem iudicio Basilii et Amphilochoii com-
miserant Isauri, existimat Basilius necessitatem hæc
verba ex eis expressisse, sed vere et ex animo eos
optasse id quod initio poposcerant, ut suorum ali-
quis prædicaretur; satius ergo esse ex neophytis
aliquem episcopum ordinare, sive Macedonio ita
videatur, sive non. Epistola canonica tertia præ-
cipue insumitur in decernendis pœnitentiæ annis,
quos cuique peccato par erat infligi. Hos autem ca-
nones Basilius non soli Iconiensi condebat Ecclē-
siæ, sed eos ad Cæsariensis Ecclesiæ usum vulga-
vit. Commemoratur enim in epistola 270, canonem a
se de raptoribus antea vulgatum. Hinc etiam in
epistola canonica secunda sic loquitur (b): *Quod si
apud vos prohibita est rebaptizatio, sicut et apud
Romanos, œconomis alicujus gratia; nostra tamen
ratio vim obtineat.*

In epistola 218, quæ simul missa est cum canonica
tertia, agit Basilius de re magni momenti, quam du-

A dum Amphilochoio perscribere voluerat, sed nescio
quo pacto oblitus est. Quidam ex his qui e Lycia
Cæsaream veniebant, nuntiaverat Basilio plures esse
in hac provincia, qui ab Asianorum sententia alieni
essent, et communionem Basilii cuperent am-
plocti. Rogat ergo Amphilochoium, ut probum aliquem
virum mittat in Lyciam. Primo enim eos sine litte-
ris explorandos, deinde, re perspecta, scribendum
et de congressu agendum. Si quis autem iturus sit,
ei auctor est Basilius, ut perquirat Corydalis Ale-
xandrum ex monacho episcopum; Limyræ Diati-
mum, Cyris Talianum et Polemona et Macarium
presbyteros; Patariæ Eudemum episcopum, Telmesi
Hilarium episcopum, Pheli Lollianum episcopum.
Hos et plures alios aliquis nuntiaverat de fide recte
sentire. Unde Basilius plurimas Deo gratias agen-
das duxit, si qui omnino in Asiano tractu extra
labem hæreticorum essent.

VIII. Nullus erat in orbe terrarum locus, in quo
major enituisse et cleri et magistratum et populi
consensus ad fidei defensionem, quam Samosatis.
Sed communis vitæ humanæ hostis, cum eos perse-
cutorum viribus vincere non potuisset, discordia-
rum semina inter eos sparsit, quæ initio quidem
parva et facile sanabilia, in malum insanabile
emergere poterant, nisi mature remedium afferretur.
Quare S. Eusebius in re tanti momenti non
cessavit, sed ea scripsit Ecclesiæ suæ, quæ par erat
a tam sancto episcopo expectari. Basilius autem,
cum a Theodoro subdiacono didicisset Ecclesiam
Samosatensem perturbari, intus sensibus dolorem
traxit, seque Samosata contulisset, si tempora si-
vissent. Sed cum scribere nihil vetaret, eo liben-
tius hoc adhortandi officio perfungitur, quod, cum
exsilio minæ ei intentarentur, incertus erat an se-
mel prætermissa occasio scribendi reversura esset.
Subdiaconus ille Theodorus in Thraciam ad san-
ctum Eusebium contendebat: unde Basilius non
dubitavit quin iterum scripturus esset Samosatensi-
bus Eusebius.

Non eo contentus videtur fuisse sanctus Euse-
bius, ut litteris suis nascentem in Ecclesia sua dis-
cordiam exstingueret; sed etiam ea causa videtur
Antiochum fratris filium misisse. Hunc enim Samo-
satis redeuntem videbimus anno 376, circa vernum
tempus, ex quo conjicitur has dissensiones anno 375
evenisse. Huc accedit quod, cum scripta est Basilii
ad Samosatenses epistola, jam immineret Cappado-
ciæ gravissima tempestas, ut satis indicat Basilius,
qui se idcirco Samosata non venisse dicit (n. 1):
Quia id tempora non sinunt. Sic etiam cum ait: *Eo
quod adhuc concessum sit, ut vobis propiores simus,*
his verbis inest non obscura exsilio expectatio.

Vix autem dubium est quin hanc Basilii episto-
lam in Orientem pertulerit idem Acacius, qui (:)
et trium aliarum bajulus fuit. Is erat Cæsareæ,

(a) Ep. 217, 218.
(b) Ep. 199, can. 47.

(c) Ep. 215.

cum Basilio rediit et Ponto, qui cum eum apud se aliquandiu habere vellet, noluit usque ad ejus reditum differre litteras, quas Terentio magnis de rebus scribebat. Missus fuit Acacius cum nonnullis aliis ex eodem clero, ac litteras Ecclesie Berœensis attulit Basilio. Hujus urbis episcopus erat Theodotus, ad quem supra exstat Basilius epistola, sed is, ut multi alii confessores, in exsilio agebat: siquidem nulla illius mentio in his duabus litteris. Pastoris absentia nihil profuit lupis ad dispergendum gregem. Nam summa eniuit et cleri et populi et magistratum (*) in certaminibus quotidie pro fide oboundis constantia, summa in omnibus rebus concordia: quæ cum Basilio cognovisset ex sermone Acacii et litteris Ecclesie Berœensis, mirum in modum hanc Ecclesiam beatam prædicavit, ac duabus epistolis, quarum prima ad clerum, altera ad plebem scripta est, ad perseverantiam eos hortatus est.

Scripta in eandem sententiam, ac eodem tempore, vel potius per ipsum, ut verisimile est, Acacium missa epistola 222 ad Chalcedenses. Ait enim Basilius se acceptis eorum litteris respirasse ex continuis tentationibus, et certaminum memoria, quæ pro fide Chalcedenses sustinuerant, corroboratum esse ad propositum: certamen fortiter subeundum. *Evimvero, inquit, incendium quod plerasque Orientis partes devastavit, serpsit jam et in nostram regionem, etc.* Non possunt hæc referri ad eam persecutionem, quam Valens in Cappadocia multis jam vastatis provinciis, anno 371 exercuit. Tunc enim persecutio ex locis Constantinopolim inter et Cappadociam interjectis, non, ut hoc anno 375, ex Oriente grædiebatur. Mirum autem videri non debet: cur duæ præcedentes litteræ nihil habeant de serpente in Cappadociam persecutione. Nam cum Berœensis Ecclesie presbyter esset Acacius, dubium non erat quin Berœensibus nuntiaret quæ in Cappadocia viderat, nec proinde necesse erat omnia chartis consignare.

CAPUT XXXIV.

I. Scribit sanctus Basilius adversus Eustathium epistolæ 223 et 224. II. Demosthenes vicarius Ponticæ Ecclesie persequitur. Concilium hæreticorum Ancyra cogit. Gregorius Nyssenus e manibus satellitum fugit, ejusque causa scribit Basilius Demostheni. III. Interest huic concilio Eustathius. Scribit Basilius adversus eum epistolam 226. IV. Euphronius Coloniensis ad sedem Nicopolitanam evahitur. Quatuor ea de re epistolæ Basilius. V. Aliud Nyssæ concilium hæreticorum. VI. Probatur utramque synodum ante annum 376 habitam fuisse.

I. Hactenus tacebat Basilius, cum Eustathium opprobria recantaturum speraret, ac ignoratione magis veritatis quam malitia peccasse crederet. Sed tandem ipse Eustathius, cumulo prioribus facinoribus addito, hanc ei necessitatem imposuit, ut innocentiam suam et adversariorum improbitatem in

clarissima luce et omnium oculis exponeret. Hanc enim Basilius rompendi silentii causam habuisse se dicit, quod videret (b) inimicitiam simul cum tempore progredi, nec illos possete eorum quæ ab initio dixerunt, nec quomodo præterita sanent, cogitationem ullam suscipere, sed nova opera et facto agmine in id incumbere, quod sibi ab initio proposuere, ut vitam ipsius affligant et existimationem apud fratres artificis suis contaminent. Quam justæ sint Basilius querelæ testis est Dazimonis regio, in qua Eustathius multos a Basilius communione abstraxerat. Metuendum erat ne ejusmodi artes valerrimo ingenio in aliis locis succederent. Itaque silentii rompendi tempus esse animadvertens Basilius, scripsit adversus Eustathium epistolam 223, in qua sum cum illo conjunctionis originem repetit, violata amicitie jura queritur, fictas et inanes inimicitie causas refellit, ac certissimam hujus rei causam esse demonstrat, studium gratiæ apud hæreticos in-eundæ.

Scripta non multo post ad Genethlium presbyterum epistola, qui se cum Basilio sentire per litteras significaverat, et repudii libellum Eustathii adversus Basilius scripta appellaverat. Brevius cogit Basilius quæ in superiore epistola disseruerat uberius, eamque satisfacturam monet, si quis plura desideret.

Utramque epistolam ante manifestam Eustathii cum Arianis conjunctionem, collocandam duxi, quamvis Tillemontio secus videatur. Hujus conjunctionis, quæ uberrimam arguendi Eustathii materiam dedit, nulla prorsus mentio in his epistolis, quamvis nullibi aptius fieri potuisse videatur, quam in epistola 223, non ad unum aliquem hominem, sed ad plurimas Ecclesias missa. Non utitur hoc argumento, cum Eustathii inconstantiam probat, sed ei tantum objicit (c) formulam fidei traditam Gelasio. Quin etiam (d) ei non audet crimini vertere, quod Arii discipulus, et Aetii, seu potius Aerii, magister fuisset. Sed quod rem causamque maxime continet, studium placendi potentioribus Arianis non exagitat Basilius in Eustathio, ut rem omnium oculis testatam, sed ut morbum pluribus occultum detegit non sine aliqua verecundia. Sic enim loquitur sub finem epistolæ 223: *At enim epistola separationis causa non est: verum alia est disjunctionis ratio, quam equidem referre verecundor ac semper siluisse, nisi ea quæ nunc gesta sunt, necessitatem mihi attulissent totius eorum consilii ob multorum utilitatem oculis exponendi. Existimantur boni viri impedimento sibi esse ad recuperationem potestatis communionem nostram... Ne quid ex illa confessione videretur illis impedimenti occurrere, quominus ab his, qui nunc dominantur, suscipiantur; communionem nobis renuntiarunt. His ergo verbis, quæ nunc gesta sunt, non manifesta cum Arianis conjunctio, sed,*

(a) Epist. 220 et 221.

(b) Ep. 223, n. 1.

(c) Ep. 224, n. 3.

(d) Ep. 223, n. 5.

ut initio epistolæ, novi Eustathii ad affigendam Basilii vitam conatus indicantur, ex quibus Eustathii consilium evidenter cognosci in epistolæ clausula declarat,

II. Providit velut ex quadam specula Basilium imminuentem Cappadociæ et vicinis Ecclesiis tempestatem. Nam in epistola 231, quam Chalcedensibus non multo post reditum ex Ponto scripsit, incendium, quod plerasque Orientis Ecclesias depastum fuerat, jam in Cappadociam serpere significat. Primum (a) et maximum Cappadociæ malorum fuit vicarius Demosthenes, quo tamen gubernacula capessente gratias egit Deo Basilium, quod patriam videret gratissam viro (b), *primum quidem Christiano, deinde moribus recto, et legum accurato custodi*. Sed si his laudibus dignus initio videbatur Demosthenes, ac non potius monita et honor quidam potestati debitus existimari debent; certe cito sese aperuit et nudavit ac spes omnes de se conceptas mentitus est. Utrum hæreticus sententia fuerit, non asseverat Basilium (c). Illum enim arbitrabatur omnis doctrinæ expertem esse, nec ullum ejusmodi rerum studium aut uam habere, quippe cum eum in aliis rebus carne et animo, noctu et interdium occupatum videret. Sed certe hæreticis amicis fuisse, nec magis eos dilexisse, quam Catholicos odisse, confirmat. Hunc videtur designare Basilium, cum Doarensem Ecclesiam ab obeso ceto (d) perturbari ait. Alibi (e) angelum Satanæ appellat, et hæresis defensorem ne sanguini quidem fidelium parcentem. Non improbabile est eundem fuisse Demosthenem, sacri palatii castrensem, qui cum in Basilio coram Valente oburgando barbarismum admisisset (f) subridens Basilium, *Vidimus, inquit, etiam Demosthenem illitteratum*.

Bis (g) venit Cæsaream hoc anno Demosthenes: nam Basilium postquam dixit, *Advenit nobis vicarius, etc.*, nonnullis interjectis de eodem ait: *Rursus ad nos accessit, iram cademque spirans*. Quod argumento est eum primum quidem venisse, ut gubernacula diocesis suæ capesseret, deinde ut sui in Catholicos odii specimen ederet.

Inter prima illius gesta recenseri debet concilium impiorum, quos media hieme Ancyram convocavit. Volebat enim ut ad facinora sua species quædam auctoritatis episcopalis accederet. In hac synodo accusatus Gregorius Nyssenus (h) a Philochare, homine ignobilis (i) quod sacras pecunias ab ipsius decessore, ut verisimile est, relictas dissipasset. Similibus calumnia canones in ejus ordinatione violatos querebatur. Mitis itaque militibus Gregorium Demosthenes abripi jussit. Mandato obtemperavit Gregorius: sed cum eum lateris dolore correntum,

ac præterea renum infirmitate ob collectum frigus laborantem inexorabiles milites detinerent, eorum manibus elapsus, in quietum aliquem locum effugit.

Crediderat Basilium seipsum accersitum iri, non vero fratrem. Sed ubi vidit in illius potissimum caput hæreticorum nequitiam erupisse, ipsunque aufugisse; tum vero metuens ne illius fuga stomachum Demostheni faceret, placare vicarium tentat perhonorificis litteris (j), ac demonstrat dilato Gregorii occursum nec publicas res lædi, nec ecclesiasticas; paratos enim esse pecuniæ sacræ custodes rationem reddere: et ex beati episcopi scriptis veritatem manifestam facere. Quod autem spectat ad ordinationem Gregorii, si tamen his de rebus Demosthenes iudicium sibi arrogare velit, æquum esse ut omnes episcopi conveniant, cum eorum culpa sit qui ordinare, non illius cui imposita necessitas ministerii suscipiendi. Rogat itaque Demosthenem Basilium, ut sibi auditum servet in patria, nec pertrahat in exteram regionem, nec convenire cogat cum episcopis, quibuscum de rebus ecclesiasticis dissentiebat.

Scripta hæc epistola omnium Cappadociæ episcoporum nomine. *Venimus omnes*, inquit Basilium, *amplitudini tuæ supplices*. Quo numero videtur utriusque Cappadociæ episcopos comprehendere. Utrique enim ordinauerant Gregorium, quippe cum ordinatus sit ante divisionem Cappadociæ. Quare utrorumque res agebatur, Minime ergo mirum si operam suam Basilio hac in re uavarunt. Huc accedit quod cum eo ante hoc tempus in gratiam vere et ex animo redierant. Eorum enim metropolitanum Anthimum vocat unanimum suum in epist. 240, n. 5.

In eodem concilio Demosthenes, cujus nutum episcopi korreabant, Hysim Parnassenum episcopum ejecit (k), ejusque loco Ecdicium constituit. Erat ille Ecdicium Euippii alumnus (l), id est, ab eo ordinatus, eumque cum Anysio Euippii tñdem alumno in vexandis Ecclesiis arctissime junctum videbimus. Hysim autem videtur ei successisse, cujus morte afflictam Ecclesiam Parnassenam consolatur Basilium in epistola 62.

III. Interfuit huic concilio Eustathius, ac tandem ex dissimulationis involucris in apertam cum Arianis conjunctionem erupit. Non enim (m) ad aliud tempus referri potest illius cum Arianis Ancyræ communicio, de qua nihil habent superiores epistolæ 225 et 224, quia scilicet nondum hoc facinus ediderat Eustathius. Non tamen cum eis communicavit in ecclesia, sed in domibus, quia ne id quidem ab illis impetrare potuit, ut publice reciperetur. Verebatur enim (n) ne, cum Eustathius anno 360 a quingen-

(a) Ep. 237, n. 2.

(b) Epist. 225.

(c) Ep. 237, n. 2.

(d) Ep. 231.

(e) Ep. 248.

(f) Theodoret., *Hist.* lib. iv, cap. 19.

(g) Ep. 237.

(h) Ep. 225.

(i) Ep. 237, n. 2.

(j) Ep. 225.

(k) Ep. 237.

(l) Ep. 239.

(m) Ep. 226.

(n) Ep. 244, n. 7.

us episcopis depositus fuisset, eorum auctoritati a numero parum tribuere viderentur, si eum publice episcopum agnoscerent. Ambigi possit an eum passi sint in concilio sedere. Equidem non puto hunc ei honorem denegatum fuisse. Quamvis enim ne Sebastiae quidem, ubi maximis ab eo honoribus cumulati sunt, optatam ei communionem reddiderint, mox tamen cum eo Nicopolim oppugnarunt ut ab ipso Eustathio episcopum acciperet. Quod si Eustathius concilii episcopis ascriptus fuit, difficile creditum est non eum pro sua apud vicarium gratia et auctoritate maximam partem eorum quae nefarie acta sunt sustinuisse.

Eustathii facinore non valde obstupuit Basilium, qui dudum hominem non naevo aliquo, sed toto corpore noverat. At uberrimam habuit materiam illius nequitiae omnium oculis et manibus subjiciendae. Atque id quidem egregie perficit in epistola 226 ad monachos suos, quos cum invisere non posset, vices suas committit Meletio pre-bytero. Demonstrat se post trium annorum silentium ad defensionem suam coactum esse assurgere; sed ita perspicuam esse veritatem, ut etiamsi ipse taceat, nemo eam ignorare possit, modo consideret actiones Eustathii, qui cum antea tam vehemens fuisset in oppugnandis Arianis, nuper animi sui sententiam nudavit, cum eis Ancyrae in domibus communicans, quia nondum publice ab eis receptus erat. Scripta ergo haec epistola post concilium Ancyranum, sed antequam Arianos perhonorifice Sebastiam accerseret Eustathius. Nihil enim ea de re legitur in ep. 226, n. 3. Aliud Eustathii facinus nuper deprehenderat Basilium, quod quidem sic commemorat: *Hi nunc et de Nicæna detrahunt fidem, nosque vocant Homoousiastas.* Quibus verbis indicatur fidei formula Cyzici ab Eustathio recepta (a), in qua consubstantiale condemnabat. Videtur Cyzico rediens Ancyrae cum Arianis se conjunxisse.

IV. Circa illud tempus, quo Arianii Ancyrae consiliahantur, obiit magnus veritatis defensor, Theodotus Nicopolitanus. Cum autem hanc urbem et ipsius situs (erat enim Armeniae caput) et Arianorum potestas sub nequissimo vicario, in maximum periculum adduxisset; Pœmenio Satalensi episcopo (b) optimum consilium in mentem venit, ut Euphronius Coloniensis episcopus ad sedem Nicopolitanam eveheretur. Res placuit episcopis provinciae, et clero ac populo Nicopolitano. Itaque nulla prores interposita mora Pœmenius id quod prudenter excogitaverat, summa animi fortitudine executus est, et antequam tempus daretur Arianis sibi providendi, Euphronius communi consensu in sede Nicopolitana collocatus est.

Sed quam gratum hoc Nicopolitanis, tam molestum accidit Coloniensibus. Quamvis enim hoc

A consilium episcopi Spiritu sancto inspirante cepissent, nec minus ipsius Coloniae securitati providissent, quam Nicopolis, quae si in Arianorum manus venisset, idem malum alia provinciae oppida non effugissent; nihil tamen tanti fuit Coloniensibus, ut pastoris sui discessionem moderate ferrent. Clerici (c) iracundiam et dolorem eo perduxerunt, ut se ad tribunalia iudicum abituros minarentur, ac res hominibus commissuros, quibus ecclesiarum everio caput erat votorum. Videntur haec dixisse in litteris ad Basilium scriptis. Verisimile enim est eos scripsisse, quamvis acceptam ab eis epistolam non commemoret Basilium. Dehortatur eos a tam insana cogitatione, ac Spiritui sancto tribuendum demonstrat episcoporum consilium, cui si resistent, Dei resistent ordinationi. Non decere ut cum matre Nicopoli delitigant: eorum enim securitati provisum esse, dum caput munitur Armeniae: praeterea non repudiatos ab Euphronio Colonienses, sed alios assumptos; suscepisse illum Nicopolis curam, et ad futuras illic sollicitudines Coloniensium curam accessuram.

In eandem sententiam scripsit (d) magistratibus Coloniensibus, qui ad eum scripserant. Laudat eos quod rerum publicarum curis occupati ecclesiasticas non negligant, sed de eis solliciti sint, ut de proprio quisque negotio et ex quo vita sua pendeat. Sed hortatur, ut temporis difficultatem et aeternae necessitatem considerantes episcopis ignoscant. In utraque epistola spem offert se ad eos venturum, et majus quoddam eorum quae acta fuerant, solatium allaturum, si id eis necessarium videatur.

C Scripsit etiam Basilium (e) ad clericos Nicopolitanos et aliam ad magistratus epistolam. Utrisque spem offert se eos invisurum. Clericos hortatur, ut fratres Colonienses deliniant, ne forte iracundiam longius tendant, si se obtenuitatem contemptos putent. Auctor est magistratibus, ut datum sibi episcopum complectantur, et cum ipsi de Ecclesiae utilitate optime sentiant, civitatis ac ruris populum in eandem sententiam adducere conentur.

Haec autem contigisse circa illud tempus quod diximus, quatuor illae demonstrant epistolae. Quod enim episcopi fecerant, (f) temporum tribuitur difficultati. Quotidie (g) aures undique rumore ever sarum ecclesiarum percutiebantur. Arianii erant in insidiis collocati (h), et idcirco fortiter anteveniendum videbat Pœmenius. Nemo adeo parvus erat, qui non posset magnorum malorum occasionem subministrare his qui occasionem quaerebant. Neque id, inquit Basilium, ex conjecturis dicimus, sed experientia propriorum malorum edocui, quae Deus vestris precibus avertat. His verbis videtur indicare facinus commissum in Gregorium Nyssenum, quem

(a) Ep. 244, n. 5 et 9; ep. 253, n. 4.

(b) Ep. 229, n. 1.

(c) Ep. 227.

(d) Ep. 228.

(e) Ep. 229 et 230.

(f) Ep. 227 et 228.

(g) Ep. 228.

(h) Ep. 229.

ab uno homine, eoque ignobili, accusatum Demosthenes abripi iusserat.

Electus ergo Euphronius post concilium Ancyranum, sed ante ordinationem Frontonis, ante persecutionem, quam passi sunt Nicopolitani. Res adeo clara et manifesta, ut dubiam Tillemontio visam esse mirer. Tranquilla enim erat Armenia, ita ut Colonienses Arianorum motus ignorarent. Nos vero, inquit Basilius (a), qui in mediis rebus versamur, et quorum aures undique unoquoque die rumore eversarum ecclesiarum percutiuntur, valde anxii sumus, ne forte communis hostis diuturnæ vitæ vestræ tranquillitati invidens, in ventris quoque locis sua ipsius zizaniam serere possit, cedatque et Armeniorum regio in escam adversariis. Laudat in epistola sequenti (b) summam Pœmenii fortitudinem animi, quod non dederit tempus adversariis sibi providendi, neque eorum insidias exsuscitaverit. Quomodo hæc dici potuere, si jam Ariani Nicopolim oppugnabant, et intruso per vim et impressionem lupo gravissimam persecutionem exercebant? Denique Theodotum paucis diebus obiisse antequam hæc scriberet Basilius, ex his verbis colligitur: Simul autem et nobis prosperum iter precemini, ut advenientes vobiscum gaudeamus de præsentis pastore, nosque mutuo de obitu communis patris nostri consolemur.

Tam præclarum Armeniæ episcoporum consilium optato exitu caruit. Cito enim videtur Euphronius Coloniæ rediisse; nulla illius deinceps occurret mentio; Nicopolim a presbyteris vigente persecutione gubernatam videbimus, nec Frontoni, qui in hanc sedem instar latronis invasit, illud crimen obijcitur, quod legitimum episcopum expulerit. Verisimile est coactos fuisse episcopos querelis ac minis Colonensium cedere.

V. Post concilium Ancyranum Demosthenes paupers circa res militares occupatus, rursus venit Cæsaream (c), ac protinus voce unica omnes Ecclesiæ Cæsariensis clericos curiæ tradidit. Inde venit Sebastiam, ubi plures dies sedit, ac omnes S. Basilii communicatores curiæ addixit, Eustathii autem amicos maximis honoribus fovit.

Rursus Galatarum et Ponticorum synodum Nyssæ jussit celebrari. In quo quidem operam ei navavit Eustathius, ac vicarii mandatis adjunxit legationem selectorum (d) ex sua Ecclesia hominum, qui Galatas accerserent ac perhonorifice deducerent. Adfuerunt etiam Pontici episcopi. Nam utrosque Basilius (e) mandatis vicarii paruisse testatur. In hoc concilio dominati sunt Anysius et Ecdicius Parnassenus, quibus potissimum Basilius (f) impii con-

ventus decreta attribuit. Hi S. Gregorium Nyssæum deposuerunt. Hactenus enim iudicium, quod de eo ferre voluerant Ancyræ, fuga et latebris declinaverat. Sed tunc absentem depositum fuisse perspicimus ex his Basilii de hoc concilio verbis (g): *Hi nunc fratrem meum Nyssa expulerunt, sententia sua videlicet. Nam nihil aliud poterant in absentem ac tuto delitescentem. Ejus loco introduxerunt hominem, vel potius mancipium paucis obolis venale, sed quod ad fidei corruptelam attinet, his, qui constituere, non inferius.*

(h) Miserunt etiam in oppidum Doara hominem pestilentem, pupillorum sanulum et a suis heris fugitivum, quem episcopum ordinaverunt, ut assentarentur mulierculæ impiæ, quæ prius Georgio ad arbitrium suum usa fuerat, et postea hunc illius habuerat successorem. Alium hominem desperatum, in Ecclesiâ inmissum, id est, ab Anysio et Ecdicio ordinatum, Basilius in hac et superiore ad sanctum Eusebium epistola testatur. Quem autem miserunt Doara, is est de quo Basilius ait in epistola 251, *Doara antiquum receperunt Mulionem.* Quibus ex verbis colligit Tillemontius (i) hunc hominem antea Doarensem episcopum fuisse, sed a Catholicis expulsam, qui ei Eulalium substituerunt, postea sub Demosthene, data occasione, sedem suam recuperasse. Confirmat hanc historiam doctissimus scriptor ex oratione tricesima sancti Gregorii Nazianzeni. Sed cum supra ostenderit Gregorium in hac oratione non de expulso hæretico, sed de Eulalio in novum episcopatum evecto agere, ruit tota narratio Tillemontii. Quare cum ait Basilius, *Doara antiquum Mulionem receperunt*, nefarium hunc hominem olim Doaris munus Mulionis exercuisse indicat.

(j) Galatæ Ariani cum amicorum Eustathii comitatu, Nyssæ egressi sunt, et hoc satellitio stipati, omnem paræciæ Eustathio subjectæ regionem peragraverunt, episcoporum honoribus et officiis ornati. Introducti autem sunt perhonorifice in civitatem, concionem habentes summa cum potestate. Traditus est enim illis populus, traditum altare, in quo sacri ficaverunt (k), et proprium panem populo omni distribuerunt. Quales essent ejusmodi homines (l), et quomodo eorum quisque ordinatus: et quali ex vita ad hanc evectus potestatem, silentio Basilius, ut notum omnibus (m), qui cum eis tantisper versati fuerant, præmittendum existimat. Sed tamen post tam insignia venalis et turpificati animi specimina, eorum ad se communionem Eustathius non retraxit (n). Quod eis dabat accipiebant; sed nihil tanti eis fuit, ut ab episcoporum,

(a) Ep. 228.

(b) Ep. 239.

(c) Ep. 237.

(d) Ep. 244, n. 7, et ep. 250 et 251, n. 3.

(e) Ep. 239.

(f) Ibid.

(g) Ibid.

(h) Ep. 259.

(i) Tom. IX, p. 394.

(j) Ep. 251, n. 3.

(k) Ep. 244, n. 7, et ep. 250.

(l) Ep. 244, n. 7.

(m) Ep. 251, n. 3.

(n) Ibid.

qui Eustathium deposuerant, auctoritate discederent (a). Cum hoc agmine Eustathius Nicopolim venit, ut et vicarii et Arianorum potestate munitus, huic Ecclesiae, quae nuper episcopum Theodotum amiserat, alium episcopum daret.

VI. Non multum habuimus negotii in disponenda ejusmodi eventuum serie. Sic enim ab ipso Basilio ordine narrantur in epistolis 237 et 239. Sed difficultus est statuere, utrum anno 375 exeunte, an ineunte 376, contigerint. Tillemontius et auctor *Bibliothecae ecclesiasticae* ad initium anni referunt, excepto tamen concilio Ancyrano, quod fatetur sub finem anni 375 convocatum fuisse. Cum Tillemontio facere videntur plura rationum momenta; quod synodus Ancyrana, quam alii eventus consecuti sunt, media hieme in epist. 237 habita fuisse legitur: quod Eustathius annis decem et septem non exactis post concilium C. P. anni 360, sese cum Arianis, ut opinatur Tillemontius, aperte conjunxisse dicitur in epistola 251, n. 2.

Sed his conjecturis longe praeferranda epistolae 251 auctoritas, quae ante natale Domini, ut postea videbimus, scripta, Ecclesiae Doarensis perturbationem et episcopum ei impositum Amphilocho nuntiat. Jam ergo accessit e Galatia Ariani, jam Nysaena synodus pestilentem hominem in hoc oppidum miserat. Utrum iidem Ariani Sebastiam introducti fuerint, cum hanc epistolam scriberet Basilius, equidem statuere non possum. Res differri potest usque ad initium anni 376. Satis est ad concilianda Basili testimonia, ut synodus Nyssena ad annum 375 exeuntem referatur. Arianos enim Basilius in epistola 251, accessitos e Galatia anno praeterito fuisse dicit: introductos in urbem eodem anno fuisse non dicit.

Minus animadvertit Tillemontius, cum Basilius existimat a concilio Constantinopolitano ad conjunctionem Eustathii cum Arianis annos decem et septem non plenos numerare. Totidem enim numerat usque ad illud tempus, quo hanc conjunctionem Eustathio exprobat, minime vero usque ad ipsam conjunctionem, quae non paulo anterior est epistola 251. Totā res facile perspicitur ex ipsis Basili verbis. *Haec autem evenerunt*, inquit (b), nempe Eustathii depositio in concilio Constantinopolitano, ejusque adversus hanc synodum litterae, ante decem et septem non exactos annos. Numerandi ergo illi decem et septem anni usque ad tempus, quo scribebat Basilius epistolam 251.

Probabilior esset ducta ratio ex concilio media hieme convocato, si haec verba latius interpretari non liceret. At facile est hoc loco non mediam hiemis partem, sed mediam, id est, acerbum frigus intelligere. Hiems enim dicitur acerbum frigus; unde Basilius longissimam esse hiemem queritur in epist. 121. Interdum sero admodum decedebat in

A Cappadocia, et post Pascha saeviebat, ut anno 375 observavimus. Nec mirum proinde si interdum cito veniebat.

Non adhibui argumentum, quod sibi obijci posse sensit Tillemontius. In epistola 251, quae scripta est anno 376, ait Basilius Arianos ab Eustathio accessitos e Galatia anno praeterito fuisse. Unde facilis conclusio id contigisse anno 375. Sic rem expedit Tillemontius. Statuit hanc epistolam 251 mense Octobri, anno 376, scriptam esse; anni autem initium apud Orientales a mense Septembri duci. Hinc colligit Basilius, cum scriberet epistolam 251, mense Octobri, ad annum praeteritum ea referre potuisse quae mense Januario proxime elapso contigerant. Sed de his agemus conjecturis, cum ad epistolam 251 venerimus.

CAPUT XXXV.

I. *Amphilocho significat Basilius ea quae geruntur. Respondet in alia epistola illius litteris et muneribus ad Natale Domini missis. Mittit commentarium in quo solvit illius quaestiones. II. Fronto mercatur episcopatum ab Arianis. III. Resistunt ocriter Nicopolitani. IV. De epistolis 237-241 ad Eusebium et ad Nicopolitanos. V. Legati in Occidentem Dorotheus et Sanctissimus presbyteri. VI. Probatur eos hoc anno circa Pascha, non citius profectos fuisse.*

I. Inter has ærumnas, ut quæque res eveniebat, libenter Amphilocho protinus nuntiasset Basilius (c), tum ut ipse narrandis amico rebus suis acquiesceret, tum quia maximam se esse sciebat Amphilocho curam. Sed deerant qui litteras perferrent; magnum enim non erat Cappadociam inter et Pisidiam commercium. Nactus tandem Elpidium, qui ad herum suum properabat, ut strictas sibi ab iniunctis calumnias dilueret, utitur hac scribendi occasione. Commentat Elpidium Amphilocho, breviter narrat de fratris exsilio, et de tempestate Doaris excitata, ac de insidiis sibi in aula structis, quas tamen se Dei auxilio superaturum sperat. Absolutus erat liber *De Spiritu sancto*, ut supra diximus, neque id latebat Amphilocho. Sed cum is librariis Basili præcepisset, ut hoc opus in membranis describerent, Basilius cognitis illius mandatis, Elpidio perferendum non dedit, sed brevi mensurum se promittit, modo nanciscatur, cui lato possit committi.

D Scripta est hæc epistola 251, anno 375 exeunte. est enim vetustior ducentesima tricesima secunda, quae missa ab Amphilocho ad Natale Domini litteris respondet. His litteris Amphilocho adiunxerat munuscula, nempe lampenas et bellaris. Respondet Basilius sibi diem festum esse, quicumque litteras afferat Amphilocho; sed adjunctis diei festi symbolis festum festorum esse, ut apud Judæos Sabbata Sabbatorum. Etiam atque etiam rogat ut se invisere non gravetur. Illius autem munera sic interpretatur, quasi validam Amphilo-

(a) Ep. 237.

(b) Ep. 251, n. 2.

(c) Ep. 251.

chius precatus esset senectutem, lampenis quidem hortando ad nocturnos labores, bellariis autem validum esse omnibus membris et robustum jubendo. Jam enim præterierat ætas ad rodenda bellaria, dudum contritis morbo et vetustate dentibus.

Gratulatur Basilius, quod et sano corpore et quieta Ecclesia Amphilocheus salutaris Incarnationis memoriam celebraverit. Unde conjici posset scripsisse Amphilocheum post Natale Domini. Sed longe probabilius est Basilium hæc gratulari ducta ex litteris paulo ante Natale Domini scriptis conjectura. Nam ipsa Amphilochei munera videntur ad ipsum diem missa, et diei lætitiã non parum auxisse, ut perspicitur ex his quæ supra retulimus. Scripta ergo hæc epistola 252, vel sub finem anni 375, si tunc Natale Domini die Decembris 25 celebrabatur; vel ineunte anno 376, si dies ille festus cum Epiphania conjungebatur. Certe posterior est littera per Elpidium missis, in quibus Basilius et veniam petit, quod jamdiu non scripsisset, et de persecutione loquitur, ut de re uberrimam scribendi materiam suppeditante, sed tamen Amphilocheio nondum nuntiata, eo quod deessent qui litteras perferrent.

Simul cum epistola 252 misit Basilius commentarium, in quo variis Amphilochei quæstionibus satisfacere conatus fuerat, quantum per tempus licuerat. *Quod quidem, inquit, ad interrogata attinet: factæ sunt in commentario responsiones quædam, quales potui, et ut per tempus licuit.* Ex his verbis cognoscimus tempus quatuor Basilius epistolarum, nempe 253, 254, 255 et 256. Nam cum nec initium nec clausulam habeant, quæ epistolis conveniant, nec quidquam de Basilius aut Amphilochei rebus loquantur, sed tantum Amphilochei interrogatis respondeant; vix dubium quin ex eo, quod diximus, commentario, in quo Basilius Amphilochei interrogata explanabat, factæ sint librariorum arbitrio quatuor epistolæ. In prima demonstrat bonum quidem esse mentem et mentis operationem, eamque, si Spiritu sancto se tradat, ad Dei cognitionem evehi, sed tamen tantum cognoscere, quantum fas est infinitam majestatem a tenuissimo cognosci. In secunda refellit hanc cavillationem Eunomianorum, *colisne quod nosti, an quod ignoras?* Refelluntur iidem in tertia Eunomiani. Quarta varias expedit quæstiones. Hanc ultimo loco posuimus, quia ubi venit ad quæstionem de fato, defessum se esse significat (n. 5), eamque prætermittit, ut pro præsentis sua debilitate longiorem: ex quo patet has quæstiones, quæ in quarta epistola tractantur, omnium postremas in commentario tractatas fuisse.

II. Agmen illud Arianorum, quod cum Eustathio Nicopolim venisse diximus initio anni 376, vel exeunte 375, promiserat (a) se hanc urbem ad in-

tuendos vicarii natos adducturum. Erat hæc civitas magni ad rem ecclesiasticam momenti, tum quia caput erat Armeniæ, tum quia martyrum olim sanguine illustrata, et a præstantissimis episcopis hactenus gubernata, nutrix erat pietatis et veluti sanæ doctrinæ metropolis, ut appellat Basilius (b). Digna ergo visa est Arianis, quam in potestatem suam redigerent, aut omni scelere perturbarent. Fronto unus ex presbyteris civitatis, qui veritatis defensor visus hactenus fuerat (c), postquam Arianos vicarii auctoritate fretos ad dandum urbi episcopum venisse cognovit, victus ambitione tradidit se inimicis Christi, et ejurata fide catholica episcopatum ab illis mercatus est.

Hoc enim pretio episcopatum illi constitisse ex pluribus Basilius testimoniis perspicitur. *Miser ille Fronto, inquit in epist. 259, qui prius quidem defensionem simulaverat veritatis, tandem turpiter prodidit, et fidem et seipsum.* Et in epist. 240, n. 3: *Cum speraverunt adepturos se inanem illum principatum, adjunxerunt se inimicis Christi. Ubi vident populos ira efferatos, rursus simulant rectam fidem.* Hæc nova fidei rectæ simulatio ad populum placandum, argumento est antea Frontonem impiam hæresim professum fuisse; unde merito Basilius ibidem ait illum profanis manibus ad eversionem fidei ordinatum fuisse. Quin etiam eum S. Pater existimat nunquam vere et ex animo veritatem defendisse, sed commodi sui causa; ac tum demum sese aperuisse, ubi vidit se secundis Arianorum ventis ad honores pervehi posse. Patet id cum ex testimoniis modo allatis, tum maxime ex his verbis epist. 238: *Ac ille quidem totius suæ vitæ manifestum protulit indicium ex præsentis consilio, nunquam videlicet se vizisse in spe repositarum nobis promissionum apud Dominum; sed si quid sibi aucuparetur humanarum rerum, et verba fidei et commentum pietatis, omnia denique ad obvios quosque decipiendos elaborasse.* Non certissima videtur hæc rationis conclusio. Fieri enim potest, ut qui veritatem sincero animo diu defendit, oblato præmio hæresim amplectatur. Sed forte aliæ suberant causæ, cur de Frontone Basilius hoc judicium ferret, imprimis arctissima hominis cum Eustathio Sebasteno amicitia. Quanti enim Frontonem faceret Eustathius, non solum nefariis machinationibus in eo ad episcopatum per fas et nefas trudendo declaravit, sed etiam eximio amoris testimonio, quod ei post formulam fidei, quæ est Basilius epistola 125, exhibuit. Is enim videtur esse, quem Eustathius Frontonem nostrum appellat. Quare suspicio erat eum, cum in intimis esset Eustathii, illius etiam errorum, quos fidei amicis credebat, conscium fuisse, ejusque exemplo nunc veritatem compendii sui causa, nunc errorem defendisse.

III. Nihil nocuit Nicopolitanis Eustathii et Aria-

(a) Ep. 251, n. 3.

(b) Ep. 248.

(c) Ep. 239.

norma improbitas, sed potius novum huic Ecclesiae A sumum levasset Basilius. Scripsit tandem ad eum decus attulit, oblata fidei defendendæ occasione. epistolam 237, initio hujus anni 376, post reditum Frontonem Ariani quidem episcopum ordinarunt (a), sed in eo rejiciendo enituit cleri ac populi consensus. Vix unus aut alter clericus cum eo abiire: at factus est communis execratio totius Armeniæ. Itaque Ariani re infecta redierunt; et in redeundo aliqua impietatis suæ vestigia reliquerunt, de quibus sic Basilius in ep. 231, n. 3: *Hi Nicopolim usque progressi, cum nihil potuissent eorum, quæ promiserant, perficere; quomodo redierint, qualesque in redeundo visi sint, norant qui adfuerunt.*

Demosthenes ubi vidit Nicopolitanos non cedere, vi et impressione ordinatum illis episcopum imponere aggressus est, ac Ecclesiam civitatis Frontoni tradidit. Sed tamen nihil promovit, maluerunt pii homines sub dio conventus suos agere, quam cum Frontone communicare. Itaque in vacuis ædibus quotidie cum parva sæcutorum manu recumbebat, pro episcopatus gloria, quam tantopere concupiverat, ignominia et opprobriis coopertus.

Hæc paulo aliter ac Tillemontius descripsimus. Existimat enim doctissimus scriptor Demosthenem, cum Nicopolitanorum animos levioribus tentamentis oppugnasset, ut Eustathii manu episcopum acciperent, ubi vidit eos non cedere, violentum illud agmen Arianorum immisisse. In eam sententiam interpretatur illud ex epist. 237, *Ubi videt eos libenter non cedere, nunc aggreditur violentiore manu datum illis episcopum constituere.* Sed hæc interpretatio stare non potest; constat enim Frontonem ab Ariani episcopatum accepisse. Quare violentiam illam, quam Demosthenes adhibere statuit, ut datum episcopum constitueret, non immittendis Ariani adhibuit, qui jam perfecerant quod situm in ipsis fuerat, sed sacris ædibus Frontoni per vim tradendis. Vide quæ observavimus ad epistolam 237.

IV. Tum cum Nicopolitanis graviora minaretur Demosthenes, rumor erat Arianos, qui forte nondum in Galatiam redierant, aliud concilium meditari, ad quod accersitum Basilium, aut secum communicare cogerent, aut sua consuetudine uterentur. Inter has molestias Basilius nihil de valetudine sua scribere audebat Eusebio, ne vera dicendo affligeret. Jamdudum nullas Eusebio litteras miserat, non negligentia aut oblivione, sed quia cum scripsisset per Thraciæ vicarium, et per præpositum Philippopolis thesaurorum, litteræ redditæ non fuerunt. Peragrante enim parœciam Basilio, advenit vespere in urbem vicarius, et summo mane abiit, ejusque adventus œconomus ecclesiæ latuit. Præpositus vero, quem Basilius rogaverat ut litteras sumeret, urgente fortasse aliquo negotio, profectus est nec susceptis litteris nec salutato Basilio. Eo molestiora hæc erant, quod quotidie res novæ evenirent, quibus Eusebio scribendis dolorem

sumum levasset Basilius. Scripsit tandem ad eum epistolam 237, initio hujus anni 376, post reditum Arianorum ex urbe Nicopoli, tum cum vicarius graviora minaretur, ac forte antequam tradita esset Ecclesia Frontoni. In hac epistola rationem reddit, cur tanto intervallo scribat, ac persecutionem, ut vidimus, ordine describit.

Scripserunt presbyteri Nicopolitani ad Basilium de ærumnis Ecclesiæ suæ. Sed eorum litteras fama sua celeritate superaverat, et in vicinam omnem regionem scelus Frontonis et cleri ac plebis in eo detestando consensum detulerat. Itaque Basilius nihil novi ex eorum litteris didicit. Respondet per epistolam 238, ac hortatur ne animum despondeant ob lapsum unius aut alterius qui se Frontoni adjunxerant, cum cleri corpus integrum maneat; neque etiam nimis doleant, quod extra muros ejecti sint, sed si qua sit hæc in re molestia, spe mercedis et adfuturi cito auxilii constanter perlerant.

Non multo post scriptam Eusebio epistolam 237, Antiochus ex Oriente in Thraciam contendens Cæsarea transit, ac novæ epistolæ occasionem Basilio attulit. Hanc epistolam, quæ est 239, non multo post eam quæ est 237, scriptam esse perspicitur ex ipso initio: *Dedit nobis Dominus etiam nunc... salutare sanctitatem tuam*, etc. Statum Ecclesiarum deplorat, ac de legatis Romam mittendis nonnulla disserit, quæ modo examinabimus. Sed antequam ad hanc legationem veniamus, quæ multis difficultatibus implicata est, alia Basilii commemoranda ad Nicopolitanos presbyteros epistola. Cum parum beatus sibi videretur Fronto vacuæ Ecclesiæ possessione, rem astu tractare et fidem catholicam profiteri cœpit: neque eum hæc alea omnino sefellit; nam nonnulli dubitare ac fluctuare cœperunt. Interim varii et incerti rumores Basilium sollicitudine distringebant, et certo scire majorem in modum aerebat, quid Nicopoli ageretur; cum peropportune ad eum presbyteri Nicopolitani miserunt cum litteris Theodosium compresbyterum, ex quo singula accurate cognovit. Sic respondet Basilius, ut quæ ipse sibi suadebat, eadem illis proponat: nempe hanc persecutionem eundem exitum habituram, quem multæ aliæ superiores habuerant; quomobrem si gravis sit, spe coronæ perferendam: si levis, non valde in parvo incommodo lugendum. Hortatur ut meminerint se martyrum et confessorum filios esse, ac domesticis exemplis utantur. Illud autem etiam atque etiam monet, ne rectæ fidei simulatione deludantur. Negat se commissurum, ut Frontonem episcopum agnoscat; idque eorum potissimum causa declarat, quos audierat fluctuare: ne quis ex illis communionem Frontonis præoccuparetur, aut accepta ab eo ordinatione, postea reddita pace vim faceret gradus retinendi causa. Perspicuum est hæc scripta esse, antequam persecutionis violentia cresceret.

(a) Ep. 238, 240.

Nondum enim inflictæ erant plagæ, nondum exsilia, A nondum carceres.

Ad hoc tempus pertinet brevissima ad Eusebium epistola, quæ est ducentesima quadragesima prima. Videtur questus esse Eusebius, quod in litteris Basilii nihil nisi mœrore et lacrymis dignum legeret : quod quidem superioribus duabus ad Eusebium epistolis optime congruit. Respondet Basilius se de molestis rebus sæpe scribere, non ut illius dolorem augeat, sed ut suum ipse leniat, ac Eusebium ad intentiores pro Ecclesia preces excitet.

V. Duo præstantissimi Ecclesiæ Antiochenæ presbyteri, Dorotheus et Sanctissimus, magno Ecclesiæ pacificandæ studio flagrabant; cumque precibus et hortatibus egissent apud episcopos Orientales, ut legatio in Occidentem mitteretur, commissa utrique hæc provincia circa Pascha hujus anni 376. Videtur Dorotheus superiore autumno Romam cogitasse (a), vel saltem Basilium hortatus fuisse, ut Gregorium Nysænum in Occidentem legatum mitteret. Caruit exitu hoc consilium, sive quia Gregorius, ut præviderat Basilius, hoc munus suscipere noluit, quod illius stomachi non erat, sive alia de causa. Sed tamen Dorotheum in Thraciam venisse, et cum Eusebio Samosatensi fuisse anno 375 exeunte vel 376 ineunte, discimus ex epistola 259, quæ scripta est non multo post initium anni 376. Erat cum Basilio vel in finitimis locis, cum Basilius eandem epistolam scripsit. Rogat enim Eusebium quales redeunti Dorotheo dandæ sint litteræ : forte enim comitem illum futurum optimo Sanctissimo, qui magno animi ardore Orientem peragrabat, et ab insignibus quibusque episcopis subscriptiones et epistolas colligebat.

Legatos in Occidentem mitti non multum probabat Basilius : si enim Dominus propitius fiat, alio opus non fore auxilio : si Dei ira perseveret, non magno præsidio futurum Occidentale supercilium. Frustra ejusmodi homines orari demonstrat, allato in eam sententiam versu Homero. Nondum enim callus obductus erat dolori, quem ex inutili litterarum anni 372 exitu, et ex responsis parum æquis per Evagrium anno 373 allatis conceperat. Quin etiam vulnus refricuerant novissimæ Damasi litteræ, quæ Paulino episcopatum attribuebant, defraudato Meletio. Narrat in eadem epistola 259 sibi in mentem venisse privatim ad coryphæum Occidentalium scribere, de rebus quidem ecclesiasticis nihil, nisi quod insinuasset, neque illos de rebus Orientis vera nosse, neque viam, qua possint discere, amplecti; ac generatim, hominibus, quos tentationes affligunt, insultandum non esse, neque dignitatem existimandam esse superbiam. Non tamen obstittit legationi Basilius; neque enim is erat, qui ulli Ecclesiæ commodo moram afferret : sed potius libenter communi causæ stilum suum impendit in exarandis

(a) Ep. 215.

A duabus litteris, quæ a presbyteris Dorotheo et Sanctissimo perlatæ optatos exitus habuerunt.

Sunt hæ litteræ 242 et 243. Prima Orientalium nomine Occidentalibus scripta. Alteram Basilius privatim scripsit ad Italiæ et Galliæ episcopos. In prima significant Orientales se inter gravissimas procellas ab Ecclesiarum defensione non dimoveri, nec animum despondere, et idcirco auxilium ab Occidente jam sæpe expectatum poscere. Numerant decimum tertium persecutionis annum, in qua plures Ecclesiis evenisse afflictiones asseverant, quam evenisse memorantur, ex quo Evangelium Christi annuntiat. Rogant ergo ut tandem aliquando mittantur ex Occidente, qui Orientali Ecclesiæ opem ferant.

B Scripta est in eandem sententiam epistola 243. Rogat Basilius ut imperatorem Occidentis certiore faciant de iis quæ geruntur in Oriente; vel si id difficile fuerit, saltem ipsi mittant qui consolentur afflictos. Persecutio uberius describitur, quam in superiori epistola. Narrat Basilius episcopos indicta causa damnari; imo nonnullos sine accusatoribus, sine tribunalibus, intempesta nocte raptos, in longinquas regiones fugatos fuisse. Hinc fugæ presbyterorum et diaconorum, cleri depopulatio, populorum gemitus, altaria spirituali cultu vacantia, æder precationis clausæ sine concionibus ac synaxibus : dum Ecclesiæ columnæ dispersæ sunt, hæresis libertatem nacta, multitudinem inducit deorum, et Spiritum sanctum rejicit, ac dum omnia sibi ecclesiastica munia arrogat, baptismata, deductiones proficiscentium, consolationes ægrotantium, communiones mysteriorum, Ecclesiæ filios impiæ doctrinæ assuefacit. Hæc eo molestiora erant Orientalibus, quod metuerent ne incendium consumpto Oriente Occidentem etiam pervaderet.

VI. Duos illos presbyteros paulo post Pascha hujus anni 376 in Occidentem non serius profectos esse, hoc maxime argumento nixus existimo, quod idem legatorum munus iterum obierint, et ab eorum ex secunda legatione reditu usque ad initium anni 378, nonnulla evenerint, quæ apte disponi non possent, si prima legatio serius contigisset.

Neque etiam citius hæc legatio possit collocari, D in quo sane a Tillemontii sententia longe distamus. Is enim legatum anno 373 aut 374 missum esse Dorotheum existimat, et anno 375, sub finem autumnii rediisse. 1.° Neminem anno 373 missum fuisse jam supra satis probatum. Nullum legationis vestigium habent anni 373 aut 374 Fucum fecit eruditus viris opinatus Dorothei ex Occidente reditus anno 375, quem colligunt ex his verbis epistolæ 259 : *De rebus autem Occidentalibus prius ipse didicisti, narrante omnia fratre Dorotheo, cui quales dandæ rursus, litteræ abeunt?* Ex his concludunt Dorotheum Roma redeuntem, apud Eusebium fuisse, eique de rebus in Occidente perspectis narrasse.

Sed quomodo Dorotheus, qui sub initium hiemis anno 375 Romam quidem cogitabat (a), sed tamen nondum litteris episcoporum instructus erat, nondum episcopos nactus erat, quibus comitem se itineris esse optabat; quomodo, inquam, tam cito redire potuit, ut in Thracia apud Eusebium esset initio anni 376? Non enim dubium est quin, cum Basilius scriberet epistolam 239 (scripsit autem non multo post initium anni 376), jam tum Dorotheus ab Eusebio discessisset et in Cappadocia aut finitimis locis versaretur. Unde quærebat Basilius quænam ei dandæ essent abeunti litteræ. Illud autem non minus exploratum et certum est, Dorothei Romam cogitantis iter nondum sub initium hiemis omnino statutum fuisse; siquidem Basilius in epistola 215 negat eum hoc iter hieme conficere posse, nisi mari utatur, et cum Dorotheus comitem se Gregorio Nysseno futurum speraret, tota res Basilio plurimis obstructa difficultatibus videtur. Quare quod ait Basilius Eusebium de rebus Occidentis ex Dorotheo didicisse, id de rebus in Occidente auditis aut perspectis accipi non debet, sed de iis quæ Dorotheus ex Damasi litteris sub ætatis finem allatis cognoverat. Petit autem Basilius quales rursus dandæ sint litteræ Dorotheo abeunti in Orientem. Meminerat enim consilium scribendi ad Occidentales anno 373, quod ex sancto Eusebio ortum fuerat, tot obstructum difficultatibus fuisse, ut in rem minime collatum fuerit.

2^a Duæ exstiterunt Dorothei in Occidentem legationes, prima quidem, cum litteras 242 et 243 detulit, altera cum epistolam 263. Primæ legationis optatissimus exitus fuit, non quod auxilium Romani re vera Orienti tulerint, sed quia sinceram ferendi voluntatem significarunt. Unde Orientales, dum Dorotheum iterum mittunt (b), gratias agunt amplissimas Occidentalibus. Hinc etiam Basilius in tribus epistolis, quas revertente ex prima legatione Dorotheo scripsit, lætitia exultat, ut in rebus ex sententia confectis. Ex his evidenter probatur hanc legationem non citius susceptam esse, quam modo diximus, nempe circa Pascha hujus anni 376. Nam Basilius, cum scriberet epistolam 239, mense Februario aut Martio ejusdem anni, non valde probabat legatos in Occidentem mitti, nec quidquam sperabat a supercilio, ut ipse appellat, Occidentali: nondum enim deposuerat dolorem, quem ei inusserant et litterarum anni 372 inutilis exitus, et responsa per Evagrium anno 373 allata, et novissimæ Damasi litteræ anno 375.

3^a (c) Numerant Orientales annos tredecim persecutionis; quod quidem optime quadrat cum anno 376. Incæpit enim Valens decimum tertium imperii annum mense Martio hujus anni. Quare cum scriptæ sint duæ illæ epistolæ post Pascha, non immerito Orientales totidem annos persecutionis nume-

rabant, quam cum Imperio Valentis sciebant incæpisse. At Tillemontius initium tredecim annorum repetit ab anno 361, alii ab anno 360. Sed extrema persecutionis Constantii minus recte cum initiis Valentis conjunguntur. Inter utramque persecutionem aliquot anni interjecti sunt, Catholicis sub Juliano in sedes suas restitutis. Præterea si de persecutione Constantii Orientales locuti fuissent, non jam tredecim annos numerassent, sed longius multo initia persecutionis repetiissent.

4^a In opinione Tillemontii turbatur et confunditur rerum gestarum series. Proficiscitur Dorotheus anno 373 aut 374; non rediit nisi anno 375 exeunte. Nimium sane hoc intervallum in re non difficili ad deliberandum et dijudicandum, nec multum temporis requirente. Idem Dorotheus iterum mittitur anno 377. At inter utramque legationem non tantum spatium videtur effluxisse. Nam cum promississent Occidentales se Orientis auxilio venturos, si ab anno 375 usque ad 377 nihil præstitissent, merito questi essent Orientales, qui tamen in epist. 263, quam Dorotheus iterum missus detulit, gratias agunt ob prolixæ voluntatis significationem, ac promissa Occidentalium reposcunt, ut prorsus recentia.

CAPUT XXXVI.

I. *Reprehensus a Patrophilo Basilius ob bellum cum Eustathio, causæ suæ justitiam defendit. II. Theophilo injurias redonat, sed roganti ut cum Eustathio communicet, minime annuit. III. Persecutio Nicopolitanorum ingravescit. De epistola ad Amphilochem, et alia sine inscriptione. IV. Scribit iterum Basilius Patrophilo. De litteris ad Evænos et initio anni apud Cappadoces. De ep. 252. V. Redeunt Dorotheus et Sanctissimus. Pueri Basili litteræ per Sanctissimum ferantur. Consolatur Beræenses monachos, quorum ædes Ariani incenderant. Item alios monachos ab Ariani vexatos. VI. Epistola ad Epiphanium de Apollinario et de rebus Antiochenis. Scribit Basilius Palladio et Innocentio. VII. Consultus ab Optimo explicat Scripturæ locum difficilem. VIII. Epistolæ ad Sozopolitanos et ad Urbicium de hæresi Apollinarij.*

I. Patrophilus Ægearum in Cilicia episcopus Basilio amicus erat, et fidei catholicæ addictus; sed in Eustathium plus æquo propensior. Is ubi vidit Basilius in apertas contra Eustathium querelas erupisse, satis diu siluit. Sed tandem misit presbyterum Strategium cum litteris, in quibus non sine reprehensione et quibusdam aculeis stuporem animi sui significabat, quod Basilius, qui a puero dederat se Eustathio, et illius causa tot ac tanta fecerat, tot bella cum innumeris aliis sustinuerat, nunc cum ipso bellum gereret. Nihil læserunt Basilius ejusmodi reprehensiones: quin etiam ridere subiit, quod Patrophilus, quocum sibi amicitiam tot viculis adstrictam putabat, levibus de causis in tantum stuporem incidisse se diceret. Sed quia nemo prorsus erat, cujus non communionem et amicitiam perinvitus amitteret Basilius; exponit Patrophilo omnem suam ab origine dissensionem cum Eusta-

(a) Ep. 215.

(b) Ep. 263, n. 1.

(c) Ep. 242.

thio : demonstrat quam injustæ Eustathii querelæ, quam graves injuriæ et calumniæ, quam inconstans nunc hac nunc illa fide tenenda et subscribenda, nunc hic nunc illis partibus tuendis animus; ac tandem rogat ut sibi per eundem Strategium perscribat, utrum idem erga se permaneat, an ex congressu cum Eustathio immutatus sit.

Novissimum Eustathio facinus in hac epistola (n. 5) exprobratur. *Viderunt enim Cysicum*, inquit (n. 9), *et cum alia fide reversi sunt*. Non viderat hanc fidem Basilius, sed hoc tantum audierat silentium consubstantiali impositum, simile secundum essentiam inductum fuisse. Hæc formula inter varias formulas, quibus subscripsit Eustathius, ut recentissima pariter recensetur in ep. 251, n. 4. Indicatur etiam in ep. 226. Quo tempore id contigerit, non declarat Basilius; sed cum recens esse factum indicet : anno 373, evenisse supra diximus ante concilium Ancyranum.

II. Theophilus Castabala in Cilicia episcopus, vehementer fuerat in causa Eustathii laudans; in primordiis dissensionis miserat aliquem ex clericis suis, qui Basilio indignis modis conviciaretur : nec dignatus erat ad eum scribere, ne episcopum illum salutare cogeretur. Postea (a) socium adjunxerat se Eustathio in Basilio frequentissimis in conventibus dilacerando. Sed tamen ubi vidit causam suam Basilium in clarissima luce et omnium oculis exponere, suam vero Eustathium turpi cum Arianis conjunctione prodere; tum vero Basillii amicitiam recolligere conatus est, sic tamen ut pro Eustathio petiisse videatur. Respondet ei Basillus se amicitiam illius magnum semper fecisse, nec ab ea, quantum ad animi affectionem pertinet, ullum diem discessisse; quamvis multæ ac magnæ doloris causæ acciderint : sed cum jucunda cum molestis, velut in trutina, poneret, plus apud se jucunda ponderis habuisse. Quod spectat ad Eustathium, hanc a Theophilo veniam petit Basilius, ut cum Eustathii communio semper sibi optatissima fuerit, quandiu is a saulioribus stabat partibus; nunc eo cum adversariis palam et aperte conjuncto, liceat sibi nihil veritati præponere.

Jamdudum scripserat Theophilus, molestumque erat Basilio quod occasiones deessent respondendi. Sed tandem nactus Strategium, commisit ei hanc epistolam cum præcedenti. Bis quidem venit Strategius, ut modo videbimus; sed primo ejus adventu Basilius Theophilo scripsit : sic enim in præcedenti epistola de Theophilo et acceptis ab eo injuriis loquitur ut jam tum videatur Theophilus ad ejus communionem et amicitiam rediisse. Ait enim (n. 2) : *Cum omni mihi reverentia et honore dignus frater Theophilus uno ex his qui cum eo sum misso, nonnulla declarasset, quæ nec sibi indecora dicta, et nobis auditu congruentia esse ducebat; scribere enim*

A non dignatus est, non tam metuens ne ex litteris argueretur, quam sollicitus ne nos necesse haberet ut episcopos salutare; sed certe verba erant vehementia, et ex pectore fervente prolata; in his discessimus. Antea non tam leniter cum eo agebat Basilius (b), cum quereretur, quod se Eustathius una cum Theophilo Cilice in frequentissimis conventibus dilaceraret. Ubi vides Theophilum nec fratrem nec episcopum appellari.

III. Cum parum Fronto promovisset fidei rectæ professione, in apertum furorem, relictis astutiis, erupit. Factæ magistratibus contumeliæ (c), verbera inflictæ, ædes expilatæ, civitas vastata, sacerdotes expulsi, et irruentibus lupis grex dispersus. Basilius acceptis ea de re litteris presbyterorum et magistratum, tribuit eorum tempori quidquid in se situm erat, coram supplicavit potentibus viris, et per litteras iis a quibus in aula diligebatur, ut rabidi hominis furor comprimeretur. Cum autem animadvertisset in presbyterorum litteris animum inter tot ærumnas lassum ac minus constantem, consolatur eos spe auxilii a Deo venturi, ac hortatur ut precando ne defatigentur, et quam hactenus verbis docuere, ea nunc opere perficiant. Similiter magistratibus celere a Deo adfuturam opem pollicetur.

Basilius præ summo suo Amphilochei desiderio moleste ferebat se tam longe ab eo disjungi; sed cum Amphilochei tranquillitatem consideraret, gratias agebat Deo, quod is remotus esset ab incendio Cappadociam et vicinas provincias vastante, quibus angelus Satanæ bellum inferebat, ut hæresim propagaret, ac ne sanguini quidem fidelium parceret. Nam Asclepius quidam, eo quod communionem cum Doec, id est, cum Frontone inire nollit, ab hæreticis verberatus, ex plagis obierat. Non dubitabat Basilius, quin hujus rei fama ad Amphilocheum pervenisset. Cætera omnia huic facinori respondebant, persecutiones presbyterorum et magistratum, et quidquid ab hominibus auctoritate ad arbitrium abutentibus proficisci possit.

Jam absolutus erat liber *De Spiritu sancto*, cum sanctus Amphilocheus Cæsaream venit anno præterito ad diem festum S. Eupsychii. Moras attulerunt librariis mandata Amphilochei, qui cum in membranis descriptum voluit. Sub finem ejusdem anni promittit se missurum illud opus, si quem idoneum inveniat, cui perferendum committatur. Hujus enim cautionis necessitatem afferebat persecutio. Cum neminem ejusmodi hactenus invenisset, rogat Amphilocheum in hac epistola 248, ut si quem ipse reperiat, opus accersat. Nolebat enim Basilius illud hominum judiciis committere, autquam Amphilocheo probatum fuisset.

Sequens epistola, quæ inscriptione caret, inter hos tumultus videtur scripta. Num cum aliquem

(a) Ep. 150.

(b) Ep. 378, n. 1.

(c) Ep. 247.

vitz monasticæ cupidum præposito monasterii commendaret, præclare cum eo viro agi existimat, non solum quod bonum sibi ad futuram vitam viaticum, bonum cum hominibus Dominum timentibus convictum eligat, sed etiam quod hisce, inquit, nostris tumultibus liberetur.

IV. Superiores Basilii ad Patrophilum litteræ celerem responsionem merebantur. Rogabatur enim Patrophilus, ut misso iterum Strategio responderet, utrum in Basilii maneret communione, an totum se Eustathii partibus addixisset. Tardus fuit ad respondendum Ægeensis episcopus. Tandem, ubi satis deliberasse sibi visus est, per eundem Strategium scripsit se eundem esse erga Basilium, qui hactenus fuerat, ita tamen ut a sua in Eustathium propensione non multum discederet, ac Basilii in deneganda-Eustathio communione constantiam minus probaret.

Gratias agit Basilius quod Idem erga se permaneat. Sed his omissis, quæ de Eustathio disseruerat Patrophilus, factum suum hoc uno rationis momento defendit, quod cum Eustathius palam et aperte communicaverit cum Galatis, qui ab insignium Arianorum partibus stabant, si cum ejusmodi hominibus communicare liceat, etiam cum eorum ducibus et magistris liceat, quorum tamen communione fugiebat Patrophilus.

Evæsenam Ecclesiam, quæ vicina erat Cæsareæ, nihil læserat temporum difficultas, id quod maxime rarum erat et inventu difficile: integra erat apud eos et intacta fides apostolica; ac suum veritatis amorem egregie declararunt, cum structas Basilio calumnias in mentientium capita rejecerunt. Præter libellos, quibus Basilium Eustathius ante tres annos laceraverat, videtur recentiori astutia vel per se ipse, vel per emissarios suos persuadere Evæsenis voluisse (n. 4), ordinem sanctæ Trinitatis a Basilio immutari, ac Spiritum Patri et Filio præponi.

Persuasum habet Basilius magnam fore Evæsenorum mercedem, quod calumniis aditum in corda sua non dederint: eosque laudat, quod præclare animadvertierint, iniquitatem et inconstantiam Eustathii, qui cum Nicænzæ fidei subscripsisset Romæ, postea Basilio bellum intulit eo quod, ipse petito, eidem formulæ iterum subscripsisset; et cum Arianos negasset episcopos esse, nunc his supplicat quos illi ordinare; et cum violenter exagitasset eos, qui cum Arianis communicabant, nunc Arianorum communionem persequitur. Fatetur Basilius humilem se esse et parvum, sed tamen eundem semper esse, nec unquam cum rebus immutatum. Non aliam apud se fidem esse Seleuciæ, aliam Constantinopoli, aliam Zelis et Lampsaci aliam, et Romæ aliam, nec nunc novam circumferri a prioribus diversam.hortatur Evæsenos, ut in fide constanter perseve-

rent, ac exiguam esse partem considerent, quæ morbo hæresis laborat, reliquam vero Ecclesiam in sana et incorrupta doctrina versari.

Numerat Basilius (n. 2) annos decem et septem non exactos a concilio Constantinopolitano, in quo depositus est Eustathius anno 360 ineunte. Ex quo patet hanc epistolam anno 376 scriptam esse. Sed cum Tillemontius Arianos existimet e Galatia accersitos ab Eustathio fuisse anno 376, in varias se conjicit ambages, ut explicet quod ait Basilius, id factum anno præterito fuisse. Suspicitur Orientales annum incipere solere a mense Septembri, ac proinde, si hæc epistola rejiciatur post mensem Septembrem, Basilium id præterito anno factum dicere potuisse, quod verno tempore anni 376 evenerat. Quamvis autem probaverimus in capite 34 Eustathii conjunctionem cum Arianis anno 375 ante Natale Domini evenisse, hæc tamen ad Evæsenos epistola post Septembrem rejicienda esset, si Cappadoce, ut existimat Tillemontius, annum incœpissent a mense Septembri. Sed hæc opinio non magnis nititur momentis, longèque probabilius est initium anni apud Cappadoce a mense Martio repetitum fuisse. Nam Basilius in epist. 69, quæ citius mense Septembri scribi non potuit, sanctum Athanasium rogat, ut Dorotheum ad primam navigationem dimittat, ut saltem possit, inquit, anno sequenti aliquid fieri eorum quæ precamur. Plana est et aperta hæc oratio, si anni initium erat apud Cappadoce mensis Martius; sed si Septembris, quomodo Basilius initio anni scribens, non satis superesse existimasset temporis, satisque habuisset, si saltem anno sequenti suscepta consilia ad exitum perducerentur?

Existimat Tillemontius (a) orationem Basilii in sanctum Mamantem primo anni die habitam fuisse; et cum S. martyris festum apud Græcos mense Septembri celebretur, initium anni apud Cappadoce a primo Septembris die repetit. Sed festum S. Mamantis secundo Septembris die, non primo, apud Græcos celebratur, vigebatque hæc consuetudo Constantinopoli, ut observat Tillemontius, tempore Leonis Thracis. Deinde vero Basilii verba non sic accipi debent, quasi dies festus S. Mamantis primo anni civilis die celebraretur; sed cum ad hunc diem magna hominum multitudo quotiens confluere, erat ille dies et præteriti anni finis et novi quodammodo initium. Sic loquitur Basilius: Ὁ δὲ περιαγωγῶν ἡμῶν τὴν πανήγυριν ταύτην, καὶ πέρας δούς ταῖς περυσίαις εὐχαῖς, καὶ κεφαλῆν δεύς τῷ ἐπιόντι χρόνῳ (ἡ γὰρ αὕτη ἡμέρα ὀρίζει ἡμῖν τὴν παρελθόντα κύκλον, καὶ κεφαλὴ γίνεται πάλιν τῷ ἐπαρχομένῳ) διαφυλάξαιεν ἡμᾶς ἐν αὐτῷ ἀδελφαίς. Qui vero hanc nostram celebritatem reduxit, et præteriti anni votis finem dedit et succedenti tempori initium largitus est (eadem enim dies

(a) Tom. IV, p. 358.

præteritum circulum nobis terminat et rursus insequens (si initium) . . . conservet nos in semetipso illætos, etc. Quæ hic de diei quotannis redeuntis vicissitudine dicuntur, de quolibet die festo quotannis redeunte dici possunt : præsertim si ad illum diem magna hominum multitudo convenire soleat. Nulla ergo nobis imposita necessitas epistolæ ad Evæseuos post Septembrem rejiciendæ. Nam si Cappadoces annum, ut verisimile est, a Januario aut Martio incipiebant, potuit Basilius, cum mense Julio aut Augusto scriberet, ea anno præterito facta dicere quæ Decembri proxime elapso contigerant.

Referimus ad hunc annum epistolam 252 in qua Basilius episcopos Ponti perhonorifice rogat, ut antiquum morem resumant visitandæ ad diem festum Sancti Euppsychii ecclesiæ Cæsariensis. Citius collocari non potest hæc epistola; nam anno quidem superiore pax inter Basilium et Ponti episcopos sarta, sed post festum S. Euppsychii.

V. Dorotheus et Sanctissimus Roma redierunt hoc anno, rebus, quarum causa profecti erant, si minus ad optatum exitum, saltem ad bonam spem perductis. (a) Magnos labores in hoc conficiendo itinere tolerarunt: sed summam lætitiã toti Orienti attulerunt, cum et sententias Occidentalium et rerum statum accurate perspectum nuntiarent. Dorotheus in epistola Orientalium solus nominatur, quia is solus nominari solebat, qui præcipuas partes legationis sustinebat. In litteris autem, quas Basilius post eorum reditum scripsit, nulla Dorothei mentio, sed tantum Sanctissimi, sive ob eandem causam, sive quod, remanente apud S. Meletium Dorotheo, Sanctissimus in Orientem missus esset, ut res Occidentis nuntiaret, ac Orientalium studia ad id quod inchoatum erat perficiendum incitaret. Videntur autem Dorotheus et Sanctissimus præcipue res Antiochenas cordi habuisse, tum quia maxima eorum cura erat hæc Ecclesia, quam litteræ Damasi anno 375 perturbaverant, tum quia ut ipse censebat Basilius, pax Orientis ex Antiochiæ pace plurimum pendebat. Quare ad S. Meletii causam refero quod ait Basilius presbyteris Antiochenis, Sanctissimum eorum sollicitudinem partim sedaturum his quæ in Occidente perspecta narrabit, partim excitaturum, et quantum studii res præsentis requirant, demonstraturum; ac inde colligo Damasum opera duorum illorum presbyterorum æquiorum factum esse Meletio. Hinc tanta lætitiã exsultat Basilius non solum in epistola ad presbyteros Antiochenos, sed etiam in aliis duabus, nempe una ad Pelagium Laodicenum, altera ad Vitum Carrhorem episcopum, quibus quid actum esset in Occidente per se ipse non enarrat, sed Sanctissimo enarrandum relinquit.

Miror Tillemontium has tres epistolas ad annum 375 referre. Tunc quidem in Orientem rediit Sanctissimus, minime vero ex Occidente, sed ex Armenia, in quam visendi Meletii causa venerat. Præ-

(a) Ep. 255.

A terea anno 375 et sequentibus querebatur Basilius de Occidentalibus, quos plena manu in his tribus epistolis laudat. Cum his epistolis conjungit etiam Tillemontius epistolam 132 ad Abramium Batnorum episcopum. Sed eam rejecimus in annum 375.

Quartam epistolam detulit Sanctissimus, quæ presbyteris Acacio, Aetio, Paulo et Sylvano, Silvano et Lucio diaconis, cæterisque fratribus monachis inscripta est. Verisimillimum est Acacium, qui primus nominatur, non alium esse ab eo Acacio, qui Basilium anno 375 Berœnsis Ecclesiæ et Chalcedensis nomine invisit, ac postea in episcopatu Berœnsi celeberrimus exstitit, sed præteritos labores nefariis in S. Joannem Chrysostomum molitionibus dedecoravit.

B Jamdudum Ecclesiam Berœnsensem et Chalcedensem persecutio impugnabat, sed hoc anno 376 statim post Pascha hæretici Berœnsium monachorum tabernaculis supervenientes, eorum labores igni tradiderunt. Ingemuit Basilius, ubi id rescivit, non tamen monachorum causa, quibus aliud in cælis domicilium videbat hoc scelere præparari, sed hæreticorum, qui sibi metipsis ignis thesaurum comparabant. Speraverat Basilius fore, ut ad se tanquam ad paratum perfugium omnes accederent, ac ipse eorum complexu ex continuis doloribus et ærumnis respiraret. Sed cum id consecutus non esset, optabat ut saltem sæpe scribendi occasio daretur. Ne id quidem contigit, quia nesciebat ubi nam versarentur, tum etiam quia non multi ex Cappadocia in has regiones proficiscebantur. Nactus tandem Sanctissimi facultatem, hortatur ut ob futuram mercedem fortiter se gerant; et, quia persecutione adepti sunt fiduciam apud Dominum, noctu et interdum pro Ecclesia precentur.

Ad idem tempus referri potest epistola 257 ad alios monachos, quibus pariter Ariani bellum inferebant. Eos Basilius consolatur spe mercedis eo uberioris, quod bellum inferebatur ab hominibus Christianos se esse profitentibus, nedum hoc nomen, ut multi existimabant, de eorum, qui persecutionem patiebantur, merito detrahere posset. Hortatur ut nec episcoporum exsiliis, nec quod proditores nonnulli ex ipso clero exstitero, fides eorum vacillet, nec eos magna populi multitudo terreat: non enim nomina esse, quæ nos salvos faciunt, sed propositum animi et dilectionem; nec multitudinem salvari, sed electos Dei. Videtur Basilius Frontonem notare, cum proditores ex ipso clero exortos commemorat. Tota epistola persecutionem ad summam acerbiteriam pervenisse declarat.

VI. Anno 376 exeunte S. Epiphanius clericos e sua Ecclesia cum litteris ad Basilium misit. Dolorem suum significabat, quod dissiderent inter se fratres montis Elæonis sive Olivarum, et quæ nova nonnullorum commenta deprehendisset, ac de illis emendandis sollicitudinem suscepisse nuntiabat. Basilium rogabat, ut ad has perturbationes sedandas auctoritatem suam interponeret. Illud etiam Basilius

curis dignum iudicabat, ut dissidentes Catholicos Antiochenos ad concordiam adduceret: quorum de dissidio sic loquebatur Epiphanius, ut necesse esse statuere tres hypostasas confiteri. Alteram adiunxerat epistolam, in qua Basilii de Magusæis sententiam sciscitabatur.

Gratias ei agit Basilius, quod eo tempore, quo refrixerat charitas, omnesque omnibus quodam modo suspecti erant, et sui meminisset, et tot ac tantis marium et terrarum spatiis disjunctus summam animi conjunctionem significasset. Sed onera sibi ab eo imposita, ut viribus suis majora, deprecatur. Jam enim se scripserat Palladio et Innocentio, integrum sibi non esse fidei Nicænæ quidquam addere. Quæ autem de Incarnatione adtexta fuerant huic formulæ, *a* Basilius nec examinaverat, nec receperat; propterea quod metuebat ne, si semel a fidei simplicitate discedatur, nullus iam foret disputandi finis, ac simpliciorum animarum turbarentur, dum fidei formulam augeri vident.

Quod spectat ad dissidium Antiochenum, declarat Basilius se hactenus cum Meletio communicasse, semperque cum eo Dei gratia communicaturum, propterea quod primus sub Constantio egregium certamen pro fide certavit, ejusque communionem ab initio Cæsariensis Ecclesia simplex est; ipsum etiam Athanasium cum eo communicare voluisse, sed rem in aliud tempus pravis nonnullorum consiliis dilata fuisse; eorum autem qui post Meletium venerant, nullius se admisisse communionem, non quod indignos iudicaret, sed quia nihil habebat, cur Meletium condemnaret; itaque facere se non posse ut ad eos scribat. Cæterum Epiphanium laudat, quod tres hypostasas confiteri necesse esse existimet: eique originem et instituta Magusæorum exponit. Summa Basilii humilitas elucet in hac epistola: hominem se nullius pretii (*n. 1*) vocat, et in peccatis (*n. 2*) viventem, quique veritatis dogmatum nondum idoneum assecutus usum.

Hanc epistolam ad annum 376 exeuntem referimus, quia cum hæc scriberet Basilius, jam Antiochiæ episcopatum Vitalis invaserat, jam turbas ciebat pravis opinionibus Apollinarius, nondum tamen hæresim suam palam et aperte prædicabat. Nullius autem, inquit Basilius, *ex iis qui postea introierunt, communionem unquam admisimus, non quod eos iudicemus indignos, sed quod nihil habeamus unde hunc (Meletium) condemnemus.* Jam ergo præter Paulinum novus aliquis S. Meletio supervenerat competitor, quem cum Basilii episcopatu indignum non iudicet, alius esse non videtur, quam Vitalis nondum in hæresi palam obfirmatus. Neque enim aut de Euzoio sic locutus fuisset Basilius, aut de ipso Vitali post manifestum hæresis incendium. Non latebant Epiphanium *quæ a nonnullis male excogitata, nempe ab Apollinario, fratres conturbaverant:*

sollicitudinem his de rebus susceperat, atque, ut ipse narrat (a), Vitalem ad accuratam dogmatis confessionem et ad concordiam cum Paulino ineundam hortatus fuerat. Ortæ his de rebus turbæ in monte Elæone et aliis in locis, sed tamen malum insanabile non videbatur Epiphanio, ac Basilium rogabat ut remedium afferret.

Hæc autem mirifice congruunt anno 376 exeunti. Nondum enim ordinatus erat Vitalis anno 375, cum Damasi litteras accepit Paulinus circa mensem Septembrem. At hoc facinus commissum erat, cum S. Epiphanius Antiochiam venit; quo ex itinere reversus erat, cum scripsit ad Basilium. Apollinarii autem hæresis, etsi in his Damasi ad Paulinum litteris, ac multo ante, nempe anno 362, in concilio Alexandrino damnata, etsi ab Athanasio in epistola ad Epictetum anno 369 egregie confutata fuerat, non tamen illius auctor prodibat Apollinarius. Cum Basilius accusatum vidit ab Eustathio Apollinarium anno 373, mirum id ei visum est; nunquam enim de eo quidquam audierat ejusmodi. Nec tamen hæc criminatio ad Incarnationem spectabat, sed ad Trinitatem. In epistolis, quas scripsit Basilius anno 375 et 376, ut famam suam ab Eustathii calumniis vindicaret, declarat se cum Apollinario, nec communionem, nec sententia conjunctum esse: sed alios a se non propulsat errores, præter eos, quos ipsi Eustathius affluserat, dum ei impia quædam Apollinarii dicta attribuit (*b*), eumque ab Apollinario librum de Spiritu sancto petiisse mentitur. In epistola 243 Orientis mala accurate describuntur: at nulla prorsus de Incarnatione hæresis orta nuntiatur. Quare hæresis Apollinarii palam et aperte non erupit, nisi post hanc Orientalium epistolam: nec proinde epistola ad Epiphanium, quæ multis jam rebus post exortam hæresim scripta est, citius collocanda anno 376 exeunte.

Antequam Epiphanius litteras acciperet Basilius, alias acceperat (*c*) a Palladio et Innocentio degenitibus in monasterio montis Olivarum, in quo dissensionem aliquam commoverat hæresis Apollinarii. Rogatus ab eis Basilius, ut se in pacificationem interponeret, ac Nicænæ fidei aliquid de Incarnatione addendum constitueret, hoc onus suscipere noluit. Cum enim id præ summa humilitate altius intelligentia sua ducebat, tum etiam verebatur, ne novis jurgii materia daretur, ac simpliciorum animarum pacem eos hortabatur. Sed cum illius epistola, quam amisimus, non multum promovisset, iterum ad eum scripserunt Innocentius et Palladius hisdem de rebus, non sine aliqua excusatione quod ad eum non venirent. Libenter eis remittit Basilius hujus itineris laborem, ut hominibus labore manuum viventibus perincommodum, simulque dolorem suum significat, quod in concilianda pace parum profecerit

(a) Hæres. 77, c. 20.

(b) Ep. 244, n. 3.

(c) Ep. 258, n. 2.

Et pacis quidem, inquit, semper optavi conciliator esse, sed re infecta, mæreo; quomodo enim non mærerem? Quali autem ex genere sit dissensio in monasterio illo exorta perspicere possumus ex his quæ sequuntur: Sed tamen ea causa succensere nemini possum; cum sciam pacis bonum jam olim a nobis esse sublatum. Non sic locutus fuisset Basilius, si ejusmodi homines errore Apollinarii infecti fuissent. Non enim negasset se illis succensere posse: sed illius lenitatem inde ortam puto, quod Apollinarium ejusque nonnulla dicta sic defenderent, ut sententiæ pravitate minime sequerentur. Idem fere sibi evenisse testatur Epiphanius (a), antequam Apollinarii hæresim cognitam et perspectam haberet. Credere malebat illius dicta minus accurate referri, quam absurdos errores tanto viro attribueret.

VII. Circa hoc tempus Optimus Antiochiæ in Pisidia episcopus, Basilium consulit de his Scripturæ verbis: *Omnis qui occiderit Cain.*, etc. (b); item de Lamechi ad uxores et Symeonis ad Mariam verbis. Numeratur Optimus a Theodoro (c) inter strenuos fidei defensores, eique a synodo œcumenica secunda idem honos delatus est ac Helladio Cæsariensi, Gregorio Nyasseno et aliis nonnullis. Elucebat (n. 4) in illius ad Basilium litteris et de Ecclesiis sollicitudo et Scripturæ legendæ studium. Quare Basilius pueros ab eo missos, quos alias libenter videbat propter egregios illorum mores, ac eorum cum Optimo necessitudinem, tunc eo libentius vidit, quod illius epistolam ferebant.

Scriptam hanc epistolam post hæresim Apollinarii probant, quæ de hæresis incarnationem oppugnare non cessantibus leguntur, num. 8. Huc accedit quod senem se esse dicit Basilius, et tempore ac imbecillitate corporis et multitudine afflictionum, quæ plurimæ in eum concitata vitæ illius prægravaverant, emaruisse.

VIII. Cum Apollinarii hæresis in urbem Sozopolitanam penetrasset ac nonnullos infecisset, scripserunt ea de re Sozopolitani ad S. Basilium, qui breviter quidem, sed eximiis rationibus demonstrat, quam absurdum sit cælestem Christo carnem affingere, et humanos affectus in ipsam divinitatem conferre. Hanc epistolam citat Leontius (d), et pluribus locis Eulogius (e).

Urbicium monachus, idem procul dubio, quem Basilius anno 373 exsilium exspectans ad se accersebat, scripsit ad Basilium non sine aliqua timiditate, ut ad virum fama et dignitate præstantem. Sed eum hortatur Basilius, ut hanc timiditatem ex animo ejiciat, ac sæpe ad se scribat; neque enim nescire se hominum præstantiam ex timoris Dei gradu proficisci, nec quidquam impedire, quominus se major sit Urbicium, si Deum magis timeat. Scire cupit Ba-

silius quinam in Ecclesia, in qua degebat Urbicium, sani sint, ut quibus scribendum sit et in quibus acquiescendum cognoscat. Cum autem audiisset nonnullos ex iis qui cum Urbicio erant, Deum ipsum in carnem conversum dicere, breviter errorem refellit, Urbiciumque hortatur ut hæc impietas ecclesiastica emendatione non careat. Ex quo colligi potest hunc Urbicium vel monasterii præpositum, vel aliquo ecclesiasticæ dignitatis gradu præditum fuisse. Nemo est qui non videat in hac et superiori epistola Apollinarii commenta damuari: nec mirum videri debet si non unus et idem error in utraque epistola refellatur. Narrat enim Epiphanius (f) se inter Apollinarii sectatores magnam sententiarum varietatem perspexisse.

CAPUT XXXVII.

I. *Dorotheus et Sanctissimus Romam iterum mittuntur.* II. *Non videntur consecisse quod præcipue illis propositum erat.* III. *Laudat Basilius confessores Ægyptios quod Apollinarium damnaverint.* IV. *Reprehendit quod Marcellianos ad communionem receperint.* V. *Reprehensam suam a Petro Alexandrino ad quem scribit Basilius ep. 266.* VI. *Examinatur an jure Basilius dixerit Marcellum ex Ecclesia exiisse. Quo tempore fidei confessio Athanasio oblata a Marcellianis.* VII. *Petri querelis de Dorotheo respondet Basilius in eadem epistola.*

I. Dorotheus et Sanctissimus presbyteri, quos anno 376 in Occidentem missos fuisse et eodem anno rediisse diximus, non diu ex molestiis itineris quieverunt, sed statim novæ illis suscipiendus fuit labor, ut episcopis Orientis nuntiarent quæ in Occidente viderant (g), eisque persuaderent magno studio præsentia negotia indigere. Nam etsi prolixam succurrendi voluntatem significaverant Occidentales, eadem manebant Orientis vulnera (h), nec quisquam missus ex Occidente qui ea sanaret: nec litteræ, quas Occidentales misere per Sanctissimum et Dorotheum, magnum remedium attulerant. Quare (i) nova opus erat legatione, ac novis episcoporum subscriptionibus, quarum colligendarum causa videtur Sanctissimus Orientem peragrasse. Iterum ergo profectus est in Occidentem cum Dorotheo, epistolam Orientalium deferens, in qua rogant ut tandem aliquando mittantur (j) qui Orientem invisant; vel, si id fieri non potest, saltem veniant ab Occidente litteræ, quæ auctores tumultus et perturbationis volent, eosque (n. 5) ab ecclesiis arcendos decernant, si in pravæ novitatibus perseverent. Inter eos, qui Orientem perturbant, duo nominatim recensentur Eustathius et Apollinarius. Referuntur variaz Eustathii mutationes partium: cum iis, qui consubstantialia anathematizant conjunctus esse, seque Pneumatomachorum hæresis ducem præbere dicitur. Scire avent Orientales quibus olim conditionibus a Liberio susceptus sit; atque hæc additur causa, cur ad eum reprimendum Occidentales

(a) Hæres. 77, p. 996.

(b) Gen. iv, 15.

(c) Hist. eccles. lib. iv, c. 30.

(d) In Nestor. et Eutych., p. 1000.

(e) Phot. cod. 225, p. 760, 801, 808.

(f) Hæres. 77, p. 996.

(g) Ep. 253.

(h) Ep. 263, n. 1.

(i) Ep. 253 et seqq.

(j) Ep. 263, n. 1.

auctoritatem suam adhibere debeant, quod unde accepit fiduciam ad subversionem multorum, inde æquum sit emendationem venire. Apollinarii errores exponuntur. Perstringitur etiam ordinatio Paulini Antiocheni, isque accusatur, quod in Marcelli errorem propendeat, ac illius sectatores sine discrimine ad communionem admittat.

II. Non videtur hæc legatio prosperos exitus habuisse. Vix quidem dubium est, quin persecutionis descriptione et tot malorum flebili specie corda tetigerint. Forte etiam de Eustathio et Apollinario impetrarunt, ut uterque condemnaretur. Saltem de Apollinario scimus eum in synodo Romana (a), præsentate Petro Alexandrino, damnatum fuisse. Prolixam Occidentalium voluntatem perspicimus in quodam fragmento synodi Romanæ. *Cæterum, inquit B synodus, quod ad removendas vestræ dilectionis injurias, nec frater noster Dorotheus presbyter explicare omnia vivaciter prætermittit, nec nostri nisis, ut ipse testis est, defuerunt.*

At præcipue propositum erat legatis, ut Occidentis gratiam ac favorem sancto Meletio conciliarent. Cum enim nihil Antiochiæ Basilius (b) in orbe terrarum præferebat, eaque ad concordiam adducta cæteras Ecclesias facile sanatum iri putabat, tum vero Dorotheus et Sanctissimus hanc potissimum proficiscendi causam babuerunt (c), quod Paulinus litteris Roma acceptis mirum in modum efferretur. Statim ac allatæ fuerunt Antiochiam hæc litteræ (allatæ autem fuerunt anno 375, circa autumnum), Dorotheus Romam cogitavit (d), ac Sanctissimus (e) Orientem peragrare cœpit, ac subscriptiones et litteras colligere. Lætitia, quam Basilius eorum reditu percepit anno 376 argumento est tunc Romanum pontificem non alienum a Meletio animus significasse. At secunda legatio prospere non cessit. Nam cum Meletii causam defenderet Dorotheus coram Damaso et Petro Alexandrino, sanctus ille præsul una cum sancto Eusebio inter hæreticos numeratus est, idque, ut conjicimus, ab ipso Petro Alexandrino. Non tulit Dorotheus tantum nefas, ac stomachum suum erupit in Petrum, qui cum apud Basilium conquestus esset, sic ei respondet Basilius (f): *Nos autem in tristitiam conjecit frater Dorotheus, quod, ut ipse scripsisti, non omnia leniter et mansuete dixerit dignitati tuæ. Atque id equidem temporum attribuo difficultati. Videor enim mihi nulla in re ob mea peccata prosperos habere successus: siquidem fratrum optimi non comperiuntur lenes, neque ad obeunda munera idonei, eo quod ex mea sententia non omnia peragunt.* His verbis satis indicat Basilius legationem ad optatos exitus perductam non fuisse: causam autem rejicit quidem in Dorotheum ac sua ipsius peccata, sed tamen in his quæ sequuntur non sine perpolito acumine demonstrat dif-

ficile fuisse Dorotheo a sua lenitate non discedere, cum tam iniquum Petrus de Meletio et Eusebio judicium ferret. Quamvis autem Occidentales non tantum S. Meletio favorem exhibuerint, quantum optasset Basilius; constituerunt tamen episcopos mittere in Orientem, *qui sequestres et arbitri refundendæ, si fieri posset, pacis exsisterent*, ut legimus in epistola concilii Aquileicensis ad imperatores, quæ est duodecima inter Ambrosianas. Sed ibidem hoc consilium bello Gothico interpellatum fuisse discimus.

In quodam codice manuscripto annotatur hanc epistolam missam non fuisse, unde colligit Combesius Basilius mutasse consilium quod intenderat, ob ea quæ de Paulino minus honorifice in hac epistola dicuntur. Sed hunc codicem refellit Basilius testimonium. Quod enim ait Meletium et Eusebium numeratos fuisse inter hæreticos, id referri non potest ad legationem anni 376; quæ tantam Basiliæ lætitiæ non attulisset, quantum attulisse vidimus, si tunc Meletius et Eusebius tam inhoneste appellati fuissent. Quare necesse est aliam admittere legationem, cujus exitus expectationi minus respondit.

Profecti fuisse videntur Dorotheus et Sanctissimus verno tempore anni 377. Nam cum redierint ex Occidente anno 376, circa autumnum et in colligendis subscriptionibus aliquid temporis consumpserint, secunda illorum in Occidentem profectio citius collocari non debet. Neque etiam multo ærius; quia ab eorum reditu usque ad illud tempus, quo Petrus Alexandrinus Roma discessit (discessit autem circa mensem Maium anni 378), nonnullæ res gestæ sunt, quæ nimium angustis spatii finibus concludi non debent. Quare immerito synodum Romanam, in qua damnatus rogatu Orientalium Apollinarius, nonnulli referunt ad anni 378 initia.

III. Non multo post epistolam, quæ est ad Occidentales, scripsit Basilius confessoribus Ægyptiis in Palæstina exsulantibus (g). Horum plures communiter, privatim vero Adelphius et Isidorus scripserant Apollinario. Sed is postquam in apertum schisma erupit, confessorum testimonio et perhonorificis litteris se factabat in quadam adversus Paulinum Antiochenum epistola. Confessores commovit hæc epistola ac de Paulino suspensiones injectit: sed ubi in eorum manus venire nonnulla Apollinarii de fide scripta; tum vero illatum Ecclesiis damnum tacere non potuerunt, ac suum de Apollinario judicium litteris ad Nitriæ monachos scriptis consignarunt.

Basilius, ubi didicit eos confessionis laudi magnam hæresis rehellendæ studium adjicere, communionem cum eis fovere per epistolam (h) voluit, ac

(a) Damas. epist. 14.

(b) Ep. 66, n. 2.

(c) Epist. 216.

(d) Ep. 215.

(e) Ep. 239, n. 2.

(f) Ep. 266.

(g) Tillemont., tom. VII, pag. 620.

(h) Ep. 265.

Elpidium diaconum misit cum litteris suis. Gratulatur eis exsilium et egregiam de Ecclesiis sollicitudinem in refellendo Apollinario cognitam. Illius bonis-facina ad scindendas Ecclesias, errores de Trinitate et de Incarnatione perstringit, et quam absurda sint illius de templi et legis institutione commenta breviter demonstrat. Hortatur confessores ut eum dogmatibus Ecclesie fortiter proponendis ad sanitatem reducere conentur, ita ut illius omnibus innotescat pœnitentia.

IV. Alia erat scribendi causa ad confessores. Mortuo paucis ante annis Marcello, pars cleri et populi Ancyranus, quæ ei semper affixa fuerat, nec episcopos in ejus locum substitutos agnoverat, communionem catholicam amplecti statuit. Erant enim ab omnibus Orientis Ecclesiis abscissi, si excipiatur Paulinus, cujus licentiam in eis ad communionem recipiendis vituperant Orientales in epistola præcedenti (a). Studio igitur recuperandæ communionis catholicæ, quatuor presbyteri ex hac secta cum quatuor aliis clericis Diocæsaream veniunt, ostendunt confessoribus Ægyptiis litteras, quas olim a sancto Athanasio acceperant, fidei formulam offerunt, erroribus, quos ei hominum attribuebat opinio, contrariam; sicque a confessoribus admittuntur ad communionem. Pluribus ea res permolesta fuit, etiam in Palæstina (b): sed nemo potiori jure conqueri poterat, quam Basilius. Nam cum Galatia una esset ex provinciis Cæsareæ subjectis, Galatiæ in communionem ecclesiasticam inconsulto Cæsariensi episcopo restitui non debebant. Hac injuria accepta Basilius eandem ac sæpe alias animi moderationem adhibuit, ac querelas suas ne ad Petrum quidem Alexandrinum detulit. Scripsit tantum confessoribus non debuisse eos sibi rei ad omnes Ecclesias spectantis iudicium arrogare. Motuendum enim esse ne pax scindatur, aliis abscedentibus, dum alii admittuntur. Rogat ut ad se mittant propositiones, quibus assentientes Marcelli discipulos receperunt.

Non is erat Basilius qui, quod ipse committeret, id reprehenderet in aliis. Sæpe a Galatis importune rogatus (c), respondere eis noluit absque ulla exceptione, quia aliarum Ecclesiarum iudicium expectabat. Cavendum enim esse intelligebat, ne, si minus æquis conditionibus recipereantur, non illi ad Catholicos, sed ad eos Catholici accessisse viderentur, sicque pax cum paucis schismaticis composita schisma inter Ecclesias excitarot. Cum autem dicat Basilius se importune a Galatis sæpe rogatum fuisse, verisimile est eos ad illum accessisse, antequam se ad confessores conferrerent. Sed dubium esse non potest quin, postquam recepti a confessoribus fuere, a sancto Basilio petierint ut concessum sibi beneficium confirmaret. Hinc Basilius sic de illis loquitur in epistola 266: *Et nunc*

si Deus dederit, nobisque patientem aurem præbeant, speramus nos populum ad Ecclesiam adducturos, ita ut non ipsis nobis exprobetur nos ad Marcellianos accessisse, sed illi membra corporis Ecclesie Christi fiant: et malum dedecus, quod ea hæresi aspersum est, nostra suscipiendi ratione deleatur, nec nobis opprobrium inuratur, ut ad illos translatis.

Scripta videtur hæc ad confessores epistola post Orientalium litteras ad Occidentales. 1. Nihil habent Orientalium litterarum de facinoribus Apollinarii (d), qui illegitimos episcopos in Ecclesias ab episcopis catholicis gubernatas immittebat: unde ridebatur magnum pietatis mysterium, episcopis sine clero ac populo obambulantibus et nudum nomen circumferentibus. 2. Paulinum vituperant Orientales, quod Marcellianos sine discrimine ad communionem suam admitteret. At hoc crimen inferendum ei non fuit, vel saltem cum confessoribus communicandum erat, si jam recepti palam et aperte a confessoribus fuissent Marcelliani.

V. Quod ergo Petrus Alexandrinus de receptis Marcellianis ad Basilium scripsit, id post reditum legatorum Dorothei et Sanctissimi scripsit. Peramice ex postulabat cum Basilio, quod se certiore hujus rei non fecisset: simulque dolorem suum significabat, quod nec canonum nec Basilii habita ratio fuisset in Marcellianis ad communionem recipiendis. Fatetur Basilius (e) non immerito reprehensum se a Petro, quod non ad eum de omnibus rebus, sive parvis, sive magnis scribat. *Nam et tibi, inquit, convenit nostra curare, et nobis ad tuam charitatem de rebus nostris referre.* Cæterum declarat se molestiis, non solum quæ ab Arianiis accidunt, sed etiam quæ ab unanims fratribus, ita assuetum esse, ut his, quæ præter ordinem gesta nuper fuerant, minime commotus fuerit. Hinc etiam Petri res obtundere noluit, partim quidem cum sciret famam sua sponte res gestas perlaturam, partim expectans dum alii has molestias nuntiarent; postremo decorum esse non ducens indignationem et dolorem significare, quod contemptus fuisset. Significat Basilius se scripsisse confessoribus, ut a charitate quidem non discedant (aliqua enim exorta fuerat de recipiendis Marcellianis dissensio), et ab iis qui ecclesiastico jure erratis mederi possunt, expectent emendationem. Laudat Petrum quod hoc opus aggressus sit prudenti consilio: ex quo colligitur eum scripsisse confessoribus, ut canonice recipiendorum Marcellianorum ratione: idque eum Tillemontius fecisse putat in alterutra epistolarum, quas scripsit adversus Apollinarium. Secundæ fragmentum exstat apud Facundum (f), qui hanc epistolam ad episcopos, presbyteros et diaconos pro fide apud Diocæsaream exsules scriptam fuisse testatur.

(a) Epiphani. hæres. 72.

(b) Ep. 266.

(c) Ep. 266.

(d) Ep. 265, n. 2.

(e) Ep. 266.

(f) Lib. iv, c. 2.

VI. De Marcelli sententia et doctrina in utramque partem multa disputari solent. Sed hoc unum nobis examinandum est, an verum sit quod ait Basilii in epist. 265, n. 3, eum ex Ecclesia exiisse. Desiderium ecclesiasticæ communionis, et catholicæ fidei professio, quam Marcelliani præ se ferunt, non mediocris esse ponderis videntur, ut, si minus Marcellus, saltem ejus discipuli suspicione exsolvantur. Neque enim probabile est clerum et plebem Marcelli, si erroribus teterrimis infecti fuissent, tam libenter, imo tantis conatibus, mortuo Marcelllo, Ecclesiæ fores pulsuros fuisse. Multa alia ad Marcelli defensionem afferuntur, S. Athanasii communicatoris litteræ, Romanæ Ecclesiæ communicatio, synodi Sardicensis judicium, persecutio ab impiis hæreticis, et quod Athanasius interroganti Epiphano sic respondit (a), ut purgatum habere Marcellum videretur. Atque ex his quidem constat Marcellum usque ad certum tempus in Ecclesia persistisse. Sed quæ ex Basilii epistolis oriuntur, ea ad extremos Marcelli annos pertinent; satisque difficile est ex eis non concludere a communione S. Athanasii et totius Orientis Marcellum ante mortem exclusum fuisse, nec tunc Occidentis habuisse communionem. Conjecturas meas proponam, tota re ad didicandum doctioribus relicta.

Conceptis sane verbis testatur Basilii (b) Marcellum ex Ecclesia exiisse: neque hoc testimonium in re ante ipsius oculos posita videtur rejici posse. Non enim is erat Basilii qui, si Marcellus in communione Athanasii et Ecclesiæ Romanæ ante annos quatuor aut quinque obiisset, ex Ecclesia eum diceret abiisse. Ad Basilii auctoritatem accedunt non infirma argumenta. Cur enim Marcellianis concessa a confessoribus communicatio inultorum indignationem movit, ac ipsius etiam Petri Alexandrini reprehensionem non effugit, si Marcellus communione S. Athanasii ante mortem non caruerat? Demonstrat Basilii Marcellianos a confessoribus recipi non debuisse sine consensu Occidentalium et eorum qui in Oriente cum confessoribus communicabant. Clausa ergo erat Marcellianis et Orientis et Occidentis communicatio. Romæ erat Petrus cum de concessa Marcellianis communione tam graviter conquestus est: quod quidem non videtur facturum fuisse, si Romanam Ecclesiam in concedenda illis communione perstare vidisset. Nullus proferri potest episcopus, qui eos admitteret, præter Paulinum, quem solum eo nomine accusant Orientales in epistola 265, quæ anno 377 scripta est. Perabsurda autem hæc fuisset accusatio, si ipsi Occidentales idem ac Paulinus committebant. Quinetiam Paulinus non semper videtur ita se gessisse. Nam anno 375 Basilii omnes eloquii sui conatus adhibuit, ut comitis Terentii conjunctionem cum Paulino interpelleret. Illud autem in Paulino potissimum repre-

hendit, quod unam hypostasim doceat. At si huic nævo addita fuisset communicatio cum Marcellianis, non id omisisset Basilii.

Non omittenda sunt quæ de Marcello adhuc vivente Basilii loquitur anno 371. Rogat S. Athanasium, ut ipsius opera et auctoritate interposita Marcellus a Romanis damnetur. *Requiritur autem et illud, inquit (c), a nonnullis qui hic sunt, ac necessario quidem, ut etiam nobis ipsis videatur, ut ipsi Marcelli hæresim velut perniciosam et noxiam et a sana fide alienam exterminent. Nam hæcenus in omnibus quas scribunt litteris, Arium quidem infamati nominis virum susque deque anathemate ferire, et ab ecclesiis relegare non cessant: Marcello vero, qui impietatem ei ex diametro oppositam protulit, et in ipsam dirinitatis Unigeniti existentiam impius fuit, et Verbi appellationem prave accepit, nullum videntur intulisse vituperium. Qui Verbum quidem dictum fuisse Unigenitum concedit, ad usum et ad tempus progrediens, sed rursus ad eum unde prodiit revertens, neque ante exitum esse, neque post reditum subsistere.* Dubium ergo non erat Basilii quin Marcellum Athanasius condemnaret: hoc unum contendit, ut Occidentales ad item de Marcello ferendum iudicium adducat. Videntur posteriora Marcelli scripta (multa enim scripsit teste Hieronymo [d]) vel apertior erroris prædicatio Athanasium adduxisse, ut a sua illum communione removeret. De Romania etiam non queritur Basilii quod cum Marcello communicent, sed quod olim communicaverint, nec quod illum foveant et defendant, sed quod aperte non condemnent. Sic enim pergit (c): *Atque hujus rei argumenta sunt servata quod nos nefariæ illius descriptionis libri. Sed tamen nusquam eum reprobare visi sunt, idque eo nomine vituperati, quod eum ab initio ex veritatis ignoratione in ecclesiasticam etiam communionem receperint.*

Utrum Basilii Athanasius et Athanasio annuerint Occidentales, equidem haud facile statuerim. Basilii in epist. 89 ad Meletium, hoc unum commemorat, quod a S. Athanasio impetrare non poterat, nempe ut S. Athanasius prior scriberet S. Meletio. Unde conjici posset quæ de Marcello postulata fuerant, conciliandæ paci minime obtulisse. Quod spectat ad Occidentales, non puto nominatim ab eis damnatum fuisse Marcellum; id enim nullo exstat monumento. Sed forte idem tunc factum, quod quinque ante hoc tempus annis fecerat Liberius papa. Nam cum legati Eustathius, Theophilus et Silvanus in Occidentem missi Marcellum cum Photino et Paulo Samosateno damnent in fidei confessione quam Liberio obtulerunt, ipse Liberius in sua ad Orientales epistola confirmat legatorum doctrinam, sed generatim Patripassianos et Sabelianos damnat (n. 4), nec Marcellum, nec ullum alium nominatim appellans. Quare nescio unde

(a) Hæres. 73, n. 4.

(b) Ep. 265, n. 3.

(c) Ep. 69, n. 2.

(d) De vir. ill., c. 86.

(e) Ibid.

hausserit Metrophanes Smyrnæ episcopus quod ait in concilio octavo, act. 6: *Novissime autem Marcellum ad proprium vomitum reversum et deprehensum hæreticum hi qui circa Silvanum erant anathematizaverunt, quibus et Liberius papa per litteras suas, qui post Julium fuit, concordat dicens: Marcellum denuo impie dogmatizantem. Pugnât cum hoc testimonio Basilius, qui in epist. 89, quam supra citavimus, Marcellum nusquam a Romanis pontificibus damnatum queritur. Testatur Hilarius Frægm. hist. 2, n. 24, Marcellum, cum S. Athanasio probatus et purgatus fuisset, postea ab ejusdem remotum fuisse communionem. At Hilarii testimonio uti non possum, quia id contigisse dicit antequam damnaretur Photinus: quod quidem refellit ipse Athanasius, cui Marcellus, ut observat Tillemontius, pluribus annis post damnatum Photinum probatus fuit.*

Nihil detrahunt de his rationum momentis, quæ ad Marcelli defensionem proferuntur, cum ad extremos illius annos non pertineant. Frustra communionis litteræ, quas Marcelliani confessoribus Ægyptiis ostenderunt, scriptæ a S. Athanasio dicuntur anno 371. Nulla inest hujus temporis nota in fidei confessione, quæ Marcelli ejusque cleri et plebis nomine oblata litteras communionis a S. Athanasio impetravit. Quinetiam illam perpaucis annis post exortos Anomæus oblata ex his verbis colligi possent, ἀναθεματίζομεν τε καὶ τοῦς νῦν ἐξαλλοθῆτας καὶ λεγομένους Ἀνομοῦς (a). *Anathemate eos quoque damnamus, qui nuper exorti sunt et Anomæi dicuntur.* Hinc nulla mentio de Pneumatomachorum hæresi. Cum autem missi ad S. Athanasium Galatæ litteris episcoporum Græciæ et Macedoniæ muniti venerint (b), conjicio hæc contigisse non multo post synodos in Græcia et Macedonia celebratas circa annum 365 (c), quæ cum decreverint admittendos esse, quicumque fidem Nicænam reciperent, videntur Marcelli discipulos ea conditione libenter suscepisse.

VII. Inerant etiam Petri (n. 2) litteris querelæ adversus Dorotheum, cujus lenitatem ac mansuetudinem Petrus requirebat. Permolestum id fuit Basilio, qui peccatis suis fieri declarat, ut fratrum optimi a lenitate discedant, nec ad commissa munera idonei reperiantur. Sed postquam Dorotheum culpavit, rursus peracute demonstrat ignoscendum esse illius dolori, si patienter audire non potuit, cum Petrus eorum Damaso inter hæreticos numeraret sanctum Meletium et sanctum Eusebium, quos si nihil aliud, saltem tolerata pro fide persecutio suspicionibus exsolvere et cum Petro conjungere debuisset. Sed præterea testatur Basilius nullum esse rectæ doctrinæ verbum, quod non cum omni libertate prædicaverint, Deo teste et audiente

se. Alioqui ne ad horam quidem se illorum communionem admissurum fuisse, si claudicantes in fide viderentur.

Cum spatium aliquod ponendum sit inter reditum legatorum et hanc Basilius epistolam, scripta non videtur nisi anno 378, non multo antequam Petrus Roma discederet. Is enim ante alios confessores in Ecclesiam suam rediit (d), incolumi adhuc Valente, sed molestissimi belli incommodis ita impedito, ut otium persequentiæ Ecclesiæ non haberet. Tum cum hanc epistolam scriberet Basilius, omnium Orientis Ecclesiarum oculi in Petrum, Basilius, Meletium, et alios ejusmodi confessores conversi erant. Quare demonstrat Basilius quanti inter sit ut præterita oblivioni tradantur, et pacificum aliquod initium instituat: quippe cum eorum, qui veritatem defendunt concordia populos ad persecutionem sustinendam acriores factura sit, et discordia tardiores.

CAPUT XXXVIII.

I. *Concilium Amphilochoii, in quo laudatur liber De Spiritu sancto. II. Epistolæ nonnullæ anno 377 et 378 scriptæ. III. De pluribus aliis in senectute S. Basili scriptis. IV. De epistolis in episcopatu quidem scriptis, sed quarum tempus incertum.*

I. Concilium celebrabat Amphilochoius (e), cum a remota quadam Ecclesia consultus est de doctrina Spiritus sancti. Respondit suo et aliorum episcoporum nomine, sed litteris suis adjunxit elucubrationem Basilius de Spiritu sancto, dolere se significans, quod Basilius morbo detentus concilio non adfuisset, eum enim litterarum ad illam Ecclesiam scribendarum socium vel potius auctorem futurum fuisse. Videtur hoc concilium anno 377 habitum fuisse: jam enim magna pars anni 376 effluerat, antequam librum suum Amphilochoio Basilius misisset.

Cotelerius et Tillemontius (f) existimant hanc Amphilochoii epistolam, quæ exstat tom. III *Monumentorum Ecclesiæ Græcæ*, scriptam esse ad episcopos remotæ alicujus provincie, qui cum antea communicassent cum Macedonianis, et in communionem cum Catholicis redire averent, adhuc tamen fluctuanti erant de Spiritu sancto sententia, et mirari videbantur, cur sibi ad credendum hoc dogma proponeretur, de quo nihil statuerat synodus Nicæna.

Sed harum rerum nihil in hac epistola reperitur, cum legitur attentius. Scripta est enim ad Ecclesiam, quæ a presbyteris, absente, ut verisimile est, ob persecutionem episcopo, regebatur, ac magna quidem pro fide certamina sustinuerat, sed jurgiis et domesticis odiis laborabat. Patet id ex his verbis (g): *Postquam autem litteras quoque pietatis vestræ accepimus, agnovimus re vera Ecclesiæ apostolicæ characterem, bonorum pastorum zelum, et im-*

(a) *Collect. Græc. Patr.*, t. II, p. 3.

(b) *Ibid.*, p. 1.

(c) Athanas., ep. ad Ruf.; Liberius, ep. 13; Basili., ep. 304, n. 6.

(d) Tillem., t. VI, p. 610.

(e) *Monum. Eccl. Græc.*, t. II, p. 99.

(f) Tom. IX, p. 624.

(g) *Monum. Eccl. Græc.*, tom. II, p. 100.

pigrum studium, quæ veros Christianos decet. Nam A quod nec viæ longitudinem reputaveritis, nec separatim detuleritis quæstiones, sed communiter per litteras interrogaveritis, id nos bona spe replevit, futuram ut qui una voce scripsistis, unanimi etiam consensu nostram responsionem recepturi sitis : ac velut exordium perfectioris concordiæ vestram in litteris consensionem suscepimus. Et infra (p. 103) : *Nolite illud dare malo, ut disjungat quæ pulchre connexa sunt, neque vos lupis efficiatis capti faciliores per dissensionem, illorum vota confirmando. Didicimus quippe quanta certamina pro recta fide sustinueritis. Quocirca minis et ærumnis, quæ per adversarios intentabantur, devictis, nullam præbete dissidio occasionem : ne forte paulatim illapsum odium, si locum invenerit, magna vobis supponat præcipitia.* Gregera ergo alloquebatur Amphilochius, non episcopos, quos nequaquam hortatus fuisset, ne se lupis capti faciles per dissensionem præberent. Neque etiam dissensiones in hac Ecclesia de fide videntur exortæ. Cum enim hujus rei suspicio non quadrat cum tanto fidei defendendæ studio, tum verò Amphilochius postquam de fide breviter disseruit, non eos hortatur ut hanc fidem teneant, sed ad aliud adhortationis genus plane diversum transit : *Quibus satis est, inquit, adjicere brevem adhortationem. Hortamur namque vos ut maneatis pacis filii, etc.* Quare non dubitationem, sed uberioris scientiæ desiderium designat eorum interrogatio, cur synodus Nicæna non eadem de Spiritu exposuerit ac de Filio.

Perbonorificum de sancti Basilii libro iudicium fecere episcopi Lycaoniæ, cum eum ad hanc Ecclesiam miserunt. Sed tamen asseverare non ausim quod ait Tillemontius, in ipsa synodo lectum et probatum fuisse, ac Basilii vices suppluisse. Id enim non probant epistolæ verba, quibus nititur Tillemontius. Hoc tantum dicunt episcopi, adesse sibi librum Basilii *De Spiritu sancto*, et in ipso libro Basilium : *qui vos, inquit, nobiscum alloquitur, κἀκεῖνον διὰ τοῦ γράμματος ἔχομεν ἡμῖν συμφεγγόμενον*, quia videlicet eum mittebant Ecclesiæ, a qua consulebantur; non quod eum in ipso concilio legissent. Tutius ratiocinatur Tillemontius cum opus de Spiritu sancto subscriptionibus episcoporum in aliquo Cappadociæ concilio nuntiatum fuisse colligit ex his verbis synodi Chalcedonensis, quæ Basilium ait (p. 826) *accuratam de sancto Spiritu doctrinam tradidisse, consacerdotum per subscriptiones petito consensu.*

II. Duæ ad sanctum Barsen Edessenum episcopum iuteræ, quarum altera est 264, altera 267, ad extremos Valentis annos videntur referendæ. In utraque enim spes elucet appropinquantis pacis, cum persecutio ad cumulum sic perducta esset, ut Dei auxilium longo abesse non videretur, nisi forte, in-

quit Basilium, *appropinquat defectio et quæ nunc sunt, exordia sunt ingressus Antichristi.* Narrat Theodoretus (a) hunc Barsen primo in Aradum insulam, deinde cum innumerabilis hominum multitudine eo conflueret ob illius miracula, in oppidum Ægypti Oxyrinchum, ac postremo in castrum remotissimum, cui nomen Philo, relegatum fuisse. Illic Basilium scripserat oblata facultate Domini, seque illius precibus commendaverat. Sed cum is Basilii salutationem non pertulisset, vel saltem antequam pertulisset, de Basilii silentio questus est Barses. Quare Basilium iterum scripsit per nonnullos Cappadoces ad eum proficiscentes, quibus etiam quædam munuscula sancto exsuli offerenda commisit.

B Inter tumultus quos Gothi in Thracia excitarunt, venit in summum vitæ discrimen (b), bello undi que circumstante, sanctus Eusebius Samosatensis : quod quidem fere Basilio æque mirabile videtur, ac Jonam in ventre ceti et in flamma ignis tres pueros esse servatos. Hæc Basilium didicerat ex Libanio diacono Cæsarea transeunte; sed postea evenisse alia multo majora audierat. quæ scire avertat, si minus ante reditum Pauli presbyteri, qui illius epistolam ferebat, saltem eo redeunte. Huic presbytero Basilium nihil in manus tradere ausus est, ne eum in mortis periculum conjiceret; vitæ enim prædonibus et desertoribus differtæ erant. Sed tamen appropinquantis exercitus fama spem aliquam afferebat tranquillitatis : quam quidem si Dominus concedat, promitti: Basilium missurum se, qui Eusebium invisat. Volebat ergo Basilium aliquid muneris Eusebio in exsilio solatium mittere.

C Hanc epistolam anno 377 exeunte, aut ineunte 378 scriptam existimat Tillemontius, cui equidem prius assentiebar. Sed re attentius considerata, duæ illæ circumstantiæ quas observavimus, nempe differtæ latronibus et desertoribus vitæ, videntur melius quadrare cum ætate anni 377. Tunc enim, teste Ammiano (c), hostibus se adjunxerunt *sequendarum auri venarum periti non pauci, vectigalium perferra posse non sufficientes sarcinas graves.* His desertoribus præeuntibus nihil Gothi intactum reliquere, sed omnia igni ferroque vastarunt nullo ætatis aut sexus discrimine. Quibus de rebus admonitus Valens Profuturum misit Antiochia et Trajanum cum legionibus ex Armenia ductis. Atque hic videtur esse exercitus quem exspectari ait Basilium.

D Epistola 269 scripta in extremis Basilii vitæ mensibus. Nam Arinthæus, cujus morte afflictam uxorem consolatur Basilium, nondum obierat cum Valens ad prælium cum barbaris committendum se accingeret. Cum enim Trajanus Valenti declararet, calamitatum causam non aliunde quam ex persecutione Catholicis illata repetendam; Victor et Arinthæus, teste Theodoro (d), sententiam Tra-

(a) *Hist. eccl.*, lib. iv, c. 16

(b) Ep. 268.

(c) *Lib. xxxi, cap. 6.*

(d) *Hist. eccles.*, lib. iv, c. 35.

iani confirmarunt, ac Valentem rogarunt, ne veritatem cum reprehensione conjunctam ægre ferret. Non tamen in hoc Valentis extremo prælio occubuit Arinthæus, sed non multo post summus ille vir, nondum senio fractus, unicam filiam relinquens, placida morte quievit. Erat præstantissima corporis forma, ac corporis robori parem animi virtutem habebat, bellicisque abundabat laudibus: sed fidelis catholicæ studio clarior erat, ac omnem animæ maculam regenerationis lavacro in ipso vitæ exitu expurgavit. Tanti beneficii conciliatrix et adiutrix uxor: cujus luctum Basilius hoc potissimum solatio conatur demulcere.

Vidit tandem Basilius quod omnibus votis exquiescerat, pacem Ecclesiarum, ac pastores Ecclesiis suis redditis. Hæc divinæ misericordiæ iudicia cum Valentis morte conjuncta fuerunt, quo miserabiliter, ut omnibus notum est, extincto die 9 Maii anno 378, confessores in Ecclesias suas Gratiani edicto revocati sunt. Non multo post mirabilem hunc eventum dimissus a Domino in pace Basilius, sed antequam illius mortem referamus, breviter recensendæ plures epistolæ, de quibus agendi nondum occurrit occasio.

III. Scripta est epistola 270 post secundam canonicam. Citat enim Basilius canonem tricesimum a se vulgatum. Cum puella quædam rapta esset, scribit Basilius presbytero, seu potius locorum chorepiscopo, quem tam indignis facinoribus non satis commoveri queritur. Jubet ut puella restitua tur parentibus, raptor a precibus arceatur et excommunicatus denunciatur, ac ii etiam, qui cum eo facinus aggressi sunt, a precibus per tres annos removeantur, quin et ille ipse pagus, qui raptam recepit ac custodivit, vel etiam ad eam retinendam pugnavit, universus a precum societate rescindatur.

Cum Basilius (a) senem se dicere incepserit anno 374, cum eum gravissimis morbis fractum vires defecerunt; post hoc tempus scriptas ducimus plures epistolas, in quibus senii sui incommoda commemorat. Talis est epistola 271 ad Eusebium, quocum olim Basilius et focum unum et pædagogum et animi relaxationem et studia, et delicias et inopiam et omnia prorsus habuerat communia. Snum ei dolorem significat Basilius, quod eum in civitate non repererit, in qua futurum speraverat ut eum videret. Commendat ei Cyriacum presbyterum integerrimum, cujus famam ne ii quidem attentare ausi fuerant, qui manus in omnes injiciebant.

Cum multos Basilius ab ineunte ætate usque ad senectutem dilexisset, neminem unquam prætulerrat Sophronio officiorum magistro. Sed tamen nonnulli assentatores Sophronio persuadere conati fuerant, ut Basilio succenseret, eumque contra rem et voluntatem suam in quodam negotio venisse crederet. Refellit hæc calumnias Basilius in episola

A 272, et quid locum eis dare potuerit, ingenue exponit. Fidem sibi haberi postulat; non enim adeo desperatum se esse, ut magnum peccati mendacium parvipendat. Profitetur se nullo ex iis, qui amicitie laude spectati sunt, ignobiliorem esse; quippe cum nunquam in amicitia quidquam peccasse deprehensus sit.

Alium Basilius condiscipulum ex tribus sequentibus epistolis, Heram nomine, cognoscimus, quem invidiæ telis et inimicorum calumniis; petitem Basilius non perfunctorie commendat.

Insignis erat Cæsareæ civis, Harmatius nomine, simulacrorum quidem addictus cultui, sed tamen civitati charissimus. Hujus filius inscio patre Christianam religionem amplexus totam civitatem gaudio perfudit, quæ sibi videbatur ipsum etiam patrem in filio Christianum suscepisse. Sed cum patris iracundia metueretur in præclarissimo filii facinore, patrem Basilius suo et civitatis nomine placare conatur.

Cum didicisset Basilius ex Theoterno de summa Maximi Scholastici pietate, qui ex ampla et illustri familia ad asceticam vitam transierat, libenter eum convenisset, nisi senium et consueta infirmitas ac Ecclesiæ negotia detinuisent. Quare per litteras eum in suscepto instituto confirmat, ac breviter admonet unum esse expetendum, æternum bonum: res autem humanas umbra tenuiores et somnulis fallaciores esse.

C Distinguendus ille Maximus Scholasticus a Maximo philosopho, ad quem scripta est nona Basilius epistola. Præter diversa cognomina, Maximus philosophus æqualis erat Basilius et asceticam vitam profitebatur, nondum Basilio presbytero; Scholasticus autem recens erat a suscepto vitæ asceticæ consilio, cum Basilio Ecclesiæ curis distringeretur; ac juvenis erat senes Basilio, qui eum ait *ratione juventutem frenare*.

IV. Senectutis suæ meminit etiam Basilius in epistola ad Valerianum, qui negotia cum nonnullis civibus Cæsariensibus habebat. Quare Basilius, qui ne ab his quidem rebus componendis operam suam removebat, Valerianum accersit, ut suis eum adjuvet consiliis.

D Tres sequentes epistolæ post annum 372 scriptæ sunt, quo Basilius cœpit apud Modestum præfectum auctoritate et gratia valere. In prima commendat civem Tyanensem, in secunda unum ex propinquis suis quem in filii loco habebat, in tertia Helladium, quem peræquatoris munere exsolvi rogat, ut in Cappadociæ rebus procurandis operam suam impendat. Liquet ex his litteris solitum esse Basilius plurimos præfecto commendare: quod quidem ut faceret, ab ipso præfecto invitatus fuerat. Scribebat itaque libenter ei Basilius, non solum se responsa perhonorifica accepturum sperans, sed etiam ab ipso præfecto, dum ei occasio

(a) Ep. 162.

nes beneficiorum subministrat, inter beneficos numeratum iri.

Basiliius in epistola 282 episcopum quemdam invitat ad festum sanctorum martyrum, non sine acuta reprehensione quod non vocatus queratur, vocatus non veniat. In sequenti viduæ cuidam, quæ illius videndi et consulendi cupida erat, spem affert eo illam visurum, cum aliquem conventum indicet: neque enim sibi tot negotiis occupato aliud cum ea colloquendi tempus occurrere. Ejusdem viduæ nescio quod somnium interpretatur.

Censitorem rogat Basiliius in epistola 284, ut monachos, qui nec pecuniis nec corporeo labore rem publicam juvare poterant, tributis eximat, sibi que eos apud Deum precatores hoc beneficio pareat. Videtur etiam censitorem alloqui in epistola sequenti, quæ per oconomum Ecclesiæ missa est. Rogat ut allevet pauperum possessiones, tanto tributorum onere oppressas, ut semper querantur qui eas suscipiant, ac suum potius insuper absumat Ecclesia, quam ex his possessionibus quidquam percipiat.

Episcopalis auctoritatis defendendæ studium elucet in epistola 286. Fures in quadam ecclesia villa pauperum vestimenta subripuere, et ab iis, quibus recti in ecclesia ordinis cura commissa, comprehensi sunt. Tum Basiliius, descripto in omnium oculis vestium inventario, et vestes et fures recipi ac custodiri jussit, vestes quidem partim tradens his qui aderant pauperibus, partim venturis reservans, fures autem canonicæ penitentia subiciens. Sed cum commentariensis ejusmodi hominum reclamationem sibi vindicare vellet, contendit Basiliius, quæ in ecclesiis peccantur, ab episcopis emendari debere, nec iudices esse interpellandos. Quod si commentariensis ad comitem his de rebus referre velit, libenter assentitur Basiliius, et suo juri et viri integritati confidens.

Jam sæpe vidimus quam libenter Basiliius homines in iudicium vocatos gratia sua et auctoritate sublevaret: sed tamen hujus rei modum aliquem et delectum sciebat tenendum esse. Cum virgo quædam improbum hominem et in corruptendis domibus a puero institutum, in domum suam inscia illius morum admisisset, eique ex simplici colloquio cognita esset; is eo impudentiæ devenit, ut virginem tota urbe decantaret, ac famoso libello ecclesiæ valvis affixo laceraret. In exilium missus est ob hanc nequitiam: sed rediens maledicta sua renovavit, et calumniis in pudicitiam virginis, forum, gymnasia, theatra et sedes improborum sui similium implevit. Hunc hominem Basiliius penes in episcopi potestate positus coercuit, a communione illum ecclesiastica removens: simulque virginem hortatus est, ut se non ulcisceretur, sed Domino ultionem permitteret. At virgo vehementer cum eo exostulavit, quod secum paterno animo non doleat, ac famæ jacturam, quæ totius cleri damnum erat, negligere juberet. Itaque instare virgini noluit Basiliius, et postea ab aliquo sycophantæ amico

A rogatus, ut eum ex hoc periculo eriperet, responderet æque sibi ab episcopi officio alienum videri, necentes aut iudicibus tradere aut traditos eripere: sive quia improbus ille recantare opprobria nolebat, sive quis ne recantando quidem dedecus virgini impositum satis reparasset.

Nectarius Basilio ex præclaris dotibus a puero notus, in summum splendorem omni virtutum genere pervenerat. Rogatus ab eo Basiliius ut aliquem pagis chorepiscopum præficeret, vel saltem de optima eligendorum chorepiscoporum ratione consultus, eximia tradit præcepta, et episcopo et iis qui suffragium dant convenientia. Declarat se cauponem, non dispensatorem futurum, et quidvis potius quam electionem peracturum, si quid gratiæ causa aut timori cedens fecerit. Iis autem qui suffragium dant auctor est, ut dicto testimonio ab omni contentione abtineant, et Deum precentur, ut quod utile fuerit, non lateat.

Videtur in episcopatu scripta epistola 291, in qua Basiliius Timotheum chorepiscopum ex summo asceticæ vitæ fervore ad secularia negotia delapsum revocare ad pristinam pietatem conatur. Videtur idem esse Timotheus chorepiscopus, de quo in epistola 24 loquitur. Grato animo suscipit missa a Timotheo munera, vicissimque ei nisiasset Ponti munuscula, ceras et acopa, si tunc præsto adfuisent; sed cum aderunt, missurum promittit.

CAPUT XXXIX.

C I. De epistolis quarum tempus incertum. II. De epistolis Basilii ad Libanium et Libanii ad Basilium. III. Maxime dubiæ videntur. IV. Sex epistolæ spuria.

I. Nunc breviter nobis recensendæ sunt aliæ Basilii epistolæ, quæ cum nulla temporis nota signentur earum ordinem ex ipsis rebus, de quibus agunt, repetendum duximus. Aliæ enim egregia morum præcepta tradunt, aliæ propinquorum morte afflictos consolantur, aliæ commendationem egeorum, aliæ denique amicam habent salutationem.

Digna visa est quæ agmen duceret epistola ad Palladium recens baptizatum, quem Basiliius hortatur, ut fidelem se thesauri custodem præbeat, ac omni cura depositum regium conservet. Illius uxor inviserat Basilium, qui dimidium tantum desiderii sui adimpletum ducebat, quia non ipsum etiam Palladium viderat.

Christianam in morbis et rebus adversis constantiam laudat Basiliius in epistola ad Julianum, de quo scire avet an manus usum receperit, an illi reliquæ res vitæ ex sententia fluant. Videtur is Basilii videndi causa Cesaream venisse, sed illum Basilio per negotia tantum videre licuit, quantum qui se in mari invicem prætereunt. Eum tamen Basiliius, velut ex ungue leonem, ex brevi experimento satis cognoverat.

Ex epistola 294, duos cognoscimus Basilii discipulos, Festum et Magnum, quorum teneris animabus cum pietatem in se visisset, optabat eam ad maturos fructus perductam videre.

Basilium vitæ anachoreticæ longe præferebat cœnobiticam; hujusque instituti auctor fuit in Ponto et Cappadocia, quibus in locis vix antea cognitum erat. Quare cum venisset in quoddam monasterium, ubi separatim ascetæ degebant, hortatus est eos ad vitam communem. Hi docilis animi significationes dederunt, et de iis, quæ Basilium disseruerat, Domino gratias egerunt. Cupidus sciendi Basilium, an vitam illam testibus carentem reliquerint, mittit aliquem ex fratribus, qui et quod alacre est cognoscat, et quod pigrum excitet, et quod reluctatur sibi indicet.

In epistola 296 viduam hortatur Basilium, ut mortem ac Dei iudicium semper ante oculos habeat. Illius etiam filiam salutatur, eique auctor est ut in meditandis Scripturis assidue versetur. Mulas suas hæc vidua commodaverat Basilio, quibus ille quidem parce tanquam suis usus est; sed tamen viduæ in se animum et studium erga Dei opus considerans, earum usum longius produxerat. Aliam viduam in epistola sequenti hortatur ad pietatem, eique commendat mulierem, quæ hanc epistolam perferebat.

In epistola 298 refellitur commentum cujusdam plani, qui aquæ vim quamdam inesse absurdam fingebat, ut simplicioribus illuderet. Scripta est epistola 299 viro pietate insigni, cui cum oblatum esset munus censoris in regione Iboritarum, significaverat Basilio molestam sibi esse rei publicæ administrationem. Jam enim e civili potentia in otium se receperat. Hortatur eum Basilium ut hoc munus accipiat, illudque sic administret, ut nec potentiam formidet nec paupertatem contemnat.

Sequuntur tres litteræ consolatoriæ, quarum in prima parentes consolatur, filii, quem ad studia litterarum miserant, morte afflictos; in altera Maximum qui uxorem amiserat; in tertia uxorem Brisonis, viri rebus in bello gestis clari, quem in ipso ætatis flore raptum imperator desideraverat, milites planxerant, ejusque jacturam totum fere Romanum imperium seuserat.

Ex commendatitiis Basilii litteris perspicitur, quanta auctoritate apud potestates valeret, et quam libenter hæc gratia ad ferendam pauperibus et afflictis opem uteretur. Rogat comitem rei privatæ, in epistola 303, ut cujusdam loci incolis, quibus imperaverat præstationem equarum, hanc multam, utpote ob falsa crimina impositam, remittat. Plearumque ejusmodi epistolæ censoribus scriptæ sunt, apud quos Basilium deprecatoris munere fungitur, nunc pro totis pagis, ut in epistolis 308 et 310 pro Capralis et Ariarathicæ incolis; nunc pro amicis, ut in epistola 313, pro Sulpicii domo in Galatia; nunc pro necessariis et cognatis, ut in epist. 310 et 313. Paratum erat hospitibus et peregrinis perflugium Basilium, ut patet ex epistola 319. Principalem Se-

A bastiæ qui illius litteras libenter accipere solebat, etiam atque etiam rogatur, ut civibus Alexandriis propinqui mortui corpus publico mandato exportandum tradat, illisque aliquid auxilii ex cursu publico concedat. Notanda etiam epistola 307, in qua virum potentem rogatur, ut duobus litigantibus opem ferat, prohibens ne ad iudicem introeant, sequens iudicem illis præbens: quod si alteruter sententiæ non cedit, faveat injuriam patienti, et æqua postulanti patrocinium impendat.

Cæteræ Basilii epistolæ, salutandi causa scriptæ, Ieporibus ac perpolitio sermone suaves et pietatis notis inspersæ sunt. Eorum ad quos scriptæ sunt, nomina non exstant, si excipias Philagrium Arcenum, hominem eloquentem et de re ecclesiastica optime sentientem, Pasnicum medicum, Magninianum, Hyperechium, et Phalerium, qui fluviales pisces Basilio miserat. Plenæ sunt acuminibus epistolæ ad notarium et librarium, sed epistolæ ad Theclam acumina magis redolent ingenium Gregorii Nazianzeni (a), cujus aliæ tres exstant ad eandem litteræ. Rogatur etiam in illa, quæ est inter Basilianas, epistola, ut eorum, qui conceptum ecclesiæ exstruebant, aridas fauces uvarum liquore recreet. Anni enim præeriti frigus, gemmis vitium succisis, vini penuriam adduxerat. Templum Nazianzenum magnis sumptibus a Gregorio patre conditum discimus ex Theologo orat. 49.

II. Litteræ Basilii ad Libanium, et quas a Libanio Basilium accepit, si vere utrique tribuendæ sunt, partim in secessu Basilii scriptæ sunt, partim cum in presbyterorum cathedra sederet, nonnullæ postquam ad episcopatum pervenit.

Ad secessum referendæ videntur epistolæ illæ, quibus Basilium Cappadoces adolescentes Libanio commendat, eique in disciplinam tradit. Nam primæ respondens Libanius miratur et laudat, quod ei a nonnullis nuntiatum erat, Basilium vitæ genus præstantissimum ingressum esse, atque hoc magis spectare quomodo amicus Deo evadat, quam quomodo aurum colligat. Paulo post aliam epistolam sic orditur Basilium: *Ecce tibi et alius venit Cappadox*, etc. Hunc comitabatur alius æqualis, nobilis et ipse ac Basilio charus, sed minime dives, quem tamen Basilium non idcirco apud Libanium minore quam alios in pretio futurum sperat. Hæc epistolam Libanius ad cælum effert, sequæ illa privatim lecta exclamasse narrat, *Victus sum*, et cum eandem legisset Alypius coram pluribus honoratis, omnes Basilio palmam detulisse. Cæterum pecuniæ contemptum præ se fert Libanius, ac pauperes discendi studiosos pluris apud se quam divites fieri declarat, quamvis ipse talibus non usus sit magistris. Laudes vicissim rependit Libanio Basilium, et iste rursus instat in extollendo Basilio.

Sex litterarum, quæ Basilio presbytero scriptæ videntur, hæc fuit occasio. Rogatur Basilium (b) Liba-

(a) Naz. ep. 49, 100, 101.

(b) Ep. 251.

nium ut ad se mittat orationem, quam in hominem A morosum, frequentissimo conventu ac maxima celebritate, pronuntiaverat. Mittit Libanium hanc orationem, seque tremere significat. Lectam Basilium in astra tollit. Gratias agit Libanium, ac vicissim petit orationem Basilii in ebriosos, quam perfectam Athenis quam Cappadocia digniorem iudicat. At Basilium Atticæ eloquentiæ laudem in ipsum Libanium retorquet, seque piscatorum discipulum esse profitetur.

Dux tantum epistolæ notas episcopatus referunt. Libanium avaritiæ episcopos accusat, et quanto cæteris doctior Basilium, tanto restrictiorem in largiendo futurum suspicatur. Petit tamen ab eo trecenta tigna, ne sub dio hiemare cogatur. Basilium B Libanio iudicandum relinquit, utri sint tenaciores, episcopi an sophistæ; cum sophistæ venalem eloquentiam proponant, episcoporum nullus omnino vectigales discipulos faciat. Mittit Libanio quod petierat, et debiti solutione fluvium Alphæum obstringit.

Magni facit has epistolas Tillemontius, nec probat eas in dubium revocari. Neque enim aut Basilii amicitiam cum ethnico, aut quod Libanium plena manu secessum Basilii laudat, satis argumenti esse ducit, cur hæc rejiciantur epistolæ. Assentiret equidem Tillemontio, si his tantum de causis rejici deberent. Sed aliæ rationes suppetunt longe graviores.

III. 1. Nihil habent hæc litteræ, si unum aut alterum locum excipias, quod magnum Basilii ingenium redoleat, nihil quod Libanii fama non longe minus sit. Non agnosco Basilium in hoc insulso lepore (a) : *Velo niveo tectus epistolam scripsi, quam cum acceperis et manu contigeris, senties quam sit gelida, quamque referat eum, a quo missa est, latitantem nec extra ædes prospicere valentem.* Multo minus dixisset Basilium (b) Libanii orationem admirans : *O musæ et litteræ et Athenæ, qualia largimini vestris amatoribus!* Quis probet illud Libanii (c) : *Horreo ac tremo, cum eam diem mecum reputo, qua meam inspicias orationem : imo etiam fere mente lapsus sum?*

2. Multa in his epistolis et cum Basilii rebus et D secum disconveniunt. Tres epistolæ ita secum pugnant, ut nulla sit ex tribus, quæ non prima omnium scripta videatur. Hunc sibi locum vindicat epistola 345, quam sic incipit Libanium : *Magis arbitror mihi opus esse excusatione, quod non olim ad te scribere incæperim, quam nunc recusatione quod scribere incipiam.* Tunc primum ergo scribebat Libanium, et prior scribebat Basilium. Sed quomodo id conciliabimus cum epistola 358, in qua Basilium laudatur, quod scribendi incæptor fuerit? Eo æquius videtur, ut hæc epistola 358 primum sortiatur locum, quod

A paulo post Basilii reditum in Cappadociam scripta est, cum Alcimus Romam proficiens curam instituendorum puerorum ei imposuisset.

Sed prima sede utramque epistolam erce alia pellere nititur. Nam (d) cum adolescens Cappadox ad Libanium venisset cum litteris Basilii conquirentis, quod aut Libanium cepisset oblivio; quomodo hoc crimen a se propulsat Libanium? Non scriptas a se epistolas commemorat, sed ait se de Basilio in patriam reverso sollicitum fuisse, ecquod vitæ genus amplexus esset, num in foro versaretur, num rhetores efficeret Cappadocum filius; at ubi ex nonnullis e Cappadocia venientibus didicisset eum longe præstantiorem viam ingressum esse, tum vero beatos sibi et Cappadoces et Basilium visos esse. Non immerito ergo hæc Libanii epistola omnium prima ad Basilium scripta videatur. Illud etiam occurrit incommodi, quod cum scripta videatur non multis annis post reditum Basilii in Cappadociam, tunc tamen presbyterum fuisse Basilium aut episcopum ex alio loco patet. Sic enim incipit Basilium epistolam 337 : *Ecce tibi et alius venit Cappadox, meus et ipse filius. Omnes enim nobis adoptat dignitas illa, in qua nunc sumus.* Hanc autem epistolam paulo post præcelsentem scriptam esse patet ex responsione Libanii. *Scio te, inquit, hoc crebro scripturum, Ecce tibi et alius venit Cappadox. Multos namque, puto, misurus es.* Nondum ergo multos miserat Basilium, sed initium ducebat mittendi et scribendi. At si tanta fuit Basilium inter et Libanium necessitudo, quanta ex his litteris perspicitur, vix credibile est tum demum inter eos silentium rumpi cœpisse, cum Basilium sacerdotio fungeretur, id est, annis novem aut decem post Basilii reditum in Cappadociam. Hoc, inquam, vix credibile est, ac præterea pugnat cum alia epistola, in qua Basilium laudatum vidimus quod prior scripsisset, tum, cum adolescentium instituendorum munus suscepisset, id est octo annis antequam presbyter fieret.

Præterea ex epistola 345 colligitur Libanium Basilii condiscipulum fuisse; ipse vero magistri munus sustinuisse se indicat in epist. 355. Nam in prima queritur quod, cum in prætorio de more una cum Basilio versaretur, eumque rogaret ut se introduceret in profundum Homerici furoris, id impetrare non potuerit. In altera autem Basilii orationem contra ebriosos sic extollit laudibus, ut se talia illum non docuisse fateatur. Videntur ergo hæc Basilii ad Libanium et Libanii ad Basilium litteræ in maxime dubiis ponendæ.

IV. Sex sequentes, ut manifeste spurie, ab omnibus explodi debent, si tamen excipias ultimam, quam Tillemontius non omnino rejiciendam putat, quamvis illius rationes non valde probabiles sint, ut

(a) Ep. 350.
(b) Ep. 353.

(c) Ep. 352.
(d) Ep. 336.

in nota ad hanc epistolam observavimus. At prima, quamvis in concilio septimo citata fuerit, sic tamen imaginum cultum defendit, ut eam ab aliquo Græcorum tunc fabricatam fuisse liqueat, cum hunc Ecclesie usum Iconoclastæ impugnarunt.

Quod spectat ad epistolam Basilii ad Apollinarium et Apollinarii ad Basilium, cum de rebus e media theologia repetitis pertractent, hoc ipso peregrinitatem clamitant. Semel enim Basilium in vita scripsit Apollinario, ut ipse tot locis declarat, idque laicus ad laicum, et nihil prorsus de fide, sed tantum amicæ salutationis causa. Cotelarius qui quatuor litteras in lucem edidit, suppositas ab Apollinaristis putat, et, quod me fateor non animadvertisse, Ariani sui et Apollinarismi seminibus inspersas. Sanctus Ephræm Antiochenus apud Photium (a) citat epistolam sancti Basilii ad Apollinarium, ut probet veritatem duarum in una persona naturarum. Sed hæc epistola ab illis, quas edidit Cotelarius, distingui debet, quæ nihil suppeditant adversus Eutychianos: æque autem ac istæ spuria est, cum nunquam Basilium ad Apollinarium de rebus dogmaticis scripserit.

CAPUT XI.

I. Basilii mors et funus. II. Illius corporis et animi effugia. III. Quanta de illo exstiterint hominum judicia.

I. Tot laboribus pro Ecclesia perfunctus Basilium, pervenit tandem ad extremam horam, quam sæpe ut præsentem gravissimi morbi intentaverant, sed Deus Ecclesie utilitatibus providens averterat. Paulo ante mortem (b), cum fere mortuus et exanimis esset, novum quodammodo robur collegit ad extremos sermones, ut cum pietatis verbis abscederet, et fidelissimis suis discipulis manum imposuit, ne sacrarium, inquit Gregorius (c), defraudaretur illius discipulis et sacerdotii adiutoribus. Concludit ex postremis verbis Tillemontius, quibus Basilium discipulis manum imposuit, eos, cum jam antea essent illius sacerdotii adiutores, episcopos in locis catholico episcopo carentibus constitutos fuisse: cujus rei copiam dabat pax Ecclesie post mortem Valentis reddita. Sed hæc conjectura non nititur magnis momentis. Sacerdotii enim adiutores dici possunt, quicumque Basilio operam in Ecclesie administratione navabant. Hi ergo ex clero inferiore diaconi, vel ex diaconis presbyteri a Basilio ordinari poterunt. Quomodo autem pretiosissimam coram Deo mortem obierit, et quam mirabili hominum concursu sepultus fuerit, egregie describit Gregorius Nazianzenus. *Jacebat ille, inquit (d), extremos spiritus ducens, atque a cælesti choro, ad quem jam pridem oculorum aciem intendebat, expetitus. Effusa autem circum eum erat tota civitas, jacturam hanc ægerrime ferens, ac discessum, perinde ut tyrannidem, accusans, ejusque animam non secus ac si retineri, atque*

vel manibus, vel precibus cogi posset, arripere studens. Dementes enim eos calamitas reddebat: nec quisquam erat, qui non aliquam vitæ suæ partem, si fieri posset, illius vitæ addere paratus esset. Ut autem victi sunt (oportebat enim eum hominem deprehendi) atque ipse post extrema hæc verba: In manus tuas commendo spiritum meum (e), inter angelos, a quibus abducebatur, animam lætus exhalavit, non ante tamen quam sacrosancta doctrina eos, qui aderant, nonnihil instruxisset, extremisque alloquiis meliores effecisset: tum vero miraculum omnium, quæ unquam fuerunt celeberrimum designatur. Efferebatur vir sanctus, sanctorum virorum manibus elatus: unusquisque autem operam dabat, alius ut fimbriam, alius ut umbram, alius ut sacrificum lectulum arriperet, ac vel solum attingeret (quid enim illo corpore sanctius et purius?), alius ut propius ad eos, qui corpus ferebant, accederet, alius ut aspectu solo frueretur, tanquam eo quoque utilitatis aliquid afferente. Plena erant fora, porticus, duplicia et triplicia tabulata, hominum deducentium, præeuntium, prosequentium, assecantium, in se invicem insultantium, multa millia hominum omnis generis et ætatis ante eum diem incognita. Psalmodiæ a luctu vincebantur, patientia doloris magnitudine frangebatur. Certabant nostri cum exteris, cum ethnicis, Judæis, advenis, tique vicissim nobiscum, utris uberiores lacrymæ uberiorem utilitatem afferrent. Denique calamitas ea in periculum desivit. Multæ enim animæ ex vi protrusionis et compressionis uno cum eo excesserunt: quæ hujus finis nomine felices prædicatæ sunt, ut discessus ipsius sociæ, atque ut ferventiorum quispiam dixerit, funebres victimæ. Tandem corpus, curi sapientium manus vix effugisset, ac prosequentes superasset, in parentum sepulchro conditur, ac sacerdotibus sacerdotum princeps, prædicatoribus magna vox, meisque auribus insonans, martyribus martyr adjungitur.

Basilii mors ipsis etiam veritatis inimicis dolorem attulit admiratione tantæ virtutis: quominus mirum, si Gregorius et Macrina et suo et Ecclesie detrimento doluerunt. Sed tamen Macrina (f) a constantia, quam in omnibus rebus servabat, minime discessit, ac episcopum fratrem videtur hac in re superasse. Nam cum ambo novem post Basilii mortem mensibus colloquerentur, ac de fratre incidisset mentio, Gregorii dolor statim recruduit, ac mœstitia vultus et lacrymis proditus est: at Macrina immobilis exstitit, ac tanti viri recollectione animum ad sublimiorem philosophiam arrexerit.

Videtur Gregorius Nyssenus morienti fratri adfuisse, vel saltem audita illius morte accurrisse. Nam Gregorius Nazianzenus Seleuciæ detentus gravi et periculoso morbo mœrorem suum Nysseno significat (g), quod ei ac communibus amicis in hoc tristi eventu adesse, et sanctum Basilii cinerem

(a) Cod. 215.

(b) Naz. or. 20, p. 370.

(c) Ibid.

(d) Or. 20.

(e) Psal. xxx, 6.

(f) Vit. S. Macr., p. 189.

(g) Naz. cp. 37.

exoculari non possit. Cæsariensis Ecclesiam tanto A ornamento spoliatae solitudo (a), spectaculum erat Gregorio Nazianzeno prorsus intolerabile. Ipse vero mortuus ex media parte et dissectus sibi videbatur (b), amisso tali socio, a quo etiam per nocturnas visiones, ut olim cum viveret, admonebatur et castigabatur, si quid fecisset minus decore. Carnea funebre duodecim (c), ut ipse appellat, epigrammatibus constans, sui in Basilium amoris monumentum esse voluit. Sed multo uberius desiderio suo satisfacit, cum reversus Constantinopoli in Basilio eximia oratione laudando omnes ingenii et eloquentiæ vires profudit. Testatur (d) jam multos publice ac privatim hoc laudandi Basilii munere perfunctos fuisse.

Præclaris etiam orationibus laudarunt S. Ephraem B et sanctus Gregorius Nyssenus. Nihil dicam de S. Amphiloquio, cui oratio attribuitur in sanctum Basilium ipso Circumcisionis die pronuntiata, quo Basilium migravit in celum. Hæc oratio, itidem ut septem aliæ a Combessio sub Amphiloquii nomine in lucem editæ, pluribus videtur non certissimum esse monumentum, quamvis non tam manifeste spuria sit, quam Basilii Vita eidem afficta Amphiloquio.

II. Sancti Basilii effigiem sic descriptam reperit Baronius (e) in anonymo Vaticano: *Magnus Basilium procerus suis habitu corporis et recto, siccus, gracilis; color ejus fuscus, vultus temperatus pallore, justus nasus, supercilia in orbem inflexa et adducta; cogitabundo similis fuit, paucæ in vultu rugæ, cæque renidens, genæ oblongæ, tempora aliquantum cava, promissa barba et mediocri cavitates.*

Illius animi effigies ex rebus gestis, quas enarrare conati sumus, satis perspicitur. Ipse vero sese in scriptis ac præsertim in epistolis mirifice depingit. Illius gravitas et constantia nonnullis fastus et superbia esse videbatur, sed demonstrat Gregorius (f) meminim ab hoc vitio magis alienum fuisse, quam Basilium, qui ne leprosos quidem exoculari dedignabatur. Erat illius severitas summa benignitate temperata (p. 361), ita ut illius vel pertenuis risus laudatio esset, et silentium objurgatio. Non lepidus quidam erat, et facetus aut circumforaneus: sed tamen fatetur Gregorius neminem in cœtibus jucunditatem et in narrando festivorem exstitisse: neminem in jocando argutiorem et in objurgando leniorem.

III. Quanta exstiterint de Basilio hominum iudicia præclare Gregorius his verbis testatum reliquit (p. 370): *Tanta ipsius, inquit, virtus gloriæque præstantia fuit, ut multa etiam ex parvis illius virtutibus, atque adeo ex corporeis defectibus ab aliis ad gloriam nominisque claritatem parandam excogitata sint. Cujus generis sunt, pallor, barba, certus incidendi*

modus, tum etiam ad loquendum minime promptum esse, sed ut plurimum cogitandum atque intro collectum (id quod multi non recte imitantes, nec animadvertentes, in odiosam quamdam tristitiam inciderunt); vestis etiam genus, et lectuli species, et cibi sumendi modus: quorum nihil ille dedita opera, sed simpliciter ac fortuito factitabat. Ac multos jam Basilios specie tenus videre licet, statuas nimirum in umbris; multum enim fuerit si repetitam Echus vocem esse dixerit. Nam illa quamvis postremam duntaxat vocis partem expressius tamen effingit, hi autem longius ab eo distant, quam quantum accedere concupiscunt. Illud vero non jam parvi, sed maximi etiam momenti ad gloriam haud immerito existimatur, consuetudinem cum eo aliquando habuisse, aut eum coluisse, aut quidpiam ab eo joco vel serio dictum aut factum monumenti loco ferre (quemadmodum ipse quoque me hoc nomine sæpe gloriatum esse scio): quoniam quæ ab illo velut obiter fiebant, multo præstantiora erant, quam ea in quibus alii elaborant.

Idem de Basilio ac de pluribus aliis sanctissimis viris dici potest, miraculorum donis instructos eos non fuisse, sed gradum sanctitatis, ad quam eos Christi gratia evexit, majus quoddam esse donum, quam prodigia et miracula. Nonnulla tamen de sancto Basilio narrantur, quæ in prodigiis et miraculis numerari debeant. Præter ea, quæ anno 372 gesta retulimus, cum Valens Cæsareæ versaretur, narrat Gregorius Nyssenus (g) ejus precibus imbrem divinitus concessum fuisse, cum siccitas hiemis nullam spem frugum relinquere videretur: ac (p. 493) eo noctu aliquando orante, domum affulgente divinitus quodam lumine refulsisse.

Dies festus sancti Basilii non multo post ejus obitum celebratus. Testatur enim Gregorius Nyssenus (p. 479) diem festum de illius nomine post Natale Domini, et natalitia sancti Stephani, S. Petri, S. Jacobi, S. Joannis et S. Pauli occurrere. Amphiloquius, ut jam diximus, seu quisvis alius orationis supra dictæ auctor, festum sancti Basilii die Circumcisionis in omnibus orbis terrarum locis celebrari docet: quod quidem de vicinis regionibus interpretatur Tillemontius. Idem mos apud Græcos perseveravit, nec Basilii festum a circumcissione disjungitur. Apud Latinos illius mors annotatur ad diem Circumcisionis in *Martyrologio* Usuardi et aliis posterioribus. At dies festus differtur usque ad diem 14 Junii, quo die festum Basilii nono sæculo celebrari solitum fuisse ex Usuardo perspicimus.

CAPUT XLI.

I. Quanta apud antiquos sancti Basilii operum admiratio. II. De novem homiliis in *Hexæmeron*. III. De tribus homiliis quæ sunt de hominis situ

(a) Naz. ep. 37.

(b) Naz. or. 21.

(c) Carm. 65.

(d) Or. 20.

(e) Ad an. 378.

(f) Naz. or. 20.

(g) Or. in Basil.

ctura. IV. De homiliis in Psalmos. V. De nonnullis in Psalmos homiliis, quæ spuris aut dubiæ existimantur. VI. De locis nonnullis, quæ in genuinas homilias assuta dicuntur fuisse.

I. Antequam huic pertractationi finem imponam, breviter recensenda sancti Basilii opera, ac præsertim in nonnullis examinandis immorandum, quæ perperam ei abjudicata. Sed in primis quanta fuerit illius scriptorum apud antiquos admiratio, ex Gregorii testimonio spectandum. *Quænam hodie alia, inquit (a), ullius conventus lætitia? quæ convivorum voluptas? quæ fori? quæ Ecclesiarum? quæ principum et privatorum deliciæ? quæ monachorum, aut eorum qui societate gaudent? quæ eorum, qui se a negotiis removerunt, vel eorum qui in rebus gerendis versantur? quæ eorum qui profanæ, vel eorum qui nostræ disciplinæ studium profitentur? Una et per omnia, et maxima oblectatio, illius volumina et lucubrations. Nec scriptoribus materiu ulla alia et copia post eum præter ipsius scripta suppetit. Silentur vetera, quæcunque in divinorum oraculorum explanatione a quibusdam elaborata sunt: nova prædicantur, atque is apud nos eruditissimus habetur, qui libros ipsius quam maxime intelligit, ac linguæ versat, auribusque instillat. Unus enim omnium loco studiosis ad eruditionem comparandam sufficit. Hoc tantum de eo dicam. Cum Hexaemeron illius in manus sumo, atque in ore habeo, cum Creatore conjungor, ac creationis rationes cognosco, Creatoremque magis admiror ac suspicio, quam prius solebam, cum solo aspectu magistro uterem. Cum libros eos, quibus hæreticorum scripta refutat, lego, Sodomiticam ignem cerno quo improbæ ac sceleratæ linguæ in cinerem rediguntur, aut Chalanæ turrim, ut male constructam, ita recte interruptam atque deletam. Cum ea, quæ de Spiritu sancto scripsit, evolvo, Deum, quem habeo, nanciscor, veritatem libero et fidenti animo prædico, illius videlicet theologiæ atque contemplationi insistentem. Cum alias ejus enarrationes perlego, quas iis, qui hebetiori ingenio sunt explicat trifariam in solidis sui tabulis describens, eo adducor, ut non in externo litteræ cortice pedem figam, nec verborum tantum superficiem spectem, sed ulterius progrediar, atque ex profundo in profundum transeam, abyssum per abyssum invocans (b), ac per lumen lumen inveniens, quoadusque ad summum tandem verticem pervenero. Cum martyrum encomia lego, corpus contemno, et cum iis qui laudibus efferuntur, animo versor, atque ad certamen excitor. Cum orationes eas quas de moribus ac bene vivendi ratione scripsit, in manus accipio, animo et corpore purgor, templumque Dei capax efficio, atque instrumentum musicum a Spiritu pulsatum divinamque gloriam et potentiam canens. Per eas corrigor et concinnor, atque divina quadam immutatione alius ex alio efficio. Vide Photium cod. 141 et 191.*

(a) Naz. or. 20.
(b) Psal. xli, 8.
(c) Homil. 8.

A II. Ex iis quæ sanctus Basilius in explicandis Scripturis elaboravit, nullum opus majorem habet admirationem, quam novem in Hexaemeron homiliæ. Quanti hoc opus faceret Nazianzenus, ex his quæ modo attulimus perspicere potest. Non parcius in eodem opere laudando Nyssenus, vel potius non sine exaggeratione illud laudat. Hujus testimonium habes in Monito his homiliis præfixo.

Sed nihil ad hujus operis commendationem illustrius afferri potest, quam judicium sancti Ambrosii qui, quamvis Basilio, ut ait Tillemontius, nulla in re cederet, ejus tamen vestigia premere indecorum sibi esse non duxit, atque ex his novem homiliis plurima in opus simile transtulit, ac pro suis usus est. Pronuntiatae fuerunt Quadragesimæ tempore (c): ac duas quidem priores eodem die habuit Basilius, qui initio secundæ commemorat orationem matutinis horis pronuntiatam. Initio tertię pariter commemorat hesternam disputationem; sed tamen necesse est uno aliquo die semel tantum concionatus sit, sive aliqua ægrotudine, sive occupationibus detentus. Nam sub finem octavæ homiliæ promittit vespertinam (p. 80), quam eodem die, tempore advesperascēte, absolvit (p. 88).

Basilium ex tempore concionari solitum esse refert Rufinus; idque de his præsertim novem homiliis opinatur Tillemontius, conjectura ducta ex homilia octava (p. 71), ubi Basilius sermonem aliquandiu interruptit, ac nonnulla prætermissa in memoriam revocare instituit, acutiorum auditorum mutuis inter se nutibus admonitus. Sed cum multæ Basilii orationes, velut in gulam et ebrietatem, in fœneratores, et aliæ ejusmodi, ita omnibus eloquentiæ numeris absolutæ sunt, ut paratus ac meditatus venisse videatur; tum etiam idem de his novem homiliis dicendum, quæ rebus et acute cogitatis et erudite collectis et comportatis differtæ sunt.

Has novem homilias ante episcopatum habitas fuisse conjicio. Verisimile enim est posteriores esse homilias in Psalmos; quas Basilius, ut modo videbimus, presbyter habuit. Etsi enim certum et exploratum non est quod testatur Cassiodorus Basilium commentarios in totam Scripturam contexuisse; quia tamen plurimos libros interpretatus est, probabile est eum ordine aliquo processisse, et a prioribus libris initium duxisse.

Præterea in his homiliis nulla Pnenmatomachorum hæresis mentio, quæ initio episcopatus Basilii vel paulo ante grassari cœpit. Quod si novem illæ orationes ante episcopatum pronuntiatae, non jam sancto Ephræm accepta referri potest interpretatio horum verborum, *Et Spiritus Dei ferebatur super aquas (d)*, quam Basilius (e) a viro Syro accepisse se testatur. Libentius cum Tillenontio conjicerem S. Eusebium Samosatensem hic designari, si ei congrueret quod de illo Syro ait Basilius, eum a

(d) Gen. 1, 2.
(e) Homil. 2, p. 18.

mundi sapientia tantum distitisse, quantum ad re-
rum verarum scientiam appropinquabat. Nam san-
ctum Eusebium sacrarum quidem litterarum periti-
tissimum fuisse scimus; at in externis disciplinis
hospes fuisse non perhibetur. Nihil ergo vetat, quo-
minus ignotum nobis esse Syrum illum fateatur.

III. Promiserat Basilius (a) se explanaturum ho-
minis generationem: sed tamen promissis non
videtur stetisse. Nam novem tantum orationes in
Hexaemeron numerantur ab Hieronymo (b) et
Cassiodoro (c). Testatur Socrates (d) opus Basilii, cum
imperfectum esset, a Gregorio ipsius fratre absolu-
tum fuisse. Atque ipse etiam Gregorius (e) hanc
sibi de hominis officio scribendi causam esse de-
clarat, quod vereatur ne Basilius reprehensionem
non effugiat, si illius in opus sex dierum elucubra-
tioni desit eorum, quæ ad hominem spectant, con-
sideratio.

Exstant (f) tamen inter opera Basilii duæ homi-
liæ de hominis structura, quibus tertia de paradiso
adjungitur. Sunt hæc orationes ad Basilii promissa
perficienda satis appositæ, ac ita inter se nexæ, ut
quæ in una tractantur, in sequenti continuentur.
Basilio tribuuntur a Combefisio et Dupino; sed eas
Tillemontius ab aliquo scriptas existimat, exerci-
tationis causa, non per dolum, aut malum alieni
fetus Basilio supponendi consilium.

Difficile est profecto has homilias sancto Basilio
attribuere, cum accedat ad certissima veterum te-
stimonia styli dissimilitudo. Sed inquirendum nobis
est, an merito existimet Tillemontius aliquem sese
in his homiliis sub Basilii nomine elucubrandis exer-
citasse. Favet huic sententiæ auctor primæ homiliæ,
dum declarat (pag. 324) se vetus debitum, cuius
solutionem ægra valetudo impediverat, tandem ali-
quando persolvere. *Iniquum enim fuerit, inquit, ut
cum bestiis, deque natatilibus et jumentis ac volu-
cribus, de cælo item et his quæ in cælo; de terra
et stirpibus, quæ in terra sunt, didicerimus, non etiam
de nostra generatione ex Scripturæ divinæ luce edo-
ceamur.* Mirifice hæc Basilio congruunt. Quinetiam
cum ait se antea ostendisse quis dixerit, *Facia-
mus (g), et ad quem dixerit, non obscure indicat
orationem nonam in Hexaemeron, in qua hæc ad
Filium dicta esse ostenditur.* Sed tamen non desunt
rationes, cur malim hæc a librariis recentibus as-
suta credere, quam tres illas homilias homini tri-
buere otioso.

1^o Perantiquæ sunt illæ homiliæ, ac veterum Pa-
trum disserendi rationem omnino referunt. Porro
neminem ex antiquis paulo peritiorem fuisse existi-
mem, qui opus Basilii in Hexaemeron Gregorio
Nysseno absolutum fuisse nesciret. Quare debuit
ea res deterrere, quominus quisquam hanc materiam

ad ingenii exercitationem eligeret; cum præsertim
statim post mortem sancti Basilii opus illius, teste
Niceta, frater absolverit. Hinc etiam tres homiliæ
reperiuntur quidem sub nomine S. Basilii in recentio-
ribus codicibus mss., at nusquam apparent in
antiquioribus. Non enim eruditos librariorum fraus
manifesta latuisset. At recentioribus, cum doctis-
sini non essent, atque, ut verisimile est, ignorarent
Basilii opus a fratre Nysseno absolutum fuisse, pro-
clive fuit homilias, quæ ad illud opus absolvendum
aptæ videbantur, Basilii nomini affingere.

2^o Tres homiliæ non sua sponte simul conjunctæ
sunt, sed hæc a librariis instituta conjunctio. Nam
secundæ orationi nullum inest consilium absolvendi
id quod in prima disseri cœptum fuerat. Habita
enim est hæc secunda homilia ad occasionem Scri-
pturæ, quæ illo die lecta fuerat: eamque sic con-
cludit is a quo pronuntiata est, ut se ad necessa-
rium iter properantem auditorum precibus deduci
postulet. Tertia sine ullo prorsus exordio incipit a
versiculo Scripturæ, quamvis præfatio quædam ad-
hiberi debuisset, si is qui secundam pronuntiaverat,
tertiam ex itinere redux pronuntiasset. Tota res
ergo in librarium aliquem rejicienda, qui cum opus
sancti Basilii absolutum post illius inortem fuisse
nesciret, simul conjunxit tres illas homilias, quæ
idoneæ ad illud absolvendum videbantur.

3^o Addita esse et assuta, quæ in prima oratione
consilium indicant absolvendi operis Basilii, inde
perspicitur, quod cum sua sponte hæc oratio nullam
habeat cum duabus aliis necessitudinem, ac de plu-
ribus a Basilio promissis pauca persequatur, minus
idonea sit ad absolvendum opus in Hexaemeron.
Quare verisimile est eum, qui cum hac prima duas
alias conjunxit, ea etiam de suo addidisse, quæ
S. Basilio congruere videbantur.

IV. Cum decem et septem homiliæ in Psalmos
nihil prorsus suppeditant, ex quo Basilium tunc epi-
scopum fuisse, aut jam prodiisse hæresim Pneuma-
tomachorum perspiciamus; tum vero duæ ex illis
decem et septem homiliis presbyterum illum tunc
fuisse probant. Sic enim loquitur in homilia in psal-
mo xiv (p. 110): *Ἐν τούτῳ διαφέρομεν τῶν πλου-
τῶντων οἱ πένητες, τῇ ἀμεριμνίᾳ. Hac una re divi-
tibus nos pauperes præstamus, curarum vacuitate.*
Nunquam sane pauper esse desiit Basilius, etiam
inter amplios reditus episcopatus Cæsariensis: sed
tamen multo æquius et verius inter pauperes sese nu-
merare potuit, cum eum omnibus rebus nudum pro-
pinqui et chari sustentarent, quam cum ipse opibus
ad aliorum inopiam sustentandam abundaret.

Supra (h) attulimus aliud testimonium ex ho-
milia in psalm. cxiv. Cum populus a media nocte
usque ad meridiem in quadam martyrum ecclesia

(a) Homil. 9, p. 88.

(b) De scriptor. Eccles.

(c) De institut. divin. lit., cap. 1.

(d) Lib. iv, c. 26.

(e) Tom. 1, p. 4.

(f) Tom. 1, append., p. 324.

(g) Gen. 1, 26.

(h) Cap. 10, n. 2.

psalmis canendis occupatus fuisset, advenit tandem Basilus, atque hac excusatione utitur, cur diu moratus fuisset: *Εἰ δὲ δεῖ καὶ ἡμᾶς ὑπὲρ ἡμῶν αὐτῶν ἀπολογησασθαι. τῆς διατριβῆς ἕνεκεν καὶ τῆς ἐπὶ πλεῖστον ἀπολείψας ὁμῶν, ἐροῦμεν τὴν αἰτίαν, ὅτι ἄλλην ὁμότειμον ταύτην τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίαν οἰκονομοῦντες οὐκ ὀλίγω πρὸς ὑμᾶς διεργομένην τῷ διαστήματι, τὸν χρόνον τοῦτον τῆς ἡμέρας κατανωλῶσαμεν. Ἐπεὶ οὖν ἔδωκεν ὁ Κύριος κάκεινοις πληρῶσαι τὴν λειτουργίαν, καὶ μὴ διαμαρτεῖν τῆς ὑμετέρας ἀγάπης, ἀπόδοτε μεθ' ἡμῶν τὴν εὐχαριστίαν τῷ εὐεργέτῃ, τῷ τὴν ὁρωμένην ταύτην τοῦ σώματος ἡμῶν ἀσθένειαν τῆ ἀοράτῃ αὐτοῦ δυνάμει χειραγωγοῦντι. Quod si nobis excusatione opus est, quod morati simus, et a vobis absuerimus per diu, hanc afferemus causam, quod, cum aliam Dei ecclesiam, huic honore parem, administremus, non mediocri a vobis distantem intervallo, hoc tempus diei consumpserimus. Cum igitur dederit Dominus, ut et illis implerem liturgiam, nec vestrae deessem charitatis, mecum benefico largitori gratias agite, qui hanc quam videtis corporis nostri debilitatem invisibili sua potentia deduxit.* Ex his patet unam ex Caesariensibus ecclesiis Basilio commissam fuisse, ac proinde nondum episcopum fuisse. Non enim sic loquatur episcopus ad quem omnium diocesis ecclesiarum cura pertinet; aut si ecclesiam, in qua liturgiam celebrare solet, sibi ad regendum praecipue commissam dicere possit, non tamen huic ecclesiae alias in agris aut ad urbem constructas honore et dignitate pares existimet.

Si Basilium ad has duas homilias, nempe in psalm. xiv et cxiv, ipso psalmodum ordine adductum esse constaret, statuere possemus caeteras quoque in psalmos homilias ante episcopatum habitas fuisse. Sed homilia in psalm. cxiv in ecclesia, in qua Basilius concionari non solebat, ad occasionem psalmi, qui ingrediente Basilio canebatur, pronuntiata est. Quod spectat ad homiliam in psalm. xiv, illam quidem habuit Basilius, ut absolveret quae pridie de eodem psalmo disseruerat. Sed cum dubium sit an homiliam illam pridie pronuntiatam habeamus, incertum etiam est utram in ea Basilius susceptam explicanderum psalmodum seriem, an oblatam aliquam occasionem secutus sit. Quare temporis notae, quas in homiliis in psalm. xiv et cxiv deprehendimus, ad alias in psalmos homilias non pertinent: quas tamen verisimile est ante episcopatum habitas fuisse, propterea quod, ut jam dixi, nullam episcopatus votam, nihil adversus Pneumatomachos habent. Quinetiam in homilia in psalm. xxviii, n. 3, et sub finem homiliae in psalm. cxv, vehemens reprehensio eorum, qui relicta ecclesia, synaxes in privatis aedibus celebrabant, probare possit has homilias ante habitas fuisse, quam persecutio in Oriente Valentis praesentia ingravesceret, ac pluribus in locis Catholici extra muros vel in privatis aedibus congregari cog-

rentur, id quod secundo Basilii episcopatus anno contigit.

Videtur Gregorius Nazianzenus homilias Basilii in Psalmos indicare, cum laudat illius enarrationes, in quibus Scripturam iis, qui simpliciores sunt, trifariam explanabat. Id optime convenit his in psalmos homiliis. Non enim Basilius in litterae cortice, ut ait Gregorius, pedem figit, sed praeterea moralem sensum et ea, quae ad Christum spectant, investigat. Existimat Tillemontius psalmos ordine a sancto Basilio explanatos fuisse, atque ex magno illo homiliarum numero perpauca ad nos pervenisse. Illis rationibus nititur doctissimus scriptor, quod nulla videtur exstitisse causa, cur hos potius quam illos ad explanandum Basilius elegisset, deinde quod nonnullorum explanationem non absolvit; tum etiam quia in homilia in psalm. xxxvii citatur homilia in psalm. vi, et apud Symeonem Metaphrastem homiliae in psalmos xi, xxxiv, xxxviii, lv citantur. Sententiam Tillemontii confirmare possumus ex homilia in psalm. xxix, ubi Basilius velut in longo quodam ac non intermisso opere citat quae in superioribus homiliis saepe dixerat. Saepe dictum est, inquit, *de clamore ad Dominum, quod sit ejus solius, qui magna et caelestia cupit, clamare.* Scilicet hujus vocis saepe explicandae occasione attulerant psalmi in quibus saepe occurrit. Quod autem spectat ad homilias a Symeone Metaphraste citatas, tota res nititur falsis numeris, qui ad marginem Parisiensis editionis appositii fuerant. Errata emendavimus in hac editione. Ubi enim indicabatur homilia sancti Basilii in psalm. xi reposuimus psalm. xiv, homilia in psalm. xxxiv citabatur in sermone quinto num. 5 et in septimo n. 6. Sed haec duo loca reperiuntur in homiliis Basilii in psalm. xxxiii et xl. Similiter quae in sermone 13, num. 4, deprompta videbantur ex homilia in psalm. lv, et in sermone 14, n. 3, ex homilia in psalm. xxxviii, ea reperimus in homiliis in psalm. lix et lxi.

Quinetiam de illis quae exstant decem et septem homiliis controversia est an Basilio omnes tribuendae sint. Quatuor rejectae sunt in Appendicem, ut spuriae ac Basilio prorsus indignae, nempe prima homilia in psalm. xiv, secunda in psalm. xxviii, homiliae in psalmos xxxvii et cxv. Praeterea auctor praefationis in tomum primum nonnulla rejicit in aliis homiliis, quae ex Eusebio a librariis desumpta existimat: nempe in homil. in psalm. xxxii, ad hunc versiculum, *Verbo Domini caeli firmati sunt et spiritu oris ejus omnis virtus eorum*, initium homiliae in psalm. xliv, longum fragmentum in fine homiliae in psalm. cxiv.

V. Scio eruditorum hominum non paucis displicuisse, quod S. Basilio in duobus prioribus tomis am multa abjudicata sint opera. Ut eorum querelis satisfaciam nec in contrariam incurram reprehensionem, quanta potero maxima his in rebus cautione versabor. Quod spectat ad quatuor homilias, quae

in Appendicem rejectæ sunt; non timide asseverabo nihil in eis legi, quod Basilio indignum sit aut ab ejus doctrina alienum. In homilia in psalm. xiv. quid sit tabernaculum Dei eodem modo explicatur ac in genuina homilia in psalm. xxviii, ad has voces tituli, *in exitu a tabernaculo*. His etiam vocibus, *Qui ingreditur sine macula*, pia et acuta apponitur observatio (p. 93), quam etiam in homilia in psalm. i. reperire est. In fine ejusdem in psalm. xiv homiliae delectus quidam præcipitur et cautio in elemosynis ut in aliis Basilii locis, nempe reg. brev. 100 et 101, et ep. 150, n. 5. Neque etiam Basilio non dignissima, si res et sententias spectes, homilia in psalm. cxv. Sub finem vituperantur qui relicta ecclesia in privatis ædibus synaxes celebrabant, ut initio genuinæ homiliae in psalm. xxviii. B Displicere non debent quæ leguntur n. 5: *Quando quidem tuo in infernum descensu a peccati vinculis me liberasti, atque humanam naturam mortis astrictam vinculis, et in inferni carceribus, unde evadere non datur, detentam exsolovisti, idcirco tibi sacrificabo*, etc. Ex his colligi potest auctorem hujus homiliae existimasse ipsos etiam patriarchas et justos veteris testamenti in inferis ante Christi adventum detentos et inclusos fuisse. Sed similia occurrunt apud alios scriptores ecclesiasticos; ipse Basilius homil. in psalm. xlviij, num. 9, sic loquitur: *Depascebat enim mors ab Adam ad usque Moysis administratio. Am donec venit verus pastor, qui suam animam pro ovibus posuit, sicque eas secum excitatas et ex inferni carcere ad resurrectionis matutinum eductas tradidit suis angelis*. Vide orat. in psalm. xlviii, pag. 186. Ridicula immerito videntur hæc verba (p. 371): *Ἄλλ' εἶθε κάμωλ γένοιτο πιστεύσαι ἀξίως, ἵνα λαλήσω νῦν τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ τῇ μεγάλῃ ταύτῃ πάντα λόγους ἐν τῷ νοῦ μου*. Sed utinam et mihi contingat digne credere, ut nunc magnæ huic Dei Ecclesiae quinque verba loquar in mente mea. Nec quæ proxime sequuntur, καὶ μηδεὶς καταχλευαζέτω τὸν λόγον, *Nec quisquam irrideat doctrinam*, in eam sententiam accipio, quasi vereatur auctor homiliae ne risum auditoribus ob suam simplicitatem moveat; sed generatim monet ridendam non esse religionem Christianam, quasi sine argumento auditores ad assentiendum adducat. Neque etiam Christi passionem martyrium appellat, sed hæc verba (p. 374): *Hoc est, sitiens ad martyrii consummationem contendo*, ad Davidem referuntur.

Sed tamen inest his homiliis quædam cum stylo Basilii dissimilitudo, quæ certo illas ei attribui non sinit. Idcirco homilia in psalm. xxviii fere ab omnibus rejicitur. Dubia nonnullis visa est homilia in psalm. xxxvii. Præterea non levis momenti videri debet quod observat auctor Præfationis tom. primi, hæc in psalmum xxxvii homiliam ex variis Eusebii locis ad verbum excerptis constructam esse. Non enim probabile est S. Basilium, dum concionaretur,

memoriam onerasse alienis ejusmodi divitiis. Inest idem vitium homiliae in psalmum xiv, cujus initio prolixus Eusebii locus, totidem pene verbis, sed minus eleganter constructus legitur. Difficilius est Basilio auferre homiliam in psalmum cxv, quæ nihil habet ex Eusebio totidem verbis desumptum, nec a stylo Basilii discedere videtur, si excipias hæc verba modo allata: *Sed utinam et mihi contingat digne credere, ut nunc magnæ huic Dei Ecclesiae quinque verba loquar in mente mea*. Cum hæc Basilii stylium non redolent, tum etiam videntur ab alio quodam episcopo, sive presbytero Ecclesiam Cæsariensem invisente pronuntiata. Inest enim his verbis species quædam honorificæ salutationis, qualem ab hospite concionante par erat adhiberi.

VI. Quod spectat ad quædam loca, quæ Præfationis auctor contextui S. Basilii assuta a librariis putat, fatendum sane est initium explicationis hujus versiculi, *Eructavit cor meum verbum bonum*, quod totidem verbis apud Eusebium reperitur, cum sua sponte nimis prolixum esse, quam ut eum Basilius ad verbum edidicerit, tum vero nullam necessitudinem habere cum explicatione ejusdem versiculi quam statim offert Basilius. At idem non dicam de explicatione hujus versiculi, *Verbo Domini cæli firmati sunt, et spiritu oris ejus omnis virtus eorum*. Quæ apud Eusebium similia sunt huic Basilii explicationi, ex Basilio potius desumpta videri debent. Fatetur auctor Præfationis nonnulla librarios e genuina Basilii in psalm. xxviii homilia apud Eusebium transtulisse. Idem ab eis factum in hoc versiculo, cujus explanatio emendatior multo et plenior est apud Basilius, quam apud Eusebium. Præterea ab Eusebii ingenio, qui nihil magis metuebat quam ne Filius et Spiritus sanctus ex Patris substantia esse dicerentur, alienissimum fuit dicere, *Verbum oris et Spiritum oris dici, ut intelligatur Salvator ipse et sanctus ejus Spiritus ex Patre*. Immane quantum hæc ab Eusebio discrepant (a), qui Spiritum sanctum per Filium, ut cætera alla, creatum fuisse conceptis verbis pronuntiat.

Superest aliud fragmentum homiliae in psalm. cxiv, ab his vocibus, *ὁ κόσμος οὗτος αὐτός τε ἐστὶ θνητός*, usque ad finem. Cur totus hic locus, ut plane spurius et ex Eusebio sumptus rejiciatur, multæ afferuntur rationes in Præfatione (b), quarum nonnullæ aliquid suspicionis et dubitationis in hunc locum conjicere possint, sed nullius prorsus momenti quæ secundo loco ponitur. *Posiquam scriptor, inquit auctor Præfationis, omnem hominum vitam tribus annorum hebdomadibus definiit, nihilominus, secum ipse non consentiens, eodem in loco quinque recenset, tempus dentitionis, accommodatum ad disciplinas ediscendas ætatem, annos ephēbios, statum virilem, senectutem*. Non totam hominis vi-

(a) 1 De theol., cap. 8.

(b) N. 37, p. 33.

tam scriptor ille tribus annorum hebdomadibus defuit, sed tempus intra quod homines crescere solent. Similis sententia reperitur in orat. 1 de hominis structura, n. 17 et 18.

Pluribus Basilii in psalmos homiliis nullæ insunt notæ, ex quibus pronuntiatas fuisse cognoscas. Nam glorificatione, quæ hujusmodi orationes claudere solet, carent homiliæ in psalm. vii, xxix, xxxii, xxxiii, xxxvii, xlii, xlv, xlviii. Sed cum Basilium dicat (a) in homilia in psalm. xxix : *Quot fornicatores, quot fures hic stant?* et in homilia in psalm. xxxiii : *Audite vos, qui aures cordis habetis apertas,* liquet has duas homilias, etsi in sine glorificationem non habent, pronuntiatas tamen in ecclesia fuisse; nec video cur idem de aliis glorificatione carentibus iudicium non feratur.

CAPUT XLII.

I. *Commentarium in Isaiam prophetam per paucos Basilii non attribuerunt.* II. *Scriptum hoc opus intra illud tempus quo Basilium presbyter fuit.* III. *Scriptum etiam in Cappadocia.* IV. *Basilii ingenium et sententiæ in hoc Commentario.* V. *Eadem Scripturæ interpretandæ ratio.* VI. *Comparatur hoc opus cum homiliis de jejuniis et in ebriosos.* VII. *Nonnullis aliis exemplis et argumentis confirmatur auctorem Commentarii Basilium esse.* VIII. *Solvuntur objecta.*

I. Debitam S. Basilio laudem vindicaturum me spero, si ejus nomini vindicem commentarium in Isaiam, qui ei, ut opus tanto viro indignissimum, adjudicatus est in Prefatione tomi I, p. 48. Jæm dudum visus est sibi Erasmus eloquentiam Basilii in hoc opere non reperire, quod satis ei argumenti fuit, ut genuinum esse fetum negaret. Ascriptorem (b) hac in re habuit Rivetum. Ipse etiam Petavius obiter pronuntiat commentarios ad Isaiam, qui Basilio solent inscribi, illius non esse, sed nullam iudicii sui rationem profert. Inter Græcos Joannes Drungarius, sæculi duodecimi scriptor, cujus fragmentum exstat in *Collect. Patrum Græcorum*, hoc opus S. Basilio adjudicat (pag. 350). Sic enim loquitur : *Καὶ τοῦτο δὲ κατάθλον ποιῶ τοῖς ἐντυγχάνουσιν, ὡς ὁ ἐν ἁγίοις Βασίλειος μέρος τι τῆς ἐν χερσὶ προφητείας ἠρμηνεύσειν ἥ τις ἐρμηνεύει παρά πολλοῖς ἀμφιβάλλεται. Hoc autem lectores admonitos volo, Magnum Basilium hujus prophetiæ partem interpretatum esse, quæ quidem interpretatio a multis in dubium revocatur.* Quod ait Drungarius a multis dubitari, an auctor sit hujus commentarii Basilium, id de scriptoribus ecclesiasticis intelligendum non videtur. Quos enim novimus, hi summo consensu parentem hujus operis Basilium agnoscunt, Maximus confessor, Joannes Damascenus, Symeon Logotheta, Antonius Melissa, Tharasius, auctor Scholiorum Græcorum in epistolas apostolicas. Græcis assentiri non dubitarunt recentiores critici, Natalis Alexander, Dupinus, Tillemontius, et eruditus editor operum S. Joannis Damasceni. Tot homi-

num eruditorum auctoritas parvi momenti videri non debet; sed tamen certi argumenti pondus non obtinet. Quare alia ineunda est via ad veri investigationem, ac in primis inquirendæ temporis notæ.

Antiquitatem operis plurima probant; sed nobis nota aliqua opus est, quæ non late pateat, ac non modo sæculum quartum designet, sed etiam illud temporis spatium, quo Basilium in Ecclesia Cæsariensi presbyter aut episcopus fuit. In hunc usum colligi possunt, quæ de Anomæis leguntur pluribus in locis : *Sunt nonnulli*, inquit auctor Commentarii (p. 555), *qui cum patres suos et tradita ab eis dogmata sequi fastidiant, ipsi hæresum cupiunt auctores esse. Quare novitates quasdam comminiscuntur adversus rectum sermonem, malitiam impietatemque scriptis prodentes : ad quos pervenit, vix, ad patres videlicet falsæ et adulterinæ scientiæ, et ad dogmatum impiorum scriptores. Tales enim eos, qui fidei inopia laborant, diripiunt, atque in animas vero illo sponso Deo Verbo viduas tyrannidem exercent. Sed et si quempiam Deo orbatum ob peccatum viderint, et hunc sibi quasi prædam vindicant : quippe eis promittunt securitatem omnem, et voluptariam vitam proponunt, si modo eos dogmatis Divinitatem oppugnantibus intelligant assentiri. Qualis nunc pullulavit Anomæorum hæresis, qui scortatoribus, adulteris, masculorum concubitoribus, plagiaribus, perjuris ac mendacibus veniam peccatorum pollicentur, si eorum suæ adversus Unigenitum blasphemiam socios illos habuerint.*

II. Illud, *ὅποια ἡ νῦν παραβλαστήσασα τῶν ἀνομῶν αἵρεσις*, Qualis nunc pullulavit Anomæorum hæresis, non referendum necessario est ad ipsum articulum, quo hæretici illi prodire. Statim enim atque verticem sustulit eorum impietas, vehementer ab iis qui Semiariani dicuntur, oppugnatii sunt; et cum in offensionem ipsi Constantio venissent, plurimum negotii habuere in illius recolligenda gratia, nec tempus erat impunitatis aliis promittendæ, sed sibi metipsis quaerendæ. Retraxere illi quidem ad se postea mobilem ac levem Constantii animum, ac de Semiarianis poenas vicissim sumpserunt anno 360. Sed tamen cum ipse Constantius non tantam eis auctoritatem ac licentiam daret, quanta in allato testimonio perspicitur (nam cum ventis maxime secundis uterentur, imposita Eudoxio eorum duci tristis necessitas Eunonii sui deponendi); tum vero nomen Anomæorum accepere, testibus sancto Athanasio (c) et Socrate (d), postquam in concilio Antiocheno Filium Patri dissimilem dixerunt, quod quidem anno 361 contigit paulo ante mortem Constantii. Quare quæ de Anomæis in hoc commentario dicuntur, referenda ad eorum sub Valente dominatum. Illud νῦν, ut observavimus ad epistolam 238, sæpe idem sonat, ac nuper, et de rebus ante aliquod

(a) N. 3, pag. 127.

(b) Tomi III *Doqm. theolog.*, lib. I, c. 2, n. 4.(c) *De synod.* p. 907.

(d) Lib. II, c. 45.

tempus peractis dicitur. Unde Basilius de hæresi A Pneumatomachorum in epist. 159 : Τὸ νῦν παραύψαν παρὰ τῶν ἀεὶ καινοτομεῖν ἐπιχειρούντων ζήτημα. *Nunc prodiens ab hominibus semper novi aliquid inducere conantibus quaestio.*

Ad idem Valentis imperium pertinent quæ de controversiis inter ipsos Catholicos exortis leguntur, p. 504 : Ὅφελον δὲ οἱ ἀρχοῦντες τὴν ἀποστολικὴν διδασκαλίαν τετηρημέναι, καὶ κατὰ διαδοχὴν ἀπ' ἐκείνων τὸ κήρυγμα τοῦ Εὐαγγελίου παρειληφέναι, διὰ τῆς περὶ τῶν δογμάτων ὁμοφωνίας ἐδείκνυσον, ὅτι μὴ εἰσὶ μέρη τῆς Χριστοῦ Ἐκκλησίας. *Utinam autem qui se doctrinam apostolicam servare, ac per successionem ab apostolis prædicationem Evangelii accepisse gloriantur, ostenderent, eadem de dogmatibus dicendo, se unius Ecclesiæ Christi partes esse!* Mirifice hæc conveniunt in illud Valentis tempus, cum et de tribus hypostasibus maxima esset contentio, ac inter plurimos episcopos disrupta communio esset, in qua sarcienda nec presbyter Basilius nec episcopus laborare destitit. Scriptus ergo commentarius in *Isaiam* sub Valente; idque intra septem priores annos illius imperii, antequam e latebris dissimulationis prodiiisset nefaria Pneumatomachorum hæresis, quæ initio episcopatus Basilii grassari cœpit, ac deinceps perpetuum cum eo bellum habuit. Nihil enim de illa hæresi reperias in commentario . solus Filius defenditur : soli impugnantur Ariani, qui, ut in alio loco (p. 523) legimus, tradituros se pollicebantur quæ ad Filium spectant, atque hoc specioso sermone simplicioribus illudebant. Quinetiam Pneumatomachos intelligit commentator, non hæreticos, qui divinitatem Spiritus sancti impugnabant, sed homines amaros et malos, quos cum api ex immisso aculeo moriente comparat (p. 531). *Talis est, inquit, hominum amarorum et adversus Spiritum pugnantium natura, τῶν πικρῶν ἀνθρώπων καὶ Πνευματομάχων, qui semetipsos nequitia magis lædunt, quam eos qui in eorum iracundiam inciderint.* Videtur ergo Pneumatomachorum vox nonnondum tunc designandis hæreticis fuisse addicta.

Jam magnum habemus argumentum, cur Basilio tribuatur hoc opus. Præterquam quod ei adjudicatur ab antiquis, intra illud tempus scriptum compe- D ritur, quo presbyteri munere perfungebatur. His adde non infirmam conjecturam, ex qua auctorem operis Cappadocem esse colligitur. Nam varias gentes enumerans primo loco (p. 428) nominat Cappadociam.

III. Quod si et Basilii ingenium et sententiæ et Scripturæ interpretandæ ratio in eodem opere deprehendantur, non video quid loci relictum sit dubitationi. Neque enim intra illud tempus, quod ab anno 364 ad annum 374 effluxit, alius in Cappadocia scriptor fingendus, qui Basilium recentibus admo-

dum scriptis cognitum tanta similitudine retulerit, quanta semetipsum Basilius in omnibus operibus refert. Paucis ergo demonstrandum summam esse inter commentarium et alia Basilii scripta similitudinem.

(a) Nemo est sane qui, si animadvertat attentius, quam libenter commentarii auctor de physicis rebus, ac præcipue de animalium proprietatibus disserat, non facile agnoscat auctorem homiliarum in *Hexaem.* Redolent etiam (b) nonnulla operam a Basilio in astronomia (c) Athenis ediscenda insumptam. Inter artes quæ ad vitam necessariæ, et eas quæ vanæ et inutiles sunt, idem prorsus discrimen statuitur in commentario (p. 941), ac in prima homilia in *Hexaem.* (p. 7), et utriusque loci similima sententia. Legimus in homilia 3 in *Hexaem.* p. 23, et in comment. p. 382, ea quæ labore parta sunt, servari diligentius, facile parabilia contemni. Observat Basilius (p. 2) in homil. 4 in *Hexaem.* Moysen certis gradibus pervenisse ad Dei visionem, atque hoc beneficium anno ætatis octogesimo assecutum esse. Eandem observationem habemus in proœmio commentarii (p. 382). Mirifice placebat Basilio adhibita a Nathan propheta Davidis reprehendendi ratio. Hanc laudat in epist. 2 (p. 479). Eandem commendat in commentario.

Observat auctor commentarii versum vicesimum secundum capituli secundi, cum deesset in exemplaribus communis editionis, ac in Hebræo fonte legeretur, ex aliis interpretationibus huc esse translatum. Quod quidem Tillemontius consonum iudicat consuetudini Basilii, qui in homiliis in *Hexaem.* sæpe citat interpretationes Aquilæ et aliorum. Eiusdem Tillemontii iudicio, commentator, dum in explicando propheta litteram sequitur, explanationes profert, itidem ut Basilius, claras et perspicuas, non longe petitas aut per vim tractas : dum autem in moribus informandis versatur, morum doctrinam tradit, non solum æque sanctam et puram, ac in aliis operibus sancti Basilii, sed etiam, ut in homiliis Basilii in Psalmos, e singulis prophetæ vocibus deductam.

IV. Sæpe commentator ex aliis Scripturæ libris testimonia depromit, ut *Isaiam* illustret. Sic illud *Isaiæ* : *Et exaltabitur Dominus Sabaoth in iudicio* (p. 499), illustrat his psalmi verbis, *Exaltabo te, Domine, quoniam suscepisti me*, variosque assignat modos, quibus Deus ab homine exaltari possit, sed eosdem prorsus ac in homil. in eundem psalmum xxix, Basilius homil. 3 in *Hexaem.* explicans illud, *Cæli enarrant gloriam Dei, negat* (p. 31) inde colligendum cælos esse animatos, sed Scripturam sic interpretatur : Ἄλλ' ὁ ἐν τούτοις λόγος παρὰ τῶν νοῦν ἔχόντων τεθεωρημένως ἐκλαμβανόμενος, συμπληρωτικὸς ἐστὶ τῆς θεολογίας τοῦ κτίσαντος. *Sed horum constitutionis ratio accurata contemplatione*

(a) Vid. p. 414, 434, 477, 478, 500, 503, 529, 531.

(b) Vid. p. 582.

(c) Naz. or. 20

ab hominibus sensu præditis excepta, complet glorificationem Creatoris. Vitiosa erat hujus loci interpretatio, sed quæ a me allata est confirmatur simillima commentatoris sententia, qui sic loquitur (p. 49b) : *Οι οὐρανοὶ δηγοῦνται δόξαν Θεοῦ· οὐχ ὅτι φωνὴν αἰσθητὴν ἀπλασιταῖς ἀκοαῖς ἡμῶν, ἀλλ' ὅτι ὁ τοῖς λόγοις τῆς τοῦ κόσμου συστάσεως ἐγγυμνασάμενος, καὶ γνωρίσας ἀπάντων τῶν κατ' οὐρανὸν τῆν διάθεσιν διὰ τούτων οἶσνεῖ φωνὴν ἀφιέντων, τὸ μεγαλεῖον τῆς δόξης τοῦ πεποιτηκότος αὐτοὺς διδαχθῆσεται.* « Cæli enarrant gloriam Dei ¹ : » non quod ad aures nostras emittant vocem sensibilem, sed quod qui in iis meditantis rationibus, quibus constitutus mundus est, exercitatus fuerit, et per cælos quasi vocem edentes, cælestium omnium rerum dispositionem ac ornatum cognoverit, addiscat magnificentiam gloriæ ejus, qui condidit cælos.

V. Maxima etiam est similitudo inter ea quæ de jejuniis leguntur in commentario et in utraque homilia in jejuniis : quod quidem testimoniorum appositione probandum videtur. Sic igitur commentator n. 34, p. 405 : *Itaque a jejuniis quod in occulto est, cavendum nobis est, quod justo judicio dicitur a Domino odio haberi, quod et propheta deprecatur, dicens : « Non interficiet fame Dominus animas justorum ². » Siquidem non de corporali fame loquitur (alioqui dixisset corpora justorum), sed de animarum inedia. « Non enim interficiet fame animas justorum ; » alioquin hoc pacto in beatorum vita futura esset contrarietas, quandoquidem Paulus in his de quibus gloriatur id enumerat : « In jejuniis sæpe, » item illud : « In fame et siti ³. » Famem autem a justis deprecatur. Verum singula hæc præstat juxta sublimiorem inedia intelligentiam interpretari. Ejusmodi est et illud : « Non vidi justum derelictum, nec semen ejus quærens panem . » Meminimus etiam Eliæ, qui a Sidonide petivit panem ⁴ : quin et semen Jacobi in Ægypto panes quærebat. Quod si vitaverimus abjectam et humilem intelligentiam, jam evanescent ea quæ in verborum repugnantia sita est ineptia. Ejusmodi igitur jejunia jejunabant Judæi, fame enecantes interiore suum hominem, quod ad ipsos pervenisset comminatio illa, quæ dicit : « Ecce dies veniunt, dicit Dominus ⁵, et inducam super terram hanc famem : non famem panis, neque sitim aquæ ; sed famem audiendi verbum Domini. » Itaque jejunia odisse se dicit Dominus, eorum, qui animum suum faciunt quidem tabe præ salutarium ac vivificantium documentorum inedia : sed pinguefaciunt præter modum saginantque exteriorem hominem.*

Basilii in homil. 2 in Jejun. n. 8 : Rursus ab interno mentis jejuniis cavemus, quod et propheta deprecatur, his verbis : « Non occidet Dominus fame animas justorum ⁶. » Ac rursus : « Non vidi ju-

stum derelictum, nec semen ejus quærens panem ⁷. » Nec enim loquitur de panibus sensibilibus, qui venerat filios patriarchæ nostri Jacob panum causa descendisse in Ægyptum, sed de spirituali loquitur alimonia, qua interior noster homo perficitur. Ne veniat etiam in nos jejuniis quod Deus comminatur Judæis : « Ecce enim dies veniunt, dicit Dominus, et inducam in terram hanc famem, non famem panis, neque sitim aquæ, sed famem audiendi verbum Domini ⁸ : » quam ideo immisit justus judex, quod perspiceret eorum mentem verorum dogmatum inedia, fame necari : contra vero, externum eorum hominem supra modum pinguescere et obesum fieri.

B Pergit commentator : *Quemadmodum enim in libere momento, quando lanx altera deorsum vergit, ea quæ huic obversa est, attollitur : pari ratione in homine id ipsum fieri quis advertere potest. Cum enim pinguescit caro, contingit mentem fieri quodammodo infirmioris : extenuari vero sapennumero carnem, dum mens iterum bona habitudine gaudet. Et id ipsum est quod ait Apostolus ⁹, quod « quantum corrumpitur exterior homo, tantum renovatur interior ; » item illud : « Quando infirmor, tunc potens sum ¹⁰. » Nam fuliginosæ quædam exhalationes ex copioso et pingui alimento emissæ, densæ nubis instar infusam animæ a Spiritu sancto illustrationem interceptant.*

Simili prorsus sententia, licet non hisdem verbis Basilii homil. 1 in Jejun., pag. 8 : *An ignoras quod perinde atque in acie hinc atque hinc instructa, qui alteri parti fert suppetias, facit ut altera vincatur : ita qui carni sese adjungit, expugnat spiritum, et qui ad spiritum transit, carnem in servitutem redigit ? Hæc enim sibi invicem adversantur. Proinde si cupis mentem reddere validam, fac carnem domes jejuniis. Hoc enim est quod ait Apostolus, quod « quantum externus homo corrumpitur, tantum internus renovatur ; » item illud : « Cum infirmor, tunc potens sum. » Postrema commentatoris periodus reperitur in eadem homiliæ pagina, pluribus aliis interjectis.*

Sed tum maxime Basilii agnoscitur, cum comparantur cum illius in ebriosos homilia, quæ in commentario leguntur de ebrietate (p. 488 et seqq.). Nonnulla et verbis et sententiis similia sunt in commentario et in homilia ; sed quæ absunt ab homilia non minus præclara sunt, quam quæ in utroque reperiuntur, ita ut facile pateat eundem ubique Basilium disserere. Quin etiam verisimillimum est Basilium ex commentario in homiliam transtulisse, quæ conveniebant. Quod enim ait in homilia (p. 126, n. 5) : *Quemadmodum cava, dum torrentes confluent, plena videntur ; sed ubi exundatio præterit, sicca aridaque relinqui ; ita ebriosorum*

¹ Psal. xxviii, 2. ² Prov. x, 3. ³ II Cor. xi, 27. ⁴ Psal. xxxvi, 25. ⁵ III Reg. xvii, 14. ⁶ Amos viii, 11. ⁷ Prov. x, 3. ⁸ Psal. xxxvi, 25. ⁹ Amos viii, 11. ¹⁰ II Cor. iv, 16. ¹¹ II Cor. xii, 10.

arvens, restagnante vino, plenum quodammodo esse, A et madidum, sed simul ut paululum effluxit, siccum et humoris expers relinqui, id apte quidem et in homilia et in commentario dictum est, sed haud scio an aptius in commentario, ubi necessariam habet juncturam cum explanatione, quam subjicit Basilii his prophetae verbis: « Vae illis... » qui expectant vesperam; vinum enim eos comburet.

VI. In Notis ad cap. 5 libri *De Spiritu sancto*, ubi Basilii ait (p. 7) *universa sese ad Unigenitum convertere, invincibili atque incedibili quodam desiderio et arcano affectu ad auctorem et largitorem vitae respicientia*, apposimus hoc commentarii testimonium: *Unigenitus (p. 477) ipsum bonum, quod appetunt omnia, cujus amor naturali et inenarrabili modo omnium ratione attentionis animis instillatus.* Agnosci etiam facile possit Basilii in illo monastici instituti studio, quod prae se fert commentator (p. 464), cum vehementer invehitur in illos populi principes, qui voluntarios pauperes, cum beatos praedicare deberent, calumniantur ac contempnunt.

Unum superest, quod diligenter notatum et animadversum velim. Nimirum Eusebii testimonia, quae in hunc commentarium translata sunt, totidem verbis exstant apud Eusebium, ut perspicere potest in Praefatione primi tomi Operum sancti Basilii. At quae in hoc commentario similia sunt aliis Basilii locis, sententiis tantum non verbis similia sunt, si unum aut alterum locum excipias. Unde hoc discrimen, nisi quia Basilii alios de industria et data opera imitabatur; ut autem seipsum imitaretur, satis erat, veluti natura duce, insitas animo sententias et Scripturae intelligentias sequi? Non est ergo cur vereamur hunc commentarium, ut genuinum Basilii laboris monumentum, suscipere.

Saepe Basilii in hoc opere unum se esse indicat ex senioribus et principibus populi (a): ex quo saltem presbyterum fuisse perspicitur. Altiolem dignitatis gradum tunc obtinuisse non crediderim, tum quia, cum haec scriberet, nondum aperte prodibat, ut supra diximus, haeresis Pneumatomachorum, quae tamen anno 371 grassari coepit; tum quia verisimile est labores episcopatus obtinuisse, quominus Basilii ad umbilicum opus perduceret.

VII. Non valde difficilia sunt ad solvendum, quae nobis objiciuntur, vel potius ad eorum iudicium, qui hoc opus Basilio tribuunt, confirmandum apposta videntur. Quod enim indignum Basilio fuisse dicitur (b), oratore praestantissimo, ut ex Eusebii commentario tam multa in suum transferret, id cum sua sponte Basillum non videtur dedecuisse;

tum vero praecipuae difficultati solvendae plurimum conducet. Quam non fastidiret Basilii trita a veteribus vestigia, testatum reliquit insigni monumento, Philocaliam dico, quod una cum Gregorio Nazianzeno exegit. Praeterea aliter iudicandum de ejusmodi scripto, ac de orationibus, quas cum pronuntiaret Basilii, verisimile non est eum prolixis Eusebii locis memoriam onerasse. At minime repugnat, ut ex scriptore celeberrimo transferret in commentarium suum quae convenire videbantur. Denique ut omittam fieri potuisse, ut librarii ex Eusebio in hoc opus Basilii nonnulla assuerent, quemadmodum ejus orationibus ex eodem Eusebio nonnulla inseruerunt; cum Basilii hoc opus non absolverit, quis scit an tale editurus fuisset, quale nunc habemus? Nonne potius verisimile est haec testimonia ex Eusebio, veluti materiam quamdam scriptoris iudicio postea expoliendam et illustrandam, fuisse comportata?

Quin etiam decerpta ex alienis messibus loca id afferunt commodi, ut facile intelligamus, cur stylus commentarii non semper Basilii Magni eloquentiam redoleat. Ex his enim quae objecta sunt, nihil video quod, cum aliqua verisimilitudine objectum sit, praeter styli discrepantiam. Sed ille verisimilitudinis color evanescit, ubi animadvertitur in hoc opus, quod maxima ex parte nitorem Basilianae orationis retinet, aliorum testimonia interdum in-texti.

Frustra objicitur commentatoris de daemonebus sententia (n. 25 et 256), quos victimis delectari et nidoribus gaudere et ali non semel pronuntiat. *Haec quidem, inquit auctor Praefationis, utcumque toleranda essent apud poetas, aut apud jocosum scriptorem Lucianum: at eadem in Patrum gravissimo Basilio quis ferat? Scio quidem caelestia quaedam corpora angelis a quibusdam Patribus Graecis tribui: sed nullus, quod sciam, ejusmodi nugae unquam garrivit. Arbitror autem Basillum a tantis deliramentis maxime omnium abhorruisse.*

Necesse non est longam seriem scriptorum idem sentientium hic texere. Satis erit unus ex multis ad demonstrandam hujus iudicii iniquitatem Gregorius Nazianzenus (p. 127), qui in oratione 4 daemones vocat gulosos et fraudulentos, et in oratione 18 corporum et voluptatum amatores (p. 279); eorumque mercedem esse victimas et libamina pronuntiat, ac per sanguinem et nidorem cum eis effinitatem contrahi.

Inter ea quae ut Basilio indigna colliguntur Praefat. num. 56, forte alicujus momenti videri possit quod ait commentator de intelligibili quadam cruce ad quatuor mundi partes pertinente. Sed id absurdum videri non debet; vel potius eruditionis S. Ba-

(a) Pag. 417, 418, 419, 422, 465, 464, 509.

(b) Tom. I Praef., p. 54.

silii indicium est, qui similem sententiam apud A martyrem Justinum viderat non longe a sine maioris *Apologiæ*. Notum hoc opus non fuit S. Hieronymo : neque hujus rei obscura causa est, cum verisimile sit ab ipso Basilio editum in lucem non fuisse. Citantur (a) nonnulli codices mss. in quibus commentarii in *Isaiam* a quodam presbytero vulgati dicuntur post mortem S. Basilii.

CAPUT XLIII.

I. *De homiliis secundi tomi. Homilia secunda de jejuniis non auferenda Basilio. II. De homiliis 3, 4, 5. III. De homiliis 6, 7, 8, 9, quarum tempus examinatur. IV. De homiliis 10-20. V. Homilia 21 in episcopatu scripta. De tribus aliis orationibus. De homiliis deperditis. VI. De homiliis in appendicem rejectis. Nonnulla explicantur perperam in his homiliis vituperata. VII. De libris in Ennonium, Ascetico ac duobus libris de Baptismo.*

I. Nunc breviter nobis recensendæ sunt aliæ sancti Basilii homiliæ, quarum viginti quatuor in tomo secundo disponuntur eodem ordine ac in aliis editionibus, octo aliæ in Appendicem rejectæ sunt. Agmen ducunt duæ de jejuniis homiliæ in quibus Basilius non id solum hortatur, ut indicta ab Ecclesia jejunia observentur, et ea ratione, quæ Deo placere possit, observentur (b), sed etiam ut ne crapula instantibus jejuniis præmittatur (c). Quin etiam fatetur non tantum sibi laboris insu-mendum esse, ut ad jejunium hortetur, quam ut dehortetur, *ne quis hodie*, inquit (d), *in ebrietatis mala incidat*. Nam a jejuniis violando plerosque consuetudo et pudor deterrebant. Nulla enim erat insula (n. 2), nulla continens terra, non civitas, non gens vlla, non extremus mundi angulus, ubi non audiretur jejunii promulgatio, quam et exercitus et viatores, et nautæ et negotiatores summo gaudio excipiebant. Unde nec divites nec pauperes ab hac jejunii lege eximios habet Basilius : mulieribus tam conveniens ac secundum naturam esse censet jejunare, quam respirare : pueros, veluti virides plantas, jejunii aqua irrigandos : senibus eo facilius jejunium esse, quo antiquior cum eo familiaritas ; viatoribus expeditum esse itineris comitem jejunium. Sed instantibus jejuniis præire solebat immoderata lætitia. Sic enim nonnulli apud se cogitabant (e) : *Quoniam nobis quinque dierum jejunium indictum est* (neque enim apud Græcos jejunium in Quadragesima Sabbato servabatur), *hodie nosipsos temulentia obruamus*. Pravam hanc consuetudinem, veluti paternam hæreditatem (f), retinebant, et velut qui longinquam perfectionem adornant, die Dominica adversus illos quinque jejunii dies vino indulgebant. Hanc pravitatem Basilius acerrime insectatur. Utraque oratio diversis annis hæbita, sed

^{12.1} I Thess. v, 26.

(a) Tillemont, not. 85, in Basil.

(b) Or. 1.

(c) Or. 2, n. 4 et 7.

(d) Ibid., n. 7.

eodem die Dominico, qui jejunia ad recordationem salutiferæ passionis perducentia antecede-bat (p. 10).

Mirari satis non possum quomodo Basilio secunda oratio de jejuniis abjudicari potuerit. Levissimæ afferuntur causæ : Posterior oratio et elegantia et copia multo inferior (g) : multa in secunda leguntur, quorum alia ex prima sumpta, alia ex eadem expressa, quod parum decere videtur copiosissimum virum Basilium. Secundam orationem multo inferiorem priore esse elegantia et copia nec possum concedere, nec concessuros arbitror quicumque attentius legerint. Prima longior est, ac secundam hac una re superat. Quod spectat ad alteram ratiunculam, quid mirum si, cum Basilius eadem de re iterum disserat ac eadem vitia castiget, eadem sententiæ in utraque oratione interdum occurrunt ? Sed tamen tanta cum varietate repetuntur, ut novitatis gratia non careant : quod quidem sancti Basilii ubertatem dicendi maxime demonstrat. Pene omiseram, ut rem nullius momenti, quod obijcitur, duabus Basilii de gratiarum actione concionibus tantam inesse varietatem, ut ex iis quæ in priore dicta fuerant, nihil in posteriore repetatur. Manifestum est sua sponte discrimen. Sanctus Basilius in secunda prosequitur quæ pridie disseruerat. At duæ de jejuniis orationes non eodem anno pronuntiatæ. Citatur hæc secunda oratio a sancto Joanne Damasceno, Simeone Logotheta et Euthymio. Basilius promittit (p. 16) ex more suo matutinam et vespertinam concionem sequentibus diebus.

II. Orationem tertiam (h) habuit Basilius in illud Scripturæ, *Attende tibi ipsi*, quod antea lectum fuerat. Ex brevibus illis verbis uberrimam præceptorum segetem deducit, ac demonstrat, quomodo vigilandum adversus pravas cogitationes, ac ratio ad nostri custodiam adhibenda, quomodo non iis, quæ nostra dicuntur et circa nos sunt, sed nobismetipsis attendere debeamus. Quomodo sua quisque peccata et conditionis suæ officia considerare debeat, quomodo uti præsentibus et futuris providere, nec in aliena vitia, sed in semetipsum inquirere. Quomodo sui ipsius cognitio id afferat commodi, ut nec efferamur in prosperis, nec in adversis frangamur, sed ex animæ ac ipsius etiam corporis consideratione ad opificis contemplationem assurgamus.

Sequuntur duæ de gratiarum actione orationes. Cum explicandum suscepisset Basilius illud Pauli : *Semper gaudete, sine intermissione orate, in omnibus gratias agite*^{12.1}, quæ eodem die lecta fuerant, unam orationem insumpsit in iis refellendis, qui fieri non posse contendebant, ut semper gaudeamus. Postri-

(e) Ibid., n. 4.

(f) Ibid., n. 7.

(g) Præfat. tom. H, n. 4.

(h) Hom. 3, 4, 5.

die autem, cum celebraretur dies festus sanctæ Julitæ martyris, quem ipse Basilius antea annuntiaverat, sanctæ martyris passionem breviter describit, ac hesternam materiam reprehendens, quomodo semper orare possimus ac in omnibus gratias agere demonstrat.

Quod spectat ad martyrium sanctæ Julitæ, cuius festum die Julii tricesimo celebratur, sic totam rem a sancto Basilio discimus. Spoliata omnibus bonis a potentiore quodam urbis cive, id est Cæsareæ, hominem in Jus vocavit, et quomodo sua essent hæc bona, quomodo per vim et impressionem rapta ostendit. Tum ille negat licere mulieri ex lege secum agere: neque enim fas esse ut communis juris participes sint qui imperatorum deos non colunt, nec fidem Christianam ejurant. Ex quibus patet hæc gesta esse sub Diocletiano qui, ut testatur Lactantius (a), vetuerat ne Jus Christianis diceretur. Visus est iudici nefarius ille vir æqua dicere, statimque thus et focus mulieri proposita, si vellet legum beneficio perfrui. At Julittam minime moverunt deliciarum illecebræ, æque Christianam esse professæ est. Cumque sæpe interrogata idem constanter responderet, ab iniquo iudice non solum bonis, sed etiam vita spoliatur, ac igni damnatur. Sic autem ad supplicium progressa est, ut internum animi gaudium efflorescente hilaritate declararet, ac mulieres astantes ad constantiam hortaretur. Fura prosilit in rogam, πρὸς τὴν πυρᾶν ἤλατο, id est, ut interpretatur Tillemontius (b), læta rogam conscendit, qui quidem veluti fulgens quidam thalamus, mulieris sanctæ corpus complexus, animam in regionem cœlestem transmisit, venerandum autem corpus propinquis integrum servavit, quod in præclarissimo ad urbem templo collocatum. Narrat Basilius terram sanctæ adventu benedictam, e sinu suo suavissimam aquæ naturam emisisse, ita ut sancta illa martyr, instar matris, eos qui urbem incolunt veluti quodam communi lacte nutriret, aqua videlicet, quæ et sanis tutela erat et ægris solatium. Eo gratius fuit Cæsariensibus hoc dulcissimi fontis beneficium, quod, ut ait Basilius, communi aquarum circa hunc locum naturæ insita erat *salsugo*. Videtur S. Julitta non in urbe Cæsariensi sepulta fuisse, sed non longe ab ea in loco aquis salutentis, unde sancta martyr eos qui in urbe erant veluti quodam lacte nutrieat.

III. Tres homiliæ sequentes, nempe 6, 7 et 8 materiæ similitudine conjunctæ sunt. Insectatur Basilius avaritiam divitum, et in commendando eleemosynæ præcepto omnes ingenii vires profundit. Demonstrat in sexta duplex esse tentationum genus, res adversas et prosperas. Posterioris tentationis exemplum petit ab illo divite, qui omnibus rebus circumfluens, dicebat tamen, *Quid faciam*.

A quasi unus ex miserimis. Alias illius voces et latam de illo sententiam similiter explanat.

B Initio septimæ orationis commemorat Basilius, quæ antea in quadam concione dixerat de divite illo adolescente, qui Dominum de vita æterna interrogavit. Nunc demonstrat quam stulte adolescens ille divitias Christo prætulerat, idemque eos facere declarat, qui alia quidem præcepta adimplere volunt, sed eleemosynæ præceptum violant. Pluribus castigat hoc vitium, et inanes refellit causas, quibus uti solebant, cum sibi liberos esse, ac sibi ad necessarios usus dicerent providendum esse, seque multa pauperibus legaturos promitterent.

C Supra conati sumus probare orationem octavam, quæ est in famem et siccitatem, habitam fuisse anno 368, cum horrenda fames Cappadociam affligeret. Demonstrat hujus calamitatis causam ex hominum peccatis repetendam esse, eorum maxime, qui cum abundarent, nihil ex suis acervis emettebantur pauperibus. Aliam affert causam, nempe ut homines prohentur, sive divites, sive pauperes. Postremos hortatur, ut Deo confidant, ac de sua egestate pauperioribus succurrant. Omnium enim calamitatum maximam esse famem, ac eorum, qui hoc malo pereunt, adeo miserabilem esse mortem, ut inter immanissimas belluas numerandus sit, qui corpore fame pereunti non succurrat. Omnibus generatim proponit exempla belluarum, ethnicorum, ac in primis primorum Christianorum.

D Videntur publicæ quædam preces extra ordinem indictæ fuisse, ut ira divina, cujus indicium erat fames, placaretur. Ait enim Basilius (n. 3) pueros relicti in litterario ludo tabulis in ecclesia ad remissionem animi et oblectamentum vociferari, festumque illis quodammodo diem esse publicam mœstitiam, quæ illis aliquam a studiorum molestiis intermissionem concedit. Queritur quod dum ejusmodi pueri in ecclesiam ventitant, dum infantes qui nec precari noverunt nec possunt, ad confessionem veniunt, id est ad preces, quibus a Deo peccatorum venia posebatur; plerique viri ac mulieres negotia precibus præferant ac perpauca secum precentur, iique oscitantes ac nunc huc nunc illuc sese convertentes, avideque expectantes dum cantor psalmorum versiculos absolverit, ut ex ecclesia tanquam e carcere dimissi necessitate precandi eximantur.

Non videtur hanc de fame et siccitate orationem indicare Gregorius (c), cum divitum horrea, qui summam annonæ charitatem aucupari et calamitatum caupones esse solent, Basilium hortatibus suis aperuisse narrat. In hac enim oratione non magis divites hortatur Basilius, quam ipsos etiam pauperes, ut aliis succurrant. Quare libentius crederem indicari a Gregorio orationem in illud Lucæ: *Destruam*

(a) Lact. *De morte persecut.*
(b) Tom. V, pag. 647.

(c) Naz. or. 20.

*horrea mea*². Totus enim ibi versatur Basilius in adhortandis divitibus ut caupones fiant humanarum calamitatum (p. 46), ne exulcerent vulnera, ne fratrem tempore necessitatis ignorent, sed promptuaria aperiant (p. 47), et frumenti fratres participes efficiant (p. 49). Sed tamen quominus hanc orationem ad famis tempus referam, his detineor verbis (p. 46): *Cave exspectes annonæ charitatem ad horrea aperienda.... Ne famem auri causa, ne communem egestatem ob privatam tuam copiam opperiari.* Nullam tunc graviolem, quam aliis temporibus, juvandi pauperis causam exstitisse, ex his etiam verbis perspicui potest: *Nunc quid impedit quominus largiæ? Nonne adest indigus?... Esuriens contabescit, nudus riget, strangulatur is a quo debitum existitur, et tu eleemosynam differs in crastinum.*

Demonstrat Basilius in oratione nona auctorem malorum non esse; sed calamitates, quæ ab eo inferuntur, eo spectare, ut virtus hominum probetur, vel ut peccata expiantur, vel etiam, si minus emendantur improbi, saltem eorum exemplo alii meliores fiant. Nullam enim mali esse substantiam, sed Adamum ac ipsum etiam diabolum liberi arbitrii deteriore usu prolapsos esse.

Conjici posset hanc orationem eodem anno 368 pronuntiatam fuisse, aut certe anno 369 ineunte, antequam frugum collectio, aut spes colligendi famem sedasset. Nam inter calamitates, ex quibus nonnulli ansam arripiebant, ut de Dei providentia non pie sentirent, numerantur integra urbium excidia, fames, siccitates et sterilitas terræ (a). Urbium excidia ad Nicænam anno 368 miserabiliter eversum referri possunt, fames et siccitates ad Cappadociam.

IV. In oratione decima, quæ est adversus irascentes, ostendit Basilius quot et quanta ex iracundia oriuntur mala, quam iniquæ et inanes irascendi causæ: quomodo iracundia utiliter interdum uti possimus, quomodo vitiosam iracundiam superare. Simili ratione et via procedit in oratione de invidia: quantum miseræ insit huic vitio et quomodo sanandum exponit.

Jam diximus primam omnium S. Basilii orationum eam esse, in qua sex primos Proverbiorum versiculos explanat. Hanc ei materiam disserendi imposuerat episcopus Eusebius, cujus precibus confidens Basilius rem difficilem sine mora et cunctatione aggressus est. Hæc una est ex omnibus Basilii homilias, cui Eusebius interfuerit. Neque hujus rei obscura et obstrusa ratio. Secessit enim Basilius non multo post ordinationem; reversus Cæsaream, unius Ecclesiæ, in quam episcopus venire non solebat, administrationem suscepit.

In oratione decima tertia, quæ inscribitur *In sanctum baptismum*, castigantur qui suscipiendi baptismi horam prorogant. Demonstrat Basilius totam vitam

A baptismi tempus esse, sed tamen Paschatis tempus maxime baptismi convenire: perabsurde facere qui cum in Christum credant, Christiani tamen non sunt. Exponit illorum oculis quot et quanta fugiant bona, cum baptismum fugiunt. Voluptatum amori et diaboli artificibus hanc baptismi fugam attribuit; ac declarat, nisi ad saniolem mentem redeant, hoc eos manere, ut vel moriantur sine baptismi, vel baptismum morbo oppressi non, ut par est, suscipiant. Quamvis autem ipsius etiam juventutis frenum esse baptismum doceat (n. 6), non tamen parentes vituperat, qui filiorum baptismum prorogabant, ne exitium hunc thesaurum adolescentiæ naufragis exponerent; in eos tantum invehitur, qui cum sui juris essent, liberiolem vitam baptismi nolebant B interrumpi.

Dicta est oratio decima quarta in ebriosos, cujus vitii exagitandi hinc Basilio nata est occasio. Cum per septem jejuniorum hebdomadas Evangelium gratiæ Dei diu noctuque sine intermissione prædicasset, permolestum ei accidit, ut nonnulli ex plebe sibi commissa jejuniorum fructus unius vespere intemperantia, et accepta per totum Quadragesimæ tempus monita in ventum effunderent. Nam mulieres lascivæ.... servituti Christi excusso jugo (p. 123), velamentis honestatis a capite rejectis, contempto Deo, spreto ipsius angelis, virilem omnem aspectum citra pudorem ferentes, comas agitantes, trahentes tunicas, ac pedibus simul ludentes, lascivienti oculo, effuso risu, ad saltandum quasi quodam furore concitæ, omnem juvenum libidinem in seipsis provocantes, in martyrum basilicis pro mœnibus civitatis choros constituentes, loca sancta officinam obscenitatis suæ effecerunt. Cantilenas meretricias ut aerem conspurcarent, ita terram tripudiis pulsalam pedibus immundis sordarunt; spectaculum sibi ipsis juvenum turbam undique stantes, plane inverecundæ, prorsusque insipientes, nullum insaniam modum omittentes.

Cum vinum hujus lasciviæ causa exsultasset, demonstrat Basilius quantum sit vitium ebrietas, quæ hominem intra belluarum conditionem deprimit, incontinentiam movet, ac ipsum etiam corpus, non solum animam, corrumpit. Invehitur in pharmaca ebrietatis, quæ adhiberi ad diutius bibendum solebant, et in multa alia intemperanter in conviviis fieri solita. Vino attribuit quæ nuper contigerant, communes virorum et mulierum choros, risus utriusque, cantilenas obscenas, meretricios gestus ad libidinem provocantes. Declarat nec puellas innuptas cum virginitate, nec nuptas cum pudicitia domum rediisse. Si quæ enim corpore integræ perstiterint, at mente integras non perstiterint. Idem de viris statuit, qui huic spectaculo interfuerant. Veretur ne qui ita se gesserunt Paschæ tempore, his non multum prosit festum Penitencos. Hortatur tamen eos ad penitentiam, ut jejuni ebrietatem expiant et

² Luc. xii, 18.

(n) N. 2, 3 et 5.

saltationem genu flectendo. Rogat eos qui lascivie participes non fuerunt, ut in quibus peccati poenitentiam animadverterint, eos tanquam propria membra ægrolantia foveant; quos autem viderint pervicaces, ab eorum consuetudine refugiant.

In oratione decima quinta, quæ inscribitur *De fide*, disserit Basilius de divina natura, et de Filii ac Spiritus sancti divinitate. Tanta erant Catholicorum fidei studia (p. 131), ut auris omnis aperta esset ad audiendam theologiam, nec ecclesia his rebus audiendis satiaretur. In sequenti homilia explicat initium Evangelii secundum Joannem, usque ad hæc verba, *Hoc erat in principio apud Deum*². Multos noverat Basilius ex scriptoribus ethnicis, quos tanta initii Joannis admiratio ceperat, ut illud in scripta sua inserere non dubitarent.

De oratione decima septima, quæ est in S. Barlaam martyrem consuli possunt Præfatio tomi secundi art. 2, et Notæ 74 et 75 Tillemontii in persecutionem Diocletiani. Nihil enim mihi videtur ea de re statui posse quod non incurrat in magnas difficultates. Nihil disertius et elegantius duabus sequentibus Basilius in S. Gordium et quadraginta martyres. S. Gordium sub Licinio passum esse merito probat Tillemontius ex Basilius verbis, qui testes illius martyrii adhuc exstare declarat (a). Celeberrima est S. Basilius in quadraginta martyres oratio quam et Gaudentius (b) et Gregorius Nyssenus (c) laudant.

S. Basilius in oratione vicesima, quæ de humilitate inscribitur, demonstrat hominem, postquam a diabolo victus et dejectus est, inania sibi finxisse gloriæ ornata, divitias, honores, mundi sapientiam; sed veram gloriam in eo positam esse, ut Dei gratiæ accepta omnia referamus, memores Petri, qui humanæ timiditatis traditus est, ac in primis ab ipso Christo exempla humilitatis repetentes. Edocet Basilius quibus modis hæc eximia virtus comparari possit. Observatione dignum est quod ait diabolus (p. 158), dum homini insidias struit, sibi metipsi inscientem struxisse, nec tantum nocuisse ei, quem a Deo et a vita æterna alienaturum se speraverat, quantum se ipse prodidit, transfuga a Deo factus et morti æternæ addictus.

V. Nullam hactenus recensuimus S. Basilius homiliam, quæ notas episcopatus præ se ferret. Sed vicesima prima, *Quod rebus mundanis adhaerendum non sit, et de incendio extra Ecclesiam factis*, cum extra Cappadociam pronuntiata sit, non male ad episcopatum refertur. Nullum enim Basilius presbyteri iter novimus, præter illud quod Samosata suscepit anno 369. Illuc rursus abiit anno 372. Sed aptior multo conjectura Tillemontii, qui hanc orationem Satalis habitam putat, ubi Basilius anno

A 372 multa non belle fieri solita emendare conatus est. Id satis convenit his quos alloquitur. Nam cum eos vehementi oratione sæpe castigasset (p. 365), metueretque ne hæc dicendi libertas in hospite displiceret; contra quam metuebat event, ac liberior reprehensio illius audiendi studium accendit. Quare ut eos a diaboli laqueis penitus abducat, demonstrat eis hostis artificia, quæ hæc maxime ratione vitari docet, si hanc vitam viam esse meminerimus, nec quidquam esse, quod nostram dici possit: sed solam animam et corpus nostra esse. Inde ad præceptum elemosynæ inculcandum fertur, quod quidem omnino necessarium esse docet, nec sine æterni ignis damnatione prætermitti posse. Perorantem nonnulli admonuere ut de incendio hesterno verba faceret. Nam incensis privatorum ædibus, ignis ipsi ecclesiæ minabatur, sed mirabiliter extinctus est. Id. Dei misericordiæ attribuit Basilius, qui diaboli artes in ipsius caput rejecit. Hortatur ut iis succurratur, qui nihil ex incendio, præter corpus et animam, servarunt: ipsi vero acceptum damnum exemplo Jobi coronæ materiam efficiant.

B Immerito inter homilia collocatur oratio vel tractatus in quo Basilius adolescentes consanguineos edocet, quid habeant utilitatis profanæ litteræ, quid cavendum in poetis, atque in ipsis etiam historicis et rhetoribus; quomodo præclare dictis et factis, quæ in ejusmodi disciplinis percipiuntur, ad morum institutionem utendum sit. Presbyter erat vel episcopus cum hæc scripsit. Ait enim se id ætatis esse (p. 173), et ex rerum in utramque partem mutatione, quam expertus est, satis magnum usum humanarum rerum consecutum esse, ut adolescentes edoceat. Scriptum opus Cæsareæ: neque enim his adolescentibus quotidie ad magistros ventitantibus alia in urbe Basilius polliceri potuit (p. 174) se ejusmodi consiliis eos erudire non desitutum (p. 184), ac si in se oculos conjiciant (p. 173), fore ut suis parentibus non indigeant.

C S. Mamantis martyris laudes persequitur Basilius in oratione vicesima tertia, atque ut hoc munus exsequatur, symbolam rogat ab iis, quibus S. martyr præsto adfuit nomine invocatus, quos ex peregrinatione reduxit, quos erexit ex infirmitate; quibus liberos jam mortuos restituit, quibus prorogavit vitæ tempus. Nihil aliud de hoc martyre discimus ex hac oratione, nisi eum pastorem ovium fuisse, unde accepta occasione Basilius de bonis Ecclesiæ pastoribus et de mercenariis disserit.

D In oratione vicesima quarta refelluntur Sabeliani et Ariani, ac primi cum Judæis, postremi cum ethnicis comparantur. Opponit eorum erroribus Basilius accuratam catholicæ doctrinæ expositionem. Sed cum videret auditores avide expetere,

² Joan. 1, 2.

(a) N. 3, p. 145.
(b) Homil. 17.

(c) Or. 2, in quadraginta mart., p. 206.

ut de Spiritu sancto dissereret, illius divinitatem Scripturæ et traditionis auctoritate defendit, ac cavillationem dicentium, *ingenitus est aut genitus*, refellit. Videtur hæc homilia ad episcopatum referenda. Jam enim celeberrima erat quæstio de Spiritu sancto (p. 195) : ac omnis arrecta auris ad audiendas de hoc dogmate disputationes. Multi Basilium audiebant, non tam ut ejus doctrina juvenerentur, quam ut calumniandi ansam arriperent.

Mirum sane est ex tot homiliis, quas Basilius tum presbyter, tum episcopus in ecclesia Cæsariensi habuit, tam paucas ad nos pervenisse. Inter perditas homilias numerare possumus homiliam *De eleemosyna et judicio*, et aliam, *Quod Deus incomprehensibilis*, quarum primam citat Simeon Logotheta, serm. 4, n. 7 ; alteram serm. 15, n. 3. Dux aliæ indicantur in superioribus editionibus ad marginem, nempe homilia in Evangelium Matthæi, serm. 16, n. 5, et serm. 19, n. 1 et 3. Sed hæc reperimus in homilia in ebriosos. Similiter in sermone 20, p. 576 et 577, indicatur hæc homilia, *Quomodo quis sobrius esse debeat*. Sed uterque locus exstat in homilia *De humilitate*.

VI. Quod spectat ad homilias, quæ in appendicem rejectæ, ut spurix, fuerunt, fatendum est eas a Basilii stylo discrepare, si tamen excipias homiliam in sanctam Christi generationem, quæ ad Basiliani sermonis elegantiam maxime accedit. Sed illud asseverare non vereor, Basilio dignissimas esse, si pietas et doctrina spectentur. Levisimus nævus est in auctore homiliæ in sanctam Christi generationem, historia Zachariæ inter templum et altare occisi, propterea quod sanctissimam Christi matrem in loco virginibus destinato post partum collocasset. Non magnum dedecus fuisset S. Basilio in ejusmodi rebus decipi. Majoris momenti est, quod ejusdem homiliæ auctor existimasse dicitur, *regum successiones cometis significari*. At nihil ab ejus sententia magis alienum. Ait enim de cometis (p. 601) : *Μάλιστα δοκῶσι βασιλέων διαδοχὰς δηλοῦντες κατ' οὐρανὸν ἵστασθαι. Maxime videntur ad significandas regum successiones in cælo consistere*. Sed id insanis astrologis videri ait, quos hoc loco refellit, minime vero Christianis, ut ex toto loco perspicitur.

Non debuerunt ut absurdæ et impiæ sententiæ rejici, quæ in homilia in pœnitentiam leguntur. *Quid enim vis*, inquit auctor homiliæ, *unumne peccatum imputari sanctis an justitiam multam? Fecit peccatum : at fecit etiam justitias multas. Quid justum est apud justum Deum, paucorumne meminisse an multorum oblivisci? Sit statera, et qua mensura mensi fuerimus admittentur nobis. Si peccata plura sunt, sit peccator; si justitiæ plures, sit justus*. Nequaquam docet justos qui labuntur, salutem ob priora præclare facta consequi sine pœnitentia ; sed loquitur de lapsis per pœnitentiam resurgentibus, ut patet ex totius orationis proposito, et ex

* Isa. LXXVI, 18. ** II Paral. XIX, 3. † Prov. VI, 4. ‡ Gen. IV, 1-4.

A pœnitentiæ exemplis quæ mox citata verba præcedunt et sequuntur. Immerito Basilii doctrina cum his principiis pugnare existimatur. Simillima docet in homilia *De humilitate*, ubi sic loquitur (p. 161) : *Et, si proximum peccantem videris, cave consideres ipsius peccatum solum ; sed etiam quæ fecit aut facit recte, cogita ; et sæpe eum deprehendes teipso meliorem, expensis rebus omnibus, non una duntaxat parte examinata. Neque enim Deus hominem ex parte expendit : « Ego enim, inquit, opera et cogitationes eorum venio congregaturus ».* Quinetiam cum Josaphat aliquando ob præsens peccatum increparet, meminit quoque recte sanctorum ipsius, his verbis : *« Verumtamen verba bona inventa sunt in te ».*

B In eandem sententiam accipienda hæc verba (p. 607) : *Unumne malum reputat Deus, multa vero bona non reputat? Quot martyres qui primum negarant, rursus redintegrata pugna cladem resarsere? negarant autem non animo, sed lingua. Caro namque infirma est. Excidit qui abnegat ; rursus cum confitetur, instauratur. Nec enim mala observat Deus, bona vero nullo loco numerat. Et cum quis torqueretur, plerumque cessit cum ferre non posset, non commutans voluntatis propositum, sed labore victus. At dimissus, ac requiem nactus, restauratur. Servabiturne dictum breve adversus illum, tormenta vero non enumerabuntur? At Deus judex est, non hominum audacia. Audes legem præscribere Deo, qui infirmitatem novit, et suppeditat auxilium, dabitque victoriam? Quot sunt qui post vitam malam martyrium sustinuerunt? Num quoniam cupiditas illecevit, privabuntur laboribus? Hic etiam de lapsis ad certamen redeuntibus agitur, quos instaurari ait auctor homiliæ, eisque merita prioris vitæ restitui contendit. Nec eos qui lingua, non animo jurarunt, a peccato eximit, sed eos a pœnitentia sine crudelitate excludi non posse declarat.*

C Tempus non teram in pluribus aliis explicandis, quæ non merito suo vituperata in his homiliis fuerunt. Quale est quod ait auctor homiliæ (p. 619) in illud, *Ne dederis somnum oculis tuis* ^b, belluis solam inesse naturam, hominibus vero rationem, *quæ naturæ parens est, τῆς φύσεως λόγος αἴτιος*. D Perspicua est hujus loci sententia, nec quisquam ignorare aut negare possit quæcunque condita sunt ratione condita fuisse ; quo sensu ratio dicitur naturæ causa.

VII. De tractatibus sancti Basilii non multa nobis supersunt disserenda : jam enim de libris *Adversus Eunomium*, de *Ascetico*, *Liturgia*, et libro *De Spiritu sancto* egimus. Quominus S. Basilio tribuantur duo posteriores *adversus Eunomium* libri, multæ afferuntur in Præfatione tomi I rationes, quarum duæ magni ponderis videntur, styli discrepantia et quod auctor libri IV legat (p. 295) *ἐκτισάμην ὑνθρωπον διὰ τοῦ Θεοῦ, Creavi hominem per Deum* ^c, Basilius (p. 236) vero *ἐκτισάμην*. Neque hæc legendi varietas

in librariorum rejici potest : nam uterque ex sua legendi ratione argumentum adversus hæreticos ducit. Promittit quidem Basilius se explicaturum sibi (a) Scripturæ testimonia , quæ prave ab hæreticis intelligebantur , in his illud Proverb. *· Dominus creavit me* ¹. Sed cum presbyter factus fuerit paulo post tres priores libros absolutos, videntur novæ illæ sacerdotii occupationes obstitisse quominus promissa perficeret. Quamvis autem magna sit inter hos duos libros et tres priores styli dissimilitudo, non tamen sententiæ discrepant : et quæ ut absurde et inepte dicta reprehenduntur, ea explicare conabimur, ubi nonnulla in singulis tomis hujus editionis addenda et emendanda proponemus.

Aliæ afferuntur rationes, cur duo illi libri non sint tribuendi Basilio; quod in his libris præter morem et consilium Basilii Spiritus sanctus appelletur Deus : quod Filius *γέννημα* sæpe dicatur, quam vocem in Eunomio vituperat Basilius : quod Pater, ne quatenus quidem principium est, Filio major esse dicatur. Sed hæ rationes non magni momenti; illa præsertim minime probanda, quam primo loco retuli. Etsi enim Basilius Dei titulum interdum Spiritui non tribuebat, in hoc tamen temperamento non perstabat, sed publice ac privatim, teste Gregorio Nazianzeno, Spiritum sanctum appellabat Deum, ubi tempus et locum ad eam rem idoneum nactus erat. Quinetiam hac œconomia tum demum uti cœpit, cum factus est episcopus, ac proinde pluribus annis post scriptos in Eunomium libros. Hinc in epistola octava, Spiritum sanctum appellat Deum. Quod si in libro tertio *adversus Eunomium* non tam conceptis verbis hunc titulum Spiritui sancto tribuit, non videtur illi de industria cavisse, sed quia cavillationes Eunomii non ei occasionem attulerunt hujus vocis in tam brevi pertractatione usurpandæ. Quanquam eam non obscure usurpat, ut patet ex hoc testimonio : *Itaque si Deus*, inquit (p. 276), *in nobis per Spiritum habitare dicitur, nonne manifesta impietas est, ipsum Spiritum dicere deitatis exsortem? Et, si eos qui virtute perfecti sunt, deus nominamus, perfectio autem est per Spiritum; quomodo qui alius efficit deos, ille ipse destitutus deitate est? Nec vero pium fuerit dicere, ut in hominibus, ita et in Spiritu deitatem quæ participatione acquisita sit, honorari, non autem natura ei competere. Qui enim dono efficitur Deus, mutabilis est naturæ, quæ nonnunquam per negligentiam a bonitate excidat. Id autem aperte salutaris baptismi repugnat traditioni : « Euntes, inquit, baptizate in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti ². » Est enim baptismi sigillum fidei, fides vero assensus est deitati. Nam credere prius oportet, deinde baptismate designari. Est autem noster baptismus ex Domini traditione, in nomine Patris et Filii et Spiritus*

A sancti, nulla creatura, neque servo Patri ac Filio conjuncto, cum deitas in Trinitate compleatur. Nam quidquid extra hos est, id omne conservum est, etiamsi maxime ob dignitatum præstantiam alia aliis anteponantur. Quod si auctor libri quinti Spiritum in Scripturis Deum ac Dominum vocari contendit (p. 314), sicut et Verbum, nequaquam tot locis tamque manifeste, sed eodem jure Dominum ac Deum dici contendit.

Neque etiam validum argumentum suppeditat vox *γέννημα*, quæ a Basilio rejecta in libro secundo (n. 6, 7 et 8), non semel in quarto et quinto usurpatur. Eandem vocem ipse Basilius eodem sensu usurpat in libro II, pag. 269. Quod si eam rejicit in eodem libro secundo, idcirco rejicit quod eam Eunomius instar legis præscriberet contemptis vocibus, quas a Scriptura et traditione accepimus.

Quamvis Basilius in libro primo (n. 25) doceat Patrem majorem esse quatenus principium est et causa; contrarium huic doctrinæ videri non debet quod in libro quarto (p. 289) statuitur, Patrem, ne ut causam quidem, majorem esse Filio. Nam Basilius, ut supra observavimus, cum idem semper sentiat, non eodem semper modo in hæreticis refellendis versatur; et quamvis Patrem initio libri tertii majorem esse ordine et dignitate pronuntiet, quatenus Filius ab illo esse habet, negat in libro *De Spiritu sancto* (cap. 6) Patrem dignitate præstare.

Videntur autem duo illi libri rudis quædam esse et incomposita argumentorum collectio, non opus arte et via concinnatum : nec privatim Eunomium petere, sed generatim hæreticos Triadis inimicos. Eadem fere in libro quinto refelluntur ac in libro sancti Basilii *De Spiritu sancto* : nec profecto Eunomium spectare possit hæc disserendi ratio (p. 307) : *Nam si Spiritum non credis ex ore Dei processisse, neque Verbum credis... Quod si non credis in Spiritum, neque in Filium credis.* Longe aliter refellendus fuit Eunomius, cujus manifesta erat in Filium impietas.

Tam multa de *Ascetico* in Præfatione tomi secundi et apud Tillemontium disputata sunt, ut hanc materiam attingere non libeat. Hoc tantum observabo, Constitutiones monasticas eo scriptas esse tempore, quo cœnobia majorem in modum accreverant. Id perspicui potest ex cap. 18 (n. 1) ubi cœnobitica vita commendatur. Ἐπεὶ δὲ οἱ πλεῖστοι τῶν ἀσκητῶν κατὰ συστήματα πολιτεύονται, ἀλλήλοις τὰ φρονήματα πρὸς ἀρετὴν παραθήγοντες, καὶ τῆ τῶν κατορθωμάτων ἀντιπαράθεσι παρορμῶντες ἑαυτοὺς ἐπὶ τὴν τοῦ καλοῦ προκοπὴν, δίκαιον ᾤθημεν, καὶ τοῦτοίς τὴν διὰ τῶν λόγων παράκλησιν εἰ-ενέγκασθαι. *Sed quia plerique ascetæ simul degunt in communitate, animum mutuo exacuentes ad virtutem, et recte factorum comparatione seipsos ad progressum in bono faciendum concitantes, æquum esse putavimus.*

¹ Prov. viii, 22. ² Matth. xxviii, 19.

(a) Lib. II, pag. 256.

eos etiam sermonibus nostris adhortari. Supra A diximus Basilius cœnobiticæ vitæ auctorem in Ponto et Cappadocia fuisse, ac rara admodum in his et vicinis regionibus cœnobita exstitisse, quo tempore abbas Pyamon eas peragravit. Quare Constitutiones monasticæ vel in Cappadocia aut Ponto aut finitimis regionibus scriptæ non fuerunt, vel post Eustathium et Basillum scriptæ sunt.

Fatendum sane est duos libros *De baptismo*, ai verba spectentur, a Basilio nitore sermonis et elegantia multum recedere. Sed si sententiarum, quarum nulla prorsus non est Basilio, ratio habeatur: si summa pietas in utroque libro mirifice spirans, si ipsius scriptoris consideretur auctoritas, qui non solum pluribus Basilio locis utitur pro suis, sed ipsa etiam Basilio scripta, ut propria laboris sui monumenta, citat; equidem malim Basilio orationem aliquam minus factam, minusque molliter euntem attribuere, quam homini improbo et mendaci præstantissimum opus, ac eodem prorsus spiritu, quo omnia Basilio scripta, compositum.

Vidimus supra, cum de eucharistia ageremus in Præfatione, quanta sit librorum *De baptismo* cum aliis Basilio operibus similitudo. Nam quæ leguntur in regula breviori 309, de iis qui minus puri ad eucharistiam accedant, ea uberius et clarius explicantur in libro II *De baptismo*, quæst. 2 et 3. Et quæ in reg. brev. 173, ac *Moral.* 21, de animi affectione ad percipiendam eucharistiam necessaria dicta fuerant, rursus illustrantur in libro I *De baptismo*, cap. 3.

Docet Basilius in præcæmiis quæ *Moralibus* et prolixis *Regulis* præfixit, omnia prorsus Dei præcepta adimplenda esse, ita ut si vel unum violetur aut omitatur, certissima sit futura damnatio. Idem principium eodem modo exponitur in libro I *De baptismo*, cap. 1, n. 3, et lib. II, quæst. 4, 5 et 6. Præcipue vero Basilio doctrina agnoscitur, cum præceptum, quo jubemur omnes actiones ad Deum referre, commendatur in libro I, n. 25, et in hac quæstione libri secundi cap. 8: *An acceptum sit Deo opus præcepti, si non convenienter Dei præcepto fiat.* Hoc præceptum charitatis eodem modo inculcatur in regula morali 18, cap. 1 et 2. Vide homiliam in psalm. XLIV, pag. 160, et commentarium in *Isaiam*, D n. 39 et 51.

Quinetiam auctor librorum *De baptismo* certissima Basilio scripta ipse sibi adjudicat. Sic enim quæstionem quintam proponit, *utrum verbo cuilibet non obsequi, sit aliquid ira et morte dignum, etiamsi privatim non singulis conjunctæ sint minæ*; deinde sic incipit: *Dictum quidem est fusius de hoc argumento in epistola De concordia, an videlicet verbo cuilibet non obsequi, sit aliquid ira et morte dignum.* Inducatur hoc loco præcæmium *Moralium*, ubi hæc quæstio fusius tractatur, nec immerito hoc præcæmium vocatur epistola *De concordia*. Ibi enim declarat Ba-

silius adductum se esse ut *Moralia* scriberet, dum dissensionibus Ecclesiam perturbantibus territus, causam et remedium mali inquit. Sub finem quæstionis decimæ, quæ est de scandalo, hæc legimus (p. 670): *Fusius autem hoc in prioribus quæstionibus exposuimus, ubi et eorum qui scandalum patiuntur clarius expensa est natura.* Non alia sane quæstio hic indicatur, nisi in brevioribus *Regulis* interrogatio sexagesima quarta, ubi de scandalo disseritur et de iis qui scandalizantur.

Quid ergo hac in re statuemus? stylus diversus: negare id non possumus. At sententiæ prorsus gemellæ: et quæ certissima sunt Basilio opera, ea sua esse declarat auctor librorum *De baptismo*. Num improbam fraudem et turpe mendacium suspicabimur in tam sancti operis parente? Quidvis conjicere malim, quam ejusmodi suspicionibus indulgere. Nihil enim in operibus Basilio ad morum sanctitatem præstantius, quam duo *De baptismo* libri. Nec credibile est eum, a quo compositi fuisse dicuntur, cum in legendo Basilio accuratissime versatus fuerit, non eum saltem ex hac lectione fructum percipisse, ut fraudem et mendacium odisset. Forte Basilius, dum eum aliquis morbus lecto affigit, ut citius iis satisfaceret, quorum rogatu scribebat (p. 624), inceptum a se opus et in iis quæ ad sententias spectant, informatum, alicui ex suis absolvendum commisit: ita ut sententiæ sint Basilio, alium verba habeant auctorem. Suspectum fuit hoc opus Combesio, ob doctrinæ similitudinem cum *Ascetico*, quod Basilio adjudicat idem Combesius. Sed hæc ratio, ut observat Tillemontius, id valet, ut certius Basilio attribuatur libri *De baptismo*.

Nihil dicam de pluribus scriptis in appendicæ tomis primi et secundi rejectis, de quibus consuli possunt præfationes his tomis præfixæ. In appendicæ hujus tertii tomis habemus librum *De virginitate*, de quo egimus in admonitione eidem libro præmissa. Grammaticæ, quæ in nonnullis editionibus sub Basilio nomine prodit, locus in hac novissima editione non visus est tribuendus. Compendium esse existimatur (a) operis a recentiore quodam Græco compositi. Narrat Scultetus (b) tres tractatus sub Basilio nomine in bibliotheca sua exstare, nempe *expositionem sanctorum Patrum Basilio et Gregorii theologi de sancta et orthodoxa fide; dialogum sanctorum Basilio et Gregorii de visione Dei*, qui Latine editus est in editione Parisiensi anni 1603, et *Magni Basilio enarrationem in ea quæ in sacra liturgia peraguntur*. Addit idem Scultetus latere in bibliotheca Palatina colloquium Basilio cum Gregorio de sacerdotibus.

Hæc habebam quæ de S. Basilio rebus gestis et scriptis pro facultatis mediocritate dissererem. Quo in opere minime dubito, quin multa inter tot difficiles obscurasque quæstiones, aut minus viderim, aut non, ut par erat, pertractaverim. Sed ne qui-

(a) Tillemont. tom. IX, p. 302.

(b) Theol. part. IV, p. 26.

reprehendat quod sæpe a Tillomontii sententia discedam, cæteros autem criticos rarius citem et refellam; hujus rei paucis reddenda ratio. Tillomontius, magnum illud historię ecclesiasticę lumen, omnium accuratissime de rebus gestis Basilii disse-ruit, ac innumera aliorum errata emendavit. Quare necesse non fuit variis aliorum opinio- nibus referendis et refellendis. tempus extrahere, ac rebus tene-
bras offundere : sed satis erat Tillomontii premere vestigia, et si quid summo illi viro excidisset, observare et emendare. Nec idcirco extimius ille scriptor brevioribus foliis ornandus, quod in ejus scriptis interdum maculę occurrant; quippe cum eo facem præferente nævos ejusmodi deprehendamus, et acceptis ab eo præsiidiis hos in antiquitate ecclesiastica progressus consequamur.

PRÆFATIO.

1. Hodie vigent maxime editiones novę; nec est B fere nostra ætate ullum literaturę genus, in quo plus positum sit operę ac studii ab eruditiss. Nec id mirum cuiquam videri debet, cum nihil forte aptius aut utilius ad bona studia promovenda excogitari possit. Hominem qui id neget, arbitror fore neminem, si secum paulo attentius reputaverit, primum, quanta utilitas ex novis editionibus accedat: deinde, quam jucundum sit in libros ab innumeris maculis expurgatos incidere. Hinc factum, ni fallor, ut hoc scriptionis genus tam impensę laudetur ab omnibus, quasi suum quisque laborem alterius labore minui gaudeat, velitque studiosos hac benevolentię significatione magis ac magis ad ejusmodi studium incitare.

2. Hęc mecum cum reputarem, cœpi et ipse, C multorum exemplo, de nova aliqua editione adornanda cogitare. Vix autem mihi, cum semel ita animum induxisset meum, de opere seligendo deliberare licuit. Ea est enim Basilii operum fama atque existimatio, ut impetu quodam magis quam delectu ad ea rursus edenda impulsus sim. Desiderium augebat quidquid legebam, quidquid audiebam de Basilio Magno. Mirabar eum vel præstantissimis Gręcię oratoribus anteponi, Pericli, Lysię, Isocrati, Phalereo, Demostheni. Et certe Basilio nostro, cum ejus scripta ad posteros transmissa sunt, optime consultum fuisse arbitror. Ea enim tantis laudibus extulerant ex antiquis nonnulli, ut credi potuissent modum omnem excedere, et fide D majora prædicare: sed quod a fide abhorre- re videri poterat, id lectitandis Patris gravissimi libris, et verissimum esse, et ab omni adulatione alienissimum, suis quisque oculis cernit.

3. Et aliud ad hanc provinciam suscipiendam me movit, exspectatio eruditorum. Nec immerito sane nova Basilii operum editio tam avide a doctis exspectatur. Constat enim, quęcunque maxime ad sacrarum litterarum studium pertinent, dogmata, ethica, traditio, historia, disciplina, eorum scientiam non aliunde potius quam e Basilii scriptis hauriri. Et hęc ipsam esse causam arbitror, cur gravissimi Ecclesię Patres, ipsa concilia cœume-

nica, scriptores et Gręci et Latini scripta Basilii quasi certatim quantis maximis laudibus extulerint: quorum testimonia notiora sunt, quam ut ea in medium proferre necesse sit.

4. Neque vero putandum est res solas in Basilii scriptis laudari: laudatur et ipsa quoque orationis elegantia, suavitas, perspicuitas, incredibilis vis persuadendi, doctrinę integritas, ars mirifica dicendi sine ulla artis significatione, summa in tractandis religionis Christianę mysteriis cura atque diligentia, sic ut nihil vel a fastidiosis in ejus libris desiderari posse videatur.

5. Quid enim, quęso, expeti potest in Basilio? Nam, ut de facundia sileam, in Basilii scriptis inventas non pauca, quę ad interpretationem sacrarum Scripturarum spectant. Dixisse parum est, traditionis monimenta et multa et insignia apud Basilium exstare: dici potest verius, hunc summum virum traditionis auctoritatem præcipue stabilivisse, cum eam hæreticis tanquam inexpugnabilem murum semper opposuit. Quam multa sunt, quę historiam temporum illorum illustrent! Quot aut Catholicorum aut hæreticorum facta tenebris obruta latitarent, si Basilius ea litteris non prodidisset! Ille est acerrimus veri defensor, qui varios Sabellii, Arii, Macedonii, Eunomii, Apollinarii, et aliorum quotquot hactenus fuerant hæreticorum errores ut invictissime confutavit, ita evidentissime Catholicorum dogmata stabilivit. Neque vero strictim aut obscure de rebus loquitur: sed fuse et distincte in suis epistolis antiquum Ecclesiarum statum quasi ob oculos ponit, sic ut res ipsas cernere, non legere, credas. Nunc autem de disciplina ecclesiastica quid attinet dicere, cum nemo paulo humanior ignoret quantum ista scientię ecclesiasticę pars debeat Basilio? Denique si quis velit morum scientiam comparare, aut vitę asceticę instituta discere, is volvendis tanti magistri libris, quod cupit, brevi consequetur.

6. Hactenus de Basilii operum præstantia: nunc de eorundem editionibus disseramus. Editio, quę omnium prima putatur, excusa est Basileę apud Hieronymum Froben anno 1552. In hac editione

Græce inveniuntur opera quæ sequuntur, homiliae in *Hexaemeron* et in *Psalms*, aliæ 29 homiliae de diversis argumentis, liber *De Spiritu sancto*, cum epistolis nonnullis. Præit his omnibus præclara præfatio Erasmi. Hanc editionem, cum opera Basilii interpretaretur, semper ob oculos habui, ex eoque adnotavi varias lectiones non paucas : quas in nova videre cuique licebit. Paulo post alia editio Græce quoque Venetiis prodiiit ex officina Stephani Sabii anno 1535. Reperias in hac editione, quæ sequuntur : *Ascetica Ethicaque*, librum *De virginitate*, priores tres in *Eunomium* libros, brevem quendam tractatum *contra Sabellianos et Arium et Anomæos*. Et hac quoque editione usus sum instar antiqui cujusdam libri calamo notati : in qua quidquid diversi reperi, id me non piguit inter alias variantes lectiones notare. Anno 1551 vulgata est Basileæ Græca Jani Cornarii ad Julium Numburgensem episcopum. Hæc editio complectitur quæ subjunguntur, undecim homiliae in *Hexaemeron* : homiliae decem et septem in *Psalms* : homiliae 29 de diversis argumentis : librum *De Spiritu sancto* : epistolas Basilii et Gregorii Nazianzeni 180 : ἀσκητικῶν λόγους septem : brevem tractatum *De judicio Dei* : alium *De fide* : ἠθικῶν ἔργων 80 : ἐρωτημάτων ἀσκητικῶν κατὰ πλάτος ἔργων 55 : ἐρωτημάτων ἀσκητικῶν κατ' ἐπιτομὴν ἔργων 513 : ἐπιτίμια quædam : Constitutiones asceticas 34 : Epistolam ad Chilonem : aliam ad monachum lapsam : libros duos *De baptismo* : libellum Περὶ τοῦ αὐταξουσίτου, *De libero arbitrio* : librum *De virginitate* : sermonem *De paradiso* : libros quinque *adversus Eunomium*. Reperire est in bibliothecis longe plures editiones Latinas : quas abs re non fuerit hoc loco indicare. Paris. 1525, fol., apud Ascensium. Coloniae 1551, fol., apud Cervicornum. Basil. 1540, apud Hervagium, cum præfatione Wolfgangi Musculi, fol. Basil. 1552, studio et opera Jani Cornarii, fol. Basil. 1565, fol., apud Joan. Oporinum. Paris. Godfridi Tilmanni. 1566, fol., apud Michaelam Guillard, viduam Guillelmi Desboys. Antwerp. 1568, fol., apud Philippum Nutium. Paris. 1571, fol., apud Sebast. Nivellium : quam editionem secuti sunt qui opera Basilii apud Sonnum rursus typis mandarunt anno 1603, Antwerp. 1616, fol., curante Andrea Schotto : quæ editio recusa est Coloniae 1618, fol. Postquam vir eruditissimus Joannes Albertus Fabricius omnes has editiones diligenter recensuit, monet novam Basilii operum editionem adornari. Sed ipsum audire præstat. « Nunc, inquit, novam S. Basilii editionem eruditil monachi Benedictini, quibus tot præclarissima monumenta ecclesiastica debemus, jubet expectare ab insigni sodali suo Juliano Garnerio, postquam alter qui ex eodem ordine ornandæ huic spartæ præfectus antea fuerat, Jacobus Lopinus, jam anno 1693, 29 Decem., fatis concessit. »

A A quo hæc accipere poterit is, quem modo dixi, vir clarissimus idemque doctissimus, nescio ; cum ego, qui, si ita esset, id ignorare vix potuissem, nihil tamen de hac præfectura unquam audiverim : sed scio testorque, ne unam quidem litterulam o schedis Lopini nostri ad me pervenisse. Monebimus quasi prætereuntes, rursus edituros nos ad operis calcem præcipuas antiquarum editionum præfationes. Ita enim eruditil placere video, qui priscarum editionum præfationes magno litterarum damno In uovis deesse conqueruntur.

B 7. Lutetiæ Parisiorum intra paucos annos bis edita sunt Opera Basilii, anno 1618, apud Michaelam Sonnum ; et anno 1638, apud Ægidium Morellum. Quidquid in hac, omne id in illa continetur ; nec una altera est auctior. aut minutior. Eadem est præfatio bibliopolarum, iidem commentarii in Scripturam, homiliae de diversis argumentis eadem, iidem libri, idem numerus epistolarum ; uno verbo, si excipias ordinem quo res disponuntur, paria omnia : quod cum non advertissent nonnulli, falso et inepte affirmarunt epistolas longe plures in posteriori editione contineri. Editione priori semper usi sumus, quæ altera castigatior est et accuratior : et quoties simpliciter citantur editi, id oportet accipi de priori editione. Interpretatio quæ e regione exemplaris Græci legitur, non unius est interpretis, sed multorum, Joannis Argyropyli, Raphaelis Volaterrani, Erasmi, Godfridi Tilmanni qui non raro vulgatas interpretationes recognovit, novasque contexit, Ambrosii Camaldulensis, Georgii Trapezuntii, Fumani, Montacutii et aliorum, quos longum esset recensere omnes (a). De Jano Cornario mox dicam. Vulgatas illas tot hominum interpretationes plus minus omnes vitiis propemodum innumeris laborare, jam alii notarunt. Et vero sæpius aberrant a Græco ; et si quando Græca sententia exprimitur, minus Latina est elocutio. Sed tamen priscos hos interpretes valde excusatos volo, cum Græca sæpissime ita essent corrupta, ut nemo quamlibet peritus recte interpretari potuisset. Quod si quærat quid quis alteri præstat, dicam Erasmus reliquis elocutione quidem antecellere et Latinitate : sed, quæ erat hominis in scribendo celebritas, sæpe et fœde labitur et ipse. Pauca interpretatus est, homiliae duas in jejuniis, librum *De Spiritu sancto*, et proœmium Commentarii in Isaiam. Contra, Janus Cornarius Latini sermonis integritatem ac elegantiam videtur neglexisse, et in id solum incubuisse, ut Græcam sententiam quoquo modo exprimeret. Et quidem Græca fidelius reddidit : sed literæ plus justo serviebat. Etenim verbum de verbo semper exprimit, atque ne transversum quidem unguem ab inepta hac servili quo interpretandi ratione unquam discedit. Hinc ejus interpretatio ita aspera est et dura, ut una aut altera pagina præ tædio legi vix possit. Pleraque Ba-

(a) Vide Præfationem tomi II (III), § XIV, ubi hæc iterum tangit Garnerius. Edit.

zilli opera Latina fecit is, quem dixi, vir eruditissimus Cornarius. Multo pauciora vertit Georgius Trapezuntius, videlicet celeberrimos quinque in *Eunomiam* libros : quem interpretem multis aliis auteponendum puto. Reliquorum interpretationem cum considero, alius alio non mihi videtur aut longe superior, aut longe inferior. Cæterum si diligentius nosse cupias, quid quis interpretatus sit, legas velim tom. VIII [*Bibliothecæ Græcæ*] viri clarissimi juxta ac doctissimi Joannis Alberti Fabricii, l. v, c. 19. Ad editionem Parisiensem redeo, quæ non solum hac re cæteris præstat, quod e regione Græcorum Latina reperiantur : sed quod doctissimorum virorum Frontonis Ducæi et Federici Morrelli præclarissimis notis illustretur. Hujus paucae sunt, illius multæ et eruditæ : quas notas omnes ad operis calcem edendas curabimus. Nec prætereundum illud, quod editiones maxime ornat et perficit, editionem Parisiensem ad multos mss. codices Anglicos et Gallicos recognitam fuisse atque castigatam. In hac editione inveniuntur et aliæ variæ lectiones a peritissimo viro Andrea Schotto collectæ.

8. Pauca dicam de nostro labore, cum de eo melius judicare cuique jam liceat. Celeberrimas quasque bibliothecas Basilianis codicibus refertas esse multis locis, Lutetiæ Parisiorum, Romæ, Florentiæ, Oxonii, et alibi, vel e primo indicum aspectu constat. Codices Parisinos quorum nobis copiam humanissime faciunt præfecti bibliothecarum, in primis diligenter legere constitueram : sed brevi sensi esse me volvendis tot libris imparem. Adhuc hæc erant, cum unus e nostris D. Franciscus Faverollius perofficiose atque peramanter hujus laboris confors ac socius esse voluit. Uterque igitur veteres illas membranas cum impressis libris quam licuit accuratissime conferre cœpimus : sic tamen, et earum majorem partem is, quem modo dixi, vir mihi amicissimus idemque omnino longe diligentissimus contulerit. Quin etiam, quoad fieri potuit, codices ipsos, qui ab hominibus doctrina præstantissimis Ducæo et Combefisio lecti olim fuerant, rursus legendos judicavimus ; neque, ut ex notis constabit, operam nostram lusimus. Mirum sane quantum ceperimus fructus ex nostro labore ! Incredibile est enim quot variantes lectiones ex his codicibus Parisinis excerpserimus : quibus, cum tam multæ sint, aliæ tamen non paucae ex Anglia Italiaque accesserunt. Parum fuit tot varias lectiones collegisse : sed in id maxime incumbi oportuit, ut Basilii, qui in Græcis mirifice deformatus erat, harum ope pristinae integritati restitueretur. Et quidem spes est cum nunc proditurum nitidum et perpurgatum. Tot enim menda maculas sustuli et Græco exemplari Basilii, ut pauci admodum loci, si qui sint, jam emendatione aliqua indigere videantur. Certe antiquas operum Basilii interpretationes plus minus omnes longe mendosissimas esse atque vitiosissimas, e singulis paginis facile a quo-

vis cognosci potest. Postquam igitur Græcum exemplar variarum lectionum subsidio atque copia corrigere conatus sum, de nova interpretatione adornanda cogitavi : quam et statim suscepi, semelque susceptam tanto studio sum prosecutus, ut nec labor, nec rei difficultas me unquam a cœpto deterruerit. Id autem ante omnia mihi semper proposui, ut fideliter, quantum in me erat, et dilucide Græca converterem : deinde ut interpretatio, si non elegans, at pro meo tamen ingenio non iuelegans, neque illepidata foret. Reliquum erat ut vera Basilii opera a falsis secernerem : quæ secretio negotium mihi exhibuit vel maximum, cum adducantur in controversiam non pauca quædam scripta, sed omnia. Et vero dissident inter se eruditi de numero homiliarum in *Hexæmeron* et in *Psalms*. Orationes illæ una et trigiuta non omnes uni et eidem scriptori tribuuntur. Duo quos habemus *De baptismo* libri revocantur in dubium a quibusdam. In controverso est liber *De vera virginitate*. Amplissimus ille in priora sexdecim Isaïæ capita non caret suspicionem omni. De quinque in *Eunomium* libris non una est omnium sententia. Sunt quos non puduit ultima quindecim libri *De Spiritu sancto* capita, eaque præcipua, in falsis atque subditiis ponere. Antiquorum et recentiorum de Asceticis opiniones inter se concordantes non sunt. Vix certi quidquam definiri potest de Liturgia. Jurgiorum ac discordiarum quoddam quasi seminarium continent Epistolæ. Nam quo anno, quo mense, a quo, ad quem, qua de re conscriptæ sint, quotidie vehementer acriterque disputatur. Quam autem proclive sit in tanta hac rerum ac sententiarum varietate tanquam in illumi nocte errare, vident, opinor, omnes. Sed tantum abest, ut propterea spem abjecerim inveniendi veri, ut id etiam majori studio investigandum judicarem. Recte an male hoc negotii gestum sit, aliorum quidem erit judicium : sed tamen affirmare posse videor, me, si nihil aliud præstiti, certe lucis aliquid rebus per se obscurissimis attulisse. Quod si quando, quod non raro evenit, ab eruditorum opinionibus recedo, ita me ab iis dissentire profiteor, ut si erroris arguar, in eorum sententiam concedere semper paratus sim. Maxime quidem in id incubui, ut Græca perpurgarem, perpurgata Latine redderem, vera ac genuina distinguerem a falsis et adulterinis : sed hæc non ita mihi fuere curæ ac studio, ut reliqua negligenda ducerem. Addentur igitur monita, summaria, præfationes, notæ, *Vita Basilii*, anecdota non pauca ; et quoniam in novis editionibus nihil desiderari operæ pretium est, inveniuntur in nostra eo quo debent ordine ipsa etiam opuscula, quæ iam quidem edita sunt, sed loco non suo, uti in *Monumentis Græcis* Joannis Cotelerii, aut in præclaro illo utilique opere Francisci Combefisii, de quo mox loquar : quæ omnia excipient indices fidelissimi simul et amplissimi. Norunt eruditi, inter alia Combefisii scripta recenseri insignem librum in duos

tomos divisum, cui titulum fecit, *Basilii Magni* *ex integro recensitus*, Paris. 1679, in 8°; quo de opere jam quidem locutus sum, sed de eo hic rursus loqui visum est. Certe mirari subit viri doctissimi improbum laborem: qui in his duobus tomis non modo multas varias lectiones a se e variis codicibus collectas edidit, sed ipsas etiam antiquas interpretationes sexcentis locis emendavit. Id opus cum legerem, notavi quod alii jam notarant, Combessium linguam quidem Græcam diligentissime excoluisse, et optime scivisse: sed videri Latinam non ita multum ab eo fuisse excultam. Et quidem quæ Latine scripsit, ea constat et obscura esse, et ab antiqua illa Romani sermonis integritate prorsus aliena. Quare ubi etiam priscas interpretationes correxit, ibi alia phrasæ uti coactus sum: sed tamen virum eruditissimum tunc quoque maximo mihi adjumento fuisse ingenue fatebor, cum mihi bis in locis facem præferret ad Græcarum vocem detegendam sententiam. Cum audvissem eum, quem sæpius nominavi, virum doctissimum Combessium ex mss. codicibus excerpere solitum quod liberet, relinquere quod displiceret, collatos ab ipso veteres libros rursus aut contuli ipse, aut conferendos curavi; nec sane, ut dixi, tempus perdidimus.

9. Nunc de anecdotis, deque Basilii *Vita* paulo fuisserendū. Ita comparatum est hominum genus, ut existiment novam aliquam editionem plurimum commendari copia anecdotorum. Aio igitur id ornamenti in nova Basilii operum editione minime defuturum. Nova enim veteribus addentur, fragmenta quædam, orationes aliquot, epistolæ nonnullæ. Quin etiam ea Basilii opuscula quæ hic illic sparsa inveniuntur, ipsa quoque suo ordine et loco rursus vulgare non gravabimur. Scio quidem opus Eunomii dignum esse tenebris magis, quam luce: quoniam tamen ad dilucidandos Basilii in *Eunomium* libros usui esse potest, id quoque rursus edemus. Notum est Rufinum et Eustathium quædam Basilii scripta in linguam Latinam olim transtulisse: quorum interpretationem ad exaratos manu libros recognitam typis quidem mandare visum est, sed sic, ut ad operis calcem rejiciatur. Loco eodem ejusdem Rufini ineditam interpretationem quarundam orationum licebit in-

10. Certe si quis idoneus scriptor Basilii *Vitam* proxime post ipsius mortem litteris prodidisset, modo ad nos usque pervenisset tam præclarum monumentum, rem fecisset et utilem et gratam posteritati. Basilii enim, dum viveret, ita modis omnibus claruit, vitæ sanctitate, morum integritate, prudentia, eruditione, facundia, animi magnitudine, laborum pro Ecclesia susceptorum tolerantia, ut eorum quæ aut gessit aut scripsit accuratam cognitionem litterariam maxime illustraret. Sed nescio quomodo contigit, ut rerum a tanto viro gestarum peculiaris historia nostre maximo damno nusquam,

A quod sciam, compareat. Equidem non ignoro quædam Basilii *Vitam*, quæ celeberrimum Amphiloohii nomen præfert, non ita pridem a Combessio editam fuisse; sed hæc *Vita* pro spuria atque subditiua a doctissimo quoque habetur, nec injuria. Scio quoque mentionem fieri et apud Joannem Damascenum de alia *Vita* Basilii, quæ ejus successorii Heladio tribuitur: sed præterquam quod dubitari merito potest an unquam exstiterit, ipsa non amplius in litterarum monumentis invenitur. Quare ut hoc damnum resarciiri quodam modo possit, novam Basilii *Vitam* præsertim ex ejus scriptis collectam conscribere statui.

11. Opus totum sic distribuemus. Complectetur tomus primus Homilias in *Hexameron* et in *Psalmos*, libros in *Eunomium*, Commentarium in *Isaiam*; secundus, Homilias de diversis, Ascetica, librum *De virginitate*, libros *De baptismo*; tertius librum *De spiritu sancto*, Epistolas, Liturgiam, viginti quatuor sermones Simeonis magistri ac Logothetæ, *Vitam Basilii*.

12. Commune quidem omnium munus est bene de se meritis justam debitamque gratiam persolvere: hoc tamen nescio quomodo magis proprium videtur scriptorum. Ergo, ut huic officio faciam satis, libenter prædicabo beneficia eorum, qui aliquid mihi opis ad novam Basilii editionem perficiendam contulere. Primum laudandus Dom. Henricus Carolus du Cambout de Coudrin, dux et par Franciæ, episcopus Metensis, qui bibliothecam suam cum aliis manuscriptorum tum Græcis refertissimam apud nos deposuit, ut ea nobis, quæ ejus in nostram congregationem benevolentia est, facilius ac commodius uti liceret. Laudabo et illustrissimam abbatem D. de Louvois, bibliothecæ Regiæ præfectum, qui magne litterarum et litteratorum damno duobus abhinc annis, recusato episcopatu Claromontano, e vita excessit. Faverunt nobis quoque maxime, optimi et illustrissimi abbatis exemplo, viri spectatissimi ejusdem bibliothecæ Regiæ custodes, D. Ludovicus de Targis, Sorbonæ doctor celeberrimus, idemque in amicis officiosissimus, et Joannes Boivinius, unus omnium urbanissimus, et idem scriptis publicis in toto orbe litterario clarissimus. Laudem non mediocrem pariter mereatur Illustrissimus comes de Seignelay, cujus amplissima bibliotheca semper aperta est studiosis, quasi fructum uberrimum lacrumque maximum esse putaret, de litteratis bene mereri. In hujus laudis societatem voco optimum et eruditissimum virum Carolum du Chesne, ejus quam mox dixi bibliothecæ præfectum, qui, dum vixit, singulari et amore et benevolentia nos semper prosecutus est. Hic quoque honorificentissime appellandus vir magni nominis, ac infinitæ lectionis, Joannes Hardinot, bibliothecæ Claromontanæ præfectus, qui Græcorum aliquot codicum mihi copiam haud invitus fecit. Inter ingratos jure numerarer, si meritam laudem non tribuerem viro integerrimo atque sapientissimo, Achilli Harlaeo, senatus

Parisiensis principi, qui mihi optimum codicem Græcum non dico commodavit, sed dono dedit. Maxime, si quis alius mihi celebrandus est vir inter Florentinos nobilitate præstans atque eruditione, Antonius Salvinus, qui cum epistolas Basilii contulisset cum optimo codice Græco, collectas ex hoc libro varias lectiones ad me mittendas curavit. Asymbolus esse noluit vir clarissimus æque ac doctissimus, Joannes Christophorus Wolfius, qui quas in Anglia collegerat varias lectiones, ad nos perficose atque peramanter transmisit. Inter alias litterarias laudes, quibus abundat vir immensa omnis elegantis doctrinæ copia instructus, noster Bernardus Montfauconius, eam quoque consecutus est, ut et multas varias lectiones Romæ ab amicis collectas, et inedita quædam Basilii opuscula ibidem a se exscripta mecum communicarit. Rursus hoc loco perhonorifice nominandus noster Franciscus Favero-llius, homo multiplicis scientiæ ac lectionis, qui cum permultos codices ita accurate contulisset, ut nullus eum præterisset apex, tum demum indices amplissimos maxima cura atque diligentia contexit. Et, ut verbo dicam, semper erat paratus ad omnem operam præstaudam is, quem modo dixi, vir mihi conjunctissimus; nec unquam deterrebat aut labore aut temporis diuturnitate, si quid esset Basilii causa aut legendum, aut conferendum, aut exscribendum. Hæc libenter scribo, ut publice declarem quantum novus Basilii familiaris meo Favero-llio debeat. Hæc sunt quæ dicere habebamus in universum de hac nostra Basilii Operum editione: nunc de iis, quæ speciatim ad primum tomum spectant, disseramus.

§ I. De tribus orationibus, quæ falso tribuuntur Basilio.

13. Monuimus Basilii opera omnia in controversiam adduci, nec de uno quidem tractatu inter eruditos convenire, aliis aliter πρὸ νοθείας aut γνησιότητος judicantibus. Primum igitur operæ pretium fuerit expendere an tractatus quilibet, prout occurrerit, Basilii sit, nec ne: deinde, si quid in quolibet tractatu videatur observatum dignum, id annotare (60). Primum qui se offert tractatus, *Hexæmetera* est. In confesso est quidem apud omnes Basilium orationes quasdam conscripsisse in *Hexæmetera*, seu in opus sex dierum: sed de earum numero disident inter se eruditi. Alii enim numerant duntaxat conciones novem, alii undecim, quibus et alia *De paradiso* tanquam operis totius coronis a Combesisio adjungitur. Nunc discernenda sunt certa ab incertis. Necesse non arbitror priores novem orationes Basilio asserere, cum ea de re nec sit, nec videatur posse esse ulla contentio. Nam totidem numerat Hieronymus, totidem agnoscit Cassiodo-

A rus (a), totidem interpretatus est Eustathius. Aliæ duæ quæ sequuntur *De structura hominis* orationes contrarias in sententias litteratos distrahent. Alii tribuunt ipsas Basilio, alii Gregorio Nysseno, cujus in operibus quoque excusæ sunt, tom. I, p. 139; alii neutri horum, sed ignoto cuiquam auctori. Combesisius duas has conciones, quæ jam excusæ fuerant in editione Basileensi, de integro in suo *Basilio recensito* (b) edendas curavit, ratus eas mirifice deformatas esse in vulgatis. Sinite Gregorio Nysseno tribuendæ, nostrum non est examinare. Dixerim tamen in transcurso, ei ascribi vix posse, tum ob diversitatem styli, tum quod *De hominis officio* tractatum non exiguum conscripserit. Verisimile autem non sit Gregorium Nyssenum bis idem argumentum tractasse, idque eodem consilio, ut scilicet quæ deerant in fratre Basilio, ea ipse suppleret. Addi potest et aliud argumentum ex primis primæ orationis verbis petitum, quod mihi videtur vim non parvam habere. Sic igitur incipit oratio prima: Παλαιῦ χρόνος ἐκτείνε ἀποπληρώσων ἡμῶ. οὐ τῆν ἀπόδοσιν ἀνεβαλόμεν, οὐκ ἀγνωμοσύνη προαιρέσεως, ἀλλ' ἀσθενεῖα σώματος. « Velut debitum persoluturus advenio, cujus utique solutionem non improbi animi vitio differēbam, sed infirma corporis valetudine. » Nemo, opinor, non videt scriptorem, quisquis fuit, loqui in persona Basilii, qui se de hominis structura sermonem accuratorem promiserat (c) instituturum. Quis autem sibi facile persuaserit Gregorium in aliena persona locutum fuisse? Hæc agendi ratio est fere eorum, qui fallere volunt, id quod de sanctissimo candidissimoque viro ne potest quidem excogitari. Nec quisquam dixit id fecisse Gregorium honoris causa, ut nomen fratris memoriamque magis celebraret. Nam, si ita esset, cur Gregorius amplum illum *De hominis officio* tractatum non nomine Basilii, sed suo conscripsit? Nam quo tractatus ille duabus illis orationibus præstantior est, eo honore majore affectisset fratrem, eum ei si tribuisset. Sed tamen Gregorius celebrem illum librum suo, non Basilii nomine edidit. Sed rem nostram agamus.

14. Multæ sunt causæ cur opinioni non queam accedere Combesisii, Dupinque et aliorum, qui duas has orationes Basilio non dubitant ascribere: sed tamen hæ causæ omnes ad duas possunt referri, ad scriptorum antiquorum auctoritatem, et ad ipsam styli diversitatem. Jam monuimus Hieronymum (d) novem duntaxat orationes numerasse, Cassiodorum (e) plures non cognovisse, Eustathium quoque non amplius novem fuisse interpretatum. Nihil igitur impedire potest quin ea in re scriptores antiquissimos sequamur, maxime cum recentiorum opinio firma nulla ratione nitatur. Ad hæc Socra-

(a) *Inst.* cap. 1.

(b) *Tom.* II, p. 426.

(c) *Hom.* 9, num. ultimo.

(d) *De script. eccl.* c. 116.

(e) *Inst.* c. 1.

(60) Cf. capp. 41, 42 et 43 *Vita S. Basilii*, a D. Prudentio Marano adornatæ, qui D. Jul. Garnerii in discernendo certa ab incertis severitatem nimiam ad justam mensuram temperavit. EDIT.

tes et Cassiodorus expresse tradunt opus Basilii imperfectum esse, adeo ut tantum non dicant Basilium duas has de quibus ambigitur orationes non conscripsisse. Expedi utrumque audire. Ille sic habet lib. iv, c. 26 : Γρηγόριος δὲ τὸ διδασκαλικὸν τοῦ λόγου [ἐξήλωσεν] · ὁ δὲ καὶ τὴν ποιηθεῖσαν Βασιλείῳ Ἐξαήμερον, ἃτε δὲ καταλειφθεῖσαν, προσανεπλήρωσε μετὰ θάνατον τοῦ ἀδελφοῦ. « Gregorius vero æmulatus est Basilii in docendo eloquentiam, qui et librum Basilii de opere sex dierum, quem ille imperfectum reliquerat, post obitum fratris supplavit. » Hic vero sic loquitur lib. *De institutione div. lit.*, cap. 4 : « Qui (Basilii) usque ad hominis conditionem novem libros tetendit : ubi et cœli et terræ naturam, aeris et aquarum vel creaturarum pene omnium qualitates aperuit. » Basilii igitur ex horum auctorum sententia, opus suum non perduxit ad umbilicum : sed id imperfectum reliquit. Sed, si semel constiterit, ut ex dictis constare debet, opus Basilii fuisse imperfectum ; inde non obscure efficitur, ut Basilii neque de hominis conditione, neque de ejus structura dissoruerit, cum alioquin sanctissimi Patris opus perfectum fuisset et omnibus suis numeris ac partibus expletum. Nam si conditionem hominis atque structuram excipias, reliqua omnia eleganter ac copiose in prioribus novem orationibus explicantur. Vix igitur dubitari potest quin decima et undecima oratio in spuris atque subdititiis ponendæ sint. Nam quod aiunt eruditissimi viri Combefisius et Dupinus, ideo multos scriptores antiquos de decima et undecima oratione tacuisse, quoniam seorsum post alias novem habitæ sunt, id quidem faterer aliquid momenti habere, si testimonium proferrent vel unius scriptoris antiqui, qui se has duas posteriores conciones vidisse testaretur : sed cum nihil tale proferatur, ejusmodi rationem probare nullo modo possum.

15. Ad propositum nos referamus. Etsi igitur argumentis iis quæ ducuntur ex auctoritate Hieronymi, Socratis, Eustathii et Cassiodori, insit vis maxima, tamen levia videri possunt, si cum eo argumento quod ex auctoritate Gregorii Nysseni petimus, comparentur. Etenim clare et diserte ait Gregorius, partem eam quæ ad hominis opificium spectat, in Basilii opere desiderari, ut mirari subeat a quoquam has oratiunculas Basilio tribui. Præstat verba Gregorii exscribere, quæ si legantur attente, ea de re non amplius dubitationem ullam fore confidimus. Sic igitur loquitur Gregorius lib. *De hominis opificio*, pag. 43 : Εἰ γὰρ λειπούσης τῆς Ἐξαήμερου, τῆς εἰς τὸν ἄνθρωπον θεωρίας, μηδὲ τῶν μαθητευσάντων αὐτῷ σπουδῆν τινα πρὸς τὴν τοῦ λείποντος ἀναπλήρωσιν εἰσενέγκαιτο· ἔσχεν ἂν εἰκότως κατὰ τῆς μεγάλης αὐτοῦ δόξης ὁ μῶμος λαβὴν, ὡς μὴ βουλγηθέντος ἔξιν τινὰ κατανοητικὴν τοῖς ἀκροαταῖς ἐνεργάσασθαι. Νυνὶ δὲ κατὰ δύναμιν ἡμῶν ἐπιτοληθεῖσάντων τῇ ἐξηγήσει τοῦ λείποντος, etc. « Nam cum in enarratione operum quæ Deus sex diebus absolvit, hominis consideratio desit ; si di-

A scipulorum nemo hac in parte perficienda operam impendisset suam, habuisset causæ nonnihil adversus eximiam viri gloriam reprehensorum libido, quasi qui ad res animo indagandas auditores suos consuefacere noluisset. Nunc cum ea nos, quæ desunt, explananda suscipere ausi sumus, » etc. « Nihil quidquam afferri posse arbitror aut dilucidius, aut expressius. Ait enim Gregorius suscipere se suum opus de hominis natura atque conditione, non ut fuse tractet quæ compendiosius tractaverat Basilii (quæ videtur esse opinio Combefisii), non ut absolvat quæ inchoarat Basilii : sed idcirco addere se dicit ea quæ ad hominem attinent, quod « hominis consideratio » in Basilii opere « desit. » Possim et aliud testimonium proferre ex eodem Gregorio, qui hoc idem lib. *De opificio hominis*, pag. 43, apertissime confirmat : sed his diutius immorari nihil necesse est, cum si nihil aliud, ipsum certe dictionis genus duas has oratiunculas spurias atque supposititias esse aperte ostenderit.

16. Et quidem adduci vix possum ut credam hoc operis serio tribui posse magno illi Basilio. Nam scribendi ratio ita a Basiliana dissidet, ut eam discrepantiam qui non videt, cæcutire omnino videatur. Ad exempla veniamus, quæ petere juvat ex iis quas Combefisius edidit orationibus, cum ipsas a se pristinae suæ integritati restitutas esse contendat. Nostro more vulgata interpretatione utemur. Sic igitur legere est num. 2 : Θάλασσα καὶ παλάγη ἄπειρα, καὶ προσταγῆ παρήχθη εἰς τὸ εἶναι. Vox quidem προσταγμα ita apud idoneos reliquos auctores, ita apud Basilium usitata est. Sed præstare ausim vocem προσταγῆ in Basilio non reperiri ; an inveniatur in aliis bonæ notæ scriptoribus, necne, non affirmabo, dixerim tamen in amplissimo Henrici Stephani *Thesaurō* non legi. Num 6 : Ἐν οὗς αὐτὸς εἶπεν ἐξ ὑπογύου ὁ Θεός, « In iis nimirum, in quibus ipse Deus proxime dixit. » Vix mihi persuaderi poterit Basilium hac loquendi ratione, ἐξ ὑπογύου, unquam usum fuisse. Reperias sæpius apud Basilium hoc ipso sensu, ἐν τοῖς κατόπιν εἶπε, « superius dixit : » sed illud, ἐξ ὑπογύου, nusquam, opinor, invenias. Num. 8 : Ἐπειτα καὶ ἡ παραδείσου συνεπεδαψιλεύθη ἀπόλαυσις, « Tum et paradisi liberalitatis cumulo adjunctæ deliciæ. » Illud, συνεπεδαψιλεύθη, frustra, nisi me fallit animus, in Basilio quæsieris. Num. 12 : Τίς ὁ τῆ ἀραιότητι τῶν στημόνων ἐκρίνων ξυλίνων τὴν ἀναποθὴν τῷ ἐγκλεισμένῳ θηρίῳ παρασκευάσας, « Quis rarus caveæ lignæ cancellos inclusæ feræ exstruxit, quo respiraret. » Illud, στημων, ut de reliquis taceam, a Basiliano stylo longe dissidere arbitror. Nam vox, στημων, impropria est, nec bene huius loco convenit. Significat quidem usitate, « stamen, » aut « ipsa quæ e colo ducuntur fila : » sed apud quos auctores vox στημων significet « caveam, » velim dixisset Combefisius. Numero 14 : Μικρὰ προσφύσει ἐκράτης τὸ ἀεροποροῦν, « Levi tactu per aera volantem aviculam tenuit. » Verbum quidem ἀεροπο-

peñ citatur e Basilio in *Thesaurō* : sed existimo non nisi in spuris his orationibus reperiri. Eodem num. 14 : Κάτω δὲ τῷ χεῖρει αὐτοῦ, καὶ τῷ πόδι, « Humi vero ejus et manus et pedes. » Hoc non dictum est ex more Basillii, qui duali uti non solet, præterquam quod ipsa elocutio humi repere videtur. Num. 18 : Καὶ εἰς τὸ βρωμαλεώτερον ἀποκαθιστᾶν, « et membra in robustiorem statum perducere. » Quisquis Basillii apprime studiosus est, ejusque libros diligentissime atque assiduissime lectitavit, vocem βρωμαλεώτερος Basilianam non esse nullonegocio fatebitur. Num. 19 : Οὐχοῦν ἀναγκαῖα καὶ ἄμφω καὶ ἰδιωσήμεντρα, « Itaque necessaria ambo sunt, ac cujusque proprium significatum. » Illud, ἰδιωσήμεντρα, barbari aliquid et horridi præ se fert, et quod a Basiliano loquendi ratione maxime abhorreat.

17. Jam ad secundam orationem properemus. Sic legere est num. 2 : Ἡ αὐτὴ ὥρθη τῆς τροφῆς, « Eadem tunc alimonia constituta. » Basilius passim scribit τότε, nunquam, nisi ine saluti animus, τῆς τότε. Imo etiam non puto vocem τῆς τότε apud ullum bonum auctorem usquam inveniri. Num. 8 : Πρὸς ἀξίαν τῶν ἀμαρτημάτων ἀντιμέτρῆσις καὶ ἀντισήκωσις, « Justa scelerum retributio æquaque lance repensio. » Alio vocabulo, non voce ἀντισήκωσις, puto usurum fuisse Basilius. Num. 9 : Τῷ ἰδίῳ βάρει τῶν ἀμαρτημάτων πεπεδημένοι κάτω παύοντες, κείνται δυσσυνεῖδητοι, « Peccatorum proprio pondere præpediti ad inferna cadentes, jacebunt, ipso conscientie præjudicio confusi. » Quidvis potius, quam ut fatear vocem δυσσυνεῖδητοι Basilianam esse. Imo tam insolita mihi videtur vox illa, ut valde admodum dubitem an ab ullo locupletis auctore unquam usurpata sit. Num. 10 : Συνημμένως καὶ ἀμεσολαβήτως, « juncta opera immediateque. » Legere non memini vocem ἀμεσολαβήτως neque in Basilio, neque in alio ullo scriptore. Eodem num. vox παρενθὺ aliquid alienum sonat. Iterum eodem num. Ἐξ ὑπογούου ἔχεις τὸ ὑπόμνημα τῆς ταυτοῦ ταπεινώσεως, « In procinctu est vilitatis tuæ abjectionisque monumentum. » Jam notavimus in oratione prima, num. 6, illud, ἐξ ὑπογούου, a Basilio profectum non fuisse. Num. 12 sic legimus : Εἶθε μοι τοσοῦτον σχολῆς, ὥστε καταλεπτόν καὶ ἀκριβολογουμένως ὑποβεῖξαι σοὶ τὴν τοῦ ἀνθρώπου κατασκευὴν ! « Atque utinam tantum mihi suppeteret otii, ut subtili et accurata disputatione hominis liceret facultatem submonstrare ! » Voces καταλεπτόν καὶ ἀκριβολογουμένως non videntur Basillii esse. Num. 14 : Ὅποτε καὶ ἰσχυρότερος γίνεται, εἶθουν ἐνεργέστερος, « Cujus scilicet major vis ac efficacior sit. » Et num. 17 : Καὶ θριγγὸν αὐτῇ τοιοῦτον περιβαλεῖν, « Circumjectaque communiere maceria. » Illud, εἶθουν, a Basilio, quod quidem sciam, adhiberi non solet. Vox vero, θριγγός, non nihil videtur exhibere peregrinitatis, quod a more Basillii longe postum sit. Timeo ne in his colligendis evenerit mihi quod fere similibus in casibus usu venit,

ut præterierim quæ erant notatu digniora, adnotarim leviora. Ut ut hæc sunt, arbitramur quæ protulimus exempla sufficere posse recte de rebus judicatur.

18. Jam ad ipsas sententias quod attinet, in iis quoque nihil Basilianum occurrit. Sunt inter se dissolutæ, male cohærentes, nihil habentes exquisitas illius facundie atque eruditionis, quam omnes in Basilio mirantur. Imo vero reperire est ineptias, nugæ, commenta, quæ non modo oratorem summum Basilius dedecant, sed alium quemvis scriptorem non omnino ineruditum. Sed ipsum audiamus. Sic igitur scribit num. 18 : Ἡ πρώτη ἐβδομάς τὴν παιδικὴν ἡλικίαν ἔχει. Ὅρους τῆς παιδικῆς ἡλικίας φανεροὶ ἢ τῶν ὀδόντων ἐκβολή. Οἱ μὲν ἔπεσον· οἱ δὲ ἀνεφύησαν. . . Ἐπεσον οἱ ὀδόντες, ἔγνωμεν ὅτι ἡξήθη τόσον μέτρον. Τριετὲς τὸ παιδίον ἐμέτρησεν ὁ πατήρ. Οἶδεν ὅτι τὸ διπλάσιον τούτου μέγεθος ἀπολήφεται ἐν τῇ τελειώσει. Ὅσος γὰρ ἐν τῇ τριετῇ τῷ μήκει ὁ ἀνθρώπος φαίνεται, δις τοσοῦτον ἔσται ἐν τῇ συμπληρώσει τῆς ἀξήσεως. Τοῦτο τὸ μέτρον τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως μέχρι πέρατος. « Primum septennium infantilem ætatem continet. Infantilis finis ætatis manifestat dentium eruptio, cum in locum eorum qui ceciderunt, alii fuerint enati. . . Dentes ceciderunt : scimus tantum augmenti accessisse. Triennem infantem admensus est parens ; novit fore, ut duplo majorem hac quantitatem recipiat, cum fuerit ætatis perfectæ. . . . Quanta enim triennis ætatis statura hominis visitur, duplo auctior erit cum jam augmentum expleverit. Hic humanæ modus naturæ est, in finem usque. » Quid est, quæso, ineptire, si hoc non est? Viderint qui Basilio tribuunt, qui fieri possit ut hominem gravissimum acerrimoque judicio præditum non puduerit ita nugari. Nos melius de viro prudentissimo Basilio semper existimabimus, quam ut eum ejusmodi nugarum auctorem esse unquam putemus. Quod sequitur num. 22, majoris momenti esse fortasse videbitur. « Vidi ego mulierem, clam viro, quæ usus familiæ essent pio salutarique furto subducentem, ac pauperibus occulte distribuentem, invitumque virum ac nescientem, nec non domesticos demerentem. Pro illo namque et familiæ augmento, natorumque incolumitate, beneficentiæ opera præstabat. » Nunquam, ni fallor, ejusmodi furta generatim laudasset Basilius. Res est enim periculi plena, jurgis que multis atque dissensionibus obnoxia, quaque abuti facillimum sit. Laudavit ergo Basilius mulierem quæ inscio marito stipem modicam nec limites transgredientem erogavit pauperibus : sed ab eo commendatam fuisse mulierem, quæ insciente conjuge, ipsa τὰ τῆς οἰκίας χρεώδη egenis largita sit, nunquam in animum induxerim. Græca ipsa apponere abs re non fuerit, ut culpa non in Latinum interpretem, sed in ipsum scriptorem Græcum conjiciatur. Hæc autem sunt : Ἐἶδον ἐγὼ γυναῖκα, λάθρα τοῦ ἀνδρός, ὑφαρομένην τὰ τῆς οἰκίας χρεώδη, κλοπὴν ἐπαινετήν καὶ σωτηρίαν, καὶ

πένησιν αὐτὰ ἐν τῷ λεληθῆτι διανεμούσαν, καὶ ἄκοντα καὶ ἀγνοοῦντα τὸν ἄνδρα καὶ τοὺς οἰκέτους εὐεργετοῦσαν. Ὑπὲρ γὰρ ἐκείνου, καὶ τῆς τῶν τέκνων διαμονῆς ἔδρα τὴν εὐπορίαν. Monere libet videri Combesisium suæ causæ diffusam fuisse, atque hujus doctrinæ incommoda pertimuisse, qui, ut debuerat, non verterit, « laudabili furto, » κλοπὴν ἐπαίνετήν : sed mollius verterit, « pio furto. » Combessius, oplnor, pie et benigne Basilii sui verba interpretatus est, illius ut doctrinam tolerabiliorem redderet : sed hanc excusandæ doctrinæ rationem nemo sapiens unquam approbarit.

19. Denique, si qua est scriptorum manu codicum auctoritas, quæ multa esse debet, dubitari vix poterit quin sint pro spuris habendæ hæ duæ orationes. Etenim cum sint in variis bibliothecis codices multi, qui *Hexæmeron* Basilii exhibeant, quorum alii sunt membranei, et antiquissimi, et optimæ notæ; alii vero chartacei, recentes, et notæ malæ; in prioribus quidem illis desiderantur duæ hæ de hominis opificio oratiunculæ : reperiuntur vero solum in posterioribus. Primæ classis sunt codices Regii 1824, 2349, 2892, Colbertinus 3069, Coisliniiani 228, 229, in quibus omnibus non plus novem conciones nanciscare. Ad secundam classem pertinent Regii 2286, 2287, 2877, 2896, etc., in quorum nonnullis inveniuntur quidem adulterinæ illæ orationes : sed codices tam recentes si cum antiquissimis comparemus, dubio procul (a) fidem nullam merentur. Nec illud prætereundum silentio, librarium a Combessio laudatum duas has orationes Basilio tribuere nolle : sed rem in dubio relinquere. Quod autem homo et Græcus et credulus in dubiis habuit, id homo emunctæ naris inter spuria reponere non dubitabit. Quæri hic potest cur scriptor, quisquis est, has orationes in Basilii persona, non in sua ediderit ; itemque, cur hac dicendi formula, ἐν τοῖς κατόπιν, Basilio familiari, pene dixeram peculiari, usus sit. Num putandus est id fecisse malo animo, lectori ut imponeret, an potius bono, se ut exerce-ret, Basiliumque, quoad licebat, imitaretur? Nolim ego quidquam dictum gravius in veterem scriptorem, pro virili de re litteraria benemeritum ; proindeque satius multo esse duco rem in bonam quam in malam partem accipere.

20. Adjungit Combessius duabus his oratiunculis et tertiam *De paradiso*, quæ et ipsa quoque ab eodem inter genuina Basilii opera recensetur. Fate-mur quidem hanc orationem bene hic collocari tanquam in proprio loco : sed setum esse Basilii negamus. Negandi autem nobis causæ eadem, quibus permoti priores duas orationes Basilio jam abjudicavimus, antiquiorum silentium, styli diversitas, codicum manu exaratorum penuria. Tacuisse de hac oratione antiquos vel ex eo satis intelligitur, quod nondum eorum testimonium a quoquam productum sit. Ad styli discrepantiam quod attinet, quilibet

(a) *Bas. recens.*, t. 1, p. 558.

A paulo sagacior eam nullo negotio videre potest. Num. 1 sic legitur : Νοήσωμεν, ἀκροαταί, ἀξίαν Θεοῦ φυτεῖαν, « Ad mentem revocemus, auditores, ejusmodi plantationem, quæ Deo digna sit. » Combessium mirari satis non queo, qui se has orationes idcirco et vertisse et edidisse ait, quod eas male in impressis libris acceptas oporteret rursus typis mandari ad codicum mss. fidem, sicque pristinae integritati restitui, cum tamen ipsas pejor ab ipso accipi perspicuum sit. Etsi enim in veteri editione exstant multa certaquæ falsitatis argumenta, plura tamen certioraque in Combessiana inesse nemo harum rerum peritus insciabitur. Et ut alia omittamus, quæ cuique in ipsis fontibus legere licebit ; illud, ἀκροαταί, verum esse quod dicimus aperte ostendit. Vox enim est cum apud reliquos Patres, tum apud Basilium inusitata, priscisque illis temporibus prorsus inaudita, quæ non nisi sæculis posterioribus in usu esse cœpit. Numero eodem, Καὶ ἀπ' αὐτῆς δηλοποιεῖται τῆς Γραφῆς. Illud, δηλοποιεῖται, peregrinitatem quoque sapit. Num. 2 : Ἐρυσκοντο, καὶ ἀπώλοντο, « Diffuerent ac interirent. » Inest asperitas quædam in illo, ἐρυσκοντο, quæ a Basiliana suaviloquentia longe abest : imo, ut mihi videtur, facile non erit id verbum apud ullum disertum scriptorem invenire. Num. 7 : Ἐκτὶ καὶ ὀρνίθων παντοδαπῶν γένη, τῷ τε τῶν πτερῶν ἄνθει καὶ τῷ τῆς φωνῆς λυγτρῷ ἀπάλυσσιν τινα θαυμαστὴν προτιθέντα τοῖς ὀρωμένοις, « Ibi et avicularium omnigenum genera, tum pennarum flore, tum nativo conceptu atque garritu, miram quandam a se jucunditatem spectantibus offerentia. » Putet Combessius vocem λυγτρῷ Basilianam esse ; ei ego nunquam assentiri potero. Nec satis intelligo cur potius sic interpretatus sit, « nativo, » quam ἀξίῳ quovis modo, cum vox λυγτρῶς minime omnium apta id significandum apta esse videatur. Reperire quidem est in Lexicis voces λυγὴ et λυγαῖος, quarum prima redditur Latine « obscuritas, » altera « obscurus : » sed quid his cum « nativo » commune esse possit, viderint alii ; id me non videre bona fide fateor. Num. 7 : Ἄλλ' οὐκ ἐκ τῆς οἰκίας φύσεως, εἴτουν τῆς νεορᾶς οὐσίας. « Haud tamen ex sua ipsa indole, id est, qua parte substantia mente prædita est. » Jam in oratione secunda, num. 14, monuimus illud, εἴτουν, a Basilio non usurpari. Hic addam hanc vocem non adhiberi quoque ab idoneis auctoribus ita, ut hic adhibetur ab ignoto illo scriptore. Est enim, ut aiunt, relatio quædam inter voces εἴτουν et εἴτε, nec bene una ab altera separatur, adeo ut, inquit Budæus (b), εἴτουν προτατικόν sit τοῦ εἴτε. Finem tandem his notis criticis imponemus, si prius unum adjecerimus, harum orationum falsitatem inde ostendi, unde earum γνησιότης maxime putatur comprobari. Dico immensam illam variarum lectionum silvam, qua impressi et manuscripti libri mirifice inter se dissident : quam

(b) *Bud.* p. 931.

tamen tantopere jactat Combefissius, quæque in causa A
fait cur eas de integro endendas curaret. Nam vera
Basillii opera a falsis non semel in eo differre ad-
notavimus, quod illa modice, hæc immodice lectio-
num varietate luxuriant, quasi reveriti quidem es-
sent librarii genuina opera additamentis aut detrac-
tionibus depravare, falsa vero sibi licere putassent
pro arbitrato immutare, corrigere, et, ut libebat,
deformare. Cujus rei cum sint deinceps proferenda
exempla varia, hic monuisse satis est.

§ II. An res uno momento creatæ sint, an sex dierum
spatio.

21. Promissimus num. 13, si quid in quolibet Ba-
sillii opere notatu dignum videretur, de eo nos in
præfatione aliquanto diligentius disputaturos. Igitur
promissis ut stemus, nonnulla, ut occurrunt, adno-
tabimus. Nemo nescit verba illa Moysis, *In principio
fecit Deus cælum et terram*¹, tum ab antiquis tum a
recentioribus varie accepta esse. Plerique omnes
existimarunt res, uti a Moysæ narrantur, effectas
esse, et reipsa sex dierum spatio fuisse conditas.
Nec diffidendum ipsa Moysis verba huic illi opinioni
multum favere, cum singillatim atque ordine expo-
natur quid quolibet die confectum sit. Haud defuere
tamen qui aliter senserint, rati hanc agendi ratio-
nem opifici potentissimo Deo non convenire, qui si
ita se gessisset in condendis rebus, non ut Deum
deceat, sed hominum more egisset. Inter eos qui
existimavere res simul non per vices creatas fuisse,
primus referens potest Philo (a), cujus hæc sunt
verba : Τότε μὲν οὐδ' ἅμα πάντα συνίστατο. Συνιστα-
μένων δὲ ὁμοῦ πάντων, ἡ τάξις ἀναγκαίῃ λόγῳ
ὑπεγράφετο, διὰ τὴν ἰσομένην αὐθις ἐξ ἀλλήλων γέ-
νεσιν. «Tunc igitur omnia simul sunt condita. Etsi
autem omnia simul constabant, ordo tamen neces-
sario descriptus est, propter mutuum quæ deinceps
futura erat, ex sese propagationem.» Nec solum
doctrinam eandem tradit alio loco, sed eos etiam
qui secus sentiunt, stultitiæ accusare non dubitat.
Ipsam audiamus. (b) Ἐπιθεὶς πᾶν τὸ οὐρανοῦ ἐξ ἡμέρας,
ἢ καθόλου χρόνῳ κόσμον γεγενῆσθαι, διότι σύμπας ὁ
κόσμος ἡμερῶν καὶ νυκτῶν ἐστὶ διάστημα· καὶ ταῦτα
ἡλλοῦ κίνησις ὑπὲρ γῆν καὶ ὑπὸ γῆν ἰόντος ἐξ ἀνάγκης
ἀποτελεῖ. «Plane stultum est arbitrari sex diebus,
aut omnino in tempore mundum factum fuisse, D
propterea quod mundus totus intervallum est die-
rum ac noctium. Atque solis super terram et infra
terram euntis motus necessario hæc efficit.» Quo
autem sensu verba Moysis interpretari oporteat,
statim edocet ipse, cum addit : Συνετέλειεν ἕκτῃ
ἡμέρᾳ τὰ ἔργα, νοητέον ὅτι οὐ πλῆθος ἡμερῶν πα-
ραλαμβάνει, τέλειον δὲ ἀριθμὸν τὸν ἕξ. «Itaque cum
dicit : *Completit die sexto opera*², intelligere non
debes de dierum numero, sed de senario perfecto
numero.» Itaque per allegoriam non ad verbum

accipiendam esse Moysis narrationem censet. Mirum
non est in eam sententiam ivisse allegoriarum
amantissimum virum Origenem. Vetus ille scriptor,
quantum conjectura augurari licet, in suis in *Gene-
sim* Commentariis quæ hactenus in lucem non pro-
diere, ea de re fuse disputaverat. Ita enim loquitur
libro sexto *contra Celsum*, pag. 317 : Κατὰ τὸ δυνα-
τὸν ἡμῖν ἐν τοῖς Πραγματευθεῖσιν εἰς τὴν Γένεσιν
εἰρήκαμεν, «Pro virili nostra parte [de rerum crea-
tione] diximus in Commentariis in *Genesis*.» Sic
prosequitur : Καὶ ἐν τοῖς ἀνωτέρω δὲ ἐγκαλοῦντες
τοῖς κατὰ τὴν προχειροτέραν ἐκδοχὴν φήσασι χρόνους
ἐξ ἡμερῶν διαληλυθῆσθαι εἰς τὴν κοσμοποιίαν, παρα-
τιθέμεθα τὸ, *Ἄυτη ἡ βίβλος γενέσεως οὐρανοῦ καὶ
γῆς ὅτε ἐγένετο, ἢ ἡμέρα ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐ-
ρανὸν καὶ τὴν γῆν.* «Quin et in superioribus dum
B reprehenderemus eos qui secundum sensum magis
obvium aiunt sex diebus absolutam mundi creatio-
nem, objecimus illud : *Hic liber generationis cæli et
terræ, cum facta sunt : qua die fecit Deus cælum et
terram*». Facile autem crediderim Origenem, viri
quod erat in allegorias studium, multa alia in eam-
dem sententiam in suis libris inspersisse; qui si
exstarent omnes, non dubito quin per multa exempla
proferre liceret, quibus quod dico mirifice confir-
maretur : sed cum eorum pars maxima interierit,
testimonium unicum e notissimo (c) loco addere satis
habebo. Est autem ejusmodi : Τίς γοῦν νοῦν ἔχων
οἴσεται πρῶτην καὶ δευτέραν καὶ τρίτην ἡμέραν,
ἑσπέραν τε καὶ πρωίαν χωρὶς ἡλίου γεγονέναι, καὶ
C σελήνης, καὶ ἀστρων; τὴν δὲ οἶοναι πρῶτην καὶ χωρὶς
οὐρανοῦ; «Quis igitur mentis compos existimabit
primam et secundam et tertiam diem, et vesperam
et mane sine sole, luna, et stellis? et primam illam
etiam sine cælo fuisse?» Potest cum his annunceri
æcerrimus catholicæ fidei defensor Athana-
sius (d), qui cum inter alia Scripturæ testimonia
citasset locum illum Proverbiorum, *Ante omnes
colles gignit me*³, sic pergit : Καὶ γὰρ καὶ λέγων,
Πρὸ πάντων γεννᾷ με, ἄλλον ἑαυτὸν εἶναι τῶν πάν-
των σημαίνει, δεξιᾶς ἐν τοῖς πρὸ τούτων τῆς ἀλη-
θείας, ὅτι περ τῶν κτισμάτων οὐδὲν ἕτερον τοῦ ἑτέρου
προγένονεν, ἀλλὰ ἀθρόως ἅμα πάντα τὰ γεννητὰ ἐν
καὶ τῷ αὐτῷ προστάγματι ὑπέστη. «Namque di-
cendo, *Ante omnes vero gignit me*, se illum ab
omnibus esse declarat, cum ex supra dictis constet
nullam e rebus creatis prius altera factam esse, sed
res omnes factas uno eodemque mandato simul
existisse.» Gregorius Nyasenus ita perspicue loqui-
tur, ut dubitari non possit quin sit opinionem eam-
dem amplexus. Ejus verba exscribere operæ pretium
est e lib. in *Hexaem.*, pag. 7 : Καὶ ἀντὶ τοῦ εἰπεῖν ὅτι
ἀθρόως πάντα τὰ ὄντα ὁ Θεὸς ἐποίησεν, εἶπεν ἐν κε-
φαλαίῳ, ἦτοι ἐν ἀρχῇ πεποιηκέναι τὸν Θεὸν τὸν οὐ-
ρανὸν καὶ τὴν γῆν. Μία δὲ τῶν δύο φωνῶν ἡ σημα-

¹ Gen. 1, 1. ² Gen. 11, 2. ³ ibid. 2. ⁴ Prov. viii, 25.

(a) Philo *De mundi opif.*, p. 14.

(b) Lib. 1 *Alliq.* initio.

(c) Philoc. c. 4, p. 12.

(d) Orat. 2 *contra Ar.*, num. 16.

σια, τῆς τε ἀρχῆς καὶ τοῦ κεφαλαίου. Δηλοῦται γὰρ ἐπίσης δι' ἐκατέρων τὸ ἀθρόον· ἐν μὲν γὰρ τῷ κεφαλαίῳ τὸ συλλήθδην τὰ πάντα γεγενῆσθαι παρίσθησι· διὰ δὲ τῆς ἀρχῆς δηλοῦται τὸ ἀκαρπές τε καὶ ἀδιάστατον. (Et pro eo, ut diceret, simul omnia Deum fecisse, dixit Deum in summa fecisse cælum et terram. Utriusque autem vocis, principii et summæ, una significatio est. Utraque enim æque declarat simul. Quare per summam ostendit omnia simul esse procreata : et per principium cuncta momento et sine ullo temporis spatio facta fuisse significat.) Plura qui cupit, legat ejusdem libri paginam duodecimam, ubi Gregorius suam ipse sententiam stabilit, et eum ipsum quem exscripsimus locum citat. Nihil opus est de Augustini opinione, cum nota sit, disserere. Sed quid Basilius (ejus enim causa hæc suscepta et instituta disputatio est) ea de re senserit, silentio præterire fas non est. Dixerim igitur Athanasii opinionem et aliorum satis Basilio probari (a), imo vero ipsam, quantum conjicere licet, ei alia videri probabiliorē. Qua de re dubitaturum puto neminem, qui secum paulo attentius reputaverit illud Basilii : Ὅπερ ἕτεροι τῶν ἐρμηνευτῶν, σαφέστερον τὸν νοῦν ἐκδιδόντες, εἰρήχασιν, Ἐν κεφαλαίῳ ἐποίησεν ὁ Θεὸς, τοῦτέστιν, ἀθρόως καὶ ἐν ἄλλῳ, « Quod ipsum interpretes alii, sententiam dilucidius reddentes, dixerunt In capitulo fecit Deus, hoc est, confestim et in brevi. » Basilius enim et dum interpretationem eorum, qui vertere ἐν κεφαλαίῳ, laudat uti dilucidiorē, et dum illud, ἐν κεφαλαίῳ, sic æcipi vult ut significet « confestim et in brevi, » aperte, opinor, indicat se non ita multum ab Origenis opinione abhorrere. Attamen vir prudentissimus nihil in re dubia asseveranter dictum voluit, sed tutius duxit assensionem cohibere. Sic autem se ipse explicat aliquanto ante eodem num : Ἡ τάχα διὰ τὸ ἀκαρπιαῖον καὶ ἄχρονον τῆς δημιουργίας εἴρηται τὸ, Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν, ἐπειδὴ ἀκαρπές τι καὶ ἀδιάστατον ἡ ἀρχή, « Aut fortasse quia opificium illud in momento et citra ullam temporis moram absolutum est, ideo dictum fuit : In principio fecit^b, quandoquidem principium est quiddam inæcabile ac dimensionis expertum. » Basilius ex more secutus Ambrosius, eadem tradit lib. 1 in *Hexaem.*, num. 16.

§ III. De dicto quodam Augustini.

22. Quæri potest ab utro Augustinus mutuatus sit ea quæ de docto quodam Syro refert lib. 1 *De Genesi ad lit.*, num. 36, utrum ab Ambrosio, an a Basilio. Idcirco autem hanc quæstionem proponimus, quod nisi sibi caveat lector, facile possit in errorem incidere. Nam cum Ambrosius et Augustinus in omnibus fere conveniant inter sese, arbitrari cuivis promptum est Latinum scriptorem Augustinum a Latino scriptore Ambrosio isthæc sumpsisse potius, quam a Græco auctore Basilio, cujus libros et com-

A parare et intelligere longe difficilins poterat. Rem tamen si quis paulo attentius expendere, facile sibi persuadere Augustinum ex ipso fonte, non e rivo hausisse. Qua de re ut cuius existimare liceat, primum Ambrosii et Augustini verba subjicere visum est, deinde Ambrosii Augustinique et Basilius verba inter se comparare : qua ex contentione plane constabit Augustinum, cum scriberet, non Latinam Ambrosii interpretationem, sed ipsum Græcum Basilius exemplar ob oculos habuisse. Sic itaque loquitur Ambrosius lib. 1 in *Hexaem.*, num. 29 : « Spiritus Dei superferebatur super aquas^a. Quem, etsi aliqui pro ære accipiant, aliqui pro spiritu quem spiramus et carimus auræ hujus vitalis spiritum, nos tamen cum sanctorum et fidelium sententia congruentes, Spiritum sanctum accipimus..... Denique Syrus qui vicinus Hebræo est, et sermone consonat in plerisque et congruit, sic habet : *Et Spiritus Dei fovebat aquas*; id est, vivificabat, ut in novas cogeret creaturas, et fotu suo animaret ad vitam. » Augustinus vero sic habet lib. 1 *De Genesi ad lit.*, num. 36 : « Nam et illud quod per Græcam et Latinam linguam dictum est de Spiritu Dei, quod *superferebatur super aquas*, secundum Syræ linguæ intellectum, quæ vicina est Hebrææ (nam hoc a quodam docto Christiano Syro fertur expositum), non *superferebatur sed fovebat* potius, intelligi perhibetur. Nec sicut foventur tumores aut vulnera in corpore aquis vel frigidis vel calore congruo temperatis ; sed sicut ova foventur ab alitibus, ubi calor ille materni corporis etiam formandis pulvis quodammodo adminiculatur. » In quibus Augustini verbis duo præcipue notata volo : primum, Syrum quemdam virum doctum simul et Christianum hunc Scripturæ locum ita exposuisse, ut Dei Spiritus aquas, dum super eas superferretur, foveret ; alterum fotas esse aquas in alitum modum a Dei Spiritu. Jam nemo non videt neutrum horum ab Ambrosio mutuatum esse Augustinum. Etsi enim generatim profiteatur Ambrosius sequi se « sanctorum et fidelium » sententiam, tradatque Hebræis vicinos esse Syros, quorum sermo, ut ipse monet, cum Hebræorum lingua « consonat in plerisque et congruit, » nihil tamen nominatim dicit neque de illa docti cujusdam Syri explanatione, cujus meminit Augustinus, neque de illa avium ovium incubantium comparatione, qua idem doctor utitur. Fieri igitur non potest, ut Augustinus hæc duo mutuatus sit ab Ambrosio, cum in ejus scriptis nihil tale inveniat. Sed quis sit, quem sibi sequendum proposuerit Augustinus, indicare haud arduum. Ad id enim ostendendum satis nobis fuerit verba Basilius referre, quæ hæc sunt ex oratione secunda in *Hexaem.*, num. 6 : Ἐρῶ οὐκ ἐμαντοῦ λόγον, ἀλλὰ εὐρου ἀνδρός, σοφίας κοσμητικῆς τοσοῦτον ἀφαστηχότος, θεον ἔγγυς ἦν τῆς τῶν ἀληθινῶν ἐπιστήμης. Ἐλεγε τοίνυν

^a Gen. 1, 1. ^b ibid. 2.

(a) Hom. 1 in *Hexaem.*, num. 6.

τὴν τῶν Σύρων φωνὴν ἑμφατικωτέραν τε εἶναι, καὶ διὰ τὴν πρὸς τὴν Ἑβραϊδα γειτνίασιν μᾶλλον πως τῇ ἐννοίᾳ τῶν Γραφῶν προσεγγίζειν. Εἶναι οὖν τὴν διάνοιαν τοῦ ῥητοῦ τοιαύτην. Τὸ ἐπεφέρετο, φησὶν, ἐξηγοῦνται, ἀντὶ τοῦ συνθέσθαι καὶ ἐξωγοῦναι τὴν τῶν ὕδατων φύσιν, κατὰ τὴν εἰκόνα τῆς ἐπωαλοῦσης θριθοῦς, καὶ ζωτικῆν τινα δύναμιν ἐνεύσης τοῖς ὑπαθαλομένοις. Τοιοῦτόν τινα φασὶν ὑπὸ τῆς φωνῆς ταύτης παραθλοῦσθαι τὸν νοῦν, ὡς ἐπιφερομένου τοῦ Πνεύματος, τουτέστι, πρὸς ζωογονίαν τὴν τοῦ ὕδατος φύσιν παρασκευάζοντος. « Dicam tibi non meam, sed viri Syri sententiam, qui tantum a mundi distabat sapientia, quantum ad rerum verarum scientiam appropinquabat. Aiebat igitur vocem Syrorum et significantiorem esse, et ob suam cum Hebraica lingua cognationem, quodam modo ad Scripturarum sensum propius accedere. Itaque talem dicebat esse hujus dicti sententiam. Illud, inquit, verbum, *superferebatur*, interpretantes sumunt pro verbo, *confovebat*, et naturæ aquarum vim tribuebat fetificandi, instar incubantis avis, et vitalem quamdam facultatem iis quæ fovebantur impartientis. Talem quamdam intelligentiam aiunt hac voce indicari. Nimirum *forebatur Spiritus super aquas*, hoc est, naturam aquæ ad feturam præparabat. » Addam et illud Augustini, « secundum Syræ linguæ intellectum, quæ vicina est Hebrææ, » ad verbum e Græco videri expressum.

§ IV. De aquis quæ super cælos esse dicuntur.

23. Convenit inter eruditos Origenem indicari a Basilio oratione tertia in *Hexaem.*, num. 9. Origenes enim, quæ erat viri indoles, traherebat omnia ad allegorias, ex quo fiebat ut magno Ecclesiæ damno Scripturas suo quisque arbitrato et intelligere et interpretari posset. Origenem autem ita sensisse docet Epiphanius in Epistola ad Joannem Jerosolymitanum, ut legere est apud Hieronymum, epistola olim 70, nunc 110. tomo IV, pag. 820, Postquam igitur Epiphanius nonnullos Origenis errores perstrinxit, sic persequitur, Hieronymo interprete : « Illas vero præstigias quis non statim abjiciat atque contemnat? dicente Origene, de aquis quæ super firmamentum sunt, non esse aquas, sed fortitudines quasdam angelicæ potestatis : et rursum aquas quæ super terram sunt, hoc est, sub firmamento, esse virtutes contrarias, id est dæmones. » Hieronymus quoque et hunc ipsum errorem inter octo Origenis errores recensere non omisit. Hieronymi autem verba sunt ex epistola 38, ad Pammachium, tomo IV, pag. 310 : « Sextum quod sic paradisum allegorizet, ut historiæ auferat veritatem, pro arboribus angelos, pro fluminibus virtutes cælestes intelligens, totamque paradisi continentiam tropologica interpretatione subvertat. Septimum, quod aquas quæ super cælos in Scripturis esse dicuntur, sanctas supernasque virtutes; quæ super terram et infra terram, contrarias et dæmoniacas esse arbitretur. » Gregorius Basilii frater subobscurior ea de re disserit, sic tamen, ut colligere

A liceat eum partim cum fratre convenire, partim ab eo discrepare. Dissentit in eo a fratre, quod aquas illas quibus incubuisse dicitur Spiritus Dei, et quæ supra firmamentum constiterunt, cælestes quasdam esse virtutes putet : in eo vero assentitur, quod æque ac Basilius inferiores aquas abyssi pro rebellibus ac malignis potestatibus accipere nolit. Mirum fortasse videbitur Gregorium a fratre Basilio, quem unice colebat ac observabat, in re hujusmodi dissidere, atque Origenis opinionem opinioni fratris prætulisse. Hanc tamen Gregorii fuisse opinionem, esse hominem qui neget arbitror neminem, si quæ subjcinius Gregorii verba aliquanto diligentius legerit. Sic itaque loquitur Gregorius lib. in *Hexaem.*, pag. 15 : Τὸ δὲ ὕδωρ ἢ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ ἐπεφέρετο, ἄλλο τι παρὰ τὴν κατωφερῆ ταύτην τῶν βευστῶν ὕδατων φύσιν ἐστίν, ὃ τῷ στερεώματι πρὸς τὸ βαρὺ τε καὶ κατωφερὲς ὕδωρ διατειχίζεται. Εἰ δὲ ὕδωρ κάκεινο παρὰ τῆς Γραφῆς ὀνομάζεται, ἢ διὰ τῆς ὑψηλοτέρας θεωρίας τὸ τῶν νοητῶν δυνάμεων πλήρωμα σημαίνεσθαι στοχαζόμεθα, ξενίζεσθω διὰ τῆς ὁμωνυμίας μηδεὶς, etc. « Aqua profecto super qua ferebatur Spiritus Dei, diversa est ab istarum aquarum natura, quæ deorsum fluunt et firmamento ab aqua gravi et ad inferiora tendente æjungitur. Quod autem in Scriptura vocetur aqua etiam illa, qua sublimiori contemplatione divinarum mentium plenitudo significatur, ne quis id alienum aut novum putet, » etc. Et paulo post : Καὶ μηδεὶς ὑπονοεῖτω διὰ τῆς τροπολογίας σύγχυσιν ἐπάγειν τῇ θεωρίᾳ τῆς λέξεως, ὡς ταῖς ὀνομασίαις τῶν πρὸ ἡμῶν τὰ τοιαῦτα ταθεωρηκότων συμφέρεσθαι, καὶ λέγειν τὰς μὲν ἀποστατικὰς δυνάμεις ἄβυσσον λέγεσθαι· τὸν δὲ κοσμοκράτορα τοῦ σκότους, τὸ ἐπάνω τῆς ἀβύσσου νοεῖσθαι σκότος. « Nec quisquam arbitretur nos verborum interpretationi ex hæc morali expositione confusionem afferre, ut opinionibus eorum qui ante nos interpretati sunt, saveamus, dicamusque potestates illas quæ defecerunt, abyssum dici; principem vero tenebrarum intelligi tenebras illas, quæ super abyssum erant. » Quod supra diximus, Gregorium a Basilio in eo dissentire, quod aquas eas, quibus incubuisse scribitur Spiritus Dei, et quæ supra firmamentum constiterunt, Origenianorum more per allegoriam interpretatus sit, nihilque esse aliud crediderit nisi cælestes quasdam atque intelligibiles virtutes, id mirifice ex ejusdem Gregorii posterioribus verbis confirmatur. Etenim nisi Gregorius perinde ut Origenes superiores aquas pro sanctis ac supernis virtutibus accepisset, procul dubio anoliri a se illam opinionem debuisset, quemadmodum repudiare se testatus est alteram ejusdem Origenianæ sententiæ partem, quæ inferiores aquas abyssi, apostatas illas potestates interpretatur. Itaque, dum unam tantum Origenianæ opinionis partem rejicit, amplecti se alteram non obscure indicat. Nec injucundum, puto, nec inutile fuerit errorem Justiniani imperatoris notare. Etenim, dum aliorum ar-

guntur errores, quilibet, ut cautior ac consideratior in scribendo sit, admonetur. Primum igitur Justinianus illa Basilii verba (a), Ἡμῖν δὲ καὶ πρὸς τοὺς ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας ἐστὶ τις λόγος περὶ τῶν διακριθέντων ὑδάτων, etc., in medium profert: quæ cum ita interpretari debuisset: « Quin etiam aliquis nobis adversus ecclesiasticos quosdam scriptores de discretis aquis habendus est sermo, » ipsa non tam vertit, quam pervertit. Sed expedit ipsa Justiniani verba, quo illius error magis eluceat, referre. Hæc autem sunt e tractatu quodam, qui tomo V *Conc.* editionis Labb., pag. 661, reperitur: Δεῖ δὲ προσεῖν τοὺς ἀκροατὰς, ἔτι τῷ εἰπεῖν τὸν Πατέρα, Πρὸς τοὺς ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας ἐστὶ τις ἡμῖν λόγος, περὶ Ὀριγένης διαλέγεται, τῆς τοῦ Θεοῦ χάριτος καὶ τῆς ἀγίας τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας ἀπελαθέντος, καὶ τῶν ἁμοφρόνων ἐκείνων. Οὐ γὰρ εἶπε, Πρὸς τοὺς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, ἀλλὰ, Πρὸς τοὺς ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας ἡμῖν ἐστὶ τις λόγος. Καὶ διὰ μὲν τοῦ εἰπεῖν, Ἡμῖν, τοὺς τῆς Ἐκκλησίας ἐδήλωσε· διὰ δὲ τοῦ εἰπεῖν, Τοὺς ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας, τοὺς ταύτης ἀποπεσόντας ἐσήμανεν. « Attendendum porro est auditoribus, Patrem, illo modo loquendi usum, Sermo quidam nobis est ad eos qui sunt ab Ecclesia, de Origene disserere, a Dei gratia et sancta Dei Ecclesia expulso, ejusque sequacibus. Non enim dixit, Ad eos qui sunt in Ecclesia, sed, Sermo quidam nobis est ad eos qui sunt ab Ecclesia. Et per illud quidem quod dicit, Nobis, Ecclesiam homines dixit: per illud autem, Qui sunt ab Ecclesia, defectos ab ipsa denotavit. » Mirari subit Justinianum imperatorem verba Basilii, cum perspicua sint, in contrarium sensum detorsisse. Id crediderim contigisse non aliam ob causam, nisi quod immodicum maledicendi studium maximas tenebras rebus clarissimis obducere soleat. Profecto, si nihil aliud, ipsa certe orationis series impedire debuerat quominus hunc Basilii locum ita perverse interpretaretur. Paucis jam aperiam mentem Patris gravissimi atque propositum. Hoc itaque dicit Basilii: Prius sermonem instituumus de externorum sententiis, de ethnicorum somnriis, de philosophorum deos falsos colentium placitis: nunc vero nobis habendus sermo est adversus eos qui sunt ab Ecclesia, hoc est adversus ipsos ecclesiasticos scriptores. Nec aberraveris a mente Basilii, si ita interpretere: Nobis etiam habendus sermo est adversus ipsos Christianos scriptores. Quod igitur dicit Justinianus, Origenem ab Ecclesia expulsum et ejectum esse, et ab Ecclesia excidisse, id e sua dixit, non ex Basilii sententia. Nihil aliud ex Basilii verbis colligere licet, nisi Origenem fuisse ecclesiasticum scriptorem. Quidquid ultra adjicitur, omne id glossematum loco ponendum. *Lege* Basilium oratione tertia in *Hexaem.*, num. 8 et 9.

§ V. *De quibusdam Ambrosii locis.*

24. Non puto me rem studiosis ingratham factu-
(a) Hom. 3 in *Hexaem.*, num. 9.

A rum esse, si qua Ambrosii loca illustrare coner. Cum enim nihil sit præter Scripturam sacram libris Patrum pretiosius, nemo est, qui ex eorum emendatione singularem quamdam animo voluptatem capere non debeat. Nec quomquam puto re-
pertum iri tam iniquum, qui id alienum esse a nostro proposito arbitretur. Cum enim *Hexaemeron* Ambrosii non immerito dici possit opus Basilii, eodem jure et nostrum quoque dici potest, qui novam omnium Basilii operum editionem suscipiamus. Quare si quid forte occurrerit in Ambrosio, quod videatur opera nostra dilucidari posse, id adnotare non pigebit. Primum occurrit illud e lib. III i *Hexaem.*, cap. 15, num. 63: « Quid autem tibi referam, clementem licet esse sermonem, quod electrum lacryma virgulti sit. » Quæ verba cum lego, pendeo animi, nec bene intelligo cur Ambrosius suum sermonem clementem potius dixerit quam inclementem. Quid enim commune est clementem cum electro? Quid ad rem facit sermonis aut clementia aut inclementia? Vix ergo dubitari potest quin mendosus sit hic locus. Fortasse autem difficile non erit eum emendare ex Græcis Basilii, apud quem ita legitur hom. 5, num. 8: Ἀδύος δὲ τις ἐστὶ καὶ τὸ Ἰλακρον ὅπῃ εἶναι φυτόν, « Ferunt electrum quoque succum esse plantarum. » Fieri enim si comparemus Ambrosiana cum Basilianis, statim animadvertimus Ambrosium palam interpretis partes peragere: deinde facile in mentem venit hunc locum ex Græco ita restitui posse: « Quid autem tibi referam, aliquem scilicet esse sermonem, quod electrum lacryma virgulti sit? » Et verba quæ proxime sequuntur, vitio quoque non carere suspicor; quod ut facilius intelligatur, totam periodum exscribam ita, ut in impressis libris legitur: « Quid autem, inquit, tibi referam, clementem licet esse sermonem, quod electrum lacryma virgulti sit, et in tantæ materiæ soliditatem lacryma dureseat. » Nam quo magis illud, « tantæ materiæ, » in animo volvo, eo minus mihi persuadere possum Ambrosium ita locutum fuisse. Et vero, nisi me omnia fallunt, idonea nulla sententia ex his vocibus effici potest. Placet maxime lectio editionis Romanæ, quæ sic habet, « et in lapidæ naturæ soliditatem dureseat, »
D tum quod rem optime explicet, tum quod possit confirmari ex illo Basilii (b), εἰς λίθου φύσιν ἀποπηγνύμενον, « in lapidis naturam concretum. » Quoniam tamen scriptura hæc nimium recedit a vulgata, suspicor ita ex Græcis emendatum fuisse ab aliquo, qui hunc locum in præcis editionibus vitiosum esse vidisset. Satius igitur esse duco, si solum mutemus quod aperte videtur esse corruptum. Emendatio enim quo simplicior est, eo verior solet esse et melior. Quare libentius ita legorem, « et in tantam materiæ soliditatem dureseat, » cum sic correctus locus utcumque ferri possit. Præterea hæc nostra emendatio hinc confirmari potest, quod Ambrosius non semper verbum pro verbo
(b) Hom. 5, num. 8.

reddat, sed liberius plerumque interpretari solet. A
Ea de re alii judicabunt.

25. Sunt qui Ambrosiana illa e lib. III in *Hexæm.*, cap. 10, num. 67 : « Itaque si magna virtute Dei sterilem bruchum terra generavit, » etc., curiosius scrutari ac interpretari voluerunt : quod in causa fuit, cur in errorem lapsi esse videantur. Legerunt enim lib. IV ejusdem in *Hexæm.* cap. 4 : « Anterior bruchus quam sol, » ubi legi oportuerat, « anterior rubus quam sol. » Nec aliter, puto, sentiet, qui caput primum Geneseos perlegerit, cujus ex lectione colligere licebit, ut reliqua animalia, ita bruchum non nisi post conditum solem in lucem proditiisse. Ex quo fit ut si Ambrosius scripserit, « anterior bruchus quam sol, » palam convincatur falsi. Sed (a) cui persuaderi poterit tantum virum in tantum errorem incidisse? Puto igitur eum scripserit, « anterior rubus quam sol. » Eoque minus dubito quin hæc scriptura, « rubus, » vera sit genuina, quod ita et in codicibus multis et in editis omnibus libris scriptum inveniamus. Cave existimes bruchum ab Ambrosio pro arbusto sterili sumptum esse in eo quem citavi loco. Etenim dixit Ambrosius sterilem bruchum, non quod bruchus arbustum sterile sit, sed quod corrodendis arbustis sterilitatem inducat. Quamquam autem quæ dixi, satis superque per se pateant, possunt tamen non parum verbis Basilii confirmari. Hæc autem sunt homil. 6, num. 2 : « Ἡ γῆ πεπλήρωτο τοῖς οἰκαίοις γεννήμασι, τὰ τε μυρία γένη τῶν βοτανῶν ἐκπλαστήσατα, καὶ παντοδαποῖς εἶδεσι φυτῶν εὐθουμένη. * Ἡλιος δὲ οὐκ ἔστιν, καὶ σελήνη. » Terra propriis germinibus erat reforta : quandoquidem et innumera protulerat herbarum genera, et omnimodis plantarum speciebus exuberabat. Necdum tamen erat sol, aut luna. » Etenim quod Basilii universe dixit de fruticibus, id speciatim dixisse Ambrosium, lib. IV, num. 4, de rubo perspicuum est. Et in verbis illis quæ proxime sequuntur, « noli ergo Deum credere, cui vides Dei munera esse prælata, » aliquod quoque vitium inesse suspicor. Etenim quid sibi velit illud, « noli ergo Deum credere, » non satis intelligo. Mihi autem verisimile fit, pro his verbis, « noli ergo Deum credere, » legi oportere, « noli ergo Deo non credere (61). » Ita enim optime oratio cohærebit. Hoc enim videtur dicere D
Ambrosius : Etsi sol et aliæ quædam creaturæ pro diis colantur, veroque Deo præferantur, « noli propterea Deo non credere. » Hujus interpretationis auctorem habeo Ambrosium ipsum, qui lib. III, num. 27, sic loquitur : « Solent enim plerique dicere : Nisi clementior solis calor tepescerit terras, et quodammodo radiis suis soverit, non poterit geminare terra ; et propterea gentes divinum honorem deputant soli, quod virtute caloris sui terram penetret sinus, » etc.

(a) *Leges notam primam, p. 63.*

(61) Hallucinat se, cum hæc scriberet, fatetur D. Garnerius in Præfatione tom. II [III], § XIV, cui titulum fecit : *De erratis quibusdam meis, etc.* EDIT.

26. Ambrosiana illa e lib. IV in *Hexæm.*, cap. 3, num. 40, « Sed illuminatio ejus [ignis] inextinguibilis est ad perfunctionem bonorum, exustio vehementis ad supplicium peccatorum, » revocatio mihi in memoriam notam quamdam Ducæi, qua similem Ambrosii locum e lib. III ejusdem in *Hexæm.*, cap. 13, aut emendavit, aut certe emendari sibi visus est. Postquam igitur retulit vir doctus verba Ambrosii, hoc modo : « Præjaciunt ramis ejus palmarum quædam velut semina masularum, quibus illi velut quidam sensus perfruitionis infunditur, et expelliti concubitus gratia representatur, » confidenter addit : « Sic enim emendandum censeo, cum hic Græca legatur, ἐν συναίσθησει τῆς ἀπολαύσεως. » Ducæana hæc declaratio dudum mihi placuit, et valde etiamnum placet. Unde si quis contenderet legendum esse apud Ambrosium in utroque quem citavimus loco, « perfructio, » ubi « perfuncti » legitur in editis, ab ejus opinione non ita multum abessem. Et ut taceam nunc de emendatione Ducæi, dubitari vix posse arbitror quin in alio loco legi oporteat, « ad perfruitionem bonorum, » cum hunc Ambrosii locum ad verbum e Basilio conversum esse palam sit. Proferimus in medium verba Basilii ex oratione sexta in *Hexæm.* num. 3, ut cum Ambrosianis possint comparari. Καὶ τὸ μὲν φῶς εἰς ἀπλοαυσιὴν τοῖς δικαίοις, τὸ δὲ τῆς καύσεως ὀδυνηρὴν τοῖς καταλαστούμενοις ἀποταχθήσεσθαι. « Et fore, ut lux quidem in fruitionem justis, adustionis vero acerbitas puniendis destinetur. » Nostram hanc conjecturam nonnihil hinc adjuvari existimamus, quod admoneamur in notis, codice mss. non sibi constare, habentibus aliis, « ad perfectionem bonorum, » aliis, « ad perfunctionem. » Verisimillimum enim mihi videtur, si codices plures consulerentur, fore, ut nonnulli scripturam veram germanamque exhiberent, hoc est, « perfruitionem, » non « perfectionem, » neque « perfunctionem. »

27. Conveniunt inter se et editi et codices mss in eo loco, ubi Basilii sermonem instituit de vultu-ribus. Ejus hæc sunt verba oratione 8 in *Hexæm.* num. 6 : Πολλὰ τῶν ὀφθίμων γένη οὐδὲν πρὸς τῆς κύησιν δέεται τῆς τῶν ἀρρόνων ἐπιπολοῦσθαι· ἀλλ' ἐν μὲν τοῖς ἄλλοις ἀγονά ἐστι τὰ ὑπηνέμια· τοὺς δὲ γύπας φασὶν ἀσυνδυάστως τίχεται ὡς τὰ πολλὰ, καὶ ταῦτα μακροβιωτάτους ὄντας· οἷς γε μέχρις ἐκατὸν ἐτῶν, ὡς τὰ πολλὰ, παρατίθεται ἡ ζωὴ. Τοῦτό μοι ἔχει παρασσημειωμένον ἐκ τῆς περὶ τοὺς ὄφθιας ἱστορίας, ἐν' ἐπειδὴν ποτὲ ὄψης γελωντίας τινος ἐμυστήριον ἡμῶν, ὡς ἀδυνάτου ὄντος καὶ ἔξω τῆς φύσεως παρθένου τεκεῖν, τῆς παρθενίας αὐτῆς φυλατομένης ἀχράντου, ἐνθυμηθῆς ὅτι ὁ εὐδοκῆσας ἐν τῇ μωρίᾳ τοῦ κηρύγματος σῶσαι τοὺς πιστεύοντας, μυρίας ἐκ τῆς φύσεως ἀφορμὰς πρὸς τὴν πίστιν τῶν παραδόξων καταβάλετο. « Multis avium generibus ad

conceptum nihil opus est marium copula : sed in aliis generibus edita citra coitum ova, infecunda sunt. Ferunt autem sine coitu ut plurimum parere vultures, licet maxime longævos : quippe quibus vita ad centum usque annos plerumque protendatur. Id velim notatum et observatum ex alium historia, ut si quando nonnullos videris mysterium nostrum irridere, quasi fieri nequeat, et quasi sit a natura alienum, ut virgo, virginitate ejus intemperata permanente, pepererit, veniat in mentem tibi, Deum, cui per prædicationis stultitiam credentes salvos facere libuit, innumera incitamenta, ab ipsa natura desumpta, ad fidem rebus stupendis conciliandam in antecessum proposuisse. Hæc quæ longiora fortasse videbuntur, non ideo retuli, quod allatam a Basilio de vulturibus historiam probem : sed ut in transcurso doceam hunc Basilii (a) locum sanum esse et incorruptum. Non possum igitur a Combelsio aliter sentiente non dissentire. Sed ipsum audiamus. « Laborat, inquit, aperte textus, falsumque ingerit sensum, quem interpretes expressit; quasi sic concipere absque mare commune sit pluribus avium generibus. In uno Basilius exemplum posuit, nec alia sollicitavit. Sic ergo emendo, γένη ὧν ἐν οὐδὲ, quorum unum ne marium quidem copula opus habet, vulturum scilicet : quod ipsum incerta fama refert. » *Subventanea fecunda*, quod ascriptum, ex margine obrepit. » Hanc autem Combelsii emendationem arbitror puram putam esse corruptionem. Etsi enim affirmavit Basilius multa esse avium genera, quæ concipiunt sine concubitu, potuit tamen de solis vulturibus mentionem facere, videlicet aut brevitalis causa, aut oratorum more, qui res ejusmodi non tam diligenter narrare, quam ornare student. Sed quod magis confirmat nihil in vulgatis corrigi debere, illud est, quod ita legisse Ambrosium constet. Ejus hæc sunt e lib. v in *Hexaem.*, cap. 20 : « Nunc de integritate dicamus, quæ in pluribus quidem avibus ita esse asseveratur, ut possit etiam in vulturibus deprehendi. Negantur enim vultures indulgere concubitu, et conjugali quodam usu nuptialisque copulæ sorte misceri, atque ita sine ullo masculorum concipere semine, et sine conjunctione generare, natusque ex his in multam ætatem longævitate procedere, ut usque ad centum annos vitæ eorum series producat, nec facile eos angusti ævi finis excipiat. Quid aiunt qui solent nostra irridere mysteria, cum audiunt quod virgo generavit, et impossibilem in nuptiæ, cujus pudorem nulla viri consuetudo temerasset, existimant partum? Impossibile putatur in Dei matre, quod in vulturibus possibile non negatur? Avis sine masculo parit, et nullus refellit : et quia desponsata viro Maria virgo peperit, pudori ejus faciunt quæstionem. Nonne advertimus quod Dominus ex ipsa natura plurima exempla ante præmisit, quibus susceptæ

circarnationis decorem probaret, et astrueret veritatem? » Nemo non videt Ambrosium isthæc fere ad verbum convertisse e Basilio, sed ita tamen, ut ea quodammodo sua fecisse videatur, aut ornando, aut ampliando. Et, quod ad rem pertinet, perspicuum est ex his, Ambrosium non aliter legisse atque nunc legitur : id quod suspicioni Combelsii non minus adversatur, quam magna illa quam initio testati sumus librorum omnis generis consensio. Accedit etiam quod vetus interpretes Eustathius ita, ut hodieque legitur, legerit et ipse. Vide Appendicem. Quod addit Combelsius, « Subventanea fecunda, quod ascriptum, ex margine obrepit, » id mirum videri potest, cum hæc pugnent inter se : sed scripsisse virum doctum arbitror, « subventanea infecunda, » ob illa Basilii, ἄγονα ὑπηνέμια. Verum non ita facile excusari potest, cum hæc ait e margine irrepsisse. Etsi enim Eustathius insigniter hallucinatus sit, pessimeque Basilius interpretatus, ejus tamen verba apertissime ostendunt non secus eum legisse in suis codicibus, atque nunc in nostris legimus. Ejus hæc sunt : « Aliæ sano earum, quæ altius volitant, steriles omnino sunt. » Ex quibus intelligitur Eustathium in suis quidem libris vocem ὑπηνέμια reperisse : sed eam male reddidisse, quasi videlicet rem ope ventorum alte elatam significaret. Plus satis de his. Redeamus ad Ambrosium, cujus in verbis aliquid inesse vitii suspicor. Ubi enim legitur, « indulgere concubitu, » legendum censeo, « indigere concubitu, » tum ob illud Basilii, δαίται τῆς τῶν ἀρρέτων ἐπιπλοχῆς, tum quod ipsa constructio grammatica ita postulet. Recte enim dixeris, « indigere concubitu : indulgere concubitu, » non item, cum dicere soleant, « concubitu indulgere. »

28. Clara sunt verba Basilii et sana, quæ leguntur in oratione 8 in *Hexaem.*, num. 8 : Ὅποια καὶ περὶ τοῦ Ἰησοῦ σκώληκος ιστορεῖται τοῦ κερασφόρου, δὲ εἰς κάμπην τὰ πρῶτα μεταβαλῶν, etc. « Quælia etiam de Indico verme cornigero narratur, qui primum in erucam transmutatus, » etc. Sed hic locus mirifice et in Eustathio corruptus invenitur, et in Ambrosio (b). Illius verba sunt : « Quid dicitis, qui Paulo apostolo de resurrectione non creditis, cum videatis certa de aeris animalibus figuram propriam commutare, sicut Irdiacum vermem, qui est corniger, primo in verucæ se speciem transformantem, » etc.; hujus : « Fertur hic corniger vermis (Indicus) converti primum in speciem caulis, atque in eam mutari naturam. » Mendum quod in interpretatione Eustathii legitur, grave quidem est : sed illud quod in Ambrosio invenitur, certe multo gravius videbitur. Quilibet enim, si sit in hujusmodi rebus paulo exercitior, facile poterit Eustathio mederi, Ambrosio fortassis non nisi difficillime. Et vero cæcutit qui non videt Eustathianum erratum Eustathio ipsi tribuendum non

(a) Bas. rec. p. 18.

(b) Ambros. in *Hex.*, lib. v. cap. 23

esse, sed librariis, qui aliud cogitantes « verucam » A pro « eruca » scripsere. Fateor equidem pari facilitate e re expediturum sese, qui lectionem editionis Romanæ admiserit. Etenim cum in hac editione legatur : « in speciem erucæ, » jam nihil erit amplius, quod possit quidquam facessere negotii, cum lectio isthæc et rei optime conveniat, et illud Basilii, εἰς κάμην, exprimat accurate. Sed constans ille aliarum editionum et omnium codicum manu exaratorum in vulgata lectione tuenda consensus accedere me huic opinioni non sinit. Quanquam enim hoc commune vitium est librariis, vocem pro alia, cum voces inter se similes sunt, apponere : id tamen, si sint valde dissimiles voces, facere non solent. Vix unquam igitur mihi persuadere potero scripsisse Ambrosium, « in speciem erucæ, » cum si ita esset, nunquam librariis venisset in mentem vocem « caulis » comminisci, ob magnam scilicet harum vocum, « erucæ » et « caulis, » inter se dissimilitudinem. Ex quo satis intelligitur editores Romanos hujus lectionis auctores esse et architectos; qui cum viderent vulgatam lectionem, « caulis, » tolerari non posse, hunc Ambrosii locum ex Græcis Basilii emendare non dubitarunt. Neque vero nos magis adjuvat conjectura Latini, qui legendum suspicatur, « in speciem campæ. » Nam voces hæc, « caulis » et « campæ, » magis quoque inter se dissident, quam ut omnes omnis ætatis omniumque regionum librarii quasi ex compacto pro « campæ » scripserint « caulis ; » idque eo magis, quod vox « caulis » ineptissimam sententiam efficeret. Jam cum neque vocem « erucæ » neque vocem « campæ » recipi merito posse ostenderit, vel inviti fateamur necesse est summum virum Ambrosium aliquid hic humani passum esse, et ideo peccasse, aut quod re ipsa in aliquo mendoso codice repererit εἰς κάμην, « in caulis speciem, » pro εἰς κάμην, « in erucæ speciem ; » aut quod, si codex mendo carebat, nominis similitudine deceptus, pro κάμην sibi legere visus sit κάμην.

29. Quando autem semel Ambrosium in manus sumpsimus, non tam cito ab eo avellamur : sed proponamus locum quendam e libro [quinto in *Hexaem.*, cap. 25, difficilem admodum, et ita obscurum, ut OEdipo aliquo ad mentem Ambrosii assequendam opus esse videatur. Ambrosii igitur hæc sunt : « Certe illius tridui nostrum hoc postridie laboriosus est. » Jam duo queri possunt, quomodo legi oporteat, et quis horum verborum sensus sit. Quæstio prima pendet multum ex variantibus lectionibus, quas proinde referre operæ pretium est. Difficultas sita est tota in voce « postridie, » quæ aliter in aliis codicibus legitur. Vocem « postridie » exhibent omnes libri editi cum aliquot codicibus. At Carn., Corb., Th. ac Reg. habent « post pridie. » Big. et Gem. « postridui, » Germ., Colb. cum Vict. duobus « postriduum. » Ex quibus effici videtur, si veterum librorum habeatur ratio, vocum harum, « postridie » et « postriduum, » alteram pro vera

scriptura habendam esse, cum alterutri aperte favent lectiones aliæ, « post pridie » et « postridui. » Nunc ergo videndum, utra scriptura sit et verior et convenientior. Certe si qua exstarent exempla, quibus evinci posset vocem « postridie, » quemadmodum « mane, » aliquando nominis locum obtinere, ea mihi lectio satis probaretur, tum quod impressi omnes libri et codices aliquot mss. illam totidem syllabis tueantur, tum quod scriptura illa, « post pridie, » licet falsa mendosaque, eamdem non parum confirmet. Sed cum, nisi valde fallor, exempla ejusmodi frustra quererentur, placet magis scriptura alia, « postriduum : » quæ præterquam quod fide quatuor codicum nititur, ipsa quoque non nihil momenti atque roboris ex mendoso illo, « postridui » acquirit. Latine autem dici « postriduum, » patet ex Plautinis illis in *Milite* : « Postriduo natus sum ego mulier, quam Jupiter ex Ope natus est. » Nemo enim ignorat, nisi sit rerum grammaticarum omnino rudis, vocabula illa, « sponte, forte, repente, postriduo, » et alia id genus, quæ pro adverbii sumi solent, proprie tamen adverbia non esse, sed nomina, quorum fere sextus casus solus usurpatur. Itaque legendum esse arbitror in eo quem dixi Ambrosii loco, « postriduum. » Jam quod attinet ad alteram quæstionem, quid tandem sibi velint illa Ambrosii : « Certe illius tridui nostrum hoc postriduum laboriosius est, » fateor id mihi dictu videri perdifficile. Experiar tamen. In primis autem scire juvat has in *Hexaem.* orationes ab Ambrosio ad populum ultimis sex Quadragesimæ diebus habitas esse, hoc est, ipsa hebdomade majore a feria secunda ad Sabbatum usque. Nec quemquam puto ea de re dubitaturum, qui præclaram illam quæ operi Ambrosiano præfigitur admonitionem legerit, in qua ut alia permulta, ita hoc quoque docte et clare tractatur. Et alioqui de hac temporis nota satis convenit inter eruditos. Velim insuper meminimus dixisse Plautum « postriduo, » pro « postero die ; » ob idque nihil obesse, quin eodem sensu voce « postriduum » usus sit Ambrosius. Hinc autem colligere licet hæc Ambrosii verba, « certe illius tridui nostrum hoc postriduum laboriosius est, » reduci posse ad hanc formam, « certe illius tridui noster hic posterus dies laboriosior est. » Hoc igitur dicet doctor egregius : Jam pervenimus ad tres ultimos Quadragesimæ dies, qui reliquis hujus sacri jejunii diebus laboriosiores multo sunt atque difficiliores. Tridui illius diem primam celebrabamus heri. Celebramus hodie diem secundam, cras celebraturi tertiam, hoc est, diem Sabbati sancti. Totum illud triduum laboriose quidem traducitur : sed tamen illius posterus dies labori majori obnoxius est. Et vero tametsi constat Sabbatum sanctum ubique terrarum apud Christianos cum ob cætera hujus diei officia, tum maxime ob baptismatis cæremonias laboriosum fuisse : videtur tamen nescio quomodo fuisse laboriosius Mediolani. Refert enim Paulinus, quod magnus ille Ambrosius

die Sabbati sancti solus efficere solebat, id, eo mortuo, a quinque episcopis effici vix potuisse. Paulini verba sunt hæc in *Vita Ambrosii* num. 38 : « In rebus etiam divinis implendis fortissimus, in tantum ut quod solitus erat circa baptizandos solus implere, quinque postea episcopi, tempore quo decessit, vix implerent. » Decessisse autem Ambrosium matutinis horis Sabbati sancti, patet ex eodem Paulino, qui in ejus *Vita*, num. 48, ita scribit : « Atque inde ad ecclesiam majorem antelucana hora qua defunctus est, corpus ipsius (Ambrosii) portatum est; ibique eadem fuit nocte, qua vigilavimus in Pascha... Sed lucescente die Dominico, cum corpus ipsius, peractis sacramentis divinis, de ecclesia levaretur, portandum ad basilicam Ambrosianam, in qua positus est, ita ibi dæmonum turba clamabat se ab illo torqueri, ut ejulatus eorum ferri non possent. » His autem semel positis, sequitur sacrificium, cum advesperasset, Mediolani temporibus illis celebratum fuisse ipsa Parasceves die, Christique corpus intra solemnia et confectum fuisse, et populo datum. Horum, quæ ex nostra explicatione consequi dixi, testis est Ambrosius ipse. Postquam enim ita scripsit : « Certe illius tridui nostrum hoc postridie laboriosius est, » sic prosequitur : « Et ideo qui cum avibus lusimus, cum gallo cantavimus, jam Domini canamus mysteria, et ad corpus Jesu convenient aquilæ peccatorum ablutione renovatæ; jam enim cæstus ille magnus verum nobis Jonam reddidit : et gratulemur quod factus est nobis vespere dies quintus; fiat nobis mane dies sextus. » Et quidem ex illis, « jam Domini canamus mysteria, et ad corpus Jesu convenient aquilæ peccatorum ablutione renovatæ, » plane constat et celebratum fuisse sacrificium post concionem Ambrosii, et convenisse populum aquilarum in morem ad corpus Jesu recipiendum. Illa vero, « et gratulemur quod factus est nobis vespere dies quintus, » aperte ostendunt Ambrosii concionem ipsa Parasceves die, cum advesperasset, ad populum habitam fuisse. Cuius enim, ut diximus, concionari cœperit Ambrosius feria secunda majoris hebdomadæ, perspicuum est diem quintum in Parasceves diem cecidisse. Nec cuiquam valde mirum videri debet, sacra ipso Parasceves die et celebrata esse, et populum, cum advesperasset, corpus Christi accepisse, cum hæc illis jejunii majoris diebus olim Mediolani in usu fuisse constet.

De hoc audiamus Ambrosium in psalmum cxviii, num 48 : « Admonet etiam, inquit, sacrificium vespertinum, ut nunquam Christum obliviscaris. Non potes oblivisci, cum lectum ascendis ejus Domini, cui in occasu diei precem fuderis, qui esurientem te sui corporis epulis expleverit. » Qui Ambrosii locus eruditissima illa nota illustratus legitur : « Ad hæc indidem quoque intelligere est moris fuisse in Ecclesia Latina etiam jejunii diebus sacrificium offerre, et Euchariatiam accipere, contra quam in Orientali obtinebat. Postmodum memora-

atur etiam vespertinum sacrificium, id est, missa vespertinis horis diebus jejunii celebrari solita : de qua in conc. Vas. cap. 3, c. 29, Matiscon. c. 9, actum reperimus. » Ad hæc, antiquum illum sacrificii vespere offerendi morem olim apud Mediolanenses jejunii diebus obtinuisse probant et ea, quæ paulo ante leguntur num. eodem : « Indictum est jejunium, cave ne negligas. Etsi te fames quotidianum cogit ad prandium, aut intemperantia declinat jejunium, tamen cælesti magis te servato convivio. Non epulæ paratæ extorqueant, ut cælestis sis vacuus sacramenti. Differ aliquantulum, non longe finis est diei : imo plerique sunt ejusmodi dies, ut statim meridianis horis advenendum sit in ecclesiam, canendi hymni, celebranda oblatio. Tunc utique paratus assiste, ut accipias tibi munimentum, ut corpus edas Domini Jesu. » Nam quod ait Ambrosius, plerosque esse ejusmodi dies, in quibus mos esset statim meridianis horis advenire in ecclesiam, oblationem celebrare, corpus Domini Jesu edere, id non obscure indicat alios fuisse dies, in quibus hæc ob indictum jejunium peragerentur non meridianis temporibus, sed vespertinis. Quare monet populum vir sanctissimus, ut tunc fame contempta servet se cælesti convivio, neque vini se sinat epulis apparatus : sed potius, ne vacuus sit cælestis sacramenti, finem diei haud longe dissitum expectet. Nec ab re erit et alium locum libri sexti expendere. Basilius animalium diversas proprietates cum recenseret, dixerat asinum pigrum esse : quem locum rhetorum more exornans Ambrosius, ita scripsit lib. vi, cap. 3 : « Piger asinus, et expositus ad prædam, sensuque tardior, quid aliud docet, nisi nos vivaciores esse debere, nec desidia corporis animique pigrescere, confugere ad fidem, quæ onera gravia allevare consueverit ? » Sed illud, « et expositus ad prædam, » mihi non videtur huic loco convenire; contra, si legas, uti in codice Vat. legitur, « et expositus ad pondera, » plana erunt omnia. Hoc enim dicit Ambrosius : Si consideremus asinum pigrum esse, et sensu tardiores; absit ut eum in eo imitari velimus, sed potius debemus vivaciores esse et alacriores. Rursus si consideremus eum ad pondera expositum esse, hinc edocemur confugere ad fidem, quæ onera gravia allevare consuevit. Sententiam hujus loci consecuti sunt quidem editionis Romanæ auctores, qui ita edendum curarunt, « et ad onus expositus : sed præterquamquod videntur ita correxisse ex ingenio, in eo reprehendendos eos puto, quod nimium a vulgata scriptura recesserint. De his satis. Jam de Psalmis sermonem instituemus.

§ VI. De Psalmis.

30. Præclarum sane, et in primis elegans proemium Basili in Psalmis: quod qui legerit, miram illam in Basilio dicendi artem mirabitur, qua, quocunque se intendisset, excelebat. Ambrosius multa e Basilio mutuari solitus, hinc quoque nonnulla excerptit. Cum autem non desint quibus jucundum

sit et gratum cognoscere, quid alius scriptor ab alio sumpserit, quoque modo alius alium aut interpretatus, aut certe imitatus sit, omnia quæ occurrerunt Ambrosii loca hic ascribere non pigebit. Quod ut magis intelligatur, Ambrosii primum (a), deinde Basilii verba subjiciam. « Etenim licet omnis Scriptura divina Dei gratiam spiret, etc.... In aliis igitur singula advertere licet. Historia instruit, lex docet, prophetia annuntiat, correptio castigat, moralitas suadet : in libro Psalmorum profectus est omnium, et medicina quædam salutis humanæ. Quicumque legerit, habet quo propriæ vulnera passionis speciali possit curare remedio. Quicumque cernere voluerit, tanquam in communi animarum gymnasio, et quodam stadio virtutum diversa genera certaminum reperiens præparata, id sibi eligat, cui se intelligit aptiorem.... Domi Psalmus canitur, foris recensetur. Psalmus dissidentes copulat, discordes sociat, offensos reconciliat. Quis enim non remittit ei, cum quo unam ad Deum vocem emisit? Psalmus.... institutio incipientium, profectorum confirmatio, angelorum ministerium, militia cælestis, hostia spiritalis.... Certat in Psalmo doctrina cum gratia simul. Cantatur ad delectationem, discitur ad eruditionem. Nam violentiora præcepta non permanent : quod autem cum suavitate perceperis, id infesum semel præcordiis non consuevit elabi.... Aiunt.... causas quoque modulaminum et quædam claustra rhythmorum in superiore parte esse Psalterii.... Sed jam Psalmi istius qui propositus est nobis, ingrediamur exordia. » (b) Πᾶσα Γραφή θεόπνευστος καὶ ὠφέλιμος, διὰ τοῦτο συγγραφείσα παρὰ τοῦ Πνεύματος, ἵν', ὡς περ ἐν κοινῷ τῶν ψυχῶν λατρεῖν, πάντες ἄνθρωποι τὸ ἴαμα τοῦ οἰκείου πάθους ἕκαστος ἐκλεγώμεθα... Ἄλλα μὲν οὖν προφῆται παιδεύουσι, καὶ ἄλλα ἱστορικοὶ, καὶ ὁ νόμος ἔτερα, καὶ ἄλλα τὸ εἶδος τῆς παροιμιακῆς παραίνεσιως. Ἡ δὲ τῶν Ψαλμῶν βίβλος τὸ ἐκ πάντων ὠφέλιμον περιελάμβανε.... Τὰ τῶν Ψαλμῶν λόγια καὶ κατ' οἶκον μελεθοῦσι, καὶ ἐπὶ τῆς ἀγορᾶς περιφέρουσι.... Ψαλμὸς.... Ἐνωσις διεσπῶτων, ἐχθραίνοντων διαλλακτήριον. Τίς γὰρ ἔτι ἐχθρον ἠγέσθαι δύναται, μεθ' οὗ μίαν ἀφῆκε πρὸς Θεὸν τὴν φωνήν;.... Εἰσαγομῆνοις στοιχείωσις, προκοπτόντων ἀβύθους, τελειουμένων στήριγμα.... Ψαλμὸς τὸ τῶν ἀγγέλων ἔργον, τὸ οὐράνιον πολίτευμα, τὸ πνευματικὸν θυμίαμα. Ὡς τῆς σοφῆς ἐπινοίας τοῦ διδασκάλου, ὁμοῦ τε ἄδειν ἡμᾶς τὰ λυσitteλῆ μανθάνειν μηχανωμένου· ὅθεν καὶ μᾶλλον πως ἐντυπύεται ταῖς ψυχαῖς τὰ διδάγματα. Βίαιον μὲν γὰρ μάθημα οὐ πέφυκε παραμένειν, τὰ δὲ μετὰ τέρψεως καὶ χάριτος εἰσδυόμενα μονιμώτερον πως ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν ἐνισχύει.... Τὸ ψαλτήριον δὲ τοῦτο τῶν ἀρμονικῶν ρυθμῶν ἄνωθεν ἔχει τὰς ἀφορμὰς.... Ἰδόμεν δὲ λοιπὸν καὶ τὴν ἀρχὴν τῶν Ψαλμῶν. Hoc est : « Omnis Scriptura est divinitus inspirata atque utilis, ideo a Spiritu sancto conscripta, ut

veluti in communi animarum curandarum officina, nos omnes quotquot sumus homines ad nostrum morbum sanandum medelam seligere possimus.... Aliud igitur prophetæ docent, aliud historici, aliud lex, aliud species ejus quæ in Proverbiis invenitur exhortationis. At quidquid in cæteris utile est, hic unus Psalmorum liber complectitur.... Psalmorum oracula et domi modulantur, et in forum circumferunt.... Psalmus consociat dissidentes, inter inimicos gratiam componit. Quis enim adhuc eum, quocum unam ad Deum vocem emisit, loco inimici habere possit?... Psalmus incipientibus initium est, incrementum proficientibus, perfectis firmamentum.... Psalmus angelorum opus est, cælestis conversatio, spirituale thymiam. O sapiens magistri inventum, qui artem qua simul caueremus, et utilia disceremus, excogitavit! unde et magis quodammodo animis præcepta imprimuntur. Vix etenim durare solet quod invitus didiceris : quod autem jucunde suaviterque acceptum est, tenacius in animis nostris insidet.... Psalterium vero a parte superiori ducit concinnæ suæ modulationis originem.... Cæterum initium Psalmorum videamus. » Quin et Augustinus ipse, ut monet Duckus, in enarratione in *psal.* lvi, cum hæc verba prophetica interpretatur : *Exsurge, psalterium et cithara* ⁷, nonnulla e Græcis Basilii mutuatus est. Utriusque verba nostro more referemus, quorum ex collatione cognoscere licebit, Augustinum interpretem fuisse magis quam imitatore Basilii. Augustinus igitur sic loquitur : « Psalterium est organum, quod quidem manibus fertur percutientis, et chordas distentas habet; sed illum locum unde sonum accipiunt chordæ, illud concavum lignum quod pendet et tactum resonat, quia concipit aerem, psalterium in superiore parte habet. Cithara autem hoc genus ligni concavum et resonans in inferiore parte habet. Itaque in psalterio chordæ sonum desuper accipiunt : in cithara autem chordæ sonum ex inferiore parte accipiunt. » Basilii autem verba hæc sunt e proœmio in *psal.* i : Πάντα ὡς περ ἐν μεγάλῳ τινὶ καὶ κοινῷ ταμίῳ, τῇ βίβλῳ τῶν Ψαλμῶν τεθησαύριστα, ἦν, πολλῶν ὄντων ὀργάνων μουσικῶν, πρὸς τὸ λεγόμενον ψαλτήριον ἤρμωσεν ὁ προφήτης; τὴν ἄνωθεν, ἕμολ δοκεῖν, ἐνηχοῦσαν αὐτῷ χέριν παρὰ τοῦ Πνεύματος ἐνδεικνύμενος, διότι τούτο μόνον τῶν μουσικῶν ὀργάνων τὴν αἰτίαν τῶν φθόγγων ἐκ τῶν ἄνωθεν ἔχει. Τῇ κιθάρῃ μὲν γὰρ καὶ τῇ λύρᾳ κάτωθεν ὁ χαλκὸς ὑπῆχει πρὸς τὸ πληκτρον· τὸ ψαλτήριον δὲ τοῦτο τῶν ἀρμονικῶν ρυθμῶν ἄνωθεν ἔχει τὰς ἀφορμὰς. « Omnia in Psalmorum libro velut in diagno quodam et communi promptuario reconduntur. Quem librum, tametsi diversa sunt instrumenta musica, ad psalterium, quod vocant, Propheta aptavit. Quippe gratiam, ut mihi videtur, in eo desuper a sancto Spiritu resonare

⁷ *Psal.* lvi, 9.

(a) Ambros. in præf. in *psal.* i.

(b) Basil. in præf. in *psal.* i.

ostendit, propterea quod hoc solum ex musicis instrumentis editi soni causam ab altiore loco habet. Nam citharæ ac lyre æs inferiori parte sonitum edit ad plectrum: psalterium vero a parte superiori ducit suæ concinnæ modulationis originem.

Vidimus Ambrosium Augustinumque duo illa magna Ecclesiæ lumina nonnihil e Basilii libris in suos transtulisse: nunc notabimus Eusebium et Basilium idem dicere, casu an secus, nescio. Eusebii igitur verba hæc sunt e proœmio in *Psalmos*: Νάβλα δὲ παρ' Ἑβραίοις λέγεται τὸ ψαλτήριον, ὃ δὲ μόνον τῶν μουσικῶν ὀργάνων ὀρθότατον, καὶ μὴ συνεργούμενον εἰς ἤχον ἐκ τῶν κατωτάτω μερῶν, ἀλλ' ἀνωθεν ἔχειν τὸν ὑπηχοῦντα χαλκόν. Et aliquanto post pag. 7, πάντα ὡσαυτ ἐν μεγάλῳ τινὶ καὶ κοινῷ ταμίῳ τῇ βίβλῳ τῶν Ψαλμῶν τεθησαύριστα, etc. « Nabla apud Hebræos vocatur psalterium, quod ex musicis instrumentis solum rectissimum est; neque ab infimis partibus ad sōnum adhibetur, sed a supernis sonanti ære instruitur. . . In Psalmorum libro omnia ceu in magno ac publico penuario recondita sunt. » Potuit ergo fieri ut Basilium ob oculos habuerit Eusebium quem imitaretur: sed si ita est, magnus ille Basilius, ut peritum oratorem decebat, vim quidem ac pondus Eusebianæ sententiæ retinuit, at eam mira quadam dicendi arte fecit suam.

51. Liqueat ex dictis, Ambrosium nonnulla e Basilii proœmio sibi sumpsisse. Nunc ostendam eundem ex eodem fonte in ipsa psalmi enarratione nonnihil quoque mutuatum esse. Sed, ne lectoribus iædium pariam, ea loca sola in medium proferam, quæ non tam limitatus esse, quam ad verbum expressisse putandus est. Ambrosii igitur verba sunt ex enarratione in *psal.* 1, num. 14: « Consideremus nunc qua ratione, *Beatus vir*, dixerit. Nunquid a consortio beatitudinis exclusit mulieres, quia virum solum beatum nuncupavit? Absit! Accedit illud, quoniam quorum natura eadem, eorum operationes utique non possunt esse discretæ; et quorum opus æquale, eorum utique æqualis et merces. . . Paria igitur studia virtutum, quia par prærogativa est creaturæ. » Basilii vero hæc sunt iidem ex enarratione in *psal.* 1: Διὰ τί, φησὶν, ὁ προφήτης τὸν ἄνδρα μόνον ἐκλεξάμενος μακαρίζει; Ἄρα μὴ τοῦ μακαρισμοῦ τὰς γυναῖκας ἀπέκλεισε; Μὴ γένοιτο. Μία γὰρ ἀρετὴ ἄνδρος καὶ γυναίκος, ἐπειδὴ καὶ ἡ κτίσις ἀμφοτέροις ὁμότιμος ὥστε καὶ ὁ μισθὸς ὁ αὐτὸς ἀμφοτέροις. . . Ὡν δὲ ἡ φύσις μία, τούτων καὶ ἐνέργειαι αἱ αὐταί· ὧν δὲ τὸ ἔργον ἴσον, τούτων καὶ ὁ μισθὸς ὁ αὐτός. « Cur propheta, inquit, hominem solum eligit, ac prædicat beatum? Num mulieres a beatitudine exclusit? Absit! Enimvero viri et mulieris una est virtus: quandoquidem utriusque creatio honore par est, ac proinde utriusque quoque merces est eadem. . . Quorum autem natura una, horum et actiones eadem: quorum it-

dem opus est æquale, horum et merces eadem. » Quod si quispiam hac locorum contentione delectatur (quam voluptatem neque frugis expertem, neque illiberalem arbitror), fontes ipsos adeat, suadeo. Spero studiosis non injucundum fore, si rursus hoc loco de Basilii proœmio in *Psalmos* loquar. Notum est, quæ apud Basilium Græce leguntur, legi Latine apud Augustinum. Quæri ergo potest utrum Augustinus ipse Græca Basilii converterit, an Rufini interpretatio inepte a librariis ante Augustini opus locata sit. Suspicionem augebit, quod Augustinus, cum psalmum quinquagesimum sextum interpretaretur, nonnihil ex hoc Basilii proœmio expressisse credi merito possit. Et vero qui utramque locum Basilii et Augustini inter se comparaverit (a), facile intellecturum puto Latina e Græcis conversa esse, sed paulo liberius, hoc est, antiquorum more. Ergo si Augustinus aliquid e Basilii proœmio in *Psalmos* sibi sumpsit, non ita mirum videri debet, si dicatur hoc idem et Latine reddidisse, et ante suam ipsius interpretationem collocasse. Sed provisum est a librariis, ne quis specioso hoc argumento in errorem induceretur. Nam etiamnum in veteribus quibusdam libris exstant Latine quædam Rufini interpretationes, inter quas et id Basilii proœmium invenitur: quæ omnia in secundo tomo edenda curabimus, cum ob interpretis Rufini antiquitatem, tum maxime ob auctoris Basilii dignitatem.

52. Difficile dictu est quanta sit adhibenda diligentia ei, qui vult certo tutoque περὶ νοθείας aut γνησιότητος operis alicujus iudicium ferre. Mirum est enim, cum verum et falsum inter se longissime diversa sint, sæpius tamen alterum alterius ita simile esse, ut in iis discernendis, nisi valde caveamus, errorem vitare vix possimus. Cujus rei libet proferre exemplum unum, ex quo de multis similibus facile sit conjecturam facere. Exstat inter Basilii opera enarratio quædam in psalmum tricesimum septimum, de qua non una est omnium sententia, aliis aliud sentientibus. Combefissius ita de ea dubitat, ut tamen nolit quidquam pronuntiare, remque lectoris iudicio permittat. Argumenta quibus adductus Combefissius eam enarrationem suspectam habuit, hæc sunt, eam deesse in aliquibus codicibus, videri præterea cæteris languidiorem, ac in ipsa fieri mentionem psalmi sexti, cujus, inquit, explanatio nusquam apud Basilium comparet. Certo primo aspectu videtur inesse vis maxima in his argumentis Combefissii: sed tamen ea confutare non ita multum difficile fuerit. Nam, inquit quis, certum est orationem in psalmum tricesimum septimum in vere Basilianis reponendam esse. Nam ea in re produci non potest testis locupletior, quam Ambrosius, quem norunt omnes Basilii aut interpretem fuisse non raro, aut certe ejus fidelissimum æmulatorem. Ergo si Ambrosius hanc orationem in suo codice habuit, ex eaque nonnulla aut convertit,

(a) *Loge num.* 50.

aut imitatus est, nihil supererit dubii, quin pro Basili-
ano fetu accipienda sit. Rem autem ita esse, si utrius-
que verba Basili et Ambrosii inter se conferantur,
negari non potest. Ambrosii enim hæc sunt ex enarra-
tione in hunc de quo agitur psalmum, num. 19 et 20 :
« Non enim Deus passioni patet, ut irascatur, cum sit
impassibilis. . . . Denique usus habet, ut dicamus de
quoquam punito, quia iram incidit legum : non quia
legum iram, sed quia legum severitatem incidit.
Sic et alibi de decem plagis Ægyptiorum ait : *Misit
in eos iram per angelos malos* ⁹. . . . « Qui sanari
vult, argui non reformidat : sed non vult argui in
furore, sed in verbo Dei. . . . Non vult erudiri in
ira, sed in doctrina ; ut si medicum rogat, ne secet
vulnus tuum, sed medicamentum apponat. . . . Et
addidit : *Quoniam sagittæ tuæ infixæ sunt mihi.* B
Eadem videtur dicere, quæ sanctus Job ; sed di-
versa sunt. Nam et ille ait : *Sagittæ enim Domini
in corpore meo sunt, quarum furor bibit sanguinem
meum* ⁹. . . . Ille de vulnere sui corporis queritur,
hic deplorat animæ suæ vulnera. . . . Ille dicit sa-
gittas Domini in suo esse corpore, iste deplorat
infixas. » illa vero leguntur apud Basilium in eum-
dem psalmum : *Αἰγῶν δέ· Κύριε, μὴ τῷ θυμῷ σου
ἐλέγξῃς με, οὐ τὸν ἔλεγχον παραιτεῖται, ἀλλὰ τὸν
μετὰ θυμοῦ. Καὶ τὸ· Μηδὲ τῇ ὀργῇ σου παιδεύσῃς
με, οὐ φαύγει τὸ παιδευθῆναι, διχα δὲ ὀργῆς τῆς παι-
δείας τυχεῖν ἀξίω, ὡς εἰ καὶ ἰατρῶν τις . . . λέγοι·
Μὴ διὰ πυρός με θεραπεύσῃς, μηδὲ διὰ σιδήρου καὶ
τομῶν, διὰ δὲ ἡπείων καὶ πραστέρων φαρμάκων. . . .
Παντὸς γὰρ πάθους ἀλλότριον τὸ θεῖον . . . Ὅς εἰ C
τις καὶ τὰς ἐκ τοῦ νόμου·τῶ ἀνδροφόνῳ ἐπιτηρημένας
κολάσεις ὀργὴν καὶ θυμὸν ὀνομάζοι, οὐκ ἀληθῶς τοῦ
νόμου θυμομένοιο καὶ ὀργιζομένοιο, τοῦ δὲ κολαζο-
μένοιο ὀργὴν τοῦ νόμου τὴν τιμωρίαν ὑπέληφτος. . . .
Ὅτω γούν εἴρηται ἐν τῷ περὶ τῆς δεκαπλήγου τῆς
κατ' Αἰγυπτίω ἐπαχθείσης λόγῳ τὸ· Ἀπέστειλεν ἐπ'
αὐτούς ὀργὴν καὶ θυμὸν, ἀποστολήν δι' ἀγγέλων
πονηρῶν. . . . Διὸ ἔλεγε, Βέλη γὰρ Κυρίου ἐν τῷ σώ-
ματι μου εἰσὶν, ὡς ὁ θυμὸς αὐτῶν ἐκπίπτει μου ἐν
αἵμα. Ὁ δὲ Δαβὶδ οὐ τὸ σῶμα πληγῆς ὁμοίως τῷ
Ἰώβ, αὐτὴν δὲ τὴν ψυχὴν καιρίαν τραθεῖς, οὐχ
ὁμοίως τῷ Ἰώβ φάσκει, βέλη γὰρ Κυρίου ἐν τῷ σώ-
ματι μου εἰσὶν· ἀλλ' Ὅτι τὰ βέλη σου ἐνεπάγησάν
μοι, καὶ ἐπεστήριξας ἐπ' ἐμὲ τὴν χεῖρά σου. Hoc D
est : « Cum vero ait, Domine, ne in furore tuo
arguas me ¹⁰, non quamlibet reprehensionem detre-
ctat, sed eam, quæ cum furore conjuncta sit. Et
cum dicit, Neque in ira tua corripias me ¹¹, corre-
ptionem nequaquam fugit, sed rogat ut citra iram cor-
ripiatur ; ac si quis medico per adusionem, per
ferrum, per acerbam remedia levamen ad quempiam
morbum curandum offerenti dicat : Ne mihi ignem,
ne ferrum, ne sectiones ad medelam admoveas, sed
dulcia mitioraque remedia. . . . Nam ab omni per-
turbatione alienum numen est. . . . Ac si quis pœ-
nas quæ ex lege impendent homicidæ, iram ac furo-*

⁹ Psal. LXXVII, 49. ⁹ Job VI, 4. ¹⁰ Psal. XXVII, 2, XXXII, 3.

rem appellet, non quod revera lex ira et furore cor-
ripiat, sed quod qui punitur, legis supplicium
iram esse putet. . . . Ubi itidem sermo habetur de
decem plagis contra Ægyptios immissis, dictum est
similiter : *Misit in eos iram et furorem, immissio-
nem per angelos malos* ¹². . . . Quapropter dicebat Job :
*Sagittæ enim Domini in corpore meo sunt, quarum
ita meum ebibit sanguinem* ¹³. David autem non in cor-
pore velut Job percussus, sed in ipsa anima vulnere
lethali confossus, non ait quemadmodum Job, *Sa-
gittæ enim Domini in corpore meo sunt*, sed, *Quo-
niam sagittæ tuæ infixæ sunt mihi, et confirmasti
super me manum tuam* ¹⁴.

His perlectis, a quo, quæso, stabit lector, quam
sententiam amplectetur, Combessiane, hanc oratio-
nem pro suspecta habentis, an ejus, qui eam Basili
esse confidenter affirmabit? Certe quidem ego non
dubito quin prudens lector atque eruditus, deserto
Combessio, alteri accedat. Nam argumenta quæ ex
hac locorum collatione peti possunt, validissima vi-
dentur esse atque gravissima ; quæ vero profert
Combessius, minus sunt idonea ad persuadendum.
Etenim, si orationem quampiam spuriam esse atque
adulterinam ex eo colligi potest, quod in aliquibus
nisi desit, actum est de plurimis sanctorum Patrum
opusculis, quæ quamvis genuina et vera, tamen in
aliquibus duntaxat codicibus exstant, in aliis vero
desiderantur. Quod addit vir doctus ad confirman-
dam suam opinionem, « stylum hujus orationis
languidiorem esse, » id, puto, neminem movebit,
cum de styli aut similitudine aut varietate ita inter
se dissideant auctores, ut quod alter dissimile pro-
nuntiat, id simile esse alter judicet. Neque sane
multo gravius est quod sequitur, « in hac enarra-
tione mentionem fieri sexti psalmi, » quem tamen
constat in Basili operibus non inveniri. Quot enim
veterum monumenta omnis generis magno rei litte-
rariæ damno temporum injuria periisse dolemus?
His de causis ejus qui eam orationem defendit, opi-
nio videri poterit Combessiana longe probabilior,
multoque propior vero. Notum est enim Ambrosium
quocumque occasione data Basili vestigiis inhæerere,
ex eoque multa mutuari solitum esse. Quam multa
autem ex hac in psalmum tricesimum septimum
enarratione sumpserit, aliquanto ante ostensum est.
Cur igitur hæc oratio Basilio non tribueretur, ex
qua Ambrosium perinde ut ex reliquis Basili operi-
bus multa excerpisse constat? Neque non eam sen-
tentiam adjuvat, quod Ambrosius e Basili in primum
psalmum prologo in suam non pauca transtulit. Ex
quo fit, ut jure credi possit nonnulla ex hoc quo-
que in psalmum tricesimum septimum commentario
sumpsisse. Jam quid sentiam ipse, paucis aperiam.
Reprehendendum Combessium puto, non quod eam
orationem in suspectis habuerit, sed quod nihil au-
sus sit pronuntiare. Quin enim inter opera falsa nu-
meranda sit, dubium non est, cum, ut num. 36 pre-
¹¹ ibid. ¹² Psal. LXXVII, 49. ¹³ Job VI, 4. ¹⁴ Psal.

habitur, Eusebii fetus sit, non Basilii. Ambrosius igitur hinc inde a Græcis fontibus quicquid libebat, corrudere assuetus, ea quæ retulimus non e Basilio, sed ex Eusebii Commentario mutuatus est. Aut, quod forte verius est, jam ab illo tempore hæc Eusebii oratio inter Basilianas in Ambrosii codice reperiebatur. Vereor ne in his plus iusto immortatus esse videar. Sed hæc observasse, si propterea diligentia major a scriptoribus in criticis suis de Patrum operibus iudiciis adhibeatur, me non pœnitabit.

33. Quam arduum sit de auctorum scriptis recte iudicare, patet et ex dictis, et res ipsa clamat. Sed quo difficultas major est, eo pulo rei tam necessaria obstinatius incumbendum esse. Quapropter nec labori parcemus, nec tempori, ut verum a falso, certum ab incerto secernamus. Nec male tempus collocasse nobis videbimur, si quinque aut sex dierum labore vel unius orationuncule aut vobisla, aut γνησιότης tuto dignosci possit. Etenim, cum contingat non raro, ut in brevioribus sanctorum Patrum scriptis aliquid insit quod aut ad dogma, aut ad traditionem, aut ad historiam ecclesiasticam pertineat, quanti intersit ejusmodi opusculorum auctores cognoscere, nemo non videt. Sed, quoniam præsentio non defore, qui mihi adversaturi sint, monere mihi optimum visum est quo sim animo scripturus. Profiteor igitur me eruditorum celeberrimorumque hominum opiniones permagni facere, meque eas non nisi invitam oppugnare; atque, ubi primum nova illa affulserit, ad mutandam sententiam paratissimum fore. Uno verbo, me mihi non ita placere, ut meam aliorum sententiæ præferam; sed ita duntaxat probare quæcunque sentio, quæcunque dico, dum ne hominibus doctioribus et in hoc studiorum genere exercitatoribus improbanda videantur. Rem nunc aggrediamur. Omnium orationum quæ nomine Basilii circumferuntur, aut fere omnium sit mentio non solum apud Symeonem magistrum ac logothetam, sed passim eisdem eadem in catena Nicetæ Heraclienis et aliis similibus citantur. Sed tanta non est auctoritas neque Symeonis, neque Nicetæ, neque aliorum quorumvis qui catenas edidere, ut ob eam omnes illas septem et decem in psalmos orationes Basilii esse statim fateamur. Putant eruditi viri qui ea de re disputarunt, Combessius, Tillemontius, Dupius, alteram quidem in psalmum vicesimum octavum enarrationem adulterinam esse, enarrationem vero in psalmum tricesimum septimum in dubiis reponi oportere; sed quia reliquæ quindecim genuinæ sint et veræ, nequaquam dubitant. Nos autem de aliis quibusdam dubitari posse arbitramur, et de iis quidem, quæ nullam dubitationi locum relinquere videbantur. Ejusmodi est prima oratio in psalmum decimum quartum. Constat enim vel ex primis verbis secundæ in hunc psalmum orationis, quam testimonium Gregorii Nysseni (a) inter dubia opera re-

centari non sinit, Basilium in priora ejusdem psalmi verba concionem ad populum habuisse. Ex quo fit ut quisque hanc primam in psalmum decimum quartum explanationem ad Basilium magnum pertinere facile sibi persuadeat. Aliter tamen, cum Eusebii in hunc psalmum lucubrationem legerem, ea de oratione judicavi. Scriptor enim, quisquis est, non tam Davidis, quam Eusebii verba explanat; et, quod magis falsitatem redolet, multa ex Eusebio ad verbum sumit. Sane quibus perspecta est Basilii ubertas in dicendo et copia, ii, puto, nunquam in plagiariorum numero disertissimum hunc virum reponent. Jam tempus est ut pseudo-Basilii furta prodamus. Eusebii igitur verba sunt hæc : Κύριε, τίς παροικήσει ἐν τῷ σκηνώματι σου, καὶ τίς κατασκηνώσει ἐν τῷ δρει τῷ ἁγίῳ σου; Ἀπὸ τῶν προσεχιστέρων προβαίων διαγράφει τὸν τέλειον. Παροικία δὲ ἐστὶ διαγωγή πρόσκειρος, ἐπ' ἐλπίδι τῆς κρείττονος. Διὸ φησι καὶ Δαβὶδ· Πάροικός εἰμι καὶ παρεπίδημος, καθὼς πάντες οἱ πατέρες μου. Πάροικος γὰρ Ἀβραάμ, μηδὲ βῆμα κεκτημένος ποδῶν, μόλις δὲ τάφον περιάμενος, ὃ δὲ σύμβολον τοῦ ζῶντα μὲν ἐν σαρκὶ πάροικον εἶναι προσήκειν, μεταβαίνοντα δὲ ταύτης, τοῖς οἰκείοις τόποις ἀναπαύεσθαι. Καὶ μακρότιον φησιν, ἐν ἀλλοφύλοις παροικοῦντα, μὴ ὡς οἰκείοις προσετιγνέναι τοῖς ἐν τῇ γῆ. Σκῆνωμα δὲ Θεοῦ, ἢ πρὸ αὐτοῦ δεδομένη σὰρξ τῆ τοῦ ἀνθρώπου ψυχῆ πρὸς ἐνοίκησιν. Τίς οὖν ὡς ἀλλοτριῶς κεχρημένος, ἔγκαρπον αὐτὸν παραδύσει τῷ δεδωκῆναι, ὡς ἀν γίνηται καὶ σκῆνωμα τοῦ Θεοῦ τοῖς ἁγίοις ἐνοικοῦντος; Ἔπειτα πρὸς τὸ μείζον προκόπτει; Καὶ τίς κατασκηνώσει ἐν δρει ἁγίῳ σου; Οὐκ ἐν τῇ γῆνι Σιών, ὡσπερ Ἰουδαῖοις δοκεῖ, ἀλλὰ περὶ ἧς ὁ Παῦλος φησιν· Προσεληλύθατε δρει Θεοῦ ζῶντος, Ἰερουσαλὴμ ἐπουρανίῳ. Παρελθὼν οὖν τις τὴν σάρκα ταύτην, καὶ νεκρώσας αὐτοῦ τὰ μέλη τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, τὸν ἁγιασμὸν κατορθώσας, ἐν τῇ ἁγίῳ κατασκηνώσει πόλει, ἧς ἐπιθωμῶν ὁ Δαυὶδ ἔλεγε· Δικλεύσομαι ἐν τόπῳ σκηνῆς θανυμστῆς, ἕως τοῦ οἴκου τοῦ Θεοῦ· καὶ, Ὡς ἀγαπητὰ τὰ σκηνώματά σου, Κύριε τῶν δυνάμεων. Τὸ δὲ τοῦτου σπάνιον ἐμφαίνει τὸ, Τίς, ὡς τὸ, Τίς ἔγνω τὸν τοῦν Κύριον; καὶ τὸ, Τίς ἀναγγελαὶ ὑμῖν τὸν τόπον τὸν αἰώνιον; καὶ τὸ, Τίς ἄρα φρόνιμος καὶ πιστὸς οἰκονόμος; Μήποτε δὲ καὶ τὸν Θεὸν ἐρωτήσας, ἔτυχε ἀποκρίσεως. . . . Οὐ γὰρ μία πρῆξις τελειῶν τὸν σπουδαῖον, ἀλλὰ παντὶ τῷ βίῳ ταῖς κατ' ἀρετὴν ἐνεργείαις συμπαρατεινεσθαι. « Domine, quis habitabit in tabernaculo tuo? aut quis requiescet in monte sancto tuo »¹³? A vicinioribus procedens, perfectum virum describit. Habitatio autem est temporanea commoratio, cum epo mellioris conjuncta. Quamobrem ait David : Advena sum et peregrinus, sicut omnes patres mei¹⁴. Advena quoque erat Abraham, utpote qui ne vestigium quidem pedis possideret, vixque sepulture locum coemerit. Quod sane symbolice significat hominem in carne viventem, ceu advenam reputari debere;

¹³ Psal. xiv, 1. ¹⁴ Psal. xxxviii, 13.
(a) Tom. II, p. 225.

cumque ab ipsa carne transmigraverit, tunc propriis in sedibus quiescere. Ac beatum dicit eum, qui cum apud alienigenas habitaverit, terrenis quasi propriis sibi rebus non addictus fuerit. Tabernaculum autem Dei est caro, animæ ab ipso ad habitandum concessa. Quis itaque ea ut aliena usus, frugiferam eandem largitori restituat, ut fiat tabernaculum Dei, qui in sanctis habitat? Deinde vero ad præstantiora procedit: *Aut quis requiescet in monte sancto tuo*¹⁷? Non in terrestri Sion, ut Judæi arbitrantur, sed in ea de qua Paulus ait: *Accessistis ad montem Dei sionensis. Jerusalem castelem*¹⁸. Quisquis igitur eadem carne quasi in transcurso usus, ejus membra super terram mortificaverit, postquam sanctificationem illam consummaverit, habitabit in sancta illa civitate, cujus desiderio motus David aiebat: *Transibo in locum tabernaculi admirabilis usque ad domum Dei*¹⁹, et, *Quam dilecta tabernacula tua, Domine virtutum*²⁰. Illud autem, *Quis*, talium hominum raritatem subindicat, cujusmodi est illud: *Quis novit sensum Domini*²¹? et illud, *Quis annuntiabit vobis locum æternum*²²? atque illud: *Quis est prudens ac fidelis œconomus*²³? Nunquid postquam Deum interrogavit, responsionem obtinuit? . . . Non enim unica res gesta strenuum hominem ad perfectionem docuit; sed per totam vitam virtutis operibus insistendum. » Videsamus nunc quomodo pseudo-Basiliius frigida quadam periphraasi mox Eusebiana amplifiet, mox eadem ad verbum exprimat. Igitur sic loquitur: Τὸν τέλειον ἡμῖν ὁ λόγος ὑπογράφει βουλόμενος, τὴν τῶν μακαρισμῶν ἐπιτυγχάνειν μέλλοντα, τάξει τινὶ καὶ οὐδὲ τῶν παρὶ αὐτὸν θεωρουμένων χρησάμενος, ἀπὸ τῶν προσεχυστέρων καὶ πρώτων τὴν ἀρχὴν ποιήσεται. Κύριε, τίς παροικήσει ἐν τῷ σκηνώματί σου; Ἡ παροικία ἐστὶ διαγωγὴ πρόσκαιρος, οὐχ ἰδρυμένην ζωὴν, ἀλλὰ παροικήτην, ἐπὶ ἐλπίδι τῆς ἐπὶ τὰ κρείττονα μεταστάσεως, ὑποφαίνουσα. . . Διὸ καὶ ὁ Δαυὶδ περὶ ἑαυτοῦ φησι· Πάροικος ἐγὼ εἰμι παρὰ σοὶ καὶ παρεπίδημος, καθὼς πάντες οἱ πατέρες μου. Πάροικος γάρ Ἀβραάμ, οὐδὲ βῆμα ποδῶν ἰδίας γῆς κεκτημένος, ἀλλ' ὅτε ταφῆς αὐτῷ ἐδέχθη, ἀργυρίου κτησάμενος ταύτην φαίνεται· δεικνύντος τοῦ λόγου, ὅτι ζῶντα μὲν ἐν τῇ σαρκὶ πάροικον εἶναι προσήκει, μεταβαίνοντα δὲ ἀπὸ τῆς ζωῆς ταύτης τοῖς οἰκείοις ἐναναπαύεσθαι. Διὰ τοῦτο ἐν μὲν τῇ ζωῇ ταύτῃ παροικεῖ τοῖς ἀλλοφύλλοις, ἐν δὲ τῇ ταφῇ οἰκείαν ἑαυτῷ τὴν δεξομένην αὐτοῦ τὸ σῶμα γῆν ἐπραγματεύσατο. Μακάριον δὲ τῷ ὄντι, μὴ ὡς οἰκείος προστετηχέναι τοῖς ἐν τῇ γῇ . . . σπάνιος δὲ ὁ τοιοῦτος, ὁ μὴ ὡς ἰδίας προσέχων τὴν παροῦσιν . . . Τίς οὖν παροικήσει ἐν τῷ σκηνώματί σου; Σχήνωμα τοῦ Θεοῦ ἢ παρ' αὐτοῦ δεδομένη σὰρξ τῇ τοῦ ἀνθρώπου ψυχῇ εἰς ἐνοικήσιν ὀνομάζεται . . . οὕτω καὶ ἡμῖν κατὰ συγγραφὴν ἢ τῆς σαρκὸς ἐπιμέλεια παραδέδοται, ὥστε προσηκόντως

¹⁷ Psal. xiv, 1. ¹⁸ Hebr. xii, 22. ¹⁹ Psal. xli, 5. ²⁰ Psal. lxxxiii, 2. ²¹ I Cor. ii, 16. ²² Isa. xxxiii, 14. ²³ Luc. xii, 49. ²⁴ Psal. xiv, 1. ²⁵ Psal. xxxviii, 15. ²⁶ Gen. xxi, 16.

tabernaculum efficitur, ad eum modum, quo habitat in sanctis.... Deinde profectus quidam sit et progressio ad quiddam perfectius. *Et quis requiescet in monte sancto tuo*²⁷? Judæus quidem terrester cum montem audit, ad Sion recurrit.... Mons ille locum cœlestem, splendidum et conspicuum significat, de quo Apostolus ait: *Accessistis ad Sion montem, et civitatem Dei viventis, Jerusalem cœlestem*²⁸: in qua est celebritas angelorum, *Ecclesia primitivorum qui consecrati sunt in cœlis*²⁹. Postquam igitur quispiam hac carne quasi in transcurso citra affectum usus est, eam ut alienam incolens, nec ei ut propriæ deditus, is propterea quod sua membra, quæ sunt supra terram, mortificavit, exercuitque sanetimoniam, dignus est qui in monte sancto requiescat, cujus requiei cupidus Psalmista dicebat: *Transibo in locum tabernaculi admirabilis*³⁰: et, *Quam dilecta tabernacula tua, Domine virtutum*³¹! Rarus autem est et qui in corpore tanquam incola habitat, et qui in monte requiescit. Propterea Scriptura, ut dubitans, ait: *Quis peregrinabitur? et Quis requiescet?* Quemadmodum illud: *Quis cognovit mentem Domini*³²? Item illud: *Quis annuntiabit vobis quod ignis ardet*³³? et illud: *Quis annuntiabit vobis locum æternum*³⁴? et, *Quis, putas, fidelis est et prudens dispensator*³⁵? Fortasse autem et illud, *Quis, interrogative dicitur quasi exquireret responsum....* Non enim extitio una virum probum efficit, sed opera virtutis extendi oportet ad vitam omnem. Hæc etsi longiora, exscribere visum est, quo furta quæ scriptor noster longa verborum circuitione occultare voluerat, facilius clariusque innotescerent. Jam velim comparetur prima hæc oratio in psalmum decimum quartum cum secunda oratione in psalmum eundem. Ea est orationis secundæ ubertas, varietas, copia, quam paucissimi oratores non dico superare, sed imitari possint. Versiculus vel unicus amplissimam concionandi materiam Basilio subministravit. Hoc idem observatum volo et in enarratione in primum psalmum, in qua prima psalmi verba ita ornat amplificatque Basilius, ut si explicasset plura, concionis justos limites transgredi coactus esset. Possim et multa alia exempla mirificæ illius ubertatis, quam ei natura ad dicendum largita erat, hic congerere: sed cum doctis nota sint, ea referre necesse non est. Qui igitur fieri potuit, ut summus orator Basilius suæ ipsius facundia quasi oblitus, non sententias solum, sed ipsa etiam verba ab Eusebio mutuatus sit? Et quod magis mirabile, id fecisset Basilius non cum unum psalmi alicujus versiculum sibi explicandum proposuisset, sed multos: quod et indigentiam summam in scriptore arguit, nec ullo modo cum Basiliana facundia potest conciliari. Et si autem sufficere arbitramur quæ diximus, ad demonstrandum hujus orationis

A falsitatem; addemus tamen et alia, quibus hoc idem magis ostendatur. Quale est quod auctor ita scribit num. 1: Ἐάν δὲ ἡ Θεοῦ ἀξία [σάρξ], γίνεται τῷ ὄντι Θεοῦ σήμα, κατὰ τὴν ἐνοίκησιν αὐτοῦ ἐν εἰς τοὺς ἁγίους. Nam mirari subit scriptorem, qui Eusebianus esse studeret, sententiam tamen Eusebianam barbaro loquendi genere expressisse. Dixerat Eusebianus usitate, ὡς ἂν γένηται καὶ σήμα τοῦ Θεοῦ τοῖς ἁγίοις ἐνοικοῦντος, « Ut fiat et Dei tabernaculum, in sanctis habitantis: » ille vero inusitate, κατὰ τὴν ἐνοίκησιν αὐτοῦ τὴν εἰς τοὺς ἁγίους, ad verbum, « secundum habitationem ipsius, quæ est in sanctos. » Quid est hoc, nisi βαρβαρίζειν, et in Græcis balbutire? Ejusdem generis est et illud: Ὅρος ἐκεῖνο τὴν ἐπουράνιον χώραν τὴν περιφανῆ καὶ λαμπρὰν, περὶ ἧς ὁ Ἀπόστολος λέγει, etc.: ad verbum, « mons ille locum cœlestem, splendidum, de quo Apostolus ait, » etc. Scriptori excidit, quod ad absolvendam periódum addere debuerat. Nec dissimile illud: Ἐκεῖ ἡμᾶς καὶ ἡ πρὸς τοὺς πλησίον τῶ λόγῳ ἐκείνης τῆς ἐν τῷ ὄρει κατασκηνώσεως, καὶ ἡ ἐκ τοῦ μαμωνᾶ τῆς ἀδικίας γινομένη φίλια κατασκηνοί, « Illic nobis et proximi amor, qui causa illius requiei in monte fruendæ exhibetur, et amor qui ex mammona iniquitatis nascitur, habitationem præbet. » Certe quo magis hæc considero, eo magis mihi persuadeo, Basilius rectius et locuturum fuisse, et cogitaturum. Nam illa, κατασκηνοί ἡμᾶς, pro eo quod est, « faciet ut habitemus, » invenire non est neque apud Basilius, neque fortasse apud alios idoneos scriptores. Sententiam verborum jam si expendamus, ea non puto reperiri quidquam posse aut ineptius (a), aut quod a sana mente magis abhorreat. Nam si proximi amor deducit nos ad cœlestem beatamque requiem, amor qui ex mammona iniquitatis nascitur, ab ea utique nos abducit. Quod in fine orationis legitur, τὸ ἀργύριον αὐτοῦ οὐκ ἔδωκεν ἐπὶ τόκῳ, *Qui pecuniam suam non dedit ad usuram*³⁶, aut (variant enim libri), τῷ αἰτοῦντι σε δὸς, καὶ ἀπὸ τοῦ θέλοντος δαρεῖσασθαι μὴ ἀποστραφῆς. *Qui petit a te, da ei; et volenti mutuari a te, ne avertaris*³⁷, id vel solum concionis hujus falsitatem detegit. Etenim si legeris, τὸ ἀργύριον αὐτοῦ, etc., Basilius ipse orationis secundæ initio docet se hunc Psalmi versiculum in concione priore ob temporis angustias omisisse: si vero legeris, τῷ αἰτοῦντι σε, etc., hoc constat cum præcedentibus nullo modo coherere. Postquam enim dixerat multa scriptor in hunc versum: *Qui jurat proximo suo, et non decipit*³⁸, quid attinebat subito et præter omnium expectationem illa Matthæi, αἰτοῦντι σε, etc., explicare? Præterea si Basilio per tempus non licuit verba Davidis explanare, quomodo ei facultas fuit Matthæi verba exponendi? Arbitror Parisienses typographos hæc incommoda

²⁷ Psal. xiv, 11. ²⁸ Hebr. xii, 22. ²⁹ ibid. 23. ³⁰ Psal. xli, 5. ³¹ Psal. lxxxiii, 2. ³² I Cor. ii, 16. ³³ Isa. xxxiii, 14. ³⁴ ibid. ³⁵ Luc. xii, 42. ³⁶ Psal. xiv, 5. ³⁷ Matth. v, 42. ³⁸ Psal. xiv, 4.

(a) Hæc retractavit D. Garnerius in Præfatione tomii III, § XIV. Edit.

pcrrensisse; ob idque non edidisse, αὐτοῦντι α, etc., sed, τὸ ἀργύριον αὐτοῦ, etc. Sed imprudenter in majus incommodum inciderunt. Nam, prætermisissimam fuisse in prima oratione verba illa, τὸ ἀργύριον, etc., monet locupletissimus testis Basilius. Basilii igitur non est hæc oratio, sed alterius cujusvis, qui quod concionem illius nusquam comparare videret, hoc damnatum suo ipsius labore et opera utcumque resarcire voluit.

34. Duas habemus in psalmum vicesimum octavum orationes, quarum quidem posterior jure rejicitur ab omnibus; altera vero, nemine reclamante, Basilio tribuitur. Sunt tamen quæ molestiam quoque exhibeant in prima illa oratione, si non alteri, mihi certe maximam. Nam illud quasi certum criticis principium posuimus, Basilium cum non fuisse, qui scripta Eusebii ad verbum compilaret. Et tamen in hac oratione occurrunt nonnulla, quæ totidem syllabis in Eusebio leguntur. Primum exscribam quæ reperiuntur apud Basilium, deinde, quæ in Eusebio. Sic igitur legimus in Basilii oratione num. 4: "Ὅτι αἰθρίας οὐσης ἐπὶ τὴν κορυφὴν τοῦ Καρμῆλου ἤκουσε φωνῆς ὑδάτων πολλῶν . . . Ὁ γὰρ πάντα ἰσχύων ἐν τῷ ἐνδυναμοῦντι αὐτὸν Χριστῷ, οὗτος ἀκούει τῶν ἐντολῶν τοῦ Κυρίου, καὶ ποιεῖ. Φωνὴ οὖν Κυρίου, οὐκ ἐν τῇ ἀσθενείᾳ καὶ ἐκλελυμένῃ ψυχῇ, ἀλλ' ἐν τῇ εὐτόνῳ καὶ ἰσχυρῶς καταπραζομένη τὸ ἀγαθόν. « Quando, occupante Carmeli verticem sudo, aquarum multarum vocem audivit . . . Qui enim omnia potest in eo qui ipsum corroborat, Christo, is audit Domini mandata, et facit. Vox igitur Domini non in debili et dissoluta anima, sed in ea, quæ strenue ac viriliter bonum perficit. » Eadem plane reperimus in Eusebio. Ejus itaque hæc sunt verba: "Ὅτι αἰθρίας οὐσης ἐπὶ τὴν κορυφὴν τοῦ Καρμῆλου, ἤκουεν φωνὴν ὑδάτων πολλῶν . . . Ὁ γὰρ πάντα ἰσχύων ἐν τῷ ἐνδυναμοῦντι αὐτὸν Χριστῷ, οὗτος ἀκούει τῶν ἐντολῶν Κυρίου, καὶ ποιεῖ. Φωνὴ οὖν Κυρίου οὐκ ἐν τῇ ἀσθενείᾳ καὶ λελυμένη ψυχῇ, ἀλλ' ἐν τῇ εὐτόνῳ ἰσχυρῶς καταπραζομένη τὸ ἀγαθόν. « Quia cum in vertice Carmeli aer serenus esset, audiebat vocem aquarum multarum. » . . . Nam qui omnia potest in Christo, qui se confortat³⁹, is præcepta Domini audit, et ea exsequitur. Vox ergo Domini non in debili ac soluta anima, sed in robusta quæ naviter bonum operatur. » Hæc cum legerem, prope factum est, ut hanc orationem e numero Basilianarum deleverim, hoc præsertim nixus argumento, quod in iis orationibus, quæ certo magnum illum Basilium habent auctorem, nihil tale repereram. Erant et alia, quibus non modice augebatur suspicio. Ea enim quæ dicuntur de bonis operibus, quæ fieri debent coram hominibus, deque primitiis, quæ dandæ sunt ex justitiæ fructibus, et de adoratione, quam fieri oportet intra ecclesiam, videri poterant ex Eusebio sumpta fuisse. Attamen, re diligentius considerata, melius judicavi de oratione, in

A qua alioqui dictionis Basilianæ vestigia, ut in ejusmodi rebus, satis perspicua exstant. Hanc igitur orationem e numero Basilianarum expunctam nolim. Sed cum in eadem sententia semper permanentem, verisimile non videri, tantum ac talem virum Basilium ex Eusebio fragmenta satis longa ad verbum sumpsisse, arbitror fecisse librariorum more suo, ut aliquando diversas diversorum scriptorum interpretationes inter se conjungere non vererentur. Puto igitur illud, "Ὅτι αἰθρίας οὐσης ἐπὶ τὴν κορυφὴν τοῦ Καρμῆλου, ἤκουεν φωνὴν ὑδάτων πολλῶν, e Basilio in Eusebium a librariis translatum esse. Etenim, si Eusebius ipse ita scripsisset, mentionem fecisset ejus qui hæc audiverat, Eliæ videlicet; quod cum non fecerit, non ipse putandus est hæc scripsisse, sed librarii. Et de illis verbis, "Ὁ γὰρ πάντα ἰσχύων, etc., idem quoque sentio. Sed antequam meam mentem aperiam, monere juvat, aliquos psalmorum versiculos aut ab Eusebio explanatos non fuisse, aut potius eorum explanationem a negligentibus quibusdam librariis fuisse omissam. Certe quidem ut in aliis quibusdam psalmis, ita in hoc interpretationem quorundam versiculorum deesse constat. Ejus generis est illud, « Dominus diluvium inhabitare facit, et sedebit Dominus rex in æternum⁴¹. » Suspicor igitur librariorum aliquos, qui viderent horum verborum, « Vox Domini in virtute⁴², » explicationem in Eusebio non amplius extare, e Basilii oratione supplevisse illa, "Ὁ γὰρ πάντα ἰσχύων ἐν τῷ ἐνδυναμοῦντι, etc., « Qui enim omnia potest in eo qui, » etc. Jam ad secundam orationem in eundem psalmum quod attinet, de ea nulla est, quod sciam, controversia inter eruditos. Nam uno omnium consensu in spuris ponitur, necdum ullum sui patronum nacta est. Et vero ejus verba ita conspicua est, ut nemo, nisi plane obesæ naris, non statim eam perspiciat. Jam litteris proditum est hanc orationem in multis codicibus desiderari: in ipsa repeti eadem, quæ in priore fuerant explicata: eam denique a Basilianis elegantia multum distare, et copia. Hominis alicujus qui se exercere, seque ad Basilii imitationem comparare voluisset, opus esse vel cæco apparet. Hæc igitur dixisse satis habebimus, qui in rebus perspicuis tempore abutendum et argumentis non putemus.

35. Præter spem acciderat, ut in prima Basilii in psalmum vicesimum octavum oratione occurrerent nonnulla, quæ totidem verbis in Eusebio reperiuntur. Sed legenti mihi ejusdem in psalmum tricesimum secundum enarrationem, aliquid magis inexpectatum contigit. Nam cum pauca essent in explanatione psalmi vicesimi octavi, tam multa sunt in ea quæ exstat in psalmum tricesimum secundum, ut ab iis exscribendis fere deterrear. Quia tamen Eusebii in psalmos Commentarius rarior est, illius verba subjiciam, quæ cum Basilii oratione suo loco edenda a curiosis poterunt comparari. Eusebii igitur

³⁹ Psal. xxviii, 3. ⁴⁰ Philipp. iv, 13. ⁴¹ Psal. xxviii, 10. ⁴² ibid., 4.

tur verba sunt hæc : *Τῷ λόγῳ τοῦ Κυρίου οἱ οὐρανοὶ ἐστερεώθησαν, καὶ τῷ πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ πᾶσα ἡ δύναμις αὐτῶν.* Τῷ οὖν Πατρὶ πᾶσα ἡ δύναμις ἡ ὑπερουράνιος ἐστερεώθη· τουτέστιν, τὸ εὐθεον καὶ βέβαιον καὶ πάγιον ἐν ἀγιασμῶ, καὶ πάσῃ προεπούσῃ ταῖς ἱεραῖς δυνάμεσιν ἀρετῇ, ἐκ τῆς τοῦ Πνεύματος ἐπικουρίας ἔχουσιν. Ἐνθάδε μὲν οὖν πνεῦμα στόματος αὐτοῦ ἀναγέγραπται. Εὐρήσομεν δὲ ἀλλαγῶ καὶ λόγον στόματος αὐτοῦ εἰρημένον· ἵνα νοηθῇ ὁ Σωτὴρ καὶ τὸ ἅγιον αὐτοῦ Πνεῦμα. Ἀμφότερα δὲ συνήρῃσεν ἐν τῇ κτίσει τῶν οὐρανῶν καὶ τῶν ἐν αὐτοῖς δυνάμεων. Διὰ τοῦτο εἶρηται· *Τῷ λόγῳ Κυρίου οἱ οὐρανοὶ ἐστερεώθησαν, καὶ τῷ πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ πᾶσα ἡ δύναμις αὐτῶν.* Οὐδὲν γὰρ ἀγιάζεται (εἰ) μὴ τῇ παρουσίᾳ τοῦ Πνεύματος. Ἀγγέλων γοῦν τὸν μὲν εἰς τὸ εἶναι πάροdon ὁ δημιουργὸς Λόγος ὁ ποιητῆς τῶν ὄλων παρέλκετο· τὸν ἀγιασμένον δὲ αὐτοῖς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον συνέφερεν· οὐ γὰρ νήπιοι κτισθέντες οἱ ἄγγελοι.

« *Verbo Domini cæli firmati sunt, et spiritu oris ejus omnis virtus eorum* »^{43.44}. A Patre igitur omnis virtus cœlestis firmata est, id est, firmitas, soliditas, stabilitasque in sanctificatione ac omni sacris potestatibus convenienti virtute ex Spiritus auxilio data est. Hic porro spiritus oris ejus scriptum est. Alibi quoque reperire est Verbum oris ejus, ut his intelligatur Salvator et sanctus ejus Spiritus. Uterque porro in creatione cœlorum et potestatum eorum cooperatus est. Ideo dictum est : *Verbo Domini cæli firmati sunt, et spiritu oris ejus omnis virtus eorum.* Nihil enim sine Spiritus presentia sanctificatur. Angelis igitur transitum ad existentiam creator Verbum præbuit, universorum opifex : sanctificationem vero eodem tempore Spiritus sanctus indidit ; non enim infantes creati angeli sunt. » Reperias eadem apud Basilium suo loco. Quamquam autem in ἀρχαίαν me conjecerit res tam inopinata, dicere non queo. Necdum video qui fieri potuerit, ut Basilius qui et longos et egregios *De Spiritu sancto* libros conscripsit, ad Eusebii libros recurrere necesse habuerit, Spiritus sancti dignitatem gloriosamque commendaturus. Nihil, opinor, magis a vero, aut a fide, imo nihil magis a verisimili abhorret. Quidvis igitur malim, quam tale aliquid de tanto viro existimare. Sed antequam rem diligentius expendamus, monebo videri mihi in Eusebio legendum esse, *τῷ οὖν Πνεύματι πᾶσα*, etc., ubi legitur, *τῷ οὖν Πατρὶ πᾶσα*, etc., tum quod ita in Basilio concione legitur, tum quod aliter orationis ἀπολοῦθῆα constare vix potest. Sane exiguum non est fragmentum illud, quod ex Eusebii commentario in Basilio orationem translatum esse diximus ; et tamen dubitari vix potest, quin id a librariis truncatum sit. Puto igitur post vocem ἄγγελοι supplenda esse illa, quæ ἐν ἱεράσῃ Basilio leguntur : Ἐἴτα τελειωθέντες τῇ κατ' ὀλίγον μελέτῃ, οὕτως ἄξιοι τῆς τοῦ Πνεύματος ὑποδοχῆς γεγόνασιν· ἀλλ' ἐν τῇ πρώ-

A τῇ συστάσει, καὶ τῷ οἰονεῖ φυράματι τῆς οὐσίας αὐτῶν, συγκαταβληθεῖσαν ἔσχον τῶν ἀγιότητά. Διὰ καὶ δυσμετάθετοί εἰσι πρὸς κακίαν, εὐθύς, οἰονεῖ βαφῆτινι, τῷ ἀγιασμῷ στομωθέντες, καὶ τὸ μόνιμον εἰς ἀρετῆν τῇ δωρεᾷ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἔχοντες.

« Non enim infantes creati sunt angeli, deinde paulatim exercitio perfecti, sic effecti sunt digni, qui Spiritum reciperent : sed in prima constitutione, et quasi una cum substantiæ suæ unistura infusam habuere sanctitatem. Quapropter etiam ægre ad malitiam convertere se possunt, quippe qui illico sanctimonia veluti tinctura quadam corroborati sint, firmitatemque in virtute atque constantiam dono Spiritus sancti acceperunt. » Nam si ex nulla alia re, certe ex voce ἔτα plane constaret omnia hæc ab eadem manu profecta fuisse, eaque conjungenda esse. Et quidem, si conjungantur, nemo non videt ipsa mirifica inter se cohærere. Quis autem facile crediderit hominem eloquentissimum Basilium tam multa ad verbum ab Eusebio sumpsisse ? Cui verisimile fiet summum hunc virum Eusebiana memoriter didicisse, cum ei, utpote in arte dicendi exercitissimum, longe facilius fuisset ex tempore familiariter dicere, quam aliena memoriter pronuntiare ? Quis enim, quæso, ea quæ apud auctores mediocris sortis legerit, memoriter discet, si ipse, cum sit disertissimus, possit ex tempore meliora, elegantiora, uberioraque de suo proferre ? Quod certe nemo oratorum unquam fecit, nec faciet, id oratorum optimum Basilium fecisse quis sibi persuadebit ? Sane Eusebiana illa, πάγιον ἐν ἀγιασμῶ, καὶ πάσῃ προεπούσῃ ταῖς ἱεραῖς δυνάμεσιν ἀρετῇ, ἐκ τῆς τοῦ Πνεύματος ἐπικουρίας ἔχουσιν, apud me dum reputo, probabile mihi non videtur Basilium memoriam suam ejusmodi suppellecille onerasse. Sed, etsi onerare induxisset animum, non parvum periculum erat, ne inter recitandum ob verborum malam constructionem novitatemque titubasset. Nam ita indiserte loqui non consueverat. Neque vero ei, cum de Spiritus sancti præsidio aut de cœlestibus potestatibus sermonem haberet, familiares erant voces ἱερός et ἐπικουρία. Imo vocabulum ἐπικουρία unquam ab eo adhibitum fuisse non memini. Occurrit et alia in hoc fragmento, quantum id cunquæ est, quæ familiaria non erant Basilio. Cur igitur Pater D gravissimus, proprio habitu mutato, peregrinum induit ? Sperabatne gratiam novam ex verborum novitate, aut ex eorum insolita constructione orationi suæ accessuram ? Quis hoc credat ? Ego quidem si crederem, illud de quo disceptamus fragmentum ex Eusebiana fontibus a Basilio haustum esse, jam insignis ille *De Spiritu sancto* liber, jam præclari illi in *Ennomium* libri mihi in suspicionem venirent. Non enim probabile mihi videretur, hominem, cui opus fuisset Eusebii commentario ad pauca verba alicuius psalmi explananda, tam egregia opera componere potuisse. Sed longe satius duco fragmentum illud

^{43 44} Psal. xxxii, 6.

tanquam peregrinum rejicere, quam de celeberrimis illis quos dixi libris vel minimum dubitare. Quando autem semel libri *De Spiritu sancto* mentionem feci, monebo eundem illum versum psalmi tricesimi secundi, *Τῷ λόγῳ τοῦ Κυρίου οἱ οὐρανοὶ ἐστερέωθησαν*, etc., totis duabus paginis a Basilio explicari hoc in lib. cap. 16. Velim autem legatur hæc Basilii interpretatio ad omnem tollendam dubitationem. Nam tam erudite, tam eleganter, tam copiose hunc versum tractat, ut intelligere facile sit eum, cum psalmum tricesimum secundum interpretaretur, Eusebii auxilio ad ejusdem loci explanationem non indiguisse. Hæc est igitur nostra sententia, Basilium ne cogitasse quidem de Eusebio compilando. Fieri potuisse damus, ut orator optimus Basilius sententias aliquas ab Eusebio mutuatus sit, quas toto dicendi genere immutato suas fecerit; sed ipsa Eusebii verba, eaque multa, ab ipso sumpta esse pernegamus. Uno verbo, quidquid Eusebianum in Basilianis reperitur, omne id a librariis temere additum fuisse arbitramur. Incommoda, quæ ex hac opinione sequi videntur, præsentio quidem; sed non propterea a sententia deterreo. Non enim deerunt qui conquerantur, si ita est, nihil tuti, nihil indubitati, nihil firmi in Patrum scriptis amplius futurum, cum semper timendi erit locus, ne ea temere suis additamentis corrupèrint librarii. Sed malum tantum non esse puto, quantum primo intuitu videri potest. Primum enim ab operibus quæ et meditata, et manu ipsius auctoris conscripta sunt, corruptionis suspicio omnis amoveatur necesse est. Postquam enim Patres ejusmodi opera composuerant, tum ab eis tradebantur non quivislibet librariis, sed domesticis, iisque diligentibus, qui ea accurate transcriberent. Nec enim aliter edi in lucem potuissent Patrum scripta, nisi ipsi exemplaria nonnulla exscribenda curassent. Librarii autem illi, quorum munus erat libros dominorum suorum describere, sine dubio omnem operam et curam in suo munere obeundo ponebant. Eoque magis, quod heriles oculi negligentes eos esse non sinerent. Neque vero timendum erat ne librarii alii, qui sibi victum transcribendis libris quæritabant, ejusmodi scripta corrumpere. Nam eorum fraudem doluntque, comparatis inter se exemplaribus, promptum erat detegere. Quibus semel detectis, nemo, opinor, homo conscriptis ab eis libris emisset. Præterea diligenter servabantur ipsa autographa, quibuscum descripta componere et conferre cuivis licebat. Sic quidquid est majoris momenti in Patrum scriptis, quidquid insignius, quidquid utilius, id in tuto esse, ex iis quæ diximus, patet. Quales sunt tractatus de fide, de dogmatis, de rebus difficilioribus: quales libri, qui aut ad historiam, aut ad disciplinam ecclesiasticam, aut ad controversiam pertinent; epistolæ denique. Non enim dubitari potest quin ejus generis opera omnia ex ipsis autographis a librariis et domesticis et diligentibus exscripta sint, sicque ad nos usque fideliter pervenerint. Uno verbo,

A opera omnia quæ ab ipsis auctoribus conscripta sunt, suspicione omni vacabunt, ob eas quas attulimus rationes. Ad quod genus referri quoque debent panegyrici, orationes de mysteriis et de rebus difficilioribus, et quævis aliæ, quæ majorem industriam elegantiamque præ se ferunt, quam ut ex tempore pronuntiatae fuisse dici possint. Fateor videri quosdam Patres, quæ eorum erat facundia, aliquando ad populum ex tempore sermonem habuisse, præsertim, cum solum sibi proposuissent plebem ad virtutem amplectendam cohortari. Sed et has ipsas orationes ab omni corruptionis periculo vindicare difficile non est. Quod ut melius intelligatur, rem, ut factam esse arbitramur, dicemus. Aderant, cum Patres concionarentur, periti quidam B notarii, qui loquentium verba exciperent. Nec enim alium modum quo ejusmodi orationes ad nos transmitti potuerint, video. Et vero probabile non est, Patres ea quæ ex tempore pronuntiarent, postea domum ingressos scripsisse; cum eorum quæ sic imparati dixerant, ne meminisse quidem potuissent. Igitur notarios ad orationes quæ ex tempore habebantur exscribendas adhibitos esse, qui rem attentius consideraverit, negaturum puto neminem. Jam vero notariorum illorum tanta erat celeritas industriaque, ut timendum non esset, ne quid scribendo omitterent. Nam, ut docet Martialis lib. xiv, epigr. 208, de notariis loquens,

*Currant verba licet, manus est velocior illis;
Nondum lingua suum, dextra peregit opus.*

C Ex quibus efficitur vel extemporales illas orationes, si paucas quasdam in *Psalmos* exceperimus, depravationi non ita multum obnoxias fuisse. Cur autem enarrationes quædam in *Psalmos* facilius quam reliquæ conciones corruptæ sint, nunc declarare operæ pretium est. Puto hujusmodi in *Psalmos* orationes minoris venditas fuisse, ob idque præcipue negligentius a librariis exscriptas. Cum enim manibus omnium tererentur innumeri in *Psalmos* sive commentarii, sive sermones, quibus eadem sæpe cantilena canebatur; hinc factum est ut emptores qui jam hujusmodi mercibus abundabant, ad emendum forent segniores. Præterea cum librarii, qui, si quid in iis orationibus deesset, id se resarcire nullo negotio posse confidebant, non ita diligenter munere suo fungebantur. Et vero cum præ manibus haberent multos in *Psalmos* commentarios sermonesque, ex iis id quod in scribendo prætermiserant, facile supplebant. Accedit, quod Patres nonnunquam familiares illos in *Psalmos* sermones haberent aut ruri, aut in conventibus minus celebribus, quo ire nollent librarii diligentiores, experientia edocti, non tantum se lucri ex suo itinere, quantum speraverant, fecisse. Unde necesse erat orationes illas indiligentiorum manu exscripti; ideoque mirum videri non debet, si maculis aliquibus conspergantur. Notandum præterea, Patres non semper omnes cujuslibet psalmi versiculos sibi interpretandos proposuisse, sed aliquos aut omnino

omissis, aut brevius explanasse : quod cum animadvertent librarii, rati fore, ut suus labor ex longitudine orationis aestimaretur; aut quod deerat, supplere, aut quod brevius explicatum fuerat, ex aliorum interpretum scriptis augere non dubitarunt.

36. Exstat inter Basilii opera enarratio quædam in psalmo *num. tricesimum septimum*, quam in dubium ab eruditis revocari monuimus num. 32. Tillemontius ita de ea dubitat ut ad eam defendendam magis propendere videatur. Sed eam spuriam esse atque adulterinam constat. Et certe repetitio vocum quarundam quæ apud Basilium aut inusitatae sunt, aut insolitæ, vel sola opusculi hujus falsitatem non obscure indicat. Ejus generis sunt voces, *ερασεν, γούν, συναρπαγή*. Imo sunt et alia vocabula ita a Basilii genio abhorrentia, ut præstare ausim si non omnia, certe eorum aliqua in illius libris nusquam reperiri. Qualia sunt, *συχατιών, αντιβολει, δ ιερὸς ἀπόστολος, τῆς ψυχῆς αἰσθητήριον, ἀναπεμπάζεται*. Sed quid plura? Hæc de qua agimus enarratio Eusebii Cæsariensis fetus est, non Basilii. Nam quo plura reperuntur in lucubratione ea quæ male inter Basilii opera collocata est, quam in vulgatis Eusebii commentariis, ex eo non efficitur totam eam Eusebio tribui non oportere : sed sequitur solum aliqua in Eusebii commentariis omissa fuisse. Ita autem esse multis argumentis probari cum possit, duo solum proferemus. Primum est, quod hanc lucubrationem quæ in Basilii editionibus legitur, ab eadem plane manu profectam esse totam quilibet paulo sagacior facile intelligat, cum idem stylus, idem ingenium, eadem citandorum interpretum ratio in toto sermone perspicitur : alterum, quod aliquot versicolorum interpretationem in vulgatis Eusebii libris deesse constet. Puto igitur causam cur psalmi tricesimi septimi explanatio brevior sit apud Eusebium quam apud Basilium, aliam non esse, nisi quod librarii aut nacti sint codicem mutilum, aut popercent labori.

37. Quædam Basilii in *Psalmos* orationes, in quibus fragmenta Eusebii ad verbum transcripta reperiebamus, non parum nobis, ut suo loco notavimus, exhibere negotii. Et hæc quoque in psalmum *quadragesimum quartum* enarratio, quod huic eidem incommodo obnoxia sit, non minus nos male habet, quam priores. Verba Eusebii subjicimus, ut cum Basilianis, quæ suo ordine excudenda sunt, possint conferri. Hæc igitur leguntur apud Eusebium non longe ab initio : Τινὲς φήθησαν ὡς ἐκ προσώπου τοῦ Πατρὸς λέγεσθαι τὸν ψαλμὸν ἥτοι τὴν ψῆδην περὶ τοῦ ἐν ἀρχῇ ὄντος πρὸς αὐτὸν Λόγου, ὃν ἐκ τῆς οἰονεῖ καρδίας ἢ αὐτῶν τῶν σπλάγγνων, φησι, προήγαγεν, καὶ ἀπὸ ἀγαθῆς καρδίας ἀγαθὸς λόγος προήλθεν. Ἐμοὶ δὲ δοκεῖ ταῦτα ἐπὶ τὸ προφητικὸν ἀναφέρεσθαι πρόσωπον. Τὰ γὰρ ἐφεξῆς τοῦ βήτου οὐκέτι ὁμοίως ἐφομαλίζει ἡμῖν τὴν περὶ τοῦ Πατρὸς ἐξήγησιν. Οὕτε γὰρ ἂν περὶ τῆς ἑαυτοῦ γλώσσης ὁ Πατὴρ

A εἶπεν, ὅτι Ἡ γλῶσσά μου κάλαμος γραμματικῶς δειγγράφου. Ὁραῖος κάλλει παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων. Οὐ γὰρ ἐκ τῆς πρὸς τοὺς ἀνθρώπους συγκρίσεως τὴν ὑπεροχὴν τοῦ κάλλους ἔχει. Καὶ προῶν δὲ φησι· Διὰ τοῦτο ἔχρισέ σε ὁ Θεός, ὁ Θεός σου ἔλαιον ἀγαλλιάσεως. Οὐ γὰρ εἶπεν· ἔχρισά σε ἐγὼ ὁ Θεός, ἀλλ', Ἐχρισέ σε· ὥστε ἐκ τούτου παρασταθῆαι ἕτερον εἶναι τὸ διαλεγόμενον πρόσωπον. Ποῖον οὖν ἐστὶ τούτο, ἢ ὁ προφήτης ὁ χωρήσας τὴν τοῦ ἁγίου Πνεύματος εἰς αὐτὸν γενομένην ἐνέργειαν; Hoc est : « Quidam arbitrati sunt ex persona Patris psalmum sive canticum pronuntiare de Verbo, quod in principio erat apud Deum⁴², quodque ipse ceu ex corde, sive ex ipsis visceribus produxit : et ex bono corde bonum verbum prodiit. Mihi porro hæc ad propheticam personam referenda videntur : quæ enim post dictum hujusmodi subsequuntur, non ita planam exhibent nobis de Patre narrationem. Neque enim de lingua sua Pater dixerit : *Lingua mea calamus scribæ velociter scribentis. Speciosus forma præ filiis hominum*⁴³. Siquidem pulchritudinis præstantiam ex comparatione cum hominibus non mutuatur. In sequentibus vero ait, *Propterea unxit te Deus, Deus tuus oleo latitiæ*⁴⁴ ; neque enim ait, *Unxit te ego Deus, sed, Unxit te* : ita ut hinc liquidum sit aliam personam esse quæ loquitur. Quænam igitur illa, nisi propheta, qui illapsam Spiritus sancti vim in se recepit? » Basilii in hunc psalmum orationem si quis legere voluerit, in ea hoc Eusebii fragmentum syllabis totidem reperiet. Dixi sæpius, nec dicere desinam, me mihi persuadere non posse hominem disertissimum eundemque copiosissimum Basilium græculi malam artem imitatum esse. Quid enim attinebat Basilium induere se pennis alienis, qui suis magis quam ascitis decorabatur? Potuisse Basilium ab Eusebio sententias quasdam mutuari, quas politiori dicendi genere suas fecisset, non ierim inficias : sed eum ab eodem longam verborum seriem sumpsisse, ut credam vix adducar; præsertim cum sine multo labore elegantiora dixisset. Librarios igitur ea in re male officiosos hæc Basilianis annexuisse arbitror. Legas velim numerum 35, in quo eam in sententiam multa pro virili disputavimus.

D 38. Orationis ejus qua psalmus centesimus decimus quartus in Basilianis editionibus explanatur, reperuntur quidem fragmenta in Corderiana catena, sed nomine diversorum, non Basilii. Alia enim tribuuntur Didymo, alia Chrysostomo, Theodoro alia, alia Anonymo. Sed locus ille qui ea in catena cuidam alteri tribuitur, non in uno Basilio, sed et in Eusebio quoque reperitur. Utri autem adjudicandus sit, ex stylo facile cognosci potest. Nam fragmentum illud dictionem Eusebianam usque adeo redolet, ut, qui decipiatur, putem fore neminem. Quæ de re ut per se quisque possit judicare, verba ipsa ascribam. Sicut autem hæc : Ὁ κόσμος οὕτως αὐτός

⁴² Joan. 1, 1. ⁴³ Psal. xlv, 2, 3. ⁴⁴ ibid. 8.

τὸ ἐστὶ θνητός, καὶ χωρίον ἀποθνησκόντων ἐστίν. Ἰ.πειθὴ γὰρ σύνθετός ἐστι τῶν ὀρωμένων ἢ σύστασις, τὸ δὲ σύνθετον ἄπαν διαλύεσθαι πέφυκεν, ἐν τῷ κόσμῳ ὄντες, μέρος ὄντες τοῦ κόσμου, ἀναγκαίως τῆς τοῦ παντὸς φύσεως ἀπολαύομεν. Ἐκεῖ δὲ οὐκ ἐστὶν ἀλλοίωσις, οὔτε σώματος, οὔτε ψυχῆς. Οὐδὲ γὰρ ἐστὶ λογισμοῦ παρατροπή, οὔδὲ μετάθεσις γνώμης, οὔδε μιᾶς περιστάσεως τὸ εὐσταθὲς καὶ ἀτάραχον τῶν λογισμῶν ἀφαιρουμένης. Χώρα ἐστὶν ἐκείνη τῶν ἐπιζώντων, ἐν ἣ μάλιστα εὐαρεστήσειεν τῷ Θεῷ ὁ προφήτης καταπαγγέλλεται, ὡς ὑπ' οὐδενὸς μέλλων τῶν ἐξωθεν διακόπτεσθαι ζώντων. Ἐκείνη χώρα ἐν ἣ οὐκ ἐνὶ νύξ, οὐκ ἐνὶ ὑπνοσὶ τὸ τοῦ θανάτου μίμημα, οὐκ ἐνὶ βρῶσις, οὐκ ἐνὶ πόσις τὰ τῆς ἀσθενείας ἡμῶν ὑπερείσματα, οὐ τῶν ἐξωθέν τι περιστατικῶν· ἀλλὰ χώρα ζώντων, οὐκ ἀποθνησκόντων διὰ τῆς ἀμαρτίας, ἀλλὰ ζώντων τὴν ἀληθινὴν ζωὴν τὴν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. « Hic mundus vere et ipse mortalis, et morientium locus est. Quia enim rerum visibilium constitutio composita est, omne vero compositum solvitur; cum in mundo et pars mundi simus, necessario naturæ universi consortes sumus; at illic non est immutatio vel corporis vel animæ. Neque enim est cogitationis aberratio, neque sententiæ variatio, cum nulla calamitas pacatum tranquillumque cogitationum ordinem auferat. Illa item est regio viventium, ubi se maxime Deo placitum Propheta prænuntiat; ut qui a nullo extraneo ex numero viventium abscindendus sit. Illa regio est, in qua neque nox, neque somnus, mortis imago, neque cibus, neque potus, infirmitatis nostræ falcimenta, nec quidpiam eorum quæ extrinsecus molestiam creant; sed regio viventium, nec per peccatum morientium, at vera vita viventium in Christo Jesu. » Plura quidem reperiuntur in Basilio; sed quin restituenda sint hæc ipsa auctori suo Eusebio, dubitandi locus esse vix potest. Nam deesse multa in commentario eo quem in hunc psalmum conscripsit Eusebius, vel ex sola commentarii brevitate patet. Jam quid de hoc fragmento sentiam, paucis dicendum. Arbitror ascitum id esse, et hoc ex Eusebianis iniqua manu exportatum. Cum autem hoc suspicandi mihi sint causæ multæ, tres tantum aut quatuor proferam. Prima est, quod Basilius itinere et labore defatigatus, brevitati, ut ex ipsa psalmi explanatione constat, studeret quam maxime; nec proinde mirum videri debeat, si Basilius ut alias (a), et hic quoque psalmum non omnino exposuerit. Altera, quod postquam scriptor omnem hominum vitam tribus annorum hebdomadibus deflevit, nihilominus, secum ipse non consentiens, eodem in loco quinque recenseat, tempus detentionis, accommodatam ad disciplinas ediscendas ætatem, ætatem ephæbios, statum virilem, senectutem. Tertia, quod tantum abest ut hæc inter se cohæreant, ut potius redundare aperte videantur. Tria enim ait

A David: « ereptam esse animam suam a morte, oculos suos a lacrymis, pedes denique suos a lapsu »; quæ singula breviter quidem ut reliquos psalmi versiculos, sed apte explicarat Basilius. Quid igitur opus fuit multa effutire ad explicandum versum illum, *Placebo Domino in regione vivorum* ⁴⁹, quem utpote valetudinarius et aliqui defatigatus consulto omiserat? Nam prætermisam esse de industria explanationem verborum illorum, *Placebo Domino*, etc., haud dubio indicio est illud, quod ea, ut solet, inter concionandum non recitavit. Quarta denique suspicionis causa est, quod verisimile non fiat hominem puri sermonis studiosissimum vocabulis impropriis et ab usu loquendi politiore abhorrentibus usum esse. Quis enim facile credat vocabulum, ἀποβολή, a Basilio adhibitum esse ad significandum dentium ortum, cum tamen per se significet potius eorum lapsus atque jacturam? Arbitror Basilius hoc in loco ἀποβολή non ἀποβολή scripturum fuisse. Quid quod verbum ἐν sæpius in eadem periodo repetitum legimus, quod tamen difficile sit in Basilio operibus non controversis semel aut bis reperire? Tantum faciebat Eusebius Basilius, ut cum posset ipse de suo meliora proferre, maluerit tamen Eusebianis uti? Non dubito igitur quin totum illud, ὁ κόσμος οὗτος αὐτός τὸ ἐστὶ θνητός, etc., ad finem usque, additum sit a librariis (b), qui ut orationem Basilio pluris venderent, eam ampliandam esse censuerunt. Timebant enim ne, si imperfecta videretur et manca, minoris æstimaretur ab emptoribus. Sane non parvam gratiam librariis habendam esse puto, qui orationes alias in alios psalmos, quorum quoque non singuli versus explicantur, nobis intactas reliquerint.

59. Inter psalmos quos aut explanavit Basilius, aut explanasse putatur, ultimo loco reperitur enarratio quædam in psalmum centesimum decimum quintum. Sed fragmenta omnia quæ ex hac interpretatione in Corderii catena citantur, æque ac in superiori psalmo, diversis scriptoribus, non Basilio tribuuntur. Et, ut verum fatear, inclinatus animus ut hanc enarrationem in spuris atque adulterinis ponam. Nam, ut interim de cæteris taceam, quid sibi vult illud: Ἄλλ' εἶθε κάμω γένωτο πιστεῦσαι ἀξίως, ἵνα λαλήσω νῦν τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ τῇ μεγάλῃ ταύτῃ πέντε λόγους ἐν τῷ νοί μου, « Sed utinam et mihi contingat digne credere, ut nunc magnæ huic Dei Ecclesiæ verba quinque in sensu meo dicam. » Certe non immerito additum est a scriptore, καὶ μηδεὶς καταχλευαζέτω τὸν λόγον, « Nec quisquam hunc irrideat sermonem. » Quid enim tunc factum sit, nescio quidem, sed probe scio hominum genus nunc ita comparatum esse, ut, si quis hodie hoc idem inter concionandum diceret, risus non paucis exprimeretur. Dicas auctorem, quicumque ille fuit, vaticino quodam furore concitatum exclamasse, ἀλλ'

⁴⁹ Psal. cxiv, 8. ⁵⁰ ibid. 9.

(a) Vide homilias in Psal. i et lxx.

(b) Lege hom. in psalmum 1, et in p. II. ps. xiv.

εἶθε χάμοι, etc. Sed quam alienum sit turgidum illud loquendi genus a Basilii moribus, nemo, qui vel primoribus libris naturalē illam Basilianæ facultatis pulchritudinem gustaverit, ignorat. Nec desunt alia in hac oratione, quæ phrasim Basilii et stylum minus sapiant. Cujusmodi sunt illa: Τί ἀναγκαστικώτερον... οὐδὲ ζυγομαχῆσαι τὸ τί ἐστι. Videri quidem possunt hæc leviora : sed multo, opinor, gravius est illud : Τουτέστι, διψῶν ἐπὶ τὴν διὰ τοῦ μαρτυρίου τελειῶσιν ἔρχομαι, « hoc est, sitiens ad martyrii consummationem contendo. » Cum enim multis locis locutus sit Basiliius de Christi Domini morte, eum tamen unquam voce martyrii usum esse non arbitror. Neque vero dissimulandum, illum loquendi modum, ἐν τῷ κατόπιν ψαλμῷ, qui in hac oratione adhibitus est, Basiliius perquam familiarem esse; sed inde non sequitur, ut Basiliius hujus explanationis parens sit; sed alter quivis, qui eum imitari studerit. Cæterum cum quoquam pertinacius contendere nolo. Quare si quis hanc orationem Basilio tribuere voluerit, per me licet. Unum id etiam atque etiam rogo, ut mihi quoque, quid sentiam dicere liceat. Et quoniam magni interest nosse quid tribuendum sit sanctis Patribus, aut non tribuendum, summam perstringam quæ dixi. Velim igitur ex suo quisque animo animum Basilii spectet. Nemo, opinor, futurus est, qui libenter velit plagiaris audire, maxime si ita sit facundus, ut nullo negotio id dedecoris vitare possit. Quam autem facile fuerit homini copiosissimo Basilio alicujus psalmi versiculos siue ope aliena explicare, inde certo cognoscitur quod vel unicus psalmi decimi quarti versiculus concionandi amplissimam materiam ei dederit. Mos est indisertorum disertos compilare; sed diserti indisertos opibus spoliare non norunt. Et quidem nostra ætate videmus optimos concionatores ab infacundis quibusdam quotidie compilari; sed nondum contigit, quod sciam, ut optimi concionatores compilarint infacundos. Fateor fieri potuisse, ut Basiliius, optimorum oratorum exemplo, aut Eusebium aut alium quemvis scriptorem antiquiorem imitatus sit, ab eis que aliquas sententias hauserit, quas ornarit suo modo: sed Basilium tam multa ad verbum ab Eusebio sumpsisse nunquam mihi persuadebo. Quis enim facile crediderit Basilium, hominem videlicet qui tam copiose, tam docte, tam eleganter de Spiritu sancto in totis duobus libris disseruit (a), ipsum tamen, cum divinitatem Spiritus sancti sibi declarandam proponeret, ad Eusebii commentarios confugisse, ex eis que per multa ad verbum surripuisse; idque in re perquam facili, hoc est, in explicando versiculo sexto psalmi secundi et tricesimi. Et hæc quoque verba, ὁ κόσμος ὄψτος, etc., quæ leguntur in interpretatione psalmi centesimi decimi quarti, tam aperte librorum additamentum olent, ut ea in re neminem falli posse arbitremur. At dicet aliquis: Credibile quidem non

A est Basilium duo hæc fragmenta ab Eusebio mutatum esse: sed non ita incredibile est ipsum alia quædam loca Eusebiana suis annexuisse. Sed si ita est, inde necessario sequitur, ut Eusebiana Basilianis non nunquam attexuerint librarii. Verum si semel librarii deprehendantur in culpa, quæro jam cur omnium rei jure a nobis dici non possint. Hac ego ratione adductus superius dixi, habere me pro additamento librorum quicquid ex Eusebii commentariis in Basilii orationes ad verbum translatum est. Sed, ut quisque melius ea de re judicet, velim legat assidue genuina opera Basilii; legat præsertim præclaras illas orationes, in quibus quotlibet argumentum tam copiose tamque facile tractat, eum ut tempus defecisse videatur, non loquendi materia.

B Legat in primis orationem eam, quæ inter diversas decima quarta est, quam si non imparatus, at non ita multum paratus ad populum habuit: quæ tamen Libanium, qui et ipse erat dicendi optimus magister, tantum in admirationem rapuit, ut eam a Basilio muneris eximii loco poposcerit. Legat orationem vicesimam tertiam, cui finem imponere cum cogitaret, subito et præter expectationem de quodam incendio admonitus, tam apposite tamque eleganter ea de calamitate locutus est, ut alter quivis vel paratissimus mellora dicere non potuisset. Et, quod magis ad rem pertinet, legat orationem in psalmum decimum quartum, elegantissimam illam quidem et rebus ac verbis refertissimam; et tamen ejus psalmi duo aut tria verba tantam dicendi copiam Basilio subministravero. Hæc qui paulo attentius consideraverit, melius, opinor, de Basilio existimabit, quam ut putet tantum ac talem virum, nisi Eusebium compilasset, paucos quosdam psalmorum versiculos explanare non potuisse.

§ VII. *Pauca quædam, quæ notari debent in psalmis 1, VII et XXVIII.*

40. Antequam ad alia transeamus, haud inutile esse judicavimus nonnulla hic adnotare. Nemo, quod sciam, dubitat, nec dubitari posse arbitror, quin oratio ea quæ inter Basilii opera reperitur in psalmum primum, Basilii vere sit. Et tamen verba illa, πάντα ὥσπερ ἐν μεγάλῳ τινὶ καὶ κοινῷ ταμεῖῳ τῇ βίβλῳ τῶν Ψαλμῶν τεθησαύρισται, quæ in Basilii præmio leguntur, edita quoque in Eusebii in *Psalmos* prologo invenimus. Fluxerint hæc ex Eusebianis in Basiliana, an e Basilianis in Eusebiana, quæri potest. Sed, quantum conjectura auctor, e Basilii oratione in Eusebii prologum transiere. Etenim verba illa in Eusebio connexa esse non videntur, neque cum præcedentibus, neque cum subsequentibus; contra, hæc ipsa mirifice apud Basilium cum tota reliqua oratione coherere perspicuum est. Quod attinet ad orationem in psalmum septimum, quæ in Basilii editionibus sequitur, ægre nobis fuit, quod in ea nullum deprehenderimus vestigium homiliae, id est ejus orationis

(a) Lege num. 55.

quæ ad populum habetur, cum tamen alioqui satis A § VIII. *Quid sentiendum sit de Theodori Heracleotæ commentario.*

constet omnes Basilii in *Psalms* orationes ad populum habitas esse. Ejus rei rationem reddere cum non possimus, eam discere a sagacioribus cupimus. Illud, *κατὰ τὸν κτίσαστα*, quod legitur in psalmo xxviii, num. 2, aliter ab aliis Interpretibus expressum est: qua de re pauca dicere libet. Quod ait vir eruditissimus Duceus in suis ad hunc psalmum notis, duas has Apostoli voces⁸⁰ ita vertendas esse, *præterito Creatore*, in eo secutus est Hilarius, qui initio libri xii *De Trin.* verba Apostoli non aliter reddidit. Nec ob id solum probari debet ejusmodi interpretatio, quod sanctissimum doctissimumque virum Hilarium auctorem habeat, sed quod mentem Apostoli optime exprimat. Contra, qui aut cum Erasmo verterit, *supra eum qui condidit*, aut cum aliis quibusdam, *præter Creatorem*, quam longissime a Pauli proposito aberrabit. Quare, ut idem Duceus monet, haud immerens reprehensus est Erasmus a Theod. Beza, quod ita interpretatus esset, ut Apostoli sententia in falsum sensum detorqueretur. Nam ex inepta illa Erasmi interpretatione sequitur impios illos de quibus sermo est hoc loco, cultum aliquem creaturis simul et Deo exhibuisse, cum hoc solo discrimine, quod Deo minorem, creaturis reddiderint majorem: quo nihil potest dici a Scripturæ sensu aut remotius, aut magis alienum. Constat enim ex Apostoli verbis, debitum Deo honorem a perfidis illis totum ad idola translatum esse. Ergo jure optimo vituperatus est Erasmus, qui Vulgatam lectionem, *Et servierunt creaturæ potius quam Creatori*, haud ita malam, pessima commutarit. Haud plane, nisi valde fallor, a Pauli sententia multum abuserit, qui dicit præpositionem *κατὰ* hoc loco vice præpositionis *ἀντὶ* positam fuisse, vimque illius habere, sic ut apostolicum illud, *Καὶ ἐλάτρευον τῆ κτίσει κατὰ τὸν κτίσαστα*, satis commode ita Latine reddi possit: *Et coluerunt ea quæ condita sunt pro eo qui condidit*, aut, *loco ejus qui condidit*. Peritissimi duo Scripturarum interpretes Eusebius et Basilii hæc psalmi vicesimi octavi verba, *Adorate Dominum in atriis sancto ejus*⁸¹, ita interpretantur, ut dicant adorationem fieri non debere extra ecclesiam: id quod viro eruditissimo (a) visum est longa D explanatione atque curiosa indigere. Sed, ut mihi quidem videtur, opus non erat tam multis verbis ad sententiam Eusebii et Basilii exponendam. Nam, nisi valde fallor, satis fuisset dicere, ecclesiam his in locis sumendam non esse pro ipso templo, sed pro catholica communione. Hoc igitur docet uterque interpret Græcus, omnes omnino, qui vere Deum adorare volunt, ingredi oportere in catholicam societatem: extra quam nemo Deum vere adorare potest.

41. Edidit jamdudum eruditissimus vir Balthasar Corderius egregios tres tomos, in quibus continetur *Paraphrasis in Psalmos*, *Commentarius in idem argumentum, Catena*, quam vocant, e multis scriptoribus consarcinata. Non est quidem quod valde laborem, quis aut paraphrasim aut catenam scripserit; sed de scriptore commentarii, si pessimam suspicionem a Basilio amovere velim, multum sollicitus esse debeo. Scio hunc commentarium Theodoro Heracleotæ ab eo quem mox dixi viro doctissimo Balthasar Corderio tribui; nec nego adductum eum fuisse in hanc opinionem argumento gravissimo et ad persuadendum accommodatissimo: sed ipsi tamen ob eas quas statim proferam causas assentiri non queo. At præstat virum eruditissimum audire. « Catenam itaque, inquit, ex utrisque plenorem contexui; quam ne solam darem, Commentarium Græcum anonymum, in charta quidem, sed perantiqua, eleganter conscriptum, ex Cæsarea addere placuit, hactenus quidem incognitum; nisi quod, dum ante mensem Romam veniens, Vaticanam pontificis, ac Quirinalem eminentissimi Francisci cardinalis Barberini Bibliothecam perlustro, et cum manuscriptis pervetustis, quæ in pergamento descripto ibidem servantur, confero, repererim esse Theodori Heracleotæ; cujus nomine ita erant inscripta: ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΑΣ ΘΡΑΚΗΣ ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΕΙΣ ΤΟΥΣ ΨΑΛΜΟΥΣ. Hoc ipso in loco edendum curavit Corderius testimonium illud Hieronymi e libro *De scriptoribus ecclesiasticis*: « Theodorus Heracleus Thraciarum episcopus, elegantis apertique sermonis, et magis historice intelligentiæ, edidit sub Constantio principe *Commentarios in Mattheum et Joannem et in Apostolum et Psalterium.* » Ex quibus duo colligere licet, primum, commentarium illum Theodoro tributum esse ex fide codicum Vaticanorum et Barberinianorum: alterum, hunc eundem commentarium editum a Theodoro fuisse, imperante Constantio. Sed, si ita est, frustra hactenus laboravimus; nobis vel invidis Basilius inter plagiarios numerabitur. Neque vero pro qualicumque plagiario habebitur; sed præcipuum quemdam locum inter eos obtinet. Etenim tam multa sunt, quæ totidem verbis syllabisque simul et in Theodori commentario leguntur, et in Basilii orationibus, ut, si Theodori opus esse semel fateamur, jam atrocissimi suspicionem a Basilio removeere non possimus.

42. Nec longe quaerenda exempla sunt, cum ne quaerentibus quidem sese passim offerant. Exscribere quidem omnia hæc loca longum esset, et alioquin inutile; sed fortassis e re fuerit aliquis in medium proferre, ut ex his de aliis similibus conje-

⁸⁰ Rom. 1, 25. ⁸¹ Psal. xxviii, 2.

(a) *Coll. Græc. PP.* in *Præf.*, p. 34.

ctura fieri possit. Hæc itaque leguntur in commentario in *primum psalmum* : Οὐκ ἀπέκλεισε δὲ τοῦ μακαρισμοῦ τὰς γυναῖκας, ἀλλ' ἐκ τοῦ ἡγεμονικωτέρου τὸ θεῖον ἐνεδείξατο. Μιᾶς γὰρ φύσεως καὶ ἀνὴρ καὶ γυνή. Οὐκ εἶπε δέ· ὅς οὐ πορεύεται. Ὁ μὲν γὰρ ἐν τῷ βίῳ τυγχάνων, οὕτω μακαριστός, διὰ τὸ ἀθλοῦν τῆς ἐκθάσεως· ὁ δὲ ἀναντιβόητος τέλει τὴν ζωὴν κατακλιθεὶς, οὕτως ἤδη ἀσφαλῶς μακαρίζεται. (a). « Mulieres tamen a beatitudine non exclusit, sed ex principaliori totum declaravit : siquidem unius naturæ sunt vir et mulier. Non dixit autem, Qui non abit. Qui enim existit in hac vita, necdum beatus dici debet, propter incertitudinem eventus : at qui irrefragabili fine vitam conclusit, hic jam tuto beatus prædicatur. » Eadem reperias et in Basilii oratione in *primum psalmum*. Commentarius in *psalmum decimum quartum* exhibet quoque non pauca, quæ totidem syllabis reperire sit in oratione ea, quæ inter Basilianas edita est in *eundem psalmum*. Sed cum opusculi hujus γνησιότης possit in dubium revocari, ex eo quidquam exscribendum non censuimus. Sequitur in Basilii editione enarratio prima in *psalmum vicesimum octavum*, quam si cum commentario comparaveris, eadem in utroque opusculo reprehendes. Sic enim legimus in commentario pag. 491 : Ὡς μὲν πρὸς τὸ αἰσθητὸν, ἐπαλαί νεφέλαι πλήρεις γενόμεναι ὑδατος, ψόρον ἀποτελοῦσι, καὶ ἡ θάλαττα πνεύματι ταραττομένη, βίαιον ἦχον ἐκπέμπει, δεικνύοντος τοῦ λόγου, ὅτι πᾶσα ἡ κτίσις μονοουχὶ βοᾷ, τὸν αὐτῆς δημιουργὸν καταγγέλλουσα. Κἂν βροντῆ δὲ ἐκ νέφους ἐκραγῆ, οὐκ ἄλλοι γῆ νομίζουσιν, ἢ ὅτι ὁ Θεὸς τῆς ἐξέτης ἐβρόντησε, καὶ ὅτι ὁ Κύριος τὴν ὑγρὰν οὐσίαν συνέχει δι' αὐτοῦ, et cætera non pauca, quæ quisque, si lubet, legere potest. Eadem autem exstant in Basilii oratione, non quidem continenter, sed interpositis nonnullis. Nec dissimilia quoque habentur in hunc psalmi versum : *Vox Domini intercidentis flammam ignis* ⁵¹. Sed ubi legimus usitate et eleganter in Basilio, ἴνα τὸ μὲν δριμύ καὶ κολαστικὸν τοῦ πυρὸς τοῖς ἀξίοις τῆς καύσεως προσαπομένη, etc., « Ut... ignis quidem asperitas ac torquendi proprietate iis qui adustione digni sunt servetur, » etc., inusitate et barbare editum in Commentario invenimus, ἴνα τὸ μὲν δριμύ καὶ καυστικὸν τοῖς ἀξίοις καύσεως προσαποδείξοι, « ita ut acerbitas quidem et urendi vis ustione dignis deputetur. » Sed facile crediderim mendum esse librariorum, qui, pro προσαπομένη, προσαποδείξοι oscitanter scripsere. Commentarii auctor, quisquis ille fuit, fecit more suo, et, cum psalmum vicesimum nonum interpretaretur, Basilii in *eundem psalmum* orationem compilarit. Libet nonnulla ascribere. Ita igitur legitur : Μᾶζαριος δὲ ὁ τὴν ἐν τῷ βᾶθει αὐτοῦ πληγὴν γνωρίζων, ὡς δύνασθαι προσίων τῷ Ιατρῷ λέγειν. Ἰασαί με, Κύριε. Ἐνταῦθα μέντοι εὐχαριστία ἐστὶν ὑπὲρ τῆς

A ἐπαχθείστης Ιατρείας... Οὐ πάντων δὲ Θεὸς ὁ Θεός, ἀλλὰ τῶν οἰκαιοθέντων αὐτῷ δι' ἀρετῆς... οὐδὲν, φησὶ, γέγονε μέσον τῆς ἐμῆς φωνῆς, καὶ τῆς σῆς χάριτος, ἀλλ' ὁμοῦ ἀνέκραξα, καὶ προσήλθεν Ιασίς. « Beatus autem ille, qui in fundo suam plagam agnoscit, ut possit ad medicum accedens, dicere : *Sana me, Domine* ⁵¹. Hic itaque gratias agit pro curatione quam fuerat consecutus... Deus autem non omnium Deus, sed eorum qui ob virtutem ipsi familiares sunt. Nihil, inquit, intercessit inter vocem meam, et gratiam tuam; sed simul ut clamavi, curatione advenit. » Hæc qui voluerit conferre cum Basilianis, utraque haud dissimilia reperiet. Plura qui cupit, legat explanationem horum versuum, « *Psallite Domino*, » et, « *Confitemini memorie sanctitatis ejus* : » quibus in locis, ut sæpe alias, inepte plagiarium agit auctor commentarii. Idem sententium de enarratione in *psalmum tricesimum secundum*, in qua tam multa sunt, quæ e Basilii in *eundem psalmum* oratione ad verbum sumpta esse constat, ea ut malim indicare, quam exscribere. Legantur igitur quæ in commentario habentur in hęc versus, *Confitemini Domino in cithara* ⁵² ; et : *Miser ricordia Domini plena est terra* ⁵³ ; et : *Verbo Domini cæli firmati sunt, et spiritu oris ejus omnis virtus eorum* ⁵⁴ : quæ loca si cum Basilianis comparentur, nihil utraque inter se differre suis quisque oculis cernet. Nolumus tamen omnia quæcumque in commentario exstant in illud, *Verbo Domini*, etc., tribui Basilio, cum eorum partem maximam ex Eusebio sumptam esse credamus (b).

43. Quod si quæ indicavimus, nequaquam sufficere videantur, legi insuper potest expositio aliorum versuum, exempli causa illius : *Congregans sicut utrem aquas maris* ⁵⁵ ; item illius : *Quoniam ipse dixit et facta sunt* ⁵⁶. Denique præstare audeo, si tota psalmi explanatio legatur, eadem passim et in commentarii auctore et in Basilio repertum iri. Pariter si in commentario legatur psalmus quadragesimus quartus, ipse quoque id quod a Basilio in eundem psalmum dictum est, exhibebit. Cujus rei testimonium unum peti potest ex his psalmi verbis : *Lingua mea calamus scribæ velociter cribentis* ⁵⁷. Nam versiculi hujus explicatio, quam in commentario legimus, si non tota, at ejus pars magna ex Basilii oratione sumpta est. Deinde rem eandem mirifice confirmat illud commentarii pag. 834 : Τροπικῶς ἡγοῦμεθα ταῦτα λελέχθαι διὰ τὴν σάρκωσιν τοῦ Θεοῦ Λόγου, ὅς ἐστι τομώτερος ὑπὲρ πᾶσαν μάχαιραν. Διότι ὁ μηρὸς σύμβολόν ἐστι τῆς κατὰ γένεσιν ἐνεργείας. Ἐπειδὴ δὲ μέλλει συνάπτεσθαι τῇ ἀσθενείᾳ τῆς σαρκὸς ὁ Χριστὸς, καλῶς πρόσκειται τὸ, *Αυτατά*. Μεγίστης γὰρ δυνάμει, τὸ συνῆθηται Θεὸν ἐν ἀνθρώπῳ φύσει γενέσθαι. « Figurate existimamus hæc dicta esse propter incarnationem Verbi Dei, quod omni gladio acutius est. Quoniam femur sym-

⁵¹ Psal. xxviii, 7. ⁵² Jer. xviii, 13. ⁵³ Psal. xxxii, 2. ⁵⁴ ibid. 5. ⁵⁵ ibid. 6. ⁵⁶ ibid. 7. ⁵⁷ ibid. 9. ⁵⁸ Psal. xliii, 2.

(a) Utī soleo vulgatis interpretationibus.

(b) Leg. num. 35.

bolum est operationis generativæ. Cum vero Christus infirmitati carnis copulandus esset, pulchre additur, *Potentissime*. Maximæ enim potentiaæ erat, posse Deum nasci in natura hominis. » Siquidem Basilios explicans illud, *Accingere gladio tuo super femur tuum, potentissime* ⁶⁶, verbis iisdem utitur, sic tamen, ut fusior sit illius interpretatio. Idem omnino sentiendum de aliis quibusdam psalmi versiculis, quorum explicationem bis editam videmus, semel in commentario, iterum in Basilii oratione. Ejus generis versiculi sunt: *Myrrha et gutta et cassia a vestimentis tuis a domibus eburneis* ⁶⁷; et: *Omnis gloria filia regis ab intus* ⁶⁸; et: *Adducentur regi virgines post eam* ⁶⁹. Et vero quisquis utrumque opus evolverit, multa ad verbum aut e Basilii oratione in commentarium, aut e commentario in Basilii orationem translata esse facile ex locorum collatione cognoscat. Pauca quidem sunt in *psalmum sexagesimum primum*, quæ commentarii scriptori cum Basilio communia sint; sed tamen quantum id cunque est, rem se ita habere, ut diximus, ostendit. Lectam igitur volo in utroque opere expositionem hujus versiculi, *Non movebor amplius* ⁷⁰: quam qui legerit, falsi nequaquam nos accusabit. Quod si cuiquam hoc sufficere non videtur, videat explanationem verborum illorum, *Ore suo benedicebant* ⁷¹. Denique commentarii auctor et Basilios ita interpretantur verba illa psalmi centesimi quarti: *Deus noster miseretur* ⁷²; et: *Custodiens parvulos Dominus* ⁷³, ut aliquando unius interpretatio cum alterius interpretatione ipsis verbis syllabisque conveniat. Intelligere licet cum ex iis quæ excerpimus, tum maxime ex iis quæ quisque in ipsis libris legere potest, aut Basilium fuisse plagiarium, non unum aliquem e multis, sed perquam insignem, aut isthæc librorum opera in Basilii orationes irrepsisse, aut maximam partem orationum quæ Basilii nomine circumferuntur, ad eum non pertinere, aut denique Theodorum Heracleotem commentarii auctorem non esse. Sed Basilium inter insignes plagiarios recenseri, quis animo æquo ferat? Ex alia parte, cui verisimile fiet tam multa a librariis fuisse inserta Basilii orationibus? Nec video quoque, quomodo orationes Basilio tot seculorum spatio ascriptæ, in quibus alioqui dictionis Basilianæ indicia non obscura exstant, pro spuris haberi possint? Reliquum igitur est ut putemus hunc commentarium Theodori Heracleotæ opus non esse, sed scriptoris alicujus, qui cum e Basilio permulta sumpserit, Basilio simul et Theodoro posterior sit. Sed adhuc queri potest utrum scriptor ille posterior quisquis est, de suo composuerit commentarium, an potius eundem e multorum operibus concinnarit. Ad quam quæstionem solvendam neque longum tempus, neque multum laborem aut studium requiri arbitramur. Nam vox illa, « alius, » quæ non

A raro bis aut ter in eadem commentarii pagina legitur, vel sola satis ostendit eum commentarium, qui nomine Theodori Heracleotæ circumfertur, ejus unius fetum non esse, sed multorum; ob idque non erraturum, qui hoc operis in catenarum numero reponet. Et vero si res diligentius expendatur, hac voce, « alius, » modo designari Origenem, modo Eusebium Cæsariensem, modo Athanasium, modo Didymum, modo Apollinarium, modo Basilium, modo Chrysostamum, modo Theodoretum aut alios quosvis, negari non poterit. Sed exempla pauca e multis subjicere præstat, quibus res ita manifesta fiat, ut nullus dubitationi locus relinquatur.

44. Initium ab Eusebio ducere visum est, quod Corderiani commentarii pars non minima ex eo sumpta esse videatur. Eusebii igitur verba sunt hæc ex enarratione in *psalmum primum*: Ἐπεὶ φυσικῶς ὁρεγόμεθα πάντες τοῦ μακάριου εἶναι, τέλος ἀγαθοῦ τὸ μακάριον ὀριζόμενοι, πεπλανημένοι γὰρ μὴ πολλοὶ τοῦτο μεταδιώκειν ἐν σωματίων ἰδοναῖς ἡγοῦνται... εἰκότως ὁ λόγος ἐν τούτοις ὅθεν ἐχρῆν τὴν καταρχὴν ἐποίησατο τῆς κατὰ Θεὸν ὑμνωδίας, τὸν ἀληθῶς μακάριον καὶ τέλους ἀγαθοῦ τὸν παρὰ Θεῷ ἡξιωμένον ὑπογράφων. « Quandoquidem vel ipso nature instinctu omnes beatitudinem appetimus, boni finem statuentes felicitatem, erroreque mentis ducti complures illam in voluptatibus corporeis quaerendam putant... hinc jure hymnorum ad Deum laudandum exordium ductum est, describiturque quisnam vere beatus sit, atque bonum finem a Deo consequatur. » Sic autem commentarii auctor loquitur: Μαχαρίστῆτος μὲν φύσει ἅπαντες ὁρεγόμεθα, τέλος ἀγαθοῦ τὸ μακάριον ὀριζόμενοι. Ἄλλ' ἐπειδὴ τινες ἐν σωματικαῖς ἀγαθοῖς τοῦτο εἶναι νομίζουσι πλανώμενοι, εἰκότως ὅθεν ἐχρῆν, τὴν ἁρμονίαν ὁ λόγος ἐποίησε τῆς κατὰ Θεὸν ὑμνωδίας, τὸν ἀληθῶς μακάριον καὶ τέλος ἀγαθοῦ παρὰ Θεῷ ἡξιωμένον ὑπογράφων. « Beatitudinem quidem natura omnes appetimus, finem boni beatitudinem statuentes. Verum cum erronee nonnulli in corporeis bonis hanc sitam arbitrentur, merito, unde conveniebat, divinæ laudis harmoniam hic sermo concinnavit, dum vere beatum et qui a Deo finem boni adeptus est, describit. » Accedit, quod scriptor uterque, Eusebii et commentarii auctor, explanationem verborum illorum: *Et erit tanquam lignum quod plantatum est* ⁷⁴, etc., verbis iisdem et syllabis ordiatur. Etenim in Eusebii opere sic editum invenimus: Ὁ... τῷ θεῷ σχολάζων νόμῳ, καὶ τοῖς ἐξ αὐτοῦ λογικοῖς νόμασιν ἀρδόμενος, σφόδρα οἰκείως φυτῷ παρ' ὕδασι ἐβρίζωμένῳ παραβέβηται. « Qui... divinæ legi vacat, et spiritualibus rivis ex ea fluentibus irrigatur, admodum apposite ligno, cujus radices proxime aquas positæ sunt, comparatur. » In commentario vero: Ὁ γὰρ τῷ θεῷ σχολάζων νόμῳ, καὶ τοῖς ἐξ αὐτοῦ νόμασιν ἀρδούμενος, τῷ παρ' ὕδασι ἐστῶτι δένδρῳ ἀπέλικασται.

⁶⁶ Psal. XLIV. 4. ⁶⁷ ibid. 9. ⁶⁸ ibid. 14. ⁶⁹ ibid. 15. ⁷⁰ Psal. Lxi, 5. ⁷¹ ibid. 5. ⁷² Psal. cxxv, 5. ⁷³ ibid. 6. ⁷⁴ Psal. i, 5.

« Qui enim divinæ legi vacat, et rivulis ejus A irrigatur, assimilatus est arbori juxta aquas constitutæ. » Et quoniam non multum refert utrum ea quæ transcribimus, cohæreant inter se, necne, psalmos singulos animus non est ordine percurrere: sed quidque, ut occurreret, adnotare satis habebimus. Otio qui abundat quominus suæ curiositati satisfacere possit, nihil vetat. Quare ad psalmum vicesimum octavum transibimus, e quo nonnulla exempli loco proferentur, si tamen prius monuerimus Eusebium et commentarii scriptorem, dum initium psalmi decimi quarti interpretantur, non raro quoque eadem iisdem verbis dicere. Hæc igitur leguntur in enarratione Eusebii in psalmum vicesimum octavum: 'Εν οἷς ὁ λόγος τὴν εὐαγγελικὴν χάριν τὴν εἰς πάντα χυθαίταν τὰ καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης ἔθνη προεωαγγελισάμενος . . . ταῦτά τε κομίζειν παρακελεύεται, οὐκ Ἰουδαίους, ἀλλὰ ταῖς πατριαῖς τῶν ἐθνῶν, ἢ κατὰ τοὺς λοιποὺς ἐρμηνευτάς, ταῖς συγγενελαῖς τῶν λαῶν . . . Διὸ καὶ ὠβέλισται παρὰ τοὺς Ἑβδομήκοντα, ὡς μὴ κείμενον μῆτε ἐν τῷ Ἑβραϊκῷ, μῆτε παρὰ τοῖς λοιποῖς ἐρμηνευταῖς . . . Ἄντι δὲ τοῦ, ἐν ἀβλῆ ἀγία αὐτοῦ, ὁ μὲν Ἀκύλας, ἐν διαπρεπεῖα ἡγιασμένη, ἐξέδωκεν· ὁ δὲ Σύμμαχος, ἐν διαπρεπεῖα ἀγία. Βούλεται γὰρ ἡμεῖς ὁ λόγος μετὰ τοῦ πρόποντος κόσμου καὶ τῆς τῷ Θεῷ προσφιλοῦς δικαιοσύνης τὴν προσκύνησιν ποιῆσθαι. « Quibus sane evangelicam gratiam in omnes totius orbis nationes diffusam prænuntians . . . hæc afferre jubet, non Judæos, sed familias gentium ⁹⁹, aut secundum reliquos interpretes, cognationes populorum . . . Quare hæc in Septuaginta interpretibus obelo notantur, quod neque in Hebræico exemplari, nec apud reliquos interpretes compareant. Loco autem illius, in aula sancta ejus ¹⁰⁰, Aquila, in decore sanctificato, Symmachus vero, in decore sancto, edidit. Vult enim nos cum debito ornatu, ac Deo dilecta justitia adorationem peragere. » Hæc vero in commentario: 'Εν οἷς ὁ λόγος τὴν εὐαγγελικὴν χάριν καθ' ὅλης χυθῆσθαι προθεσπίζει τῆς οἰκουμένης. Παραγγέλει γὰρ τὰ λεχθέντα κομίζειν, οὐκ Ἰουδαίους, ἀλλὰ ταῖς πατριαῖς τῶν ἐθνῶν· ἢ κατὰ τοὺς λοιποὺς, ταῖς συγγενελαῖς τῶν λαῶν. Ὀβέλισται γὰρ παρὰ τοῖς Ἑβδομήκοντα τὸ, υἱοὶ Θεοῦ, ὡς μὴ ἐκείμνον τῷ Ἑβραϊκῷ, μηδὲ παρὰ τοῖς ἄλλοις . . . Ἄντι δὲ τοῦ, ἐν ἀβλῆ ἀγία, ὁ μὲν Ἀκύλας, ἐν εὐπρεπεῖα ἡγιασμένη, ἐξέδωκεν· ὁ δὲ Σύμμαχος, ἐν εὐπρεπεῖα ἀγία. Βούλεται γὰρ ἡμεῖς μετὰ τοῦ πρόποντος κόσμου καὶ τῆς προσφιλοῦς τῷ Θεῷ δικαιοσύνης τὴν προσκύνησιν ποιῆσθαι. « In quibus oraculum gratiam evangelicam per universum orbem diffundendam prædicat. Jubet enim illa quæ recensita sunt afferre, non Judæos, sed patrias gentium, vel secundum reliquos, cognationes populorum. Apud Septuaginta enim expunctum est illud, filii Dei ¹⁰¹, quod in Hebræo id non habeatur, nec apud alios. Cæterum pro, in aula sancta, Aquila

quidem, in decore sanctificato, edidit; Symmachus vero, in decore sancto. Vult enim nos cum decenti ornatu et amica Deo justitia facere adorationem. » Velim legatur in ipsis libris tota hujus loci explanatio, tumque una cum altera comparetur; quo clarior appareat commentarii auctorem nihil magis facere, quam Eusebium palam compilare. Quod diximus, vocabulo, « alius, » modo unum auctorem, modo alterum significari, ejus exemplum in interpretatione psalmi vicesimi noni habetur. Nam vox ea, « alius, » ut ex Eusebii commentariis patet, Eusebium ipsum indicat. Omittemus quæ utrique scriptori, pseudo-Theodoro et Eusebio, communia sunt vel ipso initio enarrationis in psalmum tricesimum secundum; sed quæ dicuntur in hæc ejusdem psalmi verba: Qui finxit sigillatim corda eorum ¹⁰², non pigebit ascribere. Eusebius: Καταμύσας δὲ εἰρηται ἀντὶ τοῦ ἀφωρισμένως παρὰ τὰ λοιπὰ ζῶα. Καρδίας δὲ λέγει, τοὺς λογισμοὺς ἐδύλου, καὶ ὅτι ἀφωρισμένως ἕκαστος ἀνθρώπος ὡσπερ ταμίον ἀποκεκλεισμένον ἔχει τὴν ἑαυτοῦ διάνοιαν, ὡς μηδένα δύνασθαι ἐτέρου καταλαμβάνειν λογισμοὺς. Οὐδεὶς γοῦν οἶδεν ἀνθρώπων τὰ τοῦ ἀνθρώπου . . . Συνῆπται τὸ, Ὁ συνιεὶς πάντα τὰ ἔργα αὐτῶν. Μόνος γὰρ αὐτοῦ συνίτησιν ἐξ ὅποιας προαιρέσεως τὰ τῶν ἀνθρώπων ἔργα ἐπιτελεῖται· μηδεὶς ἄλλου δυναμένου συνιέναι, τοῖα προθέσει καὶ ὅποια ὁρμῆ ἕκαστος τῶν ἀνθρώπων πράττει ἢ πράττει. « Sigillatim dictum est quasi separatim et seorsum a reliquis animalibus. Dum autem corda memoraret, cogitationes significavit, quia quilibet homo seorsum mentem suam ceu receptaculum occultum habet, ut nemo alterius cogitationes deprehendere valeat. Nullus igitur hominum novit quæ sunt hominis ¹⁰³ . . . Additur hoc, Qui intelligit omnia opera eorum ¹⁰⁴. Ipse namque solus intelligit ex cujusmodi electione voluntatis hominum opera edantur, cum nullus alius intelligere queat ex cujusmodi proposito, ex quo motu voluntatis quisvis hominum agat quæ agit. » Pseudo-Theodorus vero: Καταμύσας δὲ, ἀντὶ τοῦ ἀφωρισμένως, κχωρισμένως παρὰ τὰ λοιπὰ ζῶα· καρδίας δὲ λέγει τοὺς λογισμοὺς. Καὶ ὅτι ἀφωρισμένως ἕκαστος ἀνθρώπος ὡσπερ ταμίον ἀποκεκλεισμένον ἔχει τὴν ἑαυτοῦ διάνοιαν, ὡς μηδένα δύνασθαι ἐτέρου καταλαμβάνειν λογισμοὺς. Οὐδεὶς γὰρ οἶδε τῶν ἀνθρώπων, καὶ ἐξῆς . . . Συνῆπται τὸ, ὁ συνιεὶς εἰς πάντα, ὡς μηδεὶς ἄλλου δυναμένου συνιέναι, οἷα προθέσει καὶ ὁρμῆ ἕκαστος τῶν ἀνθρώπων, ἢ πράττει, πράττει. « Sigillatim autem posuit pro seorsim, separatim a reliquis animantibus: corda autem intelligit cogitationes. Et quoniam quilibet homo segregatim quasi conclusum quoddam penu mentem suam habet, ita ut nemo alterius cogitationes valeat percipere. Nemo enim scit quæ sunt hominis, etc. . . . Adjungitur: Qui intelligit omnia, ac si nullus alius possit intelligere, quamam intentione et quo instinctu quilibet

⁹⁹ Psal. xxi, 28. ¹⁰⁰ Psal. xxviii, 2; xcvi, 8. ¹⁰¹ Psal. xxxiii, 1. ¹⁰² Psal. xxxii, 15. ¹⁰³ I Cor. ii, 11.

bominum agat quæ agit. » Hic, ut alias, observari potest, librorum incuria factum esse, aut typographorum, ut vitia quædam apud Theodorum deprehendantur. Nam ubi legitur, ἀφωρισμένως, χωρισμένως, obscurum non est vocem alterutram παραλαβειν; idque ex eo evenisse, quod cum vox una in uno codice reperiretur, altera vero in altero, librarius quispiam utramque apposuerit. Deinde, ubi legimus, συνιεις εις πάντα, præpositum, εις, redundare quoque certum est; eamque erroris causam esse, quod vocis συνιεις syllaba ultima oscitanter bis edita sit. Denique legi oportere, πράττει ἀ πράττει, non ἀ πράττει πράττει, vel tirones intelligunt. Sed ad propositum nostrum nos feramus. Illa psalmi tricesimi tertii, *Timete Dominum, omnes sancti ejus*⁴², opinionem nostram non parum confirman. Hæc Eusebii verba sunt: Πάντα ταῦτα γνωμικῶς ὁ Δαβὶδ εἰς τὴν ἐτέρων ὠφέλειαν προφέρεται, αὐτὸς πρότερον ἀπολαύσας αὐτῶν . . . Παρακαλεῖται τοίνυν τὸν φόβον τοῦ Κυρίου πρὸ ὀφθαλμῶν τίθεσθαι τοὺς ἁγίους αὐτοῦ ὅπως γὰρ αὐτοῦ τοῦ φόβου ἄγιοι ἀνατελοῦνται . . . Ὁ φόβος Κυρίου ἀγνός, ἀντὶ τοῦ, ἀγνωποιός . . . Καὶ σημεῖον τοῦ φοβείσθαι τὸν Κύριον τοῦτ' ἐν γένοιτο, τὸ καθαρεύειν μὲν πάσης βυπαρίας αἰσχρᾶς πράξεως, φυλάττειν δὲ αὐτοὺς ἁγίους καὶ σώματι καὶ πνεύματι, etc. « Hæc omnia David ad aliorum utilitatem sententiarum more profert, quorum prior ipse potitus erat.... Præcipit itaque sanctis Dei, ut timorem ejus præ oculis habeant: ab illo quippe timore sancti efficiuntur. . . . *Timor Domini castus*⁴³, videlicet, castus efficiens Atque signum illud evidens fuerit timoris Domini, si quis a sordibus et pravibus operibus purus et vacuus fuerit, seseque sanctum corpore et spiritu servaverit, » etc. Sic vero loquitur commentarii auctor: Πάντα γνωμικῶς εἰς τὴν ἐτέρων λέγει ὠφέλειαν, αὐτὸς πρότερον ἀπολαύσας αὐτῶν. Καὶ παρακαλεῖται τὸν τοῦ Κυρίου φόβον πρὸ ὀφθαλμῶν τίθεσθαι τοὺς ἁγίους, ὅπως οὐ ἄγιοι τελοῦνται. Ὁ γὰρ φόβος Κυρίου ἀγνός, ἀντὶ τοῦ, ἀγνωποιός. Καὶ σημεῖον τοῦ φοβείσθαι τὸν Κύριον τοῦτο ἐν γένοιτο, τὸ καθαρεύειν πάσης αἰσχρότητος καὶ σώματι καὶ πνεύματι, etc. « Omnia sententiose ad aliorum profert utilitatem, cum ipsemet prius iis fruitus esset. Et jubet sanctos timorem Domini ante oculos collocare, a quo sancti perficiuntur. Nam *timor Domini sanctus*, id est, sanctificans. Atque hoc timoris Domini signum esse possit, si quis purus sit ab omni turpitudine, tam corporis quam spiritus, » etc. Pauca et ex psalmo quadragesimo quarto libet adjicere. Hæc autem sunt ex explanatione versiculi illius: *Sagittæ tuæ acutæ*⁴⁴, quem hoc modo interpretatur Eusebius: Πρῶτον μὲν γὰρ φησι· Τὰ βέλη σου ἠκονημένα γενήσεται· κατὰ τῆς καρδίας τῶν σῶν ἐχθρῶν· ἔπειτα· Ἄσπις ὑποκάτω σου πεσοῦνται, ἐλασθέντων τοῖς σοῖς βέλεσι τῶν ἐχθρῶν. « Nam primo ait, Sagittæ tuæ acutæ sicut

A adversus cor inimicorum tuorum, deinde vero, *Populi sub te cadent*⁴⁵, pulsus immissione telorum tuorum inimicis. » Pseudo-Theodorus audiamus, sic loquentem: Πρῶτον γὰρ τὰ ἠκονημένα βέλη γενήσεται κατὰ τῆς καρδίας τῶν ἐχθρῶν, ἔπειτα ἄσπις ὑποκάτω σου πεσοῦνται, ἐλασθέντων τοῖς βέλεσι τῶν ἐχθρῶν. « Primum enim sagittæ sicut acutæ in corde inimicorum, deinde populi sub te cadent, postquam sagittis subacti fuerint inimici. » Plura subministrabit psalmus quadragesimus octavus, ubi illa: *Et auxilium eorum veterascet in inferno a gloria eorum*⁴⁶, explicans Eusebius, sic loquitur: Ἀντὶ δὲ τοῦ, καὶ ἡ βοήθεια . . . ὁ μὲν Ἀκύλας, καὶ χαρακτήρ αὐτῶν κατατρέφει ἄσπιν ἐκ κατοικητηρίου αὐτῶν. Ὁ γὰρ χαρακτήρ αὐτῶν, ὃν ἑαυτοῖς ἐξετύπωσαν, τὸ μὲν κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν τοῦ Θεοῦ ἐξ αὐτῶν ἀφανίσαντες, εἶδη δὲ καὶ μορφᾶς ἀλόγων ζώων καὶ ἕρπετῶν διὰ τρόπον μοχθηρίας τῆ ψυχῆ περιθήμενοι, κατατρίβησεται . . . Καὶ τοῦτο μὲν τῶν ἀσεβῶν τὸ τέλος. Οἱ δὲ εὐσεβεῖς κατ' ἐκεῖνο καιροῦ πρώτας ἀξιοθίντες καὶ νέου φωτός, ἀνατολῆς τῆς τῶν ἀσεβῶν κατακυριεύσουσιν, ἢ κατὰ τὸν Ἀκύλαν, ἐνὶ κρατήσουσιν, ἢ κατὰ τὸν Σύμμαχον, ὅσοι τᾶξουσιν αὐτοῖς. Τῶν γὰρ ἐνταῦθα ταπεινωσάντων τοὺς εὐσεβεῖς ἀσεβῶν, ἐκεῖ βύσεται τὴν ψυχὴν πρὸς τὸ μὴ συναπαθῆναι τοῖς ἀσεβέσιν, ἀλλ' ἐν ἐτέροις εἶναι χωρίοις τε καὶ ποιμνίοις. « Pro illo autem, *et auxilium*.... Aquila, et *character eorum conterere infernum ex habitaculo eorum*. Nam character quem sibi effinxerunt, eliminata ex seipsis Dei imagine ac similitudine, atque irrationabilium animalium reptiliumque formis per varios improbitatis modos animæ suæ adscitis, in habitaculo inferni conteretur... Et hic quidem impiorum finis. Pii autem illo tempore, matutina et nova luce donati, orienti impiorum *dominabuntur*⁴⁷; sive secundum Aquilam, *imperabunt*; sive secundum Symmachum, *subjicient sibi*. Nam cum impij hic proborum animas depresserint, illic animam piorum liberabit, ut ne una cum impijs abducantur; sed in alijs locis et ovilibus degant. » Sic autem hunc eundem locum interpretatur pseudo-Theodorus: Ἀλλὰ τῶν μὲν ἀσεβῶν τοιοῦτο τὸ τέλος. Οἱ δὲ εὐσεβεῖς κατ' ἐκεῖνο καιροῦ πρώτας ἀξιοθίντες, καὶ ἀνατολῆς νέου φωτός, τῶν ἀσεβῶν κατακυριεύσουσιν ἢ κατὰ τὸν Ἀκύλαν, κρατήσουσιν ἢ κατὰ τὸν Σύμμαχον, ὅσοι τᾶξουσιν αὐτούς. Τῶν γὰρ ἐνταῦθα ταπεινωσάντων τοὺς εὐσεβεῖς ἀσεβῶν, ἐκεῖ κρατήσουσι. Κάμου δὲ τοῦ ταῦτα λέγοντος βύσεται τὴν ψυχὴν, πρὸς τὸ μὴ συναπαθῆναι τοῖς ἀσεβέσιν, ἀλλ' ἐν ἐτέροις εἶναι χωρίοις τε καὶ ποιμνίοις... Ὁ δὲ Ἀκύλας ἀντὶ τοῦ, *Βοήθεια, Χαρακτήρ αὐτῶν κατατρέφει ἄσπιν ἐκ κατοικητηρίου αὐτῶν*. Ὁ χαρακτήρ αὐτῶν, ὃν ἐν ἑαυτοῖς ἐξετύπωσαν, τὸ κατ' εἰκόνα ἀφανίσαντες, καὶ ἀλόγων μοχθηρίαν μιμησάμενοι, συντριβήσεται. « Atqui impiorum quidem talis est finis. Cæterum viri pii isto tempore matutino et novæ lucis ortu digni

⁴² Psal. xxxiii, 10. ⁴³ Psal. xviii, 10. ⁴⁴ Psal. xlii, 6. ⁴⁵ ibid. ⁴⁶ Psal. xlviii, 15. ⁴⁷ ibid

habiti, *dominabuntur* impiis, vel juxta Aquilam, *imperabunt*; vel juxta Symmachum, *subjicient illos*. Impios enim qui hic rectos humiliarunt, ibi superabunt. Et meam quoque hæc dicentis animam liberabit, ne simul cum impiis abducar; sed in aliis locis ac gregibus verser... Aquila vero pro, *auxilium*, legit, *Character illorum teret infernum de habitaculo eorum*. Character illorum, quem in semetipsis expresserunt, illud quod ad similitudinem erat abolentes, et brutorum pravitatem imitantes, contretur. » Quidquid autem in his deprehenditur varietatis, tributum ipsis auctoribus nolim, Eusebio et pseudo-Theodoro; cum non minima pars ut hic, ita alibi, potius librariis ascribenda sit. Itaque ubi legitimus in Eusebio, ἀσεδῶν, ἐκεῖ ῥύσεται, etc., non valde admodum dubito, quin ibi aliquid omiserint librarii. Puto igitur potius legendum esse uti in pseudo-Theodoro : Κάμου δὲ τοῦ ταῦτα, etc. Nam hoc pacto orationem plane cohærere constat : contra, aliquid necessario in Eusebio supplendum est, cum incerte dictum sit ῥύσεται τὴν ψυχὴν, nec additum sit, cujus animam liberaturus sit Deus. Et alioqui illa psalmi ex eodem loco, *Verumtamen Deus redimet animam meam* ⁶⁵, etc., vel sola aperte indicant Eusebium non aliter, atque in pseudo-Theodoro editum est, loqui debuisse. Dixerat enim David, fore, ut sua ipsius anima, non alterius redimeretur. Et quia Basilii causa criticæ hæc notæ susceptæ sunt, ejus in *Psalmos* orationum ordinem secuti, nonnulla quoque e psalmo quinquagesimo nono in medium afferamus. Hæc igitur scripta sunt ab Eusebio in illa hujus psalmi : *Quis abducat me in civitatem munitam* ⁶⁶, etc. : Ἐπιστήσας τῇ τῶν προλεχθέντων διανοίᾳ ὁ Προφήτης ὑπερεκπλήττεται... Διὸ μακαρίζει μὲν τοὺτους, οἷς ἐπιδημήσειν ἤμελλον ὁ Θεός· εὐχὴν δὲ τίθεται καταξιωθῆναι ποτε καὶ αὐτὸν τῆς τούτων θείας, etc. « Supradictorum sententiæ insistens Propheta, supra modum miratur... Quare beatos illos prædicat, ad quos accessurus erat Deus, orationemque emittit, ut ipse quoque hæc videre dignus habeatur, » etc. Pseudo-Theodorus non secus. Ejus hæc sunt verba : Εἶτα ἐπιστήσας τῇ τῶν λεχθέντων διανοίᾳ ὁ Προφήτης ἐκπλήττεται... Καὶ μακαρίζει τοὺτους, οἷς ἐνδημήσειν ἤμελλον ὁ Θεός· καὶ εὐχὴν τίθεται, καταξιωθῆναι καὶ αὐτὸν τῆς τῶν εἰρημένων θείας, etc. « Deinde insistens sensui eorum quæ dicta sunt, obstupescit Propheta... [Et beatos prædicat illos, in quibus Deus commoraturus est; et orationem ponit, qua rogat dignus haberi visione eorum quæ dicta sunt, » etc. Nec se sui dissimilem præstitit hic pseudo-Theodorus. Nam, qui ejus mos est, hinc inde ab Eusebio voces quasdam mutuatur. Sed Eusebium dimittamus, ut aliqua etiam ex aliis scriptoribus liceat ascribere. Plura qui cupiant, libros ipsos adeant, suadeo.

45. Succedat jam Athanasius, cujus hæc verba

A sunt in illa psalmi sexti : *Laboravi in gemitu meo* ⁶⁷ : Ἀκούσωμεν οἶαν ὁ βασιλεὺς μετάνοιαν ἐπαδείξατο. Οὐχ ἀπλῶς ἔκαμεν, ἀλλ' ἐκοπίασεν τεναζῶν· οὐχ ἀπλῶς ἐδάκρυσεν, ἀλλὰ τὴν κλίνην ἔλουσεν, καὶ καθ' ἐκάστην νύκτα. Καὶ οὐ τὸ παρελθὲν σκοπεῖ, ἀλλὰ καὶ ἐπαγγέλλεται τοῖς (sic) πρὸς τὸ μέλλον διὰ πάσης τῆς ζωῆς· καὶ ὅν οἱ πολλοὶ ποιοῦνται ἀνέσεως (sic) καιρὸν, τοῦτον ἐκαίνοσ ἐξομολογήσεως. « Audiamus regis illius pœnitentiam, qui non solum laboravit, sed etiam ingemisendo magno affectus est dolore; non solum collacrymatus est, sed lavit per singulas noctes lectum suum. Neque tamen id ille respicit quod jam præterit, sed similia facturum se pollicetur per totum vitæ tempus ⁶⁸ : et quod alii tempus laudibus insumunt, id ille confessioni deputat. » B Eadem omnino leguntur in pseudo-Theodoro; uti ex illius verbis, quæ subjicere non gravabimur, patet. Sic ergo loquitur : Ἀκούσωμεν οἶαν ὁ βασιλεὺς μετάνοιαν ἐπαδείξατο. Οὐχ ἀπλῶς ἔκαμεν, ἀλλ' ἐκοπίασε στεναζῶν· οὐχ ἀπλῶς ἐδάκρυσεν, ἀλλὰ τὴν κλίνην ἔλουσε, καὶ καθ' ἐκάστην νύκτα. Καὶ οὐ τὸ παρελθὲν σκοπεῖ, ἀλλὰ καὶ ἐπαγγέλλεται τοῦτο καὶ πρὸς τὸ μέλλον διὰ πάσης τῆς ζωῆς. Καὶ ὅν οἱ πολλοὶ ἀνέσεως ποιοῦνται καιρὸν, τοῦτον ἐκαίνοσ ἐξομολογήσεως. « Audiamus qualem rex hic pœnitentiam demonstraverit. Haud simplici modo laboravit, sed laboravit gemens; haud vulgari ratione lacrymatus fuit, sed lectum suum lavit, idque per singulas noctes. Neque præteritum duntaxat tempus spectat, verum etiam in futurum se per totam vitam id facturum spondet. Atque tempus quod alii destinant quieti, hoc ipse impendit confessioni. » C Recte et emendate in pseudo-Theodoro editum est ἀνέσεως, ubi in Athanasio inepte et mendose a librariis scriptum est ἀνέσεως. Nam ipsa temporis ratio vocem ἀνέσεως necessario exigit; cum nocturnum tempus de quo hic agitur, vulgo non laudibus, sed somno ac quieti impendi soleat. Vidimus pseudo-Theodorum, cum interpretaretur illud, *Laboravi in gemitu meo*, Athanasii interpretationem compilasse : videamus nunc ejusdem hoc idem rursus præstitisse in explanandis illis ejusdem psalmi verbis, *Discedite a me, omnes* ⁶⁹, etc. Athanasii igitur sunt illa : Οὐ μικρὰ δὲ καὶ αὐτὴ πρὸς ἀρετὴν ὁδὸς, τὸ φεύγειν καὶ διακρούεσθαι τὰς τῶν πονηρῶν συνουσίας. Οὗτος γὰρ τῆς μετανόιας ὁ καρπὸς, καὶ τῶν δακρύων τὸ κέρδος. "Ἡ ἄλλοτῶς τοῦτο, ἀντὶ τοῦ, ὅς ἐστιν τοῖς ἐπαμβάλουσι ἐχθροῖς· ἀπόστητε ὅτι εἰσηκούσθη, ὅτι προσεδέχθη, ὁ διὰ τῆς ἀμαρτίας ἀπωσθείς. « Nec minima illa est ad virtutem via, fugere et abicere improborum consortium. Hic enim est pœnitentiæ fructus et lacrymarum lucrum. Aut fortasse illud per ellipsim dictum est, ut intelligatur : Concede nobis ut dicamus iis qui in nos irraunt adversariis : Abscedite quoniam exaudivit me, quoniam ipse susceptus sum, qui peccati causa expulsus fueram. » Pseudo-Theodori autem hæc : Οὐ μικρὰ καὶ αὐτὴ πρὸς ἀρετὴν

⁶⁵ Psal. XLVIII, 16. ⁶⁶ Psal. LIX, 11. ⁶⁷ Psal. VI, 7. ⁶⁸ ibid. ⁶⁹ ibid. 9.

ὁδὸς, τὸ φεύγειν καὶ διακρούεσθαι τῶν πονηρῶν συν-
ουσιαν. Οὗτος γὰρ τῆς μετανοίας ὁ καρπὸς, καὶ τῶν
διακρούων τὸ κέρδος. Ἡ ἑλλειπὺς τοῦτο, ἀντὶ τοῦ, ὅς
εἶπαιν τοῖς ἐπιβαίνουσιν ἐχθροῖς· Ἀπόστητε, ἤδη
εἰσηκούσθη, ὅτι προσεδέχθη, ὁ διὰ τῆν ἁμαρτίαν ἀπ-
ωσθεῖς. « Haud parva quoque ad virtutem via est,
fugere ac repellere consortium malorum. Illic enim
fructus est poenitentiae, ac lucrum lacrymarum. Vel
etiam est hæc loquendi formula per omissionem,
quasi diceret : Da ut dicam insultantibus mihi ini-
micis meis, *Discedite* : jam exauditus sum, quoniam
admissus sum, qui ob peccatum fueram repulsus. »
Institueram plura ex Athanasii in *Psalmos Expositi-*
onibus colligere, verbi gratia, ex psalmo decimo
quinto in illa, *Providebam Dominum in conspectu*
meo semper 67, (καὶ ἐκ Ψαλμοῦ vicesimo primo in
illa, *Deus Deus meus, respice in me... Longe a sa-*
lute mea verba delictorum meorum 68, et ex aliis si-
militer psalmis non paucis ; sed est causa, cur in-
cepto desistendum putem.

46. Accedat ergo Chrysostomus. Sed antequam
exempla quibus nostra opinio confirmari possit,
subjiciamus, monere expedit grave mendum in
commentario inesse, ubi librarii impudenter Ἐδὲμ
pro Ἀδὲμ scripserunt. Legas velim commentarium
in illa, *Deus, Deus meus, respice in me*. Chrysostomi
autem sunt hæc in prima psalmi septimi verba :
Οὐκ εἶπε· Κόλαζε τὸν πολέμιον, ἀνελε τὸν ἐχθρόν.
Ἀλλὰ τί ; Τὸ ταυτοῦ ζητεῖ μόνον, καὶ λέγει· Σῶσον
με, τουτέστι, μὴ ἀφῆς με κακῶς παθεῖν. ἐκ πάντων
τῶν διωκόντων με, καὶ ῥύσαι με. Ὅρα πῶς οὐδὲ
πάσχων κακῶς, ὀνομαστὶ μὲμνηται τοῦ πατραλοῦ,
καὶ ἐν τῇ συμφορᾷ τὴν φύσιν ἐπιγινώσκων, καὶ ἐν τῷ
πολέμῳ τὸν υἱὸν ὁρών, καὶ ἐν ταῖς κινδύνους τῶν
σπλάγγων οὐκ ἐπλανθανόμενος. « Non dixit : Puni
hostem, tolle de medio inimicum : sed quod suum
est tantum querit, et dicit : *Salvum me fac*, hoc
est ne permittas ut male patiar, *ab omnibus per-*
sequentibus me et libera me 68. Vide quomodo
ne male quidem patiens, nominatim meminit par-
ricidæ, et naturam in calamitate agnoscens, et in
bello respiciens filium, et in periculis non obli-
viscens viscerum. » Loquitur vero pseudo-Theodorus
hoc modo : Οὐκ εἶπε· Κόλασον, ἀνελε τὸν ἐχθρόν.
Ἀλλὰ τί ; Σῶσον με. Τὸ γὰρ ταυτοῦ ζητεῖ, οἶον,
μὴ ἀφες με κακῶς παθεῖν. Καὶ τὸ ἐκ πάντων δὲ,
μετὰ φειδούς. Οὐ γὰρ ὀνομαστὶ μὲμνηται τοῦ πατρα-
λοῦ, ἀλλὰ καὶ τῇ συμφορᾷ τὴν φύσιν ἐπιγινώσκει
καὶ τῶν πατρικῶν σπλάγγων οὐκ ἐπλάθετο. « Non
dixit : Puni hostem, interfice inimicum. Sed quid?
Salvum me fac. Quod enim se concernebat, illud
querit, quasi dicat : Ne sinas me affligi. Illud autem,
Ex omnibus, cum moderatissime adjunctum est. No-
minatim enim parricidæ mentionem non facit, quin
etiam in calamitate naturam agnoscit, et paterno-
rum viscerum non obliviscitur. » Vox quidem πολέ-

μιον deest in commentario, sed ita legisse Corde-
rium, ex interpretatione patet. Idem Chrysostomus
illa ejus psalmi verba, *Dominus judicabit popu-*
los 69, interpretatur hoc modo : Διδάσκει τοὺς
ἀπλῶς καὶ ὡς ἔτυχε νομιζοντας ἅπαντα φέρεσθαι,
ὅτι πρόνοιά τις ἐφέστηκε τοῖς πράγμασιν, ἀπαιτούσα
τὰς εὐθύνas τῶν γινομένων. « Docet eos, qui omnia
casu et temere fieri putant, rebus quamdam præesse
providentiam, quæ eorum quæ sunt rationem ex-
igit. » Haud dissimiliter pseudo-Theodorus, qui sic
scripsit : Διδάσκει τοὺς νομιζοντας ἀπλῶς καὶ ὡς
ἔτυχε ἅπαντα φέρεσθαι, ὅτι πρόνοιά τις ἐφέστηκεν,
ἀπαιτούσα εὐθύνas τῶν γινομένων. « Docet eos, qui
putant omnia temere et fortuito fieri, imminere re-
bus humanis providentiam quamdam, quæ factorum
pœnas exposcat. » Pseudo-Theodorum vel in ipso
psalmi initio Chrysostomi verba compilasse osten-
dimus : nunc eundem e sine quoque nonnulla sibi
sumpsisse, quæ sequuntur probabunt. Chrysostomi
igitur verba sunt in illa, *Confitebor Domino* 69 :
Εὐχαριστήσωμεν, φησὶν, οὐ ταῖς ἑτέρων χαίρων σφα-
γαῖς, ἀλλὰ τοῦ θεοῦ τὴν ψῆφον ἀποδεχόμενος.... Τί
ἔστι, *Κατὰ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ* ; Ἀντὶ τοῦ, ἐπὶ
τῇ δικαιοσύνῃ αὐτοῦ. « Gratias agamus, inquit, non
aliorum gaudens cædibus, sed Dei sententiam sus-
cipiens..... Quid est, *Secundum justitiam ejus* 70?
Pro eo quod est, *Propter justitiam ejus*. » In Com-
mentario autem sic editum invenimus : Οὐκ ἐπιχαί-
ρων ταῖς ἑτέρων σφαγαῖς.... Εὐχαριστήσω, φησὶ,
ἀποδεχόμενος τὴν δικαίαν αὐτοῦ ψῆφον. Τὸ γὰρ,
κατὰ τὴν δικαιοσύνην, ἀντὶ τοῦ, ἐπὶ δικαιοσύνῃ
σου ψαλῶ. « Non quod aliorum eum cædes delectent.
Gratias, inquit, agam, ejus justam sententiam ap-
probando. Quod enim ait, *Secundum justitiam*, idem
est ac si dicat : propter justitiam tuam cantabo. »
Possim et ex psalmo octavo multa corrudere ; sed
id necesse non esse rati, admonebimus solum eadem
in utroque scriptore identidem reperiri, videlicet
in illa : *Domine Dominus noster, quam admirabile*, etc. ;
tum in illa : *Quoniam elevata est magnificentia tua* ;
item in illa : *Ex ore infantium et lactentium per-*
fecisti laudem propter inimicos tuos, ut destruas, etc. ;
item in illa : *Quoniam videbo cælos opera digitorum*
tuorum 70. Hoc idem dictum volo de psalmo nono,
cujus in explanatione eadem aliquando dicuntur ab
utroque interprete, in illa scilicet : *Confitebor tibi,*
Domine ; et in illa : *Paravit in judicio thronum suum* ;
in illa quoque : *Factus est Dominus refugium pau-*
peri ; adjutor in opportunitatibus, in tribulatione 71.
Atque ut de aliis locis conjectura fieri possit, ver-
borum illorum, *Infixæ sunt gentes* 72, interpretatio-
nem ita, ut in utroque opere legitur, ascribere
libitum est. Chrysostomi igitur hæc sunt : Διαφθο-
ρὰν τὴν κακίαν λέγει. Οὐδὲν γὰρ οὕτω διαφθεῖρεται,
ὡς κακία. Οὐδὲν γὰρ ἀσθενέστερον τοῦ πονηροῦ. Τοῖς
εὐκλείους ὁπλοῖς ἀλίσκεται.... Καὶ ὅρα πῶς κυρίως

67 Psal. xv, 8. 68 Psal. xxi, 2. 69 Psal. vii, 2. 70 ibid. 9. 71 ibid. 18. 72 ibid. 73 Psal. vii, 2-4.
74 Psal. ix, 8, 10. 75 ibid. 16.

κέρηται ταῖς λέξεσιν. *Ἐνεπάδη*, φησὶ, *τουτέστι*, ἅπερ κρᾶτος κατεσχέθη, ἀφυκτος αὐτῷ γέγονεν ἡ ἐπιβουλὴ. Καὶ πάλιν· *Ἐν καρδίᾳ ταύτῃ, ἢ ἐκρυψαν, συνελήφθη ὁ ποῦς αὐτῶν*. Δεσμῶς ἀλύτους, φησὶν, οἱ πονηροὶ περιπαίρονται. « *Interitum sive corruptionem dicit vitium. Nihil enim æque corrumpit ut vitium. Improbo enim homine nihil est imbecillius. Propriis armis capitur... Vide autem quam proprie utatur dictionibus. *Ἰνβίξαι sunt*, hoc est, per vim retentæ sunt, sunt ei inevitabiles paratæ insidiæ. Et rursus : *In laqueo isto quem absconderunt, comprehensus est pes eorum* »⁷⁹. Vinculis, inquit, quæ solvi nequeunt, astringuntur improbi. » Sic vero loquitur pseudo-Theodorus : *Διαφορὰν τὴν κακίαν λέγει*. Οὐδὲν γὰρ οὕτω διαφείρει, ὡς *κακία*... Τί γὰρ τοῦ πονηροῦ ἀσθενέστερον, οἰκτιροῦς ἔκλειος τῇ κακίᾳ ἀλίσκομένου; Καὶ δὴ πῶς κυρίως ταῖς λέξεσιν ἐχρήσατο. *Ἐνεπάδησαν*, κατὰ κρᾶτος κατεσχέθησαν, ἀφυκτος αὐτοῖς γέγονεν ἡ ἐπιβουλὴ. Καὶ πάλιν· *Ἐν καρδίᾳ, ἢ ἐκρυψαν, συνελήφθησαν*· τουτέστιν, δεσμῶς ἀλύτους περιπάρησαν (sic). « *Interitum malitiam vocat. Nihil enim sic interimit, ut malitia.... Quid enim imbecillius est improbo, qui propriis armis, scilicet iniquitate capitur? Ei vide quam proprie vocibus his usus sit, *Ἰνβίξαι sunt*, violenter detentæ sunt, inextricabiles ipsi factæ sunt insidiæ. Et rursus : *In laqueo quem absconderunt, comprehensi sunt*, id est vinculis insolubilibus affixi sunt. » Reperi similia in alio hujus psalmi versu; sed ne longior sim, ea exscribere non pergam. Hæc loca videre, et inter sese comparare qui volet, libros ipsos legere poterit. Scriptor ita interpretatur psalmum decimum, ut multa ex Chrysostomi oratione in commentarium translata esse constet. Id autem patet vel ex primis psalmi verbis, quæ hoc modo Chrysostomus explanat : *Μεγάλη τῆς ἐπὶ τὸν Κύριον ἐλπίδος ἡ δύναμις, φρούριον ἀχείρωτον, συμμαχία ἀκαταγώνιστος*. « *Magis sunt vires spei in Dominum, præsidium quod non potest superari, auxilium insuperabile*. » Haud aliter pseudo-Theodorus, cujus hæc sunt : *Μεγάλη τῆς ἐπὶ τὸν Κύριον ἐλπίδος ἡ δύναμις, φρούριον ἀχείρωτον, συμμαχία ἀκαταγώνιστος*. « *Magna vis spei in Dominum : præsidium est inexpugnabile, auxilium insuperabile*. » Omitto non pauca, quæ ad verbum ex eodem fonte in hoc explanando psalmo hinc inde hausit pseudo-Theodorus; sed tamen ea quæ ab utroque interprete dicuntur in illa : *Placet super peccatores laqueos* »⁸⁰, etc., præterire non quæo. Chrysostomi igitur hæc sunt : *Εἰπὼν τὴν ἀπὸ τῆς κακίας δίκην, ἐπειδὴ ταύτης πολλοὶ καταφρονοῦσι, λοιπὸν καταλείπει τὴν τῶν πονηρῶν διάνοιαν ἀπὸ τῆς ἀνωθεν φερομένης πληγῆς, ἐμφαντικῶς τῷ λόγῳ χρώμενος, καὶ διὰ φοβερῶν ὀνομάτων προΐων. Πῦρ γὰρ καὶ θεῖον, καὶ πνεῦμα καταγιγδός, καὶ ἀνθρακας αὐτοῖς ἀνωθεν λέγει ὑσθεῖν· τῇ μεταφορᾷ τῶν λέξεων τὸ ἀφυκτον τῆς τιμωρίας, τὸ δαψιλὲς τῆς κολάσεως, τὸ εὐκολον τῆς πληγῆς, τὸ δαπα-***

νητικὸν παραστήσαι βουλόμενος. Τί ἐστὶν ἡ *μαρξ*; Τούτο αὐτοῖς κλήρος, φησὶ, τοῦτο κτήμα, τούτων ἐνδιατρίψουσιν, ἐν τούτοις δαπανηθήσονται. Ἔτα καὶ ἡ αἰτία· ὅτι ὁ πάντα ἐφορῶν, οὐκ ἀνέξεται ταῦτα ἀτιμωρητὶ παραδραμεῖν. « *Postquam dixit supplicium quod ex vitio oritur, quoniam multi id contempnunt, mentem deinceps improborum concutit, et ictu qui superne infertur, emphatica et remi exprimente oratione utens, et per nomina terribilia procedens. Ignem enim et sulphur et spiritum procellarum et carbones dicit eis superne pluiturum, dictionum translatione pœnam inevitabilem, supplicii profusionem, ferendi facilitatem et consumptivum vim volens ostendere. Quid est, *pars calicis eorum*? Hæc, inquit, est sors eorum : hæc possessio : in eo* »^B versabuntur, in eo consumentur. Deinde causam quoque affert, quod qui omnia respicit, non permittit ut hæc impune abeant. » Audiendus nunc est pseudo-Theodorus, qui sic loquitur : *Εἰπὼν τὴν ἀπὸ τῆς κακίας δίκην, ἐπὶ πολλοὶ ταύτης καταφρονοῦσι, καταλείπει τὴν διάνοιαν τῶν πονηρῶν, ἐμφαντικῶς τῷ λόγῳ χρώμενος, καὶ διὰ φοβερῶν ὀνομάτων προΐων, καὶ ὕλων πολλῆν ἐχουσῶν τὴν τιμωρίαν, πῦρ, καὶ θεῖον, καὶ πνεῦμα καταγιγδός, καὶ ἀνθρακας ἀνωθεν λέγων αὐτὸν ὑσθεῖν (sic), τῇ μεταφορᾷ τῆς λέξεως τὸ ἀφυκτον τῆς τιμωρίας, τὸ δαψιλὲς καὶ τὸ εὐκολον τῆς πληγῆς, τὸ δαπανητικὸν παραστήσαι βουλόμενος. *Μαρξ* δὲ ἀντὶ τοῦ κλήρος, καὶ τοῦτο αὐτοῖς κλήρος, ἐν τούτοις δαπανηθήσονται. Ἔτα καὶ ἡ αἰτία· « *Ὅτι δίκαιος Κύριος*· ἀντὶ τοῦ· « *Ὁ γὰρ πάντα ἐφορῶν οὐκ ἀνέξεται ταῦτα ἀτιμωρητὶ παραδραμεῖν*. »^C Cum ipsam, quæ ex malitia provenit, pœnam recensuisset (quia multi hanc contempnunt), percussit animum malignorum, vehementi sermone utens, et terribilia nomina proferens, ac materias quæ magnam includunt cruciatum, ut dum ait ignem, et sulphur, et spiritum procellæ, carbonesque ignitos super ipsos pluiturum, metaphoricæ sermone intolerabile supplicium, et uberem faciliemque plagam ac devastationem proponere volens. *Pars* autem hic ponitur pro sorte, quasi dicat : Hæc illorum sors est, in his consumentur. Deinde etiam causa adjungitur : *Quoniam justus Dominus*, quasi diceret : Qui enim omnia videt, non sinet hæc impune pertransire. »*

^D 47. Commentarium dum legere pergo, mihi facile persuadeo eum non aliunde magis quam e Chrysostomi orationibus excerptum esse. Etenim ita pseudo-Theodorus psalmum undecimum interpretatur, ut eum inde maximam suæ interpretationis partem mutuatum esse constet. Et ne hunc psalmum omnino præterire videamur, initium commentarii non pigebit ascribere. Eo igitur loci hæc habentur : *Ὁυτος ὁ μακάριος μόνος ἀπειλημένος, πάντων τὴν ἐναντίαν βαδίζόντων, ἐπὶ τὴν τοῦ Θεοῦ πρόνοιαν καταφεύγει. Καὶ οὐκ εἶπεν, ὅτι γέγονεν ὁσος, ἀλλ' ὅτι καὶ οἱ ὄντες ἀπώλοντο, ἐπὶ ἐκράτησεν ἡ κακία... Ὅσπερ τῶν χρωμάτων τὰ μὲν ἀληθῆ εἰσι, τὰ δὲ*

⁷⁹ Psal. ix, 46. ⁸⁰ Psal. x, 7.

ψευδῆ· οὕτω καὶ πολλὰ εἰσιν ἀλήθεια, ἀλλὰ κυρίως ἀλήθεια τὸ ὄντως ὄν. Ἐπεὶ δὲ καὶ ταῦτα διέστραπτο καὶ ἡμαύρωντο, οὐ τὴν ἀπόστασιν ἀπολέσαντα, ἀλλ' ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων φυγαδευθέντα. « Hic sanctus solus derelictus, omnibus contrariam viam inuentus, ad Dei providentiam confugit. Et non dixit : Quoniam sanctus fuit, sed quod hi etiam qui sancti sunt, perierint, eo quod prævaluerit inlicitia... Quomodo coloris aliqui quidem sunt veri, alii vero falsi : eodem modo multæ etiam sunt veritates, sed proprio veritas est id quod vere est. Quia vero etiam hæc perversa erant, et offuscata; non quod substantiam perdidissent, sed quod ab hominibus relegata essent, » etc. His assimilia non sunt quæ leguntur apud Chrysostomum, hoc modo : Οὗτος ἄτε δὴ μόνος αὐτῆς ἐπιλημμένος, πάντων τὴν ἐναντίαν βαδίζόντων, ἐπὶ τὴν τοῦ Θεοῦ πρόνοιαν καταφεύγει... Καὶ οὐκ εἶπε, *Σῶσον με*, ὅτι οὐ γέγονεν ὄσιος, ἀλλ', *Ὅτι ἐκλέλοιπεν ὄσιος*· δεικνύς ὅτι καὶ οἱ ὄντες ἀπώλοντο, ἐπιπέθη ἐκράτησεν ἡ κακία... Καθάπερ ἐπὶ τῶν χρωμάτων, καὶ τῶν ἄλλων εἰδῶν, τὰ μὲν εἰσιν ἀληθῆ, τὰ δὲ ψευδῆ... οὕτω δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ἀρετῶν. Ἀλήθεια γάρ τὸ ὄντως ὄν, ψεῦδος δὲ τὸ μὴ ὄν. Ἐπεὶ οὖν ταῦτα διέστραπτο καὶ ἡμαύρωντο, οὐ τὴν ὑπόστασιν ἀπολέσαντα ἐξ ἑαυτῶν, ἀλλ' ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων φυγαδευθέντα, etc. « Hic quoque justus, ut qui solus eam apprehendisset, cæteris contra tendentibus, confugit ad Dei providentiam... Et non dixit : *Salvum me fac*, quoniam non est sanctus, sed *Quoniam defecit sanctus* »⁷³, ostendens eos etiam, qui erant, periisse, postquam invaluit vitium... Quomodo in coloribus et aliis generibus alia quidem sunt vera, alia falsa... ita etiam in virtutibus. Veritas enim est quod vere est : mendacium autem quod non est. Quoniam ergo hæc inversa, et obscurata fuerant, non quod suam perdidissent substantiam, sed quod ab hominibus fugata fuerant, » etc. Cum tam multa hactenus sumpserit pseudo-Theodorus ex orationibus Chrysostomi, mirum videri non debet, si ab illo plurima quoque in explanando duodecimo psalmo mutuatus sit. Et certe pars maxima eorum quæ a pseudo-Theodoro dicuntur, nihil aliud sunt quam varia orationis Chrysostomi fragmenta, eaque male assuta. Ejus rei existant exempla in ipso interpretationis initio; sed ne copia major lectoribus tædium afferat, missa ea facimus. Ordo postulare et de psalmo tertio decimo nonnulla proferrentur : sed cum psalmus ille et alii multi in vulgatis Chrysostomi editionibus desiderentur, de his omnibus nihil dicere habemus. At ubi novam suam editionem perfecit Montfauconius noster, in qua inter cætera anecdota illi quoque psalmi prodibunt, non dubito quin sit futurum, ut hinc etiam similia his quæ retulimus, ubertim erui possint. Interim pseudo-Theodorum in sequentibus psalmis exponendis eum esse, qui fuit in explanandis prioribus ostendamus. Ejus igitur verba sunt, prima psalmi quadra-

gesimi tertii verba interpretantis : Ἀνακτωμένους οἱ λόγοι τοὺς τῷ πλήθει καὶ τῇ ἰσχύϊ τῶν πολεμίων καταβληθέντας. Καὶ προτροπὴ ἐστὶν, τὸ πᾶν ἐπὶ τὸν Θεὸν βῆσαι κελεύουσα, καὶ τῆς ἐκείθεν ἐλπίδος ἐξαρτῆσαι τὴν νίκην. Διὰ τί δὲ τοῖς ὄσι; τίνοι γάρ τις μέρει ἄλλω ἀκούει; Κοινὸν ἔθος ἐστὶν, ὅταν τις πεπληροφορημένα διηγῆται, προτιθέναι τοῖς ὄσιν ἀκηκοέναι... Ὅρα δὲ πῶς δευνὰ πάσχοντες, οὐ λέγουσιν, τὸ καὶ τὸ ἐπάθομεν διὰ σέ, βοήθησον ἡμῖν· ἀλλ' ὡς οἰκτεῖν μὴδὲν ἔχοντες ἀγαθὸν εἰς παρρησίαν, εἰς τὰ τοῖς προγόνοις ὑπηργμένα παρὰ Θεοῦ καταφεύγουσι. « Hæc verba sunt erigentium eos, qui multitudine ac robore hostium prostrati sunt. Et adhortatio est, quæ totum in Deum proficere, et ex ejus spe victoriam suspendere jubet. At cur auribus? quoniam enim alio membro quis audit? Communis enim consuetudo est, ut quando quis certa narrat, addat auribus se audivisse... Observa vero, quomodo cum aspera quæque passi sint, non dicant, Hoc et hoc passi sumus propter te; adjuva nos : sed ac si nihil haberent boni quo confidant, confugiunt ad ea quæ majoribus suis a Deo facta sunt. » Apud Chrysostomum autem ita legitur : Τοῦτο γάρ τοὺς ἀσθενέστερον πρὸς τοὺς πόνους διακειμένους ἦν ἀνακτωμένου... Ἡ εὐχὴ αὕτη προτροπὴ τοῖς στρατοπέδοις ἐστὶν, τὸ πᾶν ἐπὶ τὸν Θεὸν βῆσαι κελεύουσα, καὶ ἐξαρτῆσαι τῆς ἐκείθεν ἐλπίδος τὴν νίκην. Διὰ τί δὲ οὐκ εἶπεν, Ἠκούσαμεν, ἀπλῶς, ἀλλ', *Ἐν τοῖς ὄσιν ἡμῶν ἠκούσαμεν*; ποῖω γὰρ ἑτέρω μέρει τις ἀκούει τοῦ σώματος;... Κοινὸν ἔθος τῶν ἀνθρώπων ἐστὶν, ὅταν τινὰ διηγῶνται, ὑπὲρ ὧν εἰσι πεπληροφορημένοι... προτιθέασιν αἰετὰ ὅσα, φέσκοντες τοῖς ὄσιν ἀκηκοέναι... Τοσαῦτα καὶ τηλικαῦτα παθόντες δευνὰ διὰ τὸν Θεόν... οὐδὲν τούτων φασὶ τέως, ὅτι τὸ καὶ τὸ ἐπάθομεν διὰ σέ, βοήθησον ἡμῖν· ἀλλ' ὡς... οὐκ ἔχοντες ἐξ οἰκτεῖν κατορθωμάτων παρρησίαν, οὕτως εἰς τὰ τοῖς προγόνοις ὑπηργμένα παρὰ τοῦ Θεοῦ καταφεύγουσι. « Hoc est finis ejus qui eos recreat et reficit, qui sunt molliori et imbecilliori animo ad labores suscipiendos. Hæc precatio est ad milites adhortatio, quæ jubet universa in Deum conjicere statuereque ex spe in illum pendere victoriam. Cur autem non dixit absolute, Audivimus, sed, *Nostris auribus audivimus* »⁷⁴? quoniam enim alia corporis parte auditur?... Hic est mos communis hominum, qui quando aliqua narrant, de quibus sunt facti certiores... semper aures adjiciunt, dicentes se auribus audivisse... Cum tot et tanta passi essent, propter Deum... nihil eorum interim dicunt, videlicet : Hoc et illud passi sumus propter te, da nobis auxilium; sed tanquam fiduciam ex suis factis non haberent, ad ea, quæ Deus majoribus illorum fecerat, confugiunt. » De cætero velim conferas inter sese Chrysostomi orationem et commentarium, et experiare quemadmodum illius dicta in hoc explanando psalmo passim compilavit pseudo-Theodorus, sæpius contrahens, interdum nonnihil immutans; sed ita tamen, ut

⁷³ Psal. xi, 2. ⁷⁴ Psal. xliii, 26.

partem maximam eorum, quæ profert, e Chrysostomo ad verbum sumptam esse nemo non videat. Quod si quispiam libros adire nolit, libentes addemus et quæ ab utroque scriptore dicuntur in ultima psalmi verba, quo melius de reliqua pseudo-Theodori interpretatione existimare possit. Hæc sunt igitur Chrysostomi verba in illud : *Exsurge, Domine, adjuva nos* ¹⁶ : Στήθι ἀντιλαμβανόμενος ἡμῶν, καὶ ῥῦσαι ἡμᾶς διὰ τὸ ἔλεός σου. Ὅρα ποῦ τὸν λόγον κατέκλεισαν. Μετὰ μυστία αὐτῶν κατορθώματα, πόθεν ἀξιούσι σώζεσθαι ; Ἀπὸ ἐλέους, ἀπὸ φιλανθρωπίας... Τί ἐστιν, Ἐρεκεν τοῦ ἐνόματός σου ; Ἴνα μὴ αὐτὸ βεβηλωθῆ. « Sta nos defendens, et libera nos propter misericordiam tuam. Vide quomodo concluderunt orationem. Post innumerabilia quæ ab eis recte et ex virtute facta fuerant, undenam salutem assequi æquam censent ? A misericordia, a benignitate et clementia... Quid est, *Propter nomen tuum* ? Ne ipsum profanetur. » Sic autem editum invenimus in commentario : Ἀνάστηθι ἀντιλαμβανόμενος ἡμῶν, καὶ ῥῦσαι ἡμᾶς διὰ τὸ ἔλεός σου. Ὅρα ποῦ τὸν λόγον κατέκλεισεν. Ἀφίεις γὰρ τὰ κατορθώματα, ἀπὸ ἐλέους καὶ φιλανθρωπίας ἀξιῶν σώζεσθαι. Τί δὲ ἐστιν, Ἐρεκεν τοῦ ἐνόματός σου ; Ἴνα μὴ αὐτὸ, φησί, βεβηλωθῆ. « Exsurge, protegens nos, et libera nos propter misericordiam tuam. Vide quomodo sermonem clauserit. Omissis enim bonis operibus, propter misericordiam et benignitatem postulat salvari. Quid porro, *Propter nomen tuum* ? Ne illud, inquit, contaminetur. » Postquam singillatim de psalmis non paucis disputatum est, universe nunc dicam psalmos quadragesimum quartum, quadragesimum quintum, quadragesimum sextum, quadragesimum septimum, quadragesimum octavum et quadragesimum nonum fragmentis hinc illinc e Chrysostomo excerptis referri. Ad alia properabimus, si prius monuerimus in commentario, tomo primo, p. 836, dici ab Helena Eudociaque et ab aliis regum siliabus plurimis constructa fuisse Jerusalemis templa magnifica : quo magis miror hoc opus Theodoro Heracleotæ ascribi potuisse. Nam libenter quærerem, quæ fuerit Eudocia illa, quæ multæ illæ regum siliæ, quæ templa sumptuosa Theodori ætate Jerusalemis ædificarent. Nam, ut interim sileam de multis illis regum siliabus, non satis intelligo qua de Eudocia hic sermo habeatur.

48. Ex iis quæ retulimus facile intelligitur commentarium qui nomine Theodori Heracleotæ circumfertur, ejus non esse, nec ei tribui ullo modo posse. Attamen ne Theodoretus asymbolus esse videatur, nonnulla ex eo addere libet. Theodoretus igitur illa primi psalmi verba, « Et folium ejus non defluet ¹⁶, » etc., interpretatur hoc modo : Καὶ γὰρ οἱ τῆς ἀρετῆς ἀθληταὶ τῶν μὲν πόνων καρποὺς κατὰ τὸν μέλλοντα βίον κομίζονται τοὺς καρποὺς... καὶ σὺλῶσι τῇ ψυχαγωγίᾳ τὴν τῶν πόνων βαρύτητα... Οὐδὲν ἐναντίον τοῖς θεοῖς νόμοις ὄγε τοιοῦτος δρᾶσαι βουλήσεται. τῷ

θεῷ νόμῳ τὸ οἰκεῖον θέλημα συναρμύττων. « Etenim virtutis athletæ laborum quidem fructus in futura vita reportabunt... et animi delectatione laborum molestiam fallunt... Nihil contrarium divinis legibus hujusmodi homo facere volet, ut qui divinæ legi suam ipsius voluntatem accommodet. » Verba vero pseudo-Theodori hæc sunt : Καὶ γὰρ οἱ τῆς ἀρετῆς ἀθληταὶ τοὺς μὲν τῶν πόνων καρποὺς κατὰ τὸ μέλλον κομίζονται... καὶ κλέπτουσι τῇ ψυχαγωγίᾳ τὴν τῶν πόνων βαρύτητα... Οὐδὲν γὰρ ἐναντίον τοῖς θεοῖς νόμοις διενεργήσει, τῷ τοῦ νόμου βουλήματι συναρμύττων τὸ θέλημα. « Siquidem athletæ virtutis in futura quidem vita laborum fructus referent... atque animi alacritate laborum molestiam fallunt... Nihil enim divinis legibus contrarium perpetrabit, cum legis decreto voluntatem conformans. » Mutat voculas quaedam pseudo-Theodorus more suo : sed nemo, opinor, nisi volens fallatur, cum perspicuum sit hæc non aliunde quam e Theodoretii commentariis sumpta esse. Sciens præterea aliqua ex explanatione secundi psalmi, et deinceps præteritis quæ a quolibet in interpretatione aliorum psalmorum legi possunt ; neque enim mihi propositum est (quis enim possit ?) omnia adnotare. Interim tamen, ut alios difficultate quærendi eximamus, nonnulla e tertio psalmo ascribemus. Theodoretii igitur hæc sunt in illa, *Voce mea ad Dominum clamavi* ¹⁷ : Τὸ δὲ, *Εἰσήκουσέ μου ἐξ ὄρους ἁγίου αὐτοῦ*, κατὰ τὴν πάλαι κατέχουσαν εἰρηται δόξαν. Ενομιζέτο γὰρ ἐν τῇ σκηνῇ κατοικεῖν ὁ τῶν ὄρων θεός, ἐπειδὴ καὶ τοὺς χρησμοὺς ἐκεῖθεν τοῖς ἱερεῦσιν ἐδίδου. Εἰ paulo post explanans illud, *Ego dormivi* ¹⁸, etc., sic loquitur : Ἐπειδὴ ὡς ἐν σκότει διαγχειν νομίζουσιν οἱ τοῖς ἄγαν ἀναροὺς περιπίπτοντες... σημαίνει τοίνυν κατὰ ταυτὸν τὰς θλίψεις καὶ τὴν τούτων ἀπαλλαγὴν. « Hoc autem, *Exaudivit me de monte sancto suo* ¹⁹, dictum est propter opinionem, quæ olim obtinuit. Existimabatur enim universorum Deus in tabernaculo habitare, quoniam et oracula illinc sacerdotibus pandebat... Quia velut in tenebris vivere se existimant illi, qui in res admodum tristes incurunt... Una igitur demonstrat afflictiones et ab illis liberationem. » Verba pseudo-Theodori jam exscribamus, quæ sunt ejusmodi : Τὸ καὶ, Ἐπήκουσέ μου ἐξ ὄρους, κατὰ τὴν πάλαι κατέχουσαν εἰρηται δόξαν. Ἐνομιζέτο γὰρ ἐν τῇ σκηνῇ κατοικεῖν, ἐπειδὴ ἐκεῖθεν καὶ οἱ χρησμοὶ τοῖς ἱερεῦσιν ἐδίδοντο... Ὡς γὰρ ἐν σκότῳ καὶ ὑπνῷ διαγχειν νομίζουσιν οἱ ἀναροὺς περιπίπτοντες, κατὰ ταυτὸν οὖν σημαίνει καὶ τὰς θλίψεις, καὶ τὴν τούτων ἀπαλλαγὴν. « Illud autem, *Exaudivit me de monte*, dictum est juxta veterem, quæ tunc obtinebat, opinionem. Putabatur enim in tabernaculo habitare, quoniam ibi sacerdotibus quoque oracula dabantur... Sicut enim in tenebris et somno versari se existimant qui in res tristes incidunt, sic etiam a simili explicat afflictiones, et harum liberationem. » Sed et aliud exem-

¹⁶ Psal. XLIII, 26. ¹⁷ Psal. I, 5. ¹⁸ Psal. III, 5.

¹⁹ ibid. 6. ²⁰ ibid. 5.

plura adjiciamus e psalmo sexto, priusquam a Theodoretō avellamur. Igitur sic interpretatur illa, *Domine, ne in furore tuo*⁹⁹, etc.: Πατρικῶς με, φησί, παιδεύσον, μὴ δικαστικῶς· ἱατρικῶς, μὴ κολαστικῶς· μὴ μετρήσης τῆ ἁμαρτίᾳ τὴν τιμωρίαν, ἀλλὰ τῆ φιλανθρωπίᾳ τὸ δίκαιον κέραςον. Ἐλήσόν με, Κύριε, ὅτι ἀσθενῆς εἰμι. Ἀρμόττουσα τοῖς ἡμαρτηκόσιν ἡ τοιαύτη φωνή. Ασθενείας γὰρ ἡγουμένης, etc. « Paterno me, inquit, corripias, non judicis ritu; melici more, non tortoris; ne metaris vindictam peccato, sed benignitate justitiam tempera. *Miserere mei, Domine, quoniam infirmus sum*¹⁰¹. Hujusmodi vox peccatoribus convenit. Nam infirmitate præcedente, » etc. Haud secus pseudo-Theodorus: Πατρικῶς με παιδεύσον, μὴ δικαστικῶς· ἱατρικῶς, μὴ κολαστικῶς· μὴ μετρήσης τῆ ἁμαρτίᾳ τὴν τιμωρίαν, ἀλλὰ φιλανθρωπίᾳ τὸ δίκαιον κέραςον.... Ἐλήσόν με. Ἀρμόττουσα τοῖς ἡμαρτηκόσιν ἡ φωνή. Ἀσθενείας γὰρ ἡγουμένης, etc. « Paterno me corripias, non ritu judicis; medici more, non tortoris; ne admetiaris vindictam peccato, sed benignitate justitiam tempera. *Miserere mei*, conveniens peccatoribus vox, dum enim infirmitas præcedit, » etc.

49. Plura ex Theodoretō colligere institueram: sed cum ea quæ relata sunt, jam modum sperare videantur, de hac mea decessi sententia. Quoniam tamen Theodoretī mentionem fecimus, non possum quin dicam in commentariis iis quos in Psalmos conscripsit, reperiri multa quæ apud Eusebium verbis totidem et syllabis leguntur. Ejus rei exempla videre qui cupiet, eum aliqua inventurum sponden in explanatione psalmorum decimi quinti, decimi sexti, vicissimi primi, tricesimi primi et tricesimi noni. Neque admodum dubito quin his similia, si quis quærere velit, alibi quoque invenirentur. Utrum autem quæ indicavimus, et alia quæ fortasse ab harum rerum studiosis deprehendi poterunt, attexta sint Theodoretī interpretationi a librariis, an Theodoretus ipse ea sibi sumpserit, expendere mem non est, sed ejus, qui Theodoretī operum editionem novam suscipiet. Quod autem dixi, inveniri in Theodoretō non paucæ, quæ totidem syllabis legimus apud Eusebium, non ita acceptum volo, ut hæc omnia e commentariis Eusebii in Theodoretī commentarios translata esse putentur. Est enim mihi persuasissimum, fragmentum illud quo explanantur illa psalmi decimi sexti, « *Domine, a paucis de terra divide ens*¹⁰⁰, » etc., quodque incipit: *Εἰ καὶ σοὶ τῷ θανάτῳ παραπέμψαι ῥῆδιον*, etc., e Theodoretī commentario in Eusebii advectum esse. Nam ante verba illa, *εἰ καὶ*, etc., legimus in Eusebio, *ἄλλος φησὶν*, « ait alius. » Quin autem « alius » ille sit Theodoretus ipse, apud quem eadem omnino inveniuntur, dubitari posse non arbitror.

50. Duo mihi impedimento sunt ne testimonia offeram aut ex Origene, aut ex Didymo. Primum,

quod, ut dixi, plura, quam opus erat, jam relata sint; alterum, quod catenis e quibus ejusmodi testimonia depromi oporteret, fides magna adhiberi non soleat. Quia tamen non deerunt fortasse qui exemplorum multitudine delectentur, nec iis unquam saturari possint, indicabimus loca quædam, quibus planum fiat eadem interdum in pseudo-Theodoro legi, quæ et in Origene et in Didymo. Compares velim paginam 211 tomī primi cum pagina 214; item paginam 223 cum pagina 226; item paginam 391 cum pagina 402; quarum lectione disces pseudo-Theodorum et ab Origene quoque nonnulla mutatum esse. Compares rursus paginam 277 cum pagina 270; item paginam 358 cum pagina 353; item paginam 604 cum pagina 593; quibus perlectis fatebere pseudo-Theodorum pariter et ex Didymo nonnihil excerptisse. Finem tandem criticis his notis imponamus. Nihil enim attinet dicere plura, cum satis superque ex his constat commentarium eum qui nomine Theodori Heracleotæ circumfertur, ei tribui non debere, nec posse. Cave igitur putes habendum esse pro plagiario Basilium, eo quod in ipsius orationibus in psalmos legantur eadem non raro, quæ in commentario; sed existimes velim commentarium illum ut ex aliis multis, ita e Basilio sumptum esse. Nec dixerit quisquam non fuisse ex omnibus psalmis allata exempla; et fieri posse, ut reliqua commentarii pars ejus sit, ejus nomine insignitur. Etenim conjicere licet ex iis quæ in medium adduximus, commentarium, quantum quantum est, ejusdem generis testimoniis refertum esse, nec nomen aliud ei magis convenire, quam catenæ. Audivi eruditum hominem Richardum Simon dicere solitum, videri sibi hunc Theodori Heracleotæ commentarium omnium quos legerat optimum atque utilissimum. Nam, inquit, omnem Patrum Græcorum doctrinam summam complectitur. Certe hoc dicere jure optimo potuit, cum ex selectis Patrum locis constat hic commentarius. Sed commentarium illum cum Patrum catena, quam quoque in iisdem voluminibus edidit doctissimus vir Corderius, comparare debuerat; tuncque nullo negotio animadvertisset ea quæ in catena proferuntur nomine Eusebii, aut Chrysostomi, aut alterius, ipsa ad verbum sæpe in commentario inveniri. Ex quo (res enim ipsa loquitur) facile intellexisset commentarium, qui Theodori Heracleotæ nomen præfert, ejus non esse, sed aut Theodoro culpam recentiori, aut alteri cuivis tribui oportere.

§ IX. De paraphrasi anonymi.

51. Volumina tria, ut notum est, edenda curavit eruditissimus vir Corderius, in quibus opera totidem reperiuntur, Paraphrasis anonymi, Commentarius de quo numero superiore tam multa diximus, Catena denique Græcorum Patrum. Contigit autem nescio quomodo, ut dum Theodoretī in *Psalmos* commentarium legerem, temere et casu in hanc anonymi

⁹⁹ Psal. vi, 2. ¹⁰¹ ibid. 5. ¹⁰⁰ Psal. xvi, 11.

illius paraphrasim oculos conjecerim. Atque, quod non quærebam, reperi anonymi illius paraphrasim ipsum esse Theodoretii commentarium, non totum illum quidem et integrum, sed contractum et in epitomen redactum. Psalmus autem in quem incidi, erat, ni fallor, psalmus quintus et decimus. Rem cum mirarer, legere statui et alios quosdam psalmos, quo, quid de illa paraphrasi sentiendum esset, tutius nosse possem, utrum videlicet tota paraphrasis epitome quædam esset commentariorum Theodoretii, an uni huic paraphrasi loco inepte a librariis interpretatio Theodoretii inculcata fuisset. Cœpi igitur primos quinque psalmos legere : sed eorum quæ in Theodoretio videram, nihil, ut verum fatear, reperi in Paraphrasi. At cum aliorum quorundam psalmorum paraphrasim evolvere pergerem, animadverti paraphrasim psalmi sexti, septimi et aliorum ad usque decimum septimum nihil a Theodoretii explanatione differre, nisi copia, et voculis quibusdam, quæ in variis ejusdem scriptoris codicibus occurrere solent. Imo identidem anonymi paraphrasis interpretatione Theodoretii nihilo fere brevior est : sed in utroque nullum majus discrimen intercedit, quam quod psalmorum verba semper in hoc grandioribus litteris edita sint, in illo non item. Ejus generis sunt psalmi undecimus, duodecimus, et decimus quartus. In aliis quos dixi psalmis brevior quidem est paraphrasis, sed ita, ut quidquid in ea legitur, omne id legere sit in Theodoretio. Præterea, quo minus in judicando fallerer, initium paraphrasis et finem oculis perlustravi a psalmo decimo octavo usque ad tricesimum; atque factum est, ut quæ in ea legeram, eadem et in Theodoretina interpretatione inveniirem. Unde, quin horum quoque tredecim psalmorum paraphrasis ex eodem fonte hausta sit, non valde admodum dubito. Quod si quispiam psalmos plures legat, hoc idem fortasse alibi quoque animadvertet. Nos rem tanti esse non arbitramur, ut plus in ea operæ ponamus. Sed quæ diximus, ea vel sola paraphrasim illam non anonymi cujusdam, sed variorum scriptorum opus esse, satis, opinor, ostendunt. Scriptor enim qui tam multa a Theodoretio sumpsit, haud injuria credi potest et ab aliis alia quoque sumpsisse. Videtur igitur et hoc opus inter catenas, quas vocant, referri merito posse : cujus pars alia e Theodoretio, alia ex aliis scriptoribus sumpta esse putanda sit.

§ X. De Commentario in Isaiam.

52. Etsi hic videtur esse locus de quinque in *Ennomium* libris disserendi : tamen, ne sacrarum Scripturarum interpretationes a se invicem diverterentur, malui de imperfecto in *Isaiam* commentario disputare, mox de his quos dixi libris locuturus. Monui autem alicubi amplissimum illum in priora sexdecim Isaiæ capita commentarium, etsi fere ab omnibus pro genuino Basilii fetu habetur, non omni tamen suspicione vacare. Invenias quidem paucissimos qui negent, si ipsos cum iis qui hunc commentarium vere Basilii esse affirmant, compa-

rare velis. Nam inter posteriores recensere licet Maximum confessorem, Joannem Damascenum, Symeonem Logothetam, Antonium Melissam, Tharsium Patriarcham Constantinopolitanum, auctorem Scholiorum Græcorum in Epistolas apostolicas : quibus adjungendi sunt et librarii, qui in fronte scriptorum manu codicum nomen Basilii Magni Cæsariensis archiepiscopi diligenter inscribere curarunt. Nec mirum si recentiores, majorum exemplo, eandem amplexi sint sententiam. Celebriores sunt Tilmannus, Ducæus, Combesius, Natalis Alexander, Dupinus, Tillemontius, Lequienus : quorum opinioni, nisi gravissimæ causæ impediunt, accedere semper gloriabor. Numerare facilius erit adversæ sententiæ patronos, cum tres aut quatuor duntaxat inveniamus, Joannem Drungarium, Erasmum, Rivetum, Petavium. Tilmanni autem et reliquorum idem sententium opinio non alio magis argumento nititur, quam quod commentarius ille pro genuino Basilii Magni fetu ab antiquissimis illis quos dixi viris habeatur : eorum vero qui adversam tuentur sententiam, argumenta aut nulla sunt, aut non ita multum ad persuadendum idonea. Erasmus confugit ad illud suum, ut dicat non videri sibi hoc opus divinam illam Basilii phrasim sapere. Petavius, cujus in litteris auctoritas apud omnes plurimum valere debet, ait quidem disertis verbis imperfectum illum in *Isaiam* commentarium qui nomine Basilii circumfertur, ejus non esse : sed nihil omnino assert ad suam sententiam confirmandam. Petavii autem verba hæc sunt tom. III *Theol. dog.*, lib. 1, c. 2, n. 4 : « Rursus, inquit, auctor commentariorum ad *Isaiam*, qui Basilio solent inscribi, nec sunt tamen illius, videtur etiam corporatos angelos facere. » Montfauconius noster, cujus lahor ut alias, ita hic quoque admodum utilis est et fructuosus, edendum curavit cujusdam Joannis Drungarii fragmentum, quod certe ad rem vel maxime facit. Inde enim discere est quid Græci de Basilii in *Isaiam* commentariis senserint duodecimo sæculo, quo ille scriptor vixisse creditur. Sic autem in prologo quodam, quem tom. II *Coll. Patrum Græc.*, p. 350 editum invenimus, locutus est Joannes Drungarius : Καὶ τοῦτο δὲ κατάδηλον ποῶν τοῖς ἐντυγχάνουσιν, ὡς ὁ ἐν ἀγίοις Βασίλειος, μέρος τι τῆς ἐν χερσὶ προφητείας ἠρμηνεύσεν· ἥτις ἐρμηνεῖα παρὰ πολλοῖς ἀμφιβάλλεται. « Hoc item monitum lectorem volui, Magnum scilicet Basilium hujus prophetiæ partem interpretatum esse : quæ tamen interpretatio an ejus sit, a multis in dubium revocatur. » Cui dubitationi favet is, quem modo dixi, vir eruditissimus Montfauconius.

53. Hæcenus de aliorum sententiis : nunc meam, ut soleo, proponam. Mihi ægre est quidem, quod hic quoque vulgatam opinionem impugnare cogar, sed quoniam veri amor plus valere debet quam quorumlibet hominum aut fama, aut auctoritas, dissimulandum quidquam esse non puto. Ergo tantum abest, ut imperfectum illum in *Isaiam* commenta-

rium tribuam Basilio, ut eum etiam ipso indignissimum esse judicem. Legi, perlegi hoc opus; nec quidquam Basilianum usquam reperi. Nihil non olet peregrinitatem. Quæcunque mirantur eruditissimique in scriptis Basillii, orationis perspicuitatem, facundiam, singularem quamdam interpretandarum Scripturarum facilitatem, verborum optimorum delectum, sententiarum gravitatem, horum ne vestigium quidem in his commentariis exstat. Et vero scriptor, quicumque ille fuit, friget ubique. Stylus illius a Basiliano tam longe distat, ut eam discrepantiam qui non videt, nihil videat necesse sit. Repetit quæ aliquanto ante dixerat: immodicum se præstat in digressionibus, hisque ad rem non pertinentibus. Imitatur sæpius plagiarios, qui, cum non habeant quod scribant, et tamen scribere velint, alienos labores metere non verentur. Ita aliquando a proposito aberrat, ut eum illius quasi oblitum dicas, nec ipsum putes interpretem esse Isaïæ, sed Davidis. Vocabulis duris passim utitur, quæ frustra quæras in suavissimo oratore Basilio: sed quorum pars maxima apud Eusebium invenitur; ob idque credi merito potest insignis quidam plagiarius fuisse. Ineptit, garrir nugæ, Patrum gravissimo indignissimas, easque ad risum movendum quam ad docendum accommodatiores. Atque, quod a Basillii moribus alienissimum est, non absolvit periodos, sed divinandum aliquid relinquit, scriptoris sic ut multis in locis sententiam consequi vix possis. Dentque in his commentariis verba non raro ita inter se ordinantur, eorum ut constructio fieri nullo modo possit. Sane tot sunt eorum quæ diximus exempla, quot non dico paginæ, sed periodi commentariorum. Sed ne copia ipsa molesta sit, pauca e multis ad hanc nostram opinionem comprobendam in medium proferam.

54. Primum ita auctori familiares sunt hæc voces quæ in *κως* desinunt, ut statim commentariorum γνησιότης in dubium revocari merito possit. Sed si quis easdem voces attentius consideraverit, plerasque tam duras, tam obsoletas, tamque inusitatas inveniet, ut hunc Commentarium male Basilio tribui statim pronuntiaturus sit. Quam autem frequens sit in Commentario usus harumce vocum, ex qualibet fere pagina a quovis quidem facile cognosci potest: sed tamen ut res oculis ipsis subjiciamus, ejusmodi vocabula quibus usus est interpret in explanandis illis, « Et arguet populum multum; et concident gladios suos, » etc., hoc loco adnotare visum est. Hæc igitur sunt quæ ibi intra paucos versus leguntur, *σωματικόν, πληκτικόν, ειρηνικόν, ειρηνικόν, συμβατικόν, φαρτικόν, λογικαίς, παρασκευαστικόν, ποιητικόν, συνακτικόν, συνδετικόν, λογικόν.* Hæc, inquam, sunt quæ legere sit in brevi illo quod dixi spatio. Plura qui videre volet, is, opinor, si vel semel librum aperiat, ejusdem generis alia multa in-

veniet. Nam obvia sunt, et tam multa, ut ea quærere, sit arenam in maris littore quærere. Longe parcius hisce vocabulis uti solet eloquentissimus orator Basilius. Neque vero ejusmodi voces sunt solum plus justo familiares interpreti. sed, ut dixi, sunt non paucæ ita duræ, ita insolitæ, ut præstare ausim maximam earum partem apud Basilius nusquam reperiri. Quod genus sunt, *στοχαστικῶς, παρεκβατικώτερον, σχελιαστικῶς, αντιβατικῶς, σκοπευτικῶς, κατανοητικῶ, ἀπιδιαστικά,* et aliæ, quas plures sunt, et frequentius obviæ, quam ut hic debeant referri. Nec prætereundum silentio, innumera alia vocabula passim in his commentariis occurrere, quæ, qui libros Basillii diligentius legerit, peregrina esse et a Basiliano usu aliena facile fatēbitur. Qualia sunt, *ἀπαρακολούθησις, ἀκατανάγκαστον, οιστικαί, ἐπαμφοτεριστῶν, ἀποτηγανίζομένης (α), τρισάθλιωι, ἀτιμοποιός, ἀσεβήματα, ἀκολαστήματα, κατὰ συναρπαγῆν, ἀπαρακολούθητον, ἀτημέλητα, ολησίσοφος, ἐξευγενίζομένης,* et alia per multa, quæ si velimus omnia exscribere, pars non minima commentariorum exscribenda nobis erit.

55. Sed hæc de nudis verbis: nunc de ipsis periodis disserendum. Profecto, ut mihi quidem videtur, si nihil aliud, certe ineptum dicendi genus hujus operis *νοσῆται* aperte ostendit. Commentarios hos cum verterem, inter cætera vitia, illud vel maximum mihi visum est, quod scriptor sæpissime periodos non absolvit. Ex quo fit ut, si, quæ Græce legisti, reddere velis Latine, auctoris mentem assequi vix possis. Proponam hic ejus rei aliquot exempla, ut quidque occurreret: ex quibus de multis similibus conjectura fieri poterit. Scriptoris igitur verba sunt hæc in illud (num. 112): *Et respondens in illa die* ⁸², etc.: *Νῦν δὲ φοβοῦμαι, μὴ ἐν τῇ Ἰουδαϊκῇ στάσει ἦσαν τινες οἱ ἀναίτους ἑαυτοῦς τῶν ἐτέρων ἀρχεῖν ἡγούμενοι, διὰ τὴν συναίσθησιν τῆς ἐνοπαροῦσης αὐτοῖς πτωχείας· ἐπὶ δὲ τῶν παρόντων, κἂν μὴ ὡς τινες ἐνδεεῶς Χριστὸν, μηδὲ σπλάγγνα οἰκτιρμοῦ, κατὰ τὸν Ἀπόστολον, κἂν ἐπιλάβηται τις οὐκ ἀντιλέγουσι, κἂν μὴ ἐπιλάβηται, εἰσωθοῦνται πολλοί.* Quod ita ad verbum interpretabimur: « Nunc autem timeo ne in Judaicis quidem seditione erant, qui indignos se præfectura aliorum rati, utpote suæ ipsorum paupertatis conscii; sed hoc tempore, etiamsi non sint qui induti Christum, neque viscera misericordiæ, » etc. Certe si quis ita Latine interpretaretur, risum audientibus moveret; et tamen unaquæque vox Latina collibet voci Græcæ plane respondet. Sed, ut dixi, verborum Græcorum obscuritas inde ortum habet, quod non videatur scriptor periodos absolvere; qui mos ut plurimum fastidii parit lectori, ita maximum negotium interpreti exhibet. Et vero credas post vocem ἡγούμενοι secutorum aliquod verbum, quod orationem absolvat: sed id verbum additum non

⁸² Isa. III, 7.

(a) Verbum tamen ἀποτηγανίζεσθαι legitur in prima oratione *De jejuniis*. Εἶπ.

est. Hoc autem dicere videtur interpres Græcus: A
 « Nunc autem timeo, ne, ut olim in Judaica seditione erant qui seipso arbitrarentur indignos, qui cæteris præficerentur, utpote suæ ipsorum paupertatis conscii, ita hoc tempore sint nonnulli, qui licet Christum et miserationis viscera induti non sint, secundum Apostolum, si quis tamen eos promoveat, non contradicant: et si promoveat nemo, tamen plurimi se intrudant. » Notandum et illud, verba Græca perturbari, nec suo loco poni. Ita enim scribi oportuerat: Ἐπὶ δὲ τῶν παρόντων, κἀν ὧσιν τινες μὴ ἐνδεδυμένοι Χριστόν, etc. « Sed hoc tempore, etiamsi inveniantur qui Christum induti non sint, » etc. Interpres explanans illa Isaie ⁸⁰, *Fi humiliabuntur, et lugebunt thesauri ornatus vestri*, sic loquitur (num. 132): Χριστοῦ καὶ ἀργυρίου θῆκαι καὶ ἐσθῆτος πολυτελοῦς, καὶ λίθων βαρυτέμων, ἕως μὲν ἂν ἔχη τὰ κειμήλια, πολλῆς ἀξιούται σπουδῆς καὶ ἐπιμελείας· ἐν οἴκοις ὄχυροῖς ἀποκείμενα ἐπὶ ψήλων τόπων, καὶ μοχλοῖ, καὶ κλειδῶν, καὶ σφραγίδων, καὶ φύλακων, καὶ πάντα τὰ πρὸς ἀσφάλειαν καὶ φυλάκην ἐπινοούμενα. Ἐπειδὴν δὲ κενά, etc. Quo exemplo perspicue probatur interpretem ἑλληστικῶς simul et obscure locutum fuisse. Nam post illa, καὶ μοχλοῖ, καὶ κλειδῶν, etc., aliquid supplendum esse nempe non videt; nec necesse habeo de obscuritate dicere, cum ea per se satis pateat. Alius quivis scriptor diligens ita scripsisset: Χριστοῦ καὶ ἀργυρίου θῆκαι καὶ ἐσθῆτος πολυτελοῦς, καὶ λίθων βαρυτέμων, ἕως μὲν ἂν ἔχωσι τὰ κειμήλια, πολλοὶς ἀξιούνται... ἀποκείμενα... ἐπινοούμενα προστιθένται: quod ita interpretari licuisset: « Thesauri auri et argenti vestisque sumptuosæ et pretiosorum lapidum, quandiu suppellectili pretiosa replentur, studio multo atque diligentia asservantur, ac seponuntur in tutis ædium partibus et in excelsis locis; adhibenturque vectes, claves, » etc. Legi potest ea quam ad hunc locum addidi nota. Nec dissimile illud, quo explanantur verba hæc (num. 135): *In die autem illa splendescet* ⁸¹, etc.: Καθὼς καὶ ὁ προφήτης πρὸς τοὺς ἐν ἔργοις μὲν πονηροὺς ὄντας, ἐπείγοντας δὲ τὴν ἡμέραν τῆς ἀνταποδόσεως. Ἴνα, etc. « Quemadmodum et propheta in eos invenitur, qui etiamsi in operibus flagitiosis versarentur, nihilominus tamen diem retributionis urgebant. Ut quid, » etc. Certe verbum aliquod excidit interpreti, qui aliud cogitans orationem imperfectam reliquit. In explicandis illis: *Non putabitur, neque fodietur amplius* ⁸², ita se exprimit (num. 147): Εἰς οὖν τὴν ἀγώρητον ψυχὴν πολὺ τὸ πλήθος τῶν μεριμνῶν. Διό, etc. Et hic quoque curta est et mutila oratio. Verbum si suppleas, ita interpretari licebit: « Itaque ingens curarum turba invadit in animam inculatam. » Illa: *Væ qui intelligentes estis in vobismetipsis* ⁸³, explicantur hoc modo (num. 175): Οἱ μὲν ἀπὸ Θεοῦ ὄντες τοιοῦτοι· οἱ

ἀισθανόμενοι τῆς παρ' ἐαυτοῦ δωρεᾶς· οἱ δὲ, etc. Idem vitium, quod alias. Participia illa, ὄντες et ἀισθανόμενοι, verbum aliquod adjunctum habeant necesse est, ut sententia idonea efficiatur, compleaturque. Fortasse mentem scriptoris assequeris, si ita interpretere: « Qui quidem Dei ope tales existunt, donum illud ab eo profiscisci agnoscunt. » Quam inepta sit hæc loquendi ratio, quamque aliena a Basilii stylo, hic dicere nihil attinet. Eundem ad modum mutila dictio est, ubi explicantur illa (num. 183): *Et in manu sua habebat carbonem* ⁸⁴. Sic enim loquitur: Εἰ γὰρ, ὅπερ ἐφαντάσθησαν τινες, τὰ δύο τοῦ οὐρανοῦ ἡμισφαίρια, ἀνὰ μέρος ὑπὲρ γῆς φαινόμενα, ἕξ μέρεσιν ἑκατέρων, οἴοντι τισὶ περὶ τῶν, πρὸς τὴν ἕξιν κίνησιν κεχρημένων, πῶς ἀπεστάλλετο τὸ ἕτερον τούτων; Post vocem φαινόμενα verbum aliquod expectas, sed illud tibi divinandum reliquit interpres. Ibidem legimus: Ἄλλ' ὅπερ εἶπον, δυνάμεις ὑπερκόσμιαι, τῆς ἐγγυτάτω στάσεως διὰ τὴν ἐν ἀγιασμῷ ἀκρότητα κατηγεωμένοι· ὧν ἡ, etc. Tot participia, verbo destituta, nihil quidquam Basilianum præferunt, nec parum habent obscuritatis. Ad idem genus pertinet illud, quo utitur interpres ad explananda illa (num. 211): *Et quodcumque consilium inieritis* ⁸⁵, etc.: Ὅσπερ γὰρ οἱ τῇ προσθήκῃ τῆς ὕλης τῆς καιομένης, ἐπὶ τὸ μείζον αἵροντες τὴν φλόγα, οὕτω, etc. Deesse aliquid post vocem φλόγα, vident omnes. Similiter cum interpretatur illa (num. 226): *Quia parvulus natus est nobis* ⁸⁶, sui non dissimilis est interpres, sic loquens: Οὗτος ὁ τὴν μεγάλην βουλήν τὴν ἀποκεκρυμμένην ἀπὸ τῶν αἰώνων γνωρίσας ταῖς ἐτέραις γενεαῖς μὴ φανερωθεῖσαν· οὗτος ὁ ἀναγγελίας καὶ φανερώσεως τὸν ἀνεξίτηστον ἑαυτοῦ πλοῦτον ἐν τοῖς ἔθνεσιν, εἶναι τὰ ἔθνη συγκληρονόμα καὶ σύσσωμα· αὐτοῦ γὰρ τούτου, οὗ ἡ ἀρχὴ ἐστὶ ἐπὶ τοῦ ὤμου αὐτοῦ, τουτέστιν, ἡ βασιλεία καὶ ἡ δύναμις ἐν τῷ σταυρῷ. Ἐπὶ τοῦ. Nunc omitto participia illa, γνωρίσας, ἀναγγελίας, φανερώσεως, quæ videntur indefinite posita: sed quæro quid sibi velit illud, εἶναι. Non enim video quo regatur, et ad quod referri possit. Scriptor fortasse voluit suppleri has duas voces, εἰς τὸ (a): quod ita interpretabere: « ut fierent gentes coheredes et concorporales. » Accedit, quod illud, αὐτοῦ γὰρ τούτου, indefinite quoque positum esse videatur. Nec absimile est, quod legimus in illa (num. 145): *Et erit in die illa, non ultra adjicietur* ⁸⁷, etc.: Τούτοις προστιθέντες ὡσπερ παῖδες ἀνόητοι τοῖς ἀδραποδισταῖς, οἱ πολλὰκις, etc. Ibidem: Προστιθέντες οὖν κάκεινοι τοῖς ἀδικοῦσι· καὶ ἡμεῖς, etc. Sub finem capitis 14 sic loquitur interpres: Οἱ δὲ τὸν νοῦν ἑαυτῶν κακαθαρίμενον ἔχοντες, ὅς ὀνομάζεται Σιών. Ἐπειδὴ, etc. Plura adnotare facile est, cum commentarius similibus exemplis refertur sit; sed nolo, ut loquendi quoque de reliquis vitis supersit locus. Non possum tamen quin adjiciam locum quemdam,

⁸⁰ Isa. III, 26. ⁸¹ Isa. IV, 2. ⁸² Isa. V, 6. ⁸³ Ibid. 21. ⁸⁴ Isa. VI, 6. ⁸⁵ Isa. VIII, 10. ⁸⁶ Isa. IX, 6. ⁸⁷ Isa. X, 20.

(a) Vide Præfationem tomi II, apud nos III, § XIV. EDII.

ubi explanantur illa (num. 306) : *Audivimus contumeliam Moab : contumeliosus valde* ⁹², etc. Est autem ejusmodi : Καὶ ἐνταῦθα τοίνυν πολλὴν τοῖς ἐπιστρέψασιν ἐμφήναντα χρηστότητα τὰ εἰρημένα, ἀπ' ἄλλης ἀρχῆς τὰ πικρότερα πάλιν ἐπαναταίνεται. Quem locum cum crederet Combefisius mendosum esse, eum sic emendandum censuit, πολλὴν τοῖς ἐπιστρέψασιν ἐμφήνας τὴν χρηστότητα παρὰ τὰ, additque, « Sic mihi videtur Basilii restituenda lectio, ac solœcismo liberanda, cui is minime solet esse obnoxius. » Tum deinde hunc locum recte, ut putabat, feliciterque correctum sic interpretatur : « Ubi per ea quæ dicta sunt, iis, qui convertuntur, multam insinuat lenitatem ac clementiam, ab alio rursus principio acerbiora intentat. » Sed eum fefellit vana solœcismi imago. Solœcismus non est, sed pessima loquendi ratio, huic auctori, ut videmus, perfamiliaris : qua participiis incerte atque indefinite uti solet. Itaque, ut alias sæpe, ita etiam hic participium sic debet accipi, ut aliquid necessario supplendum sit ad orationem absolvendam. Nec erraturum puto, qui existimavit voces ἐμφήναντα τὰ εἰρημένα, hic in modum casus absoluti positas esse : aut, si mavis, modus indefinitus ἐμφήναντα hoc loco, ut alibi passim, positus est pro finito, ἐνέφηναν, sic tamen, ut subaudiatur vox ἐπειδή, aut alia similis, quod ita verū poterit : « Et hic igitur postquam ea, quæ dicta sunt, multum ostenderunt lenitatis atque clementiæ, iis qui se convertunt, rursus ab alio principio intentantur amariora. » Quantas autem tenebras mutilum illud ac ineptum dicendi genus offundat rebus, vix dici potest. Profecto si scriptor suum commentarium intelligi cupiebat, eum debuerat aliquibus scholiis illustrare. Certe si non aliunde, at satis tamen hujus commentarii *voستا*. ex eo pateret, quod scriptor non absolvat orationem, sed incerte et indefinite loquatur. Nam ut nihil est familiarius huic auctori, ita nihil est minus usitatum apud Basilium Magnum.

56. Quidquid vitiosum est in hac commentarii, omne id adnotare nunquam mihi proposui. Alioquin enim totus fere mihi exscribendus fuisset commentarius. Sed tamen alla aliquot loca subjicere libitum est, quæ tam obscura sunt, tamque vitiosa, ut ex iis nulla omnino idonea sententia extendi posse videatur. Tale est, quod dicit interpres in illa (num. 16) : *Hæc dicit Dominus : Pro eo quod elevatae sunt filia Sion* ⁹³, etc. Postquam enim insectatus est eos, qui reliquos contemnunt, desinit his verbis : Οὐς μένει τὸ ἀπειληθὲν πτώμα τὸ διὰ τῆς ταπεινώσεως, ἐδ' ἀπὸ τοῦ ὕψους. Καὶ Κύριος, etc. Nihil melius quod legitur num. 87 ⁹⁴. Sic autem scribit : Τί δὲν ἐπὶ τῇ τοῦτου θέᾳ παθεῖν τὸν πτωχὸν δῆμον ἐκείνον, ἦν τέως τὰ μικρὰ θαυμάζοντα τοὺς ἐαυτῶν ὑπερέχοντα. Sane aliter locutus fuisset scriptor, qui stu-

A duisset perspicuitati. Hic locus in notis illustratur. Ita legitur num. 166 ⁹⁵ : Τῆρει καὶ ὅτι τὸ, ἐν αὐτῇ, κατὰ τὴν κοινὴν συνήθειαν εἴρηται· ὡς καὶ ἐπὶ τῶν ἰδιωτικῶν οἰκῶν πολλάκις τοὺς ὑπερέχοντα αὐτοὺς προσαγορεύεσθαι ὑπὸ τῶν ἐνοικούντων σύνθησε. Quid est, si non hoc ineptia est? Dissimile non est, quod editum invenimus in illa (num. 175) : *Et indignatus est ira Dominus* ⁹⁶, etc. Sic enim loquitur interpres : Χεῖρ γὰρ Κυρίου ἡ ἀφαιμένη μου ἔστι. Καὶ ἐν τούτῳ διαβόλου χεῖρα λέγοντος ἐν τῷ καιρῷ τῆς κολάσεως· οὐ μὴν δὲ, ἀλλὰ ἀπόστειλον τὴν χεῖρά σου, καὶ ἄψαι τῶν ὀστέων αὐτοῦ. Τοιγαροῦν, etc. Nec elegantius scribit interpres, cum explanat illa (num. 187) : *Et dixit : Ecce tetigit hoc labia tua* ⁹⁷, etc. Ejus hæc sunt verba : Περιαιρῶν [λόγος] τὰ ἐξω τοῦ θεοῦ νόμου ἐπιτελούμενα, καὶ ἐκ τῶν ἀμαρτητικῶς πραττομένων καθαίρων. Scriptor paulo humanior dixisset : Καὶ τὰ ἀμαρτητικῶς πραττοόμενα καθαίρων. « Qui sermo prorsus abolet quæ committuntur præter divinam legem, atque peccata expurgat. » Ejusdem generis est illud, quo explicatur (num. 217) versiculus decimus et octavus capit. viii : « Ecce ego et pueri quos mihi dedit Deus, » Ἰδοὺ οὖν ἐγὼ καὶ τὰ παῖδια, δείκνυσι τοὺς ἐκλεκτοὺς ἐαυτοῦ. Δόκι, etc. Scribi potius oportebat, διὰ τούτου, etc. Itaque per illud, « Ecce ego.... electos suos significat. Consimile est, quod dicitur in illa (num. 237) : *Et erit cum consummaverit Dominus* ⁹⁸, etc. : Μετὰ τὸ προστάξει τοῖς ἐν Ἱερουσαλὴμ, καὶ τοῖς ἐν Σαμαρείᾳ ὀλολυγμένοι, καὶ τῇ ἐπ' αὐτοὺς ἀπειλῇ. Οἶον. Quæro quid sibi velit illud, καὶ τῇ ἐπ' αὐτοὺς ἀπειλῇ. Interpres, si sibi constare vellet, scribere debuerat, καὶ μετὰ τὴν ἐπ' αὐτοῖς ἀπειλήν. « Postquam sculptilia quæ erant in Jerusalem et in Samaria, ululare jussa sunt, eisque intentatæ sunt minæ, etc. » Exemplum aliud proferemus ex interpretatione verborum illorum (num. 242) : *Et erit lumen Israel in ignem, et sanctificabit illum* ⁹⁹, etc. : Φάσκοντες τὴν μὲν ἀστείαν τινὰ εἶναι, καὶ ἐπὶ τὸν σπουδαῖον πίπτειν γέρωσ οὖσαν ἀξίωσιν τὸ δέ. Suspicio non defuturos, quibus tenebræ sint hæc tria verba, γέρωσ οὖσαν ἀξίωσιν. Nec dilucidius explicantur illa (num. 249) : *Et levabit signum in gentes* ¹. Ita ergo scribit interpres : Ἡ ὅτι πρὸ τοῦ ξυλλίνου σταυροῦ νοητός τις τῷ κόσμῳ παντὶ συνεσταύρωται. Ad verbum : « Sive quod ante ligneam crucem intelligibilis quædam una cum toto mundo crucifixæ est. » Quid est, quæso, inepte loqui, si hoc non est? Hoc autem, si divinsæ licet, dicere voluit interpres : « Sive quod ante ligneam illam crucem, crucis cujusdam intelligibilis imago ac figura in toto mundo haberetur. » Basilii non ita loqui solet : sed ita enucleate dicit, ut nihil ullo opus sit Œdipo ad intelligendum. Item quid sibi velint quæ dicuntur in illud (num. 267) : *Et perdam injuriam iniquorum, et contumeliam superborum humiliabo* ², promptum non

⁹² Isa. xvi, 6. ⁹³ Isa. iii, 16. ⁹⁴ Isa. ii, 11. ⁹⁵ Isa. v, 14. ⁹⁶ ibid. 25. ⁹⁷ Isa. vi, 7. ⁹⁸ Isa. x, 19. ⁹⁹ ibid. 17. ¹ Isa. xi, 12. ² Isa. xiii, 11.

est conjectare. Hæc autem sunt : 'Ἄλλ' ἀπὸ ἐνδὸς ἀμαρτήματος διατατικῶς ἐφ' ὅλα τὰ εἶδη τῆς κακίας ἀπακούειν προσήκει τῆς ὕδρευς. Οἱ γάρ, etc. Rursum, si interpretari velis, ad conjecturas confugas necesse est. Nec forte male augurabere, si dicas illud, τὸ ἀμάρτημα, supplendum esse ante vocem, ὕδρευς, ut verbis his hic subsit sensus : « Sed par est contumeliæ peccatum ita interpretari, ut ab uno peccato ad omnia nequitiae genera extendatur significatio. » Sed quæro an homini, non dico Græco, sed barbaro, ita loqui liceat ?

57. Addam et alia, quæ peregrinitatem ita aperte ostent, ea ut nemo, nisi præjudicata opinio obstet, Basiliana dixerit. Et quoniam de ordine in ejusmodi rebus non multum laborandum est; ut quidque primam in mentem venerit, ita primum proponemus. Dico igitur voces desinentes in τέον, σημεωτέον, νοητέον, χωριστέον, et alia id genus permulta passim occurrere in hoc commentario, in Basilio vero longe rarius. Basilius ita jungit infinitivum præpositioni, ut eo loquendi genere parce utatur : at auctori nostro hac dicendi formula nihil familiaris. Cujus generis est illud : Ἐπεὶ οὖν οὐ μετέβληθησαν ἀπὸ τοῦ ἀδικοῦ εἶναι, καὶ σχολιάζειν τὰ ἐπιβούλια. Item illud : Παρὰ τὸ, καὶ ἐκ στόματος τοῦ Θεοῦ λέγεσθαι προεληλυθέναι. Item illud : Ὑπὲρ τοῦ πᾶσιν αὐτῶν τὰ πρόσωπα εἶναι καταφανῆ. Item illud : Τοσαῦτα εἰς τὸ σαφέστερον νοηθῆναι... κατὰ τὸ... εἰς τὸ, ἡμέρας μὲν σκιάζειν αὐτοὺς τὴν νεφέλην. Item illud : Κατὰ τὸ ἐμπεριεληφέναι. Item illud : Ἐξω ἔσμεν τοῦ ταλανίζεσθαι ἐπὶ τοῖς τοιοῦτοις. Item illud : Διὰ γὰρ τὸ χαίροντας αὐτοὺς καὶ ὑβρίζοντας τρέχειν. Ad idem genus, cum de infinitivo quoque agatur, pertinet quodam modo et illud : Οὐκέτι ἢ τοῦ ἐγκαταλείπειν τὸν Κύριον ἀμαρτία ἐνεργηθήσεται.. Hæc retuli, non quod putem ejusmodi exempla nulla exstare apud optimos quosque scriptores : sed quod horum usus frequentior multo sit in nostro auctore, quam in Basilio. Et quod magis movere debet, non pauca sunt ita nova, ita insolita, ut similia alibi nancisci difficile sit. Qualia fortasse illa : Παρὰ τὸ, καὶ ἐκ στόματος τοῦ Θεοῦ λέγεσθαι προεληλυθέναι ἔξω ἔσμεν τοῦ ταλανίζεσθαι ὁ δὲ ἐπιστήμων κατὰ τὸ ἐμπεριεληφέναι τὰ ἀναγκαῖα εἰς μακαριότητα θεωρήματα, μετὰ τοὺς ἤδη ἐκτικῶς καὶ παγλως συνέχειν ἐν αὐτῷ. Quod autem notavi ultimo loco, οὐκέτι ἢ τοῦ ἐγκαταλείπειν τὸν Κύριον ἀμαρτία ἐνεργηθήσεται, de eo habeo polliceri, talem loquendi modum in genuinis Basilii operibus nusquam reperiri. Leve videbitur quod addam; addere tamen libet, quod ad rem faciat : nempe, vocem κατανήσις raro admodum adhiberi a Basilio, ea vero voce interpretem uti quam frequentissime. Hoc idem fere dictum volumus de illo, διορατικῶς. Nec aliter sentiendum de voce ἡγεμονικός. Scio quidem hanc vocem ut a Basilio, ita a politioribus scriptoribus libenter usurpari : sed ea vox tam frequenter

recurret in commentario, ut satietatem creare possit.

58. Postquam de verbis deque eorum constructione disceptavimus, reliquum est ut de sententiis ipsis aliquid dicamus. Sunt autem nonnulla, quæ sic fabulam sapiunt, ut ea Patri gravissimo tribui non posse videantur. Insigne est, quod narratur de dæmonibus. Sed interpretem ipsum audire præstat, illud (num. 25) : *Plenus sum* ², explanantem. « Dæmones quidem utpote voluptatibus affectibusque indulgentes, ex victimis non nihil capiunt voluptatis ac emolumenti. Quippe dæm incenduntur, sanguis per adustionem convertitur in vaporem, sicque in ejusmodi minutas partes resolutus in eorum substantiam subit. » Id quidem ridiculum est per sese; sed longe magis ridicula est comparatio ea, qua ad id probandum utitur. Ejus hæc verba sunt : « Omnino enim toti vaporibus aluntur, non quod eos mandant, aut injiciant in ventrem, sed perinde ut animalium pili, ungues, et quæcunque sunt ejus generis, ad suam totam constituendam substantiam alimentum excipiunt. Quapropter avide gaudent nidoribus, ac fumum ex thure prodeuntem tanquam sibi ad alimoniam accommodatum exsorbent. Et fortasse in animalibus inest aliqua cum dæmoniorum corporum proprietatibus necessitudo. Porro qui votis dæmonum explendis student, alii aliud offerunt, tanquam eis ad alimoniam accommodatius. » Græca, ne longior essem, non apposui; sed a quolibet legi possunt eo quem dixi loco. Quid, quod parum habuit scriptor præclara illa semel effutuisse? Dicas eum hoc commento summopere delectatum esse, et timuisse, ne si semel tantum dixisset, lectores fugeret. Sed rursus audiendus est. Ejus igitur hæc sunt, illa (num. 236) : *Ullulate, sculptilia, in Jerusalem* ³, etc., interpretantis : « Quoniam, » inquit, « lignis ab humanis manibus formam ac figuram habentibus.... aut reliquis idolis, quæcunque alia sunt ex pretiosa vel vili materia facta, et quæ a gentibus adorantur, latenter assident præsidēs quidam dæmones, ex impuris sacris voluptatem capientes. Quemadmodum enim in locis macellarum, ubi cruor et sanguis jam corruptus invenitur, canes cupediis dediti commorantur : ita et dæmones gulæ servientes, voluptatem ex sanguine ac nidore sacrificiorum captantes, circa aras statuasque sibi consecratas volutantur. Forte enim nutriuntur etiam eorum corpora, quæ aëria sunt aut ignita, aut ex utroque elemento composita.... Hinc qui vescuntur idolothytis, participes dicuntur mensæ dæmoniorum. Cum enim victima offertur idolo, portio aliqua etiam assidenti dæmoni destinatur : quandoquidem dæmonium et ex sanguine qui veluti in aërem versus est, et ex adipe suffumigante, et ex reliquis holocaustis partem quamdam sibi assumit, » etc. Legas velim Græca in ipso commentario. Hæc quidem utcunque toleranda essent apud poetas,

² Isa. i, 11. ³ Isa. x, 10.

aut apud jocosum scriptorem Lucianum : at eadem in Patrum gravissimo Basilio quis ferat ? Scio quidem cœlestia quædam corpora angelis a quibusdam Patribus Græcis tribui : sed nullus, quod sciam, ejusmodi nugæ unquam garrivit. Arbitror autem Basilius a tantis deliramentis maxime omnium abhorruisse. Vir summus ne optima quidem, quæ erat ejus mirabilis copia dicendi, repetera solet. Quomodo ergo sui tam dissimilis esse potuit, ut semel et iterum aniles fabulas narraverit ? Legi etiam possunt, quæ dicuntur de Calvarie loco atque nomine, non procul ab initio capituli quinti. Illis certe nihil lepidius, nihil facetius.

59. Hunc qui in manibus est commentarium cum interpretarer, a plagiario confectum esse suspicabar. Etenim non raro eadem prophetæ loca bis aut ter explanat scriptor ; ob idque mihi in mentem veniebat eum alia aliunde sumpsisse. Exempla, cum obvia sint, inutile fuerit aliqua proferre. Agebat suspicionem, quod descriptionis genus Eusebii stylo quam proxime accedit. Norunt enim qui Eusebium vel primoribus, ut dicitur, labris attigerunt, quam ei familiare sit nominibus in hoc desinentibus uti ; id quod, ut monuimus, non insolens facit interpres. Voces multas quas inusitatas apud Basilius esse et novas putabam, in Eusebio legere memineram. Ejus generis sunt voces, ἀπεδμήματα, κατά συναρπαγήν, δεκάπληγος, etc. Imo non verba solum, sed sententias etiam ipsas ab Eusebio mutuari mihi videbatur. Et, ut multa omittam, scriptor ita interpretatur illa (num. 273) : *Eterit Babylon quæ vocatur incluta* * etc., ut dubium non haberem quin nominum quorundam interpretationes sumpsisset ab Eusebio. Quid plura ? Commentarium eum, qui nomine Basilius circumfertur, attentius cum legerem, eundemque cum Eusebii commentario diligenter compararem, illius suctorem purumputum plagiarium esse comperi. Ejus rei nunc subjiciam exempla multa, ex quibus constabit imperfectum illum in Isaiam commentarium non magno illi Basilio Cæsariensi episcopo, sed alteri cuivis scriptori tribuendum esse. Neminem enim puto hominem fore, qui tam iniustus sit rerum æstimator, ut Basilius Magnum inter insignes plagiarios recensere velit. Exemplum primum ex ipso Eusebii commentarii initio petam. Sic igitur loquitur Eusebius : Σύνθετος ὁ ἄνθρωπος ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος ἢ σὰρξ ἀπὸ τῆς γῆς, ἢ ψυχὴ οὐρανία. Ἐπεὶ οὖν πρὸς ἀμφοτέρα αὐτῶν ἡ συγγενεὶά ἐστιν, ἐπὶ τῶν οικειοτάτων αὐτοῦ τὴν μαρτυρίαν ἐλέγχει. *Υἱοὺς ἐφέννησα καὶ ὕψωσα*. Γεννήσας εἶδον δύο, ἡ μὲν ἡ κατὰ Θεὸν μόρφωσις ἐξ ἔργων καὶ παραδοχῆς δογμάτων ἐπιτελουμένη ὡς γενεῆ Παῦλος δι' Εὐαγγελίου τοὺς μαθητάς αὐτοῦ. « Homo ex anima et corpore constitutus est : caro ex terra, anima cœlestis existit. Quia vero cum utroque eorum cognationem habet homo, circa quæ ipsi maxime propria sunt, testimonio suo

A ipsam coarguit. *Filios genui et exaltavi* *. Generationis duæ species sunt, quarum alia est illa secundum Deum forma, quæ ex operibus et ex mandato perceptione perficitur : qua ratione Paulus discipulos suos per Evangelium gignit. » Eadem reperiens suo loco apud pseudo-Basilium in eadem prophetæ verba (num. 15), *Filios genui et exaltavi*. Moneo tamen, ubi legitur in Eusebio, μαρτυρίαν ἐλέγχει, legi apud pseudo-Basilium, ἀμαρτίαν ἐλέγχει. Sed mendum esse arbitror librariorum. Non enim dubito quin legendum sit, ἀμαρτίαν, tum quod ea vox sententiam magis idoneam efficiat, tum quod Procopius, qui et ipse quoque Eusebiana passim compilavit, scripserit eodem modo, ἀμαρτίαν ἐλέγχει. Eusebii iterum verba sunt, illud : *Eversa a populis alienis, sicut tabernaculum in vinea* †, etc., interpretantis : Εἰς φρουρὰν τῶν ἐν ταῖς ἀμπελοῖς καρπῶν αἱ σκηναὶ πηγνυνται. Ὅταν μὲν οὖν εὐθηνῇ τοῖς οἰκειοῖς καρποῖς ἡ ἀμπελος, σπουδάζεται ἡ σκηνή, καὶ πάσης ἀξιοῦται ἐπιμελείας ὡστε ἀπ' αὐτῆς κατοπευεῖν τὸν φύλακα, μήποτε τραυλώσιν αὐτῆνοι παραπορευόμενοι τὴν ὁδόν. Ὅταν δὲ ἀκαρπος ᾖ, ἀμελεῖται ἀναγκαίως τῆς ἀμπελοῦ τὰ φυλακτήρια. Διὰ τοῦτο τοῦ Ἰσραηλιτικοῦ λαοῦ τὴν ἐγκαταλείψιν ἀπειλεῖ, ὡς μὴ καρποφοροῦντος τὰ ἐπιβάλλοντα. Φοβηθῶμεν οὖν εἶναι ἀκαρποι, μὴ ἐγκαταλειφθῶμεν ὑπὸ τῆς ὀργῆς τοῦ Θεοῦ. Τὸ φυλάσσειν ἡμᾶς, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιόν ἐστιν. Ὅταν μὲν οὖν καρποφορῇ ἡ ψυχὴ δεῖτα τῶν αἰωνίων ἀποθηκῶν, παραμένει καὶ φυλάσσει, καὶ πόρρωθεν ἀπειργεῖ τὰς τοῦ μονοῦ τοῦ ἀγρίου ἐπιβουλὰς ὅταν δὲ σταφυλὴν χολῆς γεωργῇ, καὶ βότρυν πικρίας ἐκφέρῃ, ἐγκαταλείπεται τὴν ἀκαρπον ψυχὴν καὶ τότε ὑπὸ παντὸς λογισμοῦ θηριώδους καὶ πάσης ἀλλοῦ ἐπιθυμίας καταπεσῆται. Πολλαχοῦ καὶ τροπικῶς ἀμπελῶνα τὸν Ἰσραὴλ ὁ λόγος προσαγορεύει ὡς τὸ Ἄμπελον ἐξ Αἰγύπτου μετήρας καὶ Ἄμπελων ἐγενήθη τῷ ἠρακημένῳ καὶ Ἐγὼ δὲ ἐφύτευσά σε ἀμπελον καρποφόρον, πᾶσαν ἀληθινήν. Εἰ δὲ ὁ Ἰσραὴλ ἀμπελῶν, σκηνὴ τῆς ἀμπελοῦ ταύτης ὁ οἶκος τάχα ὁ τοῦ ναοῦ. Σκηνώμα γὰρ δόξης ἐλέγχετο, καὶ σκηνώμα, οὗ κατασκήνωσεν ἐν ἀνθρώποις. Ἔως μὲν οὖν ὅτε ἐποίησεν καρπὸν πολὺν, καὶ ἡ σκηνὴ διὰ τὴν τῶν καρπῶν φυλακὴν συνειστήκει ἔπειτα δὲ ὁ φυτεύσας αὐτὴν ἐμεινε τοῦ ποιῆσαι σταφυλὴν, ἐποίησε καὶ ἀκάνθας, αἷς τὸν Κύριον ἐστεφάνωσαν, καὶ ἐστράφη πᾶσα εἰς πικρίαν ἐποίησε γὰρ σταφυλὴν χολῆς καὶ βότρυν πικρίας. Διὸ καὶ εἰς τὸ βρῶμα ἔδωκαν τῷ Κυρίῳ χολὴν. Διὰ τοῦτο ἐγκατελείφθη ἡ σκηνὴ τοῦ ἀμπελῶνος. Ἰδοὺ γὰρ, φησὶν, ἀφίσταται ὑμῖν ὁ οἶκος ὑμῶν ἐρημος. Τότε ἐπληρώθη ἡ ἀπειλὴ αὕτη Ἐγκατελείφθη γὰρ ὡς σκηνὴ ἐν ἀμπελῶνι. Ἐξ ἐκείνου λοιπὸν καὶ ταῖς νεφέλαις ἐνετείλατο τοῦ μὴ βρέξαι ἐπὶ τὸν ἀμπελῶνα. Διὰ τοῦτο οὐκέτι προφήται παρ' αὐτοῖς, οὐκέτι οὐρανία χάρις ἀλλὰ γέγονεν εἰς χέρσον καὶ καταπάτημα, οἱ τε φραγμὰ τοῦ ναοῦ ἐκείνου καθηρέθησαν, ὁ ὑπερασπισμὸς τῶν ἁγίων δυνάμεων, κἀν τι ἐργάζονται κατὰ τὸν νόμον

* Isa. xiii, 19. † Isa. i, 2. † ibid. 8.

εις ἀπόλειάν ἐστι. Quæ sic Latine reddidit vir im-
mensa quadam doctrinæ copia instructus, qui ma-
gnam Eusebiani commentarii partem ex multis ca-
tenis collectam haud ita pridem edidit : « Ad cus-
todiam fructuum in vineis nascentium figuntur
tentoria. Cum ergo vinea propriis fructibus probe
instructa est, omni cura et sollicitudine tentorium
servatur; ita ut custos diligenter prospiciat, ne,
qui in via prætereunt, fructus ejus decerpant. Cum
autem vinea infructuosa est, illud a custode, ut
consentaneum est, negligitur. Quamobrem Israeli-
ticum populum derelictum iri interminatur, utpote
qui consentaneum fructum non emittat. Timendum
itaque nobis est, ne infructuosi simus, ut ne ex ira
Dei deseramur. Spiritus sanctus est qui nos custodit.
Cum igitur anima fructus æternorum penuriorum
dignos profert, tum permanet ille custos, et singu-
laris feri insidias procul abigit; cum autem uvam
fellis et botrum amaritudinis profert, infructuosam
animam ille deserit : et tunc in quemvis brutum
cogitatum, et in quamvis irrationabilem concupi-
scentiam decidit illa. Plerumque porro Scriptura
Israelem vineam tropice nuncupat; ut, *Vineam ex
Ægypto transtulisti* ⁹; et : *Vinea facta est dilecto* ¹⁰;
et : *Ego autem plantavi te vineam fructuosam, totam
veram* ¹¹. Quod si Israel vinea fuerit, tabernaculum
sane ejus domus templi erit : nam *Tabernaculum
gloriæ* ¹² dicitur; et : *Tabernaculum, ubi habitavit
in hominibus* ¹³. Donec itaque multum fructum
protulit, tabernaculum ad fructuum custodiam sub-
stitit; quia vero qui plantavit eam, exspectavit ut
faceret uvam, fecit autem spinas, quibus Dominum
coronaverunt, tota conversa est in amaritudinem :
fecit enim uvam fellis et botrum amaritudinis ¹⁴ :
ideoque in potum Domino fel dederunt; ea sane de
causa tabernaculum vitæ derelictum est : nam,
Ecce, inquit, relinquetur vobis domus vestra deserta ¹⁵.
Tunc vere impleta est illa comminatio; etenim de-
relicta *Est sicut tabernaculum in vinea* ¹⁶. Exiinde
vero nubibus mandavit ne pluerent super vineam.
Idcirco non ultra prophetæ penes illos sunt, non
coelestis gratia; sed conversa est in aridam et in
conculcationem; sepes templi illius destructæ sunt,
nec non sanctarum virtutum propugnaculum : ac
etiãsi quidpiam secundum legem agant, id illis in
perniciem vertit. » Eodem plane modo loquitur
pseudo-Basilium (num. 20) in iisdem explicandis
Isaïæ verbis ¹⁷. Cui autem, quæso, persuaderi un-
quam poterit oratorum eloquentissimum Basilium
vel ipso commentarii sui initio ab Eusebio fragmen-
tum tantum sibi sumpsisse? Notandum variare com-
mentarios in duobus. Primum, quod legitur in
Eusebio, *Μή ἐγκαταλειφθῶμεν ὑπὸ τῆς ὀργῆς τοῦ
Θεοῦ*, ad verbum, « ne ab ira Dei deseramur, » in
alio vero interprete, *Μή ἐγκαταλειφθῶμεν ὑπὸ τῆς
ἐπισκοπῆς τοῦ Θεοῦ*, « ut ne Dei inspectione desti-

tuamur : » deinde quod legimus in Eusebio, *κατα-
πασιεται, et decidet, »* apud pseudo-Basilium vero,
καταπασιεται, et conculcatur. » Sed et hæc quoque
inter librariorum errata numeranda esse puto. Nam
si ita verba Eusebii secundum eorum vim nativam
interpretari velis, « ut ne ab ira Dei deseramur, »
id nescio quomodo male sonat. Et, quod gravius est,
videtur Eusebius non aliter scribere debuisse, quam
ἐπισκοπῆς, ut orationis partes possint inter se
coherere. Dixerat enim prius servari fructuum
tempore tentorium vineæ, tuncque custodem pro-
spicere, ne, qui in vinea prætereunt, fructus ejus
decerpant : negligi vero vineæ munimenta post
vendemiam. Verisimile igitur sit eum, si sibi con-
stare voluit, scripsisse, *ἐπισκοπῆς*, eo scilicet sensu :
B Quomodum si vinea infructuosa est, non pro-
spicit custos, sed eam potius deserit : ita timendum
est, ne nos, si infructuosi simus, inspectione Dei
destituamur. Lectionem alteram defendi non posse
arbitror. Quod ut intelligatur, satis est si verba
Eusebii ascribamus, quæ hæc sunt : *Και τότε ὑπὸ
παντὸς λογισμοῦ θηριώδους καὶ πάσης ἀλόγου ἐπι-
θυμίας καταπασιεται*. Nam illud loquendi genus,
καταπασιεται ὑπὸ λογισμοῦ, « incidet in cogitatio-
nem, » ineptum esse et vitiosum vident, ut opinor,
omnes. Scribi oportuisset, *καταπασιεται εἰς λο-
γισμὸν*. Contra, vocem, *καταπασιεται*, huic loco op-
time convenire, nemo, si animum attenderit, diffi-
tebitur. Cætera persequamur. Quod sequitur fra-
gmentum breve quidem est : id tamen adnotare
non pigebit. Eusebius illud : *Principes tui non ob-
temperant* ¹⁷, interpretans, verbis illis nititur : *Θεῶ
ἀπειθοῦσιν, ἐκκλίνοντες ἀπ' αὐτοῦ, καὶ τοῖς διατε-
ταγμένοις ὑπ' αὐτοῦ μὴ ἐμμένοντες, et Deo repu-
gnant, declinantes ab eo, et in præceptis ejus non
manentes. »* Hæc ad verbum legere est apud pseudo-
Basilium in hunc ipsum Isaïæ locum (num. 49). Eu-
sebius in explicandis illis : *Quid vos injuria officitis
populum meum* ¹⁸, etc., sic loquitur : « Ἔθος τοῖς
ἀδικοῦσι καὶ ἀποστεροῦσιν, ἐπειδὴν ἐγκαλῶνται παρὰ
τῶν ἡδικημένων, ὕβρει καὶ λοιδορίαις κατασχύνειν
αὐτούς, ἐξευτελίζοντες καὶ πληγὰς ἀπειλοῦντες. Τοῦ-
το οὖν φησι, τὴν ὁμὴν προσήκουσαν ἐκ τῆς ἀδικίας
αἰσχύνειν ταύτην, ἐκ τῆς τυραννίδος ὁμῶν τοῖς πτω-
χοῖς περιτρέπετε. » Mos est iis qui injuriam infe-
runt, et abripiunt, ut cum a læsis expostulantur,
contumeliis et conviciis ipsos confundant, villipen-
dentes ac plagas comminantes. Hoc igitur ait : Con-
gruentem vobis ex illata injuria pudorem, tyranni-
ca vi utentes in pauperes refunditis. » Illa, τούτο οὖν
φησι, si excipias, cætera ad verbum invenies apud
pseudo-Basilium (num. 122), eandem prophetæ
sententiam explanantem. Invenies, inquam, non
continenter quidem, sed verbis nonnullis interjectis.
Et quoniam statui nihil præterire eorum, quæ re-
perire potero, adjiciam pauca verba. Eusebii igitur

⁹ Psal. LXXIX, 9. ¹⁰ Isa. v, 4. ¹¹ Jer. II, 2. ¹² Psal. XXV, 8. ¹³ Psal. LXXVII, 60. ¹⁴ Deut. XXXII, 52.
¹⁵ Luc XIII, 35. ¹⁶ Isa. I, 8. ¹⁷ ibid. ¹⁸ ibid. 23. ¹⁹ Isa. III, 15.

hæc sunt, illud : *Væ iis, qui mane surgunt* ¹⁹, etc., **A** εὐξασθαι· καὶ οὐ μὴ δύνωνται ἐξελεῖσθαι αὐτὸν, exponens : Τῆς ἀποστολικῆς λέξεως τὴν ἐξήγησιν τὸ παρὸν τοῦτο μέρος τῆς προφητείας περιέχει. « Apostolici dicti explanationem pars hæc prophetiæ continet. » Haud aliter exprimit se interpretes alter, ubi eadem prophetæ verba interpretatur (num. 154). Eusebius eandem Isaiæ locum explanare sic pergit : Τοῦτέστιν, οἱ ἄρτι τὴν ἐκ τῆς νεότητος ἔνοιαν ἀποδέμενοι, καὶ ἀντὶ [adde ex ps. Basil. τοῦ διὰ] τῆς τοῦ λόγου δυνάμεως εὐτόμως καταπαλαίειν τὰ πάθη, ἀνατρεπόμενοι παρ' αὐτῶν, καὶ οἶόν τινα μέθην τὰ πάθη μεταδιώκοντες. « Id est, qui nondum juvenutis insipientiam deposuerunt, et qui, cum turbulentos animi motus strenue oppugnare deberent, ab iis contra subvertuntur, et ceu quamdam ebrietatem, animi morbos sectantur. » Et hæc **B** quoque leguntur ad verbum in nostro commentario. Tam varie auctor noster explicat illud Isaiæ (num. 160) : *Væ iis, qui mane surgunt*, etc., tamque sæpe hæc Scripturæ verba reperit, ut ea ex re vel sola constet illius commentarium nihil aliud esse, nisi alienorum scriptorum compilationem. Eusebius illa : *Quia ablatum est jugum ipsis impositum* ²⁰, etc., interpretans, scripsit hoc modo : Ἀποσιίσαντο τὸν βαρὺν ζυγὸν τοῦ τῆ δουλείᾳ τῆς ἁμαρτίας αὐτοὺς ὑποζεύξαντος, καὶ ῥάβδῳ τὸν τράχηλον αὐτῶν κατακάμπτοντος· ἵνα τὸ ἀποστολικὸν κήρυγμα τῆς ψυχῆς καταβάλλοντες, μὴ ὑποκύψωσι τῆ δουλείᾳ τῆς ἁμαρτίας. « Grave jugum illud excusserunt, ejus, qui peccati servituti se colligabat, quique virga caput ipsorum deprimebat ; ut apostolicam prædicationem in anima **C** fundantes, se peccati servituti non inflecterent. » Eadem legere potes in pseudo-Basilio, ubi eadem prophetæ verba explanat (num. 224). Illud Isaiæ : *Καὶ ἔσται εἰς τὸ ἐντραπήναι σε*, sic interpretatur Eusebius : Τί οὖν βούλεται τὸ τολμηρῶς δοκοῦν εἰρηθεῖν, τὸ Ἔσται εἰς τὸ ἐντραπήναι σε ; διὰ τοῦτο μοι, φησὶν, ἰσχυροὺς ἐχαρίσω ἔνδοθεν τοὺς διαλογισμοὺς, ὥστε τοὺς νῦν μὴ ἐπιστρέφοντας ἐπὶ σέ, ἐντραπήναι σε, διὰ τῶν ἐλέγχων τῶν προσαγομένων αὐτοῖς ἐκ τῆς τῶν δεδομένων μοι λογισμῶν εὐτοτίας. Λέπει οὖν τὸ, αὐτοῦς, ἵνα ὑγιῶς ὁ νοῦς τῶν βημάτων ἀποδοθῇ· *Καὶ ἔσται εἰς τὸ ἐντραπήναι αὐτοῦς σε*. Ὅσπερ γὰρ οἱ ἐν τοῖς πολέμοις ἀντιπρόσωποι ἐοτῶντες, ἕως μὲν ἰσοκαλεῖς δοκοῦσιν εἶναι, οὐ τρέπονται οὐδὲ ἐκκλίνουσιν· ἐπειδὴν καὶ ὑπερέχῃ αὐτῶν **D** τὸ ἕτερον μέρος, τραπέντες φεύγουσιν· οὕτω καὶ ψυχὴ ὑπὸ ἀναιδεῖας παρατεταγμένη ἔστηκεν, οὐκ ἐντροπὴν· ἐλεγχεῖσθαι δὲ ὑπὸ λόγου καθαπτομένου αὐτῆς, τρέπεται πρὸς αἰσχύνην. Καὶ ἐπειδὴ ἐν τῷ κρυπτῷ τοῦ ἀνθρώπου γίνεται ἡ τροπὴ, ἐντροπὴ προσηγόρευται. διὰ τοῦτο οὖν ἡ κοιλία ἤχησει, καὶ τὰ ἐντὸς, ὥσει τείχος ὃ ἐνεκαίνισεν ὁ Θεὸς τοῦ προφήτου, ἵνα μεταβάλῃσιν καὶ ἐντραπῶσι, τοῦ αἰδεῖσθαι πρότερον οὐκ ἐπιστάμενοι τὴν ὠφέλιμον αἰσχύνην. Διὰ μέντοι τοῦ, Ὅτι ἐποκίλισε Μωδὸβ ἐπὶ τοῖς βωμοῖς, καὶ εἰσελεύσεται εἰς τὰ χειροποίητα, ὥστε προσ-

¹⁹ Isa. v, 11. ²⁰ Isa. ix, 4 ²¹ Isa. xvi, 12.

sed si posterius, nullius, quod equidem sciam, exemplum eum excusaret. Quis enim, quæso, iam ineruditus, tam rudis, tamque dicendi inops fuit, ut cum Isaiæ vaticinia explanaret, ob imperitiam ad Eusebii in *Psalmos* commentarium recurrere coactus sit? Quod tamen, opinor, nondum auditum est, nec postea audietur, id scriptorem nostrum fecisse constat. Exempla supponimus. Eusebius igitur in commentariis iis quos in *Psalmos* composuit, illa: *Illuc naves pertransiunt*²³, explanans, sic scripsit: Καὶ ἔστιν ἐπαινούμενα πλοῖα τὰ διαβαίνοντα τὴν θάλασσαν, ἀλλὰ μὴ ἕναπομένοντα αὐτῇ, μηδὲ καταβαπτιζόμενα τοῖς κύμασιν. Οἱ γὰρ ἐν σαρκὶ ὄντες, καὶ μὴ κατὰ σάρκα στρατευόμενοι, καταπατοῦντες τὸν κλύδωνα τοῦ βίου, καὶ ὑψηλότεροι αὐτοῦ ὄντες, ποιῶσιν ἐργασίαν ἐν ὕδασι πολλοῖς συγκαταβαίνοντες ἐπὶ τῷ κερῶσαι τινας τῶν βεβυθισμένων. «Laudantur porro naves quæ mare pertransiunt, non vero quæ ibi permanent, vel quæ fluctibus demerguntur. Nam qui in carne sunt, nec secundum carnem militant, vitæ fluctum calcantes, eoque superiores, faciunt operationem in aquis multis, ac descendunt, ut ex demersis aliquos lucrarentur.» Hæc in pseudo-Basilii commentariis hoc ipso in volumine editis invenies, si legas quæ dicta sunt in illud (num. 93): *Ei super omnem navem maris*²⁴. Eusebius rursus illa: *In matutino interficiebam omnes peccatores terræ*²⁵, interpretans sic loquitur: Παντὶ που δῆλον, δεῖ ἐν αἰνίγματι κεκαλυμμένως εἶρηται· οὐ γὰρ δεῖ καθ' ἐκάστην ἀρχὴν τῆς ἡμέρας αἵματι ἀνθρώπων τὰς χεῖρας ἐμολυνόμεν, οὐ τοῦτο φησιν ὁ λόγος. Τοῦτο γὰρ, πρὸς τῷ ἑναγεῖ, ἔτι καὶ τὸ ἀπιθάνον ἔχει. Πῶς γὰρ πάντων ἡδύνατο καθ' ἐκάστην πρωίαν αὐτόχειρ γίνεσθαι τῶν ἀμαρτωλῶν τῆς γῆς; Οὐ γὰρ περιγίνεσθαι πάντων δυνατὸν ἓνα, πολλῶν τῶν ἐξαμαρτανόντων ὡς τὸ εἰκὸς ὄντων, καὶ εἰ πολέμῳ αὐτῶν κατεκράτησεν, ἐν μίᾳ ἂν ἀπέκτεινε πρωίᾳ τοὺς σύμπαντας, ἀλλ' οὐχὶ καθ' ἐκάστην πρωίαν αὐτόχειρ αὐτῶν ἐγένετο. Τί οὖν τοῦτο ἔστι; Συνετώτερον τῶν λεγομένων ἀκούσωμεν, ἵνα μὴ κατηγορησωμεν ἐπὶ ψευδεὶ τῶν προφητικῶν λογίων, ὃ μὴ θέμεις. Πόλις τοῦ Κυρίου ἡ σύστασις ἔστι τῆς ἀνθρωπίνης κατασκευῆς· ἀμαρτωλοὶ καὶ γῆς, περὶ ὧν φησιν ὁ Σωτὴρ, δεῖ «*Ἔσωθεν ἐκ τῆς καρδίας ἐξέρχονται λογισμοὶ πονηροὶ, ὄφθοι, μοιχεῖαι, πορνείαι, κλοπαί, ψευδομαρτυρίαι, βλασφημίαι. Ταῦτά ἐστι τὰ κοινοῦντα τὸν ἄνθρωπον.*» Τούτους δὴ τοὺς ἐκ τῆς γῆινης σαρκὸς προϊόντας, καθ' ἐκάστην ἔννοιαν τὴν περὶ Θεοῦ ἐξαφανίζει ἐκ τῆς ἰδίας συστάσεως ὃ ἑαυτὸν ἐκκαθαίρων. Πρωία οὖν καὶ δρθρος ἐν ψυχῇ καθ' ἐκάστην ἀνατολὴν σωτηρίου γίνεται· ἐν ἣ ἕξαφανίζεσθαι δεῖ πάντας τοὺς ἐργαζομένους τὴν ανομίαν λογισμούς. Εἰ γὰρ μὴ τὰ πρώτα πρὸς πονηρίας κινήματα τῆς ψυχῆς ἐκτεθηθεῖ, ἀνάγκη εἰς ἔργον προχωρήσει τὰς ἐνθυμήσεις. Οἷον. γῆς ἀμαρτωλὸς ἔστιν ὃ τὴν μοιχεῖαν ὑποβάλλων λογισμὸς, ὅστις ἐνεργεῖ τὸ ἐμβλέψαι γυναικί πρὸς τὸ ἐπιθυμῆσαι αὐτῆς· οὗτος ἐάν μὴ ἀπο-

κτανθῆ ἐκ τῆς ψυχῆς οἶονε ξίφει τινὶ τῷ τητηκῶ λόγῳ καὶ ἀφανιστικῶ τῶν παθῶν, καὶ τοῦτο γένηται ἐν πρωίᾳ, τουτέστι, κατὰ τὴν εἰς τὸ φανερὸν ἀποκάλυψιν (πᾶν γὰρ τὸ φανερούμενον φῶς ἔστι), μετὰ τὴν ἐν καρδίᾳ μοιχεῖαν, καὶ ἐπὶ τὴν μείζονα ταύτης ἀμαρτίαν προάξει τὸν ἀνθρώπον, πρὸς τὴν διὰ τοῦ σώματος ἐνέργειαν αὐτὸν ἐκκαλούμενος. «Nemini puto nou manifestum esse hæc ænigmaticæ dicta fuisse; neque enim ea est dicti sententia, me ineuntibus singulis diebus humano sanguine manus foedasse meas: id enim præterquam quod detestandum esset, nullatenus credibile est. Quomodo enim singulis matutinis omnes peccatores terræ manu propria conficere potuisset? Neque enim unus omnes superare valuisset, cum, ut verisimile est, magna esset peccatorum multitudo: ac si eos in bello vicisset, uno in matutino omnes interfecisset, neque singulis matutinis ipsos propria manu interemisset. Quid itaque significat illud? Attentius et prudentius dicta intelligamus, ne prophetica oracula mendacii accusemus, quod nefas esset. Civitas Domini est humanæ structuræ compositio; peccatores autem terræ ii sunt, de quibus Salvator ait: *Ab intus ex corde exeunt cogitationes malæ, homicidia, adulteria, fornicationes, furta, falsa testimonia, blasphemie*²⁶. *Hæc sunt quæ coinquinant hominem.* Hos autem peccatores ex terra ortos, id est, ex terrena carne procedentes, dum singulæ de Deo cogitationes exoriantur, ex propria structura tollit, qui sese purgat. Matutinum autem et diluculum in anima est, quoties salutaris dogmatis ortus accidit, quo omnes cogitationes quæ operantur iniquitatem, de medio tolli oportet. Nisi enim primi animæ motus ad malitiam excindantur, necessarium est cupidines ad opus procedere. Exempli causa, peccator terræ est cogitatio fornicationem suggerens, quæ efficit ut quis mulierem respiciat ad concupiscendum eam²⁷: hæc porro nisi in anima occidatur, ac ratione ceu gladio scindente et affectus tollente cædatur, idque in matutino efficiatur, scilicet cum primum illa palam deprehenditur (nam quidvis conspicuum lux est), post illam in corde fornicationem, ad gravius etiam peccatum illa hominem deducet, id est ad corporeum opus evocabit.» Hæc ad verbum leguntur apud pseudo-Basilium eo in loco, ubi ultima vice explanat illa (num. 163): *Itaque sic iis qui surgunt mane*²⁸, etc. Necessæ non puto quidquam addere. Spero enim omnes homines mihi assensuros, ineptissimam illam interpretandi rationem non decere magnum illum Basilium, nec ei ullo modo tribui posse. Proferam tamen et aliud testimonium e psalmo centesimo tertio (v. 34), ubi Eusebius in explicandis verbis illis, *Jucundum sibi ei eloquium meum*, etc., hoc se modo exprimit: Πολλοὶ κατὰ συναρπαγῆν παρηλλαγμένως τὰς κρίσεις ἐκφέρουσι, πρὸ καταλήψεως τῆς ἐξ ἱκανοῦ λόγου, καὶ ἐπιπλεῖον ἐρυσνηθέντος, ἐγγινομένης, ἀθασανίστως κατὰ προπέτειαν τὰς περὶ ἐκάστου δόγματατος ῥιπτοῦντες συγκαταθέσεις. Ἥ δὲ

²³ Psal. ciii, 26.²⁴ Isa. ii, 16.²⁵ Psal. c, 8.²⁶ Matth. xv, 19.²⁷ Matth. v, 28.²⁸ Isa. v, 11.

τῆς διαλεκτικῆς φύσεως μάλιστα πεπίστευται ταῦτα A
παρέχειν δύνασθαι, διαιρσίν ἀκριθῶς τὰς τῶν πρα-
γμάτων φύσεις, καὶ τὰ ὅμοια γνωρίζειν, καὶ τὰ ἑαυ-
τῆς διακρίνειν. Διόπερ συνειδῶς ἑαυτῷ τὴν θείαν
διαλεκτικὴν ἔχοντι, ἔλεγεν ὁ Δαβὶδ τὸ, *Ἦδυνθελή
σοι ἡ διαλογία μου*. Ἡ γὰρ τῶν ἔριστικῶς καὶ φιλο-
νεϊκῶς ἐπεμβαινόντων τοῖς πράγμασι διαλεκτικῆ,
οὐχ ἡδεῖα, ἀλλὰ παραπικραίνουσα τίς ἐστίν. « Multi
quæstus causa perverse judicia ferunt, sed et an-
tequam per accuratum examen et perquisitionem,
quæ de re agatur intelligant, temere singulis sen-
tentiis assensum præbent. At ea dialecticæ natura
est, ut rerum naturas accurate distinguendi, et quæ
ad se pertineant discernendi facultatem præstare
posse putetur. Quamobrem David cum se divina
dialectica instructum esse cognosceret, dicebat : B
Jucundum sit tibi eloquium meum, sive dialectica
mea. Nam dialectica eorum qui altercandi ac con-
tendendi animo res aggrediuntur, non jucunda, sed
potius exasperans est. » Et hæc quoque pseudo-Ba-
silii in suum commentarium transferre non dubi-
tavit (num. 173), cum illa, *Væ qui dicitis malum
bonum* 22, etc., explicaret. Exemplum ultimum petam
e psalmo centesimo secundo, cujus initium sic in-
terpretatur Eusebius : Τοῖς ἐντὸς αὐτοῦ προστάσ-
σει εὐλογεῖν τὸ ὄνομα Κυρίου, τουτέστι τῇ φύσει
τῶν ἔσωθεν ἐξερχομένων διαλογισμῶν, ὧν διπλοῦν
ἐστὶ τὸ τάγμα. Οἱ μὲν γὰρ μοχθηροὶ εἰσι, φῶ-
νοι, μοιχεῖται, κλοπαί· οἱ δὲ ἀστέτοι καὶ σωτῆριοι,
φιλανθρωπία, σωφροσύνη, τὸ κοινωτικόν. Ἐ τοίνυν C
πάντα τὰ ἐντὸς κατώρθωται εἰς ἐτοιμότητα τοῦ εὐλο-
γεῖν τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ τὸ ἅγιον, οὕτως καλῶς συμ-
παλαμθάνει τὴν ἔνδον διάθεσιν, εἰς τὴν τοῦ Θεοῦ
εὐχαριστίαν. « Nomini Domini benedicere jubet
interiora sua, id est cogitationes suas, quæ ab in-
tus procedunt, quarum duplex est ordo. Aliæ enim
pravæ sunt, nempe cædes, fornicationes et furta
spectantes; aliæ vero urbanæ et salutaris, nempe
humanitas, temperantia et communitas. Is itaque
cujus omnia interiora recta sunt et parata ad bene-
dicendum nomini sancto Dei, interiori suo affectu
recte utitur ad gratiarum actiones Deo agendas. »
Hæc totidem syllabis et vocibus reperiuntur quidem
apud pseudo-Basilium (num. 314), verba illa : *Ideo
tenet meus super Moab quasi cithara sonabit* 23, etc.,
interpretantem : sed sic tamen, ut in eo paulo D
sint fusiora. Ex quo fit, ut librariorum qui Eusebiana
exscripserunt, aliquid hoc loco omisisse suspicer.
Satis est, ni fallor, hæc retulisse, ut imperfecti il-
lius in Isaiam commentarii νοθέα ostendatur; nec
multis verbis opus esse ad id probandum arbi-
tror. Nam res ipsa clamat, facundissimum orato-
rem Basilium, si Isaiam interpretatus esset, de
compilando commentario Eusebii in *Psalmos* ne cogi-
taturum quidem fuisse. Et vero, ut ne loquar de cæ-
teris, quis sibi facile persuadebit Basilium Magnum,
cum Isaiam interpretari debuisset, partem psalmi

centesimi fuisse et intempestive sibi explicandam
proposuisse? Hæc certe scriptori ultimæ sortis, non
oratori primæ notæ in mentem venire potuerunt.

61. Eusebii commentarios et pseudo-Basilii cum
considero, non possum quin credam hunc ab illo
maximam sui operis partem ad verbum sumpsisse.
Tanta est enim in utroque commentario convenien-
tia styli, tantaque similitudo, id ut mihi minime
dubium esse videatur. Sed cum pars duntaxat Eu-
sebiani commentarii ad nos pervenerit, quam ex
catenis edendam curavit Montfauconius, omnia
pseudo-Basilii furta detegere frustra conaremur.
Attamen præter ea quæ jam notavimus, et alia quo-
que non pauca eodem ex fonte ab eodem hausta
esse nullo negotio, nisi valde fallor, pervincam.
Mouit in notis suis idem ille, quem mox nominavi,
Bernardus Montfauconius, Hieronymum multa ex
Eusebii in *Isaiam* commentario ad verbum fere
convertisse, eaque in suum transtulisse : quod ex
locorum collatione perspicuum est. Ergo si osten-
dero multa legi apud Hieronymum, quæ aperte ex
pseudo-Basilii commentariis expressa sint, jure ac
merito uterque tum Hieronymus tum pseudo-Basi-
lius hæc ab Eusebio sumpsisse putabuntur. Nec
quemquam dicturum puto, Hieronymum ejusmodi
loca ex hoc ipso qui Basilii nomine circumfertur
commentario mutuari potuisse, cum id opus ipsi
notum non fuisse videamus. Hieronymus enim Isaiæ
interpretes in suo prologo recensens, ejus qui Basi-
lii nomen præfert commentarii nullam omnino men-
tionem facit. Neque vero credi merito potest Hie-
ronymus ideo de hoc commentario tacere, ut sua
furta celet; cum de Eusebiano commentario lo-
quatur, e quo permulta convertere non dubitat.
Rursus dixerit nemo, Imperfecti illius commen-
tarii auctorem ea quæ Latine in Hieronymo le-
gerat, Græce reddidisse. Alienissimum enim id esse
a Græcorum moribus omnes, ut opinor, sciunt.
Præterea cum exstarent temporibus illis multi
Græci in Isaiam commentarii, dubium non est quin
scriptor Græcus Græcos potius compilarit quam
unum aliquem scriptorem Latinum. Reliquum est
igitur ut uterque, Hieronymus et pseudo-Basilius
loca illa sibi communia ab aliquo mutuatus sit :
quem ego affirmare posse videor alium ab Eusebio
non esse, cum et Hieronymum et commentarii Græci
scriptorem multa ab Eusebio sumpsisse aliunde
constet. Jam proferamus exempla, quibus utrum-
que ab eodem fonte hausisse certo cognosci possit.
Sic igitur loquitur pseudo-Basilius (2, 13, num. 91):
Φέρει δὲ τὸ δένδρον τοῦτο καρπὸν, ἀλλὰ χοίρων τρο-
φήν. Διὰ τοῦτο δένδρον αἰσχύνης ὠνόμασε. Τὸ γὰρ
Βασάν εἰς τὴν αἰσχύνην μεταλαμβάνουσιν. Ἐν οὖν ἡ
δέξα τῆς καρποφορίας αἰσχύνῃ ἐστὶ, καὶ ἐπὶ τούτοις
ἔσται ἡ ἡμέρα τοῦ Κυρίου. Quæ sic expressa legun-
tur apud Hieronymum pag. 27, liberius, id est,

22 Isa. 20. 23 Isa. xvi, 11.

Hieronymi more : « Quæ etsi fecerint fructus, peccorum sunt alimenta... et interpretatur αλοχύνη, id est, ignominia... Super omnes ergo qui eriguntur in superbiam, et faciunt opera ignominiae, atque in cœno libidinum volutantur, Domini vindicta consurget. » Quin et Hieronymus cum paulo post sic scriberet : « Et nunc diem Domini super cedros Libani sermo propheticus comminetur ; » respexisse videtur ad Græca illa, quæ ibidem leguntur : Ἡ τοῦ Κυρίου ἡμέρα καὶ τοῖς δένδροις τῆς αἰσχύνῃς ὡς φοβερά ἀπαιλεῖται. Pseudo-Basilii rursus sic loquitur (3, 9, num. 113) : Ὡσπερ ἐκεῖνοι... οὐχὶ ῥήμασιν εὐπροσώποις τὴν ἀσελγειαν συνεχάλυπτον. Ποῦ γὰρ εἶσι, φησὶν, οἱ ἄνδρες οἱ εἰσελθόντες παρὰ σοί ; Ἐξέγαγε αὐτοὺς πρὸς ἡμᾶς, ἵνα αὐτοῖς συγγενώμεθα. Ἐκείνην ἐμιμήσατο τὴν ἀμαρτίαν· τὴν γὰρ ἀμαρτίαν αὐτῶν, ὡς Σοδόμων ἀνήγγειλαν καὶ ἐνεφάνισαν. Hieronymus pag. 38 : « Et quomodo Sodomitæ, cum omni libertate peccantes, et ne pudorem quidem ullum habentes in scelere, dixerunt ad Lot : *Edue foras viros, ut concubamus cum eis* ». Sic et Ism̄ publice proclamantes, suum prædicavere peccatum. » Priora autem Hieronymi verba credi possunt expressa fuisse ex Græcis illis quæ eodem in loco leguntur : Ἀμαρτίαν ἦν οὐχὶ λάθρα οὐδὲ ἐπαισχυνόμενοι πεποιθήσασιν. Pseudo-Basilii (3, 23, num. 129) : Ἔοικε τὸ θέριστρον ἐπίβλημα εἶναι θερινόν, ὡς καὶ περιβάλλειν δοκεῖν, καὶ μὴ βαρύνειν ἐν τῷ καύσωνι· ὡς καὶ ἐν τῇ Γενέσει μαμαθήκαμεν τὴν Ῥεθέκκαν περιβαλλομένην τὸ θέριστρον. Hieronymus pag. 42 : « Habent et theristra, quæ nos palia possumus appellare : quo obvoluta est et Rebecca... Græce θέριστρα : ab eo quod in θέρει, hoc est, in æstate et caumate, corpora protegunt feminarum. » Pseudo-Basilii : Εἰρηται δὲ τισιν, ὅτι αἱ ἐπὶ γυναῖκες, ἐπὶ πνεύματά εἰσιν, ἃ μικρὸν ὑπερον ὁ αὐτὸς οὗτος προφήτης καταριθμῆσθαι μέλλει, ὡς ἐπαναπαύμενα ἐπὶ τὴν ἐκ τῆς βίβλης Ἰσσοῖ ἀξαρθήσειν μέλλοιτα. Πνεῦμα σοφίας καὶ συνόσεως, πνεῦμα βουλής καὶ ἰσχύος, πνεῦμα γνώσεως καὶ εὐσεβείας, πνεῦμα φόβου Θεοῦ. Ἄπαρ διὰ τὸ πάντας ἐκκλίνειν, καὶ ἔμα ἀχρεωθῆναι, οὐκ ἔχοντα ᾧ ἐπαναπαύεται ἀγαπητῶς, τοῦ κατὰ τὸν Κύριον ἀνθρώπου λαβόμενα, ποιῆ τὰ ἀναγεγραμμένα. Hieronymus pag. 43 tantum non ad verbum D hæc ita convertit : « Septem mulieres, id est, septem gratiæ Spiritus sancti, de quibus in consequentibus idem propheta dicturus est : *Exiet virga de radice Jesse : et flos de radice ejus conscendet : et requiescet super eum Spiritus Domini, spiritus sapientiæ et intellectus, spiritus consilii et fortitudinis, spiritus scientiæ et pietatis : et implebit eum spiritus timoris Domini* » ; apprehendit Jesum quem multo tempore desideraverant, quia nullum alium poterant invenire, in quo æterna statione requiescerent. » Animadvertas velim illud, ἀγαπητῶς, red-

A ditum esse ab Hieronymo παραφραστικῶς, quem multo tempore desideraverant. Hieronymus pag. 44, in verba illa : *Cum abluerit Dominus sordes filiarum Sion* **, sic scripsit : « Et nota quod sordes filiarum laverit spiritu iudicii, sanguinem autem Jerusalem spiritu combustionis. Quod enim leve est, lavatur : quod gravius, exuritur, etc., » quæ quin e Græcis expressa sint, dubitari posse non puto. Sed quæ fuse dixit pseudo-Basilii, eadem Hieronymus breviter perstrinxit. Legi potest pseudo-Basilii in hunc ipsum Isaiæ locum. Dubium quoque non est quin Hieronymus pag. 49 exemplar Græcum habuerit ob oculos, cum illa : *Væ qui conjugitis domum ad domum* **, etc., ita interpretaretur : « Juxta tropologiam contra hæreticos quidam hoc dictum arbitrator... et audiant sub aliis verbis : *Audite hæc, duces domus Jacob, et residui domus Israel, qui abominamini iudicium, et omnia recta pervertitis, qui ædificatis Sion in sanguinibus, et Jerusalem in iniquitate* ». Isti domos domibus, id est, dogmata conjugunt dogmatibus : quibus dicitur per Michæam : *Nolite ædificare in domo risum* ** : ne supra fundamentum Christi quod apostolus Paulus posuit, et in quo debuerant ædificare aurum, argentum, lapides pretiosos, e contrario ædificent ligna, fenum, stipulam. » Ascribimus Græca ut cum Hieronymianis possint comparari. Ita igitur eadem prophetæ verba explanat pseudo-Basilii (num. 152) : Δυνατὸν δὲ τῷ φιλοπόνῳ κατὰ ἀναγωγὴν ἐπὶ πλείον ἀγειν τὸ ἀπὸ τῆς προφητείας χρησίμων. Δύναται γὰρ οἰκία ἐκάστου νοεῖσθαι τὰ δόγματα... Ὅσοι οὖν τῆς πίστεως δόγμα, ἕπερ ἔχει θεμέλιον καὶ ἀρχὴν τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν, δόγμασιν ἄλλοτριῶν καὶ ξένοις τῆς θεοσεβείας ἐπισυναπτουσιν... εἰ δὲ τις ἐποικοδομεῖ ἐπὶ τὸν θεμέλιον τοῦτον χρυσοῦν, ἀργυροῦν, λίθους τιμίους, ξύλα, χόρτον, καλάμην... ὁ Μιχαῖας καθαιρῶν τὰ οἰήματα τῶν καταγελάστων, Ἐν Γ'θ, φησὶ, μὴ μεγαλύνεσθε, καὶ οἱ ἐν Ἀκαρεῖ μὴ ἀνοικοδομεῖτε ἐξ οἴκου κατὰ γέλωτα ὑμῶν. Καὶ πάλιν ὁ αὐτὸς ἐπιπλήττων μοχθηροῖς διδασκάλοις, φησὶν· Ἀκούσατε δὴ ταῦτα, οἱ ἠγούμενοι οἴκον Ἰακώβ, καὶ οἱ καταλόικοι οἴκου Ἰσραὴλ, οἱ βδελυσσόμενοι κρῖμα, καὶ πάντα τὰ ὀρθὰ διαστρέφοντες, οἱ οἰκοδομοῦντες Σιών ἐν αἰμῶσι καὶ Ἱερουσαλὴμ ἐν ἀδικίαις. Pseudo-Basilii (v, 12, num. 159) : Οὗτος [Ἰουδαῖ] ἦν ὁ καταδείξας ψαλτήριον καὶ κιθάραν. Hieronymus pagina seu columna 51 : « Requirit citharam et psalterium cuius repertor est Joubal. » Hieronymus columna eadem, « Quod autem primum tempus humanæ sapientiæ, quando egredimur pueritiam, et ad rationalem venimus ætatem, mane in Scripturis intelligatur, multa testimonia docere nos poterunt : de quibus exempli causa ponenda sunt pauca : » *Mane mittebam prophetas* **, et : *Mane exaudies orationem meam, mane assistam tibi, et videbo* ** ; et : *De*

** Gen. xix, 5. †† Isai. xi, 1-3. ** Isai. iv, 4. ††† Jerem. xxv, 4. †††† Psal. iiii, 6.

** Isai. v, 8. †† Mich. iii, 9, 10. ††† Mich. i, 9.

nocte consurget spiritus meus³⁵; et: *Deus, Deus meus, ad te de luce vigilo*³⁶; et: *In matutinis interficiam omnes peccatores terræ: ut disperderem de civitate Domini omnes qui operantur iniquitatem*³⁷; et in alio loco: *Ad vesperam demorabitur fetus, et ad matutinum lætitia*³⁸. Pseudo-Basiliius: Ἰνα δὲ ἔτι μᾶλλον ἡμῖν τὸ τῆς πρωίας ὄνομα τρανωθῆ, ὅτι ἡ ἀπὸ σκότους ἐπάνοδος, εἴτε τοῦ κατὰ τὴν ἐκ τῆς νεότητος ἀλογίαν, εἴτε τοῦ ἐκ τῆς ἀγνωσίας τοῦ Θεοῦ ταῖς ψυχαῖς ἐγγινομένου, ἡ πρώτη εἰσοδος εἰς τὴν ἀληθειαν πρωία λέγεται. Συνάξεις δὲ τὰ πολλαχού τῶν προφητῶν περὶ πρωίας, ἢ περὶ ὄρθρου, ὑπὲρ τοῦ τῆ τῶν πλειόνων παραθέσει φανῆναι τὸ προκείμενον· οἶον, Ἀπέσταλλον ὄρθρου τοὺς προφήτας· καὶ τὸ, Πρῶτῃ εἰσακούσῃ τῆς φωνῆς μου· καὶ τὸ, Πρῶτῃ παραστήσομαι σοι, καὶ ἐπόψῃ με· καὶ τὸ, Ἐκ νυκτὸς ὄρθρίζει τὸ πνεῦμά μου πρὸς σέ, ὁ Θεός· καὶ, Ὁ Θεός, ὁ Θεός μου, πρὸς σέ ὄρθρίζει· καὶ τὸ, Εἰς τὰς πρωίας ἀπέκτεινον πάντας τοὺς ἀμαρτωλοὺς τῆς γῆς· καὶ τὸ, Ἐσπέρας ἀβυσθήσεται κλυθμός, καὶ εἰς τὸ πρῶτῃ ἀγαλλασίς. Ordinem eum quo loca Scripturæ referuntur quisquis consideraverit, is, opinor, Latina e Græcis conversa esse facile fatebitur. Notandum obiter pseudo-Basilium (5, 12, num. 161) etiam Eusebii in *Psalms* commentarium, ut vidimus, hoc loco hic compilasse: quam inauditam interpretandi rationem aspicienter prudenterque cavet optimus interpres Hieronymus. Unum omnium imperitissimum scriptorem pseudo-Basilium tanta ineptia decebat. Hieronymus columna iisdem 51: « Hæc juxta litteram accidisse populo Judæorum sub Vespasiano et Tito Romanis principibus, tam Græca quam Latina narrat historia. Quod quidem et spiritualiter hodie quoque patiuntur, sustinentque non famem panis, neque sitim aquæ, sed famem audiendi sermonis Dei. » Pseudo-Basiliius (v, 13, num. 165): Ταῦτα καθ' ἱστορίαν δυνατόν τυχεῖν τῆς ἐξηγήσεως ἐπὶ τῶν καιρῶν τῆς ἐσχάτης παλιωρίας τῶν Ἰουδαίων, τῶν μὲν εἰς αἰχμαλωσίαν ἀπαχθέντων... τάχα δὲ καὶ ἡ ἀληθῆς νεκρωσις οὐ διὰ λιμὸν ἄρτου, οὐδὲ διὰ δίψαν ὕδατος τούτου τοῦ αἰσθητοῦ, ἀλλὰ διὰ λοιμὸν τοῦ ἀκούσαι λόγον Κυρίου. Pseudo-Basiliius eodem in loco sic loquitur: Ἐκεῖνα λέγομεν, ὅτι οἱ διώκοντες τὸ μέθυσμα... τοῖς δὲ ἔργοις Κυρίου ἐμβλέπειν μὴ ἀνεχόμενοι, διὰ τὸ φιλήθονοι εἶναι μᾶλλον ἢ φιλῆσοι, αἰχμαλωτοὶ γίνονται καὶ ἐπιχειροῦσι τοῖς ὑπεναντίοις. Ἀλλὰ καὶ πληθὸς ἐν αὐτοῖς νεκρῶν ἐγενήθη διὰ λοιμὸν, καὶ ὕδατος ἀπορίαν. Hieronymus manifeste vestigiis iisdem insistens, sic scripsit col. 52: « Qui surrexerunt mane ad sociandam siceram, et permanserunt in ebrietate usque ad vesperam, et voluptate ac deliciis occupati, opus Domini respicere noluerunt, nec opera manuum ejus contemplati sunt: propterea ducti sunt in captivitatem... et in ipsa captivitate fame perierunt ac aruerunt siti. » Pergit pseudo-Basiliius sic (5, 14, num. 166): Ὁδὲ γὰρ δὴ ζῶν τι ὁ ἕξῃς, οὐδὲ δύναμις ἐπιτεταγμένη τοῖς ἀποθνήσκουσι, κατὰ τὴν μυθοποιίαν τῶν ἔξωθεν. Haud aliter Hieronymus, cujus sunt hæc columna 52: « Infernus autem animam habere dicitur, non quod animal sit, juxta errorem quorundam. » Pseudo-Basiliius (v, 17, num. 170): Δεθέντες χειρῶν καὶ ποδῶν οἱ καταδικασθέντες ἐκβάλλονται εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον. Hieronymus col. 53: « Conviva quoque cœnæ Dominicæ, vestem non habens nuptialem, vincius pedibus ac manibus ejicitur in tenebras exteriores ». Sic prosequitur Hieronymus: « Et Dominus venit, ut his qui erant in vinculis diceret, *Exite* », et qui versabantur in tenebris, *Revelamini*. » Quæ verba haud dubie expressa quoque sunt ex Græcis illis (v, 17, num. 171): Δυνατὸν μέντοι γινόμενον δέσμιον ἀμαρτίας ἀκολουθῆσαι Χριστῷ τῷ ἐρούντι τοῖς ἐν δεσμοῖς, Ἐξέλθετε, καὶ τοῖς ἐν τῷ σκότει, Ἀποκαλυφθήσεται. Hieronymus eadem col. 53: « Achitophel quoque et Judas... periire suspensio, putantes malum conscientiæ præsentis morte finire, et nihil esse post mortem. » Pseudo-Basiliius (ibidem): Ἀχιτόφελ καὶ Ἰούδας... τὸν δι' ἀγχόνης θάνατον τοῦ αὐτομάτου προετίμησαν. Οὐκ ἂν γὰρ πιστεύοντες περὶ τοῦ μὴ λόντος αἰῶνος ἀπηγχονίσαντο. Hieronymus col. 55: « Juxta tropologiam ante jam diximus, quod sacerdotes ingressuri tabernaculum Dei, non debeant vinum bibere et siceram. Quibus nunc addimus, quod Nazareis quoque præceptum sit, qui se sanctificant Domino, ut vinum et siceram, et omne quod de uvis est, non bibant nec comedant, ne uvam quidem passam, et acetum ex vino. Sed et in Proverbiis præcipitur: *Potentes, qui iracundi sunt, vinum non bibant, ne, cum biberint, obliviscantur sapientiæ*. » Pseudo-Basiliius (v, 22, num. 176): Καὶ τοῖς Ἰεραῦσιν ἀπαγορεύει ὁ νόμος εἰσερχομένους εἰς τὰ ἄγια, οἶνον καὶ σικέρα κεχρηθῆσθαι· καὶ τοῖς κалуόμενοις Ναζωραίοις... καὶ ἐν ταῖς Παροιμίαις ὁ Σολομών φησιν· Οἱ δυνατόναι θυμώδεις εἰσιν, οἶνον μὴ πινέτωσαν, ἵνα μὴ πίνοντες ἐπιλάβωνται τῆς σοφίας. Hieronymus columna 56: « Et in alio loco legitur: *Domine, ne in furore tuo arguas me, neque in ira tua corripas*. » Et Jeremias: *Corripe me, inquit, Domine, verumtamen in judicio, et non in furore*. Furere autem Dominus dicitur, non quod humanis perturbationibus subiaceat... Quæ sit autem manus quæ extenditur, vel elevatur super populum peccatorem, Job loquitur manifestus: *Manus enim Domini tetigit me*. Unde et diabolus sciens potentem manum Domini, et brachium quod universis gentibus revelatum est, dicit ad Dominum: *Mitte manum tuam, et tange omnia quæ habet, nisi in faciem benedixerit tibi*. » Pseudo-Basiliius: Οὐδὲ γὰρ πάθος Θεοῦ, οὐδὲ ἀπὸ τῆς οὐσίας αὐτοῦ συμβεβηκός... κατὰ τὸ εἰρημένον, ὅτι Ἐν θυμῷ αὐτοῦ ταραξεί αὐτούς... ὅτι Τότε λαλήσει πρὸς

³⁵ Isa. xvi, 9. ³⁶ Psal. lxxii, 2. ³⁷ Psal. c, 8. ³⁸ Psal. cxix, 6. ³⁹ Matth. xxii, 12, 13. ⁴⁰ Isa. xlix, 9. ⁴¹ ibid. ⁴² Prov. xxxi, 4. ⁴³ Psal. vi, 2. ⁴⁴ Jer. x, 24. ⁴⁵ Psal. ii, 5. ⁴⁶ Job ix, 24. ⁴⁷ Job ii, 5.

αὐτοὺς ἐν ὀργῇ αὐτοῦ· χεῖρα λέγων τὴν κολαστικὴν δύναμιν, κατὰ τὸν Ἰωβ· *Χεῖρ γὰρ Κυρίου ἢ ἀφαιμένη μου ἐπιτι, καὶ ἐν τούτῳ τοῦ διαβόλου χεῖρα λέγοντος ἐν τῷ καιρῷ τῆς κολάσεως· Οὐ μὴν δέ, ἀλλὰ ἀπόστειλον τὴν χεῖρά σου, καὶ ἄψαι τῶν ὀστέων αὐτοῦ.* Hieronymus col. 64 : « Et Abraham, postquam vidit Dominum, et audivit vocem ejus, terram et cinerem esse se dicit ⁵¹. » Pseudo-Basiliius (VI, 1, num. 182) : Ἐπεὶ καὶ ὁ Ἀβραάμ, ὅτε ὤφθη αὐτῷ ὁ Θεός, τότε ἀναγράφεται εἰρηκῶς τὸ, *Ἐγὼ δέ εἰμι γῆ καὶ σποδός.* Hieronymus col. 69 : « Ergo sicut profundum, infernum significat; ita excelsum supra cælos intelligere debemus... Quod utrumque ad typum pertinet mortis Domini et ascensionis : Qui enim descendit, ipse est qui et ascendit ⁵². Et in Apostolo legimus : *Ne dixeris in corde tuo : Quis ascendet in cælum? hoc est Christum deducere; aut, Quis descendet in abyssum? hoc est Christum de mortuis reducere* ⁵³. » Pseudo-Basiliius (7, 11, num. 198) : Ἡ τάχα βάθος σημαίνει τὰ κατώτατα τοῦ ἕδου, ὕψος δὲ τὴν ὑπερουράνιον χώραν, ὡς ὁ Ἀπόστολος ἡμῖν παρίστησι λέγων· *Μὴ εἰπῆς ἐν τῇ καρδίᾳ σου, τίς ἀναθήσεται εἰς τὸν οὐρανόν; τούτεστι Χριστὸν καταγαγεῖν· ἢ τίς καταθήσεται εἰς τὴν ἄβυσσον; τούτεστι Χριστὸν ἐκ νεκρῶν ἀναγαγεῖν.* Ἐπεὶ οὖν ὁ καταβάς αὐτός ἐστι καὶ ἀναβάς, τὸ εἰς βάθος καὶ εἰς ὕψος σημειοῦν περὶ τῆς καθόδου ἀν εἰς λεγόμενον τῆς τοῦ Κυρίου· καὶ ὁ ἀναβάς αὐτός ἐστιν ὑπεράνω πάντων τῶν οὐρανῶν. Hieronymus col. 70 : « Et hoc notandum quod Achaz rege implissimo nolente signum petere, sermo propheticus ad domum David... convertatur. » Pseudo-Basiliius (7, 12, num. 199) : Οὐ γὰρ εὐλαβεῖα τινὲ παρηγεῖτο τὴν αἴτησιν τοῦ σημείου ὁ Ἀχάζ... ἀποστρέψας γὰρ τὸν λόγον ἐπὶ τοῦ Δαβὶδ, etc. Quæ refert Hieronymus, col. 71, de puella cujus fit mentio in Deuteronomio, et de Abisag, ea ipsa quoque e Græcis expressa esse negari non potest. Velim conferas Latina cum Græcis num. 204. Hieronymus col. 76 : « Quidam prophetissam sanctam Mariam interpretantur, quam prophetin fuisse non dubium est : ipsa enim loquitur in Evangelio : *Ecce enim amodo beatam me dicent omnes generationes.* » Pseudo-Basiliius (8, 3, num. 208) ⁵⁴ : « Ὅτι δὲ προφήτις ἡ Μαρία... οὐδεὶς ἀντερεῖ, μεμνημένος αὐτῆς τῶν ῥημάτων... Ἴδοὺ γὰρ ἀπὸ τοῦ νῦν μακαριοῦσί με πᾶσαι αἱ γενεαί. Hieronymus col. 82 : « Hoc scire debetis, quod unaquæque gens proprios consulat deos, et de vivorum salute mortuos sciscitetur. » Pseudo-Basiliius (8, 19, num. 218) : Ἐκαστον ἔθνος τῷ αὐτοῦ θεῷ προσάγει τὴν περὶ οὗ βούλεται μαθεῖν ζήτησιν... νεκροὺς γὰρ θεοὺς ὑποθέμενοι, αὐτοὺς ἐπερωτῶσι περὶ τῶν ζώντων. Et alia id genus congerere paraveram; sed nihil opus esse arbitror, cum ex allatis testimoniis satis superque constet multa ab Hieronymo e Græcis aut conversa

A aut expressa esse. Cum igitur commentarium eum qui nomen Basilii præfert, non noverit Hieronymus, nec credibile sit commentarii scriptorem Hieronymiana Græce reddidisse, præsertim cum in manibus omnium essent commentarii Græci, unde facilius haurire poterat, certe neuter ab altero quidquam sumpsisse putandus est. Quare, ut mihi quidem videtur, dubitari vix potest quin uterque, et Hieronymus et commentarii scriptor ea quæ exscriptissimum loca ab Eusebio sumpsit, quandoquidem ejus in *Isaiam* commentarios ab utroque compilatos esse aliunde novimus. Illud tamen notatum volo, scriptorem commentarii ab Hieronymo in eo dissidere, quod ille Eusebii fragmenta in suum commentarium ad verbum transferat; hic vero ita Eusebiana mutuatur, ut ea et ornando et addendo sua quodammodo efficiat. Ex quibus omnibus colligere licet eum, qui imperfectum illum in *Isaiam* commentarium scripsit, maximam sui operis partem ab Eusebio ad verbum mutuatum esse. Quod enim notavimus sumptum fuisse ab Hieronymo e commentariis Eusebii, id quoque præter cætera sibi sumpsit hic plagiarius. Quis autem futurus est tam iniquus rerum æstimator, ut magnam Basilium tot ætantorum furtorum reum existimet?

62. Temere non fuit, quod notavimus aliquanto ante, num. 66, auctorem imperfecti commentarii e variorum scriptorum fragmentis opus suum composuisse. (a) Et quidem ea est verborum atque sententiarum confusio in hoc commentario, tamque sæpe eadem Scripturæ loca bis aut ter aut amplius explicantur, ut quodam quasi impetu in ejusmodi suspicionem adducti simus. Ita autem esse, quæ ex ipso Basilio subjicimus exempla evidenter probant. Basilii igitur hæc sunt e prima oratione in *jejunium* : Τούτο γὰρ ἐστὶν ὁ φησὶν ὁ Ἀπόστολος, *ὅτι Ὅσον εἰ ἐξωθεν ἄνθρωπος διαφθείρεται, τοσοῦτον ὁ ἐσωθεν ἀνακαιοῦται.* Καὶ τὸ, *Ὅταν ἀσθενῶ, τότε δυνατός εἰμι...* Ἐκ γὰρ τῆς παχειας τροφῆς ὄλον αἰθαλώδεις ἀναθυμιάσεις ἀναπεμπόμεναι, νεφέλης δίκην πυκνῆς, τὰς ἀπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐγγυνομένας ἐλλαμψαῖς ἐπὶ τὸν νοῦν διεκκρίπτουσιν. « Hoc enim est quod ait Apostolus, quod *Quantum externus homo corrumpitur, tantum internus renouatur* ⁵⁵. Item illud : *Cum infirmor, tunc potens sum* ⁵⁶... Nam fuliginosæ quædam exhalationes e pingui alimento emissæ, densæ nubis instar insusam animæ a Spiritu sancto illustrationem intercipiunt. » Hæc sibi sumpsit pseudo-Basiliius (num. 32), cum interpretaretur illud : *Jejunium et otium et solemnitates vestras odit anima mea* ⁵⁷. Quin et alia adjici possunt e secunda oratione de jejunio, ubi sic legitur sub finem : Οὐ μέντοι ἐξαρκεῖ καθ' αὐτῶν ἡ ἐποχὴ τῶν βρωμάτων πρὸς τὴν ἐκαινετὴν νηστειαν· ἀλλὰ νηστεύωμεν νηστειαν δεκτην, εὐάρεστον τῶν

⁵¹ Gen. xviii, 27. ⁵² Ephes. iv, 10. ⁵³ Rom. x, 6, 7. ⁵⁴ Luc. i, 48. ⁵⁵ II Cor. iv, 16. ⁵⁶ II Cor. x, 12. ⁵⁷ Isa. i, 14.

(a) Lege interpretationem capituli v.

Θεῶ... Ἀπὸ μόντοι τῆς ἐν τῷ κρηπτῷ νηστίας φυλαξόμεθα, παρὶ τῆς ὁ προφήτης ἀπέχεται λέγων· Ὁν λιμοκτορήσει Κύριος ψυχὰς δικαίων· καὶ τὸ, Ὁν εἶδον δικαίον ἐγκυταλλεῖμμένον, οὐδὲ τὸ σκέρμα ἀδερῶ ζητοῦν ἀρτους. « Attamen ad hoc, ut laudem promereatur jejunium, non est per se satis abstinere a cibis, sed jejunium jejunemus acceptabile, Deo gratum... Rursus ab interno mentis jejunio caveamus, quod et propheta deprecatur, his verbis : *Non occidet Dominus fame animas iustorum* ⁶⁶, ac rursus : *Non vidi iustum derelictum, nec semen ejus quaerens panem* ⁶⁷. » Hæc quoque reperire est apud pseudo-Basilium (1, 14, num. 51 et 52) in eadem Isaiæ verba, sic tamen, ut de suo aliqua interserat. Exemplum aliud hic proponere libitum est ex oratione in ebrietatem et luxum, ubi Basilium sic loquitur : Σίκερα, πᾶν τὸ θυνόμενον μέθην ἐμποῖται πόμα τοῖς Ἑβραίοις ὀνομάζειν σὺνήθες. Οἱ οὖν ἀρχομένης ἡμέρας περισκοποῦντες, τοῦ πότου γίνονται, καὶ οἰνοπώλια καὶ καπηλεῖα περιεθροῦντες, καὶ ἀλλήλους ἐπὶ τὸ πίνειν παραλαμβάνοντες, καὶ πῖσαν τῆς ψυχῆς τὴν μέριμναν περὶ τὴν τῶν τοιούτων φροντίδα καταναλλασκόντες, οὗτοι ὑπὸ τοῦ προφήτου καταθρονοῦνται, ὡς καιρὸν οὐδένα ἑαυτοῖς πρὸς τὴν τῶν θαυμασιῶν τοῦ Θεοῦ κατανόησιν ἀπολείποντες. Οὐ γὰρ ἀγοῦσι σχολὴν οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτῶν ἀνανεῦσαι πρὸς οὐρανὸν, καὶ τὰ ἐν αὐτῷ κάλλη καταμαθεῖν, καὶ πῖσαν τὴν ἐν τοῖς οὐτι διακόσμησιν ἐπισκέψασθαι, ὥστε ἐκ τῆς τούτων ἀταξίας τὸν Δημιουργὸν ἐνοῦσαι· ἀλλ' εὐθύς ἀρχομένης ἡμέρας, κοσμοῦσιν ἑαυτῶν τὰ συμπόσια τάπησι ποικίλοις καὶ ἀνθίνοις παραπετάσμασι, σπουδῆν τε καὶ ἐπιμέλειαν εἰς τὴν τῶν ἐκπομάτων παρασκευὴν ἐπιδεικνύονται, ψυκτῆρας καὶ κρατῆρας καὶ φιάλας, ὡς ἐν πομπῇ εἶναι καὶ πανηγύρει, διατιθέντες, ὡς ἂν τὸ τῶν ἀγγείων διάφορον τὸν κόρον αὐτοῖς ὑποκλέπτῃ, καὶ ἡ τῶν ἐκπομάτων ὕπαιλαξ καὶ μετάθεσις ἑκείνη αὐτοῖς εἰς τὸ πίνειν διατριβὴν ἐμποιῇ. Συμποσίαρχοι δὲ τινες ἐπὶ τούτοις καὶ ἀρχαιονοχοί, καὶ ἀρχιχειρίλινοι, καὶ τάξις ἐν ἀταξίᾳ, καὶ διδάσεις ἐν ἀκόσμῳ πράγματι ἐπινοήσονται· ἴν', ὡς περ ταῖς ἀρχαῖς ταῖς ἐξωθεν ἐκ τῶν δορυφορούντων ἡ σεμνότης συναυξεται, οὕτω καὶ τῇ μέθῃ οἶον βασιλίδι τιμὴ θεορατικὴν περιστήσαντες, τὸ ἐποσειδίστον αὐτῆς τῷ ὑπερβάλλοντι τῆς σπουδῆς περιστέλλωσι. Στέφανοι δὲ ἐπὶ τούτοις καὶ ἀνθη καὶ μύρα καὶ θυμιάματα, καὶ μυρία τινὲς ἐξωθεν θυμῆσαι, πλείονα τὴν ἀσχολίαν τοῖς ἀπολλυμένοις παρασκευάζουσιν. « Potum omnem, qui inebriare potest, solent Hebræi siceram appellare. Itaque qui inebriante die explorant ubi fiant compositationes, quique et œnopolia ac caurones collustrantes, se mutuo ad compositandum conjungunt, ac omne animi studium sollicitudinemque in ejusmodi curis insumunt, hos propheta deplorat, tanquam qui nullum sibi tempus ad Dei miracula consideranda reservent. Nec enim oculis eorum otium est suscipiendi in cœlum, ejusque pulchritudinem condiscendi, et omnem rerum conditarum or-

natum expendendi, ut ex recto horum ordine Opificem intelligant. Sed statim incipiente die conviviorum suorum loca tapetibus variis ac floridis aulæis ornant; atque studium ac diligentiam in poculis apparandis ostendunt, vasa ad refrigerandum vinum craterasque et phialas velut in pompa aliqua ac conventu publico disponentes, ut vasorum diversitas sætietatem ipsis surripiat, et alternatio poculorum ac permutatio eos diu in bibendo detineat. Adsunt insuper quidam convivii magistri, ac pincernarum principes, necnon architriclini: imo ordo in confusione, ac dispositio in re incomposita excogitatur: ut quemadmodum sæculi magistratibus ex satellitibus major auctoritas accedit, ita etiam ebrietati velut reginæ cuidam famulitium præbeutes, studio quam maximo dedecus ejus ac turpitudinem contegant. Præterea coronæ, flores, unguenta, suffitus et innumera quædam externa oblectamenta perditos diutius occupant. » Hæc legere est apud pseudo-Basilium eo loco, ubi interpretatur illa (v, 14, num. 154): *Va, qui surgunt mane, et siceram sequuntur, qui expectant vesperam* ⁶⁸, etc. Videas quidem pseudo-Basilium ut superius, ita hic pauca de sua Basiliani immiscuisse: sed eorum pars in eadem oratione statim legitur. Quale est illud: Οἱ ἡττώμενοι, νικῶντες, πάντες μεθύουσιν. Item illud: Ἐλατῶν θέαμα Χριστιανῶν ὀφθαλμοῖς. Neque vero satis fuit pseudo-Basilio fragmentum tantum ex hac Basilii oratione sibi sumere. Ibidem ex ea sumpsit et illud: Οἱ μένοντες τὸ ὄψε, καὶ διημερεύοντες ἐν τῇ μέθῃ ὡς μηδένα καιρὸν ἑαυτοῖς παρέχειν εἰς τὸ τὰ ἔργα Κυρίου ἐμβλέπειν, καὶ τὰ ἔργα τῶν χειρῶν αὐτοῦ κατανοεῖν. Ὁ γὰρ οἶνος αὐτοῖς συγκυῖσει· διότι τὸ ἐκ τοῦ οἴνου θερμὸν ἐγγινόμενον τῇ σαρκί, ἑξαμμα γίνεται τῶν πεπωρωμένων βελῶν τοῦ ἔχθροῦ· τὸν μὲν γὰρ λογισμὸν καὶ τὸν νοῦν ὁ οἶνος καταβαπτίζει. « Qui respectant vesperam, et diem in ebrietate transigunt sic, ut nullum sibi dent tempus ad opera Domini inspicenda et ad opera manuum ejus consideranda. *Vinum enim eos comburet*, propterea quod vini calor carni accedens, igiticulus sit ignitorum inimici jaculorum. Vinum namque rationem demergit et mentem. » Hæc, inquam, edita invenias apud pseudo-Basilium in eo quem indicavi loco (v, 11, num. 156), non continenter quidem, sed paucis quibusdam interjectis. Ex his patet, quod maxime notatum volo, scriptorem commentarii ita psalmos aliquos citare in interpretando Isaiæ, ut inde occasionem arripiat Eusebiani in *Psalmos* commentarii compilandi. Ego autem præstare ausim, Basilium, cum tam sæpe in suis operibus non controversis psalmos citet, nunquam tamen hac occasione inductum fuisse, ut eum, quem mox dixi, Eusebii commentarium unquam compilaret. Cur ergo in interpretando Isaiam aliter se gessisset?

63. Hæc sunt, quibus adductus, a communi veterique sententia discedere non dubitavi. Nec enim mihi persuadere possum, nec unquam poterō, gra-

⁶⁶ Prov. x, 3. ⁶⁷ Psal. xxxvi, 25. ⁶⁸ Isa. v, 11.

vissimum eundemque disertissimum scriptorem Basilium tam inepte tamque ineleganter locutum fuisse, eumque non raro eadem Scripturæ loca ter aut quater præpostere explanasse. Neque unquam adducar ut credam ipsum maximam sui commentarii partem ex Eusebiana interpretatione ad verbum mutuatum esse. Et vero mihi persuasissimum est, tum ob fragmenta quæ retulimus, tum ob styli similitudinem, imperfecti illius in *Isaiam* commentarii partem maximam ex Eusebii in eundem prophetam commentario ad verbum sumptam esse; et præstare ausim, si unquam Eusebianus ille commentarius integer in lucem prodeat, rem eventu comprobatum iri. Sane quidvis potius, quam ut Basilium tot furtorum suspectum habeam. Et multo magis in hac mea sententia confirmor, dum mihi in mentem venit, ejus de quo agimus operis auctorem multa etiam ex ejusdem Eusebii in *Psalms* commentariis ad verbum complasse; quod quam absurdum sit et Basilio Magno indignum, nemo, opinor, non videt. Nolim dicas, si tot ac tanta Eusebii fragmenta hodie in omnibus hujus commentarii exemplaribus tum excusis, tum manu exaratis inveniuntur, culpam esse non ipsius scriptoris, sed librariorum, qui interdum, ut notum est, aliena genuinis attexerunt. Fateor enim librarios, cum aliqua opera attexerent, nonnunquam aliquid addidisse: sed id fere contigit in iis orationibus, quæ habitæ sunt ad populum, quæque scriptæ sunt non ab ipso auctore, sed ab aliquo auditorum qui notis scribere nosset. Et enim si quid excidisset imperito alicui notario, id ex aliorum scriptis supplere non verebantur librarii. Quod autem attinet ad longiora opera, quæ ab ipsis auctoribus scribebantur, nec pronuntiabantur publice, in his non ita multa a librariis addita fuisse invenimus. Neque vero difficile erat, si quid additum fuisset, librariorum dolum ac fraudem detegere, cum eorum exemplaria cum autographis conferre cuique liceret. Præterea, ut mihi quidem videtur, nunquam librariis in mentem venisset Eusebii in *Psalms* commentarium compilare. Hoc enim non in alium convenit, quam in ipsum auctorem, qui cum scribendi inopia laboraret, hinc inde ad conficiendum librum adjumenta quærebat. Arbitror proferri non posse aliud ullum exemplum scriptoris alicujus, qui, cum *Isaiam* interpretari vellet, multa ex Eusebii in *Psalms* commentario sumpserit. Res est enim tam nova, ut nisi oculis ipsis cerneretur, fidem vix haberet. Et quidem Hieronymus et Procopius, qui, cum *Isaiam* interpretarentur, tam multa ex Eusebii in eundem prophetam commentario mutuati sunt, tamen ne cogitarunt quidem quidquam ex ejusdem Eusebii in *Psalms* commentario mutuari. Hoc decebat hominem qui, cum de suo scribere nullo modo posset, et tamen scribere instituisset, saltem aliorum scripta undecunque compilabat. Certe quidem mihi facile fuerit plura addere ad hanc nostram

A sententiam stabilien. lam, nolo tamen. Vereor enim ne, qui hæc legent, in re aperta plus satis immoratum esse me judicent: sed meminerint velim, veterem opinionem, tot celeberrimis viris omnis ætatis probatam, nonnisi vi argumentorum atque copia ex animo evelli.

64. De ipso commentario, deque ejus auctore aliquid jam dicere operæ pretium est. Etsi enim hoc opus in numero spuriorum a nobis reponitur, statim tamen rejectum id, aut omnino contemptum nolimus. Et quidem si nihil aliud, certe antiquitas illud commendat. Scriptum enim ipsum fuisse ipsa Basilii ætate obscurum non est. Nam quod narratur de idolis (pag. 443), quæ jam neglecta in speluncas cavernasque et abstrusissima loca dejiciebantur, id sæculo quarto optime convenit. Neque non aperte eandem temporis notam indicat, quod initio capituli decimi editum invenimus, Anomæorum scilicet hæresim tunc temporis pullulasse. Nemo enim qui rerum ecclesiasticarum non omnino rudis sit, pessimam illam hæresim quarto sæculo ortam fuisse ignorat. Quare si quid eo in commentario occurrit, quod aut ad dogma, aut ad traditionem, aut ad disciplinam ecclesiasticam pertineat, id ob antiquitatis reverentiam plurimi faciendum esse arbitramur. Non negamus quidem id opus indiserte ab indiserto auctore conscriptum fuisse, sed non propterea auctoritate omni carere debet, cum ab homine et antiquissimo et probissimo conscriptum fuisse videatur. Hæc de commentario: nunc de ejus auctore reliquum est ut dicamus. Sunt qui existiment commentarii scriptorem episcopum fuisse: sed id ex illius verbis colligi certo posse non puto (pag. 417 et 509). Docet quidem aliquando se populi principem esse, seque ei præfici: at non episcopi solum, sed ipsi etiam presbyteri suo modo plebis principes sunt, eique præficiuntur. Equidem ea de re nihil certi statui posse judico, sed mihi tamen nescio quomodo verisimilius sit illum interpretem non alium quam presbyteri gradum obtinuisse. Eoque libentius in sententia permaneo, quod litteris proditum sit hunc commentarium a Basilio quidem compositum fuisse, sed post ejus mortem presbyteri ejusdem opera in lucem prodiasse (a). Mihi enim probabilissimum videtur, presbyterum, qui hoc opus mortuo jam Basilio in lucem edidisse dicitur, eundem esse, qui et illud proprio Marte elucubravit. Ut ut hæc sunt, dubitari non potest quin scriptor, quisquis est, Basilium in aliquibus imitari studuerit. Notum est enim hanc dicendi formulam, ἐν τοῖς κειμένοις, Basilio perquam familiarem esse: qua et ille commentarii scriptor sæpissime usus fuisse comperitur. Nec prætereundum silentio, videri scriptorem Cappadociam patriam habuisse. Nam alicubi varias gentes enumerare cum instituisset (p. 425), quasi popularibus suis gratificari vellet, Cappadociam primam nominat.

(a) Lege Vitam Basilii a Tillemontio vernacula lingua scriptam, pag. 683.

§ XI. De libris in Eunomium.

65. Egregios quidem in *Eunomium* libros a Basilio Magno conscriptos fuisse, cum ex aliorum veterum, tum ex Hieronymi testimonio notum est: sed quot ab eo editi sint, neque Hieronymus, neque ullos alius auctor idoneus litteris prodidit. Hinc, ut fit, ortæ sunt contentiones inter eruditos, aliis aliam opinionem defendentibus. Pars quidem maxima vulgatos quinque libros tribuunt Basilio nostro: sed nonnulli tamen, inter quos Erasmum numerare licet, adversam sententiam ita tuentur, ut ei quidem ascribant tres priores libros, sed duos posteriores ipsi tribui debere negent. Dissident quoque inter se tum calamo notati, tum typis descripti libri. Combefisius enim in suo *Basilio recensito*, tomo II, pag. 27, monet ultimos duos libros in uno codice Regio desiderari: similiter et in editione Veneta, quæ ex Stephani Sabii officina anno 1535 prodiit, tres tantum priores exstare constat. Codicem eum, in quo, teste Combefisio, exarati sunt solum priores tres libri, non reperi ego in bibliotheca Regia: sed inciderunt in manus alii sex præter unum Colbertinum, in quibus omnibus, ut verum fatear, hi quinque libri pariter Basilio Magno tribuuntur. Monere juvat, reperiri in Regio quinto codice initio libri quarti notam quamdam, quam hic exscribendam censui. Est autem ejusmodi: Καὶ περὶ τούτου τοῦ λόγου διάφορος παρὰ πολλοὺς ὄψα κρατεῖ, τῶν μὲν λεγόντων αὐτὸν τοῦ ἀγίου Βασιλείου, τῶν δὲ ἀντιλεγόντων μὲν, οὐ κατηγορούντων δὲ, ὡς τι ἀπεμφαῖνον ἔχοντος. « Etiam de hoc libro multi varie sentiunt: alii quidem dicunt illum esse sancti Basilii, alii vero negant; sed tamen eum non condemnant, quasi absurdi aliquid contineat. » Ex quibus intelligitur, non unam omnium de hoc libro fuisse sententiam apud Græcos: sed alios aliud sensisse. Nolim quidem ex similibus notis probari statim opinionem aliquam, aut improbari: sed eas tamen non omnino contemnendas esse puto. Etenim si nihil aliud inde consequimur, certe eruditissimis hominibus rei examinandæ datur occasio. Percuperim ego ejusmodi quæstionem obscuram sane et perdifficilem ea qua par est diligentia jam agitatam fuisse ab aliquibus viris harum rerum peritis, et linguæ Græcæ imprimis intelligentibus, qui mihi tanquam in divio versanti duces essent et signiferi: sed quo gravius erat argumentum, eo magis neglectum fuisse dici potest. Nunc ergo celebrem de quinque in *Eunomium* libris quæstionem diligentius examinare conabor; et quoniam in re tali quidquam dissimulare non licet, dicam quidem bona fide quod sentio, sed sic, ut meam sententiam proponam potius, quam proferam.

66. Fatebor igitur me, cum ultimos duos in *Eunomium* libros legerem, incidisse vel invitum in suspicionem. Animadverti enim, quod jam animadvertierant multi, eos a tribus prioribus genere dicendi quam maxime differre, eamque diversitatem

A tantam esse, ut si Basilius horum auctor esse dicatur, cum sui dissimillimum fuisse oporteat. Et vero verba, dicitio, phrasis, et, ut paucis absolvam, omnia conspicuas ac certas peregrinitatis notas videntur præferre. Nova sunt verba et apud Basilium inusitata, nova quoque loquendi genera; et universe dicam, tantam esse diversitatem dictionis, ut qui eam non videt, lippiat necesse sit. Nolo mihi cito credatur: malo doctissimos quosque viros eisdemque acerrimo iudicio præditos per se experiri id quod dico: quod si fecerint, spero omnes mihi facile assensuros, duos hos de quibus agitur libros Basilio Magno tribui nullo modo posse. Jam rationes et argumenta, quibus hæc nostra suspicio nititur, in medium adducere operæ pretium est. Legenti mihi librum B quantum occurrit primum particula *et*, quæ tam sæpe contra communem usum repetitur, ut nulla fere periodus inveniatur, quæ hac vocula *si* non incipiat. Et certe eo magis tam frequenti hujus vocis repetitione offendebar, quod ex ea breviter quædam argumenta ducantur, nihil aut exquisiti, aut validi habentia, et prorsus indigna, quorum auctor dicatur oratorum præstantissimus Basilius. Hanc vocem aliquoties adhiberi nihil vetat: sed eam passim et quolibet loco ad satietatem usque repeti, ut optimorum quorumque scriptorum, ita Basilii consuetudo non patitur. Alia orationis vitia persequi omnia longum cum sit, pauca et multis, ut quidque occurret, proferemus. Hæc legimus non longe ab initio (p. 279): *Ἐὶ μὴ γεννήσεως τὸ μονογενές, ἀλλὰ διὰ τὸ ἀσύγκριτον, μονογενὴς καὶ ὁ Πατήρ. Ἀσύγκριτος γάρ.* « Si unigenitum generationis non est, sed propterea quod est incomparabile, unigenitus etiam Pater est. » Scio suam cuique sententiam esse, et alios aliter sentire solitos: puto tamen neminem futurum, qui id loquendi genus, *Ἐὶ μὴ γεννήσεως τὸ μονογενές*, Basilianum esse dicat. Paulo post ita legitur (p. 279): *Ὅν γὰρ ὁ δημιουργὸς οὐ κατὰ φύσιν, πῶς τὰ δημιουργηθέντα κατὰ φύσιν;* « Quorum enim conditor non secundum naturam est, quomodo condita secundum naturam erunt? » Quibus in verbis vitium inesse vident, opinor, omnes. Scriptor enim, si recte loqui voluisset, aut sua familiari particula *et* uti debuerat, hoc modo: *Ἐὶ γὰρ ὁ δημιουργός, etc.* « Si enim conditor non secundum naturam est, quomodo condita secundum naturam erunt? aut si voce *ὄν* uti vellet, sic scriptum oportuerat: *Ὅν γὰρ ὁ δημιουργός οὐ κατὰ φύσιν, πῶς αὐτὰ κατὰ φύσιν;* « Quorum enim conditor non secundum naturam est, quomodo ea secundum naturam erunt? » Sed alia prosequamur. Ita igitur libro quinto loquitur (p. 300): *Οἱ ἐμοὶ λόγοι, Σολομών φησιν, ὅπῃ Θεοῦ εἰρηναί. Καὶ ὁ Παῦλος, ὅπῃ Χριστοῦ ἔπει, etc.* « Sermones mei, inquit Salomon, dicti sunt a Deo. Et Paulus, a Christo. » Potuit sane tam inepte tamque absurde loqui scriptor infimæ notæ, sed non magnus ille Basilius, qui, si eloquentia non omnes superavit, certe a nullo unquam superatus est. Nec meliora puto illa, quæ non ita multo infra legun-

tur (p. 306): Είρηται ταῦτα, καὶ ἐστὶ καλῶς, ὡς ἐστὶ, τὰς ἀπαρίργως πιστεύουσιν εἰς Θεόν, etc. « Hæc dicta sunt, et sunt recte, sicuti sunt, iis, qui sine curiosa investigatione credunt in Deum, » etc. Hæc enim cum lego, Græculum balbutientem audire mihi videor. Libet referre et illa, quæ mox sequuntur (p. 306): 'Ἀλλὰ καὶ τῷ ὕδατι συναριθμῆσθαι αὐτὸ φῆς, ὡς τῆς κτίσεως ὄν. « Sed et cum aqua dicis eum numerari tanquam qui creaturæ sit. » Interpretari ad verbum volui, ut sermonis inconcinnitas asperitasque lectorem magis moveat. Nam libens quærerem quid sibi velit illud, 'Ὡς τῆς κτίσεως ὄν, « tanquam qui creaturæ sit: » aut potius quærerem, an barbarus aut Scythia inconcinnius unquam et inelegantius locutus sit.

67. Auctorem male loquentem hactenus audivimus: nunc eundem pejus ratiocinantem audiamus. Ita igitur loquitur, ubi ostendit vocem *ingenitus* substantiam ipsam non esse, sed unum quoddam ex nominibus, seu modum quemdam existendi: Εἰ ὁ γνῶς, ὅτι ἀγέννητός ἐστιν ὁ Θεός, ὃ τί ποτέ ἐστιν ὁ Θεός ἀκριβῶς ἔγνω, μείζον δὲ οὐδέν ἐστι τοῦ τὸν Θεὸν κατὰ τὴν αὐτοῦ φύσιν γνῶναι, ἀλλ' αὕτη ἐστὶν ἡ αἰώνιος ζωὴ· ὁ διδάξας ἡμᾶς, ὅτι ἀγέννητός ἐστιν ὁ Θεός, μείζων εὐρεθήσεται ὢν ὁ Θεός ἡτοίμασε τοὺς ἀγαπῶσιν αὐτόν. Ἐκείνων γὰρ οὐδὲν δυνατὸν ἀνθρώπων ὄντα γνῶναι· ὢν οὐτε ὀφθαλμός τις εἶδεν, οὐτε οὖς ἤκουσαν, οὐτε ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου ἀνέβη. Ἀλλὰ μὴν καὶ ἀμαρτωλοὶ τὸ ἀγέννητος ὄνομα ἤκουσαν. Τὸ μείζον οὖν ἢ δι' αὐτοῦ ἢ δι' ἐτέρου ὁ Θεός τοὺς ἀμαρτωλοὺς διδάξας, τὸ ἦττον καὶ μὴδὲν εἰς ζωὴν αἰώνιον συντελοῦν τοὺς δικαίους ἐφύλαξε. Καὶ πῶς οὐκ ἄτοπον; « Si is qui cognovit Deum esse ingenitum, quid tandem sit Deus accurate cognovit, rursus si nihil majus est quam Deum secundum naturam ipsius cognoscere, imo si hæc est vita æterna: qui nos docuit ingenitam esse Deum, is major invenietur iis quæ Deus diligentibus ipsum præparavit. Nam fieri non potest ut homo quidquam cognoscat eorum, quæ nec oculus vidit, nec auris audivit, quæ nec in cor hominis ascenderunt⁶¹. Atqui peccatores etiam nomen Ingenitum audivere. Quod igitur majus est, id aut per se ipsum aut per alium Deus peccatores docuit: quod vero minus est nihilque ad vitam æternam confert, id justis servavit. Et quomodo hoc absurdum non est? » Hæc, etsi longiora, exscribere non piguit, quo magis character scriptoris innotescat et ingenium. Quid magis in his mirari subeat, nescio, inutilitatem an ineptiam? Quid, quæso, tam verbosa ratiocinatio ad rem facit? Quid causam juvat? Quid habet momenti? Verbis ipsius scriptoris utar, « quomodo hoc absurdum non est? » Neque indignum putō quod noletur, tractari quoque in primo libro hoc idein argumentum (p. 221 et seqq.), videlicet vocem « Ingenitus » substantiam ipsam non esse, sed nomen quoddam. At, quæso, quid fuisset hominis Basilii, si, postquam in primo libro clare ele-

ganterque ac copiose probasset vocem « ingenitus » substantiam ipsam non esse, sed aliquod nomen, postea de eodem argumento in libro quarto scripsisset obscure atque ineleganter? Sed non opus est nostris verbis, ut ostendatur eorum quæ in libro primo et quarto leguntur non unum et eundem auctorem esse: sed satis est, si alter locus cum altero comparetur. Nam eruditissimus quisque ut in primo libro masculinum quoddam dicendi genus mirabitur, ita in quarto debiles quasdam ratiunculas huic scriptori perfamiliares fastidiet. Paulo infra eum quem citavi locum, leguntur illa (p. 286): Εἰ ἐλάττονα ὁ Θεός δημιουργεῖν οὐκ ἠδύνατο τοῦ ἐνός Υἱοῦ, διὰ τὸ μὴ παρῦκναι, οὐδὲ ὁ Υἱὸς ἄρα διάφορα δημιουργήσει, ἀλλὰ ἐν τι. « Si Deus pauciora uno Filio condere non poterat, quod naturæ suæ non convenit: igitur nec Filius condet diversa, sed unum quid. » Hæc quomodo inter se cohæreant, alius viderit. His subiungam illa (p. 291): Εἰ τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς ἐστὶ, τὸ πιστεύειν ἡμᾶς εἰς τὸν Υἱὸν αὐτοῦ (Τοῦτο γὰρ ἐστὶ τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με, ἵνα πᾶς ὁ θεωρῶν τὸν Υἱόν, καὶ πιστεύων εἰς αὐτόν, ἔχη ζωὴν αἰώνιον), οὐκ ἐκ θελήματος ὁ Υἱός, ἐπεί τὸ πιστεύειν ἡμᾶς εἰς αὐτόν, ἢ σὺν αὐτῷ, ἢ πρὸ αὐτοῦ εὐρίσκειται. « Si voluntas Patris est, ut nos in ejus Filium credamus (Hæc est enim voluntas ejus qui me misit, ut omnis qui videt Filium, et credit in ipsum, habeat vitam æternam⁶²), non tamen est ex voluntate Filii: quippe credere nos in ipsum, aut cum ipso, aut ante ipsum invenitur. » Quæ verba quid sibi velint, ne Mopsus quidem aut Oedipus facile, opinor, divinarit. Auctor de Abraham loquens, sic scribit (p. 314): Ἐπίστευσε δὲ Ἀβραὰμ τῷ Θεῷ, ἐπίστευσεν ὡς αὐτός, καὶ οὐκ ἠπίσθησεν ὡς ὁμαίς. « Credidit autem Abraham Deo, credidit ut ipse, nec incredulus fuit ut vos. » Non valde admodum dubito quin vir, cum sic locutus est, pro salsissimo scriptore et acutissimo haberi voluerit; sed vereor ne, cum sibi maxime placuit, aliis et frigidus et ineptus esse videatur. Præclara sunt quæ videre est aliquanto ante. Sunt autem ejusmodi (p. 312): Ἡ ὡς ἔταν ἀπὸ ὕδατος ἢ λίθου πῦρ, ἢ ἀλλῆς τινὸς ὕλης ὡσαύτως τὸ τοιοῦτον γένηται πῦρ. « Aut sicut cum ex aqua aut lapide ignis, aut ex alia quavis materia, similiter ignis fieret. » Reliqua quidem non incommode: sed puto hominem mentis competentem non fuisse, si cui se hoc probare posse speraverit, videlicet fieri ex aqua ignem. Unus omnium felicissimus est Basilii in seligendis exemplis aptis: qui ergo fieri potuit, ut exemplo tam inepto tamque absurdo usus sit? Quæ autem fuerit scriptoris diligentia, quasi præteriens adnotabo. Sic igitur scribit (p. 318): Καὶ τῆς Μαρίας λεγούσης· Κατὰ τί γνώσομαι τοῦτο, ἐπεὶ ἀνδρα ὁ γινώσκω; « Et cum Maria diceret: Quomodo cognoscam istud, quandoquidem virum non cognosco? » Ultima verba, « Quandoquidem virum non cognosco, » Mariæ quidem esse nemo inficiabitur (ex Luc.

⁶¹ I Cor. II, 9. ⁶² Joan. VI, 40.

1, 34) : sed priora, « Quomodo cognoscam istud, » A Zachariæ esse constat ex Luc. 1, 18.

68. Hactenus loca quædam, quæ phrasim Basilianam minus sapiant, retulimus : nunc voces multas, quas in genuinis Basilii operibus inveniri non putamus, hic simul congerere nobis propositum est. Vox *θέσις* prima occurrit. Nihil certe ea voce familiarius est scriptori, pro eo quod est « adoptio. » Frequentiora sunt exempla, quam ut aliquis in medium proferre necesse sit. Nusquam tamen, opinor, ea vox pro adoptione in sinceris ac germanis Basilii libris usurpatur. Vocem *υιοθεσία*, non vocem *θέσις*, eo intellectu adhibere solet orator optimus. Certe si alias, maxime in libro *De Spiritu sancto* et in tribus primis in *Eunomium* libris nomen *θέσις* a Basilio usurpari debuerat, cum in his de adoptione frequens sit sermo : tamen, quod ab horum lectione recens sum, prætare audeo ejus ne vestigium quidem in his exstare. Similiter vox *θετικός* frequentissime in duobus his posterioribus libris usurpata invenitur. Quam autem alienum id sit a Basilii instituto, ex ejus genuinis libris perspicui potest. Fatebor quidem vocem *θετικός* in ea oratione quæ inter diversas decima septima numeratur, legi : sed causæ sunt non leves, cur id opusculum ponamus et ipsum in subdititiis. Nusquam alibi, quod sciam, ea vox reperitur. Non ita pridem, ut mox aiebam, librum *De Spiritu sancto* et tres priores in *Eunomium* libros diligenter legi, in quibus ut in reliquis genuinis Basilii scriptis non memini vocis *θετικός* ullum vestigium invenisse. Rogo jam optimos quosque viros eisdemque in legendis auctoribus versatissimos, num in more auctorum positum sit, ut quibusdam vocibus in uno aut altero opusculo sæpissime utantur, easdem vero in reliquis suis libris nunquam adhibeant, maxime si his utendi passim detur occasio. Fieri quidem potest ut fallar : sed arbitror rei tam novæ proferri exemplum nullum posse, idque *νοθετικός* esse argumentum certissimum. Cum igitur hæc duæ voces, *θέσις* et *θετικός*, sæpissime occurrant in ultimis duobus in *Eunomium* libris, nec tamen legantur in tribus prioribus, neque in aliis Basilii scriptis non controversis, in quibus tamen his utendi frequens fuit occasio ; hinc effici videtur, duos hos libros posteriores Basilio tribui non debere.

69. Eiusdem generis sunt et alia multa, quæ, quod et ipsa nonnihil ad rem faciant, non pigebit adnotare. Ducam initium ab his verbis (p. 298) : *Εἰ τοίνυν τὸ ὑπερκόσμιον σῶμα Χριστοῦ ἐκ Πνεύματος ἐστὶν ἁγίου.* « Si igitur supermundanum Christi corpus ex Spiritu sancto est. » Nunquam, nisi valde fallor, sic corpus Christi appellat Basilium. Nec secus judicandum de illo (p. 299) : *Ἐπειδὴ δὲ Θεὸς Θεοῦ πατρὸς Ἰησοῦς, etc.* « Cum autem Deus Dei puer Jesus, » etc. Basilium sexcentis locis Christum Dominum vocat Dei « Filium : » sed nusquam eum appellat Dei « puerum, » Θεοῦ παῖδα. Dicant igitur

⁶⁸ Matth. iv, 9; Deut. vi, 13.

qui hos libros Basilie tribuunt, cur hic aliter quam solebat locutus sit, seque sui dissimilem præstiterit. Illud (p. 305) : *Καὶ τὸ διὰ Υἱοῦ παρρημένα σαφὲς πεποίηκεν.* « Et per Filium effulsisse clarum fecit, » videtur mihi non parum a Basiliana eloquentia alienum. Hac dicendi formula, *σαφὲς πεποίηκε*, potuit uti scriptor indisertus, non Basilium oratorum disertissimus. Peregrinitatem olet illud quoque (p. 307) : *Ἐκπομπὴ γὰρ καὶ μεταδόσει Πνεύματος τὰ γινόμενα γίνεται.* « Nam quæ sunt, emissione atque participatione Spiritus fiunt. » Et vero, si bene commemini, voce *ἐκπομπή* non utitur Basilium. Haud procul, de Davide loquens auctor sic scribit (p. 309) : *Οὐδ' ἂν τὴν τοῦ Πνεύματος παρουσίαν, δούλου καὶ κτίσματος ὄντος, ἐπὶ πάντα διήκειν ἔβασκεν ὁ ὕμνωδός.* « Neque Spiritus præsentiam, si servus et creatura esset, omnia pervadere dixisset hymnorum cantor. » Vox *ὕμνωδός* alieni aliquid et peregrini videtur præferre; nec eam puto usquam inventum iri apud Basilium. Hoc idem dictum volo de illo, *ὁ ἅγιος Παῦλος*, « sanctus Paulus. » Etsi enim Basilium frequentissime Paulum nominat; tamen epithetum illud, *ἅγιος*, nunquam, opinor, ei tribuit. Non nego quidem has voces, *ὁ ἅγιος Παῦλος*, conjungi simul in libro *De Spiritu sancto*, cap. decimo sexto : sed vocem *ἅγιος* expungendam esse, ex libris antiquis constat. Nec prætereundum illud (p. 313), Deum dici ab auctore *πανάγιον* : quam vocem apud Basilium qui quæsierit, oleum perdet et operam. Sed quoniam hæc fortasse leviora quibusdam videbuntur, ea et alia id genus permulta omittamus.

70. Paulo gravius quod sequitur, ita citari verba Scripturæ in ultimis duobus in *Eunomium* libris, ut eorum auctor a Basiliano more totus discedat. Res exemplis evadet clarior. Sic igitur loquitur scriptor (p. 317) : *Οὐδὲ γὰρ προσκυνήσεις Θεῶ ἄλλοτερίῳ, γέγραπται,* ad verbum, « Neque enim adorabis Deum alienum, scriptum est. » Basilium cum Scripturam citat, primo loco ponit quod hic videmus ultimo. Nec mihi dubium est, si horum auctor esset, quin scripsisset hoc fere modo : *Γέγραπται γὰρ Ὁὐδὲ προσκυνήσεις Θεῶ ἄλλοτερίῳ.* « Scriptum est enim : Neque adorabis Deum alienum ⁶⁹. » Nec aptius auctor citavit Scripturam, cum ita locutus est (p. 306) : *Ἐν δὲ καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἀληθῶς ἅγιον Πνεῦμα, κατὰ τὸ γεγραμμένον, τὸ μετὰ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ συνοξαζόμενον.* « Et unus Spiritus sanctus, vere Spiritus sanctus, secundum id quod scriptum est, qui cum Patre et Filio conglorificatur. » Velim discere ab aliquo, ubi Scripturarum ita scriptum sit, « Qui cum Patre et Spiritu sancto conglorificatur. » Erunt fortasse qui dicant hæc verba non in Scripturis quidem reperiri, sed in concilio Constantiopolitano primo; ob idque ipsa ob auctoritatem concilii citari potuisse. Sed si ita est, fateantur vel inviti Basilium, qui ante id tempus mortuus sit, horum librorum auctorem non

esse. Ego quidem, ut sincere loquar, non arbitror scriptorem, quicumque ille fuit, ad concilium Constantinopolitanum primum respexisse, sed ad illa Davidica, Verbo Domini cæli firmati sunt, et spiritali oris ejus omnis virtus eorum⁶⁴. Satis enim se ipse explicat, cum aliquanto post ita scribit (p. 507): Ἐπεὶ καὶ ὁ Δαβὶδ Λόγον καὶ Πνεῦμα δοξάζων, τῷ Λόγῳ Κυρίου τοὺς οὐρανοὺς εἰρηκεν ἐστερεῶσθαι, καὶ τῷ Πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ πλάσαν τὴν δύναμιν αὐτῶν. « Nam et David Verbum et Spiritum simul glorificans, dixit cælos Verbo Domini firmatos esse, ac Spiritu oris ejus virtutem eorum omnem. » Sed notandum, auctorem, quisquis est, non propria Davidis verba protulisse, sed illud suum glossema, « Qui cum Patre et Filio simul conglorificatur. » Jam vero nec Basilius, nec alius ullus scriptor diligens, sua ipsorum glossemata pro ipsis Scripturæ verbis unquam protulere ad aliquod dogma comprobandum. Neque vero ad confutandos hæreticos apta est hæc citandi ratio. Alioqui enim illud ab ipsis responderi posset quod jam a multis in modum proverbii dici video, glossema pejus esse contextu. Et quoniam res est magni momenti, simile exemplum rursus adducam. Sic autem scriptor loquitur (p. 303): Κατὰ τὸ γεγραμμένον· Ζωὴ τὸ Πνεῦμα, τὸ τῶν οὐρανίων δυνάμεων ἀποτελεστικόν, « Secundum quod scriptum est, Vita est Spiritus, qui potestates cælestes perficit. » Quis, quæso, si paulum modo in legendis sanctorum Patrum scriptis versatus sit, non statim credat illa, « Vita est Spiritus, qui potestates cælestes perficit, » alicubi in Scripturis totidem verbis et syllabis inveniri? Nam ut cæterorum Patrum, ita Basilii mos est, ut, cum utuntur his dicendi formulis, κατὰ τὸ γεγραμμένον, ὡς γέγραπται, aut similibus, tunc eorum auctorum qui ab ipsis citantur propria verba proferant. Aliter tamen se gessit scriptor, sic ut hæc verba, « Vita est Spiritus, qui potestates cælestes perficit, » propria non sint, neque Matthæi, neque Marci, neque ullius alius scriptoris sacri, sed sua ipsius verba sint, id est, hominis Scripturam commentario suo corrumpentis. Et vero cum auctor ita locutus est, « Vita est Spiritus qui potestates cælestes perficit, » nihil aliud quam illa ipsa Davidis verba, « Verbo Domini cæli firmati sunt, » etc., significare voluit. Fortasse ejusmodi licentia utcumque toleranda est, cum auctorum profanorum testimonia proferuntur: sed in citandis scriptoribus sacris eam quis ferat? Profecto si propria Scripturarum verba sic immutare semel liceat, quidvis probare, quidvis negare facillimum erit. Ex quo sequeretur, ut controversiis atque contentioniibus nec finis posset imponi, nec modus. Addam (nam id quoque huc referri potest), librum tertium Esdræ ab illo auctore bis citari (p. 316): quem tamen a Basilio nusquam laudatum invenimus. Nec solum citatur hic liber, sed sic, ut in ipsa

citandi ratione aliquid a Basiliiana consuetudine alienissimum proferatur. Qua de re ut existimare cuique liceat, ascribam auctoris verba, quæ hæc sunt: Τί δὲ ὁ Ζοροβάβελ καὶ ἡ τοῦ Ζοροβάβελ σοφία; ἄρα σοὶ μετρίως καὶ οὐ σαφῶς παριστάται δοκεῖ τὴν ὑπόστασιν καὶ ζωὴν τῆς ἀληθείας, ὅτε φησὶ· Πλάσα ἡ γῆ, etc. « Quid vero Zorobabel et Zorobabelis sapientia? num subobscura et non clare tibi videtur hypostasim ac vitam veritatis indicare, cum dicit: Omnis terra, » etc. Do reliqua Basiliiana esse: sed illum citandi modum, Τί δὲ ὁ Ζοροβάβελ καὶ ἡ τοῦ Ζοροβάβελ σοφία; « Quid vero Zorobabel et Zorobabelis sapientia? » ad Patrem gravissimum pertinere, nemo, opinor, dixerit. Norunt enim qui Basilium vel primoribus labris attigerunt, eum simplicius loqui solitum, hoc fere modo, ὁ Σολομὼν φησὶ, ὁ Παῦλος ἀπόστολὸς φησὶ, nusquam vero uti hoc grandiori stylo, ὁ Σολομὼν καὶ ἡ τοῦ Σολομῶντος σοφία φησὶ, etc. « Salomon et Salomontis sapientia dicit, » etc.

71. Filium non raro vocat « genituram » scriptor; imo ei id nomen dignitatis loco tribuere videtur. Ejus rei, ut se dabit occasio, exempla aliqua subjiciemus. Exordiemur ab hoc loco, ubi ita legitur (p. 280): Εἰ κτίσμα λέγοντες τὸν Υἱὸν, οὐχ ὡς ἐν τῶν κτισμάτων λέγουσι· διατί γέννημα λεγόντων ἡμῶν, ὡς ἐν τῶν γεννημάτων νοοῦσιν; « Si cum Filium dicunt creaturam, non ut unam ex creaturis dicunt; cur cum dicimus nos genituram, eum ut unam ex genituris intelligunt? » Et aliquanto post (p. 283): Εἰ κτίσμα καὶ οὐ γέννημα ὁ Υἱός, καὶ πάντα δὲ τὰ ὄντα κτίσματα, μάτην ἀγέννητος ὁ Πατήρ λέγεται, οὐκ ὄντος ὅλως γεννήματος, πρὸς δὲ καλεῖται ἀγέννητος. « Si Filius creatura est, non genitura, et cuncta quæ sunt, creaturæ sunt, frustra Pater ingentus dicitur, cum non sit omnino genitura, cujus respectu appelletur ingentus. » Haud longe ita legitur (p. 284): Εἰ φύσει ἀγέννητος ὁ Πατήρ, φύσει γεννητός καὶ ὁ Υἱός· εἰ δὲ φύσει γέννημα, οὐκέτι κτίσμα. ὄντος οὖν τοῦ φύσει γεννήματος, ἀνάγκη καὶ τὸν γεννησαντα εἶναι. « Si natura ingentus est Pater, Filius quoque natura est ingentus: sed si genitura est natura, nequaquam est creatura. Cum igitur genitura sit natura, necesse est et genitorem esse. » Aliquanto post eodem modo scriptor loquitur (p. 286): Οὐδὲν ἄρα κοινόν ἐστιν Υἱοῦ καὶ Πατρὸς, οὐδὲ ἡ κτίσις, εἴτερ ποίημα καὶ οὐ γέννημα ὁ Υἱός. Εἰ γέννημα ὁ Υἱός, οὐχ ὡς ἐν τῶν γεννημάτων, πᾶν δὲ γέννημα κτίσμα, οὐ κτίσμα ὁ Υἱός. Οὐδὲ γὰρ γέννημα ὡς ἐκείνα. « Nihil ergo commune est Patri cum Filio, ne creatio quidem, si factura non genitura Filius est. Si Filius genitura est, non tanquam una e genituris, omnis autem genitura creatura est, non creatura Filius est, neque enim genitura est ut illa. » Dissimile non est quod sequitur (p. 287): Εἰ ὁ Υἱός ἐνέργημα, καὶ οὐ γέννημα, οὔτε ὁ ἐνεργήσας, οὔτε

⁶⁴ Psal. xxxii, 6.

μήν τὸ ἐνεργηθῆν αὐτός ἐστιν. « Si Filius operatio est, non genitura, neque qui operatus est, neque opus ipsum ipse est. » Statim ita scriptum invenitur (p. 287) : Μονόκτιστος κυριώτερον ἢ λέγοιτο, κτίσμα μὲν ἀληθῶς κατ' Εὐνόμιον ὄν, γέννημα δὲ ψευδονύμως καλούμενο; « Unicreatus magis proprie diceretur, cum secundum Eunomium vere creatura sit, falso autem nomine genitura vocetur. » Rursus sic scribit (p. 292) : Εἰ πρὸ τῆς κτίσεως ὁ Υἱὸς οὐ γέννημά ἐστιν, ἀλλὰ κτίσμα· πρωτόκτιστος ἢ ἐλέγετο καὶ οὐ πρωτότοκος. « Si Filius ante creaturam genitura non esset, sed creatura : primocreatus utique diceretur, non primogenitus. » Unicum, cum possim plura, exemplum addam, ubi sic legitur (p. 306) : Καὶ τὸ γέννημα ἐξ αὐτοῦ ἐκφαίνεται τὸν Λόγον. « Et genimen quod ex ipso est, edit, Verbum videlicet. » Ex his et similibus locis intelligitur, Filium a scriptore, quicumque ille fuit, vocatum esse « genituram, » eique nomen γέννημα probatum fuisse. Nam in primo exemplo docet Filium ab Eunomianis vocari creaturam, dici vero a se genituram. Et quidem ita loqui, εἰ κτίσμα λέγοντες τὸν Υἱόν, etc., uti paulo ante legitur, ejus est, qui in eo ab Eunomianis dissentiebat, quod illi Filium dicerent creaturam, ipse vero cum genituram diceret. Patet quoque ex illo, μονόκτιστος κυριώτερον ἢ λέγοιτο, etc., vocem γέννημα Filio tanquam decoram ac decentem ab illo auctore fuisse tributam. Vertit enim vitio Eunomio, quod Filius ex ejus sententia vere diceretur creatura, appellaretur vero falso nomine genitura : quem sane nunquam sic arguisset, nisi credidisset ipse Filium proprio ac vero nomine genituram appellari. Basilii autem non modo non usus est nomine γέννημα, sed eo uti non licere docuit. At ipsum audire præstat. Ejus igitur hæc sunt lib. II, num. 6, 7 et 8 : Καὶ ἐν τούτοις τοίνυν τῇ μὲν ἀληθείᾳ φανερώς διαμάχεται, ἐαυτῷ δὲ ὁμῶς ἀκόλουθα λέγει. Ὡς γὰρ ἐν τοῖς ἄνω λόγοις τὸ ἀγέννητον ἐπὶ τοῦ Θεοῦ τῶν ὄλων, τῆς οὐσίας αὐτοῦ διωρίζετο εἶναι σημαντικόν, οὕτω καὶ ἐν ταῦτα τὸ γέννημα τὴν οὐσίαν τοῦ Υἱοῦ σημαίνει λέγει· Ἴν' ἐν τῇ τοῦ γεννητοῦ πρὸς τὸ ἀγέννητον ἀντιθέσει, ἐναντίως ἔχοντα τῷ Πατρὶ τὸν Μονογενῆ κατὰ τὴν οὐσίαν αὐτὴν ἐπιδείξῃ. Διὰ ταῦτα νομοθετεῖ ῥήματα ἔξω τῆς χρήσεως ὄντα τοῦ Θεοῦ Πνεύματος, γέννημα τὸν Υἱὸν ὀνομάζων. Πόθεν λαβῶν; ἐκ ποίας διδασκαλίας; τίνος προφήτου; τίνος τῶν ἀποστόλων ταύτην αὐτῷ τὴν προσωινυμίαν ἐπιφημίσαντος; Ἐγὼ μὲν γὰρ οὐδαμῶς τῆς Γραφῆς κειμένην οὕτω τὴν φωνὴν ταύτην εἶδον... Γεγεννηκέναι μὲν γὰρ τὸν Πατέρα, πολλαχοῦ διδιδάγματα· γέννημα δὲ εἶναι τὸν Υἱόν, οὐδέπω καὶ τήμερον ἀκηκόαμεν..... Ἄλλ' εἰ ἐγέννησε, φησὶν, ὁ Θεός, πῶς οὐ χρὴ τὸν γεννηθέντα προσαγορεύειν γέννημα; Ὅτι φοβερὸν ἡμῖν ἡμετέροις αὐτὸν ὀνομασι προσφωνεῖν, ᾧ ἐχαρίσατο ὁ Θεός ὄνομα τὸ ὑπὲρ πάντων ὄνομα.... Ὅ τοίνυν οὕτε ἡ κοινὴ συνήθεια, οὕτε ἡ τῶν Γραφῶν χρῆσις παραδέχεται, τούτου κατατολμῶν, πῶς οὐχὶ τῆς ἐσχάτης ἀπονοίας ἐστὶ; « Et in his utique ve-

ritatem palam oppugnat, sibi ipsi tamen consoua loquitur. Quemadmodum enim in superioribus decernebat, in Deo universorum substantiam ejus per ingenerationem significari : ita hic quoque substantiam Filii per genituram significari dicit, ut geniti ad ingenitum oppositione, Unigenitum secundum ipsam substantiam contrario modo ad Patrem se habere ostendat. Quapropter cum Filium genituram appellat, verba quæ a divino Spiritu usurpata non sunt, præscribit. Unde hæc accepit? ex qua doctrina? a quo propheta? a quo apostolo, qui hoc ei cognomen tribuerit? Ego quidem certe hanc vocem sic expressam nullo Scripturæ loco invenio..... Patrem quidem genuisse, ex multis locis didicimus : Filium vero genituram esse necdum ad hunc usque diem audivimus.... Sed si, inquit, Deus genuit, quomodo par non est genitum genituram vocare? Quia horrendum est nobis eum, cui largitus est Deus nomen quod est super omne nomen, nostris nominibus appellare..... Quod igitur nec communis consuetudo, nec Scripturarum usus admisit, id audere, nonne summæ dementiæ est? Postquam autem Basilius hæc et alia id genus multa, quæ in ipso fonte legi operæ pretium est, ut eleganter, ita copiose eo, quem dixi, loco scripsit ad vocem γέννημα repudiandam, sic tandem sermonem concludit : Οὕτω μὲν οὖν ἀλλοτρία τῆς τε κοινῆς συνήθειας καὶ τῆς τῶν Γραφῶν χρήσεως ἡ φωνὴ τοῦ γεννηματος ἀπελήλεγκται. « Hoc itaque modo genituræ vocem et a communi consuetudine et a Scripturarum usu alienam esse demonstratum est. » Quæ omnia si inter se comparentur, perspicuum erit ex hac locorum collatione, Basilium aut sibi non consentire, aut, quod verius est, horum librorum, in quibus vox γέννημα tanquam solemne quiddam et familiare passim adhibetur, auctorem non esse.

72. Ostendi hactenus auctorem librorum quarti

et quinti *contra Eunomium* uti aliquo dicendi genere, quo non solet uti Basilius : nunc, quoniam varietas ipsa per se placet, ostendere conabor eundem non uti aliquibus dicendi formulis, quæ sæpissime apud Basilium leguntur. Res autem iis quæ subjiciam exemnplis fiet clarior. Postquam igitur Basilius aliquid aut probavit, aut confutavit, aut explanavit, orationem concludere consuevit his verbis : Καὶ ταῦτα μὲν ἐπὶ τοσοῦτον, vel, εἰς τοσοῦτον; verbi gratia, postquam Basilius libro *De Spiritu sancto*, cap. 14, de Moysis baptismate locutus est, orationem absoluturus sic scripsit : Τὰ μὲν οὖν παρὶ τύπων, ἐπὶ τοσοῦτον, « Itaque de figuris quidem hactenus. » Nec aliter scriptum invenitur cap. 29. Postquam enim veterum aliquot scriptorum verba retulit, feci non insolens, ut hæc addiderit : Καὶ ταῦτα μὲν εἰς τοσοῦτον, « Et hæc quidem hactenus. » Ejusdem rei et alia exempla legi possunt hoc ipso in libro cap. 30. Item, in lib. primo *contra Eunomium*, num. 5, ubi hæc loquendi ratio bis adhibetur. Cum igitur Basilius hac concludendæ orationis

formula unice delectatus fuisse videatur, cur nunquam ea in ultimis duobus in *Eunomium* libris usus est? Paulo magis movere debet, quod horum quos mox dixi librorum auctor vocem κατόπιν nusquam adhibeat: quæ tamen vox ita est familiaris Basilio Magno, ut in ejus scriptis sursum deorsum legatur. Quanquam autem Basilius eam vocem multis variisque modis usurpet, præsertim tamen ea utitur, cum significare vult se alicujus rei jam antea mentionem fecisse. Ergo ubi plerique alii scriptores sæpius scribunt ὡς προέφηται, aut simpliciter εἰρηται, « ut jam antea dictum est, ut dictum est, » ille suam orationem sic componit, ut potius ita scribat, Ἐν τοῖς κατόπιν λόγοις, aut simpliciter, Ἐν τοῖς κατόπιν, « ut superius dictum est. » Cum igitur in ultimis duobus in *Eunomium* libris sæpe scriptum sit aut προέφηται, aut simpliciter εἰρηται, nec usquam in his scribatur ἔν τοῖς κατόπιν, quomodo, quæso, Basilius ejusmodi librorum auctor dici merito possit?

73. Monere juvat, libellos duos fuisse editos ab Eunomio. Unum, quem confutavit Basilius, alterum, quem confutare non potuit, cum non editus sit nisi post ipsius mortem. Hæc mecum cum reputarem, ultimi duo in *Eunomium* libri mihi magis ac magis suspecti facti sunt. Putavi enim confutari in ultimis duobus *contra Eunomium* libris non primum libellum Eunomii, sed secundum; ob idque secundi hujus libelli confutationem tribui non posse Basilio, ob eam quam attuli rationem. Et quidem scriptor, quicumque ille fuit, qui ultimos duos in *Eunomium* libros vulgavit, ita confutat Eunomium, ut eum reprehendat, quod Filium vere diceret creaturam, affirmaret vero eundem falso nomine genituram dici. Quod ut manifestius fiat, ipsa scriptoris verba, quæ jam retulimus, rursus ob oculos ponere non pigebit. Hæc autem sunt lib. quarto pag. 287: Μονόκτιστος κυριώτερον ἂν λέγοιτο, κτίσμα μὲν ἀληθῶς κατ' Εὐνόμιον ὄν, γέννημα δὲ ψευδωνύμως καλούμενος. « Unicreatus magis proprie diceretur, cum secundum Eunomium vere creatura sit, falso autem nomine genitura vocetur. » Scriptor igitur, quisquis est, confutabat eum Eunomii libellum, in quo hæreticus ille docebat Filium falso nomine genituram appellari. Quemadmodum enim illud, Κτίσμα μὲν ἀληθῶς κατ' Εὐνόμιον ὄν, sic accipi debet, ut Eunomius affirmaret Filium vere creaturam esse: ita quod sequitur, γέννημα δὲ ψευδωνύμως καλούμενος, sic videtur intelligendum, ut ipse quoque diceret Filium falso nomine genituram vocari. Nihil autem tale tradidit in primo suo libello Eunomius, unde consequens est, ut id docuerit in secundo, qui certe dici non potest confutatus a Basilio fuisse, cum solum post ejus Interitum prodierit in lucem. Nec satis fuit dicere, nihil tale in primo Eunomii libro reperiri, cum dicere liceret aliquid omnino contrarium in eo legi ab omnibus posse. Jam probanda res est aliquibus exemplis, quæ cuique liberam erit videre in Appendice, ubi primum hoc Eu-

nomii opusculum edendam curavimus. Sic igitur loquitur scriptor num. 12: Ὅτι δὲ καὶ εἰς Υἱὸς (Μονογενῆς γὰρ), ἐνὴν μὲν τὰς τῶν ἀγίων φωνὰς παραθεμένους, δι' ὧν Υἱὸν καὶ γέννημα καὶ ποιήμα καταγγέλλουσιν... ἀπὸ ἀλλάχθαι φροντίδος. « Quod autem Filius unus sit quoque (Unigenitus est enim), vocibus sanctorum in medium allatis, quibus Filium tum genituram tum creaturam prædicant... possimus cura liberari. » Ergo de Eunomii sententiâ, ut Filius vere prædicatur creatura, ita etiam idem vere genitura dicitur. Paulo post magis perspicue mentem suam aperit Eunomius, his verbis: Γέννημα τοίνυν τὸν Υἱὸν φάμεν, κατὰ τὴν τῶν Γραφῶν διδασκαλίαν, οὐχ ἕτερον μὲν τὴν οὐσίαν νοοῦντες, ἕτερον δὲ τὴν παρ' αὐτὴν τὸ σηµαίνον, ἀλλ' αὐτὴν εἶναι τὴν ὑπόστασιν, ἣν σηµαίνει τὸ νοῦμα, ἐπαληθευούσης τῆ οὐσίᾳ τῆς προσγορίας. « Genituram itaque Filium dicimus, ex Scripturarum doctrina, non aliud quid essentiam intelligentes, aliud quid præter ipsam, id quod significatur, sed ipsam esse substantiam, quam nomen significat, cum essentia vere congruat ista appellatio. » Certe genituræ appellationem essentia Filii vere congruere qui dicit, is Filium proprio, non falso nomine genituram vocat. Leguntur num. 17 hæc verba: Ὁ μὲν γὰρ ἔστιν ἀγεννήτου καὶ ἀποιήτου γέννημα καὶ ποιήμα. « Est enim [Filius] ingeniti et infacti genitura et factura: » quæ Eunomii verba ut intelligantur, non opus est ulla interpretatione. Cum enim homo impius Filium vere facturam diceret, nemo non videt eundem pariter ab eo vere genituram vocatum fuisse, cum ipsum eodem modo et genituram et facturam appelleret. Statim sic persequitur: Οὕτω γὰρ ἂν ταῖς Γραφαῖς τὸ ἀψευδῆν φυλάττοιο, ποιήμα καὶ γέννημα λεγούσας τὸν Υἱόν. « Sic enim sua constabit veritas Scripturis, quæ Filium facturam dicunt et genituram. » Videre licet illa num. 19: Κοτὰ δὲ τὸν αὐτὸν λόγον κατὰ τοῦ Μονογενοῦς, αὐτὸν τῷ γεννήματι. « Eadem quoque ratione dicendum est de Unigenito, quod idem valet quod genitura. » Sequuntur illa num. 22: Μονογενῆς Υἱὸς, ἐπειδὴ μόνος ἀγεννήτου γέννημα. « Unigenitus Filius, quoniam solus ingeniti genitura est. » Sic pergit num. 24: Ἐκόντα τοίνυν φάμεν, οὐχ ὡς ἀγεννήτω γέννημα παραβάλλοντες. « Imaginem igitur [Filius] dicimus, non quod ingenito genituram comparemus. » His adhi potest illud: Ἦ ἄλλο μὲν παρὰ τὸν Υἱόν. Γέννημα δὲ· εἰς γὰρ καὶ μονογενῆς ὁ Κύριος ἡµῶν. « Aut aliud sane præter Filium. Est autem genitura: quippe unus et unigenitus est Dominus noster. » Maxime notandum quod legitur num. 27 hoc modo: Οὕτε δὲ γεννητὸς ὁ Πατήρ, οὕτε ἀγεννητὸς ὁ Υἱὸς, ἀλλ' ὅπερ ἔστιν ἀτελευτήτως, τοῦτο καὶ λεγόμενον ἀληθῶς γέννημα, Υἱὸν ὀπῆσων, etc. « Neque vero genitus est Pater, neque ingenitus Filius: sed quod est sine ullo fine, id etiam fatemur vere dici genituram, Filium obsequentem, » etc. Denique sub finem operis num. 28 sic scriptum invenimus: Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, γέννημα τοῦ ἀγεννή-

το, « Filius Dei, genitura ingeni. » Ecce congesta sunt in unum omnia loca, in quibus Eunomius in primo suo libello nomine geniturae utitur. Sed tantum abest, ut alicubi dicat Filium falso nomine genituram vocari, ut etiam uno in loco doceat geniturae nomen essentiae Filii congruere, in altero vero conceptis verbis pronuntiet Filium vere genituram dici. Cum ergo, ut ex dictis patet, in ultimis duobus in *Eunomium* libris confutatus sit is libellus, in quo haereticus ille affirmabat Filium falso nomine genituram appellari, id non videtur accipiendum de primo Eunomii libello, in quo nihil tale invenitur, sed de secundo, quem certe confutare non potuit Basilus, nisi mortui librum aliquem confutare posse dicantur. Sequitur quidem necessario, ut in postremis duobus in *Eunomium* libris confutatus sit secundus Eunomii libellus, si primus ejus liber in his non confutatur : sed id tamen rursus confirmare libet ex Gregorii Nysseni verbis, qui, ut notum est, secundum hunc Eunomii libellum refellit. Inducit igitur sic loquentem Eunomium Gregorius Nyssenus oratione 3, tom. II, pag. 311 : Γεννητὸν ἔντα, φησὶ, τὸν Υἱὸν, καὶ γέννημα λέγειν οὐ παραιτούμεθα, τῆς γεννηθείσης αὐτῆς οὐσίας, καὶ τῆς τοῦ Υἱοῦ προσηγορίας, τὴν τοιαύτην τῶν ὀνομάτων οἰκισιουμένης σχέσιν. « Genitum, inquit, Filium esse, et genituram dicere non recusamus, cum ipsa genita essentia, et Filii appellatio talem nominum relationem sibi vindicare possit. » Eunomius quidem, ut verum fatear, non expresse hoc loco ait Filium falso nomine genituram appellari : sed tamen ita loqui, « genituram dicere non recusamus [Filium], » ejus est, qui quasi invitus Filium vocat genituram, quique aliquo modo significet eum non proprie ita vocari debere ; ob idque Eunomius a scriptore reprehendi merito potuit, quod quodam modo doceret Filium falso nomine genituram vocari. Magis ad rem faciunt quae hoc ipso in loco leguntur. Haec autem sunt (a) : Τέως μὲν οὖν ὁ κριτικῶς τῶν λεγομένων ἀποῦων, τοῦτου μεμνησθεω, ὅτι τὴν γεννηθείσαν λέγει, ὡς μηκέτι μήτε τὴν ἀγεννησίαν, μήτε τὴν γέννησιν ἀνε' οὐσίας παραλαμβάνεσθαι, ἀλλ' ἰδίᾳ μὲν τὴν οὐσίαν παραλαμβάνεσθαι, ἰδίᾳ δὲ τὸ γεννηθῆναι αὐτὴν, ἢ μὴ γεννηθῆναι, διὰ τῶν ἐπιθεωρουμένων αὐτῇ ἰδιωμάτων κατανοεῖσθαι. « Eo usque quidem, qui cum judicio ea quae dicuntur audit, hujus meminerit, quod genitam essentiam dici, ut non amplius naturam generationis expertem, neque generationem pro ipsa essentia sumamus : sed separatim quidem essentiam, separatim vero ipsam genitam esse, vel non genitam, per proprietates quae in ea conspiciuntur, intelligamus. » Ergo si Filii essentia, ut Eunomio placet, dici poterat indiscriminatim aut genita, aut non genita, Filius falso tantum nomine genitura ab ipso vocabatur.

A Etenim si eum vero nomine vocasset genituram, dicere non potuisset ipsius essentiam indiscriminatim dici posse genitam, aut non genitam. Illi enim apertissime repugnat, aliquid vero nomine genituram vocari, cujus tamen essentia dei possit non genita. Non est ergo quod miremur, si quispiam scriptor confutans secundum librum Eunomii, dixerit Filium ex ejus sententia falso nomine genituram appellari : sed mirandi esset locus, si Basilus ejus rei Eunomium insinulasset, cum Eunomius, ut ex dictis liquet, in primo suo libello huic accusationi locum nullum dederit. Et quoniam magni momenti est, nosse uter libellus Eunomii refutetur in libris quarto et quinto contra eundem Eunomium : experiar rursus an probare possim refutatum fuisse non primum, sed secundum. Nemo autem paulo peritior nescit adversarios dicere solitos, (b) Basilium in libris quarto et quinto *contra Eunomium* de multis quae ab ipso asserbantur Scripturarum testimoniis seorsum loqui. Ego quidem libenter fatebor protulisse Eunomium ex Scripturis loca multa ad probandam suam opinionem : sed nego haec Scripturae loca quae in libris quarto et quinto *contra Eunomium* explanantur, in ejusdem Eunomii libro primo reperiri. Et vero cum tam multa exponantur Scripturarum testimonia in duobus his quos dixi libris, tamen affirmare possum, si forte tria aut quatuor excipias, reliqua omnia in primo Eunomii libello non legi. Reliquum est igitur ut tot Scripturarum testimonia, quae in libris quarto et quinto *contra Eunomium* explicantur, prolata sint ab Eunomio non in primo suo libello, in quo non inveniuntur, sed in secundo, quem certe Basilus confutare non potuit, cum ante mortuus esset, quam secundus ille libellus publicum accepisset. Et ut magis confirmetur quod dixi, velle diligenter legantur quae in libro quarto scripta sunt, pag. 291, ubi ejus libri auctor expicit illud Marci, *Nullus bonus nisi unus Deus* ⁶². Jam quaeram ad quem Eunomii librum respexerit scriptor, cum ea quae retuli Marci verba explanaret. Respexitne ad primum, an ad secundum? Constat certe ad primum respicere non potuisse, cum in eo illud Marci testimonium non legatur. Consequens est igitur, ut respexerit ad secundum, in quo, teste Gregorio Nysseno, utebatur Eunomius iis quae dixi Evangelii verbis ad suam opinionem stabillicandam. Audiamus Gregorium Nyssenum, cujus haec sunt libro undecimo *contra Eunomium*, tomo II, p. 694 : Οὐκοῦν ἀγαθὸς ὁ Υἱός. 'Ἄλλ' οὐδαίς, φησὶν, ἀγαθὸς εἰ μὴ εἷς ὁ Θεός... 'Ἄλλὰ, φησὶ, τοῦ ἐνός ἡ λέξις ἀποκρίνεται τὸν Υἱὸν τῆς τοῦ ἀγαθοῦ κοινωνίας. « Bonus igitur Filius. Sed nullus, inquit, bonus nisi unus Deus... Sed, inquit [Eunomius], unus dictio Filium a boni communionis accernit. » Plura qui volet, legat primas septem paginas ejus quae

(a) Greg. Nyss., tom. II, orat. 3.

(b) Lege Prologum qui in edit. Paris. positus est ante lib. IV in *Eunomium*.

⁶² Marc. x, 18.

mox iudicavi libri, quarum ex lectione plane constabit Eunomium inter cætera Scripturæ testimonia protulisse et illud, « Nullus bonus nisi unus Deus. » Est locus in primo Eunomii libello, qui errorem viris vel eruditissimis objicere potest, cum viro doctrina præstanti Joanni Alberto Fabricio re ipsa objecerit. Verba autem Eunomii hæc sunt num. 27 : Τούτων δὴ πάντων εὐκρινῶς μὲν καὶ πλατύτερον ἐν ἑτέροις ἡμῖν ἀποδειγμένων, ἐν βραχέϊ δὲ νῦν πρὸς ὑμᾶς ὁμολογουμένων, etc. « Cum jam universæ liquido magisque proluxe alibi a nobis demonstrata, nunc vero in brevem ad vos confessionem sint contracta, » etc. Quem ad locum is quem mox nominavi vir doctissimus hanc notam addidit : « Notandum hic locus, quo ad uberiora sua scripta jam ante illud tempus edita Eunomius provocat. » Et vero si semel verum est Eunomium ante eum quem Basilius confutavit librum alios quosdam longiores edidisse; quidquid a nobis superius dictum est, per se penitus ruit. Nam dici poterit Basilius, cum in libris quarto et quinto *contra Eunomium* multa Scripturarum loca explicaret, non respexisse quidem ad eum librum, quem nominavi primum Eunomii libellum, sed ad scripta quædam longiora, quæ jam ante edita ab Eunomio fuisse affirmat Joannes Albertus Fabricius. Sed qui rem paulo attentius considerarit, facile, opinor, fatebitur non loqui Eunomium, eo quem exscripsi loco, de prioribus quibusdam scriptis a se jam antea vulgaris, sed de prima sui libelli parte, eaque proluxiore. Constat enim Eunomium libellum suum in duas partes divisisse : quarum in priore suam sententiam fusius exponit, in altera vero, libelli sui quasi epitomen quamdam fecit. Id ita esse docet Eunomius ipse, cujus hæc sunt verba, num. 26 : 'Ἄλλ' ἵνα μὴ τῷ μῆκει τῶν λόγων ἀποκνήσωμεν τοὺς ἀκούοντας, πᾶσαν ἐν βραχέϊ τῶν βηθέντων περιλαβόντες τὴν δύναμιν, etc. Verum ne sermonum prolixitate audiores gravemus, minusve alacres reddamus, paucis eorum quæ diximus vim omnem comprehendentes, » etc. Quare horum verborum, Τούτων δὴ πάντων εὐκρινῶς μὲν καὶ πλατύτερον ἐν ἑτέροις ἡμῖν ἀποδειγμένων, is est sensus : « Cum jam demonstrata sint a nobis hæc omnia liquide et magis proluxe in cæteris quæ præcedunt argumentationibus, » etc. Sane a me faciunt antiqui omnes scriptores, qui duos duntaxat Eunomii libellos agnovere, Gregorius Nyssenus, Philostorgius, Photius, et alii. Jam si quis quærat ex me, cur Eunomius, qui in primo suo scripto Filium libenter simpliciterque genituram vocabat, hoc idem tamen non fecerit in altero; dicam hujus rei fortasse afferri posse probabilem causam, videlicet Eunomium a Basilio ob genituræ nomen tam male acceptum fuisse, ut eo deinceps tam libere uti ausus non sit.

73°. Fuit tempus, ut notum est, cum Basilius neque in suis libris, neque in publicis orationibus Spiritum sanctum Deum vocaret, non quod ejus divi-

nitatem revocaret in dubium, sed quod tempori serviendum sapienter judicaret. Atque in illis ipsis quos *De Spiritu sancto* conscripsit libris, nomen Dei ne semel quidem Spiritui sancto tributum legimus. Ejus generis sunt liber tertius in *Eunomium* et celeberrimus ille ad Amphilochoium *De Spiritu sancto* liber : quorum in utroque ut evidentissime, ita invictissime probat quidem Spiritus sancti divinitatem, nec usquam tamen Spiritum sanctum Deum appellat. Qui ergo fieri possit, ut eorum de quibus agitur librorum auctor sit, cum in ipsis non semel Spiritus sanctus Deus vocetur? Exempla eo quo inveniuntur ordine, subjicere visum est. Primum occurrit illud (p. 299) : Εἰ τοίνυν οὐδενός ἐστιν ἀφιέναι ἀμαρτίας, ὡς περ οὐκ ἐστίν, εἰ μὴ μόνου Θεοῦ, ἀφήσει δὲ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον διὰ τῶν ἀποστόλων· Θεὸς ἄρα τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καὶ τῆς αὐτῆς ἐνεργείας τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ. « Itaque si nullius est remittere peccata, sicut sane nullius est, nisi Dei solius, remittit autem Spiritus sanctus per apostolos; Deus ergo est Spiritus sanctus, et ejusdem operationis atque Pater et Filius. » Rursus sic loquitur scriptor (p. 300) : Εἰ δὲ λαλεῖ ἐν ἀποστόλοις καὶ ἐν προφήταις τὸ Πνεῦμα, πᾶσα δὲ Γραφὴ θεόπνευστος, εἴπατε τοῖς ἀσεβοῦσι, πῶς οὐ Θεὸς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τυγχάνει, τῆς τοῦτου συγγραφῆς θεόπνευστου οὐσης; « Quod si Spiritus in apostolis et prophetis loquitur, omnisque Scriptura divinitus inspirata est, dicite impiis : Quomodo Spiritus sanctus Deus non est, cum illius Scriptura divinitus inspirata sit? » Verba scriptoris, cum explicat illud Joannis iv, 24, *Spiritus est Deus*, hæc sunt (p. 310) : Ὅσπερ γὰρ τὸ Πνεῦμα ὁ Θεὸς, κατὰ τὸ, Ναὸς Θεοῦ ἐστὶ καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ οἰκεῖ ἐν ἡμῖν· οὕτω καὶ ὁ Θεὸς τὸ Πνεῦμα, τῆς Τριάδος μὴ διακοπτομένης, μηδὲ χωριζομένης τὴν φύσιν, ὥστε καὶ τὰ ὀνόματα μὴ χωρίζεσθαι. « Quomodo enim Spiritus Deus est, juxta illud, *Templum Dei estis, et Spiritus Dei habitat in vobis* : ita et Deus Spiritus est, non dissecta Trinitate, neque secundum naturam separata : sicut nomina etiam non separantur. » Parum fuit hoc loco scriptori Spiritum sanctum Deum vocare : sed etiam rationem redditur cur ita faciat. Quoniam, inquit, ut Trinitas non separatur secundum naturam, ita nec nomina etiam separantur. Secus autem fecisse Basilius norunt, quibus non omnino ignota est temporum illorum historia, sic ut intereadum Spiritum sanctum naturæ divinæ participem esse privatim et publice profiteretur, eum tamen pacis ergo Deum appellare abstineret. Sed audire mihi videor qui dicunt fuisse etiam tempus, cum Basilius tum in aliquibus epistolis tum in publicis quibusdam concionibus Spiritum sanctum Deum vocaret; ob idque fieri potuisse, ut in quinto quoque *contra Eunomium* libro hoc ei nomen dederit. Bene. Sed quæstio non est, utrum Basilius Spiritum sanctum in quinto *contra Eunomium* libro Deum vocare potuerit, sed utrum re ipsa vocari : quod falsum esse arbitror.

Et enim si Basilius sibi per tempus licere credidisset A Dei nomen Spiritui sancto in libro quinto tribuere; non video causam ullam, cur in tertio libro hac ipsa de qua agitur voce uti noloerit. Et vero mirandi esset locus, si, postquam Basilius Spiritum sanctum in tertio libro Deum vocare tam studiose cavisset, statim id ei nominis in quinto libro arpe tribueret. Unum adhuc superest, quod videtur notate dignissimum. Postquam scriptor, ut ex superioribus constat, aliquot in locis Spiritum sanctum Deum vocavit; confidentior factus, aliquanto post majora audet. Ait enim Dei Spiritum vocari et Dominium et Deum, quemadmodum et Verbum. Sed ipsum audire præstat. Sic igitur loquitur (pag. 314): Καὶ Κύριος καὶ Θεὸς εἶρηται τὸ τοῦ Θεοῦ Πνεῦμα, ὡς καὶ ὁ Λόγος. « Et Dominus et Deus dictus est Spiritus Dei, sicut et Verbum. » Adduci nunquam poterit, ut hæc a Basilio scripta fuisse credam. Nihil enim, ut mihi quidem videtur, a Basili consilio magis alienum excogitari potest. Quod ut manifestius fiat atque exploratius, rem altius repetam. Ætate illa erant non pauci, qui, quod Spiritus sanctus in Scripturis nusquam Deus expresse vocetur, hoc ei nomen dare recusabant. Vir autem prudentissimus Basilius tempori paulisper cedendum ratus, modo rem statueret, de nudo verbo contendere noluit. Malebat enim, quæ ejus in omnes charitas erat, infirmis cum infirmis fieri, ut eos lucrifaceret, quam unam vocem obstinatius defendere, veram illam quidem, sed ad salutem tamen non necessariam. Fides, ut recte judicabat, in rem ipsam, non in nudum verbum cadit. Fides jubet, ut Spiritum sanctum Deum esse credamus; eum ut nominemus Deum, non jubet. Ex quibus perspicitur, Basilius præstitisse se eum in toto hoc negotio, qui et ipse cum infirmis infirmus videri vellet, nec æquum putasse, ut ob unam vocem, quæ dicebatur non inveniri in Scripturis, infirmorum salus negligetur. Ergo unum hoc ego ab eo rogassem, ut ostendisset hunc Scripturæ locum, in quo Spiritus sanctus et Dominus et Deus vocatur, sicut et Verbum: qua utique via et brevi et facili infirmos illos sanare potuisset. Verbum quidem apud Joannem expresse Deum dici constat: sed quo Scripturæ loco Spiritus sanctus expresse Deus dictus sit, D hodieque ignoratur. Equidem non mirarer, si Spiritum sanctum in Scripturis oblique Deum appellari dixisset Basilius: sed, ut mihi videtur, Spiritum sanctum eodem quo Verbum modo in Scripturis Deum appellari⁶⁶, nec ipse, nec quisquam alius, nisi fuerit omnino Scripturarum rudis, dicere potuit.

74. Illud Joannis, *Pater major me est*⁶⁷, bis in libris *contra Eunomium* explicatur: sed hæc explicatio tam diversa est, ut ejus unus et idem auctor esse non possit. Ait igitur scriptor quarti libri,

aliquid dici posse majus aut magnitudine, aut tempore, aut dignitate, aut potentia, aut tanquam causam. Postquam autem dixit Patrem Filio non esse majorem, neque magnitudine, neque tempore, neque dignitate, neque potentia, concludit genitorum genito majorem quoque non esse tanquam causam. Ejus hæc sunt verba (lib. iv, p. 289): Οὐτε ὡς αἴτιος· ἐπεὶ ὁμοίως καὶ αὐτοῦ καὶ ἡμῶν μεζῶν, εἴπαρ γὰρ αὐτοῦ καὶ ἡμῶν αἴτιος. « Nec ut causa [major est Pater Filio]; quoniam pariter et illo et nobis major esset, cum ipsius et nostri esset causa. » Basilius vero eum, quem dixi, Scripturæ locum ita interpretatur, ut asseveranter dicat Patrem Filio majorem esse tanquam causam. Sic autem loquitur lib. primo num. 25: Λέπεται τοίνυν κατὰ τὸν τῆς αἰτίας λόγον ἐνταῦθα τὸ μεζῶν λέγεσθαι. Ἐπειδὴ γὰρ ἀπὸ τοῦ Πατρὸς ἡ ἀρχὴ τῷ Υἱῷ, κατὰ τοῦτο μεζῶν ὁ Πατήρ, ὡς αἴτιος καὶ ἀρχή. Διὸ καὶ ὁ Κύριος οὕτως εἶπεν· Ὁ Πατήρ μου μεζῶν μου ἐστίν, καθὼ Πατήρ δηλονότι. Τὸ δὲ, Πατήρ, τί ἄλλο σημαίνει, ἢ οὐχὶ τὸ αἰτία εἶναι καὶ ἀρχὴ τοῦ ἐξ αὐτοῦ γεννηθέντος; « Reliquum est igitur, ut vox majus hic secundum causæ rationem dicatur. Nam quoniam a Patre origo est Filio, hoc major est Pater, quod causa sit et principium. Quapropter et Dominus sic dixit: *Pater meus major me est*, prout Pater videlicet. Illud autem, Pater, quid aliud indicat, nisi, causam atque originem esse (jus qui ex ipso genitus est?) » Postquam autem Basilius paucis ostendit Patrem non dici majorem, neque secundum substantiam, neque secundum molem, statim ita persequitur: Ὑπόλοιπος οὖν ἐστὶν ὁ παρ' ἡμῶν λεχθεὶς τοῦ μεζῶνος τρόπος, ὁ τῆς ἀρχῆς, λέγω, καὶ τῆς αἰτίας. « Superest igitur is, quem nos diximus, majoris modus, principii, inquam, et causæ. » Basilius, quod tam asseveranter dixit, id statim negare non solet; nec puto ejus rei exemplum ullum proferri posse. Malim ergo duos hos in *Eunomium* libros alteri cuivis scriptori tribuere, quam magnum Basilius insuetæ levitatis suspectum reddere. Sed de his satis: nunc de quibusdam Veteris Testamenti locis instituendus sermo est.

75. (a) Mirari subit adversam sententiam non aliunde magis infirmari, quam unde maxime confirmari vulgo putatur. Monere ergo juvat, hoc ab adversariis callidissime dici solitum, Basilius in quarto in *Eunomium* libro exsecutum fuisse quod in secundo facturum se promiserat. Basilius enim, inquit, pollicebatur in secundo *contra Eunomium* libro, se ab illa Salomonis sententia, *Dominus creavit me*⁶⁸, fusius in proprio loco locuturum: quod ab eo in libro quarto factum fuisse censent. Ego quidem non nego hæc promissa esse a Basilio lib. II, num. 20: sed ita sentio, tantum abesse ut hoc eorum sententiam stabiliat, ut eam potius funditus evertat. Et, ut ea de re a quolibet existimari possit,

(a) Lege Prologum qui in edit. Paris. positus est ante librum quartum *contra Eunomium*.

⁶⁶ Joan. I, 1. ⁶⁷ Joan. XIV, 28. ⁶⁸ Prov. VIII, 22.

operæ pretium duco quæ in libris secundo et quarto leguntur (p. 256, 293), diligenter inter se comparare. Animadvertendum igitur, Basilium verba hæc Salomonis, *Dominus creavit me*, alio quidem loco aptius diligentiusque sibi examinanda proposuisse : sed tamen hæc ipsa Salomonis verba tam parce tamque indiligenter in quarto *contra Ennomium* libro expenduntur, ut si quis Basilium harum interpretationum faciat auctorem, cum promissis non stetisse fateatur necesse sit. Et vero si quid alicujus momenti legitur in libro quarto, id jam a Basilio præoccupatum fuerat in secundo. Quale est, quod dicitur de scriptore Proverbiorum : nec valde dubito quin libri quarti auctor suam explanationem a Basilio mutuatus sit. Reliqua, quæ pauca sunt, cum tamen Basilius responsionem longam et accuratam promississe videatur, aut non pertinent ad rem, aut perperam et contra librorum omnium fidem proferuntur. Ad primum genus spectat illud Davidis : *Καρδίαν καθάρην κτίσας ἐν ἐμοί, ὁ Θεός. Cor mundum crea in me, Deus* ⁹⁹. Item illud : *Γενῶ μοι εἰς Θεόν ὑπερασπιστήν. Esto mihi in Deum protectorem* ¹⁰⁰. Illud quoque : *Ἐγένετο μοι εἰς σωτηρίαν. Factus es mihi in salutem* ¹⁰¹. Uno verbo, quisquis legerit brevè hoc quasi fragmentum, in quo auctor locum Proverbiorum explanare instituerat, nequaquam, puto, inficiabitur ipsum sæpe quidvis potius fecisse, quam quod faciendum sibi proposuerat. Ad secundum genus referri posse videtur illud : *Ἐποίησεν υἱούς καὶ θυγατέρας. Fecit filios et filias*. Nam in Gen. cap. v non raro legi *ἐγέννησεν υἱούς καὶ θυγατέρας*, « Genuit filios et filias, » scio quidem : sed ubi scriptum inveniat, *ἐποίησεν υἱούς καὶ θυγατέρας*, « Fecit filios et filias, » nescio. Fortasse scriptor putavit legere sibi licere, *ἐποίησεν υἱούς καὶ θυγατέρας*, quod ita ejus propositum postularet : sed hoc ei quis dederit ? Eiusdem generis sunt et illa (p. 295) : *Δέχεται δὲ καὶ ἐπὶ γεννήματος κτίσμα καὶ κτήμα, ὡς τὸ Ἐκτισάμην ἄνθρωπον διὰ τοῦ Θεοῦ. « Quia et genitura dicitur creatura et factura, ut illud, Creavi hominem per Deum. » Satis, opinor, omnes norunt non ita legi Gen. iv, 1, « Creavi hominem per Deum : » sed tamen rem paulo diligentius considerari volo. Hoc igitur dicit scriptor, genituram vocari posse et « creaturam facturam : » quod ut probet, locum Geneseos corrumpere veritus non est. Eumvero neque in Bibliis, neque in notis Nobilii, neque in Hexaplis, neque in aliis quæ videre licuit exemplaribus usquam legitur Gen. iv, 1, *ἐκτισάμην*, « creavi : » sed ubique magno librorum inter se consensu legitur *Ἐκτισάμην*, *Possedi*. Jam audiamus Basilium, qui hoc ipso Scripturæ testimonio fidelissime ad institutumque accommodatissime usus est lib. II, num. 20. Sic autem loquitur : Ὁ γὰρ εἰπὼν, Ἐκτισάμην ἄνθρωπον διὰ τοῦ Θεοῦ, οὐχὶ κτίσας τὸν Κἀτν, ἀλλὰ γεννήσας, ταύτη φαίνεται χρησάμε-*

A vos τῆ φωνῆ. « Qui enim dixit, *Possedi hominem per Deum*, constat eum hac voce usum esse, non quod creasset Cain, sed quod genuisset. » Vide igitur, ecce tibi duo homines, quorum alter, ut propositum assequatur, eum, quem dixi, Geneseos locum depravat ; alter vero hunc ipsum locum apte et docte citat. Illic tandem huic disputationi finem imponam, si tamen prius monuero, me, quod res nota sit, non allaturum insignia aliquot exempla, quibus ostendi possit opera aliqua aliis etiam Patribus olim falso tributa fuisse : neque hanc meam opinionem obstinatius defensurum, si eam eruditus hominibus non probari intelligam.

§ XII. De lucubratiuncula quadam de Spiritu sancto.

B 76. Sequitur post quintum in *Ennomium* librum lucubratiuncula quædam *de Spiritu sancto* : de qua nunc more nostro disputare institui. Libellus ille non magni est momenti ; nec multum refert cui tribuatur, Basilio, an cuivis alteri scriptori : quoniam tamen mihi non licet quidquam præterire, paucis dicam quod sentio. Arbitror igitur hoc opusculum Basilii non esse : sed cujus sit, certo dicere non queo. Mihi tamen verisimile sit compositum id fuisse ab hoc ipso scriptore, qui ultimos duos in *Ennomium* libros edidit. Et quidem non tanta diligentia scriptus est hic libellus, ut Basilio Magno tribui jure possit : imo potius compositus est indiligentia ea, quæ in eum quem dixi scriptorem optime conveniat. Quod autem dixi, videri hanc lucubratiunculam ab eodem scriptore editam fuisse, qui postremos duos in *Ennomium* libros vulgavit, id ex notis patet. In his enim monuimus ultima quinti libri verba cum primis hujus lucubratiunculæ verbis ita in veteribus quibusdam libris inter se conjungi, ut continua oratione plane legantur : quod certe indicio est hanc lucubratiunculam nihil aliud esse, nisi quinti libri epilogum ab uno et eodem auctore conscriptum. Et hoc inde confirmari potest, quod ut in ultimis duobus in *Ennomium* libris, ita et in illo quoque opusculo Spiritus sanctus Deus vocetur. Qua autem diligentia scriptus sit hic libellus, jam videamus. Ubi auctor de anima pura loquitur, ita scripsit : Προσέτω δὲ ἡσύχῳ τῇ καταστάσει. Ἦσυχον δὲ αὐτῆς ἔστω, μὴ μόνον τὸ περιεχόμενον σῶμα, καὶ ὁ τοῦ σώματος κλύδων· ἀλλὰ καὶ πᾶν τὸ περιέχον· οὐρανὸς, γῆ, θάλασσα, καὶ τὰ ἐν τούτοις λογικά. « Accedat autem tranquillo statu. Nec solum corpus ejus circumjacens, et æstus corporis tranquilla sint : sed etiam quidquid ambit et circumplectitur, cælum videlicet, terra, mare, et quæ in his sunt rationalia. » Quasi vero situm in nobis easet, ut cælum terraque et mare tranquilla forent. Quod sequitur, ita obscurum est, ut doctissimi duo viri Trapezuntius et Combessius scriptoris sententiam non assecuti fuisse videantur. Est autem ejusmodi : Καὶ πᾶσα ὑπόστασις δικαίων, καὶ

⁹⁹ Psal. l, 12. ¹⁰⁰ Psal. xxx, 5. ¹⁰¹ Psal. cxvii, 21.

μεγάλων, καὶ μικρῶν, καὶ ἀγγέλων καὶ ἀρχαγγέλων ἠγίασται. Καὶ ἄλλη μὲν καὶ ἄλλη χειμένων τῶν σωμάτων, τοῦ μὲν ὧδε, τοῦ δὲ ὧδε, καὶ τῶν ἄλλων θυμένων ἀπ' ἀλλήλων ἐχουσῶν τι μέσον. Quis autem horum verborum sensus sit, fortasse ex ea quæ ad hunc locum addita est nota cognosci poterit. Nec

A clariora sunt quæ in fine opusculi leguntur. I:a autem loquitur scriptor : 'Ὁ παρὰ τούτου τοῦ πνεύματος διδασκόμενος, τί εἴπη ἐν τῇ τῶν ἀνακρινόντων ἀπολογία, διδάχτης Θεοῦ ἀκούει παρὰ τοῦ προφήτου : quæ verba in nota quoque, ut potui, explanare conatus sum.

NOTITIA EX BIBLIOTHECA FABRICII.

(Ed. HARRIS, tom. IX, Hamburgi 1804.)

I.

Basilios, magnus ille veritatis doctor (a) atque doctrinæ imprimis de Spiritu sancto catholicæ vindex et assertor præcipuus, natus Neocæsareæ, quæ ante Mazaca, in Pontica Cappadociæ regione circa A. C. 316 (b) parentibus Basilio, communi tum in illis locis virtutis magistro (c), et Emmelia : ne de avia Macrina dicam, cujus memoria inter sanctos 14 Januar. (d) recolitur, quemadmodum parentum 30 Maii (e), frater fuit Gregorii Nysseni, major natu, et Naucratiî monachi, Petrique, episcopi Sebasteni, et Macrinæ (f), sororis. Eloquentiæ et artium ma-

B gistros præclaros habuit Antiochiæ, et CPoli Libanum (g), Athenis, ubi Juliano (h) commilitone in studio bonarum litterarum [et Gregorio Nazianzeno] usus est, Himerium Proæresiumque. Hinc cum in Ecclesia Cæsariensi lectoris, diaconi et presbyteri muneribus functus esset, monasticam vitam prætulit (i), simultate ipsi cum episcopo suo Eusebio intercedente (j). In Ponti igitur solitudines circ. A. C. 358 recessit, atque ibi Gregorii Nazianzeni suavissima consuetudine est usus (k). Reconciliatus inde episcopo suo (l), adhuc superstiti adjunctus, et A. C. 370 (m) defuncto successit Ecclesiæque

(a) Ὁ μέγας τῆς ἀληθείας διδάσκαλος, Zachariæ Mytilenæο, pag. 224 edit. Barthii, et καύχημα τῆς Ἐκκλησίας, S. Athanasio *Epist. ad Palladium presb.* tom. I, pag. 754; ὁ ἔνθεος τῆς οἰκουμένης φωστῆρ, Gennadio epistola *De prædestinat.* FABR.—Alia testimonia congescit Thom. Pope Blount in *Censura celebrior. auctor.* ed. Genev. pag. 241 sqq. Garnier in præf. ad tom. I edit. Opp. Basillii summis laudibus eum extollit. Ab Hemsterhusio ad Luciani *Dial. mortuor.* tom. I, pag. 453 ed. Reitzii, dicitur non infrequens Xenophontis imitator, et pag. 389, Pater eloquentissimus. Artis criticæ peritiam ex Basillii scriptis elucere, testatur H. Valesius in libro I *De critica*, cap. 25, pag. 175 sq., subjuncto ejusdem emendationibus, a Burmanno editis. HARL.

(b) Vide *Acta sanctor.*, tom. VII Maii, pag. 658. FABR.—Basilium in lucem editum fuisse Cæsareæ in Cappadocia circ. A. C. 328, Oudinus I, pag. 545, prodit. Garverius (1) vero in *Vita Basillii* (in tom. III Opp.) pag. xxxvii sqq. operose demonstratum ivit, Basilium Cæsareæ in Cappadocia, sed non in Ponto (ex quo quidem paternum genus, uti maternum ex Cappadocia ducebat) natum esse circa A. Chr. 329, et de parentibus illorumque liberis disputavit uberius. HARL.

(c) Ὁν κοινὸν παιδεύτην ἀρετῆς ὁ Πόντος ἐνικαυνοῦτο πρόβόλλετο. Nazianzenus orat. 20, pag. 324. Palladia, quam matrem memorat Basilius epist. 366, non fuit mater, sed cognata, quam matris loco veneratus est.

(d) Bollandus in *Actis sanctor.* tom. I Januarii, pag. 952 sq. Meminit aviæ hujus suæ Basilius epist. 79, pag. 895.

(e) Papabrochius tom. VII *Act. sanctor. Maii*, pag. 242 sqq.

(f) Vide Nicephorum x, 19, et Nyssenum in *Elogio Macrinæ*.

(g) Sed v. Schrœckh in *Hist. eccl. Christ.* part. xiii, pag. 7 sq. HARL.

(h) Basilius epist. 208, ad Julianum imp. [Vide in ed. Garn. tom. III, pag. 122 sqq. Il Juliani opp. ad Basilium, et hujus respons. pag. 124 sq. opp. 39-41. Sed Garn. in *Vita*, pag. lxxiii, illas dubias esse

C suspicatur. Adde Schrœckh. pag. 9 sq. HARL.

(i) Atque Martin. Chemnit. in orat. *De lectione Patrum*, pag. 6, notat, Basilium M. recessit et monachismo plus quam satis esset, tribuisse. Thomassin. quidem in *Discipl. vet. Eccl.*, part. II, lib. 1, cap. 46, negat, Basilium verum fuisse monachum, quoniam nec per omnem suam vitam se consecrasset illi ordini, nec omnium suarum facultatum usum abjecisset : sed is satis refutatus est a Garnier. in *Vita Basillii*, pag. xlvi sq. Addi debet, disciplinam monasticam eo tempore nondum æque ac sub finem sæculi iv fuisse constitutam. Conf. Schrœckh. pag. 25, qui tamen, quæ Garn. de migadibus, ascetis, actioni deditis, sentit, nondum certa et explorata esse judicat, et de vita monastica studioque Basillii est copiosus. Basilium fuisse auctorem ordinis cujusdam monastici (atque monachi ordinis S. Basillii. præcipue in Ecclesia Græca, adhuc florenti), jure alii negant. V. Schrœckh., pag. 206 sqq. HARL.

(j) Baertius *Act. Sanctor.* tom. II Junii, p. 835.

D Sozomenus vi. 15. Gregorius presbyter, in *Vita Nazianzeni* p. 15, etc. In eremo delectatum esse Philoromi amicitia Basilium, narrat Palladius in *Lausiaca*, pag. 121. Vide et quæ ipse de vita sua monastica Basilius, epist. 70, ubi fratrem Gregorium (Nyssenum) secum vixisse in monasterio ad fluvium Iridem testatur. De Gregorio Nazianzeno autem intelligendus epist. 141, quem οὐκ οὐκ ἐκλογῆς καὶ φρέαρ βαθῦ, τὸ τοῦ Χριστοῦ στόμα, appellat. Multa de illius et Basillii amicitia Gregorius presbyter in Nazianzeni *Vita*.

(k) Vide Greg. Nazianz. epigr. 4 in Basilium, apud Lambec. VIII, p. 779 ed. Koll. HARL.

(l) Item Baertius, pag. 859. [Schrœckh. p. 31 sqq., 36, 62 sqq., 70 sqq.]

(m) Ab A. C. 371 Basilium fuisse Cæsareensis Cappadociæ episcopum, scribit Saxius in *Onomast.* I, pag. 422, laudatque Pagii *Critic. Baron.* A. C. 369, nr. XVI, pag. 270, it. ad A. C. 370, nr. IX-XIX, pag. 288-295; imprimis nr. XXIII, pag. 297, tom. V. Eodem Pagio duce l. c. A. C. 365, nr. VII, pag. 215-217, tom. V, probabile esse judicat Saxius, a Basilio A. 365 epistolam ad senatum Tya-

(1) Imo D Prud. Maranus, qui, D. Garnerio e vivis sublato. editionem absolvendam suscepit. EBR.

Cæsarensis episcopus ordinatus die 14 Junii (a), A cæterum per annos octo (b) illud sacrum munus gessisset, diem obitii supremum (c) A. C. 379, Calendis Januarii. [De anno quo vita decessit Basilius, vide Assemanni sententiam contrariam vol. VIII, ad edit. vet. vol. VII, p. 231, not. uu, add. Assemann. in *Biblioth. orientali*, tom. I, p. 52, not. 2, et p. 54 fin., ubi colligit, Basilii mortem ultra A. 378 nequaquam esse promovendam. HARL.]

II. SCRIPTORES VETERES DE S. BASILII VITA ET LAUDIBUS CONSULENDI.

Greg. Nazianzeni oratio 20, quæ dicta est in S. Basilii funere. Eiusdem epigrammata XII in Basilium cum anonymi [vel potius Nicetæ] Græca prosaria expositione, edita a Lambecio VIII, pag. 366-371. [pag. 778 sqq. ed. Kollarii, cujus notas vid. et pag. 782 sqq. de Nicetæ prosaria expositione. HARL.] Epitaphium carmen, quod est quartum decimum ordine, tom. II Opp. Vidend. etiam epist. 38, etc.

Gregorii Nysseni oratio in laudem Basilii fratris, ἐπιτάφιος, tom. II, pag. 911.

Ephræmi Syri elogium S. Basilii, ipso superstite adhuc scriptum, ut notavi lib. v, cap. 2. [pag. 231 sq. ed. vet., ubi jam adnotavi, Assemann. negasse contra Fabric. illam Ephræmi laudationem scriptam esse Basilio superstite. Add. Assemanni prol. ad Opp. Ephr. Syri, vol. I, § ix, pag. ix sq. Sed Ephr. Syrus, æque ac Greg. Nyss., nimii sunt ac superstitiosi in laudando Basilio M. HARL.] Adde Combefisii *Bibliothecam concionatoriam*, tom. VII, pag. 9 sq.

Pseudo-Amphilochius (sæculi ix scriptor, ut videtur) *De vita et miraculis S. Basilii*. Dixi de illo lib. v, cap. 8, [pag. 379, in vol. VII, sect. 11, et p. 381, sect. 14; add. Scultet. *Medulla Patrum*, pag. 1043. Leidæ inter codd. Voss. et dicitur in cat. Voss. esse Justinii. V. cat. bibl. Leid., pag. 396 fin.] sed jam addo, partem ejus extremam, quæ in Combefisii editione non exstat, vulgatam ex codice Vindobonensi xxxv, a Lambecio, VIII, pag. 366 [pag. 775 Koll.]; adde pag. 382 [pag. 787 sq. Kollarique not., it. pag. 813 sq. De cod. xxxviii, nr. 20, in c. Augustano. v. Reiser. *cat.*, pag. 24. HARL.].

Joannes Damascenus, orat. i, *De imaginibus*, tom. I edit. præclaræ Lequiniæ, pag. 327, laudat βίον βασιλείου τοῦ μέγαρος δι' Ἑλλάδιου τοῦ αὐτοῦ μαθητοῦ καὶ διαδόχου τῆς ἱεραρχίας, *Vitam S. Basilii scriptam ab Helladio, discipulo ejus et successore*. Sed illa jam pridem intercidit, licet partem ejus ex Anastasii Bibliothecarii versione legisse se ms. te-

nensem esse scriptam. — Caput S. Basilii tanquam reliquæ servabatur in magna ecclesia monasterii in monte Atho. V. Montaucon, *Palæogr. Gr.*, pag. 485. HARL.

(a) Hinc Martyrologia Basilii memoriam 14 Junii celebrant, ut Menologia Calendis Januarii.

(b) Nazianzenus de Basilio, epigr. 9, ὀκταετηῆ λαίο θεόφρονος ἡγία τεύξας, apud Lambecium VIII,

Januarii.

Simeon Metaphrastes, de S. Basilio (quem Græce ms. testatus est se habere Heribertus Rosweidus), et Græcorum Menæa 1 Januar.

Gregorius presbyter in *Vita Greg. Nazianzeni*. Joannes Euchaitensis (d), Philotheus, CPol., Nicolaus Cabasilas, Theodorus Metochita, Matthæus Camariota, in tres hierarchas, qui sunt Basilius, Nazianzenus et Chrysostomus, et quorum memoriam junctim celebrant Græci 30 Januarii. Ex his solus Philotheus editus est; cæteri resti adhuc feruntur, ut dixi lib. v, c. 11 [vol. VIII, p. 459].

Philostorgius VIII, 11, 12, 13; Socrates IV, 26; Sozomenus VI, 15; *Tripartita* VII, 36; Nicephorus X, 17 sq., etc.

Photius cod. cxli sq. *Bibliotheca*.

Hieronymi cap. 116 S. E.; Theodoretus IV, 19 et præf. in Canticum; Augustini 1 *contra Julian. Peltagianum*; Suidæ, Gaudentii Brix., Vincentii Lerinensis, et Theodori Prodromi loca S. Basilii operibus a Parisiensibus præmissa sunt.

III. SCRIPTORES RECENTIORES.

Jo. Baptistæ Mantuani *De vita S. Basilii* libri II, carmine heroico.

Erasmus lib. xxviii edit. Londinensis, epistola 7, ad Jac. Sadoletum, quæ loco præfationis præmittitur editioni Græcæ Basilii A. 1532. Vide etiam lib. xxix, epist. 90 seq.

Oratio de S. Basilio inserta tom. III *Declamatorium Witebergensium*, pag. 716 seq.

Godfridus Hermantius (Tillemontii *Memoriis*, tunc adhuc ineditis, usus), in *Vita Basilii et Nazianzeni*, Gallice scripta, Paris. 1674 [al. 1679] 4°, duobus voluminibus. Laudat Baertius eaque usum se profitetur, tom. II *Act. sanctor.* Junii, pag. 810. FABR.—Hermantii dicendi ratio et diligentia, præcipue in excerpendis Basilii opp., sunt laudandæ: sed modum is excedit in celebrandis Basilii virtutibus, nec limam artis criticæ historicæ adhibet. HARL.

Tillemontius, tomo IX *Memoriarum historię ecclesiasticę*, edito Paris. 1703, 4°.

Franciscus Baertius in *Vita Basilii*, tom. II *Act. sanctor.* Junii, pag. 807 seqq.

Matthæus Raderus in *Viridario sanctorum*, pag. 24 seqq.

Omitto velut notiss. *Centurias Magdeburgenses*, centuria IV, Baroniumque et alios annualium et historię ecclesiasticę scriptores, atque Eliam du Pin, tomo secundo *Bibliothecę suę*, pag. 154 seqq., et

pag. 368 [pag. 782 Kollar.].

(c) Baertius loco laudato, pag. 815.

(d) Conf. vol. VIII, lib. v, cap. 12, § XIX, de Joanne Mauropode, metropolitâ Euchaitensi, pag. 627 sqq., et pag. 628, de ejus orat. encomiastica in Basilium M., Gregorium Theologum, et Jo. Chrysostomum; it. pag. 632 de ejus canonibus in festivum illorum Patrum ecclesiast. HARL.

ceteros, qui de scriptoribus ecclesiasticis egere. Antomius Possevinus in *Apparatu sacro* etiam de codicibus scriptorum, Basilii manu exaratis, qui in bibl. Augustana, Messanensi et Monachiensi exstant, monet, atque in versiones varias scriptorum Basilianorum observationes complures cum lectore communicat.

Abrahamus Scultetus parte IV *Medullæ Patrum*, pag. 1043 seqq.

Guil. Caveus in *Vitiis primitivorum Patrum Ecclesiæ*, Anglice scriptis, et deinde translatis in linguas Belgicam atque Germanicam, tom. II edit. Germanicæ, pag. 504 - 598. Brem. 1704, 4°.

D. Theophilus Spizelius in *Vetere Academia Jesu Christi*, pag. 73 seq. FABR.

Cave in *Historia litteraria scriptor. eccl.*, tom. I, pag. 238 seqq., ed. Basil.

The Clergies Honour; or, the Lives of S. Basil the Great, arch-bishop of Neo-Cæsarea, and St. Chrysostom, arch-bishop of CPole, drawn by way of Parallel. London. Printed for W. Cooper. — 1684, 8.

Cas. Oudinus in *Comment. SS. eccles.*, tom. I, pag. 543 seqq., qui se profitetur multa ab El. du Pin vel omissa, vel dissimulata esse animadvertisse, et in cap. primo vitam ac doctrinam S. Basilii, Cæsareæ Cappadocum episcopi, uberius persequitur.

Sam. Basnage in *Anna.*, tom. III, pag. 4, 25 seqq., pag. 29, de tempore quo Basiliius creatus fuerit episcopus Cæsar., pag. 32, 36 seqq., 42 seqq., 51, 69, 70.

Jac. Basnage in : *Histoire de l'Eglise*, pag. 613, 633, 641 seqq., 1156 seqq., 1195 seqq.

Arnold in : *Kirchen-und Ketzer-Historie*, part. I, lib. IV, cap. 4, § 37, 38, 39.

Gottlieb Stolle in : *Nachricht von den Leben ... der Kirchenväter*, etc., pag. 359 seqq.

R. Ceiller *Hist. gen. des ant. eccles.*, tom. VI, pag. 60

Apollinare Agresta *Vita del protopatriarca S. Basilio M.* In Messina, nella stamperia di Vincenzo d'Amico, 1681, 4°.

Jo. Ge. Werenberg, *Diss. de prudentia Basilii M. in refutandis hæreticis.* Lipsiæ 1724, 4°.

J. Ge. Walch, *Hist. eccles. N. T.*, pag. 1537 seqq., et passim in *Bibliotheca patristica*; Ienæ 1770, mai. 8.

Dilucidazioni critico-istoriche dalla vita di santo Basilio M. dal Giuseppe del Pozo. Romæ 1746, 4°.

Hamberger in : *Zuverlässig. Nachricht.*, tom. II, pag. 804 seqq. Inprimis laudandus est a diligentia, studio curaque in *Vita Basilii* uberius explicanda et colligendis atque melius ordiandis Basilii scriptis.

Jul. Garnier in *Vita S. Basilii*, præmissa tom. III *Opp.*, pag. xxxvii-cxxxviii. Basis quidem est Tillemon-

(a) Recole notam (1) superioris paginæ CCXLII. Edit.

(b) Rectius in pluribus codd. libri Hieronymiani *De scriptoribus eccles.*, cap. 89, legitur, *artis medicinæ.*

alii narratio, sed sæpius emendata; præterea multas ille res vel certius vel saltem probabilius exposuit: maxime versata est ejus cura in vita, præcipue epistolis aliisque scriptis Basilii secundum temporis rationem in meliorem ordinem redigendis, aut veris a falsis ac supposititiis discernendis: nec tamen a partium studio aut timiditate quadam in iudiciis suis omnino fuit is alienus (a).

Æqua lance tam eruditionis, ingenii antiquæ virtutes, quæ insignes in Basilio M. fuerunt, quam infirmitates, disciplina vitæ monasticæ cum primis contractas, ponderavit sobrièque judicavit et vitam scriptaque ac doctrinam Basilii copiose et curate exposuit, nec raro Garnerii sententias rationesque examinavit et rejectit Jo. Matthias Schroeckh in : *Christl. Kirchengeschichte*, part. XIII, pag. 1 - 220.

De præcipuis Basilii scriptis curate egit, et in notis acute libereque judicavit de illis Semler in : *Geschichte der christlichen Glaubenslehre*, præmissa Baumgartenii *Theologiæ polemicæ*, tom. III, pag. 123-168.

Christi. Frider. Ræssler in : *Biblioth. der Kirchenväter*, tom. VII, pag. 1-157, de Basilio M. egit et excerpta dedit, aspersis hinc inde bonis animadversionibus, ex libris III contra *Eunomium*, ex IIb. ad *Amphilochium de Spiritu S.*, ex homiliis 1° *Deum non esse auctorem mali*, 2° *De gentiliis libris cum fructu legendis*, et 3° *De libero arbitrio*; ex asceticis scriptis, denique ex epistolis; in his præcipue secutus est recensionem Du Pin, qui in secundo tomo *Novæ Bibl.*, pag. 268-312 edit. Lat., eas secundum temporis ordinem disponere atque explicare sustinuit. Sed dolendum est, Ræsslerum caruisse edit. Garnerii, qui multa vidit acutius meliusque disposuit. HARL.

IV. ALII BASILII ULTRA XXX.

Basiliius abbas S. Lauræ prope Hierosolyma. Vide infra, *Maleinus*.

Basiliius, Achridenus. Vide infra, *Thessalonicensis*.

[Basiliius, episcopus Alexandriæ, cum 72 episcopis subscripsit Gennadii, patriarchæ CPolit., Epistolæ encyclicæ ad omnes metropolitanos A. C. 459. V. cod. Vindobon. Cæsar. XLIV, et Lambeck. *Comment.* VIII, pag. 888 seqq., ibique Kollar. HARL.]

Basiliius, Amasenus in Cappadocia episcopus et martyr Nicomediæ A. C. 322, de quo Henschenius in *Actis sanctor.*, tom. III April. 26, pag. 416 seq. Acta illa fabulosa videntur Valesio, pag. 208 ad Euseb. [canticum sacr. in illum d. 26 Apr. V. Lambeck. *Comm.* VIII, pag. 240.]

Basilas, sive Basilus arcis Mechææ (b) atque ab A. C. 336, quo Marcellum in synodo CPol. depositum constat, Ancyranus episcopus, de quo Hieron. *De scriptor. eccles.*, cap. 89. Plura de eo Tillemon-

lius, tom. VI *Memor. ecclesiastic.* Cum Ariani non fecisse, probat D. Ittigius appendice ad lib. *De hæresiarum sæculi 1 et 11*, pag. 453 seqq.

Basilii, Ancyranus episcopus, junior, qui in synodo Nicæna II, A. C. 787, confessionem obtulit, quæ exstat tom. III *Concilior.* edit. Buijanæ, pag. 481. FABR. *Conf. Acta sanctor.* m. Mart., Antwerp. 1685, tom. III. Diversus ab Basilio, Ancyrano presbytero.

Basilii, presbyteri Ancyrani, martyrium, Florent. in cod. Laurent. IV, nr. 43, plut. 4. V. Baudini *Cat. codd. Laur.* I, pag. 322 seqq., FABRIC.

Basilii, Antiochenus episcopus, A. C. 456 et 457, cujus meminit Nicephorus xv, 19. Simeon. eremita ad eum epistola apud Evagrium, lib. II, cap. 10. Ad eundem Basilium scripsit Leo imp., et Leo I episcopus Rom. et Baradatus, teste Ephræmo apud Photium cod. ccxxix, sub fin.—FABR. Laudatur in Nicæna synodo, in cod. XXXIV Coisl. V. Montfauc. *Bibl. Coisl.*, pag. 102. HARL.

[Basilii Armeniacus, calligraphus, A. C. 1066. V. Montfauc. *Palæogr. Gr.*, pag. 53 ac 96; et pag. 9, 55, 63, 76, 80, 303. Adhuc memorantur Basilii Barele, s. *Baleris*, qui scripsit quædam Euripidis; Basilii, lector, scripsit sæculo XII Patri Antiochei et aliorum epp.; Basilii sacerdos scripsit Origenis opus in *Job.* et Chrysostomi quædam, A. 1448; Basilii Scaldrus, notarius, scripsit A. 1424 Damasceni opp. quædam ib., pag. 55, de notariis, sive arcanorum scribis. HARL.]

Basilii, Aquarum Sextuarum episcopus, cujus meminit Honoratus in *Vita Hilarii Arelat.* cap. 22.

Basilii junior, asceta, cujus *Vitam* scripsit Gregorius, ejus discipulus, clarus temporibus Leonis Sapientis imp. Exstat in *Actis sanctor.*, tom. III April. 26. [Montfauc. in *Palæogr. Gr.*, pag. 323, ex cod. Regiæ.] Adde Lamæcium VIII, pag. 339 [pag. 760 ed. Kollar. de cod. XXXIV, n. LII.]

Basilii, Bicantiorum presbyter, de quo Moschus in *Prælo spirituali*, cap. 40.

Basilii Bulgariconus (a) imperator, ab A. C. 976 ad 1025, de cujus novellis constitutionibus dicam libro VI. [Ejus *Antipharmacum* in cod. Laurent. XIX, n. 3, plut. 75. Vide Baudini. *Cat. codd. Gr. Laur.*, III, pag. 167. HARL.]

Basilii Cæsariensis (b) junior, cujus inediti commentarii ad orationes Nazianzeni, Constantino Porphyrogeneto dicati, exstant in variis bibliothecis, ut [Flor. Laurent. Vide Baudini *Cat.* I, pag. 336 seqq.] Coislinaua, pag. 296, et in tribus codicibus, pag. 298 seqq. [ubi quoque pag. 299 de ejus ep. ad Constantinum imp., ejus *Vita* in c. Cæs. CLXXXVII. V. Lamb. III, pag. 442. HARL.]

Basilii, Chrysostomi, qui ei libros *De sacerdotio*

dicavit, familiaris, jam episcopus circa A. C. 372, adeoque a Seleuciensi, qui annis sexaginta amplius post floruit, haud dubie diversus, licet aliud visum sit viris quibusdam doctis, secutus Photium cod. clxxviii. Confer Tillemontium, tom. XV *Memor. hist. eccles.*, pag. 340, et quæ infra in Basilio Raphanensi.

[Basilii Jalimbanensis. V. supra vol. IV, pag. 666, not. e. HARL.]

Basilii, Irenopolitanus in Cilicia episcopus, a quo Nestoriani dicti Βασιλιανοί, ut notavit Mich. le Quien ad Jo. Damascenum, tom. I, pag. 100. De ejus *Historiæ ecclesiasticæ* libris tribus, Photius cod. xlii. [Add. Phot. cod. xcvi.] Vicos, quæ dixi lib. v, cap. 1. [vol. VII, pag. 419 et 437, B § XXXV.] Ejus opus *contra Archelaum*, Coloniz in Armenia presbyterum, memorat Suidas: *contra Joannem Scythopolitam*, Photius cod. cvii.

Basilii confessor, episcopus Cretensis et dein Thessalonicensis, de quo Bollandus ad Kalend. Februar., tom. I, pag. 242 seqq. FABR. — Canticum d. 12 April. in S. confessorem Basilium, episcopum Parisii in Asia Minore, inter canonica sacra in sanctos totius mensis April. in cod. XII Cæsar. Vindob. de quo V. Lambec. *Comment.* VIII, pag. 208 seqq. HARL.

Consules: Cæcilia Decius Basilii (c) A. C. 463, et Cæcilia Decius Basilii, junior, A. 529; tum Flavius Basilii A. 480, et Flavius Basilii junior, A. 541, ultimus privatorum, qui consulatum ordinarium gesserit, nomenque anno dederit. Vide Victorii *Canonem Paschalem*, pag. 69.

[Basilii, Emessenus episcopus, scr. *Vitam Theodori*, archiepisc. Edesseni, in cod. Taurin. CXLVII. Vid. *Cat. codd. Gr. Taur.*, pag. 238. HARL.]

[Basilii, diaconus et a commentariis, interfuit synodo ab Alexio Comneno congregatæ. V. Montfauc. *Bibl. Coisl.*, pag. 105. — Alius Basilii, diaconi, reliquorumque monachorum supplicatio ad imp. Theodosium et Valentinianum, adversus Nestorium, in concilii Ephesini part. I, pag. 310, ed. Romanæ 1608. V. Assemanni Prolegg. ad Ephr. Syri, Opp., tom. I, pag. x, § XII. HARL.]

D Basilii, Ephesi episcopus, A. C. 434-444.

[Ad Basilium, eremitam, scribit Theodor. Studita. V. Montfauc. *Bibl. Coisl.*, pag. 313.

Basilii, Euchaltarum episcopus, et Basilii, episcopus Larisæ, interfuerunt synodo, ab Alexio Comneno congregatæ. V. Montfauc. I. c., pag. 104. HARL.]

Basilii, Hierosolymitanus patriarcha, cujus epistola synodica ad imp. Theophilum, qui ab A. C.

(a) Vide Allatum, pag. 230, ad Georg. Acropolitam. [Et Baudini. *Cat. codd. Laur.* III pag. 191, n. 47 et 48.]

(b) Vide quæ de illo lib. v, cap. 13, pag. 340. in vol. VII nov. ed., pag. 434 seqq.] Caveus huic

refert ad A. C. 675, sed junior est, et Constantini Porphyrogeniti ætate scripsit. A Sambuco vocatur Thessalonicensis, sed ipse se Basilii Cæsariensis *κουσανδου και ονόματος και θρόνου* appellat

(c) Ad hunc scribit Sidonius.

829 ad 841 rebus præfuit, exstat in Combessii *Manipulo orig. CPol.*, pag. 110-143. Paris. 1664, 4°. FABR. Epistola illa synodalis ad imper. Theophilum Iconomachum, pro cultu sacrarum imaginum memoratur et locus excerptur a Lambecio *Comm. de bibl. Cæsar.*, vol. VIII, pag. 697. Add. pag. 708 seqq., ubi in nota Combessius carpitur et contextus Gr. beneficio codicis Cæsarei suppletur. Conf. supra vol. VIII, pag. 84, sect. 3. HARL.

[Basilius, Δαυινάλφης hieromonachus Studita, qui contra Latinos scripsit, memoratus ab Allatio *De consensu*, p. 555 et 624. HARL.]

Basilius Irenopolitanus, perperam a Cilice distinguitur in *Chartophylace Cavei* (qui id recte deinde emendavit) et in *Pandectis Hendreichii Brandenburgicis*.

Basilius, Isauriæ episcopus, idem cum Seleuciensi.

Basilius, Larissæ in Thessalia metropolitanus Baluz., p. 886 *Novæ collect. concil.* [V. de Basilio Euchaitar., etc., notata p. 8 extr.]

Basilius Macedo, imp. ab A. C. 866 ad 889 de ejus *καρπάλαις παραυτεριστοῖς* dixi lib. v, c. 5. [vol. VIII, p. 42 sq.] De ejus variis Constitutionibus et legibus, aliisque scriptis, ad jura spectantibus, disserendi locus erit libro vi, quemadmodum et de *Nóvellis Basilli Porphyrogeniti imp.*

Basilius, Magnesiæ episcopus, interfuit concilio Nicæno II, tom. III Binius, p. 316.

Basilius magnus, de quo Gregorius Magnus lib. I *C Dialogor.*, p. 1531 seq., tom. I Opp., et Cassiodorus IV, 2. *Var.*

Basilius Maleinus, S. Lauræ prope Hierosolyma archipresbyter et abbas, ejus *ἀσκητικὴ ὑποτύπωσις* (a), et libellus, quo probat, ascetæ non esse captanda honoraria nec honores ambiendos, ms. Græce in Bodleiana bibl. FABR. *Informatio ascetica*, in bibl. Bodlei. cod. V. Herbert. ibid. inter codd. Th. Roe, n. CCLXIII. ed. XVII, *Ascetæ non esse captandos honores*. — Add. ad notam scripta.

[Basilius abbas, ἡγούμενος ad eum scribit Theodorus Studita. V. Montfauc. *Bibl. Coisl.*, pag. 144, 320, 323, 324, 413. HARL.]

Basilius asceta, Mareiani discipulus, a quo conditum monasterium in Seleucobelo, civitate Syriæ, narrat Theodorus *Histor. religios.* cap. 3, inter discipulos ejus Sabinum, miramque et hujus abstinentiam prædicans. Eundem cum Basilio Seleuciensi illum facit Baronius ad A. C. 383, n. 68, sed rectius, distinguendum esse, monet Tillemontius tom. XV *Memor.*, p. 341.

[Basilius Manichæus, Sergii discipulus, in Photii narratione de Manichæis repullulantibus, in cod.

Coisl. CCLXX, quam edidit Montfauc. in *Bibl. Coisl.*, p. 349 sqq. et Basilius iste nominatur p. 373. HARL.]

[Basilius, medicus, Bogomilorum hæreseos fax et tuba. V. Allatium *De consensu*, pag. 635. De aliis Basiliis medicis v. infra in elencho medicor. vet., vol. XIII, p. 100 sq.; sed conf. ipsam Fabric. in vol. VIII, p. 347 sq. vet. edit. HARL.]

Basilius Megalomites, ejus *Ænigmata Græce* exstant ms. CXI in bibl. Bodlei. [De Basilio Megalomite v. infra vol. X, p. 538 ed. vet. Ejus *Ænigmata* in codd. bibl. publ. Paris. CMLVIII et MDCXXX. HARL.]

[Basilius, Moldav. princeps, de quo v. Kollar. *Supplem. ad Lambecii Comment.*, pag. 240 sq. HARL.]

Basilius, monachus Cappadox, ejus fertur responsum sive *ἀναφορὰ* ad Nicetam, metropolitam Thessalonicensem circa A. C. 1200. FABR. ad Basilium v. Bandin. *Cat. codd. Gr. Laur.*, I, pag. 9, n. 86. Monachum scribit Theodor. Studita. V. Montfauc. *Bibl. Coisl.*, pag. 149. Inter melodos Græcos infra, vol. X, pag. 131. Quidam calligraphus sæc. XI. V. Montfauc. *Palæograph. Gr.*, p. 511. HARL.

[Basilius minimi (qui scholia quoque scripsit in Gregorii Nazianz. XVI orat.) epistolam ad Constantinum Porphyrogen., e cod. Naniano LXIV publicavit Mingarell. in *cat. codd. gr. Nan.* p. 115 sq. Add. Bandin. in *cat. codd. Gr. Laurent.*, I, p. 536 sqq. HARL.]

[Basilius, episcopus *Ναυκλήτων*, inter subscriptores epistolæ Gennadii encyclicæ a. 459. V. Lambecii *Comment.* et Kollar. *not. vol. VIII*, p. 894. HARL.]

Basilius Nicomediensis, martyr. Supra in Amaseno. De aliis Basiliis martyribus octo vel novem, Baronius ad Martyrolog. Romanum.

Basilius, patrius et præfectus cubiculi, ejus *Naumachica*, hactenus inedita, dabo Græce infra. FABR. Ad eum scribit Theodorus Studita. V. Montfauc. *Bibl. Coisl.*, pag. 322. HARL.

Basilius Pegoriota, qui inter melodos Græcæ Ecclesiæ laudatur a Leone Allatio, et, qui plura de eo dicit, Urbano Godfrido Sibero [infra vol. X, p. 131].

Basilius Philippensis, ejus homilia in præsentationem B. Virginis in templo, ms. Græce in bibl. Bodlei. [n. CCXXXIV et MMMCCCLXXXIII, et inter codd. Gale n. MMMMCMXLIX.]

Basilius, Pisidiæ episcopus, Iconomachus, in quem invehuntur Patres synodi VII, actione I, tom. I Binianæ edit. a. 1618, p. 483.

Basilius presbyter, ejus *Vita* auctore incerto in tom. III *Act. sanctor.*, Martii 23, pag. 380. Latine et Græce ad voluminis calcem. FABR. Ad Basilium presbyterum scribit Joan. Chrysostom. V. Montfauc.

(a) Ὑποτύπωσις illa sive descriptio vitæ monasticæ Latine exstat in bibliothecis Patrum, interprete Jac. Pontano, tom. XXII edit. Lngd., pag. 750-752. [In indice cod. mss. Antonii Eparchi, infra in vol. X, pag. 479. In codd. bibl. publ. Paris.

DCCCLVIII et MDCXXX. — Basilius monachi, præpositi Lauræ Mallinorum, *Capita parænetica ad Allium suum*; it. ejusdem et aliorum *Elogia legum*, in codd. Escorial., teste Pluero in *Itiner. per Hisp.*, pag. 161. HARL.]

Bibl. Coisl., p. 568. — Fuit quoque Basilius presbyter calligraphus sæc XI. HARL.

Basilius, patricius et præfectus prætorio, sub rege Odoacro. Vide Baronium ad A. C. 485, n. 10 seq.

[Basilius, ὁ πρωτόθρονος, citatur inter eos qui scripserunt de vita Joan. Chrysostomi, in cod. Cæsar. XXVII. V. Lambecii *Comment.*, VIII, p. 638. Supra vol. VIII, pag. 457.

Basilius proedrus Mæri subscripsit et interfuit synodo ab Alexio Comneno congregatæ, in cod. XXXVI Coisl. V. Montfauc. *Bibl. Coisl.*, p. 104. HARL.]

[Basilius, rector et papas Blachernarum. V. Montfauc. l. cit. HARL.]

Basilius, Raphanensis in Syria episcopus, qui A. C. 381 synodo CPol. subscripsit. Ilunc Basnagius ad A. C. 582, 6, putat esse illum cui Chrysostomus B libros *De sacerdotio* inscripsit.

Basilius, *Russiæ* imperator, cujus epistolam de translatione reliquiarum suæ matris citat Allatius contra Hottingerum, p. 177 seq.

Basilius, S. Sabæ archimandrita Romæ, ad quem Theodori Studitæ epistola 35 libri I. [V. Montfauc. *Bibl. Coisl.*, p. 148 et 318. HARL.]

[Basilius Scamandrenus, patriarcha CPolit. A. 1183 — 1186. V. infra vol. X, p. 492. HARL.]

Basilius *Seleuciensis*, de quo infra.

Basilius, episcopus Sycamazanus (al. *Sycaminanus*), qui interfuit synodo CPol. sub Menna A. C. 536.

Basilius, Sylei episcopus, qui interfuit synodo septimæ, sive Nicænæ II, A. C. 787 celebratæ. Vide tom. III Binianæ edit., p. 515.

Basilius Achridenus, circ. A 1155 Barocc. CXI, et archiepiscopus Thessalonicensis, cujus responsio ad epistolam Adriani IV papæ, in *Jure Græco-Rom.*, p. 305 et 307, et apud Allatium *De consensu*, p. 658, et post Joan. Zonaram in *Canones concilior.* 783. [In cod. Laurent. II, n. 89. V. Bandin. *Cat. codd. Gr.*, I, p. 40.] Ejusdem Basili ad quæstionem de conjugio duorum fratrum cum amita consobrini, a magno Dyrnachii sacellario propositam exstat in *Jure Græco-Rom.*, p. 309 et 408. FABR. Papæ Adriani in

epist. ad Basil. Thessal. et hujus responsio in cod. Cæsar. CXIII, n. 9 et 10, quem et propter varr. lect. et vero, quia utraque epist. in fine aliquanto auctior est, conserendum putat Lamb. V, p. 86 sq. — In eod. cod. n. XI, ibid., p. 88, est Basili Thess. *Disp. de controversiis fidei inter Latinos et Græcos*, habita Thessalonicæ cum episc. Beueventano, conscripta autem instar dialogi a Niceta monacho. V. not. Kollar. et supra vol. VII, p. 752, ibique not., et infra vol. X, p. 495 vet. ed. Basilius Thessalon. *De gradibus cognationis* in cod. Paris. bibl. publ. MCCCLV, n. 13. HARL.

Basilius Trajanopolitanus in Thracia, qui interfuit concilio Chalcedonensi.

[In Mongitor. *Biblioth. Sicula*, vol. I, p. 99 sq., uberius recensentur vita et scripta Basili Amabilis Messanensis, ord. Prædicatorum, med. sæc. XVII; Basili Campanellæ, Panormitani, ejusd. ordinis A. 1617; Basili Cavarretæ, ord. S. Mariæ de monte Carmelo, circ. A. 1660.

Basili de Laurentio, ord. S. Basili. Ejus carmen: *De Basili M. tessera habitusque sub noctis specie pro Panormitani cœnobii translatione eadem in urbe A. 1697 religionisque stemmati alludentis elegiacus triumphus*, Panormi 1697, & in *Anton. Magri Notitia monasterii Panormitan. S. Basili*, p. 42, editum est.

Basilius a Scledo, eremita Camaldulensis montis Coronæ: de quo ejusque scriptis in codd. bibl. S. Michael Venet. V. Mittarell. in *Cat. illius bibl.*, p. 115.

Sed recentioris ætatis Basili dicti ad nostrum non pertinent institutum. HARL.]

V. CODD. (a) ET EDITIONES OPERUM BASILII MAGNI.

Græcæ.

Basil. 1532, fol., cum præf. Erasmi, apud Hieron. Froben. et Episc. In hac editione sunt homiliæ in *Hexaemeron*, in *Psalmos*, et aliæ variæ homiliæ xxix; liber *De Spiritu sancto* et Epistolæ. FABR. Plenorem integramque inscriptionem et plura de hac edit. leges in Maittaire A. T., II, p. 765 (qui

(a) Tanta est copia mss. Basili M., ut verear, ne omnium et singulorum opp. atque epistolarum enumeratione tempus et chartam perdam, saltem pluribus lectoribus flamm molestus. Quare primum generatim indicabo, in quibus bibl. plures codd. Basili opp. custodiantur. Augustæ Vindel. in bibl. publ. Basili homiliæ 46. — *Commentar. in Isaiam*. — Epistolæ 548 (ex quo cod. magnam esse factam accessionem ad ed. Wolfgangi Musculi, etc., in prima codicis pagina legitur ascriptum). — Tres ἀντιρρητικὸι contra *Eunomium*. — Ad Amphiloich. Iconens. episcop. — De divinitate Filii capp. XXXII. V. plura in Reiseri indice mss. bibl. Augustanæ, p. 15-21. — lb. Basili et aliorum sententiæ, in *Panoplia dogmatica*, p. 22. lb. hom. de nuntio vitæ remittendo et perfectione, pag. 27. — Protheoria expositionis in Isaiam, pag. 28. — lb. plures homiliæ, in duob. codd. pag. 50. — lb. canones, pag. 30. — lb. quædam homiliæ, pag. 57. — Fragmentum ex Basilio aliisque, bis; et Basili aliorum expositiones in illud: *ad imaginem et similitudinem suam*, pag. 39 et 40. Dialogus Basili et Greg. Naz., p. 40 et 41 bis. — Epistolæ, pag.

66 bis. Quanta vis sit codd. Basil. Vindobonæ in bibl. Cæsarea, uno obtutu cognosces in cat. Nessel. in ind. pag. 53-56. Eos Lambecius in *Comment.* suis passim, præcipue in vol. III. V. indic. ad illud col. 580-586, tum in vol. IV (ind. col. 523 sq.), vol. V (ind. col. 682-684) copiosius recenset. — In cod. XLIV, n. 23 sqq., sunt varii generis epistolæ; v. Lambec., VIII, pag. 878 sqq., et in aliis codd. ejusdem vol. sunt Basili liturgica, orationes, epistolæ, etc., et Lambec. aliquoties emendat suppletque aut illustrat ed. Paris. Gr. Latin. — Wratislaviz in bibl. Rehding. non pauca Basili esse opp. testatur Kranz. in *Memor. bibl. publ. Elisabeth*, pag. 83. — Francofurti in bibl. quondam Uffenbach. fuerunt in codd. VIII, IX et XIII, varia Basili opusc. de quibus consules Maii *Bibl. MS. Uffenbach.*, pag. 430, 436 et 498 (Conf. infra ad n. XXV). — Nubem codd. qui sunt in bibl. publ. Paris. nec non Coisl. et varia Basili opp. aut particulas comprehendunt, congestum videbis in ind. ad vol. II *Cat. codd. Paris.* et in ind. ad Montfauc. *Bibl. Coisl.*, ex Gr. Basili opera in cod. Coisl. L. et CCXXX (Montf. *Bibl. Coisl.*,

magnam Erasmi præf. partem et ultimam Basilii A epist. ad calligraphum in nota recudi fecit); Denis. *Memor. bibl. Garell.*, pag. 347 sq.; Clement. *Bibl. critique*, etc., II, p. 485; Panzer., A. T., vol. VI, p. 285, n. 853. HARL.

Venet. 1535, fol., apud Steph. Sabium, in quo volumine sunt ascetica ethicaque et *De virginitate* et *contra Eunomium* libri quinque, sermones et epp. FABR. Conf. Maittaire *Ann. Typ.* II, pag. 819, qui præfat. ex qua, quos codd. adhibuerit editor, cognosci potest, magnam partem reddidit. HARL.

Basil. 1554, fol. [apud Hieron. Froben. et Nic. Episcopium, ut in calce legitur] cum præfatione Græca Jani Cornarii ad Julium, Numburgensem episcopum. In hac editione continentur: In *Hexæmeron* homiliæ undecim. In *Psalms* homiliæ XVII. Variæ homiliæ XXIX. Liber *De Spiritu sancto*. [Epistolæ Basilii et Nazianzeni CLXXX. Ἀσκητικῶν λόγοι septem. *De judicio Dei*. *De fide*. Ἠθικῶν ὄροι LXXX. Ἐρωτημάτων ἀσκητικῶν κατὰ πλάτος ὄροι LV. Ἐρωτημάτων ἀσκητικῶν κατ' ἐπιτομὴν ὄροι CCCXIII. Ἐπιτιμία διάφορα sive prææ variæ ecclesiasticæ, delinquentibus monachis et χανονικῶς constitutæ. Constitutiones asceticæ XXXIV. Epistola ad Chilonem. Alia ad monachum, prævaricatorem. *De baptismo* libri II. Liber Περὶ τοῦ ἀδελφούτου, *De libero arbitrio*. Alius *De virginitate*. *De Paradiso* liber et libri V *adversus Eunomium*. [V. Garnerii præf. ad tom. I Opp., pag. IV.]

Latine.

[Romæ, 1515, Opera M. Basilii per Raphaelem C

pag. 118 et 292 sqq.) multa Basilii in opere ascetico in cod. CCXXXII (ib. pag. 294.) — In cod. CCLXXXI, 30, sermones ad monachos, et alia (ib. p. 305., etc. — Nec vacat singula Basilii M. opuscula, etc., quæ in codd. Bodleianis aliisque Britannicis exstant, vel enumerare; et ablegandis mihi est illorum notitiæ cupidus ad indices catal. mss. Angliæ et Hiberniæ subjectos. — Quot codd. qui multi sunt, et varia Basilii opp. continent. serventur in bibl. Escorial. docetbit Plier. in *Itinerar. per Hispan.*, pag. 161, aut qui in aliis multis bibl. reperiuntur, indicabit Montfauc. in indice ad *Bibl. biblioth. mss.* — Venetiis in bibl. Marc. in codd. LIII, usque ad cod. LXVI, in *Cat. codd. Gr.*, pag. 36, usque ad 45, curatius memorati, exstant permultæ homiliæ et alia opusc. in his, homiliæ et alia, quæ in edit. monachor. S. Mauri non reperiuntur. De homiliis nonnullis infra agemus: reliqua inedita quorum initia retulit auctor illius Catal. ea esse notantur: in cod. LIII, *In obscuritatem prophetiarum, et quomodo nos oporteat diligenter in eas incumbere*. In cod. LIV, *consolatoria ad infirmos; de administratione, seu regimine in Christo; de misericordia et judicio (est quoque in cod. LVI, et hujus argumenti homilia inedita memorat Montfauc. in *Bibl. Coisl.*, pag. 118). — Ep. ad Urbicum monachum de continentia*. In cod. LV, *Eunomium in præcessorem suum; in Trinitatem* (exstat quoque in cod. LXI); in illud Christi: *Horam illam nemo novit, nisi Pater* (conf. *Bibl. Coisl.*, pag. 295); in *Evangelium Lucæ et in Annam; in Pascha* (est quoque in cod. LXI); in *lacum Genneareth et in Petrum, apostolum* (ejusdem argumenti homilia sub Chrysostomi nomine laudat Montf. *Bibl. Coisl.*, p. 151, quæ tamen initio discrepat ab exempl. Veneto); *In memoriam martyrum; homil. in Abraham;*

Volaterranum nuper in Latinum conversa. In fine: *Impressum apud Jac. Mazochium, etc.*, fol. De hac ed. v. Maittaire A. T. II, p. 264 et Panzer. A. T. VIII, pag. 255, n. 92. Copiosius eam edit. recenset Lambæcher in *Bibl. antiqua Vindobon. cirica*, pag. 83, sqq., qui pag. 86 monet, in illa edit. etiam numerari tantum XVI homilias in *Psalms*, et unicam tantum in *Psalum* xxviii, cum in aliis exstant binæ in illum; ex quo Combefisii judicium, alteram illam in *psalmum* xxviii homil. non esse genuinum Basilii fetum, non leviter confirmari censet. — Basilii opuscula varia, Basil. 1494, 4°, citat Maittaire A. T., IV, pag. 570, ex bibl. Adr. Paw; sed fides sit penes auctorem. HARL.]

Paris. 1520, fol., apud Ascensium [opera Jac. Fabri Stapul. V. Panzer., VIII, p. 67.]

Coloniæ 1523 et 1531, fol., apud Cervicornum, quam editionem persequitur Gesnerus in *Bibl. FABR.* Edit. Colon. 1523, quam in manibus habeo, inscripta est

Divi Basilii M. Cæsar. episcopi eruditissima opera, quorum catalogum in sequenti pagella deprehendes. Interpretes Joan. Agyropylus, Georg. Trapezuntius, Raphael. Volaterranus, Rufinus presbyter. Monodia Gregor. Nazianz. 1523. In calce: *Excusa sunt hæc opera in ædibus Eucharitii Cervicorni, ære et impendio M. Godefr. Hittorpii, civis Colon. M. Junio fol.* Add. Lambach. l. c., p. 86, qui in nota, *Habentur, ait, hic præter opera quæ modo recensuimus ex edit. Romana, libri V contra Eunomium, C Georgio Trapezuntio interprete, et regula monacho-*

ex Evangelio Lucæ in paralyticum; in ordinationem SS. apostolorum. — In cod. LXII usque ad LXV, sunt Basilii ascetica (cat. pag. 43 sq.). — In cod. DIII Basilii ex proverbii; capitula VIII in diversas hypotheses, etc. — Taurini in *Bibl.* quondam regia in multis codd. multas epistolas homiliasque aliaque inesse opera, cognosces ex catal. codd. gr. Taurin. V, indic. voc. *Basilius, Cæsar.* — Insignis variorum Basilii librorum, Florentiæ in bibl. Laur. servatorum, numerus designatur a Bandin. in *Cat. codd. Gr. Laur.* Vide ind. ad tom. III, pag. 480 — 482. — De codd. Neapolitan. V. supra. vol. V, in calce. Leidæ in bibl. publ. inter. codd. Bonavent. Vulcanii; ex Basilii appendice ad Naucleri *Chronographiam* (cat. bibl. Leid., pag. 348 fin). — Ib. in bibl. publ. inter mss. vol. membran. pervetus, continens quædam Basilii M., præsertim ascetica, quod vir doctus videtur contulisse ad edit. Basileens., teste confectore cat. bibl. Leid., pag. 254, n. 1. — Ib., pag. 336, n. 47, Basilii in *Hexæmeron.* — Pag. 343, n. 61, Epp. amonæ Juliani et Basilii, quas testatur Scaliger se vidisse Arabice. — Ibid. pag. 402, n. 7, inter codd. Vossian., ænigmata Basilii τοῦ Ματθουῶν ἐς Κύριον. — Et n. 16, Basilii M. ἐκκλησιαστικῆ καὶ μυστικῆ προθεωρᾶ per interrogationes. — Montfauc. in *Palæographia Gr.* XLV, laudat cod. Colbertin. CCCCXCIX, membr., qui exhibet Basilii opp. scr. manu Nicetæ, protospatharii, etc., A. Ch. 971 oblati ecclesie martyris Georgii Oriati. — et pag. 287, cod. Romanum F. P. S. Basilii, qui continet Basilii ascetica et quæstiones, et illustrat, quæ notatu digna ad calcem leguntur. Sed hæc sufficiant, ne leges instituti nostri migrem: et de quibusdam opp. codd. passim adhuc locus erit dicendi. HARL.

rum, a Rufino conversa. De regula monach. V. infra ad IX, 41. Rufinum esse pessimum interpretor, statuit Huetius *De interpretatione*, libr. II, pag. 246 sq. ed. Stadæ. 1680, 8°. — De ed. Col. 1551. Vide Panzer. *A. T.*, VI, p. 444, n. 609. HARL.

[Paris. 1525. Basilii M. opera ex interpretat. Joan. Argyropuli, G. Trapezuntii, et Raph. Volaterrani. ap. Jod. Badium. fol.; conf. Schoenemann. *Bibl. — Patrum Lat.*, I, p. 619 sq. — De Trapezuntii versione librorum Basilii contra *Eunomium*, ejusque editionibus v. Zeni *Dissert. Vossianæ*, tom. M, p. 9, n. VI. — Garnier in præf. ad tom. I Opp., p. IV, memorat edit. Lat. Paris. 1525, fol., ap. Ascensium. HARL.

Basil. 1540, fol., apud Hervagium cum præfat. Wolfgangi Musculi. Hanc editionem præter Gesnerum recenset Bellarminus *De S. E.* et B. Gerhardus in *Patrologia*. FABR. Inscriptio hæc est: *Opera D. Basilii M. — Omnia, sive recens versa, sive ad Græcos archetypos ita collata, per Wolfg. Musculum, Dusanum, ut aliam omnino faciem sumpsisse videantur. Quorum catalogus insequitur præfationem.* Basil. ex off. Hervagiana MDXL, fol. Exempl. est in bibl. acad. Erlang. HARL.

Basil. 1552, fol., edente Jano Cornarjo.

Basil. 1565, fol., apud Joan. Oporinum, cum eadem Musculi præfatione, qui in hac editione scholia in Psalmos, et enarrationem in sedecim capita Isaie, et epistolæ quasdam adjunxit. FABR. Late recenset hanc edit. et alia lectu digna de Basilio ejusque scriptis atque interpretibus profert, notatque tria interpretum peccata Joan. Fabric. in *Hist. bibl. suæ*, tom. I, pag. 101 — 106. HARL.

Parisiensis Godfridi Tilmanni 1566, fol., quæ recusa est.

Antwerp. 1568, fol., apud Philippum Nutium. Hanc editionem recenset Possevinus in *Apparatu sacro*. [Add. Garnier præfat. cit. p. IV.]

Paris. 1571, fol., apud Sebast. Nivellium: prioribus nitidior, pleniorque et castigatior, quam secuta Parisiensis apud Sonnum A. 1603, fol.

Postrema Antwerpiensis 1616, curante Andrea Schotto, fol., repetita Colonizæ 1618, fol.

Denique Franciscus Combefisius in *Ecclesiaste Græco*, Paris. 1674, forma octava majore, tum in *Bibliotheca concionatoria* ibid., 1662, fol., varias Basil. homilias Latine a se vel recensitas, vel de integro versas Latine edidit.

Germanica.

Ingolstad. 1591, fol., Schweikhardo comite Helfensteiniensi, etc., interprete. [Præf. scripta est Landsbergæ in Bavaria super., 1589.]

Græco-Latinæ.

A. 1618, Paris., fol., 2 voll., ex officina Nivelliana [ap. Claudium Morell. secundum Hamberg. Zaverl. Nachr., II, p. 808]. Hæc insignis et nitida emendataque [et ad codd. Anglicos et Gallicos recensita] editio recensetur a Phitippo Labbeo tom. I

A *De scriptor. eccles.*, pag. 177 seq., ab Hendreichio in Pandectis Brandenburgicis, sed, qui multa confuse ac falso de editionibus Basilii scriptorum tradit. Qui hanc Parisiensem editionem curarunt, Fronto Ducæus et Fed. Morellus, testantur, se usos editione Græca anni 1551, collata cum mss. a Richardo Montacutio. Ducæi notæ, quibus versiones passim castigantur, implent in Appendice tom. II paginas 418; hinc succedunt exiguæ Federici Morelli p. 119 — 126. [Add. Garnier l. c., p. v.]

1638. Paris. ap. Ægid. Morell., fol., 3 voll.; minus nitida minusque emendata, neque ulla re alia auctior. Hanc recenset Casimirus Oudinus in *Supplemento de Scriptoribus eccles.*, p. 42 seq. [tom. I *Comment.*, p. 548 sqq., et ibid., p. 577 sqq.] novam sciagraphiam subjicit ordinis, quo ipse optet opera S. Basilli recudi, ut primo tomo homilia, altero libri et tractationes, tertio epistolæ, liturgia et alia quædam, in prioribus non obvia, exhibeantur. [proscribendi tamen lib. *De grammatica exercitat. et epistola in adversis consolatoria*].

Novam Basilii operum editionem molitus pridem fuit Franciscus Combefis., cumque edendi ipsius vasti operis occasio deesset, castigationes saltem suas ex variis codicibus mss. et observationes varias ad paginas editionis Paris. 1618 vulgare instituit, variaque inedita S. Basilii monumenta passim inseruit. Sed A. 1679, 23 Jun., ætat. 74, operi immortuo Combefisio, observationes illæ eodem adhuc anno publicatæ, et archiep. Parisiensis, Franciscæ Harlæo, inscriptæ sunt a Vincentio le Fevre, ord. Præd., qui sub nomine *Pauli de Golefer* latere voluit. Titulus operis est: *Basilii magnus ex integro recensitus, textus fide optimorum codicum ubique castigatus, auctus, illustratus, emendatus, versiones recognita*, etc. Paris. 1679, 8°, duobus voll. [Conf. Garnerii præf. cit. p. VI.]

Memini et Wilhelmum Ernestum Tentzelium, eöv μαχαρίτην, multis annis, et beatissimum desideratissimumque Godfr. Olearium nostrum aliquando de nova Basilii editione concinnanda cogitasse, et in eam rem varia collegisse subsidia, sed utriusque doctos conatus properans fatum anteverit.

Novam nunc S. Basilii editionem eruditi monachi Benedictini, quibus tot præclarissima monumenta ecclesiastica debemus, jubent expectare ab insignibus sodalibus suis, Juliano Garnierio, Franciscæ Faverolliæ et Joan. Jacobo Raverdo, postquam ille, qui ex eodem ordine ornandæ huic spartæ præfectus antea fuerat, Jacobus Lopinus, jam A. 1693, 29 Dec., fati concessit. [Lopinum antea fuisse præfectum, negat Garnier. præf. ad tom. I, Opp. pag. IV.]

[Prodiit ed. Garnier. quæ huc usque principatum tuetur; alium librorum Basilii ordinem habet, et est inscripta:

Τοῦ — Βασιλεῖου — — Sancti Patris nostri Basilii, Cæsareæ Cappadocizæ archiepiscopi, Opera omnia, quæ existant, vel quæ ejus nomine circumferuntur, ad mss. codd. Gallicanos, Vaticanos, Florentinos et

Anglicos, nec non ad antiquiores edit. castigata, A ra in conferendis emendandisque libris sacris laudatur (v. supra vol. III, p. 715); in omnes tamen libros divinos id ab eo factum esse, probari nequit. — Homiliae in *Hexaemeron* exstant mptae in XIX codd. Paris., et quidem, Garnierio in praef. pag. xi monente, novem homiliae in codd. antiquissimis membran., in nonnullis autem recent. chartaceis undecim homiliae.

Florentia in codd. Laurent. XII, n. 2, plut. 40, novem homiliae in *Hexaem.* — In cod. XVIII, n. 1, plut. 4, duodecim hom. in illud. — In cod. XXVII, n. 3, novem hom. cum scholiis nonnullis margin. Severiani, Gabalorum episcopi, tempore Chrysostomi, Gregorii Nysseni, et anonymi. V. Bandin. *Cat. codd. Gr. Laur.*, I, p. 482, 541 et 550, ubi scholion Severiani ad principium homiliae speciminis loco retulit.

Venetis inter codd. bibl. S. Michaelis, sunt Basilii hom. novem genuinae, et duae *De structura hominis* spuriae, ab aliis Gregorio Nysseno attributae, V. Mittarelli *Bibl. codd. mas. S. Michaelis Venet.*, p. 111 sq. — ibid. in bibl. Marc. cod. LV et LVIII.

Matriti in bibl. regiae cod. CXXIII, homiliae XII in *Hexaem.*, quarum tamen tertia in duas est distracta, ita, ut proprie sint XI numerandae, ut pluribus ostendit Iriarte in *Cat. codd. Gr. Matr.*, pag. 501, qui hunc codicem in ultimis homiliis cum ed. Combesiana conferendum esse iudicat.

Monachii in codd. Bavar. XXXII, XXXIV, CCXLI, CCLI.

Augustae Vindel. inter codd. Basilii undecim homiliae in primum Geneseos caput de opificio sex dierum; atque Reiser. in *Catal.* p. 30 adnotat, in illo codice duas posteriores homiliae ascribi Gregorio Nysseno, sed, iudice Hoeschello, perperam propter Nysseni libr. (qui in eodem sequitur cod.) *De hominis structura*, qui ejusdem quidem est argumenti, sed non ejusdem methodi.

Vindob. in codd. Cæs. LXIV, qui multa Basilii opp. continet, n. 1. V. Lambert., III, p. 294. — It. in cod. LXII, n. 1. — Cod. LXIII, n. 1, cum nonnullis schol. margin. — Cod. LXV, n. 1, cod. LXVI (Lamb., III, p. 285 sq., 289, 314 et 325.)

Leidæ inter codd. Vossianos Eustathius in *Hexaemeron*, et in idem Basilii homiliae, sed sine fine. V. *Cat. bibl. Leid.*, p. 393, n. 50, et sic in aliis bibliothecis, supra memoratis. In eadem bibl. Leidensi, p. 52 sq., occurrunt *Hexaem.* et aliorum opp. Basilii editi. — In cod. Mosq. bibl. synod. XIV, sunt XLII orat. Basilii M. quæ jam editæ sunt, et quas designat Matthæi in *Notit. codd. Mosq.*, p. 24 sqq. ibid. in cod. XV hom. in *Spiritum sanctum.* — In cod. XVIII, 9 homiliae. — In cod. XX, 51 homil., in his orat. *De perfectione vitae Monach.*, inedita, quam

VI. Basilii Magni scripta, quæ exstant, in edit.

Græco-Latina Paris. Garneriana.

1. ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΞΑΪΜΕΡΟΝ, in *Hexaemeron homiliae IX.* [I, p. 1, Garn.] Ex his pleraque ad verbum expressit S. Ambrosius libris vi (a) in *Hexaemeron*, qui etiamnum supersunt. Eisdem Eustathius, sive Eustachius (Afer), vir disertissimus, ita transtulit in Latinum, ut ingenium doctissimi viri (Basilii) facundiae suae viribus æquiparasse videatur, qui usque ad hominis conditionem novem libros tetendit, ut notat Cassiodorus cap. 1 *Divinar. Lect.* Quæ versio sorori Syncreticæ, diaconissæ (b), ab Eustathio dicata et memorata etiam Sigeberto Gemblacensi cap. 21 *De S. E.* et Beilæ, sive Junilio praef. in *Genesis* [inter Latin. codd. Venet. D. Marc. V. cat. codd. illorum, p. 25 sq.], proliit Nicolao Fabro curante, exstatque in *Bibliotheca Patrum* Paris. 1654, tom. I, atque in Latinis S. Basilii editionibus novissimis. FABR. — Singularum humiliarum argumenta strictim refert examinatumque Schroeckh. I. c., pag. 168 sqq., et 130 sq. Basilium in quosdam quidem libros divinos commentatum esse, negari non potest, ejusque ope-

(a) Homilia prima Basilii respondet primis sex libri primi Ambrosii capitibus, secunda capitibus reliquis quatuor ejusdem libri, tertia libro integro secundo, quarta capitibus quinque, et quinta cæteris duodecim tertiis libri; sexta libro quarto, septima libri quinti capitibus prioribus undecim, octava posterioribus, nona denique libro sexto. [Quaedam

Ambrosii loca illustrat Garnier. praef. ad tom. I, § V.

(b) Hæc Syncretice, cujus, ut æqualis suæ, Sedulius in praef. *Operis Paschalis* meminit, non confundenda cum S. Syncretice, antiquiore, de cujus vita dixi inter scripta S. Athanasio supposita lib. v, cap. 2. n. 84. [Vol. VIII, p. 207.]

Matth. cum Xiphil. et duabus aliis Basilii orat. Hosque 1775, 4°, in lucem protulit. V. Matth. *Notit.*, etc., p. 30 seq., ibique not. 2. — In codd. XXI et XII permultæ homiliæ. (Matth. pag. 32 seq.) — In cod. XXIII, varia Basilii opp. — In cod. XXXII, n. 30 et 34, fragmenta. HARL.

Dionysii quoque Exigui versionem Caveus, et ante eum Possevinus et Elias du Pin, memorat. Sed vereor, ne Greg. Nyssenus, quem a Dionysio Latine redditum constat, memoriæ eorum obversatus; vel, ut b. doctori meo, Tho. Ittigio, observatum, verba Tilmanni non recte intellecta illos induxerint, ut Basilium quoque ab eo versum affirmarent. Inter recentiores primus Basilium interpretatus est Latine Johannes Argyropulus, cujus versio prodit Romæ, apud Jac. Mazoch. 1515. fol. V. Maittaire *A. T.*, II, p. 274, in operibus Basilii, A. 1564, fol. Latine Basileæ vulgatis, et a Godfrido Tilmanno recognita cæteris Latinis ac Græco-Latinis Basilii editionibus occurrit.

Hinc Joachimus Perionius, Paris. 1552, in cujus interpretatione plura notat ac reprehendit Possevinus tom. I *Apparatus sacri*, pag. 184 seq.

Jani Cornarii versionem invenies in editione operum Basilii Latina Basil. 1552, fol. eamque passim præfert Fronto Ducæus in notis ad hoc Basilii opus. FABR. Contra Garnier. in præf. ad tom. I, p. v, ubi de Interpretibus Basilii Latinis agit, plura culpat in Cornarii versione, quam ita asperam duramque esse judicat, ut una aut altera pagina præ lædio legi vix possit. HARL.

Victorini Strigelii interpretatio separatim lucem vidit Lipsiæ 1566, 8°. Laudant Basilium in *Hexaemeron* certatim veteres, Nazianzenus (a), Nyssenus (b), Hieronymus (c), Photius (d), Suidas (e), aliique. Ante Basilium in *Hexaemeron* qui scripsere, temporis injuria interciderunt omnes præter Philonem Judæum, ut Rhodon, Tatiani discipulus, Hippolytus et Origenes, Hieronymo laudati, Justinusque Martyr, et alii complures, quos Anastasius Sinaita (f) commemorat. Post Basilium scriptores hujus argumenti tulere ætatem Græci scriptores, Nyssenus, Eustathius, Anastasius, Joannes Philoponus.

Homilia X et XI de opificio hominis [ap. Garn. I, p. 323], quæ velut Basilii in Græcis editionibus pluribusque mss., ut in Cæsareo, apud Lambec., III, pag. 422 (g) et in versionibus Cornarii, Perionii, Strigelii, atque in Latinis Basilii editionibus plerisque e Wolfg. Musculi, Argyropolum supplere stu-

(a) Nazianzenus orat. 20 in S. Basilium: Ὅταν τὴν Ἑξαήμερον αὐτοῦ μεταχειρίζωμαι, μετὰ τοῦ κτιστοῦ γίνομαι.

(b) Nyssenus in *Hexaem.*, tom. I, pag. 5, cum dixisset se neutiquam velle ἀντιδογματίζειν τῷ ἁγίῳ Βασιλείῳ περὶ τῶν κατὰ τὴν κοσμογονίαν αὐτῶ φηλοσοφηθέντων, subjungit, ἀλλ' ἐκεῖνα μὲν κεκρατήσθω, καὶ μόνης τῆς θεοπνεύστου διαθήκης τὰ δευτερεῖα φερέσθω.

(c) Hieron. *Catalogo*, c. 416, et epist. 55.

(d) Photius cod. CXLII.

(e) Suidas in *Βασίλειος*. Vide et Socratem IV, 26.

(f) Anastasius VII in *Hexaem.*, cujus verba Græ-

A dentis, interpretatione subjiciuntur, in Græco-Latinis omissæ sunt, quoniam multi veterum testantur, Basilium non ulterius progressum, nec de hominis structura tractasse. Tamen illas post longum morbum a Basilio revera additas, eique adeo vindicandas esse contendit Franciscus Combessius, qui eas e mss. emendavit et supplevit, et cum argumentis quæ in codice regio præstulantur, in capita distincta, addita nova versione sua notisque, dedit tom. I *Basilii recensiti*, pag. 418 seq., Paris 1679, 8°, subjuncta etiam pag. 524 homilia *De paradiso*, quæ inter diversas est tricesima, et tom. I, pag. 625, edit. Græco-Lat. A 1618 legitur. [Gar. I, pag. 347 seqq. orat. III *De hominis structura*, inter spuria Basilii scripta.] Certe homilias X et XI a Greg. Nysseno adjunctas Basilii operi non esse, docet luculentus, quem ab eo supplementi Basilliani loco habemus liber *De opificio hominis*, et inter cujus opera illæ duæ homiliæ tom. I, pag. 159-153 leguntur cum versione Petri Francisci Zini FABR. Homilias XI et XII et *De paradiso* falso tribui Basilio, contra Combessium, du Pin et alios late doctèque ostendit Garnier in præf. ad tom. I, pag. viii, multis usus argumentis, a diversa styli et sententiarum ratione, et meliorum antiquiorumque codicum auctoritate ab immensaque variarum lectionum silva, quæ in genuinis Basilii opp. haud adeo magna est, sumptis, et ipsius Gregorii Nysseni loco, quem male interpretatus est Combessius. Tum subjungit quasdam quaestiones, ad loca quædam notatu digna illustranda pertinentes. Add. Riveti lib. III *Critici sacri*, cap. 20, pag. 328, ed. quintæ, et Schroekh I. c., p. 178 sq. — Est in duobus codd. Paris. HARL.

[II.] Ὁμιλίαι *Homiliæ XVII in Psalmos* [I, pag. 89 sqq., Garn.] Hoc est, præter unam in Psalmi I initium, proœmii loco præmissam, singulæ in psalmum VII, XXIIX (h), XXXII, XXXIII, XXXVIII, XLIV, XLV, XLVIII, LIX, LXI, et binæ in psalmum XIV, XXVIII, CXIV. Illa, quam proœmii loco præmissam dixi, ex Rufini versione solet præfigi Latine S. Augustini *Enarrationi Psalmorum*, etiam in novissima editione, ab eruditis monachis Benedictinis curata, tomo IV (i). Homilias universas septemdecim Latine vertit Godfridus Tilmannus, cum cujus interpretatione exstant in Græco-Latinis et postremis Latinis Basilii editionibus. Ante Tilmannum easdem transtulerant Raphael Volaterranus, cujus versio legitur in Latinis quibusdam editionibus, ut Basileensi 1565 fol., et Janus Cornarius, quæ occurrit in editione Latina A. 1532. Plura ex his homiliis afferuntur in Catena

ce produxit Michael Le Quien ad Damascenum, tom. I, pag. 174. Alium ex libro I Fronto Ducæus in limine notarum ad Basilium.

(g) Pag. 285 sq., 289, 314, ed. Kollar.; sed in cod. XV, n. 3, orat. Greg. Nysseni in *Genes.* I, 26, male ascribitur Basilio M. quasi ea sit oratio X in *Hexaem.* V. Lambec. III, pag. 314 sq. ibique Kollar. not. HARL.

(h) Secundum Hebraicam editionem in psalm. VII, XV, XXIIX, XXX, XXXIII, XXXIV, XXXVIII, XLV, XLVI, XLIX, LX, LXII et CXVI.

(i) Conf. Fontanini *Histor. litterar. Aquileiens.* Romæ, 1742, 4°, pag. 299. HARL.

Græcorum Patrum ad Psalmos Corderiana; nonnulla etiam præterito Basilii nomine. FABR.—Fuse disserit de illis homiliis Garnier et in monito præmissio pag. 89, et vero in præfat. § VI, pag. XXI sqq. Priore loco paucis observat psalmi XXXVII interpretationem, jam Combefisio suspectam, esse Eusebii, non Basilii fetum; interpretationem psalmi XXVIII, a Combefisio, Tillemontio, Du Pin pro adulterina habitam, esse opus plagiarum, vel potius studiosi cujuspiam, qui se exercere, et Basilium imitari voluerit; in genere, orationes, quæ vere Basilii sunt, ad populum habitas esse, in conventuque publico pronuntiatas; quæcunque autem hanc notam præ se non ferat, eam debere ob id solum suspectam videri: tum animadvertit, commentarium, hæcenus Theodoro Heraclotæ attributum, non esse Basilii in *Psalmos* expositionem. Denique adnotat, Ambrosium, cum suos in *Hexameron* scriberet libros, etiam Augustinum, permulta ad verbum sumpsisse Basilio: quæ omnia aliaque copiosius exponit demonstratque in Præfat. l. c., in qua etiam docet, orationem 1 in *psalmum* XIV haud esse genuinam; notat quædam in explicationibus psalmorum I, VII et XXVIII; judicat de comment. in *Psalmos*, perperam sub nomine Theodori Heraclotæ a Corderio edito, et, multis argumentis atque exemplis allatis, ostendit, esse catenam e multorum Patrum eccles. libris consarcinatam. Idem Garn. edidit pag. 352-377 Basilii homilias, in quibus multa loca ex Eusebio non a Basilio, sed ab alio auctore compilata sunt, in *psalm.* XIV, aliam ineptam in *psalm.* XXVIII, tum in *psalm.* XXXVII, et in *psalm.* CXV. — Florentiæ in cod. Medic. Laur. VIII, plut. 4, qui XL homil. continet, est n. 5, hom. in *psalm.* XIV, quam Garn. in append. tom. I, p. 352, tanquam Basilio suppositam posuit. Bandin. vero I *Cat. codd. Gr.*, pag. 526, arbitratur ex Laur. illo codice, sæc. XI scripto, argui posse, homil. istam etiam ante illud tempus fuisse Basilio adjudicatam, eique propterea locum assignatum ante sequentem, n. 6 hom. in *partem* XIV *psalmi* contra *feneratores*, cujus titulus ac prima verba aliam supponant in eundem psalmum homiliam. — Add. Schroeckh l. c., pag. 181 sqq. — Basilii prologus in *psalm.* repetitus est in *Liturgia antiqua*, Hispanica, Gothica, Isidoriana, Mozarabica, Toletana mista, illustrata adjectis vestustis monumentis, cum additionibus, etc. (a), tom. II, p. 153 sq. — Codices in bibliothecis et catalogis supra memoratis, reperiuntur. Hic paucorum dabæ notitiam. Exstant igitur illæ homil. in XVII codicibus bibl. publ. Paris. — Vindobonæ in cod. Cæsar. LXVII, qui permultas Basilii homilias atque epistolâs continet, reperiuntur n. 2 homiliæ XVII in *psalm.* I, VII, duæ in *psalm.* XIV, duæ in *psalm.*

A XXVIII, una in *psalm.* XXIX, XXXII, XXXIII, XXXVII, XLIV, XLV, XLVIII, LIX, LXXI, CXIV et CXV, quarum initia posuit Lambec. in *Comment.*, III, p. 326 sqq. — Eadem eodemque ordine in codd. LXVIII, n. 1. (Lambec. *ibid.*, pag. 359.) — In codd. CCXLIV, n. 10, fragment. homiliæ in *psalm.* XXVIII, notante Kollaro ad Lambec. I, p. 237. — In cod. CCXXXVI, n. 5, sunt quatuordecim Basilii orat. (Lambec. V, p. 184 sq.); in his septima inscribitur κατὰ τοὺς ζῶντων, contra *feneratores*, sed Kollar. in nota animadvertit, illam nihil aliud esse, ac Basilii homiliam, initio mutilam, in partem psalmi XIV, et contra *feneratores* in ed. Garn. tom. I, pag. 407, Add. Kollar. not. ad vol. III, pag. LVII, de cod. XI. — Ex cod. Patrum Basilii Romano specimen Basilii sermonis in septimum psalmum dedit Montfauc. in *Palæogr. Gr.*, p. 283. — Idem in *Bibl. Coistin.* p. 117 sq., aliquot codd., homilias atque epistolâs Basilii continentes, recenset, in quibus etiam exstant homiliæ in *Psalmos*: in cod. igitur XLVIII membr., sæc. X, leguntur hom. sexdecim, ommissa secunda in *psalm.* XXVIII, homiliæ in *psalm.* XIV, LIX et LXI bis occurrunt. — In codd. XLIX et L sexdecim hom., ommissa secunda in *psalm.* XXVIII. — Venetiis in bibl. Marc. sunt, præter multas alias homilias librosque Basilii, hujus homiliæ in *Psalmos* in codd. LIII, LIV, LV, LVI, DLIX et DLXII, teste catalogi auctore, etc. — Edit. Lat. Romanam jam supra memoravimus.

C In editione Garner., pag. 207 sqq., sequuntur libri v contra *Eunomium*, inscripti Τοῦ — Βασιλείου — ἀνατρεπτικὸς τοῦ ἀπολογητικοῦ τοῦ δυσσεβοῦς Εὐνομίου. — *Basilii libri quibus impii Eunomii apologeticus evertitur.* Atque Garn. in nota monet, tot esse fere titulos varios quot codd., ac autem secutum esse ed. Venet. et meliores cod. — Ἀντιρρητικὸς legitur in cod. Regio secundo; ἀντιρρητικῶν λόγ. α' in cod. Colbertino. — In edd. super. Paris. sunt libri illi in tom. II, atque Fabricius in vet. ed. locum illis assignavit *septimum*, et ea quæ sequuntur, de illis notavit HARL.

[VII.] Ἀντιρρητικὸς τοῦ ἀπολογητικοῦ τοῦ δυσσεβοῦς Εὐνομίου, *Adversus apologiam impii Eunomii antirrheticus, libris quinque*, tom. II, pag. 1. Egregios libros vocat Hieronymus cap. 116 *Catalogi*, et Græcus Hieronymi interpret atque Suidas ἐξαιρέτους λόγους. Laudat etiam Photius cod. cxxxvii, cxxxviii, ubi Eunomii ἔχθεσιν et ad Basilii libros responsionem, in tres (b) distinctam λόγους, sed post illius mortem demum in vulgus datam, commemorat. Ex his Basilii libris tres priores accuratorem argumentorum Eunomii confutationem continent, quibus quartus deinde et quintus veluti spicilegium quoddam (c) a Basilio adjuncti, excutiendis, quæ

(a) De hoc opere, Romæ, tom. I, II, typis et sumptibus Hieron. Mainardi 1746, fol., edito, plura leges in Baumgartenii *Nachricht. von merkwürd. Büchern*, tom. V, p. 508 sqq.

(b) Philostorgius VIII, 42, quinque libros Eunomii memorat, atque, Basilium primo lecto βαρῶν

μῆσαντα λιπαίν τὸν βίον. Quod postremum mendacii arguit Photius, hæc e Philostorgio referens.

(c) Ita malim, quam quod Petavius pag. 107 *Dogm. theol. de SS. Trinitate*: Nimirum quartus ille liber et quintus tumultuariam locorum argumentorumque silvam et materiam nondum absoluti operis

forte superessent, locis, argumentis ac minutis. Neque enim assentior iis, qui hos binos posteriores Basilio abjudicant, nulla certa ratione nixi. Nam et in mss. codicibus quamplurimis sub Basilio nomine prioribus sub titulo Ἀποριῶν κατὰ Εὐνομίου (a) juncti habentur, et a Græcis sub Basilio nomine (b) laudantur, quorum merito plus se tribuere testimonio ait Rich. Simon. lib. III *Hist. criticæ N. T.*, pag. 107, quam Erasmi, Abr. Sculteti et aliorum quorundam censuris, parum firmiter colligentibus (c). Græce primum prodire tres primi in editione operum Basilio Veneta 1533, fol., posterioribus duobus additis in edit. Basil. 1551, a Jano Cornario. Latine vertit universos quinque Georgius Trapezuntius, cujus interpretatio [multis aliis, judice Garn. anteposenda, et] servata in plerisque Latinis Basilio editionibus, et in utraque Græco-Latina Parisiensi (d). Nonnulla in hac versione reprehendit Jac. Billius, quæ in Possevini *Apparatu* possunt videri. Longe plura Ducæus et tom. II *Basilii recensiti* Combelsius. Jani Cornarii interpretatio quinque librorum legitur in editione Latina Basileensi A. 1552, fol. Denique cum versione sua tres et quartum extrema parte truncum vulgavit Theodorus Beza, adjunctis Athanasii dialogis v *De Trinitate*, Anastasii et Cyrilli explicatione fidei et Phœbadio, 1570, 8°, apud H. Stephanum. In tertii libri exordio locum, a Græcis corruptum, notavit Possevinus *Bibliothecæ selectæ* VI, 16, et Allatius *De processione Spiritus sancti*, capite 20, p. 114 seq. Confer Joannis Vecchi capita de processione Spiritus sancti in tomo I *Græciæ orthodoxæ* Allatii, p. 225 seq. FABR. — Quinque libri sunt in cod. Vindob. CASAR. LXIII, II, 3, et LXXXVIII, n. 2 (Lambe. III, p. 290 et 475). — In vol. V, cod. CCLVII, n. 8, est cardinalis Bessarionis ad Alex.

continent. Quo minus admirandum est, quædam ibi esse aliter, atque in cæteris meditationis elaboratisque scriptis ab eodem auctore prodita.

(a) V. de Combelsii *Basilium recensitum*, tom. II, pag. 27.

(b) Ducæum in limine notar. ad lib. I *contra Eunomium*.

(c) Beza in præf. ad ed. paulo post laudatam, tres tantum esse Basilio arbitratur, cum tamen, qui quartus numeratur, ut minime inutilem, adjunxit; quintum vero prætermisit. IV autem Græcos edidit, ut ait, multo, quam ante hac, emendatioribus. — De illa vero controversia multus est Garnier. in præf., pag. LXIII sqq. § XI, ubi de libris in *Eunomium* agit. Erasmus igitur alique negant, duos posteriores libros a Basilio esse profectos: atque antiquiorum fuisse hominum illud judicium, vel ex eo patet, quod, observante Garner. in quinto cod., olim Regio, Gr. manu initio libri quarti notatum est, alios negare, illum esse S. Basilio; sed tamen eum non condemnare, quasi absurdi aliquid contineat. Atqui Garn. illorum subscribit sententiæ, quod (multis in hanc sententiæ exemplis argumentisque aliis prolatis) verba, dictio, phrasia omniaque peregrinitatis nec subacti iudicii notam præ se ferant, et Basilio a se ipso dissentire videatur: tum quia isti duo libri desint in ed. vet. Veneta, et in nonnullis cod. Sed legat velim atque examinet Basilio cupidus Garnierii ipsius argumenta, speciose doctæque exposita. Add.

A Lascarium epistola de processione Spiritus sancti (edita a Petro Arcudio Gr. cum duplici interpretatione Lat. cum opusculis theologicis circa processionem Spiritus sancti Romæ); quod opusculum Kollar. ad Lamb. *Comm.*, V, p. 367, miratur, non consultum fuisse a Garnerio, ad corrigendum locum in Basil. *Contra Eunomium* libro III, p. 277, ἀξιώματι μὲν γὰρ, etc., quem Kollar. contendit in recentioribus codd. a Græcis schismaticis fuisse corruptum, et plura in hanc rem disputat. — In cod. XCIX, n. 4, sunt duo fragmenta ex opere *advers. Eunomium* libri V. V Kollar. in *Supplem. ad Lamb. Comm.*, p. 624. — In cod. XII Mosquensi fragm. ex Basilio tertio libro *Antirrhæti*. ex opere ad Amphit. et op. *adversus Eunomium*, etc. Vide Matthæi *Notit. cod. Mosquens.*, p. 21. — In cod. Coisl. CXX, fol. 4 ex libro *contra Eunomium de Trinitate*. Vide Montfauc. *Bibl. Coisl.*, p. 195, atque alibi in aliis cod. mss. — In Henr. Canisii *Lection. antiq. aut Thesaur. monumentorum eccles. et histor.*, cura Jac. Basnage, tom. I, n. 6, p. 169 seq., sunt Latine, Basilio M. *Rationes syllogisticæ contra Arianos*, interpr. Fr. Turriano, et particula operis *Contra Eunomium*, quod ingenitum non substantiam, sed ὑπαρξιν, id est existentiam, declaret. Sequuntur, p. 223 seq. appendicis loco opera quædam, Basilio perperam ascripta, adjuncto Eunomii opere.

1. Duæ homilii *De officio hominis* et una *De paradiso*, p. 323 seq., de quibus jam antea ad n. 4 homiliarum egimus uberius.

2. Homilia in *psal. XIV, XXVIII, XXXVII* et *cxxv*, pag. 352 seq., de quibus v. Garnier. in *Præf. pag. xxxv*.

3. *Commentarius Imperfectus in prophetam Isaiam*. Antequam de illo plura adnotem, ea quæ Fabric. (ubi est n. 6) scripsit, hic ponam. HARL.

Garnierii monitum, libris illis præfixum, pag. 265 sq., et Schroeckh. l. c., qui pag. 57 sqq. summam dedit librorum, et pag. 57 sqq. comprobat Garnierii iudicium, librorumque istorum duorum condemnationem. Attamen præter Simon. aliosque, a Fabricio citatos VV. DD. etiam Bellarminus, Fronto Ducæus, Combelsius, Tillemontius, Du Pin, etc., Basilio quinque librorum auctorem faciunt, atque in concilio Florentino ut a Latinis, ita a Græcis, Basilio nomine pariter citantur. Nec desunt codices (ut ad finem hujus sectionis notabimus) in quibus sub Basilio nomine duo illi libri prioribus adduntur. Atque Kollar. ad Lambecii *Comment. III*, pag. 269, not. B., Simonii ac Fabricii sententiæ adoptat. At enim Garnier. ac Schroeckhii argumenta, quibus verba illorum demonstratur, graviora videntur. HARL.

(d) Tertius liber, in quo disseritur de Spiritu sancto ex interpretatione Georgii Trapezuntii, reperitur quoque in collectione *Concilio*, facta a Petro Crabbe, Minorita, Colon. apud Petr. Quentel, 1538, fol., p. 810, et Romæ per Anton. Badius, 1526, fol., in actis quoque concilii œcumenici, sub Eugenio III congregati, teste Apot. Zeno in *Dissertat. Vossianæ*, tom. II, pag. 9, n. 6. — *Antirrhæticus* a Georgio Trapezuntio Latine versus, præmissa Bessarionis epistola, in cod. Lat. Veneto Marc. XLV. Vide cat. Lat. codd., pag. 23. HARL.

[VI.] Ἑρμηνεία, sive (ut alius codex Combef.) Ἐξηγήσις in xvi prima capita Isaiæ prophetæ. Vertere cepit Erasmus, sed non progressus est ultra proœmium. Basil. 1510, 4°. Cætera a Godfrido Tilmanno, Paris. 1536, fol. translata sunt, qui in apologia præmissa hoc opus adversus Erasmi dubitationes Basilio vindicat testimonio S. Maximi, Simeonis, Metaphrastæ, Antonii Melissæ et Joannis Damasceni. Confer Michaelē le Quien in notis ad Damascenum, tom. I, p. 366, et Natalem Alex. sæc. iv, p. 140, qui Tarisii Constantinopol. testimonium addit atque Œcumenii [et Garn. p. 377, in *Monito*]; tamen Joannes Drungariensis proœmio Citeam ms. Patrum Græcorum testatur, jam olim fuisse dubitatum, siue hoc opus Basilii, necne. Καὶ τοῦτο δὲ παρόδηλον ποῶν τοῖς ἐντυγχάνουσιν, ὡς ὁ ἐν ἀγίοις Βασίλειος μέρος τι τῆς ἐν χειρὶ προφητείας ἡρμήνευσεν. Ἐπιτὴ ἡρμηνεία παρὰ πολλοῖς ἀμφιβάλλεται. Etiam hodie a multis inter dubia opera censeri, moxet Montfauconius præf. in *Eusebium ad Isaiam*, p. 550. *Hodiernis porro scriptoribus hæc dubitandi causa est, silentium nempe Hieronymi, qui cum in omnes, quotquot antea Isaiæ interpretes egerant, accurate recensent, ne γὰρ quidem de Basilii commentario habet. Græcis autem hinc haud dubie suspicio nascebatur, quod stylius commentariorum Basiliano longe ab similibus videatur. Remittimus nostris, qui Basilii operum editionem novam adornant.* Cæterum, quæ ab Erasmo versa sunt et visio prima a Tilmanno inscribuntur, a p. 802 usque ad verba p. 808 C, ὁπόθεν τοῦ βιβλίου ἡ φανερὰ καὶ ἀπόδην ἀηκῆ. Ἐπειδὴ κατὰ χρόνους γέγονεν ὁ προφήτης, cum commentario in Isaiam nihil habent commune, licet illi præmittantur etiam in aliis codicibus, ut Colbertino MMDXCVI (s) (olim Thuanæ bibl.), sed in quo male commentarius ille Eusebio tribuitur. Ex allato autem Joannis Drungariensis testimonio constat etiam, non totum Isaiam, sed partem tantum, ejus prophetiam a Basilio illustratam commentario fuisse, ut necesse sit errasse Tilmannum, qui sibi persuasit, Erasmus ex Grocini bibliotheca commentarios Basilii in integrum prophetam attulisse: nimis enim leve est, quod adjungit, argumentum: *alias fuerat dicturus, in quot se extenderet capita (b).* Novam ex integro versionem hujus operis a viro aliquo docto ac probo parari optat Combefissius, qui plura in Tilmanni versione reprehendit atque castigavit tom. I *Basilii restituti*, p. 417. In epistola 80 Basilii ad Eustathium medicum (c),

(a) Vide Montfauconium l. c., p. 548. Fabr. Add. alios cod., a Garner. in not. p. 378 citatos atque collatos. HARL.

(b) Possevinus, cum veteres libros Messanensis bibliothecæ recenseret, scripsit in *App.* p. 37, ad calcem operis: Copiosissima in Isaiam prophetam D. Basilii interpretatio. Opus integrum et rarum. Sed Garn. jure dubitat in *Monito* præfatio: et ipsi verisimillimum esse videtur, talem librum integrum nunquam exstitisse. Adde Oudin. l. c., p. 557 seq., qui opinatur, auctorem hujus commentarii

nihil contrarii de Pythonissa Eudorea affirmari his, quæ in commentario ad Isaiam VIII, p. 1025, de illa disputantur, quilibet intelliget, qui cum Allatio p. 447, ad Eustathium *De engastrimytho* observaverit, verba in epistola Basilii, ψυχαγωγούσα τὸν Σαούλ, significare, quæ Saulis animum μαγγανείαι suis moverat, non, quæ Saulem ab inferis evocavit. Fabr.

Conf. Oudin. loco antea citato. Riveti *Critici sacri* librum III, p. 352 seq.; Schroeckh. loc. cit. p. 184 seq., in primis Garnier. Præf. ad tom. I, § X, p. XLVII seq., qui illum *Comment.* negant a Basilio M. esse confectum, et Garn. p. LIII-LX docet, comparato Eusebii commentario, a plagiario quodam ex Eusebianis commentariis potissimum compilatum, B et magnam operis partem ex illis ad verbum sumptam. Tum p. LXI seq. demonstrat, auctorem e Basilii M. aliorumque scriptorum fragmentis confuse ineptique, nec eleganter opus suum composuisse, et eadem Scripturæ loca his terque aut amplius explicuisse; ipsum vero Basilium M. non posse tot furtorum suspectum haberi. Denique p. LXIII varia conjectat de auctore, atque commonstrat, opus istud scriptum fuisse ipsa Basilii M. ætate, compositum quidem a Basilio, sed post ejus mortem presbyteri ejusdem opera in lucem proditisse, et huic proprio Marte elaborasse: saltem auctorem, quisquis est, studuisse Basilium in aliquibus imitari. — At Garn. in *Vita Basilii* (1), cap. XLII, p. 179 seq., retractavit suam sententiam et Basilii nomini vindicavit comment. in *Isaiam*. — Sub Basilii nomine in cod. mss. occurrere illum comment. haud mirum videtur. Sic, ut quosdam nomen, Vindobonæ in cod. LXX, LXXI et LXXII, in quo ascripta sunt in margine antiqua Gr. scholia, ex Eusebii Pamphili aliorumque operibus desumpta. Vide Lambec., III, p. 845 seq. — Augustæ Vindelicorum Basilii commun. in *Isaiam*, et ejusdem Protheoria expositionis in *Isaiam*. Vide Reiseri Cat., p. 16 et 28. — Monachii in cod. Bavar. XXXI, XXXV et XCV. Vide Cat. cod. Gr., p. 7, 8 et 36. — Venetiis in cod. Naniano XXXV. Vide Cat. cod. Gr., Nan., p. 48. — Ibid. in cod. bibl. Marc. LX. Vide Zivetti Cat. cod. Gr. p. 42. — Florentiæ in cod. Medic-Laurent. II, plat. 4, de quo copiose disserit Bandin. *Cat. cod. Gr.*, I, p. 518 seq. — In novem cod. bibl. publ. Paris. — Taurini in cod. XXX, n. 1. Vide *Cat. cod. Gr. Taur.*, p. 107, etc.

Tum sequitur p. 618 seq. ed. Garn. *Ennomii*

videri esse alium Basilium, qui in plerasque Gregorii Nazianz. oral. commentatus est, atque sub Constantino Porphyrog., circ. A. 920 vel 930 floruisse creditur. Tum cod. Anglicos nominat, in quibus id opus exstat. Dein examinat refutatque testimonia veterum et Tillemanni, id Basilio M. asserentis, aliorumque judicia; denique ostendit, illum comment. non pertinere ad Basilium. HARL.

(c) Non Basilii, sed Nysseni esse illam epistolam, scribit Natalis Alex., de qua infra.

(1) Harlesii errorem jam notavimus qui Garnerio *Vitam Basilii* tribuit, cum sit Prudentii Marani. Ed.

apologia, quam confutavit Basilius M. e Fabricii B. Gr. repetita. Dein p. 631 seq.

Eustathii in Hexaameron S. Basilii, Cappadociae episcopi, Latina metaphrasis, ex Latina opp. Basilii editione Antwerpiensi sumpta, cum variis cod. lectionibus notisque criticis. Calci tomi primi adhærent : 1) Notæ Frontonis Ducæi, Burdegalensis, e soc. Jesu, quæ vero, ipso Garn. monente, nec ad hujus editionem sæpius quadrant, nec possunt ob novam quadrare interpretationem; 2) præcipuæ antiquarum edit. Præfationes; 3) Indices.

In tomo secundo insunt : 1) genuinæ, ex vulgari opinione, homiliæ XXIV, de diversis; 2) Ascetica, quæ genuina habentur; 3) spuria scripta, n. duæ lucubratiunculæ Cotelierianæ; 4) altera Combefisiana; 5) duo *De baptismo* libri; 6) Liturgia, et homiliæ quas transtulit Rufinus e Græco in Latinum. In Prolegomenis agit de illis uberius.

1. Igitur exhibentur homiliæ XXIV. In ed. Paris. super. in primo adhuc tomo numerantur XXXI homiliæ, diversi argumenti, et totidem olim recensabantur n. III, in Fabricii *B. Gr.* HARL.

[III.] 1. Περὶ νηστείας, *De jejuniis.* Incipit : Σαλευσάτε, φησίν, ἐν νεομηναίαις. [Garn. II, p. 1 seq.] Vertit Erasmus (a). Solita hæc homilia in Græcorum Ecclesiis legi Dominica Quadragesimæ sive in Εισοδάσει τῶν νηστειῶν. Separatim prodit Græce Helmstad. 1666, 4°. FABR. — Homiliæ frequenter reperiuntur in cod. Parisiensibus (vide indicem ad Cat. cod. Par., vol. II, voc. Basilius), in Vindobonensibus Cæsareis, Mosquens. (vide Anton. Schiada, *Cat. cod. Gr.* in bibl. synod. Moscuensi, p. 28 seq., cum aliis Basilii operibus) et in aliis. Florentiæ in bibl. Medic.-Laurent., cod. VIII, plut. 4, homiliæ LX cum epigraphe Τοῦ — Βασιλεῦ — ἡθικῶ. In his n. 7, sermo 1 *De jejuniis*, in ed. Paris. secundo loco positus, et sermo 2 de eodem, in ed. Paris. primo loco collocatus. Plura leges in Bandin. *Cat. cod. Gr. Laur.*, I, p. 525 seq. — In cod. XXVI, n. 20, sermo primus *De jejuniis* ex ejus *Moralibus*. — Idem in cod. XXXIII, n. 9, plut. 7, et cod. XVII, n. 1, plut. 4. Vide Bandin. loc. cit., p. 284, 294 et 544. — Ibid. in cod. CXLIII, n. 12, Naniano duæ hom. *De jejuniis*, cum aliis quatuor. Vide *Cat. cod. Gr. Nap.*, p. 334. — Apud Montfaucon. in *Bibl. Coislin.*, p. 117 seq., homiliæ diversæ XXXII. In cod. XLVIII, in his *De jejuniis* liber III, Νηστείας καὶ Διασμοῦ ὁ καιρὸς (de qua tertia, adulterina, orat. in *jejunium*, vide Garn. Præf. ad tom. II, § X, pag. xxxii seq.) — In cod. XLIX, homiliæ XIX diversæ. — In cod. XV, homiliæ XIV morales, iterum quatuor, et duæ *De jejuniis*, Vindobonæ in cod. Cæsar.

(a) Fallitur Labbeus, qui tom. I *De scriptor. eccles.*, p. 177, homiliæ XXXI Erasmo interprete exhiberi scribit, cum duas tantum primores Erasmus verterit. Erasmi versionem, non Galesinii, servarunt editiones Latinæ et Græco-Latinæ operum Basilii. Homiliæ octo Basilii ex versione Antonelli Arcimboldi prodierunt Latine Mediolani

CCXXXVI, orat. XIV, in his duæ *De jejuniis*. Vide Lambec. *Comment.* V, p. 184 seq., etc.

Editiones. — Basilii M. *De jejuniis* orat. duæ Gr. et Lat. Erasmo interprete, ap. And. Wechel. 1555, 4°. — Ib. apud Joan. Bennenatum 1579, 8°, teste Maittaire *A. T. III*, p. 657 et 777. *De jejuniis* orat. II Gr. Paris. ap. Guil. Morel. 1563, 8°. Vide eundem in indice, p. 117. — Joan. Xiphilini et Basilii M. aliquot orat. ex variis cod. edidit et animadvers. adjecit Cr. Frid. Matthæi. Mosquæ typis univers. Cæsar. 1775, 4° (et Matthæi edidit ex cod. synod. 977 tres Basilii orat. 1) Περὶ τελειότητος βίου μοναχῶν. 2) Περὶ ἐλέους καὶ χρίσεως, sive, ut Matth. vertit *De liberalitate et justitia*; 3) Παραμυθητικὴ ἀσθενοῦντι. Ad. n. seq. HARL.

2. Περὶ νηστείας, *De jejuniis secunda.* Incipit : Παρακαλέετε, φησίν, τὸν λαόν. Vertit idem Erasmus. Lecta hæc homilia in Græcis ecclesiis (b), τῇ παρασκευῇ τῆς τυρινῆς, sive feria sexta post Cineres (al. pridie diei Cinerum). Prodiit Græce cum priore Lovan. 1563, 4°, et ex interpretatione Erasmi, Friburg. 1532, et ex Petri Galesinii versione Rom. 1587, 4°, et Monachii 1613, in-12. FABR. Vide ad anteced. n. 1 et n. 22. — In Garn. ed. II, p. 10 seq. Is vero istam orat. 2 recepit, non quod eam certam atque indubitatum putaret, sed quia a doctis viris talis haberetur; conf. Garn. judicium de illius vobis in Præf. p. IV, § 1. HARL.

3. Εἰς τὸ Ἰπρόσεχε σεαυτῷ. In illud (Deut. xv, 9 : « Attende tibi ipsi. ») Incipit : Τοῦ λόγου τῶν χρησίων δέδωκεν ἡμῖν ὁ κτίσας ἡμᾶς ὁ Θεός. Vertit præter Franciscum Craneveldium, Lovan. 1534, 8°, Godfridus Tilmannus : atque in *Ecclesiaste* suo Græco Franciscus Combefisius. Citat S. Maximus ad Dionysium Areopag., tom. I, pag. 29. FABR. Basilii M. orat. in *Attende tibi*, Lat. Francisco Maturantio interprete. Hagenom., in ædib. Thom. Anselmi, Badensis, 1522, 8°. (Maitt. II, p. 626.) — In XXI codd. Paris. bibl. publicæ exstat illa oratio. — Florentiæ in cod. Med. Laurent. XXVI, n. 21 (Bandin. I. c., I, pag. 284.) — In cod. reg. Taurinensi CCCXX, fol. 110, cum orat. *De jejuniis*. (*Cat. codd. Gr. Taur.*, p. 399), etc. HARL.

4. Περὶ εὐχαριστίας, *De gratiis Deo agendis.* Incipit : Ἐκούσατε τῶν βημάτων τοῦ Ἀποστόλου. [Garnier. II, pag. 24 sqq. Est in II codd. Paris., in cod. Vindob. CCXXXVI, n. 4. V. Lamb. V, pag. 185]. Vertit Godfridus Tilmannus. [V. ad n. sq.]

5. Εἰς τὴν μάρτυρα Ἰουλιτταν, in *Julittam*, quæ martyrion Cæsareæ subiit. Incipit : Ἡ μὲν ὑπέθεσις τῆς Ἑκκλησίας. Meminit Martyrologium Romanum 30 Jul. et Suidas in *Βασιλειος*. Vertit Godfridus Tilmannus et ante Tilmannum Janus Corna-

1569, 4°; sed illæ jam mihi non sunt ad manus, uti nec Gallica S. Supplicii (Paris. 1580, 8°) nec Italica Galeazzi Sessæ interpretatio.

(b) Vide Combefisii *Basilium recensitum*, tom. I, p. 85, 91. Τυρινῆ Græcis, quæ Latinis Dominica Quinquagesimæ, ut Allatio Cangioque notatum.

rius. Occurrit et in *Ecclesiaste Græco* Combefisii. A FABR. in Garn. ed., II, pag. 33 sqq. Conf. Schroeckh. I. c., pag. 191. — Reperitur in XII codd. bibl. publ. Paris. — Item in cod. Viadobon. Cas. CCXIV, n. 12, *Admonitio de gratiarum actione erga Deum*, s. potius, ut Kollar. adnotat, excerptum ex Basilio homil. in *Julittam*. V. illum et Lambet. *Comm.*, V, pag. 93. Pariter, observante Kollario, longum est fragment. ex or. in *Julittam*, quod in cod. CCXXXVI, n. 4, nempe orat. XI, inter alias orat. Basilii, in illo cod. servatas ap. Lambec. V, pag. 185, inscribitur *Hom. de gratiarum actione*; hinc sequitur ibid. orat. XII inscripta *Λόγος δεύτερος περὶ εὐχαριστίας*. Homilia autem in *Julittam* est revera continuatio homiliæ *De gratiarum actione*, pridie habitæ. Vid. Schroeckh. I. c., pag. 191. — Basilii homiliæ *De gratis Deo agendis*, et in *Julittam* martyrem, Gr. Lovan., ex offic. Rutgeri Rescii, 1533, 8°. — Lat. interprete Huberto Barlando, Philiatrino, Lovan. ex ead. offic. 1541, 8°. V. Maittaire A. T., II, pag. 780, et III, pag. 323. HARL.

6. Περὶ πλεονεξίας, in *illud Lucæ XII, 18, εὐστρουαυ ἡορρεα μεια*, etc. *De avaritia* [Garnier. II, p. 43 sqq.] Incipit: *Δικλοῦν τὸ εἶδος τῶν πειρασμῶν*. Ante Cornarium vertit Raphael Volaterranus, cujus interpretatio in Græco-Latinis editionibus hinc inde emendata a Frontone Ducæo. Volaterrani versio homiliarum Basilii lucem vidit apud Ascensium Paris. 1520, fol., Colon. 1531, fol. [Est in XVI codd. bibl. publ. Paris.]

7. Πρὸς τοὺς πλουτοῦντας, sive Κατὰ πλουτοῦντων, *In divites*, ad Luc. XVIII, 22. [Garn. II, p. 51 sqq.] Incipit: *Εἴρηται καὶ πρόφην ἡμῖν*. Vertit Volaterranus et Cornarius. [Exstat in XV codd. Paris. bibl. publ.]

8. Ἐν λιμῶ καὶ ἀρχμῶ, *tempore famis et siccitatis*, dicta homilia in *divites avaros* [Garn. II, p. 62 sqq.] Incipit: *Λέων ἐραύζεται*. Vertit Volaterranus et Cornarius. [Est in XV codd. Paris. bibl. publ. Conf. Schroeckh., p. 67 sq.]

9. Ὅτι οὐκ ἔστιν αἰτιος τῶν κακῶν ὁ Θεός, *quod Deus non est auctor malorum*. [Garn. II, p. 72 sqq.] Incipit: *Πολλοὶ τῆς διδασκαλίας οἱ τρέποι*. Verterunt Volaterranus et Cornarius. Vidi et Gallicam versionem excusam Rothomag. 1584, 8°. FABR. Multus est de hac hom. Schroeckh. I. c., p. 194 sqq. — Exstat in XVII codd. bibl. publ. Paris. — Florent. in cod. Laurent. XVI, n. 22, plut. 7. (Bandin. I, p. 284.) HARL.

10. Κατὰ ὀργιζομένων, *De ira*, sive *adversus irascentes* [Garn. II, p. 83.] Incipit: *Ὅσπερ ἐπὶ τῶν λατρικῶν παραγγελμάτων*. Verterunt iidem Volaterranus et Cornarius. Prodiit et separatim Græce et Lat. Paris. 1537, 4°, cum interpretatione Gentiani Herveti. FABR. A Maittaire A. T., III, p. 798, edit. sic designatur: *Basilii M. hom. adversus irascentes, Gr. et Lat. interprete Dan. Augustio, cum ejus notis. Lutet. ap. Fed. Moral. 1587, 4°*. — Ibid. vero p. 330: *Gentiani Herveti orat. tres, De patientia, etc., item*

ab eo traducti e Græco duo D. Basilii sermones, Adversus irascentes, De invidia; et ab eodem versa e Græco Sophoclis Antigone et Herveti ejusdem epigram. aliquot. Lugduni ap. Steph. Doletum. 1544. — *Hom. Advers. iracundos*, Gr. Romæ 1530, 8°, in bibl. Barberinæ cat. p. 118. — Leidæ in bibl. publ. inter mss. ex legato Bonav. Vulcanii sunt adnotat. in Basilii concionem *Contra irascentes* et Plutarchum *De virtute morali*. V. Cat. bibl. Leid. pag. 347, n. 71. — Add. ad n. 18. — Orat. illa Basilii est in XIX codd. bibl. publ. Paris. HARL.

11. Περὶ φθόνου. *De invidia*. Incipit: *Ἄγαθός ὁ Θεός*. [Garn. II, p. 91 sqq.] Verterunt Volaterranus et Cornarius, et Franciscus Craneveldius, Lovan. 1534, 8. Gentianus item Hervetus. Ante hos B Nicolaus Perottus. FABR. De edit. versionis Hervet. v. ad n. anteced. — Basilii M. hom. *De invidia*, Gr. et Lat. ex vers. Daniel. Augustii. Paris. ap. Morel. 1586, 4°. Vid. Pinelli Cat. I, pag. 55. — et Maitt. III, p. 795. — Censorinus — Cebetis tabula per Ludov. Odoax. e Græco conversa; Plutarchus *De invidia et odio; Basilii or. De invidia per Nic. Perottum traducta; Basilii epist. De vita solitaria* per Philelphum et Græco traducta, s. I. et a, 4. min. V. Fossii Catal. codd. — Magliab. I, p. 511 sq. De alia edit. Benon. 1497 v. ad n. 24. — Censorinus. — Cebetis tabula — *Basil. De invidia et De vita solitaria*, Lat. etc. Venet. per Bernardin. de Vital. 1500, 4°. V. Maitt. IV, pag. 720 sq. — Cel. Panzer. A. T., VII, p. 270, n. 123, versionem Craneveld. et edit. refert ex Val. Andr. *Bibl. Belgic.*, pag. 227, ad A. 1534, 8°. Inscr. est: *Basilii M. homilia tres. De utilitate capienda ex gentiliū auctorum libris. De invidia. In illud: εὐ Attende tibi ipsi.* Latine per Franc. Craneveld. Lovan. ex off. Rutgeri Rescii. 1534. — *Basilii M. ac Plutarchi De invidia et discrimine invidia et odii, orat. II*. Leipzig. 1507, 4°. — *Athanasius in Psalm. opusc. — Epicteti, Angelo Politiano interprete. Basilii orat. De invidia, Nic. Perotto interprete. Plutarchus, etc.*, Argentor. ex off. Matth. Schurer. 1508, 4°. Vide Panzer, VI, pag. 42, n. 131. Exstat in XIX codd. bibl. publ. Paris. HARL.

12. Εἰς τὴν ἀρχὴν τῶν Παροιμιῶν, *In principium Proverborum*. [Garn. II, p. 97, etc.] Incipit: *Ἄγαθός ὁ τῆς εὐπειθείας μισθός*. Verterunt Volaterranus et Cornarius. Exstat in XII codd. bibl. publ. Paris. HARL.

13. Προτροπικὴ εἰς τὸ ἅγιον Βάπτισμα, *Exhortatio ad baptismum et penitentiam*. [Garn. II, p. 113 sqq.] Incipit: *Ὁ μὲν σοφός Σολομών*. Vertit Volaterranus. [Est in XXXV codd. Paris. bibl. publ. et in cod. Coislin. CV, n. 28.V. Montf. uc. *Bibl. Coisl.*, p. 179. In Cat. codd. Paris. tom. II, pag. 67, in cod. CDLXXVI, n. 18, scriptum est ab antiqua manu, o stylo judicari posse, orat. illam non esse germanum Basilii setum. Additur: Neque illud temere; est enim Cyrilli Hierosol. procatechesis. HARL.]

14. Κατὰ μεθύοντων, *In ebrietatem et luxum*. La-

elipit : Κινεῖ μὲν με πρὸς τὸν λόγον. [Garn. II, pag. 122 sqq.] Vertit Volaterranus, cum cujus interpretatione separatim etiam prodiit hæc homilia Kiloniæ 1675, 4°, adjunctis aliis ebrietatis descriptionibus et accusationibus variorum scriptorum Græcorum Latinorumque. Interpretatus præter Cornarium etiam est Franciscus Craneveldius, Lovan. 1538, 8°, et Simon Stenius. Heidelberg. 1594, 8°. FABR. Secundum Maittaire A. T. in indice, p. 117, Craneveldii vers. Lat. prodiit Lovan. ex off. Rugeri Rescii 1535, 8°. — Eadem Græce, ib. 1533, 8°. Idem testatur cel. Panzér. A. T. VII, pag. 269, n. 114. et p. 270 n. 125. — Basilii orat. in ebrietatem, Jacobo Fabro interprete, Daventriæ per Theod. Bœrne. 1510, 4°. V. Thott. Catal. VII, pag. 124. — *Descriptio ebrietatis*, in collectione inscripta : *Francfordiense emporium*. Ejus encomium : — — Methysoniæ auctore Henr. Stephano. Epigrammata ex anthologia contra ebrietatem, cum Lat. Jos. Scaligeri interpretatione. Libanii *descriptio ebrietatis* et Basilii, Gr. et Lat. Luciani *oratt. pro ebrietate et contra ebrietatem*, etc. typis Henr. Stephani 1574, 8°. — Orat. est in XVI codd. bibl. publ. Paris. — in cod. Taurin. CXVI, fol. 42. V. *Cat. codd. Gr. Taur.*, p. 219, etc. HARL.

15. Περὶ πίστεως, *De fide*, sive *De Trinitate*. Incipit : Θεοῦ μνησθῆναι μὲν διηγεωῶς. [Garn. II, pag. 150, etc.] Verterunt Volaterranus et Cornarius. [Est in XVIII codd. Paris. bibl. Add. Lambecc., III, p. 337, etc.]

16. Εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίου, *In prima verba Evangelii Joannis*. Incipit : Πᾶσα μὲν ἡ τῶν Εὐαγγελίων φωνή. [Garn. II, p. 134, etc.] Verterunt iidem. Citatur a Pachymere Proœm. ad Dionysium Areop. [Est in XV codd. Paris.]

[Sequitur in recensione Fabric. n. 17, hom. Εἰς τὸ ἅγιον βάπτισμα' sed Garnier. rejecit eam pag. 583 inter spuria Basilii opp., ut suo loco pluribus ostendimus. HARL.]

[17. Εἰς τὸ ἅγιον βάπτισμα, *In sanctum baptismum*, spuria homilia.]

18. Εἰς Βαρλαάμ μάρτυρα, *In Barlaamum*, Antiochenum, *martyrem*. Incipit : Πρῶτερον μὲν τῶν ἁγίων οἱ θάνατοι. [Garn. II, p. 138 sqq.] Meminit Martyrologium Romanum 19 Nov. Suidas in *Βασιλειος*. Verterunt Volaterranus et Cornarius. Ex Volaterrani versione legitur etiam apud Surium ad 19 Novemb. Quod vero Combefisius tom. I. *Basilii restituti*, p. 182, ait, Chrysostomi in Barlaamum nusquam comparere, scellit eum memoria; exstat enim tom. I Operum Chrysostomi edit. Ducei, p. 783, et tom. V Savil., pag. 495, atque incipit : Συνεχάλασεν ἡμᾶς; εἰς τὴν ἱερὰν ταύτην ἑορτὴν καὶ πανηγυρίαν ὁ Μακάριος Βαρλαάμ. FABR. Du Pin putabat, hanc orat. ad Chrysostomi phrasin magis accedere, et verisimilius videri, eam habitam fuisse Antiochiæ. Sed secus videbatur Tillemontio, qui pro Basilio, ejus parente, equis viris dimicat. Garnier. in Præf., § II, pag. iv sqq., multus est de controversia agitata

(a) Garnier. reposuit illam in appendice inter spuria, II, p. 587 sq., et in Præf. § IV, pag. xi sq.

A et de ipsa homilia, quam ita elegantem et ornatam esse judicat, ut ejus auctor, quicumque illo fuit, præcipuum locum inter oratores mereri videatur; comparat eam cum illo, quæ sub Chrysostomi nomine circumfertur, et colligit, utriusque orationis unum et eundem esse auctorem, ac posteriorem, quasi prioris, Chrysostomo tributæ, epitomen, atque Antiochiæ habitam, Chrysostomo quoque posse vindicari, saltem Basilio non asserendam. Add. Schroc̄kh. l. c., pag. 190 sq. — Hæc homilia, item *In xi martyres; Contra irascentes*, et illæ in *Lucæ XII, 18*, « *destruam horrea mea*, » atque in *Luc. XVII, 3*, « *attende tibi ipsi*, » sunt etiam in Patuæ *Encyclopædia philolog.* Venet. 1710, 8°, vol. II. — Exstat illa hom. in XII codd. Paris. HARL.

B 19. Εἰς μάρτυρα Γόρδιον, *In Gordium, martyrem*, militem Cæsariensem. Incipit : Νόμος ἐστὶ φύσεως ταῖς μελλούσαις [Garn. II, p. 141 sqq.] Verterunt Volaterranus et Cornarius. Meminit Martyrologium Romanum 3 Jan. Damascenus in *Parallelis* et Suidas in *Βασιλειος*. Exstat etiam Latine apud Bollandum et Surium ad 3 Januar. ex Volaterrani versione. FABR. Reperitur in XVI codd. Paris. — In cod. Taurinensi CXVI, inter variorum orationes in martyres, d. iii Jan. (*Cat. codd. Gr. Taur.*, p. 219.) — Pariter in cod. Laurent. XVII, n. 8, plut. 9, sed inter alia variorum opera, in cod. XVI, n. 13, plut. 60. V. Bandin. *Cat. codd. Gr. Laur.*, I, p. 417, et II, pag. 607. — Matriti in cod. LXXXVI regio. V. Iriarti *Cat. codd. Gr.*, pag. 454 sq. — In cod. August. Vindob. *In Barlaam, In Gordium; In XI martyres; Contra ebriosos et iracundos* et aliæ Basilii homiliæ. V. Reiser. *Catal.* pag. 30. HARL.

20. Εἰς τοὺς ἁγίους τεσσαράκοντα μάρτυρας. *In XI sanctos martyres*. Incipit : Μαρτύρων μνήμης τίς ἂν γένοιτο κόρος τῷ φιλομάρτυρι. [Garn. II, p. 149 sqq.] Meminit Martyrologium Rom. 9 Martii, Damascenus in *Parallelis*, et Suidas in *Βασιλειος*. Græce cum nov. versione sua et notis edidit Gerhardus Vossius ad Gregorii Thaumaturgi calcem, pag. 75. Moguntiæ 1604, 4°, et Simon Stenius. Heidelberg. 1614, 8°. Vertit et Petrus Morinus, inter cujus opuscula Latine vidit lucem Paris. 1675, 12°, pag. 226. Ante Morinum, Vossium Steniumque verterunt Cornarius, et, cujus versio apud Surium ad 9 Martii, et in Græco-Latinis Basilii editionibus exstat, Volaterranus. Vossii versionem exhibent *Acta Sanctor.*, tom. II Martii, pag. 25. FABR. Homilia in *XI martyr.* Græce. Lovan. ex offic. Rugeri Rescii, 1536, 8°. Add. n. 18. — Est in cod. Nanniano CXLIII, n. 13, inter sex homilia Basilii M. (*Cat. codd. Non. gr.*, p. 334.) — In cod. Coislin. CCCLXVIII, fol. 226. (Montfauc. *Bibl. Coisl.*, p. 565.) — In XXXI codd. bibl. Paris. publ., etc. HARL.

[21. Ἐρηθίσσα ἐν Λαλιζοῖς, homilia dicta in *Lacizis* (a).]

22. Περὶ ταπεινοφροσύνης, *De humilitate*. Incipit :

Οφειλεν ἀνὼρωπος ἐν τῇ παρὰ Θεῷ δόξῃ μεμνηχέναι. [Garn. II, p. 156 sqq. homil. XX.] Verterunt eodem. FABR. Juan. Casp. Snicker. edidit Ἐμπόρευμα εἰσαχθίας, quo continentur miscellaneae, in his II Basilii M. homil. in illud « attende tibi ipsi, » p. 21, et *De humilitate*, pag. 57. Tiguri. 1681, 12. — Extat in X codd. et sequens hom. in IX codd. bibl. Paris. HARL.

23. Περὶ τοῦ μὴ προσηλωσθαι τοῖς βιωτικοῖς, *Non adhaerendum esse rebus saecularibus, et De incendio extra ecclesiam orto*. Incipit: Ἐγὼ μὲν ὤμην.

contra Tillemontium docet, illam aut spuriam aut saltem suspectam esse habendam, atque auctorem, quisquis est, aut Basilium ipsum voluisse videri, aut certe Basilianum esse studuisse. Quare eam infra secundum ordinem Garner. recens. ho. HARL.

(a) Antiquas edil. multas, at (etiam in codd. mus. uti postea observabimus), diversis titulis instructas, jam excitavi in *Introduct. in Hist. L. Gr. II, 2*, pag. 248 sq. De edd. versionis Latinae, ab Aretino confectae, V. Mazzuchelli *Scrittoria d'Italia*, vol. II, part. IV, p. 2208. De Leonardo Aretino. V. Fabric. *B. L. med. et inf. aet.*, I, pag. 290 sqq. ed. Mansi Laur. Melus in *Vita Aretini*, hujus epistolarum, tom. I, Florent. 1741, praemissa; et Freytag. in *Appar. litter.*, II, 843 seqq. ubi plures laudat. HARL.

(b) Leon. Aret. Lat. versio ms. fuit in bibl. Pinell. V. Catal. III, pag. 357, n. 7932. — Est Vindoboy. in cod. Caesar. CCLXXXV, n. 68. V. Lambec. II, pag. 840. — Venetis in bibl. Marc. cod. Lat. Cl. V. *Cat. codd. latin. Marc.*, pag. 205. — Ibid. in codd. mss. S. Michael. V. Mitarelli, *Catal.*, pag. 658 sq., qui plures aliarum biblioth. codd. et edd. in quibus varii libri exhibentur tituli, in medium producit, et pag. 111 « prodiit etiam, inquit, versio Brixiae in vulgarem sermonem A. 1736, » atque Freytag. l. c., pag. 846 sqq. — In cod. Dresdensi Lat. vid. Goez. *Memor. bibl. Dresd.*, I, pag. 362. Aliquot edd. antiquae, nota aut anni, aut loci, aut utriusque destituta, prodierunt. Vetustissima est edit. quae incipit: *Leonardi Aretini ad Colucium Salutarum Praefatio*: in altero autem folio incipit. *Magni Basilii liber ad juvenes, quantum ex gentilitium libris ac litteris proficiant*, 4, s. a. et l. — Audisfred. *De edit. Romanis saec. xv*, pag. 363, refert edit. s. a. et l. (Romae typis Georg. Laveri.) *E magno Basilio: Leonardi Aretini Tractatus ad Colucium*: cum Xenophonte *De tyrannide*. — Est autem illa repositio antiquioris edit. Venetae typis Adami de Ambergau, de qua v. eundem Audisfred., pag. 124 sq. Schelhorn. ad card. Quirini, lib. *De optimorum scriptorum edit.*, etc., pag. 82 sq. Panzer. A. T., IV, pag. 487, n. 2757. — In catal. bibl. ducis de la Vallière, a Guil. de Bure edito, tom. I, n. 388, occurrit: *S. Basilii De liberalibus studiis et ingenius moribus, per Leon. Aretinum ex Graeco in Lat. conversus*: ac Bure addidit, impress. circa A. 1480, 4°. — Tum s. l. et a. *M. Basil. De poetarum, oratorum historicorumque ac philosophorum legendis libris*, cum commentariolo M. Jo. Honorii Cubitensis, etc., 4. (Panzer. l. laud., IV, pag. 94, n. 161.) — *De liberalibus studiis et ingenius moribus liber*, per Leon. Aretin. conversus, s. a. et l. nota Mediolani 1474, 4°. Conf. Saxii *cat. librorum Mediolani edit.*, s. *Histor. litterur.-typograph. Mediol.*, pag. DLX. Panzer, II, p. 98. — Ibid. cum Petri Pauli Vergerii, Justinopolitani, *De ingenius moribus ac liberal. studiis*, per Phil. Lavaniam 1477, 4°. V. Sax. l. c., pag. DLXVIII. Panzer, II, pag. 27. — Idem Vergerii et Basilii libri, Mediol. per M. Anton. Zarotium Parmens. 1480, 4° (Panzer IV, pag. 356, n. 159 b.), et per Ulric. Scinzenzeler. 1438,

A [Garn. II, pag. 165 sqq., hom. XXI.] Verterunt eodem Volaterranus et Cornarius.

24. Πρὸς τοὺς νέους, ὅπως ἀν ἐξ Ἑλληνικῶν ὀφελόντο λόγων. *Ad adolescentes (consobrinos) de gentilitium libris cum fractu legendis*. Incipit: Πολλὰ μετὰ παρακαλοῦντά ἐστι. [Garn. II, pag. 173 sqq.] Eximiam hanc dissertationem praeter Volaterranum, Cornariumque verterunt Leonhardus Aretinus (a), cujus interpretatio Colutio Salutato dicata, sine loci annique nota ante duo circiter saecula proliit in 4° (b), nec non Graecis additis, curante Hieron.

4°, quam editionem, Saxio aliisque ignotam, uberius recenset Frid. Otto Menken. in *Miscellan. Lips. novis*, vol. VII, part. I, pag. 158 sqq. Ille suspicatur, vetust. edit. s. l. et a. a Fabricio memoratam, et qua se usum proficitur I. Henr. Majus in praef. ad suam editionem, esse illam ipsam s. a. et l. quam Saxius excusam Mediolani 1474 scribit. Idem alias refert editiones, et copiose agit de Vergerio ejusque nullisimo libro, et de Aretino, hujusque interpretatione, quam valde laudat. Item nonnullorum VV. DD. errores, ex diversis Basiliani libri inscriptionibus et exemplaribus et scriptis et editis ortos, aperit. Denique comparat edit. Mediolanensem, quae Aretini epistolam ac versionem merito curatius meliusque reddidit, cum ea, quam Majus curavit, et longum dat diversorum lectionum errorumque indicem. — Sed redeamus ad notitiam editionum antiquarum. Sine anni aut loci nota saec. xv, prodiit Basilii lib. Leon. Aretino interprete: cum ejus epistola, s. l. et a. 4 (Norimbergae, typis Jo. Regiomontani). V. Panzer, II, pag. 234. — *De legendis libris saecularibus*: in fine: *M. Basilius De poetarum, oratorum, legendis libris Ulme impressus*, etc., charact. Jo. Zeineri, 4°, sine anni nota. — Opusculum M. Basilii *ad juvenes* (in fronte fol. a. caractere, quo usus est Schorff. pro Psalterio, A. 1457, et pro Sto Thoma, A. 1467). In fine: *M. Basilius De poetarum — legendis libris Moguntii impressus, et per Mart. Brenningarium, quo facillius intelligatur, rubricis tituliisque interstinctus*, 4°, sine anni judicio. Plura leges de rarissima hac edit. in Laire indice librorum ab inventa typographia, etc., part. I, pag. 28 sq. — *De legendis poetis*. Ad calcem fol. in recto: *Sic finis libelli Basilii est, per A. — H. (h. e. Andream Heus) Buda*. Fol. verso: *Apologia (sic) Socratis incipit*, 4°. min. V. Denis *Annal. typogr.*, Maitt. Supplem., part. II, pag. 606 sq., qui suspicatur, illam ed. esse A. 1473 antiquiorem, et ejusd. *Nachtrag zu seiner Buchdruck. Geschichte Wiens*, pag. 19. — Ab eodem ibid. praeter alias edd. vetustas memoratur: *Basilii — opusc. quomodolendi sint libri saeculares*, etc.; in calce: *Zwollis per me Thymannum Petri Os de Breda* 4°, s. a. nota. *Liber De studio poetarum et oratorum — (Lipsiae) per Arnoldum de Colonia*, 4°, sine a. nota. V. Leich. *De origine et incrementis typogr.*, Lips., p. 100, imprimis Freytag. *Appar. litter.*, II, pag. 846 sqq., qui citat ed. Brixiae per Boninum, 1485, 4°. — *Opus divinum*, etc. Florentinae sine a. nota, in 4°, min., cum Vergerii aliorumque libellis. V. Fossii *cat. bibl. Magliabech.*, tom. I, pag. 271, imprimis, tom. II, pag. 782 sq. — Addita a. et l. nota saec. xv, prodiit eodem Aretini versio: *Basilii — liber ad juvenes, quantum ex gentilitium libris ac litteris*. Venetiis per Bernard. Piciorum 1478, 4°. — *De legendis antiquorum libris*. Paris., 1494, 4°. — Petri Pauli Vergerii *De ingenius moribus*, — Basilii tractatus *De liberis educandis* cum praef. Guarini. Veron. Mediol. per Udalt. Scinzenzeler. 1495, 4°. V. Panzer, II, pag. 78, n. 467, qui citat Saxium l. c., p. 598 (leg. 597); sed Sax.

Brunello, S. I., Romæ 1594, 12 (n). 2. Justinus Gollerius, qui cum aliis opusculis consimilibus argumenti edidit utraque lingua, notasque addidit Basil. 1537, 8°. 3. Franciscus Craneveldius, qui Latine edidit cum homilia Basilii *De invidia* et in illud: « *Attende tibi ipsi.* » Lovan. 1534, 8°. (b) 4. Martinus Haynecius, qui Lipsiæ 1600, 8°, illam Græcæ et Latine vulgavit in *Euchiridio ethico*, in quo præterea continentur Basilii brevis hortatiuncula ad virtutes Christianas, Plutarchi *De puerorum institutione et de legendis poetis libelli*, *Herculis bivium* a Prodicò descriptum, quale in Xenophontis libro secundo Ἀπομνημονευμάτων Socratis traditur: Isocratis tres orationes morales, et Agapeti *Scheda regia* (c). 5. Hugo Grotius cum nova versione sua hanc Basilii orationem castigatam aliquot locis et Plutarchi librum *De legendis poetis* præmisit excerptis et Stobæo Paris. 1623, 4°, in append. p. 80—110. Cum eadem versione et librum Plutarchi et oratio-

nem Basilii recudi curavit Joannes Potterus, Oxoniensis episcopus, additis ad calcem voluminis variis lectionibus brevibusque notis. Oxon. 1694, 8°. [V. *Act. erud. Lips.* 1695, pag. 435.] Potteriana editio una cum novis atque eruditis Jo. Henrici Maii, filii, notis recusa Francof. 1714, 4°, ad cujus calcem occurrit etiam diserta et elegans Aretini interpretatio (d). Notis addi potuissent, quæ Duceus in notis ad Basilium, pag. 53 sqq., et Combessius in *Basilio restituto*, tom. I, pag. 208 seq., monuere. [Contextus Potterianus Græcus sine versione Latina notisque in usum scholarum, (curante Jo. Tob. Krebsio (e), typis repetitus est Lipsiæ 1779, 8°. — Recentissima utilisque editio est: *Basilii M. ad adolescentes oratio De modo e litteris Græcis utilitatem percipiendi*. Græce, cum Jul. Garnierii et Frontonis Ducei animadversis, edidit, præcipuum varietatem lectionis notavit, passim emendavit, notis et indice illustravit M. Frid. Guil. Sturz (profess.

Basiliani libri mentionem non facit. — Contra Vergerii liber, Basilii liber *De liberalibus studiis* et Plut. *De educandis liberis* cum præf. Guarini, Brixiae impress. per Baptist. Farsengum. — 1495, 4°, prodiit, teste Denis in *Supplem. annal. typogr. Maitt.* I, p. 399, n. 3365. — Petri Pauli Vergerii *De ingenii moribus*, una cum commentar. Jo. Buonardii. — Basilii *De legendis antiquorum libris opusculum divinum*. — In fine: *Impressum Venetiis per Jo. Tacinum de Tridino*. 1497, 4°. V. Mittereli in *Append. ad Bibl. codd. mss. monast. S. Michaelis Venetiarum*, pag. 49, et Panzer., III, p. 416. — Censorinus *De die natali* Cebetis *Tabula versa* per Lud. Odaxium; Luciani *Dialogus de virtute* — a Carolo Aretino — in Lat. traductus; Epicetii *Enchiridion* ab Angelo Politiano versum — Basilii *De liberalibus studiis et ingenii moribus liber per Leonem Aret. ex Græco in Latinum conversus; Basilii orat. De invidia* et Græco in Lat. conversa per Nic. Perottum; Plutarchi libell. *De differentia inter odium et invidiam*. In fine: *Impressum Bononiæ per me Benedictum Hectoris Bononiensis*. A. 1497, fol. Vide plura et curatius scripta, quam ab iis, quos Panzer. I. c. I, pag. 234, citat, factum est, apud Fossium I. laud. I, pag. 512 sqq.

Græce prodiit cod. sæc. xv, Cebetis *tabula*, Basilii *M. orat. Parænetica ad juvenes*, Πῶς ἀν Ἑλλήνων ἐφελεῖσθαι λόγων. Plutarch. *De pueror. educat.* Xenophontis *Hieron.*, in 8°, sine ullis notis typographicis, probabiliter per Zachar. Calliergum, iudicibus Maittaire A. T. IV, pag. 752, not. 4, et Fossio I. c., tom. I, pag. 270 et 507.

Sæc. xvi, ex prelo exiit Leon. Aretini aut aliorum VV. DD. versio Lat. Basil. *De legendis libris*. Mutinæ 1500, 4°. (Maitt. IV, pag. 729, ex bibl. Balth., pag. 281). — *De studio poetarum et oratorum*, Lipsiæ per Jac. Thanner. 1501, 4°. — Cum præf. Leon. Aretini. ib. per Woltg. Monac. 1503, 4°. — 1508, 4°. — *De legendis antiquorum, etc. libris*, cum commentario M. Jo. Honorii Cubitensis. ibid. per Jac. Thanner. 1504, 4°. Vide Leich. in *Annal. typogr.*, Lips., pag. 82. — Et sine illo comm. 1512, 4°. (Denis, *Buchdruck. Gesch. Wiens*, p. 191.) — Sine I. et n. e versione Aretini: in fine insigne typograph. cum litt. D. S. charact. Goth. 4. (Panzer. IX, pag. 517.) — Cum præfat. Jac. Wimpfelingii per Mathiam Hupsuff. Argentinæ. 1307, 4°. — Interprete Leon. Aretino. Paris. in ædibus Ascensianis. 1508, 4°. — E versione L. Aretini, cum Vergerio, et Isocratis *Parænesi ad Demonicum*. Vien-næ per Hieron. Philovallem et Jo. Singren. 1511,

4°. (Thott. *Cat.* pag. 173.) — Cum Vergerii, lib. Plutarch. *De institutione filior.*, etc., omnia correctæ et in concinniore formam reducta per Joan. Baptist. Bonetum Brixian. Brixiae per Joan. Ant. Brixian., etc. 1511, 4°. V. Panzer. VI, p. 340, ex Gras. Merckvürdt., p. 245. — Basilii — una cum scholiis per Ujalricum Fabri concinniter adjectis. Viennæ Panon. per Jo. Singren. 1518, 4°, quam ed. copiosius recenset Denis in: *Wiens Buchdruck. Gesch.*, pag. 190 sq. Add. Lambacher *Bibl. ant. Viendob. civicam*, p. 88. — *De liberalibus studiis et ingen. mor.*, interpr. Aretino. Lips. per Jac. Thanner. 1515, 4°. — Florent. opera et sumpta Phil. Juntæ. 1516, 8°. — Ibid. per hæred. Phil. Juntæ. 1516, 8°. — Ibid. per hæred. Phil. Juntæ 1526, sine anni et loci nota. 4°. (Circ. A. 1508.) V. 8°. — Ibid. Bandini *Annal. Juniar. typogr.*, part. II, p. 108, 202, et inter dubias Juntæ. edd. pag. 258 sq. — Paris. ap. Ludov. Grandin. 1543, 8°. — *De instituenda studiorum ratione*, etc., locis quam plurimis e Græco restituta, ab aliis partim corrupta, partim omisissis, lat. Paris. ap. Matthæ. Daviæm. 1544, 8°, de qua ed. vid. Maittaire A. T., III, p. 359, not. d. — Ibid. ap. Guil. Morel. 1551, 4°. — *Concio ad adolesc. quomodo ex profanis auctoribus utilitas capi possit*. Paris. 1569, 4°, cum notis margin. Bongarsii mss. in bibl. Bernensi. V. hujus cat., tom. I, pag. 235. — Jani Cornarii versio Lat. Francof. 1559, 4°. Vid. Denis *Buchdruck. Gesch. Wiens*, pag. 191, imprimis *Thesaur. bibliothecal.*, tom. II, Noriberg. 1738, 4°, pag. 200 sq. HARL.

(a) Græce Lovan. ex offic. Barth. Granii. 1550, 8°. — Græce et Lat. ex interpretat. Jani Cornarii. Hannov. 1651, 8°. HARL.

(b) Vide ad n. XI. HARL.

(c) It. Luciani Ἐπος s. *Cupido*. Cl. Sturzio in prolegg. ad suam edit., pag. 11, not. E; videtur ex illa editione expressa esse Helmsstadensis Græca, quæ sine editoris nomine et notis prodiit 1660, 4°. HARL.

(d) Sed versionis Aretin. edit. vetustam, ad cujus idem Majus istam recudi fecit, esse minime probam, sed erroribus pece infunditis oppletam, quibus tollendis Maii nec industria nec acumen sufficisset, pluribus docuit Fr. Otto Meuschen in *Miscell. Lips. novis*, vol. VII, part. 1, pag. 147 sqq. HARL.

(e) Idem Krebsius scripsit prolus. qua lectio auctorum veterum et Basilii M. disciplina commendatur. Lips. 1772, 4°, rec. in ejus opusculis acadêm. et scholasticis denuo recognitis. Lips. 1778, 8°, p. 398—420. HARL.

gymnasii Gerani) Geræ 1791, min. 8°. Ad calcem A pag. 141 sqq. repetita est Krebsii prolusio modo memorata. — Ille liber est quoque in Jo. Patuzæ *Encyclop. philos.*, vol. III in init., et locus ex illo in *Lectio Corpore poet. Græcor.* in init. HARL.] Laudat hanc Basilii diatribam aliquoties Jo. Damascenus in *Parallelis*, quæ exstat quoque Latine ad calcem *Statuæ Mercurialis*, editæ ab Henrico Julio Scheurl. Helmst. 1636, 8°. Gallice olim convertit Claudius de Pontux. Paris. 1561, 8°. Vide et Ludovici Thomassini *Methodum utendi poetis*, Gallice editam, lib. I, cap. 2. FABR. Anglice vertit Guil. Berker. Londini 1557, 8°. V. Brüggemann, *View*, etc., pag. 415. — Italicæ versiones sunt Jo. Maria Lucchini in: *Orazioni ed. omilie de SS. Gio. Chrisostomo e Basilio*, etc. Florent. 1711, 4°; — separatim (ab B Alex. Sirigatto.) Venet. 1635, 8°; — ab alio, Brixia. 1736, 12°, rec. in *Operette varie* de canonico Paolo Gagliardi, Bresciano accademico della Crusca: ed. a D. Jo. Bapt. Chiaramonti. In Brescia. 1759, 8°. Vide Paitoni *Bibl. degli autori — volgarizzati*, tom. I, pag. 146 sq. Add. quorundam codd. notitiam. Exstat in XIX codd. bibl. publ. Paris. — Augustæ Vindel. et aliæ Basilii homiliæ. V. Reiseri Cat. pag. 47, n. 39. — Monachii in cod. Bavar. CXXVIII. V. Cat. codd. Gr. Bau., pag. 54. — Vindobon. in cod. Cæsar. XIV, n. 1: Βασιλειου λόγος εις τους νέους · πώς αν εξ 'Ελληνικων ωφελοιγτο λόγων · et n. 2, Leon. Aretini versio Lat. V. Kollar. Supplem. ad Lamb. Comm., p. 152 sq. — In cod. Escorial. V. Puer. *Itiner. per Hispan.*, pag. 161. — Venetiis in bibl. Marc. LXXV. V. Cat. codd. Gr. Marc., p. 52. — Ibid. in bibl. mss. Michael. V. Mittarell. Cat. illius bibl., p. 111. — Taurini in cod. CCCLVI, fol. 231. V. Cat. codd. Gr. Taur., pag. 484. — Florentiæ in bibl. Medic. Laur., 'Ομιλία εις τους νέους, όπως αν εξ 'Ελληνικων ωφελοιγτο λόγων · in cod. VIII, n. 37, plut. 4. — Λόγος συμβουλευτικος προς τους νέους, όπως αν εξ των λόγων ωφελοιγτο, in cod. XXV, plut. 4. V. Cat. cod. Gr. Laur., I, p. 527 et 547. — Ib. in cod. XXIIX, n. 6, plut. 58. — In cod. XL, n. 2, plut. 53, Λόγος παρανετικος προς τους νέους, πώς αν 'Ελλ. ωφελ. λόγων. — In cod. LXXIX, n. 2, plut. 89. Vide Band. l. c., II, pag. 472, 571, III, p. 416. — Leidæ inter codd. D Vossian. V. *Catal. bibl. publ. Leid.*, p. 398, n. 65. Inscriptiones enim in libris tam Græcis, quam Aretini vers. Latinis mire variare, aliquoties jam observavimus; atque Menken. l. c., pag. 145, ex Mehusio varias libri in codd. inscriptiones, refert, notatque, auctorem operis: *Mémoires pour servir à l'hist. des hommes ill. dans la rép. des lettres*, tom. XXV, pag. 287, diversitate illa inscriptionum deceptum, Aretino diversas duas opusculorum Basilii interpretationes, alteram *De liberalibus et ingenuis moribus*

libelli, alteram libri *De legendis antiquorum libris* male tribuisse; accommodatam vero esse eorum inscriptionem. *Ad adolescentes de gentilium libris cum fructu legendis.* — At *homiliæ* nomen huic libello convenire nullo modo posse, res ipsa loquitur, adnotante Garnierio in not. ad illum librum, pag. 173. — Copiose pulchreque notat judicatque de illo lib. Schroeckh l. c., pag. 196 sqq. HARL.

[25. Εις την αγίαν του Χριστου γέννησιν. In *natalem Christi sive Theophania*. Incipit: Χριστου γέννησις (a)]

26. Εις τον αγιον μαρτυρα Μάμαντα. In *S. martyrem Mamantem*. Incipit: Ούκ αγνω το μέγεθος. [Garn. II, hom. XXIII, pag. 185 sqq.] Meminit Martyrologium Romanum 17 Augusti, et in *Parallelis* Jo. Damascenus. Verterunt Volaterranus et Cornarius. FABR. De tempore quo habitata sit, contra Tillemontium disputat Garn. in *Vita*, cap. 36, p. 142 sq. — Exstat in IV codd. Paris. bibl. publ. — Græce prodiit ex typogr. Steph. Prevosteau. Paris. 1599, 4°. HARL.

27. Κατά Σαβελλιανων και 'Αρελου και των 'Ανομοιων. *Contra Sabellianos, Arium et Anomæos*. Incipit: Μάχεται 'Ιουδαϊσμός 'Ελληνισμῶ. Verterunt iidem. FABR. In Garnier. ed. est homilia XXIV, pag. 189 sqq., et Garn. adnotat. in cod. II Regio inscriptam esse homil. Κατά Σαβελλου και 'Αρελου και των 'Ανομοιων · και ακριβης θεολογια περι της αγίας Τριάδος. — Hom. in *Mamantem, contra Sabellianos* et aliæ Vindob. in cod. Cæs. LXVII, n. 23. sqq., et cod. XC, n. 19. V. Lamber. *Comm.*, III, pag. 332 sqq., et VII, pag. 361. — Paris. in X codd. bibl. publ. — Taurini in cod. CLI. V. cat. Codd. Gr. Taur., pag. 242. — Florent. in cod. Laur. XXI, n. 5, et, mutila in fine, in cod. XXVII, n. 5. V. Bandin. *Cat. codd. Laur. Gr.*, II, p. 544 et 551.

Homilias Basilii Gallice vertit, additis Asterii homiliis, Francisc. Bellegardeus, Paris. 1693, 8°. — *Omèlie scelte di Basilio M.* ex lingua Gr. versæ ab Angelo Maria Ricci. Florent. 1695, 4°. — X oration. variorum Italice versæ ab Jo. Ant. Deluca. Venet. 1760, 8°. V. plura in Paiton. *Bibl. degli autori — volgarizzati*, I, pag. 144 sqq. — In Slavicam linguam conversa est Basilii M. *Institutio ad adolescentes*, et adhæret operi Slavico: Beckwar Mosquæ a mundi ζσθ', A. Chr. ρψα', 4°. *Des Kirchenlehrers Basilius Predigten und sâmtliche Schriften, aus dem Griech. übersetzt von Jos. v. Wendel*. I. — VI tom. Vindobon. 1776-1778, 8°.

Hic desinunt homiliæ, et sequuntur *Ascetica* in edit. Garnier. In vet. ed. Par. et indice Fabr. adhuc sequebantur n. 28, *De penitentia*; n. 29, *Ad eos, qui nos calumniantur*, etc.; n. 30, *De paradiso* (de qua homilia jam supra ad n. I hom. quædam sunt adnotata), et n. 31, *De libero arbitrio*. De n. 28,

pendice, pag. 593 sqq. inter dubias spuriasque homilias reposuit, et nos, eum in ordine librorum Basil. secuti, suo loco plura dicemus. HARL.

(a) Hanc homiliam Tillemontius jam in dubiis posuit, ac Garnier. in præf., § V, pag. xv sqq. multis argumentis ejus νοθαταν contra Combetsium et Du Pin demonstrare studuit. Hinc eam in ap

29 et 31, infra in append. ad. Garn. tom. II age- A mus. Quæ vero Fabric. de n. 30 scripserat, hic re- petemus. HARL.

30. Εἰς τὸν παράδεισον. De paradiso. Ad Gen. II, 8. Incipit : Νοήσωμεν ἀξίαν Θεοῦ φυτεῖαν. Vertit Cornarius. Recensitam a se et in capita distinctam exhibet cum versione sua Franc. Combefsius Basili sui tom. I, pag. 523, velut postremam homi- liarum in *Hexaemeron*. Hactenus Fabricius.

[IX.] Ἀσκητικά, *Ascetica*, ubi 1. Προδιαλλα καὶ διάγνωσις τῶν ἀσκητικῶν ὑποτυπώσεων (a). *Prævia allocutio ac dignotia asceticarum informationum* [Garn. II, pag. 199], sive Prologus, qui incipit, Μεγάλα μὲν τοῦ Βασιλέως, pag. 228. Exstat etiam in Latinis quibusdam Chrysostomi editionibus. FABR. Garnier. dedit inscriptionem : Ἀσκητικὴ προδιατύ- πωσις, *prævia institutio ascetica*, et in nota observat, in Regio cod. primo legi, προδιαλλα καὶ προδηγή- σις τῶν ἀσκητικῶν ὑποτυπώσεων, Combessium autem nominis similitudine deceptum legisse non προ- δηγήσις, sed προδιάγνωσις, *prævia notitia*. Deuique ab initio Garnier. non dedit cum utraque ed. Parisiensi : Μεγάλα μὲν τοῦ Βασιλέως, sed cum ed. Vene- ta, utroque Combess. et cod. Regio tertio, καλὰ μὲν τοῦ Βασ. — Sed de Asceticis, num et quænam illorum sunt genuina, quænam sint spuria dubiave, magna lis orta est inter VV. DD., et alii in alia omnia transeunt. Præcipue Bellarminus aliique, qui eandem profitentur doctrinam, negant, Ascetica pertinere ad Basilium M. quod hic traditiones huma- nas projectat nec admittendas ducat. Enimvero Oudinus, pag. 563 sqq., ubi multus est de illis Asceticis illaque controversia, Ascetica seu moralia iudicat, genuinum esse atque etiam indubitatum Basilii setam. Nec tamen omnia quæ hodie Asceti- corum nomine comprehenduntur, olim in Asceti- cis comprehendebantur. Photii quidem ætate (v. cod. cxc) Basilii opus Ἀσκητικόν duos *De jejuniis ac De fide* libellos, Moralia et Regulas tum majores, tum minores proprie complectebatur. V. Garnier. in præ- missis *Monito*, pag. 198 in primis in Præf. § XI, pag. xxxiv, sqq. Dividit illam paragraphum in no- vem partes et tot igitur quæstiones, in quibus di- versa variorum testimonia et iudicia collecta sunt atque examinata, ipsius sententia de auctoritate fi- deque libellorum subjecta. Quare in parte prima ostendit prævia tria opuscula, n. 1) præviam institu- tionem asceticam, 2) sermonem asceticum et exhor- tationem de renuntiatione rerum humanarum, et perfectione spiritali, 3) serm. de ascetica disciplina, quomodo monachum ornari oporteat, auctorem ha- buisse Basilium. In secunda probare studuit, recte sentire, qui ut libellos *De iudicio ac fide*; ita Mora- lia ascribant Basilio. In tertia docet, duos breves libellos, qui post Moralia locari solent, in spurio- rum numero esse ponendos. In quarta demonstra-

(a) Sic in ms. Regio Prologus ille inscribitur, teste Combessio, tom. II *Basilii* sui, pag. 83, qui pag. 99 et 106 alios duos prologos e ms. Regio edi-

re studet, utrarumque regularum, tam breviorum quam longiorum, unum esse eundemque auctorem. Contra in quinta parte negat, utrasque regulas et constitutiones monasticas uni eidemque auctori esse tribuendas. In sexta parte eorum adoptat ornatque iudicium, qui censent, Basilium esse utrarumque regularum auctorem. In septima parte videntur illi constitutiones monasticæ Enstathii Sebasteni opus. In octava, epitimia adjungenda esse spuris probat. Denique in nona parte expenduntur duo opuscula, quæ Combessius in suo *Basilio recensito* pro no- vis ac genuinis edidit, eaque in spuris numerat. Sed ulteriorem eorum quæ Garn. diligenter collegit et scripsit, commemorationem prohibet institutio ratio. Add. Roessler *Bibliothek*, etc., part. III, p. 89 sqq.

B. *Basilii — opera quædam*, scil. tractatus Ethio- corum ; Ascetica ; *De virginitate* (adjuncto sermone *De paradiso*) ; contra *Eunomium* (adititur in fine aliquid contra Sabellianos) ; sermones et epistolæ nonnullæ. Græca : quæ omnia nunc primum im- pressa sunt per Stephanum de Sabio. Venet. 1535, sol. V. Maittaire *A. T.*, II, p. 819 sq., qui locum ex dedicatione editoris in nota b excerptum reddidit.

In Josephi Mariæ Thomasil opere : *Institutiones theologice antiquorum Patrum*, etc. Romæ 1700, 1710, 1712. III voll. 8. Sunt in vol. secundo *Basilii M. Ascetica*, liber *De iudicio Dei, De vera ac pia fide*, nec non ejus *Moralia Gr. et Lat.*

In codd. sunt modo plures; modo pauciores aut singulæ partes. Sic in codd. LXII, LXIII, LXIV Vene- t. bibl. Marci sunt Ascetica ; quænam illorum partes in singulis insint codd. cognosces ex *Cat. codd. Gr. Marc.*, pag. 43 sq. — Florentiæ in bibl. Laur. in cod. XXII, 26-28, plut. 5, quædam (Bandin. *Cat. codd. Gr. Laur.*, I, pag. 47). — In codd. XVI, n. 13 *De ascetica disciplina, quomodo oporteat or- nari monachum*; et n. 15, *Excerpta ex Asceticis*, ex capp. 1, 19, 146 et 306. — In cod. XX, n. 7, plut. 9, ex II sermonibus *De fide*; sed uterque sermo multo brevior est, quam in ed. Paris.; tum aliæ par- tes n. 8—14, 18 et 19 (Band. I, p. 414 et 323 sqq.) — Taurini in cod. XCI quædam partes, quæ cura- tius indicantur in *Cat. codd. Gr. Taur.*, pag. 182 sq.—Mosquæ in bibl. synod. codd. XXVII, XXVIII, XXIX, quæ sint, designat Matthæi in *Notis. codd. Mosq.*, p. 49, qui ex primo edidit Mosquæ 1775, 4, *Prologum* cum Xiphil. et Basilii orat. — Monachii in bibl. Bavar. LXXXIX. V. *Cat.*, etc., p. 34. — Quænam singulæ partes exsint in codd. Paris. discas ex indice ad vol. II *Cat. codd. Paris.*, ut de codd. Vindobonn. aliisque (de quibus supra in genere egi) brevitatis studio taceam. HARL.

2. Παράνεσις περὶ ἀποταγῆς βίου καὶ τελευτώσεως πνευματικῆς. *Adhortatio de abdicando sæculo, et* dit Græce et Latine, de quibus infra, monetque addendam hisce asceticis epistolam Basilii 411.

spirituali perfectione. Incipit : Δεῦτε πρὸς μὲ πάν- A
τες, pag. 252. [Garn., p. 202 sq.]

3. Περὶ ἀσκήσεως, πῶς δεῖ κομῆσθαι τὸν μονα-
χὸν, *De exercitatione monastica, quo se debeat pasci*
excellere et ornare monachus. Incipit : Δεῖ τὸν μονα-
χὸν πρὸ πάντων ἀκτῆμονος βίον κερτῆσθαι. P. 216.
[Garn. p. 211, etc.]

4. Περὶ πίστεως, *De fide*. Incipit : Θεοῦ τοῦ ἀγα-
θοῦ χάριτι. Pag. 249. FABR. Garnier ordinem muta-
vit, et, praeuntibus Photio, ed. Veneta librisque
veteribus, priore loco libell. *De iudicio Dei*, p. 215
sq., posteriore autem pag. 225, *De fide* reposuit.
Iidem in praef. pag. xxxviii sqq. illos libellos et mo-
ralia asserit Basilio, contra Combesium, duo prio-
res lib. Eustathio ascribentem, fortiter diuincans.
Tillemontii quoque dubitationem tollit. HARL.

5. Προόμιον τῶν Ἠθικῶν περὶ κριμάτων Θεοῦ,
Prooemium ad Ethica, de iudicio Dei. Incipit : Θεοῦ
τοῦ ἀγαθοῦ χρηστότητι. P. 257.

6. Προόμιον τῶν Ἠθικῶν. Aliud *Prooemium breue*
ad Ethica, de his, quae in sacris litteris verita iussa-
ve sunt. Incipit : Τὰ περὶ τῆς ὀργανούσης πί-
στεως. Pag. 272.

7. Ἠθικά, *Capita moralia Christiana*, ex meris
Novi Testamenti dictis contexta et regulis LXXX sub
certis capitibus sive titulis comprehensa, Incipit.
Ὅτι δεῖ τοὺς πιστεύοντας τῷ Κυρίῳ μετανοῆσαι
πρῶτον. Pag. 273. [Garn. II, pag. 234 sqq.] Qua-
quam vero nonnulla loca scriptorum sacrorum ali-
ter quandoque citat, quam in vulgatis Novi Foederis
codicibus hodie leguntur, tamen intantum fuerit ex
eo illa in his corrigere, ut probe observavit Rich.
Simon, tom. III *Hist. criticae N. T.*, pag. 111, nam
non tantum est, quando e memoria citat; sed etiam
ad argumentum suum sacrorum scriptorum verba le-
viter immutata accommodat. FABR. Conf. Schroeckh.
I. c., p. 16-24. HARL.

8. Λόγος ἀσκητικός, *De institutione religiosae vi-
tae*. Incipit : Ὁ ἄνθρωπος κατ' εἰκόνα Θεοῦ. Pag. 389.
[Garn. pag. 318 sqq. Conf. Schroeckh., p. 29 sqq.]

9. Ὑποτύπωσις ἀσκήσεως, καὶ πρόλογος τῶν
δρων, *Religiosa vita brevis institutio et ad regulas*
prolata. Ita in ms. regis Christianis. (a) inscribitur
hoc scriptum, quod in editis non alium titulum
habet, quam Λόγος ἀσκητικός. Incipit : Ὁ ἀσκητικός
βίος, pag. 397. FABR. Garn., II, pag. 323 sqq., qui
ex utraque ed. Par. et cod. Combef. dedit inscrip-
tionem : Τοῦ αὐτοῦ λόγος ἀσκητικός, et in nota
aliorum eisd. titulum indicavit. HARL.

10. Ὅροι κατὰ πλάτος, *Regulae monachorum iu-
sius disputatae* per quaestiones et responsiones I.V.
Incipiunt : Ἐπειδὴ Θεοῦ χάριτι. Pag. 402. FABR.
Garn., II, pag. 327 sqq., qui ex codd. (quorum varietates in not. attulit) post πλάτος addidit Προ-
όμιον. — Regulae ipsae : Κεφάλαια τῶν κατὰ πλάτος
δρων, incipiunt pag. 332. Matriti in cod. CV Regio
sunt Basillii M. asceticae et monasticae constitutiones
pro monachis, a Bessarione, Patre purpurato,

(a) Vide Combesium tom. II, pag. 153.

PATROL. GR. XXIX

in compendium redactae; de quo cod. multus est
Iriarte in *Cat. codd. Gr. Matrit.* pag. 410 sqq., qui
ex eo tum indicem, tum prologum Gr. exscripsit.
Tum uberius memorat notitiam ac versionem illius
opusculi laudati Hispanicam, a Ludovico ab Ange-
lis, Basiliani ordinis monacho, confectam, collato
Latino cardinalis Sireleti exemplari; edit. Hispani
1615, 4. — Matriti 1664, 4. — Correct. ib. 1609 et
1669, 8. et cura Franc. de Bejar, ibid. 1756 et
1749, 12. HARL.

11. Ὅροι κατ' ἐπιτομήν, *Regulae breviores*, quaes-
tionibus et responsionibus cccxiii. Incipiunt : Ὁ φι-
λάνθρωπος Θεός, pag. 505. Pridem ante Fumanum
verterat Rufinus, cuius versio exstat in Lucæ Hol-
stenii *Codice regularum monasticarum*, Rom. 1661, 4,
parte 1, pag. 95 seq. Alia apud Rudolph. Hospin-
ianum lib. III *De origine et progressu monachatus*,
pag. 69 seq. FABR. Garn., II, pag. 401 sqq., index
capitum illorum, pag. 413, sequitur prooemium, et
p. 414 sqq. Regulae ipsae breviores. In cod. Taurin.
XCI regulae susius tractatae et breviores
capp. 350 continuo leguntur, in unum corpus reda-
ctae. V. *Catal. codd. Gr. Taur.*, pag. 182. — Quae
de Rufini versione, eam esse contractam Regula-
rum breviorum S. Basilii, cum Labbeo, Dupin,
Caveo, Oudino aliisque scripserat Fabricius, ea cas-
tigavit Lambacher in *Bibl. antiqua Vindob. civica*,
pag. 86 sq., not. a. et, momente jam Possevino in
Appar. sacro, vol. I, pag. 183, animadvertit, a Ru-
fino tam breviores quam susius disputatas Regulas,
neutras tamen integre versas esse : Rufinum in-
choasse versionem suam a prooemio, quod Basilius
praemiseraat Regulis suis brevioribus; ab ipso primo
capite incepisse Regulas susiores, iisque nondum
absolutis hinc inde admiscuisse Regulas brevio-
res, adeoque ex utrisque unum opus reddidisse, ia
centum capita distinctum. Ita etiam judicavit Hugo
Menardus in notis ad *Concordium regularum*, a
S. Benedicto Anianensi abbate initio saeculi IX con-
fectam, p. 56, et Just. Fontaninus in *Historia lit-
teraria Aquileiensi*, lib. v, cap. 4, p. 205 sq., ubi
quoque docte recenset editiones interpretationis
illius (saepe paraphraseos potius, multis etiam a
Rufino de suo intextis). Copiosius tamen recenset
D quasdam edit. Rufinianae regulae Schönmanni in
Bibl. historico-liter. Patrum Latin., tom. I, pag.
619-622. A Maittaire A. T., IV, pag. 710, edit. Ve-
neta 1500, 4, sic citatur : *Regulae S. Basilii,
S. Basilii, S. Augustinii, et Francisci collect. aigue-
ordinat. per D. Jo. Franc. Brixianum monachum —
cura et impensis — Luc. Antonii de Giunta, Florentini,
arte et solerti ingenio magistri Jo. de Spira.*
Venet. 1500, 4. Adde Bandini *Annal. Juntar. typogr.*
part. 1, pag. 7. HARL.

12. Ἐπιτίμια, *Poenae LX in monachos, et XIX*
adversus monachos delinquentes (eis τὰς κανονι-
κάς) constituta. Incipit : Εἰ τις ὀργιστῶν τῷ σώ-
ματι. Pag. 658. FABR. Garn. II, pag. 528 sqq.,

Pœnæ LX in monachos, et pag. 530 sq., Pœnæ XIX in canonicas. In præf. pag. LXXIII sqq., § XI, disputat de illis. In edit. Paris. adeoque in recensione Fabric. Epitimia non eodem loco leguntur; sic olim n. 12 pœnæ XI in monachos et XIX adv. canonicas, et n. 14 pœnæ L in monachos et monachas delinquentes, pag. 731 ed. Paris. a. 1638, quas inter Basilli scripta reperit, sed sine titulo auctoris, Janus Cornarius, et Latine interpretatus est. Contra Garnier. omnia Epitimia continuo ordine, ut in cod. Regio, simul edidit, et omnia habuit adulterina. In tres autem classes illa divisit. Prima, priora undecim Garn. editionis Epitimia complectitur; secunda reliqua omnia, usque ad sexagesimum; tertia alterius generis Epitimia, quæ, incerto auctore, inscripta sunt Ἐπιτίμια εἰς τὰς ζωνυχάς. At in Paris. edit. antiquiore Epitimia primæ et tertiæ classis tanquam genuina posita sunt ante monasticas constitutiones; contra, Epitimia secundæ classis tanquam adulterina post illas rejecta sunt. Quæ omnia in Præf. uberius explicat. Add. Iriart. l. c., pag. 413 sqq. — Pœnæ in monachos delinquentes et in canonicas in cod. Taurin. XCI. V. Cat. codd. Gr. Taur., p. 183, ubi differentia quedam notatur. HARL.

15. Ἀσκητικά διατάξεις πρὸς τοὺς ἐν κοινωβίῳ καὶ καταμόνας ἀσχοῦντας. *Constitutiones monasticæ tam ad cœnobitios quam ad solitarios.* Incip. Τὴν κατὰ Χριστὸν φιλοσοφίαν ἐπανελάμβανος. Pag. 662. [Garn. cui suspectæ sunt, pag. 533 sqq.] Operæ pretium fuerit conferre codicem Cæsareum, de quo Lambecius, III, pag. 123 (a). Ascetica hactenus commemorata Latine vertit Adamus Fumanus, cujus interpretationem, Lugd. 1540, fol., apud Gryphum editam, deinde recensuerunt Musculus, Tilmannus, Ducæus, Gallice Goufridus Hermantius Paris. 1672, 8. Dicitur et exstare editio Græca Constitutionum monasticarum cum Italica versione, excusa Romæ 1578, 4, apud Franciscum Zanettum, quam non vidi. Quamvis autem Eustathio Sebasteno a quibusdam olim tributa fuisse constet e Sozomeno III, 13, et Nicephoro IX, 16, XIII, 29, multique etiam recentiores viri docti de auctore dubitent, tamen, ut observat Natalis Alexander, Basilio asseruntur a Gregorio Naz., Hieronymo, Rufino, Cassiano, Justiniano imp. in edicto, et Photio cod. cxli et cxci. Confer Ducæi notas ad Basilli tom. II, pag. 28, et Billium ad Nazianzeni orat. 20, nota 60, ubi a Niceta etiam Basilio tribui testatur, et Lambecium, III, pag. 122 sq. [pag. 315 sqq. Kollar.] Θεσμὸς ἀσκήσεως vocat Gregorius presbyter in *Vita Nazianzeni*, quem una in illis elaborasse ianuit. Vide et quæ in

(a) Pag. 315 sqq. ed. Kollar. in cod. LXV, n. 5, et n. 4, præcedit scholium Gr. Theodori Studitæ, quo ille contendit, Constitutionum monasticarum, quæ incipiunt, Τὴν κατὰ Χριστὸν φιλοσοφίαν ἐπανελάμβανος, etc., -verum auctorem esse Basilium. In cod. Cæsareo divisum est opus in capita triginta, quorum prologus (uti in ed. Garn.) incipit: Τὴν κατὰ Χριστὸν φιλοσοφίαν ἐπανελάμβανος. — In cod.

A utramque partem disputantur a Jo. Georgio Dorscheu in *Indice iniquitatis*, pag. 22 sqq., et Melch. Cornæo in *Judicio iniquitatis Dorscheanæ depulso*, pag. 19-64. Fabr. Garnier. in Præf., § XI, pag. LXXVI, multis rationibus evincere studuit, non Basilium, sed Eustathium Sebastenum, fuisse Constitutionum monasticarum architectum, et tam antiquorum qui citantur tanquam pro Basilio testes, loca, quam recentiorum argumenta examinat refellitque. — Cel. Carpov. in *Progr.* mox citando, p. 1, sentit, Basilli Ascetica fuisse ab Eustathio Sebasteno interpolata. — In n. 14, s. *Pœnarum L*, etc., opuse. desit tomus secundus edit. Gr. Latinæ a. 1638 [ut in n. VI Fabric. Tomus I editionis Græco Latinæ Nivellianæ 1618, a qua recentior 1638 differt in hoc, quod commentarios in *Isaiam* ponit primo loco in tomo secundo, et primum vicissim claudit libris *Adv. Eunomiam*, quos Nivelliana jussit in tomo secundo familiam ducere, teste Fabr. p. 78 ed. vet.] Contra ea tom. II ed. Garnier. adhuc addita sunt tanquam appendix operum Basilli, quæ Garnierio videntur falso Basilio ascripta, et quæ partim, alio tamen loco, etiam inserta sunt tomo II ed. mem. a. 1638.

1. Περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, *De Spiritu sancto.* Pag. 583 sqq. Atqui sic rectius inscribitur homilia in ms. bibl. Coislin. (V. Montfaucon. *Catal. mss.*, pag. 117) et duobus antiquis libris ap. Garn. Inc. Ὁ βαπτιζόμενος, εἰς Τριᾶδα βαπτίζεται. In utr:que Paris. et apud Fabric. (qui tamen alteram probat inscriptionem), n. 17 inter homilias inscripta est: Εἰς τὸ ἅγιον βάπτισμα. In XV codd. Paris. citatur secundum eatal. codic. orat. in *Spiritum S.* Sine inscriptione est illa homilia Florentiæ in cod. Laurent. XII, n. 24, plut. 4. V. Bandin. *Cat. codd. Gr.*, I, pag. 536. Verterunt, ait Fabr., Volaterranus et Cornarius. Prodiit separatim Helmstadii a. 1613, 8, Gr. et Lat., edente Joanne a Ficht.

2. Ἐπιτίμια ἐν Λακίμοις, *Dicta in Lacis* homilia in aliquot Scripturæ S. loca et de hominibus non acceptandis, fugiendaque ira, invidia et avaritia. Hinc in cod. secundo Regio, in quo bis reperitur oratio hæc (teste Garn. in nota n) inscripta est, Περὶ χριστιανῶν καὶ περὶ θυμοῦ καὶ ἀγάπης, καὶ πλεονεξίας καὶ φθόνου, ῥηθείσα ἐν Λακίμοις. Inc. Ἀνεγωνίζεται ὁ ἐχθρός. Garn. II, pag. 587 sqq. Add. eum et de superiore hom. *De Spirit. S.* et de hom. in *Lacis* habita, Basilio indigna, in præf. § III et IV, pag. x sqq. In ed. Paris. olim et ap. Fabr. numerabatur inter homilias n. 21, et Fabric. addit: « Verterunt Volaterranus et Cornarius. Citat aliquoties Damascenus in *Parallelis*. » — Exstat in cod. Au-

Cæsar. LXXXIX, n. 5 (Lambec. l. c., pag. 479) est Constitutionum monasticarum cap. 24: *Quod monachus non debeat honores et prerogativas appetere.* — Exstant istæ Constitut. in VI codd. Paris. — Florentiæ in bibl. Laurent. cod. XX, n. 8, plut. 9 (Bandin. *Cat. codd. Gr.*, I, pag. 423) et capita quedam in aliis illius bibl. codd. HARL.

gust. Vindel. teste Reiser in *Indice mss.*, etc., A pag. 57. — In 43 codd. bibl. Paris. HARL.

3. Εἰς τὴν ἀγίαν τοῦ Χριστοῦ γέννησιν, *In sanctam Christi generationem*, Garn. II, p. 595 sqq.; olim et apud Fabric. n. 25, inter homilias, ad quem num. jam Garnieri de illius νοθεῖα judgmentum laudavi. Inc. Χριστοῦ γέννησις. Primum, quæ ibi adnotaverat Fabricius, huc reducendam. « Hæc homilia frequenti usu in Ecclesia Græca trita, et in libris Græcorum ecclesiasticis obvia est; unde, diversis lectionibus eam abundare, notat Combefisius. [Sed Garn. in præf. pag. xviii hac multitudine variarum lectt. arbitratur, confirmari suam sententiam, late expositam, istam orationem esse adulterinam, nec usquam se invenisse, testatur, illam hom. Ecclesiarum usu maxime tritam fuisse. Add. Oudin. l. c., pag. 551 sq. HARL.] — Græce prodit una cum aliis Lovan. 1537, atque ex recensione Dav. Hæschelii, Augustæ Vindellicor. 1587, 8. [In collectione variarum homiliarum: Ὁμιλίαι θεοφόρων τινῶν Πατέρων. Homiliæ sacræ ex codd. vel nunc primum, vel emendatius editæ: typis Mich. Mangeri, pag. 85. HARL.] — et curante Mich. Prosselio, scholæ Northusanzæ rectore. 1633, 8. [— item a Jo. Bened. Carpoz. theologo Helmstad. in Progr. acad. *Basilii Magni oratio de humana Christi generatione*. Græce et Lat. ex recensione Juliani Garnier. In sectiones primum descripta, nova versione, argumento et notulis macta. Helmstadii 1757, 4. In præfat. Carpoz. valde laudat hanc homiliam, gravemque judicat et dignam tanto oratore. In contextu quidem Græco constituendo in primis secutus est Garnier., contulit tamen edit. Basileensem a. 1551, et interdum discessit a Garn. tam in verbis quam interpunctione, et in notis sanedoctis atque eruditis contra Garnier., pag. 42, 23, 39, 40, etc., de fide hujus orat. pro Basilio disputat. Conf. *Nova Lips. acta erudit.* a. 1759, mens. Jan., pag. 35 sqq. HARL.]

Latine vertierunt præter Volaterranum et Cornarium, ac fortassis alios, Georg. Langewithus, Lipsiæ 1575, 8, cum cujus versione eam recudi curavit Christian. Daumius in Homiliis Patrum in festum nativitatis Christi, Cygneæ 1670, 8. Prodit et cum versione et notis Christiani Wilhelm. Caleni 1669, 4. Alias item binas editiones Helmstadenses hujus orationis a. 1600 et 1645, 4, Daumius memorat, quas non vidi. [Nec vidit illas Carpoz. qui pag. iv Præf. Caleniensem edit. valde culpatur, et « quod textus, ait, vitiose depravatus, et scabra jejunaque interpretatio Latina est; sic notæ etiam steriles ubique ineptiant. » HARL.] — Argumenta, quibus hanc homiliam Basilio abjudicat Caveus [vol. I, pag. 242 ed. Basil.] non videntur mihi tam explorata, ut illis assentiri lector debeat. FABA. — Graviora tamen attulit Garnier. Dubius esse videtur, saltem non omnino decernit cl. Schroeckh l. c., pag. 186 sqq. — Exstat Vindobonæ in cod. Cæs. LXXXI, inter sedecim homil. et cod. XC, n. 2, cum aliis quatuor homiliis Basil. V. Lambec. *Comm.*,

A III, p. 463, ibique Kollar, et pag. 488, etc. Augustæ Vindel. in duobus codd., teste Reiser. in *Indice a. Catalogo*, etc. p. 8 et 30. — Florentiæ in bibl. Laurent. in cod. XXVI, n. 2, plut. 7. In cod. XVII, n. 3, plut. 9, — et cod. XXXI, n. 7, plut. 10. V. Bandin. *Cat. codd. Gr. Laur.*, I, p. 277, 416 et 495. — Venetiis in codd. Marc. jam memoratis LV, LVI, LVII bis — Cod. LXXV. — Taurini in cod. CXXXV, fol. 53. V. *Cat. codd. Gr. Taur.*, pag. 231. — Paris. in XXIV codd. bibl. publ. — Secundum Montfauc. in *Bibl. Coislin.*, pag. 179 et 423, inter libros Græcor. ecclesiast. in codd. CV, n. 22, et CCCVI, n. 31. — Mairiti in cod. regio LXVI, pag. 46, vide Iriart. *Cat. codd. Gr.*, pag. 355. HARL.

4. Περὶ μετανοίας, *De pœnitentia*, pag. 603 sqq. B Inc. Τῶν τὴν μετάνοιαν ἀναιρεῖν τολμώντων τὴν ἀλαζονείαν, etc. Garn. in Præf., § VI, pag. xviii sqq., copiose demonstrat, hanc orat. in qua auctor, quisquis est, non id sibi proposuit, ut auditores suos ad pœnitentiam hortaretur, sed ut Novatianos et Montanistas, pœnitentiam negantes, confutaret, a Basilio non esse scriptam, sed ab episcopo quodam alterius episcopi rogatu. — In prior. edd. Paris. et apud Fabric., qui eam versam esse a Volaterrano et Cornario adnotat, est homilia XXVIII.

5. Πρὸς τοὺς συκοφαντοῦντας; ἡμᾶς, ὅτι τρεῖς θεοὺς λέγομεν. *Adversus eos, qui per calumniam æcunt, dici a nobis deos tres*. Inc. Μεγάλη παράκλησις ψυχαῖς διὰ τὸ μισῆσθαι, etc. Ap. Garn. pag. 609, qui in Præf. § VII, pag. xxii sqq. sustinet ostendere, hanc homil. indignam esse quæ tribuatur Basilio; sed auctorem illius sibi imitantem proposuisse eam orationem quæ inscribitur *Contra Sabellianos et Arium et Apomæos*. Secundum edit. super. Paris. et apud Fabric. numeratur homilia XXVII inter reliquas Basilianas. Vertit eam, notante Fabricio, Jo. Cornarius ejusque interpretatio servata est in edit. superioribus Basilio Græco-Latinis.

6. Λόγος περὶ τοῦ αὐτάξουσίου. *De libero arbitrio*. Inc. Οἷς ἐνυπάρχει ὁ θεὸς νόμος, etc. Garn. pag. 613 sqq., nec ei tanti visa est hom. ut novam interpretationem susceperet, sed veterem, hinc inde mutatam, retinuit. In præfat. § VIII, pag. xxvi sqq. (add. § XII fin., pag. lxxvi, negat Basilio illius s. homiliz, sive, fide duorum codd., *Prologi ascetici* fuisse parentem. Idem sentiunt Oudin. l. c., pag. 352, et Schroeckh l. mem., pag. 188 sq. — Apud Fabric. secundum edita. Paris. numeratur hom. XXXI, isque, « vertit, inquit, Cornarius. Prologus asceticus apud Combefisium pag. 106-119 *Basilii sui recensiti*. » — Exstat illa oratio in tribus codd. Paris. et Florentiæ in cod. Laurent. XX, n. 2, plut. 9. V. Bandin. *Cat. codd. Gr. Laur.*, I, pag. 423. HARL.

7. Λόγος εἰς τὸ Μη ὄψιν ἔπιον σοῖς ὀφθαλμοῖς, μηδὲ ἐκινυράξῃς σοῖς βλεφάρουσιν. *In illud: « Ne dederis somnum oculis tuis, neque indormitica palpebris tuis. »* Inc. Οὐ λυπεῖ με ἐλάττωσις τῶν συνελθόντων. Garn. II, pag. 617; quam quidem orat., Combefisius non indignam habet Basilio. Sed Garn.

in *Monito* prævio, pluribus autem et gravioribus in præf. § IX et X, pag. xxviii—xxxiii, prolatis rationibus, contra Combesium, Cotelerium, Tillemontium et Du Pin, illarum patronos, dimicans, istam et sequentem.

8. Περὶ νηστίας, λόγ. γ'. *De jejunio orat. III* (quæ incipit Νηστίας καὶ Ἰλασμοῦ ὁ καιρός, p. 621 sqq.) pro spuris habuit; sed tamen ita rursus edendas esse censuit, ut Græca et Latina notasque mutua sumeret a Cotelerio. Nam duas istas homilias ediderunt Fr. Combesius in *Ecclesiaste suo Græco*, Paris. 1674, 4, Latine duntaxat, et Jo. Baptista Cotelerius Græce ac Lat. in tom. I *Monumentorum Ecclesiæ Græcæ*, Paris. 1677, 4, pag. 38 - 40. In superioribus editi. Græco-Latinis non exstat or. III *De jejunio*. Hinc Fabric. in vet. editi., § VII, inter scripta Basilii quæ sub ejus nomine feruntur, sed in edd. Gr.-Lat. non exstant, n. XVIII retulit. — De codd. quibusdam v. ad n. 2, inter homilias, tom. I. HARL.

9. Λόγος εἰς τὴν ὑποτύπωσιν τῆς ἀσκήσεως: *De religioſæ exercitationis informatione sermo*. Inc. Τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ προστάσσοντος. Garn. II, pag. 623, ex editione Combesii in hujus *Basilio recensio*, pag. 98 - 105, recudi fecit, et in præf. § XI, contra Combesium disputans, probavit fuisse ab aliquo, qui Basilii Regulas diligenter legisset, illam orat. vel potius epistolam Basilio suppositam. In editi. super. Gr.-Lat. non exstat, et a Fabricio in vet. ed. inter ejusmodi onissa scripta n. XXII memorabatur. — Exstat in VII codd. Paris. HARL.

10. Περὶ βαπτισματος. *De baptismo*. De hoc opusc. Fabric. qui in vet. editi. numerabat post homilias IV, tom. I edd. super. Gr.-Lat. « *De baptismo*, ait, et de officii baptizandorum baptizatorumque libri tres, quorum secundus continet responsionem ad tredecim quæstiones; tertius vero brevior male in editis pag. 670 secundo præmittitur. Vide Combesium *Basilii restituti* tom. I, p. 249. Vertit Wolfgang. Musculus, Basil. 1540, cujus versio in Græco-Latin. editi. exstat, a Duceo castigata, et Janus Cornarius. » — A Garnierio, II, p. 624, inter spuria positum est id opus, quod apud illum constat duobus libris; quorum prior distinctus est in tria capp. Atqui tertium caput olim inscribebatur *Liber secundus*. Sed Garn. in nota pag. 649: « Lucubratiuncula, inquit, quæ sequitur [n. cap. tertium apud illum] rejecta est in Reg. primo post eam commentationem, quæ in impressis libris inscribitur *Liber secundus*, sic ut in eo codice distinguantur tres libri. Res autem non tantum nobis visa est, ut propter ea judicemus aut tres libros distinguendos esse, aut antiquum ordinem mutandum. » Liber secundus continet XIII quæst. cum totidem responsionibus. De illo opere

(a) Basilium scripsisse aliquid hujus argumenti, et liturgiæ litteris consignasse, non est dubitandum post tot veterum et totius Orientis testimonium. Sed inter tot et tam multas, quæ ab illius tempore Basilii liturgiæ allatæ sunt mutationes et interpolatio-

adulterino Garn. in Præf. § XII, pag. LXXVII, suam amplissimis verbis dixit et gravissimis lultus est argumentis sententiam, disputans imprimis contra Tillemontium et Du Pin, id Basilio asserentes, atque Combesium, Eustathio Sebasteno tribuentem. Atque Garnierio assentitur Schroeckh l. c., pag. 205. — Florentiæ in cod. Laurent. a bibliopega inverse compacto, XX, n. 3 - 6, plut. 9, notante Bandinio in *Cat. codd. Gr. Laur.*, I, pag. 423, occurrit 4^o sermo I (quod est cap. I libri *De baptismo*, pag. 624 ed. Garn.); — 2^o Quæstio cum responsione, s. cap. 2, pag. 629 ed. Garn.; — 3^o Sermo II, s. 13 quæstion. cum responsionibus, apud Garnier. pag. 652 sqq.; — 4^o Sermo tertius, sive caput tertium, pag. 649 Garn. HARL.

11. Λειτουργία. *Liturgia*. Garn. II, pag. 672 sqq. Sed antequam, quæ ille reddidit, enarrem, ea quæ Fabricius in vet. ed. inter scripta, in editi. Basilii M. Gr.-Lat. desiderata n. XX et XXVI scripsit, additis quibusdam observationibus h. l. reponam. HARL.

XXV. Θεία λειτουργία, *divina liturgia* (a), cujus codicem Græcum plus quam mille annorum in bibliotheca Barberina reperiri testatur Montfauconus, pag. 210 *Itineris Italici*. Incipit: Ὁ Θεός, ὁ Θεός ἡμῶν, ὁ τὸν οὐράνιον ἄρτον, τὴν τροφήν, etc.

Græce cum liturgia Jacobi et Chrysostomi, Misique scriptis liturgicis prodit Paris. 1560, fol., pag. 43, typis regis apud Guil. Morellium, et Venetiis 1548, 1601, etc.

Latine ex veteri versione in Rincaviensi S. Joannis monasterio reperta, post Jo. Cochleum, in *Speculo antiquæ devotionis circa missam*, Moguntiz 1549, fol., pag. 119 [conf. Ittig. *De bibliothecis Patrum*, pag. 664], edidit Claudius de Sainctes inter *Liturgica Patrum*, Antwerp. 1562, 8. Præterea vertit Gentianus Hervetus Venet. 1548, 8; Antwerp. 1562, 8.

Græce et Latine cum Herveti versione exstat in Auctario Duceano *Bibliothecæ Patrum Paris*. 1624, fol., tomo II, et in *Bibliothecæ Patrum Paris*. 1654, tom. XII, p. 282, ex Græco Demetrii Duce, Romæ 1526, 4.

Et cum variis lectionibus notisque Jacobi Goari, in *Euchologio Græcorum illustrato*, Paris. 1647, fol., p. 158 seq. [rec. Venet. 1750; et aliud illius liturgiæ exemplar ex ms. Isidori Pyromali, Smyrnæi, monasterii S. Joann. in insula Pathmo diaconi, p. 180, cum V. L. edit. Latine Margarini de la Bigue, p. 184, et not. p. 185.]

[Fabricius infra vol. XIII, § XLIV, pag. 814 sqq., dedit catalogum liturgiarum veter. editarum, et recenset pag. 816 sq. Georgii Cassandri *Liturgica*. Colon. 1559, 8, et in limine operum, junctim editarum, Paris. 1616, fol., in quibus non integræ quidem liturgiæ veteres, sed argumenta breviter expo-

nes, quid demum in ea Basilii sit, certo dicere, viz est opis humanæ. Basilii liturgiæ illustrat Allatius exerc. XXV, *contra Creightonum*. Vide et *Acta sanctor.* tom. II Junii, pag. 843.

sita habentur ex liturgia Chrysostomi per Leonem A Tuscum, ex liturgia Basilii et Græca illa, et altera, quam Syri *Anaphoram* vocant; tum recenset pag. 818 sqq. amplissimam *Liturgiarum Orientalium collectionem* ab Eusebio Renaudoto, Paris. 1716, 4, duobus voll. publici juris factam. Fabric. autem observat, Renaudoti versione non tuto ubique stare nos posse, sive causæ suæ inservientis, sive non satis assequentis verum sensum, idque docuisse Mathurinum Veisierium la Croze in *Apologia pro Jobo Ludolfo contra Renaudotium* inserta *Diario litterario Hagensi*, sive *Journal littéraire*, tom. IX, pag. 239 sq. (In thesauro epistolico Lacroziano Renaudoti et ejus controversiæ cum Ludolfo frequens fit mentio. V. tom. I, pag. 136; II, p. 122, 129, 143, 155; III, p. 18 sqq., 126 sq., 153, etc.) — In illa igitur collect. est in tom. I, n. 1, Basilii liturgia a Scialach olim versa (sed Renaudotus novam ex Coptico concinnasse se versionem profitetur) pag. 4, et Renaudoti ad eam comment. pag. 169 - 300 tum ex cod. Paris. bibl. liturgia Alexandrina, initio mutila, p. 57. (a Garn. reddita,) ex cod. Regio Paris. — ac notæ Renaudoti p. 333-352. In tom. II, qui continet *liturgias* ex codd. Syriacis bibl. Colbertinæ s. Seguierianæ mss. Lat. versas a Renaud. est n. 41, *Basilii M.* (sive, ut in cod. Colbertino, *Basilii et Gregorii Theologi*) Liturgia s. anaphora, pag. 548, ex Andr. Masii versione, edita Antwerp. 1569, 8. — Renaudoti obs. p. 562.

Λειτουργικὸν σὺν Θεῷ ἄγιω, κατὰ τὴν τάξιν τοῦ τυπικοῦ τῆς πανσέπτου Μονῆς τῆς κρυπτοπέτρης, καὶ μὴν κατὰ ἔθος τῶν Ἱταλογραικῶν μοναζόντων τοῦ μεγάλου Πατρὸς ἡμῶν Βασιλαίου. Ἐν Ῥώμῃ παρὰ Ἰωάννη Βαπτιστῆ τῷ Βουσατέτῳ ἀρχιῆ (1683), fol., confectum ab Apollinare Agresta. Vide Baumgarten, *Nachrichten von merkwürdig Bäckern*, tom. III, p. 359 sq. — Ibid. p. 357 sq. recensentur Ἀρχιερατικόν. Liber pontificalis Ecclesiæ Græcæ — labore Isaacii Haberti, etc. Paris. 1643, fol., et Goari Ἐὐχαλόγιον, etc., jam a Fabricio memoratum; et pag. 207 sqq., *Liturgia Romana vetus*, tria sacramentaria complectens, Leonianum scilicet, Gelasianum et antiquum: Gregorianum, edente Ludovico Antonio Muratorio, — qui et ipsam cum aliarum gentium liturgiis contulit, ad confirmandam præ cæteris catholicæ Ecclesiæ de Eucharistia doctrinam, etc., Venet. 1748, II voll. fol. In prolegomen. cap. 12 et 13 demonstrasse sibi videtur Muratorius consensum Occidentalium Ecclesiarum cum Romana in doctrina de sacra cæna, et enumerat præcipuas Orientalium liturgias, primoque loco lit. Græcorum, quæ vocetur *Liturgia Basilii M. et Chrysostomi*; tum comparat Basilii liturgiam, inscriptam τῶν προηγασμένων, et postea Copticam Basilii li-

turgiam: in cap. 17, inter alia ex missa, quam vocant, Basilii et ejusdem liturgia Gr. Alexandrina et Syriaca sive Coptica ostendere conatur, missam sic dictam esse verum sacrificium, etc. Huc quoque pertinere arbitror opus quod tamen ad manus non habeo:

Joa. Al. Assemanni *Codex liturgicus Ecclesiæ universæ*, in XV libros distributus. Romæ 1749-1763. XII voll. 4. HABL. Add. Zaccariæ *Bibl. Ritualis*, tom. I, p. 12; tom. II, p. 16 sq

Differt ab hac in non paucis liturgia Basilii, quam cum altera Gregorii Naz., et tertia Cyrilli ex codice Arabico (cui Coptica erant adjuncta), versam Latine edidit Victorius Scialach, Accurensis, Maronita e monte Libano, curante Marco Velsero, Augustæ Vindel. 1604, 4, et tom. VI *Bibl. Patrum Paris.* 1634, pag. 75. Incipit: *Domine, qui nosti corda hominum.* [Garn. II, p. 688 sqq., cum vers. Renaudoti.]

Nec non *Anaphora*, quam ex Syriaco dedit Andreas Masius, Antwerp. 1569, atque inde insertam habes tom. IV *Bibl. Patrum Paris.* 1575 et t. VI Paris. 1589, 1654, 1624, fol., atque supplemento Francofurtensi criticorum sacrorum tom. II, p. 439. Brevior est, atque incipit: *Æterne Deus, qui in principio homines creasti ad immortalitatem.* Anaphoræ sive liturgiæ subjicitur *precatio qua consuevit sacris operatus uti apud Deum.* Incipit: *Laudetur essentia quæ omnibus essentiis sublimior est.* [Edit. a Renaudoto, ut paulo ante jam animadverti.]

Apud Petrum Diaconum (a) lib. *De incarnatione et gratia Christi*, cap 8, leguntur ex Basilii Cæsariensis oratione, sive precatioe *sacri altaris*, quam pens universon ait frequentare Orientem, quæ in nulla liturgiæ editione leguntur: *Domine virtutum ac tutamentum, malos, quæsumus, bonos facito, bonos in bonitate conserva: omnia enim potes, et non est qui contradicat tibi, cum enim volueris salvas, et nemo resistit voluntati tuæ.*

XXVI. Basilium τὸν Μέγαν ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ τῆς λειτουργίας citat Isaacus, magnæ Armeniæ catholicus, sæculi XI scriptor, invectiva 1 in Armenios, p. 341 (tom. II *Auctar. novi Combesisiani*). At, quæ affert, exstant hodie in Θεωρίᾳ μυσταγωγικῇ [Basilio ascripta in duob. codd. Paris. et cod. Escorial.] quæ auctoritatem habet Germanum, patriarcham CPol. A. Chr. 1255 defunctum, licet illa in codicibus quibusdam nomen Basilii, in aliis Cyrilli Hierosolymitani, præferat, et licet Basilio vindicare eam velit Combesisius in notis p. 420. Incipit: Ἐκκλησία ἐστὶ ναὸς Θεοῦ. FABR.

Ἱστορία μυσταγωγικὴ καὶ ἐκκλησιαστικὴ citatur et exstat in cod. Naniano CCXXVIII, n. 29. V. *Cat. codd. Gr. Nan.*, p. 422. — A Garnier. II, v. 674

sequi, nisi ut quædam liturgiæ Basilianæ particule sint servatæ, atque quænam sint germanæ, dici non posse, sobrie animadvertit cl. Schroeckh, qui l. c., pag. 203-206, de liturgia Bas. agit, et quædam contra Renaudot bene disputat. HABL.

(a) Inter Fulgentii opera, tom. IX *Bibl. Patrum* edit. Lugd., pag. 498. FABR. Renaudot. quidem in dis. *De liturgia. Oriental. origine et auctoritate*, tom. I, pag. xxxviii sq., contra Tillemont. aliosque ostendit, majorem similitudinem ex Fulgentio citatam partem in Gr. liturgia reperiri: sed inde nihil aliud

sqq., ex Renaudoti opere cit. redditæ sunt tantum prima et tertia; 1^o Liturgia S. Basilii Alexandrina, ex cod. Græco-Arabico, initio mutila, Gr. ac Lat. — 2^o Liturgia S. Bas. ex Coptico conversa. — In præf. § XIII, p. LXXXV, admodum pauca de Basilii liturgia caute monet, quoniam ab aliis abunde sit de illa in utramque partem disputatum. Adde Riveti *Critici sacri* lib. III, cap. 20, p. 534 sqq. Uberius de illa agit et diversa variorum iudicia collegit Oudin. in *Comm.* cit. tom. I, de *Basilio*, cap. 5, p. 572 sqq., ut Renaudoti aliorumque narrationes sententiasque prætermittam. — De cod. bibl. Paris. n. MMMXXIII, bonhincino, Græco-Arabico, qui continet liturgiam Basilii Alexandrinam, Coptice versam, cum versione Arabica, sed diversa ab ea quæ occurrit in Copticis codd. plura tradit Renaudot. in *Montfauc. Pædagog. Gr.*, p. 513 sq. — Ibid. inter libros suos Gerasius in diplomate Græco patr. S. Basilii Romæ, post ann. circ. 1155, memorat τῆς ἐπιμνηστῆρας, etc., interpretationem liturgiæ S. Basilii. — In bibl. Uffenbachi. Francof. fuit in cod. sæc. IX, *Basilii liturgia*, sed non modo ab edita Græca in multis diversa, verum etiam ab ea quam Euseb. Renaudot. in *Collectione liturgiarum Oriental.*, tom. I, p. 57 sqq. ex Regio cod. primus edidit, longe recedens, uti ferre nec Coptica nec Syriaca, nec aliæ Basilii liturgiæ invicem conveniunt. Quare J. H. Maius in *Bibl. ms. Uffenbachiana*, p. 497-522, eam Græce cum sua versione Lat. et nonnullis adnotatt. publici juris fecit. — Paris. in bibl. publ. liturgia Gr. exstat in VIII cod. V. *Cat. codd. Paris.* vol. II; præterea in vol. I enumeratur, p. 57, inter codd. Syriacos, liturgia Basilii et Gregor. Nazianz. cum aliis in cod. LXVIII. — Pag. 72 sq. inter codd. Copticos liturgia cum interpretatione Arabica, codd. XXIV usque ad XXX, in 4, cod. XXXIX, in 8. — Liturgia Basilii in epitomen redacta, in cod. XXX, fol. — Vindobonæ in cod. Cæs. XC, n. 3, Basilii præceptum ad sacerdotem de divina liturgia, teste Nesselio, *Cat. codd.*, part. v, pag. 146. HARL.

12. 13, 14. *Tractatus S. Basilii de consolatione in adversis*, incerto, sed antiquo interprete. Garn. II, p. 697, qui in præf. § XIII, p. LXXXV sq., de hoc et duobus sequentibus opusc. Latinis, quæ apud Fabricium numerantur XIV et XV, latius disserit. HARL. Fabricius autem in veteri edit., n. XIII appendicis Gr.-Lat., p. 195 ed. Paris. a. 1618, Latine, ait, incipit: *Quemadmodum navis cum undarum tempestate quassatur*. Non est Basilii, nec e Græco versus, sed Latine scriptus a Victore, qui post Rusticum Cartennæ Mauritaniæ in Africa episcopus circa A. Chr. 460 fuit, et hunc consolatorium libellum, qui etiam inter S. Eucherii opera legitur, ad nescio quem Basilium super morte filii scripsit, teste Gennadio cap. 77 *De scriptor. eccles.* Ejusd. Victoris liber *De pœnitentia publicani* inter S. Ambrrosii opera lucem vidit, et in ms. Remensi male refertur ad Victorem Tunniensem: liber vero ad Gensericum, Vandalorum regem, contra Arianos, Gennadio itidem memo-

ratus, pridem intercidit. Vide Tillemont. tom. XVI *Memor. hist. eccles.*, p. 611. Hactenus FABR. Garnier., qui tria hæc opuscula Græce unquam existitisse dubitat, e contrario a Latinis composita fuisse pro certo habet, discedit a sententia Fabricii atque Oudini, et negat libellum primum, in quo ne unum quidem verbum de liberorum amissione legatur, illud ipsum opus esse Victoris Cartennensis, quod Gennadius ait, ideo scriptum fuisse a Victore, ut quemdam amicum suum super filii morte consolaretur. Docet, auctorem voluisse omnes consolari calamitosos, præcipue eos qui lepræ morbo afflicti sunt. Denique laudat amici cujusdam iudicium, illum libellum a Gallo fuisse compositum, eo videlicet tempore, quo lepre lues regiones illas maxime infestaret. De secunda oratione adoptat Garn. Fabricii aliorumque iudicium. Tertium denique opusculum affirmat Basilii quidem non esse; sed, aut a quo, aut quo tempore elaboratum sit, plane ignorat. HARL.

[XIV.] *De laude solitariae vitæ*, Latine. Incipit: *Libet de singularis vitæ meæ meritis*, etc. P. 705. Neque hoc Basilium auctorem habet, sed Petrum Damiani, petiit ex ejus opusculo XI, sive libro *Dominus vobiscum*, cap. 19, tom. III Opp. pag. 105 sq. edit. Paris. 1642; fol.

[XV.] *Admonitio ad filium spiritalem*, Latine, necerto interprete. Incipit: *Audi, fili, admonitionem patris tui*, p. 208 Exstat et in appendice *Codices regularum monasticarum*, recensita a Luca Holstenio, Rom. 1661, 4, et inter *Paræneticos veteres* cum notis Melchioris Goldasti editos Insulis 1604, 4. De Anglo-Saxonica versione ms. vide catalogum scriptorum septentrionalium in *Thesawro Georgii Hickesii*, pag. 72. FABR.

[15. *Homiliæ octo Basilii, quas transtulit Rufinus de Græco in Latinum*, a Garn. II, p. 712 sqq., e duobus veteribus Paris. codd. primum in lucem productæ. Add. ejus Præf. p. LXXXV sq. Conf. Just. Fontanini *Historia litterar. Aquileiensis* librum v, cap. 8, pag. 298 sq., qui etiam testatur, prohatque, a Rufino octo, non, uti Tillemontius putabat, decem Basilii homilias Latine esse redditas, laudatque cod. Urbinatem LXVII, membr., in bibl. Vaticana, ubi pariter homiliæ VIII Basilianæ a Rufino conversæ cum prologo ad Apronianum leguntur. Octo quoque homiliæ cum Rufini præfat. in librum homiliarum Basilii. sunt in cod. Lat. Dresdensi elect. V. Goetz *Memorabilia bibl. Dresd.*, l. part. IV, p. 562.

Appendicem vol. secundi Garn. excipiunt Frontonis Ducæi in homilias et alia diversi argumenti, in regulas et fusius et brevius tractatas; in libros *De baptismo*: tum breves notæ et animadversiones Federici Morelli in quasdam Basilii homilias; denique indices. In edit. Paris. a. 1618 sunt quoque subiectæ notæ in illa aliaque opera Basilii, et totum opus obsignant variæ lectiones in Ascetica, ex codice perantiquo Gerardi Vosgii notatæ ab Andrea Schotto ad edit. Græcam a. 1851.

In illa ed. a. 1618, n. XVI, claudit, ut verbis utar Fabricii, appendix Gennadii Scholarii, patriarchæ CPolit. A. Chr. 1460 denati, dissertatio epistolica *De vitæ termino et prædestinatione* ad Josephum, monachum Thessalonicensem, pro vindicanda sententia S. Basilii, quem magnis mactat elogiis. Incipit: Κλινοπατης ἐδεξάμην. « Hanc dissertationem, a Maximo Margunio, Cytherorum episcopo, nactus, primus Græce ediderat David Hoeschelius Augustæ Vindel. 1594, 4. Federicus Morellus Latine vertit et Basilii operibus subjunxit, cujus etiam notæ in Basilium p. 95 videantur. » HARL.

[In tomo tertio edit. Garner., post hujus mortem absolutæ, sunt Basilii M. 1° liber *De Spiritu sancto*; 2° Epistolæ; 3° Sermones XXIV de moribus, per Symeonem magistrum et logothetam selecti ex omnibus Basilii operibus; 4° Liber *De virginitate*. In præfatione nonnullæ Basilii opiniones et doctrinæ, præsertim de Spiritu sancto, de traditionibus, Eucharistia, etc., expenduntur, illustrantur atque vindicantur, et auctor sæpe rem habuit cum Sculteto aliisque ad defendenda potissimum suæ disciplinæ placita, et Basilium cum illa conciliandum: frequenter dissentit quoque a Tillemontio. Sed hæc legent examinentque ii ad quorum munus forumque ejusmodi pertinent quæstiones. Tum copiose enarratur Vita Basilii, et de ejus scriptis, tam genuinis quam dubiis spurisque, et tempore quo opera pleraque et epistolæ sint scriptæ, uberius agitur. Posthæc sequuntur Basilii opera.

1. Περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. *Liber de Spiritu sancto ad S. Amphilochoium, Iconii episcopum.* Cum interpretatione Erasmi, plurimis locis emendata: pag. 1 sqq.; at in ed. Paris. super. p. 142 tomi II, et in vet. Fabric. *Bibl. Gr.* ed. n. VIII. Fabricius autem ea quæ sequuntur scripsit de eo libro: « Illic in capita triginta divisus, atque inde τριάκοντα κεφαλαίων nomine a Joan. Damasceno in libro I, II et III *De imaginibus*, citatus (a), quem Basilium scripsit occasione (b) Aetianorum, Spiritum sanctum rebus creatis impie accensentium. Latine vertit Erasmus, cujus interpretatio prodit Basil. 1532, 4; Paris. 1532, 8; 1580, 8; inque editionibus Basilii et tom. VIII operum Erasmi legitur; vertit et Cornarius in editione Basilii Latina, Basil. 1552, fol. Porro non modo censeo, falli hos, qui istum librum vel partem ejus postremam, Erasmus secuti, Basilio abjudicant, aut suspectam habent; sed etiam inter pulcherrima illum esse Basilii monumentorum haud dubito; magisque audiendum Casaubonum *Exerc. XVI ad Baron.*, n. XXXIII et XLIII, p. 459 et 490, cui addes Theophilum Raynaudum, p. 24 *Erotematum de bonis et malis libris*; Natalem Alex., sæc. IV, cap. 6, articulo 19, atque Allatium *contra Creyghtonum*, pag. 510 seq. *Liquet ex Basilii peroratione,*

A Inquit Combessius (qui pluribus locis hunc librum emendat illustratque, et Erasmi versionem emendat) tom. II *Basilii recensiti*, p. 84, librum hunc quasi in mysterio creditum Amphilochio, ea lege, ne in vulgus ederetur, ne quid inde æmuli in eum gravius constituerent: quo factum est, ut is obscurior antiquis manserit, non ut suæ illi auctoritatis quiddam decedat; inter præcipuas Basilii lucubrations merito numerandus. Plura in Erasmi versione etiam castigaverat Joan. Billius, quæ Possevinus in *Apparatu* excerpserit. » Hactenus Fabricius. Conf. Scultet. *Medullam theol. Patrum*, qui p. 1055 magnam libri partem judicat esse Basilio suppositam; Du Pin *Nouv. Bibl. des auteurs eccl.*, tom. II, p. 181 sq.; Roesler *Bibl. cit.*, VII part., pag. 44-76. Oudin. *Comment.*, etc. I. p. 560 sqq., qui, contra Du Pin ejusque assecclas potissimum disputans, cum Coeco, Anglo, in censura scriptorum quorundam veterum, voc. Basilii, p. 245, Riveto, Erasmo, etc., evincere studet, permagnam operis partem esse interpolatam; porro Præf. ad tom. III ed. Garn., § III sqq. et in *Vita Basilii*, cap. 30, sect. 6 (ubi ostenditur absolutum fuisse a. 375), et cap. 58, Schræekh I. cit., qui summam deit libri, pag. 149-164, et pag. 163-168, caute et moderate de eo judicat. — *Historiæ synodi Nicænæ* — collectæ et accurate descriptæ a Joach. Camerario, Lips. 1552, 8, additur appendix ex disputatione, quæ ascribitur Basilio, Casaræ episcopo, *De sancto Spiritu*. — Exstat liberustus Vindobonæ in bibl. Cæsar. LXXV, n. 3 (quem cod. utilem ad plura loca emendanda censet fore Lambec.) — In cod. LXXXVIII, n. 2. — In cod. XLIV, n. 29, ex cap. 27 et 29 operis *De Spiritu sancto* fragmenta (quæ etiam Gr. et Lat. exstant in Theodori Balsamoni *Syntagmate canonum*, cum ipsius expositione Græca, p. 1029-1036.) V. Lambec. *Comment.* III, pag. 372, 475, et VIII, p. 883. — Ibid. in cod. XII, n. 14, Basilii canon XC, ex libro *De Spiritu sancto* s. fragment. capituli 27 libri *De Spiritu sancto*. V. Kollar. *Supplem. ad Lambec.*, pag. 113. — Eadem duo fragmenta sunt in cod. Taurin. CV. V. *Cat. codd. Taur.*, p. 196. — et in cod. Laurent. XI, n. 37 ac 38. V. Baudin. *Cat. codd. Gr. Laur.*, I, p. 74. — fragment. in cod. Mosquensi XXIII, n. 4. V. Matthæi *Notit. codd. Mosq.*, p. 35. — Liber ipse Venetiis in cod. bibl. Marc. LVIII et LXVI. V. *Cat. codd. Gr. Marc.*, p. 42 et 45. HARL.

2. Ἐπιστολαί, *Epistolæ*, p. 69 sqq., quæ in Garn. edit. secundum temporis ordinem sunt positæ et in tres classes distributæ, quarum prima continet epistolas ante episcopatum scriptas, ab a. 357 usque ad a. 370, quibus adduntur nonnullæ dubiæ, quia videantur ad hoc tempus pertinere, altera eas quas episcopus scripsit, ab a. 370 ad a. 378; tertia episto-

(a) In tribus codd. Paris. additur quoque titulo, ἐν κεφαλαίοις τριάκοντα. HARL.

(b) Vide notas Benedictinorum ad S. Ambrosium, tom. II, pag. 647. FABR. Cod. reg. quintus Paris. ad-

dit κατ' Ἐννομίου: sed in notis ed. Garn. p. 1, dicitur non tam Ennomium quam Pneumatomachos oppugnare Basilium; quamvis istius quoque impietatem, eadem opera subvertat. HARL.

has nulla temporis nota signatas, cum pluribus A
dubilis et spuris. Numerantur vero in hac ed.
CCCLXV. In comment. *De vita Basilii, de epistolis*
et tempore quo illæ scriptæ fuerint, quam plurimis
locis diligenter agitur. Editor autem pag. 192, post
Præf., enumerat multos codd. ad quos exactæ sunt
atque emendatæ Basilii epistolæ. In primis laudat
tres codd. antiquissimos, Coislinian. n. CCXXXVII,
sæc. circiter XI, scriptum; Harleianum, sæc. x
aut XI, et Medic.-Laurent. ab Antonio Maria
Salvino collatum: his tribus, saltem quando
inter se consentiunt, plus visum est editori tri-
buendum, quam aliis omnibus. Prius autem com-
plectitur epistolæ 351, Harleianus 249, Medicus
323. Alii plures aut pauciores comprehendunt epi-
stolas. Sic cod. Regius MMCCXCIII, olim Mazarin., B
qui est 500 annorum, complectitur epp. 272; cod.
Reg. MMDCCCXCVII, epp. 354; Vaticanus epp. 327;
Coislin. CCLXXXVIII, epp. 328; alii paucas et in
cod. Regio MCMVIII reperitur *epistola ad Chilonem*.
Atque quanta codd. copia epistolarum in bibl. publ.
Paris. reperiat, cognoscere licet ex indice ad *Cat.*
codd. Paris., tom. II, in quo numerari possunt LIX
codd. modo plures modo pauciores epistolæ Basilii
comprehendentes. — Monachii in cod. Bavar. CIII
sunt 174 epp. Basilii. V. *Catal. codd. Gr.*, p. 40.—
Quæ autem Fabricius de epistolis Bas. in tomo II
ed. Paris. 1618, n. X, prodidit et adnotavit, ea hic
reponam. HARL.

X. EPISTOLÆ.

1. *Ad Chilonem discipulum*, Πρὸς Χίλωνα τὸν
αὐτοῦ μαθητὴν. Incipit: Σωτηρίου πράγματος.
P. 735. Vertit Godfridus Tilmannus. FABR. In ed.
Garn. epist. XLII, p. 125, ubi in notis animadvertitur
hanc epistolam in cod. Mazarin. inscribi, Ὁμι-
λία πρὸς, etc.; in cod. autem Regio MMDCCCXCV,
hæc legi: Τινὰς τὸν λόγον τοῦτον τοῦ ἁγίου Νίλου
εἶναι λέγουσι. *Quidam hanc orationem S. Nili esse*
dicunt. In cod. Medic.-Laurent. XX, inter alia Ba-
sillii opera est n. 15, plut. 9, *epist. ad Chilonem*, at
auctior quam in ed. Garn. Atque Bandin. *Cat. codd.*
Gr. Laur., I, p. 424, ea quæ desunt in edit. excudi
fecit. In cod. cod. n. XV fin. sunt epist. XLIV-
XLVI; nam duæ ad monachum lapsam, et una ad D
virginem lapsam. HARL.

2. *Notitia πρὸς τοὺς νέους, Admonitio brevis ad*
juniores monachos. Incipit: Μάθε τὸ, ὦ μονά-
ζων. P. 744. Garn. ep. XLIII, p. 150. II Vertit
idem Tilmannus.

3. Πρὸς μοναχὸν ἐκπαιδύμενον, *Ad monachum qui ex-*
ceperat. Καίρειν οὐ λέγομαι. Pag. 744. [Garn. ep.
XLIV, p. 151.] Vertit Wolfgangus Musculus.

(a) In ed. Garn. non est fragmentum, sed legitur
tom. III, pag. 363, n. 4 epistolæ CCXXXVI, in qua
Basilius pergit variis Amphilochoii quæstionibus re-
ponderet. Conf. Schroeckh l. c., p. 129 sqq., 140
sqq. De quibusdam epu. Lambec. et Kollar. V. p.
511. HARL.

4. Πρὸς μονάζοντα ἐκπαιδύμενον, *Ad alium mona-*
chum elapsam. Incipit: Διττός μοι φόβος. P. 747.
[Garn. p. 153, ep. XLV.]

5. Πρὸς παρθένον ἐκπαιδύμενην, *Ad virginem elap-*
sam. Incipit: Νῦν καιρὸς ἐκδοῆσαι. P. 749. [Garn.
p. 155, ep. XLVI.] Græce et Latine cum Jo. Curte-
rii versione proditi separatim Paris. 1574, 12. Con-
tra has quinque epistolæ, ut Basilio abjudicet,
multa disputat in *Indice iniquitatis* Dorscheus,
p. 114-172.

6. Πρὸς Ἀμφιλόχιον ἐπιστολαὶ κανονικαὶ γ. *Ad*
Amphilochium Iconii episcopum, epistolæ canonicæ
III, canones sive constitutiones LXXXV de variis
rebus. in ecclesia et inter Christianos observandis,
complexæ. Prima incipit: Ἀνοήτω, φησὶν, ἐρωτή-
σαντι. Pag. 757 [p. 268 sqq. Garn. ep. CLXXXVIII,
scripta a. 374.] Secunda: Πάλαι πρὸς τὰς παρὰ τῆς
εὐλαβείας σου. P. 766. [p. 290 sqq. Garn. ep.
CXCIX, ser. a. 375.] Et tertia: Ἀπὸ ὁδοῦ μακροῦς
ἐπανελθὼν. P. 775 [p. 324 sqq. Garn. ep. CCXVII,
ser. a. 375.] Vertit Gentianus Hervetus, et has epi-
stolas et Theodori Balsamonis in eas scholia. Paris.
1561, fol., inter alias Patrum canonicas epistolæ
post canones apostolorum conciliorumque. Prodie-
rant Græce et Latine cum Balsamonis scholiis, Pa-
ris. 1620, fol. [Conf. Garn. *Vitam Basil.*, cap.
31, 32 et 33, de his aliisque ad Amphil. epistolis.
HARL.]

Cum scholiis Joannis Zonaræ, quæ vertit Anto-
nius Salmatia, collegii Ambrosiani doctor, ad cal-
cem operum Gregorii Thaumaturgi, Macarii Ægy-
ptii, et Basilii Seleuciensis. Paris. 1622, fol.

Cum Balsamonis, Zonaræ et Alexii Aristeni scho-
lis Græce et Latine inter alias canonicas epistolæ
conciliorumque canones edidit, notasque suas addi-
dit Guil. Beveregius in *Magno Synodico sive Pan-*
ductis canonum, Oxon. 1672, fol. [Conf. infr. vol.
XI, p. 56 et 57. A Græcis et Lat. Interpr. sæpe dis-
sentit rec. editor. tom. III in notis.]

7. Epistolæ ad eundem Amphilochoium fragmen-
tum περὶ τῆς τῶν σιτιῶν διαφορᾶς, *De differen-*
tia ciborum. Incipit: Τοῖς δὲ κομφοῖς ἐγχερατί-
ταις. Pag. 780 (a). Legitur iterum infra epist.
CCCCX, p. 4171.

Epistolæ CCCCXXVIII. Fallitur Caveus, qui ait
editionem anni 1638 priore Græco-Latina Parisiensi
anni 1618 esse auctiorem epistolæ plus quam du-
centis, quas Rich. Montacutius eruerit. Nam ne
unam quidem epistolam habet, quæ non in altera
etiam legatur. Ex illis porro CDXXVIII exstant in
prioribus Basilii editionibus epistolæ tantum prio-
ris CLXXX (b) quæ partim a Vincentio Opsopneo
Græce vulgatæ erant ex illustris Bilibaldi Pirckai-

(b) Epistolæ editionis Græcæ Basil. 1550, fol.,
variis locis emendat e codicibus Augustanis Dav.
Hæschelius ad calcem orationis Damasceni in *trans-*
figurationem Domini, Augustæ Vindel. 1588, 8,
pag. 110, 116, longe plures editis daturum se pol-
licitus.

meri codice (in bibl. regis Hungariz pridem reposito), Haganosæ 1528, 8, usque ad numerum CXXII. Cæteræ a numero CXXII ad CLXXX ab Aldo Manutio cum aliis variorum epistolis. Venet. 1499, 4 (a), in qua collectio etiam occurrit 1, 3, 19, 88 et 89. Illa collectio deinde cum Latina versione prodiiit Genev. 1606, fol., sub falso Jacobi Cuiacii nomine. S-d alia versio est, quæ in Latinis et Græco-Latinis editionibus legitur. Obsopreanas varii verterunt, ut primam statim Guil. Budæus, alias Jacobus Mycræus, Rhetus, cujus versionem, Parisiis 1534, 8, excusam, solido Gallico venjii suo tempore notabat Grænerus, appendice ad *Bibliothecam*, edita a. 1555.

Centesimam octogesimam primam inter canonicas Græcorum epistolas vertit Gentianus Hervetus.

CLXXXII usque ad CCH transtulit Wolfgangus B Musculus, in editione S. Basilii Latina a. 1565.

CCIII et CCIV Flaminius Nobilius a. 1603.

CCV (b) Basilii nequitiam est, licet sub ejus nomine afferatur in Actis concil. Nicæni II. Cæteræ usque ad CCIX a Frontone Ducæo additæ sunt ex edit. epistolarum Juliani imp., curata a Bonav. Vulcanio, Lugd. Batav. 1597, 8.

CCX ad CCXIV (c) Græce primus e codice Augustano vulgarat David Hæschelius ad calcem notarum ad Phrynichum, Augustæ Vindob. 1601, 4, pag. 130 seqq.

CCXV ad CCCXVIII neque Græce neque Latine lucem viderant ante editionem Paris. 1618, in qua exstant cum versione Richardi Montacutii, qui eas ex codicibus Anglicis descripsit et cum sua versione ad Ducæum misit. Ex editione hac recusæ ad verbum sunt in Græco-Latina anni 1638, tomo III. Elias Du Pin quando scribit (d), postremas Basilii epistolas ab Hæschelio versas esse, pro Hæschelio Montacutium dicere voluit.

Florentiz in cod. Laur.-Med. XX, n. 15, est Basilii opusc. *Περὶ συναστάκτων*, *De synisactis*, vel subintroductis (de quibus egit Muratorius in Diss. de his, adnexa illius *Anecdota Gr.*, p. 218.) Inc. Ἀρ-
 ἔωραθα καὶ ἡμεῖς λαλῆσαι ταῖς τῶν ἁγίων Χριστοῦ

(a) In bibl. Leidensi est exemplar illius edit. variis in locis a Gerardo Falkeburg. emendatum. V. *Cat. bibl. Leid.*, p. 279. HARL.

(b) In ed. Garn., p. 462, ep. CCCVI, ex epistola ad Julianum imperatorem. Præterea epistolæ ad Julian. sunt in ed. Garn. p. 424, ep. XLI, alias ep. CCVIII et CCIX, et p. 431, ep. CCXIII, alias ep. CLXVI. HARL.

(c) Epistolam CCIX integriorem ex codice Bigotiano edidit Combefisius tom. II *Basilii recensit.*, pag. 368, et ex mss. regis Galliz Cotelerius tom. II *Monumentor. Ecclesiz Græcæ*, pag. 92 [ep. XLI. Garn. ex codd. pag. 124.] et pars eorum, quæ adnectuntur de Lauso tribuno, legentur etiam in vulgatis ad calcem epistolæ CCVIII. Etiam illam CCIX, quæ cum CCVIII fere eadem, integriorem legi in codice Cæsareo, notaverat Lambecius lib. v, pag. 246. [pag. 519, cod. CCXCI, 3, Kollar., et cod. CCXCII, 6, p. 524.] adde lib. viii, pag. 485 seqq. [p. 1014 seqq. ed. Koll. quem vid. de cod. LIV.] Epistola CCVI est inter epistolas Juliani duodecimas. FABR. In edit. Garn. est epist. XXXIX, pag. 122, ubi in notis editor, non ergo, ait, ad Basilium scripta

A δούλων εὐχαλς. V. Bandin. *Catal. codd. Gr. Laur.*, I, p. 424. Id antea nondum vulgatum Bandin. I. c. pag. 459-466, Gr. fecit publici juris. In cod. tribuitur quidem Basilio; num vero revera sit ejus opus, affirmare certo non audeat. Est quoque *De synisactis* commentariolus in Angeli Mariz Bandini *Græcæ Ecclesiz Monumentis*. Florent. 1762, 8, vol. III, n. 4.

In ed. Garn. III, pag. 463 seqq., sunt inter spurias epistolas mutuz epistolæ n. CCCLXI usque ad CCCLXIV Apollinari et Basilii. Prima incipit: Τῷ δεσπότη μου ἀδελειμωτάτῳ Ἀπολιναρίῳ ὁ Βασίλειος. Πρῶτερον μὲν σοι, etc., atque auctor epistolæ consulit Apollinarium de *nisæ* et *substantiæ* vocabulis ac de *consubstantiali*, ut barbare dici solet. Sed epistolas istas esse supposititias, docet Garnier in *Vita Basilii*, cap. 39 fin., pag. 173. Illis accedit alia similis fere argumenti, edita et inscripta:

Epistola ad Apollinarem Laodicenam celeberrima de divina essentia, divi Basilii nomine ab Eustathio Sebasteno toto fere Oriente per summum scelus vulgata, ex cod. ms. bibl. Angelicæ Gr. et Lat. nunc primum in lucem prodit, historica narratione et animadversion. illustrata, Romæ 1706, 8. Editor est Leopold Sebastiani. In opere ipso sunt multæ variorum scriptorum eccles. et ab initio LXXXVII Basilii epistolæ, quas excipit epistola nunc a p. 23-29 edita, quam sequitur historia dissensionum inter S. Basilium et Eustathium Sebastenum, atque a pag. 39 - fin. animadversiones in epistolam. In Prolegomenis pag. I-LXXVIII orthodoxia Patrum eccles. ante concilium Nicænum defenditur. HARL.

Nonnullas Latinorum interpretationem hallucinationes emendavit, qui novissime epistolas Basilii ordine temporis, quo scriptæ sunt, digessit vertitque Gallice Paris. 1695, 12: *Lettres de S. Basile le Grand, traduites du grec, disposées en meilleur ordre, avec des notes et les sommaires de chaque lettre*. Interpres Franciscus de Bellegarde.

Epistola I. [II. Garn. p. 70 seqq.] ad Nazianzenum *De vita in solitudine degenda*, ex Latina Guil.

hæc epistola; sed ad hominem aulæ vitia hactenus, sub imperatore, quem præ se spernebat Julianus, expertum, quod de Basilio dici omnino non potest. Atque Garn. in *Vita Basilii*, cap. 8, 1, primum dubitat, num Juliani epistolæ ad Basilium sint genuinæ, et Du Pin ac Tillerontii, qui eam epist. a Juliano scriptam putarunt, conjecturas de tempore quo exarata videatur, eo argumento, istam ad Basilium haud missam esse, convellit.

In eod. Mosquens. synod. XLI, n. 9, sunt epistolæ Gregorii Nazianz. et Basilii M. mutuz. cum ejusdem nonnullis aliis, in his duæ Juliani et Basilii mutuz. Conf. Matthæi *Notit. codd. Mosq.*, pag. 61. — In cod. Vindobon. Cæsar. CCXCI, n. 2, iudice Lambecio *Comm. V*, pag. 518 seqq. duæ sunt epistolæ ad Gregor. Nazianz.: sed Kollar. in not. A alteram, quæ incipit: Ὁ ἀρετικῶν εἶναι λόγων τῶν ὄντων εὐρεσιν, observat scriptam esse a Basilio adversus Eunomium. Est illa epist. XVI, pag. 95 et. Garn., inscripta, Πρὸς Εὐνόμιον τὸν ἀρετικόν. Atque sic mss. sex. V. editoris notam a. HARL.

(d) Tom. II *Bibl. scriptorum eccles.*, pag. 190 c. lit. Amst.

Budæi versione legitur tomo 1 ejus operum (a). A seri *Cygnasmatum litteraturæ* libris III, Gr. et Lat., Lips. 1574, 8, sunt in libro II Basilii M. tres epistolæ HARL.

Basilii epistolæ quasdam edidit quoque Græce Hieron. Brunellus S. J., Romæ 8, cum aliis aliorum Patrum selectis scriptis et homiliis.

Epistolæ sexaginta ex Jo. Jacobi Beureri versione exhibet Abraham Scultetus tom. IV *Medullæ Patrum*, pag. 253 seq.; acceperat autem illas Scultetus a Jano Grutero, quemadmodum Beurero Græcas ex codicibus Augustanis descriptas suppeditaverat Hoeschelius. In his legitur etiam epistolæ ad Apollinarium (b), quam, in editionibus Basilii haud obviam, Græce deinde et Latine cum altera ad Apollinarem et duplici Apollinaris responsoria

Epistola XLIII [58 Garn., pag. 115. ubi v. not.] a S. Maximo ad Dionys. Areopag. tom. I, p. 27, citatur ut λόγος Basilii ad fratrem Περὶ διαφορᾶς εὐστάς καὶ ὑποστάσεως. Hanc vertit [Jo. Conon. Patav. 1507, 4. V. Panzer. VIII, pag. 223] et Beatus Rhenanus Paris. 1513. Eadem epistola quibusdam locis interpolata legitur tom. II Nysseni velut ipsius ad Petrum fratrem. [Vide in Greg. Nyss.]

Epistola LXXX 189 Garnier., ibique v. not.] legitur inter Gregorii Nysseni scripta, tom. II, pag. 458, sub titulo *De S. Trinitate ad Eustathium*, cum versione Laurentii Sifani.

Epistolam CCLXXXIX [93 Garn.] cum versione sua notisque primus Græce edidit Ger. Vossius ad calcem Gregorii Thaumaturgi, Mogunt. 1604, 4.

Basilii et Libanii epistolæ mutuas, una cum aliis sex vel septem brevioribus epistolis Græce in titulum usus recudi fecit H. Stephanus 1577, 8, inter epistolæ, dialogos, oratiunculas et poemata, e variis scriptoribus collecta. FABR. Basilii et Libanii epistolæ mutuas, quas magni facit Tillemontius, probatque ut genuinas, maxime dubiæ videntur Garnier. in *Vita Basilii* cap. 39, p. 172 seqq., is tamen illas sparsim edidit, quasdam inter epp. a Basilio in secessu scriptas, quasdam, cum Basil. in presbyterorum cathedra sederet, et alias, postquam episcopus fuerat. Quarum multas p. 452 seqq. dedit. Conf. Schroeckh p. 6 seqq., qui Garn. dubitationi de omnium illarum epist. mutuarum ῥητέα quædam opponit; Oudin. l. c., p. 568 sqq., et Rössler l. c., qui p. 107 seqq. de epistolis Basilii in genere, et de supposititiis quoque agunt. — In: Τῶν Ἑλληνικῶν ἐπιστολῶν ἀνθολογία, Paris. ex typogr. Steph. Prevosteau, hæredia Guil. Morelli, typographi in Græcis regii, in clauso Brunello, 1583, 4. Sunt n. 12 et 13 Libanii ep. ad Basilium, et Basilii ad Olympium. — In Joach. Camerarii collectione epistolarum LXXXVI, Ἐκλογή καὶ οἶον ἀπάνθισμα διαφορῶν ἐπιστολῶν Ἑλληνικῶν, etc. Tubingæ 1540, 8, sunt nonnullæ Basilii epistolæ. — In Matth. Dres-

Basilius edidit quoque Græce Hieron. Brunellus S. J., Romæ 8, cum aliis aliorum Patrum selectis scriptis et homiliis.

Epistolæ sexaginta ex Jo. Jacobi Beureri versione exhibet Abraham Scultetus tom. IV *Medullæ Patrum*, pag. 253 seq.; acceperat autem illas Scultetus a Jano Grutero, quemadmodum Beurero Græcas ex codicibus Augustanis descriptas suppeditaverat Hoeschelius. In his legitur etiam epistolæ ad Apollinarium (b), quam, in editionibus Basilii haud obviam, Græce deinde et Latine cum altera ad Apollinarem et duplici Apollinaris responsoria

vulgavit Cotelerius tom. II *Monument.*, p. 84. Paris. 1681, 4. Idem alias duas antea ineditas ἀνεπιγράφοις, unamque item ad *imp. Theodosium*, unam eodem loco in lucem cum versione sua extulit. [Vide infra ad n. XIX.]

[Garnier tom. III, pag. 66, edidit ex codd. fragmentum epistolæ Basil. ad Theodoram canonicam, Græce cum versione Latina. Illam epistolam integram, at ex Latina incerti cujusdam veteris interpretatione, rudi quidem, sed fida (utpote cum totidem pene verbis expressa auctoris sensum exactissime reddit, adeoque deperditi Græci textus defectum maxima ex parte suppleat), ex cod. membr. circ. sæc. XIII bibl. Monach. congregat. Casinensis Florent. (qui codex ejusdem Basilii ascetica plura

complectitur, ab eodem interprete Latine versa) primum in lucem protulit Petr. Aloysius Galletius, ejusdem congregationis abbas, in (Amadutii) *Anecdota litterar.*, vol. I, Romæ 1775, 8, pag. 27 seqq. Idem præmisit Græcum textum prioris, quæ jam innotuerat, partis, cum Lat. versione. In cod. Taurin. XCI, fol. 268, est epistola ad Theodoram canonicam: in edit. Benedictin. ep. CLXXXIII. V. *Cat. codd. Gr. Taur.*, p. 185. HARL.

Epistolam Basilii CCLVII laudat Nicephorus Gregoras libro XX *Hist.*, p. 620.

Hæc de Basilii epistolis, quibus οὐδὲν ἄμεινον, nihil præstantius reperiri ait Quindas, quasque tanquam κανόνα et νόρμα του ἐπιστολιματου χαρακτηρος commendat Photius cod. cxliii et epistola cccvii FABR

Codd. aliquot notitiam subjungam; et plures epi

a Italica versio in cod. Veneto bibl. S. Michael. V. Mittarell. *Cat. illius bibl.* p. 112. — De aliis Lat. edit. vid. supra ad n. II Homiliar. Basil. M. ad Gregor. Naz. epistola. Eiusdem *De ratione vite solitariae* lib., Petro Mosellano interpr. Lips. 1516, 4. Editio Lat. Budæo interprete, *De vita in solitudine agenda*, cum Budæi epistolis Lat. lib. v, et Græcis lib. 1, Paris. ap. Jo. Bad. Ascensium 1531, fol., de qua ed. vide Clement. *Bibl. cur.* V, pag. 377. — Basil. — Paris. ap. Guil. Morel. 1562, 8. — Græce, cum Budæi versione. Ibid. ex typogr. Steph. Prevost — in ædibus Jo. Bene-nati, 1581, 4. Plutarch.

(b) Quæ Latine tantum ut anecdota edidit Galletius, hæc totidem verbis Græce et Latine leguntur in epist. 23 S. Basilii, *De perfectione vite monasticæ*, p. 98 ed. Bened. Edit.

De fortuna Romanorum et Alexandri M. — et Basil. M. *De vita solitaria*. Latine, Budæo interprete, Paris. ap. Senant. 1505, 4. Maittaire II, pag. 172. Basilii et Greg. Nazianz. epistolæ, nunquam antea editæ Gr. Haganoæ 1526, 8. HARL.

(b) Ad Apollinarium scripsisse se non diffitetur Basiliius, laicus ad laicum. Vide indicem eorum ad quos Basiliius scripsit, in Eustathio. FABR. In Harduini Collect. concilior., tom. III, inter acta concilii Constantinopolitani an. 553, in collatione v, es: Basilii ad Patrophilum, Ægearum episc., in qua Apollinario scripsisse se non diffitetur. HARL.

stolarum cod. inter eos, quos supra laudavi, reperitur.

De cod. Augustano Vinl., in quo sunt epist. CCCXLVIII, v. Reiser. *Indic. mss. bibl. Augst.*, p. 16-20. — Ibi. l. pag. 89. Basilii M. epistola ad quemdam Gregorium, addita nota, ab aliis illam ascribi Gregorio Nazianzeno. — Vindobonæ in cod. Cas. LXIV, n. 21, sunt epp. XXXIV, quas recensuit Lambec. *Comm.* III, pag. 300 seqq., et Kollarus adnotat epistolam septimam in hoc et quatuor aliis codd. Cas. inscribi Γρηγορίῳ πρεσβυτέρῳ non, ut in ed. Basilii Opp. Benedictina, tom. III, pag. 149, ep. LV ex codd. Harlei, et tribus aliis, it. ex edit., Παρηγορίῳ, sed editor in nota observat, in sex codd. et in tribus ad marginem legi Γρηγορίῳ. (Add. Lambec. IV, pag. 481 sq. de cod. LXXIX, in quo n. 12 eadem legitur epistola). — In eodem cod. LXIV (in quo alia multa sunt Basilii opp.), n. 28 (Lamb., III, p. 298), epist. responsoria ad Optimum episcopum. — In cod. LXIII, n. 4, epistolæ XXI Basilii M., Gregorii Nazianz., Antipatri præsidis, et Juliani. (Lamb. ibid., p. 290 sqq.). — In cod. LXVII, præter multas homilias atque epp. Basilii, n. XXI, *Encomium in Meletium*, sub nomine Basilii; sed vide infra ad n. XXX et Lambec. III, p. 331. — N. autem XL, Basilii epist. ad Simpliciam de ipsius eunucho, et Lambec. p. 336 sqq. excerpit argumentum hujus epistolæ præmissum scituque dignum, sed omissum quoque in ed. Benedictina, atque locum memorabilem contra eunuchos. — Cod. LXXV continet CCLVIII epistolas cum XII epp. Libanii ad Basilium; de quibus multus est Lambec. III, p. 358-372, et varios errores edit. Gr. Lat. Paris. corrigi. — In cod. CCXCI, n. 1 epistola, non ad Gregorium Naz., ut in cod. proditur, sed adversus Eunomium, ac n. 3, Juliani ep. ad Basilium, hujusque integra responsio; de quibus v. Lambec. atque Kollar. V, p. 518 sqq.

Venetis in bibl. Marc. cod. LXI, epp. CCLXXIV. — Omnes, ait Zanetti p. 42 *Cat. codd. Gr. Marc.* in edit. novissima monachorum S. Bened. præter eam, quæ posita est sub numero CCLXXIV, hoc titulo: Πρὸς ἀσθενούντα παραμυθητική, *Consolatoria ad infirmum*; incipit: Ὁ βίος τῶν ἀνθρώπων βραχύς. Habetur et in cod. LIV. — Cod. LXXV, epist. ad Simpliciam hæreticam. — Cod. LXXIX, epistolæ CCCXXXVIII, et Juliani epistola; inc. τὸ ἔμφυτον, cum Basilii responsione. — Cod. CXXXIX epist. una ad Julianum, et ep. ad Simpliciam. — Cod. DLXXV. Basilii et Nazianz. epistolæ XXXVII. V. *Cat. codd. Marc.*, p. 52, 55, 80 et 302.

Inter codd. Thom. Gale in *Cat. codd. Angliæ*, II, pag. 188, n. 5945, memoratur Basilii M. epistola nondum edita; sed nec principium illius nec ulla alia notitia additur; an illa, quæ infra n. XXXII memoratur?

Florentiæ in bibl. Medic.-Laurent. in cod. XX, plin. 9, sunt varia Basilii opera; in his n. 15, epp. ad Chilonem, ad Gregorium Theologum, et ad

Theodoram canonicam, tum n. 16, epist. ad Amphilochem (ad quem plures sunt epistolæ in variis codd. V indicem ad illum *Cat. voc. Basilii*). Conf. Bandin. *Cat. codd. Gr. Laur.* I, pag. 424. — In cod. VIII, plin. 4, XL homiliæ et IV epp. — In cod. IX exstant XLVII homiliæ, X epp. et liber *De virginitate*. — In cod. XII, n. 18, XXV epistolæ. — In cod. XIV, n. 2, CCCXLIV. V. Bandin. I, pag. 523, 528, 535, 559. In tom. II, in cod. VII, n. 29, plin. 57, initio erant epist. CCLXXIII, sed quædam exciderunt, notante Bandin., p. 347. — In cod. XXXIV, n. 49, epist. Basilii ad Libanium et hujus responsio. — In cod. XVI, n. 3, epist. XXIV, et in cod. XXX, n. 7, plin. 59, ep. XXXIII mutæ Basilii ac Libanii. V. pag. 454 et 551.

B Add. codd. Taurin. XCI, — CV, — CLXVI. — CLXXIX, in *Cat. codd. Gr.* p. 183, 196, 252, 266.

Epistola ad Gregor. præcepta vitæ religiosæ et perfectæ, e Græco in Italicum sermonem translata, et edita Brixiz 1733, 42. V. Paitoni *Biblioth.*, etc., I, p. 148.

Ep. ad Gregor. Nazianz. Anglice vers. per Ricn. Scherrie. Lond. sine a. nota, 8. Vide Brüggemann *View*, etc., p. 412, qui ibid. versiones Anglicas aliorum Basilii opusculorum refert. — Garnier inter spurias epp. recepit quoque pag. 462 sqq. mutuas Libanii et Basilii epistolas, et p. 462 ex Basilii epistola ad Julianum Apostatam, *de S. Trinitate*, etc. tum mutuas Apollinarii Basiliique epp., denique ad Theodosium, de quibus infra ad n. XIX agemus.

C Epistolas sequuntur in appendice p. 468 sqq., præmisso monito, Ἡθικὸν λόγοι κδ', etc., qui ad tom. II in edit. Gr.-Lat. a. 1618, in appendice primo loco ponuntur; de quibus Fabric. in vet. edit. n. XI, hæc, quæ sequuntur, litteris consignavit. *Hanz.* [XI.] *Sermones XXIV morales* [in append. tom. II edit. Gr.-Lat. 1618] a Simeone magistro et logotheta, excerpti e Basilii scriptis, et centonis in morem compositi λόγοι κδ'. Ἐκλεχθέντες διὰ Συμῶν τοῦ μεγίστου καὶ λογοθέτου ἐκ πασῶν τῶν πραγματειῶν τοῦ ἐν ἀγίοις Πατρὸς ἡμῶν Βασιλείου, etc. Simeon ille magister, qui etiam Metaphrastes vulgo audit, clarus fuit sub sæculi decimi initium. Loca Basilii e quibus sermones hi contexti sunt in marginibus adnotantur.

1. Περὶ ἀρετῆς καὶ κακίας, *De virtute et vitio*. Incipit: Ὁ μὲν Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός.

2. Περὶ διδαχῆς καὶ νοουθεσίας, *De doctrina et ammonitione*. Incipit: Εἰ ἐπὶ τούτοις.

3. Περὶ ἀγάπης τῆς πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον, *De amore erga Deum et proximum*. Incipit: Τοὺς τῶν βιωτικῶν.

4. Περὶ ἐλεημοσύνης, *De misericordiu et benignitate*. Incipit: Εἰ θαυμάζεις τὰ χρήματα

5. Περὶ πλοῦτου καὶ πενίας, *De divitiis et paupertate*. Incipit: Τὰ φρέατα ἐξαντλούμενα.

6. Περὶ πλεονεξίας, *De avaritia*. Incipit: Ὅταν εἰς οἰκίαν ἀνδρὸς.

7. Περὶ ἁμαρτίας, *De peccato*. Incipit : Πολὺν, ἀγαπητοί.
8. Περὶ μετανοίας, *De poenitentia*. Incipit : Διττός μοι φόβος ἐνέσκηψε.
9. Περὶ προσευχῆς, *De precatone*. Incipit : Χρῆσθην προσευχῆν. Hic sermo cum Nicolai Glaseri versione, junctus duobus libris Chrysostomi *De modo orandi Deum*, proliit in ejusdem Glaseri *Cynasura pietatis et morum* Græco Latina, Giessæ 1609, 8.
10. Περὶ νηστείας, *De jejuniis*. Incipit : Στρατηγὸν μὲν εἰς παράταξιν.
11. Περὶ θανάτου, *De morte*. Incipit : Ὁ τοῦ θαύματος, ἀγαπητοί. Hanc ex mss. Vaticanis vertit et Latine inter opera Ephræmi Syri edidit Ger. Vossius, tom. I, p. 200.
12. Περὶ λύπης καὶ ἀθυμίας, *De mæore et tristitia*. Incipit : Ὅταν ἴδω καὶ τὸ κακὸν εὐδοῦμενον.
13. Περὶ ὑπομονῆς καὶ μακροθυμίας, *De patientia et tolerantia*. Incipit : Μηδεὶς ἐξ ὧν ἔπαθε.
14. Περὶ μελλούσης κρίσεως, *De futuro judicio*. Incipit : Ὅταν μέλλῃς ἐπὶ τινα ὁρμῆν. Hunc quoque sermonem Latine a se versum exhibet Ger. Vossius tom. I Operum Ephræmi Syri, p. 241.
15. Περὶ ἀρχῆς καὶ ἐξουσίας, *De principatu et potestate*. Incipit : Καλὸν ἀεὶ, τὸ χεῖρον ὄπδ τοῦ κρατερός ἄγεσθαι.
16. Περὶ γαστριμαργίας καὶ μέθης, *De inglutie et ebrietate*. Incipit : Μονότροπος ὁ τοῦ Χριστιανισμοῦ βίος.
17. Περὶ ὀργῆς καὶ ἔχθρας, *De ira et odio*. Incipit : Μέγιστον κατηγορήμα Χριστιανοῦ.
18. Περὶ φθόνου καὶ βασκανίας, *De livore et invidia*. Incipit : Πολλὴν ἤμιν ἐμποιοῖ τὴν ἄνοιαν.
19. Περὶ σωφροσύνης καὶ ἀκολασίας, *De temperantia et incontinentia*. Incipit : Ὁ τῶν Μακεδόνων Ἀλέξανδρος.
20. Περὶ ταπεινοφροσύνης καὶ κενοδοξίας, *De humilitate et vana gloria*. Incipit : Ἀμήχανον τὸν μὴ καταδεξιόμενον.
21. Περὶ εὐτυχίας καὶ δυστυχίας καὶ φρονήσεως, *De felicitate ac infortunio*; tum etiam *De prudentia*. Incipit : Ὅτε τὰ δεξιὰ.
22. Περὶ προνοίας, *De providentia*. Incipit : Τοῦ ἐν τῷ προστάγματι.
23. Περὶ ψυχῆς, *De anima*. Incipit : Τὸ τὴν πῖσαν σπουδῆν.
24. Περὶ τιμῆς γονέων, καὶ γήρωσ, καὶ νεότητος, *De honore quo efficiendi sunt parentes, de senectute et juventute*. Incipit : Τὸ, Ἐξεγέρθητι, Κύριε. Prolierunt hi sermones primum Græce e bibl. regis Christianissimi, Paris. apud Guil. Morellum 1556, 8. Hinc a Simone Mailleo, archiepiscopo Turonensi, translati in Latinum sermonem, ibid. 1558, 8. Postea utraque lingua cum nova interpretatione Stanislai Illovii, Francof. 1598 et 1611, 8. Simonis a Mailleo interpretatio Latina servata est in Græco-Latinis operum Basilii editionibus. Ex his ethicis,

(a) Vulgo legitur Μελέτης; sed Garnier. sine codd. correxit Μελετητής.

A suspicor, esse homillas novem breviores, quas a Francisco Vergara versas esse Latine narrat Nicolaus Antonius in *Bibl. Hispana*. FABR. Sunt in decem cod. bibl. publ. Paris.

Ultimum locum in tomo III ed. Garn. occupat Περὶ τῆς ἐν παρθενίᾳ ἀληθοῦς ἀφθορίας πρὸς Ἀπετόν ἐπίσκοπον Μελετητής (a), *Liber de vera virginitalis integritate ad Letoium, Melitinensem episcopum*. Incipit : Οἱ μὲν πολλοὶ τῶν τὸν νυμφίον, etc. In ed. Paris. a. 1618, tom. I, et a Fabricio in vet. ed. in recensione illius tomi n. V, inter genuina recipitur Basilii opera. Atque Fabricius hæc quæ sequuntur de illo libro notavit : « Vertit Ambrosius Camaldulensis, Venet. 1550, 8. Licet vero Dorscheus noster in *Indice iniquitatis*, pag. 173 sq., et ex ipsis etiam

B Rom. Ecclesiæ addictis Natalis Alexander et alii libell. *De virginitate* Basilii esse negent, tamen illi vindicat hoc scriptum, a Suida etiam memoratum, Combelsius testimonio Nazianzeni, qui orat. 20, *De Basilio*, pag. 358, τὰ ἔγγραφα Ipsius de virginibus διατάγματα commemorat. Letoius ille laudatur a Theodorito IV, 2, *Hist.* » Ilactenus Fabricius. Atenim Garnier., qui in prævio *Monito* illum librum spurium esse demonstrat ex styli dissimilitudine et imaginibus indecoris, atque quoniam Letoius ille, cui nuncupatus est liber, pluribus post Basilii mortem annis ad dignitatem episcopi Melitinenensis pervenit, primum Suidam nihil moratur; deinde Nazianzeni testimonium, quod grave videtur, et quo Combelsius ac Du Pin ad librum Basilio unice asserendum,

C nituntur, non de nostro intelligit libro. « Sed, ait, cum Gregorius Basilii scripta laudat, quibus virginitatem vere colere docebat, *Regulas* indicat, quæ nihil prorsus habent, quod non ad optimam excolendæ virginitatis rationem pertineat. Atque etiam constaret Basilium singulari opera *De virginitate* scripsisse: verum illud opus desiderandum esset; minime vere illud, quod in manibus habemus affingi ei in tam manifesta styli dissimilitudine ac temporum discrepantia deberet. » Opus tamen, ab antiquitate commendatum, concedit, scriptum esse quarto sæculo, eidemque Letoio nuncupatum Melitinesi, ad quem etiam Gregorii Nysseni exstat epistola canonica. Garnierio assentitur Schroeckh l. c., pag. 205, sed multo copiosius persequitur idem argumentum Oudin. l. c., pag. 553 sqq., qui primum nominat Bellarminum, Labbeum, Du Pin, Cavcumque, qui id opus censent legitimum esse Basilii fetum; dein vero multas rationes, quibus motus Godefr. Hermantius in *Vita Basilii et Gregorii Nazianz.* Gallice scripta, id abnegavit Basilio, refert, probatque et ornat. — Exstat in eod. Naniano Venet. CXXIII, n. 15, de quo v. *Cat. codd. Gr. Nan.*, p. 256 sq., et in codd. Bavar. Monach. XXXII, LXXXIX et XCIII. V. *Cat. codd. Gr. Bav.*, p. 8, 34 et 35. — Dresdæ in bibl. elect. est eod. Latin. qui continet Athanasii et Basilii opp. In his Basilii *De militiâ monachali* ad quemdam discipulum

D

suum; *De laudibus vitæ solitariae*: ad Letolium *De vera integritate virginitalis* et quasdam epp. ad Amphilo-
chium, ad Terentium et alias; *De studio genti-
lium litterar.* lib. et Rutini in librum homil. Basilii
Præfationem cum VIII homiliis. V. Goetz. *Memor.
bibl. Dresd.*, tom. I, coll. 4, p. 365 sqq.

Hæc sunt opera et genuina et dubia spuriaque,
quæ continentur in edit. Garn.-Benedictinorum.
Agmen claudunt addenda atque emendanda ad tria
volumina; tum selectæ Frontonis Ducæi notæ in
librum *De Spiritu sancto*, denique indices.

Ne quid autem eorum quæ Fabric. in vet. ed. ad-
huc scripserat, in hac ed. desideretur, reliqua hic
subjiciam, omisiss iis, quæ jam in superioris Gar-
nerianæ edit. recensione reddideram. In appendice
igitur ad tom. II edit. Gr. Lat. a. 1618, et apud Fa-
bric. olim, n. XII sqq., adhuc reperiuntur:

XII. Περὶ γραμματικῆς γυμνασίας, *De grammatica
exercitatione.* Incipit: Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ.... et
ὄχι σε γινώσκων, ὦ πατέρον. P. 171. Vertit Gilbertus
Cognatus, Nozoreus. De hujus libelli editionibus
dixi tomo sexto hujus *Bibliothecæ*, pag. 319 et
322, ubi monui etiam, verum auctorem non esse
S. Basilium, sed Manuelem Moschopulum, longe
recentiorem scriptorem, qui circa sæculi XIV finem
claruit. FABR. Conf. Henr. Vales. *De critica*, lib. I,
cap. 25, pag. 175 sq. — In Gilberti Cognati (Cousin)
Nozoreni operibus, Basil. 1542, fol., tom. I, n. 1. V.
Baungarten. *Nachricht. von merkwürd. Büchern*,
tom. X, p. 48 sqq.

Quæ sequuntur n. XIII, *De consolatione in adver-
sis*; n. XIV, *De laude solitariae vitæ*, et XV, *Admo-
nitio ad filium spiritalem*, et Garnier. tom. II, inter
spuria reposuerat, item n. XVI. *Gennadii diss. epi-
stolica*, atque XVII, *Frontonis Ducæi notæ*, jam
supra suis locis explicita sunt. HARL.

VII. *Scripta S. Basilii, vel quæ sub ejus nomine fe-
runtur, sed quæ in editionibus Græco-Latinis non
exstant.*

XVIII. *Homilia tertia de jejunio*, [edita a Garne-
rio in tom. II, inter spuria Basilii scripta, et ego de
illa ad n. 2 spuriorum illorum dixi. HARL.]

Homilia in Proverbiorum VI, 4, edita Græce et
Latine a Cotelerio in tom. I *Monumentor. Ecclesiar
Græcæ*, p. 28-37. Incipit: Οὐ λυπαί με ἐλάττωσις
τῶν συνελθόντων. Hanc quoque [ut superiore] ante
Cotelerium verterat Latineque ediderat Franciscus
Combesius in *Ecclesiaste Græco*, qui loca quædam
illius illustrat tom. I *Basilii recensiti*, p. 21.

XIX. Ad Apollinarium epistolæ duæ, unaque ad
Libanium: ad Theodosium imp. una, et duæ com-
mendatitiæ ad incertum, Græce et Latine editæ ab
eodem Cotelerio tom. II *Monumentor.* pag. 84 seq.
una cum Apollinarii binis, totidemque Libanii ad
Basilium epistolis et una ad eundem Amphilo-
chium. Paris., 1681, 4. Epistolas mutuas Apollinarii et

Basilii ab Ariano vel Apollinaristis confictas esse,
non diffidetur ipse Cotelerius, quem, si placet, vide
pag. 553. Illi vero ad Theodosium hanc notam ad-
ditam in ms. reperisse idem p. 559 monet: 'Ἡ ἐπι-
στολὴ αὕτη οὔτε ἀπὸ τῶν νοημάτων οὔτε ἀπὸ τῆς
φράσεως εἶκεν εἶναι τοῦ μεγάλου Βασιλείου. FABR.
Garn. III, p. 463. V. supra ubi n. X de epistolis
agebatur, ad finem notata, ubi quoque Ba-
silii ep. ad Apollinarem Laodicenum supposititiâ allata est.
— Epistola ad Theodosium imp., ap. Garn. III, p.
466 sq., inter spurias ex Cotelerii *Monum. Eccl.
Græcæ*, tom. II, p. 97. Atque in margine notatur,
alias legi tantum τῷ βασιλεῖ. Tillemontio quidem
videtur hæc epistola juvenem et rhetorem non de-
decesisse, isque Theodosium, cui inscripta est epi-
stola, non magnum illum imperatorem intelligit,
sed præsidem aliquem Cappadociæ. At in nota ani-
madvertit editor Benedict. in ed. Garn. totam epi-
stolam Basilii stylo atque ingenio repugnare, et
alias adducit rationes graves, quibus impugnatur
Tillemontii judicium, et litteram esse adulterinam
demonstratur. HARL.

XX. *Rationes syllogisticæ contra Arianos, quod
Filius sit Deus*, prodire tomo V *Lectionum anti-
quarum* Henr. Canisii, pag. 166-171 (a), sed Latine
tantum, interprete Francisco Turiano, S. J. Ingol-
stad. 1604, 4. Incip. *Si Filius est natura Deus, et
Pater est natura Deus, non est alius Deus Filius.*
FABR. In schol. ad Euthym. Zigabenum citatur ὁ λα-
ρός καὶ μέγας Βασίλειος ἐν τοῖς Συλλογισμοῖς, atque
cl. Matthæi præf. ad Euth. Zigab. comment. in IV
Evangelia, tom. I, pag. 19, not. 9, suspicatur, in-
telligi librum, *Rationes syllogist.* etc. HARL.

XXI. *Philocalia* e scriptis Origenis concinnata a
Basilio et Nazianzeno, ut dixi lib. v, cap. 1 [pag.
221 sq. vol VII]. FABR. Codd. in vol. VII cit. memo-
ratis add. cod. Augustan. Vindel. secundum Reis-
eri indicem mss. bibl. August., p. 38. n. 49, et
Medic. Laurent. XV, plut. 4, in quo quæstiones in
duo libros partitæ sunt; primi libri quæstiones sunt
XXI, secundi autem XII; adnotantur quoque suis
locis varia Origenis opera, e quibus auctoritates ad
solvendâs quæstiones sumptæ sunt. V. plura in
Bardini *Cat. codd. Gr. Tamr.*, I, pag. 540. In ed.
Tarini unico tantum libro, in xxvi capp. distributo,
continetur *Philocalia*. Tarini ed., quam in manibus
habeo, inscripta est: *Origenis Adamantii Philoca-
lia, de obscuris S. Scripture locis, a S. S. P. P.
Basilio M. et Gregorio Theologo, ex variis Origenis
commentariis excerpta.* — *Omnia nunc primum Græ-
ce edita ex bibl. Regia, opera et studio Jo. Tarini,
Andegavi, qui et Latina fecit et notis illustravit.* Lu-
tet. Paris. ap. Sebast. Cramoisy. 1624, 4. Aditi
sunt libri Zachariæ Scholastici *De mundi opificio*
contra philosophos disput.; Anastasii, presbyteri,
De hominis ad imaginem Dei creatione liber et cele-

(a) Sec. vet. ed. Ingolstad. a. 1601-1604, sed in
Basuagii repetita mutataque et aucta ed. inscripta:
Thesaurus monumentorum ecclesiast. et historico-

rum, etc., vol. I, Amstel. 1725, fol., n. 6, pag. 169
171. HARL.

bres opiniones de anima.— Edit. Tarini Paris. 1618, 4, exstat in *Cat. bibl. Leidensis*, pag. 62. HABL.

XXII. Λόγος εις την ὑποτύπωσιν τῆς ἀσκήσεως. In Garn. ed., II, pag. 625. V. supra n. 9. HABL.

XXIII. Basilii et Nazianzeni *Expositio fidei*, edita Latine a Canisio tom. V *Antiquar. Lect.*, p. 177-180 (a). Incipit : *Credo in Patrem et Filium et Spiritum S., Trinitatem homouision.*

XXIV. Ἐκθεσις πλὴτως ἐν συντόμῳ, *Expositio fidei in compendio*, quaestionibus et responsionibus, edita Graece et Latine a *Stephano le Moigne* in *Varitis sacris* tom. I, p. 147-149. Incipit : Πόσας φύσεις ἡμολογεῖς ἐπὶ τῆς ἀγίας καὶ ὁμοουσίου καὶ ἀκτίστου Τριάδος;

XXV. Θέσις λειτουργία.

XXVI. Basilium — ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ τῆς λειτουργίας. Apud Garn. II, p. 672 sqq. et quæ Fabric. de duobus hæc opp. scripserat, jam supra ad n. 2, tom. II, Garn. inter spuria recepi. HABL.

XXVII. *Scholia in Psalmos centum et quinquaginta*. Graece nondum prodierunt, quod sciam, sed in Latinis editionibus (nam in Graeco-Latinis [et Garner.], sunt omissa) exstant e versione Wolfgangi Musculi. Non Basilium habere auctorem, sed ex Basilio, Chrysostomo ac Theodoro esse collecta, jam multi post Possevinum observarunt. *Commentum Lucanionis, qui sub nomine Basilii mundo illudit*, vocat Rich. Montacutus pag. 83 *Apparatus ad origines ecclesiasticas*.

XXVIII. *Basilii M. supplicationes in S. Pentecosten*, memorat Gabriel Philadelphensis, apud Allatum, cap. 13 *De purgatorio*, pag. 93. *Precationem* aliam Basilii Graece ms. e codice VIII Barocciano bibl. Bodlei. edidit Henricus Hammondus in *Catechismo practico*, addita Anglica versione. Oxon. 1662, 8 (quæ septima est editio), p. 279, et tomo I *Opp.* Lond. 1684, fol. Et in Germanica catechismi illius versione Francof. 1696, 8. Eam quoniam brevis est atque Christiano doctore digna, hoc loco cum versione mea Latina ascribam. (Vide inter *Opp. Basilii, t. III.* EDIT.)

A Joach. Camerario edita est : *Disputatio de piis catholicis atque orthodoxis precibus et invocatione numinis divini : et expositæ formulæ harum, tam de sacris, quam aliorum usurpatione, descriptæ Graece et Lat.* *Accesserunt definitiones præcipuarum rerum, quarum mentio in hac disputatione fit.* Argentor. 1560, 8. In hoc op. reperiuntur, p. 71-92, preces SS. Chrysostomi, Basilii, Gregorii Nazianz., Jo. Damasceni et aliorum, Graece descriptæ ex libello *Precationum* quo Graecæ Ecclesiae utuntur, et Camerarius appellat *Μηγάριον*.

Fabricius in vet. ed. alia quædam subjunxerat Gr. cum versione Latina, quæ Graecæ descripserat

(a) E' lit. Ingol. Sed in Basnagi *Thesaurο monum. eccl.*, tom. I, n. 8, p. 188. In indice cod. Antonii Eparchi, n. LXI, Basilii brevis expositio fidei et quædam contra feminas. Ad. n. XXXIII. V. infra, vol. X, p. 481 et 484 ed. vet. HABL.

(b) In cod. LXVII (in quo multi sunt Basilii li-

J. Christoph. Wolfius, cum in Anglia versaretur, ex codd. bibl. Bodleianæ. Sunt autem

1^o Basilii precatio dicta ante S. communionem corporis Dominici, ex Nicetæ Choniatae *Thesaurο orthodoxæ fidei* : cod. Bodlei. MLXXXI.

2^o Basilii precatio et exorcismus super homine vexato ab impuris spiritibus, ex cod. Barocc. VIII in quo et Epiphani et aliorum SS. Patrum adjurationes ejusmodi leguntur. Precationem sequitur exorcismi formula. Aliæ exorcismi formulæ reperiuntur in Goari *Euchologio*, p. 355 sq. — In cod. regio Matrit. CV, n. 66, exstat ἀφορισμός τοῦ — Βασιλείου κατὰ πνευμάτων ἀκαθάρτων, *Basilii exorcismus adversus spiritus immundos*. Inc. Ὁ θεὸς τῶν θεῶν, etc. Atque Iriarte in *Cat. codd. Gr. Matrit.*, p. 421 sq., adnotat, hunc Basilii exorcismum et Fabricium VIII, pag. 95 vet. ed. et Goarum *Euchologii* pag. 729, Gr. ac Lat. publicasse, at matrum Matrit. ab utroque excuso bene multis variis lectionibus dissentire; se, rogante Franc. de Bejar, confecisse versionem Lat. et hanc subjectam esse edito opusculo : *S. Basilii Regulæ*. In eod. codice occurrunt quoque plures partim a Goaro libr. cit. editi, partim nondum evulgati similes exorcismi atque preces Chrysostomi, Gregorii Thaumaturgi, Epiphani, Gregorii Nazianz., Salomonis et aliorum anonymorum, de quibus multus est Iriart. — *Precatio Basilii* quædam est Vindobon. in cod. Cæsar. XIX. V. Lambec., III, p. 95.

3^o *Questiones Eunonii et Apollinaris cum responsionibus S. Basilii* ex cod. Cromwell. CXII, pag. 579. Sed quoniam n. 2 sq. *exorcismus* alibi occurrat, eam hic omisi, n. autem 1 et 3 in supplemento, si placebit, conjiciam. HABL.

XXIX. *Pænitentiale* sive Ἐπιτίμιον εἰς τοὺς παραπίπτοντας καὶ ἀμαρτάνοντας. Incipit : Ἡ πρόβλη τοῦ λογισμοῦ ἀναμάρτητος. Ms. in bibl. Casarea. Vide Lambecium, III, pag. 100. Fama. In cod. LIX, n. 14, p. 265 ed. Kollar., qui in nota observat, diversum esse hoc epitimion ab illis, quæ in Garnieri edit. edita sunt tom. II, p. 526. In hoc autem Kollar. ne umbram quidem Basilii videt. HABL.

XXX. Ἐγκώμιον εἰς Μελέτιον Ἐπίσκοπον, ἑικοσίου ἡμερῶν Μελετίου ἐπισκοπὸν Ἀντιοχείου, A. C. 381 defuncti. Incipit : Ἡδύησαν ἡμῶν τὸν ἀριθμὸν τῶν ἀποστόλων. In codicibus quibusdam mss. Basilio tribuitur, ut illo, qui est in bibl. Casarea apud Lamberium (b), III, p. 129, sed qui Gregorio Nysseno illud testimonii Socratis v, 9, Sozomeni vii, 10, Nicephori xi, 29, et Martyrologii Rom. 12 Febr. recte vindicat. Legitur etiam inter Nysseni Opera, tom. II, p. 119, licet Meletium Basilium etiam in epistolis non uno loco laudet et contra inimicos causam ejus tueatur

(bri), n. 21, p. 351 ed. Kollar., cujus notam conferat. Sed in cod. CVI, n. 13, ap. Lambec. IV, pag. 55, tribuitur illa oratio funebris Gregorio Nysseno. Adde cap. de Greg. Nyss. ad n. 60 *Opera* tom. I. HABL.

XXXI. Ex homilia commemorationis B. Mariæ virginis, cujus exemplar in insula Rhodo descriptum habuit Gilbertus Gaulminus, loca Arabice et Latine affert Abraham Ecchelleus in *Eutychio vindicato*, Rom. 1661, 4, p. 226, 216.

XXXII. Caveus testatur, apud Thom. Galeum fuisse mistas. responsiones Basilii ad Eubulum : epistolam brevem ad Optatum quemdam et excerptum ex epistola ad Neapolitanos (puto legendum ad Nicopolitanos), cum scholiis.

XXXIII. Περὶ φωτισματος, *De illuminatione sive baptismo*. Incipit : Ἡδὴ μακαριότητος ὁσμὴ πρὸς ἡμᾶς. Sub Basilii nomine exstat in variis codicibus nss., uti duobus bibl. Regiæ Paris., teste Cotelero ad Clementis *Recognitiones*, III, 67, et in Barocciano CXCI, ut me monuit noster Wolfius. Sed Basilio perperam tribuitur, cum sit *Procatechesis* S. Cyrilli Hierosolymitani, sive Præfatio ejus ad *Catecheses*. Auctor scholii quod in altero codice Regio Cotelero reperit : Σαφῶς ἡμῖν δέχνησαι ὁ χαρακτήρ τοῦ προκειμένου λόγου, ὅτι οὐκ ἔστιν τοῦ ἀγίου Βασι-

(a) Item in codd. Paris. bibl. publ. CDLXXVI (in quo multa sunt Basilii scripta), n. 53, et CMLXIX, n. 7. Garnier in *Vita Basilii*, p. 183, § V An. hanc et aliam hom. *De elemosyna et judicio* inter perditas numeravit.

Ad spuria opp. pertinet *interrogatio ad Greg. Nazianz. de Ecclesia et sacerdotibus*, quæ in cod. Vindob. Cæsar. CCXCIII, n. 4, apud Lambec. V. p. 537, tribuitur Basilio M, sed Kollar. in nota docet eam esse nugæis nugivenduli somnium.

De Basilii libro *contra Manichæos* deperdito, quem

λαίου. Fabr. N. in cod. CDLXXVI, n. 18, ubi in nota marg. ab antiqua manu abjudicator Basilio. V. confector. catal., II, p. 67. HARR.

XXXIV. Περὶ τοῦ ὅτι ἀκατάληπτός ἐστιν ὁ Θεός, *Quod Deus sit incomprehensibilis*. Incipit : Σαρκεῖς μὲν ὀφθαλμοῖς Θεὸν θεωρεῖσθαι. Itidem sub Basilii nomine in jam dicto Barocciano cod. CXCI legitur atque in altero CCXXXIX (a), sed itidem auctorem habet Cyrillum Hierosolymitanum, inter cujus *Catecheses*, ut eidem laudato Wolfio observatum, nouo loco legitur.

Hæc de S. Basilio ejusque scriptis adnotanda mihi succurrerunt, quem Cassiodorus in proœmio *Divinarum Lectionum* refert inter eos, qui totam S. Scripturam explicaverunt. *Ferunt itaque Scripturas divinas Veteris Novique Testamenti ab ipso principio usque ad finem Græco sermone declarasse Clementem Alexandrinum, cognomento Stromateum, et Cyrillum ejusdem civitatis episcopum, et Joannem Chrysostomum, Gregorium et Basilium, nec non et alios studiosissimos viros, quos Græca facundia concelebrat.*

laudavit Augustinus, v. supra vol. VII, pag. 325. In codd. Paris. MDCCCLXXXIII, n. 4, Basilii interrogata et responsa de charitate, et n. 2, excerpta ex Chrysostomi ac Basilii opp. — MCDV, n. 40, Basilii ad Gregorium fratrem *de mixtura triplici observatio brevissima*. — MCX, n. 3, Basilii *explicatio orationis Dominicæ*, etc. Add. Schraam. Supplementa in analysi Opp. SS. Patrum, etc., tom. XII. Ex cod. Mosquensi edidit Matthæi homiliam *De perfect. vitæ monach.* V. supra ad n. 1 de homiliis. Sed hæc sufficiant, ne extra oleas vagari videamur. HARR.

PRÆCIPUÆ ANTIQUARUM EDITIONUM PRÆFATIONES.

PRÆFATIO EDITIONIS PARIENSIS,

Quæ prodiiit anno 1520.

Reverendissimo Patri ac DD. Stephano Poncherio Senonensium archiepiscopo Jo. Badius Ascensius S.

Jacobus Faber Stapulensis, philosophus insignis, et omni disciplina laudabili extra invidiæ aleam ornatus, tuæque, archiepiscope dignissime, sapientissimæ excellentiæ multis magnisque nominibus (id quod accepi) charus, et (quod certe scio) deditissimus, ubi in adolescentia sua cum experiundi, tum religionis ergo, varias regiones peragrasset, multasque bibliothecas invisisset, perinde ac apes dædalæ, solerti indagine tanquam e floribus fragrantissimis, optima et liquidissima mella, prætantissima summi cujusque scriptoris opera delegit : eaque onustis alis ad nos usque transvexit. Inter quæ superioribus annis, divi Hilarii, Ægesippi Nicolai Cusani, et quasdam alias neutiquam pœnitendas lucubrations ipso auctore emisimus : nuper autem divi Basilii vere Magni monumenta, æterna cedro dignissima, ab urbe Roma ad nos usque perlata, hinc ad negotia sua profecturus prelo nostro commisit, ea stipulatione, ut quanta maxima valerem diligentia, recognita, non segniter compressa, faustissimi et potentissimi antistitis præsidio, ab invidulorum defenderentur morsiculis. Operæ siquidem pretium videbar illi, etiam non vulgare facturus, si meis vel importunis precibus exorarem, ut ejus viri, qui unus post Christum Dominum Magni cognomentum vere meruit, et irrefragabilem auctoritatem obtinuit (usque adeo ut non minus apud ipsius, quam olim apud Pythagoræ discipulos pro summa dicti comprobatione suffecerit, si quispiam mutiverit, ipse, vel magister, dixit) ejus præsulis clypeo protegerentur, cujus maxima quondam in primario senatu, et nunc in tota Christianissimi regis curia, auctoritas eloquentissima suffulsa sa-

piencia præritet. Accesserunt ad Fabri nostri æquissima mandata Nicolæ Beraldi, hominis summa cum scientia tum eloquentia præditi, et magnificentiæ tuæ ut alacris ita indefessi buccinatoris, exhortationes nequiquam vulgares, quibus quod antea subverebar (nam ne de facie quidem notum opinor) audere cœperim. Boni itaque consules, præsul humanissime, et hujus lucubratiunculæ nostræ dulcissimo præsidio tuo ditatæ protectionem, cum ob Basilii excellentiam, tum ob utroqueque et Fabri et Beraldi nostrorum desideria non asperuabere. Valc. E. chalcographia nostra ad XV Kalend. Decemb. M. D. XX.

PRÆFATIO EDITIONIS HAGANOENSIS

Anni 1528.

Clarissimo viro Domino Bilibaldo Pyrckheimero, Patrio Norinbergensi, Vincentius Obsopæus Sal.

Cum nuper inspiciendum mihi obtulisset ex bibliotheca tua, Bilibalde clariss., Georgius Leutius codicem epistolarum Basilii et Gregorii, quem cum ob litterarum characteras, tum ob vetustatem vehementer videre cupiebam. Est enim, ut mihi conjecturam facienti visum est, ante ducentos aut amplius annos descriptus, inque regis Ungariæ bibliothecam repositus. In eo ergo cum avidissime versarer, cœpi epistolas quoque aliquot excutere, quæ prima statim degustatione (quantum quidem nos in litteris Græcis palati habemus) ita mihi cœperunt arridere, ut magnum nefas ducerem, tantum et tam insignem elegantissimarum epistolarum thesaurum ita defossum esse, ac non omnium potius usui et lectioni obvium et expositum. Sed enim cum animadverterem hujus tam rari codicis pretium nulla tua invidia premi, cum alias tuæ instructissimæ bibliothecæ utriusque linguæ auctores studiosis a te flagitantibus, candidiss. et libentiss. utendos dare soleas, sed potius librarii penuria hactenus in obscuro delituisse, cœpi te per Andræam Rutellum familiarem tuum interpellare (ne quid in rebus tuis te invito et nescio facerem aut staturerem) me describendi laborem et lædium libenti animo suscipere et devorare velle, modo meæ voluntati tuus assensus non refragetur. Ibi tu nihil cunctatus, perliberaliter respondisti, summe tibi probari nostrum institutum, atque ut cœptum laborem strenue urgerem, amice cohortatus es. Itaque ego hoc tuo tam liberali responso sum non mediocriter erectus et exhilaratus, tuæque cohortationi non illibenter obsecutus, eas vel hoc nomine diligentius transcripsi, partim quod antea nunquam editas conciperim, partim quod sperarem studiosis et candidis lectoribus me non vulgariter gratificaturum, si nostra opera tanti ac tam rari thesauri potirentur. Promiserat quidem Aldus ille optime de litteris meritis, in Epistolio ad Codrum Urceum, quod secundo libro Græcarum epistolarum præfatum est, eas aliquando se editurum. Verum, quid ejus voluntatem ab edendo retraxerit, parum compertum habeo. Paucas saltem Basilii ad Libanium sophistas, et alios nonnullos in secundo volumine edidit, quas nos in hoc libello consulto prætermisimus. Porro autem, qui aliquem fructum harum epistolarum lectione consequeretur, eundem tibi jure optimo acceptum ferendum existimo, deinde non minorem gratiam Joanni Scerrio solertissimo typographo habendam, propterea quod illas tua humanitas non gravatim exscribendas dederit, et ille easdem suis impensis et laboribus non parcens, diligentissime excusas invulgaverit. Neque enim vulgarem de litterario profectu illi merentur gratiam, qui id genus auctores in lucem edunt et procedunt. Qua in re et te, jam per multos annos feliciter elaborasse et sudasse conspeximus, dum unum hoc sedulo curas, ut vetustis auctoribus suis restituatur nitor et dignitas. Cæterum præter alia quæ in hisce epistolis continentur et tractantur lectu dignissima, facile videre est, quæ misera sit et perturbata Ecclesiarum conditio, ubi Christianorum unanimis et consentiens per fidem concordia, hæreticorum impiis confictationibus divulsa fuerit et impugnata. Vixerunt enim eo tempore in Cæsaria Cappadociæ quidam Basilius, Constantinopoli autem Gregorius, quo vehementissime viguit Ariana hæresis, quam sub Constantino Magno Alexandria emeruisse accepimus, cuius perfidia et malitia tunc Christianissimus crudelissime convellabatur. Eas ergo turbas, quibus Ecclesiam misere infestabantur, quibuscunque simplicium conscientia variis erroribus involvebantur, dictu mirum, quibus lamentationibus, quibus lacrymis, quibus denique querimoniis ubique fere deflet Basilius, acerrimus alloqui Arianorum impuginator, dum lacrymans movet, obsecrat, hortatur, ac aliquoties interminatur episcopis, ut relicta invidi et ambitiosa, cumque multis offendiculis conjuncta contentione, Christianorum mentes solo Dei verbo pure et sincere pascant et ducant, nec eas hæreticorum pestifera et lethali contagione imbuerent, Verbi divini puritatem et simplicitatem adulterantes, et contaminantes: plenæ sunt harum querimoniarum pleraque Basilii epistolæ, quas qui non occitanter legerit, haud dubie in illis nostri intelicis sæculi miserandam faciem, et statum ad amussim expressum esse videbit. Neque enim minore multorum ruina et offendiculo jam luriunt hæretici Munzerani, et omnium maxime Œcolampadiani, quam olim insaniebant Ariani, Christum in verbis suis (proh impietatem execrabilem!) plus quam blasphemio ore mendacem coarguentes, Christianæ pacis concordiam maligne et factiosè conscindentes et perturbantes, simplicium conscientias malitiosè erroribus non dicentis illaqueantes, dumque rationis ductum et fallibilem carnis sapientiam furis per præcepta acti sequuntur, sacrarum litterarum simplicem sensum ad suas blasphemias et impias nentias comprobandas violenter pertrahunt, adeo ut mihi ex tripode prodita videantur ista verba, quæ nimium graphice de hæreticis protulit Basilius. Ita enim scribit in *Apologia ad Cæsarienses* (et quid vetat Græce ejus verba subjungi cum sint et verissima et elegantissima?): Τοῦτο μὲν αὐτοῖς, φησὶν, ἀπὸ ἐπιμελῆς, μὴ ἐκ τῶν θείων Γραφῶν διδασκῶν τὰ; ἀνεπαίστητος ψυχῆς, ἀλλ' ἐκ τῆς ἑξῆως σοφίας παραχρούεσθαι τὴν ἀλήθειαν. Vide vero quam strictum et compendiosè talium hominum mores et conatum tetigerit, quibus profecto nequaquam studio est, ut ex sacris litteris simplicium animas instituunt, sed potius externa sapientia ipsam veritatem funditus subvertunt. Versisti haud dubie hoc ipsum et tu in conflictu cum Œcolampadio (quem longe verius οὐδόσοτον quis dixerit, cum tantas Ecclesiae Dei et sacrae Scripturae offundat tenebras) Sibyllinis foliis esse certius. Verum ista præsentis non sunt instituti. Prius tamen quam epistolam claudam, unum hoc reticere nequeo, quandoquidem ipsi adeo Patrum scriptis iniunguntur, quæ tamen pro more suo falso et temere, ut sacram quoque Scripturam, citant erroneis interpretationibus depravata, subjiciam quidam de Sacramento corporis et sanguinis Christi idem senserit Basilius, quem es

ysitiasimis auctoribus unum esse satis certo constat. Ad hunc enim non modum in eadem *ad Cæsarienses Apologia* scriptum reliquit, super illud Joannis, vi, 58 : *Ἐγὼ ζωὴ διὰ τὸν Πατέρα*, quod usurpabatur ab Arianis in hoc, ut probarent Christum non esse æqualem Patri. Ille ergo inter cætera ita subjungit, exemplum inferens : *Καὶ ὅτι τοῦτο ἐστὶ δηλοῦμενον, ἐκ τοῦ ἐπιφερομένου εἰσόμεια, καὶ ὁ τρώγων με, φησί, ζήσεται δι' ἐμὲ. Τρώγων γὰρ αὐτοῦ τὴν σάρκα, καὶ πίνωμεν αὐτοῦ τὸ αἷμα, κοινῶναι γινόμενοι διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως, καὶ τῆς αἰσθητῆς ζωῆς τοῦ λόγου καὶ τῆς σοφίας. Σάρκα μὲν καὶ αἷμα, πῶσαν αὐτοῦ τὴν μυστικὴν ἐπιδημίαν ὠνόμασε. Sed facile ariolor, quid ad ista dicturi sint, nempe de spiritali manducatione intelligenda esse (ut homines sunt plus quam coelestes, plus quam spirituales), et minora hæc esse quam ut hisce verbis quidquam probari aut improbari possit. Næ, si ista dicunt, recte pro spiritus sui vesano et vertiginoso ductu dicunt, quibus quæcumque ab aliis producta fuerint pauca, hoc est, nibili videntur, et nullo spiritu condita. Cæterum quæ ab ipsis in medium allata fuerint, ex opulentissimo ipsissimi spiritus æriario deprompta sunt. Qui enim isti bacchantes et furiosi spiritus moverentur, aut crederent scriptis Basilii, quorum perditam vesaniam nec Christus ipse, nec Paulus, nec tot Patrum consentiens auctoritas ad sanam mentem retrahere potest? Atqui nec propterea ista produximus Oecolampadianis et Munzeranis spiritibus ut crederent, qui nihil prorsus solent credere, nisi quod illorum perfidiæ videbitur consentaneum, nempe, quod cernitur et palpatur, et ratione percipi potest. Quasi vero Basilium non hisce paucis verbis egregium et præclarum præstiterit suæ fidei testimonium, quid de Sacramento recte sentiendum sit, ipsumque illud, si opus fuisset, etiam quam copiosissime ut alia testatus esset. Quis autem credidisset aliquando orituros pestiferos et seditiosos hosce Munzeranos et Oecolampadianos spiritus, qui ita crudeliter et impie Christi verba essent dilaniaturi, discerpturi, et abnegaturi, ut suis blasphemis nugis fidem facerent et statuerent? Atqui ista jam missa faciamus, neque enim humane patitur istorum spiritu intollerabilis arrogancia alicujus mediocris admonitionem, cum summa ingenia moderate non audiant, sed contemptissimè quosque fastidiunt, contenti interim quod et Basilium una nobiscum adversus illos de Sacramento sentiat, cujus unius calculum omnibus Munzerano et Oecolampadiano spiritu bacchantium suffragiis antefereundum existimo. Quanquam homini vere Christiano, parum quid hic aut ille dixerit aut senserit, curæ est, cui unius deo Christi verba; qui solus est via, veritas et vita, quique certius de se dicere possit illud, quod Jovi suo tribuit Homerus : *Οὐ γὰρ ἐμὸν παλινάγρετον οὐδ' ἀπατηλὸν οὐδ' ἀτελεύτητόν γ' ὃ τί κεν καρὰλῃ κατανώσῃ*, vera videntur. Hominum autem eatenus vera, quatenus a Christi verbis non abhorrent et discrepant. Siquidem Evangelium omnis veritatis, imo omnium verborum est amussis et regula, et plane lapis, quod aiunt, Lydius. Nos hac de re jam desinemus, tibi, Bilibalde clarissime, hanc lampada deferentes, qui istam pugnam prior cepisti, et hactenus non inauspicato Marte depugnasti. Faxit Christus, ut per te et Martinum nostrum incomparabilem illum sacræ doctriuz vindicem, perque omnes cum Evangelio sentientes, quam primum triumphet veritas, adversariorum impia perfidia et vaultate detecta et profugata. Bene vale, vir clarissime, et nos ut facis ama.*

PRÆFATIO EDITIONIS BASILEENSIS

Anni 1532 (a).

Des. Erasmus Roterdamus R. D. Jacobo Sadoletto, episcopo Carpentoractensi, S. D.

Prorsus obfirmaram animum, hujus ævi decus Sadolete, statueramque typographorum quamlibet importunis flagitationibus, obsequium præfandi in alienas lucubrationes in pœsterum omnino pernegare: sed ab hac adamantina, ut mihi quidem videbatur, sententia me transversum abripuit divus Basilus, vir optimo jure dictus Magnus, sed Maximi cognomine dignior. Ex his quæ versa legeram, veluti per nebulam suspiciebam Ingenii dotes plane divinas, ac pectus humana conditione majus. Verum simul atque contigit audire Christianum Demosthenem, imo cœlestem oratorem sua lingua loquentem, sic animam meum totum perculit, inflammavitque vere flexanima divinitus afflati Præsulis eloquentia, ut mihi nihil prius curandum duxerim, quam ut inextimabilis hic thesaurus in publicam utilitatem typis evulgaretur. Etiam si me lusciosum ac frigidulum sic ad pietatis amorem accendit, quanto magis rapiet eos, qui pro Ingenii felicitate proque copiosiore doctrina cum perspicacioribus habent oculos, tum ad pietatis studium suapte sponte sunt propensiores! Neque enim hunc, ut arbitror, affectum in me genuit arcana quædam ingeniorum cognatio, quemadmodum puerum rapuit olim Horatius, cum ipse nondum scirem quæ res me tantopere delectaret: quid enim affinitatis huic mortalium luscio cum incomparabili heros? sed omni potens ille spiritus per organum electum suam exerens ἐνέργειαν sic afficit animos nostros. Hæc est enim illa, cujus somnium modo vidit Plato, vere pulcherrima rerum sapientia, quæ spiritualibus oculis conspecta, incredibiles excitat amores sui. Equidem contumelliam esse judico Basilii facundiam cum quoquam eorum comparare, quorum eloquentiam supra modum admirata est Græcia, juxta modum æmulata Italia. Quis enim inter illos sic omnibus dicendi virtutibus excelluit, ut in eo non aliquid vel desideretur vel offendant? Tonat ac fulgurat Pericles, sed sine arte. Attica subtilitate propemodum frigit Lysias. Plurimæ suavitatem tribuunt, gravitatem adimunt. Isocrates umbratilis orator affectatis structuræ numeris ac periodis orationis, perdidit illam nativæ dictionis gratiam. Demostheni, quem velut omnibus numeris absolutum eloquentiæ exemplum producit M. Tullius, objectum est quod orationes illius olerent lucernam, nec desunt qui in eo affectus et urbanitatem requirunt. Sed ut maxime aliquis exstiterit, in quo neque naturam neque artem neque exercitationem desideres, quem mihi dabis, qui divi Basilii pectus numine plentem, non dicam æquarit, sed vel mediocri consequatur intervallo? Quem mihi qui tantum philosophiæ, qui omnium disciplinarum circulum cum summa dicendi facultate conjunxerit? Sed, ut dixi, contu-

(a) Ex officina Frobeniana, ap. Hieronymum Frobenium et Nicolaum Episcopium. In fronte legitur : *En, amice Lector, thesaurum tibi damus inextimabilem, D. Basilium Magnum sua lingua disertissime loquentem, quem hactenus habuisti Latine balbutientem. Unum hunc dedit nobis Græcia numeris omnibus absolutum, sive pietatem animi spectes, sive sacræ pariter ac profanæ philosophiæ peritiam, sive divinitus afflatam eloquentiam. Mihi crede, reddat te tibi meliorem, quisquis hunc familiarem habere volcs.*

melix genus est virum divinitus afflaturum cum profanis ac nihil aliud quam hominibus conferre. Decentius est divum cum divinis componere. Tulit eadem ferme ætas aliquot summa facundia parique doctrina ac pietate viros, Athanasium Alexandrinum episcopum, Gregorium Nazianzenum Basilii Pyladem ac studiosiorum sodalem, Joannem Chrysostomum et ipsum Basilium familiarem, ac fratrem Gregorium Nyssenum episcopum. Horum suis quisque dotibus summus erat. Athanasius ad docendum accommodatissimus: Nazianzenus floridum et argutum orationis genus amplexus videtur: Chrysostomus licet pulchre suo cognomini respondens alicubi verbis redundat, et in digressionibus videtur immodicus: Nysseno placuit pia simplicitas. At Philostorgius in tantum prætulit Athanasio Basilium, ut virum aliqui summum cum Basilio collatum scripserit videri puerum. Nazianzenus videbatur cum Basilio paria facturum, ni inter tot ornamenta nexos aliquot interdum haberet inspersos. Argularum et externæ sapientiæ affectatio, dictionisque structura ab Isocratis exemplo non abhorrens, nonnihil respiciunt scholam rhetoricam. Cujus rei si quis fidem requirat, in Monodia, quam ab se summa cura elaboratam non dissimulat ipse, videbit multum fabularum et poetis ascitum, videbit et collationem qua Basilium cum Veteris Testamenti claris heroibus committit, duriusculam esse. At in Basilio nescio quid morosulus etiam lector possit desiderare. Manat e sanctissimo pectore, cunctisque humanis cupiditatibus defecato, simplex ac naturalis oratio. Præstantur omnia quæ potest ars, nec ulla tamen usquam artis significatio; agnoscas ibi summam mundanæ philosophiæ cognitionem, sed nullam prorsus ostentationem. Sentias illum callere disciplinas liberales, et in his mathematicas omnes, sed sic adhiberi, ut nihil aliud quam ancillentur pietati. Divinarum Scripturarum testimonia tam concinne admiscet orationi perpetuæ, ut gemmas purpuræ non assutas, sed ibi natas dicas. Nec in uno tantum genere excellit. Tanta erat ingenii dexteritas ut quocumque se intendisset, felicissime rem gereret. In enarrandis sacrorum voluminum mysteriis, mire διδακτικός, diligens, cautus, apertus, minimeque violentus. Ad genus panegyricum putatur maxime natura fuisse compositus, in quo sic orationem attemperat ad animos auresque multitudinis, ut et imperitius sit perspicuus, et eruditus admirandus. In disputando adversus Eunomium cum admirabilem habeat subtilitatem, nusquam tamen ab orationis perspicuitate recedit: atque intra catholici dogmatis defensionem sese continens, nusquam evagatur in convicia nihil ad causam facientia. Nec sui dissimilis est in opere ad Amphilochium *De Spiritu sancto*: sed quodcumque tractat argumentum, nusquam illum destituit perpetua dictionis lenitas ac jucunditas, eque non ascita, sed nativa. Adest ubique, juxta nomen illius, regia quædam majestas cum admirabili quadam humanitate conjuncta; sic invehitur in mores hominum, ut objurgantem etiam possis amare. Qualis erat oratio, talis erat et vita. Hac ingenii dexteritate Eusebium episcopum ambitione tendentem ad seditionem, ex æmulo reddidit amicissimum. Hac Modestum Cæsaris præfectum sic contempsit, ut hominem impium virtutis fulgore raperet in sui admirationem. Hac Eusebium Pontii præfectum devicit dejecitque, ac mox dejecto tulit opem. Hac ipsum imperatorem Valentem, cum ingressus esset ecclesiam, primum in stuporem adegit: mox sapienti colloquio a concepta crudelitate deterruit, atque etiam ab Ariana factione revocavit, nisi quod hujus amabilis libertas construxerat, aliorum pertinax improbitas destruxisset. Animus erat adeo paratus ad martyrium, ut illud muneris etiam exoptaret loco. In scriptis illius nihil usquam obstrepit humani affectus, nusquam suam agit causam. Postremo inest quiddam quod quo nomine sit appellandum nondum inveni. Adest peculiaris gratia quæ nunquam satiatur legentem, sed semper sitientem dimittit. Itaque cum mihi persuasissent haud mediocrem utilitatem et sacris studiis et Christianæ pietati accessuram, si non umbra Basilii, sed ipse Basilium in manibus omnium versaretur, persuasi Hieronymo Frobenio atque hujus socio Nicolao Episcopo, ut quidquid ejus pervestigari posset, typis divulgarent. In his enim quæ Basilii titulo Latine versa tenemus, Basilii maxima pars abest. Georgius Trapezuntius, homo doctus, ingenue fatetur sese imparem suscepto negotio, quod neque tanta Romani sermonis adesset facultas, quæ Græci sermonis gratiam elegantiamque referret, nec rei theologiæ tanta peritia, ut ubique rerum quæ tractantur subtilitatem assequeretur. Rufinus nusquam nec elegantiam nec bonæ fidei interpretem præstitit. Ut autem de his quæ vertit Raphael Volaterranus aliquod experimentum caperem, visum est cum Græcis conferre, quidquid primum occurrisset. Occurrit autem Homilia *De jejuniis*, materiam tractans popularem, nullis difficultatibus involutam. Omittit nunc elegantiam; qua fide rem gesserit, vide. In primo statim versu, quod est in Græcis, ἐν νοσηνιας, id est, in initiis mensium, omisit: sed id pensans, mox addidit de suo, quia præceptum in Israel est: idque parum concinne, cum mox sequatur τοῦτο πρόσταγμα ἐστὶ προφητικόν. Dein quod Græce est τὴν προσηγορίαν τῶν ἡμερῶν ἑορτήν, id est, antecellentem cæteris diebus festivitatem, vertit, hanc horum dierum celebritatem. At Basilium alludit ad insignem diem qui præcessit. Rursus quod Græce est, ὑπόσημαίνε τὰ ἀναγνώματα, id est, indicant lectiones, reddidit, significatio videntur: diminuens, quod actum voluit Basilium, cum ante dixerit, omni tuba vocalius, omnique musico instrumento significantius. Prætereo minutula, quod pro ἔγνωρισμεν, id est, didicimus, vertit, novimus, proque παρωσαμένον, id est, rejicente, dixit, vituperante. Atque hic rursus ex Isaia LVIII, 3, 4, adjecit interpres: In die, inquit, jejunii convenitis debitores vestros, fera contentionesque exercetis, cum Græca sic habeant, μή εἰς κρίσεις καὶ μάχας νηστεύετε, ἀλλὰ λύε, etc., id est, nolite jejunare ad lites et contentiones. Paulo post, quod est, μὴ σκυθρωπάσης θεραπεύμενος, id est, no sis tristis dum curaris, vertit, nemo curatus liberatusque morietur. Rursus, εὐθύμησον, id est, bono sis animo, vertit, gaude si sapiis. Paulo post, ἤγε ὡς ἀληθῶς ταύτης τῆς προσηγορίας ἀξία, prorsus omisit, quod ut opinor non intellexit illum alludere ad etymologiam Græcæ vocis νηστεία. Quod idem mox facit in his, ὁ ἀλειψόμενος ἐχρίσαστο, ὁ νιψόμενος ἀπεπλύνατο. Delinc, quod est, ἐπὶ τὰ ἔνδοξ ἀμβρανε τῶν μελῶν τὴν νομοθεσίαν, id est, præceptum ad interna membra accommoda, sic vertit, intus unge sancto oleo caput. Item quod est, ἵνα μέτοχος γένη Χριστοῦ, perdidit allusionem a chrismate ad Christum. Mox καὶ οὕτω πρόσθε εἰς τῆς νηστείας, id est, ita accede ad jejunium, vertit, hoc modo jejunio appareas. Multa sciens transilio ne molestus sim lectori. Πρόσδραμε, id est, accurre, vertit, prodi: paulo post, πατέρων ἐστὶ χειμήλιον. Πάν τὸ ἀρχαιότερη διαφέρων ἐστὶν ἀδέσμιον, id est, a majoribus traditus thesaurus est. Quidquid excellit antiquitate venerabile est. Priorem partem omisit, posteriorem sic reddidit: proverbium est, omne per antiquitatem fieri nobilius. Jam quod continenter sequitur, δουπήθητι τὴν κοιλίαν τῆς νηστείας, id est, reverere canitiem jejunii, vertit, jejunii canitiem diligenter perscrutare. Rursus post versus aliquot, φειδοὶ τῆς σαρκὸς τὴν βρώσιν ὑποτιθέμενον, in carnis indulgentiam cibum suggerentem, refertur enim ad serpentem, qui præcessit: ille separavit atque ita vertit: parce carni cibum subministrare, ratus φειδοὶ verbum esse, cum sit nomen dandi casu, alioqui esset φείδου. Reliqua quid attinet persequi, cum ex his abunde liqueat, tantum interesse inter Basilium versum, et sua lingua loquentem, quantum inter lusciniam modulantem, et corvum crocitantem? Equidem fateor et Basilii, et Francisci Aretini, et Aniani, aliorumque hujus notæ scriptorum industriæ nos nonnullam

debere gratiam : sed quid futurum coniectamus, cum ex ad hunc modum versis auctoribus graves theologi serio proferunt testimonia, ac de catholicæ fidei dogmatibus pronuntiant? Proinde cum omni professioni, tum in primis theologicæ necessarium arbitror, ut aut e fontibus laurire malint, quam e lacunis, aut eorum qui veritæ, fidem exploratam habent. Quanquam inter innumeros, qui hoc operæ susceperunt, quotusquisque est qui non plurimis in locis vel imperitiis, vel oscitantia lapsus sit? Quo sane nomine studiosorum omnium favorem meo iudicio promeretur officina Frobeniana, quæ prima apud Germanos ausa est Græcum auctorem antea non evulgatum excudere formulis, ab omnium laudatissimo Basilio rem auspiciata. Quod si successerit, ut successurum spero, decretum est quotannis huic negotio prælum unum dicere. Dein quod in Vita Plutarchi tentatum est a quodam utriusque linguæ peritissimo, idem curabitur in Basilio, Chrysostomo, Athanasio, Cyrillo, Gregorio Nazianzeno, et horum similibus auctoribus, licet quædam ita versa videantur, ut appareat minus negotii futurum ei qui denno verat ab integro, quam qui depravata restituat. Annon igitur publico omnium bonorum favore digni sunt, qui ad tantam studiorum ac religionis utilitatem et facultates omnes expendunt, et curam vigilantiamque summam impendunt? Verum licet quoque videtur haudquaquam dormire Ate Homericæ, quæ per Eridem malum contentiosum inter Italos, Gallos ac Germanos immittere conatur. At quanto consultius erat nos invicem mutuis officiis adjuvare : ut qui posterior sit, præcedenti non invidet, sed applaudit; qui prior sequi conanti manum porrigat. Hac admonitione nihil erat opus, si cunctis adesset is animi candor eaque sinceritas, quæ tibi. Nihil enim dubito quin huic honestissimo instituto sis utroque faturus pollice, aut, ut melius dicam, toto pectore. Atque hac potissimum de causa visum est curare, ut Basilius ille Magnus tui nominis auspicio prodeat in publicum, qui tam admirabili facundia tractas arcana volumina, ut non immerito Latinus Basilius appellari possis. Propitia sit mihi tua modestia, si quod scitio reticere non valeo. Verum hæc scribenti mihi recrudescit dolor, quem gravissimum ex bibliothecæ tuæ paupertate pridem conceperam. Poterat enim illa ad hoc institutum, quod absque Græcorum voluminum copia geri non potest, magno esse adjumento. Nunc si tua forte bibliotheca Basiliam Græcum non habet, hujus saltem accessione supellectilem tuam litterariam augemus. Atque utinam totum Basiliam dare licuisset! Libros enim quos divinitus scripsit in *Eunomium*, multum vestigatos nancisci non quivimus. Precor ut Dominus R. amplitudinem tuam studiorum ac rei Christianæ commodis diu servet incolumem. Datum apud Friburgum octavo Kalend. Martiæ, anno a Christo nato M. D. XXXII.

PRÆFATIO EDITIONIS VENETÆ

Anni 1535.

*Reverendissimo in Christo Patri D. Gaspari Contarino, Tit. S. Vitalis S. R. E. presbytero cardinali,
Salut. in Domino.*

Gratia Domini nostri Jesu Christi et diligentia tua, reverendissime Pater, effectum est, ut beati Basilii Ἀσκητικόν (quod opus auctor ipse episcoporum sanctissimum et doctissimum pro communi utilitate Ecclesiæ studiose elaboravit) nunc primum editum, nunc primum catholicorum desideriis virorum et mulierum donatum cæseri possit : quando antehac tam rari habebantur hujusmodi libri, adeoque difficilis erat eorum inspiciendorum ne dum describendorum facultas, ut paucis quibusdam exceptis diligentioribus forte, vel felicioribus, reliqui omnes quamvis docti et pii, vix famam operis hujus vel nomen agnoscerent. Erant quippe pauci, ut diximus, præsertim apud nos, et ii pauci multa cura servabantur in Bibliothecis publicis et in nonnullis monasteriis. Addebatur huic etiam alia difficultas, seu potius negligentia : multum enim cum legissent illa fragmenta a Rufino presbytero Aquilegensi translata sub appellatione ac titulo Regulæ beati Basilii, nihil amplius cogitantes, neque melius quidquam nec aliter de ea re sensisse, vel scripsisse hunc virum arbitantes quam quod ipsi in parvo illo ac diminuto libello translatum legerent : illico frigescebant, adeo ut suamet cogitatione decepti, quasi consumpta jam spe, remitterent omne studium diligentius inquirendi. Inter hæc incommoda refusit nobis gratia Domini per amplitudinem tuam. Ipse enim te, ut negotio tam pio et utili opem ferres, induxit, voluitque tam probitate et humanitate ista tua omnibus prodesse ut velis, quam auctoritate ut possis. Itaque ope atque industria tua tria antiqua exemplaria ex Bibliotheca publica civitatis tuæ, hoc est reipublicæ Venetorum, liberalissime nobis concessa sunt, quibus ad hanc rem quoad vellemus uti liceret : quartum obtinimus ex monasterio Sanctæ Justinæ Congregationis Cassinensis, studio et diligentia nobilissimi viri atque doctissimi Rainaldi Poli Britanni, qui etiam ex his omnibus codicibus studiose inter se collatis unum elegit, ac per familiarem suum optimum juvenem, quintum nobis describendum diligentissime curavit; quem nos sexto loco acceptum postea non minori diligentia usi, ad hunc modum quem vides, imprimendum curavimus. In collatione autem quatuor exemplariorum uniusque descriptione, ut diximus, quantum fuerit laboratum, quantumque profecerimus, facile judicabit quisquis voluerit hunc nostrum cum quovis alio codice singulariter conferre. Intellet enim, ut spero, qui ista tentaverit, rem sibi esse eum pluribus codicibus simul: qui tanquam communicato inter se consilio et junctis viribus sextum hunc nostrum non tam adjuvisse et supplivisse videri possint, quam restituisse ex integro ac denuo peperisse. Fuit certe labor noster ingens, sed non injucundus. Comperiebamus enim quotidie fere in singulis aliquid deesse, idque prout cæteri codices arguebant, diligentius complebamus in nostro, experiebamurque illorum quemlibet, ubi forte socium supplevisset in verbo vel in syllaba (ut illi) sive in littera ita affectum, ut non minus ipse alterius auxilio indigeret, nam deerat plerumque in eo non littera tantum aut syllaba, sed sententia integra, neque una tantum, sed plures simul multorum versum, fiebatque ut plura aliquando quis restitueret censori suo, quam accepisset, plurimumque adjutum se ille fateretur ab eo quem ipse ante correxerat. Ad hæc cum auctor opus suum in partes diviserit, ut dicitur inferius, offendimus quemdam sermonem in medium duarum partium obrepisse : quem alii codices neque in eo loco, neque alibi omnino habebant, eumque arguebat illegitimum quasi alienos fines occupasset, et operis ipsa divisio et præfatio auctoris, necnon absoluta præceptio et disceptatio præcedentis partis et proximum subsequentis, quin etiam genus scribendi et disserendi diversum a reliquis scriptis beati Basilii, modusque alius citandi Scripturas apparebat in eo manifestus. Hoc idem evenit in canonicis omnibus quæ

hic appellantur ἐπιτέμματα; nam multo plures inveniebantur descriptæ in uno codice quam in reliquis tribus, apparebatque in poenis illis diversitas loquendi a primis et nonnullarum dictionum novitas, necnon vocabula quædam peregrina et vulgaria ab eo loco legere incipiebamus, ubi aliorum codicum poenæ desinebant, hæc tamen, sicut in illo codice invenimus, in fine posita sunt, ne quid deesset his qui etiam talibus recte uti noverunt. Observabatur insuper nonnulla diversitas nunc verborum, nunc sententiarum inter ipsa exemplaria, qua in re quamvis tutius videretur propositum utrumque servandi, et in margine describendi, ut libera facultas daretur lectori eligendi quod vellet; quia tamen hoc in primis bujus voluminis paginis nimis anxie servatum fuisse quibusdam videbatur, rem ita deinceps temperavimus, ut adhibita majori diligentia, minus sæpe in reliquis hoc facere cogeremur. Verumtamen neque in his neque in aliis unquam suppletionibus nostris aut emendationibus etiam syllabarum vel elementorum proprium sensum secuti sumus, sed exemplariorum tantum fidem atque consensum. Sed et in quibusdam eorum, si qua aliquando nobis exorta difficultas, vel quæ non admodum levis videretur dubitatio occurrisset, idem servavimus: nam festinimur recurrere ad viva exemplaria, hoc est ad viros eruditos non solum litteris ac linguarum peritia, veram etiam sub iugo Christi et in religione assidua exercitatione versatos: quos optime novit diligique etiam paternitas tua. Hæc tamen non ideo dicimus quia arbitremur nos tali diligentia omnia assecutos, vel quod ignoremus adhuc plurimum loci remanere, in quo sese aliorum industria post conatus nostros exercere possit pro Christi gloria et proximi utilitate: verum ita commemoramus, ut per ea aliquos excitemus ad æmulandum nos bona æmulatione, provocemusque fratres nostros ad id cum charitate supplendum et corrigendum in quo lapsi sumus. Igitur hæc ita se habent; nunc cætera explicemus. Opus ipsum dividitur in partes plures, sed melius est ut prius totum volumen dividamus. In hoc volumine tria opera continentur, inter se quidem diversa, ejusdem tamen auctoris, videlicet primum τῶν ἀσκητικῶν, secundum *De virginitate*, tertium *contra Eunomium*. Primo operi annexus est tractatus *Ethicorum* collectus potissimum ex Evangelio et Apostolo. Secundo *De virginitate* adjungitur sermo *De paradiso*. Tertio additur etiam aliquid in fine *contra Sabellianos*, quæ omnia ab hoc pontifice fuisse composita nemo dubitat. De primo et tertio meminit beatus Hieronymus in libro *De ecclesiasticis scriptoribus*. De secundo beatus Gregorius Nazianzenus in laudibus Basilii sui, quauquam nec primum ibi tacet omnino nec tertium: dum alterum πρᾶκτικῶς, alterum ἀντιῤῥητικῶς λόγους appellat καὶ σοδομητικῶν πύρ. Itaque ut ad primum redeamus, post prologum et nonnullos sermones ἀσκητικῶς καὶ παραινετικῶς sequitur homologia catholice fidei; post hanc tractatus *Ethicorum* quem diximus, cui succedunt etiam alii sermones ἀσκητικοί, inde auctor persequens tractatum τῆς ἀσκήσεως, per interrogationem et responsonem eum bifariam dividit; nam primo agit rem copiosius per responsones seu definitiones quasdam latiores, quam partem ipse appellat ἔρους κατὰ πλάτος, secundo contractius per responsones breviores, hanc vocat κατ' ἐπιτομήν: tertio loco ponuntur διατάξεις quas dicere solemus constitutiones, valde quidem utiles et necessariæ tum solitariis, tum etiam cœnobitis. Sequitur deinde epistola ad Chilonem ejusdem prope argumenti, cum alia ad monachum lapsa: postremo ponuntur sermones duo *De baptismo*; nam et hos invenimus in multis exemplaribus. Partes igitur operis τῶν ἀσκητικῶν et quasi membra ipsius attendimus intentionemque scriptoris; sumitur enim ab ea re in qua versatur, videlicet ab usu atque exercitatione virtutis; si quidem omnis conatus auctoris huc potissimum respicit, ut doceat nos non modo vitia fugere ac virtutem eligere, quod fere omnes faciunt: verum ipsam exercere, ut scilicet electa semel virtute constanter in ea perseveremus, vivendo et operando ut decet; neque enim sufficiebat huic viro malos tantum corrigere atque hortari ad bonum, nisi etiam doceret jam bonos, quo pacto se exercerent, ut fierent meliores. Quamobrem cum reliqui auctores, idemque late vir summus in aliis hominibus et tractatibus suis interpretando et suadendo virtutis viam tantum ostendat: in hoc opere urget nos, trahitque vehementer ad recte vivendum, ac secundum id quod ostenderat, operandum, docens quanto conatu, quo tempore, quibus modis, quave intentione singula nos facere atque evitare oporteat, ut apud Deum recte vivere judicemur, et in nobis ipsis non tam videri boni, vel dici, quam existere valeamus. Multi enim appetunt rectum non recte, faciuntque quod bonum est non bene, quibus per Moysen Dominus dicit: *Juste quod justum est persequeris*¹. Primo itaque loco in tractatu *Ethicorum* statuit præsentiam juxta prædicationem Salvatoris, asserens ab ea necessario incipiendum Christiano, declarans etiam tempus, locum, modumque ipsius et fructus. Deinde distinctis diversis fidelium gradibus docet ordines intra Ecclesiam constitutos persequens singulos, plurimisque sententiis Novi Testamenti in unum collectis atque dispositis, elicit ex iis varia argumenta ad formandos mores et ad cognitionem pertinentia lucidissimæ ac solidissimæ veritatis in obedientiam mandatorum Dei, ubique docens auctoritate non sua, sed Scripturarum, qua in re locus ille maxime excellere videtur, ubi enumeratis fere omnibus Scripturæ locis quibus Dominus monendo vel præcipiendo, ut aliquid fiat, promittit obedientibus præmium vitam æternam: mox e regione alios statuit, recensendo quibus verbis quibusve causis minetur supplicium transgressoribus, prohibendo hoc aut aliud ne fiat. Per quæ hæc omnia unumqueinque fidelium deducens in lineam propriam professionis suæ, ostendit primo quales esse oporteat eos quibus prædicatio verbi Christi commissa est in Ecclesia et cura gregis ipsius, ut veri præpositi sint, verique episcopi: deinde expressa imagine veræ fidei, ac forma cujuslibet nascentis in Christo, declarat quid proprium fidei, quid proprium Christiani. Hinc interpositis quibusdam sermonibus persequens materiam τῆς ἀσκήσεως, prius nonnulla latius disserit, deinde pressius reliqua, sicut dictum est. Incipiens itaque a duobus præceptis charitatis, in quibus omnis perfectio religionis consistit, docet ea per quæ corpus animusque exercere quis debet ad acquirendam exercendamque charitatem Dei et proximi, deducensque ex ea velut ex fonte quidam facere vel non facere oporteat militem Christi cupientem post hac in novitate vitæ ambulare, et sublata cruce sequi Dominum suum dicentem: *Qui vult venire post me abneget semetipsum*² et reliqua: ostendit primum necessario renuntiandum omnibus quæ in hac vita possidentur, declinandumque a turba, ut Jesus inveniri et retineri possit: relinquenda est enim patria, cognatio, amici; relinquenda negotia, divitiæ, occupationes, familiaritates, atque in primis voluntas propria, sæpius revocans ad memoriam verbum Domini dicentis: *Descendi de cælo non ut faciam voluntatem meam*³; quam certe si fecisset errare non poterat. Mox plurimis rationibus commendato instituto religionis et proposito vivendi in monasterio in societate multorum sub iugo Christi: ostendit quomodo fratres instituendi sunt, qui se Domino offerre per hanc viam et consecrare decreverunt, quandiu probandi, quibus laboribus exercendi, quando recipiendi, quo studio regendi et perficiendi, tradens etiam nonnulla de solitariis et de sanctimonialibus

¹ Deut. xvi, 20. ² Matth. xvi, 24. ³ Joan. vi, 38.

feminis quas hic vocat canonicas : quibus in libello *De virginitate* suppletur quicquid in hoc desiderari posset. Illi quoque (ubi semel recepti fuerint) discunt quam fideliter in domo Dei conversari debeant, ut corpus animumque exercent ad paupertatem retinendam, castitatemque non modo carnis, sed spiritus et cogitationum : necnon ad dimicandum fortiter contra seipsos per obedientiam, ut apposita semel manu ad aratrum retro amplius nunquam respiciant. Hinc de religiosorum studiis atque exercitationibus singillatim loquens, docet quomodo et quandiu orandum, quo ordine psallendum, cur et quomodo manibus operandum, item quanto studio cogitationes regere, iram frenare, a risu et crapula abstinere, quam humiliter fratribus servire, senioribus obedire, seipsos abnegare, ultimum locum eligere oporteat discipulos et imitatores Christi ; addens quomodo infirmiores tolerandi, peccatores corrigendi, ægroti curandi, hospites suscipiendi, quantopere mulierum consortia evitanda, sæculariumque et consanguineorum familiaritates fugiendæ, in quibus potissimum abscondi solent insidiæ et laquei inimici. Multa quoque de cibi et potus abstinentia, de jejuniis, de silentio, de vigiliis aliisque exercitationibus sanctis, et quid dicam, quando neque de vestimento, neque de calceamentis, neque de zona admonere desistit philosophus Christi ? Verum ut ad eas virtutes quæ sunt propriae Christiani veniamus, quam multa et utilia hic prope semper, imo nonnisi semper atque omnia traditi ad ædificandam in vobis fidem, spem, charitatem, asserens ante omnia exercendam quasi fundamentum vitæ spiritualis patientiam, humilitatem, mansuetudinem, deinde cæteras virtutes, ut in omnibus semper honorificetur Deus, et ædificetur proximus. Multa præterea de oppositis vitiiis disserunt eorumque periculis ac remediis quæ facile legentibus patent. Illud autem in hoc viro mirabile videri potest ob vitæ sanctitatem, excellentemque doctrinam ipsius et multiplicem rerum experientiam, quod, quamvis de quacunque re ei disserere placuisset, nonnisi sapientissimè loqui posset : nihilominus videas eum omni conatu fugere et quasi formidare, ne quid ipse per se in hoc opere tradere vel servandum sua auctoritate præcipere culpiam videatur, adeo in omnibus et per omnia solum prædicat Christum. Præponit enim fere in singulis, de quibus locuturus est, exemplum vel verbum Domini ex Evangelio vel Apostolo, adeo quod, dum aliud agere videtur, in hoc etiam prodest, quod supra ducentos Scripturæ locos legentibus interpretatur, tam commode, tam opportune, tam vere, ut sensum quidem Scripturæ qui per se latebat in littera observatum solummodo revelare, aliisque ostendere velle videatur, non autem ipse invenire excogitando et disserendo ut sit : nihil omnino neque a seipso, neque ab aliis sibi postulans credi : quo sit, ut quo magis aliquid asserere vel jubere formidat, tanto persuadeat verius, jubeatque vehementius, magisque legentium animos trahat atque accendat in amorem sapientiæ, cum omnes ad eam ita hortetur, ut sola jubeat charitas Christi, quæ in ore ipsius loquitur et spirat in pectore. Habent igitur hinc monachii omnesque religiosi viri et mulieres per ea quæ legunt, quo pacto ad Deum conversi in via ejus tutissime progredi et proficere possint, si doctrinam docentis non spernant, præsertim ubi eos monet nihil proprium possidere, consanguineos suos negligere, sæcularium amicitias fugere, claustrum silentiumque diligere, publicum evitare, nullo modo a congregatione discedere, crucem tollere, tantumque amplecti quam sibi elegerunt in partem, eamque corde et corpore assidue circumferre. Habent prælati et episcopi hinc multa quæ hauriant, quibus greges suos optime regant formentque in Christum. Habent et plebes fidelium (quando nullus gradus, vel sexus, nulla est ætas intra Ecclesiam, quam iste non doceat) quid faciant etiam ipsæ, quidve offerant præpositis suis in obsequium Christi, sive viri, sive mulier, sive liber, sive servus, sive senex, sive adolescens, sive pater, sive filius, omnibus enim loquitur qui in Christo renati Christum induerunt ⁴, hortando eos post rectam fidem ad patientiam, ad contemptum hujus mundi, ad castigationem carnis, ad imitationem Domini et Salvatoris nostri Jesu Christi, docens etiam qui habitus, qui vocis modus, quis gestus corporis atque membrorum, quæ verba, qui mores deceant Christianum. Clerici insuper nostri habent ipsi quoque non pauca quæ discant, inter quæ etiam illud, ut non tam facile in privatorum vel sæcularium domibus celebrent divina mysteria. Quin etiam fratres quondam nostri, qui Satanae calliditate decepti nuper ab Ecclesia catholica discesserunt, et ipsi profecto invenient hic multa quibus ad resipiscendum a suis erroribus, ac ad eandem sanctam matrem Ecclesiam revertendum plurimum adjuventur, atque illud in primis, scilicet non esse deserendam Ecclesiam Christi propterea quod intra illam et malos plerumque homines esse contingat. tum discant quid eos sapere, quidve sentire oporteat de potestate et unitate Ecclesiæ ; de ecclesiasticis sacramentis, de fide et operibus, de libero voluntatis arbitrio, de religiosis votis, de jejuniis, deque aliis multis, modo recte ac diligenter attendant quæ legunt, et errores suos velint magis corrigere quam lueri, a quibus olim eos revocare, tu quoque scribendo et disserendo, optime Pater, non destitisti priusquam vel ipsi te audire, vel tu eos talia docere ob gradum apostolicæ dignitatis tantopere tenereris. Fuiisti hactenus membrum corporis, jam vero membrum es capitis, hinc itaque recte intelligis nunc eos quandiu curari possunt ad te multo magis quam prius atque aliter pertinere ; nam quos antehac ad unitatem corporis redire scribendo hortatus es, posthac exemplis atque orationibus tibi expugnandi, monendi, sanandique sunt, ac benignissime pertrahendi, sic tamen ut eosdem, ubi opus fuerit, etiam arguendo et disserendo nihilominus cures, atque intrare compellas, ut si forte ob mores nostros se ipsos ita præciderunt, moribus item nostris, vel saltem alicujus nostrorum revocentur, subjicianturque capiti suo ad obediendum fidei in obsequium Christi. Quamobrem volumen hoc sanctissimi viri dignum quidem semper ingenio et studiis tuis, istorum causa sit, ut temporibus nostris tibi potissimum debeas plurimum otii adhibere et diligentiam, non pro reparatione eorum modo qui ceciderunt, verum etiam pro Ecclesiæ catholicæ ædificatione, omniumque fidelium fructu, necnon sanctæ sedis istius ornamento et adjumento, quæ te nuper nihil tale cupientem, neque etiam cogitantem, splendore hujus dignitatis tam legitime, tam rite, tam sancte ad seipsam invitavit, ut in tantis perturbationibus fidei, dissensionibusque ac scandalis inobedientium filiorum adjuncta, sicut par est, studiis ac moribus tuis, solidetur in Domino et dirigatur in laudem et gloriam Domini et Salvatoris nostri Jesu Christi : qui cum Patre et Spiritu sancto vivit et regnat. Deus per omnia sæculorum sæcula. Amen.

⁴ Galat. iii, 27.

PRÆFATIO EDITIONIS BASILEENSIS.

Quæ Græce prodiit anno 1551.

Τῷ περιβλεπτοτάτῳ καὶ αἰδεσιμωτάτῳ Ἀρχιεπιτοῦ Ἰουλίῳ, τῆς τῶν Νομβουργέων Ἐκκλησίας εὐσεβεστάτῳ Ἐπισκόπῳ, Ἰαντὸς Κορνάριος ὁ Ζουίκαδιεύς Ιατρός, ὑμναίνειν.

Οὐτε τῆς ἀρχῆς σου τὸ προτέρημα, οὐτε τῆς ἐπισκοπῆς σου τὸ ἱεράτευμα, ἐμπόδιόν μοι εἶναι ἠγοῦμην, τοῦ μὴ θαρσαλέως πρὸς τὴν σὴν, Ἰούλιε αἰδεσιμώτατε ἐπίσκοπε, τιμιότητα τοῦτο τὸ γέρας προσφέρειν. Γέρας δέ φημι, ἦτοι δῶρον, τὸ τῶν ἀγίων Βασιλείῳ τῷ ἐπίκλῃν Μεγάλῳ πάλαι ποτὲ γεγραμμένων βιβλίων τεύχος, νωστὶ τῇ μὲν ἡμετέρᾳ δεξιότητι συλλελεγμένον, καὶ πρὸς παλαιότατα ἀρχέτυπα ἐπανωρθωμένον, τῷ δὲ πόνῳ καὶ εὐφυίᾳ τοῦ ἐν τῇ πόλει Βασιλείᾳ τυπογράφου Φρονεβίου καὶ τῶν ἐταίρων αὐτοῦ ἐκτετυπωμένον, καὶ τῇ σου τιμιότητι δι' ἡμῶν ἐπιγεγραμμένον καὶ προσπεφωνημένον. Τοῦτο γὰρ τοσοῦτο μᾶλλον χαριέντως σε προσλήψεσθαι ἠλπισα, ὅσον ἐν τῷ νῦν χρόνῳ ἡ ἀληθὴς εὐσέβεια θεορουθωμένη κυμαίνει, καὶ ποικίλαις, μᾶλλον δὲ πικραῖς ἀμπλακιῶν ἀέλλαις καταγιγίσκεται. Ἐπειδὴ γὰρ καὶ ἐπὶ τοῦ Βασιλείου τοιαύτη τις γέγονε τῶν Ἐκκλησιῶν κατάστασις, συμβήσεται μανθάνειν τοῖς ἀναγινώσκουσι ταῦτα τὰ βιβλία, ἥτοι ὅπως κατὰ τὴν ἐκάστου δύναμιν τοσαῦτα κακὰ ἐπανορθωτέον, ἢ ποῖα διαθέσει φορητέον, ἢ πάντως γὰρ παραμύθιον ἔξουσι τῶν ψυχῶν σφετέρων οἱ ταῖς τοῦ ἀγιωτάτου ἀνδρός εὐσεβεστάταις γραφαῖς προσδιατρέβοντες. Καὶ γὰρ ταῦτα πάντα οὐκ ἰδίᾳ εἰς τὴν σὴν χάριν ἢ γρηῃσιν ἐξεδώκαμεν, ἀλλ' ὥστε ἐκ τῆς σῆς αὐθεντίας προτραπέντας τοὺς τῆς εὐσεβείας τε καὶ τῆς ἀληθινῆς θεολογίας φιλεπισημάτους πρὸς τοῦτων τῶν βιβλίων ἀνάγκῃσιν προσκαλεῖσθαι, τὸ σὸν παράδειγμα μιμουμένους, ὅς ὅπως πολὺστῶς τις, καὶ πραγμάτων καὶ πειρασμῶν ἔμπειρος, καὶ γλωσσῶν ἐπιστήμων, καὶ πολλῶν ἤδη ἐκ τῆς ἱερατείας ἐπίσημος ἀνθρώπων, πρὸς ταύτην τὴν ἐπισκοπὴν ἀναβέβηκας, πρὸς μεγίστην εἰκότως ἀναβησόμενος, εἰ μὴ ὁ φθόνος, τῶν ἀρετῶν σου σκιά, ἐμποδῶν τέως ἔστηκε. Καὶ ταύτην γὰρ ἐν τοῖς μάλιστα αἰτίαν δοκεῖσθαι θέλωμι, τοῦ προσφωνεῖν με νῦν τῇ σου τιμιότητι: τοῦτο τὸ τῶν τοῦ θεοῦ Βασιλείου γραφῶν τεύχος, καὶ ἐτι ἵνα τὸν Ῥωμαϊκῶς δι' ἡμῶν λαλοῦντα Βασιλείου, ὁμοίως σοι προσφωνηθέντα, ἡ τελειότης σου ἦδιον δεξιῶτο [sic? !]. Ὅφελον δὲ πάντα τὰ ἡμέτερα τοιαῦτα εἶναι, ὡς τῇ σου τελειότητι καὶ εἰς χρῆσιν καὶ εἰς τιμὴν εἶναι δύνασθαι. Ταύτην γὰρ πάντες σοι ὀφειλοῦσιν, οἱ τὴν ὁμόνοιαν καὶ τὸ συμφέρον τῶν Ἐκκλησιῶν φιλοῦσιν, ἦν δὴ ὁμόνοιαν μάλιστα διὰ τῆς σου συνέσεως, ἐν ταύταις γὰρ χώραις, παρὰ Θεοῦ καὶ Πατρὸς τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐλπίζομεν. Ἐβῆρωσο. Ἐν τῇ τῶν Ζουίκαδιέων πόλει, μηνὸς Σεπτεμβρίου τετάρτῃ, ἔτει τῆς θεογονίας αμμθ'.

PRÆFATIO EDITIONIS BASILEENSIS.

Anno 1566.

Ad Reverendum in Christo et illustrem principem ac dominum D. Julium Numbergensium Ecclesiæ episcopum pietissimum, Jani Cornarii Medici physici Zuicciaviensis in suam divi Basilii operum translationem Præfatio.

Quæ mihi causa fuit olim divi Basilii scripta conquirendi, legendi, ad Latinos transcribendi, et ad publicam omnium utilitatem edendi: ea etiam nuper me invitavit, imo impulit, ut eadem sanctissimi viri scripta, tum Græce tum Latine ex nostra translatione invulganda duxerim: atque id hoc maxime tempore, quo in, Juli pontifex, his regionibus mihi patriis episcopus datus es: per cuius excellentem doctrinam, altissimam prudentiam, exactissimum iudicium, amabilem æquitatem ac moderationem, omnes boni fore sperant, ut Ecclesiarum infelici discordia per annos aliquot misere divexatarum concordia reparetur. Nam cum in hoc pietatem tuam totam versari videam, ut publicæ paci ac concordie in Christiana religione copuletur, et non fuerit aliud sæculum a Christianæ religionis initio, in quo tot hæreses, sectæ, ac dissensiones viguissent, ac magna contentione, et sua defendendi pertinacia, se quam latissime quoquo versus per omnem Orientem extendissent, quam id quo Athanasius, Gregorius Nazianzenus et Basilium vixerunt, et hic vel impiis tot hæresibus ac sectis ad unitatem ac concordiam reducendis, omni studio elaboravit: et si hoc nostrum sæculum illi proximum, sive quis multiplicem sectæ in sectam sectionem consideret, sive contentiosorum pertinaciam, quæ alicubi ad seditionem usque progressa, et civitates jam, et innumeros homines consumpsit: non scio an, quod ad humana auxilia atinet, aliunde aut amplius consilium, aut paratius solatium inveniri possit, quam ex divi Basilii scriptis, et præsertim epistolis, quæ concordie faciendæ gratia, plurimas ad plurimos episcopos et civitates scripsit: quæ potissima causa et prioris D. Basilii scriptorum, et jam repetitæ eorumdem editionis mihi fuit. Quanquam huius non levis causa reverenda pietas tua haberi debeat, cui Basilium inscribere ac mittere visum fuit, non ut ardens illius sanctissimi viri studium in reconciliandis ad veram pietatem animis, ipsa in seipsa hinc agnoscat: sed ut multi qui zeli tui pietissimi affectionem, aut non noverunt, aut malevoli maligne de illa sentiant, hinc cognoscant te revera esse huius ævi Basilium, qui ex veræ commiserationis ac misericordie visceribus, Ecclesiis condoleas, dissensiones tollere conaris, unionem ac consensum reparare studes, nunc quidem in hoc loco constitutus vel maxime, sed tamen etiam antea: ita ut nihil unquam omiseris, quod hoc facere putares, ut paucorum etiam ac singulorum adeo colloquii interesse non sis designatus, nihil veritus quorundam impudentia illa oræ, nasosque ac rhunchos in quosvis paratos. Nec sane sine fructu hactenus laborasse, nec frustra cucurrisse videris: quod facile, etiam me tacente, testantur qui tuis consiliis acquieverunt. Hæc tempora angusta, difficilia et turbulenta, in quibus tu episcopum agis, dum ego tecum expendo, non diversa ab illa persecutione mihi esse videntur, de qua Basilium in epistola ad Occidentis episcopos sic ait:

Persecutio nos apprehendit, fratres venerandissimi, et persecutionum horrendissima. Persecutionem enim patiuntur pastores, ut dispergantur oves gregis⁶: et quod gravissimum est, neque qui malis vexantur, in perfectione martyrii afflictiones suscipiunt, neque populi in martyrum loco hos athletes colunt, propterea quod Christianorum nomen persequentibus incumbit. Unum est crimen quod nunc vehementer damnatur ac punitur, diligens observatio traditionum patrum. Ob hoc fugantur patriis pii, et cætera. Atque eadem de re ad cccxviii illos episcopos, qui in Nicæno concilio congregati fuerunt, Basilius et alii Orientis episcopi hæc verba scribunt:

Nobis autem ad manifestum hæreticorum bellum, amplius etiam id quod ab his qui idem sentire videntur exortum est, ad extremam debilitatem Ecclesiam perduxit. Ad quæ sane mala etiam maxime vestro auxilio opus habemus, quo hi qui apostolicam fidem confitentur, dissolutis sectis quas excogitaverunt, de cætero auctoritati Ecclesiam subditi sint, ut integrum fiat corpus Christi, omnibus uerbis ad integritatem reversis, et non solum apud alios prædicemus bona, id quod nunc facimus, sed etiam nostras ipsorum Ecclesiam veterem de recta fide gloriationem recepisse videamus. Revera enim suprema beatitudine dignum est id quod vestræ pietati a Domino datum est, nimirum adulterinum a probo sinceroque ac puro discernere: patrum vero fidem, citra aliquam detractionem prædicare: quam etiam nos suscepimus, et cognovimus ex apostolicis notis efformatam, consentientes et ipsi, et omnibus in concilii scripto regulariter ac legaliter decretis. Hactenus illi.

Ab hac igitur catholica et apostolica Ecclesia qui se separant, diligenter secum expendant, annon a Christi corpore se avellant, cum Ecclesia Dei una catholica Christi sit corpus, et singuli in ipsa comprehensi, tum inter se, tum Christi sint membra. Quapropter mihi imprimis in solatium, sæpe pientissimi viri, et ad pacem, concordiam, et unitatem omnia molientis scripta lego, relego, et exosculor: nec dubito quin etiam aliis eandem utilitatem exhibitura sint, qui illa in manus sumere volent. Atque utinam contingat, ut multi pii ac boni viri hinc consilia ac auxilia petant, et quisque quantum in se esset luc conferret, quo et ad unius sanctæ catholicæ Ecclesiam concordiam omnes deveniremus, et idem in Domino sentiremus: id quod juxta regum Prophetam rogare jubentem quæ ad pacem sunt Jerusalem⁶, precor ut Deus solus bonus⁷ pro sua benigna erga suos voluntate, elementer suis tribuat. Porro quod R. P. T. inscribendum ac mittendum Basilium duxi, non ideo solum feci, ut, velut dixi, pietatis tuæ zelus divi Basilii zelum referens, hinc ab omnibus cognosceretur, sed etiam ut privatam meam erga tuam pietatem affectionem hinc tibi declararem. Memini enim et suavissime recordor illius cognitionis, quæ mihi adolescenti contigit, dum tu item adolescens illum dicendi artis magistrum amantissime amplectereris, quo ego paulo antea Græcæ Linguae doctore usus fueram. Quo tempore non eo solum nomine apud me in admiratione constitutus eras, quod summam generis nobilitatem, et famosas illas majorum tuorum imagines, sub communi præceptore Petro et Mosellano illustrare instituissem: sed non vulgariter etiam a me diligebaris, quod Gregorium Haloandrum conterraneum meum, magnum illum postea jurisconsultum, cum quo a pueris familiariter educatus fueram, tantum quantus ille fuit, tum consiliis, tum sumptibus datis, efficere proposuisses. Mihi enim et patriæ imprimis id tribui a te putabam, quod in illum conferres. Nec hactenus aliquid deficit mihi præter occasionem, quo minus meum erga P. T. animum declararem. Hanc autem jam adeptum me ratus, ut elaboretur mihi non permittere volui, sed sanctissimi viri librorum, aut, ut rectius dicam, Theodori puri patris ad te missione, publice testatam facere meam erga R. P. T. observantiam: quam nuper adeo Deus optimus maximus his regionibus inter quas et patria mea numeratur, episcopum dedit: qui publicæ rerum pacis et concordiam ac reconciliationis in religione Christiana reparandæ gratia, omnia facere ac pati paratus est, et hactenus non exigua pericula pertulit. Macte igitur animo, magnanime Juli pontifex, id quod cum Deo copisti prospere perfice, et oves tuæ curæ commissas veræ verbi doctrinæ pabulo pascere, et Ecclesiam Dei ad veram Evangelii filii sui unitatem collige. Nos vero inter tuos recense, et nostram hanc Latinam Basilii translationem, et simul Græcorum ejusdem sanctissimi viri operum collectionem, et sub nomine tuo editionem, ita æstima, velut sint viduæ illius duo illa quæ sola habebat, et in fiscum mittebat minuta. Quæ apud R. P. T. a me deposita, ita haberi cupio, ut intelligat illa, me hanc meam in his edendis operam totam ipsius judicio subjicere, et unius sanctæ catholicæ Ecclesiam censuram, sive quid revocare, sive immutare in mea translatione, ex negligentia forte, si ita accidit, non certe malignitate admisum, oporteat, minime refugere: et alioqui ea est rerum mearum tenuitas, ut ad præsentem religionis turbatæ statum, nihil amplius conferre queam, nec propria professio medica sinat, quæ jam mihi iustas ad se revocat. Valeat reverenda pietas tua. Zuicavii Kalendis Septembris, anno Christi 1549.

PRÆFATIO EDITIONIS PARISENSIS,

Quæ prodit anno 1618.

Bibliopolæ Parisiensis Lectori S.

Post editionem operum S. Gregorii Nysseni, ne fratrem frater desereret, Basilii Magni lucubrationes studiosorum hominum votis expetitis utraque lingua in lucem edere conjunctim cupiebamus: cum a viro doctissimo Richardo Montacutio ad nos ex Anglia missa est editio Græca Frobeniana anni 1551, cum manuscriptis codicibus collata, et in margine multis variis lectionibus et emendationibus illustrata, exceptis solis adversus Eunomium et asceticis libris, quibus et Latinam editionem nostram addiderat anni 1605, in hominibus in *Psalmos* recognovimus, et in commentario in *Isaiam* in triginta vel circiter locis emendatam, una cum Græco ejus libri textu manuscripto, ac ducentis quatuordecim epistolis nondum vulgatis, ab eodem Latinitate donatis. In quibus ne quid esset fortasse, quod catholicis hominibus suspectum esset, quasi non bona ille omnia et libris calamo exaratis representata essent, et ut aliquo etiam cumulo correctiones illæ angerentur, eruditissimos aliquos hujus academici viros oravimus, ut excutere illa vellet, et cum Regiæ bibliothecæ libris conferre.

Et quoniam ante annos tredecim notas suas in Latinam Basilii interpretationem ad nos Burdigala mis-

⁶ Matth. xxvi, 31. Psal. cxxi, 6. Marc. x, 18

serat vir doctissimus Fronto Ducæus Societatis Jesu theologus, ab eæ precibus contendimus, ut eas recensere, et aliquo auctario vellet ornare, quod et fecit, et libros *contra Eunomium* cum Regiæ bibliothecæ codicibus conferri curavit, atque a R. P. Andrea Schotto ejusdem ordinis theologo, varias lectiones et emendationes in libros asceticos impetravit ex libro clarissimi Gerardi Vossii manuscripto collectos : sed et ipsæ notis suis varias correctiones aliorum Basilii operum inasperit, quæ cum manuscriptis Regiæ Christianissimæ regis bibliothecæ collata illustravit.

Alias emendationes Latinæ interpretationis ejusdem doctissimi Richardi Montacutii mandatum fuerat operis typographicis, ut his litteris R. M. in margine ascriptis indicarent, quas in multis locis prætermisissas dolemus : sed in suis notis quas alibi edere statuit, eum lectores admoniturum speramus.

Interpretum nomina, qui homilias, libros et epistolas vertenter multas non expressimus, propterea quod in præcedentibus editionibus Latinis suppressa fuerant, et nobis ignota : pleraque tamen aut a Raphaelæ Volaterrano, aut a Volfango Musculo putamus fuisse in Latinum sermonem conversa. Sed in iis potissimum quæ a Desiderio Erasmo et eodem Volfango Musculo, versa data erant recensendis, desudandum præcipue fuit, quod merito suspecta sit eorum fides probis viris, cum partim negligentia et nimia ingenii sui confidentia, partim studio partium impediti, minus sincere suas interpretationes publici juris fecerint.

Eustathii versionem homiliarum in *Genesis* in Appendicem non coniecimus, quod bibliothecæ Patrum potius debeat, una cum ipsius Basilii liturgia, quemadmodum et *Anaphora* ab Andrea Mazia e Syriaco versa, quæ ab altera S. Joannis Chrysostomi liturgia ægre separari potest : cum multas orationes et divini officii partes communes utraque habeat, quas soli Græci ritus sacerdotes miscere aut inter se copulare suis in templis noverunt : et nos speramus propediem Deo favente libros omnes e Græco versos utraque lingua edituros, qui in illa bibliotheca Patrum hactenus Latino tantum lucem aspexerunt.

Addebatur antea in calce operum Basilii commentarius quidam in *Psalms*, cujus interpretationem Volfangus Musculus pertexuit, et apud Oporinum excudi curavit, Basilicæ, an. 1565 ; sed quoniam ut ante multos annos admonuit vir doctiss. Fronto Ducæus apud apparatus Ant. Possevini, verbo Basilii, cum nihil aliud esse quam Epitomen ex homiliis S. J. Chrysostomi et commentario Theodoretii consarcinatam comperimus, merito illum censuimus omittendum : præsertim cum ejus textus Græcus in bibliothecarum mss. codicibus non facile occurrat, qui nihil aliud potest suggerere, quam dictiones Græcas illorum Patrum, vel compendiose junctas, vel otiose repetitas. Nam priores quidem xiv psalms ille scholiastes commentario suo ex homiliis Chrysostomi collectis flosculis exornavit : in sequentes autem a decimoquinto ad xlii Theodoretii commentarium ad verbum descripsit, cujus versionem cum illa cardinalis Cassæ apud Theodoretum sensu prorsus convenire comperies. Jam quia reperitur homilia Chrysostomi in psalmum xlii et reliquos usque ad li, ex hujus scriptis in compendium redactis, hic collector suam talem texuit. Rursus ubi se destitui Chrysostomi operibus sensit, ad Theodoretum rediit, ejusque factus est amanuensis, et centesimum octavum psalmum, ac reliquos quadraginta duos petiit e Chrysostomi homiliis enarrationibus illustravit.

Exstat etiam asceticorum librorum Epitome, vel certe Regularum fusius et compendiosius expositarum, quam Latinitate donavit Rufinus Aquileiænsis, ac librum *De institutis monachorum* appellavit : eaque Coloniæ una cum reliquis in Regulam S. Benedicti commentariis est edita anno 1575 ; sed commodius una cum cæteris Rufini operibus seorsim edetur, præsertim cum ordinem Regularum non servet, quem Basilii opera præ se ferunt, et sæpe non tam interpretem, quam paraphrasten agat, multis de suo etiam intertextis. Præterea Fredericus Morellus professorum regis Christianissimæ decanus, ad hanc Regiam Basilii Magni λόγων εύχταν αύτόματος, ut Menelaus Homericus ad Agamemnonis fratris Epulium, accessit, Ἡδὲ γὰρ κατὰ θυμὸν ἀδελφῶν ὡς ἐπονείτε, quare prælo fraterno præesse non gravatus, Græcæ editionis Basilianæ menda quibus scatebat, quod ad interpunctiones et prosodiam spectat, ut e contextu hujus *ἐκδόσεως* tollerentur, studuit ; interpretum Latinam versionem labefactam subinde subsidio suo integravit : Græca mutila partim mss. codd. suorum ope, partim conjectura restituere tentavit, ut e notis ipsius ad calcem Appendicis rejectis, animadvertes. Idem quas a Davide Hoeschello Augustano variarum lectionum observationes emendationesque acceperat, recognovit et fideliter exhibuit. Porro novissimis ejusdem litteris rogatus, ut Gennadii epistolam περὶ διορθοῦ, perelegantem et eruditam, Græcæ pridem ab ipsomet accurate editam, lacunis tamen et maculis quibusdam affectam, Latine converteret, laborem non recusavit, eoque libentius fecit, quod illo Gennadii scripto apologiam assertionis Basilianæ *De prædestinatione*, atque elogium Basilii gravissimum contineri. Itaque id opusculum, quasi collarium auctori doctorique nostro acceptissimum, tibi denegare religioni nobis fuit. En litteratorum virorum φιλοδασαλείῳ κοινωφελῶς εὐσεβείῃ ; avidissimorum σύμβολα bono animo benevolentii tibi oblata. In quo *Si quid te adjuvent, curamve levassent, ecquid erit pretii ?* Æquanimitas, φιλοφροσύνη καὶ εύγνωμοσύνη. Hac mente, utere, fruire hac regali imo divina πανοπλίᾳ. Vive, vale, Lector, ἐπιεικέστατε. Lutetiæ Parisior. Kalendis Martiis ccc̄ lxxviii.

ELENCHUS VETERUM LIBRORUM,

Ad quos exacta et emendata sunt Basini opera quæ in hoc primo volumine (a) continentur.

Hexaëmeron, seu *Opus sex dierum* collatum est ad eos manuscriptos, qui infra recensentur.

R. gius codex 1824 (nunc 476), quem vocamus primum, sicque de reliquis ordine, ita ut qui primo loco ponitur, vocetur primus ; qui secundo, secundus : quæ methodus semper servabitur. Illic liber membræceus est et antiquissimus.

(a) Quod complectuntur tomi I et II nostræ recensione. EDIT. PATR.

- Reg. codex 2286, Henrici secundi, jam olim a Ducæo collatus, chartaceus, notæ sat bonæ.
 Reg. codex 2287, primo, in charta.
 Reg. codex 2287, secundo, jam olim a Combefsisio collatus.
 Reg. codex 2349, membranaceus et antiquus.
 Reg. codex 2892, undecimi sæculi.
 Reg. codex 2896, Medicæus, jam olim a Ducæo collatus, in charta.
 Reg. codex 2989, in charta, sed bonæ notæ.
 Colbertinus codex 3069, membr.
 Colbertinus codex 4731, prout inscribitur in fronte primæ paginæ : at in dorso libri inscribitur 1721 bombycinus.
 Coisliniannus codex 229, membranaceus, vertente ix sæculo vel ineunte x scriptus.
 Coislanius codex 235, membranaceus quoque et antiquissimus.
 Bodl. codex, a doctissimo viro Joanne Wolfio collatus.

Pro Psalmis.

- Reg. codex 1824, membr.
 Reg. codex 1906, membr.
 Reg. codex 1907, membr.
 Reg. codex 2287, tertio, membr. et antiquissimus ac optimæ notæ.
 Reg. codex 2289, membr.
 Reg. codex 2325, membr.
 Colb. codex 457, undecimo sæculo scriptus.
 Colb. codex 499.
 Colb. codex 1523, membr. quidem et vetustissimus, sed cujus pars maxima legi non potest.
 Colb. codex 1934, optimæ notæ, scriptus decimo sæculo.
 Colb. codex 2510, membr. et antiquus.
 Colb. codex 4275, membr.
 Colb. 4490, bomb.
 Colb. codex 5102.
 Coisl. codex 230, membranaceus quidem et antiquissimus, sed a librario imperito scriptus, ob idque mendosissimus.

Ad emendationem librorum in Eunomium collati sunt libri qui sequuntur.

- Reg. 1991, in charta, annorum circiter 200.
 Reg. 2286, olim collatus a doctissimis duobus viris Ducæo et Combefsisio, in charta, sed notæ sat bonæ; annorum circiter 350.
 Reg. 2895, membranaceus et notæ optimæ, annorum 500.
 Reg. 2896, in charta, annorum circiter 350.
 Reg. 3450, in charta, annorum 350.
 Reg. 3442, in charta, sed antiquus tamen, annorum 500.
 Colb. 4529, prout inscribitur in fronte primæ paginæ : at in dorso libri inscribitur 1529. Membranaceus et notæ perbonæ, undecimo sæculo ineunte scriptus.
 Præterea in hac nostra editione notantur varis lectiones Anglicorum quorundam codicum, quos citat vir eruditissimus Ducæus.

Ad emendationem Commentarii in Isaiam collati sunt codices qui infra notantur.

- Reg. 1909, qui Combefsisii est codex recentior, quique jam antea a Ducæo fuerat collatus, papyraceus quo libro usi sunt typographi Parisienses.
 Reg. 2290 (nunc 492), membr., jam olim a Ducæo collatus.
 Reg. 2291 (nunc 495), qui antiquior codex est Combefsisii, membranaceus et optimæ notæ.
 Reg. 2292 (nunc 496), membranaceus et optimæ notæ.
 Colb. 402 (nunc 493), notæ optimæ.
 Colb. 4184 (nunc 494), notæ quam optimæ.

EXCERPTA

EX ACTIS S. BASILII BOLLANDIANIS.

(Junii t. II, die 14, p. 807.)

De duplici festo, Ordinationis apud Latinos, et Obitus apud Græcos.

Magnus Basilius, Cæsareensis in Cappadocia episcopus, duos præcipue in sacris fastis dies habet memoris suæ antiquitus consecratos : in Oriente

quidem primum Januarii quo oblit, in Occidente vero hunc xiv Junii quo putatur consecratus episcopus, malentibus Latinis primum sui anni diei

totum occupare recolendo Dominicæ Circumcisionis A mysterio. His recentior Græcorum pietas, sæculo XI addidit tertium ipsi Gregorinoque Theologo et Joanni Chrysostomo communiter celebrandum. De hoc differimus agere usque post Acta vitæ fusius explicanda : de prioribus duobus præfari placet. Latinis ergo Martyrologiis hoc XIV Junii ascriptus sanctus Basilius est : non sunt tamen antiquissima illa : tacent enim de Basilio Hieronymiani Martyrologii egrapha omnia ; necnon genuinus Bedæ, omniaque Bedæ vetusta Supplementa, una cum Floro Lugdunensi, ac denique Wandelbertus Prumiensis. Primi in illo nominando, ex communi tamen nescio quo fonte, fuerunt Usuardus et Ado : quorum primus, more suo brevior, ad XVIII Kalendas Julii sic scribit in omnibus fere exemplaribus : « Apud Cæsaream Cappadociæ Natalis S. Basilii episcopi, qui tempore Valentis doctrina et sapientia insignis, omnibusque virtutibus fundatus, mirabiliter effulsit. » Per natalem diem, alium hic intelligere non possumus, quam anniversarium ordinationis, uti sanctus Leo Magnus, sermone tertio in anniversario assumptionis suæ, eum servitutis suæ natalitium diem appellat. Ideo hodiernum Romanum Martyrologium, servatis aliis Usuardi verbis, loco Natalis, ordinationem posuit ; addiditque quod Ecclesiam adversus Arianos et Macedonianos mira constantia defendit.

2. Ado, cujus priora verba transcripsit ejus abbreviator anonymus, qui sub Bedæ nomine circumfertur, et Baronium aliosque plures fefellit ac fallit, Ado, inquam, ad similem fere Usuardo commemorationem, his verbis conceptam : « Apud Cæsaream Cappadociæ sancti Basilii episcopi, fratris Gregorii et Petri, » prolixiori elogio eundem sic prosequitur : « Qui cum esset omnibus virtutibus fundatus, et quodam tempore a Valente imperatore in exilium pro fide coheretur, exhibitus ad tribunal præfecti, terroribusque (ut illi moris est potestati) et minis maximis agi cœpit, ut nisi præceptis principis obediret, interitum sibi jam jamque speraret impendere. Tunc ille, intrepidus et absque ulla animi perturbatione, hæc sibi minitanti præfecto respondisse fertur : « Atque utinam aliquid mihi esset digni muneris, quod offerrem huic, qui maturius Basilium de nodo follis hujus absolveret. » Cumque daretur ei nox quæ erat media, ad spatium deliberandi, respondisse denuo perhibetur : « Ego crastino ipse ero qui nunc : tu te, utinam non mutares ! » Et illa quidem nocte uxor imperatoris, velut tortoribus tradita, cruciatur ; filius vero, qui eis erat unicuique, exstinctus, paternæ impietatis solvit supplicia : ita ut ante lucem missi sint, qui rogarent Basilium ut precibus suis intercederet pro eis, ne etiam ipsi, et quidem multo justius interirent. Sic accidit, ut cum omnes Catholicos expulerit Valens, Basilius usque ad vitæ exitum, intemerato eorum Sacramento, in Ecclesia

perduravit. » Hæc ut quoad rem pleraque vera sunt, ita in circumstantiis ab historia multum aberrant ; quod patebit consideranti Acta inferius danda. Ex Adone tamen ostenditur, sanctum Basilium, annis abhinc octingentis coli solere hac decima quarta Junii ; indeque suadetur eadem die consecratum episcopum ; quamvis ignoretur unde hoc Latini acceperint, tacentibus Græcis

3. Usuardi Lubecæ excusi et Florarii Sanctorum auctores, cum forsitan ignorarent qua de causa dies hic Basilio sacer haberetur, translationem ejus quamdam, sed omnibus aliis ignotam excogitarunt. Primus : « Apud Cæsaream Cappadociæ, inquit, translatio S. Basilii, episcopi et confessoris. » Florarium iisdem addit, « fratris Gregorii et Petri, qui tempore Valentis imperatoris, doctrina et sapientia insignis ; cum ipse Imperator de illius exilio sententiam vellet scribere, primus, secundus, et tertius calamus fractus est ; unde indignatus chartam fregit. Claruit anno salutis 369. » Manuscriptum S. Gudulæ, non translationi sed elevationi, hujus diel festum ascribit : et recte, si præter ordinarium loquendi modum, per elevationem intelligeret exaltationem ejus in cathedram episcopalem. Additur in eodem Florario elogium, ab aliis Usuardi apographis diversum, nec erroris expertis. « Apud Cæsaream Cappadociæ, elevatio beati et magni Basilii, episcopi et confessoris, fratris sancti Gregorii Nazianzeni et Petri : cui Christus cum suis apostolis apparens, ministerium Missæ docuit : et cujus precibus Ephrem Syrus Græce locutus est : quique mortem Juliani Apostatæ per revelationem cognovit, qui vadens ad bellum Persicum, sibi in reliquid destructionem Cæsareæ fuerat comminatus. » An intellectus errore, an calami nimium festinantis, Nazlanzenus pro Nysseno hic legatur, non facile dixeris. De aliorum hic narratorum veritate statuas, cum Acta inferius danda perlegeris.

4. In ritualibus Græcorum libris, hoc die XIV Junii neminem reperio, qui mentionem sancti Basilii faciat, præter Horologium seu Florarium, ad usum monasterii Cryptæ ferratæ et aliorum monasteriorum ordinis S. Basilii, curante eminentissimo cardinali Nerlio, Romæ impressum, ubi legitur divini officii hic titulus : « Sancti Patris nostri Basilii Magni, » deinde præscribitur ordo, plerisque desumptis ex prima Januarii : hac enim in præfato Horario sancti Basilii festum habetur, solemniter peragendum, simul cum festo Circumcisionis. Et de Basilio quidem ad missam hoc canitur tropæum : « In omnem terram exivit sonus tuus, ut susciperet sermonem tuum, quo nos divine congruenterque erudivisti, explanans naturam rerum, et mores hominum exornans. Regale sacerdotium, Pater sancte, intercede apud Christum Deum nostrum, ut salventur animæ nostræ. » Huic subjungitur de Circumcisione simile tropæum : « Qui sedes in excelsis super thronum instar ignis splendidum, cum Patre æterno et divino tuo Spiritu, dignatus es na

sci in terra ex matre tua intacta Virgine, et circumcidi puer octo dierum: sit gloria optimo consilio tuo, gloria incarnationi tuæ, gloria summæ erga nos demissioni tuæ, unice hominum amator. » Hinc rursus ad Basilium: « Tu basis inconcussa Ecclesiæ, præbens cunctis mortalibus inviolatum refugium, tuæque confirmans dogmata; cæli instar resplendens, sancte Basili. » Similiter et primum vetustiusque officium, descriptum in Menæis, festi atque sancti encomia miscet; et in vespers quidem habet tres versus similes, ut vocant; quorum primus de sexto ascribitur Byzanti; duo autem de sancto dicuntur esse Basilii et Joannis monachorum, quorum posterior videtur esse Damascenus, idem et auctor canonis prolixi de eodem sancto, cui elogium de vita interponitur hoc disticho præeunte:

*Ζῆ Βασιλείου καὶ θανῶν ἐν Κυρίῳ.
Ζῆ καὶ παρ' ἡμῶν ὡς λαλῶν ἐκ τῶν βιβλῶν.
Basilium, etiam mortuus, Domino vivit;
Nobisque vivit, in suis loquens libris.*

Exstat apud Combesium oratio sancti Amphilo- chii, Iconiensis episcopi, in Domini circumcisionem, in quo ille sic de sancto Basilio loquitur: « Hic circumcissione, quæ sit in spiritu et divino baptismate, magno animo prædicata, perspicue admodum si quis alius Dei cultor, circumcisionem in carne subiecit. Idcirco etiam ejus ad Deum a terra et corpore solutio migratioque, non abs re, neque (ut quis præter rationem fuerit suspicatus) a casu, hodierna die circumcisionis Jesu, media divinæ Christi natalitatis baptismoque concurret; sed velut qui beatissimus vir, in Christi natalitatis baptismique renuntiatione et exaltatione, spiritualem circumcissionem exaltaverit, sacra memoriæ ejus die, una et ipse resolutus, ad Christum exaltari meruit: decretumque fuit ut per id tempus annua ejus memoria celebritasque recoleretur: idcirco universalis per omnes orbis partes sanctorum universorum Ecclesia, sanctissimam ejus sacramque die hac agens glorificansque memoriam, gratissimis Deo laudibus, etiam Christum, qui gloriosus est in sanctis suis, canticis celebrat et glorificat. »

5. Menæa quoque Venetiis excusa, prima Januarii, ut jam dicere cæpi, officium sancti Basilii solemniter celebrandum, simul cum festo circumcisionis præscribunt, hymnis variis canticisque ad honorem sancti intextum, quibus orthodoxa ejus doctrina, pastoralis sollicitudo, casta conversatio, miraculorum gratia cælitus concessa, laudantur. Exemplo, reliquis omissis, sint hæc: « Diffusa est gratia in labiis tuis, sancte Pater, et factus pastor Ecclesiæ Christi; docuisti rationales oves credere in Trinitatem, consubstantialiam in una deitate. Miraculorum gratia cælitus exornatus, fraudem idolorum prædicatione confusus, antistitem principum, gloria, fulcimen, beatissime Basili, et Patrum omnium doctrinæ exemplar. Fiduciam apud Christum nactus, ipsum deprecare, ut salventur animæ nostræ. »

A Ex metrico etiam Synaxario seu Calendario dies obitus ejus hoc versu annuntiatur:

*Ἰαννουαρίῳ θάνατος Βασιλείου πρώτη.
Ipsis occumbis Jani, Basiliæ, Kalendis.*

Tunc etiam ejusdem festum præcipuo cultu celebratur in sanctissima magna Ecclesia Constantinopoli, uti legitur in fine Elogii historici, quod hoc die recitandum, præscribitur in Menæis excusis. Elogium hoc non caret mendis. Quare, eo omisso, satis habeo producere aliud brevius, sed vetustius et accuratius, ex Menologio Basilii imperatoris, circa annum 984 conscripto hac verborum forma:

6. Ὁ ἐν Ἀγίοις Πατῆρ ἡμῶν Βασιλεῖος ἦν ἐπὶ τῆς βασιλείας Οὐάλεντος, ὅτινα Οὐάλεντα τὰ Ἀρείου τοῦ αἰρετικοῦ φρονούντα παρῆρσιασάμενος ἤλεγξε, καὶ ἐπεισε παρ' ὀλίγον τὴν αἵρεσιν ἀρῆσαι, εἰ μὴ αἰσχυρόμενον αὐτὸν ἐβλεπεν· ὁμῶς εἰ τὴν αἵρεσιν τελείως οὐκ ἠρνήσατο, τῶς καὶ τῆ Ἐκκλησίᾳ προσῆλθε, λειτουργούντος τοῦ μεγάλου Βασιλείου, καὶ δῶρα προσέφερεν· ἦν δὲ ὁ μέγας Βασιλεῖος υἱὸς Βασιλείου τοῦ ἀπὸ τοῦ Πόντου, καὶ Ἐμμελίας τῆς ἀπὸ τῆς Καππαδοκίας, ὅστις ἐν σοφίᾳ καὶ γνώσει πάντας καὶ τοὺς παλαιοὺς ἐνίκησε, κατεξαιρετον δὲ τοσοῦτον ἐγένετο εὐλαθῆς, ὡς καὶ ἀρχιερεὺς γενέσθαι τοῦ ὀρόνου Καισαρείας, ὅπου καὶ πολλοὺς ἀγῶνας ὑπὲρ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως ὑπομείνας, καὶ βασιλεὺς καὶ ὑπάρχους καταπείξας, καὶ τῶν αἰρετικῶν τὰ στόματα φράξας τοῖς λόγοις, καὶ βιβλία πλεῖστα συγγραψάμενος, καὶ μυρία θαύματα ἐργασάμενος, ἐν εἰρήνῃ πρὸς Κύριον ἐξεδήμησεν. « Sanctus Pater noster Basilius floruit sub Valentis imperio. Valentem vero, Ariana hæresi infectum, liberius admonendo redarguit, persuasitque propemodum hæresim abjurare, si non sibi id dedecori futurum timuisset: quamvis enim hæresim plene non abjuraverit, accedebat tamen ad ecclesiam, magno Basilio rem divinam faciente, et dona offerebat. Erat vero magnus Basilius filius Basilii Pontici, et Enimeliæ Cappadociæ. Vir iste egregius, sapientia et doctrina cœnos æque ac antiquos superavit. Pietatis vero erat tam eximie, ut in thronum episcopalem Cæsareæ erectus sit, ubi et multa certamina pro orthodoxa fide sustinuit; stuporem simul et terrorem imperatoribus et præfectis incutiens, hæreticorumque ora dicendi vi obturans: ac tandem, cum multos libros scripsisset, et plurima patrasset miracula, in pace migravit ad Dominum. »

7. Neque solum in sacris Græcorum fastis hæc die ascriptus est sanctus Basilius; sed tanta festi solemnitas, quæ per Orientem prima Januarii ad ejus venerationem instituta est, occasionem præbuit antiquioribus Martyrologiis Latinis, ejus memoriam saltem aliquam eadem quoque die faciendi. Inter eos Beda supposititius habet, sancti Basilii episcopi. Usuardus Coloniensis, in Cæsarea Cappadociæ depositio sancti Basilii. Maurolycus, in Cæsarea Cappadociæ depositio sancti Basilii episcopi, cujus celebritas decimo octavo Kalendas Julii

potissimum recolitur. His, elogium et annum mortis perperam designatum, addens Florarium: « Qui, inquit, tempore Valentis imperatoris doctrina et sapientia insignis, omnibusque virtutibus fundatus, mirabiliter effulsit. Obiit circa annum Domini 383. » Notkerus, a reliquis omnibus diversissimum elogium texens, ad eundem 1 Januarii: « In Caesarea, inquit, metropoli Cappadociae, depositio sancti Basilli episcopi, qui Regulam fratrum et multa

A alia utilia conscripsit; et, super multa mirabilia quae fecit, chirographum perdit hominis, quod diabolo fecit, orando recipere meruit; ex diem mortis suae propter conversionem Joseph Hebraei distulit, et descriptionem ejusdam nefandi sceleris etiam defunctis abolevit. » Sed haec ex pseudo-Amphilochio sumpta, quam exiguam fidem mereantur, infra patebit.

De reliquiis S. Basilli Brugae Flandrorum translatis et usque hodie servatis:

Nemini non videbitur admiratione dignum, B quod de tam celebris sancti reliquiis vix ulla relicta memoria sit, nulla usquam facta corporis elevatio, translatione legatur, cujus monumentum vel historia ad posteros transierit. Tanti tamen thesauri caput, brachium et costam Romae haberi asserit Pancirolius in reliquiis Urbis Indiculo. partem vero non exiguam a quingentis minimis annis possidet celeberrima Flandrorum civitas Brugae, ubi etiam exstat antiquitas ecclesia, sub ejusdem sancti nomine dicata. Fundator fuit Theodoricus Alsatus, Flandrorum ac Viromanducorum comes ab anno 1128 ad 1169: de qua fundatione Brugis accepimus Philippi filii diploma, datum anno 1187; et a Roberto III Flandriae comite renovatum, anno 1321, hoc tenore:

« Universis, tam praesentibus quam futuris, praesentes litteras inspecturis, Robertus comes Flandriae salutem, et rei gestae noscere veritatem. Ad perpetuam rei memoriam, notum facimus universis: Ut instituta salubriter, nostris et praedecessorum nostrorum temporibus, prudenti et proviso maturoque consilio confirmata per praedecessores nostros, certa quadam notitia propagentur in posteros; ne processu temporis a posterorum memoria, per ineptam oblivionis caliginem, evanescant, litterarum solent indicibus publicis aeternari. Nos igitur attendentes, praedecessores nostros, pro suarum ac praedecessorum et successorum suorum animarum salute, Brugis in Burgo, in honorem Dei, D beatae Virginis Mariae, et sancti Basilli episcopi, ecclesiam ex proprio sumptu aedificatam, ad ibidem Deo per quatuor capellanos inibi institutos in propria persona deservendum, fundasse, et canonice statuisse: pro quibus redditus et alia ordinarunt provisiva, prout in litteris infrascriptis, sigillo quodam bonae memoriae domini Philippi, olim Flandriae comitis, praedecessoris nostri sigillatis, apparebat prima facie, haec et alia inter caetera plenius continentur. Quas litteras nos vidimus, et diligenter inspici, ac collationem de iis fieri fecimus so-

« Ut in temporibus nostris instituta salubriter et prudenti consilio confirmata, certa quadam notitia propagentur in posteros, ne processu temporis a posterorum memoria per ineptam oblivionis caliginem evanescant, litterarum solent indicibus aeternari. Quapropter ego Philippus, Dei gratia Flandriae comes, tam posteris quam praesentibus, notum esse volo, quod pater meus dignae memoriae comes Theodoricus, et mater mea pie recordationis commissa Sibilla, divina inspiratione commoti, pro animarum suarum et suorum praedecessorum necnon et successorum salute, Brugis in Castello, in honore Dei et beatae Virginis Mariae, et sancti Basilli episcopi, ecclesiam ex proprio sumptu aedificari fecerunt, et ad ibidem Deo serviendum in propria persona, per quatuor capellanos, canonice statuerunt singulis decem libras in festo sancti Martini ex officio Lambini, singulis xxvii solidos ex ministerio Lamberti..... » Sequitur singulorum relictuum accurata enumeratio; qua studio brevitas praetermissa, sic continuatur diploma:

« Ut autem haec omnia quae postea supervenerunt vel adhuc supercrescent, rata et inconvulsa permanent, litterarum custodiae commiserunt, et privilegii sui munimine firmaverunt: quod longo tempore post eorum decessum, ex communi incendio Bruggensi, per incuriam deperit. Ne autem hoc infortunio, quod bene fecerant eorum amitteret posteritas, quidquid in eo dignum memoria conscriptum fuerat, rescribi et confirmari feci; subscriptis eorum qui interfuerunt nominibus, Gerardi, Bruggensis praepositi, Flandriae cancellarii; Hugonis, decani S. Donatiani; Juannis, Bruggensis castellani; Gilberti de Aria. Actum in Maleo, anno incarnati Verbi mclxxxvii.

« Quarum litterarum effectum nos Robertus, comes Flandriae supradictus, pro nobis et successoribus nostris, auctoritate nostra principali, perpetuum vigorem et roboris firmitatem volumus obtinere. In cujus rei testimonium sigillum nostrum praesentibus est appensum. Datum Curtraci, praesentibus magistro Nicolao de Petra, ecclesiae Beatae Mariae

Brugensis præposito; Mag. Henrico Bram, legum professore, canonico Tornacensi; Mag. Christiano, ecclesie Harlebecensis præposito; domino Christiano, dicto Matam, decano dictæ Harlebecensis ecclesie; Simone Vastun, Flandriæ receptore; et Rogerio, Tomun, consiliario et serviente nostro; die Mercurii, post festum beati Petri ad Vincula, anno Domini millesimo trecentesimo vigesimo primo. Et bullæ appendebat comitis sigillum in cera alba, et jam fere flava. Inferius scriptum erat: « Facta collatione hujus, cum bulla reservata in sacello Sacri Cruoris Brugis; inveni ego infrascriptus notarius, Brugis quoque residens, copiam hanc cum illa concordare: quod attestor. » Et signatum erat, « Spetæ notarius 1671. »

Inter Crucesignatos principes, qui pro recuperanda Terra sancta per Minorem Asiam victores transierunt, et recuperata cæsis barbaris Nicæa, Iconium in Lycaonia, atque Cæsaream in Cappadocia obtinuerunt anno MXXVII, fuit Robertus II, Hierosolymitanus inde dictus, Flandriæ comes. Huic inter prædam potuit obtigisse S. Basilii corpus, quod ille in Flandriam miserit, vel ex Syria post biennium reversus attulerit; quamvis ejus rei nulla exstet memoria. Roberti illius ex sorore Gertrude et Theodorico Alsatiæ Lantgravo nupta, nepos fuit Theodoricus, cognomento Alsatius, post S. Caroli Dani necem vindicatam et abdicatum Guillelmum Normannum, assumptus in comitatum Flandriæ. Ille prænominatam sancti Basilii ecclesiam fundavit dotavitque, princeps pius, et quater in sacram militiam profectus; unde prima vice revertens anno circiter 1139, videtur adduxisse uxorem Sibillam, Hierosolymitani regis Fulconis filiam, cum qua prædictam deinde ædificavit ecclesiam, sanctoque Basilio dicavit; utique vel ob recentem aliquam erga eundem obligationem, vel causa felicitatis ex Syria reditus, nisi opinari quis mallet, sancti istius ossa tunc primum allata in Flandriam fuisse ab ipsomet. Ut ut est, idem comes secundam in Orientem expeditionem suscepit an. 1144; indeque an. 1150 reversus Brugis, juxta Meyerum in Annalibus Flandriæ, et septimo Idus Aprilis, incredibili gaudio ac gratulatione a Flandris exceptus, sacerrimi cruoris Christi portionem, in phiala crystallina deportatam, per Leonium Abbatem Bertinicum, collocavit in æde Sancti Basilii, ad quam cum ingens undique concursus multaque miracula fierent, atque ita prioris patroni cultus ac veneratio obscuraretur, visum fuerit huic renovandæ, ordinandæque pariter collegiæ et primariæ ecclesie conducturum, si in hanc transferrentur sancti Basilii sacra ossa; nisi id malimus factum opinari per præmemoratum Burgi Burgensis incendium, longo tempore post excessum fundatorum, uti loquitur Robertus III; quando restauratis ecclesiis ambabus, placuerit sic dividere reliquias, a Theodorico olim depositas ad S. Basilii, ut hujus ecclesie, utpote Palatinæ, manserit sacer cruor; collegiæ

A eidemque parochiali, cæteræ ex Asia, Gallia, Italia, Belgioque collectæ, quarum in diplomate Philippi comitis habetur notitia.

Diploma hoc habemus transumptum sub fide publica Claudii Agretti, protonotarii apostolici. Habemus etiam aliud instrumentum translationis alterius, factæ anno 1463; ac denique translationis tertiæ, hoc ipso quo imprimimus anno 1697 celebratæ; quando in veteris capsæ apertione sola inventa narratur reliquia sancti Basilii, una cum litteris in pergamento cum magno sigillo rubro, exhibente effigiem equestrem, et sericis antiquis ligamentis adjunctis, cujus lectura, tam in sigillo quam in pergamento, non potuit fieri, propter nimiam vetustatem. Cum magno profecto posteritatis detrimento, ex tali lectura, si fieri ea potuisset, verosimiliter intellecturæ nomen ac tempus primi translatoris ac donatoris. Oliverius Vredius, inter Brugesenses hujus sæculi eruditos jurisconsultes nominatissimus, anno 1639 edidit sigilla comitum Flandriæ, insigni Commentario illustrata. Primus ibi equestris occurrit Balduinus, Insulanus a patria, Pius vero a divino cultu dictus, teste Meyer, et ab anno 1034 ad 1087 potitus comitatu. Cum isto alisque sequentibus conferre si libeat vetus istud, cujus litteræ evanuerunt, sigillum; fortassis ex majori minorive ruditate equi equitisque, haud inverosimilis formabitur conjectura de ipsius sigilli, et rerum hinc pendentium ætate: ego transeo ad instrumentum anni 1187, cujus hic est tenor:

C « In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti. Amen. Anno ab Incarnatione Domini millesimo centesimo octuagesimo sexto, VIII Kalendas Junii, in ecclesia Beati Donatiani Brugis, aperta sunt octo scrinia, in quibus inventæ sunt reliquie sanctorum quamplurimæ, per manum Philippi Flandrensis et Veromandensis comitis, Alii Theodorici comitis, præsentis Florentio Hollandiæ comite, et Gerardo nostræ ecclesie præposito; item Gerardo, Insulano præposito; et cæteris confratribus nostris aliisque quampluribus. In uno itaque scrinio, quod sancti Basilii dicitur, inventæ sunt reliquie, quæ subscriptæ sunt, veraci testimonio litterarum impostæ.

« Reliquiæ S. Basilii; scilicet ossa.

R. S. Nicolai, os de capite ejus.

R. S. Andreæ.

R. S. Georgii.

R. S. Firmini.

R. S. Martini.

De linteo Domini, unde pedes apostolorum in cœna tersit.

De petra, ubi Christus fuit, quando jejunavit XL diebus.

R. S. Radegundis.

De S. Silvino, costa una, dens, et digitus unus.

R. S. Sebastiani de costa ejus.

S. Petri,

S. Mariæ.

S. Joannis,

S. Vedasti.

De S. Folquino, costa una, et digitus unus.

R. S. Petri, S. Joannis, S. Vedasti.

R. S. Cosmæ.	S. Peregrini.
De veste Innocentium.	
De S. Theodoro.	De ligno Domini.
De barba S. Amandi.	
R. S. Pauli, S. Remigii, S. Petri.	
De monte Calvariæ.	De præsepe Domini.
De brachio S. Odulphi.	R. Symonis et Judæ.
S. Bartholomæi apostoli.	
S. Agnetis virginis.	S. Eligii.
De columna, ubi fuit Dominus flagellatus.	
De concha, unde lavit pedes apostolorum.	
R. S. Mariæ, S. Petri, S. Pauli.	
R. S. Gregorii, S. Germani, S. Simplicii.	
S. Andreæ.	S. Remacii.
R. S. Jozæ prophetæ.	
R. S. Cæciliæ digitus.	S. Berthæ.
De ligno Domini.	
R. S. Bertini.	S. Audomari.
S. Scholasticæ.	S. Felicii papæ.
De oleo quod benedixit S. Benedictus.	
De petra, super qua Dominus stetit.	
R. S. Pauli, S. Cyriaci martyrum.	
S. Hippolyti mart.	S. Gengulphi mart.
S. Pancratii mart.	S. Sabinæ virg.
S. Odulphi.	S. Gerulphi.
S. Maximi.	S. Quintini.
S. Machuti.	S. Idebergæ.
S. Martini.	S. Gregorii.
De præsepe Domini.	
De virga Aaron.	
R. S. Jacobi apostoli.	
S. Marcellini et S. Geminiani,	
De capillis S. Christophori.	
De capillis apostolorum Petri et Pauli.	
SS. Matthiæ et Andreæ.	
S. Joannis evangelistæ.	R. S. Felicitatis.
Brachium S. Severiani.	

Hæc autem Philippus sigillo suo muniri præcepit.

A tergo inscriptum erat eodem caractere RELIQUIÆ: et additum recentiori manu, VISITATÆ 1186. Quid autem septem aliis scriniis contineatur, vel quid iis postea factum sit, Brugensibus examinandum relinquo.

De alia reliquiarum sancti Basilli visitatione, et depositione in ornatorem capsam, testatur registrum Actorum capitularium præfatæ ecclesiæ Sancti Donatiani Brugensis, notatum F folio 246, pag. versa 51 : cujus hoc est extractum : « Die xviii mensis Aprilis, anno 1463 supradicto, conclusum fuit per dominos capitulum, quatenus dominus suffraganeus R. D. episcopi Tornaci, accepta licentia ab eodem domino episcopo, transferat, quam rectius melius, sacras reliquias sancti Basillii, et alias in veteri capsâ existentes, et eas reponat in novo feretro, ex auro et argento ob hoc fabricato. Quæ quidem translatio facta fuit anno ab incarnatione Domini 1463, iudictione xi, mensis Maii die vero penultimâ, pontificatus sanctissimi in Christo

A Patris et domini nostri, domini Pii divina Providentia papæ II anno quinto, in hac ecclesia Sancti Donatiani Brugensis, scalfauo bene carpentato, ante doxale; et sacrosanctæ reliquiæ inferius designatæ, nuper ex quadam vetusta capsâ, in qua diu ab antea, videlicet de anno Domini 1186, viii Kal. Junii, Philippo Flandriæ et Veromandæ comite, Theodorici comitis Flandriæ filio tunc regnante reverenter exstiterant collocatæ, a casu disrupta, extractæ fuerunt per reverendum in Christo Patrem, D. Guilielmum Vasoris, sacræ theologiæ professorem, de ordine Prædicatorum, episcopum Sareptanum; ad hoc a reverendo in Christo Patre et Domino, D. Guilielmo episcopo Tornacensi loci diocesano, speciale mandatum habente, translatae, et in novo feretro, S. Basillii attitulato, in illustrissimorum principum dominorum, Philippi Burgundiæ, Lotharingiæ, Brabantæ, et Limburgiæ ducis; ac Flandriæ, Arthesii, Burgundiæ, Palatini, Hannoniæ, Hollandiæ, et Zelandiæ, ac Namurci comitis, Sacrique Imperii marchionis; dominiq; Frigiæ, Salinarum et Mechliniæ: Caroli comitis Carolesii, ac de Castrolino et de Bethunia domini; ipsius domini Philippi filii legitimi et hæredis: nec non Joannis ducis Clevensis; reverendique in Christo Patris domini Caroli de Borbonio, archiepiscopi Lugdunensis, primatis Franciæ; Ludovici comitis S. Pauli, illustrisque domini Agnetis Burgundiæ, ducissæ Borboniæ, ac Adolphi Clevensis domini de Ravestain, dicti D. ducis Clevensis fratris; ac etiam reverendorum venerabiliumque in Christo Patrum dominorum Thomæ Assanensis, in partibus Angliæ episcopi, de ordine Prædicatorum; Nicolai abbatis de Eeckhout, Brugensis; et Roberti Watiniensis, ordinis S. Augustini; necnon Nicasii de Puteo, de Bethunia; Joannis de Vassoya, Sonégiensis; Joannis Vincentii, Casletensis; et Caroli de Campis, Thoraltensis ecclesiarum collegiatarum præpositorum; ac Rolandi scriptoris decani, et omnium fere dominorum, hujus ecclesiæ Sancti Donatiani tunc canonicorum aliorumque vivorum ecclesiasticorum, et populi multitudinis præsentia, reverenter et devote reconditæ et reclusæ. »

Exbinc sequitur eadem enumeratio reliquiarum, nulla addita aut dempta. Ac primum nominantur ossa plurima S. Basillii: quibus postea nihil decessisse, alio forte translatum, non ausim asseverare: cum in ultima translatione non admodum multa ossa reperta sint; nihil autem cæterarum hic rursus nominatarum reliquiarum; specificationem autem harum sequitur nomenclatura canonicorum, quæ translationi huic adfuerunt, videlicet:

Presbyteri.

Joannes Mynhoere,
Victor de Swavenaerde,
Jacobus Maes,
Ægidius Beversluys,
Philippus Syron,
Balduinus Spoel,

Burchardus Kederkin,
Nicolaus Brudimont.

Subdiaconi.

Jacobus de Campis,
Ricardus de Capella,
Henricus de Miret,
Joannes Damiens.

Acolythi.

Carolus Solilot,
Joannes de Feraye,
Et Jacobus de Purgatorio.

Notarii vero fuerunt,

Joannes Flaming,
Jacobus Juvenis.

Tertia translatio reliquiarum sancti Basilii in novam iterum capsam, eamque argenteam, peracta est hac nostra ætate, anno scilicet 1687; celebritate autem majori, si dignitatem personarum excipias, quæ prioribus interfuert. Etenim cæremonia omnes adhibitæ sunt, quæ solemnitate reddere poterant augustiorem, exquisitissima musica intercinente. Orationem Latinam habuit R. A. D. Petrus Maes, ejusdem cathedralis ecclesiæ canonicus; Belgicam, ad confortam populi concionem, dixit P. Jacobus Mols, societatis Jesu celeberrimus sui temporis orator. Reliqua tibi dabit ipsum, quod ea super re confectum est, publicum illustrissimi domini episcopi, reliquias transferentis, instrumentum.

HUMBERTUS GUILIELMUS, DEI ET APOSTOLICÆ SEDIS GRATIA EPISCOPUS BRUGENSIS, PERPETUUS AC HEREDITARIUS FLANDRIÆ CANCELLARIUS, REGIÆ SUÆ MAJESTATI A CONCILIO STATUS, ETC.

Universis et singulis præsentibus litteras visuris, seu legi audituris, salutem in Domino. Promotioni cultus sanctorum studiosè semper intendimus, scientes Deum omnipotentem in sanctis suis honoratum, sanctorum cultores ad sanctorum in æterna beatitudine societatem disponere, et efficacius perducere. Cum itaque nuper, ex pietate et munificæ liberalitate reverendi adm. domini Eugenio de Vicq, decani ecclesiæ cathedralis Sancti Donatiani, absoluto opere novi feretri sacrarum reliquiarum sancti Basilii Magni, Cæsareæ in Cappadocia archiepiscopi et confessoris, singularis patroni, multis retro sæculis in eadem ecclesia cathedrali asservatarum, et piæ venerationi exhibitarum; adm. reverendi et venerabiles domini, prædictus decanus et capitulum ejusdem ecclesiæ, desiderantes pro posse mandare executioni translationem prædictarum sanctarum reliquiarum, ex antiquo in antedictum novum feretrum, nos debita cum instantia requisierint, id fieri cum solemnitatibus et cæremoniis opportunis ad hoc requisitis.

Hinc est quod nos ea de causa, anno Domini millesimo sexcentesimo atque octogesimo septimo, mensis Junii die XIII, pridie festi ejusdem sancti Basilii, sedente in cathedra sancti Petri Romæ Innocentio papa eius nominis undecimo, Leopoldo

A Augusto imperante, et regnante Carolo secundo Hispaniarum rege, Flandriæ comite, accesserimus supradictam ecclesiam cathedralem, ibidemque pontificalibus induti, cum ministris et lumine, præsentem clero ac honorabilioribus viris infra nominatis, et frequenti populo, ante summum altare chori ejusdem ecclesiæ, decantato prius hymno, *Veni creator Spiritus*, cum collecta ejusdem, postquam rev. adm. dominus decanus, alta voce, nomine suo et capituli exposuerit, ac nos iterum rogaverit ut dignaremur reliquias prædictas sancti Basilii transferre de antiquo in novum feretrum; jussimus ad nos offerri antiquam capsam seu feretrum dictarum reliquiarum sancti Basilii, ante nostrum adventum in mensa a latere evangelii expositum; quod prævia diligenti visitatione reperimus debite occlusum. Apertoque de mandato nostro dicto antiquo feretro, reperta fuit in eo parvula cistula lignea, rubro depicta, vinculis ferreis bene occlusa; in qua reperimus tria ossa, nempe magnam partem spinæ dorsalis, cui affixa est schedula pergamea, in verbis continens, RELIQUIÆ SANCTI BASILII ARCHIEPISCOPI; et duo alia, simul involuta gossypio, et obducta albo serico Damasceno, cum litteris in pergamineo, cum magno sigillo rubro, exhibente effigiem equestrem, et sericis antiquis ligamentis adjunctis: cujus lectura, tam in sigillo quam in pergamineo, non potuit fieri, propter nimiam vetustatem. Dictaque ossa, discooperita et integre inventa, omnibus præsentibus veneranda exposuimus et exhibuimus: ac prædictas reliquias, in corporali alio mundo simul junctas, decenter manibus nostris involvimus, et in præsentia nostra in eodem corporali consui curavimus illis byssinis: ad quas eosdem reverendos admodum ac venerabiles dominos de clero ejusdem ecclesiæ, aliosque notabiliores præsentibus, tam ecclesiasticos quam sæculares, ad osculum ante summum altare prædicti chori per ordinem admisimus. Postmodum omnes easdem reliquias, dicto corporali inclusas, in novo serico cæruleo. Illis sericis ejusdem coloris involvimus. Denique idem involucrum inclusimus novæ cistulæ, ab extra affabre depictæ, et supernæ inscriptæ rubro colore: RELIQUIÆ SANCTI BASILII MAGNI, TRANSLATÆ XIII JUNII 1687; et ab intra cooptæ satino cæruleo (quam prævia juxta præscriptum Pontificalis Romani, cum prædicto novo feretro majori argenteo, benediximus) una cum præsentibus nostris litteris, prædicto pervetusto illi pergamineo transfixis, inter duas culcitras ex satino cæruleo ab utraque parte factas, ac copia per nos authenticata et sigillata cujusdam testimonii anni millesimi centesimi octogesimali sexti VIII Kal. Junii; qua patet, per Phillippum, filium Theodorici comitem Flandriæ, in præsentia Florentii comitis Hollandiæ, Gerardi præpositi Sancti Donatiani, item Gerardi præpositi insulani, et reliqui cleri ecclesiæ Sancti Donatiani, prædictas reliquias sancti Basilii Magni, aliasque complures fuisse visitatas debitis cæremoniis, et sigillo ejusdem comitis Flandriæ

adjuncto, apposito antedictæ novæ cistulæ sigillo nostro, ab utroque latere in cera rubra.

Acta fuerunt hæc in choro sæpe dictæ ecclesiæ cathedralis Sancti Donatiani Brugis, anno, mense, et die, quibus supra, præsentibus in eadem solemnè translatione admodum reverendis et venerabilibus dominis, videlicet nobili domino Eugenio de Vicq, J. U. L. prædictæ ecclesiæ decano; D. Joanne Pinckel, S. T. L. archidiacono; D. Jacobo de Crits, cantore; D. Joanne de Blissy, S. T. L. archipresbytero; D. Joanne Francisco de Baillencourt, J. V. L. nobili D. Joanne van Volden, J. V. L. D. Francisco van Torre, D. Claudio Agretti, J. V. D. nobili D. Roberto Alexandro de Haynin, J. U. D. Alberto Claysman, J. U. L. nobili D. Carolo Triest, J. U. L. D. Henrico Mortel, D. Joanne Bapt. Beserte, J. U. L. D. Nicolao Rosignol, D. Gaspare Gelson, D. Theodoro Benoit, nobili D. Alexandro van Volden, J. V. L. D. Carolo Alexio de Baillencourt, J. V. L. D. Joanne Bapt. vanden Bogaerde, D. Ludovico Collaert, D. Petro Maer, J. V. L. nobili D. Guilielmo Josepho Alverado y Braccamonte, nobili D. Jacobo Francisco de Aranda, J. V. L. D. Petro Stalpaert; canonicis, presbyteris ac reliquo ejusdem chori clerico; necnon adm. reverendis et venerabilibus dominis, DD. Placido Ockerhout, et Martino Colle, S. Andreæ et Dunensium respective abbatibus; D. Judoco Ranst J. V. L. et decano ecclesiæ cathedralis S. Bavonis Gandavi; reverendis patribus Carolo Claesman et Jacobo Mols, presbyteris Societatis Jesu.

Præsentibus etiam aut invitatis prænobilibus, generosis ac honorabilibus viris DD. excellentissimo domino Procopio de Lalein, ex comitibus de

Hooghstrate, comite de Renebourg, a consilio militari suæ majestatis et superintendente militiæ provinciæ Flandriæ; nobili D. Ferdinando Augustino de Vicq, toparcha de Meulevelt et Desmarreis, civitatis Brugensis sculteto; nobili D. Francisco Nans, Toparcha de Meetkerckbove, Brugensium burgimagistro primario; nobili D. Claudio de Corte, Brugensium burgimagistro secundo; nobili Christophoro van Volden, primo Brugensium graphiario; nobili Philiberto van Volden, toparcha de Crengert, Franconatensium consule primario; nobili D. Nicolao d'Heere, Franconatensium consule; consultissimo domino Jacobo de Steenberge, Franconatensium graphiario primario; generosissimo viro D. Ambrosio de Præcipiano comite de Soye, regis suæ majestati a consiliis bellicis et militiæ præfecto; generosissimo viro D. Alberto de Mero-de, comite de Wattou et Thian, tribuno legionis pedestris præsidii Brugensis, nobili Jacobo de Croonendale, vice comite de Vieringe, toparcha de Breehtaut; nobili D. Philippo Alberto de Vicq, barone de Cumtigh, toparcha de Vissennacq; nobili D. Joanne Carillo, toparcha de Cauwerbourg; nobili D. Carole Gilton, toparcha de Snellegou; et in præsentia plurimorum reverendorum atque honorabilium utriusque ordinis virorum. In quorum omnium fidem ac testimonium has litteras propria manu signavimus, necnon majori nostro sigillo, et secretarii nostri signatura, communiri jussimus.

II. G. EPISCOPUS BRUGENSIS.

Infra, de mandato illustrissimi ac reverendissimi Dñi episcopi præfati.

Brouckmans secretar. 1687.

DE VITA S. BASILII APOCRYPHA,

Et sancto Amphilochio episcopo Iconiensi perperam imputata.

Quemadmodum nemo curavit sancti Gregorii Nazianzeni vitam scribere, tum cum adhuc recens esset actorum ejus memoria; sed primus Gregorius quidam presbyter sæculo circiter x id opus assumpsit, tam infeliciter, ut ejus scriptio indigna sit visa quæ apud nos recederetur, sic neque sanctus Basilius scriptorem statim propinquæ et idoneæ scientiæ reperit; sæculo autem viii vel ix, prodit aliquis, vel facti nominis Amphilochius, ausus aliquid tam digno argumento parum conveniens: cui tamen postremis his sæculis magnam auctoritatem contulit S. Amphilochius, Iconiensis episcopus ipseque sancto familiarissimus, facilius creditus Basilius vitam scripsisse, quia hujus encomium aliquod, quod supra nobis Prologi loco fuit, reliquisse posteris sciebatur; omni haud dubie fide dignissimum. Decepit ea res plerosque sequioris ævi scriptores,

puta S. Notkerum in suo Martyrologio, ut dixi Comm. pr. n. 7; Sigebertum Gemblacensem, in *Catalogo illustrium scriptorum*; Petrum episcopum Equilinum, in *Catalogo sanctorum*, lib. II, cap. 28; Vincentium Bellovacensem, in *Speculo historico*, lib. XIV, cap. 78, 79 et 80; S. Antoninum, parte II, tit. 9, cap. 5, § 8; Sixtum Senensem, lib. IV *Bibliothecæ sanctæ*, omnes a Rosweido citatos ad Vitæ Patrum pag. 162; omnibus autem prævit Ursus, S. R. E. subdiaconus, Vitæ illius interpres sæculo IX, ut mox dicetur.

2. Istis tamen omnibus cautior Baronius, efflorescente paulatim critices majoribus neglectæ studio, in Notis ad Romanum Martyrologium, II Januarii ait: « Exstat Amphilochii nomine scripta Vita Basilii, quæ tamen, ex prudentiorum omnium sententiâ, alterius cujuspiam potius quam Amphilo-

chii, æqualis Basilio, esse putatur; cum aliqua illic habeantur, quæ illi minus convenire videntur. » Et in *Annalibus* ad an. 378, « quæ Amphilocho falso nomine fertur *Vita Basilii*, haud digna satis habetur quæ eruditorum auribus ingeratur; nisi adeo sint perspicaces, ut in iis quæ sint vera a falsis disquirere ac discernere valeant. Complura enim ibi vera esse, inficias nemo iverit; ut ea præsertim, quæ ab ambobus Gregoriis, Nazianzeno atque Nyseno, necnon ex Ephrem esse noscuntur accepta, vel ab Helladio mutuatus est auctor. » Hactenus Baronius: cui, ut assentior, vera esse quæ a pseudo-Amphilochio ex auctoribus idoneis translata sunt in *Vitam* istam, ita vel inde patere existimo, hæc Amphilocho non esse; cum autem aliorum, quæ in illa narrantur, falsitas relegi facile possit, consequens erit nihil in ea esse Amphilocho. Unde merito Bellarminus *De script. eccles. in Amphilochio* ait: « Exstat, quidem, sub nomine Amphilocho, *Vita S. Basilii Magni*, sed haud dubie falsa vel supposititia. » Rationes deinde profert, quales nos suo quasque loco expendemus.

3. His omnibus perpensis mirari mihi liceat cum Godefrido Hermantio, hoc etiam sæculo inventum esse virum eruditum, qui vellet pro *Vita* ista Amphilochio vindicanda apologiam scribere; nempe R. P. Franciscum Combesium. Hic tamen ita defendendam illam suscipit, ut fabulis interpolatam fateatur; in quo forsitan reipsa non dissentit a Baronio. Etenim cum retulisset auctores, inter se hæc in causa dissentientes, quos et nos supra retulimus, sic prosequitur: « Ego, ut paucis dicam, arbitror, potuisse viros eminentissimos, majori reverentia habere *πραγματείας*, tot jam sæculis et apud doctissimos obtinentem; nec, quia quædam vel in re, vel in modo et circumstantiis offendebant, totam repudiare et auctori impingere, eoque accusare falsi, falsoque assumpti tanti nominis, quo ipse mendacia coloraret. Forte enim non pauca defendi potuerint: quædam ostendi vitiosa ab antiquariis, et tum conjectura, tum ex fide codicum restitui; ut vix pauci nævi restaverint, si tamen, nævi; quibus tam grande corpus, tamque grandis ævi, tot præcipue tritum manibus, quandoque etiam impolitioribus, haud facile caruerit. *Vita* est Patris monachorum in Oriente, quam innumerabiles ascetæ, majori quandoque pietate quam scientia exscripserint; cui proinde suum aliquid ascripsisse possint; ut non ea forsitan peritate ad nos venerit, quæ fuit ab Amphilochio edita, sive phrasim spectemus, sive ipsam rerum narrationem; quæ minus continua, multaque discreta titulis, non ita coherentibus, nisi castigata manu calamoque, ascititia aliqua et *πληρώματα*, non respuerit. Plura sane et pleraque æquus lector, assuetusque Amphilochiano stylo, non indigna Amphilochio reprehenderit; in primis usum illum *Scripturæ* facilem, pia devotaque allusione; qua neque historiam texens, stylumque omnino

A planum et simplicem affectans, abstinere potuit. Plura subinde explicando litteram, nullius tamen præjudicio. » Hæc Combesii rationes postmodum expendendæ erunt: interim, cum fateatur Acta ista quælibet a monachis, per quorum manus transierunt, fabellis interpolata esse; qua in re, quæso, dissentit a Baronio? qui monet, in iisdem Actis vera a falsis discerni debere. Erit itaque operæ pretium rursus quælibet Amphilochium, seposito omni præjudicio, examinare; ut quæsitæ cum omni sinceritate veritas inveniri possit.

4. Ursus S. R. E. subdiaconus, qui Græcam istam *Basilii Vitam* primus Latinitate donasse scitur, vixit temporibus Anastasii Bibliothecarii. Exstat enim, teste Rosweydo, Romæ in bibliotheca Vallicellana codex ms. qui continet *Vitam* illam per Ursam; ex eoque exemplar suum, aut saltem priora octo capita, cum præfatione Rosweyodus accepit. Continet præterea præfatus codex miracula quædam sancti Basilii, quæ creduntur ab Helladio episcopo Cæsareensi conscripta, in Latinum pariter versa ab Anastasio Bibliothecario; hujusque ibidem legitur Præfatio ad Ursam supra memoratam: vixit autem Anastasius Bibliothecarius sub Nicolao I, qui sedit ab anno 858 ad annum 867. Vix Ursus *Vitam* Amphilochianam elucubraverat, cum illico, ut credibile est, a pluribus, præsertim monachis, requisita est descriptaque: a quibusdam lectio in compendium redacta, ab aliis ad formam lectionum in ecclesiis recitandarum aptata; nonnullis mutatis, additis, omissis, quælibet habemus exemplaria ex bibliotheca Vallicellana duo, ex Casinensi unum, omnia scripta caractere Longobardico. Vallicellanum utrumque Prologo caret, eum tamen quem Ursi interpretationi a se editæ, Rosweyodus præfixit, ipse accepit ex eadem bibliotheca Vallicellana: sed et utrumque ms. in multis est ab editione Rosweyodiana diversum. Exstat igitur et tertium in eadem bibliotheca Ursianæ versionis exemplar, quod Rosweyodus ex eoque Surius typis vulgavit, addita interpretis Præfatione.

5. Casinense exemplar Prologum habet Ursi subdiaconi, omnino alium ab eo, quem Rosweyodus edidit, dignum hic dari; eo quod videatur genuina Ursi scriptio esse, præ Rosweyodiana, et quod mentionem faciat ejus, cujus rogatu ipsam *Vitam* dedit Latinitati, scilicet Gregorio II ducis Neapolitani, de quo, apud Ughellum t. VI, c. 113, Bonitus subdiaconus ait, quod fuit « nepos et proles, frater et pater Parthenopense ducum. » Is itaque sic habet: « Incipit Prologus in *Vitam* sancti Basilii archiepiscopi et confessoris. Postquam Lucifer ille procer de cœlesti gloria demersus est, et invidiæ stimulis incitatus, de paradisi amœnitate; per sævissimum anguem, protoplastum expulit; veluti stomachus languens vitales fastidit dapes, ita omne genus humanum cœlesti atque intellectualem convivium ignorabat. Sed pius ille sator atque redemptor humanæ miseræ condoluit pio affectu, et de cœlis per vir-

ginea viscera in convallem hujus mundi descendit : A amplo fame præpotens, aut tam profusa facundia ac humanum genus, quod olim æmulatoris dolo deceptum fuerat, cœterno Deo Patri reconciliare cupiens, incontemplabilem ignem sancti Spiritus misericorditer accendit : de quo nimirum igne primitus valde conflagrati sunt sancti prophetæ, post illos sancti apostoli, martyres, confessores, virgines, et omnes utriusque sexus sancti, qui usque ad metam carnis, pro ejus dilectionis ardore, ipso duce, viriliter dimicarunt : de quibus nimirum agminibus sanctis Basilius exstitit sanctus, qui sine effusione sanguinis martyr effectus est. Cujus vitam et præclara miracula, cogis me Ursum, omnium Christianorum ultimum infimumque sacerdotem, o Gregori clarissime, filius atque nepos, frater patruusque ducum : nec non et loci servator Neapoleos, quo de Attica in Latinam linguam transferam, et in gremio sanctæ matris Ecclesiæ fideli famine consignem.

6. « Nos vero animadvertimus nostram inertiam et multo magis peccatorum pondere titubamus, ne sub tanto onere succumbamus; et tam sancto et admirabili viro magis ridiculum quam laudem proponamus. Sed tu, clarissime, cum nos renitentes multumque repugnantem conspicias, ais, quia Domitius ab initio non cum philosophis, nec rhetoribus tragicisque, nec cum physicis locutionem, sed cum rusticis ac piscatoribus et idiotis orationem habuit; et multo magis puritatem spiritus prospectat, quam dialecticorum rhetorumque tendiculas ac phalerata commenta. Nos vero ubi vestrum affectum consideravimus, tandem, magis vi quam sponte inclinati, perreximus ad dominum Nicolaum, præsulem peritissimum Græcorum atque philosophum, et secundum vestrum votum de Græca in Latinam linguam fideliter, quod injunxeratis, transtulimus. Humiliter ergo veniam a lectoribus postulamus, ut quidquid ineptum invenerint sagacius corrigant, et ignoscant ætati puerili fragilitatque humanæ, et magis obedientiæ, quam audaciæ temeritatis ascribant. Attamen si quis garrula voce in clamorationem proruperit, indicet prius ipse nobis, quis unquam, fuit tanti ingenii, et ovis tam

A amplo fame præpotens, aut tam profusa facundia loquacitate, ut sermonem valeret reddere sermoni (sicut nos, non sponte, sed inviti fecimus), et non omnes vires grammaticæ artis suffocaret : quando et ipsi qui gesta sanctorum conscripserunt, magis sensus quam verba scripsere, sicuti majores nostri referunt. Interea obnixè quæsumus, ut fidem dictis adhibeatis, per omnia credentes, quia veraciter talem illam transtulimus, qualem illam scriptam ab Amphiloquio præsule Iconiensi, qui magnæ auctoritatis est, in Græcorum commentis invenimus. Credere vero ne dubitetis, quia in illa invenietis animæ ferculum, et galeam clypeumque, quem vestro hosti opponatis, et illo devicto, summum Regem facie ad faciem videatis; adjuvante utique ipso, cui :

*Arcibus in summis una est cum Patre potestas;
Par splendor, communis apex, sociale cacumen,
Æquus honor, virtus eadem. sine tempore regnum;
Semper principium, sceptrum jure, gloria consors,
Majestas similis, per omnia sæcula sæculorum. Amen.*

7. Hactenus Ursus subdiaconus : cujus interpretationem parum exactam esse queritur Combessius, nescio an dicendus ipse exactus magis. Obscuriori certe ut plurimum phrasi utitur : contextum tamen ampliorem præfert; quia hunc vel integrum Ursus non habuit, vel quædam minus credibilia sponte prætermisit. Novam ego versionem darem, si eam auctor mereretur. Nunc, cum ostendere velim, esse Vitam omnino apocrypham, et Combessium eam excusare volentem refutare; æquum est ut novam ipsius versionem sequar. omisso tamen textu Græco : qui, dum apud ipsum columnatim impressus legi potest, exiguo fructu auget molem operis. Si quæras cur scriptura tam apocrypha non contemnatur ac prætermittatur tota, sicut prætermissa est Vita Nazianzeni, de qua præfatus sum, causam esse intelligas plurium rerum narrationes, passim ex hac Vita descriptas ab auctoribus, quas examinari distinctius, solidiusque refutari puto rei litterariæ interesse : quapropter adnotationes etiam et censuræ proluxiores erunt, quam alias mereretur fictio tam palpabilis.

VITA APOCRYPHA

Interprete R. P. Francisco Combessio ordinis Prædicatorum.

PROLOGUS.

Charissimi, non fuit absonum, ut devoti filii super paterno obitu contristarentur; utque justas ei lacrymas indulgerent, quod omnes (1) hactenus of-

ficiose egimus. Enimvero postquam luctus caliginem, sicut scriptum est, excussimus, et ad gratam supplicationem, universorum Domino, vero Deo nostro Christo rependendam, paribus studiis exci-

(1) Quandiu, quæro, duravit hic luctus? Si Vita hæc ab Amphiloquio scripta est, oporteret saltem

per triennium durasse; scripta quippe est post funebrem orationem, cujus infra auctor meminit, di-

tati sumus; operæ pretium duximus, tum illustrem vitam, tum vera magnaque pastoris nostri et doctoris Basilii miracula (ut ne diutino tractu temporis profundæ oblivioni tradi ea contingat) scripto consignare. Cum enim tres sacratissimi divinique viri, Gregorius (2), inquam, theologia clarus; alterque et ipse Gregorius, urbis Nyssæorum decantatus episcopus (3); nec non eremi præfectus beatissimus Ephrem, aliique, aliis aliisque epitaphicis sermonibus tanti viri memoriam illustraverint; visum est et mihi, tanquam abortivo, ut cum Apostolo loquar (a), ubi præ manibus accepissem, quæ utrique illi magni viri narratione fuerant prosecuti, supplere quæ deessent. Debitum representando, pro devoti filii ratione; et velut qui, ut existimatis, ab initio assectatus, accuratam notitiam (4) acceperim. Novit enim, novit etiam nubes solem tegere; longaque corporis successio (5), bonas facile narrationes, oblivioni tradiderit.

Quod igitur magnus ille mundoque quam celebris Basilii, Pater noster, absens esset, sapientissimus ille pontifex, ille celestium virtutum sodalis, clarus sermone penetrabilisque, magister Ecclesiæ, solida rectorum dogmatum columna, is (6), inquam, qui sapienter hominum mores instituit, qui rerum naturam enucleatius explanavit, qui infensissimum Trinitatis Julianum Apostatam suis precibus prostravit; qui Valentis os blasphemum obstruxit; qui Arianorum pravam doctrinam hæresimque perspicue

expugnavit; qui Christianorum sanam fidem dilucide stabilivit. Dux ille princepsque sapientissimus gentis sanctæ, pastor acceptabilis populi, Ecclesiæ regale sacerdotium, Christi ovium varius aries, divinæ fidei magister inclytus; magnus et vivus et post obitum miraculis clarus; post concitatus, ut dictum est, Juliano Deo odibili, ejus precibus mortem; illi, inquam, qui cornu in altum extulerat, et adversus Deum locutus fuerat iniquitatem; cujus (7) avus Valens, indigne purpuram imperialem suscepit, Arianorumque pravo dogmati patronus fuit, ad illustrem nostram Cæsareensem metropolim, una cum pastore urbem subversurus venit. Ut autem res gesta sit, et quam ob causam, non est præsentis temporis narrare. Sed ad propositum redeamus, ejus ab utero ad finem usque virtutes prosecuturi.

CAPUT I.

Adolescentia Basilii et studia Athenis. Eubuli philosophi conversio.

Basilii solus in terra, æquali claruit tum vita, sermonum ornatu eruditioneque decora, tum sermone ac vi dicendi, doctrinaque vitam exhilarante sapientia divina: qui Christo dedit omnia, animam, corpus, sermonem, manus; propter quod etiam errorem gentiliuin, velut aranearum telas, dirupit. Hic septem annorum factus, literis imbuendus a parentibus traditur (8). Cum autem quinquennio operam doctrinæ artisque præceptio-

etiam a Nazianzeno: illam autem ipso non n. tertio a morte Basilii anno pronuntiavit. Qui imo, si ab Amphiloquio scripta hæc Vita est, scriptam esse oportet post aliam suam orationem, quam in festo Circumcisionis Domini eodemque sancti Basilii, de eodem sacratissimo mysterio eodemque sancto habuit; in qua cum præclaras Basilii virtutes perstrinxisset, ita prosequitur: « Hæc, inquam, omnia sacris divini Gregorii sermonibus abunde arbitrator ac sapienter tradita; supervacaneumque existimavi longiori in præsentiarum oratione disserere. » Cur, amabo, si Vitam Basilii Amphiloquius, ante hanc orationem habitam, scripserit; cum mentionem Gregorianæ orationis faceret, nullo verbo addidit, se quoque de Basilii Actis scripsisse, quod maxime conveniens et opportunum tempori orationique videbatur? Dicendum itaque erit auctorem, post festum Circumcisionis et pronuntiatum Basilii encomium, ad hujus Vitam prolixitorem scribendam accessisse, ideoque ejus mentionem non fecisse. At eo casu oportebit luctum Basilii funebrem, a quo desumitur exordium, per quinquennium durasse: quod paradoxum est. Et qui potuit a tali luctu versus Amphiloquius orationem exordiri, tanquam in eam usque diem durante; cum multo ante, in oratione de Circumcisione, quasi omnis doloris oblitus, hæc læta verba palam usurpasset: « Nos interim divini Patris memoriam hodie honoremus canticis, divinitusque inspiratis laudibus inagistri virtutes condigno prosequamur plausu. » Hinc itaque patet, exordium hoc Amphiloquio inepte afflictum.

(2) Excusat se Nazianzenus initio orationis 20, quod « multo serius quam tempus postulabat, ac post multos alios, qui res Basilii privatim publiceque laudibus ornarunt, » ad eum laudandum accesserit. Quia vero hoc loco mentionem facit Amphilo-

ochius Nazianzeni de Basilio scribentis, intuli supra, ante hunc illum scripsisse, ex quo reliqua sequuntur absurda.

(3) Videtur hic de vita functo loqui auctor, cum tamen verus Amphiloquius paucis mensibus Nysseno supervixerit; quod si hic ultimis vitæ mensibus scripserit, oportebit eum quatuordecim annis post Basilii mortem scripsisse, quod male cohæret cum præfationis initio.

(4) Potuitne magis accuratam habere notitiam pseudo-Amphiloquius, quam Nazianzenus aut Nyssenus? Potuitne Nazianzenus aliquid gravioris momenti præterire?

(5) Potuitne longa temporum esse successio, inter Basilium et Amphiloquium, qui coævi fuerunt?

(6) Hæc et quæ sequuntur, videntur magna ex parte e *Menæis* desumpta, vel hæc inde aucta sunt.

(7) Græce Οὐάλης ὁ τοῦτου θεῖος. Ursus subdiaconus, primus Amphiloquii interpres, hæc omisit, vel quia minus intellexit, vel quia manifestum agnovit errorem. Avum vertit Combelsius. Verum θεῖος avunculum potius vel patrum significat. Deinde idem Combelsius conjectando interrogat, an naturalis fuerit, saltem ex matre? At ego pariter dubitando interrogo, qua ratione Basilina, Juliani mater, filia aut soror fuerit Valentis, ut hic sensu saltem aliquo θεῖος dici possit. Sed confugit Combelsius ad sensum metaphoricum, dicitque, Valentem Juliani avunculum aut avum vocari, non quia eum affinitatis aut consanguinitatis gradu, sed quia malicia et in Christianos sævitia præcessit. Verum quo exemplo monstrabitur talis metaphora in usu unquam fuisse? Ego existimo inscitiam pseudo-Amphiloquii hinc argui manifeste.

(8) Quibusnam vero traditus est a parentibus? Non alios præceptiores in pueritia et adolescentia Basilii habuit quam parentes suos; ut ex

(a) I Cor. xv, 8.

nibus posuisset, nec in eis molliorem se exhibuisset, plurimum scientiæ philosophicæ fructum, naturæ et ingenii facilitate, consequitur.

Relicta igitur postmodum patria (erat enim Cappadox genere), eloquentiæ matrem Athenas (9) petit; multaque cum castitate, tum continentia et sobrietate ornatus, profanæ et Græcicæ sapientiæ præceptorem adit, Eubulum nomine (10); sicque seipsum disciplinis tradidit, ut esset tum præceptoribus, tum condiscipulis admirationi. Fuerunt enim studiorum socii Magnus Gregorius, factus Nazianzenus episcopus (11), qui et annis circiter duodecim apostolicæ sedis (12) gubernacula tenuit; Julianus quoque, non ita pridem Christianus (13), et Libanius (14). Sic autem omnibus admirabilis vir posuit in corde suo non sumere panem et vinum (15), donec assistente superna Providentia, divinæ sapientiæ arcana penetraret. Commoratus autem in disciplinis annis quindecim, cum Græcicam omnem sapientiam ad finem decurrisset, astronomiamque et geometriam, ac optima quæque collegisset, ac nec iis tamen ullo modo omnium Creatorem (16) invenire posset; quadam nocte vigilanti divinus splendor inlit, ut cujusque religionis scripturam percurreret (17). Surgens ergo profectus est in Ægyptum, et accedens ad quemdam archimandritam, Porphyrium nomine, petivit sibi dari libros sacros, quibus divina dogmata perdisceret. Porro

A hoc consecutus, mansit illic, sese oblectans meditatione divinorum eloquiorum, aqua et oleribus victitans. Anno autem integro ibidem commoratus, verbumque veritatis fide considerans, intelligensque quod illa, si eam velimus scrutari, fluctuet, petiit se dimitti Hierosolymanam voti causa, ac ejus loci inspecturum miracula. At ille, apprecatus bene, dimisit eum.

Rediens autem (18) ubi Græcorum philosophia fuerat institutus, cepit verbis flectere multos philosophos, Christoque multitudinem gentium, demonstrata eis salutis via, offerre. Quæsiit autem et præceptorem suum Eubulum (is enim dux verbi et eloquentiæ præses erat), quo in laborum ipsius remunerationem, inculpatæ eum fidei admove-
B tentaret; sic plane, ut eo rectam ad fidem corrente, ceu magistrum sequerentur quotquot philosophi in eam concessissent. Cum autem in omnibus eum scholis requisisset, offendit in suburbio quodam disputantem, sociis quoque aliis philosophis: nihil enim aliud studebant, quam ut dicerent et audirent aliquid novi.

Cum ergo disereret, instans imminensque Basilii, ipsum corripuit. Tum aliquis eorum qui erant cum ipso, ad eum: « Corripuit te quidam, o philosopho » At ille: « Vel Deus, vel Basiliius. » Cum ergo eum agnovisset, eosque qui aderant dimisisset, mansit cum Basilio, ac tres dies jejuni perse-

ipsum Nazianzeni testimonio dicitur in *Vita*, nam. 9 et 10.

(9) Non recte saltem Athenas petit, næsit enim aliquandiu Constantinopoli. Nec credibile est, duodennem patria excessisse, quod tamen hic affirmari videtur.

(10) Eubulum a nullo alio inter Athenienses doctores numeratum reperio, nedum inter Basilli magistros.

(11) Gregorius Nazianzenus a patria, non ab episcopatu dictus, ordinatus quidem fuerat episcopus Sasimorum, sed titulo tenuis; patris autem sui vicarius dumtaxat Nazianzi, venit inde Constantinopolim, labenti Ecclesiæ subventurus; ubi fidem orthodoxam in sua *Anastasia* resuscitavit; episcopatum vero thronum non nisi paucis mensibus inedit. Neque error tam gravis in Amphilochio excusari potest, *Meneorum* auctoritate, quam affert Combessius. Quamvis ea die 30 Januarii, duodecim Constantinopolitani episcopatus annos Gregorio tribuant, potuerunt eorum auctores errare, diu post rem gestam scribentes: sed errare in eo non potuisset Amphilochius, tum temporis Iconiensis episcopus, qui pene coram oculis suis omnia spectavit, quæ circa episcopatum Constantinopolitanum gesta sunt a Gregorio. Itaque vel pseudo-Amphilochius errare *Menæa* fecit, si prius scripserit; vel si serius, errorem ex *Menæis* in sua scripta tulit.

(12) Cathedræ apostolicæ nomine hic intelligitur Constantinopolitana, quatenus S. Andreas apostolus Byzantinam Ecclesiam fundasse creditur: sed quia hæc opinio, ignota priscis sæculis, non nisi diu post fundatam Constantinopolim credi cepit, pseudo-Dorothei commentario nixa, uti ostendit Janningus 4 Junii § 5 et 6 de S. Metrophane, ante quem nullus probatur episcopus Byzantii fuisse; apparet hæc non esse Amphilochi; idemque probat gravissimus error, ea in cathedra con-

C cedens Nazianzeno annos duodecim, qui Constantinopolitanæ Ecclesiæ curam ut summum triennium gessit.

(13) Melius, saltem quoad ad historiam, vertit Ursus subdiaconus, apud Rosweydam, dicens quod Julianus, ad breve tempus, Christianus fuit

(14) Libanius, nec condiscipulus, nec magister Basilii fuit Athenis: sed aliqua inter eos Constantinopoli intercessit familiaritas.

(15) Si solum dixisset, « non sumere vinum » tolerabile foret; potuisset enim aqua sola et pane vitam sustentare: verum cum panis usum, sustentationi tam necessarium, exclusisset, videtur propositum istud seu votum tam indiscretum fuisse, ut in Basilium cadere non potuerit.

(16) Perabsurde fingeretur hic Basilium, cum Athenis esset, omnium Creatorem ignorasse: quippe qui prima fidei mysteria, ut in *Vita* ejus, capite 1, dicitur, et a Macrina avia sua, et a matre Emmelia puer didicerat, nec unquam immutaverat. Quapropter sic Combessius locum explicuit, ut in profanis scientiis nihil invenerit, quod ad Dei cultum perduceret, quamvis Creatorem omnium non ignoraret.

(17) Ursi interpretatio habet, « ut nostræ religionis Scripturam percurreret: » sed ad hoc opus non erat ut abiret in Ægyptum, eam petiturus a Porphyrio archimandrita, necdum aliunde noto: nam illam Athenis sibi comparare poterat, quo cum impio Juliano ad legendos libros sacros accessit; sed et ex domo paterna habere Scripturam poterat, ea enim utebatur Emmelia, ad instruendam Macrinam filiam suam, testa Nysseno in *Vita*.

(18) Peregrinatum se esse in Ægyptum et Hierosolymanam, testatur ipsa Basiliius ep. 79: sed postea rediisse ipsum Athanas, apparet manifeste falsum, consideranti *Vitam* supra datam.

verantes (19), mutuo conferebant. Interrogavit itaque Eubulus Basilium : « Quæ est definitio philosophiæ (20), Basili ? » Qui ait : « Prima definitio philosophiæ, meditatio mortis. » Ille vero admirans ait : « Quis est mundus ? » Respondit : « Ille qui est supra mundum. Et quidem dulces sunt mundi sermones, ipse vero mundus vehementer amarus, quando quis eidem animi vitiosa affectione adhæserit : et alia est voluptas corporis, alia naturæ incorporeæ : nec fieri potest, ut simul aliquis utramque habeat : nam nemo potest duobus dominis servire. Cæterum, quantum possumus, frangamus esurientibus scientiæ panem; et eos, qui citra vitium et culpam sunt sine tecto, per virtutem sub tectum decamus. Quod si etiam viderimus nudem, operiamus, nec domesticos seminis despexerimus. »

Cum hæc dixisset, eique Salvatoris in nos media pœnitentiæ benignitatem, seu in imagine, parabolice expressisset, tres tabellas pro foribus animi menti proponit : unam quidem supra fores, quæ exhiberet virtutem, nempe prudentiam, fortitudinem, iustitiam, temperantiam; in sinistra vero parte deceptionem; circum ipsam autem intemperantiam, luxuriam, ebrietatem, impudentiam, pigritiam, calumniam, linguositatem, adulationem, et tale quoddam vitiorum examen : pœnitentiæ autem decenti habitu, lenè ridentem, blandam et mansuetam; adversarios quidem sui populi reprimentem, sed qui necessarii essent. Juxta hanc vero abstinentiam, sagacitatem, modestiam, honestatem, pudorem, humanitatem, ac multorum bonorum plebem. Porro sensus hujus historiæ videntibus quidem cautio est, audientibus vero meliora æmulandi occasio.

« Hæc sane et ego videns admiratus sum, et in hoc ductus sum, Eubule. Sunt quippe in nobis, non imagines neque ænigmata, sed ipsa liquida veritas ad salutem adducens. Resurgemus enim omnes, hi in vitam æternam, et hi in opprobrium et confusione sempiternam; et astabimus ante tribunal Christi, quemadmodum docent nos magniloqui prophetæ, Isaias, Jeremias, Ezechiel, atque Daniel; David item rex, divinusque Paulus; post hos denique ipse Dominus dator pœnitentiæ et remunerator ejusdem, perquisivit ovem perditam; qui cum multis divitiis sinu paterno abstractum filium, iisque luxuriose absumptis postea redeuntem et fame tabescentem, sincere amplexatur; honestans splendida veste, et annulo epuloque opiparo : filio item, qui nihil peccaverat, auctor est, ut ne ferat indigne, et indulgeat ut fratri. Sic nimia Dominus effusus

(19) Fuisset hæc non parva philosophi inurbanitas si hospitem ad se peregre advenientem, triduum jejulare permisisset. Et quis credat, ab ethnico philosopho, tantum repente conceptum jejunandi desiderium?

(20) Erudite ostendit Combefisius, totum hunc Basilii cum Eubulo sermonem, fundatum esse in philosophia Platonica et sacra Scriptura. At ne vel

A bonitate. iis qui venerunt circa horam undecimam, æqualem mercedem tribuit. Donabit et ipse pœnitentibus nobis, et ex aqua et spiritu regenerationem suscipientibus, quæ nec oculis vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascenderunt, quæ præparavit Deus iis qui diligunt ipsum (a). »

Eubulus ergo, cum in animum hæc induxisset, ait (21) : « Conemur igitur, Basili, quod tu jubes. Verum hæc quidem ad rationem pœnitentiæ spectaverint, modo autem mihi eloquere, quod nuper percunctabar divinum sacramentum (22), quod nimirum ad urbem Hierosolymorum, quidam illucescere aiunt; forte vero mecum lustrans, alicujus sancti consuetudinem obtinueris. Cæterum ne, Basili, divina dogmata discere cupienti, narrare distuleris. » At ille ait : « Audivi de Jerusalem : nihil vero minus æstimavi quam cælum : ut neque villam ipsi vicinam nomine Bethlehem, quæ cæcilentium oculorum decussa caligine iisdemque mundatis, ad meliorem vitæ rationem vitamque verissimam, transmutata est. Quod porro unus Dei cultores, antiquiores sint Græcis et universis nationibus, docemus vere ex divinis eloquiis. Nam a primum plasmato homine nomine Adam, ad usque Noe tempora, sub quo diluvium, fuerunt decem generationes, anni MCCCXII. Pariter quoque a diluvio usque ad Abraham, generationes decem, anni MVIII; Abraham autem erat annorum LXXV, cum ex Mesopotamia transmigravit in terram Chanaan, ubi annis XXV demoratus, genuit Isaac; Isaac autem cum vixisset annos sexaginta, duos proignit filios. Ex iis vero Jacob, annorum factus CXXX, descendit in Ægyptum cum duodecim filiis et nepotibus suis numero LXXV.

« Cum autem Abraham et ejus semen fuisset accola in terra Ægypti annis CCXV, fuissetque multiplicatum, in tribus duodecim censitum est, et in sexaginta virorum millia computatum. Et quidem Levi abnepotes fuerunt Moyses et Aaron, quorum hic quidem sacerdotio prælatus est; Moyses autem ad principatum proventus. Is anno vitæ LXXX mare Rubrum calcat, et educit populum de Ægypto. Floruit hic Moyses temporibus Inachi, qui primus in Græcia regnavit. Sic sunt Judæi antiquiores Græcis, nec leges habent minus veteres. Quod enim Deum unum colerent et cognoscerent, paternam acceperunt traditionem : legislatio autem, post tres dies profectiois ex Ægypto divina voce datur. Morati autem sunt in deserto annis quadraginta. Sub Jesu principe fuerunt annis XXV; sub iudicibus vero annis

sic mihi persuadebit, eum unquam a Basilio prolatum, aut satis apte ad mentem sancti esse conflictum.

(21) Lacunam hic magnam implevit Combefisius, ex uno antiquiori Regio codice, reliquis desiderantibus describens alteram partem catecheseos.

(22) Baptismum intelligit, quem quidem Hierosolymis vel in Jordane devotionis causa suscipiebant.

(a) I Cor. II, 9.

ccccliiv ad usque regnum Saulis, qui primus illi populo rex creatus est; sub quo, anno primo regni ipsius, magnus David natus est. Similiter ab Abraham usque ad Davidem generationes xiv, anni mxxiv. A Davide autem usque ad transmigracionem Babylonis, generationes xiv, anni mxx. A transmigracione vero Babylonis usque ad Darium, anni xxv. A regno autem Darii usque ad Jesum filium Josedec, anni xlix. A Jesu filio Josedec usque ad Jesum, qui dicitur Christus, anni ccccxxxiv; simul autem computando, secundum seriem temporum, invenimus ab homine primum formato, usque ad Christum, annos mxxmmlxx.

« Nascitur itaque Dominus Jesus Christus ex tribu Juda, ex semine David, quod spectat ad carnem, sub finem dierum sesquimillesimo anno, xxiiv Augusti imperatoris, mense Decembri, xxv ipsius (23) Indictionis x die sexta. A Christi porro natiuitate, usque ad Constantinum Magnum imperatorem et virum religiosum, fuerunt anni cclix. Cum ergo Judæa gens tanto tempore sit antiquior, quomodo non erubuit Plato, primum et secundum diluuium enarrans? Quondam porro natura nostra, universo totique illi accensebatur: eramus enim et ipsi, in rationalium ovium centenariis comprehensi. Postquam vero una illa ovis, natura nostra, serpentis fraude, celestis statione depulsa est, non amplius idem ille numerus in grege non erratico memoratur, sed nominantur nonaginta novem. Venit igitur Christus, Filius Dei vivi, quærere et saluum facere quod perierat: utque rerum non consistentium vanitate perditum hominem humeris impositum, existentibus rebus verisque postliminio redderet, quo rursus Dominicus numerus unus fieret. Idcirco Evangelii scriptor Joannes, paternam piscationem omniaque creata relinquens, aerem item transiliens, nec solem moratus nec lunam; celsissima vero cœli superans, temporaque prætergressus est et sæcula; sed et Moyses, principio illo omisso: non enim dixit, in principio fecit, ut qui non induxit creaturam; sed creatorem annuntiavit. Ubi enim est creatura, quispiam fecit; ubi vero generatio erat, ex eo qui est. Qui enim est, eum genuit

A qui est. Quid igitur evangelista? *In principio erat Verbum (a)*: quia nihil aliud erat, præter ipsum qui est ex Patre, qui semper est, habens cœternum Spiritum sanctum. Erat in principio. Quid mihi annueras sæcula? Erat ipse in principio: sunt omnia post ipsum, siquidem et omnia per ipsum. *In principio erat Verbum*. Erat, neque proferebatur. Verbum erat, nec syllabis componebatur. Erat Verbum illud, nec fuit linguæ fluxus: solus Filius unigenitusque et veritas a Patre, nulla corruptione genitus. Quemadmodum verbum nostrum et sermo, in lucem profert latens animi consilium, ita et Dei Filius occultum in Patre manifestavit orbi terrarum prææternum sacramentum. Quemadmodum verbum procedens, nec dicentem nudum relinquit, et replet audientem (sic enim adit audientem, ut non discedat a discente), ita et Divi Verbum, quod est in Patre ob naturæ communionem, nobisque unitum propter gratiæ largitatem, existens Deus, quod spectat ad naturam; Verbum autem appellatione et cognomine.

« Quemadmodum enim Joannes, cum natura esset homo, ratione tamen prædicationis vox clamans vocatus est (b); ita et Dei Filius, Deus de Deo, appellatus est Verbum, propter liberam a fluxione generationem. *In principio erat Verbum*, haudquam vero Verbum non subsistens. Verba alia et sermones Dei, præcepta sunt et justificationes; at unigenitus Filius sermo est, non syllabis verborumque sono pronuntiatus, sed sermo et verbum, verborum fontes largiens; quemadmodum ait: Si quis audit sermones meos, habet vitam æternam. Cum Joannes dicat, *In principio*; Paulus vero, *Secundum carnem, qui est super omnia Deus (c)*; Petrus quoque: *Tu es Christus Filius Dei vivi (d)*; David vero: *Tu autem idem ipse es, et anni tui non deficient (e)*; et ipse Dominus: *Ego sum lux mundi, et veritas, et ostium regni cœlorum (f)*. Si ergo est quid creatum, quomodo est auctor et creator temporum et sæculorum? *Omnia per ipsum facta sunt (g)*. Nam sexta die creavit hominem, qua etiã fecit quadrupedia et reptilia; quinta autem volatilia cœli, et pisces maris; quarta, solem et lunam; tertia, aquas

(23) In hunc locum ita commentatur Combessius: « Absurdus est, quam ut quis tantillum sapiens de Constantiniana hoc Indictione potuerit accipere: quia hanc Christi natiuitas præcessit ccc circiter annis: ac neque de aliis, si quæ vel veritate asseruntur vel confinguntur, puta Augustana, Antoniana, etc. Perspicacius ergo intuenti, statim occurrerit Indictio Judaica, quam sibi auctor, instar Constantinianæ, confingat et numeret, a perfecta liberatione Judæorum a servitute Macedonica; quomodo Constantinus et Patres Nicæni, numeratam voluerunt Constantinianam illam, a vindicata Christiana religione et extincto Maxentio: sic enim inveniatur natus Dominus ad Indictionem de-

D cimam, ut ex Genebrardo et aliis quisque facile cognoverit. Ubique Amphiloebius scite alludit. » Ita Combessius. Verum, cum eruditi plerique conveniant, exiguum aut nullum ante Constantini Magni tempora Indictionum usum fuisse, nescio unde Macedonicam Indictionem, aut Judaicam Combessius acceperit? Certe Basilius et Amphiloebius, si Indictionem aliquam, inter computandum, nominare voluissent; non aliam nominassent, præter vulgarem et Constantinianam, quam solam noverant. Errorem itaque ascribamus oscitantæ pseudo-Amphiloebii, nihil inter priora et sua tempora discernentis; ut reliqua hujus chronologiæ absurda prætereamus.

(a) Joan. i, 1.
 (b) Marc. i, 5.
 (c) Rom. ix, 5.
 (d) Matth. xvi, 16.

(e) Psal. ci, 28.
 (f) Joan. viii, 12; xiv, 6; x, 9.
 (g) Joan. i, 5.

divisit, fecitque ut arida appareret; secunda, hocce firmamentum, quod capiti supereminet, condidit; prima denique, cœlum et terram deduxit in naturam rerum; fecit lucem, diem statuit, initium temporum definivit. Si igitur est creatura, illi assigna tempus; atque ita eodem cum creatis habeto ordine. Nam quod sine tempore est, increatum est; quod vero est absque principio, æternum est: solus autem Deus est æternus, deitate inseparabili in tribus subsistentiis: sunt ergo tria sancta, tria simul sancta, tria æterna, tria coæterna, tria consubstantialia, tria efficacia, tria subsistentia, sibi invicem coexistentia. Vocatur hæc Trinitas sancta; una harmonia, una deitas, ejusdem essentialis, ejusdem virtutis, ejusdem substantiæ ac naturæ: similis ex simili, æqualem Patris et Filii et Spiritus sancti gratiam faciens, unam substantiam, unam deitatem, unam dominationem, unam voluntatem, unum regnum, unam Ecclesiam, unam fidem, unum baptisma. Est hic Deus universorum: hic Christi Pater, hic Jesus Christus: unus ille de sancta Trinitate: hic ille qui descendit et ascendit, quique considet Patri, nec separatur a nobis.

« Is animos nostros custodiens, spem nostram inconcussam servavit et immortalam, simulque a mortuis peccatis ad cœlestem ipsius gloriam levavit, dignatusque fuit, ut in nubibus, in occursum ejus rapiamur in aerem; nostraque nomina libro vitæ ascripsit; præstitit vero, ut in eum credamus, qui a mortuis surrexit, ipsum autem de cœlis expectemus, qui sursum cum Patre est, et hic est nobiscum, qui cujusque actionem et fidei robur videt. Nec enim, quia abest carne, idcirco non præsentem existimaveris; adest enim medius spiritu, audiens quæ de ipso verba proferuntur, videns tuos animi sensus, atque corda et renes scrutans: qui etiam modo promptus est, ut et nos omnesque homines, qui erraverunt et pœnitent, Patri offerat per sacrum baptismum, dicatque: Ecce ego et pueri, quos mihi Deus dedit, cui gloria in sæcula. Amen.

« En tibi trado fidem, quam ediderunt et una voce confessi sunt sancti Patres, qui Nicæam convenerunt. » Eubulus autem dixit: « O Basili, cœlestis doctor, Trinitatis propugnator, pari robore præco; per te credo in unum Deum omnipotentem, et quæ sequuntur; expecto resurrectionem mortuorum, et vitam venturi sæculi. Amen. Opere autem tibi ostendo fidem, quæ est in me: omnibusque meis facultatibus in manibus tuis datis, residuo vitæ meæ tempore, si placitum in conspectu Dei fuerit, tecum ero, suscepta regeneratione ex aqua et Spiritu sancto. » Ait autem Basilius: « Benedictus Dominus Deus noster, amodo et usque in sæculum, o Eubule, qui lumen verum menti tuæ

A effudit, teque ab errore plurium deorum in cognitionem misericordiæ suæ transtulit. Ex quo autem, ut dixisti, mecum esse vis, ostendam tibi quomodo salutis nostræ provideamus, a sæculi hujus vinculis liberi. Venundemus itaque nostra omnia, et conferamus in egenos: sicque demum ad sanctam civitatem pergentes, factique ipsi inspectores miraculorum quæ illic visuntur, consequemur fiduciam apud Deum. » Cum sic ergo ambo res suas ple distribuisent, solaque ex eis indumenta baptismo opportuna emissent, Hierosolymam profecti sunt, convergentes ad Dominum multam gentilium multitudinem. »

CAPUT II.

Susceptus baptismus, diaconatus, episcopatus: Juliani mors, Libanii conversio.

Cum autem Antiochiam pervenissent, diverterunt ad stabulum quoddam. Filius porro stabularii, nomine Philoxenus, in multa anxietate præ foribus sedebat. Erat autem hic discipulus Libanii sophiste, a quo versus Homeri oratione soluta reddendos acceperat: eoque in multa constitutus afflictione et consilii inops, tristis dolebat. Contuitus eum Basilius, ait ad ipsum: « Cur sic mœstus es, o juvenis? » At ille: « Quæ mihi utilitas, si dixero tibi? » Instante autem Basilio, et fore promittente ut quid prodesset, dixit ille, tum sophistam, tum versus; quodque ea causa animo anxius esset. At Basilius acceptis versibus, eorum cœpit translationem dicere. Stupens vero juvenis, et quam maxime lætus, rogabat ut hæc scripto exponeret: is porro solutionem triplici versione scripsit. Puer autem susceptus versus gaudens, pergensque diluculo ad Libanium, tradit ei versuum translationem. Accipiens autem Libanius, et super translatione vehementius admirans, dixit: « Per Dei (24) providentiam, nullus ævi hujus sapientum tale quid potest interpretari; unde ergo horum novus artifex? » Ait adolescens: « Peregrinus quidam, veniens heri ad hospitium, eorum mihi solutionem promptissime enucleavit. »

Nihil ergo cunctatus Libanius, cursu ad hospitium venit: cumque Basilius cum Eubulo vidisset et agnovisset, velut tactus de cœlo pro insperato adventu factus est. Rogavit ergo ut in domum suam diverterent; ac voti compos, orabat ut etiam cibos conditos et delicatiores sumerent: at illi pane et aqua modice satiati, pro sua illa et apud eos obtinente consuetudine, gratias egerunt Deo universorum et honorum largitori. Actutum ergo cœpit Libanius cum illis disputare, et rhetorum nugas prætereundere: at illi proposuerunt sermonem de fide. Libanius autem dicta percipiens gustansque: « Nondum, inquit, est tempus hujus negotii: jubente autem Providentia, non est qui resistat. Sed quia

(24) Libanius impius idololatra, et usque ad finem vitæ pertinax in sua impietate, si jurare voluisset, non per divinam Providentiam, sed per Jovem, Fortunam, aut gentilium deorum aliquem jurasset.

Exstat ejus oratio de vita sua, in qua nihil divinæ Providentiæ, sed omnia quæ sibi evenerant, mala et bona, Fortunæ attribuit.

plurimum mihi profuisti, o Basili, ne etiam juvenes qui apud me educantur alloqui recuses. » Is vero nulla mora, congregatos illos docuit (25) mentis munditiam corporisque aspathiam; decoram habitus compositionem, incessum lenem, vocem temperatam, cibum et potum absque perturbatione; coram senioribus silentium, coram sapientioribus auditum; erga superiores obedientiam, erga aequales minoresque charitatem non simulatam: a vanis et carnalibus negotiorumque facessendorum studiosis abstrahi; pauca loqui, multa vero cogitare; non esse audaciores sermone, non loquaciores; non esse arisum præcipientes, pudore honestari; non colloqui impudicis mulieribus; esse visu vultuque denisso, animo autem sursum erecto; fugere contradictiones, non persequi dignitatem magistri, nihili facere quod omnes habeant honori, nec proficientes querere humanam laudem: quod si quis vestrum aliis etiam prodesse potest, a Deo mercedem exspectet et æternorum honorum vicissitudinem, in Christo Jesu Domino nostro. His Basilius ad Libanii discipulos dictis, omnibusque admirationi habitus, una cum Eubulo prosecutus est iter.

Cum itaque Hierosolymam pervenissent, omnemque locum sacrum fide et desiderio perlustrassent, et in eis Deum qui est super omnia adorassent; manifesti sunt episcopo civitatis, nomine Maximo. Huic vero accedentes, postulaverunt ut divinam regenerationem in Jordane fluvio liceret consequi. Eos vir ille sanctus ubi plenos fide vidisset, implet ipsorum petitionem, sociisque fidelibus viris, venit ad Jordanem. Cum vero Basilius ad ripam acces-

(25) Hæc, et quæ sequuntur, optima sunt, ac Basilio digna: sed parum apte proponuntur juvenibus ethnicis, quamvis philosophis: nam ex eorum principiis erui non possunt.

(26) Quærit Combefisius, cur Basilius, pie ac sancte educatus a parentibus et avia Macrina, tandem baptismum distulerit: tum congruentes quasdam rationes offert, ob quas id fieri potuerit. Et revera grandioris forsitan ætatis erat, cum baptizatus est: sed non in Jordane. Ego enim in *Vita Basilii*, capite primo, et quarto, ipsius sancti testimonio ostendi, eum non a Maximo Hierosolymorum episcopo baptizatum in Jordane, sed in patria sua Cæsarea a Dianio, istius urbis episcopo, aut saltem ante episcopatum susceptum presbytero. Adeoque baptismum Basilii Hierosolymitanum, merum esse pseudo-Amphilochii commentum. Et propterea minime necesse est aliis hujus baptismi explicandis circumstantiis immorari.

(27) Hunc locum ita interpretatus est Ursus subdiaconus apud Roswydum: « Et rogavit Basilium Dei sacerdos, post orationem sumere cibum: quod et fecit, dicens: Domine Jesu Christe, Deus noster, ita credo evangelicæ voci tue et spero in benignitate tua, ut manducans et bibens vincam resistentem nobis diabolum, cooperatione Spiritus sancti tui. » Nescio ego, ubi in Evangelio scriptum sit, manducando et bibendo vinci diabolum; sed bene, quod genus aliquod demoniorum non ejiciatur, nisi in oratione et jejunio. Credo itaque dicere voluisse pseudo-Amphilochium, frugalem corporis refectionem non obesse confidentibus in Deum, quominus diabolum vincere possint, gratia Spiritus S.

assisset, humi se jactat; et cum lacrymis et clamore valido signum sibi fidei revelari poscebat: moxque cum tremore surgens vestes exiit, ac cum eis plane deponit veterem hominem. Sic demum descendens in aquam, precabatur: et accedens sacerdos eum baptizavit (26). Et ecce fulgur ignis præfulsit eis, egressaque ex eo columba in Jordanem descendit, ac turbata aqua in cælum avolavit: qui vero astabant tremore correpti, Deum glorificaverunt. Porro Basilius, suscepto baptismate, de aqua exiit, omnesque ad preces hortatus est. Admirans autem Maximus Basilii fidem, precibusque super eum factis, resurrectionis Christi vestibus induit. Baptizavit autem et Eubulum, tingensque sacro unguento, tradidit vivificam communionem. Rogavit autem Basilius Dei sacerdotem, ut apprecante ipso, cibum sibi liceret sumere: quod et obtinuit. Tum Basilius: « Jesu Christe Deus noster, credo evangelicæ voci tue, et spero in tua bonitate (27), manducando et bibendo victurum me adversantem nobis diabolum auxilio Spiritus sancti. » Stupeas autem Dei sacerdos super fide ejus, reversus est cum illis in sanctam civitatem. Annum vero ibi commoratus cum Eubulo, communi consilio venit Antiochiam. Porro Basilius a Meletio (28), ejusdem urbis episcopo, ad diaconi ordinem promotus, librumque (29) Proverbiorum interpretatus, admirationi fuit.

Non multo post profectus est, una cum Eubulo, in Cappadocum provinciam; cumque Cæsareensem urbem essent ingressuri, in visione noctis revelatum est ejusdem tunc urbis episcopo (30), Leontio nomine, horum adventus; quodque Basilius ejus

(28) Basilium unquam diaconum fuisse negat Hieronymus, ob silentium Nazianzeni; qui ante sacerdotium, solum ordinem et officium lectoris ei attribuit, idque in Ecclesia Cæsareensi. Ut autem verosimile non est, sanctum contra canones, aut transiisse ab una Ecclesia ad aliam, aut ab alio quam proprio episcopo ordinatum, ita quoque est incredibile a Meletio episcopo Antiocheno creatum fuisse diaconum: quamvis id scripserit Socrates et Nicephorus; hic quidem illius auctoritate deceptus, ille autem synonymia alterius Basilii, sancto Joanni Chrysostomo familiaris.

(29) Librum Proverbiorum interpretatus est, non Antiochiæ diaconus, sed Cæsareæ presbyter factus.

(30) Pro Leontio Ursus apud Roswydum habet Eusebium: verum pro Eusebio, Leontium restituit Combefisius, et in hunc locum ita commentatur: « Leontium restitimus ex duplici Regio codice majoris et fidei et antiquitatis; nec ulla veritate consistit, quod cum impressis habebat alter codex « Eusebium: » ante cujus episcopatum constat fuisse Basilium Cæsareæ, et valde notum; ut etiam diversorum studiis sit pro eo inter ambos certatum, multisque, ac præcipue monachis, ad eam sedem deposcentibus Basilium, cum vi quadam populari eidem fuit prefectus Eusebius, ut res pene in schisma abierit, vixque ipsi suffragatores episcopi ratam habuerint suam illam electionem et ordinationem: ac uno annitente patre Gregorio, Nazianzeno episcopo, ægre admodum obtinuerit: de qua re multis ipse in Basilio. Porro fuit Leontius ille vir clarissimus, de quo Martyrologium Romanum 15 Januarii: « Cæsareæ in Cappadocia S, Leontii

successor futurus esset. Qui expergefactus a somno, A accepit principem sacerdotalis ministerii, quosdamque pios de clero; et misit ad orientalem portam urbis, dicens eis visionem. Cum ergo abiissent ad portam, occurrerunt ingredientibus, visoque agnoverunt: at illi rogarunt deduci ad episcopum. Ingressos autem illos cum aspexisset sanctissimus episcopus, ex visionis similitudine in stuporem actus, Deo gratias egit; quæsitque unde venirent, et quo irent, ac quinam vocarentur. Cum vero didicisset, jussit ministris ut congrua eis ad requiem præberent: illi autem ad insigne adductis conaculum, quidquid fovendis erat, protulerunt. Porro vir sanctus, accersitis eadem hora cleri et civitatis primoribus, enarravit illis, quæ sibi a Deo revelata essent. Illi vero una ad eum voce: « Vere et hoc B congruit mundæ tuæ vitæ, ut divino nobis calculo revelaretur, quis post te pontificalem thronum ornaturus esset: unde nihil mortalem, fac quod lubet. » At ille advocato Basilio una cum Euhulo, cepit scrutari cum eis Scripturas sacras: miratusque in ipsis repositæ sapientiæ pelagus, honos parastatas ac adjuutores habuit. Cum (31) itaque non multo post, episcopus migrasset e vita, qui synodum agebant episcopi, aente Spiritu sancto eligunt Basilium ad episcopalem thronum. Ordinatus vero, sapientissima Dei providentia, gubernabat Ecclesiam.

Post aliquod vero tempus postulavit a Deo, quo sibi gratiam et sapientiam et intellectum concederet, ut suis ipse verbis, incruentum Deo sacrificium offerret; utque in ipsum Spiritus sancti adventus fieret. Post sex autem dies, velut in mentis excessu Spiritus sancti præsentia factus, ubi advenit dies septima, ad horas (32) singulas Deo ministrare cepit, diu noctuque defunctus precum officio. Astans enim Dominus in visione cum apostolis, pane et vino in sacro altari propositis, Basilium excitavit dicens: « Secundum petitionem tuam repletur os tuum laude, ut tuis ipse verbis incruentum sacrificium offeras (33). » At ille non ferens oculis visionem, surrexit tremebundus; accedensque ad sacrum altare, cepit dicere, Ita in charta scribens: *Repletur os meum laude, ut cantem gloriam tuam, Domine Deus noster (a)*, qui nos creasti et duxisti ad hanc vitam; ac reliquis sacre liturgiæ preces. Post precum vero finem elevavit panem, intenas orans, et dicens: « Attende, Domine Jesu Christe, Deus noster, de sancto habitaculo tuo, et veni ad sanctificandum nos, qui sursum cum

« episcopi, qui sub Licinio adversus gentiles, et sub Constantino adversus Arianos plurimum decertavit. » C Subscripsit concilio Ancyrano, ac subinde Nicæno. Potuit vir sanctus grandævâ ætate, ceu in subsidium adversus Arianos, destinatum designatumque celestis oraculo successorem, suscipere Basilium diaconum. Quid enim oraculi illius veritati decedit, quod non proximus successerit; suaque potius modestia, quam malis civium suorum studiis semel hieramque, tum Hermogeni, tum Eusebio posthabitus, vix tandem tertius a Leontio thronum illum conscenderit?..... Videtur ergo Amphilocheus voluisse tacere, quos oraculum tacuisset; ac velut sanctorum episcoporum seriem texere, suppressis nonnullis aliquantulum invidiosis, quæ etiam ipso velut procerio subindicasset; in illa Basilii absentia, quæ Valentis et Arianis animos addidisset, spemque evertendæ cum episcopo (nempe Eusebio minus æquo Basilio, ob illud in ipsum propensius studium civium) urbis Cæsareæ: quam Amphilochei et oraculi profunditatem non penetrans imperitus aliquis, male Eusebium, cui proxime successisset, substituit S. Leontio. » Ita Combefisius. Ad Leontium quod attinet (nam reliqua tantisper missa facio, donec de illis sit agendi locus), ad Leontium, inquam, quod attinet; non poterat is redeuntem Athenis aut Hierosolymis excipere Basilium: nam sanctus ipse proficetur se, a Dianio, post Hermogenem Leontii successore, admotum sacro ministerio fuisse, seu ordinatum lectorem. Dianio vero, qui circa annum 302 obiit, Cæsareensem episcopatum annis viginti tenuit, circa 341 ordinatus episcopus, et ut talis sequenti anno assistens concilio Antiocheno: inter quem et Leontium, si Hermogeni paucos saltem annos concesseris, non poterit ille vidisse Basilium, nisi admodum juvenem: nempe antequam studiorum causa Cæsarea discederet. Si igitur Amphilocheus, non Eusebium, ut recte ostendit Combefisius, sed Leontium scripserit, plures sane difficultates historicæ supersunt, præter immediatam

post Leontium accessionem: in qua repertam difficultatem sublatam ille credidit, vaticinium de mediata solum interpretando. Verum cum ineptum existimet, vaticinium istud attribui Eusebio, eo quod hic Basilium, cui vix in episcopali electione prælatum fuerat, dicatur interrogasse quo nomine vocaretur; id ut revera absurdum est in Eusebio, nihil minus displicere debet in Leontio; qui similiter a pseudo-Amphilocheo introducitur interrogans Basilium de nomine quem ante paucos annos videre et audire debuisset, quotidie Scripturas sacras populo prælegendem. Cum enim, teste Nazianzeno, Basilius longo tempore ante sacerdotium in munere lectoris libros sacros populo prælegerit, nemo negabit id quoque diaconatum præcessisse, si unquam eum susceperit. Ita in multas difficultates incidimus, si fabulas velimus facere historias.

(31) Hunc locum si quis perpendit, judicabit, ut existimo, non posse eum apte intelligi de mediata successione Basilii post Leontium, tribus interjectis episcopis, quorum unus viginti saltem annis sedit.

(32) Dies pro horis Ursus posuit, contra fidem, ut ait Combefisius, antiquorum exemplarium: sed ille absurdum existimabat ad singulas horas sacrificare, ideoque dies interpretatus est: hic vero maluit improprium sacrificium orationum et bonorum operum intelligere.

(33) Quam certum est a Basilio liturgiam sacram conscriptam esse, tam incertum est quid nunc præcise ipsius sit, in iis quæ exstant sub ejus nomine Liturgiis. Nec mirum est tanto temporis spatio, quædam immutata esse, quædam addita, quædam etiam sublata. Certe verba ista, *Repletur os meum laude, ut cantem gloriam tuam*, in nullis Basilianæ Liturgiæ exemplaribus reperiantur. Oratio vero, « Domine Deus noster, » etc., et altera, « Attende, Domine, » exstant in prænominata Liturgia; secunda, etiam in Liturgia S. Joannis Chrysostomi.

Patre sedes, et hic nobiscum invisibiliter versaris; et dignare potenti manu tua nobis impertiri sacra mysteria, et per nos toti populo. » Deinde: « Sancta sanctis. » Populus: « Unus Sanctus, unus Dominus Jesus Christus, in gloriam Dei Patris. Amen. » Cumque panem divisisset in tres partes, unam quidem cum multo timore et veneratione sumpsit; alteram vero una secum sepeliendam servavit (34); tertiam denique in columba (35) aurea depositam, desuper sacrum altare suspendit.

Euhulus autem et cleri princeps, simul stantes pro foribus templi, videbant in templo lumen spirituale, virosque gloriosos amictu candido, ac vocem populi glorificantis Dominum, nec non astantem altari Basilium: percussique ex visione, proruerunt in faciem fusis lacrymis, et glorificantes Dominum. Egresso autem Basilio, ceciderunt ad pedes ejus, et adoraverunt ipsum. At ille quæsiuit causam adorationis et adventus eorum. Illi vero dixerunt mirabile spectaculum, quod vidissent in templo. Tunc Basilius, Deo ferventer actis gratis, hujuscemodi eis mirabilia enarravit: et advocato aurifuce fecit columbam de auro mundo, inque ea portionem deposuit; et super sacram mensam, velut figuram sacræ illius columbæ, quæ in Domini baptismo in Jordane apparuisset, suspendit. Iis porro ita gestis, et ubi is habiturum se verbum exhortationis ad populum promississet, congregata est multitudo infinita ad ecclesiam, in quibus etiam magnus ille exercitator et monachus Ephrem, de quo postmodum narraturi sumus; ut nimirum ex divina apparitione, ipse inspector factus sit præclari Patris nostri Basilii.

Cum itaque res sacra ageretur, Hebræus quidam, velut Christianus, seipsum populo immiscuit, officii

(34) Juvat hoc loco audire Rosweydu. « Fuit olim, inquit, quorundam consuetudo, ut eucharistiam etiam mortuis ingererent et conspeliarent: quam abrogavit concilium Carthaginense tertium canone sexto. » Hic vero talis est: « Placuit ut corporibus defunctorum eucharistia non detur: dictum est enim a Domino: *Accipite et edite (a)*: cadavera autem nec accipere possunt nec edere. Cavendum est etiam ne mortuos baptizari posse fratrum infirmitas credat, cum eucharistiam mortuis dari animadvertent. » Subscripsit huic concilio S. Augustinus. Addit ibidem etiam Rosweydu, quod idem repetitur in concilio Hipponensi, canone quinto; et in concilio Antissiodorensi anno dxi, canone 12; et in concilio generali sexto.... ubi canon 83 ita habet... « Nemo mortuorum corporibus eucharistiam communicet. Scriptum est enim, *Accipite et comedite*: mortuorum autem corpora non possunt accipere, nec comedere. » Hactenus Rosweydu. An igitur fecerit id Basilius, quod sæculo sequenti prohibendum concilia censuerunt? Combefsius ait, Basilium id fecisse singulari instinctu divino. Verum quidni tam ineptus fuerit pseudo-Amphilochius, ut abusum, suo tempore forsitan non ubique sublatum, tam pium crediderit, ut Basilio allingi posset?

(35) Columbas olim super altaria et super baptisteria, in memoriam Spiritus sancti appensas fuisse, probat Rosweydu in hunc locum, ex epistola

(a) Matth. xxvi, 26.

et missæ ordinem, Dominicæque communionis exploraturus. Videt vero in Basili manibus puerulum velut membratim accidi (36); et cum sumerent omnes, etiam ipse accessit, datumque quod veritate caro esset accepit: cum venit ad calicem, et ipsum plenum sanguine, de eoque etiam participavit. Cum vero de utrisque servasset reliquias, domum abiens, uxori, ad faciendam verbis fidem, ostendit, narrans quæ propriis ipse oculis vidisset. Persuasus ergo esse revera horrendum et mirabile Christianorum sacramentum, in crastinum adit Basilium, supplex orans, ut sine mora acciperet Christi signaculum. Qui nihil cunctatus, solitis vero gratis ei habitis, qui vult omnes salvos fieri, credentem in Dominum cum omni domo sua baptizavit.

Cumque sanctus egrederetur, accedit ad eum muliercula, orans ut ejus haberet curam, velut qui apud provincie præsidem auctoritate valeret. At ille accepta charta, hæc in ea præsi exaravit: « Adiit me mulier pauperula, dicens posse me apud te. Si ergo possum, ostende. » Traditque chartam mulieri: illa vero profecta reddidit epistolam præsi. At ille ubi legit, ista rescripsit: « Volui, Pater sancte, vestri causa miserari mulierem, sed non potui; quod ærario publico obnoxia sit. » Basilius autem scribit secundo: « Siquidem voluisti, nec potuisti, bene fuerit: sin autem potuisti et noluisti, te Deus in egenorum rediget chorum, ut non possis cum volueris. » Acciditque ut rei scriptura, res evaserit. Non diu enim post, indignationem imperatoris expertus, circumagebatur viuctus, iis facturus satis quos injuria affecisset. Tunc miser, supplex Basilio efficitur, rogatque ut precibus offensum placet imperatoris animum (37): quod et fecit. Post sextum enim diem venit typos,

cleri Antiocheni ad Joannem Constantinopolitanum episcopum, contra Severum episcopum suum hæreticum: « Columbas aureas et argenteas in formam Spiritus sancti super divina lavacra et altaria appensas, una cum aliis sibi appropriavit, dicens, non oportere in specie columbæ Spiritum sanctum nominare. »

(36) Historiam hanc opusculo 58, cap. 11, refert D. Thomas. Verum si animadvertisset Doctor angelicus, in Græcorum ecclesiis, sacerdotem sacrificantem non videri a populo, dubitasset forsitan, num id quod de Basilio narrat, alteri cuidam episcopo aut sacerdoti Latino contigerit. Rosweydu in hunc locum, ex Paschasio, libro *De corpore et sanguine Domini*, dicit similem historiam contigisse Plego presbytero. Nos 23 Aprilis tomo III, pag. 144, narramus similem visionem, oblatam Saraceno cuidam, violare volenti templum S. Georgii Megalomyrtis: at nisi ritus divinæ liturgiæ, apud Coptos Christianos, diversus fuerit a ritu Græcorum, vacillabit miraculi fides, ob easdem quas jam attuli rationes; aut dicendum esset, Christum apparuisse in hostia nondum consecrata; non quia præsens realiter erat, sed quia ista in memoriam passionis ejus sacra lanca dividebatur in partes, mox in verum corpus ejus per consecrationem coarctendas.

(37) Deest, inquit Combefsius, hoc caput cum tribus sequentibus, in versione Ursi; potius tamen

quo liber ad abducentibus satellitio dimitteretur : ille vero exhibitam in ipso humanitatem non ignorans, accedit ad Basilium gratias agens : advocata autem femina, duplum ei si quid debebat, ex propriis ipse reddidit.

Circa id tempus cum Julianus (38), odiosissimus imperator, adversus Persas proficisceretur, venit in partes Cæsareensium : Basilius autem, una ei cum sociis, obviam processit. Eum intuitus imperator, dixit : « Te philosophia vici, Basili. » Respondit vero Basilius : « Utinam philosophum egisses ! » Tunc sanctus tres ei panes obtulit, ex annona, quam inferebat. At ille, pro muneri parvitate ratus se injuria affectum, jussit satellitibus ut panes quidem acciperent, eorum autem loco fenum darent.

omississe videtur, victus operis prolixitate, quam quia codices ipsius id desideraverint. Cur, quæso, prolixitate codicum suorum vinceretur Ursus, si hi capita ista habuerint ? Neque primum caret omni difficultate, quamvis id putet Combefisius : parum quippe credibile videtur, exactoratum præsidem, et ad vincula damnatum, Basilii apud imperatorem Julianum aut Constantium intercessionem postulasse, et per eam dignitati restitutum.

(38) Hæc de Juliano imperatore omissa sunt ab Urso subdiacono, et merito omittenda erant ei, qui Vitam hanc Basilii vellet facere credibilem. At Combefisius, volens hunc et alios anachronismos excusare, dicit in hac Vita nihil ordine temporis narrari. Adeoque, quamvis adventus Juliani Cæsaream hic narretur, ac si contigisset post episcopalem Basilii consecrationem ; nihil impedire quominus referri possit ad anteriora tempora, cum nempe Basilius pro Eusebio episcopo latente, defuncto, aut saltem alia de causa absente, tanquam primarius inter presbyteros et episcopi vicarius Ecclesiam Cæsareensem administraret. Magnum quippe erat Basilii nomen, etiam antequam sacerdotio fungeretur apud Cappadocas et nationes exterarum, ut ex Nazianzeno affirmat Combefisius : ipsaque Cæsarensis civitas eum tanquam conditorem suum et conservatorem suspiciebat. Deinde, inquit idem, nihil narratur tota hac historia factum a Basilio, quod a presbytero et episcopi vicario peragi non potuerit ; nec, nisi semel, Basilius vocatur episcopus. Potuit autem facile dicitur *ἐπίσκοπος* pro *ἀρχιεπίσκοπος* a librario quopiam describi ; vel etiam potuit *ἀρχιεπίσκοπος* recte vocari presbyter, qui officio et jurisdictione, ut vocant, episcopi fungeretur : sic certe unum episcopi vicariique tribunal agnoscimus ; et gesta vicarii ipsius episcopi gesta nuncupamus. Ita Combefisius hunc anachronismum excusare nititur : quam feliciter judicet lector. Nemo saltem mihi facile persuadebit, non fuisse mentem auctoris in hac Vita describenda, servare ordinem temporis. Certe capita capitibus annectuntur inchoanturque iis loquendi formulis, quibus uti solemus cum inter narrandum ordinem temporis prosequimur. Ita numero 32, postquam dixit a Basilio convocatum populum ad ecclesiam auditurum verbum Dei, sequentem numerum 35, quo narratur Judæi conversio, sic inchoat : « Cum itaque res sacra ageretur, » etc. Quis non colliget ex hoc loquendi modo, conversionem Judæi evenisse inter rem divinam, post habitum ad populum sermonem ? Et postquam hunc numerum in Judæi baptismo conclusit, ad sequentem 34 sic transit : « Cumque sanctus egredieretur. » Contendit tamen Combefisius, quidquid hoc numero narratur, ad anteriora tempora posse et debere referri. At quomodo ? nisi contra modum loquendi utitatem, vim verbis inferamus. Quin ut id conce-

Quo accepto, ait Basilius : « Nos quidem tibi, imperator, ex iis attulimus, quibus vescimur ; tu autem ex iis retribuisti, quibus bruta jumenta alis, id quidem affectata irrisionis specie ; sed qui nolens in hujusce prati pascua (39) nos mittas. » Audiens autem Julianus, quod velut imperator gratiam suam revocare non posset, furore percitus ait ad illum : « Equidem prati pascua tibi mea donavit majestas ; cæterum ubi subactis Persis iterum divertero, tuam civitatem solo æquatam arabo : ut fructifera potius efficiatur, quam hominibus edendis educandisque comparata : haud enim decepti a te populi impudentiam nescio : ut impotentes invidia, Fortunam quam ego deam (40) adoro, postquam ei libavi, omni prorsus honore, minuerint. » His au-

damus Combefisio, qua ratione Basilius dici poterit vicarius fuisse Eusebii, vivente Juliano ? Mortui, inquit ille, aut latentis, aut aliter absentis. Absentem tandiu unquam fuisse a suo episcopatu Eusebium, ut vicario indigerit, gratis assersit et negatur. Juliano præmortuum esse, falsum omnino est : constat namque ex Nazianzeno vixisse illum initio Valentis. Quin capere non possum, quomodo id in mentem venerit Combefisio : argumentum enim, quo ostenditur Basilius non fuisse imperante Juliano episcopus, inde desumitur, quod sub Valente adhuc in vivis esset Eusebius. Nec aptius est effugium per Eusebii latebras : cur enim hic latuisset veniente Cæsaream Juliano ? Incurrerant quidem Apostatae odium Cæsareenses, everso Fortunæ templo ; sed minis et multa pecuniaria plerumque saeviebat ille, ut præ reliquis Cæsarensibus, nihil sibi timere deberet Eusebius. Quod si tamen judicasset expedire tantisper iracundi imperatoris oculos subterfugere, saltem nihil opus erat latere post discessum Juliani, imo post necem ipsius, quam dicitur nuntiasse Libanius ; et pro quo tempore Basilius vocatur pontifex, non ita sane appellandus ab Amphilochio, si vicarius solum fuisset. Nam non distinguere inter episcopum et ejus vicarium imperitis quandoque possit contingere, non vero rerum ecclesiasticarum apprimè gnaro. Librarii errorem quod spectat, gratis hic quoque supponitur, nullo allato codice in quo aliter legatur, nullo urgente argumento. Manet itaque anachronismus, prodens quam impudenter auctor Amphilochium mentitus sit.

(39) « Videtur consuetudinis fuisse... ut vel acceptio vel traditio nonnullarum frugum cujusvis fundi, ad quem imperator advenisset, aut occupatio haberetur, aut missio in possessionem : ut deinceps vel principi cederet, si is quidquam de alicujus privati agro sumpsisset ; vel in jus alterius, velut principe donante transiret, si ipse de agro ad ipsum spectante, eo modo aliquid donasset. » Ita Combefisius, probans exemplo Eudoxiæ, simili ratione excusantis, ablatam viduæ Theognistæ vineam.

(40) Vix dubito, quin auctor hujus Vitæ, quisunque demum fuerit, incerto relatu et mutatis rerum circumstantiis ea audiverit, quæ a Sozomeno ita narrantur, lib. v, cap. 4 : « Sub idem tempus imperator Julianus, Cæsaream ad montem Argium sitam, urbem amplam, locupletem, et regionis Cappadociæ primariam, ex numero civitatum delevit, et Cæsaris privavit nomine ; quod quidem novem regnante Claudio, cum Maza jam ante appellata fuisset, obtinuerat. Nam contra cives ejus civitatis dudum gravissimum odium conceperat ; tum quod omnes eidem Christianam profiterentur, tum quod olim templa Jovis urbis patroni, et patrii Apollinis

tem dictis abiit in Persidem : Basilius vero ingre-
 sua civitatem, accitaque universa populi multitudine,
 denuntiavit imperatoris verba, bonique consi-
 lii auctor efficitur dicens : « Nihil, fratres, pecu-
 niam facientes, vestram curate salutem ; ut, si
 etiam tyranno illi imperatori concedatur tempus,
 cum muneribus molliamus. » At illi in suas quis-
 que abeuntes domos, sua singuli, tum in auro et
 argento, lapillorum item immensam multitudinem,
 suis ipsi manibus attulerunt. Is vero eorum perspe-
 cta alacritate animoque ad obsequendum facili,
 accepta deposuit in ecclesiae armario, singulorum
 inscriptis nominibus, dicens : Potest destinatum
 Dominus et illum interficere, et vestram vobis sub-
 stantiam restituere.

Mox ergo jubet ut clerus universusque civitatis
 populus, cum mulieribus et parvulis, in montem
 Didymi, ubi perquam venerabile Dei genitricis
 templum honori habetur et colitur, ascendant ;
 tresque dies jejuni, orationi instent ; ac Deum, ut

dirulissent. Quin etiam universae civitati graviter suc-
 cersuit iratusque est, minatusque quod templum
 Fortunae, quod solum eo regnante supererat, a
 Christianis eversum esset : atque gentiles, qui in ea
 urbe pauci numero erant, valde incusavit, quod
 illud facinus uli non fuissent : et si forte calamita-
 tis aliquid ideo subeundum esset, quod id non li-
 bentibus animis pro Fortuna tulissent : omnes
 praeterea opes omnemque pecuniam ecclesiarum,
 tum in Caesarea, tum in confinibus ejus positarum,
 diligenter vestigari inque medium afferri, atque
 statim trecentas libras auri aërio publico solvi,
 et clericos omnes in numerum militum, qui praefec-
 to illius regionis parebant, ascribi jussit ; quae res
 et plurimum sumptus requirit, et in exercitiis
 Romanis magno probro ducitur. Itemque multitu-
 dinem Christianorum, una cum uxoribus et liberis,
 censeri ; et non aliter atque in pagis fieri solet,
 tributa pensitare mandavit ; cum jurejurando com-
 minatus, neque ab ira se, neque ab affligenda ci-
 vitate temperaturum, neque permissurum Galilaeis
 (sic enim Christianos per contumeliam appellare
 solebat) capita sua cervicibus retinere, nisi delubra
 idolorum quamprimum de integro exstruerent. Cuius
 minae fortasse re ipsa expletae fuissent, nisi ce-
 lerius e vita migrasset. » Haec, inquam, pseudo-
 Amphilochio, diu post rem gestam scribenti, con-
 fuso rumore audita, occasionem dare potuerunt
 comminiscendi ea quae de adventu Juliani Caesaream
 et Basilii cum eo congressu narrata sunt. At
 neque ex Sozomeno sequitur Julianum Caesaream
 unquam fuisse : potuerunt enim omnia, quae Sozo-
 menus facta dicit, ab imperatore apostata per lit-
 teras ad praefectos mandari, et ab his deduci ad
 executionem. Imo, si Nicephoro Calisto credimus,
 non est verosimile, Julianum unquam fuisse Caesaream
 : ita enim iste de impio lib. xi., cap. 4 :
 « Quas autem civitates in Christi religione arde-
 ntes esse sciri, infestus eis fuit, neque
 ad eas divertere voluit. Et persaepe cum lega-
 tiones ad eum, propter casum aliquem qui inci-
 disse, provinciales mitterent, preces eorum reje-
 cit. »

(41) Cum pluribus sanctis per varias orbis partes
 Juliani interitus divinitus innoverit ; non foret
 creditu difficile, etiam Basilio, in solitudine Pontica
 versanti, impii interitum per revelationem innovisse,
 nisi contrarium suaderet ipsius sancti et Na-
 zianzeni silentium. Nam cum simul contra Apostata-

A scelesti imperatoris consilium dissipet, rogent. Illis
 itaque orantibus, et contrito corde pervigiliis,
 videt in (41) somnis Basilius multitudinem celestis
 militiae, hic illic in monte ; mediamque illorum, in
 sede gloriosa, muliebri habitu feminam, sic affantem
 astantes illos viros magnificos : « Vocate mihi
 Mercurium, ibique ut Julianum interficiat, qui in
 Filium meum et Dominum Jesum iniique egit. » San-
 ctus vero, suis omnibus armis instructus, jubente
 illa, praesto adveniens, confestim ivit. Accessito
 autem Basilio tradidit ei librum, quo tota creatio-
 nis narratio scripta esset, postremumque hominis
 a Deo formatio. Porro libri initio haec erat scri-
 ptio : « Dic, » in fine autem, ubi hominis formatio
 habebatur : « Parce. » Suscipiens autem librum legit
 coram illa, usque ad illam subscriptionem, « Parce ; »
 statimque metu pariter et gaudio actus, tomum de-
 cussit.

Ejusdem porro rationis, etiam Libanius (42) so-
 phista, ipsa nocte somnium vidit, cum Juliano in

tam, post necem ejus, scripta sua elucubravit,
 quomodo id poterant praeterire silentio, si quid
 ejusmodi factum fuisset ? Apparitionis autem hic
 narratae vacillat fides, propter episcopatus ana-
 chronismum, qui etiam reperitur ex alia simili le-
 genda, in *Chronico Alexandrino* ad annum 363, hoc
 tenore : « Eadem nocte (quae post Juliani mortem
 prima fuit) somnium vidit sanctissimus Basilius,
 Caesareae episcopus, caelos apertos et Salvatorem
 Christum in throno sedentem, magnoque clamore
 dicentem : Mercuri, abi, occide Julianum impera-
 torem, illum hostem Christianorum. Sanctus autem
 Mercurius, stans coram Domino lorica ferrea
 indutus, audito mandato evanuit. Rursus deinde
 visus est astare coram Domino, exclamans : Julia-
 nus imperator interfectus, mortuus est, ut impera-
 sti, Domine. Territus eo clamore episcopus Basilius
 e somno excitatur : illum enim colebat Julia-
 nus imperator, ut virum eruditum et studiorum
 socium, crebriusque ad illum epistolae mittebat.
 Descendens deinde idem Basilius episcopus in
 aedem sacram ad preces matutinas, universo
 advocato clero, visionis arcanum aperuit, et quod
 interfectus esset Julianus imperator, hac nocte
 obiisset : si vero episcopus rogarunt ut haec reti-
 ceret nemini enuntiaret. »

(42) Libanium sophistam cum Juliano in Perside
 fuisse, non facile credam ; multo minus quaestoris
 munus obiisse : neque enim ad tale munus aptus
 fuisse videtur Libanius, sophistarum more talia
 parum curans, dummodo sibi esset bene : quamvis
 teste Eunapio non esset impar administrandae rei-
 publicae, et causis civilibus idoneus, etiam ad au-
 dendum perficiendumque alia nonnulla, quae in
 theatro spectatorem animos delinire ac recreare
 possent. Cum enim sequentes imperatores amplis-
 simum illi dignitatis gradum detulissent (nam salu-
 tatum palatio praefectum eo honore fungi jusserant),
 noluit accipere, dictitans, sophistam illo majorem
 esse. Equidem nescio qua auctoritate asserat Euna-
 pius, sequentes Julianum imperatores amplissimas
 dignitates Libanio obtulisse, cum Jovinianns ipsum
 occidere voluerit, et imperante Theodosio senex
 esset. Quis autem credat quod hic ultimus, qui de-
 militem in exercitu habere volebat non baptiza-
 tum, voluisset impium idololatram evehere ad di-
 gnitates ? Nec de Valente, quamvis Ariano, credibile
 est quod voluisset honoribus cumulare tam fami-
 liarem amicis Juliani Apostatae, cujus impietatem

Perside existens, ac quæstoris munus obtinens. Basiliius ergo ex visione stupens, soloque Eubulo excitato, descendit eum eo in civitatem, venitque ad sancti martyris Mercurii martyrium, in quo et ipsæ et arma ejus posita erant : cumque quæsisset, non sunt inventa. Advocato autem custode, percunctabatur ubinam gentium essent. Is vero sacramento respondit, fuisse vesperi, ubi pro more continue servarentur. Certo igitur persuasus Basiliius, veram esse visionem, Deoque data gloria, qui non despiciat confidentes in ipsum, ardore multo gaudioque inexplicabili, dormientibus adhuc omnibus, rediit quam

A citius ad montem : excitansque quos illic reliquerat et ad preces hortatus, faustum in voce exultationis factæ sibi divinitus revelationis nuntium attulit, quod nocte illa tyrannus sublatus fuisset : peractisque communibus omnium votis, gratiarum actionibus, reversus est in civitatem, jubens omnibus, ut in magna ecclesia positus, divinæ liturgiæ participes fierent.

Hoc autem ita peracto, ipsoque elevante sancta (43), non est factum signum. ut moris erat, ut nimirum columba moveretur. Ipso vero cogitante quidnam rei esset, vidit unum de ventilantibus

ita detestatus fuerat, ut prælegerit cingulo militari potius, quam Christiano nomini renuntiare. Si tamen credamus Eonapio, recusatam a Libanio præfecturam palatii, quomodo hic admittere voluisset quæstoris munus? Audiamus nunc de seipso loquentem Libanium, quid sibi contigerit in Juliani Persica expeditione. « Quod ad reliquum tempus, quod hinc effluxit, inquit, usque ad expeditionem adversus Persas, alios alio pacto affectit : sed mihi majus apud illum amoris attulit : siquidem perseveravit hoc in ore habere : Munus tibi conferam excedens, quod non quemadmodum alia fugere possem. Quare cum cœnavissemus (coactus enim ab illo fueram), Mi homo, inquit, tempus est ut munus accipias. Equidem conjicere non poteram quidnam istud foret; ille vero subiecit : Videris mihi in oratorum album ob sermones transcriptus, ob actiones vero in philosophorum numerum relatus. His dictis oblectatus sum, et olim Lycurgus ob responsam D i oracularare de se ipso : enimvero hæc ab eo, qui cum diis conversabatur, dicta fuerant. Porro præmissis et senatu, qui precarentur ut Tarsensibus dimitterentur crimina, dixit, se concessurum urbi Cilicium, si Deus ipsam servaret : et profecto mihi perspicuum est, inquit, quid ad hæc eventuram sit, ut in legatione functuro spem vestram collocetis : hunc autem ipsum illum proliciisci mecum oportebit. Tum amplexatus lacrymantem non lacrymans, jam Persarum mala cernens, postremis litteris scriptis, finibus imperii excessit, agros depopulans, castella et propugnacula capiens, fluvios trajiciens, muros concutiens, urbes expugnans : atque horum singula nullus nuntiavit ; sed nos gaudio spectantium gaudebamus, ea quæ jam fiebant, porro etiam factum iri credentes, cum in virum inspicereamus. Verum fortuna suas partes egit. Nam cum exercitus cædibus et fuga Persarum ovaret, certaminibus gymniciis et equestribus, quæ a propugnaculis spectabant Ctesiphontis habitatores, cum muri crassitudini confidere non possent, et Modus decrevisset legatione et muneribus supplicare (quippe a ratione alienum esse censebat, cum viro, qui deus quidam erat, pugnare), jam legatis equos conscendentibus, prudentissimi regis virtus, hasta lumbo proscisso, rigavit sanguine ab eo qui vicerat effuso, terram hostium superatorem : effecitque eum qui terrore cohorrueat, persequentium dominum : quandoquidem a transfuga quodam discedere Persæ licuerat, in quo fortunæ statu esset. Nobis autem Antiochensibus hominum certe nemo, sed terræmotus calamitatis indices fuerant, qui urbes Palestinæ Syriæ quasdam ex parte, quasdam totas subverterant. Etenim Deus nobis cladibus magna magnum infortunium significare videbatur : optantibus vero nobis vera opinærentur, acerbum tristis nuntii telum aures penetravit, Julianum illum in sandapii ferri, et sceptrum a nescio quo obtineri; Armeniam autem Persarum esse, et quantumcumque agrorum reliquorum velleat. Quapropter statim in eusem oculus conjeci, quasi vita

B acerbior omni jugulatione futura esset. » Ita Libanius in oratione De vita sua. Atque ex his colligitur Libanium, nec quæstorem Juliani fuisse, nec comitem in expeditione Persica, nec vidisse somnium mortis ejus præaugurium ; sed necem Apostatæ et cladem Romanorum Antiochiæ duntaxat intellexisse, simulque spectasse in sandapila deferrî cadaver, sepeliendum Tarsi Ciliciæ. Videtur porro pseudo-Amphilochius ejusmodi somnium affingendi Libanio occasionem sumpsisse ex Sozomeno, qui lib. vi, cap. 2, de aliquo ex Juliani necessariis ista narrat : « Dicitur eum, cum ad Julianum qui erat in Perside, ire maturaret, in loco quodam, qui erat in via publica situs, diversatum ; et ædium penuria coactum, in ecclesia quæ ibi erat dormivisse, et secundum quietem vel rem gestam vidisse, vix saltem somniasse complures ex apostolis et prophetis in unum coactis, graviter de imperatoris contumelia adversus ecclesias facta, conquestos esse, invisisseque consilium, quid in hac causa faciendum esset. Ac cum ea de re esset deliberatum, et adhuc eorum animi velut in dubio versari viderentur, duos e medio surgentes cohortatos reliquos ut bono animo essent, propereque, tanquam ad delendum Juliani imperium, e concilio egressos. Nominem illum, qui has res tam admirabiles contemplantus fuerat, iter de cætero neglexisse : atque dum metu percussus, hæsitaret, quis hujus visionis exitus futurus esset, secundo eodem in loco somnium cepisse, vidisseque eundem apostolorum et prophetarum conventum : atque ex improvviso, velut e via in concilium ingressos illos, qui superiore nocte ad Julianum expugnandum abierant, ceterisque nuntiasset eum occisum esse. » Putavit forsitan pseudo-Amphilochius, istum de quo hic agit Sozomenus, Juliani necessarium ; cui talis visio obtigerat, fuisse Libanium sophistam ; in quo ipsum, si hoc senserit, errasse manifestum est ex eodem Sozomeno, qui lib. vi, cap. 1, aliam Libanii opinionem de Juliani morte refert. Combessii conjectura est, duos fuisse Libanios, quæstorem unum, alterum sophistam : et hic sophistæ nomen quæstori temere additum a librario quodam. Ita ille credibilem hanc narrationem reddere nititur, temeraria, ut mihi quidem videtur, conjectura, qua plures fabellæ a fabulositate eximerentur. Interim fatetur ipse, hæc nullo modo de Libanio sophista intelligi posse.

(45) Enigmati mihi simile est, dum locus audientium, tam prope ad altare statuitur, ut inde in sacrarium mulier posset introspicere. Unde Combessius putat designari locum, fidelibus mulieribus destinatum : sed neque hic, saltem in majoribus ecclesiis, tam prope ad altare erat. De motu columbæ in signum adventus Spiritus sancti, alibi nihil invenio, nec satis intelligo an sponte et miraculose moveretur, an vero a ministro, ut apud nos pulsatur campana ; et si miraculose, an omnibus passim id fieret, an Basilio tantum. Si Basilio tantum. miror nihil tam singularis miraculi mem-

diaconis annuentem mulieri, aspicienti de superioribus deorsum, ac inclinanti in eum : quem is gradu motum, intra ecclesiam servari præcepit. Cumque sic Spiritus sancti adventum signo visibili percipisset, jussit ut populus universus dies septem in ecclesia permaneret. Diacono autem jejuniis et vigiliis maucipato, quod ei abundantius erat ad ege- norum sublevandam inopiam dari mandavit; utque sic offensum Numen placaret, hisque demum expiatus, ministerium sacrum præsumeret, jussit. Confestim vero præcepit suspendi vela in loco audientium, injungens mulieribus, ut si quæ deprehensa esset, quando sacra peragerentur, extra vela despiciere, de ecclesia pelleretur et extra communionem fieret. Sub finem porro septem dierum, celebri totius populi conventu, cum festum ageretur, essentque omnes in ecclesia congregati; en (44) tibi Libanius, Juliani quæstor, fuga lapsus, civitatem ingressus, ubi populi in ecclesia frequentiam didicit, eo accessit, odiosissimam Juliani tyranni mortem annuntians; genibusque pontificis advolutus, Christi signaculum rogat accipere : quod consecutus, factus est Basilio contubernalis una cum Eubulo.

Sequenti autem die jussit omnibus, ut suas quisque pecunias reciperent. At illi una voce ad ipsum : « Quibus animo constitutum erat, ut ad civitatis amolendam eversionem, mortali eas imperatori præberemus, potiori jure debuerimus offerre immortalis imperatori, qui nos a tanto periculo redemit. Ecce vero sunt universa in manibus tuis, facito ut tibi Dominus jusserit. » Ille miratus magnum fidelissimi populi animum, tertiam partem illis præbuit; ex reliquis vero sacrarium totum cum (45) ciborio induit; cumque altare auro mundo et lapillis ornasset, advocata civium multitudine, mensaque sacra sanctificata, jussit triduo festum agi. Cum autem hæc ita peragerentur, quidam necdum gentilitio errore absoluti, eum conveniunt, dicentes : « Ecce necibus tuis civita-

nisse Nazianzenm et Nysseum : si omnibus, magis mirum, nullam alibi exstare ejus rei memoriam.

(45) Sepsita quæ gratis offertur a Combelsio conjectura de duobus Libaniis, omnino falsum est sophistam unquam conversum fuisse, aut post mortem Juliani venisse Cæsaream : nam Antiochiæ ejus orationem funebrem dixit, ut ipse de se testatur. « Visum est, inquiens, partium mearum esse, ut funebri oratione factum cohonestarem. » Præterea narrat se vitæ periculum Joviniano incurrisse, quia nimium laudabat Julianum. « Postea rursus, inquit, vir barbarus irritavit in me principem; cum diceret, ne finem non facere lugendi plagam ejus qui occubuerat. Proinde imperator male me perdere cogitabat, mœroris pœnam exigens. Sed vir quidam probus Cappadox, condiscipulus olim meus, qui inagnus erat apud illum, intercessit. » Mirum tamen non sit, pseudo-Amphilochium credidisse, Libanium sophistam ad fidem conversum, ob amicitiam quam Basilius per litteras cum eo coluit, tanquam cum sophista et viro erudito.

tem, captivitati mancipandam, liberasti, Deique tui templum magnificentissime exornasti; unum superest, ut plenam nobis virtutis divinæ facias fidem. » At ille, ubi brevi sermone ostensa via salutis, suasisset et fidei rudimentis instituisset, baptismo tinxit. Cum autem sacra Quadragesima advenisset, divinam illam operis sex dierum expositionem populo enarrans, plurimam tum Hebræorum tum gentilium multitudinem Christo obtulit.

CAPUT III.

Decretum exilii sub Valente impeditum, hujus filii interitus. Chirographum magicum demoni extortum. Anastasii presbyteri sanctitas. Adventus S. Ephrem ad Basilium.

Quidam igitur de relictis gentilibus (46), quin et ex Arianis calumniis apud Valentem imperatorem Basilio struunt, tanquam fidem Consubstantialis gloria efferret, Arianorum autem hæresim abominaretur et despueret. Is ob animi levitatem persuasus Valens, illum ad se Antiochiam accersit. Cum autem Anastasius (47) quæstor advenisset Cæsaream, Basilioque injuncta sibi ab imperatore exposisset, ait Basilius : « Etiam ego, filii, ante non paucos dies cognovi, quomodo imperator, stultis hominibus fidem habens, deportationis meæ typum exaraturus, tres contriverit calamos; atque insensati calami, impotentem illius impetum inhibuerint (cujus tota cupiditas est, ut veritas obscuraretur, et mendacium obtineat), secum melius actum iri existimantes, ut confringerentur, quam ut iniquæ ejus sententiæ deservirent. »

Ubi igitur advenit Antiochiam, ad præfectorum tribunal adducitur. Interrogatus autem, cur fidem imperatoris minus amplecteretur, respondit multa cum libertate Dei hierarcha : « Absit ut viam veritatis deseram, Arianorumque errorem et hæresim amplectar : quippe didici a Patribus, Consubstantialis fidem amplecti, et honori habere. » Ubi præfectus mortem ei minatus esset ait Basilius : « Fa-

(45) Ciborium, umbraculum altaris, quatuor columnis innixum, cujus apud Anastasium in *Vita pontificum* creberrima mentio, de hoc vide Cangium in utroque Glossario, Græco ac Latino-Barbaro, sæpe etiam Cyborium scribitur; et hanc originariam esse scriptionem vix dubito, ἀπὸ τοῦ κύβου. « cubo, » propter formam cubicam, id est, quadratam.

(46) Ad gentiles parum spectabat, sive consubstantialis fidem defenderet Basilius, sive non. Cæterum quæ hic acta narrantur Valentem inter et Basilium illiusque ministros desiderantur apud Rosweydam, et longe aliter data fuerunt ex Nazianzeno in *Vita*.

(47) Anastasium præfectum vel quæstorem, ubi nominatum invenit auctor, equidem ignoro. Alii omnes præfectum Modestum vocant, isque tam notus fuit vero Amphilochio, ut in nomine ejus errare non poterit. At Combelsius, cum sæpius tentata sit sub Valente Basilio constantia, putat, inter varios adhibitos ministros, aliquem aut prætorem aut exactorem fuisse, Anastasium, ob auctoritatem scilicet Amphilochii

xit Deus, ut pro veritate absolvar vinculis corporis : nam diu est ex quo id cupio ; nisi tamen ipsi molliores estis in præstandis promissis. » Porro præfectus pugnacem viri reuolentiam et immobilitatem propositi imperatori significans, ait : « Victi sumus, imperator : vir enim minis superior est, inflexibili duroque et saepto animo. »

Cum autem imperator ira effervescens deliberaret, quo eum mortis genere interfectorus esset ; contigit ut ejus filius in morbum diuinitus illatum incideret, ita ut medici spem salutis abjicerent. Porro mater imperatori supplex accidens, dixit : « Quam male erga Deum ejusque sacerdotem Basilium habes ! En moritur et ipse puer. » His auditis, imperator Basilium accersivit, atque ad illum : « Si vera sunt quæ doces, iisque Deus delectatur, precibus tuis filii mei morbum depuleris. » Tunc ille : « Si credideris rectæ fidei, imperator, teque Ecclesie Dei adjunxeris, vivet filius tuus. » Illo promittente, primo suo adventu, Magnus Basilius, nulla mora, morbum leviozem fecit. Qui autem imperatori assectæ erant hæretici episcopi, victorie probum non ferentes, auctores fuerunt ne a sententia discederet, sed se religioni eorum adjungeret, perque ipsos puero sanitatem pararet. Quo facto, mox puer in manibus illorum animam efflavit. Ubi porro quæstor hæc vidisset, post mortem Valentis, res viri præclare gestas Valentiano imperatori (48) nuntiavit. Ille audiens stupensque, glorificavit Deum : multis porro pecuniis eidem quæstori datis, misit ad Basilium in usum egenorum (49). Basilius autem magnum imperatoris animum suspiciens probansque, pias domos tum in urbe, tum in singulis provincie partibus exstruxit, refocillandis infirmis ; iisque viros multos, et mulieres puerosque, plurimam eis curam levamenque adhibens, in lectis posuit. Ubi vero imperator audivit, multos reditus in eorum sumptus et sustentationem, Christi hierarcham et pontificem ceu patrem honori habens, largitione dedit.

Helladius (50) sanctæ recordationis, qui ipse inspector et minister fuit miraculorum ab ipso patratum, quique post obitum conserti honore apostolis Basilii, ejus sedem successor accepit, vir admirandus, omnique virtute cumulatissime ornatus, mihi retulit. Senator quidam, vir fidelis, Proterius nomine, cum ad sacra et veneranda loca una cum

A filia sua perrexisset, velletque illic puellam tondere, atque in sacram aliquam monasticam ædem traditam Deo sacrificium offerre ; æmulatus homicidia ille ab initio diabolus divinos viri mores Deoque acceptum propositum ; coucitavit senatoris famulum quemdam, inque puellæ amorem succendit. Is porro, indignus qui rem tantam moliretur, veritatemque vel attingere quod erat propositum, alloquitur unum ex detestandis maleficis, multam summam auri præbitorum pollicitus, modo ipso agente in potestatem puellam acciperet. Veneficus vero ait ad eum : « O homo, impar ad hoc virium existo : sed si vis mittam te ad provisorem meum diabolum, et ille faciet voluntatem tuam, si tu modo voluntatem ejus feceris. » Qui dixit ad eum : « Quæcumque dixerit mihi, faciam. » Ait ille : « Abrenuntias Christo in scriptis ? » Dicit ei : « Etiam. » Porro ad eum iniquitatis operarius : « Si ad hoc paratus es, cooperatores tibi efficiam. » Ille autem ad ipsum : « Paratus sum, tantum ut consequar desiderium. »

Cum itaque malefici minister epistolam conscripsisset ad diabolum, ei tradidit hoc tenore et sententia : « Quoniam par est, ut tanquam domino et provisori meo studeam, enitarque ut a Christiana religione abstractus amicitie tue admoveam, quo tua pars impleatur ; nisi ad te præsentium latorem, puellæ cupiditate sauciatum ; impensiusque rogo ut voti compos fiat ; quo et in hoc glorier, majorique alacritate tuos amatores congregem. » Data vero ei epistola, dixit : « Vade tali hora, noctis, et sta supra monumentum Pagani hominis, chartamque tolle in aera ; et præsto erunt, qui te ducturi sunt ad diabolum. » Is tota promptitudine quod injunctum erat gerens, in miserabilem illam erupit vocem, diaboli invocata ope. Continuo autem astiterunt principes potestatis tenebrarum, spiritus nequitie ; magnoque gaudio deceptum suscipientes, in locum abduxerunt ubi diabolus erat, atque ostendunt sedentem in solio excelso, quem spiritus nequam in orbem circumstarent. Acceptis vero venefici litteris, ait ad miserum : « Credis in me ? » Ait : « Credo. » Ait ille : « Nega Christum tuum. » Dixit ille : « Nego. » Ait ipsi diabolus : « Scelesti estis vos Christiani, et quidem quando me opus habetis, venitis ad me ; ubi autem assecuti estis quod est in votis, me negatis, et acceditis ad Christum vestrum ; qui cum

(48) Valentianum juniorem intelligendum hic monet Combelsius ; senior enim ante Valentem obiit.

(49) Fundi, a Valente Basilio ad hospitalis sustentationem dati, forsitan occasionem hæc comminiscendi præbuerunt : neque enim post Valentis obitum tandiu in vivis Basilius fuit, ut ea facere moraliter potuerit, quæ fecisse dicitur post acceptas a Valentiano pecunias.

(50) Helladium Basilii in episcopatu successorem fuisse, omnibus est indubitatum : vitam decessoris ab illo conscriptam, credimus (ut par est) S. Joanni Damasceno, qui utinam ad nos tantum transiui-

isset thesaurum ! eum enim videtur præ oculis habuisse, cum locum inde unum descripsit in oratione pro sacris imaginibus. An vero ea, quæ hic narrantur, ex Helladio sint, lector judicet. Potuit enim fieri, ut eo quo pseudo-Amphilochius scripsit tempore, fragmenta quædam Helladii exstarent, quæ ipse retulerit in Basilium suum. Quod attinet ad Proterii filiam, a dæmone in amorem juvenis concitatam, simile quid contigisse B. Mariae Antiochenæ referimus tono VII Maii, die 29, pag. 52. Mihi tamen verosimilius est, eundem qui Amphilochium mentitus est mentiri etiam Helladium potuisse.

sit bonus, vos suscipit. Enimvero fac scripto tum Christi tui et baptismatis spontaneam abrenuntiationem, tum liberam in me in sæcula cautionem, quodque mecum sis futurus in die iudicii, mecum parata mihi æterna percepturus supplicia, moxque impleo vota tua. » At ille manu propria scriptum edidit, quale fuerat rogatus.

Post hæc vero animarum vitiator draco destinat dæmones fornicationi præpositos, iique puellam in viri amorem incendunt. Illa autem seipsam in solum jactans, cœpit clamare ad patrem : « Miserere mei infelicis, quam hujus pœri desiderium dirius excruciat. Compatere visceribus tuis; ostende in me unigenitam tuam, affectum paternum; mihi que conjugio copula adolescentem, quem elegi; quod si nolis præstare, videbis brevi amarissima sublatam morte. Deoque rationem pro me dabis in die iudicii. » Pater autem cum lacrymis dicebat : « Heu mihi peccatori ! Quid hoc miseræ meæ filię accidit ? quis meum thesaurum deprædatus est ? quis filię meæ injuriam intulit ? quis dulce oculorum meorum lumen exstinxit ? Equidem, qui te Christo sponso cœlesti desponsare statuissem, angelorumque contubernalem facere, ac in eo posuissem studium ut in psalmis et hymnis et canticis spiritualibus cantares Deo, per te consecuturum me salutem sperabam; tu autem in lascivie œstrum insanus. Sine ut, sicut volo, inito pacto, Deo concillem, nec meam ad inferos cum tristitia deducas senectutem, ac neque parentum tuorum nobilitatem confusione operias. » At illa floccipendens patris verba, perseverabat clamans : « Pater, aut fac desiderium meum, aut post pusillum videbis mortuam. » Pater itaque in magna animi angustia constitutus, abundantiorque tristitia absorptus, amicorumque consiliis acquiescens; monentibus illis ac dicentibus, præstare voti compotem fieri, quam ut sibi ipsa vim inferret; consensit indulgere magis desiderio filię, quam ut se malæ exitiosæque neci traderet. Adducto itaque quæsito adolescente, filięque ac facultatibus omnibus eum impertitus, dixit : « Salva sis, filia, vere misera; multum postmodum poenitens lacrymaberis, cum nihil poenitendo proficies. »

Porro nefando conjugio celebrato, impletaque diabolica fabula, nec multo lapsa tempore, observantibus quibusdam deprehensum est, quod adolescens non ingroderetur ecclesiam, neque immortalia vivificaque sacramenta attingeret: dictumque est miserandæ uxori ejus : « Noveris quia maritus tuus, quem elegisti, non est Christianus, sed extraneus a fide et penitus alienus. » Illa igitur tenebris et dolore plena, jactavit se in pavimentum; cœpitque seipsam unguibus laniare, et tundere pectus, atque clamare : « Nemo unquam, qui parentibus inobediens fuit, salvus factus est. Quid exspectabam misera ? Quis patri meo annuntiabit

confusionem meam ? Heu me infelicem ! in quod perditionis barathrum descendi ? ut quid sum nata ? aut cur nata, non statim abrepta sum ? » Cum ergo vir ejus, errore deceptus, sic ejulantem novisset, venit ad eam, asseverans non ita esse. Illa non nihil refrigerii ex verbis ejus delusoriis capiens, ait ad illum : « Si me et miserabilem meam animam vis certiolem reddere, cras, ambobus pari consensu in ecclesiam profectus, præsentem me intemerata sacramenta sumas, sicque poteris facere certam fidem et satisfacere. » Tunc ille coactus dixit quod rei caput erat.

Protinus ergo, muliebri infirmitate deposita bonoque consilio inito, currit illa ad pastorem et discipulum Christi Basilium, clamore adversus impietatem sublato : « Miserere mei miseræ, sancte Dei; miserere mei, Christi discipule, quæ cum dæmonibus contractum feci : miserere mei, quæ patri meo inobediens fui. » Sanctus vero ad illam : « Quid tibi accidit, mulier ? » At illa docet quid res habeat. Porro Dei sanctus, accersito puero, quærebat ab illo num ita esset. Respondit ille cum lacrymis : « Etiam, sancte Dei : nam etsi ego tacerem, opera mea clamabunt; » enarratque et ipse ab initio ad finem usque protractam diaboli fraudem. Tunc ait ei sanctus : « Vis ad Deum nostrum converti ? » Qui ait : « Etiam volo, sed non possum. » Dicit ei sanctus : « Quid ita ? » Respondit adolescens dicens : « Scripto abrenuntiavi Christo, et fœdus pepigi cum diabolo. » Dicit ei sanctus : « Ne tibi sit curæ : bonus est Deus et poenitentiam agentem suscepturus est : agit enim poenitentiam super malitiis nostris. » Porro puella ad ejus se pedes projiciens, obsecrabat verbis evangelicis : « Domini et Dei nostri discipule, si quid potes, adjuva nos. » Dicit sanctus ad puerum : « Credis salvus fieri ? » Ait ille : « Credo, Domine; adjuva incredulitatem meam (a). » Et confestim apprehensa ejus manu, et facto super illum Christi signaculo, susa- que oratione, reclusit quodam loco, intra sacra septa : dataque regula, cum tres dies una laborasset et se afflixisset, eum invisit, atque illi : « Quomodo habes, filii ? » At ille ait : « In magna sum, domine et serve Dei, necessitate : non enim fero clamores eorum, et terrores jaculaque, et miasas lapides : tenentes enim manu propria editam schedam, mecum pugnant, dicentes : Tu venisti ad nos; non nos ad te. » Ait illi sanctus : « Ne timeas, filii : tantum crede; et data ei esca modica, factoque rursum super eum Christi signaculo et oratione, inclusit denuo. » Post paucos vero dies visitavit et dixit : « Quomodo habes, filii ? » Ait : « Pater sancte, a longe clamores illorum et miasas audio : nam non video eos. » Et rursus, dato ei cibo et fuis precibus, clausit ostium, et discessit. Quadragesimo demum die eum adiens, ait illi : « Quomodo habes, frater ? » Respondit ille : « Bene, sancte Dei : vidi

(a) Marc. ix, 23.

caim te hodie in somnis pugnantem pro me, et vincentem diabolum. » Mox ergo, facta de more oratione, eduxit illum, et duxit in cubiculum suum. Mane autem facta, ubi convocasset tum sanctum et venerabilem clerum, tum monasteria universumque Christi amantem populum, dixit illis : « Filii mei dilecti, agamus omnes gratias Domino : ecce enim ovem perditam Pastor bonus, impositam humeris reducturus est ad Ecclesiam. Et nos oportet pervigilium ducere noctem, et deprecari ejus bonitatem, ut ne vincat ille animarum corruptor. » Hoc autem facta, prompteque et alacriter congregato populo, totam noctem, una cum bono pastore, Deum deprecantur; clamantes pro eo cum lacrymis : Domine, miserere. Atque diluculo collecta cum ipso universa populi multitudine, assumit eum sanctus : tenensque dexteram, cum psalmis et hymnis ducebat ad sanctam Dei ecclesiam.

Ecce vero diabolus, qui semper invidet, nec vitam nostram a tristitia liberam sustinet, cum tota exitiosa virtute sua adest; comprehensumque invisibili quadam ratione puerum voluit rapere de manu sancti : cepitque puer clamare : « Serve Dei, adjuva me. » Porro in tantum processit impudens reitentia, ut ipsum divinum Basilium una impelleret et contorqueret. Conversus itaque sanctus ad diabolum, ait : « Impudentissime et animarum lues, pater tenebrarum et perditionis, non tibi sufficit, quam tibi ipse tibi que subjectis acquisivisti, perditio tua? non cessas etiam Dei sigmento infestus esse? » Diabolus vero dixit ad eum : « Mihi facis injuriam, Basili : » ita plane, ut multi voces ejus audirent. At sanctus Dei ad ipsum : « Increpat te Dominus, diabole. » Ille vero ad eum : « Mihi facis injuriam, Basili : non ego ad ipsum abii, sed ipse ad me. Abrenuntiavit Christo suo, necumque laici fœdus; et ecce ejus scripturam præ manibus habeo, delaturus in die iudicii coram communi iudice. » Sanctus autem Domini dixit : « Benedictus Dominus Deus meus : non deponet populus iste manus de excelsis cœli, donec scripturam reddas. » Et conversus dixit plebi : « Tollite omnes vestras manus in excelsum, clamantes cum lacrymis : Domine, miserere. » Cumque populus staret ad longum tempus extensis manibus in cœlum, ecce scriptum adolescentis, in aere deportatum, atque in eximii pastoris nostri manus depositum venit. Suscepto autem illo, gratias agens Deo, vehementiusque gavisus cum populo universo, dixit ad adolescentem : « Cognoscis, frater, libellum? » Ille vero ad ipsum : « Etiam, sancte Dei : manus propriæ scriptio est. » Porro disrupta scriptura induxit in ecclesiam, admissoque ad sacram missæ sacrificium, perceptio-

(51) Historiæ hujus imposturam non immerito pateferri putamus ex eo, quod omnia, quasi per pios dolos, ut comicis mos est, descripta sunt; quæ a gravitate Basilii in agendo, et Helladii in scribendo abhorrent. Quin, ostendat Combessius, si possit, quomodo Anastasius presbyter, tam sanctus et Deo plenus, possit excusari mendacium; cum

nem sanctorum Christi donorum indulisit. Facto vero vir sanctus magno convivio, universum Christi amantem populum officiose habuit et fovit. Ducto autem adolescente, et instructo, ac congrua data regula, reddidit uxori, indesinenter glorificantem et benedicientem Deum.

Etiam vero mihi hoc narravit præfatus egregius vir Helladius. Die quadam sanctus Pater noster et magnus Basilius, illustrato mentis oculo, profectus de civitate, nemini dicens quo esset iturus : priorque ipse egressus, et nos omnes præcedens, dixit nobis : « Filii mei, sequimini me, ut mecum videatis Dei gloriam : exque discipulis admiremur magistrum. » Mox ergo ut communis Pater noster de nostra civitate proficiaci cœpit, agnovit virtute sanctissimi Spiritus, Anastasius presbyter (51); et dixit suæ, uxori quidem nomine, usu autem sorori : « Ego vado ad culturam agri, domina mi soror, sed surge et orna domum tuam; et circa nonam accepto thuribulo et cereis, occurre sola S. Basilio archiepiscopo : venit enim, ut in nostram peccatorum domum divertat. » Illa tremens super sermonis novitate, fecit quod docta erat. Erat porro hæc virgo honeste versata : nam cum annos quadraginta exegisset in illo conjugio, mysteriumque servasset, in opinione hominum sterilis erat. Cum autem debita modestia nobis obviam processisset, congruamque adorationem impertisset; primum quidem benedicitur a sancto Patre nostro, tum vero ait illi : « Quomodo habes, domina Theognia? » Illa stupens ex nominis appellatione, ad eum : « Bene, sancte Dei. » Dicit illi sanctus Pater noster : « Ubi est dominus Athanasius presbyter, frater tuus? » Dicit illi : « Maritus meus est, domine, et ivit ad colendam terram. » At ille : « In domo tua est, neque fatigeris. » Perculsa igitur mulier in verbo isto, non tantum quod ex nomine appellasset, sed etiam quod uxorem quidem nomine, usu autem sororem, Deo affatus Pater noster dixisset; vehementique admiratione attonita, ac timore tenta, cecidit in terram clamans et dicens : « Sancte Dei, ora pro me peccatrice, quia res magnas et admirandas in te contueor. » Tum ille, fuis super illam precibus, primus ibat. Venientibus autem nobis in domum presbyteri, etiam ipse obviam factus; honorabiles viri pedes deosculatur : at ille ei in Domino osculum dedit. Ait vero illi presbyter : « Unde hoc mihi, ut venerit sanctus Domini mei ad me? » Pater autem noster ait illi : « Bene te invenit, Christi discipule : eamus, et rem sacram faciamus. » Erat enim ipse presbyter quotidie jejunans, et (præterquam Sabbato et die Dominica) nihil contingens nisi panem et aquam.

Cumque perrexissemus in sanctam Dei ecclesiam supra narratur dixisse uxori suæ : *Ego vado ad culturam agri*, et tamen inacia illa domo manserit; ubi paulo infra dicitur inventus a Basilio : et mox jussus Anastasius aperire ostium conclavia, in quo servabatur homo ulcerosus, dixit esse necessaria domus.

siam, præcepit presbytero ut missam celebraret. Ille autem ait ad eum : « Sancte Dei, ut doces, quod minus est a meliori benedicitur. » Dicit ei sanctus Pater noster : « Ad reliquas tuas omnes virtutes, obedientia accedat. » Consentiens autem presbyter, astitit ad sacra missarum. Porro tempore elevationis vivifici corporis Domini nostri Jesu Christi, vidit sanctus Dei et quidam de dignis, sanctissimum Spiritum, descendentem in specio ignis, circumdantemque presbyterum et sanctum altare. Cumque communicassemus, et Deo egissemus gratias, rediimus in domum presbyteri, ciboque sumpto, dixit illi sanctus Dei : « Refer mihi unde thesaurus iste; et quæ est vita tua? » Dicit ei presbyter : « Ego, sancte Dei, homo peccator sum, publicis tributis obnoxius. » Sunt porro duo juga hominum; unum quidem ego mino; alterum vero meus mercenarius; et alterum quidem in ministerium cedit hospitum; alterum autem in obsequium tributorum : estque confamula hæc uxor mea, hospitibus ministrans et mihi. » Ait illi sanctus : « Voca illam sororem, juxta quod est; mihi quoque edicito reliquas tuas virtutes. » Dicit ei presbyter : « Non habeo quidquam boni super terram, ab omni virtute extraneus sum. » Dicit ei communis Pater noster : « Surge, et eamus simul. » Ducit vero eum in cellam unam domus ejus, et ait illi : « Aperi januam. » At ille : « Ne, sancte Dei, ne jusseris ingredi : quoniam usus est domus. » Ait ei sanctus : « Etiam ego veni ad hunc usum. » Cumque nollet presbyter aperire portam, sermone aperuit admirabilis Pater noster : ingressusque morbidum illic hominem et ulcerosum, cui pleraque corporis membra defluerent, invenit, uno sciente presbytero et sorore ejus. Dicit ei sanctus Pater noster : « Ut quid voluisti celare thesaurum tuum istum? » Dicit ei presbyter : « Promptus est, domine, et injuriosus, timique ne forte in verbo offenderet. » Dicit ei Pater noster : « Bene circa ipsum certasti : sine vero ut et ego hac nocte illi ministrem; quo per te etiam mercedem consequar. » Dimisso autem sancto in cella cum ulceroso, cui morbi vis vel vocem ademerat, clauso ostio, discessimus. Qui autem vulneribus medebatur, fuis super eum tota nocte precibus, supplicans Deo, qui morbum omnem et languorem sanat, curavit illum. Presbyter autem qui foris nobiscum erat, ait : « Gloria tibi, Deus, qui facis voluntatem timentium te, et deprecationem eorum exaudis; cui medicus sanum fecit infirmum. » Et statim clamavit sanctus, ut portam aperiremus, eduxitque ulcerosum integre sanum, non habentem cicatricem in corpore suo, expedite loquentem, et glorificantem Deum. Hoc autem grandi miraculo facto, reversi sumus in nostram

A civitatem cum gaudio, laudantes et benedicientes Deum.

Fratres, narrationem volo facere (52) de magno et celebri Basilio, et Ephrem Syro (53). Et ea quæ spectant ad Patrem nostrum, ipse vidi; quæ autem ad sanctum et eximium Ephrem, ex veraci ejus ore audivi : sic autem habent. Ubi celebris ille Ephrem, agens in deserto, qua ex Spiritus sancti illustratione vidisset, qua ex desiderio et percunctatione didicisset admiranda Patris nostri Basilii opera; Deum intente jugiterque orabat, ut ipsi revelaret, qualis Magnus Basilius esset. In extasim ergo raptus, videt columnam ignis, cujus vertex attingebat cælum : voxque de cælo audita, dicens : « Ephrem, Ephrem : quemadmodum vidisti columnam ignis, ejusmodi est Magnus Basilius. »

B Et statim adhibito interprete, velut rudis linguæ Græcæ, venit ad magnam ecclesiam celebris urbis Cæsareæ : ad quam ipsa magna Epiphaniarum solemnitate perveniens, clamque ingressus, vidit procedentem Magnum Basilium; atque socio suo : « In vanum, puto, laboravimus. Frater iste enim, in tanto gradu positus, non est qualem vidi. » Conspiciebat enim amictum stola candida, sacrumque circa ipsum clerum, albis indatum et ei obsequentem. Stans ergo in secreto loco ecclesiæ, cœpit velut de proposito desperare, dicens intra se : « Nos qui portavimus pondus diei et ætatis nihil profecimus; hic autem, in tanto comitatu, et honore humano, est columna ignis? Plane miror. » Hæc itaque ipso cogitante, insit ad eum sanctus archidiaconum suum, dicens : « Vade ad portam quæ respicit occidentem, ibique in ecclesiæ angulo reperies abbatem, cucullam habentem in capite, cum quodam alio, raribarbium, pusillum, et cætera vultus ejus; dicesque ei : Quæso, ingredi in sacrarium : vocat te archiepiscopus. »

C Archidiaconus autem, discissa multo labore populi multitudine, venit ad locum ubi S. Ephrem consisterat, et ait illi : « Benedic, domine; velis ingredi in sacrarium; vocat enim te Pater tuus archiepiscopus. » Ubi autem intellexit per interpretem quod dicebatur, excusavit dicens : « Erras, frater; nos homines peregrini sumus et ei ignoti. » Rediens autem archidiaconus, renuntiavit Magno Basilio. Porro dum Basilius libros sacros exponit populo, videt S. Ephrem linguam igneam, ejus ore loquentem. Aitque rursus Magnus Basilius archidiacono : « Vade, et dic ei : Domine Ephrem, velis ingredi ad sacrum altare : vocat te archiepiscopus. » Et abiens ad eum archidiaconus, ejusque vestigis impresso osculo, dixit illi : « Domine Ephrem, quæso, te accersit Pater tuus archiepiscopus, ut ingrediaris in presbyterium. » Sanctus ergo super his atto-

(52) Videtur hic rursus narrationem resumere pseudo-Amphilochius.

(53) Congressus Ephrem cum Basilio dabitur infra ad vitam ejus, ex Nysseno et ipso Ephrem, omnino aliter quam hic narretur; ex quibus col-

ligere lector poterit, quænam hic referantur omnia ab Ephrem et Nysseno; judicabitque, an verosimile sit, omittenda fuisse, si contigissent; exempli causa, de apparitione columnæ ignis.

nitus dedit gloriam Deo; ac reverentiam faciens, excipiensque ait: « Vere Magnus Basilius. Vere columna ignis Basilius. Vere per os ejus loquitur Spiritus sanctus. » Rogavit vero archidiaconum ut responderet, opportunius, post peractam rem sacram, salutaturum in secretario.

Post missam vero ingressus Basilius secretarium, eo S. Ephrem accersendum curavit; dansque in Domino osculum, ait: « Bene venisti, Pater filiorum deserti: bene venisti, qui in eo discipulorum Christi numerum auxisti, et daemones expulisti. » Sed quorsum enim tibi laborem suscepisti, o Pater? Venisti invisurus hominem, peccatorem: largiatur tibi mercedem Deus, juxta tuum laborem. » Ubi porro venerabilis Ephrem omnia in corde sua nata dictaque socio abbati respondens enarrasset, communionem in sacras manus suas accepit; Basilioque, pro hospitii religione, excipiente convivio, ait S. Ephrem: « Pater, summe honorande, unam abs te depono gratiam, et hanc mihi annuas velim. » Ad quem Basilius: « Jube, dic quae videntur; multum enim debeo, maxime ob tui ad me adventus assumptum laborem. » Et honorabilis Ephrem ad ipsum: « Novi, Pater sancte, fore ut, si quae a Deo poposceris, ipse praebet. Cupio autem pro me rogas, ut Graece loqui possim. » Cui Basilius: « Rem postulasti excedentem vires. Quia nihilominus fide petisti, veni, Pater venerabilissime cremique praeposito, et Dominum rogemus: potens enim est, ut faciat voluntatem tuam: nam scriptum est: *Voluntatem timentium se faciet, et deprecationem eorum exaudiet, et salvos faciet eos* (a). » Cum autem diu orassent, ait Magnus Basilius: « Car, domine Ephrem, sacram sacerdotii ordinationem, tibi congruam, non accipis? » Cui Ephrem per interpretem: « Quia peccator sum. » Respondit ei Magnus Basilius: « Utinam et ego talis peccator essem! » Dixitque ad eum: « Flectamus genua. » Et cum humi prostrati essent, imposuit hierarcha manus sancto Ephrem; recitansque orationem diaconi, dicit ad ipsam: « Quaesote, nos erige. » Atque tunc soluta et expedita ejus lingua, dixit S. Ephrem clare lingua Graeca: « Salva, miserere, resuscita, et custodi nos, Deus, tua gratia. » Et impleta est Scriptura: *Tunc saliet sicut cervus claudus, et aperta erit lingua balbutientium* (b). Cumque ille ex tempore omnia Graece loqueretur, ipsa hora glorificaverunt Deum, qui omnia potest et exaudit preces timentium ipsum. Spirituali itaque laetitia cum illis triduo refectus, ordi-

(54) Praedecessores nostri I Februarii, in Commentario praevio a l. acta S. Ephrem Syri § 3, de gradu ejus ecclesiastico disputantes, judicaverunt nihil obesse, quo minus presbyter ordinatus credi posset, si constaret vitam hanc ab Amphiloquio scriptam esse: nam objectis a Baronio satisfacti Combessius hic. Verum cum haec Acta Amphiloquii non sint, nullum superest fundamentum asse-

natique interprete in diaconum, et ipso in presbyterum (54), eos dimisit in pace, glorificantes Deum, in omnibus quae viderant, sicut dictum est ad eos.

CAPUT IV.

Restituta orthodoxis Nicæna ecclesia. Castitas Petri Sebsteni probata. Peccatrix et Judæi conversio. Mors.

Post Valentis Deo exosi adventum ad nos, qui avus (55) fuit Juliani Apostatae, revertente ipso ad beatissimam Constantiam urbem ac transeunte Nicæam; accesserunt ad eum principes Arianæ hæresis, flagitaruntque, consubstantialitatis assertores sancta catholica ecclesia deturbari, eisque ipsam tradi. Porro tyrannus et indignus purpura, qui exsecrandæ illorum hæresis antesignanum ageret, petitis annuit; depulsoque militari manu orthodoxo populo, ecclesiam tradidit Arianis. Mœrens itaque animo pius omnis populus, diu noctuque orabant Deum, ut ne ejus ecclesia stabulum floret et sentina hæreseon. Pergit itaque Nicæam communis Ecclesiarum praeses Basilius, ad quem concurrens universa orthodoxorum multitudo, multo clamore exposulant imperatoris injuriam. At ille ad eos: « Ne, dilecti filii, ploraveritis: haudquaquam enim istud Deus in finem permittet: sustinete vero longanimes ipsius misericordiam. »

Porro, ingressus Constantinopolim, ubi Valentem imperatorem vidisset, dixit: « O imperator, *Honor regis judicium diligit* (c): atque Sapientia, *Judicium regis justitia* (d). Car ergo praesumpsit tua dominatio, orthodoxis sua ipsorum ecclesia pulsata male sanos in fide in eam mittere? » Ait Valens ad eum: « Rursumne, Basili, ad contumeliam versus es? Ea res tibi non congruit. » Ait sanctus: « Congruit mihi, ut pro justitia bonoque etiam moriar. » Imperator ad eum: « Vade, tu esto inter utroqueque iudex: vide tamen, ut ne affectioni ad populum tuum concesseris: non enim decet. » Ait ille imperatori: « Si habueris quo reprehendas iudicium meum, juste et me exilio relega, et illos expelle, ecclesiamque victoribus tribue. » Abiens itaque Nicæam cum litteris Valentis, admonuit Arianos et dixit: « Ecce imperator mihi injunxit, dicens: *Vade et juste inter Arianos, et qui sapient consubstantialitatem, super ecclesia, quam armata ipsi manu rapulisti, judica.* » At illi: « Sed ex imperatoris sententia. » Tum ille: « Venite, ipsique et orthodoxi; clausaque, et utrorumque sigillis munita ecclesia, datisque custodibus, vos primi euntes,

rendi Ephrem presbyterum fuisse: potuit enim ab hoc auctore, aut alio simili, decipi auctor Menelochii Basili imperatoris.

(55) De hoc pseudo-Amphiloquio errore egi ad Prologum: ubi noto quod hæc historia de ecclesia Nicæna, orthodoxis restituta sub Valente, ommissa est ab Ursio apud Rosweydam.

(a) Psal. cxxlv, 19.

(b) Isa. xxxv, 6.

(c) Psal. xcvi, 4.

(d) Prov. xvi, 13.

precamini diebus tribus, et tribus noctibus, tum- que ad ecclesiam proficiscimini. Quod si illa preci- bus vestris aperta vobis patuerit, maneat æternum vestri juris; sin vero, etiam ipsi noctem unam du- cemus pervigilem, ibimusque cum psalmis suppli- cando ad præfatam ecclesiam; et siquidem nobis patuerit, erit nostra in perpetuum: sin vero neque nobis fuerit aperta, sic rursus vestra erit, utque vestram acceperitis. » Placuit autem sermo ejus co- ram Arianis; qui vero videbatur esse orthodoxi, velut non juste judicasset, reprehendebant. Multa itaque cautione ab utraque adhibita, dati sunt cu- stodes, qui diligentia omni custodirent sanctissimam ecclesiam. Cum itaque, juxta sancti Patris nostri Basilli decretum, Ariani tres illos dies noctesque precati essent, ac cum supplicatione ad sanctam Dei ecclesiam progressi essent, sicque a mane usque ad sextam fecissent, clamantes illud: « Domine, misere- re, » non est aperta ecclesia: fractaque animi con- stantione, abierunt re infecta.

Ait autem sanctus Basilius (56): « Ecce fecistis ut constitutum erat: nec, ut accepi, vobis aperta est ecclesia: adhuc et ipsi precabimur noctem unam, et supplicando processerimus: quod si nec nobis fuerit aperta ecclesia, eam ipsi accipite juxta judi- cium meum. » Assumens itaque sanctus Pater noster et Ecclesiæ præses, populum orthodoxum, cum mu- lieribus et parvulis, foras civitatem egreditur, in templum sancti et gloriosi martyris Diomedis; ex- pletaque nocte pervigili, ac matutinis precibus ab- solutis, populum reducit, cantans illud: « Sanctus Deus, sanctus fortis, sanctus immortalis, miserere nobis: » ingrediturque sanctæ ecclesiæ ferulam (57),

(56) Quam amplam habuisset Nyssenus materiam pro funebri simul et encomiastica oratione, qua fratrem Basilius Eliæ comparasset, sanctum illum introducens cum Arianis pro ecclesia Nicæna decertantem, tanquam alterum Eliam cum sacerdoti- bus Baal super holocausto! Verum estne hæc credi- bilis historia, si fuerit ignota Nysseno?

(57) Ferula vestibulum, seu potius porticus ad ingressum ecclesiæ.

(58) Caput hoc, inquit Combefisius, ex unico co- dice representamus, desiderante alio. Etenim me- retur, si quod aliud, ad fabulas relegari; non quod continentię probatio per ignem nunquam fuerit ad- hibita (dicitur enim tali miraculo probata uxoris virginitas a S. Demetrio inter patriarchas Alexan- drinos duodecimo; et ab abbate quodam, in Vita S. Joannis Eleemosynarii 23 Januarii numer. 85); sed quod tot fabulis et ineptiis exornatum sit, ut suam palam faciat falsitatem. Nam, ut omittam quæ consideranti patent, nunquam vivente Basilio Pe- trus Sebastenus episcopatum gessit, ordinatus anno saltem uno post mortem fratris: nunquam Petrus Sebastenus episcopus sponsam aut uxorem habuit: sed, a prima ætate per Macrinam sororem pie edu- catus et institutus, solitariam vitam et virginitatem coluit; ut in Vita ipsius Petri a prædecessoribus meis ostensum est 9 Januarii. At Combefisius, cer- tus Vitam hanc, saltem ut credibilem, creditis ob- trudere, sicut alterum Libanium sophistam, alterum quæstorem Juliani excogitavit; ita nunc alterum inter fratres Basilli communicatur Petrum, inter li- beros post Macrinam primum, qui ante episcopatum

(a) Psal. xxiii, 7, 9.

A qua etiam Ariani intraverant. Aitque populo: « Tol- lite manus vestras in sublime cœli, contentoque animo clamate: Domine, miserere. » Tum consigna- to populo, silentium indicit; terque sanctæ ecclesiæ portas signat, et ait: « Benedictus Deus Christia- norum, in sæcula sæculorum. Amen. » Hæc porro oratione contriti sunt vectes, et claves contractæ cum pessulis; apertæque sunt januæ forti aura, et ad muros illiæ: ipsoque deloquus in illa verba: *Tollite portas, principes, vestras, et elevamini, portas æternales (a)*, orthodoxo populo comite, ingressus est in sanctam Dei ecclesiam: expletoque missæ officio, dimisit populum cum lætitia et pace, glorifi- cantem Deum, qui non desepit confidentes in ipsum: innumera autem Arianorum multitudo, novo illo miraculo confirmata, abrenuntiavit hæresi, ac in orthodoxam fidem concessit. Ubi vero imperator rescivit quod gestum erat, vituperavit quidem Aria- næ hæresis nequitiam, nihil habens quo sancti et divina sapientis Patris nostri Basilli iudicium car- peret (nam, inquit, etiam vobis amplius gratificavit), ipse tamen, jam olim motus sensibus cæcatusque cordis oculos, neque sic ut ad Dominum converte- retur adjecit; sed mansit inflexus et obstinatus, tradens in bello spiritum, post magnam cladem am- bustus in paleario, in partibus Thraciæ; eoque modo traditus est æterno igni, in sæculum sæculi cruciandus.

Bene (58) olim divinus David, cœu perenni in- sculptum æri, immortalis fama publicum fecit, di- cens: *Generatio rectorum benedicetur: gloria et divitiæ in domo eorum (b)*. Vere enim generatio recta et semen longævum et gentilitas omnis Deo

Sebastenum, uxorem habuerit; et alterum natu mi- nimum, et prolem sanctorum parentum duodecimam (credo decimam dicere voluisse) monasticam vitam professum. Forsitan vir iste eruditus voluit, hæc sua cogitatione, historiæ peritis proponere dis- putandi materiam: et ostendere quam difficile sit, argumentis, ut aiunt, positivis convincere eum, qui obfirmavit animum aliquid, quamvis paradoxum et omnibus inauditum, sustinere. Certum quidem est Basilli patris et Emmeliæ liberos decem omnino fuisse; ex istis quatuor fratres tantum novimus, teste Nysseno in Vita Macrinæ: ex quatuor fratri- bus, is qui secundum Basilius natu maximus erat, Naucratus vocabatur: locus igitur non est alteri Petro, nisi quinque fratres, contra testimonium Nysseni, numeres. Nec tamen propterea credibilis conjectura fieri potest, alteri præterquam juniori nomen inditum Petro fuisse: si enim alter in ea familia vixisset Petrus, cum ultimus prodiret in lucem, verosimiliter hic aliud nomen accepisset. Quin, ut concedamus Combefisio, alterum fuisse Petrum fratrem Basilli, qui prius matrimonio jun- ctus, factus deinde sit episcopus Sebastenus; potuit id solum post mortem Basilli evenisse: nam ipso flore, Eustathius istam Ecclesiam turbavit, non minus quam gubernavit. Adde præterea silentium omnium antiquorum: nec unam quidem a Basilio aut Gregorio exstare ad ipsum epistolam; nullam in tot scriptis mentionem. Quid quod ipse pseudo- Amphilocheus, in fine hujus Vitæ, tres solum Basilli fratres numeret, interque eos unum solum Petrum Sebastenum?

(b) Psal. lxxi, 2, 3.

placita. Quod itaque in Petro, Patris nostri Basilii A fratre, post Macrinam omnium magistram loci primum edito, gestum est signum seu miraculum, corroborante Domino nostro Jesu Christo, enarrare statuo. Petrus hic, secundus ille Petrus, ille post Petrum principem illum Petrus; sacerdotalem Sebastenzæ civitatis, benigna Dei nostri et Patris luminum providentia, adeptus sedem; cum propria adest, uxore quidem nuncupatione, usu vero sorore. Eo Ecclesiam illam sapienter administrante, æmulatio turbatoribus animis excitantibus orta est: populum enim provocarunt dicentes, nefas esse ut episcopus suæ uxori cohabitaret; multaque consiliati contra normam sacrorum canonum ad nostrum pastorem, orbe autem toto celebratissimum Basilium, quid res haberet informaturi, venerunt. Ille gaudio abundantiori profusus, ait: « Bene, filii, veneritis: vado vobiscum ad rei probationem. » Profectusque ibat cum illis ad Sebastenam metropolim: Petrus autem ipsius frater, adventu ejus cognito, ei occurrit ab octo milliaribus; exhibitæque debita reverentia, ac in Domino osculatus, gratiosæ subridens dixit fratri suo et Patri nostro Basilio: « Tanquam ad latronem existi, domine frater, cum turba, ut me caperes (a). »

Cum autem essemus ingressi in urbem Sebastenam, fuissemusque precati in venerabilissimo templo Martyrum, multiplici corona illustrium quadraginta, ascendentibus nobis ad sacram episcopi domum, salutavit ille dominam sponsam; et ait illi: « Salve, vera mea sponsa, seu potius Christi: tui causa totus nobis hic labor assumptus est. » Ait illa: « Sum in manibus tuis, honorabilissime Pater. Dominus occasiones facit: magno enim desiderio teneor amplectendi pretiosos tuos pedes: cujus rei compos effecta, gratias ago Domino meo. Faciet ergo, maximo mihi prosequendus honore meus Pater, in filiam suam, quæcunque voluerit. » Aitque ille fratri: « Rogo te, Domine mi frater, ut una cum domina sponsa mea dormias in sanctissima ecclesia. » At ille ad eum: « Faciam quidquid juseris, sicut debeo: fecitque. » Assumens ergo sanctus Pater noster nonnullos Deo afflatos et spiritales viros, quinque numero, ex quibus unus rem probe norat; etiam ipse in sancta ecclesia dormivit. Circa mediam autem noctem illos suscitans a somno ait: « Quid videtis circa fratrem meum? » At illi: « Videmus novum miraculum. » Ille vero: « Quodnam illud? » Responderunt: « Videmus angelos, ventilantes lectum ejus inculpabilem. » Ait autem sanctus Pater noster Basilius: « Nemini dixeritis quod vidistis. »

Sequenti vero mane reversis nobis ad episcopum, dixit: « Tempus est, domina mi sponsa, seu potius Christi, ut quod quæritur in palam fiat. » At

illa: « Sum in manibus tuis, honorabilissime Pater. » Porro jussit sanctus Dei, ut modius ferreus afferretur, plenus ardentissimis lampadibus, atque: « Explica, domina mi sponsa, pallium tuum: » et explicavit. Aitque iis qui bajulabant: « Mittite in ipsum flammatisimas lampades; » miseruntque. Tum ait sponsæ: « Tene in hoc maphorio, donec tibi dicam. » Aitque: « Afferre adhuc lampadem aliam accensissimam: » attuleruntque. Tum ille fratri: « Explica, domine frater, penulam tuam: » et explicavit. Tum ille: « Mittite in ipsum: » et miserunt. Cum vero diutissimo tenerent sic accensas lampades et starent, in stuporem actus populus super eo quod videbatur, clamare cœpit et dicere: « Dominus conservabit sanctos suos, et beatos illos faciet in terra (b). » Projeceruntque accensas lampades; nec erat in eis vel fumi odor, neque vestimenta illorum ambusta sunt. Tunc adducens quinque sanctos viros, ait illis: « Edicite quod vidistis in sanctissima ecclesia. » Narraveruntque populo, ut vidissent sanctos angelos, ventilantes inculpatum eorum cubile: et glorificaverunt Deum, qui facit mirabilia magna et inscrutabilia. Cumque sanctus Pater noster Basilius pacem in Domino dixisset, reversi sumus in nostram civitatem, glorificantes Deum, qui dedit potestatem talem hominibus (c).

Fuit temporibus sanctissimi ac beatissimi archiepiscopi Basilii, hæredis illius regni Christi, vasis electionis illius qui portavit Christi nomen eorum gentibus et regibus et filiis Israel, sicut divinus et beatus Apostolus (d), mulier quædam, divitiis et nobilitate clara, reliquisque ad vanæ hujus vitæ obsequia comparatis supra omnes elata. Hæc statum vidualem amplexa, turpiter potestate abusa, seipsam gulæ luxuriæque mancipavit; nihil habens quo placeret Deo, sed seipsam instar porcorum volutans in luxuriæ cœno. Tandem itaque, dispensante Deo, immensa sua peccata animo repetens, menteque cœlitis illustrata, atque seorsim tacito agens, pensare cœpit multitudinem suorum peccatorum: dixitque lamentabiliter plorans: « Heu! me peccatricem et luxuriosam! quomodo immensa quæ peccavi constitebor et expiabo? Templum Spiritus sancti pollui; habitantem in corpore animam coinquinavi: Heu me! projecta sum. Num sicut meretrix illa dicam: « Miserere mei? » aut sicut Publicanus: « Peccavi, » cum præsertim post baptismum peccaverim? Qui vero certior flam, quod Deus penitentem suscipiet? » Hæc porro ipsa cogitante, is qui vult omnes salvos fieri et ad agnitionem veritatis venire (e), et neminem vult perire, in memoriam ei revocat, quæ a juventute deliquerat: sedensque, sua ipsius, a juvenili ætasque senilem ætatem, peccata scripsit in charta: novissimum autem scripsit, quod dicebat magnum peccatum;

(a) Marc. xiv, 46.

(b) Psal. xl, 3.

(c) Matth. ix, 8.

(d) Act. ix, 15.

(e) I Tim. ii, 4.

chartamque bulla plumbea obsignavit (59). Captato autem opportuno tempore, cum sanctus Basilius ad preces solitas in ecclesiam proficisceretur, clam præcurrrens ad pedes ejus chartam projecit: seque in faciem ad ipsius pedes jactans, clamabat dicens: « Miserere mei, sancte Dei, quæ supra omnes sum peccatrix. » Stans autem beatus ille Christi famulus, ab ea perquirebat causam gemituum. Tum illa: « Ecce, domine, mea omnia peccata et crimina in charta hac scripsi, et obsignavi: tu vero, sancte Dei, ne signaculum bullamque moveris; sed solis precibus ea dele (60). Qui enim hanc mihi cogitationem dedit, plane obaudiet pro me orantem. » Magnus porro Basilius chartam elevans, et aspiciens in cœlum ait: « Tuum, Domine, solius est opus istud: qui enim tollis peccatum mundi, facilius quoque unius hujus animæ crimina deleveris: omnia quippe nostra delicta apud te numerata sunt: tua vero misericordia immensa est, et impervestigabilis. » His autem dictis, ingressus est ecclesiam, tenens chartam, seque jactans coram altari, totam noctem pervigilem in precibus egit; inque crastinum, per tota missarum solemnia, Deum obnixius oravit.

Post factam autem missionem, accersivit mulierem; tradensque chartam, ait: « Audistin' mulier, quod nemo possit peccata dimittere, nisi solus Deus? » Ait illa: « Audivi, Pater, teque ideo ad intercedendum apud misericordissimum Deum sollicitavi. » Atque his dictis, chartam aperuit, totamque deletam invenit: quamquam non expuncto grandis illius peccati piaculo. Videns autem illa, concidit animo, tundensque pectus manibus, corruiat ad pedes ejus, cum clamore dicens: « Miserere mei, serve Dei altissimi: et qua ratione pro meis omnibus peccatis decertasti, ac fuisti exauditus, eadem quoque pro isto supplica, planeque oblitterabitur. » Lacrymatus vero commiserationis affectu archiepiscopus, dixit: « Surge, mulier, nam et ego homo peccator sum, qui et ipse indulgentia indigeam. Qui delevit peccata tua, quot voluit delevit; potestque, qui mundi peccatum tollit, etiam hoc a te peccatum tollere. Si modo deinceps te a peccato continueris, viasque Domini ambulaveris, non solum consequeris veniam, verum etiam gloria dignaberis. Vade ergo in desertum, inveniesque virum sanctum,

A inter omnes Patres celebrem, Ephrem (61) nomine. Huic trade chartam, isque orabit, et Deum propitium tibi faciet. »

At illa valedicens sancto, cucurrit ad desertum: confectoque longo itinere, pervenit ad præmonstratum locum magni illius eremitæ; pulsansque ad januam clamabat dicens: « Miserere mei, sancte Dei. » Ille præsciis spiritu quam ob causam venisset, ait illi: « Exi a me, mulier, quia homo peccator sum, indigens et ipse adjutorio. » At illa jactavit chartam, dicens: « Misit me ad te archiepiscopus Basilius, ut Deum pro me depreceris, quo peccatum in charta positum deleatur: delevit enim, ipsa peccatus, reliqua. Tu vero ne pigriteris pro unico ad Deum intercedere, siquidem ad te missa sum. » Tunc ad eam sanctus Dei: « Ne, filia, ne ita: qui enim pro multis illis peccatis potuit Deum placare, etiam pro uno quod superat, facilius quam ego poterit. Vade ergo, ne tardaveris, ut pervenias ad ipsum, priusquam a corpore migraverit. » Illa valedicens sancto, rediit Cæsaream. Cumque ingrederetur in civitatem, occurrit sancti Basilii corpori, quod efferebatur: eoque viso se in terram jactare cœpit; ac, velut sanctum in jus vocaret, dixit: « Heu me, sancte Dei. Idcirco me in desertum misisti, ut liber a molestia proficisceris: et ecce, re infecta, tam immenso itinere frustra confecto, rediit. Videat Deus, et judicet inter me et te: quod cum ipse potuisses Deum propitium facere, me direxeris ad alium. » His cum clamore dictis, projecit chartam super capulum, rem minutatim universo populo narraus. Porro unus de clero, scire volens quam grande esset illud peccatum, sustulit chartam; apertamque, totam deletam invenit; ac voce magna clamavit ad feminam, dicens: « O mulier, munda est charta et expuncta. Quid vero, Dei in te inenarrabilem misericordiam ignorans, affigeris? » Viso itaque insigni miraculo, populus universus Deum glorificavit, qui in terra potestatem habet dimittendi peccata: quippe tantam servis suis concessit gratiam, ut etiam post mortem languorem omnem sauent omnemque debilitatem, quin etiam ut peccata fideliter accedentium remittant.

D Joseph, præstans peritia artis medicæ, valde probatus clarusque in illa fuit, summam quamdam adeptus ex pulsibus judicii certitudinem; ut nullo

(59) Græce *μολύβδῳ ἐβούλλωσεν*: «plumbo bullavit,» verbum barbarum mediæ ævi, quo Amphilochius, eruditus Græca eloquentia, minime usus fuisset. Et factur Combesius hac in Vita, subinde verba ejusmodi occurrere; quomodo autem hæc operis novitatem non arguant, ut idem ait, ipse viderit.

(60) Simile factum mulieris invenitur in Vita S. Joannis Eleemosynarii 23 Januarii cap. 15, quod forsitan occasione præbuit pseudo-Amphilochio, hoc de Basilio miraculum comminiscendi. Quidquid sit, recte monet Combesius, factum istud non trahendum in exemplum, quod si solum in hac apocrypha Basilii Vita haberetur, merito computarem inter pias fabulas. Sed quod a Leontio scriptum refertur in Vita S. Joannis Eleemosynarii, pro ea quam me-

retur fidem, potest benigne explicari; si dicatur sanctus, mulierem, peccatum confiteri erubescens, induxisse ut scripto istud exponeret in charta, sigillo obsignata, adeoque a nemine legenda, eo consilio, ut deinde persuaderet facilius, permetteret chartam se solo aperiri et legi, atque ita cum minori erubescencia peccatum suum confiteretur; sed cum sanctus vita excessisset, antequam id perficere posset, post mortem apparuerit; et tanquam minister sacramenti extraordinarium contentem absolverit; atque in signum vere remissi peccati, eo deleto chartam restituerit.

(61) S. Ephrem ante S. Basilium mortuum esse, supra diximus ex meliori auctore.

errore, ante tertium quintumve diem, morituros A præciret; utque verbo dicam, tantus erat, ut et medicis et philosophis invidiam moveret. Deo autem afflatus Pater noster, divina præsciens illustratione quod in eo gerendum erat, ipsum impensius diligebat, crebriusque ad congressum vocabat; docens planam regiamque veritatis viam incedere. Cum itaque non raro hortaretur, moneretque ut abscederet a scelestâ religione, Christumque baptisate sacro indueret; non admisit, dicens: « In qua natus sum fide, in ea et moriar. » At sanctus Dei ad ipsum: « Persuasum habe, Joseph, fore ut neque ego, neque tu vitæ præsentis turbiniibus absoluti migremus, donec Dominus meus per aquam et spiritum te regeneraverit: fieri enim nequit, ut quis siue his intret in regnum Dei. Nunc etiam patres vestri baptizati sunt in Moyse, et in nube et in mari, libebuntque de spirituali consequente petra? Petra autem erat Christus (a), qui novissimis diebus de Virgine incarnatus est, et propter nostram salutem factus homo, operatusque est miracula et morte a patribus vestris in carne affectus; sepultusque, die tertia resurrexit; et ascendit in cœlum, sedetque ad dexteram Patris: qui etiam venturus est, in magna gloria cum angelis, iudicaturus vivos et mortuos, et unicuique redditurus juxta opera ejus. Itaque nequit fieri, ut dictum est, ut quis intret in regnum Dei, nisi per aquam et spiritum, et nisi vivifica anti-typa (62) intemerati corporis et sanguinis Christi sumpserit. »

Cumque sanctus talibus hortationibus uteretur, non sustinebat ipsum audire. Ubi autem ei placuit, qui eum segregaverat ab utero matris suæ, ut susciperet sacratissimum baptismum, eum vir sanctus jam vitæ hujus turbiniibus eximendus, accersivi, prætextu nimirum scientiæ medicæ, aitque illi: « Quid tibi de me videtur? » Ille, ex pulsu sentiens ejus vires proximam minari mortem, jussit domesticis, ut oppertunas sepulturæ vestes emerent: « Nam, inquit, cito citius moriturus est. » Ait ad eum magnus Basilius: « Nescis quid dicas. » Dicit illi Joseph Hebræus: « Credas, domine, sol hodie cum sole occidet. » Ait illi sanctus: « Quid vero si non ante mane moriar? » Dixit Hebræus: « Non potest hoc esse: vix enim post horam erit animatus in te. Verum dispone de tua Ecclesia et de rebus tuis: non enim, te vivo, dies hodie tenebrescet. » Ait ei sanctus: « Quid si venero usque ad sextam mane, quid es acturus? » Respondit ille: « Moriar. » Ait sanctus: « Etiam. Moriaris peccato, vivas autem Christo meo. » Dicit ille: « Scio quid velis, et faciam quod jubes, Pater sancte; si fuerit quod ais, terribili me sacramento obstringens fore,

ut, si in crastinum vixeris, baptismum suscipiam. » Rogavit ergo Deum admirandus Pater, ut ad salutem hominis sibi accessionem concederet, utque mulierem re infecta a S. Ephrem redeuntem susciperet. Voti autem compos effectus sanctus (63), mittit mane et accersit Hebræum. Ipse non credens, venit, plane existimans morti concessisse. Videns vero vivum, factusque in exstasim, et ruens ad pedes ejus, ait: « In veritate confitor, magnum esse Deum Christianorum: quodque non sit alius Deus præter ipsum. Abrenuntio itaque inimicæ Christo religioni Judæorum, meque veritati fideliter adjungo. Jube ergo, honorande Pater, ut sine dilatione ipse omnique domus mea Christi consigner signaculo. » Ait illi sanctus: « Ipse intingam manibus meis cum tota domo. »

Rursumque accedens medicus, apprehensaque ejus dextera, ait: « Elanguerunt tuæ vires, domine: naturaque extremum debilitata fatiscit. » Ait sanctus: « Habemus naturæ auctorem, qui nobis addat vires. » Surgensque gressu contendit ad ecclesiam, et sub omnium præsentia, eum fidei sacramento tinxit, et domum ejus totam: vocavitque nomen ejus, Joannem: impertitusque vivifica sacramenta, eum assumpsit et reduxit ad cubiculum suum: ciboque apposito, docuit quæ spectant ad vitam æternam, adjungens suo ovili novum militem cum uxore et filiis. Quod vero reliquum vitæ fuit, sacras ædes et hospitia pauperum lustrans, quæ sibi fuerunt donata a medico, et quæ de propriis reliqua erant, donavit. Circa nonam autem præsto fuit ad sacrificia missarum in sacratissima ecclesia, una cum cleri et civitatis primoribus. cum quibus percepto iterum pane, dimisit eos, ac valedicens et deosculans in osculo sancto dimisit eos, novum Christi pugilem universosque commendans Christo. Testamento autem sepeliri sanxit, cum tertia illa portione datæ sibi a Deo communionis. Recumbensque in lecto, cum Eucharistia adhuc in ore, reddidit spiritum Domino; adjunctusque est pontificibus pontifex ille, et prædicatoribus magnum illud sermonis tonitru. Videns autem fidelis ex Hebræo medicus, ita Dei hominem et pontificem magnum Basilium quievisse, quomodo dixerat, proruens in ejus pectus cum lacrymis dicebat: « Revera, Dei famule Basili, neque modo fuisses mortuus, nisi voluisses. »

Postridie autem convenit universa multitudo; ejusque corpori pretioso, quod totam materiæ obnitentiam superaverat, in sacratissimam ecclesiam illato, justa fecerunt, omni unguentorum thymiamatumque obsequio. Audiens vero et Gregorius, Nazianzenus episcopus (64), adfuit et ipse festinus:

(62) An verus Amphiloehus non fuisset clarius locutus de reali Christi præsentia in Eucharistia, præsertim ubi Judæus instituitur?

(63) Refert Nazianzenus oratione 20, Basilium sub finem vitæ ad aliquod tempus ita sibi restitutum

fuisse, ut quosdam sacris orationibus initiare potuerit: quidni et potuisset hunc Josephum solemniter in ecclesia baptizare? Verum, ut factum id fuisse credamus, non sufficit pseudo-Amphiloehii auctoritas.

(64) Gregorium Theologum non interfuisse morti

(a) I Cor. x, 4.

vidensque pretiosas reliquias, in eas procidens. A dianque lamentatus, hortatus ad preces populum, congruis honoribus gloriosam magni pontificis memoriam prosecutus est, in hymnis et canticis spiritalibus; duodecim episcopis qui concurrerant, civiumque multitudine, sociam adhibentibus operam. Deposueruntque ipsum in capulo, in templo sancti martyris Euphrosii; ubi etiam Leontius, ejus in episcopatu antecessor, cum sacerdotibus aliis dormit. Requievit autem, qui angelicam vitae rationem in terris instituerat Basilius, prima Januarii anni (65) quinti Valentis et Valentiniani;

aut funeri S. Basilii, colligitur ex epistola illius 57, qua Nyssenum in morte fratris sui consolatur: malo autem vitam hanc Amphilocho, quam illam epistolam Theologo abjudicare, ut facit Combefsius. (65) De tempore quo sanctus obiit, pluribus actum in Comm. prævio numero 67.

(66) Hactenus Vita S. Basilii Amphilocho attributa, a Combefisio ex duplici manuscripto edita; sæpius tamen ante, ut dixi supra, a diversis diversimodo scripta, diversam fortunam et mutationem subiit: quod scire juvat, et Rosweydam de ea quam ipse edidit, legere hæc scribe item: « Ita eam Roma ex congregatione Oratorii accepi, interprete Urso S. R. E. subdiacono. Quæ plane convenit cum ea, quæ hactenus barbaro et rudi stylo, incerto interprete, in Vitæ Patrum est divulgata. Nisi quod in ea in fine addatur seu interseratur historia, de Joseph Hebræo medico, et morte Basilii, quæ hic deest. In hac contra habes caput 3, quomodo Basilius Antiochiam pervenerit, et Libanii discipulos instruxerit, quod caput deest in Vitæ Patrum; ut appareat vitam hanc olim per varia fragmenta descriptam et translata. Integram vitam Basilii, Græcè scriptam et Amphilocho nomine insignitam, accepi Parisiis ex bibliotheca Regia, quam jam

relicta Ecclesiis, quam Spiritus sancti virtute conscripsit composuitque, mundæ suæ vitæ monumentum, librorum suppellectili, ad gloriam et laudem Domini nostri Jesu Christi: cum quo Patri gloria, una cum sancto et vivifico Spiritu; nunc, et semper, et in sæcula sæculorum. Amen. Habuit autem Basilius et tres fratres: Gregorium Nyssenum, Petrum Sebastenum, et Naucratiolum qui fuit monachus. Magnus vero Basilius octo annis defunctus episcopatu, peregrinatus est ad Dominum; postquam pravam omnem doctrinam hæreticorum, instar silvestrium ferarum, solo patrio abegisset (66).

olim vertit nescio qui; cujus interpretationem habeo ex codice Marchianensi vetustissimo (quæ stylo convenit cum ea quæ in Vitæ Patrum est) rudem plane et impolitam: in Græco tamen exemplari caput unum est, De miraculo Basilii in Petrum fratrem suum, et ejus uxorem, quod etiam in illa versione deest. Græca hæc Vita, et Latina vetus innominati interpretis versio, continet hæc præterea capita, quæ et in hac Vita Basilii, interprete Urso, et in illa quæ in Vitæ Patrum hactenus fuit, desunt; de mystica revelatione et morte Apostatæ Juliani. Item de scriptura quam muliercula fecit: ad hæc, quomodo Spiritus sancti adventum vidit, et de quodam diacono et Libanio sophista. Præterea, De quibusdam gentilibus, et interpretatione Hexameri. Deinde quomodo ductus est Antiochiam, et de filio Valentis. Denique, de Valente Deo odibili, seu apertione ecclesiæ in Nicæa. Surius, offensus impolititia veteris versionis, quam ms. integram habuit, excepto capite jam dicto de Petro fratre Basilii, eam stylo Latiniore reformavit, et tono suo primo de Vitæ sanctorum 4 Januarii inseruit. Sed quia ipsi exemplar Græcum defuit, dum insistit contragosis veteris versionis vestigiis, non potuit non subinde cespitare. »

NICOLAI RAYÆI

TRACTATUS PRÆLIMINARIS

De scoluthia officii canonici pro Ecclesiis orientalibus Græcorum in solemni commemoratione trium doctorum

BASILII, NAZIANZENI ET CHRYSOSTOMI.

(Acta SS. Rolland., Junii tom. II, p. xxi.)

PRÆFATIO.

1. Simul ac primum me P. Danieli Papebrochio ejusque sociis, ad prosequenda sanctorum Acta ex moderato imperio adjunxeram, rogatus fui, ut commemorationis in titulo expositæ historiam e Græca Latine facerem, eruditissimo P. Francisci Baertii de Magni Basilii vita tractatui, jam tunc maxima ex parte impresso, inserendam. Id ego præstiti eo modo, quo ibi octavo et tricesimo ca-

pite in hoc secundo Junii tomo legitur. Atque ea occasione incidi in Rituales Græcorum libros multos ac varios; eosque capi et evolvere curiosius, et cum nostris Latinorum conferre. Cum autem Ecclesiam Græcam a Latina hic non modice discrepare animadvertirem, operæ pretium esse existimavi totam seriem divini officii, apud Græcos celebrioribus diebus usitati, a nomine quod

sciam, usque adhuc pro dignitate explicatam, ponere ob oculos, et quasi perpetuo commentario illustrare.

2. Et vero si hic opus est appositione exempli, sicut revera opus est, non videor mihi deligere posse ullum aptius, quam officium illud, quod ponitur in solempni commemoratione trium doctorum Græcorum, Basilii, Nazianzeni et Chrysostomi: tum quia a præcipuo hujus tomi argumento, vita, inquam, Magni Basilii alienum non est; tum quia, uti *Menea* testantur, superat quidquid in illo genere editum est hactenus, et in posterum edetur. Hoc tam præstantis horarum canonicarum officium acceptum referre debemus Joanni Euchaitorum antistiti, qui quo major esset populi erga institutam a se trium illorum doctorum celebritatem religio, hoc officium pro sua industria concinnavit, quotannis in Græca Ecclesia die 30 Januarii recitandum: quod cernere est tam ex Typico S. Sabas, quam ex *Meneis*. *Menæorum* verba invenies in nostris S. Basilii Actis, capite jam supra dicto. Quamobrem satis habeo huc proferre

A verba solius Typici: Ἐσπέρας οὖν ἐν τῇ ἀγρυπνίᾳ ψάλλομεν ἀκολουθίαν τῶν γεγενητῶν παρὰ τοῦ ἐν ἀγίοις Πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου μητροπολίτου Εὐχαΐτων. « Vespere in pervigilio canimus acoluthiam sanctorum (Basilii Magni, Gregorii Theologi, et Joannis Chrysostomi) compositam a sancto Patre nostro Joanne metropolitæ Euchaitorum. »

3. Ubi obiter et quasi per transennam observare potest eruditus lector, officium divinum a Græcis ἀκολουθίαν appellari: non aliam fortasse ob causam, quam quod omnes ejus partes aptissime coherescant inter se, et aliæ alias consequantur: quippe quod « consequi » est apud Latinos, hoc est apud Græcos ἀκολουθεῖν. Ut autem res tota clarius intelligatur, placet quædam nomina eo spectantia, et passim in quocunque de peculiaribus sancti officio recurrentia, ante explicare. Mihi enim verissimum videri solet illud, quod scite omnino sapienterque in *Cratylō* pronuntiavit Plato: qui rerum nomina penitus perviderit, eundem et res itidem ipsas funditus exploratas compertasque habiturum.

DISSERTATIO PRÆVIA.

De quibusdam generatim ad acoluthiam Græcorum spectantibus.

§ 1. Quid sit erhus sive tonus et quotuplex; quid troparium, sticherum et stichus; quid idiomelum.

4. Quemadmodum in Ecclesia Latina, sic et in Græca, officium divinum concinitur modulate. Perperam tamen existimavit Meursius ἤχος, quæ vox in rituum Græcorum codicibus recurrit frequentissime, significare « canticum. » Meursii erratum confutant Jacobus Goarus et Leo Allatius: hic in dissertatione *De libris ecclesiasticis Græcorum*, pag. 66, ille in *Euchologio*, pag. 206, ubi sic loquitur: « Proprio ἤχος, in cantu Græco ecclesiastico, idem est quod « tonus » in Latino. Habent autem Græci suos octo tonos, a quibus libellus Ὀκτώηχος, id est, « continens octo tonos, » dicitur. Quatuor toni priores simplicem appellationem sunt nacti: ἤχος α', primus; ἤχος β', secundus; ἤχος γ', tertius; ἤχος δ', quartus. Quatuor posteriores disparem sortiuntur denominationem: quintus enim est ἤχος πλῆγλου πρώτου, scribiturque ἤχος πλ. α', tonus obliquus primus: sextus est ἤχος πλ. β', hoc est πλῆγλου δευτέρου, tonus obliquus secundus. Tertius dicitur ἤχος βαρῦς, tonus gravis, propter moram et vocis gravitatem inter illum canendum, quanquam dicatur etiam ἤχος πλ. γ'. Ultimus est ἤχος πλ. δ', tonus obliquus 4. » Eadem repetuntur pag. 433 et additur: « Toni primi quatuor vocantur a musicis studiosis, principales et recti. Alii, minus præcipui, obliqui, ministri; eorumque a primis in eo stat discrimen, quod vocibus quatuor, seu so-

C nis δὲ τεσσάρων, vel si major una quarta sub principali descendant. »

5. Neque dissentit Allatius: qui cum in prædica dissertatione, pag. 54, eandem tonorum partitionem, brevius quidem, sed minus distincte exponisset; de eorum libro sive octoëcho dicere aggreditur: et « Canones omnes, inquit, sive troparia, et quæcunque aliæ cantiones in hoc libro contentæ, ita dispositæ sunt, ut quæ primo tono concinuntur, omnia simul primum sibi locum occupent; quæ secundo, secundum; quæ tertio, tertium: et sic de singulis, donec ad obliquum quartum perveniatur, qui inter tonos ultimus, ultimum quoque sibi locum vindicat, et cantiones eo modulatae ac commensurate, ultimo quoque loco rependantur. Continet autem tantum troparia et canones, qui a primis vespere Dominicæ ad finem usque missæ canuntur, et octo Dominicis pro tonorum numero fiunt. Singuli toni tres habent canones. Primum, ἀναστάσιμον, qui in resurrectionis Dominicæ; secundum, σταυροαναστάσιμον, qui in Crucis et Resurrectionis; tertium, qui in Mariæ Virginis laudibus celebrandis, versantur. Et hæc in octoëchis antiquis habebantur. In recentioribus mox additur pro singulis tonis canon, qui in μεσονυχτίου vel μεσονυχτιοῦ, mediz scilicet noctis officio, cani solet; et quod de Trinitate pertractet, tridicus dicitur. »

6. Libri isti Græcis ecclesiasticis valde commo-

sunt, imo pene necessarij; nam, ut testatur Goarus pag. 434, « libros totis musicis exaratos intercantandum rarissime conspiciunt, vel etiam habent Græci: communesque ideo, et verbis et cantu, memorizæ tenaciter insigunt hymnos, ad quorum normam alios pari syllabarum numero constantes cantando inflectunt; ideoque eorum primordia canticis aliis inscribunt, ut ad eorum regulam, sequentes indicent esse decantandos. » Versus autem, qui in hunc finem æquali syllabarum numero alligantur, dicuntur στιχηρά προσόμοια, Papebrochius versus similes appellare consuevit. Hinc intelligitur quid sibi velint ea quæ leguntur statim in ipsa inscriptione promissi officij. Ψάλλομεν στιχηρά προσόμοια. Ἦχος δ'. Ως γενναῖον ἐν μάρτυσιν. At vero non quilibet versus στιχηρά vocantur; sed soli illi qui paulo longiores sunt, et ab Hymnographo ecclesiastico conscripti. Nam versus breviores, et e Psalmis Davidicis, vel aliis Scripturæ locis excerpti, appellantur στίχοι. Hinc oritur στιχολογία, quæ est alterna Psalmorum Davidicorum per versus recitatio. Non possum tamen assentire Cangio, qui putat στίχος, versiculum, et στιχηρὸν versum, Latine reddi posse. Cum enim (ut ex jam dictis constat, et animadvertit ipse Cangius) στίχος Scripturæ verbis, et στιχηρὸν verbis Hymnographi contexantur, hæ voces versus et versiculum istud discrimen haud satis declarant. Nolo tamen λογομαχεῖν, sive contendere de nomine. Quapropter modo intelligi me sciam, hæc Græcicas voces in posterum ita Latine interpretabor. Porro στιχηρά alia sunt προσόμοια, alia ἰδιόμελα. Quæ sint προσόμοια, dictum nunc est. Ἰδιόμελα vero sunt ea στιχηρά, quæ (ut ait doctus Ligaridus apud Goarum p. 206) peculiari sibi, gravi nempe et concinna, voce recitanda sunt, quasi ὄιον μέλος, id est, propriam modulationem habentia.

7. Objicietur fortasse huic definitioni Codinus, in libro *De officialibus palatii CP. et De officijs magnæ Ecclesiæ*, cap. 7, n. 23, dicens: Εἰσέρχονται καὶ οἱ ψάλλται. . . . καὶ ψάλλουσιν ἰδιόμελον τῆς ἑορτῆς. quod ita vertit noster Greiserus: « Ingressiuntur etiam cantores, canuntque festi proprium canticum. » Unde videtur posse concludi, canticum aliquod nuncupari ἰδιόμελον, quia festo proprium sit, non vero quia peculiarem sibi modulationem vindicet. Per hæc sane Codini verba scrupulus, fateor, mihi injectus fuit non levis; sed evanuit, quando vidi plura esse stichera festo congruentia, quæ non inscribuntur ἰδιόμελα. Ne longius abeamus; fideles tuos oculos, Lector, in horum trium præsulum officium iatende: et licet stichera omnia sint huic festo propria quam quæ maxime, tamen non invenias alia inscribi ἰδιόμελα præter stichera Nili Xanthopuli, id quod nobis argumento debet esse, non propterea canticum aliquod apud Græcos dici ἰδιόμελον, quia festo proprium est, sed quia peculiari et a

cæteris discreto sono accinitur. Ad objectum locum quod attinet, is nobis nequaquam officit: neque enim quidquam aliud ibi vult Codinus, quam super mensam imperatoris a cantoribus concini idem illud ἰδιόμελον, quod eo die cantur in ecclesia. Huc accedit, quod ἰδιόμελον ibidem in margine exponitur proprii cantus canticum. Atque hæc marginalis expositio recurrit de novo cap. 10, num. 5, ubi narrat idem Codinus, quibus cæremoniis festo Palmarum « in ambulacrum veniat lampadarius, lampadem ferens, totumque festi proprium canticum decantans, » Græce tantum est ψάλλων ὄλον τὸ ἰδιόμελον prætermisso verbo, τῆς ἑορτῆς. Jam vero quid est, ἀμάλω, « proprii cantus canticum, » nisi canticum peculiari ac proprio modulandi genere cantandum?

§ II. Unde dicta troparia et hirmi; quis horum usus.

8. A sticheris ad troparia veniamus. Troparium, inquit Goarus pag. 32, vox generica est, et cunctis canticis in Ecclesia Græca receptis communis; Modulum ubique interpretamur... Quoad sui compositionem Latinis Antiphonis similis est: quamvis antiphonam ulla ratione interpretari nequeamus. Hanc vocem sic explicat laudatus Ligaridus, tanquam si τροπαίριον, ἀπὸ τοῦ τροπαίου, derivetur; et sit quasi Pæan sive hymnus, in quo canatur victoria; vel in quibus οἱ τρέποι, id est, mores alicujus sancti referantur. Verum Goar existimans ἀπὸ τοῦ τρέπειν vertere, vel propinquius ἀπὸ τροπῆς conversione originem duci; « Sive dicas, inquit, ob vocem in cantando varie versam et inflexam, » (quæ mihi ratio est, ut modulum semper reddiderim) « sive, quia canonarcha, dum troparium illud per commata suggerit, » (raro namque pulpitis astant Græci) « modo in chorum hunc, modo in alium τρέπεται, sive vertitur. » Superest sententia alia, sed quæ plene intelligi ante non potest, quam vis ac natura hirmi declarata fuerit.

9. « Hirmus porro, » ut est apud Allatum loc. cit. pag. 98, « est hymnus sive troparium, a quo reliquorum tropariorum, quæ in ea ode canerentur, consequentia et series ducebatur. Inque ita esse notarunt viri docti, ex Simeonis Thessalonicensis archiepiscopi libro *De templo, sacerdote et mystagogia*. Addi potest Zonaras, comment. in canones Anastasios Damasceni, in proœmio: Εἰρμὸς δὲ λέγεται ὡς ἀκολουθίαν τινὰ, καὶ τάξιν μέλους, καὶ ἀρμονίας διδούς τοῖς μετ' αὐτοῦ τροπαριοῖς. Πρὸς γὰρ τὸ τῶν εἰρμῶν μέλος κάκεινα ρυθμίζονται, καὶ πρὸς ἐκεῖνον ἀναφερόμενα ἀρμόζονται τε καὶ ψάλλονται. καὶ τῇ ἀρμονίᾳ τοῦ μελωδήματος ἐκαίνου ἀκολουθοῦσιν, ἧ ὅτι συναίρει καὶ συμπλέκει ταυτῶν κατὰ τὸ μέλος ὁ εἰρμὸς τὸ τροπαίριον. « Hirmus appellatur, eo quod seriem quamdam et connexionem et ordinem cantus et consonantiæ tribuat consequentibus post se tropariis. Nam ad cantum hirmorum conformantur, et attemperantur etiam troparia, et de-

cantantur non sine relatione ad hirmos, quorum A
 itidem melodiam et sonum imitantur. Vel inde
 hirmus nomen habet, quod contrahat et connectat
 sibi in melodia et cantu troparium. » Et certe Ε-
 ρω, a quo hirmus deducitur, significat *trabo* et
necto, ut patet ex illo, quod Hesiodus in *Theogonia*
 de Musis cecinit :

..... και Διι πατρι
 Ὑμναῖσαι τέρασι μάγαν νόον ἐνδοξοῦ Ὀλύμπου,
 Εἰρεῖσαι τὰ τ' ἔδρατα τὰ τ' ἐσοόμενα πρό τ' ἔδρατα,
 Φωτὴ ὀμηρεῖσαι.

..... *Hominum patrem atque deorum*
Laudantes, magnam mentem exhilarant in Olympe;
Nectentes presentia, præterita atque futura,
Culture fundentes cantum.

Et quamvis Boninus Mombrittius, patritius Medio- B
 lanensis, in sua elegantissima *Theogonia* versione,
 non videatur sensum Hesiodi satis expressisse, dum
 vertit :

..... *Ille*
Laudæ animam patris exhilarant : plerumque canen-
tes,
Quæ sint, quæ fuerint, et quæ ventura trahantur;

tamen a significatione verbi Εἶρω nonquam re-
 cessit.

10. Hirmus ergo, quoad licet assequi, sequentes
 modulus ad suam musicam inflexionem trahit, at-
 que ideo non male a Goaro redditur *tractus*. Trac-
 tum autem cum dico, nolim equidem cum aliquo
 apud Allatium existimes, hirmum a tractu Ecclesiæ C
 Latinæ non differre. Etenim, ut Gretserus noster
 tom. III, de cruce, pag. 2328 observavit, Latinorum
 tractus a trabendo dicitur est, non eo quidem
 quod sit norma ad quam concinantur subsequenta
 (nam Latinorum tractus talis norma non est), sed
 quod tractim cantetur. Igitur cum Græcorum hirmus
 canon sit ac regula sequentium tropariorum, trac-
 tus Latinorum non item; consequens est, ut alter-
 rum ab altero differre pronuntiemus. Est autem in-
 ter Græcorum libros ecclesiasticos aliquis, qui hir-
 mos, secundum octo tonorum varietatem collectos,
 continet, atque ideo εἰρημολόγων dicitur.

11. Hisce explicatis videtur mihi jam redeundum
 ad troparia, et commemoranda sententia Cangii,
 qui Zonaram secutus, ait inde troparia appellari, D
 « quod ad modulus hirmorum τρέπονται, vertuntur et
 inflectantur. » Zonara verba, quæ a Cangio in
 hanc sententiam adducuntur, hæc sunt : Τροπάρια
 λέγονται, ὡς πρὸς τοὺς εἰρημοὺς τρεπόμενα, καὶ τὴν
 ἀναφορὰν τοῦ μέλους πρὸς ἐκείνους ποιούμενα· ἢ καὶ
 τρέποντα τὴν φωνὴν τῶν ᾄδόντων πρὸς τὸ μέλος καὶ
 τὴν ῥυθμὸν τῶν εἰρημῶν. Εἰ μὴ γὰρ πρὸς ἐκείνους ὁ
 τῶν αὐτὰ ψαλλόντων φθόγγος εἰθύνοιο, οὐκ εἰρυθμον
 ἴσται τὸ μέλος, οὐδὲ ἀναρμόνιον, οὐδὲ μέλος ἂν γένοι-
 το, ἀλλ' ἀπὸ πηχὲς καὶ ἀναρμόστον φώνημα : « Troparia
 vocantur, ut quæ ad hirmos vertantur eosque re-
 spiciunt tanquam modulationis subsidium : vel
 etiam, quæ vertunt canentium voces ad modulus nu-
 merosque hirmorum. Nisi enim ad eorum normam

vox psallentium exigatur, neque concinnus erit cau-
 tus, neque suavis harmonia, neque melodia poterit
 appellari, sed vociferatio inconcinna et inamœna. »
 Zonara consentit Arcadius, consentit Gretserus.
 Sed si hoc ita sit, tria satis mirari non possum.
 Unum est, quod hirmus ab Allatio inter troparia
 reponatur. Alterum, quod Cangius etiam Ἰδιόμε-
 λον affirmet esse troparium. Tertium denique quod
 idem Cangius cum Goaro, troparium definiat « vo-
 cem genericam et cunctis canticis, in Ecclesia Græ-
 ca receptis, communem. » Etenim tradita a Zonara
 tropariorum definitio, non complectitur tanquam sua
 membra aut hirmum aut idiomelum, utpote quæ ad
 nullius hirmi numeros inflectuntur. Qui igitur idio-
 melum et hirmus troparia esse dicuntur? Qui vox
 illa *troparium* communis est omnibus Ecclesiæ cau-
 tionibus?

12. Hæreo incertus animi, neque tamen me pos-
 sum adducere, ut viros in rituum Græcorum scientia
 apprime versatos, et hoc nomine per totum orbem
 terrarum celebres, autumem loqui pugnantia, et hic
 a vero abesse. Quid igitur? Ut hæc eorum locutiones
 duntaxat in speciem pugnantes concilientur inter
 se, totaque tropariorum natura intelligatur, ego
 quidem sic statuo : quamlibet in Ecclesia Græca can-
 tionem communi nomine appellari troparium, vel
 ob vocem, quæ inter cantandum multiplici ac di-
 verso modo inflectitur; vel etiam ob canonarcham,
 qui dum per commata cantionem aliquam suggerit,
 varium vertitur in chorum; ita ut troparium sit
 veluti genus ad plures cantionum differentias sive
 formas pertinens. Atque alterutro sensu, vel potius
 utroque, et idiomela et hirmi et stichera et stichi,
 et cantiones reliquæ omnes jure merito nuncupantur
 troparia. An enim cantio potest esse ulla, in quam
 utraque illa ratio non conveniat? Quanquam cantio-
 nes illæ aliæ sive moduli, qui inter canendum hir-
 mis attemperantur, non solum propter alterutram
 vel utramque rationem, sed etiam propter illam ter-
 tiam a Zonara allatam, commune nomen troparii
 sibi vindicent, tanquam peculiare et proprium, il-
 que per antonomasiam aut per excellentiam.

§ III. *Quid cantium, quis ejus inventor; quid ca-
 non, et quotuplex.*

13. Duplex illa significatio, quam voci *troparium*
 supra dedimus, modo generica, modo specifica, si
 admittatur, plana sunt omnia, nihil in doctissimo-
 rum hominum locutionibus pugnans, nihil ambi-
 guum. Et vero admittetur sine ulla controversia ab
 his, qui norunt similes homonymias in ecclesiastico
 Græcorum sermone esse complures. Vocabula alia
 ut præteream, unum κοινάκιον quam multa signifi-
 cat! quam diversa! Significat aliud in commenta-
 tione, aliud in divino horarum officio, aliud in litur-
 gia, iterum in ordinatione aliud atque aliud. Hæc
 significationes singulas, in Ἀρχιερατικῷ, sive libro
 pontificali Ecclesiæ Græcæ, operose perque erudite
 explicat Isaacius Habertus, doctor Sorbonicus, tunc
 abbas S. Mariæ de Alodiis, postea Vahrensis episcopus.

scopus, quem avidus sciendi lector potest consulere: longum est enim afferre omnia. At vero cum hic Græcorum ἀκολουθίαν evolvendam susceperim, necesse est dicere, quid, κοντάκιον, saltem in ea significet. « In oratione, » inquit ibi Habertus pag. 59, « seu divini horarum officii recitatione vel decantatione, contactium est genus quoddam modulatum hymni seu cantici ecclesiastici, cæteris simplicius, hisque brevius, quale singulis diebus festis proprium est: unde Κοντάκιον τῆς ἡμέρας contactium diei vocatur. » Tum subjicit exemplum contactii ejus diei in quo de contacto scribebat, qui erat dies sacer sancto Georgio. Non est in animo exemplum illud transcribere, quia aliud in officio horum trium sanctorum mox inventurus est lector.

14. Porro ex hac Haberti descriptione effici cogique potest, contactium profluere a dictione κοντός, rem brevem significante. Neque vero placet Ligariidius, qui audeat ἀπὸ τοῦ κοντοῦ ab hasta sive jaculo deducere κοντάκιον, perinde quasi foret contactium oratio quam vocamus jaculatoriam. Non enim κοντός jaculum proprie significat; licet Joannes Morinus *De saceris ordinationibus* pag. 250, id velle probare videatur ex illo Homeri versiculo *Odyss.* 1:

Αὐτὰρ ἐγὼ χεῖρεςσι λαβὼν περιμήγεα κοντόν.
Hunc Homeri locum si Morinus adiiisset, vidisset luce clarius, κοντός non esse jaculum, sed prælongam perlicam qua minora navigia impelluntur, Latine quoque *coniis* dictam; ibi enim facit Homerus Ulyssem narrare, quomodo appropinquantem ad litus Polyphemum detruserit, arrepto immani conto.

15. Sed juvat iterum audire Habertum sic prosequentem: « Hæc autem contactia inventa sunt circa annum Domini quingentesimum, sub Anastasio imperatore. Inventæ, inquam, divinitus a Romano (Eimeseno) diacono; qui, dum in quadam Deiparæ ecclesia τὴν παννυχίδα, sacras vigiliis perageret, ut narratur in Menæo Græcorum (die 1 Octobris); Τὸ χάρισμα, inquit, τῆς συνάξεως (legendum συντάξεως) τῶν κοντακίων ἔλαβεν, ἐπιφανείσης αὐτῷ τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου κατ' ἄναρ, καὶ τόμον χάρτου ἐπιδούσης καὶ κλειυσάσης αὐτὸν καταραγεῖν "Ἐδοξεν οὖν ἀνοῖξαι τὸ στόμα καὶ καταπιεῖν τὸν χάρτην" (ἦν δὲ ἡ ἑορτὴ τοῦ Χριστοῦ γενεῶν), καὶ εὐθὺς ἐξυπνος γινόμενος, ἀναβὰς ἐν τῷ ἄμβωνι, ἤρξατο ψάλλειν "Ἡ Παρθένος σήμερον τὸν ὑπερούσιον τίχτει. Καὶ ποιήσας καὶ τῶν λοιπῶν ἑορτῶν τὰ κοντάκια, ἀλλὰ δὴ καὶ τῶν ἐπισήμων ἁγίων, ὡς εἶναι τὸ πλῆθος τῶν ὑπ' αὐτοῦ γεινομένων κοντακίων ὑπὲρ τὰ χίλια, ἐν εἰρήνῃ ἔτελειώθη. « Romanus diaconus gratiam compositionis contactiorum faciendorum accepit, cum in somnis apparuisset ipsi sanctissima Dei Genitrix, eique totam seu partem chartæ tradidisset, manducare jubens. Visus est ergo os aperire et chartam absorbere (erat autem natalis Christi dies), atque confestim sonino solutus, ambonem conscendens cantare cœpit: Hodie Virgo supersubstantialem parit. Atque ubi reliquarum

A solemnitatum, sed et illustrium sanctorum contactia perfecit, ita ut contactiorum ab ipso compositorum cōpia millenarium excedat, in pace vitam finivit. »

16. Verum (id quod pace viri tanti dixerim) hæc *Menæorum* verba indicant quidem, contactia, a sancto Romano composita fuisse quam plurima; sed ab ipso fuisse primum adinventæ non indicant. Præterea sancti Romani festum in *Menæis* sic indicitur: Μνήμη τοῦ ὁσίου Πατρὸς ἡμῶν Ῥομανοῦ ποιητοῦ τῶν κοντακίων. Ubi observandum est, ποιητοῦ τῶν κοντακίων, poetæ sive conditoris contactiorum diei; non εὐρητοῦ inventoris, quo pacto loqui *Menæa* debuissent, si voluissent contactiorum inventionem D. Romano attribuere. Miror sane acutissimum Habertum ad hæc non advertisse animum, non advertisse Morinum, non Gretserum, non viros alios eruditos. Atque hæc mihi disputanti venit in mentem Ligariidii, qui teste Goaro, inventorem tropariorum facit Chrysostomum. An Ligariidius habeat auctorem idoneum, non scio. Hoc scio, circa ætatem Chrysostomi in usu fuisse troparia; quia Cedrenus memorat, anno octavo Leonis Magni imperatoris, Anthimum ac Timoclem tropariorum poetas innotuisse. Molesta fortasse lectori acciderit hæc qualis qualis ad inventores digressio, quare ad propositum revertamur. Contactium ergo subsequitur Οἶκος, qui a Goaro p. 67 describitur: « Hymni genus in Dei vel sancti alicujus laudem ita constructum, ut quasi compagem, ædificium, fabricamque virtutum ejus et gloriæ videatur componere: et ideo κοντακίω opponitur, ut eo amplius et diffusius. » Explicationis clarioris causa, subdit Goar: « Itali quoque sua poemata habent *stanze* sua lingua, id est domus sive habitacula dicta. »

17. Quædā autem vel canticum quid sit, notius videtur esse, quam ut hic a me explicari debeat. Quis enim Mosis, Habacuc aliorumque prophetarum cantica ignoret? Solent autem novem Scripturæ sacræ cantica, secundum ordinem et serias, in Matutino recitare Græci. Primum quidem Dominica et feria II, canticum Mosis (quod exstat Exodi xv, et in Romano Breviario feria v, ad Laudes), Ἀσωμεν τῷ Κυρίῳ, ἐνδόξως γὰρ δεδόξασαι, *Cantemus Domino: gloriose enim magnificatus est.* Secundum (quod est Mosis canticum alterum, ex Deuter. xxxii, et in Breviario Romano ponitur Sabbato ad Laudes), incipitque Πρόσχε, οὐρανὲ, καὶ λαλήσω. *Audite, cæli, quæ loquor,* et cantatur hoc a Græcis feria III. Tertium, Ἐστερωώθη ἡ καρδία μου ἐν Κυρίῳ, *Exultavit cor meum in Domino,* nempe canticum Annæ, ascribitur feris IV, sicut et apud Latinos. Quartum, Κύριε, εἰσακήκοα τὴν ἀσχήν σου, *Domine, audivi auditionem tuam,* canticum scilicet Habacuc, a Latinis feria sexta diei solitum, feria v usurpatur a Græcis. Quintum, quod est canticum Isaïæ, non illud quidem quod est Isaïæ xii, et incipit, *Confitebor tibi, Domine,* propouitur-

quæ in Romano Breviario feria II, ad Laudes; sed quod Isaïæ cap. xxvi, v. 9, incipit in Vulgata: *Anima mea desideravit te in nocte*, Ἐκ νυκτὸς ὀρῶριζοι τὸ πνεῦμά μου πρὸς σὲ, ὁ Θεός· hoc, inquam Isaïæ canticum alterum apud Græcos proprium est ierisæ vi. Sabbato vero sextum, Ἐβόησα ἐν θλίψει μου πρὸς Κύριον, sive canticum Jonæ, *Clamavi de tribulatione mea ad Dominum*; et septimum, Εὐλογητὸς εἶ, Κύριε ὁ Θεὸς τῶν πατέρων ἡμῶν, *Benedictus es, Domine Deus patrum nostrorum*. Reliqua duo, scilicet beatæ Mariæ Virginis et Zachariæ prophetæ, alio tempore decantantur.

18. Atque hæc novem cantica integra, in eum quem jam recensui ordinem redacta, reperire est in νέφ Ἀνθολογίῳ sive novo Florilegio Antonii Arcudii, continuo post Psalterium: « Secundum autem illorum, Πρόσχε, ὄρανε, καὶ λαλήσω, quia correptionibus et minis in perveracis et perduelles Hebræos tonat, omissam idcirco toto anni decursu, solo Quadragesimæ magnæ tempore lugubri, quo comminationibus et tristis augurii vocibus peccatores terret Ecclesia, cantandum resumit. » Ita Goarus, allegans Horologii typum. Ἰστέον, ὅτι ἡ δευτέρα ψῆδὴ οὐδέποτε στιχολογεῖται, εἰ μὴ ἐν μόνῃ τῇ μεγάλῃ Τεσσαρακοστῇ κατὰ τὴν τρίτην. Sciendum quod 2 canticum nunquam per versus recitatur, nisi Quadragesimæ magnæ tertiis ferilis.

19. Hæc de scripturæ canticis. Progredior jam ad canonem, quæ est pars Officii Græci bene magna. Quippe « canones (ut loquitur Cangius) in Ecclesia Græca dicuntur hymni (ex perpetuo odarum et tropariorum ordine ac serie ita appellati), qui post Psalmos Davidicos, precesque, et alia troparia, antequam finiantur divina officia, quæ nocturno tempore domi aut in ecclesiis exiguntur, cani aut recitari solent. Zonaras ad Canones Anastasimos Damasceni: Κανὼν λέγεται, ὅτι ὠρισμένον καὶ τετυπωμένον ἔχει τὸ μέτρον ἐννέα ψάλξε συντελούμενον. Canones igitur dividuntur in novem odas; inter quas tamen secunda nullibi apparet, sed componentis in pectore remanet; post 4 vero odem 5 canon interrumpitur καὶ Ἀναγνώσσει. Tum enim lectiones de Vitis sanctorum, quorum eo die commemoratio celebratur, aut de diei historia, altiori voce ab sacerdote vel ab alio leguntur: quibus finitis reliquæ canonis odæ percurruntur. Neque unus canon in uno officio semper dicitur, sed interdum duo vel tres, raro quatuor, pro plurium illo die festivitatum concursu, intermiscuntur. Quamvis vero canonibus odæ tribuantur novem, non ita tamen illud perpetuum est, ut aliquando numerus earum non imminuat. Quandoque enim tribus vel quatuor tantum odis intercluditur: unde canonibus nomen τριῶδου et τετραῶδου. » Triodii tamen nomen latius patet: nam (ut pluribus et erudite demonstrat Allatius *De libris ecclesiast. Græc.* dissert. 1, pag. 71), non solum canonem ex tribus constantem odis complectitur, verum etiam librum ipsum, in quem hujuscemodi

canones relati sunt, et qui idcirco libris ecclesiasticis accensetur.

20. Pergit Cangius et ait: « Canones præterea ex materia quam tractant nomina sumpserunt. Alii enim ἀναστάσιμοι dicuntur, quod de Christi resurrectione agant; σταυρώσιμοι, qui de cruce; νεκρώσιμοι et ἀναπαύσιμοι, qui de mortuis; σταυρωκρωσίμοι, qui de cruce et mortuis; παρακλητικοί, qui de solamine animarum; ικετήριοι, supplicatorii; τριῶδοι, qui de Trinitate; δογματικοί, qui de dogmatibus agunt, et sic de reliquis; canones itaque in odas dividuntur, odæ in troparia, ex quibus componuntur. Singulæ namque (ut habet alio loco idem Cangius ex Allatio) troparia continent plura aut pauciora, cum eorum numerus determinatus non sit. Troparia porro quandoque libera aut vaga relinquuntur; quandoque primis litteris, quasi annulis in verbis veluti catenula inseruntur, quam acrostichida auctores vocant. Non ab omnibus tamen illa colligendi ratio et modus servatur. Quidam alphabeti ordinem servant, ita ut primum canonis troparium ab A incipiat, et in Ω demum desinat. Alii in acrostichide Θεοτόκια (troparia sunt odarum postrema, in honorem Virginis concinnata) includunt. Alii extra eam suo modo agi ferrique canones suos sinunt. »

21. Alii primis tropariorum litteris aliquam sententiam contextunt; alphabetam alii, et tunc dicitur canon κατὰ ἀλφάβητον: et exemplum alphabeticæ acrostichicæ exhibet Paracleticum p. 16. Aliorum exempla varia exhibet aliquoties Papebrochius, occasione sanctorum quorundam, aliam fere historiam vel encomium non habentium. Longe pulcherrimum dat nobis trium doctorum Græcorum officium, quod jam paramus illustrare, exprimens primus clementis hunc versum iambicem:

Τρισήλιον ᾠῶς, τρεῖς ἀνήψεν ἡλιους.

Hujus sensum Latine reddam alibi, totidem litteris totidemque tropariis seu strophis. Et vero, ne postea hæreas, oportet præmonere, tantum abesse, ut ejusmodi acrostichides semper continuantur et proxime cohæreant inter se, ut interjectos et dispersos habeant etj hirmos et troparia, martyrica, theotocia, allaque, quibus exactis resumitur canon: qui si duplex est, ut est sæpe, alterius canonis continuationi præponitur vox ἄλλος, plerumque vero tantum unius quam alterius canonis odæ distinguuntur per numeros litteris alphabeti signatos hoc modo, ψδὴ α', β', γ', etc. Quæ omnia appositione promissi exempli clariora evadent.

22. At quinam fuere canonum auctores? Infinitum est recensere omnes, neque id nostri ratio instituti postulat; cum eos omnes novisse ad Græcorum acoluthiam intelligendam nihil intersit. Præcipuus lectori suggeret typici caput 6, quod hic præteriri haud potest. Ἰστέον δὲ καὶ τοῦτο, ὡς, εἴπερ ἔχει τὸ Μηναῖον ἐν μνήμῃ ἀγίου τινοῦ κανόνας τῶν διαφόρων ποιητῶν, εἰ μὲν ἐστὶ κανὼν τοῦ κῦρ Κοσμά. προκρίτες· εἰ δὲ τοῦ κῦρ Ἰωάννου καὶ ἐτέρον, τοῦ Ἰωάν-

von προκρίνεται· εἰ δὲ τοῦ κῦρ Θεοφάνους καὶ ἐτέρων, ὁ τοῦ κῦρ Θεοφάνους προκρίνεται· προσημειώτος γὰρ ἔστι τῶν ἄλλων· εἰ δὲ τοῦ κῦρ Ἰωσήφ, οὗτος τῶν λοιπῶν προτετίμηται ποιητῶν· τούτων δὲ μὴ ὄντων, οἱ τοῦ κῦρ Ἰωάννου· αὐτῶν δὲ μὴ τυγγανόντων, οἱ τοῦ κῦρ Ἰωσήφ τῶν λοιπῶν ἀπόντων προκρίνονται. « Hoc quoque sciendum est, si *Menæum* habet in memoriam alicujus S., canones diversorum poetarum, si canon adfuerit domni Cosmæ, hunc aliis præferendum; si domni Joannis et aliorum, eum qui Joannis est præferri; si domni Theophanis et aliorum, D. Theophanis præferri, ille enim ante alios honorandus est; si D. Josephi, hunc reliquis poetis anteponi; si cæteri defuerint, D. Joannis; si hi quoque defuerint, D. Theophanis; si hi etiam, D. Josephi cæteris omnibus anteponi.»

23. Ex dictis non tantum colligitur, qui quibus in canonem concursu anteponanatur; verum etiam, quinam sint eorum auctores præcipui. Talius insignem catenam videre est ante *Triodium*, anno 1601, excusum Venetiis, opera et studio Maximi Cytherorum in Cypro episcopi. Ibi spectatur in fronte imago, titulum libri complectens, sumpta ex quodam manuscripto, duorum aut trium sæculorum ætatem habente: in qua imagine, ministerio trium geniorum minorum duorumque majorum angelorum utrinque stantium, circumducitur quasi torques seu catena annulorum viginti novem, mutuo se complectentium, dependens ex summo uno ornatio-
rique toreumate, Christum Dominum representante; cum hoc per extimos angelorum laterallium humeros defluente versiculo:

*Οἱ τὰ μέλη πλέξαντες ὕμνων ἐρόων,
Hymnorum modulus hi composuere sacrorum.*

Juvat hujus catenæ explicationem jam a P. Papebrochio ad diem 30 Aprilis, tom. III, p. 788, exorsam, istic recognoscere atque corrigere, juxta meliores notitias postea acceptas.

24. Uniuscujusque sacri poetæ icon dimidia, proprio habitus et ordinis schemate distincta, intra prædictos annulos representatur. Et, ne vaga exeret conjectura, adduntur circum caput nomina, ut solent in nummis: atque ita ex dextro latere descendunt, Germanus, patriarcha Constantinopolitanus, qui colitur 12 Maii, ūdei causa sub Leone Armeno sede sua ejectus: Sophronius, patriarcha Hierosolymitanus, de cujus opera, in restituendis Menæis cum S. Joanne Damasceno impensa, egimus 11 Martii: Philotheus patriarcha Constantinopolitanus, ab anno mcccclxi usque ad lxxv ejusdem sæculi: quem licet Wangnerechius noster, in libro *De Mariana Græcorum pietate*, ac Leo Allatius in merito sugillent, non solum schismatis titulo, sed etiam hæreseos in Georgio Palama, Thaboritici luminis assertore, laudatæ, ne tamen ejus opera omnia, in laudem sanctorum variorum et locupletationem sacrorum hymnorum

A composita, execranda putemus; facit ejusdem ad unionem Romanam accessio anno mcccclxvii patriarchatus sui quinto, in eaque (ut opinari licet) perseverantia usque ad finem, id est usque ad annum mcccclxxiv.

25. Philotheo in ista Catena succedit Andreas Cretensis archiepiscopus, de quo, tanquam magni Canonis auctore, quædam diximus 2 Aprilis, agentes de S. Maria Ægyptiaca et infra dicemus. Colitur 4 Julii aut Junii. Quintus in hoc dextri lateris ordine Joannes Euchaitarum metropolitæ, est auctor, ut diximus, ejus officii quod hic tractamus. Sequitur Georgius Nicomediæ archiepiscopus: cui varias panegyres, ad Metaphrasten imperite traductas, restituit Allatius, pluribus de eo agens in Diatriba de Georgiis: quo autem vixerit tempore, necdum comperimus. Proximi Georgio et inter episcopos ultimi notantur Methodius, Cyprianus, Anatolius: omnes nobis ignoti. Quis enim postremo loco relatum credat esse S. Anatolium, sub Theodosio Juniore Constantinopolitanum patriarcham? Primum liceret verosimilius credere esse eum, qui sub S. Theodora orthodoxiam restituit; sed tunc debuisset præponi Philotheo et cæteris Intermediis. Claudunt porro hanc seriem scriptores ex ordine sæculari quinque, Leo Despotes, Leo Magister, Basilii Pegoriotis, Justinus, Sergius: de quibus nihil docere possum.

Catenam prælaudatam in sinistro latere impleat ex ordine monastico scriptores quatuordecim. In his nobis cogniti sunt, Joannes Damascenus, et cum hoc pariter educatus Cosmas, postea Majumæ episcopus, de quo agemus 14 Octobris; Josephi, communiter Hymnographus dictus, cujus Vitam dedimus 11 Aprilis; Theophanes, cognomento Graptus, ob frontem contumeliosis versibus ab Iconomacho Theophilo exaratam, qui 11 Octobris solus, et rursus cum fratre Theodoro xxvii Decembris commemoratur. Cæteri nobis ignoti sunt, Byzantius, Stephanus Hagtopolites, Georgius Sicellotes, Simeon, Philotheus, Arsenius, Babyllas, Ephrem Cæriæ, Andreas Pyrrhus sive Rufus, et Studites. Quis autem hic per antonomasiam ita dictus? An magnus Theodorus? At inter primos locari merebatur?

26. Infra omnes, et quasi geminæ seriei vinculum, ponitur Cassia, de qua Theodorus Prodromus apud Allatium dissert. 1 de libris eccles. Græcorum pag. 75, agens de canone Sabbati sancti: « Opus quidem est, inquit, ad quintam ipsam oden Marci episcopi Hydruntini; ab ea usque ad nonam, magni poetæ Cosmæ; sed multo ante (Marcum) ut ex non scripta traditione discimus, mulier quædam nobilis, casta et virgo, cui nomen Cassiæ, ejusmodi modulationis prima fuit auctor, et canonem ipsum absolvit. Qui vero eam subsecuti sunt, melos admirati, indignum nihilominus judicantes muliebribus sermonibus herois illius Cosmæ cantiones conjungere, Melos tradentes Marco, et hircos

consignantes, tropariorum compositionem illi soli commiserunt. » Idem de Marco, Cosmæ poema supplente, apud eundem Allatium dicit Nicephorus Callistus, addens, quod ille id operis susceperit, ex sapientissimi imperatoris Leonis mandato. Atqui Leo Sapiens, sive Philosophus, imperavit in cōnitiis noni ac decimi sæculi: Cosmas autem cum Joanne Damasceno floruit sæculo octavo dimidio: unde consequitur, ut Cassia, inter Cosmam et Marcum media, non amplius uuo sæculo Marcum præcesserit; citra controversiam orthodoxa, et sanctiore spiritu afflata, quam illa quondam celeberrima Sappho, ut Græcia Christiana gentili Græciæ e in hoc quidem cederet; digna illa profecto, de qua plura sciantur. Scirentur autem plura fortassis, si inueniretur prælaudati Allatii tractatus De melodiis Græcorum, opus allegatum ab auctore pag. 83 citatæ Dissertationis, ubi satis habet eorundem nomina dare usque ad septuaginta et unum, eaque non omnia, qualia huc transcribere non gravabor.

27. « Sant autem, Anatolius, Andreas Cretensis, Andreas Pyrrhus, Anthimus, Athanasius, Basilius monachus, Basilius Pegoriota, Byzas sive Byzantius, Cassia sive Cassiana sive Icasia, Christophorus protosecretis, Clemens, Constantinus Porphyrogeneta, Cosmas, Cyprianus monachus, David, Demetrius, Dorotheus monachus, Emmanuel Palæolaurita, Emmanuel Phile, Ephrem, Euthymius monachus, Gabriel, Georgius Nicomediensis, Georgius Siculus, Germanus patriarcha Constantinopolitanus, Hierotheus monachus, Ignatius, Joannes archiepiscopus, Joannes Damascenus, Joannes Euchaita cognomento Mauropus, Joannes Stauracius, Joannes Zonnaris, Josephus Studita, Justinus Decadio, Leo imperator, Leo magister, Leo Peganius, Marcus monachus, Mauroleo, Methodius patr. CP. Metrophanes, Michael Pællus, Nicephorus Callistus, Nicetas Heracleota, Nicetas Stechatius, Nicolaus, Nilus Xantopolus, Paulus Ammonius, Philippus, Philotheus patr. CP. Photius monachus, Photius patr. CP., Procopius chartophylax, Romanus, Stephanus Hagiolopita, Stephanus Sabaita, Sergius Hagiolopita, Sophronius patr. Hierosol., Theodorus Cætonita, Theodorus Studita, Theodosius Lascaris, Theodosius Syceota, Theophanes, Theophilus imperator, Timocles. »

28. Hactenus Allatius, sed ordine nullo: quem ego, ut commodior esset, alphabeticum feci; libentius utiliusque chronologicum daturus, si de singulis haberentur documenta idonea. Et hæc alia possit esse causa optandi, ut alienade prodeat prælaudatus de Græcorum melodiis tractatus. Interim hisdem merito adnumerandus suggeritur nominatus supra Theodorus Prodromus qui ipsos canones primus commentando exposuit; Nicephoro Blemmidæ, in orat. 4 de process. S. Spiritus. ideo dictus ὁ τῶν ἱερῶν Κανόνων πρῶτος σαφηνοστής. Est et aliud, de quo te monitum, lector,

velim; nimirum quod auctorum nomina singula singulis canonibus præfigi solent, temetis interdum taceantur, quandoque etiam acrostichidi Innecti ad finem. Atque hæc de communibus canonibus dicta sunt.


§ IV. De Magno canone, duzologis, theotociis, catabasia, et apolytico.

29. In triodio exstat alius quoque canon, qui magnus appellatur, tum quia abundat exquisitis gravissimisque sententiis; tum quia, cum cæteri canones triginta, aut paulo amplius, troparia continent, iste ad ducenta et quinquaginta progreditur. Quod significatur hisce Triodii verbis: Ἀέγεται δὲ μέγας κανὼν, ἴσως ἂν τις εἴποι, καὶ κατ' αὐτὰς ἐνοίας καὶ τὰ ἐνθυμήματα... καὶ ὅτι, τῶν λοιπῶν κανόνων, ἀνὰ τριάκοντα καὶ μικρόν τι πρὸς τροπάρια ἔχόντων, οὗτος εἰς διακόσια καὶ πενήκοντα πρὸς ἑν. Sed quidni ejus canonis auctorem et argu-mentum ex eodem illo Triodio declarem? Τοῦτον τῶν ὄντων κανόνων μέγιστον ἀπάντων ἀρίστως καὶ τεχνήντως ἠρμόσατο, καὶ συνέγραψεν ὁ ἐν ἁγίοις Πατὴρ ἡμῶν Ἀνδρέας, ὁ ἀρχιεπίσκοπος Κρήτης, ὁ καὶ Ἱεροσολυμίτης ὀνομαζόμενος, ὃς ὤρμητο μὲν ἐκ Δαμασκού..... Πᾶσαν γὰρ Παλαιὰς καὶ Νέας ἱστορίας Διαθήκης ἐρανισάμενος, καὶ ἀθροίσας, τὸ παρὼν ἠρμόσατο μέλος, ἀπὸ Ἀδάμ δηλαδὴ μέχρι καὶ αὐτῆς Χριστοῦ ἀναλήψεως, καὶ τοῦ τῶν ἀποστόλων κηρύγματος. Προτρέπεται γοῦν διὰ τοῦτου πᾶσαν ψυχὴν, ὅσα μὲν ἀγαθὰ τῆς ἱστορίας ζηλοῦν καὶ μιμεῖσθαι πρὸς δύναμιν· ὅσα δὲ τῶν φαύλων ἀποφεύγειν, καὶ αἰεὶ πρὸς Θεὸν ἀνατρέχειν διὰ μετανοίας, διὰ δακρύων, καὶ ἐξομολογήσεως, καὶ τῆς ἄλλης δηλονότι εὐαριστήσεως. Πλὴν εἰς τοσοῦτόν ἐστιν εὐρους καὶ ἐμμελῆς, ὡς καὶ αὐτὴν τὴν σκληροτέραν ψυχὴν ἱκανῶς μαλάξαι, καὶ πρὸς ἀνάληψιν ἀγαθοῦ διεγείρει, εἰ μόνον μετὰ συντατριμμένης καρδίας καὶ προσοχῆς ἀνηκούσης ψάλλοιτο. Quod sic Latine reddo:

« Hunc vere ex omnibus canonibus maximum, optime artificioseque texuit atque conscripsit sanctus Pater noster Andreas, Cretensis archiepiscopus, cognomento Hierosolymitanus, ex Damasco oriundus.... Universa enim antiqui et novi fœderis historia, coacta in unum, ab Adamo usque ad Christi ascensum apostolorumque prædicationem, hoc perpetuum canticum deduxit. Adhortatur ergo per hoc omnem animam, ut quæ in historiarum monumentis cernit esse bona et laudabilia, ea pro viribus sectetur; quæ mala, fugiat et aversetur; semperque ad Deum recurat per resipiscentiam, per lacrymas, per delictorum confessionem, et per alia hujusmodi placandi divini numinis adjumenta. Et enim hic canon tam fluidus est tamque argutus, ut mentem etiam duriozem satis emolliat, et ad sequendum honestum decorumque excitet, modo animo contrito et debita cum attentione psallatur. » Quæ quidem attentio ne desit, cantatur lento, sono lugubri, et ternis ad troparia singula prostrationibus.

30. Tempus autem, quo Magnus ille canon in eo-

clesia recitandus est totus (nam per partes recita- A
 tur prima Quadragesimæ hebdomada), assignatur in
 triodio aliisque libris ecclesiasticis ἡ πέμπτη τῆς
 πέμπτης ἑβδομάδος τῆς Τεσσαρακοστῆς, hoc est,
 « feria quinta quintæ hebdomadæ quadragesimalis, »
 quæ hanc ob causam a Græcis peculiari appellatione
 dicitur festum τοῦ μεγάλου κανόνος, interdum etiam
 πέμπτη τοῦ κανόνος. Unde non immerito a Greise-
 ro nostro reprehenditur Junius, quod dicat, festum
 magni canonis esse Dominicam orthodoxiæ. « Er-
 rat, inquit Greiserus, more suo solemnî; nam Do-
 minica orthodoxiæ erat prima Dominica Quadrage-
 simæ: » quæ ratio plana sit cum ex aliis, tum maxime
 ex typico S. Sabæ cap. 42, cuius titulus est, Διά-
 τάξις τῆς πρώτης κυριακῆς τῶν ἁγίων ηἱστειῶν, ἧτοι
 τῆς ὀρθοδοξίας. « Ordo primæ Dominicæ sanctorum
 juniorum vel orthodoxiæ. » Prima quoque ver-
 ba illius capituli hæc sunt: τῆ κυριακῇ τῆς ὀρθοδο-
 ξίας. Quid vero Junium in hunc errorem rapuerit,
 mihi quidem non est divinatum difficile. Agedum, fa-
 ciamus periculum. Prima illa Quadragesimæ Dumi-
 nica (quam ex restituito imaginum sacrarum cultu,
 et hæreticis profligatis ὀρθοδοξίας, quasi rectæ fidei
 nominant) veræ rectæque fidei professionem emit-
 tunt Græci, et singula religionis capita, palam et in
 aperto, voce alta consentunt, sectariosque et eorum
 hæreses longo ordine iteratis anathematis dam-
 nant.

31. Hæc apud Philotheum patriarcham Constanti-
 nopolitanum aliumve legerat fortasse Junius; cum-
 que novisset, plurium conciliorum sanctiones et
 anathematismos vocari canones, venit ipsi in men-
 tem cogitare, Magnum canonem esse longam illam
 sacrorum dogmatum atque anathematum seriem,
 quam modo diximus. His autem ita constitutis, cen-
 sen' fieri potuisse, ut Junius prima Dominica Qua-
 dragesimæ festum Magni canonis agi non arbitraretur?
 En igitur stirps ac semen Juniani erroris longe
 verisimillimum; et simul addisce, quantum peri-
 culum errandi adeant illi, qui ante de aliqua re di-
 cunt sententiam, quam intelligunt quid sit id de
 quo disputetur. Nos disputaturi mox de Θεοτο-
 κίαις, periculum istud formidare minime debemus;
 quia Θεοτόκιον quid sit, jam nunc instituissemus dice-
 re; nempe ultimum odarum sive canticorum tropa-
 rium, quo aliquod Virginis matris præconium, et
 quidem accommodatum tempori, continetur. Solet
 autem in officiis ecclesiasticis contracta hæc nota θ
 non raro depingi; et ante penultimum troparium τὸ
 Δόξα Πατρὶ καὶ Υἱῷ καὶ ἁγίῳ Πνεύματι, Gloria
 Patri, et Filio et Spiritui sancto contracte hæc
 figura  notatum conspicitur; sequensque ver-
 siculus, Καὶ νῦν, καὶ αἰεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας
 τῶν αἰῶνων, Et nunc et semper et in sæcula sæculo-
 rum, τῷ Θεοτοκίῳ semper præmittitur. Non possum
 quin hic etiam verbo adnotem, Gloria Patri a Græ-
 cis dici Δοξολογίαν μικράν, sive glorificationem mi-
 norem ad differentiam hymni angelici, Gloria in
 excelsis, quæ dicitur Δοξολογία μεγάλη sive glorifica-

tio major. Præter duplicem istam Δοξολογίαν, ma-
 jorem et minorem, est et tertia, Τρισάγιον dicta
 a ter repetita voce Ἄγιος. nempe Ἄγιος ὁ Θεός,
 ἅγιος ἰσχυρός, ἅγιος ἀθάνατος, ἐλέησον ἡμᾶς,
 Sanctus Deus, sanctus fortis, sanctus immortalis, mi-
 serere nostri. Quando autem et quomodo sit ille trisa-
 gii hymnus introductus, erudite disputat Habertus
 in Libro Pontificali ante citato, pag. 64.

32. Sed me revocant Θεοτόκια, quæ unde nomen
 invenerint, ignorari non potest, nisi ad eo cui ignota
 est Nestoriana perfidia: paucis ergo id expediam.
 Tortuosus ille coluber (sic ab Alexandrino Cyrillo
 nominatur Nestorius) beatissimam Virginem Mariam
 pernegabat esse Θεοτόκον sive Deiparam; assererat
 que potius Χριστοτόκος et ἀνθρωποτόκον, seu « Chri-
 stiparam et hominis genitricem » esse dicendam.
 Hanc impietatem non tulerunt Catholicæ. Ergo variæ
 contra Nestorium coguntur synodi, ejusque hæresim
 condemnant; et inter alias Ephesina, quæ sic fulmi-
 nat: Εἰ τις οὐχ ὁμολογεῖ Θεὸν εἶναι κατὰ ἀλήθειαν
 τὸν Ἐμμανουὴλ, καὶ διὰ τοῦτο Θεοτόκον τὴν ἁγίαν
 Παρθένον (γενένηκε γὰρ σαρκικῶς σάρκα γεγονότα
 τὸν ἐκ Θεοῦ Λόγον) ἀνάθεμα ἴστω. « Si quis non
 constetur Emmanuelem verum Deum esse, et ob id
 sanctam Virginem Dei genitricem (genuit enim
 illa incarnatum Dei Verbum secundum carnem), ana-
 thema sit. » Ex hoc autem tempore vox Θεοτό-
 κος in explicando Incarnationis mysterio obtinuit
 eundem usum ac principatum, quem in mysterio
 Trinitatis ante obtinuerat vox ὁμοούσιος. Ut enim
 in Trinitatis mysterio tota fidei catholicæ ratio at-
 que professio uno consubstantialis vocabulo conti-
 neri putabatur; adeo ut tanquam tessera quedam
 haberetur, quæ fœderati sociatique Catholicæ mutuo
 sese disernerent ab hostibus, et contrarias sibi in-
 vicem Sabellii et Arii hæreses una plaga conficie-
 bant; sic ad profitendam distinctius Incarnationem,
 præcipuum in voce Θεοτόκος momentum a Catholi-
 cis constitutum est; et quam isti in tuenda illa voce
 constantes, tam eadem oppugnanda pervicaces ad-
 versarii fuerunt. Atque ea causa impulit Græcos, ut
 preces et obsecrationes, quibus divini officii tempore
 opem magnæ Matris implorant, Θεοτόκια ap-
 pellandas censuerint. Scita profecto et utilis appella-
 tio: nam quotiescunque vel titulum harum precum
 intuebantur (intuebantur autem sæpissime), non po-
 terat non ipsis venire in mentem, et fidem profiteri
 orthodoxam, et impietatem Nestorii execrari. Mitto
 dicere quantopere ex tam multis tamque variis Θεο-
 τοκίαις, in quovis horarum officio recitari solitis,
 Mariana pietas Græcorum eluceat: hoc enim pec-
 culiari opere facere incœpit noster Simon Wagner-
 ecchius, editis Centuriis quinque chiliadis primæ
 ejusmodi theotociorum, aliis cœpta continuanda
 relinquens.

33. Θεοτοκίαις Interdum subnectitur καταβα-
 σία. Sed de hac voce alium silent auctores omnes,
 quos mihi videre unquam licuit, præter unum
 Cangium. Hic fatetur ejus vim ac significationem

nescire se, facitque conjecturam aliquam ex signifi- A
catione vocis ἀνάβασις, ita scribens : « Quid hac voce
Græci intelligant, nondum sum associatus, nisi ut
ἀναβαθμοὶ fuerint ἀνάβασις καρδίας seu εὐσεβείας
περὶ Θεοῦ λογισμοί, ut loquitur Suidas, » hoc est, as-
census animi seu piæ cogitationes de Deo : « ita κα-
ταβάσεις fuerint quasi descensus, seu de humana
fragilitate cogitationes. » Sicut ubique, ita et hic
summam viri eruditionem veneror, pari modestiæ
conjunctam; ista tamen ipsius conjectura videtur
mihi ne probabilis quidem

34. Cur autem ita videatur, cognoscere ut possit
lector, quasi ea quæ oculis cernuntur, sufficere illi
vel unicus modulus ex iis, quibus in secuturo officio
Καταβάσις inscribitur, sic procedens : Τὸ στερῶμα
τῶν ἐπὶ σοὶ πεποιθότων στερῶσον, Κύριε, τὴν Ἐκ- B
κλησίαν, ἣν ἐκτήσω τῷ τιμίῳ σου αἵματι. « Firma-
mentum confidentium in te, Domine, firma Eccle-
siam, quam acquisivisti pretioso tuo sanguine. »
Huc animum, huc oculos, lector, quidquamne est
in hoc modulo quod memoriam excitet ad cogiti-
tionem fragilitatis humanæ? Atqui hujusmodi sunt
moduli cæteri omnes, quibus vox ista præligi-
tur, ut postea constabit. Igitur alio convertenda
mens est, alia facienda conjectura. Ego, ut quod
sentio in re obscura, id libere proloquar, Καταβά-
σις non puto esse troparii modulive genus, sed
aliquam proprietatem toni; ita ut idem sit quod
vocis depressio, demissio, et (si musicis placet)
etiam descensio. Hanc mihi mentem iniecit Ha-
giopolites ille seu liber ms. de musica ecclesiastica
Græcorum, qui apud laudatum Cangium verbo φωνή
inter toni proprietates novemdecim, collocat
octavo loco κατάβασις. Nam apud Græcos nihil
licet mihi videatur interesse inter κατάβασις
et κατάβασις, quam inter descensionem et de-
scensum apud Latinos. Sequitur ergo ut κατάβα-
σις in officio ecclesiastico rectius dicatur esse qua-
si signum aliquod, quo indicetur cantori, proximum
troparium succinendum esse depressa voce minus-
que elata.

35. Neque minus difficile est dicere, quid sit Ἐξα-
ποσταλλάριον. Est quidem modulus aliquis sive tro-
parium; sed per quid ab aliis differat, variæ sunt
maximeque discrepantes sententiæ : quas paucis D
videtur complexus esse Goarus pag. 27, ita interro-
gans : « Num ille hymnus est, ad quem concinendum
in chori gremium mittitur aliquis? An talis alius
qui in sancti vel mysterii alicujus memoriam Ἐξα-
ποστέλλεται, emittatur? Num potius is est qui mit-
tendam Spiritus sancti gratiam advocet? vel deni-
que qui, juxta docti Ligaridii sensum, fere semper
de apostolorum in orbem dispersione et prædicatione,
aperte vel subobscurè memoriam habeat? » Certe
longe videtur probabilius, inquit Cangius, ita
appellatum ejusmodi hymnum a voce Ἐξαπόστα-
λλον, quæ in iis fere semper occurrit, ut est oratio
illa in liturgia Præsanctificatorum, id est, missa in
qua jam antea consecratum corpus Christi sumitur.

PATROL. GR. XXIX.

Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ἔξαπόστειλον ἡμῖν δύναμιν ἐξ
ὑψους ἀγίου σου, καὶ ἐνίσχυσον ἡμᾶς προσφέρειν
σοι θυσίαν ἀναίμακτον, etc. « Domine Deus noster,
emitte nobis de excelsis sancto tuo virtutem;
et corrobora nos, ut tibi offeramus hostiam
incruentam, » etc. At vero cum vox illa ἔξαπόστει-
λον non occurrat in modulis illis omnibus, non video
quomodo hæc Cangii sententia, tanquam probabili-
or, admitti queat.

36, 37. Tam multum molestiæ non facessit vox
ἀπολυτικιον. Hanc breviter ac recte explicat doctissi-
mus Euchologii interpret Goarus pag. 52. « Finis
officii ἀπλυσίς est, sive dimissio : Modulus ille qui
terminando officio idoneus censetur, ἀπολυτι-
κιον est : et quia varii sunt hujusmodi versus,
is qui diei illius proprius est, ἀπολυτικιον τῆς ἡμέ-
ρας audit; et vocem aliam, στιχηρόν videlicet,
subaudiendam postulat. » Et pag. 121 adjungit, « non
tantum officii completi fini, verum et parti ejus
proxiori, signanter ab altera diversæ, suam ἀπό-
λυσιν et terminum assignari. » Hic vox ipsa ἀπό-
λυσίς me commonet ut missum quoque faciam lec-
torem, jam forte fatigatum legenda nimis longa circa
terminos solos dissertatione. Verum, cum sit in more
positum institutoque Græcorum, ut pronuntiata Ἀπο-
λύσεως formula, quandoque aliquid superaddant;
dabis mihi hanc veniam, erudite lector, ut ego hic
quoque superaddam aliquid de Typico, ejusque hi-
storia. Typicum liber Græcorum ecclesiasticus est,
qui quid quoque die in ecclesia tempore divini offi-
cii recitandum agendumve sit, facili methodo præ-
scribit. Varia autem initio fuere Typica, ita ut es-
sent tot ferme quot ecclesiæ. Sed tandem labentibus
sæculis primas obtinuit illud, quod S. Sabæ
nomine insignitur, et quod sanctus ille abbas, a
SS. Euthymio et Theoctisto acceptum, suis monachis
Hierosolymitanis præscripsit, unde et Hieroso-
lymiticum a nonnullis dicitur. Porro, cum barbarorum
incursione intereidisset, restitutum est studio
ac labore S. Sophronii patriarchæ Hierosolymita-
ni; deinde et a S. Joanne Damasceno rerum theo-
logiarum peritissimo innovatum fuit, et ab omni-
bus pene admissum, ut refert Symeon Thessaloni-
censis in Dialogo contra hæreses. Atque hoc est
illud Typicum, quod mihi in hac re longe obscuris-
sima, nullius trita vestigiis, faciem prælatum con-
fido, et quod hic reperies a me sæpenumero nomi-
nari. Impressum autem illud habetur Venetiis una
cum plerisque hujusmodi libris anno 1603 apud
Antonium Pinellum, sicut illud multa accuratio-
ne emendaverat Josaphat hieromonachus, ex Andro-
oriundus, sanctissimo domno Gabriele patriarcha-
lem thronum obtinente. Atqui Gabriel Flamma pa-
triarchatum Venetiis obtinuit juxta Ughellum ab
anno 1584, incunte Januario ad 14 Julii anni se-
quentis; unde intelligas coram illam annis octode-
cim prius impensam operi, quam illud typis admo-
veretur. Si quæ vox alia obscurior occurrat, eam in
Commentarii serie explicabimus.

ACOLUTHIA TRIPLICIS FESTI

Ex Typico, Menæis, aliisque Ritualibus Græcis impressis, interprete Nicolao Rayno societatis Jesu.

CAPUT PRIMUM.

De minoribus Vesperis.

38. Exploratis jam iis omnibus, ex quibus officium Græcum, veluti ex totidem principiis ac elementis constituitur; proximum est, ut totum triplicis festi officium repræsentem, ad fidem liberandam meam. Facio autem initium a Vesperis, quas scito apud Græcos diebus singulis esse binas. Aliæ namque majores sunt, minores aliæ. De minoribus agit Typicum S. Sabæ, cap. 1, ubi statim post hunc titulum, Ἐλθεις τοῦ μικροῦ ἑσπερινοῦ, hoc est, « Notitia minorum vesperarum, » sic habet: Πρὸ τοῦ δύναι τὸν ἥλιον, ἤγουν περὶ ὥραν δεκάτην τῆς ἡμέρας, ἀνέρχεται ὁ κανδηλάπτης, καὶ ποιεῖ μετάνοιαν τῷ προσεσῶτι, καὶ κατελθὼν σημαίνει τὸ μικρὸν. « Ante solis occasum, videlicet circa horam diei decimam, ascendit candelaptes, corporisque inclinatione veneratur præsidem seu albatem; et postquam descendit, pulsat signum minus. »

39. De hoc signo antequam dicere instituo, de ipso candelapte pauca dicam, ut omne errandi periculum avertatur. Sane Meursius et Gretserus noster, quanquam florent uterque linguæ Græcæ scientia, tamen hujus notionem nominis assecuti non sunt, propterea quod radici sive nominali Græco κανδήλα notionem eandem subjectam esse putarent, atque Latino *candela*; in quo errabant vehementer. Quippe τὸ κανδήλα significat lampadem, sicuti possum demonstrare ex variis scriptorum monumentis. In primis Hierosolymitanorum patriarcha S. Sophronius, in *Vita SS. Cyri et Joannis* ait: Καὶ μικρὸν τοῦ τῆς κανδήλας ἑλαίου τῆς ἄνω πρὸ τῆς τοῦ Σωτήρος εἰκόνης ἀπτομένης λαδὼν εἰς ληχύθιον. « Et aliquantulum olei ex lampade ante Servatoris imaginem ardente excipiens in lecythum. » Item citatum Typicum cap. 19, ad diem 16 Januarii: Δίδεται δὲ καὶ ἅγιον ἔλαιον τοῖς ἀδελφοῖς ἐκ τῆς κανδήλας τοῦ ἁγίου. « Datur et sanctum oleum fratribus ex sancti lampade. » Alia ut præteream, testatur Cangius dici apud Codinum, de Antiquitatibus Constantinopolitanis, κανδήλα ὀαλίνη, hoc est, « lampas vitrea. » Unde Goarus pag. 560, Meursium et Gretserum jure merito coarquit; asseritque, τὸ κανδηλάπτης duci, non a candelis, sed a lampadibus accendendis. At vero, quoniam est in Pentecostario ὁ κανδηλάπτης ἄπτει τὰ κηρία πάντα καὶ τὰς κανδήλας, « candelaptes accendit cereos omnes ac lampades, » malim ego candelapten interpretari eum,

A qui accendendis in templo luminibus præest. Et sic muneris istius ratio plene cumulateque exprimitur.

40. Quod Typicum supra dicit, candelapten etiam signo convocare populum, id non opinor universim verum esse: cum Cyrillus Scythopolitanus, Joannes Moschus, et Theodorus Studita eas partes canonarchæ tribuere videantur. Verba Moschi et Studitæ referam inferius aliud agens. Imo vero qui hoc signum edit, is a Codino cap. 1, pentade 5 (si tamen hoc caput Codini sit), λαοσυνάχτης, seu coactor populi, appellatur, et inter munia ecclesiastica ponitur tanquam peculiare aliquod, a cæterisque sejunctam: tantum abest, ut candelaptes id sibi semper ac ubique vindicet. Quapropter non temere ego existimaverim, duo illa munia, λαοσυνάχτου et κανδηλάπτου, alibi in duos distribui homines, alibi coire in unum. Jam vero cum Typicum S. Sabæ affirmet, signum a candelapte dari, quis non videat in ipsius Laura unum solum utroque isto munere functum esse? Atque ecce via facilis et expedita adducendi in concordiam codices, qui prima fronte sibi mutuo adversari videntur.

41. Nunc de signo, quo Græci ad templum convocantur, dicendum est, et audiendus Allatius, qui in dissertatione de recentiorum Græcorum templis pag. 101, sic inquit: « Campanas et campanaria (ita illi campanilia vocant) etiam apud Græcos, postremis saltem temporibus, in usu fuisse, habeo ex multis, sed præcipue ex Georgii Pachymeræ *Historia*, qui earum sæpius meminuit, lib. vii. Τοῦ δ' αὐτοῦ μηνὸς μετὰ τὴν τριακοστὴν τοῦ πρὸς ἑσπέραν, ἐντεθεὶς λίχνω ὁ Ἰωσήφ, μόνον οὐκ ἄπνους ὦν, πολλῶν περὶ ἐκάτερα παρεπομένων, καὶ ἐπευφημούντων τὰ προπεμπτήρια ἐφ' ὕμνοις καὶ κρότοις ἀνθρώπων, ἔτι δὲ καὶ τῶν τῆς ἐκκλησίας συνακτηρίων κωδώνων, εἰς τὸ πατριαρχεῖον ἀνάγεται. Οἱ δὲ τοῦ κλήρου, μόλις τὴν ἐσπερινὴν ὑμνωδίαν καθ' ἑαυτοὺς ἐκτελέσαντες, ἐπεὶ ὄρθρος ἦν, καὶ πρὸς τὴν ἐκκλησίαν ἀπήντων, κατὰ τὸ σύνθηθές σφισιν, ἑαυτοῖς ἄδατον τὸν ναὸν κατενόουν, ὡς μηδὲ σημάντροις καὶ κώδωσιν ἠθροισμένοι. « Hoc eodem mense, post diem tricesimum, cum advesperasceret, lecticæ impositus Josephus, tantum non exanimis, multis hinc atque illinc concomitantibus, et præeunti pompæ applaudentibus, non sine laudibus et strepitu hominum, nec non ecclesiæ campanis, quæ populum advocare solent,

« reboantibus, in patriarchium deducitur. Qui autem ex clero erant, vix vespertinis laudibus se junctim absolutis, cum matutinum tempus adesset, et pro more in ecclesiam convenissent, inaccessum sibi templum esse videbant tanquam qui neque campanis neque tintinnabulis fuissent congregati. » Huc addit Allatius loco præcitato, ex Michaelis Pselli oratione nondum edita ad Constantinum monomachum testimonium tale : 'Αλλ' οὐ πάντα τερφθήσῃ τοῖς ὀφθαλμοῖς, οὐδὲ ἐφ' ὄλοις προμειδιάσεις τοῖς ὀρμημένοις· ἐξεγερεῖ γὰρ σε μέσης νυκτὸς ὁ κώδων ὁ ἱερὸς, καὶ θεῖοις ἐνοτηλωθήσῃ ἐδάφειν. « Sed non omni ex parte oculis delectaberis, nec in omnibus visibilibus gaudebis : excitabit enim te media nocte sacrum tintinnabulum, et sacris incumbes pavimentis. »

42. Ex his duobus testimoniis recte conficit Allatius, campanas postremis temporibus, id est circa ann. mxx in usu fuisse apud Græcos; quanquam putem ego fuisse multo ante. Etenim hunc Græcos accepisse a Venetis sub annum dcccxxix auctor est Andreas Dandulus, in chronico ms. et ex eo Sabellicus *Ennead.* 9, lib. 1. Sed direpto postmodum (ut prosequitur Allatius, pag. 102) « imperii capite Byzantio, ditioneque reliqua Græcorum a Turcis occupata, campanarum usus in urbibus, in quibus ipsi degunt, intermissus est, ne per aerem palantes animas, timor incussus, quiete qua fruuntur, expoliet. Ita fanatici illi homines, ex ethnicorum gentiliumque nugamentis, de animabus philosophantur. Quapropter sacerdotes Græci ligneo instrumento, ad Græcos in ecclesiam convocandos, utuntur. Id est lignum binarum decempedarum longitudine, duorum digitorum crassitudine, latitudine quatuor, quam optime dedolatum, non fissum aut rimosum, quod manu sinistra medium tenens sacerdos vel alius (qui Λαοσυνάχτου munus obire debet) dextra malleo ex eodem ligno, cursim hinc inde transcurrens, modo in unam partem, modo in alteram, prope vel eminus ab ipsa sinistra, ita lignum deverbatur, ut ictum, nunc plenum, nunc gravem, nunc acutum, nunc crebrum, nunc extensum edens, perfecta musices scientia auribus suavissime moduletur; et hoc σημαντήριον nuncupatur, magisque proprio nomine χειροσήμαντρον, quod manibus teneatur ilisque pulsetur, ad differentiam alterius magni, quod μέγας σημαντρον dicitur, ex eodem ligno, et in turribus sive campanariis, catenis ferreis suis extremitatibus appenditur. Illud est insigni magnitudine, ut quandoque sex palmos latitudo, unum crassitudo, triginta longitudo exæquet, malleoque pro magnitudine semanterii pulsetur. »

43. Hactenus Allatius, a quo Hieronymus Magius non nihil discrepat, in illo libro quem de Tintinnabulis apud Byzantios, inter compedes scripsit. Ibi enim cap. 15 affirmat, semanterium duobus pulsari malleis, neque adeo teneri manu. Juvat subjicere ipsius verba quæ hæc sunt : « Simandrum esse scias ligneam tabulam.... Capita foramina habent non

A nulla, non magna admodum, sed pennæ anserinæ calamove scriptorio pervia. In medio tenuem funiculum continet. Qui populum ad templum est convocaturus... ante fores templi vel edito loco tabulam prænotatam malleis duobus ligneis pulsatur, non sine aliqua ratione musica, atque interim in gyroni sensim volvitur : qua re fit, ut gravior cum non ingrata raucedine sonus emittatur. Tabula, non quæ latior, sed quæ arctior est, quasi libræ scapus in sinistro pulsantis humero quiescit; ac ne pulsando dilabatur, funiculo prædicto mordicus apprehenso retinetur : manibus enim non licet, tum quod, ea apprehensa, sono non parum decedit; tum quia utraque manus malleo impeditur. Ambabus enim manibus pulsatur hinc inde, ut nunc quædam frequentamenta, nunc quædam pausas audias. »

44. Cum autem dicit Magius illam tabulam non posse teneri manibus, eo quod ea sic apprehensa necesse sit multum de sono decedere, videbitur fortasse aliquibus rejiciendus esse Allatius, qui eam manu sinistra teneri affirmat, et nihilomi vs suavissimum edere concentum. At facile dissipatur ista ratio : quippe si manu apprehendatur, non ipsa immediate tabula, sed funiculus ille quo tabula in medio libratur et paribus examinatur ponderibus, tam clarus editur sonus, quam si apprehendatur dentibus : quid enim ad sonum interest, manibusne an dentibus funiculus iste teneatur? Et vero mirum est, hoc non succurrisset Magio, delinquenti formam hagnosideri, quod (ut videre est capite sequenti) retinetur manu, funiculum apprehendente. An forte putavit in hagnosidero non intercludi senum, intercludi autem in illo alio, quod jam tractamus, semanterio ligneo? Ineptæ et ridiculæ isthæc esset opinio : quæ enim hujusce discriminis ratio adinveniri posset? Huc accedit quod potius minuitur sonus, quando percussa tabula pulsantis in humero conquiescit, ut fieri ait Magius. Hic igitur nihil est quod nos cogat ad Allatium deserendum; nihil etiam cur fides abrogetur Magio, qui quæ hic refert, suis ipsemet usurpavit oculis : atque adeo non erit impudentiæ judicare, locis vel temporibus diversis diversam fuisse pulsandi semanterii rationem. Lignum vero, ex quo conficitur semanterium, prædurum est et a Græcis σφενδάκη appellatur : Corrupte, inquit Allatius, eo quod non aliud fuerit, ut ipse quidem existimat, quam σφένδαμνος Theophrasti, et acer Plinii. Rectene an secus hic censeat, non habeo dicere

45. Hoc dico, usum hujusmodi lignorum esse antiquissimum : id enim colligitur ex concilio Nicæno II, act. 4, ubi Euthymius diaconus et monachus pro episcopo Gottibæ hæc legit, ex miraculis S. Anastasii martyris. Φέρε δὴ καὶ τὰ ἐν Καισαρίᾳ τῆς Παλαιστίνης γενόμενα ὑπὸ τοῦ ἁγίου κατὰ τὸ δυνατόν ἱστορήσωμεν· Ἰησιδάσαντος ἐν τῇ ἁγίᾳ πόλει τοῦ ἁγίου λευφάνου, γνωστὸν γέγονε πάση τῇ πόλει· καὶ εὐφροσύνης μεγάλης πλησθέντες ἅπαντες,

ἀναστάντες, τὰ τε ἱερὰ ξύλα σπράναντες, συνθηροί- A
σθησαν ἅπαντες ἐν τῷ πανσέπτῳ ναῷ τῆς Θεοτόκου.
ἐπιλεγομένων τῆς Νέας. « Eia nunc, et ea quæ apud
Cæsaream Palæstinæ a S. Anastasio facta sunt,
quoad ejus fieri potest, enarremus. Cum ad san-
ctam civitatem appropinquassent sancti reliquæ,
id innotuit universæ civitati, et letitia magna im-
pleti sunt omnes. Et surgentes sacraque ligna perc-
tientes convenerunt in summe venerandum Deiparæ
templum, quod dicitur Novæ. » Ligni itidem memi-
nit Joannes Moschus, in *Prato Spirit.* cap. 11: Κρού-
σαντος τοῦ κανονάρχου τὸ ξύλον, ἐφ' ᾧ πάντας τοὺς
ἀδελφοὺς συναχθῆναι. « Canonarcha lignum pulsante
ad omnes fratres congregandos. » Et Theodorus
Studita, in cæminibus quibus alloquitur canonar-
cham :

SAGERDOS.

Benedictus Deus noster, nunc et semper, et in
seculi sæculorum. Amen.

PRÆSES ECCLESIAE.

Venite, adoremus.

47. Et psallit psalmum proœmiacum, Benedic,
anima mea, Dominum. Domine Deus meus, tran-
quilla et submissa voce. Et eodem modo dicitur
psalmus, Domine, clamavi, tono dominicati.
Recitantur versiculi tres. Et psalluntur versus pro-
sonii sive similes toni 3, sicut Ὡς γενναῖον ἐν
μάρτυσιν.

VERSUS SIMILARES.

48. Christi charitate, Basili, ascendens in al-
tum, contemplatus es recondita ipsius ac divina C
mysteria, quæ tanquam pietatis præco sapiens de-
textisti et manifestasti populis. Quare pete, o sancte,
a pernicie periculisque liberari illos qui fideliter se-
quuntur tua dogmata.

49. Sermonum tuorum ac dogmatum sapientia,
sancte Gregori, solvisti vincula hæresum; et
orthodoxæ fidei concordia conjunxisti bonos, agno-
scentes et laudantes Christum: a quo pete liberari
a pernicie periculisque illos, qui fideliter suscipiunt
tua divinitus dictata dogmata.

50. Christus te posuit firmum firmamentum
Ecclesiæ suæ, Pater sancte, divina locute Chryso-
stome, ut eam servares immobilem atque inexpu-
gnabilem adversus inimicorum impetus, et ut pe-
teres letiferis animorum perturbationibus liberari D
eos, qui sitiunt tuorum sermonum sententiarum-
que pelagus.

51. Trinitatis selectos flores, pratique immor-
talis unguentum exhalantes, atque jucundissimos
intelligibilis solis radios, et divinis suis luminibus
illuminantes terram, celebremus Joannem Magnum,
divinum theologum Gregorium, et alta quadam
mente præditum Basilium.

Gloria. Tonus obliquus 2.

Homines Dei et fideles servi, sacerdotes Domi-
ni, viri desideriorum, vasa electionis, columnæ et

Σά. λιπιζε καιρω τὸ ξύλον, καθὼ δόσι.
Et tempore et rite, ut tuba, ligno cane.

Alios locos conguessit Allatius, conguessit et Can-
gius, quos potest curiosus lector consulere. Mihi
satis debet esse hic paucis ostendisse, quid sit si-
gnum minus, quid majus. Extra hæc duo signa
sunt et alia, quæ secuturo capite locum invenient
suum. Jam enim signum minus nos ad templum
Græcorum vocat, ut in minoribus vesperis et specta-
mus congregatos fratres, et sacerdotem intonantem
audiamus.

46. Sic ergo prosequitur Typicam: Συναχθέν-
των τῶν ἀδελφῶν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἀρχεται ὁ ἱε-
ρεὺς. Congregatis in ecclesia fratribus incipit sa-
cerdos.

B

ΙΕΡΕΥΣ.

Εὐλογητός ὁ Θεὸς ἡμῶν ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας
τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

ΕΚΚΛΗΣΙΑΡΧΗΣ.

Δεῦτε, προσκυνήσωμεν.

Καὶ ψάλλει τὸν προοιμιακὸν ψαλμὸν τὸ, Εὐλόγει,
ἡ ψυχὴ μου, τὸν Κύριον Κύριε ὁ Θεὸς μου, ἡσύχῃ
φωνῇ καὶ ἡρεμαίᾳ. Εἶθ' οὕτως λέγομεν τὸ, Κύριε,
ἐκέκραξα, εἰς τὸν ἦχον τῆς κυριακῆς. Ἰστώμεν δὲ
στίχους δ'. Καὶ ψάλλομεν στιχηρὰ προσόμοια ἤχου 3
πρὸς τὸ Ὡς γενναῖον ἐν μάρτυσιν.

ΣΤΙΧΗΡΑ ΠΡΟΣΟΜΟΙΑ.

Ἐν τῷ ὕψει, Βασιλεῖ, τῆς Χριστοῦ ἀγαπήσεως
ἀναθὰς κατώπτυσας τὰ ἀπόρρητα αὐτοῦ καὶ θεία
μυστήρια, ἅπερ ἀνεκάλυψας καὶ ἐτράνωσας λαοῖς,
εὐσεβείας ὡς κήρυξ σοφός. Διὸ πρέσβευε ἐκ φθορᾶς
καὶ κινδύων λυτρωθῆναι τοὺς πιστῶς ἐπεπομένους
τοῖς σοῖς δόγμασιν, δαιε.

Τοὺς συνδέσμους διέλυσας τῶν αἰρέσεων, δαιε,
τῇ σοφίᾳ τῶν λόγων καὶ δογμάτων σου, καὶ εἰς ὁμό-
νοιαν ἤθροισας ὀρθοδόξου πίστεως τοὺς εὐγνώμονας,
Χριστὸν εὐφημοῦντας, Γρηγόριε, ὃν ἰκέτευε ἐκ φθορᾶς
κινδύων λυτρωθῆναι τοὺς πιστῶς προσδεχομένους
τὰ σὰ θεόφθογα δόγματα.

Ἀρῶαγῆ σε θεμέλιον ὁ Χριστὸς ἐπιστήριξε τῇ
αὐτοῦ Ἐκκλησίᾳ, Πάτερ δαιε, τηροῦντα ταύτην ἀσά-
λευτον, καὶ ἀκαταμάχητον τῶν ἐχθρῶν ταῖς προσβο-
λαῖς, θεοβόρῃμον Χρυσόστομε, καὶ πρεσβεύοντα ἐκ
παθῶν ψυχοφθόρων λυτρωθῆναι τοὺς διψῶντας τῶν
σῶν λόγων καὶ νοημάτων τὸ πλάγος.

Τῆς Τριάδος ἐκλόγια, ἀκηράτου λειμῶνός τε ἀνθη,
τὰ μυρίνοια καὶ τερπινότατα, τοῦ νοητοῦ ἕως ὑπάρχον-
τας ἀκτίνας ἡλίου, καὶ φωτίζοντας τὴν γῆν ταῖς αὐ-
τῶν θείαις λάμπεσιν, εὐφημήσωμεν Ἰωάννην τὸν
μέγαν σὺν τῷ θείῳ θεολόγῳ Γρηγορίῳ καὶ τὸν ὑψί-
νον Βασίλειον.

Δόξα.

Ἦχος πλ. β'.

Ἄνθρωποι τοῦ Θεοῦ καὶ πιστοὶ οἰκείται, λειτουργ-
γοὶ Κυρίου, ἄνδρες ἐπιθυμῶν, σκευὴ ἐκλογῆς, στυλοὶ

καὶ στηρίγματα τῆς Ἐκκλησίας, βασιλείας κληρο-
νόμοι, μὴ παρασιωπᾶτε τοῦ βοᾶν ὑπὲρ ἡμῶν πρὸς
Κύριον.

A falcimenta Ecclesie, regni hæredes, ne cessetis pro
nobis clamare ad Dominum.

Καὶ νῦν

Θεοτόκιον.

Et nunc.

Mariale.

Θεοτόκε, σὺ εἶ ἡ ἀμπέλος ἡ ἀληθινή.

Dei Genitrix, tu es vitis vera.

COMM. 52. Hic videtur recitari oratio Φῶς ἱλαρὸν, saltem quantum possum conjicere ex cap. 1 Typici. Eam autem orationem exhibeo integram, prout existit apud Coarum pag. 32 Euchologii.

Φῶς ἱλαρὸν ἀγίας δόξης ἀθανάτου Πατρὸς, οὐρα-
νίου, ἀγίου, μάκαρος, Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐλθόντες ἐπὶ τὴν
τοῦ ἡλίου δύσιν, ἰδόντες φῶς ἐσπερινὸν, ὁμοῦ μὲν Πα-
τέρα, Υἱὸν, καὶ ἅγιον Πνεῦμα, Θεόν. Ἄξιόν σε ἐν
πᾶσι καιροῖς ὑμνεῖσθαι φωναῖς αἰσiais, Ὡς Θεοῦ, ὁ
διδούς ζωὴν διὸ ὁ κόσμος σε δοξάζει

Lumen jucundum sanctæ gloriæ immortalis
Patris, cœlestis, sancti, beati, Jesu Christe, prove-
cti ad solis occasum, et cernentes lucem serotinam,
laudamus Patrem, Filium, et Spiritum sanctum,
Deum. Æquum est te, Fili Dei, largitor vitæ, omni
celebrare tempore; ideoque te mundus totus lau-
B dibus prosequitur.

COMM. 53. Deinde cantatur psalmus, Ὁ Κύριος ἐδασλευσεν, « Dominus regnavit : » sed quis præcise ex
tribus psalmis ita incipientibus, non indicat Typicum. Tum dicitur oratio, Καταξίωσον, quam in an-
tiquis Græcorum Ritualibus diu frustra quæsi. Quare visum fuit eam describere ex Horologio Cryptæ
Ferratæ, impresso Romæ anno 1677. Sic ergo sonat.

Καταξίωσον, Κύριε, ἐν τῇ ἐσπέρᾳ ταύτῃ ἀναμαρ-
τήτους φυλαχθῆναι ἡμᾶς. Εὐλογητὸς εἶ, Κύριε, ὁ
θεὸς Πατέρων ἡμῶν, καὶ αἰνετὸν καὶ δοξασμένον ἐν
ἐνομᾷ σου εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.

Dignare, Domine, hoc vespere sine peccato
nos custodire. Benedictus es, Domine, Deus Patrum
nostrorum; et laudabile et gloriosum nomen tuum
in sæcula. Amen.

COMM. Verum an eandem illam orationem adhibuerint antiquiores Græci, dubito : quia hoc Horolo-
gium habet plurima, quæ sunt ritibus Latinorum potius quam Græcorum conformia. Post orationem κα-
ταξίωσον, quæcunque demum illa fuerit, videntur dici sequentia.

Εἰς τὸν στίχον στιχηρὰ προσόμοια. Ἦχος γλ. β',
Τριήμερος ἀνέστης, Χριστέ.

54. Ad versiculum versus similes. Ton. obl. 2,
sicut Τριήμερος ἀνέστης, Χριστέ.

Ἡ χάρις ὑπερίσχυσεν, ἡ πίστις ἐπικράτησεν,
ἐπληρώθη πάντα γνώσεως Θεοῦ, διὰ τῶν ἀποστό-
λων, διὰ τῶν διδασκάλων, καὶ σωτηρίαν ἐπλουτή-
σαμεν.

Gratia prævaluit, exsuperavit fides, scientia
Dei impleta sunt omnia, per apostolos, atque do-
ctores, et nos salute locupletati sumus.

Στίχος. Καυχῆσονται ὅσοι ἐν δόξῃ.

C 55. Versic. Exsultabunt sancti in gloria.

Οὐράνια μυστήρια, ἀνθρώπινα μαθήματα, χαρι-
σμάτων συνδρομὴ παντοδαπῶν μετὰ κατορθωμάτων
νικῶντων πάντα λόγον, τοὺς τρεῖς ἀγίους ἐθαυμάστω-
σαν.

Cœlestia arcana, humanæ scientiæ, concursus
gratularum omnis generis cum recte factis, supe-
rantibus omnem orationem, hos tres sanctos admi-
rabiles fecere.

Στίχος. Οἱ ἱερεῖς σου, Κύριε, ἐνδύσονται δικαιο-
σύνην.

56. Versic. Sacerdotes tui, Domine, induent
justitiam.

Βασιλεῖος ὁ ἐνθεος νοῦς, Γρηγόριος ἡ θεία φωνή,
Ἰωάννης ὁ παγκόσμιος λαμπτήρ, οἱ τρεῖς τῆς ἀνωτά-
τω θεράποντες Τριάδος καὶ λειτουργοὶ συνοξαζέσθω-
σαν.

Basiliius mens Deo plena, Gregorius divina
vox, Joannes omni ex parte ornatum candelabrum,
tres ministri supremæ Trinitatis ac sacerdotes con-
glorificantur.

Δόξα.

Ἦχος αὐτός.

Gloria.

Tonus idem.

Εὖ, δούλοι ἀγαθοὶ καὶ πιστοὶ, εὖ, ἐργάται τοῦ ἀμ-
πελωνος Χριστοῦ, οἱ καὶ τὸ βᾶρος τῆς ἡμέρας βαστά-
σαντες, καὶ τὸ δεδομένον τάλαντον αὐξήσαντες, καὶ
οὐκ μεθ' ὑμῶν ἐλθοῦσι μὴ φθονήσαντες. Διὸ ἤνοιχται
πύλη βασιλείας ὑμῖν. Εἰσελθόντες οὖν εἰς τὴν χαρὰν
τοῦ ποιήσαντος, πρὸς εὐσέβειαν ὑπὲρ ἡμῶν, ἄγιοι διδά-
σκαλοι.

57. Servi poni et fideles, seduli operarii in
Christi vinea, qui portastis pondus dei, et datum
talentum auxistis, neque invidistis post vos venien-
tibus. Ideo vobis aperta est regni janua. Intrantes
igitur in gaudium Conditoris; orate pro nobis, san-
cti doctores.

Καὶ νῦν.

Θεοτόκιον.

Et nunc.

Mariale.

Οὐδὲς προστρέχων ἐπὶ σοὶ καταρχυμμένος ἀπὸ
σοῦ ἐκπορεύεται, ἀγνή Παρθένε Θεοτόκε· ἀλλ' αἰτεῖται
τὴν χάριν, καὶ λαμβάνει τὸ δῶρημα πρὸς τὸ συμφέρον
τῆς αἰτήσεως.

Nemo accurrens ad te, pura Virgo Genitrix Dei,
derelictus abs te discedit; sed petit gratiam, et do-
num accipit petitioni conveniens.

Νῦν ἀπολύεις τὸν δούλόν σου. Τὸ Τρισάγιον.

Nunc dimittis servum tuum. Trisagium, de
quo num. 51.

ΑΠΟΛΥΤΙΚΙΟΝ.

Οἱ τῶν ἀποστόλων ὁμότροποι, καὶ τῆς οἰκουμένης
διδάσκαλοι, τῷ δεσπότη τῶν ὅλων πρὸς εὐσέβειαν εἰρη-

DIMISSORIUM.

58. Iisdem quibus apostoli moribus præditi, do-
ctores universi orbis, orate universorum Doz-

num, ut mundo tribuat pacem, et animabus nostris Δ νην τῆ οἰκουμένην ζωρῆσασθαι, καὶ ταῖς ψυχαῖς τὸ μέγαυον misericordiam.

γα Ἐλεος.

Post hæc sit ἀπολυσις sive dimissio.

CAPUT SECUNDUM.

De maioribus vesperis.

59. Hæ Vesperæ sunt statim post occasum solis; et quidem cum majori celebritate cæremoniaque quam illæ aliæ, de quibus jam egimus; atque hæc causa est, quare majores nominentur. Sed cum ex ipso fonte aquæ hibantur purius, juvat Typicum consulere capite 2, cujus titulus est Εἰδησις τοῦ μεγάλου ἑσπερινοῦ, καὶ τῆς ἀγρυπνιας διάταξις: « Notitia majorum Vesperarum, et vigiliarum ordo. » Ibi autem sic habet.

Aliquanto post solis occasum, abit candelaptes, et exhibet reverentiam præsuli. Deinde redit et lente pulsat Bareas, recitans psalmum centesimum decimum octavum.

60. COMM. Hic psalmus quia incipit a verbis Μακάριοι οἱ ἄμωμοι, « Beati immaculati, » propterea Græcis dicitur Ἀμωμος, id est, « Immaculatus. » Pulsare autem Βαρέας nihil videtur esse aliud, quam, ut Allatius et Goarus interpretantur, edere sonos graviore, certoque intervallo temporis intermissos; quomodo in campanarum nostratum extrema pulsatione ad conciones ecclesiasticas fieri assolet, quodque « tinire » dicimus. Sic autem prosequitur Typicum.

Hisce peractis discedit et accendit lampades, et verso thuribulo eas reponit in medium ecclesię, post candelabra instructa cereis. Postea egrediens, semanterium pulsat majus, deinde ferreum.

COMM. 61. Majus semanterium, quid sit, n. 42 diximus: restat ut hic de ferreo pauca disseramus. Semanterium ferreum, quod ab aliquibus etiam χαλκοῦν sive æneum appellatur, est ferrea lamina, crassitudine tres digitos vel plures exæquans, longitudine brachium, et paululum recurva in formam arcus, e catenis pendens pro foribus templi; quæ locis variis ferreo percussa malleo suaviter resonat. Ita me docent Allatius, Goarus et Petrus Belonius. Certe ego existimo hujus semanterii sonum non posse esse admodum dissimilem sono illi, quem nostrates edunt, quando ferreis malleolis pulsant instrumentum illud musicum, quod ex longa semper decrescentium lamellarum serie constituitur.

62. Porro illud Græcorum ferramentum, quod usibus sacris adhibetur, Ἁγιοσιδήρου a nonnullis dicitur, nominatum ab Hieronymo Magio.

« Agiosiderum, » inquit Magius ille (potius scripsisset *hagiosiderum*) « hac forma vidimus. Ferrea erat lamina, quatuor digitorum latitudine, sexdecim vero longitudine, funiculo in medio librata. Hæc ferreo malleo ternis interpolatis vicibus ab homine pulsari solet, qui sacerdotem, Eucharistiam ad ægrotos lectioneque decumbentes deferentem, solet precedere, ut inter transeundum quisque rei admoneatur. » Sed cum candelapte revertamur ad templum.

Reversus candelaptes stat ante portas sanctas Γ Ὑποστρέφας, inquit Typicum, ἱσταται κατακόπιον τῶν ἁγίων θυρῶν.

COMM. 63. Hæ autem portæ, ut ait Goarus pag. 24, « sunt τοῦ βήματος, et ad sacrum altare recta iter aperiunt, nomenque hujusmodi sunt sortitæ, quia sancta mysteria per eas proferuntur: vel quia per illa transitum habet Rex omnium et dominorum Dominus, Βασιλικαὶ etiam audire meruerunt. » Sed Goarus, « portas sanctas » confundens cum « basilicis, » vehementer errat. Cum enim Marcus hieromonachus, de dubiis Typicis cap. 96, dicat: « Θυμῆ τὸν ἕτερον ἀρχόμενος ἀπὸ τῶν ἁγίων θυρῶν, καὶ κατερχόμενος μέχρι τῶν βασιλικῶν πυλῶν, ποιῶν καὶ ἐν αὐτῷ, ὡσπερ καὶ εἰς τὸν ἕτερον. » Alium incensat incipiens a sanctis portis, et perveniens ad basilicas portas usque, id idem quod in alio perficiens: » et paucis interpositis: « Πληρώσας δὲ τὸ θυμῆν, καὶ μέλλων εἰσεῖναι ἐν τῷ ναῷ, χαράττει σταυρὸν ἐμπροσθεν τῶν βασιλικῶν πυλῶν. » Fine incensandi factio, ingressurus in templum, ante portas basilicas crucem designat. » Cum, inquam, hæc dicat ille Marcus, quis est qui non videat portas sanctas a basilicis esse diversas? Id idem colligas ex Leone Grammatico, in Michaele Theophili F. pag. 466, Μέχρι δὲ τῶν βασιλικῶν πυλῶν ἐλθὼν ὁ βασιλεὺς, οὐκ ἀπέθετο τὸ στέφος, καθὼς ἔθος ἐστὶ τοῖς βασιλεῦσι, ἀλλὰ μετ' αὐτοῦ εἰσῆλθε μέχρι τῶν ἁγίων θυρῶν. » Cum imperator ad basilicas portas pervenisset, non deponerat coronam, ut erat in more positum institutoque imperatorum; sed cum ea usque ad sanctas portas penetravit. »

64. Ergo per portas basilicas introit in templum, per sanctas in βῆμα, sive sacrum aditum, id est, illum templi locum, ubi consistunt sacerdotes, et quem nulli laico ingredi fas erat, præterquam imperatori, cui licuit ibi dona offerre omnium Conditori, idque ex antiquissima traditione, ut est in synodo Trulana, cau. 69 Stante ergo candelapte ante sanctas portas,

65. Surgens sacerdos inclinatur corpus præfecto, sive abbati, vel versus locum ipsius, videlicet si præseus non sit: et postquam recessit, inclinatur sese tertio ante sanctas portas, et semel versus considentium fratrum choras.

COMM. Choros, nimirum dextrum sinistrumque, quomodo etiam apud nos chori psallentium utrinque consistunt.

Μετὰ τὸ δῶναι τὸν ἥλιον μικρὸν, ἀπέρχεται ὁ κανδηλάπτης, καὶ ποιεῖ μετάνοιαν τῷ προστώτῳ. Ἔπειτα ἀνέρχεται καὶ κρούει τὰς Βαρέας σχολαίως, ψάλλον τὸν Ἀμωμον.

Μετὰ δὲ τὸ πλήρωμα τούτων ἀπέρχεται καὶ ἄπει τὰς κανδήλας, καὶ τρεπίσας τὸν θυμιατὸν, τίθησι λαμπάδας μετὰ κηρομανουάλια εἰς τὸ μέσον τῆς ἐκκλησίας. Ἐπειτα ἐξερχόμενος σημαίνει τὸ μέγα, εἶτα τὸ σιδηροῦν.

Ἐπειτα ἱσταται κατακόπιον τῶν ἁγίων θυρῶν.

Ὁ ιερεὺς ἀναστὰς ποιεῖ μετάνοιαν τῷ ἡγουμένῳ, ἢ εἰς τὸν τόπον αὐτοῦ, δηλονότι μὴ ἐνδημούντος· καὶ ἀπελθὼν, ποιεῖ μετάνοιαν γ' ἐμπροσθεν τῶν ἁγίων θυρῶν, καὶ εἰς τοὺς χοροὺς πρὸς μίαν τῶν ἀδελφῶν καθημένων.

Εισελθὼν δὲ καὶ εἰς τὸ ἅγιον βῆμα, λέγει τὴν A 66. Ingressus autem sanctum aditum dicit secreto orationem ad incensationem dici solitam.

COMM. Hanc, hic in Typico omissam, Goarus exhibet sequentibus verbis.

Κατεύθυνον τὴν προσευχὴν ἡμῶν, ὡς θυμίαμα Dirige orationem nostram, ut incensum in ἐνώπιόν σου, καὶ πρόσδεξαι αὐτὴν εἰς ὁσμὴν εὐωδίας. conspectu tuo, et suscipe eam in odorem suavitalis.

Certe hæc oratio a Goaro exhibetur pag. 29, neque aliam ego uspiam inveni.

Ὁ δὲ κανδηλάπτης ἐκφωνεῖ, Κελεύσατε, γε- Tum candelaptes, manu præferens lampadem, γωνοτέρῳ φωνῇ, κρατῶν καὶ τὴν λαμπάδα ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ. exclamat clariore voce, Jubete.

COMM. « Quo verbo non jubet (inquit Goarus loco jam citato) ut sacerdote adveniente cuncti surgant : quin potius humilitatis modestiæque demonstrandæ studio, rogat ut jubeant, quasi aliis imperaturi ; ut assurgant. » Rem non omnino absimilem facit apud Latinos lector, qui, juxta Petrum Damianum, lib. *Dominicus vobiscum* appellato, cap. 2, « benedictionem a sacerdote dum petit, non rogat ut benedicat ; sed ut benedicere jubeat quempiam alium. »

Θυμιάσας δὲ ὁ ἱερεὺς σταυροειδῶς τὴν ἁγίαν B 67. Cum sacerdos in formam crucis incensavit sanctam mensam totumque altare, egreditur sanctis portis, et thuribulo ante cancellos bematis formata cruce, abit et incensat imaginem sancti (vel illius qui esse ecclesiæ tutelaris, vel cujus festum agitur), deinde incensat præsidem : et duos choros servato ordine, nimirum lampadem eum præeunte. Postquam autem egressus est in narthecem, atque ibi ordine incensavit fratres, revertitur.

68. COMM. Jucundum hic forte lectori fuerit intelligere, quid sit templi νάρθηξ. Est ergo proprie narthex locus pœnitentibus, catechumenisque atque energumenis assignatus. At dicere ubi ille fuerit, extrane an intra ecclesiam, hoc opus, hic labor est : id tamen conabor declarare brevitate quanta potero maxima.

Allatius quidem Narthecem qui et πρόναος dicitur, quasi « anterius templum, » iisdem quibus ecclesiam muris circumscribit, ponitque intra illam : sed Goarus ponit extra, et censet esse ecclesiæ « vestibulum, propylæum » seu « porticum » (*porticale* vulgus appellat) quæ ædis sacræ portis observatur. Uterque pro se afferit auctoritates non leves. Verum puto ego, hanc opinionum varietatem natam esse ex eo, quod non satis observaverint Græcorum ecclesias, alias esse catholicas, quæ scilicet utriusque sexui universim patent ; alias monasticas, quæ solis viris, si virorum ; vel solis mulieribus, si sanctimonialium sint. Nam prioribus narthex exterior est, posterioribus non item ; uti pluribus ostendit eruditus Cangius, ex quo juvat pauca delibare.

69. Postquam præclarus ille auctor, in *Glossario mediæ et infimæ Græcitatæ* dixisset, « narthecem esse porticum ante templi vestibulum, sic dictam quod ferulæ speciem præferat, cum in latitudinem ad ipsius ædis faciem diducatur ; esseque extra ædem, si ecclesias catholicas spectemus, » id quod lib. III *Constantinopolis Christianæ*, num. 18, probat ex Procopio, Codino, Theoriano, Silentario et aliis ; statim subdit : « In monachorum vero ecclesiis aliter se res habet. Ex enim in tres partes dividuntur : in βῆμα seu Sacrarium, suis cancellis disparatum ; in ναόν, in quo monachi consistunt, suis pariter cancellis divisum a reliqua æde, quam νάρθηκα appellant, quod iis νάρθηκος vicem præstet, licet non sit revera νάρθηξ, ut qui intra ipsam ædem exstet illiusque septa : in qua tamen νάρθηκος figuram retinet, cum excepto bemate, potiore ædis partem obtineat ναόν, seu monachorum chorus ; reliqua parte, ut dixi, in angustum contracta, et in latitudinem diducta, eaque sæcularibus permessa, tanquam eo instar pœnitentium accedentibus, cum iis intra ναόν consistere non liceat... Atque eam ferme etiam monasticarum ecclesiarum formam semper fuisse apud nos seu Latinos, facile concedat, quisquis attentius veteres ejusmodi monasticas ædes consideraverit ; in quibus monachorum chorum, quem capsam ecclesiæ vocabant (ut quidam volunt) potiore ædis partem occupare animadverteret, reliqua sæcularibus seu κοσμητοῖς patente. Quidquid igitur in iis monachorum ecclesiis extra narthecem est, ἐξωνάρθηξ et ἐξώστης corrupte dicitur, ædis scilicet vestibulum, ubi in ecclesiis catholicis νάρθηξ collocari solet, in cuius discrimen, interiorem narthecem, Ἐσωνάρθηκα vocant. » Hæc Cangius, quibus scite egregieque positis, et conciliantur discerpentes doctorum sententiæ, et facile intelliguntur ea quæ prosequitur Typicum.

Καὶ εἰσελθὼν εἰσω τῆς βασιλικῆς πύλης, χαράτ- C 70. Et intrans portam basilicam, sive regiam, τει μετὰ τοῦ θυμιατοῦ σταυρόν. thuribulo crucem effligit.

COMM. Quippe quod ante diximus, per portas basilicas patere aditum in templum, id de templo catholico intellectum volo, non de monastico ; quia in monasteriorum templis (quale erat illud pro quo scriptum est hoc Typicum), portæ basilicæ non sunt portæ exteriores et omnium maximæ ; sed interiores, et quæ e narthece ducunt ad ναόν sive chorum. Quid opus est pluribus ? Porta basilica in hoc ipso Typico intra monasticam ecclesiam manifeste constituitur. Id quod patebit etiam ex sequentibus. Quapropter Typici seriem repetamus.

Καὶ ἐκφωνεῖ μεγαλοφώνως τὸν, Κύριε, εὐλόγησον, 71. Et elata voce exclamat : Benedic, Domine ; καὶ θυμιατῶ αὐτὸς τὸν προσετώτα ἢ εἰς τὸν τόπον αὐτοῦ, et incensat iterum præsidem vel ipsius locum, deinde sanctum.

Comm. De hoc sancto ante verba fecimus, et ejus imago conspicua est in præcipua chori scæe, ideoque εἰκὼν στασιδίου τοῦ ἡγουμένου nuncupatur.

Et ingressus in sanctum beina, ter signum crucis exprimit thuribulo. Ita demum exclamat: Gloria sanctæ et vivificæ et individuæ Trinitati, semper, nunc, et in perpetuum, et in sæcula sæculorum.

72. Et dicto Amen, incipit præses vel ecclesiarcha: Venite, adoremus et procidamus ante Christum regem nostrum Deum, dicentes illud bis elata voce nec sine cantu. Tum iterum: Venite, adoremus et procidamus ante Christum regem nostrum Deum, dicentes et illud semel. Deinde sic: Venite, adoremus et procidamus ante ipsum Christum regem et Deum nostrum.

Postea incipit ecclesiarcha voce clariore et tono obliquo quarto (*psalmum ciii*): Benedic, anima mea, Dominum, concinentibus reliquis fratribus, lente et cum aliqua modulatione.

73. Sacerdos cum candelapte egressus e sacro adyto, factaque ante sanctas portas reverentia, pariter ac versus alternos choros abit ad suum sedile, ibique stat.

Comm. Hic observa, Græcos non nisi raro in ecclesiis sedere, et sedilia esse illis erecta, ut propædium semper stantes perseverent, et χειρονομία, id est manuum gesticulatione, moderando cantui valent innixi interim brachia in sedilium fulcris. Unde factum est, ut sedilia ista dicantur Græce Στασίδια a (stando) et erecto corporis statu potius, quam a sedendo.

Quando pervenimus ad versiculum Aperiente te manum tuam, exhibet ecclesiarcha reverentiam præsidi sive abbati, et repetit versiculum, magis effereus vocem. Absoluto autem psalmo, collecta major dicitur a diacono.

74. Comm. Exstat hæc in Euchologio pag. 37, et apud S. Maximum patriarcham Constantinopolitanum, in libro cui titulus, *Liturgia explicata*, et impresso Venetiis apud Jo. Antonium Julianum.

In pace Dominum precemur. Chorus: Domine, miserere.

Pro superna pace, et animarum nostrarum salute, Dominum precemur. Ch. Domine, miserere.

Pro pace totius mundi, sanctarum Dei Ecclesiarum statu prospero, et omnium concordia, Dominum precemur. Ch. Domine, miserere.

Pro sancta hac domo, et omnibus cum pietate et Dei timore in eam intransibus, Dominum precemur. Ch. Domine, miserere.

Pro archiepiscopo nostro N., venerando presbyterio, ordine diaconorum in Christo, omni clero et populo, Dominum precemur. Ch. Domine, miserere.

Pro hoc sancto monasterio, universa civitate, et regione, et pro omnibus fidelibus in ipsis habitantibus, Dominum precemur. Ch. Domine, miserere.

Pro aeris temperie, fructuum terræ ubertate, et tranquillis anni tempestatibus obtinendis Dominum precemur. Ch. Domine, miserere.

A Καὶ εἰσαλθὼν εἰς τὸ ἅγιον βῆμα, ἵσταται ἔμπροσθεν τῆς ἁγίας τραπέζης, καὶ ποιεῖ σταυροὺς τρεῖς μετὰ τοῦ θυμιατοῦ, τελευταῖον ἐκφωνεῖ οὕτως· Δόξα τῇ ἁγίᾳ καὶ ὁμοουσίου καὶ ζωοποιῷ καὶ ἀδιαιρέτῳ Τριάδι πάντοτε, νῦν, καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

Καὶ μετὰ τὸ ἄμην ἄρχεται ὁ προεστὼς ἢ ὁ ἐκκλησιάρχης· Δεῦτε, προσκυνήσωμεν καὶ προσπέσωμεν Χριστῷ τῷ βασιλεῖ ἡμῶν Θεῷ, λέγοντες αὐτὸ δις μεγαλοφώνως καὶ μετὰ μέλους. Εἶτα πάλιν· Δεῦτε, προσκυνήσωμεν καὶ προσπέσωμεν Χριστῷ τῷ βασιλεῖ ἡμῶν Θεῷ, λέγοντες καὶ τοῦτο ἄπαξ. Εἶτα οὕτως· Δεῦτε, προσκυνήσωμεν καὶ προσπέσωμεν αὐτῷ Χριστῷ, τῷ βασιλεῖ καὶ τῷ Θεῷ ἡμῶν.

Εἶτα ἄρχεται ὁ ἐκκλησιάρχης γεγωνετέρῃ φωνῇ εἰς ἦχον πλ. δ', τδ, Εὐλόγει, ἢ ψυχὴ μου, τὸν Κύριον, ἀργῶς καὶ μετὰ μέλους, συμπάλλοντων αὐτῷ καὶ τῶν λοιπῶν ἀδελφῶν.

Ὁ δὲ ἱερεὺς μετὰ τοῦ κανδηλάπτου, ἐξελθὼν τοῦ ἁγίου θυσιαστηρίου, καὶ ποιήσας μετόνοιαν κατανόησον τῶν ἁγίων θυρῶν, ὡσπύτως καὶ εἰς τοὺς χοροὺς πρὸς μίαν ἀπερχόμενος, ἵσταται εἰς τὸ στασιδίον αὐτοῦ.

Ὅτε δὲ φθάσωμεν τὸν στίχον, Ἀνοίξαντός σου τὴν χεῖρα, ποιεῖ ὁ ἐκκλησιάρχης μετόνοιαν τῷ ἡγουμένῳ, καὶ ἀναφωνεῖ τὸν στίχον ὑψηλότερον· πληρωμένου δὲ τοῦ ψαλμοῦ, γίνεται συναπτὴ μεγάλη ὑπὸ τοῦ διακόνου.

Εν εἰρήνῃ τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. Ὁ χορὸς· Κύριε, ἐλέησον.

Ἵπὲρ τῆς ἀνωθεν εἰρήνης, καὶ τῆς σωτηρίας τῶν ψυχῶν ἡμῶν, τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. X. Κύριε, ἐλέησον.

Ἵπὲρ τῆς εἰρήνης τοῦ σύμπαντος κόσμου, ἐκσταθείας τῶν ἁγίων τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησιῶν, καὶ τῆς τῶν πάντων ἐνώσεως, τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. X. Κύριε, ἐλέησον.

Ἵπὲρ τοῦ ἁγίου οἴκου τούτου, καὶ τῶν μετὰ πίστεως, εὐλαθείας, καὶ φόβου Θεοῦ εἰσιόντων ἐν αὐτῷ, τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. X. Κύριε, ἐλέησον.

Ἵπὲρ τοῦ ἀρχιεπισκόπου ἡμῶν, ὁ δεινός, τοῦ τιμίου πρεσβυτερίου, τῆς ἐν Χριστῷ διακονίας, παντὸς τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ, τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. X. Κύριε, ἐλέησον.

Ἵπὲρ τῆς ἁγίας μονῆς ταύτης, πάσης πόλεως, χώρας, καὶ τῶν πίστει οἰκούντων ἐν αὐταῖς, τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. X. Κύριε, ἐλέησον.

Ἵπὲρ εὐκρασίας ἀέρων, εὐφορίας τῶν καρπῶν τῆς γῆς, καὶ καρῶν εἰρηγικῶν, τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. X. Κύριε, ἐλέησον.

Ἰπὲρ πλεόντων, ὀδοπορούντων, νοσούντων, A Pro navigantibus, iter agentibus, infirmis, laborantibus, captivis, et eorum salute, Dominum precemur. Ch. Domine, miserere.

Ἰπὲρ τοῦ βυθῆναι ἡμᾶς ἀπὸ πάσης θλίψεως, ὀργῆς, καὶ ἀνάγκης, τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. X. Κύριε, ἐλέησον.

Ut liberemur ab omni ærumna: plaga, et necessitate, Dominum precemur. Ch. Domine, miserere.

Ἀντιλάβου, σώσον, ἐλέησον, καὶ διαφύλαξον ἡμᾶς, ὁ Θεὸς, τῆ σῆ χάριτι. X. Κύριε, ἐλέησον.

Suscipe, serva, miserere et custodi nos, Deus, tua gratia. Ch. Domine, miserere.

Τῆς παναγίας, ἀχράντου, ὑπερευλογημένης, ἐνδόξου δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου, καὶ ἀει Παρθένου Μαρίας, μετὰ πάντων τῶν ἁγίων μνημονεύσαντες, ἑαυτοὺς καὶ ἀλλήλους πᾶσαν τὴν ζωὴν ἡμῶν Χριστῷ τῷ Θεῷ παραθώμεθα. X. Σοὶ, Κύριε.

Sanctissimæ, intemeratæ, super omnes benedictæ, gloriosæ Dominæ nostræ Deiparæ, et semper virginis Mariæ ac omnium sanctorum memoriam agentes, nos ipsos, et invicem, et vitam nostram Christo Deo commendemus: Ch. Tibi, Domine.

Καὶ ἐκφωνεῖ ὁ ἱερεὺς: Ὅτι πρέπει σοι πᾶσα δόξα, τιμὴ καὶ προσκύνησις, τῷ Πατρὶ, καὶ τῷ Υἱῷ, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

B 75. Et exclamat sacerdos: Quia convenit tibi omnis gloria, honor et adoratio, Patri, et Filio, et Spiritui sancto: nunc et semper et in sæcula sæculorum. Amen.

Ἰστὶον δὲ, ὅτι, ὅταν λέγομεν τὸ, Ἀνοιξαντός σου τὴν χεῖρα, ὁ ἱερεὺς ἀπελθὼν λέγει τὰς εὐχὰς τοῦ λυχνικοῦ, ἰστάμενος ἀσκεπῆς ἐμπροσθεν τῶν ἁγίων θυρῶν.

Sciendum autem est, quod quando dicimus vesiculum Aperiente te manum, sacerdos babeat et recitet orationes lucernarii stans detectus ante sanctas fores.

Comm Ex hoc loco conficitur, Ἐσπερινόν inter et λυχνικόν discrimen esse non modicum. Quippe esperinum est, totum officium vespertinum, λυχνικόν vero seu « lucernarium » est tantum aliqua ejus pars, seu pauculæ orationes, quas non gravabor describere.

ΕΥΧΗ Α'.

C

Κύριε οἰκτίρμων καὶ ἐλεῆμων, μακρόθυμε, καὶ πολυέλεε, ἐνώτισαι τὴν προσευχὴν ἡμῶν, καὶ πρόσχες τῇ φωνῇ τῆς δεήσεως ἡμῶν ποίησον μεθ' ἡμῶν σημεῖον εἰς ἀγαθόν· ὁδήγησον ἡμᾶς ἐν τῇ ὁδῷ σου, τοῦ πορεύεσθαι ἐν τῇ ἀληθείᾳ σου· εὐφρανον τὰς καρδίας ἡμῶν εἰς τὸ φοβεῖσθαι τὸ ὄνομά σου τὸ ἅγιον· διότι μέγας εἶ σὺ καὶ ποιῶν θαυμάσια· σὺ εἶ Θεὸς μόνος, καὶ οὐκ ἔστιν ὁμοίός σοι ἐν θεοῖς, Κύριε, δυνατὸς ἐν ἐλέει, καὶ ἀγαθὸς ἐν ἰσχύϊ, εἰς τὸ βοηθεῖν, καὶ παρακαλεῖν, καὶ σώζειν πάντας τοὺς ἐλπίζοντας εἰς ὄνομά σου τὸ ἅγιον· ὅτι πρέπει σοι πᾶσα δόξα, τιμὴ καὶ προσκύνησις, τῷ Πατρὶ, καὶ τῷ Υἱῷ, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν, καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

ORATIO I.

76. Domine misericors et benigne, longanimis et multum clemens, auribus percipe deprecationem nostram, et attende voci orationis nostræ, fac nobiscum signum in bonum; deduc nos in via tua, ut in veritate tua ambulemus. Exhilara corda nostra, ut timeamus nomen sanctum tuum, quia magnus es tu, et faciens mirabilia; tu es Deus solus, et non est similis tui in diis, Domine, potens in misericordia et bonus in virtute, ut succurras et consoleris et serves omnes sperantes in nomine tuo. Quia convenit tibi omnis gloria, honor et adoratio, Patri et Filio et sancto Spiritui: nunc et semper et in sæcula sæculorum. Amen.

ΕΥΧΗ Β'.

D

Κύριε, μὴ τῷ θυμῷ σου ἐλέγξης ἡμᾶς, μηδὲ τῇ ὀργῇ σου παιδεύσης ἡμᾶς· ἀλλὰ ποιήσον μεθ' ἡμῶν κατὰ τὴν ἐπιεικειάν σου, ἰατρὰ καὶ θεραπευτὰ τῶν ψυχῶν ἡμῶν· ὁδήγησον ἡμᾶς ἐπὶ λιμένα θελήματός σου· φώτισον τοὺς ὀφθαλμοὺς τῶν καρδιῶν ἡμῶν εἰς ἐπίγνωσιν τῆς σῆς ἀληθείας· καὶ δώρησαι ἡμῖν τὸ λοιπὸν τῆς παρουσίας ἡμέρας εἰρηνικὴν καὶ ἀναμάρτητον, καὶ πάντα τὸν χρόνον τῆς ζωῆς ἡμῶν, προσελαίης τῆς ἁγίας Θεοτόκου καὶ πάντων τῶν ἁγίων. Ὅτι σὺ τὸ κράτος, καὶ σοὺ ἔστιν ἡ βασιλεία, καὶ ἡ δύναμις, καὶ ἡ δόξα, τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, νῦν, καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

ORATIO II.

77. Domine, ne in furore tuo arguas nos, neque in ira tua corripas nos: sed fac nobiscum secundum misericordiam tuam, medice et curator animarum nostrarum; perduc nos ad portum voluntatis tuæ; oculos cordium nostrorum illumina in tuæ veritatis agnitionem, atque hujusce diei reliquum, omneque vitæ nostræ tempus pacificum, et a peccato liberum esse largire, intercessionibus sanctæ Dei Genitricis et omnium sanctorum. Quia tua est potestas, tuum est regnum et virtus et gloria, Patris et Filii et sancti Spiritus, nunc et semper, et in sæcula sæculorum. Amen.

ΕΥΧΗ Γ'.

Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, μνήσθητι ἡμῶν τῶν ἀμαρτανῶν καὶ ἀχρεῶν δούλων σου, ἐν τῷ ἐπικαλεῖσθαι ἡμᾶς τὸ ἅγιον ὄνομά σου· καὶ μὴ κατασχύνης ἡμᾶς

ORATIO III.

78. Domine Deus noster, memento nostri peccatorum et inutilium servorum tuorum, cum invocamus sanctum nomen tuum; et ne confundas nos

a misericordiae tuae expectatione; sed omnia ad salutem facientia postulata concede; et fac ut amemus et timeamus te ex toto corde, et in omnibus voluntatem tuam exsequamur. Quia bonus et hominum amans Deus es, tibi que gloriam rependimus, Patri, et Filio, et sancto Spiritui, nunc et semper, et in saecula saeculorum. Amen.

ORATIO IV.

79, 80. Qui non tacituris laudibus et nunquam frienda glorificatione a sanctis virtutibus celebraris; imple os nostrum laude tua, ut nomini tuo sancto reddamus magnificentiam: et cum omnibus qui te in veritate timeant, et mandata tua observant, partem et sortem nobis impertire, precibus sanctae Deiparae et omnium sanctorum tuorum. Quia venit tibi omnis gloria, honor et adoratio, Patri, et Filio, et sancto Spiritui, nunc et semper, et in saecula saeculorum. Amen.

ORATIO V.

81. Domine, Domine, qui illibata tua manu contines omnia, qui longanimis es super nos omnes, et qui super nostris vitiis poenitentiam agis; reminiscere miserationum tuarum et misericordiae tuae; respice nos in bonitate tua, et concede, ut et reliquo hujus diei tempore varias maligni machinationes effugere tua gratia valeamus. Custodi vitam nostram ab insidiis liberam, gratia sanctissimi tui Spiritus, misericordia et benignitate unigeniti tui Filii, cum quo benedictus es, cum sanctissimo et hono et vivifico tuo Spiritu, nunc et semper et in saecula saeculorum. Amen.

ORATIO VI.

82. Deus magne et admirabilis, qui ineffabili bonitate et abundante providentia cuncta administras; qui datis nobis hujus mundi bonis, etiam promissum regnum nobis obstrinxisti; qui praeterita diei parte per concessa bona nos deduxisti: da nobis ut residuam quoque partem inculpate coram sancta gloria tua transigere possimus, et te solum bonum et benignum Deum nostrum collaudare. Quia tu es Deus noster, et tibi gloriam referimus, Patri, et Filio, et sancto Spiritui, nunc, et semper, et in saecula saeculorum. Amen.

ORATIO VII.

83, 84. Deus magne et excelsae, qui solus habes immortalitatem; qui lucem habitas inaccessam; qui creaturam omnem in sapientia condidisti; qui divisisti lucem a tenebris; qui constituisti solem ut praesentem diei, lunam vero ac stellas ut praesentem nocti; qui nos peccatores et hac hora praecipue faciem tuam in confessione, et vespertinas tibi laudes offerre voluisti; ipse benigne dirige orationem nostram, sicut incensum in conspectu tuo, et eam in odorem suavitatis admitte. Sed et praesentem vesperam et sequentem noctem nobis tribue pacificam. Lucis armis indue nos. Libera nos a ti-

A από τῆς προσδοκίας τοῦ ἐλέους σου, ἀλλὰ χάρισι ἡμῖν, Κύριε, πάντα τὰ πρὸς σωτηρίαν αἰτήματα, καὶ ἀξίωσον ἡμᾶς ἀγαπᾶν καὶ φοβεῖσθαι σε ἐξ ὅλης τῆς καρδίας ἡμῶν, καὶ ποιεῖν ἐν πάσι τὸ θέλημά σου. Ὅτι ἀγαθὸς καὶ φιλόανθρωπος Θεὸς ὑπάρχεις, καὶ σοὶ τὴν δόξαν ἀναπέμπομεν, τῷ Πατρὶ, καὶ τῷ Υἱῷ, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων, Ἀμήν.

ΕΥΧΗ Δ'.

Ἄλλοις ἀσιγήτοις ὕμνοις καὶ ἀπαύστοις δοξολογίαις ὑπὸ τῶν ἁγίων δυνάμεων ἀνυμνούμενος, πληρωσὼν τὸ στόμα ἡμῶν τῆς αἰνέσεώς σου, τοῦ δοῦναι μεγαλοσύνην τῷ ὀνόματί σου τῷ ἁγίῳ, καὶ ὁδὸς ἡμῖν μερίδα καὶ κληρὸν μετὰ πάντων τῶν φοβουμένων σε ἐν ἀληθείᾳ, καὶ φυλασσόντων τὰς ἐντολάς σου, προσβείας τῆς ἁγίας Θεοτόκου καὶ πάντων τῶν ἁγίων σου. Ὅτι κρέψει σοὶ πάντα δόξα, τιμὴ καὶ προσκύνησις, τῷ Πατρὶ, καὶ τῷ Υἱῷ, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Ἀμήν.

ΕΥΧΗ Ε'.

Κύριε, Κύριε, ὁ τῆ ἀχράντη σου παλάμη συνέχων τὰ σύμπαντα, μακροθυμῶν ἐπὶ πάντας ἡμᾶς, καὶ μετανοῶν ἐπὶ ταῖς κακίαις ἡμῶν, μνήσθητι τῶν οἰκτιρμῶν σου καὶ τοῦ ἐλέους σου· ἐπίσκεψαι ἡμᾶς ἐν τῇ ἀγαθότητί σου, καὶ ὁδὸς ἡμῖν διαφυγῆν καὶ τὸ λοιπὸν τῆς παρουσίας ἡμέρας τῆ σῆ χάριτι ἐκ τῶν τοῦ πονηροῦ ποικίλων μηχανημάτων. Ἀνεπιθούλευτον τὴν ζωὴν ἡμῶν διαφύλαξον τῇ χάριτι τοῦ παναγίου σου Πνεύματος, ἐλέει καὶ φιλοανθρωπίᾳ τοῦ μονογενοῦς σου Υἱοῦ, μεθ' οὗ εὐλόγητός εἰ σὺν τῷ παναγίῳ καὶ ἀγαθῷ καὶ ζωοποιῷ σου Πνεύματι, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Ἀμήν.

ΕΥΧΗ ΣΤ'.

Ὁ Θεὸς μέγας καὶ θαυμαστός, ὁ ἀνεκδιήγητος ἀγαθωσύνη καὶ πλουσίᾳ προνοίᾳ διοικῶν τὰ σύμπαντα, ὁ καὶ τὰ ἐγκόσμια ἀγαθὰ ἡμῖν δωρησάμενος, καὶ κατεγγυήσας ἡμῖν τὴν ἐπηγγελμένην βασιλείαν διὰ τῆς ἡδὴ κεχαρισμένου ἀγαθῶν ὁδοποιήσας ἡμῖν, καὶ τῆς ἡμέρας τὸ παρελθὸν μέρος ἀπὸ παντὸς ἐκκλίνειν κακοῦ· δώρησαι ἡμῖν καὶ τὸ ὑπόλοιπον ἀμέμπτως ἐκτελέσαι ἐνώπιον τῆς ἁγίας δόξης σου, ὑμνεῖν σε τὸν μόνον ἀγαθὸν καὶ φιλόανθρωπον Θεὸν ἡμῶν. Ὅτι σὺ εἶ ὁ Θεὸς ἡμῶν, καὶ σοὶ τὴν δόξαν ἀναπέμπομεν, τῷ Πατρὶ, καὶ τῷ Υἱῷ, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Ἀμήν.

ΕΥΧΗ Ζ'.

Ὁ Θεὸς μέγας καὶ ὑψίστος, ὁ μόνος ἔχων ἀθανασίαν, φῶς οἰκῶν ἀπρόσιτον, ὁ πᾶσαν τὴν κτίσιν ἐν σοφίᾳ δημιουργήσας, ὁ διαχωρίσας ἀναμέσον τοῦ φωτὸς καὶ ἀναμέσον τοῦ σκότους, καὶ τὸν ἥλιον θέμενος εἰς ἔξουσίαν τῆς ἡμέρας, σελήνην δὲ καὶ ἀστέρας εἰς ἔξουσίαν τῆς νυκτὸς, ὁ καταξιώσας ἡμᾶς τοὺς ἁμαρτωλοὺς καὶ ἐπὶ τῆς παρουσίας ὕρας προσφθάσαι τὴν πρόσωπόν σου ἐν ἐξομολογήσει, καὶ τὴν ἐσπερίνην σοὶ δοξολογίαν προσαγαγεῖν· αὐτὸς, φιλόανθρωπε, κατεῦθον τὴν προσευχὴν ἡμῶν ὡς θυμίαμα ἐνώπιόν σου, καὶ πρόσδεξαι αὐτὴν εἰς ὄσμην εὐωδίας· παράσχου δὲ ἡμῖν τὴν παροῦσαν ἑσπέραν καὶ τὴν ἐπιούσαν

νυκτα εἰρηνησκήν. Ἐνδύσον ἡμᾶς ὄπλα φωτός. Ὑψαί A ἡμᾶς ἀπὸ φόβου νυκτερινοῦ, καὶ παντὸς πράγματος ἐν σκοταίε διαπορευομένου· καὶ ὁδὸς τὸν ὕπνον, ὃν εἰς ἀνάπαυσιν τῆ ἀσθενείᾳ ἡμῶν ἔδωρήσω, πάσης διαβολικῆς φαντασίας ἀπηλλαγμένον. Ναί, Δέσποτα, τῶν ἀγαθῶν χορηγέ, ἵνα καὶ ἐπὶ ταῖς κόλταις ἡμῶν κατανυγόμενοι, μνημονεύωμεν ἐν νυκτὶ τοῦ ὄνοματός σου, καὶ τῆ μελέτῃ τῶν σῶν ἐντολῶν καταυγαζόμενοι, ἐν ἀγαλλιάσει ψυχῆς, διαναστῶμεν πρὸς δοξολογίαν τῆς σῆς ἀγαθότητος, δεήσεις καὶ ἰκεσίας τῆ σῆ εὐσπλαγχνίᾳ προσάγοντες ὑπὲρ τῶν ἰδίων ἀμαρτημάτων καὶ παντὸς τοῦ λαοῦ σου, ὃν ταῖς πρεσβείαις τῆς ἁγίας Θεοτόκου ἐν ἑλέει ἐπίσκοπεψαι. Ὅτι ἀγαθὸς καὶ φιλόανθρωπος Θεὸς ὑπάρχεις, καὶ σοὶ τὴν δόξαν ἀναπέμπομεν, τῷ Πατρὶ, καὶ τῷ Υἱῷ, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Ἀμήν. B

Jam vero nos Typicum revocat, sic habens.

Ἔττα στιχολογοῦμεν τὸ κάθισμα, ἦγουν τὸ, Μακάριος ἀνὴρ, μετὰ μέλους εἰς ἦχον πλ. δ'.

Comm. Hic autem non puto unicum illum psalmum jam dictum recitandum esse; sed insuper septem sequentes, sive octo primos. Καθίσματα enim apud Græcos vocantur divisiones seu sectiones totius Psalterii, eaque sunt numero viginti. Ac primum quidem Κάθισμα continet Psalmos octo, a i ad viii; secundum a ix ad xvi; tertium a xvii ad xxiii; quartum a xxiv ad xxxi; quintum a xxxii ad xxxvi; sextum a xxxvii ad xlv; septimum a xlii ad liv; octavum a lv ad lxiii; nonum a lxiv ad lxix; decimum a lxx ad lxxvi; undecimum a lxxvii ad lxxxiv; duodecimum a lxxxv ad xc; decimum tertium a xci ad c; decimum quartum a ci ad civ; decimum quintum a cv ad cviii; decimum sextum a cix ad cxv; decimum septimum solum habet psalmum cxviii, *Beati immaculati*: quo completur istud Κάθισμα propter prolixitatem; decimum octavum, a cxix ad cxxxi; decimum nonum a cxxxii ad cxlii; vicesimum reliquos usque ad cl. Ita post Meursium Cangius, additque singula ista Καθίσματα dividi in tres partes, quæ cum, « Gloria Patri, » terminantur, aliter ac fit in Ecclesia Latina, quæ dicendam doxologiam post singulos psalmos recitat. Dividitur pariter, decimum septimum cathisma in tres partes, quæ eadem glorificatione terminantur. Illiusmodi autem cathismatum divisiones dicuntur στάσεις. Igitur dum Typicum dicit, recitandum esse κάθισμα τὸ Μακάριος, octo primos psalmos recitandos esse insinuat. Alia item significatio est vocis κάθισμα. Sed de illa agendi ansa dabitur secuturo capite.

Εἰς δὲ τὸν γ' ψαλμὸν ἀναβροῦμεν μικρὸν τὸ C 86. Ad psalmum tertium dicimus secundum δεύτερον καὶ τρίτον ἀντίφωνον εἰς τὸν ἦχον τῆς et tertium Antiphonum tono dici. ἡμέρας.

87. Comm. Hic noto, quod, quamvis « antiphona et antiphonum, » ab uno et eodem Græco vocabulo originem trahant, tamen hoc apud Græcos non sonat idem, quod illa apud Latinos. « Antiphona » namque (ut est apud Goarum pag. 123) est sententia vel modulus cuilibet psalmo decantato adjunctus, et quasi ex apposito respondens. « Antiphonum » autem, ut hic usurpatur, sunt plures versus psalmi unius, ad quorum singulos, una et eadem fit semper ab altero choro unam et reciprocam sententiam semper illatam, Ἀντίφωνον quasi vox opposita seu vocis oppositio vocatur. Ἀντίφωνον autem (quale unum ad Matutinum proferam) dividitur in primum, secundum et tertium. Primum est in quo post singulos versus recitatur, Ταῖς πρεσβείαις τῆς Θεοτόκου, Σῶτερ, σῶσον ἡμᾶς. « Precibus Deiparæ, Servator, serva nos. » Secundum, in quo recitatur post versus singulos, Ταῖς πρεσβείαις τῶν ἁγίων σῶσον ἡμᾶς. « Precibus sanctorum serva nos. » Tertium denique in quo singulis versibus subjungitur aliquis sollemnitate utcumque exprimens, ut in die Paschatis, Σῶσον ἡμᾶς, Υἱὲ Θεοῦ, ὁ ἀναστὰς ἐκ νεκρῶν, ψάλλοντάς σοι, Ἀλληλοῦϊα. « Fili Dei, qui resurrexisti a mortuis, serva nos, qui laudamus te, Alleluia. » Et in hoc festo trium doctorum : Σῶσον ἡμᾶς, Υἱὲ Θεοῦ μονογενέ, ὁ ἐν ἁγίοις θαυμαστός, ψάλλοντάς σοι, Ἀλληλοῦϊα. « Fili Dei unigenite, qui es mirabilis in sanctis, serva nos, qui laudamus te, Alleluia.

Ἐν ἐκάστῳ δὲ ἀντίφωνῳ ποιεῖ ὁ διάκονος μικρὰν D In unoquoque antiphono dicit diaconus collectam parvam, quæ hæc est :

Ἔτι καὶ ἔτι ἐν εἰρήνῃ, τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. Ὁ χορός· Κύριε, ἐλέησον.

Ἀντιλάβου, σῶσον, ἐλέησον, καὶ διαφύλαξον ἡμᾶς, ὁ Θεός, τῆ σῆ χάριτι. Χ. Κύριε, ἐλέησον.

Τῆς παναγίας, ἀχράντου, ὑπερευλογημένης, ἐν ὄξῳ Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου καὶ ἀεὶ Παρθένου Μαρίας, μετὰ πάντων τῶν ἁγίων μνημονεύσαντες, ἑαυτοὺς, καὶ ἀλλήλους, καὶ πᾶσαν τὴν ζωὴν ἡμῶν, Χριστῷ Θεῷ παραθώμεθα. Χ. Σοί, Κύριε. Καὶ ὁ ἱερεὺς ἐκφωνεῖ Ὅτι· τὴν τὸ κράτος, καὶ τοῦ ἐστιν

more nocturno, et omni negotio perambulante in tenebris. Somnum, quem in nostræ infirmitatis requiem dedisti, da ab omni diabolica cogitatione liberum. Ita, Domine, bonorum largitor; ut in cubilibus nostris compuncti, meminerimus noctu nobis tui; et commentatione mandatorum tuorum illustrati, in animi exultatione, ad dicendam bonitatis tuæ gloriam, exsurgamus; preces et supplicationes tuæ misericordiæ offerentes, pro peccatis propriis et cuncti populi tui, quem precibus sanctæ Dei Genitricis clementer protege, quia bonus et hominum amans Deus es, tibi que gloriam rependimus, Patri, et Filio, et Spiritui sancto; nunc et semper, et in sæcula sæculorum. Amen.

85. Postea, recitatur κάθισμα, *Beatus vir*, cum modulatione ad tonum obliquum quartum.

86. Ad psalmum tertium dicimus secundum et tertium Antiphonum tono dici.

In unoquoque antiphono dicit diaconus collectam parvam, quæ hæc est :

88. Iterum iterumque in pace Domini deprecemur. Chorus : Domine, miserere.

Suscipe, serva, miserere et custodi nos, Deus, tua gratia. Ch. Domine, miserere.

Sanctissimæ, intemeratæ, super omnes benedictæ, gloriosæ Domine nostræ Deiparæ et semper virginis Mariæ cum omnibus sanctis memoriam recolentes, nos ipsos, et invicem et totam vitam nostram, Christo Deo commendemus. Ch. Tibi, Domine. Et succlamat sacerdos : Quia

tua est potentia, et tuum est regnum et virtus et gloria Patris, et Filii, et Spiritus sancti. Ch. Amen.

Solita psalmodiarum recitatione jam absoluta, designatus monachus canonarcha, tonum suggerit et psallimus Domine, clamavi, juxta tonum in octoecho occurrentem.

89. **COMM.** Suggestit autem canonarches tonum illum stans in medio ecclesiae, ut me docet Philotheus patriarcha Constantinopolitanus in Ordine sacri ministerii.

Posthæ sacerdos vel diaconus (ut moris est) thus adolet, consuetam exhibens reverentiam antistiti vel abbati. Nos vero recitamus versiculos decem, ab Educ a custodia.

90. **COMM.** Est hic ultimus versiculus psalmi cxxi; ut ergo habeantur versiculi decem, continuantur cantus per novem primos versiculos psalmi sequentis. At vero, festo trium doctorum, non recitantur nisi versiculi octo, quemadmodum videre est ex Menæis, ubi et dicuntur post illos versiculos, psalli versus sive stichera Prosonicea tono tertio sicut Ὡς γενναῖον ἐν μάρτυσιν. Scito assignari tantum quatuor, sed dicenda bis, ut sint quasi octo, ut indicant Menæa subjiciendo singulis in rubrica vocem δις, « bis. » In Typico autem idem sic exprimitur: Ἐν ταύτῃ τῇ ἡμέρᾳ ἱστώμεν στιχηρὰ ἡ, δευτεροῦντες αὐτά. « Hoc die canimus versiculos octo, ipsos duplicantes, » scilicet stichera illa quatuor quæ in Menæis habentur, ut sequitur.

91. Instrumenta gratiæ; Spiritus citharas; B insignes Evangelii tubas: terrilicum et altum resonantia in cælo tonitrua, Deique gloriam annuntiantia finibus terræ; præcones trigeminos magnæ Trinitatis, Joannem et Basilium cum Gregorio digne honoremus. Bis.

92. Trinitatis propugnatores; pietatis defensores; post illos duodecim, tres apostoli; flumina æquam vivam vehementia ex Edein, et faciem terræ divino ac vivifico fluxu rigantia; magna elementa, fidem veluti aliquam fabricam constituentia, jure merito honorentur. Bis.

93. Non sunt loquelæ, inquit, neque sermones quorum non audiantur voces eorum. Nam in omnem terram et mare exivit istorum divino afflatorum Numine et sapientium magistrorum sonus: unde ipsorum legibus optime in fidei integritate continentur et conservantur fines orbis terræ. Bis.

94. Spiritus organa, veritatis buccinas, Verbi Dei oratores lætis prosequamur canticis; et eorum dogmata sequentes, rogemus eos supplices, ut pro ea, quam habent apud Dominum, fiducia, petant firmam pacem in perpetuum mundo dari, nobis autem veniam. Bis.

Gloria.

Tonus obliquus 2.

95. Mysticas hodie celebremus Spiritus tubas, Deo impletos Patres, modulatos in medio Ecclesie concinnum theologiæ melos, scilicet unam Trinitatem immutabilem, essentiali ac divinitatem; D domitores Arii, et orthodoxorum antesignanos, continenter orantes Dominum, ut nostrarum animarum miserescat.

Et nunc.

Mariale.

96. Quis te, Virgo sanctissima, non beatam prædicet? Quis non celebret tuum sine virili ope partum? Quippe qui ante omne tempus ex Patre effulsit Filius unigenitus, ille idem ex te, purissima, prodidit, ineffabiliter incarnatus; natura Deus exsi-

καὶ ἡ βασιλεία καὶ ἡ δύναμις, καὶ ἡ δόξα τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Ὁ χορ. Ἀμήν.

Ὁ δὲ ταχθεὶς μοναχὸς κανονάρχης μετὰ τὴν συμπλήρωσιν τῆς συνήθους στιχολογίας λέγει τὸν ἕχον, καὶ ψάλλομεν, Κύριε, ἐκέκραξα, εἰς τὸν τυχόντα ἕχον τῆς ὀκτωήχου.

Εἶτα θυμῶ ὁ ἱερεὺς, ἢ διάκονος, ὡς ἔθος ἐστὶ ποιῶν τὴν συνήθη μετάνοιαν τῷ καθηγουμένῳ. Ἡμεῖς δὲ ἱστώμεν στιχους ἑ ἀπὸ τοῦ, Ἐξάγαγε ἐκ φυλακῆς.

Τὰ τῆς χάριτος ὄργανα, τὰς κιθάρας τοῦ Πνεύματος, τὰς εὐσήμους σάλπιγγας τοῦ κηρύγματος, τὰς φοβερὰ καὶ ἐξάκουστον ἐξ ὕψους ἠχοῦσας βροντὰς, καὶ τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ γνωρίζουσας τοῖς πέρασιν· τοὺς τρεῖς κήρυκας τῆς μεγάλης Τριάδος, Ἰωάννην καὶ Βασίλειον ἀξίως σὺν Γρηγορίῳ τιμήσωμεν. Δίς.

Τῆς Τριάδος οἱ πρόμαχοι, εὐσεβείας οἱ πρόβολοι, οἱ μετὰ τοὺς δώδεκα τρεῖς ἀπόστολοι, οἱ ἐξ Ἑδέμ ἀναβλύζοντες τὸ ζῶν ὕδωρ ποταμοὶ, καὶ τὸ πρόσωπον τῆς γῆς ζωηρότως ποτίζοντες θελοὺς ρεύμασι· τὰ μεγάλα στοιχεῖα, τὰ τὴν πίστιν ὡσπερ κτίσιν συστῶντα, ἀξιοχρῶς τιμάσθησαν. Δίς.

Οὐκ εἰσὶ λαλιαὶ, οὐδὲ λόγοι λεγόμενοι, ὧν οὐχὶ ἀκούονται αἱ φωναὶ αὐτῶν· εἰς πᾶσαν γῆν γὰρ καὶ θάλασσαν ὁ φθόγγος ἐξέδραμε τῶν ἐνθῶν καὶ σοφῶν διδασκάλων τῆς κτίσεως· ὅθεν ἀριστα τοῖς αὐτῶν θελοῖς νόμοις συγκρατεῖται καὶ συνέχεται πρὸς μίαν ὀρθοδοξίαν τὰ πέρατα. Δίς.

Τὰ τοῦ Πνεύματος ὄργανα, ἀληθείας τὰς σάλπιγγας, τοὺς τοῦ Λόγου ῥήτορας, εὐφημήσωμεν φωναῖς ψαμάτων, τοῖς αὐτῶν οἱ ἐπόμνοι· ἱκετεύοντες αὐτοὺς, παρρησίαν ὡς ἔχοντας πρὸς τὸν Κύριον, θεωρηθῆναι εἰρήνην σταθερὰν μὲν εἰς αἰὶ τῇ οἰκουμένῃ, ἡμῖν δὲ πᾶσι συγχώρησιν. Δίς.

Δόξα.

Ἦχος πλ. β'.

Τὰς μυστικὰς σήμερον τοῦ Πνεύματος σάλπιγγας, τοὺς θεοφόρους Πατέρας ἀνευφημήσωμεν, τοὺς μελωδῆσαντας ἐν μέσῳ τῆς Ἐκκλησίας μέλος ἑναρμονίου θεολογίας, Τριάδα μίαν ἀπαράλλακτον οὐσίαν τε καὶ θεότητα, τοὺς καθαιρέτας Ἀρείου καὶ ὀρθοδόξων προμάχους, τοὺς πρεσβεύοντας πάντοτε Κυρίῳ ἐλετηθῆναι τὰς ψυχὰς ἡμῶν.

Καὶ νῦν.

Θεοτόκιον.

Τίς μὴ μακαρίσει σε, παναγία Παρθένε; Τίς μὴ ἀνυμνήσει σου τὸν ἀλόχευτον τόκον; Ὁ γὰρ ἀχρόνως ἐκ Πατρὸς ἐκλάμψας Υἱὸς μονογενής, ὁ αὐτὸς ἐκ σοῦ τῆς ἀγνῆς προήλθεν, ἀφράπτως σερκωθεὶς· φύσει Θεὸς ὑπάρχων, καὶ φύσει γενόμενος ἄνθρωπος δι'

ἡμᾶς· οὐκ εἰς δύο διὰ προσωπων τεμνόμενος, ἀλλ' ἐν Ἀ

stiens, et natura factus homo propter nos; non in duas divisus personas, sed in duabus naturis inconfusibiliter cognoscendus. Hunc ora, o augusta et beatissima, ut nostrarum animarum miseretur.

97. Habe jam iterum verba Typici, ut discas, quæ

stant post decantata hæc stichera :

Ἀπέρχεται ὁ ἱερεὺς καὶ ὁ διάκονος, καὶ ποιοῦσι μετόνοιαν τῷ προσεστώτι, ἢ εἰς τὸν τόπον αὐτοῦ, ὡς προσέφηται, καὶ ἀλλάττουσι τὴν ἱερατικὴν στολὴν ἐν τῷ διακονικῷ. Καὶ ἐξεληθέντες ἐν τῷ ναῷ εἰσοδεύουσι μετὰ τοῦ θυμιατοῦ, τῶν λαμπάδων προπορευομένων αὐτούς. Οἱ δὲ ἀδελφοὶ πάντες ἀποσκοπεῖσθαι ἐνομένων τῶν δύο χορῶν.

Secedunt sacerdos et diaconus facinntque reverentiam præsidi, aut versus ipsius locum, ut ante dictum est, et mutant sacram stolam in diaconico. Et exeuntes ad templum introeunt cum incenso, præcedentibus ipsos lampadibus. Fratres autem omnes teguntur, in unum coeuntibus duobus eboris.

98. **Comm.** Quod nos « sacristiam » appellamus, « diaconicum » Græcis dicitur : ideo fortasse, quod diaconorum primitus esset in ec sedes et consessus; vel potius, quod hic locus eorum curæ præcipue commissus fuerit. In eo enim non solum quæ ad ecclesiæ vasa et sacerdotales vestes spectant, priusquam sacra perageretur liturgia, seu divinum ac ecclesiasticum officium, munia obibant diaconi; sed et considerant pro muneris sui ratione. Isidorus Mercator Διακονικόν « secretarium » vertit; et congruente quidem Agathensi concilio, cujus 66 canon hic est: « Quoniam non oportet in sacros ministros licentiam habere in secretarium (quod Græci diaconicum appellant) ingredi et contingere vasa Domini. » Atqui « secretarium » idem est, quod apud nos « sacristia » barbære nuncupatur: de quo qui dubitat, adeat cardinale Bonæ lib. 1 *Rerum liturgicarum* cap. 24, num. 2, Διακονικόν tamen, sicut et « secretarium » in aliis præterea usurpatur significationibus, quas non est hujus loci explicare.

99. Ingressus autem sacerdotis in templum, supra descriptus ex Typico, non est simplex quidam Ingressus; sed Ingressus qui fit cum sacris codicibus, quibus diacono a sacerdote traditis, egreditur ille e porta diaconici; et elevatos ante faciem deferens, subsequente sacerdote, viam quædam sinuosam tenet; qua peragrata ante sanctas fores uterque sistit, ut sacerdos recitet τὴν εἰσοδου εὐχὴν, id est, « Introitus orationem, » quam Constantinopolitanus patriarcha S. Germanus, loco antea citato, nobis exhibet et ita sonat.

Ἐσπέρας, καὶ πρωὶ, καὶ μεσημβρίας αἰνοῦμεν, Β εὐλογοῦμεν, εὐχαριστοῦμεν, καὶ δεόμεθ' αὐτοῦ σου, Δέσποτα τῶν ἀπάντων, κατεύθυνον τὴν προσευχὴν ἡμῶν ὡς θυμίαμα ἐνώπιόν σου. Καὶ μὴ ἐκκλίνῃς τὰς καρδίας ἡμῶν εἰς λόγους ἢ εἰς λογισμοὺς πονηρίας, ἀλλὰ ῥῦσαι ἡμᾶς ἐκ πάντων τῶν θηρευόντων τὰς ψυχὰς ἡμῶν· ὅτι πρὸς σέ, Κύριε, Κύριε, οἱ ὀφθαλμοὶ ἡμῶν, καὶ ἐπὶ σοὶ ἠλπίσαμεν· μὴ κατασχύνης ἡμᾶς, ὁ Θεὸς ἡμῶν. Ὅτι πρέπει σοὶ πᾶσα δόξα, τιμὴ καὶ προσκύνησις, τῷ Πατρὶ, καὶ τῷ Υἱῷ, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

100. Vespere, et mane, et meridie laudamus, benedicimus, gratias agimus, et oramus te, omnium Domine: dirige orationem nostram sicut incensum in conspectu tuo; et ne inclines corda nostra in verba vel cogitationes nequitie, sed libera nos ab omnibus venantibus animas nostras: quia ad te, Domine, Domine, oculi nostri, et in te speravimus; ne confundas nos, Deus noster. Quia convenit tibi omnis gloria, honor et adoratio, Patri, et Filio, et Spiritui sancto, nunc et semper, et in sæcula sæculorum. Amen.

Εἶτα εὐλογεῖ τὴν εἰσοδον, λέγων·

Et benedicit introitum dicens :

Εὐλογημένη ἡ εἰσοδος τῶν ἁγίων σου πάντοτε, νῦν καὶ ἀεὶ, καί.

Benedictus sit introitus sanctorum tuorum ubique, nunc et semper, etc.

Εἶτα ὁ διάκονος, χαράττων σταυρὸν μετὰ τοῦ θυμιατοῦ, λέγει· Σοφία, ὀρθοὶ· καὶ ἡμεῖς τὸ, Φῶς ἱλαρόν.

101. Post hæc diaconus, thuribulo effornata cruce, dicit, Sapientia, recti. Nos autem: Lumen jucundum.

Comm. Reliqua supple ex capite primo, de Minoribus vespere. Hic vero notaverim ex Joanne Morino, diaconum dicentem Σοφία, « Sapientia, » verosimiliter digitum intendere in codicem sacrum: et sic a præsentibus exigere attentionem præstandam illis, quæ inde recitabuntur. Pauci quidam cum S. Germano legunt Σοφία ὀρθή, « Sapientia recta. »

Μετὰ δὲ τὴν εἰσοδον ὁ ταχθεὶς μοναχὸς, βαλὼν τὴν συνθήην μετόνοιαν τῷ προσεστώτι, φάλλει τῆς ἡμέρας προκείμενον διστιχόν· Ὁ Κύριος ἐδασίλευσεν. Στίχος α'. Ἐνεδύσατο Κύριος δύναμιν. Στίχος β'. Καὶ γὰρ ἐστερωδῶσεν. Στραφεὶς δὲ ὁ ἱερεὺς πρὸς δύσμη, δεδεμένος ἔχων τὰς χεῖρας, ἱσταται περιμένων τὴν πλήρωσιν τοῦ προκειμένου. Εἶτα βάλλει μετόνοιαν, καὶ ἀπέρχεται εἰς τὸν τόπον αὐτοῦ.

102. Post introitum vero, designatus ad id monachus, præmissa solita corporis inflexione versus præsidem sive abbatem, canit propositum diei distichum, et dicit, Dominus regnavit. Versiculus 1, Indutus est Dominus. Versiculus 2, Etenim firmavit. Interim conversus ad occidentem sacerdos, et junctas habens manus, propositi finem opperitur. Mox exhibet reverentiam, et in locum discedit suum.

103. **Comm.** Ecclesia quidem Græca singulis totius anni feriis singula disticha attribuit: non tamen in quolibet officio videtur post Introitum et diei distichon etiam dici *Dominus regnavit*, cum supradictis versiculis, sed tantum in Vespere Sabbati. Est enim apud S. Germanum: *Ei δὲ ἐστὶ Σάββατον ἑσπέρας, λέγει*

τὸ, Ὁ Κύριος ἐθεσίουσαν. « Si sint Vesperæ Sabbati, dicit, Dominus regnavit, » etc. « propterea ego existimo, pauculas illas voces in Veneto illo quo utor S. Sabæ Typico prætermittas esse, incuria typothetarum et correctorum. Qua in opinione non mediocriter confirmor, videns in Menæis, imo et in Typico ipso, pro hac trium doctorum solemnitate, assignari statim post diei propositum tria ἀναγνώσματα, hoc est, tres « lectiones. » Prima est ex Deuteronomii capite 1, incipitque a versu 8 et sistit in versu 17. Altera est ex capite x libri ejusdem, et incipiendo a quarto decimo versu complectitur reliquos omnes præter ultimum. Tertia denique petitur ex Sapientiæ iii, continet decem priores versus illius capituli. Nos autem ad se denuo revocat Typicum dicens :

103. Absoluto proposito diaconus facti consuetam prolaxam.

Μετὰ δὲ τὸ προκειμένον ὁ διάκονος ποιεῖ τὴν συνήθη ἐκτενῆ.

COMM. Subintellige vocem « orationem, » vel « precationem » εὐχὴν, vel δέησιν, vel ἐκτενῆν, quemadmodum Act. xii, dicitur, προσευχὴ ἐκτενής. Oratio sine intermissione, fusa esse ab Ecclesia ad Deum, pro Petro in carcerem conjecto; estque similis « Litanis » nostris, quibus chorus, vel populus respondens, identidem interponit, « Miserere nobis, Ora pro nobis, Te rogamus, audi nos. » Sed age, sic orantem diaconum, eique succinentem chorum audiamus, apud S. Germanum. Dicit diaconus :

Dicamus omnes ex tota anima; et ex toto A mente dicamus. Chorus : Domine, miserere.

Εἶπωμεν πάντες ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς, καὶ ἐξ ὅλης τῆς διανοίας εἶπωμεν. Ὁ χορὸς · Κύριε, ἐλέησον.

Domine præpotens, Deus patrum nostrorum, oramus te, exaudi et miserere. Ch. Domine, miserere.

Κύριε παντόκρατορ ὁ Θεὸς τῶν πατέρων ἡμῶν, δεόμεθά σου, ἐπάκουσον καὶ ἐλέησον. X. Κύριε, ἐλέησον.

Miserere nostri, Deus, secundum magnam misericordiam tuam; oramus te, exaudi et miserere. Ch. Domine, miserere.

Ἐλέησον ἡμᾶς, ὁ Θεός, κατὰ τὸ μέγα ἔλεός σου· δεόμεθά σου, ἐπάκουσον καὶ ἐλέησον. X. Κύριε, ἐλέησον.

Adhuc oramus pro piissimis et a Deo servatis imperatoribus nostris, pro eorum imperio, victoria, perseverantia, pace, valetudine, incolumitate; et ut Dominus Deus noster ipsos magis adjuvet, prosperet in omnibus, ipsorumque pedibus subjiciat omnem inimicum atque hostem. Ch. Domine, miserere.

Ἐτι δεόμεθα ὑπὲρ τῶν εὐσεβεστάτων καὶ θεοφυλάκτων βασιλέων ἡμῶν, κράτους, νίκης, διαμονῆς, εἰρήνης, υἰγείας, σωτηρίας αὐτῶν, καὶ τοῦ Κυρίου τὸν Θεὸν ἡμῶν ἐπι πλεόν συνεργῆσαι, καταουδῶσαι αὐτοὺς ἐν παντί, καὶ ὑποτάξαι ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτῶν πάντα ἐχθρὸν καὶ πολέμιον. X. Κύριε, ἐλέησον.

Adhuc oramus pro archiepiscopo nostro N. et cuncta nostra in Christo fraternitate. Ch. Domine, miserere.

Ἐτι δεόμεθα ὑπὲρ τοῦ ἀρχιεπισκόπου ἡμῶν, ὁ δεινός, καὶ πάσης τῆς ἐν Χριστῷ ἡμῶν ἀδελφότητος. X. Κύριε, ἐλέησον.

Adhuc oramus pro beatis semperque memorandis hujus sanctæ ædis conditoribus. Ch. Domine, miserere.

Ἐτι δεόμεθα ὑπὲρ τῶν μακαρίων καὶ ἀειμνήστων κτητόρων τῆς ἁγίας μονῆς ταύτης. X. Κύριε, ἐλέησον.

Adhuc oramus pro misericordia, vita, pace, sanitate, salute, protectione, venia, et remissione peccatorum servorum Dei, fratrum hujus sancti monasterii. Ch. Domine, miserere.

Ἐτι δεόμεθα ὑπὲρ ἁλόντων, ζωῆς, εἰρήνης, υἰγείας, σωτηρίας, ἐπισκέψεως, συγχωρήσεως καὶ ἀφέσεως τῶν ἁμαρτιῶν, τῶν δούλων τοῦ Θεοῦ, τῶν ἀδελφῶν τῆς ἁγίας μονῆς ταύτης. X. Κύριε, ἐλέησον.

Adhuc oramus pro referentibus fructum et bona facientibus in hoc sancto et omni ex parte augusto templo, laborantibus, canentibus; et pro circumstante populo, a te magnam et affluentem misericordiam expectante. Populus : In multos annos, Domine. Tum effert vocem sacerdos : Quia misericors et benignus erga homines Deus es, et tibi gloriam impertimur, Patri, et Filio, et Spiritui sancto, nunc, et semper, et in sæcula sæculorum. Chorus : Amen. Et populus dicit : Dignare, Domine.

Ἐτι δεόμεθα ὑπὲρ τῶν καρποφορούντων, καὶ καλλιεργούντων ἐν τῷ ἁγίῳ καὶ πανσέπτῳ ναῷ τούτῳ, κοπιώντων, ψαλλόντων, καὶ ὑπὲρ τοῦ περισσώτοιο λαοῦ, τοῦ ἀπεκδεχομένου τὸ παρὰ σοῦ μέγα καὶ πλούσιον ἔλεος. Ὁ λαός· Εἰς πολλὰ ἔτη, Δέσποτα. Ἐκφώνως ὁ ἱερεύς· Ὅτι ἐλέημων καὶ φιλόανθρωπος Θεός ὑπάρχεις, καὶ σοὶ τὴν δόξαν ἀναπέμπομεν, τῷ Πατρὶ, καὶ τῷ Υἱῷ, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. X. Ἀμήν. Καὶ ὁ λαός· Καταξίωσον, Κύριε.

104. Iterum diaconus : Compleamus vespertinam nostram precationem Domino. Ch. Domine, miserere.

Ὁ διάκονος πάλιν· Πληρώσωμεν τὴν ἑσπερινὴν δέησιν ἡμῶν τῷ Κυρίῳ. Ὁ χορ. Κύριε, ἐλέησον.

Suscipe, serva, miserere et custodi nos, Deus, tua gratia. Ch. Domine, miserere.

Ἀντιλάδου, σῶσον, ἐλέησον καὶ διαφύλαξον ἡμᾶς, ὁ Θεός, τῇ σῆ χάριτι. X. Κύριε, ἐλέησον.

Vesperam omnem perfectam, sanctam, pacif-

τὴν ἑσπέραν πᾶσαν τελείαν, ἁγίαν, εἰρηνικὴν

καὶ ἀναμάρτητον παρὰ τοῦ Κυρίου αἰτησώμεθα. X. A cam et peccati expertem a Domino flagitemus. Ch. Tribue, Domine.

Ἄγγελον εἰρήνης, πιστὸν ὁδηγόν, φύλακα τῶν ψυχῶν καὶ τῶν σωμάτων ἡμῶν, παρὰ τοῦ Κυρίου αἰτησώμεθα. X. Παράσχου, Κύριε.

Συγγνώμην καὶ ἄφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν καὶ πλημμελημάτων ἡμῶν παρὰ τοῦ Κυρίου αἰτησώμεθα. X. Παράσχου, Κύριε.

Τὰ καλὰ καὶ συμφέροντα ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν, καὶ εἰρήνην τῷ κόσμῳ, παρὰ τοῦ Κυρίου αἰτησώμεθα. X. Παράσχου, Κύριε.

Τὸν ὑπόλοιπον χρόνον τῆς ζωῆς ἡμῶν ἐν εἰρήνῃ καὶ μετανοίᾳ ἐκτελέσται παρὰ τοῦ Κυρίου αἰτησώμεθα. Ὁ χορ. Παράσχου, Κύριε.

Χριστιανὰ τὰ τέλη τῆς ζωῆς ἡμῶν, ἀκόδυνα, ἀνεπαίσχυντα, εἰρηνικὰ, καὶ καλὴν ἀπολογίαν τὴν ἐπὶ τοῦ φοβεροῦ βήματος, παρὰ τοῦ Κυρίου αἰτησώμεθα. X. Παράσχου, Κύριε.

Τῆς παναγίας, ἀχράντου, ὑπερευλογημένης, ἐνδόξου Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου, καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας, μετὰ πάντων τῶν ἁγίων μνημονεύσαντες, ἐαυτοὺς καὶ ἀλλήλους, καὶ πᾶσαν τὴν ζωὴν ἡμῶν, Χριστῷ τῷ Θεῷ παραδώμεθα. X. Σοί, Κύριε.

Καὶ ὁ ἱερεὺς ἐκφωνῶς· Ὅτι ἀγαθὸς καὶ φιλόανθρωπος Θεὸς ὑπάρχεις, καὶ σοὶ τὴν δόξαν ἀναπέμπομεν, τῷ Πατρὶ, καὶ τῷ Υἱῷ, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. X. Ἄμην. Ὁ ἱερεὺς· Εἰρήνη πᾶσι. X. Καὶ μετὰ τοῦ πνεύματός σου. Ὁ διάκ. Τὰς κεφαλὰς ὑμῶν τῷ Κυρίῳ κλίνετε. Ὁ χορ. Σοί, Κύριε.

Καὶ λέγει ὁ ἱερεὺς τὴν εὐχὴν μυστικῶς.

COMM. Haec Oratio, Κεφαλοκλισίας, sive « capitis inclinationis » nuncupatur, et ita sonat :

Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ κλίνας οὐρανοὺς καὶ καταβάς ἐπὶ σωτηρίᾳ τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων, ἐπίβη ἐπὶ τοὺς δούλους σου, καὶ ἐπὶ τὴν κληρονομίαν σου· σοὶ γὰρ τῷ φοβεροῦ καὶ φιλοανθρώπου κριτῆ ὁ σοὶ δούλοι ὑπέκλιναν τὰς κεφαλὰς, τοὺς δὲ αὐτῶν ὑπέταξαν αὐχένας, οὐ τὴν ἐξ ἀνθρώπων ἀναμένοντες βοήθειαν, ἀλλὰ τὸ σὸν περιμένοντες ἔλεος, καὶ τὴν σὴν ὑποδεχόμενοι σωτηρίαν οὐδὲ διαφύλαξον ἐν παντὶ καιρῷ, καὶ κατὰ τὴν παρούσαν ἐσπέραν, καὶ τῇ παρουσίᾳ σου νύκτα, ἀπὸ παντὸς ἐχθροῦ, ἀπὸ πάσης ἀντικειμένης ἐνεργείας, διαλογισμῶν ματαίων, καὶ ἐνθυμήσεων. Εἶτα ἐκφωνεῖ· Εἴη τὸ κράτος τῆς βασιλείας σου εὐλογημένον καὶ δεδοξασμένον, τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἄμην.

D

Prosequitur Typicum.

Εἶθ' οὕτω ψάλλομεν τὰ ἰδιόμελα τοῦ κατὰ τὴν ἡμέραν ἁγίου, λιτανεύοντες ἐν τῷ νάρθηκι, τοῦ ἱερέως καὶ τοῦ διακόνου προπορευομένων μετὰ θυμιατοῦ καὶ λαμπάδων.

COMM. Hinc advertite, erudite lector, has voces Λιτή, Λιτανεία et Λιτανεύειν, apud Græcos ecclesiasticos non usurpatis in primæva sua significatione, quæ est « preces » et « precari » ; sed in alia. Sonat enim circumcivium illum, quem Latini ecclesiastici « processionem » nuncupant. Quid, quod etiam hi hoc nomen « Litaniam » non raro sic usurpent : quippe (ut Anastasium, Aimoinum, aliosque multos tacitus præteream) audi Magnum Gregorium epist. 2. lib. II, jubentem tempore mortalitatis fieri septem processionibus divisim secundum status, uno die : « Litaniam clericorum (inquit) exeat ab ecclesia B. Joannis Baptistæ ;

Angelum pacis, fidelem ducem, custodem animarum et corporum nostrorum a Domino flagitemus. Ch. Tribue, Domine.

Veniam et remissionem peccatorum et delictorum nostrorum a Domino flagitemus. Ch. Tribue, Domine.

Bona et animis nostris conducentia, ac mundo peccati a Domino flagitemus. Ch. Tribue, Domine.

Reliquum vitæ nostræ tempus transigi in pace et poenitentia, flagitemus. Ch. Tribue, Domine.

Christianos vitæ nostræ terminos, sine dolore, sine confusione, tranquillos, et bonam defensionem in tremendo Christi tribunalis, a Domino flagitemus. Chorus : Tribue, Domine.

Sanctissimæ, intemeratæ, super omnes benedictæ, gloriosæ Dominæ nostræ Deiparæ semperque virginis Mariæ ac omnium sanctorum memoriam agentes, nos ipsos, et invicem, et vitam nostram totam Christo Deo commendemus. Ch. Tibi, Domine.

105. Et sacerdos elatiore voce succinit : Quia bonus et amans hominum Deus existis, et tibi gloriam attribuimus, Patri, et Filio, et Spiritui sancto, nunc et semper, et in sæcula sæculorum. Chorus. Amen. Sacerdos : Pax omnibus. Ch. Et cum spiritu tuo. Diaconus : Humiliate capita vestra Deo. Chorus : Tibi, Domine.

Et sacerdos secreto dicit orationem

Domine Deus noster, qui inclinatis cœlis propter salutem humani generis descendisti, respice famulos tuos et hæreditatem tuam : tibi enim, tremendo simul ac benigno Judici, tui famuli inclinaverunt capita, et suas submisserunt cervices ; non ab hominibus sperantes auxilium, sed tuam præstolantes misericordiam, et tuam salutem expectantes : quos custodi omni tempore et hoc præsentis vespere, et hac secutura nocte ab omni inimico, ab omni diabolica machinatione, a cogitationibus vanis, et pravus affectibus. Deinde altiori tono dicit : Sit regni tui potentia benedicta et glorificata, Patris, et Filii, et Spiritus sancti, nunc et semper, et in sæcula sæculorum. Amen.

106. Tum psallimus Idiomela illius sancti qui eo die colitur, facientes processionem in narthex, præeuntibus sacerdote et diacono cum thuribulo ac lampadibus.

litania virorum, ab ecclesia B. martyris Marcelli; litania monachorum, ab ecclesia martyrum Ἰωάννης et Pauli; litania ancillarum Dei, ab ecclesia BB. martyrum Cosmæ et Damiani; litania feminarum conjugatarum, ab ecclesia B. primi martyris Stephani; litania viduarum, ab ecclesia martyris Vitalis; litania pauperum et infantium, ab ecclesia B. martyris Cæcilie. » Ubi τὸ « litania » aliud nihil præter processionem significat. Die autem his tribus doctoribus sacro in λιτήν sive processione recitabantur sequentia στιχηρὰ ἰδιόμελα Nili Xanthopuli.

Tonus 2.

107. Huc agite, cœlestis Trinitatis cultores; collaudemus terrestrem trinitatem divinorum antistitam: Gregorium cognomento Theologum, Basilium ducentem a regno nomen, et a gratia Joannem; imos gurgites sapientiæ; Spiritus marina fluentis; fontes aquæ vividæ jugiterque salientis; lucidas margaritas; terrestria luminaria; Ecclesiæ gubernacula; splendorum fructuum feraces arbores; administros gratiæ; os Christi; vindices Trinitatis; ab eadem sine ullius interventu illustratos; et assidue pro nostris animabus orantes.

Idem tonus.

108. Accensus ab igne inevitabili carbones fideliter prædicemus, qui per illos collustrati sumus. Hi enim, per eam quam habebant cum eodem conjunctionem inflammati, evaserunt mundi lumina; vitalemque pauperibus virtutem largientes, Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum, pie promulgarunt: quos et nos compellemus: Salve Trinitatis trinitas, rerum divinarum intelligens.

Tonus obl. 2.

109. Triplicatam Davidis fundam, Salomonis funiculum coccineum, Verbi flagellum triplex, sapientes præsules, Basilium magnum, Gregorium divinum, Joannem aureo tonantem ore, fideliter prædicemus. Nam Goliathum, qui animo cernitur et mente intelligitur, angulari lapide prostraverunt, fidem adduxerunt ad concordiam, eamque purpureo Christi sanguine, quasi vallo aliquo munierunt; et Deo quæstum facientes, hæresiarchas a Christi divino grege longissime repulerunt, sua dicendi scribendique vi: quin imo fidem hodiernam sustentant, et a Domino postulant animabus nostris misericordiam.

Tonus obl. 4.

110. Apparuit gratia Dei omnibus hominibus, erudiens nos per præceptores illos, ut emendatis moribus vitæque consuetudine, mentem nostram luce divinæ cognitionis illuminemus. Idcirco clamemus: Trinitas sancta, rerum omnium domina, horum trium pastorum tuorum precibus hunc tuum gregem in segura pace custodi, ab omni molestia libera, et ad salutem perduc sempiternam, benigna cum sis.

Tonus obl. 2.

111. Sancta et adoranda Trinitas, gloria sit sapienti providentiæ tuæ, quia hominibus largita es e numero hominum tria magna luminaria effrentia agnitionis tuæ faciem, ejusque fulgore salutarem tuam ac venerandam voluntatem tanquam de specula significantia. Quo quidem lumine locu-

A

Ἦχος β'.

Δεῦτε, τῆς οὐρανοῦ Τριάδος οἱ λατρευταί, τῆν ἐπίγειον τριάδα τῶν θείων ἱεραρχῶν ἀνευφημήσωμεν, τὸν Γρηγόριον τῆς θεολογίας τὸν ἐπιώνυμον, τὸν Βασίλειον τῆς βασιλείας τὸν φερώνυμον, καὶ Ἰωάννην τὸν ὄντως χαριτώνυμον, τοὺς τῆς σοφίας βυθοὺς, τοῦ Πνεύματος τὰ βεῖθρα τὰ ὠκεανικά, τὰς πηγὰς τὰς ἀεὶ βλυζούσας, τὸ ὕδωρ τὸ ζῶν τὸ ἀλλόμενον, τοὺς διαυγαίς μαργαρίτας, τοὺς ἐπιγελοὺς φωστῆρας, τῆς Ἐκκλησίας τοὺς διακας, τὰ ἀγλαόκαρπα δένδρα, τοὺς οἰκονόμους τῆς χάριτος, Χριστοῦ τὸ στόμα, καὶ τῆς Τριάδος τοὺς ὑπερμάχους, τοὺς ἐξ αὐτῆς ἀμέσως ἐλαμπομένους, καὶ πρεσβεύοντας ἀπαύστως ὑπὲρ τῶν ψυχῶν ἡμῶν.

Ὁ αὐτός.

Τοὺς ἀναφθέντας ἀνθρώπους ἐκ τοῦ ἀστέκτου πυρὸς οἱ διὰ αὐτῶν φωτισθέντες πιστῶς ἀνευφημήσωμεν· οὗτοι γὰρ τῇ πυρὶ αὐτῷ ἐνώσει ἐκπυρωθέντες, φωστῆρες τοῦ κόσμου ἐγένοντο, ζωτικῇ τοῖς πτωχοῖς χρηματίζοντες δύναμις, Πατέρα καὶ Υἱὸν καὶ Πνεῦμα ἅγιον εὐσεβῶς ἀνακηρύττοντες, οἷς καὶ ἡμεῖς προσείπωμεν· Χαίροις, Τριάδος τριάς ἡ θεόσοφος.

Ἦχος πλ. β'.

Τοῦ Δαβὶδ τὴν σπενδόνην τὴν τρίπλοκον, τοῦ Σαλομῶντος σπαρτίον τὸ κόκκινον, τὸ τοῦ Λόγου φραγγέλιον τρίπλοκον, τοὺς σπουδῶς ἱεράρχας, Βασίλειον τὸν μέγαν, Γρηγόριον τὸν θεῖον, Ἰωάννην Ἰεροσόστομον πιστῶς ἀνευφημήσωμεν. Τὸν νοητὸν γὰρ Γολιάθ τῷ ἀπρογωνιαίῳ λίθῳ καταβάλοντες, τὴν πίστιν πρὸς ὁμόνοιαν ἤγαγον, τῷ ἐρυθραίῳ τοῦ Χριστοῦ περιτειχίσαντες αἵματι, καὶ τοὺς θεοκαπήλους αἱρεσιάρχας τῶν περιθάλων τῆς θείας τοῦ Χριστοῦ ποίμνης μακρὰν ἀπάλασαντες διὰ τῶν λόγων, καὶ ἔτι τὴν πίστιν στηρίζουσι, καὶ πρεσβεύουσι Κυρίῳ ἐλεηθῆναι τὰς ψυχὰς ἡμῶν.

Ἦχος πλ. δ.

Ἐπεφάνη ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ πᾶσιν ἀνθρώποις, παιδεύουσα ἡμᾶς, διὰ τῶν διδασκάλων τὰ ἦθη κοσμηθέντας, τοὺς τρόπους βελτιωθέντας, θεογνωσίας ἀγλή τὸν νοῦν περιλαμφθῆναι· διὸ κράζωμεν· Τριάς ἅγία, κυρία τοῦ παντός, ταῖς τῶν τριῶν σου ποιμένων προσευχαῖς· τὸ ὄν ποιμνιον τοῦτο ἐν εἰρήνῃ συντήρησον ἀσφαλῶς καὶ ἀλύτως, καὶ σῶσον ὡς φιλόθερος.

Ἦχος πλ. β'.

Τριάς ἅγία καὶ προσκυνητῆ, δόξα τῇ σοφῇ προνοίᾳ σου, ὅτι ταῖς σοῦς μεγάλους φωστῆρας τοῖς ἀνθρώποις ἐξ ἀνθρώπων ἐχάρισας, τῷ φωτὶ λαμπροχούοντας τῆς σῆς ἐπιγνώσεως, καὶ τῇ ἀγλή φρουταροῦντας τῶν σωτηρίων σου καὶ σεπτῶν θαλημάτων· εἰ ὦν ἡ οἰκουμένη φῶς γνώσεως πλουτοῦσα, τὴν σὴν

δέξαν αὐγάζεται, καὶ πρὸς τὴν βασιλείαν σου τὴν μακαρίαν σπύδει. Τούτων ἡμᾶς ταῖς θεαῖς ὑπακούειν πίθουσα διδασκαλαίς, καὶ αὐτῆ τῶν εὐχῶν ὑπὲρ ἡμῶν ἐπάκουσον, ὡς Θεὸς πανοικτίσμων, καὶ τὰς ψυχὰς ἡμῶν σῶσον, φιλόθροπε.

Δόξα.

Ἦχος πλ. β'.

Τοὺς ἱεράρχας, τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν Πατέρων κλέος, τῆς πίστεως τοὺς πύργους, καὶ τῶν πιστῶν διδασκάλους καὶ φύλακας, συνελθόντες, ὡ φιλέργοι, ἁμαρτωλοὶ ἔγκωμιος ὑμνήσωμεν, λέγοντες· Χαίροις, τῆς Ἐκκλησίας φωστὴρ, Βασιλεῖ σοφῆ, καὶ στυλὴ ἀπεριτρεπτε· χαίροις, ὁ νοῦς ὁ οὐράνιος, ἀρχιτερεῦ μέγιστε, θεολόγε Γρηγόριε· χαίροις, ὡ χρυσολόγε πάγκροπε Ἰωάννη, ὁ τῆς μετανοίας διαπερύσιος ἄφωτος. Ἄλλ', ὡ Πατέρες τρισόδοι, μὴ παύσησθε ἀεὶ προσεθεύειν Χριστῷ ὑπὲρ τῶν πίστει καὶ πόθῳ τελούντων ὑμῶν τὴν πανάρεον καὶ θέλαν πανήγυριν.

Καὶ νῦν

εὐτόχιον.

Ὁ αὐτός.

Τὴν τῶν παρθένων καλλονὴν καὶ χαρμονὴν τῶν νόων, τὴν μόνην Θεοτόκον, καὶ τῶν πιστῶν ἀβράγες περιεπίγραμμα, συνελθόντες, ὡ φιλέργοι, ἁμαρτωλοὶ ἔγκωμιος ὑμνήσωμεν λέγοντες· Χαίροις, Παρθενομήτερ ἄγνη, λυχνία χρυσαυγῆς, καὶ πύλη ἐπουράνια· χαίροις, σκητὴ ἀγίασματος, ἣ τὸν Θεὸν χωρήσασα ἐν μήτρᾳ σου, πανάχραντε· χαίροις, τῶν οὐρανίων ταγμάτων ὑπερτέρα ἀπάντων ἀσυγκρίτως· διδ, μητρὰν ἀνδρ Δέσποινα, μὴ λίπη· φρουροῦσα τοὺς δοῦλους σου, τοὺς ἀνυμνοῦντάς σε πίστει καὶ πόθῳ ἀεὶ, καὶ τὸν τόκον σου προσκυνοῦντας τὸν ἀσπορον.

Μετὰ ταῦτα ἐκφωνεῖ ὁ ἱερεὺς εἰς ἐπήκοον πάντων.

Comm. Et ita quidem Typicum S. Sabæ, sed S. Germanus, loco jam plus vice simplici allegato, ait id sacerdotem tantummodo facere absente diacono. Ipsius autem verba ascribere non fuerit forte omnino inutile.

Μετὰ ταῦτα λέγει ὁ διάκονος, εἰπερ τύχη· εἰ δ' οὐ τύχη, λέγει ὁ ἱερεὺς·

Σῶσον, ὁ Θεὸς, τὸν λαόν σου, καὶ εὐλόγησον κληρονομίαν σου. Ἐπίσκεψαι τὸν κόσμον σου ἐν ἐλέει καὶ οἰκτιρμοῖς. Ὑψώσον κέρας Χριστιανῶν ὀρθόδοξων, καὶ καταπέμφον ἐφ' ἡμᾶς τὰ ἐλέη σου τὰ πλούσια. Πρεσβείαις τῆς παναχράντου Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας· τῶν τιμίων ἱεραρχῶν δυνάμεων ἀσωμάτων· τοῦ τιμίου ἐνδόξου προφήτου, προδρόμου καὶ Βαπτιστοῦ Ἰωάννου· τῶν ἁγίων ἐνδόξων καὶ πανευφήμων ἀποστόλων· τοῦ ἁγίου τοῦδε, καὶ πάντων σου τῶν ἁγίων, ἱκετεύομέν σε, πολυέλεε Κύριε, ἐπάκουσον ἡμῶν δεομένων σου, καὶ ἐλέησον ἡμᾶς.

Οἱ δὲ ἀδελφοὶ λέγουσι τὸ, Κύριε, ἐλέησον, μ'.

Καὶ πάλιν ὁ ἱερεὺς ἐκφωνεῖ· Ἐτι δεόμεθα ὑπὲρ τῶν εὐσεβεστάτων καὶ θεοφυλάκτων βασιλέων ἡμῶν, κράτους, νίκης, διαμονῆς, εἰρήνης, ὑγείας, σωτηρίας, ἱσχυρέως, καὶ ἀφέσεως ἁμαρτιῶν, καὶ τοῦ Κυρίου

PATROL. GR. XXIX.

pletatus orbis, tuam cum admiratione contemplatur gloriam, et ad tui regni beatitatem contendit. Cum igitur horum divina instituta tenere nos jubas, tu vicissim audi eorumdem pro nobis vota ; ut Deus plane misericors, et ut benignus, serva animas nostras.

Gloria.

Tonus obl. 2.

112. Hierarchas Christi et Patrum decus, turres fidei et fidelium magistros atque custodes, o vos omnes quibus cordi est hæc celebritas, coacti in unum, canoris extollamus laudibus, dicentes : Salve, Ecclesie luminare, Basili sapiens, et columna immobilis. Salve, mens celestis, maxime antistes, theologe Gregori. Salve, o aureo potens sermone, prorsus auree Joannes, ad resipiscentiam hortator vehemens. Agite, o ter beati Patres, ne intermitte ore Christum pro nobis, qui cum fide et studio agimus hunc vestro nomine sacrosanctum atque divinum diem.

Et nunc.

Mariale.

Idem tonus.

113. Virginum decuset lætillam mentium, solam Deiparam, et armum fidelium vallum, o celebritatum amantes, modulatis præconiis efferamus, dicentes : Salve, Virgo, parens purissima, candidalabrum lucens ut aureum, et porta celestis ; salve, tabernaculum sanctificationis ; salve, incontaminata, cujus uteris fuit capax Dei, salve, quæ es cunctis cæli ordinibus sine ulla comparatione superior. Ideo ne cesses, Domina et sine viro Mater, custodire famulos tuos, qui te semper cum fide et desiderio laudant : et qui tuum setum adorant sine virili conceptum semine.

114. Post hæc exclamat sacerdos, sic ut cuncti audiant.

Posthæc dicit diaconus, si adsit ; sin minus, dicit sacerdos :

115. Salva, Deus, populum tuum, et benedic hereditati tuæ. Visita orbem tuum in misericordia et miserationibus. Extolle cornu Christianorum orthodoxorum, et abundantes misericordias tuas ad nos demitte. Precibus intemeratæ Domine nostræ Deiparæ semperque virginis Mariæ ; venerandarum celestium et incorporearum virtutum ; honorabilis ac gloriosi propheetæ, præcursoris et Baptistæ Joannis ; sanctorum, gloriosorum et celeberrimorum apostolorum, sancti N. (Illius verisimiliter cujus festa lux agitur) et omnium sanctorum tuorum, quæsumus te, multum misericors Domine, exaudi nos te deprecantes, et miserere nostri.

Fratres autem dicunt (vel, ut S. Germanus, chorus primus), Domine, miserere : quadrages.

115. Et iterum exclamat sacerdos : Adhuc oramus pro piissimis et a Deo servatis imperatoribus nostris, pro ipsorum imperio, victoria, stabilitate, pace, valetudine, protectione, venia peccatorum et

ut Dominus Deus noster ipsos magis adjuvet, speret in omnibus, ipsorumque pelibus subiciat omnem inimicum et hostem. Dicamus. Fratres vero dicunt (vel ut est apud S. Germanum, chorus secundus), Domine, miserere, tricies.

116. Et iterum exclamat sacerdos :

Adhuc oramus pro archiepiscopo vel episcopo N. et omni in Christo fraternitate nostra, et pro omni Christiana anima, afflicta et mœrore oppressa, divinæque misericordiæ ac opis indiga; pro hujus sanctæ domus, et in ea habitantium protectione; pro totius orbis pace ac tranquillitate; pro statu prospero sanctarum Dei Ecclesiarum; pro salute et auxilio patrum et fratrum nostrorum, cum studio ac timore Dei laborantium et ministrantium; pro derelictis et iter facientibus; pro ægrotantium medela; pro dormitione, requie, beata memoria, et venia peccatorum impetranda animabus defunctorum patrum ac fratrum nostrorum, hic et ubique terrarum ple sepulcorum fidelium; pro captivorum libertate, pro fratribus nostris qui sunt in ministeriis, et omnibus qui ministrant et ministraverunt in hac æde sancta. Dicamus. Fratres autem dicunt quinquages, Domine, miserere.

117. Adhuc oramus ut sancta hæc ædes, omnis urbs et regio a peste, fame, terræ motu, inundatione, igne, gladio, alienigenarum incursu, intestino bello, et repentina morte liberentur; ut bonus et hominum amans Deus noster, fiat nobis propitius, clemens et reconciliatus facilis, ut avertat omnem iram contra nos motam, justisque suis comminationibus nos eripiat, et misereatur nostri. Et dicitur, Domine, miserere, quadragies.

118. Adhuc oramus, ut Dominus Deus noster exaudiat vocem deprecationis nostrum peccatorum, et misereatur nostri. Domine, miserere, bis et vicesies. Posthæc quorum vult vivorum ac mortuorum memoriam agit, et denuo exclamat sacerdos :

Exaudi nos, Deus servator noster, spes omnium finium terræ et in mari longe : ac propitius, propitius esto peccatis nostris, et miserere nostri. Misericors enim Deus, et humanus es : et tibi gloriam referimus, Patri, et Filio, et Spiritui sancto, nunc et semper, et in sæcula sæculorum. Amen. Et statim subdit : Pax omnibus. Fratres autem : Et spiritui tuo. Sacerdos (vel, ut S. Germanus, diaconus), Capita vestra Domino inclinate. Et cunctis inclinantibus capita seque incurvantibus versus terram, bene precatur sacerdos contenta voce dicens hanc orationem :

119. Dominator multum misericors, Domine Jesu Christe, Deus noster, precibus intemeratæ Dominæ nostræ Deiparæ semperque virginis Mariæ; venerandarum et cœlestium virtutum incor-

τὸν Θεὸν ἡμῶν ἐπὶ πλεῖον συνεργῆσαι, κατανοῶσασ αὐτοὺς ἐν πᾶσι, καὶ ὑποτάξαι ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτῶν πάντα ἐχθρὸν καὶ πολέμιον. Εἰπωμέν. Οἱ δὲ ἀδελφοὶ τὸ, Κύριε, ἐλέησον, λ'.

Καὶ πάλιν ὁ ἱερεὺς ἐκφωνεῖ·

Ἐτι δεόμεθα ὑπὲρ τοῦ ἀρχιεπισκόπου ἡμῶν, ἡ ἐπισκόπου, τοῦ δεῖνος, καὶ πάσης τῆς ἐν Χριστῷ ἡμῶν ἀδελφότητος, καὶ ὑπὲρ πάσης ψυχῆς Χριστιανῶν θλιβουμένης τε καὶ καταπονουμένης, ἐλέους Θεοῦ καὶ βοηθείας ἐπιδοεμένης· σκέπης τοῦ ἁγίου οἴκου τοῦτου καὶ τῶν κατοικούντων ἐν αὐτῷ, εἰρήνης καὶ καταστάσεως τοῦ σύμπαντος κόσμου, εὐσταθείας τῶν ἁγίων τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησιῶν· σωτηρίας καὶ βοηθείας τῶν μετὰ σπουδῆς καὶ φόβου Θεοῦ κοπιώντων καὶ διακονούντων πατέρων καὶ ἀδελφῶν ἡμῶν· ὑπὲρ τῶν ἀπολειφθέντων καὶ τῶν ἐν ἀποδημαίαις ὄντων λύσεως τῶν ἐν ἀσθενείαις κατακειμένων· ὑπὲρ κοιμήσεως, ἀνέσεως, μακαρίας μνήμης, καὶ ἀφέσεως τῶν ἁμαρτιῶν τῶν προαπειθόντων πατέρων καὶ ἀδελφῶν ἡμῶν, τῶν ἐνθάδε εὐσεβῶς κειμένων καὶ ἀπανταχοῦ ὀρθόδοξων· ὑπὲρ ἀναρρύσεως τῶν αἰχμαλώτων, καὶ ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν ἡμῶν, τῶν ἐν ταῖς διακονίαις ὄντων, καὶ πάντων τῶν διακονούντων καὶ διακονησάντων ἐν τῇ ἁγίᾳ μνηταύτῃ. Εἰπωμέν. Οἱ δὲ ἀδελφοὶ τὸ, Κύριε, ἐλέησον, ν'.

Ἐἶτα δεόμεθα ὑπὲρ τοῦ διαφυλαχθῆναι τὴν ἁγίαν μνην ταύτην, καὶ πᾶσαν πόλιν, καὶ χώραν ἀπὸ λοιμοῦ, λιμοῦ, σεισμοῦ, καταποντισμοῦ, πυρὸς, μαχαίρας, ἐπιδρομῆς ἀλλοφύλων, καὶ ἐμφυλίου πολέμου, καὶ αἰφνιδίου θανάτου. Ἐπὲρ τοῦ ὕμων, εὐμενῆ καὶ εὐδιάλλακτον γενέσθαι τὸν ἀγαθὸν καὶ φιλόανθρωπον Θεὸν ἡμῶν, τοῦ ἀποστρέψαι πᾶσαν ὀργὴν τὴν κατ' ἡμῶν κινουμένην, καὶ ρύσασθαι ἡμᾶς τῆς ἐπιχειμένης δικαίας αὐτοῦ ἀπειλῆς, καὶ ἐλεῆσαι ἡμᾶς. Τὸ, Κύριε, ἐλέησον, μ'.

Ἐἶτα δεόμεθα καὶ ὑπὲρ τοῦ εἰσακοῦσαι Κύριον τὸν Θεὸν τῆς φωνῆς τῆς δεήσεως ἡμῶν τῶν ἁμαρτωλῶν, καὶ ἐλεῆσαι ἡμᾶς. Τὸ, Κύριε, ἐλέησον, ιβ'. Ἐἶτα μνημονεύει οὓς θέλει ζῶντας καὶ τεθνεώτας· καὶ πάλιν ἐκφωνεῖ ὁ ἱερεὺς·

Ἐπάκουσον ἡμῶν, ὁ Θεὸς ὁ σωτὴρ ἡμῶν, ἡ ἐλπὶς πάντων τῶν περάτων τῆς γῆς καὶ τῶν ἐν θαλάσῃ μακρὰν· καὶ ὕμων, ὕμων γενοῦ ἐπὶ ταῖς ἁμαρτίαις ἡμῶν, καὶ ἐλέησον ἡμᾶς. Ἐλεῆμων γὰρ καὶ φιλόανθρωπος Θεὸς ὑπάρχεις, καὶ σοὶ τὴν δόξαν ἀναπέμπομεν, τῷ Πατρὶ, καὶ Υἱῷ, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν καὶ αἰεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν. Καὶ εὐθὺς τὸ, Εἰρήνη πᾶσι. Καὶ οἱ ἀδελφοί· Καὶ τῷ πνεύματι σου. Ὁ ἱερεὺς· Τὰς κεφαλὰς ὑμῶν τῷ Κυρίῳ κλίνετε. Καὶ πάντων κλινόντων τὰς κεφαλὰς, καὶ ἐπὶ γῆς κεκυφότων, ἐπεύχεται ὁ ἱερεὺς μεγαλοφώνως λέγων τὴν εὐχὴν ταύτην·

Δέσποτα πολυέλεε, Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ ὁ Θεὸς ἡμῶν, πρεσβείαις τῆς παναχράντου δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας· τῶν τιμίων καὶ ἐπουρανίων δυνάμεων ἀσωμάτων· τοῦ τιμίου ἐνδόξου

προφήτου, προδρόμου καὶ Βαπτιστοῦ Ἰωάννου τῶν ἁγίων ἐνδόξων καὶ πανευφήμων ἀποστόλων, τοῦ ἁγίου τοῦδε, καὶ πάντων σου τῶν ἁγίων, εὐπρόσδεκτον ποιήσον τὴν δέησιν ἡμῶν· δώρησαι ἡμῖν τὴν ἀφεσιν τῶν παραπτωμάτων ἡμῶν· σκέπασον ἡμᾶς ἐν τῇ σκέπῃ τῶν πτερύγων σου· ἀποδιώξον ἀφ' ἡμῶν πάντα ἐχθρὸν καὶ πολέμιον· εἰρήνευσον τὴν ζωὴν ἡμῶν· Κύριε, ἐλέησον ἡμᾶς καὶ τὸν κόσμον σου, καὶ σῶσον τὰς ψυχὰς ἡμῶν, ὡς ἀγαθὸς καὶ φιλόανθρωπος.

Εἶτα ἀρχόμεθα τὰ στιχηρὰ τοῦ στίχου, 'καὶ φάλλοντες εἰσερχόμεθα ἐν τῷ ναῷ, ἐπάδοντες καὶ τοὺς τυχόντας στίχους αὐτῶν.

COMM. Sed antequam ad illa stichera animum applicemus, meum esse intelligo, ut dicam ea quæ de propositis jam orationibus ac precibus dicenda restant. Atque ante omnia, in prima et ultima oratione, prout apud S. Germanum exstant, multo plurimum sanctorum patrocinia implorantur, quam prout exstant in Typico. Quippe post hæc verba, Καὶ πανευφήμων ἀποστόλων, « Et celeberrimorum apostolorum. » sequitur in utraque oratione series aliorum sanctorum bene longa, et in prima quidem oratione, num. 115, sit singularis mentio.

Τῶν ἐν ἁγίοις Πατέρων ἡμῶν καὶ οἰκουμενικῶν Β μεγάλων διδασκάλων καὶ ἱεραρχῶν, Βασιλείου τοῦ Μεγάλου, Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, καὶ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου· τοῦ ἐν ἁγίοις Πατρὸς Νικολάου, ἀρχιεπισκόπου Μύρων τῆς Λυκίας τοῦ θαυματουργοῦ, τῶν ἁγίων, ἐνδόξων καὶ καλλινίκων μαρτύρων, τῶν ὁσίων καὶ θεοφόρων Πατέρων ἡμῶν, τῶν ἁγίων καὶ δικαίων Θεοπατέρων Ἰωακείμ καὶ Ἄννης, τοῦ ἁγίου τῆς μονῆς.

Series autem quæ .n. ultima oratione num. 119, adjuugitur, post supra dicta verba, hæc est :

Τῶν ἁγίων, ἐνδόξων καὶ καλλινίκων μαρτύρων τῶν ὁσίων καὶ θεοφόρων Πατέρων ἡμῶν· τοῦ ἐν ἁγίοις Πατρὸς ἡμῶν Νικολάου, ἀρχιεπισκόπου Μύρων τῆς Λυκίας τοῦ θαυματουργοῦ· τοῦ ἁγίου καὶ ἐνδόξου μεγαλομάρτυρος Γεωργίου τοῦ τροπαιοφόρου· τοῦ ἁγίου τοῦ δεινός, οὗ καὶ τὴν μνήμην ἐπιτελοῦμεν τῶν ἁγίων καὶ δικαίων Θεοπατέρων Ἰωακείμ καὶ Ἄννης.

121. Neque hoc prætermittendum est, in utraque oratione, statim post hæc verba : Πρεσβείας τῆς πανκράντου δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου, apud S. Germanum poni, δυνάμει τοῦ τιμίου καὶ ζωοποιῦ σταυροῦ, id est, « virtute honorandæ et vivificæ crucis. » Reliqui vero supra memorati genitivi, cum hac voce προστάσις sive « patrocinii, » ibidem copulantur. Præterea S. Germani Acoluthiæ cum Typico non satis convenit de vicibus, quibus a choro dicendum est Κύριε, ἐλέησον· ubi enim in Typico scribitur λ', sive trigesies, ibi apud S. Germanum scribitur tantum γ', sive ter. Testatur tamen Goarus, etiam antiquos codices habere λ'. Denique monachi, ab episcoporum jurisdictione exempti, non nominant episcopum in prece num. 116, posita, sed suum abbatem sive præpositum, hoc modo : Ἐτι δεόμεθα ὑπὲρ ἀφέσιως ἁμαρτιῶν τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ ὁ δεινός. « Adhuc oramus pro venia peccatorum servi Dei N., » quibus verbis ostendunt quam submisso de suo genere vivendi sentiant. Atque hæc sunt quæ hic paucis adnotanda esse existimavi.

122. Nunc rursus ad templum, audituri stichera hujus diei. Sunt autem illa ποσόμοια et a Nilo Xanthopolo scripta, ut indicant Menæa.

*Ἦχος πλ. α', πρὸς Χαίροις ἀσκητικῶν.

Χαίροις, ἱεραρχῶν ἢ τριᾶς, τῆς Ἐκκλησίας τὰ μέγιστα προπύργια, οἱ στῦλοι τῆς εὐσεβείας, ὁ τῶν πιστῶν ἕδρασμας, τῶν αἰρετικῶν τῶν κατὰπτωσις, Χριστοῦ οἱ ποιμάναντες τὸν λαὸν τοὺς θεοὺς δόγμασι, καὶ ταῖς ποιικίλαις ἀρεταῖς οἱ ἐκθρέψαντες, οἱ τῆς χάριτος διαπρύσιοι κήρυκες, νόμους οἱ προεχθέμενοι Χριστοῦ τῷ πληρώματι, οἱ ὁδηγοὶ πρὸς τὰ ἔσω, τοῦ παραδείσου αἱ εἰσοδοὶ· Χριστὸν καταπέμψαι ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν αἰτεῖται τὸ μέγα ἔλεος.

Στίχος. Ὅσοι καυχῶνται ἐν δόξῃ.

Χαίροις, ἱεραρχῶν ἢ τριᾶς, οὐρανοθάμους, ἐπι-

A porearum, venerandi ac gloriosi prophetæ; præcursoris et Baptistæ Joannis; sanctorum gloriosorum et percelebrium apostolorum; sancti N. et omnium sanctorum tuorum, acceptam redde orationem nostram, nobis tribue nostrorum delictorum veniam; sub tegmine alarum tuarum protege nos, omnem inimicum et hostem a nobis propulsa, vitam nostram contine in pace; Domine, miserere nostri atque orbis tui, et serva animas nostras, utpote qui es bonus et hominum amator.

120. Hisce absolutis incipimus stichera versiculi, et psallentes templum ingredimur accinentes etiam versiculos tali die occurrentes.

B Sanctorum Patrum nostrorum, et universalium magnorum doctorum ac pontificum Basilii Magni, Gregorii Theologi et Joannis Chrysostomi; sancti Nicolai, Myræ in Lycia archiepiscopi et miraculorum patratoris; sanctorum, gloriosorum et victoriis inclitorum martyrum; divorum et deiferorum Patrum nostrorum; sanctorum et justorum Dei parentum Joachim et Annæ; sancti hujus ædis.

Sanctorum, gloriosorum et victoriis inclitorum martyrum; divorum et deiferorum Patrum nostrorum; sancti Patris nostri Nicolai, archiepiscopi Myræ in Lycia, miraculorum patratoris; sancti, gloriosi et magni martyris Georgii tropæa referentis; sancti N. cujus agimus memoriam; sanctorum et justorum Dei parentum Joachim et Annæ.

D Tonus obl. 1, sicut Χαίροις ἀσκητικῶν.

Salvete, hierarcharum trias, magna Ecclesiæ propugnacula, columnæ pietatis, fidelium firmitermentum, hæreticorum ruina; divinis institutionibus pascentes Christianum populum, eumque variis nutriendis virtutibus; excelsi gratiæ præcones, interpretes legum in plenitudine Christi, ad superna ductores, paradisi introitus: orate Christum, ut magnam animabus nostris largiatur misericordiam.

Versiculus. Exsultabunt sancti in gloria.

123. Salvete, hierarcharum trias. gradientes

in cælo, terreni angeli, salus mundi, hominum lætitia, doctores orbis, propugnatores verbi, periti medici morborum tum animi tum corporis, Spiritus perennia flumina, eruditione universam terræ faciem inundantia, theologi, bases, aureo insignes idioma, divino Spiritu afflati; orate Christum, ut magnam animabus nostris largiatur misericordiam.

Versiculus. Sacerdotes tui, Domine, induent iustitiam.

124. Salvete, hierarcharum trias, terrestris firmamenti sol, radii, et de triplicis solis lumine accensæ faces, in obscuris versantium illuminatio, flores suave olentis, pulcherrima paradisi amœnitatis, tu Theologe Gregori, tu erudite Basili, tu Chrysostome, Spiritus tabulæ a Deo exaratae, distenta salutis lacte ubera, ornamenta sapientiæ; Christo supplicate, ut magnam nobis tribuat misericordiam.

Gloria.

Tonus idem.

125. Canamus tubis, tripudiemus ut facere festo die convenit, et gestiamus lætitia, cœtu publico in nostrorum gratiam doctorum coacto. Reges ac principes concurrant, et hierarchas cum plausu excipiant, non secus ac tres immensos fluvios dogmatum; tres Calirrhœæ fonti similes, Spiritus aquam vivam in perpetuum fundentes. O pastores ac magistri, una celebremus tres adorandæ Trinitatis interpretes: philosophi, ut sapientes; prebyteri, ut pastores; peccatores, ut patronos; pauperes, ut locupletatores; afflicti, ut consolatores; viatores, ut comites; navigantes, ut gubernatores; reliqui omnes, ut ubique et in quavis necessitate ardentè præoccupantes. Et dum laudibus divinos illos efferrimus antistites, dicamus: Doctores sanctissimi, maturate eripere fideles ex huiusce vitæ offendiculis, et nos æternis liberare ærumnis.

Et nunc Germani patriarchæ Theotocion simile.

126. Canamus tubis, quia Regina omnium, mater Virgo, benevola est, et benedictionibus coronat laudatores suos. Reges ac principes concurrant, atque excitato plausu venerentur reginam, quæ peperit regem, gaudentem a morte victos benigne solvere. Pastores ac magistri, Pastoris boni sanctissimam genitricem una efferamus laudibus. Candelabrum aureum, illuminantem nubem, excelsoiorem cherubim, animatam arcam, speciosum Altissimi solum, urnam auream receptricem mannae, vitalem Verbi tabulam, omnium Christianorum perfringium sacro celebrantes carmine, sic dicamus: Palatium Verbi, nos humiles cœlorum regno dignare, non est enim quidquam, quod te intercedente fieri non possit.⁹

127. Iterum repetendum est ad contextum Typici.

Deinde, Nunc dimittis, Trisagion, sanctissima Trinitas, Pater noster. Exclamat autem sa-

A γειοι ἄγγελοι, τοῦ κόσμου ἡ σωτηρία, ἡ τῶν ἀνθρώπων χαρὰ, καὶ τῆς οἰκουμένης οἱ διδάσκαλοι, τοῦ λόγου οἱ πρόμαχοι, λατροὶ ἐπιστήμονες τῶν νοσημάτων τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος, οἱ ἀεὶ ἄβροιοι ποταμοὶ οἱ τοῦ Πνεύματος, λόγοις οἱ καταρθεύσαντες τῆς γῆς ἅπαν πρόσωπον, οἱ θεολόγοι, αἱ βάσεις, οἱ χρυσολόγοι, οἱ ἔνθεοι· Χριστὸν καταπέμψαι ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν αἰτεῖτε τὸ μέγα ἔλεος.

Στίχος. Οἱ ἱερεῖς σου, Κύριε, ἐνδύσονται δικαιοσύνην.

Χαίροις, ἱεραρχῶν ἡ τριάς, τοῦ ἐπιγελοῦ στερεώματος ἡλιος, ἀκτίνας, καὶ δαδουχίαι ἐκ τρισηλίου αἴγης, τῶν ἐσκοτισμένων ἡ ἀνάβλεψις, τὰ ἄνθη τὰ εὐοσμία, τοῦ παραδείσου τὰ κάλλιστα, ὁ θεολόγος Γρηγόριος, ὁ σοφὸς τε Βασίλειος, ὁ Χρυσόστομος, τὰ πυξία τοῦ Πνεύματος, πλάκας αἱ θεογράκτοι, μαζοὶ οἱ ἐκβλύζοντες τῆς σωτηρίας τὸ γάλα, τὸ τῆς σοφίας τὸ ἀγλάϊσμα· Χριστὸν δυσωπεῖτε ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν δοθῆναι τὸ μέγα ἔλεος.

Δόξα.

Ἦχος ὁ αὐτός.

Σαλπίσσωμεν ἐν σάλπιγγι ἁσμάτων, χορεύσωμεν ἔορτια, καὶ σκιρτήσωμεν ἀγαλλόμενοι ἐν τῇ πανδήμῳ πανηγύρει τῶν διδασκάλων ἡμῶν. Βασίλεις καὶ ἄρχοντες συντρεχέτωσαν, καὶ τοὺς ἱεράρχας κροτήτωσαν ἐν ὕμνοις, ὡς δογμάτων βλύσαντας ποταμοὺς ὑπερμεγέθεις, τρεῖς καλλιῆρόδας ἀειζῶοὺς τοῦ Πνεύματος. Ποιμένες καὶ διδάσκαλοι, τοὺς τῆς σεπτικῆς Τριάδος τρισσοὺς ἱερομύστας συναελθόντες εὐφημήσωμεν. Οἱ φιλόσοφοι τοὺς σοφοὺς, οἱ ἱερεῖς τοὺς ποιμένας, οἱ ἁμαρτωλοὶ τοὺς προστάτας, οἱ πένητες τοὺς πλουτιστάς, οἱ ἐν ὀλίψει τοὺς παραμυθούοντας, οἱ ὀδοὶ πόροι τοὺς συνοδίτας, οἱ ἐν θαλάσῃ τοὺς κυβερνήτας, οἱ πάντες τοὺς πανταχοῦ θερμῶς προφθάνοντας θεοῦ ἀρχιεράρχας ἐγκωμιάζοντες οὕτως εἰπωμεν Πανάγιοι διδάσκαλοι, σπαύσατε ἐξελεῖν τοὺς πιστοὺς ἐκ τῶν τοῦ βλοῦ σκανδάλων, καὶ ῥύσαι κολάσεων τῶν αἰωνίων ἡμᾶς.

Καὶ νῦν. Γερμανοῦ πατριάρχου Θεοτόκιον ὁμοιον.

Σαλπίσσωμεν ἐν σάλπιγγι ἁσμάτων· προκύψασα γὰρ ἡ πανέναντα Μητροπάρθενος ταῖς εὐλογίαις καταστέφει τοὺς εὐφημοῦντας αὐτήν. Βασίλεις καὶ ἄρχοντες συντρεχέτωσαν, καὶ τὴν βασιλίδα κροτήτωσαν ἐν ὕμνοις, βασιλέα τέφασαν τοὺς θανάτῳ κρατούμενους πρὶν ἀπολύσαι φιλανθρώπως εὐδοκήσαντα. Ποιμένες καὶ διδάσκαλοι, τὴν τοῦ καλοῦ ποιμένου ὑπεράγιον Μητέρα συναελθόντες εὐφημήσωμεν· τὴν λυχνίαν τὴν χρυσαυγῆ, τὴν φωτοφόρον νεφέλην, τὴν τῶν χερουδιμ ὑπερτέραν, τὴν ἐμφυχον κιβωτὸν, τὸν περίμορφον τοῦ Δεσπότητος θρόνον, τὴν μανναδόχον χρυσεῖαν στάμνον, τὴν ζωτοφόρον τοῦ Λόγου πλάκα, ἀπάντων τῶν Χριστιανῶν τὸ καταφύγιον, ἅσμασι θεηγόροις ἐγκωμιάζοντες, οὕτως εἰπωμεν Παλάτιον τοῦ Λόγου, ἀξίωσον τοὺς ταπεινοὺς ἡμᾶς τῆς οὐρανῶν βασιλείας· οὐδὲν γὰρ ἀδύνατον τῇ μεσιτείᾳ σου.

Ἔτα τὸ, Νῦν ἀπολύεις, τὸ τρισάγιον τὸ, παναγία Τριάς, σὺν τῷ Πάτερ ἡμῶν. Ἐκφωνεῖ ὁ

ιερεύς· Ὅτι σου ἐστὶν ἡ βασιλεία, καὶ ἡ δύναμις καὶ ἡ δόξα, τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Ἄμην. Καὶ ἡμεῖς τὸ ἀπολυτικίον, ἢ τὸ, Θεοτόκε Παρθένε, λέγοντες αὐτὸ ἐκ γ'.

Comm. Primo hic notatur recitandum Canticum Simeonis, quo Latini Completorium suum claudunt. Trisagion exhibui num. 31. Oratio ad sanctissimam Trinitatem dirigenda, in Euchologio sic integra ponitur:

Παναγία Τριάς, ἐλέησον ἡμᾶς· Κύριε, ἐλάσθητι ταῖς ἁμαρτίαις ἡμῶν, Δέσποτα, συγχώρησον ταῖς ἀνομίαις ἡμῶν· Ἄγιε, ἐπίσκεψαι καὶ ἴασαι τὰς ἀσθενείας ἡμῶν ἕνεκεν τοῦ ὀνόματός σου.

Sacrosancta Trinitas, miserere nostri; Domine, propitius esto peccatis nostris; Dominator, remitte iniquitates nostras; Sancte, respice et sana infirmitates nostras, propter nomen tuum.

128. Comm. Quod ad duo ista vocabula attinet, Deipara Virgo; ea Salutationi Angelicæ addidit Ecclesia Orientalis post condemnationem Nestorii, qui, ut num. 52 vidimus, eam tantum Χριστοτόκον dicebant esse rugnabat. Græci itaque Mariam Θεοτόκον salutant, priusquam κεχαριτωμένην sive gratia plenam; nec celant causam istiusmodi salutationis; nam hisce Elisabethæ verbis, Εὐλογημένος ὁ καρπὸς τῆς κοιλίας σου, « Benedictus fructus ventris tui, » statim subiungunt: Ὅτι Σωτῆρα ἔτεκες τῶν ψυχῶν ἡμῶν, « Quia Servatorem genuisti animarum nostrarum. » Non tamen opinor Angelicam illam Salutationem hic totam recitandam fuisse a Græcis antiquioribus, licet ea tota habeatur in aliquo recentiore horologio, quia ritus salutationem illam connectendi cum Oratione Dominica non admodum antiquus est; ut licet cernere ex iis, quæ a doctissimo viro, Joanne Mabillone, in Præfatione ad sæculum decimum § 6, afferuntur. Sed hoc tribus doctoribus sacro die; recitatur sequens Απολυτικίον.

Ἀπολυτικίον.

Ἦχος α'.

B

Dimissorium.

Tonus 1.

Τοὺς τρεῖς μεγίστους φωστῆρας τῆς τρισηλίου θεότητος, τοὺς τὴν οἰκουμένην ἀκτίσει δογμάτων πυρσεύσαντας, τοὺς μελιβρύτους ποταμούς τῆς σοφίας, τοὺς τὴν κτίσιν πᾶσαν θεογνωσίας νόμασι καταρδεύσαντας, Βασίλειον τὸν Μέγαν, καὶ τὸν θεολόγον Γρηγόριον, σὺν τῷ κλεινῷ Ἰωάννῃ τῷ τὴν γλῶτταν χρυσορρήμονι, πάντες οἱ τῶν λόγων αὐτῶν ἔραστα συνελθόντες, ὑμνοῖς τιμῆσωμεν· αὐτοὶ γὰρ τῇ Τριάδι ὑπὲρ ἡμῶν ἀεὶ προσεύουσι.

129. Tria maxima divinitatis, tanquam solis triplicis luminaria, orbem totum suis divinorum documentorum radiis, quasi de alta specula illustrantia, mellifluis amnes sapientiæ, omnem creaturam irrigantes divinæ cognitionis laticæ; Basilium Magnum, Theologum Gregorium, et inclytum Joannem, aureum illud eloquentiæ flumen, consensu pari honoremus omnes qui eorum scripta adamamus. Etiam Trinitati pro nobis semper supplicant.

Ἐτερον. Ἦχος δ'.

Aliud. Tonus 4.

Ὅς τῶν ἀποστόλων ὁμότροποι, καὶ τῆς οἰκουμένης διδάσκαλοι, τῷ Δεσπότη τῶν ὅλων προσεύσατε, εὐρήνην τῇ οἰκουμένῃ δωρήσασθαι, καὶ ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν τὸ μέγα ἔλεος.

Iisdem quibus apostoli præditi moribus, ac doctores orbis, Dominum universorum orate, ut et mundo pacem, et nobis misericordiam magnam impartiat.

130. Sequitur benedictio panis, vini et olei: et pro communi quidem pane diebus solemnioribus apponit paximalia, id est panes biscoctos tradit Goar: credo quia tunc panem recentem coqui festi solemnitas prohibebat. Olei autem non meminit S. Germanus. De ipsa vero prædictorum benedictione, sic loquitur Typicon:

Ὁ δὲ καλλιρίτης προτίθῃσιν ἐν τῷ ἀναλογίῳ ἄρτους ε', ἐξ ὧν ἐσθίωμεν ἐν τῇ τραπέζῃ ὡσαύτως καὶ στάμνον οἴνου τοῦ καλλίστου, καὶ ὀλίγον ἔλαιον εἰς ἄγγος τι. Ὁ δὲ ἱερεὺς, λαβὼν ἄρτον ἕνα ἐπὶ χειρᾶς, καὶ τυπώσας ἐν αὐτῷ σταυρὸν, ἐπαύχεται τὴν εὐχὴν ταύτην ἐκφώνως·

Promus condus exponit in pulpito panes quinque, quibus in mensa vescimur. Apponit quoque amphoram plenam vini generosissimi, et modicum oleum in aliquo vase. Tum sacerdos, accipiens panem unum in manus, in eoque formans signum crucis, fundit elata voce hanc orationem:

Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ εὐλογῆσας τοὺς πέντε ἄρτους, καὶ πεντακισχιλίους χορτάδας, αὐτοὺς εὐλόγησον καὶ τοὺς ἄρτους τούτους, τὸν σίτον, τὴν οἴνον, καὶ τὸ ἔλαιον· καὶ πληθύνον αὐτὰ ἐν τῇ ἀγίᾳ μονῇ καὶ εἰς τὸν κόσμον σου ἅπαντα· καὶ τοὺς ἐξ αὐτῶν μεταλαμβάνοντας πιστοὺς ἀγιάσον· ὅτι σὺ εἶ ὁ εὐλογῶν καὶ ἀγιάζων τὰ σύμπαντα, Χριστέ ὁ Θεὸς ἡμῶν, καὶ σοὶ τὴν δόξαν ἀναπέμπομεν σὺν τῷ ἀνάρχῳ σου Πατρὶ, καὶ τῷ παναγίῳ, καὶ ἀγαθῷ, καὶ ζωοποιῷ σου Πνεύματι νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων.

131. Domine Jesu Christe, Deus noster, qui quinque panibus benedictis, quinque millia hominum satiasti; idem hos panes, frumentum, vinum et oleum benedic, et hæc multiplica in hac sancta habitatione, et per universum tuum orbem, ex iisque comesturos fideles sanctifica, quia tu benedictis et sanctificas omnia, Christe Deus noster; tibi enim gloriam tribuimus, cum tuo ingenito Patre, et omnino sancto et bono ac vivifico tuo Spiritu, nunc, et in sæcula sæculorum.

Καὶ μετὰ τὸ Ἄμην, λέγομεν γ' ψαλμὸν, τὸ,

132. Et dicto Amen, recitamus tertium et tri-

cesinum psalmum, Benedicam Dominum in omni tempore : usque ad hæc verba : Non minuentur omni hono. Sacerdos vero digressus stat pro sanctis foribus , accidentem respiciens , et finita ea parte psalmi orat, dicens : Benedictio Domini sit super vos ubique . nunc et semper, et in sæcula sæculorum. Amen.

133. **COMM.** Hic, ut S. Germanus quidem ait, γίνεται ἀπόλυσις, sit dimissio : sed, ut Typicum, εὐθὺς ἀνάγνωσις εἰς τὸν Πραξαπόστολον, id est « confestim succedit lectio Præxapostoli. » Est autem Πραξαπόστολος liber Græcorum ecclesiasticus, qui sic appellatur, inquit Petrus Lambecius, lib. v de Bibliotheca Cæsarea, pag. 287, quod potior majorque illius pars ex Actibus apostolorum et Epistolis S. Pauli concinnata sit. Atque ea causa est cur etiam dicatur simpliciter, Ἀπόστολος. Hoc sane insignitus titulo in lucem prodit Venetiis anno MDCXVI, quæ impressio exstat in Museo nostro. Res illo ecclesiastico libro contentas præterea, aliquis ignotus auctor apud Leonem Allatium Dissertat. 1 de libris ecclesiast. Græcorum, expressit carmine iambico, quod ego non transcribo, partim quia longiusculum est, partim quia eæ res facile cognosci queunt ex verbis Typici, huc necessario alia de causa transcribendis.

134. Sciendum est, quod a Dominica Paschatis usque ad Dominicam Sanctorum Omnium, pro lectione majorum Vesperarum, leguntur tantummodo Acta apostolorum ; reliquis totius anni Dominicis septem catholicæ, et quatuordecim S. Pauli Epistolæ, et Joannis Apocalypsis.

135. Jam vero, ut minutissima quæque studiosissime persequar, sequentia quoque observata velim. Primo, quod dictæ Scripturæ, non secus atque in Latinorum Ecclesia, leguntur cum titulo et nomine auctoris Deinde quod lectionibus Actuum apostolorum et Apocalypseos præmittuntur hæc particula Ἐν ταῖς ἡμέραις ταύταις, sive in diebus illis ; nisi forte initium libri fuerit, vel aliqua nota temporis in genuino textu apposita, inveniatur. Tertio, quod apostolorum Epistolis, præligitur, vox ἀδελφοί, Fratres, si ad plures scripta fuerint ; sin autem ad unum tantum, illius, ad quem scriptæ sunt, nomen præponitur, addito dulcissimo Filii vocabulo, e. g. : Τέκνον Τιμόθεε, Τέκνον Τίτε, « Fili Timothee, Fili Tite. » De Dominica quoque Sanctorum Omnium, superius memorata, scire convenit, eam esse primam post Pentecosten. Id patet ex Callisto, qui in Synaxario sic fatur : Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ Κυριακῇ μετὰ τὴν Πεντηκοστήν τὴν τῶν ἀπανταχοῦ τῆς οἰκουμένης, ἐν Ἀσίᾳ, Αἰθίῳ καὶ Εὐρώπῃ, βορρᾷ ἢ βορρᾷ τε καὶ νότῳ, Ἀγίων πάντων ἑορτὴν ἑορτάζομεν. « Eadem die Dominica post Pentecosten, ubique per universum orbem existentiū, in Asia, Libya, et Europa, Austroque ac Septentrione, Sanctorum Omnium festum agitur. » Edita est etiam Oratio Leonis imperatoris, ubi sic legitur : Κυριακῇ μετὰ τὴν Πεντηκοστήν εἰς τοὺς ἀπανταχοῦ τῆς Ἀγίους πάντας, ὅτι τὸν ἀλάστορα τῶν γένους ἡμῶν οὐκείους ἀθλοῦς κατέβηλον, καὶ ἡ παγκόσμιος Ἐκκλησία τούτους τιμᾷ. « Dominica post Pentecosten, universæ terræ, sanctos, quia generi nostro infestum dæmonem suis in certaminibus vicerunt, universæ Ecclesia honorat. »

136. Roges fortasse quid supradicto pane benedicto fiat. Id nos edocebit Typicum, quod sic habet :

Promus condus frangit panes et dat fratribus ; consimiliter de eodem calice vini, ad vigiliarum molestiam perferendam ; sicut jam inde ab initio Patres nobis nostri tradiderunt.

COMM. Neque vero hæc a Patribus instituta cæremonia videtur vacare mysterio : quid enim ad excitandam memoriā illius oraculi, Non in solo pane vivit homo, sed in omni verbo quod procedit de ore Dei (a), potest esse aptius, quid magis accommodatum, quam sacrorum voluminum lectionem cum esu panis conjugere ? Mitto illum in Orientali Ecclesia panis esum gerere speciem quamdam ac similitudinem antiquæ agapes, et ad seriem Typici revolvor : ubi mox nominandi diaconitæ, intelliguntur monasteriorum famuli, religiosi pariter votis obstricti, quos conversos ex usu antiquo, alii ex recentiori laicos dicunt, de quibus in hoc vigiliarum ordine sic legitur :

137. Diaconitæ igitur, facta solita reverentia ante sanctas januas et versus alternos choros, egrediuntur. Ab illa autem hora nemini fas est aquam bibere, propter perceptionem incontaminatorum mysteriorum. Benedictus autem panis est præservativus a quibuscunque malis, si cum fide sumatur.

138. **COMM.** Ultima hæc verba cum nequeant de pane alio intelligi, quæm de illo qui antea quasi ad conulam illatus et distributus fuisse dicitur ; dubitari possit, an iudicta omnibus posthæc abstinentia etiam aquæ, propter participationem incontaminatorum mysteriorum, ad benedicti istius panis presentem sumpcionem, an potius ad faciendam sequenti die Eucharistia communionem referatur. Hoc quidem ultimum mihi videtur verosimilius ; quia nomine ἀχράντων μυστηρίων intelliguntur communiter mysteria corporis et sanguinis Domini ; et hæc tam solemnæ Vesperæ cum subsequenti pervigilio, præparatio quæ-

(a) Matth. iv, 4.

Εὐλογήσω τὸν Κύριον ἐν παντὶ καιρῷ, ἕως τοῦ, οὐκ ἐλαττωθήσονται παντὸς ἀγαθοῦ. Ὁ δὲ ἱερεὺς, ἀπελθὼν, Ἰσταται ἔμπροσθεν τῶν ἁγίων θυρῶν, βλέπων πρὸς δυσμὰς. Μετὰ δὲ τὴν συμπλήρωσιν τοῦ ψαλμοῦ ἐπαύχεται ὁ ἱερεὺς, λέγων Ἐὐλογία Κυρίου ἐφ' ὑμᾶς πάντοτε, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

Ἰστέον, ὅτι ἀπὸ τῆς Κυριακῆς τοῦ Πάσχα μέχρι τῶν Ἀγίων πάντων εἰς τὴν τοιαύτην ἀνάγνωσιν, λέγου δὴ τοῦ μεγάλου ἱσπερινοῦ, αἱ Πράξεις τῶν ἁγίων ἀποστόλων ἀναγιγνώσκονται μόναι· εἰς δὲ τὰς λοιπὰς Κυριακὰς τοῦ ἔτους χρόνου αἱ ἑπτὰ Καθολικαὶ, καὶ αἱ ἰθ' τοῦ ἁγίου Παύλου Ἐπιστολαὶ, καὶ ἡ Ἀποκάλυψις Ἰωάννου.

Ὁ κελληρίτης, διακλάσας τοὺς ἄρτους, ἐπίδωσι τοῖς ἀδελφοῖς ὡσαύτως καὶ ἀπὸ ἐνὸς ποτηρίου οἴνου διὰ τὸν κόπον τῆς ἀγρυπνίας, ὡσπερ ἐξ ἀρχῆς παρελάβομεν ἀπὸ τῶν ἁγίων Πατέρων.

Οἱ οὖν διακονηταί, ποιήσαντες τὴν συνήθη μετὰ νοίαν ἔμπροσθεν τῶν ἁγίων θυρῶν καὶ εἰς τοὺς χοροὺς πρὸς μίαν, ἐξέρχονται. Ἀπὸ δὲ τῆς ὥρας ἑκείνης οὐκ ἔχει τις ἐξουσίαν πικρῆν ὕδωρ, διὰ τὴν μετάληψιν τῶν ἀχράντων μυστηρίων. Ὁ δὲ εὐλογητὸς ἄρτος ἐστὶν ἀλεξιτήριος παντοίων κακῶν, εἰ μετὰ πίστεως λαμβάνοιτο.

dam erant festis subsequens : nam egressis conversis, ad pervigilandum in ecclesia remanebant monachi clericique, ad ejusmodi laborem delibatis pane ac vino corroborati.

Quod tamen ad reverentiam, etiam communi, sed ita ut supra benedicto pani vinoque habendam, et utilitatem inde capiendam attinet; illa probatur etiam S. Augustino doctore Latino, qui lib. 11 *De pecc. remiss.* de illo pane, vel (ut alii volunt) de sale catechumenis dari solito, sic loquitur: Quamvis non sit corpus Christi sanctus est tamen. et sanctior quam cibis quibus alimur, quoniam sacramentum est.

139. Nihil necesse arbitror, ut hic aliquantulum digrediar moneamque D. Augustinum hoc loco sacramenti nomine, non intelligere vere ac proprie dictum sacramentum, sive signum sensibile atque symbolicum gratiæ sanctificantis, a Deo stabiliter institutum, ut usu suo hominem sanctificet. Quippe cum dicat illum precibus consecratum panem vel salem porrigi catechumenis; qui in theologico pulvere exercitatus est lector, facile pervidet, etiam me taceente, Augustinum hic nomine sacramenti tantum intelligere ritum aliquem ecclesiasticum, sive, ut verbis scholæ utar, aliquid sacramentale, quod gratiam sanctificantem ex operato opere conferre non potest, quanquam quasi ex opere operato possit aliquos effectus inferiores conferre tam quoad corpus, quam quoad animum. Id quod de hoc pane, sacerdotis precibus consecrato, discrete pronuntiat Typicum, ut supra, num. 137, vidimus.

140. 141. Sed hujus panis vis ac virtus distinctius describitur in Ilincmari archiepiscopi Rhemensis capitulis, quæ presbyteris suis dedit anno DCCCLV, et exstant apud Philippum Labbeum tom. VIII *Conc.* col. 570, ubi cap. 7 legitur hæc panis benedictio: « Domine sancte, Pater omnipotens, æternæ Deus, benedicere digneris hunc panem tua sancta et spiritali benedictione; ut sit omnibus cum fide et reverentia ac gratiarum tuarum actione sumentibus, salus mentis et corporis, atque contra omnes morbos, et universim cunctorum inimicorum insidias tutamentum. Per Dominum nostrum Jesum Christum, Filium tuum, panem vitæ, qui de cælo descendit, et dat vitam ac salutem mundo, et tecum vivit et regnat in unitate Spiritus sancti, per omnia sæcula sæculorum. Amen. » Quæ quidem oratio continetur etiam can. 9 Namnetensis concilii, ut videro est apud eundem Labbeum tom. IX *Concil.* col. 470. Hic porro benedictus panis in Græcorum Vesperis, ita distribui solitus, vocatur proprio nomine κατάκλατος, a fractione, ut significetur esse diversus a pane illo benedicto, qui in liturgia sive missæ sacrificio distribuebatur iis, qui ob impellimentum quoddam communicare non poterant; talis panis dicebatur ἀντί-δωρον, quasi ἀντὶ τῶν ἁγίων δώρων, seu vice divinæ eucharistiæ et sacræ communionis. Et vero ἀντί-δωρον erat panis προθέσεως, sive panis ille sacer, ex quo pars aliqua ad conficiendam eucharistiam desecta erat, et Pacliymeræ lib. v *Hist.* cap. 8, dicitur θεῖος ἄρτος, id est, « divinus panis. » Κατάκλατος talis προθέσεως panis non erat, ut ex ante dictis patet. Nullus itaque Meursius, nullus Casaubonus duo illa benedicti panis genera confundat. Verum de hoc pane benedicto satis. Quare abeuntibus fratribus licet, nos remaneamus in templo; ut cum reliquis etiam τῷ ὄρθρῳ sive matutino officio, cæremoniisque in eo adhiberi solitis interesse possimus.

CAPUT TERTIUM

De officio matutino.

142. Matutinum in Græcæca Ecclesia Ὄρθρος dicitur. De eo agit Typicum in ultima parte capituli secundi, quod jam commentati sumus. Attamen, ne caput istud in immensum excresceret, visum fuit illud partiri. Sic ergo incipit Typicum :

Μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ Πραξαποστόλου, εὐ- A Post Praxapostoli lectionem, bene precante sa-
λογοῦντος τοῦ ἱερέως, ἀπαρχόμεθα τοῦ ἑξαψάλ- cerdote, auspicamur hexapsalmum.
μου.

143. COMM. Ita dicitur continuatio sex psalmorum : qui hoc loco erant psalmi III, XXVII, LXII, LXXXVI, CII, CXLII, quantum quidem possum ex Antonii Arcadii Horologio conjicere. Hexapsalmus ergo recitatur statim post lectionem sacram, intellige si agendæ sint vigiliæ, ut agendæ sunt hoc die, cujus exponimus officium. Nam, si vigiliæ agendæ non sint, sacra lectione finita, ad suam quisque cellam recipit se, et dat quieti; donec semanterii pulsibus a candelapte revocetur ad templum. Quod autem tunc sit matutinæ precis initium, quæ cæremoniæ, quæ ratio pulsandi semanterii, quæ thuris adolendi, qui ritus reverentiarum, sat clare explicat hoc idem Typicum cap. 10. Quanquam et tum, cum aguntur vigiliæ, semanterium pulsetur, eo videlicet tempore quo dicuntur sex assignati psalmi. Atque id significat Typicum : postquam enim instituerat de illis psalmis sermonem, dicit :

« Καὶ ὁ μὲν κανδηλάπτης, ἐτοιμάσας τὸν θυμια- B Et candelaptes quidem, apparato thuribulo,
τὸν, ἐξέρχεται, καὶ σημαίνει τὸ μέγα· ὁ δὲ ἱερεὺς egreditur pulsatque semanterium majus, et sacer-
δοῦς. Ὅταν οὖν ἀρξῆται ὁ προεστῶς τοῦ ρθ' dos incensat. Quando vero præses sive abbas in-
ψαλμοῦ, ἤγουν τὸ, » Εὐλόγει, ἡ ψυχὴ μου, τὸν choavit ψαλμum, scilicet Benedic, anima
Κύριον, « λέγει ὁ αὐτὸς ἱερεὺς τὰς εὐχὰς τοῦ ὄρ- mea, Domino, dicit sacerdos, orationes matutini,
θρου, ἱστάμενος ἀσκητῆς ἔμπροσθεν τῶν ἁγίων θυ- stans detecto capite ante sanctas fores.
ρῶν. »

144. COMM. Non invenio orationes illas in Typico, sed apud S. Germanum invenio, omnino duodecim : fortassis pro numero totidem horarum; quas nox præsumitur absumpsisse absque divinis laudibus, respectu diurnarum quibus cum hoc officio datur initium, licet ea horarum partitio inæqualis ad usus civiles parum aut nihil faciat : ipsæ autem orationes hæc sunt.

ΕΥΧΗ Α'.

Εὐχαριστοῦμέν σοι, Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, τῷ ἐξ-
αναστήσαντι ἡμᾶς ἐκ τῶν κοιτῶν ἡμῶν, καὶ ἐμβαλόντι
εἰς τὸ στόμα ἡμῶν λόγον αἰθέσεως, τοῦ προσκυνεῖν
καὶ ἐπικαλεῖσθαι τὸ ὄνομα σου τὸ ἅγιον. Καὶ δεόμεθα
σοὶ οἰκτιρομεῖς, ὅτι πάντοτε ἐχρησσω περὶ τὴν ἡμετέ-

C

ORATIO I.

Agimus tibi gratias, Domine Deus noster, qui
nos excitasti e nostris cubilibus, et verba laudis
immisisti in os nostrum, ut adoremus et invoce-
mus nomen sanctum tuum, et misericordiam tuam,
qua semper circa vitam nostram usus es. Preca-

mur te, mitte et nunc auxilium tuum super astantes coram facie gloriæ tuæ, ut copiosam a te miserationem expectemus: lisque tibi cum timore et charitate servientibus, inenarrabilem tuam bonitatem laudare concede. Quia convenit tibi omnis gloria, honor et adoratio, Patri, et Filio, et Spiritui sancto, nunc et semper, et in sæcula sæculorum. Amen.

ORATIO II.

145. De nocte noster spiritus ad te vigilat, Deus noster, quia præcepta tua lumen sunt super terram. Doce nos justitiam et sanctitatem in timore perficere. Te enim ut nostrum verum Deum colimus. Inclina aurem tuam, et audi nos; et memento, Domine, præsentium, eorumque nominatim, qui una nobiscum comprecantur, et virtute tua eos salvos fac. Benedic populum tuum, et hæreditatem tuam sanctifica; orbi tuo, Ecclesiis tuis, sacerdotibus, imperatoribus nostris, et cuncto populo pacem concede. Quia benedictum, gloriosum, venerandum et magnificentum est nomen tuum, Patris, et Filii, et Spiritus sancti, nunc et semper, et in sæcula sæculorum. Amen

ORATIO III.

146. De nocte spiritus noster ad te vigilat, Deus, quia præcepta tua lumen sunt. Doce nos, Deus, justitiam tuam, mandata tua, justificationes tuas. Illumina mentium nostrarum oculos, ne forte in peccatis ad mortem obdormiamus. Caliginem omnem a cordibus nostris dispelle. Præbe nobis justitiæ solem, nostramque vitam ab omni tentatione liberam sub sigillo Spiritus sancti tui custodi. Dirige gressus nostros in viam pacis. Da nobis videre diluculum et diem in exultatione, ut te matutinis concelebremus laudibus. Quia tua est potentia, et tuum est regnum, et virtus et gloria, Patris, et Filii, et Spiritus sancti, nunc et semper, et in sæcula sæculorum. Amen.

ORATIO IV.

147. Domine Deus, sancte et incomprehensibilis, qui dixisti ut e tenebris lux splendesceret, qui nos refecisti somno nocturno, et iterum ad laudationem supplicationemque bonitatis tuæ excitasti, tua ipsius permotus misericordia, nos, adorantes te, et quantas possumus tibi gratias referentes, etiam nunc suscipe; omniaque quæ ad salutem faciunt, postulata concede. Filios lucis et diei, tuorumque æternorum honorum hæredes, nos constitue. In multitudinem miserationum tuarum, Domine, recordare cuncti populi tui, præsentium et una nobiscum comprecantium, omniumque fratrum nostrorum, vel terra vel mari vel quocumque alio dominationis tuæ loco tua clementia et auxilio indigentium; omnibusque impende magnam misericordiam tuam, ut tam quoad animam quam quoad corpus salvi, glorificemus cum fiducia admirabile ac benedictum nomen tuum, Patris, et Filii, et

Αραν ζῶην, καὶ νῦν ἐξαπόστειλον τὴν βοήθειάν σου ἐπὶ τοὺς ἐστῶτας πρὸ προσώπου τῆς ἀγίας δόξης σου, καὶ ἀπεκδεχομένους τὸ παρὰ σοῦ πλοῦσιον ἔλεος· καὶ ὁς αὐτοῖς, μετὰ φόβου καὶ ἀγάπης πάντοτε σοὶ λατρεύοντας, αἰνεῖν τὴν ἀνεκδιήγητόν σου ἀγαθότητα. Ὅτι πρέπει σοὶ πᾶσα δόξα, τιμὴ καὶ προσκύνησις, τῷ Πατρὶ, καὶ τῷ Υἱῷ, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Ἀμήν.

ΕΥΧΗ Β΄.

Ἐκ νυκτὸς ὀρθρίζει τὸ πνεῦμα ἡμῶν πρὸς σέ, ὁ Θεὸς ἡμῶν, διότι φῶς τὰ προστάγματά σου ἐπὶ τῆς γῆς. Δικαιοσύνην καὶ ἀγίασμόν ἐπιτελεῖν ἐν τῷ φόβῳ σου συνέτισον ἡμᾶς. Σὲ γὰρ δοξάζομεν τὸν ὄντως ὄντα Θεὸν ἡμῶν. Κλῖνον τὸ οὖς σου, καὶ ἐπάκουσον ἡμῶν· καὶ μνήσθητι, Κύριε, τῶν συμπαρόντων καὶ συνευχομένων ἡμῖν πάντων κατ' ὄνομα, καὶ σῶσον αὐτοὺς τῇ δυνάμει σου. Εὐλόγησον τὸν λαόν σου, καὶ ἀγίασον τὴν κληρονομίαν σου· εἰρήνην τῷ κόσμῳ σου δώρησαι, ταῖς Ἐκκλησίαις σου, τοῖς ἱερεῦσι, τοῖς βασιλεῦσιν ἡμῶν, καὶ παντὶ τῷ λαῷ σου. Ὅτι ἠυλόγηται καὶ δεδόξασται τὸ πάντιμον καὶ μεγαλοπρεπὲς ὄνομά σου, τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Ἀμήν.

ΕΥΧΗ Γ΄.

Ἐκ νυκτὸς ὀρθρίζει τὸ πνεῦμα ἡμῶν πρὸς σέ, ὁ Θεὸς, διότι φῶς τὰ προστάγματά σου. Δίδαξον ἡμᾶς, ὁ Θεὸς, τὴν δικαιοσύνην σου, καὶ τὰς ἐντολάς σου, καὶ τὰ δικαιώματά σου. Φύτισον τοὺς ὀφθαλμοὺς τῶν διανοῶν ἡμῶν, μήποτε ὑπνώσωμεν ἐν ἁμαρτίαις εἰς θάνατον. Ἀπέλασον πάντα ζόφον ἀπὸ τῶν καρδιῶν ἡμῶν. Χάρισαι ἡμῖν τὸν τῆς δικαιοσύνης ἥλιον, καὶ ἀνεπηρέαστον τὴν ζῶην ἡμῶν διαφύλαξον ἐν τῇ σφραγίδι τοῦ ἁγίου σου Πνεύματος. Κατεύθυνον τὰ διαθέματα ἡμῶν εἰς ὁδὸν εἰρήνης. Δὸς ἡμῖν ἰδεῖν τὸν ὄρθρον καὶ τὴν ἡμέραν ἐν ἀγαλλιάσει, ἵνα σοὶ τὰς ἐπιθινὰς ἀναπέμπωμεν εὐχάς. Ὅτι σὸν τὸ κράτος, καὶ σοῦ ἐστὶν ἡ βασιλεία, καὶ δύναμις καὶ ἡ δόξα, τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Ἀμήν.

ΕΥΧΗ Δ΄.

Δέσποτα ὁ Θεὸς, ὁ ἅγιος καὶ ἀκατάληπτος, ὁ εἰπὼν ἐκ σκότους φῶς λάμψαι, ὁ ἀναπαύσας ἡμᾶς ἐν τῷ τῆς νυκτὸς ὕπνῳ, καὶ διαναστήσας πρὸς δοξολογίαν καὶ ἰκεσίαν τῆς σῆς ἀγαθότητος, δυσωπούμενος ὑπὸ τῆς ἰδίας σου εὐσπλαγγνίας, πρόσδεξαι ἡμᾶς καὶ νῦν προσκυνούντάς σε, καὶ κατὰ δύναμιν εὐχαριστοῦντάς σοι· δώρησαι ἡμῖν πάντα τὰ πρὸς σωτηρίαν αἰτήματα. Ἀνάδειξον ἡμᾶς υἱοὺς φωτὸς καὶ ἡμέρας, καὶ κληρονόμους τῶν αἰωνίων σου αγαθῶν. Μνήσθητι, Κύριε, ἐν τῷ κλήθει τῶν οἰκτιρμῶν σου, καὶ παντὸς τοῦ λαοῦ σου, τῶν συμπαρόντων καὶ συνευχομένων ἡμῖν, καὶ πάντων τῶν ἀδελφῶν ἡμῶν, τῶν ἐν γῆ, τῶν ἐν θαλάσῃ, τῶν ἐν παντὶ τόπῳ τῆς ἔκτιστάς σου, δεομένων τῆς φιλανθρωπίας καὶ βοηθείας· καὶ πᾶσι χορήγησον τὸ μέγα σου ἔλεος, ἵνα σισωσμένοι ψυχῇ τε καὶ σώματι πάντοτε διαμένοντες, μετὰ παρρησίας δοξάζωμεν τὸ θαυμαστὸν καὶ εὐλογημένον ὄνομά σου, τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου

Πνεύματος, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν Ἀ Spiritus sancti, nunc et semper, et in sæcula sæculorum. Amen.

ΕΥΧΗ Ε΄.

Ἄγαθῶν θησαυρῶν, πηγῆ ἀέναος, Πάτερ ἅγιε, θαυμαστοποιεῖ, παντοδύναμι καὶ παντόκρατορ, πάντας σε προσκυνούμεν· καὶ σοῦ δεόμεθα, τὰ σὲ ἐλέη καὶ τοὺς σοὺς οἰκτιρμούς· ἐπικαλούμενοι εἰς βοήθειαν καὶ ἀντιλήψιν τῆς ἡμετέρας ταπεινώσεως. Μνήσθητι, Κύριε, τῶν σῶν ἱκετῶν. Πρόδοξαι πάντων ἡμῶν τὰς ἐσθινὰς δεήσεις ὡς θυμίαμα ἐνώπιόν σου, καὶ μηδὲν ἡμῶν ἀδόκιμον ποιήσης, ἀλλὰ πάντας ἡμᾶς περιποιήσαι διὰ τῶν οἰκτιρμῶν σου. Μνήσθητι, Κύριε, τῶν ἀγρυπνούντων καὶ ψαλλόντων εἰς δόξαν σὴν, καὶ τοῦ μονογενοῦς σου Υἱοῦ καὶ Θεοῦ ἡμῶν, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Γενοῦ αὐτῶν βοηθὸς καὶ ἀντιλήπτωρ. Πρόδοξαι αὐτῶν τὰς ἱκεσίας εἰς τὸ ὑπερουράνιον καὶ Β νοσῶν σου θυσιαστήριον. Ὅτι σὺ εἶ ὁ Θεὸς ἡμῶν, καὶ σοὶ τὴν δόξαν ἀναπέμπομεν, τῷ Πατρὶ, καὶ τῷ Υἱῷ, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἄμήν.

ΕΥΧΗ Γ΄.

Εὐχαριστοῦμέν σοι, Κύριε, ὁ Θεὸς τῶν σωτηρίων ἡμῶν, ὅτι πάντα ποιεῖς εἰς εὐεργεσίαν τῆς ζωῆς ἡμῶν, ἵνα διαπαντὸς πρὸς σὲ ἀποδύωμεν τὸν σωτήρα καὶ εὐεργέτην τῶν ἡμετέρων ψυχῶν· διανέπασας ἡμᾶς ἐν τῷ παρελθόντι τῆς νυκτὸς μέτρῳ, καὶ ἐξήγειρα; ἡμᾶς ἐκ τῶν κοιτῶν ἡμῶν, καὶ ἔστησας εἰς προσκύνησιν τοῦ τιμίου ὀνόματός σου. Διὸ δεόμεθά σου, Κύριε, ὅς ἡμῖν χάριν καὶ δύναμιν, ἵνα καταξιωθῶμεν ψάλλειν σοὶ συνετῶς, καὶ προσεύχεσθαι C ἀδιαλείπτως, ἐν φόβῳ καὶ τρόμῳ τὴν ἐαυτῶν σωτηρίαν καταπραΰνόμενοι διὰ τῆς ἀντιλήψεως τοῦ Χριστοῦ σου. Μνήσθητι, Κύριε, καὶ ἐν νυκτὶ πρὸς σὲ βοῶντων. Ἐπάκουσον αὐτῶν, καὶ ἐλέησον, καὶ σύντριψον ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτῶν τοὺς ἀσράτους καὶ πολλομίους ἐχθρούς. Σὺ γὰρ εἶ ὁ βασιλεὺς τῆς εἰρήνης, καὶ σωτὴρ τῶν ψυχῶν ἡμῶν· καὶ σοὶ τὴν δόξαν ἀναπέμπομεν, τῷ Πατρὶ, καὶ τῷ Υἱῷ, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἄμήν.

ΕΥΧΗ Ζ΄.

Ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὁ ἐξαναστήσας ἡμᾶς ἐκ τῶν κοιτῶν ἡμῶν, καὶ ἐπισυναγαγὼν ἐπὶ τὴν ὄρην τῆς προσευχῆς· ὅς ἡμῖν χάριν ἐν ἀνοιξί τοῦ στόματος ἡμῶν, καὶ πρόσ- D δεξαι ἡμῶν τὰς κατὰ δύναμιν εὐχαριστίας, καὶ δίδωξεν ἡμᾶς τὰ δικαιώματά σου· ὅτι προσεύχεσθαι καθ' ὃ δεῖ οὐκ οἴδαμεν, ἐὰν μὴ σὺ, Κύριε, τῷ Πνεύματι σου τῷ ἁγίῳ ὁδηγήσης ἡμᾶς. Διὸ δεόμεθά σου, εἰ τι ἡμάρτομεν μέχρι τῆς παρουσίας ὥρας ἐν λόγῳ, ἢ ἔργῳ, ἢ κατὰ διάνοιαν, ἔκουσιως ἢ ἀκουσίως, ἀνεξ, ἀφες, συγχώρησον· ἐὰν γὰρ ἀνομίας παρετηρήσης, Κύριε, Κύριε, τίς ὑποστήσεται; Ὅτι παρὰ σοὶ ἡ ἀπολύτρωσις, σὺ εἶ μόνος ἅγιος βοηθὸς, κραταίως ὑπερασπιστὴς τῆς ζωῆς ἡμῶν, καὶ ἐν σοὶ ἡ ὑμνησις ἡμῶν διαπαντός. Ἐστὶ τὸ κράτος τῆς βασιλείας σου εὐλόγη-

(a) Psal. cxxix, 3, 7.

ORATIO V.

148. Bonorum thesaurus, fons perennis, Pater sancte, mirandorum artifex, qui omnia potes, omnibus imperas, te omnes adoramus, et deprecamur te, misericordiam tuam et miserationes tuas exposcentes, in subsidium ac defensionem humilitatis nostræ. Supplicam tuorum memento, Domine; matutinas nostrum omnium preces suscipe, sicut incensum in conspectu tuo; neque quemquam e nobis reproba, sed per misericordiam tuam nos omnes conserva. Memento, Domine, vigilantium et psallentium ad gloriam tuam, et unigeniti Filii tui ac Dei nostri, et sancti Spiritus. Eorum adiutor esto atque propugnator: eorum preces in caelestium et intellectualem altare recipe. Quia tu es Deus noster, et tibi gloriam referimus, Patri, et Filio, et Spiritui sancto, nunc et semper, et in sæcula sæculorum. Amen.

ORATIO VI.

149. Agimus tibi gratias, salutarium nostrorum Deus, quia, ut te nostrarum animarum servatorem beneficium identidem respiciamus, condis omnia ad vitæ nostræ beneficium. Et quia nos, præterita noctis parte refocillatos, excitatosque iterum e cubilibus, ad honorandi nominis tui adorationem erexit; propterea quæsumus te, Domine, largire nobis gratiam ac robur; ut Christi tui opæ, cum metu et tremore nostram salutem operantes; tibi recte psallere et indesinenter supplicare valeamus. Memento etiam, Domine, eorum qui te de nocte invocant: exaudi eos et miserere, sub eorumque pedibus hostes invisibiles atque infestos contere. Tu enim es rex p.cis, et servator nostrarum animarum; tibi que gloriam rependimus, Patri, et Filio, et Spiritui sancto, nunc et semper, et in sæcula sæculorum. Amen.

ORATIO VII.

150. Deus et Pater Domini nostri Jesu Christi, qui nos e nostris thalamis suscitatos ad horam orationis congregasti, da nobis gratiam in patefactione oris, et suscipe quas tibi pro viribus grates referimus, et nos eloce justificationes tuas; quia nisi tu, Domine, nos tuo Spiritu sancto direxeris, non possumus orare prout oportet. Ideo rogamus te, ut si quid peccavimus usque ad præsentem horam, verbo, vel opere, vel cogitatione, sponte vel coacte, remittas, condones, indulgeas, quia si iniquitates observaveris, Domine, Domine, quis sustinebit? Quoniam apud te redemptio est (a); tu solus es auxiliator sanctus, vitæ nostræ defensor præpotens; et ad te tota nostra laudatio refertur. Benedicta sit et glorificata regni tui potestas, Patri, et Filii, et

Spiritus sancti, nunc et semper, et in sæcula sæculorum. Amen.

ORATIO VIII.

151. Domine Deus noster, qui nos, torpore somni dissipato, vocatione sancta convocasti, ut et manus extolleremus noctu, et tibi confiteremur super judicia justitiæ tuæ; suscipe orationes nostras, postulationes, confessiones, nocturnos cultus; et tribue nobis, o Deus, inconfusam fidem, spem firmam, charitatem sine fictione. Benedic nostros introitus et exitus, actiones, opera, sermones atque cogitationes; et nos ineffabilem bonitatem tuam laudantes, celebrantes, benedicientes, ad principium diei pervenire concede. Quia benedictum est sacrosanctum nomen tuum, et glorificatum regnum Patris, et Filii, et Spiritus sancti, nunc et semper, et in sæcula sæculorum. Amen.

ORATIO IX.

152. In cordibus nostris, Domine, incorruptum divinæ tuæ cognitionis lumen benignus accende, et aperi mentis nostræ oculos ad considerationem prædicationis evangelicæ. Timorem beatorum tuorum mandatorum nobis immitte, ut, omnibus carnalibus concupiscentiis conculcatis, spiritalem conversationem sectemur, sapiendo et faciendo omnia quæ tuæ placita sunt voluntati. Quia tu es sanctificatio et illuminatio nostra; et tibi gloriam rependimus, Patri, et Filio, et Spiritui sancto, nunc et semper, et in sæcula sæculorum. Amen.

ORATIO X.

153. Domine Deus noster, qui per poenitentiam hominibus remissionem tribuisti, et nobis locum agnitionis peccatorum atque confessionis in prophetæ Davidis poenitentia ad veniam commonstrasti; ipse, Domine, nobis in multa ac gravia delicta miserere, secundum magnam misericordiam tuam; et secundum multitudinem miserationum tuarum, dele iniquitates nostras, quia tibi peccavimus, Domine, qui incerta et occulta cordis hominum pernovisti, et qui solus habes potestatem remittendi peccata. Cor mundum crea in nobis, et spiritu principali confirma nos, et manifesta nobis lætitiā salutariis tui: ne projicias nos a facie tua (a); sed placeat tibi, bono et benigno, ut usque ad nostrum extremum halitum offeramus tibi sacrificium justitiæ, et oblationem super sancta tua altaria; misericordia, miserationibus, et benignitate unigeniti tui Filii, quocum benedictus es, cum sanctissimo et bono et vivifico tuo Spiritu nunc et semper, et in sæcula sæculorum. Amen.

ORATIO XI.

154. Deus, Deus noster, qui intellectus et rationis participes Virtutes tua voluntate condidisti, quæsumus te atque obtestamur, suscipe nostram
(a) Psal. l., 12, 15.

Α μένον και δεδοξασμένον, τοῦ Πατρὸς, και τοῦ Υἱοῦ, και τοῦ ἁγίου Πνεύματος, νῦν και ἀεὶ, και εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Ἀμήν.

EYXH H'.

Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ τὴν τοῦ ἕπνου βραθυμίαν ἀποσκεδάσας ἀφ' ἡμῶν, και συγκαλέσας ἡμᾶς κλήσει ἁγίῳ, και ἐν νυκτὶ ἐπάραι τὰς χεῖρας ἡμῶν, και ἐξομολογεῖσθαί σοι ἐπὶ τὰ κρίματα τῆς δικαιοσύνης σου· πρόσδεξαι τὰς δεήσεις ἡμῶν, τὰς ἐντεύξεις, τὰς ἐξομολογήσεις, τὰς νυκτερινὰς λατρείας· και χάρισαι ἡμῖν, ὁ Θεὸς, πίστιν ἀκαταίτητον, ἐλπίδα βεβαίαν, ἀγάπην ἀνυπόκριτον. Εὐλόγησον ἡμῶν εἰσόδους και ἐξόδους, πράξεις, ἔργα, λόγους, ἐνθυμήσεις· και ὅς ἡμῖν καταστήσῃς εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς ἡμέρας αἰνούνητας, ὑμνοῦντας, εὐλογοῦντας τῆς σῆς ἀφράστου χρησότητος τὴν ἀγαθότητα. Ὅτι ἡυλόγηται τὸ πάνταγίον σου ὄνομα, και δεδοξασταί σου ἡ βασιλεία, τοῦ Πατρὸς, και τοῦ Υἱοῦ, και τοῦ ἁγίου Πνεύματος, νῦν και ἀεὶ, και εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Ἀμήν.

EYXH Θ'.

Λάμψον, Δέσποτα φιλόνηρωπε, ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν τὸ τῆς σῆς θεογνωσίας φῶς ἀκήρατον, και τοὺς τῆς διανοίας ἡμῶν ὀφθαλμοὺς διάνοιξον εἰς τὴν τῶν εὐαγγελικῶν σου κηρυγμάτων κατανόησιν· ἔνθεος ἡμῖν και τῶν μακαρίων σου ἐντολῶν φόβον, ἵνα, πάσας τὰς σαρκικὰς ἐπιθυμίας καταπατήσαντες, πνευματικὴν πολιτείαν μετέλωμεν, πάντα τὰ πρὸς εὐαρέστησιν τὴν σὴν και φρονοῦντες και πράττοντες. Ὅτι σὺ εἶ ὁ ἁγιασμὸς και ὁ φωτισμὸς ἡμῶν, και σὺ τὴν δόξαν ἀναπέμπομεν, τῷ Πατρὶ, και τῷ Υἱῷ, και τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν και ἀεὶ, και εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Ἀμήν.

EYXH I'.

Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ τὴν διὰ μετανοίας ἀφείπον τοῖς ἀνθρώποις δωρησάμενος, και τόπον ἡμῖν ἐπιγνώσεως ἀμαρτημάτων και ἐξομολογήσεως τὴν τοῦ προφήτου Δαβὶδ μετανοίαν πρὸς συγχώρησιν ὑποδείξας· αὐτὸς, Δέσποτα, πολλοῖς ἡμᾶς και μεγάλους περιπεπωκότας πλημμελήμασιν ἐλέησον, κατὰ τὸ μέγα σου ἔλεος και κατὰ τὸ πλῆθος τῶν οἰκτιρμῶν σου. Ἐξάλειψον τὰ ἀνομήματα ἡμῶν, ὅτι σὺ ἡμάρτομεν, Κύριε, τῷ και τὰ ἄθλα και κρύφια τῆς καρδίας τῶν ἀνθρώπων γινώσκοντι, και μόνω ἔχοντι ἐξουσίαν ἀφιέναι ἀμαρτίας. Καρδίαν δὲ καθαρὰν κτίσας ἐν ἡμῖν, και πνεύματι ἡγεμονικῷ στηρίξας ἡμᾶς, και τὴν ἀγαλλίαν τοῦ σωτηρίου σου γνωρίσας ἡμῖν, μὴ ἀποβρίψῃς ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ προσώπου σου· ἀλλ' εὐδόκησον, ὡς ἀγαθὸς και φιλόνηρωπος, μέχρι τῆς ἐσχάτης ἡμῶν ἀναπνοῆς, προσφέρῃς σοι θυσίαν δικαιοσύνης, και ἀναφορὰν ἐν τοῖς ἁγίοις σου θυσιαστηρίοις, ἐλεεῖ, οἰκτιρῶς και φιλανθρωπίᾳ τοῦ μονογενοῦς σου Υἱοῦ, μεθ' οὗ εὐλογητὸς εἶ, σὺν τῷ παναγίῳ και ἀγαθῷ και ζωοποιῷ σου Πνεύματι, νῦν και ἀεὶ, και εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Ἀμήν.

EYXH IA'.

Ὁ Θεὸς, ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ τὰς νοερὰς και λογικὰς ὑποστησάμενος Δυνάμεις τῷ σῷ θελήματι· σοῦ δεόμεθα, και σὲ ἱκετεύομεν, πρόσδεξαι ἡμῶν και τῶν

κτισμάτων σου πάντων τὴν κατὰ δύναμιν δοξολογίαν, ἅ
καὶ ταῖς πλουσίας τῆς σῆς ἀγαθότητος ἀντάμειψαι
δωρεαίς· ὅτι σοὶ κάμπτει πᾶν γόνυ, ἐπουρανίων, καὶ
ἐπιγείων, καὶ καταχθονίων· καὶ πᾶσα πνοὴ καὶ κτίσις
ὑμνεῖ τὴν ἀκατάληπτόν σου δόξαν· μόνος γὰρ εἶ Θεὸς
ἀληθινὸς καὶ πολυέλεος. Ὅτι σὲ αἰνοῦσι πᾶσαι αἱ
Δυνάμεις τῶν οὐρανῶν, καὶ σοὶ δόξαν ἀναπέμπομεν,
τῷ Πατρὶ, καὶ τῷ Υἱῷ, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν
καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

ΕΥΧΗ Β΄.

Αἰνοῦμεν, ὑμνοῦμεν, εὐλογοῦμεν καὶ εὐχαριστοῦ-
μέν σοι, ὁ Θεὸς τῶν πατέρων ἡμῶν, ὅτι παρήγαγες
τὴν οὐρανὸν τῆς νυκτός, καὶ ἔδειξας ἡμῖν πάλιν τὸ φῶς
τῆς ἡμέρας. Ἄλλ' ἵκετεύομεν τὴν σὴν ἀγαθότητα,
Ὡδοῦναι ταῖς ἀμαρτίαις ἡμῶν, καὶ πρόδεξαι τὴν
δέησιν ἡμῶν ἐν τῇ μεγάλῃ σου εὐσπλαγγίᾳ· ὅτι πρὸς
σὲ καταφεύγομεν, τὸν ἐλεήμονα καὶ παντοδύναμον
Θεόν. Αἰμῶνον ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν τὸν ἀληθινὸν
ἔλιον τῆς δικαιοσύνης σου, φώτισον τὸν νοῦν ἡμῶν,
καὶ τὰς αἰσθήσεις ὅλας διατήρησον, ἵνα, ὡς ἐν ἡμέρᾳ
εὐσχημόνως περιπατοῦντες τὴν ὁδὸν τῶν ἐντολῶν σου,
καταστήσωμεν εἰς τὴν ζωὴν τὴν αἰώνιον, ὅτι παρὰ
σοὶ ἐστὶν ἡ πηγὴ τῆς ζωῆς· καὶ ἐν ἀπολαύσει γενέσθαι
καταξιώθωμεν τοῦ ἀπροσίτου φωτός, ὅτι σὺ εἶ ὁ Θεὸς
ἡμῶν, καὶ σοὶ τὴν δόξαν ἀναπέμπομεν, τῷ Πατρὶ,
καὶ τῷ Υἱῷ, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν καὶ
ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

Ἔπειτα λέγει τὴν μεγάλην συναπτήν. Μετὰ δὲ τὴν
ἐκφώνησιν, ψάλλεται· Ὁ Θεὸς Κύριος.

COMM. Magna illa collecta et exclamatio eadem est, quam dedimus supra num. 72. in majoribus Vesp-
ria, adeoque supervacaneum esset eam hic totam repetere. Ad τὸ, Ὁ Θεὸς Κύριος, quod attinet,
forte illi subnectendum est ex Horologio : καὶ ἐπέφανε ἡμῖν εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὄνοματι Κυ-
ρίου : « Et apparuit nobis, benedictus qui venit in nomine Domini. » Typicum autem S. Sabæ dicit illud
canti, non a sacerdote, sed a designato monacho : verba hæc sunt :

Ἐἶθ' οὕτως ὁ ταχθεὶς μοναχὸς ἀφ' ἑσπέρας εἰς
τὸ προκειμένον τῆς ἡμέρας, ποιήσας τὴν συνήθη
μετάνοιαν τῷ ἡγουμένῳ, ψάλλει τὸ, Θεὸς Κύ-
ριος.

COMM. Post στιχολογίαν sequuntur stichera sanctorum, quorum festa lux agitur. Est autem
hic notandum, quod ea troparia quæ in Menæis vocantur καθίσματα, non eo sensu hic vo-
centur, quo illa accepimus supra num. 85, sed longe alio. Hoc nimirum, quod sint cantica,
quæ sedendo persolvuntur, ut cantoribus aliquid levantiis concedatur. Potest itaque καθί-
σμα Latine reddi sessio. Hæc igitur hujus officii cathismata.

Μετὰ τὴν α' στιχολογίαν καθίσμα.

Ἦχος δ', πρὸς Ταχὺ προκατάλαβε.

Φωστῆρες ὑπέρλαμπροι τῆς Ἐκκλησίας Χριστοῦ,
τὸν κόσμον ἐφώτισατε ταῖς διδαχαῖς ὑμῶν· Πατέρες
θεόσοφοι, πῆξαντες τὰς αἰρέσεις πάντων τῶν κακο-
δόξων, σθέναντες τὰς φλογώδεις τῶν βλασφημῶν συγ-
χύσεις. Διὸ, ὡς ἱεράρχαι Χριστοῦ, προσθεύσατε σω-
θῆναι ἡμᾶς.

Δόξα. Τὸ αὐτό. Καὶ νῦν.

Θεοτόκιον ὁμοιον.

Παρθένε πανύμνητε, Μήτηρ Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ,
θεόνυμφε καὶ ἀπειρόγαμε, πιστῶν ἢ ἀντίληψις, ῥύ-
σαι πάντος κινδύνου καὶ παντοίας ἀνάγκης, δέσποινα
Θεοτόκε, τοὺς ἐν πίστει πόθῳ τῇ σκέπῃ σου προσφεύ-
γοντας, μόνῃ θεόνυμφε.

Μετὰ τὴν β' στιχολογίαν καθίσμα.

omniumque tuarum creaturarum glorificationem,
uniuscujusque viribus congruentem, et affluentia
bonitatis tuæ dona repende; quia tibi omne genu
flectitur, cœlestium, terrestrium et infernorum;
omnisque spiritus ac creatura celebrat incompre-
hensibilem gloriam tuam. Quia te laudant omnes
Virtutes cœlorum, et nos tibi gloriam reddimus,
Patri, et Filio, et Spiritui sancto, nunc et semper,
et in sæcula sæculorum. Amen

ORATIO XII.

155. Laudamus, celebramus, benedicimus et
gratias agimus tibi, Deus patrum nostrorum, quod
dissipaveris umbram noctis, et nobis diem lumen
iterum ostenderis. Verum bonitatem tuam obser-
vamus, propitius esto peccatis nostris, et pro ma-
gna misericordia tua nostras preces admitte: quia
ad te confugimus, misericordem et omnipotentem
Deum. In cordibus nostris solem justitiæ tuæ ac-
cende, mentem nostram illumina. omnesque sensus
conserva, ut tanquam in die per viam mandatorum
tuorum pulchre ambulantes, ad vitam perveniamus
æternam, quia fons vitæ apud te est; et lumine
inaccessu perfrui mereamur, quia tu Deus noster
es, et tibi reddimus gloriam, Patri, et Filio, et san-
cto Spiritui, nunc et semper, et in sæcula sæculo-
rum. Amen.

156. « Deinde recitat magnam collectam. Et post
C exclamationem canit: Deus Dominus.

157. Absoluta] exclamazione, statutus jam
inde a Vesperis monachus, ad diei propositum,
facta abbati reverentia, canit: Deus Domi-
nus.

158. Ecclesiæ corusca luminaria, doctrinis vestris
collustratis orbem; confixis omnibus prave sentien-
tium hæresibus, flammeas conturbationes impieta-
tis extinxistis, Patres divinorum periti. Qua de cau-
sa, veluti Christi hierarchæ, nostram incolumitatem
exposcite.

Post primam stichologiam sessio.

Tonus 4, sicut Ταχὺ προκατάλαβε.

158. Ecclesiæ corusca luminaria, doctrinis vestris
collustratis orbem; confixis omnibus prave sentien-
tium hæresibus, flammeas conturbationes impieta-
tis extinxistis, Patres divinorum periti. Qua de cau-
sa, veluti Christi hierarchæ, nostram incolumitatem
exposcite.

Gloria. Idem sticheron repetitur. Et nunc.

Mariale simile, sive eidem tono attempera-
tum.

Virgo summe laudabilis, Mater Christi Dei,
divina sponsa et conjugalit ignara commercii, fide-
lium defensor, ab omni discrimine et omni genere
necessitatis expedi, domina Deipara, fideles qui ar-
dent in clientelam se tuam conferunt, tu quæ
sola Dei sponsa es.

Post 2 stichologiam sessio.

Τονος 4, sicut Κατεπλάγη Ἰωσήφ.

159. Vos, veluti sapientes apes, in prato Scripturarum circumvolitantes, lectissimum quemque flosculum diligentissime depasti, cunctis fidelibus mel vestrorum dogmatum simul ac lautissimum epulum apponitis. Et propterea quilibet perfusus dulcedine, exclamat cum gaudio: Vos vestris laudatoribus etiam post mortem adestis.

Gloria. Idem sticheron repetitur. Et nunc.

Mariale simile.

Maximis ego perturbationum jactatus occulte tempestatibus, te, o casta, ardentem invoco: ne sinas perire miserum me, tu quæ abyssum misericordiae genuisti. Præter te spem nullam aliam habeo. Igitur confusus in te, non præbebo inimicis materiam gaudii et risus: etenim potes, quodcumque vis, ut Mater illius qui est omnium Deus.

160. COMM. Antequam fiat tertia sessio, recitatur psalmus cxxiv: Διναίτε τὸ ὄνομα Κυρίου, « Laudate nomen Domini, » et in fine cujuslibet versiculi annectitur, « Alleluia. » Hic psalmus a Græcis dicitur πολυέλεος, quia diu canitur, et accinitur psalmus alius, cxxv videlicet, Ἐξομολογεῖτε τῷ Κυρίῳ τὸν Κύριον, ὅτι ἐστὶ τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ. « Confitemini Domino Dominum, quoniam in sæculum misericordia eius. » Quemadmodum igitur hymnus ille, in quo vox ἅγιος ter repetitur, dicitur τρισάγιον; ita etiam psalmus cxxiv, solitus copulari cum psalmo cxxv, in quo sæpe, imo in singulis versiculis repetitur vox ἔλεος, sibi πολυέλεου nomen merito ascivit. Haud equidem scio, quid passus sit Allatius, dum agens de origine ac radice hujus nominis, locutus est sub disjunctione: Πολυέλεος (inquit Dissert. 1 de libris Eccles. Græc. pag. 13 et 14), nomen habet ab eo quod eodem tempore psalmus alius (jam dictus) accinitur; vel quod tunc cereis et luminibus lampadis, in medio Ecclesiae ante Sancta sanctorum appensæ, quæ vocatur πολυέλεος, psalmus ille recitatur. Hic, bonus dormitat Homerus. Etenim, quanquam Allatio gratis concederem πολυκάνδηλον, id est, coronam illam quæ ex templi fornice pændet, compluribus lychnis instructa, appellari apud Græcos etiam πολυέλεον; tamen psalmus ille nomen Polyelei inde trahere non potest; quia ἔλεον, « oleum, » scribitur per ai, quomodo Polyeleos non scribit ipse Allatius. Quapropter non relinquatur locus dubitationi, quin polyeleos proveniat ab ἔλεος « misericordia, » adeoque a jam dicto psalmo, in quo ἔλεος, « misericordia, » tam frequenter iteratur. Quando autem non est tanta solemnitas, tunc loco psalmi πολυέλεου, dicitur psalmus ἄμωμος « immaculatus, » de quo vide num. 60, et, ἐν ᾧ (ut dicit Typicum), θυμὸς ὁ ἱερέως, καὶ καθ' ἐν Δόξῃ ποιεῖ συναπτὴν μικράν. « Et in quo sacerdos thus adolet, et ad unumquodque Gloria facit collectam minorem, » num. 88 propositam. Hoc ipsum et in psalmo qui Πολυέλεος dicitur, fieri existimo, cum hic in majori solemnitate recitetur.

Post psalmum polyeleon sessio.

Tonus 4, sicut Ἐπαφάνης σήμερον.

161. Sapientes doctores orbis, qui in terra Deum glorificaverunt opere et oratione, hodie extollantur, ut nostræ salutis conciliatores.

Gloria

Sticheron simile.

Hodie celebrat Ecclesia augustam memoriam trium doctorum: etenim illi Ecclesiam divinis institutis stabilivere.

Et nunc.

Mariale simile.

Tutela inexpugnabilis miserorum, et velox defensio in te sperantium, erue me a periculis: tu enim omnium auxilium es.

Psalmi graduales.

Antiphonum primum quartii toni.

162. COMM. Quid sit Antiphonum in Ecclesia Græcorum, sat fuse, opinor, num. 87 declaravimus. Hic accipe ibidem promissum exemplum. Prius tamen ex Typico annotabo, a candelapite pulsari semanterium ferreum, tempore quo illi psalmi graduales concinuntur. Verba Typici hæc sunt: Οἱ ἀναβαθμοί, ἐν οἷς ἀπέρχεται ὁ κανδηλάπτης, καὶ σημαίνει τὸ σιδηροῦν. Absolutis autem hisce psalmis, succedit Antiphonum primum, propositum diei sive versiculus, troparium Πᾶσα πνοὴ dictum.

ANTIPHONUM I.

Bonum est confiteri Domino, et psallere nomini tuo, Altissime (a). Precibus Deiparæ, Servator, serva nos.

Ad annuntiandum mane misericordiam tuam, et (a) Psal. xci, 2.

A Ἦχος δ'. Κατεπλάγη Ἰωσήφ.

Ἐν λειμῶνι τῶν Γραζῶν, καθάπερ μέλισσαι σοφοί, προσπιπτάμενοι ὑμεῖς, περιεθρέψασθε καλῶς καὶ τῶν ἀνθῶν τὰ ἄριστα, καὶ τὸ μέλι πᾶσι τοῖς πιστοῖς τῶν διδασκάλων ὑμῶν προτίθεσθε ὁμοῦ εἰς πανδασίαν αὐτῶν· καὶ διὰ τοῦτο ἅπας γλυκαινόμενος μετ' εὐφροσύνης κραυγάζει· Πάρсите πάλιν καὶ μετὰ πότμον τοῖς ὑμᾶς εὐφημοῦσι, μακάριοι.

Δόξα. Τὸ αὐτό. Καὶ νῦν.

Θεοτόκιον ὁμοιον.

Τρικυμίας τῶν παθῶν ἀσυνείδητος ἔγω χειμαζόμενος, ἀγνή, ἐπικαλοῦμαι σε θερμῶς· μὴ με παροῖδης τὴν δειλαιὸν ἀπολέσθαι, ἀδυσσον ἑλέους ἢ τέξασα. Πλὴν σοῦ γὰρ ἄλλην ἐλπίδα οὐ κέκτημαι. Μὴ οὖν ἔχθροῖς ἐπιχαρμα καὶ γέλως ὁ πεποιθὺς σοι ἐφθέσμαι· καὶ γὰρ ἰσχυεῖς ὅσα καὶ βούλει, ὡς Μήτηρ ὅσα τοῦ πάντων Θεοῦ.

C Μετὰ τὸν πολυέλεον καθύσμα.

Ἦχος δ', Ἐπαφάνης σήμερον.

Οἱ σοφοὶ διδασκαλοὶ τῆς οἰκουμένης, οἱ θεῶν δοξάζαντες ἔργους καὶ λόγους ἐπὶ γῆς, μεγαλυνέσθωσαν σήμερον, ὡς σωτηρίας ἡμῶν ὄντας πρόξενoi.

Δόξα.

Ὅμοιον.

Ἐορτάζει σήμερον ἡ Ἐκκλησία τὴν σεπτὴν πανήγυριν τῶν διδασκάλων τῶν τριῶν· καὶ γὰρ αὐτοὶ ἑτερέωσαν τὴν Ἐκκλησίαν τοῖς θεοῖς ἔδγμασι.

Καὶ νῦν.

Θεοτόκιον ὁμοιον.

Προστασία ἄμαχε τῶν θλιβομένων, καὶ θερμὴ ἀντιληψὶς τῶν πεποιθότων ἐπὶ σε, ἀπὸ κινδύνων με λύτρωσαι· σὺ γὰρ ὑπάρξεις ἡ πάντων βοήθεια.

Οἱ ἀναβαθμοί.

D Τὸ ἀ' ἀντίφωνον τοῦ τετάρτου ἤχου.

ANTIΦΩΝΟΝ Α'.

Ἄγαθόν τὸ ἐξομολογεῖσθαι τῷ Κυρίῳ, καὶ ψάλλειν τῷ ὀνόματι σου, Ὑψίστε.. Ταῖς πρεσβείαις τῆς Θεοτόκου, Σῶτερ, σῶσον ἡμᾶς.

Τοῦ ἀναγγέλλειν τὸ πρωτὸ τὸ ἐλεός σου, καὶ

τὴν ἀλθιναίαν σου κατὰ νύκτα. Ταῖς προσεβαίαις τῆς A veritatem tuam per noctem (a). Precibus Deiparæ, Θεοτόκου.

Ὅτι εὐθύς Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν, καὶ οὐκ ἔστιν ἀδικία ἐν αὐτῷ. Ταῖς προσεβαίαις τῆς Θεοτόκου.

Δόξα καὶ νῦν. Ταῖς προσεβαίαις τῆς Θεοτόκου.

163. COMM. Hinc, ταῖς προσεβαίαις, etc., ultima vice dicitur a duobus choris simul et maiore contentione vocis, ut habet Pentecostarium.

ΠΡΟΚΕΙΜΕΝΟΝ.

Οἱ ἱερεῖς σου, Κύριε, ἐνδύονται δικαιοσύνην.

Τὸ στόμα μου λαλήσει σοφίαν.

Ὁ διάκονος τοῦ Κυρίου δεηθώμεν.

Ὁ ἱερεὺς ἐκφώνων· Ὅτι ἅγιος ὁ Θεὸς ἡμῶν, καὶ ἅγιοις ἐπαναπαύει· καὶ σοὶ τὴν δόξαν ἀναπέμπομεν, τῷ Πατρὶ, καὶ τῷ Υἱῷ, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Ἀμήν.

Πᾶσα πνοὴ αἰνεσάτω τὸν Κύριον· αἰνεῖτε ἐκ τῶν οὐρανῶν, αἰνεῖτε αὐτὸν ἐν ὑψίστοις. Σοὶ κρέται ὕμνος τῷ Θεῷ.

Καὶ ποιᾷ ὁ ἱερεὺς μικρὰν συναπτὴν.

COMM. Qualem scilicet habes in maioribus Vesperis num. 88. Post hanc autem exclamans, diaconus quidem secundum S. Germanum; secundum Typicum vero ipse sacerdos, ait:

Ὑπὲρ τοῦ καταξιοθῆναι ἡμᾶς ἀκούειν τοῦ ἁγίου Εὐαγγελίου, τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

COMM. Hic legitur evangelium occurrens. Sed prius, saltem secundum Philotheum, dicitur a diacono Σοφία, ὅρθοι ἀκούσωμεν τοῦ ἁγίου Εὐαγγελίου. Sapientis, recti audiamus sanctum Evangelium. Sacerdos autem dicto Eirḗnē pḗsi, Pax omnibus, subinfert: Τοῦ κατὰ τόνδε ἁγίου Εὐαγγελίου τὸ ἀνάγνωσμα. Evangelii secundum N. lectio. Respondet populus: Δόξα σοι, Κύριε, δόξα σοι. Gloria tibi, Domine, gloria tibi. Diaconus, Προσέχωμεν. Attendamus. Quibus autem diebus unumquodque Evangelium legatur, docet Typicum cap. 8, et Evangelistarium, sive liber, in quo ad hunc usum exarata sunt Evangelia. Post lectionem Evangelii.

Δόξα.

ἤχος β'.

Ταῖς τῶν διδασκάλων προσεβαίαις ἐλεῆμον, ἐξέλεκτον τὰ πλήθη τῶν ἡμῶν ἐγκλημάτων. Καὶ νῦν.

Ταῖς τῆς Θεοτόκου προσεβαίαις ἐλεῆσον με, ὁ Θεός.

Καὶ τὸ στιχηρὸν τῶν ἁγίων. Ἦχος πλ. β'.

Ἐξεχύθη ἡ χάρις ἐν χειρῶν ὑμῶν, ὅσοι Πατέρες· καὶ γεγονάτε ποιμένες τῆς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, διδάσκοντες τὰ λογικὰ πρόβατα πιστεύειν εἰς Τριάδα ὁμοούσιον ἐν μιᾷ θεότητι.

Πᾶσα πνοή. Εὐαγγέλιον κατὰ Λουκᾶν. Ἔπεν ὁ Κύριος· Ὁ ἀκούων ὑμῶν ἔμοῦ ἀκούει.

165. COMM. Hinc videtur posse colligi: diebus festis duplex in Matutino legi apud Græcos Evangelium, alterum occurrens, quod ἐπιθινὸν appellatur, alterum quod ὁσιακόν. Sed quæres, diaconusne legat Evangelium, an sacerdos ipse? Typicum, dum dicitur, λέγομεν τὸ ἐπιθινὸν Εὐαγγέλιον, dicimus matutinum Evangelium, loquitur obscurius, quam ut hanc questionem inde possimus dirimere. Patriarcha Philotheus quoque et S. Germanus, in contrarias partes distrahuntur. Hic enim a diacono evangelium recitari affirmat, ille a sacerdote. Locum Philothei commentans Goarus sic satur: « In missa diaconus, in matutinis evangelium sacerdos recitat, ut quos in missa sacramentis est cibaturus, prius verbo Dei pascat. Utrobique vero curam omnium celesti cibo pascendorum in se suscipere profitetur, ad Christi exemplum, qui prius verbo, quam corporis sacramento, Ecclesiam pavit. Nec usus iste ab Ecclesia Latina omnino alienus est: adhuc enim mos iste viget inter D. Benedicti filios et sequaces, ut finitis matutinis lectionibus, abbas vel superior, evangelium integrum pronuntiet. » Nunc redeamus ad Typicum, tamen ante observanda apud Græcos in liturgia sive missa non legi idem evangelium quod in horis canonicis: nam hoc die in missa legitur evangelium secundum Matthæum, quod incipit, Vos estis lux mundi (i).

PROPOSITUM.

Sacerdotes tui, Domine, induent iustitiam (c).

Os meum loquetur sapientiam (d).

Diaconus: Dominum oremus.

Sacerdos elata voce: Quia sanctus Deus noster est, et sanctis delectatur: et tibi gloriam reddimus, Patri, et Filio, et Spiritui sancto, et nunc et semper, et in sæcula sæculorum. Amen.

Omnis spiritus laudet Dominum (e); laudate Dominum de cælis, laudate eum in excelsis (f). Te Deum decet hymnus. »

B Et sacerdos facit parvam collectam.

164. Ut simus digni qui sanctum Evangelium audiamus, Dominum oremus.

Gloria.

Tonus 2.

Doctorum precibus misericors, dele multitudinem delictorum nostrorum. Et nunc.

Deiparæ precibus, miserere mei, Deus.

Versus sanctorum. Tonus obliquus 2.

Diffusa est gratia in labiis vestris (g), Patres sancti; et facti estis pastores Ecclesiæ Christi, docentes rationales oves credere Trinitatem consubstantiali in una deitate.

Omnis spiritus, ut antea. Evangelium secundum Lucam: Qui vos audit, me audit (h).

(a) Psal. xci, 3.

(b) Ibid. 45.

(c) Psal. cxxxii, 9.

(d) Psal. xlviii, 4.

(e) Psal. ci, 6.

(f) Psal. cxlviii, 1.

(g) Psal. xlviii, 3.

(h) Luc. i, 16.

(i) Matth. v, 14.

166. Post osculum evangelii dicit sacerdos : A *Salva, Deus, populum tuum et benedic hereditati tuæ. Domine, miserere, duodecies. Et exclamatio : Misericordia et miserationibus et benignitate unigeniti tui Filii, quocum benedictus es, cum sanctissimo et bono vivifico tuo Spiritu, nunc et semper, et in sæcula sæculorum. Amen. Et inchoamus canones.*

167. *COMM.* Verum antequam trinm doctorum canones, a Joanne Euchaita concinnatos, subjiciamus sub aspectum, observandum est, S. Germanum non significare dicendum duodecies, Dominum, miserere; sed verbis Εὐλόγησον τὴν κληρονομίαν σου, confestim subuectis sequentia dicenda a diacono.

Reaspice orbem tuum in misericordia et miserationibus. Exalta cornu Christianorum orthodoxorum, et demitte super nos tuas affluentes misericordias. Precibus illibate Dominæ nostræ, Genitricis Dei semperque virginis Mariæ; virtute venerande et vivificæ crucis, patrociniis cælestium incorporearumque Potestatum; venerandi, gloriosique prophetæ, præcursoris et Baptistæ Joannis; sanctorum gloriosorum et celeberrimorum apostolorum; sanctorum, gloriosorum et victoriis inclytorum martyrum, et reliqua sicut litaniz inscribuntur.

168. *COMM.* Hæc omnia ait S. Germanus dicens, clamando ut supra. Non fuerit, porro injucundum hic annotare et ritum et tempus, quo a fratribus osculum sancto evangelio imprimitur. Sic ergo scribit patriarcha Philotheus in *Ordine sacri misterii* :

Sacerdos, demissa casula, sanctum evangelium ante pectus deferens, egreditur, et in medio templo stat. Lector autem, vel qui a cærenoniis est, stat ipsi a dextris, tenens candelabrum cum cereo accenso; et osculum sancto evangelio de more figitur a fratribus.

169. *COMM.* Illis autem osculantibus, canitur Troparium quod incipit, 'Ανάστασις Χριστοῦ θεασάμενοι, et ἔστι Κυριακὴ δηλονότι, καὶ ὁ πεντηκστής μετὰ μέλους, id est, Resurrectionem Christi contemplati, videlicet, si dies Dominica fuerit; quando etiam canunt psalmum quinquagesimum: nam, ut idem Philotheus dicit postea, exosculatio evangelii festis aliis præterminatur, nisi forte in Dominicam incidat. Verba ejus Græca hæc sunt: 'Ἐν ἄλλῃ δὲ ἑορτῇ οὐ γίνεται ὁ ἀσπασμὸς, εἰ μὴ μόνον ἐν Κυριακῇ. Igitur, nisi hoc triam doctorum festum incidat in Dominicam, statim post, Σῶσον, ὁ Θεός. Dicuntur canones cum lirmis, canones autem in hoc officio tres sunt, unus de Deipara, alii duo de sanctis, omnes ejusdem Joannis metropolitæ Euchaitorum onus: sed medius scilicet acrostichicus: unde facile est singulorum partes a partibus aliorum discernere.

CANON DEIPARÆ.

Opus Joannis Euchaitæ.

ODE 1. Tonus 2. Hirmus.

170. Huc huc, populi, canamus carmen Christo Deo, dividenti mare, et ducenti populum quem liberavit a servitute Ægyptiorum, quoniam glorificatus est.

A gravibus tam corporis quam animæ periculis et mortis et lapsibus, o incontaminata, eripe me, qui pie confiteor esse te proprio puram Dei Genitricem.

Integram gratiarum abyssum in te reconditam esse agnoscimus. Propterea, o Deipara, qui ad te prompto et erecto animo confugimus, divino tuo patrocinio servamur.

Pro nobis celebrantibus te, castissima, ora Incarnatum ex impolluto tuo et pretioso sanguine, ut vivamus a delictis et amaris ægrotationibus immunes.

Μετὰ τὴν ἀσπασμὸν τοῦ εὐαγγελίου, λέγει ὁ ἱερεὺς Σῶσον, ὁ Θεός, τὸν λαόν σου, καὶ εὐλόγησον τὴν κληρονομίαν σου. Κύριε, ἐλέησον, ιβ'. Καὶ ἐκφωνήσεις: 'Ἐλέει σου οἰκτιρμοῖς καὶ φιλανθρωπία τοῦ μονογενοῦς σου Υἱοῦ, μεθ' οὗ εὐλογητὸς εἶ σὺν τῷ παναγίῳ, καὶ ἀγαθῷ, καὶ ζωοποιῷ σου Πνεύματι, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Ἀμήν. Καὶ ἀρχόμεθα τῶν κανόνων.

Ἐπίσκεισαι τὸν κόσμον σου ἐν ἐλέει καὶ οἰκτιρμοῖς. Ὑψώσον κέρας Χριστιανῶν ὀρθοδόξων, καὶ κατὰπεψον ἐφ' ἡμᾶς τὰ ἐλέη σου τὰ πλοῦσι· προσβίαις τῆς παναχράντου δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας· δυνάμει τοῦ τιμίου καὶ ζωοποιῦ σταυροῦ· προστασίαις τῶν ἐπουρανίων Δυνάμεων ἀσωμάτων, τοῦ τιμίου ἐνδόξου προφήτου, προδρόμου καὶ Βαπτιστοῦ Ἰωάννου, τῶν ἁγίων ἐνδόξων καὶ καλλινίκων μαρτύρων· καὶ τὰ λοιπὰ τούτων, ὡς ἐν τῇ λιτῇ γέγραπται.

Ὁ ἱερεὺς, χαλάσας τὸ φαλόνιον, καὶ βασιτάζων τὸ ἅγιον εὐαγγέλιον ἐμπροσθεν τοῦ στήθους, ἐξέρχεται καὶ ἵσταται εἰς τὴν μέσην τοῦ ναοῦ· καὶ ἀναγκώστης ἢ ὁ εὐταξίας ἵσταται δεξιῶθεν αὐτοῦ, κατέχων μανουάλιον μετὰ λαμπάδος ἡμμένης· καὶ γίνεται ὁ ἀσπασμὸς τοῦ ἁγίου εὐαγγελίου παρὰ τῶν ἀδελφῶν συνήθως.

D

O KANON THE ΘΕΟΤΟΚΟΥ,

Ποίημα Ἰωάννου Εὐχαιτων.

ΦΑΗ α'. Ἦχος β'. Ὁ εἰρμός.

Δεῦτε, λαοί, ἄσωμεν ἄσμα Χριστῷ τῷ Θεῷ, τῷ διελόντι θάλασσαν, καὶ ὀδηγήσαντι τὸν λαόν, ὃν ἀνῆκε δουλείας Αἰγυπτίων, ὅτι δαδῆξαται.

Τὸν εὐσεβῶς σε Θεοτόκον κυρίως ἀγνήν ὁμολογούντα, Ἀχραντε, ψυχῆς καὶ σώματος χαλεπῶν ἐκ κινδύνων καὶ νόσων, καὶ πταισμάτων σύ με διέσωσον. »

Ὅλην ἐν σοὶ τῶν χαρισμάτων ἄβυσσον ἀποκειμένην ἐγνωμεν. Διὸ προσφεύγοντες, Θεοτόκε, προθύμως τῇ σκέπῃ σου τῇ θεῖα διασωζόμεθα.

Ἵπὲρ ἡμῶν τῶν σε ὁμνούντων δυσώπησον τὸν σαρκωθέντα, πάναγνε, ἐκ τῶν ἀχράντων σου καὶ τιμίων αἱμάτων, ρυσθῆναι ἐκ πταισμάτων καὶ ἰσχυμάτων πικρῶν.

ΕΤΕΡΟΣ ΚΑΝΩΝ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ,

Ὁ ἡ ἀκροστιχίς

Τρισήλιον φῶς, τρεῖς ἀνῆψεν ἄλλοι.

Ποίημα τοῦ αὐτοῦ Ἰωάννου.

ΩΔΗ Α'. Ἦχος καὶ εἰρμὸς ὁ αὐτός.

Ἔς ἀμοιβή, τίς ἀνταπόδοσις πρέπουσα τοῖς ἡμετέροις, ἀνθρώποι, προσανεχθήσεται παρ' ἡμῶν εὐεργέταις, δι' ὧν πρὸς τὸ εὖ εἶναι χειραγωγούμενοι;

ἤτοι: καὶ γλῶσσαι, καὶ τέχνη, καὶ μέθοδοι, καὶ πᾶσα λόγων δύναμις νῦν εἰς ὑπόθεσιν συμπονεῖσθωσαν μίαν, καὶ τοὺς τετιμηκότας ἀντιτιμώσωνται.

—διον μὲν οὐδὲν ἠνέσχοντο κτήσασθαι ἐν γῆ οἱ οὐρανόφρονες, φύλακες δ' ὤφθησαν τοῦ κοινῶν καὶ τροστάται· κοινῶν οὖν καὶ τῶν ὕμνων καταξιούσθωσαν. Θεοτόκιον.

εἰς τὴν κοινήν φιλοτιμίαν, Πανάμωμε, τῆς ἡμετέρας φύσεως πάντες δοξάζομεν, χεῖλος ἐν γεγονότες, καὶ συμφωνίαν μίαν ἀποτελέσαντες.

ΕΤΕΡΟΣ ΚΑΝΩΝ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ.

Ποίημα τοῦ αὐτοῦ.

ΩΔΗ Α'. Ἦχος πλ. δ'. Ἀρματηλάτην Φαραῶ.

Ὁὐκ ἀνθρωπίνης το παρον εγχείρημα σπουδῆς κατόρθωμα, ἀλλ' ἡ τοῦ σοῦ θρόνου πάρεδρος, φιλάνθρωπε, σοφία συνεργεῖτω μοι, λόγου χάριν διδοῦσα, δι' ἧς δοξάσαι δυνήσομαι, οὐς αὐτὴ καλῶς προεδόξαται.

Ὡσπερ κρατῆρ ὑπερερήβη, Δέσποτα, ἡ ἀγαθότης σου· καὶ ὁ πολὺς πλοῦτος τῆς φιλανθρωπίας σου ἐκχεῖται καὶ διώδευσεν, ὡς καὶ ἄλλους ἀγγέλους μετὰ σαρκὸς ὑποστήσασθαι, τοὺς νῦν προκειμένους εἰς ἔπαινον.

Ἐξ οὐρανοῦ τοῖς οὐρανοῖς ἔπρεπε καὶ τὰ ἐγκώμια, ἀγγελικὸς ὕμνος τοῖς θεοῖς ἀρμόδιος. Θεοὶ γὰρ κατὰ μέθεξιν οἱ τὸν φύσει καὶ μόνον ἀληθινὸν θεὸν ἔχοντες, ζῶντα ἐν αὐτοῖς καὶ φεγγόμενον. » Θεοτόκιον.

Μνήμην δικαίων ὁ θεόφρων σύλλογος μετ' ἐγκωμίων τελεῖ, οἷς ἡ Θεοῦ Μήτηρ, ὡς αὐτῶν κεφάλαιον, εἰκότως συνδοξάζεται, τελευταίαν καὶ πρώτην καὶ μέσην τάξιν ἐπέχουσα, καὶ τῆς εὐφημίας μετέχουσα. Καταβασία.

Χέρσον, ἀβυσσοτόκον, πέδον ἡλιος ἐπεπόλευσέ ποτε· ὡσεὶ τείχος γὰρ ἐπάγη ἐκατέρωθεν ὕδωρ λαῶν περσοποροῦντι καὶ θαρρόσως μέλποντι· « Ἄσωμεν τῷ Κυρίῳ ἐνδόξως γὰρ δεδόξαται. »

173. COMM. Post catabasiam primam secundam numerorum ordinem, sequi deberet ode 2; sed, quia hæc sumitur per ordinem feriarum ex canticis sacre Scripture, ut dixi in dissertatione onomastica numi. 17, ea prætorita canonum auctiores semper trausant ad oden 3, quæ prætermisso manifeste patet ex canonibus acrostichicis, qualis in hoc officio est secundus: qui canones continuantur eodem semper ordine, quo supra hoc modo.

ΩΔΗ Γ'.

Στερέωσον νυκτὸς ἐν σοὶ, Κύριε, ὁ ξύλη νεκρώσας

(a) Sap. ix. *

ALTER CANON SANCTORUM

Cujus acrostichis est:

O Trinitas, lucere tres soles facis.

Opus ejusdem Joannis.

171. ODE 1. Tonus et hirmus idem.

Ο mortales, quam remunerationem afferetis, quam studiorum officiorumque vicissitudinem dignam iis, qui sunt tam bene de vobis meriti, et per quos perducti estis ad pie sancteque vivendum?

—ersæ rhetorum linguæ, artesque methodique, et omnis dicendi vis atque copia nunc in argumentum incumbant unum: et a quibus honorata sunt, eos vicissim honorent.

—evolventes animo bona cælestia, nihil terrestre sustinuerunt habere proprium; sed fuerunt custodes assertoresque communitatis; ideo et communi laude orientur. Mariale.

—immunis ab omni labe, te, commune nature nostræ decus, celebramus omnes, labium effecti unum, unumque concentum perficientes.

ALIUS CANON SANCTORUM.

Opus ejusdem.

172. ODE 1. Tonus obliquus 4, sicut Ἀρματηλάτην Φαραῶ.

Conatus præsens non est humanæ diligentia opus. Quare, o benigne, sedi tuæ assidens sapientia (a) mihi præsto sit, et suppeditet gratiam sermonis, ut, quos ipsa præclare ante glorificavit, eosdem glorificare valeam.

Bonitas tua, Domine, non aliter redundavit ac crater: et divitiæ multæ benignitatis tuæ effusæ sunt, eoque pervenerunt, ut et alios condideris in carne angelos, qui nunc laudandi proponuntur.

Cælestes cælestia decent præconia; hymnus angelicus divinis hominibus congruit. Nam qui natura unum verum Deum habent et viventem in se et loquentem, illi per communicationem dii sunt. Mariale.

Pius cæsus cum præconio agit memoriam justorum, quibuscum Dei Mater, tanquam ipsorum caput, merito glorificatur, primum mediumque ordinem occupans et gloriæ particeps. Catabasis.

Solum sterile et incultum, locum abyssi, sol aliquando ut campum lustravit: etenim instar muri stetit aqua utrinque, donec populus pedibus pertransiret mare, et ex divino præcepto caneret: « Cantemus Domino: gloriose enim glorificatus est (b). »

ODE 3.

Confirma nos in te, Domine, qui ligno interfo-

(b) Exod. xv. 1.

cisti peccatum, et tui timorem immitte in nostra te laudantium præcordia.

Quem peperisti Deum, intemerata, hunc tua prece et obsecratione redde propitiū supplicibus, se tradentibus in tuam tutelam, et fideliter partium tuum adorantibus.

Vitam meam totam dirige, Virgo, spes mea atque defensio; tentationibus et necessitatibus erue me gravibus, semper Virgo.

Dei Genitrix, quæ tuis ulnis vere portasti subsistentem Dei sapientiam, pete famulos tuos ignorantia et errore liberari.

174. Alius. Sicut Ἐν πτέρᾳ με τῆς πίστεως ἐστερέωσας.

Non parva Ecclesiæ buccina, lucerna illuminans orbem, præco omnes mundi fines voce comprehendens, Magni nomine insignitus Basilius hunc cœtum convocat.

— Illustris vita et rebus gestis, illustris facundia et documentis, omnes omni ex parte sicut sol alias stellas exsuperans, multa laude cumulatus theologus, hodierna die beatus prædicatur.

— totius mundi lumen ecce mundo toti ostenditur; ecce sal terræ terram condit: ecce lignum vitæ, ecce immortalitatis fructus effundit sanctus aureus. Qui mori non vultis, huc adeste, et delicias capite. Mariale.

— principio qui creavit omnia quæ sunt, ex iis quæ non erant, et qui suam cuique rei naturam delit, datas naturas novit mutare ut vult; unde auditur et Virgo parens. Quis non miretur?

Comm. Tertii canonis non acrostichici pars altera sic prænotatur.

Allus. Sicut ὁ στερεώσας κατ' ἀρχὰς τοὺς οὐρανοὺς.

175. Emendatores morum, animorumque economi; communes omnium servatores; factorum dictorumque speciem nobis et exemplar proponentes; vitæ moderatores illustres, illustri celebrentur encomio.

Spiritus Dei replevit Basilium scientia: ex linguis flammis habuit unam Gregorius, et ignem sublimis eloquii spiravit: in Joanne autem os Christi locutum est.

Hujus sæculi manifeste antiquatam sapientiam sibi subditam habet stultitia prædicationis, et perinde ac famulam servientem: nam gratia oratores facundos facit. Mariale.

Qui Virginis paræ inhabitavit uterum, facit animas defensorum sanctorum domicilium suum; et illorum ore pandit quæ matrem suam spectant mysteria. Catabasia.

Firmiteramentum confidentium in te, Domine, firma Ecclesiam quam acquisivisti pretioso tuo sanguine.

Sessio. Tomus obliquus 4. Sicut Τὴν σοφίαν καὶ λόγον.

176. Magna luminaria, splendorem afferentis, firmasque Ecclesiæ turres, concorditer laudemus, qui pulchris eorum monumentis pariter ac graua

Α τὴν ἀμαρτίαν καὶ τὸν φόβον σου ἐμφύτευσον εἰς τὰς καρδίας ἡμῶν τῶν ὑμνοῦντων σε.

Πρεσβυταίς σου, Ἀγνή, Θεὸν, ὃν ἔτεκες, παράσχου εὐλατοῦ τοῖς ἱκέταις, τοῖς προστρέγουσι τῇ σκέπῃ σου, καὶ πιστῶς προσκυνοῦσι σου τὴν κύστιν

Ὅλην μου τὴν ζωὴν διακυβέρνησον. Παρθένε, ἐλπίς μου καὶ προστασία· πειρασμῶν καὶ περιστάσεων λυτρουμένη δεινῶν με, ἀειπάρθνε.

Σοφίαν τοῦ Θεοῦ τὴν ἐνυπόστατον ἀγκάλαις ὡς φέρουσα, Θεοτόκε, ἐξ ἀγνοίας καὶ πλανήσεως λυτρωθῆναι τοὺς ὑμνοῦντάς σε ἱκέτεις.

Ἄλλος. Ἐν πτέρᾳ με τῆς πίστεως ἐστερέωσας.

Β ἰσάλπιγξ ἡ μεγάλη τῆς Ἐκκλησίας, ὁ λύχνος ὁ φωτίζων τὴν οἰκουμένην, ὁ κήρυξ ὁ τῷ φθόγγῳ περιλαμβάνων πάντα τὰ πέρατα, ὁ μεγαλύννημος συγκροτεῖ τὴν σύναξιν ταύτην Βασιλεῖος.

— ἀμπρός ἀπὸ τοῦ βίου καὶ τῶν πραγμάτων, λαμπρός ἀπὸ τοῦ λόγου καὶ τῶν δογμάτων, ἐν πᾶσιν ὑπερλάμπων πάντας ὡς ἄλλους ἀστέρας ἥλιος, ὁ πολύμνητος Θεολόγος σήμερον μακαρίζεται.

— δοῦ τὸ φῶς τοῦ κόσμου τῷ κόσμῳ φαίνει· ἰδοὺ τῆς γῆς τὸ ἄλας τὴν γῆν ἠδύνη· ἰδοὺ τὸ ζωῆς ξύλον· ἀθανασίας καρποὺς προβάλλεται ὁ χρυσοῦς ἄγιος. Οἱ θανατῖν μὴ θέλοντες, δεῦτε, τρυφήσατε. Θεοτόκιον.

Γ πάντα ἐκ μὴ ὄντων ὄντα ποιήσας, καὶ φύσιν δοὺς ἐκάστῳ τῶν γενομένων, αὐτοὺς καὶ τὰς δοθεῖσας φύσεις ἀμείβειν οἶδεν, ὡς βούλεται· ὄθεν ἀκουεταί· C καὶ Παρθένος εἰκτουσα. Τίς οὐ θαυμάζεται;

Ἄλλος. Ὁ στερεώσας κατ' ἀρχὰς τοὺς οὐρανοὺς.

Οἱ τῶν ἡθῶν διορθωταὶ καὶ τῶν ψυχῶν οἰκονόμοι, οἱ σωτήρες οἱ κοῖνοι τῶν ἀπάντων, οἱ καὶ πρόξενον ἡμῖν καὶ λόγων τόπους δειξαντες, οἱ παιδεύεταί τοῦ βίου, λαμπρῶς εὐφημήσθωσαν.

Πνεῦμα Θεοῦ ἐνέπλησε Βασίλειον ἐπιστήμη· τῶν πυρρινῶν δὲ γλωσσῶν ἔσχε μίαν ὁ Γρηγόριος. καὶ πῦρ ὑψηγορίας ἐνέπνευσε· τὸ τοῦ Χριστοῦ δὲ στόμα ἐν Ἰωάννῃ ἐλάλησεν.

Τοῦ νῦν αἰῶνος τὴν σαφῶς καταργουμένην σοφίαν ἡ μαρρία τοῦ κηρύγματος ἔχει ὑποκύπτουσαν αὐτῇ, καὶ δουλικῶς λατρεύουσαν· κήρυκας γὰρ ἡ χάρις σοφοὺς προβάλλεται· ῥήτορας. Θεοτόκιον.

Ὁ ἐν τῇ μήτρᾳ τῆς ἀγνῆς κατασκηνώσας Παρθένου τὰς ψυχὰς τῶν θεοφόρων ἀγίων οἰκητήριον ποιεῖ, καὶ τοῖς ἐκείνων στόμασι τὰ κατὰ τὴν μητέρα ἐερμηνεύει μυστήρια. Καταβασία.

Τὸ στερέωμα τῶν ἐπὶ σοὶ πεποιθότων, στερέωσον, Κύριε, τὴν Ἐκκλησίαν, ἣν ἐκτίσω τῷ τιμίῳ σου αἵματι.

Κάθισμα. Ἦχος, πλ. δ'. Πρὸς τὴν σοφίαν καὶ λόγον.

Τοὺς μεγάλους φωστῆρας τοὺς φεραυγαίς, Ἐκκλησίας τοὺς πύργους τοὺς ἀβραγαίς, συμφώνως ἀνέσωμεν, οἱ τῶν καλῶν ἀπολαύοντες καὶ τῶν λόγων

τοῦτων ὁμοῦ τῆς χάριτος· τὸν σοφὸν Χρυσόβριμον, ἃ
καὶ τὸν μέγαν Βασίλειον. σὺν τῷ Γρηγορίῳ τῷ λαμ-
πρῷ θεολόγῳ· πρὸς οὓς βοήσωμεν ἐκ καρδίας κραυ-
γάζοντες· Ἱεράρχαι τρισμέγιστοι, πρεσβύσατε Χρι-
στῷ τῷ Θεῷ τῶν πταισμάτων ἄφρασι δωροῦσθαι
τοῖς ἐορτάζουσι πόθῳ τὴν ἀγίαν μνήμην ὑμῶν.

Δόξα.

Ὅμοιον.

Τὴν σοφίαν λαβόντες παρὰ Θεοῦ, ὡς ἀπόστολος
ἄλλοι τρεῖς τοῦ Χριστοῦ, τῷ λόγῳ τῆς γνώσεως συν-
ιστάτε τὰ δόγματα, ἃ τὸ πρὶν ἐν λόγοις ἀπλοῖς κα-
τεβάλλοντο ἄλιεῖς, ἐν γνώσει καὶ δυνάμει τοῦ Πνεύμα-
τος· εἶδει γὰρ καὶ οὕτως τὸ ἀπλοῦν ἡμῶν σέβας τὴν
εὐστασίαν κτήσασθαι· ὅθεν πάντες βοῶμεν ὑμῖν, Πρε-
σβύσατε Χριστῷ τῷ Θεῷ τῶν πταισμάτων ἄφρασι
δωροῦσθαι τοῖς ἐορτάζουσι πόθῳ τὴν ἀγίαν μνήμην
ὑμῶν.

Καὶ νῦν.

Θεοτόκιον ὅμοιον.

Τὴν ψυχὴν μου, Παρθένε, τὴν ταπεινὴν, τὴν
ἐν ζάλῃ τοῦ βίου τῶν πειρασμῶν, νῦν ὡς ἀκυθέρη-
τον, ποντουμένην τῷ κλύδωνι, ἀμαρτιῶν τῷ φόρτῳ
ἐφάβισαν ὑπεραντλον, καὶ ἐν πυθμένι ἕξου ἰλθεῖν
κινδυνεύουσαν, φθάσον, Θεοτόκε, πρεσβειῶν σου ἔλθει,
γαλήνην παρέχουσα, καὶ κινδύνων ἐξαιρούσα· σὺ
λιμὴν γὰρ ἀλείμαστος· πρεσβεύουσα τῷ Σωτῆρι καὶ
Υἱῷ Θεῷ τῶν πταισμάτων ἄφρασι δοθῆναι μοι· σὲ γὰρ
ἔχω ἐλπίδα ὁ ἀνάξιος δοῦλός σου.

ΩΔΗ δ'. Ὁ εἰρμός.

Εἰσακήκοα, Κύριε, τὴν ἀκοὴν τῆς σῆς οἰκονομίας
καὶ ἰδέξασά σε, μόνε φιλόνηρωπε.

Τῶν τραυμάτων μου, Δέσποινα, τῶν τῆς ψυχῆς
σπράγξαι τε νοσήματων, ἢ θελὼν τεκοῦσα λύσιν παρὰ
σχοῦ μοι.

Ἐκ περιστάσεως ῥύσαι με, Μήτηρ Θεοῦ, καὶ
ἐλάτῃ καὶ κινδύνων ταῖς σαῖς ἰκέσαις, μόνη παν-
ύμηγτε.

Χεῖμαζόμενον κλύδωνι βιωτικῶν ἐξάρπασον,
Παρθένε, πρὸς τὸν σὺν λιμένα καθοδηγούσά με.

COMX. Hinc iterum reditur ad canonis acrostichici metrum prosequendam.

Ἄλλος. Πρὸς Ἐλήλυθας ἐκ Παρθένου.

ζοήμονες ἐκ τῆς κάτω σοφίας γενόμενοι, κυθέρ-
νησιν ἐνδοξοῖ παρὰ τῆς θείας ἐκτέσσασθε· ὅθεν ὡς
ἑράρακαιναν ταύτην ἐκεῖνη πανσόφως ὑπετάξατε.

Φιλόσοφοι, τοὺς σοφοὺς εἰ φιλεῖτε, σοφισθητε, καὶ
ἀγείν διδάχθητε, πάντες οἱ λόγους θαυμάζοντες,
πράξεως ἀκριβείαν καὶ θεωρίας ἐντεῦθεν ἐξασκού-
μενοι.

Θεοτόκιον.

Ὡς ἕψιμος ὑετός ἐπ' ἐσχάτων ὁ πρώϊμος, ὑδά-
των αἰώνων τε δημιουργός εἰς τὴν μήτραν σου
ἔσταξαι, Πανάμωμε, κατὰ καιρὸν ἀναψύχων τοὺς ἐκ-
λείποντας.

Ἄλλος. Σὺ μου, Χριστὲ, Κύριος.

Στύλος πυρός λαοῦ πιστοῦ προηγούμενος κα-
φλογίζων τοὺς ἐχθροὺς τῆς πίστεως, τὰς δὲ φυλάξαι
σώζων ἀσφαλῶς τὰς ἐπεπομένας, ὁ μέγας ὤρθη

PATROL. GR. XXIX.

frumum : sapientem Joannem, fundentem aurea
lumina eloquentiæ; et magnum Basilium, cum
Gregorio præstanti theologo; quibus toto pectore
clamemus: Hierarchæ ter maximi, precamini Chri-
stum Deum, ut sanctam vestri memoriam recolenti-
bus errata condonet.

Gloria.

Simile.

177. Accepta divinitus sapientia, quemadmo-
dum alii tres Christi apostoli, explicastis pulchro
elegantique sermone dogmata, quæ antea sermone
rudi et simplici pisces tanquam fundamenta
ponebant, in scientia et virtute Spiritus: enim
religionem nostram simplicem, hac etiam ratione
constituit oportebat. Unde omnes clamamus ad vos,
Precamini Christum Deum, ut sanctam vestri me-
mariam recolentibus errata condonet.

Et nunc.

Mariale simile.

178. Animam meam humilem, Virgo, in hujus
vitæ discrimine tentationumque turbine, quasi sine
gubernatore, fluctuantem jam ac pene submersam,
efficiendoque peccatorum oneri impari, et constitu-
tam in periculo decidendi in ima tartara, serva, Dei
Genitrix, clementissimis tuis precibus, affer tran-
quillitatem, et periculum propulsa: tu es enim
portus expers tempestatis. Roga ergo Redemptorem
et Filium Deum, ut tibi lapsuum veniam concedat,
quia in te spem omnem pono, indignus famulus
tuus.

ODE 4. Hirmus.

179. Obedivi, Domine, sermonibus providentiæ
tuæ: et te, qui solus benignus es, glorificavi.

O Domina Dei Parens, me animæ carnisque vul-
neribus ac morbis libera.

Ex necessitate, procellis et periculis eripe me
per tuas preces, Mater Dei, quæ sola es omni laude
dignis-ima.

Jactatum hujus vitæ fluctibus serva me, Virgo,
ad portum tuum deducens.

Alius, sicut Ἐλήλυθας ἐκ Παρθένου.

sapientes facti ex inferiori sapientia, guber-
nandi rationem a divina sapientia gloriose conse-
cuti estis: unde illam huic, quasi famulam, sapien-
tissime subjecistis.

Quæritis sapientiam, philosophi, si sa-
pientes diligitis; et docemini loqui omnes, qui artem
loquendi admiramini, hinc exercitati in agendi con-
templandique studio.

Mariale.

Et pluvia serotina valde ac temporanea, sic
aquarum sæculorumque artifex in tunum, o Virgo,
uterum, sine omni labe, peropportune descendit,
d deficientes refocillandos.

180. Alius, sicut, Σὺ μου, Χριστὲ, Κυ-
ρίος.

Columna ignis Bilelem præcedens populum,
urens inimicos fidei, et sequentes tribus securis
servans custodia, magnus exstitit Basilius. Confidat

et vincat Christi Ecclesia, tanto dives propugna-
tore.

Linguae delictum et ejusvis auditus jucunditas
fuit oratio tua, Gregori; manna vitae, ros dul-
cedinis, mel de petra, panis caelestis angelorum,
lectorum alliciens animos, ut tua suavitate sese
insatiabiliter ingurgitent; eosque voluptate com-
plens.

Fluvius charismatum Spiritus, Joannes, repletus
est usque ad effusionem; et pulchram terrae faciem
quasi torrente voluptatis ex ore irrigat aureo; ex-
hilarans Christi totam civitatem et pinguefaciens
impetu divinarum undarum. Mariale.

Naturam simplicem, expertem compositionis,
et perfectiorem quam ut confundatur, in tuo, **B**
Domina, Filio tres illi divini doctores confessi sunt;
in duabus voluntatibus et duplici operatione, dupli-
cem illum secundum naturam agnoscentes. Cata-
hasia.

Virtus tua, Christe, obduxit caelos: procedens
enim ex arca sanctificationis tuae incorruptae Ma-
tris, in templo gloriae tuae visus es ut infans estatus
ulnis, et omnia impleta sunt laude tua.

ODE 5. Hirmus.

181. Luminis largitor et temporum opifex,
Domine, in lumine mandatorum tuorum dirige
nos: extra te enim alium Deum non cognosci-
mus.

Habentes armaturam inexpugnabilem contra
tentationes diversi generis, omni adversariorum
improbitate semper expedimur, qui te Dei Genitri-
cem incontaminatam credimus. C

Appropinquante legis plenitudine, sublimior
cherubinibus, peperisti incarnatum ex te Filium Dei
unigenitum, quem servis tuis reconcilia.

Omnium conditorem quem tuis ulnis, Intemera-
ta, portasti, recte precibus tuis nobis propitium,
quia ad te ex animo confugimus.

182. Alius, sicut Ὁ φωτισμός.

Charismatum tuorum fontem propinasti, o ho-
minum amans Deus, sanctis bibendum: qui quan-
tumcumque bibitur, imminuitur nunquam; sed di-
vinis rivulis, ex sinu ipsorum profluentibus, mun-
dum inebriat universum. D

Quid mihi aurum? quid mihi opes gloriaque
et potentia? fumi abeuntes in aerem. Omnia
faccessant, ventus ferat omnia. Mihi opes unæ
multum amabiles, eloquens, doctorum trini-
tas.

Vivus ambrosiae fuit et nectaris; fuit cibus
immortalis esurientibus, et sitientibus incorru-
ptus potus, aqua vivens in saecula, et bibentes in
vivi conservans. Omnes vita exundante imple-
mini. Mariale.

exsuperans malitia in nos habui potestatem:

Βασίλειος. Θαρσείτω και νικάτω ἡ Χριστοῦ Ἐκκλη-
σία, τηλικούτον πλουτήσασα πρόμαχον.

Γλώσσης τρυφή, και ἀκοῆς πάσης ἡδύσμα ὁ εὖς
λόγος πέφυκε, Γρηγόριε· μάννα ζωῆς, δρόσος γλυ-
κασμοῦ, μέλι τὸ ἐκ πέτρας, ἀγγέλων ἄρτος οὐράνιος.
ἀπλήστως ἐμπορευεῖσθαι τῆς ἡδύτητος πείθων, και
πληρῶν ἡδονῆς τοὺς μετέχοντας.

Ὁ ποταμὸς τῶν χαρισμάτων τοῦ Πνεύματος
ἐπληρώθη, ὁ Ἰωάννης, μέχρι και προχύσεως· και
τὸ καλὸν πρόσωπον τῆς γῆς, ὡς τρυφῆς χειμάβρους,
ἀπὸ χρυσοῦ ἄρδει στόματος, εὐφραίνων και πιαίνων
τοῦ Χριστοῦ πᾶσαν πόλιν τοῖς τῶν θείων κυμάτων
ὀρμήμασι. Θεοτόκιον.

Φύσιν ἀπλήν, ἀνασχομένην συνθέσεως και φα-
νεῖσαν κρείττονα συγχύσεως, ἐπὶ τοῦ σοῦ, Δέσποινα,
Υἱοῦ οἱ τρεῖς θεοφόροι δογματισταὶ ὠμολόγησαν, ἐκ
δύο θελημάτων και διπλῆς ἐνεργείας τὴν διπλοῦν κα-
τὰ φύσιν γνωρίσαντες. Καταβασία.

Ἐκάλυψεν οὐρανοὺς ἡ ἀρετὴ σου, Χριστέ· τῆς
κιβωτοῦ γὰρ προσελθὼν τοῦ ἀγιάσματος σου τῆς
ἀφθόρου Μητρὸς, ἐν τῷ ναῷ τῆς δόξης σου ὠφθης ὡς
βρέφος ἀγκαλοφορούμενος, και ἐπληρώθη τὰ πάντα
τῆς σῆς αἰνέσεως.

ῬΔΗ ε'. Ὁ εἰρμός

Ὁ τοῦ φωτὸς χορηγὸς, και τῶν αἰώνων ποι-
ητῆς, Κύριε, ἐν τῷ φωτὶ τῶν ὁσῶν προσταγμάτων
ὀδήγησον ἡμᾶς· ἐκτὸς σοῦ γὰρ ἄλλον Θεὸν οὐ γινώ-
σκομεν. C

Ὅπλον ἀήτητον κατὰ ποικίλων πειρασμῶν ἔχον-
τες τῶν δυσμενῶν πάσης ἐπιρρείας λυτρούμεθα θεί,
οἱ σε Θεοτόκον, ἄγνη, ἐπιστάμενοι.

Νόμου τὸ πληρωμα, ἡ ἀνωτέρα χερουδιμ, τέτο-
πας τὸν τοῦ Θεοῦ ἐκ σοῦ σαρκωθέντα Υἱὸν μονογενῆ,
δὴ ὑπὲρ τῶν θούλων τῶν ὁσῶν ἐξήλωσαι.

Τὸν τοῦ παντὸς ποιητὴν ἐν ταῖς ἀγκάλαις σου,
Ἄγνη, φέρουσα, τοῦτον ἡμῖν ταῖς σαῖς ἰκεσίαις εὐλλα-
τον δίδου, ταῖς νῦν ἐκ καρδίας πρὸς σὲ καταρεῖ-
γουσι.

Ἄλλος. Ὁ φωτισμός.

ἐν τὴν πηγὴν τῶν σεαυτοῦ χαρισμάτων ἐκπτεῖν,
ὄλωσ φιλόανθρωπε, δέδωκας τοῖς ἀγίοις, ἐλαττωθεῖ-
σαν οὐδαμῶς τῇ κενώσει, τὸν δὲ κόσμον πάντα με-
θύσασαν τοῖς ἐκ τῆς κοιλίας αὐτῶν θείοις βέμμασιν.

Ἐί μοι χρυσός; τί μοι πλοῦτος και δόξα και θυ-
ναστεία; καινοὶ διαβρέοντες εἰς ἄερα. Πάντα οἰγέ-
σθω, αὔρα πάντα φερέτω· ἐμοὶ πλοῦτος εἰς πολυέρα-
στος ἡ τῶν διδασκάλων τριάς βητορευούσα.

Ἐεὶ ποταμὸς ἀμβροσίαν και νεκταβρέϊ τοῖς πει-
νώσιν ἀθάνατος βρώσις, και τοῖς διψῶσιν ἀφθαρτος
πόσις, ὕδωρ ζῶν εἰς αἰῶνας και συνέχον ζῶντας τοὺς
πίνοντας· πάντες πλημμυρούσης ζωῆς ἐμφορήθητε.
Θεοτόκιον.

Ἐσχεν ἰσχὺν καθ' ἡμῶν ἡ κακία· ἀλλ' οὐκ εἰς

τέλος ἠσθένησε γὰρ κατὰ τὴν Παρθένον τὸν ἐν ἰσχυί A at non in finem usque. Est enim debilitata, post-

quam Virgo peperit potentem virtute, qui carnis infirmitatem subiit, et potentem malitia prostravit.

Exhinc continuatur secundus de sanctis canon.

Ἄλλος. Ἰνατί με ἀπάσω.

Τοὺς τῶν θεῶν πραγμάτων καὶ τῶν ἀνθρωπίνων σφῶς ἐπιστήμονας, τὰς τῶν ἔντων φύσεις φιλαλήθως ἡμῖν σαφηνίσαντας, καὶ τὸν τούτων κτίστην πασι γνωρίσαντας, ὡς θέμις, εὐχαρίστοις φωναῖς ἀμειψώμεθα.

Τὸ πικραῖνον καὶ στύφον τῶν πρὸς σωτηρίαν φαρμάκων ἐγλύκαναν ταῖς σοφαῖς τῶν λόγων ἐπιφοδαῖς τε καὶ τέχναις καὶ χάρισι τῶν ψυχῶν οἱ θεῖοι θεραπευταί· θέλγεσθε, πάντες εὐσεβεῖς, καὶ τερπόμενοι σώζεσθε.

Σιωπᾷ λόγος ἄπας, τῶν θεοκηρύκων λαλούντων τὰ ἔνθεα, καὶ κρατεῖ τῆς πάλαι Διαθήκης ἡ Νέα προβάλλουσα τὰ σεπτὰ πυξία τῶν ἐν αὐτῇ νομοθετούντων, οἷς ρυθμίζεται πᾶς πιστῶν σύλλογος. Θεοτόκιον.

Τὴν ἀθάνατον φύσιν ἡ θνητὴ παρέδραμεν εἰς ἀγίτητα, καὶ Παρθένος κόρη τοὺς ἀσάρκους ἀγγέλους παρήλασεν, ὡς Θεὸν τεκούσα τὸν βασιλέα τῶν ἀγγέλων, ᾧ προσδέλπειν ἐκαίνοις ἀδύνατον. Καταβασία.

Ὡς εἶδεν Ἡσαίας συμβολικῶς ἐν θρόνῳ ἐπηρμένον Θεὸν ὑπὸ ἀγγέλων δόξης δορυφορούμενον, Ὡ τέλας, ἐδόξα, ἐγὼ! πρὸ γὰρ εἶδον σωματούμενον Θεόν, φωτὸς ἀνεσπέρου καὶ εἰρήνης δεσπόζοντα.

ΩΔΗ Σ'. Ὁ εἰρμός.

Ἐν ἀβύσσῳ πταισμάτων κυκλούμενος τὴν ἀνεξιχνίαστον τῆς εὐσπλαγχνίας σου ἐπικαλοῦμαι ἄβυσσον· ἐκ φοβῶς, ὁ Θεὸς, μὲ ἀνάγαγε.

Σωτηρίας λιμένα γινώσκων σε, πλέων πολυφρόντεος βίου τὸ πᾶλας ἐπικαλοῦμαι, Δέσποινα, κυβερνήτην ψυχῆς μου γενέσθαι σε.

Ἰερᾶς πολιτείας ἐκπέπτωκα ῥαβδωμῶν ὁ δελαιος· ἀλλ' ἐπανάγαγε, εὐλογημένη πάναγνε, προσταγαῖς τοῦ Υἱοῦ σου ρυθμίζουσα.

Ἄλλος. Ἄβυσσος ἀμαρτημάτων.

—δια ἐν τῇ Τριάδι τριτὰ συνθεολογεῖτε τὴν ἀγεννησίαν τοῦ πατρὸς, τοῦ Λόγου τὴν νένησιν, καὶ Πνεύματος τὴν ἐκπόρευσιν μόνου.

Ἡμέρον ἐφ' οἴκῳ τούτῳ περιφανῆς σωτηρία· δύο γὰρ καὶ τρεῖς συνηγμένους Χριστὸς εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ τιμῶν, μέσος κέρσσει τούτων.

ᾤπειρον τῆς γῆς τὸ βάθος πρὸς τὸ οὐράνιον ὕψος, ἀλλ' ἀπὸ τῆς γῆς τοὺς ἀγίους ἐξῆρεν ἐπέκεινα τῶν οὐρανῶν ὁ οὐράνιος Ἰερως. Θεοτόκιον.

Ζῆλον σε πηγὴν, Παρθένε, καὶ ἀφορμὴν μυστη-

(a) Isa. vi, 1.

185. Alius, sicut Ἰνατί με ἀπάσω

Divinarum humanarumque rerum scientia imbutos, qui studio veritatis naturas rerum nobis enodarunt, cunctisque ostenderunt illarum opificem, remuneremur (ut æquum est) gratiarum actionibus.

Salubrium pharmacorum amaritiam dulcem reddiderunt doctis sermonum illecebris, artibusque et leporibus divini medici animarum. Lætaminii, pii omnes, et cum jucunditate ad salutem incumbite.

Præconibus divinis divina tractantibus, omnis sermo tacet; et Testamento Vetere præstat Novum, proponens pretiosas tabulas suarum legum, quibus tota fidelium respublica regitur ac temperatur.

Mariale.

Naturam æmortalẽ mortalis præcucurrit sanctitate, et puella Virgo superavit carnis expertes angelos, quando genuit regem angelorum Deum, quem illi obtueri hæud possunt. Catadasia.

Ut vidit Isaias symbolice in excelso solio Deum, gloria angelorum tanquam satellitio stipatum: Miser ego! exclamabat: coram enim vidi corpore indutum Deum, luci vespere non habenti pacique dominantem (a).

184. ODE 6. Hirnus.

Ego qui in abisso peccatorum volutor, investigabilem misericordiæ tuæ imploro abyssum. Ex interitu educ me, Deus.

Salutis portum agnosco te, Domina, et navigans sollicitæ vitæ pelagus, obsecro, ut gubernatrix animæ sis meæ.

Sanctiore statu excidi, quia miser torpebam otio. Sed me reduc, benedicta et omni ex parte castissima meque tui Filii mandatis accommoda.

185. Alius. sicut Ἄβυσσος ἀμαρτημάτων.

—triplicem proprietatem in Triade explicatis: quippe theologica commentatione disseritis quomodo non ut genitus Pater, quomodo genitum Verbum, et Spiritus quomodo solus procedat.

—repente huic domui refulsit hodie salus manifesta: nam Christus, honorans duos vel tres congregatos in nomine suo, est in medio eorum (b)

—talis profunditas terræ immenso intervallo remota est a cœli altitudine, sanctos tamen ultra cœlos cœlestis amor extulit.

Mariale.

—sancta Virgo, cum te haberent novum fontem

(b) Matth. xviii, 20.

novamque originem mysteriorum, iidem tres theologi studuerunt formulas loquendi novas uovis argumentis adaptare.

186. Alius, sicut Ἰάσθητί μοι, Σωτήρ

Trinitatem unam astruere theologice ab illis Patribus edocti sumus; unitatem trinam laudandam accepimus; adorare didicimus unam in tribus personis naturam.

In principio erat Verbum apud Patrem coæternum: cum Verbo erat Spiritus, sed ex Genitore, simplex, consubstantialis, connaturalis divinitas, quemadmodum divini illi oratores pronuntiant.

Conjungo et disjungo; conjunctim disjuncta cogito unum individuum, et tres imaginor: sequor tres Deo afflatus magistros, qui me ad sic credendum adducunt. B Mariale.

Sine matre ante assumptam carnem, sine patre post assumptam: ita filius patris et matris dictus, utrinque vim intelligendi excedit. At enim admirabilia, et quæ sunt supra intelligentiam omnium, Numen supremum decet. Catabasis.

Dixit tibi senex (a), oculis cernens, *Salutare* quod populis apparuit ex Deo, Christe, tu Deus meus.

187. Contacium Tonus 2 sicut Τοὺς ἀσφαλές.

Sacros et divina locutos [præcones, columnen magistrorum assumpsisti, Domine, ad tuorum bonorum usuram et quietem. Illorum enim labores atque lassitudinem quovis holocausto libentius suscepisti, qui solus sanctis tuis impertiris gloriam.

OECUS.

Quis satis queat labia diducere, et movere linguam, ad laudandos eos qui efflant ignem vi sermonis ac spiritus? Nihilominus hoc ausim dicere. IX tres transierunt totius humanæ naturæ terminum multis singularibusque gratiis; actione vero et contemplatione præstantissimum quemque longissime superarunt. Quocirca eos, tanquam fideles tuos famulos, donis maximis cumulasti, qui solus sanctis tuis impertiris gloriam.

188. **COMM.** Hactenus priores triplicis canonis Ordæ: post quarum non e quartam (sicuti num. 19 scripsi ex Cangio, quem vel sua hic fefellit memoria, vel librarii oscitantia) sed e post sextam, interruptur canonum cursus, ut assumantur lectiones vel de Sanctis, vel de Tempore; quales in Menæis quidem suo hic ordine habentur dispositæ; seorsim autem manu descriptæ per anni circulum reperiuntur in iis codicibus, quos Græci passim e synaxaria vocant, quidam etiam e menologia: quo fit, ut modo uno, modo alio nomine appellati inveniantur ejusmodi codices in nostris sanctorum Actis. In quorum nonnullis item ut in Menæis, præmittuntur singulis elogiis sanctorum sive Historiis disticta singula iambica: nisi quod hic pro versibus duobus ponantur versus omnino triginta tres, utique ad majorem solemnitatem. Sed prius indicitur tam in Synaxariis quam Menæis festum hoc modo:

Eodem mense die 30 memoria sanctorum nostrorum et œcumenicorum doctorum, Basilii Magni, Gregorii Theologi, et Joannis Chrysostomi. D

MODULI.

189. Ternos simul celebrare Luciferos decet,

(a) Luc. II, 30

Ἄριων ἔχοντες οἱ τρεῖς θεηγόροι, καιναις ὑποθέσει καὶ νοπρεπῇ προσαρμύζουσι φράσιν.

Ἄλλος. Ἰάσθητί μοι, Σωτήρ.

Τριάδα μοναδικὴν θεολογεῖν ἐδιδάχθημεν, μονάδα τριαδικὴν ὑμνεῖν παρελάβομεν, προσκυνεῖν ἐμάθομεν παρὰ τῶν Πατέρων μίαν φύσιν τοισυπόστατον

Ὁ Λόγος ἦν ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Πατέρα συνάναρχος· τῷ Λόγῳ Πνεῦμα συνῆν, ἀλλ' ἐκ τοῦ Γεννήτορος, ἀπλῆ, ὁμοούσιος, συμφυῆς θεότης, ὡς οἱ θεοὶ φασὶ κήρυκες.

Συνάπτω καὶ διαιρῶ τὰ συναπτῶς διαιρούμενα ἐν ἡμέρῃς ἐνοῶ καὶ τρία φαντάζομαι διδασκάλους δέχομαι τρεῖς θεοφορήτους, οὕτω πείθοντας πιστεύειν με. Θεοτόκιον.

Ἄμῃτωρ πρὸ τῆς σαρκὸς, ἀπατωρ μετὰ τὴν σάρκωσιν, υἱὸς πατρὸς καὶ μητρὸς, ὁ ταῦτα καλούμενος· ὑπὲρ νοῦν ἀμφότερα· τῷ Θεῷ γὰρ πρέπει τῶν θαυμάτων τὰ παράδοξα. Καταβασία.

Ἐβόησέ σοι ἰδὼν ὁ πρέσβυς τοῖς ὀφθαλμοῖς τὸ Σωτήριον. ὁ λαοὶς ἐπέστη ἐκ Θεοῦ· Χριστὸν, σὺ Θεός μου.

Κοντάκιον. Ἦχος β'. Τοὺς ἀσφαλές.

Τοὺς ἱεροὺς καὶ θεοφθόγγους κήρυκας, τὴν κορυφὴν τῶν διδασκάλων, Κύριε, προσελάβου εἰς ἀπόλαυσιν τῶν ἀγαθῶν σου καὶ ἀνάπαυσιν τοὺς πόνους γὰρ ἐκείνων καὶ τὸν κόματον ἰδέξω ὑπὲρ πᾶσαν ὀλοκάρπτωσιν, ὁ μόνος δοξάζων τοὺς ἁγίους σου. C

O ΟΙΚΟΣ.

Τίς ἱκανὸς τὰ χεῖλη διδραῖ καὶ κινήσαι τὴν γλῶσσαν πρὸς τὸ αἰνεῖν τοὺς πνέοντας πῦρ δυνάμει λόγου καὶ πνεύματος; Ὅμως τοσοῦτον εἰπεῖν θαρρήσω, ὅτι πᾶσαν παρῆλθον τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν οἱ τρεῖς τοῖς πολλοῖς καὶ μεγάλοις χαρίσμασι, καὶ ἐν πράξει καὶ θεωρίᾳ τοὺς κατ' ἄμφω λαμπροὺς ὑπεράραντες. Διὸ μεγίστων δωρεῶν τούτους ἤξιώσας, ὡς πιστοῦς σου θεράποντας, ὁ μόνος δοξάζων τοὺς ἁγίους σου.

Τῷ αὐτῷ μηνὶ λ' μνήμη τῶν ἐν ἁγίοις Πατέρων ἡμῶν καὶ οἰκουμηνικῶν διδασκάλων, Βασιλείου τοῦ Μεγάλου, Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, καὶ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου.

ΣΤΙΧΗΡΑ.

Ομοῦ δίκαιον τρεῖς τίθειν Ἐωσφόρους,

Φῶς τρισσολαμπές πηγάσαντας ἐν κόσμῳ.
 Κοινὸν τὸν ὕμνον προσφέρειν πάντας θέμις
 Τοῖς ἐκχέασι παῖσι κοινήν τὴν χάριν.
 Ἐὰρ χελιδὼν οὐ καθίστησι μία·
 Αἱ τρεῖς ἀηδόνες τῶν ψυχῶν ἑαρ.
 Τὴν μὲν νοστήν ἡ Τριάς λάμπει κτίσιν,
 Τριάς γε μὴ αὐτὴ σε τὴν ὀρωμένην.
 Ἄπώλεσαν μὲν οἱ πάλαι Θεοῦ σέβας,
 Ἐξ ἡλίου τε καὶ σελήνης ἀφρόνως·
 Κάλλος γὰρ αὐτῶν θαυμάσαντας καὶ τάχος,
 Ὄσαρ θεοὺς προσήγον οὐκ ὀρθῶς σέβας·
 Ἐκ τῶν τρωῶν τοῦτων δὲ φωστῆρων πάλιν
 Ἥμελις ἀνηνέχθημεν εἰς Θεοῦ σέβας.
 Κάλπει βίου γὰρ τῆ τε πειθοῦ τῶν λόγων
 Πείθουσι πάντας τὸν μόνον Κτίστην σέβειν.
 Κτίσιν συνιστᾷ, τήνδε τὴν ὀρωμένην,
 Τὸ πῦρ, ἀήρ, ὕδωρ τε καὶ γῆς ἡ φύσις·
 Οἱ δ' αὖ συνιστῶντές γε κόσμον τὸν μέγαν,
 Τὴν πρὸς Θεὸν τε πίστιν ὡς ἄλλην κτίσιν,
 Στοιχειακῆς φέρουσι Τριάδος τύπον·
 Μίλει γὰρ αὐτοὶς οὐδενὸς τῶν γῆινων·
 Καὶ γῆρινον νῦν ἔσχον οὐδὲν ἐν λόγοις.
 Γρηγόριος γὰρ πῦρ πνέει νοῦς τὸν λόγον,
 Πρὸς ὕψος αὖ κείθοντα πάντας ἐκτρέχειν.
 Τοῖς λειποθυμήσασι δ' ἐκ παθῶν πάλιν
 Ἄναπνοή τις οἱ Βασιλείου λόγοι.
 Μιμούμενος δὲ τὴν ῥοήν τῶν ὑδάτων
 Ὁ καρδίαν τε καὶ στόμα χρυσοῦς μόνος
 Τοῖς ἐκτακέντας ἐκ παθῶν ἀναψύχει.
 Οὕτω πρὸς ὕψος τὴν βροτῶν πᾶσαν φύσιν
 Ἐκ τῆς χθονὸς φέρουσι τοῖς τοῦτων λόγοις.

A Qui triplice clarum lampade ostendant jubar.
 Themis ipsa petit hos laude communi coli,
 Commune cunctis ferre qui auxilium student.
 Ver una hirundo non facit; sed hæc triplex
 Philomela vernum tempus animorum attulit.
 Corpore carentem spiritum, et sola potest
 Qui mente cerni, summa collustrat Trias :
 At hæc Trias te, qui sub aspectum cadis.
 Perierat olim vera religio Dei,
 Quando colebatur sol atque Latonæ globus :
 Nam læva mens mortalium, admirans decus
 Cursumque olympi, sidera hæc dixit deos.
 Sed bene. Refulgens illa doctorum trias!
 Veri Dei vetusta restituit sacra.
 Nam sanctiore vita et eloquio potens,
 Ad Conditoris unius cultum impulit.
B Quodcumque cerni luce corporea potest
 Id ignis, unda, terra cum levi æthere
 Sociata conflant, alterum innexa alteri.
 At ubi hi fide condunt volut mundum alterum
 Magnificum et amplum, Triados effigie gerunt.
 Nec ambiunt terrena; terrenum nihil
 Aut mens eorum volvit, aut sermo sonat.
 Gregorius ore spirat eloquium igneum,
 Quod urit omnes, atque in excelsum rapit.
 Hos qui sub alta mole vitiorum gemunt
 Et jam fatiscunt, sermo Basilii erigit.
 Imitatur amnes, pectore ac ore aureus,
 Qui motiones reprimere animorum docet.
 Sic eruditus sermo doctorum trium
C E terra ad astra ducit humanum genus

190. COMM. Ad majorem etiam præcipui hoc die cultus commendationem facit, ex ephemeride metrica totam ante totum I Maii expositam videre licet sumptum hexametron,

Δάμψεν ἐν τριακοστῇ χρυσοστρήλιος ἀγλή.

Sole nitet triplici mensis tricesima Jani.

Dein legitur triplicis festi historia, satis proliza, quam uti jam nunc dixi, Latinitate a me donatam invenies in Actis S. Basilii, cap. 38. At vero cum plures sancti eodem die concurrunt, tum etiam plures aut. hujuscemodii lectiones; et singulis præmittuntur versus aliquot. Atque id colligi potest ex hoc ipso, quod jam commentamur officio: nam quia xxx Januarii in Græcorum Ecclesia celebratur et etiam S. Hippolytus, papa Romanus, quidem dicitur a Græcis, sed ut summum intelligendus episcopus Portuensis, primus ex Romani pontificis subfraganeis, quos medio ævo et anno 1090, et episcopus Urbis et episcopus S. Romanæ Ecclesie, dictos, post Babylonem docuit Papebrochius. Adeo autem celebris fuit Græcis hic sanctus, ut priusquam præcipuum in hujus diei officio locum occuparent tres sancti doctores, ille faceret divi nomen in prædicta ephemeride unde sit ut post hexametrum de illis. ad huc recitetur hexametrum de isto,

Ἴππολύτου πόντου τριακοστῇ ἔκτανε βεῦμα.

Hippolytum ponti tricesima tradidit undis.

Qui autem de eodem sancto in Matutinis cantabatur canon, habetur in Menæis excusis pridie ante utrasque Vesperas festi hujus sub hoc titulo: Τῷ αὐτῷ μηνὶ λ' τοῦ ἀγίου ἱερομάρτυρος Ἴππολύτου πάπα Ῥώμης ἡ ἀκολουθία αἰτιῶ φάλλεται ἐν τοῖς ἀποδείκνοις· εἰς δὲ τὸν ἑσπερινὸν καὶ τὸν ἑσπερινὸν φάλλομεν τὴν ἀκολουθίαν τῶν ἀγίων τριῶν ἱεραρχῶν. « Eiusdem mensis die xxx agitur festum S. Hippolyti papæ Romæ: cujus acolythia psallitur post prandium diei xxix; ad Vesperas autem et Matutinum psallitur acolythia trium sanctorum hierarcharum. » Ibi ergo canonem illum require, usui nobis futurum die xxv Augusti, quando sanctorum istum, cum simplici titulo « episcopi Portuensis, » habet Romanum Martyrologium. Hic vero eidem a Græcis junguntur socii, suis expressi nominibus omnino viginti quatuor, quorum tres præ aliis totidem distichis seu modulis honorantur.

191. Simili modo, eodem hoc xxx die, commemorantur singuli cum disticho et elogio ex Vita sumpto, sancti « Barsimæus martyr, » episcopus Edessenus sub Diocletiano et Maximiano; atque « Theophilus martyr, » belli dux sub Constantino et Irene, fidei causa a Saracenis interfectus, « Junior » autem dicitur, pro more Græcorum, respectu plurimum ejus nominis sub gentilibus imperatoribus martyrio coronatorum. De ipso videsis Theophanem ad annum secundum Græcos 782, secundum Latinos 790, qui cum mensem diemque martyrii nusquam expriment, uti nec Paulus Diaconus, in *Historia miscella* Theophanem de more sequens, nitrum est unde ei Baronius acceperit in Romano Martyrologio diem xxii Julii. Nempe nullum inveniens, in eo quod Sirletus ipsi raptim collegerat valdeque imperfecto Menologio, quodque solum augendo Romano præluxit, mense ac diem pro suo arbitrato legit; nolens ignotum Latinis relinquere, cujus tam insigne martyrium inveniebat in prædicta *Historia miscella*. Atque hæc de hujus diei sanctis, commemorari apud Græcos solitis, obiter attigisse satis sit: hoc tamen de iis addendum restat, quod hæc pars Matutini, idem præstans Græcis, quod Latinis præstat lectio Martyrologii ad P-

miam, hoc ab eo differat, quod plerumque sit commemoratorum sanctorum longiora elogia, seu vitæ actorumque compendia legenda proponat, præeunte ad singula quale diximus disticho; consentiat autem eodem, quod sicut apud Latinos Martyrologium concludit lector, dicens, « et alibi plurimorum sanctorum martyrum et confessorum atque virginum et responderet a choro, Deo gratias: » sic et Græci, absoluta sanctorum commemoratione prædicta, clausulam adhibent, quovis die iterandam, Ταῖς ἀγίων ἁγίων προσεβίαις, ὁ Θεός, ἐλέησον καὶ ζῶσον ἡμᾶς. « Horum sanctis precibus miserere nobis, Deus, et salva nos. » Ex hinc resumitur cantus trium canonum eodem quo supra ordine. Est autem in huiusmodi poematis perquam usitatum, ut ultimarum trium odarum strophæ seu troparia singula eodem fere modo terminentur; ut in ode quidem septima clausula sit: Ἐυλογεῖτε ὁ Θεός τῶν πατέρων ἡμῶν. « Benedictus Deus patrum nostrorum; » in octava, Εὐλογεῖτε καὶ ὑπερυψοῦτε εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας « Benedicite et superexaltate in sæcula; » in nona denique frequentetur verbum Μεγαλύνειν, « magnificare: » ut videantur quædam quasi dispositio ad laudes, quæ sunt extrema Matutini officii pars ac vere Matutina, uti dicitur capite sequenti.

ODE 7. Hirmus.

192. Cum adoraretur statua aurea in campo Dura, tres pueri tui proculcarunt impiissimum mandatum: coniecti autem in medium igneum, quasi rore perfusi psallebant: Benedictus es, Deus patrum nostrorum.

In crucem suffixus qui ex te, Dei Genitrix, corpus assumpsit, Adami discerpit chirographum. Illum nunc precare, omnis nævi expers, ut a cunctis periculis liberet fideles clamantes: Benedictus es, Deus patrum nostrorum.

Spes bona exspectatioque fidelium es, o Domina, et jam deprecamur te, ut effundas commiserationis pelagus super omnes, in te confidentes, et ad Filium tuum clamantes: Benedictus es, Deus patrum nostrorum.

Speciosam salubriorem mandatorum vestem, qua amictus fui in baptismate, perdiidi præ incuria, o miser! Nunc ad te, Virgo, confugio, et peto tunica temperantiæ per te iterum indui.

193. Alius, sicut Ἀντίθεον πρόσταγμα.

conspiratorum, o beati, et fugit quæ erat ante intolerabilis audacia hæresum. Et cera liquescens a facie ignis ostenditur esse quodvis adulterinum dogma, quod opponitur vestris verbis, ignem spirantibus.

Obsoletas nugas gentilium declinarunt tres illis; eamque solam elegerunt sandelam, quæ hominum mentibus dominari idonea, corroborandæ serviret veritati; itaque omnem fidellium cœlum subevertent verbis ad persuadendum accommodis.

Mariale.

caudabilis et pura Virgo, in te omnis prophetia conquivit et finem habuit: in admirationem rapiens eos qui dicunt: Ex te, o casta, scaturiunt illustriora quam quæ prædicta fuerunt miracula, quæ sapientiam interpretum declarant.

194. Alius, sicut Θεοῦ συγκατάθεσιν.

Tacentia et clamantia, visaque et audita virtutis ac sapientiæ simulacra fuerunt illi theologi, qui nos opere et sermone adhortati sunt ad clamandum: Benedictus Deus patrum nostrorum.

Ut Dei voces, horrendum ex alto intonantes, fulminumque jacula excipimus verba vestra, o sapientissimi, una vobiscum concinentes, Benedictus Deus patrum nostrorum.

A QAH ζ. 'Ο εἰρμός.

Εἰκόνος χρυσοῦς ἐν πεδίῳ Δειρᾷ λατρευομένης, οἱ τρεῖς σου παῖδες κατεπάτησαν ἀθεωτάτου προστάγματος: μέσον δὲ πυρὸς ἐμβληθέντες, ὀρσοιζόμενοι ἔφαλλον: Εὐλογεῖτε εἰ, ὁ Θεός, ὁ τῶν πατέρων ἡμῶν.

Σταυρῷ προσπνεύεις ὁ ἐκ σοῦ σωματωθεὶς, θεογενήτρια, Ἀδὰμ διεῖρηξες τὸ χειρόγραφον. Ὅν νῦν δυσώπει, πανάμωμη, ἅπαντας κινδύνων ῥυσθῆναι τοὺς ἐν πίστει κραυγάζοντας: Εὐλογεῖτε εἰ, ὁ Θεός, ὁ τῶν πατέρων ἡμῶν.

Ἐλπίς ἀγαθὴ προσδοκία τε πιστῶν ὑπάρχεις, Δέσποινα: καὶ νῦν δεόμεθ' ἀποδοῦναι τῆς συμπαιδείας τὸ πέλαγος πᾶσι τοῖς εἰς σὲ πεποιθόσι, καὶ τῷ Υἱῷ σου κραυγάζουσιν: Εὐλογεῖτε εἰ, ὁ Θεός, ὁ τῶν πατέρων ἡμῶν.

B Ὅραϊον στολὴν σωτηρίων ἐντολῶν διὰ βαπτίσματος ἀμφιασάμενος, ἀπημαύρωσα δι' ἀμελείας ὁ δειλαίος! Νῦν δέ σοι προστρέχω, Παρθένε, τὸν χιτῶνα αἰτούμενος τῆς σωφροσύνης διὰ σοῦ πάλιν ἐνδύσασθαι.

Ἄλλος. Ἀντίθεον πρόσταγμα.

ἠπτάται, μακάριοι, καὶ δραπετεύει ἡ πρὶν ἀνυπόστατος θρασυτής τῶν αἱρέσεων. Κηρὸς δὲ τῆς ἀπὸ προσώπου πυρὸς, νόθον ἅπαν δόγμα τοῖς ὑμῶν προσβάλλον φθόγγους πυρπνόους δεικνύται.

C ψευδεῖς μὲν ἐξέκλιναν Ἑλλήνων ὕθλους: πειθῶ δὲ τὴν τύραννον ἀνθρώποις μόνῃ ἐίλοντο, ὅφ' ἦς τὴν ἀλήθειαν οἱ τρεῖς τοκώσαντες, οὕτως ἅπαν σύστημα πιστῶν χειροῦνται: λόγους καὶ καταπειθούσι.

Θεοτόκιον.

ἦν σο. πασα πρόρρησις ἐπανεπαύθη, καὶ πέρας ἐδέξατο, ξενίζουσα τοὺς λέγοντας: Ἐκ σοῦ δὲ λαμπρότερα καὶ τῶν προρρήσεων θαύματα πηγάζουσι, ἀγνή, δηλοῦντα τοὺς ἐρμηνεύοντας.

Ἄλλος. Θεοῦ συγκατάθεσιν.

Σιγῶσαι καὶ κράζουσαι, ὀρώμεναί τε καὶ ἀκούμεναί, ἀρετῆς καὶ σοφίας οἱ θεηγόροι στήλαι γεγόνασιν, ἔργῳ καὶ λόγῳ βῶθρον προτρεπόμενοι: Εὐλογεῖτε ὁ Θεός, ὁ τῶν πατέρων ἡμῶν.

Θεοῦ φωνὰς ἀνωθεν ἐπιδροντώσας ἡμῖν ἐξαΐσιν, ἀστραπῶν τε βολίδας τοὺς ὑμῶν φθόγγους δεχόμενοι, πάνσοφοι, συμμελωδοῦμεν ὑμῖν: Εὐλογεῖτε ὁ Θεός, ὁ τῶν πατέρων ἡμῶν.

ῥιπίζονται χάλαζαι ἐκ πυροδόλων γλωσσῶν, συν-
τριβουσαι τὰ σαθρὰ τῶν δογμάτων, εἰ τις μέσον παρ-
ρησιάζηται τῶν κενολόγων, ὀρθὰ μὴ φθειγγόμενος·
Εὐλογητὸς ὁ Θεὸς, ὁ τῶν πατέρων ἡμῶν. Θεοτόκιον.

Παρθένον οἰκήσας σε, καὶ μετὰ τόκον παρθένον
ἔλιπεν, ὁ ἀμείβων στοιχεῖα, θεοκυῆτορ Μαρία παν-
άχραντε, πρὸς δὲ βοῶμεν σὺν σοί, παναμώμητε· Εὐ-
λογητὸς ὁ Θεὸς, ὁ τῶν πατέρων ἡμῶν. Καταβασία.

Σὲ τὸν ἐν πυρὶ δροσίσαντα παῖδας θεολογήσαντας,
καὶ Παρθένω ἀκηράτῳ ἐνοικήσαντα, Θεὸν Λόγον
ὑμνοῦμεν, εὐσεβῶς μελωδοῦντες· Εὐλογητὸς ὁ Θεὸς,
ὁ τῶν πατέρων ἡμῶν.

ΩΔΗ η'. Ὁ εἰρμός.

Τὸν ἐν καμίνῳ τοῦ πυρὸς τῶν Ἑβραίων τοῖς παι-
σὶ συγκαταβάνα, καὶ τὴν φλόγα εἰς δρόσον μετα-
βαλόντα Θεὸν, ὕμνεῖτε, τὰ ἔργα ὡς Κύριον, καὶ ὑπερ-
υψοῦτε εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας.

Πύργον ἰσχυρὸς ἀσφαλῆ, καὶ κρηπίδα, καὶ φρου-
ρὰν, καὶ προστασίαν κεκτημένοι σε, πίστει διασωζό-
μεθα νῦν· ὑμνοῦμεν τὸν τόκον σου, Πάναγνε, καὶ
ὑπερυψοῦμεν εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας.

Ἀθανασίας διαυγῆ ἐπιστάμεθα πηγῇ σε, Θεοτό-
κε, ὡς τεκοῦσαν τὸν Λόγον τοῦ ἀθανάτου Πατρὸς, τὸν
πάντας θανάτου λυτροῦμενον τοὺς ὑπερυψοῦντας αὐ-
τὸν εἰς τοὺς αἰῶνας.

Ῥεῖθρον ἰάσεων ἡμῖν ἀενάως τοῖς πιστοῖς, ἀγνή,
πηγάεις, οὗ τὴν ἀφθορον χάριν ἀποβρύομενοι, ὑμ-
νοῦμεν τὸν τόκον σου, Ἀχραντε, καὶ ὑπερυψοῦμεν
εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας.

Ἄλλος. Ἰνδάλματος.

Ζοοῦμεν εὐσεβῶς, καὶ δοξάζομεν ὁμότιμον μίαν
φύσιν, ἀπειροδύναμον Μονάδα τε καὶ Τριάδα, τὴν
πάντα ταῦτα λόγοις κυβερνοῦσαν κρείττοσιν· οὕτω
γὰρ δοξάζειν οἱ τρεῖς θεοφόροι παρεγγῶσιν, οἷς συμ-
προσκυνοῦμεν αὐτὴν εἰς τοὺς αἰῶνας.

ἠκνώθησαν οἱ τρεῖς θεοκῆρυκες ἐνώσαντες τὴν
Τριάδα, καὶ τὸ ἀμέριστον ἐν πᾶσι τετρηχότες τῇ
θείᾳ φύσει, μίαν παρ' αὐτῆς ἀντέλαβον ἀμέριστον
δόξαν, εἰς Ἑπτακλίον ἕνα συγκαλυμμένην τοὺς ὑπερ-
υψοῦντας αὐτὴν εἰς τοὺς αἰῶνας. Θεοτόκιον

Ἐὰν τὸ καθ' ἡμᾶς ἀντιδούς τε τὸ οἰκεῖον ὁ
εὐεργέτης, ἔδρασε μόνον, οὐκ ἔπαθε δὲ, Παρθένε·
ποιεῖ γὰρ, ἀλλ' οὐκ εἰς φθορὰν καθίσταται, μᾶλλον
δὲ καὶ πάσχων ἐκὼν διὰ πάθους τὰ πάθη λύει, ὡς οἱ
τρεῖς Πατέρες ἡμᾶς μυσταγωγοῦσιν.

Ἄλλος. Ἑπταπλασίως κάμινον.

Οὗς ὁ Θεὸς συνήνωσεν εἰς ὁμότιμον ἕνασιν, ἐγκω-
μαστικῆς μὴ χωριζέτω ἄνθρωπος· ἀλλ' Ἰησοῦς ἡγοῦμε-
νος ἐν τοῖς αὐτοῖς χαρίσμασιν, Ἰσῶν καὶ τῶν ὕμνων
μελωδῶν ἀξιούτω· οἱ παῖδες, εὐλογεῖτε· ἱερεῖς, ἀν-
υμνεῖτε· λαοὶ, ὑπερυψοῦτε εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας.

Οἱ δυνατοὶ καὶ ἀμαχοὶ τῆς Θεότητος τύμματα,

A Ex linguis ignivomis jactantur grandines, quæ
conterunt frivolas opiniones; si quis vaniloquo-
rum audeat in medium prosillire, neque ut par est,
dicat, Benedictus Deus patrum nostrorum. Ma-
riale.

Virginem te inhabitavit, et post partum Virgi-
nem reliquit, mutans naturæ ordinem, o Deo gra-
vida Maria et omnis expers maculæ, ad quem cla-
mamus tecum, intemerata, Benedictus Deus patrum
nostrorum. Catabasia.

Te qui in igne irrorasti pueros de rebus divinis
dissidentes, et incorruptam Virginem inhabitasti,
Deum Verbum prædicamus, pie concinentes: Bene-
dictus Deus patrum nostrorum.

195. ODE 8. Ἰρμιος.

B Opera Deum, qui cum Hebræorum pueris in
caminum ignis descendit, et flammam mutavit in
rorem, laudate, ut Dominum, et superexaltate eum
in omnia sæcula.

Turrim fortitudinis securam, et crepidinem, et
custodiam et defensionem possidentes te, per fidem
nunc servamur. Laudamus autem partum tuum, o
expers maculæ, et superexaltamus in omnia sæ-
cula.

Immortalitatis fontem pellucidum novimus esse
te, Dei Genitrix, ut quæ genuisti Patris immortalis
Verbum, quod morte liberat omnes qui ipsum su-
perexaltant in sæcula.

Nobis fidelibus, velut ex perpetuo fonte, epun-
dis medellæ sumen; cujus impolluta gratia ablati,
o incontaminata, laudemus partum tuum, et super-
exaltamus in omnia sæcula.

C 196. Alius, sicut, Ἰνδάλματος.
est agnoscimus pie, et glorificamus unam ejus-
dem honoris naturam, infinitæ potentie unitatem
et Trinitatem; quæ hæc omnia gubernat, ac nutu
torquet suo. Sic enim docent tres illi deiferi, qui-
buscum eam adoramus in sæcula.

æunt maxime uniti inter se tres illi divini præ-
cones qui univerunt Trinitatem, et in omnibus ser-
vaverunt divinæ naturæ individuum; ab eaque id-
circo receperunt unam et indivisam gloriam, in
qua ad unam laudem convocantur superexaltantes
Trinitatem in sæcula. Mariale.

Æilius Dei erga nos beneficus, operatus est so-
lum, non autem passus quidquam, o Virgo, dum
assumpsit quod nostrum et reddidit quod erat
suum. Facit enim, sed non incurrit corruptionem:
quin potius passionem libere sustinens, hac ipsa pas-
siones nostras dissolvit, quemadmodum tres illi Pa-
tres nos sancte docent.

Alius, sicut, Ἑπταπλασίως κάμινον.

197. Quod Deus conjunxit æqualiter nonoran-
dos, homo laudator non separet; sed donis cœ-
lestibus pares eos existimans, paribus quoque
dignetur præconiis. Pueri, benedicite; sacerdo-
tes, celebrate; populi, superexaltate, in omnia sæ-
cula.

Potentes et invicti Divinitatis defensores, et

veritatis sinceri patroni, profunda Spiritus recte scrutati, sententias Deo consentaneas astruitis, et hinc docetis psallere : Populi, superexaltate in omnia sæcula.

Doa maxima luminaria, positum sub sole mundum de cœlo illuminant alternatim. De terra autem coruscant tria supra modum immensa lumina, colucentia et simul psallentia : Superexaltate, o populi, Christum in sæcula.

Mariale.

Propter nos incarnatio est, et passio pretiosa. Propter nos cum mortuis fuit Deus, mortem quidem gustare nescius, sicut nec dolorem alium, sed per carnis mortalis communionem factus particeps et doloris et mortis. Quare eum superexaltamus in omnia sæcula.

Catabasia.

In ignem intolerabilem coniecti pii erga Deum juvenes, a flamma vero non læsi, divinum carmen canebant : Benedicite, omnia opera Domini, Domino.

ODE 9. Hirmus.

198. Ex Deo Deum Verbum, quod inexplicabili sapientia venit ad innovandum Adamum, per cibum corruptionis graviter lapsum, quodque ex sancta Virgine ineffabiliter incarnatum est propter nos, unanimi cantu magnificamus fideles.

In te, Virgo beatissima, spem meam omnem libenter colloco; serva me, Mater veræ vitæ: et pete, o casta, perenni gaudio impleri eos qui cum fide et desiderio te canticis magnificant.

C

Virgo illustrissima, janua divini luminis, illumina animæ meæ caliginem spiritualibus lucis tuæ radiis. Et pete, o casta, perenni igne liberari eos, qui cum fide et desiderio te canticis magnificant.

Mariale.

Quem Pater Filium ex utero ante sæcula genuit, is in tuo habitans utero factus est perfectus homo; et te, Deipara, fontem gratiarum ostendit nobis, qui fideliter adoramus ineffabilem tuam progeniem.

199. Alius, sicut, 'Ανάρχου γεννήτορος.

Magnifica, anima mea, tria magna inter antistites luminaria.

grum vestrum et ovile respicite; propter quas inaximos labores sustinulistis. In unum coeuntes, vos tres conjungimus et suavissimam vestram conjunctionem pro communi habemus laudationis materia

Magnifica, anima mea, tria candelabra Ecclesie Christi.

Christi gratia hostibus suis objicit macharam non bis, sed ter acutam, unum in cœlo fabricatum enssem, triplici fulgentem cuspede; pro Deitate una et trina semper dimicantem.

καὶ τῆς ἀληθείας ἀψευδεῖς συνήγοροι, τὰ βέθη τοῦ Πνεύματος καλῶς ἀνερευνήσαντες, τὰς θεοπραγεῖς περὶ Θεοῦ ὑπολήψεις ἐκεῖθεν συνιστῶσι, καὶ διδάσκουσι ψάλλειν· Λαοὶ, ὑπερυψοῦτε εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας.

Ἐξ οὐρανοῦ μὲν μέγιστοι δύο λύχνοι φωτίζουσιν ἐκ διαδοχῆς ἀλλήλων τὴν ὑφήλιον· ἐκ γῆς δὲ φανότερον τὴν σύμπασαν αὐγάσουσι τρεῖς κατὰ ταυτὸν ὑπερμεγέθει φωστῆρες, συλλάμποντες ἀλλήλοις, καὶ συμφάλλοντες ἅμα· Λαοὶ, ὑπερυψοῦτε Χριστὸν εἰς τοὺς αἰῶνας.

Θεοτόκεια.

Ἵπὲρ ἡμῶν ἡ σάρκωσις καὶ τὰ πάθη τὰ τίμια· δι' ἡμᾶς Θεὸς μετὰ νεκρῶν ἐγένετο, θανάτου μὲν ἀγευστος, οἷα παθῶν ἐλευθερος, τῆ δὲ πρὸς τὴν σάρκα τὴν θνητὴν κοινωνίᾳ λεγόμενος καὶ πάθους μετασχεῖν καὶ θανάτου· μεθ' ἧς ὑπερυψοῦμεν εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας.

Καταβασία.

Ἀστέκτω πυρὶ ἐνωθέντες οἱ θεοσεβείας προεστῶτες νεανίαι, τῆ φλογὶ δὲ μὴ λωθηθέντες, θεῖον ὕμνον ἐμαλπον· Ἐύλογεῖτε, πάντα τὰ ἔργα Κυρίου. τὸν Κύριον.

ΩΔΗ Θ'. Ὁ εἰρμός.

Τὸν ἐκ Θεοῦ Θεὸν Λόγον, τὸν ἀβρόχην σοφίᾳ ἡκόσα καινουργῆσαι τὸν Ἀδάμ, βρώσαι φοβοῦς πεπτωκότα δεινώς, ἐξ ἀγίας Παρθένου ἀφράστως σαρκωθέντα δι' ἡμᾶς, οἱ πιστοὶ ὁμοφρόνως ἐν ὕμνῳις μεγαλύνομεν.

Θεομακάριστε Κόρη, τὴν ἐλπίδα μου πᾶσαν προθύμως ἀνατίθῃμι ἐν σοὶ· σῶσόν με, Μητέρα τῆς ἐντωκ ζωῆς· καὶ τρυφῆς ἀενάου πλησθῆναι καθικέτευε, ἀγνή, τοὺς ἐν πίστει καὶ πόθῳ σε ὕμνοις μεγαλύνοντας.

Ἐπιφανείσα Παρθένε, τῆς ψυχῆς μου τὸν ζόφον φωτὸς σου ταῖς ἀλόις ἀστραπαῖς ἀγάσων, πύλη τοῦ θεοῦ φωτὸς. Καὶ πυρὸς αἰωνίου ρυσθῆναι καταξίωσον, ἀγνή, τοὺς ἐν πίστει καὶ πόθῳ σε ὕμνοις μεγαλύνοντας.

Θεοτόκεια.

Ἐν τῇ γαστρὶ σου σκηνώσας, ἐκ γαστρὸς πρὸ αἰῶνων Πατὴρ ὄνταρ ἐγέννησεν υἱὸν, τέλειος γέγονεν ἄνθρωπος καὶ πηγὴν χαρισμάτων σε, Θεομήτορ, ἔδειξεν ἡμῖν, τοῖς πιστῶς προσκυνοῦσι τὴν ἀφραστὸν σου γέννησιν.

Ἄλλος. Ἀνάρχου γεννήτορος.

Μεγάλυνον, ψυχὴ μου, τοὺς ἐν ἱεράρχαις φωστῆρας τρεῖς μεγάλους.

—δοὺ τὸ ὑμέτερον γεώργιον καὶ ποιμνιον, ὑπὲρ οὗ τοὺς μεγίστους πόνους ὑπέστητε· εἰς ἐν συνελθόντες ὁμοῦ τε, τοὺς τρεῖς ὑμᾶς συμπαραλαβόντες κοινὴν ἔχομεν ἀνεσιν τὴν ὑμῶν ἡδίστην ἔνωσιν.

Μεγάλυνον, ψυχὴ μου, τοὺς τρισολάμπητρας Χριστοῦ τῆς Ἐκκλησίας.

Ὁ δίστομον μάχαιραν ἡ χάρις, ἀλλὰ τρίστομον κατὰ τῶν πολεμίων αὐτῆς προσβάλλεται· ἐν οὐρανοχάλκευτον ξίφος τρισὶν ἀκμαῖς κατεστρωμένον, ἀεὶ προμαχόμενον τριλαμποῦς μιᾶς Θεότητος.

Μεγάλυνον, ψυχὴ μου. τοὺς κεκοσμηκότας Χριστοῦ τὴν Ἐκκλησίαν.

— μῶν τὸ πολίτευμα ἐν οὐρανοῖς ἦν, ἔνδοξοι, καὶ τὴν σάρκα φοροῦντων εἰς ἔτι ἀσπίλον· οὐς εἰλικρινῶς νῦν οἰκοῦντες, τοὺς ἐπὶ γῆς ἡμᾶς στραφομένους τὰ ἄνω πρὸςθεύετε καὶ φρονεῖν καὶ πραγματεῦσθαι. Θεοτόκιον.

Μεγάλυνον, ψυχὴ μου, τὴν τιμιωτέραν.

ἔπειτοί με τὸ πλάτος σου, τῶν μεγαλειῶν Δέσποινα, καταπνίγον τὸν λόγον ὑπὸ πικρότητος, καὶ μοι παραδόξως συμβαίνει τὸ ἀπορεῖν ἐκ τῆς εὐπορίας· διὸ τὸν τοσοῦτον σε μεγαλύναντα δοξάζομεν.

Ἄλλος. Ἐξέστη ἐπὶ τούτῳ ὁ οὐρανός.

Μεγάλυνον, ψυχὴ μου, τοὺς τῆς παναγίας Τριάδος τρεῖς ποιμένας.

Ἐπήρθη τῆς Τριάδος ἡ ἀρετὴ, καὶ τὰ πάντα τῆς δόξης ἐπλήρωσεν, ἄλλην δ' οὐκ ἔστιν ἀγαλλίασα τριλάμπη ὡς αὐτῆς ἀπαύγασμα, τοὺς ἰουρανοῦς μυσταγωγούς, δι' ὧν ἐπὶ τὴν θείαν ἐκείνης θεωρίαν οἱ εὐσεβοῦντες ὀδηγούμεθα.

Μεγάλυνον, ψυχὴ μου, τοὺς ἐκ τρισηλίου φωστῆρας τρεῖς μεγάλους.

Οὐκ ἔστι δευτερεῖον ἐν τοῖς τρισί· τὰ πρὸςθεῖα γὰρ ἕκαστος φέρεται, πρῶτος οὐκ ὦν καὶ τοὺς ὁμοτίμους ὑπερνικῶν. Ἐξουκλιούται μᾶλλον δὲ τὴν ἀλλήλων νίκην περιχαρῶς· οὐ χώρα γὰρ ἐνταῦθα τῷ φθόρῳ παρρησίας, λυμαιομένη τὴν ὁμόνοιαν. Δόξα. C

Μεγάλυνον, ψυχὴ μου, τῆς τρισυποστάτου καὶ ἀδιαιρέτου Θεότητος τὸ κράτος.

Πατέρας ἡ εὐσέβεια τοὺς αὐτῆς πρωτοτόκους υἱούς ἀναδείξασα, τέκνα φωτὸς γνήσια καὶ ἄμωμα δι' αὐτῶν τελειούμενα Πνεύματι, τῷ ζῶντι λαλήσαντι ἐν αὐτοῖς, καὶ σώζειν ἐξαίτεται εἰς τέλος τὴν εἰρήνην, ἦν ἀπ' αὐτῶν ἐκληρονόμησεν.

Καὶ νῦν.

Θεοτόκιον.

Μεγάλυνον, ψυχὴ μου, τὴν τιμιωτέραν.

Υἱὸν Θεοῦ τοῦ ζῶντος ἡ τῶν σοφῶν διδασκάλων ἀκρότης ἐκήρυξε τὸν σὸν υἱὸν, ἐξ ἀποκαλύψεως πατριάρχης, οὐκ ἐκ σαρκὸς καὶ αἱματος τοῦτο μνηθεῖσα, Μητέρα Θεοῦ. Διὸ σε καὶ Παρθένον δοξάσασα Μητέρα καὶ Θεοτόκον ἐμεγάλυνεν. Καταβασία. D

Θεοτόκα, ἡ ἐλπὶς πάντων τῶν Χριστιανῶν, σκέπε, φύλαττε τοὺς ἐλπίζοντας εἰς σέ.

Ἐν νόμῳ, σκιᾷ καὶ γράμματι τύπον κατελθόμεν οἱ πιστοί. Πᾶν ἄρσεν τὸ τὴν μητέρα διανοῖγον ἄγιον Θεῶ. Διὸ πρωτότοκον Λόγον, Πατὴρ ἀνάρχου Υἱὸν, πρωτοτοκούμενον μητέρι ἀπειράνδρως μεγαλύνομεν.

Ἐξαποστελλαρῖον. Οὐρανὸν τοῖς ἀστροῖς.

Τὰ τοῦ φωτὸς δοχεῖα, τὰς φεγγοδόλους ἀστραπάς, Βασίλειον νῦν τὸν Μέγαν, Γρηγόριον Θεολόγον, Χρυσόστομον Ἰωάννην ἀνευφημήσωμεν πάντες.

Ἄτερον ὁμοιον.

Ἡ ἐν:αἰά Θεότης, Πατήρ, Υἱὸς, καὶ τὸ Πνεῦμα ἅγιον

Magnifica, anima mea, eos qui Christi exornate Ecclesiam.

— in caelis, o gloriosi, erat vestra conversatio, cum adhuc carnem gestaretis incontaminatam; ubi nunc vere habitatis. Ergo orate, ut nos versantes in terris, possimus quae sursum sunt sapere, quae sursum sunt quaerere. Mariale.

Magnifica, anima mea, venerandam.

attingit me tua latitudo, magnificentissima Nomina, magnitudineque suffocat orationem, et mihi mirabile accidit inopiam nasci ex copia. Ideo eum qui te tantopere magnificat, glorificamus.

Alius, sicut, Ἐξέστη ἐπὶ τούτῳ ὁ οὐρανός.

Magnifica, anima mea, sanctissimae Trinitatis tres pastores.

200. Sublimis est Trinitatis virtus, et gloria sua complevit omnia. Sed in vobis longe alio et tripartito fulgore emicat, tanquam in maioribus radiis et coelestibus sacrorum principibus, per quos ad divinam illius contemplationem pii deducimur.

Magnifica, anima mea, ex triplici sole tria magna luminaria.

Nullus ex his tribus tenet secundas, sed primas tenent omnes; cum primus non sit qui pares habere exsuperet. Quin potius alter alterius victoriam eorum gaudio facit suam: neque enim ibi locus relinquitur audenti invidiae, labefactanti concordiam.

Gloria.

Magnifica, anima mea, unius individuae Deitatis in tribus personis potentiam.

Postquam pietas patres primogenitos suos declarat, eorum ope filios lucis generat, veros inculpatosque ac perfectos Spiritu, qui vitam in ipsis loquitur, et petit in finem usque servari pacem, quam ab ipsis consecuta est.

Et nunc.

Mariale.

Magnifica, anima mea, venerandam.

Filium Dei vivi, o Mater, esse filium tuum praedicavit sapientium doctorum apex, hoc a revelante Patre edoctus, non a carne et sanguine. Quare te, Virginem Matrem et Deiparam, gloriose magnificavit. Catabasia.

Dei Genitrix, spes Christianorum omnium, protege, defende, custodi sperantes in te.

In lege, umbra et littera typum fideles conspiciamus: Omne masculinum adaperiens vulvam sanctum Deo est. Idcirco primogenitum Verbum, Patris aeterni Filium, primogenitum a matre sine viro, magnificamus.

Exapostilarium, sicut, Ὁ οὐρανὸν τοῖς ἀστροῖς.

201. Luminis receptacula, fulgura lucem evibrantia, Basilium Magnum, Gregorium Theologum, Chrysostomum Joannem, omnes collaudemus.

Aliud simile.

Una Deitas, Pater, Fili, et Spiritus sancte,

precibus Basilii, Gregorii et Joannis, et castæ Dei A
Genitricis, non separer a tua gloria.

Mariale simile.

Auro implicata turris, duodecim muris circumsepta civitas, e solaribus stiliis coagmentatum solium, regalis sedes, prodigium fugiens aciem intelligendi, quomodo lacte tuo nutris Dominum?

Oportet autem scire, quod ad oden nonam fiat inclinatio corporis usque ad terram, idque a duobus choris simul.

202. COMM. Hæc corporis inclinatio, quæ sit ad terram usque, appellatur passim in Ritualibus Græcorum libris Μετάνοια μεγάλη, « reverentia major: » illa quæ usque ad terram non sit, appellatur ibidem μικρά « minor, » quandoque etiam ἡ συνήθης μετάνοια « reverentia consueta. » Unde quælibet « inclinatio corporis » dicitur simpliciter μετάνοια. Et hæc quidem vox μετάνοια, ex primæva sua institutione, « penitentiam » significat: sed jam apud monachos Græcos significat quoque directam reverentiam; propterea quod, cum humilis sit et laboriosa, in multam pœnamque peccatorum a Græcis imponi solet. Et vero quod corpus non parum debilitetur hujusmodi incurvationibus, patet ex illo ptochoprodromi in hegumenum ex cod. ins. Τὰ γόνατά μου ἠσθένησαν ἀπὸ τῆς μετανοίας, « Genua mihi debilitata sunt ex incurvatione. » Consule Joannem Morinum, tum de disciplina in administratione sacramenti penitentiae fol. 4, tum etiam de sacris Ecclesiæ ordinationibus fol. 225, partis 2. Imo vero seculoris ætatis scriptores Latini ab ea ratione loquendi non abhorrent; neque in monasticis scriptoribus quidquam usitatus est. Sic Petrus Venerab. in statutis Ordinis Cluniacensis, cap. 4, ait: « Atque illis metanœis, quæ quotidiano usu in capitulo sunt, et vulgo veniæ nominantur. » Et cap. 53, « frequentibus metanœis vel genuflexionibus. » Hieronymus monachus Camald. in *Vita S. Romualdi abbatis*, n. 67, « docebat eos ut... disciplinas flagellorum in cella facerent, metanœas et genuflexiones frequentantes. » Consimilia habent alii. Jam vero quod veniæ sint hujuscemodi incurvationes corporis, constat apud omnes. Hinc et in *Chronico Laurisbam.* exstat hic versiculus:

Per venias centum verrunt barbis pavementum.

CAPUT QUARTUM.

De Laudibus.

203. Apud Græcos Laudes nunquam disjunguntur a Matutino, sed sunt ejus pars: imo etiam passim communi nomine δρθρος nominantur; ex iisque una cum majoribus Vesperis tota ἀγρουπνίας sive Vigiliarum ratio constituitur. Attamen propter causam illam, quam initio antecedentis capituli proposuimus, judicavimus expedire, ut hic de illis seorsim ageremus, adductis verbis Typici et Menæorum. Atque ante omnia non fuerit ἀπροσδιδύουσον sive inutile observare, illam divini officii partem, quam nos hactenus δρθρον sive Matutinum vocavimus, ab aliquibus vocari etiam μεσονύκτιον, quod media nocte persolvatur, et Laudes contrario ab iisdem vocari δρθρον, eo quod circa auroram concinantur: neque male, si etymologia spectanda sit. Ut ut est, communius nomine δρθρος intelligitur ea divini officii pars, quæ ex μεσονύκτιω et αἰνοῖς, id est « ex Matutino et Laudibus » coalescit. Nunc ad verba Typici veniamus.

204. Ad Laudes, Omnis spiritus. Recitamus versus quatuor; et psallimus versus similes tono secundo, sicut Ποιοῖς εὐφημιῶν.

COMM. Πᾶσα πνοή quomodo continuetur, ante satis superque declaratum legisti. Postea recitantur psalmi Davidici | CXLVIII, CXLIX et CL, ut patet ex Hirmologio: et in Hirmologium id non indicaret, pateret ex illis verbis, εἰς τοὺς αἶνους, « ad Laudes; » quia psalmi illi ob sæpe reiteratam vocem αἰνεῖτε, « laudate, » αἶνοι, « Laudes » vocitantur. Versus autem similes, huic diei proprii, hi sunt, prout exstant in Menæis.

VERSUS SIMILARES.

Tonus 2. Sicut Ποιοῖς εὐφημιῶν.

205. Quibus laudum coronis coronabimus doctores, divisos quidem ætatibus, sed spiritu conjunctos, divinatorumque hominum antesignanos, numero pares Triuitati, ejusque cultores: fulgentia totius orbis luminaria, columnas Ecclesiæ, victores quos coronis gloriæ coronat Christus Deus noster, magnam habens misericordiam?

Qua carminum celebritate canemus deiferos, cœlestiumque arcanorum gnaros, et præcones rectæ fidei, ac sincerissimos theologos: magnum sacrorum interpretem Basilium, divinum et divina explicantem Gregorium, atque Joannem eximium, lingua aureum; quos pro meritis glorificavit Trinitas, Dominus noster, habens magnam misericordiam?

ταῖς Βασιλείου πρεσβείαις, Γρηγορίου καὶ Ἰωάννου, καὶ τῆς ἀγνῆς Θεοτόκου, μὴ χωρισθῶ τῆς σῆς δόξης. Θεοτόκιον ὁμοιον.

Χρυσοπλοκάτατε πύργε, καὶ δωδεκάτειχε πόλις, ἡλιοστάλακτε θρόνε, καθέδρα τοῦ βασιλέως, ἀκατανόητον θαῦμα, πῶς γαλουχεῖς τὸν Δεσπότην;

Δεῖ δὲ εἶδέναι, ὅτι εἰς τὴν θ' ὥδην ποιῶμεν μετάνοιαν ἕως εἰς γῆν, οἱ δύο χοροὶ ὁμοῦ.

Εἰς τοὺς αἶνους, Πᾶσα πνοή. Ἰστώμεν στιχηρὰ δ' καὶ ψάλλομεν στιχηρὰ προσόμοια. Ἦχος β', πρὸς Ποιοῖς εὐφημιῶν.

ΣΤΙΧΗΡΑ ΠΡΟΣΟΜΟΙΑ.

Ἦχος β'. Ποιοῖς εὐφημιῶν.

Ποιοῖς εὐφημιῶν στέμμασι στεφανωσωμεν τοὺς διδασκάλους, τοὺς διηρημένους τοῖς σώμασι, καὶ συνημμένους τῷ πνεύματι, τοὺς τῶν θεοφόρων προστάτας, Τριάδος τοὺς ἰσαριθμούς καὶ θεράποντας, φωστῆρας τῆς οἰκουμένης διαλάμποντας, τῆς Ἐκκλησίας τοὺς στυλοὺς, οὓς στεφάνοις δόξης νικήσαντας, στεφανοῖ Χριστὸς ὁ θεὸς ἡμῶν, ὁ ἔχων τὸ μέγα ἔλεος;

Ποιοῖς ὑμνηδιῶν κάλλεσιν ἀναδησωμεν τοὺς θεοφόρους, τοὺς οὐρανομύστας καὶ κήρυκας τῆς ὀρθοδόξιας ὑπάρχοντας, τοὺς ἀχραιφνεστάτους θεολόγους, τὸν μέγαν ἰεροφάντορα Βασίλειον, τὸν θεῖον καὶ θεοβήμονα Γρηγόριον, καὶ Ἰωάννην τὸν πᾶν, τὸν χρυσοῦν τὴν γλῶτταν, οὓς ἐδόξασεν ἡ Τριάς, ἀξίως ὁ Κύριος, ὁ ἔχων τὸ μέγα ἔλεος.

Ποίους ἐγκωμίων ῥήμασιν ἐπαινέσωμεν τοὺς Ἀ
 ἐράρχαας, τοὺς Ἰσαποστόλους ἐν χάριτι, καὶ ὁμοτίμους
 χαρίσμασι, τοὺς τῆς ἀσεβείας καταλυτάς, σωτήρας
 καὶ ὀδηγοὺς λόγῳ καὶ πράγματι, ποιμένας, χριστο-
 μιμήτους διὰ πίστεως, τοὺς ἐπιγελοὺς ἀγγέλους,
 βροτοὺς οὐρανίους, οὓς ἐτίμησεν ὁ Χριστὸς, τῆς δό-
 ξης ὁ Κύριος, ὁ ἔχων τὸ μέγα ἔλεος;

Ποίους εὐφημιῶν στέμμασι καταστέψωμεν τὸν
 χρυσολόγον, ἕμα Βασιλεῖω Γρηγόριον, τὰ σεπτὰ δο-
 χεῖα τοῦ Πνεύματος, τοὺς στεφάνους τῆς πίστεως
 προμάχους, τοὺς στύλους τῆς Ἐκκλησίας, πιστῶν
 στηρίγματα ἀπάντων, ἁμαρτανόντων παραμύθιον, πη-
 γὰς βλυζούσας τὸ νῆμα, ἐξ οὗ ἀρδύμενοι ἡδυνόμεθα
 ταῖς ψυχαῖς, αἰτούντες συγχώρησιν σφαλμάτων καὶ
 μέγα ἔλεος; Δόξα.

Ἦχος ὁ αὐτός, πρὸς τὸ, Σήμερον ὁ Χριστός. B

Σήμερον αἱ ψυχαὶ τῶν γηγενῶν ὀψοῦνται, ἐκ
 γῆινων σήμερον οὐράνιοι γίνονται τῶν ἁγίων ἐν τῇ
 μνήμῃ· αἱ γὰρ πύλαι τῶν οὐρανῶν ἐπαίρονται, καὶ
 ἡμῖν τὰ τοῦ Δεσπότου γνωρίζονται· οἱ λόγοι τοὺς λό-
 γους κηρύττουσι, καὶ αἱ γλώσσαι τὰ θαύματα μέλ-
 πουσιν. Ἡμεῖς δὲ πρὸς τὸν Σωτῆρα βοῶμεν· Δόξα σοι
 Χριστῷ τῷ Θεῷ· τοῖς γὰρ πιστοῖς εἰρήνη διὰ τούτων
 ἐγεγόνει.

Καὶ νῦν.

Θεοτόκιον ὁμοιον.

Σήμερον ὁ Χριστὸς ἐν τῷ ναῷ προσφέρεται ὡς
 βρέφος· σήμερον ὑπὸ νόμον γίνεται ὁ Μωϋσεῖ διδοὺς
 τὸν νόμον· τῶν ἀγγέλων αἱ στρατιαὶ τεθάμβηνται, ἐν
 ἀγκάλαις γηραιαῖς κατεχόμενον τὸν συνέχοντα πάντα
 θεώμεναι. Συμεὼν, εὐλαθείας πληθεὺς καὶ χαρὰς, C
 ἔβδα· Νῦν ἀπολύεις με, Σῶτερ, ἐκ τῆς ἐπικέρου
 ζωῆς πρὸς τὴν ἀγήρω λῆξιν· εἶδον γάρ σε, καὶ εὐ-
 φράνθην.

Δοξολογία μεγάλη καὶ ἀπόλυσις. Δίδεται δὲ καὶ
 ἄγιον ἔλαιον τοῖς ἀδελφοῖς.

COMM. Diximus quidem num. 31. Doxologiam magnam, sive majorem glorificationem, esse hymnum
 angelicum; sed quia illi hymno, prout hic a Græcis recitatur, adduntur aliqua quæ in Latino minime
 reperiuntur, non ingratum lectori futurum existimo, si illum totum sub aspectum cum sua appendice po-
 suero. Talia autem nobis in Hirmologio exhibetur, qualis sequitur.

Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ, καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη, ἐν D
 ἀνθρώποις εὐδοκία. Ἦμνοῦμέν σε, εὐλογοῦμέν σε,
 προσκυνοῦμέν σε, δοξολογοῦμέν σε, εὐχαριστοῦμέν
 σοι, διὰ τὴν μεγάλην σου δόξαν. Κύριε βασιλεῦ ἐπου-
 ράνιε, Θεὲ Πάτερ παντόκρατορ· Κύριε Υἱὲ μονογενὲς
 Ἰησοῦ Χριστέ, καὶ ἅγιον Πνεῦμα· Κύριε ὁ Θεὸς, ὁ
 Ἄμωδός τοῦ Θεοῦ, ὁ Υἱὸς τοῦ Πατρὸς, ὁ ἀφρων τὴν
 ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου, πρόσδεξαι τὴν δέησιν ἡμῶν· ὁ
 καθήμενος ἐκ δεξιῶν τοῦ Πατρὸς, ἐλέησον ἡμᾶς· ὅτι
 σὺ εἶ ὁ μόνος ἅγιος, σὺ εἶ ὁ μόνος Κύριος· Ἰησοῦς Χριστὸς
 εἰς δόξαν Θεοῦ Πατρὸς. Ἀμήν. Καθ' ἑκάστην ἡμέραν
 εὐλογῆσω σε, καὶ αἰνέσω τὸ ὄνομά σου εἰς τὸν αἰῶνα
 καὶ εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος. Καταξίωσον, Κύριε, ἐν
 τῇ ἡμέρᾳ ταύτῃ ἀναμαρτήτους φυλαχθῆναι ἡμᾶς.
 Εὐλογητὸς εἶ, Κύριε, ὁ Θεὸς πατέρων ἡμῶν, καὶ αἰ-
 νετὸν καὶ δεδοξασμένον τὸ ὄνομά σου εἰς τοὺς αἰῶνας.
 Ἀμήν. Γένοιτο, Κύριε, τὸ ἔλεός σου ἐφ' ἡμᾶς, καθ-
 ἅπερ ἠλπίσασμεν ἐπὶ σοί. Εὐλογητὸς εἶ, Κύριε, διδαξόν
 με τὰ δικαιώματά σου. Ἐκ τρίτου.

Quibus præconiorum verbis laudabimus sacro-
 rum principes, gratia et honore æquales apostolis,
 eversores impietatis, servatores et viæ duces verbo
 ac facto, pastores, Christi per fidem imitatores,
 terrestres angelos, homines cælestes, quos honora-
 vit Christus, gloriæ Dominus, habens magnam mi-
 sericordiam?

Quibus laudationum coronis cingemus, verba
 aurea proloquentem, et cum Basilio Gregorium,
 augusta receptacula Spiritus, stabiles fidei propu-
 gnatores, columnas Ecclesiæ, fidelium omnium ful-
 cimentum, peccantium solatium, fontes effundentes
 laticem, quem qui haurimus, afficimur lætitia,
 petentes errorum veniam et magnam misericor-
 diam? Gloria.

Tonus idem sicut Σήμερον ὁ Χριστός.

206. Hodie animæ terrigenarum exaltantur, ex
 terrestribus hodie cælestes fiunt, sanctorum in me-
 moria. Nam poræ cælorum attolluntur, et quæ Do-
 mini sunt, ea nobis innotescunt; sermones sermo-
 nibus prædicantur, et miracula decantantur lin-
 guis. Nos vero ad Servatorem clamamus: Gloria
 tibi, Christo Deo: pax enim fidelibus per eos par-
 ta est.

Et nunc.

Mariale simile.

Hodie Christus in templo portatur ut infans;
 hodie sit sub lege qui Moysi legem dedit. Angelo-
 rum exercitus obstupuerunt, quando illum qui con-
 tinet omnia, viderunt inter senilia brachia. Si-
 meon, pietate plenus et gaudio, clamabat: Nunc
 dimittis me, Servator, ex hac fragili vita, ad quie-
 tem ubi nulla sentitur senectus; vidi enim te, et
 exultavi.

207. Sequitur glorificatio major et dimissio.
 Datur autem et sanctum oleum fratribus

Gloria in excelsis Deo, et in terra pax, in ho-
 minibus bona voluntas. Laudamus te, benedicimus
 te, adoramus te, glorificamus te, gratias agimus
 tibi propter magnam gloriam tuam; Domine Rex
 cælestis, Deus pater omnipotens; Domine Fili uni-
 genite Jesu Christe, et sancte Spiritus. Domine
 Deus, Agnus Dei, Filius Patris, qui tollis peccatum
 mundi, suscipe deprecationem nostram: qui sedes
 ad dexteram Patris, miserere nobis: quoniam tu
 solus sanctus, tu solus Dominus Jesus Christus in
 gloria Dei Patris. Amen. Omni die benedicam te,
 et laudabo nomen tuum in sæculum et in sæculum
 sæculi. Dignare, Domine, die isto sine peccato nos
 custodire. Benedictus es, Domine Deus patrum
 nostrorum, et laudabile et gloriosum nomen tuum
 in sæcula. Amen. Fiat, Domine, misericordia tua
 super nos, quemadmodum speravimus in te. Bene-
 dictus es, Domine, doce me justificationes tuas.

Tertium.

208. Domine, refugium factus es nobis in generatione et generatione. Ego dixi, Domine, miserere mei, sana animam meam, quia peccavi tibi. Domine, ad te confugi, doce me facere voluntatem tuam, quia tu es Deus meus; quia apud te est fons vitæ, in lumine tuo videbimus lumen. Extende misericordiam cognoscentibus te. Sanctus Deus, sanctus fortis, sanctus immortalis, miserere nobis.

Gloria

Et nunc.

Sanctus immortalis miserere nobis.

Deinde clariori voce

Sanctus Deus, sanctus fortis, sanctus immortalis, miserere nobis.

Comm. Illud autem quod additur: « Datur sanctum oleum fratribus: » fusius explicatur in eisdem Typici capite 12 ad 26 Septembris, cum Græci colunt translationem S. apostoli et evangelistæ Joannis.

209. Sacerdos lampade prælucente abit, incensatque imaginem sancti. Deinde ex ejusdem sancti lampade dat oleum sanctorum fratribus. Si autem præses sacerdotio initiatus sit, ipse fratres inungit consecrato illo oleo, intingens duos digitos, et non unum duntaxat.

Ac ne quis putet hoc tantum fieri istius Translationis festo, mox subjungitur :

Ex hac igitur nota intellige, quid fieri oporteat etiam aliis sanctorum festis, quibus datur oleum sanctum. Sic autem celebramus festa omnia, quorum pervigilia aguntur.

Philothæus unctionis illius ritum ita describit in ordine sacri ministerii, jam sæpe allegato.

210. Quod si Christi Domini festum vel magni alicujus sancti memoria agitur, datur et sanctum oleum hoc pacto. Omnibus ad sancti imaginem, quæ honoranda proponitur, confluentibus et cantantibus, diaconus thus adolet in circuitu, a præside incipiens, eo honore prius sancti imagini habito. Sacerdos autem, stans ad latus imaginis, tenet vasculum, et accedentes inungit in fronte, ac benedicit. Cum autem omnes inuncti sunt, exclamat :

Exaudi nos, Deus, servator noster, spes omnium finium terræ, et eorum qui sunt in mari longo; et propitius, propitius esto peccatis nostris, nostrique miserere.

Atque iterum exclamat :

Misericors atque hominum amans Deus es, et tibi reddimus gloriam, Patri, et Filio, et Spiritui sancto, nunc et semper et in sæcula sæculorum.

211. Dato jam sancto oleo, fit perfecta dimissio.

Comm. Hæc sunt verba Typici ad 26 Septembris cap. 12, supra allegato. Quare autem hic dicatur τελεία ἀπόλυσις « perfecta dimissio, » colligi potest ex dissertatione nostra onomastica, ubi num. 36 illius nomenclaturæ ratio non obscure cuilibet innotescet. Igitur τελεία ἀπόλυσις hic non solum est finis officii ecclesiastici, verum etiam dimissio populi. Et quoniam sacerdos solitus est dimittendo populo bene precari, ipsa illa formula precandi non raro ἀπόλυσις quoque nuncupatur. De formula illa pauca disseremus, inferius, hic vero de iis, quæ illam solent proxime præcedere.

212. Absoluta superiore exclamazione, statim (ut est apud Philotheum) ait sacerdos :

Pax omnibus. Diaconus vero : Capita nostra Domino inclinemus. Et sacerdos secreto sub-

Κύριε, καταφυγή ἐγενήθης ἡμῖν ἐν γενεῇ καὶ γενεῇ. Ἐγὼ εἶπα· Κύριε, ἐλέησόν με, ἴασαι τὴν ψυχὴν μου, ὅτι ἡμαρτόν σοι. Κύριε, πρὸς σὲ κατέφυγον, δίδαξόν με τὸ ποιεῖν τὸ θέλημά σου· ὅτι σὺ εἶ ὁ Θεός μου, ὅτι παρὰ σοὶ πηγὴ ζωῆς, ἐν τῷ φωτί σου ἀψόμεθα φῶς. Παράτεινον τὸ ἔλεός σου τοῖς γινώσκουσί σε. Ἅγιος ὁ Θεός, ἅγιος ἰσχυρός, ἅγιος ἀθάνατος, ἐλέησον ἡμᾶς.

Ἐκ·.

Δόξα.

Καὶ νῦν.

Ἅγιος ἀθάνατος, ἐλέησον ἡμᾶς·

Εἶτα γεγωνότερα φωνῇ.

Ἅγιος ὁ Θεός, ἅγιος ἰσχυρός, ἅγιος ἀθάνατος, ἐλέησον ἡμᾶς.

Ὁ ἱερεὺς, προπορευομένης αὐτοῦ λαμπάδος, ἀπέρχεται καὶ θυμιᾷ τὴν εἰκόνα τοῦ ἁγίου. Ἐπὶ οὕτως ἐπιδίδωσιν ἅγιον ἔλαιον ἐκ τῆς κανδήλας τοῦ ἁγίου τοῖς ἀδελφοῖς. Εἰ δὲ προσετώσῃ ἡξιώται τῆς ἱερωσύνης, αὐτὸς ἐπιχρίσει τοὺς ἀδελφοὺς ἀπὸ τῆς τοιαύτης εὐλογίας, ἐμβάπτων τοὺς ἑαυτοῦ δακτύλους τοὺς δύο, καὶ οὐχὶ τὸν ἓνα.

Ἐκ τούτου οὖν σημείου σημειώσαι καὶ ἐν ἄλλαις ἑορταῖς τῶν ἁγίων, ἐν αἷς δίδοται τὸ ἅγιον ἔλαιον· καὶ οὕτως ἑορτάζομεν πάσας ἑορτάς τῶν ἁγίων, ἐν αἷς γίνονται ἀγρυπνίαι.

Εἰ μὲν ἐστὶ Δεσποτικὴ ἑορτὴ, ἡ μεγάλου ἁγίου μνήμη, δίδοται καὶ τὸ ἅγιον ἔλαιον οὕτως· Πάντων συναγομένων πλησίον τῆς εἰκόνης τοῦ προσκυνηματος, καὶ ψαλλόντων, ὁ μὲν διάκονος θυμιᾷ κύκλω, ἀπὸ τοῦ προσετώτου ἀρξάμενος, πρῶτον θυμιάσας τὴν εἰκόνα τοῦ ἁγίου· ὁ δὲ ἱερεὺς, ἱστάμενος πλαγίως τῆς εἰκόνης, κατέχων ἑλειπτερον χρίει τοὺς προσιόντας ἐν τῷ μετώπῳ, καὶ εὐλογεῖ. Ὅταν δὲ χρισθῶσι πάντες, ἐκφωνεῖ·

Ἐπάκουσον ἡμῶν, ὁ Θεός, ὁ Σωτὴρ ἡμῶν, ἡ ἐλπίς πάντων τῶν περάτων τῆς γῆς, καὶ τῶν ἐν θαλάσῃ μακρᾶν· καὶ ὡς γενοῦ ἐπὶ ταῖς ἁμαρτίαις ἡμῶν, ἐλέησον ἡμᾶς.

Καὶ ἐκφωνεῖ·

Ἐλεῆμων γὰρ καὶ φιλάνθρωπος Θεός ὑπάρχεις, καὶ σοὶ τὴν δόξαν ἀναπέμπομεν, τῷ Πατρὶ, καὶ τῷ Υἱῷ, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων.

Μετὰ τὸ δοῦναι τὸ ἅγιον ἔλαιον, γίνεται τελεία ἀπόλυσις.

Ὁ ἱερεὺς· Εἰρήνη πᾶσι. Ὁ διάκονος· Τὰς κεφαλὰς ἡμῶν τῷ Κυρίῳ κλίνωμεν. Καὶ ὁ ἱερεὺς

λέγει τὴν εὐχὴν μυστικῶς· κύρια ἄγιο, ὁ ἐν ὑψή-
λοῖς κατοικῶν, καὶ τὰ ταπεινὰ ἐφορῶν, καὶ τῷ πατρὶ
ἐφορᾷ σου ὄμματι ἐπιβλέπων ἐπὶ πᾶσαν τὴν κτίσιν·
σοὶ ἐκλινάμεν τὸν αὐχένα τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώμα-
τος, καὶ δεόμεθά σου, Ἐκτεινον τὴν χεῖρά σου τὴν
ἀόρατον ἐξ ἁγίου κατοικητηρίου, καὶ εὐλόγησον πάν-
τας ἡμᾶς· καὶ εἰ τι ἡμάρτομεν ἐκουσίως ἢ ἀκουσίως,
ὡς ἀγαθὸς καὶ φιλόνητος Θεὸς συγχώρησον, δω-
ρούμενος ἡμῖν καὶ τὰ ἐγκόσμια καὶ ὑπερκόσμια ἀγα-
θὰ σου. Ἐκφώνως· Σὺν γάρ ἐστι τὸ ἐλεεῖν καὶ
σῶζειν ἡμᾶς, Χριστὲ ὁ Θεός.

Ὁ διάκονος· Σοφία.

Ὁ ἱερεύς· Ὁ ὢν εὐλογητὸς Χριστὸς ὁ Θεὸς
ἡμῶν, πάντοτε, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν
αἰῶνων.

Καὶ ψάλλεται τὸ, Στερέωσαι, ὁ Θεός, τοὺς βασι-

λεῖς. **B** 213. Et canitur : Confirma, Deus, imperato-
res.

Comm. Hanc orationem non invenit usque adhuc, nisi forte putes esse illam quæ exstat in Hirmologio et sic sonat
Ἐπουράνιε βασιλεῦ, τοὺς πιστοὺς βασιλεῖς ἡμῶν
στερέωσον, τὴν πίστιν στήριξον, τὰ ἔθνη πράνονον,
τὸν κόσμον εἰρήνευσον, τὴν ἁγίαν μονὴν ταύτην καλῶς
διαφύλαξον, τοὺς προαπελθόντας πατέρας καὶ ἀδελ-
φοὺς ἡμῶν ἐν σκηναῖς δικαίων τάξον, καὶ ἡμᾶς ἐν
μετανοίᾳ καὶ ἐξομολογήσει παράλαβε, ὡς ἀγαθὸς
καὶ φιλόνητος.

Ὁ ἱερεύς· Ὑπεραγία Θεοτόκε, σῶσον ἡμᾶς.
Καὶ ψάλλεται· Τὴν τιμιωτέραν τῶν χειροῦν, καὶ
ἐνδοξοτέραν ἀσυγκρίτως τῶν σερραφίμ, τὴν ἀδιαφθό-
ρωκ τὸν Λόγον Θεὸν τεκοῦσαν, τὴν ὄντως Θεοτόκον,
σὲ μαγαλύνομεν. Εἶτα πάλιν λέγει· Δόξα σοι,
Χριστὲ ὁ Θεός, ἡ ἐλπίς ἡμῶν· δόξα σοι. Ἀδελφοί·
Κύριε, εὐλόγησον

Καὶ γίνεται ἀπόλυσις· ἡ μὲν ἐστὶ κυριακὴ· Ὁ
ἀναστάς ἐκ νεκρῶν Χριστὸς, ὁ ἀληθινὸς Θεὸς ἡμῶν,
ταῖς πρεσβείαις τῆς παναχράντου αὐτοῦ Μητρὸς, τῶν
ἁγίων ἐνδόξων καὶ πανευφήμων ἀποστόλων, καὶ πάν-
των τῶν ἁγίων, ἐλεῆση καὶ σῶσῃ ἡμᾶς, ὡς ἀγαθὸς
καὶ φιλόνητος.

214. Comm. Dimissionis formula mutatur pro ratione festi vel mysterii quod celebratur, idque satis patet ex allato Philothei textu. Sic in Christi natali dicitur : Ὁ ἐν τῷ σπηλαίῳ γεννηθεὶς, καὶ ἐν φάτνῃ ἀνακλιθεὶς διὰ τὴν ἡμῶν σωτηρίαν. « Qui in spelunca natus est et in præsepe reclinatus, propter nostram salutem. » Et in Circumcisione : Ὁ ἐν τῇ ὀγδόῃ ἡμέρᾳ σαρκὶ περιτεμῆσθαι καταδεξάμενος, « Qui octavo die in carne circumcidi voluisti, etc. Formulas alias, aliis Domini nostro Jesu Christi festis et aliquot Dominicis accommodatas, videre qui voluerit, » ille adeat Goarum ad calcem Euchologii. Mihi autem satis fuerit hic paucis ex eodem Philotheo annotare, in dimissionis formula a sacerdote solere pronuntiari nomen sancti, cuius sacra lux agitur, si tamen fuerit e sanctis præcipuis. Quamobrem, cum Basilius Magnus, Gregorius Nazianzenus et Joannes Chrysostomus inter præcipuos sanctos a Græcis semper habiti fuerint, dubitandum non est, quin in hujusce diei dimissione debeant eorum nomina pronuntiari hoc aut simili modo :

Ὁ τοὺς διδασκάλους φωτιζῶν Χριστὸς, ὁ ἀληθινὸς
Θεὸς ἡμῶν, ταῖς πρεσβείαις τῆς παναχράντου αὐτοῦ
Μητρὸς, τῶν ἁγίων ἐνδόξων καὶ πανευφήμων ἀποστό-
λων, τῶν ἐν ἁγίοις Πατέρων ἡμῶν Βασιλείου τοῦ με-
γάλου, Γρηγορίου τοῦ θεολόγου, Ἰωάννου τοῦ Χρυ-
σοστόμου, καὶ πάντων τῶν ἁγίων, καὶ τὰ λοιπὰ.

215. Comm. Sed et Latinis olim solemne erat, ut aliis et aliis diebus adhiberent etiam alias atque alias formulas benedicendi, constantes interdum ex multis versibus. Unde apud Gregorium papam in *Libro sacramentorum* adhuc exstat illa benedictio pro die Nativitatis Domini : « Benedicat vobis omnipotens Deus, vestramque ad superna excitet intentionem, qui hanc sacratissimam diem natiuitate Filii sui fecit esse solemnem. Amen. Et qui cum qui panis est angelorum, in præsepe Ecclesiæ cibum fecit esse fide-

A Jungit orationem : Domine sancte, qui in alti⁸ habitas, et humilia respicis, et oculo perspicacissimo circumspicis omnem creaturam, tibi cervices animi æque ac corporis incurvamus, et oramus te, manum tuam invisibilem de sancto habitaculo tuo extende, et benedic nos omnes : et si quid sponte vel coacte deliquimus, ut bonus ac benignus Deus ignosce, et bona tua temporalia simul atque æterna largire : Exclamando : Tuum est enim misereri et salvare nos, Christe Deus.

Diaconus : Sapia.ia.

Sacerdos. Qui est benedictus Christus Deus noster, ubique, nunc, et semper, et in sæcula sæculorum.

213. Et canitur : Confirma, Deus, imperato-

Rex cœlestis, confirma fideles imperatores nostros ; fidem stabili ; gentes mitiga ; pacifica orbem ; habitationem hanc sanctam bene custodi ; patres et fratres nostros defunctos colloca in justorum tabernaculis ; et nos in pœnitentia ac confessione suscipe, ut qui vere bonus es et hominum amans.

Sacerdos : Sanctissima Dei Genitrix serva nos. Et canitur : Magnificamus te excellentiorem cherubim, et sine comparatione seraphim gloriosiorum : utpote quæ incompacta genuisti Verbum Deum, ideoque vere Dei genitrix es. Tum iterum dicit : Gloria tibi, Christe Deus, spes nostra, gloria tibi. Fratres respondent : Domine, benedic.

Et pronuntiat dimissionis formulam, quæ diebus dominicis hæc est : Qui surrexit a mortuis Christus verus Deus noster, precibus intemeratæ Matris suæ, sanctorum, gloriosorum et percelebrum apostolorum, omniumque sanctorum, misereatur et servet nos, ut bonus ac benignus.

« Qui doctores illuminat, Christus, verus Deus noster, precibus intemeratæ Matris suæ, sanctorum, gloriosorum et percelebrum apostolorum, nec non sanctorum Patrum nostrorum Basilii Magni, Gregorii Theologi, Joannis Chrysostomi omniumque sanctorum, et reliqua, ut supra.

lium animalium : ipse vos et in præsenti sæculo degustare faciat æternorum dulcedinem gauaiorum, et in futuro perducatur ad satietatem æternorum præmiorum. Amen. Quique ejus infantiam vilibus voluit indui pannis, ipse vos cælestium vestimentorum induat ornamentis. Amen. Quod ipse præstare dignetur, cuius regnum et imperium permanet in sæcula sæculorum. Amen. Benedictio Dei Patris, et Filii, et Spiritus sancti, et pax Domini sit semper vobiscum. » Benedictiones illæ (ut illustrissimus Habertus testatur) in ecclesiis fere omnibus cathedralibus, antiqui moris sui studiosis, in solemnibus officiis non omittuntur. Loquitur autem Habertus de Gallicanis Ecclesiis, quarum ritus ab usu Romano discrepans peculiari opere explicatur a Mabillione : harum vero antiquus usus sub imperio Gothorum in Hispaniam transit. Hinc Missale Gothicum sive Gallicanum vetus, anno 1680, ex miss. Regiæ Sueciæ Romæ vulgatum, præscribit alias atque alias formulas, cuique festo proprias, sub hoc titulo, « Benedictio populi ; » non tamen ad finem missæ, sed post orationem Dominicam ante communionem. Formulæ porro ille dicebantur quondam interpellationes seu postulationes : atque hoc nomine easdem vult intelligi apud S. Paulum beatus Augustinus epistola ad Paulinum : « Interpellationes, inquit, sive ut nostri codices habent, postulationes, sunt, cum populus benedicitur. »

216. A Latinis revertamur ad Græcos eorumque ritus in pronuntiandis Benedictionibus a Philotheo descriptos : Ὁ ἱερεὺς ἀνοίξας τὰ ἅγια θύρια, χαλάσας τε τὸ φελόνιον, ἱσταμένου τοῦ διακόνου ἐξωθεν ἐκ δεξιῶν, καὶ τὸ ὑπόριον κρατοῦντος συνήθως, λέγει τὴν ἀπόλυσιν. « Sacerdos, sanctis portis reseratis et demissa casula, diacono stante loris a dextris, et stolam apprehendente secundum consuetudinem, pronuntiat dimissionem, » et benedicit populo, manum quidem movens in formam crucis, sed digitos longe aliter componens, quam nunc in Ecclesia Latinorum fieri consuevit. Etenim auricularem aliquantulum incurvat ; summum articulum annularis applicat primo condylo pollicis ; indicem in longum producit, ad eumque oblique adjungit medium, et sic alterum accommodans alteri quasi decussat.

217. Porro Nicolaus Malaxus, protopapa sive parochus Naupliæ, ibidem affirmat : tali digitorum inflexione Jesu Christi nomen informari ac veluti describi : nam, ut ipse quidem contendit, eadem exprimitur hæc litteræ IC. XC. Græcos autem hac figura C olim pinxisse suum Σ notius est, quam ut hic dici a me debeat. Sed habe tibi locum Malaxi ipsum. Is mihi quidem dignus visus est, qui Latine verteretur :

Rectitudo indicis, et inflexio medii, etiam spha- A
celli dicti, nomen IC manifeste exprimit, cum re-
cinitudo I referat, curvitas vero C. Unde et prope
invicem duo hi digiti ita dispositi, hoc non obscure
præ se ferunt. Jam vero pollicis et annularis, qui
et epibatus vocatur, ad sese mutuo obliqua adjunctio ;
et iterum quæ his proxima est, inflexio auricularis,
nomen XC simul significant : quippe obliquitas
pollicis et annularis, elementum sive litteram X
ostendit : et incurvus auricularis posterius
elementum C. Itaque, ut dictum est, nomen XC
significatur. Verum quo, qui voluerit, cognoscat
istud evidentius, manum benedicentem delineat et
istud manifeste cognoscat. Et vero oportet ut benedictio
dictam figuram, et nullam aliam exprimat,
quam benedictum Jesu Christi nomen, in quo benediciuntur
omnes gentes, sicut beato patriarchæ Abrahamæ
promissum est : *Benedicentur enim, inquit (Deus), in semine tuo omnes gentes terræ (a). Non dixit (inquit divus Apostolus) in seminibus, sed in semine, qui est Christus (b).* Et certe conveniebat,
ut figura manus benedicentis benedictos in Christo,
non exprimeret aliud, quam nomen illius in quo benedicimur.
Propterea enim, opinor, sic et ab initio universorum
Conditor diviniore providentiâ digitos humanæ palmæ
annexuit, ut neque plures sint neque pauciores,
verum tot, quot neque redundant, neque deficiant,
sed sufficiant istiusmodi significationi.

ἀνθρωπίνης παλάμης ἐξήρτηντο, καὶ οὐ πλείους οὐδ' ἐλάττωτες, ἀλλ' ὅσοι ἂν μὴ περιττῶς, μηδὲ ἑλλειπῶς. ἀλλ' ἀρκούντως πρὸς τὴν τοιαύτην σημασίαν ἔχουσιν.

218. Hunc Malaxi locum si vidisset Goarus, nunquam tradidisset, minimum benedicentis digitum
sive auricularem protendi in longum. Tradit etiam
idem Goarus, digitos a sacerdote inter benedicen-

Τὸ μὲν ὀρθίον τοῦ ἱερατοῦ δακτύλου καὶ ἐπι-
καμπῆς τοῦ μέσου, τοῦ καὶ σφακέλου λεγομένου, τὸ
IC νομομα προδήλως χαρακτηρίζει : τοῦ ὀρθίου τὸ I
παριστώμενος, τοῦ δὲ καμπύλου τὸ C. Ὅθεν καὶ ἔγ-
γιστα ἀλλήλων οἱ δύο οὗτοι δάκτυλοι οὕτως πῶς δια-
τυπούμενοι ἀριθίως τοῦτο ἐμφαίνουσιν. Ἡ δὲ τοῦ
ἀντίχειρος, καὶ τοῦ παραμέσου, τοῦ καὶ ἐπιβάτου
καλουμένου, πρὸς ἀλλήλους πλαγίᾳ ἔνωσις, καὶ αὐθὺς
τὸ ἔγγιστα τούτων καμπύλον τοῦ μύπου, τὰ XC
νομα σημαίνουσιν ἀμφοτέρω· ἡ γὰρ πλαγιότης τοῦ
ἀντίχειρος καὶ τοῦ ἐπιβάτου τὸ X στοιχεῖον ἐνδεί-
κνυται. Ὁ δὲ κυρτόσημος μύπος τὸ μετὰ τοῦτο C,
δὲ ἂν τὸ XC νομα, ὡς εἴρηται, δείκνυται. Ἦνα δὲ
σαφέστερον τοῦτο πρὸς διάγνωσιν ἔχη ὁ βουλόμενος,
σχεδιασάτω τὴν χεῖρα εὐλογοῦσαν, καὶ ἀριθίως τοῦ-
το γινώσκειται. Δεῖ γὰρ, εὐλογίαν τὸ σχῆμα τοῦτο λεγέ-
μενον, οὐδὲν ἄλλο παραδῆλουν ἢ τὸ τοῦ Ἰησοῦ Χρι-
στοῦ νομα, ἐν ᾧ εὐλογοῦνται πάντα τὰ ἔθνη, ὡς ἡ
πρὸς τὸν μακάριον πατριάρχην Ἀβραάμ ἐπαγγελία
γένεον *Εὐλογηθήσονται γὰρ, φησὶν, ἐν τῷ σπέρματι σου πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς. Οὐκ εἶπε δὲ, φησὶν ὁ θεὸς ἀπόστολος, ἐν τοῖς σπέρμασιν, ἀλλ' ἐν τῷ σπέρματι, ὅς ἐστιν ὁ Χριστός. Ἐχρῆν τοιγαροῦν καὶ τὸν σχηματισμὸν τῆς εὐλογοῦσης τοῦς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ εὐλογοῦμένους χεῖρας οὐδὲν ἄλλο σημαίνειν, ἢ αὐτὸ τὸ νομα τοῦ ἐν ᾧ εὐλογοῦμεθα. Διὰ τοῦτο γὰρ, οἶμαι, καὶ θειοτέρα προνοία οὕτως ἀρχῆθεν ὅπ' αὐτοῦ τοῦ τῶν ὅλων δημιουργοῦ οἱ δάκτυλοι*
C
dum, ita coaptari, et ut semper trium horum vocabulorum Ἰησοῦς Χριστὸς νικᾷ litteras initiales, quæ sunt I, X, et N expriment. Auricularis quidem, inquit, digitus in longum productus τὸ I ; pollex ex-

a) Gen. xxii, 18.

(b) Rom. iii, 16.

tremtati medii accumbens, et cum eo crucem A ducussatam referens, τὸ X; medius tandem et index τὸ N majori ex parte representant. Quo ex fonte Goarus hæc hauserit, invenire nondum potui.

219. Sed hoc loco prætereundum non est, prædictam rationem complicandi digitorum, solere servari etiam a pontificibus, dum cum δικηρίῳ et τρικηρίῳ benedicunt. Est autem δικηρίον cereus bisulcus, cujus unus est ramus, sive capulus aut manubrium, duo vero e ramo in lineam rectam ramusculi pullant; qua ex notione etiam quid sit τρικηρίον facile intelligas: videlicet trisulcus cereus, e cujus uno itidem ramo, tres alii ramusculi ad eundem modum effunduntur. Nec suo illa destituuntur mysterio: quippe Τρικηρίον in una divina natura tres distinctas Personas, Δικηρίον autem duas in una Christi persona distinctas naturas esse commonstrat, quemadmodum est apud Symeonem Thessalonicensem de templo, ubi de lychnis ecclesie. Hi itaque cerei accenduntur; et episcopus stans temporibus modo bisulco, modo trisulco, nunquam etiam utroque simul, ad benedicendum utitur; sic ut tunc etiam expressa brachia signum crucis representent.

220. Non vero videbor ferri extra oleas, si hac occasione tria præterea ad hunc benedicendum ritum spectantia paucis perstrinxero. Primum, dum Græcus patriarcha vel episcopus cum δικηρίῳ vel τρικηρίῳ benedicat, cruces efformat tres; convenienter sane pontificibus nostris, etiam tres cruces, dum benedicunt, formare solitis. Probari id potest ex Demetrio Gemisto ms. *De ordinationibus* qui apud Cangium ait: Ὁ πατριάρχης, λαβὼν τὸ τρικηρίον, ποιεῖ αὐθις σταυροὺς τρεῖς ἀνωθεν τοῦ Εὐαγγελίου: « Patriarcha, accepto trisulco cereo, facit iterum cruces tres super Evangelium. » Et mox, Ὁ πατριάρχης, βλέπων πρὸς τὰς δυσμὰς, εὐλογεῖ μετὰ τρικηρίου τὸν λαὸν τρεῖς: « Patriarcha ad occidentem conversus, benedicit populo ter cum trisulco cereo. » Deinde bicerei et tricerei usus non videtur admodum antiquus. Hoc non ex eo quidem colligo, quod S. Sabæ Typicum mentionem ipsius non faciat (hoc enim Typicum pro patriarchis et episcopis proprie scriptum non est), verum ex eo quod nec S. Maximus, nec S. Germanus ejusdem memi-

uerint. Atque ea in re doctissimum Morinum habeo fautorem.

221. Tertium denique, bicereo vel tricereo signare populum non usque adeo proprium est solis patriarchis cæterisque pontificibus, ut eam sibi prærogativam non vindicent etiam imperatores, idque maxime propter unctionem chrisma. Duplex est Balsamonis locus, ubi istud asseveratur. Alter ad can. 67 synodi Trullanæ: Οἱ γὰρ πατριάρχας προβαλλόμενοι ὀρθόδοξοι βασιλεῖς δι' ἐπικλήσεως τῆς ἁγίας Τριάδος, καὶ Χριστοὶ ὄντες Κυρίου, ἀκωλύτως, ὅτε καὶ βούλονται, εἰς τὸ ἅγιον θυσιαστήριον εἰσερχονται, καὶ θυμιῶσι, καὶ σφραγίζουσι μετὰ τρικηρίου, καθὼς οἱ ἀρχιερεῖς. « Imperatores orthodoxi, qui sub invocatione sanctæ Trinitatis proponunt B patriarchas, et sunt Christi Domini, sine ullo impedimento ad sacrum altare accedunt, quando voluerint, et thus adolent, et signant cum tricipite cereo quemadmodum pontifices. » Alter est in Melete, ubi recensens opera, quæ imperatores cum patriarchis habent communia, sic loquitur: Ἐντεῦθεν οἱ πιστοὶ δεσπότης καὶ αὐτοκράτορες κατηχητικῶς ὁμιλοῦσι τῷ Χριστῷ λαβὼν τὸ θυμιῶσιν ὡς ἱερεῖς, καὶ μετὰ δικηρίου σφραγίζουσι. « Hinc (propter unctionem Chrisma) fideles Domini imperatores erudiunt Christianum populum, et odore thuris suffumigant, et bicereo benedicunt. »

222. Ex his porro planum fit, quid sit apud Græcos δικηρίῳ καὶ τρικηρίῳ σφραγίζεῖν: ex cujus re ignorantia quæ interpretationum monstra aliquando edita sunt! Interpres nescio quis, apud Gretserum nostrum *Hortio S. crucis* part. v, cap. 21, locum illum Balsamonis, καὶ μετὰ δικηρίου σφραγίζουσι, ita vertit: « Cum cera duplici obsignant. » Quamobrem iste interpres, non immerito a Gretsero reprehenditur. Sed an non etiam reprehendus sit Gretserus ipse, quod eodem illo Balsamonis loco, pro δικηρίου legendum censeat τρικηρίου, judicium sit aliorum. Etenim vir cætera eruditus videtur nescisse, δικηρίον quoque seu bisulcum illum cereum impartendis in sacro officio benedictionibus fuisse a Græcis adhibitum. Hic nostro de Laudibus commentario finem imponimus: nam fratres e templo abeuntes vocant nos, ad suam quisque cellulam, ut quas ibi minores horas recitent, dispicere possimus.

CAPUT QUINTUM.

De horis minoribus, mediis horis; et apodipno, quod respondet nostro Completorio.

223. Græci diurnas horas habent totidem, quot Latini, nempe πρώτην, τρίτην, ἔκτην, καὶ ἑννάτην, Primam, Tertiam, Sextam et Nonam. Sed in eo dissentiunt, quod post singulas horas jam commemoratas recitent singula Μεσώρια sive medias horas: quarum ea quæ post Primam dicitur, μεσώριον τῆς πρώτης nuncupatur; quæ post Tertiam, μεσώριον τῆς τρίτης, et sic deinceps. De mesoriis autem hæc invenio in Typico sub finem capituli 5:

Τὰ δὲ Μεσώρια τῆς γ' ὥρας καὶ 5' πάντοτε ἔν τῃ Ἐκκλησίᾳ ψάλλονται ἀνευ τῶν ἀγρυπνιῶν καὶ τῶν τορτῶν ἐν αἷς γίνονται δοξολογίαι. Τὸ δὲ μεσώριον

224. « Mesoria Tertie et Sexte semper in Ecclesia concinuntur, præterquam in vigiliis et festis, quando habentur glorificationes. Primæ autem ho-

ræ mesorium tale est. Cum preces matutinæ absolutæ jam sunt, in cellas discedimus, et dicto hymno Trisagion, dicimus tertio Venite, adoremus; et auspicamur psalmum xlv, Deus noster refugium et virtus; et psalmum xci, Bonum est confiteri Domino; et xcii, Dominus regnavit. Trisagium, et troparium nocturnum; Miserere nostri, Domine, miserere nostri: Et nunc, Mariale quod incipit, Misericordiæ januam; Domine, Miserere quadragies, et orationem quam quisque voluerit.

225. *Comu.* Prinsquam hæc omnia, prout jacent in Græcorum Horologio, ad longum describam, cavendum mihi esse intelligo, ne ex eo quod dicat Typicum inchoari istud mesorium metâ τὸ ἀπολύσαι τὸν ὄρθρον, sive « Matutinis precibus jam absolutis, » lector in animum inducat, aut Græcos Primam non recitare; aut, si recitent, recitare post jam dictum mesorium. Sed Græcos et habere Primam, et recitare post Matutinum officium, ante istud mesorium, confici potest tum ex variis auctoribus, tum ex S. Maximo, qui statim post Matutinum recitanda Primæ mentionem facit. Est et in bibliotheca Regis Galliarum codex aliquis, qui, ut testatur Cangius lib. iv *Constantinopolis Christianæ*, inscribitur Τυπικὸν τῆς σεβαστίας μονῆς τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου τῆς κεχαριτωμένης, τῆς ἐκ βάρων νεουργηθείσης καὶ συστάσης παρὰ τῆς εὐσεβεστάτης Αἰγούστης κυρῆς Εὐρήνης τῆς δουκαίνης, κατὰ τὴν αὐτῆς πρόσταξιν καὶ γνώμην ὑφηγηθέν τε καὶ ἐκτεθέν. « Typicum venerandi monasterii sanctissimæ Deiparæ gratiosæ, a fundamentis de novo excitati per piissimam Augustam dominam Irenen duceanam, secundum illius præceptum et inenitem enarratum et expositum. » Hic codex, inquam, sic habet cap. 32, Μετὰ τοῖνον συμπλήρωσιν τῆς ὄρθρινῆς δοξολογίας διὰ συνάπτειν ἡμῶς τὴν πρώτην ὥραν κατὰ τὸ συνειθισμένον. « Matutinis Laudibus absolutis, oportet nos adiungere horam primam, secundum consuetudinem. »

226. Quid igitur, inquit, sibi vult S. Sabæ Typicum, dum ait, Primæ mesorium post Matutinum recitari? Ego quidem existimo nomine Ὁρθρον sive « Matutini » hic Primam intelligi: sic enim intelligebatur antiquitus. Certe libro viii *Constitutionum* (quæ tribuuntur apostolis, et licet perperam, magnas tamen et antiquitatis et auctoritatis sunt) cap. 34, dicitur Εὐχὰς ἐπιτελεῖτε ὄρθρον, καὶ τρίτη ὥρα, καὶ ἕκτη, καὶ ἑνάτη, καὶ ἑσπέρη, καὶ ἀλεκτοροφωνίη· ὄρθρον μὲν εὐχαριστοῦντες, ὅτι ἐφώτισεν ὑμῖν ὁ Κύριος, παραγαγὼν τὴν νύκτα, καὶ ἐπαγαγὼν τὴν ἡμέραν· τρίτη δὲ, ὅτι ἀπόφασιν ἐν αὐτῇ ὑπὸ Πιλάτου Ἐλαβὲν ὁ Κύριος· ἕκτη, ὅτι ἐν αὐτῇ ἐσταυρώθη· ἑνάτη δὲ, ὅτι πάντα κεκίνηται τοῦ Δεσπότη τοῦ ἐσταυρωμένου, φρίττοντα τὴν τόλμαν τῶν δυσσεθῶν Ἰουδαίων, μὴ φέροντα τοῦ Κυρίου τὴν ὕδριν· ἑσπέρη δὲ, εὐχαριστοῦντες, ὅτι ὑμῖν ἀνάπαυσιν ἔδωκε τῶν μεθήμερινῶν κόπων τὴν νύκτα· ἀλεκτροφώνη δὲ κραυγῆ, διὰ τὸ τὴν ὥραν εὐαγγελίζεσθαι τὴν παρουσίαν τῆς ἡμέρας, εἰς ἐργασίαν τῶν τοῦ φωτός ἔργων. « Precationes facite mane, tertia hora, et vespere, atque ad galli cantum. » Mane quidem, gratias agentes, quod illuminarit vos, nocte sublata et reddito die; tertia, quod ea hora Pilatus iudicium adversus Dominum pronuntiavit; sexta, quod ea hora in crucem actus est; nona, quod tum omnia mota et tremefacta sunt, Domino crucifixo; quia horreant audaciam impiorum Judæorum, et contumeliam Domini ferre non possent; vespere quod noctem dederit ad requiescendum a diurnis laboribus; ad galli cantum, quod ea hora nuntiat adventum diei ad faciendâ opera lucis. » Hic voce ὄρθρον πρώτην, sive primam horam significari, affirmant Turrisnus ibi, Durandus lib. iii *De ritibus*, cap. 7; et Suarez lib. iv *De horis can.*, cap. 5, num. 3. Et facile ipsis assentientur mecum omnes qui hunc locum diligentius expendierint: quia licet hic locus nomen « Primæ » quidem, tunc necdum usurpatum non exprimat: tamen rem ipsam, sive precationem quæ sit mane, exprimit; eamque ab ea quæ sit per noctem, manifeste distinguit.

227. Neque ab eo modo loquendi abhorruit S. Basilius in *Regulis fusius disputatis*. Interrogatione 3^a, ubi enumerans stata tempora orandi eam horam, quæ tertiam antecedit, ὄρθρον appellat: nec enim de nocturna oratione sive μεσονυχτίῳ intelligi potest: quia postquam Tertix, Sextix, Nonæ, aliarumque horarum meminerat, etiam meminuit μεσονυχτίῳ, dicens: Τὸ δὲ μεσονυχτίον Παῦλος καὶ Σίλας ἡμῖν ἀναγλαῖον εἰς προσευχὴν παραδεδώκασιν, ὡς ἡ τῶν Πράξεων ἱστορία παρῆσθησι. « De tempore autem dimidiæ noctis, quod id ad orationem necessarium sit, traditum nobis est: a Paulo et Sila in Actis. » Quid, quod et Latini ita olim locuti fuerint, ut in *Enchologio* pag. 53, probat Goarus, ex Cypriano, vel quocunque alio auctore expositionis in *Orationem Dominicam*. « Ut itaque, inquit ibidem idem Goarus, a vocum confusione mentem liberemus; indubium est, geminas apud Latinos Matutinas preces, sicut et apud Græcos duplicem ὄρθρον esse statuendum: unam ante solis ortum, et orto sole rursus aliam, ut cum nos dicimus Matutinas laudes, ac Primam. » Id quod fise probat ex Joanne Cassiano, ac tandem subdit, « circa D. Benedicti tempora, secundæ Matutinæ solemnitati impositum fuisse Primæ nomen. » Illud sane nomen usurpatum in S. *Benedicti Regula* cap. 16, invenio. At distinctius locutus fuisse Goarus, si illud nomen dixisset inventum tempore Cassiani, cum illius auctorem ipsum Cassianum merito faciat. Sed his omisiss, quero ego: Si hic duplex Ὁρθρος Goaro astructus admittatur (sicut videtur debere admitti), quis est, qui non videat, Typicum, dum dicit mesorium primæ recitari μετὰ τὸν ὄρθρον, aliter non posse intelligi; quam si diceret, μετὰ τὴν πρώτην post Primam? Est etiam perquam verisimile, Primam fuisse apud Græcos Matutini officii partem ultimam; quod ut dicam, facit S. Germanus, qui enarrato toto Vespertini ac Matutini officii ordine, non ante ponit Τέλος τῆς ἀκολουθίας τοῦ ἑσπερινοῦ καὶ τοῦ ὄρθρου, quam initium Primæ in illum ordinem incluserit. Huc accedit quod Horologium proponat Primam aut ipsam mesorium recitandam: hæc autem recitabatur in templo, quemadmodum ex eodem Typici loca conficitur. Sed tempus est, ut primam aliasque horas diurnas cum suis mesoriis ex Horologio exhibeamus.

Horologium istud quod excusum est Venetiis anno 1607 sic habet, Ὁρας τῆς πρώτης ἐν καταναυεῖ ἄρχου: « Horam primam in compunctione incipe, » ac continuo subiungit tres psalmos: neque cum S. Germano et *Horologio* ibi insinuat, præmittendum esse Δεῦτε, προσκυνήσωμεν, « Venite, adoremus, » id quod ad alias diurnas horas facit accuratissime. Tres autem psalmi, quos hic recitandos ponit, sunt lii, v, Verba

mea auribus percipe; LXXIX, Domine, refugium factus es; et c, Misericordiam et iudicium. Quibus absolutis dicuntur sequentia.

Δόξα, καὶ νῦν, ἀλληλούϊα ἐκ γ, μετάνοιαι γ. Καὶ Α Gloria, et nunc, Alleluia tertio, tertio quoque εἰ μὲν, Θεὸς Κύριος, ἐψάλται, λέγομεν Δόξα, τὸ τροπάριον τῆς ἡμέρας, Καὶ νῦν, Τί σε καλέσωμεν, ὦ κεχαριτωμένη· εἰ δ' ἀλληλούϊα, λέγομεν τροπάριον, εἰς ἕχρον πλάγιον β'.

228. COMM. Græci longissime absunt ab errore Vigilantii, qui (ut testatur adversus eundem Vigilantium scribens S. Hieronymus cap. 1) pugnavat, Alleluia non nisi in Paschate cantandum esse: nam Alleluia Græci tam charum habent, ut illud frequentent etiam tempore Quadragesimæ, etiam in suorum exsequiis; atque illud sæpius ingeminant, quo ratio temporis diuturniores Dei laudes postulat. Unde patriarcha Constantinopolitanus Michael Cerularius, apud Baronium ad an. 1033, num. 29, quasi summam impietatem Latinis objecit, quod Alleluia in Quadragesima canere intermittant. Hunc Latinis infensissimum patriarcham imitati sunt complures alii Græci, ita ut Humbertus episcopus, Silvæ-Candidæ et alii multi eorum calumnias scripto refutare adacti sint. Sed et Latinos olim in funeribus cecinisse Alleluia constat ex D. Hieronymo, qui in Epitaphio Fabiolæ sic loquitur: « Et jam fama volans, tanti prænuntia luctus, totius urbis populum ad exsequia congregarat. Sonabant psalmi; et aurata tecta templorum reboans in sublime quatiebat Alleluia. » Eiusdem ritus meminit in epistola ad Aletium de funere Rufinæ conjugis: et narrat Baronius, ad an. 590, num. 29, eum ritum etiam in Gallia fuisse usitatum. Au-tem et tempore Quadragesimæ Latini aliquando illud cecinerint, non inveni usque adhuc. Hoc inveni, illud non recte factitatum fuisse a quibusdam Hispaniæ sacerdotibus, contra quos agit Concilium Tolentanum IV, cap. 44: « Cognovimus quosdam Hispaniæ sacerdotes, qui in Quadragesimæ diebus Alleluia decantant, præter in ultima hebdomada Paschæ; quod deinceps interdicimus fieri, statuentes, ut in omnibus prædictis Quadragesimæ diebus, quia tempus est non gaudii, sed inæroris, Alleluia non decantentur. » Plura alia disputanda de Alleluia occurrunt, sed non sunt hujus loci: capropter revolvo ad Hologium, quod duos versiculos exhibet, dicto Tropario subjiciendos. Sunt autem hi:

ΣΤΙΧΟΣ α.

Τὸ πρῶτ εἰσάκουσον τῆς φωνῆς μου, ὁ βασιλεὺς μου καὶ ὁ Θεός μου.

ΣΤΙΧΟΣ β.

Τὰ ῥήματα μου ἐκώτισον, Κύριε.

Δόξα.

Ὅτι πρὸς σὲ προσεύξομαι, Κύριε.

Καὶ νῦν.

Θεοτόκιον.

Τί σε καλέσωμεν, ὦ κεχαριτωμένη; Οὐρανὸν, ὅτι ἀνέτειλας τὸν ἥλιον τῆς δικαιοσύνης; Παράδεισον, ὅτι ἐδλάστησας τὸ ἄνθος τῆς ἀφθαρσίας; Παρθένον, ὅτι ἐμεινας ἀφθορος; Ἀγνὴν μητέρα, ὅτι ἔσχεας σαῖς ἀγλαῖς ἀγκάλαις υἱὸν, τὸν πάντων Θεόν; Αὐτὸν ἰκέτευε σωθῆναι τὰς ψυχὰς ἡμῶν.

Τὰ διαθήματα κατεύθυνον κατὰ τὸ λόγιον σου, C καὶ μὴ κατακυριευσάτω μου πᾶσα ἀνομία. Λύτρωσαι με ἀπὸ συκοφαντίας ἀνθρώπων, καὶ φυλάξω τὰς ἐντολάς σου. Τὸ πρόσωπόν σου ἐπέφανον ἐπὶ τὸν θούλον σου, καὶ διδάξόν με τὰ δικαιώματά σου.

Πληρωθῆτω τὸ στόμα μου αἰνεσιῶς, σου, Κύριε, ὅπως ὁμνήσω τὴν δόξαν σου, ὅλην τὴν ἡμέραν τὴν μεγαλοπρέπειάν σου. Ἐκ γ'.

Τρισάγιον, παναγία Τριάς, σὺν τῷ, Πάτερ ἡμῶν, Ὅτι σοῦ ἐστιν. Καὶ, εἰ οὐκ ἐστι Τεσσαρακοστή, λέγε τὸ τοῦ ἀγίου κοντάκιον, εἰ ἔχει, ἢ τῆς τυχοῦσης ἑορτῆς.

231. COMM. Hæc omnia habes supra, ideoque nihil necesse est denuo tota describere. Tantum hic notatu dignum est, orationem Dominicam a Græcia semper Aniri hæc formula: Ὅτι σοῦ ἐστιν ἡ βασιλεία, καὶ ἡ δύναμις, καὶ ἡ δόξα, τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἀγίου Πνεύματος, νῦν καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν. Quia tuum est regnum, et potestas, et gloria, Patris, et Filii, et Spiritus sancti, nunc et semper et in sæcula sæculorum. Amen. « Hæc verba, inquit Barradius in *Matthæum*, exponuntur a Græcis D. Chrysostomo, Euthymio, Theophylacto et ab auctore *Imperfecti*. In Evangelio quoque Syriaco re-

B

VERSICULUS 1.

229. Mane, exaudi vocem meam, Rex meus et Deus meus (a).

VERSICULUS 2.

Verba mea auribus percipe, Domine (b).

Gloria.

Quoniam ad te orabo, Domine (c).

Et nunc.

Mariale.

230. Quid te nominem, o gratia plena? Cælym, quia produxisti solem iustitiæ? Paradisum, quia integritatis florem effudisti? Virginem, quia mansisti impolluta? Castam matrem, quia sanctis tuis ulnis portasti filium, qui est universorum Deus? Hunc precare, ut nostrarum animarum miseretur.

Grossus; meos dirige secundum eloquium tuum, et non dominetur mei omnis iniustitia. Redime me a calumniis hominum: et custodiam mandata tua. Faciem tuam illumina super servum tuum, et doce me justificationes tuas (d).

Repletur os meum laude tua, Domine, ut cantem gloriam tuam; tota die magnitudinem tuam (e). Ter.

231. Trisagium, sanctissima Trinitas, cum Pater noster, Quia tua est: et, nisi sit Quadragesima, sancti contactium, si habeat, vel occurrentis festi.

(a) Psal. v, 4.

(b) Ibid. 1.

(c) Ibid. 4.

(d) Psal. cxviii, 133-135.

(e) Psal. lxx, 8.

periuntur. At vero in Græcum Evangelium irrepserunt ex oratione Græcorum. Sed neque ab Ecclesia, neque a Latinis Patribus agnoscentur tanquam ad evangelicum textum pertinentia, neque in emendata editione adhibentur. » Sanctorum contactium legisti num. 187.

Καὶ τῆ μὲν δευτέρῃ, τῆ τρίτῃ, καὶ τῆ ε', λέγε τὸ Ἀ παρὸν Θεοτόκιον ·

Τὴν ὑπέρβορον τοῦ Θεοῦ Μητέρα, καὶ τῶν ἁγίων ἀγγέλων ἀγιωτέραν, ἀσιγήτως ὑμνήσωμεν, καρδίᾳ καὶ στόματι Θεοτόκον αὐτὴν ὁμολογούντες, ὡς κυρίως γεννήσασαν Θεὸν σεσαρκωμένον, καὶ πρεσβεύουσαν ἀπαύστως ὑπὲρ τῶν ψυχῶν ἡμῶν.

Τῆ δὲ τετάρτῃ καὶ παρασκευῇ λέγε τοῦτο·

Ταχὺ προκατάλαβε, πρὶν δουλωθῆναι ἡμᾶς ἐχθροῖς βλασφημοῦσί σε, καὶ ἀπειλοῦσιν ἡμῖν, Χριστὲ ὁ Θεὸς ἡμῶν· ἄνελε τῷ σταυρῷ σου τοὺς ἡμᾶς πολεμοῦντας. Γνωσάτωσαν πῶς ἰσχύει ὀρθοδόξων ἡ πίστις πρεσβείαις τῆς Θεοτόκου, μόνῃ φιλόνηρωπε.

Τῷ σαββάτῳ, τοῦτο ·

Ὁς ἀπαρχὰς τῆς φύσεως, τῷ φουτοργῶ τῆς κτίσεως, ἡ οἰκουμένη προσφέρει σοι, Κύριε, τοὺς θεοφόρους μάρτυρας· ταῖς αὐτῶν ἰκασίαις ἐν εἰρήνῃ βαθεῖα τὴν Ἐκκλησίαν σου διὰ τῆς Θεοτόκου συντήρησον, πολυέλεε.

Τῆ δὲ κυριακῇ λέγομεν τὴν ὑπακοὴν τοῦ τυχόντος ἡχοῦ· Κύριε, ἐλέησον, μ'. Ὁ ἐν παντὶ καιρῷ. Τὸ, Κύριε ἐλέησον, γ'. Δόξα. Καὶ νῦν. Τὴν τιμιωτέραν. Ἐν ὀνόματι Κυρίου εὐλόγησον, Πάτερ. Ὁ ἱερεὺς ἐκφωνεῖ· Ὁ Θεὸς οἰκτειρήσαι ἡμᾶς. Καὶ εἰ Τεσσαρακοστὴ, ποιῶμεν τὰς γ' μεγάλας μετανοίας, λέγοντες τὴν προγραφείσαν εὐχὴν· Κύριε καὶ Δέσποτα τῆς ζωῆς μου. Ὁμοίως καὶ τὰς ἑτέρας μικρὰς ια'. Εἶτα καὶ τὴν τελευταίαν, γινόμεναι ὁμοῦ ιε'. Ἐῖτα Τρισάγιον, Παναγία Τριάς, Πάτερ ἡμῶν, τὸ, Κύριε ἐλέησον, ιβ', καὶ τὴν παροῦσαν εὐχὴν·

Χριστὲ τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν, τὸ φωτίζον καὶ ἀγιάζον πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον, σημειωθήτω ἐφ' ἡμᾶς τὸ φῶς τοῦ προσώπου σου, ἵνα ἐν αὐτῷ ὀφώμεθα φῶς τὸ ἀπρόσιτον· καὶ κατεύθουνον τὰ διαθώματα ἡμῶν πρὸς ἐργασίαν τῶν ἐντολῶν σου πρεσβείαις τῆς παναχράντου σου Μητρὸς καὶ πάντων τῶν σου ἁγίων. Ἀμήν.

Δόξα. Καὶ νῦν. Καὶ γίνεται ἀπολύσις.

235. *Comix.* Utinam, sicut hæc postrema Oratio hic integra describitur, sic et reliquæ omnes supra assignatæ describerentur! non occurrerent hic tot ænigmata, nulli Œdipo solvenda. In primis enim Ὑπακοὴ quid sit, ne inter Græcos quidem convenit, ut colligitur ex Goaro : quem qui volet, consulat in *Euchologio* fol. 57. Ego autem hic ex Paracletico tantum apponam troparium unum, quod Ὑπακοὴ ibidem inscribitur. Sic autem sonat : Ἡ τοῦ ληστοῦ μετένοια παράδεισον ἐσύλησε· ὁ δὲ θρῆνος τῶν μυροφόρων τὴν χάριν ἐμήνυσεν· ὅτι ἀνέστης, Χριστὲ ὁ Θεὸς, παρέχων τῷ κόσμῳ τὸ μέγα ἔλεος. (« Latronis punitentia paradisiūm prædاتا est, et lamentatio afferentium unguentia gaudium significavit; quia resurrexisti. Christe Deus, tribuens mundo magnam misericordiam. ») Precationem item illam, quæ incipit : « Qui in omni tempore, » reperire non potui, frustra Græcorum volumina hunc in finem scrutatus. At hanc, qui a voce Τὴν τιμιωτέραν, sive « Excelsiorem » inchoatur, inventi et dedi num. 213, ideoque hic repetenda non est. Inveni quoque precationem, quæ ad tres majores reverentias fundi consuevit. Ea S. Ephrem habet auctorem, non antiquum illum diaconum Edessenum in Syria, Basilio coævum et amicum, sed linguæ Græcæ imperitum; verum alium multo recentiorum, monachum tamen, qui in Catena hymnographorum ex sinistro latere antepenultimus ponitur, Ἐφραίμ Καρίας, quod nomen num. 25 Latine reddidi (« Ephrem Caria. ») Non ideo tamen hic fuerit S. Ephrem, Milassæ in Caria episcopus, cujus Acta ad 24 Januarii illustravit Henschenius : ab hoc enim diversus est Melodus, simpliciter Καρίας dictus, habituque monastico, sine episcopali pallio, expressus. Et hoc animadverso, cupit Papebrochius aliquid mutari in suo ad 21 Martii commentario de SS. Abrahamo et Maria, quorum ad Hellespontum in minori Asia conversatorum Acta, alius quidam Ephrem scripsit, titulo sancti Patris nostri honoratus etiam ipse, nihil tamen minus a Melodo diversus, si hic ad sæculum ix vel x pertineat, et sanctus Abraham

232. Et secunda quidem feria, tertia et quinta, die præsens Mariale :

Gloriosissimam Dei Matrem, et sanctiorem angelis sonore cautemus; eamque corde et ore coliteamur esse Dei Genitricem, utpote quæ proprie genuit Deum incarnatum, et quæ pro nostris animabus supplicare nunquam desinit.

Feria autem quarta et sexta, die istud :

Antequam redigamur in servitutem, Christo Deus noster, velociter occurre inimicis, qui te blasphemant, et coniminantur nobis; per crucem tuam erige nos certantes. Effice, qui solus benignus es, ut cognoscant, quantum Deiparæ precibus possit Orthodoxorum fides.

Sabbato, illud :

233. Pios martyres, veluti primitias naturæ, tibi, Domine, creaturæ Satori, offert orbis universus; Horum precibus, multum misericors, tuam Ecclesiam per Deiparam in alta pace custodi.

Die Dominica recitamus ὑπακοὴν occurrentis toni : Domine, miserere, quadragesies. Qui omni tempore. Domine, miserere, ter. Gloria. Et nunc. Excellentiorem. In nomine Domini, benedic, Pa ter. Sacerdos exclamat : Deus misereatur nostri. Et si sit Quadragesima, facimus tres majores reverentias, dicentes præscriptam precationem : Domine et Dominator vitæ meæ. Consimiliter et alias minores undecim. Deinde et postremam : adeo ut omnes simul acceptæ sint numero xv. Postea Trisagion, Sanctissima Trinitas, Pater noster, Domine miserere, duodecies; ac tandem præsentem orationem :

234. Christo, lux vera illuminans et sanctificans omnem hominem ventientem in hunc mundum, signetur super nos lumen vultus tui; ut in ipso in-teamur lumen inaccessum; et dirige gressus nostros ad operationem mandatorum tuorum, precibus intemeratæ Matris tuæ, tuorumque sanctorum omnium. Amen.

Gloria. Et nunc. Et sit dimissio.

cum nepte Maria non male referatur ad sæculum vi, quod alias licebit recognoscere ac forsitan etiam retractare.

236. Ut ut est, precatio, quam inveni ad tres majores reverentias recitandam, auctorem habet S. Ephrem, juxta Typicum et Horologium; atque hoc modo peragitur. Ad primam reverentiam dicitur: Κύριε καὶ δεσπότα τῆς ζωῆς μου, πνεῦμα ἀργίας, περιεργίας, φιλαργίας, καὶ ἀργολογίας μὴ μοι δός. « Domine et dominator vitæ meæ, non des mihi spiritum pigritiæ, curiositatis, ambitionis, et otiosi sermonis. » Ad alteram dicitur: Πνεῦμα δὲ ταπεινοφροσύνης, καὶ σωφροσύνης, καὶ ὑπομονῆς, καὶ ἀγάπης χάρισαί μοι τῷ σπ̄ δούλω. « Sed spiritum humilitatis, et temperantiæ, et patientiæ, et charitatis tribue mihi servo tuo. » Ad tertiam denique: Ναί, Κύριε βασιλεῦ, δώρησαι μοι ὄρθν τὰ ἐμά πταίσματα, καὶ μὴ κατακρίνῃς ἐὼν ἀδελφόν μου· ὅτι εὐλογητός εἰ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. « Ita, Domine rex, da ut meos lapsus videam, neve condemnem fratrem meum: quia benedictus es in sæculorum sæcula. » Veruntamen rudiores monachi, nullisque litteris exculti, dicunt ad quamlibet majorem reverentiam, sive corporis incurvationem, hoc sicutat cum Publicano, Ὁ Θεός, ἰδασθήτε μοι τῷ ἁμαρτωλῷ, « Deus, propitius esto mihi peccatori. » De ipsis reverentiis vide num. 202.

MESORIUM PRIMÆ.

237. Ad Primæ mesorium quod attinet, de eo aliqua disseruimus num. 224, ubi et ex Typici verbis videre licet, quando recitetur et quo loco, quosque psalmos complectatur, quas preces alias. At vero cum ibi hærum precatonum initia solummodo expressa fuerint, nostrum est ut reliqua ex Hirnologio suppleamus. Incipimus ergo ab illo Tropario, quod Κατανυκτικόν appellatur, et quod ibi, casu nescio quo, « Nocturnum » Latine legitur, sed male: non enim κατανυκτικόν, ibi « nocturnum » significat, sed (si mihi fas sit, ita loqui) « compunctivum; » quoniam verbis contextitur adeo gravibus, ut in recitatum animis spiritum compunctionis facile possit progignere; adeoque a νύττω « pungo, » et propius a κατανύττω, « compungo, » ducit originem, non a νύξ, « nox. » Est autem tale.

Ἐλέησον ἡμᾶς, Κύριε, ἐλέησον ἡμᾶς πάσης ἅ γὰρ ἀπολογίας ἀποροῦντες, ταύτην σοι ἱκεσίαν, ὡς δεσπότη, εἰ ἁμαρτωλοὶ προσφέρομεν. Ἐλέησον ἡμᾶς.

Δόξα.

Κύριε, ἐλέησον ἡμᾶς· ἐπὶ σοὶ γὰρ πεποιθήμεν, μὴ ὀργισθῆς ἡμῖν σφόδρα, μηδὲ μνησθῆς τῶν ἀνομιῶν ἡμῶν· ἀλλ' ἐπίβλεψον καὶ νῦν ὡς εὐπλαγχνος, καὶ λύτρωσαι ἡμᾶς ἐκ τῶν ἐχθρῶν ἡμῶν· σὺ γὰρ εἰ θεός ἡμῶν, καὶ ἡμεῖς λαός σου, πάντες ἔργα χειρῶν σου, καὶ τὸ ὄνομά σου ἐπικακλήμεθα.

Καὶ νῦν.

Θεοτόκιον.

Τῆς εὐπλαγχνίας τὴν πύλην ἀνοίξον ἡμῖν, εὐλογημένη Θεοτόκα. Ἐπιζήσοντας εἰς σὲ μὴ ἀστοχῶμεν, ρυθειμένοι διὰ σοῦ τῶν περιστάσεων σὺ γὰρ ἡ σωτηρία τοῦ γένους τῶν Χριστιανῶν.

Τὸ, Κύριε, ἐλέησον, μ'. Δόξα. Καὶ νῦν. Τὴν τιμωτέραν τῶν χειρῶν σου. Ἐν ὀνόματι τοῦ Κυρίου εὐλόγησον, Πάτερ. Καὶ ποιῶμεν μετανοίας μεγάλας γ' μετὰ καὶ τῆς εὐχῆς, ὡς δεδήλωται. Εἶτα λέγομεν τὴν παρούσαν εὐχὴν τοῦ μεγάλου Βασιλείου.

Ὁ θεός ὁ αἰώνιος, τὸ ἀναρχόν καὶ ἀίδιον φῶς, ὁ πάσης κτίσεως δημιουργός, ἡ τοῦ ἔλλους πηγὴ, τὸ τῆς ἀγαθότητος πλάγος, καὶ τῆς φιλανθρωπίας ἀνεξίχνιαστος ἄβυσσος, ἐπίφανον ἐφ' ἡμᾶς τὸ φῶς τοῦ προσώπου σου, Κύριε. Λάμψον ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν, νοητὰ ἦλας τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς σωφροσύνης· τὰς ψυχὰς ἡμῶν πληρῶσον, καὶ δίδαξον ἡμᾶς τὰ σὰ μελετῆν αἰεὶ, καὶ φθέγγεσθαι κρίματα, καὶ ἐξομολογεῖσθαι σοὶ διηνεκῶς, τῷ ἡμετέρῳ δεσπότη καὶ εὐεργέτῃ. Τὰ τῶν χειρῶν ἡμῶν ἔργα πρὸς τὸ σὺν κατεύθυνον θέλημα, καὶ πράττειν ἡμᾶς τὰ σοὶ εὐάρεστα καὶ φιλὰ εὐδόξωσον· ἵνα καὶ διὰ τῶν ἀναξίων ἡμῶν δοξάζηται σοὶ τὸ πανάγιον ὄνομα, τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, τῆς μιᾶς Θεότητός τε καὶ βασιλείας, ἧ πρὸς πάντα δόξα, τιμὴ καὶ προσκύνησις εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.

Εἶτα ἐπισυνάπτομεν καὶ ταύτην τοῦ αὐτοῦ.

Miserere nostri, Domine, miserere nostri: et enim omnis purgationis indigi hanc tibi, utpote Domino, supplicationem peccatores offerimus. Miserere nostri.

Gloria.

238. Domine, miserere nostri: in te enim confisi sumus, ne trascaris nobis valde, neque reminiscere iniquitatumstrarum; sed respice nos ut misericors, et libera nos ab inimicis nostris. Tu enim es Deus noster, nos omnes opera manuum tuarum; et nomen tuum invocavimus.

Et nunc,

Mariale.

Misericordix januam aperi nobis, benedicta Dei Genitrix. Non erremus in te sperantes: per te eripiamur necessitatibus. Tu enim salus es generis Christiani.

239. Domine, miserere, quadragies. Gloria. Et nunc. Excelsiorem Cherubim. In nomine Domini, benedic, Pater. Et facimus tres majores reverentias, et una jam assignatam precatonem fundimus, ac deinde Orationem Basilii Magni.

Sempiternus Deus, lux principii expers, ac perpetua omnis creaturæ opifex, fons misericordix, pelagus bonitatis, et beneficentiæ investigabilis abyssus: signa super nos lumen vultus tui, Domine. Intellectualis sol justitiæ ac jucunditatis, illucesce in cordibus nostris, nostras animas imple; et doce nos tua cogitare semper, ac loqui judicia, et tibi Domino ac benefactori nostro jugiter confiteri. Manuumstrarum opera secundum tuam dirige voluntatem, et ad peragenda ea, quæ tibi placita sunt ac grata, attrahe nos, vlamque facilem concede; ut et per nos indignos glorificetur sanctissimum tuum nomen, Patris, et Filii, et Spiritus sancti, unius et deitatis et regni, cui convenit omnis gloria, honor et adoratio, in sæculum. Amen.

Postea et hanc ejusdem orationem adjungimus.

240. Qui emittis lucem, et vadit; qui solem ori-
ri facis super justos et Injustos, super bonos et
malos (a), qui fabricaris auroram, totumque orbem
illuminas, illumina et corda nostra. Universorum
Domine, ut tibi hoc die placeamus, nobis concede,
custodiens nos ab omni peccato, et omni iniqua
actione, liberans nos ab omni sagitta volante per
diem, et omni adversaria potestate. Precibus incontaminatæ Dominæ nostræ Deiparæ, tuorum ex nulla
constantium materia ministrorum, cœlestiumque
virtutum, ac omnium sanctorum, qui tibi a sæculo
placuerunt. Tuum est enim, Deus noster, misereri ac
servare nos: et tibi gloriam damus, Patri, et Filio,
et Spiritui sancto, nunc et semper, et in sæcula
sæculorum. Amen.

Gloria, Et nunc. Excelsiorem. Et finis imponitur.

241. *Comm.* Jam nunc marte proprio observaverit eruditus lector, hæc quæ hic nanet Horologium, non satis congruere illis, quæ num. 223, pro Primæ mesorio habet S. Sabæ Typicum. Quippe hoc Typicum præterit multa, quæ hic recitanda in Horologio proponuntur. Utrum utro melius, quis decida? Interim cum de Horis minoribus aliis, prout passim recitantur, pauca tradat Typicum, ex eodem Horologio, ordinem earum ac seriem pandemus.

HORA TERTIA.

242. Rex cœlestis, Trisagium; reverentiæ tres, Sanctissima Trinitas, Pater noster, Quia tuum est. Domine, miserere, duodecies. Venite, adoremus, tertio. Deinde psalmi.

Comm. Hi psalmi sunt, xvi: Exaudi, Domine, justitiam meam. xvii: Ad te, Domine, levavi animum meum. Et L: Miserere mei, Deus, secundum.

243. Gloria. Et nunc. Alleluia, tertio. Et, si Deus C Dominus dicitur, dic diei troparium, Et nunc, Mariale hoc: Deipara, tu es vitis vera. Sin autem Alleluia, dic sequens troparium tono obliquo 2:

Christe, qui hora tertia sanctissimum tuum Spiritum apostolis misisti, hunc, o benigne, ne auferas a nobis: sed eum in nobis te deprecantibus innova.

VERSICULUS 1.

Cor mundum crea in me, Deus (b).

VERSICULUS 2.

Ne projicias me a facie tua (c).

Gloria. Et nunc.

Mariale.

Dei Genitrix, tu es vitis vera, quæ vitæ fructum peperisti. Te, Domina, deprecamur, una eum apostolis pete animabus nostris misericordiam.

Dominus Deus benedictus, benedictus. Dominus de die in diem. Prospera nos, Deus salutarium nostrorum, Deus noster, Deus salutis.

243 bis. Trisagium, Sanctissima Trinitas, Pater noster, Quia tuum est, et hæc troparia:

Benedictus es, Christe Deus noster, qui instituisti sapientissimos piscatores, ad eosque sanctum Spiritum misisti, et per eos irretisti orbem; o hominum amans, sit tibi gloria.

Gloria

(a) Matth. v. 45.

(b) Psal. L. 12.

Ὁ ἐξαποστέλλων τὸ φῶς καὶ πορεύεται, ὁ ἀνατέλλων τὸν ἥλιον ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους, πονηροὺς τε καὶ ἀγαθοὺς, ὁ ποίων ὄρθρον καὶ φωτίζων πᾶσαν τὴν οἰκουμένην, φωτίσων καὶ ἡμῶν τὰς καρδίας. Δέσποτα τῶν ἀπάντων, χάρισαι ἡμῖν ἐν τῇ παρουσίᾳ ἡμέρᾳ εὐαρεστῆσαι σοι, διαφυλάττων ἡμᾶς ἀπὸ πάσης ἁμαρτίας καὶ πάσης πονηρᾶς πράξεως, βυόμενος ἡμᾶς ἀπὸ παντὸς βέλους πετομένου ἡμέρας, καὶ πάσης ἀντικειμένης δυνάμεως· πρεσβεΐαις τῆς παναχράντου Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου, τῶν ἀύλων σου λειτουργῶν καὶ ἐπουρανίων δυνάμεων, καὶ πάντων τῶν ἁγίων τῶν ἀπ' αἰῶνός σοι εὐαρεστησάντων. Σὺν γὰρ ἐστὶ τὸ ἐλεεῖν, καὶ σώζειν ἡμᾶς, ὁ Θεὸς ἡμῶν, καὶ σοὶ τὴν δόξαν ἀναπέμπομεν, τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

Δόξα. Καὶ νῦν. Τὴν τιμωτέραν. Καὶ γίνεται ἀπόλυσις.

ᾠΡΑ ΤΡΙΤΗ.

Βασιλεῦ οὐράνιε, Τρισάγιον, μετάνοιαι γ', Παναγία Τριάς, Πάτερ ἡμῶν, Ὅτι σου τὸ, Κύριε, ἐλέησον, εἴ'. Δεῦτε, προσκυνήσωμεν, ἐκ τοῦτου. Εἶτε οἱ ψαλμοί,

Δόξα. Καὶ νῦν. Ἀλληλουία, ἐκ τρίτου. Καὶ εἰ μὲν, Θεὸς Κύριος, λέγεται, λέγεται τῆς ἡμέρας τροπάριον, Καὶ νῦν, Θεοτόκιον τὸ Θεοτόκε, σὺ εἶ ἄμπελος ἡ ἀληθινή. Εἰ δὲ Ἀλληλουία, λέγε τὸ παρὸν τροπάριον πρὸς ἦχον πλ. β'.

Κύριε, ὁ τὸ πανάγιόν σου Πνεῦμα ἐν τῇ τρίτῃ ὥρᾳ τοῖς ἀποστόλοις σου καταπέμφας, τοῦτο, ἀγαθὲ, μὴ ἀνέλθῃς ἀπ' ἡμῶν· ἀλλ' ἐγκαίνισσον ἡμῖν δεομένους σου.

ΣΤΙΧΟΣ α.

Καοδίαν καθάρην κτίσον ἐν ἐμοί, ὁ Θεός.

ΣΤΙΧΟΣ β'.

Μὴ ἀπρῆλθῃς με ἀπὸ τοῦ προσώπου σου

Δόξα. Καὶ νῦν.

Θεοτόκιον.

Θεοτόκε, σὺ εἶ ἡ ἄμπελος ἡ ἀληθινή, ἡ βλαστήσασα τὸν καρπὸν τῆς ζωῆς· σέ ἱκετεύομεν, πρέσβευε, Δέσποινα, μετὰ τῶν ἀποστόλων ἐλεηθῆναι τὰς ψυχὰς ἡμῶν.

Κύριος ὁ Θεὸς εὐλογητὸς, εὐλογητὸς Κύριος ἡμέραν καθ' ἡμέραν. Κατεῦδωσαι ἡμῖν, ὁ Θεὸς σωτηρίων ἡμῶν, ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ Θεὸς τοῦ σώζειν.

Τρισάγιον, Παναγία Τριάς, Πάτερ ἡμῶν, Ὅτι σου, καὶ τὰ τροπάρια ταῦτα·

Εὐλογητὸς εἶ, Χριστὲ ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ πανσόφους τοὺς ἁγίους ἀναδείξας, καταπέμφας αὐτοῖς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καὶ δι' αὐτῶν τὴν οἰκουμένην σαγητεύσας, φιλάνθρωπε, δόξα σοι.

Δόξα.

(c) ibid. 13.

Ταχείαν καὶ σταθερὰν δίδου παραμυθίαν τοῖς δουλοῖς σου, Ἰησοῦ, ἐν τῷ ἀκηδιάσει τὰ πνεύματα ἡμῶν· μὴ χωρίσου τῶν ψυχῶν ἡμῶν ἐν θλίψεσι· μὴ μακρύνου τῶν φρενῶν ἡμῶν ἐν περιστάσεσιν· ἀλλ' ἀεὶ ἡμᾶς πρόφθασον· Ἐγγίσσον ἡμῖν, Ἐγγίσσον, ὁ πανταρχοῦ· ὡσπερ καὶ τοῖς ἀποστόλοις σου πάντοτε συνῆς, οὕτω καὶ τοῖς σε ποθοῦσιν ἔνωσον σεαυτὸν, οἰκτίρμων, ἵνα συνημμένοι σε ὑμῶμεν, δοξολογῶμεν τὸ πανάγιόν σου Πνεῦμα.

Καὶ νῦν.

Θεοτόκιον.

Ἡ ἐλπὶς, καὶ προστασία, καὶ καταφυγή τῶν Χριστιανῶν, τὸ ἀκαταμάχητον τεῖχος τῶν καταπονομένων, ὁ λιμὴν ὁ ἀχειμαστός, σὺ εἶ, Θεοτόκα ἀχραντε· ἀλλ' ὡς τὸν κόσμον σώζουσα τῇ ἀπαύστῃ πρεσβεῖς σου, μνήσθητι καὶ ἡμῶν, Παρθένε πανύμνητε.

Τὸ, Κύριε, ἐλέησον, μ'. Ὁ ἐν παντὶ καιρῷ καὶ πάσῃ ὥρᾳ· μεθ' ἣν, Κύριε, ἐλέησον, γ'. Δόξα. Καὶ νῦν. Τὴν τιμιωτέραν τῶν χειρῶν ἡμῶν. Ἐν τῷ ὀνόματι Κυρίου εὐλόγησον, Πάτερ. Καὶ, εἰ ἔστι Τεσσαρακοστὴ, ποιῶμεν τὰς μετανοίας, ὡς προεγράφη. Μετὰ δὲ τὴν τελευταίαν μετάνοιαν λέγομεν τὴν εὐχὴν τοῦ ἁγίου Μαρδαρίου, Δέσποτα Θεὲ, Πάτερ παντοκράτορ.

Hanc orationem S. Saba Typicum sic integram exhibet.

Δέσποτα Θεὲ, Πάτερ παντοκράτορ, καὶ Κύριε Ἰὴν μονογενὲς Ἰησοῦ Χριστὲ, ἅγιον Πνεῦμα, μία ἐσότης, μία δύναμις, ἐλέησόν με τὸν ἁμαρτωλόν· καὶ εἰς ἐπίστασαι κρίμασι, σώσον με τὸν ἀνάξιον δοῦλον σου, ὅτι εὐλογητὸς εἶ εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.

Comm. Sed Typicum hic nomen S. Mardarii non exprimit. Hic sanctus nobis adhuc incognitus est. Novimus quidem aliquem sanctum Mardarium, qui sub Diocletiano passus est in Armenia cum Eustratio, Auxentio, Engenio et Oreste; sed hic est antiquior, quam ut orationem istam contexuisse videatur; et quia nec Allatius quidem ipsius meministi inter Melodos, neque reperitur in Catena seu Corona, jam sæpe nominata, videri possit omnibus junior.

MESORIUM TERTIÆ.

Μετὰ τὸ, Εὐλόγητός, Τρισάγιον, Παναγία Τριάς, C Πάτερ ἡμῶν, Δεῦτε, προσκυνήσωμεν, γ', οἱ γελμοί, θ'. Ὑψώσω σε, Κύριε, ὅτι ὑπέλαβες με· εἶτα ὁ λ', Μακάριοι ὧν ἀφῆθησαν· ὁ ε', Εἰσάκουσιν, ὁ Θεός, τῆς δεήσεώς μου.
Δόξα, Καὶ νῦν, Τρισάγιον, Παναγία Τριάς, Πάτερ ἡμῶν, καὶ τροπάρια ταῦτα.

Θ Θεός τῶν πατέρων ἡμῶν, ὁ ποιῶν ἀεὶ μεθ' ἡμῶν κατὰ τὴν σὴν ἐπιείκειαν, μὴ ἀποστήσης τὸ ἐλεός σου ἀφ' ἡμῶν, ἀλλὰ ταῖς αὐτῶν ἰκεσίαις ἐν εἰσότητι κυβέρνησον τὴν ζωὴν ἡμῶν.

Δόξα.

Οἱ μάρτυρές σου, Κύριε, ἐν τῇ ἀθλήσει αὐτῶν, στεφάνους ἐχομίσαντο τῆς ἀφθαρσίας, ἐκ σοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν· ἔχοντες γὰρ τὴν ἰσχύν σου, τοὺς τυράννους καθελόν· ἔθραυσαν καὶ δαιμόνων τὰ ἀνίσχυρα θράση· αὐτῶν ταῖς ἰκεσίαις, Χριστὲ, σώσον τὰς ψυχὰς ἡμῶν.

Καὶ νῦν.

Θεοτόκιον.

Τεῖχος ἀκαταμάχητον ἡμῶν τῶν Χριστιανῶν ὑπάρχεις, Θεοτόκα Παρθένε· πρὸς σὲ γὰρ καταφεύ-

Velocem et firmam famulis tuis consolationem, Jesu, adhibe in nostrorum spirituum mœrore; ne desere animas nostras in tribulationibus; ne a mentibus nostris in necessitatibus elongare; appropinqua nobis, appropinqua qui es ubique: et quemadmodum eras semper cum apostolis tuis, ita et nobis tui flagrantibus desiderio adjuge te, o misericors, ut juncti te celebremus, et Spiritum sanctissimum tuum glorificemus.

Et nunc.

Mariale.

Tu, illibata Dei Genitrix, es Christianorum spes, et patrocinium, et perugium; inexpugnabilis oppressorum murus, portus nescius tempestatis: quare, sicut mundum servas jugi tua deprecatione, sic et nostri recordare.

B

243 ter. Domine, miserere, quadragies. Qui omni tempore et hora. Post quam precem, dicitur Domine, miserere, ter. Gloria. Et nunc. Excelsiorem Cherubim. In nomine Domini benedic, Pater. Et, si sit Quadragesima, facimus reverentias, ut ante scriptum est. Post ultimam autem reverentiam, recitamus orationem S. Mardarii, Domine Deus, Pater omnipotens.

Domine Deus, Pater omnipotens, et Domine Fili unigenite Jesu Christe, sancte Spiritus, una deitas, una potentia, miserere mei peccatoris; et quibus scis judiciis, salva me indignum famulum tuum, quia benedictus es in sæcula. Amen.

His psalmis finitis dicuntur: Gloria. Et nunc. Sanctissima Trinitas. Pater noster, et hæc troparia.

244. Post Benedictus, Trisagion, Sanctissima Trinitas, Pater noster, Venite, adoremus, ter, dicuntur psalmi: xxix, Exaltabo te, Domine, quoniam suscepisti me: deinde xxxi, Beati, quorum remissæ sunt: et lx, Exaudi, Deus, deprecationem meam.

His psalmis finitis dicuntur: Gloria. Et nunc. Sanctissima Trinitas. Pater noster, et hæc troparia.

Deus patrum nostrorum, qui nobiscum semper agit secundum mansuetudinem tuam, ne avertas misericordiam tuam a nobis, sed ipsorum deprecationibus vitam nostram in pace gubernata.

Gloria.

Martyres tui, Domine, in suo certamine abs te Deo nostro retulerunt immortalitatis coronam: tua enim muniti fortitudine vicerunt tyrannos, et demonum invalidam fregerunt audaciam. Eorundem martyrum deprecationibus serva, Christe, animas nostras.

Et nunc.

Mariale.

Murus inexpugnabilis Christianorum es, Dei-para Virgo: nam ad te confugientes, invulnerati

persistimus; et peccantes, te habemus deprecatricem. Ideo referimus tibi gratias, et clamamus; Ave. gratia plena, Dominus tecum.

345. Domine, miserere, quadrages. Gloria. Et nunc. Excelsiorem Cherubim. In nomine Domini, benedic, Pater. Per preces sanctorum Patrum. Tres magnas facimus reverentias, dicimusque precationem S. Ephrem, ac deinde hanc Basilii Magni :

Domine Deus noster, qui pacem tuam dedisti hominibus, et sanctissimi Spiritus donum ad tuos discipulos ac apostolos demisisti, eorumque labia per linguas igneas tua aperuisti potentia, aperi et nostra peccatorum labia; ac quomodo, et pro quibus orare oporteat, edoce nos. Dirige vitam nostram, tu, qui tranquillus fluctuantium portus es, et viam, in qua ambulemus nobis commonstra. Spiritum rectum innova in visceribus nostris, et Spiritu principali confirma (a), quidquid in mentibus nostris lubricum est, ac inconstans; ut quotidie Spiritu tuo bono ad id, quod conveniens est, deducti, mandata tua observare possimus, semperque meminisse tuæ gloriose præsentiae, scrutantis omnia, quæ a nobis hominibus fiunt, et non decipi fluxus hujus mundi voluptatibus; sed cupiditatem futuris fruendi thesauris corrobora. Quia benedictus es, et laudabilis in omnibus sanctis tuis in sæcula sæculorum. Amen.

Α γοντες ἀτρωτοι διαμένομεν· καὶ πάλιν ἀμαρτάνοντες, ἔχομεν σε πρεσβεύουσαν διὰ εὐχαριστοῦντες βοῶμέν σοι· Χαῖρε, κερχριτωμένη, ὁ Κύριος μετὰ σοῦ.

Τὸ, Κύριε, ἐλέησον, μ'. Δόξα. Καὶ νῦν. Τὴν τιμιωτέραν τῶν χειρῶν. Ἐν ὀνόματι Κυρίου, εὐλόγησον, Πάτερ. Δι' εὐχῶν τῶν ἁγίων πατέρων. Τὰς τρεῖς μεγάλας μετανοίας μετὰ καὶ τῆς εὐχῆς τοῦ ὁσίου Ἐφραῖμ· εἶτα τὴν παρούσαν εὐχὴν τοῦ μεγάλου Βασιλείου·

Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ τὴν σὴν εἰρήνην δεδωκὸς τοῖς ἀνθρώποις, καὶ τὴν τοῦ παναγίου Πνεύματος δωρεὰν τοῖς σοῖς μαθηταῖς καὶ ἀποστόλοις καταπέμψας, καὶ τὰ τούτων χεῖλη ἐκ πυρίνων γλωσσῶν διανοίξας δυνάμει σου· διάνοιξον καὶ ἡμῶν τῶν ἀμαρτωλῶν τὰ χεῖλη, καὶ δίδαξον ἡμᾶς πῶς δεῖ, καὶ ἰπέρ ὧν χρῆ προσεύχεσθαι. Κυβέρνησον ἡμῶν τὴν ζωὴν, ὁ εὐδὸς τῶν χειμαζομένων λιμῆν, καὶ γνώρισον ἡμῖν ὁδὸν. ἐν ᾗ πορευοῦμεθα. Πνεῦμα εὐθὲς ἐγκαίνισον ἐν τοῖς ἐγκάτοις ἡμῶν. καὶ πνεύματι ἡγεμονικῶ τὸ τῆς διανοίας ἡμῶν στήριξον ὀλισθερόν· ἵνα καθ' ἐκάστην ἡμέραν, τῷ Πνεύματι σου τῷ ἀγαθῷ πρὸς τὸ συμφέρον ὁδηγούμενοι, καταξωθῶμεν ποιεῖν τὰς ἐντολάς σου, καὶ τῆς σῆς ἀεὶ μνημονεύειν ἐνδόξου καὶ ἐρευνητικῆς τῶν πεπραγμένων ἡμῖν τοῖς ἀνθρώποις παρουσίας, καὶ μὴ τοῖς φθειρομένοις τοῦ κόσμου τούτου συναπατᾶσθαι τερπνοῖς, ἀλλὰ τῶν μελλόντων ὀρέγεσθαι τῆς ἀπολαύσεως ἐνίσχυσον θησαυρῶν. Ὅτι εὐλογητὸς, καὶ αἰνετὸς ὑπάρχεις ἐν πᾶσι τοῖς ἁγίοις σου, εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

SEXTA.

246. Præpositus dicit ter: Venite, adoremus: C sunt reverentiæ tres, et incipimus Horam sextam, canentes psalmum LIII, Deus, in nomine tuo saluum me fac: et LXIII, Exaudi, Deus, orationem meam, et ne despexeris: et XC, Qui habitat in adiutorio.

Gloria. Et nunc. Alleluia, ter. Et, si canitur Deus Dominus, dicimus troparium diei; si autem Alleluia, sequens troparium. Tonus 2.

Qui sexta die et hora, affixisti cruci admissum in paradiso ab Adamo peccatum, etiam lapsnum nostrorum chirographum discerpe, Christe Deus, et salva nos.

VERSICULUS 1.

Exaudi, Deus, orationem meam, et ne despexeris deprecationem meam (b).

VERSICULUS 2.

Ego ad Deum clamavi, et Dominus audivit me (c).

Gloria. Et nunc.

Mariale.

Quia non habemus fiduciam, propter multa delicta nostra; ideo tu, Virgo Deipara, obtestare illum, qui est ex te genitus: multum enim apud

(a) Psal. L, 11.

(b) Psal. LIV, 2.

Ὁ προστώς· Δεῦτε, προσκυνήσωμεν, ἐκ γ'· μετάνοιαι τρεῖς, καὶ ἀρχόμεθα τῆς ἑκτης ὥρας, ψάλλοντες τὸν, γγ', Ὁ Θεὸς, ἐν τῷ ὀνόματι σου σώσόν με. Καὶ ἕγ', Ἐνώτισαι, ὁ Θεὸς, τὴν προσευχήν μου, καὶ μὴ ὑπερίδης· καὶ ι', Ὁ καινικῶν ἐν βοήθειᾳ.

Δόξα. Καὶ νῦν. Ἀλληλουῖα, ἐκ γ'. Καὶ εἰ μὲν ψάλλεται τὸ, Θεὸς Κύριος, λέγομεν τὸ τῆς ἡμέρας τροπάριον· εἰ δὲ Ἀλληλουῖα, τὸ παρὸν τροπάριον. Ἦχος β'.

Ὁ ἐν ἕκτη ἡμέρᾳ καὶ ὥρᾳ τῷ σταυρῷ προσηλώσας τὴν ἐν παραδείσῳ τολμηθεῖσαν τῷ Ἀδὰμ ἀμαρτίαν, καὶ τῶν πταισμάτων ἡμῶν τὸ χειρόγραφον ἐκάρβηξον, Χριστέ ὁ Θεὸς, καὶ σώσον ἡμᾶς.

STIXOS α'.

Ἐνώτισαι, ὁ Θεὸς, τὴν προευχήν μου, καὶ μὴ ὑπερίδης τὴν δέησίν μου.

STIXOS β'.

Ἐγὼ πρὸς τὸν Θεὸν ἐπέκραξα, καὶ ὁ Κύριος εἰσῆκουσέ μου.

Δόξα. Καὶ νῦν.

Θεοτόκιον.

Ὅτι οὐκ ἔχομεν παρρησίαν διὰ τὰ πολλὰ ἡμῶν ἀμαρτήματα, σὺ τὸν ἐκ σοῦ γεννηθέντα θυγάτηρ σου, Θεοτόκε Παρθένη· πολλὰ γὰρ ἐσχέει δέησις Μητρὸς

(c) Psal. LIV, 18.

πρὸς εὐμένειαν Δεσπότη. Μὴ παρίθης ἀμαρτωλῶν ἰκείας, ἢ πάνσαμνος· ὅτι ἐλήμων ἐστὶ καὶ σώζειν βουλόμενος, ὁ καὶ παθεῖν ὑπὲρ ἡμῶν καταδέξαμενος.

Ταχὺ προκαταλάβετωσαν ἡμᾶς οἱ οἰκτιρμοὶ σου, Κύριε· ὅτι ἐπτωχεύσαμεν σφόδρα. Βοήθησον ἡμῖν, ὁ Θεὸς ὁ Σωτὴρ ἡμῶν· ἕνεκεν τῆς δόξης τοῦ ὀνόματός σου, Κύριε, ρύσαι ἡμᾶς· καὶ ἰάσθητι ταῖς ἡμαρτίαις ἡμῶν ἕνεκεν τοῦ ὀνόματός σου.

Τρισάγιον, Παναγία Τριάς, Πάτερ ἡμῶν, καὶ τὰ τροπάρια ταῦτα, εἰς ἤχον δευτέρου·

Σωτήρια εἰργάσω ἐν μέσῳ τῆς γῆς, Χριστὲ ὁ Θεός· ἐπὶ σταυροῦ τὰς ἀχράντους σου χεῖρας ἐξέτεινας, ἰκυσνάγων πάντα τὰ ἔθνη, κράζοντα, Κύριε, δόξα σοι.

Δόξα.

Τὴν ἀχραντὸν εἰκόνα σου προσκυνούμεν, ἀγαθὲ, αἰτούμενοι συγχώρησιν τῶν πταισμάτων ἡμῶν, Χριστὲ ὁ Θεός· βουλῆσαι γὰρ εὐδόξιας ἀνελεῖν ἐν τῷ σταυρῷ, ἵνα ρύσῃ οὖς ἐπλασας ἐκ τῆς δουλείας τοῦ ἐχθροῦ· ὁδὸν εὐχαριστίας βοῶμέν σοι· Χαρὰς ἐπλήρωσας τὰ πάντα, ὁ Σωτὴρ ἡμῶν, παραγενόμενος εἰς τὸ σώσαι τὸν κόσμον.

Καὶ νῦν.

Θεοτόκιον.

Εὐσπλαγχνίας ὑπάρχουσα πηγὴ, συμπαιδείας ἀξίωσον ἡμᾶς, Θεοτόκε· βλέψον εἰς λαὸν τὸν ἀμαρτήσαντα· δείξον εἰς ἀεὶ τὴν θυνασταίαν σου· εἰς σὲ γὰρ ἐλπίζοντες, τὸ, Χαῖρε, βοῶμέν σοι, ὡς ποτὲ ὁ Γαβριὴλ ὁ τῶν ἀσωμάτων ἀρχιστράτηγος.

Ταῦτα λέγονται τῇ δευτέρᾳ, τῇ τρίτῃ, καὶ τῇ πέμπτῃ, ὅτε οὐκ ἔχει ἡ ἡμέρα κοντάκιον· τὸ δὲ ὑποταγμένον λέγεται τῇ τετάρτῃ, καὶ τῇ παρασκευῇ. ἤχος β' σταυροθεοτόκιον.

Ἐπερδεοξασμένη ὑπάρχεις, Θεοτόκε Παρθένη· ὑμνοῦμέν σε· διὰ γὰρ τοῦ σταυροῦ τοῦ Υἱοῦ σου κατεβλήθη ὁ φόβος, καὶ ὁ θάνατος τέθνηκε. Νεκρωθέντες ἀνέστημεν, καὶ ζωῆς ἠξιώθημεν· τὸν παράδεισον ἐλάβομεν, τὴν ἀρχαίαν ἀπόλαυσιν. Διὰ εὐχαριστοῦντες, δοξολογοῦμεν ὡς κραταῖον Χριστὸν τὸν Θεὸν ἡμῶν, καὶ μόνον πολυέλεον.

Τὸ, Κύριε, ἐλέησον, μ'. Ἡ εὐχή, Ὁ ἐν παντὶ καιρῷ καὶ πάσῃ ὥρᾳ· μεθ' ἡν, Κύριε, ἐλέησον, γ'. Δόξα. Καὶ νῦν. Τὴν τιμιωτέραν. Μετάνοιαι, ὡς εἴρηται, εἰς ἡμεῖς Τεσσαρακοστή· καὶ ἀπόλυσις.

A clementem Dominum potest Matris deprepcatio. Supplices peccatores ne despicias, o semper augusta, quia qui lubenter pro nobis passus fuit, est et misericors, et vult nos servare.

Cito anticipent nos misericordiae tuae, Domine, quia pauperes facti sumus nimis. Adjuva nos, Deus salutaris noster : et propter gloriam nominis tui, Domine, libera nos : et propitius esto peccatis nostris, propter nomen tuum (a).

Trisagium, Sanctissima Trinitas, Pater noster, et haec troparia tono secundo :

247. Salutaria operatus es in medio terræ, Christe Deus. In cruce extendisti innocuas tuas manus, congregans omnes populos, clamantes, Gloria tibi, Domine.

B Gloria.

Veniam peccatorum nostrorum petentes, Christe Deus, adoramus incontaminatam imaginem tuam : lauderis, quia ultro crucem conscendisti, ut quos formasti, de inimici redimeres servitute. Unde in animi grati signum tibi clamamus : Gaudio respicisti universa, Servator noster, qui ad servandum mundum venisti.

Et nunc.

Mariale.

Misericordiae fons, Genitrix Dei, dignare nos commiseratione : respice reum populum, ostende perpetuam potentiam tuam, in te enim sperantes, Ave clamamus tibi, sicut olim incorporeorum princeps Gabriel.

248. Haec dicuntur secunda feria, tertia et quinta, quando dies contactum non habet ; sed feria quarta et sexta tono secundo dicitur subjectum troparium, quod laudem crucis simul ac Deiparae complectitur.

Colebramus te, Virgo Deipara, quæ gloria omnes exsuperas ; quoniam per Filii tui crucem vicus est infernus, et mors mortua est. Resurreximus qui eramus mortui ; vita digni redditi sumus ; paradysum, voluptatem priscam recepimus. Idcirco gratias agentes, glorificamus Christum, qui Deus noster præpotens est, ac multum misericors.

Domine, miserere, quadrages. Oratio, Qui omni tempore et omni hora ; post quam, Domine, miserere, ter. Gloria. Et nunc. Excelsiorem. Reverentia, ut dictum est, si sit Quadragesima ; et finis.

MESORIUM SEXTÆ.

Τὸ, Δεῦτε, προσκυνήσωμεν, ἐκ τρίτου, καὶ ὁ ψαλμοὶ, ὁ νη', Ἐλέησόν με, ὁ Θεός, ἐλέησόν με. ὅτι κατεπάτησέ με ἄνθρωπος. Καὶ ὁ ξθ', Ὁ Θεός εἰς βοήθειάν μου.

Δόξα. Καὶ νῦν. Τρισάγιον Παναγία Τριάς. Πάτερ ἡμῶν· καὶ τὰ παρόντα τροπάρια.

Σῶσον, Κύριε, τὸν λαόν σου, καὶ εὐλόγησον τὴν

(a) Psal. LXXVIII, 8, 9.

249. Venite, adoremus, ter, et psalmi LV, Miserere mei, Deus, quoniam conculcavit me homo ; LVI, Miserere mei, Deus, miserere mei. Et LXIX, Deus, in adiutorium meum.

Gloria. Et nunc. Trisagium : Sanctissima Trinitas. Pater noster, et sequentia troparia.

Salvum fac populum tuum, Domine, et benedic

hereditati tuæ (a), victoriis imperatoribus contra barbaros concede, et tuum custodi per tuam crucem imperium.

Gloria.

Sanctorum cruciatus, quos pro te passi sunt, absterge, Domine; et cunctis nostris medere doloribus, quæsumus te, amator hominum.

Et nunc.

Sanctorum omnium ac Deiparæ precibus, pacem tuam nobis concede, Domine, et miserere nostri, qui solus misericors es.

250. Domine, miserere, quadragies. Gloria. Et nunc. Excelsiorem. In nomine Domini, benedic, Pater. Sacerdos: Per preces. Deinde facimus tres majores reverentias, et precationem S. Ephrem dicimus, ac continuo sequentem Basilii magni orationem:

Deus, potestatum Domine, omnisque conditor creaturæ, qui per incomparabilis misericordiæ tuæ viscera, Filium tuam unigenitum, Dominum nostrum Jesum Christum pro salute nostri generis misisti; et per venerandam ipsius crucem discerpisti peccatorum nostrorum chirographum; deque principibus ac potestatibus tenebrarum in ipso triumphasti: tu idem, Domine benigne, suscipe has nostras peccatorum orationes, quas tibi et grati et supplices offerimus; et libera nos ab omni gravi ac tenebricoso lapsu, et ab omnibus, qui nos lædere meditantur, inimicis visibilibus et invisibilibus, confige timore tuo carnes nostras, et ne declina corda nostra in sermones vel cogitationes malitiæ; sed tui amore nostras animas vulnera, ut ad te semper anhelemus, et tuo ducti lumine, te, inaccessible æternamque lucem, intueamur; et jugi confessione agamus tibi gratias, ingenito Patri cum tuo unigenito Filio, et sancto honoque ac vivifico tuo Spiritu, nunc et semper, et in sæcula sæculorum. Amen.

Si, Deus Dominus, cantatum fuerit, recitamus typica; sin autem Alleluia, ea differ post Nonam.

α κληρονομίαν σου, νίκας βασιλεῦσι κατὰ βαρβάρων θωρούμενος, καὶ τὸ σὸν σουλᾶττων διὰ τοῦ σταυροῦ σου πολίτευμα.

Δόξα.

Τὰς ἀληθδύνας τῶν ἁγίων, ἃς ὑπὲρ σοῦ ἔπαθον, δυσωπήθητι, Κύριε, καὶ πάσας ἡμῶν τὰς ὀδύνας ἰασαι, φιλόανθρωπε, δεόμεθα.

Καὶ νῦν.

Τῇ πρεσβείᾳ, Κύριε, πάντων τῶν ἁγίων, καὶ τῆς Θεοτόκου, τὴν σὴν εἰρήνην ἔδος ἡμῖν, καὶ ἐλέησον ἡμᾶς, ὡς ἄνθρωποι οἰκτιρῶν.

Τὸ, Κύριε, ἐλέησον, μ'. Δόξα. Καὶ νῦν. Τὴν τιμιωτέραν. Ἐν ὀνόματι Κυρίου εὐλόγησον, Πάτερ. Ὁ ἱερεύς: Δι' εὐχῶν. Εἶτα ποιούμεν τὰς μεγάλας τρεῖς μετανοίας, μετὰ καὶ τῆς εὐχῆς τοῦ ὁσίου Ἐφραίμ, καὶ εὐθύς τὴν παρούσαν εὐχὴν τοῦ μεγάλου Βασίλειου:

Θεὸς καὶ Κύριε τῶν δυνάμεων, καὶ πάσης κτίσεως δημιουργε, ὁ διὰ σπλάγγνα ἀνεκλάστου ἐλέους σου τὸν μονογενῆ σου Υἱόν, τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν καταπέμφας ἐπὶ σωτηρίᾳ τοῦ γένους ἡμῶν, καὶ διὰ τοῦ τιμοῦ αὐτοῦ σταυροῦ τὸ χειρόγραφον τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν διαβρήξας, καὶ θριαμβεύσας ἐν αὐτῷ τὰς ἀρχὰς καὶ ἐξουσίας τοῦ σκότους: αὐτὸς, Δέσποτα φιλόανθρωπε, πρόσδεξαι καὶ ἡμῶν τῶν ἁμαρτωλῶν τὰς εὐχαριστηρίους ταύτας καὶ ἱκετηρίους ἐντεύξεις: καὶ ῥῦσαι ἡμᾶς ἀπὸ παντὸς ὀλεθρίου καὶ σκοτεινοῦ παραπτώματος, καὶ πάντων τῶν κακῶσαι ἡμᾶς ζήτουστων, ὀρατῶν καὶ ἀοράτων ἐχθρῶν: καθήλωσον ἐκ τοῦ φόβου σου τὰς σάρκας ἡμῶν, καὶ μὴ ἐκκλίνης τὰς καρδίας ἡμῶν εἰς λόγους ἢ εἰς λογισμοὺς πονηρίας: ἀλλὰ τῷ πόνῳ σου τρυῖσον ἡμῶν τὰς ψυχὰς. Ἰνα πρὸς σὲ διαπαντὸς ἀτινίζοντες, καὶ τῷ παρὰ σοῦ φωτὶ ὀδηγούμενοι, σὲ τὸ ἀπρόσιτον καὶ ἀόρατον κατασπύοντες φῶς, ἀκατάπαυστόν σοι τὴν ἐξομολογήσιν καὶ εὐχαριστίαν ἀναπέμπωμεν, τῷ ἀνάρχῳ Πατρὶ, σὺν τῷ μονογενεῖ σου Υἱῷ, καὶ τῷ παναγίῳ καὶ ἀγαθῷ καὶ ζωοποιῷ σου Πνεύματι, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

Καὶ εἰ μὲν, Θεὸς Κύριος, ἐψάλτο, τὰ τυπικὰ λέγομεν: εἰ δὲ Ἀλληλούια, ὑπέρθες αὐτὰ μετὰ τὴν ἐν-νάτην ὥραν.

NONA.

251. Post Benedictus, Rex cælestis, Trisagium, D Sanctissima Trinitas, Pater noster, Domine, miserere, duodecies, Venite, adoremus, ter; dicuntur psalmi LXXIII, Quam dilecta tabernacula, et LXXXIV, Benedixisti, Domine, terram, et LXXXV, Inclina, Domine, aurem tuam. Dicitur autem ultimi hujus psalmi versiculus bis. Fac mecum.

Gloria. Et nunc. Alleluia, ter. Domine, miserere, ter. Et si dictum fuerit, Deus Dominus, accines diei troparium; sin autem Alleluia, troparium quod hic ponitur, tono obliquo 4.

(a) Psal. xxvii, 9.

Μετὰ τὸ, Εὐλογητὸς, Βασιλεῦ οὐράνια, Τρισάγιον, Παναγία Τριάς, Πάτερ ἡμῶν, Κύριε, ἐλέησον, ιβ', τὸ, Δεῦτε, προσκυνήσωμεν, ἐκ γ'. Εἶτα ὁ ψαλμὸς ὁ πγ'. Ὁδὸ ἀγάπητὰ τὰ σκηνώματα: καὶ ὁ πδ'. Εὐλόγησας, Κύριε, τὴν γῆν καὶ πε'. Κλίνον, Κύριε, τὸ οὖς σου. Πάλιν, Ποίησον μετ' ἐμοῦ

Δόξα. Καὶ νῦν. Ἀλληλούια, ἐκ γ'. Κυριε, ἐλέησον, γ'. Καὶ εἰ μὲν Θεὸς Κύριος ἐψάλτο, ἐπέσεις τὸ τῆς ἡμέρας τροπάριον εἰ δὲ Ἀλληλούια, τὸ παρὶν εἰς ἦχον πλ. δ'.

Ὁ ἐν τῇ ἐνάτῃ ὥρᾳ δι' ἡμᾶς σαρκὶ θανάτου Ἀ Qui hora nona pro nobis mortem secundum
γευσάμενος, νέκρωσον τῆς σαρκὸς ἡμῶν τὸ φρόνημα, carnem degustasti, mortifica in nobis carnis pru-
Χριστὲ ὁ Θεὸς ἡμῶν, καὶ σώσον ἡμᾶς dentiam, Christe Deus noster, et salva nos.

ΣΤΙΧΟΣ α'.

Ἐγγιζάτω ἡ δέησις μου ἐνώπιόν σου, Κύριε,
κατὰ τὸ λόγιόν σου ρύσαι με.

ΣΤΙΧΟΣ β'.

Εἰσιέλθοι τὸ ἀξιωμα μου ἐνώπιόν σου, Κύριε, κα-
τὰ τὸ λόγιόν σου ρύσαι με.

Δόξα. Καὶ νῦν.

Θεοτόκιον.

Ὁ δι' ἡμᾶς γεννηθεὶς ἐκ Παρθένου, καὶ σταύρω-
σεν ὑπομένοντας, ἀγαθὲ ὁ θανάτῳ τὸν θάνατον σκυλεύ-
σας, καὶ ἔγερσιν δείξας ὡς Θεὸς, μὴ παρίδης οὐδ'
ἐπλασας τῇ χειρὶ σου. Διίξον τὴν φιλανθρωπίαν σου,
ἐλεῆμον. Δέξαι τὴν τεκοῦσάν σε Θεοτόκον, πρεσβεύου-
σαν ὑπὲρ ἡμῶν καὶ σώσον, Σώτερ ἡμῶν, λαὸν ἀπα-
γνωσμένον.

Μὴ δὴ παραδώῃς ἡμᾶς εἰς τέλος διὰ τὸ ὄνομά σου
τὸ ἄγιον· καὶ μὴ διασεκεδάσῃς τὴν διαθήκην σου, καὶ
μὴ ἀποστήσῃς τὸ ἔλεός σου ἀπ' ἡμῶν δι' Ἀβραάμ
τὸν ἡγαπημένον ὑπὸ σοῦ, καὶ διὰ Ἰσαὰκ τὸν δοῦλόν
σου, καὶ Ἰσραὴλ τὸν ἄγιόν σου.

Τρισάγιον, Παναγία Τριάς, Πάτερ ἡμῶν. Καὶ
εἰ μὲν ἔστιν ἑορτὴ, λέγε τὸ κοντάκιον αὐτῆς· εἰ δ' οὐ,
ταῦτα

Βλέπων ὁ ἀηστῆς τὸν ἀρχηγὸν τῆς ζωῆς ἐπὶ
σταυροῦ κρεμάμενον ἔλεγε· Εἰ μὴ Θεὸς ὑπῆρχε
σαρκωθείς ὁ σὺν ἡμῖν σταυρωθεὶς, οὐκ ἂν ὁ ἥλιος
τὰς ἀκτίνας ἐναπέκρυψεν, οὐδὲ ἡ γῆ σειομένη ἐκυμαί-
νετο· ἀλλ' ὁ πάντων ἀνεχόμενος, μνησθητὶ μου, Κύ-
ριε, ἐν τῇ βασιλείᾳ σου.

Δόξα.

Ἐν μέσῳ δύο λησῶν ζυγὸς δικαιοσύνης εὐρέθη
ὁ σταυρός σου· τοῦ μὲν καταγομένου εἰς ἄδην τῷ
βάρει βλασφημίας· τοῦ δὲ κουριζομένου πταισμάτων
πρὸς γνῶσιν θεολογίας. Χριστὲ ὁ Θεὸς, δόξα σοι.

Καὶ νῦν.

Τὸν Ἀμὸν, καὶ Ποιμένα, καὶ Σωτῆρα τοῦ κόσ-
μου, ἐν τῷ σταυρῷ θεωροῦσα ἡ τεκοῦσα, ἔλεγε θα-
κρῆσαι· Ὁ μὲν κόσμος ἀγάλλεται, δεχόμενος τὴν
λύτρωσιν· τὰ δὲ σπλάγχνα μου φλέγονται, ἐρώσης
τὴν σταύρωσιν, ἣν ὑπὲρ πάντων ὑπομένεις, ὁ Υἱὸς
καὶ Θεὸς μου.

Κύριε, ἐλέησον, μ'. Ὁ ἐν παντὶ καιρῷ καὶ πά-
σῃ ὥρᾳ. Κύριε ἐλέησον, γ'. Δόξα. Καὶ νῦν. Τὴν
τιμιωτέραν. Ἐν ὀνόματι Κυρίου, εὐλόγησον, Πάτερ.
Ὁ Ἰσραὴλ· Ὁ Θεὸς οἰκτιρῆσαι ἡμᾶς. Καὶ εἰ ἔστι
Τεσσαρακοστὴ, τὰς τρεῖς μεγάλας μετανοίας ποιη-
τίων.

MESORIUM NONÆ.

Τὸ, Δεῦτε, προσκυνήσωμεν, γ'. Καὶ οἱ ψαλμοὶ ὁ
ρθ', Διναίτε, παῖδες, Κύριον· καὶ ὁ θ', Ἐξημολο-
γήσομαι σοι, Κύριε, ἐν ὅλῃ καρδίᾳ μου· καὶ ῥθ',
Ἐξέλιτο με, Κύριε, ἐξ ἀνθρώπου πονηροῦ.

VERSICULUS 1.

252. Appropinquet deprecatio mea in conspec-
tu tuo, Domine; juxta eloquium tuum da mihi in-
tellectum.

VERSICULUS 2.

Iniret postulatio mea in conspectu tuo, Domi-
ne, secundum eloquium tuum eripe me.

Gloria. Et nunc.

Mariale.

Qui pro nobis ex Virgine genitus es, benigne,
et tolerata crucis morte mortem vicisti, et veluti
Deus, demonstrasti resurrectionem, ne despicias
quos manu tua formasti; ostende, misericors, be-
nificentiam tuam. Suscipe tuam Genitricem, pro
nobis deprecantem; et salvum fac, Salvator noster,
populum prodigatum.

Ne tradas nos in finem, propter nomen sanctum
tuum, et ne disperdas testamentum tuum, et ne
avertas misericordiam tuam a nobis, propter Abra-
ham dilectum tuum, et propter Isaac servum tuum
et Israel sanctum tuum.

253. Trisagium, Sanctissima Trinitas, Pater
noster. Et, si dies festus sit, dic ejus con-
tactium; si autem contactium non sit, hæc dicen-
tur:

Videns latro auctorem vitæ pendentem e cruce,
dixit: Si non esset carnis indutus Deus, qui no-
biscum in crucem actus est, non absconderet sol
radios suos, neque succussa terra fluctuaret: er-
go qui hæc cuncta sustines, memento mei in regno
tuo.

Gloria.

In medio latronum fuit crux tua, veluti libra
justitiæ; altero quidem depresso ad inferos præ
pondere impietatis; altero autem levato lapsi-
bus, ad Dei cognitionem. Gloria tibi, Christe
Deus.

Et nunc.

Agnus, et Pastorem, et Servatorem mundi in
cruce videns Mater, dicebat lacrymans: Mundus
quidem exultat accipiens redemptionem; sed urun-
tur viscera mea, spectante crucifixione, quam, me
Fili mi et Deus, pro omnibus pateris.

Domine, miserere, quadrages. Qui omni tem-
pore et omni hora. Domine, miserere, ter. Glo-
ria. Et nunc. Excelsiorem. In nomine Domini, be-
nedic, Pater. Sacerdos: Deus misereatur vestri.
Et, si sit Quadragesima, faciendæ sunt tres magnæ
reverentiæ.

254. Venite adoremus, ter; et psalmus casæ,
Laudate, pueri, Dominum: et ix, Confiteor tibi,
Domine, in toto corde meo: et cxxix, Efripe me,
Domine, ab homine malo.

Gloria. Et nunc, Trisagium. Sanctissima Tri-
nitas. Pater noster, et hæc troparia :

Qui terrestria per crucem illuminasti, et vocasti peccatores ad pœnitentiam, ne me separet a grege tuo, Pastor bone : sed quære me, Domine, errantem ; et, quasi solus misericors ac benignus, tuo sancto gregi annuera.

Gloria.

Quemadmodum latro confitens clamo tibi benefico : In regno tuo memento mei, Domine ; meque ei adjuuge, qui pro nobis ærumnas tantas ultro sustinisti.

Et nunc.

Mariale.

Pro nobis suffragium in crucem, venite, omnes, adoremus : illum enim vidit Maria in ligno, et dixit : Quamvis crucem subeas, tamen es Filius et Deus meus.

255. Domine, miserere, quadragies. Gloria. Et nunc. Excelsiorem, et tres reverentiæ. Postea dicimus istam orationem Magni Basilli :

Regnator, Domine Jesu Christe, Deus noster, qui inter delicta nostra longanimis es, et nos perduxisti usque ad hanc horam, in qua e vivifico ligno pendens bono latroni viam ad ingressum paradisi præparasti, et morte mortem interemisti : propitius esto nobis peccatoribus et indignis famulis tuis : peccavimus enim et inique egimus, neque sumus digni, qui levemus oculos, et suspiciamus cœli altitudinem : quia derelinquimus viam justitiæ tuæ, et abivimus in voluntatibus cordium nostrorum. Ergo obsecramus incomparabilem tuam bonitatem, parce nobis secundum multitudinem misericordiæ tuæ, et salvos nos fac propter sanctum nomen tuum, quia defecerunt in vanitate dies nostri : de manu inimici eripe nos, et dimitte nobis peccata, et carnalem nostram prudentiam mortifica, ut expollantes nos videremur hominem, induamus novum, et vivamus Domino ac moderatori nostro : et sic tua seculi mandata, ad æternam perveniamus requiem, ubi est omnium lætantium habitatio. Tu enim, Christe Deus noster, es vera te diligentium lætitia atque exultatio : et damus gloriam tibi cum ingenito Patre, et sancto bonoque ac vivifico tuo Spiritu, nunc et semper et in sæcula sæculorum. Amen.

πομεν σὺν τῷ ἀνάρχῳ Πατρὶ, καὶ τῷ παναγίῳ καὶ ἀγαθῷ, καὶ ζωοποιῷ σου Πνεύματι, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Ἀμήν.

Δόξα. Καὶ νῦν. Τρισάγιον. Παναγία Τριάς. Πάτερ ἡμῶν, καὶ τὰ τροπάρια ταῦτα :

Ὁ φωτιστὴς τὰ ἐπίγεια διὰ σταυροῦ, καὶ καλῆσας εἰς μετάνοιαν ἀμαρτωλοὺς, μὴ χωρίστης με τῆς πόλης σου, ὁ Ποιμὴν ὁ καλὸς· ἀλλὰ ζήτησόν με. Δέσποτα, τὸν πλανώμενον, καὶ ἀγία σου ποιμνὴ συναριθμησον, ὡς μόνος ἐλεημῶν καὶ φιλόανθρωπος.

Δόξα.

Ὡς ὁ ληστής ὁμολογῶν ἀναβοῶ σοι τῷ ἀγαθῷ· Ἐν τῇ βασιλείᾳ σου μνησθήτι μου, Κύριε· καὶ σὺν αὐτῷ με ἀριθμησον, ὁ ἐκουσίως τὰ πάθη ὑπὲρ ἡμῶν καταβεξάμενος.

Καὶ νῦν.

Θεοτόκιον.

Τὸν δι' ἡμᾶς σταυρωθέντα, δεῦτε, πάντες ὑμῆσομεν· αὐτὸν γὰρ κατείδε Μαρία ἐπὶ τοῦ ξύλου, καὶ ἔλεγεν· Εἰ καὶ σταυρὸν ὑπομένεις, σὺ ὑπάρχεις ὁ Υἱὸς καὶ Θεὸς μου.

Τὸ, Κύριε, ἐλέησον, μ'. Δόξα. Καὶ νῦν. Τὴν τιμιωτέραν, καὶ αἱ τρεῖς μετάνοιαι. Εἶτα λέγομεν τὴν εὐχὴν ταύτην τοῦ Μεγάλου Βασιλείου :

Δέσποτα, Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ μακροθυμῆσας ἐπὶ τοῖς ἡμῶν πλημμελήμασι, καὶ ἄχρι τῆς παρουσίας ὥρας ἀγαθῶν ἡμᾶς, ἐν ᾗ ἐπὶ τοῦ ζωοποιῦ ξύλου κρεμάμενος, τῷ εὐγνώμονι ληστῇ τὴν εἰς τὸν παράδεισον ὡδοποιήσας εἰσοδὸν, καὶ θανάτῳ τὸν θάνατον ὤλεσας· ἰλάσθητι· ἡμῖν τοὺς ἀμαρτωλοὺς καὶ ἀναξίους δούλους σου· ἡμάρτομεν γὰρ καὶ ἠνομήσαμεν, καὶ οὐκ ἐσμὲν ἄξιοι ἄραι τὰ ὄμματα ἡμῶν, καὶ βλέπειν εἰς τὸ ὕψος τοῦ οὐρανοῦ· διότι κατελίπομεν τὴν ἕδρην τῆς δικαιοσύνης σου, καὶ ἐπορεύθημεν ἐν τοῖς θελήμασι τῶν καρδιῶν ἡμῶν. Ἄλλ' ἵκετεύομεν τὴν σὴν ἀνείκαστον ἀγαθότητα, φείσαι ἡμῶν, Κύριε, κατὰ τὸ πλῆθος τοῦ ἔλεους σου, καὶ σῶσον ἡμᾶς, διὰ τὸ ὄνομά σου τὸ ἅγιον, ὅτι ἐξέλιπον ἐν ματαιότητι αἱ ἡμέραι ἡμῶν· ἐξέλου ἡμᾶς τῆς τοῦ ἀγχιχειμένου χειρὸς, καὶ ἄφες ἡμῖν τὰ ἀμαρτήματα, καὶ νέκρωσον τὸ σαρκικὸν ἡμῶν φρόνημα· ἵνα, τὸν παλαιὸν ἀποθνήσκον ἄνθρωπον, τὸν νέον ἐνδυσώμεθα, καὶ συζήσωμεν τῷ ἡμετέρῳ Δεσπότη καὶ κηδεμόνι· καὶ οὕτω τοὺς σοὺς ἀκολουθοῦντες προστάγμασιν, εἰς τὴν αἰώνιον ἀνάπαυσιν κατανησώμεν, ἐνθα πάντων ἐστὶν εὐφραίνομένων ἡ κατοικία. Σὺ γὰρ ἡ ὄντως ἀληθινή εὐφροσύνη καὶ ἀγαλλίασις τῶν ἀγαπώντων σε, Χριστέ ὁ Θεὸς ἡμῶν, καὶ σὺ τὴν δόξαν ἀναπέμ-

TYPICA.

Modo ante, modo post Nonam recitanda.

256. COMM. Horologium quidem exhibet Typica ante Nonam ejusque mesorium ; sed cum (ut ex num. 50 colligitur) Typica modo ante, modo post Nonam ejusque mesorium recitari debeant, satius esse existimavi magisque consultum, ea hocce loco legenda proponere : sic enim et ponuntur in Typico S. Sabæ, et Horarum minorum series atque ordo minus interrumpitur. Vox autem, Typica, multiplici significatione gaudet in ecclesiasticis Græcorum voluminibus. Unam dedimus num. 54, hic daturi aliam. De hac igitur voce, prout hic accipitur, ita philosophatur Goarus in *Euchologio* fol. 124 ad illam vocem, τὰ τυπικά. « Psalmum vicesimum secundum (voluit scribere 102) præsens vox suggerit intelligendum, qui et πρώτα τυπικά, ad discrimen inter ipsum et 145, δεύτερα τυπικά vocatum ponendum dicitur. Amisio vero τυπικά audiunt, vel quia κατὰ τοὺς τύπους juxta normam et rubricas cantari, vel potius quia in officio τῶν τυπικῶν legi conuescunt. Ut enim Græci post μέγχα ἀπὸδεύοντων, Completorium magnam,

aliud μικρόν minus habent : et post Primam, Tertiam, Sextam, et Nonam medias horas sibi præserunt, μεσούρια vocatas.... sic, quasi his ad divinas laudes non facientibus satis, post Sextam et μεσούριον ejus, ακολουθίαν τῶν τυπικῶν, Typicorum officium subjunxerunt : in quo cum inter alias preces, etiam psalmi xxii (corrige iterum cii), et cxlv reperiantur, ut e Typicia extracti eorum primus dicitur, πρώτα τυπικά et secundus δεύτερα τυπικά. » Et fol. 186 bis, ex mente eruditissimi Leonardi Phyllaræ Areopagitæ, addendum censet idem Goarus : « Psalmos illos deos jam memoratos, τυπικῶν νομῆν solos non mereri ; sed et quæcumque in liturgiæ principio, Christi in mundum venturi figuram, τύπον, gerunt : psalmos autem illos hoc nomine maxime dignos, quod expressiorem, ut Patribus placuit, Christi figuram exhibeant. »

257. Hactenus Goarus. Restat ut nos Typica ipsa ex Horologio integra exprimamus. Dicuntur autem, ut ait S. Sabæ Typicum, χύμα. id est, sine cantu et modulatione, hoc modo : Postquam dictum est, Εὐλόγηι, ψυχὴ μου, τὸν Κύριον, Εὐλογητὸς εἶ, Κύριε. « Benedic, anima mea, Dominum ; Benedictus es, Domine, » recitatur psalmus cii, et clauditur cum Δόξα, Gloria. Deinde succedit psalmus cxlv, et dicitur, Καὶ νῦν. « Et nunc : » sequiturque hoc Troparium.

Ὁ μονογενὴς Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ ἀθάνατος Ἀδὲρ πατρὸς, καὶ καταδεξάμενος διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν σαρκωθῆναι, ἐκ τῆς ἁγίας Θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας ἀτρέπτως ἐνανθρωπήσας, σταυρωθεὶς τε, Χριστὲ ὁ Θεὸς, θανάτῳ θάνατον παθήσας· εἰς ὧν τῆς ἁγίας Τριάδος, συνδοξαζόμενος τῷ Πατρὶ καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, σῶσον ἡμᾶς.

Εἰδέναι χρὴ, ὅτι τῇ μεγάλῃ Τεσσαρακοστῇ οὐ λέγομεν τοὺς τῶν τυπικῶν ψαλμούς· ἀλλὰ μετὰ τὴν εὐχὴν τὴν, Δέσποτα Κύριε Ἰησοῦ Χριστὲ, ὁ Θεὸς ἡμῶν, ἀρχεται ὁ τεταγμένος χορὸς οὕτως· Μνήσθητι ἡμῶν, Κύριε, μετὰ μέλους εἰς ἦχον πλ. θ', καὶ εὐθύς· Μακάριοι οἱ πτωχοὶ τῷ πνεύματι. Μετὰ δὲ τὸ τέλος τῶν στίχων ἐνούμενοι οἱ δύο χοροὶ λέγουσιν οὕτως·

Μνήσθητι ἡμῶν, Κύριε, ἐν τῇ βασιλείᾳ σου. Μνήσθητι ἡμῶν, Κύριε, ὅταν ἐλθῆς ἐν τῇ βασιλείᾳ σου.

Καὶ εἰ μὲν ἔστι Τεσσαρακοστὴ, ἐνούμενοι οἱ δύο χοροὶ φάλλουσι μετὰ μέλους τὸ, Μνήσθητι ἡμῶν· καὶ μετάνοιαν α' εἰς τὸ καθέν· εἰ δ' οὐ, χύμα.

258. Comm. Ne hac hæreat lector, sciendum est, quatuor apud Græcos celebrari Quadragesimas : primam Paschæ, alteram Apostolorum, tertiam Assumptionis, quartam denique Nativitatis ; eam autem quæ Pascha antecedit, μεγάλην, magnam appellari : id quod colligitur ex Synæone Thessalonicensi, sic pronuntiante in responso LVII : Καὶ διὰ τοῦτο μᾶλλον τῶν ἄλλων μεγάλη λέγεται, ὅτι καὶ ἑτέραί εἰσιν αὐτῇ δὲ τούτων ὑπάρχει. « Et propierea hæc potius quam alia magna vocatur, quod aliis omnibus excellat. » Inno vero, ut observat Cangius, jejuniis septem aut plurimum dierum, ante festa Sanctorum observari solita, eandem nomenclaturam obtinent. Atque id probare nititur Cangius ex Joanne Jejunatore qui in Pœnitentiali pag. 89, sic habet : Τὰς δύο τεσσαρακοστὰς τοῦ ἁγίου Φιλίππου καὶ τῶν ἑφ' ἀποστόλων κρείττους μὲν μὴ μετέχιν τοὺς κοσμικοὺς ὀρίζομεν. » In duabus Quadragesimis, S. Philippi videlicet et duodecim apostolorum, sæcularibus esum carnis interdiximus. » Hæc observatio dispellit tenebras, quas superior Horologii locus comparatus ad alios affundere potuisset. Nunc ergo videamus, quomodo in minoribus illis Quadragesimis sive Jejuniis concinatur istud, Μνήσθητι ἡμῶν. Memorato nostri.

Δόξα. Καὶ νῦν.

Μνήσθητι ἡμῶν, Κύριε, ὅταν ἐλθῆς ἐν τῇ βασιλείᾳ σου.

Μνήσθητι ἡμῶν, Δέσποτα, ὅταν ἐλθῆς ἐν τῇ βασιλείᾳ σου. »

Μνήσθητι ἡμῶν, Ἄγιε, ὅταν ἐλθῆς ἐν τῇ βασιλείᾳ σου.

Χορὸς ὁ ἐπουράνιος ὕμναί σε καὶ λέγει· Ἅγιος, ἄγιος, ἔγιος, Κύριος Σαβαώθ· πλήρης ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ τῆς δόξης σου.

ΣΤΙΧΟΣ.

Προσέλθετε πρὸς αὐτὸν, καὶ φωτισθετε, καὶ τὰ πρόσωπα ὑμῶν οὐ μὴ κατασιγῶνθῃ.

(a) Matth. v, 3.

(b) Isa. vi, 3.

Christe Deus, qui es unigenitus Filius et Verbum immortale Dei, qui propter nostram salutem incarnatus, et ex sancta ac semper Virgine Maria, immutabiliter homo factus, crucifixusque mortem morte conculcasti, qui unus de sanctissima Trinitate, conglorificaris cum Patre et Spiritu sancto, salva nos.

257. Scire oportet, in magna Quadragesima non dici typicorum psalmos ; sed post hanc orationem, exhibitam num. 254, Regnator Domine Jesu Christe, Deus noster, incipit designatus chorus sic : Memento nostri, Domine, cum modulatione ad tonum obliquum 2, et statim dicuntur evangelicæ beatitudines : Beati pauperes spiritu (a). At vero post quemlibet versiculum duo chori simul dicantur sic :

Memento nostri, Domine, in regno tuo. Memento nostri, Domine, cum veneris in regnum tuum.

Et si sit Quadragesima, duo simul chori psallunt modulate : Memento mei, et ad singula faciunt reverentiam unam : alio autem tempore sine cauta et modulatione.

C Gloria. Et nunc.

259. Memento nostri, Domine, cum veneris in regnum tuum.

Memento nostri, Dominator, cum veneris in regnum tuum.

Memento nostri, Sancte, cum veneris in regnum tuum.

Chorus celestis celebrat te, et dicit : Sanctus, sanctus, sanctus, Dominus Sabaoth ; pleni sunt cæli et terra gloriæ tuæ (b).

VERSICULUS.

Venite ad eum, et illuminamini ; et vultus vestri non confundantur (c)

(c) Psal. xxxiii, 6.

Chorus cœlestis celebrat te, et dicit : Sanctus, A sanctus, sanctus, Dominus Sabaoth ; pleni sunt cœli et terra gloriæ tuæ.

Gloria.

Chorus sanctorum angelorum et archangelorum, cum omnibus cœlestibus virtutibus, celebrat te, et dicit : Sanctus, sanctus, sanctus, Dominus Sabaoth ; pleni sunt cœli et terra gloriæ tuæ.

Et nunc.

260. Illic recitatur symbolum Nicænum, eoque finito dicitur sequens precatio, cui oratio Dominica subnectitur.

Remitte, dimitte, condona, Deus, peccata a B nobis admissa, tam libere quam coacte, tam opere quam sermone, tam scienter quam inscienter, tam nocte quam interdiu, tam mente quam sensu ; omnia nobis condona, ut bonus atque hominum amans.

Et si quod festum Domini celebretur, dicimus ejus contactium : si autem cum eo concurrat sanctus celebrandus, prius dicitur sancti contactium, Gloria, Et nunc ; (postea) contactium festi. Si Alleluia cantatum fuerit, vel non sit festum Domini, dic primo contactium Transfigurationis, deinde diei ; feria secunda Incorporæorum contactium. Gloria. Cum sanctis dona, Christe. Et nunc. Tutela Christianorum. Similiter tertia feria contactium præcursoris et deinceps.

261. Hæc autem contactia in Horologio integra subjiciuntur, hoc modo.

Contactium Transfigurationis.

In monte transfiguratus es, Christe Dens : et quantum capaces erant discipuli tui, viderunt gloriam tuam, ut quando te cernerent sublatum in crucem, nossent te id pati libere ; et ut prædicarent mundo, esse te Patris splendorem.

262. Feria II, contactium Incorporæorum, tonus 2.

Archistrategi Dei, administri divinæ gloriæ, angelorum ductores, et principes incorporæorum ; quod convenit, id nobis petite, et magnam misericordiam, sicut incorporæum archistrategi.

263. Feria III, contactium præcursoris. Tonus β', sicut τὰ ἄνω ζητῶν.

Propheta Dei, et Præcursor gratiæ, e capite tuo, velut sacerrima rosa, in terra invento, medellam semper accipimus : etenim, ut ante, prædicas mundo poenitentiam.

264. Feria IV et VI, hoc. Tonus 4.

Christe Deus, qui ultro suffixus es cruci, ostende misericordiam tuam, nova illa quæ a te cognominatur gubernatione : exhibila virtute tua fideles imperatores nostros : ipsis victorias concede, et fer contra hostes auxilium, armaturam pacis, tropæum inexpugnabile.

265. Feria V, SS. apostolorum. Tonus 2.

Securos et divina locutos præcones, discipulorum tuorum columen, Domine, adiuvisisti ad perfrendum bonis tuis, et ad requiescendum ; illorum enim labores ac mortem quovis holocausto luben-

Χορὸς ὁ ἐπουράνιος ὑμνεῖ σε, καὶ λέγει· Ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος, Κύριος Σαβαώθ· πλήρης ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ τῆς δόξης σου.

Δόξα.

Χορὸς ἁγίων ἀγγέλων καὶ ἀρχαγγέλων μετὰ πτωσῶν τῶν ἐπουρανίων δυνάμεων ὑμνεῖ σε, καὶ λέγει· Ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος, Κύριος Σαβαώθ· πλήρης ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ τῆς δόξης σου.

Καὶ νῦν.

Ἄνες, ἄρες, συγχώρησον, ὁ Θεὸς, τὰ παραπτώματα ἡμῶν, τὰ ἔκουσια καὶ τὰ ἀκούσια, τὰ ἐν ἔργῳ καὶ λόγῳ. τὰ ἐν γνώσει καὶ ἐν ἀγνοίᾳ, τὰ ἐν νυκτὶ καὶ ἐν ἡμέρᾳ, τὰ κατὰ νοῦν καὶ διάνοιαν· τὰ πάντα ἡμῖν συγχώρησον, ὡς ἀγαθὸς καὶ φιλόνητος.

Καὶ εἰ μὲν ἔστι Δεσποτικὴ ἑορτὴ, λέγομεν τὸ ταύτης κοντάκιον· εἰ δὲ τύχοι καὶ ἅγιος ἑορταζόμενος ἐν ταύτῃ, λέγεται πρῶτον τοῦ ἁγίου· Δόξα· Καὶ νῦν· (ἔπειτα) τὸ τῆς ἑορτῆς. Εἰ δ' Ἀλληλούϊα ἐψάλτο, ἢ οὐκ ἔστι Δεσποτικὴ ἑορτὴ, λέγε πρῶτον τὸ τῆς Μεταμορφώσεως, εἶτα τὸ τῆς ἡμέρας· τῇ δευτέρᾳ τῶν Ἀσωμάτων. Δόξα. Μετὰ τῶν ἁγίων ἀνάπαυσον, Χριστέ. Καὶ νῦν. Προστασία τῶν Χριστιανῶν. Ὁσαύτως τῇ τρίτῃ τοῦ προδρόμου, καὶ καθεξῆς.

C

Τὸ τῆς Μεταμορφώσεως.

Ἐπὶ τοῦ θρους μετεμορφώθης· καὶ ὡς ἐχώρουσι οἱ μαθηταὶ σου τὴν δόξαν σου, Χριστέ ὁ Θεός, ἰδέασαντο· ἵνα, ὅταν σε ἴδωσι σταυρούμενον, τὸ μὲν πάθος νοήσωσιν ἔκούσιον, τῷ δὲ κόσμῳ κηρύξωσιν, ὅτι σὺ ὑπάρχεις ἀληθῶς τοῦ Πατρὸς τὸ ἀπαύασμα.

Τῇ β' κοντάκιον τῶν ἀσωμάτων. Ἦχος β'.

Ἀρχιστράτηγοι Θεοῦ, λειτουργοὶ θείας δόξης, τῶν ἀγγέλων ὁδηγοὶ, καὶ ἀρχηγὸι ἀσωμάτων, τὸ συμφέρον ἡμῖν προσεύσατε, καὶ τὸ μέγα ἔλεος, ὡς τῶν ἀσωμάτων ἀρχιστράτηγοι.

Τῇ τρίτῃ τοῦ Προδρόμου κοντάκιον. Ἦχος β'. Τὰ ἄνω ζητῶν.

Προφῆτα Θεοῦ, καὶ πρόδρομος τῆς χάριτος, τὴν κάραν τὴν σὴν, ὡς ῥόδον ἱερώτατον, ἐκ γῆς εὐράμενοι, τὰς ἰάσεις πάντοτε λαμβάνομεν· καὶ γὰρ πάλιν, ὡς πρότερον, ἐν κόσμῳ κηρύττεις τὴν μετάνοιαν.

Τῇ τετάρτῃ καὶ τῇ παρασκευῇ τοῦτο. Ἦχος δ'.

Ὁ ὑψώθεις ἐν τῷ σταυρῷ ἔκουσίως, τῇ ἔκτανσίν σου καινῇ πολιτείᾳ τοὺς οἰκτιρμούς σου δώρησαι, Χριστέ ὁ Θεός· εὐφρανὸν ἐν τῇ δυνάμει σου τοὺς πιστοὺς βασιλεῖς ἡμῶν· νίκας χορηγῶν αὐτοῖς, κατὰ τῶν πολεμίων συμμαχίαν ἔχοιεν τὴν σὴν, ὄπλον εἰρήνης, ἀήττητον τρόπαιον.

Τῇ πέμπτῃ τῶν ἁγίων ἀποστόλων. Ἦχος β'.

Τοὺς ἀσφαλεῖς καὶ θεοφθόγγους κήρυκας, τὴν κορυφὴν τῶν μαθητῶν σου, Κύριε, προσελάβου εἰς ἀπόλαυσιν τῶν ἀγαθῶν σου καὶ ἀνάπαυσιν τοὺς πόνους γὰρ ἐκέλευν καὶ τὴν θάνατον εἰδέω ὑπὲρ τῶν

εν ολοκάρπωσιν, ὁ μόνος γινώσκων τὰ ἐγκάρ- **A** lius suscepisti, tu qui solus corua pernostis.
δια.

Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ τοῦ ἁγίου Νικολάου. Ἦχος γ'. Ἡ Παρθένος σήμερον.

Ἐν τοῖς Μύροις, ἄγιε, ἱερουργὸς ἀνεδείχθης • τοῦ Χριστοῦ γὰρ, ὅσει, τὸ εὐαγγέλιον κληρώσας, ἔθηκας τὴν ψυχὴν σου ὑπὲρ λαοῦ σου, καὶ ἔσωσας τοὺς ἀθώους ἐκ τοῦ θανάτου· διὰ τοῦτο ἡγιασθης, ὡς μέγας μύστης Θεοῦ τῆς χάριτος.

Τῷ Σαββάτῳ λέγομεν Δόξα μετὰ τῶν ἁγίων, καὶ τὸ παρὸν μαρτυρικὸν τροπάριον. Ἦχος πλ. δ'.

262. **Coxm.** Hoc troparium invenies num. 233 et inchoatur ab his verbis : Ὁς ἀπαρχὰς τῆς φύσεως.

Τούτο δὲ λέγεται καθ' ἐκάστην ἐκτὸς Σαββάτου.

Προστασία τῶν Χριστιανῶν ἀκαταίσχυντε, μεσιτεία πρὸς τὸν Ποιητὴν ἀμετάθετε, μὴ παρίδης ἀμαρτωλῶν δεήσεων φωνάς· ἀλλὰ πρόφθασον ὡς ἀγαθὴ εἰς τὴν βοήθειαν ἡμῶν, τῶν πιστῶς κραυγαζόντων σοι· Τέχνησον εἰς πρεσβειαν, καὶ σταῦσον εἰς ἰκεσίαν, ἢ προστατεύουσα ἡε, Θεοτόκε, τῶν τιμῶντων σε.

Τὸ, Κύριε, ἐλέησον, μ'· καὶ, εἰ ἔστι Τεσσαρακοστὴ, τὴν τιμιωτέραν τῶν χειροῦμίμ. Ἐν τῷ ὄνοματι Κυρίου, εὐλόγησον, Πάτερ. Ὁ ἱερεύς· Ὁ Κύριος οἰκτειρήσῃσι ἡμᾶς, καὶ τὰς τετυπωμένας μετανοίας. Ἐἴτα Τρισάγιον, Παναγία Τριάς, Πάτερ ἡμῶν, Κύριε, ἐλέησον εἴ. Ἐἴ τὸ ὄνομα Κυρίου εὐλογημένον, καὶ τὸν ψαλμὸν λγ'. Εἰ δ' οὐκ ἔστι Τεσσαρακοστὴ, μετὰ τὸ, Κύριε, ἐλέησον, μ', εὐθύς τὸ, Ἐἴ τὸ ὄνομα Κυρίου, ἐκ τρίτου. Δόξα, Καὶ νῦν, καὶ γίνεται ἀπόλυσις.

266. Eadem feria contactium S. Nicolai. Tonus 5, sicut Ἡ Παρθένος σήμερον.

Mirensibus, o sancte, fuisti sacrorum administrator : nam Christi Evangelium adimplens, o dive, animam tuam posuisti pro populo tuo, innocentes eripuisti e morte, ideo sicut magnus mysta diviniæ gratiæ, sanctificatus es.

Sabbato dicimus, Gloria cum sanctis, et præsens troparium martirum. Tonus obliquus

Illud autem, quod sequitur, dicitur quotidie, præterquam in Sabbato.

Tutela Christianorum, quæ non confunditur ; immutabilis apud Conditorem intercessio ; ne despicias voces peccatorum deprecantium, sed inatura nobis ferre auxilium : ad te enim fideliter clamamus, Deipara, perpetua te honorantium patrona, legationem accelera ; ad supplicationem festina.

Domine, miserere, quadrages ; et si sit Quadragesima, Excelsiorem cherubim. In nomine Domini, benedic, Pater. Sacerdos : Domine misereatur nostri ; et sunt præstitutiæ reverentiæ. Deinde dicitur Trisagium, Sanctissima Trinitas, Pater noster, Domine, miserere, duodecies, Sit nomen Domini benedictum (α), cum psalmo xxxiii. Si autem non sit Quadragesima, post, Domine, miserere, quadrages dictum, dicitur ter : Sit nomen Domini. Gloria, Et nunc, et sit dimissio.

APODIPNUM.

267. « Apodipnum, » uti jam nunc in ipsa capituli hujus inscriptione declaratum est, respondet « Completorio » Latinorum ; itaque nuncupatur, quia ἀπὸ τοῦ δεῖπνου, id est, a cæna decantatur. Duplex autem apud Græcos est ἡ ἀπόδειπνον ; alterum μέγα, majus ; alterum μικρόν, minus. » Prius psallitur per totam magnam Quadragesimam ; posterius per reliquum anni tempus : sic enim habet Anthologium Arcudii : Οὕτω μὲν τελεῖται τὸ μέγα ἀπόδειπνον ἐν τῇ μεγάλῃ τεσσαρακοστῇ. κατὰ τὴν τάξιν τοῦ παλαιοῦ καὶ καθολικοῦ τυπικοῦ, καθὼς γέγραπται : τὸ δὲ μικρόν ἀπόδειπνον, ὃ ψάλλεται ἄνω τῷ χρόνῳ παρεκτὸς τῆς μεγάλης τεσσαρακοστῆς, etc. « Ita quidem sit magnum Apodipnum in magna Quadragesima, secundum sanctionem antiqui et universalis Typici, sicut scriptum est ; sed parvum Apodipnum, quod psallitur toto tempore extra Quadragesimam, » etc. Hinc castigandus videtur Goarus, qui supra num. 255, non obscure innuit, Apodipnum utrumque quotidie recitari. Utrumque porro describitur in Horologio : sed quia magnum prolixius est, quam ut commode hic possit exponi, tantum dabo « Apodipnum minus, » in quo interdum psalli ἀκολουθίαν aliorum sanctorum diximus num. 190.

Ποιῶντες στίχον λέγομεν· Δόξα σοι, Θεὸς ἡμῶν· **C** Δόξα σοι.

Βασιλεῦ οὐράνιε, Παράκλητε, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὁ πανταχοῦ παρὼν καὶ τὰ πάντα πληρῶν, ὁ θησαυρὸς τῶν ἀγαθῶν καὶ ζωῆς χορηγός, ἐλθέ καὶ στήνωσον ἐν ἡμῖν, καὶ καθάρισον ἡμᾶς ἀπὸ πάσης κηλίδος, καὶ σῶσον, ἀγαθὴ, τὰς ψυχὰς ἡμῶν.

Τὸ Τρισάγιον, τὸ Παναγία Τριάς, Πάτερ ἡμῶν, Ὅτι σου ἔστι, τὸ, Κύριε, ἐλέησον, εἴ, τὸ, Δεῦτε, προσ-

268. Per modum versiculi dicimus, Gloria tibi, Deus noster ; gloria tibi.

Rex cælestis, Paraclete, Spiritus veritatis, ubique præsens, et replens omnia, thesaurum bonorum, et vitæ largitor ; veni et habita in nobis, et nos ab omni macula expurga, et serva benigne animas nostras.

Trisagium, Sanctissima Trinitas, Pater noster, Quia tuum est ; Domine, miserere, duode-

(α) Psal. cxii, 2.

cies ; Venite, adoremus, ter ; et psalmus L, Miserere mei, Deus, secundum magnam misericordiam tuam : et LXXIX, Deus, in adiutorium meum ; et CXLII, Domine, exaudi orationem meam.

κυνήσωμεν, γ', και την ν, Ἐλέησόν με, ὁ Θεός, κατὰ τὸ μέγα ἔλεός σου· και ξθ', Ὁ Θεός εἰς τὴν βοήθειάν μου· και ρμθ', Κύριε, εἰσάκουσον τῆς προσευχῆς μου.

269. COMM. Deinde proponitur recitanda Doxologia maior, quam nedi num. 207. In Apodipno autem recitatur tantum usque ad hæc verba inclusive, Εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος, in sæculum sæculi. Post hæc dicitur, Κύριε, καταφυγή, Domine, refugium ; ut eodem illo numero habetur : sed in fine omittitur Ἅγιος ὁ Θεός. Sanctus Deus ; et ejus loco dicitur : Καταξίωσον, Κύριε, ἐν τῇ νυκτὶ ταύτῃ ἀναμαρτήτους φυλαχθῆναι ἡμᾶς. « Dignare, Domine, nocte ista sine peccato nos custodiare. »

Postea sic dicimus : Vere dignum est, Excelsiorem, Credo in unum Deum, Trisagion, Sanctissima Trinitas, Pater noster, troparium sancti illo die colendi, vel sequentia.

270. Patrum nostrorum Deus, qui semper nobiscum agis juxta mansuetudinem tuam, ne avertas misericordiam tuam a nobis ; sed eorumdem rogatu vitam nostram in pace gubernas.

Sanguine martyrum, qui sunt in toto orbe, vel ut purpura ac bysso, ornata Ecclesia tua tibi clamat, Christe Deus : Per illos ostende misericordiam tuam populo tuo, et pacem tua gubernationis concede, et animarum miserere nostrarum.

Gloria.

Cum sanctis dona, Christe, requiem animabus servorum tuorum tibi, ubi non est labor, non dolor, non gemitus, sed vita sempiterna.

Et nunc.

Omnium sanctorum, ac Deiparæ precibus, Domine, pacem tuam da nobis, et miserere nostri, tanquam solus misericors.

271. Domine, miserere quadragies ; deinde dic orationem, Qui omni tempore et hora. Iterum, Domine, miserere, ter. Gloria. Et nunc. Excelsiorem. In nomine Domini, benedic, Pater. Per preces sanctorum Patrum nostrorum.

Impolluta, incontaminata, incorrupta, intemerata, casta, virgo, Dei sponsa, Domina ; quæ Deum Verbum admirabili tuo partu hominibus univisti ; quæ abjectam generis nostri naturam conjunxisti celestibus, et quæ es desperatorum spes unica, atque oppressorum auxilium, prompta tutela ad te recurrentium, et omnium Christianorum perfugium, ne fastidias me peccatorem execrabilem ; turpibus cogitationibus, sermonibus et operibus totum inutilem ; et servum voluptatum hujus vitæ præ voluntaria segnitie factum. Sed tanquam benignissimi Dei mater, benigne miserere mei perditii peccatoris, et meam tibi inquinatis labiis oblatam precem suscipe ; atque Filiam, tuam nostrorumque Dominum materna deprecare fiducia ; ut et ipse mihi aperiat pietatis suæ benigna viscera, et, non habita innumerabilium meorum lapsuum ratione, me convertat ad penitentiam, et faciat mandata sua probe adimplere.

272. Adeste mihi semper misericors, facilis, ac

Εἶτα οὕτως λέγομεν Ἄξιόν ἐστιν ὡς ἀληθῶς· Τὴν τιμιωτέραν, Πιστεύω εἰς ἓνα Θεόν, τὸ Τρισάγιον, τὸ Παναγία Τριάς, τὸ, Πάτερ ἡμῶν, τροπάριον τοῦ κατὰ τὴν ἡμέραν ἁγίου, ἢ τὰ παρόντα.

Ὁ Θεός πατέρων ἡμῶν, ὁ ποιῶν ἀεὶ μεθ' ἡμῶν κατὰ τὴν σὴν ἐπιείκειαν, μὴ ἀποσθήσης τὸ ἔλεός σου ἀφ' ἡμῶν· ἀλλὰ ταῖς αὐτῶν ἰκεσίαις ἐν εἰρήνῃ κυδερῆσον τὴν ζωὴν ἡμῶν.

Τῶν ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ μαρτύρων σου, ὡς πορφύραν και βύσσον, τὰ αἵματα ἢ Ἐκκλησία σου στολισαμένη, δι' αὐτῶν βοή σοι, Χριστὲ ὁ Θεός· Τῷ λαῷ σου τοὺς οἰκτιρμούς σου κατὰπαμψον, εἰρήνην τῇ πολιτείᾳ σου δώρησαι, και ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν τὸ μέγα ἔλεος.

B Δέξα.

Μετὰ τῶν ἁγίων ἀνάπαυσον, Χριστὲ, τὰς ψυχὰς τῶν δούλων σου· ἔνθα οὐκ ἐστι κόπος, οὐ λύπη, οὐ στεναγμός, ἀλλὰ ζωὴ ἀτελεύτητος.

Και νῦν.

Τῇ προσβείῃ, Κύριε, πάντων τῶν ἁγίων και τῆς Θεοτόκου τὴν σὴν εἰρήνην ὅς ἡμῖν, και ἐλέησον ἡμᾶς, ὡς ὁ μόνος οἰκτιρμῶν.

Τὸ, Κύριε, ἐλέησον, μ'· εἶτα και τὴν εὐχὴν, Ὁ ἐν παντὶ καιρῷ και πάσῃ ὥρᾳ. Τὸ, Κύριε, ἐλέησον, γ'. Δέξα, Και νῦν, Τὴν τιμιωτέραν, Ἐν ὀνόματι τοῦ Κυρίου εὐλόγησον, Πάτερ, δι' εὐχῶν τῶν ἁγίων πατέρων ἡμῶν.

Ἄσπιλα, ἀμόλυντα, ἀφθορα, ἀχραντα, ἀγνή, Παρθένε, Θεόνυμφε, Δέσποινα, ἢ Θεὸν Λόγον τοῖς ἀνθρώποις τῇ παραδόξῃ σου κυήσει ἐνώσασα, και τὴν ἀπωσθεῖσαν φύσιν τοῦ γένους ἡμῶν τοῖς οὐρανίοις συνέζῆσασα· ἢ τῶν ἀπαιπισμένων μόνη ἱλιπς, και τῶν πολεμουμένων βοήθεια· ἢ ἐτοίμη ἀντιλήψις τῶν εἰς σὲ προστρεχόντων, και πάντων τῶν Χριστιανῶν τὸ καταφύγιον· μὴ βδελύξη με τὸν ἁμαρτωλὸν τὸν ἐναγῆ, τὸν αἰσχροῖς λογισμοῖς, λόγοις, και πράξεσιν ὄλον ἑμαυτὸν ἀχρειώσαντα, και τῇ τῶν ἡθῶν τοῦ βίου βραθυμίᾳ γνώμῃ δούλον γενόμενον. Ἄλλ' ὡς τοῦ φιλανθρώπου Θεοῦ μήτηρ, φιλανθρώπως σπλαγγισθητι ἐπ' ἐμοὶ τῷ ἁμαρτωλῷ και ἀσώτῳ· και δέξαι μου τὴν ἐκ βυκαρῶν χειλέων προσφερομένην σοι δέησιν και τὸν σὸν Υἱὸν και ἡμῶν Δεσπότην και Κύριον, τῇ μητρικῇ σου παρβρῖσιᾳ χρωμένη, δυσώπησον, ἵνα ἀνοίξη κάμολ τὰ φιλάνθρωπα σπλάγχνα τῆς αὐτοῦ ἀγαθότητος, και παριδῶν μου τὰ ἀναριθμητὰ πταίσματα, ἐπιστρέψῃ με πρὸς μετάνοιαν, και τῶν αὐτοῦ ἐντολῶν ἐργάτῃν δόκιμον ἀναδείξῃ με.

Και πάρεσό μοι ἀεὶ, ὡς ἐλεῖμῶν και συμπότης

καὶ φιλάγαθος· ἐν μὲν τῷ παρόντι βίῃ θερμῇ προ-
σταίς καὶ βοηθός, τὰς τῶν ἐναντίων ἐφόδους ἀποτει-
χίζουσα, καὶ πρὸς σῴτηράν καθοδηγούσά με, καὶ ἐν
τῷ καιρῷ τῆς ἐξόδου μου τὴν ἀθλίαν μου ψυχὴν πε-
ριέπουσα, καὶ τὰς σκοτεινὰς ἕψεις τῶν πονηρῶν δαι-
μόνων πόρρω αὐτῆς ἀπελαύνουσα· ἐν δὲ τῇ φοβερᾷ
ἡμέρᾳ τῆς κρίσεως τῆς αἰωνίου με βυομένη καλὰ-
σεως, καὶ τῆς ἀπορρήτου δόξης τοῦ σοῦ Υἱοῦ καὶ Θεοῦ
ἡμῶν κληρονόμον με ἀποδεικνύουσα· ἧς καὶ τύχοιμι,
Δέσποινά μου ὑπεραγία Θεοτόκα, διὰ τῆς σῆς μεσι-
τείας καὶ ἀντιλήψεως, χάριτι καὶ φιλανθρωπίᾳ τοῦ
μονογενοῦς σου Υἱοῦ, τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ, καὶ Σω-
τῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ· ᾧ πρέπει πᾶσα δόξα,
τιμὴ καὶ προσκύνησις, σὺν τῷ ἀνάκρω αὐτοῦ Πατρὶ
καὶ τῷ παναγίῳ καὶ ἀγαθῷ καὶ ζωοποιῷ αὐτοῦ Πνεύ-
ματι, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. B
Ἄμην.

Καὶ ὁς ἡμῖν, Δέσποτα, πρὸς ὕπνον ἀποῦσιν
ἀνάπαισιν σώματος καὶ ψυχῆς· καὶ διαφύλαξον ἡμᾶς
ἀπὸ τοῦ ζοφεροῦ ὕπνου τῆς ἀμαρτίας, καὶ ἀπὸ πά-
σης σκοτεινῆς καὶ νυκτερινῆς ἠδουκαθείας. Παῦσον
τὰς ὀρμὰς τῶν παθῶν· σθέσον τὰ πεπυρωμένα βέλη
τοῦ πονηροῦ, τὰ καθ' ἡμῶν δολίως κινούμενα· τὰς
τῆς σαρκὸς ἡμῶν ἐπαναστάσεις κατὰστειλον, καὶ πᾶν
γνώδες καὶ ὀλικὸν ἡμῶν φρόνημα κοίμησον· καὶ δώ-
ρησαι ἡμῖν, ὁ Θεὸς, γρήγορον νοῦν, σώφρονα λογι-
σμὸν, καρδίαν νήφουσαν, ὕπνον ἐλαφρὸν, καὶ πάσης
σατανικῆς φαντασίας ἀπηλλαγμένον. Διανάστησον δὲ
ἡμᾶς ἐν τῷ καιρῷ τῆς προσευχῆς, ἐστηριγμένους ἐν
ταῖς ἐντολαῖς σου, καὶ τὴν μνήμην τῶν σῶν κριμάτων, C
ἐν ἑαυτοῖς ἀπαράθραυστον ἔχοντας. Παννύχιον ἡμῖν
τὴν δοξολογίαν χάρισαι, εἰς τὸ ὕμνεῖν καὶ εὐλογεῖν
καὶ δοξάζειν τὸ πάντιμον καὶ μεγαλοπρεπὲς ὄνομά
σου, τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύ-
ματος, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.
Ἄμην.

Καὶ γίνεται ἀπόλυσις, καὶ ἡ συγχωρησις παρὰ
τοῦ ἱερέως

274. COMM. Hic monet Horologium, illum veniæ petendæ ritum querendum esse ex Apodipno majore, unde non gravabor illum describere. Sic ergo habet :

Ποίησας ὁ προσεὼς μετόνοιαν ἐπὶ γῆς, λέγει D
τοῖς ἀδελφοῖς· Εὐλογεῖτε, πατέρες ἅγιοι, συγχωρή-
σατέ μοι τῷ ἀμαρτωλῷ. Καὶ οἱ ἀδελφοί· Ὁ Θεὸς
συγχωρήσει σοι, Πάτερ ἅγιε. Καὶ ἀρχονται οἱ ἀδελ-
φοὶ ἀπὸ τοῦ δεξιῷ καὶ ἀριστεροῦ χοροῦ κατὰ τάξιν
εἰς καὶ εἰς ποιεῖν ὁμολίαν, καὶ αἰτεῖσθαι καὶ λαμβά-
ναι συγχώρησιν, μέχρις ἂν πληρωθῶσιν ἀπαντες.
Ὁ δὲ ἱερεὺς λέγει· Εὐξώμεθα ὑπὲρ τῶν ὀρθοδόξων
Χριστιανῶν. Καὶ ἀδελφοὶ συνεχῶς τὸ, Κύριε, ἐλέη-
σον. Ὑπὲρ εὐοδώσεως καὶ ἐνισχύσεως τοῦ φιλοχρίστου
στρατοῦ. Ὑπὲρ τοῦ ἀρχιεπισκόπου ἡμῶν, καὶ πάσης τῆς
ἐν Χριστῷ ἡμῶν ἀδελφότητος. Ὑπὲρ τῶν ἀπολειφθέν-
των πατέρων καὶ ἀδελφῶν ἡμῶν. Ὑπὲρ τῶν διακο-
νούντων καὶ διακονησάντων ἡμῖν. Ὑπὲρ τῶν μισούν-
των καὶ ἀγαπώντων ἡμᾶς. Ὑπὲρ τῶν ἐντειλιμένων
ἡμῖν τοῖς ἀναξίοις εὐχεσθαι ὑπὲρ αὐτῶν. Ὑπὲρ
ἀναβρύσεως τῶν αἰχμαλώτων. Ὑπὲρ τῶν ἐν θαλάσ-

A bonæ; et in hac quidem vita fervens patrona, atque
auxiliatrix, coercens adversantium impetus, et
viam ad salutem commonstrans; deinde exitus mei
tempore protego miseram meam animam, tenebro-
sasque malorum dæmonum formas procul repelle;
in tremendo autem die iudicii a pœna sempiterna
erue me, et fac hæredem Filii tui et Dei nostri
ineffabilis gloriæ; quam tandem adipiscar, Domina
mea sanctissima Deipara; tua intercessione ac tu-
tela, gratiaque et benignitate unigeniti tui Filii,
Domini, Dei et Servatoris nostri Jesu Christi; cui
convenit omnis gloriæ, honor et adoratio, cum suo
ingenito Patre, et sanctissimo, bonoque, ac vivifico
suo Spiritu, nunc et semper, et in sæcula sæculo-
rum. Amen.

275. Da nobis, Domine, cuotum concedentibus
quietem corporis, et animæ, et a caliginoso peccati
somnia nos libera, omnique tenebrosa ac nocturna
mollitie. Reprime motionum impetus; exstingue
ignita maligni jacula adversum nos dolose emissa;
carnis nostræ rebellionem compone, et omnem
terrenam, atque materialem in nobis cogitationem
sopi; largire autem nobis, Deus, mentem vigilan-
tem, prudentem intellectum, cor castum, soaumum
levem, et ab omni Satanica imaginatione liberum.
Tempore orationis de somno excita nos, in manda-
tis tuis armatos; et fac, ut memoriam tuorum ju-
dicialium indelebilem servemus. Da nobis quoque,
ut per noctem totam celebremus et benedicamus
atque glorificemus augustum et magnificentem nomen
tuum, Patris et Filii et sancti Spiritus, nunc et
semper, et in sæcula sæculorum. Amen.

Et sit dimissio, et delictorum veniam petit sa-
cerdos.

Præpositus inclinans se ad terram usque dicit
fratribus: Benedicite, Patres sancti, ignoscite mihi
peccatori. Et fratres: Deus ignoscat tibi, Pater
sancto. Et incipiunt fratres a dextero et sinistro
choro secundum ordinem singuli facere consimiliter
et alter ab altero petere, et accipere veniam, donec
omnes absolverint. Tum sacerdos dicit: Oremus
pro Christianis recte sentientibus. Et fratres assi-
due, Domine, miserere. Pro felici itinere, et robore
Christiani exercitus. Pro archiepiscopo nostro, et
tota nostra in Christo fraternitate. Pro patribus, et
fratribus nostris derelictis. Pro omnibus, qui nobis
serviunt, et servierunt. Pro habentibus nos odio,
et amantibus. Pro omnibus, qui a nobis indignis
petierunt pro se orari. Pro redemptione captivo-
rum. Pro navigantibus in mari. Pro jacentibus in
infirmis. Pro ubertate fructuum terræ. Pro omni-

adibus defunctis, patribus, et fratribus, hic sepultis, et pro Orthodoxis, qui sunt ubique terrarum. Dicamus et pro illis, Domine, miserere.

275. Et omnes accipimus veniam a præposito, et discedimus ad suam quisque cellulam, recitantes hanc orationem :

Habentibus nos odio, et lædentibus ignosce, Domine. Benefacientibus benefac. Fratribus, etque familiaribus concede facultatē ad salutem postulata, et vitam æternam. Infirmos respice, et iis medelam largire. Guberna in mari navigantes. Iter facientes comitare. In bello adjuva imperatorem. Mendicantibus pro nobis, et nostri miserentibus veniam peccatorum tribue. Secundum magnam misericordiam tuam miserere eorum, qui se nostris indignorum precibus commendarunt. Memento, Domine, defunctorum patrum, ac fratrum nostrorum, eosque ibi refocilla, ubi lumen vultus tui aspicitur. Memento, Domine, fratrum nostrorum captivorum, et eos ad omni necessitate libera. Memento, Domine, referentium fructus ac bene facientium sanctis Ecclesiis tuis, illisque concede salutaria ipsorum postulata, et vitam æternam. Memento, Domine, etiam nostrum humilium, peccatorum, indignorumque famulorum tuorum; atque illumina mentem nostram lumine cognitionis tuæ, et in semita mandatorum tuorum nos dirige, precibus incontaminatæ Domine nostræ Deiparæ et semper Virginis Mariæ, omniumque sanctorum, quia benedictus es in sæcula sæculorum. Amen.

ση πλεόντων. Ὑπὲρ τῶν ἐν ἀσθενείαις κατακειμένων. Ὑπὲρ εὐφορίας τῶν καρπῶν τῆς γῆς. Καὶ ὑπὲρ πάντων τῶν προαναπαυσαμένων πατέρων καὶ ἀδελφῶν, τῶν ἐνθάδε κειμένων, καὶ ἀπανταχοῦ ὀρθοδόξων. Ἐπιτωμεν καὶ ὑπὲρ αὐτῶν τὸ, Κύριε, ἐλέησον

Καὶ λαμβάνομεν οἱ πάντες συγχώρησιν ἀπὸ τοῦ προσώπου, καὶ ἀπερχόμεθα ἐν τοῖς κελλοῖς ἡμῶν, λέγοντες τὴν εὐχὴν ταύτην·

Τοῖς μισοῦσι καὶ ἀδικοῦσιν ἡμᾶς συγχώρησον, Κύριε. Τοῖς ἀγαθοποιοῦσιν ἀγαθοποίησον. Τοῖς ἀδελφοῖς καὶ ἰδοῖς ἡμῶν χάρισαι τὰ πρὸς σωτηρίαν αἰτήματα καὶ ζωὴν τὴν αἰώνιον. Τοὺς ἐν ἀσθενείᾳ ἐπίσκαψαι, καὶ ἴασιν δώρησαι. Τοὺς ἐν θαλάσῃ κυβέρνησον. Τοῖς ἐν ὕδοι ποταμῶν συνόδουσον. Τῷ βασιλεῖ συμμάχησον. Τοῖς διακονοῦσιν καὶ ἑλεοῦσι ἡμᾶς, ἁμαρτιῶν ἄφεσιν δώρησαι. Τοὺς ἐντελειμένους ἡμῖν τοῖς ἀνοξίοις, εὐχεσθαι ὑπὲρ αὐτῶν, ἐλέησον κατὰ τὸ μέγα σου ἔλεος. Μνήσθητι, Κύριε, τῶν προκοιμηθέντων πατέρων καὶ ἀδελφῶν ἡμῶν, καὶ ἀνάπαυσον αὐτοὺς ὅπου ἐπισκοπεῖται τὸ φῶς τοῦ προσώπου σου. Μνήσθητι, Κύριε, τῶν ἀδελφῶν ἡμῶν τῶν αἰχμαλώτων, καὶ λύτρωσαι αὐτοὺς ἀπὸ πάσης περιστάσεως. Μνήσθητι, Κύριε, τῶν καρποφορούντων καὶ καλλιεργούντων ἐν ταῖς ἀγίαις σου Ἐκκλησίαις, καὶ ἕδος αὐτοῖς τὰ πρὸς σωτηρίαν αἰτήματα καὶ ζωὴν τὴν αἰώνιον. Μνήσθητι, Κύριε, καὶ ἡμῶν τῶν ταπεινῶν, καὶ ἁμαρτωλῶν, καὶ ἀναξίων δούλων σου· καὶ φώτισον ἡμῶν τὸν νοῦν τῷ φωτὶ τῆς γνώσεώς σου, καὶ ὁδήγησον ἡμᾶς ἐν τῇ τριβῇ τῶν ἐντολῶν σου, πρεσβείαις τῆς παναχράντου Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας, καὶ πάντων σου τῶν ἁγίων· ὅτι εὐλογητὸς εἶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

CONCLUSIO.

276. Hic habes, erudite lector, totam officii Græci ordinem : in quo sine dubio observasti, quam sæpe ubique ingeminetur Κύριε, ἐλέησον et Ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος. Certe concilium Vasense, seu Vasouense (errant, qui Vasatense appellant) passim tertium inscriptum, et celebrandum anno DXXIX; consuetudinem istam mirifice dilaudat; quando can. 5, ita sancit : « Et quia tam in sede apostolica, quam etiam per totas Orientales atque Italice provincias, dulcis et nimium salutaris consuetudo est intronmissa, ut *Agris eleison* frequentius cum grandi affectu et compunctione dicatur : placuit etiam nobis, ut in omnibus ecclesiis nostris ista tam sancta consuetudo, et ad Matutinum, et ad Missas, et ad Vesperam, Deo propitio intronmittatur. Et in omnibus Missis, seu in Matutinis, seu in Quadragesimalibus, seu in illis, quæ pro defunctorum commemoratione fiunt, semper *Sanctus, sanctus, sanctus* eo ordine, quomodo ad Missas publicas dicitur, dici debeat : quia tam sancta et tam dulcis et desi-

derabilis vox, etiamsi die noctuque præsit dici, fastidium non poterit generare. »

277. Observasti, opinor, præterea singulos modulos, sive troparia esse ferme singulas fidei orthodoxæ confessiones : modo enim Arius, modo Nestorius, modo Eutyches, modo Sabellius, modo alia hæreticorum monstra profligantur. Verumtamen Orientalis Ecclesia per suum Καὶ νῦν, non tam clare verbo æternitatem explicat, quam Occidentalis per suum *Sicut erat in principio*. Quanquam concilium Vasense supra citatum can. 5, hanc clausulam etiam in Ecclesia Orientali usurpatam fuisse supponat. « Et quia, inquit, non solum in sede apostolica, sed etiam per totum Orientem, et totam Africam, vel Italiam, propter hæreticorum astutiam, qui Dei Filium non semper cum Patre fuisse, sed a tempore cœpisse blasphemant, in omnibus clausulis post Gloria, Sicut erat in principio, dicitur : etiam et nos, in universis Ecclesiis nostris hoc ita dicendum esse, decernimus. »

278. Sed in questione facti particularis facile errare potuit concilium. Multo facilius errare potui ego in hujusce officii partibus conjungendis explicandisque; neque dubito, quin erraverim persæpe: quis enim tam linceus, qui in tantis tenebris nusquam offendat, nusquam incurrat? Quare oro eruditum lectorem, ut quos deprehenderit errores, mihi indicare ne gravetur. Rem gratam præstiterit parato, qui corrigam: nam (ut loquar cum S. Augustino in præmio libri II, de *Trinit.*) « magis optabo a quolibet reprehendi, quam sive ab errante, sive ab adulante laudari: nullus enim reprehensor timendus est amator veritatis. » Hoc tamen moneo, antiquum Græcorum Officium, neque ad Anthologium Antonii Arcudii, neque ad Horologium Cryptæ-ferratæ ordinis S. Basilii, tanquam ad suam normam, exigendum esse: quia hoc Horologium ritibus Latinis conformius est, quam Græcis: illud autem Anthologium tantum est pro iis, « qui iter agentes seu peregre proficiscentes, ægrotautes, vel alias legitime impediti, choro interesse nequeunt, » ut patet ex literis Clementis papæ VIII ad ejusdem Anthologii calcem legendis.

279. De hujus officii auctore Joanne Euchaita dubitare poterit aliquis, orthodoxusne fuerit, an hæreticus: quia, num. 186, diserte affirmans processionem Spiritus a Patre tacet de Filio; eoque potest in suspicionem venire, ne communi Græcorum plurium errore eundem a Filio quoque procedere non crediderit. Error, fateor, hic fuisset gravis, et quidem jam tum damnatus a Romana Ecclesia: sed ex isto silentio, Joanni illi hæreseos nota affricari non potest. Nam (ut est apud Baronium tom. IX ad an. 791) Græci, dicentes Spiritum sanctum a Patre procedere, sed non negantes procedere a Filio, non damnantur; sed illi duntaxat, qui id negant. Atque hoc modo Adrianus papa, in responsionibus ad Carolum Magnum datis adversus synodi secundæ Nicænæ obrectatores excusat Tarasium, qui Spiritum sanctum dixerat ex Patre D

A procedere per Filium, et ait: « Hoc dogma Tarasius non per se explanavit, sed per doctrinam SS. Patrum confessus est. » Consuli etiam potest S. Thomas p. I, q. 56, art. 3. Nihil autem in hanc rem potest afferri illustrius, quam id, quod in sua Constitutione, « Presbyteri Græci, » habet Clemens VIII. « Græci, inquit, credere tenentur, etiam a Filio Spiritum sanctum procedere, sed non tenentur pronuntiare, nisi subesset scandalum; præsertim si degant inter Latinos, aut necessitas postularet constandi fidem catholicam, quia tunc oportet etiam pronuntiare. »

280. Igitur, cum hic scandalum periculum absuerit, ob istud de processione ex Filio silentium, orthodoxia Joannis in suspicionem vocari non potest: adeoque nec ipsa institutio festi, ordinatioque officii, quorum causa hæc tractavimus, ad trium doctorum Græcorum communem laudem. Nec enim fas sit opinari, eos se voluisse per hominem hæreticum toti Orientali Ecclesiæ commendare, velut ex revelatione divinitus facta. Maneat etiam nobis Joannes, eo quo a Græcis jure appellabatur, « sanctus Pater noster; » licet necdum compertum sit, an et quo die fuerit a suis Euchaitis cultus, ut talis; et credantur sancti ipsi, ea novi sui festi institutione, ipsismet, qui illud tunc suscepturi essent, Græcis, tanquam fidei a se prædicatæ sectatoribus, testimonium dedisse orthodoxiæ, licet quoad istud punctum minus explicitæ, dilucidæque. Oretur autem ipsorum doctorum trias, ut ad fidei catholicæ unitatem, quam ipsi tenuerunt, redeant omnes ubique eorum posteri, quibus tam salutari doctrina olim frui et informari licuit: ac salutarium hinc illinc laudabiliter institutorum diversitate, tam illi reverenter suspiciant Latinorum officiorum cursum breviorum, quam Latini probant prolixiorum hoc tractatu explicatum, ad ejus honorem, quem omnis lingua laudat Dominum, in sæcula sæculorum. Amen.

DE RECENTIORI TRIBUSQUE GRÆCORUM DOCTORIBUS,

BASILIO, NAZIANZENO ET CHRYSOSTOMO,

COMMUNI FESTO,

Per Joannem metropolitam Euchaitarum instituto ipsorumque vulgatis iconibus.

Janningus noster, ad diem v Junii, in Corollarjo de tribus sanctis Dorotheis, unius eorum dicti Junioris Vitam daturus, auctore Joanne metropolitam Euchaitarum, de hujus ætate, sede, atque scriptis

PATROL. GR. XXIX.

prolixius agit toto § 3; docetque, ex Andrea Darmario, post annos cccclxiv opera illius describente, eisque præmittente epitomen vitæ, cœpisse illum Euchaitarum Ecclesiam regere sub Constantino Mo-

nomacho et imperatrice Zoe. Suscepit imperium A Monomachus anno MCLII, et tenuit usque ad MCLV, perrexitque regnare ejus uxor Zoe usque ad MCVII. Successerunt in sceptris Michael Stratonicus, Isaacus Comnenus, Constantinus Ducas, Romanus Diogenes, Michael Ducas, et Nicephorus Botoniates usque ad annum MCLXXI; quando erectus ad thronum fuit Alexius Comnenus; et adhuc in vivis erat prælaudatus Joannes. Isto enim anno occasionem datam fuisse novo festo, de quo agere hic instituimus, intelligitur ex rei gestæ narratione, quæ legitur in excusis Menæis ad diem xxx Januarii, quando istud festum ibidem sic indicitur: Τῇ αὐτῇ μηνὶ Α'. «Ejusdem mensis die xxx.» Μνήμη τῶν ἐν Ἀγίοις Πατέρων ἡμῶν καὶ οἰκονομικῶν διδασκάλων, Βασιλείου τοῦ Μεγάλου, Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, καὶ Ἰωάννου τοῦ Χρυσόστομου. «Memoria sanctorum Patrum nostrorum et œcumenicorum Doctorum, Basilii Magni, Gregorii Theologi, et Joannis Chrysostomi.»

Hanc indictionem sequitur sticherum, non unius, ut fere alias, distichi, sed distichorum iambicorum omnino sedecim; estque in fine hexametron, metricæ ephemeridi aptum, hoc modo :

*Ἀδμφεν ἐνὶ τριακοστῇ χρυσοτρισήλιος ἀγλη.
Sole nitet triolici mensis tricesima Jani.*

Instituti autem festi historia, quam dixi, consequenter deducitur, hic autem Latine redditur a R. P. Nicolao Rayæo S. T. P. studiis hiæ nostris, in speim continuandæ successionis et operis, ex voluntate superiorum nunc primum addito, cum huc usque progressa impressio et reliquis mensis Junius prelo esset paratus. Itaque ipsius nomen minus frequenter hic, frequentissime autem recurret, Deo dante, in secuturo post Junium primi semestris Supplemento. Interim ejus, Græcæ bene peritil operæ acceptum refer, lector, si Acta Græca, in dimidia quæ imprimenda restat Junii parte occurrura, accipias haud paulo emendatiora, quam dare in priori parte potui, multipliciter distractus in responsionibus ad Carmellicas accusationes deperandis, et defensione Romæ atque Madriti instruenda. Leo Allatius in sua de Symeonum scriptis Diatriba pag. 112 indicat repertum a se Joannis metropolitæ Euchaitarum Ἐγκώμιον εἰς τοὺς τρεῖς ἁγίους ἱεράρχας, Βασιλείου τὸν Μέγαν, Γρηγόριον τὸν Θεολόγον, καὶ Ἰωάννην τὸν Χρυσόστομον, hoc principio, Τρεῖς με πρὸς τριώνυμον παροτρύνουσι κίνησιν. «Tres me ad trinominem motum exatimulant.» Utinam addidisset Allatius, undenam totus contextus Græcus haberi possit? quid ni tamen suspicemur inde sumptam esse ipsam hanc quam C subjicio, historiam?

HISTORIA INSTITUTIONIS

Ex Menæis impressis, interprete Nicolao Rayæo S. J

Causa hujus festi talis exstitit. Imperante Alexio Comneno, qui post Botoniatem scepra imperii suscepit, orta est Constantinopoli dissensio, inter viros scientia et vitæ probitate conspicuos. Alii commendabant Magnum Basilium, dicentes, eum alta et magna prædicare, rerum omnium naturam ingenio discutere, virtute sermo superare angelos, vel non facile ipsis concedere; pollere morum gravitate, neque quidquam terrenum habere. Extenuabant autem iidem illi divinum Chrysostomum, quasi huic omnino oppositum, ac talem ejus optimum quemque facillime læderet. Alii e contrario eundem divinum Chrysostomum extollabant, velut impensius delitum doctrinæ, et cunctos ducentem lenitate orationis, vocantemque ad resipiscentiam; demum mellifluorum verborum multitudine et subtilitate cogitationum eum præferebant Magno Basilio et Gregorio Theologo. Alii erga hunc magis affliciebantur, perinde ac si eleganti, vario,

Ἡ αἰτία τῆς ἐορτῆς γέγονε οὕτως. Ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Ἀλεξίου, ὅς μετὰ Βοτονιάτην τὰ σκήπτρα τῆς βασιλείας ἐδέξατο, ἐν Κωνσταντινουπόλει στάσις γέγονε παρὰ τῶν ἐλλογίμων καὶ ἐναρέτων ἀνδρῶν· τῶν μὲν ὑπερτιθέντων τὸν Μέγαν Βασιλείου, ὑψήγορον αὐτὸν λεγόντων, ὡς τὴν τῶν ἐντων φύσιν ἐξεραυνήσαντα καὶ ταῖς ἀρεταῖς μικροῦ τοῖς ἀγγέλοις παραμιλλώμενον, καὶ μὴ δ' ἐκ τοῦ προχείρου συγχωροῦντα, καὶ τὸ ἦθος ἐμβριθεῖ, καὶ μηδὲν γήινον ἔχοντα· ὑποβιβαζόντων δὲ τὸν θεῖον Χρυσόστομον, ὡς ἐναντίας δῆθεν ἐκεῖνυ διακείμενον κατὰ τὸ πρόχειρον εἶναι καὶ ἐλκτικὸν εἰς μετάνοιαν· τῶν δὲ τοῦτον δὴ τὸν θεῖον Χρυσόστομον ὑψούντων, ὡς ἀνθρωπικώτερον διακείμενον ταῖς διδασκαλίαις, καὶ τῷ λείπῳ τῆς φράσεως πάντας καθοδηγοῦντα, καὶ πρὸς μετάνοιαν ἐκκαλοῦμενον, καὶ τῷ πλήθει τῶν μελιβρύτων λόγων, καὶ τῇ κατ' ἐνοιαν δαινότητι προτιθέντων τοῦ τε μεγάλου Βασιλείου καὶ Γρηγορίου· ἐτέρων δὲ τῷ Θεολόγῳ Γρηγορίῳ προσκειμένων, ἅτε δὴ τῷ κομψῷ καὶ

αυ πεποικιλμένω, τῷ διατόρῳ τῶν λόγων, καὶ τῷ τῶν λέξεων ἀνοτήρῳ, πάντας τοὺς ἐπὶ τῇ Ἑλληνικῇ παιδείᾳ διαβοήτους, καὶ τοὺς καθ' ἑμᾶς ὑπερβάντι. Καὶ τούτῳ τὴν νικῶσαν διδόντων, κάκεινων ὑπερδιδασκόντων αὐτὸν, ὡς συμβαίνειν, διαραθῆναι τὰ πλήθη, καὶ τοὺς μὲν Ἰωαννίτας λέγεσθαι, τοὺς δὲ Βασιλείτας, Γρηγορείτας δὲ τοὺς λοιπούς.

Ἐπὶ τούτοις δὴ τοῖς ὀνόμασι τῶν περὶ λόγους στασιαζόντων, καὶ τούτων οὕτω λεγομένων ἐπὶ χρονοῖς ἐσύτερον, ὁπτάνονται οἱ μέγιστοι οὗτοι καθ' ἓνα πρότερον, εἶτα καὶ ἅμα (ὑπαρ, οὐκ δυαρ) τῷ τότε τῆς Εὐχαϊτῶν πόλεως τῶν ἱερῶν ἐξηγουμένῳ. Ἰωάννη τῷ πάνυ ἀνδρὶ, τἄλλα μὲν ἔλλογίμῳ, καὶ παιδείας Ἑλληνικῆς οὐκ ἀμαθῶς ἔχοντι, ὡς τὰ αὐτῷ πονηθέντα δείκνυσιν, ἀρετῆς δὲ εἰς ἄκρον ἐτληλυθότι· καὶ μὲν γλύτῃ φασι πρὸς αὐτόν· Ἡμεῖς ἔν ἐσμεν, ὡς ὄρας, παρὰ τῷ Θεῷ, καὶ οὐδὲν ἡμῖν ὑπεναντίον, οὐδὲ μάχιμον· ἀλλὰ καιροῖς ἰδιοῖς ἕκαστος τῷ θεῷ κρούμενοι Πνεύματι, τὰς πρὸς σωτηρίαν τῶν ἀνθρώπων διδασκαλίας συνεγραψάμεθα, καὶ ἃ ἐμουόμεθα, ἐκδεδώκαμεν· καὶ ὁ πρῶτος ἐν ἡμῖν οὐκ ἔστιν, οὐτε μὴν γὰρ δευτερός· ἀλλ' εἰ τὸν ἓνα λέξεις, οἱ δύο παρέπονται. Ὅθεν κέλευε ἀναστάς τοῖς στασιαζούσιν ὑπὲρ ἡμῶν μὴ δίστασθαι· σπουδῇ γὰρ καὶ ζῶσι καὶ μεταστᾶσιν ἡμῖν εἰρηνεύειν, καὶ εἰς ὁμόνοιαν ἄγειν τὰ πέρατα· ἀλλὰ καὶ ἡμέρα μὲν συναψόν. Καὶ, ὡς σοι προσήκον, τὰ τῆς ἑορτῆς ἡμῖν ἐπιτέλεσον, καὶ τοῖς ἐξῆς παράδος, ὡς ἡμεῖς ἔν ἐσμεν τῷ Θεῷ, πάντως δὲ καὶ ἡμεῖς τοῖς ἐκτελοῦσι τὴν μνήμην, τὰ εἰς σωτηρίαν συμπράξομεν· δοκοῦμεν γὰρ τι καὶ ἡμεῖς ἔχειν παρὰ τῷ Θεῷ. Ταῦτα εἰπόντες ἔδοξαν αὐθις εἰς οὐρανοὺς ἀναπτάναι, φωνὴ ἀπέειπεν καταλαμπόμενοι, καὶ ὀνομαστὶ ἀλλήλους μετακαλούμενοι.

posse aliquid apud Deum. His dictis visi sunt iterum subvolare in cœlum, multa luce circumfusi, et alter alterum suo quemque nomine compellantes.

Ὁ δὲ θεὸς ἐκεῖνος ἀνὴρ, ὁ Εὐχαϊτῶν δηλαδὴ Ἰωάννης, καθὼς οἱ Ἅγιοι εἰσιγγήσαντο διεπράξατο· τό τε πλήθος καὶ τοὺς στασιάζοντας καταστειλάς (ἐδόκει καὶ γὰρ ἐπ' ἀρετῇ διαβόητος ὁ ἀνὴρ) τὴν ἑορτὴν ταύτην παρέδωκε τῇ Ἐκκλησίᾳ ἑορτάζειν Θεῷ. Καὶ ὅρα μοι τὸ φρόνημα τοῦ ἀνδρός. Ἐπεὶ γὰρ εὗρε τὸν Ἰανουάριον μῆνα, τοὺς τρεῖς ἔχοντα τούτους, κατὰ μὲν τὴν πρώτην τὸν μέγαν Βασιλείον, κατὰ δὲ τὴν εἰκοστὴν πέμπτῃ τὸν θεῖον Γρηγόριον, κατὰ δὲ τὴν εἰκοστὴν ἑβδόμῃ τὸν θεῖον Χρυσόστομον, συνῆψε πάλιν αὐτοὺς κατὰ τὴν τριακοστὴν, κανόνι καὶ τροπαρίοις καὶ ἔγκωμοις καταστέψας ὡς προσήκον αὐτοῖς· ἃ καὶ νεύσει αὐτῶν, ὡς οἶμαι, γεγονότα, οὐδενὸς λείπονται τῶν εἰς ἐπαινον, ὡς καὶ πάντων ὑπερκεῖσθαι τῶν ὅσα τε ἐξ ἐκεῖνου γεγονῶσι, καὶ ὅσα γενήσονται.

Ἦσαν δὲ τὴν θέσιν τοῦ σώματος καὶ τὴν μορφὴν οἱ Ἅγιοι οὗτοι ἔχοντες οὕτως. Ὁ μὲν θεὸς Χρυσόστομος, τὴν ἰδέαν τοῦ σώματος, ἦν βραχὺς πάνυ τὴν φλικίαν, μεγάλην κεφαλὴν τοῖς ὤμοις αἰωρῶν, ἰχνὸς εἰς τὸ ἀκριβέστατον, ἐπίρριτος, εὐρύς τὸς

insinuante ac florido dicendi genere vici-set omnes, qui etiam nostra ætate fuerunt, fama Græcicæ eruditionis insignes. Et hi huic primas deferebant, aliis eas transferentibus in alios. Unde factum est, ut, scisso studia in contraria incerto vulgo, alii Joannitæ, alii Basilitæ, Gregoritæ vocitarentur alii.

Ergo dum sub his nominibus inter se oratores disceptant, maximi illi, de quibus agimus, doctores primum seorsim, deinde et simul videndos sese offerunt Joanni, tunc in Euchaitarum civitate sacris præfecto, valde præstanti viro, et cætera quidem celebri, neque (ut indicant quæ elaboravit opuscula) imperito Græcicæ eruditionis; sed celebriori propter virtutem, cuius apicem attigerat. Vera visio fuit: et somnium: et hæc ad Joannem missa vox est: Nos unum sumus, ut vides, apud Deum, et nulla est inter nos dissensio, nulla pugna; verum quas suis quisque temporibus, divino impulsu Spiritu, utiles ad hominum salutem tradidimus præceptiones; et quæ discipularis arcana, ea in lucem emisimus. Neque vero quisquam inter nos primus est, nec secundus. Si unum voces, duo sequuntur. Idcirco surge, et dic partibus, ne nostri causa dissideant: nam in ea cogitatione curaque versamur, ut vivos inter et nos qui et vivis excessimus, concilietur pax, et in concordiam reducantur extrema. Quem in finem nos uno die conjunge: et, quemadmodum te decet, diem illum nobis festum consecra, itaque ostende nos coram Deo unum esse. Nos autem simul dabimus omnem operam, ut hujusce rei memoriam celebraturi accipiant ad æternam salutem subsidia: videmur etiam et nos

Surgens ergo vir ille divinus, nimirum Euchaitarum antistes Joannes, fecit ut suaserunt sancti. Postquam autem vulgus partiumque conatus represserat (erat enim huic viro per virtutem conciliata summa auctoritas), memoratum festum diem in Ecclesia Dei agendum præcepit. Atque ecce viri prudentiam. Cum hos tres animadvertisset coli uno et eodem mense Januario, Magnum Basilium prima, divinum Gregorium quinta et vicesima, ac vicesima septima divinum Chrysostomum, eosdem conjunxit iterata colendos die tricesima. Neque prætermisit eos debitis ornare canonibus, modulisque ac præconiis; in quibus, utpote non sine illorum (ut ego quidem existimo) assensu compositis, nihil ad laudationem desiderari reperias; usque adeo ut superent quidquid in isto genere editum est usque adhuc, et in posterum edatur.

Ad constitutionem corporis ac formam quod attinet, hi sancti tales erant. Divinus Chrysostomus, quoad speciem corporis, erat admodum brevi statura, magno elatoque capite, summa gracilitate, justo naso, diductus non indecore naribus, pallidus

simo alboque vultu , oculis cavis et bulbosis. Hinc flebat, ut ejus aspectus reniteret gratiosior, etiamsi triste aliquid reliqua forma præ se ferret. Erat nuda magnaque fronte et multis perarata rugis; amplis item auribus, sed barba tenui et rarissima canisque pilis veneranda. Maxillas habebat introrsum depressas, præ rigidissima, qua se macerabat, inedia. Hoc vero necesse est de eo dicere, quod omnibus etiam Græciæ sapientibus antecelluerit, tum scientia, tum maxime cogitandi acumine, floridoque genere dicendi: laudandus etiam quod codices sacros tanta explanaverit claritate quanta aliorum nemo; quodque ita studuerit promulgare Evangelium, ut nisi fuisset hic sanctus (licet hoc dictum videatur confidentius), opus fuisset altero Christi in terras adventu: usque adeo et virtute, et virtutis exercitatione, et commentationa divinarum rerum præstabat cæteris. Fons etiam misericordiæ et charitatis nuncupatus fuit. Et certe, sicut fulgebat doctrina, ita etiam ardebat zelo et incredibili erga proximum charitate. Vixit annos tres supra sexaginta, et sex gubernavit Christi Ecclesiam.

Magnus Basilius, habitu corporis, in multam proceritatem erectæ figuræ excurrerat. Erat siccus et macilentus, niger colore, pallore temperatus faciem, præditus decore naso et circumflexis ad hircuum, superciliis; in vertice contractior; similibus cogitabundo, pauculis in fronte rugis caperatus; malis oblongus, cavus tempora, rasus fere ad cutem, barbham nutriens, eamque satis promissam ac semicanam. Anteivit ingenio, non tantum iis qui suo, verum etiam qui multis ante sæculis floruerat: quippe cum per omnes pulchras ivisset artes, in unaquaque principatum tenuit; minus autem sese exercebat in philosophia, satis habens se ea duce ad rerum divinarum contemplationem esse transgressum. Ad summi sacerdotii solium evectus est quadraginta annos natus, et quinque annis Ecclesiæ præsedit.

Divus Gregorius Theologus statura fuit mediocris, subpallidus, aliquantulum gratiosus, sinus, rectis ornatus superciliis, aspectu mitis et placidus, subtristis altero oculo (is erat dexter, quem tuberculus circa hircuum contraxerat), non prolixè, sed dense barbatus; valde calvus, capillis candidus, extremis barbæ pilis subniger, et quasi infumatus. Hoc vero dignum est quod de illo dicatur: quod, si quis ex integro hominum genere proponendus esset, tanquam imago aliqua et effigies simulacrumque virtutum omnium, is esset Magnus Gregorius; utpote qui splendore vitæ probatissimum quemque longissime anteivit, in theologia tantum profecit, ut omnes habuerit inferiores, et elegantia sermonis, et sententiarum gravitate, unde et Theologi cognomen invenit. Administravit Constantinopolitanam Ecclesiam duodecim annis, vixit autem amplius octoginta.

Horum trium omniumque sanctorum deprec-

Α μουκῆρας, ὠχρότατος μετὰ τοῦ λευκοῦ, κοίλου τοὺς κόγχους τῶν ὀφθαλμῶν ἔχων, καὶ βολβοῖς τούτων κεκορημένος μεγάλοις· ἐφ' οἷς καὶ συνέβαινε, χαριέστερον ταῖς ὕψειν ἀποστελλθεῖν, εἰ καὶ τῷ λοιπῷ χαρακτῆρι τὸν ἀχθόμενον παρεδῆλου· ψιλλὸς καὶ μέγας τὸ μέτωπον, καὶ πολλαῖς βολίσι κεχαραγμένος· ὡτα περικείμενος μέγιστα, καὶ τὸ γένειον μικρὸν καὶ ἀραιότατον ὑπὸ πολλαῖς ταῖς θριξίν· ἐξανθῶν τὰς σιαγόνας πεπιεσμένος εἰς αὐτὸν ἔχων, τῇ νηστείᾳ εἰς τὸ ἀκρότατον. Τοσοῦτον δὲ περὶ αὐτοῦ ἀναγκαῖον εἰπεῖν, ὅτι λόγιον πάντα καὶ τοὺς παρ' Ἑλλήσι σοφοὺς ὑπερῆρεν, ἐξαιρέτως δὲ δευτέρῃ τῇ κατ' ἔνοιαν, καὶ τῷ λευκῷ καὶ ἀνθηρῷ τῆς φράσεως· εἰς τοσοῦτον δὲ τὴν θείαν Γραφὴν ἐσαφῆνισεν, ὡς τῶν ἄλλων οὐδεὶς· καὶ ὑπὸ τῷ εὐαγγελικῷ κηρύγματι συνετέλεσεν, ὡς εἰ μὴ ἦν οὗτος ὁ Ἅγιος (εἰ καὶ τολμηρὸν φάναί), ἔδει πάλιν ἐπὶ γῆς δευτέραν τοῦ Χριστοῦ παρουσίαν γενέσθαι· εἰς δὲ ἀρετὴν καὶ πράξιν καὶ θεωρίαν τοσοῦτος ἐγένετο, ὡς καὶ πάντα ἄρθρον ὑπερβαλέσθαι· ἐλεημοσύνης καὶ ἀγάπης χρηματίσας πηγῆ, καὶ ζῆλος ἀντικρως, φιλαδελφία τε καὶ διδασκαλίᾳ.

Ὁ δὲ μέγας Βασιλείος ἦν τὴν ὄψιν τοῦ σώματος εἰς πολὺ μῆκος, ἐπὶ τοῦ ὀρθίου σχήματος ἀναδραμών, ξηρὸς καὶ λεπτότατος, μέλας τὸ χρῶμα, ὠχρότητι τὸ πρόσωπον σύγκρατος, ἐπιβήριος, εἰς κύκλον τὰς ὀφρῦς περιγεγμένος, τὸ ἐπισκῆνιον συνεσπακῶς, φροντιστικῷ εἰκῶς, ὀλίγαις τὸ πρόσωπον ἀμαρυγαῖς βυτιδύμενος, ἐπιμήκης τὰς περιείας, κοίλος τοὺς κροτάφους, ἡρέμα ἔχων ἐν χροῦ κυρίας, τὴν ὑπὲρ τὴν ἀρκούντως καθεῖμενος, καὶ μεσαιπόλιος. Οὗτος ἐν λόγοις οὐ μόνον τοὺς κατ' αὐτὸν, ἀλλὰ καὶ τοὺς παλαιούς ὑπερέβαλε· διὰ γὰρ πάσης ἐλθῶν παιδεύσεως, ἐν ἐκάστῃ τὸ κράτος ἐκτέτατο· οὐχ ἦν τὸν δὲ τὴν διὰ πράξεως ἀσκήσας φιλοσοφίαν, καὶ διὰ ταύτης τῇ θεωρίᾳ τῶν ὄντων προβάς. Ἐπὶ τὸν θρόνον τῆς ἀρχιερωσύνης ἀνήχθη τεσσαράκοντα χρόνιον γενόμενος, ἐπὶ πέντε ἔτεσι τῆς Ἐκκλησίας προστάς.

Ὁ δὲ ἱερὸς Γρηγόριος ὁ Θεολόγος, κατὰ τὸν τύπον τῆς ἡλικίας τοῦ σώματος, ἐτύγχανε μέτριος, ὑπώχρος, βραχὺ μετὰ τοῦ χαριέντος, σιμὸς, ἐπ' εὐθείας τὰς ὀφρῦς ἔχων, ἡμερον βλέπων καὶ προσηνέστερον τῶν ὀφθαλμῶν, ὅς ἦν δεξιὸς, στυγνότερον δεξιὸς, ὅν οὐλὴ κατὰ τὸν κανθὸν συνήγει· τὸν πώγωνα οὐ βαθύς, δασύς δὲ ἐπ' εὐθείας, ἱκανῶς φαλακρὸς, λευκὸς ταῖς θριξίν, τὰ ἄκρα τῆς γενειάδος ὡς περικεκαπνισμένα ὑποφαίνων. Τοῦτο δὲ εἰπεῖν περὶ αὐτοῦ ἄξιον, ὅτι εἰ ἔδει γενέσθαι ἐν ἀνθρώποις εἰκόνα τινὰ καὶ στήλην κατὰ μέρος, ἐκ πασῶν συγκειμένην ἀρετῶν, τοῦτο ἦν ὁ μέγας Γρηγόριος, βίου λαμπρότητι τοὺς κατὰ πράξιν εὐδοκίμους ὑπερβαλόν. Ἐπὶ τοσοῦτον θεολογίας προήχθη, ὡς πάντας ἠτεῖσθαι τῆς σοφίας αὐτοῦ. τῆς τε ἐν λόγοις, τῆς τε ἐν δόγματι, ὅθεν καὶ τὴν Θεολόγος προσηγορίαν ἐκτέτατο· προέστη δὲ καὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως Ἐκκλησίας χρόνους δύοδεκα, ὑπὲρ τὰ ὀγδοήκοντα ἔτη γενόμενος.

Τῶν τοιῶν τούτων ποιεσθείαις, Χριστὲ ὁ Θεός

ἡμῶν, καὶ πάντων τῶν ἁγίων, τὰς τῶν αἱρέσεων ἀπαναστάσεις καταβάλε, καὶ ἡμᾶς ἐν ὁμονοίᾳ καὶ εἰρηνικῇ καταστάσει διαφύλαξον, καὶ τῆς οὐρανίου σου βασιλείας ἀξίωσον, ὅτι εὐλογητὸς εἶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

atione, Christe Deus noster, hæresum insolentiam compesce, et nos in concordia atque in pacifica tranquillitate custodi, ac cœlesti tuo regno dignare, cum sis benedictus in sæcula sæculorum. Amen.

ANNOTATA D. P.

Triplici isti jam propositæ descriptioni formæ quæcunque, eo forte quo se conspiciendos sancti dederunt vultu, respondet in Menæis communis hæc omnium et Græcis notissima.

Solius Basilii, Gregorii Theologi, atque Chrysostomi icon, suo cuiusque die in Januario eorundem Menæorum reperitur, sed cum descriptionibus formæ contractioribus, quas descriptiones nihil atinet hic referre. Pro ea tamen quæ Basilium proponit 1 Januarii, accipe descriptionem alteram, sed verbis magis quam sententia diversam, qualem ex ms. Vaticano accepit Petrus Frison Basilianorum operum illustrator, in editione Parisiensi anni 1618. Sic autem ibi legitur.

Ὁ ἐν Ἀγίοις Βασίλειος ἐπιώνυμος Μέγας, προμήκης τε τὸ σῶμα καὶ εὐθύς, τὴν μὲν ξηρότητα ἔχων, τὸ δὲ χρῶμα μέλαν, καὶ ὠχρότητα, καὶ βαδισματός ἦθος, ὄρθιος ἐγένετο τὴν βίβη, τὰς κύκλιος ἐφρῶς, καθιέμενος τὸν πύγωνα, μετρίως πολιὰς ἀναφέρων, παραμήκης τὰ βλέφαρα διλιγχοθεν, τὸ περὶ κροτάφου κοίλωμα, σύννους τε ὡς τὰ πολλὰ, καὶ εἰσω συνεστηκώς. (S. Basilius, cognomento Magnus, statura procerus erat et rectus, corpore arido, colore nigricante et pallido, ingressu moderato naso decli-

vi, superciliis incurvis, orba promissa, mediocriter canitie, maxillis oblongis, genis parum turgentibus; temporum concavitas cogitandi erat, ut esse plurimum solet eorum, qui intra se collecti sunt.

Hanc descriptionem, ex ms. Vaticano acceptam Petrus Frison prælaudatus supposuit vetustiori solius Basilii iconi, sumptæ ex pervetusto Regis Christianissimi codice, qui (sicuti ascriptum legitur) oblatus fuit Basilio Macedoni, imperium Orientis adeptio sub annum dcccclxxvii, illudque moderato usque ad annum lxxxvi. Est ergo ejusmodi icon, ea quam retulimus apparitione antiquior, duobus ut minimum integris sæculis; sed an ideo etiam magis exacta ad veritatem? Non existimo. Vix enim credibile est, sumptam esse ex aliqua quæ fuerit ad viventis vultum expressa. Si autem trium istorum formam sic expressit suis verbis Joannes Euchaita, qualem conspexerat in visione, firmiterque ex quæ vulgo circumferuntur icones, et in Menæis conspiciuntur, propius attingere veritatem. Placuit interim, et trium istorum ex Menæis, et unius Basilii propriam ex codice Regio spectandam dare.

CANON DE S. BASILIO AD DIEM PRIMUM JANUARIJ

EX MENÆIS.

ΩΔΗ Α΄.

D

ODE I.

Σοῦ τὴν φωνὴν ἔδει παρῆναι, Βασιλεῖα, τοῖς ἔγκωμοις σου· ἀλλὰ, Πάτερ, συγγνώμην δίδόμενος, τὴν χάριν νέμοις ἀφθόνως ἡμῖν.

Τὸ ἐμπαθὲς σκίρωμα τῆς τυραννοῦσης σαρκὸς, φιλοσοφίας ἔρωτι ἐπαιδαγωγήσας· διδὲν ἐν ἀκρατοῖς ἀλύζει βασιλεῖος, Πάτερ Βασιλεῖα.

Τῶν ἀρετῶν σὺ τὴν τραχείαν βαδίσσας ὄδον, ἐπὶ τὴν λεῖαν ἐφθασας καὶ ἀστασίαστον τὴν οὐράνιον θάσιν, καὶ πᾶσιν ἀναδείχθης τύπος, Βασιλεῖα.

Τὰ τῆς ψυχῆς πάθη χρησίμως, Βασιλεῖα, ἔμα

Tuis laudibus par foret linguam tuam adesse, Basilii; verum, Pater, veniam indulgens, gratiam absque invidia nobis confer.

Passionibus obnoxium carnis impetum amore philosophiæ castigavisti: propterea incontaminatam habitas regiam, Pater Basili.

Arduam virtutum ingressus viam, ad levem et imperturbatam in cœlis ascendisti; omnibusque factus es norma, Basili.

Pasiones animi, simul et corporis gladio Spiri-

tus optime circumcidisti, Basili; teque ipsum Domino obtulisti sacrificium.

Factus ineffabilium arcanorum mystes, o Basili, consecrationem adeptus es, Pater; et uobis lumen Trinitatis manifestasti.

ODE III (α)

Omni repletus disciplina, non solum humi repente atque calcanda, sed etiam multo meliori, mundo lumen præbuiti, o Basili.

Timore Domini confirmatus (initium enim ille est sapientiæ) alas potioris sapientiæ assumpsisti, o Basili.

Palam exorsus ab actione, ab hac gradum ad contemplationem diviniorem facere nos doce, et eorum, quæ vere bona sunt cognitione manifesta nos imbue.

Cum Christi natali fulget et concurrat commemoratio tua, Pater, qui mysterium ineffabile tua nobis doctrina manifestas.

ODE IV.

Sicut Ecclesia, Christi sponsa, ornatur ejus nativitate, ita, tua commemoratione, o beatissime.

Graviter demonstrans esse [Christum] Filium Dei, religiose distinxisti divinitatem a creatura, o Basili.

Dei non abjectum commilitonem te ostendisti, Basili, quando te omnibus juxta mandatum ejus inferioriorem credidisti.

Ecclesiam Dei forti circumvallasti muro, Basili beatissime.

Dei hostibus fuisti acuta bipennis, et ignis dissolvens eorum fraudem, Pater Basili.

ODE V.

Hodie agit Ecclesia festum vere duplex, Circumcisionem scilicet Domini, quando in terra apparuit infans, et memoriam servi sapientis ac ter beati.

Lumen incomprehensibile in te, sancte, requiescere. imo esse te lampadem, quæ illuminat orbem, ostendit Christus. Ideo tuam, Basili, celebramus memoriam.

Non legislator Moyses, non ante legem Joseph fuit distributor ejus quæ ex te datur escæ: ipse enim fuisti carnis diviniæ comestor.

Universi novam nativitatem in monte Sina subobscura figuratam Moysi, ut interpretatus es, bea-

(α) Sic apud Bolland. Decret. num. 2.

και τὰ τοῦ σώματος ἐν τῷ τοῦ Πνεύματος περιέτα-
μες ξίφει· σουτὸν δὲ τῷ Δεσπότη ἄμα προσήνε-
γας.

Σὺ γεγονὼς μύστης ἀρρήτων, Βασίλειε, ἐμυστα-
γώγησας ἱεράτευμα, Πάτερ, σαφῶς τὸ τῆς Τριάδος
φῶς ἀπαστρέφας ἡμῖν.

ΩΔΗ Γ'.

Παιδείας γεγονὼς ἀπάσης ἐμπλεος, οὐ μόνον τῆς
κάτω καὶ πατουμένης, πολλῶν δὲ μᾶλλον τῆς κρείτ-
τονος, ἀναδείχθης τῷ κόσμῳ φῶς, Βασίλειε.

Τῷ φῶσι τοῦ Κυρίου στοιχειούμενος, ἀρχὴ γὰρ
σοφίας οὗτος ὑπάρχει, τῇ φιλίᾳ τῆς ἀμείνωνος ἐπι-
B ρώθης σοφίας, ὦ Βασίλειε.

Βασίλειε, σαφῶς ἐπέθης πράξεως καὶ πράξιν ἐπι-
θασιν θεωρίας θειοτέρας ἐπέδειξες, καὶ τῶν ὄντων
τὴν γῶσιν ἐμυθήθης σαφῶς.

Συνέδραμε Χριστοῦ καὶ συνεξέλαμψεν ἡ μνήμη σου,
Πάτερ, τοῖς γενεθλίοις, ὧν τὸ ἀφραστον μυστήριον
ταῖς σοῖς διδασκαλαῖς φανέρωσας.

ΩΔΗ Δ'.

Καλλωπίζεται, ὡσπερ τῷ τόκῳ Χριστοῦ, ἡ νύμ-
φη Ἐκκλησία, οὕτω καὶ τῇ μνήμῃ σου, παμμα-
κάριστε.

Σεμνυόμενος τέκνον ὑπάρχων Θεοῦ, θεότητα εἰς
κτίσιν εὐσεβῶς, Βασίλειε, οὐ κατήγαγες.

Ἀταπεινώτος ὤφθης συμμαχῶν, Βασίλειε, ἅπασιν
τῷ αὐτοῦ προστάγματι ταπεινούμενος.

Τῇ Ἐκκλησίᾳ δέδωσαι παρὰ Θεοῦ χαράκωμα, καὶ
τείχος ὄχυρον, Βασίλειε παμμακάριστε.

Τοῖς ἀντιθέοις πέλεκυς ἐκκοπτικὸς καὶ πῦρ κατ-
αναλίσκον τὴν ἀπάτην ὤφθης, Πάτερ Βασίλειε.

ΩΔΗ Ε'.

Ἄγει διπλῆν ἀληθῶς ἡ Ἐκκλησία ἑορτὴν σήμα-
D ρον, περιτομῆς ὡς βρέφος Δεσπότη ἄφθέντος
ἐπὶ γῆς, καὶ μνήμην οἰκέτου σοφοῦ καὶ τρισμά-
καρος.

Τὸ ἀκατάληπτον φῶς ἀναπαυσάμενος ἐν σοί.
δοσε, φωτιστικὴν λαμπάδα τῷ κόσμῳ σε εἰδείξαι
Χριστός· διὸ σου τὴν μνήμην ὑμνοῦμεν, Βασί-
λειε.

Οὐ νομοθέτης Μωσῆς, οὐ πρὸ τοῦ νομοῦ Ἰωσήφ
γένετο τῆς κατὰ σὲ τροφῆς σιτομέτρης· τῆς θείας
γὰρ παρὰ αὐτὸς ἐστίασεν εἰδείχθης, Βασίλειε.

Τὴν τοῦ παντὸς ἀμυδρὰν ἱστορηθεῖσαν ἐν Σινᾷ
γέννησιν τῷ Μωσεί αὐτὸς ἐρμηνεύων, ἐκ θείων

θησαυρῶν ἀνάπτυσας πᾶσι, παμμάκαρ Βασί- A tissime Basili, ex divinis thesauris eam omnibus
λειε. recludens.

ΩΔΗ Γ'.

Ἐθρεψας λιμῶ ταχεύσας ψυχὰς πάντων ἀφθόνως,
καὶ τὰς τῶν πεινῶντων καρδίας πάσης ἐνέπλησας,
Βασίλειε, θεϊκῆς εὐφροσύνης.

Ἐθρεψας ψυχὰς πεινῶσας τροφῇ τῇ ἐπουρανίῳ·
ἄρτος γὰρ τῶν ἀγγέλων ὑπάρχει· ὁ λόγος, Βασίλειε,
οὐ ἄριστος σιτοδότης ἐγένου.

Ἡθροίσας τῷ τῆς μελίσης, Βασίλειε, φιλοπόνως
ἀρετῆς ἀπάσης τὸ ἄνθος, καὶ περιδέξιος γενόμενος
ἐν αὐταῖς μακαρίζει.

Ἐσπευσας κόσμου βραγῆναι, καὶ Θεῷ συμβιοτεῦ- B
σαι· διὸ τοῖς ἀστάτοις καὶ βευστοῖς, Πάτερ Βασίλειε,
τὰ μένοντα ὦ· σοφὸν κατεκτήσω.

ΩΔΗ Ζ'.

Εἰκὼν τοῦ Πνεύματος ὁ Υἱὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ τὸ
Πνεῦμα, σὺ δὲ τοῦ Πνεύματος, Βασίλειε, ἡκκληιδωτον
ἔσωπτρον, οἶκος δὲ τῆς ἅλης Τριάδος· μακαρία
ἡ μνήμη σου, καὶ οἱ δοξάζοντες αὐτὴν ἀντιδοξά-
ζονται.

Βυθίσας τὸν νοῦν εἰς τὰ βάθη τοῦ Θεοῦ τὰ ἀκατά-
ληπτα, συλλεξάμενος δὲ τὸν πολῦτιμον σὺ μαργαρί-
την τῆς γνώσεως, ἐπλουτίσας τὸν κόσμον σοφίας, καὶ
κραυγάζειν ἐβίδαξας· Εὐλόγητός ὁ Θεὸς τῶν πατέ- C
ρων ἡμῶν.

Ἦ σύμπνοια νοῦ ἱερά τε ξυνορίας, ἡ ὡππερ μία
ψυχή ἐν δυοῖ σώμασιν ἀδιαίρετος, ἐν Γρηγορίῳ Βα-
σίλειῳ, πόθῳ θεϊκῶν συνημμένοι, ἐν Βασίλειῳ Γρη-
γόριῳ· νῦν ἱκετεύσατε Χριστὸν ὑπὲρ τῆς πέ-
μνης.

Πατὴρ ὀρφανῶν, καὶ χηρῶν προστασπιστής, καὶ πλου-
τος πένησι, τῶν ἀσθενούντων ἡ παράκλησις καὶ τῶν
πλοιοῦντων κυβέρνησις, γήρους βακτηρία ἐδείχθης,
παιδαγωγία νεότητος, καὶ μοναζόντων ἀρετῆς κανὼν,
Βασίλειε.

ΩΔΗ Η'.

Τὸν ἀφράστῳ προνοίᾳ δωρησάμενον Βασίλειον τῷ D
κόσμῳ, φῶς εὐσεβείας σὺλπιγγὰ τε τῆς θεολογίας
[ὑμνοῦντες λέγομεν]· Εὐλογεῖτε, τὰ ἔργα τοῦ Κυρίου,
τὸν Κύριον.

Τὸν δαψιλῆ ἐνεργείᾳ ἐνοικήσαντα τῷ σοφῷ Βασι-
λείῳ, καὶ δι' αὐτοῦ εὐσεβῶς θεολογηθέντα· Εὐλογεῖ-
τε, τὰ ἔργα τοῦ Κυρίου, τὸν Κύριον.

Οἱ τῶν θείων σου λόγων ἀπολαθόντες, Βασίλειε,
ἀπαύστως ἐν τῇ σου μνήμῃ πανηγυρίζοντες βοῶμεν·
Εὐλογεῖτε, τὰ ἔργα τοῦ Κυρίου, τὸν Κύριον.

Τὰς ἀκτίνας τῶν λόγων ἐξαπέστειλας, Βασίλειε,
τῷ κόσμῳ, φωταγωγοῦσας μίαν σέβειν Τριάδος
φύσιν· Εὐλογεῖτε, τὰ ἔργα τοῦ Κυρίου τὸν Κύ-
ριον.

ODE VI.

Animas pauperum, labescentes fame, sine invidia
nutrivisti, et esurientium corda, Basili, omni divina
prudentia implevisti.

Animas esurientes nutrivisti caelesti alimento :
nam panis angelorum, o Basili, est sermo, cujus
eras largitor optimus.

Sicut apes, Basili, operose collegisti florem
omnis virtutis, et ut sapiens per eam beatifica-
ris.

Accelerasti abscindi a mundo et Deo vivere. Id-
circo pro rebus instabilibus ac fluxis, Pater Basili,
aeterna sapienter consecutus es.

ODE VII.

rius imago est Spiritus, et Spiritus Filii ; tu
vero, Basili, Spiritus immaculatum speculum, et
habitaculum totius Trinitatis. Beata est tui memo-
ria, et qui eam recolunt, recipiunt remuneratio-
nem.

Mentem incomprehensibili profunditati immer-
gens, et colligens pretiosissimam cognitionis mar-
garitam, locupletasti orbem sapientia, et docu-
isti clamare : Benedictus es, Deus patrum nostro-
rum.

O consensio animorum et sancta societas . qua
velut unus et Individuus in gemino corpore Spi-
ritus, in Gregorio Basilius divino amore unitus, in
Basilio Gregorius fuit. Orate nunc pro grege nostro
Christum

Pupillorum pater, protector viduarum, opulentia
pauperum, aegrotantium solamen, et in hoc mari
fluctuantium gubernaculum, baculus senectutis, ju-
ventutis instructio, solitariorum regula ad omnem
virtutem es, o Basili

ODE VIII.

Ineffabili providentia concessum munus basi-
lium, pietatis lucernam, tubam theologiae [lau-
dantes dicimus] : Benedicite, opera Domini, Domi-
num.

Copiosa operatione inhabitantem Basilio, et ipso
mediante pie expositum : Benedicite, opera Domini,
Dominum.

Qui divinis tuis sermonibus fruimur, o Basili, in
tui memoriam festive congregati, clamamus : Bene-
dicite, opera Domini, Dominum

Radios sermonum tuorum mundo emisisti, o Ba-
sili, illuminans eum, ut unam in Trinitate naturam
venerans, dicat : Benedicite, opera Domini, Domi-
num.

Primi pastoris Christi, tanquam ovis ejus fidelis, vestigia, Basili, es secutus: animam etiam tuam, Pater, tradidisti tyranno, et pro Ecclesia quæcunque pericula prompte subiisti, o beatissime.

Ecclesiæ Christi firmamentum tyrannus circumspiciens, tuo præsulatu adornatum, o sapiens, totus attonitus animo concidit: fulgorem enim coruscantis ex te Spiritus sustinere nequibat, o Basili.

Dignus inventus es, o Basili, qui consors esses cathedræ apostolorum, choræ certantium pro Christo martyrum, patriarcharum unionis, justorum exultationis, gaudii prophetarum, o Basili; fuisti enim Deiparæ cultor, et mystes Trinitatis.

Τοῦ ἀρχιποιμένου ὡς πρόβατον πιστὸν Χριστοῦ, Βασίλειε, τοῖς ζωηφόροις ἔχουσιν ἐπιχολούθησας τῷ τυράννῳ γὰρ τὴν σαυτοῦ ψυχὴν, Πάτερ, προδίδωκας, προκινδυνεύων ἄριστα τῆς Ἐκκλησίας, παμμακάριστε

Τὸ τῆς Ἐκκλησίας πανιερόν Χριστοῦ κατιδὼν συστημα, ὑπὸ τῆς σῆς κοσμούμενον ἱεραρχίας, σοφὲ, ὁ πανώλης ἐμβροντισθεὶς καταπέπτως τύραννος, τὴν γὰρ ἐν σοὶ τοῦ Πνεύματος αἴγλην οὐκ ἤνεγκε, Βασίλειε.

Τῆς τῶν ἀποστόλων καθέδρας, τῆς χορείας τε τῶν ἀθλοφόρων Χριστοῦ, πατριαρχῶν συντηῆς καὶ τῶν δικαίων τρυφῆς, τῆς χαρᾶς τε τῶν προφητῶν ἡξιώθης, Βασίλειε, τῆς Θεοτόκου λατρεὺς γὰρ καὶ τῆς Τριάδος μύστης γέγωνας.



MONITUM AD HOMILIAS IN HEXAEMERON

Sunt qui existiment Basilium Magnum commentarios in totam Scripturam contexuisse (1): sed cum hæc opinio sola Cassiodori auctoritate nitatur, ea de re dubitari posse arbitramur, præsertim cum de hæc commentariorum mole altum sit silentium apud antiquiores. Habemus etiamnum homilias novem in opus sex dierum, hoc est, in *Hexaemeron*, orationes decem et septem in quosdam Psalmos, amplissimum in priora sexdecim Isaie capita commentarium. Pauca quidem hæc sunt, si comparentur cum iis commentariis qui olim Basilio tributi fuere: sed tamen quorundam γνησιότης, ut mihi quidem videtur, jure æ merito suspecta videri potest. De his in Præfatione, ubi de qualibet re suo ordine ac loco disputatur. Veteres autem quanti *Hexaemeron* fecerint, esse hominem qui ignoret arbitror neminem. Ejus meminere Gregorius Nazianzenus, Gregorius Nyssenus, Hieronymus, Socrates (2) et alii. Optandum certe esset, ut lectores his orationibus legendis ita hodie afficerentur, ut afflicebatur olim Gregorius Nazianzeus, cujus hæc sunt verba: "Ὅταν τὴν Ἑξαήμερον αὐτοῦ μεταχειρίζωμαι, καὶ διὰ γλώσσης φέρω, μετὰ τοῦ Κτίστου γίνομαι, καὶ γινώσκω κτίσιως λόγους, καὶ θαυμάζω τὸν Κτίστην πλεον ἢ πρότερον, ἔχει μόνη διδασκάλῳ χρώμενος." Cum *Hexaemeron* illius in manus suumo, atque in ore habeo, cum Creatore conjungor. ac creationis rationes agnosco, Creatoremque magis admiror ac suspicio, quam prius solebam, cum solo aspectu magistro uterer. » Ascribam et verba Gregorii Nysseni, qui de eodem illo opere tam magnifice locutus est, ut modum excedere videatur. Ita autem scripsit: Τῶν γὰρ κατὰ θεῖαν ἐπίπνοιαν ἐν τῇ κοσμογονίᾳ φιλοσοφούντων τῷ μεγάλῳ Μωϋσῆ . . . ἐπέταξας ἡμῖν διὰ τινος ἀκαλόουθου διανοίας εἰς εἰρήμην ἀγαγεῖν, καὶ συμφωνοῦσαν πρὸς αὐτὴν ἀποδείξει τὴν ἁγίαν Γραφήν· καὶ ταῦτα μετὰ τὴν θεόπνευστον ἐκείνην τοῦ Πατρὸς ἡμῶν εἰς τὸ προκείμενον θεωρίαν, ἣν οἱ ἐγνωκότες πάντες, οὐδὲν ἕλαττον τῶν αὐτῷ Μωϋσῆ παφίλοσοφημένων θαυμάσουσιν, εὖ καὶ εὐκρίτως, οἶμαι, τοῦτο ποιοῦντες. « Vis enim ut quæ celesti numme afflatus de mundi procreatione magnus Moyses prodidit monumentis litterarum, ordine quodam disponam, sanctamque Scripturam sibi ipsi consentientem ac constantem esse demonstram; idque post divinam illam Patris nostri in idem argumentum commentationem, quam qui legerunt, non minus quam ea, quæ ab ipso Moysæ perscripta sunt, omnes admirantur: et merito, mea quidem sententia. »

Alia quidem ratione, sed efficaciore multo et ad persuadendum aptiore hoc idem opus commendavit Ambrosius, dum, quod Basilius scripserat Græce, id ipse Latine reddidit. Et vero, nemo opinor, homo, qui utrumque opus legerit, inficiabitur Ambrosium in illis suis orationibus interpretis, non auctoris munere perfunctum fuisse. Fateor quidem Ambrosium non nihil de suo addere, demere, transponere, immutare: sed ita tamen, ut interpretem agat, interpretem, inquam, non scrupulosum, sed liberiosum. Quare si quando in Ambrosio occurrant loca quædam difficilia, perplexa, subobscura, corrupta, quæ facessant negotium lectori, ei auctor sum ut ad Basilium confugiat, eoque magistro ac duce utatur.

Constat Basilium bis die concionatum fuisse, matutinis horis atque vespertinis; idque tempore Quadragesimæ: sed quo anno, valde incertum. Non defuere qui ex orationis octavæ verbis judicarent Basilium, quæ erat viri facundia, conciones has ad populum ex tempore habuisse. Et quidem, si fides Rufino adhibenda sit (3), sic concionari solebat Basilius.

Hexaemeron Basillii olim in linguam Latinam transtulit Eustathius: sed nihil est quod hic de ejus interpretatione proloquamur, cum id opus in Appendice editum videre cuique liceat. Easdem has Basillii orationes transtulit quoque, quorundam judicio (4), Dionysius Exiguus: sed qua auctoritate et quibus testimoniis dictum id sit, ignoramus.

Necesse non est multa hoc loco dicere de tribus orationibus, quarum duæ priores scriptæ sunt de hominis formatione, tertia de paradiso. Nam ea de re satis fusc in Præfatione disputatur: quam qui volent, legere poterunt § 1, n. 13.

(1) Baron. 378; Cassiod. *De inst.* p. 536.

(2) Greg. Naz. orat. 20, p. 363; Greg. Nyss. *Hexaem.* p. 1, 2 et p. 43; Hieronym. *V. ill.* c. 116; *Secr. lib.* IV, c. 26.

(3) *Lib.* II, c. 9.

(4) Elix Dupini, etc.

ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ
ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ
ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ ΚΑΠΠΑΔΟΚΙΑΣ
ΟΜΙΛΙΑΙ Θ
ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΞΑΗΜΕΡΟΝ ⁽⁵⁾.

S. P. N. BASILII
CÆSAREÆ CAPPADOCIÆ ARCHIEPISCOPI
HOMILIÆ IX
IN HEXAEMERON.

HOMILIA I.

In principio fecit Deus cælum et terram.

¶ 1. Conveniens principium est mundi structuram narraturo, narrationi suæ principium quo res visibiles exornatæ sunt, præponere. Etenim cæli terræque tradenda creatio est, quæ casu, ut quidam opinati sunt, producta non est, sed a Deo originem traxit. Ecquis auditus magnitudine eorum ² quæ dicuntur dignus est? quali apparatu instrui convenit animam ad res tantas audiendas accessuram? Par fuerit a carnis affectionibus esse puram, vitæ huius curis minime excæcatam, alacrem, rerum indagatricem, undique circumspicientem sicunde Deo dignam suscipere possit cogitationem. Sed antequam accuratam verborum rationem ex-

A

ΟΜΙΛΙΑ Α'.

Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν.

1. Πρέπει οὖσα ἀρχὴ τῶ περι τῆς τοῦ κόσμου συστάσεως μέλλοντι διηγεῖσθαι ἀρχὴν τῆς τῶν ὀρωμένων διακοσμήσεως προθεῖναι τοῦ λόγου. Οὐρανοῦ γὰρ καὶ γῆς ποίησις παραδίδοσθαι μέλλει, οὐκ αὐτομάτως συνεχέθισα, ὡς τινες ἐφαντάσθησαν, παρὰ δὲ τοῦ Θεοῦ τὴν αἰτίαν λαβοῦσα. Ποία ἀκοή τοῦ μεγέθους τῶν λεγομένων ἀξία; πῶς παρεσκευασμένη ψυχὴν (6) πρὸς τὴν τῶν τηλικούτων ἀκράσειν προσῆκεν ἀπαντᾶν; Καθαρεύουσαν τῶν παθῶν τῆς σαρκὸς, ἀνεπισχότητον μερλίμναις βιωτικαῖς, φιλόπονον, ἐξεταστικὴν, πάντοθεν περισκοποῦσαν ἐ? ποθεν λάθοι ἀξίαν ἐνοίαν τοῦ Θεοῦ. Ἄλλὰ πρὶν ἐξετάσαι (7) τὴν ἐν τοῖς ῥήμασιν ἀκρίθειαν, καὶ δι-

(5) Aliter in aliis mss. ponitur titulus. Vetustissimus codex Coisl. sic habet: Τοῦ ἐν ἀγίοις Πατρὸς ἡμῶν Βασιλείου εἰς τὴν πρώτην ἡμέραν τῆς Ἐξαήμερου, Sancti Patris nostri Basilii in primam diem Hexaemeron. Reg. primus: Τοῦ ἐν ἀγίοις Πατρὸς ἡμῶν Βασιλείου, ἀρχιεπισκόπου Καισαρείας Καππαδοκίας τοῦ Μεγάλου, λόγος εἰς τὴν Ἐξαήμερον. ἦτοι εἰς τὸ, « Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν, » Sermo sancti Patris nostri Basilii Magni archiepiscopi Cæsareæ Cappadociæ in Hexaemeron, sive in illud, « In principio fecit Deus cælum et terram. » Reg. quintus: Βασιλείου ἀρχιεπισκόπου Καισαρείας Καππαδοκίας εἰς τὴν Ἐξαήμερον ὁμιλία α', Basilii archiepiscopi Cæsareæ Cappadociæ in Hexaemeron homilia prima.

(6) Sic simpliciter editi et Regii primus et quintus cum utroque Coisl. At uterque Ducæi codex et Combes. et Colb. secundus cum Reg. uno πῶς παρεσκευασμένην ψυχὴν ἔχοντας. Quod ait Combessius,

aut legendum esse παρασκευασμένους ψυχὴν, aut vocem ἔχοντας textui inserendam esse, de eo nobis longo aliter videtur. Utramque igitur viri doctissimi conjecturam rejicimus. Primam, quod vox παρασκευασμένους, vel potius παρασκευασομένους, ne in uno quidem codice reperitur: alteram, quod vocem ἔχοντας superfluum esse atque inutilem arbitremur. Etenim voce ψυχὴ nonnunquam totum hominem significari notum est. Proinde cum dicit Basilii: *Quali apparatu instrui animam convenit*, idem est ac si diceret, *Quali apparatu hominem instrui convenit*. Vix igitur dubitari potest, quin vox ἔχοντας melius absit; eoque magis, quod in antiquioribus et melioris notæ codicibus desideretur. Adde, antiquissimum interpretem Eustadium eam vocem non agnovisse, cum vertat ad verbum: *Quemadmodum instructus esse debeat animus*.

(7) Reg. sextus πρὶν ἢ ἐξετάσαι. Mox idem mss. μὴ ἀκριβέστατα.

ερευνησασθαι ἡλίκα τῶν μικρῶν φωνῶν τούτων ἐστὶ τὰ σημαινόμενα, ἐνθυμηθῶμεν τίς ὁ διαλεγόμενος ἡμῖν. Διότι κἀν τῆς βαθείας καρδίας τοῦ συγγραφέως μὴ ἐφικώμεθα διὰ τὸ τῆς διανοίας ἡμῶν ἀσθενές, ἀλλὰ τῇ γε ἀξιοπιστίᾳ προσέχοντες τοῦ λέγοντος, αὐτομάτως εἰς συγκατάθεσιν τῶν εἰρημένων ἐναχθισόμεθα (8). Μωϋσῆς τοίνυν ἐστὶν ὁ τὴν συγγραφὴν ταύτην καταβαλλόμενος· Μωϋσῆς ἐκεῖνος ὁ (9) μαρτυρηθεὶς ἀστείος εἶναι παρὰ τῷ Θεῷ, ἔτι ὑπομάζιος ὢν ὃν εἰσποτήσατο μὲν ἡ θυγάτηρ τοῦ Φαραῶ, ἐξέτραψε δὲ βασιλικῶς, τοὺς σοφοὺς τῶν Αἰγυπτίων διδασκάλους αὐτῷ τῆς παιδεύσεως ἐπιστήσασα· ὅς, τὸν ὄγκον τῆς τυραννίδος μισήσας, καὶ πρὸς τὸ ταπεινὸν τῶν ὁμοφύλων ἀναδραμῶν (10), εἴλετο συγκακουχεῖσθαι τῷ λαῷ τοῦ Θεοῦ, ἡ πρόσκαιρον ἔχειν ἀμαρτίας ἀπόλαυσιν· ὁ τὴν πρὸς τὸ δίκαιον φιλίαν ἐξ αὐτῆς τῆς φύσεως κεκτημένος, ὅπου γε, καὶ πρὶν ἐπιτραπῆναι αὐτῷ τοῦ λαοῦ τὴν ἀρχὴν, φαίνεται διὰ τὸ τῆς φύσεως μισοπόνηρον μὲν ἄχρι θανάτου τοὺς κακοὺς ἀμυνόμενος· ὁ φυγαδευθεὶς παρὰ τῶν εὐεργετηθέντων, καὶ ἀσμένως μὲν τοὺς Αἰγυπτιακοὺς θορύβους ἀπολιπῶν, τὴν δὲ Αἰθιοπίαν καταλαβῶν, κάκει πᾶσαν σχολὴν ἀπὸ τῶν ἄλλων ἄγων, καὶ ἐν τεσσαράκοντα ὄλοις ἔτεσιν τῇ θεωρίᾳ τῶν ὄντων ἀποσχολάσας (11)· ὅς, ὄγδοηκοστὸν ἦδη γεγονώς ἔτος, εἶδε Θεὸν ὡς ἀνθρώπων ἰδεῖν δυνατὸν, μᾶλλον δὲ ὡς οὐδενὶ τῶν ἄλλων ὑπέβρε κατὰ τὴν μαρτυρίαν αὐτὴν τοῦ Θεοῦ, ὅτι Ἐὰν γένηται προφήτης ὑμῶν τῷ Κυρίῳ, ἐν ὁράματι αὐτῷ γνωσθήσομαι, καὶ ἐν ὕπνῳ λαλήσω αὐτῷ. Οὐχ οὕτως, ὡς ὁ θεράπων μου Μωϋσῆς, ἐν βίῳ τῷ οὐκ ἔστι μου πιστός· ἐστὶ σέσμα κατὰ σέσμα λαλήσω αὐτῷ, ἐν εἰδῆσι, καὶ οὐ δι' αἰτιγμάτων. Οὗτος τοίνυν ὁ τῆς αὐτοπροσώπου θέας τοῦ Θεοῦ ἐξίσου τοῖς ἀγγέλοις ἀξιωθεὶς, ἐξ ὧν ἤκουσε παρὰ τοῦ Θεοῦ διαλέγεται (12) ἡμῖν. Ἀκούσωμεν τοίνυν ἀληθείας ῥημάτων οὐκ ἐν πειθοῖς σοφίας ἀνθρωπίνης, ἀλλ' ἐν διδακτοῖς Πνεύματος λαληθέντων (13)· ὧν τὸ τέλος οὐχ ὁ τῶν ἀκούοντων ἔπαινος, ἀλλ' ἡ σωτηρία τῶν διδασκομένων.

2. Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν. Ἰστησί μου τὸν λόγον τὸ θαῦμα τῆς διανοίας. Τί πρῶτον εἴπω; πόθεν ἀρξομαι τῆς ἐξηγήσεως; Ἐλέγξω τῶν ἐξω (14) τὴν ματαιώτητα; ἢ

Act. vii, 20. ^a Num. xii, 6-8. ^b I Cor. ii, 4. ^c Gen. i, 1.

(8) Codex Combef. ἀναχθισόμεθα. Reg. sextus ἀχθισόμεθα.

(9) Respicit Basilinus ad versum 20 Actorum c. vii: Καὶ ἦν ἀστείος τῷ Θεῷ, et erat gratus Deo. Auctor vero Actorum respexerat ad versum 2 capitis ii Exodi, ἰδόντας δὲ αὐτὸν ἀστείον, ἐκέπασαν αὐτόν, videntes autem eum elegantiem, occultaverunt eum. Combefisius verba Basilii sic interpretatur: a Deo testimonium habens, quod elegans: sed mihi persuadere non queo ejus interpretationem cuiquam probatum iri. Etenim ut locum haberet interpretatio Combefisii, sic dehisset loqui Basilinus, ὁ παρὰ τοῦ Θεοῦ μαρτυρηθεὶς ἀστείος εἶναι, a Deo testimonium habens, quod, etc.: non autem scripsisset ὁ μαρτυρηθεὶς ἀστείος εἶναι παρὰ τῷ Θεῷ, adeo ut illud, παρὰ τῷ Θεῷ, clare et evidenter ad vocem ἀστείος, non ad vocem μαρτυρηθεὶς referri debeat. Melius igitur ita interpretabere: Testimonium [a Scriptura] habens, quod gratus esset Deo, sive apud Deum:

A pendamus, perscrutemurque quanta his exilibus vocibus significantur, quis nos alloquatur, consideremus. Quanquam enim scriptoris profunda sensa non assequimur ob mentis nostræ infirmitatem, tamen ejus qui loquitur auctoritati intenti, eo adducemur, ut dictis non inviti assentiamus. Moyses igitur is est, qui hanc contexit historiam, Moyses ille, qui dum adhuc infans lactens esset, gratus apud Deum suisæ perhibetur: quem sibi adoptavit Pharaonis filia, regalique cultu educavit, magistros et erudiendo præficiens eos qui inter Ægyptios erant sapientes; qui tyrannidis fastum perosus, et ad tribulium humilitatem recurrens, una cum Dei populo divexari maluit, quam temporaria peccati suavitate frui; qui justitiæ amorem ex ipsa natura sortitus est: quandoquidem prius etiam quam ei committeretur populi principatus, ob naturale nequitiae odium ad mortem usque malos insectatus fuisse comperitur; qui ab iis quos beneficiis addecerat, fugatus, ac libenter Ægyptiacos tumultus derelinquens, adveniensque in Æthiopiam, et illio omnino ab aliis neglecti feriat, totos quadraginta annos rerum contemplationi impertivit; qui octogesimum jam natus annum, Deum, quantum homini videre licet, vidit; ino quantum nulli alii datum est, juxta ipsum Dei testimonium: Si fuerit propheta vester Domino, in visione ei agnoscar, et in somno loquar ei. Non ita velut servus meus Moyses, in tota domo mea fidelis est: os ad os loquar ei, in specie, et non per ænigmata. Hic itaque divinæ ipsius faciei conspectu perinde ac angelus dignatus, ea quæ a Deo audivit, nobis refert. Audiamus igitur veritatis verba, non in humanæ sapientiæ persuasionibus, sed in Spiritus doctrina prolata, quorum finis laus non est audientium, sed eorum qui docentur salus.

2. In principio fecit Deus cælum et terram. Orationem meam admiratio hujus sententiæ sistit. Quid primum dicam? unde narrandi sumam exordium? Redarguamne ethnicorum vanitatem? an

Cæterum nemini paulum modo humaniori ignotum est Hebraismum esse, quo in significatione præstantiæ atque dignitatis uti solebant.

(10) Editio Paris. ελετο μᾶλλον. Deest μᾶλλον in editione Basil. et in nostris septem mss.

(11) Reg. sextus τῇ θεωρίᾳ τῶν ὄντων ἐνατενίζων καὶ ἀποσχολάζων. Codex alter ἀποσχολήσας. Ibidem Boill. ὄγδοηκοστού... ἔτους. Nec ita multo post mss. tres μαρτυρίαν αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ.

(12) Colb. secundus ταῦτα διαλέγεται.

(13) Editiones Paris. et Basil. λαληθέντων. At octo nostri mss. λαληθεῖων. Erratumne sit librariorum, an hoc dictum sit per attractionem, grammaticorum erit judicium. Est creditu difficile tot librariorum simul errasse.

(14) Τῶν ἐξω. Intelligit Basilius aut eos qui omnino Deum esse negabant, aut falsorum deorum cultores.

veritatem nostram laudibus efferam? Prodidērunt multa Græcorum sapientes de natura: sed ne una quidem opinio, posteriore priorem semper antiquante, fixa inter ipsos atque inconcussa permansit. Quare dicta eorum confutare nihil nobis opus est; si quidem ad mutuam suam eversionem sufficiunt. Etenim Deum qui ignorare, causam providam ortui præesse universorum non concessere: sed consequentia convenienter primæ suæ inscitæ concludebant. Quamobrem nonnulli, origine universitatis rerum elementis mundi ascripta, ad causas materiales confugerunt: alii vero atomis, et corporibus partium expertibus, mole ac meatibus naturam rerum visibilibus contineri slexerunt. Nunc quidem insecabilibus corporibus inter se conjunctis, nunc vero rursus discretis, generationes et corruptiones fieri, atque indurabilioribus corporibus diuturnitatis causam ex atomorum inter se complexu validiore proficisci arbitrati sunt. Sane araneæ telam texunt qui talia scribunt, qui cæli terræque et maris principia ponunt adeo tenuia, nec uspiam consistentia. Non enim noverunt dicere: *In principio fecit Deus cælum et terram.* Quapropter ob inhabitantem in ipsis divinitatis ignorationem in hunc errorem inciderunt, ut cuncta, tanquam casu et temere mota, credant nec regi nec gubernari. Quod ipsum nobis ne accidat, is qui mundi fabricam conscripsit, statim in primis verbis per Dei nomen mentem nostram illustravit, dicens: *In principio fecit Deus.* Quam pulcher est ordo iste! Primo apposuit principium, ne qui mundum principii expertem esse opinarentur. Deinde adjecit: *Fecit*, ut ostendatur, res conditas minimam esse potentie operis partem. Quemadmodum enim sigulus qui eadem arte innumera effinxit vasa, neque artem, neque potentiam exhaust: ita et universi hujus operis effectricem potentiam habens, non uno mundo circumscriptam, sed in infinitum excedentem, rerum quæ conspiciuntur magnitudines solo voluntatis notu condidit. Itaque, si mundus et principium habet, et factus est, inquire, quis sit qui ei dedit principium, et quis illius sit conditor. Imo ne forte, si humanis inquiras ratiocinationibus a veritate aberres, hoc nos documento præoccupat, dum videlicet præstantissimum Dei nomen tanquam

A ἀνομήσω τὴν ἡμετέραν ἀλήθειαν; Πολλὰ περὶ φύσεως ἐπραγματεύσαντο οἱ τῶν Ἑλλήνων σοφοί, καὶ οὐδὲ εἰς παρ' αὐτοῦ λόγος ἔστηκεν ἀκίνητος καὶ ἀσάλευτος, ἀεὶ τοῦ δευτέρου τὸν πρὸ αὐτοῦ καταβάλλοντος: ὥστε ἡμῶν μηδὲν ἔργον εἶναι τὰ ἐκείνων ἐλέγγειν· ἀρκοῦσι γὰρ ἀλλήλοις πρὸς τὴν οἰκίαν ἀνατροπῆν. Οἱ γὰρ θεὸν ἀγνοήσαντες αἰτίαν ἐμφρονα προστάται τῆς γενέσεως τῶν ὄλων οὐ συνεχώρησαν, ἀλλ' οἰκείως τῇ ἐξ ἀρχῆς ἀγνοίᾳ τὰ ἐφεξῆς συνεπέραναν. Διὰ τοῦτο οἱ μὲν ἐπὶ τὰς (15), ὕλικὰς ὑποθέσεις κατέφυγον, τοῖς τοῦ κόσμου στοιχείοις τὴν αἰτίαν τοῦ πάντος ἀναθέντες· οἱ δὲ ἄτομα καὶ ἀμερῆ σώματα, καὶ βγχοὺς καὶ πόρους συνέχουν τὴν φύσιν τῶν ὁρατῶν ἐφαντάσθησαν. Νῦν μὲν (16) γὰρ συνιδόντων ἀλλήλοις τῶν ἀμερῶν σωμάτων, νῦν δὲ μετασχηματισθέντων, τὰς γενέσεις καὶ τὰς φθορὰς ἐπιγίνεσθαι· καὶ τῶν (17) διαρκεσιτέρων σωμάτων τὴν ἰσχυροτέραν τῶν ἀτόμων ἀντεμπλοκὴν τῆς διαμονῆς τῆν αἰτίαν παρέχουσιν. Ὅντως ἰσὺν ἀρχῆς ὑφαινοῦσιν οἱ ταῦτα γράφοντες, οἱ οὕτω λεπτὰς καὶ ἀνοποστάτους ἀρχὰς οὐρανοῦ καὶ γῆς καὶ θαλάσσης ὑποτιθέμενοι. Οὐ γὰρ ἤδεσαν εἰπεῖν· Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν. Διὰ τοῦτο ἀκυβέρνητα καὶ ἀδιοίκητα εἶναι τὰ σύμπαντα, ὡς ἂν τύχη (18) φερόμενα, ὑπὸ τῆς ἐνοικουσίας αὐτοῖς ἀθεότητος ἠπατήθησαν. Ὅπως ἵνα μὴ πάθωμεν ἡμεῖς (19), ὃ τὴν κοσμοποιίαν συγγράφων εὐθὺς ἐν τοῖς πρώτοις βήμασι τῷ ὀνόματι τοῦ θεοῦ τὴν διάνοιαν ἡμῶν κατεφώτισεν, εἰπὼν· Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ θεός (20). Τί καλὴ ἡ τάξις; Ἀρχὴν πρώτων ἐπέθηκεν, ἵνα μὴ ἀναρχὸν αὐτὸν οἰηθῶσι τινες (21)· εἶτα ἐπήγαγε τὸ, Ἐποίησεν, ἵνα δευτέρως δεικνύσῃ, ὅτι ἐλάχιστον μέρος τῆς τοῦ δημιουργοῦ δυνάμεως ἐστὶ τὸ ποιηθῆν. Ὡς γὰρ ὁ κεραμεύς, ἀπὸ τῆς αὐτῆς τέχνης μυρία διαπλάσας σκεύη, οὔτε τὴν τέχνην οὔτε τὴν δύναμιν ἐξανάλωσεν· οὕτω καὶ ὁ τοῦ παντός τούτου δημιουργός, οὐχ ἐνὶ κόσμῳ σύμμετρον τὴν ποιητικὴν ἔχων δύναμιν ἀλλ' εἰς τὸ ἀπαιροπλάσιον ὑπερβαίνουσας, τῇ βοῇ τοῦ θελήματος μόνη εἰς τὸ εἶναι παρήγαγε τὰ μεγέθη τῶν ὁρατῶν. Εἰ οὖν καὶ ἀρχὴν ἔχει ὁ κόσμος, καὶ πεποιήται, ζητεῖ, τίς ὁ τὴν (22) ἀρχὴν αὐτῶν θούς, καὶ τίς ὁ ποιητής. Μᾶλλον δὲ, ἵνα μὴ ἀνθρωπίνους λογισμοῖς ἐκζητῶν παρατραπῆς πρὸς τὴν ἀληθείαν, πρόφρασε τῇ διδασκαλίᾳ, οἶονε σφραγίδα καὶ φυλακτήριον τῆς

(15) Sic Regii primus et septimus cum Combef. D et cum utroque Coisl. Editio Paris. Οἱ μὲν γὰρ τὰς, non recte.

(16) Ita tres mss. Deest μὲν in editis et in aliquibus mss. Ibidem sex mss. cum editione Basil. συνιδόντων. Editio Paris. συνιδόντων.

(17) Sic septem mss. præter Bodl. qui inox habet ὑπαρτιθέμενοι. Editio Paris. καὶ γὰρ τῶν.

(18) Unus ms. ὡς ἂν τύχοι. Mox editio Paris. ἀπατήθησαν. Editio vero Basil. et duo Regii mss. ἠπατήθησαν.

(19) Ita editio Basil. cum multis mss. At editio Paris. καὶ ἡμεῖς.

(20) Fusi duo Colbertini et Reg. sextus ἐποίησεν ὁ θεός τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν. Hoc ipso in loco recte et emendate in veteribus editionibus legebatur, Τί καλὴ; sed, ut verbis utar Combefisil, pro τί

legi oportere δτι: divinavit Morellus; et ita in editione Paris. edendum curavit. Sanam et veterem scripturam τί pariter cum editionibus antiquioribus tuentur et Bodl. et nostri octo mss.

(21) Reg. sextus ἀναρχὸν οἰηθῶσι ταύτην τινός. Sed, nisi valde fallor, ita emendatum est ab aliquo Græculo, ut vox ταύτην ad vocem præcedentem κοσμοποιίαν referri posset. Neque tamen emendatione ulla opus erat. Basiliius igitur, meo quidem iudicio, non scripsit ταύτην, sed αὐτόν, uti habent editi et reliqui mss. Respiciebat enim orator optimus ad vocem κόσμος, ex qua vocabulum κοσμοποιία composita.

(22) Sic codex Combef. et uterque Duc. et Bodl. cum aliis quatuor mss. et cum editione Basil. At editio Paris. cum Anglic. ζητεῖται ὁ τῆν.

φύσιν ἡμῶν ἐμβαλὼν τὸ πολυτίμητον ἔνομα (23) τοῦ Θεοῦ, εἶπεν· Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεός. Ἡ μακαρία φύσις, ἡ ἀφθονος ἀγαθότης, τὸ ἀγαπητὸν πᾶσι τοῖς λόγου μεταίτητος, τὸ πολυπόθητον κάλλος, ἡ ἀρχὴ τῶν ὄντων, ἡ πηγὴ τῆς ζωῆς, τὸ νοερὸν φῶς, ἡ ἀπρόσιτος σοφία, οὗτος Ἐποίησεν ἐν ἀρχῇ τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν.

3. Μὴ οὖν ἀναρχα φαντάζου, ἄνθρωπε, τὰ ὀρώμενα, μηδὲ, ἐπειδὴ κυκλῶσε περιτρέχει τὰ κατ' οὐρανὸν κινούμενα, ἡ δὲ τοῦ κύκλου ἀρχὴ τῇ προχείρῳ αἰσθῆσει ἡμῶν οὐκ εὐληπτος, ἀναρχον εἶναι νομίσης τῶν κυκλοφορικῶν σωμάτων τὴν φύσιν. Οὐδὲ γὰρ ὁ κύκλος οὗτος, τὸ ἐπίπεδον λέγω σχῆμα τὸ ὑπὸ μιᾶς γραμμῆς περιεχόμενον, ἐπειδὴ διαφεύγει (24) τὴν ἡμετέραν αἰσθησιν, καὶ οὕτε ὅθεν ἤρξατο ἐξέυρειν (25) δυνάμεθα, οὕτε εἰς ὃ κατέληξεν. ἤδη καὶ ἀναρχον αὐτὸν ὀφειλομένον ὑποτίθεσθαι. Ἀλλὰ κἄν τὴν αἰσθησιν διαφεύγῃ, τῇ γε ἀληθείᾳ πάντως ἀπὸ τίνος ἤρξατο ὁ κέντρον καὶ διαστήματι τινι περιγράφας αὐτόν. Οὔτε καὶ σὺ μὴ, ἐπειδὴ εἰς ἐαυτὰ συννεύει τὰ κύκλω κινούμενα, τὸ τῆς κινήσεως αὐτῶν ὁμαλὸν, καὶ μηδενὶ μέσῳ (26) διακοπτόμενον, τὴν τοῦ ἀναρχον τὸν κόσμον καὶ ἀτελεύτητον εἶναι σοὶ πλάνην ἐγκαταλίπη. Παράγει γὰρ τὸ σχῆμα τοῦ κόσμου· τοῦτου καὶ, Ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ παρελεύσονται (27). Προαναφώνησις τῶν περὶ συντελείας δογμάτων καὶ περὶ τῆς τοῦ κόσμου μεταποιήσεως, τὰ νῦν ἐν βραχείᾳ κατὰ τὴν στοιχειώσιν τῆς θεοπνεύστου διδασκαλίας παραδιδόμενα. Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεός. Τὰ ἀπὸ χρόνου ἀρξάμενα πᾶσα ἀνάγκη καὶ ἐν χρόνῳ συντελεσθῆναι. Εἰ (28) ἀρχὴν ἔχει χρονικὴν, μὴ ἀμφιδόλης περὶ τοῦ τέλους. Γεωμετρικαὶ γὰρ καὶ ἀριθμητικαὶ μέθοδοι, καὶ αἱ περὶ τῶν στερεῶν πραγματεῖαι, καὶ ἡ πολυθρόλλητος ἀστερονομία, ἡ πολυάσχυλος ματαιότης, πρὸς πολὺν καταστρέφουσι τέλος; Ἐπερ οἱ περὶ ταῦτα ἐσπουδακότες συναΐδιον εἶναι τῷ κτίσῃ τῶν ὄλων Θεῷ καὶ τὸν ὀρώμενον τοῦτον κόσμον διανοήθησαν, πρὸς τὴν αὐτὴν δόξαν ἀγαγόν-

¹ I Cor. vii, 31. ² Matth. xxiv, 35.

(23) Colb. secundus πολυτίμητον ἔνομα. Nec ita multo post idem codex cum Combef. τὸ ἀγαπητὸν... ἔξιωμα, *majestas amabilis*. Ibidem unus Reg. μεταίτητος. Infra Boill. cum editis ἐπειδὴ κύκλω σε. Coisl. secundus ἐν κύκλω σε, duabus itidem vocibus. At Reg. sextus unica voce κύκλωσε: sed scribendum, ni fallor, κυκλῶσε, non κύκλωσε.

(24) Editi διαφεύγῃ. At uterque Duc. et alii duo mss. διαφεύγει. Statim mss. sex καὶ οὕτε. Deest καὶ in editis.

(25) Colb. primus εὐρεῖν. Mox idem ms. τὸ εἶδος διαφεύγῃ. Editi διαφεύγει. Nec ita multo post mss. quinque ὁ κέντρον. Editi ὁ τῷ κέντρον.

(26) Sic uterque Duc. et Anglic. et Colb. secundus cum Regiis primo et quinto. Editi cum Colb. primo μηδενὶ μέσῳ, male. Mox editio Basil. cum Colb. primo ἐγκαταλίπη, Reg. secundus ἐγκαταλίπη. Editio Paris. cum aliquibus mss. ἐγκαταλίπη.

(27) Editi cum Reg. primo et cum sacro textu παρελεύσονται. At quinque alii mss. παρελύσεται. Haud longe Colb. primus παραδεδομένα.

(28) Sic editio Basil. cum sex mss. At editio Paris. εἰ γὰρ. Mox quinque mss. ἀμφιδόλης. Editi ἀμφιδόλης. Quod ait Combefisius, hanc Basilii do-

ctinam *nihil firmam esse*, id temere dictum putamus. Causa autem cur ita iudicet, hæc est, quod angeli animaque cœperint, nec tamen sint unquam desituri. Sed quis non videt Inmerunt Basilio item Inferri, cum constet eum hoc loco non de angelis aut de anima, sed de solis rebus visibilibus locutum fuisse? Ipsum audiamus: *Siquidem*, inquit, *harum rerum studiosi visibilem hunc mundum sempiternum esse una cum conditore universorum Deo decreverunt*.

3. Ne igitur cogites, o homo, ea quæ conspiciuntur, principio carere: et quia ea quæ in cælo moventur, circumaguntur circulatim, circuli que principio prompto sensu a nobis percipi non potest, ne idcirco naturam eorum corporum quæ orbiculatim moventur putaveris principii esse expertem. Neque enim circulum hunc (figuram dico planam una linea circumscriptam), quoniam sensum nostrum effugit, aut quoniam neque unde cœperit, neque in quid desinat invenire possumus, continuo et principii exortem esse statuere debemus. Verum, tametsi sensum fugit, revera tamen omnino cœpit a quopiam, qui eum centro et quodam intervallo circumscripsit. Sic et tu, quoniam quæ in orbem versantur, eodem redeunt, ne ob hanc motus ipsorum æqualitatem nullo interstitio interruptam, falso arbitreris, mundum principio ac sine destitui. *Transit enim figura huius mundi*. Et, *Cælum et terra transibunt*. Quæ nunc breviter initio doctrinæ divinitus inspiratæ traduntur, dogmata de consummatione, deque mundi immutatione præcinnant: *In principio fecit Deus*. Quæ a tempore initium dixerunt, ea in tempore etiam necesse est omnino interire. Si temporale initium acceperit, ne dubites de sine. Nam geometria, rationes arithmeticæ, inquisitiones de solidis, astronomia adeo decantata, negotiosissima vanitas, ad qualem finem divertunt? Siquidem harum rerum studiosi hunc mundum visibilem sempiternum esse una cum conditore universorum Deo decreverunt; mundo circumscripto, eidenique corpus ex materia comoactum habent

Cum igitur angeli et anima per se non sint aspectabiles, nec oculis cerni possint, neque de hac, neque de illis verba Basilii debent accipi. Is unicus scopus est Patris gravissimi ac propositum, ut ostendat, mundum per se et suapte natura æternum non esse, sed quidvis visibile est in mundo atque sensibile, id omne corruptioni subjacere. Hanc autem ejus rei causam Basilius ipse statim offert: *Nec hoc quidem*, inquit, *animadvertere potuerunt, quod necesse sit totum, cujus partes corruptioni et mutationi subjacent, ipsum quoque aliquando iisdem affectionibus obnoxium esse, atque illius partes*. Quod argumentandi genus pace viri doctissimi dixerim inultum habere momenti atque roboris. Basilium secutus est Ambrosius, lib. 1 in *Hexaem.* pag. 6, num. 10.

eamdem gloriam atque incomprehensibili naturæ et invisibili tribuentes. Ne hoc quidem animadvertere poterunt, quod necesse sit et totum cuius partes corruptioni et mutationi subjacent, iisdem aliquando obnoxium esse affectionibus, atque ipsius partes. Sed usque adeo *Evanuerunt in cogitationibus suis, et obscuratum est insipiens cor eorum, et dicentes se esse sapientes, ita stulti facti sunt*, ut alii quidem simul cum Deo cælum ab æterno existere affirmarint; alii vero illud ipsum esse Deum sine principio et sine fine, atque gubernationis rerum singularum causam esse statuerint.

4. Profecto isthæc mundanæ sapientiæ copia eis aliquando condemnationem accerset graviolem, quippe quia adeo acutum in vanis rebus cernentes, suapte sponte in intelligenda veritate obæcati sunt. Qui porro spatia dimetiuntur stellarum, assignantque quædam semper affulgeant, et quædam septentrionales sint, et qui sitas circa austrinum polum stellas illic quidem habitantibus conspicuas, nobis vero ignotas describunt, et latitudinem æquinoctiam ac zodiacum circulum innumeris spatiis dividunt, et astrorum conversiones, stabilitatem, declinationes, eorumque omnium ad prima loca motum diligenter observant, et quanto tempore unumquodque siderum errantium circuitum suum expleat; hi unam ex omnibus artem non invenerunt, qua agnoscerent Deum esse universi opificem, et justum iudicem, actiones vitæ pro merito remunerantem; neque hanc consummationis cogitationem iudicii doctrinam consentaneam in animum sibi induxerunt, mundum videlicet necessario mutatum iri, si et animarum status ad aliam vitæ rationem sit transiurus. Quemadmodum enim præsens vita naturam huic mundo affinem habebat: ita etiam futura animarum nostrarum vivendi ratio sortem exceptura est suo statui convenientem. At vero tantum abest, ut hi studium impertiant hisce veritatibus, ut etiam effusis cachinnis irrideant nos, cum de mundi huius consummatione et de sæculi regeneratione verba facimus. Cum autem principium secundum naturam prius statuatur, quam ea, quæ ab ipso profisciscuntur, necessario tum cum de his quæ a tempore habent, quod sint, dissereret; hanc omnibus anteposuit vocem, inquit: *In principio fecit.*

Rom. 1, 21, 22.

(29) Colb. secundus ἀγοντας. Nec ita multo post Colb. primus καὶ ἀσωμάτω φύσει.

(30) Sic libri veteres. Deest hæc in vulgatis.

(31) Colb. secundus ἄλλοι τῶν: cui lectioni favet Eustathius, qui sic vertit: *Alii stellarum intervalla dinumerant.*

(32) Ita codices septem. Editi ὑπογραφόμενοι. Mox quatuor mss. εἰσὶ κείμενοι. Vox εἰσὶ deest in aliquibus mss. et in editis. Hoc ipso in loco uterque Duc. cum utroque Colb. et cum Reg. quinto τοῖς μὲν εἰσὶ φανεροί. Editi cum Reg. primo εἰσὶ φαινόμενοι. Hanc longe editio Basil. ἀποκλείσεις, *exclusiones*, corrupte. Editio Paris. cum multis mss. ἀποκλείσεις, emendate.

(33) Colb. primus οὐκ εἶχεν τὴν κατάστασιν ἀποδέξασθαι καὶ τὴν λῆξιν, *proprium statum et sedem excipiet.*

αὐτὸν (29) τὸν περιγεγραμμένον καὶ σῶμα ἔχοντα ὕλην, τῇ ἀπεριλήπτῳ καὶ ἀράτῳ φύσει, μηδὲ τοσοῦτον δυνηθέντες ἐνοηθῆναι, ὅτι οὐ τὰ μέρη φθοραῖς καὶ ἀλλοιώσεσιν ὑπόκειται, τούτου καὶ τὸ βλον ἀνάγκη ποτὲ τὰ αὐτὰ παθήματα τοῖς οικείοις μέρεσιν ὑποστῆναι. Ἄλλὰ τοσοῦτον Ἐματαιώθησαν τοῖς διαλογισμοῖς αὐτῶν, καὶ ἐσκοτίσθη ἡ ἀσύνητος αὐτῶν καρδία, καὶ φάσκοτες εἶναι σοφοὶ ἐμωρῶθησαν, ὥστε οἱ μὲν συνυπάρχειν ἐξ ἀδιδίου τῷ Θεῷ τὸν οὐρανὸν ἀπεφάναντο· οἱ δὲ αὐτὸν εἶναι Θεὸν ἀναρχόν τε (30) καὶ ἀτελευτήτον, καὶ τῆς τῶν κατὰ μέρος οἰκονομίας αἰτίον.

4. Ἦπου αὐτοῖς ἡ περιουσία τῆς τοῦ κόσμου σοφίας προσθήκην οἶσει ποτὲ τῆς χαλεπῆς κατακρίσεως, ὅτι οὕτως ὀξύ περὶ τὰ μάταια βλέποντες, ἐκόντες πρὸς τὴν σύνησιν τῆς ἀληθείας ἀπετυφλώθησαν. Ἄλλ' οἱ τῶν (31) ἀστρῶν τὰ διαστήματα καταμετροῦντες, καὶ τοὺς ἀειφανεῖς αὐτῶν καὶ ἀρκτέτους ἀπογραφόμενοι (32), καὶ ὅσοι περὶ τὸν νότιον πόλον κείμενοι τοῖς μὲν εἰσὶ φανεροί, ἡμῖν δὲ ἀγνωστοί· καὶ βόρειον πλάτος, καὶ ζωδιακὸν κύκλον μυρίοις διαστήμασι διαιροῦντες· καὶ ἐπαναφορὰς ἀστρῶν, καὶ στηριγμούς, καὶ ἀποκλίσεις, καὶ πάντων τὴν ἐπὶ τὰ προηγούμενα κίνησιν δι' ἀκριβείας τηρήσαντες· καὶ διὰ πόσου χρόνου τῶν πλανημένων ἕκαστος τὴν αὐτοῦ περίοδον ἐκπληροῖ· μίαν τῶν πασῶν μηχανῆν οὐκ ἐξεῦρον πρὸς τὸ τὸν Θεὸν ἐνοῆσαι κοιτητὴν τοῦ παντός, καὶ κριτὴν δίκαιον, τὴν ἀξίαν ἀντίδοσιν τοῖς βεβιωμένοις ἐπάγοντα· οὐδὲ τῷ περὶ τῆς κρίσεως λόγῳ τὴν ἀκόλουθον τῆς συντελείας ἔνοιαν ἐπιγνώσαι, ὅτι ἀνάγκη μεταποιηθῆναι τὸν κόσμον, εἰ μέλλοι καὶ ἡ τῶν ψυχῶν κατάστασις πρὸς ἕτερον εἶδος ζωῆς μεταβάλλειν. Ὄσπερ γὰρ ἡ παρούσα ζωὴ συγγενὴ ἔσχε τοῦ κόσμου τούτου τὴν φύσιν, οὕτω καὶ ἡ μέλλουσα τῶν ψυχῶν ἡμῶν διαγωγὴ οἰκείαν (33) τῇ καταστάσει ὑποδέξεται τὴν λῆξιν. Οἱ δὲ τοσοῦτον ἀπέχουσι ὡς ἀληθεῖς τοῖς προσέχειν, ὥστε καὶ πλατὺν γέλωτα καταχέουσιν ἡμῶν περὶ συντελείας τοῦ κόσμου τούτου καὶ παλιγγενεσίας αἰῶνος ἀπαγγελλόντων. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἀρχὴ κατὰ φύσιν προτέτακται τῶν ἀπ' αὐτῆς, ἀναγκαίως περὶ τῶν ἀπὸ χρόνου τὸ εἶναι ἐχόντων διαλεγόμενος, ταύτην ἀπάντων προτέταξε τὴν φωνήν, εἰπὼν· Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν (34).

(34) Antiqui duo libri ἐποίησεν ὁ Θεός. Illud, quod sequitur, ἦν γὰρ τι, etc., male a Combesio accipitur. Ejus hæc sunt: *Basilii hæc sententia, Græcæ communis, creatos angelos ante mundum corporeum, in quam nihilidum statutum est, sed in carcerem animarum Originianum.* Sed propterea non statim debuit Combesius Basilium reponere in numero eorum, qui expresso et asseveranter dicunt angelos ante mundum visibilem corporeumque esse creatos, cum Basilium hanc opinionem non proferat tanquam certam atque indubitam, sed tanquam verisimilem, et quam multi amplectantur. Addit enim, *ὡς εἴκοι, ut verisimile est, ut videtur, ut conji-cere licet.* Imo, quod sæpe fit, si illud, ὡς εἴκοι, ita interpretemur: *ut fertur, ut aiunt;* magis patebit

5. Ἦν γὰρ τι, ὡς ἔοικε, καὶ πρὸ τοῦ κόσμου τούτου, ὃ τῆ μὲν διανοίᾳ ἡμῶν ἐστι θεωρητὸν, ἀνιστόρητον δὲ κατελείφθη διὰ τὸ τοῖς εἰσαγομένοις ἔτι καὶ νηπίοις κατὰ τὴν γνῶσιν ἀνεπιτήθειον. Ἦν τις πρεσβυτέρα τῆς τοῦ κόσμου γενέσεως κατάστασις ταῖς ὑπερκοσμίοις δυνάμεσι πρέπουσα, ἢ ὑπέρχρονος, ἢ αἰωνία, ἢ αἰδῖος. Δημιουργήματα δὲ ἐν αὐτῇ ὁ τῶν ὅλων κτίσις καὶ δημιουργὸς ἀπετέλεσε, φῶς νοητῶν πρέπον τῆ μακαριότητι τῶν φιλοῦντων τὸν Κύριον, τὰς λογικὰς καὶ ἀόρατους φύσεις, καὶ πᾶσαν τὴν τῶν νοητῶν διακόσμησιν, ὅσα τὴν ἡμετέραν διάνοιαν ὑπερβαίνει, ὧν οὐδὲ τὰς ὀνομασία; ἐξευρεῖν δυνατόν. Ταῦτα (35) τοῦ ἀοράτου κόσμου συμπληροῖ τὴν οὐσίαν, ὡς διδάσκει ἡμᾶς ὁ Παῦλος, λέγων· Ὅτι ἐν αὐτῷ ἐκτίσθη τὰ πάντα, εἴτε ὀρατὰ, εἴτε ἀόρατα, εἴτε θρόνοι, εἴτε κυριότητες, εἴτε ἀρχαί, εἴτε ἐξουσίαι, εἴτε δυνάμεις, εἴτε ἀγγέλων στρατιαί, εἴτε ἀρχαγγέλων ἐπιστasiai· ὅτε δὲ ἔδει λοιπὸν καὶ τὸν κόσμον τοῦτον ἐπεισαχθῆναι τοῖς οὐσί, προηγουμένως (36) μὲν διδασκαλεῖον καὶ παιδευτήριον τῶν ἀνθρωπίνων ψυχῶν· ἔπειτα μέντοι καὶ ἀπαξιαπλῶς πάντων τῶν ἐν γενέσει καὶ φθορᾷ ἐπιτήθειον ἐνδιαιτήμα. Συμφυρῆς ἄρα τῷ κόσμῳ καὶ τοῖς ἐν αὐτῷ ζῴοις τε καὶ φυτοῖς ἢ τοῦ χρόνου διέξοδος ὑπέστη, ἐπειγομένη αἰεὶ καὶ παραβρέουσα, καὶ μηδαμοῦ παυομένη τοῦ δρόμου. Ἦ οὐχὶ τοιοῦτος ὁ χρόνος, οὗ τὸ μὲν παρελθὸν ἠφανίσθη, τὸ δὲ μέλλον οὐκ πάρεστι, τὸ δὲ παρὸν πρὶν γνωσθῆναι διαδιδράσκει τὴν αἰσθησιν; Τοιαύτη δὲ τις καὶ τῶν γινομένων ἢ φύσις, ἢ αὐξανόμενη πάντως, ἢ φθίνουσα, τὸ δὲ ἰδρυμένον καὶ στάσιμον οὐκ ἐπιδηλον ἔχουσα. Ἐπρεπεν οὖν τοῖς ζῴων τε καὶ φυτῶν σώμασιν, οἷονεῖ (37) ρεῦματι τι πρὸς ἀνάγκην ἐνδεδεμένοις, καὶ τῆ πρὸς γένεσιν ἢ φθορᾷ ἀγούσῃ κινήσει συνεχομένοις, ὑπὸ τῆς τοῦ χρόνου φύσεως περιέχεσθαι, συγγενῆ τοῖς ἀλλοιουμένοις κεκτημένου (38) τὴν ἰδιότητα. Ἐντεῦθεν οικειῶς ἐπέβαλε τῷ περὶ αὐτὸν λόγῳ ὁ σοφῶς (39) ἡμᾶς τοῦ κόσμου τὴν γένεσιν ἐκδιδάσκων, εἰπὼν· Ἐν ἀρχῇ ἐποίησε· τοῦτέστιν, ἐν ἀρχῇ ταύτῃ τῇ κατὰ χρόνον. Οὐ γὰρ δὴ κατὰ πρεσβυγένειαν πάντων τῶν γενομένων προέχειν αὐτὸν μαρτυρῶν λέγει ἐν ἀρχῇ γεγονέναι, ἀλλὰ μετὰ τὰ ἀόρατα καὶ νοούμενα τῶν ὀρατῶν τούτων καὶ αἰσθῆσαι ληπτῶν τὴν ἀρχὴν τῆς ὑπάρξεως διηγείται. Λέγεται μὲν οὖν

• Coloss. 1, 16.

Basilium hanc sententiam non proprie proposuisse ut suam, sed ut aliorum. Scio quidem voces ὡς ἔοικε reddi posse aliquando ut *constat, plane, utique*, sed hæc interpretandi ratio rara est et insolita; et solum adhiberi debet tum, cum series orationis ita postulat: id quod hic locum non habere vident, opinor, omnes. Ad hæc Basilium hom. 2, num. 5, se ipse clare ac diserte explicat, dum ait: Ἐπερ τι ἦν πρὸ τῆς αἰσθητοῦ τούτου καὶ φθοροῦ κόσμου συστάσεως, *Si quid erat ante constitutionem mundi huius sensibilis atque corruptioni obnoxii, aut si modo fuerit quidpiam*, etc. Ex quibus intelligitur, Basilium hanc de angelorum præexistentia sententiam dubitanter, non asseveranter proposuisse.

(35) Ita editio Basil. et mss. septem. Editio Paris. ταῦτα γὰρ.

5. Nam et ante hunc mundum, ut verisimile est, erat aliquid quod nostra quidem cogitatione possumus assequi, sed narrationem ideo effugit, quod id his, qui instituuntur, suntque adhuc in cognitione iufantes, nequaquam congruebat. Erat status quidam mundi ortu antiquior, cœlestibus potestatibus conveniens, transcendens tempus omne, æternus, perpetuus. Opificia autem conditor et artifex omnium eo in statu perfecit, spirituales lucem, eorum qui Dominum diligunt beatitudini consonam, rationales et invisibiles naturas, et intelligibilium creaturarum quæ nostrum captum superant ornatum omnem: quorum ne nomina quidem possumus excogitare. Hæc complent invisibilis mundi essentiam, velut nos docet Paulus, dicens: *Quoniam in ipso condita sunt universa, sive visibilia, sive invisibilia, sive throni, sive dominationes, sive principatus, sive potestates, sive virtutes*, sive angelorum exercitus, sive archangelorum præfecturæ. Tum demum oportebat, et hunc mundum rebus jam exstantibus adjungit, qui esset in primis idoneus locus elocendis animabus hominum atque erudiendis: dein in universum, ut apud cunctis rebus quæ generationi et corruptioni obnoxie sunt, domicilium foret. Itaque huic mundo productisque in ipso tum animalibus tum plantis **6** *affinis* facta est temporis successio, quæ semper urgetur, præteritque, nec unquam a cursu quiescit. Annon ejusmodi est tempus, cujus pars præterita evanuit, futura nondum adest, præsens sensum prius fugit quam cognoscatur? Quin etiam talis existit eorum quæ sunt natura, aut augescens omnino, aut deficiens, nec conspicuam firmitatem aut stabilitatem obtinens. Itaque animalium stirpiumque corpora, quæ ad fluxionem quampiam necessitate astringuntur, quæque motioni generationis corruptionisque conciliatrici obnoxia sunt, par erat a temporis natura proprietatem mutabilibus cognatam habente contineri. Hinc qui nos mundi ortum sapienter edocet, habendum de ipso sermonem apte aggressus est, dicens: *In principio fecit*; hoc est, in eo temporis principio. Etenim non quod mundum rebus omnibus conditis antiquitate præire testetur, ait eum in principio factum fuisse; sed narrat has res visibiles ac sensibiles post invi-

(36) Reg. quintus προηγουμένως. Editi et multi mss. προηγουμένως. Mox Colb. primus τῶν ἡμετέρων ψυχῶν.

(37) Editi οἶον. At mss. quatuor οἷονεῖ. Statim Colb. primus γένεσιν καὶ φθ.

(38) Hic inter se variant nostri tum calamo notati, tum typis descripti libri. Editio Basil. et Regii primus et septimus cum Colb. secundo et cum Coisl. itidem secundo κεκτημένω. Editio Paris. κεκτημένης. Colb. primus κεκτημένοι. Reg. sextus κεκτημένοις. Regii secundus et quintus cum Coisl. primo κεκτημένου: quam ultimam lectionem cæteris prætulimus; non quod conveniat magis quam lectio editionis Parisiensis, sed quod aliquot codicum auctoritate nitatur.

(39) Ita mss. quinque. Editi vero ὁ σοφῶς.

sibiles ac spirituales existere cœpisse. Et quidem primus etiam motus principium dicitur: exempli causa: *Principium viæ bonæ, facere justa*⁹. Nam a justis actionibus primum movemur ad beatam vitam. Rursus principium etiam dicitur unde sit aliquid; cum scilicet aliud inest, uti fundamentum in domo, et carina in navī; juxta quam acceptionem dictum est: *Principium sapientiæ, timor Domini*¹⁰. Pietas enim est velut basis ac fundamentum ad perfectionem. Est et artificialium operum principium ars; sicut Beseleelis sapientia, ornatus tabernaculi principium erat. Quin et utilis finis eorum quæ sunt, plerumque actionum est principium, verbi gratia, concilianda Dei gratia eleemosynæ principium est. Item promissorum finis, actionis cujuscunque a vir-

gute proficiscentis est principium.

6. Cum igitur tot modis dicatur principium, consideres velim, eane vox singulis significatis conveniat. Etenim a quo tempore structura mundi hujus cœperit, discere potes; si modo ex præsentī ad superiores ætates progressus, primam originis mundi diem invenire contendas. Hoc namque pacto reperies, unde insit tempori motus primus: deinde, quod tanquam fundamenta quædam et bases cœlum et terra præstructa sint: tum, quod sit industria quædam ratio quæ, uti tibi vox principii indicat, rerum visibilium præest ornatum ac ordini. Denique deprehendes excogitatum fuisse mundum non temere neque frustra, sed ad finem quemdam utilem, et magno usui cunctis rebus futurum: siquidem est revera animarum ratione præditarum gymnasium; et locus est in quo Dei comparatur cognitio: quippe per res visibiles sensibilesque men em quasi manu ducit ad invisibilium contemplationem; uti ait Apostolus: *Invisibilia a creatura mundi, per ea quæ facta sunt, intellecta conspiciuntur*¹¹. Aut fortasse quia opificium illud in momento et citra ullam temporis moram absolutum est, ideo dictum 7 fuit: *In principio fecit*; quandoquidem principium est quiddam insecabile, ac dimensionis expertum. Quemadmodum enim principium viæ, nondum est via, et domus principium, nequaquam domus est: sic et temporis principium, nondum tempus est, imo neque pars ipsius minima. Quod si quispiam altercans dicat principium tempus esse; is sibi illud in temporis partes dividendum esse sciat. Hæc autem sunt, principium, medium, et finis. Atqui principium principii excogitare prorsus ridiculum est. Et

⁹ Prov. xvi, 5. ¹⁰ Prov. i, 7. ¹¹ Rom. i, 20.

(40) Editi et mss. nonnulli τὸ τοῦ ἄνω. Alii sex mss. τὸ ἐνυπάρχοντος. Addidimus vocem ἑτέρου ex Colb. secundo. Mox Reg. quintus ὡσπερ ἐπὶ οἰκίας θεμέλιος.

(41) Codex Combef. cum duobus aliis ὑποδάθρα. Ad marginem Coisl. primi in modum scholii apposita sunt illa, ὑποδάθρα, θεμέλιος, ἐστὶ δὲ καὶ εἶδος ὑποδήματος. Illud, ὑποδάθρα, est *fundamentum, est quoque genus calceamenti*. Beseleel autem, cujus statim commendatur sapientia, ille erat præcipuus ac sapiens artifex, qui præfectus fuerat conciliando tabernaculo, etc., Exodi xix.

Ἄ ἀρχὴ καὶ ἡ πρώτη κίνησις: ὡς, Ἄρχὴ οὐδοῦ ἀγαθῆς τὸ ποιεῖν δικαίαν· ἀπὸ γὰρ τῶν δικαίων πράξεων πρῶτον κινούμεθα πρὸς τὸν μακάριον βίον· λέγεται δὲ ἀρχὴ καὶ ὅθεν γίνεται τι, τοῦ (40) ἐνυπάρχοντος αὐτῷ ἑτέρου, ὡς ἐπὶ οἰκίας θεμέλιος, καὶ ἐπὶ πλοίου ἡ τρύπις, καθὼ εἴρηται· Ἄρχὴ σοφίας φόβος Κυρίου. Οἷον γὰρ κρηπίς καὶ βάθρον (41) πρὸς τὴν τελείωσιν ἢ εὐλάβεια. Ἄρχὴ δὲ καὶ τῶν τεχνικῶν ἔργων ἢ τέχνη· ὡς ἡ σοφία Βεσελεὴλ, τοῦ περὶ τὴν σκητὴν κόσμου. Ἄρχὴ δὲ πράξεων πολλάκις καὶ τὸ εὐχρηστον τέλος τῶν γινομένων· ὡς τῆς ἐλεημοσύνης ἢ παρὰ Θεοῦ ἀποδοχῆ, καὶ πάσης τῆς κατ' ἀρετὴν ἐνεργείας τὸ ἐν ἐπαγγελίαις ἀποκειμένον τέλος.

6. Τοσσηταχῶς οὖν λεγομένης τῆς ἀρχῆς, σκόπει εἰ μὴ πᾶσι τοῖς σημαينوμένοις ἢ παρούσα φωνὴ ἐφαρμόσει. Καὶ γὰρ ἀπ' οὗ γρόνου ἤρξατο ἡ τοῦ κόσμου τούτου σύστασις, δυνατόν σοι μαθεῖν, ἐάν γε, ἐκ τοῦ παρόντος εἰς τὸ κατόπιν ἀναποδίζων, φιλοεικῆσης (42) εὐρεῖν τὴν πρώτην ἡμέραν τῆς τοῦ κόσμου γενέσεως. Εὐρήσεις γὰρ οὕτως, πόθεν τῷ χρόνῳ ἢ πρώτη κίνησις, ἔπειτα, ὅτι καὶ οἰονεὶ θεμέλιοι τινες καὶ κρηπίδες προκατεδίδθησαν ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ· εἶτα, ὅτι ἔστι τις τεχνικὸς λόγος ὁ καθηγησάμενος τῆς τῶν ὁρωμένων διακρομήσεως, ὡς ἐνδείκνυται σοι ἡ φωνὴ τῆς ἀρχῆς· καὶ τὸ μὴ εἰκῆ μῆδὲ μάτην, ἀλλὰ πρὸς τι τέλος ὠφέλιμον καὶ μεγάλην χρεῖαν τοῖς οὖσι συνεισφερόμενον ἐπινεοῖσθαι (43) τὸν κόσμον, εἴπερ τῷ θετὶ ψυχῶν λογικῶν διδασκαλεῖον καὶ θεογνωσίας ἐστὶ παιδευτήριον, διὰ τῶν ὁρωμένων καὶ αἰσθητῶν χειραγωγίαν τῷ νῦν παρεχόμενος (44) πρὸς τὴν θεωρίαν τῶν ἀοράτων, καθά φησιν ὁ Ἀπόστολος· ὅτι *τὰ ἀόρατα αὐτοῦ ἀπὸ κτίσεως κόσμου τοῖς ποιήμασι νοούμενα καθορᾶται*. Ἡ τάχα διὰ τὸ ἀκαριαῖον καὶ ἀχρονον τῆς δημιουργίας εἴρηται τὸ, *Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν*, ἐπειδὴ ἡμέρας τι καὶ ἀδιάστατον ἢ ἀρχὴ. Ὡς γὰρ ἡ ἀρχὴ τῆς οὐδοῦ οὕτω ὁδὸς, καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς οἰκίας οὐκ οἰκία, οὕτω καὶ ἡ τοῦ χρόνου ἀρχὴ οὕτω χρόνος, ἀλλ' οὐδὲ μέρος αὐτοῦ τὸ ἐλάχιστον. Εἰ δὲ φιλοεικῶν τις χρόνον εἶναι λέγῃ τὴν ἀρχὴν, γινωσκέτω, ὅτι διαιρήσει αὐτὴν εἰς τὰ τοῦ χρόνου μέρη. Ταῦτα δὲ ἐστὶν, ἀρχὴ, καὶ μέσα (45), καὶ τελευτῆ. Ἄρχην δὲ ἀρχῆς ἐπινοεῖν παντελῶς καταγέλαστον. Καὶ ὁ διχοτομῶν τὴν ἀρχὴν δύο ποιήσει ἀντὶ μίσε, μᾶλλον δὲ πολλὰς καὶ ἀπείρους, τοῦ διαιρεθέντος ἀεὶ εἰς ἕτερα τεμνομένου. Ἦνα τοῖνον διδαχθῶμεν ὁμοῦ

(42) Editi cum Colb. secundo φιλοεικῆσις. Alii quinque mss. φιλοεικῆσις.

(43) Codex unus ἐπινοεῖσθαι.

(44) Editi παρεχόμενος. Antiqui octo libri παρεχόμενος: quam scripturam ex eo veram esse intelligitur, quod vox κόσμος subaudiatur, ad quam referri debet vox παρεχόμενος.

(45) Codex Combef. cum aliis sex mss. et cum editione Basil. μέσα: ubi suppleas velim μέρη. Editio Paris. μέσον. Hoc ipso in loco Colb. secundus καὶ τελευτάτα. Coisl. primus τέλη.

τῆ βουλῆσαι τοῦ Θεοῦ ἀρχόνως συυφεστάναι τὸν κόσμον, εἰρηται τὸ, Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν. Ὅπερ ἑτεροι τῶν ἐρμηνευτῶν (46), σαφέστερον τὸν νοῦν ἐκδιδόντες, εἰρήχασιν Ἐν κεφαλῶν ἐποίησεν ὁ Θεός, τουτέστιν, ἀθρόως καὶ ἐν ὀλίγῳ. Τὰ μὲν οὖν περὶ ἀρχῆς, ὡς ἄλγισα ἀπὸ πολλῶν εἰπεῖν, ἐπὶ τοσοῦτον. *descries, dixerunt: In capitulo fecit Deus, hoc est, pauca de multis dicemus.*

7. Ἐπειδὴ δὲ καὶ τῶν τεχνῶν αἱ μὲν ποιητικαὶ λέγονται, αἱ δὲ πρακτικαὶ, αἱ δὲ θεωρητικαὶ· καὶ τῶν μὲν θεωρητικῶν τέλος ἐστὶν ἡ κατὰ νοῦν ἐνέργεια, τῶν δὲ πρακτικῶν αὐτὴ ἡ τοῦ σώματος κίνησις, ἥς παυσασμένης οὐδὲν ὑπέστη οὐδὲ παρέμεινε τοῖς ὀρώσιν· ἀρχήσεως γὰρ καὶ ἀληθινῆς τέλος οὐδὲν, ἀλλ' αὐτὴ εἰς ἑαυτὴν ἡ ἐνέργεια καταλήγει· ἐπὶ δὲ τῶν ποιητικῶν τεχνῶν, καὶ παυσασμένης (47) τῆς ἐνεργείας, προκείμενόν ἐστι τὸ ἔργον· ὡς οἰκοδομικῆς καὶ τεκτονικῆς καὶ χαλκουργικῆς καὶ ὑφαντικῆς, καὶ ὅσαι τοιαῦται, αἱ (48), κἂν μὴ παρῆ ὁ τεχνίτης, ἱκανῶς ἐν ἑαυταῖς τοῖς τεχνικοῖς λόγους ἐμφαίνουσι, καὶ ἔξεστί σοι θαυμάσαι τὸν οἰκοδόμον ἀπὸ τοῦ ἔργου, καὶ τὸν χαλκία καὶ τὸν ὑφάντην. Ἴνα οὖν δειχθῆ, ὅτι ὁ κόσμος τεχνικόν ἐστι κατασκευάσμα, προκείμενον πᾶσιν εἰς θεωρίαν, ὥστε δι' αὐτοῦ τὴν τοῦ ποιήσαντος αὐτὸν σοφίαν ἐπιγινώσκεισθαι, οὐκ ἄλλῃ τινὶ φωνῇ ἐχρήσατο ὁ σοφὸς Μωϋσῆς περὶ αὐτοῦ, ἀλλ' εἶπεν (49)· Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν· οὐχὶ ἐνήργησεν, οὐδὲ ὑπέστησεν, ἀλλὰ ἔποίησεν. Καὶ καθότι πολλοὶ τῶν φαντασθέντων συυπάρχειν ἐξ αἰδίου τῷ Θεῷ τὸν κόσμον, οὐχὶ γιγενῆσθαι παρ' αὐτοῦ (50) συνεχίωρησαν, ἀλλ' οἶοναι ἀποσκίασμα τῆς δυνάμειος αὐτοῦ ὄντα αὐτομάτως παρυσποσθῆναι· καὶ αἰτίον μὲν αὐτοῦ ὁμολογοῦσι τὸν Θεόν, αἰτίον δὲ ἀπροαιρέτως, ὡς τῆς σκιᾶς τὸ σῶμα, καὶ τῆς λαμπρόδος τὸ ἀπαυγάζον· τὴν οὖν τοιαύτην ἀπάτην ἐπανορθούμενος ὁ προφήτης, τῇ ἀκριβεῖα ταύτη τῶν ῥημάτων ἐχρήσατο εἰπών· Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεός. Οὐχὶ αὐτὸ τοῦτο (51) τὴν αἰτίαν τοῦ εἶναι παρῆσεν, ἀλλ' ἐποίησεν ὡς ἀγαθὸς τὸ χρήσιμον, ὡς σοφὸς τὸ κάλλιστον, ὡς δυνατὸς τὸ μέγιστον. Μόνον

qui bipartito principium secat, pro uno duo efficiet; imo multa et infinita; dum quod dividitur, id semper in alia resocabitur. Igitur ut mundum voluntate Dei citra ullam temporis moram simul subtilissimo edoceamur, dictum est: *In principio fecit.* Quod ipsam interpretes alii sententiam dilucidius reddunt subito et brevi. At enim hactenus de principio, ut

7. Jam vero cum artium aliae quidem dicantur effectrices, aliae vero practicae, aliae autem speculative; cumque speculariam finis sit ipsa mentis operatio; practicae vero, ipse corporis motus, quo cessante nihil subsistit, nihil superest videntibus: finis enim saltationis et artis tibia canendi nullus est, sed ipsa in seipsam desinit actio: contra, in artibus effectricibus, cessante etiam operatione, opus remanet; exempli causa, opus artis aedificandi, fabricandi, excudendi, texendi, et aliarum quarumcunque artium ejus generis: quae artifices vel absente abunde in seipsis causas solertes ac industrias exhibent; potesque aedificatorem aedificatorem et textorem post opus admirari. Proinde ut mundus demonstraret esse artificialis structura, omnibus ad contemplationem proposita, adeo ut per ipsum conditoris ejus sapientia cognoscatur, non alia ulla voce sapiens Moyses usus est, dum de eo sermonem habuit; sed dixit: *In principio fecit.* Non autem dixit, operatus est, aut informavit, sed fecit. Et quia complures eorum qui mundum ab aeterno una cum Deo existere opinati sunt, ab ipso factum esse nequaquam concesserunt: sed eum per se, quasi esset potentiae ipsius adumbratio quaedam, quaedam rudi ratione subtilissime affirmarunt: et quia causam quidem ipsius Deum esse fatentur, sed causam non voluntariam: perinde atque corpus umbræ; aut res quae illuminat, splendoris causa est; errorem certe ejusmodi corrigens propheta, hoc accurately verborum selectu usus est, dicens: *In principio fecit Deus.* ¶ Neque idipsum

(46) Veteres quatuor libri ἐρμηνευτῶν. Alius codex τῶν ἐρμηνευτῶν. Editi et duo mss. ἐρμηνευτῶν. Aquila indicat Basilium, uti ex *Hexaplis* discimus, et ex Hieronymo lib. *Quaest. Hebraic. in Genesim*, initio. Haec sunt verba Aquilae: Ἐν κεφαλῶν ἔκτισεν ὁ Θεός σὺν τῶν οὐρανῶν, καὶ σὺν τὴν γῆν. *In capitulo creavit Deus caelum et terram.* Ambrosius, ut alia multa, ita haec a Basilio mutatus est. Ejus haec sunt in *Hexaem.* p. 8. num. 16: *Denique, inquit, alii dixerunt, ἐν κεφαλῶν, quasi in capite, quo significatur, in brevi et in exiguo momento, summa operationis impleta.* Haec Aquila interpretat, in *capitulo, in summa, non parum opinionati favet Augustini, qui lib. iv De Genesi ad litt., cap. 33, contendit creata esse omnia simul, et uno eodemque momento. Eidem favet et explicatio Basilii, τουτέστιν, ἀθρόως καὶ ἐν ὀλίγῳ, hoc est, subito et brevi, aut si iuvavis, acervatim et brevi. Lege Praef. num. 21.*

(47) Antiqui duo libri et editi παυσασμένης. Alii septem παυσασμένων. Lectionem utraque admitti posse arbitramur.

(48) Editi et duo mss. αἴς, male. Rursus duo mss. εἰ, nos melius. At Regii secundus et septimus cum utroque Coisli. αἴ, optime. Nec ita multo post, ubi

in editis legitur ἔξεστί σοι, in octo codicibus scriptum invenimus ἔξεστί σοι.

(49) Editio Basil. et multi mss. ἀλλ' εἶπεν. Editio Paris. ἀλλ' εἰπέτω. Mox mss. plerique omnes οὐχὶ. Editi οὐκ ἐνήργησεν.

(50) Ita uterque Duc. et alii non pauci. Editio Basil. cum nostra editione Paris. παρ' αὐτῶν.

(51) Reg. primus οὐχὶ αὐτῶ τούτῳ. Reliqui mss. et editi αὐτὸ τοῦτο, neque idipsum in causa fuit cur esset, hoc est, non res caeca, non res coacta, non res invite et praeter voluntatem agens in causa fuit, cur mundus existeret. Hoc igitur dicit Basilium, Deum aliter agere, atque corpora opaca aut lucida. Nam corpus opacum producit umbram vi atque necessitate, nec liberius agit corpus lucidum: Deus vero omnia nuda conficit et voluntate. Illud, ἐποίησεν ὡς ἀγαθός, etc., fecit tanquam bonus utile, etc., alio modo et intellexit et interpretatus est Eustathius. Illius subjicimus verba: *Non causam praestitit, ut esset solum, sed fecit ut bonus utilem.* Ambrosius pag. 9, num. 18, hunc eundem Basilii locum sic expressit: *Non dixit quia causam mundo, ut esset, praebuit: sed fecit quasi bonus quod foret utile.* Graeca Latinis longe praestare nemo, opinor, non videt. — Οὐχὶ

in causa fuit cur esset; sed uti bonus fecit quod utile est; uti sapiens, quod pulcherrimum est; uti potens, quod maximum est. Nam ostendit tibi artificem tantum non rerum omnium substantiam invadentem, et partes singulas inter se coagmentantem, efficientemque universum mundum concordem sibi et consonum atque concinnum. *In principio fecit Deus cælum et terram.* Extremis duobus significavit orbis totius substantiam, cælo quidem tribuens ortus prærogativam: terram vero origine secundam esse astruens. Si quid autem in istis medium est, id utique una cum ipsis finibus factum est. Quamobrem etiam si de reliquis elementis, igne, aqua et aere nihil dixerit, tute tamen omnia in omnibus primum permista fuisse pro tua solertia intellige; atque adeo aquam, aeremque et ignem in terra reperiuntur es. Nam ex lapidibus quidem ignis exsilit: ex ferro vero, quod ipsum etiam e terra originem trahit, ignis abundans in affricu emicare solet. Id quoque par fuerit admirari, quomodo ignis qui inest corporibus, in ipsis citra detrimentum delitescat: contra ea, a quibus antea servabatur, simul ut foras eductus est, absumat. Demonstrant autem puteorum fossores aquæ naturam terræ insitam esse: quin et aeris naturam terræ inesse comprobant emissæ illæ sursum e terra humectata et a sole calefacta exhalationes. Deinde cum cælum natura locum supernum occupet, terra vero inclina sit: quippe feruntur in cælum levia; gravia vero ex se vergunt in terram, cumque maxime contraria sint inter se supernum et infernum; qui rerum longissime inter se natura diversarum mentionem fecit, etiam ea quæ regione mediam in his exquiras narrationem, sed ea quæ sunt silentio

8. *In principio fecit Deus cælum et terram.* Inquisitio quæ de singularum rerum essentia fieret, sive earum quæ sub nostram contemplationem cadunt, sive earum quæ nostris sensibus obijciuntur, sermonem longum et excurrentem in nostram interpretationem induceret, quandoquidem in hoc problemate expendendo verba plura insinenda essent quam in reliquis, quæ de singulis quæsitis dici possunt. Præterea haud operæ pretium fuerit ad Ecclesiæ ædificationem in his tempus terere. Verum circa cæli essentiam satis nobis sunt ea quæ dicta sunt ab Isaia, qui vulgaribus verbis naturæ ipsius cognitionem sufficientem nobis indidit, dum dixit: *Qui firmavit cælum quasi fumum*¹², hoc

¹² Isa. LI, 6.

αὐτὸ τοῦτο τὴν αἰτίαν τοῦ εἶναι παρέσχε· Verte: D *Non hoc solum præstitit, causam ut esset mundus, id est, non nudam et simplicem mundo creationem præstitit, sed ut bonus fecit quod utile est, ut sapiens quod pulcherrimum.* D. FR. MARANUS.

(52) Εἰλιτὶ μονογονυχὶ γὰρ. At mss. non pauci ut in contextu. Ibidem unus codex εἰσθεθηκότα. Subinde Coll. primus τὰ καθέκαστα.

(53) Editio Basil. τῶν ἀρχῶν, ex duobus principiis. Ibidem mss. τοῦ παντός. Deest articulus in vulgatis.

(54) Antiqui libri πάντως δέ. Edit. Paris. παντός δέ.

γὰρ (52) οὐχὶ τεχνίτην σοὶ εἰδείξεν εμβεδηκότα τῆ οὐσίᾳ τῶν ὄλων, καὶ τὰ καθ' ἕκαστον μέρη πρὸς ἀλλήλα συναρμόζοντα, καὶ τὸ πᾶν ὁμολογον ἑαυτῷ καὶ σύμφωνον καὶ ἑναρμονίως ἔχον ἀποτελοῦντα. Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν. Ἐκ δύο τῶν ἔκρων (53) τοῦ παντός τὴν ὑπαρξιν παρηνέξατο, τῷ μὲν οὐρανῷ τὰ πρεσβεῖα τῆς γενέσεως ἀποδοῦς, τὴν δὲ γῆν δευτερεῦειν φάμενος τῇ ὑπάρξει. Πάντως δὲ (54) καὶ εἰ τι τούτων μέσον, συναπεγενήθη τοῖς πέρασιν. Ὡστε καὶ μὴδὲν εἶπη περὶ τῶν στοιχείων, πυρὸς, καὶ ὕδατος, καὶ ἀέρος, ἀλλὰ σὺ τῇ παρὰ σαυτοῦ συνέσει νόει, πρῶτον μὲν ὅτι πάντα ἐν πᾶσι μίμικται, καὶ ἐν γῆ εὐρήσεις καὶ ὕδωρ, καὶ ἀέρα, καὶ πῦρ, εἴγε ἐκ λίθων μὲν πῦρ ἐξάλλεται, ἐκ σιδήρου δὲ, ὅς καὶ αὐτὸς ἀπὸ γῆς ἔχει τὴν γένεσιν, πῦρ ἀφθονὸν ἐν ταῖς παρατρέψεσι πέφυκεν ἀπολάμπειν. Ὁ καὶ θαυμάσαι ἀξιόν, πῶς ἐν μὲν τοῖς σώμασιν ὑπάρχον (55) τὸ πῦρ, ἀβλαβῶς ἐμφυλεῖται· προκληθὲν δὲ ἐπὶ τὸ ἔξω, δαπανητικὸν ἐστὶ τῶν φυλασσόντων τέως. Τὴν δὲ τοῦ ὕδατος φύσιν ἐνυπάρχουσαν τῇ γῆ οἱ φρεωρῶχοι δεικνύουσι· καὶ τὴν τοῦ ἀέρος οἱ ἀπὸ νενοτισμένης αὐτῆς ἀτμοὶ ὑπὸ ἡλίου θαλασθεῖσης ἀναπεμπόμενοι. Ἐπειτα μέντοι καὶ εἰ φύσει τὸν ἄνω τόπον ὁ οὐρανὸς ἐπέχει, ἡ δὲ γῆ τὸ κατώτατόν ἐστι· διότι ἐπὶ μὲν τὸν οὐρανὸν τὰ κοῦφα φέρεται, ἐπὶ δὲ τὴν γῆν τὰ βαρῆα πέφυκε καταρρέπειν, ἐναντιώτατα δὲ ἀλλήλοισι τὸ ἄνω καὶ τὸ κάτω· ὁ τῶν πλεῖστον διεστώτων κατὰ τὴν φύσιν ἐπιμνησθεῖς, καὶ τὰ τὴν μέσσην τούτοις ἐκπληροῦντα χώραν συνεκδοχικῶς παρεσήμεναν. Ὡστε μὴ ζητεῖ (56) τὴν τῶν καθ' ἕκαστον ἐπεξήγησιν, ἀλλὰ τὰ σιωπηθέντα νόει διὰ τῶν δηλωθέντων.

explent, acervatim significavit. Quare ne singulorum præterita, per ea quæ indicata sunt intellige.

8. Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν. Ἡ περὶ τῆς οὐσίας ἔρευνα ἐκάστου τῶν ὄντων, ἢ τῶν κατὰ θεωρίαν ὑποπιπτόντων ἡμῖν, ἢ τῶν προκειμένων ἡμῶν τῇ αἰσθήσει, μακρὸν καὶ ἀπρητημένον λόγον ἐπέισάγει τῇ ἐξηγήσει, ὡς πλείωνας ἐν τῇ περὶ τοῦ προβλήματος τούτου σκέψει καταναλίσκεσθαι λόγους τῶν λοιπῶν, ὅσα ἐνδέχεται ῥηθῆναι περὶ ἐκάστου τῶν ζητουμένων· πρὸς τὸ (57), μὴδὲ πρὸς ἕργου τι εἶναι εἰς τὴν τῆς Ἐκκλησίας οἰκοδομήν τὸ περὶ ταῦτα κατασχολεῖσθαι. Ἀλλὰ περὶ μὲν τῆς οὐσίας τοῦ οὐρανοῦ ἀρκούμεθα τοῖς παρὰ τοῦ Ἡσαίου εἰρημνοῖς· ὅς ἐν ἰδιωτικῶς ῥήμασιν ἱκανὴν ἡμῖν τῆς φύσεως αὐτοῦ τὴν διάνοιαν ἐνεποίησεν, εἰπὼν· Ὁ στερεώσας τὸν οὐρανὸν ὡσεὶ κωνίον

(55) Veteres duo libri ἐνυπάρχον. Aliquanto post mss. nonnulli ἐπὶ τὰ ἔξω.

(56) Libri Anglici cum Coll. primo et cum Reg. sexto ζητεῖν... νοεῖν. At uterque Duc. cum Coll. primo et cum aliis quibusdam mss. vulgatam tuetur lectionem: cui lectioni vetus interpres Eustathius favet: *Non ergo quæras, inquit, de singulis rationem: sed illa quoque quæ silentio Scriptura præterit, ex his, quæ relata sunt, debes advertere.*

(57) Codices nonnulli πρὸς τῷ. Afii cum editiis πρὸς τῷ.

ποιεῖται, λεπτήν φύσιν καὶ οὐ στερεάν οὐδὲ παχίαν Δ εἰς τὴν τοῦ οὐρανοῦ σύστασιν οὐσιώσας. Καὶ περὶ τοῦ σχήματος δὲ ἱκανὰ ἡμῖν τὰ παρ' αὐτοῦ, εἰπόντος ἐν δοξολογίᾳ Θεοῦ· Ὁ στήσας τὸν οὐρανὸν ὡσεὶ καμάραν. Τὰ αὐτὰ δὲ ταῦτα καὶ περὶ τῆς γῆς συμβουλευόμεν (58) ἑαυτοῖς, μὴ πολυπραγμαίνειν αὐτῆς τὴν οὐσίαν ἥτις ποτὲ ἔστι, μηδὲ κατατρίβεισθαι τοῖς λογισμοῖς αὐτὸ τὸ ὑποκείμενον ἐκζητούντας, μηδὲ ζητεῖν τινα φύσιν ἔρημον ποιότητων, ἀποιοῦσαν τῷ ἑαυτῆς λόγῳ, ἀλλ' εὐ εἰδέναι, ὅτι πάντα τὰ περὶ αὐτῆν θεωρούμενα εἰς τὸν τοῦ εἶναι κατατέτακται λόγον, συμπληρωτικὰ τῆς οὐσίας ὑπάρχοντα. Εἰς οὐδὲν γὰρ καταλήξεις, ἐκάστην τῶν ἐνυπαρχουσῶν αὐτῇ ποιότητων ὑπεξαιρέσει τῷ λόγῳ περιώμενος. Ἐάν γὰρ ἀποστήσῃς τὸ μέλαν, τὸ ψυχρὸν, τὸ βαρὺ, τὸ πυκνόν, τὰς κατὰ γῆσιν ἐνυπαρχούσας αὐτῇ ποιότητας, ἢ εἰ τινες ἄλλαι περὶ αὐτῆν θεωροῦνται, οὐδὲν ἔσται τὸ ὑποκείμενον (59). Ταῦτά τε οὖν καταλιπόντα σε, μηδὲ ἐκεῖνον ζητεῖν παραινῶ, ἐπὶ τίνος ἔστηκεν. Ἐπιγγιάσει γὰρ καὶ οὕτως ἡ διάκονια, πρὸς οὐδὲν ὁμολογούμενον πέρας διεξιόντος τοῦ λογισμοῦ. Ἐάν τε γὰρ ἀέρα φῆς ὑπεστρώσθαι (60) πλάτει τῆς γῆς, ἀπορήσεις, πῶς ἢ μαλακῆ καὶ πολύκενος φύσις ἀντέχει ὑπὸ τοσοῦτου βάρους συνθλιθεμένη, ἀλλ' οὐχὶ διολισθαίνει πάντοθεν τὴν συνίζησιν ὑποφεύγουσα, καὶ ἀεὶ πρὸς τὸ ἄνω ὑπερχομένη τοῦ συμπιέζοντος. Πάλιν, ἐάν ὑποθῆς ἑαυτῷ (61) ὕδωρ εἶναι τὸ ὑποβλημένον τῇ γῇ, καὶ οὕτως ἐπιζητήσεις, πῶς τὸ βαρὺ καὶ πυκνὸν οὐ διαδύνει τοῦ ὕδατος, ἀλλ' ὑπὸ τῆς ἀσθενεστέρας φύσεως τὸ τοσοῦτον ὑπερφέρον τῷ βάρει κρατεῖται· πρὸς τὸ καὶ (62) αὐτοῦ τοῦ ὕδατος τὴν ἔδραν ἐπιζητεῖν, καὶ πάλιν διαπορεῖν τίνοι στεγανῶ καὶ ἀντερείδονται ὁ τελευταῖος αὐτοῦ πυθμὴν ἐπιθαίνει.

9. Ἐάν δὲ ἕτερον σῶμα τῆς γῆς ἐμβριθέστερον ὑποθῆ κωλύειν τὴν γῆν πρὸς τὸ κάτω χωρεῖν, ἐνθυμηθῆσθαι κακὲρον ὁμοίου τινὸς δεῖσθαι τοῦ στέγοντος καὶ μὴ ἔωντος αὐτὸ καταπίπτειν. Κἂν τι θυνηθῶμεν ἐκεῖνῳ συμπλάσαντες ὑποθεῖναι, τὸ ἐκεῖνου πάλιν ἀντερείσσει ὁ νοῦς ἡμῶν ἐπιζητήσει, καὶ οὕτως εἰς ἀπειρον ἐκπεσοῦμεθα (63), τοῖς ἀεὶ εὐρισχομένοις βάθροις ἕτερα πάλιν ἐπινοοῦντες. Καὶ ὅσα ἐπὶ πλείον τῷ λόγῳ προέμεν, τοσοῦτῳ μείζονα τὴν συνειρσιχὴν ἀναγκαζόμεθα (64) δύναμιν ὑπεισάγειν, ἢ πρὸς ὅλον ὁμοῦ δυνήσεται τὸ ὑπερκείμενον ἀντιβαί-

est, qui tenuem, non solidam neque crassam naturam, ad constituendam cœli substantiam condidit. De figura quoque sufficiunt nobis quæ ipse in Dei glorificatione dixit: *Qui statuit cœlum sicut cameram*¹². Cæterum hæc eadem et de terra nobis ipsi suadeamus, ut ne qualis tandem sit ejus substantia, curiosius perscrutemur, 9 neque in subiecto perquirendo ratiocinatione defatigemur: neque naturam quampiam qualitatibus destitutam, et qualitatium sua ipsius conditione expertem exquiramus: sed probe sciamus omnia quæcunque in ea considerantur, ad ipsius existendi rationem spectare, quippe quæ ipsius compleant essentiam. Etenim, si qualitates singulas, quas obtinet, ratione auferre coneris, es in nihilum desiturus. Nam si amoveris nigritudinem, frigiditatem, gravitatem, densitatem, et qualitates ipsius ad gustum pertinentes, aut si quæ aliæ in ea conspiciuntur, supererit subiectum nullum. His igitur omissis, ne illud quidem inquirendum moneo, videlicet super quo stet fulcimento. Nam et hoc pacto vertigine mens laborabit, quandoquidem ad certum nullum finem perventura est ratiocinatio. Sive enim aerem latitudini terræ substratum esse dixeris; ambiges quod fieri possit ut natura mollis valdeque inanis tanto pondere compressa renitatur, et non potius dilabatur undelibet, hanc molem subsidentem aufugiens, seque sursum perpetuo super id quod ipsam comprimit diffundens. Rursum, si aquam terræ subiectam esse tecum statueris, etiam sic inquireas, quomodo grave et densum corpus non penetret aquam, sed res longe gravior a debiliore natura detineatur. Ad hæc ipsius etiam aquæ investigabis basin, ac rursum dubitabis, cuiusnam solido et renitenti fulcro ultimum ejus fundum incumbat.

9. Quod si ponas aliud corpus esse terra gravius ac solidius, quo terra ne ad ima decidat impediat; in animum inducturus es illud etiam aliquo alio simili indigere, quod alterum suffulciat, nec corruiere sinat. Et si conflictum quid illi substernere poterimus, rursus ejus fulcrum mens nostra inquiret; atque hoc modo in infinitum dilabemur, semper præter inventa fundamenta, alia rursus excogitantes. Et quanto longius ratione progredimur, tanto majorem renitendi ac suffulciendi vim cogimur inducere, quæ toti simul moli superpositæ possit

¹² Isa. xl, 22.

(58) Codex Combef. et unus Duc. cum Regio exxio et cum editione Basil. συμβουλευόμεν.

(59) Reg. sexius et Colb. primus οὐδὲν ἔσται τὸ ὑποκείμενον, quod superest, nihil erit, seu, nihil supererit. Alii mss. et editi οὐδὲν ἔσται τὸ ὑποκείμενον. I. e. t. ut loquuntur philosophi, nullum supererit subiectum. Est hodieque magnis inter philosophos agitata contentio quæstio, siue corporis forma *en:itas* quædam, an solum diversus partium situs, motus, etc. Videtur Basilus aut nihil, aut non ita nullum a reverentioribus dissentire.

(60) Editi ὑποστρώσθαι, corrumpit. Codex unus ὑπεστορήσθαι, coriupte quoque. Alii tres mss. ὑπεστορέσθαι, non male. At Coisl. primus ὑπεστρώσθαι,

melius. Aliquanto post sex mss. ἀντέχει. Editi cum Colb. secundo ἀντέχει. Subinde aliquot mss. πανταχόθεν.

(61) Sic uterque Duc. cum aliis tribus codicibus. Colb. secundus σαυτῷ. Editio Paris. αὐτῷ

(62) Antiqui duo libri πρὸς τῷ καὶ. Paulo post codex unus εἰς τὸ κάτω.

(63) Uterque Colb. ἐμπεσοῦμεθα. Mox editi cum utroque Colb. προέμεν. Alii quidam mss. προέμεν.

(64) Veteres aliquot libri ἀναγκαζόμενοι. Ibidem Regii tres codices cum uno Colb. ἐπεισάγειν. Editi cum uno ms., ὑπεισάγειν.

coniti. Quamobrem modum finesque menti impone; ne quando curiositatem tuam, qui incomprehensibilia perscrutaris, redarguat Jobi sententia: neve in quoque ab eo interrogaris, *Super quo circuiti ejus fixi sint* ¹⁴. Sed etsi in Psalmis aliquando audieris: *Ego confirmavi columnas ejus* ¹⁵; vim illam qua in suo statu confirmatur, columnas dictas esse puta. Nam illud: *Super maria fundavit eam* ¹⁶: quid aliud significat, quam aquæ naturam undique terræ esse circumfusam? Quomodo igitur aqua quamvis sit fluida, et in declive suapte natura feratur, manet suspensa, et nusquam defluit? Tu vero non consideras quod terra per se suspensa, eandem aut etiam adhuc majorem pariat rationi hæsitandi locum, quandoquidem natura gravior est. Verum **10** necesse est, sive terram per seipsam concesserimus consistere, sive super aquas jactari dixerimus, nunquam de pia sententia discedere, sed fateri simul omnia per conditoris potentiam contineri. Itaque tum nobis ipsis tum aliis interrogaturis nos, quo fulcro ingens illud nec ulli ferendum terræ onus innixum sit, dicamus hæc oportet: *In manu Dei sunt fines terræ* ¹⁷. Hoc nobis tutissimum est ad comparandam intelligentiam, et auditoribus conducibile.

10. Jam vero physici nonnulli etiam ob ejusmodi causas terram immobilem manere magno cum apparatu verborum dicunt. Nimirum quod mediam orbis regionem occupavit, et quod quo se magis inclinaret, non habet, utpote ab extremis æqualiter omni ex parte dissita; hinc eam in seipsa necessario permanere asseverant, cum circumjacens undelibet æqualitas faciat, ut non queat omnino in ullam partem declinare. Contendunt itidem terram medium locum non sorte, neque casu nactam esse; sed hunc esse terræ naturalem ac necessarium situm. Nam cum cæleste corpus regionem extremam sursum versus obtineat; quæcunque sane, inquirunt, pondera ex supernis elabi posuerimus, ea undique ad medium deferentur. Et certe, in quod deferuntur partes, in id utique etiam totum detrudetur. Etenim si lapides, et ligna, et terrestria omnia deorsum versus corrunt, hic utique fuerit etiam toti terræ proprius ac conveniens situs: at si quid levium e medio evehatum, profecto suprema petet. Quare motio deorsum tendens, gravium est propria; infinium autem, medium esse ex dictis patet. Ne igitur mireris, si nusquam excidat terra, quippe quæ me-

νειν. Διὰ τοῦτο θροῦς ἐπίβεις τῇ διανοίᾳ, μήποτε σου τῆς πολυπραγμοσύνης ὁ τοῦ Ἰὼβ λόγος καθάψεται περισκοποῦντος τὰ ἀκατάληπτα, καὶ ἐρωτηθῆς παρ' αὐτοῦ καὶ σὺ, Ἐπὶ τίνος (65) οἱ κρῖνοι αὐτῆς πεπῆγασιν. Ἀλλὰ κἄν ποτε ἐν ψαλμοῖς ἀκούσης· Ἐγὼ ἐστερέωσα τοὺς στύλους αὐτῆς· τὴν συνεκτικὴν αὐτῆς δύναμιν στύλους εἰρῆσθαι νόμισον. Τὸ γὰρ, Ἐπὶ θαλασσῶν ἐθεμελίωσεν αὐτήν, τί δηλοῖ, ἢ τὸ πάντοθεν περιεχῆσθαι τῇ γῆ τὴν τοῦ ὕδατος φύσιν; Πῶς οὖν ῥυτὸν ὑπάρχον τὸ ὕδωρ καὶ ἐπὶ τὸ πρῶν ἐς πεφυκὸς καταπίπτει, μένει ἀπαυρούμενον καὶ οὐδαμῶ ἀπορῥέον; Σὺ δὲ οὐ λογίζῃ (66), οὐκ εἶπεν αὐτὴν ἢ καὶ εἰς πλείονα ἀπορίαν τῷ λόγῳ παρέχει ἢ γῆ καθ' ἑαυτὴν κρεμαμένη, βαρυτέρα τὴν φύσιν οὖσα. Ἀλλὰ ἀνάγκη, κἄν γῆν καθ' ἑαυτὴν εἶναι δῶμεν, κἄν ἐπὶ τοῦ ὕδατος αὐτὴν ἀποσαλεύειν εἰπωμεν, μηδαμῶ ἀναχωρεῖν τῆς εὐσεβοῦς διανοίας, ἀλλὰ πάντα ὁμοῦ συκρατεῖσθαι ὁμολογεῖν τῇ δυνάμει τοῦ κτίσαντος. Ταῦτα οὖν χρῆ ἑαυτοῖς τε λέγειν καὶ τοῖς διερωτῶσιν ἡμᾶς, ἐπὶ τίνος τὸ ἀπλετόν τοῦτο καὶ ἀφόρητον τῆς γῆς ἐρήρυσται βάρος, οὐκ ἔν τῇ χειρὶ τοῦ Θεοῦ (67) τὰ πέρατα τῆς γῆς. Τοῦτο ἀσφαλῆστατον ἡμῖν πρὸς νόησιν καὶ ὠφέλιμον τοῖς ἀκούουσιν.

10. Ἦδη δὲ τινες (68) τῶν φυσικῶν καὶ τοιαύταις αἰτίας τὴν γῆν ἀκίνητον μένειν κατακομψεύονται. Ὅς ἄρα διὰ τὸ τὴν μέσην τοῦ παντὸς εἰληφέναι χώραν, καὶ διὰ τὴν ἴσην πάντοθεν πρὸς τὸ ἄκρον ἀπόστασιν, οὐκ ἔχουσαν ὅπου μᾶλλον ἀποκλιθῆ, ἀναγκαστικῶς μένειν ἐφ' ἑαυτῆς, ἀδύνατον αὐτῇ παντελῶς τὴν ἐπὶ τῇ ῥοπῇ τῆς πανταχόθεν περικειμένης ὁμοίωτος ἐμποιοῦσης. Τὴν δὲ μέσην χώραν μὴ ἀποκλιρωτικῶς τὴν γῆν, μηδὲ ἐκ τοῦ αὐτομάτου λαχεῖν, ἀλλὰ φυσικῶν εἶναι ταύτην τῇ γῆ καὶ ἀναγκαστικῶς τὴν θέσιν. Τοῦ γὰρ οὐρανοῦ σώματος τὴν ἐσχάτην χώραν ὡς πρὸς τὸ ἄνω κατέχοντος, ἄπερ ἄν, φησὶν (69), ὑποθώμεθα βάρη ἐκπίπτειν ἀπὸ τῶν ἄνω, ταῦτα πανταχόθεν ἐπὶ τὸ μέσον συνενεχθήσεται. Ἐφ' ὅπερ (70) ὃ ἂν τὰ μέρη φέρηται, ἐπὶ τοῦτο καὶ τὸ ὅλον συνωσθήσεται δηλονότι. Εἰ δὲ λίθοι καὶ ξύλα καὶ τὰ γεγηρά πάντα φέρεται πρὸς τὸ κάτω, αὐτὴ ἂν εἴη καὶ τῇ ὅλῃ γῆ οικεῖα καὶ προσήκουσα θέσις· κἄν τι τῶν κούφων φέρηται ἀπὸ τοῦ μέσου, δηλονότι πρὸς τὸ ἀνώτατον κινήσεται. Ὅστε οικεῖα φορὰ τοῖς βαρυτέτοις ἢ πρὸς τὸ κάτω· κάτω δὲ ὁ λόγος μέσον εἰδείξε. Μὴ οὖν θαυμάσης εἰ μηδαμῶ ἐκπίπτει ἡ γῆ, τὴν κατὰ φύσιν χώραν τὸ μέσον ἔχουσα. Πᾶσα γὰρ ἀνάγκη

¹⁴ Job xxxviii, 6. ¹⁵ Psal. lxxiv, 4. ¹⁶ Psal. cxiii, 2. ¹⁷ Psal. cxiv, 2.

(65) Illa, ἐπὶ τίνος, etc., desumpta sunt ex Job, xxxviii, 6, ut legere est apud LXX. Sed Aquila et Theodotio ex Hebræo verterunt, αἱ βάσεις, bases. Nec aliter legitur in Vulgata, *Super quo bases illius solidae sunt*? Symmachus οἱ κατὰπηγες, pali. Plura qui cupit, notas Ducæi legere potest, et *Hexapla*.

(66) Veteres quinque libri λογίζῃ. Editi λογίζεαι.

(67) Colb. primus Ὅτι ἐν τῇ χειρὶ τοῦ Θεοῦ πλάγος. Ὅτι ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ τὰ πέρ. *Quia in manu Dei est mare. Quia in manu ejus sunt fines, etc.*

(68) Quod ait Basilus sensitisse quosdam philosophos de telluris quiete, id pariter nostra ætate a quibusdam defenditur. Nam utrum terra in centro mundi immota maneat, an sol hunc situm obtineat, quæstio est etiamnum inter philosophos perquam celebris, et magna utrinque contentione agitata.

(69) Editio Basil. et sex mss. ἄπερ ἄν φησιν. Editio Paris. φασίν. Ibidem Colb. primus βάρη ἐκπίπτειν.

(70) Ita sex mss. At editi καὶ ἐφ' ὅπερ. Paulo post Colb. secundus συνωσθήσεται.

μένειν αὐτὴν κατὰ χώραν, ἢ παρὰ φύσιν κινουμένην τῆς οἰκείας ἕδρας ἐξίστασθαι. Τοῦτων δ' ἂν σοι δοκῇ (71) τι πιθανὸν εἶναι τῶν εἰρημέμων, ἐπὶ τὴν οὕτω ταῦτα διαταξαμένην (72) τοῦ Θεοῦ σοφίαν μετὰ τῆς τῶν θαῦμα. Οὐ γὰρ ἐλαττοῦται ἢ ἐπὶ τοῖς μεγίστοις ἐκπλήξεις, ἐπειδὴν ὁ τρῶπος καθ' ὃν γίνεται τῶν παραδόξων ἐξευρεθῆ· εἰ δὲ μὴ, ἀλλὰ τό γε ἀπλοῦν τῆς πίστεως ἰσχυρότερον ἔστω τῶν λογικῶν ἀποδείξεων.

plus habeat roboris, quam quæ ex ratione petuntur

11. Τὰ αὐτὰ δὲ ταῦτα (73) καὶ περὶ οὐρανοῦ εἰπομεν, ὅτι πολυφωνώτατοι πραγματεῖται τοῖς σοφοῖς τοῦ κόσμου περὶ τῆς οὐρανοῦ φύσεως καταβέβληται. Καὶ οἱ μὲν σύνθετον αὐτὸν ἐκ τῶν τεσσάρων στοιχείων εἰρήκασιν, ὡς ἀπτόν ὄντα καὶ ὄρατόν, καὶ μετέχοντα γῆς μὲν διὰ τὴν ἀντιτυπίαν, πυρὸς δὲ, διὰ τὸ καθορᾶσθαι, τῶν δὲ λοιπῶν διὰ τὴν μίξιν (74)· οἱ δὲ τοῦτον ὡς ἀπίθανον παρωσάμενοι τὸν λόγον, πέμπτην τινὰ σώματος φύσιν εἰς οὐρανοῦ σύστασιν ἔκοθεν καὶ παρ' αὐτῶν (75) ἀποσχεδιάσαντες ἐπιστήγαγον. Καὶ ἔστι τι παρ' αὐτοῖς τὸ αἰθέριον σῶμα, ὃ μῆτε πῦρ, φασί, μῆτε ἀήρ, μῆτε γῆ, μῆτε ὕδωρ, μῆτε ὕδωρ ἔν τῶν ἀπλῶν· διότι τοῖς μὲν ἀπλοῖς οἰκεία κίνησις ἢ ἐπ' εὐθείας, τῶν μὲν κούφων ἐπὶ τὸ ἄνω φερομένων, τῶν δὲ βαρέων ἐπὶ τὸ κάτω. Οὕτε δὲ τὸ ἄνω καὶ τὸ κάτω τῇ κυκλικῇ περιδινήσει ταῦτό· καὶ ὕδωρ τὴν εὐθείαν (76) πρὸς τὴν ἐν τῷ κύκλῳ περιφορὰν πλείστην ἀπόστασιν ἔχειν. Ὡν δὲ αἱ κατὰ φύσιν κινήσεις παρηλλαγμέναι τυγχάνουσι, τούτων ἀνάγκη, φασί, παρηλλαγθῆναι καὶ τὰς οὐσίας. Ἀλλὰ μὴν οὐδὲ ἐκ τῶν πρώτων σωμάτων, ἃ ἢ στοιχεῖα καλοῦμεν, σύνθετον εἶναι δυνατὸν ἡμῖν ὑποθέσθαι τὴν οὐρανὸν, τῷ τὰ ἐκ διαφόρων συγκαίμενα μὴ δύνασθαι ὁμαλῆν καὶ ἀβίαστον ἔχειν τὴν κίνησιν, ἐκάστου τῶν ἐνυπαρχόντων ἀπλῶν τοῖς συνθέτοις ἄλλῃ καὶ ἄλλῃ ὁρμῆν παρὰ τῆς φύσεως ἔχοντος. Διὸ πρῶτον μὲν καμᾶτω συνέχεται ἐν τῇ συνεχεῖ κινήσει τὰ σύνθετα, διὰ τὸ μίαν κίνησιν μὴ δύνασθαι πᾶσιν εὐάρμοστον εἶναι καὶ φιλῆν τοῖς ἐναντίοις· ἀλλὰ τὴν τῷ κούφῳ οἰκείαν πολεμῆν εἶναι τῷ βαρυτάτῳ. Ὅτε μὲν γὰρ πρὸς τὰ ἄνω κινώμεθα, βαρυνόμεθα τῷ γέωδει· ὅταν δὲ πρὸς τὰ κάτω (77) φερώμεθα, βιαζόμεθα τὸ πυρῶδες, παρὰ φύσιν αὐτὸ πρὸς τὸ κάτω καθέλκοντες. Ἡ δὲ πρὸς τὰ ἐναντία διοική τῶν στοιχείων διαπτύσις ἔστιν ἀφορμή. Τὸ γὰρ ἡναγκασμένον καὶ παρὰ φύσιν, ἐπ' ὀλίγον ἀντιστῆναι, καὶ τοῦτο βίαιως καὶ μολίς, ταχὺ διελύθη εἰς τὰ ἐξ ὧν συνετέθη (78), ἐκάστου τῶν συνελθόντων πρὸς τὴν οἰκίαν χώραν ἐπανιόντος. Διὰ μὲν δὴ ταῦτα, ὡς φασί, τῶν λογισμῶν τὰς ἀνάγκας, τοὺς τῶν προαγόντων

(71) Voculam δὲ ex duobus mss. addidimus. Hoc ipso in loco duo mss. σοι δοκοῦν.

(72) Antiqui duo libri οὕτω τὰ πάντα διατ. Mox duo mss. εὐρεθῆ. Alius ἐξευρεθείη.

(73) Codices duo τὰ αὐτὰ δὲ πάντα.

(74) Codex Combef. λοιπῶν διὰ τὴν μέθεξιν. Combef. sicut notat hanc opinionem esse Platonis, in Timæo: sequentem, Aristotelis.

(75) Colb. primus παρ' αὐτοῖς. Mox editio Basil. et quinquies iussu πῦρ, φησί. Editio Paris.

A diu locum naturæ suæ convenientem occupet. Omnino enim ipsam in eo loco manere necesse fuerit, aut eam præter naturam motam a propria sede dimoveri. Jam si quid eorum quæ dicta sunt, probabile tibi videatur, ad Dei sapientiam, quæ hæc ita ordinavit, admirationem transfer. Qui enim maximas ob res accedit stupor, nequaquam ideo minuitur quod modus quo quid fiat stupendorum, adinventus est; sin minus, saltem fidei simplicitas demonstrationes.

11. Hæc eadem de cælo quoque dixerimus, clamosissimas scilicet ac verbosissimas de cæli natura a mundi sapientibus propositas fuisse commentationes. Alii quidem ipsum ex quatuor elementis conflatum esse dixere: quippe cum in tangendi ac cernendi sensum cadat, sitque terræ quidem particeps ob soliditatem; ignis vero, quia conspicitur; reliquorum tandem, ob misturam. Alii autem hac opinione, tanquam quæ verisimilis non esset, rejecta, quintam quamdam corporis naturam ad constituendum cælum suoque ingenio, et a seipsis temere atque inconsulte introduxerunt. Est et apud ipsos æthereum **II** quoddam corpus, quod neque ignem dicunt esse, neque aerem, neque terram, nec aquam, nec quidquam omnino ex simplicibus, propterea quod proprius simplicium motus rectus est, levibus quidem sursum, gravibus vero deorsum tendentibus. Neque vero sursum ac deorsum ferri, idem est atque in orbem versari; et in summa, rectum et orbicum motum plurimum inter se differre censent. Quorum autem motiones secundum naturam diversæ sunt, horum etiam necesse est, inquirunt, essentialiter esse diversam. Sed ne ex primis quidem corporibus quæ elementa vocamus, cælum componi, statuere possumus; eo quod ea quæ ex diversis constant, motum qui æquabiliter ac sine vi edatur, habere non possunt; cum singula quæ in compositis insunt simplicia, alium atque alium a natura sortiantur impetum. Quocirca res compositæ primum quidem in continuo motu ægre continentur, quod unus motus omnibus contrariis non potest congruus esse et amicus: sed is qui rei levis proprius est, gravissimæ adversatur. Cum enim sursum versus movemur, per id quod terrenum est, gravamur; cum vero deorsum volvitur, vim facimus igneo, quippe qui ipsum deorsum trahamus præter naturam. Hæc autem elementorum in contraria distractio, ruinæ et dissolutionis causa existit. Quod enim coactum est, et præter naturam, cum parum resistat, idque violenter et ægre, brevi

φασί.

(76) Codex unus ἢ εὐθεία.... ἔχει. Hoc ipso in loco Colb. secundus ἀποστασίαν ἔχειν. [Cod. 476 et recentiori manu ἔχει.]

(77) In aliquibus mss. legitur πρὸς τὸ ἄνω... πρὸς τὸ κάτω. Aliquantis infra Reg. primus cum altero ms. μεθέλκοντες.

(78) Codices duo ἐξ ὧν σύγκειται καὶ συνετέθη.

in ea quibus constat dissolvitur, dum singula quæ in unum convenerant, ad proprium redeunt locum. Sane ob has, ut aiunt, ratiocinationum angustias, ii qui quintam corporis naturam ad cœli stellarumque ipsius constituendam generationem cominenti sunt, rejectis priorum opinionibus, argumentis propriis opus habuere. At quisvis alius arte suadendi præpollens, rursus hos adortus, hæc confutavit, dissolvitque, et de suo opinionem propriam invexit. De quibus si nunc dicere aggrediemur. in easdem nugis atque illi incidemus. Verum sinentes nos, ut sese invicem evertant refellantque, jam omisso de essentia sermone, fidem Moysi adhibentes, quod *Fecit Deus cœlum et terram*, artificii optimo pro his quæ sapienter ac industrie peracta sunt, gloriam demus, et ex pulchritudine eorum quæ videntur, eum qui omnem pulchritudinem superat, mente concipiamus; et ex magnitudine sensibilibus horum et circumscriptorum corporum, illum qui infinitus est et immensus, quique omnem præ potentie suæ multitudine cogitationem exsuperat, intelligamus. Etsi enim eorum quæ facta sunt naturam ignoramus: at certe quidquid omni ex parte sub nostros sensus cadit, tantum præ se fert admirationis, ut vel acutissima mens impar esse comperiat, quæ aut nihil quid eorum quæ in mundo sunt, pro rei dignitate explicet, aut debitam laudem rependat Creatori, cui omnis gloria, honor et imperium, in sæcula sæculorum. Amen.

ἀθετήσαντες λόγους, οικείας ὑποθέσεως ἐδεήθησαν οἱ πέμπτην σώματος φύσιν εἰς τὴν οὐρανοῦ καὶ τῶν κατ' αὐτὸν ἀστέρων γένεσιν ὑποτιθέμενοι. Ἄλλος δὲ τις τῶν σφριγόντων κατὰ πιθανολογίαν ἐπαναστὰς πάλιν τούτοις, ταῦτα μὲν διέχεε καὶ διέλυσε, οικείων δὲ παρ' ἑαυτοῦ ἀντειστήγαγε δόξαν. Περὶ ὧν νῦν λέγειν ἐπιχειροῦντες, εἰς τὴν ὁμοίαν αὐτοῖς ἀδολεσχίαν ἐμπεσοῦμεθα. Ἄλλ' ἡμεῖς ἐκείνους ὑπ' ἀλλήλων ἐάσαντες καταβάλλεσθαι, αὐτοὶ τοῦ περὶ τῆς οὐσίας ἀφήμενοι λόγου, πεισθέντες Μωϋσεὶ (79), ὅτι: Ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν, τὸν ἀριστοτέχνην τῶν σοφῶν καὶ ἐντέχνως γενομένων ζοξάσωμεν, καὶ ἐκ τοῦ κάλλους τῶν ἐρωμένων τῶν ὑπέρχαλον ἐνονοῦμεθα, καὶ ἐκ τοῦ μεγέθους τῶν αἰσθητῶν τούτων καὶ περιγραπτῶν σωμάτων ἀναλογιζώμεθα τὸν ἀπειρον καὶ ὑπερμεγέθη καὶ πᾶσαν διάνοιαν ἐν τῷ πλήθει τῆς ἑαυτοῦ δυνάμεως ὑπερβαίνοντα. Καὶ γὰρ εἰ καὶ τὴν φύσιν ἀγνωσοῦμεν τῶν γενομένων, ἀλλὰ τό γε ὀλοσχερῶς ὑποκίπτον ἡμῶν τῇ αἰσθήσει τοσοῦτον ἔχει τὸ θαῦμα, ὥστε καὶ τὸν ἐντροχέστατον νοῦν ἐλάττονα ἀναφανῆναι (80) τοῦ ἐλαχίστου τῶν ἐν τῷ κόσμῳ, πρὸς τὸ ἢ δυνηθῆναι αὐτὸ κατ' ἀξίαν ἐπεξελεῖν, ἢ τὸν ὀφειλόμενον ἔπαινον ἀποπληρῶσαι τῷ κτίσαντι· ᾧ πᾶσα δόξα, τιμὴ (81) καὶ κράτος, εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Ἀμήν.

HOMILIA II.

*De eo quod invisibilis erat terra et indigesta*¹⁶.

12 1. Mane in paucis explicandis verbis immorati, tantam sententiæ profunditatem reconditam invenimus, ut de iis quæ sequuntur, omnino desperemus. Nam si sanctorum atria talia sunt, et templi vestibula adeo veneranda sunt, atque magnifica, ut pulchritudinis suæ præstantia oculos mentis nostræ perstringant, qualia sunt. Sancta sanctorum? ecquis tandem comperietur ἰδέσθαι, qui adyta ingredi ausit? aut quis conjecturus est arcana? Siquidem vel eorum aspectus est inaccessibleis; et ea quæ mente concepta sunt, ægre omnino verbis possunt explicari. Altamen, cum apud justum iudicem vel ob id solum, quod quis officium suum sibi faciendum proposuerit, constituta merces sit, eaque non contemnenda; ne ad perscrutandum fuerimus

C

ΟΜΙΛΙΑ Β'.

Περὶ τοῦ, Ἄσρατος ἦν ἡ γῆ καὶ ἀκατασκευάστος (82).

1. Μικροῖς ἔωθεν (83) ἐνδιατρίψαντες ῥήμασι, τοσοῦτον ἀποκεκρυμμένον τὸ βάθος τῆς διανοίας εὐρομεν, ὥστε τῶν ἐφεξῆς παντελῶς ἀπογνῶναι. Εἰ γὰρ τὰ προαύλια τῶν ἁγίων τοιαῦτα, καὶ τὰ προπύλαια τοῦ ναοῦ οὕτω σεμνὰ καὶ ὑπέρογκα τῇ (84) ὑπερβολῇ τοῦ κάλλους τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς διανοίας ἡμῶν περιαστράπτουσα, ποταπὰ τὰ Ἅγια τῶν ἁγίων; καὶ τίς ἱκανὸς κατατολῆσαι τῶν ἀδύτων; ἢ τίς ἐπόφεται τὰ ἀπόρρητα; Ἀπρόσιτος μὲν γὰρ αὐτῶν καὶ ἡ θέα, δυσερμηνεύτος δὲ παντελῶς τῶν νοηθέντων ὁ λόγος. Πλὴν ἀλλ' ἐπειδὴ παρὰ τῷ δικαίῳ κριτῇ, καὶ ὑπὲρ μόνου τοῦ προελεῖσθαι τὰ δέοντα, οὐκ εὐκαταφρόνητοι εἰσιν ἀφωρισμένοι μισθοί, μὴ ἀποκνήσωμεν (85) πρὸς τὴν ἔρευναν. Εἰ γὰρ καὶ τῆς ἀξίας ἀπολειπόμεθα, ἀλλ' ἐὰν τοῦ βουλήματος τῆς Γραφῆς μὴ ἐκπέσωμεν

¹⁶ Gen. 1, 2.

(79) Colb. secundus αὐτοὶ τοὺς περὶ τῆς οὐσίας ἀφήμενοι λόγους πιστευθέντες Μωϋσεὶ. Alius codex quoque ἀφήμενοι λόγους. At Coisl. primus vulgaram lectionem tuetur.

(80) Editi et duo mss. ἀν φανῆναι. At alii quatuor mss. conjuncte ἀναφανῆναι.

(81) Codices quatuor δόξα, τιμὴ. Coisl. primus ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος.

(82) Titulus nullus legitur neque in Reg. quinto, neque in Colb. secundo. In duobus mss. verba Scripturæ, ἡ δὲ γῆ ἦν ἀσρατος καὶ ἀκατασκευάστος, loco sunt tituli. Alii tres mss. cum editis περὶ τοῦ, ἀσρατος ἦν ἡ γῆ καὶ ἀκατασκευάστος. Colb. pri-

mms τοῦ αὐτοῦ περὶ ὕδατων καὶ φωτὸς, ὀμιλία δευτέρα. Coisl. primus τοῦ ἐν ἁγίοις Πατρὸς ἡμῶν Βασιλείου εἰς τὴν α' ἡμέραν τῆς Ἐξαήμερου. Ὀμιλία δευτέρα. Alter Coisl. εἰς τὰ πρῶτα τῆς γενέσεως.

(83) Reg. sextus cum Colb. primo μικροῖς ἔμπροσθεν, *paucio ante*. At editi cum utroque Coisl. et cum multis aliis mss. μικροῖς ἔωθεν, *mans. Luge Duc.*

(84) Sic editio Basil. et mss. plurimi. Editio Paris. ὑπέρογκα καὶ τῇ. Aliquanto post mss. *serpiem* ἀπρόσιτος μὲν γὰρ αὐτῶν καὶ ἡ. Editi ἀπρόσιτος γὰρ αὐτῶν ἡ θέα.

(85) Colb. primus μὴ ἀποκνησαίμην.

τῆ βοηθεία τοῦ Πνεύματος, καὶ αὐτοὶ οὐκ ἀπόβλητοι παντελῶς κριθησόμεθα, καὶ τῆ συνεργίᾳ τῆς χάριτος οἰκδομήν τινα τῆ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ παραξόμεθα. Ἡ δὲ γῆ ἦν, φησὶν, ἀόρατος καὶ ἀκατασκεύαστος. Πῶς ἀμφοτέρων ὁμοίως γενομένων οὐρανοῦ καὶ γῆς, ὁ μὲν οὐρανὸς ἀπὸ τῆς γῆς, ἡ δὲ γῆ ἐτι ἀτελής ἐστι καὶ ἀνεξέργαστος (86); Ἡ ὅλως, τί τὸ ἀκατάσκευον (87) τῆς γῆς; καὶ διὰ ποίαν αἰτίαν ἀόρατος ἦν; Ἔστι μὲν οὖν τελεία κατασκευὴ γῆς ἢ ἀπ' αὐτῆς εὐθηνία· φυτῶν παντοδαπῶν βλαστήσεις· δένδρων ὀφηλοτάτων προβολαὶ καρπίμων τε καὶ ἀκάρπων· ἀνθῶν εὐχροαὶ καὶ εὐωδία· καὶ ὅσα μικρὸν ὕστερον (88) μέλλει τῷ προστάγματι τοῦ Θεοῦ ἐπιναστεῖλαι τῆ γῆ τὴν γεννησαμένην κατακοσμεῖν. Ὡν ἐπειδὴ οὐδὲν οὕτω ἦν, ἀκατάσκευον αὐτὴν εἰκότως ὁ λόγος ὠνόμασε. Τὰ αὐτὰ δὲ ταῦτα καὶ περὶ (89) οὐρανοῦ εἰποιμεν· ὅτι οὐκ ἐξείργαστο οὕτω οὐδὲ αὐτὸς, οὐδὲ τὸν οἰκεῖον ἀπελήφει κόσμον, ἅτε μήπω (90) σελήγη μήτη ἤλιω περιλαμπόμενος, μηδὲ τοῖς χροοῖς τῶν ἀστέρων κατεστεμμένος. Οὕτω γὰρ ταῦτα (91) ἐγεγόνει. Ὡστε οὐχ ἁμαρτήσεις τῆς ἀληθείας, κἂν τὸν οὐρανὸν ἀκατάσκευον εἴπη. Ἀόρατον δὲ τὴν γῆν προσεῖπε διὰ δύο αἰτίας· ἡ ὅτι οὕτω ἦν αὐτῆς ὁ θεατῆς ἄνθρωπος (92), ἡ ὅτι ὑποβρύχιος οὖσα ἐκ τοῦ ἐπιπολάζοντος τῆ ἐπιφανείᾳ ὕδατος οὐκ ἠδύνατο καθορᾶσθαι. Οὕτω γὰρ ἦν συναχθέντα τὰ ὕδατα εἰς τὰ οἰκεία συστήματα, ἅπερ ὕστερον ὁ Θεὸς συναγαγὼν προσηγόρευσε θαλάσσας. Ἀόρατον οὖν τί ἐστι; Τὸ μὲν, ὃ μὴ πέφυκεν ὀφθαλμοῖς σαρκὸς καθορᾶσθαι, ὡς ὁ νοῦς ὁ ἡμέτερος· τὸ δὲ, ὃ τῆ φύσει ὁρατὸν ὑπάρχον, διὰ τὴν ἐπιπρόσθεσιν τοῦ ἐπικειμένου αὐτῷ αἵματος ἀποκρύπτεται, ὡς ὃ ἐν τῷ βυθῷ σιδήρος. Καθ' ὃ σημαίνόμενον νῦν ἀόρατον ἠγοούμεθα προσειρησθαι τὴν γῆν καλυπτομένην ὑπὸ τοῦ ὕδατος. Ἐπειτα μέντοι, καὶ μήπω τοῦ φωτὸς γενηθέντος, οὐδὲν ἦν θαυμαστὴν τὴν ἐν σκότῳ (93) κειμένην, διὰ τὸ ἀφώτιστον εἶναι τὸν ὑπὲρ αὐτῆς ἀέρα, ἀόρατον καὶ κατὰ τοῦτο παρὰ τῆς Γραφῆς προσειρησθαι.

2. Ἄλλ' οἱ παραχαράχται τῆς ἀληθείας, οἱ οὐχὶ τῆ Γραφῆ τὸν ἑαυτῶν νοῦν ἀκολουθεῖν ἐκδιδάσκοντες, ἀλλὰ πρὸς τὸ οἰκεῖον βούλημα τὴν διάνοιαν τῶν Γραφῶν διαστρέφοντες, τὴν ὕλην φασὶ διὰ τῶν λέξεων τούτων παραδελουῖσθαι. Αὕτη γὰρ, φασὶ (94), καὶ ἀόρατος τῆ φύσει καὶ ἀκατασκεύαστος, ἅποιοι οὖσα

(86) Codex unus cum editis ἀνέργαστος καὶ ἀνακάρπιστος. Alii sex mss. ut in contextu.

(87) Antiqui octo libri ἀκατάσκευον. Editi cum Coisl. primo ἀκατασκεύαστον.

(88) Codex unus ὅσα μικρῶς μετ' ὀλίγον ὕστερον. Nec ita multo infra octo mss. ἀκατάσκευον αὐτὴν εἰκότως ὁ λόγος. Editi ἀκατασκεύαστον αὐτὴν ὁ λόγος εἰκότως. Coisl. primus ἀκατασκεύαστον αὐτὴν εἰκότως ὁ.

(89) Codices septem κἂν περὶ. Editi cum uno aut altero mss. καὶ περὶ. Vox οὕτω paulo post recens accessit ex sex codicibus.

(90) Veteres quinque libri ἅτε μήπω. Editi cum Coisl. primo ὄγε μήπω. Alius codex ὡγε μήπω.

A segiores. Nam, tametsi rerum non possumus assequi dignitatem; tamen, si a Scripturæ proposito, Spiritu auxiliante, non excidamus, etiam ipsi non omnino rejectanei judicabimur; ac gratia coöperante, non nihil præstabimus ædificationis Ecclesiæ Dei. Terra autem, inquit, erat invisibilis et incomposita. Quomodo conditis pariter utrisque cælo et terra, cælum quidem omnibus numeris absolutum est, terra vero adhuc imperfecta est et rudis? Aut omnino, quid est terra incomposita? aut ob quam causam erat invisibilis? Sane perfectus terræ apparatus ipsa illius fertilitas est, generationes quarumcunque plantarum, altissimarum arborum tum frugiferarum tum infecundarum ortus; florum colores speciosi ac odores grati, et quæcumque paulo post Dei jussu e terra emergentia genitricem suam erant ornatura. Quarum rerum quoniam nibildum erat, merito Scriptura ipsam nominavit incompositam. Hæc eadem et de cælo dixerimus; quandoquidem vel ipsum nondum erat excultum, neque proprium receperat ornatum, utpote quod nondum sole aut luna splenderet, neque astrorum choris coronaretur. Necdum enim isthæc condita erant. Quare a veritate non aberraveris, si cælum quoque dixeris fuisse incompositum. Terram autem duas ob causas appellavit invisibilem; aut quod nondum esset qui eam conspiceret homo, aut quod ea videri minime posset, quippe quæ aquis super ipsius superficiem innatantibus esset submersa. Nondum enim erant aquæ in suas stationes congregatæ: quas postea aggregatas Deus maria nuncupavit. Invisibile igitur quid est? Aliquando quidem id quod ex se oculis carnis cerni non potest, cujusmodi est mens nostra: aliquando vero id quod ex natura sua potest conspici, sed incumbens ei corporis occultatur interjectu, veluti ferrum, quod in imo gurgite jacet. Juxta quam notionem, nunc invisibilem ducimus vocatam esse terram, utpote quæ ab aquis occultaretur. Deinde vero cum necdum esset facta lux, nihil erat miri si terra in tenebris sita, quod aer super eam non illuminaretur, ob id etiam a Scriptura invisibilis appellata sit.

2. At vero veritatis adulteratores qui suam ipsorum mentem Scripturæ obtemperare nequaquam docent, sed ad propriam sententiam detorquent Scripturarum sensum, materiam hisce verbis aliud significari. Hæc enim, inquirunt, est et invisibilis et incomposita suapte natura: quippe cum ex sua

(91) Editi οὕτω γὰρ αὐτά. At mss. quinque uti in contextu. Mox mss. octo ἀκατάσκευον. Editi cum Coisl. primo ἀκατασκεύαστον.

(92) Sic antiqui septem libri. Vox ἄνθρωπος in editis desiderabatur. Infra Colb. secundus ἐκάλεσε θαλάσσας.

(93) Editi et duo mss. ἐν κόσμῳ, in mundo, depravate. At Regii duo cum Colb. secundo et cum Coisl. itidem secundo ἐν σκότῳ, in tenebris, emendate. Codex Combef. et alii duo mss. ἐν σκότει. Nec ita multo post quinque mss. cum editione Basil. ἀόρατον καὶ. Editio Paris. καὶ ἀόρατον.

(94) Editio Basil. cum sex mss. φασὶ. Editio Paris. φασὶ.

ipsius conditione careat quacunque qualitate, atque ab omni forma ac figura sit separata; quam assumptam pro sua sapientia conformavit artifex, et in ordinem redegit, et ita per ipsam rerum visibilibus essentialis constituit. Quod si ingenita est hæc, primum quidem par ei ac Deo honor tribuendus est: quandoquidem eodem antiquitatis jure dignabitur. Quo quid magis impium esse possit? materiam scilicet qualitatis ac formæ expertem, extremam ipsam deformitatem, fœditatem ipsam figura destitutam (ipsis enim eorum utor vocabulis) pari cum sapienti et potente ac perpulchro opifice ac universorum conditore prærogativa ac dignitate cohonestari? Deinde quidem si tanta esse materia ut totam Dei suscipiat scientiam; et sic aliquo pacto ipsi Dei potentie, quæ investigari nequit, substantiam illius æquiparant, cum omnem Dei intelligentiam per se ipsam abunde possit dimetiri: si vero, materia operatione Dei inferior est, sic etiam hæc eis verba in absurdus convicius vertentur, quippe qui Deum a perficiendis et absolvendis suis operibus propter materiæ defectum sbarceant. Verum illos decipit humanæ naturæ inopia. Et quoniam ars quælibet apud nos circa aliquam materiam separatim versatur, velut ars ferraria circa ferrum, lignaria vero circa ligna; atque in his aliud est subjectum, aliud forma, aliud id quod ex forma conficitur: et quia materia quidem forinsecus assumitur, ab arte vero aptatur forma, effectus autem ex utrisque, ex materia scilicet et ex forma componitur; sic etiam existimant in divino opificio, mundi quidem figuram a sapientia conditoris universorum esse inductam, materiam autem extrinsecus Creatori advectam ac subjectam fuisse, mundumque compositum existitasse, utpote qui subjectum et essentiali aliunde habeat, figuram vero ac formam a Deo acciperit. Hinc autem fit, ut Deum magnum constitutioni rerum præfuisse **¶** negent: sed eum tanquam symbolam quamdam supplementem, modicam quamdam portionem ad rerum generationem de seipso contulisse: quandoquidem præ ratiocinationum ignobilitate, ad veritatis sublimitatem respicere non potuerunt; quia artes hic materia sunt posteriores, utpote ob usus necessitatem in vitam introductæ. Lana enim prius existit: ars vero textoria succedit, defectum naturæ ex se expletura. Sic lignum quidem erat: ac succedens ars lignaria, materia ad usus quotidie expetitos conformata, lignorum nobis ostendit utilitatem, nautis remum, agricolis venti-

τῷ αὐτῆς λόγῳ, καὶ παντὸς εἶδους καὶ σχήματος κειχωρισμένη, ἣν παραλαβὼν ὁ τεχνίτης τῆ ἑαυτοῦ σοφίᾳ ἐμόρφωσε, καὶ εἰς τάξιν ἤγαγε, καὶ οὕτω δι' αὐτῆς οὐσίωσε τὰ ἡρώμενα. Εἰ μὲν οὖν ἀγέννητος αὐτῆ, πρῶτον μὲν ἑμότημος τῷ Θεῷ, τῶν αὐτῶν πρεσβειῶν (95) ἀξιομένη. Οὐ τί ἂν γένοίτο ἀσεβέστερον, τὴν ἀποιον, τὴν ἀνείθεον, τὴν ἐσχάτην ἀμορφίαν, τὸ ἀδιατύπωτον αἰσχος (τοῖς γὰρ αὐτῶν ἐκείνων (96) προσρήμασι κέχρημαι) τῆς αὐτῆς προεδρίας ἀξιοῦσθαι τῷ σοφῷ καὶ δυνατῷ καὶ πεγκάλῳ δημιουργῷ καὶ κτίστῃ τῶν ὅλων; Ἐπειτα εἰ μὲν τοσαύτη ἐστὶν (97), ὥστε ὅλην ὑποδέχεσθαι τοῦ Θεοῦ τὴν ἐπιστήμην· καὶ οὕτω, τρόπον τινὰ, τῆ ἀνεξιχνίασθαι τοῦ Θεοῦ δυνάμει ἀντιπαρεξάγουσιν αὐτῆς τὴν ὑπόστασιν, εἴπαρ ἐξαρκεῖ ὅλην τοῦ Θεοῦ τὴν σύνεσιν δι' αὐτῆς ἐκμετρεῖν· εἰ δὲ ἐλάττων (98) ἢ ὕλη τῆς τοῦ Θεοῦ ἐνεργείας, καὶ οὕτως εἰς ἀτοπωτέραν βλασφημίαν αὐτοῖς ὁ λόγος (99) περιτραπήσεται, δι' ἔνδειαν ὕλης ἀπρακτον καὶ ἀνενέργητον τῶν οικειῶν ἔργων τὴν Θεὸν κατεχόντων. Ἄλλ' ἐξηπάτησε γὰρ αὐτοὺς τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἡ πενία. Καὶ ἐπειδὴ παρ' ἡμῖν ἐκάστη τέχνη περὶ τινὰ ὕλην ἀφωρισμένως ἡσχάληται, οἷον χαλκευτικὴ μὲν περὶ τὸν σίδηρον, τεκτονικὴ δὲ περὶ τὰ ξύλα· καὶ ἐν τούτοις ἄλλο μὲν τί (1) ἐστὶ τὸ ὑποκαίμενον, ἄλλο δὲ τὸ εἶδος, ἄλλο δὲ τὸ ἐκ τοῦ εἶδους ἀποτελούμενον· καὶ ἐστὶν ἡ μὲν ὕλη ἐξωθεν παραλαμβανόμενη, τὸ δὲ εἶδος παρὰ τῆς τέχνης ἐφαρμοζόμενον, ἀποτελεσμα δὲ τὸ ἐξ ἀμφοῖν συντιθέμενον ἐκ τοῦ εἶδους καὶ τῆς ὕλης· οὕτως οἴονται καὶ ἐπὶ τῆς θείας δημιουργίας, τὸ μὲν σχῆμα τοῦ κόσμου παρὰ τῆς σοφίας ἐπηχθαι (2) τοῦ ποιητοῦ τῶν ὅλων, τὴν δὲ ὕλην ἐξωθεν ὑποδεδῆσθαι τῷ κτίσαντι, καὶ γεγενῆσθαι τὸν κόσμον σύνθετον, τὸ μὲν ὑποκαίμενον καὶ τὴν οὐσίαν ἐτέρωθεν ἔχοντα, τὸ δὲ σχῆμα καὶ τὴν μορφήν παρὰ Θεοῦ προσλαβόντα. Ἐκ δὲ τούτου αὐτοῖς ὑπάρχει ἀρνεῖσθαι μὲν τὸν μέγαν Θεὸν τῆς συστάσεως τῶν ὄντων προσετηκίνας, οἷον δὲ ἐράνου τινὸς κληρωτῆν, ὀλίγην τινὰ μόραν εἰς τὴν τῶν ὄντων γένεσιν παρ' ἑαυτοῦ συμβεβῆσθαι· οὐ δυνήθοντες διὰ λογισμῶν ταπεινότητα πρὸς τὸ ὕψος (3) ἀπειλεῖν τῆς ἀληθείας· ὅτι ἐνταῦθα μὲν αἱ τέχναι τῶν ὅλων ὑστεραὶ, διὰ τὸ ἀναγκαῖον τῆς χρείας παρεισαχθεῖσαι τῷ βίῳ. Τὸ μὲν γὰρ ἔριον προὔπηρχεν, ἢ δὲ ὕφαντικὴ ἐπεγένετο, τὸ τῆς φύσεως ἐνδόν παρ' αὐτῆς ἐκπληροῦσα. Καὶ τὸ μὲν ξύλον ἦν, τεκτονικὴ δὲ παραλαβοῦσα, πρὸς (4) τὴν ἐπιζητουμένην ἐκάστοτε χρεῖαν διαμορφοῦσα τὴν ὕλην, τὴν εὐχρηστίαν ἡμῖν τῶν ξύλων ὑπέδειξε, κώπην

(95) Editio Paris. ἑμότημος ἐστὶ τῶν αὐτῶν πρεσβειῶν. At editio Basil. ita ut edidimus.

(96) Sic septem mss. Vox ἐκείνων in editis desideratur.

(97) Ita codex Combef. et alii septem. Editio Paris. ἔπειτα δὲ τοσαύτη ἐστὶν. Editio Basil. ἔπειτα μὲν τοσαύτη ἐστὶν. Mox Colb. primus δυνάμει ἀντιπαρεξάγουσιν.

(98) Illa, εἰ δὲ ἐλάττων, ita ad verbum interpretati sumus: si vero materia operatione Dei inferior est, hoc est, si vero materia est deterioris conditionis,

quam ut Dei operatio ad eam sese extendat.

(99) Editio Basil. et antiqui sex libri αὐτοῖς ὁ λόγος. Editio Paris. αὐτῶν ὁ λόγος.

(1) Ita codices septem. Deest τι in vulgatis.

(2) Colb. primus ὑπέχθαι. Mox idem codex βεβῆσθαι.

(3) Colb. primus εἰς τὸ ὕψος. Paulo post Colb. secundus παρεισήχθησαν.

(4) Editio Paris. παραλαβοῦσα καὶ πρὸς. Sed conjunctio καὶ in multis mss. non reperitur, neque in editione Basileensi.

μὲν ναύταις, γεωργοῖς δὲ πύον, ὀπλίταις δὲ δόρυ παρεχομένη. Ὁ δὲ Θεός, πρὶν τι τῶν νῦν (5) ὀρωμένων γενέσθαι, εἰς νοῦν βαλόμενος καὶ ὀρμήσας ἀγαγεῖν εἰς γένεσιν τὰ μὴ ὄντα, ὁμοῦ τε ἐνόησεν ὀποῖόν τινα χρῆ τὸν κόσμον εἶναι, καὶ τῷ εἶδει αὐτοῦ τὴν ἀρμόζουσαν ὕλην συναπεγέννησε. Καὶ οὐρανῷ μὲν ἀφώρισε τὴν οὐρανῷ πρέπουσαν φύσιν· τῷ δὲ τῆς γῆς σχήματι τὴν οἰκειάν αὐτῇ καὶ ὀφειλουμένην οὐσίαν ὑπέβαλε. Πῦρ δὲ καὶ ὕδωρ καὶ ἀέρα διεσχημάτισε τε ὡς (6) ἐβούλετο, καὶ εἰς οὐσίαν ἤγαγεν ὡς ὁ ἐκάστου λόγος τῶν γινομένων ἀπήγει. Ὅλον δὲ τὸν κόσμον ἀνομοιομερῆ τυγχάνοντα ἀρρήκτω τινὶ φιλίας δεσμῷ (7) εἰς μίαν κοινωνίαν καὶ ἀρμονίαν συνέδησεν· ὥστε καὶ τὰ πλείστον ἀλλήλων τῇ θέσει διεστηκότα ἠνωσθαι δοκεῖν διὰ τῆς συμπαθείας. Πασάσθωσαν οὖν μυθικῶν πλασμάτων, ἐν τῇ ἀσθενείᾳ τῶν οἰκειῶν λογισμῶν τὴν ἀκατάληπτον διανοίας (8) καὶ ἀφατον παντελῶς ἀνθρωπίνῃ φωνῇ δύναμιν ἐκμετρούντες.

3. Ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν· οὐκ ἐξ ἡμισείας ἐκάτερον, ἀλλ' ὅλον οὐρανὸν καὶ ὅλην γῆν, αὐτὴν τὴν οὐσίαν τῷ εἶδει συνειλημμένην. Οὐχὶ γὰρ σχημάτων ἐστὶν εὐρέτης, ἀλλ' αὐτῆς τῆς φύσεως τῶν ὄντων δημιουργός. Ἐπεὶ ἀποκρινέσθωσαν (9) ἡμῖν, πῶς ἀλλήλοις συνέτυχον ἢ τε δραστική τοῦ Θεοῦ δύναμις καὶ ἡ παθητικὴ φύσις τῆς ὕλης· ἢ μὲν τὸ ὑποκειμένον παρεχομένη χωρὶς μορφῆς, ὁ δὲ τῶν σχημάτων τὴν ἐπιστήμην ἔχων ἀνευ τῆς ὕλης, ἢ ἐκατέρω τὸ ἐνδέον παρὰ θετέρου γένεται· τῷ μὲν δημιουργῷ τὸ ἔχειν ὅπου τὴν τέχνην ἐνεπιδέλξεται (10), τῇ δὲ ὕλῃ τὸ ἀποθέσθαι τὴν ἀμορφίαν καὶ τοῦ εἶδους τὴν στέρησιν. Ἀλλὰ περὶ μὲν τούτων ἐπὶ τοσοῦτο· πρὸς δὲ τὸ ἐξ ἀρχῆς ἐπανίωμεν. Ἡ δὲ γῆ ἦν ἀόρατος καὶ ἀκατασκευάστος (11). Εἰπὼν, Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν, πολλὰ ἀπεσιώπησεν, ὕδωρ, ἀέρα, πῦρ, τὰ ἐκ τούτων ἀπογεννώμενα πάθη· ἀ πάντα μὲν ὡς συμπληρωτικὰ τοῦ κόσμου συνυπέστη τῷ παντὶ δηλονότι (12)· παρέλιπε δὲ ἡ ἱστορία, τὸν ἡμέτερον νοῦν γυμνάζουσα πρὸς ἐντρέχειαν, ἐξ ὀλίγων ἀφορμῶν παρεχομένη ἐπιλογίζεσθαι τὰ λειπόμενα. Ἐπεὶ οὖν οὐκ εἴρηται περὶ τοῦ ὕδατος, ὅτι ἐποίησεν ὁ Θεός, εἴρηται δὲ, ὅτι ἀόρατος ἦν ἡ γῆ· σκόπει σὺ κατὰ σεαυτὸν τίνι παραπετάσματι

labrum, et armatis militibus hastam subministrans. At vero Deus, priusquam quidpiam eorum quæ nunc videntur exstitisset, cum in animum induxisset, statuissetque ea quæ non erant in lucem edere: simul atque cogitavit qualemnam mundum esse oporteret, materiam formæ ipsius convenientem produxit. Et cælo quidem naturam assignavit, cælo convenientem: figuræ vero terræ congruam debitamque substantiam subiecit. Ignem autem, aquamque et aerem, uti voluit, conformavit, et ad substantiam eexit, prout singularum rerum quæ fiebant, ratio postulabat. Cæterum mundum totum diversis partibus constantem indissolubili quodam amicitia vinculo in unam societatem et harmoniam colligavit: adeo ut ea etiam quæ plurimum inter se situ distant, conjungi per concentum videantur. Cessent igitur a fabulosis commentis ii, qui potestatem menti incomprehensibilem, et quam humana vox exprimere nullo modo possit, cogitationum suarum imbecillitate admetiuntur.

3. *Fecit Deus cælum et terram*; utrumque non ex dimidia parte, sed totum cælum, totamque terram, ipsam substantiam cum forma conjunctam. Non enim inventor est figurarum, sed ipsius naturæ rerum opifex. Alioqui respondeant nobis, quonam pacto inter se tum effectrix Dei potentia, tum passiva materiei natura convenerint, hæc quidem absque forma subjectum exhibens, ille vero sine materia scientiam habens figurarum, ut id quod defuerit alteri, ab altero tribuatur, opifici quidem, ut habeat unde specimen det suæ artis: materiei vero, unde deformitatem et formæ privationem deponat. Sed de his hactenus. Jam ad propositum redeamus. *Erat autem terra invisibilis ac incomposita*. Cum dixit: *In principio fecit Deus cælum et terram*, multa tacuit, aquam, aerem, ignem, emergentes ex his affectiones: quæ sane omnia, tanquam quæ mundi compleant, procul dubio una cum universitate rerum substiterunt; omissa sunt autem isthæc ab historia, ut dum reliqua ex paucis argumentis tradit æstimanda, mentem nostram ad industriam diligentiamque exercent. Itaque cum dictum non sit Deum aquam fecisse: sed dictum **15** sit terram fuisse invisibilem: tute tecum reputa quo velamine operata non appareret. Neque igitur ignis operire

(5) Codex Combef. et alii sex τῶν νῦν Vocula nun in editis deerat. Mox Coisl. primus et Colb. iidem primus cum Regii quatuor βαλόμενος, aut βαλλόμενος. Editi et duo mss. λαβόμενος.

(6) Antiqui sex libri διεσχημάτισεν τε ὡς. Editi κατεσχημάτισε.

(7) Colb. primus et Coisl. secundus et alii quatuor Regii ἀρρήκτω τινὶ φιλίας δεσμῷ, *invincibili quadam amicitia lege*. Editio Basil. cum Coisl. primo ἀρρήκτω τινὶ φιλίας δεσμῷ, *occulta quadam amicitia lege*. Editio Paris. cum Reg. quarto ἀρρήκτω τινὶ φιλίας δεσμῷ, *indissolubili quodam amicitia vinculo*: quam scripturam ideo secuti sumus, quod ita legerit vetus interpret Eustathius, cujus hæc sunt verba, *inviolabilibus cujusdam concordie vinculis*.

(8) Editio Basil. et Bodl. et alii nostri mss. διαβολαῖς. Editio vero Paris. διαβολῆς. Mox Colb. primus ἀνθρωπίνῃ φύσει, *et quam humana natura narrare nullo modo possit*.

(9) Veteres aliquot libri ἀποκρινέσθωσαν. Codex alius ἔπειτα ἀποκρ.

(10) Sic Regii primus et quintus. Reg. quartus ἐνεπιδέλξεται. Editi cum Colb. secundo ἐπιδέλξεται. Colb. primus cum Reg. tertio ἐπιδέλξεται.

(11) Illa, ἡ δὲ γῆ ἦν ἀόρατος καὶ ἀκατασκευάστος, desunt quidem in editis: sed in septem mss. reperiuntur.

(12) Codex Bodl. et quatuor alii cum editione Basil. δηλονότι. Editio Paris. et duo mss. δῆλον ὅτι.

terram poterat. Iguis siquidem affert lucem, ac ea quibus accedit, illustrat potius, quam tenebras of- fundat. Neque itidem aer erat tunc terræ tegumen- tum. Rara enim et pellucida est aeris natura, quæ cunctas rerum visibilium species excipit, et ad in- tumentium oculos transmittit. Reliquum igitur est, ut cogitemus nos, aquam superficiem terræ innatasse, cum nondum esset liquida ista substantia in pro- priam sedem segregata. Hinc autem terra non erat solum invisibilis, sed erat etiam inornata. Quippe humoris redundantia etiamnum fructuum partium impedit. Eadem igitur causa est, cur et invisibilis esset et incomposita. Nam terræ apparatus, ille ipse est ornatus qui ei proprius est ac naturalis, puta undantes in convallibus segetes, prata virentia et diversis floribus referta, floridi saltus ac mon- tium cacumina silvis inumbrata : quorum nondum habebat quidquam, parturiens quidem omnium or- tum, ob inditam sibi ab opifice facultatem, sed tem- pora congrua exspectans, ut juxta divinum præcep- tum fetus suos in apertum proferret.

4. Sed et tenebræ, ait, super abyssum. Aliæ rursum fabularum occasiones, et commentorum magis impiorum causæ; cum hæc verba ad suas divertant opiniones. Tenebras enim non exponunt, ut mos est, ærem quemdam lucis exper- tem, aut locum objectu corporis obumbratum, aut denique locum quacunquē ex causa lumine pri- vatum, sed potentiam malam : imo malum ipsum a seipso originem trahens, oppositum Dei bonitati atque contrarium. Etenim si Deus lux est ¹⁹, abs- que dubio, aiunt, adversans ei potentia tenebræ utique fuerint, juxta sententiæ consequentiam. Te- nebræ ab alio non habent quod sint, sed sunt ma- lum per se genitum. Tenebræ hostes animarum, mortis conciliatrices, virtutis adversariæ : quæ per hæc prophetæ verba, ut falso putant, et subsistere, nec tamen a Deo prodiisse indicantur. Ex hoc sane principio quid non pravorum et impiorum dogma- tum conflictum est? Qui lupi graves, gregem Dei discerpentes ²⁰, sumpto ab hac parva voce initio, animas non invaserunt? Nonne hinc Marciones? nonne Valentini? nonne abominanda Manichæorum hæresis, quam si quis putredinem appellet Eccle-

¹⁹ I Joan. 1, 5. ²⁰ Act. xx, 29.

(13) Ita codex Combef. et alii novem mss. cum editione Basil. Editio Paris. sola uberius proty- getur et dicitur magis, et ignis est cuiusvis na- turæ potius quam tenebrosus.

(14) Codex unus vobis ὑμῶν. Mox mss. non pauci ἀόρατος ἦν. Deest ἦν in editione Paris.

(15) Antiqui tres libri et editi ἐμπόδιον. Alii quinque mss. ἐμπόδιος. Aliquanto post codex Com- bef. παντοίως καὶ ποικίλοις.

(16) Colb. primus προσαγάγη. Haud longe Colb. secundus σκότος ἦν. Editio Paris. ἐπέκειτο ἐπάνω. Sed sex mss. et sacer textus simpliciter σκότος ἐπάνω τῆς ἀβύσσου.

A καλυπτομένη οὐκ ἐξεφαίνετο. Οὔτε οὖν πῦρ αὐτὴν καλύπτειν ἠδύνατο. Φωτιστικὸν γὰρ καὶ καταφά- νειαν παρέχον οἷς ἂν προσγένηται μᾶλλον (13) ἢ σκοτώδες τὸ πῦρ. Οὐ μὴν οὐδὲ ἀήρ προκάλυμμα ἦν τότε τῆς γῆς. Ἀραιὰ γὰρ καὶ διαφανὴς τοῦ ἀέρος ἡ φύσις, πάντα τὰ εἶδη τῶν ὁρατῶν δεχομένη, καὶ ταῖς τῶν ὁρώντων βῆσει παραπέμπουσα. Λειπόμενον τοίνυν ἐστὶ νοεῖν ἡμῶν (14) ὕδωρ ἐπιπολάζειν τῇ ἐπιφανείᾳ τῆς γῆς. οὐπω πρὸς τὴν οἰκίαν λήξιν τῆς ὑγρῆς οὐσίας ἀποκριθείσης. Ἐκ δὲ τούτου οὐ μόνον ἀόρατος ἦν ἡ γῆ, ἀλλὰ καὶ ἀκατασκευάστος. Ἡ γὰρ τοῦ ὑγροῦ πλεονεξία ἐτι καὶ νῦν ἐμπόδιον (15) ἐστὶ πρὸς καρπογονίαν τῆ γῆ. Ἡ οὖν αὐτῆ αἰτία καὶ τοῦ μὴ ὁρᾶσθαι, καὶ τοῦ ἀκατασκευάστων εἶναι· εἴπερ κατασκευῆ γῆς, ὁ οἰκίος αὐτῇ καὶ κατὰ φύσιν κόσμος, λήϊα μὲν ταῖς κοιλότησιν ἐγκυμαίνοντα, λειμῶνες χλοάζοντες καὶ ποικίλοις ἀνθεσι βρῦντες, νάπαι εὐθαλεῖς, καὶ ὁρῶν κορυφαὶ ταῖς ὕλαις κα- τάσκειοι· ὧν οὐδὲν εἶχεν οὐδέπω· ὠδίνουσα μὲν τὴν πάντων γένησιν διὰ τὴν ἐναποτεθεισάν αὐτῇ παρὰ τοῦ δημιουργοῦ δύναμιν, ἀναμένουσα δὲ τοὺς καθήκον- τας χρόνους, ἵνα τῷ θεῷ κελύσματι προσαγάγῃ (16) ἐαυτῆς εἰς φανερόν τὰ κρύματα.

4. Ἀλλὰ καὶ σκότος, φησὶν, ἐπάνω τῆς ἀβύσ- σου. Πάλιν ἄλλαι μύθων ἀφορμαὶ, καὶ πλασματῶν δυσσεβεστέρων ἀρχαὶ πρὸς τὰς ἰδίας ὑπονοίας πα- ρατρεπόντων τὰ βήματα. Τὸ γὰρ σκότος οὐχ, ὡς πέ- φυκεν, ἐξηγούνται ἕτερα τινὰ ἀφώτιστον, ἢ τόπον ἐξ ἀντιφράξεως σώματος σκιαζόμενον (17), ἢ ὅπως καθ' ὅποιον αἰτίαν τόπον φωτὸς ἐστερημένον, ἀλλὰ δύ- ναμιν κακὴν, μᾶλλον δὲ αὐτὸ τὸ κακόν, παρ' ἐαυτοῦ τὴν ἀρχὴν ἔχον, ἀντικείμενον καὶ ἐναντίον τῇ ἀγαθό- τητι τοῦ Θεοῦ ἐξηγούνται τὸ σκότος. Εἰ γὰρ ὁ Θεὸς φῶς ἐστὶ, δηλονότι ἡ ἀντιστρατευομένη αὐτῷ δύνα- μὶς σκότος ἂν εἴη, φασὶ (18), κατὰ τὸ τῆς διανοίας ἀκόλουθον. Σκότος, οὐ παρ' ἐτέρου τὸ εἶναι ἔχον, ἀλλὰ κακὸν αὐτογέννητον. Σκότος πολέμιον ψυχῶν, θανάτου ποιητικόν, ἀρετῆς ἐναντίσις· ὅπερ καὶ ὑπερτάται, καὶ μὴ παρὰ Θεοῦ γεγενῆσθαι, ὑπ' αὐ- τῶν μηνύεσθαι τῶν τῷ προφῆτου λόγων ἐξαπατών- ται. Ἐκ δὲ τούτου τί οὐχὶ συνεπλάσθη τῶν πονηρῶν καὶ ἀθέων δογμάτων; Ποιοὶ λύκοι βαρεῖς (19) δια- σπῶντες τὸ ποίμνιον τοῦ Θεοῦ, οὐχὶ, ἀπὸ τῆς μικρᾶς ταύτης φωνῆς τὴν ἀρχὴν λαβόντες, ἐπεπόλασαν ταῖς ψυχαῖς; Οὐχὶ Μαρκίωνες; οὐχὶ Οὐαλεντίνοι ἐντεῦ- θεν; οὐχὶ ἡ βδελυκτῆ τῶν Μανιχαίων αἵρεσις, ἣν ση-

(17) Ita sex mss. editi et alius codex ἀποσκιαζό- μενον. Mox duo mss. τόπον τινά. Subinde Colb. primus ἀντικείμενον καὶ ἐναντιούμενον.

(18) Multi mss. et editio Basil. εἴη φησὶ. Editio Paris. φασὶ. Notabo præteriens, vocem φασὶ raro in mss. nostris legi. Mox Colb. primus παρ' ἐτέ- ρω.

(19) Legitur quoque Actorum xx, 29, in Græco λύκοι βαρεῖς, lupi graves, infesti : at in Vulgata in- terpretatione pro graves legitimus rapaces. Haud longe tres mss. ποίμνιον τοῦ Χριστοῦ. Aliquanto post mss. nonnulli οὐ Μαρκίωνες, οὐ Οὐαλεντί- νοι.

πεδὸνα τις τῶν Ἐκκλησιῶν προσειπὼν οὐχ ἀμαρτή-
 ζεται (20) τοῦ προσήκοντος; Τί μακρὴν ἀποτρέχεις
 τῆς ἀληθείας, ἄνθρωπε, ἀφορμὰς σαυτῶ τῆς ἀπ-
 ωλείας ἐπινοῶν; Ἄπλοῦς ὁ λόγος, καὶ πᾶσιν εὐληπτός.
 Ἄορατος ἦν ἡ γῆ, φησί. Τίς ἡ αἰτία; Ἐπειδὴ ἄβυσ-
 σον εἶχεν ἐπιπολάζουσαν ἑαυτῇ. Ἀβύσσου δὲ ἐνοία
 ἐπὶ τὸ κάτω. Ἄλλ' ἐγνώμεν πολλὰ τῶν σωμάτων καὶ
 δι' ὕδατος λεπτοτέρου καὶ διαυγοῦς πολλακίς διαφα-
 νόμενα. Πῶς οὖν οὐδὲν μέρος τῆς γῆς διὰ τῶν ὕδα-
 των εἰδείκνυτο; Ὅτι ἀλαμπῆς ἐτι καὶ ἐσκοτισμένος
 (21) ἦν ὁ ὑπὲρ αὐτοῦ κεχυμένος ἀήρ. Ἀκτις μὲν γὰρ
 ἡλίου, δι' ὕδατων διεικνούμενη, δείκνυσι πολλακίς τὰς
 ἐν τῷ βάθει ψηφίδας· ἐν νυκτὶ δὲ τις βαθεῖα οὐδὲν
 ἀνθρώπων τὰ ὑπὸ τὸ ὕδωρ κατείδοι. Ὡστε τοῦ ἀρά-
 του εἶναι τὴν γῆν κατασκευαστικόν ἐστι τὸ ἐπαγό-
 μενον, ὅτι καὶ ἄβυσσος ἦν ἡ ἐπέχουσα (22), καὶ αὕτη
 ἐσκοτισμένη. Οὕτε οὖν ἄβυσσος δυνάμεων πλῆθος
 ἀντικειμένων, ὡς τινες ἐξαντάσθησαν, οὔτε σκότος
 ἀρχικῆ τισ καὶ πονηρὰ δύναμις ἀντεξαγομένη τῷ
 ἀγαθῷ. Δύο γὰρ ἐξισάζοντα ἀλλήλοισ κατ' ἐναντίω-
 σιν φθορικά ἐσται πάντως τῆς ἀλλήλων συστάσεως·
 καὶ πρᾶγματα ἔξει διηλεκτικῶς καὶ παρέξει ἀπαύστως
 πρὸς ἄλληλα συνεχόμενα τῷ πολέμῳ. Κἄν ὑπερβάλλῃ
 δυνάμει τῶν ἀντικειμένων (23) τὸ ἕτερον, δαπανητι-
 κὸν ἐξ ἀπαντος τοῦ κρατηθέντος γίνεται. Ὡστε εἰ μὲν
 ἰσόρροπον λέγουσι τοῦ κακοῦ τὴν πρὸς τὸ ἀγαθὸν
 ἐναντίωσιν, ἀπαυστον εἰσάγουσι πόλεμον καὶ διγενεῆ
 τὴν φθορὰν, κρατούντων ἐν μέρει καὶ κρατουμένων·
 εἰ δὲ ὑπερέχει δυνάμει τὸ ἀγαθόν, τίς ἡ αἰτία τοῦ
 τὴν φύσιν τοῦ κακοῦ μὴ παντελῶς ἀνηρῆσθαι; Εἰ
 δὲ, ὅ μὴ (24) θέμις εἰπεῖν, θαυμάζω πῶς οὐχὶ φεύ-
 γουσιν αὐτοὶ ἑαυτοὺς πρὸς οὕτως ἀθεμίτους βλασφη-
 μίας ὑποφερόμενοι. Οὐ μὴν οὐδὲ παρὰ Θεοῦ τὸ κα-
 κὸν τὴν γένεσιν ἔχειν εὐσεβὲς ἐστι λέγειν, διὰ τὸ μη-
 δὲν τῶν ἐναντίων παρὰ τοῦ ἐναντίου γίνεσθαι. Οὕτε
 γὰρ ἡ ζωὴ θάνατον γεννᾷ, οὔτε τὸ σκότος φωτὸς ἐστιν
 ἀρχή, οὔτε ἡ νόσος ὑγιείας δημιουργός, ἀλλ' ἐν μὲν
 ταῖς μεταβολαῖς τῶν διαθέσεων ἐκ τῶν ἐναντίων πρὸς
 τὰ ἐναντία αἰ μεταστάσεις· ἐν δὲ ταῖς γενέσεσιν οὐκ
 ἐκ τῶν ἐναντίων, ἀλλ' ἐκ τῶν ὁμογενῶν ἕκαστον τῶν
 γινόμενων προέρχεται. Εἰ τοίνυν, φησί (25), μήτε
 ἀγέννητον, παρὰ Θεοῦ γενόνος, πῶθεν ἔχει τὴν φύ-
 σιν; Τὸ γὰρ εἶναι τὰ κακὰ οὐδεὶς ἀνταρῆ τῶν μετα-
 χόντων τοῦ βίου. Τί οὖν φαμεν; Ὅτι τὸ κακὸν ἐστιν
 οὐχὶ οὐσία ζῶσα καὶ ἐμψυχος, ἀλλὰ διάθεσις ἐν ψυ-
 χῇ ἐναντίως ἔχουσα πρὸς ἀρετὴν, διὰ τὴν ἀπὸ τοῦ
 καλοῦ ἀπόπτωσιν τοῖς βράθυμοις ἐγγινόμενη.

5. Μὴ τοίνυν ἐξῶθεν τὸ κακὸν περισκόπει, μηδὲ

A siarum, a decoro non aberrabit? Quid procul a
 veritate recedis, o homo, tibi ipsi exitii causas ex-
 cogitans? Simplex est dictio, et ab omnibus com-
 prehendi facile potest. Erat, inquit, invisibilis terra.
 Quenam est causa? Quia circumfusam sibi aby-
 ssum habebat. Quid autem abyssus significat? Co-
 piosam aquam, cujus fundus vix potest attingi
 deorsum versus. At complura corpora per tenuem
 et translucentem aquam scimus non raro videri.

16 Quomodo igitur nulla terræ pars sub aspectum
 cadbat per aquas? Quia effusus super eam aer,
 obscurus adhuc erat, et tenebris obductus. Nar-
 solis radius cum per aquas penetrat, sæpe in imo
 gurgite calculos ostendit; at vero in profunda nocte
 nemo ea quæ sub aqua sunt, ullo pacto videre po-
 test. Itaque id quod subjungitur, abyssus incumben-
 bat, et ea erat tenebris obducta, in causa est cur
 terra fuerit invisibilis. Neque igitur abyssus adver-
 sariarum potestatum est multitudo, ut quidam ima-
 ginati sunt: neque tenebræ sunt principalis quæ-
 dam ac mala potentia, bono opposita. Duo enim
 inter se contrarietate paria mutuo suam naturam
 destruent; ac indesinenter capient, exhibebuntque
 molestias, jugi inter se bello implicata. Quod si
 adversantium alterum alteri viribus præstet, victum
 omnino absunit. Quare si mali contrarietatem cum
 bono æquilibrem esse dicant, continuum bellum
 perpetuamque corruptionem inducunt; quandoqui-
 dem partim vincunt, partim vincuntur. Jam si
 viribus præpollet bonum; quid fuit causæ, cur mali
 natura non funditus sublata sit? Sin aliter, quod
 non licet dicere, miror quomodo se ipsi non abhor-
 reant, ad tam nefanda maledicta delapsi. At neque
 malum a Deo generatum esse, dicere fas est, pro-
 pterea quod nullum contrarium a contrario gigna-
 tur. Neque enim vita mortem generat, neque tene-
 bræ lucis principium sunt, neque morbus opifex
 est sanitatis: sed in affectionum commutationibus,
 e contrariis ad contraria sunt transitiones: in ge-
 nerationibus vero, res singulæ quæ fiunt, non ex
 contrariis, sed ex congeneribus producuntur. Pro-
 inde, inquit, si neque ingentum est malum, ne-
 que a Deo genitum, unde naturam habet? Nam
 mala esse nemo vitæ particeps negaverit. Quid igitur
 dicimus? Malum scilicet non substantiam esse
 viventem, aut animatam: sed animæ affectionem
 virtuti contrariam, desidiosis ac inertibus, propter-
 ea quod a bono deciderunt, inditam.

5. Malum itaque forinsecus ne circumspicias,

(20) Antiqui tres libri ἀμαρτήσεται. Editi ἀμαρ-
 τήσει. Colb. primus ἀμαρτήσει τοῦ δέοντος. Mox
 Colb. secundus, ἀφορμὰς σαυτῶ τῆς ἀσεθείας, im-
 pietatis occasiones.

(21) Veteres duo libri δισκοτισμένος. Ibidem
 editio Basil. et quatuor mss. Regii cum utroque
 Colb. ὁ ὑπὲρ αὐτοῦ· quæ vox αὐτοῦ referri potest
 ad vocem ὕδωρ, quæ paulo ante legitur. Editio Pa-
 ris. ὁ ὑπὲρ αὐτῆς. Arbitramur autem ita emenda-
 tam ab aliquo, qui sibi falso persuasisset necessa-
 rio legi oportere αὐτῆς, ut hoc pronomen ad vocem

γῆ referretur. Paulo infra quinque mss. ἡλίου ὕδα-
 των.

(22) Editi ἦν ἐπέχουσα. At mss. sex ἡ ἐπ-
 ἔχουσα.

(23) Editio Paris. τοῦ ἀντικειμένου. Editio vero
 Basil. et codex Combef. cum aliis septem τῶν ἀν-
 τικειμένων. Colb. primus τῶ ἀντικειμένῳ.

(24) In mss. non paucis legitur ὁ μηδέ.

(25) Ita mss. cum editio Basil. Editio Paris.
 φασί.

neve primigeniam quamdam malignitatis naturam comminiscare : sed suæ quisque malitiæ se ipsum agnoscat auctorem. Nam semper eorum quæ fiunt, alia quidem a natura nobis contingunt, ut senectus et infirmitates : alia vero a casu, puta inopinati quarumdam rerum sæpe tristem, aut etiam lætarum eventus, ex alienis principiis adnascentes : velut puteum fodienti, thesauri inventio, aut ad forum progredienti, rabidi canis occursus; alia tandem in nostra potestate et arbitrio sunt posita, ut cupiditates superare, aut voluptatibus modum non ponere : velut iram continere, vel in eum qui injuria laccessivit, manum injicere : item verum dicere aut mentiri : mansuetum moribus esse et moderatum, aut tumidum et superbia elatum. Quorum itaque tu ipse dominus es, cave quæras horum principia **17** aliunde : sed malum proprie dictum noveris a voluntariis lapsibus incepisse. Nam si malum non esset voluntarium, nec in nostra potestate situm, injuriam inferentibus non impenderet tantus timor a legibus, sicque judiciorum pœnæ quæ meritam maleficis rependunt mercedem, forent inevitabiles. Atqui hæc mihi de eo quod proprie malum est, dicta sint. Morbam enim, paupertatem, ignominiam, mortem, et omnia quæcunque hominibus molesta sunt in malorum numero par non est recensere : eo quod neque ea quæ his opponuntur, inter maxima bona annumeramus : quorum aliqua insunt natura : aliqua vero etiam utiliter multis accidisse constat. Omnem igitur interpretationem, tropis et allegoriis constantem, in præsentia prætermittentes, tenebrarum notionem simpliciter et citra curiositatem, sensum Scripturæ secuti, accipiamus. Inquirat autem ratio, an simul cum mundo factæ sint tenebræ, et utrum antiquiores sint luce, et cur id quod deterius est prius existiterit? Dicimus igitur hasce tenebras non secundum substantiam subsistisse : sed fuisse in aere affectionem, ex luminis privatione proveniente. Et vero mundi locus cujusnam lucis illico inventus est exsors, adeo ut tenebræ super aquam essent? Sane si quid ante erat, quam hic mundus sensibilis atque corruptioni obnoxius constitueretur, profecto id arbitramur in lumine fuisse. Neque enim angelorum dignitates, neque cœlestes quotquot sunt

Ἀ ἀρχέγονον τινα φύσιν πονηρίας (26) φαντάζου· ἀλλὰ τῆς ἐν ἑαυτῷ κακίας ἕκαστος ἑαυτὸν ἀρχηγὸν γινωριζέτω. Ἄει γὰρ τῶν γινωμένων τὰ μὲν ἐκ φύσεως ἡμῖν ἐπιγίνεσθαι, οἷον γῆρας καὶ ἀσθένεια (27), τὰ δὲ ἀπὸ ταυτομάτου, οἷον αἱ ἄλογοι περιπτώσεις ἀλλοτριαῖς ἀρχαῖς ἐπισυμβαίνουσαι, σκυθρωπῶν τινων πολλάκις ἢ καὶ τῶν φαιδρωτέρων· ὡς τῷ φρέαρ ὄρουσοντι ἢ τοῦ θησαυροῦ εὗρεσις, ἢ τῷ πρὸς τὴν ἀγορὰν ὠρμημένῳ ἢ τοῦ λυσσῶντος κυνὸς ἐντευξις· τὰ δὲ ἐφ' ἡμῖν τυγχάνει, ὡς τὸ κρατῆσαι τῶν ἐπιθυμιῶν, ἢ μὴ κολάσαι τὰς ἡδονάς· ὡς τὸ κατασχεῖν ὄργης, ἢ χεῖρας ἐπαφεῖναι τῷ παροξύναντι· ἀληθεύειν, ἢ ψεῦδεσθαι· ἐπεικῆ τὸ ἦθος εἶναι καὶ μέτριον, ἢ ὑπέροχον καὶ ἀλαζονεῖαις ὑπεραιρόμενον. Ὡν τοίνυν αὐτὸς εἰ κύριος, τούτων τὰς ἀρχὰς μὴ ζητήσης (28) ἐτέρωθεν, ἀλλὰ γνώριζε τὸ κυρίως κακὸν ἐκ τῶν προαιρετικῶν ἀποπτωμάτων τὴν ἀρχὴν εἰληφός. Οὐ γὰρ ἂν, εἴπερ ἀκούσιον ἦν (29), καὶ μὴ ἐφ' ἡμῖν, τοσοῦτος μὲν ἐκ τῶν νόμων ὁ φόβος τοῖς ἀδικούσιν ἐπήρητος, οὕτω δὲ ἀπαραίτητοι τῶν δικαστηρίων αἱ κολάσεις, τὸ πρὸς ἀξίαν τοῖς κακούργοις ἀντιμετροῦσαι. Ταῦτα δὲ μοι εἰρήσθω περὶ τοῦ κυρίως κακοῦ. Νόσον γὰρ καὶ πένιαν καὶ ἀδοξίαν καὶ θάνατον, καὶ ὅσα λυπηρὰ τοῖς ἀνθρώποις, οὕτω καὶ ἐν τῇ μοίρᾳ τῶν κακῶν καταλογίζεσθαι ἄξιον, διὰ τὸ μὴδὲ τὰ ἀντικείμενα τούτοις ἐν τοῖς μεγίστοις ἡμᾶς τῶν ἀγαθῶν ἀριθμεῖν· ὧν τὰ μὲν ἐκ φύσεώς ἐστι, τὰ δὲ καὶ συμφερόντως πολλοὶ ἀπαντήσαντα φαίνονται. Πᾶσαν οὖν τροπικὴν καὶ δι' ὑπονοίας ἐξήγησιν ἐν γε τῷ παρόντι κατασιγάσαντες, τοῦ σκότους τὴν ἔννοιαν ἀπλῶς καὶ ἀπεριεργάστως (30), ἐπόμμενοι τῷ βουλήματι τῆς Γραφῆς, ἐκδεξώμεθα. Ἐπιζητεῖ δὲ ὁ λόγος, εἰ συγκατεσκευάσθη τῷ κόσμῳ τὸ σκότος, καὶ εἰ ἀρχαιότερον τοῦ φωτός, καὶ διὰ τί τὸ χεῖρον προσβύτερον. Λέγομεν τοίνυν καὶ τοῦτο τὸ σκότος μὴ κατ' οὐσίαν ὑφesseτηκέναι, ἀλλὰ πάθος εἶναι περὶ τὸν ἀέρα στερῆσει φωτός ἐπιγιγνόμενον. Ποίου τοίνυν φωτὸς ἄμοιρος αἰφνιδίως ὁ ἐν τῷ κόσμῳ τόπος εὐρέθη, ὥστε τὸ σκότος ἐπάνω εἶναι τοῦ ὕδατος; Λογιζόμεθα τοίνυν ὅτι, εἴπερ τι ἦν (31) πρὸ τῆς τοῦ αἰσθητοῦ τούτου καὶ φθαρτοῦ κόσμου συστάσεως, ἐν φωτὶ ἂν ἦν δηλονότι. Οὕτε γὰρ αἱ τῶν ἀγγέλων ἀξίαι, οὕτε πᾶσαι αἱ ἐπουράνιοι στρατιαί, οὕτε ὅλως εἰ τί ἐστιν ὄνομασμένον ἢ ἀκατονόμαστον τῶν λογικῶν φύσεων, καὶ τῶν λειτουργικῶν πνευμάτων ἐν σκότῳ διήτηεν,

26) Colb. secundus φύσιν πονηράν. Aliquanto posti tres mss. εἰ γὰρ τῶν. Editi cum Colb. secundo αἰεὶ γὰρ τῶν.

(27) Reg. sextus et Colb. secundus καὶ ἀσθένεια. Mox unus codex τὰ δὲ ἐξ.

(28) Colb. secundus μὴ ζητεῖ.

(29) Codex Bodl. et sex alii ἀκούσιον ἦν. Vox ultima in editis desideratur. Ibidem editio Paris. καὶ μὴ ἐφ' ἡμῖν τὸ κακόν. Montacutius autem, teste Ducæo, allirnat illud, τὸ κακόν, ex aliquibus mss. additum fuisse. Sed tamen hæc duæ voces neque in editione Basil., neque in Ducæi codicibus, neque in Combef., neque in Bodl., neque in septem aliis reperuntur. Unde eas tot codicum auctoritate expungere non dubitavimus. Possit autem quispiam sus-

D picari, ipsas retinendas esse ob hanc Eustathii interpretationem, *Neque enim si malum ex necessitate descenderet, tantus peccantibus legum metus incumberet* : id tamen non continuo colligi debere putamus. Hinc enim non efficitur Eustathium voces τὸ κακόν invenisse in aliquo exemplari, sed sequitur duntaxat eum has voces, quæ non obscure subintelligebantur, de suo e superioribus supplevisse. Statim ibi Basilius loquitur de eo quod proprie inanimatum est, ubi intelligi peccatum nemo non videt.

(30) Reg. sextus ἔννοιαν ἅπασαν ἀπεριεργάστως ἐπόμμενοι.

(31) Εἴπερ τι ἦν, etc., *Sane si quid ante erat quam hic mundus*, etc. Legas velim notam b, pag. 5 (not. 34, supra col. 42).

ἀλλ' ἐν φωτὶ καὶ πάσῃ εὐφροσύνῃ πνευματικῇ τὴν πρέπουσαν ἑαυτοῖς κατάστασιν εἶχε. Καὶ τούτοις οὐδαὶς ἀντερεῖ, οὐκ οὐκ ὅστις γε (32) τὸ ὑπερουράνιον φῶς ἐν ταῖς τῶν ἀγαθῶν ἐπαγγελίαις ἐκδέχεται, περὶ οὗ Σολομὼν φησὶ· *Φῶς δικαίους διὰ παντός· καὶ ὁ Ἀπόστολος· Εὐχαριστοῦντες τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ* (33) *τῷ ἱκανώσαντι ἡμᾶς ἐν τῇ μερίδι τοῦ κλήρου τῶν ἀγγέλων ἐν τῷ φωτὶ.* Εἰ γὰρ οἱ καταδικαζόμενοι πείπονται εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον, δηλονότι οἱ τὰ τῆς ἀποδοχῆς ἀξία εἰργασμένοι, ἐν τῷ ὑπερουρανόφωτὶ τὴν ἀνάπαυσιν ἔχουσιν (34). Ἐπεὶ οὖν ἐγένετο ὁ οὐρανὸς προστάγματι Θεοῦ ἀθρόως περιταθεὶς τοῖς ἐντὸς ὑπὸ τῆς οικείας αὐτοῦ περιφερείας ἀπειλημένοις, σῶμα ἔχων συνεχῆ, ἱκανὸν τῶν ἐξω διαστήσασαι τὰ ἐνδον (35), ἀναγκαίως τὸν ἐναπολειφθέντα αὐτῷ τόπον (36) ἀφεγγῆ κατέστησε, τὴν ἐξωθεν αὐτῆν διακόψας. Τρία γὰρ δεῖ συνδραμεῖν ἐπὶ τῆς σκιάς, τὸ φῶς, τὸ σῶμα, τὸν ἀλαμπῆ τόπον. Τὸ τοίνυν ἐγκόσμιον σκότος τῆ σκιά τοῦ οὐρανόφωτος σώματος παρῆρθετο. Νόησον δέ μοι ἀπὸ παραδείγματος ἐναργεῶς τὸ λεγόμενον, ἐν σταθῆρᾳ (37) μεσημβρίας σκηνῆν τινα ἐκ πυκνῆς καὶ στεγανῆς ὕλης ἑαυτῷ περιστήσαντα, καὶ ἐν σκότῳ αὐτοσχεδίῳ ἑαυτὸν καθειργύνοντα. Τοιοῦτον οὖν κἀκεῖνο τὸ σκότος ὑπόθου, ὃ προηγουμένως ὑφεστηκός, ἀλλ' ἐπακολουθήσαν ἐτέροις. Τοῦτο δὲ τὸ σκότος καὶ ἐπιθαίνειν λέγεται τῇ ἀδύσῳ, ἐπειδὴ τὰ ἐσχατὰ τοῦ ἀέρος πέφυκε ταῖς ἐπιφανείαις τῶν σωμάτων συνάπτεσθαι. Τότε δὲ ὕδωρ ἦν τοῖς πᾶσιν ἐπιπολάζον. Διόπερ ἀναγκαίως τὸ σκότος ἐπάνω ὑπάρχειν εἴρηται τῆς ἀδύσου.

Quapropter necessario tenebras super abyssum

6. Καὶ πνεῦμα Θεοῦ, φησὶν, ἐπεφέρετο ἐπάνω

¹¹ Prov. xiii, 9. ¹² Coloss. i, 12. ¹³ Matth. xii, 13.

(32) Editi ἀντερεῖ ὅστις γε. At Coisl. secundus et Combef. ἀντερεῖ, οὐκ οὐκ ὅστις γε· ubi οὐκ οὐκ male in aliquibus codicibus scribitur cum accentu circumflexo οὐκοῦν. Ibidem editi ἐν ταῖς τῶν ἀγγέλων ἐπαγγελίαις, in sanctorum promissis. Nostri septem mss. cum codice Combef. et cum utroque Duc. ἐν ταῖς τῶν ἀγαθῶν ἐπαγγ., in bonorum promissis, seu in bonis promissis: quæ lectio, ut monet Ducæus, legitur apud Theodoretum. Accedit etiam, quod auctoritate Eustathii confirmari possit, qui sic interpretatur: in bonorum promissionibus operitur.

(33) Codex Combef. cum Reg. quarto τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ, quæ lectio notatur in Testamento Oxoniensi. Nec aliter legit Eustathius, qui vertit: gratias agentes Deo et Patri.

(34) Codex unus τὴν ἀπόλαυσιν ἔχουσιν. Mox codices duo ὁ οὐρανός. Deest articulus in vulgatis.

(35) Ducæi in hunc locum verba non pigebit referre. Rursus, inquit, quod sequitur, inverso ordine exhibet Theodoretus, ἱκανὸν τῶν ἐνδον διαστήσασαι τὰ ἐξω, quod possit ea quæ foris sita sunt, separare ab eis, quæ intra se comprehendit. Et hanc fuisse lectionem Basilii ex Eustathio conjici potest, qui vertit: Ut possit ea quæ extrinsecus habentur, ab interioribus separare. Huc usque vir doctissimus. Ut ut hæc sunt, omnes nostri libri tum calamo notati, tum typis excusi habent constanter ἱκανὸν τῶν ἐξω διαστήσασαι τὰ ἐνδον.

(36) Theodoretus, editio Basil., uterque Duc. et

A exercitus, neque tandem si quæ aliæ sunt rationales naturæ, aut si qui alii sunt administri spiritus, sive habeant nomen, sive non, debebant in tenebris: sed in luce et in omni lætitia spirituali statum sibi convenientem habebant. Atque his contradicet nemo, non is certe, qui in bonorum promissis cœlestem lucem exspectat, de qua Salomon ait: *Lux justis semper*¹¹; et Apostolus: *Gratias agentes Deo et Patri qui dignos nos fecit in parte sortis sanctorum in lumine*¹². Etenim si damnati mittuntur in tenebras exteriores¹³: utique qui opera laude ac commendatione digna percgerunt, in cœlesti lumine requiem possident. Quoniam igitur Dei jussu est cœlum factum, sic ut rebus intra suam ipsius circumferentiam contentis derepente circumfundere-
B tur; haberetque corpus continuum quod ab externis interna sejungere posset ¶ necessario locum a se derelictum ac separatam obnubilavit, interciso scilicet externo splendore. Tria enim ad umbram concurrere oportet, lucem, corpus, obscurum locum. Itaque per cœlestis corporis umbram mundatæ constiterunt tenebræ. Quod autem dicimus, id intellexeris evidenti exemplo, si in meridie ferventissima tabernaculum aliquod ex densa et impentrabili materia tibi ipse circumposueris, atque in tenebris extemporalibus teipsum incluseris. Velim igitur ponas et has tenebras tales fuisse, nec per se substituisse, sed alias subsecutas esse. Hæ sane tenebræ etiam abisso insidere dicuntur, quod extremæ aeris partes cum corporum superficie solent
C conjungi. Tunc autem aqua omnibus superstabat. exstitisse dictum est.

6. Et spiritus Dei, inquit, ferebatur super aquas.

Colb. secundus cum duobus Regiis ἐναπολειφθέντα, relictum a se locum. Editio Paris. et Regii duo ἐναποληφθέντα, comprehensum a se locum. Lectionem primam secutus est Eustathius, qui sic interpretatur: *Ob hoc necessario post se regionem relictam, carentem luce constituit, utpote fulgore qui desuper radiabat, excluso.* Et ita legendum esse puto, cum per lucem externam, τὴν ἐξωθεν, ea debeat intelligi, quæ desuper radiabat. — *Ἐναπολειφθέντα αὐτῷ τόπον, locum a se derelictum.* Legendum potius, ut in edit. Paris. et duobus Regiis codicibus, ἐναποληφθέντα, locum a se comprehensum. Ibidem enim similiter legitur, τοῖς ἐντὸς... ἀπειλημένοις, rebus intra ipsius circumferentiam contentis. Negat Basilius tenebras naturam esse a Deo creatam: sed earum originem sic repetit. Si quid ante mundum sensibilem et corruptibilem exstitit, id in lumine fuit, neque enim angeli in tenebris debebant, sed in luce. Sed hæc lux corporis opaci interjectu intercidi debuit. Quare cum cœlum, quod est corpus opacum, creatum est, quæcunque intra illius circumferentiam comprehensa fuerunt, luce illa, quæ est extra mundum sensibilem et corruptibilem, caruere. Cœlum ergo non locum a se derelictum obnubilavit, sed locum a se comprehensum. MARAN.

(37) Reg. sextus ὑπόθου μοι ἐν σταθῆρᾳ. Sed illud, ὑπόθου μοι, neque in aliis mss., neque in editis legitur. Voces περιστήσαντα... καθειργύνοντα videntur adhibita fuisse in modum casus absoluti.

Sive spiritum hunc dicat diffusionem esse aeris, A partes mundi tibi a scriptore enumerari intelligas : quippe fecit Deus cœlum, terram, aquam, aerem, eumque diffusum jam et diffuentem. Sive, quod et verius est, et majoribus nostris comprobatur, Spiritus Dei, Sanctus ille dictus sit : eo quod observatum est Scripturam eum ejusmodi appellatione peculiariter ac præcipue dignari, ac nullum alium Spiritum Dei nominare, quam sanctum illum, qui divinam et beatam Trinitatem complet. Hanc quoque sententiam si admiseris, plus ex ea percepturus es emolumentum. Quomodo igitur ferebatur super aquas? Dicam tibi non meam, sed viri Syri sententiam, qui tantum a mundi distabat sapientia, quantum ad rerum verarum scientiam appropinquabat. Aiebat igitur vocem Syrorum et significantiorem esse, et ob suam cum Hebraica lingua cognationem, quodam modo ad Scripturarum sensum propius accedere. Itaque talem dicebat esse hujus dicti sententiam. Illud, inquit, verbum *ferebatur*, interpretantes sumunt pro verbo, *confovebat*, et ita naturæ aquarum vim tribuebat fetificandi, instar incubantis avis, et vitalem quamdam facultatem iis quæ foventur impartientis. Talem quandam intelligentiam aiunt hac voce indicari. Nimirum *ferebatur spiritus super aquas*, hoc est, naturam aquæ ad feturam præparabat. Quare quod a quibusdam queritur, satis ex hoc liquet, nempe ab actu creandi Spiritum sanctum non abfuisse.

7. *Et dixit Deus, Fiat lux* ²⁴. Prima Dei vox lucis naturam creavit, dissipavit tenebras, dispulit molestiam, mundum illustravit, et acervatim gratum ac jucundum aspectum universis impertivit. Nam et cœlum apparuit, antea in tenebris delitescens; visa est et ipsius pulchritudo, eaque tanta quantam etiam nunc oculi testantur. **¶** Illustrabatur autem aer; imo permistam sibi lucem ha-

²⁴ Gen. 1, 5.

(38) Codices non pauci *εφε*. Editi *εφε*. Mox Colb. secundus *συγκαταριθμούντα*.

(39) Sic mss. septem. Editi vero *καὶ μέγιστα ἀληθέστερον*. Ibidem editi cum aliquibus mss. *ἐγκριθέν*. Alii mss. *ἐκκριθέν*.

(40) Colb. secundus *μακαρίας καὶ ἁγίας Τρι*. Ibidem idem codex *μειζονά τινα ἅπ*.

(41) Sic multi mss. *Doest* τοῦτο in editis. Mox ἀλλὰ Σύρου ἀνδρός, *sed viri Syri*, etc. Monet Tillemontius hic intelligi posse Eusebium Samosatensem; sed convenit fere inter doctos, designari potius Ephrem diaconum Syrum. Quod autem attinet ad viri illius Syri explanationem, eam omnino confirmat Hieronymus, tom. II, *Quæst. Hebr.*, columna 588. « Pro eo, inquit, quod in nostris codicibus scriptum est, *ferebatur*, in Hebræo habet, *moreseth*, quod nos appellare possumus *incubabat*, sive *confovebat*, in similitudinem volucris, ova calore animantis. » Montfauconius noster, qui verbum Hebraicum sic exscribit litteris Græcis *μαρασεθ*, interpretatur locum istum hoc modo : *Et spiritus Dei motitabat super facies aquarum*. LXX vertierunt, *ἐπαφέρετο*, *superferebatur*. Alii tres interpretes, Aquila, Symmachus et Theodotus, *ἐπιζήρευον*. Hunc Basilii

τοῦ ὕδατος. *Εφε* (38) τοῦτο λέγει τὸ πνεῦμα, τοῦ ἀέρος τὴν χύσιν, δέξει τὰ μέρη τοῦ κόσμου καταριθμούντά σοι τὸν συγκαταριθμούντα, ὅτι ἐποίησαν ὁ θεὸς οὐρανὸν, γῆν, ὕδωρ, ἀέρα, καὶ τοῦτον χέμενον ἦδη καὶ μέοντα· *εφε*, ὁ καὶ μᾶλλον ἀληθέστερόν (39) ἐστὶ καὶ τοῖς πρὸς ἡμῶν ἐγκριθέν, Πνεῦμα Θεοῦ, τὸ ἅγιον ἐρηται· διὰ τὸ τετηρηθῆαι τοῦτο ἰδιαζόντως καὶ ἑξαιρέτως τῆς τοιαύτης μνήμης ὑπὸ τῆς Γραφῆς ἀξιοῦσθαι, καὶ μηδὲν ἄλλο Πνεῦμα Θεοῦ, ἢ τὸ ἅγιον τὸ τῆς θείας καὶ μακαρίας Τριάδος (40) συμπληρωτικὸν ὀνομάζεσθαι. Καὶ ταύτην προσδεξάμενος τὴν διάνοιαν, μείζονα τὴν ἀπ' αὐτῆς ὠφέλειαν εὐρήσεις. Πῶς οὖν ἐπαφέρετο τοῦτο (41) ἐπάνω τοῦ ὕδατος; Ἐρῶ σοι οὐκ ἐμαυτοῦ λόγον, ἀλλὰ Σύρου ἀνδρός σοφίας κοσμικῆς τοσοῦτον ἀφειστηχότος, ὅσον ἐγγὺς ἦν τῆς τῶν ἀληθινῶν ἐπιστήμης. Ἐλεγε τοίνυν τὴν τῶν Σύρων φωνὴν ἐμφατικώτερον τε εἶναι, καὶ διὰ τὴν πρὸς τὴν Ἑβραϊκὴν γένειαν μᾶλλον πως τῇ ἐνοσίᾳ τῶν Γραφῶν προσεγγίζειν. Εἶναι οὖν τὴν διάνοιαν τοῦ ῥητοῦ τοιαύτην. Τὸ, *Ἐπαφέρετο*, φησὶν, ἐξηγουῦνται ἀντὶ τοῦ, *συνέβαλε*, καὶ ἐζωογονεῖ τὴν τῶν ὕδατων φύσιν, κατὰ τὴν εἰκόνα τῆς ἐπωαζούσης ὄρνιθος, καὶ ζωτικὴν τινα δύναμιν ἐνεύσης τοῖς ὑποθαλπομένοις. Τοιοῦτόν τινα φασὶν (42) ὑπὸ τῆς φωνῆς ταύτης παραδηλοῦσθαι τὸν νοῦν, ὡς *ἐπιφερομένου τοῦ πνεύματος*· τοῦτέστι, πρὸς ζωογονίαν τὴν τοῦ ὕδατος φύσιν παρασκευάζοντος· ὥστε ἰκανῶς ἐκ τούτου τὸ παρά τινα ἐπιζητούμενον δείκνυσθαι, ὅτι οὐδὲ τῆς δημιουργικῆς ἐνεργείας τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἀπολείπεται (43).

7. *Kal ελεκεν ὁ θεός, Γενηθήτω φῶς*. Πρῶτη φωνὴ Θεοῦ φωτὸς φύσιν ἐδημιούργησε, τὸ σκότος ἠφάνισε, τὴν κατῆφειαν διέλυσε, τὸν κόσμον ἐφαίδρυνε, πᾶσιν ἀθρώπως χαρίεσσαν ἐψιν καὶ ἡδαιαν ἐπέγαγεν. Οὐρανὸς τε γὰρ ἐξεφάνη κακαλυμμένος τέως τῷ σκότῳ, καὶ τὸ (44) ἀπ' αὐτοῦ κάλλος τοσοῦτον, ὅσον ἐστὶ καὶ νῦν ὀφθαλμοὶ μαρτυροῦσι. Περιελάμπτο δὲ ἄηρ, μᾶλλον δὲ ἐγκακράμενον ἑαυτῷ ὕλον διόλου εἶχε τὸ

locum Ambrosius de more in suum *Hexameron* transtulit. Denique Syrus, inquit, qui vicinus Hebræo est, et sermone consonat in plerisque et congruit, sic habet : *Et Spiritus Dei fovebat aquas*, etc., lib. 1 *Hexaem.*, cap. 8, num. 29. Quin etiam Diodorus non aliter intellexit vocem Hebraicam, atque vir ille Syrus, ut videre est in notis tum Ducæi, tum nostri Montfauconii. Haud immerito existimat Tillemontius esse verisimile, Augustinum e Basilii opere excerptisse ea, quæ leguntur de docto quodam Syro lib. 1 *De Genesi ad litt.*, num. 36. *Legæ Præf.* num. 22.

(42) Ita mss. septem. Editi et Colb. secundus *φεσην*. Ibidem Colb. primus *διὰ τῆς φωνῆς*.

(43) Sic plures mss. Editi ἀπολείπεται. Mox hæc verba, τὴν κατῆφειαν διέλυσε, desunt in editis, leguntur vero in septem mss., quam lectionem agnovit Eustathius, qui vertit : *Mæroremque dissolvit*.

(44) Sic Regii primus, tertius, quartus, quintus et sextus cum Colb. secundo et cum Coisl. Ibidem secundo. At editi τέως τῷ κόσμῳ, καὶ τὸ. Idem in eundem in libros editos paulo ante irrepererat. Coisl. vetustior τέως τῷ σκότῳ.

φῶς, ὁξείας τὰς διαδόσεις τῆς αὐγῆς ἐπὶ τὰ ὄρια
 ἑαυτοῦ (45) πανταχοῦ παραπέμπων. Ἄνω μὲν γὰρ
 μέχρι πρὸς αὐτὸν αἰθέρα καὶ οὐρανὸν ἔφθανεν· ἐν δὲ
 τῷ πλάτει πάντα τὰ μέρη τοῦ κόσμου, βόρειά τε καὶ
 νότια καὶ τὰ ἔφα καὶ τὰ ἑσπέρια, ἐν ὁξείᾳ καιροῦ
 ῥοπῇ κατεφώτιζε. Τοιαύτη γὰρ αὐτοῦ ἡ φύσις, λεπτή
 καὶ διαφανής, ὥστε μηδεμιᾶς παρατάσεως χρονικῆς
 προσδεῖσθαι τὸ φῶς δι' αὐτοῦ πορευόμενον. Ὅσπερ
 γὰρ τὰς βίβεις ἡμῶν ἀχρόνως παραπέμπει πρὸς τὰ
 ὄρωμενα, οὕτω καὶ τὰς τοῦ φωτὸς προσβολὰς ἀκα-
 ριαίως, καὶ ὡς οὐδ' ἂν ἐπινοήσεαι τις ἐλάττωνα χρό-
 νου ῥοπήν, ἐπὶ πάντα ἑαυτοῦ τὰ πέρατα ὑποδέχεται.
 Καὶ αἰθὴρ ἠδίων μετὰ τὸ φῶς· καὶ ὕδατα φανότερα,
 οὐ μόνον δεχόμενα τὴν αὐγὴν, ἀλλὰ καὶ παρ' ἑαυτῶν
 ἀντιπέμποντα κατὰ τὴν ἀνάκλασιν (46) τοῦ φωτὸς,
 μαρμαρυγῶν πανταχόθεν ἀποπαλλομένων τοῦ ὕδατος.
 Πάντα ἡ θεία φωνὴ πρὸς τὸ ἥδιστον καὶ τιμιώτατον
 μετεσκεύασεν. Ὅσπερ γὰρ οἱ ἐν τῷ βυθῷ ἐνιέντες
 τὸ ἔλαιον καταφάνειαν ἐμποιοῦσι τῷ τόπῳ, οὕτως ὁ
 ποιητὴς τῶν ὄλων, ἐμφεγξάμενος (47), τῷ κόσμῳ
 τὴν τοῦ φωτὸς χάριν ἀθρόως ἐπέθηκε. Γενηθήτω
 φῶς. Καὶ τὸ πρόσταγμα ἔργον ἦν· καὶ φύσις ἐγένε-
 το (48), ἥς οὐδὲ ἐπινοήσαι τι τερπνότερον εἰς ἀπό-
 λαυσιν δυνατόν ἐστι λογισμοῖς ἀνθρωπίνους. Ὅταν
 δὲ φωνὴν ἐπὶ Θεοῦ καὶ ῥῆμα καὶ πρόσταγμα λέγω-
 μεν (49), οὐ διὰ φωνητικῶν ὀργάνων ἐκπεμπόμενον
 ψόφον, οὐδὲ ἀέρα διὰ γλώσσης τυπούμενον, τὸν θεῖον
 λόγον νοοῦμεν, ἀλλὰ τὴν ἐν τῷ θελήματι ῥοπήν διὰ
 τὸ τοῖς διδασκομένοις εὐσύνωπτον (50) ἠγούμεθα ἐν
 εἰδῆι προστάγματος σχηματίζεσθαι. Καὶ εἶδεν ὁ
 Θεὸς τὸ φῶς, ὅτι καλόν. Τίνα ἂν εἰποιμεν ἡμεῖς
 τοῦ φωτὸς ἀξίον ἔπαινον, ὃ προλαβὼν τὴν παρὰ τοῦ
 κτίσαντος μαρτυρίαν ἔχει, ὅτι καλόν; Καὶ παρ' ἡμῖν
 εἰ ὁ λόγος τοῖς ὀφθαλμοῖς παραπέμπει τὴν χρῆσιν,
 οὕτως οὐδὲν ἔχων εἰπεῖν τοσοῦτον, ὅσον ἡ ἀσθησις
 μαρτυρεῖ προλαβοῦσα (51). Εἰ δὲ τὸ ἐν τῷ σώματι

A bebat totam in se tota, celeres fulgoris distribu-
 tiones ad suos ipsius terminos quaquaversum trans-
 mittens. Sursum enim ad ipsum usque æthera et
 usque ad cœlum pervenit : in latitudine vero omnes
 mundi partes, tum aquilonares, tum australes, tum
 orientales, tum occidentales, in brevi temporis mo-
 mento illuminabat. Talis est enim ipsius natura,
 tenuis scilicet et pellucida ; adeo ut lux per ipsum
 transiens, nulla temporis mora indigeat. Quemad-
 modum enim contuitus oculorum nostrorum ad ea
 quæ sub aspectum cadunt, citra temporis moram
 deducit : sic etiam luminis accessum minima mora
 et temporis momento ita brevi, ut a nemine possit
 excogitari brevius, in omnes suos fines suscipit.
 Quin etiam æther post ortam lucem jucundior eva-
 sit, necnon aquæ limpidiore fuerit, non fulgorem
 modo suscipientes, sed eum ex se ipsis etiam per
 lucis repercussam remittentes, vibrato undelibet ab
 aqua splendore. Divina vox ad jucundissimum et
 præstantissimum statum transmutavit omnia. Ut
 enim qui oleum in aquæ fundum immittunt, in il-
 lum locum inducunt claritatem : ita universorum
 conditor statim atque locutus est, lucis gratiam
 mundo repente intulit. *Fiat lux.* Sane hoc præcep-
 tum opus erat ; et facta est natura, qua jucundius
 quidquam ad fruendum ne excogitare quidem po-
 test humana ratio. Cum autem in Deo vocem ver-
 bumque et præceptum dicimus, non sonum per vo-
 calia organa emissum, non ærem lingua conforma-
 tum, divinum sermonem intelligimus : sed volun-
 tatis nutum, ut discentium oculis res subjecta
 esset, in præcepti speciem adaptari arbitramur. *Ei
 vidit Deus lucem quod esset pulchra* ⁴⁸. Quasnam
 laudes luce dignas dixerimus nos : quam pulchram
 esse conditor in antecessum testatus est ? Imo vero
 apud nos ipsis oculis iudicium defert oratio, cum

⁴⁵ Gen. 1, 4.

(45) Sic editio Basil. cum utroque Coisl. et cum
 aliis multis, e quorum numero est ipsissimus codex
 Combef. Editio Paris. αὐτοῦ. Ibidem editio utraque
 παραπέμπων, nempe ἀήρ. At codex Combef. et alii
 sex παραπέμπων, nempe ἀήρ. Quod autem scribit
 Combefisius, legi oportere non παραπέμπων, sed
 παραπέμπων, de eo nobis longe aliter videtur. Næni
 præterquam quod παραπέμπων in omnibus nostris
 mss. legitur, præterea non recte diceretur lux ce-
 leres fulgoris distributiones ad suos ipsius terminos
 vibrasse : sed hoc item optime dici potest de aere,
 qui acceptus a luce radios in suos ipsius terminos
 transmittit. Cum igitur vox ἑαυτοῦ debeat referri
 ad vocem ἀήρ, consequens est ut legamus παρα-
 πέμπων, non παραπέμπων : quippe hoc participium
 ad idem substantivum pertinet, ad quod pertinet
 vox ἑαυτοῦ. Ibidem codices sex ἄνω μὲν γὰρ μέχρι
 πρὸς. Vox μέχρι abest ab editis. Colb. secundus
 ἐνωθεν. Ibidem idem Colb. secundus ἐφθασεν.

(46) Reg. sextus μετὰ τὴν ἀνακλάσιν. Mox edi-
 tio Paris. οὕτω πάντα. Sed vox οὕτω deest in edi-
 tione Basil. inque nostris mss. Infra οἱ ἐν τῷ βυθῷ,
 etc. Discimus ex Ambrosio, lib. 1 in *Hexæm.*, cap.
 9, num. 35, oleum illud quod ad lucem afferendam
 profunditur, ore emitti. Sic autem habet Doctor
 eximius : *Quid miramur, si Deus locutus est lucem,*

*et caliganti mundo lumen emicuit, quando si quis
 inter aquas mersus, oleum ore emisit, clariora fa-
 ciat ea quæ profundis tegebantur oculis ?*

(47) Medic. ἐμφεγξάμενος, *illucens, affulgens.* Hanc
 lectionem ait Duceus non esse contemnendam : Com-
 besisius vero affirmat eam purum mendum esse. Ibi-
 dem Colb. secundus ἐν φθεγξάμενος ῥῆμα, *verbum
 unum proferens.*

(48) Reg. quintus φύσις ἐγένετο. Ibidem Colb. se-
 cundus ἥς οὐδὲν.

(49) Codices tres λέγομεν. Statim editio Paris.
 τυπούμενον, *percussum* : sed Duc. uterque et Bodl.
 et Combef. cum omnibus nostris mss. et cum edi-
 tione Basil. τυπούμενον. Vox utraque τυπούμενον
 [sic] et τυπούμενον potest reddi Latine per vocem
percussum, verberatum. Nam secundum Hesychium,
 ut monet Combefisius, τυπούται idem valet atque
 πλήσεται.

(50) Regii tertius et quintus, itemque Coisl. se-
 cundus εὐσύνωπον. Editi cum Reg. quarto et cum
 Coisl. primo εὐσύνωπτον.

(51) Sic mss. Combef. cum aliis Regii tribus, et
 cum utroque Coisl. Editi παραλαβοῦσα. Mox mss.
 tres ἐν σώματι. Alii quatuor ἐν σώμασι. Editi ἐν τῷ
 σώματι.

tantum nihil queat prædicare, quantum sensus an-
tevertens declarat. Sed si corporis pulchritudo ex
partium inter se symmetria, ac apparente coloris
bonitate oritur, quomodo in luce quæ natura sim-
plex est, similibusque constat partibus, pulchritu-
dinis ratio conservatur? Num propterea quod lucis
temperatio non in propriis ipsius partibus, sed in
quadam hilaritate et lenitate visui se offerente in-
esse perhibetur? Sic enim 20 pulchrum est etiam
aurum, quod non ex partium commensu, sed ex sola
coloris bonitate, illicium, et jucunditatem ad visum
exhilarandum obtinet. Hesperus quoque stellarum
est pulcherrimus, non quod in partibus quibus con-
stat, insit proportio et symmetria, sed quod jucun-
dus quidam et suavis splendor ex ipso ad oculos
accedat. Præterea hoc Dei de pulchritudine judi-
cium, non modo ad visus delectationem respicientis,
sed etiam ad futuram ipsius utilitatem prospicien-
tis, factum est. Nondum enim pulchritudinis lucis
judices erant oculi. *Et divisit Deus inter lucem, et
inter tenebras* 21. Hoc est, utrarumque naturam mi-
sturæ cujuscunque incapacem, et alteram alteri ex
adverso oppositam Deus reddidit. Hæc enim magno
inter se intervallo discrevit ac separavit.

8. *Et vocavit Deus lucem, diem, et tenebras voca-
vit noctem* 22. Nunc quidem de reliquo post solis
generationem dies est aer ipse, a sole illuminatus,
dum in hemisphærio quod super terram est, lucet:
nox vero est, quæ occultante se sole intervenit tel-
luris obscuratio. Tunc autem non secundum motum
solarem, sed primigenia illa luce effusa, et rursus
contracta, secundum præflitam a Deo mensuram,
siebat dies, et nox succedebat. *Et facta est vespera,
et factum est mane, dies unus* 23. Vespera igitur diei
ac noctis est communis terminus: et similiter
mane, est noctis cum die vicinitas. Itaque ut prio-
ris generationis prærogativam diei tribueret, prius
commemoravit finem diei, deinde noctis, velut in-
sequente diem nocte. Nam qui status in mundo fuit
ante lucis generationem, is non erat nox, sed tene-
bræ: quod autem a die distinguebatur, eique op-
ponebatur, id nox appellatum est; quod idem re-
centiorem etiam appellationem post diem obtinuit.
Facta est igitur vespera, et factum est mane. Diei

20 Gen. 1, 4. 21 ibid. 5. 22 ibid.

(52) Ita Reg. quintus, Coisl. primus, Colb. se-
cundus et editi. Regii vero tertius, quartus et sex-
tus cum Coisl. secundo τῶν μελῶν, *membrorum*. Nec
ita multo post Reg. quintus ὁ τοῦ κάλλους.

(53) Sic Regii quartus et sextus et Colb. secun-
dus cum utroque Coisl. Editi cum Regii tertio et
quinto ἔχειν τὰ μέλη. Quæ lectio vetustissima est,
cum Eustathius interpretatus sit: *Non propter exi-
miam compaginatem membrorum*. Attamen cum hic
agatur de corpore generatim sumpto, μέρη magis
aridet quam μέλη. Non multo post Reg. sextus
αὐγὴν ἐπιπίπτειν.

(54) Ita editi cum quatuor mss. Alii tres mss. δι-
ακρίτως. Mox Reg. quintus ἀνάμικτον αὐτῶν, *men-
dose*.

καλὸν ἐκ τῆς πρὸς ἀλλήλα τῶν μερῶν (52) συμμε-
τρίας, καὶ τῆς ἐπιφαινομένης εὐχροίας, τὸ εἶναι
ἔχει, πῶς ἐπὶ τοῦ φωτὸς ἀπλοῦ τὴν φύσιν ὄντος καὶ
ὁμοιομεροῦς, ὁ τοῦ καλοῦ διασώζεται λόγος; Ἡ δὲ
τῷ φωτὶ τὸ σύμμετρον οὐκ ἐν τοῖς ἰδίοις αὐτοῦ μέρε-
σιν, ἀλλ' ἐν τῷ πρὸς τὴν θῆν ἀλύτῳ καὶ προσηνεῖ
μαρτυρεῖται; Οὕτω γὰρ καὶ χρυσοῦς καλὸς, οὐκ ἐκ
τῆς τῶν μερῶν συμμετρίας, ἀλλ' ἐκ τῆς εὐχροίας
μόνης, τὸ ἐπαγωγὸν πρὸς τὴν θῆν καὶ τὸ τερπνὸν
κεκτημένος. Καὶ Ἐσπερος ἀστέρων κάλλιστος, οὐ διὰ
τὸ ἀναλογεῖντα ἔχειν τὰ μέρη (53) ἐξ ὧν συνέστηκεν,
ἀλλὰ διὰ τὸ ἀλυτὸν τινα καὶ ἡδεῖαν τὴν ἀπ' αὐτοῦ
αὐγὴν ἐμπέπτειν τοῖς ὀμμασιν. Ἐπειτα νῦν ἡ τοῦ
θεοῦ κρίσις περὶ τοῦ καλοῦ, οὐ πάντως πρὸς τὸ ἐν
θῆν τερπνὸν ἀποβλέποντος, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν εἰς
B ὕστερον ἀπ' αὐτοῦ ὠφέλιαν προορωμένον γεγένηται.
Ὀφθαλμοὶ γὰρ οὕτω ἴσαν κριτικοὶ (54) τοῦ ἐν φωτὶ
κάλλους. Καὶ διεχώρισεν ὁ θεὸς ἀρὰ μέσον τοῦ
φωτὸς, καὶ ἀρὰ μέσον τοῦ σκότους. Τουτέστιν,
ἀμικτον αὐτῶν τὴν φύσιν καὶ κατ' ἐναντίωσιν ἀντι-
κειμένην ὁ θεὸς κατεσκεύασε. Πλείστῳ γὰρ τῷ
μέσῳ διέστηκεν (55) ἀπ' ἀλλήλων αὐτὰ καὶ δι-
ώρισεν.

8. Καὶ ἐκάλεσεν ὁ θεὸς τὸ φῶς ἡμέραν, καὶ τὸ
σκότος ἐκάλεσε νύκτα. Νῦν μὲν λοιπὸν μετὰ τὴν
ἡλίου γένεσιν ἡμέρα ἐστὶν ὁ ὑπὸ ἡλίου πεφωτισμένος
ἀήρ, ἐν τῷ ὑπὲρ γῆν ἡμισφαίριῳ λάμποντος, καὶ νῦν
σκίασμα γῆς, ἀποκρυπτομένου ἡλίου, γινόμενον (56).
Τότε δὲ οὐ κατὰ κίνησιν ἡλιακὴν, ἀλλ' ἀναγεομένου
C τοῦ πρωτογόνου φωτὸς ἐκείνου. καὶ πάλιν συσταλλο-
μένου κατὰ τὸ ὀρισθὲν (57) μέτρον παρὰ θεοῦ, ἡμέρα
ἐγένετο, καὶ νῦν ἀντεπήει. Καὶ ἐγένετο ἑσπέρα, καὶ
ἐγένετο πρωί, ἡμέρα μία. Ἐσπέρα μὲν οὖν ἐστὶ
κοινὸς ὄρος ἡμέρας καὶ νυκτός· καὶ πρωία ὁμοίως ἡ
γειτονία νυκτός πρὸς ἡμέραν. Ἴνα τοίνυν τὰ πρεσβεία
τῆς γενέσεως ἀποδῶ τῇ ἡμέρᾳ, πρότερον εἶπε τὸ
πέρας τῆς ἡμέρας, εἶτα τὸ τῆς νυκτός, ὡς ἐφεπο-
μένης τῆς νυκτός τῇ ἡμέρᾳ. Ἡ γὰρ πρὸ τῆς γενέ-
σεως τοῦ φωτὸς ἐν τῷ κόσμῳ κατάστασις οὐχὶ νῦν
ἦν, ἀλλὰ σκότος· τὸ μέντοι ἀντιδιασταλὲν πρὸς τὴν
ἡμέραν, τοῦτο νῦν ὀνομάσθη· ὅπερ νεωτέρας καὶ τῆς
προσηγορίας μετὰ τὴν ἡμέραν τετύχηκεν. Ἐγένετο
οὖν ἑσπέρα, καὶ ἐγένετο πρωί. Τὸ ἡμερονύκτιον (58)

(55) Hæc verba, πλείστῳ γὰρ τῷ μέσῳ διέστηκεν
ἀπ' ἀλλήλων αὐτὰ καὶ διώρισεν, desunt in editis, sed
leguntur in omnibus nostris mss. Præterea eadem
vertit Enstathius.

(56) Reg. sextus νῦν ἀποσκίασμα γῆς ὑπὸ ἡλίου
κρυπτομένου γινόμενον.

(57) Reg. sextus τὸ ὀρισμένον. Statim Reg. qui-
tus ἡμέρα ἐγένετο. Infra Reg. quintus ἡ γεινία
νυκτός.

(58) Editio Basil. cum sex mss. præter Boil. πρωί
τὸ ἡμερονύκτιον. Editio Paris. cum Coisl. primo fu-
sius πρωί ἡμέρα μία τὸ. Mox multi mss. καὶ οὐκέτι.
Ibidem Reg. sextus προσηγόρευσε ἡμέραν καὶ νύκτα.
At editi cum multis mss. ἡμέρα καὶ νῦν.

λέγει. Καὶ οὐκέτι προσηγόρευσεν, *ἡμέρα καὶ νύξ*, ἀλλὰ τῷ ἐπικρατοῦντι τὴν πᾶσαν προσηγορίαν ἀπένειμε. Ταύτην ἂν καὶ ἐν πάσῃ τῇ Γραφῇ τὴν συνήθειαν εὐροις, ἐν τῇ τοῦ χρόνου μετρήσει *ἡμέρας ἀριθμουμένας*, οὐχὶ δὲ καὶ νύκτας μετὰ τῶν ἡμερῶν. *Αἱ ἡμέραι τῶν ἐτῶν ἡμῶν*, ὁ Ψαλμῶδός φησι (59). Καὶ πάλιν ὁ Ἰακώβ· *Αἱ ἡμέραι τῆς ζωῆς μου μικραὶ καὶ πονηραὶ*. Καὶ πάλιν· *Πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς μου*. Ὅστε τὰ νῦν ἐν ἱστορίαις εἰδει παραδοθέντα νομοθεσία ἐστὶ πρὸς τὰ ἐξῆς. *Καὶ ἐγένετο ἑσπέρα, καὶ ἐγένετο πρωὶ, ἡμέρα μία*. Τίνος ἐνεκεν οὐκ εἶπε πρώτην, ἀλλὰ μίαν; καίτοιγε ἀκολουθότερον ἦν τὸν μέλλοντα ἐπάγειν δευτέραν, καὶ τρίτην, καὶ τετάρτην ἡμέραν, τὴν κατάρχουσαν τῶν ἐφεξῆς πρώτην προσαγορεύσαι. Ἀλλὰ μίαν εἶπεν, ἦτοι τὸ μέρος ἡμέρας καὶ νυκτὸς περιορίζων, καὶ συνάπτων τοῦ ἡμερονυκτείου τὸν χρόνον, ὡς τῶν εἰκοσιτεσσάρων ὥρων μίαν ἡμέραν ἐκπληρουσῶν διάστημα, συνυπακουόμενης δηλονότι τῇ ἡμέρᾳ καὶ (60) τῆς νυκτὸς, ὥστε κἂν ἐν ταῖς τροπαῖς τοῦ ἡλίου συμβαίη τὴν ἑτέραν αὐτῶν ὑπερβάλλειν, ἀλλὰ τῷ γε ἀφωρισμένῳ χρόνῳ ἐμπεριγράφεσθαι πάντως ἀφορτέρων τὰ διαστήματα· ὡσανεὶ εἶλεγε, τὸ τῶν τεσσάρων καὶ εἰκοσιν ὥρων μέτρον μίαν ἡμέραν διάστημα· ἢ, ἢ τοῦ οὐρανοῦ (61) ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ σημείου ἐπὶ τὸ αὐτὸ πάλιν ἀποκατάστασις ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ γίνεται· ὥστε ὁσάκις ἂν ἑσπέρα καὶ πρωία κατὰ τὴν τοῦ ἡλίου περιφορὰν ἐπιλαμβάνη τὸν κόσμον, μὴ ἐν πλείονι χρόνῳ, ἀλλ' ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ διαστήματι τὴν περίοδον ἐκπληροῦσθαι. Ἡ κυριώτερος ὁ ἐν ἀπορρήτοις παραδιδόμενος λόγος (62), ὡς ἄρα ὁ τὴν τοῦ χρόνου φύσιν κατασκευάσας Θεὸς, μέτρα αὐτῷ καὶ σημεῖα τὰ τῶν ἡμερῶν ἐπέβαλε διαστήματα, καὶ ἑβδομάδι αὐτὸν ἐκμετρῶν, αἶ τὴν ἑβδομάδα εἰς ἑαυτὴν ἀνακυκλούσθαι κελεύει, ἐξαριθμοῦσαν τοῦ χρόνου τὴν κίνησιν· τὴν ἑβδομάδα δὲ πάλιν ἐκπληροῦν τὴν ἡμέραν μίαν, ἐπτάκις αὐτὴν εἰς ἑαυτὴν ἀναστρέφουσαν. Τοῦτο δὲ κυκλικόν ἐστὶ τὸ σχῆμα, ἀφ' ἑαυτοῦ ἀρχεσθαι, καὶ εἰς ἑαυτὸ καταλήγειν. Ὁ δὲ καὶ τοῦ αἰῶνος ἴδιον, εἰς ἑαυτὸν ἀναστρέφειν, καὶ μηδαμοῦ περατοῦσθαι. Διὰ τοῦτο τὴν κεφαλὴν τοῦ χρόνου οὐχὶ πρώτην ἡμέραν, ἀλλὰ μίαν ὠνόμασεν· ἵνα καὶ ἐκ τῆς προσηγορίας τὸ συγγενὲς ἔχη πρὸς τὸν αἰῶνα. Τοῦ γὰρ μοναχοῦ καὶ ἀκοινωνήτου πρὸς ἕτερον ἢ τὸν χαρακτήρα δεικνύουσα (63) οἰκείως καὶ προσφυῶς προσηγορεύθη μία. Εἰ δὲ πολλοὺς ἡμῖν αἰῶνας παρίστησιν ἡ Γραφή, *αἰῶνα αἰῶνος, καὶ αἰῶνας αἰῶνων* πολλαχοῦ λέγουσα, ἀλλ' οὐκ ἀναστρέφεται οὐχὶ πρῶτος, οὐδὲ δεύτερος, οὐδὲ τρίτος

et noctis dicit spatium. Nec amplius usus est his nominibus, *dies et nox*: sed præstantiori totam tribuit appellationem. Hanc utique consuetudinem invenies in tota Scriptura observatam: nimirum in metiendo tempore dies enumerari, non noctes una cum diebus. *Dies annorum meorum*, ait Psalmorum cantor⁵⁹. Et iterum Jacob: *Dies vitæ meæ parvi et mali*⁶⁰. Item rursus: *Omnibus diebus vitæ meæ*⁶¹. Quare quæ nunc in historiae speciem tradita sunt, ad ea quæ sequuntur regulæ sunt atque legationes. *Et facta est vespера, et factum est mane, dies unus*. Quam ob causam non dixit primum, sed unum diem, quanquam erat convenientius, ut is qui secundam, tertiam, et quartam diem subiinde memoraturus erat, eam diem, quæ subsequentium exordium fuit, primam nuncuparet? Sed unam dixit, qui scilicet diei et noctis definiert mensuram, et diei ac noctis tempus simul conjunxerit: quandoquidem unius diei spatium complent viginti quatuor horæ, si videlicet dies et nox simul intelligantur. Quamobrem etiam si in 2^o solstitiis alteram ab altera accidat superari, tamen definito tempore spatium utriusque omnino circumscribitur; tanquam si dixisset: viginti quatuor horarum mensura, unius diei est spatium vel, cœli ab eodem signo ad idem reditus, uno die peragitur. Itaque quoties vespера et mane mundum occupant per solis conversionem, non prolixiore tempore, sed in unius diei spatio expletur circuitio. An ea ratio in arcanis tradita, potior est ac validior, quod Deus qui temporis constituit naturam, mensuras ei ac signa, nimirum dierum spatia impertivit, ac hebdomade ipsum dimetiens, hebdomadem qua temporis motus enumeratur, semper in se ipsam jubet revolvi, rursusque unum diem ubi in se ipsam septies redierit, hebdomadem conficere? Hæc est autem orbicularis figura, quæ a se ipsa incipit, et in se ipsam desinit. Quod sane hujus etiam sæculi proprium est, reverti in se ipsum, nec usquam terminari. Hanc ob causam temporis caput, non primam diem, sed unam vocavit; ut ex ipsa etiam appellatione cognationem cum ævo habeat. Dies enim, qui principii unici et alteri insoeciabilis exhibet characterem, proprie et apposite unus nuncupatus est. Quodsi plura sæcula vobis ob oculos ponit Scriptura, dum multis in locis dicit: *Sæculum sæculi, et sæcula sæculorum*; illic tamen neque primum, neque secundum, neque tertium sæculum nobis enumeratum est. Quapropter nobis potius statuam, variarumque rerum differen-

⁵⁹ Psal. LXXXIX, 10. ⁶⁰ Gen. XLVII, 9. ⁶¹ Psal. XXII, 6.

(59) Deest φησὶν in editione Basil. et in quatuor mss., legitur vero in editione Paris. et in Reg. quarto. Aliquanto post aliqui mss. πρὸς τό.

(60) Sic editio Basil. cum utroque Duc. et cum Anglic. uno et cum aliis sex mss. Editio vero Paris. τῇ ἡμέρᾳ μίαν καὶ, male. Reg. sextus συνεχῶς ἀκουόμενης.

(61) Ita editio Basil. cum sex mss., et ita legit

Tilmannus. Editio Paris. ἢ τοῦ ἡλίου. Ibidem Reg. sextus αὐτὸ πάλιν σημείον.

(62) Hic est ordo multorum mss. Editi κυριώτερος ἐν . . . ὁ λόγος. Ibidem Coisl. primus τὴν τοῦ κόσμου φύσιν. Aliquanto post Reg. sextus αὐτὸν ἀναμετρῶν. Statim quatuor mss. ἀνακυκλούσθαι. At cuncti ἀνακυκλεῖσθαι.

(63) Aliquot mss. δεικνύσα.

cia, non autem circumscriptiones finesque et successiones sæculorum ex hoc demonstrantur. *Dies enim Domini*, inquit, *magna est et illustris* ²². Et iterum: *Ut quid vos quaritis diem Domini? Et ea est tenebræ, et non lux* ²³. Nam utique iis qui digni sunt tenebris, tenebræ sunt. Enimvero illam diem vespera carentem, successionisque et finis expertem Scriptura novit: quam etiam Psalmorum cantor, propterea quod extra hoc tempus septenarium sita sit, octavam vocavit ²⁴. Quare sive dicim, sive sæculum dixeris, eandem dices sententiam. Sive igitur dies, status ille dicatur; una est, et non multæ: sive appelletur sæculum, unicum utique fuerit, et non multiplex. Quare ut ad futuram vitam cogitationem nostram transferret, eam diem unam dixit, quæ sæculi est imago, primitiæ dierum, luci coæva, sancta Dominica, Domini resurrectione honorata. *Facta est igitur vespera*, inquit, *et factum est mane, dies una*. At enim hi sermones quos de illa vespera instituimus, dum a presenti vespera attinguntur, hic orationi nostræ finem imponunt. Pater autem veræ lucis, qui diem cœlesti lumine decoravit, qui ignis splendoribus illustravit noctem, qui futuri sæculi requiem spirituali jugique luce instruxit, illuminet in agnitione veritatis corda vestra, vestramque vitam conservet inoffensam, largiens vobis, ut in die honeste ambuletis: ut eluceatis in splendore sanctorum veluti sol, ad meam ipsius exultationem, in die Christi, cui gloria et imperium in sæcula sæculorum. Amen.

ἤλιος ἐν τῇ λαμπρότητι τῶν ἁγίων, εἰς καύχημα ἡμῶν εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

ἡμῶν αἰῶν ἀπηρθῆται (64)· ὥστε μᾶλλον καταστάσεων ἡμῶν καὶ πραγμάτων ποικίλων διαφορὰς, ἀλλ' οὐχὶ περιγραφὰς καὶ πέρατα καὶ διαδοχὰς αἰώνων ἐκ τούτου δείκνυσθαι. *Ἡμέρα γὰρ Κυρίου*, φησὶ, *μεγάλη καὶ ἐπιφανής*· καὶ πάλιν· *Ἴνα τί ὑμῖν ζητεῖν τὴν ἡμέραν τοῦ Κυρίου* (65); *καὶ αὕτη ἐστὶ σκότος, καὶ οὐ φῶς*. Σκότος δὲ (66), δηλονότι τοῖς ἀξίοις τοῦ σκότους. Ἐπεὶ ἀνέσπερον καὶ ἀδιάδοχον καὶ ἀτελεύτητον τὴν ἡμέραν ἐκείνην οἶδεν ὁ λόγος, ἦν καὶ ὀδὸν ὁ Παλιμῶδης προσηγόρευσε, διὰ τὸ ἔξω κείσθαι τοῦ ἑβδομαδικοῦ τούτου χρόνου. Ὡστε καὶ τὴν ἡμέραν εἴτης, καὶ αἰῶνα, τὴν αὐτὴν ἐρεῖς ἔνοιαν. Εἴτε οὖν ἡμέρα ἢ κατάστασις ἐκείνη λέγοιτο, μία ἐστὶ, καὶ οὐ πολλαί· εἴτε αἰὼν προσαγορεύοιτο, μοναχὸς ἂν εἴη καὶ οὐ πολλοστός. Ἴνα οὖν πρὸς τὴν μέλλουσαν ζωὴν τὴν ἔνοιαν ἀπαγάγῃ (67), μίαν ὠνόμασε τοῦ αἰῶνος τὴν εἰκόνα, τὴν ἀπαρχὴν τῶν ἡμερῶν, τὴν ὀμήλικα τοῦ φωτός, τὴν ἁγίαν Κυριακὴν, τὴν τῇ ἀναστάσει τοῦ Κυρίου τετιμημένην. *Ἐγένετο οὖν ἑσπέρα*, φησὶ, *καὶ ἐγένετο πρωὶ, ἡμέρα μία*. Ἀλλὰ γὰρ καὶ οἱ περὶ τῆς ἑσπέρας ἐκείνης λόγοι (68) ὑπὸ τῆς παρούσης ἑσπέρας καταληφθέντες ἐναυθῶς ἡμῶν τὸν λόγον ἐρίζουσιν. Ὁ δὲ Πατὴρ τοῦ ἀληθινοῦ φωτός, ὁ τὴν ἡμέραν κοσμήσας τῷ οὐρανῷ φωτὶ, ὁ τὴν νύκτα φαίδρυνας ταῖς ἀγαῖς τοῦ πυρός, ὁ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος τὴν ἀνάπαυσιν εὐτρεπίσας τῷ νοεῖ καὶ ἀπαύστῳ φωτὶ, φωτίσειεν (69) ὑμῶν τὰς καρδίας ἐν ἐπιγνώσει τῆς ἀληθείας, καὶ ἀπρόσκοπον ὑμῶν διατηρήσει τὴν ζωὴν, παρεχόμενος ὑμῖν, ὡς ἐν ἡμέρᾳ εὐσχημόνως περιπατεῖν. Ἴνα ἐκλάμψητε, ὡς ὁ ἡμῶν εἰς τὴν ἡμέραν Χριστοῦ (70), ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κρά-

HOMILIA III.

De firmamento.

22 1. Primæ, seu potius unius diei memorata sunt opera. Absit enim ut ei eam adimamus dignitatem, quam in natura obtinet, utpote a conditore seorsum edita, nec in ordine aliarum annumerata. Attamen postquam ea quæ in ipsa facta sunt recensuit hesternæ oratio; et postquam divisa auditoribus enarratione, ut matutinam animarum alimo-

²² Joel II, 11. ²³ Amos V, 13. ²⁴ Psal. VI, 1; XI, 1.

(64) Reg. sextus cum Colb. primo ἀπερθῆται. (65) Ad sensum, ut notat Ducæus, respexit Basilii, non ad verba. Sic vertit Ambrosius: *Ut quid vobis querere diem Domini?* lib. I in *Hexæm.*, pp. 10.

(66) Sic multi mss. Desideratur δὲ in editis.

(67) Reg. sextus ἐπαγάγῃ. Colb. primus ἀγάγῃ.

(68) Ita mss. Combef. cum utroque Coisl. aliisquæ nonnullis. Editio Paris. ἀλλὰ καὶ οἱ περὶ τῆς ἑσπέρας ἐκείνης λόγοι. Duo mss. ἀλλὰ γὰρ καὶ. Mox Colb. primus ἑσπέρας καταληφθέντες, male.

(69) Colb. primus φωτίσει. Statim Coisl. uterque et alii non pauci ἀπρόσκοπον. Editi ἀπρόσκοπον, male. Mox Colb. primus ὑμῶν χειραγωγῆσει τὴν ζωὴν. *Quasi manu ducat vitam vestram.*

(70) Sic septem mss. Editi ἡμέραν Κυρίου.

(71) Editio Paris. περὶ τῶν πρώτων τῆς γενέσεως.

C

OMILIA Γ.

Περὶ τοῦ στερεώματος (71).

1. Τὰ τῆς πρώτης ἡμέρας ἔργα, μᾶλλον δὲ τὰ τῆς μῆδης· μὴ γὰρ οὖν ἀφελώμεθα αὐτῆς τὸ ἀξίωμα, ὃ ἐν τῇ φύσει ἔχει, παρὰ τοῦ κτίσαντος καθ' ἑαυτὴν ἐκδοθεῖσα, οὐκ ἐν τῇ πρὸς τὰς ἄλλας συντάξει ἀριθμηθεῖσα· πλην ἀλλ' ὅτι τὰ ἐν αὐτῇ γενόμενα χθὲς ἐπελήθων ὁ λόγος καὶ διελὼν τὴν (72) ἐξήγησιν τοῖς ἀκρωμόνοις, τὴν μὲν ἑωθινὴν τροφὴν τῶν ψυχῶν, τὴν δὲ

D Hunc titulum, quem exhibent quoque codices non pauci, emendandum esse putat Ducæus, vultque libraries ex oscitantia scripsisse πρώτων pro τρώπων, *de modis generationis*. Verum illius conjectura codicis nullius auctoritate stabilitur. Coisl. secundus eis τὰ πρώτα τῆς γενέσεως, in *prima generationis*. Alicubi loco tituli leguntur verba Scripturæ, *καὶ εἶπεν ὁ θεός· Γενηθήτω στερέωμα*. Colb. primus περὶ τοῦ στερεώματος, *de firmamento*: quem titulum supposuimus uti simpliciosem et ad propositum maxime facientem. Cæterum non est quod multum simus solliciti de titulis harum orationum, cum alii alios suo ipsorum arbitratu conflaxisse videantur.

(72) Colb. primus cum Reg. quinto καὶ διελὼν τὴν. Editi cum quibusdam aliis mss. καὶ διελὼν τὴν, recte.

ἑσπερινὴν εὐφροσύνην ποιησάμενος, νῦν ἐπὶ τὰ τῆς δευτέρας θαύματα μεταβαίνει. Λέγω δὲ τοῦτο οὐκ ἐπὶ τὴν τοῦ ἐξηγουμένου δύναμιν ἀναφέρων, ἀλλ' ἐπὶ τὴν χάριν τῶν (73) γεγραμμένων, φυσικῶς ἔχουσαν τὸ εὐπαράδεκτον, καὶ πάση καρδίᾳ προσηγνές τε καὶ φίλον, τῶν τὸ ἀληθές τοῦ πιθανοῦ προτιμώντων. Καθὼ καὶ ὁ Ψαλμῶδης (74) ἐμφατικώτατα τὸ ἐκ τῆς ἀληθείας ἦδὺ παριστῶν, Ὡς γλυκῆα, φησί, τῷ λάρυγγί μου τὰ λόγια σου, ὅπερ μέλι ἐν στόματί μου. Χθὲς τοίνυν, καθόσον ἦν δυνατὸν (75), τῇ περὶ τὰ λόγια τοῦ Θεοῦ διατριβῇ τὰς ψυχὰς ὑμῶν εὐφράναντες, πάλιν ἀπητησάμεν (76) σήμερον ἐν δευτέρῃ ἡμέρᾳ. τῶν τῆς δευτέρας ἡμέρας ἔργων τὰ θαύματα κατοφόμενοι. Ἀλλὰ γὰρ οὐ λληθῆ με, ὅτι πολλοὶ τεχνίται τῶν βαναύσων τεχνῶν, ἀγαπητῶς ἐκ τῆς ἐφ' ἡμέραν ἐργασίας τὴν τροφήν ἑαυτοῖς (77) συμπορίζοντες, περιστήκασιν ἡμᾶς, οἱ τὸν λόγον ἡμῶν συντέμνουσιν, ἵνα μὴ ἐπὶ πολλῷ τῆς ἐργασίας ἀφέλκωνται. Πρὸς οὓς τί φημι; Ὅτι τὸ δανεισθὲν τῷ Θεῷ τοῦ χρόνου μέρος οὐκ ἀφανίζεται, ἀλλὰ σὺν μετ' ἀλλή ἀποδίδεται παρ' αὐτοῦ τῇ προσθήκῃ. Καὶ γὰρ ὅσαι περιστάσεις ἀσχολίας ποιητικά, ταύτας ὁ Κύριος παραπέμψει· καὶ σώματι τόνον, καὶ ψυχῇ προθυμίαν, συναλλαγμάτων εὐμέρειαν, καὶ τὴν εἰς πάντα τὸν βίον εὐοδίαν τοῖς τὰ πνευματικὰ προτιμότερα πριουμένοις διδούς. Κἄν ἐν τῷ παρόντι δὲ μὴ κατ' ἐλπίδας ἡμῶν (78) ἐκβῆ τὰ σπουδαζόμενα, ἀλλὰ πρὸς γε τὸν ἐφεξῆς αἰῶνα ἀγαθὸς θησαυρὸς ἡ διδασκαλία τοῦ Πνεύματος. Ἄνελε τοίνυν τῆς καρδίας πᾶσαν τοῦ βίου μέριμναν, καὶ ἔλον μοι σταυτὸν ἐνταῦθα συναγάγε. Οὐ γὰρ θφελός τι τῆς τοῦ σώματος παρουσίας, τῆς καρδίας σου περὶ τὸν γήινον θησαυρὸν πονουμένης.

2. Καὶ εἶπεν ὁ Θεός· Γενηθήτω στερέωμα ἐν μέσσοι τοῦ ὕδατος, καὶ ἔστω διαχωρίζον ἀπὸ μέσσοι ὕδατος καὶ ὕδατος. Ἡδὴ καὶ χθὲς ἠκούσαμεν Θεοῦ ῥημάτων· Γενηθήτω φῶς· καὶ σήμερον· Γενηθήτω στερέωμα. Πλέον δὲ τι ἔχειν δοκεῖ τὰ παρόντα, ὅτι οὐκ ἀπέμεινεν (79) ὁ λόγος ἐν ψιλῷ τῷ προστάγματι, ἀλλὰ καὶ τὴν αἰτίαν καθ' ἣν ἐπιζητεῖται τοῦ στερεώματος ἡ κατασκευὴ προσδιώρισεν· Ἴνα διαχωρίξῃ, φησὶν, ἀπὸ μέσσοι ὕδατος καὶ ὕδατος. Πρῶτον μὲν οὖν ἀναλαβόντες ζητῶμεν, πῶς ὁ Θεὸς διαλέγεται. Ἄρα τὸν ἡμέτερον (80) τρόπον, πρότερον μὲν ὁ ἀπὸ τῶν πραγμάτων τύπος ἐγγίνεται τῇ

nam, ita vespertinam lætitiā effecit, nunc ad secundæ diei miracula transit. Hoc autem dico, nec tamen refero ad enarrantis facultatem, sed ad eorum quæ scripta sunt gratiam, quæ a natura id habet ut facile excipiat, omni que cordi eorum qui veritatem probabili anteponunt, blanda sit et grata. Juxta quod et Psaltes significantissime suavitatem exhibens veritatis, ait : *Quam dulcisa sanctibus meis eloquia tua, super mel ori meo* 25. Postquam itaque hesternæ de Dei eloquiis tractatione, quantum in nobis situm fuit, animas vestras exhilaravimus : iterum hodie secundæ die convenimus, miracula operum secundæ diei spectaturi. At enim non me latet, multos artium mechanicarum opifices circumstare nos, qui sibi ex diurna opera vix parantes victum, nos sermonem discindere ac decurtare cogunt, ut ne diutius ab opera distrahantur. Istis quid dicam ? Nimirum istam temporis partem, Deo sænori datam, nequaquam perdi, sed magno cum incremento ab ipso rependi. Etienim quicunque casus impedimentum afferunt, eos Deus avertet ; ac corpori robur, animo alacritatem, facilitatem commercii et prosperitatem per totam vitam iis qui spiritualia prætulert, largiturus est. Etsi autem in præsentī non secundum spem succedunt nostra studia, at certe Spiritus doctrina pro futuro sæculo thesaurus bonus est. Tolle igitur ex corde omnem victus sollicitudinem, totumque te ipse mihi collige. Nec enim quidquam ex corporis præsentia percipitur emolumentī, si tuum cor in terreno thesauro comparando occupatur.

2. Et dixit Deus : *Fiat firmamentum in mediis aquis, et sit discernens inter aquam et aquam* 26. Jam audivimus heri Dei verba : *Fiat lux*. Et hodie : *Fiat firmamentum*. Amplius autem quiddam habere videntur præsentia : quandoquidem sermo non in nudo præcepto permansit, sed causam etiam cur firmamenti structura requiratur, declaravit, dum ait : *Ut sit discernens inter 23 aquam et aquam*. Primum quidem quod susceptum est, id inquiremus, quomodo Deus loquatur. Num more nostro, prius rerum species imprimitur in intellectu : deinde post conceptam animo imaginem proprias

25 Psal. cxviii, 105. 26 Gen. 1, 7.

(73) Colb. primus ἐπὶ τῆς χάριτος τῶν.

(74) Editi cum nonnullis mss. ὁ ψαλμός, et ita legit Eustathius. At vero mss. quinque ὁ Ψαλμῶδης.

(75) Colb. primus καθόσον πᾶσιν δυνατὸν, prout quisque poterat. Haud multo post editio Paris. cum Regiis tertio et quarto ψυχὰς ὑμῶν, et sic legit Eustathius. Sed editio Basil. cum quinque mss. ψυχὰς ὑμῶν.

(76) Colb. primus ἀπατησάμεν. Ibidem editi ἐν τῇ δευτέρᾳ. Sed deest articulus in sex mss. Hoc ipso in loco quatuor mss. δευτέρας ἡμέρας ἔργων. Deest ἡμέρας in editis et in nonnullis mss. Colb. secundus ἔργων τὰ θαυμάσια.

(77) Colb. primus τροφήν ἑαυτῶν. Ea videtur esse

vis vocis ἀγαπητῶς· *Qui putantes secum bene actum, si victum ex diurna opera sibi comparent*. Hoc est, victum vix parantes, et parasse satis habentes. Mox mss. septem λόγον ἡμῶν συντ. Editi λόγον ἡμῶν. Infra τὸ δανεισθέν. Lege notam Ducei, qua vim verbi δανεισθῆαι explicat. Sic veritū vir doctus : *Quam [portionem] commodarint*.

(78) Ita mss. Combef. cum aliis quinque mss. Editi cum Regio tertio ὑμῶν.

(79) Sic editio Basil. cum septem mss. Editio Paris. ἐπέμεινεν.

(80) Editi κατὰ τὸν ἡμέτερον. Deest κατὰ in mss. Aliquanto post tres mss. φαντασιωδῆσαι, non dissimili sensu.

et unicuique subjecto accommodas significationes seligens, enuntiat? num denique vocalium organorum ministerio cogitata committens, ita demum per aeris impressionem, ad vocis motum articulate distinctum accommodatam, cogitationem internam manifestat? Et quomodo non fabulosum est, dicere Deum ad suas cogitationes declarandas circuitione tali indigere? Nonne magis pium est dicere, voluntatem divinam, primumque motionis intelligentis impetum, Verbum esse Dei? Porro verborum ambitu ipsum adumbrat delineatque Scriptura, ut demonstret quod non voluerit solum fieri creaturam, sed eam etiam in lucem edi per quempiam operis sui socium ac consortem. Poterat enim, uti initio locutus fuerat, de singulis dicere: *In principio fecit Deus caelum et terram*; deinde: *Fecit lucem*; tum: *Fecit firmam. um*. Nunc autem Deum imperantem et colloquentem inducens Scriptura, illum cui imperat, et quocum loquitur, tacite subindicat, quippe quæ nobis non invidet cognitionem, sed ad desiderium nos accendat; dum arcani vestigia quædam ac iudicia commonstrat. Quod enim labore partum est, cum gaudio suscipitur, et diligenter conservatur: contra, quæ facile comparantur, ea cum contemptu possidentur. Quapropter via quadam et ordine nos ad Unigeniti notitiam perducit. Et certe vocali sermone non erat opus incorporæ naturæ: quandoquidem quæ fuerant cogitata, isthæc cum eo qui operis socius ac consors erat, poterant communicari. Quamobrem quænam erat sermonis necessitas iis, qui ipsa cogitatione se invicem suorum consiliorum poterant facere participes? Nam vox propter auditum, et auditus propter vocem. Porro ubi non est aer, nec lingua, nec auris, nec meatus intortus sonos ad sensum in capite repositum referens: ibi neque verborum usus est: sed ex ipsa, ut ita dicam, animi cogitatione fit voluntatis communicatio. Quare, quod aiebam, ut ad inquisitionem personæ ad quam hic sermo dirigitur, excitaretur mens nostra, sapienter atque scite illa loquendi forma usurpata est.

3. Disquirendum est secundo loco, an hoc firmamentum sit aliud quid ab eo caelo, quod in principio factum fuerat: quod ipsum itidem appellatum sit caelum, vel, utrum duo omnino sint caeli. Sed qui de caelo disseruere philosophi, amittere linguas suas malint, quam id cœci verum admittere. Ponunt enim caelum unum esse, nec ejus esse naturæ, ut secundam, aut tertium, aut multiplex ei accedat, cum, ut putant, tota cœlestis corporis substantia ad unicum consti-

(81) Colb. primus σαφηνίζεται.

(82) Ita quinque mss. Editi cum uno aut altero ms. τὸ ὄσιον.

(83) Ita codices septem. Illud, εἴτα ἐποίησε φῶς, desideratur in editis. Mox editio Basil. cum Boill. et cum pluribus aliis mss. προστάσσει. Nec ita multa post voce ἀπορόρητου, arcani, intelligit Basilii Verbum, quasi Deus cum Verbo in condendo mundo fuisset collocutus.

νοήσει, ἔπειτα μετὰ τὸ φαντασθῆναι, ἀπὸ τῶν ὑποκειμένων τὰς οικείας καὶ προσφειδὲς ἐκάστου σημασίας ἐκλεγόμενος ἐξαγγέλλει; εἶτα τῇ ὑπηρεσίᾳ τῶν φωνητικῶν ὀργάνων παραδούς τὰ νοηθέντα, οὕτω διὰ τῆς τοῦ ἀέρος τυτώσεως, κατὰ τὴν ἐναρθρον τῆς φωνῆς κίνησιν, ἐν τῷ κρυπτῷ νόημα σαφηνίζει (81); Καὶ πῶς οὐ μυθῶδες τῆς τοιαύτης περιόδου λέγειν τὸν Θεὸν χρῆζειν πρὸς τὴν τῶν νοηθέντων δῆλωσιν; Ἡ εὐσεβέστερον λέγειν, ὅτι τὸ θεῖον (82) βούλημα καὶ ἡ πρώτη ὁρμὴ τοῦ νοεροῦ κινήματος, τοῦτο Λόγος ἐστὶ τοῦ Θεοῦ; Σχηματίζει δὲ αὐτὸν διεξοδικῶς ἡ Γραφή, ἵνα δείξῃ, ὅτι οὐχὶ γενέσθαι μόνον ἐβουλήθη τὴν κτίσιν, ἀλλὰ καὶ διὰ τίνος συνεργοῦ παραχθῆναι ταύτην εἰς γέννησιν. Ἐδύνατο γὰρ, ὡς ἐξ ἀρχῆς εἶπε, περὶ πάντων ἐπεξελεθεῖν· Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν· εἶτα· Ἐποίησε φῶς (83)· εἶτα· Ἐποίησε τὸ στερέωμα. Nūn δὲ τὸν Θεὸν προστάτοντα καὶ διαλεγόμενον εἰσάγουσα, τὸν ᾧ προστάσσει καὶ ᾧ διαλέγεται κατὰ τὸ σωπώμενον ὑποφαίνει, οὐ βασκαίνουσα ἡμῖν τῆς γνώσεως, ἀλλ' ἐκκαίουσα ἡμᾶς πρὸς τὸν πάθον, δι' ὧν ἴχνη τινὰ καὶ ἐμφάσεις ὑποβάλλει τοῦ ἀπορόρητου. Τὸ γὰρ πῶν κτηθὲν περιχαρῶς ὑπέδεχθη καὶ φιλοπόνως διεφυλάχθη· ὧν μέντοι πρόχειρος ὁ πορισμὸς, τούτων ἡ κτήσις εὐκαταφρόνητος. Διὰ τοῦτο ὀδῶ τινι καὶ τάξει ἡμᾶς εἰς τὴν περὶ τοῦ Μονογενοῦς Ἰννοῖαν προσδιόζει (84). Καίτοιγε τοῦ ἐν φωνῇ λόγου οὐδὲ οὕτως ἦν χρεία τῆ ἀσωμάτω φύσει, αὐτῶν τῶν νοηθέντων μεταδίδοσθαι δυναμένων τῷ συνεργῶντι. Ὡστε τίς χρεία λόγου τοῖς δυναμένοις ἐξ αὐτοῦ τοῦ νοήματος κοινωνεῖν ἀλλήλοις τῶν βουλευμάτων; Φωνὴ μὲν γὰρ δι' ἀκοήν, καὶ ἀκοὴ φωνῆς ἔνεκεν· ὅπου δὲ οὐκ ἀήρ, οὐχὶ γλῶσσα, οὐχὶ οὖς, οὐ πόρος σχολίδς ἐπὶ τὴν ἐν τῇ κεφαλῇ συναίσθησιν ἀναφέρων τοὺς ψόφους, ἐκεῖ οὐδὲ ῥημάτων χρεία, ἀλλ' ἐξ αὐτῶν, ὡς ἂν εἴποι (85) τις, τῶν ἐν καρδίᾳ νοημάτων τοῦ θελήματος ἡ μετάδοσις. Ὅπερ οὖν εἶπην, ὥστε διανασθῆναι τὸν νοῦν ἡμῶν πρὸς τὴν ἐρευναν τοῦ προσώπου πρὸς ὃν οἱ λόγοι, σφῶς καὶ ἐντέχνως τὸ σχῆμα τοῦτο τῆς διαλέκτου παρεληπται.

3. Δεύτερον ἐστὶν ἐξετάσαι, εἰ ἕτερον παρὰ τὸν ἐν ἀρχῇ πεποιημένον οὐρανὸν τὸ στερέωμα τοῦτο, ὃ καὶ αὐτὸ ἐπεκλήθη οὐρανός, καὶ εἰ ὄλιγος οὐρανοὶ δύο· ὅπερ οἱ τὰ περὶ οὐρανοῦ φιλοσοφῆσαντες (86) εἰλοιντ' ἂν μάλλον τὰς γλῶσσας προέσθαι, ἢ ὡς ἀληθὲς παραδέξασθαι. Ἐνα γὰρ ὑποτίθενται οὐρανὸν, καὶ οὐκ ἔχειν αὐτῷ φύσιν, δεύτερον, ἢ τρίτον, ἢ πολλοστὸν προσγενέσθαι, πάσης τῆς οὐσίας τοῦ οὐρανοῦ σώματος εἰς τὴν τοῦ ἐνός σύστασιν ἀπαναλωθείσης, ὡς

(84) Reg. primus cum Colb. primo προσδιόζει.

(85) Sic septem mss. Editi ὡς ἂν εἶπη. Ibidem Regii primus, tertius, quartus et quintus ἐν καρδίᾳ. Editi cum aliquibus mss. τῶν ἐγκαρδίων. Reg. sextus τῶν ἐγκαρδίων θελημάτων.

(86) Colb. primus φιλοσοφοῦντες. Statim Boill. cum aliis duobus mss. ὡς ἀληθῶς. Ibidem Colb. vrinus ὑποδέξασθαι.

δονται. Ἐν γάρ φασι (87) τὸ κυκλοφορικὸν σῶμα, καὶ τοῦτο πεπερασμένον· ὅπερ εἰ συναπῆρτιται τῷ πρώτῳ οὐρανῷ, μηδὲν ὑπολείπεσθαι πρὸς δευτέρου ἢ τρίτου γένεσιν. Ταῦτα μὲν οὖν οἱ ὕλην ἀγέννητον ἐπεισάγοντες τῷ δημιουργῷ φαντάζονται, ἐκ τῆς πρώτης μυθοποιίας πρὸς τὸ ἀκόλουθον ψεῦδος ὑποφερόμενοι (88)· ἡμεῖς δὲ ἀξιούμεν τοὺς τῶν Ἑλλήνων σοφοῦς μὴ πρότερον ἡμᾶς καταχλευάζειν πρὶν τὰ πρὸς ἀλλήλους διάθωνται. Εἰσὶ γὰρ ἐν αὐτοῖς οἱ ἀπείρους οὐρανοὺς καὶ κόσμους εἶναι φασιν, ὡν ὅταν ἀπελέγξωσιν τὸ ἀπίθανον οἱ ἐμβριθεστέραις ταῖς ἀποδείξεσι χρώμενοι, καὶ ταῖς γεωμετρικαῖς ἀνάγκαις συστήσωσι μὴ ἔχειν φύσιν ἄλλον οὐρανὸν γενέσθαι, παρὰ τὸν ἕνα, τότε καὶ (89) μᾶλλον καταγελασόμεθα τῆς γραμμικῆς καὶ ἐντέχνου αὐτῶν φλυαρίας, εἴπερ ὁρῶντες πομφόλυγας διὰ τῆς ὁμοίας αἰτίας γινομένης μίαν τε καὶ πολλὰς, εἶτα ἀμφιβάλλουσι περὶ οὐρανῶν πλείονων, εἰ ἔξαρκεῖ αὐτοῦς ἡ δημιουργικὴ δύναμις παραγαγεῖν εἰς τὸ εἶναι. Ἐν τὴν ἰσχύον καὶ τὸ μέγεθος οὐδὲν ἠγούμεθα διαφέρειν τῆς κοίτης νοτίδος τῆς ὑπερφυσικῆς ἐν τοῖς κρουνοῖς, ὅταν πρὸς τὴν ὑπεροχὴν τῆς τοῦ Θεοῦ δυνάμεως ἀποβλέψωμεν. Ὡστε καταγελαστος αὐτοῖς (90) ὁ τοῦ ἀδύνατου λόγος. Ἡμεῖς δὲ τοσοῦτον ἀπέχομεν τῷ δευτέρῳ ἀπιστεῖν, ὥστε καὶ τὸν τρίτον ἐπιζητοῦμεν, οὗ τῆς θέας ὁ μακάριος Παῦλος (91) ἠξιώθη. Ὁ δὲ ψαλμὸς, ὀνομάζων οὐρανοὺς οὐρανῶν, καὶ πλείονων ἡμῶν ἔνοιαν ἐνεποίησεν. Οὐ δὴπου δὲ ταῦτα παραδοξότερα τῶν ἑπτὰ κύκλων καθ' ὧν οἱ ἑπτὰ ἀστέρες σχεδὸν παρὰ πάντων συμφώνως ὁμολογοῦνται φέρεσθαι, οὓς καὶ ἐνηρμόσθαι φασιν ἑτέρῳ τῶν ἕτερον, κατὰ τὴν εἰκόνα τῶν κάδων τῶν εἰς ἀλλήλους ἐμβεθηχότων. Τούτους δὲ τὴν ἐναντίαν τῷ παντὶ φερομένους (92), περισχιζόμενον τοῦ αἰθέρος αὐτοῖς, εὐτηχόν τινα καὶ ἐναρμόνιον ἀποδιδόναί φθόγγον, ὥστε πᾶσαν τὴν ἐν μελωδίαις ἠδονὴν ὑπερβάλλειν. Εἶτα ἐπειδὴ τὴν διὰ τῆς αἰσθήσεως πίστιν οἱ ταῦτα λέγοντες ἀπαιτῶνται, τί φασιν; Ὅτι διὰ τὴν ἐξ ἀρχῆς συνθεῖαν πρὸς τὸν ψόφον ἐκ πρώτης γενέσεως συνθεσθέντες αὐτῷ, ἐκ πολλῆς τῆς περὶ τὸ ἀκούειν μελέτης τὴν αἰσθητικὴν ἀφηρήμεθα· ὥσπερ οἱ ἐν τοῖς χαλκεῖσι συνεχῶς τὰ ὦτα κατακρουόμενοι. Ἐν τῷ σεσοφισμένῳ καὶ σαθρῷ διαλέγειν, οὕτως ἐναργῶς ἐκ πρώτης ἀκοῆς πᾶσι καταφαινόμενον, οὐκ ἔστιν ἀνδρὸς οὔτε χρόνου εἶδότης φεῖδεσθαι, οὕτε τῆς συνέσεως τῶν ἀκουόντων στοχαζόμενον. Ἀλλὰ τὰ τῶν ἔξωθεν τοῖς ἔξω καταλιπόντες ἡμεῖς ἐπὶ τὸν ἐκκλησιαστικὸν ὑποστρέφομεν (93) λόγον. Εἴρηται μὲν οὖν τισι τῶν πρὸ ἡμῶν, μὴ

tuendum fuerit consumpta. Etenim corpus in orbem 24 circumactum, unum esse aiunt, illudque finitum esse : quod sane si omnino insumptum est ad primum cœlum conficiendum, consequens fuerit ut nihil jam ad secundi vel tertii generationem supersit. Hæc quidem fingunt, qui opifici ingenitam materiam subministrant, ex hoc primo commento fabuloso ad subsequens mendacium delapsi : nos vero Græcorum sapientes rogamus, ut ne prius nos irrideant, quam inter se convenerint. Sunt enim inter ipsos, qui cœlos et mundos aiunt esse infinitos : quorum cum ineptias redarguerint ii, qui argumentis utuntur gravioribus, atque geometricis demonstrationibus probaverint id naturæ repugnare, ut cœlum aliud præter unum fiat ; tunc eorum lineares artificialesque nugas etiam magis deridebimus. Siquidem etsi ob similem causam fieri vident sive unam, sive multas bullas, nihilominus de cœlorum multitudine dubitant, an potestas effectrix eos in lucem edere potuerit. Quorum robur ac magnitudinem, cum ad divinæ potentiæ præstantiam respicimus, ab eo humore concavo qui in fontibus salientibus intumescit, nihil differre putamus. Quare id fieri non posse ridicule dicunt. Sed tantum abest, ut nos de altero cœlo dubitemus, ut etiam tertium cujus aspectu beatus Paulus dignatus est, 27 inquiramus. Psalmus autem dum nominat cœlos cœlorum 28, plurium etiam tribuit nobis notitiam. Neque vero hæc stupenda sunt magis, quam septem circuli : in quibus stellas septem ferri omnes uno fere consensu consententur : quos etiam alterum alteri, instar cadorum in se mutuo insertorum, aptatos esse astruunt. Quin etiam hosce circulos contrario universi motui cursu abreptos, diffisso ab ipsis æthere, gratum quemdam ac concinnum sonum contendunt reddere, adeo ut melodix suavitate omnem exsuperet. Deinde cum ii qui talia dicunt, sensuum fidem ac testimonium rogantur, quid respondent ? Nos ob eam quam initio cum sono habemus consuetudinem, huic eidem sono a primo ertu assuetos, sensu isto præ frequenti audiendi exercitatione privari ; perinde atque hi quorum aures in officinis ærariis assidue obtunduntur. Quorum confutare cavillationem ac futilitatem, ita aperte omnibus ex primo auditu se prodentem, viri non est, qui aut parcere sciat temporis, aut audientium intelligentiam conjectet. Verum externa externis relinquentes, nos ad ecclesiasticum revertimur

27 II Cor. xii, 2. 28 Psal. cxlvi, 4.

(87) Nonnulli mss. φησὶ

(88) Colb. secundus ἐπιφερομενοι. Ibidem Reg. primus τῶν Ἑλλήνων παιδας, Græcorum pueros.

(89) Sic mss. multi. Deest καὶ in editis. Subinde codices duo τῆς γραμματικῆς καὶ.

(90) Colb. primus αὐτῶν. Editi cum utroque Coisl. et cum aliis multis αὐτοῖς. Hand multo post editio Basil. cum decem mss. ἀπιστεῖν, ὅτι καὶ τῶν. Editio Paris. ὥστε καὶ τῶν.

(91) Codices tres ὁ μακάριος ἀπόστολος Παῦλος. Editi cum Colb. primo ὁ μακάριος Παῦλος. Lege

Ducænum, de cœlorum numero. Ibidem Colb. secundus ὁ δὲ Ψαλμὸς. Aliquanto post sex mss. Οὐ δὴπου δὲ ταῦτα. Editi οὐ δὴποτε δέ.

(92) Colb. primus cum Reg. sexto περιφερομένους. Statim mss. nostri plerique omnes cum Bogl. εὐτηχόν τινα. Editio Paris. ἔνηχόν τινα, non ita recte.

(93) Sic codex Combef. cum aliis tribus mss. Editi et Colb. primus ὑποστρέψωμεν. Reg. quintus ὑποστρέψωμεν. Aliquanto post Colb. primus παραδίδοσθαι. Statim codex idem ἐνταῦθα δὲ ἐπεργαστικώτερον.

sermonem. Dictum est igitur a quibusdam, qui nos præcessere, non secundi cæli generationem hanc esse, sed ampliorem prioris explanationem : propterea quod illic cæli et terræ creatio in summa traditur, hic vero Scriptura modum quo singula facta sunt, accuratius nobis et perfectius exponit. Nos autem, cum et nomen aliud et nomen secundi cæli proprium traditum sit, dicimus hoc cælum ab eo quod in principio conditum fuit, aliud esse : siquidem solidioris est naturæ, ac præcipuam universo affert commoilitatem.

4. *Et dixit Deus : Fiat firmamentum in medio aquæ, et sit discernens inter aquam et 25 aquam. Et fecit Deus firmamentum : et divisit Deus inter aquam quæ erat sub firmamento, et inter aquam quæ erat super firmamentum* ⁴⁰. Sed antea quam Scripturæ sententiam attingamus, id quod ab aliis obijciuntur, dissolvere enitiamur. Percontantur enim nos, si spherale est firmamenti corpus, ut ipsi testantur oculi, si itidem aqua diffuere et e supernis quæquaversum dilabi soleat, quomodo potuerit in gibba firmamenti circumferentia retineri? Quidnam ad hoc respondebimus? In primis quidem, quod etiamsi quidpiam a nobis rotundum conspiciatur secundum internam convexitatem, nequaquam necesse sit externa etiam superficie ad spheræ modum confectum fuisse, aut totum esse perfecte tornatile, ac plane et æquabiliter circumductum : quandoquidem lapidea balnearum tecta, et ædium in antri speciem ædificatarum structuras videmus; quæ licet in semicirculi formam ex parte interni aspectus circumducantur, sæpe tamen in superioribus tecti partibus levem ac planam habent superficiem. Neque igitur hujus rei gratia facessant negotia sibi ipsis, neque nobis exhibeant, quasi aquam in supernis partibus detinere non valeamus. Consequens autem fuerit dicere, quæ sit natura firmamenti, et ob quam causam jussa sit medium quendam inter aquam locum obtinere. Solet Scriptura in iis rebus quæ robore ac viribus præpollent, nomen firmamenti usurpare : velut cum dicit : *Dominus firmamentum meum, et refugium meum* ⁴¹; et : *Ego confirmavi columnas ejus* ⁴²; et illud : *Laudate eum in firmamento virtutis ejus* ⁴³. Et quidem philosophi hoc corpus dicunt firmum, quod quasi solidum est et plenum, quod ita appellatur, ut a mathematico distinguatur. Est autem mathematicum, quod in solis consistit di-

A δευτέρου οὐρανοῦ γένεσιν εἶναι ταύτην, ἀλλ' ἐπεξηγήσιν τοῦ προτέρου, διὰ τὸ ἐκεῖ μὲν ἐν κεφαλαίῳ παραδέδωκεν οὐρανοῦ καὶ γῆς ποίησιν, ἐνταῦθα δὲ ἐπεξεργαστικώτερον τὸν τρόπον καθ' ὃν ἕκαστον γέγονε τὴν Γραφὴν ἡμῖν παραδίδόναι. Ἡμεῖς δὲ φάμεν ὅτι ἐπειδὴ, καὶ (94) ὄνομα ἕτερον καὶ χρεῖα ἰδιόζουσα τοῦ δευτέρου οὐρανοῦ παραδέδωκεν, ἕτερός ἐστι παρὰ τὸν ἐν ἀρχῇ πεποιημένον οὗτος, στερεωτέρας φύσεως, καὶ χρεῖαν ἐξαίρετον τῷ παντὶ παρεχόμενος.

4. *Καὶ εἶπεν ὁ Θεός· Γενηθήτω (95) στερέωμα ἐν μέσῳ τοῦ ὕδατος, καὶ ἔστω διαχωρίζον ἀπὸ μέσον ὕδατος καὶ ὕδατος. Καὶ ἐποίησεν ὁ Θεός τὸ στερέωμα· καὶ διεχώρισεν ὁ Θεός ἀπὸ μέσον τοῦ ὕδατος ὃ ἦν ἑποκάτω τοῦ στερεώματος, καὶ ἀπὸ μέσον τοῦ ὕδατος τοῦ ἐπάνω τοῦ στερεώματος.* Καὶ πρό γε τοῦ ἀψαθῆαι τῆς διανοίας τῶν γεγραμμένων, πειραθῶμεν τὸ παρὰ τῶν ἄλλων ἀντεπαγόμενον διαλύσαι. Ἐρωτῶσι γὰρ ἡμεῖς, εἰ σφαιρικὸν μὲν τὸ σῶμα τοῦ στερεώματος, ὡς ἡ φύσις δηλοῖ, βυτὸν δὲ τὸ ὕδωρ καὶ περιολισθαῖνον τοῖς ὑψηλοῖς, πῶς ἂν ἐδυνήθη (96) ἐπὶ τῆς κυρτῆς περιφέρειας τοῦ στερεώματος ἰδρυθῆναι; Τί δὴ πρὸς τοῦτο ἐροῦμεν; Ὅτι μάλιστα μὲν οὐκ, εἰ τι πρὸς ἡμᾶς κυκλοτερές ὄρεται κατὰ τὴν ἔνδον κοιλότητα, τοῦτο ἀνάγκη καὶ τὴν ἐξωθεν ἐπιφάνειαν (97) σφαιρικῶς ἀπηρτίσθαι, καὶ ὅλε, ἀκριδῶς ἐντορνον εἶναι καὶ λεῖως περιηγμένον· ὅπου γε ὀρώμεν τῶν τε λουτρῶν τοὺς λιθίνους ὀρόρους καὶ τὰς τῶν ἀνθρωπίνων οἰκοδομημάτων κατασκευάς, ἃ κατὰ τὴν ἔνδον ὕψιν εἰς ἡμικύκλιον σχῆμα περιηγμένα, ἐν τοῖς ἄνω τοῦ τέγους (98) ὀμαλὴν ἔχει πολυλάκις τὴν ἐπιφάνειαν. Ὅστε τοῦτου γε ἕνεκα μήτε αὐτοὶ ἐχέτωσαν πράγματα, μήτε ἡμῖν παρεχέτωσαν, ὡς οὐ δυναμένοις τὸ ὕδωρ κατασχεῖν ἐν τοῖς ἄνω. Ἐξῆς δ' ἂν εἰη λέγειν, τίς ἡ φύσις τοῦ στερεώματος, καὶ διὰ τίνα αἰτίαν μεσιτεύειν ἐτάχθη τῷ ὕδατι (99). Τὸ τοῦ στερεώματος ὄνομα σύσθηθαι τῇ Γραφῇ ἐπὶ τῶν κατ' ἰσχυρὸν ὑπερβαλλόντων τάσσειν· ὡς ἔστιν λέγειν· *Κύριος στερέωμά μου καὶ καταφυγή μου· καὶ, Ἐγὼ ἐστερέωσα τοὺς στύλους αὐτῆς· καὶ τὸ, Αἰρεῖτε αὐτὸν ἐν στερεώματι δυνάμεως αὐτοῦ.* Οἱ μὲν γὰρ ἐξωθεν στερεῖον λέγουσι σῶμα τὸ ὄλον ναστὸν καὶ πλήρες, ὃ πρὸς ἀντιδιαστολὴν τοῦ μαθηματικοῦ λέγεται. Ἔστι δὲ τὸ μὲν μαθηματικὸν τὸ ἐν μόναις ταῖς διαστάσει τὸ εἶναι ἔχον, ἐν τῷ πλάτει, λέγω καὶ τῷ βάθει, καὶ τῷ ὕψει (1)· τὸ δὲ στερεῖον δ

⁴⁰ Gen. 1, 6, 7. ⁴¹ Psal. xvii, 3. ⁴² Psal. lxxiv, 4. ⁴³ Psal. cii, 1.

(94) Ita mss. plures. Doest *καὶ* in editis.

(95) Sic mss. plerique omnes cum sacro textu. Hæc verba, καὶ ἔστω διαχωρίζον ἀπὸ μέσον ὕδατος καὶ ὕδατος, desiderantur in vulgatis.

(96) Reg. primus πῶς ἂν δυνήσθῃ. Reg. sextus ἂν ἰδυνήσθῃ.

(97) Colb. primus ἐξωθεν περιφέρεια, *externam circumferentiam*.

(98) Nonnulli mss. τοῦ τέγους. Mox mss. τοῦτου γε ἕνεκα. Editio Paris. ἕνεκα. Colb. primus τούτων γε ἕνεκα.

(99) Colb. primus τὸ ὕδωρ.

(1) Sic Regii primus, tertius, quartus, quintus

et sextus cum Colb. secundo et cum utroque Coisl. Editio Basil. ἐν τῷ πλάτει λέγω, καὶ τῷ ὕψει, καὶ τῷ βάθει : quibus vocibus per celebres tres dimensiones intelliguntur, latum, profundum et longum. Nam βάθος hic summi videtur pro μήκος, hoc est, pro longitudine. Et vero docet Budæus, βάθος altitudinem dici, quæ refertur ad τὸ μήκος. *Legge Thesaurum Henrici Stephani ad vocem βάθος.* Editio Paris. ἐν τῷ πλάτει λέγω καὶ τῷ μήκει καὶ τῷ βάθει. Optime quidem : sed codex nullus huic locutioni suffragatur. Unde typographi Parisienses sic excudisse videntur non ex fide codicum mss., sed de suo. Nolo tamen eos fraudis accusatos aut falla-

πρὸς τοὺς διαστήμασι καὶ τὴν ἀντιτυπίαν ἔχει. Τῇ δὲ Γραφῇ σύνηθες τὸ κραταῖον καὶ ἀνένδοτον στερέωμα λέγειν, ὡς καὶ ἐπὶ ἀέρος πολλάκις καταπικνωθέντος τῆ φωνῇ ταύτῃ κεχρῆσθαι ὡς δεῦν λέγει· Ὁ στερεῶν βροντήν. Τὴν γὰρ στερεότητα καὶ ἀντιτυπίαν τοῦ πνεύματος τοῦ ἐναπολαμβανομένου ταῖς κοιλότησι τῶν νεφῶν (2), καὶ διὰ τὸ βιαίως ἐκρήγνυσθαι τοὺς κατὰ τὰς βροντὰς ἀποτελοῦντος ψόφους, στερέωσιν βροντῆς ἢ Γραφῇ προσηγόρευσε. Καὶ νῦν τοίνυν ἠγγύμεθα ἐπὶ τινος στερεῶς φύσεως στέγειν τοῦ ὕδατος τὸ ὀλισθηρὸν καὶ εὐδιάλυτον (3) ἐξαρκούσης, τὴν φωνὴν ταύτην τετάχθαι. Καὶ οὐ δήπου, ἐπειδὴ κατὰ τὴν κοινὴν ἐκδοχὴν ἐκ τοῦ ὕδατος δοκεῖ τὴν γένεσιν ἐσχηκέναι, ἢ ὕδατι πεπηγότι ἐμφερὲς εἶναι προσήκει νομίζειν, ἢ τινι τοιαύτῃ ἕλῃ ἐκ τῆς τοῦ ὕγρου διηθήσεως τὴν ἀρχὴν λαμβανούσης, ὅποια ἐστὶν ἡ τε τοῦ χρυστάλλου λίθου, ὃν δι' ὑπερβάλλουσιν τοῦ ὕδατος πῆξιν μεταποιεῖσθαι φασιν, ἢ ἡ τοῦ σπέκλου φύσις (4) ἐν μετάλλοις συνισταμένη. Λίθος δὲ ἐστὶ διαυγῆς, ἰδιόζουσαν καὶ καθαρωτάτην τὴν διαφάνειαν κεκτημένος, ὅς, ἐὰν κατὰ τὴν ἑαυτοῦ φύσιν ἀκριβοῦς εὐραθῇ, μήτε κατεδηδεσμένος σηπεδόνι τινί, μήτε τὸ βάθος ὑπερβήγμενος ταῖς διαφύσεσι, μικροῦ τῷ ἀέρι τὴν διαύγειαν ἴσκειν. Οὐδενὶ οὖν τούτων ἐκάζομεν τὸ στερέωμα. Παιδικῆς γὰρ τῷ ὄντι καὶ ἀπλῆς διανοίας τοιαύτας ἔχειν περὶ τῶν οὐρανίων (5) τὰς ὑπολήψεις. Οὐ μὴν οὐδὲ εἰ πάντα ἐν ἅσασιν ἐστὶ, πῦρ μὲν ἐν γῆ, ἀῆρ δὲ ἐν ὕδατι, καὶ τῶν ἄλλων ὡσαύτως ἐν ἐτέρῳ τὸ ἕτερον· καὶ μηδὲν τῶν αἰσθήσει ὑποπιπτόντων στοιχείων εἰλικρινές ἐστὶ καὶ ἀμύγες ἢ

A mensionibus, in latitudine, inquam, ac profunditate et longitudine. Firmum autem illud est, in quo præter dimensiones durities etiam et renixus inest. Porro Scriptura, quod validum est et inflexibile, firmamentum vocare consuevit, ita ut etiam aerem valde densatum designatura, sæpe hac ipsa voce utatur, velut cum dicit: *Firmans tonitru* 42. Soliditatem enim et renixum spiritus, qui in nubium sinibus inclusus, ob violentam eruptionem fragorem tonitruum edit, tonitruum firmitatem Scriptura appellavit. Itaque et hic hanc vocem pro firma quadam natura quæ aquam 26 lubricam ac facile dissolubilem continere possit, usurpatam esse arbitramur. Nec vero, quoniam firmamentum ex communi acceptione ab aqua ortum traxisse videtur, putandum est illud simile esse aut aquæ congelatæ, aut tali cuidam materiæ, ex humore percolato principium accipienti. Qualis est natura aut crystalli lapidis, quæ ob præstantissimam aquæ congelationem transmutari aiunt: aut specularis lapidis, qui inter metalla concrevit. Est autem hic lapis pellucidus, peculiari ac purissima claritate donatus, qui si pro sua natura sincerus et absolutus repertus est, neque ulla exesus putredine, neque fissuris sese ad interiores usque partes extendentibus divisus, splendore aeri fere similis existit. Nulli igitur horum comparamus firmamentum. Puerilis enim revera et simplicis animi est, tales de celestibus habere opiniones. Neque tamen quoniam cuncta in cunctis insunt, ignis quidem in terra, aer vero in aqua, et ex aliis similiter alterum in altero; nec ut ullum est elementorum sub sensus cadentium purum et sincerum, omnem sive cum medio, sive cum opposito societatem excludens, non idcirco dicere audemus, firmamentum aut ex uno simplicium confari, aut ex his permissionem quamdam esse: quandoquidem edocui sumus a Scriptura, ut nihil mentis nostræ,

42 Amos iv 13.

ciæ, cum per asteriscum eo loci appositum, lectorum monere videantur, se sua, non codicum auctoritate ita edidisse. Illud autem omittere non debemus, codicem Bodleianum habere μήκις καὶ τῷ ὕψει. Sed, nisi me mea fallit opinio, vox μήκος primum apposita est ad marginem, eo consilio, ut moneretur lector per vocem ὕψος, qua usus erat Basilii, hic intelligi *profundum*; deinde hæc eadem vox ὕψος, quod sæpe factum est, in textum irrepsit.

(2) Multi mss. νεφῶν. Mox editio Paris. ἀποτελοῦντος, prout emendaverat Montacutus ex Anglicis mss. Editio Basil. cum Regiis primo et quinto et cum duobus Colb. Itemque cum Coisl. utroque et Bodl. ἀποτελοῦντας. Uterque Duc. cum Regiis tertio et quarto et cum aliis duobus Regiis ἀποτελοῦντους. Deest καὶ ante διὰ ἐν mss. nonnullis. Cornarius hunc locum sic interpretatur: *Eo quod violenter erumpant strepitus tonitrua efficientes. Eustathius vero, qua spiritus conceptus in nubibus, violentè et proruptus efficit sonum tonitrualem.* Anglica lectio ἀποτελοῦντος germana est ac genuina: quippe vox ἀποτελοῦντος ad vocem superiorem πνεύματος refertur, nisi dicere mavis attractionem esse.

(3) Reg. sextus ὀλισθηρὸν καὶ εὐδιάλυτον. Infra Colb. primus νομίζειν τοῦ ἀέρος τὴν χύσιν.

(4) Editio Basil. cum quibusdam Anglicis, quibus adiungendi sunt duo Duc. et Regii primus, tertius, quartus, quintus et sextus et Bodl. cum utroque Coisl. τοῦ σπέκλου φύσις· quam lectionem putat Ducæus mendosam esse atque vitiosam. Hinc, nisi valde fallor, factum est, ut editio Paris. habeat τοῦ σπεκλαρίου φύσις. Verum non facile adducar ut credam cum Ducæo lectionem hanc σπέκλου inter menda recensendam esse. Libentius tot codicum sequor auctoritatem, arbitrorque vocem σπέκλου substantivum esse, unde vox adjectiva σπεκλάριος derivatur. Et vero vox *specularis*, quæ respondet voci σπεκλάριος, adjective sumitur apud Plinium lib. iii, cap. 31, ubi hæc leguntur: *Metallis... tota ferme Hispania scatet: Citerior et specularibus lapidibus.* Et lib. xxi, cap. 14: *Multa alvearia speculari lapide fecere.* Quamobrem edidimus, ut in codicibus mss. legitur, ἢ ἡ τοῦ σπέκλου φύσις. Aut qualis est specti natura, hoc est, *specularis lapidis.*

(5) Editi cum aliquibus mss. τῶν οὐρανῶν· alii quidam mss. τῶν οὐρανῶν. Mox editio Basil. cum mss. plurimis inter quos numerantur Coisl. uterque et Bodl. οὐδὲ εἰ. Editio Paris. οὐδὲ ὅτι.

præter ea quæ concessa sunt, permittamus commi-
nisci. Nos autem ne hoc quidem annotare omitta-
mus, quod posteaquam præceperat Deus : *Fiat firmamentum*, non dictum est simpliciter : Et factum est firmamentum; sed, *Et fecit Deus firmamentum*; et rursum : *Divisit Deus*. Audite, surdi, et cæci, suspicite. Sed equis surdus est, nisi is, qui Spiritum non audit, magna adeo voce inclamantem? Equis vero cæcus est? Ille ipse est qui adeo clara de Unigenito argumenta non videt. *Fiat firmamentum*. Hæc vox est primariæ et principalis causæ. *Fecit Deus firmamentum*. Hoc est effectricis potentiaæ atque creatricis testimonium.

5. Sed ad interpretationem continuandam sermonem revocemus. *Sit discernens*, inquit, *inter aquam et aquam*. Infinita erat, ut videtur, aquarum effusio, cum quaquaversus inundarent terram, ac supra ipsam suspenderentur : ita ut ipsas inter et cætera elementa videatur esse proportio nulla. Propterea enim dicebatur antea abyssus terram undique circumdedisse. Verum ejus copiam causam in sequentibus proferemus in medium. Profectio autem nemo vestrum, ne eorum quidem qui mentem habent valde exercitatam, atque in hac mortali et fluxa natura acute vident, opinionem hanc impetet, quasi res quæ secundum rationem fieri non possunt, aut quæ commentitiæ sunt, proponamus : neque a nobis exiget, ut **27** supra quo fulcro natura aquarum firmata sit, disquiramus. Qua enim ratione terram aqua graviorem ab extremis abducunt et in medio pensilem collocant : eadem sane omnino et infinitam illam aquam tum propter naturalem quemdam deorsum versus impetum, tum propter æquale ex omni parte pondus, circum terram quiescere concessuri sunt. Igitur terræ circumfusa erat immensa aquæ natura, nec tamen ipsi cum ea inerat proportio, sed eam longe superabat, opifice magno futurum sic initio prospiciente : ac propter necessitatem consequentem prima ordinante. Quid igitur opus erat, ut aqua amplius quam dici queat exsuperaret? Quoniam ignis substantia necessaria est universo, non ad constituendas solum res terrestres, sed ad universum etiam complendum. Nam mutilum esset totum, si uno hoc maximo et omnium opportunissimo elemento destitueretur. Jam vero hæc sibi mutuo adversantur et alterum alterius parit

(6) Reg. quintus βοῶντος. Ibidem deest τις in nonnullis mss. Hoc ipso in loco Anglici libri ἀλλ' ὁ μὴ ἐνορῶν quam lectionem lectioni vulgatæ præfert Ducæus. Sed puto virum doctum scribere voluisse : ἀλλ' ἢ ὁ μὴ ἐνορῶν. Editi cum ambobus Duc. et cum reliquis nostris mss. simpliciter ὁ μὴ ἐνορῶν.

(7) Sic aliqui mss. Abest ἢ ab editis. Statim codex Combef. ποιητικῆς τοῦ Ἰησοῦ καί. Nec ita multo post multi mss. ἐπαναγάγωμεν. Editi ἐπανάγωμεν.

(8) Ita mss. plerique omnes. Editi Ἄπειρος μὲν οὖν, ὡς. Mox editi cum mss. nonnullis ὑδάτων ἢ χύσις : alii quidam codices ὑδάτων ἢ φύσις, aquarum natura.

A Γενηθῆτω στερέωμα, οὐκ εἴρηται ἀπλῶς, καὶ ἐγένετο στερέωμα· ἀλλὰ, Καὶ ἐποίησεν ὁ θεὸς τὸ στερέωμα· καὶ πάλιν, Διαχώρισεν ὁ θεός. Οἱ κωφοί, ἀκούσατε, καὶ οἱ τυφλοί, ἀναβλέψατε. Καὶ τίς κωφός ἀλλ' ἢ ὁ μὴ ἀκούων οὕτω μεγαλοφώνως ἐμβοῶντος (6) τοῦ Πνεύματος; Καὶ τίς τυφλός; Ὁ μὴ ἐνορῶν ταῖς οὕτως ἐναργέσι περὶ τοῦ Μονογενοῦς ἀποδείξεισι. Γενηθῆτω στερέωμα. Αὕτη ἢ (7) φωνὴ τῆς προκαταρκτικῆς αἰτίας. Ἐποίησεν ὁ θεός τὸ στερέωμα. Αὕτη τῆς ποιητικῆς καὶ δημιουργικῆς δυνάμεως μαρτυρία.

5. Ἄλλ' ἐπὶ τὰ συνεχῆ τῆς ἐξηγήσεως τὸν λόγον ἐπαναγάγωμεν. Ἔστω διαχώρισον, φησὶν, ἀπὸ μέσου ὑδατος καὶ ὑδατος. Ἄπειρος μὲν ἦν, ὡς (8) εἶοικε, τῶν ὑδάτων ἢ χύσις, πανταχόθεν ἐπικυμαινόντων τῇ γῆ καὶ ἀπαιρωμένων αὐτῆς· ὡς καὶ τὴν πρὸς τὰ ἄλλα στοιχεῖα δοκεῖν ἀναλογίαν ἐκβαίνειν. Διὰ τοῦτο γὰρ ἐν τοῖς κατόπιν ἐλέγετο ἄβυσσος (9) πανταχόθεν περιεβληθῆσαι τῇ γῆ. Τὴν δὲ αἰτίαν τοῦ πλήθους ἐν τοῖς ἐξῆς ἀποδώσομεν. Πάντως δὲ οὐδεὶς ὑμῶν οὐδὲ (10) τῶν πάνυ κατησκημένων τὸν νοῦν, καὶ περὶ τὴν φθειρομένην ταύτην καὶ βέουσαν φύσιν ὄξυωπόντων, ἐπισκίψει τῇ δόξῃ (11), ὡς ἀδύνατα ἢ πλασματώδη ὑποτιθεμένων κατὰ τὸν λόγον· οὐδὲ ἀπειθήσει ἡμᾶς εὐθύνας, ἐπὶ τίνος ἢ τῶν ὑδάτων ἤδραστο (12) φύσις. Ὁ γὰρ λόγος τὴν γῆν βαρυτέραν οὔσαν τοῦ ὑδατος ἀπαιρωοῦσι τοῦ μέσου τῶν ἐσχάτων ἀπάγοντες, τῷ αὐτῷ δήπου πάντως καὶ τὸ μυρίον ὕδωρ ἐκεῖνο διὰ τε τὴν κατὰ φύσιν ἐπὶ τὸ κάτω φορὰν καὶ διὰ τὴν πανταχόθεν ἰσορροπίαν περὶ τὴν γῆν ἀτρεμεῖν συγχωρήσουσιν. Οὐκοῦν ἄπλετος ἢ τοῦ ὑδατος φύσις τῇ γῆ περιεκέχυτο (13), οὐχὶ συμμετρως ἔχουσα πρὸς αὐτήν, ἀλλ' εἰς τὸ πολλαπλάσιον ὑπερέβλουςα, οὕτως ἐξ ἀρχῆς τοῦ μεγάλου τεχνίτου προβλεψαμένου τὸ μέλλον, καὶ διὰ τὴν ἐφεξῆς χρείαν τὰ πρῶτα διαθεμένου. Τίς οὖν χρεία τοῦ ἀμύθητον ὄσον ὑπερέβλλειν τὸ ὕδωρ; Ἐπειδὴ ἀναγκαῖα τῷ παντὶ τοῦ πυρὸς ἢ οὐσία, οὐ μόνον πρὸς τὴν τῶν περιγεῖων οἰκονομίαν, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν συμπλήρωσιν τοῦ παντός. Κολοβὸν γὰρ ἂν ἦν τὸ ὅλον ἐνὶ τῷ μεγίστῳ καὶ καιριωτάτῳ πάντων (14) ἔλλειπον. Ἀντικείμενα δὲ ταῦτα ἀλλήλοις, καὶ φθαρτικὸν ἕτερον τοῦ ἑτέρου· πῦρ μὲν τοῦ ὑδατος, ὅταν ἐπικρατῆ δυνάμει· ὕδωρ δὲ πυρὸς, ὅταν ὑπερέβλλῃ τῷ πλήθει.

(9) Reg. sextus ἐλέγετο ἄβυσσον. Infra Colb. secundus ἐν τοῖς ἐφεξῆς.

(10) Editio Basil. et sex mss. οὐδεὶς ὑμῶν, οὐδέ. Codex Combef. et Regii sextus ei notavius οὐδεὶς ὑμῶν, οὐδέ. Editio Paris. οὐδεὶς, οὐδέ. Aliquanto post Colb. secundus βέουσαν σοφίαν.

(11) Sic mss. plerique omnes cum editione Basil. Editio Paris. τῇ δόξῃ ἡμῶν. Bene, sed non favent mss.

(12) Reg. sextus ἤδραστοι. Aliquanto post idem mss. ἀπάγοντες καὶ τὴν μέσσην στάσιν αὐτῇ διδόντες, et medium situm ei tribuentes.

(13) Sic multi mss. Editi περιεκέχυτο.

(14) Colb. secundus καὶ κυριωτάτῳ πάντων, omnium potissimum.

Ἔδει δὲ μήτε στάσιν εἶναι πρὸς ἄλληλα, μήτε ἐν τῇ Α
πανταλεῖ τοῦ ἑτέρου ἐκλείψει ἀφορμὴν παρασχέσθηναι
τῷ παντὶ πρὸς διόλυσιν. Τοσαύτην (15) τοῦ ὑγροῦ
τὴν φύσιν οἰκονομῶν τὸ πᾶν προαπίθετο, ὥστε μέχρι
τῶν τεταγμένων ὄρων τῆς τοῦ κόσμου συστάσεως
κατὰ μικρὸν τῇ δυνάμει τοῦ πυρὸς ἐξαναλισκόμενον
ἀντισχεῖν. Ὅ τοίνυν ἅπαντα σταθμῶν καὶ μέτρῳ δια-
ταξάμενος (ἀριθμηταὶ γὰρ αὐτῶν, κατὰ τὸν Ἰώδ, καὶ
σταγόνες εἰσὶν ὕδατος) ἤδει πόσον τῷ κόσμῳ χρόνον
ἀφώρισεν εἰς διαμονήν, καὶ πόσην χρῆσιν τῷ πυρὶ
προαποθίσθαι δαπάνην. Οὗτος ὁ λόγος τῆς τοῦ ὕδατος
περιορισίας κατὰ τὴν κρίσιν. Ἀλλὰ μὴν τό γε τοῦ
πυρὸς ἀναγκαῖον τῷ κόσμῳ, οὐδεὶς οὕτως ἔξω τοῦ
βίου παντάπασιν, ὥστε τῆς ἐκ τοῦ λόγου διδασκαλίας
προσδέσθαι· οὐ μόνον ὅτι αἱ συνεκτικαὶ τῆς ζωῆς
ἡμῶν τέχναι τῆς ἐμπύρου ἐργασίας ἐπιδέονται πᾶσαι, Β
ὕφαντικῆ, λέγῃ, καὶ σκυτοτομικῆ, καὶ οἰκοδομικῆ,
καὶ γεωργία, ἀλλ' ὅτι οὐτε δένδρων βλάστησις (16),
οὐ καρπῶν πέψις, οὐ ζώων ἐγγειῶν ἢ τῶν ἐν ὑδρῶν
γένεσις, οὐχ αἱ τούτων τροφαὶ ἢ ἐξ ἀρχῆς ἂν συν-
έστησαν, ἢ πρὸς χρόνον διήρκεσαν, τοῦ θερμοῦ μὴ
παρόντος. Οὐκοῦν ἀναγκαῖα μὲν τοῦ θερμοῦ ἢ κρίσις
διὰ τὴν τῶν γιγνομένων σύστασιν τε καὶ διαμονήν·
ἀναγκαῖα δὲ τοῦ ὑγροῦ ἢ διαψύλαια, διὰ τὸ ἀπαυστον
εἶναι καὶ ἀπαραίτητον τοῦ πυρὸς τὴν δαπάνην.
guantur, et coagmentari possint et permanere. Rursus aquæ abundantia erat pernecessaria, quod vis
ignis consumens interquiescere non queat, neque vitari.

6. Περιβλεψαὶ πᾶσαν τὴν κρίσιν, καὶ ἴδει τοῦ C
θερμοῦ τὴν δυνάμιν τοῖς ἐν γενέσει καὶ φθορᾷ πᾶσιν
ἐνδυναστεύουσιν. Διὰ τοῦτο πολὺ τὸ ὕδωρ ὑπὲρ γῆς
κεχυμένον, καὶ ὑπερέκεινα τῶν ὀρωμένων ἀπανεχθέν, καὶ
προσέτι παντὶ τῷ βῆθει τῆς γῆς ἐνεσπαρμένον.
Ἔθεν πηγῶν ἀφθονία, καὶ φρεάτων σύβροται, καὶ
ποταμῶν ρεύματα, χειμάρρων τε καὶ ἀενάων, ὑπὲρ
τοῦ ἐν πολλοῖς καὶ ποικίλοις ταμείοις διατηρεῖσθαι
τὴν ὑγρασίαν (17). Ἐκ μὲν γε τῆς ἑω ἀπὸ μὲν χει-
μερινῶν τροπῶν ὁ Ἰνδὸς βεῖ ποταμὸς, ρεῦμα πάντων
ποταμῶν ὑδάτων πλεῖστον, ὡς οἱ τὰς περιόδους τῆς
γῆς ἀναγράφοντες ἱστορήσασιν· ἀπὸ δὲ τῶν μέσων
τῆς ἀνατολῆς ὁ τε Βάκτρος, καὶ ὁ Χοάσπης, καὶ ὁ (18)
Ἀράξης, ἀφ' οὗ καὶ ὁ Τάναϊς ἀποσχίζόμενος εἰς τὴν
Μαυῶτιν ἔξεισι λίμνην· καὶ πρὸς τούτοις ὁ Φάσις, τῶν
Καυκασίων ὄρων ἀπορρέων, καὶ μυριοὶ ἕτεροι ἀπὸ
τῶν ἀρκτέων τόπων ἐπὶ τὸν Εὐξείνιον Πόντον φέρον-
ται· ἀπὸ δὲ (19) δυσμῶν τῶν θερρινῶν ὑπὸ τὸ Πυρη-
ναῖον ὄρος Ταρτησός τε καὶ Ἰστρός· ἄν ὁ μὲν ἐπὶ
τὴν ἔξω Στελλῶν ἀφίεται θάλασσαν, ὁ δὲ Ἰστρός, διὰ
τῆς Εὐρώπης ῥέων, ἐπὶ τὸν Πόντον ἐκδίδωσι. Καὶ τί
λεῖ τοὺς ἄλλους ἀπαριθμεῖσθαι, οὐς αἱ Ῥίπαι γεννῶ-

corruptionem : corrumpit nimirum aquam ignis ,
cum præstat viribus : destruit vero ignem aqua ,
cum copia prævalet. Oportebat autem neque sedi-
tionem inter se esse, neque dissolutionis dari oc-
casione universa, ob integrum alterius defectum.
Tantam humoris naturam præstituit totius guber-
nator, ut usque ad statutos constitutionis mundi
terminos, dum paulatim ignis vi absumitur, resi-
steret. Et vero qui cuncta pondere et mensura dis-
posuit ⁴⁴ (numerabiles enim sunt ipsi secundum Job
vel pluviz guttæ ⁴⁵), noverat ille quanto tempore
secundum præscriptum suum duraturus esset mun-
dus, quantumque pabuli oporteret igni præparatum.
Eam ob causam aqua in creatione sic abundavit.
Atqui nullus usque adeo extra vitam positus est,
ei ut sit opus, ut ignem mundo necessarium esse
ratione edoceatur : non solum quod artes quibus
nostra vita conservatur, ignis efficiunt indigeant
omnes, textoria, inquam, sutoria, architectonice et
agricultura, sed quod neque arborum germinatio,
neque maturitas fructuum, neque aut terrestrium
aut aquatiliū animalium generatio, neque ho-
rum alimenta, aut constitissent ab initio, aut ad
tempus perseverassent, calore non præsentē. Nec-
cessaria igitur est caloris creatio ; ut ea quæ gi-
guantur, et coagmentari possint et permanere. Rursus aquæ abundantia erat pernecessaria, quod vis
ignis consumens interquiescere non queat, neque vitari.

6. Circumspice omnes res creatas, et caloris vim
in omnibus quæ generantur ac corrumpuntur, vi-
debis dominari. Idcirco multa aqua effusa est su-
per terram, atque ultra ea quæ sub aspectum ve-
niunt, transvecta est, et insuper toti terræ profun-
ditati fuit inspersa. Unde fontium copia, congeries-
que puteorum, et fluentia fluviorum, tam eorum qui
torrentes sunt, quam eorum qui perennes, ut in
multis et variis promptuariis conservaretur humi-
ditas. Et quidem ex oriente ab hiberno solstitio In-
dus fluvius manat, flumen omnium fluvialium
aquarum maximum, velut hi qui terræ circuitum
describere, prodiderunt : a medio autem Orientis
Bactrus, et Choaspes, et Araxes, a quo et Tanais
diffusus in Mæotidem 28 paludem dilabitur. Et
præter hos Phasis a Caucasiis montibus effluens, et
innumeratissimi septentrionalibus locis in Pontum Eu-
xinum feruntur. Contra, ab occasu æstivo sub Py-
renæo monte et Tartessus et Ister : quorum ille
quidem in mare extra Columnas exoneratur ; Ister
vero per Europam fluens, in Pontum effunditur. Et
quid attinet alios enumerare, quos Ripæi montes,

⁴⁴ Sap. xi, 21. ⁴⁵ Job xxxvi, 27.

(15) Editio Paris. τοσαύτην οὖν. At desideratur
οὖν in editione Basil. inque codicibus mss. Haud
longe Colb. secundus et Reg. octavus ὁ οἰκονομῶν.
Intra ideam Colb. secundus πάντα σταθμῶν.

(16) Ita multi mss. Editi cum Reg. octavo βλα-
στήσει... πέψις... γενέσει.

(17) Colb. primus et Reg. octavus cum ms. Coin-
bel. τὴν ὑγρὰν οὐσίαν, humidam substantiam.

(18) Ita codices non pauci. Abest articulus ab edit.

qui ultra intimam Scythiam siti sunt, generant? Quorum ex numero est et Rhodanus cum infinitis aliis fluviis, iisque navigabilibus, qui occidentales Galatas Celtasque et vicinos ipsis barbaros præterlabentes, in occidentale pelagus omnes influunt. Alii e meridie a supernis plagis per Æthiopiā partim in nostrum perveniunt mare, partim in illud quod extra navigabile jacet, exonerantur; Ægon nimirum et Nyseis, et Chremes quem vocant, et Nilus quoque, qui neque fluviis natura est similis, cum instar maris inundet Ægyptum. Sic hujus terræ nostræ habitabilis locus aqua circumseptus est, et adeo multiplici alligatus mari, ac innumeris fluviis perennibus irriguus per ineffabilem sapientiam ejus, qui adversam igni naturam consumi vix posse statuit. Erit quidem tempus cum et igne ardebunt omnia; velut ait Isaias, ubi Deum alloquitur universorum: *Qui dicis abyssu, Desolaberis, et omnes fluvijs tuos arefaciam* ⁴⁶. Quamobrem sapientia, quæ infatuta est, abjecta, suscipe nobiscum veritatis doctrinam, imperitam quidem sermone, stabilem vero firmamque cognitione.

7. Idcirco *Fiat firmamentum in medio aquæ, et sit discernens inter aquam et aquam*. Dictum est quid significet in Scriptura firmamenti vocabulum. Nimirum firmamentum non dicit quamdam esse naturam resistantem ac solidam, gravitate et renixu præditam. Alioqui hoc pacto id sibi nominis potius vindicasset terra. Sed quia natura superiorum corporum tenuis est et rara, nec ullo potest sensu percipi, ideo firmamentum hoc vocavit, comparatione eorum quæ tenuissima sunt, nec sub ullum sensum cadunt. Porro quemdam mihi locum cogita, humoris discernendi facultate præditum, qui humorem quidem tenuem et percolatum sursum transmittat, crassissimum vero et terreum deorsumversus demittat, ut, subtrahentibus se paulatim humoribus, ab initio ad finem usque temperies eadem

⁴⁶ Isa. XLIV, 27.

(20) Variant inter se codices. Reg. sextus cum Coisl. vetustiore ð 'Ροδανός, *Rhodanus*. Editi cum Regiis tertio et octavo, itemque cum Colb. secundo ð 'Ηριδανός, *Padus*. Coisl. alter ð 'Ιροδιανός. Regii primus et quintus ð 'Ραδανός pro 'Ροδανός. Credere par est priorem lectionem germanam esse ac genuinam, cum huic lectioni faveat Eustathius, qui sic interpretatus est: *Quorum est Rhodanus*. Adde sermonem institui de Galliæ flumine, non de Italiæ fluvio, qualis est Eridanus, seu Padus. Ambrosius neutri lectioni faveat, cum de utroque fluvio Pado et Rhodano mentionem faciat. Sic enim loquitur lib. II, cap. 3, num. 12: *Padus maritimum commeatum Italicis subsidijs fidus invector, Rhodanus rapido concitus cursu Tyrreni æquoris freta scindens*. Verum sive legas 'Ροδανός, sive 'Ηριδανός, fatendum est ea quæ hic narrantur, falsa esse. Nam fluvius neuter ex montibus Riphæis oritur, aut in occidentalem Oceanum influunt. Lege Duceum et Lexicon Michaelis Baudran.

(21) Ita editi cum Reg. tertio et cum Coisl. primo. Reg. primus ἀλλ' ἐκ τῆς: alii tres mss. ἀλλὰ καὶ ἐκ. Colb. secundus ἀλλὰ καὶ οἱ ἐκ.

(22) Sic editio Basil. et alter Duc. et Boill., et

σι, τὰ ὑπὲρ τῆς ἐνδοτιάτω Σκυθίας ὄρη; Ἦν ἐστὶ καὶ ὁ Ῥοδανός (20) μετὰ μυρίων ἄλλων ποταμῶν, καὶ αὐτῶν νασιπόρων, οἷ, τοὺς ἐσπερίους Γαλάτας καὶ Κελτοὺς, καὶ τοὺς προσεχεῖς αὐτοῖς βαρβάρους παραμειψάμενοι, ἐπὶ τὸ ἐσπέριον πάντες εἰσχέονται πέλαιος. Ἄλλοι ἐκ (21) τῆς μεσημβρίας ἀνωθεν διὰ τῆς Αἰθιοπίας, οἱ μὲν ἐπὶ τὴν πρὸς ἡμᾶς ἔρχονται θάλασσαν, οἱ δὲ ἐπὶ τὴν ἔξω τῆς πλεομένης (22) ἀποκενοῦνται: ὁ τε Αἰγῶν καὶ ὁ Νύσης, καὶ ὁ καλούμενος Χρεμέτης, καὶ πρὸς γε ἔτι ὁ Νεῖλος, ὃς οὐδὲ ποταμοῖς τὴν φύσιν ἔοικεν, ὅταν ἴσα θαλάσση πελαγίζῃ τὴν Αἰγυπτῶν. Οὕτως ὁ τῆς καθ' ἡμᾶς οἰκουμένης τόπος ὕδατι περιελήπτται, πελάγεσι τε ἀπλείοις ἐνδεδεμένος καὶ μυρίοις ποταμοῖς ἀεννάοις κατὰ ῥύτους, διὰ τὴν ἀρρήτων σοφίαν τοῦ τὴν ἀντίπαλον τῷ πυρὶ φύσιν δυσεξανάλωτον εἶναι οἰκονομήσαντος. Ἔσται μέντοι οτε καὶ πάντα καταφρυγῆσεται τῷ πυρὶ, ὡς φησὶν Ἡσαίας ἐν οἷς πρὸς τὸν τῶν ὄλων Θεὸν διαλέγεται: Ὁ λέγων (23) τῇ ἀθύσσω Ἐρημωθήσῃ, καὶ πάντα τοὺς ποταμούς σου ξηρανῶ. Ὅστε, ἀπορρίψας τὴν μωρανθείσαν σοφίαν, κατὰ δεξιὰ μεθ' ἡμῶν τὸ διδασκάλιον τῆς ἀληθείας, ἰδιωτικὸν μὲν τῷ λόγῳ, ἀδιάπτωτον δὲ κατὰ τὴν γνῶσιν.

7. Διὰ τοῦτο Γεσηθήτω στερέωμα ἐν μέσῳ τοῦ ὕδατος, καὶ ἔστω διαχωρίζον ἀνὰ μέσον ὕδατος καὶ ὕδατος. Εἰρηται τί τὸ σημαινόμενον παρὰ τῇ Γραφῇ τὸ καὶ στερεώματος ὄνομα: Ὅτι οὐχὶ τὴν ἀντίτυπον τοῦ στερεώματος φύσιν, τὴν ἔχουσαν βάρος καὶ ἀντέρεισιν, οὐ ταύτην (24) λέγει στερέωμα. Ἦ οὕτως ἀν κυριώτερον ἢ γῆ τῆς τοιαύτης κλήσεως ἔξωθη. Ἀλλὰ διὰ τὴν φύσιν τῶν ὑπερκειμένων λεπτήν οὖσαν καὶ (25) ἀραιὰν καὶ εὐδεμιᾶ αἰσθήσει καταληπτήν, στερέωμα τοῦτο ὠνόμασε, συγκρίσει τῶν λεπτοτάτων καὶ τῇ αἰσθήσει ἀκαταλήπτων. Καὶ νοεὶ μοι τόπον τινὰ διακριτικὸν τοῦ ὕγρου: τὸ μὲν λεπτὸν καὶ διηθούμενον ἐπὶ τὰ ἀνω διείντα, τὸ δὲ παχύτατον καὶ γεῶδες ἐναφιέντα τοῖς κάτω, ἐν' ἑξ ἀρχῆς μέχρι τέλους ἢ αὐτὴ εὐκрасία συντηρηθῆ, κατὰ μέρος τῆς ὑφαιρέσεως (26) τῶν ὕγρων γινομένης. Σὺ δὲ τῷ μὲν

Regii primus, tertius, quintus, sextus et octavus, cum Colb. secundo et cum utroque Coisl. Editio Paris. ἔξω τοῖς πλεομένοισι, mendose. Mox Colb. secundus ὃς οὐδὲ ποταμός. Subinde mss. plerique omnes ἴσα θαλάσση. Editi ἴσα θαλάσση.

(23) Ὁ λέγων, *Qui dicis*. Interpretati sumus ad sensum Basilii, non ad sensum prophetæ. Nam, ut notat Duceus, neque jam propheta πρὸς τὸν Θεὸν διαλέγεται, aut, ut volunt quidam, προφήτης περὶ τοῦ Θεοῦ, sed potius πρὸς τὸν λαὸν ὁ Θεός, *populum Deus alloquitur*. Itaque recte Vulgata Latina, *Qui dico profundo, Desolare* Unde et sequitur Græce, καὶ τοὺς ποταμούς σου ξηρανῶ *et flumina tua arefaciam*. Huc usque vir doctissimus, cujus notam legas suo deo.

(24) Editi cum Reg. tertio et cum Coisl. vetustiore οὐ ταύτην. Deest οὖν in alijs quatuor mss. et in Combef.

(25) Ita codices octo. Editi διὰ τὴν φύσιν τῶν ὑπερκειμένων λεπτήν εἶναι καὶ. Mox editi cum Reg. primo et Colb. secundo καταλήπτων, male. Regii tertius, quintus, sextus et octavus, cum utroque Coisl. et cum Combef. ἀκαταλήπτων, bene.

(26) Editi cum uno aut altero ms. ὑφαιρέσεως:

πλήθει τοῦ ὕδατος ἀπιστεῖς, πρὸς δὲ τοῦ θερμοῦ τὸ πληθος οὐκ ἀποβλέπει· ὁ, κἄν ὀλίγον ἢ τῷ μεγέθει, πολλῆς ἐστὶ διὰ τὴν δύναμιν ἀναλωτικὸν ὑγρασίας. Ἐφέλκεται μὲν γὰρ τὸ παρακείμενον ὑγρὸν, ὡς δηλοῖ ἡ σικῶα δαπανητικὸν δὲ ἐστὶ τοῦ ἐλκυσθέντος κατὰ τὴν εἰκόνα τοῦ λυχνιαίου πυρός, ὁ, διὰ τῆς θρυαλλίδος τὴν παρακείμενην τροφὴν ἐπισπασάμενον, ταχέως διὰ τῆς μεταβολῆς ἀπηθάλωσε. Τὸν δὲ αἰθέρα τίς ἀμφιβάλλει μὴ οὐχὶ πυρώδη εἶναι καὶ διακαῆ; ὅς εἰ μὴ τῷ ἀναγκαίῳ τοῦ ποιήσαντος αὐτὸν ὄρω κατείχετο, τί ἂν ἐκώλυεν αὐτὸν πάντα φλογίζοντα (27) καὶ καταπιμπρῶντα τὰ συνεχῆ, πᾶσαν ὁμοῦ τὴν ἐν τοῖς οὐσιν ἐξαναλῶσαι νοτιδα; Διὰ ταῦτα ὕδωρ ἀέριον (28), νεφουμένου τοῦ ἀνω τόπου ἐκ τῆς ἀναφορᾶς τῶν ἀτμῶν, οὐς ποταμοί, καὶ κρήναι, καὶ τενάγη, καὶ λίμναι, καὶ πελάγη πάντα προῖενται, ὡς ἂν ἡ πάντα πυρακτῶν ὁ αἰθήρ ἐπιλάβοι ὅπου γε καὶ τὸν ἥλιον τοῦτον ὀρῶμεν ὄρω θέρους διάδρογον πολλὰκις καὶ τεναγῶδη χώραν ἐν βραχυτάτῃ χρόνου βροπῇ ἀνικμον παντελῶς καὶ ξηρὰν καταλιμπάνοντα. Ποῦ τοῖνον ἐκεῖνο τὸ ὕδωρ; Δεικνύτωσαν ἡμῖν οἱ τὰ πάντα δεῖνοί. Ἄρ' οὐχὶ παντὶ ὄηλον, ὅτι τῆ θερμότητι τοῦ ἡλίου διατμηθὲν ἀνηλώθη; Καίτοιγε οὐδὲ θερμὸν (29) εἶναι τὸν ἥλιον ἐκεῖνοι λέγουσι τοσοῦτον αὐτοῖς τοῦ λέγειν περίεστι. Καὶ σκοπεῖτε ποταπῆ ἀποδείξει ερειθόμενοι πρὸς τὴν ἐνάργειαν (30) ἀντιβαίνουσιν. Ἐπειδὴ λευκός ἐστι, φασὶ, τὴν χροίαν, ἀλλ' οὐχὶ ὑπέρυθρος, οὐδὲ ξανθός, τούτου ἕνεκεν οὐδὲ πυρώδης τὴν φύσιν· ἀλλὰ καὶ τούτου φασὶ τὸ θερμὸν ἐκ τῆς ταχείας εἶναι περιστροφῆς. Τί ἐντεῦθεν ἑαυτοῖς διοικούμενοι; Ὡς μὴδὲν δόξει τῶν ὑγρῶν ἀπαναλίσκειν τὸν ἥλιον. Ἐγὼ δὲ, κἄν μὴ ἀληθὲς ἢ τὸ λεγόμενον, ἀλλ' ὡς συγκατασκευάζον ἐμοὶ τὸν λόγον οὐκ ἀπωθοῦμαι. Ἐλέγετο γὰρ διὰ τὴν ἐκ τοῦ θερμοῦ δαπάνην ἀναγκαῖον εἶναι τῶν ὑδάτων τὸ πλήθος. Διαφέρει δὲ οὐδὲν ἐκ φύσεως εἶναι θερμὸν, ἢ ἐκ πάθους ἔχειν τὴν πύρωσιν πρὸς γε τὰ τὰ αὐτὰ συμπτώματα περὶ τὰς αὐτὰς ὕλας ἀπογενεῶν. Ἐάν τε γὰρ τριβόμενα ξύλα πρὸς ἀλλήλα πῦρ καὶ φλόγα ἀνάψῃ, ἐάν τε ἐκ φλογὸς ἀναπτομένης κατακαυθῆ, ἴσον ἐστὶ καὶ παραπλήσιον ἐξ ἀμφοτέρων τὸ τέλος. Καίτοιγε ὀρῶμεν τὴν μεγάλην τοῦ τὰ πάντα κυβερνῶντος σοφίαν, μετατιθεῖσαν (31) τὸν ἥλιον ἐξ ἐτέρων εἰς ἕτερα, ἵνα μὴ, τοῖς αὐτοῖς ἀεὶ προσδιαιρούμενων, τῆ πλεονεξία τοῦ θερμοῦ λυμῆνται τὴν διακό-

A conservetur. Tu 29 vero hanc aquæ copiam a fide abhorrere censes : sed ad copiam non respicis caloribus, qui tametsi quantitate parvus, multum tamen humoris vi sua consumere potest. Attrahit quidem adjacentem humorem, velut indicat cucurbitula . consumit vero attractum, instar videlicet ignis lucernarum, qui per ellychnium alimentum viciniam attrahens, cito illud in fuliginem transmutat. Jam vero æthera quis ambigit esse ignitum et ardentem? qui nisi ineluctabili Conditoris præscripto coerceretur, quidnam eum prohibuisset, contiguibus omnibus rebus inflammatis ac combustis, omnem simul earum humiditatem absumere? Quapropter aqua aëria oritur tum, cum locus supernus ab evecctis sursum vaporibus, quos fluvii, fontes, vada, paludes ac maria omnia emittunt, obnubilatur, ut ne æther invadat, concremetque universa: cum hunc etiam solem videamus in æstiva tempestate madidam et cœnosam regionem plerumque humoris prorsus expertem ac siccam brevissimo temporis momento relinquere. Quo quæso abiit aqua illa? Ostendant nobis illi rerum omnium scientia præditi. Annon cuivis liquet, eam calore solis in vaporem solutam esse atque consumptam? Quamobrem ne calidum quidem solem esse illi dicunt : adeo loqui ipsis vacat. Verum considerate quali demonstratione nixi, evidentiæ reluctantur. Quoniam, inquit, colore albus est, non autem subruber, nec flavus, ideo neque suapte natura ignitus est : sed et ejus calorem ex veloci circumactu affirmant oriri. Quid sibi inde commodi asciscunt? Ut nihil consumere humorum sol existimetur. Ego vero, tametsi id quod ab ipsis dicitur, verum non est, tamen id ipsum, tanquam quod meam sententiam comprobet, non respuo. Nam aquarum copia ob eam quæ a calore efficitur consumptionem, necessaria esse dicebatur. Jam vero ad eisdem in eisdem materiis producendos effectus nihil interest, utrum sol suapte natura sit calidus, an ex affectione ardor ei accesserit. Sive enim ligna inter se mutuo confriata, ignem ac flammam exsuscitent, sive accensa flamma combusta fuerint, par et consimilis finis ex utroque resilit. Cæterum magnam ejus qui omnia gubernat sapientiam cernimus, solem aliunde alio transmoventem, ut ne in iisdem locis semper commorans, rerum ordinem per caloris redundantiam

sex alii codices ἀφαιρέσως. Statim Bodl. cum aliis octo mss. et cum editione Basil. ὕδατος ἀπιστεῖς, bene. Editio Paris. ὕδατος οὐκ ἀπιστεῖς. Nec aliter legisse videtur Eustathius, qui sic vertat : Sed tu quidem liquoris amplitudini non discredis. Unde patet mendum illud in aliquot codices irrepisse.

(27) Colb. secundus καταφλογίζοντα. Mox mss. plerique omnes τὰ συνεχῆ. Abest articulus ab editione Paris.

(28) Editio Paris. ἀέριον γίνεταί. Deest γίνεταί in editione Basil. et in octo mss. præter Bodl. Aliquanto post Reg. tertius ἐπιλάβῃ. Statim editi ἐν ὄρω. Abest ἐν ab octo mss.

(29) Καίτοιγε οὐδὲ θερμὸν. Vetus illa quorundam philosophorum opinio, qui, solem calidum esse negantes, affirmabant illius calorem nihil aliud

esse nisi velocem quemdam circumactum et motum, temporibus nostris viget maxime, placetque quam plurimis.

(30) Sic Regii primus et octavus cum Colb. secundo et cum Coisl. itidem secundo; et ita legit Eustathius, cujus hæc sunt : *Et considerate quo freti documento, rebus evidentiissimis adversantur.* Editi cum Regiis tertio et quinto cumque Coisl. primo πρὸς τὴν ἐνέργειαν. Mox multi mss. ἀλλ' οὐχί. Editio Paris. ἀλλὰ οὐχί. Subinde Colb. secundus τοῦτο τὸ θερμὸν.

(31) Sic nostra editio Basil. cum septem mss. Editio Paris. μεταθεῖσαν. Morellus citat nescio quam editionem Basil. in qua legitur μετατιθέντος, hæcque sublit : *Favent toti gignendi casus mox subjecti, Ἄττικῶς.* Bene, sed refragantur mss.

devastet. Sed nunc quidem ad austrinam partem circa hiberna solstitia transibit, nunc vero ad æquinoctialia transfert signa : et inde ad septentrionalia in æstivis solstitiis reducit : adeo ut, eo transeunte, in locis terrenis temperies conservetur. Videant autem an ipsi secum non **30** pugnent, qui scilicet mare dicant fluminibus non redundare ob eam quæ a sole sit consumptionem, ac insuper salsum et amarum relinqui, eo humore qui tenuis est ac potui aptus, absumpto, quod ipsum accidit maxime ex ea quam sol habet discernendi facultate, qua id quod leve est, abripit, crassum vero et terrestre tanquam limum et sæcem relinquit : unde amaritudo, et salsugo, et siccandi facultas mari inest. Porro qui talia de mari garriunt, rursus mutata sententia humorem a sole nihil imminui affirmant.

8. *Et vocavit Deus firmamentum cælum* ⁴⁷; ita ut proprie quidem conveniat alteri isthæc appellatio, similitudine vero firmamentum quoque hujus nominis sit particeps. Cæterum spectabilem hunc locum dici cælum sæpe observavimus, ob densitatem continentatemque aeris, offerentis se clare nostro aspectui, et ex eo quod videtur, cæli nomen obtinentis, ubi videlicet ait Scriptura : *Volucres cæli* ⁴⁸. Et iterum : *Volantia secundum firmamentum cæli* ⁴⁹. Tale est et illud : *Ascendant usque ad cælos* ⁵⁰. Et Moyses benedicens tribui Joseph, a fructibus cæli et rore, et a solstitiis et coitionibus lunarum, et a vertice montium, et collium æternorum benedictiones imperit ⁵¹ : quippe quod circumjacens telluri locus per

σημειῶν· ἀλλὰ νῦν μὲν αὐτὸν ἐπὶ τῷ νότιον μέρος κατὰ τὰς χειμερινὰς τροπὰς ἀπάγοντα (52), νῦν δὲ ἐπὶ τὰ ἰσημερινὰ σημεῖα μετατιθέοντα, κάκειθεν ἐπὶ τὰ προσάρκτια ὑπὸ τὰς θερινὰς τροπὰς ἐπανάγοντα· ὥστε τῇ κατὰ μικρὸν αὐτοῦ μεταβάσει τῷ περι γῆν τόπῳ τὴν εὐκρασίαν φυλάσσεισθαι. Σκεπείτωσαν δὲ εἰ μὴ αὐτοὶ ἑαυτοῖς περιπίπτουσιν, οἱ γὰρ τὴν θάλασσαν λέγουσι μῆτε πλημμυρεῖν τοῖς ποταμοῖς ἐκ τῆς τοῦ ἡλίου δαπάνης, καὶ προσέτι ἀλμυρὰν καὶ πικρὰν ἀπολείπεισθαι, τοῦ λεπτοῦ καὶ ποτίμου ὑπὸ τῆς θερμῆς ἀναλωθέντος· ὅπερ ἐκ τῆς τοῦ ἡλίου μάλαστα γίνεται διακρίσεως, τὸ μὲν κοῦφον ἀπάγοντος (53), τὸ δὲ παχὺ καὶ γεῶδες οἶον τινα ἰλὸν καὶ ὑποστάθμηθην ἐναφιέντος· ἐξ οὗ τὸ πικρὸν καὶ ἀλμυρὸν καὶ ζηραντικὸν τῇ θαλάσῃ προσεῖναι (54). Οἱ δὲ ταῦτα περὶ θαλάσσης λέγοντες, πάλιν μεταβαλλόμενοι, μηδεμίαν τοῦ ὑγροῦ γίνεσθαι μείωσιν ἐκ τοῦ ἡλίου φασί.

8. Καὶ ἐκάλεσεν ὁ θεὸς τὸ στερέωμα οὐρανόν· ὡς κυρίως μὲν ἐτέρῳ τῆς προσηγορίας ἐφαρμοζούσης, καθ' ὁμοίωσιν δὲ καὶ τούτου μεταλαμβάνοντος τῆς κλήσεως (55). Τετηρηχάμεν δὲ πολλαχοῦ τὸν ὀρώμενον τόπον οὐρανὸν λεγόμενον (56) (διὰ τὸ ναστὸν καὶ συνεχὲς τοῦ ἀέρος ἐναργῶς ἔμῳν ταῖς ἔφεσιν ὑποπίπτοντος, καὶ παρὰ τὸ ὀρᾶσθαι τῆς τοῦ οὐρανοῦ (57) προσηγορίας ἀξιουμένου ἐν οἷς φησι· *Τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ*· καὶ πάλιν· *Τὰ πετόμενα κατὰ τὸ στερέωμα τοῦ οὐρανοῦ*. Τοιοῦτόν ἐστι καὶ τὸ· *Ἀραβαθίνουσιν ἕως τῶν οὐρανῶν*. Καὶ Μωϋσῆς, εὐλογῶν τὴν φυλὴν τοῦ Ἰωσήφ, ἀπὸ ὠρῶν (58) οὐρανοῦ, καὶ δρόσου, καὶ ἀπὸ ἡλίου τροπῶν, καὶ συνόδων μηνῶν, καὶ ἀπὸ κορυφῆς ἔρειων καὶ βουνῶν ἀεν-

⁴⁷ Gen. i, 8. ⁴⁸ Psal. viii, 9. ⁴⁹ Gen. i, 20. ⁵⁰ Psal. cvi, 26. ⁵¹ Deut. xliii, 13-15.

(52) Editio Paris. τροπὰς ἀπάγοντος... σημεῖα μετατιθέοντος... τροπὰς ἐπανάγοντος. Nostra editio Basil. et uterque Coisl. et Bodi. cum Regii primo, tertio, quinto et sexto, et cum Colb. secundo, prout edidimus. Cæterum arbitramur, editores Marte proprio non ex fide codicum mss. edidisse μετατιθέοντος... ἀπάγοντος, etc., ut ne videretur Basiliius contra regulas grammaticas peccasse. Et vero si ratio haberetur regularum grammaticarum, debuisset Basiliius scribere ἀπάγουσαν, nempe σοφίαν. Sed constat exemplis multis insignes magnosque oratores ad præcepta grammatica non semper attendere, sed ea nonnunquam negligere. Itaque non jam ea participia ἀπάγοντα, etc., referas ad vocem σοφίαν, sed ad vocem subintellectam, κυβερνήτην.

(33) Colb. secundus κοῦφον ἀνάγοντος.

(54) Reg. primus προσεῖναι.

(35) Colb. secundus κλήσεως· οὕτως ὡς εἰρηται. Vult Basiliius firmamentum non proprie cæli nominari, sed duntaxat cæli nomine insigniri per quamdam similitudinem.

(56) Colb. secundus et Reg. octavus cum Coisl. secundo τὸν ὀρώμενον τοῦτον ἀέρα οὐρανὸν λεγόμενον, Cæterum spectabilem hunc aerem dici cælum sæpe observavimus. Editi et Regii primus et quintus cum Coisl. vetustiore τὸν ὀρώμενον τόπον οὐρανὸν λεγόμενον, Observavimus autem non raro visibilem hunc locum cælum appellari. Equidem non inficias iverim, admitti posse lectionem utramque : mihi tamen nescio quomodo verisimilius sit, posteriorem priori esse anteponendam. Suspicio enim librarium

quempiam e regione vocis τόπον per modum scholii ad marginem sui codicis apposuisse τοῦτον ἀέρα, et hinc factum esse, ut librarii alii hanc lectionem inseruerint textui. Nec parum hanc nostram conjecturam adjuvat, quod Eustathium constat τόπον legisse, cum sic vertat : *Scimus tamen sæpissime cælum dici locum spissum densatumque aeris*. Vocem autem aeris, ut alias permultas, videtur de suo addidisse Eustathius, explanationis causa.

(37) Hæc quidem sonant optime in Græcis, quod vox οὐρανός et verbum ὀρᾶσθαι habeant inter se cognitionem quamdam : in Latinis non item, quod inter vocem cælum et verbum videri convenientia nulla sit.

(38) Ἀπὸ ὠρῶν, a fructibus. Quam lectionem non editi solum exhibent, sed etiam Sixt. Biblia, Coisl. secundus, Colb. secundus, Regii quintus et octavus cum Medicæo. Henricianus vero cum Regii primo et tertio ὠρῶν, a montibus, quæ ultima lectio, teste Flaminio Nobilio, reperitur in quibusdani Deuteronomii codicibus. Ambrosius procul dubio legit ἀπὸ ὄρων, cum lib. ii in *Hexæm.*, cap. 4, num. 16, sic habeat : *Denique et Moyses benedictiones tribui Joseph a finibus cæli*. Nec aliter legit Eustathius, qui vertat : *ex finibus cæli*. Vulgata, de pomis cæli. Vox Hebrææ, inquit Ducæus, delicias et delicatos fructus significat. Unde Pagninus ad verbum, *de delicatis cælorum*. Cæterum ad exemplum aliorum vertimus, a fructibus : quamquam ὠρα non tam significet fructum, quam maturi fructus eximium colorem atque gratiam. Lege Ducæum.

νάων τας εὐλογίας δίδωσιν, ὡς τοῦ περὶ γῆν τόπου διὰ τῆς ἐν τούτοις εὐταξίας εὐθηνουμένου. Ἄλλὰ καὶ ἐν ταῖς καταράις τῆ Ἰσραὴλ (39), "Ἔσται σοι, φησὶν, ὁ ὑπὲρ κεφαλῆς οὐρανοῦ χαλκοῦς. Τί τοῦτο λέγων; Τὴν παντελῆ ξηρασίαν καὶ ἐπιλειψὶν τῶν ἀερίων ὑδάτων, δι' ὧν τῆ γῆ τὸ γόνιμον τῶν καρπῶν ἐνυπάρχει. Ὅταν οὖν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ φέρεσθαι λέγῃ δρόσον ἢ ὕετον, περὶ ὑδάτων νοοῦμεν ὅσα τὴν ἀνω κατέχειν διατέτακται χώραν. Συναγομένων γὰρ τῶν ἀναθυμιάσεων περὶ τὸ ὕψος, καὶ πυκνουμένου τοῦ ἀέρος ταῖς ἐκ τῶν πνευμάτων πιλήσειν, ὅταν μὲν αἱ τῶς ἀτμοειδῶς καὶ λεπτῶς ἐνεσπαρμέναι τῶ νέφει νοτίδες ἀλλήλαις προσχωρήσῃσι, σταγόνες γίνονται, τῶ βάρει τῶν συγκριθέντων φερόμεναι πρὸς τὸ κάτω· καὶ αὕτη ὑετοῦ γένεσις· ὅταν δὲ τὸ ὑγρὸν ἐξαρριθῆ, ταῖς βίαις τῶν ἀνέμων ἀνακοπὴν, εἴτα εἰς ἀκρον καταψυχθὲν, ὄλον διόλου παγῆ, θραυομένου τοῦ νέφους, ἡ χιών καταφέρεται. Καὶ ὄλωσ, κατὰ τὴν αὐτὴν λόγον, ἔξισί σοι ὄραϊν πᾶσαν τοῦ ὕγρου τὴν φύσιν περὶ τὸν ὑπὲρ κεφαλῆς ἡμῶν ἀέρα συνισταμένην. Καὶ μηδέτις τῆ περιεργίᾳ τῶν περὶ οὐρανοῦ φιλοσοφησάντων τὸ ἀπλοῦν καὶ ἀκατάσχευον τῶν πνευματικῶν λόγων παραβαλλέτω. Ὅσῳ γὰρ τὸ ἐν ταῖς σώφροσι (40) κάλλος τοῦ ἑταιρικοῦ προσιμότερον, τοσοῦτον καὶ τῶν ἡμετέρων λόγων πρὸς τοὺς ἔξωθεν τὸ διάφορον. Οἱ μὲν γὰρ κατηναγκασμένον τὸ πιθανὸν τοῖς λόγοις ἐπάγουσιν· ἐνταῦθα δὲ γυμνὴ τεχνασμάτων ἢ ἀλήθεια πρόκειται. Καὶ τί δεῖ πράγματα ἔχειν ἡμᾶς τὸ ψευδὲς αὐτῶν διελέγχοντας, οἷς ἐφαρκεῖ τὰς αὐτῶν ἐκείνων βίβλους ἀλλήλαις ἀντιπαράθετας ἐν ἡσυχίᾳ πολλῆ θεατὰς αὐτῶν τοῦ πολέμου καθίσθαι (41); Ὅστε γὰρ ἀριθμῶ ἐλάττους. οὔτε ἀξιώματι ὑφειμένοι, πολυφωνίᾳ δὲ καὶ παρὰ πλὴν διαφέροντες πρὸς τὸν ἐναντίον αὐτοῖς ἀντικαθίστανται λόγον, οἱ τὸ πᾶν ἐκπυροῦσθαι λέγοντες, καὶ ἀναδύωσθαι πάλιν ἐκ τῶν σπαρακτικῶν λόγων τῶν ἐναπομένοντων τοῖς ἐκπυρωθεῖσιν· ὅθεν καὶ ἀπείρους φθορὰς κόσμου καὶ παλιγγενεσίας εἰσάγουσιν. Ἄλλ' ἐκαίνοι μὲν, ἐφ' ἑκάτερα τῆς ἀληθείας ἀποσχίζόμενοι, ἐνθεν καὶ ἐνθεν τὰς ἐπὶ τὴν πλάνην ἑαυτοῖς ἐκτροπὰς ἐξευρίσκουσιν.

9 Ἡμῖν (42) δὲ καὶ πρὸς τοὺς ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας ἐστὶ τις λόγος περὶ τῶν διακριθέντων ὑδάτων, οἱ προφάσι ἀναγωγῆς, καὶ νοημάτων ὑψηλοτέρων, εἰς ἀλληγορίαν κατέφυγον, δυνάμεις λέγοντες πνευματικὰς καὶ ἀσωμάτους τροπικῶς ἐκ τῶν ὑδάτων σημαίνεσθαι· καὶ ἀνω μὲν ἐπὶ τοῦ στερεώματος μεμνημέναι τὰς κρείττους, κάτω δὲ τοῖς περιγεῖοις καὶ ὑλικαῖς τόποις προσαπομείναι (43) τὰς πονηράς. Διὰ τοῦτο δὴ, φασὶ, καὶ τὰ ἐπάνω τῶν οὐρανῶν ὕδατα αἰνεῖν τὸν Θεόν· τουτέστι, τὰς ἀγαθὰς δυνάμεις ἀξίας οὐσας διὰ καθαρότητα τοῦ ἡγεμονικοῦ τὸν πρέ-

³⁹ Deut. xxvii, 23.

(39) Ita editi cum Reg. tertio et cum Coisl. vetustiore. Reg. sextus τῆ Ἰσραὴλ ὁ Ἰσραὴλ. ἔσται. Alii quatuor mss. habent Ἰερουζαλὴμ pro Ἰσραὴλ.

(40) Editi et Coisl. vetustior ἐν ταῖς σώφροσι. Alii septem mss. ἐν τοῖς σώφροσι. Mox duo mss. τοσοῦτη καὶ

A horum temperiem secundetur. Quin et in maledictis Israeli, *Ei erit, inquit, tibi caelum quod super caput est, aeneum* 39. Quid his verbis indicare vult? Omnimodam siccitatem, et aquarum aeriarum defectum, quibus telluri fertilitas fructuum confertur. Cum igitur deferri de caelo rorem aut pluviam dicit, tum aquas eas quæ supernam regionem occupare jussæ sunt, intelligimus. Collectis enim in sublimi vaporibus, et aere per ventorum compressionem condensato, ubi humiditates, prius in modum vaporis tenuiterque nubi inspersæ, inter se mutuo coæserunt, tunc gignuntur guttæ, ad ima concretorum humorum pondere decedentes; atque hic est pluviae ortus. Cum vero humor vi ventorum dissectus, in spumam redactus est, cumque B deinceps summe refrigerescens, totus omnino congelatus est, tum fracta nube nix delabitur. Et in summa, ob eandem rationem licet tibi omnem humoris naturam circum aërem capiti nostro superstans cernere. Nemo autem spiritualium sermonum simplicitatem ac incultum cum curiositate eorum qui de caelo philosophati sunt, comparet. Quanto enim castarum pulchritudo meretricia præstabilior est, tanto sermones nostri externis præstant. Hi namque probabilitatem vi extortam suis sententiis conciliant: hic vero nuda C 31 et ab artificii vacua proponitur veritas. Sed quid opus est nos in mendacis ipsorum confutandis fatigari, quibus satis fuerit, si libris ipsorum inter se collatis, belli ipsorum spectatores in summo otio sedeamus? Nam neque numero pauciores neque dignitate inferiores, sed loquacitate etiam longe præstantes contrariæ sibi opinioni refragantur, ii qui universum aiunt comburi, ac iterum ex seminalibus quibusdam rationibus quæ in rebus exustis remanent, reviviscere. Unde etiam infinitas mundi corruptiones et regenerationes inducunt. Verum illi quidem utrinque a veritate dissi, hinc et inde ad errorem sibi ipsis diverticula inveniunt.

9. Quinetiam aliquis nobis adversus ecclesiasticos quosdam scriptores de discretis aquis habendus est sermo: qui anagoges et sublimioris intelligentiæ nomine confugerunt ad allegorias, adeo ut spirituales et incorporeas virtutes asserant per aquas tropice significari: et sursum quidem supra firmamentum mansisse præstabiliores, deorsum vero in terrestribus crassisque locis inalgnas subsedisisse. Propterea dicunt et eas aquas quæ supra caelos locatæ sunt, Deum laudare, hoc est, bonas potestates, ob mentis munditiam dignas, quæ convenientem Conditori lau-

(41) Reg. sextus πολέμου καθίστασθαι.

(42) In confesso est apud omnes tum antiquos tum recentiores hic coargui Origenem. Lege Praef. num. 23.

(43) Reg. sextus προσαναμείναι.

dem exsolvant : aquas vero infra caelos constitutas, spirituales malignitates esse, a naturali sublimitate ad inam nequitiam delapsas : quas, utpote turbulentas seditiosasque et affectuum tumultibus exæstuant, docent maris nomine fuisse vocatas, ob motuum a voluntate proficiscentium instabilitatem atque inconstantiam. Tale porro sermones veluti somniorum interpretationes et aniles fabulas rejicientes, aquam aquam intelligamus, et secretionem a firmamento factam juxta allatam rationem accipiamus. Verum etiamsi aquæ illæ supra caelos constitutæ nonnunquam ad universorum communem Dominum laudandum adhibeantur ; non idcirco eas naturam rationalem esse putamus. Neque enim animati sunt cæli, eo quod *Dei enarrant gloriam*⁴⁴ : neque firmamentum animal est sensu præditum, eo quod *Opus manuum ipsius annuntiat*⁴⁵. Et si dicat quis cælos quidem esse contemplativas virtutes, firmamentum vero potestates actuosas, et eorum quæ decent effectrices : hunc sermonem quidem tanquam solenter confictum suscipimus, sed verum esse non omnino concedemus. Sic enim et ros, et pruina, et frigus, et æstus, propterea quod apud Daniele laudare universorum Opificem jussa sint⁴⁶, erunt spiritualis quædam et invisibilis natura. Sed hæc loquendi ratio, si in illis locis a sagacibus modo spiritali accipiat, Creatoris laudationem complet. Etenim non solum aqua supra caelos reposita⁴⁷, tanquam quæ præcipuis honoribus ob præstantiam in se ex virtute insidentem condecoratur, Deo laudem persolvit : sed etiam, *Laudate eum*, inquit, *et quæ ex terra estis, dracones et omnes abyssi*⁴⁸. Quare et abyssus quam in pejorem 32 partem ii qui allegoriis utuntur, rejecerant, ne ipsa quidem Psalmodiarum cantori visa est aspernabilis et rejectanea, cum in communi ascita sit chororum creaturarum : imo etiam illa pro indito sibi modo conceinne hymnorum cantum impertit Conditori.

10. *Et vidit Deus, quia pulchrum est*⁴⁹. Oculis Dei jucunditatem res ab ipso factæ nequaquam afferunt : neque talis est apud ipsum rerum pulchritudinis commendatio, qualis apud nos : sed id pulchrum est, quod ad artis rationem perfectum et absolutum est, atque ad finis utilitatem tendit. Qui igitur manifestum eorum quæ sunt finem sibi proposuit, res singulas uti finem complentes ad artis suæ rationes recognoscens, comprobavit. Etenim si manus seorsum, aut oculus privatim, aut

Α ποντα αἶνον (44) ἀποδιδόναι τῷ κτίσαντι· τὰ δὲ ὑποκάτω τῶν οὐρανῶν ὕδατα τὰ πνευματικὰ εἶναι τῆς πονηρίας, ἀπὸ τοῦ κατὰ φύσιν ὕψους εἰς τὸ τῆς χάριτος βάθος καταπεσόντα· ἅπερ, ὡς ταραχώδη ὄντα καὶ στασιαστικά, καὶ τοῖς θορούδοις τῶν παθῶν κυμαινόμενα, θάλασσαν ὠνομάσθαι διὰ τὸ εὐμετάβλητον καὶ ἄστατον τῶν κατὰ προαίρεσιν κινήματων. Τοὺς δὲ τοιοῦτους λόγους ὡς ὄνειράτων συγκρίσεις καὶ γραῶδεις μύθους ἀποπεμφόμενοι, τὸ ὕδωρ ὕδωρ νοήσωμεν, καὶ τὴν διάκρισιν τὴν ὑπὸ τοῦ στερεώματος γενομένην κατὰ τὴν ἀποδοθεῖσαν αἰτίαν δεξώμεθα (45). Καὶ μέντοι, κἄν εἰς δοξολογίαν ποτὲ τοῦ κοινῶ τῶν ὄλων δεσπότου τὰ ὑπεράνω τῶν οὐρανῶν παραλαμβάνηται ὕδατα, οὐ λογικῆν αὐτὰ φύσιν παρὰ τοῦτο τιθέμεθα. Ὅστε γὰρ οἱ οὐρανοὶ ἔμφυχοι, ἐπειδὴ *Διηγούνται δόξαν Θεοῦ*· οὕτε τὸ στερέωμα ζῶν ἐστὶν αἰσθητικόν, ἐπειδὴ *Ἀναγγέλλει ποιεῖσιν τῶν χειρῶν αὐτοῦ*. Κἄν λέγη τις οὐρανοὺς μὲν εἶναι τὰς θεωρητικὰς δυνάμεις, στερέωμα δὲ τὰς πρακτικὰς καὶ ποιητικὰς τῶν καθηκόντων, ὡς κεκομψευμένον μὲν τὸν λόγον ἀποδεχόμεθα, ἀληθῆ δὲ εἶναι οὐ πάνυ τι δώσομεν. Οὕτω γὰρ ἂν καὶ δρόσος, καὶ πάχη, καὶ ψυχὸς, καὶ καῦμα, ἐπειδὴ ὕμνειν παρὰ τῷ Δανιὴλ (46) τὸν τῶν ὄλων δημιουργὸν ἐπετάχθη, νοερά τις ἐστὶ καὶ ἀόρατος φύσις. Ἄλλ' ὁ ἐν τοῦτοις λόγος, παρὰ τῶν νοῦν ἐχόντων τε θεωρητικῶς ἐκλαμβανόμενος, συμπληρωτικὸς ἐστὶ (47) τῆς δοξολογίας τοῦ κτίσαντος. Οὐ μόνον γὰρ τὸ ἐπάνω τῶν οὐρανῶν ὕδωρ, ὡς προηγούμενον ταῖς τιμαῖς διὰ τὴν ἐξ ἀρετῆς προσούσαν αὐτῷ ὑπεροχὴν τῷ Θεῷ τὸν αἶνον ἀποπληροῦ, ἀλλ', *Αἰεῖτε γὰρ αὐτὸν*, φησὶ, *καὶ τὰ ἐκ τῆς γῆς, δράκοντες καὶ πᾶσαι ἄβυσσοι*. Ὅστε καὶ ἡ ἄβυσσος, ἣν εἰς τὴν χεῖρωνα μοῖραν οἱ ἀλληγοροῦντες ἀπέβριψαν, οὐδὲ αὐτὴ ἀπόβλητος ἐκρίθη τῷ ψαλμῶδι (48), εἰς τὴν κοινὴν τῆς κτίσεως χοροστασίαν παραληφθεῖσα· ἀλλὰ καὶ αὐτὴ κατὰ τοὺς ἐνυπάρχοντας αὐτῇ λόγους ἁρμονίως συμπληροῦ τὴν ὕμνον τῷ ποιητῇ.

10. *Καὶ εἶδεν ὁ Θεός, ὅτι καλόν*. Οὐχὶ ὀφθαλμοῖς Θεοῦ τέρψιν παρέχει τὰ παρ' αὐτοῦ γινόμενα, οὐδὲ τοιαύτη παρ' αὐτῷ ἡ ἀποδοχὴ τῶν καλῶν, ὅλα καὶ παρ' ἡμῖν· ἀλλὰ καλὸν τὸ τῷ λόγῳ τῆς τέχνης ἐκτελεσθῆναι, καὶ πρὸς τὴν τοῦ τέλους εὐχρηστίαν συντεῖνον. Ὁ τοίνυν ἐναργῆ (49) τὸν σκοπὸν τῶν γινόμενων προθέμενος, τὰ κατὰ μέρος γινόμενα ὡς συμπληρωτικὰ τοῦ τέλους τοῖς τεχνικοῖς ἑαυτοῦ λόγοι, ἐπελθὼν (50) ἀπεδέξατο. Ἐπεὶ καὶ χεῖρ καθ' ἑαυτὴν, καὶ ὀφθαλμὸς ἰδίᾳ, καὶ ἕκαστον τῶν τοῦ

⁴⁴ Psal. xviii, 2. ⁴⁵ ibid. ⁴⁶ Dan. iii, 67, 68. ⁴⁷ Psal. cxxviii, 4. ⁴⁸ ibid. 7. ⁴⁹ Gen. i, 10.

(44) Ita mss. octo. Editi πρέποντα ὕμνον.

(45) Reg. sextus γινόμενην κατὰ τὴν δοθεῖσαν αἰτίαν δεξώμεθα.

(46) Reg. sextus παρὰ τοῦ Δαν. Statim Reg. primus τῶν ὄλων Θεὸν ἐπετ.

(47) Duo mss. e nostris cum Combef. συμπληρωτικὸς ἐστὶ. Nec ita multo post editi cum Reg. octavo et cum utroque Coisl. προηγούμενον. Alii tres mss. προηγμένον. Colb. secundus προηγόμενος.

(48) Sic codices sex. Editi cum duobus aut tribus mss. παρὰ τῷ ψάλμ.

(49) Ita uterque Duc., uterque Coisl., Regii primus, tertius, quintus, sextus et octavus, cum Colb. secundo. Nec aliter legit Eustathius. Editio Paris. ἐν ἀρχῇ, in principio. Editio Basil. uno verbo ἐναργῆ.

(50) Reg. sextus ἐπανελθὼν. Aliquanto post editi cum aliquibus mss. διηρημένως. Regii tertius, quintus et sextus διεβριμμένως, fortuito.

ἀνδριάντος μελῶν διηρημενῶς κείμενα, οὐκ ἂν φανεῖν καλὰ τῷ τυχόντι· πρὸς δὲ τὴν οἰκίαν τάξιν ἀποτεθέντα, τὸ ἐκ τῆς ἀναλογίας, ἐμφανὲς (51) μόλις ποτὲ, καὶ τῷ ἰδιώτῃ παρέχεται γινώριμον. Ὁ μέντοι τεχνίτης καὶ πρὸ τῆς συνθέσεως οἶδε τὸ ἐκάστου καλὸν, καὶ ἐπαινεῖ τὰ καθ' ἕκαστον, πρὸς τὸ τέλος αὐτῶν ἐπαναφέρων τὴν ἔννοιαν. Τοιοῦτος οὖν δὴ τις καὶ νῦν ἐντεχνος ἐπαινετὴς τῶν κατὰ μέρος ἔργων ὁ θεὸς ἀναγέγραπται· μέλλει δὲ τὸν προσήκοντα (52) ἐπαινον καὶ παντὶ ὁμοῦ τῷ κόσμῳ ἀπαρτισθέντι πληροῦν. Ἀλλὰ γὰρ ἐνταῦθα ἡμῖν οἱ περὶ τῆς δευτέρας ἡμέρας καταληξάτωσαν λόγοι, ὥστε τοῖς μὲν φιλοπόνοις ἀκροαταῖς καιρὸν παρασχεῖν τῆς ὧν ἤκουσαν ἐξετάσεως, ὥστε εἰ τι χρῆσιμον ἐν αὐτοῖς, τοῦτο τῇ μνήμῃ συσχεῖν (53), καὶ διὰ τῆς φιλοπόνου μελέτης, οἷον διὰ τίνος πέψεως, τὴν τῶν ὠφελίμων ἀνάδοσιν ἀναμείναι· τοῖς δὲ περὶ τὸν βίον ἀσχολουμένοις δοῦναι σχολὴν διὰ τοῦ μέσου χρόνου τὰς φροντίδας διαθεμένοις (54), καθαρὰ μεριμνῶν τῇ ψυχῇ πρὸς τὴν ἐσπερινὴν τῶν λόγων ἐστίασιν ἀπαντῆσαι. Ὁ δὲ τὰ μεγάλα δημιουργήσας θεὸς, καὶ τὰ μικρὰ ταῦτα λεχθῆναι οἰκονομήσας, δὴν ὑμῖν σύνεστιν ἐν παντὶ τῆς ἐκτουτοῦ ἀληθείας, ἵν' ἐκ τῶν ὁρωμένων τὸν ἀόρατον ἐννοῆτε, καὶ ἐκ μεγέθους καὶ καλλονῆς τῶν κτισμάτων τὴν πρέπουσαν δόξαν περὶ τοῦ κτίσαντος ἡμᾶς ἀναλαμβάνητε (55). Τὰ γὰρ ἀόρατα αὐτοῦ ἀπὸ κτίσεως κόσμου τοῖς ποιήμασι νοούμενα καθορίζεται, ἢ τε αἰθερῶν αὐτοῦ δύναμις καὶ θεϊότης· ὥστε καὶ ἐν γῆ, καὶ ἐν ἀέρι, καὶ ἐν οὐρανῷ, καὶ ἐν ὕδατι, καὶ ἐν νυκτὶ, καὶ ἐν ἡμέρᾳ, καὶ ἐν πᾶσι τοῖς ὁρωμένοις ἐναργῆ λαμβάνειν ἡμᾶς τοῦ εὐεργέτου τὰ ὑπομνήματα (56). Οὔτε γὰρ ἀμαρτίας καιρὸν τινα δύσομεν, οὔτε τῷ ἐγθρῶ τόπον ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν καταλείψομεν, διὰ τῆς συνεχοῦς μνήμης ἔνοιον ἔχοντες ἑαυτῶν (57) τὸν θεόν· ᾧ πᾶσα δόξα καὶ προσκύνησις νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων Ἀμήν.

A unumquodque statuae membrum separatim jaceret, hæc utique non cuivis pulchra viderentur: si vero in proprium locum ac ordinem reponantur, tum pulchritudo ex proportione emergens, quæ modo vix in conspectum veniebat, jam vel cuivis rudi et imperito manifesta evadit. Verum artifex ante commissuram novit cujusque partis pulchritudinem, laudatque singula, utpote qui ad eorum finem animum intendat. Deus itaque et nunc depingitur ceu talis quispiam artifex, qui opera singula laudat, imo etiam toti simul mundo absoluto congruam laudem non dubitat tribuere. Cæterum nostri de secunda die sermones hic desinant, quo studiosis auditoribus temporis opportunitas præbeatur ea quæ audiverunt expendendi, ut si quid utile in ipsis sit, id ipsum memoria conservent, ac per sedulam meditationem velut per quamdam coctionem, eorum quæ utilia sunt exspectent digestionem: utque detur otium his qui victu comparando occupantur, ut intermedio tempore negotia disponentes, anima curis purgata ad vespertinas sermonum epulas occurrant Deus aulem qui tanta effecit, et quo disponente pauca hæc dicta sunt, tribuat vobis in omnibus suæ veritatis intelligentiam, ut per visibilia invisibilem cognoscatis, atque ex magnitudine ac pulchritudine creaturarum decentem de Conditore nostro opinionem concipiatis. *Invisibilia enim ipsius a creatura mundi, per ea quæ facta sunt, intellecta conspiciuntur: sempiterna quoque ejus virtus et divinitas*⁵⁵: adeo ut in terra, in aere, in cælo, in aqua, in nocte, in die, et in omnibus visibilibus, non obscure ejus qui nobis benefecit recordemur. Neque enim peccatis occasionem ullam sumus daturi, neque inimico in nostris cordibus locum relicturn, si modo per assidua memoriam Deum in nobis inhabitantem habeamus: cui omnis gloria et adoratio, nunc et semper, et in sæcula sæculorum. Amen.

ΟΜΙΛΙΑ Δ'.

Περὶ συναγωγῆς τῶν ὑδάτων (58).

1. Εἰσὶ τινες πόλεις παντοδαποῖς θεάμασι θαυματοποιῶν ἀπὸ θαλάσσης ὁρθροῦ μέχρις ἑσπερας αὐτῆς ἐστιῶσαι τὰς ὄψεις. Καὶ μέντοι καὶ μελῶν τινῶν (59) κελκασμένων καὶ διεφθαρμένων καὶ παντάπασιν πολλὴν ἀκολασίαν τῶν ψυχῶν ἐντικτότων, ἐπὶ πλείστον ἀκού-

⁵⁵ Rom. 1, 20.

(51) Regii primus et sextus cum Colb. secundo et cum utroque Coisl. ἐμφανές. Editi cum duobus mss. εὐφανές. Codex Combef. cum Reg. octavo συμφορές.

(52) Sic Regii primus, tertius, quintus, sextus, octavus, Colb. secundus et Combef. cum utroque Coisl. Editio Paris. ὁ θεός. Ἀναγέγραπται δὲ τοῦτο τὸν πρὸς. Editio vero Basil. ἀναγέγραπται δὲ τὸν πρὸς. Utraque male.

(53) Sic codices sex. Editi et Coisl. primus συνέχειν.

(54) Ita quatuor mss. Editi διατιθεμένοις.

(55) Sic Regii primus, tertius, sextus et Colb. secundus, bene. Coisl. uterque et editi, et Reg. quintus ἀναλαμβάνειν.

HOMILIA IV.

De aquarum congregatione.

33 1. Sunt quædam civitates, quæ omnigenis præstigatorum spectaculis a summo mane ad ipsam usque vesperam oculos pascunt. Et certe quamvis cantilenas quasdam dissolutas corruptasque et omnibus modis multam in animis impuritatem gignentes.

(56) Ita mss. octo. Eustathius vertit, *monumenta certissima*. Editi ὑποδείγματα, *exempla*.

(57) Colb. secundus ἔχοντες ἑαυτοῖς. Mox editi cum Reg. tertio εἰς τοὺς σύμπαντας καὶ ἀτελευτήτους αἰῶνας. Voces σύμπαντας καὶ ἀτελευτήτους desunt in quinque codicibus.

(58) Reg. octavus περὶ συναγωγῶν ὑδάτων. Coisl. primus simpliciter ὁμίλια τετάρτη.

(59) Sic octo mss. Editi τινές. Verisimile mihi sit, typographos sua ipsorum auctoritate contra fidem mss. edidisse τινές pro τινῶν, ne mendum subesse videretur, et ut vox τινές cum voce ἀκούοντες construere possent. Sed hæc eorum emendatio necessaria non erat, cum vox ἀκούοντες queat referri ad generale quoddam nomen, puta πολῖται.

vel diutissime audiant, nequaquam exsultantur. Quin etiam tales populos multi predicant beates, quod, relictis fori mercaturis, aut artium ad vitam tutandam spectantium inventionibus neglectis, in omni otio atque voluptate tempus vitæ sibi præstitutum transigunt; nescientes orchestram quæ spectaculis impuris abundat, his qui illic considunt communem ac publicam esse lasciviæ officinam. Quin et illæ tibiæ modulationes perquam concinnæ, ac metricæ cantiones, audientium animis insidentes, cunctis, utpote citharædorum aut tibicinum pulsum æmulantibus, nihil aliud quam obscenitatem suadent. Jam vero nonnulli qui equis supra modum delectantur, vel in somnis pro equis contendunt, transjungentes currus, aurigas transmutantes, et in summa ne in somniorum quidem visis a diurna insipientia vacent. Nos autem, quos Dominus, magnus rerum mirabilium effector ac opifex, ad sua commendanda opera convocavit, num in contemplandis et auscultandis Spiritus eloquiis aut fatiscemus, aut pigri erimus? Nonne potius, magnam illam variamque divini opifelli officinam circumstantes, et unusquisque ad transacta tempora mente regressi, mundi totius ordinationem contemplabimur? cœlum quidem juxta propheticum sermonem in modum fornicis coulatum⁶⁰: terram vero magnitudine ac gravitate infinitam, ipsam seipsa innixam: diffusum aerem, mollem et suaviter natura humidum, proprium et perpetuum respirantibus alimentum suppeditantem, cedentem autem, et præ mollitia a corporibus motis sese interscindit sinentem, nihil ut impedimenti sit per ipsum meatibus; cum ad tergam coram qui ipsum fundunt, recipiat se facile ac diffluat. Aquæ denique naturam, tum ejus quæ alimentum subministrat, tum ejus quæ ad alios nostros usus destinatur, simulque ordinatam ejusdem ad definita loca congregationem, ex his quæ modo nobis lecta sunt, conspicias.

2. 34. *Et dixit Deus: Congregetur aqua quæ sub cælo est in congregationem unam, et appareat arida. Et factum est sic: et congregata est aqua quæ sub cælo erat in congregationes suas: et apparuit arida. Et vocavit Deus aridam, terram, et collectiones aquarum vocavit maria*⁶¹. Quanta mihi in superioribus sermonibus exhibuisti negotia, dum causam requireres, quomodo terra fuerit invisibilis: quandoquidem cuilibet corpori naturaliter inest color, et omnis color

⁶⁰ Isa. xl, 22. ⁶¹ Gen. i, 9, 10.

(60) Nonnulli mss. καταλείποντες.

(61) Colb. secundus ἀκουόντων.

(62) Sic mss. quinque. Editi cum duobus mss. πρόσματα. Lege Ambrosium lib. iii In Hexæm., cap. 1, num. 5, in quo legendum suspicor: mortiferi cantus cromatum scenitorum, aut potius crumatum scenitorum, ob auctoritatem Basilii, qui hic hac ipsa voce utitur.

(63) Colb. secundus θεάν καὶ ἔρευναν, contemplandis et scrutandis, etc.

(64) Regii sextus et octavus cum Colb. secundo ἰστώμενον. Editi cum aliquibus mss. ἰστώμενον.

(65) Sic mss. quinque. Editi περισταμένου. Reg.

οντες οὐκ ἐμπιμπλάνται. Καὶ τοὺς τοιοῦτους δῆμους πολλοὶ μαχαρίζουσιν, ὅτι. τὰς κατ' ἀγορὰν ἐμπορίας, ἢ τὰς ἐκ τῶν τεχνῶν πρὸς τὸ ζῆν ἐπινοίας καταλιπόντες (60), διὰ βλάβης πάσης καὶ ἡθονῆς τὸν τεταγμένον ἑαυτοῖς τῆς ζωῆς χρόνον διαπερῶσιν, οὐκ εἰδότες ὅτι ὀρχήστρα εὐθηνουμένη θεάμασιν ἀκολάστοις κοινῶν καὶ δημόσιον διδασκαλεῖον ἀσελγείας τῆς συγκαθημένους ἐστὶ, καὶ τὰ παναρμόνια τῶν αὐλῶν μέλη καὶ ἄσματα πορνικὰ, ἐγκαθεζόμενα ταῖς τῶν ἀκουσάντων (61) ψυχαῖς, οὐδὲν ἔτιρον ἢ πάντα ἀσχημονεῖν ἀναπειθεῖ, τὰ τῶν κιθαριστῶν ἢ τὰ τῶν αὐλητῶν κρούματα (62) μιμουμένους. Ἦδη δὲ τινες τῶν ἑπιπομανούτων καὶ ἄναρ ὑπὲρ τῶν ἑπιπῶν μάχονται, ἄρματα μεταζευγύντες καὶ ἡνιόχους μετατιθέντες, καὶ ἕλωσ τῆς μεθήμερινῆς ἀφροσύνης οὐδὲ ἐν ταῖς καθ' ὕπνον φαντασίαις ἀφίστανται. Ἡμεῖς δὲ ἄρα, οὗς ὁ Κύριος, ὁ μέγας θαυματοποιὸς καὶ τεχνίτης, ἐπὶ τὴν ἐπίδειξιν συνεχάλεσε τῶν οἰκειῶν ἔργων, ἀποκαρούμεθα πρὸς τὴν θεάν (63), ἢ ἀποκνήσομεν πρὸς τὴν ἀκρόασιν τῶν λογίων τοῦ Πνεύματος; Ἄλλ' οὐχὶ τὸ μέγα τοῦτο καὶ ποικίλον τῆς θείας δημιουργίας ἐργαστήριον περιστάντες, καὶ πρὸς τοὺς ἄνω χρόνους ἐπανελθόντες τῇ διανοίᾳ ἕκαστος, ὀφόμεθα τὴν διακόσμησιν τοῦ παντός; οὐρανὸν μὲν ἰστώμενον (64), κατὰ τὸν προφητικὸν λόγον, ὡς καμάραν· γῆν δὲ, τὴν ἀπειρον μεγέθει καὶ βάρει, αὐτὴν ἐφ' ἑαυτῆς ἐδραζομένην· ἀέρα κεκρυμένον μαλακῶν καὶ ὑγρῶν τῆ φύσει, οἰκειῶν μὲν καὶ διηνεκῆ τροφῶν τοῖς ἀναπνεύουσι παρεχόμενον, ὑπεκίοντα δὲ καὶ περισχιζόμενον τοῖς κινουμένοις δι' ἀπαλόττητα, ὡς μὴδὲν ἐμπόδιον εἶναι παρ' αὐτοῦ τοῖς ὀρμῶσιν, ἀεὶ πρὸς τὸ κατόπιν τῶν τεμνόντων αὐτὸν ἀντιπερισταμένου (65) βραδίως καὶ περιβρέοντος. Ὑδατος δὲ φύσιν τοῦ τε τροφίμου καὶ τοῦ κατὰ τὰς ἄλλας χρείας ἡμῶν εὐτρεπισθέντος, καὶ τὴν εὐτακτον τοῦτο πρὸς τοὺς ἀφωρισμένους τόπους συναγωγῆν, ἐκ τῶν ἀρτίως ἡμῶν ἀνεγνωσμένων κατόψαι.

2. Καὶ εἶπεν ὁ Θεός· Συναχθήτω τὸ ὕδωρ τὸ ὑποκάτω τοῦ οὐρανοῦ εἰς συναγωγὴν μίαν, καὶ ὀφθήτω (66) ἡ ξηρὰ. Καὶ ἐγένετο οὕτως, καὶ συνήχθη τὸ ὕδωρ τὸ ὑποκάτω τοῦ οὐρανοῦ εἰς τὰς συναγωγὰς αὐτῶν, καὶ ὤφθη ἡ ξηρὰ. Καὶ ἐκάλεσεν ὁ Θεός τὴν ξηρὰν, γῆν, καὶ τὰ συστήματα τῶν ὑδάτων ἐκάλεσε θάλασσας. Πόσα μοι πράγματα παρῆτες ἐν τοῖς κατόπιν λόγοις, ἀπαιτῶν τὴν αἰτίαν πῶς ἀόρατος ἡ γῆ (67), παντὶ σώματι

primus ἀντιδισταμένου.

(66) Regii primus et quintus εἰς τὰς συναγωγὰς αὐτῶν, καὶ ὀφθήτω. Editi cum multis mss. et cum sacro textu εἰς συναγωγὴν μίαν. Mox sacer textus et editi et mss. multi hoc secundo loco habent εἰς τὰς συναγωγὰς αὐτῶν, καὶ ὤφθη ἡ, etc. Reg. sextus in utroque loco habet εἰς συναγωγὴν μίαν. Infra Anglici mss. θάλασσαν, contra lidem reliquorum mss. in quibus legitur θάλασσας.

(67) Reg. quintus ἦν ἡ γῆ. Ibidem Colb. secundus παντὶ μὲν. Alii duo mss. simpliciter παντὶ σώματι φυσικῶς χρώματος αἰσθητοῦ τῆ ὀράσει καθ' ἑστῆκότος. Editi cum aliis mss. fusius et rectius.

φυσικῶς χρώματος συμπάρντος, παντὸς δὲ χρώματος αἰσθητοῦ τῇ ὄρασι καθεστηκότος; Καὶ τάχα σοὶ οὐκ ἰδόντι αὐτάρκως ἔχειν τὰ εἰρημμένα, ὅτι πρὸς ἡμᾶς τὸ ἀόρατον, οὐ πρὸς τὴν φύσιν εἰρητο (68) διὰ τὴν τοῦ ὕδατος ἐπιπρόσθησιν, ὃ τότε τὴν γῆν πᾶσαν περιεκάλυπτεν. Ἰδοὺ νῦν ἀκουε αὐτῆς ἑαυτὴν εἰς Γραφῆς φανερούσης. *Συναχθήτω τὰ ὕδατα, καὶ ὀρθήτω ἡ ξηρά.* Συνέλκεται τὰ παραπτύσματα, ἵνα ἐμφανῆς γένηται ἡ τέως μὴ ὀρωμένη. Ἰσοῦ δ' ὅν τις κάκεινο πρὸς τοῦτοις ἐπιζητήσῃ. Πρῶτον μὲν, διὰ τί ὃ κατὰ φύσιν ὑπάρχει τῷ ὕδατι φέρεσθαι πρὸς τὸ κάταντες, τοῦτο ἐπὶ τὸ πρόσταγμα τοῦ Δημιουργοῦ ὁ λόγος ἀνάγει; Ἔως μὲν γὰρ ἂν ἐπὶ τοῦ ἰσοπέδου κείμενον τύχη (69) τὸ ὕδωρ, στάσιμόν ἐστιν, οὐκ ἔχων ὅπου μεταβῆ. Ἐπειδὴν δὲ τινος πρηνούς λάβηται, εὐθὺς ὀρμήσαντος τοῦ προάγοντος, τὸ συνεχῆς αὐτῷ τὴν βάσιν τοῦ κινηθέντος ἐπιλαμβάνει, καὶ τὴν ἐκείνου τὸ ἐφεπόμενον· καὶ οὕτως ὑπεκφεύγει μὲν ἀπὸ τοῦ προάγοντος, ἐπιπίπτει δὲ τὸ ἐπερχόμενον· καὶ τοσοῦτ' ὀξυτέρῃ ἡ φορὰ γίνεται, ὅσπερ ἂν καὶ τὸ βάρος ἢ πλεῖον τοῦ καταφερομένου, καὶ τὸ χωρίον κοιλότερον, πρὸς ὃ ἡ ἐπιβύσις. Εἰ οὖν οὕτως πῶς τὸ ὕδωρ, παρέλκοι ἂν τὸ πρόσταγμα τὸ καλεῖον συναχθῆναι εἰς συναγωγὴν μίαν. Ἐμᾶλλε γὰρ πάντως διὰ τὸ κατάρροπον τῆς φύσεως, ἐπὶ τὴν πάντων κοιλότεραν χώραν αὐτομάτως συνδίδουσαι, καὶ μὴ πρότερον στήσεσθαι πρὶν ὀμαλισθῆναι τὰ νῦτα. Οὐδὲν γὰρ οὕτω χωρίον ἰσοπέδον, ὡς ἡ τοῦ ὕδατος ἐπιπάνεια. Ἐπειτα πῶς, φησὶν, εἰς συναγωγὴν μίαν ἐκελεύσθη τὰ ὕδατα συνδραμεῖν, ὅπου φαίνονται πολλὰ ὄσα θάλασσαι, καὶ πλεῖστον ἀλλήλων τῇ θέσει διωρισμένοι; Πρὸς μὲν οὖν τὸ πρότερον τῶν ἐπιζητηθέντων ἐκείνῳ φαμεν· ὅτι μάλιστα μὲν οὐ μετὰ τὸ πρόσταγμα τὸ δεσποτικὸν ἐπέγνων τοῦ ὕδατος τὰς κινήσεις, ὅτι τε περιβόητες (70) ἐστὶ καὶ ἀστήρικτον, καὶ πρὸς τὴν πρηνῆ καὶ κοίλα φέρεται κατὰ φύσιν· πρὸ τούτου δὲ, πῶς εἶχε δυνάμειος πρὶν αὐτῷ τὸν ἐκ τοῦ προστάγματος τούτου ἐγγενέσθαι δρόμον, οὕτε εἶδες αὐτὸς, οὕτε ἰδόντος ἔχουσας. Νόησον γὰρ, ὅτι Θεοῦ φωνὴ φύσεώς ἐστι ποιητικὴ, καὶ τὸ γενόμενον τότε τῇ κτίσει πρόσταγμα τὴν πρὸς τὸ ἐφεξῆς ἀκολουθίαν τῶν κτισομένων παρέσχετο. Ἡμέρα καὶ νύξ ἅπαξ ἐδημιουργήθη, καὶ ἐξ ἐκείνου καὶ νῦν ἀλλήλας διαδεχόμεναι, καὶ κατ' ἰσομοίριαν διαιρούμεναι τὸν χρόνον οὐκ ἀπολήγουσιν.

3. *Συναχθήτω τὰ ὕδατα.* Ἐκελεύσθη τρέχειν τῶν ὀδάτων ἡ φύσις (71), καὶ οὐδέποτε κάμνει τῷ προστάγματι ἐκείνῳ κατασπευδομένη διηνεκῶς. Τοῦτο δὲ λέγω, πρὸς τὴν ῥυθμὴν ἀπορῶν τῶν ὀδάτων μοιραν. Τὰ μὲν γὰρ αὐτόματα βεῖ, ὡς τὰ κρηναῖα καὶ τὰ ποτάμια· τὰ δὲ συλλογισματὰ ἐστὶ καὶ ἀπόρρευτα. Ἄλλ' ἐμοὶ νῦν περὶ τῶν ὀρητικῶν ὀδάτων ὁ λόγος.

(68) Reg. sextus εἰρηται.

(69) Sic quinque mss. Editti τύχοι. Nox quatuor mss. cum Boll. μεταβῆ, bene. Editti μεταβῆ.

(70) Reg. primus cum Coumbef. ὅτιπερ περιβόη-

visus sensu apprehenditur? Et forte quæ prolata sunt satis esse tibi non videbantur, cum diceremus videlicet vocem, *invisibilis*, non respectu naturæ, sed respectu nostri, ob aquæ terram omnem tunc operientis interpositum, adhibitam fuisse ac usurpatam. Ecce nunc audi ipsam Scripturam, seipsam explanantem. *Congregentur aquæ, et appareat arida.* Contrahuntur vela, ut aspectui sese obijciant ea, quæ antea non conspiciebatur. Fortassis autem quispiam illud etiam præter hæc inquisierit. Primum quidem, cur quod ex natura competit aquæ, ut scilicet ad declivem feratur, illud ipsum referat Scriptura ad Opificis imperium. Quandiu enim in æquo planoque solo sita est aqua, stabilis est, quippe quia non habet quo diluiat: sed posteaquam declivem aliquem locum nacla est, statim ut præcedens est concitata, ea quæ ipsi cohæret, sedem ejus quæ mota est, occupat: illius itidem locum ea quæ consequitur: et sic semper aufugit quidem quæ præcedit, adurgit vero quæ insequitur; et impetus tanto fit velocior, quanto amplior fuerit gravitas ejus quæ defertur, locusque ad quem fit fluxio, fuerit depressior. Itaque si hæc est aquæ natura, præceptum quod ipsam jubet in unam aqæ collectionem, inane est utique ac supervacaneum. Nam profecto futurum erat ut, propter naturalem suam ad ima proclivitatem, ad locum maxime omnium declivem sponte sua concederet, et non prius stabilis permaneret, quam ejus exaquaretur superficies. Nulla enim exsistat regio præterquam plana, ac ipso est aquæ superficies. Deinde, inquiet quis, quomodo jussæ sunt aquæ in unam concurrere collectionem, cum multa conspiciantur maria, plurimoque inter se intervallo ac situ disparata? Ad id igitur quod primo quaesitum est, dicimus, quod tu optime quidem post Dominicum imperium motum aquæ cognoveris, aquam videlicet quoquo versum fluere, instabilemque esse, et suasite natura ad deversa et concava loca dilabi. Sed quid prius obtinuerit virium, ante nimirum quam cursus hic ei isto præcepto ingigneretur, nec nosti ipse, nec quemquam qui noverit, audisti. Cogita enim Dei vocem naturæ esse effectricem, ac per præceptum illud, quod creaturæ datum tunc est, modum ac ordinem creatis rebus in futurum imponi. D. Creatæ sunt enim semel dies et nox; et ex illo momento etiam nunc sibi invicem succedere, ac in partes æquales tempus dividere non desinunt.

3. *Congregentur aquæ.* Jussa est currere aquarum natura, nec unquam præcepto illo eam semper urgente fatigatur. Hoc autem dico, ad fluidam aquarum sortem respiciens. Aliæ quidem sua sponte fluunt, cujusmodi sunt fontanæ et fluviales: aliæ vero sunt collectiæ et stabiles. Atqui nunc mihi sermo est de aquis impetu quodam comotus. Com-

πές. Reg. tertius ὅτι διεβόητες. Ibidem deest ἐστὶν in editis: sed reperitur in mss. omnibus.

(71) Editti ὀδάτων φύσις. At mss. multi ὀδάτων ἡ φύσις.

gregentur aquæ in congregationem unam. Num unquam tibi propter 35 fontem aquam copiosam egerentem stanti insedit cogitatio, quis ex terræ sinu impellat illam aquam? quis ipsam ulterius adurgeat? qualia sint promptuaria unde procedit? quis sit locus ad quem festinat? quomodo tandem neque hæc deficiant, neque illa expleantur? Isthæc ex prima illa voce dependent. Inde incitata aqua est ad currendum. Ad omnem aquarum historiam, primæ illius vocis, *Congregentur aquæ*, memor esto. Oportebat eas, ut proprium locum occuparent, decurrere; deinde ipsas in statutis locis coactas, in seipsis manere, nec ulterius progredi. Quapropter secundum hanc Ecclesiastæ sententiam, *Omnes torrentes vadunt in mare, et mare non est impletum*⁶⁵. Nam et fluunt aquæ vi divini præcepti, et maris intra suos terminos circumscriptio a prima legis sanctione pendet: *Congregentur aquæ in congregationem unam*. Ut ne diffluens aqua, in regiones ipsam excipientes effusa, transgrediens semper, atque alias post alias explens, omnem terram continentem inundaret, jussa est in unam congregationem colligi. Ob id sæpenumero ventis-furens mare, et præ fluctibus in maximam altitudinem exurgens, ubi littora solum attingit, impetu in spumam dissoluto, revertitur. *An me non timebitis, dicit Dominus, qui posui arenam terminum mari*⁶⁶? Mare cujus violentia ferri non potest, re omnium invalidissima, arena scilicet refrenatur ac coercetur. Alioqui quid prohiberet mare Rubrum omnem Ægyptum se ipso demissione invadere, eique pelago, quod Ægypto adjacet conjungi, nisi esset Conditoris præcepto alligatum? Nam qui maria Ægyptiacum et Indicum, in quo est mare Rubrum, inter se conjungere voluerunt, ii Ægyptum mari Rubro demissione esse nobis reipsa persuaserunt. Quamobrem destitit ab incepto Ægyptus ille Sesostrius, qui id aggressus est primus, tumque Darius Medus, qui hoc ipsum perlicere in animum induxerat. Hæc a me dicta sunt, ut vim atque efficaciam intelligamus illius, *Congregentur aquæ in congregationem unam*. Hoc est, Alia post hanc congregatio minime fiat, sed id quod collectum est, in prima collectione permaneat.

4. Deinde qui aquas dixit congregari in unam

⁶⁵ Eccle. 1, 7. ⁶⁶ Jer. v, 22.

(72) Ita mss. permulti. Deest τοῦτο in editis.

(73) Ita plurimi mss. Editi cum Reg. tertio ἐπιλείπει.

(74) Reg. sextus καταλάβοι. Aliquanto post Reg. primus μὴ συχωρεῖν.

(75) Sic mss. nostri. Deest τοῦ in editione Paris. Anglici quidam in Ducæi notis Ἐκκλησιαστικοῦ, contra auctoritatem librorum tum excursorum, tum calamo exaratorum.

(76) Sic quinque mss. Editi περιγράφεσθαι.

(77) Reg. quintus εἰ ἐμὲ οὐ. LXX μὴ ἐμὲ οὐ. Statim Reg. quintus ὄρα τῆ. Mox editio Paris. χαλινοῦται θάλασσα; quæ vox θάλασσα reperitur quidem in Anglicis libris: sed deest in utroque Duc. et in

A *Συναχθῆτω τὰ ὕδατα εἰς συναγωγὴν ἑμίαν*. Εἰ ποσὲ σοι ἐπὶ κρήνης ἐστῶτι ἀφθονον ὕδωρ ἀναδιδούσης ἔννοια ἐγένετο, τίς ὁ ὠθῶν ἐκ τῶν λαγόνων τῆς γῆς τοῦτο (72) τὸ ὕδωρ; τίς ὁ ἐπιέγων ἐπὶ τὰ πρόσω; ποῖα ταμεῖα ἔθεν προέρχεται; τίς ὁ τόπος ἐφ' ὃν ἐπιέγεται; πῶς καὶ ταῦτα οὐκ ἐκλείπει (73), κάκεινα οὐκ ἀποπίμπλαται; Ταῦτα τῆς πρώτης ἐκείνης φωνῆς ἤρτηται. Ἐκεῖθεν τοῦ τρέχειν τῷ ὕδατι τὸ ἐνδύοισμον. Κατὰ πᾶσαν ιστορίαν ὑδάτων, μέμνησο τῆς πρώτης φωνῆς· *Συναχθῆτω τὰ ὕδατα*. Ἔδει δραμεῖν αὐτά, ἵνα τὴν οἰκελίαν καταλάβῃ (74) χώραν· εἴτα γενόμενα ἐν τοῖς ἀφωρισμένοις τόποις, μένειν ἐφ' ἑαυτῶν, καὶ μὴ χωρεῖν περαιτέρω. Διὰ τοῦτο, κατὰ τὸν τοῦ (75) Ἐκκλησιαστοῦ λόγον, *Πάντες οἱ χεῖμαρροι ἐπὶ τὴν θάλασσαν πορεύονται, καὶ ἡ θάλασσα οὐκ ἐστὶν ἐμπιμπλαμένη*. Ἐπειδὴ καὶ τὸ ρεῖν τοῖς ὕδασι διὰ τὸ θεῖον πρόσταγμα, καὶ τὸ εἶσω τῶν ὄρων περιγεγράφθαι (76) τὴν θάλασσαν, ἀπὸ τῆς πρώτης ἐστὶ νομοθεσίας· *Συναχθῆτω τὰ ὕδατα εἰς συναγωγὴν ἑμίαν*. Ἴνα μὴ τὸ ἐπιρρέον ὕδωρ, τῶν δεχομένων αὐτὸ χωρίων ὑπερχόμενον, μετεκβαῖνον ἀεὶ καὶ ἄλλα ἐξ ἄλλων πληροῦν, πᾶσαν κατὰ τὸ συνεχὲς ἐπικλύσῃ τὴν ἡπειρον, ἐκελεύσθη συναχθῆναι εἰς συναγωγὴν ἑμίαν. Διὰ τοῦτο μαινομένη πολλάκις ἐξ ἀνέμων ἡ θάλασσα, καὶ εἰς ὕψος μέγιστον διανοσταμένη τοῖς κύμασιν, ἐπειδὴν μόνον τῶν αἰγιαλῶν ἀψῆται, εἰς ἀφρὸν διαλύσασα τὴν ὀρμὴν ἐπανῆλθεν. Ἡ ἐμὲ οὐ (77) φοβηθήσεσθε, λέγει Κύριος, τὸν τιθέντα ἄμμον ὄριον τῆ θάλασσης; Τῷ ἀσθενεστάτῳ πάντων τῆ ψάμμῳ ἡ ταῖς βίαις ἀφόρητος χαλινούται. Ἐπει τὶ ἐκώλυε τὴν Ἐρυθρὰν θάλασσαν πᾶσαν τὴν Αἰγυπτῶν κοιλοτέραν οὖσαν ἐαυτῆς ἐπελθεῖν, καὶ συναφθῆναι τῷ παρακειμένῳ τῆ Αἰγύπτῳ πελάγει, εἰ μὴ τῷ προστάγματι ἦν πεπεδημένη τοῦ κτίσαντος; Ὅτι γὰρ ταπεινωτέρα τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης ἡ Αἰγυπτῶς, ἔργῳ ἐπεισαν ἡμᾶς οἱ θελήσαντες ἀλλήλοις τὰ πελάγη συνᾶναι, τό τε Αἰγύπτῳ καὶ τὸ Ἰνδικῶν, ἐν ᾧ ἡ Ἐρυθρὰ ἐστὶ (78) θάλασσα. Διόπερ ἐπέσχον τὴν ἐπιχείρησιν ὅ τε πρῶτος (79) ἀρξάμενος Σέωστρις ὁ Αἰγύπτιος, καὶ ὁ μετὰ ταῦτα (80) βουλευθεὶς ἐπεξεργάσασθαι Δαρεῖος ὁ Μῆδος. Ταῦτά μοι εἰρηται, ἵνα νοήσωμεν τοῦ προστάγματος τὴν δύναμιν *Συναχθῆτω τὰ ὕδατα εἰς συναγωγὴν ἑμίαν*. Τουτέστιν, Ἄλλῃ ἀπὸ ταύτης μὴ ἀπογενηθῆτω, ἀλλ' ἐν

D τῆ πρώτῃ συλλογῇ ἀπομεινάτω τὸ συναγόμενον.

4. Ἐπειτα ὁ εἰπὼν συναχθῆναι τὰ ὕδατα εἰς συν-

sex aliis mss. non secus ac in editione Basil. Eustathius tamen interpretatur, *Jussu Dei violentiam maris frenat*. Aristotelem secutus Basilium affirmavit Ægyptum mari Rubro depressionem esse atque humiliorem: sed Strabo natione Ægyptius falsum id esse tradit lib. xvii. Legas velim Ducæum ea de re erudite disserentem.

(78) Ita editio Basil. cum sex mss. Deest ἐστὶ in editione Paris.

(79) In codices sex. Reg. octavus ὅτε πρώτως. Deest ὅτε in editis.

(80) Καὶ ὁ μετὰ ταῦτα. Reg. sextus εἴτα ὁ. Infra idem ms. εἶχον πᾶσαν τῶν ὑδάτων συλλογὴν.

αγωγῆν μίαν. Ἐπειξέ σοι ὅτι πολλὰ ἦν κατὰ πολλοὺς ἅ τὸν τοῦ δειρημένα τὰ ὕδατα. Αἴτε γὰρ τῶν ὀρῶν κοιλότητες, φάραγες βαθεῖαι ὑπερβήγμεναι, εἶχον τῶν ὑδάτων τὴν συλλογῆν. Καὶ προσέτι πεδία πολλὰ τε καὶ ὑπὸ οὐδὲν (81) τῶν μεγίστων πελαγῶν κατὰ τὸ μέγεθος ἀποδέοντα, καὶ αὐλῶνες μυριοί, καὶ αἱ κοιλότητες κατ' ἄλλα καὶ ἄλλα σχήματα κοιλαινόμενα, πάντα ὑδάτων τότε πεπληρωμένα, ἀπεκωνόθη τῷ θεῷ προτάγματι, πρὸς μίαν συναγωγῆν τοῦ πανταχόθεν ὕδατος συνασθέντος. Καὶ μηδεὶς λεγέτω, ὅτι, εἴπερ ἦν ὕδωρ ἐπάνω τῆς γῆς, πάντως πᾶσαι αἱ κοιλότητες, αἱ νῦν τὴν θάλασσαν ὑποδεξάμεναι, πεπληρωμένα ὑπῆρχον. Ποῦ τοίνυν ἐμελλον γίνεσθαι τῶν ὑδάτων αἱ συλλογαὶ (82), προκατεληγμένων τῶν κοίλων; Πρὸς δὲ τοῦτο ἐροῦμεν, ὅτι τότε καὶ τὰ ἀγγεῖα συγκατεσκευάσθη, ὅτι εἶδε μίαν σύστασιν ἀποκριθῆναι τὸ ὕδωρ. Οὐ γὰρ ἦν ἡ ἔξω Γαδείρων θάλασσα· οὐδὲ τὸ μέγα ἐκεῖνο καὶ ἀτλητὸν πλωτῆροι πέλαγος, τὸ τὴν Βρεττανικὴν νῆσον καὶ τοὺς ἑσπερίους Ἰθῆρας περιπτυσσόμενον· ἀλλὰ τότε τῆς εὐρυχωρίας τῷ προτάγματι τοῦ Θεοῦ δημιουργηθείσης, ἐπ' αὐτὴν συνεδόθη τῶν ὑδάτων τὰ πλήθη. Πρὸς δὲ τὸ, ὅτι ὑπεναντίως ἔχει τῇ πείρᾳ ὁ τῆς παρ' ἡμῖν κοσμοποιίας λόγος (οὐ γὰρ εἰς μίαν συναγωγῆν ὑδάτων τὸ ὕδωρ ἅπαν φαίνεται συνδριμνόν), πολλὰ μὲν ἐστὶν εἰπεῖν, καὶ πᾶσιν αὐτόθεν γνώριμα· μήποτε δὲ καὶ τὸ διαμάχεσθαι τοῖς τοιοῦτοις γελοῖον. Οὐ δὴπου γὰρ καὶ τὰ τελαματῖα, καὶ τὰ ἐξ ὀμβρῶν συναθροισζόμενα προσφέρειν ἡμῖν ὄφελουσι, καὶ διὰ τούτων τὸν λόγον ἡμῶν ἐλέγχειν οἴεσθαι; Ἄλλὰ τὴν μεγίστην καὶ τελευτάτην (83) συνδρομὴν τῶν ὑδάτων ὠνόμασε συναγωγῆν μίαν. Καὶ γὰρ τὰ φρέατα συναγωγῆν ὑδάτων εἰς χειροποίητοι, ἐπὶ τὸ κοιναθέν τῆς γῆς τῆς ἐνεσπαρμένης νοτίδος ἐπιβρέουσης. Οὐ τοίνυν τὰ τυχόντα τῶν ὑδάτων ἀθροίσματα ἡ τῆς συναγωγῆς (84) ἐμφαίνει προσηγορία. ἀλλὰ τὴν ἐξέχουσαν καὶ μεγίστην, ἐν ἣ πάν τὸ στοιχεῖον ἀθρόον διαδείκνυται. Ὡσπερ γὰρ τὸ πῦρ καὶ εἰς μικρὰ κατακεκερατισμένον ἐστὶν ἐπὶ τῆς ὕδατος χρείας, καὶ ἀθρόον ἐπὶ τοῦ αἰθέρος κέχεται· καὶ ὁ ἀήρ διήρηται μὲν καὶ κατὰ μικρὰ, καὶ ἀθρόως δὲ τὸν περιγείον ἐκπεριελήψε τόπον· οὕτω καὶ ἐπὶ τοῦ ὕδατος, εἰ καὶ μικρὰ τινές εἰσι διηρημένα συστάσεις, ἀλλὰ μὴ γέ ἐστι συναγωγὴ (85) ἡ τὸ ὅλον στοιχεῖον τῶν λοιπῶν ἀποκρίνουσα (86). Αἱ μὲν γὰρ λίμναι, αἵ τε κατὰ τὰ μέρη τῆς ἀρκτου, καὶ ὅσαι περὶ τὸν Ἑλληνικὸν εἰσι τόπον, τὴν τε Μακεδονίαν, καὶ τὴν Βιθυνῶν χῶραν, καὶ τὴν Παλαιστίνων κατέχουσαι, συναγωγῆν εἰς δηλονότι· ἀλλὰ νῦν περὶ τῆς μεγίστης ἀπάσων καὶ τῷ μεγέθει τῆς γῆς παρισυμμένης ὁ λόγος. Ἄς πλῆθος (87) μὲν ἔχειν ὕδατος οὐδεὶς ἀνταρεῖ· οὐ μὴν θαλάσ-

congregationem, plurimas fuisse aquas per multa loca divisas tibi indicavit. Nam montium concava, profundis convallibus perrupta, collectitias aquas continebant. Quin et campi multi, iique supini, nihil maximis pelagis magnitudine impares, et valles innumeræ, convallesque aliis et aliis modis excavatæ, quæ omnia tunc aquis replebantur, præcepto divino evacuata sunt, aqua undelibet in unam congregationem conveniente. Et nemo dicat omnino necesse esse, si aqua terræ superstaret, cava omnia quæ tunc pelagus susceperat, fuisse referta. Quo igitur, concavis jam occupatis, collecturæ se erant aquæ? Ad hoc sane respondebimus, præparata tunc fuisse receptacula, cum 36 aquam oporteret in unam secerni coacervationem. Neque enim erat illud quod est extra Gades mare, neque niagnum illud et horrendum navigantibus pelagus, quod Britannicam insulam et occidentales Hispanos ambit: sed posteaquam Dei mandato instructus est locus amplissimus, tunc in ipsum se recepere aquarum copiæ. Ad hoc autem, quod nostra de mundi opificio sententiæ experientiæ adversetur (constat enim non in unam congregationem aquam omnem concurrisset), multa dicere licet, eaque omnibus per se nota. Sed fortasse etiam cum talibus certare ridiculum est. Nunquid debent palustres aquas, et eas quæ ex imbribus aggregantur, nobis opponere, atque arbitrari, se nostram sententiam opes illarum refellere? Enimvero maximum amplissimumque aquarum concursum congregationem unam occupavit. Nam putei, collectiones aquarum sunt manufactæ, cum in cavatam terræ partem humor ei inspersione influit. Non ergo quasilibet aquarum coacervationis congregationis appellatio indicat, sed præcipuam et maximam, in qua totum elementum coacervatum ostenditur. Quemadmodum enim ignis et in minutas partes pro nostro usu dissectus est, et acervatim in æthere diffusus; item quemadmodum aer divisus quidem est in exiguas partes, et tamen adjacentia telluri loca acervatim occupavit: ita et in aqua tametsi parvæ quædam collectiones fuerunt separatæ, tamen una est congregatio, quæ totum a cæteris segregat elementum. Nam stagna tum ea quæ ad partes septentrionales sita sunt, tum ea quæ jacent circa Græcorum tractum, tum quæ Macedoniam ac Bithynorum Palæstinorumque regionem obtinent, sunt quidem congregationes: sed nunc de ea quæ omnium maxima est, quæque magnitudine telluri æqualis est, habetur sermo. Copiam autem in illis contineri aquarum negabit nemo, nec tamen quisquam eas congrua appellatione maria vocaverit,

(81) Ita sex mss. Editi οὐδέ.

(82) Regii quintus, sextus et octavus ὑδάτων συναγωγῆν. Editi cum aliis quibusdam mss. αἱ συλλογαί.

(83) Omnes fere mss. cum editione Basil. καὶ τελευτάτην. Editio Paris. cum Reg. tertio τελευτάτην.

(84) Reg. primus ὁ τῆς μιᾶς συναγ. Statim idem codex ἐξέχουσαν καὶ ἀρίστην ἐν ἡ.

(85) Regii quintus et sextus ἐστὶν ἀγωγῆ.

(86) Ita mss. quinque cum Combef. Editi cum Colh. secundo ἀποκρίνουσα. Mox Reg. sextus αἵ τε κατὰ μέρος τῆς.

(87) Editio Basil. et Boill., et alii plurimi mss. ἄς πλῆθος. Editio Paris. ἐκατὸν δὲ πλῆθος. Aliquanto post mss. plerique omnes θαλάσσας γε. Abest γε ab editis

etiamsi nonnullæ plurimum salis ac terreni perinde atque magnam uisum habeant : uti est in Judæa Asphaltitis lacus, et Serbonitis ille, qui Ægyptum inter et Palæstinam per Arabiam desertam protenditur. Hæc enim stagna sunt : at mare, ut qui terram lustraverit narrant, unum est. Quanquam sunt qui Hyrcanum et Caspium mare in seipsis circumscripta esse arbitrentur ; si qua tamen fides iis qui geographiam conscripserunt, adhibenda est, inter se mutuo perforata sunt, et omnia in maximum mare per angusta quædam ostia concidunt, quemadmodum et mare Rubrum cum eo quod ultra Gades est, connecti ferunt. Quomodo igitur, inquit, Deus collectiones aquarum nuncupavit maria ? Quia concurrerunt quidem aquæ in unam congregationem : sed aquarum coacervationes, id est sinus, qui secundum propriam figuram a terra circumjacente comprehensi sunt, maria Dominus appellavit. Sunt quippe mare septentrionale, mare austrinum, orientale mare, et occidentale. **37** rursum aliud est. Sunt iidem nomina marium propria : Pontus Euxinus, Propontis, Hellespontus, Ægæum et Ionium, Sardonium pelagus et Siculum, et Tyrrhenum aliud est. Quin et infinita sunt marium nomina, quæ longum nunc fuerit ac plane ineptum accurate recensere ac numerare. Idcirco Deus coacervationes aquarum maria nuncupavit. Verum ad hoc quidem nos deduxit orationis series : sed ad id quod initio proposuimus, redeamus.

5. *Et dixit Deus, Congregentur aquæ in congregationem unam, et appareat arida.* Non dixit : Et appareat terra ; ne iterum ipsam ostendat incompositam, cœnosam, aquæ immistam, necdum propria forma aut virtute indutam. Simul etiam, ne ariditatis causam soli attribueremus, terræ ariditatem generatione solis effecit Opifex vetustiore. Attende autem eorum quæ scripta sunt, sententiam, quod non solum redundans aqua e terra defluerit, sed etiam quod quidquid per profundiora loca ipsi admistum erat, id quoque inevitabili Domini imperio obtemperans recesserit. *Et factum est ita.* Hæc inductio sat demonstrabat Opificis vocem ad effectum pervenisse ; adjectum est tamen in multis exemplaribus : *Et congregata est aqua quæ sub caelo erat in congregationes suas, et apparuit arida.* Quæ sane ver-

(88) Sic mss., Editi ἀλλά γε εἰ τι.

(89) Sic quatuor mss. cum Bodl. Excusi cum Reg. primo συνεσθόμενται.

(90) Ita multi mss. e nostris præter Bodl. Editi συνέδραμεν εἰς.

(91) Editio Basil. cum aliquibus mss. Προπόντιος. Editio Paris. cum aliis mss. Προποντις.

(92) Ita codices sex. Deest nūn in editis. Mox quinque mss. ἀπαριθμῆσθαι. Editi cum Reg. primo et cum Coisl. primo ἀπαριθμῆσασθαι. Mox editio Basil. cum quinque mss. ὀνόμασεν. Editio Paris. ὀνόμαξεν. Subinde codex Combef. ἡμᾶς ἐξήγαγε.

(93) Reg. quintus πρεσβυτέρων αὐτῆς τοῦ. Infra multi mss. ὅσον ἀνεμίμικτο. Statim Reg. quintus τοῦτο ἐπιεξήλοεν.

σας γε ἂν τις αὐτὰς κατὰ τὸν εἰκότα λόγον προείποι· οὐδ' ἂν ὅτι μάλιστα τὸ ἄλμυρον καὶ γεῶδες τινες παραπλήσιον ἕλωσι τῇ μεγάλῃ θαλάσῃ, ὡς ἡ τε Ἀσφαλιτῆς λίμνη ἐπὶ τῆς Ἰουδαίας, καὶ ἡ Σερβονίτις ἡ μεταξὺ Ἀιγύπτου καὶ Παλαιστίνης τὴν Ἀραβικὴν ἔρημον παρατείνουσα. Λίμναι γὰρ εἰσὶν αὗται, θάλασσα δὲ μία, ὡς οἱ τὴν γῆν περιοδεύσαντες ἱστοροῦσιν. Εἰ καὶ τὴν Ἵρκανίαν οἰοῦνται τινες, καὶ τὴν Κασπίαν περιγεγράφθαι καθ' ἑαυτὰς· ἀλλ' εἰ γέ τι (88) χρῆταις τῶν ἱστορησάντων προσέχειν γεωγραφίαις, συντέρηται πρὸς ἀλλήλας, καὶ πρὸς τὴν μεγίστην θάλασσαν ἅπασαι συνανασθόμενται (89)· ὡς καὶ τῆς Ἐρυθρῆς θάλασσαν φασὶ πρὸς τὴν ἐπέκεινα Γαδείρων συνάπτεσθαι. Πῶς οὖν, φησὶν, ὁ Θεὸς τὰ συστήματα τῶν ὑδάτων ἐκάλεσε θάλασσας ; Ὅτι συνέδραμε μὲν (90) εἰς συναγωγὴν μίαν τὰ ὕδατα· τὰ δὲ συστήματα τῶν ὑδάτων, τοῦτέστι τοὺς κλάπους τοὺς κατ' ἴδιον σῆμα ὑπὸ τῆς περιειμένης γῆς ἀποληφθέντας, θάλασσας ὁ Κύριος προσηγόρευσε. Θάλασσα βόρειος, θάλασσα νότιος, ἕψα θάλασσα, καὶ ἑσπερία πάλιν ἑτέρα. Καὶ ὀνόματα τῶν πελαγῶν ἰδιόζοντα· Πόντος Εὐξείνιος, καὶ Προποντις (91), Ἑλλησποντος, Αἰγαῖος καὶ Ἴόνιος, Σαρδονικὸν πέλαγος καὶ Σικελικόν, καὶ Τυρρηνικόν ἕτερον. Καὶ μυρία γε ὀνόματα πελαγῶν, ἃ μακρὸν ἂν εἴη νῦν (92) καὶ ἀπειροκαλίαις μεσὸν δι' ἀκριβείας ἀπαριθμῆσασθαι. Διὰ τοῦτο ὀνόμασεν ὁ Θεὸς τὰ συστήματα τῶν ὑδάτων θάλασσας. Ἄλλ' εἰς τοῦτο μὲν ἡμᾶς ἐξηγεῖται ἡ ἀκολουθία τοῦ λόγου, ἡμεῖς δὲ πρὸς τὸ ἐξ ἀρχῆς ἐπανέλθωμεν.

5. *Καὶ εἶπεν ὁ Θεός· Συναχθήτω τὰ ὕδατα εἰς συναγωγὴν μίαν, καὶ ἐφθίητω ἡ ξηρὰ.* Οὐκ εἶπε· Καὶ ἐφθίητω ἡ γῆ, ἵνα μὴ πάλιν αὐτὴν ἀκατάσκευον ἐπέδειξεν, πληρώθη οὖσαν, καὶ ἀναμειγμένην τῷ ὕδατι, οὕτω τὴν οἰκίαν ἀπολαβοῦσαν μορφήν οὐδὲ δύναμιν. Ὅμοῦ δὲ, ἵνα μὴ τῷ ἡλίῳ τὴν τοῦ ἀναξηραίνειν τὴν γῆν αἰτίαν προσθῶμεν, πρεσβυτέρων τῆς τοῦ (93) ἡλίου γενέσεως τὴν ξηρότητα τῆς γῆς ὁ Δημιουργὸς παρεσκευάσεν. Ἐπίστησον δὲ τῇ ἐνοίᾳ τῶν γεγραμμένων, ὅτι οὐ μόνον τὸ πλεονάζον ὕδωρ ἀπερρύθη τῆς γῆς, ἀλλὰ καὶ ὅσον ἀνεμίμικτο αὐτῇ διὰ βλάβου, καὶ τοῦτο ὑπεξήλωσε τῷ ἀπαραίτητῳ προστάγματι τοῦ Δεσπότητος πεισθέν. *Καὶ ἐγένετο οὕτως.* Ἀρκοῦσα αὕτη ἡ ἐπαγωγὴ πρὸς τὸ δεῖξαι εἰς ἔργον ἐλθοῦσαν τοῦ Δημιουργοῦ τὴν φωνήν. Πρὸς ταῦτα δὲ ἐν (94) πολλοῖς τῶν ἀντιγράφων· *Καὶ συνήχθη*

(94) Sic Regii primus, tertius, quintus, sextus et octavius cum utroque Coisl. et Colb. secundo. Editi ἐν τισι. Paulo post mss. habent ἡ ξηρὰ. Derst ἡ in editione Paris. Verba illa, καὶ συνήχθη τὸ ὕδωρ τὸ ὑποκάτω τοῦ οὐρανοῦ εἰς τὰς συναγωγὰς αὐτῶν, καὶ ἐφθῆ ξηρὰ, *Et congregata est aqua, quæ sub caelo, in congregationes suas, et apparuit arida*, etiamnum legitur apud LXX. Sed neque Hebræorum exemplar, neque Vulgata, neque Aquila, neque Symmachus, neque Theodotio ea agnoscunt. Ambrosius tamen lib. iii in *Hexaem.*, initio capituli quinti, hoc LXX interpretum additamentum comprobati. *Multa enim, inquit, non otiose a Septuaginta viris Hebraicæ lectioni addita et adiuncta comperimus.*

τὸ ὕδωρ τὸ ὑποκάτω τοῦ οὐρανοῦ εἰς τὰς συν-
 αἰσθητικὰς αὐτῶν, καὶ ὠφθη ἡ ξηρὰ· ἔπερ οὔτε τινὲς
 τῶν λοιπῶν ἐκθεδῶκασιν ἐρμηνέων (95), οὔτε ἡ χρῆ-
 σις τῶν Ἑβραίων ἐχουσα φαίνεται. Καὶ γὰρ τῷ ὄντι
 παράκει μετὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ, ὅτι Ἐγένετο οὐ-
 τως, ἡ τῶν αὐτῶν πάλιν ἐπεκδιήγησις. Τὰ τοίνυν
 ἀκριβῆ τῶν ἀντιγράφων ὠδέλιστα· ὁ δὲ ὀδεὶδς ἀθε-
 τήσεως σύμβολον. Καὶ ἐκάλεσεν ὁ θεὸς τὴν ξηρὰν,
 γῆν, καὶ τὰ συστήματα τῶν ὑδάτων ἐκάλεσε θα-
 λάσσοις (96). Διὰ τί καὶ ἐν ταῖς κατόπιν εἰρηται·
 Συναχθίτω τὰ ὕδατα εἰς συναγωγὴν μίαν, καὶ
 ὄφθητω ἡ ξηρὰ, ἀλλ' οὐχὶ γέγραπται, Καὶ ὠφθήτω
 ἡ γῆ; καὶ ἐνταῦθα πάλιν· Ὁφθη ξηρὰ, καὶ ἐκάλε-
 σεν ὁ θεὸς τὴν ξηρὰν, γῆν; Ὅτι ἡ μὲν ξηρὰ τὸ ἰδιω-
 μά ἐστι, τὸ οἶονεὶ χαρακτηριστικὸν τῆς φύσεως τοῦ
 ὑποκειμένου· ἡ δὲ γῆ προσηγορία τις ἐστὶ ψιλῆ τοῦ
 πράγματος. Ὡς γὰρ τὸ λογικὸν ἴδιον ἐστὶ τοῦ ἀνθρώ-
 που, ἡ δὲ ἀνθρώπος φωνὴ σημαντική ἐστὶ τοῦ ζώου ὅ
 ὑπάρχει τὸ ἴδιον· οὕτω καὶ τὸ ξηρὸν ἴδιον ἐστὶ τῆς γῆς
 καὶ ἐξαιρετόν. Ὁ τοίνυν ἴδιωσ ὑπάρχει τὸ ξηρὸν, τοῦτο
 ἐπιπέληται γῆ· ὡσπερ ὅ ἴδιωσ πρόσειτι τὸ χρεματι-
 στικόν, τοῦτο ἐπιπέληται ἴππος. Οὐ μόνον δὲ ἐπὶ τῆς
 γῆς ἐστὶ τοῦτο, ἀλλὰ καὶ τῶν ἄλλων στοιχείων ἕκαστον
 ἰδιόζουσαν καὶ ἀποκεκληρωμένην ἔχει ποιότητα, δι'
 ἧς τῶν τε λοιπῶν ἀποκρίνεται, καὶ αὐτὸ ἕκαστον
 ὁποῖόν ἐστιν ἐπιγινώσεται. Τὸ μὲν ὕδωρ ἴδιαν ποιό-
 τητα τὴν ψυχρότητα ἔχει· ὁ δὲ ἀήρ τὴν ὑγρό-
 τητα· τὸ δὲ πῦρ τὴν θερμότητα. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν
 ὡς πρῶτα στοιχεῖα τῶν συνθέτων κατὰ τὸν εἰρη-
 μένον τρόπον τῷ λογισμῷ θεωρεῖται, τὰ δὲ ἦδη
 ἐν σώματι κατατεταγμένα καὶ ὑποπίπτοντα τῇ αἰ-
 σθησει συναγευγμένας ἔχει τὰς ποιότητας. Καὶ οὐδὲν
 ἀπολελυμένως ἐστὶ μοναχὸν οὐδὲ ἀπλοῦν καὶ εἰλι-
 κρινὲς τῶν ὁρωμένων καὶ αἰσθητῶν· ἀλλ' ἡ μὲν
 γῆ-ξηρὰ καὶ ψυχρὰ, τὸ δὲ ὕδωρ ὑγρὸν καὶ ψυχρὸν,
 ὁ δὲ ἀήρ θερμὸς καὶ ὑγρὸς, τὸ δὲ πῦρ θερμὸν καὶ
 ξηρὸν. Οὕτω γὰρ διὰ τῆς συζύγου ποιότητος ἡ
 δύναμις προέρχεται (97) τοῦ ἀναμιχθῆναι ἕκαστω
 πρὸς ἕκαστον· τῷ τε γὰρ γένοιτο στοιχείῳ διὰ τῆς
 κοινῆς ποιότητος ἕκαστον ἀνακρίνεται, καὶ διὰ τῆς
 πρὸς τὸ σύνεγγυς κοινωνίας τῷ ἀντικειμένῳ (98)
 συνάπτεται. Οἶον, ἡ γῆ, ξηρὰ οὖσα καὶ ψυχρὰ,
 ἐνοῦται μὲν τῷ ὕδατι κατὰ τὴν συγγένειαν τῆς ὑγ-
 ρότητος, ἐνοῦται δὲ διὰ τοῦ ὕδατος τῷ ἀέρι· ἐπειδὴ
 μέσον ἀμφοτέρων τεταγμένον τὸ ὕδωρ, οἶονεὶ χειρῶν
 δύο ἐπιβολῆ ἕκατέρῃ ποιότητι τῶν παρακειμένων
 ἐφάπτεται, τῇ μὲν ψυχρότητι τῆς γῆς, τῇ ὑγρότητι
 δὲ τοῦ ἀέρος. Πάλιν ὁ ἀήρ τῇ ἑαυτοῦ μεσιτεῖα δια-
 λακτῆς γίνεται τῆς μαχομένης φύσεως ὕδατος καὶ

ba nulli ex reliquis interpretibus tradidere, nec usus
 Hebraeorum habere videtur. Nam revera post testi-
 monium illud, *Factum est ita*, eadem iterum narratu
 est supervacaneum. Notata sunt igitur obelo exem-
 plaria accuratiora : obelus autem signum est repu-
 diationis. *Et vocavit Deus aridam, terram ; et colle-
 ctiones aquarum vocavit maria.* Cur et supra dictum
 est : *Congregentur aquae in congregationem unam,
 et appareat arida ;* non autem scriptum est : *Et ap-
 pareat terra ?* et hic rursus : *Apparuit arida, et
 vocavit Deus aridam, terram ?* Quia arida quidem,
 est velut proprietas quaedam, quæ subjecti naturam
 quasi exprimit ac designat : terra vero, nuda quæ-
 dam est rei appellatio. Quemadmodum enim ratio-
 nale hominis proprium est : hæc vero vox,
 homo, animal ipsum cui illa proprietas inest, si-
 gnificat : sic etiam aridum, proprium est terræ,
 eique peculiare. Cui igitur proprie inest ariditas,
 id vocatum est terra : perinde atque cui proprie
 inest equus, id nuncupatum est equus. Nec in
 terra solum id se ita habet : sed cullibet etiam
 aliorum elementorum suppetit propria et sorte ob-
 tentum qualitas, qua et secernitur a cæteris, et quale
 unumquodque sit, internoscitur. Aqua quidem ha-
 bet propriam qualitatem, *frigiditatem* : aer vero,
humiditatem : ignis autem, *caliditatem*. Ratio autem
 ad eum quem diximus modum isthæc 38 tanquam
 prima rerum compositarum elementa speculatur :
 quæ vero jam in corporibus digesta sunt, et sub
 sensum cadunt, conjunctas inter se qualitates ha-
 bent. Nec quidquam eorum quæ visui ac sensibus sub-
 jacent, est absolute singulare, aut simplex, aut pri-
 mum : sed terra quidem arida et frigida est : aqua
 vero humida et frigida : rursus aer calidus et hu-
 midus, ignis autem calidus et siccus. Sic enim per
 conjugatam qualitatem singula singulis possunt per-
 misceri : siquidem vicino elemento unumquodque
 commiscetur per communem qualitatem, et per
 eam quam cum affini habet societatem contrario
 conjungitur. Exempli gratia : terra, quæ arida est
 et frigida, cum aqua ob *frigiditatis* affinitatem cu-
 pulatur : jungitur autem per aquam aeri ; quando-
 quidem aqua, inter utrumque media constituta, vel-
 ut duabus injectis manibus per utramque qualita-
 tem elementa proxima attingit, terram per frigidi-
 tatem, aerem per humiditatem. Aer iterum pugnan-
 tem aquæ et ignis naturam suo interposito concil-
 liat, cum aquæ per humiditatem, igni vero per calo-
 rem conjungatur. Ignis autem qui suapte natura

(95) Reg. sextus ἐρμηνευτῶν. Putat Duceus verba illa quæ sequuntur, τὰ τοίνυν ἀκριβῆ, etc., ad finem usque periodi, a Basilio inter concioniarum prolata non fuisse ; cum, inquit, verba ista non agnoscat Eustathius. Sed ea in re viro doctissimo non queo assentiri. Nam fieri potuit ut verba illa ex oscitantia librarii ommissa sint in eo codice, ad cuius fidem interpretatio Eustathii excussa typis est. Ino nihil mirum videri debet, si Eustathius ipse in codice mutuum vitiatumque incidit. Et certe alterutrum par est cogitare, cum verba laudata

legantur et in editis libris, et in mss. codicibus omnibus, puta in utroque Coisl., in Regiis tertio, quinto et octavo, atque in reliquis. Addam reperisse nos verba controversa in iis ipsis quos Duceus contulit codicibus.

(96) Editio Paris. ἐκάλεσε θάλασσαν. At mss. et editio Basil. θαλάσσας.

(97) Duo mss. προσέρχεται. Editi cum aliis quibusdam mss. προέρχεται, longe melius.

(98) Ita, ms. Combef. cum aliis quinque. Editi τῶν ἀντικειμένων.

calidus est et siccus, colligatur cum aere per calorem, ac rursus per siccitatem ad terræ societatem redit. Atque ita omnibus consentientibus ac mutuum quemdam ordinem inter se habentibus, circulus fit, ac concinnus chorus. Unde et proprie ipsi adaptata fuit appellatio elementorum. Hæc a medicis sunt, ut causam afferrem cur vocaverit Deus aridam, terram; nec tamen terram, aridam appellaverit. Nimirum quia aridum non ex his est quæ terræ in posterum accesserunt, sed ex his quæ ab initio essentiam ipsius constituunt. Porro quæ in causa sunt cur aliquid existat, iis quæ postea accedunt, natura sunt priora ac præstantiora. Quamobrem notæ aliquæ ex anterioribus et vetustioribus ad terram designandam sunt jure excogitatae.

6. *Et vidit Deus, quod pulchrum esset.* Non hoc indicat Scriptura, nempe jucundum quemdam maris aspectum fuisse Deo exhibitum. Non enim oculis pulchritudinem creaturæ intuetur Conditor, sed quæ sunt, sapientia ineffabili contemplatur. Est quidem gratum spectaculum æquor inalbescens, cum stabilis tranquillitas ipsum occupat: rursus est etiam gratum, cum ipsius superficies lenibus auris exasperata, cernentibus purpureum aut cæruleum colorem offert: quando neque violentem verberat vicinam terram, sed velut pacificis quibusdam amplexibus eam complectitur. Non tamen putandum est, ad hunc modum dixisse Scripturam, mare Deo visum fuisse pulchrum ac jucundum: sed hic ex opificii ratione dijudicatur pulchritudo. Primum quidem, quia maris aqua totius terreni humoris fons et origo est. Hæc quidem per occultos meatus distribuitur; uti laxæ atque liantes terræ, quas Quidum mare subit, indicant: quod ubi in obliquis, non autem recta tendentibus, diverticulis **39** inclusum est, impulsuque fuit a vento illud movente, tum superficie disrupta foras erumpit; atque emendante amaritudinem percolatione, potui aptum evadit. Jam vero calidioris qualitate etiam ex metallis in transitu accepta, ex eadem moventis causa fervidum fit ut plurimum et ardens: id quod in multis insulis, multisque maritimis locis fas est intueri. Quinetiam, ut parva magnis comparemus, in mediterraneis regionibus simile quiddam perpetiuntur loca quædam aquis fluvialibus confinia. Quid est igitur cur hoc a me dictum sit? Quod tota tellus, aqua per occultos meatus ex maris principiis subtermeante, cuniculis referta est ac repleta.

7. Pulchrum itaque est mare Deo, ob humorem

(99) Duo mss. τὸ μὲν θερμόν: quorum alter habet το ξηρὸν δὲ πάλιν. Alii tres mss. τῷ μὲν θερμῷ..... τῷ ξηρῷ δέ. Mox Reg. primus χορδὸς παναρμόνιος.

(1) Reg. tertius στοιχείων προσήρμοσται.

(2) Multi mss. ὑστερον. Editi ὑστέρως.

(3) Reg. sextus τῷ Θεῷ πεφυκέναι.

(4) Codices duo προβάλλη.

(5) Ita editio Basil. et ius. Combef. cum aliis

A πυχρὸς, τῷ ὕδατι μὲν οὐκ τῆς ὑγρότητος, τῷ πυρὶ δὲ διὰ τοῦ θερμοῦ συμπλεκόμενος. Τὸ δὲ πῦρ, θερμόν καὶ ξηρὸν ὑπάρχον τὴν φύσιν, τῷ μὲν θερμῷ (99) πρὸς τὸν ἀέρα συνδέεται, τῷ ξηρῷ δὲ πάλιν πρὸς τὴν κοινωνίαν τῆς γῆς ἐπανέρχεται. Καὶ οὕτω γίνεται κύκλος καὶ χορδὸς ἐναρμόνιος, συμφωνούντων πάντων καὶ συστοιχούντων ἀλλήλοις. Ὅθεν κυρίως αὐτοῖς καὶ ἡ προσήγορία τῶν στοιχείων ἐφηρμοσται (1). Ταῦτά μοι εἰρηται παριστῶντι τὴν αἰτίαν δι' ἣν ὁ Θεὸς τὴν ξηρὰν ἐκάλεσε γῆν, ἀλλ' οὐχὶ τὴν γῆν προσεῖπε ξηρὰν. Διότι τὸ ξηρὸν οὐχὶ τῶν ὑστερον (2) προσγινομένων ἐστὶ τῇ γῆ, ἀλλὰ τῶν ἐξ ἀρχῆς συμπληρούντων αὐτῆς τὴν οὐσίαν. Τὰ δὲ αὐτὴν τοῦ εἶναι αἰτίαν παρέχοντα, πρότερα τῇ φύσει τῶν μετὰ ταῦτα προσγινομένων καὶ προτιμότερα. Ὅστε εἰκότως ἐκ τῶν προὔπαρχόντων καὶ προεσδυτέρων ἐπενεόθη τῇ γῆ τὰ γνωρίσματα.

B 6. *Kai eiden o theos, oti kalon.* Οὐκ αὐτὸ τοῦτε τερπνὴν τινα ὄψιν θαλάσσης ὁ λόγος ἐνδείκνυται τῷ Θεῷ πεφηνέναι (3). Οὐ γὰρ ὀφθαλμοῖς βλέπει τὰ κάλλη τῆς κτίσεως ὁ ποιητὴς, ἀλλὰ τῇ ἀρρήτῳ σοφίᾳ θεωρεῖ τὰ γινόμενα. Ἡδὴ μὲν γὰρ θέαμα λευκαίνουμένη θάλασσα, γαλήνης αὐτὴν σταθερᾶς κατεχούσης· ἡδὴ δὲ καὶ ὅταν πραεῖαις αὔραις τραχυνομένη τὰ νῦτα, πορφύρουσαν χροάν ἢ κυανῆν τοῖς ὀφθαλμοῖς προσβάλλῃ (4)· ὅτε οὐδὲ τύπτει βίαιως τὴν γείτονα χέρσον, ἀλλ' οἷον εἰρηνικαῖς τισιν αὐτὴν περιπλοκαῖς κατασπάξεται. Οὐ μὴν οὕτω καὶ Θεῷ ὀφθαλμοῖς χρεῖ τὴν Γραφὴν εἰρηκέναι καλὴν καὶ ἡδέϊαν ὡφθαλμῶν τὴν θάλασσαν, ἀλλὰ τὸ καλὸν ἐκεῖ τῷ λόγῳ τῆς (5) δημιουργίας κρίνεται. Πρῶτον μὲν, ὅτι πηγὴ τῆς περὶ γῆν ἀπάσης νοτίδος ἐστὶ τὸ τῆς θαλάσσης ὕδωρ· τοῦτο μὲν ἐν τοῖς ἀφανέσι πόροις διαδιδόμενον, ὡς δηλοῦσιν αἱ συμφῶδεις τῶν ἡπείρων καὶ ὑπαντροί, ὅφ' ἂς ἡ ροὴδης διαυλωνίζουσα θάλασσαν, ἐπειδὴν σχολιαῖς καὶ οὐ (6) πρὸς τὸ ὄρθιον φερομένης ἐναποληφθῆ διεξόδους, ὑπὸ τοῦ κινουμένου αὐτὴν πνεύματος ὠθουμένη, φέρεται ἔξω τὴν ἐπιφανείαν διαρρήξασα, καὶ γίνεται πότιμος ἐκ τῆς διηθήσεως τὸ πικρὸν ἰαθεῖσα. Ἦδη δὲ καὶ θερμότερας ἐκ μετὰ τῶν ποιότητος κατὰ τὴν διεξόδον προσλαβούσα, ἐκ τῆς αὐτῆς τοῦ κινουμένου αἰτίας ζέουσα γίνεται, ὡς τὰ πολλά, καὶ πυρῶδης· ὅπερ πολλαχοῦ μὲν τῶν νήσων, πολλαχοῦ δὲ τῶν παραλίων τόπων ἔξεστιν ἱστορησαί. Ὅπου γε καὶ κατὰ τὴν μεσόγειαν (7) τόποι τινὲς τῶν ποταμίων ὑδάτων γείτονες, ὡς μικρὰ μεγάλοις εἰκάσαι, τὰ παραπλήσια πάσχουσι. Πρὸς οὖν τί τοῦτο εἰρηται μοι; Ὅτι πᾶσα ὑπόνομός ἐστὶν ἡ γῆ, διὰ πόρων ἀφανῶν ἐκ τῶν ἀρχῶν τῆς θαλάσσης ὑπονοστοῦντος τοῦ ὕδατος.

7. Καλὴ τοίνυν ἡ θάλασσα τῷ Θεῷ καὶ διὰ τὴν ἐν

quinque mss. Reg. sextus ἀλλὰ τὸ καλὸν ἐκεῖ. τῷ καλῷ τῆς, etc. Editio Paris. καλὸν ἐκείνῳ τῷ λόγῳ.

(6) Sic Combef. cum Reg. octavo et cum Colb. secundo. Deest οὖν in editis et in multis mss.

(7) Sic Regii tertius, quintus et sextus cum utroque Coisl. Editi cum quibusdam aliis mss. κατὰ τὴν μεσόγειον.

τῷ βάθει τῆς ἰκμάδος ὑποδρομῆν· καλὴ καὶ διότι, A
 ποταμῶν οὔσα (8) δοχεῖον, εἰς ἑαυτὴν τὰ παντὰχόθεν
 καταδέχεται βέματα, καὶ μένει τῶν ὄρων εἰσω τῶν
 ἑαυτῆς καλὴ καὶ διότι τοῖς ἀερίοις ὕδασι ἀρχὴ τίς
 ἐστὶ καὶ πηγὴ, θαλαπομένη μὲν τῇ ἀκτίνι τοῦ ἡλίου,
 ἀποτιθεμένη δὲ τὸ λεπτόν τοῦ ὕδατος διὰ τῶν ἀτμῶν,
 ὅπερ ἔλχυσθὲν εἰς τὸν ἀνω τόπον, εἶτα, καταψυ-
 χθὲν διὰ τὸ ὑψηλότερον γενέσθαι τῆς ἀπὸ τοῦ ἐδά-
 φους ἀνακλάσεως τῶν ἀκτίνων, καὶ ὁμοῦ τῆς ἐκ τοῦ
 νέφους σκιᾶς τὴν ψύξιν ἐπιτεινούσης, ὑετὸς γίνεται,
 καὶ πιαίνει τὴν γῆν. Καὶ τούτοις οὐδεὶς ἀπιστεῖ
 πάντως τοὺς ὑποκαιομένους λέδητας ἐνοήσας, οἱ,
 πλήρεις ὄντες ὑγροῦ, πολλάκις κενοὶ κατελείφθη-
 σαν (9), εἰς ἀτμὸν παντὸς τοῦ ἐφομένου διακριθέντος.
 Ἄλλὰ καὶ αὐτὸ ἐστὶν ἰδεῖν τὸ τῆς θαλάσσης ὕδωρ
 παρὰ τῶν ναυτιλλομένων ἐψόμενον· οἱ, τοὺς ἀτμοὺς B
 σπύργοις ὑποδεχόμενοι (10), τὴν χρεῖαν μετρίως
 ἐν ταῖς ἀνάγκαις παραμυθοῦνται. Καλὴ δὲ καὶ ἄλλως
 παρὰ Θεῷ, ὅτι περισφίγγει τὰς ψήρους, ὁμοῦ μὲν
 κόμον αὐταῖς, ὁμοῦ δὲ καὶ ἀσφάλειαν παρεχομένη
 δι' ἑαυτῆς· ἔπειτα καὶ ὅτι τὰς πλείστον ἀλλήλων
 διεστώσας ἠπειρους συνάπτει δι' ἑαυτῆς, ἀκώλυτον
 τοῖς ναυτιλλομένοις τὴν ἐπιμίσθιν παρεχομένη· δι'
 ὧν καὶ ἱστορίας τῶν ἀγνοουμένων χαρίζεται, καὶ
 πλοῦτος πρόξενος ἐμπόροις γίνεται, καὶ τὰς τοῦ βίου
 χρεῖας ἐπανορθοῦται ραδίως, ἐξαγωγὴν μὲν τῶν πε-
 ριτῶν τοῖς εὐθηνουμένοις παρεχομένη, ἐπανόρθωσιν
 δὲ τοῦ λείποντος χαριζομένη τοῖς ἐνδέσει. Καὶ πόθεν
 ἐμοὶ ὄλον ἰδεῖν μετὰ ἀκριβείας τῆς θαλάσσης τὸ κάλ-
 λος, ὅσον τῷ ὀφθαλμῷ τοῦ ποιήσαντος κατεφάνη; C
 Εἰ δὲ θάλασσα καλὴ καὶ ἐπαινετὴ τῷ Θεῷ, πῶς οὐχὶ
 καλλίων ἀκλίσιαις τοιαύτης σύλλογος, ἐν ἧ συμμι-
 γῆς ἡχος, οἶόν τιος κύματος ἡῖονι προσφερομένου,
 ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν καὶ νηπίων, κατὰ τὰς πρὸς τὸν
 Θεὸν (11) ἡμῶν δεήσεις, ἐκπέμπεται; Γαλήνη δὲ
 βαθεῖα ἀσάλευτον αὐτὴν διασώζει, τῶν πνευμάτων
 τῆς πονηρίας ταραξάει αὐτὴν τοῖς αἰρετικῶς λόγοις
 μὴ δυνθέντων. Γένοιθε οὖν ἄξιοι τῆς ἀποδοχῆς τοῦ
 Κυρίου, τὴν εὐταξίαν ταύτην ἐπὶ τὸ εὐπρεπέστατον
 διασώσαντες (12), ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ
 ἡμῶν, ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν
 αἰῶνων. Ἀμήν.

A per intima loca subeuntem: pulchrum item, quod
 cum sit fluviorum receptaculum, fluentia undelibet in
 se recipit, atque intra suos terminos manet. Pul-
 chrum etiam, quoniam aeriarum aquarum origo
 quadam ac fons est, tepescens quidem solis radio,
 emittens vero per vapores equam tenuiorem: quæ in
 supernum locum attracta, deinde refrigerata eo
 quod radiorum a solo reflexorum repercussu altior
 evasit, simulque nubis umbra refrigerationem inten-
 dente, pluvia fit, ac terram pinguefacit. Atque his nemo
 prorsus fidem detracturus est, qui admotos igni le-
 betes consideraverit: qui humore pleni, eo toto quod
 coquebatur, in vapores resoluti, sæpe vacui reman-
 sere. Quinetiam ipsam maris aquam a naviganti-
 bus concoqui videre licet, qui vapores spongiis ex-
 cipientes, in necessitatibus utcumque penuriam ele-
 vant. Pulchrum est autem et alio modo apud Deum
 quod constringit et coercescens insulas, eis tum orna-
 tum, tum securitatem simul per seipsos imper-
 tiens: deinde etiam, quod terras plurimum a se invi-
 cem distantes per se coniungit, ac navigantibus ex-
 peditem commercium præstat: per quos et historias
 rerum ignotarum largitur, et divitias mercatoribus
 parit, et facile vitæ medetur necessitatibus: quippe
 iis qui rerum copia affluunt, id largitur ut res su-
 perfluas alio exportent: indigentibus vero, ut id
 quod sibi deest comparent. Sed unde mihi licet to-
 tam maris pulchritudinem, quanta Conditoris oculo
 visa est, sædulo atque accurate conspiciere? Quod si
 mare pulchrum ac laudabile est apud Deum, nonne
 pulchrior est huiusce consensus frequentia: in quo
 permistus sonus virorum mulierumque et infan-
 tium, velut fluctus cuiusdam ad littus illi, per no-
 stras ad Deum preces emittitur? Hunc autem
 conservat inconcussam profunda tranquillitas, cum
 malignitatis spiritus eum hæreticis dogmatibus per-
 turbare non potuerint. Fatis igitur Domini laude
 digni, disciplinam istam decentissime observantes,
 in Christo Jesu Domino nostro, cui gloria et impe-
 rium in sæcula sæculorum. Amen.

HOMILIA E'.

(13) Περὶ βλαστήσεως γῆς.

1. Καὶ εἶπεν ὁ Θεός· Βλαστήσάτω ἡ γῆ βοτάνην
 χόρτου, σπείρον σπέρμα κατὰ γένος, καὶ (14)
 ἔύλον κάρπιμον ποιοῦν κικρὸν κατὰ γένος, οὗ
 τὸ σπέρμα αὐτοῦ ἐν αὐτῷ. Ἀκολούθως μετὰ τὸ
 ἀναπαύσασθαι τὴν γῆν (15) ἀποσκευασαμένην τὸ βάρ-
 ρος τοῦ ὕδατος, τὸ πρόσταγμα αὐτῇ γέγονε βλαστή-

⁶⁶ Gen 1, 11.

(8) Reg. sextus ποταμοῖς οὔσα.

(9) Ita mss. sex nostris præter Combef. Editi κατε-
 λήφθησαν.

(10) Reg. sextus σπύργοις ἀποδεχόμενοι.

(11) Multi mss. πρὸς τὸν Θεόν. Abest articulus ab
 editis. Paulo post Reg. quintus αἰρετικῶς λογι-
 σμοῖς.

(12) Colb. secundus διασώζοντες.

(13) Deest titulus in aliquibus mss. Coisl. pri-
 mus Ὁμίλια ε'.

HOMILIA V.

De germinatione terræ.

40 1. Et dixit Deus: Germinet terra herbam feni,
 seminans semen iuxta genus, et lignum fructiferum,
 faciens fructum iuxta genus, cuius semen in ipso ⁶⁶.
 Haud inepte posteaquam terra, deposito aquæ pon-
 dere, interquievit, iussa est primo herbam, deinde
 lignum germinare; quod ipsum sane etiam fieri

(14) Ita editio Basil. et Vulgata cum nostris octo
 mss., quibus adjungendi sunt Combef. et Bodl.
 Editi cum LXX κατὰ γένος καὶ καθ' ὁμοίότητα. Sed
 in sequentibus illa, καὶ καθ' ὁμοίότητα, reperiuntur
 et in editis et in mss.

(15) Regii quintus et sextus et Colb. secundus
 cum Coisl. secundo μετὰ τὸ ἀναπαύσασθαι τὴν γῆν.
 Editi cum aliis quatuor mss. non malæ notæ ἀνα-
 πνεύσαι. Sensus eodem redit.

videmus. Vox enim illa tunc ommissa, ac primum illud præceptum, velut lex quædam naturæ evasit, inhaeritque terræ, ac ei generandi, fructusque in posterum ferendi vim contulit. *Germinet terra*. Primum quiddam est in graminis generatione germinatio: deinde, cum prominuerint paululum germina, herba fit: post capto incremento, senum est tum, cum paulatim gramina suis jam articulis distinguuntur, et ad seminis usque perfectionem perveniunt. Herbescent enim pari prorsus ratione ac virescunt omnia. *Germinet terra herbam feni*. Terra per seipsam proferat germinationem, nullo auxilio aliunde indigens. Quoniam arbitrantur nonnulli solem, dum per caloris attractionem vim ex imis partibus ad superficiem trahit, eorum quæ ex terra producuntur causam esse: ideo telluris ornatus sole est antiquior; ut ii qui errore decepti sunt, solem tanquam rerum ad vitam pertinentium auctorem desinant adorare. Itaque, si persuasum ipsis fuerit, omnem terram ante ipsius solis exortum fuisse exultant, etiam immodicam de ipso conceptam admirationem remittent, dum veniet eis in mentem, ortum illius feno et herba esse posteriorem. Num igitur pecoribus quidem præparatus est pastus, nostrum vero alimentum providentia nulla visum est dignum? Imo qui bovis quisque præparavit pastionem, tibi maxime divitias ac commoda parat. Nam pecora tua qui pascit, tibi suppellicilem vitæ adauget. Deinde seminum ortus quod aliud est, nisi vitæ tuæ apparatus? Accedit quod plura eorum quæ adhuc herbæ et olera sunt, hominum existant alimentum.

ση: διαγωγῆς παρασκευῆ; πρὸς τῶν πολλὰ τῶν ἐν ὑπάρχειν.

2. *Germinet terra herbam feni, seminans semen*, inquit, *secundum genus*. Quasquam igitur aliquod herbæ genus animantibus reliquis prodest, tamen illorum utilitas ad nos revertitur, nobisque seminum assignatus est usus; adeo ut talis sit eorum quæ dicta sunt, sensus: *Germinet terra herbam feni, et semen seminificans secundum genus*. Nam ita et verborum ordo ac series restitui poterit (nunc enim constructio inepta ac incongruens esse videtur),

(16) Anglici mss. τοῦ γεννᾶν αὐτῆς. Plurimi mss. αὐτῆ, bene. Alii duo mss. αὐτὴν καί.

(17) Editi cum quinque mss. συνεργείας. Reg. quintus antiquissimus cum Reg. sexto συνεργείας, *cultura nulla indigens*. Haud contemnenda lectio. Reg. octavus ἐνεργείας.

(18) Ita multi mss. Editi τὰ περὶ γῆν ἅπαντα. Ibidem Colb. secundus διεκκόσμητο. Editi cum aliquibus mss. Ionico more διεκκόσμητο. Reg. tertius διακκόσμηται.

(19) Editio Paris. ὁ γὰρ τὰ κτήνιά σου διατρέφων, τὴν σὴν. Optime quidem: sed nullas ms. hanc tunc scripturam. Regii primus, tertius, quintus et sextus, cum Colb. secundo ὁ γὰρ τὰ κτήματά σου παρασκευάζων καὶ διατρέφων, etc. Coisl. secundus τὰ κτήματα, menses, pro κτήματα. In reliquis vero consentit cum prioribus codicibus. Reg. octavus ὁ γὰρ τὰ κτήματά σου αὐξων καὶ διατρέφων, etc. Ex quibus intelligitur in codicibus omnibus legi κτήματα, non κτήνεια. Hiuc suspicio oritur, hic ev-

σαι πρῶτον βοτάνην, ἔπειτα ξύλον ὅπερ ἔτι καὶ νῦν ὀρώμεν γινόμενον. Ἢ γὰρ τότε φωνή, καὶ τὸ πρῶτον ἐκείνο πρόσταγμα, οἷον νόμος τις ἐγένετο φύσεως, καὶ ἐναπέμεινε τῇ γῇ, τὴν τοῦ γεννᾶν αὐτῆ (16) καὶ καρποφορεῖν δύναμιν εἰς τὸ ἐξῆς παρεχόμενος. *Βλαστησάτω ἡ γῆ*. Πρῶτόν ἐστιν ἐν τῇ γενέσει τῶν φουομένων ἡ βλάστησις· ἔπειτα, ἔταν προκύψῃ μικρὸν τὰ βλαστήματα, βοτάνη γίνεται· εἴτ' ἐπειδὴν αὐξηθῆ, χόρτος ἐστὶ, κατὰ μικρὸν διαρθρούμενων τῶν φουομένων, καὶ μέχρι τῆς ἐπὶ τὸ σπέρμα τελειώσεως προϊόντων. Τὸ γὰρ χλοερὸν καὶ πόάζον παραπλήσιόν ἐστιν ἁπάντων. *Βλαστησάτω ἡ γῆ βοτάνην χόρτου*. Καθ' ἑαυτὴν ἡ γῆ προφερέτω τὴν βλάστησιν, οὐδεμιᾶς συνεργείας (17) ἐτέρωθεν δεομένη. Ἐπειδὴ τινες οἴονται τὸν ἥλιον αἴτιον εἶναι τῶν ἀπὸ τῆς γῆς φουομένων, τῇ ὀλεῖ τὸ ὄσμῳ πρὸς τὴν ἐπιφάνειαν τὴν ἐκ τοῦ βάθους δύναμιν ἐπισπώμενον· διὰ τοῦτο πρεσβυτέρα τοῦ ἡλίου ἡ περὶ γῆν διακόσμησις· ἵνα καὶ τοῦ προσκυνεῖν τὸν ἥλιον, ὡς αὐτὸν τὴν αἰτίαν τῆς ζωῆς παρεχόμενον, οἱ πεπλανημένοι παύσωνται. Ἐὰν ἄρα πεισθῶσιν, ὅτι πρὸ τῆς ἐκείνου γενέσεως τὰ περὶ τὴν γῆν πάντα (18) διεκκόσμητο, καὶ τοῦ ἀμέτρου περὶ αὐτὸν θαύματος καθυψώσιν, ἐνδομηθέντες, ὅτι χόρτου καὶ βοτάνης νεώτερός ἐστι κατὰ τὴν γένεσιν. Ἄρα οὖν τοῖς μὲν βοσκήμασιν ἡ τροφή προαπέτθη, τὸ δὲ ἡμέτερον οὐδεμιᾶς ἐφάνη προνοίας ἄξιον; Ἀλλὰ μάλιστα μὲν ὁ βοῦς καὶ ἵππος τὸν χιλὸν παρασκευάζων, σὸς τὸν πλοῦτον καὶ τὴν ἀπόδουσιν παρασκευάζει· ὁ γὰρ τὰ κτήνεία σου διατρέφων τὴν σὴν (19) συναύξει τοῦ βίου κατασκευῆν· ἔπειτα ἡ τῶν σπερμάτων γένεσις τί ἄλλο ἐστὶ, καὶ οὐχὶ τῆς πόαις ἔτι καὶ λαχάνοις ὄντων τροφῆν ἀνθρώπων (20)

2. *Βλαστησάτω ἡ γῆ βοτάνην χόρτου, σπείρον σπέρμα*, φησὶ, *κατὰ γένος*. Ὅστε, κἄν τι γένος βοτάνης ἐτέροις διαφέρει, κάκεινων τὸ κέρδος πρὸς ἡμᾶς; ἐπανέρχεται, καὶ ἡμῖν ἡ χρῆσις τῶν σπερμάτων ἀφώρσιται· ὥστε εἶναι (21) τὸν νοῦν τῶν εἰρημέων τοιούτων· *Βλαστησάτω ἡ γῆ βοτάνην χόρτου, καὶ σπέρμα σπείρον κατὰ γένος*. Οὕτω γὰρ καὶ τὸ τῆς λέξεως ἀκλόουσον ἀποκαταστήναι δυνήσεται, ἀκατάλληλος νῦν τῆς συντάξεως ἔχειν δοκούσης, καὶ

nisse quod alias scripe, ut typographi rati aliquot vitium inesse, immutarint de suo nonnihil, et vocem unam in alterius locum suffecerint. Quare non longe absint ut credam κτήματα legi oportere, non κτήνεια. Eoque magis confirmor in sententia, quod κτήμα generale nomen sit, quo significatur quidquid a quopiam possidetur, et quod ut reliqua, ita τὰ κτήνεια ipsa comprehendat. Ut ut hæc sunt, nihil in textu mutandum esse putavimus. Ut quisque affectus erit, ita leget.

(20) Colb. secundus τροφὴν ἀνθρώπων. (21) Ita codices non pauci. Editio Paris. ὡς εἶναι. Hæc scriptura verba, βλαστησάτω ἡ γῆ βοτάνην χόρτου, σπείρον σπέρμα κατὰ γένος, visa sunt Basilio ab usitato loquendi genere deflectere. Igitur ea ad grammaticas regulas redigere atque revocare conatur. Quod ut præstet, primum de suo particulam καὶ addit: deinde harum vocum σπείρον σπέρμα ordinem invertit. Lege textum.

τὸ ἀναγκαῖον τῶν ὑπὸ τῆς φύσεως οἰκονομουμένων A
 διασωθήσεται. Πρῶτον μὲν γὰρ βλάστησις, εἶτα
 χλόη, εἶτα χόρτου αὐξήσις, εἶτα ὁ ἀκματισμὸς τῶν
 αὐξομένων (22) διὰ τοῦ σπέρματος. Πῶς οὖν, φασί,
 πάντα εἶναι τὰ ἐκ τῆς γῆς φυόμενα σπερματικά ὁ
 λόγος ἐνδείκνυται, ὅπου γὰρ οὔτε κάλαμος, οὔτε ἀγρω-
 σις, οὔτε ἡ μίνθη, οὔ κρόκος, οὔ σκόροδον, οὔ βού-
 τομον, οὔδ' ἄλλα μυρία γένη φυτῶν σπερματίζοντα
 φαίνεται; Πρὸς δὲ τοῦτο φαμεν, ὅτι πολλὰ τῶν φυο-
 μένων ἐκ τῆς γῆς ἐπὶ τοῦ πυθμένος καὶ τῆς (23) ῥί-
 ζης ἔχει τὴν δύναμιν τῶν σπερμάτων. Ὡσπερ ὁ κά-
 λαμος μετὰ τὴν ἐπέτειον αὐξήσιν ἀπὸ τῆς ῥίζης ἀρ-
 τήσῃ τινα προβολὴν, σπέρματος λόγον ἔχουσαν πρὸς
 τὸ μέλλον. Τοῦτο δὲ ποιῶ καὶ ἄλλα μυρία, ὅσα ἐκ
 γῆς νεμόμενα ἐν ταῖς ῥίζαις τὴν διαδοχὴν κέκτηται.
 Ὡστε παντός ἐστιν ἀληθέστερον τὸ ἐκάστῳ τῶν φυο-
 μένων ἢ σπέρμα εἶναι, ἢ δύναμιν τινα σπερματικὴν
 ἐνυπάρχειν. Καὶ τοῦτο ἐστὶ τὸ, Κατὰ γένος. Οὐ γὰρ
 ἡ προβολὴ τοῦ καλάμου ἐλαίας ἐστὶ ποιητικὴ, ἀλλὰ
 ἐκ καλάμου μὲν ἕτερος κάλαμος, ἐκ δὲ τῶν σπερμάτων
 τὰ συγγενῆ τὰς καταβλήθεισιν ἀποβλαστάνει. Καὶ
 οὕτω τὸ ἐν τῇ πρώτῃ γενέσει προβληθὲν παρὰ τῆς
 γῆς μέχρι νῦν διασώζεται, τῇ ἀκολουθίᾳ τῆς διαδοχῆς
 φυλασσομένου τοῦ γένους. Βλαστησάτω ἡ γῆ. Νόη-
 σάν μοι ἐκ μικρᾶς φωνῆς, καὶ προστάγματος οὕτω
 βραχέως, τὴν κατεφυγμένην καὶ ἄγονον ὠδίνουσαν
 θρόως καὶ πρὸς καρπογονίαν συγκινουμένην, ὡσπερ
 τινὰ σκυθρωπὴν καὶ πενήθη ἀποβρίψασαν περιβο-
 λὴν, μεταμφεινυμένην τὴν φαειροτέραν καὶ τοῖς οἰ-
 καίοις κόσμοις ἀγαλλομένην, καὶ τὰ μυρία γένη τῶν
 φυομένων προβάλλουσαν. Βούλομαι σοὶ σφοδρότερον
 τῆς κτίσεως ἐνιδρυθῆναι τὸ θαῦμα, ἢ ὅπου περ ἂν
 εὐρεθῆς, καὶ ὅπου δήποτε γένει τῶν φυομένων παρα-
 στήξῃ, ἑναργῆ λαμβάνῃς τοῦ ποιήσαντος τὴν ὑπό-
 μνησιν. Πρῶτον μὲν οὖν ὅταν ἰδῆς βοτάνην χόρτου
 καὶ ἄθος, εἰς ἔνοιαν ἔρχου τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως,
 μεμνημένος τῆς εἰκότος τοῦ σοφοῦ Ἡσαίου, ὅτι Πᾶ-
 σα σὰρξ ὡς χόρτος, καὶ πᾶσα δόξα ἀνθρώπου ὡς
 ἄθος χόρτου. Τὸ γὰρ ὀλιγοχρόνιον τῆς ζωῆς, καὶ
 τὸ ἐν ὀλίγῳ περιχαρὲς καὶ ἱλαρὸν τῆς ἀνθρωπίνης
 εὐημερίας, καιριωτάτης παρὰ τῷ προφήτῃ τετύχηκε
 τῆς εἰκότος. Σήμερον εὐθαλῆς τῷ σώματι, κατασε-
 σαρωμένος ὑπὸ τρυφῆς, ἐπανθοῦσαν ἔχων τὴν εὐ-
 χροίαν ὑπὸ τῆς κατὰ τὴν ἡλικίαν ἀκμῆς, σφριγῶν
 καὶ σύντονος, καὶ ἀνυπόστατος (24) τὴν ὁρμὴν, αὐριον
 ὁ αὐτὸς οὗτος ἔλαιος, ἢ τῷ χρόνῳ μαρνανθὲς, ἢ νό-
 σῳ διαλυθεὶς. Ὁ δεινὰ περιδλεπτος ἐπὶ χρημάτων
 περιουσίᾳ· καὶ πλήθος περὶ αὐτὸν καλέκων· δορυφο-
 ρία φίλων προσποιητῶν τὴν ἀπ' αὐτοῦ χάριν θηρεύον-
 των (25)· πλήθος συγγενείας, καὶ ταύτης κατεσχ-
 ματισμένης· ἑσμός τῶν ἐπεπομένων μυρίος τῶν τε

atque necessaria quaedam eorum quæ a natura dis-
 pensantur, consecutio conservabitur. Primum qui-
 dem germinatio, deinde virens herba : tum seni
 incrementum, postremo absolutio perfectioque au-
 gescentium per semen. Quomodo igitur, inquit,
 Scriptura, cum neque arundo, neque gramen, neque
 mentha, non crocus, non altium, non butomon, ne-
 que innumera alia plantarum genera semen produ-
 cere videantur? Sane ad hoc dicimus, multa ex terra
 nascentia in inuis suis partibus et in radice vini ac
 virtutem seminum includere. Exempli causa, arun-
 do, post annum auctum, projectum quemdam, qui
 in futurum rationem seminis habet, a radice emit-
 tit. Id autem faciunt et alia innumera, quæ per ter-
 ram dispersa, in radicibus successionem conclu-
 dunt. Quare omni re id verius est, in singulis stir-
 pibus aut semen, aut seminalem quamdam virtutem
 inesse. Atque hoc est quod dicitur, *Iuxta genus*.
 Siquidem ille arundinis projectus nequaquam oli-
 vam producit : sed ex arundine arundo alia nasci-
 tur; atque ex seminibus, cognata iis quæ fuerant
 jacta, germinant. Et ita quod in prima generatione
 a terra editum est, id etiamnum, servato per suc-
 cessionis consecutionem genere, conservatur. *Ger-
 minet terra*. Cogites velim terram frigescentem et
 infecundam, hac voce parva præceptoque adeo
 brevi confestim parturientem, et ad edendum fru-
 ctum concitatum, et veluti mæsto quodam ac lu-
 gubri amicto abjecto, splendidore veste indui, ac
 propriis ornamentis exultantem, infinita plantarum
 genera procreare. Volo imprimi in te vehementius
 creaturæ admirationem, quo, ubicunque reperiaris,
 et cuicumque occurreris plantarum generi, plane
 Creatoris memineris. Primum quidem cum herbam
 seni et florem conspexeris, veniat tibi in mentem
 humana natura, hanc sapientis Isaie imaginem re-
 cordanti : *Omnis caro ut senum, et omnis gloria ho-
 minis ut flos seni* 66. Nam vitæ brevitatis, et prosp-
 eritatis humanæ lætitiæ hilaritatisque haud diu dura-
 tura accommodatissimam apud prophetam sortita
 est similitudinem. Hodie qui floret corpore, qui præ
 deliciis carnosus est, qui colorem præ ætatis flore
 efflorescentem præ se fert, qui viget et acer est, et
 cujus nequit sustineri impetus, hic idem cras mi-
 serabilis est, aut tempore marcidus, aut morbo dis-
 solutus. Quispiam divitiarum copia inclaruit, ipsum-
 que adulatorum circumstat multitudo : adest ficto-
 rum amicorum gratiam illius venantium comitatus :
 frequentes sunt consanguinei, fiqu simulationis ar-
 tificio eruditi : adest agmen sequaciarum innumero-

66 Isa. 41, 6.

(22) Colb. secundus cum Reg. octavo τῶν αὐξο-
 νουμένων.

(23) Sic multi mss. Deest τῆς in editione Pa-
 ris.

(24) Regii primus et quintus ἀνυπόστατος. Editi
 enim alii mss. ἀνυπόστατος, bene. Mox tres mss.
 αὐριον αὐτός. Codex Combes. αὐριον οὗτος.

rum, qui partim parandi cibi gratia, partim ob alias necessitates ipsi astant: quos dum et abiens, et iterum **42** rediens secum trahit, in se occurrentium concitat invidiam. Adde divitiis etiam civilem aliquam potestatem, aut etiam delatos a regibus honores, aut gentium gubernationem, aut exercituum imperium: præconem magna voce ante ipsum clamantem: lictores hinc et inde subditis timorem gravissimum inferentes: plagas, publicationes bonorum, exsilia, vincula: e quibus intolerabilis ille subjectorum metus concrescit. Quid vero post hoc? Una nox, aut una febris, aut pleuritis, aut pulmonis inflammatio, hunc hominem ex hominibus abreptum abducit, illico omnem illius scenam nudat, atque gloria illa ceu somnium esse convincitur. Quare propheta humanam gloriam cum debilissimo flore comparavit.

3. *Germinet terra herbam feni, seminans semen secundum genus et secundum similitudinem.* Etiamnum nascentium ordo ordinationem primam testatur: quippe herbam omnem, omneque gramen antecedit germinatio. Sive enim quidpiam a radice ex interiori projectu prorumpit, ut crocus et gramen, id oportet germinare, et foras prominere: sive a semine gignitur, etiam sic necessario sit primum germinatio; deinde herba, tum virescit senum, postremo fructus in arido jam et crasso culmo iurgescit. *Germinet terra herbam feni.* Cum semen in terram humore et calore moderato præditam incidit, laxum evadens, ac plurimis plenum meatibus terram adjacentem complexum, propria sibi et cognata ad se attrahit. Verum tenuissimæ terræ partes meatibus illis allapsæ, et eis sese inserentes, amplius molem ipsius dilatant: adeo ut deorsum quidem agat radices, sursum vero promineat, tot culmis videlicet, quot radices sunt, emergentibus. *Tepescante autem semper germine, attractus per radices humor, per caloris attractionem moderatum de terra alimentum adducit; idque in culmum, et in corticem, et in frumenti thecas, et in ipsum triticum, et in aristas dispergitur. Atque quælibet res nascens, incremento sic paulatim accepto, ad idoneam propriamque pervenit mensuram, sive ad frumenti, aut leguminis, aut oleris, aut fruticis genus pertineat. Unum senum, herbaque una totam tuam mentem in ea, ex qua prodiit, arte consideranda, occupare potest: quomodo geniculis præcingatur frumenti culmus, quo veluti vincula quæ-*

ἐπὶ σιτίων καὶ τῶν κατὰ τὰς χρείας αὐτῶ προσεῶ
ρευόντων, οὓς καὶ προῖων καὶ πάλιν ἐπανῶν ἐπισυρέ-
μενος ἐπίφθονός ἐστι τοῖς ἐντυγχάνουσι. Πρόσθες τῶν
πλοῦτων καὶ πολιτικῆν τινα δυναστείαν, ἢ καὶ τὰς ἐκ
βασιλέων τιμὰς· ἢ ἐθνῶν (26) ἐπιμέλειαν· ἢ στρατο-
πέδων ἡγεμονίαν· τὸν κήρυκα μέγα βοῶντα πρὸ αὐ-
τοῦ· τοὺς βαβδούχους ἔνθεν καὶ ἔνθεν βαρυτάτην κα-
τάπληξιν τοῖς ἀρχομένοις ἐμβάλλοντας· τὰς πληγὰς·
τὰς δημεύσεις· τὰς ἀπαγωγὰς (27)· τὰ δεσμωτήρια,
ἐξ ὧν ἀφόρητος ὁ παρὰ τῶν ὑποχειρίων συν-
αθροίζεται φόβος. Καὶ τί μετὰ τοῦτο; μία νύξ, ἢ
πυρετὸς εἰς, ἢ πνευρίτις, ἢ περιπνευμονία, ἀν-
άρπαστον ἐξ ἀνθρώπων ἀπάγουσα τὸν ἀνθρώπον
οἴχεται, πᾶσαν τὴν κατ' αὐτὸν σκητὴν ἐξαπίνης
ἀπογυυνώσασα, καὶ ἡ δόξα ἐκεῖνη ὡσπερ ἐνύπνιον
B ἀπὸ πλέγῃθι. Ὡστε ἐπιτέτευκται (28) τῷ προφήτῃ ἢ
πρὸς τὸ ἀδρανέστατον ἀνθος ὁμοίωσις τῆς ἀνθρωπίνης
δόξης.

3. *Βλαστησάτω ἡ γῆ βοτάνην χόρτου, σπείρον
σπέρμα κατὰ γένος καὶ καθ' ὁμοίότητα.* Ἔτι καὶ
νῦν ἡ τάξις τῶν (29) φυσικῶν μαρτυρεῖ τῇ πρώτῃ
διακοσμῆσει. Ἡ γὰρ βλάστησις καθηγείται: πάσης
βοτάνης καὶ πάσης πᾶσας. Ἔτε γὰρ ἀπὸ ρίζης ἐκδίδο-
ταί τι ἐκ τῆς κάτωθεν προβολῆς, ὡς κρόκος καὶ
ἀγρωστὶς, ἀναδαστῆσαι δεῖ καὶ ἐπὶ τὸ ἐξω προκύ-
ψαι· ἔτε ἀπὸ σπέρματος, καὶ οὕτως ἀνάγκη πρῶτον
βλάστησιν, εἶτα βοτάνην γενέσθαι, εἶτα χόρτον χλοά-
ζοντα, εἶτα τὸν καρπὸν ἐπὶ ξηρᾶς ἤδη καὶ παχεῖας
τῆς καλάμης ἀδρυνόμενον (30). *Βλαστησάτω ἡ γῆ
C βοτάνην χόρτου.* Ὅταν εἰς γῆν καταπέσῃ τὸ σπέρ-
μα συμμέτρως νοτίδος καὶ θερμῆς ἔχουσαν, χαῦνον
γενόμενον καὶ πολύπορον, τῆς παρακειμένης γῆς πε-
ριδραξάμενον, τὰ οικεῖα καὶ σύμφυλα πρὸς ἑαυτὸ
ἐπισπᾶται. Ἐμπίπτοντα δὲ τοῖς πόροις καὶ περιολι-
σθαίνοντα τῆς γῆς τὰ λεπτότατα μόρια, ἐπὶ πλέον
ἀνευρύνει τοὺς ὄγκους αὐτοῦ (31)· ὥστε ριζοῦσθαι
μὲν εἰς τὸ κάτω, ἐπὶ τὸ ἄνω δὲ προκύπτειν, ἰσαριθμῶν
ταῖς ρίζαις τῶν καλάμων προβαλλομένων· θαλαπομέ-
νου δὲ ἀεὶ τοῦ βλαστήματος, συρομένην διὰ τῶν ρι-
ζῶν τὴν νοτίδα, τῇ ὄλκῃ τοῦ θερμοῦ συνεπάγεσθαι
τοῦ τροφίμου τῆς γῆς ὅσον μέτριον, καὶ τοῦτο κατα-
μερίζειν εἰς καλάμην καὶ φλοῖον, καὶ τὰς θήκας τοῦ
σίτου, καὶ αὐτὸν τὸν σῖτον καὶ τοὺς ἀνθήκας· καὶ
οὕτω κατὰ μικρὸν τῆς αὐξήσεως γινομένης, ἐπὶ τὸ οἰ-
κεῖον μέτρον ἕκαστον τῶν φυσικῶν ἀποκαθίστασθαι,
D εἶτε τι τῶν σιτηρῶν, εἶτε τῶν χεδρόπων, εἶτε τῶν
λαχανωδῶν ἢ φρυγανικῶν τυγχάνοι. Εἰς χόρτος καὶ
μία βοτάνη ἐξαρκεῖ τὴν διάνοιάν σου πᾶσαν εἰς τὴν
θεωρίαν τῆς ἐξεργασαμένης (32) αὐτὰ τέχνης ἀπ-

(26) Ita mss. multi. Deest ἢ in editis ante ἐθνῶν. Paulo post editi cum quatuor mss. τοὺς βαβδούχους. Alii quatuor τοὺς βαβδοφόρους.

(27) Reg. sextus et uterque Coisl. cum Colb. secundo τὰς ἐπαγωγὰς, id est, πῶνας, captivitatē, et omnia quæ inferri possunt mala. Statim mss. sex συναθροίζεται. Editi ἀθροίζεται.

(28) Ita codices sex. Editi ἐπιτέταχται, male. Mox Colb. secundus πρὸς τὸ ἀδρανέστερον.

(29) Sic mss. Deest τῶν in editis. Statim mss. μωυτὶ ἐκδίδονται τι. Desideratur τ: in editis.

(30) Reg. sextus καλάμης βαρυνόμενον.

(31) Editi τοὺς ὄγκους αὐτοῦ, videlicet σπέρματος· quam lectionem exhibet quoque Coisl. primus, secunda manu emendatus. Alii septem codices αὐτῆς, videlicet βοτάνης. Statim duo mss. ἄνω δὲ προκύπτειν. Editi cum aliis mss. προκύπτειν, rectius.

(32) Sic mss. sex, optime. Editio Paris. ἐξεργασμένης. Editio Basil. cum duobus mss. ἐξεργασμένης.

ασχολῆσαι· πῶς γόνασι διαζώννυται ἡ καλάμη τοῦ σίτου, ἵνα ὡσπερ ἀνόμενοι τινες βράβις τὸ βάρος τῶν ἀσταζῶν φέρωσιν, ὅταν πλήρεις ὄντες καρπῶν πρὸς τὴν γῆν κατακλίνωνται. Διὰ τοῦτο ὁ μὲν βρόμος διόλου κενός, ἅτε μηδενὶ τὴν κεφαλὴν βαρυνόμενος· τὸν δὲ σίτον τοῖς συνδέσμοις τούτοις ἡ φύσις κατησφαλίστατο. Ἐν θήκῃ δὲ τὸν κόκκον ἀποθεμένη, ὡς μὴ εὐδιάρπαστον εἶναι τοῖς σπερμολόγοις (33)· ἔτι καὶ τῇ προβολῇ τῶν ἀνθερίων οἶον ἀκίσαι τὰς ἐκ τῶν μικρῶν ζῶων ἀφίστησι βλάβας.

4. Τί εἶπω; τί σιωπήσω; Ἐν πλουσίοις τῆς κτίσεως θησαυροὶς ἄπορος μὲν ἡ εὐρεσις τοῦ τιμιωτέρου, δυσφορωτάτη δὲ ἡ ζημία τοῦ παραθέντος. *Βλαστησάτω ἡ γῆ βοτάνην χόρτου.* Καὶ εὐθέως συνεξεδόθη τοῖς τροφίμοις τὰ δηλητήρια· μετὰ τοῦ σίτου τὸ κώνειον, μετὰ τῶν λοιπῶν τροφίμων ἑλλέβορος, καὶ ἀκόνιτον, καὶ μανδραγόρας, καὶ ὁ τῆς μήκωνος ὁπός. Τί οὖν; ἀφέντας τὸ ἐπὶ τοῖς χρήσιμοις τὴν χάριν ὁμολογεῖν, ἐγκαλέσομεν τῷ δημιουργῷ ἐπὶ τοῖς φαρμακοῖς ἡμῶν τῆς ζωῆς; ἐκεῖνο δὲ οὐ λογισόμεθα, ὅτι οὐ πάντα τῆς γαστρὸς ἕνεκεν τῆς ἡμετέρας δεδημοῦργηται; Ἄλλ' ἡμῖν μὲν αἱ ἀποτεταγμένα τροφαὶ πρόχειροι, καὶ πᾶσιν εὐγνωστοί· ἕκαστον δὲ τῶν γενομένων ἰδίῳ τινα λόγον ἐν τῇ κτίσει πληροῖ. Μὴ γάρ, ἐπειδὴ σοι δηλητήριον τὸ ταύριον αἷμα, τοῦτο ἕνεκεν ἔδει ἢ μὴ παραχθῆναι τὸ ζῶον, ἢ παραχθὲν ἔναιμον (34) εἶναι, ὃς τῆς ἰσχύος πρὸς τσαυτὰ ἡμῶν ἐπιδειχταὶ ὁ βίος; Ἄλλὰ σοὶ μὲν αὐτάρχης ὁ σύνοικος λόγος πρὸς τὴν φυλακὴν τῶν ὀλεθρίων. Οὐ δὴπου γάρ πρόδατα μὲν καὶ ἀίγες ἰσασιν ἀποφεύγειν τὰ κακῶντα αὐτῶν τὴν ζωὴν, μόνῃ τῇ αἰσθῆσει τὸ βλαβερὸν διακρίνοντα· σοὶ δὲ, ὧ καὶ λόγος πάρεστι, καὶ λατρικὴ τέχνη τὸ χρήσιμον ἐκπορίζουσα, καὶ ἡ τῶν προλαβόντων πείρα, τῶν βλαπτόντων τὴν φυγὴν ὑποβάλλουσα, χαλεπὸν ἔστιν, εἰπέ μοι, ἐκκλίνει τὰ δηλητήρια; Ἔστι δὲ τούτων οὐδὲν ἀργῶς, οὐδὲν ἀχρήστως γεγεννημένον. Ἡ γὰρ τροφήν παρέχει τινὶ τῶν ἀλόγων, ἢ καὶ ἡμῖν αὐτοῖς παρὰ τῆς λατρικῆς τέχνης εἰς παραμυθίαν τινῶν ἀβρώστημάτων (35) ἐξέρχεται. Τὸ μὲν γάρ κώνειον οἱ ψάρες βόσκονται, διὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ σώματος τὴν ἐκ τοῦ δηλητηρίου βλάβην ἀποδιδράσκοντες· λεπτοὺς γάρ ἔχοντες τοὺς ἐπὶ (36) τῆς καρδίας πόρους, φθάνουσιν ἐκπέψαι τὸ καταποθὲν, πρὶν τὴν ἀπ' αὐτοῦ ψῦξιν τῶν καιρίων καθάψασθαι. Ἐλλέβορος δὲ ὀρτύγων ἔστι τροφή, ἰδιότητι κρᾶσεως τὴν βλάβην ἀποφευγόντων. Ἔστι δὲ καὶ αὐτὰ ταῦτα ἐν καιρῷ ποτε καὶ ἡμῖν χρήσιμα. Διὰ μὲν γάρ τοῦ μανδραγόρου ὑπνον λατροὶ κατεπάγουσιν· ὀπίω δὲ τὰς σφοδρὰς ὀδύνας τῶν σωματίων κατακοιμίζουσιν. Ἦδη δὲ τινες τῷ κωνεῖω καὶ τὸ λυσσῶδες τῶν ὀρέξεων καταμάρανται· καὶ τῷ ἑλλεβόρῳ πολλὰ τῶν χρονίων παθῶν ἐξεμόχλευσαν. Ὅστε ὁ ἐνόμιζες ἔχειν κατὰ τοῦ κτίσαντος ἐγκλη-

(33) Colb. secundus τοῖς σπερμολόγοις τῶν ὀρνίθων. Max Colb. secundus cum Reg. octavo ἄπορος μὲν ἡ ἀρεσις, *difficilis est optio meliorum*. Lectio optima. Editi et Coisl. uterque, et Regii primus et tertius ἄπορος μὲν ἡ εὐρεσις· cui lectioni favet Eustathius, dum veritit: *Hic quidem difficilis assecutio meliorum*. Ibidem codex Comb. f. του τιμιωτάτου.

A dam facilius spicarum pondus ferant, cum fructibus plenæ, in terram proclinantur. Quapropter avena quidem omnino est vacua, cujus scilicet caput re nulla gravetur: contra, vinculis his triticum communivit natura. In theca vero granum recondidit, ne facile a frugilegis avibus diripiatur. Insuper et aristarum eminentia, quasi cuspidibus, animalium parvorum noxam arcet atque detrimenta.

4. Quid dicam? quid silentio præteribo? In opulenti creationis thesauris perdifficile quidem est rem præstantiorem invenire: si tamen omittitur, vix jactura illius potest tolerari. *Germinet terra herbam feni.* Et statim una cum edulibus **43** prolata sunt nociva, cicutæ cum frumento, cum esculentiis reliquis helleborus, aconitum, mandragora, papaveris succus. Quid igitur? gratiam ob utilia confiteri omittentes, Conditorem ob ea quæ nostræ vitæ exitiosa sunt, accusabimus? illud autem non reputabimus, quod non omnia ventris nostri gratia creata sunt? Porro nobis quidem destinata alimenta obvia sunt, et omnibus præbe nota: singula vero quæ condita sunt, propriam quamdam rationem in creatione explent. Num enim quia taurinus sanguis toxicum tibi est, ideo animal illud, cuius robore in tot et tantis rebus vita nostra indiget, aut non produci, aut productum exsanguie esse oportuit? Sed tibi contubernalis ac domestica ratio ad res exitiales vitandas sufficit. Nunquid enim oves quidem et capræ sciunt ea quæ suæ vitæ nocent, declinare, solo sensu noxia discernentes: tibi vero, cui adest et ratio, et ars medica, quod utile est offerens, et eorum qui te anteverterunt exemplum, quo de fuga nocivorum admoneris, difficile est, dic, quæso, a venenis cavere? Nihil autem horum frustra, nihil est inutiliter in lucem editum. Aut enim alicui brutorum animalium subministrant alimentum, aut etiam nobis ipsis a medica arte ad deliniendas quasdam ægrotationes inventa sunt. Nam cicutæ vescuntur sturni, et tamen veneni exitium declinant ob corporis constitutionem: cum enim in eorum corde insint tenues meatus, devorata cicutam prius concoxere, quam ipsius frigus principales partes attingat. Helleborus vero coturnicium, quæ per temperationis proprietatem noxam effugiunt, alimentum est. Quinetiam sunt hæc ipsa pro temporis opportunitate nonnunquam nobis conducibilia. Nam per mandragoram inducunt somnum medici: conopium itidem vehementes corporum dolores opio. Jam vero nonnulli cicutæ obtulerunt rabiosam appetentiam, atque inveteratas ægritudines nec paucas helleboro extirparunt. Quare, quam te existi-

(34) Sic Regii primus et octavus cum Coisl. secundo et cum Colb. itidem secundo. Editi cum aliquot mss. ἢ ἔναιμον, inutile.

(35) Ita sex mss., bene. Vox ἀβρώστημάτων desideratur in editis.

(36) Codices sex τοὺς ἐπὶ. Editi τοὺς ἀπὸ.

malas habere contra Creatorem accusationem, ea A
tibi in gratiarum actionis additamentum cessit.

5. *Germinat terra herbam feni.* Quot alimenta
e sponte naturæ emergentia his verbis complectitur,
tum in radicibus, tum in ipsa herba, tum in fru-
ctibus! quot vero sunt, quæ ex diligentia et agri-
cultura nobis accedunt! Non statim jussit semen
et fructum proferri, sed germinare et virescere
terram, tumque ad semen pervenire; ut prima illa
præceptio ad futuram successionem esset naturæ
documenti loco. Quomodo igitur, inquit, tellus
secundum genus edit semina, cum, disseminato
sæpe tritico, nigrum hoc frumentum colligamus?
Verum hoc ipsum nequaquam est ad aliud genus
transmutatio, sed velut morbus quidam, **A** ac semi-
nis ægritudo. Non enim frumentum esse desiit,
sed, ut et ex ipsa appellatione discere est, per adu-
stionem nigrum evasit. Nam nimio frigore adustum,
in alium colorem ac saporem degeneravit. Atque
etiam si modo idoneam terram, ac bene tempera-
tum aerem nactum sit, rursus ad pristinam for-
mam redire ferunt. Quare nihil præter præceptum
illud in rebus nascentibus fieri comperias. Porro
lolium quod dicitur, et reliqua adulterina semina,
quæ cum esculentis commiscantur, quæque nuncu-
pare zizania consuevit Scriptura, non ex frumenti
commutatione proveniunt, sed ex proprio substi-
stunt principio, propriumque genus obtinent. Quæ
perfecto imaginem expriment eorum, qui documenta
Domini adulterantes, nec legitime sermonem
edocti, sed a maligni doctrina corrupti, tamen cum
sano Ecclesie corpore seipsos permiscent, ut clan-
culum errores suos in simplices transfundant.
Jam vero Dominus perfectionem etiam eorum qui
in ipsum crediderunt, seminum incremento compa-
rat, dicens: *Quemadmodum si homo projecerit se-
men in terram, et dormiat, et exurgat nocte et die,
et semen surgat, et crescat, dum nescit ipse. Ultra
enim terra fructificat primum herbam, deinde spi-
cam, deinde plenum frumentum in spica*⁹⁶. *Germinat
terra herbam.* In minimo etiam temporis momento
a germinatione exorsa terra, ut Conditoris leges
servaret, per omnem accretionis speciem progredi-
ens, festinum germinia deduxit ad perfectionem.
Atque prata quidem feni copia erant depressa; ac

⁹⁶ Marc. iv, 26-28.

(37) Reg. primus et Colb. secundus ἡμῖν τελειω-
θῆναι. Ibidem editio Basil. cum multis mss. ἴνα
τὸ. Abest articulus ab editione Paris. Hoc ipso in
loco Regii sextus et octavus διδασκαλίον. Editi cum
quibusdam aliis mss. διδασκαλίον, non ita recte.
Hoc enim nomen scholam, in qua juvenis docetur,
proprie significat: quam notionem huic loco non
belle convenire vident, ut opinor, omnes.

(38) Editio Basil. cum multis mss. φησὶν. Editio
Paris. φασὶν. Monere libet, illud φασὶν, rarissimo
legi in antiquis mss., sed semper fere reperiri φη-
σὶν. Nihil tamen impedit quominus illud, φησὶν, pos-
sit verit, aiunt, inquit, cum non raro nomen
collectivum sit subintelligendum. Exempli causa:
Secta philosophorum ait, aut aiunt. Quod cum non
animadvertent editores Parisienses, videntur
Marte proprio contra fidem mss. φησὶν in φασὶν

μα, τοῦτό σοι εἰς προσθήκην εὐχαριστίας περιελά-
λυθεν.

5. *Βλαστησάτω ἡ γῆ βοτάνην χόρτου.* Πόσῃ
αὐτόματον λέγει τροφήν ἐν τούτοις, τὴν τε ἐν ῥίζαις,
καὶ τὴν ἐν αὐτῇ τῇ βοτάνῃ, καὶ τὴν ἐν καρποῖς ἤδη!
πόσῃ δὲ τὴν ἐξ ἐπιμελείας καὶ γεωργίας ἡμῖν προ-
γενομένην! Οὐκ εὐθὺς ἐκέλευσε σπέρμα καὶ καρπὸν
ἀναδοθῆναι, ἀλλὰ βλαστῆσαι καὶ χλοῶσαι τὴν γῆν,
καὶ τότε εἰς σπέρμα τελειωθῆναι (37), ἵνα πρῶτον
ἐκεῖνο πρόσταγμα διδασκαλίον τῇ φύσει γίνηται
πρὸς τὴν ἐξῆς ἀκολουθίαν. Πῶς οὖν κατὰ γένος, φα-
σὶν (38), ἡ γῆ προσφέρει τὰ σπέρματα, ὅποτε, οἶτον
πολλάκις καταβαλόντες, τὸν μέλανα τοῦτον πυρὸν
συγκοιζόμεν; 'Αλλὰ τοῦτο οὐχὶ πρὸς ἕτερον γένος
ἐστὶ μεταβολή, ἀλλ' οἰονεὶ νόσος τις καὶ ἀβρῶστια
τοῦ σπέρματος. Οὐ γὰρ ἀπέθετο τὸ εἶναι (39) οἶτος,
ἀλλ' ἐμελάνθη διὰ τῆς ἀκυσέως, ὡς καὶ ἐξ αὐτῆς ἐστὶ
τῆς προσγορίας μαθεῖν. Τῇ ὑπερβολῇ γὰρ τοῦ
κρύους ὑπερκαίει (40), πρὸς ἑτέραν καὶ χροῶν καὶ
γεῦσιν μετέπεισε. Καὶ μέντοι καὶ πάλιν λέγεται, ἐπει-
δὲν γῆς ἐπιτηδείας καὶ ἀέρων εὐκράτων λάβηται,
πρὸς τὸ ἀρχαῖον εἶδος ἐπανίεναι. Ὅστε οὐδὲν παρὰ τὸ
πρόσταγμα εὐροῖς ἀν ἐν τοῖς φουμένοις ἐπιτελούμε-
νον. Ἡ δὲ λεγομένη αἶρα, καὶ ὅσα λοιπὰ νόθα σπέρ-
ματα τοῖς τροφίμοις ἐγκαταμείμικται, ἄπερ ζιζάνια
προσαγορεύειν σύνθηες τῇ Γραφῇ, οὐκ ἐκ τῆς τοῦ (41)
οἶτου μεταβολῆς γίνεται, ἀλλ' ἐξ οἰκειας ἀρχῆς ὑπέ-
στη, ἴδιον ἔχοντα γένος. Ἄπερ τὴν εἰκόνα πληροῖ
τῶν παραχαρασσόντων τὰ τοῦ Κυρίου διδάγματα,
καὶ μὴ γνησίως μαθητευομένων τῷ λόγῳ, ἀλλ' ἐκ
τῆς τοῦ πονηροῦ διδασκαλίας διεφθαρμένων, καταμι-
γύντων δὲ αὐτοῦς (42) τῷ ὀφθαλμῷ σώματι τῆς
'Εκκλησίας, ἵν' ἐκ τοῦ ἀφανοῦς τὰς παρ' αὐτῶν
βλάβας τοῖς ἀκραιότεροις ἐμβάλωσιν. Ἦδη δὲ ὁ Κύ-
ριος καὶ τὴν τελειωσὶν τῶν εἰς αὐτὸν πιστευόντων
τῇ τῶν σπαρμάτων αὐθήσει παραικάσει, λέγων ὁ
ὅτι *ἕσται ἀνθρώπος βάλῃ τὸν σπόρον ἐπὶ τῆς γῆς,
καὶ καθυπόθῃ, καὶ ἐγειρηται νύκτα καὶ ἡμέρα,
καὶ ὁ σπόρος ἐγειρηται, καὶ μηκύνεται, ὡς οὐκ
οἶδεν αὐτός. Ἀυτόματη γὰρ ἡ γῆ καρποφορεῖ
πρῶτον χόρτον, εἶτα στάχυν, εἶτα κλήρη οἶτον
ἐν τῷ στάχυν. Βλαστησάτω ἡ γῆ βοτάνην.* Καὶ ἐν
ἀκαριαῖα χρόνου ῥοπῇ ἀπὸ τῆς βλαστῆσεως ἀρξαμένη
ἡ γῆ, ἵνα φυλάξῃ τοὺς νόμους τοῦ κτίσαντος, κέσσαν
ἰδῆσαν αὐξήσεως διεξιλοῦσα, εὐθὺς πρὸς τὸ τέλειον

sæpius permutasse, quoties videlicet sensus nume-
rum multitudinis postulabat. De his semel monuisse
satis sit. Tempus male locare arbitramur, si
deinceps odoratum et edicium mss. ea in re discre-
pantiam accurate notaremus, cum nihil intersit hoc
an illo modo legatur.

(39) Sic mss. plerique omnes. Editio Paris. ἀπέ-
θετο τοῦ εἶναι. Editio Basil. ἀπέθετο εἶναι.

(40) Ita quinque mss. Editi vero ὑπερκαίει. Am-
brosius sic ad verbum interpretatur: *Si aut frigore
adurantur*: in quo videtur, Virgilium imitatus, qui
in *Georg.* scripserat,

Aut Boreæ penetrabile frigus adurat.

Ibidem Reg. primus εἰς ἑτέραν.

(41) Sic editio Basil. cum multis mss. Editio Pa-
ris. ἐκ τοῦ. Mox Colb. secundus εἰκόνα δηλοῖ.

(42) Ita quatuor mss. Editi et unus ms. αὐτοῦς.

ἡγαγε τὰ βλαστήματα. Καὶ λειμῶνες μὲν ἦσαν βα-
θεῖς τῇ ἀφθονίᾳ τοῦ χόρτου, τῶν δὲ πεδίων τὰ εὐ-
καρπα φρίσσοντα τοῖς ληλοῖς (43), εἰκόνα πελάγου
κυμαίνοντος ἐν τῇ κινήσει τῶν ἀσταχίων ἀπέσωζε.
Πᾶσα δὲ βοτάνη καὶ πᾶν λαχανηρὸν γένος, καὶ εἴ τι
ἐν φρυγάνοις, καὶ εἴ τι ἐν ὀσπρίοις, κατὰ πᾶσαν
ἀφθονίαν τότε τῆς γῆς ὑπερεῖχεν. Οὐδὲ γὰρ ἀπό-
τευγμά τι ἦν ἐν τοῖς τότε προβληθεῖσιν, οὔτε γεωρ-
γῶν ἀπειρίας, οὔτε ἀέρων δυσκρασίας, οὔτε τινὸς
ἄλλης αἰτίας τοῖς γινομένοις λυμαινομένης. Οὐ μὴν
οὐδὲ ἡ καταδίχη ἐνεπόδιζε τῇ εὐθηνίᾳ τῆς γῆς.
Προσδύτερα γὰρ ταῦτα τῆς ἀμαρτίας, δι' ἣν κατεκρί-
θημεν ἐν Ἰδρωτί τοῦ προσώπου ἡμῶν ἐσθλεῖν τὸν
ἄρτον.

6. Ἄλλὰ καὶ ξύλον κάρπιμον, φησί, ποιούσιν
καρπὸν, οὗ τὸ σπέρμα αὐτοῦ ἐν αὐτῷ κατὰ γένος
καὶ καθ' ὁμοιότητα ἐπὶ τῆς γῆς. Ἐπὶ τούτῳ τῷ
ῥήματι πᾶσαι μὲν λόχμαι κατεσκευῶντο· πάντα δὲ
ἀνέτραχε δένδρα, τὰ τε πρός μάλιστα ὕψος διαν-
ίστασθαι (44) πεφυκότα, ἔλαται καὶ κέδροι, καὶ κυ-
πάρισσοι, καὶ πεύκαι· πάντες δὲ θάμνοι εὐθύς ἦσαν
ἀμφίκομοι καὶ δασεῖς· καὶ τὰ στεφανωματικὰ λε-
γόμενα τῶν φυτῶν, αἶ τε ρωδιωναῖα, καὶ μυρσίνα, καὶ
δάφνη, πάντα ἐν μίᾳ καιροῦ ῥοπή, οὐκ ὄντα πρό-
τερον ὑπὲρ τῆς γῆς, εἰς τὸ εἶναι παρήλθε (45) μετὰ
τῆς οἰκείας ἕκαστον ἰδιότητος, ἐναργεστάταις μὲν δια-
φοραῖς ἀπὸ τῶν ἑτερογενῶν χωριζόμενα, οἰκίῳ δὲ
ἕκαστον γνωριζόμενον χαρακτήρι. Πλὴν γε οἷ τὸ ῥό-
δον (46) τότε ἀνευ ἀκάνθης ἦν, ὕστερον δὲ τῷ κάλλει
τοῦ ἀνθοῦς ἡ ἀκανθα παρεζεύχθη, ἵνα τῷ τερπνῷ
τῆς ἀπολαύσεως ἐγγύθειν ἔχωμεν παρακλιμένην τὴν
λύπην, μεμνημένοι τῆς ἀμαρτίας, δι' ἣν ἀκάνθας καὶ
τριβόλους ἡμῶν ἀνατέλλειν κατεδικάσθη ἡ γῆ. Ἄλλὰ
προσετάχθη, φησί, ξύλον κάρπιμον, ποιούσιν καρ-
πὸν ἐπὶ τῆς γῆς, οὗ τὸ σπέρμα αὐτοῦ ἐν αὐτῷ,
ἔχδουναί ἡ γῆ· πολλὰ δὲ τῶν δένδρων ὁρώμεν οὔτε
καρποῖς οὔτε σπέρματι (47) κεχηρημένα. Τί οὖν ἐροῦ-
μεν; Ὅτι τὰ τιμιώτερα τῇ φύσει προηγουμένης τῆς
μνήμης τετύχηκεν· ἵππειτα, οἷ ἀκριβῶς θεωροῦντι
καὶ πάντα φανήσεται ἡ σπέρματι κεχηρημένα, ἢ τὰ
ἰσοδυναμοῦντα τοῖς σπέρμασιν ἔχοντα. Αἰγίροι γὰρ
καὶ ἰτέαι, καὶ πελέαι, καὶ λεῦκαι, καὶ ὅσα τοιαῦτα,

A fertiles campi, segetibus horrescentes, pelagi flu-
ctuantis imaginem per spicarum motum repræsentantur.
Omnis autem herba, ac omne oleraceum ge-
nus, et si quid in fruticibus aut in leguminibus re-
peritur, omni cum ubertate tunc supra terram emi-
cabat. Neque enim infelix ullus successus iis quæ
tunc producebantur, erat extimescendus, cum ne-
que agricolarum imperitia, neque aeris intemperies,
neque alia ulla causa rebus nascentibus noceret.
Verum enim vero damnatorum iudicium tum impe-
dimento non erat telluris fertilitati. Istæ enim
antiquiora sunt peccato, cujus gratia ad hoc sumus
damnati, ut panem in sudore nostri vultus comeda-
mus 67.

6. Sed Et lignum fructiferum, inquit, faciens fru-
ctum, cujus semen ejus sit in ipso secundum genus et
secundum similitudinem super terram 68. Sane hoc
verbo deum abantur nemora omnia; omnesque emer-
sere arbores, quæ scilicet in longissimam altitudi-
nem producere solent, abietes, cedri, cupressi, pic-
eæ: item, frutices omnes illico comati fiebant et
densi. Prodiere etiam plantæ quæ dicuntur coro-
narie, roseta, myrti et lauri. Omnia quæ prius
super terram non exstabant, in uno temporis pun-
cto eo devenere ut essent, cum sua quæque pro-
prietate, manifestissimis quidem 45 differentis ab
iis quæ diversi generis sunt, discreta, singula ta-
men proprio caractere insignita. Verum rosa tunc
sine spina erat, postea vero floris pulchritudini
fuit spina adjuncta, ut fruendæ voluptati foret dolor
contiguus, dum recordaremur peccati, cujus causa
ad hoc damnata terra est, ut nobis spinas prefer-
ret atque tribulos 69. Sed, inquit, jussa est terra
producere Lignum fructiferum, faciens fructum su-
per terram, cujus semen ejus sit in ipso; et tamen
complures arbores cernimus, neque fructibus, ne-
que seminibus præditas. Quid ergo dicturi sumus?
Quod res quæ natura præstant, primaria mentione
dignatæ sunt: deinde, quod accurate consideranti
constabit, aut omnia semen ferre, aut vim quan-
dam seminibus æqualem habere. Nam populi nigri,
salices, ulmi, albæ populi, et aliæ ejusdem generis,

67 Gen. III, 19. 68 Gen. I, 11. 69 Gen. III, 18.

(43) Colb. secundus βρέθοντα τοῖς ληλοῖς, segeti-
bus onusti. Haud mala lectio. Editi cum aliis mss.
φρίσσοντα, horrescentes. Sic Virgilius in Georg.,
39: Horrescunt segetes et campi. Ad marginem
Reg. primi in modum scholii apposita sunt illa: Ἡ
φρίξιν λέγεται ἡ ἀνάστασις καὶ ἡ πυκνότης τῶν
ἀσταχίων. Horror dicitur agitatio atque densitas
spicarum.

(44) Reg. quintus ὕψος ἀνίστασθαι. Mox editio
Paris. καὶ τὰ ταπεινά· πάντες δὲ· sed illud, τὰ τα-
πεινά, desideratur in editione Basil. et in octo mss.
Colb. vetustior πεύκαι καὶ πάντες δὲ θάμνοι· at
particula καὶ docet in aliis mss. Suspiciamus autem
illud, τὰ ταπεινά, additum fuisse a typographis, aut
a quibusvis, eo consilio, ut antithesis quædam in
Basilii verbis reperiretur: sed propterea quidquam
addi necesse non fuit, cum sine ulla accessione sa-
tis superque conspicua sit antithesis. Postquam enim

D locutus est Basilius de altis arboribus, statim lo-
quitur de plantis coronariis, quarum pleræque fere
repunt humi. Animadvertas velim illud, τὰ τα-
πεινά, a veteri interprete agnitum non fuisse.

(45) Reg. sextus παρήλθεν. Editi cum aliis mss.
παρήλθε. Reg. tertius εἰς τὸ εἶναι παρήλθη. Statim
editi cum tribus aut quatuor mss. χαρίζόμενα. Re-
gii primus, quintus et octavus cum Colb. secundo
χαρίζομενον.

(46) Ὅτι τὸ ῥόδον. Secutus est Basilium Ambro-
sius lib. III in Hexaem., cap. 11. Idem docet Augu-
stinus quoque lib. I De Genesi contra Manichæos,
cap. 13. Sed postea, ut notat Duceus, lib. III De
Genesi ad litteram, cap. 18, sententiam muta-
vit.

(47) Colb. secundus οὔτε σπέρμασι. Aliquanto
post idem codex cum Reg. sexto ἢ σπέρμασι
ζαρρ.

Fructum quidem nullum aperte assero videntur; hæc tamen si quis diligenter expendit, singulas istas arbores semen habere comperiet. Enimvero granum illud quod folio subjectum est, quodque nonnulli in nominibus confingendis operam navantes, *mischon* appellant, vim seminis atque virtutem obtinet. Quæcunque enim a ramis solent oriri, inde et plurimum radices emittunt. Fortassis autem seminibus rationem habent, et ipsi qui ex radicibus pululant surculi: quos dum avellunt plantarum cultores, genus earum multiplicanti. Prius tamen, uti diximus, eæ arbores memoratæ sunt, quæ nostram vitam magis conservant, quæque propriis fructibus hominem douantes, luculentum illi victum erant suppeditaturæ: vitis quidem, generatura vinum, quo erat cor hominis lætificandum: olea vero, cum qui vultum in oleo exbilarare potest, fructum allatura. Quot festinanter in unum concurrerunt, producta a natura! Radix vitis, palmites orbiculatim virentes, valdeque super terram diffusi, germen, claviculæ, uva acerba, racemi. Vitem si tuis oculis attente conspexeris, vel ipsa te satis ad naturæ memoriam revocat. Meministi enim Domini similitudinem, qua se ipsum vitem, et Patrem agricolam nuncupat⁷⁰: nos item singulos Ecclesiæ per fidem insertos, palmites appellavit, atque ad multum fructum asserendum invitat nos⁷¹, ne inutilitatis damnati, igni tradamur; nec cessat hominum adiuvans ubique vitidum comparare. *Vinea namque*, inquit, *facta est dilecto in cornu, in loco pingui*⁷²; et, *Vineam planavi, et sepe circumdedi*⁷³. Animas humanas plane vineam dicit, quas sepe, mandatorum scilicet tutela et angelorum custodia circumdedi. *Immittet enim angelus Domini in circuitu timentium eum*⁷⁴. Deinde etiam, constitutis in Ecclesia primum apostolis, secundo prophetis, tertio doctoribus⁷⁵, quasi valla nobis defixit. Atque antiquorum ac beatorum virorum exemplis in sublime evertit nostram mentem, nec eam prosterni humi, aut conculcatione dignam esse sivit. Vult autem nos charitatis amplexibus ceu quibusdam claviculis

⁷⁰ Joan. xv, 1. ⁷¹ ibid. 5. ⁷² Isa. v, 1. ⁷³ Matth. xxi, 33. ⁷⁴ Psal. cxxiii, 8. ⁷⁵ I Cor. xii, 28.

(48) Mss. dno ξευρφαχοι. Alii duo ευροι.

(49) Ita editio Basil. cum octo mss. e nostris præter Bodl. Editio Paris. ὄσα δὲ ἀπό.

(50) Editio Basil. cum Combef. et cum multis aliis mss. φυτοκόμοι. Editio Paris. φυτηκόμοι, male. Infra Colb. secundus συνέτρεχε κατὰ ταυτὸν τὸν καιρόν.

(51) Quatuor mss. οἱ βότρεις. Editi cum uno aut altero ms. θότρεις.

(52) Codices aliquot ἐμφυτευμένους. Mox editi προκαλεῖται: at sex mss. προσκαλεῖται.

A καρπὸν μὲν οὐδένα δοκεῖ φέρειν ἐκ τοῦ προδύλου, σπέρμα δὲ ἕκαστον τούτων ἔχον ἀκριβῶς ἂν τις ἐξετάζων ἐξεύροι (48). Ὁ γὰρ ὑποκείμενος τῷ φύλλῳ κόκκος, ὃν μίσχον τινὲς τῶν περὶ τὰς ὀνοματοποιίας ἐσχολακῶτων προσαγορεύουσι, τούτο σπέρματος ἔχει δύναμιν. Ὅσα γὰρ ἀπὸ (49) κλάδων γίνεσθαι πέφυκεν, ἐντεῦθεν ὡς τὰ πολλὰ προβάλλει τὰς ρίζας. Τάχα δὲ σπέρματος ἐπέχουσι λόγον καὶ αἱ τῶν ριζῶν ἀποφύσεις, ἃς παρασπῶντες οἱ φυτοκόμοι (50) τὸ γένος ἀύξουσι. Πρότερον μὲντοι, ὡσπερ ἐραμεν, μνημῆς ἤξιωθῆναι τὰ συνεκτικώτερα τῆς ζωῆς ἡμῶν, ὄσα ἐμελλε, τοῖς οἰκείοις καρποῖς τὸν ἀνθρώπων δεξιόμενα, ἀφθονον αὐτῷ παρασκευάζειν τὴν διαίταν· ἀμπελος μὲν οἶνον γεννώσα εὐφραίνειν μέλλοντα καρδίαν ἀνθρώπου· ἐλαία δὲ καρπὸν παρεχομένη ἱλαρύνειν δυνάμενον πρόσωπον ἐν ἐλαίῳ. Πόσα συνέτρεχε κατὰ ταυτὸν ἠπειγμένους ὑπὸ τῆς φύσεως παραγόμενα! Ἡ ρίζα τῆς ἀμπέλου· τὰ κλήματα ἐν κύκλῳ εὐθαλῆ καὶ μεγάλη ὑπὲρ γῆς κεχυμένα· ὁ βλαστός, οἱ ἑλιξες, ὁ ἄμφαξ, οἱ βότρεις (51). Ἀρκεῖ σου τῇ ὄψει καὶ ἀμπελος συνετῶς ὁραθεῖσα ὑπόμνησίν σοι τῆς φύσεως ἐμποιῆσαι. Μένουσαι γὰρ δηλονότι τῆς τοῦ Κυρίου εἰκόνας, ὅτι ἀμπελον ἑαυτὸν λέγει, καὶ τὸν Πατέρα τὸν γεωργόν, καὶ τοὺς καθ' ἓνα ἡμῶν διὰ τῆς πίστεως ἐυεφυτευμένους (52) τῇ Ἐκκλησίᾳ κλήματα προσηγόρευσε· καὶ προσκαλεῖται ἡμᾶς εἰς πολυκαρπίαν, ἵνα μὴ ἀχρηστῶν καταγνωσθέντες τῷ πυρὶ παραδοθῶμεν· καὶ οὐ παύεται πανταχοῦ τὰς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων (53) ταῖς ἀμπέλοις ἐξομοῦν. Ἀμπέλων γὰρ ἐγενήθη τῷ ἠρακηνέῳ, φησὶν, ἐν κέρατι, ὅτι τόπω πλοῖν· καὶ, Ἀμπέλωνα ἐφύτευσα, καὶ περιέθηκα σφαγμόν. Τὰς ἀνθρωπίνους ψυχὰς δηλονότι λέγει (54) τὸν ἀμπέλωνα, ἀῖς σφαγμὸν περιέθηκε τὴν ἐκ τῶν προσαγμάτων ἀσφάλειαν καὶ τὴν φυλακὴν τῶν ἀγγέλων. Περσβαλεῖ (55) γὰρ ἄγγελος Κυρίου κύκλῳ τῶν φοβουμένων αὐτόν. Ἐπειτα καὶ οἶονε χάρακα ἡμῖν παρακατέπηξε θέμενος ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ πρῶτον ἀποστόλους, δεύτερον προφήτας, τρίτον διδασκάλους. Καὶ τοῖς τῶν παλαιῶν καὶ μακαρίων ἀνδρῶν (56) ὑποδείγμασιν εἰς ὕψος ἡμῶν ἀνάγων τὰ φρονήματα, οὐκ ἀφῆκεν ἐβρύχμένα χαμαὶ, καὶ τοῦ πατεῖσθαι ἄξια. Βούλεται δὲ ἡμᾶς καὶ οἶονε ἐλεῖν τι σὶ ταῖς περὶ πλοκαῖς τῆς ἀγάπης τῶν πλησίων ἀντέχεσθαι, καὶ ἐπαναπαύεσθαι αὐτοῖς, ἵν' αἰετὸς πρὸς τὸ ἄνω τὴν ὁρμὴν ἔχοντες, οἷον τινες ἀναδενδράδες ταῖς καρυφαῖς τῶν ὑψηλοτάτων ἑαυτοῦς παριστάζωμεν. Ἀπαιτεῖ (57) δὲ ἡμᾶς καὶ τὸ καταδέχεσθαι σκαπτομένου. Ἀποσκάπτεται δὲ ψυχὴ ἐν τῇ ἀποθείσει τῶν

(53) Codices tres ψυχὰς ἡμῶν τῶν ἀνθρ.

(54) Reg. sextus ἀνθρωπίνους δυνάμεις ψυχὰς δηλονότι λέγει.

(55) Περσβαλεῖ, etc. Vulgata, Immittet angelus Domini in circuitu timentium eum.

(56) Vox ἀνδρῶν deest in editis et in multis mss., sed legitur in Regiis tertio et sexto. Paulo post codex Combef. cum Reg. octavo ἐβρύχμένους, male.

(57) Reg. sextus ἀπαιτεῖται.

τοῦ κόσμου μεριμῶν, αἱ βάρος εἶσι ταῖς καρδίαις ἡμῶν. Ὡστε ὁ τὴν σαρκίην ἀγάπην ἀποθέμενος, καὶ τὴν πρὸς τὰ χρήματα φιλίαν, ἢ τὴν περὶ τὸ δύστηνον δοξάριον τοῦτο πτόησιν ἀπόπτυστον καὶ εὐκαταφρόνητον ἠγησάμενος, ὥσπερ ἐσκάφη καὶ ἀνέπνευσεν ἀποσκευασάμενος τὸ μάταιον βάρος τοῦ γήινου φρονήματος. Δεῖ δὲ, κατὰ τὸν λόγον τῆς παροιμίας, μηδὲ ὑλομανεῖν, τούτέστι, μὴ ἐπιδεικτικῶς πολιτεῦσθαι, μηδὲ τὸν παρὰ τῶν ἐξωθεν ἔπαινον θηρᾶσθαι (58), ἀλλ' ἔγκαρπον εἶναι, τῷ ἀληθινῷ γεωργῷ τὴν ἐπίδειξιν τῶν ἔργων ταμιευόμενον. Σὺ δὲ καὶ Ὡς ἐλαία κατάκαρπος ἔσο ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ θεοῦ, μηδέποτε γυμνούμενος τῆς ἐλπίδος, ἀλλ' αἰεὶ θάλλουσαν ἔχων περὶ σεαυτὸν τὴν διὰ πίστεως σωτηρίαν. Οὕτω γὰρ τὸ ἀειθαλὲς τοῦ φυτοῦ μιμήση, καὶ τὸ πολύκαρπον δὲ αὐτοῦ ζηλώσεις, ἄφθονον τὴν ἐλεημοσύνην ἐν παντὶ καιρῷ παρεχόμενος.

7. Ἄλλ' ἐπανέλθωμεν πρὸς τὴν ἔρευναν τῶν τεχνικῶν διατάξεων. Πόσα τότε γένη φυτῶν ἐπανεδράμε, τὰ μὲν ἔγκαρπα, τὰ δὲ ἐρέψιμα, ἄλλα πρὸς ναυπηγίαν ἐπιτήδεια, ἄλλα πρὸς καύσιν! Ἐν τούτοις πάλιν ποικίλη μὲν ἐν ἑκάστῳ δένδρῳ ἢ τῶν μερῶν αὐτοῦ διακόσμησις, δυσέφικτος δὲ καὶ ἡ ἐξεύρεσις τῆς ἑκάστου ιδιότητος, καὶ ἡ θεωρία τῆς πρὸς ἑκαστον τῶν ἑτερογενῶν διαφορᾶς. Πῶς τὰ μὲν αὐτῶν βαθύρριζα, τὰ δὲ ἀκρόρριζα· καὶ τὰ μὲν ὀρθοφυῆ καὶ μονοτέλεχα, τὰ δὲ χαμαίζηλα καὶ εὐθύς ἀπὸ τῆς ρίζης εἰς πολλὰς ἐκφύσεις διηρημένα. Πῶς ὄσων μὲν (59) οἱ κλάδοι προμήκεις ἐπὶ πολὺ τοῦ ἀέρος ἐκτεταμένοι, τούτων καὶ αἱ ρίζαι βαθεῖαι, ἐπὶ πλεῖστον ἐν κύκλῳ διανεμόμεναι, ὅσον θεμελίουσιν ἀναλογούντας τῷ βάρει τῶν ἄνωθεν ὀποπιθεισῶν φύσεως. Πόσαι τῶν φλοιδῶν αἱ διαφοραὶ! Τὰ μὲν γὰρ λειόφλοια τῶν φυτῶν, τὰ δὲ ῥηξίφλοια· καὶ τὰ μὲν μονόλοπα αὐτῶν, τὰ δὲ πολύπτυχα. Ὁ δὲ θαυμαστόν, ὅτι καὶ τῆς ἀνθρωπίνης νεότητος καὶ τοῦ γήρως εὐρύς ἐν καὶ ἐν τοῖς φυτοῖς παραπλήσια τὰ συμπτώματα. Τοῖς μὲν γὰρ νέοις καὶ εὐθαλέσιν ὁ φλοιὸς περιτέταται (60)· τοῖς δὲ γηράσκουσιν ὅσον ῥυσοῦται καὶ ἐτραχύνεται. Καὶ τὰ μὲν κοπέντα ἐπιπλασάνει· τὰ δὲ μένει ἀδιάδοχα, ὥσπερ τινὰ θάνατον τὴν τομὴν ὑπομείναντα. Ἦδη δὲ τινες τετηρηκασιν ἐκτεμνομένας ἢ καὶ ἐπικαιομένας τὰς πίτυς εἰς δρυμῶνας μεθίστασθαι. Τινὰ δὲ καὶ τὴν ἐκ φύσεως κακίαν ἐπιμελείαις γεωργῶν θεραπεύμενα ἔγνωμεν· ὅσον τὰς ὀξείας ροιάς, καὶ τῶν ἀμυγδαλῶν τὰς πικροτέρας, ὅταν διατρηθεῖσαι τὸ πρὸς τῇ ρίζῃ

ipsam exoit. Quamobrem qui carneum amorem, aut suum erga divitias studium deposuit, aut qui miseræ hujus gloriolæ libidinem conspuendam et aspernabilem duxit, is veluti defossus est, ac, terrenæ affectionis inani pondere excusso, respiravit. Oportet autem secundum proverbiū sententiam, ut neque silvescamus, hoc est, minime jactanter degamus, neque ab externis aucupemur laudem, sed simus fructuosi, veroque agricolæ specimina operum asservemus. Tu vero *Sicut oliva fructifera sis in domo Dei* 72, nec unquam spe denuderis, sed semper in teipso habeas floridam salutem per fidem. Sic enim hujus plantæ perpetuam imitaturus es viriditatem; ac ejus secunditatem æmulabere, si uberrimam omni tempore largiare eleemosynam.

B 7. Verum ad artificiosas ordinationes perquirendas redeamus. Quot tunc arborum genera emersere, alia quidem frugifera, alia vero construendis tectis idonea, hæc ad fabricandas naves apta, illa ad cremationem destinata! In his rursus varia est partium uniuscujusque arboris dispositio: singularum autem arborum proprietates vix invenitur; et earum quæ diversi generis sunt, discrimen vix animadvertitur. Quomodo aliæ arbores in profundum agant radices, aliæ easdem in superficie habeant: hæc rectæ assurgant, sintque unistirpes, illæ deprimantur humi, atque statim a radice in plures caudices dividantur. Quomodo quarum rami prolixi sunt, ac in aerem valde expansi, harum etiam profundæ sint radices, et latissime in orbem distributæ: perinde quasi fundamenta quædam oneri impendentium accommodata subjecisset natura. Quot corticum sunt discrimina! Nam aliis arboribus levis, aliis scaber est cortex: aliæ unico, aliæ multiplici teguntur cortice. Quod vero mirandum est, ea quæ plantis accidunt, ea comperias modo haud dispari juventuti hominum ac senectuti accidere. Enimvero novellis ac videntibus cortex circum extenditur: ubi senuerint, quasi rugosus et asper evadit. Et aliæ germinant licet incisæ: aliæ autem citra successionem et propaginem remanent, cæsuram perinde ut mortem quamdam perpressæ. Jam vero succisas, aut etiam combustas pinus quidam observarunt in querceta verti. Porro naturalia quarumdam arborum vitia agricolarum diligentia curari novimus; cujusmodi sunt mali punicæ acidæ, et amygdalæ amariore, quæ, ubi perforato ad radicem trunco pinguem piceæ cuneum per mediam medullam adactum susceperint, tunc succi 47 acerbiter in bonum

72 Psal. LI, 10.

(58) Coll. secundus ἔπαινον θηρᾶσαι.

(59) Ita quatuor mss. Deest μὲν in editis et in Coll. secundo.

(60) Ita sex mss. Editi παρατέταται, non ita recte.

(61) Ὁταν ... σφῆρα πεύκης, etc. Hunc locum paulo aliter exprimit Ambrosius lib. III in *Hexaem.*, cap. 13, num. 56: *Amygdalis quoque*, inquit, hoc

genere medicari feruntur agricolæ, ut ex amaris dulces fiant fructus, ut et terebrent ejus radicem arboris, et in medium inserant surculum ejus arboris, quam Græci πεύκη, nos piceam dicimus: quo facio succi amaritudo deponitur.

(62) Reg. quintus, ὁ γεωργός, agricola.

usum transmutant. Nemo igitur in vitio degens, de se ipse desperet : haud nescius, plantarum qualitates ut agricultura commutari : ita animi diligentia, quæ in consequenda virtute adhibenda est, infirmitates omnes superari posse. At vero tanta est frugiferarum arborum in edendis fructibus differentia, ut ne possit quidem quisquam eam verbis explicare. Non enim solum in arboribus genere diversis diversitas reperitur fructuum : sed in ipsa etiam arboris specie multum est discriminis ; quandoquidem alia in marium, alia in feminarum fructu nota distincta est a stirpium cultoribus, qui scilicet palmas etiam in mares ac feminas dividant. Atque aliquando videmus eam quæ ab ipsis femina nuncupatur, demittentem ramos, velut libidine concitatam, marisque amplexum appetentem. Videmus itidem harumque arborum cultores velut quædam masculinarum semina quæ *pænes* vocantur, ramis ejus immittere ; sicque ipsam quasi in fructuionis sensu constitutam, iterum ramos erigere, et hujus arboris comam ad propriam formam redire. Porro idipsum etiam narrant de ficis. Unde aut quidem ficos silvestres juxta hortenses conserunt : alii vero grossos caprifici fructuosos ac domesticis ficis alligantes, ipsarum medentur infirmitati, jamque diffluentem ac evanescentem fructum grossis caprifici continent. Quid vult sibi illud naturæ exemplum ? Quod nos vel ab iis qui a fide alieni sunt, impetum quemdam ac vigorem ad dandum honorum operum speciem sæpe accipere debemus. Etenim si videris eum, qui aut vitam ethnicam agit, aut ob perversam quamdam hæresim ab Ecclesia abscissus est, probæ ac continentis vitæ, et reliquæ moralis disciplinæ studiosum esse ; tuam magis intendente sedulitate, ut fructifera fico ex caprificorum præsentia colligenti vires et defluvium evadas.

8. Tales igitur sunt circa generationis modum differentia plantarum, ut pauca admodum de plurimis dicamus. Ipsorum autem fructuum varietatem, figuras, colores, saporum proprietatem, uniuscujusque utilitatem quis recensere possit ? Quomodo quidam nudi coquantur a sole, quidam vero putaminibus contexti, compleantur ; et quarum arborum tener est fructus, in iis crassum sit folii tegumentum, velut in fico : quarum vero fructus sunt firmiores, leve sit foliorum tutamen, uti in nucæ. Nam illis ob debilitatem subsidio majore opus erat : his vero anictus crassior propter frondium umbram nocuisset. Quomodo diffusum sit vitis folium, ut uva et aeris injuriis resistat, et radium æq̄lis per illius raritatem ubertim suscipiat. Nihil sine

(63) Editio Basil. cum octo mss., ἐν αὐτῷ τῷ εἶδει. Editio Paris., ἐν τῷ αὐτῷ εἶδει.

(64) Sic mss. tres. Deest καὶ in excusia.

(65) Ita sex mss. Editi ἀγρίους.

(66) Ita Reg. octavus cum Colb. secundo et Combef. Abest βούλεται ab editis.

(67) Editi cum uno aut altero ms. τοὺς καρπούς. At Combef. cum aliis quatuor mss. τὸν καρπὸν.

κατ' ἀρετὴν τῆς ψυχῆς ἐπιμέλεια δυνατὴ ἐστὶ παντοδαπῶν ἀβρώσθημάτων ἐπικρατῆσαι. Ἡ δὲ περὶ τὰς καρπογονίας διαφορὰ τῶν καρπίμων φυτῶν τοσαύτη, ὅσην οὐδ' ἂν ἐπαλθεῖν τις δυνηθεῖ τῷ λόγῳ. Οὐ γὰρ μόνον ἐν τοῖς ἑτερογενέσιν αἱ διαφοραὶ τῶν καρπῶν, ἀλλ' ἤδη καὶ ἐν αὐτῷ τῷ εἶδει (63) τοῦ δένδρου πολὺ τὸ διάφορον· ὅπουγε καὶ (64) ἄλλος μὲν χαρακτήρ τοῦ καρποῦ τῶν ἀβρένων, ἄλλος δὲ τῶν θηλειῶν, παρὰ τῶν φυτουργῶν διακρίνεται, οἱ γὰρ καὶ τοὺς φοίνικας εἰς ἀβρένας καὶ θηλείας διιστῶσι. Καὶ ἴσοις ἂν ποτε τὴν παρ' αὐτῶν ὀνομαζομένην θηλειαν καθιεῖσαν τοὺς κλάδους, οἷον ὀργῶσαν, καὶ τῆς συμπλοκῆς ἐπιεμένην τοῦ ἀβρένος, τοὺς δὲ θεραπευτὰς τῶν φυτῶν ἐμβάλλοντας τοῖς κλάδοις, οἷον τινα σπέρματα τῶν ἀβρένων, τοὺς λεγομένους ψήφρας· καὶ οὕτως οἷον ἐν συναίσθησει τῆς ἀπολαύσεως γίνεσθαι καὶ ἀνορθοῦσθαι πάλιν τοὺς κλάδους, καὶ πρὸς τὸ οἰκίον σχῆμα τοῦ φυτοῦ τὴν κόμην ἀπικαθίστασθαι. Τὰ αὐτὰ δὲ ταῦτα καὶ περὶ τῶν συκῶν φασιν. Ὅθεν οἱ μὲν τὰς ἀγρίας (65) συκάς παραφυτεύουσι ταῖς ἡμέροις· οἱ δὲ τοὺς δλύθους ἐκῆσαντες, τῶν εὐκάρπων καὶ ἡμέρων συκῶν τὴν ἀτονίαν ἰώνται, βέοντα ἤδη καὶ σκεδαννύμενον τὸν καρπὸν τοῖς δλύθουσι ἐπέχοντες. Τί σοι τὸ παρὰ τῆς φύσεως ἀνιγγμα βούλεται (66) ; Ὅτι χρὴ πολλάκις ἡμᾶς καὶ παρὰ τῶν ἀλλοτρίων τῆς πίστεως εὐτονίαν τινὰ προσλαμβάνειν εἰς τὴν τῶν ἀγαθῶν ἔργων ἐπίδειξιν. Ἐὰν γὰρ ἴθης τὸν ἐν βίῳ ἐθνικῷ, ἢ ἀπὸ τινος ἀτρέσεως ἐνδιαστρόφου τῆς Ἐκκλησίας ἀπεσχισμένον ; βίου σὺφρονος καὶ τῆς λοιπῆς κατὰ τὸ ἦθος εὐταξίας ἐπιμελούμενον, παλείον σεαυτοῦ τὸ σπουδαῖον ἐπίτεινον, ἵνα γένη παραπλήσιος τῇ καρποφόρῳ συκῇ, ἐκ τῆς τῶν ἀγρίων παρουσίας ἀθροισοῦση τὴν δύναμιν, καὶ τὴν μὲν ῥύσιν ἐπεχούση, ἐπιμελέστερον δὲ τὸν καρπὸν (67) ἐκτραφούση.

culhibenti, fructumque diligentius enutrienti, similis

8. Τοιαῦται μὲν οὖν αἱ περὶ τὸν τρόπον τῆς γενέσεως αὐτῶν διαφοραὶ, ὡς ἐλάχιστα εἰπεῖν ἀπὸ πλείστων. Αὐτῶν δὲ τῶν καρπῶν τις ἂν ἐπέλθοι τὴν ποιότητα, τὰ σχήματα, τὰς χροὰς, τῶν χυμῶν τὴν ιδιότητα, τὸ ἀπ' ἐκάστου χρῆσιμον ; Πῶς τινὰ μὲν γυμνὰ πέπτεται τῷ ἥλιῳ (68), τινὰ δὲ ἐν ἐλύτροις κεκαλυμμένα πληροῦται ; καὶ ὧν μὲν ἀπαλὸς ὁ καρπὸς, παχὺ τοῦ φύλλον τὸ σεαυτοῦ, ὡς ἐπὶ τῆς συκῆς, ὧν δὲ οἱ καρποὶ στεγανώτεροι, ἐλαφρὰ τῶν φύλλων ἢ προβολῆ (69), ὡς ἐπὶ τῆς καρύας ; Ὅτι ἐκεῖνα μὲν διὰ τὸ ἀσθενὲς πλείονος ἰδαίτο τῆς βοηθείας· τοῦτοις δ' ἂν προσδραθῆς ἐγένετο ἡ παχυτέρα περιβολὴ ἐκ τῆς ἀπ' αὐτῶν σκιάς. Πῶς κατέσχισται τῆς ἀμπέλου τὸ φύλλον, ἵνα καὶ πρὸς τὰς ἐκ τοῦ ἀέρος βλάβας ὁ βότρως ἀντέχη, καὶ τὴν ἀκτίνα τοῦ ἡλίου διὰ τῆς

(68) Colb. secundus γυμνὰ πεπταίνεται τῷ ἥλιῳ παραδεικνύμενα, nulla coquantur, si soli exponantur. Reg. tertius πέπτεται τῷ ἥλιῳ παραδεικνύμενα.

(69) Colb. secundus φύλλον ἢ περιβολή, foliorum amictus. Lectio optima. Editi cum aliis mss. ἢ προβολή. Reg. tertius αἱ ἐλαφρὰ τῶν φύλλων αἱ προβολαί.

ἀραιότητος θαψιλῶς ὑποδέχεται; (ὄθεν ἀνάιτιον· ὄθεν ἀπὸ ταυτομάτου· πάντα ἔχει τινὰ σοφίαν ἀπόρρητον. Τίς ἂν ἐφίκοιτο λόγος; Πῶς ἀνθρώπινος νοῦς πάντα μετ' ἀκριβείας ἐπέλθοι, ὥστε καὶ καταδεῖν τὰς ἰδιότητας, καὶ τὰς πρὸς ἕκαστον διαφορὰς ἐναργῶς διακρίναι, καὶ τὰς κεκρυμμένας αἰτίας ἀνευδῶς παραστήσαι; "Ἐν ὕδωρ, διὰ τῆς ῥίξης ἐλκόμενον, ἄλλως μὲν τρέφει τὴν ῥίζαν αὐτὴν, ἄλλως δὲ τὸν φλοιὸν τοῦ στελέχους, καὶ ἄλλως τὸ ξύλον, καὶ τὴν ἐντεριώνην ἐτέρως. Τὸ αὐτὸ καὶ φύλλον γίνεταί, καὶ εἰς ἀκρέμονας καὶ κλάδους κατασχίζεται, καὶ τοῖς καρποῖς παρέχει τὴν αὐξήσιν, καὶ δάκρυον τοῦ φυτοῦ καὶ ὅπως ἐκ τῆς αὐτῆς αἰτίας (70) προέρχεται· οἷς πόση πρὸς ἀλλήλα ἐστὶν ἡ διαφορὰ, οὐδεὶς ἂν λόγος ἐξίκοιτο. "Ἄλλο γὰρ τοῦ σχίνου τὸ δάκρυον, καὶ ἄλλος ὁ ὅπως τοῦ βαλσάμου· καὶ νάρθηκός τις ἐπὶ τῆς Αἰγύπτου καὶ Λιβύης ἕτερον ὅπῳ γένος ἀποδακρύνουσι. Λόγος δὲ τίς ἐστὶ καὶ τὸ ἠλεκτρον ὅπῳ εἶναι φυτῶν εἰς λίθου φύσιν ἀποπηγνύμενον. Μαρτυρεῖ δὲ τῷ λόγῳ τὰ ἐμφαινόμενα κάρφη καὶ τὰ λεπτότατα τῶν ζώων, ἄπερ, ἀπαλοῦ ὄντος τοῦ ὅπου, ἐναποληφθέντα κατέχεται. Καὶ ὄλων τὴν κατὰ τὰς ποιότη-
τας τῶν ὅπῳ διαφορὰν ὁ μὴ τῇ παύρᾳ διδαχθεὶς οὐδένα λόγον εὐρήσει τὴν ἐνέργειαν παριστῶντα. Πῶς πάλιν ἀπὸ τῆς αὐτῆς νοτιῆς ἐν μὲν τῇ ἀμπέλω οἶνος συνίσταται, ἐν δὲ τῇ ἐλαίᾳ τὸ ἔλαιον; Καὶ οὐ τοῦτο μόνον θαυμαστόν, πῶς ὡδε μὲν τὸ ὑγρὸν ἀπεγλυκάνθη, ἐκεῖ δὲ λιπαρὸν γέγονεν, ἀλλ' ὅτι καὶ ἐν τοῖς γλυκασίαι καρποῖς ἀμύθητος ἡ παραλλαγή τῆς ποιότη-
τος. "Ἄλλο γὰρ τὸ ἐν ἀμπέλω γλυκὺ, καὶ ἄλλο τὸ ἐν
μηλέᾳ, καὶ σύκῳ, καὶ φοίνικι. "Ἐτι οὖ βούλομαι περὶ τὴν ἐξέτασιν ταύτην φιλοτεχνῆσαι, πῶς τὸ αὐτὸ ὕδωρ νῦν μὲν λεῖόν ἐστὶ τῇ αἰσθήσει, ὅταν ἐν τοῖσδε τισὶ τοῖς φυτοῖς γενόμενον ἀπογλυκάνθη· νῦν δὲ πληκτικόν ἐστὶ τῆς γούσεως, ὅταν δι' ἄλλων φυτῶν ἐνεχθῆν ἀποξύνηται. Καὶ πάλιν εἰς τὴν ἐσχάτην πικρότητα μεταβάλλον ἐκτραχύνει τὴν αἰσθησιν, ὅταν ἐν ἀψίνθῳ ἢ σκαμμωνίᾳ (71) γένηται· καὶ ἐν μὲν ταῖς βαλάνοις ἢ τῷ καρπῷ τῆς κρανεῖας πρὸς τὴν στυφὴν καὶ αὐστηρὰν ποιότητα μεταβάλλει· ἐν δὲ ταῖς τερεβίνθοις καὶ ταῖς καρύαις πρὸς ἀπαλὴν καὶ ἐλαυδὴ φύσιν μεθίσταται.

9. Καὶ τί δεῖ τὰ πόρρω λέγειν, ὅπου γε ἐπὶ τῆς αὐτῆς συκῆς πρὸς τὰς ἐναντιωτάτας μεταβαίνει ποιότη-
της; Πικρότατον μὲν γάρ ἐστιν ἐν τῷ ὄπῳ, γλυκυτό-
τατον δὲ ἐν αὐτῷ (72) τῷ καρπῷ. Καὶ ἐπὶ τῆς ἀμπέ-
λου στυπτικώτατον μὲν ἐπὶ τῶν ἀκρεμόνων, ἡδιστον δὲ ἐν τοῖς βέτρυσιν. Αἱ δὲ κατὰ τὰς χροῖας διαφοραὶ πόσαι! "Ἰδοὺς ἂν ἐν λειμῶνι τὸ αὐτὸ ὕδωρ ἐρυθραίνόμενον μὲν ἐν τῷδὲ τῷ ἄνθη, καὶ ἐν ἄλλῳ πορφυροῦν (73), καὶ κυανὸν ἐν τῷδὲ, καὶ ἐν ἐτέρῳ λευκόν· καὶ πλείονα πάλιν τῆς ἐν ταῖς χροῖαις ποικιλίας τὴν κατὰ τὰς ὁδοὺς διαφορὰν παρεχόμενον. "Ἄλλὰ γὰρ

(70) Reg. tertius ἐκ τῆς τοιαύτης αἰτίας. Ibidem Reg. quintus προσέρχεται.

(71) Colb. secundus ἢ σκαμμωνία· quam quoque lectionem exhibet quidem Reg. sextus, sed secundis curis. Editi, Coniel. uterque, et Regii tertius et quintus σκαμμωνία. Scammonia autem, seu scammonaea, herba est regionum transmarinarum,

causa, nihil temere factum est : omnia ab ineffabili quadam sapientia profisciscuntur. Quenam oratio possit omnia assequi? Quomodo omnia accurate recensere possit mens humana, adeo ut proprietates cognoscat, secernat clare singulorum differentias, et occultas causas certo proferat? Una aqua per radicem attracta, aliter nutrit ipsam radicem, aliter trunci corticem, aliter lignum, aliter medullam. Eadem et folium fit, et in majores ac in minores ramos discinditur, 48 et praestat fructibus incrementum : lacrymae etiam et succus plantae ex eadem causa proveniunt : quae quantum inter se differant, nullus sermo explicare possit. Alia est enim lentisci lacryma, alius balsami succus : quaedam etiam ferulae in Aegypto et in Libya stillant aliud succorum genus. Ferunt quoque electrum, succum esse plantarum, in lapidis naturam concretum. Porro opinionis hujus testimonium sunt festucae in ipso apparentes, ac bestiolae tenuissimae, quae, propterea quod in tenero ac molli succo consederint, delinentur inclusae. Et in summa, qui non experimento edoctus est, quantum inter se discrepent succorum qualitates, is ad eorum vim et efficaciam explicandam nullum reperturus est sermonem. Quomodo iterum ab eodem humore in vite quidem vinum producitur, in olea autem oleum? Atque non id solum mirandum est, quoniam pacto humor hic dulcis, illic pinguis evaserit : sed quod etiam in dulcibus fructibus inenarrabilis est qualitatis commutatio. Alia est enim in vite dulcedo, alia in malo, in fico, ac in palma. Volo insuper, ut haec majori studio et arte perscruteris : quomodo aqua eadem nunc sensui lenis sit, cum in quibusdam plantis commorans dulcescit : nunc vero pungat gustum, cum per alias plantas diducta acescit. Ac rursus in extremam amaritudinem versa, sensum exasperat, cum in absinthio aut scammonaea insederit. Quinetiam in glandibus, aut in corni fructu, ad astringentem asperamque qualitatem transit : in terebinthis vero et nucibus, in teneram et oleosam naturam transmutatur.

9. Et quid opus est procul dissita proferre, cum in eadem sicu in qualitates maxime contrarias commigret? Est enim in succo amarissima : contra, dulcissima est in ipso fructu. Et in vite, astringentissima est in ramis, in uvis vero suavissima. Quot autem differentiae sunt colorum ! Videus enim in prato eandem aquam in hoc quidem flore rubescentem, in alio purpuream, in hoc caeruleam, in alio albam : atque iterum differentiam majorem exhibet in odoribus, quam ipsa est colorum varietas. Sed enim orationem meam cerno ob innox-

quae praesertim in Asia et in agro Colophonio crescit, cujus succus valet ad medicinas. Plura qui cupiat, Ruellium legere poterit.

(72) Ita editio Basil. cum codice Combef. et cum aliis sex mss. Editio Paris. ἐν αὐτοῦ τῷ.

(73) Codex Combef. cum Reg. octavo πορφυροῦν. Editi cum Reg. quinto πορφυρόν.

plebile ista speculandi desiderium, ultra modum A
 excrescere: quam nisi astrinxero, revocaveroque
 ad creationis legem, dies me deficiet magnam
 vobis sapientiam ex minimis rebus exhibentem.
*Germinet terra lignum fructiferum, faciens fructum
 super terram.* Et subito montium cacumina com-
 munita comparebant, et solerter concinnabantur
 horti, et fluviorum ripæ infinitis adornabantur
 plantarum generibus. Atque hæc quidem ad exor-
 nandam hominum mensam ordinabantur: illæ vero
 ex frondibus fructibusque alimentum pecoribus
 præstabant. Aliæ conferunt nobis medicinæ subsi-
 dia, succos, liquores, festucas, cortices, fructum:
 et uno verbo, quæcunque nobis invenit diutina ex-
 perientia, dum 49 ex singulis casibus id quod
 utile est colligit; hæc omnia perspicax Couditoris B
 providentia, ab initio res prospiciens, edidit ac
 produxit. Tu vero cum videris hortensia, silvestria,
 aquatica, terrestria, florifera aut non florentia, in
 parvo magnum agnoscens, semper tuam magis ac
 magis intendas admirationem, ac velim augeas
 amorem in Creatorem tuum. Exprime, quomodo
 alias arbores perpetuo virantes, alias vero nuda-
 tionibus obnoxias condiderit: et quomodo inter eas
 quæ semper virescunt, aliæ amittant frondes, aliæ
 semper ipsas servant. Enimvero olea et pinus
 exuuntur foliis; tametsi sensim occulteque frondes
 alternant, adeo ut nunquam coma denudari videan-
 tur. Palma autem perpetuo folia retinet, vitipue
 quæ cum eisdem foliis a prima germinatione ad
 finem usque permaneat. Deinde et illud animad-
 verto, quomodo myrica est veluti ænceps: annu-
 meratur nimirum et inter aquatica, et in solitudi-
 nibus abundat. Quapropter etiam Jeremias peiores et

10. *Germinet terra.* Hoc perbreve præceptum
 statim magna natura et artificiosus sermo erat, in-
 numeras stirpium proprietates cogitatione nostra
 citius proferens. Præceptum illud, quod etiam nunc
 terræ inest, eam quotannis urget, ut facultatem
 suam omnem, qua ad herbas, semina, arboresque
 generandas prædita est, exserat. Quemadmodum
 enim turbines ex primo ictu ipsis incusso, eos qui
 deinceps sequuntur gyros conficiunt, cum in se-
 lipsis, fixo centro, circumferuntur: sic et naturæ
 ordo ab hoc primo præcepto exorsus, ad omne
 deinceps tempus transit, donec ad communem uni-
 versi consummationem pervenerit. Ad quam et nos
 omnes referti fructibus, ac bonorum operum pleni
 festinemus, ut plantati in domo Domini, in atriis
 Dei nostri 77 efflorescamus, in Christo Jesu Domino

76 Jer. xvii, 6. 77 Psal. xci, 14.

(74) Reg. primus ὁρῶ μου τόν. Editi cum multis
 mss. ὁρῶ μοι τόν.

(75) Colb. secundus cum Reg. sexto σοφίαν τοῦ
 κτίσαντος. Sed illud, τοῦ κτίσαντος, desideratur in
 editis et in aliis mss.

(76) Reg. quintus τοῦ κτίσαντος.

(77) Reg. sextus ὁ φοίνιξ τὸ αὐτὸ φύλλον ἐκ τῆς
 πρώτης βλαστήσεως εἰς τέλος συμπαραμένον ἔχων.
 Ἔπειτα, etc. Palma quæ eisdem frondes a prima

ὁρῶ μοι τόν (74) λόγον τῆ ἀπληστία τῆς θεωρίας εἰς
 ἀμετρίαν ἐκπίπτοντα, ὃν ἐάν μὴ δῆσας πρὸς ἀνάγκην
 ἀπαγάγω τῆς κτίσεως, ἐπιλείψει με ἡ ἡμέρα τὴν με-
 γάλην σοφίαν (75) ἐκ τῶν μικροτάτων ὕμιν παριστῶν-
 τα. Βλαστησάτω ἡ γῆ ξύλον κάρπιμον, ποιούσθ
 καρπὸν ἐπὶ τῆς γῆς. Καὶ εὐθύς αἱ κορυφαὶ τῶν
 ὄρεων ἐκόμωσαν· καὶ ἐφιλοτεχνούντο παράδεισοι, καὶ
 ποταμῶν ὄχθαι μυρρίαι γένεσι φυτῶν ὠραίζοντο.
 Καὶ τὰ μὲν τὴν ἀνθρωπίνην ἠὲ τρέπιστο κατακοσμή-
 σαι τράπεζαν· τὰ δὲ βοσκήμασι τροφήν παρεσκευάζον
 ἐκ τῶν φύλλων, ἐκ τῶν καρπῶν. Ἄλλα τὰς ἐκ τῆς
 λατρικῆς ὠφελείας ἡμῖν προεξένει· τοὺς χυλοὺς, τοὺς
 ὄπους, τὰ κάρφη, τοὺς φλοιούς, τὸν καρπὸν· καὶ
 ἀπαξοπλῶς ὅσα ἡμῖν ἢ χρονία πείρα ἐξεῦρεν, ἐκ τῶν
 κατὰ μέρος περιπτώσεων συλλεγομένη τὸ χρήσιμον,
 ταῦτα ἡ δέξις τοῦ κτίσαντος (76) πρόνοια, ἐξ ἀρχῆς
 προβλεψαμένη, εἰς γένεσιν ἤγαγε. Σὺ δὲ ὅταν ἴδῃς
 τὰ ἡμέρα, τὰ ἄγρια, τὰ φίλυδρα, τὰ χερσαία, τὰ
 ἀνοθοφορούμενα, ἢ τὰ ἀνανθή, ἐν μικρῶ τὸν μέγαν
 ἐπιγινώσκων, πρόσθεσ ἀεὶ τῷ θαύματι, καὶ ἀύξησόν
 μοι τὴν ἀγάπην τοῦ κτίσαντος. Ἐξέταξε, πῶς τὰ μὲν
 ἀειθαλῆ ἐποίησε, τὰ δὲ γυμνούμενα· καὶ τῶν ἀειθα-
 λῶν τὰ μὲν φυλλοβόλα, τὰ δὲ ἀειφύλλα. Φυλλοβολεῖ
 γὰρ καὶ ἐλαία καὶ πίκυς, εἰ καὶ λεληθότως ὑπαλλάσ-
 σαι τὰ φύλλα, ὥστε μηδέποτε δοκεῖν τῆς κόμης ἀπο-
 γυμνοῦσθαι. Ἀειφύλλον δὲ ὁ φοίνιξ, τῷ αὐτῷ φύλλῳ
 ἐκ τῆς πρώτης βλαστήσεως εἰς τέλος συμπαραμένον.
 Ἐπειτα (77) κάκεινο σκόπει, πῶς ἡ μυρρίκη ὡσπερ
 ἀμφιβίων ἐστὶ, καὶ τοῖς φίλυδροις συναριθμούμενον,
 καὶ κατὰ τὰς ἐρήμους πληθυνόμενον. Διὸ καὶ ὁ Ἱε-
 ρεμίας δικαίως τὰ πονηρότερα (78) καὶ ἐπαμφοτε-
 ρίζοντα τῶν ἡθῶν τῷ τοιοῦτῳ φυτῷ παρεικάζει.

ambiguos mores huic plantæ merito comparat 76.

10. *Βλαστησάτω ἡ γῆ.* Τὸ μικρὸν τοῦτο πρό-
 σταγμα εὐθύς φύσις μεγάλη καὶ λόγος ἐντεχνος ἦν,
 θάπτον τοῦ ἡμετέρου νοήματος τὰς μυρρίας τῶν
 φουμένων ιδιότητος ἐκτελών. Ἐκεῖνο ἐστὶ καὶ νῦν
 ἐνυπάρχον (79) τῇ γῇ τὸ πρόσταγμα, ἐπιφέρει αὐτὴν
 καθ' ἐκαστὴν ἔτους περίοδον ἐξάγειν τὴν δύναμιν
 ἐαυτῆς ὅσην ἔχει πρὸς τε βοτανῶν καὶ σπερμάτων
 καὶ δένδρων γένεσιν. Ὡς γὰρ οἱ στρόβιλοι ἐκ τῆς
 πρώτης αὐτοῖς ἐνδοθείσης πληγῆς τὰς ἐφεξῆς ποιού-
 νται περιστροφάς, ὅταν πῆξαντες τὸ κέντρον ἐν ἐαυ-
 τοῖς περιφέρωνται· οὕτω καὶ ἡ τῆς φύσεως ἀκολου-
 θία, ἐκ τοῦ πρώτου προστάγματος τὴν ἀρχὴν δεξα-
 μένη (80), πρὸς πάντα τὸν ἐφεξῆς διεξέρχεται χρό-
 νος, μέχρις ἂν πρὸς τὴν κοινὴν συντέλειαν τοῦ παν-
 τὸς καταντήσῃ. Ἐφ' ἣν καὶ ἡμεῖς πάντες ἔγχαρτοι
 καὶ πλήρεις ἔργων ἀγαθῶν ἐπιειγόμεθα, ἵνα, φυταυ-

generatione ad finem usque permanentes servat.

(78) Coll. secundus τὰ πονηρότατα. Ibidem Reg.
 secundus καὶ ἀμφοτερίζοντα.

(79) Ita Duc. uterque et alii quinque mss. Editi
 ὑπάρχον.

(80) Reg. sextus τὴν ἀπαρχὴν δεξαμένη. Ibidem
 mss. quatuor διεξέρχεται. Editi cum duobus aut
 tribus mss. διεργεται.

ὄντες ἐν τῷ ὄψω Κυρίου, ἐν ταῖς αὐλαῖς τοῦ Θεοῦ ἡμῶν ἐξανθήσωμεν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν, ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Ἀμήν.

ΟΜΙΛΙΑ Γ'.

Περὶ γενέσεως φωστῆρων (81).

1. Τὸν ἀθλητῶν θεατὴν μετέχειν τινὸς προσῆκε καὶ αὐτὸν εὐτονίας. Καὶ τοῦτο ἐκ τῶν πανηγυρικῶν θεσμῶν ἂν τις κατίδοι, οἱ τοὺς συγκαθεζομένους εἰς τὸ στάδιον (82) γυμνῆ καθήσθαι τῇ κεφαλῇ διζγορεύουσιν· ἐμοὶ δοκεῖν (83), ἵνα μὴ θεατῆς μόνον ἀγωνιστῶν, ἀλλὰ καὶ ἀγωνιστῆς ἑκαστος αὐτὸς ἐν τῷ μέρει τυγχάνῃ. Οὕτω τοίνυν καὶ τὸν τῶν μεγάλων καὶ ὑπερφυῶν θεαμάτων ἐξεταστὴν, καὶ τὸν τῆς ἔκρας ὄντως καὶ ἀπορρήτου σοφίας ἀκροατὴν προσῆκεν οἰκοθεν ἔχειν ἥκοντά τινος ἀφορμὰς πρὸς τὴν θεωρίαν τῶν προκειμένων, καὶ κοινωνεῖν ἐμοὶ τῆς ἀγωνίας εἰς δύναμιν, οὐχὶ κριτὴν μᾶλλον ἢ συναγωνιστὴν παρεστῶτα· μήποτε ἄρα διαλάβῃ ἡμᾶς τῆς ἀληθείας ἢ εὐρέσει, καὶ τὸ ἐμὸν σφάλμα κοινῇ ζημία τῶν ἀκούοντων γένηται. Πρὸς οὖν τί ταῦτα λέγω; Ὅτι, ἐπειδὴ πρόκειται ἡμῖν εἰς τὴν τοῦ κόσμου σύστασιν ἐξετάσις καὶ θεωρία τοῦ παντός, οὐκ ἐκ τῆς τοῦ κόσμου σοφίας τὰς ἀρχὰς ἔχουσα, ἀλλ' ἐξ ὧν τὸν ἑαυτοῦ θεράποντα ὁ Θεὸς ἐξεπαίδευσεν, ἐν εἰδει λαλήσας πρὸς αὐτὸν, καὶ οὐ δι' αἰνιγμάτων, ἀνάγκη του πάντως τοὺς τῶν μεγάλων φιλοθεάμονας μὴ ἀγύμναστον ἔχειν τὸν νοῦν πρὸς τὴν τῶν προκειμένων ἡμῖν κατανόησιν. Ἐφ' ὅτε οὖν, ἐν αἰθρᾷ νυκτερινῇ, πρὸς τὰ ἀρρήτα κάλλη τῶν ἀστρῶν (84) ἐνατενίσας, ἐννοίαν ἔλαβες τοῦ τεχνίτου τῶν ὄλων, τίς ὁ τοῖς ἀνθεσι τούτοις διαποικιλίας τὸν οὐρανὸν, καὶ ὅπως ἐν τοῖς ὀρωμένοις πλεόν τοῦ τερπνοῦ τὸ ἀναγκαῖόν ἐστι· πάλιν ἐν ἡμέρᾳ εἰ νήφοντι τῷ λογισμῷ κατέμαθες τὰ τῆς ἡμέρας θαύματα, καὶ διὰ τῶν ὀρωμένων ἀνέλογισα τὸν οὐχ ὀρωμένον, ἐμπαράσκευος ἦεις ἀκροατῆς καὶ πρέπων τῷ πληρώματι τοῦ σεμνοῦ τούτου καὶ μακαρίου θεάτρου. Δεῦρο δὴ οὖν, ὡσπερ οἱ τοὺς ἀθήεις τῶν πόλεων τῆς χειρὸς λαβόμενοι περιηγούνται, οὕτω δὴ καὶ αὐτὸς ἐπὶ τὰ κεκρυμμένα θαύματα ὑμᾶς τῆς μεγάλης ταύτης πόλεως ξεναγήσῃ. Ἐν τῇ πόλει ταύτῃ, ἐν ἧ ἡ ἀρχαία πατρις ἡμῶν (85), ἧς μετανέστησεν ἡμᾶς ὁ ἀνθρωποκτόνος δαίμων, τοῖς ἑαυτοῦ δελεάσμασιν ἀνδραποδίσας τὸν ἀνθρώπον· ἐνταῦθα κατόψει τὴν πρώτην τοῦ ἀνθρώπου γένεσιν, καὶ τὸν εὐθὺς ἡμᾶς ἐπικαταλαβόντα (86) θάνατον· ὃν ἐγέννησεν ἡ ἁμαρτία, τὸ πρωτότοκον ἔκγονον τοῦ ἀρχεκάκου δαίμονος. Καὶ γνωρίσεις σαυτὸν γήινον μὲν τῇ φύσει, ἔργον δὲ θεῶν χειρῶν· δυνάμει μὲν καὶ παραπολὺ τῶν ἀλόγων λιπέμενον, ἀρχοντα δὲ χειροτονητὸν τῶν ἀλόγων καὶ τῶν ἀψύχων· ταῖς μὲν ἐκ τῆς φύσεως παρα-

HOMILIA VI.

De generatione luminarium.

1. Spectatorem athletarum oportet et ipsum contentionis participem esse. Idque ex panegyricis legibus quivis cognoverit, quæ, in stadio consideratis, nudo capite sedere jubent: ut quisque, mea quidem sententia, non sit solum decertantium spectator, sed etiam aliqua ex parte athleta existat. Sic sane etiam magnorum atque admirabilium spectaculorum inquisitorem, illiusque vere summæ ac ineffabilis sapientiæ auditorem, dum accedit, par fuerit quædam ad res propositas contemplandas incitamenta ex se habere, ac mecum pro viribus esse certaminis consortem, nec magis iudicem astare, quam concertantem; ne forte prætereat nos veritatis intentio, ac meus error commune audientium damnum fiat. Quorsum 50 hæc tandem? Quis cum inquirenda nobis proponatur mundi constitutio, universique contemplatio, quæ ex mundi sapientia nequaquam principium ducit, sed ex his quæ suum servum Deus docuit, illi in specie, non per ænigmata locutus: necesse est omnino, ingentium spectaculorum amatores non animum habere ad prospectarum nobis rerum perceptionem inexercitatum. Itaque si unquam in nocturna serenitate, incernabilem astrorum pulchritudinem intentis oculis suspiciens, de universorum opifice cogitasti, quisnam is sit, qui his floribus cælum distinxit, et quomodo in rebus visibilibus major sit utilitas, quam voluptas; rursus si interdum diei miracula didicisti, per diligentem meditationem, invisibilemque per visibilia æstimasti, paratus accedis auditor, ac dignus qui venerandum illud ac beatum theatrum compleas. Age igitur, quemadmodum qui urbium insuetos, manu apprehensa, circumducunt: ita et ipse ad occulta magnæ istius civitatis miracula vos tanquam peregrinos conducam. In civitate illa, in qua est vetus patria nostra, ex qua expulit nos dæmon homicida ille, qui suis illecebris hominem redegit in servitutem: intuebere hic primam hominis generationem, et illam quæ nos statim apprehendit mortem: quam peperit peccatum, primogenitus ille dæmonis malorum auctoris partus. Quin et te ipsum nosces ut natura terreum, ita manuum divinarum opus: viribus quidem longe brutis animalibus inparem, irrationalium vero et inanimatorum principem constitutum: inferiorem quidem naturali apparatu, eum vero, qui rationis præstantia possis ad

(81) Illa, καὶ εἶπεν ὁ Θεός· Γενεθήτωσαν φωστῆρες ἐν τῷ στερεώματι τοῦ οὐρανοῦ, reperiuntur initio orationis in uno aut altero codice: sed desunt in antiquioribus, puta in utroque Coisl. Nos omisimus.

(82) Εἰς τὸ στάδιον, etc. Lege Ducæum.

(83) Reg. sextus ἐμοὶ δοκεῖ. Mox unus ms. ἀγ-

μιστῶν ἑκαστος.

(84) Nonnulli mss. τῶν ἀστέρων.

(85) Codex Bodl. ἡ ἀρχαία πατρις, πατρις ἡμῶν, vetus illa patria, patria nostra.

(86) Ita Combef. cum aliis quatuor mss Editio Paris. καταλαβόντα.

ipsam cœlum evchi. Isthæc si fuerimus educti, nosmetipsos cognoscemus, sumus Deum cognitari, adorabimus Conditorem, Domino serviemus, glorificabimus Patrem, nostrum amabimus nutritorem, reverebimur beneficientem, nostræ vitæ præsentis et futuræ auctorem colere non desinemus : qui scilicet per eas quas jam largitus est divitias, etiam bonis promissis fidem faciat, ac ea quæ expectantur, præsentium experimento nobis confirmet. Et enim si temporaria talia sunt, qualia erunt æterna? Item si visibilia adeo pulchra sunt, qualia censenda sunt invisibilia? Si cœli magnitudo exsuperat humanæ intelligentiæ mensuram, quisnam intellectus valeat sempiternorum naturam perscrutari? Si sol ille corruptioni obnoxius, adeo pulcher est et adeo magnus, cum velox ad motum, tum ordinatos circuitus explens, magnitudinem quidem ad universum ita accommodatam nactus, ut eam, quam cum universo habet, proportionem non excedat, sua vero pulchritudine tanquam naturæ oculus quidam pelucidus res creatas condecorans : hujus si insatiabilis est aspectus, quali pulchritudine sol justitiæ præditus est? Si hunc solem non conspiceret, cæco detrimentum est : quale est peccatori dispendium luce vera carere?

2. Et dixit Deus : Fiant luminaria in firmamento cœli ad illuminationem super terram : ut **51** discernant inter diem et noctem⁷⁸. Cœlum et terra præcesserant : post hæc fuerat lux creata : dies et nox discretæ fuerant : item factum erat firmamentum, et arida fuerat detecta. Collecta erat aqua in stabilem ac definitam congregationem. Terra propriis germinibus erat referta : quandoquidem et innumera protulerat herbarum genera, et omnimodis plantarum speciebus exuberabat. Necdum tamen erat sol, neque luna : ne solem lucis auctorem ac patrem appellarent, neve qui Deum ignorant, ii arbitrarentur ipsum rerum e terra nascentium opificem esse. Quapropter quarta jam dies accesserat, et tunc Deus dixit : Fiant luminaria in firmamento cœli. Cum loquentem non ignores, illico mente audientem conjunge. Dixit Deus, Fiant luminaria..... et fecit Deus duo luminaria⁷⁹. Quis dixit, et quis fecit? Nonne in his duplicem personam percipis? Ubique historiæ inspersum est mystico modo theologiæ dogma. Additur etiam generandorum luminarium necessitas : Ad illuminationem, inquit, super terram⁸⁰. Si lucis generatio præcesserat, quomodo nunc sol iterum dicitur ad illuminationem editus? Primum quidem singularis isthæc loquendi ratio nullum tibi risum moveat : siquidem vestrum istum verborum delectum non sequimur, neque concinunt⁸¹

⁷⁸ Gen. 1, 14. ⁷⁹ *ibid.* 16. ⁸⁰ *ibid.*

(87) Reg. primus, sextus et octavus cum aliis tribus mss. πλούτου ὑπαρξίν. Vocem ὑπαρξίν neque editi agnoscunt, neque alii tres mss.

(88) Reg. sextus ὑποκείμενος ὄτος ὁ ἥλιος

(89) Ita Regii primus et octavus, et Colb. secundus. Deest ὥστε in editis et in aliquibus mss. LXX vero et Colisl. primus τοῦ διαχωρίζειν.

σκειυαῖς ἐλαττούμενον, τῇ δὲ τοῦ λόγου παρουσίᾳ πρὸς οὐρανὸν αὐτὸν ὑπεραρθῆναι δυνάμενον. Ἐὰν ταῦτα μάθωμεν, αὐτοῦ ἐπιγνωσόμεθα, θεὸν γνωρίσομεν, τὸν κτίσαντα προσκυνήσομεν, τῷ δεσπότῃ δουλεύσομεν, τὸν Πατέρα δοξάσομεν, τὸν τροφέα ἡμῶν ἀγαπήσομεν, τὸν εὐεργέτην αἰδεσθώμεθα, τὸν ἀρχηγὸν τῆς ζωῆς ἡμῶν τῆς παρουσίας καὶ τῆς μελλούσης προσκυνούντες οὐκ ἀπολήξομεν, τὸν δὲ οὐ παρέσχετο ἡδὴ πλούτου (87) καὶ τὰ ἐν ἐπαγγελίαις πιστούμενον, καὶ τῇ πείρᾳ τῶν παρόντων βεβαιούντα ἡμῖν τὰ προσδοκώμενα. Εἰ γὰρ τὰ πρόσκαιρα τοιαῦτα, ποταπὰ τὰ αἰώνια ; Καὶ εἰ τὰ ὀρώμενα οὕτω καλά, ποταπὰ τὰ ἀόρατα ; Εἰ οὐρανοῦ μέγεθος μέτρον ἀνθρωπίνης διανοίας ἐκβαίνει, τῶν αἰθίων τὴν φύσιν τίς ἄρα νοῦς ἐξιχνιάσαι δυνήσεται ; Εἰ ὁ τῇ φθορᾷ ὑποκείμενος ἥλιος (88) οὕτω καλῶς, οὕτω μέγας, ὅστις μὲν κινήθηται, εὐτάκτους δὲ τὰς περιόδους ἀποδίδουσι, σύμμετρον μὲν ἔχων τὸ μέγεθος τῷ παντί, ὥστε μὴ ἐκβαίνειν τὴν πρὸς τὸ ὅλον ἀναλογίαν · τῷ δὲ κάλλει τῆς φύσεως οἶόν τις ὀφθαλμὸς διαυγῆς ἐμπρέπων τῇ κτίσει · εἰ ἀκόρεστος τοῦτου ἡ θεὰ, ποταπὸς τῷ κάλλει ὁ τῆς δικαιοσύνης ἥλιος ; Εἰ τυφλῷ ζῆμια τοῦτον μὴ βλέπειν, ποταπὴ ζῆμια τῷ ἀμαρτωλῷ τοῦ ἀληθινοῦ φωτὸς στέρηθῆναι ;

2. Καὶ εἶπεν ὁ θεός· Γενηθήτωσαν φωστῆρες ἐν τῷ στερεώματι τοῦ οὐρανοῦ εἰς φαῦσιν ἐπι τῆς γῆς· ὥστε διαχωρίζειν (89) ἀνὰ μέσον τῆς ἡμέρας καὶ ἀνὰ μέσον τῆς νυκτός. Οὐρανὸς προειλήφει καὶ γῆ· τὸ φῶς ἐπὶ τοῦτοις δεδημιούργητο· ἡμέρα καὶ νύξ διεκρίθη· πάλιν στερέωμα, καὶ ξηρὰς ἀνεύρωσις. Τὸ ὕδωρ συνήθροιστο εἰς συνηστηκῆσαν καὶ ἀφωρισμένην συναγωγὴν. Ἡ γῆ πληρωτο τοῖς οἰκείοις γενήμασι, τὰ τε μυρία γένη τῶν βοτανῶν ἐκπλαστήσασα, καὶ παντοδατοῖς εἶδεσι φυτῶν εὐθηνουμένη. Ἡλιος δὲ οὐρανὸν ἦν καὶ σελήνη, ἵνα μήτε φωτὸς ἀρχηγὸν καὶ πατέρα τὸν ἥλιον ὀνομάσωσι, μήτε τῶν ἐκ τῆς γῆς φερομένων δημιουργῶν εἰ τὸν θεὸν ἀγνοήσαντες (90) γῆθωσανται. Διὲ τοῦτο τετάρτη ἡμέρα· καὶ τότε εἶπεν ὁ θεός· Γενηθήτωσαν φωστῆρες ἐν τῷ στερεώματι τοῦ οὐρανοῦ. Ὅταν τὸν εἰπόντα διδαχθῆς, εὐθύς τῇ ἐννοίᾳ συναπτὸν ἀκούσαντα. Εἶπεν ὁ θεός· Γενηθήτωσαν φωστῆρες, καὶ ἐποίησεν ὁ θεός τοὺς δύο φωστῆρας. Τίς εἶπε, καὶ τίς ἐποίησεν ; Οὐκ ἐννοεῖς ἐν τοῦτοις τὸ (91) διπλοῦν τῶν προσώπων ; Πανταχοῦ τῇ ἱστορίᾳ τὸ δόγμα τῆς θεολογίας μυστικῶς συμπάρεσπαται. Καὶ ἡ χρεια πρόσκειται τῆς τῶν φωστῆρων γενέσεως· Εἰς φαῦσιν, φησὶν, ἐπι τῆς γῆς. Εἰ προειλήφει τοῦ φωτὸς ἡ γένεσις, πῶς νῦν ὁ ἥλιος πάλιν εἰς φαῦσιν λέγεται γαγονέαι ; Πρῶτον μὲν οὖν τῆς λέξεως (92) τὸ ἰδιότροπον μηδένα σοὶ κινεῖτω γέλωτα,

(90) Ita quinque mss. Editi vero ἀγνοοῦντας.

(91) Reg. sextus ἐν τούτῳ τό. Aliquanto post Colb. secundus χρεια πρόκειται.

(92) Regii tertius et octavus λέξεως ἡμῶν. Desideratur ἡμῶν et in editis et in aliis mss. Mox editi παρ' ἡμῶν. At mss. quinque ut in textu. Codex Combef. cum altero ms. παρ' ἡμῶν, non ita recte.

εἴπερ μὴ ἐπόμθε τὰς παρ' ὑμῖν ἐλογαίς τῶν βή- A
 μάτων, μηδὲ τὸ τῆς θέσεως αὐτῶν εὐρυθμον ἐπιτη-
 δεύομεν. Οὐ γὰρ τορευταὶ λέξωσι παρ' ἡμῖν· οὐδὲ τὸ
 εβηχον τῶν φωνῶν, ἀλλὰ τὸ εὐσημον τῶν ὀνομά-
 των (93) πανταχοῦ προτιμότερον. Σκόπει τοίνυν εἰ μὴ
 διὰ τῆς φωνῆς ἀρκοῦντως ἐνέφηνεν δ' ἐβούλετο·
 ἀντὶ γὰρ τοῦ φωτισμοῦ τὴν φωνῆσιν εἴρηκεν. Ἔστι δὲ
 οὐδὲν μαχόμενον τοῦτο τοῖς περὶ τοῦ φωτὸς εἰρημέ-
 νοις. Τότε μὲν γὰρ αὐτὴ τοῦ φωτὸς ἡ φύσις παρήχθη·
 νῦν δὲ τὸ ἥλιακὸν τοῦτο σῶμα ὄχημα εἶναι τῷ πρω-
 τοτόνῳ ἐκείνῳ φωτὶ παρασκευάζεται. Ὡς γὰρ ἄλλο
 τὸ πῦρ, καὶ ἄλλο ὁ λύχνος· τὸ μὲν τὴν τοῦ φωτίζεσθαι
 δύναμιν ἔχον, τὸ δὲ παραφαίνει τοὺς δεομένους
 πεποιημένον· οὕτω καὶ τῷ καθαρωτάτῳ ἐκείνῳ καὶ
 εἰλικρινεῖ καὶ ἀθλῷ φωτὶ ὄχημα νῦν οἱ φωστῆρες
 κατασκευάσθησαν. Ὡς γὰρ ὁ Ἀπόστολος λέγει τινὰς B
 φωστῆρας ἐν κόσμῳ, ἄλλο δὲ ἐστὶ φῶς τοῦ κόσμου τὸ
 ἀληθινόν, οὗ κατὰ μέθεξιν οἱ ἄγιοι φωστῆρες ἐγί-
 νωντο τῶν ψυχῶν, ἃς ἐπαίθουσιν, τοῦ σκότους αἰτῶ-
 τῆς ἀγνοίας ρυόμενοι· οὕτω καὶ νῦν τὸν ἥλιον τοῦ-
 τον τῷ φανοτάτῳ ἐκείνῳ ἐπισκευάσας φωτὶ ὁ τῶν
 ὄλων δημιουργὸς περὶ τὸν κόσμον ἀντήσεν.

5. Καὶ μηδὲν ἀπιστον εἶναι δοκεῖτω τὸ εἰρημένον,
 ὅτι ἄλλο μὲν τι τοῦ φωτὸς ἡ λαμπρότης, ἄλλο δὲ τι
 τὸ ὑποκαίμενον τῷ φωτὶ σῶμα. Πρῶτον μὲν οὖν (94)
 ἐκ τοῦ τὰ σύνθετα πάντα οὕτω παρ' ἡμῶν διαι-
 ρεῖσθαι, εἰς τε τὴν δεκτικὴν οὐσίαν καὶ εἰς τὴν ἐπι-
 συμβῆσαν αὐτῇ ποιότητα. Ὡς οὖν ἕτερον μὲν τι τῆ
 φύσει ἡ λευκότης, ἕτερον δὲ τι τὸ λελευκασμένον
 σῶμα, οὕτω καὶ τὰ νῦν εἰρημένα, διάφορα ὄντα τῆ C
 φύσει (95), ἦκονται τῇ δυνάμει τοῦ κτίσαντος. Καὶ
 μὴ μοι λέγε ἀδύνατα εἶναι ταῦτα ἀπ' ἀλλήλων διαι-
 ρεῖσθαι. Οὐδὲ γὰρ ἐγὼ τὴν διαίρεσιν τοῦ φωτὸς ἀπὸ
 τοῦ ἥλιακοῦ σώματος ἔμολ καὶ σοὶ δυνατὴν εἶναι φημι,
 ἀλλ' ὅτι ἔμῃ τῇ ἐπινοίᾳ ἐστὶ χωριστὰ, ταῦτα δύ-
 ναται καὶ αὐτῇ τῇ ἐνεργείᾳ παρὰ τοῦ ποιητοῦ τῆς
 φύσεως αὐτῶν διαστῆναι. Ἐπεὶ καὶ σοὶ τὴν καυστι-
 κὴν δύναμιν τοῦ πυρὸς ἀπὸ τῆς λαμπρότητος χω-
 ρίσαι ἀμήχανον· ὁ δὲ θεὸς, παραδόξῃ θεάματι τὸν
 ἑαυτοῦ θεράποντα ἐπιστρέψαι βουλόμενος, πῦρ ἐπ-
 ἔθηκε τῇ βᾶτῳ ἀπὸ μόνης τῆς λαμπρότητος ἐνερ-
 γοῦν, τὴν δὲ τοῦ καίειν δύναμιν σχολάζουσαν ἔχον.
 Ὡς καὶ ὁ Ψαλμῶδης (96) μαρτυρεῖ λέγων· Φωνὴ
 Κυρίου διακόπτουτος φλόγα πυρὸς. Ὅθεν καὶ D
 ἐν ταῖς τῶν βεβιωμένων ἡμῖν ἀναποδόσεσι λό-
 γος τις ἡμᾶς ἐν ἀπορρήτῳ παιδεύει, διαιρεθῆσεσθαι
 τοῦ πυρὸς τὴν φύσιν, καὶ τὸ μὲν φῶς εἰς ἀπάλαισιν
 τοὺς δικαίους, τὸ δὲ τῆς καύσεως ὄδυνηρὸν τοὺς κο-
 λαζομένους ἀποταχθῆσεσθαι. Ἐπειτα μέντοι καὶ ἐκ
 τῶν περὶ σελήνην παθῶν δυνατὸν ἡμᾶς τὴν πίστιν
 τῶν ζητουμένων εὐρασθαι. Λήγουσα γὰρ, καὶ μειου-
 μένη, οὐχὶ τῷ παντὶ ἑαυτῆς σώματι δαπανᾶται,

eorum constructioni studemus. Apud nos enim non
 sunt qui verba torquendo exspoliant, neque coræ
 sunt sonoræ voces, sed ubique nominum claritatem
 anteponimus. Vide igitur, num satis quod volebat,
 per hanc vocem *illuminationem* expresserit : quippe
 pro splendore *illuminationem* dixit. Hoc autem cum
 iis quæ de loco dicta sunt, nihil pugnat. Tunc enim
 producta est ipsa lucis natura : nunc autem est so-
 lare illud corpus conditum, vehiculum ut sit pri-
 mogenitæ illi luci. Quemadmodum enim aliud est
 ignis, aliud lucerna : illi quidem vis inest illumi-
 nandi, hæc vero ad lumen egentibus præbendum
 fabricata est : sic etiam luci illi purissimæ sincæ-
 ræque et materiæ experti cæu vehiculum illa lumi-
 naria nunc præparata sunt. Sicut enim Apostolus
 quosdam ait esse luminaria in mundo⁹¹ ; sed est
 tamen alia lux mundi vera ; cuius participatione,
 sancti facti sunt animarum quas erudiebant lumi-
 naria, dum eas ignorantis tenebris eximerent : ita
 etiam nunc solem hunc, post splendidissimam illum
 lucem conditum, in mundo exsuscitavit conditor
 universorum.

5. Nec cuiquam incredibile videatur quod dictum
 est, lucis scilicet splendorem aliud quiddam esse :
 aliquid vero aliud, ipsum corpus luci subjectum.
 Primum quidem ex eo quod composita omnia sic a
 nobis dividantur, et in recipientem substantiam,
 et in qualitatem ipsi advenientem. Quemadmodum
 igitur aliud natura est albor, aliud corpus dealba-
 tum : sic etiam quæ modo retulimus, licet natura
 diversa, tamen Creatoris potentia fuere conjuncta.
 Nec mihi dixeris fieri non posse, ut hæc a se invi-
 cem separantur. Neque enim aio lucis a solari cor-
 pore separationem mihi et tibi esse possibilem :
 sed quæ nostra cogitatione dividi possunt, ea dico
 a 92 naturæ conditore etiam reip̄a sejungi posse.
 Nam et tu vim ignis adurentem a splendore sepa-
 rare nequaquam potes : Deus vero, qui famulum
 suum stupendo miraculo attrahere volebat, ignem
 in rubo imposuit, qui efficaciam a solo splen-
 dore mutuabatur, vim autem urendi habebat
 otiosam. Velut etiam Psaltes testatur, dicens :
 Vox Domini intercedentis flammam ignis⁹³. Unde
 etiam cum rerum in vita gestarum merces retribu-
 etur, arcanus quidam sermo nos docet na-
 turam ignis divisum iri, et lucem quidem in
 fruitionem justis, adustionis vero acerbiteriam pu-
 niendis destinandam esse. Deinde vero etiam ex
 lunæ vicissitudinibus fidem quæsitis afferre pos-
 sumus. Enimvero dum desinit, et decrescit, non
 toto sui ipsius corpore consumitur, sed circum-
 positam lucem deponens, et iterum assumens, de-

⁹¹ Philipp. II, 15. ⁹² Psal. xxviii, 7

(93) Reg. quintus τὸ εὐσημον τῶν νοημάτων.

(94) Sic quinque mss. Deest οὖν in editis. Statim Colb. secundus παρ' ἡμῖν.

(95) Ita codex Combef. cum sex aliis mss. Illud,

τῆ φύσει, desideratur in editis. Ibidem idem codex Combef. et alii duo ἦκονται.

(96) Nonnulli mss. ὁ ψαλμός. Mox unus ms. διακοπόντης.

crementi speciem et incrementi nobis exhibet. Quod autem lunæ corpus, ipsa silente, non absumatur, ea quæ cornimus, evidenter probant. Nam in ære puro omnique nebula purgato, cum maxime falcata figuram habet luna, licet tibi observare ac videre, partem ipsius obscuram ac luce destitutam, a tanta curvatura circumscribi, quanta in pleniluniis totam ipsam explet. Quamobrem circulus absolutus clare conspicitur, si modo visus opacum et caliginosum sinum ad partem illuminatam referat. Nec dicas, quæso, lucem lunæ adventitiam esse, eo quod imminuitur, dum ad solem accedit, iterum vero augetur, dum discedit. Neque enim illud nobis in præsentia investigandum proponitur, sed quod aliud est corpus ipsius, aliud vis illuminans. Sane tale quidpiam mihi cogita et de sole: præterquam quod hic lucem, quam semel accepit ac sibi attemperatam habuit, minime deponit: illa vero, dum assidæ velat exuit et rursus induit lucem, per seipsam ea etiam, quæ de sole dicta sunt, confirmat. Hæc luminaria jussa sunt quoque diem ac noctem inter se separare. Etenim superius a tenebris lucem divisit Deus; tuncque naturam ipsorum in contrarium partitus est: ut inter ipsa intercedat admistio nulla, et luci cum tenebris nulla sit societas. Quod enim est in die umbra, id ipsum esse noctu tenebrarum naturam putandum est. Nam si omnis umbra, splendore aliquo illocescente, in partem luci adversam a corporibus excidit, et mane quidem ad occasum protenditur, vespere vero ad orientem versus vergit, atque in meridie septentrionalis: etiam nox in partes radiis oppositas secedit, cum secundum naturam nihil aliud sit quam terræ umbra. Quemadmodum enim umbra ideo in die subsistit, quod aliquid lucem obstruit: ita naturaliter nox nascitur, cum aer terræ circumfusis obumbratur. Itaque id ipsum est quod dictum fuit: *Deus divisit lucem a tenebris*⁸²: quandoquidem lucis accessum declinant tenebræ, cum alienatio naturalis in prima procreatione inter se instituta sit. Nunc autem diei meliando solem præfecit: lunam vero, cum in proprio circulo omnibus suis numeris absoluta est, noctis moderatricem **53** statuit. Tunc enim fere ex diametro inter se opposita sunt luminaria. Nam luna in pleniluniis, ex oriente sole, e conspectu evanescit: contra, occidente sole, hæc ipsa sæpenumero ab oriente emergit. Quod si cæteris in formis lunare lumen una cum nocte non ex æquo perficitur, nihil ad institutum sermonem refert. Verumtamen cum suum statum perfectissimum attingit, ut noctis obtinet principatum, proprio lumine ac splen-

⁸² Gen. 1, 4.

(97) Ita editio Basil. cum Comhæf. et cum aliis sex mss. At editio Paris. κατά τὸ σχῆμα ἢ σελήνη.

(98) Editio Basil. cum sex nostris mss. ἥλιον. Editio Paris. ἥλιξη. Ibidem Colb. secundus πᾶσαν αὐγὴν ἐκπληροί.

(99) Colb. secundus ἐγκεκραμένον ἐν ἑαυτῷ.

(4) Quinque mss. τότε μὲν τήν. Editi cum Reg.

ἀλλὰ τὸ περιεχόμενον φῶς ἀποτιθεμένη καὶ προσλαμβάνουσα πάλιν, ἐλαττώσεως ἡμῖν καὶ αὐξήσεως τὰς φαντασίας παρέχεται. Τοῦ δὲ μὴ αὐτὸ τὸ σῶμα αὐτῆς ληγοῦσης ἀπαναλίσκεσθαι ἐναργῆς μαρτύριον τὰ ὀρώμενα. Ἐξεστι γὰρ σοι καὶ ἐν καθαρῷ τῷ ἀέρι καὶ πάσης ἀγλῦος ἀπηλλαγμένῳ, ὅταν μάλιστα μηνοειδῆς τυγχάνῃ κατὰ τὸ σχῆμα ἐπιτηρήσαντι: (97), κατιδεῖν τὸ ἀλαμπῆς αὐτῆς καὶ ἀφώτιστον ὑπὸ τηλικαύτης ἀψίδος περιγραφόμενον, ἥλιξη (98) ἐν ταῖς πανσελήνοις τὴν πᾶσαν αὐτὴν ἐκπληροί. Ὅστε τηλαυγῶς ἀπηρτισμένον καθορᾶσθαι τὸν κύκλον τῷ περιλαμπόμενῳ μέρει τὸν σκιερὸν καὶ ἀερώδη κόλπον συναναφερούσης τῆς ὕψεως. Καὶ μὴ μοι λέγε ἐπεισακτον εἶναι τῆς σελήνης τὸ φῶς, διότι μειοῦται μὲν πρὸς ἥλιον φερομένη αὐξεται δὲ πάλιν ἀφισταμένη. Οὐδὲ γὰρ ἐκεῖνο ἡμῖν ἐξετάζειν ἐν τῷ παρόντι πρόκειται, ἀλλ' ὅτι ἕτερον μὲν αὐτῆς τὸ σῶμα, ἕτερον δὲ τὸ φωτίζον. Τοιοῦτον δὲ τί μοι νόει καὶ ἐπὶ τοῦ ἡλίου; πλὴν ὅτι ὁ μὲν, λαβὼν ἅπαξ καὶ ἐγκεκραμένον ἑαυτῷ (99) τὸ φῶς ἔχων, οὐκ ἀποτιθεται: ἡ δὲ, συνεχῶς οἷον ἀποδουμένη καὶ πάλιν ἐπαμφιαζομένη τὸ φῶς, δι' ἑαυτῆς καὶ τὰ περὶ τοῦ ἡλίου εἰρημένα πιστοῦται. Οὗτοι καὶ διαχωρίζουν ἐτάχθησαν ἀνὰ μέσον τῆς ἡμέρας καὶ ἀνὰ μέσον τῆς νυκτός. Ἄνω μὲν γὰρ διαχώρισαν ὁ θεὸς ἀνὰ μέσον τοῦ φωτός καὶ ἀνὰ μέσον τοῦ σκότους: τότε δὲ τὴν (1) φύσιν αὐτῶν πρὸς τὸ ἐναντίον ἀπέστησεν: ὥστε ἀμίκτως ἔχειν πρὸς ἀλλήλα, καὶ φωτὶ πρὸς σκότος μηδεμίαν εἶναι κοινότητα. Ὁ γὰρ ἐν ἡμέρᾳ ἐστὶν ἡ σκιά, τοῦτο οἰεσθαι χρεὶ ἐν νυκτὶ τοῦ σκότους εἶναι τὴν φύσιν. Εἰ γὰρ πᾶσα σκιά (2), αὐγῆς τινος διαφανούσης, ἀντικειμένως τῷ φωτὶ ἀπὸ τῶν σωμάτων ἐκπίπτει: καὶ ἔωθεν μὲν πρὸς δυσμὰς τέταται, ἐσπέρας δὲ πρὸς ἀνατολὴν ἀποκλίνει, ἐν δὲ τῇ μεσημβρίᾳ ἀρκυία γίνεται: καὶ ἡ νῦξ ἐπὶ τὸ ἐναντίον ταῖς ἀκτίσιν ὑποχωρεῖ, οὐδὲν ἕτερον οὔσα κατὰ τὴν φύσιν ἢ σκίασμα γῆς. Ὡς γὰρ ἐν ἡμέρᾳ ἡ σκιά τῷ ἀντιφράσσοντι τὴν αὐγὴν παρῦφίσταται, οὕτως ἡ νῦξ σκιαζομένου τοῦ περὶ γῆν ἀέρος συνίστασθαι πέφυκε. Τοῦτο τοίνυν ἐστὶ τὸ εἰρημένον, ὅτι *διαχώρισεν ὁ θεὸς ἀνὰ μέσον τοῦ φωτός καὶ ἀνὰ μέσον τοῦ σκότους*: ἐπειδὴ τὸ σκότος ὑποφύγει τοῦ φωτός τὰς ἐπιδρομὰς, ἐν τῇ πρώτῃ δημιουργίᾳ φυσικῆς αὐτῆς τῆς ἀλλοτριώσεως κατασκευασθείσης (3) πρὸς ἀλλήλα. Νῦν δὲ ἥλιον ἐπέταξε τοῖς μέτροις τῆς ἡμέρας: καὶ σελήνην, ὅταν ποτὲ πρὸς τὸν ἴδιον κύκλον ἀπαρτισθῇ, ἀρχηγὸν ἐποίησε τῆς νυκτός. Σχεδὸν γὰρ τότε κατὰ διάμετρον οἱ φωστῆρες ἀλλήλοις ἀντικαθίστανται. Ἀνατέλλοντος μὲν γὰρ τοῦ ἡλίου, ἐν ταῖς πανσελήνοις καταφέρεται πρὸς τὸ ἀφανὲς ἢ σελήνη: δυομένου δὲ πάλιν τοῦ ἡλίου, αὕτη πολλακίς ἐξ ἀνατολῶν ἀντανίσχει (4).

octavo τότε δὲ τήν. Aliquanto post Reg. quintus εἶναι κοινωνίαν.

(2) Ita quatuor mss. Editio Paris. ἡ γὰρ σκιά πᾶσα. Deest σκιά in editione Basil.

(3) Colb. secundus ἀλλοτριώσεως παρασκευασθείσης.

(4) Reg. primus ἀνίσχει.

Εἰ δὲ κατὰ τὰ ἄλλα σχήματα οὐ συναπαρτίζεται τῇ A dore astra superans, et tellurem illustrans : ita
 νυκτὶ τὸ σελήνατον φῶς, οὐδὲν πρὸς τὸν προκείμενον temporis spatia cum sole ex æquo partitur.
 λόγῳ. Πλὴν ὅτι, ὅταν ἐαυτῆς τελειοτάτη τυγχάνῃ, κατάρχει μὲν τῆς νυκτὸς τῷ ἰδίῳ φωτὶ τὰ ἄστρα
 ὑπεραυγάζουσα καὶ τὴν γῆν περιλάμπουσα (5), ἐξίσου δὲ πρὸς τὸν ἥλιον τοῦ χρόνου διαιρεῖται τὰ μέτρα.

4. Καὶ ἔστωσαν εἰς σημεῖα, καὶ εἰς καιροὺς, καὶ
 εἰς ἡμέρας, καὶ εἰς ἔνιαυτούς. Ἀναγκαῖαι πρὸς τὸν
 ἀνθρώπινον βίον αἱ ἀπὸ τῶν φωστῆρων σημειώσεις.

Ἐάν γὰρ μὴ (6) τις πέρα τοῦ μέτρου τὰ ἀπ' αὐ-
 τῶν (7) σημεῖα περιεργάζεται, χρησίμους αὐτῶν τὰς
 ἐκ τῆς μακρᾶς ἐμπειρίας παρατηρήσεις εὐρήσει.

Πολλὰ μὲν γὰρ περὶ ἐπομβρίας ἔστι μαθεῖν, πολλὰ
 δὲ περὶ αὐχμῶν καὶ πνευμάτων κινήσεως, ἢ μερικῶν
 ἢ καθόλου, βιαιῶν ἢ ἀνειμένων. Ἐν γὰρ τι τῶν ἀπὸ

τοῦ ἡλίου παραδεικνυμένων καὶ ὁ Κύριος ἡμῖν πα-
 ραδέδωκεν (8) εἰπὼν, ὅτι Χειμῶν ἔσται στυγνάζει B
 γὰρ πυρρόρων ὁ οὐρανός. Ἐπειδὴν γὰρ δι' ἀγλῦος

ἢ ἀναφορὰ γένηται τοῦ ἡλίου, ἀμαυροῦνται μὲν αἱ
 ἀκτίνες, ἀνθρακώδης δὲ καὶ ὑφαίμιος τὴν χροῖαν ὀρᾷ-
 ται. τῆς παχύτητος τοῦ ἀέρος ταύτης ἐμποιοῦσης τὴν

φαντασίαν ταῖς ὄψεσι. Μὴ διαχυθεὶς δὲ ὑπὸ τῆς
 ἀκτίνος ὁ πεπυκνωμένος τέως καὶ συνεστῶς ἀθρ ὀηλός
 ἔστι διὰ τὴν ἐπιβροίαν τῶν ἐκ τῆς γῆς ἀτμῶν κρα-

τηθῆναι μὴ δυνηθεὶς, ἀλλὰ τῷ πλεονασμῷ τοῦ ὑγροῦ
 χειμῶνα ἐπάξων τοῖς χωροῖς περὶ ἃ συναθροίζεται.

Ὅμοιως δὲ καὶ ἐπειδὴν ἡ σελήνη περιλιμνάζεται καὶ
 τῷ ἡλίῳ δὲ ὅταν αἱ λεγόμεναι ἄλωες (9) περιγραφῶ-
 σιν, ἢ ὕδατος ἀερίου πλήθος, ἢ πνευμάτων βιαιῶν (10)

κίνησιν ὑποφαίνουσιν ἢ καὶ, οὐς ὀνομάζουσιν ἀνθ-
 ἡλίου, ὅταν συμπεριτρέχουσι τῇ τοῦ ἡλίου φορᾷ, συμ-
 πτωμάτων τινῶν ἀερίων σημεῖα γίνονται. Ὅσπερ οὖν C
 καὶ αἱ βάρδοι, αἱ κατὰ τὴν χροῖαν τῆς ἱριδος εἰς ὀρθὸν

τοῖς νέφεσιν ἐμφαινόμεναι, ἠμρόσης ἢ χειμῶνας ἐξ-
 αἰσίους, ἢ ὄλωες τὴν ἐπὶ πλείστον μεταβολὴν τοῦ ἀέρος
 ἐνδεικνύονται. Πολλὰ δὲ καὶ περὶ σελήνην αὐξομέ-

νην (11) ἢ λήγουσαν οἱ τούτοις ἐσολαχότες τετηρή-
 κασι σημειώθη, ὡς τοῦ περὶ γῆν ἀέρος ἀναγκαίως
 τοῖς σχήμασιν αὐτῆς συµμεταβαλλομένου. Ἀεπτῆ μὲν

γὰρ οὐσα περὶ τρίτην ἡμέραν καὶ καθαρὰ, σταθερὰν
 εὐδίαν κατεπαγγέλλεται· παγεῖα δὲ ταῖς κεραλαῖς καὶ
 ὀπέρυθρος φαινόμενη, ἢ (12) ὕδωρ λάθρον ἀπὸ νεφῶν,

ἢ νότου βιαίαν κίνησιν ἀπειλεῖ. Τὴν δὲ ἐκ τούτων
 σημειώσιν ὅσον τῷ βίῳ παρέχεται τὸ ὠφέλιμον, τίς
 ἀγνοεῖ; Ἐξεστὶ μὲν γὰρ τῷ πλωτῆρι εἰσω λιμένων

κατέχειν τὸ σκάφος, τοὺς ἐκ τῶν πνευμάτων κινδύ-
 νους προορωμένων· ἔξεστι δὲ τῷ ὀδοπόρῳ πόρρωθεν D
 ἐκκλίνειν τὰς βλάδας, ἐκ τῆς στυγνότητος τοῦ ἀέρος

τὴν μεταβολὴν ἀναμένοντι. Γεωργοὶ δὲ, οἱ περὶ τὰ
 σπέρματα καὶ τὰς τῶν φυτῶν θεραπείας πονοῦμενοι,
 πάσας ἐντεῦθεν εὐρίσκουσι τὰς εὐκαιρίας τῶν ἐρ-

γων. Ἦδη δὲ καὶ τῆς τοῦ παντὸς διαλύσεως ἐν ἡλίῳ
 καὶ σελήνῃ καὶ ἀστροῖς σημεῖα φανήσεσθαι ὁ Κύριος

4. Et sint in signa, et in tempora, et in dies in
 annos. Necessariæ sunt ad humanam vitam notæ
 luminarium atque significationes. Etenim si quis
 signa eorum non ultra motum explorat, utiles ipso-
 rum observationes ex longa experientia comperiet.
 Multa namque de pluviis, multa de siccitate, deque
 ventorum motu, tum particularium, tum universa-
 lium, violentorum aut remissorum discere licet.
 Profecto unum aliquod solis signum etiam Dominus
 nobis exposuit, cum ait : *Tempestas erit : trista est*

enim rubens cælum ⁶⁶. Cum enim per nebulam fit
 solis ascensus, obscurantur quidem radii ; sed sol
 carbonum in morem rutilans et colore subcruentis
 conspicitur, hanc oculis specieem obijciente aeris
 crassitudine. Constat autem aerem illum condensata
 ac compactum, cum a radio non diffunditur, ob
 vaporum e terra exurgentium fluxionem contineri
 non posse : sed in his regionibus circa quas cogitur,
 tempestatem ob humoris copiam excitaturum. Si-

militer etiam cum undelibet restagnat luna, et arcæ,
 quas vocant, solem circumscribunt, tunc aut aquæ
 aeræ abundantiam, aut vehementium ventorum
 motum significant : quin etiam ii quos adversos so-
 les appellant, quando una cum solis conversione cir-
 cumcursant, aeriorum quorundam casuum fiunt
 præsgia. Ita et virgæ illæ quæ iridis imitantur co-
 lorem, ac rectæ in nubibus apparent, pluvias aut
 ingentes procellas, aut denique maximam aeris
 immutationem portentunt. Multa quoque indicia
 circa crescentem vel decrescentem em lunam observa-

verunt, qui rebus istis operam impendere : quasi
 aer terræ circumfusius, simul cum ipsius liguris ne-
 cessario permuletur. Cum enim circa tertium diem
 tenuis est et pura, firmam constantemque sereni-
 tatem prænuntiat : sin autem cornibus crassa, et
 subrubicunda cernitur, aut copiosam aquam e nu-
 bibus lapsuram, aut violentam austri motionem fu-
 turam minatur. Jam vero quantum afferant utilita-
 tis generi humano harumce rerum observationes,
 quis ignorat ? Nam nautæ navem intra portus con-
 tinere licet, et ventis impendentia prævidenti.

Fas est viatori eminentis incommoda declinare,
 ex cæli tristitia aeris mutationem expectanti. Agri-
 colæ quoque, qui circa semina ac plantarum cultum
 occupantur, inde conjectant omnem faciendorum
 operum opportunitatem. 54 Jam vero et dissolu-
 tionis universi signa in sole lunaque et astris præ-

54 Jam vero et dissolutionis universi signa in sole lunaque et astris præ-

54 Jam vero et dissolutionis universi signa in sole lunaque et astris præ-

54 Jam vero et dissolutionis universi signa in sole lunaque et astris præ-

54 Jam vero et dissolutionis universi signa in sole lunaque et astris præ-

⁶⁶ Matth. xvi, 3.

(5) Regius primus et Colb. secundus καὶ τὴν κτί-
 σιν περιλάμπουσα.

(6) Editi ἐάν γὰρ μὴ. Deest γὰρ in nostris septem
 mss.

(7) Codices duo ἐπ' αὐτῶν. Alii quatuor mss. ἀπ'
 αὐτῶν. Editi vero ὑπ' αὐτῶν. Aliquanto post editi
 πολλὰ δὲ καὶ. Deest καὶ in quibusque mss.

(8) Ita septem inss. Editi παρέδωκεν. Colb. pri-

mus παρέδωκεν ἡμῖν.†

(9) Codices duo ἄλωες. Regii item duo cum
 Colb. secundo ἄλωες. Editi ἄλωες.

(10) Editio Basil. cum quinque mss. βιαίων. Edi-
 tio Paris. cum duobus aliis mss. βιαίων.

(11) Codices duo σελήνην αὐξανομένην.

(12) Ita editio Basil. cum multis mss. Editio Pa-
 ris. ἢ καὶ. Ibidem Colb. secundus ὑπὸ νεφῶν.

dixit Dominus apparitura esse : *Sol vertetur in sanguinem, et luna non dabit lumen suum.* Hæc sunt consummationis universi signa.

5. Sed qui fines prætergrediuntur, sententiam illam ad defendendam genethliacorum artem trahunt; dicuntque vitam nostram a cælestium motu pendere; ideoque ea quæ nobis accidunt, a Chaldeis astrorum ope significari. Atque simplicem hanc Scripturæ dictionem, *Sint in signa*, non de veris affectionibus, neque de temporum immutatione, sed de vitæ sorte, suo arbitraria accipiunt. Quid enim dicunt? Quod horum astrorum quæ moventur complexus, ubi cum iis stellis quæ in zodiaco sitæ sunt, secundum talem figuram inter se concurrerint, tales generationes efficit: contra, quod talis eorumdem habitus, vitæ sortem reddit contrariam. De quibus forte explanationis gratia, re paulo altius repetita, inutile non fuerit disceptare. Nihil autem mei ipsius proprium dicturus sum, sed ad eos confutandos suis ipsorum verbis utar: ut præoccupatis quidem jam hoc morbo afferam aliquod remedium, reliquis vero, ne in similes errores incidant, munimen et tutelam. Hanc genethliologiam qui invenero, multas in temporis latitudine ac spatio figuras a se ignorari cum intelligerent, mensuras temporis in angustum prorsus contraxerunt: quasi vel infra minimum ac brevissimum intervallum, quale dicit Apostolus, *In puncto temporis, in ictu oculi*⁶⁶, maximum discrimen intercedat inter ortum et ortum. Atque hinc qui in hoc momento genitus fuit, urbium rex est, et locupletissimus ac potens populorum princeps: qui vero in alio temporis puncto natus est, mendiculus quispiam futurus est, et vagus, a foribus ad fores quotidiani victus comparandi causa transiens. Quamobrem eo orbe, qui signifer appellatur, duodecim in partes diviso, quoniam sol triginta duorum spatio, globi illius, qui inerrans dicitur, duodecimam partem pertransit, ideo singulas illas duodecim partes in triginta portiones partiti sunt. Deinde singulis partibus in sexaginta divisis, singulas rursus sexagesimas sexagesies secuerunt. Jam vero nascentium ortum prævidentes, videamus an hanc exactam temporis divisionem conser-

A προηγήρευσεν· Ὁ ἥλιος (13) μεταστραφῆσεται εἰς αἷμα, καὶ ἡ σελήνη οὐ δώσει τὸ φέγγος αὐτῆς. Ταῦτα σημεῖα τῆς τοῦ παντὸς συμπληρώσεως.

5. Ἄλλ' οἱ ὑπὲρ τὰ ἔσκαμμένα πηδῶντες (14), ἐπὶ τὴν συνηγορίαν τῆς γενεθλιαλογίας τὸν λόγον ἔλκουσι, καὶ λέγουσι προστηθῆσαι τὴν ἡμετέραν ζωὴν τῇ κινήσει τῶν οὐρανίων· καὶ διὰ τοῦτο ἐκ τῶν ἀστρῶν γίνεσθαι παρὰ τῶν Χαλδαίων τὰς σημειώσεις τῶν περὶ ἡμᾶς συμπτωμάτων. Καὶ ἀπλοῦν ὄντα τῆς Γραφῆς τὸν λόγον, Ἔστωσαν εἰς σημεῖα, οὐχὶ μὲν περὶ τὸν αἶρα τροπῶν, οὐδὲ τῶν περὶ τὰς ὥρας μεταβολῶν, ἀλλ' ἐπὶ τῆς τῶν βίων ἀποκληρώσεως, πρὸς τὸ δοκοῦν ἑαυτοῖς, ἐξακούουσι. Τί γὰρ φασιν; Ὅτι τῶνδε μὲν τῶν κινουμένων ἀστρῶν ἡ ἐπιπλοκὴ, πρὸς τοὺς ἐν τῷ ζωδιακῷ κειμένους (15) ἀστέρας κατὰ τοιοῦδε σχῆμα συναθρόντων ἀλλήλοις, τὰς τοιάδε γενέσεις ἀποτελεῖ· ἡ δὲ τοιάδε σχέσις τῶν αὐτῶν τὴν ἐναντίαν ἀποκληρώσιν τοῦ βίου ποιεῖ. Περὶ ὧν οὐκ ἄχρηστον ἴσως σαφηνείας ἕνεκεν μικρὸν ἀνωθεν ἀναλαβόντας εἰπεῖν. Ἐρῶ δὲ οὐδὲν ἑμαυτοῦ ἴδιον, ἀλλὰ τοῖς αὐτῶν ἐκαίωον πρὸς τὸν κατ' αὐτῶν ἐλεγχον ἀποχρήσομαι, τοῖς μὲν ἤδη προσειλημμένοις εἰς τὴν βλάβην ἰασίν τινα παρεχόμενος, τοῖς δὲ λοιποῖς ἀσφάλειαν πρὸς τὸ μὴ τοῖς ὁμοίοις περιπεσεῖν. Οἱ τῆς γενεθλιαλογίας ταύτης εὐρεταί, καταμαθόντες, ὅτι ἐν τῷ πλάτει τοῦ χρόνου πολλὰ τῶν σχημάτων αὐτοῖς διαφεύγει, εἰς στενὸν παντελῶς ἀπέκλεισαν τοῦ χρόνου τὰ μέτρα· ὡς καὶ παρὰ τὸ μικρότατον καὶ ἀκαριαῖον, οἷόν φησιν (16) ὁ Ἀπόστολος, τὸ ἐν ἀτόμῳ, καὶ τὸ ἐν ῥιπῇ ὀφθαλμοῦ, μεγίστης οὐσίας διαφορὰς γενέσει πρὸς γένεσιν· καὶ τὸν ἐν τούτῳ (17) τῷ ἀκαριαίῳ γεννηθέντα τύραννον εἶναι πλείων, καὶ ἄρχοντα δῆμων, ὑπερπλουτοῦντα καὶ δυναστεύοντα· τὸν δὲ ἐν τῇ ἐτέρᾳ ῥοπῇ τοῦ καιροῦ γεννηθέντα, προσαιτηγ τινὰ καὶ ἀγύρτην, θύρας ἐκ θυρῶν ἀμειβόμενος τῆς ἐφ' ἡμέραν τροφῆς (18) ἕνεκα. Διὰ τοῦτο τὸν ζωοφόρον ἐγγόμενον κύκλον διελόντας εἰς δώδεκα μέρη, ἐπειθὲ λέγὰ τριάκοντα ἡμερῶν ἔσθαι τὸ δωδέκατον τῆς ἀπλανοῦς λεγομένης σφαίρας ὁ ἥλιος, εἰς τριάκοντα μοῖρας τῶν δωδεκατημορίων ἕκαστον διηρήκασι. Ἔπειτα ἐκάστην μίαν εἰς ἐξήκοντα διελόντας (19), ἕκαστον πάλιν τῶν ἐξηκοστῶν ἐξηκοντάκις ἑταμέν.

D Τίθεντες τοίνυν τὰς γενέσεις τῶν τιχομένων, ἴδωμεν

⁶⁶ I Cor. iv, 52.

(13) Ὁ ἥλιος, etc. Videtur Basilium confudisse versum 31 capitis II Joelis cum versu 29 capitis XIIII Matthei. Qua de re ut enique existimare liceat, priusque verba proferam. Joelis igitur hæc sunt: Ὁ ἥλιος μεταστραφῆσεται εἰς σκότος, καὶ ἡ σελήνη εἰς αἷμα. Sol convertetur in tenebras, et luna in sanguinem. Apud Mattheum vero sic legitur: Ὁ ἥλιος σκοτισθήσεται, καὶ ἡ σελήνη οὐ δώσει τὸ φέγγος αὐτῆς. Sol obscurabitur, et luna non dabit lumen suum.

(14) Illud, ὑπὲρ τὰ ἔσκαμμένα πηδῶν, in proverbio dici solebat, pro eo quod est, *fines rei alicujus transgressa*. eoque usus est Lucianus in Gallo, c. 6.

(15) Reg. sextus et Boill. cum editione Basil. ἐν τῷ ζωδιακῷ κινουμένων. Editio Paris. cum quibus-

dam aliis mss. κειμένων.

(16) Ita quinque mss. Editi δ φησιν.

(17) Reg. sextus καὶ τὸν ἐπὶ τούτῳ.

(18) Codices tres τῆς ἐφημέρου τροφῆς. Alii quidam mss. τῆς ἐφ' ἡμέραν τροφῆς. Non codex Combes. cum duobus aliis mss, τὸν ζωδιαφόρον λεγόμενον. Editi cum Regiis tertio et quinto ζωοφόρον. Statim sex mss. ἐπειθὲ διὰ. Editi ἐπὶ διὰ.

(19) Henricianus codex ἐξήκοντα διαφεύγοντας. Medicæ cum sex aliis mss. διελέγοντας. In eadem editio Basil. cum utroque Duc. et cum aliis septem τῶν ἐξηκοστῶν ἐξηκοντάκις. Deest ἐξηκοστῶν in editione Paris.

ει τὴν ἀκριβείαν ταύτην τῆς τοῦ χρόνου διαιρέσεως ἀποῤῥῶσαι δυνήσονται. Ὅμοῦ τε γὰρ ἐτέχθη τὸ παιδίον, καὶ ἡ μήτηρ κατασκοπεῖ τὸ γεννηθὲν ἄρβρον ἢ θῆλυ· εἶτα ἀναμένει τὸν κλαυθμόν, ὅπερ σημεῖόν ἐστι τῆς ζωῆς τοῦ τεχθέντος. Πόσα βούλει ἐν τούτῳ τῷ χρόνῳ παραβραμεῖν ἐξηκοστά; Εἶπε (20) τῷ Καλδαίῳ τὸ γεννηθέν. Διὰ πόσων, βούλει, θῶμεν τῶν λεπτοτάτων τῆς μάλας τὴν φωνὴν παρελθεῖν· ἄλλως τε καὶ εἰ τύχοι (21) ἔξω τῆς γυναικωνίτιδος ἐστὼς ὁ τὴν ὥραν ἀποτιθέμενος; Δεῖ γὰρ τὸν τὰ ὠροσκοπεῖα καταμαθεῖν μέλλοντα πρὸς ἀκριβείαν τὴν ὥραν ἀπογράφεται, εἴτε ἡμερινὰ ταῦτα, εἴτε νυκτερινὰ τυγχάνοι. Πόσων ἐξηκοστῶν σμῆνος ἐν τούτῳ πάλιν παρατρέχει τῷ χρόνῳ; Ἀνάγκη γὰρ εὐρεθῆναι τὸν ὠροσκοποῦντα ἀστέρων οὐ μόνον κατὰ πόστου (22) δωδεκατημορίου ἐστίν, ἀλλὰ καὶ κατὰ ποίας μοίρας τοῦ δωδεκατημορίου, καὶ ἐν πόστῳ ἐξηκοστῷ, εἰς δὲ ἔφαμεν διαιρεῖσθαι τὴν μοῖραν (23) ἢ, ἵνα τὸ ἀκριβὲς εὐρεθῆ, ἐν πόστῳ ἐξηκοστῷ τῶν ὑποδιηρημένων ἀπὸ τῶν πρώτων ἐξηκοστῶν. Καὶ ταύτην τὴν οὕτω λεπτήν καὶ ἀκατέληπτον εὔρεσιν τοῦ χρόνου ἐφ' ἑκάστου τῶν πλανητῶν ἀναγκαῖον εἶναι ποιεῖσθαι λέγουσιν, ὥστε εὐρεθῆναι ποταπὴν εἶχον σχέσιν πρὸς τοὺς ἀπλανεῖς, καὶ ποταπὴν ἦν τὸ σχῆμα αὐτῶν πρὸς ἀλλήλους ἐν τῇ τότε γενέσει τοῦ τεκτομένου. Ὡστε εἰ τῆς ἕρας ἐπιτυχεῖν ἀκριβῶς ἀδύνατον, ἢ δὲ τοῦ βραχυτάτου παραλλαγῆ τοῦ παντὸς διαμαρτεῖν ποιεῖ, καταγέλαστοι καὶ οἱ περὶ τὴν ἀνύπαρκτον ταύτην τέχνην ἐσχολακότες, καὶ οἱ πρὸς αὐτοὺς κεχηγότες, ὡς δυναμένους εἰδέναι τὰ κατ' αὐτοῦς.

6. Οἷα δὲ καὶ τὰ ἀποτελεσματικά (24); Ὁ δεῖνα οὖλος, φησὶ, τὴν τρίχα (25), καὶ χαροπὸς Κριοῦ γὰρ ἔχει τὴν ὥραν· τοιοῦτον δὲ πως ἐφθῆναι τὸ ζῶον. Ἀλλὰ καὶ μεγάλῳρων· ἐπειδὴ ἡγεμονικὸν ὁ Κριός· καὶ προετικὸς (26), καὶ πάλιν ποριστικὸς· ἐπειδὴ τὸ ζῶον τοῦτο καὶ ἀποτιθεταὶ ἀλύπως τὸ ἔριον, καὶ πάλιν παρὰ τῆς φύσεως βίβλιος ἐπαμφιέννυται. Ἀλλὰ καὶ ὁ Ταυριανὸς τληπαθῆς (27), φησὶ, καὶ δουλικὸς· ἐπειδὴ ὑπὸ ζυγῶν ὁ ταῦρος. Καὶ ὁ Σκορπιανὸς κλήκτης διὰ τὴν πρὸς τὸ θηρίον ὁμοίωσιν. Ὁ δὲ Ζυγιανὸς δίκαιος, διὰ τὴν παρ' ἡμῖν τῶν ζυγῶν ἰσότητα. Τούτων τί ἂν γένοιτο καταγελαστότερον; Ὁ Κριός, ἐφ' οὗ τὴν γένεσιν τοῦ ἀνθρώπου λαμβάνει, οὐρανοῦ μέρος ἐστὶ τὸ δωδέκατον, ἐν ᾧ γενόμενος ὁ ἥλιος τῶν ἡριῶν σημείων ἄπτεται (28). Καὶ Ζυγός, καὶ Ταῦρος ὠπύτως, ἕκαστον τούτων δωδεκατημορίον ἐστὶ τοῦ ζωδιακοῦ λεγομένου κύ-

(20) Sic editio Basil. et nostri septem mss. At editio Paris. εἶτα εἶπε.

(21) Reg. sextus εἰ τύχη.

(22) Ita editio Basil. et quinque mss. e nostris praeter Combef. Editio Paris. κατὰ πόστου.

(23) Nostra editio Basil. cum septem mss. διαιρεῖσθαι τὴν μοῖραν. Editio Paris. διαιρεῖσθαι ἑκάστην τριακοστὴν μοῖραν.

(24) Editio Basil. et Bodd. cum Regii primo et quinto et cum Coisl. primo ἀποτελεσματικά. Editio Paris. cum nonnullis mss. ἀποτελεσματικά.

(25) Editi Paris. mss. φησὶ. Mox editio Basil. et

vare possint. Nam simulatque natus est puer, quod genitum est, idne mas sit an femina obstetrix explorat : subinde exspectat vagitum, quod vitae ejus qui natus fuit, signum est. Quot vis per hoc tempus praeteriisse sexagesimas partes? Chaldaeo declarat, quod natum est. Quot minutissimas partes, interea dum obstetrix loqueretur, vis ponamus 55 praeteriisse, praesertim si contingat, ut extra gynaeceum steterit qui horam colligit ac exponit? Oportet enim eum qui horarum natalium scientiam discere vult, tempus et horam accurate describere, sive diurnae, sive nocturnae sint. Quanta iterum sexagesimarum multitudo per hoc tempus praeterfluit? Necessae est enim inveniri sidus natalitium, non juxta quotam modo duodecimam partem sit, sed juxta quas etiam duodecimae partis partes occurrat, et in quota sexagesima, in quas partes partem unamquamque dividi diximus : aut, ut certa rei veritas inveniat. in quota sexagesima ex iis quae a primis sexagesimis subdivisae sunt. Et hanc adeo tenem et incomprehensibilem temporis investigationem in quibusque planetis fieri necesse esse aiunt, ut comperitum sit et exploratum, qualem habeant cum inerrantibus stellis habitum, et qualis eorum inter se esset figura in ejus qui tunc natus est ortu. Quare si fieri non possit, ut horam accurate assequantur, et tamen brevissimi temporis immutatio in causa sit cur a toto aberretur, deridendi sunt et ii qui in hac arte imaginaria excolenda studium ponunt, et ii qui in ipsos aperto ore intenti sunt, perinde quasi ea quae ipsis sunt eventura, cognoscere possint.

6. Quales autem producuntur effectus? Hujus capilli, inquam, futuri sunt crispi, oculive decori : Arietis scilicet habet horam : namque animal illud quodammodo est tale aspectu. Quin etiam erit grandi animo et elato; quippe penes Arietem est principatus : erit et largus, et rursus quaestuosus; quandoquidem hoc animal et citra molestiam deponit lanam, et rursus facile a natura vestitur. Sed in Tauro natum, tolerantem esse laborum dicant, atque servilem : quoniam jugo taurus subjicitur. Qui vero editus est sub Scorpione, erit percussor, ob eam quam cum isto animali habet similitudinem. Qui autem in Libra natus est, futurus est justus, propter librarum apud nos aequalitatem. Quid his magis ridiculum esse possit? Arietis ille, a quo hominis natalem desumis, caeli pars est duodecima, in qua cum fuerit sol, verna signa attingit. Et Libra

nostrum septem mss. κριῶ γάρ. Editio Paris. κριοῦ γάρ. Bodd. κριῶν γάρ.

(26) Variant e:liii et mss. Editio Paris. cum Reg. octavo προετικὸς. Editio Basil. cum Reg. tertio et cum Bodd. προαιρητικὸς. Coisl. primus προετικὸς δὲ καὶ. Coisl. secundus προηγητικὸς. Reg. quintus cum Colb. secundo προσετικὸς. Notam, qua hunc locum illustrat Duceus, legas suadeo.

(27) Reg. sextus τληπαθῆς φύσει καὶ δουλικὸς, laborum tolerans est natura, et servilis

(28) Ita codices septem. Editi et Coisl. primus ἐγ-ἀπτεται.

et Taurus similiter, unumquodque ex his signis A
 ejus circuli qui zodiacus vocatur, pars est duode-
 cimā. Quomodo igitur illinc præcipuas vite huma-
 næ causas proliscisci doces, et ex terrenis pecudi-
 bus nascentium hominum mores exprimis atque
 effingis? Nam qui in Ariete exoritur, liberalis est,
 non quod illa pars cœli mores tales efficiat, sed
 quod huic pecori talis natura insit. Quid ergo fidem
 ex astris tibi faciens perterrefacis nos, hæcque per
 balatæ conaris persuadere? Nam si cœlum ab ani-
 malibus tales accipit morum proprietates, ipsum
 etiam alienis principiis est subjectum, quippe quod
 causas ex his pecoribus dependentes habeat. Quod
 si id asserere ridiculum sit, longe magis ridiculum
 est, ex iis inter quæ nulla 56 necessitudo inter-
 cedit, conari opinionem illam credibilem probabi-
 lemque reddere. Atqui hæ istorum argutiæ araneum
 telis sunt consimiles, in quas cum culex, aut
 musca, aut quodvis animal hisce imbecillibus si-
 mile incidit, irretita detinetur: at cum fortius
 aliquod animal accesserit, illud et facile pertransit,
 et tenuem hanc texturam perumpit ac dissipat.

7. Verum non his solis contenti sunt, sed etiam
 quarum rerum domina est uniuscujusque nostrum
 voluntas (hoc est, studiorum virtutis aut vitii), illa-
 rum etiam causas cœlestibus attribuunt. Quibus
 contrahere alioqui ridiculum est: sed quia plures
 eo errore præoccupantur, hæc forte necesse fuerit
 silentio non præterire. Primum quidem illud ipsos
 interrogabimus, numne stellarum figuræ diebus sin-
 gulis sexcenties mutantur? Nam cum stellæ illæ
 quæ nuncupantur errantes, semper moveantur, et
 aliæ quidem citius sibi mutuo occurrant, aliæ vero
 circuitus tardiores conficiant, in eadem hora sæpe-
 numero et se invicem respiciunt, et occultantur.
 Et cum in ortu id maximi sit momenti, aut a bene-
 fica stella, ut ipsi loquuntur, aut a malefica con-
 spici; et cum sæpe id tempus quo benefica stella
 testimonium præbebat, non assequantur, ob unius
 minutissimi spatii ignorantiam, hanc ipsam velut
 in mala fortuna sitam recensuerunt. Cogor enim
 ipsis eorum vocibus uti. Sane multum est amentię
 in his verbis, sed longe plus est impietatis. Nam
 maleficæ stellæ malignitatis suæ causam in suum
 ipsarum conditorem transferunt. Etenim si ipsis a
 natura inest malum, conditor ipse erit mali effe-
 ctor. si vero sua sponte et voluntate malæ eva-
 dunt, primum quidem animalia erunt eligendi fa-
 cultate prædita, soluto ac libero impetu utentia;
 id quod de inanimatis ementiri ac fingere, dementiæ
 summæ est. Deinde quantum a ratione abhorret,
 malum aut bonum non pro merito cuique distri-

(29) Codices quatuor τοῖς ἀραχνίοις. Reg. octavius
 τοῖς ἀραχνίοις. Editi cum Reg. tertio τοῖς τῶν
 ἀραχνίων ὑφάσμασιν. Coisl. primus τοῖς τῶν ἀρα-
 χνίων ὑφ. Coisl. secundus τοῖς τῶν ἀραχνίων ὑφ.

(30) Quatuor mss. ἐκπίπτει.

(31) Codices quatuor μόνον. Editis Basil. μόνον.

(32) Colb. secundus ἢ κυρία. Mox editi cum Reg.
 secundo δῆ. Alii quatuor mss. δέ. Statim Combef.

κλου. Πῶς οὖν ἐκείθεν τὰς προηγουμένας αἰτίας λέγων
 ὑπάρχειν τοῖς τῶν ἀνθρώπων βίοις, ἐκ τῶν παρ'
 ἡμῖν βοσκημάτων τῶν γεννωμένων ἀνθρώπων τὰ
 ἤδη χαρακτηρίζεις; Εὐμετάδοτος γὰρ ὁ Κριανός,
 οὐκ ἐπειδὴ τοιοῦτου ἔθους ποιητικὸν ἐκείνο τὸ μέρος
 τοῦ οὐρανοῦ, ἀλλ' ἐπειδὴ τοιαύτης φύσεώς ἐστι τὸ
 πρόβατον. Τί οὖν δυσωπεῖς μὲν ἡμᾶς ἀπὸ τῆς ἀξιο-
 πιστίας τῶν ἀστρων, πείθειν δὲ ἐπιχειρεῖς εἰς τῶν
 βληχημάτων; Εἰ μὲν γὰρ παρὰ τῶν ζώων λαβὼν ὁ
 οὐρανὸς ἔχει τὰ τοιαῦτα τῶν ἔθων ἰδιώματα, καὶ
 αὐτὸς ὑπόκειται ἀλλοτριᾷ ἀρχαίς, ἐκ τῶν βοσκη-
 μάτων ἔχων τὰς αἰτίας ἀηρητημένας· εἰ δὲ κατα-
 γέλαστον τοῦτο εἰπεῖν, καταγελαστότερον πολλῶν ἐκ
 τῶν μηδὲν κοινωνούντων ἐπάγειν ἐπιχειρεῖν τῷ
 λόγῳ τὰς πιθανότητας. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν αὐτῶν τὰ
 σοφὰ τοῖς ἀραχνίοις (29) ὑφάσμασιν ἔοικεν, οἷς
 ὅταν μὲν κώνωψ, ἢ μύζι, ἢ τι τῶν παραπλησίως
 τούτοις ἀσθενῶν ἐνοσχεθῆ, καταθεθέντα κρατεῖται·
 ἐπειδὴν δὲ τῶν ἰσχυροτέρων τι ζώων ἐγγίση, αὐτὸ
 τε βρόδιως διεκπίπτει (30), καὶ τὰ ἀδρανῆ ὑφάσματα
 διέρρηξαι καὶ ἔφάνισαι.

7. Καὶ οὐκ ἐπὶ τούτων ἴστανται μόνον (31), ἀλλὰ
 καὶ ὧν ἡ προαίρεσις ἐκάστου ἡμῶν κυρία (32) (λέγω
 δὴ, τῶν ἐπιτηδευμάτων ἀρετῆς ἢ κακίας), καὶ τού-
 των τὰς αἰτίας τοῖς οὐρανόις συνάπτουσιν. Οἷς τὸ
 ἀντιλέγειν ἄλλως μὲν καταγέλαστον, διὰ δὲ τὸ πρᾶ-
 κατέχεσθαι τοὺς πολλοὺς τῇ ἀπάτῃ, ἀναγκάζον
 ἴσως μὴ σιωπῇ παρελθεῖν. Πρῶτον μὲν οὖν ἐκείνο
 αὐτοὺς ἐρωτήσωμεν, εἰ μὴ ἐφ' ἐκάστης ἡμέρας
 μυριάκις ἀμείβεται τῶν ἀστέρων τὰ σχήματα; Ἀσι-
 κίνητοι γὰρ ὄντες οἱ πλανῆται λεγόμενοι, καὶ οἱ μὲν
 θάττον ἐπικαταλαμβάνοντες ἀλλήλους, οἱ δὲ βραδυ-
 τέρας τὰς περιόδους ποιούμενοι, ἐπὶ τῆς αὐτῆς ὥρας
 πολλάκις καὶ ὀρθῶν ἀλλήλους καὶ ἀποκρύπτονται,
 μεγίστην τε ἔχει δύναμιν ἐν ταῖς (33) γενέσεσι τῇ
 ἢ παρὰ ἀγαθοποιῶν ἐφορᾶσθαι, ἢ κακοποιῶν, ὡς
 αὐτοὶ λέγουσι. Καὶ πολλάκις καθ' ὃν ἐπεμαρτύρει ὁ
 ἀγαθοποιὸς ἀστὴρ τὸν καιρὸν οὐκ ἐξευρόντες, παρὰ
 τὴν ἐνὸς τῶν λεπτοτάτων ἄνοιαν, ὡς ἐν τῷ κα-
 κοδαίμονι ματι αὐτὸν κείμενον ἀπεγράφαντο. Τοῖς
 γὰρ αὐτῶν ἐκείνων (34) συγχρήσασθαι ῥήμασιν ἀναγ-
 κάζομαι. Ἐν δὲ ταῖς τοιοῦτοις λόγοις πολὺ μὲν
 τὸ ἀνόητον, πολλαπλάσιον δὲ τὸ ἀσεβές. Οἱ γὰρ κα-
 κοποιοὶ τῶν ἀστέρων τῆς ἐαυτῶν πονηρίας ἐπὶ τὸν
 ποιήσαντα αὐτοὺς τὴν αἰτίαν μετατιθέασιν. Εἰ μὲν
 γὰρ ἐκ φύσεως αὐτῶν τὸ κακὸν, ὁ δημιουργὸς ἔσται
 τοῦ κακοῦ ποιητής· εἰ δὲ προαιρεῖται κακύνονται,
 πρῶτον μὲν ἔσται ζῶα προαιρετικὰ, λελυμένα καὶ
 αὐτοκρατορικᾶς ταῖς ὀρμαῖς κεχημένα· ὁ μανίας
 ἔστιν ἐπέκεινα καταψεύδεσθαι τῶν ἀψύχων. Ἐπειτα
 πόσον τὸ ἄλογον, τὸ κακὸν καὶ τὸ ἀγαθὸν μὴ κατὰ

cum aliis quinque mss. προσάπτουσιν. Editi cum
 Colb. secundo συνάπτουσιν.

(33) Sic quinque mss. Editi vero ἐπὶ ταῖς. Sta-
 tim quinque mss. καθ' ὃν ἐπεμαρτύρει. Editi ἐμαρ-
 τύρει.

(34) Colb. secundus αὐτῶν ἐκείνοις. Lege Morel-
 lum in hunc locum.

τὴν ἀξίαν διανέμειν ἐκάστῳ, ἀλλ' ἐπειδὴ ἐν τῷδε τῷ τόπῳ γέγονεν, ἀγαθοποιὸν ὑπάρχειν (35), καὶ ἐπειδὴ ὑπὸ τοῦδε ὁρᾶται, κακοποιὸν γίνεσθαι τὴν αὐτόν· καὶ ἐπειδὴ πάλιν μικρὸν τι παρεκκλίνη τοῦ σχήματος, εὐθύς τῆς κακίας ἐπιλανθάνεσθαι; Καὶ ταῦτα μὲν εἰς τοσοῦτον. Εἰ δὲ καθ' ἕκαστον ἀκαριαῖον τοῦ χρόνου ἐπ' ἄλλο καὶ ἄλλο μεταρμόζονται σχῆμα, ἐν δὲ ταῖς μυριάσι ταύταις μεταβολαῖς, πολλάκις τῆς ἡμέρας (36), οἱ τῶν βασιλικῶν γενέσεων ἀποτελοῦνται σχηματισμοὶ διὰ τί οὐκ ἐφ' ἐκάστης ἡμέρας γεννῶνται βασιλεῖς; ἢ διὰ τί ὅλως πατρικαὶ παρ' αὐτοῖς εἰσι βασιλείας διαδοχαί; Οὐ δῆπου γὰρ ἕκαστος τῶν βασιλέων παρατετηρημένως (37) εἰς τὸ βασιλικὸν τῶν ἀστέρων σχῆμα τοῦ ἰδίου υἱοῦ τὴν γένεσιν ἐναρμόζει. Τίς γὰρ ἀνθρώπων κύριος τοῦ τοιοῦτου; Πῶς οὖν Ὀζίας ἐγέννησε τὸν Ἰωάθαμ; Ἰωάθαμ τὸν Ἀχαζ; Ἀχαζ (38) τὸν Ἐζεκιαν; καὶ οὐδεὶς ἐν τούτοις δουλικῇ συνέντευχεν ὥρα γενέσεως; Ἐπειτα εἰ καὶ τῶν κατὰ κακίαν καὶ ἀρετὴν ἐνεργημάτων οὐκ ἐκ τοῦ ἐφ' ἡμῖν εἰσιν αἱ ἀρχαί, ἀλλ' ἐκ τῆς γενέσεως αἱ ἀνάγκαι, περιττοὶ μὲν οἱ νομοθέται, τὰ πρακτέα ἡμῖν καὶ τὰ φευκτὰ διορίζοντες (39), περιττοὶ δὲ καὶ οἱ δικασταί, ἀρετὴν τιμῶντες, καὶ πονηρίαν κολάζοντες. Οὐ γὰρ τοῦ κλέπτου τὴ ἀδίκημα. οὐδὲ τοῦ φονέως ἢ γε οὐδὲ βουλομένου δυνατὸν ἦν κρατεῖν τῆς χειρὸς διὰ τὸ ἀναπόδραστον τῆς ἐπὶ τὰς πράξεις αὐτὸν κατεπευγούσης ἀνάγκης. Ματαιώτατοι δὲ πάντων καὶ οἱ περὶ τὰς τέχνας πονούμενοι· ἀλλ' εὐθνήσκει μὲν ὁ γεωργός, μήτε σπέρματα καταβάλλον, μήτε δρεπάνην C θηξάμενος ὑπερπλογῆσει δὲ ὁ ἔμπορος, κἂν βούλῃται, κἂν μὴ, τῆς εἰμαρμένης αὐτῷ συναθροίζουσης τὰ χρήματα. Αἱ δὲ μεγάλαι τῶν Χριστιανῶν ἐλπίδες φροῦδαί (40) ἡμῖν οἰχῆσονται, οὔτε δικαιοσύνης τιμωμένης, οὔτε κατακρινομένης τῆς ἀμαρτίας, διὰ τὸ μηδὲν κατὰ προαίρεσιν ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων ἐπιτελεῖσθαι. Ὅπου γὰρ ἀνάγκη καὶ εἰμαρμένη κρατεῖ, οὐδεμίαν ἔχει χώραν τὸ πρὸς ἀξίαν, ὃ τῆς δικαιοκρατίας ἐξαιρετόν ἐστι. Καὶ πρὸς μὲν ἐκείνους ἐπὶ τοσοῦτον. Ὅστε γὰρ ὑμεῖς πλειόνων δεῖσθε (41) λόγων παρ' ἐαυτῶν ὑγιαίνοντες, ὃ τε καιρὸς οὐκ ἐνθίδωσι πέρα τοῦ μέτρου πρὸς αὐτοὺς ἀποτελεῖσθαι.

8. Πρὸς δὲ τὰ ἐξῆς τῶν ῥημάτων (42) ἐπανέλθωμεν. Ἔστωσαν, φησὶν, εἰς σημεῖα, καὶ εἰς καιροὺς, καὶ εἰς ἡμέρας, καὶ εἰς ἐνιαυτούς. Εἶρηται ἡμῖν τὰ περὶ τῶν σημείων, Καιροὺς δὲ ἡγοῦμεθα λέγειν τὰς τῶν ὥρων ἐναλλαγὰς, χειμῶνος, καὶ ἔαρος, καὶ θέρους, καὶ μετοπώρου· ἃς εὐτάκτως

³⁵ Gen. 1, 14.

(35) Ita quatuor mss. Editi vero ἀγαθὸν ὑπάρχειν, minus recte.

(36) Codices quatuor ποσάκις τῆς ἡμέρας, quoties in die? Editi saltem cum Reg. octavo optimæ notæ πολλάκις τῆς ἡμέρας.

(37) Codices duo παρατετηρημένον. Editi cum aliis mss. παρατετηρημένως. Mox sex mss. τοῦ ἰδίου υἱοῦ. Desideratur ἰδίου in editis.

(38) Coll. secundus Ἰωάθαμ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἀχαζ. Ἀχαζ δὲ. Reg. sextus Ἰωάθαμ δὲ τὸν.

A buere, adeoque profiteri, ideo stellam esse beneficam, quia in hoc loco stat, et, quoniam ab hac conspicitur, idcirco eam fieri maleficam: et eandem rursus, postquam paululum declinaverit a figura, suæ protinus oblivisci malignitatis? Atque hæc quidem hactenus. Si vero singulis temporis momentis stellæ in aliam atque aliam transmutantur figuram, si in his innumeris commutationibus sæpe in die regiarum nativitatumfigurationes perficiuntur; cur singulis diebus non nascuntur reges? aut cur omnino regni successiones paternæ apud ipsos sunt? Neque enim rex quilibet diligenter ad regiam stellarum figuram, filii sui ortum accommodat. Quis enim mortalium talis rei dominus esse possit? Quomodo ergo Ozias genuit Joatham, Joatham Achas, B Achas Ezechiam, et nullus ex his servilem nativitatishoram nactus est? Præterea, si vitiorum aut virtutum principia non sunt in nobis sita, sed sunt necessitates ab ortu pendentes; inutiles sunt legistatores, qui nobis agenda ac fugienda præscribunt; inutiles quoque iudices, qui virtutem honore, 57 vitium pœnis afficiunt. Non enim furis est iniquitatis, neque homicidæ; qui ne volens quidem poterat manum continere, ob ineluctabilem necessitatem ipsum ad agendum impellentem. Vanissimi autem omnium sunt qui artes excolunt: quippe frugibus abundabit agricola, tametsi neque semina in terram dejiciat, neque falcem exacuat. Mercator item, velit, nolit, supra modum ditescet, fatis ei opes coacervante. Magnæ autem illæ Christianorum spes evanescentes excident nobis, cum neque justitia honoribus ullis afficiatur, neque puniatur peccatum, propterea quod nihil ab hominibus libero animi proposito agatur. Nam ubi necessitas et fatum dominatur, ibi dignitatis meritique ratio nullum locum habet: id quod tamen præcipuum justiciæ fundamentum est. Et quidem adversus illos hucusque. Neque enim verbis pluribus egetis vos, qui scilicet a vobis ipsis sanæ mentis sitis: neque tempus ultra modum adversus eos invehi nos sinit.

8. Jam et verba consequentia redeamus. Sinit, inquit, in signa, et in tempora, et in dies, et in annos³⁵. Dictum est a nobis de signis. Tempora autem putamus dici ipsas tempestatum mutationes, hiemis, veris, æstatis et autumnus: quibus ordinatus luminarium motus tribuit, ut nos ordinate hu-

(39) Coll. secundus φευκτὰ διορ. Mox Reg. quibus οἱ δικάζοντες. Reg. sextus τιμῶνας καὶ κακίαν κολάζοντες.

(40) Codices quinque ἐλπίδες φροῦδαί. Editi cum Reg. octavo ἐλπίδες φροῦδοί. Nec ita multo post Boill. ὃ τῆς δικαίας κρίσεως.

(41) Duo mss. ἐδεισθε.

(42) Codex Comhef. ἐξῆς τῶν ῥητῶν. Reg. sextus ἐξῆς τοῦ λόγου ἐπανέλθωμεν.

strent. Fit enim hiems, cum sol in austrinis commoratur partibus, ac multum nocturnæ umbræ in his nostris regionibus efficit. Quamobrem refrigeratur aer terræ circumfusus, ac omnes humidæ exhalationes circa nos coactæ, imbrium frigorumque et nivium copiosissimarum causa sunt et origo. At cum iterum ab australibus regionibus reversus, in medio steterit, adeo ut ex æquo partiatur diei noctisque tempus: quanto plus supra terræ loca commoratur, tanto meliorem temperiem per vices reducit. Atque ver accedit, omnibus quidem plantis germinandi auctor, arboribus vero plurimis reviviscendi ansam præbens, omnibusque animalibus tum terrestribus tum aquatilibus per prolis successionem genus asservans. Hinc autem jam ad solstitium æstivum versus ipsum septentrionem pergens sol, dies nobis maximos adducit. Et quoniam diutissime in aere immoratur, torrefacit ipsum aërem capiti nostro imminentem, et terram omnem exsiccatur, hoc pacto et seminum maturitatem juvans, et arborum fructus ad concoctionem urgens. At vero quando flagrantissimus est sol, breves in meridie umbræ efficit, propterea quod ex alto regiones nostras illustrat. Nam maximi dies ii sunt, in quibus umbræ sunt brevissimæ: et contra, brevissimi dies ii sunt, qui umbras habent longissimas. Idque apud nos contingit, qui appellamur *heteroscii*, quique aquilonares terræ partes habitamus. Verum enim vero sunt nonnulli, qui per duos uniuscujusque anni dies omnino umbra carent, in meridie constituti: quos a vertice illustrans sol, ipsos suo lumine ita ex æquo undelibet circumfundit, ut etiam puteorum profundorum aqua per angusta ora illuminetur: unde quidam illos vocant **53** *ascios*. Verum qui ultra terram odoriferam habitant, in utramque partem alternant umbras. Soli enim ex his qui hunc nostrum orbem habitabilem incolunt, umbras in meridie ad australes partes demittunt. Unde eos quidam *amphiscios* vocarunt. Ubi autem sol jam ad aquilonarem partem transit, tum hæc omnia fiunt. Sane quantus sit ardor qui ex radiis solaribus aëri accedit, qualesve casus producat, ex his conjectare licet. Hinc autumnus tempus nos excipiens, infringit quidem nimium æstum, paulatim vero de calore remittens, ex se per temperaturæ

A περιόδους ἡμᾶς τὸ τεταγμένον τῆς κινήσεως τῶν φωστῆρων παρέχει. Χειμῶν μὲν γὰρ γίνεται, τοῖς νοτίοις μέρεσι τοῦ ἡλίου προσδιατρίβοντος, καὶ πολὺ τὸ νυκτερινὸν σκίασμα περὶ τὸν καθ' ἡμᾶς τόπον ἀποτελοῦντος· ὥστε καταψύχεσθαι μὲν τὸν περὶ γῆν ἀέρα, πάσας δὲ τὰς ὑγρὰς ἀναθυμιάσεις συνιστάμενας περὶ ἡμᾶς, δμῶρον τε αἰτίαν καὶ κρυμῶν καὶ νιφάδος ἀμυθῆτου παρέχειν. Ἐπειδὴν δὲ ἐπανιῶν πάλιν ἀπὸ τῶν μεσημβρινῶν χωρίων ἐπὶ τοῦ μέσου γένηται, ὥστε ἐξίσου μερίζειν νυκτὶ πρὸς ἡμέραν τὸν χρόνον, ὅσην πλεον τοῖς ὑπὲρ γῆς (45) προσδιατρίβει τόποις, τοσοῦτω κατὰ μέρος ἐπανάγει τὴν εὐκρασίαν. Καὶ γίνεται ἔαρ, πᾶσι μὲν φυτοῖς τῆς βλαστήσεως ἀρχηγόν, δένδρων δὲ τοῖς πλείστοις παρέχον τὴν ἀναβίωσιν, ζώοις δὲ χειρσαίοις καὶ ἐνύδροις ἅπασιν τὸ γένος φυλάσσον ἐκ τῆς τῶν ἐπιγινομένων διαδοχῆς. Ἐκεῖθεν δὲ ἤδη πρὸς θερινὰς τροπὰς ἐπ' αὐτὴν τὴν ἄρκτον ἀπελαύνων ὁ ἥλιος, τὰς μεγίστας ἡμῖν τῶν ἡμερῶν παρίστησι (44). Καὶ διὰ τὸ ἐπὶ πλείστον προσομιλεῖν τῷ ἀέρι, αὐτόν τε καταψύσσει τὸν ὑπὲρ κεφαλῆς ἡμῶν ἀέρα, καὶ τὴν γῆν πᾶσαν καταξηραίνει, τοῖς τε σπέρμασιν ἐκ τούτου συνεργῶν πρὸς τὴν ἄδρῃσιν (45), καὶ τοὺς τῶν δένδρων καρποὺς κατεπέργων ἐπὶ τὴν πέψιν· ὅτε καὶ φλογωδέστατός ἐστιν αὐτοῦ ὁ ἥλιος, βραχέας ποιῶν τὰς σκιάς ἐπὶ τῆς μεσημβρίας, διὰ τὸ ἀπ' ὑψηλοῦ τὸν περὶ ἡμᾶς καταλαμβάνειν τόπον. Μέγιστα γὰρ εἰσιν ἡμερῶν, ἐν αἷς βραχύταται εἰσιν αἱ σκιαί, καὶ βραχύταται πάλιν ἡμέραι, αἱ τὰς σκιάς ἔχουσαι μακροτάτας. Καὶ τοῦτο παρ' ἡμῖν τοῖς ἑτεροσκίοις λεγομένοις ὅσοι τὰ ἀρκτῶρα κατὰ γῆς ἐποικιοῦμεν· ἐπεὶ εἰσι γὰρ ἤδη τινὲς οἱ κατὰ δύο ἡμέρας τοῦ παντός ἐνιαυτοῦ καὶ ἄσκιον παντελῶς κατὰ τὴν μεσημβρίαν γινόμενοι, οὗς κατὰ κορυφῆς ἐπιλάμπων ὁ ἥλιος, ἐξίσου πανταχόθεν περιφωτίζει, ὥστε καὶ τῶν ἐν βάθει φρεάτων τὸ ὕδωρ διὰ στομιῶν στενῶν καταλάμπεσθαι· ὅθεν αὐτοὺς τινες καὶ *ἀσκιους* καλοῦσιν. Οἱ δὲ ἐπέκεινα τῆς ἀρωματοφόρου (46) γῆς ἐπ' ἀμφοτέρα τὰς σκιάς παραλλάσσουσιν. Μόνον γὰρ ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς οἰκουμένῃ ἐπὶ τὰ νότια κατὰ τὴν μεσημβρίαν τὰς σκιάς ἀποπέμπουσιν· ὅθεν αὐτοὺς τινες καὶ *ἀμφισκίους* ὠνόμασαν. Ταῦτα δὲ πάντα πρὸς τὸ βόρειον μέρος παραδεύσαντος ἤδη γίνεται τοῦ ἡλίου. Ἐκ δὲ τούτων εἰκάζειν ἐστὶ τὴν ἐκ τῆς ἡλιακῆς ἀκτίνος

(43) Colb. secundus ὑπὲρ γῆν. Ibidem Reg. sextus διατρίβει.

(44) Codices octo ἡμερῶν παρίστησι. Editi παρίστησι.

(45) Editi et Regii primus, tertius et quintus cum Colb. secundo πρὸς τὴν ἄδρῃσιν. Ad quam vocem explicandam librarius in margine Regii primi apposuit illa, πρὸς τὸ ἄδρῶν καὶ πέπειρον γενέσθαι. *Ut semen bene nutritum sit et maturum.* Coisl. primus πρὸς τὴν ἀξῆσιν ἄδρῃσιν. Ubi nemo non videt vocem ἀξῆσιν ἐ margine in textum fluxisse. Primum, ut videtur, vox ἀξῆσιν posita fuerat in margine tanquam interpretatio vocis ἄδρῃσιν: sed postea, quod non raro contigit, translata est in textum. Itaque secundum hanc interpretationem illud, ἀξῆσιν, significat hoc loco *augmentum*. Reg. sextus πρὸς

τὴν ἄδρῃσιν. Coisl. secundus ἄδρῃσιν.

(46) Editi et codices multi simpliciter τῆς ἀρωματοφόρου. Colb. secundus et Reg. octavus τῆς ἀρωματοφόρου γῆς. Nec fortassis aliter legit Eustathius, qui sic interpretatur: *Illi autem qui extra terras odoriferas habitant.* Cornarius vero sic vertit: *Qui vero ultra aromatifera Arabiam habitant.* Ad marginem autem Regii primi leguntur illa, τῆς Ἰνδίας, τῆς ἐν τῷ νοτίῳ μέρει διακειμένης: quibus verbis indicat librarius hic sermonem haberi de India quæ in australi parte sita est. E regione verborum illorum, ἐπ' ἀμφοτέρα τὰς σκιάς, idem librarius apposuit et illa, ποτὲ μὲν ἐπὶ τὸ νότιον μέρος ἀποπέμπουσι τὰς σκιάς, ποτὲ δὲ ἐπὶ τὸ βόρειον, *Nunc quidem ad australem, nunc vero ad aquilonarem partem umbras demittunt.* Lege Ducæum

ἰγγινομένην πύρωσιν τῷ ἀέρι, ὅση τίς ἐστι, καὶ ποταπῶν ἀποτελεσματικῆ (47) συμπωμαμάτων. Ἐντεῦθεν διαδεξαμένη ἡμᾶς τοῦ μετοπώρου ἢ ὥρα, ὑποθραύει μὲν τοῦ πνίγους (48) τὸ ὑπερβάλλον, κατὰ μικρὸν δὲ ὑφείσα τῆς θερμῆς, διὰ τῆς κατὰ τὴν χρᾶσιν μεσότητος ἀδλαβῶς ἡμᾶς δι' ἐαυτῆς τῷ χειμῶνι προσάγει· δηλονότι τοῦ ἡλίου πάλιν ἀπὸ τῶν προσαρκείων ἐπὶ τὰ νότια ὑποστρέφοντος. Αὗται τῶν ὥρῶν αἱ περιτροπαί, ταῖς κινήσεις ἐπόμεναι τοῦ ἡλίου, τὸν βίον ἡμῶν οἰκονομοῦσιν. Ἐστῶσιν δὲ, φησί, καὶ εἰς ἡμέρας· οὐχ ὥστε ἡμέρας ποιεῖν, ἀλλ' ὥστε κατάρχειν τῶν ἡμερῶν. Ἡμέρα γὰρ καὶ νῦξ πρεσβύτερα τῆς τῶν φωστήρων γενέσεως. Τοῦτο γὰρ ἐνδείκνυται ἡμῶν καὶ ὁ ψαλμὸς λέγων· Ἔθετο ἡλιος εἰς ἐξουσίαν τῆς ἡμέρας, σελήνην καὶ ἀστέρας εἰς ἐξουσίαν τῆς νυκτός. Πῶς οὖν ἔχει τὴν ἐξουσίαν τῆς ἡμέρας ὁ ἥλιος; Ὅτι τὸ φῶς ἐν αὐτῷ περιφέρων, ἐπειδὴν ποτε τὸν καθ' ἡμᾶς ὀρίζοντα ὑπεράρρη, ἡμέραν παρέχει διαλύσας τὸ σκότος. Ὅστε οὐκ ἔν τις ἀμάρτοι, ἡμέραν ὀρισάμενος εἶναι τὸν ὑπὸ τοῦ ἡλίου πεφωτισμένον ἀέρα· ἢ, ἡμέραν εἶναι χρόνου μέτρον ἐν ᾧ ἐν τῷ ὑπὲρ γῆν ἡμισφαίριῳ ὁ ἥλιος διατρίβει. Ἀλλὰ καὶ εἰς ἐνιαυτοὺς ἐτάχθησαν ἥλιος καὶ σελήνη. Σελήνη μὲν, ἐπειδὴν δωδεκάκις τὸν ἐαυτῆς ἐκτελέσῃ δρόμον, ἐνιαυτοῦ ἐστὶ ποιητικῆ· πλὴν ὅτι τῶν ὥρῶν συνδρομῆν, ὡς Ἑβραῖοι τὸ παλαιὸν (49) Ἑλιακὸς δὲ ἐστὶν ἐνιαυτὸς ἢ ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ σημείου ἀποκατάστασις.

9. Καὶ ἐποίησεν ὁ θεὸς τοὺς δύο φωστήρας τοὺς μεγάλους. Ἐπειδὴ τὸ μέγα τὸ μὲν ἀπόλυτον ἔχει τὴν ἐννοιαν· ὡς μέγας ὁ οὐρανὸς, καὶ μεγάλη ἡ γῆ, καὶ μεγάλη (50) ἡ θάλασσα· τὰ δὲ ὡς τὰ πολλὰ πέφυκε πρὸς ἕτερον ἀναφέρεσθαι, ὡς μέγας ὁ ἵππος, καὶ ὁ βοῦς ὁ μέγας (οὐ γὰρ ἐν τῇ ὑπερβολῇ τῶν τοῦ σώματος ὄγκων, ἀλλ' ἐν τῇ πρὸς τὰ ὅμοια παραθέσει τὴν μαρτυρίαν τοῦ μεγέθους τὰ τοιαῦτα λαμβάνει)· πῶς τοίνυν (51) τοῦ μεγάλου τὴν ἐννοιαν ἐκδεξόμεθα; Πότερον ὡς τὸν μύρμηκα, ἢ ἄλλο τι τῶν φύσει μικρῶν, μέγα προσαγορεύομεν διὰ τὴν πρὸς τὰ ὅμοιον σύγκρισιν τὴν ὑπεροχὴν μαρτυροῦντες; ἢ τὸ μέγα νῦν οὕτως, ὡς ἐν τῇ οικείᾳ τῶν φωστήρων κατασκευῇ τοῦ μεγέθους ἐμφαινόμενου; Ἐγὼ μὲν οἶμαι τοῦτο. Οὐ γὰρ ἐπειδὴ μείζους τῶν μικροτέρων ἀστέρων, διὰ τοῦτο μεγάλοι· ἀλλ' ἐπειδὴ τοσοῦτοι τὴν περιγραφὴν, ὥστε ἐφαρκεῖν τὴν ἀπ' αὐτῶν ἀναγεομένην αὐγὴν καὶ οὐρανὸν περιλάμπειν καὶ τὸν ἀέρα, καὶ ὁμοῦ πάσῃ τῇ γῇ καὶ τῇ θαλάσῃ συμπαρεκτείνεσθαι. Οἷ γε κατὰ πᾶν μέρος τοῦ οὐρανοῦ γινόμενοι, καὶ ἀνατέλλοντες καὶ δύμενοι καὶ τὸ μέσον ἐπέχοντες, ἴσοι πανταχόθεν τοῖς ἀνθρώποις προφαίνονται, ὅπερ ἀπὸ

A mediocritatem ad hiemem nos citra noxam deducit, sole videlicet rursus ab aquiloniis regionibus ad austrinas remeante. Hæ ipsæ, quæ solis motum sequuntur, temporum vicissitudines, vitam nostram moderantur. *Sint, inquit, et in dies, non ut dies conficiant, sed ut diebus præsent.* Dies enim et nox luminarium ortum antecesserunt. Idipsum enim nobis psalmus declarat, in quo dicitur: *Posuit solem in potestatem diei, lunam et stellas in potestatem noctis* 66. Quomodo igitur sol diei obtinet potestatem? Quia lucem in seipso circumferens, ubi tandem horizontem nostrum fuerit prætergressus, dissolutis fugatisque tenebris diem affert. Quamobrem non erraverit, qui diem ita definit, ut aerem esse dicat a sole illuminatum, aut temporis mensuram, quo sol super terram in nostro hemisphærio commoratur. Sed et in annos sol et luna ordinati sunt. Luna quidem postquam duodecies suum perfecit cursum, annum peragit: nisi quod mense intercalari sæpe opus est ad accuratum tempestatum concursum, velut antiquitus Hebræi, et Græcorum vetustissimi annum meliebantur. Annus autem solaris, reditus est solis ex eodem signo in idem signum per proprium motum.

μγὸς ἐμβολίμου δεῖται πολλάκις πρὸς τὴν ἀκριβῆ τὸν ἐνιαυτὸν ἦγον καὶ τῶν Ἑλλήνων οἱ ἀρχαιότατοι. ἐπὶ τὸ αὐτὸ σημεῖον κατὰ τὴν οικείαν κίνησιν τοῦ ἡλίου

C 9. *Et fecit Deus duo luminaria magna* 67. Cum magnum modo absolutam habeat intelligentiam, veluti magnum est coslum, magna est terra, magnum est mare: modo vero, quod vulgo fit, ad alterum referri solet: exempli causa, magnus equus, aut magnus bos: non enim ob amplam corporeæ molis quantitatem, sed ob institutam cum similibus comparisonem, testimonium magnitudinis consequuntur: quomodo igitur magni significationem accipimus? Utrum quemadmodum formicam aut aliud quodvis animal suapte natura parvum, magnum appellamus, ob factam cum aliis ejusdem generis comparisonem, molem solito majorem testificantem? an nunc magnum accipiendum est, ita ut in propria luminarium constitutione ac natura magnitudo apparet? Ego equidem sic sentio. Non 59 enim quia hæc luminaria majora sunt minoribus stellis, ob id magna sunt: sed quia tantum habent ambitum, ut diffusus ab ipsis splendor cælo et aeri illustrando satis sit, sequè simul ad omnem terram et mare extendat. Quæ sane in quacunque cæli parte fuerint, dum et oriuntur, et occidunt, et medium occupant, un-

66 Psal. cxxxv, 8, 9. 67 Gen. 1, 16.

(47) Reg. sextus ποταπῶν ἀποτελεσματικῆ.

(48) Τοῦ πνίγους. Et hic in margine Regii primi inveniuntur illa, τοῦ πνίγους τοῦ καύματος. Πνιγεὺς γὰρ ὁ κλίβανος. Ἐντεῦθεν καὶ πεπνιγμένη ὄρνις, ἢ ἐν κλίβανῳ ὀπτηθεῖσα. Πνίγους, id est, *astus*. *Nam clibanus est pnicibus. Hinc etiam avis, quæ in clibano tosta est, astuisse dicitur.*

(49) Ὡς Ἑβραῖοι τὸ πταυτῶν. Legenotas Duxæi et

Morelli.

(50) Ita Regii quintus et sextus. Abest μεγάλη ab editis et a multis mss. Ibidem editio Basil. cum sex mss. τὰ δέ. Editio Paris. τὸ δέ. Statim mss. plerique omnes ὁ βοῦς μέγας. Editi βοῦς ὁ μέγας.

(51) Codices aliquot cum editis πῶς τοίνυν. Duo mss. πῶς νῦν. Reg. tertius πῶς οὖν νῦν. Ibidem Reg. sextus ἐννοιαν ἐκλεξόμεθα.

alique ab hominibus æqualia conspiciuntur, id quod immensam eorum magnitudinem aperte ostendit, quandoquidem terræ latitudo nihil confert, quo ipsa aut majora aut minora videantur. Nam ea quæ longe distant, minora quodammodo cernimus : ad quæ si propius accedimus, melius eorum comperimus magnitudinem. At soli propinquior est nemo, ab eo nemo remotior : sed ex æquali intervallo quibusvis quamcunque volueris terræ partem habitantibus obvium se offert. Argumento id fuerit, quod Indi juxta ac Britanni ipsum æqualem contuentur. Neque enim sol, dum occidit, magnitudinem suam erga eos qui orientales regiones incolunt, inminuit : neque oriens occidentis habitatoribus minor comparet : neque vero cum medium cælum attingit, in alteram partem immutat aspectum. Cave te decipiat species solis ; neque quia cubitalis cernentibus esse videtur, hanc ipsi inesse magnitudinem putes. Contrarii namque in maximis distantissis solet eorum quæ cernuntur magnitudo, quando quidem vis ipsa cernendi non potest loca interposita penetrare : sed velut in medio spatio absuntur, aut parva sui ipsius parte, ea quæ conspiciuntur attingit. Cum igitur visus noster parvus sit, tum in causa est cur ea quæ aspiciuntur, reputentur parva, sua ipsius affectione in res conspectas translata. Quare, si fallitur visus, fides nulla iudicio illius est adhibenda. Memineris porro tuorum ipsius affectuum, et a te ipso eorum quæ dicuntur habebis argumentum atque probationem. Si unquam ex magni montis cacumine campum ingentem simul et supinum conspexisti, quanta tibi visa sunt boum juga ? quanti et ipsi aratores ? Annon quendam formicarum imaginem tibi repræsentarunt ? Si vero et a specula ad vastum pelagus conversa oculos in mare coniecisti, quantæ tibi visæ sunt insulæ maximæ ? quanta rursus tibi apparuit una navis oneraria et prægrandis, albis velis super cæruleum mare invecta ? Nonne imaginem tibi exhibuit quavis columba minorem ? Quia, ut dixi, visus in aere consumptus, exillis evadens, res oculis subjectas accurate apprehendere nequit. Quin et aspectus maximos montes profundis vallibus abruptos, rotundos et leves esse iudicat, cum sit ad solas eminentias intentus, nec concava intermedia propter imbecillitatem ingredi queat. Sic neque corporum figuras quales sunt servat : sed

Α δειξίν έχει σαφή τῆς τοῦ μεγέθους περιουσίας, τῷ μηδὲν αὐτοῖς ἐπισημαίνειν τὸ πλάτος τῆς γῆς πρὸς τὸ μείζονας δοκεῖν ἢ ἐλάττονας εἶναι. Τὰ μὲν γὰρ πύργωθεν ἀφεστῶτα μικρότερα πῶς ὀρώμεν· οἷς δ' ἂν μᾶλλον ἐγγίσωμεν, μᾶλλον αὐτῶν τὸ μέγεθος ἐξευρίσκομεν. Τῷ δὲ ἡλίῳ οὐδεὶς ἐστὶν ἐγγυτέρω καὶ οὐδεὶς πορρωτέρω, ἀλλὰ ἀπ' Ἰσου τοῦ διαστήματος τοῖς κατὰ πᾶν μέρος τῆς γῆς καταψικισμένοις προσβάλλει. Σημεῖον δὲ, ὅτι καὶ Ἴνδοὶ καὶ Βρεττανολὶ τὸν ἴσον (52) βλέπουσιν. Οὕτε γὰρ τοῖς τὴν ἐὼαν οἰκοῦσι καταδύμενος τοῦ μεγέθους ὑψίτησιν, οὕτε τοῖς πρὸς δυσμαῖς καταψικισμένοις ἀνατέλλων ἐλάττων φαίνεται· οὕτε μὴν ἐν τῷ μεσουρανήματι γινόμενος, τῆς ἐφ' ἐκάτερῃ (53) ὄψεως παραλλάττει. Μὴ ἐξαπατάτω σε τὸ φαινόμενον· μηδ' ὅτι πηχυαῖος τοῖς ὀρώσει δοκεῖ, τοσοῦτον αὐτὸν εἶναι λογίσθαι. Συναρτεῖσθαι γὰρ πέφυκεν ἐν τοῖς μεγίστοις διαστήμασι τὰ μεγέθη τῶν ὀρωμένων, τῆς ὁρατικῆς δυνάμεως οὐκ ἐξικνουμένης (54) τὸν μεταξὺ τόπον διαπερᾶν, ἀλλ' οἶονεὶ ἐνδαπανωμένης τῷ μέσῳ, καὶ κατ' ὀλίγον αὐτῆς μέρος προσβάλλουσας τοῖς ὀρατοῖς. Μικρὰ οὖν ἡ ὄψις ἡμῶν γινομένη, μικρὰ ἐποίησε νομίζεσθαι τὰ ὀρώμενα, τὸ οἰκεῖον πάθος τοῖς ὀρατοῖς ἐπιφέρουσα. Ὡστε εἰ ψεύδεται (55) ἡ ὄψις, ἄπιστον τὸ κριτήριον. Ὑπομνήσθητι δὲ τῶν οἰκεῖων παθῶν, καὶ παρὰ σεαυτοῦ ἐξεῖς τῶν λεγομένων τὴν πίστιν. Εἰ ποτε ἀπὸ ἀκρωρείας μεγάλης πεδίον εἶδες πολὺ τε καὶ ὑπτιον, ἤλικα μὲν σοι τῶν βοῶν (56) κατεφάνη τὰ ζεύγη ; πηλίκαι δὲ οἱ ἀροτῆρες αὐτοὶ ; Εἰ μὴ μυρμηκῶν τινὰ σοι παρέσχον φαντασίαν ; Εἰ δὲ καὶ ἀπὸ σκοπιᾶς ἐπὶ μέγα πέλαγος τετραμμένης τῇ θαλάσῃ τὰς ὄψεις ἐπέβαλες, ἤλικα μὲν σοι ἐδοξάν εἶναι τῶν νῆσων αἱ μέγιστα (57) ; πηλίκη δὲ σοι κατεφάνη μία τῶν μυριοσῶρων ὀκτάδων λευκοῖς ἰστίοις ὑπὲρ κυανῆς κομιζομένη θαλάσσης ; Εἰ μὴ πάσης περισσοτέρως μικροτέραν σοι παρέσχετο (58) τὴν φαντασίαν ; Διότι, καθάπερ ἐφηγ, ἐνοσπανηθεῖσα τῷ ἀέρι ἡ ὄψις, ἐξίτηλος γινομένη, πρὸς τὴν ἀκριβῆ κατάληψιν τῶν ὀρωμένων οὐκ ἐξαρκεῖ. Ἦδῃ δὲ που καὶ τῶν ὀρῶν τὰ μέγιστα, βαθεῖαις φάραγμα ἐκτετηγμένα (59), περιφερῆ καὶ λεῖα ἡ ὄψις εἶναι φασι, ταῖς ἐξοχαῖς προσβάλλουσα μόναις, ταῖς δὲ μεταξὺ κοιλότησιν ἐμβῆναι δι' ἀτονίαν μὴ δυναμένη. Οὕτως οὐδὲ τὰ σχήματα τῶν σωμάτων ὁποῖά ἐστι διασώζει (60)· ἀλλὰ περιφερεῖς οἶεται εἶναι τοὺς τετραγώνους τῶν πύργων. Ὡστε πανταχόθεν δῆλον, ὅτι ἐν ταῖς μέγισταῖς ἀποστάσεσιν οὐκ ἐναρθρον, ἀλλὰ συγκυρῶμένην τῶν σωμάτων λαμβάνει τὴν (61) εἰκασίαν

(52) Editi cum Regiis tertio et quinto τὸν ἴσον. Colb. secundus τὸν ἡλίῳ ἴσον. Regii sextus et octavus τὸ ἴσον, *æqualiter*, bona lectio.

(53) *Τῆς ἐφ' ἐκάτερα*. Rursus librarius idem ad marginem ejusdem Regii primi codicis πρὸς τε ἀνατολήν καὶ πρὸς δύσιν, *tam ad orientem, quam ad occidentem*. Ibidem sex mss. παραλλάττει. Editi διαλλάττει.

(54) Ita editio Basil. cum sex mss. et cum Bodl. Editio Paris. οὐκ ἐξαρκουμένης. Coisl. primus secundis curis οὐ κατερχομένης.

(55) Codex Combef. cum aliis quinque mss. ὥστε ψεύδεται. Editi cum Colb. secundo ὥστε εἰ ψεύδεται.

(56) Ita sex mss. Illud, τῶν βοῶν, deest in ultra

que editione Basil. et Paris. Aliquanto post duo mss. σοὶ παρέσχοντο.

(57) Codex Combef. cum aliis tribus mss. μέγιστα. Editi cum Colb. secundo μέγιστα. Ibidem editio Paris. πηλίκη δὲ. Editio nostra Basil. πηλίκη, bene.

(58) Reg. primus παρέσχεν. Nec ita multo post quinque mss. ἐξίτηλος γινομένη. Editi γενομένη.

(59) Sic Regii primus, tertius, quintus et sextus cum duobus Colbertinis. Reg. octavus ἐντετηγμένα. Editi gravi mendo ἐκτετηγμένα. Paulo post Reg. quintus ἐξοχαῖς προσβάλλουσα.

(60) Colb. secundus τῇ αἰσθήσει διασώζει, *per sensum observat*.

(61) Colb. primus σωμάτων έχει τὴν.

Μέγας οὖν ὁ φωστῆρ, κατὰ τὴν τῆς Γραφῆς μαρτυρίαν, καὶ ἀπειροπλάσιόν τοῦ φαινομένου.

10. Κάκεινο δέ σοι ἐναργές ἐστω τοῦ μεγέθους σημεῖον. Ἀπειρών ὄντων τῶ πληθεῖ τῶν κατ' οὐρανὸν ἀστέρων, τὸ πᾶρ' αὐτῶν συνεραυζόμενον φῶς οὐκ ἐξαρκαί τῆς νυκτὸς τὴν κατήφειαν διαλύσαι. Μόνος δὲ οὗτος, ὑπερφανεὶς τοῦ ὀρίζοντος, μάλλον δὲ ἔτι καὶ προσδοκώμενος, πρὶν καὶ ὑπερσεῖν (62) ὄλως τῆς γῆς, ἠφάνισε μὲν τὸ σκότος, ὑπερρύγασε δὲ τοὺς ἀστέρας, καὶ πεπηγότα τέως καὶ συμπεπιλημένον τὸν περὶ γῆν ἀέρα κατέτηξε καὶ διέχευεν. Ὅθεν καὶ ἀνεμοὶ ἐωθινοὶ καὶ ὀρόσοι ἐν αἰθρίᾳ τὴν γῆν περιρρέουσι. Τοσαύτην δὲ οὖσαν τὴν γῆν πῶς ἂν ἠδυνήθη ἐν μιᾷ καιροῦ ῥοπή τὴν πᾶσαν καταφωτίζεν, εἰ μὴ ἀπὸ μεγάλου τοῦ κύκλου (63) τὴν αὐγὴν ἐπύρριξε; Ἐνταῦθά μοι τὴν σοφίαν τοῦ τεχνίτου κατὰμαθε, πῶς τῷ διαστήματι τούτῳ σύμμετρον ἔδωκεν αὐτῷ τὴν θερμότητα. Τοσοῦτον γάρ ἐστιν αὐτοῦ τὸ πυρῶδες, ὡς μήτε δι' ὑπερβολὴν καταφλέξει αὐτὴν γῆν, μήτε διὰ τὴν ἔλλειψιν καταψυγμένην αὐτὴν καὶ ἀγονοὺ ἀπολιπεῖν. Ἀδελφὰ δὲ τοῖς εἰρημένοις καὶ τὰ περὶ τῆς σελήνης νοείσθω. Μέγα γάρ καὶ τὸ ταύτης σῶμα, καὶ φανότατόν γε μετὰ τὸν ἥλιον. Οὐκ αἰεὶ μέντοι ὄρατόν αὐτῆς διαμένει τὸ μέγεθος· ἀλλὰ νῦν μὲν ἀπρητισμένη τῷ κύκλῳ, νῦν δὲ ἐλλείπουσα (64) καὶ μειουμένη φαίνεται, καθ' ἕτερον ἑαυτῆς μέρος προδεικνύουσα τὸ λείπον. Ἄλλω μὲν γάρ μερεὶ σκιαίζεται αὐξομένη, ἄλλο δὲ μέρος αὐτῆς ἐν τῷ καιρῷ τῆς λήξεως ἀπορῥύπτεται. Λόγος δὲ τις ἄβρῆτος τοῦ σοφοῦ δημιουργοῦ τῆς ποικίλης ταύτης ἐναλλαγῆς τῶν σχημάτων. Ἡ γὰρ ὥστε ἡμῖν ὑπόδειγμα ἐναργές παρέχειν (65) τῆς ἡμετέρας φύσεως· ὅτι οὐδὲν μόνιμον τῶν ἀνθρωπίνων, ἀλλὰ τὰ μὲν ἐκ τοῦ μὴ ὄντος πρόεσιν εἰς τὸ τέλειον, τὰ δὲ πρὸς τὴν οἰκειαν ἀκμὴν φθάσαντα καὶ τὸ ἀκρότατον μέτρον ἑαυτῶν αὐξηθέντα, πάλιν ταῖς κατὰ μικρὸν ὑφαιρέσει φθίνει τε καὶ διόλυται, καὶ μειούμενα καθαιρεῖται. Ὡστε ἐκ τοῦ κατὰ τὴν σελήνην θεάματος παιδεύεσθαι ἡμᾶς τὰ ἡμέτερα, καὶ τῆς ταχέως τῶν ἀνθρωπίνων περιτροπῆς λαμβάνοντας ἔννοιαν, μὴ μέγα φρονεῖν ταῖς εὐθυμερίαις τοῦ βίου, μὴ ἐπαγγάλλεσθαι δυναστείας, μὴ ἐπαίρεσθαι πλοῦτου ἀδελότητι, περιφρονεῖν τῆς σαρκὸς περὶ ἣν ἡ ἀλλοίωσις, ἐπιμελεῖσθαι δὲ τῆς ψυχῆς ἧς τὸ ἀγαθὸν ἐστὶν ἀκίνητον. Εἰ δὲ λυπεῖ σε ἡ σελήνη ταῖς κατὰ μικρὸν ὑφαιρέσει τὸ φέγγος ἐξαναλίσκουσα· λυπεῖτω σε πλέον ψυχὴ ἀρετῆν κτησαμένη (66), καὶ διὰ ἀπροσεξίας τὸ καλὸν ἀφανίζουσα, καὶ μηδέποτε ἐπι τῆς αὐτῆς διαθέσεως μένουσα, ἀλλὰ πυκνὰ τροπομένη καὶ μεταβαλλομένη

(62) Reg. quintus πρὶν καὶ ὑπερσεῖν. Colb. primus καὶ ὑποσεῖν. Editi cum aliquibus mss. καὶ ὑπερσεῖν. Et paulo post Colb. secundus συμπεπηγότα.

(63) Codices non pauci τοῦ κύκλου. Desideratur articulus in excusis. Infra mss. multi τὴν γῆν. Abest articulus ab editis. Subinde codices duo καταλιπεῖν. Statim permulti mss. τῆς σελήνης. Deest articulus in excusis.

A libet constat, in maximis intervallis non perfectam, sed confusam corporum effigiem apprehendi. Magnum igitur est luminare, juxta Scripturæ testimonium, ac infinito majus quam apparet.

60 10. Sed et illud tibi evidens sit magnitudinis signum. Quamvis innumera sit in cælo stellarum multitudo; collectum ipsarum lumen ad noctis tristitiam dissolvendam non sufficit. At solum illud luminare, simul ut super horizontem apparet, imo dum adhuc expectatur, priusquam etiam omnino supra terram emineat, et tenebras dissipat, et stellarum splendore superat, et circumjacentem telluri aerem antea concretum et densatum liquefacit ac effundit. Unde et venti matutini et res in sudo terram circumfluunt. Quomodo autem terram totam, cum tanta sit, uno temporis momento illustrare posset, nisi a magno orbe lumen emitteret? Illic discite, quæso, opificis sapientiam, quomodo calorem ipsi contulit tanto hic intervallo convenientem. Is est enim ipsius calor, et neque propter nimietatem adurat tellurem, neque per defectum perfrigeratam illam infecundamque relinquit. Jam germanum quiddam ac simile his quæ dicta sunt, de luna etiam intelligatur. Est enim et corpus ipsius magnum, et post solem sane splendissimum. Non tamen semper visibilis permanet ipsius magnitudo: sed nunc quidem in suo circulo absoluta nunc vero deficiens atque immixta conspicitur, et altera sui parte defectum ostendit. Et enim dum crescit, altera parte obumbratur: altera vero illius pars tempore decrementi occultatur. Porro sapienti opifici in hac varia figurarum permutatione non deficit arcana quedam ratio. Aut enim id fit, ut nobis nostræ naturæ perspicuum exemplum præbeat, scilicet nihil humani stabile esse: sed alia quidem quæ non exsistebant, ad perfectionem perducunt: alia vero ad proprium vigorem progressa, summumque mensuræ ipsorum incrementum adeptæ, iterum paulatim decrescendo corrumpi, dissolvique, et immixta destrui. Quare ex lunæ aspectu nos nostra erudimur, ut celerem rerum humanarum mutationem percipientes, ob vitæ felicitatem non nimium nobis arrogemus, neque in potentia gloriemur, neque divitiarum incerto attollamur, sed carnem quæ mutatur, aspernemur, animam vero cujus immotum est bonum, curemus. Quod si luna dum splendorem paulatim decrescendo absumit, tibi tristitiam creat: dolore te majore afficiat anima, quæ, postquam virtutem assecuta est, bonum amittit ob negligentiam, et nunquam in eadem persistit affectione, sed frequenter ob animi

(64) Colb. primus ἐλλείπουσα. Statim duo mss. αὐτῆς μέρος. Ibidem Reg. quintus cum aliis duobus mss. προδεικνύουσα. Editi cum Reg. tertio προδεικνύουσα. Mox Reg. sextus σκιαίζεται αὐξανόμενη.

(65) Colb. primus παρασεῖν. Infra Reg. primus ἀφαιρέσει φθίνει.

(66) Colb. secundus μὴ κτησαμένη. Aut nihil aut parum refert, addas an detrahas negationem.

inconstantiam vestitur ac mutatur. Vere enim, ut dictum est, *Stultus sicut luna mutatur*⁶⁶. Quin etiam ad animalia constituenda, et ad res cæteras quæ ex terra nascuntur perficiendas, lunæ mutationem non parum conducere arbitror. Aliter enim ea decrescente, aliter eadem increscente afficiuntur corpora. Nunc quidem, ea desinente, rara sunt et vacua : nunc vero, augescente et ad plenitudinem festinante, etiam ipsa rursus replentur ; propterea quod humorem quemdam calori immistuum, qui ad partes usque interiores pervenit, latenter **61** immittit. Id declarant tum ii, qui sub luna dormiunt, copioso humore capitis eorum capacitates implente : tum carnes recens necatæ, dum cito permutantur lunæ defluvio : tum animalium cerebrum, et marinorum animalium humidissima, et arborum medullæ. Quæ **B** sane omnia mutatione sua commutare non posset, nisi, juxta Scripturæ testimonium, ei inesset quiddam ingens, ac viribus præpollens.

11. Sed et quæ aeri accidunt affectiones, cum lunæ mutationibus consentiunt, velut testantur nobis et repentinæ perturbationes, quæ dum nascitur luna, nubibus exagitatis ac sibi invicem occurrentibus, sæpe post tranquillitatem ventorumque silentium exoriuntur : item, euriporum refluxus ; ac maris, quod vocatur Oceanus, æstus reciproci, quos repererunt accolæ conversionibus lunæ ordinate responderent. Nam euripi inter reliquas lunæ figuras effluunt in utramque partem : sed ortus ipsius tempore, ne brevissimo quidem momento quiescant, sed in agitatione, atque in continua libratione perseverant, donec rursus apprensus huic reciprocationi ordinem aliquem dederit. Occiduum autem mare æstibus reciprocis obnoxium est, nunc quidem revertens, nunc vero restagnans : quasi retrorsum subtraheretur lunæ respirationibus, ac iterum ipsius expirationibus ad propriam mensuram impelleretur. Hæc a me dicta sunt, ut luminarium demonstraretur magnitudo, utque constaret in verbis divinitus inspiratis ne ullam quidem syllabam esse otiosam : quanquam fere nihil eorum quæ momenti alicujus sunt ac principaliora, oratio nostra attingit : plura namque de magnitudine, deque distantibus solis ac lunæ ratiocinando excogitare poterit, qui vim et virtutem eorum haud perfunctorie expendit. Itaque ingenue accusanda est nostra ipsorum imbecillitas, ne quis officia maxima nostris ver-

⁶⁶ Eccli. xxvii, 12.

(67) Duo mss. talia autem iterum. Infra Reg. quintus eurychorias plenitudinis.

(68) Illa, etiam etiam, etc., sic explicat idem ille cuius jam mentionem fecimus librarius : τικτομένης γὰρ τῆς σελήνης, ἐν ἐκείνῳ τῷ τόπῳ τοῦ ὠκεανοῦ ἀποδίσταται τὸ κύμα, καὶ ἡ γῆ φαίνεται (sic, pro φαίνεται), *Cum enim luna parit, in illo oceani loco separat undam, et terra apparet.*

(69) Editio Paris. γενέσεως αὐτῆς. Deest αὐτῆς in editione Basil. et in multis mss. Mox Reg. sextus ὄλιγ καὶ παραχῆ διηνεκεῖ. Illud, ταλαντώσει, interpretatur laudatus jam librarius per vocem κινῆσει.

διὰ τὸ τῆς γνώμης ἀνίερτον. Τῷ ὄντι γὰρ, κατὰ τὸ εἰρημένον, Ὁ ἄστρων ὡς σελήνη ἀλλοιοῦται. Οἶμαι δὲ καὶ τῆ τῶν ζώων κατασκευῆ, καὶ τοῖς λοιποῖς τοῖς ἀπὸ γῆς φουμένοις, μὴ μικρὰν ὑπάρχειν ἐκ τῆς κατὰ τὴν σελήνην μεταβολῆς τὴν συντέλειαν. Ἄλλως γὰρ διατίθεται μειουμένης αὐτῆς, καὶ ἄλλως αὐξομένης τὰ σώματα : νῦν μὲν ληγουσῆς ἀραιὰ γινόμενα καὶ κενὰ, νῦν δὲ αὐξομένης καὶ πρὸς τὸ πλήρες ἐπαιγομένης καὶ αὐτὰ πάλιν (67) ἀναπληρούμενα : διὸτι ὑγρότητα τινὰ θερμότητα κεκραμένην ἐπὶ τὸ βάθος φθάνουσαν λεληθότως ἐνέησι. Δηλοῦσι δὲ οἱ καθεῦδοντες ὑπὸ σελήνην, ὑγρότητος περισσῆς τὰς τῆς κεφαλῆς εὐρυχωρίας πληρούμενοι : καὶ τὰ νεοσφαγῆ τῶν κρεῶν ταχὺ τρεπόμενα τῆ προσβολῇ τῆς σελήνης : καὶ ζώων ἐγκέφαλοι, καὶ τῶν βαλατιῶν τὰ ὑγρότατα, καὶ αἱ τῶν δένδρων ἐντερῶναί. Ἄ πάντα οὐκ ἂν ἐξήρκεσε τῆ ἑαυτῆς ἀλλοιώσει συμμεθιστῆν, εἰ μὴ ὑπερφυῆς τι ἦν καὶ ὑπερέχον δυνάμει κατὰ τὴν τῆς Γραφῆς μαρτυρίαν.

11. Καὶ τὰ περὶ τὸν ἀέρα δὲ πάθη ταῖς μεταβολαῖς ταύτης συνδιατίθεται, ὡς μαρτυροῦσιν ἡμῖν αἱ τε κατὰ τὴν νοσηνίαν πολλάκις ἀπὸ γαλήνης καὶ νηνεμίας ἀφνίδιοι ταραχαί, νεφῶν κλονουμένων καὶ συμπιπτόντων ἀλλήλοις, καὶ αἱ περὶ τοὺς εὐρίπους παλιβρόαι, καὶ ἡ περὶ τὸν (68) λεγόμενον ὠκεανὸν ἄμπωτις, ἣν ταῖς περιόδους τῆς σελήνης τεταγμένως ἐπομένην ἐξεύρον οἱ προσοικουντες. Οἱ μὲν γὰρ εὐριποὶ μεταβρέουσιν ἐπ' ἐκάτερα κατὰ τὰ λοιπὰ σχήματα τῆς σελήνης : ἐν δὲ τῷ καιρῷ τῆς γενέσεως (69) οὐδὲ τὸ βραχυτάτον ἀπρεμοῦσιν, ἀλλ' ἐν ὄλιγ καὶ ταλαντώσει διηνεκεῖ καθεστήκασιν, ἔως ἂν, ἐκφανείσα πάλιν, ἀκολουθίαν τινὰ τῆ παλιβρόαι παράσχηται. Ἡ δὲ ἐσπερία θάλασσα τὰς ἄμπωτις ὑφίσταται, νῦν μὲν ὑπονοστοῦσα (70), πάλιν δὲ ἐπικλύζουσα, ὡς περ ἀναπνοαῖς τῆς σελήνης ὑφελκομένη πρὸς τὸ ὄπισω, καὶ πάλιν ταῖς ἀπ' αὐτῆς ἰκνολοαῖς, εἰς τὸ οἰκεῖον μέτρον προωθουμένη. Ταῦτά μοι εἰρηται πρὸς ἀπόδειξιν τοῦ κατὰ τοὺς φωστῆρας μεγέθους, καὶ σύστασιν τοῦ μηδὲ μέχρι συλλαβῆς ἀργόν τι εἶναι τῶν θεοπνεύτων βημάτων : καίτοι γε οὐδὲν ἤφατο σχεδὸν τῶν καιρίων ὁ λόγος : πολλὰ γὰρ περὶ μεγεθῶν καὶ ἀποστημάτων ἡλίου καὶ σελήνης ἔστιν ἐξευρεῖν τοῖς λογισμοῖς τὸν μὴ παρέργως τὰς ἐνεργείας αὐτῶν καὶ τὰς δυνάμεις ἐπεσκεμμένον. Εὐγνωμότως οὖν δεῖ κατηγορεῖν ἡμᾶς (71) τῆς ἑαυτῶν ἀσθενείας, ἵνα μὴ τῷ ἡμετέρῳ λόγῳ μετρηῆται (72) τῶν δημιουργημάτων τὰ μέγιστα, ἀλλὰ ἐξ ὀλίγων

(70) Duo mss. ἀπονοστοῦσα. Statim codices aliquot ὡς περ ἀναπνοαῖς. Alii quidam mss. cum editis ἀναπνοαῖς. Subinde editio Basil., Colsi. uterque et alii quinque mss. ἄμπωτις. Editio Paris. ἰκνολοαῖς. Hæc lunæ respiratio philosophis nostri temporis non placet. Putant quidem æstus reciprocationem a luna tanquam a causa pendere : sed rem longe aliter explicant. Possunt eorum libri a curiosis legi.

(71) Editio Basil. cum Bodl. et cum multis aliis mss. κατηγορεῖν ἡμᾶς. Editio Paris. per oscitantiam tynographorum ἡμᾶς.

(72) Ita mss. et utraque nostra editio. Quare non

τῶν εἰρημένων καμ' ἑαυτοῖς ἀναλογίζεσθαι, πόσα τινά ἐστι καὶ πηλίκα τὰ παρεθέντα. Μὴ τοίνυν μὴδὲ σελήνην ὀφθαλμῷ μετρήσης, ἀλλὰ λογισμῷ, ὃς πολλῶν τῶν ὀφθαλμῶν ἀκριβέστερός ἐστι πρὸς ἀληθείας εὐρεσιν. Μῦθοι τινες καταγλαστοὶ ὑπὸ γραϊδίων κωθωνιζομένων παραληρούμενοι πανταχοῦ διεδόθησαν, ὅτι μαγγανείαις τισὶ τῆς οἰκειάς ἔδρας ἀποκινήσεια σελήνην πρὸς γῆν καταφέρεται. Πῶς μὲν οὖν κινήσει γοήτων ἐπασιδῆ, ἣν αὐτὸς ἐθεμελίωσεν ὁ Ὑψιστος; Ποῖος δ' ἂν καὶ τόπος κατασπασθεῖσαν αὐτὴν ὑπέδεξάτο; Βούλει ἀπὸ μικρῶν τεκμηρίων λαβεῖν τοῦ μεγέθους αὐτῆς τὴν ἀπόδειξιν; Αἱ κατὰ τὴν οἰκουμένην πόλεις πλείστον ἀλλήλων ἀποκισμέναι ταῖς κατὰ τὴν ἀνατολὴν τετραμμέναις ῥυμοτομιαῖς ἐξίσου πᾶσαι τὸ σεληναῖον φῶς ὑποδέχονται. Αἴς εἰ μὴ πάσαις ἀντιπρόσωπος ἦν, τοὺς μὲν ἐπ' εὐθείας τῶν στενωπῶν πάντως ἂν κατεφώτιζε, τοὺς δὲ τὸ πλάτος αὐτῆς ὑπερπίπτοντας ἐγκεκλιμέναις ἂν ταῖς αὐγαῖς ἐπὶ τὰ πλάγια παραφερομέναις προσέβαλλεν (73). Ὅπερ καὶ ἐπὶ τῶν λύχνων ἔστιν ἰδεῖν κατὰ τοὺς οἴκους γινόμενον. Ἐπειδὴν πλείους περιστάσεις αὐτὸν, ἣ μὲν τοῦ κατ' εὐθείαν ἐστῶτος σκιά πρὸς τὸ ὄρθιον ἀποτείνεται, αἱ δὲ λοιπαὶ καθ' ἑκάτερον μέρος ἐκκλίνουν (74). Ὅστε, εἰ μὴ ἀπλετόν τι ἦν καὶ ὑπερέχον μεγέθει τὸ σεληνιακὸν σῶμα, οὐκ ἂν ὁμοίως ἀντιπαρετείνετο πᾶσιν. Ὅμοίως γὰρ αὐτῆς ἀπὸ τῶν ἰσημερινῶν τόπων ἀνατελλούσης οἱ τε προσοικούντες τῇ κατεψυγμένη καὶ ὑπὸ (75) τὰς περιστροφὰς τῆς ἄρκτου κείμενοι μεταλαμβάνουσι, καὶ οἱ κατὰ τὰ κοίλα τῆς μεσημβρίας τῆς διακεκαυμένης γαίτονες ὡς πᾶσι κατὰ τὸ πλάτος ἀντιπάρηκουσα, σαφειστάτην μαρτυρίαν τοῦ μεγέθους παρέχεται. Τίς οὖν ἀντιρεῖ μὴ οὐχὶ παμμέγεθες αὐτῆς εἶναι τὸ σῶμα, τὸ τηλικούτοις ὁμοῦ καὶ τοσοῦτοις διαστήμασιν ἐξισούμενον; Καὶ τὰ μὲν περὶ μεγεθῶν ἡλίου καὶ σελήνης ἐπὶ τοσοῦτον. Ἡμῖν δὲ ὁ χαρισάμενος διάνοιαν ἐκ τῶν μικροτάτων τῆς κτίσεως τὴν μεγάλην τοῦ τεχνίου σοφίαν (76) καταμανθάνειν, παράσχει καὶ ἐκ τῶν μεγάλων μείζονας λαμβάνειν τὰς ἐννοίας τοῦ κτίσαντος. Καίτοιγε συγκρίσει τοῦ ποιητοῦ ἥλιος καὶ σελήνη ἐμπέδος καὶ μύρμηκος ἐπέχουσι λόγον (77). Οὐ γὰρ ἔστιν ἄξιον τοῦ μεγέθους τοῦ Θεοῦ τῶν ὄλων ἐκ τούτων λαβεῖν τὴν θεωρίαν, ἀλλὰ μικραῖς τισὶ καὶ ἀμυδραῖς ἐμφάσεσι δι' αὐτῶν προβιβασθῆναι (78), ὥσπερ καὶ δι' ἑκάστου τῶν μικροτάτων ἐν ζώοις ἢ ἐν βοτάναις. Ἀρκεσθῶμεν τοῖς εἰρημένοις· ἐγὼ μὲν εὐχαριστήσας τῷ τῆν μικρὰν μοι ταύτην διακονίαν τοῦ λόγου χαρισαμένῳ, ὑμεῖς δὲ τῷ διατρέφοντι ὑμᾶς ταῖς πνευματικαῖς τροφαῖς, ὃς καὶ νῦν ὑμᾶς ὅσον κριθῶν τιλὴ ἄρτυ τῇ εὐτελεῖα τῆς ἡμετέρας φωνῆς διέθραψε· καὶ διατρέφοι γε εἰς αἰεὶ, κατὰ τὴν ἀναλο-

A his metiatur : sed ex paucis quæ retulimus, quot et quanta sint ea quæ ommissa fuere, apud vos reputare debetis. Ne igitur oculo lunam metiare, sed ratione, quæ ad inveniendam veritatem oculis longe accuratior est ac certior. Ridiculæ quædam fabulæ ab aniculis temulentis insipienter confictæ, ubique pervulgatæ sunt, quod luna incantationibus quibusdam ex propria sede emota, ad terram deferatur. Quomodo ergo præstigiatorum incantamentum eam emovebit, quam ipse Altissimus fundavit? Quisnam vero locus detractam ipsam suscipere potuisset? Vis ex exiguis iudiciis magnitudinem illius competentam habere? Urbes orbis terrarum, quam longissimo licet inter se dissitæ intervallo, ex æquo omnes in iis qui orienti obversi sunt vicis, lunare lumen excipiunt. Quibus omnibus nisi oppositam faciem haberet, angiportus quidem recta ipsi respondentes omnino illustraret; in eos vero qui latitudinem ipsius excedunt, inclinatos radios in obliqua delapsos immitteret. Id quod etiam ex accensis in domibus lucernis observare licet. Nam cum plures circumsteterint ipsam lucernam, umbra ejus qui directo stat, in directum porrigitur, reliquæ vero in utramque declinant partem. Quare, nisi corpus lunare esset immensum quiddam et prægrande, non utique ad omnes similiter extendere se posset. Enim vero qui et zonam rigentem accolunt, et sub ursæ siti sunt conversionibus, et juxta meridiei cava vicini sunt zonæ torridæ, hi luna ab æquinoctialibus locis oriente pariter fruuntur: ad quos omnes secundum latitudinem ex adverso accedens, magnitudinis suæ testimonium manifestissimum præbet. Quis igitur iudicis levit maximum esse ipsius corpus, cum tot ac tantis simul distantibus adæquetur? Et quidem de solis ac lunæ magnitudine hæctenus. Cæterum qui eam intelligentiam tribuit, ut ex minimis rebus cretis magnam opiflicis sapientiam condiceremus, tribuat etiam ut ex magnis majora de creatore sentiamus concipiamusque. Quamquam conditoris comparatione, sol et luna culicis ac formicæ rationem obtineat. Notio siquidem quæ Dei universorum magnitudine digna sit, ex iis desumi non potest: sed ex parvis quibusdam et tenuibus iudiciis per ipsa quemadmodum et per singula minutissima animalia, aut etiam per minutissimas herbas incitamus. His quæ dicta fuere, simus contenti. Ego quidem gratias ago ei, qui exiguam hanc verbi administrationem mihi impertivit; vos vero grates persolvatis ei qui vos spiritualibus nutrit alimentis, qui etiam nunc vos vocis mææ exilitate tanquam hordeaceo quodam pane enutri-

metiatur : sed ex paucis quæ retulimus, quot et quanta sint ea quæ ommissa fuere, apud vos reputare debetis. Ne igitur oculo lunam metiare, sed ratione, quæ ad inveniendam veritatem oculis longe accuratior est ac certior. Ridiculæ quædam fabulæ ab aniculis temulentis insipienter confictæ, ubique pervulgatæ sunt, quod luna incantationibus quibusdam ex propria sede emota, ad terram deferatur. Quomodo ergo præstigiatorum incantamentum eam emovebit, quam ipse Altissimus fundavit? Quisnam vero locus detractam ipsam suscipere potuisset? Vis ex exiguis iudiciis magnitudinem illius competentam habere? Urbes orbis terrarum, quam longissimo licet inter se dissitæ intervallo, ex æquo omnes in iis qui orienti obversi sunt vicis, lunare lumen excipiunt. Quibus omnibus nisi oppositam faciem haberet, angiportus quidem recta ipsi respondentes omnino illustraret; in eos vero qui latitudinem ipsius excedunt, inclinatos radios in obliqua delapsos immitteret. Id quod etiam ex accensis in domibus lucernis observare licet. Nam cum plures circumsteterint ipsam lucernam, umbra ejus qui directo stat, in directum porrigitur, reliquæ vero in utramque declinant partem. Quare, nisi corpus lunare esset immensum quiddam et prægrande, non utique ad omnes similiter extendere se posset. Enim vero qui et zonam rigentem accolunt, et sub ursæ siti sunt conversionibus, et juxta meridiei cava vicini sunt zonæ torridæ, hi luna ab æquinoctialibus locis oriente pariter fruuntur: ad quos omnes secundum latitudinem ex adverso accedens, magnitudinis suæ testimonium manifestissimum præbet. Quis igitur iudicis levit maximum esse ipsius corpus, cum tot ac tantis simul distantibus adæquetur? Et quidem de solis ac lunæ magnitudine hæctenus. Cæterum qui eam intelligentiam tribuit, ut ex minimis rebus cretis magnam opiflicis sapientiam condiceremus, tribuat etiam ut ex magnis majora de creatore sentiamus concipiamusque. Quamquam conditoris comparatione, sol et luna culicis ac formicæ rationem obtineat. Notio siquidem quæ Dei universorum magnitudine digna sit, ex iis desumi non potest: sed ex parvis quibusdam et tenuibus iudiciis per ipsa quemadmodum et per singula minutissima animalia, aut etiam per minutissimas herbas incitamus. His quæ dicta fuere, simus contenti. Ego quidem gratias ago ei, qui exiguam hanc verbi administrationem mihi impertivit; vos vero grates persolvatis ei qui vos spiritualibus nutrit alimentis, qui etiam nunc vos vocis mææ exilitate tanquam hordeaceo quodam pane enutri-

(73) Ita multi mss. At editi προσέβαλλεν.
 (74) Sex mss. ἐκκλίνουν. Editi ἐγκεκλιμέναις.
 (75) Septem mss. πρὸς τὸ ὄρθιον. Editi ἀπὸ τῶν ὀρθίων.

ti ab editis.
 (75) Editio Basil. cum quinque mss. καὶ ὑπὸ. Editio Paris. καὶ οἱ ὑπὸ.
 (76) Ita novem mss. At editi μεγάλην τοῦ Θεοῦ σοφίαν.
 (77) Duo mss. ἔχουσι λόγον.
 (78) Codices sex προσβιβασθῆναι Editi cum aliis tribus mss. προβιβασθῆναι.

vit. Et utinam aliat semper, juxta fidei portionem largiens vobis Spiritus manifestationem⁹⁹ in Christo Jesu Domino nostro, cui gloria et imperium in sæcula sæculorum. Amen.

γίαν τῆς πίστεως χαρίζομενος ὑμῖν τὴν φανέρωσιν τοῦ Πνεύματος ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν, ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Ἀμήν.

HOMILIA VII.

De reptilibus.

1. Et dixit Deus: Producant aquæ reptilia animalium viventium juxta genus, et volatilia volantia secundum firmamentum cæli juxta genus⁹⁹. Post luminarium creationem mox aquæ etiam replentur animantibus, ut et hæc portio exornaretur. Acceperat enim terra ex propriis germinibus ornatum, cælum quoque acceperat stellarum flores, ac veluti geminorum oculorum conjectu, magnorum scilicet luminarium conjugatione, fuerat adornatum. Reliquum erat, ut aquis etiam suum tribueretur ornamentum. Venit præceptum, et statim fluvii donantur vi producendi, et singula stagna pariunt sua naturaliaque genera. Quin et mare omnimoda natalitium genera parturiebat: et ne ea quidem aqua quæ erat in limosis ac cænosis locis, permanebat otiosa: neque a sine in creatione proposito aberrabat. Nam certe ex ipsis abunde emergebant ranæ, muliones, culices. Quæ enim⁶³ etiam videntur, argumentum sunt præteritorum. Sic aqua omnis exsequi conditoris sui imperium festinabat: et quorum ne genera quidem ullus enumerare possit, horum statim vitam magna ac ineffabilis Dei potentia efficacem ac motu præditam reddidit, ubi primum aquæ per illud imperium ad generandum animal idoneæ effectæ sunt. Producant aquæ reptilia animalium viventium. Nunc primum animalium et sensus particeps animal creatur. Nam plantæ et arbores etiam si vivere dicantur, propterea quod facultatem quamdam qua nutriuntur augenturque, pariter habent; non tamen animalia sunt, neque res animatæ. Eam ob causam, Producant aquæ reptilia. Natatile quodlibet, sive in superficie aquæ innatet, sive in fundo aquam secet, ad reptilium attinet naturam, quippe quod per aquæ corpus sese trahat. Quanquam autem quædam ex aquatilibus, pedes habent, ac gradiuntur (maxime cum horum pleraque sint amphibia, velut phocæ, crocodili, fluviales equi, ranæ et cancri), attamen natatile locum præcipuum obtinet. Propterea, Producant aquæ reptilia. In his exiguis verbis quodnam omissum est genus? quid non comprehensum est in hoc opificii præcepto? Nonne ea quæ animal pariunt, comprehenduntur

'OMILIA Z'.

Περὶ ἐρπετῶν (79).

1. Καὶ εἶπεν ὁ Θεός· Ἐξαγαγέτω τὰ ὕδατα ἐρπετὰ ψυχῶν ζωῶν κατὰ γένος, καὶ πετεινὰ πετόμενα κατὰ τὸ στερέωμα τοῦ οὐρανοῦ κατὰ γένος. Μετὰ τὴν τῶν φωστῆρων δημιουργίαν καὶ τὰ ὕδατα λοιπὸν πληροῦται ζῶων, ὥστε καὶ ταύτην διακοσμηθῆναι τὴν λῆξιν. Ἀπέλαβε μὲν γὰρ ἡ γῆ τὸν ἐκ τῶν οικείων βλαστημάτων κόσμον· ἀπέλαβε δὲ ὁ οὐρανὸς τῶν ἄστρων (80) τὰ ἀνθη, καὶ οἰνοὶ διδύμων ὀφθαλμῶν βολαῖς τῇ συζυγίᾳ τῶν μεγάλων φωστῆρων κατακοσμήθη. Λειπόμενον ἦν καὶ τοῖς ὕδασι τὸν οικεῖον κόσμον ἀποδοθῆναι. Ἦλθε πρόσταγμα, καὶ εὐθὺς καὶ ποταμοὶ ἐνεργοί, καὶ λίμναι γόνιμοι τῶν οικείων ἔκαστον αὐτῶν καὶ κατὰ φύσιν γενῶν. Καὶ ἡ θάλασσα τὰ παντοδαπὰ γένη τῶν πλωτῶν ὕδινε, καὶ οὐδὲ ὄσον ἐν λίυσι καὶ τέλμασι τοῦ ὕδατος ἦν, οὐδὲ τοῦτο ἀργόν, οὐδὲ ἀμοιρον τῆς κατὰ τὴν κρίσιν συντελείας ἀπέμεινε. Βάτραχοι γὰρ καὶ ἐμπίδες καὶ κύνωπες ἐξ αὐτῶν ἀπεζέγγυντο (81) δηλονότι. Τὰ γὰρ ἔτι καὶ νῦν ὁρώμενα ἀπόδειξις ἐστὶ τῶν παρελθόντων. Οὕτω πᾶν ὕδωρ ἠπέλεγτο τῷ δημιουργικῷ προστάγματι ὑπουργεῖν· καὶ ὦν οὐδ' ἂν τὰ γένη τις ἐξαριθμῆσασθαι δυνηθεῖ, τούτων τὴν ζωὴν εὐθὺς ἐνεργὸν καὶ κινουμένην ἀπέδειξεν (82) ἡ μεγάλη καὶ ἀγαθὸς τοῦ Θεοῦ δύναμις, ὁμοῦ τῷ προστάγματι τῆς πρὸς τὸ ζωογονεῖν ἐπιτηδευσίτης ἐγγενομένης τοῖς ὕδασι. Ἐξαγαγέτω τὰ ὕδατα ἐρπετὰ ψυχῶν ζωῶν. Νῦν πρῶτον ἐμφυχον καὶ αἰσθήσεως μετέχον (83) ζῶων δημιουργεῖται. Φυτὰ γὰρ καὶ δένδρα, κἂν ζῆν λέγηται διὰ τὸ μετέχειν τῆς θρεπτικῆς καὶ αὐξητικῆς δυνάμεως, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ζῶα, οὐδὲ ἐμφυχα. Τούτου γε ἕνεκα, Ἐξαγαγέτω τὰ ὕδατα ἐρπετὰ. Πᾶν τὸ νηκτικόν, κἂν τῇ ἐπιφανείᾳ τοῦ ὕδατος ἐπινηχῆται, κἂν διὰ βάθους τέμνη τὸ ὕδωρ, τῆς τῶν ἐρπετικῶν ἐστὶ φύσεως, ἐπισυρόμενον τῷ τοῦ ὕδατος σώματι. Κἂν ὑπόποδα δὲ καὶ πορευτικὰ ὑπάρχη τινὰ τῶν ἐνύδρων (μάλιστα μὲν ἀμφίβια τὰ πολλὰ τούτων ἐστὶν· οἷον φῶκαι, καὶ κροκόδειλοι, καὶ οἱ ποτάμιοι ἴπποι, καὶ βάτραχοι, καὶ καρκίνοι), ἀλλ' οὖν προηγούμενον ἔχει τὸ νηκτικόν. Διὰ τοῦτο, Ἐξαγαγέτω τὰ ὕδατα ἐρπετὰ. Ἐν τούτοις τοῖς μικροῖς βήμασι τί παρῆται; (84) γένος; τί οὐκ ἐμπεριελήπται τῷ ποστάγματι τῆς δημιουργίας; Οὐ τὰ ζωοτο-

⁹⁹ I Cor. xii, 7. ⁹⁹ Gen. i, 20, 21.

(79) Coisl. primus simpliciter ὁμιλία ἐβδόμη.

(80) Editi cum Colb. secundo ἀστέρων. At quinque mss. ἄστρων.

(81) Editio Paris. ἀπεζέγγυντο. Editio Basil. ἀπεζέγγυντο, utraque male. Regii tertius, quintus et sextus cum Coisl. primo ἀπεζέγγυντο, ad verbum, *servebant*, hoc est, *scatebant*, *abunde emergebant*. Regii vero quartus et octavus cum Colb. secundo ἀπεζωῶντο, *animalia fiebant*, *animabantur*. Possunt duæ ultimæ lectiones ad arbitrium admitti.

(82) Codices duo ἐπέδειξεν. Subinde Reg. sextus cum Colb. primo τοῦ Θεοῦ σοφία καὶ δύναμις. Nec ita multo post unus ms. ἐγγινομένης τοῖς.

(83) Duo mss. μέτοχον. Statim quatuor mss. ζῆν λέγεται. Editi cum uno ms. λέγεται. Paulo infra codex Bodl. οἷον φῶκαι καὶ δεξίφινες καὶ νάρκαι καὶ οἱ ποτάμιοι, etc.

(84) Colb. secundus τί οὐ παρῆται, invitis ac reclamantibus tum reliquis mss. tum editis libris, in quibus deest οὐ.

κούντα, ὅσον φῶκαι καὶ δελφίνες καὶ νάρκαι, καὶ τὰ ἄλλα ὅμοια τούτοις, τὰ σελάχη λεγόμενα; οὐ τὰ ὠτόκα, διὰ ἔστι πάντα σχεδὸν τῶν ἰχθύων τὰ γένη; οὐχ ὅσα λεπιδωτά, οὐχ ὅσα φολιδωτά (85), οὐχ οἷς ἔστι πτερύγια καὶ οἷς μὴ ἔστιν; Ἡ μὲν φωνὴ τοῦ προστάγματος μικρὰ, μᾶλλον δὲ οὐδὲ φωνή, ἀλλὰ ῥοπή μόνον καὶ ὀρμὴ τοῦ θελήματος· τὸ δὲ τῆς ἐν τῷ προστάγματι διανοίας πολύχουν τοσοῦτόν ἔστιν, ὅσαι καὶ (86) αἱ τῶν ἰχθύων διαφοραὶ καὶ κοινότητες, οἷς πᾶσι δι' ἀκριβεῖας ἐπεξελεθῆν ἴσον ἔστι καὶ κύματα πελάγους ἀπαριθμεῖσθαι, ἢ ταῖς κοτύλαις περιῶσθαι τὸ ὕδωρ τῆς θαλάσσης ἀπομετρεῖν. Ἐξυγαγέτω τὰ ὕδατα ἔρπετά. Ἐν τούτοις ἐνὶ τὰ πελάγια, τὰ αἰγιαλώδη, τὰ βύθια, τὰ πετρώδη, τὰ ἀγελαῖα, τὰ σποραδικά, τὰ κήτη, τὰ ὑπέρογκα, τὰ λεπτότατα τῶν ἰχθύων. Τῇ γὰρ αὐτῇ δυνάμει, καὶ τῷ ἴσῳ προστάγματι, τὸ τε μέγα καὶ τὸ μικρὸν μεταλλάσσει τοῦ εἶναι. Ἐξυγαγέτω τὰ ὕδατα. Ἐδοξε σοι τὴν φυσικὴν τῶν νηκτῶν πρὸς τὸ ὕδωρ συγγένειαν· διὸ (87) μικρὸν οἱ ἰχθύες χωρισθέντες τοῦ ὕδατος διαφθείρονται. Οὐδὲ γὰρ ἔχουσι ἀναπνοήν, ὡστε ἔλκειν τὸν ἀέρα τοῦτον· ἀλλ' ὅπερ τοῖς χερσαίοις ἔστιν ἀήρ, τοῦτο τῷ πλωτῷ γένοιτο τὸ ὕδωρ. Καὶ ἡ αἰτία δῆλη. Ὅτι ἡμῖν μὲν ὁ πνεύμων ἔγκριται, ἀραιὸν καὶ πολύπορον σπλάγγνον, ὃ διὰ τῆς τοῦ θώρακος διαστολῆς τὸν ἀέρα δεχόμενον, τὸ ἐνδον ἡμῶν ὑερμὸν διαβρίπτει καὶ ἀναψύχει· ἐκεῖνοι δὲ ἡ τῶν βραγχίων διαστολὴ καὶ ἐπίπτυξις, δεχομένων τὸ ὕδωρ καὶ διεόντων, τὸν τῆς ἀναπνοῆς λόγον ἀποπληροῖ. Ἴδιοι· κληῖρος τῶν ἰχθύων, ἰδία φύσις, διαίτα κεχωρισμένη, ἰδιότροπος ἡ ζωὴ. Διὰ τοῦτο οὐδὲ τιθασσεύσθαι τι τῶν νηκτῶν καταδέχεται, οὐδὲ ὅπως ἵκονται χερσὶ ἀνθρωπίνης ἐπιβολῆν.

2. Ἐξυγαγέτω τὰ ὕδατα ἔρπετὰ ψυχῶν ζωῶν κατὰ γένος. Ἐκάστου γένους τὰς ἀπαρχὰς νῦν, οἰονεὶ σπέρματά τινα τῆς φύσεως, προβληθῆναι κελεύει (88)· τὸ δὲ πλήθος αὐτῶν ἐν τῇ μετὰ ταῦτα διαδοχῇ ταμιεύεται, ὅταν ἀξιάνασθαι αὐτὰ καὶ πληθύνεσθαι δέη. Ἄλλου γένους ἔστι τὰ ὄστρακωδερμα προσαγορευόμενα· ὅσον κόγχοι, καὶ κτένες, καὶ κοχλῆλαι θαλάσσιοι, καὶ στρόμβοι, καὶ αἱ μυρία τῶν ὄστρέων διαφοραί. Ἄλλο πάλιν παρὰ ταῦτα γένος, τὰ μαλακώτερα προσεῖρημένα, κάραθοι, καὶ καρκίνοι, καὶ τὰ παραπλήσια τούτοις. Ἐτερον παρὰ ταῦτα γένος ἔστι τὰ μαλάκια οὕτω προσαγορευθέντα, ὅσων ἢ σὰρξ ἀπαλὴ καὶ χαυνὴ· κολυπόδες, καὶ σηπίαι, καὶ τὰ ὅμοια τούτοις. Καὶ ἐν τούτοις πάλιν διαφοραὶ μυρία. Δράκοντες γὰρ καὶ μύραινα (89) καὶ ἐγγέλιες, αἱ κατὰ τοὺς ἰλιώδεις ποταμούς καὶ λίμνας γινόμεναι, τοῖς ἰσθμοῖς μᾶλλον τῶν ἔρπετων, ἢ τοῖς ἰχθύσι κατὰ τὴν ὁμοίότητα τῆς φύσεως προσεγγίζουσιν. Ἄλλο γένος τὸ τῶν ὠστοκοούντων, καὶ ἄλλο τὸ τῶν ζωστοκοούντων. Ζωστοκεῖ δὲ τὰ γαλεώδη καὶ

tur, ut phocæ, delphines, torpedines, et his similia, quæ dicuntur cartilaginosa? annon ea comprehensa sunt quæ ova edunt, qualia sunt omnia fere piscium genera? nonne squamosa omnia? nonne omnia corticosa? nonne quibus insunt pinnae, et quibus non sunt? Vox quidem præcepti parva, imo ne vox quidem, sed solum nulus et voluntatis impetus: at vero sententiæ, quæ in præcepto delitescit, tanta est varietas, quanta et ipsa piscium differentia, aut societas. Quæ omnia accurate recensere, perinde est atque si quispiam fluctus pelagi enumerare, aut manus vola aquam maris admetiri conaretur. Producant aquæ reptilia. In his sunt pelagia, littorea, alia in profundo degentia, alia petris adhærentia: sunt gregalia, solivaga, cete, maximi et minutissimi pisces. Enimvero virtute eadem et æquali præcepto animal tum magnum tum parvum in lucem editur. Producant aquæ. Ostendit tibi eam quam natatilia cum aquis habent affinitatem; eoque pisces paululum ab aqua semoli, intereunt. Neque enim ipsis inest respiratio, ut hinc possint trahere aerem: sed quod terrestribus est aer, id aqua est huic natatiliū generi. Et causa clara est et manifesta. Nimirum in nobis est pulmo, viscus rarum ac multis meatibus patens, quod per thoracis distensionem aerem recipiens, internum nostrum calorem ventilat refrigeratque: in illis vero branchiarum distensio et contractio, quæ aquam suscipiunt et emittunt, munus ac vicem explent respirationis. Propria piscium est sors, natura propria, victus separatus, peculiaris vita. Ideo neque cicurari quidquam ex natatilibus potest, neque ullo modo humanæ manus contactum patitur.

3. Producant aquæ reptilia animalium 64 viventium secundum genus. Uniuscujusque generis primitias nunc, quasi quædam naturæ semina, produci jubet: eorum autem multitudo in securam successionem remittitur, cum ea aucta oportuerit ac multiplicata. Alterius generis sunt ea quæ testis operta dicuntur, ceu conchæ, pectines, cochleæ marinæ, strombi, et innumeræ ostreorum differentiarum. Præter hæc aliud rursus genus sunt quæ crustacea vocantur: nimirum carabi, cancri, et his similia. Aliud præter hæc genus est eorum quæ mollia appellant: quorum caro tenera est et laxa, uti polypi, et sepia, cæteraque ejusmodi. Et in illis iterum infinitæ reperiuntur varietates. Dracones enim, murænæ, et anguillæ in limosis luminibus et in stagnis nascentes, reptilibus venenatis magis quam piscibus juxta naturæ similitudinem accedunt. Pertinent ad aliud genus ea quæ ovum, ad aliud vero ea quæ animal pariunt. Procreant autem animal ea quæ mustelini generis sunt et cynisci, et in

(85) Sic Duc. uterque et Combef. cum aliis quibusdam mss. Nostra editio Paris. φολιδωτά.
 (86) Ita mss. multi. Abest καὶ ab editis.
 (87) Unus ms. δι' ὅτι. Aliquammodo post quinque mss. ὅτι ἡμῖν μὲν ὁ. Deest μὲν in utraque edi-

tionem.
 (88) Reg. sextus cum Colb. primo ἐμδληθῆναι κελεύει. Ibidem quatuor mss. τὸ δὲ πλήθος. Abest δὲ ab excusis.
 (89) Multi mss. καὶ σμύρινα.

summa, ea quæ cartilaginosa vocantur. Quin etiam inter cetera, plurima sunt quæ animal gignunt, delphines et phocæ, quæ suos catulos recentes adhuc ac teneros, aliqua ex causa perterritos, in ventrem demuo admissos, in tutelam suam recipere narrantur. *Producant aquæ juxta genus.* Aliud cetorum genus, aliud exiguorum piscium. Rursus in piscibus innumeræ sunt differentiæ secundum genera divisæ: quarum et nomina propria, et alimentum diversum, et figura, et magnitudo, et carnum qualitates: omnia maximis inter se differentiis distincta, in aliis atque aliis speciebus constituuntur. Qui sunt igitur thunnorum exploratores, qui diversa eorum genera nobis enumerare possint? Quanquam in magnis piscium gregibus dicuntur etiam illorum numerum declarare. Quis vero ex iis qui circa littora ac ripas consenuere, omnium nobis historiam accurate patefacere ac indicare valeat? Alia genera cognoscunt qui in Iadico mari piscantur: alia, qui in Ægyptio sinu: alia, insulares: alia, Maurusii. Omnia autem æqualiter tum parva tum magna primum illud mandatum, et inenarrabilis illa potentia procreavit. Multa vivendi diversitas: multum circa uniuscujusque generis successionem discrimen. Non ut aves, ovis incubant piscium plurimi: non construunt nidos, neque cum labore suos enutriunt fetus: sed aqua elapsam ovum suscipiens, animal efficit. Quin et immutabilis et cum altera natura insociabilis successio inest generi unicuique. Non velat mulorum in terra, aut quarundam volucrum permissiones, quibus adulterantur genera. Nullum piscium genus dimidia ex parte instructum est dentibus, ut bos et ovis apud nos: neque enim ipsorum quisquam ruminat, nisi scarus solus secundum quorundam narrationem. At vero omnes pisces acutissima condensatorum dentium acie communiuntur, ne esca dum diutius manditur diffuat: nisi enim celeriter dissecta in ventrem detruderetur, extenuata per aquam dissiparetur.

653 Aliud autem aliis piscibus destinatum est alimentum secundum genus. Quidam enim limo, quidam vero alga vescuntur; alii herbis in aqua nascentibus sunt contenti. Contra, piscium plurimi vorant se invicem, minorque apud illos alimentum est majoris. Et si unquam contigerit, ut is qui minorem superaverat, alterius fiat præda: ambo in unum et eundem posterioris ventrem ingrediuntur. Quid igitur aliud nos homines agimus, dum tyrannide et potentia opprimimus inferiores? quid a rustremo pisce differt is, qui præ voraci divitiarum cupiditate in inexplebilibus avaritiæ sæve finibus

(90) Καὶ οἱ κυνίσκοι. Piscis ille cui Græce nomen est κυνίσκος, Latine dicitur ab Eustathio *aselus*. Eius hæc sunt verba: *Facti autem catulos mustella, et asellus, et omnia quæ sine squamis sunt, quæ salatia Græci nominant.* Sed pro *salatia* legendum pu- to *selachia*, ob illud Basilii, τὰ σελάχη. Plinius lib. ix, cap. 24, sic loquitur: *Hæc Græce in univsum selachis appellavit Aristoteles primus, hoc nomine eis impositio. Nos distinguere non possumus, nisi cartila-*

οἱ κυνίσκοι (90), καὶ ἀπαξιαπλῶς τὰ σελάχη λεγόμενα. Καὶ τῶν κητῶν τὰ πλείστα ζωοτόκα· δελφίνες καὶ φώκαι, & καὶ νεαροὺς ἐπὶ τοὺς σκύμνους, διαπποθηθέντας ὑπὸ αἰτίας τινός, λέγεται πάλιν τῇ γαστρὶ ὑποδεχόμενα περιστέλλειν. Ἐξαγαγέτω τὰ ὕδατα κατὰ (91) γένος. Ἔτερον γένος τὸ κητώδες, καὶ τὸ τῶν λεπτῶν ἰχθύων ἕτερον. Πάλιν ἐν τοῖς ἰχθύσι μυρία διαφοραὶ κατὰ γένη διηρημένα· ὧν καὶ ὀνόματα ἴδια, καὶ τροφή παρηλλαγμένη, καὶ σχῆμα, καὶ μέγεθος, καὶ σαρκῶν ποιότητες, πάντα μέγισταῖς διαφοραῖ; ἀλλήλων κεχωρισμένα, καὶ ἐν ἑτέροις καὶ ἑτέροις εἶδει καθεστῶτα. Ποιοὶ μὲν οὖν θυννοσκόποι τῶν γενῶν τὰς διαφορὰς ἡμῖν ἀπειρηθήσασθαι δύνανται; Καίτοι φασὶν αὐτοὺς ἐν μεγάλαῖς ἀγέλαις ἰχθύων καὶ τὸν ἀριθμὸν ἀπαγγέλλειν. Τίς δὲ τῶν περὶ αἰγιαλοῦς καὶ ἀκτῶς καταγρησάντων δύναται ἡμῖν τὴν ἱστορίαν πάντων δι' ἀκριθείας γνωρίσαι; Ἄλλα γνωρίζουσιν οἱ τὴν Ἰνδικὴν ἀλιεύοντες θάλασσαν· ἄλλα οἱ τὸν Αἰγύπτιον ἀγρεύοντες κόλπον· ἄλλα νησιῶται· καὶ ἄλλα Μαυρούσιοι. Πάντα δὲ ὁμοίως μικρὰ τε καὶ μεγάλα τὸ πρῶτον ἐκεῖνο πρόσταγμα καὶ ἡ ἀφατος ἐκεῖνη παρήγαγε δύναμις. Πολλὰ τῶν βίων αἱ παραλλαγαι· πολλὰ καὶ αἱ περὶ τὰς διαδοχὰς ἐκάστου γένους διαφοραὶ. Οὐκ ἐπιβάλλουσιν οἱ πλείστοι τῶν ἰχθύων ὡπερ αἱ ὀρνίθες, οὕτε καλῶς πηγγνυται, οὕτε μετὰ πόνων ἐκτρέφουσιν ἐκυτῶν τὰ ἐκγόνα· ἀλλὰ τὸ ὕδωρ, ὑποδεξάμενον ἐκπεσὸν τὸ ὄν, ζῶον ἐποίησεν. Καὶ ἐκάστῳ γένει ἡ διαδοχὴ ἀπαράλλακτος καὶ ἀνεπίμικτος πρὸς ἕτεραν φύσιν· οὐχ οἷαι τῶν ἡμιόνων ἐπὶ τῆς χέρσου, ἢ καὶ τινῶν ὀρνίθων ἐπιπλοκαὶ παραχαρασσόντων τὰ γένη. Οὐδὲν παρὰ τοῖς ἰχθύσιν ἐξ ἡμισείας ὥπλισται τοῖς ὀδοῦσιν, ὡς βοῦς παρ' ἡμῖν καὶ πρόβατον· οὐδὲ γὰρ μηρυκίζει τι παρ' αὐτοῖς, εἰ μὴ τὸν σκάρων μόνον ἱστοροῦσι τινες. Πάντα δὲ ἑξυτάταις ἀκμαῖς ὀδόντων καταπεπύκνωται, ἵνα μὴ τῇ χρονίᾳ μασήσει ἡ τροφή διαβρῆθῃ· ἐμελλε γὰρ, εἰ μὴ ὀξέως κατατεμονομένη τῇ γαστρὶ παρεπέμπετο, ἐν τῇ λεπτοποίησει διαφορεῖσθαι παρὰ (92) τοῦ ὕδατος.

3. Τροφή δὲ ἰχθύσιν ἄλλοις ἄλλη κατὰ γένος διωρισμένη. Οἱ μὲν γὰρ ὀλίγῃ τρέφονται, οἱ δὲ τοῖς φυκίοις· ἄλλοι (93) ταῖς βοτάναις ταῖς ἐντροφεομέναις τῷ ὕδατι ἀρκοῦνται. Ἀλληλοφάγοι δὲ τῶν ἰχθύων οἱ πλείστοι, καὶ ὁ μικρότερος παρ' ἐκείνοις βρώμᾳ ἐστὶ τοῦ μείζονος. Κἂν ποτε συμβῆ τὸν τοῦ ἐλάττονος κρατήσαντα ἑτέρου γενέσθαι θήραμα, ὑπὸ τὴν μίαν ἀγονται γαστέρα τοῦ τελευταίου. Τί οὖν ἡμεῖς οἱ ἀνθρώποι ἄλλο τι ποιούμεν ἐν τῇ καταδυναστείᾳ τῶν ὑποδεεστέρων; τί διαφέρει τοῦ τελευταίου ἰχθύος ὁ τῇ λαιμάργῳ φιλοπλουτεῖ τοῖς ἀπληρώτοις τῆς πλεονεξίας αὐτοῦ κόλποις ἐναποκρύπτων τοὺς ἀσθενεῖς;

ginea appellare libeat.

(91) Colb. secundus ὕδατα ἔρπετά κατὰ. Mus Reg. sextus cum Colb. primo τὸ τῶν λεπτοτάτων.

(92) Ita codex Comhef. cum aliis quinque mss. Drest. παρὰ in editis. Ibidem codices octo τροφή δὲ ἰχθύσιν, aut τοῖς ἰχθύσιν. Editi ἰχθύων.

(93) Sic quinque. mss. Editi ἄλλοι δὲ. Statim Reg. sextus cum Colb. primo ὕδατι ἀρκοῦνται.

Ἐκεῖνος εἶχε τὰ τοῦ πένητος σὺ τοῦτον (94) λαδῶν μέρος ἐποίησω τῆς περιουσίας σεαυτοῦ. Ἄδικων ἀδικώτερος ἀνεφάνης, καὶ πλεονεκτικώτερος πλεονέκτου. Ὅρα μὴ τὸ αὐτὸ σε πέρας τῶν ἰχθύων ἐκδέξῃται, ἀγκιστρὸν που, ἢ κῦρτος, ἢ δίκτησον. Πάντως γὰρ καὶ ἡμεῖς πολλὰ τῶν ἀδικῶν διεξελοῦντες (95), τὴν τελευταίαν τιμωρίαν οὐκ ἀποδρασόμεθα. Ἦδη δὲ καὶ ἐν ἀσθενεῖ ζῶψ πολὺ τὸ πανοῦργον καὶ ἐπιβουλον καταμαθὼν, βούλομαι σε φυγεῖν τῶν κακούργων τὴν μίμησιν. Ὁ καρκίνος τῆς σαρκὸς ἐπιθυμεῖ τοῦ ὀστρέου· ἀλλὰ δυσάλωτος ἢ ἄγρα αὐτῷ διὰ τὴν περιβολὴν τοῦ ὀστράκου γίνεται. Ἀρβαγεῖ γὰρ ἐρκίω τὸ ἀπαλὸν τῆς σαρκὸς ἢ φύσις κατασφαλίσατο. Διὸ καὶ ὀστρακόδερμον προσηγόρευται. Καὶ ἐπειδὴ δύο κοιλότητες ἀκριβῶς ἀλλήλαις προσηρμοσμέναί τὸ ἕτερον περιπτύσσονται, ἀναγκαστικῶς ἀπρακτοὶ εἰσὶν αἱ χηλαὶ τοῦ καρκίνου. Τί οὖν ποιεῖ; Ὅταν ἴδῃ ἐν ἀπηνέμοις χωρίοις μεθ' ἡδονῆς διαθαλάπμενον, καὶ πρὸς τὴν ἀκτίνα τοῦ ἡλίου τὰς πτύχας ἑαυτοῦ διαπλώσαντα, τότε δὴ, λάθρα ψηφίδα παρεμβαλὼν, διακωλύει τὴν σύμπτυξιν· καὶ εὐρίσκειται τὸ ἐλλείπον (96) τῆς δυνάμεως διὰ τῆς ἐπινοίας περιεχόμενος. Αὕτη ἡ κακία τῶν μήτε λόγου μήτε φωνῆς μεταχόντων. Ἐγὼ δὲ σε βούλομαι, τὸ ποριστικὸν καὶ εὐμήχανον τῶν καρκίνων ζηλοῦντα, τῆς βλάβης τῶν πλησίον ἀπέχεσθαι. Τοιοῦτός ἐστιν ὁ πρὸς τὸν ἀδελφὸν πορευόμενος δόλιφ, καὶ ταῖς τῶν πλησίον ἀκαίρως ἐπιτιθέμενος, καὶ ταῖς ἀλλοτρίαις συμφοραῖς ἐντροφῶν. Φεῦγε τὰς μιμήσεις τῶν καταγενομένων. Τοῖς οἰκείοις ἀρκου. Πενία μετὰ αὐταρκείας ἀληθούς πάσης ἀπολαύσεως τοῖς σωφρονοῦσι προσιμωτέρα. Οὐκ ἂν παρέλθοιμι τὸ τοῦ πολυπόδος δολερὸν καὶ ἐπίκλιπον, ὃς ὁποῖα ποτ' ἂν ἐκάστοτε πέτρα περιπλακῇ (97), τὴν ἐκείνης ὑπέρχεται χροῶν· ὥστε τοὺς πολλοὺς τῶν ἰχθύων ἀπροόπτως νηχομένους τῷ πολυπόδι περιπίπτειν, ὡς τῇ πέτρᾳ δῆθεν, καὶ ἔτοιμον γίνεσθαι θήραμα τῷ πανοῦργῳ. Τοιοῦτοί εἰσι τὸ ἦθος οἱ τὰς ἀεὶ κρατούσας δυναστείας ὑπερχόμενοι, καὶ πρὸς τὰς ἐκάστοτε χρεῖας μεταρροζόμενοι, μὴ ἐπὶ τῆς αὐτῆς ἀεὶ προαιρέσεως βεβηκότες, ἀλλ' ἄλλοι καὶ ἄλλοι βῆδως γινόμενοι, σωφροσύνην τιμῶντες μετὰ σωφρόνων, ἀκόλαστοι δὲ ἐν ἀκολάστοις, πρὸς τὴν ἐκάστου ἀρέσκειαν τὰς γνώμας μετατιθέμενοι. Οὐδὲ οὐδὲ βῆδιον ἐκκλίνειν, οὐδὲ τὴν ἀπ' αὐτῶν φυλάξασθαι βλάβην, διὰ τὸ ἐν τῷ προσήματι τῆς φιλίας (98) βαθέως κατασκευασμένην τὴν πονηρίαν κατακεκρῶσθαι. Τὰ τοιαῦτα ἦθη λύκους ἀρπαγὰς ὀνομάζει ὁ Κύριος, ἐν ἐνδύμασι προβάτων προφαινομένους. Φεῦγε τὸ παντοδαπὸν καὶ πολλαπλοῦν τοῦ τρέπου· διώκε δὲ ἀλήθειαν, εὐκρίνειαν, ἀπλότητα. Ὁ θρις ποικίλος· διὰ τοῦτο καὶ ἔρπαιεν κατεδικασθή.

⁹⁴ Matth. vii, 15. ⁹⁵ Gen. xxv, 27.

(94) Ita editio Basil. cum duobus Duc. et cum aliis quinque mss. Editio Paris. sū τοῦτο. Subinde quatuor mss. ἐφάνης. Editi cum uno cui altero mss. ἀνεφάνης.

(95) Reg. sextus cum Colb. primo ἀδικῶν ὑπεξελοῦντες. Aliquanto post idem mss. cum eodem Colb. primo φυγεῖν τῶν κακῶν τὴν μίμησιν.

A imbecilles abscondit? Ille possidebat pauperis bona: tu ipsum apprehensum fecisti tuæ ipsius opulentiaē partem. Injustis injustiorem, et avaro avariorem te ostendisti. Cave excipiat te idem finis, qui pisces: hamus videlicet, aut nassa, aut rete. Omnino enim et nos, si inultum admiserimus iniquitatis, ultimum non effugiemus poenam. Jam vero etiam in infirmo animali astutias multas et insidias cum perspicis, maleficiorum imitationem fugere te volo. Appetit ostreaē carnem cancer: sed difficilis captus est ei hæc præda, propter testæ munimentum. Nam in fragili septo carnis teneritudinem natura communit. Quapropter et hoc animal *ostracodermum* vocatur. Et quoniam duo cava accurate sibi invicem conjuncta, ostream ambiunt et circumplectuntur, forcipes canceri necessario inefficaces sunt. Quid igitur molitur? Cum viderit ostream in tranquillis locis non sine voluptate apriantem, et ad solis radios valvas suas explicantem: tunc clanculum injecto calculo, plicaturam impedit; atque quod viribus deerat, id astu et dolo obtinere deprehenditur. Hæc est eorum quæ neque ratione, neque voce prædita sunt, malitia. Ego autem volo, ut tu cancerorum in victu comparando artem ac industriam imitatus, a proximorum noxa incommodisque tibi temperes. Talis est qui ad fratrem fraudulenter accedit, adversamque proximi fortunam insidiosè impetit, et alienis insultat calamitatibus. Cave æmulis homines improbatos. Tuis sis contentus rebus. Paupertas, cum rerum necessariorum copia vere suppetit, voluptati omni a sapientibus anteponitur. Non polypti præterierim dolum ac furacitatem, qui qualicumque tandem saxo adhæserit, illius induit colorem. Quamobrem plerique pisces improvide natantes in polyptum uti in petram incidunt, paratamque versuto illi prædam sese offerunt. Talibus moribus sunt præditi, qui semper potentatibus dominantibus assentantur, seseque ad quoslibet modos ususque accommodant, nec in eadem animi sententia semper persistunt, sed alii atque alii facile effecti, temperantiam cum temperantibus venerantes, impudici cum impudicis, sententiam mutant ad uniuscujusque gratiam conciliandam. Quos difficile est evitare, sibi que ab ipsorum nocuentis cavere, propterea quod eorum concinnata pravitas sub amicitiaē specie alta contegitur. Mores hujusmodi appellat Dominus rapaces lupos, in ovium indumentis sese ostentantes⁹⁴. Fuge hosce mores varios ac multiplices: imo sectare veritatem, sinceritatem, simplicitatem. Varius est serpens, et ob id ad reptandum condemnatus est. Justus fictione caret, qualis fuit Jacob⁹⁵. Quapropter Dominus

(96) Ita sex mss. Editio utraque τὸ λείπον.

(97) Reg. sextus cum Colb. primo πέτρα συμπλακῇ. Infra quinque mss. περιπίπτειν τῇ. Editi cum Reg. octavo περιπίπτειν ὡς τῇ, rectius.

(98) Ita septem mss. Editi ἐν τῷ προσήματι τῆς εὐλαβείας, sub pietatis specie.

inhabitare facit unius moris in domo ⁹¹. *Hoc mare magnum et spatiosum : illic reptilia, quorum non est numerus : animalia pusilla cum magnis* ⁹². Sed tamen est in illis sapiens quædam et probe ordinata dispositio. Non enim solum accusare pisces possumus; sed sunt etiam quæ operæ pretium est imitari. Quomodo singula piscium genera regione sibi ipsis idoneam partita, alia in aliorum sedes non transeunt, sed intra proprios fines diversantur? Geometra nullus habitationes apud hæc piscium genera distribuit; non circumscripta sunt muris, non finibus divisa, et quod cuique prodest, id cuique sponte naturæ destinatum est. Hic enim sinus quædam piscium genera pascit, ille alia: et quæ hic abundant, ea alibi vix invenias. Nullus mons acutis verticibus porrectus, ea sejungit; non transitum discindit fluvius: sed quædam est naturæ lex, quæ æque justaque pro uniuscujusque commodo vivendi rationem quasi sortito singulis præscribit.

4. Nos vero nequaquam tales sumus. Unde? Quod ipsi terminos æternos transferimus, quos ⁹³ patres nostri posuerunt. Perperam scindimus tellurem; domum domui, agrum agro adjungimus, ut a proximo aliquid auferamus. Norunt cete vivendi genus sibi a natura constitutum. Occupant id mare, quod ultra habitabiles plagas situm, insulis caret, cui continens nulla terra e regione opponitur. Quam obrem innavigabile est, nec ullum cognoscendi studium, nec ulla necessitas illud tentare unquam nautis persuasit. Hoc mare occupant cete, maximis monibus magnitudine similia, velut hi qui viderunt narrant: manent intra proprios terminos, nec insulas neque urbes maritimas infestant. Sic igitur unumquodque genus in definitis sibi maris partibus, perinde atque in civitatibus, aut vicis quibusdam, aut antiquis patriis, immoratur. Jam vero quidam ex piscibus peregrinantes, velut a communi curia in externas regiones ablegati, omnes sub uno signo proficiscuntur. Cum enim præscriptum setandi tempus institerit, alii ab aliis emigrantes sinibus, communi naturæ lege concitati, ad mare aquilonium festinant. Et quidem ipso ascensus tempore pisces coactos per Propontidem in Euxinum Pontum influentes, uti torrentem quemdam vilere possit.

⁹¹ Psal. LXXVII, 7. ⁹² Psal. CIII, 25 26. ⁹³ Prov. XXII, 28.

(99) Ita quatuor mss. Deest articulus in editis. In aliis tribus mss. legitur καὶ ὁ Ἰακώβ. Colb. primus καὶ ὁ Ἰώβ. Nec aliter legit Eustathius, qui sic interpretatur: *Justus nihil habet fictum sicut Job*. Respicit Basilium ad illud, Ἰακώβ δὲ, ἀνθρώπος ἀπλαστός, οἰκῶν οἰκίας, Jacob autem homo simplex, habitans domum (Gen. xxv, 27). Particula καὶ, quæ, ut notavimus, in aliquot mss. reperitur, fere facit ut legendum suspicer ὁποῖος ὁ Ἰακώβ καὶ ὁ Ἰώβ.

(1) Colb. secundus τῶν τοιούτων ἰχθύων. Mox idem ms. καὶ μιμῆσθαι.

(2) Sic quatuor mss. Editi cum duobus mss. τὰ δὲ τινὰ τὰ. Statim editi ἄπορα παρ' ἐκείνους. At sex mss. παρ' ἑτέροις. Ibidem editio Basil. cum Bodl. et cum septem aliis mss. οὐδὲν ὄρος. Editio Paris. οὐδὲ ὄρος.

Ὁ δίκαιος ἀπλαστός, ὁποῖος ὁ Ἰακώβ (59). Διὰ τοῦτο κατοικίζει Κύριος μοροτρόπους ἐν οἴκῳ. Αὕτη ἡ θάλασσα ἡ μεγάλη καὶ εὐρύχωρος· ἐκεῖ ἐρπετά, ὧν οὐκ ἔστιν ἀριθμὸς· ζῶα μικρὰ μετὰ μεγάλων. Ἄλλ' ὅμως σοφὴ τίς ἐστι παρ' αὐτοῖς καὶ εὐτακτος διακόσμησις. Οὐ γὰρ μόνον κατηγορεῖν ἔχομεν τῶν ἰχθύων (1), ἀλλ' ἔστιν ἃ καὶ μιμῆσθαι ἀξιον. Πῶς τὰ γένη τῶν ἰχθύων ἕκαστα τὴν ἐπιτηδεῖαν ἑαυτοῖς διανεμάμενα χώραν, οὐκ ἐπεμβαίνει ἀλλήλοις, ἀλλὰ τοῖς οικείοις ὄροις ἐνδιατρίβει; Οὐδεὶς γεωμέτρης παρ' αὐτοῖς κατένειμε τὰς οἰκήσεις· οὐ τείχεσι περιγέγραπται· οὐχ ὀροσεῖσις διήρηται· καὶ αὐτομάτως ἐκάστῳ τὸ χρήσιμον ἀποτέτακται. Οὗτος μὲν γὰρ ὁ κόλπος τάδε τινὰ (2) γένη τῶν ἰχθύων βόσκει, κακείνους ἕτερα· καὶ τὰ ὕδα πληθύνοντα ἄπορα παρ' ἑτέροις. Οὐδὲν ὄρος ὀρειῶν κορυφαῖς ἀνατεταμένον διίστησιν, οὐ ποταμὸς τὴν διάβασιν ἀποτείνεται· ἀλλὰ νόμος τίς ἐστι φύσεως ἰσως καὶ δικαίως κατὰ τὸ ἐκάστῳ χρεῖωδες τὴν διαίταν ἐκάστοις ἀποκλήρων (3).

4. Ἄλλ' οὐχ ἡμεῖς τοιοῦτοι. Πόθεν; Οἴγε μεταίρομεν ὄρια αἰώνια, ἃ ἔθεντο οἱ πατέρες ἡμῶν. Παρὰ τὸν νόμον (4) γῆν, συνάπτομεν οἰκίαν πρὸς οἰκίαν καὶ ἀγρὸν πρὸς ἀγρὸν, ἵνα τοῦ πλησίον ἀφελώμεθα τι. Οἶδε τὰ κήτη τὴν ἀφωρισμένην αὐτοῖς παρὰ τῆς φύσεως διαίταν, τὴν ἔξω τῶν οἰκουμένων χωρίων κατελιπὼς θάλασσαν, τὴν ἐρήμην νήσων, ἢ μηδεμίαν πρὸς τὸ ἀντιπέρας ἀντικαθέσσειεν ἡπειρος. Διόπερ ἄπλους ἐστίν, οὔτε ἱστορίας οὔτε τινὸς χρεῖας κατατολμᾶν αὐτῆς τοὺς πλωτῆρας ἀναπειθούσης. Ἐκείνην καταλαμβάνοντα τὰ κήτη, τοῖς μεγίστοις τῶν ὀρών κατὰ τὸ μέγεθος ἐοικῶτα, ὡς οἱ τεθεσμένοι φασι, μένει ἐν τοῖς οικείοις ὄροις, μήτε ταῖς νήσοις, μήτε ταῖς παραλλοῖς (5) πόλεσι λυμαινόμενα. Οὕτω μὲν οὖν ἕκαστον γένος, ὡς περ πόλεσιν, ἢ κόμμασι τισὶν, ἢ πατρισὶν ἀρχαίαις, τοῖς ἀποσταγμένοις αὐτοῖς τῆς θαλάσσης μέρεσιν ἐναυλιζέται. Ἦδη δὲ τινες καὶ ἀποδημητικοὶ τῶν ἰχθύων, ὡς περ ἀπὸ κοινοῦ βουλευτηρίου πρὸς τὴν ὑπερολίαν στελλόμενοι, ὅφ' ἐνὶ συνθήματι πάντες ἀπαίρουσιν. Ἐπειδὴν γὰρ ὁ τεταγμένος καιρὸς τῆς κινήσεως (6) καταλάβῃ. Ἄλλοι ἀπ' ἑλλων κόλπων μεταναστάντες, τῷ κοινῷ τῆς φύσεως νόμῳ διεγερθέντες, ἐπὶ τὴν βορεινήν ἐπιγόνται θάλασσαν. Καὶ ἴδοις ἂν κατὰ τὸν καιρὸν τῆς ἀνόδου ὡς περ τι βεῦμα τοὺς ἰχθύς ἠνωμέ-

(3) Editi cum Reg. tertio et cum Colb. primo ἐκάστοις ἀποκλήρων. Codex Combef. cum aliis quatuor mss. ἀποκλήρων.

(4) Notat Ducæus legi in editione Basiliensi posteriori παραπένομεν, atque Cornarium male emendasse, cum ex παραπένομεν effecit παρατένομεν, ampliamus terram. Cæterum Ducæi Codices æque ac nostri habent παρατεμνόμενα, secamus.

(5) Codices aliquot cum editione Basil. παραλλοῖς. Editio Paris. cum aliis quibusdam mss. παραλλοῖς.

(6) Editio Basil. καιρὸς τῆς κινήσεως, et ita legit Cornarius. Sed Duc. uterque et Anglici mss. et Combef. cum sex nostris καιρὸς τῆς κινήσεως. Nec aliter legerunt Ambrosius et Eustathius.

νους (7), καὶ διὰ τῆς Προποντίδος ἐπὶ τὸν Εὐξεινον ἄ-
 βρόντας. Τίς ὁ κινῶν; ποῖον πρόσταγμα βασιλέως;
 ποῖα διαγράμματα κατ' ἀγορὰν ἠπλωμένα τὴν προ-
 θεσμίαν δηλοῖ; οἱ ξεναγοῦντες τίνες; Ὁρᾷ τὴν
 θείαν διάταξιν πάντα πληροῦσαν, καὶ διὰ τῶν μι-
 κροτάτων διήκουσαν. Ἰχθῦς οὐκ ἀντιλέγει νόμῳ
 Θεοῦ, καὶ ἄνθρωποι σωτηρίων διδαγμάτων οὐκ ἄν-
 εχόμεθα. Μὴ καταφρόνει τῶν ἰχθύων, ἐπειδὴ ἄφωνα
 καὶ ἄλογα παντελῶς· ἀλλὰ φοβοῦ μὴ καὶ τούτων
 ἀλογώτερος ᾖς, τῇ διαταγῇ τοῦ κτισαντος ἀντιστά-
 μενος. Ἄκουε τῶν ἰχθύων μονονουχί φωνὴν ἀφιέν-
 των δι' ὧν ποιῶσιν, ὅτι· Εἰς διαμονὴν τοῦ γένους
 τὴν μακρὰν ταύτην ἀποδημίαν στελλόμεθα. Οὐκ
 ἔχουσιν ἴδιον λόγον· ἔχουσι δὲ τὸν τῆς φύσεως νό-
 μον ἰσχυρῶς ἐνιδρυμένον, καὶ τὸ πρακτικόν ὑποδει-
 κνύντα. Βαδίσωμεν, φασίν, ἐπὶ τὸ βόρειον πέλα-
 γος (8). Γλυκύτερον γὰρ τῆς λοιπῆς θαλάσσης ἐκεῖνο
 τὸ ὕδωρ, διότι ἐπ' ὀλίγον αὐτῇ προσδιατριβῶν ὁ
 ἥλιος, οὐκ ἐξάγει αὐτῆς ὄλον διὰ τῆς ἀκτίνας τὸ
 πότισμον. Καίρει δὲ τοῖς γλυκέσι καὶ τὰ θαλάσσια·
 ὄθεν καὶ ἐπὶ τοὺς ποταμοὺς ἀναήχεται πολλάκις,
 καὶ πόρρω θαλάσσης φέρεται. Ἐκ τούτου προτιμώ-
 τερος αὐτοῖς ὁ Πόντος τῶν λοιπῶν ἐστὶ κόλπων, ὡς
 ἐπιτήδειος ἐναποκυῆσαι καὶ ἐκθρέψαι τὰ ἔκγονα.
 Ἐπειδὴν δὲ τὸ σπουδαζόμενον ἀρκοῦντως ἐκπλη-
 ρωθῆ, πάλιν πανδημῶν πάντες ὑποστρέφουσιν ὀ-
 καδὲ. Καὶ τίς ὁ λόγος, ἀκούσωμεν παρὰ (9) τῶν
 σωπῶντων. Ἐπιπόλαιος, φασίν, ἡ βορεινὴ θάλασσα,
 καὶ ὑπὲρ προκειμένη τῶν ἀνέμων ταῖς βίαις, ὀλί-
 γας ἀκτῆς καὶ ὑποδρομάς (10) ἔχουσα. Διὸ καὶ ἐκ
 πυθμένος οἱ ἀνεμοὶ βραδίως αὐτὴν ἀναστρέφουσιν,
 ὡς καὶ τὴν βυθίαν ψάμμον τοῖς κύμασιν ἀναμίγνυ-
 σθαι. Ἀλλὰ καὶ ψυχρὰ χειμῶνος ὥρᾳ, ὑπὸ πολλῶν
 καὶ μεγάλων ποταμῶν πληρουμένη. Διὰ τοῦτο ἐφ'
 ὅσον μέτριον ἀπολαύσαντες αὐτῆς ἐν τῷ θερεῖ, πάλιν
 χειμῶνος ἐπὶ τὴν ἐν τῷ βυθῷ ἄλειαν (11) καὶ τὰ
 προσήλια τῶν χωρίων ἐπέιγονται, καὶ φυγόντες τὸ
 δυσήνεμον τῶν ἀρκτῶν, τοῖς ἐπ' ἑλαττον τινασσομέ-
 νοις κόλποις ἐγκαθορμίζονται.

5. Εἶδον ταῦτα ἐγὼ, καὶ τὴν ἐν πᾶσι τοῦ Θεοῦ
 σοφίαν ἐθαύμασα. Εἰ τὰ ἄλογα ἐπινοητικὰ καὶ φυ-
 λακτικὰ τῆς ἰδέας αὐτῶν σωτηρίας, καὶ οἶδε τὸ αἰ-
 ρετὸν αὐτῶν καὶ τὸ φευκτὸν ὁ ἰχθύς· τί ἐροῦμεν
 ἡμεῖς οἱ λόγῳ τετιμημένοι, καὶ νόμῳ πεπαιδευμέ-
 νοι, ἐπαγγελίας προτραπέντες, Πνεύματι σοφισθέν-
 τες, εἶτα τῶν ἰχθύων ἀλογώτερον τὰ καθ' ἑαυτοὺς
 διατιθέμενοι; εἴπερ οἱ μὲν ἴσασι τοῦ μέλλοντός τινα
 ποιῆσθαι πρόνοιαν, ἡμεῖς δὲ ἐκ τῆς πρὸς τὸ μέλλον
 ἀνεπιστίας δι' ἠδονῆς βοσκηματιώδους τὴν ζωὴν (12)
 ἀναλισκομεν. Ἰχθῦς τὸσαῦτα διαμείβει πελάγῃ ὑπὲρ
 τοῦ εὐραστῆαι τινα ὠφέλειαν· τί ἐρεῖς σὺ ὁ τῇ ἀργίᾳ
 συζῶν; Ἀργία δὲ κακουργίας ἀρχή. Μηδεὶς ἄγνοιαν
 προφασίζέσθω. Φυσικὸς λόγος οἰκείωσιν ἡμῖν τοῦ

(7) Codices quatuor τοὺς ἰχθύας. Editi τοὺς ἰχθῦς.

(8) Colb. primus ἐπὶ τὸ βόρειον μέρος. *ad aequilonarem partem*. Infra duo mss. χαίρει γὰρ τοῖς.

(9) Codex Combef. ἀκούσον παρὰ.

(10) Editi cum Reg. tertio ὑποδρομάς. Alii sex

Erquis movet? quodnam est regis imperium? qualia
 edicta in foro exposita, praefinitum tempus indi-
 cant? qui sunt hospitem advenarumque ductores?
 Vides divinam ordinationem cuncta complementem,
 atque per minutissima pervadentem. Piscis divinae
 legi non adversatur, nos vero salutaribus praecipulis
 non obsequimur. Cave pisces asperneris, quod tui
 sunt, et omnino rationis **67** expertes: sed time, ne
 etiam his inferior sis ratione, ordinationi conditoris
 obsistens. Audi pisces, qui per ea quae faciunt, tan-
 tum non emittunt hanc vocem: Nos ad perpetuam
 generis conservationem in longinquam hanc pere-
 grinationem mittimur. Non ipsis inest propria ratio;
 sed naturae legem habent sibi fortiter insidentem,
 et quod agendum est suggerentem. Eamus, inquit,
 ad aquilonare pelagus. Dulcior est enim illa aqua
 quam reliquum mare, propterea quod sol brevi tem-
 pore in eo commorans, non ex eo per suos radios
 educit quicquid potui aptum est. Gaudent et marina
 aquis dulcibus: unde et ad flumina saepe eunant,
 proculque a mari discedunt. Haec de causa caeteris
 sinibus ab ipsis praefertur Pontus, velut ad fetus
 edendos atque enutriendos idoneus. Postquam vero
 id quod in votis erat, expletum abunde fuit; rursus
 omnes catervatim ad propria revertuntur. Et quae
 sit redeundi ratio, a mutis audiamus. Aquilonare
 aequor, inquit, profundum non est, cumque su-
 pinum sit, violentis ventis exponitur, ac littora
 pauca et paucos recessus habet. Quapropter etiam
 ab imo solo ipsum facile concutunt venti, adeo ut
 arena quae in fundo subsidebat, fluctibus perni-
 sceatur. Quin et frigidum est hiemis tempore, quippe
 quod a multis magnisque fluvii replentur. Propterea
 ipso in aestate moderate potiti, rursus hieme ut ad
 teporem in profundo conservatum, ita et ad aprica
 loca properant, atque septentrionales ventos graves
 et infestos fugientes, in sinus minus exagitados vel-
 ut in portus sese recipiunt.

5. Vidi isthaec ego ipse, et Dei in omnibus sa-
 pientiam admiratus sum. Bruta si prospiciunt sibi,
 ac propriam suam salutem servant, si novit piscis
 quid sibi eligendum sit aut effugiendum: quid nos
 sumus dicturi, qui ratione cohonestati, lege eruditi,
 D pollicitationibus invitati, et Spiritu edocti, adhuc
 tamen res nostras ineptius quam pisces ipsi dispo-
 nimus? Illi enim futura quodammodo providere no-
 runt: nos autem spe futuri abjecta in belluinis vo-
 luptatibus vitam nostram absumimus. Piscis tui
 mutat maria, ut aliquid inveniat emolumenti; quid
 tu dicturus es, qui in otio ac desidia vitam degis?
 Otium autem, mali faciendi origo. Nemo ignorantiam
 praetextat. Insita est nobis naturalis ratio, quae

mss. ὑποδρομάς. Puto autem voce ὑποδρομή signifi-
 ficari hic *profundum aliquem recessum*.

(11) Ita Regii primus, tertius, quintus, sextus et
 octavus, aequae ac Colb. secundus cum Combef. At
 editio utraque ἐν τῷ βυθῷ ἀλειαν, mendose.

(12) Colb. primus ζῶν ἡμῶν.

bona nobis vindicanda esse, noxia vero fugienda submonet. A marinis exemplis nequaquam discedo: quando quidem isthæc nobis expendenda proponuntur. Audivi a quodam maritimo, echinum marinum, parvum prorsus et aspernabile animal, sæpenumero tranquillitatis et tempestatis navigatoribus monitorem fieri. Qui cum ventorum præsenſerit commotionem, validum aliquem calculum subit, et in ipso tanquam in anchora firmiter fluctuat, ejusque pondere detinetur, ne facile a fluctibus abstrahatur. Hoc signum ubi videriat nautici, violentam ventorum agitationem imminere sciunt. **¶** Astrologus nullus, nullus Chaldeus, ex astrorum ortu aeris turbationes conjectans, isthæc echinum docuit: sed maris et ventorum Dominus vel parvo animali evidens et apertum magnæ suæ sapientiæ vestigium impressit. Improvidum nihil, nihil a Deo fuit neglectum. Speculatur omnia oculus ille insopitus. Omnibus adest, unicuique salutis consequendæ facultatem largiens. Deus si echinum a sua providentia non excludit, rebus tuis non prospicit? Viri, diligite uxores. Quamvis externi inter vos sitis, tamen in conjugii societatem convenistis. Hoc naturæ vinculum, hoc jugum per benedictionem impositum, distantium sit conjunctio. Vipera reptilium exitiosissima ad marinæ murenæ nuptias occurrit: et ubi sibilo suam præsentiam denuntiavit, ipsam a fundo ad nuptialem complexum evocat. Illa autem obtemperat, et cum venenata bestia copulatur. Quid sibi vult hic sermo? Nimirum necesse esse, ut conjux maritum perferat, licet asperum, licet moribus ferum, nec ob ullam causam conjunctionem dirimere velit. Percussor est? Sed vir tuus est. Temulentusne? At tibi est natura conjunctus. Durusne et implacidas? At membrum jam tuum est, et membrorum præstantissimum.

6. Audiat autem et vir convenientem sibi admonitionem. Vipera nuptias reverita, virus evomit: tu animi duritiam et inhumanitatem ob conjunctionis reverentiam non depones? Aut fortassis nobis et alio modo proderit viperæ exemplum: quod naturæ adulterium quoddam est hic ille viperæ et murenæ complexus. Discant igitur qui alienis insidiantur oculis, quali reptili sint consimiles. Ecclesiam undelibet edificare unus mihi scopus est. Sedentur incontinentium libidines, tum terrenis tum marinis frenatæ exemplis. Hic et corporis infirmitas et tempus advesperascens finem loquendi facere me cogunt, etsi his qui libenter audiunt, complura adhuc,

¶ Eobes. v, 25.

(15) Sic mss. At editi eis tñm ἐξ. Nec ita multo post duo mss. τὸ μικρότατον.

(14) Ita editio Basil. cum quinque mss. Editio Paris. cum Reg. octavo ἀγκύρας βεβαίας. Tanquam in anchora firma. Aliquanto post editio Paris. cum aliquot mss. ὑποσύρεσθαι. Alii quidam mss. cum Bodl. ἀποσύρεσθαι.

(15) Reg. secundus cum Colb. secundo παρὰ θεῶν.

(16) Codex Comhof. τῆ θαλαττία μυραίνῃ. Mox Colb. primus σημαίνατα ἐγκαλεῖσθαι. Monet vir

καλοῦ, καὶ ἀλλοτριῶσιν ἀπὸ τῶν βλαβερίων ὑποδεικνύς ἐγκατεσπαρταί. Οὐκ ἀφίσταμαι τῶν θαλασσιῶν ὑποδειγμάτων, ἐπειδὴ ταῦτα ἡμῖν πρόκειται εἰς ἐξέτασιν (15). Ἦκουσα ἐγὼ τῶν παραλίων τι νός, ὅτι ὁ θαλάσσιος ἐχίνος, τὸ μικρὸν παντελῶς καὶ εὐκαταφρόνητον ζῶον, διδάσκαλος πολλὰκις γαλήνης καὶ κλύδωνος τοῖς πλέουσι γίνεται. Ὅς, ὅταν προῖθῃ ταραχὴν ἐξ ἀνέμων, ψηφιδᾶ τινα ὑπαλιθῶν γενναίαν, ἐπ' αὐτῆς, ὡσπερ ἐπ' ἀγκύρας, βεβαίως (14) σαλεύει, κατεχόμενος τῷ βάρει πρὸς τὸ μὴ βραδίως τοῖς κύμασιν ὑποσύρεσθαι. Τοῦτο ὅταν ἴδωσιν οἱ ναυτικοὶ τὸ σημεῖον, ἴσασιν τὴν προσδοκωμένην βίαιαν κίνησιν τῶν ἀνέμων. Οὐδεὶς ἀστρολόγος, οὐδεὶς Χαλδαῖος, ταῖς ἐπιτολαῖς τῶν ἀστρων τὰς τῶν ἀέρων ταραχὰς τεκμαιρόμενος, ταῦτα τὸν ἐχίνον εἶδιδεξιν, ἀλλ' ὁ θαλάσσης καὶ ἀνέμων Κύριος καὶ τῷ μικρῷ ζῴῳ τῆς μεγάλης ἑαυτοῦ σοφίας ἐναργὲς ἔχνος ἐνέθηεν. Οὐδὲν ἀπρονόητον, οὐδὲν ἡμελημένον παρὰ θεοῦ (15). Πάντα σκοπεύει ὁ ἀκοίμητος ὀφθαλμός. Πᾶσι πάρεστιν, ἐκπορίζων ἐκάστῳ τὴν σωτηρίαν. Εἰ ἐχίνον ἐξω τῆς ἑαυτοῦ ἐπισκοπῆς ὁ θεὸς οὐκ ἀφήκε, τὰ σὰ οὐκ ἐπισκοπεῖ; Οἱ ἀνδρες, ἀγαπήσατε τὰς γυναῖκας, κἂν ὑπερβῶσι ἀλλήλοις πρὸς κοινωνίαν γάμου συνελθῆτε. Ὁ τῆς φύσεως δεσμός, ὁ ἐκ τῆς εὐλογίας ζυγός, ἔνωσις ἔστω τῶν διεστώτων. Ἐχίονα, τὸ χαλεπώτατον τῶν ἐρπετῶν, πρὸς γάμον ἀπαντᾷ τῆς θαλασσίας μυραίνης (16), καὶ συριγμῷ τὴν παρουσίαν σημήνασα ἐκκαλεῖται αὐτὴν ἐκ τῶν βυθῶν πρὸς γαμικὴν συμπλοκὴν. Ἢ δὲ ὑπακούει, καὶ ἐνοῦται τῷ λοβῶν. Τί βούλεται μοι ὁ λόγος; ὅτι κἂν τραχὺς ᾖ, κἂν ἀγριὸς τὸ ἦθος ὁ σῦνοικος, ἀνάγκη φέρειν τὴν ὁμόζυγα, καὶ ἐκ μηδεμιᾶς προφάσεως (17) καταδέχεσθαι τὴν ἔνωσιν διασπῆν. Πλήκτης; Ἄλλ' ἀνὴρ. Πάρονος; Ἄλλ' ἠνωμένος κατὰ τὴν φύσιν. Τραχὺς καὶ δυσάριστος; Ἄλλὰ μέλος ἦδη σὸν, καὶ μελῶν τὸ τιμωτάτον.

6. Ἀκουέτω δὲ καὶ ὁ ἀνὴρ τῆς προσηκούσης αὐτῷ παραινέσεως. Ἢ ἐχίονα τὸν ἰὸν ἐξεμαί, αἰδουμένη τὸν γάμον· σὺ τὸ τῆς ψυχῆς ἀπηνὲς καὶ ἀπάνθρωπον οὐκ ἀποτίθεσαι αἰδοὶ τῆς ἐνώσεως; Ἢ τάχα τὸ τῆς ἐχίδνης ὑπόδειγμα καὶ ἐτέρως ἡμῖν χρησιμεύσει (18), ὅτι μυραίνῃ τις ἐστὶ τῆς φύσεως ἢ τῆς ἐχίδνης καὶ τῆς μυραίνης ἐπιπλοκῆ. Διαδαχθήτωσιν οὖν τοῖς ἀλλοτρίοις ἐπιβουλεύοντες γάμοις, ποταπῶν εἰσιν ἐρπετῶν παραπλήσιοι. Εἰς μοι σκοπός, πανταχόθεν οἰκοδομεῖσθαι τὴν Ἐκκλησίαν. Καταστelleσθω (19) τὰ πάθη τῶν ἀκολάστων, καὶ ἐγγαλίς καὶ θαλαττίος ὑποδείγμασι παιδευόμενα. Ἐνταῦθ᾽ ἐμε στήναι τοῦ λόγου ἢ τε τοῦ σώματος καταναγ-

uocitissimus Ducatus, quod n.e. de murænis dicitur. id quidem a quibusdam scriptoribus affirmari, ab aliis vero negari.

(17) Colb. secundus τὴν ὁμόζυγον, καὶ μὴδὲ ἐκ μιᾶς προφάσεως. Reg. primus habet quousque τὴν ὁμόζυγον. Alii mss. cum editis τὴν ὁμόζυγα, etc.

(18) Codices sex χρησιμεύσει. Editi cum Reg. quibusque χρησιμεύει.

(19) Colb. secundus καταστelleσθωσιν. Statim idem ms. παιδευόμενα.

κάξει ἰασθένεια, καὶ τὸ τῆς ὥρας ὄψι· ἐπεὶ πολλὰ
 εἶτι προσθεῖναι εἶχον τοῖς φιληκόοις θαύματος ἄξια
 περὶ τῶν φουμένων ἐν τῇ θαλάσῃ· περὶ θαλάσσης
 αὐτῆς, πῶς εἰς ἄλιας τὸ ὕδωρ πίννυται· πῶς ὁ πο-
 λυτίμητος λίθος τὸ κουράλιον, γλῶσση μὲν ἐστὶν ἐν τῇ
 θαλάσῃ, ἐπειδὴν δὲ εἰς τὸν ἀέρα ἐξενεχθῆ, πρὸς
 λίθου στερέωσιν μεταπίννυται· πόθεν τῷ εὐτε-
 λεστάτῳ ζῳῷ τῷ ὀστρέῳ τὸν βαρυτίμον μαργαρί-
 την (20) ἡ φύσις ἐνέθηκεν· ἃ γὰρ ἐπιθυμοῦσι θη-
 σαυροὶ βασιλέων, ταῦτα περὶ αἰγιαλοῦς καὶ ἀκτῶς
 καὶ τραχείας πέτρας διέρριπται, τοῖς ἐλύτροις τῶν
 ὀστρέων ἐγκείμενα· πόθεν τὸ χρυσοῦν ἔριον αἱ πίν-
 νουσι τρέφουσιν, ὅπερ οὐδεὶς τῶν ἀνοσβάφων μέχρι
 νῦν (21) ἐμιμήσατο· πόθεν αἱ κόχλοι τοῖς βασιλεῦσι
 τὰς ἀλουργίαις χαρίζονται, αἱ καὶ τὰ ἀθη τῶν λει-
 μῶνων τῇ εὐχρίᾳ παρέδραμον. Ἐξαγαγέτω τὰ
 ὕδατα (22). Καὶ τί οὐ γέγονε τῶν ἀναγκαίων; τί
 δὲ οὐχὶ τῶν πολυτελέων ἐχαρίσθη τῷ βίῳ; τὰ μὲν
 εἰς ὑπηρεσίαν ἀνθρώπων, τὰ δὲ εἰς θεωρίαν τοῦ
 περὶ τὴν κτίσιν θαύματος. Ἄλλα φοβερά, παιδαγω-
 γούντα ἡμῶν τὸ βῆθμον (23). Ἐποίησεν ὁ Θεὸς
 τὰ κητὴ τὰ μεγάλα. Οὐκ ἐπειδὴ καρίδος καὶ
 μαινίδος μείζονα, διὰ τοῦτο μεγάλα εἰρηται· ἀλλ'
 ἐπειδὴ τοῖς μεγίστοις ὄρεσι τῷ ἔγκω τοῦ σώματος
 παριστάζεται· ἃ γε καὶ νήσων πολλάκις φαντασίαν
 παρέχεται, ἐπειδὴν ποτε ἐπὶ τὴν ἀκρὰν ἐπιφά-
 νειαν τοῦ ὕδατος ἀνανήθηται. Ταῦτα μέντοι τηλι-
 καῦτα ὄντα οὐ περὶ ἀκτῶς, οὐδὲ αἰγιαλοῦς (24)
 διατρέθει, ἀλλὰ τὸ Ἀτλαντικὸν λεγόμενον πέλαιος
 ἐνοικεῖ. Τοιαῦτά ἐστι τὰ πρὸς φόβον καὶ ἐκπληξιν
 ἡμετέραν δημιουργηθέντα ζῶα. Ἐὰν δὲ ἀκούσῃς,
 ὅτι τὰ μέγιστα τῶν πλοίων ἠπλωμένοις ἰστίοις ἐξ
 οὐρίας φερόμενα τὸ μικρότατον ἰχθύδιον ἡ ἔχεντζι
 οὕτω βῆθως ἴσθησιν, ὡστε ἀκίνητον ἐπὶ πλείστον
 φυλάσσειν τὴν ναῦν ὡσπερ καταρρίζωθεισαν (25)
 ἐν αὐτῷ τῷ πελάγει, ἄρ' οὐχὶ καὶ ἐν τῷ μικρῷ τούτῳ
 τὴν αὐτὴν τῆς τοῦ κτίσαντος δυνάμεως λαμβάνεις
 ἀπόδειξιν; Οὐ γὰρ μόνοι (26) ξιφίαι, καὶ πρίονες, καὶ
 κύτες, καὶ φάλαινα καὶ ζύγαινα, φοβερά, ἀλλὰ καὶ
 τρυγῶνος κέντρον τῆς θαλασσίας, καὶ ταύτης νεκρᾶς,
 καὶ λαγῶς ὁ θαλάσσιος, οὐχ ἡττόν ἐστι φοβερά, τα-
 χείαν καὶ ἀπαρατήρητον τὴν φθορὰν ἐπιφέροντα. Οὕτω
 σε διὰ πάντων ἐρηγορεῖν ὁ κτίστης βούλεται, ἵν'
 ἐν τῇ πρὸς Θεὸν ἐλπίδι τὰς ἀπ' αὐτῶν βλάβας ἀπο-
 διδράσκῃς. Ἄλλὰ γὰρ ἀναδραμόντες ἐκ τῶν βυθῶν,
 ἐπὶ τὴν ἡπειρον καταφύγωμεν. Καὶ γὰρ πῶς ἄλλα

eaque admiratione digna, de rebus in mari nascentibus apponere poteram. Nimirum de ipso mari: quomodo in salem concrevit aqua: quomodo pretiosissimus lapis corallium, in mari quidem herba est, postquam vero in aerem eductus fuerit, in lapidis soliditatem compingitur: unde in vilissima bestia ostrea margaritam perquam pretiosam natura inclusit. Quæ enim concipiscunt regum thesauri, ea circa littora ripasque et asperas petras disjecta sunt, in ostreorum testis recondita; unde pinna auream lanam nutriunt, quam infectorum nullus hactenus est imitatus; unde cochleæ regibus largiuntur purpuram, quæ pratorum etiam flores coloris præstantia superant. *Producant aquæ.* Ecquid necessariorum factum non est? quid pretiosorum datum non est vitæ? Hæc quidem ad hominum ministerium, illa vero ad contemplationem: qua creationis miraculum contemplamur. Alia sunt horribilia, desidia nostram erudientia. *Creavit Deus cete grandia* 27. Non quia maiora sunt quam squilla et mæna, illiccirco grandia dicta sunt: sed quia maximis montibus mole corporis adæquantur: quæ certe si unquam ad summam aquæ superficiem enatarint, sæpenumero speciem referunt insularum. Hæc quidem certe, utpote tanta, non circa ripas neque circa littora diversantur: sed in eo mari quod Atlanticum vocatur, inhabitant. Talia sunt animantia, quæ ad terrorem stuporemque nobis incutiendum creata sunt. At si pisciculum minimum, remoram scilicet, maxima navigia, expansis velis vento secundo utentia, facile sistere audieris; ita ut navim diutissime detineat inmotam, quasi in ipso mari radices egisset, nonne etiam in hoc exiguo pisce eadem Creatoris potentia tibi significatur ac ostenditur? Non enim solum gladii, serræ, canes, balænx et zygænx fornidanda sunt; sed et aculeus pastinacæ marinæ, ejusque mortuæ, et lepus marinus non minus sunt metuendi, cum celerem inevitabilemque interitum afferant. Ita te per omnia vigilare vult Conditor, ut, reposita in Deo spe, detrimenta ab ipsis impudentia declines. Sed enim ab imis gurgitibus remeantes, ad continentem redeamus. Nam opificii miracula alia ex aliis nobis occurrentia, velut quidam fluctus, crebris alternisque excursionibus nostrum submersere sermonem. Quamquam id mihi utique fuerit admirationi, si mens nostra, admi-

27 Gen. 1, 21.

(20) Nonnulli mss. τὸν πολυτίμον μαργαρίτην.

(21) Sic mss. septem. Voces μέχρι νῦν desiderantur in vulgatis.

(22) Colb. primus aliquanto fusius, ἐξαγαγέτω τὰ ὕδατα ἐρπετὰ ψυχῶν ζωσῶν, *producant aquæ reptilia animarum vivensium*

(23) Rursus Colb. primus, ἡμῶν τὴν βῆθμωσαν.

(24) Codices octo, οὐδὲ αἰγιαλοῦς. Editio cum Colb. secundo οὐδὲ περὶ αἰγιαλοῦς. Ibidem Colb. secundus τῷ Ἀτλαντικῷ λεγομένῳ πελάγει ἐνοικεῖ.

(25) Variant inter se veteres tuii calamo notati, tum typis descripti libri. Editio Basil. cum Bodd. et cum aliis multis mss. φυλάσσειν ὡσπερ καταρρίζω-

θεν ἐν, Henricianus codex et Coisl. secundus φυλάσσειν τὴν ναῦν ὡσπερ καταρρίζωθῆν, tanquam si id ad vocem ἰχθύδιον referendum sit. Medicæus, Comb., Colb. secundus et Reg. octavus φυλάσσειν τὴν ναῦν ὡσπερ καταρρίζωθεισαν· cui lectio favent et Ambrosius et Eustathius. Nostra editio Paris. καταρρίζωθεισαν.

(26) Codices quinque οὐ γὰρ μόνοι. Editio οὐ μόνον γὰρ. Mox editio Basil. cum ms. Combef. et cum aliis novem præter Bodd. φοβερά. Editio Paris. φοβερά. Zygæna autem piscis est, quem nonnulli *libellam* vocant. Hanc piscem vocat Tilmannus *orcami*.

rabiliora in tellure nacta, rursus in mare ad Jonæ exemplum non aufugiat. Videtur autem mihi oratio delapsa in innumera miracula, modi oblita esse, et idem perpessa fuisse quod ii qui navigant in pelago, qui ex nullo termino fixo motum conjectantes, sæpius quantum ab ipsis sit decursum spatii ignorant. Quod sane nobis etiam videtur accidisse, quippe sermone creaturam percurrente, eorum quæ relata sunt copiam non percipimus. Verum licet venerabile illud theatrum libenter audiat, et miraculorum herilium narratio sit servorum auribus jucunda : hic tamen orationem sistentes, diem ad ea quæ desunt absolvenda, expectemus. Omnnes igitur exsurgentes pro his quæ commemorata sunt, gratias agamus ; et ut ea quæ supersunt compleantur, postulemus. Utinam autem et inter sumendos cibos sint vobis in mensa, loco colloqui, ea quæ tum matutina tum vespertina oratione explicavi : utinam etiam harum rerum cogitationibus per somnum occupati, lætitia diurna vel dormientes fruamini, ut dicere possitis : *Ego dormio, et cor meum vigilat* 27, utpote quod nocte dieque legem Domini meditetur, cui gloria et imperium in sæcula sæculorum. Amen.

καθεύδοντες ἀπολαύσοιτε, ἵνα ἐξῆ ὑμῖν λέγειν· Ἐγὼ καθεύδω, καὶ ἡ (30) καρδία μου ἀγρυπνεῖ, μελετώσα νυκτὸς καὶ ἡμέρας ἐν τῷ νόμῳ Κυρίου, ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

HOMILIA VIII.

De volatilibus et aquaticis.

701. *Et dixit Deus : Producat terra animam viventem juxta genus, quadrupedia, et reptilia et bestias juxta genus. Et factum est sic* 28. Venit præceptum ordine procedens, et terra quoque proprium accepit ornatum. Illic, *Producant aquæ reptilia animarum viventium* 29 : hic, *Producat terra animam viventem*. Nunquid animata est terra? Jamne locum habent desipientes Manichæi, qui terræ induunt animam? Non quia dixit : *Producat*, id quod in ipsa situm erat, protulit : sed qui præceptum dedit, etiam vim et facultatem producendi ei contulit. Neque enim cum audivit terra, *Germinet herbam feni et lignum fructiferum* 1, fenum quod in se reconditum habebat, protulit ; neque palmam, aut quercum, aut cypressum, in ima quapiam sui uteri parte occultata, extra superficiem eduxit : sed divinus sermo, eorum quæ sunt natura est. *Germinet terra* ; non quod habet, edat : sed quod non habet, acquirat, quandoquidem Deus agendi et producendi vim ei largitur. Sic etiam nunc, *Producat terra animam*, non eam quæ inerat in ipsa : sed eam, quæ ei per præceptum a Deo data est.

27 Cant. v, 2. 28 Gen. i. 24. 29 ibid. 20, 21.

(27) Reg. sextus τὸν λόγον κατήγαγεν.

(28) Colb. secundus μηδὲ μικρὸν πεπηγός. Reg. secundus μηδὲν ἐμπεπηγός.

(29) Reg. sextus λειπομένων τὴν δήλωσιν.

(30) Sic multi mss. æque ac LXX. Deest articulus in editis.

(31) Colb. primus hunc præfert titulum, περὶ ἐρπετῶν καὶ θηρίων ὀμιλία ὀγδόη. Reg. octavus τοῦ αὐτοῦ εἰς τὴν Γένεσιν ὀμιλία γ'. Coisl. primus ὀμιλία γ'

ἐπ' ἄλλοις καταλαβόντα ἡμᾶς τῆς δημιουργίας τὰ θαύματα, οἷόν τινα κύματα, ταῖς συνεχέσι καὶ ἐπαλήλοις ἐπιδρομαῖς ὑποβρύχιον ἡμῶν τὸν λόγον ἤγαγε (27). Καίτοι θαυμάσαιμι ἂν, εἰ μὴ, μείζοσι τοῖς κατ' ἡπειρον παραδόξοις ἢ διάνοια ἡμῶν ἐντυχοῦσα, πάλιν κατὰ τὸν Ἰωάνν ἐπὶ τὴν θάλασσαν δραπετεῦσαι. Ἔοικε δέ μοι ὁ λόγος ἐμπεσῶν εἰς τὰ μυρία θαύματα ἐπιλεῖσθαι τῆς συμμετρίας, καὶ ταυτὸ πεπονθέναι τοῖς ἐν πελάγει ναυτιλομένοις, οἱ, πρὸς μηδὲν πεπηγός (28) τὴν κίνησιν τεκμαιρόμενοι, ἀγνοοῦσι πολλάκις ὅσον διέδραμον. Ὁ δὲ καὶ περὶ ἡμᾶς ἔοικε γεγενῆσθαι, τρέχοντος τοῦ λόγου διὰ τῆς κτίσεως, μὴ λαβεῖν τοῦ πλήθους τῶν εἰρημένων τὴν ἀτῆσιν. Ἄλλ' εἰ καὶ φιλήκοον τὸ σεμνὸν τοῦτο θέατρον, καὶ γλυκεῖα δούλων ἀκοαῖς δεσποτικῶν θαυμάτων διήγησις, ἐνταῦθα τὸν λόγον ὀρμίσαντες, μείνωμεν τὴν ἡμέραν πρὸς τὴν τῶν λειπομένων ἀπόδοσιν. Ἀναστάντες δὲ πάντες εὐχαριστήσωμεν ὑπὲρ τῶν εἰρημένων, καὶ αἰτήσωμεν τῶν λειπομένων τὴν πληρωσιν (29). Γένοιτο δὲ ὑμῖν καὶ ἐν τῇ μεταλήψει τῆς τροφῆς ἐπιτραπέζια διηγήματα, ὅσα τε ἔωθεν ὑμῖν, καὶ ὅσα κατὰ τὴν ἐσπέραν ἐπῆλθεν ὁ λόγος· καὶ ταῖς περὶ τούτων ἐννοαῖς ὑπὸ τοῦ ὕπνου καταληφθέντες, τῆς μεθήμερινης εὐφροσύνης καὶ θαυμασίων, καὶ ἡ (30) καρδία μου ἀγρυπνεῖ, μελετώσα νυκτὸς καὶ ἡμέρας ἐν τῷ νόμῳ Κυρίου, ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

C

OMILIA H'.

Περὶ πτηνῶν καὶ ἐνούθρων (31).

1. *Καὶ εἶπεν ὁ Θεός· Ἐξαγαγέτω ἡ γῆ ψυχὴν ζῶσαν κατὰ γένος, τετράποδα καὶ ἐρπετὰ καὶ θηρία κατὰ γένος. Καὶ ἐγένετο οὕτως.* Ἦλθε τὸ πρόσταγμα ὀδῶ βαδίζον, καὶ ἀπέλαθε καὶ ἡ γῆ τὸν ἴδιον κόσμον. Ἐκεῖ, *Ἐξαγαγέτω τὰ ὕδατα ἐρπετὰ ψυχῶν ζῶσων*· ὡς, *Ἐξαγαγέτω ἡ γῆ ψυχὴν ζῶσαν*. Ἐμψυχος ἄρα ἡ γῆ ; καὶ χώραν ἔχουσι οἱ ματαιόφρονες Μανιχαῖοι, ψυχὴν ἐντιθέντες τῇ γῆ ; Οὐκ ἐπειδὴ εἶπεν, *Ἐξαγαγέτω*, τὸ ἐναποκειμένον αὐτῇ προήνεγκεν· ἄλλ' ὁ θεὸς τὸ πρόσταγμα καὶ τὴν τοῦ ἐξαγαγεῖν αὐτῇ δύναμιν ἐχαρίσατο. Οὕτε γὰρ ὅτε ἤκουσεν ἡ γῆ, *Βλαστησάτω βοτάνην* (32) *χόρτον καὶ ξύλον κάρπιμον*, κεκρυμμένον ἔχουσα τὸν χόρτον ἐξήνεγκεν· οὐδὲ τὸν φοῖνικα, ἢ τὴν δρῦν, ἢ τὴν κυπάρισσον κάτω που ἐν ταῖς λαγύσιν ἐκτεῖς ἀποκεκρυμμένα ἀνῆκε πρὸς τὴν ἐπιφάνειαν· ἄλλ' ὁ θεὸς λόγος φύσις ἐστὶ τῶν γινομένων (33). *Βλαστησάτω ἡ γῆ*· οὐχ ὅπερ ἔχει προβαλλέτω, ἀλλ' ὁ μὴ ἔχει κτησάσθω, Θεοῦ δωρουμένου τῆς ἐνεργείας τὴν δύναμιν. Οὕτω καὶ νῦν, *Ἐξαγαγέτω ἡ γῆ ψυχὴν* (34), οὐ τὴν ἐναποκειμένην, ἀλλὰ τὴν δεδο-

28 ibid. 11.

(32) Codices aliquot Βλαστησάτω ἡ γῆ βοτ. Unus Duc. οὕτε γὰρ ὅτε ἤκουσε, Βλαστησάτω ἡ γῆ βοτάνην.

(33) Editio Basil. cum aliquot mss. φύσις ἐστὶ τῶν γινομένων. Editio Paris. γενομένων. Ibidem codices non pauci Βλαστησάτω ἡ γῆ, οὐχ. At editi cum Reg. quinto βλαστησάτω, οὐχ.

(34) Colb. primus τὴν ψυχὴν ζῶσαν. Ibidem idem codex cum Reg. sexto οὐ τὴν ἀποκειμένην, ἀλλὰ τὴν ἰδομένην.

μένην αὐτῇ παρὰ τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς ἐπιταγῆς. Ἐπειτα καὶ εἰς τὸ ἐναντίον αὐτοῖς ὁ λόγος περιτραπήσεται. Εἰ γὰρ ἐξήνεγκεν ἡ γῆ τὴν ψυχὴν, ἐρήμην ἐκπυτὴν κατέλιπε τῆς ψυχῆς. Ἄλλ' ἐκείνων μὲν τὸ βδελυκτὸν αὐτόθεν γινώρισμον. Διὰ τί μέντοι τὰ μὲν ὕδατα ἔρπετὰ ψυχῶν ζωῶν ἐξαγαγεῖν προσετάχθη, ἡ δὲ γῆ ψυχὴν ζῶσαν; Λογίζομεθα τοίνυν, ὅτι τῶν μὲν νηκτῶν ἡ φύσις ἀτελεστέρας πως δοκεῖ ζωῆς μετέχειν, διὰ τὸ ἐν τῇ παχύτητι τοῦ ὕδατος διαίτασθαι. Καὶ γὰρ ἀκοῆ παρ' ἐκείνοις βαρεῖα, καὶ δρώσιν ἀμβλῦ διὰ τοῦ ὕδατος βλέποντες, καὶ οὔτε τις μνήμη παρ' ἐκείνοις, οὔτε φαντασία, οὔτε τοῦ συνήθους ἐπίγνωσις. Διὰ τοῦτο οἰοῦν ἐνδείκνυται ὁ λόγος, ὅτι ἡ σαρκικὴ ζωὴ τοῖς ἐνύδροις καθηγεῖται τῶν ψυχικῶν κινήματων· ἐπὶ δὲ τῶν χερσαίων, ὡς τελειότερας (35) αὐτῶν οὐσης τῆς ζωῆς, ἡ ψυχὴ τὴν ἡγεμονίαν ἐπιτέτραπται πάσαν. Αἶτε γὰρ αἰσθήσεις μᾶλλον τετράνωται· καὶ ὀξείαι μὲν τῶν παρόντων καὶ ἀντιλήψεις, ἀκριθεῖς δὲ μνήμαι τῶν παρελθόντων παρὰ τοῖς πλείστοις τῶν τετραπόδων. Διὰ τοῦτο, ὡς ἔοικεν, ἐπὶ μὲν τῶν ἐνύδρων σώματα ἐκτίσθη ἐψυχωμένα (36) (ἔρπετὰ γὰρ ψυχῶν ζωῶν ἐκ τῶν ὑδάτων παρήχθη), ἐπὶ δὲ τῶν χερσαίων ψυχὴ σώματα οἰκονομοῦσα προσετάχθη γενέσθαι, ὡς πλεόν τι τῆς ζωτικῆς δυνάμεως τῶν ἐπὶ γῆς διαιωμένων μετεπιφύτων. Ἄλογα μὲν γὰρ καὶ τὰ χερσαῖα· ἄλλ' ὁμιος ἕκαστον τῆ ἐκ τῆς φύσεως (37) φωνῇ πολλὰ τῶν κατὰ ψυχὴν παθημάτων διασπαιίνει. Καὶ γὰρ καὶ χαρὰν καὶ λύπην, καὶ τὴν τοῦ συνήθους ἐπίγνωσιν, καὶ τροφῆς ἐνδειαν, καὶ χωρισμὸν τῶν συννόμων, καὶ μυρία πάθη τῷ φθόγγῳ παραδῆλοι. Τὰ δὲ ἐνύδρα οὐ μόνον ἀφωνα, ἀλλὰ καὶ ἀνήμερα, καὶ ἀδίδακτα, καὶ πρὸς πάσαν βίου κοινωνίαν ἀνθρώποις ἀμεταχειρίστα. Ἐγὼ βοῦς τὸν κτησάμενον, καὶ ὄνος τὴν φάτιγν τῷ κυρίου αὐτοῦ· ἰχθύς δὲ οὐκ ἂν ἐπιγνοίη τὸν τρέφοντα. Οἶδε τὴν συνήθη φωνὴν ὁ ὄνος· οἶδεν ὄδον ἦν πολλάκις ἐβάδισε· καὶ που καὶ ὄδηγος ἐνίοτε ἀποσφαλέντι γίνεται τῷ ἀνθρώπῳ. Τὸ δὲ ὄξυηχοον τοῦ ζώου οὐδὲ ἄλλο τι ἔχειν λέγεται τῶν χερσαίων. Τὸ δὲ τῶν καμήλων μνησικακον, καὶ βαρῦμνην, καὶ διαρκὲς πρὸς ὄργην, τί ἂν μιμήσασθαι τῶν θαλαττιῶν δύναται; Πάλαι ποτὲ πληγεῖσα κάμηλος, μακρῷ χρόνῳ ταμειουσαμένη τὴν μῆνιν, ἐπειδὴν εὐκαιρίας λάβηται, τὸ κακὸν ἀντιδίδωσιν. Ἀκούσατε, οἱ βαρῦθυμοι, οἱ τὴν μνησικακίαν ὡς ἀρετὴν ἐπιτιθεύοντες, τίνοι ἐστὲ ἐμφορεῖς, ὅταν τὴν κατὰ τοῦ πλησίον λύπην, ὡσπερ τινὰ σπινθηρὰ κεκρυμμένον ἐν σποδιῇ, μέχρι τοσούτου φυλάσσετε, ἕως ἂν, ὕλης λαβόμενοι (38), οἶον φλόγα τινὰ τὸν θυμὸν ἀνακαύσσητε.

2. Ἐξαγαγέτω ἡ γῆ ψυχὴν ζῶσαν. Διὰ τί ἡ γῆ ψυχὴν ζῶσαν ἐξάγει; Ἴνα μάθης διαφορὰν ψυχῆς κτήνους καὶ ψυχῆς ἀνθρώπου. Μικρὸν ὕστερον γνῶ-

² Is. x, 5.

(35) Reg. primus ὡς τελειότερας. Aliquanto post tres mss. αὶ μνήμαι. Deest articulus in editis et in aliis quibusdam mss.

(36) Codices quatuor ἐψυχωμένα. Colh. primus ἐμψυχωμένα. Editi cum Reg. quinto ἐψυχωμένα.

Deinde etiam sermo in contrarium eis cedit. Etenim si animam produxit terra, se ipsam animam destitutam dereliquit. Sed illorum quidem execrabilis sententia ex se ipsa patet. Cur autem aquæ jussæ sunt reptilia animarum viventium producere, terra vero animam viventem? Arbitramur natatiliam quidem naturam videri vitæ quodammodo imperfectioris participem esse, propterea quod in aquæ crassitudine degunt. Nam et illis inest auditus gravis, hebesque visus, utpote per aquam cernentibus: nec ulla est in illis memoria, neque imaginatio, neque ullius consuetudinis cognitio. Quapropter quasi declarat sermo, vitam carnalem animalibus motibus præesse in aquatilibus: in terrestribus vero, utpote vita perfectiore præditis, principatum omnem animæ deferri. Nam et pleraque quadrupeda sensibus perspicacioribus utuntur, et res præsentibus acutius percipiunt, præteritorumque accurate reminiscuntur. Quamobrem in aquatilibus quidem, ut videtur, animata corpora sunt creata (reptilia namque viventium animarum ex aquis producta sunt), in terrestribus autem anima quæ corpora gubernaret, generari jussa est; tanquam ea quæ super terram diversantur, aliquid amplius de vitali facultate participent. Terrestria quidem sunt quoque rationis expertia: sed tamen unumquodque per naturæ vocem multas animæ affectiones indicat. Nam et gaudium, et tristitiam, et **7** consuetudinis agnitionem, et alimenti inopiam, et eorum quæ simul pascebantur separationem, et innumeras affectiones quodam sono patefaciunt. Aquatica vero non solum muta sunt, sed etiam immansueta, et indocilia, et ad omnem vitæ societatem hominibus intracabilia. *Cognovit bos possessorem suum, et asinus præsepe domini sui*: piscis autem neque suum altorem agnoscere potuit. Novit familiarem et consuetam vocem asinus: iter quod sæpius ambulavit, cognovit; imo vero nonnunquam dux fit homini aberranti. Audiendi autem subtilitatem qua hoc animal præditum est, ne ullum quidem aliud terrestre habere dicitur. Cæterum quodnam ex marinis queat in camelis imitari injuriarum memoriam, iram gravem, iracundiæ tenacitatem? Camelus pridem percussus, ira per diu recondita, ubi occasionem nactus fuerit, malum reddit. Audite vos, qui graviter irascimini, qui injuriarum memoriam veluti virtutem colitis, cui sitis assimilés, cum animi in proximum ægritudinem, ceu scintillam quamdam in cinere occultatam, tandiu servatis, donec materia arrepta, iram iterum velut flammam aliquam accendatis.

2. *Producat terra animam viventem.* Cur producit terra animam viventem? Ut quid inter animam pecudis et inter animam hominis intersit,

Mox Colh. primus ζωῶν ἀπὸ τῶν

(37) Sic mss. plerique omnes. Editi ἐκ φύσεως.

(38) Duo mss. ὕλην λαβόμενοι. Editi cum aliis mss. ὕλης λαβόμενοι.

discas. Quomodo hominis anima formata sit, paulo post scies : nunc vero de brutorum anima audi. Cum juxta id quod scriptum est ³, animalis cujusque anima sanguis ipsius sit, sanguis autem concretus solet in carnem transmutari, caro vero corrupta in terram resolvatur : jure ac merito est quid terrenum anima brutorum. *Producat igitur terra animam viventem.* Animæ vide affinitatem cum sanguine, sanguinis cum carne, carnis cum tellure : et rursus ordine inverso per eadem regredere a terra ad carnem, a carne ad sanguinem, a sanguine ad animam ; et pecorum animam terram esse comperies. Cave existimes animam esse corporis ipsorum constitutione vetustiore, aut ipsam post carnis dissolutionem permanere. Arrogantium philosophorum fuge deliramenta, quos non pudet suas ipsorum animas et canum ejusdem inter se speciei esse statuas, cum se ipsos aliquando et mulieres et frutices et pisces æquoreos fuisse doceant. Ego equidem, an unquam fuerint pisces, sane non dixi : sed eos, dum hæc scriberent, rationis magis fuisse expertes quam pisces vel constantissime affirmavi. *Producat terra animam viventem.* Mirantur fortassis multi cur sermone effatim corrente, tempore non invidio conticuerim : sed studiosiores auditores silentii causam minime ignorant. Quomodo enim ? qui scilicet per mutuos intuitus ac nutus me ad se ipsos converterint, et ea quæ fuerant prætermissa, in mentem revocaverint. Nam integra creaturæ species, eaque non minima, nos præteritii, atque fore oratio nostra ipsam omnino inexploratam reliquit. *Producant enim aquæ reptilia animalium viventium juxta genus, et volatilia volantia super terram secundum firmamentum cæli.* De natalibus, quantum per tempus vespertinum **72** licuit, disseruimus : hodie ad terrestrium examen transivimus. Volatile in media narratione nos effugit. Necesse est itaque instar obliviosorum viatorum, qui cum rem alicujus momenti reliquerint, etiamsi multum confecerint itineris, iterum eodem revertuntur, dignam desidia sua pœnam, laborem itineris atque molestiam perferentes : sic utique et nobis idem iter relegendum est. Neque enim aspernabile est quod relictum est : sed tertia ex animalibus creatis pars esse videtur. Tria siquidem sunt animalium genera, terrestre, volatile, aquaticum. *Producant, inquit, aquæ reptilia animalium viventium juxta genus, et volatilia volantia super terram sub firmamento cæli juxta genus.* Cur etiam volatilibus ex aquis or-

³ Levit. xvii, 11.

(39) Colb. primus ζώου τὸ αἷμα ἢ ψυχὴ αὐτοῦ ἐστίν.

(40) Colb. secundus εἰ δὲ σὰρξ. Statim editi νεκρὰ τίς ἐστίν, est aliquid mortuum. Nec aliter legisse videtur Eustathius, qui sic vertat : *Merito ergo tabida est anima jumentorum.* Attamen codex Combef. cum aliis octo mss. habet γεγρά τίς, est quiddam terrenum. Quam lectionem paulo post confirmat Basilius ipse, his verbis : καὶ εὐρήσεις, ὅτι γῆ ἐστὶ τῶν κτηνῶν ἢ ψυχῆ, Atque pecorum animam terram esse comperies.

ση, πῶς ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου συνέστη· νῦν δὲ ἀκουε περὶ τῆς τῶν ἀλόγων ψυχῆς. Ἐπειὴ κατὰ τὸ γεγραμμένον παντὸς ζώου ἢ ψυχῆ τὸ αἷμα αὐτοῦ ἐστίν (39)· αἷμα δὲ παγὲν εἰς σάρκα πέφυκε μεταβάλλειν· ἢ δὲ σὰρξ (40) φθαρεῖσα εἰς γῆν ἀναλύεται· γεγρά τίς ἐστίν εἰκότως ἡ ψυχὴ τῶν κτηνῶν. Ἐξαγαγέτω οὖν ἡ γῆ ψυχὴν ζώων. Ὅρα τὴν ἀκολουθίαν ψυχῆς πρὸς αἷμα, αἵματος πρὸς σάρκα, σαρκὸς πρὸς τὴν γῆν· καὶ πάλιν ἀναλύσας διὰ τῶν αὐτῶν ἀναπόδισον ἀπὸ γῆς εἰς σάρκα, ἀπὸ σαρκὸς εἰς αἷμα, ἀπὸ αἵματος εἰς ψυχὴν· καὶ εὐρήσεις, ὅτι γῆ ἐστὶ τῶν κτηνῶν ἢ ψυχῆ. Μὴ νόμιζε πρεσβυτέραν εἶναι τῆς τοῦ σώματος αὐτῶν ὑποστάσεως, μηδὲ ἐπιδιαμένονταν μετὰ τὴν τῆς σαρκὸς διάλυσιν (41). Φεῦγε φληνάφους τῶν σοφῶν φιλοσόφων, οἱ οὐκ αἰσχύνονται τὰς ἐαυτῶν ψυχὰς καὶ τὰς κυνέας ὁμοειδεῖς ἀλλήλαις τιθεμένοι· οἱ λέγοντες ἐαυτοὺς γεγενησθῆναι ποτε καὶ γυναῖκας καὶ θάμνους καὶ ἰχθύας θαλασσίους. Ἐγὼ δὲ εἰ μὲν ἐγένοντό ποτε ἰχθύς οὐκ ἂν εἶποιμι· ὅτι δὲ ἐν ᾧ ταῦτα ἔγραφον τῶν ἰχθύων ἦσαν ἀλογώτεροι, καὶ πάνυ εὐτόμως διατειναίμην. Ἐξαγαγέτω ἡ γῆ ψυχὴν ζώων. Τίνας ἐνεκεν, τοῦ λόγου πρέχοντος ἀθρόως, ἀπεισιώπησα χρόνον οὐκ ὀλίγον, ἴσως θαυμάζουσιν οἱ πολλοί· ἀλλ' οὐχὶ οἷγε φιλοπονώτεροι τῶν ἀκρατῶν ἀγνοοῦσι τὴν αἰτίαν τῆς ἀφασίας. Πῶς γάρ; οἱ διὰ τοῦ πρὸς ἀλλήλους ὀργῆν καὶ ἐννεύειν ἐπιστρέψαντές με πρὸς ἐαυτοὺς, καὶ εἰς ἐννοίαν ἀγαγόντες τῶν παρεθέντων. Εἶδος γὰρ ὄλον τῆς κτίσεως, καὶ οὐκ ἐλάχιστον τοῦτο, παρέλαθεν ἡμᾶς, καὶ μικροῦ ἀπίων ὄχητο, ἀνεξέταστον παντελῶς ὁ λόγος καταλιπών. Ἐξαγαγέτω γὰρ τὰ ὕδατα ἐρπετὰ ψυχῶν ζώων κατὰ γένος, καὶ πετεινὰ πετόμενα ἐπὶ τῆς γῆς κατὰ τὸ στερέωμα τοῦ οὐρανοῦ. Εἶπαμεν τὰ περὶ τῶν νηκτῶν, ὅσα ὁ καιρὸς ἐνεδίδου ἐσπέρας· σήμερον μετέβημεν ἐπὶ τὴν τῶν χειρσαίων ἐξέτασιν. Διέφυγεν ἡμᾶς τὸ πτηνὸν ἐν τῷ μέσῳ. Ἀνάγκη τοίνυν, κατὰ τοὺς ἐπιλήσιμονας τῶν ὁδοιπόρων, οἱ, ἐπειδὴν τι τῶν καιρῶν καταλιπῶσι (42), καὶ ἐπιπολὺ τῆς ὁδοῦ προέλθωσι, πάλιν τὴν αὐτὴν ὑποστρέψουσιν, ἀξίαν τῆς βεθυμίας δίκην τὸν ἐκ τῆς ὁδοιπορίας κόπον ὑπέχοντες, οὕτω καὶ ἡμῖν, ὡς ἔοικε, τὴν αὐτὴν πάλιν βαδιστέον. Καὶ γὰρ οὐδὲ εὐκαταπρόρητόν ἐστι τὸ παρεθῆν, ἀλλὰ τὸ τρίτον εἰκεν εἶναι τῆς ἐν τοῖς ζώοις κτίσεως, εἴπερ τρία ζώων ἐστὶ γένη, τὸ τε χειρσαίον καὶ τὸ πτηνὸν, καὶ τὸ ἐνυδρον. Ἐξαγαγέτω, φησὶ, τὰ ὕδατα ἐρπετὰ ψυχῶν ζώων κατὰ γένος, καὶ πετεινὰ πετόμενα ἐπὶ τῆς γῆς κατὰ τὸ στερέωμα (43) τοῦ οὐρανοῦ κατὰ γένος.

(41) Reg. primus ἀνάλυσιν. Reg. sextus διάλυσιν, φύγε. Aliquanto post codex Combef. ἰχθύς θαλάσσης.

(42) Duo mss. καταλείπωσι.

(43) Κατὰ στερέωμα, secundum firmamentum. Malim, inquit Combefestius, cum Ambr. vel cum Vulg. et August., sub firmamento. Attamen legitimus in Ambr. lib. v, cap. 1, secundum firmamentum. Imo etiam hoc ipso in libro cap. 12, legitur, secus firmamentum, id quod repetit cap. 14 libri ejusdem. At vero sanctus Augustinus utroque loquendi genere

Διὰ τί ἐξ ὑδάτων καὶ τοῖς πτηνοῖς τὴν γένεσιν ἔδω-
κεν; Ὅτι ὡσπερ συγγενεῖα τίς ἐστὶ τοῖς πετομένοις
πρὸς τὰ νηκτά. Καὶ γὰρ ὡσπερ οἱ ἰχθύς τὸ ὕδωρ
τέμνουσι, τῇ μὲν κινήσει τῶν πετερίων (44) εἰς τὸ
πρῶτον χωροῦντες, τῇ δὲ τοῦ οὐραίου μεταβολῆ τὰς
τε περιστροφὰς καὶ τὰς εὐθείας ὁρμὰς ἑαυτοῖς οἰαλί-
ζοντες· οὕτω καὶ ἐπὶ τῶν πτηνῶν ἔστιν ἰδεῖν, διανη-
χομένων τὸν ἀέρα τοῖς πετερίοις κατὰ τὸν ὁμοίον τρό-
πον. Ὅσπερ, ἐπειδὴ ἐν ἰδίῳμα ἐν ἑκατέροις τὸ νῆχε-
σθαι, μίᾳ τις αὐτοῖς ἡ συγγένεια ἐκ τῆς τῶν ὑδάτων
γένεσεως παρεσχέθη. Πλήν γε ὅτι οὐδὲν τῶν πτη-
νῶν ἄπου, διὰ τὸ πᾶσι τὴν διαίταν ἀπὸ τῆς γῆς
ὑπάρχειν, καὶ πάντα ἀναγκαίως τῆς τῶν ποδῶν
ὑπουργίας προσδεῖσθαι. Τοῖς μὲν γὰρ ἀρπακτικοῖς
πρὸς τὴν ἄγρην αἱ τῶν ὀνύχων ἀκμαί· τοῖς δὲ λοι-
ποῖς διὰ τε τὸν πορισμὸν τῆς τροφῆς καὶ διὰ τὴν λοι-
πὴν τοῦ βίου διεξαγωγὴν ἀναγκαῖα τῶν ποδῶν ἡ
ὑπηρεσία δεδωρηται. Ὅλγοι δὲ τῶν ὀρνίθων κακό-
ποδές εἰσιν, οὔτε βαδίζουσιν οὔτε ἀγρεύουσιν τοῖς ποσὶν
ἐπιτήδριοι· ὡς αἱ τε χελιδόνες εἰσὶ (45), οὔτε βαδί-
ζουσιν οὔτε ἀγρεύουσιν δυναίμεναι, καὶ αἱ δρεπανίδες λε-
γόμεναι, οἷς ἡ τροφή ἀπὸ τῶν ἐν τῷ ἀέρι ἐμπερο-
μένων ἐπιπνεύονται. Χελιδόνι δὲ τὸ τῆς πτήσεως πρῶ-
τος ἀντὶ τῆς τῶν ποδῶν ὑπηρεσίας ἐστίν.

3. Εἰσὶ μέντοι γενῶν διαφοραὶ μυρία καὶ ἐν τοῖς
ὄρνιθις, ἅς ἕαν τις κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἐπιῆ καθ'
ἐν ἐν μέρει καὶ τῆς τῶν ἰχθύων ἐξετάσεως ἐφηψά-
μεθα, εὐρήσει ἐν μὲν ὄνομα τῶν πετεινῶν, μυρίας
δὲ ἐν τοῦτοις διαφορὰς ἐν τε τοῖς μεγέθεσι καὶ ἐν τοῖς
σχήμασι καὶ ἐν ταῖς χροαῖς· καὶ κατὰ τοὺς βίους,
καὶ τὰς πράξεις, καὶ τὰ ἦθη, ἀμύθητον οὖσαν αὐτοῖς
τὴν πρὸς ἄλληλα παραλλαγὴν. Ἢδη μὲν οὖν τινες
ἐπιπνεύουσαι καὶ ὀνοματοποιεῖσθαι χρήσασθαι, ἰν',
ὡσπερ διὰ καυτήρων τινῶν τῆς ἀσυνήθους καὶ ξέ-
νης ὀνομασίας, τὸ ἰδίῳμα ἐκάστου γένους ἐπιγνώ-
σκηται. Καὶ τὰ μὲν ὀνόμασαν σχιζόπτερα (46), ὡς
τοὺς ἀετούς· τὰ δὲ δερμόπτερα, ὡς τὰς νυκτερίδας·

usus est, secundum firmamentum, et sub firmamento.
Legē Nobilium. Tertullianus Adv. Hermog., per fir-
mamentum: quæ interpretatio maxime convenit cum
mente Basilii. Cum enim Pater gravissimus per vo-
cem στερέωμα nihil aliud intelligat nisi aerem, uti
legitur sub. lineam huiusce orationis, sequitur si vo-
latilia volent per aerem, ipsa per firmamentum quo-
que volare.

(44) Aliquot mss. τῶν πετερίων. Statim Colb.
primus τὰς τε πετερίων.

(45) Ita Regii primus, quintus, sextus et octavus
cum duobus Colb. Editi vero χελιδόνες εἰσὶ καὶ αἱ,
mutile. Ibidem καὶ αἱ δρεπανίδες, et drepanes. Sic
visum est vertere cum Plinio, qui hac ipsa voce
lib. xi, cap. 47, uti non dubitat. Ejus hæc sunt ver-
ba: Qui negant volucrum ullam sine pedibus esse, con-
firmant et apodas habere, et oien, et drepanin, in eis
quæ rarissime apparent. Interpretes veteres, Et eæ
quæ salculæ nuncupantur, aut ripariæ. Has aves vo-
cat Eustathius meropos.

(46) Libuit, quod non suppetent verba Latina,
sic vertere schizopteras, etc. Aves autem schizopte-
ræ, eæ dicuntur, quæ habent pennam discretam,
alas fissas. Dermopteras eas vocamus, quibus cutis
pro pennis est. Ptilotæ eæ intelliguntur, quæ sicca
membrana volant. Denique coleopteræ appellare
solent eas quarum pennæ vagina continentur. Quod

tum dedit? Quia volatilia inter et natalia quæ-
dam est veluti cognitio. Quemadmodum enim pisces
aquam secant, ad ulteriora motu pinnarum progre-
dientes, et candæ mutatione tum circuitiones tum
rectos motus sibi ipsis dirigentes: sic et in volati-
libus videre est, quandoquidem alis simili modo æ-
rem trajiciunt. Quare cum natandi proprietates in
utrisque sit una, una quædam ipsis affinitas per
aquarum generationem collata est. Sed tamen vo-
latile nullum pedibus caret, quod victum suppeditat
terra omnibus, et omnia pedum ministerio necessa-
rie indigent. Rapacibus quidem acies unguium ad
capiendam prædam, reliquis vero ob alimentum
comparandum et ad reliquam vitam transigendam
pedum usus necessario concessus est. Porro paucæ
sunt volucres, quæ malos habeant pedes, quæque
sive ad ambulandum, sive ad venandum idoneæ non
sint pedibus, ceu hirundines, quæ neque ambulare,
neque venari possunt, et aves nomine drepanes,
quibus alimonia ex iis quæ feruntur in aere, provisa
est. Cæterum volatus terræ vicinus in hirundine pe-
dum explet officium.

3. Sunt autem innumeræ generum differentiæ
etiam in volucris: quas si quis percurrat eo modo,
quo partim piscium examen attigimus; unum qui-
dem volucrum nomen, sed infinitas magnitudinis
figurarumque et colorum differentias in his reper-
turus est. Ad vitam etiam, et ad actiones moresque
quod spectat, inenarrabilem quamdam inter ipsas
deprehendit varietatem. Jam vero conati sunt non-
nulli confictis nominibus uti, ut, veluti per inostas
quasdam insolitæ et peregrinæ appellationis notas,
cujuslibet generis proprietates cognoscatur. Et alias
quidem aves nominarunt schizopteras, uti aquilas:
alias vero dermopteras, ut vespertiones: alias

hic scriptum invenimus de coleopteris. id non pro-
bat Petro Petito. Igitur lib. iv *Miscellaneous ob-
servations*, cap. 16, loquitur hoc modo: *Hujus
itaque volatiliū secundum alarum differentias divi-
stonis, cætera quidem bene, et ex Aristotelis sententia,
unde accepit: in voce κουλόπτερα non mediocriter
hallucinatus videtur, cum putat significari hoc nomi-
ne insectorum illud genus, quæ involucris quibus-
dam concepta et sola ad aliquod tempus, postmodum
putamine disruptio evolvant: ut de cicadis Lucretius
memorat lib. v:*

Folliculos ut nunc teretes æstate cicadæ

Linquunt sponte sua, victum vitamque petentes.

Plane id verba hæc Basilii sonant: ὅσα ἐν θήκαις
τιτὰ καὶ περιβολαῖς γεννηθέντα περιβραχθέντος, etc.,
quibus, quæ proprie κουλόπτερα dicuntur, explicat.
At falso et præter mentem Aristotelis, qui longe diver-
so sensu id nomen usurpat. Non enim ab iis folli-
culis κουλόπτερα vult dici, sed ab ἐλύττοις, vaginis,
quibus alæ eorum muniuntur. Nam Græcis κου-
λέον vagina est. Unde Theodorus eas volucres vagini-
pennes Latine vertit. Ita enim Græcum nomen κουλό-
πτερον sane non infelicitè expressit. Alarum proinde
hæc differentia est et proprietates, non loci in quo fit
generatio. Quod ipsa divisio Aristotelis indicat, quæ et
alarum differentiis volucrum differentias venatur, lib.
i, cap. 5; etc.

pilotas, ut vespas : alias rursus coleopteris, **73** ut scabiosos, et quæcumque in thecis quibusdam et amiculis generatæ, crusta ab ipsis distracta, ad volandum expeditæ evadunt. Verum sufficiens nobis nota est ad generum proprietatem assignandam, communis usus, et allatæ a Scriptura de mundis et immundis distinctiones. Aliud itaque carnivorarum genus est, aliaque constitutio, ad modum quo ipsæ vescuntur, accommodata ; unguium acies, et rostrum incurvum, et penna velox, ut et facile arripiatur præda, et dilaniata alimentum fiat prædatrici. Alia earum constitutio est, quæ semina colligunt : alia earum, quæ omni re obvia nutriuntur. Et in his plurimæ differentiæ. Ipsarum enim quædam, gregales sunt : exceptis rapacibus, inter quas societas nulla est præter conjugalem conjunctionem. Sunt vero aliæ innumeræ, quæ collectivam amplectuntur vitam, ut columbæ, græves, sturni, graculi. Rursus in his aliæ nullius subduntur imperio, et sunt veluti sui juris ; aliæ duci subijci non recusant, velut græves. Jam vero etiam alia quædam est in his differentia, juxta quam aliæ nunquam sedem mutant, suntque indigenæ : aliæ solent longissime discedere, et hieme appropinquante ut plurimum in alium locum sese recipere. Quin et complures aves, dum elucantur, mansuescunt cicuranturque, præter debiles ac infirmas, quæ ob nimiam timiditatem ac formidinem, assiduam molestiam sibi manu exhibitam non patiuntur. Sed et humana consuetudine volucres quædam gaudent, et easdem atque nos ipsi habitationes recipiunt : aliæ incolunt montes, ac solitudine delectantur. Illa uniuscujusque proprietatis quæ ad vocem pertinet, maximum etiam discrimen efficit. Aliæ enim volucres loquaces sunt et garrulæ ; aliæ taciturnæ. Hæ quidem canoræ, et multum clamosæ ; illæ omnino modulationis ac cantus expertes. Quædam sunt imitatrices, æmulationem illam vel a natura vel ab exercitio accipientes : quædam eandem semper ac immutabilem vocem emittunt. Superbus est gallus : ornatus et elegantis amator est pavo : libidinosæ columbæ, perinde atque gallinæ domesticæ, quæ nullo non tempore libidini indulgent. Dolosa et zelotypa perdix est, venatoribus ad prædam capiendam malitiose suam operam præstans.

4. Innumera sunt, ut diximus, et actionum et vitæ discrimina. Porro quædam ex his brutis animalibus sunt quoque politicæ : siquidem civilis administrationis proprium est, ut ad unum communem finem singulorum actiones concurrant, ut quisque in apibus intueri potest. His enim communis

(47) Reg. primus cum Colb. itidem primo διασπαρχθέν.

(48) Colb. primus αὐτῶν εἰσιν. Mox idem ms. κατὰ συζυγίαν.

(49) Editi ὡς αἱ περισσότεραι. Articulus deest in mss. Subinde multi mss. ψῆρες. Editi ψάρες.

(50) Reg. sextus ὑφίστανται. Ibidem Cod. Combef. συνανθρωπιχοί.

(51) Codices duo προσλαμβάνονται.

(52) Regii primus, tertius et quintus δολερός ὁ. Editi cum multis aliis mss. δολερόν ὁ. Potest quidem

τὰ δὲ πτελωτὰ, ὡς τοὺς σφήκας· τὰ δὲ κολεόπτερα, ὡς τοὺς κανθάρους, καὶ ὅσα, ἐν θήκαις τισὶ καὶ περιβολαῖς γεννηθέντα, περιβράχυντος αὐτοῖς τοῦ ἐλύτρου, πρὸς τὴν πτῆσιν ἠλευθερώθη. Ἄλλ' ἡμῖν ἀρκούσα σημείωσις πρὸς τὴν τῶν γενῶν ἰδιότητα ἢ κοινή χρῆσις, καὶ οἱ παρὰ τῆς Γραφῆς περὶ τε καθαρῶν καὶ ἀκαθάρτων διορισμοί. Ἄλλο μὲν οὖν γένος τὸ τῶν σαρκοφάγων, καὶ ἄλλη κατασκευὴ πρέπουσα τῷ τρόπῳ τῆς διαίτης αὐτῶν, ὀνύχων ἀκμαί, καὶ χεῖλος ἀγκύλον, καὶ πτερὸν ὄξυ, ὥστε καὶ συλληφθῆναι ῥαδίως τὸ θήραμα, καὶ διασπαρχέν (47) τροφήν τῷ ἐλόντι γενέσθαι. Ἄλλη τῶν σπερμολόγων κατασκευὴ· ἄλλη τῶν ἐκ παντὸς τρεφομένων τοῦ συντυχόντος. Καὶ ἐν τούτοις πλείσται διαφοραί. Τὰ μὲν γὰρ αὐτῶν ἐστὶν (48) ἀγελαῖα, πλὴν τῶν ἀρπακτικῶν· τούτων δὲ οὐδὲν κοινωνικὸν ἐκτὸς τοῦ κατὰ τὰς συζυγίας συνδυασμοῦ. Μυρία δὲ ἄλλα τὸν ἀθροισματικὸν ἤρῃται βίον, ὡς περισσότεραι (49), καὶ γέρανοι, καὶ ψῆρες, καὶ κολλοί. Πάλιν ἐν τούτοις τὰ μὲν ἀναρχά ἐσσι καὶ ὄσον αὐτόνομα· τὰ δὲ ὑφ' ἡγεμόνι τετάχθαι καταδεχόμενα, ὡς αἱ γέρανοι. Ἦδη δὲ τις καὶ ἑτέρα ἐν τούτοις ἐστὶ διαφορὰ, καθ' ἣν τὰ μὲν ἐπιδημητικὰ τέ ἐσσι καὶ ἐγγύρια, τὰ δὲ ἀπαίρειν πέφυκε παρβρωτάτω, καὶ χειμῶνος ἐγγίζοντος ἐκτοπίζειν ὡς τὰ πολλά. Χειροθήη δὲ καὶ τιθασσὰ τὰ πολλά, τῶν ὀρνέων ἐκτρεφόμενα γίνεται, πλὴν γε δὴ τῶν ἀσθενῶν, ἃ δι' ὑπερβάλλουσαν δειλίαν καὶ ἀνανδρίαν τὴν συνεχῆ τῆς χειρὸς ἐνόχλησιν οὐχ ὑφίστανται (50). Ἄλλὰ καὶ συνανθρωπιστικοί τινες τῶν ὀρνίθων εἰσὶ, τὰς αὐτὰς ἡμῖν οἰκήσεις καταδεχόμενοι· ἄλλοι δὲ θρεῖται καὶ φιλέρημοι. Μεγίστη δὲ διαφορὰ καὶ ἡ περὶ τὴν φωνὴν ἰδιότης ἐκάστου. Οἱ μὲν γὰρ κωκίλοι καὶ λῆλοι τῶν ὀρνίθων εἰσὶν· οἱ δὲ σιγῆλοι. Καὶ τὰ μὲν ὠδὴ καὶ πολύφωνα· τὰ δὲ ἄμοισα παντελῶς καὶ ὠδῆς ἄμοισα. Καὶ τὰ μὲν μιμητὰ, ἢ ἐκ φύσεως ἔχοντα τὸ μιμεῖσθαι, ἢ ἐξ ἀσκήσεως προσλαβόντα (51)· τὰ δὲ μονότροπον καὶ ἀμετάβλητον τὴν φωνὴν ἀφιέντα. Γαῦρον ὁ ἀλεκτρυῶν· φιλόκαλον ὁ ταῶς· λάγνιοι αἱ περισσότεραι καὶ αἱ κατοικίδιοι θρεῖται, ἐπὶ παντὸς καιροῦ τὸ συνουσιαστικὸν ἔχουσαι. Δολερόν ὁ (52) πέρδιξ καὶ ζηλότυπον, κακούργως συμπεράττων τοῖς θηραταῖς πρὸς τὴν ἄγραν.

4. Μυρία, ὡς ἔφαμεν, καὶ τῶν πράξεων καὶ τῶν βίων διαφοραί. Ἔστι δὲ τινα καὶ πολιτικὰ τῶν ἀλόγων, εἴπερ πολιτείας ἴδιον, τὸ πρὸς ἕν πέρασ κοινὸν συννεύειν τὴν ἐνέργειαν τῶν καθ' ἕκαστον, ὡς ἐπὶ τῶν μελισσῶν ἂν τις ἴδοι. Καὶ γὰρ ἐκεῖνων κοινή μὲν ἡ οἰκήσις, κοινή δὲ ἡ πτῆσις, ἐργασία δὲ πάντων (55)

lectio utraque admitti : sed cum constanter hoc ipso in loco reperiat in omnibus mss. ζηλότυπον, dubium non habeo quin legendum sit δολερόν.

(53) Editi cum multis mss. πάντων. Colb. secundus πασῶν. Neino non videt correctionem esse ignari librarii, qui quod vox μέλισσα feminini generis sit, ita emendandum esse putavit. Sed nihil necesse fuit. Nam ut alias sæpe, ita hic generale aliquod nomen subauditur, puta ζῶον. Statim idem codex καὶ ταξιάρχη.

μία· καὶ τὸ μέγιστον, ὅτι ὑπὸ βασιλεὶ καὶ ταξίαρχῳ A
 τινὲ τῶν ἔργων ἄπτονται, οὐ πρότερον καταδεχόμεναι
 ἐπὶ τοῖς λειμῶνας ἔλθειν, πρὶν ἂν ἴδωσι κατάρξαντα
 τὸν βασιλέα τῆς πτήσεως. Καὶ ἔστιν αὐταῖς οὐ χειρο-
 τονητὸς ὁ βασιλεὺς (πολλάκις γὰρ ἀκρισία δῆμου (54)
 τὸν χεῖριστον εἰς ἀρχὴν προεστήσατο), οὐδὲ κληρω-
 τὴν ἔχων τὴν ἐξουσίαν (ἄλογοι γὰρ αἱ συντυχίαι τῶν
 κληρῶν ἐπὶ τὸν πάντων ἔσχατον πολλάκις τὸ κράτος
 φέρουσαι), οὐδὲ ἐκ πατρικῆς διαδοχῆς τοῖς βασιλεῖσι
 ἐγκαθεζόμενος (καὶ γὰρ καὶ οὗτοι ἀπαίδευτοι καὶ
 ἀμαθεῖς πάσης ἀρετῆς διὰ τρυφὴν καὶ κολακείαν ὡς
 τὰ πολλὰ γίνονται), ἀλλ' ἐκ φύσεως ἔχων τὸ κατὰ
 πάντων πρωτεῖον, καὶ μεγέθει διαφέρων καὶ σχήματι
 καὶ τῇ τοῦ ἡθους πραότητι. Ἔστι μὲν γὰρ κέντρον
 τῷ βασιλεῖ, ἀλλ' οὐ χρῆται τούτῳ πρὸς ἄμυναν. Νό-
 μοι τινὲς εἰσιν οὗτοι τῆς φύσεως ἄγραφοι, ἀργούς B
 εἶναι πρὸς τιμωρίαν τοὺς τῶν μεγίστων δυναστεῶν
 ἐπιβαίνοντας. Ἀλλὰ καὶ ταῖς μελίσσαις, ὅσαι ἂν μὴ
 ἀκολουθήσωσι τῷ ὑποδείγματι τοῦ βασιλέως, ταχὺ
 μεταμέλει τῆς ἀθουσίας, ὅτι τῇ πληγῇ τοῦ κέντρου
 ἐπαπονηθῶσουσιν (55). Ἀκουέτωσαν Χριστιανοί, οἷς
 πρόσταγμα ἔστι μηδὲν κακὸν ἀντὶ κακοῦ ἀποδιδό-
 ναι, ἀλλὰ νικᾶν ἐν τῷ ἀγαθῷ τὸ κακόν. Μίμηται τῆς
 μελίσσης τὸ ἰδιότροπον, ὅτι, οὐδενὶ λυμαινομένη,
 οὐδὲ καρπὸν ἀλλότριον διαφθείρουσα, τὰ κηρία συμ-
 πηγνυται. Τὸν μὲν γὰρ κηρὸν ἀπὸ τῶν ἀνθῶν φανε-
 ρῶς συναγεῖρει (56), τὸ δὲ μέλι, τὴν ἔροσειδῶς ἐν-
 εσπαρμένην νοτίδα τοῖς ἀνθεσιν, ἐπισπασαμένη τῷ
 στόματι, ταύτην ταῖς κοιλότησι τῶν κηρίων ἐνήησιν.
 Ὅθεν καὶ ὑγρὸν παρὰ τὴν πρώτην ἔστιν· εἶτα τῷ C
 χρόνῳ συμπεφθὲν, πρὸς τὴν οἰκείαν σύστασιν καὶ
 ἡδονὴν ἐπανέρχεται. Καλῶν καὶ πρεπόντων αὐτῆ
 τῶν ἐπαίνων παρὰ τῆς Παροιμίας (57) τετύχηκε,
 σοφὴ καὶ ἐργάτις ὀνομασθεῖσα· οὕτω μὲν φιλοπόνως
 τὴν τρυφὴν συναγεῖρουσα (ἦς τοὺς πόρους, φησί,
 βασιλεῖς καὶ ἰδιῶται πρὸς ὑγέλας προσφέρονται),
 οὕτω δὲ σοφῶς φιλοτεχνούσα τὰς ἀποθήκας τοῦ μέ-
 λιτος (εἰς λεπτὸν γὰρ ὑμένα τὸν κηρὸν διατείνασα,
 πυκνὰς καὶ συνεχεῖς ἀλλήλαις συνοικοδομεῖ τὰς κοι-
 λότητας), ὡς τὸ πυκνὸν τῆς τῶν μικροτάτων πρὸς
 ἀλληλα δέσεως ἔρεισμα γίνεσθαι τῷ παντί. Ἐκάστη
 γὰρ φρεατία (58) τῆς ἐτέρας ἔχεται, λεπτῷ πρὸς αὐ-
 τὴν διεργομένη τε ὁμοῦ καὶ συναπτομένη τῷ διαφρά-
 γματι. Ἐπειτα διώροφοι καὶ τριώροφοι αἱ σύριγγες
 αὐταὶ ἀλλήλαις ἐπιφοδοῦνται. Ἐφυλάξατο γὰρ (59)
 μίαν ποιῆσαι διαμπερὲς τὴν κοιλότητα, ἵνα μὴ τῷ D
 βάρει τὸ ὑγρὸν πρὸς τὸ ἐκτὸς διεκπίπτη. Κατάμαθε
 πῶς τὰ τῆς γεωμετρίας εὐρέματα ἀπεργά ἐστι τῆς
 σοφωτάτης μελίσεως. Ἐξάγωνοι γὰρ πᾶσαι καὶ ἰσό-
 πλευροὶ τῶν κηρίων αἱ σύριγγες, οὐκ ἐπ' εὐθείας

est habitatio, communis volatus, unaque et eadem
 omnium actio : et quod præcipuum est, sub rege,
 et sub quodam præfecto operam aggrediuntur ; non
 prius ad prata proficisci 74 ausæ, quam regem vi-
 derint volatui præeuntem. Rex autem apud ipsas
 suffragiis non creatur, vulgus namque iudicii in-
 opia pessimum sæpenumero ad principatum evexit :
 neque sorte potestatem assequitur, temerarii enim
 sortium casus imperium sæpe in omnium deterrim-
 um conferunt : nec ex paterna successione in re-
 gali throno collocatur, nam et ii rudes expertesque
 virtutis omnis, ob delicias et assentationes plerum-
 que sunt ; sed a natura in omnes obtinet principa-
 tum : quippe et magnitudine et forma et morum le-
 nitate antecellit. Inest quidem regi aculeus : sed eo
 non utitur ad ultionem. Hæ sunt quædam naturæ
 leges minime scriptæ, ut tardi sint ad vindictam,
 qui ad maximam potentiam sunt evecti. Sed et
 quæcunque apes regis non sequuntur exemplum,
 eas statim temeritatis suæ pœnitet ; propterea quod
 aculei icu intereunt. Adiant Christiani, qui nulli
 malum pro malo reddere, sed in bono malum vin-
 cere jubentur *. Imitare propriam apis indolem, quæ
 nulli officiens, neque fructum alienum corruppens,
 favos construit ac compingit. Nam ut ceram ex flo-
 ribus aperte colligit : ita mel, humorem scilicet
 roris instar floribus inspersum, ore attrahit, atque
 in favorum cava immittit. Unde etiam primo liqui-
 dum est : deinde temporis processu concoctum, ad
 propriam concretionem suavitatemque pervenit. Apis
 præclaras et convenientes laudes a Proverbio con-
 secuta est, quæ scilicet appelletur sapiens et labo-
 riosa. Hoc modo, ut diligenter apes pabulum conge-
 rit (cujus labores, inquit, reges et privati ad sanita-
 tem assumunt *), ita sapienter et artificiose mellis
 cellulas exstruit. Extenta enim in tenuem membra-
 nam cera, crebra et inter se continua cavacon-
 struit, ut frequentia illa atque densitas, qua minu-
 tissima quæque secum invicem colligantur, operi
 toti fulcrum sit et firmamentum. Nam cellula quæ-
 libet alteri adhæret, tenui septo ab ea sejuncta, et
 eidem simul conjuncta. Deinde fistulæ hæc aliæ su-
 per alias ædificatæ, duas tresve habent contigna-
 tiones. Cavet enim continuam unam efficere caver-
 nulam, ne humor foras propter gravitatem diffluat.
 Disce quomodo geometriæ inventa accessio sint
 operæ ac laboris ejus, quem apes sapientissima sus-
 cipit. Omnes enim favorum cavernulæ sunt sexan-
 gulæ, et æqualia latera habent : non aliæ aliis di-
 recto incumbunt, ne fluidi intervallis vacuis adjuncti

* Rom. xii, 17, 21. * Prov. vi, 6, sec. LXX.

(54) Regii tertius, quintus et sextus cum Coisl. primo et cum Colb. secundo ἀκρισία δῆμου, vulgi *peulantia*. Editi et Coisl. secundus cum Regii primo et octavo ἀκρισία δῆμου. Rectius.

(55) Duo inss. ἐναπονηθῶσουσιν.

(56) Codices quatuor φανερώς συνάγει. Editi cum Colb. secundo et cum Reg. tertio συναγεῖρει.

(57) Παρὰ τῆς Παροιμίας. Locus est Prov. cap. vi, v. 6, apud LXX. Sed hæc absunt ab Hebraicis exemplaribus. Lege Ducæum.

(58) Ita codices sex e nostris præter Combef. et Boull. Editi ἐκάστη γὰρ φρεατία. Statim Reg. sextus πρὸς αὐτὴν διεργομένη τε ὁμοῦ.

(59) Colb. secundus ἐφυλάξατο γὰρ. Aliquanto post Reg. sextus διεκπίπτη.

fulsant : sed sexangularum inferiorum cavernularum anguli basis sunt ac fulcimentum superiorum, ut tuto supra se onera attollant, et separatim in unoquoque concavo humor contineatur.

5. Quomodo cunctas proprietates ad vulnecum vitam pertinentes accurate tibi recensere possim? Ut grues vicissim constituunt excubias; et quidem aliæ dormiunt : aliæ vero circumeuntes, omnem ipsis securitatem per somnum exhibent; deinde tempore vigiliarum peracto, hæc quidem clangore edito ad somnum convertitur : illa vero **75** succedens, securitatem quam accepit, sua vice reddit. Observabis et hunc ordinem in ipso volatu. Alia enim interdum itineris dux est; sed ubi per aliquod tempus statum volatui præfuit, retro se recipiens, viæ ducatum insequenti tradit. Cæterum ciconiarum agendi modus, non procul a rationali intelligentia abest. Ut enim omnes uno et eodem tempore ad has regiones accedunt : ita sub uno signo omnes discedunt. Stipant autem ipsas cornices nostrates, easque mea quidem sententia deducunt, et nonnihil adversus hostiles aves præstant subsidii. Illud primo ejus rei argumentum est, quod eo tempore nulla prorsus cornix appareat : deinde cum vulneribus redeuntes, aperta tutelæ et præsidii collati indicia referunt. Quis apud ipsas præscripsit hospitalitatis jura? quis ipsis desertionis militaris accusationem minatus est, adeo ut nulla a comitatu se subtrahat? Audiant ii qui erga hospites duri sunt et inofficiosi, foresque occludunt, et ne bieme quidem aut noctu advenas tecto recipiant. Porro cura quam ciconiæ senio confectis exhibent, liberos nostros, si attendere vellent, ad parentum amorem satis excitaret. Nemo enim homo est, qui ita prorsus mente destituatur, ut pudore dignum non judicet eum, qui avibus perquam brutis virtute inferior foret. Illæ genitorem præ senio pennarum defluviis laborantem circumstantes, suismet pennis calefaciunt, suppeditantque abunde alimentum : quin subsidium ei, quoad fieri potest, in ipso volatu præstant, utrinque alis suis leniter sublevantes. Atque hoc ita apud omnes decantatum est, ut jam quidam beneficiorum remunerationem *antipelargosim* appellent. Nemo de paupertate doleat : neque is de sua vita desperet, cui nullæ domi supersunt opes, ubi ipse respexerit ad hirundinis industriam. Illa enim nidum construens, festucas quidem ore defert : lutum vero colligere pedibus cum non queat, pennarum extremitates aqua madefaciens, subinde tenuissimo pulvere sese obvolvens, sic luti usum ex-

Α ἀλλήλαις κατεπιχειμῆναι, ἵνα μὴ κάμνωσιν οἱ ποθμένες τοῖς διακένους ἐφηρμοσμένοι· ἀλλ' αἱ γωνίαι τῶν κάτωθεν ἐξαγώνων, βάθρον καὶ ἔρεισμα τῶν ὑπερκειμένων εἰσὶν, ὡς ἀσφαλῶς ὑπὲρ ἑαυτῶν μετewρίζειν τὰ βάρη, καὶ ἰδιαζόντως ἐκάστη κοιλότητι τὸ ὑγρὸν ἐγκατέχεσθαι.

5. Πῶς ἂν σοι πάντα δι' ἀκριβείας ἐπέλθοιμι τὰ ἐν τοῖς βλοῖς τῶν ὀρνίθων ἰδιώματα; πῶς μὲν αἱ γέρανοι τὰς ἐν τῇ νυκτὶ προφυλακὰς (60) ἐκ περιτροπῆς ὑποδέχονται· καὶ αἱ μὲν καθεύδουσιν, αἱ δὲ, κύκλῳ περιουσαι, πᾶσαν αὐταῖς ἐν τῷ ὕπνῳ παρέχονται τὴν ἀσφάλειαν· εἶτα, τοῦ καιροῦ τῆς φυλακῆς πληρουμένου, ἡ μὲν βοήσασα πρὸς ὕπνον ἐτρέπετο (61), ἡ δὲ, τὴν διαδοχὴν ὑποδεξαμένη, ἧς ἔτυχεν ἀσφαλείας ἀντέδωκεν ἐν τῷ μέρει. Ταύτην καὶ ἐν τῇ **B** πτῆσει τὴν εὐταξίαν κατόψει. "Ἄλλοτε γὰρ ἄλλη τὴν ὁδηγίαν ἐκδέχεται, καὶ τακτὸν τινα χρόνον προκαθηγησαμένη τῆς πτῆσεως, εἰς τὸ κατόπιν περιελθούσα, τῇ μεθ' ἑαυτὴν τὴν ἡγεμονίαν τῆς ὁδοῦ παραδίδωσι. Τὸ δὲ τῶν πελαργῶν οὐδὲ πόρρω ἐστὶ συνέσεως λογικῆς· οὕτω μὲν κατὰ τὸν ἕνα καιρὸν πάντας ἐπιδημεῖν τοῖς τῆδε χωρίοις· οὕτω δὲ ὑφ' ἐνὶ συνθήματι πάντας ἀπαίρειν. Δορυφοροῦσι δὲ αὐτοὺς αἱ παρ' ἡμῖν κορώναι, καὶ παραπέμπουσιν, ἐμοὶ δοκεῖν, καὶ συμμαχίαν τινὰ παρεχόμεναι πρὸς ἑρνίθας πολέμους. Στμῆζόν δὲ πρῶτον μὲν τὸ μὴ φαίνεσθαι ὑπὸ τὸν καιρὸν ἐκείνον κορώνην παντάπασιν, ἕπειθ' ὅτι μετὰ τραυμάτων ἐπιανερχόμεναι ἐναργῆ τοῦ συνασπισμοῦ καὶ τῆς ἐπιμαχίας τὰ σημεῖα κομίζουσι. Τίς **C** παρ' αὐταῖς τοὺς τῆς φιλοξενίας διώρισε νόμους (62); τίς αὐταῖς ἠπειλήσει λειποστρατίου γραφὴν ὡς μηδεμίαν ἀπολείπεισθαι τῆς προπομπῆς; "Ακουέτωσαν οἱ κακόξενοι, καὶ τὰς (63) θύρας κλειόντες, καὶ μηδὲ στέγης ἐν χειμῶνι καὶ νυκτὶ τοῖς ἐπιδημοῦσι μεταδιδόντες. Ἡ δὲ περὶ τοὺς γηράσαντας τῶν πελαργῶν πρόνοια ἐξήρκει τοὺς παῖδας ἡμῶν, εἰ προσέχειν ἐβούλοντο, φιλοπάτορας καταστήσαι. Πάντως γὰρ οὐδεὶς οὕτως ἐλλείπων κατὰ τὴν φρόνησιν, ὡς μὴ αἰσχύνῃς ἄξιον κρίνειν τῶν ἀλογωτάτων ὀρνίθων ὑστερίζειν κατ' ἀρετήν. Ἐκεῖνοι τὸν πατέρα ὑπὸ τοῦ γέφυρος πετροβρύχσαντα περιστάντες ἐν κύκλῳ τοῖς οἰκείοις περοῖς διαθάλλουσι, καὶ τὰς τροφὰς ἀφθόως παρασκευάζοντες, τὴν δύνατην καὶ ἐν τῇ πτῆσει παρέχονται (64) βοήθειαν, ἡρέμα τῷ πτερωῦ κουφίζοντες ἐκατέρωθεν. Καὶ οὕτως τοῦτο παρὰ πᾶσι διαδεδότηται, ὥστε ἤδη τινὲς τὴν τῶν εὐεργετημάτων ἀντίδοσιν *ἀντιπελάργωσιν* (65) ὀνομάζουσι. Μηδὲς πενίαν ὀδυρέθω· μηδὲ ἀπογινωσκέτω ἑαυτοῦ τὴν ζωὴν ὁ μηδεμίαν οἴκοι περιουσίαν καταλιπὼν, πρὸς τὸ τῆς χελιδόνος εὐμήχανον ἀποδίδειν. Ἐκείνη γὰρ, τὴν καλιὰν πηγνυμένη, τὰ μὲν κάρφῃ τῷ στόματι διακομίζει· πτῆλον δὲ τοῖς ποσὶν ἄραι μὴ δυναμένη,

(60) Ita sex mss. Editi simpliciter φυλακὰς.

(61) Codices duo ἐτρέπετο. Reg. sextus τρέπεται. Coll. secundus ἐτρέπη. Duo alii mss. cum editis ἐτρέπετο. Nec ita multo post mss. plerique omnes cum editione Basil. κατόψει. Editio Paris. κατόψει.

(62) Reg. sextus διώρισε θεσμούςς

(63) Reg. sextus κακόξενοι οἱ τὰς

(64) Idem Reg. sextus πτῆσει παρέχοντες.

(65) Ἀντιπελάργωσιν, id est, *beneficii accepti remunerationem*. Idcirco autem grati animi significatio ἀντιπελάργωσις dicebatur, quod πελαργός, *ciconia*, beneficiorum a parentibus acceptorum memoret sit.

τὰ ἄκρα τῶν πτερῶν ὕδατι καταβρέξασα (66), εἴτα τῇ λεπτοτάτῃ κώνει ἐνεληθεῖσα, οὕτως ἐπινοεῖ τοῦ πηλοῦ τὴν χρεῖαν· καὶ κατὰ μικρὸν ἀλλήλοις τὰ κάρφη οἶον κόλλη τινὶ τῷ πηλῷ συνδήσασα, ἐν αὐτῇ τοὺς νεοτούς ἐκτρέφει· ὣν ἕαν τις ἐκνετηθῆ ἢ δμματα, ἔχει τινὰ παρὰ τῆς φύσεως ἱατρικὴν (67), δι' ἧς πρὸς ὑγίαν ἐπανάγει τῶν ἐκγόνων τὰς βΐεις. Ταῦτά σε νοουθεῖτω μὴ διὰ πενίαν πρὸς κακουργίαν τρέπεσθαι· μηδὲ ἐν τοῖς χαλεπωτάτοις πάθεισι, πᾶσαν ἐπιβὰς ρίψαντα, ἀπρακτον κείσθαι καὶ ἀνευ-ἐργητον· ἀλλ' ἐπὶ θεὸν καταφεύγειν, ὅς, εἰ χελιδόνι εὐὰ τηλικαῦτα χαρίζεται (68), πόσω μελίζονα δώσει τοῖς ἐξ ὅλης καρδίας ἐπιβωμμένοις αὐτόν; Ἄλκυόν ἐστὶ θαλάττιον ὄρνεον. Αὐτὴ παρ' αὐτοὺς νεοσεύειν (69) εὖς αἰγιαλοὺς πέφυκεν, ἐπ' αὐτῆς τὰ ὠὰ τῆς ψάμμου καταθεμένη· καὶ νεοσεύει κατὰ μέσον που τὸν χειμῶνα, ὅτε πολλοῖς καὶ βιαίοις ἀνέμοις ἡ θάλασσα τῇ γῆ προσαράσσεται. Ἄλλ' ὁμως κοιμίζονται μὲν πάντες ἀνεμοί, ἡσυχάζει δὲ κῆμα θαλάσσιον, ὅταν ἄλκυὼν ἐπωάζῃ τὰς ἑπτὰ ἡμέρας. Ἐν τοσαύταις γὰρ αὐτοῖς ἐκλεπίσει τὸς νεοτούς. Ἐπεὶ δὲ καὶ τροφῆς αὐτοῖς χρεῖα, ἄλλας ἑπτὰ (70) πρὸς τὴν τῶν νεοτῶν αὐξήσιν ὁ μεγαλόδωρος θεὸς τῷ μικροτάτῳ ζῷῳ παρέσχετο. Ὅστε καὶ ναυτικοὶ πάντες ἴσασι τοῦτο καὶ ἄλκυονίδας τὰς (71) ἡμέρας ἐκεῖνας προσαγορεύουσι. Ταῦτά σοι εἰς προτροπὴν τοῦ αἰτεῖν παρὰ θεοῦ τὰ πρὸς σωτηρίαν διὰ τῆς περὶ τὰ ἄλογα τοῦ θεοῦ προνοίας νενομοθέτηται. Τί οὐκ ἂν γένοιτο τῶν παραδόξων ἐνεκεν σοῦ, ὅς κατ' εἰκόνα γέγονας τοῦ θεοῦ, ὅπουγε ὑπὲρ ὄρνιθος οὕτω μικρᾶς ἢ μεγάλης καὶ φοβερᾶ κατέχεται θάλασσα, ἐν μέσῳ χειμῶνι γαλήνην ἄγειν (72) ἐπιταχθεῖσα;

6. Τὴν τρυγόνα φασὶ, διαζευχθεῖσάν ποτε τοῦ ὁμόζυγος, μηκέτι τὴν πρὸς ἕτερον καταδέχεσθαι κοινωνίαν, ἀλλὰ μένειν ἀσυνδύαστον, μνήμη τοῦ ποτὲ συζευθέντος τὴν πρὸς ἕτερον κοινωνίαν ἀπαρνούμενην. Ἀκουέτωσαν αἱ γυναῖκες, ὅπως τὸ σεμνὸν τῆς χηρείας καὶ παρὰ τοῖς ἀλόγοις τοῦ ἐν ταῖς πολυγαμίαις ἀπρεποῦς προσιμότερον. Ἀδικιώτατος περὶ τὴν τῶν ἐκγόνων ἐκτροπὴν (73) ὁ ἀετός· Διὸ γὰρ ἐξαγαγὼν νεοσσούς, τὸν ἕτερον αὐτῶν εἰς γῆν καταβρῆγγουσι, ταῖς πληγαῖς τῶν πτερῶν ἀπωθούμενος· τὸν δὲ ἕτερον μόνον ἀναλαθὼν, εἰκτιοῦται, διὰ τὸ τῆς τροφῆς ἐπίπονον ἀποποιούμενος (74) ὃν ἐγέννησεν. Ἄλλ' οὐκ ἐξ τούτου, ὡς φασὶ, διαφθαρῆναι ἡ φήνη· ἀλλ' ὑπολαβοῦσα αὐτὸν τοῖς οἰκείοις ἑαυτῆς νεοσσόις συνεκτρέφει. Τοιοῦτοι τῶν γονέων οἱ (75) ἐπὶ προ-

A cogitat; atque pauatiam festucas inter se luto velut glutine quodam colligans, pullos in ipso nido enutrit: quorum si quis oculos expungat, a natura medicam quamdam artem accepit, per quam suæ prolis visum ad sanitatem reducit. Hæc te commoneant, ut ne ad maleficia convertare propter paupertatem; neve in gravissimis calamitatibus, omni spe abjecta, otiosus ac iners maneat: sed ad Deum confugias, qui si hirundini tanta largitur, quanto majora iis qui ipsum toto corde invocant, concessurus est? Halcyon avis marina est. Hæc depositis in ipsa arena ovis, secundum ipsa littora feticare solet: et circa mediam fere hiemem pullos excludit tum, cum mare multis et violentis ventis ad terram alliditur. Atamen consopiantur venti omnes, quiescunt æquorei fluctus per septem dies, quibus halcyon ovis incubat. Nam totidem diebus solum pullos excludit. Cum autem et victu ipsis opus est, alios septem dies ad pullorum incrementum Deus munificentissimus minime huic animali præstitit. 76 Quamobrem et omnes nautæ hoc sciunt, diesque illos appellant halcyoneos. Res illæ per Dei in bruta providentiam sancitæ sunt et ordinatæ, ut tu his incitatus, ea quæ ad tuam salutem pertinent, a Deo exposcas. Quid tua causâ, qui factus es ad Dei imaginem, etiam præter expectationem fieri non possit, cum aviculæ adeo exiguæ gratiæ, vastum et horrendum mare in media hieme quiescere iussum, detineatur ac frenetur?

C 6. Ferunt turturem a conjuge separatam, nunquam cum alio inire societatem, sed viduam permanere: utpote quæ, ob prioris conjugis memoriam, alterius conjugium abnuat. Audiant mulieres, quomodo vel apud bruta animalia, frequentium nuptiarum dedecori anteponatur viduitatis pudicitia honestasque. Aquila in educanda prole iniquissima est. Etenim ubi pullos duos exclusit, horum alterum dejecit in terram, ac pennarum verberibus protrudit: alterum autem duntaxat assumptum pro suo habet; atque quem genuit, propter virtus comparandi difficultatem abdicat. Sed, ut ainit, perire hunc non sinit ossifraga: imo ipsum susceptum una cum propriis suis pullis educat. Tales sunt parentes illi, qui paupertatis prætextu infan-

(66) Sic quinque mss. e nostris præter Combef. Editi vero bréξασα. Quod aliquanto ante ait Basiliius, ciconiis cornices peregrinationum comites et tanquam satellites adungi, de eo aliter sentire Aristotelem docet idem ille quem jam nominavi Petrus Petitus. Legas velim ejus opusculum lib. iv, cap. 17.

(67) Colb. secundus φύσεως ἱατρείαν. Mox Reg. sextus εἰς κακουρ.

(68) Reg. sextus εἰ χελιδόνι ταῦτα χαρίζεται.

(69) Editio Basil. cum nullis mss. νεοσεύειν... νεοσεύει. Editio Paris. νεοσεύειν... νεοσεύει. Infra Budl. μόναίς ἐκλέπει τοὺς.

(70) Codices duo ἄλλας ἑπτὰ ἡμέρας. Quando sermo est de halcyone, maculam tollere conabor ex eo

D loco, quo Ambrosius de hac ipsa ave loquitur, levem quidem illam, sed quæ tamen negotii aliquid facessere possit rudiioribus. Ubi ergo legimus lib. v in Hexaem. cap. 43, num. 40, *Placidum ventis stat mare, donec ova fovet halcyone sua*, legendum censent. *donec ova fovet halcyon sua*. Illud Basilii, ἡσυχάζει δὲ κῆμα θαλάσσιον ὅταν ἄλκυὼν ἐπωάζῃ, ad verbum, ut vident omnes, expressit Ambrosius.

(71) Nonnulli mss. ἄλκυοντίδας τὰς.

(72) Colb. secundus γαλήνην ἔχειν.

(73) Codices non pauci ἐξαγῶν. Ibidem Reg. quintus ἕτερον ἄγων εἰς.

(74) Reg. quintus ἀποσπασάμενος.

(75) Editi cum Colb. secundo γονέων οἱ σκληροί, sed illud, οἱ σκληροί, deest in septem mss., nec du-

is exponunt, aut etiam in patrimonio distribuendo A
iniquissimi sunt erga liberos. Quemadmodum enim
cuique, ut esset, ex æquo tribuere, ita æquum est,
ut eis vitæ agendæ facultatem pari æqualique ratio-
ne suppeditent. Cave imiteris earum avium quibus
ungues adunci sunt, crudelitatem : quæ ubi
viderint suos fetus jam-jam volatui maturos, alis
eos verberantes, ac expellentes, ex nido ejiciunt, ac
deinceps nullam eorum curam suscipiunt. Laudan-
dus est cornicis in suos pullos amor, quæ ipsos jam
volantes comitatur, alimoniamque subministraus,
illos diutissime enutrit. Multis avium generibus ad
conceptum nihil opus est copula marium : sed in
aliis generibus edita citra coitum ova, infecunda
sunt. Ferunt autem sine coitu ut plurimum parere
vultures, licet maxime longævos : quippe quibus
vita ad centum usque annos plerumque protendatur.
Id velim notatum et observatum ex alitum historia :
ut si quando nonnullos videris mysterium nostrum
irridere, quasi fieri nequeat, et quasi sit a natura
alienum, ut virgo, virginitate ejus intemerata per-
manente, pepererit, veniat in mentem tibi, Deum,
cui per prædicationis stultitiam credentes salvos
facere libuit^a, innumera incitamenta, ab ipsa natu-
ra desumpta, ad fidem rebus stupendis concilian-
dam in antecessum proposuisse.

7. *Producant aquæ reptilia animarum 77 viventium, et volatilia volantia super terram, secundum firmamentum cæli.* Jussa sunt super terram quidem
volare, propterea quod omnibus alimentum terra
subministret : *Secundum firmamentum autem cæli,*
propterea quod, ut ante diximus, aer hoc loco
appellatur cælum, seu οὐρανός, videlicet a verbo
ὀραῖσθαι, quod est *videri*. Quin et firmamentum dic-
tatur, ideo quod aer ille, qui nostro capiti imminet,
æthereo corpori comparatus, quodammodo densioris
sit coagmenti, magisque ob exhalationes ab
imis locis ascendentes constringatur. Habes igitur
cælum exornatum, terram decoratam, mare prop-
riis scilicet exuberans, aerem avibus refertum,
iisque ipsum pervolantibus. Hæc omnia quæ Dei
præcepto e nihilo in lucem edita sunt, et reliqua
quæ nostra oratio nunc prætermisit, diuturniorem
in his moram declinans, ut ne modum excedere
videatur, tu tecum, utpote studiosus, reputans, et D
Dei in omnibus sapientiam addiscens, ne unquam

^a I Cor. 1, 21.

bito quin melius absit, cum id non agnoverit En-
stathius, qui sic vertit : *Tales sunt nonnulli parentes
hominum qui pauperitatem causati, etc.*

(76) Editi καὶ πετομένοις. At mss. octo πετομέ-
νων. Magnus ille codicum mss. consensus fere me
a iducit ut credam Basilium πετομένων, non πετομέ-
νοῖς scripsisse, atque hoc loco contigisse, quod alibi
sæpe, ut typographi, quod mendum subesse arbi-
trarentur, casum unum in alium transmutarint. Dum
igitur viderent verbum παρέπομαι dativum, non
genitivum regere, πετομένοις pro πετομένων Marte
proprio contra fidem mss. fortassis scribere non du-
bitarunt. Sed si πετομένων scriptura vera sit, dicas
necesse est casum esse absolutum, ac si quis Latine

φάσει πενίας ἐκτιθέμενοι τὰ νήπια· ἢ καὶ ἐν τῇ
διανομῇ τοῦ κλήρου ἀνισώτατοι πρὸς τὰ ἔκγονα.
Δίκαιον γὰρ, ὡσπερ ἐξ Ἰσοῦ μεταδεδώκασιν ἐκάστῳ
τοῦ εἶναι, οὕτω καὶ τὰς πρὸς τὸ ζῆν ἀφορμὰς ἴσως
αὐτοῖς καὶ ὁμοτίμως παρέχειν. Μὴ μιμήσῃ τῶν
γαμφωνύχων ὀρνίθων τὸ ἀπηνές· οἱ, ἐπειδὴν ἴδωσι
τοὺς ἑαυτῶν νεοττοὺς κατατολμῶντας λοιπὸν τῆς
πτήσεως, ἐκβάλλουσι τῆς καλιᾶς, τύπτοντες τοὺς
περοῖς καὶ ὠθοῦντες, καὶ οὐδεμίαν ἐπιμέλειαν
ποιοῦνται πρὸς τὸ λοιπὸν. Ἐπαινέτῳ τῆς κορώνης τὸ
φιλότεκνον· ἢ καὶ πετομένοις (76) ἤδη παρέπεται,
σιτίζουσα αὐτοὺς καὶ ἐκτρέφουσα μέχρι πλείεστω.
Πολλὰ τῶν ὀρνίθων γένη οὐδὲν πρὸς τὴν κύστην
δεῖται τῆς τῶν ἀρρένων ἐπιποκῆς· ἀλλ' ἐν μὲν τοῖς
ἄλλοις ἄγονά ἐστι τὰ ὑπηνέμια, τοὺς δὲ γυπᾶς φασιν
B ἄσυνδούστως τίττειν ὡς τὰ πολλὰ, καὶ ταῦτα μακρο-
διωτάτους ὄντας· οἷς γε μέχρις ἑκατὸν ἐτῶν ὡς τὰ
πολλὰ παρατείνεται (77) ἡ ζωὴ. Τοῦτό μοι ἔχε πα-
ρασησημειωμένον ἐκ τῆς περὶ τοὺς ὀρνίθους ἱστορίας,
ἐν', ἐπειδὴν ποτὲ ἴδῃς γελώντας τινὰς τὸ μυστήριον
ἡμῶν, ὡς ἀδυνάτου ὄντος καὶ ἔξω τῆς φύσεως, παρ-
θένον τεκεῖν, τῆς παρθενίας αὐτῆς φυλαττομένης
ἀχράντου, ἐνθυμηθῆς, ὅτι ὁ εὐδοκῆσας ἐν τῇ μωρίᾳ
τοῦ κηρύγματος σώσαι τοὺς πιστεύοντας, μυρίας ἐκ
τῆς φύσεως ἀφορμὰς πρὸς τὴν πίστιν τῶν παραδύζων
προλαβὼν κατεδάλετο (78).

7. *Ἐξαγαγέτω τὰ ὕδατα ἐρπετὰ ψυχῶν ζωῶν, καὶ πετεινὰ πετόμενα ἐπὶ τῆς γῆς, κατὰ τὸ στερέωμα τοῦ οὐρανοῦ.* Ἐπὶ μὲν τῆς γῆς ἐκελεύσθη
πετάσθαι, διὰ τὸ πᾶσι τὴν τροφήν ἀπὸ τῆς γῆς ὑπάρ-
χειν· Κατὰ δὲ τὸ στερέωμα τοῦ οὐρανοῦ, ὡς προ-
λαβόντες ἀποδεδώκαμεν (79), οὐρανοῦ ἐνταῦθα παρὰ
τὸ ὁραῖσθαι τοῦ ἀέρος προσειρημένου· στερεώματος
δὲ, διὰ τὸ πυκνότερόν πως εἶναι, συγκρίσει τοῦ
αἰθερίου σώματος, καὶ μᾶλλον πεπιλημένον ταῖς
κάτωθεν ἀναφοραῖς τὸν ὑπὲρ κεφαλῆς ἡμῶν ἀέρα
Ἔχεις οὖν οὐρανὸν διακεκοσμημένον, γῆν κεκαλλω-
πισμένην, θάλασσαν εὐθηνουμένην τοῖς οικείοις γεν-
νήμασιν, ἀέρα πλήρη τῶν διιπταμένων αὐτὸν ὀρνί-
θων. Πάντα προστάγματι Θεοῦ ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς
τὸ εἶναι παραχθέντα, καὶ ὅσα ὁ λόγος παρήκε νῦν,
τὴν ἐπὶ πλείον ἐν τούτοις διατριβὴν ἐκκλίνων, ὡς ἂν
μὴ δόξη ὑπερεκπίπτειν (80) τοῦ μέτρου, κατὰ σεαυ-
τὸν συλλογισάμενος, ὅγε φιλόπονος, τὴν ἐν ἅπασι τοῦ
Θεοῦ σοφίαν καταμαθάνων, μὴ λήξης ποτὲ τοῦ θαύ-
ματος, μηδὲ τοῦ διὰ πάσης τῆς κτίσεως δοξάζειν τὸν

diceret, *Consule Cicerone, ei aduabantur omnes.* Igitur modo non dissimili verba Græcæ, si pronomen αὐτοῖς suppleamus, poterunt constriui hoc modo : *πετομένων τέκνων, αὐτοῖς παρέπεται, volantibus pullis, eos comitatur.* Lege ut libebit.

(77) Reg. sextus παρεκτείνεται. Mox codices octo ἔχε παρασησημειωμένον. Editi ἔχε παρὰ σεαυτῷ σεσημειωμένον.

(78) Duo mss. κατεδάλλετο. Infra mss. tres πέτεσθαι. Editi cum duobus aliis mss. πετάσθαι.

(79) Reg. sextus προλαβόντες ἀπεδώκαμεν. Nec ita multo post mss. tres διὰ τὸ πυκνόν.

(80) Codices quinque ὑπερπίπτειν. Mox Coll. secundus ἐν πᾶσι τοῦ.

ποιητήν. Ἐχεις ἐν τῷ σκότει τὰ νυκτερόδια γένη τῶν ὀρνίθων· ἐν τῷ φωτὶ τὰ ἡμερόφοιτα. Νυκτερίδες μὲν γὰρ, καὶ γλαυῦκες, καὶ νυκτοκόρακες, τῶν νυκτινόμων εἰσὶν. Ὡστε σοὶ ποτε ἐν καιρῷ μὴ παρόντος τοῦ ὕπνου ἐξαρχεῖν καὶ τὴν ἐν τούτοις διατριβὴν, καὶ τὴν τῶν ὑπαρχόντων αὐτοῖς ἰδιωμάτων ἐξέτασιν, πρὸς δοξολογίαν τοῦ ποιητοῦ. Πῶς ἀγρυπνον ἢ ἀγδῶν, ὅταν ἐπαύσῃ, διὰ πάσης νυκτὸς τῆς μελωδίας μὴ ἀπολήγουσα. Πῶς τετράπουον τὸ αὐτὸ καὶ πτηνὸν ἢ νυκτερὸς. Πῶς μόνῃ τῶν ὀρνίθων ὁδοῦσι κέχρηται, καὶ ζωογονεῖ (81) μὲν ὡς τὰ τετράποδα, ἐπιπολάζει δὲ τῷ ἀέρι, οὐχὶ πτερῷ κουφιζομένη, ἀλλ' ὁμνίει τινὶ θερματίῳ. Πῶς μέντοι καὶ τοῦτο ἔχει τὸ (82) φιλόλληλον ἐν τῇ φύσει, καὶ ὡσπερ ὀρμαθὸς, ἀλλήλων αἱ νυκτερίδες ἔχονται, καὶ μία τῆς μιᾶς ἤρηνται· ὅπερ ἐφ' ἡμῶν τῶν ἀνθρώπων οὐ βῆδιον κατορθωθῆναι. Τὸ γὰρ ἀπεσχισμένον καὶ ἰδιάζον τοῦ κοινωνικοῦ καὶ ἡνωμένου τοῖς πολλοῖς προτιμότερον. Πῶς εἰκόσασιν τοῖς θύμασι τῆς γλαυκὸς οἱ περὶ τὴν ματαίαν σοφίαν ἐσχολακότες. Καὶ γὰρ ἐκείνης ἢ ἕμις νυκτὸς μὲν ἔβρωται, ἡλίου δὲ λάμψαντος ἀμαυροῦται. Καὶ τούτων μὲν (83) ἢ διάνοια ὀξύτατῃ μὲν ἐστὶ πρὸς τὴν τῆς ματαιότητος θεωρίαν, πρὸς δὲ τὴν τοῦ ἀληθινοῦ φωτὸς κατανόησιν ἐξημύρωται. Ἐν ἡμέρᾳ δὲ σοὶ καὶ πᾶν βῆδιον πανταχόθεν συνάγειν (84) τὸ θαῦμα τοῦ κτισάσαντος. Πῶς μὲν ἐπ' ἔργα σε διεγείρει ὁ σύνοικος θρῆνις, ὀξεῖα τῇ φωνῇ ἐμβοῶν καὶ καταμηνύων πῶρρωθεν ἔτι τὸν ἥλιον προσελαύνοντα, ὀδοιπόρους συνδιορθερίζων, γεωργοὺς δὲ ἐξάγων πρὸς ἀμητόν. Πῶς ἀγρυπνον τὸ τῶν χηνῶν γένος, καὶ πρὸς τὴν τῶν λαθανόντων ἀσθησιν ὀξύτατον, οἱ γὰρ ποτε καὶ τὴν βασιλίδα πῶλιν περιεσίωσαντο, πολεμίους τινὰς, ὑπὸ γῆς δι' ὑπὸνόμων (85) ἀφανῶν ἤδη μέλλοντας τὴν ἀκραν τῆς Ῥώμης καταλαμβάνειν, καταμηνύσαντες. Ἐν πόλει γένοι τῶν ὀρνίθων οὐκ ἴδιόν τι θαῦμα ἢ φύσις δεῖκνυσι; Τίς ὁ (86) τοῖς γυφὶ προσαπαγγέλλων τῶν ἀνθρώπων τὸν θάνατον, ὅταν κατ' ἀλλήλων ἐπιστρατεύσωσιν; Ἰδοὺς γὰρ ἂν μυρίας ἀγέλας γυπῶν τοῖς στρατοπέδοις παρεπομένας, ἐκ τῆς τῶν ὄπλων παρασκευῆς τεκμαιρομένων τὴν ἔκδοσιν. Τοῦτο δὲ οὐ μακρὰν (87) ἐστὶ λογισμῶν ἀνθρωπίνων. Πῶς σοὶ τὰς φοβερὰς ἐπιστρατείας τῆς ἀκρίδος διηγῆσομαι· ἢ, ὅφ' ἐνὶ συνθήματι πᾶσα ἀρθεῖσα καὶ στρατοπεδευσαμένη κατὰ τὸ πλάτος τῆς χώρας, οὐ πρότερον ἄπτεται τῶν καρπῶν, πρὶν ἐνδοθῆναι αὐτῇ τὸ θεῖον πρόσταγμα; Πῶς ἢ σελευκὸς ἐφέπεται Ἰαμα τῆς πληγῆς, ἀπέραντον ἔχουσα τοῦ ἐσθλείν τὴν δύναμιν, τοῦ φιλανθρώπου Θεοῦ ἀκόρεστον αὐτῆς τὴν φύσιν ἐπ' εὐεργεσίᾳ τῶν ἀνθρώπων κατασκευάσαντος (88);

A desinas mirari, neque gloriam ex qualibet creatura conditori dare. Habes in tenebris quaedam volucrum genera, quæ vitam nocturnam ducunt : in luce alia, quæ interdiu vagantur. Vespertiliones enim, noctuæ, corvique nocturni, noctu pascuntur. Quare cum aliquando per aliquod tempus tibi non aderit somnus, si in his immoraris, et eorum expendis proprietates, ea ad conditorem gloria afficiendum tibi sufficient : quomodo vigil sit luscinia, cum ovis incubat : quandoquidem per totam noctem a cantu non desistit ; quomodo idem quadrupes sit et volatile, vespertilio ; quomodo sola ex volucris dentibus utatur, et pariat quidem catulos velut quadrupedia, vagetur vero in aere, non pennis elata, sed membrana quadam coriacea. Quomodo et hoc mutuum amorem natura insitum habeat, sibique invicem vespertiliones in nidum catenæ adhærescant, et una ab altera pendeat : quod non facile fieri inter nos homines solet. Nam sejuncta et privata vita a plerisque societati præfertur, atque conjunctioni. Ut illi qui vanæ sapientiæ student, noctuæ oculis sunt similes ! Nam ut illius aspectus noctu quidem valet, sole vero illucescente infuscatur : ita istorum mens perspicacissima quidem est ad contemplandam vanitatem, hebescit vero ad veram lucem intelligendam. Quin et tibi interdiu facile admodum fuerit undelibet creatorem admirari. Ut ad operas excitat te avis domestica. quæ voce acuta inclamitans, et solem adhuc e longinquo accedentem prænuntians, vigilat una cum viatoribus, atque agricolæ ad messem educit. Ut pervigil est anserum genus ; atque id quod latet, acutissime sentit. Hi videlicet regiam urbem olim conservarunt, dum 78 hostes quosdam sub terra per latentes cuniculos jamjam in urbis Romæ arcem occupaturos prodiderunt. In quonam avium genere rem quamdam singularem admiratione dignæ natura non ostendit ? Quis prænuntiat vulturibus hominum mortem tum, cum sibi invicem inferunt bellum ? Videas enim innumeros greges vulturum exercitus sequentes, et ex armorum apparatu exitum conjectantes. Hoc autem non procul a ratiocinationibus humanis abest. Quonam pacto terribiles locustæ expeditiones tibi enarravero, quæ universa sub uno signo elata, atque secundum regionis latitudinem castrametans, non prius fructus attingit, quam divinum præceptum sit ei datum ? Quomodo locustam insequitur seleucis avis quæ plagæ inflictæ remedium est : quandoquidem

(81) Sex mss. ζωογονεῖ. Editi ζωοτοκεῖ.

(82) Sic quatuor mss. At editi cum uno aut altero ms. ἔχει τι. Aliquanto post editio Paris. καὶ γὰρ ὡσπερ. Deest γὰρ in editione Basil. et in quinque mss.

(83) Ita quatuor mss. Deest μὲν in excusis.

(84) Codex Combef. cum aliis quinque mss. συναγεῖν. Editi cum Colb. secundo συναγαγεῖν. Haud longe editi cum Reg. tertio συνδιορθερίζων. Alii quatuor mss. συνορθερίζων.

(85) Ita mss. octo. Editi πολεμίους τινὰς ἀφανεῖς

δι' ὑπὸνόμων. Id aliter ab aliis historicis narratur. Lege Ducæum.

(86) Ita sex mss. Deest ὁ in editis. Ibidem duo mss. προσαγγέλλων. Editi cum aliis mss. προζυγγέλλων.

(87) Sic multi mss. At editi τοῦτο δὲ οὐδὲ μακρόν.

(88) Codices quatuor e nostris præter duos Duc. παρασκευάσαντος. Editi cum uno aut altero ms. κατασκευάσαντος. Mox sex mss. καὶ πῶς. Deest καὶ in editis.

illa perpetuam habet edendi facultatem, benigno Deo insatiabilem naturam hominum gratia ei apparante? Quæ sit modulandi ratio cicadæ? quomodo in meridie solito magis canoræ sunt, dum aeris attractione, quæ in thoracis distentione fit, editur sonus? At enim mihi videor magis impar esse sermone in explicandis volatilium miraculis, quam si pedibus conarer velocitatem ipsorum assequi. Cum videris ea volatilia quæ insecta vocantur, ut apes et vespas: sic enim ipsa appellarunt, propterea quod quasdam undique incisasuræ præ se ferunt: veniat tibi in mentem, respirationem atque pulmonem in iis non reperiri: sed tota omnino aere nutriri. Quapropter oleo madefacta, oclusis meatibus, pereunt; cum vero statim acetum affunditur, reclusis foraminibus rursus reviviscunt. Inter ea quæ Deus noster creavit, nihil est citra necessitatem, nihil deest necessariorum. Rursus si animalia aquæ amantia considerabis, aliam in ipsis structuram comperies: pedes videlicet minime diffusos, velut cornicis: non aduncos, velut carnivorum: sed latos ac membranaceos, ut facile undis innitent, pedum membranæ velut quibusdam remis aquam impellentes. Quod si animadverteris, quemadmodum cygnus collo in profundam aquam immisso, ab imo cibum sibi efferat: tunc Dei deprehensurus es sapientiam, qui scilicet collum pedibus longius ideo tribuit, ut illud velut lineam piscatoriam demittens, escam in imo delitescentem exquirat ac extrahat.

8. Verba Scripturæ si simpliciter legantur, parvæ quædam sunt syllabæ: *Producant aquæ volatilia volantia super terram secundum firmamentum cæli*: sed cum verborum pervestigatur sententia, tunc magnum sapientiæ conditoris miraculum apparet. Quot volatilium prævidit discrimina? quomodo alia ab aliis juxta genus sejunxit? quomodo singula distinctis proprietatibus insignivit? Deficit ne dies seria vobis miracula exponentem. Invitat nos ipsa continens ad feras reptiliaque et pecora in medium proferenda: quandoquidem aliquid quod plantis et natatiliis generi et cunctis volatilibus impar non sit, vicissim exhibere parata est. *Producat terra animam viventem pecorum et bestiarum et reptilium juxta genus*. Quid dicitis vos qui fidem non habetis Paulo, circa eam quæ in resurrectione fiet mutationem, cum multa aëria formas commutantia videatis? Qualia etiam de Indico verme cornigero narrantur, **79** qui primum in erucam transmutatus, deinde temporis progressu bombyxus fit: nec in hac forma manet, sed laxas et latas bracteas pro alis suscipit. Cum igitur vos mulieres sedetis, horum opera nentes, ilia scilicet dico quæ ad vos transmittunt Seres ad molles vestes

(89) Sic codex Combef. cum aliis quatuor mss. At editi eisdem macrobi.

(90) Unus mss. ἐπιπέσει. Aliquanto post mss. sex καλέει ἡμᾶς ἢ χέρος. Editi ἡμᾶς ἢ ἡπειρος.

(91) Regii tertius, quintus et octavus cum Colb.

Τίς ὁ τρόπος τῆς μελωδίας τοῦ τέττιγος; καὶ πῶς ἐν τῇ μεσημβρίᾳ ἑαυτῶν εἰσὶν ὑψικώτεροι, τῇ ἄλλῃ τοῦ ἄερος, ἣν ἐν τῇ διαστολῇ ποιοῦνται τοῦ θώρακος, ἐκδιδομένου τοῦ φθόγγου; Ἄλλὰ γὰρ ἔοικα πλεῖστον ἀπολείπεσθαι τῷ λόγῳ τοῦ θαύματος τῶν πτηνῶν, ἢ εἰ τοῖς ποσὶν αὐτῶν ἐπειρώμην ἐπικνεῖσθαι τοῦ τάχους. Ὅταν ἴδῃς τὰ ἔντομα λεγόμενα τῶν πτηνῶν, οἷον μελίσσας καὶ σφήκας (οὕτω γὰρ αὐτὰ προσειρήκασαι, διὰ τὸ πανταχόθεν ἔντομάς τινας φαίνειν), ἐνθυμοῦ, ὅτι τούτοις ἀναπνοὴ οὐκ ἔστιν, οὐδὲ πνεύμων, ἀλλ' ὅλα δι' ὄλων τρέφεται τῷ ἀέρι. Διόπερ καὶ ἐλαίῳ καταβραχύντα φθίρεται, τῶν πύρων ἀποφραγέντων· ἕξους δὲ εὐθύς ἐπιβληθέντος πάλιν ἀναδιώσεται. τῶν διεξόδων ἀνοιγομένων. Οὐδὲν περιττότερον τῆς χρείας, οὕτε μὴν ἐλλείπον τι τῶν ἀναγκαίων ὁ θεὸς ἡμῶν ἔκτισε. Πάλιν τὰ φιλυδρα τῶν ζώων καταμαθῶν, ἑτέραν ἐν αὐτοῖς κατασκευὴν εὐρήσεις· πόδας οὐτε διεσχισμένους, ὡς τοὺς τῆς κορώνης, οὐτε ἀγκύλους, ὡς τοὺς τῶν σαρκοφάγων· ἀλλὰ πλατεῖς καὶ ὑμενώδεις, ἵνα βραδίως ἐπινήχονται τῷ ὕδατι, οἷονε κώπαις τισὶ τοῖς τῶν ποδῶν ὑμῖσι τὸ ὑγρὸν διαθεόμενοι. Ἐὰν δὲ καταμάθῃς, ὅπως, εἰς βάθος ὁ κύκνος καθίει τὸν αὐχένα, κάτωθεν ἑαυτῷ τὴν τροφήν ἀναφέρει, τότε εὐρήσεις τὴν σοφίαν τοῦ κτίσαντος, ὅτι διὰ τοῦτο μακρότερον τῶν ποδῶν τὸν αὐχένα προσέθηκεν, ἵνα, ὡς περὶ τινὰ ὀρμιᾶν κατὰ γων, τὴν ἐν τῷ βάθει κεκρυμμένην τροφήν ἐκπορίζηται

8. Ἀπλῶς ἀναγινωσκόμενα τὰ ῥήματα τῆς Γραφῆς, συλλαβαί τινές εἰσι μικραὶ (89)· Ἐξαγαγέτω τὰ ὕδατα πετεινὰ πετόμενα ἐπὶ τῆς γῆς κατὰ τὸ στερέωμα τοῦ οὐρανοῦ· ἐρευνημένης δὲ τῆς ἐν τοῖς ῥήμασι διανοίας, τότε ἐκφαίνεται τὸ μέγα θαῦμα τῆς σοφίας τοῦ κτίσαντος. Πόσας προείδετο διαφορὰς πτηνῶν; ὅπως αὐτὰ κατὰ γένος διέστησεν ἀπ' ἀλλήλων; πῶς ἕκαστον κεχωρισμένοις ἑξακατήρισεν ἰδιώμασιν; Ἐπιλείπει (90) με ἡ ἡμέρα, τὰ ἐναέρια ὑμῖν θαύματα διηγούμενον. Καλεῖ ἡμᾶς ἡ χέρος πρὸς τὴν τῶν θηρίων καὶ ἐρπετῶν καὶ βοσκημάτων ἐπίδειξιν, ἐτόλμως ἔχουσα ὁμότιμα τοῖς φυτοῖς καὶ τῷ πλωτῷ γένει καὶ τοῖς πτηνοῖς πᾶσιν ἀντεπιδικεῖσθαι. Ἐξαγαγέτω ἡ γῆ ψυχὴν ζῶσαν κτηνῶν καὶ θηρίων καὶ ἐρπετῶν κατὰ γένος. Τί φατε, οἱ ἀπιστοῦντες τῷ Παύλῳ περὶ τῆς κατὰ τὴν ἀνάστασιν ἀλλοιώσεως, ὀρώντες; πολλὰ τῶν ἀερίων τὰς μορφὰς μεταβάλλοντα; Ὅποια καὶ περὶ τοῦ Ἰνδικοῦ (91) σκώληκος ἱστορεῖται τοῦ κερασφόρου· ὅς, εἰς κάμπην τὰ πρῶτα μεταβαλὼν, εἶτα προῶν βομβυλίδος γίνεται καὶ οὐδὲ ἐπὶ ταύτης ἴσταται τῆς μορφῆς, ἀλλὰ χαύνοισ καὶ πλατέσι πετάλοις ὑποπετροῦται. Ὅταν οὖν καθέζησθε τὴν τούτων ἐργασίαν ἀνατηνίζομεναι, αἱ γυναῖκες, τὰ νήματα (92) λέγω, ἀπέμπουσιν ὑμῖν οἱ

secundo τοῦ Ἰνδικοῦ. Editi cum uno aut altero mss. τοῦ Ἰνδοῦ. Quæ leguntur de verme illo apud Ambrosium et apud Eustathium, mendis non carent. Lege Præf. num. 28.

(92) Ita sex mss. Editi τὰ νήματα ἀ.

Σῆρες πρὸς τὴν τῶν μαλακῶν ἐνδυμάτων κατα-
σκευῆν, μεμνημένοι τῆς κατὰ τὸ ζῶον τοῦτο μετα-
βολῆς, ἐναργῆ λαμβάνετε τῆς ἀναστάσεως ἔννοιαν,
καὶ μὴ ἀπιστεῖτε (93) τῇ ἀλλαγῇ ἣν Παῦλος ἀπασι
κατεπαγγέλλεται. Ἄλλὰ γὰρ αἰσθάνομαι τοῦ λόγου
τὴν συμμετρίαν ἐκβαίνοντος. Ὅταν μὲν οὖν ἀπίδω
πρὸς τὸ πλῆθος τῶν εἰρημένων, ἔξω ἑμαυτὸν ὀρῶ
τοῦ μέτρου φερόμενον· ὅταν δὲ πάλιν πρὸς τὸ ποι-
κίλον τῆς ἐν τοῖς δημιουργήμασι σοφίας ἀποβλέψω,
οὐδὲ ἤρχθαι νομίζω τῆς διηγήσεως. Ἄμα-δὲ καὶ τὸ
παρακατέχειν ὑμᾶς ἐπὶ πλεονοῦν ἀχρηστον. Τί γὰρ
ἂν τις καὶ ποιῶ τὸν μέχρι τῆς ἐσπέρας χρόνον;
Οὐκ ἐπέιγουσιν ὑμᾶς οἱ ἐστιάτορες· οὐκ ἀναμένει
ὑμᾶς τὰ συμπόσια. Ὅθεν, εἰ δοκεῖ, τῇ σωματικῇ
νηστείᾳ εἰς τὴν τῶν ψυχῶν εὐφροσύνην ἀποχερῶ-
μεθα. Πολλάκις ὑπερητήσας τῇ σαρκὶ πρὸς ἀπό-
λαυσιν, σήμερον τῇ διακονίᾳ παράμενον τῆς ψυχῆς.
Κατατῦφρον τοῦ Κυρίου, καὶ δώσει (94) σοι τὰ
αἰτήματα τῆς καρδίας σου. Εἰ φιλόπλουτος εἶ, ἔχεις
πλοῦτον πνευματικόν. *Τὰ κρίματα Κυρίου τὰ ἀλη-
θινὰ, τὰ δεδικαιωμένα ἐπιτοαυτοῦ, τὰ ἐπιθυμη-
τὰ (95) ὑπὲρ χρυσοῦ καὶ λίθου τιμιον πολύν.* Εἰ
ἀπολαυστικὸς καὶ φιλήδονος, ἔχεις τὰ λέγεται τοῦ Θεοῦ
τῷ τὴν πνευματικὴν αἰσθησὶν ἐρῶμένῳ *γλυκύτερα*
δεντα ὑπὲρ μέλι καὶ κηρίον. Ἐὰν ὑμᾶς διαφῶ, καὶ
διαλύσω τὸν σύλλογον, οἱ μὲν ἐπὶ τοὺς κύβους δρα-
μοῦνται (96). Ὅρκοι ἐκεῖ, καὶ φιλονεικίαι χαλεπαί,
καὶ φιλορηματίας ὠδίνες. Δαίμων παρέστηκε, διὰ
τῶν κατεστιγμένων ὁστέων τὴν μανίαν ἐξάπτειν, καὶ
τὰ αὐτὰ χρήματα πρὸς ἐκότερον μέρος μετατιθεῖς,
νῦν τοῦτον ἐπαίρων τῇ νίκῃ, κάκεινφ κατηφειαν
ἐμποῦν, πάλιν δὲ ἐκαῖνον γαυριῶντα δεικνύς, καὶ
τοῦτον κατητρυμμένον (97). Τί ὄφελος νηστεύειν τῷ
σώματι, τὴν δὲ ψυχὴν μυρίων κακῶν ἐμπεπληθῆσαι;
Ὅ μὴ κυθεύων, σχολὴν δὲ ἄλλως ἀγων, τί οὐ φθέγγεται
τῶν ματαίων; τί οὐκ ἀκούει τῶν ἀτόπων; Σχολὴ γὰρ
ἀνευ φόβου Θεοῦ πονηρίας διδάσκαλος τοῖς
ἀκαιροῦμένοις ἐστὶ. Τάχα μὲν οὖν τι καὶ ὄφελος ἐν
τοῖς λεγομένοις εὐρήσεται (98)· εἰ δὲ μὴ, ἀλλὰ τό γε
μὴ ἀμαρτάνειν ἐκ τῆς ἐνταῦθα ὑμῖν ἀσχορίας πε-
ρίεστιν. Ὅστε τὸ ἐπὶ πλεονοῦν κατέχειν, ἐπὶ πλεονοῦν ἐστὶν
ὑμᾶς τῶν κακῶν ὑπεξάγειν. Ἰκανὰ [κα] τὰ εἰρημένα
εὐγνώμονι κριτῇ, ἐὰν μὴ τις πρὸς τὸν πλοῦτον τῆς
κτίσεως ἀποβλέπῃ, ἀλλὰ πρὸς τὸ τῆς ἡμετέρας δυνά-
μεως ἀσθενὲς, καὶ πρὸς τὸ αὐταρκες εἰς εὐφροσύνην
τῶν συνελθυθότων. Ἡ γῆ ὑμᾶς ταῖς οἰκείαις βλά-
σταις (99) ἐδεξιώσατο· ἡ θάλασσα τοῖς ἰχθύσιν, ὁ
ἀήρ τοῖς πτηνοῖς. Ἐτοίμη ἡ χέρσος ὁμότιμα τούτοις
ἀντεπιδείξασθαι. Ἄλλὰ τοῦτο μέτρον ἔστω τῆς ἐωθι-

⁷ Psal. xxxvi, 4. ⁸ Psal. xviii, 10. ⁹ ibid. 11.

(93) Quatuor mss. καὶ μὴ ἀπιστεῖτε. Editi cum uno aut altero ms. καὶ μὴ ἀπιστεῖτε. Mox quatuor mss. Παῦλος πᾶσι. Editi cum Reg. quinto ἀπασι.

(94) Ita Regii primus et sextus et Colb. secundus cum LXX. Editi vero cum Regiis tertio et octavo καὶ ὅψι σοι. Reg. quintus κατατῦφρον τῷ Κυρίῳ, καὶ δώσει σου.

(95) Sic ambo Duc. et alii quatuor cum LXX. At editi ἐπιθυμητικά. Mox editi ἀπολαυστικός τις εἶ καὶ. Illa, τις εἶ, desunt in sex mss.

(96) Sic quinque mss. Editi cum Colb. secundo

A concinnandas, tum animalis hujus mutationem in
memoriam revocantes, manifestam resurrectionis
notionem accipiat, neque fidem ei mutationi
quam Paulus omnibus annuntiat, denegatis. At-
qui orationem meam modum excedere adverto.
Cum igitur ad eorum quæ dicta sunt copiam ocu-
los conjicio, ultra fines et modum ferri me video:
cum autem iterum ad sapientiæ in opificiis splen-
descentis varietatem respicio, ne incœpisse qui-
dem narrationem arbitror. Atque etiam diutius
detinere vos non fuerit inutile. Quid enim quis
ab hoc tempore ad usque vesperam facere possit?
Vos non urgent convivatores, non vos compota-
tiones exspectant. Unde, si videtur, corporali jeju-
nio ad exhilarandas animas utemur. Sæpe inser-
visti carni ad voluptatem capiendam: hodie
animæ servire persevera. *Delectare in Domino, et*
dabit tibi petitiones cordis tui ¹. Si divitiarum stu-
diosus es, habes divitias spirituales: *Judicia Do-*
mini vera, justificata in idipsum: desiderabilia su-
per aurum et lapidem pretiosum multum ². Si deli-
cious deditus es, et voluptatis amans: tibi præsto
sunt Dei eloquia, quæ viro spirituales sensus sa-
nos habenti *dulciora sunt super mel et favum* ³.
Si dintisero vos, ac concionem dissolvero, sunt
qui ad tesseras current. Juramenta sunt illic, gra-
vesque contentiones, et avaritiæ stimuli. Astat
dæmon per ossa compuncta furorem accendens,
et easdem pecunias ad utramque partem transfe-
rens. Modo effert hunc victoriam, modo illi tristi-
tiam creat; rursus autem illum superbientem, hunc
vero erubescens reddit. Quid prodest, quæso,
corpore jejuna, animam vero innumeris malis
refertam esse? Qui vero tesseras non ludit, alias
autem otium agit, quid non loquitur vani? quid
absurdi non auscultat? Nam otium, Dei timore
destitutum, iis, qui tempore uti non norunt, ma-
gister est pravitalis. Fortassis igitur aliqua etiam
utilitas ex iis quæ dicuntur, percipienda vobis est:
sin minus, saltem licet vobis per præsentem occu-
pationem non peccare. Quare diutius vos detinere,
est diutius vos a delictis amovere. Attamen quæ
memorata sunt, satis sunt æquo æstimatori, si
modo non respiciat quis ad divitias creationis, sed
ad nostrarum virium imbecillitatem, et ad ea quæ
voluptatis ergo convenientibus sufficere possunt.
Excepit vos continens propriis germinibus, mare
piscibus, aer volatilibus. Parata est terra sua vice
iis non imparia exhibere. Sed hic finis modusque

διαδραμοῦνται. Mox editio Basil. et quinque mss. δαίμων παρ. Editio Paris. δαίμων τε.

(97) Editi cum Colb. secundo et cum Reg. tertio δεικνύς, κάκεινφ κατη. Alii tres mss. melioris notæ δεικνύς καὶ τοῦτον. Statim codex Combef. cum Reg. octavo κακῶν ἐμπεπληθῆσαι.

(98) Reg. quintus εὐρήσατε. Colb. secundus εὐ-
ρίσκαται.

(99) Reg. primus τοῖς οἰκείαις βλάσταις. Aliquanto post Colb. secundus τούτοις τινὰ ἀντεπ.

esto matutini istius convivii, ut ne satietas nimia A
hebetiores vos ad vespertinas epulas **80** sumendas
efficiat. Porro qui sua creatione omnia complevit,
atque in omnibus perspicua miraculorum suorum
monumenta nobis reliquit, repleat corda vestra
omni lætitia spiritali, in Christo Jesu Domino no-
stro, cui gloria et imperium in sæcula sæculorum.
Amen.

HOMILIA IX.

De terrestribus.

1. Qualis vobis matutina sermonum mensa visa
est? Mihi equidem venit in mentem orationem
meam cum pauperis cujusdam convivatoris bene-
volentia comparare: qui dum inter eos qui mens-
as opipare exstruunt, numerari cupit, ob rerum
sumptuosarum penuriam mœrore afficit convivas:
propter ea quod mensæ apparatus pauperem
affluenter infert, adeo ut in ineptiæ probrium ei
ejus ambitio cedat. Esset certe tale aliquid hæc no-
stra agendi ratio, nisi vos quid aliud dicitis. Verum
qualiacunque tandem sint hæc, neutiquam vobis
sunt spernenda. Neque enim Elisæum ut malum
convivatorem aversabantur illi quibuscum vivebat, et
tamen oleribus silvestribus excipiebat amicos. Novi
leges allegoriæ, etiamsi eas non ex me ipso excogita-
rim, sed in aliorum incidere labores. Quas Scri-
pturarum communes notiones qui non suscipiunt,
aquam non aquam dicunt, sed aliam quamdam na-
turam, et plantam et piscem secundum suam ipso-
rum sententiam interpretantur. Quin etiam repti-
lium et pecorum generationem ad suas allegorias
detortam perinde exponunt, ut quidam rerum sese
imaginationi per somnum objicientium interpretes,
qui suas interpretationes ad proprium scopum ac-
commodant. Ego vero cum fenum audio, fenum
intelligo; et plantam, et piscem, et bestiam et pec-
cus, omnia uti dicta sunt, sic accipio. *Non enim
erubescam Evangelium* ¹⁰. Neque quoniam qui res ad
mundum pertinentes conscripsere, multa de terræ
figuris disseruerunt, utrum terra sphaera sit, an
cylindrus, utrum sit disco similis et ex æquo unde-
libet tornata, an speciem habeat vanni, sitque in
medio concava (nimirum ad has omnes sententias
hi qui de mundo scripsere, delapsi sunt, alii alio-
rum placita dissolventes), idcirco adducar ut no-

¹⁰ Rom. 1, 16.

(1) Codices sex πληρώσαι, aut πληρῶσαι. Editio
Paris. πληρώτω. Reg. quintus καταλείπων πλη-
ρωσει.

(2) In Regiis sexto et octavo inest hic titulus,
του αὐτοῦ εἰς τὴν Γένεσιν ὀμιλία. Titulus nullus est
in aliis quibusdam mss. Coisl. primus ὀμιλία ἐνάτη.

(3) Quatuor mss. ὅποιά ποτ' ἂν εἴη. Editi cum
Reg. sexto ἂν ἤ. Ibidem quatuor mss. ἐξουδενητέον.
Editi cum Colb. secundo ἐξουδενωτέον.

(4) Ita editio Basil. cum quinque mss. Editio Paris.
εἰ μὴ καί. Statim Colb. secundus κοινῶς τῶν γραμ-
μάτων.

(5) Sic mss. cum editione Basil. Editio Paris.
oscitantia typographi ἄλλην χύσιν. Mox mss. Com-

νής ἐστιάσεως, ἵνα μὴ ὁ ὑπερβάλλον κόρος ἀμβλυ-
τέρους ὑμᾶς πρὸς τὴν τῶν ἑσπερινῶν ἀπόδραυσιν κα-
ταστήσῃ. Ὁ δὲ τὰ πάντα πληρώσας τῆς ἑαυτοῦ
κτίσεως, καὶ ἐν πᾶσιν ἡμῖν τῶν οικειῶν θαυμάτων
ἐναργῆ τὰ ὑπομνήματα καταλιπὼν, πληρούτω (1)
ὑμῶν τὰς καρδίας πάσης εὐφροσύνης πνευματικῆς
ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν, ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ
κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

OMIAIA Θ'.

Περὶ χειρῶν (2).

1. Πῶς ὑμῖν ἡ ἑωθινή τῶν λόγων τράπεζα κα-
εφάνη; Ἐμοὶ μὲν γὰρ ἐπιβλέπων εἰκάσαι τὰξέμαυτοῦ
πένητός τις ἐστιάτορος φιλοφροσύνη δς, τῶν εὐ-
τραπέλων τις εἶναι φιλοτιμούμενος, ἀπορίτ τῶν
πολυτελεστέρων ἀποκναίει τοὺς δαιτυμόνας, τὴν
B πνιχρὰν παρασκευῆν δαψιλῶς ἐπιφέρων τῇ τρα-
πέζῃ ὥστε περιστασθαι αὐτῷ εἰς ἀπειροκαλλίας
δνειδος τὸ φιλότιμον. Τοιοῦτον δὲ τι καὶ τὸ ἡμέτε-
ρον, εἰ μὴ τι ὑμεῖς ἄλλο λέγετε. Πλὴν ὅποιά ποτ'
ἂν ἤ (3), οὐκ ἐξουδενωτέον ὑμῖν. Οὐδὲ γὰρ Ἐλισσαῖον
ὡς φαῦλον ἐστιάτορα παρηγοῦντο οἱ τότε, καὶ ταῦτα
λαχάνους ἀγρίους ἐστιῶντα τοὺς φίλους. Οἶδα νό-
μους ἀλληγορίας, εἰ καὶ μὴ (4) παρ' ἑμαυτοῦ ἐξευ-
ρῶν, ἀλλὰ τοῖς παρ' ἐτέρων πεπονημένοις περιτυ-
χῶν. Ἄς οἱ μὴ καταδεχόμενοι τὰς κοινὰς τῶν γεγραμ-
μένων ἐννοίας τὸ ὕδωρ οὐκ ὕδωρ λέγουσιν ἄλλὰ τινα
ἄλλην φύσιν (5), καὶ φυτὸν καὶ ἰχθὺν πρὸς τὸ ἑαυ-
τοῖς δοκοῦν ἐρμηνεύουσι, καὶ ἐρπετῶν γένεσιν καὶ
C θηρίων ἐπὶ τὰς οικείας ὑπονοίας παρατρέψαντες ἐξ-
ηγῶνται, ὥσπερ οἱ δνειροκρίται τῶν φανέντων ἐν
ταῖς καθ' ὕπνον φαντασίαις πρὸς τὸν οικεῖον σκοπὸν
τὰς ἐξηγήσεις ποιοῦμενοι. Ἐγὼ δὲ, χόρτον ἀκούσας,
χόρτον νοῶ, καὶ φυτὸν, καὶ ἰχθύν, καὶ θηρίον, καὶ
κτῆνος, πάντα (6), ὡς εἴρηται, οὕτως ἐκδέχομαι.
Καὶ γὰρ οὐκ ἐκαισχύνομαι τὸ εὐαγγέλιον. Οὐδὲ
ἐπειδὴ οἱ τὰ περὶ κόσμου γράψαντες πολλὰ περὶ
σχημάτων γῆς διελέθησαν, εἴτε σφαῖρά ἐστιν, εἴτε
κύλινδρος, εἴτε καὶ δίσκος ἐστὶν ἐμπερής ἡ γῆ, καὶ
ἐξίσου πάντοθεν (7) ἀποτετόρνενται, ἢ λικνοειδής
ἐστι, καὶ μεσόκοιλος (πρὸς πάσας γὰρ ταύτας τὰς
ὑπονοίας οἱ τὰ (8) περὶ τοῦ κόσμου γράψαντες ὑπ-
ηγήθησαν, τὰ ἀλλήλων ἕκαστος καταλύοντες), οὐ πα-
ρὰ τοῦτο προαχθήσομαι ἀτιμοτέραν εἶπειν τὴν ἡμε-
D τέραν κοσμοποιίαν, ἐπειδὴ οὐδὲν περὶ σχημάτων ὁ
τοῦ Θεοῦ θεράπων Μωϋσῆς (9) διελέθη, οὐδὲ εἶπε

hef. cum Colb. secundo et cum Reg. octavo καὶ
φυτὸν καὶ ἰχθύν. Deest φυτὸν in editis et in qui-
busdam mss.

(6) Colb. secundus καὶ πάντα. Ibidem tres mss.
ὥσπερ εἴρηται.

(7) Duo mss. πανταχόθεν.

(8) Ita mss. plerique omnes. Deest τὰ in editis.
Haud multo post nonnulli mss. προαχθήσομαι.

(9) Colb. secundus cum Reg. octavo θεράπων
Μωϋσῆς. Illud, Μωϋσῆς, deest in editis et in aliis
mss. Paulo post Reg. sextus σταδίον τὴν διάμετρον
ἔχειν. Duo mss. τὴν περιμέτρον. Editi cum tribus
mss. τὸ περίμετρον.

δέκα καὶ ὀκτὼ μυριάδας σταδίων τὸ περίμετρον ἔχειν τῆς γῆς· καὶ τὸ ἀπ' αὐτῆς σκίασμα ἐν τῇ ὑπὸ γῆν τοῦ ἡλίου κινήσει· ἐπὶ πόσον χωρεῖ τοῦ ἀέρος οὐ διεμέτρησε· καὶ πῶς τοῦτο τῇ σελήνῃ προσενεχθὲν τὰς ἐκλείψεις ποιεῖ. Ἐπειδὴ τὰ μηδὲν πρὸς ἡμᾶς ὡς ἀχρηστα ἡμῖν ἀπεισιώπησεν· ἄρα τοῦτου (10) ἔνεκεν ἀτιμότερα ἡγήσομαι τῆς μωρανθείσης σοφίας τὰ τοῦ Πνεύματος λόγια· ἢ μᾶλλον δοξάσω τὸν μὴ ἀπασχολήσαντα τὸν νοῦν ἡμῶν ἐπὶ τὰ μάταια, ἀλλὰ πάντα εἰς οἰκοδομὴν καὶ καταρτισμὸν τῶν ψυχῶν ἡμῶν γραφῆναι οἰκονομήσαντα· Ὁ μοι δοκοῦσι μὴ συνειδότες τινὲς, παραγωγαῖς τισι καὶ τροπολογίαις σεμνότητά τινα ἐκ τῆς οἰκείας αὐτῶν διανοίας ἐπεχειρήσαν (11) τοῖς γεγραμμένοις ἐπιφημίσει. Ἀλλὰ τοῦτο ἔστιν ἑαυτὸν σοφώτερον ποιουντος τῶν λογίων τοῦ Πνεύματος, καὶ ἐν προσποίησει ἐξηγήσεως τὰ ἑαυτοῦ παρεισάγοντος. Νοεῖσθω τοίνυν ὡς γέγραπται.

Verum id ei competit, qui se ipsum Spiritus sancti oraculis constituit sapienterem, quique interpretationis prætextu commenta sua inducit. Hæc

A stram de mundi structura narrationem inferiorem esse dicam, quia nullum de figuris verbum Dei servus Moyses fecit : aut quia non dixit terræ circuitum centum et octoginta stadiorum millia habere : aut quia non dimensus est in quantum aeris spatium procedat ejus umbra tum cum sol sub terra movetur : aut quomodo eadem lunæ objecta procreet deliquia, præsertim cum ea quæ ad nos nihil attinent, tanquam nobis inutilia **S**i silentio prætermiserit : num ideo, quæso, Spiritus sancti eloquia censuero infatuata sapientia esse viliora? Nonne potius ei dederō gloriam, qui mentem nostram in rerum vanarum occupatione non detinuit, sed omnia ad ædificationem et perfectionem animarum nostrarum conscribi sanxit? Id quod quidam mihi videntur non intellexisse : qui captionibus quibusdam atque tropologiis ex suo ipsorum ingenio aliquid Scripturis asciscere auctoritatis conati sunt. Itaque, ut scripta sunt, intelligantur.

2. Ἐξαγαγέτω ἡ γῆ ψυχὴν ζῶσαν κτηνῶν καὶ θηρίων καὶ ἔρπετων. Νόησον ῥῆμα Θεοῦ διὰ τῆς κτίσεως τρέχον, καὶ τότε ἀρξάμενον, καὶ μέχρι νῦν ἐνεργοῦν, καὶ εἰς τέλος δεξιὸν, ἕως ἂν ὁ κόσμος συμπληρωθῇ. Ὡς γὰρ ἡ σφαῖρα, ἐπειδὴν ὑπὸ τινος ἀπωσθῇ (12), εἶτα πρῶτος τινος λάβεται, ὑπὸ τε τῆς οἰκείας κατασκευῆς καὶ τῆς ἐπιτηδείότητος τοῦ χωρίου φέρεται πρὸς τὸ κάταντες, οὐ πρότερον ἰσταμένη πρὶν ἂν τι τῶν ἰσοπέδων αὐτὴν ὑποδέξῃται· οὕτω ἡ φύσις τῶν ὄντων, ἐνὶ προστάγματι (13) κινήσει, τὴν ἐν τῇ γενέσει καὶ φθορᾷ κτίσιν ὁμαλῶς διεξέρχεται, τὰς τῶν γενῶν ἀκολουθίας δι' ὁμοίότητος ἀποσώζουσα, ἕως ἂν πρὸς αὐτὸ καταντήσῃ τὸ τέλος. Ἴππον μὲν γὰρ Ἴππου ποιεῖται διάδοχον, καὶ λέοντα λέοντος, καὶ ἀετὸν ἀετοῦ· καὶ ἕκαστον τῶν ζῶων ταῖς ἐφετῆς διαδοχαῖς συντηρούμενον μέχρι τῆς συντελείας τοῦ παντός παραπέμπει. Οὐδεὶς χρόνος διεφθαρμένα ἢ ἐξίτηλα ποιεῖ (14) τῶν ζῶων τὰ ἰδιώματα, ἀλλ' ὡς περ ἀρτι καθισταμένη ἡ φύσις ἀεὶ νεαρὰ τῷ χρόνῳ συμπαρατρέχει. Ἐξαγαγέτω ἡ γῆ ψυχὴν ζῶσαν. Τοῦτο ἐναπέμεινε τῇ γῇ πρόσταγμα, καὶ οὐ παύεται ἐξυπηρετουμένη τῷ κτίσαντι (15). Τὰ μὲν γὰρ ἐκ τῆς διαδοχῆς τῶν προϋπαρχόντων παράγεται· τὰ δὲ εἶτι καὶ νῦν ἐξ αὐτῆς τῆς γῆς ζωογονοῦμενα δέκνυται. Οὐ γὰρ μόνον τέττιγας ἐν ἐπομβρίαις ἀνίησιν, οὐδὲ ἄλλα μυρία γένη τῶν ἐμπερομένων τῷ ἀέρι πτηνῶν, ὧν ἀκατονόμαστα ἔστι τὰ πλεῖστα διὰ λεπτότητα, ἀλλ' ἤδη καὶ μῦς καὶ βατράχους ἐξ αὐτῆς ἀναδίδωσιν· ὅπου γε περὶ Θήβας τὰς Αἰγυπτίας, ἐπειδὴν ὕψη λάθρων ἐν καύμασιν, εὐθύς ἀρουραίων μῶν ἡ χώρα καταπληροῦται. Τὰς δὲ ἐγγέλεις (16) οὐδὲ ἄλλως

2. Producat terra animam viventem pecorum et bestiarum et reptilium ¹¹. Considera Dei vocem per res creatas pervadentem, quæ et tunc incepit, et usque adhuc efficax est, ac in finem transitura est, quoad consuminatus fuerit mundus. Quemadmodum enim globus, cum a quopiam fuerit motus, ac deinceps declivem aliquem locum nactus fuerit, et ex propria structura, et ex loci opportunitate deorsum fertur, nec prius quiescit, quam planities aliqua ipsum exceperit ; ita rerum natura uno præcepto incitata, res conditas æquabiliter in generatione et in corruptione penetrat, servatque per similitudinem successiones generum, donec ad ipsum pervenerit finem. Nam equum equi successorem facit, leonem leonis, aquilam aquilæ : imo singula animalia consequentibus successionibus conservata, usque ad universi consummationem transmittit. Tempus nullum destruit animalium proprietates sed tanquam nuper constituta natura sit, semper recens una cum tempore excurrit. *Producat terra animam viventem.* Hoc præceptum terræ inhæsit, nec ea Creatori desinit famulari. Alia enim ex successione eorum quæ prius exsistere, producuntur : alia vero ex ipsa terra etiam nunc adhuc vitam accipere comperit est. Non enim solum pluvio tempore edit cicadas, aut alia innumera volatillum in aere vagantium genera, quorum plurima propter tenuitatem sunt anonyma : sed mures etiam et ranas ex se ipsa profert. Nam circa Thebas Ægyptias, ubi in æstibus large pluit, statim campestribus muribus regio completur. Quin etiam

¹¹ Gen. i, 24.

(10) Tres mss. ἄρα τοῦτου γε. Reg. sextus τοῦτου καὶ. Editi cum quibusdam mss. τοῦτου ἔνεκεν.

(11) Sex mss. cum ms. Combef. ἐπεχειρήσαν. Editi ἐπιχειρήσαι, male.

(12) Sic mss. multi. Editio Paris. ἀπωσθῇ.

(13) Reg. sextus ὄντων ἐν προστάγματι. Mox plures mss. τὴν ἐν τῇ γεν. Deest τῇ in editis.

(14) Ita codex Combef. cum Reg. octavo. Editi vero cum cæteris mss. χρόνος ἐξίτηλα ποιεῖ.

(15) Reg. sextus ἐξυπηρετουμένη τῷ προστάγματι τοῦ κτίσαντος, *Nec Creatoris imperio desinit famulari.*

(16) Duo mss. τὰς δὲ ἐγγέλεις.

anguillas vidimus non aliter quam ex limo constitui, ac generari : quarum successionem neque ovum, neque ullus alius modus conficit, sed ipsæ ex terra ortum habent. *Producat terra animam.* Pecora sunt terrestria, et versus terram inclinata : homo vero qui planta cælestis est, quanto corporeæ conformationis forma, tanto etiam animæ dignitate præstat. Qualis est quadrupedum forma ? Caput ipsorum in terram pronum est, respicit ad ventrem, ejusque delectationem omnimodo prosequitur. Erectum est ad cælum caput tuum : oculi tui superna intuentur. Quod si unquam et tu carnis affectionibus te ipse dedecoraveris, ventrique et iis quæ sub ventre sunt, servieris : *Comparatus es jumentis insipientibus, et similibus factus es illis*¹⁷. Decet te alia cura, quærere nimirum ea *Quæ superna sunt, ubi Christus est*¹⁸, ac mentem super terrestria surrigere. Ut conformatus es, ita etiam dispone tuam ipsius vitam. Conversatio tua sit in cælis¹⁹ : vera tua patria est superna Jerusalem ; cives et tribules, primogeniti ipsi : *Qui conscripti sunt in cælis*²⁰.

§2 3. *Producat terra animam viventem.* Quæ igitur brutorum anima emersit, ea non erat in terra recondita ; sed simul cum præcepto ortum habuit. Una autem est brutorum anima ; siquidem rationis privatio, illius character est : diversis vero proprietatibus singula distinguuntur animalia. Est enim bos constans et firmus, asinus piger, ardens equus ad appetendam feminam, nequit cicurari lupus, dolosa est vulpes, timidus cervus, formica laboriosa, canis gratus est, et amicitiam memor. Enimvero simulatque quodlibet animal creatum est, inducta est ei naturæ suæ proprietas. Producta est una cum leone vehementia animi, vivendi ratio solitaria, iudoles quædam cum suis tribulibus insociabilis. Nam velut quidam brutarum animantium tyrannus, ob naturæ superbiam, multos sibi pares esse et æquales non sinit. Qui sane neque hesternum alimentum admittit, neque ad suæ prædæ reliquias redit : cui etiam tanta vocis organa indidit natura, ut plura animalia longè ipso velociora, solo sæpe rugitu capiuntur. Vehemens est panthera, et ad impetus repentinos expedita : corpus agilitati et levitati idoneum, quodque animæ motibus convenit, ei conjunctum est. Pigra est ursæ natura, indoles peculiaris, mores subdoli, et alte tecti. Induta est etiam

A ὀρώμεν ἢ ἐκ τῆς λίθου συνισταμένας· ὡν οὐτε ὠδὸν οὐτε τις ἄλλος τρόπος τὴν διαδοχὴν συνίστησιν, ἀλλ' ἐκ τῆς γῆς ἔστιν αὐτοῖς ἡ γένεσις (17). *Ἐξαγαγέτω ἡ γῆ ψυχὴν.* Τὰ κτήνη γήινα καὶ πρὸς γῆν νενευσκῶντα· ἀλλὰ τὸ οὐράνιον φυτόν ὁ ἄνθρωπος ὅσον τῷ σχήματι τῆς σωματικῆς διαπλάσεως, τοσοῦτον καὶ τῷ ἀξιώματι τῆς ψυχῆς διενήνοχε. Τῶν τετραπόδων τὸ σχῆμα ποταπὸν ; Ἡ κεφαλὴ αὐτῶν ἐπὶ γῆν προσένευκεν (18), ἐπὶ γαστέρα βλέπει, καὶ τὸ ταύτης ἡδὺ ἐκ παντὸς τρόπου διώκει. Ἡ σὴ κεφαλὴ πρὸς οὐρανὸν διανέστηκεν· οἱ ὀφθαλμοὶ σου τὰ ἄνω βλέπουσιν (19)· ὡς, εἴαν ποτε καὶ σὺ τοῖς πάθεισι τῆς σαρκὸς ἐαυτὸν ἀτιμάσης, γαστρὶ δουλεύων καὶ τοῖς ὑπὸ γαστέρα, *Παραισυνεβλήθης τοῖς κτήρεσι τοῖς ἀνυήτοις, καὶ ἁμωύθης αὐτοῖς.* Ἄλλη σοι μέριμνα πρέπουσα, τὰ B ἄνω ζητεῖν, οὗ (20) ὁ Χριστὸς ἔστιν, ὑπὲρ τὰ γήινα εἶναι τῆ διανοία. Ὡς διεσχηματίσθης, οὕτω διάθου σεαυτὸν καὶ τὸν βίον. Τὸ πολίτευμα ἔχε ἐν οὐρανοῖς. Ἀληθινὴ σου πατὴρ ἡ ἄνω Ἰερουσαλήμ, πόλις καὶ συμφυλέται οἱ πρωτότοκοι, *Οἱ ἀπογεγραμμένοι ἐν οὐρανοῖς.*

3. *Ἐξαγαγέτω ἡ γῆ ψυχὴν ζῶσαν.* Οὐ τοίνυν ἐναποκειμένη τῇ γῇ ἡ ψυχὴ τῶν ἀλόγων ἐξεφάνη· ἀλλ' ὁμοῦ τῷ προστάγματι συνυπέστη. Μία δὲ ψυχὴ τῶν ἀλόγων. Ἐν γὰρ αὐτῇ τὸ χαρακτηρίζον ἔστιν, ἡ ἀλογία. Ἰδιώμασι δὲ διαφόροις ἕκαστον τῶν ζώων κέκριται (21). Εὐσταθῆς μὲν γὰρ ὁ βοῦς, κωθῆς δὲ ὁ ὄνος, περμὸς δὲ ὁ ἵππος πρὸς ἐπιθυμίαν τοῦ θήλεος (22), ἀτιθάσσευτος ὁ λύκος, καὶ δολερὸν ἡ ἀλώπηξ, δεῖλὸν ὁ εἰλαφός, ὁ μύρμηξ φιλόπονος, εὐχάριστος ὁ κύων καὶ πρὸς φίλαν μνημονικόν. Ἐμοῦ τε γὰρ ἐκτίσθη ἕκαστον, καὶ συνεπηγάγετο (23) ἐαυτῷ τῆς φύσεως τὸ ἰδίωμα. Συναπεγεννήθη ὁ θυμὸς τῷ λέοντι, τὸ μοναστικὸν αὐτοῦ τῆς ζωῆς, τὸ ἀκοινωνῆτον πρὸς τὸ ὁμόφυλον. Οἷον γὰρ τις τύραννος τῶν ἀλόγων, διὰ τὴν ἐκ φύσεως ὑπεροφίαν τὴν πρὸς τοῖς πολλοῖς ὁμοτιμίαν οὐ καταδέχεται. Ὁ ; γε οὐδὲ χθιζὴν τροφὴν προσιαται, οὐδ' ἂν τὰ λείψανα τῆς ἐαυτοῦ θήρας ἐπέλοι· ὅ καὶ τηλικαῦτα τῆς φωνῆς τὰ δργανα ἡ φύσις ἐνέθηκεν, ὥστε, πολλὰ τῶν ζώων ὑπερβάλλοντα τῇ ταχύτητι, μόνω πολλὰκις ἀλίσκεσθαι τῷ βρυχήματι. *Ῥαγδαῖον ἢ πάρδαλις, καὶ ὀξύβροπον ταῖς ὁρμαῖς· ἐπιτήθειον αὐτῇ τὸ σῶμα συνέζευκται* τῇ ὕγρατῃ καὶ τῷ κούφῳ, τοῖς τῆς ψυχῆς κινήμασι D συνεπόμενον. Νωθρὰ ἡ φύσις τῆς ἀρκτου, ἰδιότροπον καὶ τὸ ἦθος, ὑπουλον, βαθὺ ἐνδεδυκὸς (24). Ὁμοιον

¹⁷ Psal. XLVIII, 13. ¹⁸ Coloss. III, 1. ¹⁹ Philipp. III, 20. ²⁰ Hebr. XII, 22, 23

(17) Reg. quintus αὐτοῖς ἡ γέννησις. Aliquanto post editio Basil. cum multis mss. ὁ ἄνθρωπος. Deest articulus in editione Paris.

(18) Codex Combef. cum quibusdam mss. νένευκεν. Editio cum quibusdam aliis προσένευκεν. [Conf. Mel tium in Crameri *Anecd.* t. III. p. 7.]

(19) Veteres quinque libri βλέπουντιν. Reg. sextus σκοποῦσιν ἕως ἀν. Editio σκοπεύουσιν.

(20) Colb. secundus ζητεῖν ὅπου ὁ. Statim Reg. quintus οὕτως διάθου σεαυτὸν.

(21) Colb. secundus ζῶων διακρίεται.

(22) Editio Basil. cum sex mss. ἐπιθυμίαν τοῦ

θήλεος. Sed typographi Parisienses, quod hunc locum vitiosum esse putarent, scripserunt : τῆς θήλεος, seu perperam. Græci enim dicunt ὁ θῆλυς ἔλεφας, *femina elephas* : ὁ θῆλυς ἵππος, *equa*. Igitur post has voces, τοῦ θήλεος, suppleas velim ἵππου. Ibidem Regii sextus et octavus ἀτιθάσσευτος. Editio cum aliis mss. ἀτιθάσσευτος. Nihil refert hoc an illo modo legas. Ibidem nulli mss. καὶ δολερὸν. Deest καὶ in editis. Mox Reg. sextus μύρμηξ φιλόπονον.

(23) Reg. sextus συναπηγάγετο.

(24) Ms. Combef. cum Reg. octavo βαθὺ καὶ ἐνδεδυκός. Deest καὶ in editis et in aliis mss.

ἡμφίεσται καὶ τὸ σῶμα, βαρὺ, συμπετριγὸς, ἀδιάρ-
θρωτον (25), πρέπον τῷ ὄντι φωλάδι κατεψυγμένη.
Ἐάν ἐπερχώμεθα τῷ λόγῳ πόση τοῖς ἀλόγοις τοῦ-
τοις ἐνουάρχει ἀδίδακτος καὶ φυσικὴ τῆς αὐτῶν
ζωῆς ἐπιμέλεια, ἢ πρὸς τὴν ἡμῶν αὐτῶν φυλακὴν
καὶ τῆς τῶν ψυχῶν σωτηρίας πρόνοιαν κινήθησόμε-
θα (26), ἢ ἐπιπλέον κατακριθσόμεθα, ὅταν εὐρεθώ-
μεν καὶ τῆς μιμήσεως τῶν ἀλόγων ἀπολειπόμενοι.
Ἄρκτος πολλάκις, βαθυτάταις κατατρωθεῖσα πλῆ-
γαῖς, ἐαυτὴν ἰατρεῦει (27), πάσαις μηχαναῖς τῷ φλό-
μῳ τούτῳ ξηρὰν τὴν φύσιν ἔχοντι τὰς ὤτειλάς παρα-
θύουσα. Ἰδοὺς δ' ἂν καὶ ἀλώπεκα τῷ δακρύῳ τῆς πί-
τους ἐαυτὴν ἰωμένην. Χελῶν ἡ δὲ, σαρκῶν ἐχλίνης
ἐμφορηθεῖσα, διὰ τῆς τοῦ ὀριγάνου ἀντιπαθείας φεύ-
γει τὴν βλάβην τοῦ ἰοδόλου. Καὶ ὄφις τὴν ἐν τοῖς
ὀφθαλμοῖς βλάβην ἐξιδάται βοσκῆθεις μάραθρον (28).
Αἱ δὲ προγνώσεις τῆς περὶ τὸν ἀέρα μεταβολῆς ποῖαν
οὐχὶ σύνεσιν λογικὴν ἀποκρύπτουσιν; ὅπου γὰρ τὸ μὲν
πρόδατον, χειμῶνος προσιόντος, λάδρους τὴν τροφὴν
ἐπεμβάλλεται, ὡσπερ ἐπιτσιτίζόμενοι πρὸς τὴν μέλ-
λουσαν ἔνδειαν· βόες δὲ, κατακεκλεισμένοι χρονίως
ἐν ὥρᾳ χειμεριῆϊ, ἥδη ποτὲ τοῦ ἔαρος προσιόντος,
τῇ φυσικῇ αἰσθήσει τὴν μεταβολὴν ἐκδεχόμενοι, ἐκ
τῶν βοοστασίων (29) πρὸς τὰς ἐξόδους ὄρωσι, πάντες
ὄφ' ἐνὶ συνθήματι μεταβαλόντες τὸ σχῆμα (30). Ἦδη
δὲ τινες τῶν φιλοπόνων καὶ τὸν χερσαῖον ἐχλίνον ἐτή-
ρησαν διπλᾶς ἀναπνοᾶς τῇ ἐαυτοῦ καταδύσει μηχαν-
ησάμενοι, καὶ μέλλοντος μὲν βορέου πνεῖν, ἀπο-
φράσσοντα τὴν ἀρκτώσαν· νότον δὲ πάλιν μεταλαμβάν-
οντος (31), εἰς τὴν προάρκτιον μεταβαίνοντα. Τί
διὰ τούτων ἡμῖν ὑποδείκνυται τοῖς ἀνθρώποις; Οὐ
μόνον τὸ διὰ πάντων διήκειν τοῦ κτίσαντος ἡμᾶς τὴν
ἐπιμέλειαν, ἀλλὰ καὶ τὸ παρὰ τοῖς ἀλόγοις εἶναι τινα
τοῦ μέλλοντος αἰσθῆσιν, ὥστε καὶ ἡμᾶς μὴ τῇ παρ-
ούσῃ ζωῇ προσεστηκέναι, ἀλλ' ὑπὲρ τοῦ μέλλοντος
αἰῶνός· τὴν πᾶσαν ἔχειν σπουδὴν. Οὐ φιλοπονήσεις
περὶ σεαυτοῦ, ἄνθρωπε; οὐκ ἐν τῷ παρόντι αἰῶνι
προσποθήσεις τὰς τοῦ μέλλοντος ἀναπαύσεις, πρὸς
τὸ ὑπόδειγμα τοῦ μύρμηκος ἀποδλέψας; Ὅς ἐν θέρει
τὴν χειμέριον τροφὴν ἐαυτῷ θησαυρίζει, καὶ οὐχ ὅτι
μῆπω πάραστι (32) τὰ τοῦ χειμῶνος λυπηρά, διὰ βρ-
θυμίας παραπέμπει τὸν χρόνον· ἀλλὰ σπουδῇ τινι
ἀπαραίτητῳ πρὸς τὴν ἐργασίαν ἐαυτὸν κατατείνει,
ἕως ἂν τὴν ἀρκοῦσαν τροφὴν ἐναπόθηται τοῖς τα-
μιείοις· καὶ οὐδὲ τούτο βρθύμως, ἀλλὰ σοφῇ τινι
ἐπινοίᾳ τὴν τροφὴν ἐπιπλεῖστον διαρκεῖν (33) μετὰ-

A simile corpus, grave, compactum, articulis haud
distinctum, ferae frigidae in lustris degenti plane
accommodatum. Quod si sermone percurramus
quanta hisce brutis animalibus ad conservandam
suam vitam insit diligentia, quam edocta non sunt,
sed quam natura habent, aut ad nos ipsos custo-
diendos, et ad salutem animarum curandam impel-
lemur, aut amplius condemnabimur, cum deprehensi
fuerimus etiam ab imitatione pecorum abesse.
Ursa saepenumero profundissimis plagis sauciata,
sibi ipsa medetur, dum omni arte herbasco naturam
siccam habente vulnera obturat. Vulpem quoque
sibi ipsi pini lacrymis medicantem videre possis.
Testudo vero viperæ carnibus exsatiata, noxam
sibi a venenata bestia impendentem per adversam
origani naturam evitat. Quin et serpens feniculo
pastus oculorum læsioni remedium adhibet. Quam
rationalem prudentiam non superant aeræ muta-
tionis prænotiones? Quandoquidem ovis, accedente
hieme, pastum avide vorat; quasi pro futura penu-
ria victum sibi pararet. Bovæ autem diu hiemis
tempore inclusi, jam tandem redeunte vere, natu-
rali sensu mutationem percipientes, et stabulis ad
exitus spectant et omnes ceu uno signo dato faciem
convertunt. Jam vero nonnulli ex iis, qui studiosi
sunt, terrestrem herinaceum observarunt spirami-
na gemina lustro suo struxisse, **83** atque aquilone
spiraturo, aquilonium spiramen obstruere: contra,
austro iterum succedente, ad septentrionale trans-
ire. Quid per hæc nobis hominibus indicatur? Non
solum edocemur conditoris nostri diligentiam cu-
ramque omnia pervadere, sed etiam quendam fu-
turi sensum pecoribus inesse: ut nos præsentī vitæ
non simus addicti, sed ad futurum sæculum omni
studium conferamus. Non tibi ipse magnopere labo-
rabis, o homo? non in præsentī sæculo recondes
quæ ad ævi futuri requiem spectant, ubi ad forni-
cæ exemplum respexeris? Quæ in æstate sibi ipsi
recondit hiemale alimentum, et propterea quod
nondum adsunt incommoda hiemis, nequaquam
segniter tempus traducit: at invicta quadam dili-
gentia ad operam se ipsa urget, donec sufficientem
in cellulis reposuerit alimoniam: neque id negli-
genter: sed efficit sapienti quadam solertia, ut
ipsum alimentum quam diutissime conservetur.
Dissecat enim suis unguis medios fructus, ne ger-

(25) Reg. quintus ἀδιάρθρωτον. Alii mss. cum
editis ἀδιάρθρωτον. Mox editio Basil. cum multis
mss. et cum codice Combef. φωλάδι κατεψυγμένη.
Editio Paris. καὶ κατεψυγμένη.
(26) Mss. sex κινήθησόμεθα. Editi κινήθησόμεθα.
Mox editio Basil. cum sex mss. præter Bodl. καὶ
τῆς μιμήσεως τῶν. Editio Paris. locat hanc parti-
culam καὶ ante τῶν.
(27) Colb. secundus ἐαυτὴν θεραπεύειν. Leye
θεραπεύει, vel supple λέγεται.
(28) Editio Basil. cum multis mss. μάραθρον.
Editio Paris. μάραθρον, mendose.
(29) Codex Combef. cum sex aliis mss. βοοστα-
σίων. Editi βοοστασίων.
(30) Ms. Combef. et Regii primus, quintus et
octavius cum Colb. secundo μεταβαλόντες τὸ σχῆμα

Editi saltem cum Reg. tertio μεταβαλόντες τὰς
ὄψεις. Idem est sensus. Ibidem ms. Combef. cum
Regii tertio et octavo ἥδη δὲ τινες... ἐτήρησαν. At
vero editi cum aliquibus mss. ἥδη δὲ τινες... ἐτήρησα.
(31) Duo mss. μεταλαμβάνος. Reg. octavius opti-
ma nota μεταβάλλοντος. Colb. secundus μεταβάλ-
λοντος. Ibidem Reg. quintus εἰς τὴν προάρκτιαν.
(32) Reg. sextus καὶ οὐχ ὅτι οὐ πάραστι. Aliquanto
post codex idem ἐαυτὸν καταπέμψει ἕως. Lectio
optima: sed non favent cæteri mss., in quibus sic-
ut et in editis legitur ἐαυτὸν κατατείνει. Mox aliqui
mss. τοὺς ταμίους.
(33) Reg. sextus ἐπι πλεῖστον διαρκεῖσιν. Alii
mss. et editi διαρκεῖν. Aliquanto post Bodl. τροφὴν
αὐτοῦ γέγοντο.



minantes sibi ad nutrimentum inutiles reddantur. A
Eosdem etiam exsiccant, tum, cum eos sentit made-
factos : nec omni tempore eos expromit, sed cum
acrem in sereno statu mansurum esse præsenserit.
Non utique videas imbrem ex nubibus defluentem,
quanto tempore a formicis expositum frumentum
est. Quis sermo hæc possit assequi? quis capiet
auditus? quodnam tempus satis erit dicendis enar-
randisque opificis miraculis omnibus? Dicamus et
nos cum Propheta : *Quam magnificata sunt opera
tua, Domine ! omnia in sapientia fecisti* ¹⁶. Itaque
haud excusari poterimus, quod ea quæ conducibilia
sunt, litteris non sumus edocti : quandoquidem id
quod utile est, per legem naturæ citra doctrinam
nobis eligere licet. Scis quid a te boni præstandum
sit proximo? Quod tibi ipsi ab altero vis fieri. B
Nosti quid sit malum? Quod ipse nolis ab alio pati.
Nulla secundarum radicum ars, nullum herbarum
experimentum brutis animalibus utilium cognitio-
nem contulit : sed naturaliter unumquodque animal
salutis comparandæ rationem cognovit, habetque
inensurabilem quamdam cum eo quod secundum
naturam est necessitudinem.

4. Insident autem et nobis virtutes secundum
naturam, cum quibus inest animæ affinitas quædam
non ex doctrina hominum, sed ex ipsa natura.
Quemadmodum enim nulla disciplina nos edocet
morbum odisse, sed ex nobismetipsis ea quæ mol-
lestiam creant, aversamur : ita et anima a malo
declinat citra doctrinam. Omne autem vitium ægri-
tudo est animæ : virtus vero rationem obtinet sani-
tatis. Quidam enim qui sanitatem recte defini-
erunt, dixere eam esse actionum naturalium bonam habi-
tudinem. Quod idem si quis quoque de bono animæ
habitu dixerit, a decoro non aberrabit. Quare ani-
ma citra doctrinam id quod sibi proprium est,
quodque sibi natura convenit, appetit. Hinc tem-
perantia ab omnibus laudatur, approbatur justitia :
fortitudo est admirationi : prudentia valde exopta-
tur. Quæ virtutes magis proprie **84** ad animam
pertinent, quam ad corpus sanitas. Vos filii, dili-
gite parentes. *Vos parentes, nolite ad iracundiam
provocare filios* ¹⁷. Nunquid hæc non dicit et na-
tura ipsa? Nihil novi monet Paulus : sed naturæ
vincula constringit. Si læna amat fetus suos, et

¹⁶ Psal. ciii, 24. ¹⁷ Ephes. vi, 4.

(34) Nonnulli mss. ἐν εὐδεινῇ. Mox sex mss. ἐκ
νεφῶν ἐπιβρέοντα. Editi ἀποβρέοντα.

(35) Reg. octavus cum Colb. secundo τίς ἐφ-
έλιχτο. Editi cum aliquibus mss. ἐφίχεται.

(36) Regii primus, tertius, quintus et octavus,
itemque Colb. secundus ἐποίησας· οὐ τοίνυν. Editi
ἐποίησας· ποῦ τοίνυν. Aliquanto post Reg. sextus
φύσεως λόγῳ : sed genuina lectio legitur in mar-
gine, φύσεως νόμῳ.

(37) Multi mss. τῆς ψυχῆς. Editi vero cum Colb.
secundo τῆ ψυχῆ.

(38) Ita sex mss. Editi οὕτω καὶ ψυχῆς. Mox
Reg. sextus ἀβρόστημα ψυχῆς.

ώμενος. Διακόπτει γὰρ ταῖς ἑαυτοῦ χηλαῖς τῶν
καρπῶν τὸ μεσαίτατον, ὡς ἂν μὴ ἐκφυέντες ἀχρη-
στοὶ πρὸς τροφήν αὐτῷ γένοιτο. Καὶ διαψύχει τού-
τους, ὅταν αἰσθηταὶ αὐτῶν διαβρόχων· καὶ οὐκ ἐν
παντὶ προβάλλει καιρῷ, ἀλλ' ὅταν προαίσθηται τοῦ
ἄερος ἐν εὐδεινῇ (34) καταστάσει φυλαττομένου.
Ἄμελει οὐκ ἂν ἴδοις θμβρον ἐκ νεφῶν ἐπιβρέοντα
παρ' ὅσον χρόνον ἐκ τῶν μυρμηκῶν ὁ σίτος προβέ-
βληται. Τίς ἐφίχεται (35) λόγος; ποῖα χωρήσει
ἄκοῃ; τίς ἐξαρχέσει χρόνος πάντα εἰπεῖν καὶ διηγῆ-
σασθαι τοῦ τεχνίτου τὰ θαύματα; Εἴπωμεν καὶ ἡμεῖς
μετὰ τοῦ προφήτου· Ὡς ἐμεγαλύνθη τὰ ἔργα σου,
Κύριε· πάντα ἐν σοφίᾳ ἐποίησας. Οὐ τοίνυν (36)
ἤμιν πρὸς ἀπολογία ἀνταρκεῖ τὸ μὴ γράμμασι δι-
δαχθῆναι τὰ συμφέροντα, τῷ ἀδιδάκτῳ τῆς φύ-
σεως νόμῳ τὴν τοῦ λυσιτελοῦντος αἴρεσιν δεξαμέ-
νοις. Οἶδας τί ποιήσεις τῷ πλησίον καλόν; Ὁ
σεαυτῷ βούλει παρ' ἐτέρου γενέσθαι. Οἶδας ὃ τέ-
ποτε ἔστι τὸ κακόν; Ὁ οὐκ ἂν αὐτὸς παθεῖν
ἔλοιο παρ' ἐτέρου. Οὐδέμια βίρσομική τέχνη, οὐδὲ
ἐμπειρία βοτανική τῶν ὠφελίμων τοῖς ἀλόγοις
τὴν διδασκαλίαν ἐξεύρει· ἀλλὰ φυσικῶς ἕκαστον τῶν
ζῶων τῆς οἰκίας ἐστὶ σωτηρίας ποριστικόν, καὶ ἀβ-
ρήτόν τινα κέχτηται τὴν πρὸς τὸ κατὰ φύσιν οἰ-
κείωσιν.

4. Εἰσὶ δὲ καὶ παρ' ἡμῖν αἱ ἀρεταὶ κατὰ φύσιν,
πρὸς ἃς ἡ οἰκείωσις τῆς ψυχῆς (37) οὐκ ἐκ διδασκα-
λίας ἀνθρώπων, ἀλλ' ἐξ αὐτῆς τῆς φύσεως ἐνυπάρ-
χει. Ὡς γὰρ οὐδεὶς ἡμᾶς λόγος διδάσκει τὴν νόσον
μισεῖν, ἀλλ' αὐτόματον ἔχομεν τὴν πρὸς τὰ λυποῦντα
διαβολῆν· οὕτω καὶ τῆ ψυχῆ (38) ἐστὶ τις ἀδίδακτος
ἐκκλισις τοῦ κακοῦ. Κακὸν δὲ πᾶν ἀβρώστια ψυχῆς·
ἢ δὲ ἀρετὴ λόγον ὑγείας ἐπέχει. Καλῶς γὰρ ὠρί-
σαντό τινες ὑγίαιαν εἶναι τὴν εὐστάθειαν τῶν κατὰ
φύσιν ἐνεργειῶν. Ὁ καὶ ἐπὶ τῆς κατὰ ψυχὴν εὐεξίας
εἰπὼν, οὐχ ἁμαρτήσῃ τοῦ πρέποντος. Ὅθεν ὀρεκτι-
κῆ τοῦ οἰκείου καὶ κατὰ φύσιν αὐτῆ (39) ἀδιδάκτος
ἐστὶν ἡ ψυχὴ. Διὸ ἐπαινετὴ πᾶσιν ἡ σωφροσύνη· καὶ
ἀποδεχτὴ ἡ δικαιοσύνη· καὶ θαυμαστὴ ἡ ἀνδρεία· καὶ
ἡ φρόνησις περισπούδατος. Ἐ οἰκειότερά ἐστι
τῆ ψυχῆ μᾶλλον ἢ τῷ σώματι ἡ ὑγεία. Τὰ τέκνα,
ἀγαπᾶτε τοὺς πατέρας (40). *Οἱ γονεῖς, μὴ παροργί-
ζετε τὰ τέκνα*. Μὴ καὶ ἡ φύσις ταῦτα οὐ λέγει; Οὐ-
δὲν καινὸν παραινεί Παῦλος, ἀλλὰ τὰ δεσμὰ τῆς φύ-
σεως ἐπισφίγγει. Εἰ ἡ λέαινα στέργει τὰ ἐξ αὐ-
τῆς (41), καὶ λύκος ὑπὲρ σκυλάκων μάχεται, τί εἴ-
πη (42) ἀνθρώπος καὶ τῆς ἐντολῆς παρακούων καὶ

(39) Ms. Combef. cum Regiis primo, quinto, sexto
ei octavo κατὰ φύσιν αὐτῆ. Editi vero cum duobus
mss. αὐτῆ.

(40) Legitur Ephes. vi, 4, ὑπακούετε τοῖς γονεῦ-
σι, obedite parentibus.

(41) Editi cum Reg. tertio τὰ ἐξ αὐτῆς τέκνα.
Colb. secundus τὰ ἐξ αὐτῆς τέκνα. Sed vox τέκνα
deest in Bnll. et in codicibus melioris notæ. Nec
valde admodum dubito quin melius absit, tum quod
ellipsis hoc loco elegantius aliquid habere videatur,
tum quod vox τέκνα a quolibet facile suppleri pos-
sit.

(42) Codices quinque εἴπη. Editi εἴποι.

τὴν φύσιν παραχαράσσων, ὅταν ἡ παῖς ἀτιμάσῃ γῆ-
 ρας πατρὸς, ἢ πατὴρ διὰ δευτέρων γάμων τῶν προ-
 τέρων παιδῶν ἐπιλανθάνηται; Ἄμῆχανός ἐστιν ἡ
 στοργὴ τοῖς ἀλόγοις τέκνων καὶ γονέων πρὸς ἄλληλα,
 διότι ὁ δημιουργήσας αὐτὰ θεὸς τὴν τοῦ λόγου ἔλλει-
 ψιν διὰ τῆς τῶν αἰσθητηρίων περιουσίας παρεμυθή-
 σατο. Πῶθεν γὰρ ἐν μυρίοις προβάτοις ἀρνεῖς τῶν
 σηκῶν ἐξαλλόμενος οἶδε μὲν τὴν χροῖαν αὐτῆν καὶ τὴν
 φωνὴν (43) τῆς μητρὸς, καὶ πρὸς αὐτὴν ἐπέιγεται,
 ἐπιζητεῖ δὲ τὰς οἰκείας πηγὰς τοῦ γάλακτος; Κἄν
 πενιχραῖς ταῖς μητρώαις περιτύχη (44) θηλαεῖς, ἐκεῖ-
 ναις ἀρκεῖται, πολλά παραδραμῶν οὐθατα βαρυνόμε-
 να. Καὶ ἡ μήτηρ ἐν μυρίοις ἀρνάσιν ἐπιγινώσκει τὸ
 ὄμιον; Φωνὴ μία, χροῖα ἡ αὐτῆ, ὁσμὴ παρὰ πάντων
 ὁμοία, ὅσον τῆ ἡμετέρα ὑσφρήσει παρίσταται· ἀλλ'
 ὁμως ἐστὶ τις αὐτοῖς αἰσθησις τῆς ἡμετέρας κατα-
 λήψεως ὕψιτερα, καθ' ἣν ἐκάστῃ πάρεστιν ἡ τοῦ
 οἰκείου διάγνωσις (45). Οὕτω οἱ ὀδόντες τῷ σκύλακι,
 καὶ ὁμως διὰ τοῦ στόματος ἀμύεται τὸν λυπή-
 σαντα. Οὕτω τὰ κέρατα τῷ μόσχῳ, καὶ οἶδε ποῦ
 τὰ ὄπλα αὐτῷ ἐμφυήσεται. Ταῦτα ἀπόδειξιν ἔχει
 τοῦ ἀδιδάκτους εἶναι τὰς φύσεις ἀπάντων, καὶ μηδὲν
 εἶναι ἄτακτον μηδὲ ἀόριστον ἐν τοῖς ὄσιν· ἀλλὰ
 πάντα ἔχνη φέρειν τῆς τοῦ ποιήσαντος σοφίας, ἐν
 ἑαυτοῖς δεικνύοντα, ὅτι ἐμπαράσκεια πρὸς τὴν φυ-
 λακίαν τῆς οἰκείας αὐτῶν σωτηρίας παρήχη. Λό-
 γου μὲν ἀμοιρος ὁ κύων, ἰσοδυναμοῦσαν δὲ ὁμως τῷ
 λόγῳ τὴν αἰσθησιν ἔχει. Ἄ γὰρ οἱ κατὰ πολλὴν σχο-
 λὴν τοῦ βίου καθεζόμενοι μόλις ἐξεῦρον οἱ τοῦ κό-
 σμου σοφοί, τὰς τῶν συλλογισμῶν λέγω πλοκάς, ταῦτα
 δεικνύται παρὰ τῆς φύσεως ὁ κύων πεπαιδευμένος.
 Τὸ γὰρ ἔχνος τοῦ θηρίου διερευνόμενος, ἐπειδὴν εὐ-
 ρη (46) αὐτὸ πολυτρόπως σχιζόμενον, τὰς ἐκασταχοῦ
 φεροῦσας ἐκτροπάς ἐπελθῶν, μονονοχὴ τὴν συλλογι-
 στικὴν φωνὴν ἀφίησι δι' ὧν πράσσει· Ἡ τήνδε, φη-
 σὶν, ἐτράπη τὸ θηρίον, ἢ τήνδε, ἢ ἐπὶ τὸδε τὸ μέρος·
 ἀλλὰ μὴν οὔτε τήνδε, οὔτε τήνδε, λειπόμνον ἔστι
 τῆδε ὠρμησθαι (47) αὐτὸ· καὶ οὕτως τῆ ἀναιρέσει
 τῶν ψευδῶν εὐρίσκει τὸ ἀληθές. Τί περισσότερον ποιού-
 σιν οἱ ἐπὶ τῶν διαγραμμαμάτων σεμνῶς καθεζόμενοι,
 καὶ τὴν κόνην καταχαράσσοντες, τριῶν προτάσεων
 ἀναιροῦντες τὰς (48) δύο, καὶ ἐν τῇ λειπομένη τὸ
 ἀληθὲς ἐξευρίσκοντες; Τὸ δὲ μνημονικὸν τῆς χάριτος
 τοῦ ζώου τίνα τῶν ἀχαρίστων πρὸς εὐεργέτας οὐ κατ-
 αισχύνει; ὅπου γε καὶ φονευθεῖσι δεσπότηαι κατ'
 ἱρημίαν πολλοὶ τῶν κυνῶν ἐπαποθανόντες μνημο-
 νεύονται. Ἡδὴ δὲ τινες ἐπὶ θερμῷ τῷ πάθει καὶ ὀδύγῳ
 τοῖς ἐκζητοῦσι τοὺς φονεὰς ἐγένοντο, καὶ ὑπὸ τὴν
 δίκτην ἀχθῆναι τοὺς κακούργους ἐποίησαν. Τί εἰπωσιν
 οἱ τὸν ποιήσαντα αὐτοὺς καὶ τρέφοντα Κύριον οὐ μόν-
 ον οὐκ ἀγαπῶντες (49), ἀλλὰ καὶ φίλοις κεχρημένοι

lupus pro suis catulis pugnat, quidam dixerit
 homo, qui et præcepto non obtemperat, et ipsam
 adulterat naturam, cum aut filius inhonestat patris
 senectutem, aut pater propter secundas nuptias
 priorum filiorum obliviscitur? Summus est in bru-
 tis animantibus sobolis ac parentum inter se amor,
 quod Deus ipsorum opifex, rationis defectum cum
 majore sentiendi facultate compensavit. Unde enim
 inter innumeras oves agnus e stabulis exsiliens
 ipsum matris colorem vocemque novit, et ad ipsam
 festinat, et proprios lactis fontes inquiri? Imo si
 in egenas matris mammas inciderit, tamen est illis
 contentus, multa plena et gravia ubera prætergres-
 sus. Unde itidem mater inter agnos quam plurimos
 proprium agnoscit? Vox una, idem color, similis
 omnium odor, quantum odoratu nostro objicitur :
 sed tamen quidam inest in ipsis sensus, nostra
 comprehensione acutior, quo cuique quod suum
 est dignoscere licet. Nondum sunt dentes catulo, et
 tamen adversus eos qui molestiam sibi afferunt,
 sese per os tuetur. Nondum cornua sunt vitulo :
 tamen novit ubi sibi arma enascentur. Ex his li-
 quet, quo in omnibus inest natura, id doctrina non
 comparari, nihilque in rebus esse aut inordinatum,
 aut improvidum : sed res omnes sapientiæ con-
 ditoris sui vestigia præ se ferre ; cum se ita produ-
 ctas esse declarent, ut sint paratæ ad suam salutem
 servandam. Et quidem canis expertus rationis est :
 attamen sensum rationi haud imparem habet. Quæ
 enim mundi sapientes per multum vitæ otium desi-
 dentes vix invenerunt, videlicet ratiocinationum
 ambages, hæc ab ipsa natura edoctus canis perhi-
 betur. Cum enim feræ indagat vestigium, ubi ipsum
 multipliciter fissum repererit, diverticula quoquo
 versum ferentia rinatus, tantum non ratiocinati-
 vam vocem per ea quæ agit, emitit : Fera, inquit,
 aut hac, aut illac divertit, aut in hanc partem :
 atqui neque hac, neque illac : reliquum est, ut ea
 istac digressa fuerit : atque ita, falsis rescissis, ve-
 rum invenit. Quid amplius faciunt, qui in theore-
 matibus demonstrandis cum gravitate desident, qui-
 que lineis pulveri insculptis, ex tribus propositioni-
 bus duas rejicientes, in ea quæ reliqua est, verum
 inveniunt? Porro beneficii memoria ab hoc animali
 conservata, cui viro in beneficos ingrato pudorem
 non inculit? Siquidem canes multi, dominis in de-
 serto loco interfectis, et ipsi immortui fuisse me-
 morantur. Quin etiam canes nonnulli, dum recens
 esset cædes, iis qui homicidas inquirebant, viæ
 etiam duces extiterunt, 85 atque in causa fuere,
 cur ad pœnam malefici raperentur. Quid dicturi

(43) Sic mss. Combef. cum Reg. octavo. Editi cum aliis mss. οἶδε μὲν τὴν φωνήν.

(44) Ita sex mss. Editi περιτύχοι. Mox Colb. secundus πολλά δὲ παραδ.

(45) Mss. quinque διάγνωσις. Editi ἐπίγνωσις. Reg. sextus γνώσις.

(46) Sex mss. ἐπειδὴν εὐρη. Editi εὐροι.

(47) Reg. sextus τήνδε ὠρμησθαι. Reg. tertius

τήνδε ὠρμησθαι. Mox Reg. 1 ἐπὶ τῶν γραμμάτων.

(48) Reg. sextus καθεζόμενοι καὶ γῆν καταχαράσσοντες τριῶν προτάσεων ἀναιροῦσι τὰς, terram si-
 gnificans.

(49) Sic Regii sextus et octavus. Editi cum aliis mss. simpliciter Κύριον οὐκ ἀγαπῶντες. Mox multi mss. τῆς αὐτῆς αὐτοῖς τραπέζης· quæ verba aliter disponuntur in editis.

sunt, qui Dominum conditorem ac nutritorem suum non solum non diligunt, sed amicis etiam utuntur iis, qui adversus Deum loquuntur iniquitatem, atque ejusdem cum ipsis mensæ participes sunt, ac inter ipsum sumendum cibum impia et contumeliosa in nutritorem verba tolerant?

5. At vero ad rerum creaturarum redeamus contemplationem. Animalia quæ facilius capiuntur, sunt fecundiora. Quocirca lepores et agrestes capræ multos procreant fetus, ovesque silvestres geminos partus edunt, ut ne genus ab animalibus cruda carne vescentibus consumptum, deliciat. Sed ex feræ quæ cæteras vorant, parum sunt secundæ. Quare læxna vix unius leonis mater efficitur. Nam, ut aiunt, lacerato unguium acie utero, prodit: viperæ quoque, eroso utero, nascuntur, meritam mercedem parenti rependentes. Adeo nihil non providum in rebus est, nihil est curæ eis debitæ expers. Quod si ipsa animalium membra consideraveris, nihil superfluum a Conditore adjectum, nihil necessarium detractum fuisse comperies. Carnivoris animalibus acutos aptavit dentes: talibus enim opus erat ob alimenti speciem. Quæ vero dimidia ex parte dentibus armata sunt, ea multis et variis alimentorum receptaculis instruxit. Nam quia prima vice non satis ab ipsis comminuitur alimentum, eis data facultas est cibum deglutitum iterum revocandi, ut ruminatione contritus, ei quod alitur accommodatus sit. Quibus animalibus gulæ, omasa, reticula et magna intestina insunt, ea in iisdem non inutiliter reconduntur: sed unumquodque usum ac munus necessarium explet. Longum est camelii collum, ut par sit pedibus, et eam qua vescitur herbam attingat. Ursæ, leonis, tigridis et cæterarum hujus generis animalium collum breve est, et humeris insitum: propterea quod herba ipsis alimentum non est, nec necesse habeant inclinare se ad terram, cum carnivora sint, ac sese ex animalium præda sustentent. Quid sibi vult proboscis in elephanto? Quia animal magnum, et terrestrium maximum, ad injiciendum occurrentibus terrorem productum, carnosum et obesi corporis esse oportebat. Huic si collum magnum, et pedibus par tributum fuisset, vix posset tractari, utpole quod ob hanc gravitatem semper deorsum

(50) Regii tertius et sextus ὑπὸ τῶν αἰμοδόρων, ab animalibus sanguinem cæterorum sugentibus. Ibidem Reg. sextus τὰ δὲ φθαρτικὰ τῶν ζῴων ὀλιγ. Colb. secundus φθαρτικὰ τῶν ἄλλων ζῴων. Alii mss. et editi ut in contextu. Non est quod scrupulosius his omnibus fidem adhibeamus, cum non pauca ex vulgi opinione narrentur. Neque tamen repertum iri puto quemquam tam iniquum, qui hæc aut similia summo viro rebus gravioribus intento condonare nolit.

(51) Codex Combef. cum multis aliis mss. ἐκτινύουσαι. Editi cum Coisl. secundo ἐκτινύουσαι. Statim duo mss. οὐδὲ τῆς ἐπιβαλλούσης.

(52) Codices septem ἄμοιρα. Editi et Coisl. primus ἄμοιρον. Et hic quoque librarii ob vanum solæcismi metum videntur ἄμοιρον pro ἄμοιρα scripsisse, eo videlicet consilio, ut vox ἄμοιρον voci οὐδὲν responderet. Sed nihil necesse, cum illud, τὰ

τοῖς λαλοῦσι κατὰ τοῦ Θεοῦ ἀδικίαν, καὶ τῆς αὐτῆς αὐτοῖς τραπέζης μετέχοντες, καὶ παρ' αὐτὴν τὴν τροφὴν τῶν κατὰ τοῦ τοῦ αἰώνου βλασφημιῶν ἀνεχόμενοι;

5. Ἄλλ' ἐπὶ τὴν θεωρίαν τῆς κτίσεως ἐπανίσταμεν. Τὰ εὐαλωτότερα τῶν ζῴων πολυγονώτερα. Διὰ τοῦτο πολυτόχοι λαγῶοι, καὶ αἶγες ἄγρια, καὶ πρόβατα ἄγρια διδμοτόχα, ἵνα μὴ ἐπιλείπη τὸ γένος ὑπὸ τῶν ὠμοδόρων (50) ἐκδαπανούμενον. Τὰ δὲ φθαρτικὰ τῶν ἄλλων, ὀλιγοτόχα. Ὁσὼν λέοντος ἐνὸς μόλις ἢ λέαινα μήτηρ γίνεται. Ταῖς γὰρ ἀκμαῖς τῶν ὀνύχων διασπαράζας τὴν μήτραν, οὕτω πρόεισιν, ὡς φασι· καὶ ἐχθὶναι τὰς μήτρας ἐκφαγοῦσαι προέργονται, πρέποντας τῇ γεννησαμένη τοὺς μισθοὺς ἐκτινύουσαι (51). Οὕτως οὐδὲν ἀπρονόητον ἐν τοῖς οὖσιν, οὐδὲ τῆς ἐπιβαλλούσης αὐτοῖς ἐπιμελείας ἄμοιρα (52). Κἂν αὐτὰ τὰ μέλη τῶν ζῴων καταμάθης, εὐρήσεις, ὅτι οὕτω περιττόν τι ὁ κτίσας προσέθηκεν, οὕτω ἀφείλε τῶν (53) ἀναγκαίων. Τοῖς σαρκοφάγοις ζῴοις ὀφείεις τοὺς ὀδόντας ἐνήρμοσε· τοιούτων γὰρ ἦν χρεῖα πρὸς τὸ τῆς τροφῆς εἶδος. Ἄ δὲ ἐξ ἡμισείας ὤπλισται τοῖς ὀδοῦσι, πολλαῖς καὶ ποικίλαις ἀποθήκαις τῶν (54) τροφῶν παρεσκεύασε. Διὰ γὰρ τὸ παρὰ τὴν πρώτην μὴ ἀρκούντως καταλεπτύνεσθαι τὴν τροφήν, ἔδωκεν αὐτοῖς τὸ καταποθὲν πάλιν ἀναπεμπάζεσθαι, ὥστε καταλεανθὲν (55) τῷ μηρυκισμῷ προσοικειοῦσθαι τῷ τροφίμῳ. Στόμαχοι, καὶ ἐχθίνοι, καὶ κεκρύφαλοι, καὶ ἐνυστρα, οὐκ ἀργῶς ἔγκειται (56) τῶν ζῴων τοῖς ἔχουσιν, ἀλλ' ἀναγκαίως χρεῖαν ἕκαστον ἐκπληροῖ. Μακρὸς ὁ τράχηλος τῆς καμήλου, ἵνα τοῖς ποσὶν ἐξιστάσθαι καὶ ἐφικνῆται (57) τῆς βοτάνης ἐξ ἧς ἀποζῆ. Βραχὺς καὶ τοῖς ὠμοῖς ἐνδεδικώς ὁ τράχηλος τῆς ἄρκτου· καὶ λέοντος δὲ, καὶ τίγριδος, καὶ τῶν λοιπῶν, ὅσα τούτου τοῦ γένους· ὅτι οὐκ ἐκ τῆς πόας αὐτοῖς ἡ τροφή, οὐδὲ ἀνάγκη πρὸς τὴν γῆν κατακλύπτειν, σαρκοφάγοις οὖσι, καὶ ἐκ τῆς ἄγρας τῶν ζῴων διαρκουμένοις. Τί βούλεται ἡ προνομαία τῷ ἐλέφαντι; Ὅτι μέγα τὸ ζῷον, καὶ τῶν χειρῶν τὸ μέγιστον, εἰς τὴν τῶν ἐντυγχανόντων ἐκπληξίαν παραχθὲν, πολὺσαρκον ἐχρῆν εἶναι καὶ συμπεφορημένον τὸ σῶμα. Τούτῳ εἰ μέγας καὶ ἀναλογῶν τοῖς ποσὶν ὁ τράχηλος προσετέθη, δυσμεταχειρίστος ἂν ἦν,

ἢ ὅσα, nullo negotio possit suppleri. Legas velim contextum. Statim Regii primus, tertius et octavus cum Colb. secundo τὰ μέλη. Editi cum uno aut altero ms. τὰ μέρη.

(53) Codex Combef. cum aliis quinque ἀφείλε τῶν. Editi ἀφείλετο τῶν.

(54) Codex Combef. et Reg. octavus τούτοις πολλαῖς καὶ ποικίλαις ἀποθήκαις τῶν, etc. Reg. sextus ποικίλας ταῖς τροφαῖς παρεσκεύασεν.

(55) Codices quatuor præter Combef. ὥστε καταλεανθὲν τῷ. Colb. secundus cum Reg. sexto et cum Bodl. ὥστε καταλεανθέντα τῷ. Editi καταλεανθέντα.

(56) Codices quinque ἔγκειται. Editi cum Colb. secundo ἔγκεινται.

(57) Colb. secundus οὐκ ἐφικνῆται. Aliquanto post mss. aliquoi ὅτι οὐχὶ ἐκ τῆς. Editi cum Colb. secundo ὅτι οὐκ.

τῶν υπερβάλλοντι βάρει καταρρέπων αἰεὶ πρὸς τὸ κάτω. Νῦν δὲ ἡ μὲν κεφαλὴ δι' ὀλίγων τῶν τοῦ αὐχένος σφονδύλων πρὸς τὴν βῆχιν συνάπτεται· ἔχει δὲ τὴν προνομαίαν, τὴν τοῦ τραχήλου χρεῖαν ἀποπληροῦσαν, δι' ἧς καὶ τὴν τροφήν προσαγεταί, καὶ τὸ ποτὸν ἀνιμάται. Ἀλλὰ καὶ ἀδιάρθρωτοι αὐτῶ οἱ πόδες, οἷον κίονες ἠνωμένοι, τὸ βάρος ὑποστηρίζουσιν. Εἰ γὰρ χαῦνα αὐτῶ καὶ δίφυρα ὑπέτεθη (58) τὰ κῶλα, συνεχεῖς ἂν ἐγίνοντο τῶν ἄρθρων αἱ ἔκτροπαί, συνολκάζοντος καὶ διανισταμένου κουφίζειν τὸ βάρος μὴ ἐξαρκοῦντων (59). Νῦν δὲ βραχὺς ἀστράγαλος ὑπέκειται τῶ ποδὶ τοῦ ἐλέφαντος· οὔτε μέντοι εἰς ἀγκύλην οὔτε εἰς γόνυ διήρθρωται. Οὐ γὰρ ἂν ὑπήνεγκε τὸ τῶν ἄρθρων ὀλισθηρὸν τὴν πολυσαρκίαν τοῦ ζώου πολλὴν αὐτῶ περιεχυμένην καὶ περιτρέμουσαν. Ὅθεν χρεῖα γέγονε τοῦ μυκτῆρος ἐκείνου μέχρι ποδῶν καθιεμένου. Οὐχ ὄρας ἐν τοῖς πολέμοις, ὅτι οἰονεῖ πύργοι τινεὶ ἐμφύχοι τῆς φάλαγγος προσηγούνται; ἢ βουνοὶ τινεὶ σάρκινοι, ἀνυπόστατον ἔχοντες τὴν ὄρμην, τῶν ἐναντίων τὸν συνασπισμὸν διακόπτουσιν; Οἷς εἰ μὴ ἦν ἀναλογούνητα τὰ κάτω, πρὸς οὐδένα ἂν χρόνον τὸ ζῶον διήρκεσε. Νῦν δὲ ἡδὴ τινεὶ Ἱστοροῦσι καὶ τριακόσια ἔτη καὶ πλείω τούτων βιῶν τὸν ἐλέφαντα· διὰ τοῦτο συμπεπηγός (60) καὶ οὐ διτθρθρωμένον τὰ κῶλα. Τὴν δὲ τροφήν, ὡσπερ ἐφαμεν, ἡ προνομαία χαμῶθεν ἐπὶ τὸ ὕψος διακομίζει, ὀφειδῶς τις οὐσα καὶ ὑγροτέρα τὴν φύσιν. Οὕτως ἀληθὲς ὁ λόγος, ὅτι οὐδὲν περιττὸν οὐδὲ ἔλλειπον ἐν τοῖς κτισθεῖσι δυνατὸν εὐρεθῆναι. Τοῦτο μέντοι τοσοῦτον ἂν τῶ μεγέθει, ὑποχείριον ἡμῖν κατέστησεν ὁ θεὸς (ὥστε καὶ διδασκόμενον συνιέναι, καὶ τυπτόμενον καταδέχεσθαι), ἐναργῶς ἡμᾶς ἐκδιδάσκων, ὅτι πάντα ὑπέταξεν ἡμῖν, διὰ τὸ κατ' εἰκόνα ἡμᾶς πεποιῆσθαι (61) τοῦ κτίσαντος. Οὐ μόνον δὲ ἐν τοῖς μεγάλοις τῶν ζώων τὴν ἀνεξιχνίαστον σοφίαν ἔξεστι κατιδεῖν, ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς μικροτάτοις οὐδὲν ἑλαττον συναγείραι τὸ θαῦμα. Ὅσπερ γὰρ οὐ μᾶλλον θαυμάζω τὰς μεγάλων ὄρων κορυφάς, αἱ τῶ πλησίον εἶναι τῶν νεφῶν τῆ συνεχεῖ περιπλοία διασώζουσι τὸ χειμέριον, ἢ τὴν ἐν ταῖς φάραξι κοιλότητα, οὐ μόνον τὸ δυσήνεμον τῶν ὑψηλῶν διαφεύγουσαν, ἀλλὰ καὶ ἀλεινὸν αἰεὶ τὸν ἄερα συνέχουσιν· οὕτως καὶ ἐν ταῖς τῶν ζώων κατασκευαῖς οὐ μᾶλλον ἄγαμαι τὸν ἐλέφαντα τοῦ μεγέθους ἢ τὸν μῦν, ὅτι φοβερός ἐστὶ τῶ ἐλέφαντι· ἢ τὸ λεπτότατον τοῦ σκορπίου κέντρον, πῶς ἐκόλληθεν ὡσπερ αὐλὸν ὁ τεχνίτης, ὥστε δι' αὐτοῦ τὸν ἰδὲν τοῖς τρωθεῖσιν ἐνίσταται. Καὶ μηδεὶς ἐγκαλεῖται τοῦτου ἐνεκεν τῶ ποιητῆ, ὅτι ἰοδόλα ζῶα καὶ φθαρτικὰ καὶ πολέμια τῆ ζωῆ ἡμῶν ἐπεισήγαγεν· ἢ οὕτω

vergeret. Nunc autem caput quidem per paucas cervicis compages cum dorsi spina conjungitur : habet vero proboscidem, colli officio ac munere fungentem, per quam et alimentum assumit, et potum exhaurit. Sed et pedes ipsius articulis minime distincti, velut columnæ conjunctæ, omnis suffulciunt. Etenim si laxi et flexibiles pedes ei fuissent suppositi, crebræ factæ fuissent articulorum e suis sedibus motiones : quandoquidem dum flexis genibus consideret, aut exsurget, ferendo ponderi pares non essent. Nunc vero parvus talus subjicitur elephantis pedi : 86 neque tamen ad curvaturam, neque ad genu compactus articulis est. Nam articulorum inconstantia ac mobilitas multam animalis corpulentiam, ipsi circumfusam ac titubantem, ferre nequam potuisset. Unde nasus ille ad pedes usque demissus, fuit necessarius. Nonne vides in bellis, quod velut animata quædam turres aciem præcedant ? aut quod velut carnei quidam colles, intolerabili impetu impulsæ, densata hostium agmina perumpant ? Quibus nisi partes infernæ responderent, tempore ullo persistere animal illud minime posset. Nunc autem referunt nonnulli trecentis annis et amplius vivere elephantem : propterea pedes ejus compacti sunt, nec nullis articulis dividuntur. Cæterum, uti diximus, proboscis e terra sursum effert alimentum : ea nempe serpentis habet speciem, atque ex sua natura facilius flectitur. Adeo vera illa sententia est, nihil quod aut redundet, aut deficiat, in rebus creatis inveniri posse. Atqui illud tantæ magnitudinis animal nobis Deus subdidit : adeo ut si doceatur, intelligat ; si percutiatur, perferat. Nimirum clare nos edocet quod ad Creatoris imaginem conditi sumus, ob id nobis fuisse subjecta omnia. Non solum autem in magnis animalibus impervestigabilem sapientiam videre est, sed etiam in minimis nihil minora miracula colligere licet. Quemadmodum enim magna montium cacumina, quæ ob nubium vicinitatem per continuos flatus hibernæ frigus conservant, non miror magis, quam vallium concava, quæ non solum ventorum sublimium sævitiam declinant, sed etiam tepidum aerem semper retinent : sic etiam in animalium constitutione, non magis admiror elephantem ob magnitudinem, quam murem, qui metuendus est elephantis : vel, quam tenuissimum scorpii aculeum, quomodo eum artifex ipse tanquam tibiam cavavit, ut per illum virus sauciatis immittatur. Nec quisquam incuset Conditorum, quod animalia venenata exitio-

(58) Reg. primus ἐπέτεθη. Reg. sextus προστέθη.

(59) Regii primus, quintus et octavus ἐξαρκοῦντα. Editti cum aliis mss. non paucis ἐξαρκοῦντων.

(60) Illa, διὰ τοῦτο συμπεπηγός, etc., ita reddita sunt a veteri interprete, ut dicas elephantem idcirco tot annorum spatio vivere, quod pedes habeat compactos, nec articulis ullis distinctos. Sed ea non est verborum Basilii sententia. Hoc autem dicit, inde constare pedes elephantis compingi, et articulis destitui, quod elephas tanto temporis spatio vivat.

Putabat enim futurum fuisse, ut tantæ molis animal non potuisset stare et consistere, nisi pedes ejus articulis caruissent : sed statim suo ipsius pondere ruiturum. Ita quidem sensisse Basilium arbitrator : neque tamen continuo velim hanc opinionem pro vera haberi. Probe enim scio gravissimum Patrem, cui res ejusmodi diligenter expendere non vacabat, eas quæ sua ætate vigeabant opiniones non raro in his libris incautus secutum esse.

(61) Reg. primus ἡμᾶς ποιεῖσθαι. Colb. secundus διὰ τὸ κατ' εἰκόνα γενέσθαι τοῦ κτίσαντος.

saque ac vitæ nostræ adversantia produxit : aut pari ratione possit quis vituperare pædagogum, qui puerorum levitatem inconstantiamque in ordinem redigeret, quique plagis ac flagellis eorum lasciviam ac protervitatem castigaret.

6. Fidei argumentum sunt bestię. Domino confidis ? *Super aspidem et basiliscum ambulabis, et conculcabis leonem et draconem* ¹⁰. Atque per fidem potestatem habes ambulandi super serpentes ac scorpianos. An non vides, viperam Paulo sarmenta colligenti adhærentem, nollunquæ ei detrimentum inferentem ¹¹, quod ille sanctus inventus est fide plenus ? Quod si fide cares, non magis timeas bestiam, quam tuam ipsius incredulitatem, qua te ipsum omni corruptioni obnoxium effecisti. Atqui jamdudum adverte a me expositulari generationis hominis explanationem, et mihi videor tantum non audire auditores in cordibus clamantes : Nostra quidem qualia ex sua natura sint edocemur, nos vero ipsos ignoramus. Necesse **87** est igitur, cunctatione omni qua detinebamur, repulsa, de his disserere. Et vero se ipsum cognoscere, videtur esse res omnium difficillima. Non enim solum oculus extrinseca prospiciens, ad semet conspiciendum visu non utitur : sed et ipsa mens nostra, acute peccatum alienum intuens, ad propria agnoscentia delicta tarda est. Idcirco et nunc oratio nostra, licet aliena diligenter transegerit, ad ea quæ ad nos pertinent, investiganda, segnis est, et tarditate plena : quamquam non licet magis ex cœlo et terra, quam ex nostra propria constitutione Deum cognoscere, ei certe, qui seipse prudenter scrutatus fuerit, uti ait Propheta : *Mirabilis facta est scientia tua ex me* ¹² : hoc est, ubi me ipse novi, præstantissimam tuam sapientiam ipse didici. *Et dixit Deus : Faciamus hominem* ¹³. Ubi, quæso, Judæus est, qui in superioribus, dum theologię lumen velut per fenestras quasdam illucesceret, ac secunda quidem persona mystice demonstraretur, necdum tamen clare essulgeret, pugnat adversus veritatem, atque ipsum Deum ad seipsum loqui affirmabat ? Ipse enim, inquit, dixit, et ipse fecit. *Fiat lux, et facta est lux* ¹⁴. Erat igitur et tunc in ipsorum verbis obvia manifesta que ineptia. Quis enim faber ferrarius, aut lignarius, aut quis d

δ' ἄν (62) τις καὶ παιδαγωγῷ ἐγκαλοῖη εἰς τᾶξιν ἄγοντι τὴν εὐκολίαν τῆς νεότητος, καὶ πληγαῖς καὶ μάστιξι τὸ ἀκόλαστον σωφρονίζοντι.

6. Πίστειός ἐστιν ἀπόδειξις τὰ θηρία. Πέποιθας ἐπὶ Κύριον ; Ἐπὶ ἀσπίδα καὶ βασιλισκὸν ἐπιθήσει. καὶ καταπατήσεις λέοντα καὶ δράκοντα. Καὶ ἔχεις τὴν διὰ πίστεως ἐξουσίαν πατεῖν (63) ἐπάνω βρεων καὶ σκορπιῶν. Ἡ οὐχ ὄραξ, ὅτι φρυγανιζομένων τῷ Παύλῳ ἐνάψας ὁ ἔχρις οὐδεμίαν προσερίψατο βλάβην, διὰ τὸ πλήρη πίστεως εὐρεθῆναι (64) τὸν ἅγιον ; Εἰ δὲ ἀπιστος εἶ, φοβοῦ μὴ μᾶλλον τὸ θηρίον ἢ τὴν σεαυτοῦ ἀπιστίαν, δι' ἧς κἀση φοροῖ σεαυτὸν εὐάλωτον κατεσκεύασας. Ἄλλὰ γὰρ αἰσθάνομαι πάλαι τὰ (65) περὶ τῆς τοῦ ἀνθρώπου γενέσεως ἀπειτούμενος, καὶ μονουχὶ ἀκούειν δοκῶν τοῦ τῶν ἀκροατῶν ἐν ταῖς καρδίαις καταδούντων, ὅτι τὰ μὲν ἡμέτερα ὁποῖά τινά ἐστι τὴν φύσιν διδασκόμεθα, ἡμᾶς δὲ αὐτοὺς ἀγνοοῦμεν. Ἀνάγκη οὖν εἰπεῖν, τὸν κατέχοντα ἡμᾶς ὄκνον παρωσαμένους. Τῷ ὄντι γὰρ εἴκοι πάντων εἶναι χαλεπώτατον ἑαυτὸν ἐπιγνώσκειν. Οὐ γὰρ μόνον (66) ὕψαλμος τὰ ἐξω βλέπων ἐπ' ἑαυτὸν οὐ κέχρηται τῷ ὄραϊν, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ἡμῶν ὁ νοῦς, ὀξέως τὸ ἀλλότριον ἀμάρτημα καταδύεται, βραδύς ἐστι πρὸς τὴν τῶν οἰκείων ἐλαττωμάτων ἐπίγνωσιν. Διὰ τοῦτο καὶ νῦν ὁ λόγος, ἐξέως ἐπελθὼν τὰ ἀλλότρια, νωθρός ἐστι καὶ ὄκνου πλήρης πρὸς τὴν τῶν οἰκείων ἐξέτασιν· καίτοι οὐ μᾶλλον ἐξ οὐρανοῦ καὶ γῆς τὸν Θεὸν ἔστιν ἐπιγνώσκειν, ἢ καὶ ἐκ τῆς οἰκείας ἡμῶν κατασκευῆς τὸν γε συνετῶς ἑαυτὸν ἐξετάσαντα, ὡς φησὶν ὁ προφήτης· Ἐθαυμαστώθη ἡ γνώσις σου ἐξ ἐμοῦ· τουτέστιν, ἑμαυτὸν καταμαθὼν, τὸ ὑπερέβαλλον τῆς ἐν σοὶ σοφίας ἐξεδιδάχθη. Καὶ εἶπεν ὁ Θεός· Ποιήσωμεν ἄνθρωπον. Ποῦ μοι ὁ Ἰουδαῖος, ὃς ἐν τοῖς κατόπις, ὡς περὶ διὰ θυρίδων τινῶν τοῦ τῆς θεολογίας φωτὸς διαλάμποντο, καὶ δευτέρου προσώπου τοῦ ὑποδεικνυμένου (67) μὲν μυστικῶς, οὐπω δὲ ἐναργῶς ἐκφανέντος, πρὸς τὴν ἀλήθειαν ἀπεμάχητο, αὐτὸν ἑαυτῷ λέγων τὸν Θεὸν διαλέγεσθαι ; Αὐτὸς γὰρ εἶπε, φησὶ, καὶ αὐτὸς ἐποίησε. Γενηθήτω φῶς, καὶ ἐγένετο φῶς. Ἦν μὲν οὖν καὶ τότε πρόχειρος ἐν τοῖς παρ' αὐτῶν λεγομένοις ἡ ἀτοπία. Τίς γὰρ χαλκεὺς, ἢ τέκτων, ἢ σκυτοτόμος, ἐπὶ τῶν ὀργάνων τῆς τέχνης μόνος καθήμενος (68), οὐδενὸς αὐτῷ συνεργούντος, λέγει αὐτὸς ἑαυτῷ· Ποιήσωμεν τὴν μάχαιραν, ἢ συμπήξωμεν τὸ ἄροτρον, ἢ ἀπεργασώμεθα τὸ ὑπόδημα· ἀλλ' οὐχὶ σιωπῇ τὴν ἐπιβάλλουσαν ἐνέργειαν ἐκτελεῖ ; Φλυαρία γὰρ τῷ ὄντι δεινή, ἀρχοντά τινα ἑαυτοῦ καὶ ἐπιστάτην καθῆσθαι, δεσποτικῶς ἑαυτοῦ καὶ σφοδρῶς

¹⁰ Psal. xc, 13. ¹¹ Act. xxviii, 3-6. ¹² Psal. cxxxviii, 6. ¹³ Gen. i, 26. ¹⁴ Gen. i, 3.

(62) Ita quinque mss. Editi vero οὕτω γ' ἄν.
(63) Reg. sextius ἐξουσίαν περιπατεῖν. Mox editi ἢ οὐχ ὄραξ. Deest ἢ in duobus mss.
(64) Codices quinque πίστεως εὐρεθῆναι. Editi πίστεως εἶναι.
(65) Colb. secundus αἰσθάνομαι πάλιν τὰ.
(66) Tres mss. optimæ ποιεῖ οὐ γὰρ μόνος. Editi

cum aliis quibusdam mss. μόνον.

(67) Editio Basil. cum quinque mss. præter Bodd. τοῦ ὑποδεικνυμένου. Deest articulus in editione Paris.

(68) Quatuor mss. μόνος καθεζόμενος. Editi cum duobus mss. καθήμενος.

κατασπεύδοντα. Ἄλλ' ἔμωσ οἱ αὐτὸν τὸν Κύριον σκωφαντῆσαι μὴ κατοκνήσαντες, τί οὐκ ἂν εἰποιεν γεγυμνασμένῃ πρὸς τὸ ψεῦδος τὴν γλῶσσαν ἔχοντες; Ἡ μέντοι παρούσα φωνὴ παντελῶς αὐτῶν ἀποφράσσει τὸ στόμα· *Καὶ εἶπεν ὁ Θεός· Ποιήσωμεν ἄνθρωπον*. Μὴ καὶ νῦν, εἶπέ μοι, μεμονωμένον ἐστὶ τὸ πρόσωπον; Οὐ γὰρ γέγραπται· Γενηθήτω ἄνθρωπος, ἀλλὰ, *Ποιήσωμεν ἄνθρωπον*. Ἐως οὕτω ὁ διδασκόμενος παρεφαίνετο, ἐν βάθει ἐκεκάλυπτο τῆς θεολογίας τὸ (69) κήρυγμα ὅτε λοιπὸν ἀνθρώπου γένεσις προσδοκᾶται, παραγυμνοῦται ἡ πίστις, καὶ τρανότερον παραδηλοῦται τῆς ἀληθείας τὸ δόγμα. *Ποιήσωμεν ἄνθρωπον*. Ἀκούεις, ὦ Χριστομάχε, ὅτι τῷ κοινωπῷ (70) τῆς δημιουργίας προσδιλέγεται, *Δι' οὗ καὶ τοὺς αἰῶνας ἐποίησεν*· ὃς φέρει τὰ σύμπαντα τῷ ῥήματι τῆς δυνάμεως αὐτοῦ. Ἄλλ' οὐ γὰρ ἡσυχῇ παραδέχεται τὸν λόγον τῆς εὐσεβείας· ὡσπερ δὲ τῶν θηρίων τὰ μισανθρωπότερα, ἐπειδὴν τοῖς ζώοις ἐναποκλεισθῆ, περιδρῦχεται (71) τοῖς κυλινδροῖς, τὸ μὲν πικρὸν καὶ ἀήμερον τῆς φύσεως ἐνδεικνύμενα, ἐκπληρῶσαι δὲ τὴν μανίαν οὐκ ἔχοντα· οὕτω καὶ τὸ ἐχθρὸν τῆς ἀληθείας γένος οἱ Ἰουδαῖοι, στενωχωρούμενοι (72). Πολλὰ, φασίν, ἐστὶ τὰ πρόσωπα πρὸς οὓς ὁ λόγος γέγονε τοῦ Θεοῦ. Τοῖς ἀγγέλοις γὰρ λέγει τοῖς παρεστῶσιν αὐτῷ· *Ποιήσωμεν ἄνθρωπον*. Ἰουδαϊκὸν τὸ πλάσμα, τῆς ἐκεῖθεν εὐκολίας τὸ μυθολόγημα· ἵνα τὸν (73) ἕνα μὴ παραδέξωνται, μυρίους εισάγῃσι. Καὶ τὸν Ἰῶν ἀθετοῦντες, οἰκέταις τὸ τῆς συμβουλίας ἀξίωμα περιάπτουσι· καὶ τοὺς ὁμοδόλους ἡμῶν κυρίους ποιοῦσι τῆς ἡμετέρας δημιουργίας. Τελειούμενος ἄνθρωπος πρὸς τὴν τῶν ἀγγέλων ἀξίαν ἀνάγεται. Ποῖον δὲ δημιουργημα Ἰσὺν δύναται εἶναι τῷ κτίσαντι; Σκόπει δὲ καὶ τὰ (74) ἐφεξῆς· *Κατ' εἰκόνα ἡμετέραν*. Τί λέγεις πρὸς τοῦτο; Μὴ καὶ εἰκὼν μία Θεοῦ καὶ ἀγγέλων; Ἰοῦ μὲν γὰρ καὶ Πατρὸς πᾶσα ἀνάγκη τὴν αὐτὴν εἶναι μορφήν· θεοπεπῶς δηλονότι τῆς μορφῆς νοουμένης, οὐκ ἐν σχήματι σωματικῷ, ἀλλ' ἐν τῷ ιδίωματι τῆς θεότητος. Ἄκουε καὶ σὺ ὁ ἐκ τῆς νέας κατατομῆς (75), ὁ τὸν Ἰουδαϊσμὸν πρεσβεῦων ἐν Χριστιανισμοῦ προσποίησει. Τίτι λέγει· *Κατ' εἰκόνα ἡμετέραν*; Τίτι ἄλλω γε ἢ τῷ ἀπαυγάσματι τῆς δόξης, καὶ χαρακτηρὶ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ (76), ὃς ἐστὶν εἰκὼν τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου; Τῇ ἰδίᾳ τοίνυν εἰκὼν τῇ ζώῳ, τῇ εἰπού-

At sibi, atque domini more vehementer se ipse urgeat. Veruntamen qui ipsum Dominum calumniari veriti non sunt, quid dicere non possint, linguam habentes ad mendacium exercitatum? At præsens vox omnino os ipsorum oppilat. *Et dixit Deus : Faciamus hominem*. Nunc jam, dic mihi, nunquid unica est persona? Non enim scriptum est : *Fiat homo, sed, Faciamus hominem*. Quandiu nondum apparebat qui doceretur, in profunda occulta erat theologiæ prædicatio : cum autem hominis exspectatur generatio, denudatur fides, clariusque revelatur veritatis dogma. *Faciamus hominem*. Audis, o Christi oppugnator, ipsam ad officii socium loqui : *Per quem fecit et sæcula; qui portat omnium verbo virtutis suæ* ²¹. Sed non tacite verba excipit pietatis : at quemadmodum bestiæ quæ homini sunt infensissimæ, cum in caveis includuntur, circum sepimenta fremdent, atque amaritudinem quidem ac feritatem naturæ ostendunt, nec tamen furorem suum possunt explere : ita et gens veritatis inimica, Judæi ad angustias redacti, multas aiunt esse personas, ad quas Dei sermo directus est. Dicit enim astantibus sibi angelis : *Faciamus hominem* ²². Judaicum commentum est, atque levitatis inde profectæ inventum : ut ne unum suscipiant, innumeros inducunt. Et Filium reprobantes, famulis dignitatem attribuunt consilii, et conservos nostros efficiunt creationis nostræ dominos. Homo perfectus ad angelorum evehitur dignitatem. Quale autem officium par esse potest **SS** conditori? Considera autem et quæ sequuntur : *Ad imaginem nostram*. Quid dicis ad hoc? Num et Dei et angelorum una est imago? Filii quidem et Patris eandem esse formam omnino necesse est; forma videlicet, uti Deum decet, intellecta, non in corporea figura, sed in divinitatis proprietate. Audi et tu qui ex nova concisione es, qui Christianismi nomine atque simulatione stabilis Judaismum. Cui dicit : *Ad imaginem nostram*? Cui, quæso, alteri quam gloriæ splendori, et substantiæ ipsius characteri, qui est Dei invisibilis imago? Itaque imagini suæ viventī, quæ dixit : *Ego et Pater unum sumus* ²³; et : *Qui me vidit, vidit Patrem* ²⁴; huic dicit : *Faciamus hominem ad imaginem nostram*. Ubi est imago una,

²¹ Hebr. 1, 2, 3. ²² Gen. 1, 26. ²³ Joan. x, 30.

²⁴ Joan. xiv, 9.

(69) Ita mss. septem. Editi cum aliis quibusdam D mss. κεκάλυπτο τῆς θεογνωσίας τό. Theologiæ autem prædicatiōnem dicit doctrinam eam, qua personæ sanctissimæ Trinitatis aperte prædicatur.

(70) Sic Regii primus, tertius et quintus cum Colb. secundo. Editi cum uno aut altero ms. τῷ κοινῷ. Infra Reg. sextus solus λόγον τῆς ἀληθείας· ὡσπερ.

(71) Reg. primus ζώοις ἐναποσκιασθῆ περιδρῦχεται. Editio Basil cum hex. mss. περιδρῦχεται. Editio Paris. περιδρυχᾶται.

(72) Reg. primus οὕτω καὶ τὸ τῶν ἐχθρῶν τῆς ἀληθείας Ἰουδαίων γένος, στενωχωρούμενοι. Reg. tertius οὕτω καὶ τὸ ἐχθρὸν τῆς ἀληθείας Ἰουδαίων γένος, στενωχωρούμενοι. Editi cum tribus mss. ut in contextu.

(73) Colb. secundus ἕνα γὰρ τόν. Bodl. ἕνα τὸν ἕνα μὴ δέξωνται. Statim idem mss. μυρίους ἐπεισάγουσιν. Subinde quatuor mss. τὸ τῆς συμβουλῆς. Editi cum uno aut altero mss. τὸ τῆς συμβουλίας.

(74) Mss. plerique omnes καὶ τὰ. Editi καὶ τό. (75) *Κατατομῆς*. Vox est Pauli, Philipp. iii, 2, βλέπετε κατατομήν. *Caveat concisionem*. Sic autem Apostolus vocabat Judæos per contemptum, eorumque concisionem in carne positam totam nostræ concisioni plane spirituali opponere.

(76) Editi et Coisl. primus et Reg. octavus ὑποστάσεως αὐτοῦ. Nec aliter legitur in Epist. ad Hebr. 1, 3. At deest αὐτοῦ in sex mss. Quæ sequuntur verba, ὃς ἐστίν, etc., reperiuntur in Epist. ad Coloss. 1, 15.

quomodo fuerit dissimilitudo? *Et fecit Deus hominem* 27. Non, *Fecerunt*. Vitavit hoc loco personarum multitudinem. Postquam autem per illa eruditum Judæum, per hæc vero errorem gentilium exclusit, tuto recurrit ad unitatem, ut et Filium cum Patre intelligas, et periculum multitudinis deorum effugas. *In imagine Dei fecit ipsum* 28. Rursus personam ejus qui secum simul operabatur, introduxit. Non enim dixit: In imagine sui ipsius; sed, *In Dei imagine*. In quo autem præferat Dei imaginem homo, et quo pacto similitudinis ejus sit particeps, in sequentibus, Deo dante, exponemus. Nunc autem id solum dicatur, si una est imago, unde tibi in mentem venit impietatem tam intolerandam proflteri, ut Filium Patri dissimilem dicas? O ingratum animum! quandoquidem similitudinem eam, cujus factus es particeps, beneficii auctori non rependis, et ea quæ dono concessa sunt, tibi ipsi quidem propria manere putas, sed non sinis habere Filium cum genitore acceptam a natura similitudinem. Verum nobis silentium indicit tempus advesperascens, quippe quod jamdudum solum ad occidentem demiserit. Hic igitur et nos dictis contenti, orationem consopiamus. Nunc quidem quantum studio vestro excitando satis fuit, sermonem attingimus: sed perfectiorem rerum propositarum inquisitionem in consequentibus, Spiritu sancto adjuvante, adhibebimus. Abite exsultantes, amans Christi concio, et omnis obsonii sumptuosi et variorum condimentorum loco, eorum quæ diximus memoria honestas vestras mensas instruite. Confundatur qui dissimilitudinem inducit: pudore afficiatur Judæus: gaudeat pius dogmatibus veritatis: glorificetur Dominus, cui gloria et imperium in sæcula sæculorum Amen.

ση (77)· Ἐγὼ καὶ ὁ Πατήρ ἐν ἑσμεν, καὶ, Ὁ ἑωρακῶς ἐμέ, ἑώρακε τὸν Πατέρα· ταύτη λέγει· Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν. Ὅπου μία εἰκὼν, ποῦ τὸ ἀνόμοιον; Καὶ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον. Οὐχί, Ἐποίησαν. Ἐφυγεν ἐνταῦθα τὸν πληθυσμὸν τῶν προσώπων. Δι' ἐκείνων μὲν τὸν Ἰουδαῖον παιδεύων, διὰ τούτων δὲ τὸν Ἑλληνισμὸν ἀποκλείων, ἀσφαλῶς ἀνέδραμεν ἐπὶ τὴν μονάδα, ἵνα καὶ Υἱὸν νοῆς μετὰ Πατρός, καὶ τῆς πολυθείας ἐκφυγῆς τὸ ἐπικίνδυνον. Ἐν εἰκόνι Θεοῦ (78) ἐποίησεν αὐτόν. Πάλιν τοῦ συνεργοῦ τὸ πρόσωπον παρεισήγαγεν. Οὐ γὰρ εἶπεν, Ἐν εἰκόνι αὐτοῦ, ἀλλ', Ἐν εἰκόνι Θεοῦ. Ἐν τίνι μὲν οὖν ἔχει τὸ κατ' εἰκόνα Θεοῦ ὁ ἄνθρωπος, καὶ πῶς μεταλαμβάνει τοῦ καθ' ὁμοίωσιν, ἐν τοῖς ἐφεξῆς, Θεοῦ διδόντος, εἰρήσεται· νῦν δὲ τοσοῦτον λεγέσθω, ὅτι εἰ μία εἰκὼν, πόθεν σοι ἐπῆλθεν ἀφόρητα δυσσεβεῖν, ἀνόμοιον λέγοντι τὸν Υἱὸν τῷ Πατρὶ; Ὡς τῆς ἀχαριστίας! ἤς μετέλαβες ὁμοιωτήτος, ταύτης οὐ μεταδίδως τῷ εὐεργέτῃ; καὶ σαυτῷ μὲν κύρια μένειν τὰ ἐκ τῆς χάριτος παρασχεθέντα (79) νομίζεις, τῷ δὲ Υἱῷ τὴν ἐκ φύσεως ὁμοιότητα πρὸς τὸν γεννήσαντα ἔχειν οὐκ ἐπιτρέπεις; Ἀλλὰ σιωπὴν γὰρ ἡμῖν ἐπιτάσσει λοιπὸν ἡ ἐσπέρα πάλα πρὸς δυσμὰς τὸν ἥλιον παραπέμφασα. Ἐνταῦθα δὲ οὖν τὸν λόγον καὶ ἡμεῖς κατευνάσωμεν (80), ἀρκεσθέντες τοῖς εἰρημένοις. Νῦν μὲν οὖν ὅσον διεγείραι ὑμῶν τὸν ζῆλον τοῦ λόγου παρηψάμεθα· τὴν δὲ τελειοτέραν περὶ τῶν προκειμένων ἐξέτασιν ἐν τοῖς ἐξῆς ἀποδώσομεν τῇ συνεργίᾳ τοῦ Πνεύματος. Ἄπιτέ (81) μὲν χαίροντες, ἡ φιλόχριστος ἐκκλησία, ἀντὶ παντὸς ἔξου πολυτελοῦς καὶ τῶν ποικίλων καρυκευμάτων τῇ μνήμῃ τῶν εἰρημῶν τὰς σεμνὰς ὑμῶν κατακοσμοῦντες τραπέζας. Καταυχυνέσθω ὁ ἀνόμοιος, ἐντρεπέσθω ὁ Ἰουδαῖος, ἀγαλλέσθω τοῖς δόγμασι τῆς ἀληθείας ὁ (82) εὐσεβής, δοξαζέσθω ὁ Κύριος, ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

MONITUM.

89 Basilii in *Psalms* orationes post Opus sex dierum edendas esse judicavimus. Visum est enim Scripturam a Scriptura non separare. Quod si utrasque orationes et in *Hexaemeron* et in *Psalms* inter se comparare volumus, non negabo quidem priores posterioribus longe apud antiquos fuisse celebriores: sed non facile concedam utiliores esse. Et ut semel dicam quod sentio, eloquentia si spectetur atque varietas argumenti, patiar *Hexaemeron* anteponi; si fructus atque utilitas, non item.

Psalms paucos interpretatus est Basilius, aut certe paucorum interpretationem ad nos usque pervenisse.

27 Gen. 1, 27. 28 ibid.

(77) Sic codices tres. Editi ζῶση τε καὶ εἰπούση· Ἐγὼ τε καὶ ὁ. Consentit textus sacre cum mss.

(78) Ἐν εἰκόνι Θεοῦ· ubi LXX significantius κατ' εἰκόνα Θεοῦ.

(79) Reg. quintus σοι παρασχεθέντα. Subinde editi τῷ δὲ Κυρίῳ τῆν. At sex mss. τῷ δὲ Υἱῷ τῆν. Infra Reg. primus εἰς δυσμὰς.

(80) Reg. quintus καταπυρρῶμεθα, Reg. 3 κατα-

πυρρῶμεν. Editi cum aliquibus mss. ut in textu.

(81) Editi ἄπιτε γούν. Deest γούν in nostris sex mss. et in Bodl. Et quidem particula γούν eo magis suspecta videri debet, quod Basilio nequaquam familiaris sit.

(82) Colb. secundus δόγμασι τῆς Ἐκκλησίας ὁ. Staum idem codex κράτος, ἡ τιμὴ καὶ προσκύνησις εἰς.

constat. Mihi quidem dubium non est, quin gravissimus Pater et alios psalmos interpretatus sit, cum vix possit afferri ratio, cur hos quos habemus exposuisset unos : sed tamen his assentiri non queo, qui argumentam certissimum atque evidentissimum ex interpretatione psalmi septimi et tricesimi peti posse arbitrantur. Quod enim alunt (83), citari in hac interpretatione explanationem psalmi sexti, nec tamen eam usquam comparere, id futile est omnino et inane. Illa enim psalmi tricesimi septimi interpretatio, uti ostendimus, Eusebii fetus est, non Basilii. Præter hos quos habemus psalmos, citari et alios a Metaphrasta haud ignoramus : sed Metaphrastæ in litteris auctoritas ea non est, quam cæco impetu sequi cogamur.

Circumferuntur nomine Basilii decem et septem *Orationes in Psalmos*. Sed fere convenit inter doctos, alteram in vicesimum octavum psalmum homilianam ad eum minime pertinere : sed opus esse plagiarium, vel potius studiosi cuiuspiam, qui se exercere, et Basilium imitari voluerit. Oratio quoque in septimum et tricesimum psalmum suspecta quidem visa est Combefisio : sed noluit quidquam statuere, aut pronuntiare. Potuisset tamen, cum oratio illa, ut monuimus, auctorem habeat non Basilium, sed Eusebium. De his fusi in Præfatione.

Reliquæ quindecim orationes pro genuino Basilii fetu habentur ab omnibus. Me quidem magnopere tot eruditorum virorum commovet auctoritas : sed ne in eorum sententiam concedam, prohibent multa, eaque gravissima. Res autem inquisitionem longiorem diligentioreque cum postulet, id commodius multo in præfatione generali præstabimus. Dicam obiter, orationes, quæ vere Basilii sunt, ad populum habitas esse : inque conventu publico pronuntiatas, et quæcunque hanc notam præ se non fert, eam ob id solum suspectam videri debere.

Legenti mihi id opus, quod edendum curavit vir doctissimus Balthasar Corderius, occurrit difficultas haud exigua. Nam maximam partem eorum quæ in Commentario Theodori Heracleotæ legebam, comperi nihil aliud esse, nisi ipsam Basilii in *Psalmos* explanationem, idque ad verbum. Verebar una ex parte, Commentarium illum Theodoro adimere, ob veterum librorum auctoritatem, ad quorum fidem hoc ei opus tributum est : ex altera, oratorum optimi Basilium furti dedecore atque infamia aspergere non poteram. Sed non diu suspensus fui et incertus. Nam statim agnovi Commentarium eum qui nomine Theodori circumfertur, Theodori unius opus non esse, sed multorum, Origenis, Eusebii, Basilii ipsius, Didymi, Joannis Chrysostomi, Theodreti, etc. Uno verbo, constabit ex præfatione, Commentarium hactenus Theodoro Heracleotæ attributum in Catenarum numero reponi merito posse. Ex quo fit, ut Basilii noster longissime ab omni expilationis furtive suspicione abesse debeat.

Jam si quispiam quaerat, quo tempore, quo loco habitæ sint illæ Basilii in *Psalmos orationes*, respondere promptum non erit. Vix enim ea de re certi quidquam statui posse arbitramur. Malimus autem de rebus silere, quam falsum aliquid aut incertum pronuntiare.

Nemo paulo humanior nescit, Ambrosium, cum suos in *Hexaemeron* libros scriberet, permulta ad verbum e Basilio sumpsisse. Sed non ita notum est, eum hoc idem fecisse, cum psalmos quosdam interpretaretur. Nec cuiquam id mirum videri debet, cum Ambrosius in explanandis Psalmis non multa admodum a Basilio mutuatus sit. Quoniam tamen non desunt quibus jucundum sit et gratum cognoscere quid alius scriptor ab alio sumpserit, illa Ambrosii loca, quantumcunque sunt, suo loco adnotare non pigebit.

Videre est in Latinis editionibus quædam in *Psalmos* Scholia, quæ Basilio tribuuntur ; sed de his longius disserere necesse non videtur. Notum est enim ea epitomen esse e Chrysostomi et Theodreti libris male consarcinatam. Cum ergo ea Scholia in spuris atque adulterinis poni oportere fateantur omnes, id semel notasse satis habebimus, nec usquam amplius de his mentionem ullam faciemus. Nam in rebus perspicuis tempore abutendum et argumentis non putamus (84).

ΤΟΥ ΕΝΑΓΙΟΥΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ

SANCTI PATRIS NOSTRI

ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ,

BASILII,

Ἀρχιεπισκόπου Καισαρείας Καππαδοκίας,

Cæsareæ Cappadociæ archiepiscopi,

ΟΜΙΛΙΑ ΕΙΣ ΤΟΝ ΠΡΩΤΟΝ ΨΑΛΜΟΝ (85). Α

HOMILIA IN PSALMUM PRIMUM.

1. Πᾶσα Γραφή θεόπνευστος καὶ ὠφέλιμος, διὰ τοῦτο συγγραφεῖσα παρὰ τοῦ Πνεύματος, ἵν', ὡσπερ ἐν κοινῇ τῶν ψυχῶν ἰατρειῷ, πάντες ἄνθρωποι τὸ ἴαμα τοῦ οἴκειου πάθους ἔκαστος ἐκλεγώμεθα. Ἰαμα

90 1. Omnis Scriptura est divinitus inspirata atque utilis **, ideo a Spiritu sancto conscripta, ut velut in communi animarum curandarum officina, nos omnes quotquot sumus homines ad nostrum

** II Tim. III, 16.

(83) Tillem. pag. 290.

(84) Cf. cap. 41 Vitæ S. Basilii tom. I. Ed. 11.

(85) Sic mss. At editi zis τὴν ἀρχὴν τοῦ πρώτου ψαλμοῦ.

morbum sanandum medelam seligere possimus. **A** *Medicina enim*, inquit Scriptura, *sedabit peccata magna*⁸⁶. Aliud igitur prophetæ docent, aliud historici, aliud lex, aliud species ejus quæ in Proverbis invenitur exhortationis. At quidquid in cæteris utile est, hic unus Psalmorum liber complectitur. Vaticinatur futura, animos revocat ad historię memoriã, præscribit vitæ instituendæ modum : quæ sunt agenda suggerit. Et uno verbo, liber hic commune quoddam est bonæ doctrinæ promptuarium : qui quidquid cuilibet profuturum sit, diligenter offert. Nam antiquis animarum vulneribus medetur : promptam nuper vulnerato sanitatem reddit : quod ægrum est sovet, quod vero incolume et integrum, conservat. Et tandem hic liber, quoad ejus fieri potest, pravos coerces affectus, qui per hominum vitam in animos varie grassantur : atque id cum concinnæ quadam suavitate atque voluptate, quæ bonestas ingenerat cogitationes. Etenim ubi Spiritus sanctus genus hominum perspexit ad excolendam virtutem adduci vix posse, et a nobis ob nostram in voluptatem propensionem viam rectam contemni, quid agit? Dogmatis immiscuit harmoniæ dulcedinem, ut rerum auditarum jucunditate ac dulcedine eloquiorum utilitatem nescientes perciperemus : haud aliter atque sapientes medici, qui nauseantibus potionem amariorum daturi, sæpius calicem melle circumliniunt. Ideo concinni illi psalmorum concentus excogitati nobis sunt, ut ii qui pueri sunt ætate, aut etiam omnino moribus sunt juvenes, **C** dum in speciem quidem cantant, reipsa tamen animas erudiant suas. Vix enim unquam unus aliquis e multis et ex desideribus discessit, qui præceptum apostolicum aut propheticum memoria retineat : at psalmorum oracula et domi modulantur, et in forum circumferunt. Et etiamsi quis in feræ modum valde æstuet, ubi psalmis demulceri cœperit, statim consopita per melodiam animi feritate abit.

2. Psalmus tranquillitas est animarum, pacis arbiter, tumultuosas turbulenterque cogitationes compescit. Ut reprimit excandescentiam et animi concitationem, ita lasciviam refrenat. Amicitias conciliat psalmus : consociat dissidentes, inter inimicos gratiam componit. Quis enim adhuc eum quocum unam ad Deum vocem emisit, loco inimici habere possit? Itaque et bonorum maximum charitatem conciliat psalmorum cantus, qui concentum ceu quoddam **91** vinculum ad concordiam ineundam adiuvenit, populumque ad chori unius symphoniam congregat. Demones psalmus fugat, accersit angelorum patrocinium ; ministrat arma contra nocturnos timores, diurnorum laborum est requies : infantium securitas, ornamentum juve-

⁸⁶ Eccle. x, 4.

(86) Reg. secundus ἐπανάγει. Ibidem in utraque editione Basil. et Paris. ita legitur, ἐπανάρθωσιν· καὶ τὸ νενοσηχὸς περιποιεῖται. Sed illa, καὶ τὸ, etc., in nostris mss. non reperiuntur. Unde si cui videatur additamenta esse librorum, in ejus sen-

A γάρ, φησὶ, κατακαύσει ἀμαρτίας μεγάλας. Ἄλλα μὲν οὖν προφῆται παιδεύουσι, καὶ ἄλλα ἱστορικοὶ, καὶ ὁ νόμος ἕτερα, καὶ ἄλλα τὸ εἶδος τῆς παροιμιακῆς παραινέσεως. Ἡ δὲ τῶν Ψαλμῶν βίβλος τὸ ἐκ πάντων ὠφέλιμον περιελήφε. Προφητεύει τὰ μέλλοντα· ἱστορίας ὑπομιμνήσκει· νομοθετεῖ τῷ βίῳ· ὑποτίθεται τὰ πρακτέα· καὶ ἀπαξιαπλῶς κοινὸν ταμειῶν ἐστὶν ἀγαθῶν διδασμάτων, τὸ ἐκάστῳ πρόσφορον κατὰ τὴν ἐπιμέλειαν ἐξευρίσκουσα. Τὰ τε γὰρ παλαιὰ τραύματα τῶν ψυχῶν ἐξιάται, καὶ τῷ νεοτρότῳ ταχέϊαν ἐπάγει (86) τὴν ἐπανάρθωσιν, καὶ τὸ νενοσηχὸς περιποιεῖται, καὶ τὸ ἀκέραιον διασώζει· καὶ ὅλως ἐξαιρεῖ τὰ πάθη, καθ' ὅσον οἶόν τε, τὰ ποικίλως ταῖς ψυχαῖς ἐν τῷ βίῳ τῶν ἀνθρώπων ἐνδυναστεύοντα· καὶ τοῦτο μετὰ τινος ψυχαγωγίας ἐμμελοῦς καὶ ἡδονῆς σώφρονα λογισμὸν ἐμποιοῦσης. Ἐπειδὴ γὰρ εἶδε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον δυσάγωγον πρὸς ἀρετὴν τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων, καὶ διὰ τὸ πρὸς ἡδονὴν ἐπιβρέπεις τοῦ ὀρθοῦ βίου καταμελοῦντας ἡμᾶς· τί ποιεῖ; Τὸ ἐκ τῆς μελωδίας τεροντῶν τοῖς δόγμασιν ἐγκατέμιξεν, ἵνα τῷ προσηνεῖ καὶ λείψ τῆς ἀκοῆς τὸ ἐκ τῶν λόγων ὠφέλιμον λαμβανόντως ὑποδεξώμεθα· κατὰ τοὺς σοφοὺς τῶν ἱατρῶν, οἱ τῶν φαρμάκων τὰ αὐστηρότερα πίνειν διδόντες τοῖς κακοσίτοις, μέλιτι πολλάκις τὴν κύλικα περιχρῶσιν. Διὰ τοῦτο τὰ ἐναρμόνια ταῦτα μέλη τῶν ψαλμῶν ἡμῖν ἐπινοῦνται, ἵνα οἱ (87) παῖδες τὴν ἡλικίαν, ἣ καὶ ὅλως οἱ νεαροὶ τὸ ἦθος, τῷ μὲν δοκεῖν μελωδῶσι, τῇ δὲ ἀληθεῖ τὰς ψυχὰς ἐκπαιδεύωνται. Οὕτε γὰρ ἀποστολικόν τις οὕτε προφητικὸν παράγγελμα τῶν πολλῶν καὶ βραθύμων βραδύως ποτε τῇ μνήμῃ κατασχῶν (88) ἀπῆλθε· τὰ δὲ τῶν ψαλμῶν λόγια καὶ κατ' οἶκον μελωδοῦσι, καὶ ἐπὶ τῆς ἀγορᾶς περιφέρουσι· καὶ πού τις τῶν σφόδρα ἐκτεθηρωμένων ὑπὸ θυμοῦ, ἐπειδὴν ἀρξῆται τῷ ψαλμῷ κατεπάθεσθαι, ἀπῆλθεν εὐθύς, τὸ ἀγριαῖον τῆς ψυχῆς τῇ μελωδίᾳ κατακοιμήσας (89).

2. Ψαλμὸς γαλήνη ψυχῶν, βραδευτῆς εἰρήνης, τὸ θορυβοῦν καὶ κυμαῖνον τῶν λογισμῶν καταστελλῶν. Μαλάσσει μὲν γὰρ τῆς ψυχῆς τὸ θυμούμενον, τὸ δὲ ἀκόλαστον σωφρονίζει. Ψαλμὸς φιλάς συναγωγῆς, ἔνωσις διεστώτων, ἐχθραίνόντων διαλλακτῆριον. Τίς γὰρ ἐτι ἐχθρὸν ἠγεῖσθαι δύναται μεθ' οὐ μίαν ἀφῆκε **D** πρὸς θεὸν τὴν φωνήν; Ὅστε καὶ τὸ μέγιστον τῶν ἀγαθῶν τὴν ἀγάπην ἢ ψαλμωδία παρέχεται, οἷον ἐ συνδεσμὸν τινα πρὸς τὴν ἔνωσιν τὴν συνωδίαν ἐπινοήσασα, καὶ εἰς ἐνὸς χοροῦ συμφωνίαν τὸν λαὸν συναρμόζουσα. Ψαλμὸς δαιμόνων φυγαδευτήριον, τῆς τῶν ἀγγέλων βοηθείας ἐπαγωγὴ· ὄπλιον ἐν φόβοις νυκτερινοῖς, ἀνάπαυσις κόπων ἡμερινῶν· νηπίοις ἀσφάλεια, ἀκμάζουσι ἐγκαλλώπισμα, πρεσβυτέροις παρηγορία, γυναιξὶ κόσμος ἀρμοδιώτατος. Τὰς ἐρι-

tentiam facile concederem.

(87) Colices duo ὡς οἱ.

(88) Unus e Colbertinis παρακατασχῶν.

(89) Codex unus κατακοιμήσας.

μίας οικίσει, τὰς ἀγορὰς σωφρονίζει· εἰσαγομέ-
νοῖς (90) στοιχειώσις, προκοπόντων αὐθῆσις, τελειου-
μένων στήριγμα, Ἐκκλησίας φωνή. Οὗτος τὰς ἑορτὰς
φαιδρύνει, οὗτος τὴν κατὰ Θεὸν λύπην δημιουργεῖ.
Ψάλλῃς γὰρ καὶ ἐκ λιθίνης (91) καρδίας δάκρυον ἐκ-
καλεῖται· ψαλλῃς τὸ τῶν ἀγγέλων ἔργον, τὸ οὐρά-
νον πολίτευμα, τὸ πνευματικὸν θυμίαμα. Ὡς τῆς
σοφῆς ἐπινοίας τοῦ διδασκάλου, ὁμοῦ τε ἕδειν ἡμᾶς
καὶ τὰ λυσitteλῆ μανθάνειν μηχανωμένου! ὅθεν καὶ
μᾶλλον πως ἐντυποῦται (92) ταῖς ψυχαῖς τὰ διδάγματα.
Βίαιον μὲν γὰρ μάθημα οὐ πέφυκε παραμένειν,
τὸ δὲ μετὰ τέρψεως καὶ χάριτος εἰσδύμενα (93) μο-
νιμωτέρῳ πως ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν ἐνιστάνει. Τί γὰρ
οὐκ ἂν μάθοις ἐντεῦθεν; οὐ τῆς ἀνδρίας τὸ με-
γαλοπρεπές; οὐ τῆς δικαιοσύνης τὸ ἀκριβές; οὐ
σωφροσύνης τὸ σεμνόν; οὐ τὸ τῆς φρονήσεως τέ-
λειον; οὐ μετανοίας τρόπον; οὐχ ὑπομονῆς μέτρα;
οὐχ ὅ τι ἂν εἴποις (94) τῶν ἀγαθῶν; Ἐνταῦθα ἐν
θεολογία τελεία, προβήρῃσις τῆς διὰ σαρκὸς ἐπιδη-
μίας Χριστοῦ, ἀπειλή κρίσεως, ἀναστάσεως ἐλπίς,
φόβος κολάσεως, ἐπαγγελίαι δόξης, μυστηρίων ἀπο-
καλύψεις· πάντα, ὡσπερ ἐν μεγάλῳ τινὶ καὶ κοινῷ
ταμείῳ, τῇ βίβλῳ τῶν Ψαλμῶν τεθησαύρισταί, ἦν,
πολλῶν ὄντων ὀργάνων μουσικῶν, πρὸς τὸ λεγόμε-
νον ψαλτήριον ἤρμοσεν ὁ προφήτης, τὴν ἀνωθεν,
ἐμοὶ δοκεῖν (95), ἐνηχοῦσαν αὐτῷ χάριν παρὰ τοῦ
Πνεύματος ἐνδεικνύμενος, διότι τοῦτο μόνον τῶν
μουσικῶν ὀργάνων τὴν αἰτίαν τῶν φθόγγων ἐκ τῶν
ἀνωθεν ἔχει. Τῇ κιθάρᾳ μὲν γὰρ καὶ τῇ λύρᾳ κάτω-
θεν ὁ χαλκὸς ὑπῆκει πρὸς τὸ πληκτρον· τὸ ψαλτή-
ριον δὲ τοῦτο τῶν ἀρμονικῶν ῥυθμῶν ἀνωθεν ἔχει
τὰς ἀφορμὰς· ἵνα καὶ ἡμεῖς τὰ ἀνω ζῆτεῖν μελετώ-
μεν, καὶ μὴ τῇ ἡδονῇ τοῦ μέλους ἐπι τὰ τῆς σαρκὸς
πάθῃ καταφερώμεθα. Κάκεινο δὲ οἶμαι τὸν προφη-
τικὸν λόγον βαθεῶς ἡμῖν καὶ σοφῶς διὰ τῆς τοῦ ἔργα-
νου κατασκευῆς ἐνδειχθῆναι, ὅτι οἱ ἐμμελεῖς καὶ εὐ-
άρμοστοι τὰς ψυχὰς ῥαδίαν ἔχουσι (96) τὴν εἰς τὰ ἀνω
πορεῖαν. Ἴδωμεν δὲ λοιπὸν καὶ τὴν ἀρχὴν τῶν Ψαλμῶν.
mus æquabilis est, beneque compositus, iis expeditum iter ad superiora pateat. Cæterum initium
Psalmorum videamus.

3. Μακάριος ἀνὴρ, ὃς οὐκ ἐπορεύθη ἐν βουλή
ἀσεβῶν. Οἰκοδόμοι μὲν οὖν μεγέθη κατασκευασμά-
των εἰς ὑψος αἰρῶντες, ἀναλογούντας τῷ ὑψεῖ τοὺς
θεμέλιους ὑποβάλλονται· καὶ ναυπηγοὶ, μυριοφόρον
συμπηγνύντες ὀκτάδα, συμβαίνουσιν τῷ βάρει τῶν
ἄνωγιμων τὴν τροπὴν πῆγνυνται. Καὶ ἐν τῇ γενέσει
τῶν ζώων ἡ καρδία πρώτη καταβληθεῖσα παρὰ τῆς
φύσεως, ἀναλογοῦσαν τῷ μέλλοντι συνίστασθαι ζῶντι
τὴν παρὰ τῆς φύσεως λαμβάνει καταβολήν· διότι
συμμέτρως ταῖς οικείαις ἀρχαῖς περιφαινομένου τοῦ
σώματος, αἱ κατὰ τὰ μεγέθη διαφοραὶ τῶν ζώων
ἀποτελοῦνται. Ὅπερ οὖν (97) θέμιλιος ἐν οἴκῳ, καὶ

num, senum consolatio, convenientissimum mulie-
rum decus, frequentat solitudines, forum emendat.
Psalmus incipientibus initium est, incrementum
proficientibus, perfectis firmamentum; vox est Ec-
clesiæ: lætificat dies festos: eam quæ secundum
Deum est, tristitiam creat. Enimvero psalmus e corde
lapideo ciet lacrymas. Psalmus angelorum opus est,
cælestis conversatio, spirituale thymiana. O sapiens
magistri inventum, qui artem qua simul caneremus,
et utilia disceremus, excogitavit; unde et magis
quodammodo animis præcepta imprimuntur. Vix
enim durare solet quod invitus didiceris: quod autem
jucunde suaviterque acceptum est, tenacius in
animis nostris insidet. Quid enim inde discere
non queas? nonne fortitudinis claritudinem?
nonne justitiæ integritatem, gravitatem temperantiæ,
prudentiæ perfectionem? nonne pænitiæ modum,
aut patientiæ mensuram? nonne tandem omnia
quæcumque proferri possunt bona? Hic perfecta
theologia, hic de Christi in carnem adventu rati-
cium, hic comminatio iudicii, resurrectionis spes,
timor supplicii, gloriæ promissiones, mysteriorum
revelatio; omnia in Psalmorum libro velut in ma-
gno quodam et communi promptuario reconduntur.
Quem librum, tametsi diversa sunt instrumenta
musica, ad psalterium, quod vocant, Propheta
aptavit. Quippe gratiam, ut mihi videtur, in eo
desuper a sancto Spiritu resonare ostendit, pro-
pterea quod hoc solum ex musicis instrumentis
editi soni causam ab altiore loco habet. Nam ci-
tharæ ac lyræ æs ex inferiori parte sonitum edit
atque plætrum; psalterium vero a parte superiori
concinnae suæ modulationis originem ducit: ut et
nos quæ sursum sunt quærere studeamus, et non
contentus dulcedine ad carnis spurcicias devolvamur.
Quin et prophetica verba per instrumenti
hujus structuram alta quadam et sapienti ratione
illud, opinor, nobis ostendunt, quod, quorum ani-
mali figurando idoneam a natura accipit. Qua-
propter cum corpus convenienter propriis principiis
constitutum est, tum animalium magnitudo diversa
efficitur. Quo igitur modo ad domum se habet fun-

secundus ἀποκάλυψις.

(95) Editi et mss. aliquot ἐμοὶ δοκεῖν. Alii quidam
mss. ἐμοὶ δοκεῖ.

(96) Editi cum tribus mss. ὅτι οἱ... ἔχουσι. Alii
tres mss. ἵνα οἱ... ἔχωσι.

(97) Editi et quatuor mss. ὅπερ οὖν. Alii duo
ὡς περ οὖν.

(90) Editi et quinque mss. εἰσαγομένους. Alii duo
mss. εἰσαγομένων.

(91) Codices duo ἀπὸ λιθίνης.

(92) Alii mss. cum ed. ἐντυποῦται. Alii ἐντυποῦνται.

(93) Sic major pars mss. At editi et mss. non-
nulli tὸ δὲ... εἰσδύμενον.

(94) Colh. unus εἴπησ. Nec ita multo post Reg.

damentum, et ad navim caripa, et ad animalis corpus cor, eodem ad Psalmorum generale argumentum se habet etiam 92 breve illud proœmium. Nam cum David ad multa, eaque ardua, et innumeris sudoribus ac laboribus referta in serie orationis esset exhortaturus, in antecessum finem beatum pietatis propugnatoribus commonstravit; ut bonorum nobis repositorum spe molestias vitæ animo æquo perferamus. Sic etiam asperum ac difficillimum iter facientibus ad sustinendos labores levamento est commodum speratumque diversorium; atque mercatoribus ad peragrandum mare animos facit parandarum mercium desiderium: quin et agricolis laborum sensum quodammodo spes messis adimit. Quamobrem et communis vitæ emendator, doctor magnus, spiritus veritatis, sapienter ac scite statim ab initio mercedem proposuit, ut supra præsentibus labores evecti, animo ad æternorum bonorum gaudia properemus. *Beatus vir, qui non abiit in consilio impiorum.* Quod ergo vere bonum existit, imprimis ac præcipue beatum prædicandum est. Hoc autem Deus est. Unde et Paulus de Christo mentionem facturus, ait: *Secundum manifestationem beati Dei, et Salvatoris nostri Jesu Christi*²¹. Beatum enim vere est, quod per se bonum est, ad quod respiciunt omnia, quod universa desiderant, natura immutabilis, herilis dignitas, vita perturbationi nulli obnoxia, hilaris vivendi ratio, quæ alterari aut immutari nequit, fons scaturiens, uberrima gratia, inexhaustus thesaurus. Atqui homines ignari, mundique amantes, qui boni ipsius ignorant naturam, res nihili sæpius æstimant, divitias, sanitatem, vitæ splendorem: quarum rerum nihil est sua ipsius natura bonum; non solum quod facile in contraria mutantur, sed quod ne bonos quidem valeant possessores suos reddere. Quis enim ob divitias justus? quis propter sanitatem temperans? Imo sane hæc omnia male utentibus ad peccandum sæpe inserviunt. Beatus igitur ille, qui ea quæ plurimi sunt habenda, possidet, quique eorum, quæ nequeunt auferri, honorum particeps est. Sed quo pacto hunc cognoscemus? *Qui non abiit in consilio impiorum.* Et priusquam exponam quid sit non abiisse in consilio impiorum, loci hujus quæstionem vobis solvere volo. Cur Propheta, inquis, solum hominem cligit, ac prædicat beatum? num mulieres a beatitudine exclusit? Absit! Enimvero viri et mulieris una est virtus: quandoquidem utriusque creatio honore par est, ac proinde utriusque quoque merces est eadem. Audi Genesim: *Fecit Deus hominem*, inquit; ad

²¹ Tit. II, 13.

(98) Collected in unis ὑποφέρωμεν.

(99) Pro ὑποκλέπτει s. tribitur simpliciter in duobus mss. κλέπτει.

(1) Codex unis προσβάλλετο.

(2) Editio Paris. τῶν ἀποκειμένων ἀγαθῶν. At variant libri manu exarati, quorum in aliis legitur τῶν ἀποκειμένων αἰωνίων ἀγαθῶν in aliis vero simpliciter τῶν αἰωνίων ἀγαθῶν et ita scripsisse Basilium putamus, ne voces in ων desinentes frustra multi-

ἐν πολλῶν τρόποις, καὶ ἐν σώματι ζώου καρδία, ταύτην μοι δοκεῖ τὴν δύναμιν ἔχειν πρὸς τὴν ὅλην τῶν Ψαλμῶν κατασκευὴν [καὶ] τὸ βραχὺ τοῦτο προοίμιον. Ἐπειδὴ γὰρ πολλὰ καὶ ἐπίπονα καὶ μυρῶν ἰδρώτων καὶ πόνων γέμοντα παραινεῖν μέλλει, προῖόντος τοῦ λόγου, τοῖς τῆς εὐσεβείας ἀγωνισταῖς προλαβῶν ὑπέδειξε τὸ μακάριον τέλος, ἵνα τῇ ἐλπίδι τῶν ἀποκειμένων ἀγαθῶν ἀλύτως τοῦ βίου τὰ ἀλγεῖνά διαφέρωμεν (98). Οὕτως καὶ ὁδοιπόροις τραχεῖαν ὁδὸν πορευομένοις καὶ δύσβατον κουφίζει τὸν μόχθον ἐπιτήθειον αὐτοῖς προσδοκῆθαι καταχώγιον· καὶ ἐμπόρους ποιεῖ τῆς θαλάσσης κατατολμῆν ἢ ἐπιθυμία τῶν ἀγωγίμων· καὶ γεωργῶν ὑποκλέπτει (99) τοὺς τέλους ἢ τῆς ἐπικαρτίης ἐλπίς. Διὸ καὶ ὁ κοινὸς τοῦ βίου διορθωτῆς, ὁ μέγας διδάσκαλος, τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθείας, σοφῶς καὶ ἐντέχνως τοὺς μισθούς προεβάλλετο (!), ἵνα, ὑπερχύπτοντες τοὺς ἐν χερσὶ πόνους, τῇ διανοίᾳ πρὸς τὴν ἀπόλαυσιν τῶν αἰωνίων ἀγαθῶν (2) ἐπιγυώμεθα. *Μακάριος ἀνὴρ, ὃς οὐκ ἐπορεύθη ἐν βουλή ἀσεβῶν.* Ἔστι μὲν οὖν τὸ κυρίως καὶ πρῶτως μακαριστὸν, τὸ ἀληθινῶς ἀγαθόν. Τοῦτο δὲ ἐστὶν ὁ Θεός. Ὅθεν καὶ Παῦλος, ὑπόμνησιν (3) μέλλων ποιῆσαι Χριστοῦ, *Κατὰ τὴν ἐπιφάνειαν, φησὶ, τοῦ μακαρίου Θεοῦ, καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Μακάριον γὰρ τὴν ὄντι τὸ αὐτόκαλον,* πρὸς ὃ πάντα ἀποδέπτει, οὐ πάντα ἐφίεται, ἢ ἀρεπτος φύσις, τὸ δεσποτικὸν ἀξίωμα, ἢ ἀόχλητος ζῆς, ἢ ἄλυπος διεξαγωγή, περὶ ἣν οὐκ ἐστὶν ἀλλοίωσις, ἢ οὐχ ἄπτεται μεταβολή· ἢ βρύουσα πηγὴ, ἢ ἀφθονος χάρις, ὁ ἀδαπάνητος θησαυρός. Ἀμαθεῖς δὲ ἄνθρωποι καὶ φιλόσομοι, ἀγνοοῦντες αὐτοῦ τοῦ ἀγαθοῦ τὴν φύσιν, μακαρίζουσι πολλάκις τὰ μηδενὸς ἄξια, πλοῦτον, ὑγίειαν, περιφάνειαν βίου· ὣν οὐδὲν ἐστὶν ἀγαθὸν τῇ αὐτοῦ φύσει· οὐ μόνον καθότι βρῆδιαν ἔχει τὴν πρὸς τὰ ἐναντία περιτροπήν, ἀλλ' ὅτι μὴδὲ ἀγαθούς δύναται τοὺς κεκτημένους ἀποτελεῖν. Τίς γὰρ δίκαιος διὰ χρήματα; τίς σώφρων διὰ ὑγίειαν; Τοῦναντίον μὲν οὖν, καὶ ὑπηρεσία πολλάκις πρὸς ἀμαρτίαν τοῖς κακῶς χρωμένοις τοῦτων ἕκαστον γίνεται. Μακάριος οὖν ὁ τὰ πλείστου ἄξια κεκτημένος, ὁ τῶν ἀναφαιρέτων ἀγαθῶν μέτοχος. Τοῦτον δὲ πῶς ἐπιγνωσόμεθα; Ὅς οὐκ ἐπορεύθη ἐν βουλῇ ἀσεβῶν. Καὶ πρὶν γε εἰπεῖν, τί τὸ μὴ πορευθῆναι ἐν βουλῇ ἀσεβῶν, βούλομαι ὑμῖν τὸ ἐν τῷ τόπῳ ζητούμενον διαλύσαι. Διὰ τί, φησὶν, ὁ προφήτης τὸν ἄνδρα μόνον ἐκλεξάμενος μακαρίζει; ἄρα μὴ τοῦ μακαρισμοῦ τὰς γυναῖκας ἀπέκλεισε; Μὴ γένοιτο! Μία γὰρ ἀρετὴ ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς, ἐπειδὴ καὶ ἡ κτίσις ἀμφοτέροις ὁμότιμος, ὥστε καὶ ὁ μισθὸς ὁ αὐτὸς ἀμφοτέροις. Ἄκουε τῆς Γενέσεως· Ἐποίησας,

plicarentur.

(3) In duobus mss. pro ὑπόμνησιν legitur ἐπιμνησιν. Hic locus, id quod nonnunquam usu venit, conflatus est ex duobus. Prima pars sumpta ex Epist. I ad Timoth. I, 11: Κατὰ τὸ εὐαγγέλιον τῆς δόξης τοῦ μακαρίου Θεοῦ· altera vero ex Epist. ad Titum II, 13: Καὶ ἐπιφάνειαν... Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.

φησί, ὁ Θεὸς τὸν ἀνθρώπου· κατ' εἰκόνα Θεοῦ ἐποίησεν αὐτόν· ἄρσεν καὶ θήλυ ἐποίησεν αὐτούς. Ὡν δὲ ἡ φύσις μία, τούτων καὶ ἐνέργειαι αὐταί (4). Ὡν δὲ τὸ ἔργον ἴσον, τούτων καὶ ὁ μισθὸς ὁ αὐτός. Διὰ τί οὖν, ἀνδρὸς μνησθεὶς, τὴν γυναῖκα ἀπεσιώπησεν; Ὅτι ἀρκεῖν ἠγάσαστο, μίᾳς οὐσης τῆς φύσεως, ἐκ τοῦ ἡγεμονικωτέρου τὸ ὅλον ἐνδείξασθαι. Μακάριος οὖν ἀνήρ, ὃς οὐκ ἐπορεύθη ἐν βουλή ἀσεβῶν. Σκόπει τῶν βημάτων τὸ ἀκριθὲς (5), πῶς ἐκάστη λέξις δογμάτων πεπλήρωται. Οὐκ εἶπεν, Ὅς οὐ πορεύεται ἐν βουλή ἀσεβῶν, ἀλλ', Ὅς οὐκ ἐπορεύθη. Ὁ μὲν γὰρ ἐν τῷ βίῳ τυγχάνων οὕτω μακαριστός, διὰ τὸ ἀδύλον τῆς ἐκδόσεως· ὁ δὲ συμπληρώσας τὰ ἐπιβάλλοντα, καὶ ἀναντιρρήτως τέλει τὴν ζωὴν κατακλείσας, οὗτο; ἥδη ἀσφαλῶς μακαρίζεται. Διὰ τί οὖν μακάριοι οἱ πορευόμενοι ἐν νόμῳ Κυρίου; οὐ γὰρ τοὺς πορευθέντας ἔχει, ἀλλὰ τοὺς ἔτι πορευομένους μακαριστοὺς ὁ λόγος τίθεται· ὅτι οἱ τὰ ἀγαθὸν ἐργαζόμενοι, ἐν αὐτῷ τῷ ἔργῳ τὸ ἀπόδεκτον ἔχουσιν· οἱ δὲ τὸ κακὸν ψεύγοντες οὐκ, ἐὰν ἅπαξ που ἡ δεύτερον ἐκκλίνωσι τὴν ἀμαρτίαν, ἐπαινετοί, ἀλλ' ἐὰν θυνθῶσι τοῦ κακοῦ τὴν πείραν εἰς τὸ πανταλὲς διαδραῖναι. Ἐκ δὲ τῆς τοῦ λόγου ἀκολουθίας καὶ ἕτερον ἡμῖν ἄπορον ἀνεφάνη (6). Διὰ τί οὐχὶ τὸν κατορθούντα τὴν ἀρετὴν μακαρίζει, ἀλλὰ τὸν μὴ πεποικηκότα τὴν ἀμαρτίαν; Οὕτως γὰρ καὶ ἵππος, καὶ βοῦς, καὶ λίθος μακαρισθῆσεται. Ποῖον γὰρ ἀψυχὸν ἔσται ἐν ὁδῷ ἀμαρτωλῶν; ἴσπονον ἄλογον ἐπὶ καὶ θέρρα (7) λοιμῶν ἐκάθισ; Μικρὸν μὲν οὖν ἀναμείνας· εὐρήσεις τὸ ἴαμα. Ἐπάγει γὰρ Ἄλλ' ἢ ἐν (8) τῷ νόμῳ Κυρίου τὸ θέλημα αὐτοῦ. Θεοῦ δὲ νόμου μελέτη ἐπὶ τὸν λογικὸν μόνον (9) πίπτει. Ἡμεῖς δὲ κάκεινο (10) λέγομεν, ὅτι ἀρχὴ πρὸς τὴν ἀνάληψιν τῶν καλῶν, ἢ ἀναχώρησις τῶν κακῶν. Ἐκκλίνον γὰρ, φησὶν, ἀπὸ κακοῦ, καὶ ποιήσων ἀγαθόν.

4. Σοφῶς οὖν καὶ ἐντέχνως προσάγων ἡμᾶς εἰς (11) ἀρετὴν, τὴν ἀναχώρησιν τῆς κακίας ἀρχὴν ἐποίησαστο τῶν καλῶν. Εἰ γὰρ εὐθὺς προέβαλέ σοι τὰ τέλεια, ἀπώκησας ἀνὰ πρὸς τὴν ἐγγείρησιν· νῦν δὲ τοῖς εὐληπτοτέροις σε προσεβίβει, ἵνα κατατολήσῃς τῶν ἐφεξῆς. Κλίμακι γὰρ προσεοικναι φαίην ἀν' ἔγωγε τῆς εὐσεβείας τὴν ἀσκησιν· κλίμακι κάκεινη, ἣν εἶδὲ ποτε ὁ μακάριος Ἰακώβ, ἧς τὰ μὲν ἦν πρόσγειά τε καὶ (12) χαμαλίζηλα, τὰ δὲ ὑπὲρ αὐτὸν ἦδη τὸν οὐρανὸν ἀνετείνετο. Ὅποτε δεῖ τοὺς εἰσαγομένους πρὸς τὸν κατ' ἀρετὴν βίον τοῖς πρώτοις βαθμοῖς ἐπιβάλλειν τὸ ἴχνος, κάκειθεν ἀεὶ τῶν ἐφεξῆς ἐπιβαίνειν, ἕως ἀνὰ πρὸς τὸ ἐφικτὸν ὕψος τῆ ἀνθρωπίνῃ φύσει διὰ τῆς κατ' ὀλίγον προκοπῆς ἀναβῶσιν. Ὅσπερ οὖν ἐπὶ τῆς

imaginem Dei fecit illum; masculinum et feminam fecit eos ²². Quorum autem natura una, horum et actiones eadem; quorum est æquale opus, horum et merces eadem. Quare ergo, viri facta mentione, mulierem tacuit? Quoniam satis esse existimavit, cum una sit natura amborum, per præcipuam partem totum significare. *Beatus* **93** *igitur vir, qui non abiit in consilio impiorum*. Considera verborum accurationem: quomodo quælibet dictio sententiis referta sit. Non dixit, Qui non abiit in consilio impiorum; sed, Qui non abiit. Qui enim in hac vita versatur, nondum propter incertum exitum beatus est prædicandus: qui verò suum expleverit officium, vitamque certo sine clauserit, is jam beatus tuto dicitur. Cur igitur beati qui ambulant in lege Domini? non enim hic Scriptura eos qui ambulaverunt, sed eos qui adhuc ambulant, prædicat beatos: quoniam qui faciunt bonum, in ipsa actione consequuntur a præobationem; sed qui vitant malum, laudandi non sunt, si forte semel aut iterum peccatum evitaverint, sed si omnino mali experientiam declinare possint. Atque etiam altera difficultas ex orationis serie sese nobis obtulit: Cur eum qui colit virtutem, non dicat beatum, sed eum, qui peccatum non admisit. Hac enim ratione equus, bos et lapis felices poterunt appellari. Quæ enim res inanimata stetit in via peccatorum? aut quæ res rationis expertus in cathedra pestilentie sedit? Profecto si paululum expectaveris, remedium invenies. Infert enim (vers. 2): *Sed in lege Domini voluntas ejus*. Porro divinæ legis meditatio ei soli, qui particeps rationis est, convenit. Nos autem et illud dicimus, principium bonorum acquirendorum, recessum esse a malo. *Declina a malo*, inquit, *et fac bonum* ²³.

4. Itaque cum ad virtutem nos induceret, sapienter ac scite vitiorum fugam, honorum initium fecit. Etenim si statim ea quæ sunt perfecta, tibi proposuisset, ad ea tentanda fuisses cunctantior; nunc vero ad ea quæ capti faciliora sunt, te assuefacit, ut ea quæ sequuntur, aggrediare. Ego equidem pietatis exercitationem scalæ consimilem esse crediderim, videlicet scalæ illi, quam beatus Jacob olim vidit, cujus quidem pars terram tangebat, eratque humi depressa, pars vero altera ultra ipsum cælum porrigebatur. Quare necesse est, ut ii qui sunt ad virtutem instituendi, primis gradibus admoveant vestigium, indeque ad sequentes gradus semper progressi, tandem paulatim progrediendo, ad altitudinem humanæ naturæ non impari perven-

²² Genes. i, 27. ²³ Psal. cxxvi, 27.

(4) Sic mss. plerique. Abest articulus ab excusis.

(5) Editio Paris. σκόπει τῶν βημάτων τὸ ἀκριθὲς, σκόπει πῶς, etc. Sed vox σκόπει primo iunctaxat loco in mss legitur, nec miram id videri debet, cum secundo loco prorsus redundet.

(6) Codex unus ἐφάνη.

(7) Editi et mss. aliquot καθέδρα. Alii, καθέδρας. Alii, καθέδραν.

(8) Sic mss., quibus favent Biblia. Editi ἀλλὰ ἐν.

(9) Reg. secundus ἐπὶ τῶν λογικῶν μόνον. Colb. primus ἐπὶ τὸ λογικόν.

(10) Post vocem κάκεινο in tribus mss. additur μόνον.

(11) Scriptum invenitur in tribus mss. εἰσάγων ἡμᾶς πρὸς. Ibidem Reg. tertius ἀναχώρησιν τῶν κακῶν ποιούμενος, ἀρχὴν τῶν καλῶν εὐρατο.

(12) Editi πρόσγεια καί. At mss. nonnulli πρόσγειά τε καί.

niant. Quemadmodum igitur in scala primus gradus, recessus ab humo est : ita in vitæ instituto quod secundum Deum sit, profectus initium, discessus a malo est. Prorsus autem facilius est omnino oliari, quam quodvis opus facere: verbi gratia: *Non occides; non mæchaberis; non furaberis*²⁴. Horum quodlibet meram actionis et motus privationem postulat. Illud vero, *Diliges proximum tuum sicut teipsum*²⁵; et: *Vende quæ habes, et da pauperibus*²⁶; et: *Si quis te angariaverit mille passus, vade cum illo duo*²⁷, digna athletic operæ sunt, quibus patrandis animo jam forti et strenuo opus est. Quare illius mirare sapientiam, qui per ea quæ faciliora et expeditiora sunt, ad perfectionem nos deducit. Tria autem nobis proposuit merito cavenda, ne videlicet abeamus in consilio impiorum, ne stemus in via peccatorum, ne in cathedra pestilentiæ sedeamus. Rerum naturam secutus, **94** verba hoc ordine disposuit. Primum enim deliberamus; deinde deliberationem firmamus; postremo rebus deliberatis insistimus. Ante omnia igitur mentis nostræ munditia declaranda erat beata, quoniam cordis propositum actionum corporæ radice existit. Adulterium enim in voluptuosi animæ primo incensum, ita eam corruptionem quæ per corpus fit, parit. Unde et Dominus intus esse ait quæ coinquinant hominem²⁸. Quoniam autem admissum in Deum peccatum, impietas proprie dicitur, absit ut unquam de Deo per incredulitatem dubitemus! Hoc namque est *abiisse in consilio impiorum*, si in tuo corde dixeris: Num Deus est, qui universa moderetur et gubernet? Num Deus in cælis est, qui dispenset singula? estne iudicium? Num unicuique secundum opera sua retribuenda est merces? Cur ergo iusti egent, peccatores vero abundant opibus? hi ægra, illi firma sunt valetudine? hi inhonorati, illi sunt maximo in honore? Nunquid fortuito fertur hic mundus, et temerarii quidam casus uniuscujusque vitam temere partiuntur? Hæc si cogitaveris, abiisti in consilio impiorum. Beatus igitur, qui de Deo nihil habuit dubitationis, qui circa præsentia pusille non est animo, sed exspectat futura; cui incredula de eo, qui nos creavit, suspicio non insedit. Beatus autem et ille, qui in via peccatorum non stetit. Vita utique dicitur via, quod quilibet in vitam ingressus, ad finem properet. Quemadmodum enim qui in navigiis dormiunt, sponte a vento in portus deducuntur, et quamvis ipsi nequaquam sentiant, cursus tamen eos ad terminum urget: sic et nos diffuente vitæ nostræ tempore, insensibili vitæ nostræ cursu velut continuo quodam et irrequieto motu unusquisque ad proprium finem festinamus.

²⁴ Exod. xx, 13 - 15. ²⁵ Matth. xix, 19. ²⁶ ibid. 21. ²⁷ Matth. v, 41. ²⁸ Matth. xv, 18.

(13) Reg. secundus ἀπαρχή.

(14) Reg. secundus τὸ δέ, Ἀγαπήσεις.

(15) Et hic quoque in aliquibus mss. legitur ἐπὶ καθέδραν. Nec ita multo post mss. nonnulli βουλόμεθα... βούλημα... βουληθεῖσιν. Subinde Reg. tertius τὸ ἐγκόριον βούλημα.

A κλίμακος πρώτη ἀνάβασις ἡ τῆς γῆς ἀναχώρησις, οὕτως ἐπὶ τῆς κατὰ Θεὸν πολιτείας, ἀρχὴ (13) προκοπῆς ὁ χωρισμὸς τοῦ κακοῦ. Ὅπως δὲ πᾶσα ἀργία καὶ τῆς τυχοῦσης πράξεώς ἐστιν εὐμαρστετέρα· οἷον, *Ὁὐ φορεῦσις· οὐ μοιχεύσεις· οὐ κλέψεις*. Ἀργίας τούτων ἕκαστον καὶ ἀκινήσις δέεται. Ἀγαπήσεις (14) τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτὸν· καὶ, Πώλησόν σου τὰ ὑπάρχοντα, καὶ δός πτωχοῖς· καὶ, Ἐάν τις σε ἀγγαρεύσῃ μίλιον ἐν, ὑπάγε μετ' αὐτοῦ δύο, ἐνεργήματά ἐστιν ἀθληταῖς πρέποντα, καὶ ψυχῆς ἤδη νεανικῆς δεόμενα πρὸς κατόρθωσιν. Ὅστε θαύμασον τὴν σοφίαν τοῦ διὰ τῶν εὐμαρστετέρων καὶ εὐληπτωτέρων ἐνάγοντος ἡμᾶς πρὸς τὴν τελείωσιν. Τρία δὲ προέβαλεν ἡμῖν τὰ φυλακτικὰ ἄξια, μὴ πορευθῆναι ἐν βουλῇ ἀσεβῶν, μὴ στήναι ἐν ὁδοῖς ἀμαρτωλῶν, μὴ καθεσθῆναι ἐπὶ καθέδρας (15) λοιμῶν. Τῇ φύσει τῶν πραγμάτων ἐπόμενος, τὴν τάξιν ταύτην τοῖς εἰρημένοις ἐπέθηκεν. Βουλευόμεθα γὰρ πρότερον, εἴτα ἰστώμεν τὸ βούλευμα, εἴτα τοῖς βουλευθεῖσιν ἐναπομένομεν. Πρώτως οὖν μακαριστὸν τὸ ἐν τῇ διανοίᾳ ἡμῶν καθαρόν, ἐπειδὴ ῥίζα τῶν διὰ τοῦ σώματος ἐνεργειῶν τὸ ἐν καρδίᾳ βούλευμα. Ἡ γὰρ μοιχεία, ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ (16) φιληδόνου πρῶτον ἀναφλεχθεῖσα, οὕτω τὴν διὰ τοῦ σώματος φθορὰν ἀπεργάζεται. Ὅθεν καὶ ὁ Κύριός φησιν ἔνδοθεν εἶναι τὰ κοινοῦντα τὸν ἄνθρωπον. Ἐπειδὴ δὲ ἀσέβεια κυρίως λέγεται ἡ εἰς Θεὸν ἀμαρτία, μὴ γένοιτο δέξασθαι ἡμᾶς ἐξ ἀπιστίας ποτὲ ἀμφιβολίαν περὶ Θεοῦ! Τοῦτο γὰρ ἐστὶ τὸ πορευθῆναι ἐν βουλῇ ἀσεβῶν, ἐάν εἴπῃς ἐν τῇ καρδίᾳ σου· Ἄρα ἐστὶ Θεὸς κυβερνῶν τὰ σύμπαντα; ἄρα ἐστὶ Θεὸς ἐν οὐρανῷ, οἰκονομῶν τὰ (17) καθ' ἕκαστον; ἄρα χριστὶς; ἄρα ἀνταπόδοσις ἐκάστῳ κατὰ τὸ ἔργον αὐτοῦ; Διὰ τί οὖν δίκαιοι πένονται, καὶ ἀμαρτωλοὶ πλουτοῦσιν; οὗτοι ἀσθενοῦσι, κἀκαῖοι ἔρπονται; οὗτοι ἄτιμοι, κἀκαῖοι ἔνδοξοι; Μήποτε αὐτομάτως ὁ κόσμος φέρεται, καὶ συντυχία τινὲς ἀλογοῖ ἀτάκτως ἐκάστῳ ἀποκληροῦσι (18) τοὺς βίους; Ἐάν ταῦτα διανοηθῆς, ἐπορευθήσῃ ἐν βουλῇ ἀσεβῶν. Μακάριος οὖν ὃς οὐκ ἔλαβε περὶ Θεοῦ διαταγμὸν, ὃ μὴ μικροψυχῆσας περὶ τὰ παρόντα, ἀλλ' ἀναμένων τὰ προσδοκώμενα· ὃς οὐκ ἔσχε περὶ τοῦ κτίσαντος ἡμᾶς ὑπόληψιν ἀπιστον. Μακάριος δὲ κἀκεῖνος, ὃς ἐν ὁδοῖς ἀμαρτωλῶν οὐκ ἔσθη. Ὅδὸς μὲν οὖν ὁ βίος εἴρηται διὰ τὴν πρὸς τὸ τέλος ἐκάστου τῶν γεννηθέντων ἐπειξίαν. Ὅσπερ γὰρ οἱ ἐν τοῖς πλοίοις καθυδόντες αὐτομάτως ὑπὸ τοῦ πνεύματος ἐπὶ λιμένας ἄγονται, κἀν αὐτοὶ μὴ αἰσθάνονται, ἀλλ' ὁ δρόμος αὐτοῦς πρὸς τὸ τέλος ἐπέγει· οὕτω καὶ ἡμεῖς, τοῦ χρόνου τῆς ζωῆς ἡμῶν παραβέοντες, οἷόν τι κινήσει συνεχεῖ καὶ ἀπαύστῳ πρὸς τὸ οἰκεῖον ἕκαστος πέρασ τῷ λανθάνοντι δρόμῳ τῆς ζωῆς ἡμῶν κατεπειγόμεθα. Οἷον, καθυδεις, καὶ ὁ χρόνος σε παρατρέχει· ἐγγήγορας, καὶ ἀσχολος εἶ

(16) Codex unus ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ. Infra codex unus ἀμφιβολίαν τινὰ.

(17) Colb. sextus ὁ οἰκονομῶν τό. Statim duo mss. ἀντίδοσις. Subinde duo itidem mss. κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ.

(18) Reg. secundus et Colb. sextus διακληροῦσι.

τὴν δεινοίαν· ἀλλ' ὁμως ἡ ζωὴ δαπανᾶται, καὶ τὴν αἴσθησιν ἡμῶν διαφεύγει. Ἀρόμον οὖν τινα τρέχοντες πάντες ἄνθρωποι, πρὸς τὸ οἰκεῖον τέλος ἕκαστος ἐπειγόμενοι (19)· διὰ τοῦτο πάντες ἐσμὲν ἐν ὁδῷ. Καλοῦτω δ' ἄν λάβοις τῆς ὁδοῦ τὴν ἐννοίαν. Ὁδοῦ πόρος ἐφέστηκες τῷ βίῳ τούτῳ· πάντα παρέρχη, πάντα κατοπίνου γίνεται. Εἶδες ἐπὶ τῆς ὁδοῦ φυτὸν, ἢ πᾶσαν ἢ ὕδωρ, ἢ ὅτι ἐν τύχῃ τῶν ἀξίων/ θεάματος· μικρὸν ἐτέρφθη, εἶτα παρέδραμες. Πάλιν ἐνέτυχες λίθοις, καὶ φάραξι, καὶ κρημνοῖς, καὶ σκοπέλοις, καὶ σκόλοφιν, (20) ἢ ποτὶ καὶ θηρίοις, καὶ ἔρπετοῖς, καὶ ἀκάνθαις, καὶ τῖσιν ἄλλοις τῶν ὀχληρῶν· μικρὸν ἠνιάθης, εἴξα κατέλιπες. Τοιοῦτος ὁ βίος, οὔτε τὰ τερπνὰ μόνιμα, οὔτε τὰ λυπηρὰ διαρκῆ κεκτημένος. Ἡ ὁδὸς οὐκ ἐστὶ σὴ, ἀλλ' οὐδὲ τὰ παρόντα σά. Ἐπὶ τῶν ὀδυσόντων, ὁμοῦ τε ὁ πρῶτος τὸ ἴχνος ἐκίνησε, καὶ εὐθὺς ὁ μετ' αὐτὸν τὴν βᾶσιν ἤνεγκε, καὶ μετ' ἐκέκινον ὁ ἐφεσόμενος.

5. Σκόπει δὲ καὶ τὰ τοῦ βίου εἰ μὴ παραπλήσια. Σήμερον τὴν γῆν σὺ ἐγεώργησας, καὶ αὐριον ἄλλος, καὶ μετ' ἐκέκινον ἕτερος. Ὅρξεν τοὺς ἀγροὺς τούτους καὶ τὰς πολυτελεῖς οἰκίας; Πόσα ἦδη ὀνόματα ἀφ' οὗ γέγονε τούτων (21) ἕκαστον ἤμειψε! Τοῦ δεινοῦ ἐλέγετο, εἶτα μετωνομάσθη πρὸς ἕτερον· πρὸς τὸν δεῖνα μετέλθεν, εἶτα νῦν ἄλλου λέγεται. Ἄρ' οὖν (22) οὐκ ὁδὸς ἡμῶν ὁ βίος, ἀλλοτε ἄλλον μεταλαμβάνων, καὶ πάντας ἔχων ἀλλήλους ἐφεπομένους; Μακάριος εἶν ὃς ἐπὶ τῆς ὁδοῦ τῶν ἀμαρτωλῶν οὐκ ἐστὶ. Τὸ δὲ, Οὐκ ἐστὶ, τί ἐστὶν; Ἔτι ἐπὶ τῆς πρώτης ἡλικίας ὄντες οἱ ἄνθρωποι, οὔτε ἐν κακίᾳ ἐσμὲν, οὔτε ἐν ἀρετῇ (ἀνεπίδεκτος γὰρ ἡ ἡλικία τῆς ἔξεως ἐκατέρας)· ἐπειδὴν δὲ ὁ λόγος ἡμῶν συμπληρωθῆ, τότε γίνεται τὸ γεγραμμένον· Ἐλοῦσθης δὲ τῆς ἐντολῆς, ἡ ἀμαρτία ἀνέζησεν, ἐγὼ δὲ ἀπέθανον. Ἐπανατέλλουσι γὰρ λογισμοὶ πονηροί, ἐκ τῶν παθῶν τῆς σαρκὸς ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν ἐντικτόμενοι. Τῷ ὄντι γὰρ ἐλθοῦσα ἡ ἐντολή, τουτέστιν ἡ διάγνωσις τῶν καλῶν, ἐὰν μὴ κατακρατήσῃ τοῦ χειρόνος λογισμοῦ, ἀλλὰ συγχωρήσῃ ὑπὸ τῶν παθῶν ἐξανδραποδισθῆναι τὸν λογισμὸν· ἀνέζησε μὲν ἡ ἀμαρτία, ἀπέθανε δὲ ὁ νοῦς, νεκρὸς γενόμενος τοῖς παραπτώμασι. Μακάριος οὖν ὁ μὴ ἐγγρονίσας τῇ ὁδῷ τῶν ἀμαρτανόντων (23), ἀλλὰ λογισμῷ βελτιῶν πρὸς τὴν εὐσεβῆ πολιτείαν μεταπηδήσας. Δύο γὰρ εἰσὶν ὁδοὶ ἑναντίαι ἀλλήλαις· ἡ μὲν πλατεῖα καὶ εὐρύχωρος, ἡ δὲ στενὴ καὶ τεθλιμμένη. Καὶ δύο ὁδηγοί, ἕκαστος πρὸς ἑαυτὸν ἐπιστρέφειν (24) ἐπιχειρῶν. Ἔχει οὖν ἡ μὲν λεῖα ὁδὸς καὶ πρηνῆς (25) ὁδηγὸν ἀπατηλὸν, δαίμονα πονηρὸν, εἰ· ἡ δονῆς πρὸς τὴν ἀπίθειαν τοὺς ἐπομένους ἐπισυρόμενον· ἡ δὲ τραχεῖα καὶ ἀνάντης ἀγγελὸν ἀγαθόν. διὰ τῶν ἐπιπόνων τῆς ἀρετῆς πρὸς τὸ μακάριον

A Exempli causa, dormis, tempus te fugit; vigilas, et agitas aliquid mente; nihilominus tamen vita, etiamsi non sentiamus, absuntur. Omnes ergo ad propriam quisque metam properantes, cursum quemdam currinus, quamobrem sumus in via omnes. Hoc etiam modo viam intelligere possis. In hac vita viator es; omnia transeunt, post tergum tuum relinquuntur omnia. Plantam, herbam, aquam, aut quidvis aliud aspectu dignum in via vidisti; paululum oblectatus, mox praeteris. Rursus in lapides, convalles, praecipitia, scopulos et palos, aut etiam in feras, in animalia repentina, in spinas, et in aliud quodvis infortunium incidisti: postquam es paululum afflictus, mox ista reliquisti. Vita est ejusmodi: neque ejus deliciae ueque molestiae constanter perseverant. Tua non est haec via, neque tuae sunt res praesentes. Inter viatores, simul ut primus pedem movit, huic proximus infert gradum, et post hunc alter qui sequitur.

5. Velim autem attendas, num etiam vitae casus sint assimilites. Hodie tu coluisti terram, cras alter, post hunc colet et alius. Vides agros hos et domos sumptuosas? Quoties singula, ex quo existunt, nomen jam mutavere! Dicebantur hujus esse, postea ipsis impositum est nomen alterius, ad alium transierunt, tum demum alterius esse dicuntur. Nonne ergo vita nostra via est, alio tempore alium excipiens, et in qua sibi invicem succedunt omnes? *Beatus itaque qui in via peccatorum 25 non stetit.* Illud autem, *Non stetit*, quid sibi vult? Dum in prima adhuc consistimus aetate, nec improbi, nec virtute praediti sumus (ea enim aetas habitus utriusque capax non est); sed posteaquam ratio nostra perfecta est atque cummlata, tunc fit quod scriptum est: *At cum venisset mandatum, peccatum revixit, ego autem mortuus sum 26.* Oriuntur enim male cogitationes, quae ex carnis cupiditatibus in animis nostris generantur. Nam reipsa ubi venit mandatum, hoc est, boni honestique iudicium, si cogitationem peiore non vicerit, sed a pravis affectibus animum in servitutem redigi siverit: revixit quidem peccatum, mens vero peccatis interempta moritur. Beatus igitur, qui in via peccatorum non immoratus est, sed saniore consilio ad piam conversationem se recepit. Duæ namque sunt viae inter se contrariæ: una lata et spatiosa, altera angusta et coarctata. Duo etiam sunt viae duces, quorum uterque viatore ad se attrahere conatur. Plana quidem et declivis via habet fallacem ducein, malum daemonein qui eos qui se sequuntur, in interitum per voluptatem trahit: aspera vero et ardua via, bonum angelum, qui sequaces suos por la-

²⁰ Rom. vii, 9.

(19) Editi ἐπειγόμενοι. At mss. quatuor ἐπειγόμενος.
 (20) Sic editio Basil. cum tribus mss. Illud, καὶ σκόλοφιν, in editione Paris. desiderabatur.
 (21) Sic mss. quatuor. Editio Paris. ὀνόματα, ποῦτων.

(22) Sic mss. plurimi. Deest οὖν in editione Paris.
 (23) Reg. secundus τῶν ἀμαρτωλῶν.
 (24) Nostra editio Paris. ἐπιστρέφειν. At mss. ἐπιστρέφειν.
 (25) Editio utraque Basil. et Paris. ὁδὸς καὶ πρηνῆς. Brevius mss. ὁδὸς καὶ πρηνῆς.

boriosa virtutis exercitia ad beatum finem perducit. Dum igitur quisque nostrum puer est, praesentibus persequitur voluptates, neque habet ullam temporis futuri rationem, neque curam: iam autem vir factus, post iudicii perfectionem, videre sibi videtur vitam in virtutem et vitium divisi; atque oculis animi in utrumque saepe coniectis, proprietates utriusque inter se aequaliter diversas esse iudicat. Et quidem peccatorum vita ostendit cunctas praesentis saeculi voluptates: justorum vero vita, sola futuri aevi bona commonstrat. Et certe salvandorum via quanto pulchriora pollicetur futura, tanto laboriosiora exhibet praesentia: voluptaria autem et impura vita non in posterum expectandas, sed iam praesentes delicias proponit. Itaque vertigine laborat anima omnis, atque titubantibus cogitationibus agitur: cum quidem secum revolvit aeterna, eligit virtutem, cum vero respicit ad praesentia, voluptatem praefert. Hic bonam corporis habitudinem conspicit, ibi carnis servitutem: hic ebrietatem, ibi jejuniium: hic cachinnos immodicos, ibi plurimas lacrymas: hic saltationem, illic precationem: hic tibias, illic gemitus: hic scortationem, illic virginitatem. Quoniam igitur quod vere bonum est, id duntaxat ratione per fidem comprehendendi potest (longe enim abest, nec vidit oculus, nec auris audivit⁴⁰), peccati vero suavitas promptam, et per omnes sensus fluentem voluptatem habet; idcirco beatus, qui propter voluptatis illiberas non deductus est ad interitum, sed spem salutis exspectat per patientiam, ac in utraque via discernenda viam ad deteriora ducentem non capit.

6. Vrs. 1. *Et in cathedra praesentia non sedit.* Num illas dicit cathedras, in quibus nostra corpora quieti damus? Ecqua est ligni cum peccato societas, ut cathedram a peccatore praecoccupatam tanquam exitialem fugere debeam? Nonne firmam ac stabilem in vitii approbatione moram **96** cathedram dici nobis putandum est? Quod caveamus oportet, propterea quod studiosa in peccatis mora habitum quemdam qui vix excuti potest, in animis ingenerat. Vix enim sanatur inveteratus animi morbus, malique exercitatio tempore confirmata: imo vero sanari omnino non potest, si consuetudo in naturam transeat, id quod plerumque evenit. Optandum igitur fuerit, ut ne attingamus malum. Attamen secunda superest navigatio, ut statim post experientiam illud tanquam bestiae venenatae plagam declinemus, secundum Salomonem de improba muliere scribentem: *Ne injicias ocalum tuum in eam, sed resili; ne moreris*⁴¹. Et vero quosdam novi, qui per

⁴⁰ 1 Cor. II, 9. ⁴¹ Prov. IX, 18.

(26) Pro πυκνά legitur in aliquibus mss. πυκνόν.

(27) Edit. προτείνει. At mss. non pauci προτείνεταί.

(28) Sic mss. plurimi. Vocula ἐκ in editis desideratur.

(29) Editi ἀπὸ φύλου. At mss. ἀπὸ τοῦ φύλου.

τέλος τοὺς ἐπομένους ἀγοντα. Ἔως μὲν οὖν νήπιός ἐστιν ἕκαστος ἡμῶν, τὸ ἐν τῷ παρόντι ἡδὺ διώκων, οὐδεμίαν τοῦ μέλλοντος κηδεμονίαν ποιεῖται· ἀνὴρ δὲ ἡδὴ γενόμενος, μετὰ τὸν ἀπαρισμὸν τῶν ἐνομιῶν, οἷον ὄρῃν δοκεῖ τὸν βίον αὐτῷ σχιζόμενον πρὸς ἀρετὴν καὶ κακίαν, καὶ πυκνά (26) πρὸς ἕκαστερον τὸ δμμα τῆς ψυχῆς μεταστρέφων, παρὰ ἄλληλα κρίνει τὰ ἑκατέρω προσόντα. Καὶ ὁ μὲν τῶν ἀμαρτωλῶν βίος πάντα δείκνυσι τὰ τοῦ παρόντος αἰῶνος τερπνά· ὁ δὲ τῶν δικαίων, μόνον ὑποφαίνει τὰ τοῦ μέλλοντος ἀγαθά. Καὶ ἡ μὲν τῶν σωζομένων ὁδὸς ὅσον καλὰ ὑποσχέεται τὰ μέλλοντα, τοσοῦτον ἐπίπονα παρέχεται τὰ παρόντα· ὁ δὲ ἡδῶς καὶ ἀκόλαστος βίος οὐχὶ προσδοκώμενην εἰς ὕστερον, ἀλλ' ἤδη παροῦσαν προτείνεταί (27) τὴν ἀπόλαυσιν. Ἰλιγγιῶ οὖν πᾶσα ψυχή, καὶ μετοκλάζει τοῖς λογισμοῖς, ὅταν μὲν ἐνθυμηθῇ τὰ αἰώνια, τὴν ἀρετὴν αἰρουμένη, ὅταν δὲ ἀποβλέψῃ πρὸς τὰ παρόντα, τὴν ἡδονὴν προτιμῶσα. Ὡς βλέπει σαρκὸς εὐπάθειαν, ἐκεῖ δουλαγωγίαν σαρκός· Ὡς μέθην, ἐκεῖ νηστείαν· Ὡς γέλωτας ἀκρατεῖς, ἐκεῖ δάκρυον δαψιλές· ἐνταῦθα δρησις, κάκει προσευχή· αὐλοὺς ὧδε, κάκει στεναγμούς· Ὡς πορνείαν, κάκει παρθενίαν. Ἐπεὶ οὖν τὸ μὲν ἀληθινῶς ἀγαθὸν λογισμῷ λεπτόν ἐστι διὰ πίστεως (μακρὰν γὰρ ἀπέκισται, καὶ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδε, καὶ οὐς οὐκ ἤκουσε), τὸ δὲ τῆς ἀμαρτίας ἡδὺ πρόχειρον ἔχει καὶ διὰ πάσης αἰσθήσεως βέουσαν τὴν ἀπόλαυσιν· μακάριος ὁ μὴ περιτραπέις ἐκ (28) τῶν τῆς ἡδονῆς δελεασμάτων πρὸς τὴν ἀπίλειαν, ἀλλὰ δι' ὑπομονῆς τὴν ἐλπίδα τῆς σωτηρίας ἀπεκδεχόμενος, καὶ ἐν τῇ ἐκλογῇ τῶν ὁδῶν ἑκατέρω μὴ ἐπιβάς τῆς ὁδοῦ ἀγούσης ἐπὶ τὰ χεῖρονα.

6. Καὶ ἐπὶ καθέδρας λοιμῶν οὐκ ἐκάθισεν. Ἄρα τούτως λέγει τὰς καθέδρας, ἐφ' ὧν ἀναπαύομεν ἡμῶν τὰ σώματα; Καὶ τίς ἡ ἀπὸ τοῦ φύλου (29) πρὸς ἀμαρτίαν μετάδοσις, ὥστε μετὴν ὑπὸ τοῦ ἀμαρτωλοῦ προκαταληφθεῖσαν καθέδραν ὡς βλαβεράν ἀποφεύγειν; Ἡ νομίζειν ἡμᾶς χρῆ καθέδραν λέγεσθαι τὴν ἑδραίαν καὶ μόνιμον ἐν τῇ κρίσει τῆς κακίας διατριβήν; Ὁ φυλακτέον ἡμῖν, δέουσι τὸ φιλοπόνως προσδιατριβεῖν ταῖς ἀμαρτίαις ἕξι τινα δυσκίνητον ταῖς ψυχαῖς ἐμποιεῖ. Παλαιωθὲν γὰρ πάθος ψυχῆς, καὶ κακοῦ μελέτη χρόνῳ βεβαιωθεῖσα δυσίατός ἐστιν, ἥ καὶ ἀνάτος παντελῶς, εἰς φύσιν, ὡς τὰ πολλά, τοῦ ἔθους μεθισταμένου. Εὐχῆς μὲν οὖν ἄξιον μὴ προσάψασθαι τοῦ κακοῦ. Δεύτερος δὲ πλοῦς, εὐθύς μετὰ τὴν πείραν ὡσπερ ἰοδόλου πληγὴν ἀποφεύγειν, κατὰ τὸ γεγραμμένον παρὰ τοῦ Σολομώντος περὶ τῆς γυναικὸς τῆς φαύλης, ὅτι *Μὴ ἐπιστήσης σὸν δμμα πρὸς αὐτήν, ἀλλ' ἀποκηθήσῃς μὴ ἐγγροσίσης* (30). Νῦν δὲ οἷδα τινὰς ἐν νεότητι πρὸς τὰ τῆς σαρκὸς

(30) Editio Paris. μὴ χρονίσης ἐν τῷ τόπω. Sed illud, ἐν τῷ τόπω, in editione Basil. et in nostris s-x mss. desest. Ἐκ quo si, ut ex Bibliis additum fuisse credi merito possit. Et hoc notandum, pro χρονίσης legi in editione Basil. et in aliquot mss. ἐγγροσίσης.

πάθη καταλιθήσαντες, και μέχρι πολιᾶς (31) αὐτῆς διὰ συνήθειαν τοῦ κακοῦ ταῖς ἀμαρτίαις παραμένοντες. Ὡς γὰρ οἱ ἐν βορβόρῳ καλινοῦμενοι (32) χοῖροι ἀεὶ προσπλάττουσιν ἑαυτοὺς τὸν πηλὸν· οὕτως οὗτοι τὸ ἐκ τῆς ἡβονῆς· αἴσχος καθ' ἐκάστην ἡμέραν προσαναμάσσονται. Μακάριον μὲν οὖν τὸ μὴ διανοθηθῆναι τὸ πονηρὸν· εἰ δὲ κατὰ συναρπαγὴν τοῦ ἐχθροῦ ἐδέξω τῆ ψυχῆ βουλευματα ἀσεθείας, μὴ στήῃ ἐπὶ τῆς ἀμαρτίας. Εἰ δὲ καὶ τοῦτο πέπονθας, μὴ ἐνιδρυθῆς τῷ κακῷ. Μὴ τοίνυν καθεστῆς ἐπὶ καθέδρας τῆς τῶν λοιμῶν. Εἰ (33) ἐνόησας καθέδραν τίνα φησὶν ὁ λόγος, ὅτι τὴν διαρκῆ λέγει τοῦ κακοῦ προσεδρίαν, ἐξέτασον λοιπὸν τίνας ὠνόμασε τοὺς λοιμούς. Φασὶ δὴ τὸν λοιμὸν οἱ περὶ ταῦτα δεινοὶ, ἐπειδὴν ἐνὸς ἀνθρώπου ἢ κτήνου ἀψήγεται, κατὰ διάδοσιν ἐπὶ πάντας τοὺς ἐγγίζοντας διανέμεσθαι· φύσιν γὰρ εἶναι τῆς νόσου τοιαύτην, τὸ ἐξ ἀλλήλων πάντας ἀναπιμπλάναι τῆς ἀρρώστιας. Τοιοῦτοι δὲ τινὲς εἰσι καὶ οἱ ἐργάται τῆς ἀνομίας. Ἄλλος γὰρ ἄλλω τῆς νόσου μεταδίδοντας συννοσοῦσιν ἀλλήλοις, καὶ συναπλόυνται. Ἡ οὐχ ὄρξῃ τοὺς πόρνους τοὺς ἐπὶ τῆς ἀγορᾶς καθημένους, καὶ καταγελῶντας τῶν σωφρονούντων, καὶ διηγούμενους ἑαυτῶν τὰ τῆς αἰσχύνης ἔργα, τὰ τοῦ σκότους ἐπιτηδεύματα, καὶ τὰ πάθη τῆς ἀτιμίας ἀπαριθμουμένους ὡς ἀριστείας, ἢ τινὰς ἄλλας ἀνδραγαθίας; Οὐτοὶ εἰσιν οἱ λοιμοὶ οἱ τὸ ἴδιον κακὸν ἐπὶ πάντας ἀγειν φιλονεικοῦντες, καὶ πολλοὺς ἑαυτοῖς (34) παραπλησίους γενέσθαι φιλοτιμούμενοι, ἵνα ἐν τῇ κοινωνίᾳ τῶν κακῶν διαφυγῶσι τὰ ὄνειδη. Οὕτε γὰρ πῦρ εὐκαταπρήστου ὕλης ἀψάμενον δυνατὸν μὴ οὐχὶ ἐπὶ πᾶσαν αὐτὴν διαθεῖναι, ἄλλως τε καὶ ἐπιτύχη πνεύματος ἐπιπόρου τὴν φλόγα διακομιζοντας· οὕτε τὴν ἀμαρτίαν, ἐνὸς ἀψαμένην, μὴ οὐχὶ ἐπὶ πάντας τοὺς ἐγγίζοντας διελεθεῖν, ἐξαπτόντων αὐτὴν τῶν πνευμάτων τῆς πονηρίας. Τὸ γὰρ τῆς πορνείας πνεῦμα οὐκ ἀνέχεται ἐν τῷ ἐνὶ στήναι (35) τὴν ἀτιμίαν, ἀλλ' εὐθύς ἠλικιῶνται συμπαρελήφθησαν· κῶμοι, καὶ μέθαι, καὶ αἰσχρὰ διηγήματα· ἑταῖρα (36) συμπίνουσα, τοῦτω προσμεδιῶσα, κάκεινον διερεθίζουσα, καὶ πάντας πρὸς τὴν αὐτὴν ἀμαρτίαν συμπλέγουσα. Ἄρα μικρὸς ὁ λοιμὸς οὗτος, ἢ μικρὰ ἢ διάδοσις τοῦ κακοῦ; Τί δὲ, ὁ τὸν πλεονέκτην ζηλῶν, ἢ ὁ τὸν ἐξ ἄλλης τινὸς πονηρίας περιφανῆ τίνα πολιτικὴν δυναστείαν περιβεβλημένον, ἢ ἐθνῶν ἡγεμονίαν ἔχοντα, ἢ στρατοπέδων ἀρχοντα, εἶτα τοῖς αἰσχίοις πάθεσιν ἐμφυρόμενον, οὐχὶ αὐτῆ τῆ ψυχῆ τὸν λοιμὸν παρεδέξατο, τὸ τοῦ ζηλουμένου κακὸν οἰκτεῖον ποιούμενος; Αἱ γὰρ κατὰ τὸν βίον λαμπρότητες συναναφαίνουσιν (37) ἑαυταῖς καὶ τοὺς βίους τῶν περιβλέπτων· καὶ στρατιῶνται μὲν ὡς τὰ πολλὰ τοῖς στρατοπεδάρχαις ἐξομοιοῦνται· οἱ δὲ ἐν

A suam juventutem in carnis vitiis delapsi, ad ipsam usque canitiem in peccatis propter mali consuetudinem perseveraverunt. Quemadmodum enim sues qui sese in caeno obvolvunt, semper magis ac magis luto asperguntur: sic ille quotidie magis ac magis voluptatis sibi dedecus inurunt. Beatitudo igitur est malum non cogitasse: si tamen inimici dolo consilia impietatis receperis in anima, ne steteris in peccato. Quod si etiam id tibi contigit, in malo ne permanes. Ne igitur sederis in cathedra pestilentiarum. Si intellexisti quamnam cathedram dicat Scriptura, nimirum longam in malo perseverantiam, de cætero exquisiras velim quas pestilentiae noninet. Aiunt harumce rerum periti pestem, ubi unum hominem, aut jumentum attigerit, in quosque proximos per vices serpere; contendunt namque huius morbi naturam talem esse, ut omnes sese mutuo ægritudine repleant. Tales itaque sunt iniquitatis operarii. Nam alter alteri morbum impertientes ægrotant simul, simulque pereunt. Nonne cinædos conspicias in foro sedentes, qui castos quoque irrident, quique sua turpitudinis opera narrantes, tenebrarum studia et cupiditates ignominiosas tanquam præclare gesta, aut alia quædam egregia facinora commemorant? Pestes sunt ii, qui in omnes transfundere conantur proprium morbum, multosque sibi similes fieri magnopere cupiunt, ut per hanc malorum communicationem infamiam vident. Nam neque ignis materiam suscipiendæ flammæ idoneam nactus, cohiberi potest, quominus subsiliat ad universam: maxime, ei vehemens ventus transfundat flammam: neque fieri potest, ut peccatum, quod unum aliquem attigerit, ad omnes vicinos non transeat, si nequitia spiritus illum accendant. Manere enim in uno iniquitatem non sinit spiritus stupri, sed statim coævi consociantur; comessationes, ebrietates, sermones obsceni; scortum compotans, huic arridens, illum provocans, ad idem peccatum accendens omnes. Num parva hæc pestilentia, num modica isthæc peccati contagio? Quid vero, quisquis avaram æmulationem, aut eum, qui per aliquod aliud scelus conspicuam quamdam ac civilem auctoritatem adeptus est, aut gentium habet imperium, aut exercituum dux est, deinde si affectibus turpissimis contaminatus fuerit, nonne in animo exceptit **97** pestem, tum, cum malum ejus quem æmulationem, proprium sibi reddidit? Nam et vitam eorum qui clarent, secum ostendunt illæ ipsæ dignitates vitæ: et milites quidem plerumque consimiles sunt ducibus; populi vero in civitatibus imitantur magistra-

Mox duo mss. διαφεύγῶσι.

(35) Coisl. cum Reg. tertio στήναι. Editi cum aliis mss. στήσαι. In mss. nonnullis pro ἀτιμίαν legitur ἀμαρτίαν: in aliis quibusdam ἀνομίαν.

(36) Reg. tertius ἑταῖρα τούτω συμπίνουσα, κάκεινω προσμεδιῶσα, τούτω προσμιλούσα, κάκεινον, etc.

(37) Sic mss. plerique omnes. Editi συνεμφαίνουσιν.

(31) Editi μέχρι τελευτῆς. At mss. quatuor μέχρι πολιᾶς.

(32) Reg. tertius et Coisl. κυλινοῦμενοι. Vox χοῖροι deest in mss. nonnullis. Aliquando infra, κατὰ συναρπαγὴν τοῦ ἐχθροῦ, ad verbum, subreptione inimici: hoc est, fallacia et malo dolo inimici.

(33) Sic mss. nostri. At editi ἐπὶ εἰ.

(34) Sic mss. At vero editi αὐτοῖς.... γίνεσθαι.

tus. Et in summa, ubi unius scelus plebi visum fuerit imitatione dignum, proprie et recte aliqua animarum pestis in vita exstare dicetur. Claritudo enim improbitati juncta, multos eorum qui facile labuntur, ad simile studium trahit. Quoniam itaque ab alio ad alterum corruptio manat, talium animæ dicantur peste affectæ. Ne igitur in cathedra pestilentiarum sederis, neve iudicii corruptorum et pestiferorum fias particeps, neque in malis consiliis permanens. Atqui oratio in ipsis adhuc procæmiis versatur, et tamen illius copiam modum excedere video; adeo ut neque vobis facile sit plurima retinere, neque mihi, deficiente me voce, ob consuetam infirmitatem, orationem proseguere. Quanquam autem ea quæ diximus, imperfecte dicta sint, cum mali quidem fuga demonstrata sit, perfectio vero quæ bonis operibus acquiritur, omissa sit: nihilominus tamen præsentia benignis auribus commendantes, pollicemur, Deo dante, reliqua etiam completuros nos, si modo non omnino in posterum ad silentium redigamur. Tribuat autem Dominus nobis eorum quæ diximus mercedem, vobis vero eorum quæ audistis fructum, gratia Christi ipsius, cui gloria et imperium in sæcula sæculorum. Amen.

Αταῖς πόλεσι δῆμοι ζηλοῦσι τοὺς ἐν δυνάμει. Καὶ ὄλωσ, ἐπειδὴν τὸ τοῦ ἐνόσ κακὸν μιμήσεωσ ἄξιον τοῖσ πολλοῖσ νομισθῆ, οἰκείωσ καὶ προσηκόντωσ λεχθῆσεται λοιμὸσ τῖσ ψυχῶν ἐπιπολάζειν τῷ βίῳ. Τὸ γὰρ ἐν κακίᾳ περιδλεπτον πολλοῦσ τῶν εὐολισθῆτων εἰσ τὸν ὁμοιον ζῆλον ἐφέλλεται (38). Ἐπει οὖν ἄλλοσ ἐξ ἄλλου τῆσ φθορᾶσ ἀναπίμπλαται, λοιμώσσειν τὰσ ψυχὰσ οἰ τοιοῦτοι λεγέσθωσαν. Μὴ τοῖνον καθίσησ ἐπὶ καθέδρασ λοιμῶν, ἢ μὴ μετᾶσχησ συνεδρίου ἀνθρώπων φθορέων (39) καὶ λυμείων, ἢ μὴ ἐναπομείνησ (40) τοῖσ κακῶσ βουλευθεῖσιν. Ἄλλ' ὁ μὲν λόγωσ ἐστὶ ἐν προοιμίωσ, τὸ δὲ πλήθωσ ὁρῶ τὴν συμμετρίαν ἐκβαῖνον· ὡσ μῆτε ὑμῖν βράδιαν εἶναι τῶν πλειόκων τὴν φυλακὴν, μῆτε ἐμοὶ τὴν διακονίαν τοῦ λόγωσ, διὰ τὴν σύντροφον ἀσθένειαν τῆσ φωνῆσ ἡμᾶσ· ἐπιλειπούσησ. Εἰ δὲ καὶ ἀτελῶσ εἰρηται τὰ εἰρημένα, τοῦ μὲν κακοῦ τῆσ φυγῆσ ὑποδείχθεισησ, τῆσ δὲ διὰ τῶν ἀγαθῶν ἔργων τελειώσεωσ παρεθείσησ (41), ὁμωσ εὐγνώμοσιν ἀκοαῖσ παραθέμενοι τὰ παρόντα, ἐπιγγελλόμεθα, Θεοῦ δίδόντωσ, ἀναπληρώσειν καὶ τὰ λειπόμενα, ἐάν γε μὴ τὴν παντελῆ λοιπὸν ὑπέλωμεν σιωπῆν. Παράχοι δὲ ὁ Κύριωσ καὶ ἡμῖν τῶν εἰρημένων μισθόν, καὶ ὑμῖν καρπὸν ὧν ἠκούσατε, χάριτι τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ (42), ὅτι αὐτῷ ἢ δόξα καὶ τὸ κράτωσ εἰσ τοὺσ αἰῶνασ τῶν αἰῶνων. Ἀμήν.

EJUSDEM IN PSALMUM VII.

Psalmus ipsi David, quem cecinit Domino, pro verbis Chusi filii Jemini.

1. Inscriptio septimi psalmi quodammodo Regnorum historię ubi de Davide narratur, videtur

(38) Editio Paris. εἰσ τὸν ὁμοιον ζῆλον τῶν εὐολισθῆτων ἐφέλλεται. Ad verbum interpret. *Multos ad emulationem similem eorum, qui proni ac lubrici sunt ad peccandum, trahit.* At nostri sex mss., ut in textu, non diversis quidem verbis, sed alio ordine: quæ diversa verborum collocatio, quantula ea cunq̄ue est, sententiam totam mutaverat, vel potius corruperat.

(39) Sic mss. sex. At editi cum duobus mss. φθοροποιών. Ibidem mss. duo λοιμείωνων.

(40) Editi ἐναπομείνης. At mss. ἐναπομείνησ.

(41) Editio utraq̄ue: Basil. et Paris. τελειώσεωσ παρεθείσησ. At Coisl. et sex alii mss. τελειώσεωσ παρατεθείσησ. Ubi notandum est, legi quidem in Reg. quarto παραθείσησ (?), sed particulam μῆ inter duas lineas additam esse. Ex quo fit, ut non multum laborandum sit, utro modo legi debeat, cum ex utraque lectione eadem plane sententia efficiatur. Quod enim appositum non est, id omissum fuisse necesse est. Constat igitur, quod ad sententiam attinet, nihil referre utrum legas τελειώσεωσ παρεθείσησ, perfectione omisa, an τελειώσεωσ μῆ παρατεθείσησ, perfectione non apposita legeris. Quod si quispiam jam ex me quærat, utra mihi scriptura vera esse videatur, libentius posteriorem defendam. Cum enim in nostris septem mss. constanter παρατεθείσησ legatur, ita quidem scripsisse Basilium arbitror: sed voculam μῆ ex Reg. quarto additam volo. Ut ut hæc sunt, vulgatam lectionem intactam reliquimus, cum nihil intersit, utro modo legatur.

(42) Reg. tertius χάριτι τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ. Illud, καὶ τὸ κράτωσ, e multis mss. addidimus.

(43) Quam varie apud varios positus sit ejus psalmi titulus, ex *Hexaplis* cognosci potest. Sed aliquiæ solius interpretationem, quod sola ad rem

C ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ ΕΙΣ ΤΟΝ Ζ΄ ΨΑΛΜΟΝ.

Ψαλμὸς τῷ Δαβιδ, ὃν ἤσηε τῷ Κυρίῳ ὅπὲρ τῶν λόγων Χουσί υἱοῦ Ἰεμινεῖ (43).

1. Δοκεῖ πως ἐναντιῶσ ἔχειν πρὸσ τὴν ἐν ταῖσ Βασιλειαῖσ ἱστορίαν, ἐνθα τὰ περὶ τοῦ Δαβιδ ἀναγέγρα-

faciat, ex eis mutuumimur. Ejus igitur hæc sunt, *Psalmus pro ignorantia ipsi David, quem cecinit Domino super verbis Ethiopia filii Gemini.* Nec aliter Hieronymus, qui ex Hebræo sic vertit: *Ignoratio David, quod cecinit Domino super verba Ethiopia filii Gemini.* Hæc autem eo retuli, ut planum facerem, interpretes quosdam pro Χουσί scripsisse Αἰθίοπωσ, nec inepte Ethiopia nomine Saulem Ethiopiae moribus præditum ab eruditis viris intelligi, ob idque videri Basilium ejus psalmi inscriptionem cum iis quæ dicuntur II Reg. xvii, 5, longe facilius conciliare potuisse. Nam e re expedierat se, si de duobus, non de uno homine sermone haberi dixisset, hic de Saule, illic de Chusi filio Arachi. Paraphrasim Chaldaicam legas velim, et Ducei notas. Mirum visum est homini doctissimo Duceo, quod Basilium aliquanto post dicat, neque Chusi, neque alium quemquam in historia Regum filium Gemini reperiri, cum Semei nominetur II Reg. xix, 16, υἱὸσ Γηρά, υἱοῦ Ἰεμινεῖ, filius Gera, filii Gemini. Mirum sane id videri debet, hominem Scripturarum peritissimum Basilium in ejusmodi errorum incidisse: sed monere juvat totum illud, ἐστὶ δὲ οὗτε οὗτοσ οὗτε ἄλλωσ τῖσ τῶν ἐκεῖ φαινομένων υἱὸσ Ἰεμινεῖ, in Colbertinis quarto et septimo non exstare. Unde fortassis alicui suspicio oriri possit, hæc verba, in ora libri primūm posita, progressu temporum in ipsum textum irrepsisse. Sed tamen, ut verum fatear, ita scripsisse Basilium puto, nec ob aliam causam prætermisissum id fuisse in Colbertinis exemplaribus, quam quod continenter in fine duarum periodorum scriptum sit υἱὸσ Ἰεμινεῖ. Norunt enim qui vel tantillum in ejusmodi rebus exercitati sunt, non raro contingere, ut tunc librarii periodum alteram omitant.

πται, ἡ ἐπιγραφή τοῦ ἑβδόμου ψαλμοῦ. Ἐκεῖ γάρ ο Ἀ Χουσι ἀρχιεταίρος (44) μὲν τοῦ Δαβίδ, υἱὸς δὲ Ἀραχὶ ἱστορεῖται, ἐνταῦθα δὲ Χουσι υἱὸς Ἰεμενελ. Ἔστι δὲ οὔτε οὗτος, οὔτε ἄλλος τις τῶν ἐκεῖ φαινομένων υἱὸς Ἰεμενελ. Μήποτε οὖν, ἐπειδὴ μεγάλην ἀριστείαν καὶ ἀνδραγάθημα ἐκ τοῦ περὶ τὴν φιλίαν σχηματισμοῦ ἐνεδείξατο, προχωρήσας μὲν δῆθεν τῷ Ἀβεσσαλώμ, διαλύων δὲ τὰς βουλὰς τοῦ Ἀχιτόφελ, ἀνδρὸς ἐντροχιστάτου καὶ στρατηγικωτάτου (45) τὰς γνώμας ὑποτιθεμένου, διὰ τοῦτο υἱὸς Ἰεμενελ προσηγορεύθη; Ἐρμηνεύεται δὲ ὁ υἱὸς Ἰεμενελ υἱὸς τῆς δεξιᾶς. Εἰσηγουμένου γάρ ἐκείνου μηδένα χρόνον ἐμποισὶν τοῖς πράγματι, ἀλλ' εὐθὺς ἀπαρσκεύω (46) ὄντι ἐπιτίθεσθαι τῷ πατρὶ, οὐκ εἶπαι παραδεχθῆναι τὴν βουλὴν τοῦ Ἀχιτόφελ, Ὅπως ἐπαγάγη, φησὶ, Κύριος ἐπὶ Ἀβεσσαλώμ τὰ κακὰ πάντα. ἀλλὰ πιθανωτέρας ἔδοξεν (47) ἀναβολὰς αὐτοῖς καὶ διατριβὰς ἐμποισῆναι, πρὸς τὸ δοῦναι καιρὸν τῷ Δαβίδ συλλέξασθαι τὰς δυνάμεις. Ὅθεν καὶ ἀπόδεκτος ἦν πρὸς τῷ Ἀβεσσαλώμ λέγοντι. Ἀγαθὴ ἡ βουλὴ Χουσι τοῦ Ἀραχὶ ὑπὲρ τὴν βουλὴν Ἀχιτόφελ. Τῷ μόντῳ Δαβίδ διὰ τῶν ἱερῶν Σαδώκ καὶ Ἀδιάθαρ ἐδῆλου τὰ οἰκονομηθέντα, καὶ προσέταξε μὴ (48) ἀυλισθῆναι ἐν τῇ Ἀραβῶν τῆς ἐρήμου, ἀλλὰ κατέστεινεν αὐτὸν ἐπὶ τὴν διάδασιν. Ἐπεὶ οὖν ἐκ τῆς ἀγαθῆς συμβουλῆς ἐγένετο δεξιὸς τοῦ Δαβίδ, ἀπὸ τοῦ ἀνδραγαθῆματος τῆς προσηγορίας τετύχηκε. Διὰ τοῦτο (49) υἱὸς Ἰεμενελ προσηγόρευται, τουτέστιν, υἱὸς δεξιᾶς. Αὐτῆ δὲ συνήθεια τῆς Γραφῆς, καὶ τοὺς χεῖρονας ἀπὸ τῆς ἀμαρτίας χρηματίζειν μᾶλλον ἢ ἀπὸ τῶν πατέρων, καὶ τοὺς κρείττους υἱοὺς ὀνομάζειν ἐκ τῆς χαρακτηριστικῆς αὐτοῦ ἀρετῆς. Τὸν τοίνυν διάβολον υἱὸν ἀπωλείας ὁ Ἀπόστολος ὀνομάζει. Ἐὰν γάρ μὴ ἀποκαλυφθῆ ὁ ἄνομος ὁ υἱὸς τῆς ἀπωλείας (50). Καὶ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ τὸν Ἰουδαῖον υἱὸν ἀπωλείας ὁ Κύριος εἶπεν. Οὐδεὶς γάρ, φησὶν, ἀπώλετο, εἰ μὴ ὁ υἱὸς τῆς ἀπωλείας. τέκνα δὲ σοφίας τοὺς ἐν τῇ θεογνωσίᾳ μεμορφωμένους. Ἐδικαιώθη

esse contraria. Illic enim Chusi præcipuus quidem Davidis amicus, filius vero Arachi esse memoratur, hic autem filius Jemeni. Verum **98** neque hic, neque alius quisquam ex iis qui ibi reperuntur, filius Jemeni est. Num igitur, quoniam fortem ac strenuam operam ex simulata amicitia navavit, dum videlicet transiens ad Absalonis partes, evertit consilia Achitophelis, qui viri acerrimi et in re militari exercitatissimi consilia suggererat, idcirco filius Jemeni appellatus est? Filius autem Jemeni filius dexteræ interpretatur. Cum enim moneret ille, nullam rebus moram interponendam, sed imparatum patrem statim esse adoriendum, non permisit ut consilium Achitophelis admitteretur, *Ut induceret Dominus*, inquit Scriptura, *in Absalonem mala omnia* **44**: quippe probabiliores causas dilationis ac moræ ipsis visus est proferre, ut Davidi tempus virium colligendarum tribueret. Unde et Absalon erat gratus, dicenti: *Consilium Chusi filii Arachi consilio Achitophelis longe præstat* **45**. Interea Davidem per Sadoc et Abiathar sacerdotes de statutis certiore faciebat, et præcepit ne in Araboth deserti castrametaretur: sed ut transiret, urgebat. Quoniam igitur ob bonum consilium factus est dexteræ et officiosus in Davidem, a præclaro facinore sortitus est cognomentum. Quapropter filius Jemeni appellatus est, hoc est, filius dexteræ. Hic autem Scripturæ mos est, et peiores potius a peccato quam a patribus nominare, et meliores filios ab aliqua virtute ipsis privatim conveniente appellare. Et quidem diabolium filium perditionis Apostolus vocat: *Nisi enim revelatus fuerit iniquus ille filius perditionis* **46**. Judam vero in Evangelio Dominus filium perditionis nominavit: *Nullus enim, inquit, perit, nisi filius perditionis* **47**. Qui vero in Dei cognitione sunt instituti et conformati, hos vocat sapientiæ filios: *Justificata est enim, inquit, sapientia a filijs suis* **48**: et: *Si fuerit, inquit, ibi filius pacis* **49**. Non

44 II Reg. xvii, 44. **45** ibid. **46** II Thess. ii, 3.

46 Joan. xvii, 12. **47** Matth. xi, 19. **48** Luc. x, 6.

(44) Quod suspicantur viri eruditissimi Nobilius et Ducax, videri II Reg. xv, 32, pro ὁ ἀρχιεταίρος apud LXX legendum esse ὁ Ἀραχὶ, ἑταίρος, Chusi Arachi filius, socius David, id nobis probabilissimum videtur. Liquet enim Vulgate auctorem non aliter legisse, cum sic scripserit II Reg. xvi, 16: *Cum autem venisset Chusai Arachites, amicus David*. Ut ut hæc sunt, cum mss. nostri omnes vulgatam lectionem ἀρχιεταίρος exhibeant, procul dubio et ita apud LXX legisse, et ita scripsisse putandus est Basilinus.

(46) Legitur in Catena Corderii ἀπαρρησιάστω pro ἀπαρσκεύω. Sed, nisi valde fallor, mendium est typographorum. Vix enim dubium esse potest, quin legerit vir doctissimus ἀπαρσκεύω, cum vertat, *imparatum*. Combefisius vocem ἀπαρρησιάστω in Catena Corderii cum legisset, eam Latine sic reddit, *nullis præidiis tuto*: quam interpretationem non omnibus probatum iri puto. Cæterum vox ἀπαρσκεύω constanter in omnibus mss. legitur.

(45) Corruptum esse hunc locum putat Combefisius, et ita emendat, ut pro στρατηγικωτάτου legat στρατηγικώτατα, -imperatorie. Sed pace viri doctissimi dixerim, nihil hic inesse vitii, nihilque opus esse emendatione. Quod ut ipsis oculis subjiciamus, verba Basilii eo ordine quo construunt debent, collocabimus: διαλύων δὲ τὰς βουλὰς τοῦ Ἀχιτόφελ, ὑποτιθεμένου τὰς γνώμας ἀνδρὸς ἐντροχιστάτου καὶ στρατηγικωτάτου, *Dissolvens consilia Achitophel, qui consilia viri acerrimi et in re militari exercitatissimi suggererat*: hoc est: *consilia viro acerrimo et in re militari exercitatissimo digna*. Præterea hoc nostrum iudicium adjuvat, quod Combefisiana conjectura veteris nullius libri auctoritate nitatur.

(47) Editio Paris. ἔδαξεν. Paulo post legitur in Colb. quarto διατριβὰς ἐμποισῶν.

(48) Editiones Paris. et Basil. cum septem mss. προσέταξε τοῦ μὴ. Sed illud, τοῦ, non invenitur neque in Colb. quarto, neque in Reg. secundo. Ex quo fit, ut facile crediderim illud τοῦ, delendum esse, eoque magis, quod omnino redundare videatur. Aliquanto post Colb. quartus προσηγορίας ἔτυχε.

(49) Editio διὰ τοῦ τοῦτο. Sed τοι deest in omnibus fere mss. Illud, προσηγόρευται, deest in mss. non paucis.

(50) Colb. quartus ἀποκαλυφθῆ, φησὶν, ὁ ἄνθρωπος τῆς ἀνομίας ὁ υἱὸς τῆς, etc. At reliqui mss. ut editi.

igitur mirum videri debet, si nunc quoque corpora-
lia ejus pater taceatur, præcipuus vero Davidis
amicus vocatus: sit dexteræ filius, quippe qui a factis
sibi congruum cognomen acquisierit.

2. VERS. 2. Domine Deus meus, in te speravi, sal-
vum me fac. Putatur simplex quiddam esse, et quod
a quovis recte possit proferri, illud videlicet : Do-
mine Deus meus, in te speravi, salvum me fac. For-
tassis non ita se res habet. Qui namque in homine
sperat, aut qui ob aliquid aliud mundanum effertur,
puta, ob potestatem, vel ob divitias, vel ob quid-
piam aliud eorum, quæ inter res claras a multis re-
putantur, non potest dicere : Domine Deus meus,
in te speravi ⁴⁹. Præceptum enim est, non oportere
in principibus sperare ⁵⁰; et, *Maledictus homo, qui
confidit in homine*. Quomodò nec quidquam
aliud oportet præter Deum colere : sic nec in alio,
quam in Deo ⁵¹ omnium Domino spem reponere.
Spes enim mea, inquit, *et cantatio mea Dominus* ⁵².
Sed quomodo rogat, ut primum servetur a perse-
quentibus, deinde, ut liberetur? Puncti distinctio
claram reddet sententiam. *Salvum me fac ex omnibus
persequentibus me, et libera me*, (Vers. 3) *ne quando
rapiat ut leo animam meam*. Quæ igitur differentia
inter servari et liberari? Nimirum proprie salute
opus est debilibus : qui vero detinentur in captivitate,
indigent ut liberentur. Propterea is quidem qui
per se debilis est, et tamen in se retinet fidem, per
propriam fidem ad salutem præparatur. *Fides
enim*, inquit, *tua te salvam fecit* ⁵³; et, *Fiat tibi
sicut credidisti* ⁵⁴. Qui vero liberandus est, pretium
pro se aliunde persolvendum exspectat. Itaque cui
imminet et impendet mors, is cum sibi conscius sit
salvatores esse unum, atque unum liberatorem, ait :
In te speravi, salvum me fac ab infirmitate, *et libera
me* a captivitate. Existimo autem, strenuos Dei
athletas, qui cum invisibilibus inimicis per omnem
suam vitam valde collucati sunt, postquam eorum
omnes insectationes effugerint, prope vitæ finem
constitutos, a sæculi principe examinari, ut si re-
periantur aut vulnera ex certaminibus, aut aliquas
maculas, aut peccati vestigia retinuisse, detinean-
tur : sin autem inveniantur invulnerati et inteine-
rati, a Christo tanquam invicti et liberi in requiem
transferantur. Orat igitur pro vita præsentis et fu-

γάρ. φησιν, ἢ σοφία ἀπὸ τῶν τέκνων αὐτῆς· καὶ,
Ἐὰν ᾗ, φησὶν, ἐκεῖ υἱὸς εἰρήνης. Οὐδὲν οὖν θαυμα-
στὸν καὶ νῦν σωπηθῆναι μὲν αὐτοῦ τὸν σωματικὸν
πατέρα, δεξιᾶς δὲ υἱὸν τὸν ἀρχιεπαῖρον τοῦ Δαβὶδ
ὀνομασθῆναι, ἀπὸ τῆς πράξεως πρέποντα ἑαυτῷ τὸν
χρηματισμὸν λαβόντα.

2. Κύριε ὁ Θεὸς μου, ἐπὶ σοὶ ἠλπισα, σῶσόν
με. Νομιζόμενον ἀπιούον εἶναι καὶ ὑπὸ τοῦ τυχόντος
ὕγιως ἀναφέρεισθαι δύνασθαι τὸ, *Κύριε ὁ Θεὸς μου,
ἐπὶ σοὶ ἠλπισα, σῶσόν με*, τάχα οὐ τοιοῦτόν ἐστιν.
*Ὁ γὰρ ἐπ’ ἀνθρώπων ἐλπίζων, ἢ ἐπ’ ἄλλο τι τῶν
κατὰ τὸν βίον μετεωριζόμενος, οἷον ἐπὶ δυναστείαν,
ἢ χρήματα, ἢ τι τῶν παρὰ τοῖς πολλοῖς νομιζομένων
εἶναι: λαμπρῶν, οὐ δύναται εἰπεῖν· Κύριε ὁ Θεὸς
μου, ἐπὶ σοὶ ἠλπισα*. Παράγγελμα γὰρ ἐστὶ, μὴ
ἐλπίζειν ἐπ’ ἀρχοντας· καὶ, *Ἐπικατάρατος ἄνθρω-
πος, ὃς τῆν ἐλπίδα ἔχει ἐπ’ ἄνθρωπον*. Ὡσαύ-
τῳ οὐδὲ σέβειν ἄλλο τι παρὰ τὸν Θεὸν προσῆκεν, οὐτις
οὐδὲ ἐπὶ ἄλλον ἐλπίζειν ἢ ἐπὶ τὸν Θεὸν τῶν πά-
των Κύριον. *Ἐλπὶς γὰρ μου, φησὶ, καὶ ὑμνησίς
μου* (51) *ὁ Κύριος*. Πῶς δὲ πρῶτον σωθῆναι εὐχε-
ται ἐκ τῶν διωκόντων, εἶτα ῥυθῆναι; Ἡ διαστολή σαφῆ
ποιήσει τὸν λόγον. *Σῶσον γὰρ με ἐκ πάντων τῶν
διωκόντων με, καὶ ῥύσαι με, μὴ ποτε ἀρπάσῃ ἕως
λέων τὴν ψυχὴν μου*. Τίς οὖν ἡ διαφορά τοῦ σῶ-
ζεσθαι καὶ τοῦ ῥύεσθαι (52); *Ὅτι τῆς σωτηρίας
μὲν κυρίως οἱ ἀσθενοῦντες χρῆζουσι, τοῦ ῥυθῆναι δὲ
οἱ ἐν τῇ ἀιχμαλωσίᾳ κατεσχόμενοι*. Διὰ τοῦτο ὁ μὲν
ἐν αὐτῷ ἔχων τὴν ἀσθένειαν, ἐν αὐτῷ δὲ λαβὼν
τὴν πίστιν, ὑπὸ τῆς οἰκείας πίστεως οἰκονομεῖται
πρὸς τὸ σωθῆναι. *Ἡ πίστις γὰρ σου, φησὶ, σέσωκέ
σε*· καὶ, *Γενηθήτω σοὶ ὡς ἐπίστευσας*. Ὁ δὲ
ὀφείλων (53) ῥυθῆναι τιμὴν ἐξωθεν ὑπὲρ αὐτοῦ κα-
τατεθῆναι ὀφείλουσαν ἀναμένει. Ὁ τοίνυν ὑπὸ τὸν
θάνατον ὢν, εἰδὼς, ὅτι εἰς ὁ σῶζιν, εἰς ὁ λυτρούμε-
νος, *Ἐπὶ σοὶ, φησὶν, ἠλπισα, σῶσόν με ἀπὸ τῆς
ἀσθενείας, καὶ ῥύσαι με ἀπὸ τῆς ἀιχμαλωσίας*.
Οἶμαι δὲ, ὅτι οἱ γεναῖοι τοῦ Θεοῦ ἀθληταὶ, ἰκανῶς
παρὰ πάντα τὸν αὐτῶν βίον τοῖς ἀοράτοις ἐχθροῖς
προσπαλαίσαντες, ἐπειδὰν πάσας αὐτῶν ὑπεκφύγῃσι
τὰς διώξεις, πρὸς τῷ τέλει τοῦ βίου γενόμενοι, ἐρευ-
νῶνται ὑπὸ τοῦ ἀρχοντος τοῦ αἰῶνος, ἵνα, ἂν μὲν
εὐρεθῶσιν ἔχοντες τραύματα ἀπὸ τῶν παλαισμάτων,
ἢ σπῖλους τινὰς, καὶ τύπους τῆς ἀμαρτίας, κατασχε-
θῶσιν· ἐὰν δὲ ἄτρωτοι εὐρεθῶσι καὶ ἀσπιλοι, ὡς
ἀκράτητοι ὄντες, ὡς ἐλεύθεροι ὑπὸ Χριστοῦ ἀναπαύ-
σονται. Εὐχεται οὖν περὶ τε τῆς ἐνταῦθα ζωῆς καὶ
περὶ τῆς μελλούσης. *Σῶσον γὰρ με, φησὶν, ἐνταῦθα*

⁴⁹ Psalm. cxvii, 9. ⁵⁰ Jerem. xvii, 5. ⁵¹ Psal. lxx, 5, 6. ⁵² Luc. vii, 50. ⁵³ Matth. viii, 13.

(51) Vox μου addita est ex Reg. secundo et Colb. sexto. Ibidem editiones Paris. et Basil. πῶς δέ. Deest δέ in mss. Haud longe illa, μὴ ὄντος λυτρού-
μένου, μηδὲ σώζοντος, adduntur in Colbertinis quarto et septimo post voces ψυχὴν μου· sed cum desint in aliis sex mss. videanturque e glossemate fluxisse, idcirco inserere ea contextui noluimus.
(52) Codices aliquot ῥυθῆναι. Subinde in tribus mss. legitur οἰκονομεῖται. Editi vero et alii quidam mss. οἰκονομεῖται. Mox editio Paris. Σέσωκέ σε, πορεύου εἰς εἰρήνην, καὶ γενηθήτω, etc. Ubi notat

vir eruditissimus Duceus illa, πορεύου εἰς εἰρήνην, addita fuisse ex Oliv. et Anglicis : quæ verba legi quoque in duobus Regis mss. non dissimulamus. Sed tamen, cum hæc verba in editioe Basileensi desint, et in plurimis mss., cumque præterea seriè orationis interrumpere videantur, expungenda ea censuimus.

(53) Sic septem mss. æque ac editiones Paris. et Basil. At Colb. οσαῖος et Catena Corderiana ὁ δὲ ὅλων.

ἀπὸ τῶν διωκόντων (54)· *ῥύσαι δέ με ἐκεί ἐν τῷ καιρῷ τῆς ἐρεύνης, μὴ ποτε ἀρπάσῃ ὡς λέων τὴν ψυχὴν μου.* Καὶ ταῦτα μάθοις ἀν ἐξ αὐτοῦ τοῦ Κυρίου λέγοντος περὶ τὸν καιρὸν τοῦ πάθους· *Nūn ὁ ἀρχὼν τοῦ κόσμου τούτου ἐρχεται, καὶ ἐν ἐμοὶ ἔξει οὐδέν.* Ἄλλ' ὁ μὲν, μὴ ποιήσας ἁμαρτίαν, ἔλεγεν ἔχειν οὐδέν· ἀνθρώπων δὲ αὐταρκες, ἐὰν τολμήσῃ εἰπεῖν, ὅτι Ἔρχεται ὁ ἀρχὼν τοῦ κόσμου τούτου, καὶ ἐν ἐμοὶ ἔξει ὀλίγα καὶ μικρά. Κίνδυνος δὲ ταῦτα παθεῖν, ἐὰν μὴ ἔχωμεν τὸν λυτρουμένον ἡμᾶς, μηδὲ τὸν σώζοντα. Πρὸς τὰ δύο τὰ προκείμενα δύο ἐστὶ τὰ ἐπαγόμενα· *Σώσον με ἐκ τοῦ πλήθους τῶν διωκόντων με, καὶ ῥύσαι* (55), ἵνα μὴ ποτε ἀρπασθῶ, ὡς μὴ ὄντος λυτρουμένου.

3. Κύριε ὁ Θεός μου, εἰ ἐποίησα τοῦτο, εἰ ἐστὶν ἀδικία ἐν χερσὶ μου, εἰ ἀνταπέδωκα τοῖς ἀνταποδιδοῦσί μοι κακὰ, ἀποπέσοιμι ἄρα ἀπὸ τῶν ἐχθρῶν μου κενός. Καταδιώξαι ἄρα ὁ ἐχθρός τὴν ψυχὴν μου, καὶ καταλάβοι. Σύνηθες τῇ Γραφῇ τὸ τῆς ἀνταπόδοσεως ὄνομα οὐκ ἐπὶ τῶν νομιζόμενων, ὡς ὑπάρξαντός τινος ἀγαθοῦ ἢ κακοῦ, μόνον λαμβάνειν, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν προκαταρχομένων· ὡς ἐπὶ τοῦ, Ἄνταπόδος τῷ δούλῳ σου. Ἄντι γὰρ τοῦ εἰπεῖν, Ἄδς, εἴρηται, Ἄνταπόδος. Δόσις μὲν οὖν ἐστὶν ἡ καταρχὴ τῆς εὐποιίας, ἀπόδοσις δὲ ἡ τοῦ Ἰσοῦ ἀντιμέτρησις παρὰ τοῦ εὐπεπονθότος (56)· ἀνταπόδοσις δὲ δευτέρα τις ἀρχὴ καὶ περίοδος τῶν καταβαλλομένων εἰς τινὰς ἀγαθῶν ἢ κακῶν. Οἴμαι δὲ, ὅταν ἀντιτῆς αἰτήσεως οἶονε ἀπαίτησίν τινα ποιούμενος ὁ λόγος τὴν ἀνταπόδοσιν ἐπιζητῇ, τοιοῦτόν τινα νοῦν παρουσιᾶ· ὅτι, Τὸ παρὰ τῆς φύσεως ἀναγκαίως ὀφειλόμενον τῆς ἐπιμελείας γρῶς τοῖς ἐγγόνιοις παρὰ τῶν γεννησάντων, τοῦτό μοι παράσχου. Χρῆσταιται γὰρ τέκνοις παρὰ πατρός κατὰ τὴν φυσικὴν στοργὴν ἢ περὶ τοῦ βίου πρόνοια. Ὀφείλουσι γὰρ, φησὶν, οἱ γονεῖς τοῖς τέκνοις θησαυρίζειν, ἵνα πρὸς τῷ ζῆν ἔτι καὶ τὰς κατὰ τὸν βίον αὐτοῖς ἀφορμὰς παράσχωνται. Τοιοῦτόν ἐστι πολλάκις ἐπὶ τῆς Γραφῆς ἐν ταῖς προκαταρκτικαῖς ἐνεργείαις τὸ ἀπόδομα ἢ τὸ ἀνταπόδομα παραλαμβανόμενον. Nūn δὲ ἔοικε θαρρῆν ὁ λέγων τῷ μὴ ἀντιδεδωκέναι τοῖς ἀνταποδιδοῦσι κακὰ, μὴ ἀνταποδεδωκέναι τὰ ὅμοια. *Εἰ οὖν ἐποίησα τοῦτο, καὶ εἰ ἀνταπέδωκα τοῖς ἀνταποδιδοῦσί μοι κακὰ, ἀποπέσοιμι ἄρα ἀπὸ τῶν ἐχθρῶν μου κενός.* Κενός ἀποπίπτει ἀπὸ τῶν ἐχθρῶν ὁ τῆς χάριτος τῆς ἐκ τοῦ πληρώματος τοῦ Χριστοῦ ἐκπεσών. *Καταδιώξαι ἄρα ὁ ἐχθρός τὴν ψυχὴν μου, καὶ καταλάβοι, καὶ καταπάτησαι εἰς γῆν τὴν ζωὴν μου.* Τοῦ μὲν δικαίου ἢ ψυχῆ, χωριζομένη τῆς πρὸς τὸ σῶμα συμπαιθείας (57), τὴν ζωὴν ἔχει κεκρυμμένην σὺν τῷ Χρι-

A tura. *Salvum enim, inquit, me fac, hic a persequentibus me; libera me vero illic tempore examinis, ne quando rapiat ut leo animam meam.* Et hæc ex ipso Domino discere potes, circa suæ passionis tempus dicente: *Nunc princeps hujus mundi venit, et in me non habebit quidquam*⁵⁵. Enimvero qui peccatum non admiserat, nihil habere dicebat; satis autem fuerit homini, si audeat dicere: *Venit princeps mundi hujus, et in me habebit pauca et parva.* At periculum est ne hæc accidant, nisi adsit qui redimat, et salvos nos faciat. Duobus propositis duo subiunguntur. *Salvum me fac ex multitudine persequentium me, et libera me, ne quando rapiar, quasi non sit qui redimat.*

3. VERB. 4-6. *Domine Deus meus, si feci istud, si est iniquitas in manibus meis, si reddidi retribuētibz mihi mala, decidam ergo ab inimicis meis inanis. Persequatur ergo inimicus animam meam, et comprehendat.* Scriptura non solum recepto more retributionis nomen usurpare solet, cum videlicet bonum aliquod aut malum præcessit, sed in initio etiam actionum; ut in hoc loco: *Retribue servo tuo*⁵⁶. Cum enim dicere debuisset, *tribue*: dictum est, *Retribue*. Dare igitur, initium est beneficiendi: reddere vero, actio ejus qui beneficium accepit, par pari referentis; retributio autem secundum quoddam est principium, ac vicissitudo bonorum aut malorum **100** in quosdam collatorum. Mea quidem sententia, cum sermo pro petitione nomen adhibet quasi repetitionis alicujus, et retributionem requirit, talem quemdam sensum præfert: Providentiæ ac curæ debitum, quod natura necessario a parentibus filiis debetur, hoc mihi exhibe. Liberis enim a patre secundum naturalem amorem debetur rerum ad vitam pertinentium cura. Debent enim, inquit, parentes filiis thesaurizare⁵⁷, ut præter vitam, adhuc et vivendi subsidia eis subministrant. In primis actionibus sæpe ad hunc modum in Scriptura usurpatur redditio, seu retributio. Nunc autem propheta in eo videtur confidere, quod nec reddiderit retribuētibz mala, nec similia reddiderit. Itaque, *Si feci istud, et si reddidi retribuētibz mihi mala, decidam ergo ab inimicis meis inanis.* Inanis ab inimicis decedit is, qui ex gratia, quæ ex plenitudine Christi est, excidit. *Persequatur igitur inimicus animam meam, et comprehendat et conculcet in terra vitam meam.* Justi quidem anima ab affectibus et consortio corporis secreta, vitam habet cum Christo absconditam in Deo, ut cum Apostolo dicere queat: *Vivo autem jam non ego, vivit vero in me Christus*⁵⁸;

⁵⁵ Joan. xiv, 30. ⁵⁶ Psal. cxviii, 17. ⁵⁷ II Cor. xii, 14. ⁵⁸ Gal. ii, 20.

(54) Sic quinque mss. Reg. unus et Colb. sextus καταδιωκόντων. Editiones Basil. et Paris. et Catena Cordier. καταδιωκόντων με: sed illud, με, in nullo ms. reperitur, nisi forte in uno. Mox Reg. tertius habet εύρίσκει pro ἔξει.

(55) Colb. quartus διωκόντων, καὶ ῥύσαι με. Ibidem reperitur τοῦ in aliquibus mss. ante λυτρουμένου. Infra in uno ms. prinde ac in Catena Cordier. pro νομιζόμενων legitur ἀντιδιδόμενων male.

(56) Sic Colbertini quartus et septimus cum Reg. sexto. Alii quatuor mss. cum editis πεπονθότος. Paulo post Colb. quartus ἐπιζητῇ. Ibidem in eodem ms. legitur παριστάται. Mox duo mss. τέκνω. Hoc ipso in loco Colb. septimus περὶ τῶν βίου.

(57) Hic variant veteres libri inter se. In his legitur συναφείας: in illis, uti in editis, συμπαιθείας. Ibidem editio Paris. ἔχει τὴν: sed illa repetitio articuli non reperitur in mss. In aliquibus mss. legitur σὺν Χριστῷ.

et, *Quod autem nunc vivo in carne, in fide vivo* 87. Peccatoris autem, et ejus, qui secundum carnem vivit, corporeisque voluptatibus inquinatur, anima, in carnis cupiditatibus tanquam in luto volutatur: quam conculcatam magis ac magis inimicus commaculare, et veluti humo ingesta obruere conatur, irruens in jacentem, et suis pedibus illum in terra proterens, hoc est, in ipso corpore conculcans ejus, qui lapsus est, vitam. *Et gloriam meam in pulverem deducat.* Sanctorum enim qui in caelis conversantur, et sibi in thesauris sempiternis bona congerunt, gloria in caelo est; terrenorum vero et secundum carnem viventium gloria in pulvere denotari dicitur. Qui enim in opibus terrenis gloriatur, et hominum honorem brevi tempore duraturum prosequitur, ac rerum corporalium copia confidit, is sibi gloriam conciliat, non in caelum tendentem, sed in pulvere permanentem.

Vers. 7. *Exsurge, Domine, in ira tua: exaltare in finibus inimicorum meorum.* *Mysterium resurrectionis jam compleri exoptat Propheta, ad peccati eorum abolitionem; aut eam in cruce exaltationem, quae futura erat, postquam ad ultimum terminum esset inimicorum malitia evecta. Aut etiam verbis illis, Exaltare in finibus inimicorum meorum, talis quaedam subjecta est notio: nimirum, quantumlibet ascenderit malitia, etiamsi ad immensum pervenerit, seque in infinitum effuderit, ea qua polles virtutis abundantia, potes tu, quemadmodum bonus medicus depascentis morbi terminos praecipiens, sistere morbum grassantem ac serpentem, et ejus continuitatem plagis tuis objurgatoriis excindere.*

4. *Et exsurge, Domine Deus meus, in praecipito quod mandasti.* Potest hic sermo et ad resurrectionis mysterium referri: adeo ut Propheta Judicem exhortetur, ut exsurgat ad cujuscumque peccati ultionem, et ad mandata quae nobis ante praescripsit perficienda. **101** Potest quoque et de statu rerum Prophetae, ut tunc erat, accipi, ac si Deum roget, ut ad vindictam praecipit quod mandavit, exsurgat. Praecipit autem erat a Deo datum: *Honora patrem tuum et matrem* 88; quod ipsum ejus filius jam fuerat transgressus. Ideo Deum adhortatur, ut non cunctanter et illum ipsum corrigat, et multos refrenet: sed exsurgat in ira, et exurgens, proprium vindicet mandatum. Non enim, inquit, me ulcisceris, sed praecipitum tuum neglectum, quod ipse mandasti. **Vers. 8.** *Et synagoga populorum circumdabit te.* Constat enim fore, ut, castigato improbo uno, multi convertantur. Itaque ejus malitiam

⁸⁷ Gal. II, 20. ⁸⁸ Exod. xx, 12.

(58) Sic Colbertini quartus et septimus. Illa, ὕψωθητι, etc., desiderantur in editis. Theodotio ἐν θυμῷ ἐπὶ τοὺς ἐχθρούς μου, *In furore super inimicos meos.* Reg. sextus, τῶν ἐχθρῶν σου. Aliquanto post editio Paris. et Reg. sextus ἐχθρῶν σου τοιοῦτον. Vulgatam et alios mss. secuti sumus.

(59) Sic locus tum in editis, tum in Catena Cor-

στώ ἐν τῷ θεῷ ὥστε δύνασθαι λέγειν κατὰ τὸν Ἀπόστολον, ὅτι Ζῶ δὲ οὐκέτι ἐγὼ, ζῆ δὲ ἐν ἐμοὶ Χριστός· καὶ, Ὁ δὲ νῦν ζῶ ἐν σαρκί, ἐν πίστει ζῶ. Τοῦ δὲ ἀμαρτωλοῦ καὶ κατὰ σάρκα ζώντος καὶ συμπεφυρμένου ταῖς τοῦ σώματος ἡδοναῖς ἡ ψυχὴ οἶον ἐν βορβόρῳ τοῖς πάθεσι τῆς σαρκὸς ἐγκεκλύσται· ἦν καὶ καταπατῶν ὁ ἐχθρὸς ἐπὶ πλεόν ἐκμολύνειν καὶ οἰνοῖ καταχωννύειν φιλονεικεῖ, ἐπιδαίνων τῷ πεπτωκότῃ, καὶ τοῖς ἑαυτοῦ ποσὶ καταπατῶν εἰς γῆν, τουτέστιν, εἰς τὸ σῶμα τὴν ζωὴν τοῦ ὀλισθήσαντος. Καὶ τὴν δόξαν μου εἰς χοῦν κατασκηνώσει. Τῶν μὲν ἁγίων τὸ πολίτευμα ἔχοντων ἐν οὐρανοῖς, καὶ θησαυρίζοντων ἑαυτοῖς ἐν τοῖς αἰωνίοις θησαυροῖς τὰ ἀγαθὰ, ἡ δόξα ἐστὶν ἐν τοῖς οὐρανοῖς· τῶν δὲ χοϊκῶν καὶ κατὰ σάρκα ζώντων, ἡ δόξα αὐτῶν κατασκηνοῦν εἰς τὸν χοῦν λέγεται. Ὁ γὰρ ἐπὶ τῷ χοϊκῷ πλούτῳ δοξαζόμενος, καὶ ὁ τὴν δλιγοχρόνιον τιμὴν τῶν ἀνθρώπων περιέπων, καὶ ὁ ἐπὶ τοῖς σωματικοῖς πλεονεκτήμασι πεποιθὺς, δόξαν ἑαυτοῦ ἔχει, οὐκ ἀνανεύουσαν εἰς οὐρανὸν, ἀλλ' εἰς τὸν χοῦν ἐναπομένουσαν.

Ἀνάστηθι, Κύριε, ἐν ὀργῇ σου: ὕψωθητι (58) ἐν τοῖς πέρασι τῶν ἐχθρῶν μου. Τὸ μυστήριον τῆς ἀναστάσεως ἤδη ἐνεργεῖσθαι εὐχεται ὁ Προφήτης εἰς ἀθέτησιν τῆς ἀμαρτίας αὐτῶν· ἢ τὴν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ ὕψωσιν, ἣτις γενήσεσθαι ἐμελλε μετὰ τὸ εἰς τὸν ἔσχατον ὄρον τὴν κακίαν τῶν ἐχθρῶν ὕψωθῆναι. Ἥ καὶ τὸ, Ὑψώθητι ἐν τοῖς πέρασι τῶν ἐχθρῶν μου, τοιοῦτόν τινα ὑποβάλλει νοῦν· ὅτι ὅσον ἀν κορυφωθῆ ἡ κακία, καὶ προέβη ἐπὶ τὸ ἀμετρον καὶ ἀπεριόριστον χυθεῖσα, τῇ περιουσίᾳ τῆς δυνάμεως δύνασαι (59), ὡσπερ ἀγαθὸς ἰατρός προκαταλαβὼν τῆς νομῆς τὰ πέρατα, στήσῃαι τὴν νόσον νεμομένην καὶ ἔρπουσαν, καὶ διακόψαι αὐτῆς τὴν συνέχειαν ταῖς παιδευτικαῖς σου πληγαῖς.

4. Καὶ ἐξεγέρθητι, Κύριε ὁ θεός μου, ἐν προσταγματι ᾧ ἐνετείλω. Δύναται μὲν καὶ ἐπὶ τὸ μυστήριον τῆς ἀναστάσεως ὁ λόγος ἀναφέρεσθαι, παρακαλοῦντος τοῦ Προφήτου ἐξεγερθῆναι τὸν κριτὴν εἰς ἐκδικήσιν παντὸς ἀμαρτήματος, καὶ τὰς προδιατεταγμένας ἡμῖν ἐντολάς τελεσθῆναι· δύναται δὲ καὶ ἐπὶ τὴν τότε κατάστασιν τῶν πραγμάτων τοῦ Προφήτου λαμβάνεσθαι, παρακαλοῦντος ἐξεγερθῆναι τὸν θεὸν εἰς ἐκδικήσιν τοῦ προσταγματος οὗ ἐνετείλατο. Πρόσταγμα δὲ ἦν, **Τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα (60)**, παρὰ θεοῦ δεδομένον, ὅπερ παρέβη οὐδὲς αὐτοῦ. Διὸ παρακαλεῖ εἰς αὐτοῦ τε ἐκείνου ἐπανάρθωσιν καὶ σωφρονισμόν τῶν πολλῶν μὴ μακροθυμεῖν τὸν θεόν, ἀλλ' ἐγερθῆναι ἐν ὀργῇ, καὶ διαναστάντα ἐκδικῆσαι τὴν ἰδίαν ἐντολήν. Οὐ γὰρ ἐμὰ, φησιν, ἐκδικήσεις, ἀλλὰ τὸ προσταγμα τὸ σὸν καταφρονηθὲν, ὃ αὐτὸς ἐνετείλω. **Καὶ συναγωγὴ λαῶν κυκλώσει σε.** Δῆλον δὲ ὅτι, ἐνὸς ἀδίκου σωφρονισθέντος, πολλοί

derii male interpungitur. Nam illa, δυνάμεως εἰ δύνασαι, virgula a se invicem disjunguntur: quae tamen sine ulla virgula inter se conjuncta oportuerat. Collocanda fuerat virgula post verbum χυθεῖσα. Interpunctio male, quod illi, malam interpretationem peperit.

(60) Colb. quartus μητέρα σου.

ἐπιστρέψουσι. Τὴν οὖν τούτου πονηρίαν κλάσον, ἵνα πολλὴ συναγωγὴ λαῶν κυκλώσῃ σε. Καὶ ὑπὲρ ταύτης εἰς ὕψος ἐπίστρεψον. Ὑπὲρ τῆς κυκλώσεως σε συναγωγῆς, ἣν ἐκτήσω διὰ τῆς κατὰ χάριν συγκρατάσεως καὶ οἰκονομίας, ἐπίστρεψον εἰς τὸ ὕψος τῆς δόξης, ἣν εἶχες πρὸ τοῦ τὸν κόσμον γενέσθαι. Κύριος κρινεῖ λαούς. Πολλαχοῦ τῆς Γραφῆς ὁ περὶ τῆς κρίσεως ἐγκατέσπαρται λόγος, ὡς ἀναγκαϊότατος καὶ συνεκτικιώτατος εἰς διδασκαλίαν εὐσεβείας τοῖς εἰς Θεὸν διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ πεπιστευκόσιν. Ἐπειδὴ δὲ πολυτρόπως ὁ περὶ τῆς κρίσεως ἐγγέγραπται λόγος, δόξει τινὰ καὶ σύγχυσιν ἔχειν τοῖς μὴ ἀκριβῶς τὰ σημαίνοντα διαστῆλθαι. Ὁ πιστευὼν γὰρ εἰς ἐμὲ οὐ κρίνεται· ὁ δὲ ἀπιστῶν ἤδη κέκριται. Εἰ δὲ ὁ μὴ πιστευὼν ὁμοίος (61) ἐστὶ τῷ ἀσεβεῖ, πῶς εἴρηται τὸ μὴ ἀναστῆσθαι ἀσεβεῖς ἐν κρίσει; Καὶ εἰ οἱ πιστευόντες υἱοὶ Θεοῦ διὰ τῆς πίστεως γεγονάσι, καὶ διὰ τοῦτο ἀξιοὶ εἶσι τοῦ καὶ αὐτοὶ θεοὶ χρηματίζεσθαι, πῶς Θεὸς ἔσται ἐν συναγωγῇ θεῶν, ἐν μέσῳ δὲ θεοῦ διακρινεῖ; Ἄλλ' εἴοικε τὸ κρινεσθαι ποτὲ μὲν ἐπὶ τοῦ (62) δοκιμάζεσθαι ὑπὸ τῆς Γραφῆς παραλαμβάνεσθαι, ποτὲ δὲ ἐπὶ τοῦ κατακρίνεσθαι ἐπὶ μὲν τοῦ δοκιμάζεσθαι, ὡς τὸ, Κρινόν με, Κύριε, ὅτι ἐγὼ ἐν ἀδικίᾳ μου ἐπορεύθημ'· ἐπάγει γὰρ ἐκεῖ· Δοκίμασόν με, Κύριε, καὶ πείρασόν με· ἐπὶ δὲ τοῦ κατακρίνεσθαι, ὡς (63) τὸ, Εἰ γὰρ ἑαυτοὺς ἐκρίνομεν, οὐκ ἂν ἐκρινόμεθα· εἰ γὰρ ἑαυτοὺς ἐζητάζομεν, φησὶν, οὐκ ἂν κατακρίσει ὑπεβαλλόμεθα. Πάλιν εἴρηται κρινεσθαι τὸν Κύριον πρὸς πᾶσαν σάρκα (64)· τουτέστιν, ἐν τῷ ἐξετασμῷ τῶν βεβιωμένων ἐκάστῳ ἑαυτὸν ὑποβάλλει τῇ κρίσει, καὶ τὰ ἑαυτοῦ προστάγματα ἀντιπαραθέτει τοῖς πεπραγμένοις ὑπὸ τῶν ἡμαρτηκότων, ἀπολογούμενος μετὰ ἀποδείξεων, ὅτι πάντα τὰ εἰς αὐτὸν ἤκοντα ἐπὶ σωτηρίᾳ τῶν κρινομένων πεποίηκεν, ἵνα πειθόμενοι οἱ ἡμαρτηκότες ὡς ἔνοχοι τοῖς ἁμαρτήμασιν, ἀποδεχόμενοι τὴν θείαν δίκην, ἐκόντες προσώπωνται (65) τὸ ἐπιβάλλον αὐτοῖς ἐπιτίμιον.

5. Ἔστι δὲ καὶ ἄλλο σημαίνοντα ὑπὸ τῆς τοῦ κρινεσθαι φωνῆς, καθὰ φησὶν ὁ Κύριος· Βασίλισσα νότου ἐγερθήσεται ἐν τῇ κρίσει, καὶ κατακρινεῖ τὴν γενεάν ταύτην. Τοὺς γὰρ ἀποστρεφόμενους τὴν θείαν διδασκαλίαν, καὶ ἀφιλοκάλους, καὶ παντελῶς ἀπειραμμένους τὰ παιδευτικὰ τῆς σοφίας δόγματα, συγκρίσει καὶ ἀντιπαραθέσει τῶν κατὰ τὴν ἰδίαν γενεάν ἐπὶ τῇ περι τὰ καλὰ σπουδῇ διενεγκόντων, βαρυτέραν φησὶ λαμβάνειν τὴν ἐπὶ τοῖς παρεθεῖσι κα-

⁶¹ Joan. iii, 18. ⁶² Psal. i, 5. ⁶³ Psal. lxxxi, 4. ⁶⁴ Psal. xxv, 1, 2. ⁶⁵ I Cor. xi, 31. ⁶⁶ Matth.

(61) Colb. quartus ὁ αὐτὸς pro ὁμοίος. Subinde mss. nonnulli διακρίνει.

(62) Non conveniunt inter se mss. hic et infra. Alii habent ἐπὶ τὸ. Alii ἐπὶ τῷ. Alii denique cum editis ἐπὶ τοῦ. Ibidem editi κατακρίνεσθαι : sed mss., si unum excipias, κατακρίνειν.

(63) Sic Colb. quartus. Deest ὡς in editis et in aliis mss. Paulo post editio Paris. διεζητάζομεν : sed major pars mss. una cum editione Basil. ἐζητάζομεν.

(64) Monet peritissimus vir Ducasus legi apud Jeremiani xxv, 31, κρινεται αὐτὸς πρὸς πᾶσαν σάρκα. Hinc concludit hic fortasse melius legi κρι-

A puni, ut multa populorum synagoga te circumdet. Et propter hanc in altum regredere. Propter circumdantem te synagoga, quam, demittens te per gratiam, et carnem induens, possedisti, regredere in altitudinem gloriae, quam ante mundi ortum habebas.

VERS. 9. Dominus judicabit populos. Multis Scripturae locis de judicio inspersus est sermo, tanquam qui maxime necessarius sit, servetque maxime in pietatis doctrina eos, qui in Deum per Jesum Christum crediderunt. Quoniam autem diverse de judicio scriptus est sermo, confusionem quendam iis videbitur parere, qui minus accurate has distinguunt significationes. Qui enim credit in me, non judicatur : qui autem non credit, jam judicatus est⁶¹. Quod si is, qui non credit, similis est impio, quomodo dictum est impios in judicio non esse resurrecturos⁶²? Et si credentes, per fidem facti sunt filii Dei, ac propterea digni sunt qui et ipsi vocentur dii, quomodo Deus stabit in synagoga deorum, in medio autem deos dijudicabit⁶³? Verum videtur aliquando judicare pro probare a Scriptura accipi : aliquando vero pro condemnare. Sumitur quidem pro probare, verbi gratia, *Judica me, Domine, quoniam ego in innocentia mea ingressus sum* : ibi enim subjungit : *Proba me, Domine, et tenta me*⁶⁴. Sumitur vero pro condemnare, ut in illo : *Quod si nosmetipsos judicaverimus, non utique judicemur*⁶⁵ : si enim, inquit, nos ipsos perscrutaremur, condemnationi nequaquam subjiceremur. Rursus dictum est Dominum cum omni carne judicium subiturum ; id est, in exquiranda ratione eorum quae cuique dum viveret, acta sunt, judicio se ipse subjicit, et sua praeccepta opponit factis peccatorum, argumentis ac demonstrationibus excusans se, quod in salutem judicandorum omnia quae ad se attinebant, fecerit, ut ii qui peccaverunt, ubi persuasum fuerit sibi se peccatis obnoxios esse, convenientem sibi poenam, approbato judicio divino, haud inviti perferant.

5. Vox autem judicare habet et aliam quoque significationem, ut cum dicit Dominus : *Regina austri surget in judicio, et condemnabit generationem istam*⁶⁶. Qui enim divinam aversantur doctrinam, et decorum honestumque odio habent, et sapientiae dogmata ad docendum idonea **102** prorsus detestantur, postquam collati fuerint et comparati cum suis aequalibus, qui rerum bonarum studio excelluerint, hos dicit ob ea quae omiserunt poenam gravio-

vesθαι. Sed religio nobis fuit textum commutare contra fidem omnium mss. qui constanter habent κρινεσθαι. Fortassis non inepte verbum κρινεσθαι posuit hoc loco sumi pro eo quod est comparare, hac sententia : *Dictum est iterum fore ut Dominus compararetur in judicio cum omni carne*. Et vero Dominus in judicio se ipse quodammodo comparabit cum creaturis. Hoc est : praeccepta sua comparabit enim iis quae in sua quisque vita fecerit.

(65) Sic tres mss. Editi vero πρόσωποντο. Colb. quartus προώντα. Reg. quartus πρόσωποντο. Vox αὐτοῖς deest in editis, sed reperitur in mss. Mox verba illa, ἐν τῇ κρίσει, adjectivus ex Colb. quarto.

esse daturus. Arbitror autem omnes, quotquot hoc terrestre corpus recepere, pari modo a justo illo iudice non esse iudicandos, quod quæ forinsecus unicuique nostrum accidunt, utpote longe inter se diversa, uniuscujusque iudicium varium efficiant. Nam earum rerum concursus, quæ in nostra non sunt potestate, sed nos circumdant vel invites, aut aggravat peccata nostra, aut efficit leviora. Ponas enim de stupro ferri iudicium. Sed qui id admisit peccati, pravis erat ab initio institutus moribus: siquidem ex impudicis parentibus natus fuerat, et in flagitiorum consuetudine educatus, in ebrietatibus, in comessationibus, in obscenis sermonibus. Contra, aliquis alius quem plurima ad optima quæque sectanda invitabant, educatio, magistri, diviniore sermiones ab eo auditi, lectiones salutare, monita parentum, colloquia ad gravitatem et ad pudicitiam informantia, victus moderatus: is si deinceps in simile peccatum atque alius delapsus est, nonne vitæ peractæ rationem redditurus, pœnas graviores quam alter jure optimo dabit? Ille enim ob id solum accusabitur, quod salutaribus subsidiis animo inspersis recte usus non sit: hic vero præterea, ob id etiam, quod multa ad salutem adjumenta nactus, propter intemperantiam et temporis brevissimi incuriam se ipse prodiderit. Similiter autem et qui ab initio in pietate fuit institutus, omnemque in Dei dogmatis vitavit perversitatem, et qui enutritus est in Dei lege, quæ omne accusat peccatum, et ad contraria provocat, is non similem habebit idololatriæ excusationem, atque ille, qui a parentibus idolorum educatus est, et a gentibus idololatriam ab exordio fuit edoctus. *Dominus iudicabit populos. Aliter Judæum, aliter Scytham.* Ille enim in lege acquiescit et in Deo gloriatur, ac probat meliora. Cum enim ex lege sit instructus, ac præter communes notiones prophetica et legalia scripta ei semper cantentur, eademque ab ipso ediscantur, si quidpiam præter jus admisisse invenitur, imputata sibi peccata habebuntur longe graviora. At Scythæ Nomades agrestibus et inhumanis educati moribus, rapinis et contumeliis mutuis assueti, iræ impotentissimi, et in se invicem facillime iracundia effervescentes, soliti omnem contentionem ferro dirimere, sanguineque prælii finire edocti, si quam humanitatem aut bonitatem sibi invicem ostenderint, per præclara sua facinora vindictam acerbiorē nobis parant. *Judica me, Domine, secundum justitiam meam, et secundum innocentiam meam super me.* Hæc verba superbi aliquid, et quod precatōni Pharisæi sese extollentis assimile sit, videbuntur habere: attamen candide intuenti, Prophetæ ab hoc animo procul **103** abesse iudicabitur. *Judica me, Domine, inquit, secundum*

(66) Reg. tertius habet γνώμην pro κρίσει. Ibidem in eodem codice legitur ἡμῶν τὰ.

(67) Reg. tertius ἀκρόασις λόγιων. Statim codex idem σωτηρίας.

(68) Colb. quartus ἐθνῶν ἐξ ἀρχῆς. Ibidem editio

τάκτισιν. Οἶμαι δὲ, ὅτι οὐχ ὁμοίως κριθήσονται πάντες οἱ τὸ γήινον τοῦτο σῶμα ἀναλαβόντες παρὰ τοῦ δικαίου κριτοῦ, διότι τὰ ἐξωθεν συμπίπτοντα ἐκάστῳ ἡμῶν παρὰ πολλὴ διαφέροντα παραλλαγῆναι ποιεῖ τὴν ἐκάστου κρίσιν (66). "Ἢ γὰρ βαρύνει ἡμῖν τὰ ἁμαρτήματα, ἢ καὶ κουφίζει ἢ τῶν οὐκ ἐφ' ἡμῖν, ἀλλ' ἀκουσίως περισταμένων ἡμᾶς συνδρομή. Ὑποκείσθω γὰρ πορνείαν εἶναι τὸ κρινόμενον. Ἀλλὰ τεύτην ὁ μὲν τις ἡμαρτε, πονηροῖς ἦθεσι τὸ ἐξ ἀρχῆς ἐνθεθραμμένος· καὶ γὰρ καὶ ὑπὸ γονέων ἀσελγῶν εἰς τὸν βίον παρήχθη, καὶ συναντράφη τῇ περὶ τὰ φαῦλα συνηθείᾳ, μέθαις καὶ κώμοις καὶ αἰσχροῖς διηγήμασιν. Ἄλλος δὲ τις, πολλὰ ἔχων τὰ προκαλούμενα αὐτὸν ἐπὶ τὰ κάλλιστα, ἀνατροφήν, διδασκάλους, ἀκρόασις λόγων (67) θειοτέρων, ἀναγκώματα σωτηρία, νουθέτησιν γονέων, διηγήματα πρὸς σεμνότητα καὶ σωφροσύνην τυπούοντα, διαίταν κατεσταλμένην, εἶτα ὑπενεχθεὶς εἰς τὴν ὁμοίαν ἁμαρτίαν τῷ ἑτέρῳ, καὶ διδοὺς λόγον τῶν βεδωμένων, πῶς οὐχὶ βαρύτερας παρὰ τὸν ἕτερον ὁ τοιοῦτος δικαίως τιμωρίας ἀξιοθήσεται; Ὁ μὲν γὰρ ἐγκληθήσεται ἐπὶ μόναις ταῖς ἐγκατεσπαρμέναις κατὰ τὰς ἐννοίας σωτηρίας ἀφορμαῖς, ὡς οὐ χρησάμενος αὐταῖς ὑγιῶς· ὁ δὲ πρὸς τοῦτο καὶ ὡς πολλῆς τυχὼν εἰς τὸ σωθῆναι συνεργείας, καὶ δι' ἀκρασίαν καὶ τὴν ἐν βραχυτάτῳ καιρῷ ἀπροσεξίαν προδεδώκως ἑαυτόν. Ὁμοίως δὲ καὶ ὁ ἐντρεφόμενος ἀρχῆθεν τῇ εὐσεθείᾳ, καὶ πᾶσαν διαστροφὴν ἐκφυγὼν ἐν τοῖς περὶ Θεοῦ δόγμασιν, ἐντρεφόμενος δὲ καὶ νόμῳ Θεοῦ διαβάλλοντι πᾶσαν ἁμαρτίαν καὶ προκαλουμένῳ ἐπὶ τὰ ἐναντία, οὐχ ὁμοίαν ἔξει εἰδωλολατρείας ἀπολογίαν τῷ ἀπὸ πατέρων ἀνόμιμον ἀνατρεθραμμένῳ, καὶ ἐθνῶν ἀρχῆθεν (68) εἰδωλολατρεῖν δεδιδαγμένῳ. Κύριος κρινεῖ λαούς. Ἄλλως τὸν Ἰουδαῖον, καὶ ἄλλως τὸν Σκύθη. Ὁ μὲν γὰρ ἐπαναπαύεται νόμῳ, καὶ καυχᾶται ἐν Θεῷ, καὶ δοκιμάζει τὰ διαφέροντα. Κατηχούμενος ὢν ἐκ τοῦ νόμου, καὶ πρὸς ταῖς κοιναῖς ἀεὶ ἐννοίαις κατεπαρόμενος, καὶ παιδευόμενος τὰ προφητικὰ καὶ νομικὰ γράμματα, ἐν εὐρεθῇ πταισᾶς παρνομίως, πολλῶν βαρύτερα ἔξει λελογισμένα τὰ ἁμαρτήματα. Σκύθαι δὲ Νομάδες, ἀνημέροις καὶ ἀπανθρώποις συντραφέντες ἦθεσι, ἀρπαγαῖς καὶ βίαις ταῖς κατ' ἀλλήλων ἐνειθισμένοι (69), ἀκρατῶς μὲν ἔχοντες θυμοῦ, καὶ εὐκόλως εἰς τοὺς κατ' ἀλλήλων παροξυσμούς ἐρεθιζόμενοι, πᾶσαν δὲ φιλονεικίαν σιδήρῳ κρίνειν συνειθισμένοι, καὶ αἵματι τὰς μάχας λύειν δεδιδαγμένοι, ἐάν τι πρὸς ἀλλήλους φιλένθρωπον καὶ χρηστὸν ἐπιδείξωνται, ἡμῖν βαρύτεραν διὰ τῶν ἰδίων κατορθωμάτων τὴν τιμωρίαν παρασκευάζουσι. *Κρίνον με, Κύριε, κατὰ τὴν δικαιοσύνην μου, καὶ κατὰ τὴν ἀκακίαν μου ἐπ' ἐμοί.* Δόξει τι ὁ λόγος ἀλαστονικὸν ἔχειν καὶ παραπλήσιον τῇ εὐχῇ τοῦ ὑφ' οὗτος ἑαυτὶ Φαρισαίου· εὐγνωμότως δὲ σκοποῦντι μακρὰν γενήσεται τῆς τοιαύτης διαθέσεως ὁ προφήτης. *Κρίνον*

Paris. δεδιδαγμένῳ. Editio Basil. cum Regiis primo, secundo et quarto δεδιδαγμένῳ. Subinde mss. omnes κατηχούμενος ὢν. Editio κατηχούμενος οὖν. (69) Editio Paris. θησιμένοι. Editio Basil. ἐνηθισμένοι. At mss. tres ἐνειθισμένοι.

με, Κύριε, φησί, κατά τήν δικαιοσύνην μου. Πο-
 λυς, φησίν, ἔστιν ὁ περὶ τῆς δικαιοσύνης λόγος, καὶ
 θεοσέφικτα τῆς τελείας δικαιοσύνης τὰ πέρατα. Ἔστι
 γάρ τ' καὶ ἀγγέλων δικαιοσύνη ὑπεραναδεθιχυία τὴν
 τῶν ἀνθρώπων, καὶ εἰ τις ὑπὲρ ἀγγέλους δύναμις,
 ἀναλογούσαν ἔχει τῷ μεγέθει καὶ τὴν τῆς δικαιοσύνης
 ὑπεροχὴν· καὶ αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ ἡ δικαιοσύνη ἡ ὑπερ-
 ἔχουσα πάντα νοῦν, ἀβήρητος οὐσα καὶ ἀκατάληπτος
 πάτη τῆ γεννητῆ (70) φύσει.

6. Ἐμέ οὖν κρίνον, Κύριε, κατά τήν ἐμήν δι-
 καιοσύνην· τουτέστι, τὴν ἐφικτὴν τοῖς ἀνθρώποις,
 καὶ δυνατὴν τοῖς ἐν σαρκὶ ζῶσι. Καὶ κατά τήν ἀκα-
 κίαν μου ἐπ' ἐμοί. Οὕτω γὰρ μάλιστα συνίσταται
 ἡ διάθεσις τοῦ λέγοντος πολὺ μακρὰν οὔσα τῆς φα-
 ρισαϊκῆς ὑπερηφανίας. Ἀκακίαν γὰρ ἑαυτοῦ ὀνομά-
 ζει τὴν οἰανὲ ἀκεραϊότητα καὶ ἀπειρίαν τῶν χρησί-
 μων εἰς γνώσιν, κατὰ τὸ εἰρημένον ἐν ταῖς Παροι-
 μίαις, ὅτι Ἀκακος πιστεύει παρὲν λόγῳ. Ἐπεὶ οὖν
 πολλὰς ἀφυλάκτως περιπίπτομεν ἐξ ἀπειρίας οἱ ἀν-
 θρωποι, παραίτεται τὸν Θεὸν καὶ ἀξίολο συγγνώμης
 ταπεινὴ ἐπὶ τῇ ἀκακίᾳ. Ἐκ δὲ τούτου δὴλόν ἔστιν ὅτι
 ταπεινοφροσύνην τοῦ λέγοντος παρίστησι μᾶλλον ἢ
 ὑπερηφανίαν τὰ εἰρημένα. Κρίνον γάρ με, φησί,
 κατά τήν ἐμήν δικαιοσύνην, καὶ κρίνον με κατά
 τήν ἀκακίαν τὴν οὔσαν ἐπ' ἐμοί. Τὸ μὲν δικαίωμα
 μου τῇ ἀσθενείᾳ πρρεξετάζων τῇ ἀνθρωπίνῃ. οὕτω
 κρίνον με· τὴν δὲ ἀπλότητα τῶν τρόπων μου κατα-
 μαθῶν, μὴ ὡς (71) ἐντρεχῆ με, μηδὲ ὡς εὐπερίθλε-
 πτον εἰς τὰ τοῦ κόσμου πράγματα, οὕτως ἀμαρτάνον-
 τά με καταδικάσης. Συντελεσθήτω δὴ πονηρία ἀμαρ-
 τῶν. Ἀντικρυς μαθητῆς ἔστι τῶν εὐαγγελικῶν
 προσταγμάτων ὁ ταῦτα εὐχόμενος. Προσεύχεται γὰρ
 ὑπὲρ τῶν ἐπιπρεαζόντων αὐτὸν, ἀξίων περὶ καὶ ὄρω
 τινα τὴν πονηρίαν τῶν ἀμαρτανόντων ἐπιγράφῃσαι.
 Ὡσπερ ἂν εἰ τις ὑπὲρ τῶν καμνόντων τὸ σῶμα προσευ-
 χόμενος λέγοι· Συντελεσθήτω δὴ ἡ νόσος τῶν καμνόντων.
 Ἴνα γὰρ μὴ ἐπὶ πλεόν ἔρπουσα ὡς (72) γάγγραινα νομὴν
 λαμβάνῃ ἡ ἀμαρτία, εὐχεται παρὰ Θεοῦ, στήναι καὶ ὀρι-
 σθῆναι τὴν ἐπὶ πλεόν χύσιν τῆς ἀμαρτίας, ὡς ἀγαπῶν τοὺς
 ἐχθροὺς αὐτοῦ, καὶ καλῶς ποιεῖν τοὺς μισούντας βουλό-
 μενος, καὶ διὰ τοῦτο προσευχόμενος ὑπὲρ τῶν ἐπιπρεα-
 ζόντων αὐτόν. Καὶ κατευθυνεῖς δίκαιον. Εὐθύς ὁ δὲ
 καιος ὀνομάζεται· καὶ εὐθύς ἡ (73) καρδία τ' καταρωθω-
 μένη. Τί οὖν βούλεται ἐνταῦθα ἡ προσευχὴ τῷ Προφῆτῃ;
 Εὐχεται γὰρ τὸν ἦδη ἔχοντα τὴν εὐθύτητα κατευθύνε-
 σθαι. Οὐ γὰρ ἂν τις εἴποι εἶναι τι ἐν τῷ δικαίῳ σκολιδόν
 οὐδὲ διεστραμμένον οὐδὲ στραγαλιῶδες. Τάχα δὲ ἀναγ-
 καία ὑπὲρ τοῦ δικαίου ἡ αἰτησις, ἵνα τὸ κατὰ πρόθεσιν
 αὐτοῦ εὐθὺς καὶ τὸ ἀδιάστροπον τῆς γνώμης, τοῦτο τῇ
 παρὰ τοῦ Θεοῦ χειρῶν γίγῃ κατευθυνθῇ, ὡς μήτε ὑπὸ
 ἀσθενείας αὐτὸν ἀπονευσαι ποτε τοῦ οἰονεὶ κανόνος
 τῆς ἀληθείας (74), μήτε ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ τῆς ἀλη-
⁶⁸ Prov. xiv, 15.

A *justitiam meam*. Multiplex est, inquit, de justitia
 sermo, ac justitiæ perfectæ fines capti sunt difficile.
 Est enim et angelorum justitia quædam, quæ hu-
 manam longe superat : et si qua est virtus angelis
 superior, justitiæ præstantiam magnitudini suæ
 congruentem habet. Quin etiam est ipsiusmet Dei
 justitia, quæ omnem transcendit intellectum, qua-
 que ineffabilis est, omnique creatæ naturæ incon-
 prehensibilis.

6. *Me igitur judica, Domine, secundum justitiam
 meam* ; id est, eam, quæ ab hominibus acquiri po-
 test, quæque eorum qui in carne vivunt, vires non
 superat. *Et secundum innocentiam meam super me*.
 B Sic enim maxime loquentis affectus procul a Pha-
 risæi arrogantia probatur distare. Etenim innocen-
 tiam suam nominat, quasi simplicitatem, ac insci-
 tiam eorum quæ cognitu utilia sunt : sicut in
 Proverbiis dicitur : *Innocens credit omni verbo* ⁶⁸.
 Quoniam itaque nos homines in multis incaute ex
 imperitiis offendimus, Deum rogat, petitque ut
 veniam propter innocentiam assequatur. Inde au-
 tem manifestum est loquentis humilitatem his dictis
 magis indicari, quam superbiam. *Judica me enim,*
 inquit, *secundum justitiam meam, et judica me*
secundum innocentiam in me existentem. Itaque
 justitiam quidem meam fragilitate humana adme-
 tiens, sic judica me : morum vero meorum simpli-
 citatem doctus, me non ut sagacem, neque ut in
 mundi negotiis circumspectum, ita peccantem
 condemnes. Vers. 10. *Consummeur nunc nequitia
 peccatorum*. Hæc qui precatur, procul dubio evan-
 gelicorum præceptorum discipulus est. Orat enim
 pro persequentibus ipsum, petitque ut sine et termino
 quodam peccatorum iniquitas circumscribatur.
 Quemadmodum, si quis pro iis qui ægro sunt
 corpore, deprecans, diceret : *Consummetur nunc
 ægrotantium morbus*. Etenim ne serpens latius
 peccatum, velut gangræna ulterius depascatur, petit
 a Deo, ut sistatur, circumscribaturque amplior
 peccati effusio : quippe inimicos suos diligebat,
 iisque quibus invisus erat, volebat benefacere, et
 ideo precabatur pro persequentibus ipsum. *Et di-
 riges justum*. Justus nominatur rectus : Item cor,
 virtute ornatum, vocatur rectum. Quid igitur hic sibi
 vult Prophetæ precatio ? Orat enim ut is qui jam
 rectus est, dirigatur. Nemo enim dixerit esse in justo quid-
 quam obliquum, aut transversum, aut tortuosum. For-
 tassis autem necessaria est pro justo precatio, ut
 rectum animi ejus propositum, mentis immutabilitas
 Dei ductu dirigatur, ne quando præ infirmitate a ver-
 ritatis quasi canone deflectat, neve cum veritatis ini-
 micus perversis dogmatis lædat. *Scrutans corda et*

cantem me contemnes, non ut sagacem, neque, etc.
 Mox Colb. septimus ἐπιπρεαζόντων αὐτῷ.
 (72) Regii prinius et tertius ἐπὶ πλεόν προκώ-
 πουσα ὡς. Alii mss. ut editi.
 (73) Sic mss. cum editione Basil. Editio Paris.
 εὐθύς ὁ..... εὐθύς ἡ.
 (74) Colb. quartus κανόνος τῆς εὐθείας.

(70) Variant fere inter se mss. tum, cum vox
 γεννητός occurrit. Scribitur enim in aliis codicibus
 cum duplici v : in aliis cum unico. Hoc loco editio
 Basil. et Regii primus et sextus γεννητῆ. Editio Pa-
 ris. γεννητῆ.
 (71) Verborum illorum, μὴ ὡς, etc., interpreta-
 tionem melius intelliges, si ea invertas, hoc modo :
morum vero meorum simplicitatem doctus, ita pec-

renes Deus juste. Quandoquidem Scriptura multis in locis cor pro principali animæ parte accipit, renes vero pro concipiscente, hic quoque idipsum significat: nimirum, *Judica me, Deus*, tum ex meis circa pietatem dogmatis, tum ex motibus affectuum meorum: tu namque corda et renes perscrutaris. *Scrutatio proprie est inquisitio*, tormentis omnibus adjuncta, quam adversus examinandos adhibent judices, ut ii qui in se tegunt postulata, id quod latebat, in medium vi dolorum proferant. Profecto in judicis **104** examine omnis erroris experti tam cogitationes, quam actiones nostræ expendantur. Nemo igitur verum judicem præveniat, ante tempus judicet nemo, *Quoadusque veniat Dominus, qui et illuminabit abscondita tenebrarum, et manifestabit consilia cordium* ⁶⁶. Itaque dum scrutatur corda et renes Deus, suam ostendit justitiam. Et quidem examinatum est cor Abrahæ, an Deum ex tota sua anima et ex toto corde diligeret, quando jussus est Isaac pro holocausto offerre: ut compertum esset filium suum ab ipso supra Deum non amari. Examinatus est autem et Jacob, fratris insidiis petitus, ut fraterna ipsius charitas inter tanta Esau peccata nihilo remissior appareret. Itaque horum corda examini fuere subjecta. Quin et renes Josephi expensis fuerunt, quando, lasciva domina amore ejus insaniens, voluptati turpissimæ honestatem pudicitiae prætulit. Ideo autem probatus est, ut communi consensu spectatores judicii Dei faterentur jure ei defuncti honorem, quod illius castitas in magnis periculis mirum in modum eluxisset.

ἤτάσθη, ἵνα οἱ θεατὰ τῆς κρίσεως τοῦ Θεοῦ συνδῶνται δικαίως ἀπονεμομένην αὐτῷ τὴν τιμὴν, διὰ τὸ ἐν μεγάλοις δοκιμαστηρίοις ὑπερλάμψαι αὐτοῦ τὴν σεμνότητα.

7. VERS. 11. *Auxilium meum a Domino.* Proprie qui oppugnantur, adversus impetus hostiles in bellis auxilium quaerunt. Et hic itaque invisibiles suos inimicos sentiens quispiam, periculumque quod sibi ab inimicis ipsum circumsedentibus impendat, intuens, dicet: Auxilium meum non ex divitiis, neque ex ullo corporali subsidio, neque ex potentia, aut meis viribus, neque ex ulla cognatione humana, sed *Auxilium meum a Domino*. Quale autem mittat auxilium timentibus se Dominus, alibi a psalmo didicimus dicente: *Immittet angelus Domini in circuitu timentium eum, et eripiet eos* ⁶⁷. Et alibi: *Angelus qui eruit me* ⁶⁸. Qui salvos facit rectos corde. Rectus corde is est, cujus animus neque ad excessum, neque ad defectum vergit, sed ad medium virtutis dirigitur. Qui enim a fortitudine ad minora deflectit, timiditate pervertitur; qui vero ad majora progreditur, delabitur in audaciam. Quamobrem hujuscemodi homines qui a medio aberrant vel excessu, vel defectu, obliquos et obtortos Scriptura nominat ⁶⁹. Quemadmodum enim linea obli-

θείας τοῖς ἐνδαστρέφοις δόγμασι παραβλάθηται. Ἐτάζων καρδίας καὶ νεφρούς ὁ Θεὸς δικαίως. Ἐπειδὴ καρδίαν ἡ Γραφή πολλαχοῦ ἐπὶ τοῦ ἡγεμονικοῦ παραλαμβάνει, νεφρούς δὲ πολλαχοῦ ἐπὶ τοῦ ἐπιθυμητικοῦ τῆς ψυχῆς, καὶ ἐνταῦθα τὸ αὐτὸ σημαίνει· ὅτι, Ὁ Θεὸς, κρίνον με ἐπὶ τε τοῖς δόγμασι τοῖς παθητικοῖς· σὺ γὰρ εἶ ὁ ἐτάζων καρδίας καὶ νεφρούς. Ἐτασμός κυρίως ἐστὶν ἡ μετὰ πασῶν βασάνων προσαγομένη ἔρευνα παρὰ τῶν κριτῶν τοῖς ἐξεταζομένοις, ἵνα οἱ κρύπτοντες παρ' ἑαυτοῖς τὰ ἐπιζητούμενα τῇ ἀνάγκῃ τῶν πόνων εἰς τὸ ἐμφανὲς καταστήσῃται τὸ λανθάνον. Ἐν γὰρ τοῖς ἀπαρλογίστοις ἐξετασμοῖς τοῦ κριτοῦ ἐτάζονται μὲν ἡμῶν οἱ λογισμοί, ἐτάζονται δὲ καὶ αἱ πράξεις. Μηδεὶς οὖν προλαμβανέτω (75) τὸν ἀληθινὸν κριτὴν, μηδὲ πρὸ καιροῦ τις κρινέτω, Ἔως ἂν ἔλθῃ ὁ Κύριος, ὃς καὶ φωτίσει τὰ κρυπτὰ τοῦ σκότους, καὶ φανερώσει τὰς βουλὰς τῶν καρδιῶν. Ἐν οὖν τῷ ἐτάζειν καρδίας καὶ νεφρούς ὁ Θεὸς τὸ ἑαυτοῦ δίκαιον ἀναφαίνει. Ἡτάσθη μὲν οὖν ἡ καρδία τοῦ Ἀβραάμ, εἰ ἀγαπᾷ τὸν Θεὸν ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς αὐτοῦ, καὶ ἐξ ὅλης τῆς καρδίας, ὅτε ἐκελευσθή ὀλοκαύτωμα ἀνεγκεῖν τὸν Ἰσαάκ, ἵνα φανῇ, ὅτι οὐκ ἀγαπᾷ τὸν υἱὸν ὑπὲρ τὸν Θεόν· ἠτάσθη δὲ καὶ Ἰακώβ ἐπιβουλεύμενος ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ, ἵνα λάμψῃ ἐν τοσοῦτοις ἀμαρτήμασι τοῦ Ἠσαῦ μὴ ἀμβλυνομένη αὐτοῦ ἡ φιλαδελφία. Τούτων μὲν οὖν αἱ καρδίαι ἠτάσθησαν· νεφροὶ δὲ ἠτάσθησαν τοῦ Ἰωσήφ, ὅτε, ἐπιμανεῖσθαι αὐτῷ τῆς ἀκολάστου δεσποίνης, τὸ σεμνὸν τῆς σωφροσύνης τῆς ἀσχήμονος ἡδονῆς προετίμησεν. Εἰς τοῦτο δὲ (76) ἠτάσθησαν αἱ καρδίαι ἀπονεμομένην αὐτῷ τὴν τιμὴν, διὰ τὸ ἐν μεγάλοις δοκιμαστηρίοις ὑπερλάμψαι αὐτοῦ τὴν σεμνότητα.

7. Ἡ βοήθειά μου παρὰ τοῦ Θεοῦ. Κυρίως ἐν πολέμοις κατὰ τὰς ἐφόδους τῶν ἐναντίων τὰς βοηθείας ἐπιζητοῦσιν οἱ πολεμοῦμενοι. Καὶ ἐνταῦθα τοῖνον ὁ τῶν ἀοράτων ἐχθρῶν ἑαυτοῦ ἐπαισθανόμενος, καὶ τὸν ἐφεστῶτα αὐτῷ κίνδυνον παρὰ τῶν περιστρατοπεδευομένων αὐτὸν πολεμίων ὄρων, ἐρεῖ· Ἡ βοήθειά μου οὐκ ἐκ πλοῦτου, οὐδὲ ἐκ σωματικῶν ἀφορμῶν, οὐδὲ ἐκ δυνάμεως καὶ ἰσχύος ἐμῆς, οὐδὲ ἐκ συγγενείας ἀνθρωπίνης, ἀλλ' Ἡ βοήθειά μου παρὰ τοῦ Θεοῦ. Ποταπὴν δὲ συμμαχίαν ἀποστέλλει τοῖς φοβούμενοις αὐτὸν ὁ Κύριος, ἀλλαχοῦ μαμαθήκαμεν τοῦ ψαλμοῦ λέγοντος· *Παραμβαλεῖ ἄγγελος Κυρίου κύκλω τῶν φοβουμένων αὐτόν, καὶ ῥύσεται αὐτούς*· καὶ ἀλλαχοῦ· Ὁ ἄγγελος ὁ ῥυόμενός με. **D** *Τοῦ σώζοντος τοὺς εὐθεῖς τῇ καρδίᾳ.* Εὐθύς ἐστι (77) τῇ καρδίᾳ ὁ τὸν λογισμὸν μὴ ἔχων ῥέποντα πρὸς ὑπερβολὴν μηδὲ ἑλλειψίν, ἀλλ' ἀπευθυνόμενος πρὸς τὸ μέσον τῆς ἀρετῆς. Ὁ γὰρ ἀπὸ τῆς ἀνδρείας ἐπὶ τὸ ἔλαττον παρεκκλίνας κατὰ δειλίαν διωστρέφεται· ὁ δὲ ἐπὶ πλεόν ὑπερταθεὶς ἐπὶ τὴν θρασυτητα ἀποκλίνει. Διόπερ τούτους σχολιοῦς ἡ Γραφή ὀνομά-

⁶⁶ I Cor. iv, 5. ⁶⁷ Psal. xxxiii, 8. ⁶⁸ Gen. xlviii, 16. ⁶⁹ Levit. xxvi, 21.

(75) Colb. quartus προλαβέτω.

(76) Reg. tertius εἰς τοσοῦτον δέ. Aliquanto post Colb. quartus βοηθείας ζητοῦσιν. Mox idem us,

ἐπαισθόμενος. Infra Reg. tertius τῶν στρατοπεδευομένων.

(77) Reg. tertius et Colb. quartus εὐθὴς ἐστι.

ζει, τοὺς ταῖς ὑπερβολαῖς καὶ ἐλλείψει τοῦ μέσου A
 διαμαρτάνοντας. Ὅσπερ γὰρ σχολιὰ γραμμὴ γίνε-
 ται, ποτὲ μὲν ἐπὶ τὸ κυρτὸν, ποτὲ δὲ ἐπὶ τὸ κοίλον
 τῆς εὐθείας διακλασθείσης· οὕτω καὶ σχολιὰ καρδία,
 νῦν μὲν ὕψουμένη δι' ἀλαζονείαν, νῦν δὲ ταπεινου-
 μένη διὰ λύπας καὶ συστολάς. Διόπερ φησὶν ὁ Ἐκ-
 κλησιαστής, ὅτι *Διστραμμένον* (78) οὐ κατευθυ-
 θήσεται. Ὁ Θεὸς κριτὴς δίκαιος καὶ ἰσχυρὸς καὶ
 μακρόθυμος, καὶ μὴ ὀργὴν ἐπάγων καθ' ἐκάστην
 ἡμέραν (79). Τοῦτο εἰκοιεν ἀποτεινόμενος πρὸς τοὺς
 ποτε (80) παραχθισμένους ἐπὶ τοῖς συμβεβηκόσιν ὁ
 Προφήτης διαλέγεσθαι, οἰοῦν καταστέλλων τῶν ἀν-
 θρώπων τὴν παραχθὴν, μήποτε ἀπιστήσωσι (81) τῇ
 περὶ τῶν ὄλων προνοίᾳ, ὀρῶντες ἀνεχδίκητον πατέρα
 ἐπὶ υἱοῦ ἐπαναστάσει, καὶ τὴν πονηρίαν τοῦ Ἀβεσ-
 σαλώμ εὐδοουμένην ἐν οἷς προέθετο. Διορθούμενος οὖν B
 αὐτῶν τὸ ἐν τοῖς λογισμοῖς ἀνόητον, διεμαρτύρατο
 αὐτοῖς· Ὁ Θεὸς κριτὴς δίκαιος καὶ ἰσχυρὸς καὶ
 μακρόθυμος, καὶ μὴ ὀργὴν ἐπάγων καθ' ἐκάστην
 ἡμέραν. Οὐκ ἀκρίτως τι γίνεται τῶν γινομένων,
 ἀλλὰ τοῖς ἐκάστου μέτροις ἀντιμετρεῖ ὁ Θεός, οἷς
 προλαβῶν ἀπεμέτρησε τὰς κατὰ τὸν βίον πράξεις.
 Ἐπεὶ οὖν πέπρακται μοί τις ἁμαρτία, κατὰ τὴν
 ἄξιαν τὴν ἐμαντοῦ ἀντιλαμβάνω. *Μὴ τολμῶν λαλεῖτε*
κατὰ τοῦ Θεοῦ ἀδικίαν· ὁ γὰρ Θεὸς κριτὴς δι-
 καιος (82). Μηδὲ οὕτω ταπεινῶς διανοεῖσθε περὶ
 Θεοῦ, ὥστε οἰεσθαι αὐτὸν ἀνοεῖν πρὸς τὴν ἐχδίκη-
 σιν· καὶ γὰρ καὶ ἰσχυρὸς ἐστὶ. Τίς οὖν ἡ αἰτία τοῦ
 μὴ ταχέαν ἐπάγεσθαι τοῖς ἀμαρτάνουσι τὴν τιμω-
 ρίαν; Διότι μακρόθυμός ἐστι, *Μὴ ὀργὴν ἐπάγων*
καθ' ἐκάστην ἡμέραν. Ἐὰν μὴ ἐπιστραφῆτε, τὴν C
 ῥομφαίαν αὐτοῦ στείλωσει. Ἀπειλητικὸς ὁ λόγος,
 εἰς ἐπιστροφὴν ἐνάγων τοὺς βραβεῖς εἰς μετάνοιαν.
 Οὐκ εὐθὺς ἀπειλεῖ τὰ τραύματα καὶ τὰς πληγὰς καὶ
 τοὺς θανάτους, ἀλλὰ στείλωσιν ὀπλων, καὶ οἰοῦν πα-
 ρασκευὴν τινα πρὸς τὴν ἄμυναν. Ὅσπερ γὰρ οἱ
 διασηχόντες τὰ ὄπλα τὴν ἐπὶ τὸν πόλεμον ὀρμὴν
 διὰ τοῦτο παραδηλοῦσιν, οὕτω καὶ τοῦ Θεοῦ τὴν
 ἐπὶ τὸ (83) τιμωρεῖσθαι κίνησιν ἐμφῆναι βουλόμενος
 ὁ λόγος, στείλωσιν ἐφησεν αὐτοῦ τὴν ῥομφαίαν. *Τὸ*
τόξον αὐτοῦ ἐνέτεινε, καὶ ἠτοίμασεν αὐτὸ, καὶ ἐν

A qua fit, cum ejus rectitudo modo in convexum, mox
 in concavum diffringitur : sic etiam obliquum cor
 est, quod nunc per jactantiam arrogantiamque ef-
 fertur, nunc autem per molestias et animi demis-
 sionem dejicitur. Ideo Ecclesiastes ait : *Perversum*
non dirigitur ⁷⁸. Vers. 12. *Deus judex justus, et for-
 tis, et longanimis, et non iram adducens per singulos*
dies. Hos qui aliquando ob rerum eventus turbandi
 erant vehementius adoriens Propheta, hoc dicere
 videtur, veluti sedans hominum perturbationem, ne
 quando providentiæ universa moderanti diffidant,
 cum viderint patrem, filio in eum insurgente, inul-
 tum relinqui, et nequitiam **105** Absalonis in iis
 quæ proposuerat feliciter procedere. Itaque stoli-
 das eorum cogitationes corrigens, id eis testimonii
 B dedit : *Deus judex justus et fortis, et longanimis, et*
non iram adducens per singulos dies. Nihil temere
 fit eorum quæ geruntur : sed cuilibet Deus ea men-
 sura rependet, qua prior in hac vita actiones suas
 fuerit dimensus. Quoniam igitur peccatum ego ad-
 misi, pro meo merito vicem recipio. *Nolite ergo*
loqui adversus Deum iniquitatem ⁷¹ : Deus enim est
 judex justus. Neque ita abjecte de Deo cogitaveritis,
 ipsum ad ultionem sumendam invalidum esse ut
 arbitremini : nam est et fortis. Quid igitur cause
 est, quod non statim pœnam indiget peccantibus ?
 Quoniam longanimis est, *Non iram adducens per*
singulos dies. Vers. 13. *Nisi conversi fueritis, gla-*
dium suum vibrabit. Minax est ille sermo, ad con-
 versionem inducens tardos ad pœnitentiam. Non
 statim minatur vulnera, plagas, mortes : sed ar-
 morum vibrationem velut apparatus quemdam ad
 ultionem. Quemadmodum enim qui tergunt arma,
 suum ad bellum impetum per hoc significant : sic
 et Scriptura ubi Dei ad ultionem motum vult osten-
 dere, ab ipso vibrari gladium dicit : *Arcam suam*
tendit, et paravit illum, (Vers. 14) *et in eo paravit*
vasa mortis. Non nervus quispiam est qui arcum
 tendat Dei, sed puniendi potentia, quæ aliquando in-
 tensa est, aliquando vero remissa. Peccanti igitur
 Scriptura minatur futura supplicia sibi præparata

⁷⁰ Eccl. i, 15. ⁷¹ Psal. LXXIV, 6.

(78) *Διστραμμένον*, etc. Respexit Basiliius ad
 sensum Ecclesiastæ, non ejus verba retulit. Hæc
 autem sunt i, 15 : *Διστραμμένον οὐ δυνήσεται ἐπι-*
κοσμηθῆναι, Perversum non poterit adornari.

(79) Chrysostomus, ὁ δὲ Ἑβραῖος, κατὰ πᾶσαν
 ζωὴν. Sed aliter legimus in *Hexaplis* : Ἑβραῖος
 ζωὴν : melius, ζωὴν. Addit Chrysostomus : ἄλλος,
 ἀπειλούμενος. Alium autem illum interpretem Aquila-
 iam esse, ex iisdem *Hexaplis* discimus. Montfaucon-
 nius noster laudat Agellium, qui ita in hunc locum
 edidisset. « *Deus judex justus, fortis et patiens : Nunquid irascitur per singulos dies* ? Obscurior est
 hic versus, et obscuritatem fecit, nisi fallor, diver-
 sarum interpretationum, quod in editione LXX solet
 accidere, congestio. Nam verbum, *fortis*, non
 est LXX, nusquam enim in Psalmis sic solet red-
 dere Hebræum nomen *el* ; sed ex Aquilæ interpre-
 tatione sumptum, qui solet ἰσχυρὸν *fortem* inter-
 pretari. Præterea alterum nomen quod sequitur, *et*
patiens, ex altera interpretatione manavit, compre-
 hendens duo Hebræa verba *el zoem, non irascens*,

quod .sem est ac patiens, qui Græce dicitur μακρό-
 θυμος. Tertia quoque interpretatio adjecta est :
Nunquid irascitur per singulos dies ? quod, sive LXX,
 sive alius quispiam interpretatus sit, non quasi per
 interrogationem intellexit, sed per negationem, sic :
et non irascitur per singulos dies, et sine interroga-
 tione intelligere videntur Basiliius, Theodorus An-
 tiochenus, Theodoretus, et de nostris Augusti-
 nus, » etc.

(80) Colb. quartus πρὸς τοὺς ποτε. Editi et reli-
 qui omnes mss. πρὸς τοὺς τότε.

(81) Colb. quartus ἀπιστήσωμεν. Mox editi cum
 Colb. septimo προσέθετο. Alii sex mss. προσέθετο.
 Aliquanto post editi cum majori parte mss. τοῖς
 ἐκάστου μέτροις. Duo mss. τοῖς ἐκάστῳ μέτροις.

(82) Illa, καὶ ἰσχυρὸς καὶ μακρόθυμος, addita
 sunt in Colbertinis quarto et septimo post vocem δι-
 καιος.

(83) Mss. non pauci ἐπὶ τῷ. Verba illa, καὶ
 ἠτοίμασεν αὐτὸ, καὶ ἐν αὐτῷ ἠτοίμασε σκευὴ θά-
 νάτου, addidimus ex Colbertinis quarto et septimo.

esse, si in peccato permanserit. Parata sunt enim in arcu vasa mortis. Vasa autem mortis, virtutes sunt, quæ Dei inimicos exterminant. *Sagittas suas ardentibus effecit.* Ut enim ignis ob materiam ustioni idoneam a Creatore conditus est; non enim propter adamantem qui ab igne non absumitur, sed propter ligna flammæ suscipiendæ apta, creatus est: ita et sagittæ Dei ob eas animas, quæ facile ignem concipiunt, multumque collegerunt ejus substantiæ, quæ terrena est, et ad interitum idonea, ab ipso effectæ sunt. Qui igitur ignitas diaboli sagittas prius recipiunt, ac intra se retinent, ii Dei excipiunt sagittas. Idcirco ait: *Sagittas suas jam ardentibus effecit.* Adurunt autem animam amores ad carnem spectantes, opum cupiditas, iræ æstuantes, et ea quæ animum urit absumitur tristitia, et alieni a Deo timores. Qui autem est ab inimici sagittis illæsis, Deique indutus est armaturam, a letiferis sagittis intactus permanet.

ἐπιθυμίας χρημάτων, καὶ διάπυροι ὄργαι, καὶ λύπαι ἀλλότριοι τοῦ Θεοῦ. Ὁ μέντοι ἄτρωτος ὑπὸ τῶν τοῦ Θεοῦ, τῶν θανατηφόρων βελῶν ἀπειρατος διαμένει.

8. VERS. 15. *Ecce parturii iniquitiam, concepit dolorem, et peperit iniquitatem.* Et quidem, quod ad ordinem pertinet, confusa videntur esse hæc verba. Nam primum concipiunt prægnantes, deinde parturiunt, postremo pariunt. Hic vero primum puerperii dolores sunt, deinde conceptio, postremum partus. At hæc cordis conceptionem significantissime explicant. Irrationales enim incontinentium impetus, insanæque ac furentes **106** libidines, dicuntur puerperii dolores, eo quod cum velocitate et dolore in anima innascantur. Qui autem ob talem impetum pravus succubuit cogitationibus, is dolorem concepit: et qui cordis malitiam per iniquas actiones incendit, is peperit iniquitatem. Videtur autem hæc dicere, quod eum pudeat esse iniqui filii patrem. Non meus, inquit, filius est, sed ejus patris factus est filius, cui se in adoptionem per peccatum mancipavit. Nam secundum Joannem: *Qui facit peccatum, ex diabolo natus est*⁷⁹. Ecce igitur eum parturii diabolus per iniquitatem, et concepit ipsum: hoc est, in penitissimis sui ipsius recessibus detentum sub viscera proprii affectus pertraxit, ac eo gravidus, tum denum peperit, cum in apertum illius protulit iniquitatem: siquidem ejus in patrem rebellio denunciata omnibus est per præconem. VERS. 16. *Lacum aperuit, et effodit eum.* Nomen lacus in divinis Scripturis non admodum in bonam partem invenimus acceptum; sicut neque

⁷⁹ I Joan. III, 8.

(84) Colb. septimus habet πονηροῦ pro διαβόλου. II. ind. ἐξαιργάσατο, deest in editis: sed additum est ex tribus mss. Ibidem legitur in editis et in nonnullis mss. ἐπιθυμία: sed legitur in majori parte mss. ἐπιθυμίας. Paulo post mss. plerique omnes οἱ ἄλλοτριοι. Deest articulus in excensis.

(85) Editio Basil. et sex mss. sic habent: ἐπειδὴ πρῶτον αἰχύουσαι συλλαμβάνουσι, τελευταῖον δὲ ὀδίνουσαι, εἶτα τίχτουσιν. Editio Paris. et Reg. tertius ut in textu. Infra editi et Regii primus et sextus ἢ

αὐτῷ ἠτοίμασε σκευή θανάτου. Οὐ νευρα τίς ἐστὶν ἡ διατεινούσα τὸ τόξον τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ κολαστικὴ δύναμις, ποτὲ μὲν ἐντεινομένη, ποτὲ δὲ ἀνιεμένη. Τῷ οὖν ἁμαρτάνοντι ἀπειλεῖ ὁ λόγος, ὅτι ἔτοιμα αὐτῷ ἐστὶ τὰ μέλλοντα εἰς κόλασιν ἀποπέμπεσθαι, ἐὰν ἐπιμένῃ τῇ ἁμαρτίᾳ. Ἠτοίμασαι γὰρ ἐν τῷ τόξῳ σκευή θανάτου. Σκευή δὲ θανάτου δυνάμεις εἰσὶν ἀφανιστικά τῶν ἐχθρῶν τοῦ Θεοῦ. Τὰ βέλη αὐτοῦ τοῖς καιομένοις ἐξαιργάσατο. Ὅσπερ τὸ πῦρ τῇ καιομένῃ ὕλῃ παρὰ τοῦ κτίσαντος ἐξαιργάσθη· οὐ γὰρ διὰ τὸν ἀδάμαντα ἐκτίσθη τὸν μὴ τυχόμενον ὑπὸ τοῦ πυρός, ἀλλὰ διὰ τὰ ξύλα τὰ κατακαιόμενα· αὐτῷ καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ βέλη ταῖς εὐκαταπρήστοις ψυχαῖς, ὧν πολὺ τὸ ὑλικὸν καὶ τὸ πρὸς ἀφανισμόν ἐπιτήθειον συλλεκεται, παρ' αὐτοῦ κατεργάσθη. Οἱ οὖν προλαβόντες καὶ ἔχοντες ἐν ἑαυτοῖς τὰ πεπυρωμένα βέλη τοῦ διαβόλου (84), οὕτοι δέχονται τὰ βέλη τοῦ Θεοῦ. Διὰ τοῦτο φησι· Τὰ βέλη αὐτοῦ τοῖς ἤδη καιομένοις ἐξαιργάσατο. Καίουσι δὲ ψυχὴν ἔρωτες σαρκικοί, καὶ φλέγουσαι καὶ ἐκτῆκουσαι τὴν ψυχὴν, καὶ φόβοι οἱ ἐχθροῦ βελῶν, καὶ ἐνδεδυμένος τὴν πανοπλίαν τοῦ

8. Ἰδοὺ ὀδίνησεν ἀδικίαν, συνέλαβε πόνον, καὶ ἔτεκεν ἀνομίαν. Ὡς μὲν πρὸς τὴν τάξιν δοκεῖ συγκεχυμένως ἡ λέξις ἔχειν· ἐπειδὴ πρῶτον αἰχύουσαι συλλαμβάνουσαι, εἶτα ὀδίνουσαι, τελευταῖον δὲ τίχτουσιν (85)· ἐνταῦθα δὲ πρῶτον ἡ ὄδιν, εἶτα ἡ σύλληψις, εἶτα ὁ τοκετός· πρὸς δὲ τὴν τῆς καρδίας σύλληψιν ἐμφαντικώτατα ἔχει. Αἱ γὰρ ἀλογοὶ τῶν ἀκολάστων ὄρμαι καὶ αἱ μανικαὶ καὶ παροιστρῶσαι ἐπιθυμίας ὀδίνες ἐλάχθησαν, διὰ τὸ μετὰ δέξυτος καὶ πόνου ἐγγίνεσθαι τῇ ψυχῇ. Κατὰ δὲ τὴν τοιαύτην ὄρμην, ὁ περικρατῆς τῶν πονηρῶν μὴ γενόμενος βουλευμάτων συνέλαβε πόνον· καὶ ὁ τὴν ἐν τῇ καρδίᾳ κακίαν διὰ τῶν πονηρῶν πράξεων ἐκκαύσας (86) ἔτεκε τὴν ἀνομίαν. Ἔοικε δὲ ταῦτα λέγειν ἀσχυνόμενος ἐπὶ τῷ πατρὶ εἶναι παιδὸς παρανόμου. Οὐκ ἐμὸς, φησὶν, ὁ παῖς, ἀλλὰ τοῦ πατρὸς γέγονεν υἱός, ὃ δὲ τῆς ἁμαρτίας ἑαυτὸν εἰσεποίησε. Διότι κατὰ τὸν Ἰωάννην, Ὁ ποιῶν τὴν ἁμαρτίαν ἐκ τοῦ διαβόλου γεγέννηται. Ἰδοὺ οὖν ὀδίνησεν αὐτὸν διὰ τῆς ἀδικίας, καὶ συνέλαβεν αὐτὸν, οἶον ἐν τοῖς οικειοτάτοις ἑαυτοῦ ὑπὸ τὰ σπλάγγνα τῆς ἰδίας διαθέσεως ἤγαγε καὶ ἐκυοφόρησεν αὐτὸν ὁ διάβολος· εἶτα ἀπεγέννησεν αὐτὸν, ἐκφανῆ τὴν ἀνομίαν αὐτοῦ καταστήσας, διότι πᾶσι προεκκηρύχθη ἡ κατὰ τοῦ πατρὸς ἐπανάστασις. Λάκκος ὤρυξεν, καὶ ἀνέσκαψεν αὐτόν. Οὐ πάνυ ἐπὶ καλοῦ εὐρίσκομεν τὸ ὄνομα τοῦ λάκκου τεταγμένον ἐν ταῖς θείαις Γραφαῖς· ὡς οὐδὲ τὸ φρέαρ ὕδατος ἐπὶ χείρονος. Λάκκος μὲν γὰρ ἐστὶν

γενόμενος. Particula μὴ deest in aliis quatuor mss.

(86) Sic codices septem. Editio Parisiensis ἐγκαύσας. Censei vir linguæ Græcæ scientissimus Combelesius ἐγκυήσας hic legendum esse. Sed ejus conjecturam non sequimur, non quod displiceat, imo placeat maxime, sed quod nullius ms. auctoritate innitatur. Aliquanto post editio Paris. υἱὸς ἑκείνου ὧ: sed mss. omnes υἱὸς ὧ, bene. Subinde Reg. primus et Colb. septimus διαβόλου γεγέννηται

εις ὃν ἐδλήθη ὑπὸ τῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ Ἰωσήφ. Καὶ ὅτε πατάσσεται (87) Ἄπὸ πρωτοτόκου Φαριῶ ἕως πρωτοτόκου τῆς αἰχμαλωτίδος τῆς ἐν τῷ λάκκῳ. Καὶ ἐν τοῖς Ψαλμοῖς· Προσελογίσθη μετὰ τῶν καταδαινόντων εἰς λάκκον. Καὶ ἐν τῷ Ἱερεμιά φησὶν· Ἐμὲ ἐγκατέλιπον πηγὴν ὕδατος ζῶντος, καὶ ὤρυξαν ἑαυτοῖς λάκκους συντετριμμένους, οἱ οὐ δυνησονται ὕδωρ (88) συνέχειν. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ Δανιὴλ λάκκος λεόντων ἀναγράφεται, εἰς ὃν ῥίπτεται Δανιήλ. Φρέαρ δὲ ὀρύσσει Ἀβραάμ· καὶ οἱ παῖδες τοῦ Ἰσαάκ· καὶ ἐπὶ φρέαρ ἐξελθὼν ἀνεπαύετο Μωϋσῆς. Καὶ ἐντολὴν λαμβάνομεν ἀπὸ τοῦ Σολομῶντος πίνειν ὕδατα ἀπὸ ἡμετέρων ἀγγελίων καὶ ἀπὸ ἡμετέρων φρεάτων πηγῆς. Καὶ ὁ Σωτὴρ παρὰ τῷ φρέατι τῇ Σαμαρειτίδι περὶ θεῶν μυστηρίων διαλέγεται. Τὴν δὲ αἰτίαν τοῦ ἐπὶ χειρόνων μὲν τοὺς λάκκους τετάχθαι, ἐπὶ κρειττόνων δὲ τὰ φρέατα, νομίζομεν ταύτην ὑπάρχειν· ἐπίκρητον τὸ ὕδωρ ἐν ταῖς λάκκοις, πίπτον ἐξ οὐρανοῦ· ἐν δὲ τοῖς φρέασι φλέβες ὑδάτων κεχωσμένοι, πρὶν ὀρυχθῆναι τοὺς τόπους, φανεροῦνται, περὶ αἰρηθέντων τῶν ἐπικαλυπτόντων χωμάτων, καὶ οἰασθήποτε οὐσίας ἐπικειμένης, ἥτις πᾶσά ἐστι γῆ. Καὶ ἐν ταῖς ψυχαῖς τοίνυν ἐστὶν οἶον ἐδρυγμα, ἐν αἷς καταπίπτει τὰ κρεῖττα μεταβάλλοντα καὶ παραχαρᾶττόμενα, ὅτε τις τὰς περὶ τῶν καλῶν ἐννοίας πεσοῦσας εἰς αὐτὸν τρέπει, ἐπὶ τὸ κακουργότερον αὐτὰς διαστρέφων, καὶ ἐπὶ τὰ ἐναντία τῇ ἀληθείᾳ, οὐδὲν οἰκτεῖον βεβουλεμένος ἔχειν κἄλον. Καὶ πάλιν φρέατα, ὅτε, περὶ αἰρηθέντων (89) τῶν ἐπικαλυπτόντων χειρόνων, ἀναλαμπει φῶς καὶ πηγὴ ὕδατος ἐν λόγῳ καὶ δόγμασι ποτίμῳ. Διὰ τοῦτο ἕκαστον ἑαυτῷ φρέαρ κατασκευάσαι ἀναγκαῖον, ἵνα τηρήσῃ τὴν προειρημένην ἐντολὴν τὴν λέγουσαν· Πίνε ὕδατα ἀπὸ σῶν ἀγγελίων, καὶ ἀπὸ σῶν φρεάτων πηγῆς. Οὕτω γὰρ χρηματισόμεν τέκνα τῶν ὀρυξάντων τὰ φρέατα, Ἀβραάμ καὶ Ἰσαάκ καὶ Ἰακώβ. Λάκκον δὲ οὐ ποιητέον, ἵνα μὴ ἐμπέσωμεν (90) εἰς τὸ δρυγμα, κατὰ τὸ ἐνθάδε εἰρημένον, μηδὲ ἀκούσωμεν τὰ ἐν τῷ Ἱερεμιά ἐπ' ὀνειδισμῶ τῶν ἀμαρτανόντων ἀναγεγραμμένα, τοῦ Θεοῦ λέγοντος περὶ αὐτῶν ἃ καὶ πρὸ βραχέως παρεθέμεθα· Ἐμὲ ἐγκατέλιπον πηγὴν ὕδατος ζῶντος, καὶ ὤρυξαν ἑαυτοῖς λάκκους συντετριμμένους, οἱ οὐ δυνησονται ὕδωρ αὐτοῖς συνέχειν.

A puteus aquæ in malam. Lacus enim est, in quem a suis fratribus conjectus est Joseph. Et cum cædes facta est A primogenito Pharaonis, usque ad primogenitum captivæ quæ in lacu⁹². Et in Psalmis: Estimatus sum cum descendentibus in lacum⁹³. Et in Jeremia: Me fontem aquæ vivæ, inquit, dereliquerunt, et foderunt sibi lacus contritos, qui non poterunt continere aquam⁹⁴. Atque etiam in Daniele lacus leonum descriptus est, in quem dejicitur Daniel ipse. Puteum autem effodit Abraham: item pueri Isaac: et ad puteum progressus requiescebat Moses. Et jubemur a Salomone aquam bibere ex nostris vasis, et ex puteorum nostrorum fonte⁹⁵. Quia etiam Salvator ipse juxta puteum cum Samaritana de divinis mysteriis disserit. Causam vero cur lacus B in pejus, putei vero in melius usurpentur, hanc esse existimamus; quod aqua in lacubus sit adventitia, quippe quæ e cælo cadat: in puteis vero aquarum venæ, antequam loca effodiantur, aggesta humo obruta, jam se prodant, si modo aggeres eas tegentes, aut alia quævis incumbens substantia, quæ ipsamet tota terra est, submoveantur. Et vero veluti fossa est in animabus, in quas cadunt optima, quæ mutantur et adulterantur, tum, cum quispiam honesti rectique cogitationes sibi illapsus pellit, eas ad pejora, et ad ea quæ veritati adversantur, distortuens: quippe nullum bonum familiare ac proprium habere statuit. Contra, putei sunt in anima, cum lux, vitiiis quæ intebantur ablatiis, affulget, et fons aquæ quæ per sermonem et dogmata potui dari potest. Quapropter est unicuique necesse, sibi puteum præparare, ut mandatum memoratum servet, quod dicitur: Bibe aquas de tuis vasis, et de puteorum tuorum fonte⁹⁶. Sic enim prius appellabimur filii puteos effodientium, Abraham, et Isaac, et Jacob. Lacus autem faciendus non est, ne in fossam incidamus ita; ut hic dicitur, neve audiamus ea quæ in Jeremia in peccatorum probrium et dedecus scripta sunt, Deo de ipsis dicente quod paulo ante retulimus: Me fontem aquæ vivæ dereliquerunt, et foderunt sibi lacus contritos, qui non poterunt ipsis C D linere aquam.

ΕΙΣ ΤΟΝ ΙΔ΄ ΨΑΛΜΟΝ.

Κύριε, τίς παροικήσει ἐν τῷ σκηνοματί σου, ἢ τίς κατασκηνώσει ἐν ὄρει ἀγίῳ σου;

1. Τὸν τέλειον ἡμῖν ὁ λόγος ὑπογράψαι βουλόμενος
⁹² Exod. xii, 29. ⁹³ Psal. lxxxvii, 5. ⁹⁴ Jerem. ii, 13. ⁹⁵ Prov. v, 15. ⁹⁶ ibid.

(87) Καὶ ὅτε πατάσσεται. Hoc loco ellipsis est. Supple vocem Αἴγυπτος, et cum percuitur Ægyptus a primogenito Pharaonis.

(88) Colbertini quartus et septimus αὐτοῖς ὕδωρ. Sed vox αὐτοῖς non in LXX solum, sed etiam in editis et in aliis inss. deest. Paulo post Colb. quartus ἔρδεται. Subinde idem codex ὀρύσσει.

(a) De hac homilia, quæ hucusque tanquam supposita in Appendice legebatur, hæc habet Aug. Mar. Bandinius juxta cod. VIII. plut. IV, t. I, p. 332: « Ex nostri codicis antiquitate, sæculo xi conscripti, qui forte alicui Græcorum monasterio pro eorum temporum liturgia inserviebat, argui posset homiliam hanc ante illud tempus etiam S. Basilio adjudicatam fuisse, eique propterea locum assignandum ante sequentem, cujus titulus ac prima verba atiam in eundem psalmum homiliam supponunt. » Edit.

IN PSALMUM XIV (a).

Domine, quis peregrinabitur in tabernaculo tuo, aut quis requiescet (91) in monte sancto tuo?

1. Scriptura, dum virum perfectum nobis describit
⁹² Exod. xii, 29. ⁹³ Psal. lxxxvii, 5. ⁹⁴ Jerem. ii, 13. ⁹⁵ Prov. v, 15. ⁹⁶ ibid.

(89) Mss. quinque καλόν· καὶ ἑτερα, ὅτε, περὶ αἰρηθέντων. At lectionem Colb. quarti prætulimus, et editorum. Infra inss. τὰ φρέατα. Deest articulus in editis.

(90) Mss. duo καταπέσωμεν. Alii tres πέσωμεν. Nec ita multo post inss. aliquot δ καὶ πρὸ.

(91) Vulgata habitabit. Augustinus peregrinabi-

bere vult, eum videlicet, qui adepturus sit beatitudinem, ordine quodam ac via in iis, quæ circa ipsum considerantur, usa, ab iis quæ magis obvia sunt et prima, initium duxit. **VERS. 1. Domine, quis peregrinabitur in tabernaculo tuo?** Peregrinatio est commoratio temporaria, quæ vitam non stabilem, sed transitoriam ob spem ad meliora emigrandi indicat. Est autem viri sancti, hanc quidem vitam transire, ad alteram vero festinare. Ideo et David de se ipso ait: *Incola ego sum apud te, et peregrinus, sicut omnes patres mei*⁷⁸. Incola enim fuit Abraham, qui ne passum quidem pedis terræ propriæ possedit; sed ubi opus ei sepulcro fuit, id argento mercatus fuisse perhibetur⁷⁹⁻⁸⁰. Ostendit scilicet Scriptura, in carne viventem, incolam esse oportere, migrantem vero ex hac vita, in locis propriis requiescere. Propterea in hac vita incola est cum alienigenis: in sepultura vero propriam terram corpus suum excepturam sibi ipse comparavit. Porro beatum plane fuerit, rebus terrenis non ut propriis addictum esse, neque rebus præsentibus tanquam naturali cuidam patriæ adhærere: sed nosse lapsum te esse a melioribus, teque ex multa in hac ista vita afflictatum perinde peregrinari, atque peregrinantur illi, qui ob aliqua delicta a iudicibus ex patria pulsati sunt in exsilium. Rarus autem is est, qui præsentibus non ut propriis studeat, qui divitiarum usum sciat ad tempus esse concessum, qui bonam corporis habitudinem arbitretur brevi tempore duraturam, qui humanæ gloriæ florem inconstantem esse agnoscat. **Quis igitur peregrinabitur in tabernaculo tuo?** Tabernaculum Dei caro dicitur, quam ipse animæ hominis dedit habitationis loco. Quis huic carni ut alienæ attendet? Quemadmodum incolæ aliena terra conducta, colunt agrum ad locatoris voluntatem: ita et nobis ex sygrapha commissa est carnis cura; ut eam decenter excolentes, largitori frugiferam reddamus. Quod si Deo digna est caro, revera Dei tabernaculum efficitur, ad eum modum, quo habitat in sanctis. Jam vero incolæ caro est ejusmodi. Illicito ait: **Domine, quis peregrinabitur in tabernaculo tuo?** Deinde profectus quidam et progressio ad quiddam perfectius sit. **Et quis requiescet in monte sancto tuo?** Judæus quidem terrester cum montem audit, ad Sion recurrit. **Quis requiescet in monte sancto tuo?** Qui in carne tanquam peregrinus habitavit, in monte sancto tuo requiescet.

⁷⁸ Psal. cxlvi, 13. ⁷⁹⁻⁸⁰ Gen xxiii, 16; Act. vii, 16.

tur; nec aliter exponunt Patres Græci. Infra miss. duo óσιου pro άγιου.

(92-93) Illud, παρά σοί, deest in aliquibus mss. Apud LXX paulo aliter, πάροικος ἐγώ εἰμι ἐν τῇ γῆ, καί, etc. Subinde editio Paris. Ἀβραάμ ἦν. Sed vox ἦν neque in mss. reperitur, neque in editione Basil.

(94) Vox ταύτη deest in plurimis mss. Mox quinque mss. habent δεξαμένην. Alii quatuor δεξομένην. Lectio prior favere videtur iis, qui id dictum putant de Abrahamo: posterior fîs, qui quemlibet hominem pie et religiose viventem hoc loco designari arbitrantur.

Α νος, τὸν τῶν μακαρισμῶν ἐπιτυγχάνειν μέλλοντα, τάξει τινὶ καὶ ὀδῷ τῶν περὶ αὐτὸν θεωρουμένων χρησάμενος, ἀπὸ τῶν προεγεστέρων καὶ πρώτων τὴν ἀρχὴν πεποιήται. Κύριε, τίς παροικήσει ἐν τῷ σκηνώματι σου; Ἡ παροικία ἐστὶ διαγωγὴ πρόσκαιρος, οὐχ ἰδρυμένην ζωὴν, ἀλλὰ παροδικήν, ἐπ' ἐλπίδι τῆς ἐπὶ τὰ κρείττονα μεταστάσεως, ὑποφαίνουσα. Ἁγίου δὲ ἀνδρὸς, παροδεύειν μὲν τὸν βίον τοῦτον, ἐπειγεσθαὶ δὲ πρὸς ἑτέραν ζωὴν. Διὰ καὶ ὁ Δαβὶδ περὶ ἑαυτοῦ φησὶ: Πάροικος ἐγώ εἰμι παρά σοι (92 93), καὶ παρεπίδημος, καθὼς οἱ πατέρες μου. Πάροικος γὰρ Ἀβραάμ, οὐδὲ βῆμα ποδὸς ἰδίας γῆς κεκτημένος, ἀλλ' ὅτε ταφῆς αὐτῷ ἐδέησεν, ἀργυρίου κτησάμενος ταύτην φαίνεται: δεικνύοντος τοῦ λόγου, ὅτι ζῶντα μὲν ἐν τῇ σαρκὶ πάροικον εἶναι προσήκει, μεταβαίνοντα δὲ ἀπὸ τῆς ζωῆς ταύτης, τοῖς οἰκείοις τόποις ἐναναπαύεσθαι. Διὰ τοῦτο ἐν μὲν τῇ ζωῇ ταύτῃ (94) παροικεῖ τοῖς ἀλλοφύλοις, ἐν δὲ τῇ ταφῇ οἰκείαν ἑαυτῷ τὴν δεξομένην αὐτοῦ τὸ σῶμα γῆν ἐπραγματεύσατο. Μακάριον δὲ τῷ ὄντι, μὴ ὡς οἰκείοις προστετηκέναι τοῖς ἐν τῇ γῆ. μηδὲ ὡσπερ πατρὶδος τινὸς φυσικῆς ἀντέχεσθαι τῶν ἐνταῦθα, ἀλλ' εἰδέναι τὴν (95) ἀπὸ τῶν βελτιόνων ἀπόπτωσιν, καὶ τὴν ἐκ καταδικῆς ἐνθάδε διαγωγὴν βαρυνόμενον, οὕτω παροικεῖν, ὡς οἱ ὑπὸ δικαστῶν τινων ἐπὶ τισὶ πλημμελήμασιν εἰς τὴν ὑπερορίαν ἐκ τῆς ἐνεγκούσης ἀπελαθέντες. Σπάνιος δὲ ὁ τοιοῦτος, ὁ μὴ ὡς ἰδίους προσέχων τοῖς παρούσιν· ὁ τοῦ πλοῦτου τὴν χρῆσιν πρόσκαιρον ἐπιστάμενος· ὁ τοῦ σώματος τὴν εὐεξίαν ὀλιγοχρόνιον τιθεὶς· ὁ γνωρίζων τῆς ἀνθρωπίνης δόξης (96) τὸ ἄνθος ἀδέβαιον. Τίς οὖν παροικήσει ἐν τῷ σκηνώματι σου; Σκῆνωμα τοῦ Θεοῦ ἢ παρ' αὐτοῦ δεδομένη· σὰρξ τῆ τοῦ ἀνθρώπου ψυχῆ εἰς ἐνοίκησιν ὀνομάζεται. Τίς ὡς ἀλλοτρίᾳ τῇ σαρκὶ ταύτῃ προσέξει; Ὡσπερ οἱ πάροικοι, ἀλλοτρίαν ἐκμισθούμενοι (97) γῆν, πρὸς τὸ βούλημα τοῦ ἐκδεδικωτός γεωργοῦσι τὴν χώραν· οὕτω καὶ ἡμῖν κατὰ συγγραφὴν ἢ τῆς σαρκὸς ἐπιμέλεια παραδέδοται, ὥστε προσηκόντως αὐτὴν φιλοπονήσαντας, ἔχαρπον ἀποδοῦναι τῷ δεδωκότι. Ἐὰν δὲ ἡ Θεοῦ ἀξία ἢ σὰρξ, γίνεται τῷ ὄντι Θεοῦ σκῆνωμα κατὰ τὴν ἐνοίκησιν αὐτοῦ τὴν εἰς τοὺς ἁγίους. Τοιαύτη δὲ ἐστὶν ἡ τοῦ παροικούντος. Διὰ τοῦτο, Κύριε, τίς παροικήσει ἐν τῷ σκηνώματι σου; Ἐῖτα προκοπὴ καὶ πρόδος ἢ ἐπὶ τὸ τελειότερον. Καὶ τίς κατασκηνώσει ἐν ὄρει ἁγίῳ σου; Ἰουδαῖος μὲν ὁ γῆτινος, ὅταν ὄρος (98) ἀκούσῃ, πρὸς τὴν Σιών ἀπατρέχει. Τίς κατασκηνώσει ἐν

(95) Regii tertius et sextus εἰδέναι πάντα πιστὸν τὴν, male.

(96) Colb. quartus φύσεως pro δόξης. Non multo post Reg. et Colb. quartus τίς δὲ ὡς.

(97) Reg. secundus et Colb. sextus ἐκμισθωσάμενοι. Ibidem legitur in duobus mss. φιλοπονήσαντες. Alii mss. habent φιλοπονήσαντας. Hoc ipso in locu quinque mss. παραδοῦναι. Alii tres mss. cum editis ἀποδοῦναι.

(98) Multi mss. et editi ὄρος. Alii tres ὄρους. Paulo post duo mss. ὁ δὲ τῆ. Subinde duo mss. ὡς ἀλλοτρίᾳ.

τῷ ὄρει τῷ ἁγίῳ σου; Ὁ τῆ σαρκὶ παροικήσας ἐν ἄ Μὸν ille locum cœlestem, splendidum et conspici-
 τῷ ἁγίῳ ὄρει κατασκηνώσει. Ὅρος ἐκείνο, τὴν cium significat, de quo Apostolus ait : *Accessistis*
 ὑπερουράνιον χώραν, τὴν περιφανῆ καὶ λαμπρὰν · ad Sion montem, et civitatem Dei viventis, Jeru-
 περὶ οὗ ὁ Ἀπόστολος λέγει, ὅτι Προσεληλύθατε salem cœlestem, in qua est celebritas angelorum, et
 Σιών ὄρει, καὶ πόλει Θεοῦ ζῶντος, Ἱερουσαλήμ Ecclesia primitivorum, qui conscripti sunt in caelis⁸¹.
 ἐπουρανίῳ, ἐν ἣ πανήγυρις ἀγγέλων, καὶ Ἐκκλησία πρωτοτόκων ἀπογεγραμμένων ἐν οὐρα-
 νοῖς.

2. Ἐπὶ οὖν τις παρέλθη τὴν σάρκα ταύτην ἀπροσπαθῶς ὡς ἄλλοτριαν παροικῶν, καὶ (99) οὐχ ὡς ἰδίας ἐξηρητημένος, οὗτος, διὰ τὸ νεκρῶσαι αὐτοῦ τὰ μέλη τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, τὸν ἁγιασμὸν κατορθώσας, ἄξιός ἐστι τῆς ἐν τῷ ἁγίῳ ὄρει κατασκηνώσεως· ἥς ἐπιθυμῶν ὁ Ψαλμῶδς ἔλεγεν, ὅτι *Διελεύσομαι ἐν τόπῳ σκηρῆς θυμαστῆς*· καὶ τὸ, *Ὡς ἀγαπητὰ τὰ σκηνώματά σου, Κύριε τῶν δυνάμεων*. Ἐκεῖ ἡμᾶς καὶ ἡ πρὸς τοὺς πλησίον τῷ λόγῳ ἐκείνης τῆς ἐν τῷ ὄρει κατασκηνώσεως, καὶ ἡ ἐκ τοῦ μασμῶν⁸² τῆς ἀδικίας γινομένη φίλια (1) κατασκηνοί. *Ποιήσατε γὰρ ἑαυτοῖς φίλους ἐκ τοῦ μασμῶν⁸³ τῆς ἀδικίας, Ἰνα, ὅταν ἐκλιπῆτε, δέξωνται ὑμᾶς εἰς τὰς αἰωνίους σκηρὰς*. Περὶ ἐκείνης τῆς διαγωγῆς ὁ Κύριος ἐν εὐχῆς εἶδει ἔλεγε τὸ (2), Πάτερ ἅγιε, ὅς ἵνα, ὅπου ἐγώ εἰμι, καὶ αὐτοὶ ὄσι. Σπάνιος καὶ ὁ παροικῶν ἐν τῷ σώματι, καὶ ὁ κατασκηνῶν ἐν τῷ ὄρει. Διὰ τοῦτο ὡς ἀπορῶν ὁ λόγος φησί· *Τίς παροικήσει; καὶ, Τίς κατασκηνώσει;* ὡς τὸ, *Τίς ἐγνω νοῦν Κυρίου;* καὶ τὸ, *Τίς ἀναγγελεῖ ὑμῖν, ὅτι πῦρ καίεται;* καὶ τὸ, *Τίς ἀναγγελεῖ ὑμῖν τὸν τόπον τὸν αἰώνιον;* καὶ τὸ, *Τίς ἄρα ὁ πιστός καὶ φρόνιμος οἰκονόμος;* Τάχα δὲ καὶ ἐρωτηματικὸν ἐστὶ τὸ, *Τίς, ὡς ἀπόκρισιν ἐπιζητούντος παρὰ τοῦ Κυρίου τοῦ ἁγίου, ᾧ διαλέγεται. Πρὸς ὃν ἡ θεία φωνή, λύουσα τὸ ἐπερώτημα, τί φησι; Πορευόμενος ἄμωμος, καὶ ἐργαζόμενος δικαιοσύνην*. Εἰ ἄμωμός ἐστιν ὁ μηδενὸς τῶν ἀγαθῶν ἐλλιπής, ἀπὸ πάσης κακίας ἀπταιστος τὸν βίον ἑαυτοῦ διεξάγων, τίνα ἔχει πρὸς τὸν ποιοῦντα δικαιοσύνην διαφορὰν; Ἄρ' οὖν τὸν αὐτὸν νοῦν ἐν διπλοῖς βήμασιν ἀπαγγέλλει· *Πορευόμενος ἄμωμος, καὶ ἐργαζόμενος (3) δικαιοσύνην;* Ἡ ἴδιαν τινὰ διάνοιαν ἐκάτερον τῶν εἰρημένων παρίστησιν; ἵνα ἥ ὁ μὲν ἄμωμος ὁ κατὰ τὸν ἐν κρυπτῷ ἄνθρωπον εἰς πᾶσαν τελειῶσιν ἀρετῆς ἀπρητισμένος, ὁ δὲ ἐργαζόμενος δικαιοσύνην ὁ τὸ πρακτικὸν ἑαυτοῦ διὰ τῶν σωματικῶν ἐνεργειῶν τελειῶν. Δεῖ γὰρ οὐ μόνον ποιεῖν τὴν δικαίαν πράξιν, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ διαθέσεως δικαίας ἐργάζεσθαι· κατὰ D τὸ εἰρημένον, ὅτι *Δικαίως τὸ δικαίον διώξεις*.

⁸¹ Hebr. xii, 22. ⁸² Coloss. iii, 5. ⁸³ Psal. xli, 5. ⁸⁴ Psal. lxxviii, 2. ⁸⁵ Luc. xvi, 9. ⁸⁶ Joan. xiv, 5. ⁸⁷ Isa. xl, 13. ⁸⁸ Isa. xxxiii, 14. ⁸⁹ ibid. ⁹⁰ Luc. xii, 42.

(99) Sic mss. plerique omnes. Deest καὶ in editis. Statim illa, ἕως τοῦ ὄρκου τοῦ Θεοῦ, adjecta sunt in Reg. tertio post vocem θυμαστῆς : sed hoc videtur merum additamentum esse otiosi cujusdam librarii; eoque magis, quod ea quæ exscriptimus verba in aliis septem mss. desint. Haud longe in duobus mss. additur φησὶν post ἑαυτοῖς.

(1) Καὶ ἡ... φίλια. Verte, et comparata ex mammoni iniquitatis amicitia, id est, amicum quos nobis lacimus ex mammoni iniquitatis. MARAN.

2. Postquam igitur quispiam hac carne quasi in transcurso citra affectum usus est, eam ut alienam incolens, nec ei ut propriæ deditus, is propterea quod sua membra, quæ sunt super terram, mortificavit⁸², exercuitque sanctimoniam, dignus est qui in monte sancto requiescat, cujus requiei cupidus Psalmista dicebat : *Transibo in locum tabernaculi admirabilis*⁸³; et : *Quam dilecta tabernacula tua, Domine virtutum*⁸⁴! Illic nobis et proximi amor, qui causa requiei illius in monte fruendæ exhibetur, et amor qui ex mammona iniquitatis nascitur, habitationem prebet. *Facite enim vobis amicos de mammona iniquitatis, ut cum defeceritis, recipiant vos in aeterna tabernacula*⁸⁵. De hac commoratione Dominus per modum precandi ait : *Pater sancte, da, ut ubi sum ego, et illi sint*⁸⁶. Rarus autem tum qui in corpore tanquam incola habitat, tum qui in monte requiescit. Propterea Scriptura ut dubitans ait : *Quis peregrinabitur? et, Quis requiescet?* 107. Quemadmodum illud : *Quis cognovit mentem Domini*⁸⁷? Item illud : *Quis annuntiabit vobis quod ignis ardet*⁸⁸? Et illud : *Quis annuntiabit vobis locum aeternum*⁸⁹? et, *Quis, putas, fidelis est, et prudens dispensator*⁹⁰? Fortasse autem et illud, *Quis, interrogative dicitur, quasi responsum exquireret a Domino sancto, ad quem loquitur. Cui quid respondet divina vox, quæstionem solvens? VERS. 2. Qui ingreditur sine macula, et operatur justitiam*. Si is qui nullo bono caret, et suam ipsius vitam sine nullo peccato inoffense transigit, sine macula est; in quo ab eo qui justitiam facit, differt? Num igitur eundem sensum enuntiat duplicibus verbis : *Qui ingreditur sine macula, et operatur justitiam?* An propriam quamdam significationem verbum utrumque præfert? adeo ut is sit sine macula, qui omni virtutis perfectione absolutus est secundum absconditum hominem, ille vero operetur justitiam, qui agendi vim per corporales actiones perficit. Oportet enim non solum bonum opus facere, sed etiam illud iusto rectoque animo agere, juxta id quod dictum est : *Ju-*

(2) Mss. quatuor uno verbo διελέγετο. Alii mss. cum editis ἔλεγε τὸ. Colb. sextus et Reg. secundus simpliciter ἔλεγε, Πάτερ. Infra Reg. secundus et Colb. sextus λύουσα τὸ ἐρώτημα. Ibidem Reg. tertius ἀκολούθως τί φησι.

(3) Editio Paris. cum uno aut altero ms. ἐργαζόμενός φησι : sed vox φησὶ deest in aliis septem mss. et in editione Basil. Mox Reg. tertius κατὰ τὸν κρυπτόν. Infra mss. aliquot δεικνύς πρὸ τελειῶν, sed ita tamen, ut major pars mss. habeat τελειῶν.

ste quod justum est persequeris¹¹; hoc est, cum ratione justitiæ absolvendum est opus. Idiota, verb gratia, medicinam quidem aliquam conficit, ad ægrotantium utilitatem tendentem, sed is hoc non item medicorum more præstitit, quod nihil artis teneat, quod opus comitetur. Itaque qui ingreditur sine macula, mente perfectus est: qui vero operatur justitiam, secundum vocem Apostoli, inconfusibilis est Domini operarius¹².

3. Attendas velim accuratam dictionem. Non dixit, Qui ingressus est sine macula, sed, Qui ingreditur sine macula; neque, Qui operatus est justitiam, sed, Qui operatur. Non enim actio una virum probum perficit, sed ad omnem vitam extendi oportet virtutis opera. VERB. 3. Qui loquitur veritatem in corde suo, qui non egit dolum in lingua sua. Rursus et hic isthæc verba, loqui veritatem in corde, et non agere dolum in lingua sua, eandem inter se habent cognationem, quæ erat inter immaculatum esse, et operari justitiam. Quemadmodum enim illic et eum qui in abscondito perfectus est, et eum qui agendi facultate recte utitur, Scriptura exhibet: ita et hic, quoniam id quod loquimur, ex cordis abundantia provenit¹³, sermone ex interno affectu tanquam e fonte fluente; prius protulit veritatem in corde manentem, deinde ejus qui per linguam emittitur sermonis sinceritatem. Duas autem intelligitias reperimus veritatis: unam, rerum ad beatam vitam conducentium comprehensionem; alteram sanam cujuscunque rei ad vitam attinentis cognitionem. Illam igitur veritatem, salutis adjutricem, in hominis perfecti corde insidentem, oportet sine dolo in omnibus proximo exhibere. Verum in sæculi rebus si forte a veritate excidat vir probus, nihil inde impedietur, quominus proposita assequatur. Quot enim stadia sint terræ, vel maris, quotve stellæ moveantur, et quantum altera alteri celeritate præstet, si in iis ignoremus veritatem, nihil prohibebit quin promissam in Evangeliiis beatitudinem adipiscamur. Fortasse autem et tale quid Scriptura nobis declarat, quod ea quæ ad veritatem spectant, hoc est mystica, non omnibus dicere convenit, sed proximo: id est, non vulgo prodere, sed mysteriorum participibus. Quod si veritas est Dominus noster¹⁴, hanc veritatem impressam, et quodammodo obsignatam unusquisque in corde nostro retineamus: de qua nobiscum in cordibus loquentes, ne verbum Evangelii, dum illud nostro proximo prædicamus, dolo ullo aspergamus. Qui non egit dolum in lingua sua. Dolus in multis Scripturæ locis ut inimicus Dei traducitur. Disperdat, inquit, Dominus universa labia dolosa¹⁵. Rursus, Do-

Α τούτοις, μετὰ τοῦ λόγου τῆς δικαιοσύνης ἐπιτελεῖ τὴν πρᾶξιν. Οἷον ποιεῖ μὲν γὰρ τι λατρικὸν πρὸς ὠφέλειαν φέρον τῶν ἀσθενούντων ὁ ἰδιώτης, ἀλλ' οὐχὶ καὶ λατρικῶς ἐποίησεν ὁ τοιοῦτος, τῷ μὴ ἔχειν (4) τι τῆς τέχνης τῇ ἐνεργείᾳ συνεπόμενον. Πορευόμενος οὖν ἀμωμος ὁ κατὰ νοῦν τέλειος· ἐργαζόμενος δὲ δικαιοσύνην ὁ κατὰ τὴν τοῦ Ἀποστόλου φωνὴν ἀνεπαίσχυντος τοῦ Κυρίου ἐργάτης.

3. Πρόσχετος δὲ τῇ ἀκριθείᾳ τῆς λέξεως. Οὐκ εἶπε, Πορευθεὶς ἀμωμος, ἀλλὰ, Πορευόμενος ἀμωμος· οὐδὲ, Ἐργασάμενος δικαιοσύνην, ἀλλ', Ἐργαζόμενος. Οὐ γὰρ μίαν πρᾶξιν τελειοῖ τὸν σπουδαῖον, ἀλλὰ παντὶ προσήκει τῷ βίῳ τὰς κατ' ἀρετὴν ἐνεργείας συμπαρατείνεσθαι. **Α**λλῶν ἀλήθειαν ἐν καρδίᾳ αὐτοῦ, ὅς οὐκ ἐδόλωσεν ἐν γλώσσῃ αὐτοῦ. Πάλιν καὶ ἐνταῦθα τὴν αὐτὴν ἔχει κοινωνίαν πρὸς ἀλλήλα τὸ λαλεῖν ἀλήθειαν ἐν καρδίᾳ, καὶ τὸ μὴ δολοῦν ἐν γλώσσῃ αὐτοῦ· ὅπου αὐτὸν εἶχε τὸ εἶναι ἀμωμον πρὸς τὸ ἐργάζεσθαι δικαιοσύνην. Ὡς γὰρ ἐκεῖ καὶ τὸν ἐν κρυπτῷ τέλειον, καὶ τὸν ἐν τῷ πρακτικῷ εὐδοκίμωνον ὁ λόγος παρίστησιν, οὕτω καὶ ἐνταῦθα (5), ἐπειδὴ τὸ λαλούμενον ἐκ τοῦ περισσεύματος ἐστὶ τῆς καρδίας, οἷον ἀπὸ πηγῆς τῆς ἐνδοῦ διαθέσεως τοῦ λόγου ῥέοντος, πρότερον εἶπε τὴν ἐν καρδίᾳ ἀλήθειαν, εἶτα τὸ ἐν τῷ λόγῳ ἄδολον τῷ διὰ τῆς γλώσσης ἐνεργουμένῳ. Δύο δὲ τὰ σημανόμενα τῆς ἀληθείας εὐρήσομεν· ἓν μὲν τὴν περὶ τῶν πραγμάτων τῶν ἐπὶ τὸν μακάριον βίον φερόντων κατάληψιν, ἕτερον δὲ τὴν περὶ οἰουδοήτοιας τῶν κατὰ τὸν βίον εἰδησιν ὑγιῆ. Ἐκεῖνην **Β** μὲν οὖν τὴν ἀλήθειαν, τὴν συνεργὸν τῆς σωτηρίας ἐν τῇ καρδίᾳ οὖσαν τοῦ τελείου, χρὴ ἀδόλωτος ἐν παντὶ τῷ πλησίον παραδίδοναι· ἐν δὲ τοῖς κατὰ τὸν βίον πράγμασιν, ἐάν που καὶ διαπίπτῃ τῆς ἀληθείας ὁ σπουδαῖος, οὐδὲν ἐμπόδιον αὐτῷ εἰς τὰ προκείμενα ἴσται. Πόσοι γὰρ στάδιοι γῆς ἢ θαλάσσης, καὶ πόσοι κινουῦνται τῶν ἀστέρων, καὶ πόσον ἕτερος τοῦ ἑτέρου προέχει τῷ τάχει, ἐάν μὴ εἰδῶμεν τὴν ἐν τούτοις ἀλήθειαν, οὐδὲν ἡμῖν ἐμποδοῖσι πρὸς τὸ ἐπιτυχεῖν τῆς ἐν ἐπαγγελίαις μακαριότητος. Τάχα δὲ τι καὶ τοιοῦτον ἡμῖν ὁ λόγος παρίστησιν, ὅτι τὰ περὶ ἀληθείας, τούτοις, τὰ μυστικά, λαλεῖν προσήκειν οὐ παντὶ, ἀλλὰ τῷ πλησίον· ἀντὶ τοῦ, οὐκ εἰς τοὺς τυχόντας ἐκφαίνειν, ἀλλὰ τοὺς κοινωνηκότας τῶν μυστηρίων. Εἰ δὲ (6) ἀλήθεια ὁ Κύριος ἡμῶν ἐστίν, **Γ** ἐντετυπωμένην καὶ οἰονεὶ ἐσφραγισμένην τῇ αὐτοῦ καρδίᾳ ταύτην τὴν ἀλήθειαν ἕκαστος ἔχωμεν· περὶ ἧς λαλοῦντες ἐν ταῖς καρδίαις αὐτοῖς, μὴ δολῶμεν τὸν λόγον τοῦ Εὐαγγελίου ἐν τῷ ἀναγγέλλειν τοῖς πλησίον ἡμῶν τὸ κήρυγμα. Ὡς οὐκ ἐδόλωσεν ἐν γλώσσῃ αὐτοῦ. Πολλαχοῦ (7) ὡς ἐχθρὸς τοῦ Θεοῦ ὁ

¹¹ Deut. xvi, 20. ¹² II Tim. ii, 15. ¹³ Matth. xii, 24. ¹⁴ Joan. xiv, 6. ¹⁵ Psal. xi, 5.

(4) Τῷ μὴ ἔχειν. Hoc est, quia id facit fortuito ac temere, non ex artis præceptis. Paulo post mss. tres habent Χριστοῦ πρὸ Κυρίου. Ibidem Colb. quartus πρόσχετος. Infra Reg. sextus συμπαρατείνεσθαι. Hoc ipsum verbum legitur quidem in Colb. quarto quosque, sed in margine duntaxat.

(5) Mss. quinque οὕτω καί. Editi cum quatuor

mss. οὕτως ἐνταῦθα. Ibidem quatuor mss. ἐνδοθεν. Editi cum quinque mss. ἐνδοῦ. Paulo post Colb. quartus εὐραμεν. Infra idem ms. ἐντυχόντας.

(6) Editio Paris. et δὲ ἡ. Hic articulus non reperitur neque in nostris mss. neque in editione Basil.

(7) Editio Paris. et mss. quinque πανταχοῦ. Editio Basil. cum tribus mss. πολλαχοῦ. Lectio utraque

δύλος ἐν τῇ Γραφῇ διαδέβληται. Ἐξολοθρεύσαι, φησὶ, Κύριος πάντα τὰ χεῖλη τὰ δόλια· καὶ, Δόλος ἐν καρδίᾳ τεκταινομένων (8) κακά. Πᾶν δὲ τὸ κρείττον ἐν τῇ τοῦ χείρονος ἐπιμειξία δολοῦσθαι λέγεται, ὡς οἶνος δολοῦται τῷ χείρονα αὐτῷ παραμύγνυσθαι (9), ἢ τὸ ὕδωρ αὐτῷ παρακίρνασθαι· καὶ χρυσοῦς δολοῦται ἐν τῇ πρὸς ἄργυρον καὶ χαλκὸν κοινωνίᾳ· οὕτω καὶ ἀλήθεια δολοῦται, τοῖς ἁγίοις λόγοις τῶν δυσσημοτέρων παραπλακέντων.

4. Οὐδὲ ἐποίησα τῷ πλησίον αὐτοῦ κακόν. Τίνα λέγει τὸν πλησίον ὁ λόγος, οὐδέις ἀμφιβάλλει τῶν ἀκουσάντων τοῦ Εὐαγγελίου πρὸς τὸν ἐρωτήσαντα· Καὶ τίς ἐστὶ μου πλησίον; Ὁ δὲ Κύριος εἶπε τὴν παραβολὴν τοῦ ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ καταβαίνοντος εἰς Ἱεριχώ· ὃν καὶ ἠρώτησε· Τίς τούτων δοκεῖ σοι γεγονέναι πλησίον; Κάκεινος ἀπεκρίνατο, Ὁ ποιήσας τὸ ἐλεος μετ' αὐτοῦ. Ἐδίδαξε γὰρ διὰ τούτων πάντα ἄνθρωπον ἡγεῖσθαι πλησίον. Δυσκατόρθωτον δὲ καὶ τοῦτο, καὶ πολλῆς δεόμενον ἐπιμελείας, μήτε μικρῷ τινι, μήτε μείζονι καταδράπτειν τὸν πλησίον· μὴ ἐν ῥήματι (10) βλάψαι· μὴ ἀποστερῆσαι τι τῶν καθηκόντων· μὴ βουληθῆναι αὐτῷ πονηρὸν· μὴ βασκανίᾳ χρῆσασθαι πρὸς τὰς εὐπραγίας τῶν πέλας. Καὶ ὀνειδισμὸν οὐκ εἶλαθεν ἐπὶ τοῖς ἔγγιστα αὐτοῦ. Ἀμφίβολος ἡ λέξις· πότερον αὐτὸς ἄξια τοῦ ὀνειδίζεσθαι παρὰ τῶν ἔγγιστα οὐκ ἐποίησε, καὶ διὰ τοῦτο οὐκ εἶλαθε παρ' αὐτῶν ὀνειδισμὸν, ἢ οὐδένα τῶν ἔγγιστα αὐτὸς ὀνειδίσαι, τῶν ἐν ἀνθρωπίνους πταισμάσι γενομένων, ἢ ἐν πηρώμασι σωματικοῖς, ἢ ἄλλοις τισὶν ὑστερήμασι τῆς σαρκὸς εὐρισκομένων. Ὅτε γὰρ τὸν ἀμαρτάνοντα ὀνειδιστέον κατὰ τὸ γεγραμμένον· Μὴ ὀνειδίξει ἄνθρωπον ἀποστρέφοντα ἀπὸ ἀμαρτίας. Οὐδὲ γὰρ ἔγνωμέν ποτε ἐπ' ὠφελείᾳ τῶν πλημμελούντων τὸν ὀνειδισμὸν παρειλημμένον, τοῦ Ἀποστόλου ἐν ταῖς πρὸς τὸν ἑαυτοῦ μαθητὴν Τιμόθεον ὑποθήκαις ἐλεγχον μὲν καὶ παράκλησιν καὶ ἐπιτίμησιν ἐπιτρέψαντος, οὐδαμοῦ δὲ τὸν ὀνειδισμὸν, ὡς ἐναντίον, παραλαβόντος. Καὶ εἰκεν ὁ μὲν ἐλεγχος τέλος ἔχειν τὴν διόρθωσιν τοῦ ἀμαρτάνοντος, ὁ δὲ ὀνειδισμὸς ἐπὶ ἀσχημοσύνῃ (11) τοῦ ἑπταικότου γίνεσθαι. Πενίαν δὲ, ἢ εὐπγένειαν, ἢ ἀμάθειαν, ἢ σώματος ἀρρωστίαν ὀνειδίξειν πάντῃ ἄλογον, καὶ ἀλλότριον τοῦ σπουδαίου. Ἄ γὰρ οὐκ ἐκ προαιρέσεως ἡμῖν συμβαίνει, ταῦτα ἀκούσια· ἐπὶ δὲ τοῖς ἀκουσίοις ἐλαττώμασιν ἐξεῖ-

lus in corde fabricantium mala'. Porro quodcumque bonum mali permistione dolo inquinari dicitur. Sic vinum dolo inficitur, cum ei quid pejus admiscetur, vel cum aqua ipsi affunditur; item aurum dolo afficitur tum cum argento et æri conjungitur: ita et veritas dolo deturpatur, si verbis sanctis connectantur blasphemie.

4. Nec fecit proximo suo malum. Quem proximum 107** isthæc sententia designet, nemo dubitat eorum, qui audierunt Evangelium, quodam interrogante: Et quis est meus proximus? Cui Dominus dixit parabolam illius, qui ab Jerusalem in Jericho descendebat: quem et interrogavit: Quis horum videtur tibi proximus fuisse? At ille respondit: Qui fecit misericordiam in illum. Docuit enim his verbis hominem omnem putandum esse proximum. Hoc autem observatu difficile est, multamque requirit diligentiam, neque in parva, neque in magna re proximo nocere: non verbo offendere, non eum bonis suis spoliare, ei non male cupere, non lætis ac prosperis proximi rebus invidere. Et opprobrium non accepit adversus proximos suos. Ambigua dictio est, utrum ipse nihil fecerit, quod sibi merito exprobari posset a proximo, ob idque opprobrium ab eo non acceperit; an opprobrio nullum proximorum affecerit, qui in humana delicta prolapsi sint, aut cum mutilatis corporis partibus, aut aliis quibusdam carnis defectibus fuerint deprehensi. Neque enim is qui peccat, probris insectandus est, uti scriptum est: Ne improperes homini avertenti se a peccato¹⁰. Neque enim novimus unquam ad delinquentium utilitatem opprobrium fuisse adhibitum. Nam Apostolus in suis ad discipulum Timotheum documentis, reprehensionem quidem et obsecrationem, et objurgationem permittit¹¹, usquam vero opprobrium admisit, tanquam quod adverteretur, ac contrarium sit. Et videtur quidem objurgatio sine habere peccatoris correctionem opprobrium vero ad lapsi confusionem inferri. Paupertatem autem, aut ignobilitatem generis, aut corporis infirmitatem probro vertere, prorsus absurdum est et a viri probi moribus alienum. Quæ

⁷ Prov. xii, 20. ⁸ Luc. x, 29. ⁹ ibid. 36, 37.

¹⁰ Eccli. viii, 6. ¹¹ II Tim. iv, 2; I Tim. iv, 15.

legitur in Reg. secundo. Mox editio Paris. ἐξολοθρεύσαι. Editio Basil. et quinque mss. ἐξολοθρεύσαι, et ita quoque editum invenimus apud LXX.

(8) Editi cum majore parte mss. τεκταινομένων. Regii secundus et quartus et Colb. unus una cum LXX τεκταινομένου. Hæc in hunc locum notavit Combefisius: Videtur esse Prov. xxvi, 24, deflexis pavulatum vocibus, ut Basilio non infrequens: sed si diligentius conquisivisset illam Scripturæ sententiam, eam iisdem verbis et syllabis reperisset Prov. xii, 20 Aquilas Symmachusque et Theodotio τεκταινομένων. Vulgata Dolus in corde cogitantium mala.

(9) Reg. quartus ὡς ὁ οἶνος δολοῦται τῷ χείρονι

αὐτὸν παραμ. Regii tertius et quartus habent αὐτῆς pro ἁγίοις. Alii sex mss. vulgatam lectionem tuentur.

(10) Colb. quartus ῥήματι. Infra editio Paris. cum uno aut altero ms. πηρώσε: σωματικῆ. At septem mss. cum editione Basil. πηρώμασι σωματικοῖς. Paulo post Reg. tertius et quartus cum editione Basil. ἐπιτρέφοντα.

(11) Codices octo ἀσχημοσύνη. cæteri cum Colb. septimo ἀποτυχόντας. Infra Reg. secundus et Colb. sextus ἀποτυχόντας. Alii mss. et editi ἀτυχόντας.

enim nobis contingunt præter voluntatem, ea non sunt voluntaria. Atqui infelices illos ob vitia contra animi sententiam accidentia satius est miserari, quam eos contumelia afficere.

5. VERS. 4. *Ad nihilum deductus est in conspectu ejus malignus: timentes autem Dominum glorificat.* Est animi prorsus magni, et inter quascunque humanarum rerum necessitates immoti, virique justitiæ habitu summe exculti, unicuique jus tribuere; atque ad nihilum deducere malignos, tametsi principatus magnos obtinent, tametsi divitiis affluunt, tametsi natalium splendore sunt conspicui, tametsi sibi ipsi vindicant claritudinem, attamen si iniquitas sola in ipsis reprehenditur, tales ad nihilum deducere, hoc est, nihili aestimare, magni, inquam, animi est. Contra, timentes Dominum, quamvis sint pauperes, quamvis obscuris sint orti natalibus, quamvis sint sermonis imperiti, aut corpore infirmi, gloria cumulare, maximisque laudibus extollere, et beatos existimare, cum ejusmodi viros prædicare beatos sit a Spiritu edoctus. *Beati enim, inquit, omnes qui timeant Dominum*¹². Porro ejusdem animi est, et malignum quantumlibet ob claritudinem elatum ad nihilum deducere, et timenti Dominum, quanquam tenuis est, quanquam in vita pauper, quanquam asperuabilis, quanquam nihil externum, quo commendatio excitetur, possidet, gloriam dare. *Qui jurat proximo suo, et non decipit.* Cur tandem hic juramentum inter eas, quæ virum perfectum decent, virtutes locum obtinet, in Evangelio vero prorsus prohibitum est? *Quis peregrinabitur et quis requiescet? Qui jurat proximo suo, et non decipit.* Illic vero, *Ego autem dico vobis, ut ne juretis omnino*¹³. Quid igitur dicemus? Dominum scopo eidem ubique inhære: quippe peccatorum occurrit effectibus, et malignitatem a prima origine excindit. Quemadmodum enim dicebat lex antiqua: *Non machaberis*¹⁴, Dominus vero, *Non concupisces*¹⁵: illa quidem: *Non occides*¹⁶, hic vero perfectiora præscribens, *Non irasceris*¹⁷: sic sane etiam hoc loco illa quidem contenta est recto juramento: hic vero perjurii excindit occasionem. Qui enim recte et vere jurat, fortasse etiam falli nonnunquam potest invitus: qui vero non jurat, perjurii vitavit periculum. Jam vero etiam multis in locis firmum et immutabile de unaquaque re propositum, juramentum vocat: ut est illud, *Juravi,*

σθαι μάλλον ἢ καθυβρίζεσθαι τοὺς ἀτυχοῦντας πρὸς ἡμεν.

5. Ἐξουδένωται ἐνώπιον αὐτοῦ πονηρευόμενος· τοὺς δὲ φοβουμένους τὸν Κύριον δοξάζει. Μεγαλοφυοῦς διανοίας καὶ πρὸς οὐδὲν κατακλινομένης τῶν ἀνθρωπίνων χρεῖα (12), καὶ ἀνδρὸς τὴν τῆς δικαιοσύνης ἕξιν εἰς ἄκρον κατωρθωκότος, τὸ διανέμειν ἐκάστῳ τὰ πρὸς ἀξίαν· τοὺς τε πονηρευομένους ἐξουδενοῦν, καὶ τὰς μεγάλας τύχαισι δυναστείας περιβεβλημένοι, καὶ πλούτῳ κομῶντες καὶ περιφανείῃ γένους, καὶ λαμπρότητα ἑαυτοῖς ἐπισημίζοντες, πονηρία δὲ μόνῃ ἐνυπάρχουσα αὐτοῖς φωραθῆ, ἐξουδενοῦν τοὺς τοιοῦτους, τουτέστιν ἀντ' οὐδενὸς λογιζέσθαι. Ἐμπαλιν δὲ, τοὺς φοβουμένους τὸν Κύριον, καὶ πένητες ὡσι, καὶ ἀγενεῖς, καὶ ἰδιώται τῷ λόγῳ, καὶ ἀσθενεῖς τῷ σώματι, δοξάζειν καὶ ὑπεραίρειν καὶ μακαρίους ἡγεῖσθαι, δεδιδαγμένον (13) παρὰ τοῦ Πνεύματος μακαρίζειν τοὺς τοιοῦτους Μακάριοι γάρ, φησὶ, πάντες οἱ φοβούμενοι τὸν Κύριον. Τῆς αὐτῆς δὲ ἐστὶ διανοίας τὸν τε πονηρευόμενον ἐξουδενοῦσαι, καὶ ὑπεραίρηται λαμπρότητι, καὶ τὸν φοβούμενον τὸν Κύριον δοξάζειν, καὶ εὐτελής ἢ, καὶ πένης ἐν τῷ βίῳ, καὶ εὐκαταφρόνητος, καὶ μηδὲν τῶν ἐκτὸς προκαλουμένων εἰς ἀποδοχὴν κεκτημένος. Ὁ ὁμνῶν τῷ πλησίον αὐτοῦ, καὶ οὐκ ἀθετῶν. Τί δὴ ποτε ἐνταῦθα μὲν ἡ εὐορκία συγχωρεῖται ἐν τοῖς τῷ τελείῳ πρόποσιν ἀνδραγαθημασιν, ἐν δὲ τῷ Εὐαγγελίῳ παντελῶς ἀπηγγύρευται; *Τίς παροικήσει, καὶ τίς κατασκηνώσει* (14); Ὁ ὁμνῶν τῷ πλησίον αὐτοῦ, καὶ οὐκ ἀθετῶν. Ἐκεῖ δὲ, Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν μὴ ὁμοσαι ἄλλως. Τί οὖν φάμεν; Ὅτι πανταχοῦ τοῦ αὐτοῦ σκοποῦ ἔχεται ὁ Κύριος, προλαμβάνων τῶν ἀμαρτημάτων τὰ ἀποτελέσματα, καὶ ἐκ τῆς πρώτης ἀρχῆς ἐκτέμνων τὴν πονηρίαν. Ὡς γὰρ ὁ μὲν παλαιὸς ἔλεγε νόμος, *Ὁ μοιχεύσεις*· ὁ δὲ Κύριος, *οὐδὲ ἐπιθυμήσεις*· κάκεινος μὲν, *Ὁ φορέσεις*· ὁ δὲ τὰ τελειότερα νομοθετῶν, *οὐδὲ ὀργισθήσῃ*· οὕτω δὴ καὶ ἐνταῦθα ὁ μὲν ἀρκεῖται τῇ εὐορκίᾳ, ὁ δὲ τῆς ἐπιορκίας τὴν ἀφορμὴν διακόπτει. Ὁ μὲν γὰρ εὐορκῶν, τυχὸν ἂν (15) ποτε καὶ παρασφαλῆθαι ἄκων· ὁ δὲ μὴ ὁμνῶν, τὸν τῆς ἐπιορκίας κίνεον διαπέφυγε. Τὸν ἔρκον δὲ πολλαχοῦ καὶ τὴν ἀμετάθετον περὶ ἐκάστου πράγματος διαβεβαίωσιν ὀνομάζει· ὡς τὸ, Ὁμοσα, καὶ ἔστησα τοῦ φυλάξασθαι τὰ κρίματα τῆς δικαιοσύνης σου· καὶ τὸ, Ὁμοσε Κύριος, καὶ οὐ

¹² Psal. cxvii, 1. ¹³ Matth. v, 34. ¹⁴ Exod. xx, 14. ¹⁵ Matth. v, 28. ¹⁶ Exod. xx, 13. ¹⁷ Matth. v, 22.

(12) Sic codices sex cum editione Basil. Editio Paris. cum quibusdam mss. τῆς τῶν ἀνθρώπων χρεῖα, male. Nec ita multo post tres mss. τοὺς δὲ πον. Subinde mss. quatuor φωραθῆ. Editi cum aliis quinque mss. φωραθῆ. Hoc ipso in loco multi mss. ἀντ' τοῦ μηδενός.

(15) Reg. tertius διδασκόμενον. Colb. quartus δεδογμένον. Infra Reg. tertius προσκαλουμένων. Subindec illud, καὶ οὐκ ἀθετῶν, et non decipit, ita inter-

pretatur Didymus: *Juramentum quod proximo factum est, irritum non reddit.*

(14) Illud, ἐν βρει ἀγίῳ σου, sequitur proxime in tribus mss. vocem κατασκηνώσει. Item Colb. secundus κατασκηνώσει ἐν βρει τῷ ἀγίῳ αὐτοῦ. Reg. primus habet quomodo ἐπ' βρει σου, sed in margine διπλάσαι. Facile autem crediturum hæc habenda esse pro additamentis librorum.

(15) Sic mss. Editi vero τέχα ἂν. Paulo post aliqui mss. μηδὲ ὁμνῶν.

μεταμληθήσεται. Οὐχ ὅτι Θεὸν εἰς μαρτυρίαν τῶν λαουμένων πιστοποιούμενον αὐτοῦ τὴν ἀμφιβολίαν παρήγαγεν, ἀλλ' ὅτι ἀτρέπτους καὶ ἀκινήτους δόγμους τῆς ἐπαγγελίας χάριν τῷ Δαβὶδ ἐβεβαίωσεν. Οὕτως οὖν καὶ ἐνταῦθα δυνατὸν εἰρησθαι· Ὁ δμῶν τῷ πλησίον αὐτοῦ· τουτέστι, διαβεβαιούμενος τῷ πλησίον, καὶ οὐκ ἀθετῶν· ἵνα ἡ σύμφωνον τῷ παρὰ τοῦ Κυρίου εἰρημένω, τῷ, Ἔστω (16) δὲ ὑμῶν ὁ λόγος, ναὶ ναὶ, καὶ οὐ οὐ. Περὶ τῶν τοιούτων πραγμάτων διαβεβαιούμενος κατάνευε· καὶ περὶ τῶν μὴ ὄντων, καὶ πάντες ἄνθρωποι παρακαλῶσι, μὴ συμπεισθῆς ποτε παρὰ τὴν τῆς φύσεως ἀλήθειαν ἐαδαβεβαιώσασθαι. Οὐ γέγονε τὸ πρᾶγμα, ἔρησις ἐπακολουθεῖτω· γέγονε τὸ πρᾶγμα, συγκατάθεσις διαβεβαιούτω (17). Χωρὶς τῆς πρὸς Ἱερον ἐπιλοχῆς αὐτῆν καθ' ἑαυτὴν περιῶ τὴν ἀλήθειαν περιστᾶν, ψιλαί; ταῖς διαβεβαιώσεσι κεχρημένους. Ὁ ἀπιστος ἐξέτω τὴν βλάβην τῆς ἀπιστίας. Αἰσχρὸν γὰρ παντελῶς καὶ ἀνόητον ἑαυτοῦ κατηγορεῖν ὡς ἀναξίου πιστεῶς, καὶ τὴν ἐκ τῶν ὄρκων ἀσφάλειαν ἐπιφέρεσθαι. Εἰσὶ δὲ τινες λόγοι, σχήματα μὲν ὄρκων ἔχοντες, οὐχ ὄρκοι δὲ ὄντες, ἀλλὰ θεραπεία πρὸς τοὺς ἀκούοντας. Ὡς ὁ Ἰωσήφ τὸν Αἰγύπτιον οικειούμενος, νῆ τὴν ὑγίαια ὤμνευε Φαραῶ. Καὶ ὁ Ἀπόστολος τὴν πρὸς Κορινθίους ἀγάπην ἑαυτοῦ παριστῶν, ἔφη· *Νῆ τὴν ὑμετέραν καύχησιν, ἣν ἔχω ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν.* Οὐ γὰρ παρήκουσε τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας ὁ τὸ Εὐαγγέλιον πεπιστευμένος, ἀλλὰ λόγον ψιλὸν ἐν σχήματι παρέδωκεν (18) ὄρκου, τὴν ἐπ' αὐτοῖς καύχησιν ὡς τοῦ παντὸς αὐτῷ ἀξίαν οὖσαν διὰ τοῦ τοιούτου τρόπου θεικνός.

ἰπlici sermone in juramenti modum expresso, gloriationem, quam in ipsis habebat, tanquam omnium sibi pretiosissimam hoc modo exhibet.

6. *Τῷ αἰτοῦντι σε δός· καὶ ἀπὸ τοῦ θέλοντος δανεῖσασθαι μὴ ἀποστραφῆς* (19). Ἐπὶ τὸ κοινωνικόν, καὶ φιλάλληλον, καὶ τῇ φύσει οικεῖον ὁ λόγος ἡμᾶς προκαλεῖται. Πολιτικὸν γὰρ ζῶον καὶ συναγελαστικὸν ὁ ἄνθρωπος. Ἐν δὲ τῇ κοινῇ πολιτείᾳ καὶ τῇ μετ' ἀλλήλων ἀναστροφῇ ἀναγκαῖον τὸ εὐμετάδοτον εἰς ἐπανόρθωσιν τοῦ ἐνδέοντος (20). *Τῷ αἰτοῦντι σε δός.* Βούλεται σε διὰ μὲν τὴν ἀγάπην ἐν ἀπλότῃ ἀνεῖμενον εἶναι πρὸς τοὺς αἰτοῦντας, λογισμῷ δὲ πάλιν διακρίνειν ἐκάστου τὴν χρεῖαν τῶν

A *et statui custodire judicia justitiæ tuæ*¹⁶; item, *Juravit Dominus: et non pœnitebit eum*¹⁷. Non quod Deum ad dictorum testimonium introduxerit, **107**¹⁸ veluti dubitationem ipsi adempturum, sed quod Deus inconcussis immutabilibusque decretis promissionis gratiam Davidi confirmavit. Igitur fieri potest, ut hic etiam ad eundem modum dictum sit: *Qui jurat proximo suo; hoc est, qui non confirmat proximo, et non decipit; quo id verbis Domini conveniat: Sit autem sermo vester: Est, est; Non, non*¹⁹. Res ejusmodi nutu et ascensu tuo confirma: quæ vero non ita se habent, quamvis omnes homines adhortarentur, et obsecrarent; ne inducaris ut unquam præter veritatis naturam affirmes. Non facta est res, negatio sequatur: facta est res, firmetur assensus. Studeto, citra ullam cum alia re implicationem, ipsam per se veritatem exprimere, simplici ac nuda affirmatione usus. Incredulus incredulitatis damnum perferat. Turpe enim omnino et stultum est seipsum ut fide indignum accusare, ac juramentorum securitatem in medium proferre. Sunt autem sermones quidam, qui speciem quidem juramentorum præ se ferunt, nec tamen juramenta sunt, sed quædam erga auditores observantia. Sic Joseph ut Ægyptii sibi gratiam conciliaret, juravit per Pharaonis sanitatem²⁰. Item Apostolus suam in Corinthios charitatem commendans, ait: *Per gloriationem vestram quam habeo in Christo Jesu Domino nostro*²¹. Non enim evangelicam doctrinam neglexit, cui concreditum est Evangelium: sed simpliciter erga petentes facilem, et e contrario, ra-

6. *Qui petit a te, da ei, et volenti mutuari a te, ne avertaris*²². Ad communicationem, et ad mutuam charitatem, et ad id quod naturæ consentaneum et proprium est, hæc verba nos invitanti. Homo enim est animal civile, et sociabile. In civili autem et communi vitæ instituto, et in mutua consuetudine, liberalitas ad sublevandum inopem necessaria est. *Petenti a te, da.* Vult ut ob charitatem quidem in simplicitate præbeas te erga petentes facilem, et e contrario, ra-

¹⁶ Psal. cxviii, 106. ¹⁷ Psal. cix, 4. ¹⁸ Matth. v, 37. ¹⁹ Gen. xlii, 15. ²⁰ I Cor. xv, 31. ²¹ Matth. v, 42.

(16) Mss. tres σύμφωνον τὸ παρὰ τοῦ Κυρίου εἰρημένον Ἔστω. Particula καὶ adjicitur in editis ante οὐ οὐ· sed deest in multis mss. æque ac in textu sacro.

(17) Editio Paris. διαβεβαιούτω. Sed mss. fere omnes βεβαιούτω. Ibidem quinque mss. αὐτὴν κατ' αὐτῆν. Mox Reg. tertius habet λιταίς pro ψιλαίς. Infra mss. tres ἀγάπην αὐτοῦ. Ibidem editio ἡμετέραν. At mss. una cum textu sacro ὑμετέραν.

(18) Multi mss. παρέδωκεν. Mox nonnulli iuss. ἐπ' αὐτοῖς. Alii ἐπ' αὐτῶν.

(19) Totum illud, *Τῷ αἰτοῦντι σε δός· καὶ ἀπὸ τοῦ θέλοντος δανεῖσασθαι μὴ ἀποστραφῆς*, deest in editione Paris., præterque verba illa, τ. ἀργύριον αὐτοῦ

οὐκ ἔδωκεν ἐπὶ τόκῳ, perperam fuerant et ineptè substituta. Quomodo autem id contigerit, nescimus. Nam novem nostri mss. habent ita, ut edidimus; nisi quod in quinque mss. pro δός legatur δίδου. Mox Reg. tertius προσκαλεῖται.

(20) Editio nostra Paris. τοῦ ἐνδέοντος. Οὐ (lego δ) μὲν οὖν Κύριος ἐναργῶς ἡμῖν διετάξατο λέγων· *Τῷ αἰτοῦντι σε δός· καὶ ἀπὸ τοῦ θέλοντος δανεῖσασθαι μὴ ἀποστραφῆς*. Editio Basil. et mss. ut in con edit. Lege Prælationem. Ibidem editio Paris. βούλεται δέ. Vox δὲ abest et a mss. et ab editione Basil. Infra editio Paris. διακρίνειν. Editio Basil. periinde ut mss. διακρίνειν.

tione necessitatem uniuscujusque petentis discernas. Quomodo autem id perfici queat ab iis qui scito pietatis propositum explebant, ex Actis didicimus: *Quotquot enim, aut, possessores agrorum aut domorum erant, vendentes afferebant pretia eorum quæ vendebant, et ponebant ante pedes apostolorum. Dividebatur autem singulis, prout cuique opus erat*²¹. Cum enim mendicitas, multis necessariorum usum excedentibus, negotiationis occasio sit, et obscenæ voluptatis materia: necessario ab is quibus pauperum cura concredita erat, colligebantur pecuniæ, ut ex hoc penu prudenter ac provide pro cuiusque necessitate distributio fieret necessariorum. Quemadmodum enim ægrotantibus plerumque necessarium est vinum, nec tamen est cuiusvis tempus, mensuram, et qualitatem decernere; at medico ad præliniendum vini potum opus est: ita certe et dispensatio quæ ad egenorum pertinet curam, non ab omnibus potest utiliter fieri. Qui enim lugubria carmina ad mulierculas decipiendas componunt, et mutila corporis membra, ac ulcera ad quæstus occasionem inveniendam ostentant, iis largum et liberale subsidium nulla ratione profuturum est. Nam largitas ipsis malitiæ erit occasio et materia. Horum tamen intratus modica erogatione arcendus est: sed qui in viros, qui res adversas patienter perferre didicerunt, misericordiam et fraternam charitatem ostenderint, iis propterea dicitur: *Esurivi et dedistis mihi manducare*²²; et quæ sequuntur. *Et volenti mutuari a te, ne avertaris*²³. Atque hoc præcepti consentit cum prioribus. Nam et qui hic petit, cum pauper sit, a te mutuum petit, inhabitantem in cælis divitem tibi ostendens: qui pro ipso tibi exsolvet debitum. Qui enim, inquit, *miseretur pauperis, Deo s'nerat*²⁴. Cælorum autem regnum pignus est mutui et cautio. Quod utinam omnes nos consequamur, gratia et benignitate Domini nostri Jesu Christi, cum quo Patri et Spiritui sancto gloria et imperium in sæcula sæculorum! Amen.

προσαιτούντων. Καὶ τοῦτο μεμαθήκαμεν ἐν ταῖς Πράξεσι (21), τίνα τρόπον δυνατὸν κατορθοῦσθαι: παρὰ τῶν ἐπιστημόνων τὸν τῆς εὐσεβείας σκοπὸν ἐκπληρούντων. Ὅσοι γάρ, φησί, κτήτορες χωρίων ἢ οἰκιῶν ὑπῆρχον, πωλοῦντες ἔφερον τὰς τιμὰς τῶν πικρασκομένων, καὶ ἐτίθουν παρὰ τοὺς πόδας τῶν ἀποστόλων. Διδίδοτο δὲ ἑκάστῳ, καθότι ἂν τις χρειαῖαν εἴχεν. Ἐπειδὴ γὰρ πολλοὶ ὑπερβαίνοντες τὴν χρῆσιν τῶν ἀναγκαίων, ἀφορμὴν ἐμπορίας καὶ ὑπόθεσιν τρυφῆς ἀσελοῦς ποιοῦνται τὴν αἴτησιν, ἀναγκαιῶς παρὰ τοῖς τὴν ἐπιμέλειαν τῶν πτωχῶν πεπιστευμένοις ἢ συγχομιδῇ τῶν χρημάτων ἐγίνετο, ὥστε ἐκείθεν ἐπιστημόνως καὶ οἰκονομικῶς ταῖς ἐκάστου χρεαῖαι τὴν διανομὴν τῶν ἀναγκαίων γίνεσθαι. Ὡσπερ γὰρ ἐπὶ τῶν ἀβρωστούτων χρεαῖα μὲν πολλάκις οἴνου, ἀλλ' οὐ παντός ἐστι καιροῦ καὶ μέτρου καὶ ποιότητος καταστοχάσασθαι· χρεαῖα δὲ ἱατροῦ πρὸς τὴν δόσιν τοῦ οἴνου· οὕτω δὲ καὶ ἡ περὶ τὴν θεραπείαν τῶν δεομένων οἰκονομία οὐ παρὰ πάντων ὠφελίμως ἐνεργεῖσθαι δύναται. Τοῖς γὰρ δὴ τὰ θρησκώδη μέλη πρὸς τὴν τῶν γυναικῶν ἀπάτην συντιθεῖσι, καὶ τὰ πηρώματα τοῦ σώματος, καὶ τὰ ἔλλα πρὸς ἐμπορίας ἀφορμὴν προτιθεῖσιν (22), οὐ πάντως τὸ δαφίλις τῆς διακονίας ὠφέλιμον. Ἀφορμὴ γὰρ αὐτοῖς εἰς κακίαν ἢ χορηγία γενήσεται. Ἀλλὰ μικρὰ ὅσοι χρῆ τὴν τῶν τοιούτων ὑλάκην ἀπωθεῖσθαι, τὸ δὲ συμπὰθὲς καὶ φιλάδελφον ἐπιδεικνυμένους (23), ἐν τοῖς μεθ' ὑπομονῆς τὴν θλίψιν φέρειν δεδιδαγμένοις· ὑπὲρ ὧν καὶ λεχθήσεται αὐτοῖς, ὅτι Ἐπέ'ρασα, καὶ ἐδώκατέ μοι φαγεῖν, καὶ τὰ ἐξῆς. Καὶ ἀπὸ τοῦ θέλουτος δανεῖσασθαι, μὴ ἀποστραφῆς. Καὶ τοῦτο τὸ παράγγελμα ἔχεται τῶν προτέρων. Καὶ γὰρ καὶ ὁ ἐνταῦθα αἰτῶν, πτωχὸς ὧν, δάνειον αἰτεῖ παρὰ σοῦ, δεικνύς σοι τὸν ἐν οὐρανοῖς πλούσιον, διαλύοντά σοι ὑπὲρ αὐτοῦ τὸ χρέος. Ὁ γὰρ ἐλεῶν, φησί, πτωχὸν Θεῷ δανείζει. Ἐγγυον δὲ τοῦ δάνους ἢ βασιλεία τῶν οὐρανῶν. Ἦς γένοιτο (24) πάντας ἡμᾶς ἀξιοθῆναι χάριτι καὶ φιλανθρωπῆα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, μεθ' οὗ τῷ Πατρὶ καὶ ἁγίῳ Πνεύματι ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Ἀμήν.

EJUSDEM HOMILIA

In partem psalmi decimi quarti, et contra seneratores.

1. Heri cum de psalmo decimo quarto sermonem apud vos haberemus, finem orationis non licuit

²¹ Act. iv, 34, 35. ²² Matth. xxv, 35. ²³ Matth. v, 42. ²⁴ Prov. xix, 17.

(21) Editio Paris. Πράξεσι τῶν ἀποστόλων. Sed illud, τῶν ἀποστόλων, neque in mss. legitur, neque in editione Basil. Ibidem editi cum majori parte mss. κατορθοῦτο. Regii secundus et tertius et Colb. sextus δυνατὸν κατορθοῦσθαι. Statim Colb. quartus ὑπερ-αναβαίνοντες. Subinde editi πτωχῶν ἐμπιστευμένοις. At mss. πεπιστευμένοις.

(22) Codices alii προτιθεῖσιν, alii προστιθεῖσιν. Mox editio Paris. γενήσεται, non recte.

(23) Reg. secundus et Colb. sextus ἐπιδεικνυμένοις. Colb. septimus ἐπιδεικνυσθαι. At ceteri mss. cum editis ἐπιδεικνυμένους. Aliquanto post Reg. 3

ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ ΟΜΙΛΙΑ ΕΙΣ ΜΕΡΟΣ (25)

τεσσαρεσκαίδεκάτου ψαλμοῦ, καὶ κατὰ τοικιζόντων.

1. Χθὲς εἰς τὸν τεσσαρεσκαίδεκάτον ψαλμὸν ὑμῖν διαλεγόμενοι, ἐξικέσθαι πρὸς τὸ πέρας τοῦ λόγου ὑπὸ

τῷ προτέρῳ. Ibidem in aliquibus mss. Καὶ γὰρ ὁ (24) Illa, ἥς γένοιτο, et cætera, ad finem usque, aut desunt omnino in mss., aut varie in variis codicibus leguntur: ut dubium non sit, quin ea suo quisque arbitrato scripserit.

(25) Sic Reg. primus. Alii duo mss. habent quoniam εἰς μέρος. Editi εἰς τὰ λείποντα τοῦ αὐτοῦ ψαλμοῦ; καὶ κατὰ τοικιζόντων. Oliv. et Colb. septimus εἰς τὰ λειπόμμενα. Aliter in aliis mss. titulus legitur. Monere juvat, mentionem perquam honorificam fieri hujus homilizæ a Gregorio Nysseno Oratione contra usurarios, tom. II, pag. 225.

τῆς ὥρας οὐκ ἐπετρέπημεν. Νῦν δὲ ἔχομεν εὐγνώμονες ἀφειλέται τὰ χρεῖα τῶν ἑλλειφθέντων ὑμῖν ἀποτεινύμετες. Ἔστι δὲ τὸ λειπόμενον βραχὺ μὲν τὸ ἀκούσαι, ὥστε οὐτως δόξαι, καὶ ἴσως τοὺς πολλοὺς ὑμῶν καὶ παρέλαθεν, ὡς μηδὲ παραλείψθαι τι τοῦ ψαλμοῦ νομισθῆναι· μεγάλην μέντοι πρὸς τὰ τοῦ βίου πράγματα δύναμιν ἔχειν τὴν βραχείαν ταύτην λέξιν καταμαθόντες, οὐκ ᾤθημεν δεῖν παρεῖναι τὸ ἐκ τῆς ἐξετάσεως χρῆσιμον. Ὑπογράφων τῷ λόγῳ τὸν τέλειον ὁ Προφήτης, τὸν τῆς ἀσαλεύτου ζωῆς ἐπιθεσθαι μέλλοντα, ἐν τοῖς ἀνδραγαθήμασιν ἀπρηρόμησε τὸ ἀργύριον αὐτοῦ ἐπὶ τόκῳ μὴ δοῦναι. Πολλαχού τῆς Γραφῆς διαδέδληται ἡ ἀμαρτία αὕτη. Ὁ τε γὰρ Ἰεζεκιήλ ἐν τοῖς μεγίστοις τῶν κακῶν τίθεται τόκον λαβεῖν καὶ πλεονασμὸν, καὶ ὁ νόμος διαβρῆδην ἀπαγορεύει· *Οὐκ ἔκτοκίεις τῷ ἀδελφῷ σου καὶ τῷ πλησίον σου.* Καὶ πάλιν φησί· *Δόλος (26) ἐπὶ δόλῳ, καὶ τόκος ἐπὶ τόκῳ.* Καὶ περὶ πόλεως δὲ τῆς ἐν πληθεί κακῶν εὐθηνουμένης ὁ ψαλμὸς τί φησιν; *Οὐκ ἐξέλιπεν ἐκ τῶν πλατειῶν αὐτῆς τόκος καὶ δόλος.* Καὶ νῦν χαρακτηριστικὸν τῆς κατὰ τὸν ἄνθρωπον τελειώσεως τὸ αὐτὸ τοῦτο παρελιφθεν ὁ Προφήτης, λέγων· *Τὸ ἀργύριον αὐτοῦ οὐκ ἔδωκεν ἐπὶ τόκῳ.* Τῷ ὅντι γὰρ ἀπανθρωπίας ὑπερβολὴν ἔχει τὸν μὲν τῶν ἀναγκαίων ἐνδεῶς ἔχοντα ζητεῖν δάνεισμα εἰς παραμυθίαν τοῦ βίου, τὸν δὲ μὴ ἀρκεῖσθαι τῷ κεφαλαίῳ, ἀλλ' ἐπινοεῖν ἐκ τῶν συμφορῶν τοῦ πένητος προσόδους ἑαυτῷ καὶ εὐπορίας συνάγειν. Ὁ μὲν οὖν Κύριος· ἐναργῶς ἡμῖν διετάξατο, λέγων (27)· *Καὶ τὸν θέλοντα ἀπὸ σοῦ δανείωσθαι μὴ ἀποστραφῆς· ὁ δὲ φιλάργυρος, ὁρῶν ὑπὸ τῆς ἀνάγκης ἄνδρα κατακαμπτόμενον πρὸ τῶν γονάτων ἱκετεύοντα, τί οὐ ποιοῦντα ταπεινόν; τί οὐ φθειγγόμενον; οὐκ ἔλεει παρ' ἀξίαν πράττοντα (28), οὐ λογίζεταί τὴν φύσιν, οὐκ ἐνδίδωσι ταῖς ἱκεσίαις, ἀλλ' ἀκαμπτος καὶ ἀμελικτος ἔστηκεν, οὐ ταῖς δεήσεσιν εἴκων, οὐ δάκρυσιν ἐπικλώμενος, ἐπιμένων τῇ ἀρνήσει, ἐξομνύμενος καὶ ἐπαρωμένους ἑαυτῷ, ἢ μὴ ἀπορεῖν παντελοῦς χρημάτων, καὶ περισκοπεῖν καὶ αὐτὸς εἰ τινα εὐροὶ τῶν δανειζόντων, καὶ πιστούμενος τὸ ψεῦδος διὰ τῶν ὄρκων, κακὸν παρεμπόρευμα τῆς ἀπανθρωπίας τὴν ἐπιτορκίαν προσκτώμενος.* Ἐπειδὴν δὲ ὁ ζητῶν τὸ δάνειον τόκων μνησθῆ, καὶ ὑποθήκας ὀνομάσῃ, τότε καταβαλὼν τὴν ὄφρυν προσεμείδισσε, καὶ πού καὶ πατρώας φίλας ἀνεμνήσθη (29), καὶ συνήθη εἶπε καὶ φίλον καὶ, Ὁμόμεθα, φησιν, εἶπου τί ἐστὶν ἡμῖν ἀποκείμενον ἀργύριον. Ἔστι δὲ παρακαταθήκη

A nobis per tempus attingere. Nunc autem adsunt us probi debitores, debita quæ supersunt, vobis persoluturi. Quod autem restat, auditu quidem breve est, ut videtur: et fortassis multos vestrum latuit; adeo ut ne relictum quidem fuisse quidquam de eo psalmo putarint. Attamen cum intelligeremus brevem hanc dictionem ad res vitæ multum valere, emolumentum quod ex inquisitione et explanatione accessurum his, non duximus negligendum. Propheta enim his verbis perfectum virum, qui ad immutabilem vitam ascensurus erat, describens, inter præclara ejus facinora illud numeravit, quod pecuniam suam non dedit fœnori. Hoc peccatum in plurimis Scripturæ locis vituperatur. Nam Ezechiel ²⁷ id in maximis malis recenset, si fœnus, et quidpiam ultra sortem accipiatur. Quin et lex illud luculenter prohibet: *Non fœnerabis fratri tuo, et proximo tuo* ²⁸. Et rursus ait: *Dolus super dolum, et usura super usuram* ²⁹. Et de civitate quæ bonis in malorum multitudine afflueret, quid psalmus dicit? *Non deficit de plateis ejus usura et dolus* ³⁰. Et nunc Propheta id ipsum tanquam humanæ perfectionis characterem ac signum usurpavit, dicens: (Vers. 5) *Pecuniam suam non dedit ad usuram.* Non reipsa perquam maxima est inhumanitas, illum quidem qui necessarium indiget, mutuum ad vitæ subsidium querere, hunc vero sorte contentum non esse, sed sibi ex pauperis calamitatibus proventus excogitare, opesque colligere. Sane Dominus ipse nobis palam præcepit, dicens: *Et volentii mutuari a te, ne avertaris* ³¹. Avarus autem, cum hominem videt præ necessitate genibus provolutum ac supplicem, equum non facientem quod abjectum sit ac humile? quid non loquentem? ejus qui præter meritum adversa fortuna vititur, nequaquam miseretur, nullo loco habet naturam, non precibus movetur, sed inflexibilis stat, et implacabilis: non cedit deprecationibus, lacrymis non frangitur, perseveranter negat. Jurat, ac sibi male precans, affirmat carere se pecunia omnino, seseque circumspicere num quem ipse quoque fœneratorem inveniat, ac silem faciens mendacio per juramenta, perjurium ceu malum quemdam **108** et adventitium inhumanitatis quæstum acquirit. Sed ubi qui mutuum quærit, meminit fœnoris, et nomen pignoris protulit, tunc demisso supercilio subridet, atque paternæ amicitie refricat memoriam, ac familiarem et amicum appellat; et, Vi-

²⁷ Ezech. xii, 12. ²⁸ Dent. xxi, 19. ²⁹ Jer. ix, 6. ³⁰ Psal. lvi, 12. ³¹ Matth. v, 42.

(26) Reg. secundus cum sacro textu τόκος ἐπὶ τόκῳ, καὶ δόλος ἐπὶ δόλῳ. Factum id puto ab aliquo, qui locum prophetæ ob oculos haberet, licere sibi ratus, ordinem verborum Basilii mutare, ne aliter in Basilio, aliter in propheta legeretur.

(27) Sic editio Basil. et mss. Editio vero Parisiensis uberius διετάξατο λέγων· Τῷ αἰτοῦντί σε δός, καὶ τὸν, etc. Sed illa, τῷ αἰτοῦντί σε δός, huic loco inepte assuta esse patet vel ex ipsa veteri interpretatione, in qua hæc illa verba Latine reddita non fuisse videmus.

(28) Editio Paris. παρ' ἀξίαν κακῶς πράττοντα.

Sed vox κακῶς deest et in mss. omnibus et in editione Basil. Arbitramur autem eam vocem, κακῶς, primum in margine positam fuisse, ut moneretur lector, illud, παρ' ἀξίαν, idem hic valere quod κακῶς, ac postmodum, quod non raro contigit, in textum irrepisse. Aliquanto post vox χρημάτων deest in multis mss. Reperitur tamen in nonnullis. Mox Colb. quartus προσκτησάμενος. Subiuncto Colb. octavus ὑποθήκην.

(29) Major pars mss. ἐμνήσθη. Haud longe legitur in Colb. quarto ἐν αὐτῷ τοῖς τόκοις. Infra idem codex αὐθαίρετον ἐδέξατο.

debimus, inquit, sicubi quidquam recondatur argenti apud nos. Depositum utique vir amicus nobis quæstus ergo coaccredidit. Verum ille graves usuras nutuæ pecuniæ exigit: sed nos profecto aliquid remittimus, et minori daturi sumus sænore. Talia contingens, verbisque ejusmodi blanditus misero ac lenocinatus, ubi illum syngraphis obstrinxit, atque, præter argentem inopiam, libertatem etiam viro abstulit, abit. Etenim cum sænori, cui solvendo non est, obnoxium se præstitit, voluntariam, quoad vivet, reepit servitutum. Pecuniæ, dic mihi; et quæstum, exquiris ab inope? Sed si ille te reddere potuisset ditiozem, quid ad tuas januas quævisisset? Venit subsidium inventurus: sed hostem reperit. Remedium dum requireret, in venenum incidit. Officium tuum fuerat, viri sublevare inopiam: at tu illius adauges egestatem, hominis destituti facultates quærens exhaurire. Veluti si quis medicus agrotos invisens, cum eis deberet restituere sanitatem, e contrario eis vel exiguas virium reliquias adimeret: sic et tu miserorum calamitates quæstus occasionem facis. Et sicut coloni ad seminum multiplicationem imbres exoptant, ita et tu egestatem et inopiam hominum optas, tibi ut quæstuosæ sint pecuniæ. An ignoras facere te accessionem majorem peccatis, quam opum est incrementum de sænore expectatum? Et quidem argentum in sænus qui quærit, consilii inops hæret melius. Etenim cum respicit ad paupertatem, de solutione desperat: cum vero præsentem considerat egestatem, sænore pecuniæ sumit. Deinde altero victo, ac necessitati cedente, alter abit, schedulis cautionibusque communitus.

2. Contra, argentum qui accepit, primum quidem splendidus ac hilaris est, et alieno flore oblectatus, mutatione vitæ inclarescit. Laeta enim mensa est, vestis pretiosior, famuli splendidiore habitu induti, adulescentes, compotores; luci domorum innumeri. Sed cum sensim dimittunt pecuniæ, tempusque progrediens secum sænus advehit, tum ei requiem non afferunt noctes, non dies hilaris est, non sol jucundus, sed eum vitæ lædet. Dies ad constitutum tempus festinantes habet odio, extimescit menses tanquam sænoris parentes. Quod si dormiat, videt sæneratorem in somnis, quod nihil in somnium est, capiti astantem: si vero vigilet, cogitat ac sollicitus est de sænore. Dum sæ-

30) Colb. quartus Ὡσπερ γάρ. Ibidem sex mss. cum editione Basil. τις λατρῶν. Regii secundus et quartus cum editione Paris. τις λατρῶς. Haud procul illa, οὕτω καὶ σύ, desunt in editis: sed reperiuntur in Reg. primo, et in Regii quarti margine, si non eadem manu, at antiquis tamen. Subinde Reg. tertius τοὺς ἑμβροῦς.

(31) Reg. tertius ζητῶν τὸ δάνειον.

(32) Vox αὐτὸν scribitur in editione Paris. cum spiritu aspero; in editione vero Basil. perinde ac in quinque mss. cum Içni. Quod si quispiam velit scribere αὐτὸν cum leni, eamque vocem ad debitorem

φίλου ἀνδρὸς ἐπ' ἐργασίᾳ παραθεμέλου ἡμῖν. Ἄλλ' ἐκεῖνος μὲν βαρεὶς ἐπ' αὐτῷ τοὺς τόκους ὤρισεν· ἡμεῖς δὲ πάντως ἐπανηρομένον τι, καὶ ἐπ' ἐλάττωσιν τοῖς τόκοις δώσομεν. Τοιαῦτα κατασηματιζόμενος, καὶ τοιοῦτοις λόγοις ὑποσαίνων καὶ δειλάζων τὸν ἄθλιον, γραμματεῖοις αὐτὸν προσκαταθήσας, καὶ πρὸς τῇ καταπινούσῃ πενίᾳ ἐτι καὶ τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀνδρὸς προσαφειλόμενος, ψηγετο. Ὁ γὰρ τόκοις ἑαυτὸν ὑπεύθυνον καταστήσας, ὧν τὴν ἔκτισιν οὐχ ὑφίσταται, δουλείαν ἀθάλαστον κατεδέξατο διὰ βίου. Χρήματα, εἰπέ μοι, καὶ πόρους ἐπιζητεῖς, παρὰ τοῦ ἀπόρου; Καὶ εἰ πλουσιώτερόν σε ἀποφαίνην ἡδύνατο, τί ἐζήτει παρὰ τὰς θύρας τὰς σὰς; Ἐπὶ συμμαχίαν ἑλθῶν, πολέμιον εὗρεν. Ἀλεξίφαρμακα περιζητῶν, δηλητηρίοις ἐνέτυχε. Δέον παραμυθεῖσθαι τοῦ ἀνδρὸς τὴν πτωχείαν, οὐ δὲ πολυπλασιάζεις τὴν ἐνδειαν, ἐκκαρπούσθαι ζητῶν τὴν ἔρημον. Ὡσπερ (30) ἂν εἰ τις λατρὸς πρὸς κάμοντας εἰσιῶν, ἀντὶ τοῦ ὑγειαν αὐτοῖς ἐπαναγαγεῖν, ὁ δὲ καὶ τὸ μικρὸν λείψανον τῆς δυνάμεως προσαφειλοῖτο· οὕτω καὶ σύ τὰς συμφορὰς τῶν ἀθλίων ἀφορμὴν πόρων ποιῆ. Καὶ ὡσπερ οἱ γεωργοὶ ἐμβροῦς εὐχονται εἰς πολυπλασιασμὸν τῶν σπερμάτων, οὕτω καὶ σύ ἐνδείας καὶ ἀπορίας ἀνθρώπων ἐπιζητεῖς, ἵνα σοι ἐνεργὰ τὰ χρήματα γένηται. Ἄγνοεὶς πλείονα προσθήκην ταῖς ἀμαρτίαις ποιούμενος, ἢ τῷ πλούτῳ τὴν αὐξῆσιν ἀπὸ τῶν τόκων ἐπινοῶν; Καὶ ὁ μὲν ζητῶν τὸ δάνεισμα (31), μέσος ἀμχανίας ἀπειλημένος, ὅταν μὲν πρὸς τὴν πένιαν ἀπίδῃ, ἀπογινώσκει τὴν ἔκτισιν, ὅταν δὲ πρὸς τὴν παρούσαν ἀνάγκην, κατατολμᾷ τὸ δανείσματος. Εἶτα ὁ μὲν ἠττήθη ὑποκύψας τῇ χρεΐᾳ· ὁ δὲ ἀπέρηχεται, γραμματεῖοις αὐτὸν (32) καὶ ἐχεγγύοις ἀσφαλίσάμενος.

2. Λαθὼν δὲ τὰ χρήματα, τὴν μὲν πρώτην λαμπρὸς ἐστὶ καὶ περιχαρὴς, ἀλλοτρίῳ ἔθει γεγαυμένος, ἐπισημαίνων τῇ μεταβολῇ τοῦ βίου· τράπεζα γὰρ ἀνειμένη, ἐσθῆς πολυτελεστέρα· οἰκέται πρὸς τὸ φαειρότερον ἐξηλλαγμένοι τῷ σχήματι, κόλακες, συμπόται· κηφῆνες (33) οἰκῶν μυριοί· ὡς δὲ τὰ μὲν χρήματα ὑπόρρει, ὁ δὲ χρόνος προῖων τοὺς τόκους ἑαυτῷ συμποράγει, οὐ νύκτες ἐκείνῳ ἀνάπαυσιν φέρουσιν, οὐχ ἡμέρα φαειρά, οὐχ ἡλιος θερπνός, ἀλλὰ δυσχεραίνει τὸν βίον, μισαὶ τὰς ἡμέρας πρὸς τὴν προδουλείαν ἐπειγομένας, φοβεῖται τοὺς μῆνας ὡς τόκων πατέρας. Κἂν καθυδῆ, ἐνὺπνιον βλέπει τὸν δανειστὴν, χακὸν ὕναρ, τῇ κεφαλῇ περιστάμενον· κἂν γρηγορᾷ, ἔννοια αὐτῷ καὶ φρονεῖς ὁ τόκος ἐστὶ· Δε-

referre, hunc locum sic poterit interpretari: *Alter vero illinc abit postquam debitorem schedulis atque cautionibus stringit, seu obligavit.* Quo sensu verbum ἀσφαλίζομαι usurpatur Act. xvi, 24: Τὸς πόδας αὐτῶν ἱσφαλίσατο, *Pedes eorum stringit.* Ibidem Colb. quartus γραμματεῖοις. Paulo post Reg. secundus ἀνειμένη καὶ πολυτελεστέρα, ἐσθῆς φαειρότερα.

(33) Editio Paris. et Reg. tertius κηφῆνες ἀπρακτοί. Vox ultima deest in aliis septem mss. Collierini septimus et octavus κηφῆνες οἰκῶν μυρίων. Infra editio Paris. δανειστοῦ γάρ. Deest γάρ in mss. et in editione Basil.

νειστοῦ, φησὶ, καὶ χρωσειλέτου ἀπαντησάντων ἅλλήλοισι, ἐπισκοπὴν ἀμφοτέρων ποιῶνται ὁ Κύριος. Ὁ μὲν ὡσπερ κύων ἐπιτρέχει τῇ ἀγρᾷ· ὁ δὲ ὡσπερ ἴτοιμον θήραμα καταπήσσει τὴν συντυχίαν. Ἀφαιρεῖται γὰρ αὐτοῦ τὴν παρῆρσιαν τὸ πένεσθαι. Ἀμφοτέροις ἡ ψῆφος ἐπὶ δακτύλων· τοῦ μὲν χαίροντος ἐπὶ τῇ αὐξήσει τῶν τόκων, τοῦ δὲ στενάζοντος ἐπὶ τῇ (34) προσθήκῃ τῶν συμφορῶν. Πίνε ὕδατα ἀπὸ σῶν ἀγγείων· τουτέστι, τὰς οἰκείας ἀφορμὰς περισκόπει, μὴ ἐπ' ἄλλοτριᾶς πηγᾶς βιάζε, ἀλλ' ἐξ οἰκείων λιβάδων σύναγε σεαυτῷ τὰς παραμυθίας τοῦ βίου. Ἔχεις χαλκώματα, ἐσθῆτα, ὑποζύγιον (35), σκευὴ παντοδαπά; ταῦτα ἀπόδου· πάντα προέσθαι καταδέξαι, πλὴν τῆς ἐλευθερίας. Ἄλλ' αἰσχύνουμαι αὐτὰ δημοσιεύειν, φησὶν. Τί οὖν ὅτι μικρὸν ὑστερον ἄλλος αὐτὰ προκομίσει, καὶ ἀποκηρύξει τὰ σά, καὶ ἐν ὀφθαλμοῖς σοῖς ἐπευωνίζων αὐτὰ διαθήσεται; Μὴ βιάδιζε ἐπ' ἄλλοτριας θύρας. Φέρταρ γὰρ τῷ ὄντι στενοῖς τὸ ἀλλότριον (36). Βέλτιον ταῖς κατὰ μικρὸν ἐπινοίας τὴν χρεῖαν παραμυθίσασθαι, ἢ ἄθρόως, ἐπαρθέοντα τοῖς ἀλλοτρίοις, ὑστερον πάντων ὁμοῦ τῶν προσόντων ἀπογυμνοῦσθαι. Εἰ μὲν οὖν ἔχεις ὄθεν ἀποδῶς, τί οὐχὶ τὴν παροῦσαν ἐνδεῖαν ἐκ τούτων τῶν ἀφορμῶν διαλύεις; εἰ δὲ ἀπορεῖς πρὸς τὴν ἔκτισιν, κακὸν κακῶ θεραπεύεις. Μὴ δέξῃ πολιορκουντά σε δανειστήν. Μὴ ἀνάσῃ ὡσπερ ἄλλο τι θήραμα (37) ἀναζητεῖσθαι καὶ ἐξιχνεύεσθαι. Ψεύδους ἀρχὴ τὸ δανείζεσθαι· ἀχαριστίας ἀφορμὴ, ἀγνωμοσύνης, ἐπιτορκείας. Ἄλλα ῥήματα τοῦ δανειζομένου (38), καὶ ἄλλα τοῦ ἀπαιτουμένου. Εἶθι σοι μὴ ἀπήνησα τότε, ἦδη ἀν εὔρον τὰς ἀφορμὰς πρὸς τὴ ἀπαλλαγὴν τῆς ἀνάγκης. Οὐχὶ δὲ ἄκοντός μου ἐνέβαλες τῇ χειρὶ τὰ χρήματα; Ὑπόγαλκον δὲ σου τὸ χρυσίον, καὶ παρακεκομμένον τὸ νόμισμα. Εἶτε οὖν φίλος ὁ δανείζων, μὴ ζημιωθῆς αὐτοῦ τὴν φιλίαν· εἶτε ἐχθρὸς, μὴ γένη τῷ δυσμενεῖ ὑποχείριος. Μικρὸν ἐγκαλλωπισάμενος τοῖς ἀλλοτρίοις, ὑστερον καὶ τῶν πατρῶων ἐκστῆσθαι. Πέντης εἰ νῦν, ἀλλ' ἐλεύθερος. Δανεισάμενος δὲ οὐδὲ πλουτήσεις, καὶ τὴν ἐλευθερίαν ἀφαιρῆσθαι. Δούλος τοῦ δὲδαναικίτου· ὁ δανεισάμενος, καὶ δούλος μισθοφόρος ἀπαραίτητον φέρων τὴν λειτουργίαν. Οἱ κῶνες λαμβάνοντες ἡμερῶνται· ὁ δὲ δανειστής λαμβάνων προσερεθίζεται. Οὐ γὰρ παύεται ὑλακτῶν, ἀλλὰ τὸ πλεόν ἐπιζητεῖ. Ἐάν ὁμνύης, οὐ πιστεύει (39)· ἐρευνᾷ τὰ ἐνδον, τὰ συναλλάγματα σου

³⁴ Prov. κxix, 13. ³⁵ Prov. v, 15. ³⁶ Prov. xxiii, 27.

(34) Editio Paris. στενάζοντος ἐπὶ τῇ. Desit ἐπὶ in nostris septem mss. perinde atque in editione Basil. Paulo ante legitur in editione Paris. χαίροντος ἐπὶ τῇ· quæ vox ἐπὶ, deest quoque in tribus mss. et in editione Basil., sed in aliis multis legitur. Præpositionem ἐπὶ aut in utroque loco relinquendam esse arbitramur, aut ex utroque tollendam. Sane nihil refert, hoc an illo modo legeris.

(35) Sic editio Basil. et mss. sex. Editio vero Paris. et duo mss. ὑποζύγια. Ibidem editio Paris. ἀπόδος. Editio vero Basil. et octo nostri mss. ἀπόδου. Mox Reg. tertius Τί οὖν ὅτι μικρὸν ὑστερον ἄλλος αὐτὰ δημοσιεύσει. Τί οὖν, etc. Subinde legitur in editione Paris. τοῖς σοῖς. Deest hic articulus in mss. et in editione Basil. Hoc ipso in loco Colbertini septimus et octavus διαθίσσεται. Οὐκ αἰσχύνῃ; Num te pudet?

nerator, inquit, et debitor inter se conveniunt, ritationem utriusque facit Dominus ³⁴. Ille quidem quasi canis in prædam irruit : hic vero sicut parata captura occursum exhorret. Adimit enim ei loquendi fiduciam paupertas. Utrisque mest calculus in digitis; illo sænoris accessione gaudente, hoc

109 miseriarum incremento ingemente. *Bibe aquas de tuis vasis* ³⁵; hoc est, proprias considera facultates, ad alienos fontes ne accede, sed ex propriis laticibus tibi ipse vitæ solatia compara. Habes vasa ærea, vestem, jumentum, diversi generis suppellectilem? Hæc vende : præter libertatem, amitti omnia patiare. Sed me pudet, inquit, isthæc voci præconis subjicere. Cur igitur paulo post alius ea exponet, tuorumque bonorum faciet

B auctionem, et vili pretio ob oculos tuos vendet? Ne gradiare ad fores alienas. Plane enim *Angustus est alienus puteus* ³⁶. Satius est, arte et industria paulatim necessitatem levare, quam alienis facultatibus subito elatum, deinceps omnibus simul bonis privari. Si igitur habes unde solvas, cur præsentem egestatem hisce auxiliis non depellis? Sin solvendo non es, malum malo curas. Fœneratorem qui te obsessuru sit, ne admitte. Te velut aliam aliquam prædam exquiri ac vestigari ne sinas. Usura mendacii principium est; occasio ingrati animi, perfidiæque et perjuriæ. Alia sunt verba argentum fœnore numentis : alia, cum frenus ab ipso exigitur. Utinam tunc tibi non occurrissem!

C utique jam subsidia quædam ad amovendam necessitatem invenissem. Nonne mihi invito pecuniam in manus dedisti? Porro aurum tuum erat subæratum, et numisma adulterinum. Sive igitur fœneratum sit amicus, ne ejus amittas amicitiam : sive inimicus, ne fias adversario ac malevolo sublitus. Parumper in alienis gloriatus, postea patrimonio etiam everteris. Pauper es nunc, sed liber. Argentum si fœnore sumpseris, non ditesces, sed libertate spoliabere. Qui pecuniam sumpsit fœnore, fœneratoris servus est, imo servus stipendiarius, qui inevitabile servitium subit. Cœnes accipiendo mansuescunt; fœnerator vero recipiendo irritatur. Non enim allatrare desinit, sed plura exposcit. Si juraveris, non credit : quæ in aulibus habes, perscrutatur : tua diligenter indagat commercia. E cubi-

(36) Editi et nonnulli mss. τὸ ἀλλότριον. Deest articulus ἀπὸ LXX et in quatuor mss. Mox Reg. secundus χρεῖαν παραμυθίσθαι.

(37) Editio Paris. ὡσπερ ἀλλότριον θήραμα. At editio Basil. cum omnibus nostris mss. ὡσπερ ἄλλο τι θήραμα. Colb. quartus δανεισασθαι.

(38) Editio Basil. et quatuor mss. τοῦ δανειζοντος. Editio Paris. et quatuor itidem mss. δανειζομένου. Hand procul Reg. secundus φίλος ἢ ὁ.

(39) Nonnulli mss. ἐάν ὁμνύης, ἀπιστεῖ. Hoc ipso in loco illa, ἀμὰ ὁμνύς ἀπατεῖ, legitur in Colb. quarto et in Regis primo et sexto. Sed quin adlateris sint, non valde admodum dubitamus, tum quod in Reg. sexto addita sunt secunda manu, tum quod quibusdam punctis notata sint in Reg. primo : quæ duo non raro alicuium quiddam et peregrinum

culo si progredieris, trahit te ad se, et adducit; A si intus te absconderis, ante domum stat, et fores pulsat. Præsente uxore, afficit te pudore, coram amicis imponit contumeliam: in foro fauces constringit: malus festi diei occursus: vitam tibi reddidit injucundam et intolerabilem. At magna, inquit, est necessitas, nec alia est parantæ pecuniæ ratio. Quæ, quæso, utilitas ex hodierna dilatione? Rursus enim veniet ad te paupertas tanquam bonus cursor³³, et eadem necessitas cum auctuario aderit. Fœnus enim non omnino liberat, sed consilii et mentis inopiam tantisper tardat. Patiamur hodie duritiam paupertatis, et ne eam in 110 posterum diem protrahamus. Etenim si argentum fœnore non sumis, hodie et postea simili modo eris pauper; si vero sumis, fœnore paupertatem augente, acerbius vexaberis. Nunc quidem nullus tibi vertit probro paupertatem; siquidem malum est laud voluntarium: si vero fœnori fueris obnoxius, nemo erit qui te stultitiæ non condemnet.

3. Itaque ne nostra stultitia malis præter voluntatem contingentibus etiam malum voluntarium accersamus. Stulti est animi se pro opum ratione non componere, sed incertæ spei se committere, ac manifestum et evidens detrimentum experiri. Jam perpende unde sis soluturus. Num ex iis pecuniis quas accipis? Sed hæc et ad necessitatem cohibendam et ad solutionem non sufficiunt. Quod si usuras etiam reputaveris, unde usque adeo multiplicabuntur pecuniæ, ut ex una parte necessitati tuæ medeantur, ex altera vero sortem expleant, prætereaque forinsecus usuras gignant. At nequam ex iis, quæ accipis, mutuum reddes. An aliunde? Illas igitur exspectemus spes, nec, tanquam pisces, ad illicium properemus. Quemadmodum enim illi una cum esca hamum vorant: sic nos per pecuniam fœnore transligimur. Paupertas ignominiam nullam affert. Quid ergo nobis ipsis opprobria ex ære alieno paramus? Vulnera vulnere curat nemo, neque malum malo sanat, nec fœnore sublevatur paupertas. Dives es?

³³ Prov. xxi, 34.

Indicant. Aliquanto post editio Paris. cum aliquibus mss. ἐφέστηκε τῇ αὐλαίᾳ. Sed Coisl. cum aliis sex mss. et cum editione Basil. ἐφέστηκε τῇ οἰκίᾳ.

(40) Reg. secundus ἀδλιωτόν σου.

(41) Sic quinque mss. cum editione Basil. Editio Paris. cum uno aut altero ms. ἀποθώμεθα. Mox Colb. octavus eis τὸ ἐφεξῆς. Paulo post Reg. tertius προσπεκτείναντος. Regii tertius et sextus ἐγκαλέσει σοι. Subinde Reg. secundus σοῦ τὴν ἀβουλῆν.

(42) Sic major pars mss. cum editione Basil. Editio vero Paris. cum quibusdam mss. ἐπισπώμεθα. Ibidem editio Paris. νηπίας ἐστὶ. Vox ἐστὶ dicitur in omnibus mss. et in editione Basil. Ibidem ἐαυτὸν περιστέλλειν, ad verbum, *pro opum ratione non se contrahere, non se courclare*. Hoc est, *impensas facultatibus non meriri*.

(43) Interpunctio qua hoc loco usi sumus, in no-

πολυπραγμονεῖ. Ἐὰν προίης του δωματίου, ἔλκει πρὸς ἐαυτὸν καὶ κατασύρει· ἐὰν ἐνδον σεαυτὸν κατακρύψῃς, ἐφέστηκε τῇ οἰκίᾳ, καὶ θυροκρουστέῖ. Ἐπὶ γαμετῆς καταισχύνει, ἐπὶ φίλων καθυβρίζει, ἐν ταῖς ἀγοραῖς ἄγχει· κακὸν συνάντημα ἐορτῆς· ἀδλιωτόν σοι (40) κατασχευάζει τὸν βίον. Ἀλλὰ μεγάλη, φησὶν, ἡ ἀνάγκη, καὶ οὐδεὶς πόρος χρημάτων ἕτερος. Τί οὖν τὸ ὑφελος ἐκ τοῦ τὴν σήμερον ὑπερθέσθαι; Πάλιν γὰρ ἔξει· σοὶ ἡ πενία ὡσπερ ἀγαθὸς δρομεύς, καὶ ἡ αὐτῆ ἀνάγκη μετὰ προσθήκης παρέσται. Τὸ γὰρ δάνος οὐκ ἀπαλλαγὴν παντελῆ, ἀλλὰ μικρὰν ἀναβολὴν τῆς ἀμηχανίας παρέχειται. Σήμερον πάθωμεν τὰ ἐκ τῆς ἐνδείας δυσγεῖῃ, καὶ μὴ ἀποτιθώμεθα (41) εἰς τὴν αὔριον. Μὴ δανεισάμενος μὲν ὁμοίως ἐση πένης καὶ σήμερον καὶ πρὸς τὸ ἐφεξῆς· δανεισάμενος δὲ χυλεπώτερον ἐκτροχισθήσῃ, τοῦ τόκου τὴν πενίαν προσπιτελιαντος. Καὶ νῦν μὲν οὐδεὶς ἐγκαλεῖ σοὶ πτωχεύοντι· ἀκούσιον γὰρ τὸ κακὸν· ἐὰν δὲ τόκοις ὑπέσθουος ᾖς, οὐκ ἐστὶν ὅστις οὐ μέμψεται σοὶ τῆ ἀβουλίᾳ.

3. Μὴ οὖν πρὸς τοῖς ἀκουσίοις κακαῖς ἐπι καὶ αὐθαίρετον κακὸν ἐκ τῆς ἡμετέρας ἀνοίας ἐπισπασώμεθα (42). Νηπίας φρονῆς μὴ ἐκ τῶν παρόντων ἐαυτὸν περιστέλλειν, ἀλλ' ἀδήλοισι ἐλπῖσιν ἐπιτρέψαντα φανερὰς βλάβης καὶ ἀναντιβῆτου κατατολμᾶν. Ἥδη βούλευσαι πόθεν (43) ἀποτίσεις. Ἀφ' ὧν λαμβάνεις; Ἀλλ' οὐκ ἐξαρκεῖ καὶ πρὸς τὴν χρεῖαν καὶ πρὸς τὴν ἐκτίσιν. Ἐὰν δὲ ἡ καὶ τοὺς τόκους λογίσῃ, πόθεν τὰ χρήματα εἰς τοσοῦτον πολυπλασιασθήσεται, ὥστε ἰδίᾳ μὲν σου θεραπεύον τὴν χρεῖαν, ἰδίᾳ δὲ ἐκπληροῦν τὸ κεφάλαιον, ἔξωθεν δὲ καὶ τόκους ἀπογεννᾶν; Ἀλλ' οὐκ ἐξ ὧν λαμβάνεις ἀποδώσεις τὸ δάνειον. Ἐτέρωθεν δέ; Ἐκεῖνος οὖν ἀναμένωμεν τὰς ἐλπίδας, καὶ μὴ ἐλθωμεν, ὡσπερ οἱ ἰχθύες ἐπὶ τὸ δέλεαρ. Ὡσπερ γὰρ ἐκεῖνοι μετὰ τῆς τροφῆς τὸ ἄγκιστρον καταπίνουσιν, οὕτω καὶ (44) ἡμεῖς διὰ τὰ χρήματα τοῖς τόκοις περιπειρήμεθα. Οὐδεμίαν ἀισχύνην τὸ πένεσθαι προξενεῖ. Τί οὖν τὰ ἐκ τοῦ ὑφελειν ὄνειδῃ ἐαυτοῖς προστιθέμεθα (45); Οὐδεὶς τραύματα τραύματι θεραπεύει, οὐδὲ κακῷ τὸ κακὸν ἰᾶται, οὐδὲ πένιαν τόκοις ἐπανορθοῦται. Πλούσιος εἶ; μὴ δανειζοῦ (46).

D stris mss. reperitnr: qua non observata interpret vetus a sensu auctoris longe aberravit. Paulo post Reg. secundus ἐπὶ τοσοῦτον.

(44) Sic major pars mss. Deest καὶ in editis.

(45) Editi cum Reg. secundo περιπιθέμεθα. Reg. primus προτιθέμεθα. At quinque mss. ut in textu. Ibidem mss. omnes τραύματα. Editi τραύμα.

(46) Πλούσιος εἶ; μὴ δανειζοῦ. Legendum esse μὴ δανειζε, *Ne des fœnore*, diximus in not. ad sermonem quintum Symeonis Logothetæ pag. 495. ΜΑΡΑΝ. — Lusit Basilium in duplici ejusdem v. in sensu: *δανειζομαι enim non modo pecuniam dare, sed etiam accipere sub fœnore significat: quem lusum Latine reddere cuique Latine scienti obvium est, siquidem verbum fœnero vel fœneror eandem ambiguitatem ac δανειζομαι præ se fert. Αὐτολεξεῖ igitur interpretari juvaret, hoc modo: Dives es? noli fœnerare; pauper es? noli fœnerari.* EDIT. PATROL.

Πένης εἶ; μὴ δανείζου. Εἰ μὲν γὰρ εὐπορεῖς, οὐ χρῆ-
 ζεις δανείσματος· εἰ δὲ οὐδὲν ἔχεις, οὐκ ἀπο-
 τίσις τὸ δάνειον. Μὴ ὄψ· σεαυτοῦ τὸν βίον εἰς
 ὑστεροβουλίαν, μήποτε μακαρίσης τὰς πρὸ τῶν τό-
 κων ἡμέρας. Ἐνὶ (47) τοῦτῃ διαφέρωμεν τῶν πλου-
 τούντων οἱ πένητες, τῆ ἀμεριμνίᾳ. Καὶ καταγελωμέν
 αὐτῶν ἀγρυπνούντων, αὐτοὶ καθεύδοντες· καὶ τῶν
 συνεστώτων ἀεὶ καὶ φροντισζόντων, αὐτοὶ ἀφροντι-
 στοῦντες καὶ ἀνειμένοι. Ὁ μέντοι ὀφειλῶν καὶ
 πένης ἐστὶ καὶ πολυμέριμος· ἀπνος νύκτωρ, ἀπ-
 πνος μεθ' ἡμέραν, σύννουσ πάντα τὸν χρόνον· νῦν
 μὲν τὴν ἑαυτοῦ οὐσίαν ἀποιμιμύμενος, νῦν δὲ τὰς οἰ-
 κίας τὰς πολυτελεῖς, τοὺς ἀγροὺς τῶν πλουσιῶν, τὰς
 ἐσθῆτας τῶν ἐντυγγανόντων, τὰ σκευή τῶν ἐστιῶν-
 των (48). Εἰ ταῦτα ἐμὰ ἦν, φησὶν, ἀπεδιδόμην τόσου
 καὶ τόσου, καὶ ἀπηλλασσόμην τοῦ τόκου. Ταῦτα αὐ-
 τοῦ καὶ νύκτωρ ἐγκαθέρχεται τῇ καρδίᾳ, καὶ μεθ'
 ἡμέραν τὰς ἐνοίας κατελιπεν. Ἐάν τὴν θύραν πα-
 τήσης, ὁ χρεώστης ὑπὸ τὴν κλίνην. Σφοδρῶς εἰσ-
 ἔδραμέ τις· τοῦ δὲ ἐπάταξεν (49) ἡ καρδία. Ὑλακτεῖ
 ὁ κύων· ὁ δὲ ἰδρῶτι περιβρέχεται, καὶ ἀγωνία συν-
 ἔχεται, καὶ περισκοπεῖ πόθεν φύγη. Ὅταν ἡ προ-
 θεσμία προσάγῃ, μεριμνᾷ τί ψεύσεται· ποῖαν πλα-
 σάμενος πρόφασιν τὸν δανειστὴν διακρούσεται. Μὴ
 μόνον λαμβάνοντα σεαυτὸν ἐννοεῖ, ἀλλὰ καὶ ἀπαιτού-
 μενον. Τί πολυτόκῳ θηρίῳ (50) σεαυτὸν παραζευ-
 γνύεις; Τοὺς λαγρούς φασὶ καὶ τίκτειν ὄμοῦ καὶ τρέ-
 φειν καὶ ἐπικυσεσθαι. Καὶ τοῖς τοκογύφοις τὰ
 χρήματα ὄμοῦ δανείζεται καὶ (51) γεννᾷται καὶ ὑπο-
 φύεται. Οὐπω γὰρ ἐδέξω εἰς χεῖρας, καὶ τοῦ παρόν-
 τος μηνὸς ἀπητήθησ τὴν ἐργασίαν. Καὶ τοῦτο πάλιν
 δανεισθὲν, ἕτερον κακὸν ἐξέθρεψε, κάκεινο ἕτερον,
 καὶ τὸ κακὸν εἰς ἀπειρον. Διὰ τοῦτο καὶ τῆς προσ-
 ἠγορίας ταύτης ἤξιωμα τὸ εἶδος τοῦτο τῆς πλεον-
 εξίας. Τόκος γὰρ, ὡς οἶμαι, διὰ τὴν πολυγονίαν τοῦ
 κακοῦ προσηγύρευται. Πόθεν γὰρ ἄλλοθεν; Ἡ τάχα
 τόκος λέγεται διὰ τὰς ὠδίννας καὶ λύπας, ἀς ἐμποιεῖν
 ταῖς ψυχαῖς τῶν δανεισαμένων (52) πέφυκεν. Ὡς
 γὰρ ἡ ὠδὶς τῇ τικτούσῃ, οὕτως ἡ προθεσμία τῷ
 ὑπόχρῳ παρίσταται. Τόκος ἐπὶ τόκῳ, πονηρῶν γο-
 νέων πονηρὸν ἐκγονον. Ταῦτα λεγέσθω γεννήματα
 ἐχιδνῶν, τὰ τῶν τόκων ἀποκυήματα. Τὰς ἐχιδνας
 λέγουσι τὴν γαστέρα τῆς μητρὸς διεσθίουσας τι-
 κτεσθαι. Καὶ οἱ τόκοι τοὺς οἴκους τῶν ὀφειλόντων
 ἐκφαγόντες ἀπογεννῶνται. Τὰ σπέρματα χρόνῳ φύ-
 ται, καὶ τὰ ζῶα χρόνῳ τελεσφορεῖται· ὁ δὲ τόκος

A Argentum ne sume sænore. Pauper es? Ne
 sume sænore argentum. Etenim si locuples es,
 nihil tibi sænore opus est : si vero nihil habes,
 non pendes usuras. Noli tuam ipsius vitam seræ
 pœnitentiæ oblicere, nequando dies qui sænus
 præcesserunt, beatos existimes. Hoc uno divi-
 tibus pauperes nos præstamus, curarum vacui-
 tate. Illos tum vigilantes, tum curis semper disten-
 tos ac sollicitos deridemus nos, qui dormimus, qui-
 que sollicitudine caremus, ac liberi sumus. Debitor
 utique et pauper est, et curis multis conficitur :
 nocies ac dies ducit insomnes, omni tempore cogi-
 tatione defixus. Nunc quidem æstimat res suas,
 nunc vero domos sumptuosas, divitum agros, quo-
 rumlibet in conspectum venientium vestes, vasa et
 suppellectilem eorum a quibus convivio excipitur.
 Hæc si mea essent, inquit, tanti et tanti dividende-
 rem, atque liberarer sænore. Istihæc et noctu cordi
 ejus insident, et interdum illius occupant mentem.
 Januam si pulsaveris, irrepit sub lectum debitor.
 Velociter accurrit quis, et illius cor palpitat. Canis
 latrat? Ille sudore diffluit, et anxietate corripitur :
 quaque via fugiat, conspicit. Ubi dies præscriptus
 instat, anxie secum reputat quodnam dicturus sit
 mendacium, et quo conflicto prætextu depulsurus
 III a se sit creditorem. Non autem cogita solum
 te accipere, sed fore, ut etiam id quod acceperis,
 a te exigatur. Quid te ipse bestię fecundissimę ad-
 jungis? Lepores aiunt simul et parere, et nutrire,
 et superfetare. Sic pecunię sæneratoribus simul et
 dantur ad pendendas usuras, et gignuntur, et pullan-
 t. Nondum enim in manus accepisti, et tamen
 præsentis mensis lucrum quæstumive a te exposcunt.
 Et hæc pecunia rursus sænore occupata, malum
 alterum aluit, et illud alterum, atque sic malum in
 infinitum. Quamobrem hoc avaritię genus eo no-
 mine appellatur. Etenim, opinor, τόκος, id est par-
 tus, ob ingentem mali secunditatem nominatur.
 Unde enim aliunde? Aut forte τόκος, hoc est par-
 tus, dicitur ob dolores ac molestias, quas animis
 eorum qui sænore acceperunt, solet creare. Ut enim
 puerperium pariturę, ita dies indicta debitori in-
 stat. Fœnus sænori additum, parvum malorum
 mala est soboles. Ili isti usurarum fetus dicantur
 esse progenies viperarum. Aiunt viperas, dum gi-
 guuntur, ventrem matris corrodere : sænus quoque,

(47) Reg. tertius ἐπὶ pro ἐν. Mox Colb. quartus
 et Reg. sextus ἀνειμένοι.

(48) Sic Reg. sextus et Colb. septimus cum Oliv.
 Editi cum nullis mss. ἐσθίωντων. Paulo post mss.
 non pauci πατάξης ὁ. Editi vero πατάξη τις.

(49) Hunc locum emendandum esse censuit Com-
 behsius, scribendumque ἐπτόησε pro ἐπάταξεν·
 sed ejus emendationi nullus ms. favet. Mox Col-
 bertini duo βεῖται. Subinde Reg. secundus ζεύση-
 ται... διακρούσεται.

(50) Editi et nostri mss. πολυπόκῳ θηρίῳ. Sed
 recte judicavit vir doctissimus Duceus Anglicam
 lectionem πολυτόκῳ αρτιορεμ esse. longeque huic
 loco accommodatiorem. Ita enim legendum esse et
 ipsa usuræ notio, et exemplum leporis a Basilio al-

latum non obscure ostendunt. Nec aliter legisse vi-
 detur interpres, qui verterit : *secunda bestia*.

(51) Editi et multi mss. τὰ χρήματα ὄμοῦ δανείζε-
 ται καὶ, etc. Sed illa, ὄμοῦ δανείζεται, desunt omnino
 in Reg. tertio. Reperiuntur quidem in Reg. sexto,
 sed secunda manu dontaxat. Leguntur iidem in
 Reg. secundo, sed variis punctis notata sunt : qua
 punctorum adjectione indicavit librarius, quisquis is
 est, eas voces delendas esse. Quare si quis has ex-
 pungere velit, per nos licet, eoque magis, quod hæc
 verba ad sententię integritatem nihil facere videantur.

(52) Colb. quartus ψυχαῖς τῶν δανειζομένων. Mox
 Reg. secundus ὑπόχρῳ καθίσταται. Subinde multi
 mss. ἐκγονον.

erosis ac consumptis debitorum œdibus, nascitur. **A** Semina temporis progressu germinant, et animalia tempore præsitulo fetus edunt suos: usura vero hodie generatur, et hodie parere incipit. Quæ animalia cito pariunt, ea a partu cito desistant: at pecuniæ celerem usurarum originem consecuta, infinitam accessionem magis ac magis crescentem suscipiunt. Quidquid crescit, ubi ad propriam magnitudinem pervenerit, desinit augeri: avarorum vero argentum omni tempore augetur. Animalia, ubi suæ soboli vim impertiverunt pariendi, supercedent prægnatione: at fœneratorum pecuniæ et adnascentes pariunt, et veteres renovantur. Ne tu portentosæ hujus bestię periculum feceris.

4. Libere vides solem. Quid tibi ipse libertatem vitæ invides? Pugil nullus æque adversarii plagas **B** subterfugit, ac debitor creditoris occursum, occultato pone columnas ac muros capite. At, inquis, quomodo nutriar? Manus habes, habes artem; hora operam tuam lucri gratia, ministra: multa sunt parandi victus consilia, occasiones multæ. Inne facere non potes? Pete a possidentibus. An turpe est postulare? Turpius utique fuerit creditorem datis fœnori pecuniis defraudare. Non hæc dico profecto, legem ut feram, sed ut ostendam, omnia tibi tolerabilia esse, quam argentum fœnore sumere. Formica etsi neque mendicat, neque nummos fœnore accipit, potest tamen nutrirī: apis itidem regibus largitur alimenti sui reliquias: quibus tamen nec manus, nec artes concessit natura. Tu vero industrium animal homo, inter artes omnes unam ad transigendam vitam non reperies? Quanquam videmus non necessariorum indigos ad fœnus confugere: neque enim sunt qui eis credant: at fœnore sumunt pecuniam homines, qui **112** se in laxiores impensas et in luxum inutilem effundunt, ii videlicet qui se muliebribus voluptatibus mancipant. Indigeo, inquit illa, vestitu sumptuoso, et aureis vasis: egent filii decenti et sibi convenienti vestimentorum ornamento: quin etiam famuli floridis et vario colore distinctis vestibus sunt induendi: lauta mensa exstruenda est. Qui talia mulieri ministrat, ad trapezitam venit, et priusquam accepta utatur pecunia, alium ex alio dominum mutat, atque fœneratores alios aliis semper adjuungens, continua illa **D** mali successione egestatem tegit. Et quemadmodum hydropici suspecti sunt de plurima obesitate, sic et iste videtur esse dives, semper accipiens, et sem-

σήμερον γιννᾶται, καὶ σήμερον τοῦ τίκτειν ἀρχεται. Τῶν ζῶων τὰ ταχὺ τίκτοντα ταχὺ τοῦ γεννᾶν παύεται: τὰ δὲ χρήματα, ταχέϊαν λαμβάνοντα τοῦ πλεονασμοῦ (53) τὴν ἀρχὴν, ἀτέλεστον ἐπιδέχεται τὴν εἰς τὸ πλεῖον προσθήκην. Τῶν ἀξαναομένων ἑκαστον, ἐπειδὴν πρὸς τὸ οἰκεῖον ἀφίχεται μέγεθος, τῆς αὐξήσεως ἴσταται: τὸ δὲ τῶν πλεονεκτῶν ἀργύριον τῷ χρόνῳ παντὶ συμπαραούζεται. Τὰ ζῶα, παραδόντα τοῖς ἐγγούσι τὸ τίκτειν, αὐτὰ τῆς κηήσεως παύεται: τὰ δὲ τῶν δανειστῶν ἀργύρια καὶ τὰ ἐπιγινόμενα τίκτει, καὶ τὰ ἀρχαῖα νεάζει. Μὴ σύ γε εἰς πείραν ἔλθοις τοῦ ἀλλοκότου τούτου θηρίου.

4. Ἐλεύθερον (54) ὄρξς τὸν ἥλιον. Τί φθονεῖς σεαυτῷ τῆς παρήρησις τοῦ βίου; Οὐδεὶς πύκτης οὕτω τὰς πληγὰς τοῦ ἀνταγωνιστοῦ ὑποφεύγει, ὡς ὁ δανεισάμενος τοῦ χρήστου (55) τὰς συντυχίας, πρὸς κίονας καὶ τοίχους ἀποσκιάζων τὴν κεφαλὴν. Πῶς οὖν διατραφῶ, φησίν; Ἔχεις χεῖρας, ἔχεις τέχνην: μισθαροῦ, διακόνει: πολλαὶ ἐπίνοιαι τοῦ βίου, πολλαὶ ἀφορμαί. Ἄλλ' ἀδυνάτως ἔχεις; προσάτει παρὰ τῶν κερτημένων. Ἄλλ' αἰσχροὺν τὸ αἰτεῖν; Αἰσχροτέρου μὲν οὖν τὸ δανεισάμενον ἀποστρεφεῖν. Οὐ πάντως νομοθετῶν ταῦτα λέγω, ἀλλ' ὑποδεικνύς, ὅτι πάντα σοι τοῦ δανειζεσθαι φορητότερα. Ὁ μύρμηξ μὲν δύναται, μήτε προσαιτῶν, μήτε δανειζόμενος, διατρεφθεσθαι: καὶ μέλισσα τὰ λείψανα τῆς οἰκείας τροφῆς βασιλεῦσι χαρίζεται: οἷς οὔτε χεῖρας, οὔτε τέχνας ἢ φύσις ἔδωκεν: σὺ δὲ τὸ εὐμήχανον ζῶον ὁ ἀνθρωπος μίαν τῶν πατῶν μηχανὴν οὐχ εὐρήσεις πρὸς τὴν τοῦ βίου διαγωγὴν; Καίτοι ὁρώμεν οὐχὶ τοὺς τῶν ἀναγκαίων ἐνδεεῖς ἐρχομένους ἐπὶ τὸ δάνειον (οὐδὲ γὰρ ἔχουσι τοὺς πιστεύοντας), ἀλλὰ δανειζονται ἄνθρωποι, δαπάναις ἀναιμέναις καὶ πολυτελείαις ἀκάρποις ἑαυτοὺς ἐπιιδόντες, οἱ γυναικείαις ἡδοναπαθείαις δουλεύοντες. Ἐμοί, φησίν, ἐσθῆτα πολυτελεῖ καὶ χρυσία, τοῖς παιδίοις κόσμον αὐτοῖς (56) εὐπρεπῆ τῶν ἐνδυμάτων, ἀλλὰ καὶ τοῖς οἰκέταις ἀντιγὰ καὶ ποικίλα τὰ περιβόλαια, τῇ τραπέζῃ δαψίλειαν. Ὁ τὰ τοιαῦτα λειτουργῶν γυναίκα ἐπὶ τὴν τραπέζην ἔρχεται, καὶ πρὶν χρήσασθαι τοῖς ληφθεῖσιν, ἄλλον ἐξ ἄλλου μεταλαμβάνει δεσπότην, καὶ μετενδεσμών ἀεὶ τοὺς δανειζοντας, τῇ συνεχείᾳ τοῦ κακοῦ φεύγει τῆς ἀπορίας τὸν ἑλεγχον. Καὶ ὡσπερ οἱ ὕδεριῶντες ἐν ὑπονοίᾳ πολυσαρκίας εἰσιν, οὕτω καὶ οὗτος ἐν φαντασίᾳ περιουσίας ὑπάρχει, ἀεὶ λαμβάνων, καὶ ἀεὶ διδοὺς, καὶ ἐκ τῶν δευτέρων δια-

(53) Vox πλεονασμός in sacris Litteris significat, id quod præter sortem accipitur. Vide cap. xxii Ezechielis. Mox Regii secundus et sextus αὐξομένων. Infra Colb. octavus ἐπιγενόμενα. Ibidem multi mss. εἰς πείραν ἔλθης.

(54) Editi et mss. omnes ἐλεύθερον. Sed legendum esse ἐλεύθερος putant viri doctissimi, iidemque de Basilio nostro optime meriti Ducæus et Combefisius quorum sententiæ nostrum calculum adderemus haud invitī, si vel unus ms. huic lectioni faveret. Sed cum nullus ei codex suffragetur, vocem ἐλεύθερον retinendam quidem censuimus, sed ita, ut eam adverbialiter interpretemur.

(55) Illic variant editi et mss. inter se. Editio Paris. et Coisl. τοῦ δανειστοῦ. Alii mss. χρεώστου, aliter χρεόστου. Colb. quartus χρηστοῦ. Reg. quartus et Colb. septimus cum editione Basil. τοῦ χρήστου. Scio quidem nihil ad sensum referre, utro quis modo legerit, δανειστοῦ an χρήστου: arbitror tamen legi oportere χρήστου, nec aliter Basilium scripsisse. Nam, ut ex dictis patet, multi mss. aut eam vocem plane exhibent, aut certe aliam, quæ ab ipsa non ita multum recedit.

(56) Vox αὐτοῖς deest in plerisque mss. Max octo mss. cum editione Basil. καὶ ποικίλα τὰ. Editio Paris. ποικιλτὰ περιβ.

λύων (57) τὰ φθάσαντα, τὴν πρὸς τὸ λαμβάνειν αξιοπιστίαν ἐκ τῆς τοῦ κακοῦ συνεχείας περιποιούμενος ἑαυτῷ. Ἔϊτα ὡς περ ἐπὶ τῆς χολέρας οἱ τὸ ἀεὶ προϊστάμενον ἐξεργῶντες (58), καὶ πρὶν παντελῶς καθαρθῆναι δευτέραν τροφήν ἐπεμβαλλόμενοι, πάλιν ἐμοῦσι μετ' ὀδύνης καὶ σπαραγμῶν· οὕτω καὶ οὗτοι τόκους ἐκ τόκων μεταλαμβάνοντες, καὶ πρὶν ἐκκαθῆραι τὰ πρῶτα, δευτέρον ἐπιστάγοντες δάνεισμα, μικρὸν χρόνον τοῖς ἀλλοτρίοις ἐναβρυνόμενοι, ὕστερον καὶ τὰ οἰκέα ὠδύραντο. Ὡ πόσους ἀπώλεες τὰ ἀλλότρια ἀγαθὰ! Πόσοι θναρ πλουτήσαντες ὑπεραπῆλαυσαν τῆς ζημίας! Ἀλλὰ πολλοὶ, φησί, καὶ ἐκ δανεισμάτων ἐπλούτησαν. Πλαίους δὲ, οἶμαι, καὶ βρόχων ἤψαντο. Σὺ δὲ τοὺς μὲν πλουτήσαντας βλέπεις, τοὺς δὲ ἀπαγξαμένους οὐκ ἀριθμῆεις, οἱ, τὴν ἐπιταῖς ἀπαιτήσεσιν αἰσχύνην μὴ φέροντες (59), τὸν δὲ ἀγχόνης θάνατον τοῦ ἐπονειδίστως ζῆν προετίμησαν. Εἶδον ἐγὼ ἐλεεινὸν θέαμα, παιδάς ἐλευθέρους ὑπὲρ χρεῶν πατρικῶν (60) ἐλχομένους εἰς τὸ πρατήριον. Οὐκ ἔχεις καταλιπεῖν χρήματα τοῖς παισὶ; μὴ προσαφέλῃ καὶ τὴν εὐγένειαν. Ἐν τούτῳ διατήρησον αὐτοῖς τὸ κτήμα τῆς ἐλευθερίας, τὴν παρακαταθήκην ἦν παρὰ τῶν γονέων παρέλαβες. Οὐδεὶς πενίαν πατρὸς ἐνεκλήθη ποτέ· ὄφλημα δὲ πατρῷον εἰς δεσμοτήριον ἀγει. Μὴ καταλίπῃς γραμματεῖον ὡς περ ἀράν πατρικὴν εἰς παιδάς καταβαλοῦσαν καὶ ἐγγόνους (61).

5. Ἀκούετε, οἱ πλουστοὶ, ὅποια συμβουλευόμενοι τοῖς πτωχοῖς διὰ τὴν ὑμετέραν ἀπανθρωπίαν· ἐγκαρτερεῖν μᾶλλον τοῖς δεινοῖς, ἢ τὰς ἐκ τῶν τόκων συμφορὰς ὑποδέχεσθαι. Εἰ δὲ ἐπειθεσθε τῷ Κυρίῳ, τίς χρεῖα τῶν λόγων τούτων; Τίς δὲ ἐστὶν ἡ συμβουλή τοῦ Δεσπότου; Δανεῖζετε παρ' ὧν οὐκ ἐλπίζετε ἀπολαθεῖν. Καὶ ποῖον, φησί, τοῦτο δάνεισμα, ᾧ τῆς ἀποδόσεως (62) ἐλπίς οὐ συνέζευκται; Νόησον ἔην δύναμιν τοῦ ῥήτου, καὶ θαυμάσεις τὴν φιλανθρωπίαν τοῦ νομοθέτου. Ὅταν πτωχῷ παρέχειν μέλλῃς διὰ τὸν Κύριον, τὸ αὐτὸ καὶ δῶρόν ἐστι καὶ δάνεισμα· δῶρον μὲν διὰ τὴν ἀνεπιστίαν τῆς ἀπολήψεως, δάνεισμα δὲ διὰ τὴν μεγαλοδωρεάν τοῦ Δεσπότου τοῦ ἀποτινύοντος ὑπὲρ αὐτοῦ, ὅς, μικρὰ λαθὺν διὰ τοῦ πένητος, μεγάλη ὑπὲρ αὐτῶν ἀποδώσει. Ὁ γὰρ ἐλεῶν πτωχῶν (63) δανεῖζει Θεῷ. Οὐ βούλει τὸν πάντων Δεσπότην ὑπεύθυνον ἔχειν σεαυτῷ πρὸς τὴν ἔκτισιν; Ἡ τῶν μὲν ἐν τῇ πόλει πλουσιῶν ἐάν τις ὁμολογήσῃ σοὶ τὴν ὑπὲρ ἐτέρων ἔκτισιν, δέχη αὐτοῦ τὴν ἐγγύην; Θεὸν δὲ ὑπερεκτίστην τῶν πτωχῶν οὐ προσίσαι. Δὲς τὸ εἰκῆ καίμενον ἀργύριον,

⁵⁶ Luc. vi, 34, 35. ⁵⁷ Prov. xix, 17.

(57) Colb. octavus διαλύει.

(58) Sic Regii tertius et sextus. Reg. quartus et Colb. septimus pro ἐξεργῶντες habent ἐξεμῶντες, non dissimili sensu. Eiuslii ἐξαιρουῦντες, male. Aliquanto post Reg. tertius πρὶν ἐκκαρθῆναι. Mox idem codex ἀπώλεσαν.

(59) Οἱ τὴν ἐπι ταῖς ἀπαιτήσεσιν αἰσχύνην μὴ φέροντες. Legendum potius, ut in eodem serm., p. 496, ἀπαντήσεσιν, vadimoniorum dedecus non fe-

A per dans, et ex posterioribus priora dissolvens, : Ique jugi mali successione requisitam ad accipie - dum fidem sibi ipse comparans. Deinde sicut ii qui cholera laborant, id semper quod ante sumptum est ejiciunt, et quemadmodum si ante integram purgationem cibum alterum capiunt, hunc rursus cum dolore, et cum nervorum convulsione evomunt : ita et hi scœnus scœnore commutantes, et antequam priores usuræ purgentur, alteram adjicientes, parumper in alienis gloriantur, tum demum rei etiam familiaris jacturam lugent. O quot homines perdiderunt aliena bona! Quot in somnis ditati, in ærumnas et calamitates maximas inciderunt! Atqui, inquis, multi etiam scœnore facti sunt divites : at vero plures, arbitror, ad laqueos pervenerunt. B Tu porro ditatos quidem respicis, strangulatos vero non numeras, qui exactionis dedecus minime ferentes, sibi mortem maluerunt laqueo asciscere, quam probrose vivere. Vidi ego miserabile spectaculum, ingenuos pueros, qui, ut venderentur, in forum ob patris debita pertrahabantur. Non habes pecuniam quam relinquis filiis? Cave ingenuitatem eis auferas. Unam hanc ipsis conserva libertatis possessionem, depositum illud, quod a parentibus accepisti. Nemini unquam patris paupertas data est crimini : at paternum debitum in carcerem ducit. Ne relinquo syngrapham ceu paternam execrationem in filios ac nepotes descendentem.

5: Audite, divites, quale pauperibus demus consilium ob vestram inhumanitatem, nempe, ut gravissima quæque constanter ferant potius quam calamitates ex scœnore provenientes perpetiantur. Morem si Domino generetis, quid his verbis esset opus? Quodnam autem Domini consilium est? Mutuum date iis, a quibus non speratis recepturos vos esse⁵⁶. Et quale, inquit, hoc mutuum, cui redditionis spes conjuncta non est? Intellige sententiæ vim, et legialatoris mirare humanitatem. Ubi pauperi Domini gratia dederis, idem et donum est et scœnus; donum quidem, quod recepturum te nihil esse speras: scœnus vero, ob Domini pro inope persoluturi munificentiam, qui, paucis per pauperem acceptis, magna eorum loco reiditurus est. Qui enim miseretur pauperis, scœnerat Deo⁵⁷. Non vis universorum Dominum obnoxium tibi ipsi habere ad persolvendum? Si quis in civitate dives spondeat se tibi pro aliis soluturum, nonne fidejussionem illius accipis? at Deum ceu sponsorem qui pro pauperibus soluturus sit, non admittis. Inutile tibi argentum da, non gravans illud accessionibus;

rentes. MARAN.

(60) Colb. octavus χρεῶν πατρῶων.

(61) Multi mss. ἐγγόνους. Eiuslii ἐκγόνους. Obiter hic monere libet, vocem ἐκγονος raro in mss. legi. Ibidem quidam mss. οἶα. Alii τοῖα.

(62) Reg. secundus ᾧ τῆς ἀνοποδόσεως.

(63) Reg. tertius ἐλεῶν, φησί. Nec ita multo post mss. tres ἐτέρου. Alii quinque ἐτέων. Subinde Reg. tertius ὑπάρχει τό.

et bene utrique consultum fuerit. Tibi enim certo servabitur : ei vero, qui acceperit, lucrum ex usu accedet. Quod si aliditamentum etiam requiris, iis quæ pendenda sunt a Domino, contentus esto. Ipse persolvat pro pauperibus usuras. Ab eo qui vere benignus est, benignitatem exspecta. Quæ enim accipis a paupere, ea omnem inhumanitatis modum superant. Facis quæstum ex calamitatibus, ex lacrymis colligis argentum, nudum strangulas, verberas famelicum : nusquam misericordia : cognitionis ejus, quæ cum divexato habetur, cogitatio nulla animum subit : Imo quæ inde proveniunt lucra humana appellas. Væ, quid dicunt amarum dulce, et dulce amarum³⁸, quique inhumanitatem humanitatem vocant. Neque vero proposita a Samsonе combibonibus ænigmata, erant ejusmodi : *A comedente exiit cibus, et a forti exiit dulce*³⁹ : et ab inhumano humanitas prodiit. *Non colligunt de spinis utas, neque de tribulis ficus*⁴⁰, neque a sænore benignitatem. Omnis enim arbor marcida fructus malos facit. Quidam sunt centesimatores et decimatores : nomina vel auditu horrenda ; mestrui illi repetitores, velut hi dæmones qui comitialis morbi auctores sunt, ad lunæ periodos in pauperes invadunt. Quod datur, id utrique male cedit, et danti, et accipienti : huic quidem in pecunias, illi vero in ipsam animam danimum infert. Agricola, spica accipit, semen rursus sub radice non scrutatur : tu vero et fructus habes, et sortem non relinquis. Plantas sine terra ; sine satione metis. Cui congeras, incertum est. Qui ob usuras lacrymatur, certo agnoscitur : qui vero eorum copia fruitur est, non certo. Nam incertum est utrum non sis aliis divitiarum usum relictorus, et tamen tibi ipse malum iniquitate ascivisti. *Neque igitur volentem mutuum accipere, averseris*⁴¹, neque pecuniam tuam sænore occupaveris. Ex Veteri et ex Novo Testamento conducibilia edoctus, bona cum spe ad Dominum abeas, bonorum operum usuras illic recepturus : in Christo Jesu Domino nostro, cui gloria et imperium in sæcula sæculorum. Amen. Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν, ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ

καὶ ἀμφοτέρως ἐξεὶ καλῶς. Σοὶ μὲν γὰρ ὑπάρξει τὸ ἐκ τῆς φυλακῆς ἀσφαλές· τῷ δὲ λαθόντι τὸ ἐκ τῆς χρήσεως κέρδος. Εἰ δὲ καὶ προσθήκην ἐπιζητεῖς, ἀρκέσθητι τοῖς παρὰ τοῦ Κυρίου. Αὐτὸς ὑπὲρ τῶν πενήτων τὸν πλεονασμὸν ἀποτίσει. Παρὰ τοῦ θνῶτος φιλανθρώπου ἀνάμενε τὰ φιλάνθρωπα. Ἄ γὰρ λαμβάνεις, ταῦτα μισανθρωπίας οὐδεμίαν ὑπερβολὴν ἀπολείπει (64). Ἀπὸ συμφορῶν κερδαίνεις, ἀπὸ δακρύων ἀργυρολογεῖς, τὸν γυμνὸν ἄγχεις, τὸν λιμῶντοντα τύπτεις· ἔλαος οὐδαμοῦ· ἔννοια τῆς συγγενείας τοῦ πάσχοντος οὐδεμία· καὶ τὰ ἐντεῦθεν κέρδη φιλάνθρωπα νομάζεις. Οὐαὶ οἱ λέγοντες τὸ πικρὸν γλυκὺ, καὶ τὸ γλυκὺ πικρὸν (65), καὶ οἱ τὴν μισανθρωπιὰν φιλάνθρωπιαν προσαγορεύοντες. Οὐδὲ τὰ τοῦ Σαμψὼν αἰνίγματα τοιαῦτα ἦν, ἃ προεβάλετο τοῖς συμπόταις· Ἀπὸ ἐσθίοντος ἐξῆλθε βρώσις, καὶ ἀπὸ ἰσχυροῦ ἐξῆλθε γλυκὺ· καὶ ἀπὸ μισανθρώπου ἐξῆλθε φιλάνθρωπία. Οὐ συλλέγουσιν ἀπὸ ἀκανθῶν σταφυλάς, οὐδὲ ἀπὸ τριβέλων σῦκα, οὐδὲ ἀπὸ τόκων φιλάνθρωπίαν. Πᾶν γὰρ δένδρον σαπρὸν καρποῦς πονηροῦς ποιεῖ. Ἐκατοστολόγοι καὶ δεκατηλόγοι τινὲς (66) φρικτὰ καὶ ἀκουσθῆναι ὀνόματα· μνηστῆροι ἀπαιτῆται, ὡσπερ οἱ τὰς ἐπιληψίας ποιοῦντες δαίμονες, κατὰ τὰς περιόδους τῆς σελήνης ἐπιτιθέμενοι τοῖς πτωχοῖς. Πονηρὰ δόσεις ἑκατέρω, καὶ τῷ δίδοντι, καὶ τῷ λαμβάνοντι· τῷ μὲν εἰς χρήματα, τῷ δὲ εἰς αὐτὴν τὴν ψυχὴν φέρουσα τὴν ζημίαν. Ὁ γεωργὸς, τὸν στάχυν λαθὼν, τὸ σπέρμα πάλιν ὑπὸ τὴν ρίζαν οὐκ ἐρευνεῖ· σὺ δὲ καὶ τοὺς καρποὺς ἔχεις, καὶ οὐκ ἀφίστασαι τῶν ἀρχαίων. Ἄνευ γῆς φυτεύεις· ἄνευ σπορᾶς θερίζεις. Ἄθλον, τίμη συνάγεις. Ὁ μὲν δακρῶν ἐπὶ τοῖς τόκοις πρόδηλος· ὁ δὲ ἀπολαύειν μέλλων τῆς ἀπὸ τοῦτων περιουσίας ἀμφίβολος. Ἄθλον γὰρ εἰ μὴ βέτεροι τὴν ἐπὶ τῷ πλούτῳ χάριν (67) ἀφῆσεις, τὸ ἐκ τῆς ἀδικίας κακὴν σεαυτῷ θησαυρίσας. *Μῆτε οὖν τὸν θέλοντα δανεῖσασθαι ἀποστραφῆς*, καὶ τὸ ἀργύριόν σου μὴ δῶς ἐπὶ τόκῳ, ἵνα, ἐκ Παλαιᾶς καὶ Νέας Διαθήκης τὰ συμφέροντα διδραχῆις, μετ' ἀγαθῆς τῆς ἐλπίδος πρὸς τὸν Κύριον ἀπίης, ἐκεῖ τοὺς τόκους τῶν ἀγαθῶν ἔργων ἀποληψόμενος, ἐν κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

IN PSALMUM XXVIII.

Psalmus David in exitu a tabernaculo.

1. Psalmus vicessimus octavus habet quidem partem inscriptionis communem ; *Psalmus* enim, inquit, *Davidi* : habet vero et aliquid proprium ;

³⁸ Isai. v, 20. ³⁹ Judic. xiv, 44. ⁴⁰ Matth. vii, 16.

(64) Reg. tertius καταλείπει. Statim Colb. quartus πένθητα ἄγχεις. Ibidem idem codex πνίγεις pro τύπτεις.

(65) Illa, καὶ τὸ γλυκὺ πικρὸν, addidimus ex Regiis secundo et sexto. Infra Reg. secundus ἀπὸ μισανθρωπίας. Nec aliter legitur in Reg. sexto, sed secunda manu. Editi vero et alii sex mss. ἀπὸ μισανθρώπου.

(66) Sic editio Basil., quam scripturam exhibet quoque Reg. sextus, non quidem prima manu, sed antiqua tamen. Editio Paris. non secus ac mss.

EIS TON KH' ΨΑΛΜΟΝ.

Ψαλμός τῷ Δαβὶδ ἐξοδίου σκηπῆς (68)

1. Ὁ εἰκοστός ὕμνος ψαλμός ἔχει μὲν καὶ τὸ κοινὸν τῆς ἐπιγραφῆς· *Ψαλμός* γὰρ, φησὶ, *τῷ Δαβίδ*· ἔχει δὲ τι καὶ ἰδιάζον· πρόσκειται γὰρ, Ἐξ-

⁴¹ Matth. v, 42.

multi δεκατολόγοι. Alii duo mss. δεκαστολόγοι. Mox Reg. primus τὰς ἐπιληψίας. Subinde Reg. secundus ἐπιθέμενοι πτωχοῖς.

(67) Sic octo mss. cum editione Basil. Editio vero Paris. πλούτῳ χάριν. Mox mss. non pauci ἴν' ἐκ. Statim editio Paris. συμφέροντά σοι. Vox σοι abest ab omnibus mss.

(68) Illa, Ψαλμός τῷ Δαβὶδ ἐξοδίου σκηπῆς, legitur quidem in Colbertinis secundo et septimo et in editione Parisiensi : sed in aliis octo mss. desunt.

οδίου σκηνης. Τι δε τούτο ἐστι; Νοήσωμεν τί τὸ ἐξέδιδον, καὶ τίς ἡ σκηνή, ἵνα ἐν τῷ βουλήματι τοῦ ψαλμοῦ δυνηθῶμεν γενέσθαι. Πρὸς μὲν οὖν τὴν ιστορίαν δέξει τοῖς ἱερεῦσι καὶ τοῖς Λευΐταις ἀφεμένους τοῦ ἔργου (69) τὸ παράγγελμα διδοῦσαι τοῦτο, ὥστε μνησθῆναι τῶν ὀφειλόντων αὐτοῖς παρασκευασθῆναι πρὸς τὴν λατρείαν. Ἐξοδεύουσι γὰρ ἀπὸ τῆς σκηνης καὶ ἐξιοῦσι λοιπὸν ὁ λόγος διαμαρτύρεται ἅτινα αὐτοὺς ἐτοιμάσαντας προσῆκε, τίνα ἔχοντας (70) πρὸς τὴν ἐξῆς ἀπαντῆσαι· ὅτι, υἱὸς κριῶν· ὅτι, δόξαν καὶ τιμὴν· ὅτι, δόξαν ὀνόματι αὐτοῦ· ὅτι, οὐδαμοῦ ἀλλοχρῶ λατρεύειν ἢ ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ Κυρίου καὶ ἐν τῷ τόπῳ τοῦ ἀγιάσματος προσῆκε. Πρὸς δὲ τὸν ἡμέτερον νοῦν τὸν τὰ ὑψηλὰ θεωροῦντα, καὶ διὰ τῆς μεγαλοφυῶς καὶ πρεπούσης τῆς θείᾳ Γραφῆς διανοίας οικειοῦντα ἡμῖν τὸν νόμον, ἐκεῖνα ἡμῖν ὑποπίπτει· οὔτε κριὸς τὸ ἀρῆεν ἐν τοῖς προβάτοις νοεῖται, οὔτε σκηνὴ τὸ ἐκ τῆς ἀψύχου ταύτης ὕλης συμπεπηγύμενον οἰκῆμα, οὔτε ἐξοδος σκηνῆς ἢ ἀπὸ τοῦ ναοῦ ἀναχωρήσις, ἀλλὰ σκηνὴ μὲν ἡμῖν τὸ σῶμα τοῦτο, ὡς ὁ Ἀπόστολος ἡμᾶς ἐδίδαξε λέγων, ὅτι *Οἱ ὄντες ἐν τῷ σκήρει στενάζομεν*· καὶ πάλιν ὁ ψαλμὸς· *Καὶ μάστιγι οὐκ ἐγγεῖ τῷ σκηνώματι σου*. Ἐξέδιδον δὲ σκηνῆς ἢ ἀπὸ τοῦ βίου τούτου ἀναχωρήσις, πρὸς τὴν παρασκευάζεσθαι ἡμᾶς ὁ λόγος παρεγγυᾷ, τὰδε τινὰ καὶ τὰδε κομίζοντας τῷ Κυρίῳ· ἐπέλπῃ ἢ ἐνταῦθα ἐργασία ἐφ' ὀδὸν ἐστι πρὸς τὸ μέλλον. Καὶ ὁ ἐνταῦθα διὰ τῶν ἀγαθῶν ἔργων (71) δόξαν φέρων καὶ τιμὴν τῷ Κυρίῳ, οὗτος δόξαν ἐαυτῷ καὶ τιμὴν κατὰ τὴν δικαίαν τοῦ κριτοῦ ἀναπαύσειν θησαυρίζει. Ἐν πολλοῖς μέντοι τῶν ἀντιγράφων προσκειμένον εὐρομὲν τὸ, *Ἐνέγκατε τῷ Κυρίῳ, υἱοὶ Θεοῦ*. Καὶ ἐπέλπῃ οὐ παντὸς δῶρον εὐπρόσδεκτον τῷ Θεῷ, ἀλλὰ τοῦ ἀπὸ καρδίας προσάγοντος καθαροῦ· *Οὐ γὰρ ἀγαθὰ (72), φησὶν, εὐχαὶ ἀπὸ μισθώματος ἐταίρας*· καὶ πάλιν Ἰσραήλιας, *Μὴ εὐχολί, φησὶ, καὶ κρέα ἀγαθὰ ἀπελῶσι σου τὰς κακίας, ἢ τούτοις ἐση καθαρός*; διόπερ ὁ ψαλμὸς πρότερον ἡμᾶς βούλεται υἱὸς εἶναι Θεοῦ, εἴτα τότε ἀπαντᾷ ἐπὶ τὸ προσκομίζεῖν τὰ δῶρα τῷ Θεῷ, καὶ ταῦτα οὐ τὰ τυχόντα, ἀλλ' ὅλα αὐτῆς διετάξατο. Πρότερον εἶπε, Πάτερ, εἴτα αἴτησον τὰ ἐφεξῆς. Δοκίματον δὲ σεαυτὸν ἐκ ποταποῦ βίου ἀπήντηκας· εἰ ἀξίος εἶ Θεὸν τὸν ἅγιον πατέρα σεαυτοῦ ὀνομάζειν. Δι' ἀγιασμοῦ ἔστιν ἡμῖν ἢ πρὸς τὸν ἅγιον οικειώσις. Εἰ βούλει ἀεὶ (73) υἱὸς τοῦ ἁγίου εἶναι, ἐγιασμός σε υιοθετεῖτω. Ἐνέγκατε οὖν τῷ Κυρίῳ οὐχ οἱ τυχόντες, οὐδὲ οἱ ἐκ τῶν τυχόντων, ἀλλ' υἱοὶ τοῦ Θεοῦ. Μεγάλα μέλλει ἐπιζητεῖν τὰ δῶρα· δὲ τοῦτο μέγαιως ἐκλέγεται τοὺς προσφέροντας. Ἴνα γὰρ σου μὴ βέψη χυμὸς τοὺς λογισμοὺς, μηδὲ σε ποιήσῃ κριὸν τὸ ἀλογον τοῦτο τετράπου καὶ βληχτικὸν ζῶον ἐπιζητεῖν, ὡς ἐκ τῆς τούτου θυσίας

A nam additur, *In exitu a tabernaculo*. Quid autem hoc est? Consideremus quis sit ille exitus, et quodnam sit illud tabernaculum, ut Psalmi intelligentiam **114** assequi valeamus. Quod igitur pertinet ad historiam, id præcepti videbitur sacerdotibus et levitis opere functis datum esse, ut eorum quæ a se ad ministerium præparari debent, reminiscantur. Exeuntibus enim e tabernaculo, Scriptura mox declarat, quæ ipsos parasse par sit, et quæ oporteat habere, ut ad sequentem diem convenient, nimirum filios arietum, gloriam, honorem, et gloriam nomini ejus; item, nusquam alibi nisi in aula Domini et sanctitatis loco cultum exhiberi debere. Quod vero ad vim intelligendi nostram spectat, sublimia contemplantem, atque magnifica quædam ac divinæ Scripturæ convenienti intelligentia legem nobis familiarem reddentem, illa nobis occurrunt, ut neque vries nas inter oves accipias, neque tabernaculum ædificium ex hac inanimata materia compactum, neque exitus a tabernaculo discessus a templo: sed hoc nostrum corpus tabernaculum nobis est: ut nos docuit Apostolus, dicens: *Qui sumus in hoc tabernaculo ingemiscimus* 42. Et iterum psalmus: *Et flagellum non appropinquabit tabernaculo tuo* 43. Exitus autem a tabernaculo, discessus ab hac vita est, ad quem hæ voces nos præparari jubent ita, ut et hæc, et illa Domino afferamus: siquidem quæ nunc aguntur, viaticum ad futuram vitam sunt. Et qui hic gloriam et honorem Domino per bona opera affert, is sibi gloriam et honorem ex justa judicis remuneratione congerit. In multis autem exemplaribus additum reperimus illud: *Afferte Domino, filii Dei*. Et quoniam non cuiusvis donum Deo acceptum est, sed ejus, qui illud corde puro affert: *Non enim, inquit, pura vota de mercede meretricis* 44; et rursus Jeremias: *Nunquid vota, inquit, et carnes sanctæ auferent malitias tuas, aut propter ista purus eris* 45? ideo psalmus vult nos prius filios Dei esse: deinde tandem ad afferenda Deo dona accedere, nec quælibet, sed quæ ipse præscripserit. Prius dic, Pater, deinde pete quæ sequuntur. Expende autem te ipsum, ex quali vita accedas; an dignus sis qui sanctum Deum, patrem tuum appelles. Est nobis cum sancto per sanctimoniam necessitudo, familiaritasque. Si vis semper filius sancti esse, sanctitas te sibi pro filio adoptet. Afferite itaque Domino non quilibet, neque ex quilibet prognati, sed filii Dei. Quæsiturus est dona magna; ideo magnos viros eligit qui offerant. Etenim ne tuas cogitationes humi dejiciat, neve in causa sit, cur arietem brutum illud quadrupes et balans animal inquiras, tanquam hac ista victima

42 II Cor. v 4. 43 Psal. xc, 10. 44 Prov. xix, 13. 45 Jerem. xi, 15.

(69) Τοῖς ἱερεῦσι καὶ τοῖς Λευΐταις ἀφεμένους τοῦ ἔργου. Verbe, sacerdotibus et levitis opus negligentior facientibus. MABAN.

(70) Colbertini secundus et quartus ἢ τίνα ἔχοντας. Infra Colb. secundus θεωρίας pro διανοίας.

(71) Sic septem mss. Editi vero cum Regiis primo et quarto καλῶν ἔργων.

(72) Duo illa quæ hic proferuntur testimonia, alterum e Proverbiis, alterum e Jeremia, in suis notis illustrat Duceus. Mox aliqui mss. ἐπὶ τῷ προσ.

(73) Vox ἀεὶ deest in Colb. quarto. Infra Colbertini secundus et quartus et alii duo mss. ἰλεοῦσθαι τὸν Κύριον. Sed alii sex mss. æque ac editi ἰλεοῦσθαι τὸν Θεόν.

spiceres Deum placatum iri: *Afferte*, inquit, *Domino, filii Dei*. Neque enim opus jam filio, ut filium ipsum offeras. Sed si filius est quidpiam magnum, etiam id quod offertur, quidpiam magnum, et filii charitate ac paterna dignitate dignum esse operæ pretium est. *Afferte igitur*, inquit, *filii arietum*, ut ii etiam qui a vobis offeruntur, ex filiis arietum in filios Dei transmutentur.

2. Arles animal est principatum tenens, quod **115** oves antecedit ad pascua pabula, et ad aquarum levamen, rursusque ad stabulum et ad caulis. Tales etiam sunt quidam gregis Christi præfecti, qui illum ad florida et odorifera doctrinæ spiritualis pabula deducunt, ac Spiritu sancto largiente, aqua viva irrigant, et erigunt, et ad fructum producendum enutrient, conducuntque ad requiem, ac eum ab insidiatoribus efficiunt securum. Horum igitur filios a Dei filiis ad Dominum adduci vult. Quoi si arietes duces sunt aliorum, horum utique filii fuerint, qui per bonorum operum studium ex præfactorum doctrina ad vitam virtute ornatam formati sunt. *Afferte igitur Domino, filii Dei, afferte Domino filios arietum*. Didicisti ad quem sermo habeatur? didicisti de quibus? *Afferte Domino*, inquit, *gloriam et honorem*. Quomodo igitur nos, qui terra sumus et cinis ⁴⁶, Domino magno gloriam asserimus? quomodo *et honorem*? Gloriam quidem, per bona opera, cum luxerint opera nostra coram hominibus, adeo ut homines operibus nostris conspectis Patrem nostrum qui in cælis est afficiant gloria ⁴⁷. Item per temperantiam ac per sanctimoniam iis qui pietatem prostentur convenientem potest quis Deo gloriam dare, juxta Pauli adinonitionem, dicentis: *Glorificate Deum in membris vestris* ⁴⁸. Hanc etiam gloriam Dominus requirit ab iis, qui in ipsum credunt, et adoptionis munere dignati sunt. *Filius enim*, inquit, *glorificat patrem* ⁴⁹; et, *Si pater ego sum, ubi est gloria mea* ⁵⁰. Honorem vero affert Deo is, qui secundum Proverbium ⁵¹ ex justis suis laboribus Deum honorat, ac ei de justitiæ suæ fructibus dat primitias. Et quisquis de rebus divinis ordinate sciteque disserit, adeo ut semper recte sentiat de Patre, de Unigeniti divinitate, deque Spiritus sancti gloria, Domino deferre gloriam et honorem. Gloriam autem auget, qui rationem red-

⁴⁶ Gen. xviii, 27. ⁴⁷ Matth. v, 16. ⁴⁸ I Cor. vi, 20. ⁴⁹ Malach. ii, 6. ⁵⁰ Ibid. ⁵¹ Prov. iii, 9.

(74) Editio Paris. ἵνα υἶόν αὐτὸν προσφέρῃ. Editio vero Basil. et duo mss. ἵνα υἶόν προσφέρῃ. Reg. secundus emendatus ἵνα κριὸν αὐτῷ. Ad Abraham videtur Basilius respicere. Hoc igitur dicere putandus est, non jam opus esse, ut quis exemplo Abrahamæ filium offerat: sed satis esse, si filii arietum offerantur.

(75) Hic variant veteres tum calamo notati, tum typis descripti libri. Editio Paris. μεταβάλλωσιν. Editio Basil. cum duobus mss. μεταβάλλωσιν. Reg. quartus μεταβληθῶσιν. Regii secundus et sextus cum Colb. quarto μεταβάλλωνται, et ita edendum curavimus.

(76) Sic octo mss. Editi vero cum Colb. septimo καθηγούμενος.

προσοδοκῶν ληθεῦσθαι τὸν Θεόν, Ἐρέγκατε, φησί, τῷ Κυρίῳ, υἱοὶ Θεοῦ. Οὐ γὰρ υἱοῦ χρεῖα, ἵνα υἶόν αὐτὸν προσφέρῃ (74), ἀλλ' εἰ μέγα τι ὁ υἴος, μέγα τι καὶ ἐπάξιον τῆς τε υἱοῦ διαθέσεως καὶ τῆς πατρικῆς ἀξίας τὸ προσφερόμενον εἶναι προσῆκεν. Υἱοὺς οὖν, φησὶν, ἐρέγκατε κριῶν· ἵνα καὶ αὐτοὶ οἱ προσφερόμενοι παρ' ὑμῶν ἀπὸ τοῦ εἶναι υἱοὶ κριῶν εἰς τὸ γενέσθαι υἱοὶ Θεοῦ μεταβάλλωνται (75).

2. Ὁ κριὸς τοῖνον ἡγεμονικόν ἐστι ζῶον, καθηγούμενον (76) τῶν προβάτων ἐπὶ τε νομᾶς τροφίμους καὶ ἀναπαύσεις ὕδατων, καὶ πάλιν ἐπὶ σηκούς καὶ ἐπαύσεις. Τοιοῦτοι δὲ τινες καὶ οἱ τῆς ποιμνῆς τοῦ Χριστοῦ προεστῶτες· προάγοντες μὲν ἐπὶ τὰς εὐανθεῖς καὶ εὐώδεις τῆς πνευματικῆς διδασκαλίας τροφάς, καὶ ὕδατι ζῶντι ἐπιχορηγῆ τοῦ Πνεύματος ἀρδόντες καὶ ὑψοῦντες καὶ πρὸς καρποφορίαν ἐκτρέφοντες· ὁδηγοῦντες δὲ πρὸς ἀνάπαυσιν, καὶ τὴν ἀπὸ τῶν ἐπιβουλεύοντων ἀσφάλειαν. Τούτων οὖν τοὺς υἱοὺς παρὰ τῶν υἱῶν τοῦ Θεοῦ προσάγεσθαι βούλεται τῷ Κυρίῳ ὁ λόγος. Εἰ δὲ κριοὶ οἱ προηγούμενοι τῶν λοιπῶν (77), υἱοὶ ἂν τούτων εἶεν οἱ πρὸς τὸν κατ' ἀρετὴν βίον διὰ τῆς τῶν ἀγαθῶν ἔργων σπουδῆς ἐκ τῆς διδασκαλίας τῶν προεστῶτων μεμορφωμένοι. Ἐρέγκατε οὖν τῷ Κυρίῳ, υἱοὶ Θεοῦ, ἐρέγκατε τῷ Κυρίῳ υἱοὺς κριῶν. Ἐμαθεῖς τίτι διαλέγεσθαι; Ἐμαθεῖς περὶ τίνων (78); Ἐρέγκατε τῷ Κυρίῳ, φησί, δόξαν καὶ τιμὴν. Πῶς οὖν ἡμεῖς, ἡ γῆ καὶ σποδὸς, τῷ μεγάλῳ Κυρίῳ δόξαν προσφέρομεν (79); πῶς δὲ καὶ τιμὴν; Δόξαν μὲν διὰ τῶν ἀγαθῶν ἔργων, ὅταν λάμπῃ τὰ ἔργα ἡμῶν ἐμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὡστε ἰδόντας τοὺς ἀνθρώπους τὰ ἔργα ἡμῶν δοξάσαι τὸν Πατέρα ἡμῶν τὸν ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Καὶ διὰ σωφροσύνης καὶ τοῦ ἐπιβάλλοντος τοῖς τὴν εὐσέθειαν ἐπαγγελομένοις ἀγιασμοῦ δοξάσαι δυνατόν ἐστι τὸν Θεὸν κατὰ τὴν τοῦ Παύλου παραίνεσιν, λέγοντος· Δοξάσατε δὴ τὸν Θεὸν ἐν τοῖς μέλεσιν ὑμῶν (80). Ταύτην καὶ ἀπαιτεῖ παρὰ τῶν εἰς αὐτὸν πιστευόντων καὶ τῷ χαρίσματι τῆς υιοθεσίας τετιμημένων τὴν δόξαν ὁ Κύριος. Υἷος γὰρ, φησὶν, δοξάζει πατέρα· καὶ, Εἰ πατήρ εἰμι ἐγώ, ποῦ ἔστιν ἡ δόξα μου; Τιμὴν δὲ φέρει τῷ Θεῷ κατὰ τὴν Παροιμίαν τιμῶν τὸν Θεὸν ἀπὸ τῶν δικαίων αὐτοῦ πόνων, καὶ ἀπαρχόμενος αὐτῷ ἀπὸ καρπῶν αὐτοῦ δικαιοσύνης. Καὶ πᾶς δὲ ὁ ἐπιτεταγμένως (81) θεολογῶν, ὡς μὴ ἀποπίπτειν τῆς ὀρθῆς περὶ Πατρὸς ἐννοίας, καὶ περὶ

(77) Nonnulli mss. ἄλλων pro λοιπῶν. Max Reg. secundus μεταμορφούμενοι. Subinde vox οὖν deest in plerisque mss.

(78) Editio utraque cum interroganti nota, περὶ τίνων; sed ejusmodi nota in multis mss. non reperitur.

(79) Codices octo φέρομεν. Editi vero cum uno aut altero mss. προσφέρομεν. Max Colbertini secundus et quartus ὡστε εἰδότας.

(80) Textus sane Δοξάσατε δὴ τὸν Θεὸν ἐν τῷ σώματι ὑμῶν.

(81) Ita Reg. quartus et Colb. sextus cum Calena Corderii. At editi cum cæteris mss. ἐπιτετεταγμένως.

της του Μονογενοῦς θεότητος, και περι της του Αγίου Πνεύματος δόξης, οὗτος φέρει τῷ Κυρίῳ δόξαν και τιμὴν. Ἐπιτείνει δὲ τὴν δόξαν ὁ δυνάμενος τοὺς λόγους ἀποδιδόναι καθ' οὓς ἐκτίσται τὰ σύμπαντα, και καθ' οὓς συγκρατεῖται, τῆς ἀπ' αὐτοῦ προνοίας μέχρι τῶν μικροτάτων δικουμένης, και καθ' οὓς μετὰ τὴν ὧδε οικονομίαν ὑπὸ τὴν κρίσιν ἀγῆσεται. Ὁ τρανοὺς και ἀσυγχύτοις λογισμοῖς αὐτός τε θεωρῆσαι τὰ καθ' ἕκαστον δυνηθεὶς, και μετὰ τὸ αὐτὸς τεθεωρηκέναι, δυνάμενος και ἑτέροις τὰ περι τῆς ἀγαθότητος του Θεοῦ και τῆς δικαίας κρίσεως (82) αὐτοῦ παραστήσαι, οὗτός ἐστιν ὁ φέρων τῷ Κυρίῳ δόξαν και τιμὴν, και ὁ τῷ ἀρμύζοντι τῇ τοιαύτῃ θεωρίᾳ κεχηρημένος βίῳ. Τοῦ γὰρ τοιούτου λάμπει τὸ φῶς ἐμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, και λόγω και ἔργῳ και διὰ παντοδαπῶν ἀνδραγαθημάτων δοξαζομένου του ἐν οὐρανοῖς Πατρός. Οὐ φέρει δὲ τῷ Κυρίῳ δόξαν και τιμὴν ὁ περὶ τὴν ἀνθρωπίνην ἐπτοημένος δόξαν· οὐδὲ ὁ τιμῶν ἀργύριον· οὐδὲ ὁ τὰς ἡδονὰς τιμῶν του σώματος· οὐδὲ ὁ θαυμάζων τὰ ἀλλότρια τῆς θεοσεβείας δόγματα. Ὡσπερ γὰρ διὰ τῶν ἀγαθῶν ἔργων δόξαν φέρομεν τῷ Κυρίῳ, οὕτω διὰ τῶν πονηρῶν ἔργων τὸ ἐναντίον. Τοῖς γὰρ ἀμαρτάνουσι τί (83) λέγει; *Τὸ δρομά μου δι' ὑμᾶς βλασφημεῖται ἐν τοῖς ἔθνεσι*. Καὶ πάλιν ὁ Ἀπόστολος: *Διὰ τῆς παραβάσεως του νόμου τὸν Θεὸν ἀτιμάζεις*. Ὑβρις γὰρ ἐστὶ τῷ νομοθέτῃ ἢ τῶν νόμων ὑπεροψία και καταφρόνησις. Καὶ οἰκίας κακῶς οἰκουμένης ἐν ἧ θυμὸς και κραυγὴ, ὕβρις και γέλως, τρυφή και ἀσωτία, ἀκαθαρσία και ἀσέλγεια, ἐπὶ τὸν κρατοῦντα αὐτῆς ἢ ἀτιμία και ἡ αἰσχρὴ τῶν γινομένων ἐπάνευσιν. Ἀκόλουθον δὲ νοεῖν ἡμᾶς, ὅτι, ὡσπερ ἐν τοῖς ἀγαθοῖς ἔργοις δοξάζεται ὁ Θεός, οὕτως ἐν τοῖς πονηροῖς δοξάζεται ὁ ἐχθρός. Ὅταν γὰρ, ἄρας τὰ μέλη του Χριστοῦ, ποιήσω μέλη πόρνῆς, μετῆνεγκα τὴν δόξαν ἐπὶ τὸν ἀπώλλυντά με ἀπὸ του σώζοντός με. Καὶ ὁ ἀπίστος; μεταλλάσσει τὴν δόξαν του ἀφάρτου Θεοῦ ἐν εἰκόνι φθαρτοῦ ἀνθρώπου, και πετεινῶν, και τετραπόδων και ἔρπετῶν τῶν ἐπὶ τῆς γῆς. Καὶ ὁ σεβόμενος και ὁ λατρεύων τῇ κτίσει παρὰ τὸν κτίσαντα (84), οὐ πῶ Θεῷ φέρει δόξαν, ἀλλὰ τοῖς κτίσμασιν. Ὡστε ὁ κτίσμα λέγων τι, εἶτα προσκυνῶν, γνωρίζετω ἑαυτοῦ τὴν μερίδα μεθ' ἧς τετάξεται. Φοθηθῶμεν οὖν μὴ, δόξαν και καύχημα διὰ τῆς ἀμαρτίας ἡμῶν τῷ διαβόλῳ προσφέροντες (85), μετ' αὐτοῦ τῇ αἰωνίᾳ αἰσχρῇ παραδοθῶμεν. Ὅτι γὰρ ἡ ἀμαρτία ἡμῶν δόξα τῷ ἐνεργοῦντι αὐτὴν ἐν ἡμῖν γίνεται, νόησον δι' εἰκόνας τὸ λεγόμενον. Δύο στρατηγῶν ἀντεπιόντων ἀλλήλοισ, ὅταν μὲν τοῦτο νικᾷ τὸ τάγμα, ὁ στρατοπεδάρχης αὐτοῦ τὴν δόξαν φέρεται· ὅταν δὲ τὸ ἐναντίον ἐπικρατῇ, ἐπ' ἐκαῖνον πάλιν ἡ τιμὴ μεταπίπτει. Οὕτως ἐν μὲν τοῖς ἀγαθοῖς σου ἔργοις Κύριός ἐστιν ὁ δοξα-

A dere potest qua creata sint omnia, quaque conser-
 ventur, providentia ipsius ad minima usque pertin-
 gente, et qua post temporariam administrationem
 in iudicium adducantur. Qui claris inconfusisque
 cogitationibus potest et ipse singula speculari, et
 posteaquam ipse sperulatus fuerit, etiam aliis ar-
 cana bonitatis Dei ac iusti iudicii ipsius patefacere
 potest, hic ille est, qui Domino affert gloriam et
 honorem, itemque, qui congruenter ejusmodi con-
 templationi vivit. Nam viri ejusmodi lux elucescit
 coram hominibus, siquidem Pater qui in cælis est,
 et verbo et opere, et per praeclara omnis generis
 facinora glorificatur. Non autem Domino gloriam
 et honorem affert, qui impotenti humanæ gloriæ
 desiderio flagrat; non qui argentum habet in pre-
 tio; non qui corporis voluptates plurimi facit, ne
 que qui aliena a pietate dogmata admiratur. Quem-
 admodum enim per bona opera Domino afferimus
 gloriam: Ita per mala opera accidit contrarium.
 Quid enim dicit peccantibus? *Nomen meum per vos
 blasphematur inter gentes* 82. Et rursus Apostolus
 · *Per pravariationem legis Deum inhonoras* 83. Nam
 despectio legum atque contemptus contumelia est
 legislatori. Quinetiam si domus male gubernatur,
 in qua videlicet est ira, clamor, contumelia, **116**
 risus, luxus, lascivia, impuritas et petulantia, eo-
 rum quæ sunt ignominia et turpitude in eum qui
 domum occupat, recidunt. Consequens autem
 fuerit, ut intelligamus nos, quod quemadmodum
 ex bonis operibus honoratur Deus, ita ex malis
 inimicus honoretur. Cum enim, membris
 Christi ablatis, fecero meretricis membra 84,
 gloriam ab eo qui me servat, ad eum qui me
 perdit, transtuli. Et qui infidelis est, gloriam
 incorruptibilis Dei in imaginem corruptibilis ho-
 minis, et voluerum, et quadrupedum et serpentium
 in terra degentium transmutat 85. Et quisquis colit
 et veneratur creaturam, præterito creatore, non Deo,
 sed creaturis affert gloriam. Itaque qui creaturam
 aliquid esse ait, deinde adorat, is noscat suam par-
 tem, cum qua ordinabitur. Timeamus igitur ne glo-
 riam et exultationem diabolo per nostrum pecca-
 tum afferentes, una cum ipso ignominie æternæ
 addicamur. Quod enim peccatum nostrum in glo-
 riam cedat ejus, qui illius in nobis auctor est, id ex
 similitudine intellige. Adorientibus se invicem duci-
 bus duobus, cum hoc agmen vincit, imperator ipsius
 refert gloriam: cum agmen contrarium superat,
 rursus honor ad illius ducem transfertur. Similiter
 ut Dominus est qui in bonis tuis operibus gloria
 afficitur: ita in contrariis operibus inimicus. Et ne,
 quæso, existimes hostes longe a te esse dissitos, ne

82 Rom. 11, 24. 83 ibid. 23. 84 I Cor. vi, 15. 85 Rom. 1, 23.

(82) Reg. tertius uno verbo δικαιωχριστίας, et ita legitur apud Apostolum, Rom. 11, 5. Mox Colb. quartus φέρων τῷ Θεῷ.
 (83) Deest τί in Reg. secundo. Deest με itidem in eodem ms. post σώζοντος. Mox mss. πετεινῶν. Ejusdem vero πετηνῶν.
 (84) Quam facillime mihi persuaderi possit, il-

lud, παρὰ τὸν κτίσαντα, positum hic esse pro ἀντὶ του κτίσαντος, arbitrorque e Scripturæ sensu non aberraturam qui sic interpretaretur: *Quisquis et colit et veneratur creaturam pro Creatore, seu, loco Creatoris*. Ducæus ut alias, ita hic quoque optima docet.
 (85) Reg. tertius φέρωντες.

ve duces procul specta : sed te ipse inspice, et omnem similitudinis veritatem invenies. Nam cum ratio cum cupiditate luclatur si per contentionem et attentionem vicerit, de cupiditate victoriam refert, et Deum per se veluti coronat; cum vero emollita succumbit, voluptati peccatorum effecta serva, captivaque, gloriam, jactationemque et superbiæ materiam adversario congerit.

ἡδονῇ, δοῦλος καὶ ἀιχμάλωτος ταῖς ἀμαρτίαις γενόμενος, καύχημα καὶ ἔπαρσιν καὶ ὑπερηφανίας προστιθῆσι τῷ ἔχθρῳ.

3. *Adorate Dominum in aula sancta ejus.* Post alios fructus earum rerum quæ requirebantur, necessaria est adoratio. Adoratio autem, non ea quæ sit extra ecclesiam, sed quæ in ipsa Dei aula perficitur. Ne mihi, inquit, privatas aulas aut ecclesias excogitetis. Una est aula sancta Dei. Synagoga Judæorum prius aula erat : sed post admissum in Christum peccatum facta est habitatio eorum deserta⁸⁶. Quapropter et Dominus : *Et alias oves habeo, quæ non sunt ex hoc ovili*⁸⁷. Cum autem loquatur de iis qui ex gentibus ad salutem præordinati sunt, aulam propriam præter Judæorum aulam ostendit. Non igitur extra sanctam hanc aulam adorare oportet, sed intra ipsam ; ne quis extra ipsam constitutus, aut ab iis qui extra illam sunt, attractus, in aula Domini esse desinat. Intersunt enim multi in habitu quidem precatationis, nec sunt tamen **117** in aula ob mentis evagationem, et animi eorum aberrationem, ex vanis ac inutilibus curis nascentem. Quin etiam aula sensu adhuc sublimiori potest cælestis habitatio intelligi. Quapropter qui hic *Plantati in domo sunt Domini*, quæ est Ecclesia Dei viventis, illic *in atrii Dei nostri florebut*⁸⁸. Qui autem ventrem, aut gloriam, aut argentum, aut quidvis aliud, quod reliquis omnibus pluris æstimat, Deum fecerit, is neque adorat Dominum, neque in aula sancta est, etiamsi videatur esse dignus, qui ad sensibiles conventus admittatur. Vers. 3. *Vox Domini super aquas.* Nomen vocis invenias multis in locis usurpatum. Itaque ut intelligamus quæ sit vox Domini, operæ pretium fuerit, ea quæ de voce scripta sunt, pro viribus ex sacra Scriptura colligere ; sicut in illo quod Abrahamo datum est oraculo : *Et statim vox*

⁸⁶ Psal. lxxviii, 26. ⁸⁷ Joan. x, 16. ⁸⁸ Psal. xcii, 14.

(86) Reg. secundus μοι νόει. Ibidem Reg. tertius περινοεί τοὺς πολέμους.

(87) Μετὰ τὴν καρποφορίαν τῶν ἐπιζητουμένων. Verte : *Post oblationem eorum quæ petita fuerunt.* MARRAN.

(88) Reg. secundus et Colb. sextus παρασυναγωγὰς, *falsas synagogas.* Editi et alii novem mss. simpliciter συναγωγὰς. Mox editio Paris. μία ἐστὶν αὐλὴ ἁγία τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησία sed vox Ἐκκλησία abest ab omnibus nostris undecim mss. et ab editione Basil.

(89) Reg. tertius προσῆκε τὴν Θεόν. Illa, Πολλοὶ γὰρ ἐστᾶσιν ἐν σχήματι μὲν προσευχῆς, sic verterat interpres vetus, *Plures enim speciem orationis præferre videntur, qui tamen,* etc. Sed conqueritur Duceus omissum fuisse corporis statum, quem tamen expressum oportuerat, ob idque verba illa sic Latine reddidit, *Multi enim stantes orationis speciem præ-*

ζόμενος, ἐν δὲ τοῖς ἐναντίοις ὁ ἐναντίας. Καὶ μὴ φακράν μοι περινοεί (86) τοὺς πολεμίους, μὴδὲ πόρρωθεν ἀποσκόπτει τοὺς στρατηγούς· ἀλλὰ σεαυτὸν ἐπισκεψαί, καὶ πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν τῆς εἰκόνοσ εὐρήσεισ. Ὅταν γὰρ νοῦσ παλαιῇ τῷ πάθει, ἐὰν μὲν δι' εὐτονιασ καὶ προσεχείασ· ἐπικρατῇ, φέρεται κατὰ τοῦ πάθοσ τὰ νικητήρια, καὶ οἰοζει στεφανοῖ δι' εαυτοῦ τὸν Θεόν. Ὅταν δὲ καταμαλακισθεὶσ ὑποκύψῃ τῇ

3. *Προσκυνησατε τῷ Κυρίῳ ἐν αὐλῇ ἁγία αὐτοῦ.* Μετὰ τὴν καρποφορίαν τῶν ἐπιζητουμένων (87), ἀναγκαία ἡ προσκύνησισ. Προσκύνησισ δὲ ἡ οὐκ ἔξω τῆσ Ἐκκλησίασ, ἀλλ' ἐν αὐτῇ τῇ αὐλῇ τοῦ Θεοῦ τελουμένη. Μὴ μοι, φησὶν, ἰδίας αὐλάσ καὶ συναγωγὰσ (88) ἐπινοεῖτε. Μία ἐστὶν αὐλὴ ἁγία τοῦ Θεοῦ. Ἦν αὐλὴ πρότερον ἡ τῶν Ἰουδαίων συναγωγὴ· ἀλλὰ μετὰ τὴν εἰσ Χριστὸν ἀμαρτίαν ἐγένετο ἡ ἔπαυλισ αὐτῶν ἡρημωμένη. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Κύριοσ· *Καὶ ἄλλα πρόδοτα ἔχω, ἀ οὐκ ἐστιν ἐκ τῆσ αὐλῆσ ταύτησ.* Τοὺσ ἀπὸ τῶν ἰθῶν προωρισμένουσ εἰσ σωτηρίαν λέγων, δείκνυσιν ἰδίαν αὐλὴν παρὰ τὴν τῶν Ἰουδαίων. Οὐ τοίνυν ἔξω τῆσ ἁγίασ ταύτησ αὐλῆσ προσκυνοεῖν προσῆκε τῷ Θεῷ (89), ἀλλ' ἐνδον αὐτῆσ γενόμενον· ἵνα μὴ ἔξω τισ αὐτῆσ ὦν. μὴδὲ ἐλκόμενοσ ὑπὸ τῶν ἔξω, ἀπολέσῃ τὸ εἶναι ἐν αὐλῇ Κυρίου. Πολλοὶ γὰρ ἐστᾶσιν ἐν σχήματι μὲν προσευχῆσ, οὐκ εἰσι δὲ ἐν τῇ αὐλῇ, διὰ τὴν τοῦ νοῦ περιφορὰν καὶ τὸν ἀφελχυσμὸν τῆσ διανοίασ αὐτῶν ὑπὸ τῆσ ἐν τῇ ματαιότητῇ μερῆμνησ. Δυνατὸν δὲ αὐλὴν εἶτι ἐπαναβεδηκότωσ (90) νοῆσαι τὴν ἐπουράνιον διαγωγὴν. Διὰ τοῦτο οἱ *Πεφυτευμένοι* ἐνταῦθα ἐν τῷ οἴκῳ Κυρίου, ἧτισ ἐστὶν Ἐκκλησία Θεοῦ ζῶντοσ, ἐκαὶ Ἐν ταῖσ αὐλαῖσ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν ἐξανθήσουσιν. Ὅ δὲ θεοποίων κοιλίαν, ἡ δόξαν, ἡ ἀργύριον, ἡ ἄλλο τι, ὃ πάντων μᾶλλον τετίμηκεν, οὔτε προσκυνεῖ τῷ Κυρίῳ, οὔτε ἐν τῇ αὐλῇ ἐστι τῇ ἁγίᾳ, κἂν ἄξιοσ τῶν αἰσθητῶν συνάξεων εἶναι δοκῇ. *Φωνὴ Κυρίου ἐπὶ τῶν ὕδατων.* Πολλαχοῦ ἀν εὐροισ τὸ τῆσ φωνῆσ ὄνομα κείμενον. Ὅστε ὑπὲρ τοῦ νοῆσαι, τίσ ἐστι τοῦ Κυρίου ἡ φωνὴ, ἄξιόν ἐστι συναγαγεῖν ἡμᾶσ κατὰ τὸ δυνατὸν ἐκ τῆσ θείασ Γραφῆσ τὰ γεγραμμένα περὶ φωνῆσ· ὡσ ἐν τῷ πρὸσ Ἀβραὰμ χρηματισμῷ· *Καὶ εὐθέωσ φωνὴ ἐγένετο λέγουσα·*

De ferunt, nec tamen, etc. At libens quærerem a viro doctissimo, num ii soli hic arguantur, qui stantes non pie orabant. Imo, nisi valde fallor, arguuntur hoc loco tum illi, qui stantes non pie orant, tum alii quivis, qui quocunque tempore et quocunque corporis habitu male et irreligiose precarentur. Non igitur utilis corporis habitus exprimi debuit, cum unus non magis quam alter intelligatur, sed omnes omnino pariter comprehendantur. Nec vox ἐστᾶσιν quemquam movere debet. Constat enim verbum ἐστᾶναι, pro eo quod est, *adesse*, seu, *interesse*, non raro apud optimos quoque scriptores usurpari. Nec aliter de verbo *stare* apud Latinos judicandum, cum illud pro eo quod est, *adesse*, seu, *interesse*, sæpius positum videamus.

(90) Colbertini tertius et quartus ἐπαναβεδηκότωσ. Alii mss. cum editis ἐπαναβεδηκότωσ.

Οὐ κληρονομήσει σε οὗτος· καὶ ἐπὶ Μωϋσῆ· Καὶ ἅ facta est dicens : Non hæreditabit te iste⁶⁰. Item in
 πᾶς ὁ λαὸς ἑώρα τὴν φωνὴν καὶ τὰς λαμπάδας· Et omnis populus videbat vocem et lampades⁶¹.
 καὶ παρὰ τῷ Ἡσαΐα πάλιν· Φωνὴ λέγοντος· Βέη-
 σον. Ἡ μὲν οὖν παρ' ἡμῖν φωνὴ ἢ ἀήρ ἐστὶ πεπλη-
 γμένος, ἢ τὸ γινόμενον εἶδος περὶ τὸν ἀέρα, πρὸς δ
 (91) βούλεται τυποῦν ὁ ἐκφωνῶν. Τί οὖν ἡ φωνὴ τοῦ
 Κυρίου; πότερον πληγὴ περὶ τὸν ἀέρα νοοῖτο; ἢ ἀήρ
 πεπληγμένος φθάνων μέχρι τῆς ἀκοῆς τοῦ πρὸς ἡν
 γίνεται ἡ φωνή; Ἡ οὐδέτερον τούτων, ἀλλ' ἕτερογε-
 νῆς τίς ἐστὶν αὕτη, φαντασιουμένου τοῦ ἡγεμονικοῦ
 τῶν ἀνθρώπων οὓς ἂν ἀκούειν βούληται τῆς ἰδίας
 φωνῆς ὁ Θεός· ὥστε ἀναλογίαν ἔχειν τὴν φαντασίαν
 ταύτην πρὸς τὴν ἐν τοῖς ὀνειροῖς γινομένην πολλάκις.
 Ὡς περὶ γὰρ, οὐ πληττομένου τοῦ ἀέρος, λαμβάνομεν
 τινα ἐν ταῖς καθ' ὑπνον (92) φαντασίαις ῥημάτων
 τινῶν καὶ φθόγγων μνήμην, οὐ διὰ τῆς ἀκοῆς δεξά-
 μενοι τὴν φωνήν, ἀλλ' αὐτῆς τῆς καρδίας ἡμῶν τυ-
 πωθείσης· τοιαύτην τινὰ χρὴ νομίζειν καὶ τὴν παρὰ
 τοῦ Θεοῦ φωνὴν ἐγγίνεσθαι τοῖς προφήταις. Φωνὴ
 Κυρίου ἐπὶ τῶν ὑδάτων. Ὡς μὲν πρὸς τὸ αἰσθητὸν,
 ἐπειδὴ αἱ νεφέλαι, ἐπειδὴν ὑδατος ὡς πλήρεις, ἔχον
 καὶ ψόφον ἀποτελοῦσι συγχρούμεναι πρὸς ἀλλήλας,
 Φωνή, φησὶ, Κυρίου ἐπὶ τῶν ὑδάτων. Ἀλλὰ καὶ εἰ
 που (93) ψόφος ὑδάτων περιβήρηγνυμένων τισὶ τῶν
 ἀντιτύπων γίνοιτο, καὶ εἰ ἡ θάλασσα πνεύμασι τα-
 ρασσομένη κυμαίνοιτο, καὶ βίαιον ἔχον ἐκπέμποι, τὰ
 δψυχα ταῦτα τὴν παρὰ τοῦ Κυρίου ἔχει φωνήν, δει-
 κνύντος τοῦ λόγου, ὅτι πᾶσα ἡ κτίσις μονοουχὶ βοᾷ
 τὸν ἑαυτῆς δημιουργὸν ἀναγγέλλουσα. Κἂν βροντὴ δὲ
 ἀπὸ νεφῶν (94) ἐκτραγῆ, οὐκ ἄλλο τι χρὴ νομίζειν,
 ἢ ὅτι ὁ Θεὸς τῆς δόξης ἐθρόντησε, καὶ ὅτι Κύριός ἐστιν
 ὁ τὴν ὑγρὰν φύσιν συνέχων δι' ἑαυτοῦ. Κύριος ἐπὶ
 ὑδάτων πολλῶν. Μεμαθήκαμεν γὰρ ἐν τῇ κοσμο-
 γενεῖᾳ ὑδρὸς ἐπάνω τῶν οὐρανῶν, ὑδρὸς πάλιν τῆς
 ἀδύσου, ἕτερον τὰ συστήματα τῶν θαλασσῶν. Τίς
 οὖν ἐστὶν ὁ συκρατῶν ταῦτα, καὶ μὴ ἑὼν αὐτὰ τῇ
 φυσικῇ ῥοπῇ φέρεσθαι πρὸς τὰ κάτω (95), ἢ ὁ Κύ-
 ριος ὁ τοῖς πᾶσιν ἐμβεθεκῶς, ὃς καὶ τῶν ὑδάτων
 ἔχει τὸ κράτος; Τάχα δὲ καὶ μυστικώτερον, Φωνὴ
 Κυρίου ἐπὶ τῶν ὑδάτων, ἔτε βαπτισθέντι τῷ Ἰησοῦ
 ἐγένετο ἄνωθεν φωνή, ὅτι Οὗτός ἐστιν ὁ Υἱός μου ὁ
 ἀγαπητός. Τότε γὰρ ὁ Κύριος μὲν ἦν ἐπὶ ὑδάτων
 πολλῶν, ἀγιάζων τὰ ὕδατα διὰ τοῦ βαπτίσματος· ὁ
 δὲ Θεὸς τῆς δόξης τῇ μεγαλοφωνίᾳ τῆς μαρτυρίας
 ἄνωθεν ἐπεθρόντησε. Καὶ τοῖς βαπτιζομένοις δὲ ἡ
 παρὰ τοῦ Κυρίου καταλειφθεῖσα φωνὴ ἐπιλέγεται·
 Πορευθέντες γὰρ, φησὶ, βαπτίζετε εἰς τὸ ὄνομα
 τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύ-
 ματος. Φωνὴ οὖν Κυρίου ἐπὶ τῶν ὑδάτων. Συν-

Quemadmodum enim, aere non percusso, quamdam
 verborum et sonorum memoriam in phantasiis per
 somnum accipimus, quanquam vox per auditum non
 recipitur, sed in ipso corde nostro imprimitur;
 etiam ejusmodi vocem in prophetis a Deo productam
 fuisse credere par est. Vox Domini super aquas.
 Quod quidem ad sensibile attinet; quoniam nubes
 simul ut aquis confertæ sunt, sonum strepitumque,
 dum inter se colliduntur, edunt, ideo ait: Vox Do-
 mini super aquas. Sed et sicubi fiat strepitus aqua-
 rum ob renitentem aliquem obicem diruptarum, et
 si mare ventis agitatam exæstuet, et violentum edat
 sonum, hæc res inanimatæ a Domino habent vocem:
 quippe ostendit Scriptura, omnes res creatas Opiti-
 cem suum annuntiantes tantum non clamare⁶². Quod
 si tonitru ex nubibus obstrepit, nihil aliud putandum
 est, nisi quod Deus majestatis intonuerit, et quod
 Dominus sit, qui per seipsum humidam contineat
 naturam. Dominus super aquas multas. Agnovimus
 enim in mundi procreatione aquam super caelos,
 aquam rursus abyssi, item aliam aquam, nempe
 congregationes maris⁶³. Quis igitur est qui hæc con-
 tineat, nec ea sinat naturali pondere deorsum ferri,
 nisi Dominus, qui nihil non pertingit, quique aqua-
 rum habet imperium? Forsan vero et magis mystico
 Vox Domini super aquas erat, cum baptizato Jesu
 facta est superne vox: Hic est Filius meus dile-
 ctus⁶⁴. Tunc enim Dominus super multas 118
 aquas erat: quippe qui per baptismum aquis con-
 ferret sanctitatem: Deus autem gloriæ alta testi-
 monii sui voce desuper intonuit. Atque etiam relicta
 a Domino vox super baptizandis pronuntiatur:
 Euntes enim, inquit, baptizate in nomine Patris, et
 Filii, et Spiritus sancti⁶⁵. Vox igitur Domini super
 aquas. Fit autem tonitru, quando spiritus siccus
 et violentus, in nubis concavo inclusus, ac vehe-

⁶⁰ Gen. xv, 4. ⁶¹ Exod. xx, 48. ⁶² Isa. xl, 6. ⁶³ Matth. xxviii, 19.

⁶⁴ Psal. xviii, 2. ⁶⁵ Gen. i, 7-10. ⁶⁶ Matth. iii, 17.

(91) Sic mss. cum editione Basil. Editio vero Pa-
 ris. πρὸς ὄν, male. Statim codex Corderianus πρό-
 τερον pro πότερον, haud recte. Alioquin enim scri-
 ptor affirmaret quod mox negaturus est. Corderius
 falsa scriptura deceptus, sic interpretatur: Primum
 percussio circa aerem intelligitur, vel aer, etc.

(92) Sic mss. et editio Basileensis. Illud, καθ'
 ὑπνον, in editione Paris. omnissum fuisse videtur
 oscitantia typographorum.

(93) Editi et mss. non pauci εἰ που, φησὶ. Illud,

φησὶ, nec in Reg. secundo, nec in Colb. sexto repe-
 ritur, idque melius. Ibidem mss. duo ψόφος ἐπὶ τῶν
 ὑδάτων. Statim nonnulli mss. cum editis γένοιτο.
 Alii γίνοντο. Alii numero plures γίνοντο.

(94) Regii secundus et quartus ἀπὸ νεφελῶν. Ibi-
 dem Regii tertius et quartus ἀπὸ νεφελῶν. Rursus hoc
 ipso in loco Reg. tertius aliquanto fusius ἐθρόντη-
 σεν ἐπὶ ὑδάτων πολλῶν, etc.

(95) Colb. quartus πρὸς τὸ κάτω.

menti impetu per nubium cava circumvolutus, exire et foras erumpere quærit. Nubes igitur præ ingenti compressione obnitentes, ob hanc spiritus collisionem asperum illum fragorem efficiunt. Postquam vero nubes illæ spiritu in modum bullarum distentæ amplius resistere, et susinere nequeunt, violentè contractæ, spiritumque ad externam respirationem propellentes, strepitus tonitruum produciunt. Hoc autem solet fulgur etiam efficere. Dominus igitur est, qui et super aquas constitutus, et ingentem tonitruum fragorem excitans, sonum longe maximum in molli aeris natura conficit. Cæterum traditionem quæ post baptismum per magnam Evangelii vocem sit in aninis eorum qui jam perficiuntur, potes etiam juxta ecclesiasticum sermonem tonitru appellare. Quod enim Evangelium tonitru sit, discipuli ipsi qui mutato nomine filii tonitru a Domino appellati sunt ⁶⁶, ostendunt. Quamobrem vox tonitru hujusmodi non est in quolibet; sed si quis fuerit dignus qui rota nominetur. *Vox enim, inquit, tonitru tui in rota* ⁶⁷. Si quis fuerit qui se ad anteriora extendat, veluti rota, modica sui parte terrain attingens, et omnino talis, qualis erat ea, de qua loquebatur Ezechiel: *Et vidi, et ecce rota una in terra, juncta quatuor animalibus, et species eorum, et factura eorum quasi species Tharsis* ⁶⁸.

περι οὗ ἔλεγεν Ἰεζεκιήλ· Καὶ εἶδον, καὶ ἰδοὺ τροχὸς εἰς ἐπὶ γῆς ἐχόμετος (98), ὅποιος ἦν περισσῶς, καὶ τὸ εἶδος αὐτῶν καὶ ἡ ποίησις αὐτῶν ὡς εἶδος θαρσεῖς.

4. Deus ergo majestatis intonuit, Dominus super aquas multas. Aquæ sunt et ipsi sancti, ob idque de ventre eorum fluunt flumina ⁶⁹, hoc est, spiritualis doctrina, quæ audientium animas irrigat. Et rursus, accipiunt aquam salientem in vitam æternam, quæ in his qui eam rite acceperint, efficitur fons aquæ salientis in vitam æternam ⁷⁰. Itaque super tales aquas Dominus est. Memineris autem et historiæ Eliæ, quando annis tribus et mensibus sex clausum est cælum; quando, occupante verticem Carmeli sudo, aquarum multarum vocem audivit: mox factum est, ut et tonitru feret, et aquæ fluerent e nubibus ⁷¹. *Dominus ergo super aquas multas*. VERB. 4. *Vox Domini in virtute*. Sicut in rota vox sit: sic in virtute vox Domini consistit. Qui enim omnia potest in eo qui ipsum corroborat Christo ⁷², is audit Domini mandata, et facit. Vox igitur Domini non in debili et dissoluta anima, sed in ea quæ strenue ac viriliter bonum perficit. *Vox Domini in magnificentia*. Magnificentia est virtus eleganter magna. Igitur res magnas qui decenter conficit, hic audit magnificus. Proinde cum anima a carnis

⁶⁶ Marc. iii, 17. ⁶⁷ Psal. lxxvi, 19. ⁶⁸ Ezech. xviii, 42 æqq. ⁷² Philip. iv, 12.

(96) Nonnulli mss. ἐναπολειφθέν, et ita legisse videtur interpres vetus, qui verterit: *spiritus relictus*. Sed major pars mss. ἐναποληφθέν, *spiritus detentus, inclisus*. Optime. Ibidem Colb. quartus τῶν νεφελῶν ἐπιστρεφόμενον.

(97) Legitur in tribus mss. περιτελλεῖν pro στέγειν. Ibidem quatuor mss. διεῖσαι. Sed major pars mss. cum editis διεῖσαι.

ἰσταται δὲ τῆ βροντῆ, ὅταν πνεῦμα ζηρῶν καὶ βίαιον κοιλότητι νεφέλης ἐναποληφθὲν (96), καὶ ὑπὸ εὐτονίας τοῖς κοιλώμασι τῶν νεφῶν ἐπιστρεφόμενον, ζητῆ διεξῶν πρὸς τὰ ἔξω. Ἀντέχουσαι μὲν οὖν ὑπὸ τῆς ἀγαν πιλήσεως αἱ νεφέλαι, τὸν τραχὺν ἐκείνον ἐκ τῆς τοῦ πνεύματος παρατριψέως ἀποτελοῦσιν ἦχον· ἐπειδὴν δὲ ὡσπερ πομφόλυγες περιταθεῖσαι τῷ πνεύματι ἐπιπλέον ἀντέχειν καὶ στέγειν (97) ἀδυνατήσωσι, βεβίως ἀποβήρηνύμεναι καὶ πρὸς τὴν ἔξω ἀναπνοὴν διεῖσαι τὸ πνεῦμα, τοὺς κατὰ τὰς βροντὰς ἀποτελοῦσι ψόφους. Τοῦτο δὲ καὶ ἀστραπὴν ἐργάζεσθαι πέφυκε. Κύριος οὖν ἐστὶν ὁ καὶ ἐπὶ τῶν ὑδάτων ὢν, καὶ ὁ τοὺς μεγάλους ψόφους τῆς βροντῆς ἐνεργῶν, ἐν ἀπαλῇ τοῦ ἀέρος φύσει τοσαύτην ψόφου ὑπερβολὴν ἐργαζόμενος. Δυνατὸν δὲ σοὶ καὶ κατὰ τὸν ἐκκλησιαστικὸν λόγον τὴν μετὰ τὸ βάπτισμα γινομένην ἐκ τῆς μεγαλοφωνίας τοῦ Εὐαγγελίου ἐν ταῖς ψυχαῖς τῶν ἤδη τελειωμένων παράδοσιν βροντῆν ὀνομάζειν. Ὅτι γὰρ βροντῆ τὸ Εὐαγγέλιον, δηλοῦσιν οἱ παρὰ τοῦ Κυρίου μετονομασθέντες μαθηταὶ καὶ υἱοὶ βροντῆς χρηματίζοντες. Διὰ τοῦτο οὐκ ἐν τῷ τυχόντι τῆς τοιαύτης βροντῆς ἢ φωνῆ, ἀλλ' ἐάν τις ἀξίος ἢ ὀνομάζεσθαι τροχός. *Φωνὴ γὰρ τῆς βροντῆς σου, φησὶν, ἐν τῷ τροχῷ*. Ἐάν τις ἢ τοῖς ἐμπροσθεν ἐπεκτεινόμενος, ὡσπερ ὁ τροχός, ὀλίγω μέρει τῆς γῆς ἐφαπτόμενος, καὶ ὅλως τοιοῦτος (98), ὅποιος ἦν

ἰσταται δὲ τῆ βροντῆ, ὅταν πνεῦμα ζηρῶν καὶ βίαιον κοιλότητι νεφέλης ἐναποληφθὲν (96), καὶ ὑπὸ εὐτονίας τοῖς κοιλώμασι τῶν νεφῶν ἐπιστρεφόμενον, ζητῆ διεξῶν πρὸς τὰ ἔξω. Ἀντέχουσαι μὲν οὖν ὑπὸ τῆς ἀγαν πιλήσεως αἱ νεφέλαι, τὸν τραχὺν ἐκείνον ἐκ τῆς τοῦ πνεύματος παρατριψέως ἀποτελοῦσιν ἦχον· ἐπειδὴν δὲ ὡσπερ πομφόλυγες περιταθεῖσαι τῷ πνεύματι ἐπιπλέον ἀντέχειν καὶ στέγειν (97) ἀδυνατήσωσι, βεβίως ἀποβήρηνύμεναι καὶ πρὸς τὴν ἔξω ἀναπνοὴν διεῖσαι τὸ πνεῦμα, τοὺς κατὰ τὰς βροντὰς ἀποτελοῦσι ψόφους. Τοῦτο δὲ καὶ ἀστραπὴν ἐργάζεσθαι πέφυκε. Κύριος οὖν ἐστὶν ὁ καὶ ἐπὶ τῶν ὑδάτων ὢν, καὶ ὁ τοὺς μεγάλους ψόφους τῆς βροντῆς ἐνεργῶν, ἐν ἀπαλῇ τοῦ ἀέρος φύσει τοσαύτην ψόφου ὑπερβολὴν ἐργαζόμενος. Δυνατὸν δὲ σοὶ καὶ κατὰ τὸν ἐκκλησιαστικὸν λόγον τὴν μετὰ τὸ βάπτισμα γινομένην ἐκ τῆς μεγαλοφωνίας τοῦ Εὐαγγελίου ἐν ταῖς ψυχαῖς τῶν ἤδη τελειωμένων παράδοσιν βροντῆν ὀνομάζειν. Ὅτι γὰρ βροντῆ τὸ Εὐαγγέλιον, δηλοῦσιν οἱ παρὰ τοῦ Κυρίου μετονομασθέντες μαθηταὶ καὶ υἱοὶ βροντῆς χρηματίζοντες. Διὰ τοῦτο οὐκ ἐν τῷ τυχόντι τῆς τοιαύτης βροντῆς ἢ φωνῆ, ἀλλ' ἐάν τις ἀξίος ἢ ὀνομάζεσθαι τροχός. *Φωνὴ γὰρ τῆς βροντῆς σου, φησὶν, ἐν τῷ τροχῷ*. Ἐάν τις ἢ τοῖς ἐμπροσθεν ἐπεκτεινόμενος, ὡσπερ ὁ τροχός, ὀλίγω μέρει τῆς γῆς ἐφαπτόμενος, καὶ ὅλως τοιοῦτος (98), ὅποιος ἦν

4. Ὁ Θεὸς οὖν τῆς δόξης ἐβρόντησε, Κύριος ἐπὶ ὑδάτων πολλῶν. Ὑδατὰ εἰσι καὶ οἱ ἅγιοι, διότι ποταμοὶ βέουσι ἐκ τῆς κοιλίας αὐτῶν, τουτέστι, πνευματικὴ διδασκαλία ἄρδουσα τὰς ψυχὰς τῶν ἀκούοντων. Καὶ πάλιν, λαμβάνουσιν ὕδωρ ἀλλόμενον εἰς ζωὴν αἰώνιον, ὅσπερ γίνεται ἐν τοῖς καλῶς λαβοῦσι πηγῇ ὕδατος ἀλλομένου εἰς ζωὴν αἰώνιον. Ἐπὶ τῶν τοιοῦτων οὖν ὑδάτων ὁ Κύριος. Μνήσθητι δὲ καὶ τῆς ἱστορίας Ἡλίου, ὅτε ἐκλείσθη ὁ οὐρανὸς ἑτη τρεῖς καὶ μῆνας ἕξ· ὅτε, αἰθρίας οὐστῆς ἐπὶ τὴν κορυφὴν τοῦ Καρμηλοῦ, ἤκουσε φωνῆς ὑδάτων πολλῶν· εἶτα ἐπηκολούθησε τὸ καὶ βροντῆ γενέσθαι ἐκ νεφελῶν καὶ ὕδωρ βῦθαι. *Κύριος οὖν ἐπὶ ὑδάτων πολλῶν*. *Φωνὴ Κυρίου ἐν ἰσχύι*. Ὅσπερ ἐν τῷ τροχῷ ἡ φωνὴ γίνεται, οὕτως ἐν ἰσχύι ἡ φωνὴ συνίσταται τοῦ Κυρίου. Ὁ γὰρ πάντα ἰσχύων ἐν τῷ ἐνδυναμοῦντι αὐτὸν Χριστῷ, οὕτως ἀκούει τῶν ἐντολῶν τοῦ Κυρίου, καὶ ποιεῖ. *Φωνὴ οὖν Κυρίου, οὐκ ἐν τῇ ἀσθενείᾳ καὶ ἐκκελυμένῃ ψυχῇ, ἀλλ' ἐν τῇ εὐτόκως καὶ ἰσχυρῶς κατεργαζομένη τὸ ἀγαθόν*. *Φωνὴ Κυρίου ἐν μεγαλοπρεπείᾳ*. Ἡ μεγαλοπρεπεία ἀρετὴ ἐστὶν ἐκπρεπῶς μεγάλη (1). Ὁ οὖν πρεπόντως ἀποδοῦς τὰς περὶ τῶν μεγάλων

1, 15. ⁶⁹ Joan. vii, 38. ⁷⁰ Joan. iv, 14. ⁷¹ III Reg.

(98) Codices non pauci ὅλος τοιοῦτος.

(99) Nonnulli mss. τροχός εἰς ἐχόμενος. Alii τροχός ἐχόμενος. Editi τροχός εἰς ἐπὶ γῆς ἐχόμενος. LXX itidem τροχός εἰς ἐπὶ τῆς γῆς ἐχόμενος. Statim Colb. quartus εἶδος αὐτοῦ.

(1) Editio Paris. ἀρετὴ ἐστὶν εὐπρεπῶς μεγάλη πρᾶττουσα. At mss. omnes simplicius εὐτρεπῶς. aut ἐκπρεπῶς μεγάλη.

πράξεων ἐνεργείας, ὁ τοιοῦτος ἀκούει μεγαλοπρε-
 πῆς. Ὅταν οὖν ψυχὴ ἀδούλωτος ἢ τῷ φρονήματι τῆς
 σαρκὸς, μέγεθος δὲ καὶ (2) ἀξίωμα πρέπον ἑαυτῇ
 ἐκ τῆς συναίσθησως τῶν προσόντων αὐτῆ ἀπὸ Θεοῦ
 ἀναλάβῃ, ἐν ταύτῃ γίνεταί ἡ φωνὴ τοῦ Κυρίου. Οἱ
 οὖν μεγαλοφρεῖς μὲν ἔχοντες τὰς περὶ Θεοῦ ἐννοίας,
 ὑψηλῶς δὲ τεθεωρηκότες τοὺς περὶ κτίσεως λόγους,
 καὶ δυναθθέντες ἐπὶ ποσὸν γοῦν ἐπιβαλεῖν τῷ ἀγαθῷ
 τῆς τοῦ Θεοῦ προνοίας, καὶ προσέτι ἐν ταῖς δαπάναις
 ἀφειδέεις, καὶ μεγαλόδωροι ἐν τῷ τὰς τῶν ἀδελφῶν
 χρεῖαι· ἐπινοροῦσθαι, οὗτοι εἰσιν οἱ μεγαλοφρεεῖς,
 ἐν οἷς ἡ φωνὴ τοῦ Κυρίου ἐμπολιτεύεται. Τῷ ὄντι
 γὰρ ὁ μεγαλοφρεπῆς ὑπερορᾷ πάντα τὰ σωματικά,
 οὐδενὸς εἶναι ἀξία κρίνων λόγου τῆ παραθέσει τῶν
 ἀοράτων. Τὸν μεγαλοφρεπῆ οὐδεμία λυπήσει περι-
 στασις· οὐδὲ ὄλως πάθος τι αὐτὸν ἐκταράξει, οὐδὲ
 ἀνθρωπαρίων φαύλων καὶ εὐκαταφρονήτων ἀμαρ-
 τήματα κινήσει· οὐδὲ ἀκαθαρσία τῆς σαρκὸς αὐτὸν
 ταπεινώσει. Δυσπρόσιτος γὰρ ἔστι τοῖς ταπεινωτι-
 κοῖς πάσῃσιν, οὐδὲ προσδλέπειν αὐτῷ δυναμένοις
 διὰ τὸ ὑψὸς τῆς γνώμης. Λέγεται δὲ τις καὶ Θεοῦ με-
 γαλοπρέπεια· ὡς τὸ, Ἐπὶ ῥῆθῃ ἡ μεγαλοπρέπεια
 σου ὑπεράνω τῶν οὐρανῶν. Οἱ οὖν τὰ μεγάλα περὶ
 Θεοῦ δοξάζοντες, οὗτοι ὑπεραίρουσιν αὐτοῦ τὴν με-
 γαλοπρέπειαν.

5. Φωνὴ Κυρίου συντριβόντος κέδρους. Ἡ κέ-
 δρος ποτὲ μὲν ὡς μόνιμον, καὶ σήψεις βέλτιον, καὶ
 εὐώδης, καὶ σκέπην ἱκανὸν παρέχεσθαι παρὰ τῆς
 Γραφῆς ἐπαινεῖται· ποτὲ δὲ ὡς ἄκαρπον καὶ δυσκαμ-
 πῆς διαβάλλεται, ὡς καὶ εἰκόνα πληροῦν τοῦ ἀσεβοῦς.
 Εἶδον γὰρ τὸν ἀσεβῆ ὑπερυψούμενον καὶ ἐπαυρό-
 μενον ὡς τὰς κέδρους τοῦ Λιβάνου. Καθ' ὃ (3) τὸ
 σημαίνόμενον καὶ νῦν παρελήφθη. Ἡ γὰρ φωνὴ
 τοῦ Κυρίου συντρίβει κέδρους. Ὅσπερ γὰρ ἐν τῇ
 μεγαλοφρεπείᾳ ψυχῇ γίνεται, οὕτω τοὺς εἰκῆ φυ-
 σιομένους, τοὺς ἐπαίροντας ἑαυτοὺς ἐν τοῖς νο-
 μιζομένοις ὑψώμασι τοῦ κόσμου τούτου, πλούτου,
 ἢ δόξης, ἢ δυναστείας, ἢ κάλλους σώματος, ἢ δυ-
 νάμεως, ἢ ἰσχύος. συντρίβειν λέγεται. Καὶ συν-
 τρίψει Κύριος τὰς κέδρους τοῦ Λιβάνου. Οἱ τοῖς
 ἄλλοτριῶν πράγμασιν ἐπιβαίνοντες, καὶ ἀπ' ἐκεῖνων
 ἑαυτοῖς τὴν ἀλαζονείαν συνάγοντες, οὗτοι εἰσι κέδροι
 τοῦ Λιβάνου. Ὅσπερ γὰρ αἱ κέδροι, καθ' ἑαυτὰς ὄ-
 σαι ὑψηλαί, τῷ ἐπ' ἄρουρος ὑψηλοῦ πεφυκέναι, ἐκ τῆς
 προσθήκης τοῦ ἄρουρος περιφανέστεραι γίνονται· οὕτω
 καὶ οἱ τοῖς φθαρτοῖς τοῦ κόσμου πράγμασιν ἐπερει-
 ζόμενοι κέδροι μὲν εἰσι διὰ τὴν ἀλαζονείαν καὶ τὸ τῆς
 διανοίας ἐπαρμα, Λιβάνου δὲ κέδροι προσαγορεύον-
 ται, διὰ τὸ τῷ ἄλλοτριῷ ὑψώματι ἐπαγγάλλεσθαι, καὶ
 ὑπὸ γῆς καὶ τῶν γηγίνων πραγμάτων, ὅσον ὑπὸ τῆς
 κορυφῆς τοῦ Λιβάνου, πρὸς ἀλαζονείαν ἐπαίρεισθαι.
 Οὐ πάσας δὲ τὰς κέδρους συντρίβει· ὁ Κύριος, ἀλλὰ
 τὰς τοῦ Λιβάνου. Ἐπειδὴ γὰρ εἰδωλοκρατίας τόπος
 ὁ Λιβάνος, ὅσα ψυχὰ ἐπαίρονται κατὰ τῆς γνώσεως

¹² Psal. viii, 2. ¹³ Psal. xxxvi, 53

(2) Verba illa, μέγεθος δὲ καὶ, etc., ita interpre-
 vetus Latine reddidit, ut illud, ἀπὸ Θεοῦ, ad verbum
 ἀναλάβῃ retulerit, cum referri tamen ad vocem
 προσόντων debeat : quæ parva negligentia mirum

affectibus fuerit libera, acceperitque magnitudinem
 ac dignitatem, quæ **119** pro facultatum a Deo ac-
 ceptarum cognitione sibi conveniat, tum in illa fit
 vox Domini. Quamobrem qui magnifice cogitant de
 Deo, et creationis rationes alte speculati sunt,
 et aliquantum saltem bonitatem providentiæ Dei
 assequi potuere, insuperque parci non sunt in fa-
 ciendis sumptibus, et in sublevandis fratrum ne-
 cessitatibus liberales sunt; hi, inquam, sunt magnifici,
 in quibus vox Domini inhabitat. Etenim qui vere
 magnificus est, res omnes corporeas aspernatur, ac
 præ invisibilibus eas facit nihili. Adversitas nulla
 magnificum afficiet tristitia, nulla prorsus mala sunt
 illum perturbatura : neque improborum et despi-
 ciendorum hominulorum peccata eum commove-
 bunt, neque ipsum deprimet carnis impuritas.
 Affectiones enim quæ demittunt, abjiciuntque,
 vix aditum ad illum veniunt, cum ne aspicere
 quidem ipsum ob mentis altitudinem queant.
 Dicitur autem et quædam Dei magnificentia, ut
 in hoc loco : *Elevata est magnificentia tua super
 cælos*¹². Qui igitur magna de Deo sentiunt, hi
 ipsius extollunt magnificentiam.

5. Vers. 5. Vox Domini confringentis cedros. Ce-
 drus modo ut res stabilis, et putredinis experta,
 odorataque, et ad præbendum tegmen apta a Scri-
 ptura laudatur; modo ut infructuosa et ægre
 flexibilis vituperatur, adeo ut impii etiam imaginem
 ferat, impleatque. *Vidi enim impium exaltatum,
 et elevatum sicut cedros Libani*¹³. Qua in significa-
 tione etiam nunc accepta est. Vox enim Domini
 confringit cedros. Ut enim hæc in magnifica
 anima sit : ita homines temere inflatos, qui scipso
 efferunt, ob ea quæ in hoc mundo alta ac sublimia
 putantur, nempe ob divitias, aut gloriam, aut
 imperium, aut corporis pulchritudinem, aut po-
 testatem, aut vires, dicitur confringere. *Et
 confringet Dominus cedros Libani*. Alienis rebus
 qui insident, et ex eis gloriam fastumque sibi
 conlant, ii sunt cedri Libani. Quemadmodum enim
 cedri per se altæ cum sint, tamen, propterea
 quod in alto monte nascuntur, sunt ex montis
 accessione magis conspicuæ : sic quoque qui fluxis
 mundi rebus sulciuntur, cedri quidem sunt ob
 arrogantiam ac mentis elationem, sed vocantur
 Libani cedri, quod aliena superbiunt altitudine et
 e terra rebusque terrestribus tanquam e Libani
 vertice ad fastum et superbiam extollantur. Non
 autem cedros omnes, sed Libani cedros confringit
 Dominus. Nam cum Libanus idololatriæ sit locus,
 quæcunque animæ se contra Dei cognitionem
 efferunt, hæc cedri Libani nuncupantur, et censentur

quantum a scopi aberravit.

(3) Sic mss. nonnulli, bene. Editio Paris. unico
 vocabulo καθῶ.

inr dignæ quæ conterantur. Sant autem quædam A
 Dei cedri, quas arbusta vineæ quæ ex Ægypto
 translata est⁷⁵, operiunt, ut in Psalmis didicimus :
*Operuit montes umbra ejus, et arbusta ejus cedros
 Dei*⁷⁶. Proinde cum inter cæteras de Christo no-
 tiones Dominus noster vitis etiam dicatur : *Ego enim
 sum, inquit, vitis, vos palmites*⁷⁷; cedri Dei sunt ii, qui
 antea quidem fuere steriles et ad comburendum apti:
 sed ubi tegumentum subierunt Christi, illumque
 velut induerunt, per ipsius gratiam sterilitatem suæ
 vitæ contegunt. Dei ergo cedros **120** fructuosa ar-
 busta circumplexa custodiunt : cedros vero Libani
 confringit Dominus. **VERS. 6.** *Et comminuet eas
 tanquam vitulum, Libanum.* Vituli illius de quo
 mentio fit in Exodo⁷⁸, memineris, quem in idolo-
 latria effinxerunt, quemque comminutum Moyses
 dedit populo potandum. Itaque totum Libanum et
 consuetudinem idololatriæ in eo invalescentem per-
 inde ut illum vitulum exterminabit. *Et dilectus
 sicut filius unicornium.* Unigenitus Filius, qui mundo
 dat vitam⁷⁹, cum hostiam et oblationem pro pec-
 catis nostris seipsum Deo offert⁸⁰, et Dei agnus, et
 ovis nominatur. *Ecce enim, inquit, agnus Dei*⁸¹.
 Et rursus, *Tanquam ovis ad occisionem ductus est*⁸².
 Cum vero potentatum genus hominum adorantem,
 illam videlicet effleratam et exasperatam potestatem
 ulcisci et evertere oportet, tum filius unicornium
 appellatur. Unicornis enim, ut in Job didicimus,
 est animal insuperabili virtute præditum, homi-
 nibus haud subjectum. *Non enim, inquit, ipsum
 loro alligabis, neque dormiet in præsepi*⁸³. Et multa
 in hac prophetiæ parte dicta sunt, ex quibus constat
 animal illud libertatis amans esse, neque obsequi homi-
 nibus. Observatum est autem, Scripturam in
 utramque partem similitudine unicornis uti, modo
 cum laude, modo cum vituperatione. *Erue enim, in-
 quit, a framea animam meam, et a cornibus unicor-
 nium humilitatem meam*⁸⁴. Dicit hæc, insimulans de-
 ditum bello populum, tempore passionis in se insur-
 gentem. Rursus vero : *Exaltabitur, inquit, sicut uni-
 cornis, cornu meum*⁸⁵. Videtur igitur propter insitum
 animali studium ulciscendi, sæpe in malam similitu-
 dinem accipi; contra, propter cornu altitudinem et
 libertatem, in bonam similitudinem abduci. Et in
 summa, quoniam invenire est cornu a Scriptura
 sæpe pro gloria usurpatum. verbi gratia, *Exaltabit*

τοῦ Θεοῦ, αἴται τοῦ Λιβάνου ὀνομάζονται (4), καὶ
 συντριβῆς ἀξιοῦνται. Εἶσι γάρ τινες κέδροι τοῦ Θεοῦ,
 ἃς αἱ ἀναδενδράδες τῆς ἀπ' Αἰγύπτου μετατεθείσης
 ἀμπέλου καλύπτουσιν, ὡς ἐν Ψαλμοῖς μεμαθήκα-
 μεν· Ἐκάλυψεν ἕρη ἡ σκιά αὐτῆς, καὶ αἱ ἀνα-
 δενδράδες αὐτῆς τὰς κέδρους τοῦ Θεοῦ. Ἐπεὶ
 οὖν μετὰ τῶν ἄλλων τῶν περὶ Χριστοῦ ἐννοιῶν
 καὶ ἀμπέλου ὁ Κύριος ἡμῶν λέγεται· Ἐγὼ γάρ
 εἰμι, φησὶν, ἡ ἀμπέλος, ὑμεῖς (5) τὰ κλίμα-
 τα· κέδροι εἶσι τοῦ Θεοῦ οἱ τῶς μὲν ἄκαρποι καὶ
 πρὸς καῦσιν ἐπιτήθειοι, ὑπελθόντες δὲ τὴν σκέπην
 τοῦ Χριστοῦ, καὶ οἶονεῖ ἐνδυσάμενοι αὐτὸν, ἐκ τῆς
 παρ' αὐτοῦ χάριτος τὸ ἄκαρπον τῆς ἐαυτῶν ζωῆς
 συγκαλύπτουσι. Τὰς μὲν οὖν κέδρους τοῦ Θεοῦ ἀνα-
 δενδράδες εὐκαρποὶ περιπλακεῖσαι φυλάττουσι· τὰς
 B δὲ κέδρους τοῦ Λιβάνου συντριβεὶ ὁ Κύριος. Καὶ λε-
 πτυρεῖ αὐτάς ὡς τὸν μόσχον τὸν Λιβανον. Μνή-
 σθητι τοῦ μόσχου τοῦ ἐν τῇ Ἐξόδῳ, ὃν κατὰ τὴν εἰ-
 δωλολατρεῖαν ἀνέπλασαν, ὃν ἐλέπτυνε Μωϋσῆς καὶ
 ἐπότισε τὸν λαόν. Ἐκείνω τοίνυν τῷ μόσχῳ παρα-
 πλησίως ὄλον τὸν Λιβανον καὶ τὴν ἐν αὐτῷ κρατοῦ-
 σαν συνήθειαν τῆς εἰδωλολατρείας ἐξαφανίσει. Καὶ ὁ
 ἡγαπημένος ὡς υἱὸς μονοκερώτων. Ὁ μονογενὴς
 Υἱὸς, ὁ διδοὺς ζωὴν τῷ κόσμῳ, ὅταν μὲν προσ-
 φέρῃ θυτίαν καὶ προσφορὰν ἑαυτὸν τῷ Θεῷ ὑπὲρ
 τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν, καὶ ἀμὴνς ὀνομάζεται
 τοῦ Θεοῦ καὶ πρόβατον. Ἴδε γάρ, φησὶν, ὁ ἀμὴνς
 τοῦ Θεοῦ (6)· καὶ πάλιν· Ὡς πρόβατον ἐπὶ
 σφαγῆν ἤχθη. Ὅταν δὲ ἀμύνασθαι δέῃ καὶ καθ-
 ελεῖν τὴν δυναστείαν τὴν ἐπιφύομένην τῷ γένει τῶν
 C ἀνθρώπων, ἐκτεθριωμένην τινὰ καὶ ἀπηγριωμένην
 δύναμιν, τότε υἱὸς μονοκερώτων ὀνομάζεται. Ζῶον
 γάρ, ὡς ἐν τῷ Ἰῶβ μεμαθήκαμεν, ὁ μονόκερως (7)
 ἐστὶν ἀμαχον τὴν δύναμιν, ἀνυπότακτον τοῖς ἀνθρώ-
 ποις. Οὐ γὰρ δῆσεις αὐτὸν, φησὶν, ἰμάντι, οὐδὲ
 κοιμηθήσεται ἐπὶ γάτρης. Καὶ πολλὰ περὶ τοῦ
 ἐλευθεριάζειν τὸ ζῶον καὶ μὴ ὑπέκειν τοῖς ἀνθρώ-
 ποις ἐν ἐκείνῳ τῷ μέρει τῆς προφητείας εἰρηται.
 Καὶ παρατετήρηται, ὅτι ἐπ' ἀμφοτέρω κέρηται τῇ
 εἰκόνι τοῦ μονόκερωτος ἡ Γραφή· ποτὲ μὲν ἐπαινε-
 τῶς, ἄλλοτε δὲ διαβεβλημένως. Ῥῦσαι γάρ, φησὶν,
 ἐκ ῥομφαλας τὴν ψυχὴν μου, καὶ ἀπὸ κερῶτων
 μονοκερώτων τὴν ταπεινώσιν μου. Τὸν πολεμο-
 ποιὸν λαὸν διαβάλλον ταῦτά φησι παρὰ τὸν καιρὸν
 τοῦ πάθους ἐπαναστάνα αὐτῷ (8). Πάλιν δὲ, Ὑψω-
 θήσεται, φησὶν, ὡς μονοκέρωτος τὸ κέρασ μου.

⁷⁵ Psal. lxxix, 9. ⁷⁶ ibid. 11. ⁷⁷ Joan. xv, 5. ⁷⁸ Exod. xxxii, 4. ⁷⁹ Joan. vi, 33. ⁸⁰ Ephes. v, 2.
⁸¹ Joan. i 29. ⁸² Act. viii 32. Isa. lxxxvii 7. ⁸³ Job

xxxix, 10. ⁸⁴ Psal. xxi, 22. ⁸⁵ Psal. xci, 11.

(4) Editio Paris. Λιβάνου κέδροι ὀνομάζονται. Vox κέδροι deest in nostris undecimss. perinde atque in editione Basil. Et vero quid necesse sit vocem κέδροι hic apponi, non video. Nam ex se satis intelligitur, ac nullo negotio a quolibet suppleri potest. Aliquanto post Reg. secundus Χριστοῦ ἐπι-
 νοῦν.

(5) Sic editio Basil. cum plerisque mss. At editio Paris. ὑμεῖς δέ. Mox in Colbertinis secundo et quarto legitur Θεοῦ pro Χριστοῦ. Ibidem Reg. secundus ὑπελθόντες δὲ τῇ σκέπῃ.

(6) Colb. secundus ἀμὴνς τοῦ Θεοῦ ὁ αἴρων τῆν

ἀμαρτίαν τοῦ κόσμου. Haud ita longe duo mss. υἱὸς μονόκερωτος.

(7) Scriptor non ipsa Scripturæ verba retulit : ea si quispiam videre cupit, Jobum legat xxxix, 9 et 10. Aquila pro μονόκερωσ scripsit ῥινόκερωσ. Unde Vulgata, Nunquid volet rhinoceros servire tibi?... Nunquid alligabis rhinocerotam? Aliqua hoc loco redundare in editione Veneta monet vir doctissimus Duceus.

(8) In se. Hoc est, in Christum Dominum, de quo totus ille psalmus intelligendus est.

Ἔοικεν οὖν διὰ μὲν τὸ ἀμυντικὸν τοῦ ζώου ἐπὶ τὴν τῶν χειρῶν εἰκασίαν (9) πολλάκις παραλαμβάνεσθαι, διὰ δὲ τὸ ὑψικερῶν καὶ ἐλευθέρῳ πρὸς τὴν τοῦ βελτιόνοιο ἀγεσθαι εἰκασίαν. Καὶ ὅπως, ἐπειδὴ τὸ κέρασ ὑπὸ τῆς Γραφῆς ἀντὶ τῆς δόξης πολλαχοῦ παρειλημμένον ἔστιν εὐρεῖν, ὡς τὸ, Ὑψώσει κέρασ λαοῦ αὐτοῦ (10)· καὶ, Τὸ κέρασ αὐτοῦ ὑψωθήσεται ἐν δόξῃ· ἢ καὶ ἐπειδὴ τὸ κέρασ ἀντὶ δυνάμεωσ πολλὰκις παραλαμβάνεται· ὡς τὸ, Ὑπερασπιστής μου καὶ κέρασ σωτηρίας μου· Χριστὸς δὲ Θεοῦ δύναμις· διὰ τοῦτο ὡς ἐν ἔχων κέρασ, τουτέστι μίαν δύναμιν ἔχων τὴν τοῦ Πατρὸσ, μονόκερωσ προσηγόρευται.

6. Φωνὴ Κυρίου διακόπτοντοσ φλόγα πυρός. Διεκόπη μὲν καὶ κατὰ τὴν ἱστορίαν τῶν παιδῶν τῶν τριῶν ἐν τῇ Βαβυλωνίᾳ (11) ἢ φλόξ τοῦ πυρός, ὅτε ὑπερξεχύθη μὲν τεσσαρακονταενέα πήχεισ ἢ κάμινωσ, ἐνεπύριζε δὲ τοὺσ κύκλωσ πάντασ· διακοπεῖσα δὲ τῷ προστάγματι τοῦ Θεοῦ, πνεῦμα ἐδέξατο ἐν ἑαυτῇ, ἠδίστην ἀναπνοὴν καὶ ἀνάψυξιν, ὡσπερ ἐν σκιᾷ τινι φυτῶν, ἐν εἰρηνικῇ καταστάσει παρεχομένη τοῖσ παισίν. Ἐγένετο γάρ, φησίν, ὡσεὶ πνεῦμα δρόσου διασπρίζον (12). Καὶ θαυμαστότερόν γε πολλῷ πυρός φύσιν διακοπῆναι, ἢ καταδικαιεθῆναι τὴν Ἐρυθρὰν θάλασσαν εἰσ διαιρέσεισ. Ἄλλ' ὅμως ἡ φωνὴ τοῦ Κυρίου καὶ τὸ συνεχὲσ τῇ φύσει καὶ ἠνωμένον τοῦ πυρός διακόπτει. Καίτοι ἀτμητον καὶ ἀδιάρητον ἐπινοίαισ ἀνθρωπίναισ τὸ πῦρ εἶναι δοκεῖ, ἀλλ' ὅμως προστάγματι Κυρίου (13) διακόπτεται καὶ διστάται. Οἴμαι δὲ, ὅτι τὸ πῦρ τὸ ἠτοιμασμένον εἰσ κόλασιν τῷ διαβόλῳ καὶ τοῖσ ἀγγέλοισ αὐτοῦ διακόπτεται τῇ φωνῇ τοῦ Κυρίου· ἵνα, ἐπειδὴ δύο εἰσιν ἐν τῷ πυρὶ δυνάμεισ, ἡ τε καυστικὴ καὶ ἡ φωτιστικὴ (14), τὸ μὲν δριμύ καὶ κολαστικὸν τοῦ πυρός τοῖσ ἀξίοισ τῆσ καύσειωσ προσαπομείνη, τὸ δὲ φωτιστικὸν αὐτοῦ καὶ λαμπρόν τῇ φαιδρότητι τῶν εὐφραينوμένων ἀποκληρωθῇ. Φωνὴ οὖν Κυρίου διακόπτοντοσ φλόγα πυρός καὶ μερίζοντοσ, ὡσ ἀλαμπὲσ μὲν εἶναι τὸ πῦρ τῆσ κολάσειωσ, ἀκαυστον δὲ τὸ φῶσ τῆσ ἀναπαύσειωσ ἀπομείναι. Φωνὴ Κυρίου συσσειοτόσ ἐρημοσ. Ἐπ' εὐεργεσίᾳ τῆσ ἐρήμου ὁ συσσεισμός αὐτῇ παρὰ τοῦ Κυρίου οἰκονομεῖται, ἵνα, μεταβαλοῦσα ἀπὸ τοῦ ἐρημοσ εἶναι, γένηται γῆ κατοικομενή, καὶ ἀποθεμένη τὸ τῆσ ἀτεκνίασ οὐνεδοσ, τῆσ πολυπαιδίασ λάθῃ τὸν ἔπαινον (Πολλὰ γάρ τὰ τέκνα τῆσ ἐρήμου, μᾶλλον ἢ τῆσ ἐχούσεισ τὸν ἄνδρα), καὶ τῶν ὕδατων τοῦ πνεύματοσ πληρωθεῖσα, γένηται ἡ πρὸ τούτου ἐρημοσ εἰσ λίμνασ ὕδατων. Καὶ συσσεισει Κύριοσ τὴν ἐρημοσ Κάδησ. Οὐ πᾶσαν οὖν ἐρημοσ ὁ Κύριοσ συσσεισει (15), ἀλλὰ τὴν Κάδησ, τουτέστι, τὸν ἁγιασμόν· Κάδησ γάρ ἁγιασμός ἐρμηνεύεται. Φωνὴ Κυρίου καταρτιζομένη ἐλάφουσ. Οὐμίτιμα χρῆ τοῖσ προ-

cornu populi sui⁸⁶; et, *Cornu ejus exaltabitur in gloria*⁸⁷; aut etiam quia cornu pro virtute accipitur, ut est illud: *Protector meus, et cornu salutis meae*⁸⁸; Christus autem Dei virtus est⁸⁹; ideo unicornis appellatus est, tanquam qui unum habeat cornu, id est, unam cum Patre communem potentiam.

6. VERS. 7. *Vox Domini intercidentis flammam ignis.* Intercisa est quidem etiam ignis flamma Babylone, secundum trium puerorum historiam⁹⁰, quando caminus supra cubitos quadraginta novem effusus est, ac circumstantes omnes ambussit: e diverso, eadem Dei præcepto intercisa, in se ipsa auram recepit; respirationem jucundissimam, refrigerationemque pueris in tranquillo statu velut in aliquarborum umbra constitutis suppeditans, exhibensque. *Facta est enim*, inquit, *sicut spiritus toris sibilans*⁹¹. Et certe multo admirabilius est ignis naturam intercedi, quam mare Rubrum in partes dividi. Attamen Domini vox ignem suapte natura continuum ac sibi **121** coherentem intercedit. Quamquam igitur ignis consiliis humanis insecabilis ac individuus videtur esse, nihilominus tamen Domini jussu interceditur ac dividitur. Ignem autem, qui diabolo et angelis ejus in supplicium paratus est⁹², voce Domini intercedi reor: ut cum duæ sint in igne facultates, quarum una comburit, altera illustrat, ignis quidem asperitas, ac torquendi proprietates iis qui adustione digni sunt servetur: illius vero splendor et claritas ad hilaritatem eorum qui lætam ac beatam vitam acturi sunt, destinetur. Vox igitur Domini intercidentis, ac dividens flammam ignis, adeo ut supplicii quidem ignis obscurus sit, lux vero quietis, vi careat comburendi. VERS. 8. *Vox Domini concutientis desertum.* Concussio illa a Domino dispensatur deserto in loco beneficii, ut ipsum jam permutatum ex deserto fiat terra habitata, et, depositio sterilitatis probro, multæ fecunditatis laudem accipiat. (*Multi enim filii desertæ, magis quam ejus quæ habet virum*⁹³), et id quod antea desertum erat, postea aquis spiritus confertum, in stagna aquarum fiat. *Et commovebit Dominus desertum Cades.* Itaque desertum omne non commovebit Dominus, sed desertum Cades, hoc est, sanctificationem: Cades enim est, si quis interpretetur, *sanctificatio*. VERS. 9. *Vox Domini*

⁸⁶ Psal. CXLVIII. 14. ⁸⁷ Psal. CXI. 9. ⁸⁸ Psal. XVII. 3. ⁸⁹ I Cor. I. 24. ⁹⁰ Dan. III. 47. ⁹¹ ibid. 50. ⁹² Matth. XXV. 41. ⁹³ Isa. LIV. 4.

(9) Reg. secundus ἐπὶ τῶν χειρῶν εἰκασία.

(10) Totum illud, παρειλημμένον ἔστιν εὐρεῖν, ὡς τὸ, Ὑψώσει κέρασ λαοῦ αὐτοῦ, in nostris undecim mss. desideratur. Videre est hoc loco in mss. et alias parvi momenti variationes, quas referre ut inuisile, ita fuerit molestum.

(11) Colbertini secundus et quartus ἐν τῇ Βαβυλώνι. Mox editi ὑπερξεχύθη. At major pars ὑπερξεχύθη.

(12) Illa, Ἐγένετο γάρ, φησίν, ὡσεὶ πνεῦμα δρόσου διασπρίζον, sic vertierat Tilmannius: *Facta est, inquam, flamma veluti spiritus toris suavi spirans si-*

bilo. Sed ægre fert Dncæus Tilmannum de suo vocem flamma addidisse: Combustius vero additam eam fuisse ad mentem Basilii affirmat. Plura qui volet, scriptoris utriusque notas legere poterit.

(13) Colb. quartus προστάγματι Θεοῦ.

(14) Sic editi et tres mss. At sex alii mss. φωτίζουσα pro φωτιστικῇ. Paulo post mss. octo ὁ συσσεισμός. Editi ὁ σεισμός.

(15) Sic multi mss. At editi cum quibusdam mss. συσσειει. Statim ubi legitur in editis et in nostris mss. καταρτιζομένη, editum invenimus apud LXX καταρτιζομένην.

præparans cervos. Quæ de præparatione cervorum per vocem Domini facta dicuntur, etiam eodem modo quo priora explicanda sunt. Quoniam igitur cervus ita a natura comparatus est, ut nullam a serpentibus accipiat noxam: imo vero, ut aiunt ii qui hæc observavere, viperæ esus vim ejus purgandi habeat, et quoniam venenata omnia animalia cum malis et adversis virtutibus comparantur, cum Dominus dicat: *Dedi vobis potestatem calcandi supra serpentes, et scorpiones, et super omnem virtutem inimici*⁹⁶; et cum rursus psalmus Prophete promittat: *Super aspidem et basilicum ambulabis*⁹⁷; necesse est ut cum romem cervi in Scriptura audimus, sermonem ad meliorem similitudinem trahamus. Nam *Montes excelsi cervis*⁹⁸; item: *Desiderat cervus ad fontes aquarum*⁹⁹. Proinde cum et justus omnis in altissimis commoretur, *Juxta scopum persequens ad brachium supernæ vocationis*⁹⁸, etiam ad poculentos fontes accurrit, theologiæ principia prima requirens. Trahit autem cervus oris sui respiratione venenata animalia litantia, eaque vi spiritus sui e latibulis educit. Quemadmodum igitur sanctus aquila dicitur, quod sublimia petat, et plurimum a terra distet; et quemadmodum dicitur ovis ob mansuetudinem et rerum suarum communicationem; et aries ob imperium; et columba propter innocentiam: ita quoque dicitur cervus ob eam quam habet adversus prava repugnantiam. Ideo et Salomon ait: *Cervus amicitie, et pullus tuarum gratiarum confabuletur tecum*⁹⁹. Nos autem docet memoratos cervos ad theologiæ doctrinam esse idoneos.

7. **122** *Vox Domini præparans cervos.* Cum igitur quempiam Dei hominem perfectum et absolutum viderimus, utilitatem ex ejus congressu queramus. Nam cervo præsentem serpentium fugatorem malitia omnis. Non enim hujus animalis odorem virulenta animantia perferunt, ut quæ vel ad cornuum cervinorum sullitum secedant. *Et revelabit condensa.* Primum vox Domini præparat cervos: deinde revelat condensa loca, videlicet consita, atque agresti ac infructuosa materia condensata; in quæ loca animalia venenata maxime recipere solent. Quoniam igitur per præparationem a Domino factam jam absolutus cervus est, qui ei assimilatur justus revelat condensa, ut vitæ nostræ corruptiores nudi et expediti objiciantur. Et quia *Lignum omne, quod non facit fructum bonum, exci-*

⁹⁶ Luc. 1, 19. ⁹⁷ Psal. xc, 13. ⁹⁸ Psal. ciii, 18.

(16) Ita Regii secundus et quartus cum Colbertino sexto. Editi cum aliquibus mss. αποδοῦναι. Subinde Coll. 2 τοιαύτης ἑλαφς, non diverso sensu.

(17) Notat Ducrus simile quiddam de cervis apud Plinium narrari, et apud Ælianum.

(18) Ita quinque mss. cum editione Basileensi. Editio Paris. παραλαμβάνεται. Infra illud, πάλιν, deest in duobus mss. Subinde Reg. secundus ἀκούσωμεν.

(19) Colbertini secundus et quartus ἐπὶ τὸ ἄνω βραχίον. Ibidem vox ἀρχάς a typographo ommissa fuerat in editione Paris.

ἀγοῦσιν ἀποδοθῆναι (16) καὶ τὰ περὶ τοῦ καταρτισμοῦ τῶν ἐλάφων, ὃν ἡ φωνὴ τοῦ Κυρίου ἐνεργεῖ. Ἐπεὶ τοίνυν ἡ ἑλαφος τοιαύτης ἔτυχε τῆς κατασκευῆς ὡς κρεῖττων (17) εἶναι τῆς ἐκ τῶν ἕρπετων βλάβης, ἀλλὰ καὶ καθαρτῆριον αὐτῇ ἐστίν, ὡς φασιν οἱ τὰ τοιαῦτα τετραρηχότες, τὸ τῆς ἐχθρῆς βρώμα, πάντα δὲ τὰ ἰοδόλα πρὸς τὴν τῶν πονηρῶν καὶ ἀντικειμένων δυνάμεων εἰκόνα λαμβάνεται (18) (τοῦ Κυρίου λέγοντος· *Δέδωκα ὑμῖν τὴν ἐξουσίαν κατεῖν ἐπάνω ὄψεων, καὶ σκοπέων, καὶ ἐπὶ πᾶσαν τὴν δύναμιν τοῦ ἐχθροῦ*· καὶ τοῦ ψαλμοῦ πάλιν ἐπαγγελλομένου τῷ προφήτῃ, *ὅτι Ἐπὶ ἀσπίδα καὶ βασίλισκον ἐπιθήσει*)· ἀνάγκη, ὅταν ἐλάφου ὄνομα ἀκούωμεν ἐν τῇ Γραφῇ, πρὸς τὴν βελτίονα εἰκόνα τὸν λόγον ἔλκειν. Ὅρη γὰρ τὰ ὑψηλὰ ταῖς ἐλάφοις· καὶ *Ἐπιποθεὶ ἡ ἑλαφος ἐπὶ τὰς πηγὰς τῶν ὑδάτων*. Ἐπεὶ οὖν καὶ πᾶς δίκαιος ἐν ὑψηλοῖς ἔχει τὴν διατριβὴν, *Κατὰ σκοπὸν διώκων ἐπὶ τὸ βραβεῖον* (19) τῆς ἀνω κλήσεως, καὶ πρὸς τὰς ποτίμους πηγὰς ἀνατρέχει, τὰς πρώτας ἀρχὰς τῆς θεολογίας ἀναζητῶν. Ἐλκει δὲ ἡ ἑλαφος τῇ ἀναπνοῇ τοῦ στόματος τὰ φωλεύοντα τῶν ἰοδόλων, καὶ ἀπὸ τῶν καταδύσεων ἐξάγει τῇ βίβῃ τοῦ πνεύματος. Ὅσπερ οὖν ἀετὸς (20) λέγεται ὁ ἄγιος διὰ τὸ μετεωροπόρον, καὶ διὰ τὸ διερχόμενον ἀπὸ γῆς ἐπὶ πλείον· καὶ ὡς πρόβατον διὰ τὸ ἡμερον καὶ μεταδοτικὸν ὧν ἔχει· καὶ κριὸς διὰ τὸ ἡγεμονικόν· καὶ περισσευρὰ διὰ τὸ ἀκακόν· οὕτω καὶ ἑλαφος διὰ τὴν πρὸς τὰ πονηρὰ ἐναντίωσιν. Διὸ καὶ ὁ Σολομών φησιν· *Ἐλαφος φιλλας, καὶ πῶλος σῶν χαρίτων ὁμιλεῖτω σοι*· διδάσκων ἡμᾶς τοὺς προειρημένους ἐλάφους ἐπιτηδεῖους εἶναι πρὸς θεολογίας διδασκαλίαν.

7. *Φωνὴ Κυρίου καταρτιζομένη ἐλάφους.* Ὅταν οὖν ἴδωμέν τινα ἄνθρωπον Θεοῦ τέλειον καὶ κατηρτισμένον, τὴν ἀπὸ τῆς ὁμιλίας αὐτοῦ ὠφέλειαν μεταδύσκωμεν. Ὅπου γὰρ ἐλάφου παρουσία, φυγαδεύεται πᾶσα τῶν ἕρπετων ἡ κακία. Ὅ γὰρ φέρει τὴν ὁσμὴν τοῦ ζώου τὰ ἰοδόλα, ὅπου γε καὶ τοῖς κέρασιν αὐτῶν ὑποθυμωμένοις ὑποχωρεῖ. *Καὶ ἀποκαλύψει δρυμούς* (21). Πρῶτον ἡ φωνὴ τοῦ Κυρίου καταρτίζεται τὰς ἐλάφους· ἔπειτα ἀποκαλύπτει δρυμούς, τοὺς συμφύτους καὶ ἀπὸ ἀγρίας καὶ ἀκάρπου ὕλης πεπυκνωμένους τόπους, οἱς μάλιστα προσφεύγειν τὰ ἰοδόλα πέφυκεν. Ἐπεὶ οὖν ἤδη τετελείωται διὰ τὸν παρὰ τοῦ Κυρίου γεγόμενον καταρτισμὸν ἡ ἑλαφος, ὁ ταύτῃ ὁμοιούμενος δίκαιος ἀποκαλύπτει τοὺς δρυμούς, ἵνα γυμνοὶ καὶ ἔτοιμοι παραδωθῶσιν οἱ φαρτικοὶ τῆς ζωῆς ἡμῶν. Καὶ ἐπειδὴ *Πᾶν ξύλον μὴ ποιῶν*

⁹⁷ Psal. cxii, 2. ⁹⁸ Philipp. iii, 14. ⁹⁹ Prov. v, 19.

(20) In duobus mss. legitur ὡσπερ γὰρ αἰετὸς. Statim tres mss. διερχόμενον. Alii ἢ ss. cum editis διερχόμενον. Paulo post Collb. quartus habet σοφίας πρὸ φιλλίας.

(21) Hunc locum legit Augustinus ita ut vertimus. Vulgata, *Et revelabit condensa.* Paulo post ubi legitur in multis mss. et in editis συμφύτους, habetur in Catena Corderiana ἀσυμφύτους, sine ordine comita. Etsi autem scriptura plane diversa est, sensus tamen eodem redit. Quod enim a natura sine arte producitur, id promiscue et sine ordine nasci solet.

καρπὸν καλὸν ἐκκόπτεται ὑπὸ τῆς ἀέθνης, καὶ εἰς πῦρ βάλλεται, ἀναγκαιῶς οἱ ὄρυμοι ἀνακαθαίρονται, αἱ ὑλόθειες ψυγαί, ἐν αἷς, ὡσπερ τινὰ θηρία, τὰ ποικίλα πάθη τῶν ἀμαρτιῶν ἐμφυτεύει, ὑπὸ τοῦ λόγου, ὃς ἐστὶ τομώτερος ὑπὲρ πᾶσαν μάχαιραν ὀστομον. Ἐπεὶ δὲ πολλοὶ (22) τῶν ἀνθρώπων, πεφορτισμένοι ταῖς βιωτικαῖς μερίμναις, οἷόν τινα γῆν ἀκανθοφόρον τὰς ἑαυτῶν ψυχὰς ἔχουσι, καὶ οὐκ ἐπίσιν αὐτὰς εἰς τὴν τοῦ λόγου καρποφορίαν ἐντρέφεσθαι, ἀποκαλύπτει ὁ Κύριος τοὺς ὄρυμους, τουτέστι, τὸ ἀχηρὸν καὶ ἀπρεπὲς καὶ βλαβερὸν τῶν ἐν τῷ βίῳ τούτῳ φροντιδίων, ἵνα, τρανωθέντος τοῦ περὶ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ τόπου, μὴ ἔχουσιν οἱ ἄνθρωποι ὑπὸ ἀμαθίας τὰς περὶ τῶν πραγμάτων κρίσεις ἐνγυλιζόμενας. Πολλοὶ γάρ τὰ μὲν ἀγαθὰ, ὅταν ἐπίπονα ἦ, κακὰ νομίζουσι· τὰ δὲ κακὰ διὰ τὴν προσούσαν αὐτοῖς ἡλόντην ὡς ἀγαθὰ μεταδιώκουσι· καὶ ἀμύθητος (23) ἐν ἀνθρώποις ἡ περὶ τὰ τοιαῦτα πλάνη. Ἔστι μὲν οὖν τῆς τῶν ἀγαθῶν φύσεως ξύλα καρποφόρα καὶ πᾶσαι κέδροι, ἃ καὶ πρὸς τὸν αἶνον παραλαμβάνεται· τῶν δὲ κακῶν οἱ ὄρυμοι, οἷς, ὑπὲρ τοῦ μὴ ἀπατηθῆναι τοὺς νομίζοντας εὐρήσειν τινὰ καρπὸν χρήσιμον ἐν αὐτοῖς, ἀποκαλύπτει καὶ φανεροὶ ἡ τοῦ Θεοῦ φωνή. Καὶ ἐν τῷ ναῷ αὐτοῦ πᾶς τις λέγει δόξαν. Ἀκουέτωσαν τῶν ῥημάτων τοῦ ψαλμοῦ, καὶ ἐντραπήτωσαν οἱ τοῖς μακροῖς λόγοις ἑαυτοὺς ἐπιτιδόντες. Τί φησιν ὁ ψαλμὸς; Ὁ ἐν τῷ ναῷ τοῦ Θεοῦ γενόμενος οὐ κακολογίαν, οὐ ματαιότητα, οὐκ αἰσχροῶν πραγμάτων γέμοντα ῥήματα ἀπαγγέλλει, ἀλλ' ἐν τῷ ναῷ αὐτοῦ πᾶς τις λέγει δόξαν. Ἐστὶ κασιν (24) οἱ ἀπογραφόμενοι τὰ ῥήματα ἅγιοι ἄγγελοι· πάρεστιν ὁ Κύριος τὰς διαθέσεις τῶν εἰσιόντων ἐπισκοπῶν. Ἡ προσευχὴ ἐκάστου πεφανέρωται Θεῷ· τίς ἐκ διαθέσεως, τίς ἐπιστημονῶς ἐπιζητεῖ τὰ ἐπουρανια· τίς ἀφωσιωμένως ἄχρους τοῖς χεῖλεσι τὰ ῥήματα φθεγγεται, ἡ δὲ καρδία αὐτοῦ πόθῳ ἀπέχει ἀπὸ Θεοῦ. Κἂν εὐχεται, ὑγίειν σαρκὸς, καὶ σωματικὸν πλῆθος, καὶ δόξαν ἀνθρωπίνην ἐπιζητεῖ. Δεῖ δὲ οὐδὲν τούτων, ὡς ὁ λόγος διδάσκει, ἀλλ' ἐν τῷ ναῷ αὐτοῦ πᾶς τις λέγει δόξαν. Οἱ οὐρανοὶ διηγούνται δόξαν Θεοῦ. Ἄγγελοι· ἔργον δοξολογεῖν Θεόν (25). Πᾶση τῇ στρατιᾷ τῶν ἐπουρανίων ἐν τούτῳ ἔργον, δόξαν ἀναπέμπειν τῷ κτίσαντι. Ἡ κτίσις πᾶσα, ἡ τε σιωπῶσα, καὶ ἡ φθεγγομένη, ἡ τε ὑπερκόσμιος, ἡ τε περιγίαιος δοξάζει τὸν κτίσαντα. Ἄνθρωποι δὲ ἔλασιν οἱ, καταλιπόντες τοὺς οἴκους καὶ ἐπὶ τὸν ναὸν συνδραμόντες, ὡς δὴ τι ἑαυτοὺς ὠφελήσαντες, οὐκ ὑπέχουσι τὰς ἀκούσας λόγους Θεοῦ, οὐ λαμβάνουσιν εἰσθησιν τῆς ἑαυτῶν φύσεως, οὐ λυποῦνται προληφθέντες ὑπὸ (26) τῆς ἀμαρτίας· οὐ λυποῦνται εἰς

A ditur securi, et in ignem conjicitur ¹, necessatio condensæ silvæ, ipsæ videlicet animæ silvestres, in quibus variæ peccatorum affectiones, velut quedam feræ, latitant, ab eo sermone, qui quovis gladio utriusque incidente penetrantior est ², repurgantur. Sed cum multi homines vitæ curis aggravati, animas suas quasi spiniferam quamdam terram habeant, nec sinant eas ad ferendum divini sermonis fructum educari, revelat Dominus condensam, hoc est, curarum in hac vita existentium deformitatem et fœditatem et incommodum : ut loco boni ac mali detecto, non perverse de rebus judicent homines præ incitia. Multi enim bona, quando laboriosa et difficilia sunt, mala existimant : mala vero ob insitam sibi voluptatem, ut bona consecantur ; atque hominum errorem inde proficiscentem perdifficile est dicere. Pertinent igitur ad bonorum naturam fructifera ligna ac cedri omnes, quæ etiam ad laudem accipiuntur : ad malorum vero naturam condensæ : quæ, ne decipiantur qui utilem aliquem fructum in eis inventuros se putant, revelat, ac detegit Dei vox. *Et in templo ejus omnes dicent gloriam.* Audiant hæc psalmi verba ac reverentur, qui prolixos habent sermones. Quid dicit psalmus ? Qui in templo Dei est, non convicia, non res vanas, non verba obscenis rebus referta profert, sed in templo ejus quisque dicit gloriam. Astant sancti angeli, qui hæc verba describant : adest Dominus, qui animum ingredientium intuetur. Preces iniuscujusque manifestæ Deo sunt ; quis ex affectu, quis scite exquirat cœlestia ; quis perfunctorie et extremis labris verba pronuntiet, cor vero ipsius procul a Deo sit. Quod si orat, carnis sanitatem, opesque corporeas et humanam gloriam effagitat. Horum autem nihil petendum est, ut Scriptura docet : sed in templo ejus unusquisque dicit gloriam. *Cæli enarrant gloriam Dei* ³. Deum gloria afficere angelorum munus est. Hoc unum est totius cœlestis exercitus officium, referre Creatori gloriam. Creatura omnis, tum silens, tum loquens, tum cœlestis, tum terrena, dat gloriam Conditori. Miserabiles vero homines, postquam ædibus suis relictis ad templum concurrerunt, quasi quidpiam **123** consecuturi emolumenti, tamen Dei verbis aures non præbent, suam ipsorum naturam non sentiunt : præoccupati peccato, non affliguntur ; non mœrent dum reminiscuntur peccatorum ; non timent judicium ; sed arridentes, et inter se jungentes dexteras, precatationis domum in locum immodicæ loquacitatis vertunt, aspernati psalmum declarantem ac di-

¹ Matth. iii, 10. ² Hebr. iv, 12. ³ Psal. xviii, 2.

(22) Reg. secundus ἐπεὶ τὸ πολλοί. Mox Reg. secundus, quartus et sextus cum editione Basil. γῆν ἀκανθοφόρον, *terram spinas ferentem*, bene. Editio Paris. ἀκανθοφόρον. Nec ita multo post editio Paris. ἐκτρέφεσθαι. At sex mss. ἐντρέφεσθαι.
 (23) Editio Paris. et Reg. quartus καὶ ἀμύθητος ἐστίν. Illud, ἐστίν, deest in aliis sex mss. Ibidem tres mss. περὶ ταῦτα πλάνη. Statim editio Paris. ἑαυτοὺς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἐπιτιδόντες· sed illud, ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, in nostris undecim mss. non invenitur,

nec mirum, cum satis ex se suppleri possit.
 (24) Editio Paris. ἐστήκασιν γάρ. Deest particula γάρ in multis mss. Neque vero dubito quin melius absit, cum hoc loco superflua esse videatur.
 (25) Reg. secundus δοξολογεῖν Θεῷ.
 (26) Rursus Reg. secundus οὐ λυποῦνται προληφθέντες ὑπὸ. Reg. quartus προληφθέντες. Multi mss. προληφθέντες. Mox Reg. tertius ἀφικόμενοι. Infra Reg. secundus ναῷ αὐτοῦ πᾶς, nec aliter legitur apud LXX.

centem : *In templo ejus unusquisque dicit gloriam.* A Tu vero non modo non loqueris; sed alteri etiam es impedimento, qui eum tibi reddas attentum, atque per tuum tumultum sonum majorem edas quam Spiritus doctrina. Cave ne quando abeas, una cum iis qui impia et contumeliosa verba in Dei nomen evomunt, condemnatus, cum debuisses mercedem pro rerum divinarum celebratione recipere. Habes psalmum, habes prophetiam, præcepta evangelica, apostolorum prædicationes. Lingua psallat, mens eorum, quæ dicta sunt, scrutetur intelligentiam : ut psallas spiritu, psallas item et mente ⁴. Deus enim minime indiget gloria : sed te vult esse dignum, qui gloriam consequare. Quapropter *Quod seminat homo, hoc et metet* ⁵. Semina glorificationem, ut coronas honoresque et laudes in regno cælorum metas. Hæc non abs re per digressionem dicta sunt in hunc locum : *In templo ejus unusquisque dicit gloriam*, quod sunt qui loquendi finem in Dei templo nunquam faciunt, ac inutiliter ingreditur. Utinam inutiliter, non cum detrimento.

8. VERS. 10. *Dominus diluvium inhabitare faciet.* Diluvium inundatio aquæ est, quidquid subest contegentis, et quidquid prius sordescerat expurgantis. Baptismi itaque gratiam diluvium nominat, aleo ut anima peccatis abluta, et veteri homine expurgata, fiat deinceps idonea, quæ in Spiritu habitatio sit Dei. Porro quæ etiam dicta sunt in psalmo tricesimo primo, cum his concinunt. Postquam enim dixit : *Injustitiam meam cognitam feci, et peccatum meum non abscondi*; item illud : *Pro hac orabit ad te omnis sanctus*, subjunxit : *Verumtamen in diluvio aquarum multarum ad eum non appropinquabunt* ⁶. Non enim peccata appropinquabunt ei, qui per aquam et Spiritum baptisma remissionis delictorum receperit. Sed et in Michææ prophetia quiddam his affine invenitur : *Quia volens misericordiam est, revertetur et miserebitur nostri : demerget peccata nostra, et projicientur in profunda maris* ⁷. *Et sedebit Dominus rex in æternum.* Animæ ex diluvio splendenti insidens Deus, eam sibi veluti thronum efficit. VERS. 11. *Dominus virtutem populo suo dabit; Dominus benedicet populo suo in pace.* A populo quidem peccatore robustum et robustam auferet Dominus ⁸ : justitiam vero facienti robur confert. Nam *Omni habenti dabitur* ⁹. Cæterum qui ad perficienda bona opera corroboratus est, is sit dignus Dei benedictione. Pax autem

μνήμην τῶν ἁμαρτιῶν ἀφικνούμενοι, οὐ τρέμουσι τὴν χρίσιν· ἀλλὰ μειδιῶντες, καὶ τὰς δεξιὰς ἀλλήλοις ἐμβάλλοντες, τόπον μακρολογίας τὸν οἶκον ποιούνται τῆς προσευχῆς, παρακοῦντες τοῦ ψαλμοῦ τοῦ διαμαρτυρομένου καὶ λέγοντος, ὅτι· Ἐν τῷ ναῷ τοῦ Θεοῦ πᾶς τις λέγει δόξαν. Σὺ δὲ οὐ μόνον οὐ λέγεις, ἀλλὰ καὶ ἐτέρῳ ἐμπόδιον (27) γίνῃ ἐπιστρέφων πρὸς ἑαυτὸν, καὶ τῷ ἰδίῳ θορύβῳ ὑπερηγῶν τὴν διδασκαλίαν τοῦ Πνεύματος. Ὅρα μὴ ποτε ἀπέλθῃς, ἀντὶ τοῦ μισθὸν λαβεῖν ἐπὶ δοξολογίᾳ, τοῖς τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ βλασφημοῦσι συγκαταδικασθεῖς. Ψαλμὸν ἔχεις, προφητείαν ἔχεις, εὐαγγελικὰ παραγγέλματα, τὰ τῶν ἀποστόλων κηρύγματα. Ἡ γλῶσσα ψαλλέτω, ὁ νοῦς ἐρευνάτω τὴν διάνοιαν τῶν εἰρημένων, ἵνα ψάλλῃς τῷ πνεύματι, ψάλλῃς δὲ καὶ εἰς νοῦν. Μὴ γὰρ δόξης ἐπιδέεται ὁ Θεός, ἀλλὰ σε βούλεται ἄξιον εἶναι τοῦ δοξασθῆναι. Διάτι· Ὁ σπεῖρει ἄνθρωπος, τοῦτο καὶ θερίσει. Σπείρον δοξολογίαν, ἵνα θερίσῃς στεφάνους καὶ τιμᾶς καὶ ἐπαίνους ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν. Ταῦτα οὐκ ἀχρήστως ἐν παρεκδόσει εἴρηται εἰς τὸ, Ἐν τῷ ναῷ αὐτοῦ πᾶς τις λέγει δόξαν, διὰ τὸ τοὺς ἐν τῷ ναῷ τοῦ Θεοῦ ἀπαυστα (28) γλωσσαλοῦντας καὶ ἀνωφελῶς εἰσιόντας· εἴθε δὲ ἀνωφελῶς καὶ μὴ ἐπιθλαβῶς.

8. Κύριος τὸν κατακλυσμὸν κατοικεῖ (29). Κατακλυσμὸς ὕδατος ἐστὶν ἐπίκλυσις ἐξαφανίζοντος πᾶν τὸ ὑποκείμενον, καὶ καθαρίζοντος ἅπαν τὸ προῆρπυμένον. Τὴν οὖν τοῦ βαπτίσματος χάριν κατακλυσμὸν ἀνομάζει, ὥστε τὴν ἀποπλυναμένην τὰ ἁμαρτίματα ψυχὴν, καὶ ἀποκαθραμμένην τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον, ἐπιτιθεῖν εἶναι λοιπὸν πρὸς κατοικητήριον τοῦ Θεοῦ ἐν Πνεύματι. Συνάδει δὲ τοῖσι καὶ τὰ ἐν τῷ τριακοστῷ πρώτῳ ψαλμῷ εἰρημένα. Μετὰ γὰρ τὸ εἰπεῖν, ὅτι *τὴν ἀνομίαν μου ἐγνώρισα, καὶ τὴν ἁμαρτίαν μου οὐκ ἐκάλυψα*· καὶ τὸ, ὅτι *ὑπὲρ αὐτῆς (50) προσεύξεται πρὸς σὲ πᾶς δσιος*· ἐπήγαγε· *Πλὴν ἐν κατακλυσμῷ ὑδάτων πολλῶν πρὸς αὐτὸν οὐκ ἔγρουσιν*. Οὐ γὰρ ἐγγιούσιν αἱ ἁμαρτίαι τῷ λαβόντι τὸ βάπτισμα τῆς ἀφέσεως τῶν παραπτωμάτων διὰ τοῦ ὕδατος καὶ τοῦ Πνεύματος. Συγγενὲς δὲ τοῦσι καὶ ἐν τῇ προφητείᾳ Μιχαίου εὑρηται· Ὅτι θελητῆς ἐλέους ἐστίν, ἐπιστρέψει καὶ ἐλεήσει ἡμᾶς· καταδύσει τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν, καὶ ἀποβρίσσει εἰς τὰ βάθη τῆς θαλάσσης. Καὶ καθιεῖται Κύριος βασιλεὺς εἰς τὸν αἰῶνα. Τῇ λαμπύρῃ ψυχῇ ἀπὸ τοῦ κατακλυμοῦ ἐνιδρυθεὶς (31) ὁ Θεός, οἶονεὶ θρόνον αὐτὴν ἑαυτῷ ἀπεργάζεται. Κύριος ἰσχύει τῷ λαῷ αὐτοῦ δώσει· Κύριος εὐλογήσει τὸν λαὸν αὐτοῦ ἐν εἰρήνῃ. Ἀπὸ μὲν τοῦ ἁμαρτωλοῦ λαοῦ ἀφελεῖ Κύριος ἰσχύον-

⁴ 1 Cor. xiv, 15. ⁵ Gal. vi, 7. ⁶ Psal. xxxi, 5, 6.

(27) Reg. tertius ἐτέρῳ ἐμπόρῳ ἐμπόδιον. Quid autem illud, ἐμπόρῳ, hoc loco sibi velit, non video.

(28) Colb. secundus ἀπαύστως.

(29) Sic editio Basil. et Oliv. cum nostris decem mss., nec aliter editum fuit apud LXX. Editio vero Paris. et unus aut alter ms. enostris κατοικεῖ quam lectionem quoque, teste Nobilio, mentur et alii quidam libri. Certe ex Hebræo vertit Hieronymus, Dominus diluvium inhabitat. Hieronymum secutus

est Augustinus. Aliquanto post Reg. tertius ἐρρπυμένον.

(30) Reg. secundus καὶ ὅτι ὑπὲρ ταύτης. Nec ita multo post Colb. quartus ἀφέσεως τῶν ἁμαρτιῶν καὶ τῶν παραπτωμάτων. Subinde mss. duo habent εἴρηται pro εὑρηται.

(31) Reg. secundus ἐνιδρυθεὶς. Mox mss. duo ἑαυτοῦ Haud longe Reg. secundus ἀφελεῖται.

τα καὶ ἰσχύουσαν, τῷ δὲ δικαιοπραγοῦντι (32) διδω-
σιν ἰσχύον. Διότι τῷ ἔχοντι παντὶ δοθήσεται. Ἐν-
δυναμωθείς δὲ πρὸς τὴν τῶν ἀγαθῶν ἔργων ἐνέργειαν,
ἄξιος γίνεται τῆς ἀπὸ τοῦ Θεοῦ εὐλογίας. Ἔοικε δὲ
τελειοτάτη τῶν εὐλογιῶν εἶναι ἡ εἰρήνη, εὐστάθειά
τις οὕσα τοῦ ἡγεμονικοῦ· ὥστε τὸν εἰρηνικὸν ἄνδρα
ἐν τῷ κατεστάθαι τὰ ἦθη χαρακτηρίζεσθαι· τὸν δὲ
πολεμούμενον ὑπὸ τῶν παθῶν μήπω τῆς ἀπὸ Θεοῦ
εἰρήνης μετεσχηκένας, ἣν ὁ Κύριος ἔδωκε τοῖς ἐαυ-
τοῦ μαθηταῖς, ἦτις, ὑπερέχουσα πάντα νοῦν, φρου-
ρήσει τὰς ψυχὰς τῶν ἀξίων. Ταύτην καὶ ὁ Ἀπόστολος
ἐπεύχεται ταῖς Ἐκκλησίαις, λέγων· *Χάρις ὑμῖν καὶ
εἰρήνη πλῆθυνθεῖη*. Γένοιτο οὖν ἡμῖν καλῶς ἀγωνι-
σαμένοις, καὶ τὸ φρόνημα τῆς σαρκὸς καταστρεψαμέ-
νοις, ὃ ἐστὶν ἔχθρα εἰς Θεόν, ἐν γαληνιώσει καὶ ἀκύ-
μονι καταστάσει τῆς ψυχῆς γενομένης, εἰρήνης ἡμᾶς
υἱοὺς χρηματίζειν, καὶ τῆς εὐλογίας τοῦ Θεοῦ μετα-
σχεῖν ἐν εἰρήνῃ, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν,
ἧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶ-
νας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

A quæ mentis est firmitas **124** quædam atque con-
stantia, benedictionum perfectissima esse videtur;
quare pacifici viri character in compositis ac se-
datis moribus situs est: contra, qui a cupiditatibus
oppugnatur, nondum pacis Dei particeps est, quam
pacem discipulis suis Dominus dedit, quæ cum in-
tellectum omnem superet¹⁰, eorum, qui digni sunt,
animas tuebitur. Hanc apostolus Ecclesiis appreca-
tur, dicens: *Gratia vobis et pax multiplicetur*¹¹.
Utinam igitur postquam strenue certaverimus, ac
carnis affectum qui inimicitia adversus Deum
est, in servitium redegerimus, anima in tranquil-
litate ac quieto statu constituta, filii pacis appelle-
mur, atque in pace flamus benedictionis Dei par-
ticipes: in Christo Jesu Domino nostro, cui gloria
B et imperium, nunc et semper, et in sæcula sæculo-
rum. Amen.

ἧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶ-
νας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

ΕΙΣ ΤΟΝ ΚΘ΄ ΨΑΛΜΟΝ.

*Ψαλμὸς ᾠδῆς τοῦ ἔγκαινισμοῦ τοῦ οἴκου
Δαβὶδ (33).*

1. Ψαλτήριον μὲν τροπικῶς, καὶ ὄργανον ἡρμο-
σμένον μουσικῶς εἰς ὕμνους τοῦ Θεοῦ ἡμῶν, ἡ τοῦ
σώματός ἐστι κατασκευῆ· ψαλμὸς δὲ αἱ διὰ τοῦ σώ-
ματος πράξεις, αἱ εἰς δόξαν Θεοῦ ἀποδιδόμεναι, ὅταν
ὑπὸ τοῦ λόγου ἡρμοσμένου μηδὲν ἐκμελὲς ἀποτελῶ-
μεν ἐν τοῖς κινήμασιν. ᾠδὴ δὲ ἐστὶν, ὅσα θεωρίας
ἔχεται ὑψηλῆς (34) καὶ θεολογίας. Ὅσα δὲ ἐστὶν, ὅσα
C λόγους ἐστὶ μουσικὸς, ὅταν εὐρύθμως κατὰ τοὺς ἁρ-
μονικῶς λόγους πρὸς τὸ ὄργανον κρούηται· ᾠδὴ δὲ
φωνὴ ἐμμελὲς ἀποδιδόμενη ἑναρμονικῶς, χωρὶς τῆς
συνηχίσεως τοῦ ὄργανου. Ἐνταῦθα τοῖνον, ἐπειδὴ
ἐπιγράφεται, *Ψαλμὸς ᾠδῆς*, ἡγοῦμεθα τὴν ἀκό-
λουθον πρᾶξιν τῇ θεωρίᾳ τὸν λόγον ἀνίσσεσθαι. Οὗ-
τος δὲ ὁ ψαλμὸς τῆς ᾠδῆς, κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν, τοῦ
ἐγκαινισμοῦ τοῦ οἴκου περιέχει τινὰς λόγους. Καὶ
ἔοικε κατὰ μὲν τὸ σωματικόν, ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ
Σολομῶντος, ἀνεγερθέντος (35) τοῦ περιβοήτου ναοῦ,
ὁ λόγος διεξοδεύεσθαι, πρὸς τὸ ψαλτήριον μελωδού-
μενος· κατὰ δὲ τὸ νοητὸν, τὴν ἐνσωμάτωσιν τοῦ Θεοῦ
Λόγου σημαίνειν (36), καὶ τὸν ἐγκαινισμὸν τοῦ και-
νῶς καὶ παραδόξως αὐτοῦ κατασκευασθέντος οἴκου,

¹⁰ Philipp. iv, 7. ¹¹ I Petr. i, 2.

(32) Ubi legitur in editis δικαιοπραγοῦντι, scri-
bitur in Colbertinis secundo et quarto δικαίω καὶ
εὐπράττοντι. Sed, nisi me fallit animus, hoc factum
est a librario, qui, quod vox δικαιοπραγοῦντι sibi
parum elegans videretur, emendare voluit. Statim
vox ἔργων deest in aliquibus mss.

(33) Illa, Ὑψώσω σε, Κύριε, ὅτι ὑπέλαβες με,
reperiuntur in editione Paris. post vocem Δαβὶδ·
sed cum in mss. desint, ea delevimus. Ipso psalmi
initio habent editi κατ' ὄργανον. At Ducæus emen-
dandum censet ex Oliv. scribendumque καὶ ὄργα-
νον. Ait quidem Combefissius illud, κατ' ὄργανον,
mendosum esse: sed in ipsa Ducæi emendatione,
vitium quoque subesse affirmat. Legendum igitur
putat κατ' ὄργανον, id quod ipse ita interpretatur,
qua organum musice coaptatum. *Fefellit*, inquit,
aspiratio, sequente leni: sed illa non a leni est, sed

IN PSALMUM XXIX.

Psalmus cantici in dedicatione domus David.

1. Structura corporis, psalterium quidem est
per metaphoram, instrumentumque, quod ex
musicæ regulis ad concinendos Deo nostro hymnos
adaptatum est: ipsæ vero corporis actiones psal-
mus sunt: quæ ad Dei gloriam referuntur tum, cum
ratione ita concinni efficiuntur, ut inconcinnum nihil
in nostris motibus peragamus. Quidquid autem
sublimi contemplationi ac theologiæ conjungitur,
canticum est. Psalmus itaque sermo est musicus,
cum concinne apteque ex harmoniæ ratione ad or-
ganum pulsatur: canticum vero vox est concinna,
quæ modulate citra organi sonum emittitur. Proinde
cum hic inscriptio sit, *Psalmus cantici*, putamus
C his verbis significari, quod contemplationem actio
sequatur. Hic vero psalmus cantici, secundum in-
scriptionem, quædam de domus dedicatione argu-
menta continet. Et quod ad corporalem sensum at-
tinet, videtur hic sermo temporibus Salomonis, ce-
leberrimo illo templo exstructo, recitatus fuisse,
atque ad psalterii modulationem accommodatus;
at vero secundum spiritualem intelligentiam, Dei

D *ipsa nativa*, καθά. Hæc ille. Cum tamen in nostris
duodecimi mss. legatur quoque καὶ ὄργανον, quem-
admodum et in Oliv. libro, longe tutius duximus
scripturam tot codicum testimonio confirmatam
sequi, quam incertam illam ac levem hominis alio-
qui eruditissimi conjecturam.

(34) Sic Colbertini tertius et quartus cum Regiis
quarto et sexto. Editi et major pars mss. ἔχεται ψι-
λῆς, male. Nam vocem ψιλῆς huic loco accommo-
dari non posse vident, opinor, omnes. Subinde
nonnulli mss. θεωρῆξ τῶν λόγων.

(35) Ubi in editis legitur ἀνεγερθέντος, habetur
in quibusdam mss. ἀνατεθέντος, in aliis vero ἀναστα-
θέντος, haud dissimili sensu.

(36) Colb. quartus σημαίνει. Aliquanto post idem
codex εὐραμεν ἐν.

Verbi incarnationem significare videtur inscriptio, A atque domus nova et inaudita arte constructæ dedicationem indicare. Nam in hoc psalmo multa invenimus ex persona Domini pronuntiata. Aut fortassis domum intelligere convenit ædificatam a Christo Ecclesiam; quemadmodum et Paulus in sua ad Timotheum Epistola scribit: *Ut scias quomodo oporteat in domo Dei conversari, quæ est Ecclesia Dei viventis*¹². Dedicatio vero Ecclesiæ, existimanda est mentis renovatio, **125** quam in unoquoque corpus Ecclesiæ Christi complectente Spiritus sanctus efficit. Est autem divina et musica harmonia, non quæ verba quædam complectitur aures demulcentia, sed coercentia ac mitigantia malignos spiritus, qui obnoxias injuriis animas infestant. **Vers. 2.** *Exaltabo te, Domine, quoniam suscepisti me, nec delectasti inimicos meos super me.* Quomodo qui in altis habitat¹³ exaltatur ab iis qui humilem locum sortiti sunt? etenim si sursum in cælo Deus, tu vero deorsum in terra, quonam pacto Deum queas exaltare? Quid igitur sibi vult isthæc prophetæ promissio? num forte Deus exaltari dicitur ab iis, qui magna Deoque digna, de ipso intelligere possunt, et ad Dei gloriam vivunt? Qui igitur ad beatitudinem scienter festinat, is Deum exaltat; qui vero contrariam viam capit, is, quod ne dicere quidem fas est, quantum in se est, Deum deprimit.

2. Sed et omnem statum rebus nostris convenientem quasi Deo tribuimus. Idcirco, dormitantibus nobis, et segniter agentibus, dormire dicitur Deus, indignos nos judicans provida sua in nos vigilantia. Attamen ubi aliquando detrimentum ex somno sentientes, dixerimus: *Exsurge, quare obdormis, Domine*¹⁴? *Non dormitabit, neque dormiet tunc qui custodit Israel*¹⁵. Atque alii quidam Dei a se oculos velut avertunt ob turpe suas Deique indignas actiones: qui poenitentia ducti, dicunt: *Quare faciem tuam avertis*¹⁶? Sunt præter illos et alii, qui e memoria Dei ejecti, et veluti sui ipsorum oblivionem Deo creantes, dicunt: *Oblivisceris inopiarum nostrarum et tribulationis nostræ*¹⁷. Et uno verbo, quæ ex humano affectu dicuntur de Deo, ea homines faciunt, talem sibi Deum fingentes, qualem se quisque prius constituit. *Exaltabo igitur te, Domine, quo-*

την ἐπιγραφὴν δηλοῦν. Πολλὰ γὰρ εὑρομεν ἐν τῷ ψαλμῷ τοῦτω ἐκ προσώπου τοῦ Κυρίου ἀπαγγελόμενα. Ἡ τάχα οἶκον νοῆσαι προσέχει τὴν οἰκοδομουμένην ὑπὸ Χριστοῦ Ἐκκλησίαν· καθὼς καὶ ὁ Παῦλος ἐν τῇ πρὸς Τιμόθεον Ἐπιστολῇ γράφει· *Ἰνα εἰδῆς πῶς δεῖ ἐν οἴκῳ Θεοῦ ἀναστρέφεσθαι*, ἧτις ἐστὶν Ἐκκλησία Θεοῦ ζῶντος. Ἐγκαινισμὸν δὲ τῆς Ἐκκλησίας ὑποληπτέον τὴν ἀνακαινίσιν τοῦ νοῦς, τὴν διὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος γινομένην (37) τοῖς καθ' ἓνα τῶν συμπληρουμένων τὸ σῶμα τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ. Ἔστι δὲ ἡ οἰκία καὶ μουσικὴ ἀρμονία, οὐ περιέχουσα τινὰς λόγους ἀκοῆν εὐφραίνοντας, ἀλλὰ καταστέλλοντας καὶ καταπραΰνοντας τὰ ἐνοχλοῦντα πονηρὰ πνεύματα ταῖς εὐεπηρεάστοις ψυχαῖς. Ὑψώσω σε, Κύριε, ὅτι ὑπέλαβες με, καὶ οὐκ εἰς φανακὰς τοὺς ἐχθρούς μου ἐπ' ἐμέ. Πῶς ὁ ἐν τοῖς ὑψηλοῖς κατοικῶν ὑψοῦται ὑπὸ τῶν τὴν ταπεινὴν χώραν λαθόντων; εἰ γὰρ ὁ Θεὸς ἐν τῷ οὐρανῷ ἄνω, καὶ σὺ ἐν τῇ γῆ κάτω, τί νι ἂν τρόπον τὸν Θεὸν ὑψώσεις; Τί σὺν βούλεται τῷ προφῆτῃ ἡ ἐπαγγελία; ἢ μήποτε ὑψοῦσθαι λέγεται ὑπὸ τῶν μεγάλα καὶ θεοπρεπῆ νοεῖν περὶ αὐτοῦ (38) δυναμένων, καὶ ἐν τῷ βίῳ εἰς δόξαν Θεοῦ; Ὁ μὲν οὖν σπεύδων μετ' ἐπιστήμης ἐπὶ τὴν μακαριότητα ὕψοι τὸν Θεόν· ὁ δὲ τὴν ἐναντίαν τροπόμενος, ὁ μὲν ὁ θεμὶς εἰπεῖν, τὸ ὅσον ἐφ' ἑαυτῷ τὸν Θεὸν ταπεινοῖ.

2. Καὶ πᾶσαν δὲ ἀρμόζουσαν τοῖς πράγμασιν ἡμῶν κατάστασιν οἰοεὶ περιτίθεμεν τῷ Θεῷ. Διὰ τοῦτο, νυσταζόντων ἡμῶν καὶ καθρῶς ἐνεργούντων, ὑπνοῦν λέγεται ὁ Θεός, ἀναξίους ἡμᾶς κρίνων τῆς ἐπισκοπῆς ἡμᾶς ἐργηγόσεως αὐτοῦ. Ἐπειδὴν δὲ ποτε αἰσθόμενοι τῆς (39) ἐκ τοῦ ὕπνου βλάβης ἐπιπώμεν· *Ἀνάστηθι, Ἰνα τί ὑπνοεῖς, Κύριε; Οὐ νυστάξει, οὐδὲ ὑπνώσει τότε ὁ φυλάσσω τὸν Ἰσραὴλ.* Καὶ ἄλλοι τινὲς οἰοεὶ ἀποστρέφουσι τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ Θεοῦ, διὰ τὸ αἰσχερὸν ὦν ποιοῦσι καὶ ἀνάξιον τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ Θεοῦ· οἱ μεταμεληθέντες λέγουσιν· *Ἰνα τί τὸ πρόσωπόν σου ἀποστρέφεις;* Καὶ ἄλλοι παρὰ τοῦτους εἰσὶν οἱ ἐκβληθέντες τῆς μνήμης τοῦ Θεοῦ (40), καὶ οἰοεὶ λήθην αὐτῷ ἐμποιοῦντες ἑαυτῶν· οἵτινες λέγουσιν, ὅτι *Ἐπιλανθάνη τῆς πτωχείας ἡμῶν καὶ τῆς θλίψεως ἡμῶν.* Καὶ ἀπαξιαπλῶς, τὰ ἀνθρωποπαθῶς λεγόμενα περὶ

¹² 1 Tim. iii, 15. ¹³ Psal. cxii, 5. ¹⁴ Psal. xliiii, 25. ¹⁵ Psa. cxk, 4. ¹⁶ Psal. xliiii, 24. ¹⁷ ibid.

(37) Reg. secundus τὴν ἀνακαινίσιν τοῦ νοῦς τὴν διὰ Πνεύματος ἁγίου γινομένην. Habent quoque Regii tertius et quartus ἀνακαινίσιν.

(38) Illud, περὶ αὐτοῦ, abest a Reg. secundo. Mox idem Reg. secundus ὁ μὴ θεμὶς.

(39) Reg. secundus δὴ ποτε αἰσθανόμενοι τῆς. Ibidem autem ms. τῆς ἐν τῷ ὕπνῳ. Infra Colb. quartus οἱ μεταμεληθέντες.

(40) Ubi editum invenimus in editione Paris. οἱ ἐκβληθέντες τῆς μνήμης τοῦ Θεοῦ, *ejecti e memoria Dei*, monet Ducæus, Volaterranum, teste Montacutio, scriptum reperisse in suis codicibus, οἱ ἐκβληθέντες τῆς μνήμης τὸν Θεόν, *ejicientes e memoria Deum*. Sed qui sint codices illi, quoque terrarum angulo servantur, nescio: sed scio lectionem Parisiensem et in Oliv. et in editione Basil. et in no-

stris duodecim mss. certo et constanter legi. Notat quidem Combefisius illud, ἐκβλόντες, inveniri quoque in Colb. uti et in Montac. et Angl., sed quo in Colbertino ita legerit, dicere promptum nobis non est. Certe quidem in Colbertinis omnibus quæ mihi videre contigit exemplaribus (nullum autem fugies me puto) reperi ἐκβληθέντες: at in eis ne vestigium quidem inveni vocis ἐκβλόντες. Præterea quid attinebat Combefisium codices Montac. et Angl. memorare, quasi ii libri inter se distinguerentur, quos tamen eosdem esse plane constat? Nam in Ducæi nota, unde Combefisius accepit quidquid dixit hoc loco, ii soli libri laudantur, quos olim, teste Montacutio, viderat vir doctus Volaterranus.

Θεοῦ ἀνθρώποι ἐργάζονται, τοιοῦτον ἑαυτοῖς ποιούν-
τες τὸν Θεόν, οἷον αὐτὸς ἑαυτὸν ἕκαστος προεωτραπί-
ζει. Ὑψώσω σε οὖν, Κύριε, ὅτι ὑπέλαβες με, καὶ
οὐκ εὐφραναις τοὺς ἐχθρούς μου ἐπ' ἐμέ, μηδὲν
ταπεινὸν μηδὲ χαμαιζήλον ἐπὶ τοῦ βίου μου φέρων.
Καὶ πόθεν μοι ἡ τοῦ ὑψοῦν ἐνυπάρχει δύναμις;
Ἐπειδὴ σύ με προλαβὼν ὑπέλαβες. Ἐμφαντικῶς (41)
εἶρηκα τὸ, Ἰπέλαβες, ἀντὶ τοῦ, Ἐμετεώρισάς με,
καὶ ἀνώτερον τῶν κατεπανισταμένων με ἐποίησας.
Οἰοεὶ παῖδά τινα ἀπειρώς ἔχοντα πρὸς τὸ νήχασθαι,
τῇ χειρὶ τις ὑπολαβὼν, μετεωρότερον ἄγοι τοῦ ὕδατος.
Ὁ οὖν ἐκ τῆς τοῦ Θεοῦ βοηθείας ἀνανεύσας ἀπὸ τοῦ
πτώματος, οὗτος ὑπὸ εὐγνωμοσύνης διὰ τῶν ἀγαθῶν
ἔργων ὑψωσιν ἐπαγγέλλεται τῷ Θεῷ (42). Ἦ ὡςπερ
τινὰ παλαιστήν ἀσθενοῦντα ὑποστηρίξας τις ἀπὸ τοῦ
κινδυνευομένου πτώματος, καὶ ἐπικώτερον ποιήσας
τοῦ συμπαλαίουτος, τῷ μὲν τῆς νίκης παρέσχε τὴν
ἀφορμὴν, τοῦ δὲ τὴν ἐπὶ τῷ πτώματι αὐτοῦ εὐφρο-
σύνην ἀφελίετο. Οὐχὶ δὲ αἱ θλίψεις, αἱ δοκιμασίαι
ἐνεκεν προσαγόμεναι τοῖς ἀγίοις, εὐφροσύνην τοῖς
ἐκθεροῖς ἡμῶν τοῖς ἀοράτοις προξενούσιν· ἀλλ' ὅταν
ἀπαγορεύσωμεν θλιβόμενοι, καὶ στενοχωρηθῶσιν
ἡμῶν οἱ λογισμοί, ἀπειρηκότες ἡμῶν πρὸς τὸ πυκνὸν
τῶν κακώσεων, τότε εὐφραίνονται καὶ κροτοῦσι καὶ
ἐπιχαίρουσιν. Οἷον ἐπὶ τοῦ Ἰωβ. Ἀπολωλέκει τὴν
κτῆσιν· τέκνων ἐστέρητο· ἰχθύρας αὐτῷ καὶ σκώ-
ληκας ἡ σὰρξ ἀπέζεσεν (43)· οὐπω τοῦτο εὐφροσύνη
τῷ ἀντιπάλῳ. Εἰ δὲ ἐνδοῦς πρὸς τὰ ἐπίτονα εἰρῆκει
ι. δύσφημον ῥῆμα κατὰ τὴν συμβουλίην τῆς γυναι-
κός, τότε ἂν εὐφράνθησαν οἱ ἐχθροὶ ἐπ' αὐτῷ. Τοῦτο
καὶ ἐπὶ Παύλῳ πεινῶντι, καὶ διψῶντι, καὶ γυμνῶ-
τεῦντι, καὶ κολαφιζομένῳ, καὶ κοπιῶντι, καὶ ἀστατοῦντι· οὐκ εὐφρανετο ὁ ἐχθρὸς· τὸ ἐναντίον μὲν
οὖν, συνετριβέτο βλέπων οὕτω τὰ ἀγωνίσματα φέροντα, ὥστε λέγειν αὐτὸν καταφρονητικῶς· Τίς
ἡμῖς χωρίσει ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Χριστοῦ;

5. Κύριε ὁ Θεός μου, ἐκέκραξα πρὸς σέ, καὶ ἴδω
με. Μακάριος ὁ τὴν ἐν τῷ βῆθει πληγὴν ἑαυτοῦ
γνωρίζων, ὥστε δύνασθαι τῷ ἱατρῷ προσίεμαι καὶ
λέγειν· Ἰασαί με, Κύριε, ὅτι ἐκυράχη τὰ ὀστά
μου· καὶ, Ἐγὼ εἶπα, Κύριε, ἐλέησόν με, Ἰασαί
τὴν ψυχὴν μου, ὅτι ἡμαρτόν σοι. Ἐνταῦθα μέν-
τοι εὐχαριστία ἐστὶν ὑπὲρ τῆς ἐπαχθείσης αὐτῷ
ἱατρείας· Κύριε γάρ, φησὶν, ὁ Θεός μου. Οὐ πάν-
των Θεὸς ὁ Θεός, ἀλλὰ τῶν οικειωθέντων αὐτῷ διὰ
τῆς ἀγάπης. Θεὸς γάρ Ἀβραάμ, καὶ Θεὸς Ἰσαάκ,
καὶ Θεὸς Ἰακώβ. Εἰ δὲ πάντων ἦν Θεός, οὐκ ἂν
ἐκείνοις ὡς ἐξάριετον τοῦτο προσεμαρτυρεῖτο. Καὶ
πάλιν ὁ Ἰακώβ· Ἐδοθήσέ σοι (44) ὁ Θεός ὁ ἐμός.
Καὶ Θωμᾶς μετὰ τὴν πληροφορίαν καταπικρῶμενος
τὴν Δεσπότην, Ὁ Κύριός μου, φησὶ, καὶ ὁ Θεός
μου. Ἐνδείκτεος οὖν ἡ φωνὴ ἡ, Κύριε ὁ Θεός μου,

A *niam suscepisti me ; nec delectasti inimicos meos su-*
per me. Nihil nimirum humile, nihil abjectum in
vita mea perferam. Unde vero facultas mihi te exal-
tandi? Quoniam tu me præveniens suscepisti. Per-
spicue dixit, Suscepisti me, pro, Sublevasti me, et su-
periorum insurgentibus in me effecisti. Veluti si quis
puerum quempiam natandi imperitium manu susci-
piens, eum aquis altiore sustineat. Qui igitur,
opitulante Deo, a casu se erigit, is grati animi signi-
ficatione per bona opera exaltationem Deo pollice-
tur. Aut velut si quis debilem quempiam luctato-
rem sufficiens, ab imminente lapsu liberet, ac col-
luctante reddat superiorem; illi quidem victoriæ
præbet occasionem, huic vero conceptam de lapsu
alterius lætitiā admittit. Non autem ærumnæ, pro-
bationis causa sanctis inflictæ, invisibilibus nostris
inimicis gaudium afferunt : sed cum afflictati fran-
gimur, cumque cogitationes nostræ, nobis ob fre-
quentes molestias animum despondentibus, coar-
ctantur, tunc oblectantur, plaudentque et insultant.
Velut in Job contigit. Amiserat possessiones, orba-
tus 126 erat siliis, tabo et vermibus scatebat ejus
caro; necdum tamen id lætitiā afficit adversarium.
Sed si laboribus fractus, contumeliosum aliquod
verbum ex uxoris consilio protulisset, tunc in ipso
oblectati essent inimici. Quin et in Paulo esuriente,
sitiente, nudo, colaphis cæso, laborante, de loco in
locum migrante non delectabatur inimicus; imo
vero conterebatur, dum eum videret sic certamina
perferentem, ut contemptum diceret : Quis nos sepa-
rabit a charitate Christi 12?

5. *Vers. 3. Domine Deus meus, clamavi ad te, et*
sanasti me. Beatus qui intestinam suam plagam
cognoscit, adeo ut ad medicum queat accedere, ac
dicere : Sana me, Domine, quoniam conturbata sunt
ossa mea 13; et: Ego dixi, Domine, miserere mei, sana
animam meam, quia peccari tibi 14. Hic quidem ob
adhibitam sibi curationem gratias agit : Domine,
enim, inquit, Deus meus. Deus non omnium Deus
est, sed eorum qui ei sunt charitate conjuncti. Deus
enim Abraham est, et Deus Isaac, et Deus Jacob.
Etenim si omnium esset Deus, non utique id eis
tanquam quidpiam singulare ac eximium tribuisset.
Et iterum Jacob : Adjuvit te Deus meus 15. Et Thomas,
semota dubitatione omni, Dominum amplexus,
D Dominus meus, inquit, et Deus meus 16. Affectus
igitur vox est, Domine Deus meus, et quæ prophæ-

¹² Rom. viii, 35. ¹³ Psal. vi, 3. ¹⁴ Psal. xl, 5.

(41) Reg. secundus ἐμφαντικῶς. Mox editio Paris. κατεπανισταμένων μου. Editio vero Basil. et novem mss. κατεπανισταμένων με. Ibidem editio Paris. Οἷον. At mss. Οἰοεὶ.

(42) Editi et nonnulli mss. ὑψώσιν ἐπαγγέλλεται τὸν Θεόν. At major pars mss. cum Oliv. et Anglic. ita, ut evidimus. Nec ita multo post Reg. tertius καὶ ἀνώτερον. Subinde editio Paris. et tres mss.

τοῦ δὲ τῆν. Alii mss. numero plures τῷ δὲ τῆν. Ibidem Colb. quartus ἀφελίετο.

(43) Reg. secundus cum Colb. quinto σὰρξ ἐπέζεσεν. Mox editio Paris. ἀντιπάλῳ ἦν. Deest ἦν in mss. Subinde Reg. secundus εἰρηξέ τι.

(44) Colb. secundus cum altero mss. ἐδοθήσέ μοι. Paulo post mss. tres ἡ φωνὴ ἡ, Κύριε. Editi ἡ φωνὴ, Κύριε.

lico statui convenit. *Clamavi ad te, et sanasti me.* A Nihil intercessit medii inter vocem meam et tuam gratiam, sed simul atque clamavi, medela accessit. *Adhuc enim loquente te, inquit, dicam, Ecce adsum* 22. Proinde magna voce loqui oportet eum, qui Deum precatur, ut cita promptaque sanatio nobis exoriat. **Vers. 4.** *Domine, eduxisti ab inferno animam meam.* De hac sanatione gratias Deo agit is, qui descendit quidem ex infirmitate in infernum, sed revocatur ex inferno per potentiam ejus, qui pro nobis mortis principem ac dominatorem expugnavit. *Salvasti me a descendentibus in lacum.* Sæpenumero lacus nominantur subterraneæ fossæ, a vincitorum custodiam adaptatæ. Sic enim dictum est in Exodo: *A primogenito Pharaonis, usque ad primogenitum captivæ, quæ erat in lacu* 23. Sed et Jeremiam in lacum demiserunt 24; et Joseph in lacu aquam non habente fratres præ invidia incluse-runt 25. Itaque actio quælibet aut nos peccato gravatos ad inferiora deprimit, aut nos quasi pennis ad Deum elatos ad superiora evehit. Me igitur prius vitam iniquam agentem servasti, atque a descendentibus in tenebrosam ac frigidum locum sejunctisti. Idipsum igitur significatur verbis illis, *Suscepisti me;* hoc est, Reduxisti me a ferente me deorsum impetu, ut ne delectandi de me occasio inimicis daretur. Quod igitur alibi ait: *Qui perfecit pedes meos tanquam cervi, et super excelsa statuens me* 27; id hic reditum ad excelsa, liberationem a lacu susceptionemque appellat. **Vers. 5.** *Psallite Domino, sancti ejus.* Non continuo si quispiam psalmi verba ore profert, hic Domino psallit: sed quicunque ex puro corde depromunt psalmodiam, **127** et quotquot sunt sancti, qui erga Deum servant justitiam, in rhythmis spiritualibus concinno ordine psallere Deo possunt. Quot fornicatores, quot fures hic stant? Quot sunt qui dolum ac mendacium in corde abscondunt? Psallere quidem putantur, revera autem non psallunt. Sanctum enim ad psalmos concinendos sermo invitatur. *Non potes arbor mala bonos fructus facere* 28, neque cor malum vitæ verba proferre. *Facite itaque arborem bonam, et fructus ejus bonos* 29. Purgate corda ut in spiritu fructum feratis, et possitis sancti effecti, prudenter Domino psallere.

τούς καρπούς αὐτοῦ καλοῦς. Καθάρατε τὰς καρδίας, ὅσοι γενόμενοι, ψάλλειν συνετώς τῷ Κυρίῳ.

4. *Et confitemini memoriæ sanctitatis ejus.* Non

καὶ πρέπουσα τῇ προφητικῇ καταστάσει. Ἐκέκραξα πρὸς σέ, καὶ ἴδω με. Οὐδὲν ἐγένετο μέσον τῆς ἐμῆς φωνῆς καὶ τῆς σῆς χάριτος, ἀλλ' ἐμοῦ τε ἐκέκραξα, καὶ προσῆλθεν ἡ ἴασις. Ἐτι γὰρ λαλοῦντός σου, φησὶν, ἐρῶ· Ἰδοὺ πάρεμι. Μεγάλα οὖν δεῖ φθέγγεσθαι εὐχόμενον τῷ Θεῷ, ἵνα ταχεῖα ἡμῖν ἐπανατέλῃ (45) ἡ ἴασις. Κύριε, ἀνήγαγες ἐξ ᾄδου τὴν ψυχὴν μου. Περὶ ταύτης τῆς ἴασεως εὐχαριστεῖ τῷ Θεῷ ὁ κατελθὼν μὲν ἐξ ἀσθενείας εἰς ᾄδην, ἀναχθεὶς δὲ ἀπὸ τοῦ ᾄδου διὰ τῆς δυνάμεως τοῦ ὑπὲρ ἡμῶν καταπαλαίσαντος τὸν τὸ κράτος ἔχοντα τοῦ θανάτου. Ἔσωσάς με ἀπὸ τῶν καταβαινόντων εἰς λάκκον. Πολλαχῶ μὲν οἱ λάκκοι ὀνομάζονται τὰ ὑπόγεια ὀρύγματα, εἰς φυλακὴν δεσμῶν ἐπιτετηθευμένα. Οὕτω γὰρ εἰρηται ἐν τῇ Ἑξῆδῳ· Ἄπὸ πρωτοτόκου Φαραὼ ἕως πρωτοτόκου τῆς αἰχμαλωτίδος τῆς ἐν τῷ λάκκῳ· Ἄλλα καὶ τὸν Ἰερεμίαν εἰς λάκκον ἐνέβαλον· καὶ τὸν Ἰωσήφ ὑπὸ τοῦ φθόνου οἱ ἀδελφοὶ λάκκῳ ἐναπέκλεισαν ὕδωρ μὴ ἔχοντι. Ἐκάστη οὖν πράξις ἢ ἐπὶ τὰ κάτω ἡμᾶς κατάγει, βαρύνουσα ἡμᾶς (46) διὰ τῆς ἀμαρτίας, ἢ ἐπὶ τὰ ἄνω κουφίζει, πτεροῦσα ἡμᾶς πρὸς τὸν Θεόν. Ἔσωσας οὖν ἐμὲ πρότερον ὄντα ἐν βίῳ πονηρῷ, χωρίσας ἀπὸ τῶν καταβαινόντων εἰς τὸν ἔσχατισμένον καὶ κατεφυγμένον τόπον. Τοῦτο οὖν ἐστὶ τὸ, Ὑπέλαβές με· τουτέστιν, Ἐπανάγαγές με ἀπὸ τῆς εἰς τὸ κάτω φορᾶς, ὡς μὴ δοῦναι καιρὸν ἐπαυφρανεθῆναι μοι τοὺς ἐχθρούς. Ὁ οὖν ἀλλαχῶ εἰρηκεν, ὅτι Καταρτιζόμενος τοὺς πόδας μου ὡσεὶ ἐλάφου, καὶ ἐπὶ τὰ ὑψηλὰ ἰστῶν με (47), τὴν εἰς τὰ ὑψηλὰ ἐπάνωθεν λάκκου ἀπαλλαγὴν καὶ ὑπόληψιν ὀνομάζει. **Vάλλατε τῷ Κυρίῳ, οἱ ὄσοι αὐτοῦ.** Οὐκ εἰ τις τῷ στόματι προφέρει τὰ τοῦ ψαλμοῦ ῥήματα, οὗτος ψάλλει τῷ Κυρίῳ· ἀλλ' ὄσοι ἀπὸ καρδίας καθαρᾶς ἀναπέμπουσι τὰς ψαλμωδίας, καὶ ὄσοι εἰσὶν ὄσοι, σώζοντες τὴν πρὸς Θεὸν δικαιοσύνην, οὗτοι (48) δύναται ψάλλειν τῷ Θεῷ τοῖς ῥυθμοῖς τοῖς πνευματικοῖς ἀρμοζόντως ἀκολουθοῦντες. Πόσοι ἀπὸ (49) πορνείας ἐστᾶσιν ἐνταῦθα, πόσοι ἀπὸ κλοπῆς πόσοι δόλον, πόσοι ψευδολογίαν ἐν ταῖς καρδίαις κρύπτοντες! Ψάλλειν οἴονται, τῇ ἀληθείᾳ μὴ ψάλλοντες. Ὅσιον γὰρ καλεῖ πρὸς ψαλμολογίαν (50) ὁ λόγος. Οὐ δύναται δένδρον πονηρὸν καρποὺς ἀγαθοὺς ποιεῖν, οὐδὲ καρδία πονηρὰ ῥήματα ζωῆς ἐκβάλλειν. *Ποιήσατε οὖν τὸ δένδρον καλὸν, καὶ*

4. *Καὶ ἐξομολογεῖσθε τῇ μνήμῃ τῆς ἀγιοσύ-*

22 Isa. LVIII, 9. 23 Exod. XII, 29. 24 Jerem. XXXVIII, 6. 25 Gen. XXXVII, 24. 26 Psal. XVII, 34. 27 Matth. VII, 18. 28 Matth. XII, 33.

(45) Legitur in duobus mss. ἐπανατέλλῃ.

(46) Editi et nonnulli mss. βαρύνουσα ἡμᾶς· sed deest ἡμᾶς in majori parte mss. Mox Reg. secundus Ἔσωσάς με οὖν πρότερον ὄντα ἐν τῷ βίῳ τῷ πονηρῷ.

(47) Editio Paris. ἐπὶ τὰ ὑψηλὰ με ἰστῶν. At mss. septem ut in contextu. Nec ita multo post aliqui mss. προσφέρει τὰ.

(48) Colb. secundus ἀλλ' οἱ ἀπὸ καρδίας καθαρᾶς ἀναπέμπουσι τὰς ψαλμωδίας· καὶ ὄσοι εἰσὶ δικαιο-

ἐγγίζοντες τῇ πρὸς Θεὸν δικαιοσύνη, οὗτοι, etc. Sed qui ex corde puro depromunt psalmodiam, et quotquot sunt justi qui ad Dei justitiam appropriant, hi, etc. Aliquanto post Colb. secundus ῥυθμοῖς τοῦ πνεύματος.

(49) Editio Paris. πόσοι δὲ ἀπό. Sed vocula δὲ non legitur in sex mss., neque in editione Basil.

(50) Reg. tertius πρὸς ψαλμωδίαν. Nec procul Reg. secundus καθάρσατε, sed ita, ut lectio alia, καθάρσατε, in marginē ascripta sit.

νης αὐτοῦ. Οὐκ εἶπεν, Ἐξομολογεῖσθε τῇ ἀγιοσύνῃ αὐτοῦ, ἀλλὰ, *Τῇ μνήμῃ τῆς ἀγιοσύνης αὐτοῦ*· τουτέστιν, Εὐχαριστεῖτε. Ἡ γὰρ ἐξομολόγησις ἐνταῦθα ἀντὶ εὐχαριστίας λαμβάνεται. Εὐχαριστεῖτε οὖν, ὅτι ἐν μνήμῃ τῆς ἀγιοσύνης αὐτοῦ ἐγένεσθε· οὐ πρότερον, διὰ τὸ ἐμβαθύνειν τῇ κακίᾳ, καὶ ταῖς ἀκαθαρσίαις τῆς σαρκὸς ἐμολύνεσθαι (51), εἰς λήθην ἤλθετε τῆς ἀγιοσύνης τοῦ ποιήσαντος ὑμᾶς. Ὑπερ οὖν τοῦ ἐξίλασμου τῶν ἡμαρτημένων, ἐξομολογεῖσθε περὶ τῶν οὐκ ὑγιῶς ὑμῖν προπεπραγμένων. *Ὅτι ὀργὴ ἐν τῷ θυμῷ αὐτοῦ, καὶ ζῶη ἐν τῷ θελήματι αὐτοῦ*. Πρότερον εἶπε τὸ σκυθρωπὸν, ὀργὴν ἐν τῷ θυμῷ τοῦ Θεοῦ· εἶτα τὸ φαιδρότερον, τὴν ζῶην ἐν τῷ θελήματι αὐτοῦ. Δοκεῖ ταυτολογία εἶναι τοῖς μὴ δυναμένοις τῆς ἀκριβείας τῶν σημαινομένων ἐφάπτεσθαι, τοῦ προφήτου λέγοντος ὀργὴν εἶναι (52) ἐν τῷ θυμῷ τοῦ Θεοῦ, ὡς τοῦ αὐτοῦ ὄντος ὀργῆς καὶ θυμοῦ· πλεῖστον δὲ τὸ διάφορον. Θυμὸς μὲν γὰρ ἐστὶν ἡ κρίσις τοῦ ἐπαχθῆναι τάδε τινὰ τὰ σκυθρωπὰ τῷ ἀξίῳ ὀργὴ δὲ ὁ πόνος ἥδη, καὶ ἡ κόλασις ἡ ἀπὸ τοῦ δικαίου κριτοῦ κατὰ τὸ μέτρον τῆς ἀδικίας ἐπαγομένη. Ἀπὸ παραδείγματος δὲ σαφέστερον ὁ λέγω γενήσεται (53). Σημειωσάμενος ὁ ἱατρὸς τὸ φλεγμαῖνον μέρος καὶ ὑπουλον, ἐγκρίνει τὴν τομὴν ἀναγκαίαν εἶναι τῷ κάμνοντι. Τοῦτο θυμὸν ὀνομάζει ἡ Γραφή. Μετὰ δὲ τὴν ἐπὶ τῷ βοηθῆματι κρίσιν τοῦ ἱατροῦ ἐπακολουθεῖ λοιπὸν ἡ ἐνέργεια εἰς ἔργον (54) ἄγουσα τὰ κριθέντα, καὶ ὁ σίδηρος τέμνων καὶ ὀδύνην ἐμπούων τῷ διακοπόμενῳ. Τοῦτο ὀργὴ Θεοῦ ὀνομάσεται. Ἐλθὲ τοίνυν ἐπὶ τὸ προκειμένον, καὶ εὐρήσεις τὸ ἀκόλουθον τῆς ἐννοίας. *Ὅτι ὀργὴ ἐν τῷ θυμῷ αὐτοῦ*. Τιμωρία, κατὰ τὸ δίκαιον κρίμα τοῦ Θεοῦ· *Ζῶη δὲ ἐν τῷ θελήματι αὐτοῦ*. Τί οὖν φησιν; Ὅτι ὁ μὲν θέλει ὁ Θεὸς, τοῦτό ἐστι, πάντας μετέχειν αὐτοῦ τῆς ζωῆς· τὰ δὲ περιστατικὰ, οὐχὶ τῷ θελήματι αὐτοῦ ἐνεργεῖται, ἀλλὰ τῇ ἀξίᾳ τῶν ἡμαρτηκότων ἐπάγεται. Τὴν μὲν οὖν ζῶην ὁ Θεὸς τῷ ἰδίῳ θελήματι ἐκάστην χαρίζεται, τὴν δὲ ὀργὴν αὐτὸς ἕκαστος ἐαυτῷ θησαυρίζει (55) Ἐν ἡμέρᾳ ὀργῆς καὶ ἀποκαλύψεως καὶ δικαιοκρισίας τοῦ Θεοῦ. Σύνηθες δὲ τῇ Γραφῇ προτάσασιν τὰ σκυθρωπὰ τῶν χρηστοτέρων· διότι ἡδίων ἐστὶν ἡ ἀπόλαυσις, προκαθηγησαμένων αὐτῆς τῶν λυπούντων. Ἐγὼ γὰρ ἀποκτενῶ, φησὶ, καὶ ζῆν ποιήσω. Δευτέρα ἡ εὐεργεσία μετὰ τὴν κόλασιν. *Πατάξω, κἀγὼ ἴασμαι*. Αὐτὸς γὰρ ἀλγεῖν ποιεῖ, καὶ πάλιν ἀποκαθίστησιν· ἔπεισε, καὶ αἱ χεῖρες αὐτοῦ ἴασαντο. Προλαμβάνει τὰ κακοῦντα, ἵνα μονιμώτεραι ἡμῖν αἱ χάριτες γένωνται, σφδρῶς ἀντιποιηθέντων ἡμῶν τῆς φυλακῆς τῶν δοθέντων. *Τὸ ἐσπέρας ἀυλισθήσεται κλαυθμὸς, καὶ εἰς τὸ πρωὶ ἀγαλλίασις*. Μνήσθητι τοῦ καιροῦ τοῦ κατὰ τὸ

⁵⁰ Rom. II, 5. ⁵¹ Deut. xxxii, 39. ⁵² ibid.

51) Editio Paris. μολύνεσθαι. At mss. ἐμολύνεσθαι. Mox tres mss. ἐξομολογήσασθε. Ibidem Colb. secundus ὑμῖν πεπραγμένων.

(52) Deest εἶναι in aliquibus mss

(53) Ubi corrupte legitur in editione nostra Paris. Ἀπὸ παραδείγματος δὲ ὁ σαφέστερον ὁ λέγω γενήσεται, scriptum invenitur in aliquibus mss. Ἀπὸ παραδείγματος δὲ σαφέστερον ὁ, etc., in Reg. vero

A dixit, Constituteini sanctitati ejus, scilicet, *Memoriae sanctitatis ejus* : hoc est, Gratias agite. Confessio namque hic pro gratiarum actione accipitur. Gratias igitur agite, quod in memoria sanctitatis ejus sitis : qui prius, utpote profunda immersi malitia, et carnis spurcitiis contaminati, in ejus qui vos condidit oblivionem veneratis. Itaque ad obtinendam peccatorum veniam, de his quae antea a vobis non recte gesta sunt constiteamini. Vers. 6. *Quoniam ira in indignatione ejus, et vita in voluntate ejus*. Prius triste quiddam dixit, iram in indignatione Dei : deinde aliquid laetius, vitam in voluntate ejus. Videtur repetitio esse, iis qui significatorum intelligentiam accuratam assequi non possunt : quandoquidem propheta dicit iram esse in Dei indignatione, quasi ira et indignatio idem sint, cum tamen plurimum differant. Indignatio enim est judicium de infligendis merenti certis quibusdam tristibus : ira vero labor et supplicium, quod a justo iudice pro injustitiae mensura jam inferitur. Quod autem dico, id exemplo manifestius fiet. Medicus si quam partem inflammatione affectam, et sanie occulta refertam observaverit, incisionem judicat esse aegrotanti necessariam. Illud Scriptura indignationem vocat. Sed post prolatam a medico de afferendo remedio sententiam, actio tandem sequitur, qua quod decretum est perficitur, ferrumque, quod incidit, et dolorem parit incisionem patienti, adhibetur. Illud ira Dei appellatum est. Venias ergo ad propositum, et hujus sententiae consequentiam invenies. *Quoniam ira in indignatione ejus*. Poena, secundum justum Dei judicium : *Vita vero in voluntate ejus*. Quid ergo dicit? Quod Deus vult, hoc esse, ut vitae ejus sint participes omnes. Mala autem non ejus voluntate sunt, sed merito eorum qui peccaverunt inferuntur. Vitam igitur cuique Deus propria voluntate tribuit : iram vero sibi quisque congerit *In die irae, et revelationis, et justii judicii Dei* ⁵⁰. Tristia autem ante res laetas collocare solet Scriptura, propterea quod delectatio jucundior est, tum, cum quae moerorem afferunt, ipsam praecesserunt. *Ego enim, inquit, occidam, et vivere faciam* ⁵¹. Beneficium poena est posterius. *Percutiam, et ego sanabo* ⁵². Ipse enim affert dolorem, et rursus recreat : percussit, et manus ejus sanaverunt. Antecedunt mala, quo **128** nobis beneficia stabiliora sunt atque firmitiora, quippe qui tunc magis opere data custodiamus. *Ad vespertinum demorabitur fletus, et ad matutinum latitia*. Remiscere temporis passionis Domini, et verborum invenies intelligentiam. Ad vespertinam enim demoratus est fletus in Domini discipulis, cum eum vide-

tertio Ἀπὸ παραδείγματος δὲ ὁ λέγω σαφέστερον γενήσεται· ex quo vario verborum ordine errorem typographis objectum esse suspicamur.

(54) Reg. secundus εἰς ἐν ἔργον. Mox editio Paris. ὁ τέμνων. Deest articulus in mss.

(55) Nostra editio Paris. θησαυρίζειν. At mss. θησαυρίζεσι.

rent in cruce pendentem : ad matutinum vero lætitia, cum post resurrectionem currerent, ac faustum illum nuntium quo Dominus visus fuisse nuntiabatur, sibi invicem cum gaudio deferrent. Aut forte etiam in universum, vespera sæculum hoc dicitur, in quo qui beate fleverint, adveniente postmodum matutino, consolationem accipient. *Beati enim qui lugent ; quoniam ipsi consolabuntur* ⁵⁶. *Beati qui flet, quoniam ipsi ridebunt* ⁵⁷. Qui igitur dies hujus sæculi jam consummationem attingentis, et ad suum occasum vergentis, in plorandis peccatis suis absumpserunt, hi vero illo matutino adveniente gaudebunt. *Qui enim seminant nunc in lacrymis, in exultatione metent* ⁵⁸, nimirum in futuro sæculo. τῆς ἀληθινῆς ἐκείνης πρωίας ἐπελθούσης ἀγαλλιάσονται. *Οἱ σπείροντες γὰρ ἐν δάκρυσι νῦν, ἐν ἀγαλλιάσει θεριοῦσι*· δηλαδὴ πρὸς τὸ μέλλον.

5. *VERS. 7. Ego autem dixi in abundantia mea, Non movebor in æternum. Quemadmodum earum rerum quæ in foro venduntur copia, civitatis est abundantia, et quemadmodum regionem quæ fructibus multis referta est, abundare dicimus : sic et animæ quædam est abundantia, dum omnigenis operibus repleta est : quam primum quidem multo cum labore excoli oportet, tumque uberi cœlestium aquarum irrigatione saginari, adeo ut fructum tricesimum, aut sexagesimum, aut centesimum afferat* ⁵⁹, ac benedictionem obtineat dicentem : *Benedictæ apothecæ tuæ, et reliquæ tuæ* ⁶⁰. Nam constantiæ suæ qui conscius est, dicet confidenter, affirmabitque fore, ut ab adversario non evertatur, velut ager plenus, cui benedixit Dominus. *VERS. 8. Domine, in voluntate tua præstitisti decori meo virtutem.* In investiganda virtutum ratione qui se exercuere, alias quidem virtutes dixerunt ex contemplationibus constare, alias vero sitas non esse in contemplatione : verbi gratia, prudentiam quidem ex contemplationibus constare, cum de bonis ac malis agitur : hinc vero temperantiam oriri, quod speculamur quæ sint eligenda aut fugienda : hinc justitiam, quod speculamur, quæ distribuenda sint, aut non distribuenda : hinc fortitudinem, quod specula-

⁵⁶ Matth. v, 5. ⁵⁷ Luc. vi, 21. ⁵⁸ Psal. cxv, 5.

(56) Coll. secundus πάθος τοῦ Χριστοῦ καί.

(57) Legitur in duobus mss. γλάσσονται.

(58) Editi cum aliquibus mss. ἀποκλίνοντες. Alii ἀποκλίνοντες, melius. Paulo post Reg. secundus ἐπὶ δάκρυσι. Mox illa, γὰρ νῦν, desunt in Reg. tertio. Subinde Coll. quartus πρὸς τὰ μέλλοντα. Ibidem duo mss. εἶπον.

(59) Coll. secundus ὠνίων κατ' ἀγορὰν εὐθηνία.

(60) Editio Paris. καὶ ἡ τῆς. At multi mss. καὶ τῆς

(61) Reg. secundus, αἰσθόμενος.

(62) Editi παρατραπήναι. At septem mss. præter Combef. περιτραπήναι, longe melius. Mox multi mss. ὁ Κύριος. Deest articulus in editis.

(63) Ita sex mss. cum editione Basil. At nostra editio Paris. et alii tres mss. παράσχου. Ubi notat Nobilius, legi quoque παράσχου ab Apollinario, et in psalterio Æthiopico, atque in aliis quibusdam libris.

πάθος τοῦ Κυρίου, καὶ (56) εὐρήσεις τὰ σημαίνε-
μενα. Ἐσπέρας γὰρ ἠύλισθη κλαυθμὸς τοῖς μαθη-
ταῖς τοῦ Κυρίου, ὅτε ἔβλεπον αὐτὸν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ
κρεμάμενον· τὸ δὲ πρῶτὸν ἀγαλλιάσεις, ὅτε μετὰ τὴν
ἀνάστασιν διέτρεχον μετὰ χαρᾶς ἀλλήλοις διδόντες
τὰ εὐαγγέλια τῆς ὀπτασίας τοῦ Κυρίου. Ἡ τάχα
καὶ καθολικῶς ἑσπέρα ὁ αἰὼν οὗτος λέγεται, ἐν ᾧ οἱ
μακρῶς κλαύσαντες, τῆς πρωίας ἐπελθούσης, πα-
ρακληθῆσονται. *Μακάριοι γὰρ οἱ περθούντες, ὅτι
αὐτοὶ παρακληθήσονται. Μακάριοι οἱ κλαίοντες,
ὅτι αὐτοὶ γέλασσοῦσι* (57). Οἱ οὖν τὰς ἡμέρας τοῦ
αἰῶνος τοῦτο ἐπὶ συντελεῖα κῆδη ὄντος, καὶ πρὸς
τὰς ἑαυτοῦ δυσμὰς ἀποκλίνοντος (58), ἐν τῷ ἀπο-
κλαίειν τὰς ἑαυτῶν ἀμαρτίας διαγαγόντες, οὗτοι

5. Ἐγὼ δὲ εἶπα ἐν τῇ εὐθηνίᾳ μου· Ὅτὴ μὴ
σαλευθῶ εἰς τὸν αἰῶνα. Ὅσπερ πύλωσις ἐστὶν εὐ-
θηνία ἢ τῶν ὠνίων κατ' ἀγορὰν ἀφθονία (59), καὶ
χώραν εὐθηνεῖσθαι λέγομεν τὴν πᾶσι εὐφορήσαν
τοῦς καρπούς· οὕτω καὶ τῆς (60) ψυχῆς τίς ἐστὶν
εὐθηνία τῆς πεπληρωμένης παντοδαπῶν ἔργων· ἦν
πρῶτον μὲν γεωργηθῆναι δεῖ φιλοπόνως, καὶ τότε
ταῖς ἀφθονίαις τῶν οὐρανίων ὑδάτων ἐπιβροχίαις πιαν-
θῆναι, ὥστε καρποφορῆσαι ἐν τριάκοντα, καὶ ἐν ἑξή-
κοντα, καὶ ἐν ἑκατὸν, καὶ τυχεῖν τῆς εὐλογίας τῆς
λεγούσης· *Εὐλογημένα αἱ ἀποθῆκαι σου, καὶ τὰ
ἐγκαταλελειμμένα σου*. Ὁ οὖν αἰσθάνομενος (61)
τῆς ἑαυτοῦ βεβαιότητος, πεποθότως ἐρεῖ, καὶ διαβε-
βαιώσεται μὴ περιτραπήναι (62) ὑπὸ τοῦ ἀνταγωνι-
ζομένου, ὡς ἀγρὸς πλήρης, ὃν εὐλόγησεν ὁ Κύριος·
Κύριε, ἐν τῷ θελήματι σου καρῆσχου (63) τῷ
κάλλει μου δύναμιν. Οἱ περὶ τὴν ἐξέτασιν τοῦ περὶ
ἀρετῶν λόγου κατατριβέντες τὰς μὲν τῶν ἀρετῶν ἐκ
θεωρημάτων ἔφασαν συνεστάναι, τὰς δὲ ἀθεωρήτους·
οἷον, φρόνησιν μὲν ἐκ θεωρημάτων συνεστάναι, ἐν
τῷ περὶ ἀγαθῶν καὶ κακῶν τόπω (64)· σωφροσύνην
δὲ ἐκ τοῦ περὶ τῶν αἰρετῶν καὶ φευκτῶν· δικαιο-
σύνην δὲ ἐκ τοῦ περὶ τῶν ἀπογεμητέων καὶ οὐκ
ἀπογεμητέων· καὶ ἀνδρείαν ἐκ τοῦ περὶ δεινῶν καὶ
οὐ δεινῶν· κάλλος δὲ καὶ ἰσχὺν ἀθεωρήτους εἶναι

⁶⁰ Matth. xiii, 8. ⁶¹ Deut. xxviii, 5.

D (64) Editi et nostri duodecim mss. constanter ἐν
τῷ περὶ ἀγαθῶν καὶ κακῶν τόπω, subobscurius. Ca-
tena vero Corderiana ἐν τῇ περὶ ἀγαθῶν καὶ κακῶν
γνώσει, clare quidem : sed ni fallor, non vere. Nam
magnus ille tot cœlicum consensus facit, ut ita mu-
tatum putem ab aliquo, qui sibi plus justo indulsis-
se credi possit. Idque eo facilius accidisse arbitror,
quod vox τόπος hic non ita multum convenire vi-
deatur. Ad verbum : *In loco de bonis ac malis. Hoc
est, Ubi agitur de bonis ac malis, Ubi bona a malis
discerni oportet.* Jam si conjectare nobis liceat, sus-
picio veterem ipsam interpretationem Latinam in
causa fuisse, cur vox γνώσει in Catena Corderiana
reperiatur. Cum enim Corderius in veteri interpre-
tatione editum inveniret in *cognitione bonorum ac
malorum*, facile sibi persuadere potuit interpretem
veterem γνώσει, non τόπω, legisse, atque operæ pre-
tium esse hunc locum restituere, et ita edere, ut
legisse veterem interpretem putabat.

ἀρετᾶς, ἐπακολουθούσας ταῖς ἐκ θεωρημάτων. Κατὰ γὰρ τὴν συμμετρίαν καὶ ἁρμονίαν τῶν τῆς ψυχῆς θεωρημάτων, ἔνιοι τῶν σοφῶν νενοήχασιν τὸ κάλλος· κατὰ δὲ τὸ ἀποτελεσματικὸν τῶν ὑπεβαλλομένων ἐκ τῶν θεωρητικῶν ἀρετῶν, τὴν ἰσχὺν νενοήχασιν. Πλὴν ἵνα καὶ κάλλος ἐπιγένηται τῇ ψυχῇ, καὶ δύναμις τῶν δεόντων ἐπιτελεστικῆ, θείας εἰς τοῦτο χάριτος χρῆζομεν. Ὡς τοίνυν ἄνω εἴρηκεν, Ὅτι ζωὴ ἐν τῷ θελήματι αὐτοῦ· οὕτω νῦν ὑφοί τὸν Θεὸν διὰ τῆς εὐχαριστίας λέγων (65), ὅτι Ἐν τῷ θελήματι σου παρέσχου τῷ κάλλει μου δύναμιν. Καλὸς μὲν γὰρ ἦμην κατὰ τὴν φύσιν, ἀσθενὴς δὲ διὰ τὸ ἐξ ἐπιβουλῆς τοῦ ἕρωος νεκρωθῆναι τῷ παραπτώματι. Τῷ οὖν κάλλει μου, ὃ παρὰ σοῦ ἔλαβον ἐκ τῆς πρώτης κατασκευῆς, προσέθηκας δύναμιν τὴν τῶν δεόντων πρακτικῆν (66). Καλὴ μὲν οὖν πᾶσα ψυχὴ ἢ ἐν συμμετρίᾳ τῶν οἰκείων δυνάμεων θεωρουμένη· κάλλος δὲ ἀληθινόν, καὶ ἐρασιμώτατον, μόνῳ τῷ τὸν νοῦν κεκαθαρμένῳ θεωρητῶν, τὸ περὶ τὴν θείαν καὶ μακαρίαν φύσιν. Οὗ ὁ ἐκτενίστας ταῖς μαρμαρυγαῖς καὶ ταῖς χάρισι, μετασφύβανει τι ἀπ' αὐτοῦ, ὥσπερ ἀπὸ τινος βαφῆς, αἰγλήν τινα ἀθηρᾶν εἰς τὴν οἰκείαν ὄψιν ἀναχρῶννύμενος. Ὅθεν καὶ Μωϋσῆς, τῷ μετεilahφέναι τοῦ κάλλους ἐκείνου ἐν τῷ ὀμιλεῖν Θεῷ, ἐδοξάσθη τὸ πρόσωπον. Ὁ οὖν αἰσθόμενος τῆς ἑαυτοῦ ἀρετῆς, τὴν εὐχαριστικὴν ταύτην ἀφίησι φωνήν· Κύριε, ἐν τῷ θελήματι σου παρέσχου τῷ κάλλει μου δύναμιν. Ὅσπερ δὲ ταῖς θεωρητικαῖς ἀρεταῖς ἀθεώρητοι ἀκολουθοῦσι, τό τε κάλλος καὶ ἡ δύναμις, οὕτως εἰσὶ τινες κακίαι ἀθεώρητοι, ἢ τε αἰσχροῦς καὶ ἡ ἀσθένεια. Τί γὰρ ἀωρότερον καὶ εἰδεχθέστερον ψυχῆς ἐμπαθοῦς; Ἴδε μοι τὸν θυμούμενον, καὶ τὴν ἐν αὐτῷ ἀγριότητα. Θέασαι τὸν λυπούμενον, καὶ τὸ ἐν αὐτῷ ταπεινόν καὶ συμπεπτωκὸς τῆς ψυχῆς. Τὸν δὲ λαγνείας ἢ γαστριμαργίας ὑποπεπτωκότα, ἢ φόβοις ἐπτοημένον, τίς ἂν καὶ προσβλέψαι ἀνάσχοιτο; διαβινοῦσης μέχρι τῶν περάτων τοῦ σώματος τῆς κατὰ ψυχὴν διαθέσεως· ὥσπερ οὖν καὶ τὰ (67) ἔχνη τοῦ κάλλους τῆς ψυχῆς ἐν τῇ καταστάσει τοῦ ἀγίου διαφαίνεται. Προνοητέον τοίνυν τοῦ κάλλους ἡμῶν, ἵνα καὶ ὁ νυμφίος Λόγος ἀποδεξάμενος ἡμᾶς, εἴπῃ· Ὁλη καλὴ ἡ πλησίον μου, καὶ μῶμος οὐκ ἔστιν ἐν σολ.

animæ In viri sancti habitu resplendent. Comparanda itaque nobis est isthæc pulchritudo, ut sponsus Verbum approbans nos dicat : *Tota pulchra, proxima mea, et macula non est in te* ²⁸.

6. Ἀπέστρεψας δὲ τὸ πρόσωπόν σου, καὶ ἐστρέψθηρ τεταραγμένος. Ἔως μὲν ὅτε, φησὶν, αἱ ἀκτῖνες τῆς ἐπισκοπῆς σου ἐπέλαμπόν μοι, ἐν εὐ-

niur, quæ formidanda sunt, aut non formidanda. Verum aiunt pulchritudinem ac robur virtutes specularitricis non esse, cum sint specularitricibus posteriores. Nam ex convenientia harmoniaque 129 contemplationum animæ, sapientes quidem pulchritudinem intellexerunt : at vero ex vi efficiente eorum quæ a virtutibus specularitricibus proponuntur, robur comenti sunt. Verumtamen ut et decor animæ accedat, et adsit vis eorum quæ officii sunt effectrix, nobis ad hoc opus est divina gratia. Ut igitur antea dixit, *Quoniam vita in voluntate ejus* : sic nunc Deum gratiarum actione exultat dicens : *In voluntate tua præstitisti decori meo virtutem*. Pulcher quidem eram secundum naturam ; sed languidus, propterea quod ex serpentis insidiis peccato mortuus eram. Pulchritudini ergo meæ, quam ex te in prima creatione accepi, addidisti virtutem, eorum quæ ad officium pertinent efficientem. Pulchra igitur est anima omnis, quæ in propriarum virtutum symmetria conspicitur. Pulchritudo autem vera, amabilissimaque, quam is solus qui param mentem habet contemplari potest, circa divinam ac beatam naturam consistit. Cujus fulgores et gratias qui intente conspexerit, ab ea velut ab aliqua tinctura non nihil mutuatur, floridum quemdam splendorem in propriam faciem imprimens. Unde et Moysis facies simul atque ex familiari cum Deo congressu pulchritudinis illius particeps fuit, clarificata est. Proinde virtutis suæ qui conscius est, hanc vocem grates rependentem emittit : *Domine, in voluntate tua præstitisti decori meo virtutem*. Quemadmodum autem ex virtutes quæ in contemplatione sitæ non sunt, virtutes specularitricis sequuntur, puta decor et robur : sic sunt quædam vitia contemplationi non subjecta, nempe seditas et debilitas. Quid enim invenustius ac deformius dedita affectibus anima ? Vide, quæso, iratum, et eam quam præ se fert feritatem. Tristem ac mæstum considera, ejusque demissionem et animi abjectionem intueri. Quis vero libidini aut gulæ inservientem, aut terroribus consternatum, vel aspicere queat ? cum hæc animi affectio ad extrema usque corporis pervadat, quemadmodum e contrario vestigia etiam pulchritudinis

D 6. Avertisti autem faciem tuam, et factus sum conturbatus. Quando enim, inquit, inspectionis tuæ radii mihi affulsere, in statu firmo atque tranquillo

²⁸ Cant. iv, 7.

(65) Reg. secundus ἐν τῷ θελήματι σου οὕτω νῦν ὑφοί τὸν Θεὸν διὰ τῆς χάριτος λέγων. Ibidem editio nostra Paris. παράσχου. Multi mss. παρέσχου.

(66) Regii primus, secundus et quintus cum Colbertinis quinto et sexto δύνανται τὴν τῶν δεόντων πρακτικῆν, *Vim ea quæ officii sunt largientem*. At tres alii mss. Regii et septem Colbertini cum editis ei cum Catena Corderiana δύνανται τὴν τῶν δεόντων πρακτικῆν, *Vim eorum quæ officii sunt effectricem*. Ἀπταιμ quidem et idoneam sententiam ex ultra-

que lectione effici posse constat : sed quin πρακτικῆν legi oporteat, dubitari non posse arbitramur. Etenim si nihil aliud, ipsa certe orationis series ita legendum esse aperte ostendit. Cum enim Basilius paulo ante scripserit, καὶ δύναμις τῶν δεόντων ἐπιτελεστικῆ, debuit sane, si sibi constare voluit, hic πρακτικῆν scribere, ut vox una alteri omnino responderet. Nam τὸ ἐπιτελεστικὸν et τὸ πρακτικὸν plane idem valere nemo, opinor, negabit.

(67) Sic octo mss. At editio Paris. ὥσπερ καὶ τᾶ.

vixi; postquam vero avertisti faciem tuam, perturbatio animæ tumultusque deprehenditur. Avertere autem faciem suam dicitur Deus tum, cum afflictionis tempore tentationibus expositus relinquit, ut fortitudo certantis cognoscatur. Proinde si pax quæ intellectum omnem superat³⁹ custodierit corda nostra, cupiditatum tumultum confusionemque vitare possumus. Cum igitur Dei voluntati aversio opponatur, pulchritudini vero et decori virtutisque perturbatio; utique perturbatio fuerit deformitas et infirmitas animæ, ex alienatione a Deo proveniens. Precemur itaque semper nobis ut asfulgeat Dei facies, ut in sancto ac religioso statu simus, et mites, et modis omnibus tranquilli, ex animi ad bona præparatione. *Paratus 130 sum enim, inquit, et non sum turbatus*⁴⁰. **VERS. 9.** *Ad te, Domine, clamabo, et ad Deum meum deprecabor.* Sæpe dictum est de clamore ad Dominum, quod sit ejus solius qui magna et cœlestia cupit, clamare. Si quis autem parva et terrena a Deo petierit, is parva et demissa voce, eaque non ad sublime peringente, nec ad Domini aures perveniente utitur. **VERS. 10.** *Quæ utilitas in sanguine meo, dum descendo in corruptionem?* Cur, inquit, clamavi? et quæ te Dominum meum ac Deum in eum rogavi? Quid, inquit, bona carnis habitudine, aut multo sanguine mihi opus est: cum corpus dissolutioni communi statim tradendum sit? *At castigo corpus meum, et in servitatem redigo*⁴¹, ut ne vigente, nimisque exæstuante meo sanguine, corpulentia occasio fiat peccati. Carni tuæ ne obsequare, somno, balneo, ac mollibus culcitris, semper hanc repetens sententiam: *Quæ utilitas in sanguine meo, dum descendo in corruptionem?* Quid foves quod paulo post interitum est? quid saginas te ipsum et pinguefacis? An ignoras quod quanto pinguius tibi corpus conficiat, tanto graviorem carcerem animæ struis? *Nunquid confitebitur tibi pulvis, aut annuntiabit veritatem tuam?* Quomodo enim terrestris ac carneus homo tibi Deo confitebitur? quomodo vero etiam annuntiabit veritatem, qui neque disciplinis dedit tempus ullum, et cujus mens in tanta carnis mole defossa est ac obruta? Ob id igitur carnem meam inacero, nec parco meo sanguini, qui in carnem coalescere solet, ut impedimentum nullum mihi sit ad confessionem, neque ad veritatis intelligentiam. *κωχωσµένον ἔγων; Διὰ τοῦτο τοίνυν ἐκτίχω μου τὴν ψυχήν μεταπήνησθαι, ἵνα μηδέν μοι ἦ* (73) *πρὸς ποδίζον.*

7. **VERS. 11.** *Audivit Dominus, et misertus est mei:*

³⁹ Philipp. iv, 7. ⁴⁰ Psal. cxviii, 60. ⁴¹ I Cor. ix, 27.

(68) Editio Paris. ἀφέτη τοῖς. At mss. sex ἀφή. Reg. sextus ἀφήσι. Ibidem aliqui mss. ἐπὶ τό.

(69) Illa, εἴη ἂν ἡ ταραχή, desunt in duobus mss. Aliquanto post nonnulli mss. εὐχόμεθα. Alii εὐχόμεθα. Mox editi ἤσυχτοι καὶ πρῶτοι. Sed vox ἤσυχτοι deest in nostris undecim mss.

(70) Colb. quartus perinde atque LXX ἐν τῷ καταβήναι. Editi vero et mss. non pauci ἐν τῷ καταβαίνειν.

(71) Duo mss. cum textu sacro ὑπωπιάζω. Alii

σταθεῖ καταστάσει καὶ ἀταράχῃ διήγον· ἐπειδὴ ἐξ ἀπέστρεψάς σου τὸ πρόσωπον, τὸ ἐμπαθὲς καὶ τεθορυδημένον τῆς ψυχῆς ἀπηλέγχθη. Ἀποστρέφειν δὲ λέγεται τὸ ἑαυτοῦ πρόσωπον ὁ Θεὸς, ὅταν ἐν τοῖς τῶν περιστάσεων καιροῖς ἐκδότους ἀφή τοῖς (68) πειρασμοῖς, ἐπὶ τὸ γνωσθῆναι τὸ εὐτονον τοῦ ἀγωνιζομένου. Ἐάν οὖν ἡ εἰρήνη ἢ ὑπερέχουσα πάντα νοῦν φρουρήσῃ τὰς καρδίας ἡμῶν, δυνάμεθα τὴν ταραχὴν καὶ τὴν σύγχυσιν τῶν παθῶν διαφυγεῖν. Ἐπεὶ οὖν ἀντίκειται τῷ μὲν θελήματι τοῦ Θεοῦ ἡ ἀποστροφή, τῷ δὲ κάλλει καὶ τῇ ὠραιότητι καὶ τῇ δυνάμει ἡ ταραχὴ· εἴη ἂν ἡ ταραχὴ (69) αἰσχος καὶ ἀσθένεια ψυχῆς, ἐκ τῆς ἀπὸ Θεοῦ ἀλλοτριώσεως ἐγγινομένη. Εὐχόμεθα οὖν ἀεὶ ἐπιλάμπειν ἡμῖν τὸ πρόσωπον τοῦ Θεοῦ, ἵνα ἐν καταστάματι ὤμεν ἱεροπρεπεῖ, καὶ πρῶτοι, καὶ παντὶ τρόπῳ ἀτάραχοι ἐκ τῆς πρὸς τὰ καλὰ ἐτοιμότητος. Ἦτοιμάσθη γὰρ, φησὶ, καὶ οὐκ ἐταράχθη. Πρὸς σέ, Κύριε, κεκράξομαι, καὶ πρὸς τὸν Θεόν μου δεηθήσομαι. Πολύλακίς εἰρηται περὶ τοῦ κεκραγῆναι πρὸς Κύριον, ὅτι μόνου τοῦ μεγάλα καὶ ἐπουράνια ἐπιθυμοῦντός ἐστι σὺ κράζεις. Εἰ δὲ τις μικρὰ καὶ ἐπίγεια αἰτοῖ τὸν Θεόν, μικρὰ καὶ ταπεινὴ κέχρηται τῇ φωνῇ, μὴ φθανούσῃ εἰς ὕψος, μηδὲ ἐρχομένη εἰς τὰς ἀκοὰς τοῦ Κυρίου. *Τίς ὠφέλεια ἐν τῷ αἵματι μου, ἐν τῷ καταβαλῆναι* (70) *με εἰς διαφθοράν; Τί, φησὶν, ἐκέκραξα; καὶ περὶ τίνος ἐδεήθην πρὸς σέ τὸν Κύριόν μου καὶ τὸν Θεόν μου; Τίς μοι χρεῖα, φησὶ, σαρκὸς εὐπαθείας καὶ αἵματος πλήθους, μέλλοντος ὅσον οὐδέπω παραδίδοσθαι τῇ κοινῇ διαλύσει τοῦ σώματος; Ἄλλ' ὑπωπιάζω* (71) *μου τὸ σῶμα, καὶ δουλαγωγῶ, μήπως εὐεκτοῦντος καὶ ὑπερζέοντός μοι τοῦ αἵματος, ἀφορμὴ πρὸς ἁμαρτίαν ἢ πολυσαρκία γένηται. Μὴ κολάκευέ σου τὴν σάρκα ὕπνοις καὶ λουτροῖς καὶ μαλακοῖς στρώμασιν, ἀεὶ ἐπιλέγων τὸ ῥῆμα τοῦτο· Τίς ὠφέλεια ἐν τῷ αἵματι μου, ἐν τῷ καταβαλῆναι με εἰς διαφθοράν; Τί περιπέεις τὸ μικρὸν ὑστερον φθαρησόμενον; τί καταπαίνεις σεαυτὸν καὶ περισαρκοῖς; Ἦ ἀγνοεῖς, ὅτι ὅσω παχυτέραν τὴν σάρκα σεαυτοῦ ποιεῖς, τοσοῦτω βαρύτερον τῇ ψυχῇ κατασκευάζεις τὸ δεσμοσῆριον; Μὴ ἐξομολογήσεται σοι χοῦς, ἢ ἀναγγελεῖ τὴν ἀλήθειάν σου; Πῶς γὰρ ὁ χοϊκὸς ἄνθρωπος καὶ σάρκινος ἐξομολογήσεται σοι τῷ Θεῷ; πῶς δὲ καὶ ἀναγγελεῖ τὴν ἀλήθειαν* (72) *ὁ μήτε μαθήμασι καιρὸν δόξας, καὶ ἐν τοσοῦτω βάρει τῆς σαρκὸς τὸν νοῦν ἑαυτοῦ συγσάρκα, καὶ ἀφειδῶ τοῦ αἵματος ὅπερ εἰς σάρκα πέ-* ἐξομολόγησιν ἢ πρὸς τὴν τῆς ἀληθείας κατανοήσιν ἐμ-

7. Ἦκουσε Κύριος, καὶ ἠλέησέ με· Κύριος ἐγά-

duo ὑποπιάζω, corrupte, pro ὑπωπιάζω. Nonnulli alii ὑποπιέζω. Mox Regii secundus et tertius ὑπερζέοντός μου. Editi et alii quidam mss. ὑπερζέοντός μοι. Nec ita multo post Reg. tertius habet ῥήτον pro ῥῆμα. Subinde quatuor mss. ἐν τῷ καταβαίνειν. Editio vero Paris. ἐν τῷ καταβήναι.

(72) Unus ms. ἀλήθειάν σου. Ibidem editio Paris. μαθήσει καιρὸν. Sed mss. octo μαθήμασ..

(73) Illud, ἦ, deest in Colb. quarto. In eodem illo codice statim legitur ἐμποδίζοι. Haud longe

ῥηθῆ βοηθός μου. Μετὰ τὸ διηγῆσασθαι τίνα ἦν ἃ πρὸς τὸν Θεὸν ἐκέκραζεν, εὐθύς αἰσθόμενος τῆς ἀντιλήψεως τοῦ Θεοῦ, παρορμῶν ἡμᾶς πρὸς τὴν τῶν ὁμῶν ἀφῆτην. Ἦκουσε, φησὶ, Κύριος, καὶ ἠλέησέ με· Κύριος ἐστὶ ῥηθῆ βοηθός μου. Εὐχόμεθα οὖν καὶ ἡμεῖς, καὶ κράζωμεν τὴν πνευματικὴν βοήθην, σιτούμενοι τὰ μεγάλα, μὴ ἀντιποιούμενοι τῆς σαρκὸς (Οἱ γὰρ ἐν σαρκὶ ὄντες, Θεῷ ἀρέσαι οὐ δύνανται), ἵνα καὶ ἡμῶν ἐπακοῦσῃ ὁ Κύριος, ἐλεήσας ἡμῶν τὸ ἀσθενές, καὶ τῆς θείας βοηθείας ἀπολαύσαντες καὶ ἡμεῖς· εἰπωμεν· Ἔστρεψας τὸν κοπετὸν μου εἰς χαρὰν ἐμοί. Οὐ γὰρ τυχοῦσα ψυχῆ ἢ ἀπὸ Θεοῦ χαρὰ ἐγγίνεται, ἀλλ' εἰ τις πολλὰ τὴν ἁμαρτίαν τὴν ἑαυτοῦ ἀπεκλαύσατο, ἰσχυροῖς ὄδουμοις καὶ θρήνοις διηνεχέσιν, ὡς ἐπὶ τεθνεῦτι ἑαυτῷ κοπετὸν ἐποιήσατο, τοῦ τοιοῦτου ὁ κοπετὸς εἰς χαρὰν στρέφεται. Ὅτι δὲ ἐστὶν ἐπαινετῶς κἀψάσθαι, δηλοῦσιν οἱ ἐν ταῖς ἀγοραῖς καθήμενοι παῖδες, οἱ λέγοντες· Ἐθρηνησαμεν ὑμῖν, καὶ οὐκ ἐκόψασθε (74)· ἠύλησαμεν ὑμῖν, καὶ οὐκ ὠρχήσασθε. Ἔστι δὲ ὁ αὐλὸς ἑργαζόμενος μουσικῶν πνεύματι συνεργῶν πρὸς τὴν μελωδίαν χρώμενος. Διόπερ οἶμαι πάντα ἅγιον προφήτην αὐτὸν τροπικῶς ὀνομάζεσθαι διὰ τὴν ἐκ τοῦ ἁγίου Πνεύματος κίνησιν. Διόπερ, φησὶν, ἠύλησαμεν ὑμῖν, καὶ οὐκ ὠρχήσασθε. Οἱ γὰρ προφητικοὶ λόγοι προτρέπονται ἡμᾶς ἐπὶ τὴν εὐρυθμίαν τῆς ἁγίας προφητείας ἐνέργειαν, ἥτις εἴρηται ἑρχομένης. Ἀλλὰ καὶ θρηνοῦσιν ἡμῖν οἱ προφῆται, εἰς κοπετὸν ἡμᾶς προκαλούμενοι, ἵνα, εἰς συναίσθησιν ἐλθόντες ἐκ τῶν προφητικῶν λόγων ἐπὶ τοῖς ἑαυτῶν ἁμαρτήμασι, καταπενθήσωμεν ἡμῶν τὴν ἀπώλειαν, ἐν κόποις καὶ μόθοις τῆς σαρκὸς ἡμῶν καταπίσαντες (75). Τῷ τοιοῦτῳ τοίνυν περιβήγνυται μὲν τὸ πενθικὸν ἔνδυμα, ὃ καταπενθῶν ἑαυτοῦ τὴν ἁμαρτίαν περιεβάλετο. Περιτίθεται δὲ αὐτῷ ὁ χιτὼν τῆς εὐφροσύνης, καὶ τὸ ἱμάτιον τοῦ σωτηρίου, τὰ φαιδρὰ ταῦτα καὶ γαμικὰ ἔνδυμα, οἷς ὁ κεκοσμημένος ἐκ τοῦ νομφῶνος οὐκ ἐκδληθήσεται. Διέρρηξας τὸν σάκκον μου, καὶ περιέξωσάς με εὐφροσύνην. Συνεργὸς εἰς μετανοίαν ὁ σάκκος, ταπεινώσεως ὑπάρχων σύμβολον (76). Πάλαι γὰρ ἄν ἐν σάκκῳ, φησὶ, καὶ σποδῷ καθήμενοι μετενόησαν. Ἐπεὶ δὲ ὁ Ἀπόστολος (77) ἀνακαλυμμένῳ προσώπῳ τὴν αὐτὴν εἰκόνα μεταμορφῶται ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν, τὴν δοθείσαν αὐτῷ χάριν ἀπὸ τοῦ Κυρίου ἰδίαν λέγει δόξαν. Ὅπως ἄν ψάλλῃ σοι ἡ δόξα μου. Δόξα δικαίου τὸ πνεῦμα τὸ ἐν αὐτῷ. Ὁ οὖν ψάλλων τῷ πνεύματι, λεγέτω· Ὅπως

A *Dominus factus est adjutor meus.* Postquam narravit quænam fuerint quæ ipse ad Dominum clamavit, statim Dei sentiens auxilium, nos ad petenda similia provocat. *Audiecit, inquit, Dominus, et miseratus est mei: Dominus factus est adjutor meus.* Oremus igitur et nos, ac spiritualem clamorem clamemus, non parva petentes, nec carni studentes (*Qui enim in carne sunt, Deo placere non possunt* ⁴²), ut et nos exaudiat Deus, debilitatem nostram miseratus, atque auxilio divino frui etiam nos dicamus: **VERS. 12.** *Convertisti planctum meum in gaudium mihi.* Non in qualibet anima inest gaudium Dei: sed si quis multum peccatum suum planxerit, vehementi videlicet luctu, et assiduis gemitibus, periunde quasi se ipse mortuum planxisset, huic isti planctus in gaudium vertitur. Quod autem laudabilis sit luctus quidam, ostendunt pueri in foro sedentes ac dicentes: *Lamentati sumus vobis, et non plorastis: cantavimus vobis tibiis, et non saltastis* ⁴³. Tibia autem instrumentum musicum est, quod flatus ope melodiæ inservit. Idcirco sanctum quemlibet prophetam tibia per translationem nominari arbitror, ob sancti Spiritus motum. Quamobrem, inquit, *Cantavimus vobis tibiis, et non saltastis.* Nam prophetici sermones adhortantur nos ad sanctæ prophetiæ concinnam actionem, quæ dicta **131** est saltatio. Quin etiam nostra causa lamentantur prophetæ, ad luctum nos cohortantes, ut per propheticos sermones peccatorum nostrorum conscii effecti, exitium nostrum lugeamus, laboribus ac ærumnis carnem nostram castigantes. Tali igitur homini luctuosa vestis conscinditur, quam cum peccatum suum plangeret, induerat. Denique ei circumponitur tunica lætitiæ, et pallium salutis, splendida scilicet illa et nuptialia indumenta, quibus si quis fuerit ornatus, e nuptiali thalamo non ejicietur. *Conscidisti saccum meum, et circumdedisti me lætitia.* Saccus adjumento est ad pœnitentiam, cum signum sit humilitatis. *Olim enim, inquit, in sacco et cinere sedentes pœnitentiam egerunt* ⁴⁴. Quoniam vero Apostolus, *revelata facie, ad eandem imaginem transformatur & gloria in gloriam* ⁴⁵; idcirco datam sibi a Domino gratiam, propriam gloriam vocat. **VERS. 13.** *Ut cantet tibi gloria mea.* Gloria justî, spiritus qui in ipso est.

D *Quisquis igitur spiritu psallit, dicat: Ut cantet tibi gloria mea, et non compungar.* Non amplius, inquit, admittam ulla, ob quæ juro ac merito cor meum

⁴² Rom. viii, 8. ⁴³ Luc. vii, 32. ⁴⁴ Luc. x, 15.

⁴⁵ II Cor. iii, 18

editio Paris. ἀντιλήψεως τῆς τοῦ. Sed illud, τῆς, deficit in quinque mss.

(74) Textus sacer ἐκλαύσατε.

(75) Colb. quartus πίεσαντες. Statim plurimi mss. περιεβάλετο. Editio Paris. περιεβάλετο. Ibidem major pars mss. περιτίθεται δὲ αὐτοῦ.

(76) Editio nostra Paris. cum uno Colb. σύμβολον. At multi mss. σύμβολον. Ibidem editio ἐν σάκκῳ, φησὶν, οἱ πατέρες, etc. At illud, οἱ πατέρες, deest in mss. periunde atque in editione Basil. Ibidem multi mss. cum editione Basil. καθήμενοι. Alii mss. cum editione Paris. καθήμενοι.

(77) Alii mss. cum editis ὁ Ἀπόστολος. Alii ὁ ἄγιος, omiſſa voce Ἀπόστολος. Regius secundus exhibet utramque lectionem, unam in contextu, alteram in margine. Reg. quintus utramque junxit, ὁ ἄγιος Ἀπόστολος. Respicit Basilus ad caput tertium secundæ Epistolæ ad Corinthios vers. 18, ubi Apostolus sic loquitur: Ἡμεῖς δὲ πάντες ἀνακαλυμμένῳ προσώπῳ.... τὴν αὐτὴν εἰκόνα μεταμορφώμεθα ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν, *Nos vero omnes revelata facie.... in eandem imaginem transformamur & claritate in claritatem.* Ibidem plurimi mss. ἐπα-
δὴ ὁ.

compungatur, confodiaturque ob peccati mei memoriam. *Domine Deus meus, in æternum confitebor tibi* : hoc est, *Agam gratias*. Cum enim propter penitentiam mihi veniam dederis, meque, sublato peccatorum dedecore, ad gloriam reduxeris, ideo in omne ævum confitebor tibi. Quod enim tantum esse possit temporis intervallum, quod tantorum beneficiorum oblivionem animæ meæ inducere queat? πάντα τὸν αἰῶνα ἐξομολογήσομαι σοι. Τί γάρ ἂν λήθην τῶν τηλικούτων εὐεργεσιῶν ἐμποιῆσαι δυνήσεται;

Ἄ ἂν ψάλλῃ σοι ἡ δόξα μου, καὶ οὐ μὴ κατανηγῶ. Οὐκέτι μὴ, φησὶ, ποιήσω ἔξιμα τοῦ κατανούτσασθαι καὶ κατακεντεῖσθαι τὴν καρδίαν ἐπὶ τῇ ὑπομνήσει τῆς ἁμαρτίας μου. Κύριε ὁ Θεός μου, εἰς τὸν αἰῶνα ἐξομολογήσομαι σοι· ἀντὶ τοῦ, Εὐχαριστήσω. Ἐπειδὴ γὰρ ἔδωκάς μοι τὴν ἐκ τῆς μετανοίας συγχώρησιν, καὶ ἐπανηγάγες με εἰς δόξαν, τὴν ἐκ τῶν ἁμαρτημάτων ἀσχύνην περιελών, διὰ τοῦτο εἰς γένοιτο τοσοῦτον χρόνου διάστημα, ὃ τῇ ἐμῇ ψυχῇ

IN PSALMUM XXXII.

Exsultate, justi, in Domino : rectos decet collaudatio.

1. Scripturæ familiaris est exsultationis vox, perquam hilarem ac lætum animæ statum in his qui lætitia digni sunt ostendens. *Exsultate itaque, justi, in Domino*; non cum res domi vobis prospere succedunt, non cum bona fuerit corporis habitudo, non cum agri fructibus omnigenis referti sunt : sed quod Dominum habetis, tali pulchritudine, tali bonitate, tali sapientia præditum. Sufficiat vobis ea lætitia quæ in ipso est. Et quisquis in re aliqua quam plurimi facit, cum lætitia ac gaudio exsultat, ad eum modum in ea exsultare videtur. Quapropter justos sermo adhortatur, ut suam dignitatem persentiant; itemque ut exsultent quod talis Domini servi esse dignati sint, in illius servitio cum gaudio inenarrabili et cum tripudiis, corde ex afflatu dilectionis boni quasi subsiliente. Si quando tuo cordi lux quædam quasi illapsa, repentinam Dei cognitionem indiderit, atque animam tuam illustraverit, adeo ut Deum diligas, mundum **132** vero ac res omnes corporeas contempnas, ex obscura illa et brevi similitudine omnem justorum statum intellige qui æquabiliter indesinenterque in Deo delectantur. Tibi quidem Dei dispensatione aliquando, sed raro incidit ejusmodi exsultatio, ut te per modicum hunc gustum, eorum quibus privatus es, admoneat. At vero justo perpetua est divina ac cælestis lætitia, quod semel in ipso inhabitat Spiritus; primus autem *Fructus spiritus est charitas, gaudium, pax* ⁴⁶. *Exsultate igitur, justi, in Domino*. Velut locus justorum est Dominus capax, in quo qui est, eum lætari et exsultare omnino necesse est. Fit etiam justus, locus Domino, cum illum in se recipit. Qui vero peccat, locum dat diabolo, non obtemperans ei qui dicit : *Nolite locum dare diabolo* ⁴⁷ : neque Ecclesiastæ, *Si Spiritus potestatem habentis ascenderit super te, locum tuum ne dimiseris* ⁴⁸. In ipso itaque Domino existentes, et quantum nobis licet, ejus mirabilia speculati, ita ex hac contemplatione cordibus nostris lætitiā comparemus. *Rectos decet*

ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ ΕΙΣ ΤΟΝ ΑΒ ΨΑΛΜΟΝ.

Ἀγαλλιᾶσθε, δίκαιοι, ἐν Κυρίῳ· τοῖς εὐθέσι πρέπει αἰνεσις.

1. Συνήθης τῇ Γραφῇ τῆς ἀγαλλιᾶσεως ἡ φωνὴ, φαιδροτάτην τινὰ καὶ περιχαρῆ κατάστασιν τῆς ψυχῆς ἐπὶ τοῖς ἀξίοις εὐθυμίας ἐμφαίνουσα. Ἀγαλλιᾶσθε οὖν, δίκαιοι, ἐν Κυρίῳ· μὴ ὅταν ὑμῖν εὐθνηθῆται τὰ κατὰ τὸν οἶκον (78), μὴ ὅταν εὐεκτήτε τῷ σώματι, μὴ ὅταν αἱ ἄρourke πληθύνωσι καρπῶν παντοδαπῶν· ἀλλ' ὅτι Κύριον ἔχετε, τοιοῦτον μὲν τὸ κάλλος, τοιοῦτον δὲ τὴν ἀγαθότητα, τὴν σοφίαν τοιοῦτον. Ἀρκεῖτω ὑμῖν ἡ ἐπ' αὐτῷ εὐφροσύνη. Καὶ ἔοικεν ὁ μετ' εὐφροσύνης καὶ χαρᾶς ἐπαγαλλόμενος τινι τῶν περισπουδάζων, οὕτως ἀγαλλιᾶν (79) ἐπ' αὐτῷ. Διὸ τοὺς δικαίους παρορμᾷ ὁ λόγος αἰσθάνεσθαι μετὰ τοῦ ἀξιωματος, ὅτι τοιοῦτου Δεσπότητος δοῦλοι εἶναι κατηξιώθησαν, καὶ ἐπαγάλλεσθαι αὐτοῦ τῇ δουλείᾳ μετὰ χαρᾶς ἀμυθήτου καὶ σκιρτημάτων, τῆς καρδίας οἰονεὶ πηδύσεως τῷ ἐνθουσιασμῷ τῆς ἀγάπης τοῦ ἀγαθοῦ. Εἰ ποτε σου τῇ καρδίᾳ οἰονεὶ φῶς ἐμπεσὼν ἀθρόαν Θεοῦ ἔνοιαν ἐνεποίησε, καὶ περιελαμπέ σου τὴν ψυχὴν, ὥστε ἀγαπῆσαι μὲν τὸν Θεόν, καταφρονῆσαι δὲ κόσμου καὶ τῶν σωματικῶν πάντων, ἐκ τῆς ἀμυθρᾶς ἐκείνης καὶ βραχείας εἰκόνας γῶρισον τὴν ὅλην τῶν δικαίων κατάστασιν, ὁμαλῶς καὶ ἀδιακόπως τὴν ἐπὶ τῷ Θεῷ εὐφροσύνην κατορθούντων. Σοὶ μὲν γὰρ ἐμπέπτει ποτὲ σπανίως ἐκεῖνο τὸ ἀγαλλίαμα κατ' οἰκονομίαν Θεοῦ, ἵνα σε διὰ μικροῦ γεύματος εἰς ὑπόμνησιν ἀγάγῃ οἶων ἐστέρησαι (80)· τῷ δὲ δικαίῳ διαρκῆς ἐστὶν ἡ θεία καὶ ἐπουράνιος εὐφροσύνη, διότι ἅπαξ αὐτῷ ἐνοικεῖ τὸ Πνεῦμα· πρῶτος δὲ *Καρπὸς τοῦ Πνεύματος ἐστὶν ἀγάπη, χαρὰ, εἰρήνη*. Ἀγαλλιᾶσθε οὖν, δίκαιοι, ἐν Κυρίῳ. Οἰονεὶ τόπος χωρητικὸς ἐστὶ τῶν δικαίων ὁ Κύριος· ἐν ᾧ τὸν γενόμενον πᾶσα ἀνάγκη εὐθυμεῖσθαι καὶ ἐνευφραίνεσθαι. Γίνεται καὶ ὁ δίκαιος τόπος τῷ Κυρίῳ, λαμβάνων αὐτὸν ἐν ἑαυτῷ. Ὁ μὲν ἁμαρτάνων (81) δίδωσι τόπον τῷ διαβόλῳ, παρακούων τοῦ λέγοντος· *Μηδὲ δίδοτε τόπον τῷ διαβόλῳ*· καὶ τοῦ Ἐκκλησιαστοῦ· *Ἐὰν πνεῦμα τοῦ ἐξουσιάζοντος ἀναβῆ ἔπι σέ, τόπον σου μὴ ἀφῆς*. Ἐν αὐτῷ οὖν

⁴⁶ Gal. v, 22. ⁴⁷ Ephes. iv, 27. ⁴⁸ Eccle. x, 4.

(78) Major pars mss. κατὰ τὸν οἶκον. Editio cum duobus aut tribus mss. κατὰ τὸν βίον, *res ad vitam spectantes*. Diversus non est sensus. Mox duo mss. ἄρourke πληθῶσι. Colb. quartus πλήθουσι. Reg. quintus πληθύνουσι. Editio vero Paris. et alii duo mss. πληθύνωσι.

(79) Multi mss. οὗτος ἀγαλλιᾶν. Editio Paris. cum Reg. quarto et Colb. septimo οὕτως ἀγαλλιᾶν.

(80) Colb. quartus ἀγάγοι ὧν ἐστέρησαι. Paulo post multi mss. διό. Alii διότι.

(81) Reg. secundus ὁ δὲ ἁμαρ. Regii tertius et quartus ὁ μὲν γάρ. Statim Reg. tertius ὅτι.

γενόμενοι τῷ Κυρίῳ, καὶ καθόσον ἐσμὲν δυνατοὶ, καταπειθόμενοι αὐτοῦ τὰ θαυμάσια, οὕτω συναγάγωμεν ἐκ τῆς θεωρίας ταῖς καρδίαις ἡμῶν εὐφροσύνην. Τοῖς εὐθέσι πρέπει ἀνεσις· ὡς περ σκολιδὸς ποῦς ὀρθῶ ὑποδήματι οὐκ ἐναρμόζεται, οὕτως οὐδὲ καρδίαις ἐκδιαστρόφοις ἢ ἀνεσις τοῦ Θεοῦ ἐπιπρέπει (82). Διὰ τοῦτο, οἶμαι, ὡς οὐ πρόποντος τῷ στόματι τῶν δαιμόνων τοῦ περὶ τοῦ Σωτῆρος λόγου, ἀφαιρεῖται αὐτῶν τὴν ἐξουσίαν, ἵνα μὴ φανερὸν αὐτὸν ποιήσωσι. Καὶ τῷ Πύθωνι ὁ Παῦλος ἐπιτιμᾷ, ἵνα μὴ ἀπὸ ἀκαθάρατου ὁ ἄγιος συνιστῆται. Τοιοῦτον καὶ τὸ, *Τῷ δὲ ἀμαρτωλῷ εἶπεν ὁ Θεός· Ἰνα τί σὺ ἐκδιηγῇ τὰ δικαιώματά μου;* Φιλοτιμώμεθα οὖν φυγεῖν πᾶν σκολιδὸν ἔργον καὶ στραγγαλιῶδες, καὶ ιατροθώσωμεν ὡς εὐθὴ κανόνα τὸν νοῦν ἡμῶν καὶ τὸ κριτήριον τῆς ψυχῆς, ἵνα γενομένοις ἡμῶν εὐθέσιν ἐπιπρέψῃ ἡ ἀνεσις τοῦ Κυρίου. Ὅσπερ γὰρ ὁ τὴν ἀμαρτίαν καθηγησάμενος ὄφις σκολιδὸς λέγεται, καὶ ἐπάγεται ἢ τοῦ Θεοῦ μάχαιρα ἐπὶ τὸν δράκοντα τὸν ὄφιν (83) τὸν σκολιδόν, ὅτι πολλὰς ἐκκλίσεις καὶ ἐκτροπὰς ἐν τῇ πορείᾳ ποιεῖται. Συρόμενος γὰρ ὁ ὄλιδος τοῦ ὄφρατος ἀνωμάλως τῇ γῆ ἐπισύρεται, ἄλλως ὀρμώντων τῶν ἐμπροσθεν, καὶ πλαγίως ἐφεπομένων τῶν ἐξῆς, καὶ πάλιν τῶν οὐραίων πρὸς τὸ ἐναντίον ἀπονεύοντων. Ὅστε ὁ μὲν τῷ ὄφει ἐπόμενος σκολιδόν καὶ ἀνώμαλον καὶ ἐναντιωμάτων γέμοντα τὸν βλον ἑαυτοῦ ἐπιδειξεται· ὁ δὲ ὀπίσω Κυρίου τοῦ Θεοῦ πορευόμενος εὐθείας ποιεῖται τὰς (84) τρίβους, καὶ ὀρθὰς τὰς τροχιάς τῶν ποδῶν αὐτοῦ. Εὐθὴς γὰρ Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν, καὶ εὐθύτητας εἶδε τὸ πρόσωπον αὐτοῦ. Ἐάν δύο κανόνες ἀλλήλοις παρατεθῶσιν, ἢ εὐθὴς αὐτῶν συναρμόζει ἀλλήλοις· ἐάν δὲ διάστροφον ἕξωλον κανόνι παρατεθῆ, ἀσυνάρμοστον εὐρίσκειται τῷ ὀρθῷ τὸ στρεβλόν. ἀσυνάρμοστος, ἵνα ἐπιπρέψῃ αὐτῇ καὶ ἐφαρμοσθῇ ὁ (85) μὴ ἐν Πνεύματι ἁγίῳ, πῶς ἂν ἐνέγκῃς τὸν αἶμα σου;

2. Ἐξομολογεῖσθε τῷ Κυρίῳ ἐν κιθάρᾳ, ἐν ψαλτηρίῳ δεκαχόρδῳ ψάλατε αὐτῷ. Πρῶτον ἐν κιθάρᾳ δεῖ ἐξομολογήσασθαι (86) τῷ Κυρίῳ· τουτέστι, τὰς διὰ τοῦ σώματος ἐνεργείας ἀποδοῦναι ἐναρμονίως. Ἐπειδὴ γὰρ ἐν τῷ σώματι ἡμάρτομεν, ὅτε παρεστήσαμεν τὰ μέλη ἡμῶν δούλα τῇ ἀμαρτίᾳ εἰς τὴν ἀνομίαν, τῷ σώματι καὶ ἐξομολογησώμεθα, τῷ αὐτῷ κεχρημένοι ὄργάνῳ πρὸς τὴν ἀνάλυσιν τῆς ἀμαρτίας. Ἐλοιδορήσας; εὐλόγησον. Ἐπλεονέκτησας; ἀπόδος. Ἐμεθύσθης (87); νήστευσον. Ἐλαζονεύσω; ταπεινώθητι. Ἐφθόνησας; παρακάλεσον. Ἐφόνευσας; μαρτύρησον· ἢ τὰ ἰσοδυναμοῦντα τῷ

⁸² Act. xvi, 18.

⁸³ Psal. xlix, 16.

⁸⁴ Isa. xxvii, 1.

⁸⁵ Psal. xci, 16; x, 8.

⁸⁶ Psal. l, 12.

⁸⁷ Rom. vi, 19.

(82) Reg. tertius Θεοῦ πρέπει.

(83) Editio Paris. τὸν ὄφιν. Deest articulus in omnibus, quos mihi quidem videre contigit, codicibus.

(84) Colb. quartus ποιεῖ τὰς.

(85) Colb. quartus καὶ ἐφαρμοσθῇ ὁ. Mox Regii tertius et sextus cum editione Basil. conjunctim πῶς ἀνεγκύχης. Editio Paris. cum Reg. quinto separatim ἂν ἐνέγκῃς. Reg. secundus cum Colb. septimo πῶς ἀνεγκύχης. Colb. quartus πῶς ἂν ἐνεγκύχη τὸν αἶμα

laudatio. Quemadmodum pes obtortus calceo recto non adaptatur; ita neque distortis cordibus laudatio Dei convenit. Quapropter, opinor, quoniam sermo qui de Servatore habetur dæmonum os non decet, idcirco eis adimit facultatem, ut ne manifestum ipsum faciant. Et Fythionem increpat Paulus ⁸², ut ne ab impuro sanctus commendetur. Tale est hoc, Peccatori autem dixit Deus: Quare tu enarras justitias meas ⁸³? Conemur igitur fugere omne opus obliquum ac tortuosum; atque mentem nostram et animi iudicium in modum rectæ regulæ dirigamus, ut cum recti fuerimus, deceat nos Domini laudatio. Ita enim peccati auctor serpens, obliquus dicitur, et gladius Dei inducitur in draconem serpentem tortuosum ⁸⁴, quod spiras ac divortia in itinere faciat.

Etenim dum serpentis tractus ducitur, in terra inæqualiter imprimitur: cum aliter procedant anteriores partes, et oblique insequantur consequentes, et rursus caudæ partes in contrarium vergant. Quare qui serpentem sequitur, suam vitam obliquam inæqualemque et contrarietatibus refertam demonstrabit: qui vero pone Dominum Deum incedit, rectas semitas et recta vestigia pedum suorum facit. Rectus enim Dominus Deus noster, et quæ recta sunt vidit facies ipsius ⁸⁵. Regulæ duæ si juxta se collocentur, earum rectitudo inter se convenit; si vero distortum lignum ad regulam apponatur, obtortum reperitur recto non congruere. Quoniam igitur recta est Dei laudatio, recto opus est corde, ei ut laus conveniat competatque. Quod si nemo valet dicere Dominum Jesum nisi in Spiritu sancto ⁸⁶, quomodo proferes laudem, cum rectum spiritum non habeas in visceribus innovatum ⁸⁷?

Ἐπεὶ οὖν εὐθὴς ἐστὶν ἡ τοῦ Θεοῦ ἀνεσις, εὐθείας αἶνος. Εἰ δὲ οὐδεὶς δύναται εἰπεῖν Κύριον Ἰησοῦν εἰ ἔχων τὸ εὐθὴς πνεῦμα ἐγκαινισθὲν ἐν τοῖς ἐγκύχοις

2. *Vers. 2. Constitimini Domino in cithara, in psalterio decem chordarum psallite illi. Primum in cithara Domino consiliter oportet; hoc est, corporis actiones concinne absolvere. Quoniam enim **133** in corpore peccavimus, cum nostra membra serva peccato ad iniquitatem præbimus, corpore etiam consteamur, eodem utentes instrumento ad peccatum dissolvendum ⁸². Conviciatus es? benedicas. Eripuisti aliena? reddito. Inebriatus es? jejuna. Superbus fuisti? esto humilis. Invidisti? obsecra. Occidisti? martyrium perferas; vel quod martyrid par est, per confessionem corpus tuum affige. Et*

ὁ μὴ... ἐν τοῖς ἐγκύχοις αὐτοῦ; Quomodo is qui non habet, etc.

(86) Ita quinque mss. cum editione Basil. Editio vero Paris. et nonnulli mss. ἐξομολογεῖσθαι. Mox editi cum Reg. quarto ἀποδοῦναι ἐναρμονίως. Alii quinque mss. ἐναρμονίως ἀπεκιδόναται.

(87) Reg. secundus cum Colb. quinto ἐμεθύσθης. Alii mss. cum editis ἐμεθύσθης. Statim Colb. quintus ἠλαζονεύσθης.

tunc post confessionem, dignus es qui in decachordo psalterio Deo psallas⁸⁸. Prius enim corporis actiones oportet emendari, ut congruenter divino verbo convenienterque perficiantur, sicque queas ad rerum intelligibilium contemplationem ascendere. Fortassis enim mens, quæ superna quærit, psalterium dicta est, quod huius organi structura a superiori parte vim resonantem accipit. Corporis itaque opera velut ex infernis conflantur Deo: quæ vero per mentem annuntiantur mysteria, e supernis occasionem habent, mente velut sonum per spiritum adipiscente. Qui igitur ad omnia præcepta respicit, ex eisque velut concentum ac symphoniam facit, is in decachordo psalterio Deo psallit, quod generalia decem præcepta secundum primam legis traditionem conscripta sunt. Vers. 3. *Cantate Domino canticum novum. Hoc est, Non in vetustate litteræ, sed in novitate spiritus Deum colite*⁸⁹. Qui non corporaliter legem accipit, sed illius novit spiritalem sensum, hic canticum novum cantat. Nam velut et senescens Testamentum pertransiit, novum vero et instauratum canticum doctrinæ Domini non excepit, quæ juventutem nostram, velut aquilæ, renovat⁹⁰, ubi corruperimus externum hominem, et renovati fuerimus de die in diem⁹¹. Sed et qui se ad anteriora extendit semper se ipso recentior fit. Quare qui se ipso fit semper recentior, recentius canticum Deo canit. Recentius autem ex more dicitur vel id quod est admirabile, vel id quod recens ortum habuit. Sive igitur incarnationis Domini modum admirabilem et natura omni superiorem partes, recentius ac insolitum canticum concinnis: sive totius mundi per peccatum inveterati regenerationem renovationemque recensens, ac resurrectionis annuntia veris mysteria, sic quoque novum ac recens canticum canis.

3. *Bene psallite ei in vociferatione. Audite præceptum. Bene psallite; mente attenta, sincero affectu. In vociferatione psallite.* Velut boni quidem milites post partam de hostibus victoriam, referte hymnos auctori victoriæ. *Confidite*, inquit, *ego vici mundum*⁹². Quis hominum adversus diabolum bellum gerere possit, nisi ad præsidium potentis imperatoris confugientes, illinc per fidem quæ in ipso est, inimicum nostrum feriamus ac sagittis

⁸⁸ Psal. xc1, 4. ⁸⁹ Rom. vii, 6. ⁹⁰ Psal. cii, 5.

(88) Reg. secundus cum altero ms. ψάλλειν τῷ Κυρίῳ. Alii mss. τῷ Θεῷ. Nec ita multo post editio Paris. ὡστε ἁναρμονίως. At quinque mss. ὡστε ἁρμονίως. Statim Colb. quartus θεωρίαν τῶν νοημάτων.

(89) Nostra editio Paris. et nonnulli mss. ἐπαγγελλόμενα. Alii sex mss. ἀπαγγελλόμενα. Obiter monebimus, mutilum esse hunc locum in multis mss., qui sic habent: Μυστήρια ἄνωθεν ἐνηχομένου διὰ τοῦ πνεύματος· ὁ τοίνυν. Sed integer in-

A μαρτυρίῳ, διὰ τῆς ἐξομολόγησεως σεαυτοῦ τὸ σῶμα κάκωσον. Καὶ τότε μετὰ τὴν ἐξομολόγησιν ἄξιός εἰ ἐν ψαλτηρίῳ δεκαχόρδῳ ψάλλειν τῷ Θεῷ (88). Δεῖ γὰρ πρότερον κατορθῶσαι τὰς διὰ τοῦ σώματος ἐνεργείας, ὥστε ἁρμονίως τῷ Θεῷ λόγῳ ἀποτελεῖν. καὶ οὕτως ἐπὶ τὴν θεωρίαν τῶν νοητῶν ἀναβῆναι. Ψαλτήριον γὰρ τάχα ὁ νοῦς εἴρηται ὁ τὰ ἄνω ζητῶν. διὰ τὸ τὴν κατασκευὴν τοῦ ὄργανου τούτου τὴν ἠχοῦσαν δύναμιν ἐκ τῶν ἄνωθεν ἔχειν. Τὰ μὲν οὖν τοῦ σώματος ἔργα οἰοεὶ κάτωθεν ἐξομολογεῖται τῷ Θεῷ· τὰ δὲ διὰ τοῦ νοῦ ἐπαγγελλόμενα (89) μυστήρια τὰς ἀφορμὰς ἄνωθεν ἔχει, οἰοεὶ ἐνηχομένου διὰ τοῦ πνεύματος. Ὁ τοίνυν ἐπὶ πάσας τὰς ἐντολάς ἐπιβλέπων, καὶ οἰοεὶ συμφῶν αὐτῶν καὶ συμφωνίαν ποιῶν, οὗτος ἐν δεκαχόρδῳ ψαλτηρίῳ ψάλλει τῷ Θεῷ, B διὰ τὸ δέκα εἶναι τὰς γενικὰς ἐντολάς κατὰ τὴν πρῶτην τοῦ νόμου παράδοσιν γεγραμμένας. Ἄσατε τῷ Κυρίῳ ἄσμα (90) καινόν. Τουτέστιν, Μὴ ἐν τῇ παλαιότητι τοῦ γράμματος, ἀλλ' ἐν τῇ καινότητι τοῦ πνεύματος λατρεύετε τῷ Θεῷ. Ὁ μὴ σωματικῶς ἐκλαμβάνων τὸν νόμον, ἀλλὰ τὸ πνευματικὸν αὐτοῦ γνωρίζων, οὗτος ἔδει τὸ καινὸν ἄσμα. Διότι τὸ μὲν παλαιούμενον καὶ γηράσκον τῆς διαθήκης διέβη· τὸ δὲ καινὸν καὶ ἀνανεούμενον ἄσμα ἡμᾶς τῆς τοῦ Κυρίου διδασκαλίας διεδέξατο (91), ἥτις ἀνακαινίζει ἡμῶν, ὡς ἄετοῦ, τὴν νεότητα, ὅταν φθειρωμεν μὲν τὸν ἔξω ἄνθρωπον, ἀνακαινώμεθα δὲ ἡμέρα καὶ ἡμέρα. Ἄλλὰ καὶ ὁ τοῖς ἐμπροσθεν ἐπεκτεινόμενος αἰὲρ αὐτοῦ καινότερος γίνεται. Ὅστε ὁ αἰὲρ καινότερος αὐτοῦ γινόμενος καινότερον ἄσμα ἔδει τῷ Θεῷ. C καινότερον δὲ ἢ τὸ παράδοξον ὑπὸ τῆς συνηθείας λέγεται, ἢ τὸ προσφάτως παρελθὸν εἰς τὴν γένεσιν (92). Ἐάν τε οὖν τὸν θαυμάσιον τρόπον καὶ πᾶσαν τὴν φύσιν ὑπερβαίνοντα τῆς ἐνανθρωπήσεως διηγῆ τοῦ Κυρίου, καινότερον ἄσμα καὶ ξένον ἔδει· ἐάν τε τὴν ἀναγέννησιν καὶ ἀνανέωσιν τοῦ παντὸς κόσμου τοῦ ὅπου τῆς ἁμαρτίας παλαιωθέντος διεξίης, καὶ τὰ τῆς ἀναστάσεως ἀπαγγέλλης μυστήρια, καὶ οὕτω καινὸν καὶ πρόσφατον ἔδει τὸ ἄσμα.

3. *Καλῶς ψάλατε αὐτῷ ἐν ἀλαλαγμῷ.* Ἀκούετε τοῦ παραγγέλματος. *Καλῶς ψάλατε*· ἀμετρωρίστῳ τῇ διανοίᾳ, εὐκρινεῖ τῇ διαθέσει. *Ἐν ἀλαλαγμῷ ψάλατε.* Ὅσπερ τινὲς καλοὶ στρατιῶται μετὰ τὰ νικητήρια τὰ κατὰ τῶν ἐχθρῶν, ἀνεπέγατε ὕμνους τῷ αἰτίῳ τῆς νίκης. *Θαρσεῖτε*, φησὶν, *ἐγὼ νενίκηκα τὸν κόσμον.* Τίς ἀνθρώπων ἱκανὸς ἀντιστρατεύσασθαι τῷ πονηρῷ, ἐάν μὴ τῇ σκέπῃ τοῦ ἀρχιστρατήγου (93) τῆς δυνάμεως προσφυγόντες, ἐκείθεν ἀπὸ

⁹² II Cor. iv, 16. · Ioan. xvi, 13.

venitur in Regiis tertio et quarto et in Colb. septimo.

(90) Reg. secundus cum Coisl. ἄσατε αὐτῷ ἄσμα. (91) Reg. secundus cum Colb. primo ἰδέξατο. Mox codices sex ἀνακαινούμεθα. Editio Paris. ἀνακαινώμεθα. Reg. quartus ἀνακαινίζόμεθα.

(92) Ita quinque mss. Editio Paris. γέννησιν.

(93) Notat Combefissius vocem ἀρχιστρατήγος ex Josue v, 14, sumptam esse: qua male intellecta abutebantur Ariani.

τῆς ἐν αὐτῷ πίστεως θάλωμεν (94) ἡμῶν τὸν ἐχθρὸν, ἵνα τοξεύσωμεν; Καλῶς οὖν ψάλατε ἐν ἀλαλαγμῷ. Ἔστι δὲ ὁ ἀλαλαγμὸς φωνὴ τις ἀναρθρὸς, συμφώνως ἀλλήλοις τῶν συνασπιζόντων ἐν τῷ πολέμῳ συνεπηχόντων. Ἐν συμφωνίᾳ οὖν καὶ ἐν συμπολίᾳ, καὶ τῇ διὰ τῆς ἀγάπης ἐνώσει ψάλατε. Τί οὖν δεῖ ψάλλοντας λέγειν; Ὅτι εὐθὺς ὁ λόγος τοῦ Κυρίου. Διὰ τοῦτο πρότερον τοὺς εὐθεις καλεῖ (95) πρὸς τὴν αἴνεσιν, ἐπειδὴ εὐθὺς ἐστὶ καὶ ὁ μέλλων δοξάζεσθαι Λόγος, ὁ τοῦ Κυρίου, ὁ ἐν ἀρχῇ ὢν πρὸς τὸν Θεὸν, καὶ Θεὸς ὢν. Εὐθὺς οὖν ὁ Πατήρ· εὐθὺς ὁ Υἱός· εὐθὺς τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Καὶ πάντα τὰ ἔργα αὐτοῦ ἐν πίστει. Τί ἐστὶν ὃ λέγει; Ἔργον ὁ οὐρανός, ἔργον ἡ γῆ, ἔργον ἡ θάλασσα, ὁ ἀήρ, τὰ ἄψυχα πάντα, τὰ ἐμψυχα, τὰ λογικὰ, τὰ ἀλογα. Πῶς οὖν ἐν πίστει πάντα; ποία πίστις ἐν τοῖς ἀψύχοις; ποία πίστις ἡ τῶν ἀλόγων; Ποία δὲ πίστις ἐν τῷ λίθῳ; ποία δὲ πίστις ἐν τῷ κύνι; Ὅυτε ἄψυχον, οὕτε ἀλογον ἐν πίστει. Ἡ μέντοι ἀπόφρασις οὐδὲν ὑπεξέλειτο (96), ἀλλὰ πάντα περιελήφεν εἰποῦσα· Πάντα τὰ ἔργα αὐτοῦ ἐν πίστει. Τί οὖν ἐστὶν ὃ λέγει; Ἐάν τε οὐρανὸν, φησὶν, ἰθῆς, καὶ τὴν ἐν αὐτῷ τάξιν, πίστεως ἐστὶν ὁδηγός· δείκνυσι γὰρ τὸν τεχνίτην δι' ἐαυτοῦ· ἐάν τε τὰς περὶ τὴν γῆν διακοσμήσεις, πάλιν καὶ διὰ τούτων ἀξεται σοὶ ἡ περὶ τὸν Θεὸν πίστις. Οὐ γὰρ σαρκίνοις ὀφθαλμοῖς καταμαθόντες τὸν Θεὸν, πεπισταύκαμεν εἰς αὐτὸν, ἀλλὰ τῇ τοῦ νοῦ δυνάμει διὰ τῶν ὁραμένων τὸν ἀόρατον καθορωῦμεν. Πάντα οὖν τὰ ἔργα αὐτοῦ ἐν πίστει. Κἀν τὸν λίθον καταμάθης, ἔχει καὶ αὐτός τινα τῆς δυνάμεως τοῦ πεποιτηκότος ἀπόδειξιν· κἀν μύρμηκα, κἀν ἐμπίδα, κἀν μέλισσαν. Πολλὰ ἐκίς καὶ ἐν τοῖς μικροτάτοις ἡ σοφία τοῦ δημιουργοῦ διαφαίνεται. Ὁ γὰρ οὐρανὸν διαπλώσας, καὶ τὰ ἀπλετα μεγέθη τῶν πελαγῶν ἀναχέας, οὗτος ἐστὶν ὁ καὶ τὸ λεπτότατον κέντρον τῆς μελίσης κοιλάνας ὡσπερ αὐλὸν, ὡστε δι' αὐτοῦ τὸν ἰδὸν ἀποχέισθαι. Πάντα οὖν τὰ ἔργα αὐτοῦ ἐν πίστει. Μηδὲν σοὶ ἀπιστίας ἐφόδιον ἔστω. Μὴ εἰπῆς· Ὡς ἔτυχε, γέγονε τοῦτο, καὶ αὐτομάτως ἀπήνησε τόδε. Οὐδὲν ἄτακτον, οὐδὲν ἀόριστον, οὐδὲν εἰκῆ γενόμενον, οὐδὲ ὡς ἔτυχε φερόμενον ἐν τοῖς οὐσιν. Ἡ, Κακὴ συντυχία, ἦ, Πονηρὰ ὥρα. Ἀπαιδεύτων αὐταὶ αἱ φωναί. Οὐχὶ δύο στρουθία ἀσσαρίου πωλεῖται; καὶ ἐν ἐξ αὐτῶν οὐ πωρεῖται ἄνευ τοῦ θεοῦ θελήματος (97). Πόσαι αἱ τρίχες τῆς κεφαλῆς! Μία αὐτῶν οὐκ ἐστὶν ἐπιλελησμένη. Ὅραξ τὸν θεὸν ὀφθαλμῶν, ὡς οὐδὲν τῶν μικροτάτων τὴν ἐπισκοπὴν αὐτοῦ διαφεύγει (98); Ἀγαπᾷ ἐλεημοσύνην καὶ κρίσιν ὁ Κύριος· τοῦ ἐλέους Κυρίου πλήρης ἡ γῆ. Εἰ καθ' ἑαυτὴν ὑπῆρχεν ἡ τοῦ Θεοῦ κρίσις, ἀποτόμως ἡμῖν κατὰ τὴν ἀξίαν ἡμῶν ἀποδίδοντας πρὸς ἃ ἐποίησαμεν, ποία ἦν ἐλπὶς; τίς ἂν ἐσώθη τῶν πάντων; Νῦν δὲ Ἀγαπᾷ

⁹⁴ Joann. 1, 1. ⁹⁵ Matth. x, 29. ⁹⁶ ibid. 50.

(94) Sic Regii quartus et sextus cum Colb. quarto. Editio Paris. θάλωμεν. Mox Reg. secundus cum Colb. primo τοξεύωμεν. Statim Colb. quartus ἐστὶ γὰρ ὁ.

(95) Colb. quartus ἐχάλασι. Ibidem novem mss. cum editione Basil. Ἐπειδὴ οὗτος ἐστὶ. Editio Pa-

ris. Ἐπειδὴ εὐθὺς ἐστὶ.
 (96) Colb. quartus ὑπεξέλειτο. Reg. tertius cum Colb. primo ὑπεξέλειτο. Regii quartus et sextus ὑπεξέλειτο.
 (97) Colb. quartus θεοῦ βουλήματος.
 (98) Reg. tertius φεύγει.

A impetamus? Bene igitur psallite in vociferatione. Est autem vociferatio vox quaedam confusa, cum illic qui in bello se invicem agmine conferto adoriuntur, consonam vocem edunt. Itaque in concentu et in concordia, et in charitatis conjunctione psallite. Quid igitur psallentes dicere oportet? Nimirum **134** Vers. 4: Quod rectum est verbum Domini. Idcirco rectos prius ad laudationem vocat, quod rectum est etiam illud Domini Verbum, quod erat gloria afficiendum, quod in principio erat apud Deum, et Deus erat ⁹⁴. Rectus itaque Pater, rectus Filius, rectus Spiritus sanctus. Et omnia opera ejus in fide. Quid est quod dicit? Opus est cœlum, opus terra, opus mare, aer, inanimata omnia, animata, rationalia, irrationalia. Quomodo igitur in fide omnia? Quænam in inanimatis fides? qualis est fides brutorum? Quænam fides in lapide? rursus quæ fides in cane? Neque inanimatum, neque brutum in fide est. Hæc tamen sententia nihil excepit, sed omnia comprehendit, dicens: Omnia opera ejus in fide. Quid igitur est quod dicit? Sive, inquit, contemplare cœlum ejusque ordinem, fidei dux est; artificem enim per se ipsum ostendit: sive terræ ornatum, rursus quoque hoc pacto augetur tua in Deum fides. Non enim carnis oculis Deum edocui, in ipsum credidimus, sed vi mentis per visibilia invisibilem conspiciamus. Omnia ergo opera ejus in fide. Sive lapidem consideraveris, habet etiam ipse aliquam potentie conditoris demonstrationem; sive formicam, sive culicem, sive apem. Sæpe vel in minimis elucet opificis sapientia. Qui enim cœlum expandit, et immensam pelagi vastitatem effudit, ille ipse est, qui tenuissimum etiam apis aculeum veluti fistulam excavavit, ut per id virus effundatur. Omnia igitur opera ejus in fide. Nulla tibi sit incredulitatis occasio. Ne dixeris: Hoc temere factum, et illud casu evenit. Nihil inordinatum est, interminatum nihil, nihil frustra factum, neque quidquam rerum fortuito fertur. Neque dicas: Malus casus, aut Prava hora. Voces ipsæ sunt ineruditorum. Nonne duo passeris assere veniunt, et unus ex illis non cadet sine divina voluntate ⁹⁵? Quot capilli capitis! Unus ex his traditus non est oblivioni ⁹⁶. Vides divinum oculum, quomodo nihil minutissimarum rerum inspectionem ejus effugiat? Vers. 5. Diligit misericordiam et judicium Dominus: misericordia Domini plena est terra. Si separatim et secundum se Dei judicium foret: ita ut nobis severe pro meritis eorum quæ egimus, rependeret, quæ spes superesset? quis ex omnibus salvus fieret? Nunc autem Diligit misericordiam et judicium. Posteaquam misericordiam

ris. Ἐπειδὴ εὐθὺς ἐστὶ.

(96) Colb. quartus ὑπεξέλειτο. Reg. tertius cum Colb. primo ὑπεξέλειτο. Regii quartus et sextus ὑπεξέλειτο.

(97) Colb. quartus θεοῦ βουλήματος.

(98) Reg. tertius φεύγει.

velut sibi assidentem et ante regium iudicii thro- A num stantem constituit, ita singulos adducit in iudicium. Si iniquitates observaveris, Domine, Domine, quis sustinebit⁶³? Neque misericordia sine iudicio, neque iudicium sine misericordia. Ante iudicium igitur diligit misericordiam, et post misericordiam, venit ad iudicium. Hæc autem inter se conjuncta sunt : misericordia cum iudicio : ne aut misericordia sola mollitiem pariat, aut iudicium solum afferat desperationem. Vult tui misereri iudex, teque miserationum suarum facere participem : si modo post peccatum reperit te humilem, contritum, prava opera multum deplorantem, ac ea quæ clam facta sunt evulgantem citra pudorem, rogantem fratres tibi ut sint adiumento ad accipiendam medelam. Uno verno si comiseratione **135** dignum viderit, abunde tibi suam impertietur⁶⁴ misericordiam ; si vero cor poenitere nescium, mentem superbam, animum futuro sæculo non credentem, ac nullum iudicii timorem conspexerit, tunc in te iudicium diligit. Ita enim bonus ac humanus medicus fomentis prius ac remediis mollibus tumorem sedare conatur : postquam vero viderit molem nihil remittere, atque induratam reniti ; tum demum rejectis oleo ac molliore curandi ratione, ferri usum adhibet. Diligit igitur misericordiam in poenitentibus : diligit vero in obstinatis iudicium. Tale quid Isaias etiam dicit Deo : *Misericordia tua in pondus*⁶⁵. Nam et ille misericordiam cum iudicio exhibet ejus, qui libra, C et numero ac pondere pro cuiusque merito vices rependit.

4. *Misericordia Domini plena est terra.* Hic disjuncta est a iudicio misericordia. Sola enim misericordia Domini plena est terra, iudicio in constitutum tempus reservato. Hic itaque misericordia est sine iudicio : non enim venit ut iudicet mundum, sed ut salvet mundum⁶⁶. Illic vero non est misericordia iudicium, propterea quod homo a sordibus purus reperiri nequeat, si vel unam diem vixerit⁶⁷. Quare si quis malitiam quotidie grassantem, et fragile hominum genus, habita peccatorum ratione, innumeris mortibus dignum videat, admirabitur divitias bonitatis Dei, patientiæque ipsius, et lenitatis⁶⁸. Sane dum in terra sumus, misericordia opus nobis est. Nam qui in cælis versantur, digni sunt, qui beati prædicentur, non quorum misereamur. Aut fortassis propter condemnationem in nos ob peccatum prolatam

⁶³ Psal. cxxix, 3. ⁶⁴ Isa. xxviii, 17. ⁶⁵ Joan. iii, 17. ⁶⁶ Job xiv, 4, 5, juxta LXX. ⁶⁷ Rom. ii, 4.

(99) Nonnulli mss. *ἐαυτοῦ*. Alii *ἐαυτῷ*. Nec ita multo post septem mss. παρατηρήσει. Reg. quartus et Colb. septimus cum editis et cum textu sacro παρατηρήσει. Infra Reg. secundus ἐργάζεται.

(1) Reg. quintus cum Colb. primo ἀδελφόν. Nec aliter videtur legisse interpres, qui vertat : *Si fratrem oraveris*. Editio Paris. cum multis mss., ἀδελφών. Aliquanto post Colb. primus ἐπὶ σοῦ τῆν.

(2) Reg. secundus ἐπειδὴ ἂν δέ. Mox editi cum

ἐλεημοσύνην καὶ κρίσιν. Οἰονεὶ παρέδρον *ἐαυτῷ* (99) τὴν ἐλεημοσύνην ποιησάμενος, καὶ προβληθεῖσαν τῷ βασιλικῷ τῆς κρίσεως θρόνῳ, οὕτω παράγει εἰς κρίσιν ἕκαστον. Ἐὰν ἀνομιᾶς παρατηρήσης, Κύριε, Κύριε, τίς ὑποστήσεται; Ὅτε ἡ ἐλεημοσύνη ἀκριτος, οὐτε ἡ κρίσις ἀνελετήμων. Πρὸ τῆς κρίσεως οὖν ἀγαπᾷ ἐλεημοσύνην, καὶ μετὰ τὴν ἐλεημοσύνην ἔρχεται ἐπὶ τὴν κρίσιν. Ταῦτα δὲ ἀλλήλοις συνέζευκται, ὁ ἔλεος μετὰ τῆς κρίσεως· ἵνα μήτε ὁ ἔλεος μόνος χυνότητα ἐμποιήσῃ, μήτε μόνῃ ἡ κρίσις ἀπόγνωσιν ἐνεργάσθῃ. Βούλεται σε ἐλεῆσαι, καὶ τῶν ἑαυτοῦ οἰκτιρισμῶν μεταδοῦναι ὁ κριτής· ἀλλ' ἐὰν εὐρῆ σε μετὰ τὴν ἀμαρτίαν ταπεινὸν, συντετριμμένον, πολλὰ μετακλύσαντα ἐπὶ τοῖς ποιητοῖς ἔργοις, τὰ γενόμενα κρυφῆ ἀνεπαισχύντως δημοσιεύσαντα, B δεηθέντα ἀδελφῶν (1) συγκαμῆν σοι πρὸς τὴν ἴασιν, ὅπως ἐλεεινὸν σε γενόμενον ἐὰν ἴδῃ, ἀφρονὸν σοι τὴν ἑαυτοῦ ἐλεημοσύνην ἐπιχορηγῆι· ἐὰν δὲ καρδίαν ἀμετανόητον, φρόνημα ὑπερήφανον, ἀπιστίαν τοῦ αἰῶνος τοῦ μέλλοντος, ἀφοβίαν τῆς κρίσεως, τότε ἀγαπᾷ ἐπὶ σοὶ τὴν κρίσιν. Ὡς γὰρ ἱατρός ἐμμελής καὶ φιλόανθρωπος καταπλήμασι πρότερον καὶ περιπλάσμασι ἀπαλοῖς πειράται καταστῆται τὸ οἶδημα· ἐπὰν δὲ (2) ἴδῃ ἀνευδότητος καὶ σκληρῶς ἀντιτυπῶντα τὸν θῆλον, ρίψας τὸ ἔλαιον καὶ τὴν μαλακίην ἀγωγῆν, αἰρεῖται λοιπὸν τὴν τοῦ σιδήρου χρῆσιν. Ἄγαπᾷ οὖν ἐλεημοσύνην ἐπὶ τῶν μετανοούντων· ἀγαπᾷ δὲ καὶ κρίσιν ἐπὶ τῶν ἀνευδόντων. Τοιοῦτόν τι καὶ ὁ Ἡσαΐας λέγει τῷ Θεῷ, ὅτι Ἡ ἐλεημοσύνη σου εἰς σταθμὸν (3). Καὶ γὰρ κάκεινος τὴν μετὰ κρίσεως ἐλεημοσύνην παρίστησι, ζυγῶ καὶ ἀριθμῶ καὶ σταθμῶ κατὰ τὴν ἐκάστου ἀξίαν ἀντιμετροῦντος.

4. Τοῦ ἔλεους Κυρίου πλήρης ἡ γῆ. Ἐνταῦθα διέζευκται ἀπὸ τῆς κρίσεως ὁ ἔλεος. Μόνου γὰρ τοῦ ἔλεους Κυρίου πλήρης ἡ γῆ, τῆς κρίσεως εἰς τὸν ὠρισμένον καιρὸν ταμιευθείσης. Ἐνταῦθα μὲν οὖν ἔλεός ἐστι χωρὶς κρίσεως· οὐ γὰρ ἦλθεν ἵνα κρίνῃ τὸν κόσμον, ἀλλ' ἵνα σώσῃ τὸν κόσμον. Ἐκεῖ δὲ οὐκ ἐστὶν ἡ κρίσις χωρὶς ἔλεους, οἷα τὸ μὴ δύνασθαι ἀνθρώπων καθαρὸν εὐρεθῆναι ἀπὸ βύπτου, μηδὲ ἐὰν μίᾳ ἡμέρᾳ ἢ τῆς γενέσεως αὐτοῦ (4). Ὅστε ἐὰν τις ἴδῃ τὴν κακίαν ὁσημέραι νεμομένην, καὶ τὸ ἐπίκτητον γένος τῶν ἀνθρώπων ἄξιον μυρίων θανάτων, ὅσον ἐπὶ τοῖς ἀμαρτήμασι τυγχάνον, θαυμάσει D τὸν πλοῦτον τῆς χρηστότητος τοῦ Θεοῦ, καὶ τῆς ἀνοχῆς αὐτοῦ καὶ τῆς μακροθυμίας. Ἐν τῇ γῇ μέντοι ὄντες τοῦ ἔλεους χρεῖστοι. Οἱ γὰρ ἐν τῷ ὄφρα τῷ τοῦ μακαρίστου εἰσιν, ἀλλ' οὐκί τοῦ ἐλεεῖσθαι ἄξιοι. Ἡ τάχα διὰ τὴν ἐκ τῆς ἀμαρτίας ἡμῶν ἐπενεγθεῖσαν κα-

quibusdam mss. τὸν ἔλεον. At Colbertini primus et quartus cum Reg. quarto τὸ ἔλαιον, optime. Et enim cum hic sermo sit de molliore curandi ratione, oleum prætermisium non oportuit, quod in primis ad talem tractandi modum pertinere notum est.

(3) Colb. quartus εἰς στάθμιον.

(4) Reg. secundus et Colb. primus τῆς γενέσεως. Mox Colb. quartus καὶ τὸ ἐπίκτητον, *temporarium*.

ταδικήν γῆ λεγόμεθα ἡμεῖς οἱ ἀκούσαντες παρὰ Θεοῦ τὸ, *Γῆ εἶ, καὶ εἰς γῆν ἀπελευσθήσῃ*· οἱ πλήρεις ἐσμέν τῶν οἰκτιρμῶν τοῦ Θεοῦ· *Νεκροὺς γὰρ ὄντας ἡμῶς ταῖς ἀμαρτίαις καὶ τοῖς παραπτώμασιν ἐλεήσας ὁ Θεὸς συνεζωοποίησεν τῷ Χριστῷ. Τῷ λόγῳ Κυρίου οἱ οὐρανοὶ ἐστερεώθησαν, καὶ τῷ πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ πᾶσα ἡ δύναμις αὐτῶν*. Ποῦ οἱ τὸ Πνεῦμα ἐξουθενοῦντες; ποῦ οἱ χωρίζοντες αὐτὸ ἀπὸ τῆς δημιουργικῆς δυνάμεως; ποῦ οἱ τῆς πρὸς Πατέρα καὶ Υἱὸν συναφείας αὐτὸ διατέμνοντες; Ἀκουέτωσαν τοῦ ψαλμοῦ λέγοντος· *Τῷ λόγῳ Κυρίου οἱ οὐρανοὶ ἐστερεώθησαν, καὶ τῷ πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ πᾶσα ἡ δύναμις αὐτῶν*. Οὕτε γὰρ Λόγος (5), ἡ κοινὴ αὕτη λαλιά, νομισθῆσεται ἐξ ὀνομάτων καὶ βημάτων τὴν σύστασιν ἔχουσα, οὔτε τὸ Πνεῦμα ἀτμὶς εἰς ἀέρα διαχειρομένη· ἀλλὰ καὶ Λόγος ὁ ἐν ἀρχῇ ὢν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὁ ἰδίως τῆς προσηγορίας ταύτης τετύχηκεν. Ὡς οὖν ὁ δημιουργὸς Λόγος ἐστερέωσε τὸν οὐρανὸν, οὕτω τὸ Πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ, ὁ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται (τουτέστιν, ὁ ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ, ἵνα μὴ τῶν ἐξωθέν τι καὶ τῶν κτισμάτων αὐτὸ κρίνης, ἀλλ' ὡς ἐκ Θεοῦ ἔχον τὴν ὑπόστασιν δοξάζης), ἀπάσας τὰς ἐν αὐτῷ δυνάμεις συνεπέφερε. Τῷ οὖν Πνεύματι πᾶσα ἡ δύναμις ἡ ἐπουράνιος (6) ἐστερεώθη· τουτέστι, τὸ εὐτονον καὶ πάγιον καὶ βέβαιον ἐν ἁγιασμῷ, καὶ πάσῃ τῇ πρεπούσῃ ταῖς ἱεραῖς δυνάμεσιν ἀρετῇ, ἐκ τῆς τοῦ Πνεύματος ἐπικουρίας ἔχουσιν. Ἐνθάδε μὲν οὖν Πνεῦμα στόματος αὐτοῦ ἀναγέγραπται· ἐδήρσομεν δὲ ἀλλαγῆ καὶ Λόγον στόματος αὐτοῦ εἰρημένον, ἵνα νοηθῇ ὁ Σωτὴρ (7), καὶ τὸ ἅγιον αὐτοῦ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς. Ἐπεὶ οὖν Λόγος μὲν Κυρίου ὁ Σωτὴρ, καὶ Πνεῦμα τοῦ στόματος αὐτοῦ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ἀμρότερα δὲ συνήργησα τῇ κτίσει τῶν οὐρανῶν καὶ τῶν ἐν αὐτοῖς δυνάμεων, διὰ τοῦτο εἰρηται· *Τῷ λόγῳ Κυρίου οἱ οὐρανοὶ ἐστερεώθησαν, καὶ τῷ πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ πᾶσα ἡ δύναμις αὐτῶν*. Οὐδὲν γὰρ ἀγιάζεται, εἰ μὴ (8) τῇ παρουσίᾳ τοῦ Πνεύματος. Ἀγγέλων γοῦν τὴν μὲν εἰς τὸ εἶναι πάροδον ὁ δημιουργὸς Λόγος ὁ ποιητὴς τῶν ὄλων παρέχετο· τὸν ἁγιασμὸν δὲ αὐτοῖς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον συνεπέφερεν. Οὐ γὰρ νῆπιοι κτισθέντες οἱ ἄγγελοι, εἴτα τελειωθέντες τῇ κατ' ὄλιγον μελέτῃ, οὕτως ἄξιοι τῆς τοῦ Πνεύματος ὑποδοχῆς γεγόνασιν· ἀλλ' ἐν τῇ πρώτῃ συστάσει καὶ τῷ οἰονεῖ φεράματι τῆς οὐσίας αὐτῶν συγκαταβληθεῖσαν (9) ἔσχον τὴν ἀγιότητα. Διὸ καὶ δυσμετάθετοί εἰσι πρὸς κακίαν, εὐθύς, οἰονεῖ βαρῆ τι, τῷ ἁγιασμῷ στοιωθέντες, καὶ

A terra dicimur nos qui illud a Deo audivimus: *Terra es, et in terram ibis*⁶⁶. Porro repleti sumus Dei miserationibus; cum enim *Mortui essemus delictis et peccatis*, miseratus Deus *vificavit nos cum Christo*⁶⁷. Vers. 6. *Verbo Domini cæli firmati sunt, et spiritu oris ejus omnis virtus eorum*. Ubi sunt qui Spiritum floccifaciunt? ubi sunt qui illum a potentia creatrice separant? ubi qui ipsi a Patris ac Filii conjunctione dirimunt? Audiant psalmum dicentem: *Verbo Domini cæli firmati sunt, et spiritu oris ejus omnis virtus eorum*. Neque enim Verbum existimabitur communis hæc locutio esse, quæ ex nominibus ac dictionibus consistit: neque Spiritus vapor in æra diffusus; sed et Verbum, quod in principio erat apud Deum⁷⁰, et Spiritus sanctus, qui hanc proprie sortitus est appellationem. Quemadmodum igitur Verbum opifex firmavit cælum, sic Spiritus qui ex Deo, qui a Patre procedit, hoc est, qui ex ore illius est (ut ne ipsum externam quandam rem aut creaturam esse iudices, sed tanquam hypostasim ex Deo habentem glorifices), omnes ejus virtutes simul intulit. Itaque cælestis omnis virtus Spiritu firmata est: hoc est, soliditatem, firmitatemque et constantiam, in sanctitate, et omni virtute sacris potestatibus conveniente, ex Spiritus auxilio habet. Hic igitur Spiritus oris ejus scriptus est. Inveniemus autem alibi et Verbum oris ipsius **136** dictum, ut intelligatur Salvator ipse, et sanctus ejus Spiritus ex Patre. Quoniam igitur Servator Verbum Domini est, et Spiritus sanctus oris ipsius Spiritus est, uterque autem in cælis et eorum virtutibus creandis pariter operam contulit, idcirco dictum est: *Verbo Domini cæli firmati sunt, et spiritu oris ejus omnis virtus eorum*. Nihil enim sanctitatem adipiscitur, nisi per Spiritus sancti presentiam. Itaque quod angeli sunt, ab opifice Verbo universorum conditore habent: eis vero sanctitatem Spiritus sanctus impertivit. Non enim infantes creati sunt angeli, deinde paulatim exercitio perfecti, sic facti sunt digni qui Spiritum reciperent; sed in prima constitutione, et una cum substantiæ suæ quasi mixtura infusam habuere sanctitatem. Quapropter etiam ægre ad malitiam convertere se possunt, quippe qui illico sanctionia, veluti tinctura quadam corroborati sint, firmitatemque in virtute ac constantiam dono Spiritus sancti acceperunt.

τὸ μόνιμον εἰς ἀρετὴν τῇ δωρεᾷ τοῦ ἁγίου Πνεύματος

⁶⁶ Gen. III, 19. ⁶⁷ Ephes. II, 5. ⁷⁰ Juan. I, 1.

(5) Editio Paris. ὁ Λόγος. Sed deest articulus in sex mss. Mox Reg. secundus Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἀτμὶς.

(6) Colb. primus ἡ οὐράνιος.

(7) Reg. tertius ἵνα νομισθῇ ὁ Σωτὴρ. Vox αὐτοῦ, quæ proxime sequitur, deest in multis mss. Sed eam male omisam esse a librariis putamus. tum quod in multis aliis mss. legatur, tum maxime quod inventiatur in Eusebio: a quo totum illud fragmentum, uti in præfatione ostenditur, sumptum est. Alier de illo, ἐκ τοῦ Πατρὸς, judicandum censemus. Cum enim illud, ἐκ τοῦ Πατρὸς, desit in

multis mss., nec legatur quoque in Commentariis Eusebii, id huc inepte accersitum fuisse haud injuria credi potest.

(8) Editi et Reg. sextus et Colb. quintus εἰ μὴ. Deest et in Eusebii Commentariis, et in quinque mss. Mox editio Paris. ὁ δημιουργὸς τῶν ὄλων ὁ ποιητὴς Λόγος παρέχετο, confuse. Restituimus et ex mss. et ex ipsis Eusebii Commentariis pristinum ac genuinum verborum ordinem.

(9) Colb. quartus συγκαταβληθείσης, non recte. Paulo post quinque mss. ὡς ἀρκούν. Editi ὡς τῶν.

5. *Vers. 7. Congregans sicut utrem aquas maris, Aponens in thesauris abyssos.* Non dixit, Congregans aquas maris sicut in utre, sed, *Ut utrem*, ita aquas maris congregans. Jam vero considera, quæso, utris naturam, quæ nunc quidem inflatur, cum corium intercluso spiritu distentum est; nunc vero contrahitur, cum flatus ille quo distendebatur secessit. Sic itaque mare aliquando intumescit ac effervescit ventis efferatum ac tumens, aliquando vero rursus tranquillitate in humile contrahitur. Igitur ut utrem, ita contrahit ac deprimit Dominus aquam maris. Invenimus autem in quibusdam exemplaribus, *Congregans velut in utre aquas maris*: quibus verbis ad veterem historiam deducimur, cum mare Rubrum, nemine id neque dividente neque continente, ipsum ad se ipsum contractum est, quasi in utre quodam colligatum, divino mandato illud effundi non sinente. *Ponens*, inquit, *in thesauris abyssos.* Erat sententiæ communi magis congruum dicere: Ponens in abyssis thesauros: hoc est, in mysterio divitias continens suas. Nunc vero velut opes quasdam divinis thesauris dignas, abyssos ipsas esse dicit. Nunquid ergo iudicii divini rationes inenarrabiles et humano captui incomprehensibiles, abyssi dicuntur, cum in sola Dei cognitione repositæ sint rationes, juxta quas singula moderatur? Quod enim lata de singulis iudicia abyssus vocata sint, in alio psalmo didicimus dicente, *Judicia tua abyssus multa*⁷¹. Quapropter si quæris, cur, vita peccatoris prorogata, justis dies in hoc incolarum loco breviantur, cur injustus secunda utatur fortuna, justus adversa, cur sit puerulus raptus ante ætatis perfectionem, unde bella, cur naufragia, terræ motus, siccitates, pluvix, cur quæ letalia sunt hominibus creata sint, **137** cur hic servus, ille liber, cur alius dives, alius pauper (atque etiam multum est discriminis in peccatis ac recte factis: hæc enim lenæ venditæ, vi in peccato est, illa vero ab initio heram bonam nacta, in virginitate educata est), cur hæc affecta beneficio sit: illa vero condemnata; et quid sit unicuique horum a iudice retribuendum; quibus omnibus tibi in mentem venientibus, cogita Dei iudicia abyssos esse, nec a quolibet facile comprehendi posse, quod in divinis thesauris conclusa sunt. Sed et credenti data promissio est a Deo, videlicet, *Dabo tibi thesauros absconditos et invisibiles*⁷². Postquam igitur ea cognitione quæ est facie ad faciem, digni habitus fuerimus,

⁷¹ Psal. xxxv, 7. ⁷² Isa. xlv, 3.

(14) Colbertini primus et quartus αναπολειφθέντι. Editi vero et alii mss. αναποληφθέντι, bene. Mox Reg. tertius ἐμφλεγμαίνει. Nec ita multo post septem mss. εις ταπεινὸν καταστέλλουσα. Editi cum quibusdam mss. καταστέλλεται.

(11) Colb. quartus εὐραμεν. Statim Colbertini primus et quartus ὡς εις ἀσκόν.

(12) Reg. secundus in contextu ἐνδεδεμένη, cinctum: sed idem codex vulgatam lectionem, ἐνδε-

5. *Συναγωγὴ ὡς ἀσκόν ὕδατα θαλάσσης, τιθεὶς ἐν θησαυροῖς ἀβύσσους.* Οὐκ εἶπε, Συνάγων τὰ ὕδατα τῆς θαλάσσης ὡς ἐν ἀσκῷ, ἀλλ' Ὡς ἀσκόν, οὕτω τὰ ὕδατα τῆς θαλάσσης συνάγων. Νόησον δέ μοι τὴν τοῦ ἀσκοῦ φύσιν, νῦν μὲν διαφυσωμένην, ὅταν τῷ ἐναποληφθέντι: (10) πνεύματι τὸ δέριμα περιταθῆ· νῦν δὲ συστελλομένην, ὅταν ὑποχωρήσῃ τὸ διατεινόν. Οὕτω τοῖνον ἢ θάλασσα ποτὲ μὲν ἐκφλεγμαίνει καὶ ζεῖ τοῖς πνεύμασιν ἀγριαυνομένη καὶ ἐξοιδαίνουσα· ποτὲ δὲ πάλιν ὑπὸ γαλήνης εις ταπεινὸν καταστέλλεται. Ὡς οὖν ἀσκόν, οὕτως συστέλλει καὶ ταπεινὸν τὸ ὕδωρ τῆς θαλάσσης ὁ Κύριος. Εὐρομεν (11) δὲ ἐν τισι τῶν ἀντιγράφων, *Συνάγων ὡς ἐν ἀσκῷ ὕδατα θαλάσσης*, ἐπὶ τῇ παλαιᾷ ἱστορίᾳ τοῦ λόγου ἡμᾶς ἀναπέμποντος, ὅτε ἡ Ἐρυθρὰ θάλασσα, οὐδενὸς αὐτῆν διαριπύοντος, οὐδὲ συνέχοντος, αὐτὴ πρὸς ἑαυτὴν συνειστήκει, οἷον ἀσκῷ τινι ἐνδεδεμένη (12), τοῦ θεοῦ προστάγματος προχυθῆναι αὐτὴν οὐκ ἐῶντος. *Τιθεὶς*, φησὶν, *ἐν θησαυροῖς ἀβύσσους*. Ἀκολουθότερον ἦν ὡς πρὸς τὴν κοινὴν ἔννοιαν εἰπεῖν, *Τιθεὶς ἐν ἀβύσσοις τοὺς θησαυροὺς*· τούτέστιν, ἐν μυστηρίῳ συνέχων τὸν ἑαυτοῦ πλοῦτον. Νῦν δὲ ὡς περὶ τινὰ κειμήλια ἀξία τῶν θείων θησαυρῶν τὰς ἀβύσσους εἶναι φησι. Μήποτε οὖν οἱ περὶ τῆς θείας κρίσεως λόγοι, ἀβήρητοι ὄντες καὶ ἀκατάληπτοι ταῖς ἀνθρωπίναις ἐννοίαις, ἀβυσσοὶ λέγονται, ἐν μόνῃ τῇ τοῦ Θεοῦ γνώσει ἀποκειμένων τῶν λόγων, καθ' οὓς ἕκαστα οἰκονομεῖ (13); Ὅτι γὰρ τὰ περὶ ἕκαστον κρίματα ἀβυσσοὶ προσωποποιεῖται, ἐν ἐτέρῳ ψαλμῷ δεδιδάγμεθα λέγοντι· *Τὰ κρίματά σου ἀβυσσὸς πολλή*. Ἐάν οὖν ἐπιζητήσῃς, διὰ τί τοῦ μὲν ἀμαρτωλοῦ ἡ ζωὴ παρατείνεται, τοῦ δὲ δικαίου αἱ ἡμέραι τῆς παροικίας (14) συντέμνονται, διὰ τί ὁ μὲν ἀδικὸς εὐθηνεῖται, ὁ δὲ δικαίος θλίβεται, διὰ τί τὸ παιδίον πρὶν εἰς τελείωσιν ἐλθεῖν ἀνηρπάσθη, πόθεν πόλεμοι, διὰ τί τὰ ναυάγια, οἱ σεισμοί, οἱ ἀχῆμοί, αἱ ἐπομβραὶ, διὰ τί τὰ φθαρτικὰ τῶν ἀνθρώπων δεδημιούργηται, διὰ τί ὁ μὲν δούλος, ὁ δὲ ἐλεύθερος, ὁ μὲν πλουτεῖ, ὁ δὲ πένηται (πολὺ δὲ καὶ ἐν τοῖς ἀμαρτανομένοις ἢ κατορθουμένοις ἐστὶ τὸ διάφορον· ἢ μὲν γὰρ πορνοδοσκῶν πραθεῖσα πρὸς ἀνάγκην ἐστὶν ἐν τῇ ἀμαρτίᾳ· ἢ δὲ εὐθὺς ἀγαθῆς (15) δεσποίνης ἐπιτυχούσα συνεξεστράφη τῇ παρθενίᾳ), διὰ τί αὕτη μὲν εὐηργετήθη, ἐκείνη δὲ κατεδικάσθη· καὶ τίς ἡ ἐφ' ἑκάστου (16) τούτων παρὰ τοῦ κριτοῦ ἀνταπόδοσις· ταῦτα πάντα λαβῶν εἰς ἐννοιαν, ἐνθυμήθητι, ὅτι ἀβυσσὸς ἐστὶ τὰ κρίματα τοῦ Θεοῦ, καὶ τῷ τοῖς θησαυροῖς τοῖς θεοῖς ἐναποκεκλεισθαι, οὐκ ἐβλήπτα τοῖς τυχοῦσι. Καὶ τῷ πιστεύ-

δυμένη, præfert quoque in margine.

(13) Nonnulli mss. οἰκονομεῖται. Alii οἰκονομεῖ.

(14) Editi et Regii quartus et sextus cum Colb. septimo αἱ ἡμέραι τῆς παροικίας· sed illud, τῆς παροικίας, deest in multis mss.

(15) Colb. quartus ἢ δὲ ὀδηγοῦ ἀγαθῆς, etc., *nata heram bonam, quæ viam commonstrabat*.

(16) Codices nonnulli ἐφ' ἑκάστου. Alii ἐφ' ἑκάστου. Infra Reg. secundus ἐπαγγελία δίδεται.

οντι δὲ ἐπαγγελία δίδεται παρὰ Θεοῦ, ὅτι Δώσω σοι Ἀ
θησαυροὺς ἀποκρύφους, ἀοράτους. Ἐπειδὴν οὖν
καταξιδωθῶμεν τῆς πρόσωπον πρὸς πρόσωπον γνώ-
σεως, ὁφίμεθα καὶ τὰς ἐν τοῖς θησαυροῖς τοῦ Θεοῦ
ἀδύσους. Συνάγων δὲ τὰ ἐν τῇ Γραφῇ περὶ ἀσῶν
εἰρημένα, μᾶλλον γενήσῃ ἐν περινοίᾳ τοῦ βουλήματος
τοῦ προφητικοῦ (17). Οἱ μὲν οὖν ἀνακαινούμενοι ἡμέ-
ρα καὶ ἡμέρα, καὶ τὸν καινὸν οἶνον ἀπὸ τῆς ἀμπέλου
τῆς ἀληθινῆς χωροῦντες, ἀσχοὶ εἶναι λέγονται ἐν τῷ
Εὐαγγελίῳ καινοὶ· οἱ δὲ μηδέπω τὸν παλαιὸν ἄνθρω-
πον ἀποθέμενοι ἀσχοὶ εἰσι παλαιοὶ, μὴ δυνάμενοι πι-
στεύεσθαι τὴν ὑποδοχὴν τοῦ νέου οἴνου. Οὐδεὶς γὰρ
βάλλει οἶνον νέον εἰς ἀσχοὺς παλαιούς, ἵνα μὴ καὶ ὁ
οἶνος ἐκχυθῇ (18), καὶ πάντῃ ἀπόλωνται ἐκεῖνοι οἱ
ἀσχοὶ, οὐδεμιὰς ἀξιούμενοι συγγνώμης ἔτι, ἐὰν τὸν
καλὸν καὶ καινὸν ἐκχέουσιν οἶνον. Οἶνον γὰρ καινὸν B
εἰς ἀσχοὺς καινοὺς βλητέον. Τὸν καινὸν καὶ πνευ-
ματικὸν οἶνον, καὶ τῷ Πνεύματι τῷ ἁγίῳ ζέον-
τα, τὸν μηδέποτε παλαιούμενον τῆς ἀληθείας νοῦν
εἰς τὸν καινὸν ἄνθρωπον βλητέον· ὅς, διὰ τὸ
τι περιφέρειν, ἀσχὸς ἂν λέγοιτο εἶναι καινὸς δικαίως.

6. Φοβηθήτω τὸν Κύριον πᾶσα ἡ γῆ· ἀπ' αὐτοῦ
δὲ σαλευθήτωσαν πάντες οἱ κατοικοῦντες τὴν
οἰκουμένην. Ἐπειδὴ φόβος Κυρίου ἀρχὴ αἰσθή-
σεως (19), οἱ τὰ γήινα φρονοῦντες διὰ φόβου παιθεύ-
σθωσαν. Ὡς μὲν γὰρ εἰσαγωγικὸς εἰς εὐσέθειαν
ἀναγκαιῶς παραλαμβάνεται ὁ φόβος, ἀγάπη δὲ, λοι-
πὸν παραλαβοῦσα τοὺς ρυθμισθέντας ἀπὸ τοῦ ἐπιστη-
μονικοῦ φόβου, τελειοῖ. Πᾶσῃ οὖν τῇ γῆ φόβον παρ-
αγγίλλει ὁ λόγος. Σαλευθήτωσαν δὲ, φησὶ, ἀπ' αὐ-
τοῦ πάντες οἱ κατοικοῦντες τὴν οἰκουμένην. C
Οἶονεἰ πᾶν κίνημα, εἴτε κατὰ νοῦν, εἴτε κατὰ σωμα-
τικὴν ἐνέργειαν ἐπιτελούμενον, κατὰ τὸ βούλημα αὐ-
τοῦ τοῦ Θεοῦ ἐνεργείσθω. Οὕτω γὰρ νοῦ τὸ, Σαλευ-
θήτωσαν ἀπ' αὐτοῦ. Οἶονεἰ μήτε ὀφθαλμὸς σαλευέ-
σθω (20) ἄνευ Θεοῦ· μὴ χεὶρ κινείσθω ἄνευ Θεοῦ·
μὴ ἡ καρδία διανοείσθω τὰ μὴ εὐάρεστα τῷ Θεῷ.
Καὶ ὅπως ἀπὸ μηδενὸς ἄλλου σαλευθήτωσαν, μηδὲ
αὐτοῦς τι κινεῖτω, εἰ μὴ ὁ τοῦ Θεοῦ φόβος. Ὅτι αὐ-
τὸς εἶπε, καὶ ἐγενήθησαν· αὐτὸς ἐνετείλατο, καὶ
ἐπίσθησαν. Πρὸς δύο τὰ προάγοντα δύο ἐπήγαγε·
Φοβηθήτω πᾶσα ἡ γῆ, καὶ, Σαλευθήτωσαν πάντες
οἱ κατοικοῦντες τὴν οἰκουμένην, τὸ, Αὐτὸς εἶπε,
καὶ ἐγενήθησαν, Αὐτὸς ἐνετείλατο, καὶ ἐπίσθη-
σαν. D
Ἐπειδὴ σύνθετος ὁ ἄνθρωπος ἐκ τε τοῦ γήινου
πλάσματος καὶ ἐκ τῆς ἐνοικουσίας ψυχῆς τῷ σώματι,
γῆ μὲν λέγεται τὸ ἐκ τῆς γῆς πεπλασμένον, κατοικῶν
δὲ τὴν οἰκουμένην, ἡ τὴν ἐν σώματι διαγωγὴν λαχοῦ-
σα ψυχὴ. Καταλλήλως οὖν τῇ γῆ ἀποδέδοται τὸ, Αὐ-
τὸς εἶπε, καὶ ἐγενήθησαν (21)· ἐπὶ μὲν τοῦ πλά-

¹⁷ Matth. ix, 17. ¹⁸ II Cor. iv, 10. ¹⁹ Prov. i, 7.

(17) Regii tertius et sextus προβλήματος τοῦ προ-
φητικοῦ. Reg. secundus scripturam utramque ex-
hibuit: unam in contextu, alteram in margine.

(18) Reg. quartus ἐκχεθῆ.

(19) Editum invenimus in veteri interpretatione.
Timor Domini initium est sapientie, male. Ejus loci
pars media sumpta est ex psalmo cx, 10, altera
vero ex Prov. i, 7.

(20) Colb. quartus ὀφθαλμὸς σαλευθήτω. Mox Reg.

etiam eas quæ in Dei thesauris sunt abyssos intue-
bimur. Quod si ea quæ in Scriptura de utribus dicta
sunt, collegeris, propheticæ sententiæ intelligentiam
magis assequeris. Qui igitur de die in diem reno-
vatur, et vinum novum a vera vite accipiunt, utres
novi esse in Evangelio dicuntur. Qui vero nondum
veterem hominem exuerunt, sunt veteres utres,
quibus suscipiendi vini novi facultas concedi non
potest. Nemo enim mittit vinum novum in utres
veteres, ut ne et vinum effundatur, et illi utres pe-
nitius pereant ¹⁷, nullam amplius veniam consecu-
turi, si bonum ac novum vinum ineffundant.
Novum enim vinum in utres novos est mittendum.
Vinum quod novum ac spirituale sit, quodque Spi-
ritu sancto ferveat, ipsam videlicet veritatis intelli-
gentiam nunquam veterascentem, in novum homi-
nem mittere operæ pretium est; qui, quod semper
mortificationem Jesu in corpore circumfert ¹⁸, uter
novus dici merito potest.

πάντοτε τὴν νέκρωσιν τοῦ Ἰησοῦ ἐν τῷ σώματι.

6. Vers. 8. Timeat Dominum omnis terra: ab eo
autem commoveantur omnes inhabitantes orbem.
Quandoquidem timor Domini initium est sensus ¹⁷,
terrena qui sapiunt, per timorem erudiantur. Timor
enim velut ad pietatem introducens, necessa-
rio adhibetur: charitas vero deinceps succedens,
eos quos timor ad erudiendum idoneus concinna-
vit, perficit. Itaque terræ omni verba isthæc timo-
rem præcipiunt: Commoveantur autem, inquit, a
eo omnes inhabitantes orbem. Nimirum motus om-
nis, tum qui ex mente, tum qui ex corporali actione
oritur, secundum Dei voluntatem ab ipsis perficia-
tur. Sic enim intelligo illud, Commoveantur ab eo.
Exempli gratia, neque oculus moveatur sine Deo,
neque manus agitur sine Deo, nec cor cogitet
quæ Deo non placent. Et in summa, a nullo alio
moveantur: neque ipsos quidquam moveat, nisi
Dei timor. Vers. 9. Quoniam ipse dixit, et facta
sunt; ipse mandavit, et creata sunt. Duobus præce-
dentibus duo subdidit: primum, Timeat omnis ter-
ra, et, Commoveantur omnes inhabitantes orbem:
Ipsæ dixit, et facta sunt: deinde, Ipse mandavit,
et creata sunt. Quando compositus homo est ex
terreno sigmento, et ex inhabitante in corpore
anima: id quod e terra formatum est, terra dici-
tur: anima vero habitationem in corpore sortita,
orbem inhabitans vocatur. Itaque 138 congruenter
terræ convenienterque editum est: Ipse dixit, et
facta sunt; cum illa verba, Facta sunt, de nostro sig-

tertius διανοείτω.

(21) Editio Paris. et nonnulli mss. καὶ ἐγενήθη-
σαν. Αὐτὸς ἐνετείλατο, καὶ ἐπίσθησαν. Sed totum
illud, Αὐτὸς ἐνετείλατο καὶ ἐπίσθησαν, deest in
quatuor mss. et in editione Basil. Certe cum verba
illa paulo ante protata sint, statim eadem repeti
inutile omnino esse arbitramur. Vocula μὲν, quæ
mox sequitur, abest a mss.

mendo e terra constante accipiantur: hæc vero, *Creata sunt*, de anima ad Dei imaginem condita intelligantur. Quoniam vero creatio sæpe pro quadam in melius transmutatione sumitur, ut est illud: *Si qua in Christo nova creatura*⁷⁶; item illud: *Ut duos crearet in unum novum hominem*⁷⁷: fortassis illud, *Facta sunt*, de prima hominis procreatione dicitur: hoc vero, *Creata sunt*, de secunda per Christi gratiam regeneratione. Quantum autem sermone nudo præstat præceptum Dei, tantum creatio generationi antecellit.

Vers. 10. *Dominus dissipat consilia gentium; reprobat autem cogitationes populorum.* Expositio est præcedentis, quomodo Deus in se credentes creaverit, ex eo quod stulta populorum consilia dispersit, quæ super idololatria universaque vanitate habuerunt, et ex eo quod reprobat consilia principum. Possunt autem hæc et ad passionis tempus referri, quando hi quidem putabant se crucifigere regem gloriæ, ille vero per crucis dispensationem genus hominum reuocabat. Etenim in resurrectione, ut dissipabatur consilium gentium, Pilati et militum, reliquorumque, quotquot crucis supplicium inferebant: ita consilia principum, pontificum, scribarumque et regum populi reprobabantur. Resurrectio enim eorum artificium dissolvit. Quod si in singulis historiis retergeris quæ Deus gessit erga infideles gentes, vim multam iuxta corporalem etiam intelligentiam in aïs verbis inesse comperis. Quando enim Joram filius Achaab regnavit in Israel, tunc rex Syriæ filius Ader multa virtute ac gravi manu, instructo exercitu obsedit Samariam, adeo ut deessent ipsis necessaria, et asini caput quinquaginta siclis argenti, et quarta pars cabi stercoreis columbini quinque argenti siclis emeretur⁷⁸. Tunc itaque ut Elisæi promissio impleretur, dissipata sunt Syriæ consilia, suisque tabernaculis ac cunctis opibus relictis fugerunt, tantam in Samaria rerum copiam relinquentes, ut similis mensura siclo, et duæ hordei mensuræ siclo uno venirent⁷⁹. Sic igitur Dominus novit gentium consilia dissipare. Quomodo vero reprobet consilia principum, in Achitophel didicimus, quando David oravit, dicens: *Dissipa nunc consilium Achitophel*⁸⁰. Cum igitur audieris quempiam magna minitantiem, jactantemque se tibi omnis generis ærumnas, damna, aut plagas, aut mortem illaturum, respice ad Dominum gentium consilia dissipantem, et populorum cogitationes reprobantem.

ἢ πληγὰς, ἢ θανάτους, ἀπόβλεψον πρὸς τὸν Κύριον τὸν γισμοὺς λαῶν.

⁷⁶ II Cor. v, 17. ⁷⁷ Ephes. ii, 15. ⁷⁸ IV Reg. vi, 25, sec. LXX. ⁷⁹ IV Reg. vii, 1, 4, 16, 18. ⁸⁰ II Reg. xv, 31.

(23) Colb. primus ἀνάγειν ταῦτα.

(25) Ita multi mss. cum editis. Reg. secundus et Colb. sextus cum Catena Corder. ἐν Ἱερουσαλὴμ, sed ita tamen, ut Catena Corder. lectionem vulgatam Ἰσραὴλ exhibeat quoque in margine.

(24) Regii tertius, quintus et sextus et Colb. septimus cum editis πάντε σίκλων. At Colbertini prius, tertius, quartus, quintus et sextus cum Regiis primo et secundo ἑκατὸν σίκλων, gravi mendo. Vi-

σματος ἡμῶν τοῦ ἀπὸ τῆς γῆς τὸ, Ἐγενήθη· ἐπὶ δὲ τῆς κατ' εἰκόνα τοῦ Θεοῦ κτισθείσης τὸ, Ἐκτίσθη. Ἐπειδὴ δὲ ἡ κτίσις ἐπὶ τῆς μετακοσμήσεως καὶ βελτιώσεως πολλάκις λαμβάνεται, ὡς τὸ, *Ἐί τις ἐν Χριστῷ καιρὴ κτίσις*· καὶ τὸ, *Ἰνα τοὺς δύο κτίση εἰς ἓνα καιρὸν ἄνθρωπον*· τάχα τὸ μὲν, Ἐγενήθη, ἐπὶ τῆς πρώτης οὐσιώσεως τοῦ ἀνθρώπου λέγεται· τὸ δὲ, Ἐκτίσθη, ἐπὶ τῆς δευτέρας διὰ τῆς χάριτος τοῦ Χριστοῦ ἀναγεννήσεως. Ὅσον δὲ λόγου ψιλοῦ ἐντολῆ Θεοῦ διαφέρει, τοσοῦτον κτίσεως πρὸς γένεσιν ἐστὶ τὸ διάφορον. Κύριος διασκεδάσει βουλὰς ἐθνῶν· ἀθετεῖ δὲ λογισμοὺς λαῶν. Ἐξήγησις ἐστὶ τοῦ προάγοντος, πῶς ἔκτισεν ὁ Θεὸς τοὺς εἰς αὐτὸν πεπιστευκότας, ἐκ τοῦ διασκεδάσαι τὰς ἀσυνέτους βουλὰς τῶν λαῶν, ἃς εἶχον περὶ ειδωλολατρείαν καὶ

B περὶ πᾶσαν ματαιότητα, καὶ ἀθετεῖν τὰς βουλὰς τῶν ἀρχόντων. Δυνατὸν δὲ καὶ ἐπὶ τὸν τοῦ πάθους καιρὸν ἀναγαγεῖν ταῦτα (22), ὅτε οἱ μὲν ἐνόμιζον σταυροῦν τὸν βασιλέα τῆς δόξης, ὁ δὲ διὰ τῆς τοῦ σταυροῦ οἰκονομίας ἀνενοῦτο τὴν ἀνθρωπότητα. Ἐν γὰρ τῇ ἀναστάσει διεσκεδάζετο μὲν ἡ βουλή τῶν ἐθνῶν, τοῦ Πιλάτου καὶ τῶν στρατιωτῶν, καὶ ὅσοι τὰ περὶ τὸν σταυρὸν ἐνήργουν· ἠθετοῦντο δὲ αἱ βουλαι τῶν ἀρχόντων, ἀρχιερέων καὶ γραμματέων καὶ τῶν βασιλέων τοῦ λαοῦ. Ἡ γὰρ ἀνάστασις πᾶσαν αὐτῶν διέλυσε τὴν ἐπινοίαν. Ἀναλεγόμενος δὲ τὰ ἐφ' ἐκάστης ἱστορίας ὅσα περὶ τὰ ἀπίστα εἶθη ἐνήργησεν ὁ Θεός, εὐρήσεις καὶ κατὰ τὸν σωματικὸν νοῦν πολλῆν ἔχον τὴν δύναμιν τὸ βητόν. Ὅτε γὰρ Ἰωρὰμ υἱὸς

C Ἀχαὰβ ἐβασίλευσεν ἐν Ἰσραὴλ (23), τότε ὁ βασιλεὺς Συρίας υἱὸς Ἀδερ, πολλῆ δυνάμει καὶ βαρεῖα χειρὶ στρατηγήσας, περιεκάθητο τὴν Σαμάρειαν, ὥστε ἐπιλιπεῖν αὐτοῖς τὰ ἀναγκαῖα, καὶ κεφαλὴν ὄνου πενήκοντα εἶναι σίκλων ἀργυρίου, καὶ τέταρτον κάβου κόπρου περισσεῶν πέντε σίκλων (24) ἀργυρίου. Τότε τοίνυν, ἵνα ἡ ἐπαγγελία τοῦ Ἐλισσαίου πληρωθῆ, διεσκεδάσθησαν αἱ βουλαι τῆς Συρίας, καὶ καταλιπόντες τὰς σκηνὰς ἑαυτῶν καὶ πᾶσαν τὴν περιουσίαν ἐφυγον, τοσαύτην εὐθηνίαν καταλιπόντες ἐν τῇ Σαμάρειᾳ, ὥστε μέτρον σιμιδάλεως σίκλου, καὶ διμετρον κριθῆς ἐνὸς σίκλου πωλεῖσθαι. Οὕτω μὲν οὖν ὁ Κύριος οἶδε διασκεδάσει βουλὰς ἐθνῶν. Πῶς δὲ ἀθετεῖ βουλὰς (25) ἀρχόντων, ἐπὶ τοῦ Ἀχιτόφελ μεμαθήκαμεν, ὅτε ἤβητο εὐχὴν ὁ Δαβὶδ λέγων·

D *Διασκέδασον δὴ τὴν βουλήν Ἀχιτόφελ*. Ὅταν οὖν ἀκούσης τινὸς ἀπειλοῦντος μεγάλα, καὶ ἐπαγγελ- λομένου σοι παντοδαπὰς ἐπάξιν κακώσεις, ζημίας, τὸν διασκεδάζοντα βουλὰς ἐθνῶν, καὶ ἀθετοῦντα λο-

dere est et lectionem aliam πάντε in margine Regii secundi. Totum autem illud, καὶ τέταρτον κάβου κόπρου περισσεῶν πέντε σίκλων ἀργυρίου, deest in Reg. quarto. Mox multi mss. σκηνὰς ἑαυτῶν. Editio Paris. αὐτῶν.

(25) Ita quinque mss. Editi vero ἀθετεῖ λογισμοὺς, reprobat cogitationes. Statim nostra editio Paris. operarum incuria, ἐπάξιν κακώσεις. Editio Basil. et mss. multi ἐπάξιν.

7. Ἡ δὲ βουλή τοῦ Κυρίου εἰς τὸν αἰῶνα μένει· ἅ λογισμοὶ τῆς καρδίας αὐτοῦ εἰς γενεάν καὶ γενεάν. Οὐχ ὄραξ τὰ τῶν ἐθνῶν δόγματα, τὴν ματαιὰν ταύτην φιλοσοφίαν, ὅπως λεπτοὶ καὶ περιττοὶ περὶ τὰς εὐρήσεις τῶν δογμάτων εἰσὶν ἐν τε λογικοῖς θεωρήμασι καὶ ἠθικαῖς διατάξεσι, καὶ φυσιολογίαις τισὶ καὶ δόγμασιν ἄλλοις τοῖς ἐποπτικοῖς (26) λεγομένοις; πῶς διεσκέδασται πάντα, καὶ ἤχρηται, μόνη δὲ ἐμπολιτεύεται νῦν τῷ κόσμῳ ἡ ἀλήθεια τοῦ Εὐαγγελίου; Πολλὰ γὰρ αἱ βουλαὶ ἐν καρδίᾳ ἀνθρώπων· ἀλλ' ἡ βουλή τοῦ Κυρίου ἐκράτησε. Καὶ ἀναγκαζόν γε, εἰ μέλλοι (27) μόνιμος καὶ ἐδραία ἡ παρὰ τοῦ Θεοῦ βουλή ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν ἐναπομένειν, προδιασχεδασθῆναι πρότερον ἐν ἡμῖν τοὺς ἀνθρωπίνους λογισμοὺς. Ὅσπερ γὰρ ὁ γράφειν μέλλων ἐν κτηρῷ, προκαταλαίβων πρότερον, οὕτως ἐπιβάλλει τοὺς τύπους οὓς ἐν θέλῃ· οὕτω καὶ καρδίαν χρὴ τὴν μέλλουσαν τρανώς ὑποδέχασθαι τὰ θεῖα λόγια, καθαρὰν ἐκ τῶν ἐναντίων λογισμῶν ἀποδειγθῆναι. **Λογισμοὶ τῆς καρδίας αὐτοῦ εἰς γενεάν καὶ γενεάν.** Ἐπεὶ οὖν δύο εἰσὶν οἱ ἐκλεκτοὶ (28) λαοί, καὶ δύο αὐτοῖς διαθηκαὶ εἰσι δεδωρημέναι, δύνανται κατὰ τὸ, **Λογισμοὶ τῆς καρδίας αὐτοῦ εἰς γενεάν καὶ γενεάν,** δις τῆς γενεᾶς ὀνομαζομένης, δύο νοεῖσθαι καὶ λογισμοί· εἰς μὲν καθ' ὃν τὴν προτέραν ἐδεξάμεθα Διαθήκην, ἕτερος δὲ ὁ τὴν καινὴν καὶ σωτήριον τοῦ Χριστοῦ διδασκαλίαν ἡμῖν χαρισάμενος. **Μακάριον τὸ ἔθνος οὗ ἔστι Κύριος ὁ Θεὸς αὐτοῦ, λαὸς ὃν ἐξελέξατο εἰς κληρονομίαν ἑαυτῷ.** Οὐδεὶς μακαρίζει τὸν λαὸν τῶν Ἰουδαίων, ἀλλὰ τὸν λαὸν τὸν ἀπὸ πάντων τῶν λαῶν ἀριστίον ἐξελεγεμένον. Ἡμεῖς γὰρ ἐσμεν τὸ ἔθνος, ὃν ἔστι Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν· ἡμεῖς ἐσμεν καὶ λαὸς ὃν ἐξελέξατο εἰς κληρονομίαν ἑαυτῷ· ἔθνος μὲν, διὰ τὸ εἶξ ἔθνῶν πολλῶν συνειλέχθαι, λαὸς δὲ, διὰ τὸ ἀνεῖ τοῦ ἀποβληθέντος λαοῦ προσκληθῆναι. Καὶ ἐπειδὴ **Πολλοὶ κλητοὶ, ὀλίγοι δὲ ἐκλεκτοί,** μακαρίζει οὐχὶ τὸν κληθέντα, ἀλλὰ τὸν ἐκλεχθέντα. **Μακάριος γὰρ ὃν ἐξελέξατο (29).** Τίς δὲ ἡ αἰτία τοῦ μακαρισμοῦ; Ἡ προσδοκωμένη κληρονομία τῶν αἰωνίων ἀγαθῶν. Ἡ μήποτε κατὰ τὸν Ἀπόστολον, ἐπειδὴ, ὅταν τὸ πλήρωμα τῶν ἐθνῶν εἰσελθῆ, τότε πᾶς Ἰσραὴλ σωθήσεται, πρῶτον μακαρίζει τὸ πλήρωμα τῶν ἐθνῶν, ἔπειτα τὸν ὑστερον σωζόμενον Ἰσραὴλ; Σιώζετα· δὲ, δηλώνοντι, οὐχ ὁ τυχῶν, ἀλλὰ τὸ λείμμα μόνον τὸ κατ' ἐκλογὴν χάριτος. Διὰ τοῦτο φησὶ· **Λαὸς ὃν ἐξελέξατο εἰς κληρονομίαν ἑαυτῷ.**

8. Ἐξ οὐρανοῦ ἐπέβλεψεν ὁ Κύριος· εἶδε πάντας τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων ἐξ ἑτοίμου κατοικητηρίου αὐτοῦ. Τοὺς (30) μένοντας ἐπὶ τοῦ ἰδίου ἀξιώ-

²⁶ I Petr. II, 9. ²⁷ ibid. ²⁸ Math. xx, 16. ²⁹ Rom. xi, 5. ³⁰ ibid. (26) Dogmata illa quæ hic epoptica vocantur, sacratiora quædam arcana esse putamus. Mox illa, nūn τῷ κόσμῳ, desunt in editis : sed reperiuntur in Regiis secundo, tertio et quarto, atque in Colbertini; primo et quarto. (27) Ita quatuor mss. Editio vero Paris. εἰ μέλλει. (28) Colb. quartus duo etiam Θεοῦ ἐκλεκτοί, *duo sunt Dei populi electi*. Statim octo mss. δύνανται τὸ λογισμοί... δύο νοεῖσθαι καὶ λογισμοῦς, quasi verbum νοεῖσθαι hic sumi debeat pro eo, quod est, *exprimere,*

7. VERS. 11. *Consilium autem Domini in æternum manet : cogitationes cordis ejus in generationem et generationem.* Non vides gentium dogmata, vanam hanc philosophiam, quam subtiles sint et eximii circa dogmatum inventiones, tum in rationalibus contemplationibus, **139** tum in moralibus præceptionibus, et in physicis quibusdam rationibus aliisque epopticis, quæ vocant, dogmatibus? quomodo dissipata sint omnia, et inutilia facta, una vero Evangelii veritas nunc in mundo vigeat? Multa enim in hominum cordibus volutantur consilia; sed prævaluit Domini consilium. Et quidem necesse est, si Dei consilium stabile ac firmum in animis nostris permanere debet, ut prius in nobis cogitationes humanæ dissipentur. Quemadmodum enim qui in cera scripturus est, ea prius complanata, ita demum quas vult formas imprimit: sic et cor quod divina oracula clare suscepturum est, purum a contrariis cogitationibus reddi oportet. *Cogitationes cordis ejus in generationem et generationem.* Itaque populi electi duo cum sint, duoque eis tradita testamenta, per illud, *Cogitationes cordis ejus in generationem et generationem,* possunt, generatione bis nominata, duæ quoque cogitationes intelligi. Una quidem secundum quam prius Testamentum accepimus: altera vero, quæ novam et salutarem Christi doctrinam nobis largita est. **VERS. 12. *Bena gens cujus est Dominus Deus ejus; populus quem elegit in hæreditatem sibi.*** Nemo beatum prædicat Judæorum populum, sed eum populum, qui ex omnibus populis sic electus est, ut optimi quique selecti sint. Sumus enim gens illa nos, quorum est Dominus Deus noster: nos sumus etiam populus, quem elegit in hæreditatem sibi²⁶; gens quidem, quia ex multis gentibus collecti sumus²⁷; populus vero, quia in populi abjecti locum advocati sumus. Et quoniam *Multi sunt vocati, pauci vero electi*²⁸, beatum dicit non vocatum, sed electum. Beatus namque quem elegit. Quæ autem beatitudinis causa? Expectata bonorum æternorum hæreditas. An forte quoniam juxta Apostolum²⁹, postquam gentium plenitudo intraverit, tunc Israel omnis salvabitur, primum beatam prædicat gentium plenitudinem: deinde Israel, qui postremo salvabitur? Salvus autem sit non quivis, sed reliquæ solum, quæ erunt secundum electionem gratiæ³⁰. Ideo dicit: *Populus quem elegit in hæreditatem sibi.*

8. VERS. 13, 14. *De cælo respexit Dominus; vidit omnes filios hominum de preparato habitaculo suo.* Eos qui manent in propria dignitate, et humanæ

indicare. Editio vero Paris. δύνανται κατὰ τὸ, λογισμοί, etc. ut in contextu. Vereor, ne præter illa quæ e Commentariis Eusebii sumpta esse notavimus, alia quoque orationi Basilianæ admista sint: qua de re aliorum erit judicium. (29) Editio Paris. ἐξελέξατο, φησὶ. Deest φησὶ in iis quos vidimus codicibus. (30) Sic editio Paris. cum vetustissimo Reg. quarto et Colb. septimo. Alii tres mss. cum editione Bas. I. τοὺς μὲν ὄντας. Reg. tertius τοὺς μὲν οὖν ὄντας.

naturæ officia implent, superne aspiciunt Dominus : eos vero qui ad extremam malitiam delapsi sunt, aliter inuictur, propterea quod ipse descendit. *Clamor enim, inquit, Sodomorum et Gomorrhæ multiplicatus est, et peccata eorum magna valde. Descendens ergo videbo, an secundum clamorem ipsorum venientem ad me consumment* 96. Et rursus : *Descendit videre civitatem et turrim, quam edificaverunt filii hominum* 97. Hic vero, *De cælo respexit Dominus ; vidit omnes filios hominum*. Considera altum spectatorem :

140 considera intuentem res humanas desuper. Quocumque tandem perrexeris, quidquid egeris, sive in tenebris, sive in die, prospicientem Dei oculum habes. *Ex præparato habitaculo suo*. Non aperiuntur portæ, non contrahuntur vela, expeditum est habitaculum Dei ad videndum. Omnes hominum filios aspiciunt. Ne unus quidem fugit ipsius conspectum : non tenebræ, non parietes occultant, nihil Dei oculis est impedimento. Vers. 15. Qui tantum abest ut unumquemque non inspiciat, ut etiam corda introspiciat, quæ ipsa sine ulla vitii admisione finxit. Deus hominum conditor cor simplex finxit, adeo ut imaginem secundum se servaret ; postea vero immisit carnis affectionibus, id varium ac valde multiplex effecimus nos, divinam illius speciem, et simplicitatem candoremque corrumpentes. Quamobrem cum cordium sit opifex, propterea etiam omnia nostra opera intelligit. Opera autem dicimus et verba, et cogitationes, et generatim omnium hominis motum. Nam quo animo, quo proposito agamus, utrum ut placeamus hominibus, an ut datis a Deo præceptis obsequamur, solus novit, qui nostra omnia opera intelligit. Quapropter etiam cujuscunque verbi otiosi rationem reddimus 98. Atque mercedem ne pro poculo quidem aquæ frigidæ periculum 99, propterea quod intelligit Dominus omnia opera nostra.

διδάμεν (37) λόγον. Καὶ ἕως ποτηρίου ὕδατος ψυχροῦ τὸν μισθὸν οὐκ ἀπόλλυμεν, διὰ τὸ εἰς πάντα ἡμῶν τὰ ἔργα συνιέναι τὸν Κύριον.

9. Vers. 16. *Non salvetur rex per multam virtutem*. Non militaris potentiae copia, non civitatum potentia, non pedestris phalanx, non equestris potestas, non navalium virium apparatus regi salutem affert. Dominus enim constituit reges ac desinit, et non est potestas nisi a Deo constituta 99. Serva-

ματος, καὶ ποιῶντας τὰ ἐπιβάλλοντα τῇ φύσει τῇ ἀνθρωπίνῃ ἀνωθεν ἐφορᾷ ὁ Κύριος· τοὺς δὲ πρὸς τὸ ἔσχατον τῆς κακίας (31) ὑπενεχθέντας ἐτέρως ἐπισκέπτεται διὰ τοῦ αὐτοῦ καταβαίνειν. *Κραυγὴ γὰρ, φησί, Σοδύμων καὶ Γομόρρας πεπλήθυνται, καὶ αἱ ἀμαρτίαι αὐτῶν μεγάλα σφόδρα. Καταβὰς οὖν ἔψομαι εἰ κατὰ τὴν κραυγὴν αὐτῶν τὴν ἐρχομένην πρὸς με συντελοῦνται* (32)· καὶ πάλιν *Κατέβη ἰδεῖν τὴν πόλιν καὶ τὸν πύργον, ὃν ὠκοδόμησαν οἱ υἱοὶ τῶν ἀνθρώπων*. Ἐνταῦθα δὲ, *Ἐξ οὐρανοῦ ἐπέβλεψεν ὁ Κύριος· εἶδε πάντας τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων*. Σκόπει τὸν ὑψηλὸν θεατὴν, σκόπει τὸν ἀνωθεν ἐγκατακύπτοντα τοῖς ἀνθρωπίνους πράγμασιν. Ὅπου περ ἂν βαδίζῃς, ὅ τι περ ἂν ἐνεργῇς, κἂν ἐν σκότει, κἂν ἐν ἡμέρᾳ, ἐπισκοποῦντα ἔχεις τὸν τοῦ Θεοῦ ὀφθαλμὸν. *Ἐξ ἐτοίμου κατοικητηρίου αὐτοῦ*.

Ὁ πῦλα ἀνοίγονται· οὐ παραπετάσματα συνάγονται· ἔτοιμόν ἐστιν εἰς θῆαν τὸ κατοικητήριον τοῦ Θεοῦ. Πάντας ἐφορᾷ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων. Οὐδὲ εἰς διαφεύγει αὐτοῦ τὴν θῆαν· οὐ σκότος, οὐ τοῖχοι παρακαλύπτοντες, οὐδὲν ἐμπόδιόν ἐστιν ὀφθαλμοῖς Θεοῦ. Ὅς γε τοσοῦτον ἀπέχει τοῦ μηκαθέκαστον (33) ἐφορᾷ, ὅτι καὶ τὰς καρδίας ἐφορᾷ, ἃς αὐτὸς ἐπλασεν ἀνευ τῆς πρὸς τὸ χεῖρον ἐπιμιξίας. Ἀπλῆν (34) αὐτὴν ἐπλασα καθ' ἑαυτὴν εἰκόνα σώζουσαν τὴν καρδίαν ὁ δημιουργὸς τῶν ἀνθρώπων Θεός· ὕστερον δὲ αὐτὴν τῇ πρὸς τὰ πάθη τῆς σαρκὸς ἐπιπλοκῇ ποικίλην ἐποίησamen καὶ παντοδαπὴν ἡμεῖς τὴν καρδίαν, τὸ θεοειδὲς αὐτῆς καὶ ἀπλοῦν (35) καὶ μονότροπον διαφθείραντες. Ἐπεὶ οὖν καρδιῶν ἐστὶ δημιουργὸς, διὰ τοῦτο καὶ συνίτησι πάντα τὰ ἔργα ἡμῶν. Ἔργα δὲ λέγομεν καὶ τοὺς λόγους καὶ τὰς ἐννοίας, καὶ πᾶσαν ἀπαξιαπλῶς τὴν τοῦ ἀνθρώπου κίνησιν. Ποῖα γὰρ διαθέσει καὶ τίτι προθέσει, πότερον εἰς ἀνθρώπων ἀρέσκειαν, ἢ εἰς ὑπουργίαν τῶν δεδομένων (36) ἡμῖν προσταγμάτων παρὰ Θεοῦ, μόνος οἶδεν ὁ συνίτης πάντα τὰ ἔργα ἡμῶν. Διὰ τοῦτο καὶ περὶ παντὸς βήματος ἀργοῦ

9. Οὐ σώζεται βασιλεὺς διὰ πολλὴν δύναμιν. Οὐ στρατιωτικῆς δυνάμεως περιβολή, οὐ τεῖχη πόλεων, οὐ περὶ κη φάλαγγ, οὐχ ἱππικὴ δύναμις, οὐ ναυτικῆς ἰσχύος παρασκευὴ βασιλεῖ τὴν σωτηρίαν περιποιεῖ. Κύριος γὰρ καθιστᾷ βασιλεῖς καὶ μεθιστᾷ, καὶ οὐκ ἔστιν ἐξουσία εἰ μὴ ὑπὸ Θεοῦ τεταγμένη. Σώζεται

96 Gen. xviii, 20, 21. 97 Gen. xi, 5. 98 Matth. xii, 36. 99 Matth. x, 42. 99 Rom. xiii, 1.

(31) Sic quatuor mss. Editio Paris. ὑπενεχθέντας. D Mox Biblia Sixti. πεπλήθυνται πρὸς με, *impletus est, vel, multiplicatus est ad me* : hic vero simpliciter legitur πεπλήθυνται, nec aliter in Vulgata, *multiplicatus est*.

(32) *Συντελοῦνται, consumment* : aut si mavis, *consummentur*. Nam utro quis modo interpretatus fuerit, peccatorum non puto. Secundum Hebræum, *an fecerint consummationem*, Symmachus, *ἐπέτέλεσαν τὸ ἔργον, an perfecerint opus*. Vulgata, *opere compleverint*.

(33) Nostri decem mss. μὴ καθέκαστον. Editi μὴ τὰ καθέκαστον. Mox septem mss. ὄρᾳ. Editi cum Reg. sexto et Colb. quinto ἐφορᾷ.

(34) Editi Ἀπλοῦν γὰρ. Deest γὰρ in mss. Mox Colb. quintus τῶν ἀπάντων ἀνθρώπων.

(35) Sic tres mss. Editio Paris. αὐτῆς τὸ ἀπλοῦν. Nec ita multo post Reg. secundus συνίτησι πάντων τὰ ἔργα ἡμῶν, *omnium nostrum opera*.

(36) Multi mss. τῶν δεδομένων. Reg. quintus et sextus et Colb. septimus cum editis δεδομένων.

(37) Editio Basil. et sex mss. διδάμεν. Editio Paris. διδομεν. Certe quidem tot collicum auctoritate ziludcor, ut hic legendum esse διδάμεν credam. Nec tamen dissimulabo vocem διδάμεν mihi non videri Basilianam, quo fit ut magis suspicer non nihil temere a librariis verbis Basilii additum fuisse.

ὄν βασιλεὺς οὐ παρὰ τὴν πολλὴν δύναμιν, ἀλλὰ παρὰ τὴν θεῖαν χάριν. Ὡστε ἀληθῆ καὶ τούτοις εἶναι τὸν λόγον, ὅτι Χάριτι ἔσθε σσωσμένοι. Ὡσπερ οὐδὲ γεωργὸς τοσοῦτον διὰ τὴν γεωργικὴν ἐπιμέλειαν τυγχάνει τοῦ γεωργικοῦ μέρους, ὅσον διὰ τὸν αὐξοῦντα τὰ γεωργοῦμενα Θεόν. Οὕτε γὰρ ὁ φυτεύων ἐστὶ τι, οὕτε ὁ ποτίζων, ἀλλ' ὁ αὐξάνων Θεός. Εἰ δὲ καρδία βασιλέως ἐν χειρὶ Θεοῦ, οὐ σώζεται διὰ τὴν ὀπλιτικὴν δύναμιν, ἀλλὰ διὰ τὴν θεῖαν χειραγωγίαν. Ἐν χειρὶ δὲ Θεοῦ ἐστὶν οὐχ ὁ τυχών, ἀλλ' ὁ ἀξίος τῆς τοῦ βασιλέως προσηγορίας. Ὀρίσαντο δὲ τινες βασιλείαν εἶναι τὴν ἔνομον ἐπιστάσιαν, ἢ τὴν ἐπὶ πᾶσιν ἀρχὴν ἀνυπεύθυνον ἀμαρτίᾳ. Καὶ γίγας οὐ σωθήσεται ἐν πλήθει ἰσχύος αὐτοῦ. Γίγαντα λέγει τὸν φυσικὴν δυνάμει καὶ τόνω σωματικῶ κεχρημένον. Οὕτε οὖν βασιλεὺς τὴν ἐκ τοῦ ὀπλιτικοῦ βήθειαν ἀρκοῦσαν ἔχει πρὸς σωτηρίαν, οὕτε ὁ ἀνδρείος ἑαυτῷ πρὸς πάντα ἐπαρκεῖν ἐστὶν ἰκανός. Ἀσθένεια γὰρ ἐστὶ καὶ ἀδυναμία πάντα ὁμοῦ τὰ ἀνθρώπινα πρὸς τὴν ἀληθινὴν δύναμιν παραβαλλόμενα. Διὰ τοῦτο τὰ ἀσθενῆ τοῦ κόσμου ἐξελέξατο ὁ Θεός, ἵνα καταισχύνη τὰ ἰσχυρά· καὶ ἐκ στόματος νηπίων καὶ θηλαζόντων κατηρτίσατο (38) αἶνον, ἵνα καταλύσῃ τὸν ἐχθρὸν καὶ ἐκδικήσῃ. Μάλιστα γὰρ ἔλαμψεν ἡ θεία χάρις ἐν τοῖς νηπίοις καὶ ἀνοήτοις ἐνεργουμένη. Ψευδῆς Ἰππος εἰς σωτηρίαν· ἐν δὲ πλήθει δυνάμεως αὐτοῦ οὐ σωθήσεται. Ἐκβέβληται τῆς χρήσεως τῶν ἀγίων ὁ ἵππος. Καὶ οὕτε ἐν πολέμοις εὐήμερων ὁ Ἰσραὴλ ἰππικῆ δυνάμει ποτὲ φαίνεται κεχρημένος, οὕτε ἰδίως τῶν ἀγίων τὴν χρῆσιν τῶν ἵππων ὡς ἀρμοζούσαν παρεδέξατο· Φαραὼ δὲ Ἰππιῶν (39) χρῆται, καὶ Συναχηρεῖμ ὁ ὑπερήφανος τῆ περιουσίᾳ τῶν ἵππων μέγα φρονεῖ. Διόπερ τοῦ μὲν Φαραὼ ἵππον καὶ ἀναθάτην ἔβριψεν εἰς θάλασσαν· τοῦ δὲ Συναχηρεῖμ ἐνύσταξαν πάντες οἱ ἐπιβεβηκότες τοῖς ἵπποις· ὅθεν καὶ ὁ διὰ Μωϋσέως νόμος τὰ περὶ βασιλέων (40) νομοθετῶν, οὐ πληθυνεῖ, φησὶν, ἑαυτῷ ἵππον. Ἐν δὲ πλήθει δυνάμεως αὐτοῦ οὐ σωθήσεται. Ὅταν γὰρ ἀσθενῶ, φησὶ, τότε δυνατός εἰμι. Τὸ δὲ πλήθος σωτηρίαν τοῦ πνεύματος.

10. Ἴδου οἱ ὀφθαλμοὶ Κυρίου ἐπὶ τοὺς φοβούμενους αὐτόν. Ἀλλαχού μὲν εἴρηται· Ὄφθαλμοὶ Κυρίου ἐπὶ δικαίους· ἐνταῦθα δὲ, Ἐπὶ τοὺς φοβού-

tur igitur rex non per multam virtutem, sed per divinam gratiam. Quare et erga hos vera sunt verba illa, *Gratia salvati estis*⁹¹. Ita ne agricola quidem per agricolationis diligentiam tantum fructum assequitur, quantum per Deum segetes augentem. *Neque enim qui plantat, est aliquid, neque qui rigat; sed qui incrementum dat Deus*⁹². Quo l si cor regis in manu Dei⁹³: non per armorum potentiam, sed per divinum praesidium servatur. In manu autem Dei non est quilibet, sed qui dignus existit regis appellatione. Definierunt autem quidam regnum esse legitimum dominatum, aut principatum in omnes, sic ut peccato obnoxius non sit. *Et gigas non salvabitur in multitudine virtutis suae*. Gigantem dicit eum, qui naturali vi et corporali pollet robore. Neque igitur rex ex armis sufficiens ad salutem auxilium habet, neque fortis vir sibi ad omnia sufficere potest. Imbecillitas enim et infirmitas sunt omnia simul humana, si cum vera potentia comparentur. Propterea *Infirma mundi elegit Deus, ut confundat fortia*⁹⁴; et ex ore infantium et lactentium perfecit laudem, ut destruat inimicum et ultorem⁹⁵. Nam divina gratia **141** in infantibus ac rudibus operans, maxime resplenduit. **Vers. 17.** *Fallax equus ad salutem: in multitudine autem virtutis suae non salvabitur*. Exclusus est ab usu sanctorum equus. Sed neque Israel dum ei res in bellis ex animi sententia succederent, unquam equestri potentia usus fuisse comperitur, neque quisquam sanctorum privatim usum equorum velut convenientem admisit. At vero Pharaon equitatu utitur⁹⁶, et superbus ille Sennacherib de equorum multitudine gloriatur⁹⁷. Quamobrem Pharaonis equum et ascensorem projecit in mare⁹⁸: omnes vero Sennacherib equites dormitaverunt⁹⁹. Unde etiam lata per Moysen de regum officia lex ita sancit: *Non multiplicabit sibi equitatum*¹. *In multitudine autem virtutis suae non salvabitur. Cum enim, inquit, infirmor, tunc potens sum*². Nam corporearum virium multitudo saluti spiritus obstat. τῆς σωματικῆς δυνάμεως ἐμπόδιόν ἐστι πρὸς τὴν

10. **Vers. 18.** *Ecee oculi Domini super metuentes eum*. Alibi quidem dictum est: *Oculi Domini super justos*³; hic vero, *super metuentes eum*. Ubi

⁹¹ Ephes. ii, 5. ⁹² I Cor. iii, 7. ⁹³ Prov. xxi, 1. ⁹⁴ I Cor. i, 27. ⁹⁵ Psal. viii, 3. ⁹⁶ Exod. xiv, 9, 23. ⁹⁷ IV Reg. xix, 23. ⁹⁸ Exod. xv, 1. ⁹⁹ IV Reg. xix, 35. ¹ Deut. xvii, 16. ² II Cor. xii, 10. ³ Psal. xxxiii, 16.

(38) Ubi legitur in editione Paris. et in multis mss. κατηρτίσω, *perfectisti*, scriptum invenimus in Reg. quarto et in Colb. quinto κατηρτίσατο, *perfecti*, et ita legendum esse arbitramur. Cum enim ante scriptum sit, τὰ ἀσθενῆ τοῦ κόσμου ἐξελέξατο ὁ Θεός, ἵνα καταισχύνη τὰ ἰσχυρά, *Infirma mundi elegit Deus, ut confundat fortia*, verisimile nobis sit, hic legi debere κατηρτίσατο, ἵνα καταλύσῃ, *perfecti, ut destruat*, etc. Nam hoc pacto melius cohaerebit oratio. Quod si ejusmodi ratio levior videbitur: illud gravius, quod editio et Basil. et omnes mss. praeferebant καταλύσῃ, *destruat*, uti perpetuam editum est in editione Parisiensis. Sed si legeris καταλύσῃ, legas κατηρτίσατο plane necesse est. Non enim cohaerebit oratio, si dicas, *perfectisti, ut destruat*: op-

time vero, si scribas, *perfecti, ut destruat*,

(39) Editi et Colbertini tertius et sextus ἵππων. Alii quinque mss. ἰππικῆ, ubi suppleri oportet δυνάμει. Hoc ipso in loco legitur in aliquibus mss. κέχρηται. Subinde septem mss. μέγα φρονεῖ. Editio Paris. μεγαλοφρονεῖ.

(40) Editio Paris. περὶ τῶν βασιλέων. At mss. sex περὶ βασιλέων. Aegre est Combelsio, quod interpres in editione Romana Graeca sic reddiderit, *Non multiplicabit sibi equum*. Contendit verti oportuisse, *Non multiplicabit sibi equites*, seu *equitatum*. Sed conqueritur, ut mihi quidem videtur, non jure. Nam hoc loco equum pro equitatu sumi vel caeco apparet. Vellem prius legisset notas Nobilii, quam eum reprehendisset.

nos ad Dominum respexerimus, fuerintque oculi nostri in ipsum intenti, adeo ut dicere possimus : *Ecce sicut oculi servorum ad manus dominorum suorum, ita oculi nostri ad Dominum Deum nostrum*^b : tunc veluti ad nos inspiciendos oculum Domini attrahimus. *Sperantes in misericordiam ipsius*. Humilitatem eorum qui Domino servant, ostendit : quomodo in ejus misericordia sperent. Qui enim suis præclare gestis non confidit, nec ex operibus se justificatum iri exspectat, is unicam salutis spem in Dei misericordia reponit. Cum enim cogitaverit illud : *Ecce Dominus et merces ejus*^c, ut reddat unicuique juxta opus suum, et prava sua opera secum reputaverit, timet supplicium, et minas formidat. Verum ut ne absorbeatur præ tristitia, bona spe præditus est, dum ad miseratones et benignitatem Dei respicit. **VERS. 19.** *Sperat enim animam suam a morte liberandam esse, atque ab ipso in fame pascendam.* **VERS. 20.** *Anima autem nostra patiens erit Domino, quoniam adjutor et protector noster est.* Ad patientiam hortatur hic sermo ; ut si quando ab uno aliquo divexantium nos opprimamur, tamen a caritate Dei, quæ est in Christo Jesu^d, nequaquam secedamus, sed auxilium a Deo exspectantes, anima tota res adversas perferamus. **VERS. 21.** *Quoniam in ipso lætabitur cor nostrum, et in nomine sancto ejus speravimus.* Hoc consonum est cum his quæ in principio psalmi dicta sunt : *Exsultate, justi, in Domino.* Et, *In ipso lætabitur cor nostrum.* Et mihi videtur Apostolus convenienter his dixisse illud : *In his omnibus superamus propter eum qui dilexit nos*^e ; **142** et illud : *Non solum autem, sed et gloriantes in tribulationibus*^f. Nam cum Psalmista dixisset : *Anima nostra patiens est Domino*, ut demonstraret quod non coactus, neque ab angustiis pressus patientiam ostendit, sed cum omni gaudio pro nomine Domini suscipiat ærummas, Non solum, inquit, patientes sumus, sed etiam *In ipso lætabitur cor nostrum, et in nomine sancto ejus speravimus.* Satis nobis est ad omnes adversariorum evitandos insultus, si nominemur Christiani. Sanctum autem esse Dei nomen dicitur, non utique ex eo quod in syllabis ullam sanctitatis conferendæ vim habeat, sed quod omnis Dei proprietas, et in-

^a Psal. cxxii, 2. ^b Isa. xl, 10. ^c Rom. viii, 39. ^d ibid. 37. ^e Rom. v, 5.

(41) *Τοὺς ἐλπίζοντας, sperantes.* Vulgata, *Et in eis qui sperant super misericordia ejus*, quasi legerit interpres καὶ τοὺς ἐλπίζοντας. Sed voculam καὶ non præferunt neque editi, neque mss., neque LXX, neque antiqui interpretes Græci.

(42) Editio Paris. et Colb. septimus ἐπὶ τοὺς οἰκτιρμούς. Alii duo mss. εἰς τοὺς οἰκτιρμούς. Sed tum hæc, tum illa propositio deest in Regiis tertio, quarto et quinto, et in Coisl. et in editione Basil. Neutra etiam reperitur in Reg. sexto prima manu ; quanquam secundis curis vocula εἰς addita est. Postest quidem hoc loco addi præpositio : sed quin melius absit, mihi dubium non est. Aliquanto post editio Paris. μισθὸς μετ' αὐτοῦ. At decem mss. cum editione Basil. μισθὸς αὐτοῦ. Editio Romana μισθὸς αὐτοῦ μετ' αὐτοῦ : cui consentit Vulgata, *Mercēs ejus*

ἀμέτρους αὐτόν. "Όταν ἡμεῖς ἐπὶ τὸν Κύριον ἀποδύλωμεν, καὶ ὡς τὴν ἡμῶν οἰφθαλμοὶ πρὸς αὐτόν, ὡς τ' ἀνελπίειν ἡμᾶς ; Ἰδοὺ ὡς ὀφθαλμοὶ δοῦλων εἰς χεῖρας τῶν κυρίων αὐτῶν, οὕτως οἱ ὀφθαλμοὶ ἡμῶν πρὸς Κύριον τὸν Θεὸν ἡμῶν : τότε οἰονεὶ ἐφελκόμεθα πρὸς τὴν ἐπισκοπὴν ἡμῶν τὸν ὀφθαλμὸν τοῦ Κυρίου. *Τοὺς ἐλπίζοντας* (41) ἐπὶ τὸ ἔλεος αὐτοῦ. Τὸ ταπεινὸν τῶν δουλευόντων τῷ Κυρίῳ ἐμφανεῖ, τῶς ἐπὶ τὸ ἔλεος αὐτοῦ ἐλπίζουσιν. Ὁ γὰρ μὴ πεποιθὸς ἐπὶ τοῖς ἑαυτοῦ ἀνδραγαθήμασι, μηδὲ προσδοκῶν ἐξ ἔργων δικαιοθήσασθαι, μόνην ἔχει τὴν ἐλπίδα τῆς σωτηρίας τοὺς οἰκτιρμούς (42) τοῦ Θεοῦ. "Όταν γὰρ ἐνθυμηθῆ τὸ, Ἰδοὺ Κύριος καὶ ὁ μισθὸς αὐτοῦ, ἀποδοῦναι ἑκάστῳ ὡς τὸ ἔργον αὐτοῦ, καὶ λογίστηται ἑαυτοῦ τὰ πονηρὰ ἔργα, φοβεῖται μὴ τὴν

B κλάσιν καὶ ὑποπέτῃσει τοῖς ἀπειλουμένοις : πρὸς δὲ τὸ μὴ καταποθῆναι ὑπὸ τῆς λύπης, εὐελπίς ἐστι πρὸς τοὺς (43) οἰκτιρμούς τοῦ Θεοῦ καὶ τὸ φιλόανθρωπον ἀποδέλτων. Ἐλπίζει δὲ, ὅτι ρυσθήσεται ἡ ψυχὴ αὐτοῦ ἐκ θανάτου, καὶ διατραφήσεται ὑπ' αὐτοῦ ἐν λιμῷ. Ἡ δὲ ψυχὴ ἡμῶν ὑπομένει (44) τῷ Κυρίῳ, ὅτι βοηθὸς καὶ ὑπερασπιστὴς ἡμῶν ἐστι. Παράκλησιν ἔχει πρὸς ὑπομονὴν ὁ λόγος : ὥστε καὶ ποτε καταληφθῶμεν ὑπὸ τίνος τῶν ἐκθλιδόντων ἡμᾶς, μὴ χωρισθῆναι ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ἀλλ' ὅλη ψυχῇ ὑπομένειν τὰ ἐπίπονα, τὴν παρὰ Θεοῦ βοήθειαν ἀναμένοντας. "Ότι ἐν αὐτῷ εὐφρανθήσεται ἡ καρδία ἡμῶν, καὶ ἐν τῷ ὄνόματι τῷ ἀγίῳ αὐτοῦ ἡλλίψασμεν.

C Τοῦτο συνάδει τοῖς ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ ψαλμοῦ Ἁγαλλιάσθε, δίκαιοι, ἐν Κυρίῳ καὶ, Ἐν αὐτῷ εὐφρανθήσεται ἡ καρδία ἡμῶν. Καὶ μοι δοκεῖ κατὰ ταῦτα εἰρηχέναι ὁ Ἀπόστολος τὸ (45), Ἐν τούτοις πᾶσιν ὑπερνικῶμεν διὰ τοῦ ἀγαπήσαντος ἡμᾶς : καὶ τὸ, Οὐ μόνον δὲ, ἀλλὰ καὶ καυχώμενοι ἐν ταῖς θλίψεσιν. Εἰπὼν γὰρ ὁ Ψαλμῶδης, ὅτι Ἡ ψυχὴ ἡμῶν ὑπομένει τῷ Κυρίῳ, ἵνα δείξῃ, ὅτι οὐχὶ βίαιως οὐδὲ καταπιεζόμενος ὑπὸ τῶν θλίψεων τὴν ὑπομονὴν ἐπέδεικνυται (46), ἀλλὰ μετὰ πάσης χαρᾶς ὑποδέχεται τὰς ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος τοῦ Κυρίου κακώσεις, Οὐ μόνον, φησὶν, ὑπομένομεν, ἀλλὰ καὶ Ἐν αὐτῷ εὐφρανθήσεται ἡ καρδία ἡμῶν, καὶ ἐν τῷ ὄνόματι τῷ ἀγίῳ αὐτοῦ ἡλλίψασμεν. Ἀρχεῖ ἡμῖν τὸ ὀνομάζεσθαι Χριστιανούς πρὸς τὸ πᾶσαν ἐκφυγεῖν τὴν ἀπὸ τῶν ἐναντίων

D cum eo. Unde satis nobis probabile videtur illud μετ' αὐτοῦ, a librariis prætermissum hic fuisse.

(43) Colb. quartus εἰς τοὺς.

(44) Editi et quinque mss. ὑπομένει, *patiens erit.* Nec aliter legit Augustinus. Colb. quartus et editio Romana ὑπομένει, *patiens est.* Vulgata quoque, *sustinet.* Annotandum, hic legi quidem in Reg. quarto codice ὑπομένει, *patiens est* : sed infra, ubi hoc verbum repetitur, scriptum invenimus in eodem illo ms. ὑπομένει, *patiens erit.*

(45) Editio Basil. et quinque mss. τὸν Ἀπόστολον. Editio Paris. et nonnulli mss. ὁ Ἀπόστολος. Nec ita multo post Colb. quintus æque ac æxius sacer καυχώμεθα.

(46) Reg. secundus ἐνδείκνυται. Statim sex mss. ὀνόματος τοῦ Κυρίου. Editi ὀνόματος αὐτοῦ.

ἐπήρειαν. Ἅγιον δὲ τὸ ὄνομα εἶναι λέγεται τοῦ Θεοῦ, οὐ πάντως διὰ τὸ ἐν συλλαβαῖς ἔχειν τινὰ δύναμιν ἁγιαστικὴν, ἀλλ' ὅτι πᾶσα ἡ ἰδιότης τοῦ Θεοῦ, καὶ ἡ ἔννοια τῶν ἐξαιρέτως περὶ αὐτὸν θεωρουμένων ἁγία ἐστὶ καὶ ἀγνή. *Γένοιτο, Κύριε, ἐὸ ἑλεός σου ἐφ' ἡμᾶς, καθάπερ ἠλπίζαμεν ἐπὶ σοί.* Ὅρᾳς πῶς ἐπιστημένως προσηύξατο; Τὴν ἰδίαν διάθεσιν μέτρον ἐποίησε τῆς ἐπιχορηγίας τῶν οἰκτιρῶν τοῦ Θεοῦ. Τοσοῦτος, φησὶ, γένοιτο ὁ ἑλεός σου ἐφ' ἡμᾶς, ὅσην φθάσαντες ἡμεῖς ἐπὶ σοὶ τὴν ἐλπίδα κατεβαλόμεθα. Πᾶσα δὲ ἡμῶν ἡ ἐλπίς ἐπιστρέψαι (47) εἰς τὴν ἀνάπαυσιν, ἵνα, μετασχηματισθέντος τοῦ σώματος

A intelligentia eorum quæ præcipue in ipso contemplamur, sancta est et pura. *Vras. 22. Fiat, Domine, misericordia tua super nos, quemadmodum speravimus in te.* Vides quomodo scite ac prudenter oraverit? Proprium affectum, mensuram fecit largitionis miserationum Dei. Tanta, inquit, fiat misericordia tua super nos, quantam in te spem priores coniecimus. Reverti autem in requiem, tota nostra spes est, ut corpore humilitatis nostræ transformato, hoc idem agnoscamus corpori gloriæ Christi conformem effectum.

τῆς ταπεινώσεως ἡμῶν, νοήσωμεν αὐτὸ τοῦτο γενόμενον σύμμορφον τῷ σώματι τῆς δόξης (48).

ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ ΕΙΣ ΤΟΝ ΔΓ ΨΑΛΜΟΝ (49).

Τῷ Δαβὶδ, ὅποτε ἠλλοίωσε τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἐναντίον Ἀβιμέλεχ, καὶ ἀπέλυσεν αὐτὸν, καὶ ἀπήλθεν.

1. Ἐπὶ ὅσο ὑποθέσεις ἔλαχε ἡ ἔννοια τοῦ ψαλμοῦ. Τὰ τε ἐν τῇ Νομβῶ τῇ πόλει τῶν ἱερῶν γενόμενα παρὰ τοῦ Δαβὶδ δοκεῖ οἰκειῶς ἔχειν τῇ ἐπιγραφῇ, τὰ τε ἐν τῇ Γέθ παρὰ τῷ Ἀγγούς τῷ βασιλεῖ τῶν ἀλλοφύλων. ἠλλοίωσε μὲν γὰρ αὐτοῦ τὸ πρόσωπον καὶ ὅτε τῷ Ἀβιμέλεχ διελέγετο τῷ ἱερεῖ, κρύπτων μὲν τὴν φυγὴν, σπουδάζειν (50) δὲ δὴ προστάγματι ὑπουργεῖν βασιλικῷ προστιοῦμενος, ὅτε καὶ τοὺς ἄρτους τῆς προθέσεως ἔλαβε, καὶ τὴν ρομφαίαν τοῦ Γολιάθ. ἠλλοίωσε δὲ αὐτοῦ τὸ πρόσωπον καὶ ὅτε ἐν μέσοις τοῖς πολεμίοις ἀποληφθεὶς, ἐπειδὴ ἦσθετο αὐτῶν διαλεγόμενον πρὸς ἀλλήλους, καὶ παρασκευαζομένον εἰς ἄμυναν (51). *Εἶπον γάρ, φησὶν, οἱ παῖδες Ἀγγούς πρὸς ἐαυτούς· Οὐχ οὗτος Δαβὶδ ὁ βασιλεὺς τῆς γῆς; Οὐχὶ τοῦτω ἐξῆρχον ἐν χορῶ λέγουσαι* (52), *Ἐπάταξε Δαβὶδ ἐν μυριάσιν αὐτοῦ, καὶ Σαούλ ἐν χιλιάσιν αὐτοῦ; Καὶ ἐφοβήθη, φησὶ, Δαβὶδ ἀπὸ προσώπου Ἀγγούς, καὶ ἠλλοίωσε τὸ πρόσωπον αὐτοῦ κατ' ὀφθαλμούς αὐτῶν.* Πῶς οὖν ἡ μὲν ἐπιγραφή Ἀβιμέλεχ ὀνομάζει, ἡ δ' ἱστορία Ἀγγούς παραδίδωσι τὸν βασιλέα Γεθθαίων (53); Τοιοῦτον λόγον τινὰ φθάσαντα ἐκ παραδόσεως εἰς ἡμᾶς ἔχομεν, ὅτι οἱ βασιλεῖς τῶν ἀλλοφύλων κοινὸν μὲν εἶχον ὄνομα τὸ Ἀβιμέλεχ, ἕκαστος δὲ προσηγορεύετο (54). Ὡς καὶ ἐπὶ τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐστὶ βασιλείας ἰδεῖν, Καίσαρας λεγομένους κοινῶς καὶ Αὐγούστους, ἀλλὰ δὲ τὰ κύρια ἐαυτῶν κεκτημένους ὀνόματα. Τοιοῦτον καὶ παρ' Αἰγυπτίοις ἐστὶ τὸ Φα-

• I Reg. xxi, 11 - 13.

(47) *Ἐπιστρέψαι, ut revertamur* [Respicere videtur Basilii ad psal. cxiv, 7, ἐπίστρεψον, ψυχὴ μου, εἰς τὴν ἀνάπαυσιν σου, *Revertere, anima mea, in requiem tuam.* Vulgata et editio Romana, *Convertere anima, etc.*

(48) Multi mss. δόξης τοῦ Χριστοῦ, nihilque amplius. Editi vero cum duobus mss. σώματι τῆς δόξης, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν ᾧ ἡ δόξα, etc.

(49) Reg. quartus ψαλμὸς τῷ Δαβίδ, et ita quoque Augustinus. At vox ψαλμὸς in multis mss. deest, nec expressa invenitur in Vulgata. Plura qui volet, notas Nobilii legere poterit.

(50) Illa, σπουδάζειν δέ, etc., referenda esse ad librum I Regum xxi, 9, obscurum non est.

(51) Reg. tertius πρὸς ἄμυναν. Ibidem quatuor

IN PSALMUM XXXIII.

Ipsi David, quando immutavit faciem suam coram Abimelech, et dimisit ipsum, et abiit.

1. Psalmi hujus intelligentia nos ad duo argumenta trahit. Quæ enim tum in Nomba civitate sacerdotum, tum in Geth apud Anchus alienigenarum regem a Davide gesta sunt, ea inscriptioni videntur convenire. Nam immutavit faciem suam, cum Abimelech sacerdotem alloqueretur, sic ut occultata fuga, ad regium mandatum exsequendum festinare se simulaverit, quando et panes propositionis accepit, et gladium Goliath. Rursus suam immutavit faciem, cum in medio hostium captus, eos inter se loquentes, et se ad vindictam præparantes audivit. *Dixerunt enim, inquit, pueri Anchus inter se: Nonne hic est David rex terræ? Nonne huic cantabant in choro, dicentes: Percussit David in decem millibus suis, et Saul in millibus suis? Et timuit, inquit, David a facie Anchus, ac suam faciem ante illorum oculos immutavit.* Quomodo igitur inscriptio nominat Abimelech, historia autem Anchus Gethæorum regem memorat? Talem quamdam rationem ex traditione ad nos usque transmissam tenemus, quod alienigenarum reges commune quidem nomen Abimelech habuerunt, 143 quilibet vero proprium, quo appellabatur. Hunc ad modum et in Romano imperio videre est, Cæsares et Augustos in communi appellari, sed tamen eos alia nomina propria habere. Nomen Pharaonem constat vocari eum, qui tempore Joseph regnavit;

mss. cum editione Basil. etiam. Reg. quartus εἶπον. Editio nostra Paris. εἶπεν, non emendate.

(52) Ita Regii quartus, quintus et sextus cum Colbertinis quinto et septimo et cum editione Basil. Editio vero Paris. ἐξῆρχον ἐγχορεύουσαι γυναικας λέγουσαι. Editio Rom. cum Colb. primo ἐξῆρχον αἰ χορεύουσαι λέγουσαι. Notandum tamen vocem γυναικας in aliquibus mss. reperiri.

(53) Editio Paris. τῶν Γεθθαίων. Deest articulus in octo mss. Statim ubi mentio fit de quadam traditione, librarius in margine Regii quarti ascripsit illa, λόγος ἐκ παραδόσεως ἀγράφου, *sermo traditionis ejus quæ scripta non est.* Hoc idem legere est in margine Colb. sexti.

(54) Reg. secundus et Colb. sextus δ προσηγορεύετο. Reg. quartus ᾧ προσῆ.

Pharao item, qui post quatuor generationes Moysis A
 etate rex Ægypti fuit; Pharao quoque, qui Salomonis tempore rerum potiebatur: *Accipit enim, inquit, filiam Pharaonis*¹⁰; et qui tempore prophetiæ Jeremiæ vixit, Pharao vocatus est. Sic etiam Abimelech etate Abrahæ erat, et etate Isaac: et alius nunc temporibus Davidis dicitur. Et de eo quidem qui tempore Abrahæ erat, dictum est: *Et dixit Abimelech, et Hochozath pronubus ejus, et Philoch princeps exercitus ejus ad Abraham dicens*¹¹. Et iterum de eo qui tempore Isaac vixit: *Fuit autem multo tempore ibi. Cum vero prospexisset Abimelech rex Philistiim per fenestram, vidit Isaac cum Rebecca ludentem*¹². Sic igitur et nunc Davidis tempore Abimelech in inscriptione dictus est, communi regni nomine. Verum Anchus nomen traditum ab historia est, quod scilicet ei privatim a nativitate impositum esset. Itaque coram hoc immutavit faciem suam, asportatus manibus servorum, et obstrepens ad portas civitatis, distillansque, inquit, salivam suam in barbam: ita ut diceret Anchus ad famulos: *Quare adduxistis eum ad me?* Num ego opus habeo comitali morbo correptis? quippe introduxistis eum, ut morbo comitali coram me corriperetur. Et sic illinc dimissus, salvum se recepit, inquit, in speluncam Odollam¹³. Igitur tanquam ex magno periculo elapsus, hanc gratiarum actionem rependit suo liberatori Deo. **VEN. 2. Benedicam Dominum, inquit, in omni tempore.** Ereptus ex morte, quasi terminos vitæ sibi ipse præscribit, suamque animam instituit ac format ad accuratius vivendi genus, adeo ut nullo tempore benedictionem intermitat, se. I rerum tum magnarum tum parvarum principium referat in Deum. Non existimabo, inquit, diligentia mea quidquam fieri; neque fortuito concursu contingere, sed *In omni tempore benedicam Dominum*; non in vitæ solum prosperitate, sed in temporibus etiam adversis atque calamitosis. Hinc edoctus Paulus, ait: *Semper gaudete, sine intermissione orate, in omnibus gratias agite*¹⁴. Viden' quanta fuerit charitas viri? Malorum assiduitatem animo iniquo non ferebat, cum non solum ex patria pulsus, et a cognatis domesticisque sejunctus, ac bonis spoliatus: verum etiam cum hostibus esset per vim traditus, ita ut fere ab eis membratim dilaniaretur. Non dixit: Quousque malorum assiduitas? non despondit animum propter afflictionis **144** prorogationem, haud ignorans, *Quod tribulatio patientiam operatur, patientia autem probationem, probatio vero spem*¹⁵.

¹⁰ III Reg. iii, 1. ¹¹ Gen. xxi, 22. ¹² Gen. xxvi, 8. ¹³ I Reg. xxi, 13; xxii, 1. ¹⁴ I Thess. v, 16, 18. ¹⁵ Rom. v, 3, 4.

(55) Illud, τῆς προφητείας, deest in Reg. tertio. Statim Reg. secundus rursus προσηγόρευτο.

(56) Sic mss. quatuor. In editione Paris. ponitur articulus ante Ἀβιμέλεχ. Aliquanto post Reg. secundus εἴρηται ἐν τῇ Γραφῇ. Sed scripturam veram ἐν τῇ ἐπιγραφῇ præfert quoque in margine. Infra, ubi legitur παραφερόμενος, etc., sic editum est apud LXX: παρεφέρτε ἐν ταῖς χερσὶν αὐτοῦ. Unde Augustinus: *Ferebatur in manibus suis*: quibus verbis

ραῖω. φαίνεται γὰρ Φαραῶ λεγόμενος καὶ ὁ ἐπὶ Ἰωσήφ· Φαραῶ καὶ ὁ ἐπὶ Μωϋσέως μετὰ τέσσαρας γενεάς ἐγεργεῖς βασιλεὺς Αἰγύπτου· Φαραῶ καὶ ὁ κατὰ τοὺς χρόνους Σολομῶντος· Ἐλαβε γάρ, φησί, τὴν θυγατέρα Φαραῶ· καὶ ὁ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς προφητείας (55) Ἰερεμίου Φαραῶ προσηγόρευετο. Οὕτω δὲ καὶ Ἀβιμέλεχ κατὰ τοὺς χρόνους ἦν Ἀβραάμ, καὶ κατὰ τοὺς χρόνους Ἰσαάκ· καὶ ὁ νῦν λεγόμενος ἐπὶ τῶν καιρῶν Δαβὶδ. Ἐπὶ μὲν γὰρ Ἀβραάμ εἴρηται, ὅτι καὶ εἶπεν Ἀβιμέλεχ, καὶ Ὀχοζὰθ ὁ θυμωφωγὸς αὐτοῦ, καὶ Φιλόχ ὁ ἀρχιστράτηγος τῆς δυνάμεως αὐτοῦ πρὸς Ἀβραάμ, λέγων. Καὶ πάλιν περὶ τοῦ Ἰσαάκ· Ἐγένετο δὲ πολυχρόνιος ἐκεῖ. Παρακύψας δὲ Ἀβιμέλεχ (56) ὁ βασιλεὺς Φυλιστιμὶ διὰ τῆς θυρίδος, εἶδε παίζοντα τὸν Ἰσαάκ μετὰ Ρεβέκκας. Οὕτως οὖν καὶ νῦν κατὰ τοὺς χρόνους Δαβὶδ Ἀβιμέλεχ εἴρηται ἐν τῇ ἐπιγραφῇ, τὸ κοινὸν τῆς βασιλείας ὄνομα. Ἀγχοὺς δὲ παραδέδοται ὑπὸ τῆς ἱστορίας, ὅπερ ἰδίως ἦν αὐτῷ ἐκ γενετῆς ἐπιχείμενον. Ἐπὶ τούτου τοίνυν ἠλλοίωσεν ἑαυτοῦ τὸ πρόσωπον, παραφερόμενος ἐν ταῖς χερσὶ τῶν οικειῶν, καὶ φορῶν παρὰ τὰς πύλας τῆς πόλεως, καὶ καταβρέων (57), φησί, τὰ σιελα αὐτοῦ ἐπὶ τὸν πώγωνα· ὥστε εἰπεῖν τὸν Ἀγχοὺς τοῖς παῖσι· Τί εἰσφέρετε αὐτὸν πρὸς μέ; Μὴ ἐπιδέομαι ἐπιλήπτω ἐγὼ, ὅτι εἰσηνέγκατε αὐτὸν ἐπιληπτέυεσθαι ἐπ' ἐμέ; Καὶ οὕτως ἀπολυθεὶς ἐκείθεν, διεσώθη, φησὶν, εἰς τὸ σπήλαιον Ὀδολλάμ. Ὡς οὖν ἐκ μεγάλου κινδύνου διεκφυγὼν (58), ταύτην ἀναπέμπει τὴν εὐχαριστίαν τῷ ῥυσαμένῳ αὐτὸν Θεῷ. Ἐὐλόγησω, φησί, τὸν Κύριον ἐν παντὶ καιρῷ. Διεκφυγὼν ἐκ τοῦ θανάτου, ὅσον ὄρους ἑαυτῷ τίθεται τῆς ζωῆς, τυπῶν ἑαυτοῦ τὴν ψυχὴν πρὸς τὸ τῆς πολιτείας ἀκριβές· ὡς μηδὲνα καιρὸν διαλυμπάνειν τῆς εὐλογίας, ἀλλὰ καὶ μεγάλων καὶ μικροτέρων πραγμάτων ἐπὶ τὸν Θεὸν ἀναφέρειν τὴν ἀρχὴν. Οὐχὶ ἠγγήσομαι, φησί, κατὰ τὴν ἑμαυτοῦ ἐπιμέλειαν γίνεσθαι, οὐδὲ ἐκ τῆς αὐτομάτου συντυχίας συμβαίνειν, ἀλλ' Ἐν παντὶ καιρῷ εὐλόγησω τὸν Κύριον, οὐκ ἐν ταῖς ἐμμερίαις μόνον τοῦ βίου, ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς περισσεταικίχοις καιροῖς. Ἐντεῦθεν μαθητευθεὶς ὁ Ἀπόστολος, Πάντοτε, φησί, χαίρετε, ἀδιαλείπτως προσεύχεσθε, ἐν παντὶ εὐχαριστεῖτε. Ὅρξ ἠλίκη τοῦ ἀνδρός ἡ ἀγάπη; Οὐκ ἀπεδυσπέται πρὸς τὴν συνέχειαν τῶν κακῶν, ὅτε οὐ (59) μόνον πατρίδες ἀπέληλατο, καὶ συγγενείας, καὶ οικειῶν, καὶ κτημάτων, ἀλλὰ καὶ τοῖς πολεμίοις παραδοθεὶς ὑπὸ τῆς ἀνάγκης, μικροῦ διασπασθαι παρ' αὐτῶν ἐμελλεν. Οὐκ εἶπε· Μέχρι τίνος ἡ συνέχεια τῶν κακῶν; οὐκ ἀπεδυσπέτησε πρὸς τὴν παράτασιν τῆς θλίψεως, εἰ-

Pater gravissimus adumbrari vult sanctissimam Eucharistiam, quando videlicet Dominus in ultima cœna se ipse suis manibus tulit.

(57) Ita novem mss. cum editione Basil. Editio vero Paris. κατέβρεον.

(58) Nonnulli mss. διαφυγῶν. Statim septem mss. rursus διαφυγὼν ἐκ τοῦ.

(59) Reg. secundus ὅτι οὐ.

δὴς, ὅτι ἡ θλίψις ὑπομονὴν κατεργάζεται, ἡ δὲ ὑπομονὴ δοκιμὴν, ἡ δὲ δοκιμὴ ἐλπίδα. Τῷ οὖν γὰρ τοῖς καλῶς παρεσκευασμένοις αἱ θλίψεις οἶον ἐτροφάι τινές εἰσιν ἀθλητικαὶ καὶ γυμνάσια, ἐπὶ τὴν πατρῴαν δόξαν τὴν ἀγωνιστὴν προβοδάζουσαι· ὅταν λοιδορούμενοι εὐλογώμεν, βλασφημούμενοι παρακαλῶμεν, καταπονούμενοι εὐχαριστῶμεν, θλιδόμενοι ἐπὶ τῇ θλίψει καυχώμεθα. Αἰσχρὸν γὰρ εὐλογεῖν μὲν ἡμᾶς ἐπὶ τοῖς χρηστοτέροις, σιωπᾶν δὲ ἐπὶ τοῖς σκυθρωποτέροις καὶ ἐπιπόνους πράγμασιν. Ἀλλὰ τότε καὶ πλεον εὐχαριστεῖν δεῖ, εἰδόμενος, ὅτι Ὁρ ἀγαπᾷ Κύριος παιδεύει· μαστιγοῖ δὲ πάντα υἱὸν ὃν παρὰ δέχεται Διαπαντὸς ἢ ἀνείσεις αὐτοῦ ἐν τῷ στόματι μου. Δοκεῖ ἀδύνατόν τι ἐπαγγέλλεσθαι ὁ προφήτης. Πῶς γὰρ διαπαντὸς ἡ αἴνεσις τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ στόματι ἀνθρώπου (60) εἶναι δύναται; Ὅτε διὰ λέγεται τὰς συνήθειας καὶ βιωτικὰς ὁμιλίαις, οὐκ ἔχει τὸν αἶνον τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ στόματι. Ὅτε καθεύδει, συνήσεται πάντως. Ἐσθλοντος δὲ καὶ πίνοντος πῶς ἐνεργήσῃ τὸ στόμα τὴν αἴνεσιν; Πρὸς δὲ τοῦτο λέγομεν, ὅτι ἔστι μὲν τι καὶ νοητὸν στόμα τοῦ ἔνδον ἀνθρώπου, ᾧ τρέφεται (61) μεταλαμβάνων τοῦ λόγου τῆς ζωῆς, ὃς ἔστιν ἄρτος ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβάς. Περὶ ἐκείνου τοῦ στόματος καὶ ὁ Προφήτης φησὶν ὅτι· Τὸ στόμα μου ἦνοιξα, καὶ ἐλάκυσα πνεῦμα. Ἐκεῖνο καὶ ὁ Κύριος προκαλεῖται ἡμᾶς εὐρύχωρον ἔχειν εἰς ὑποδοχὴν ἀφθονωτέραν τῶν τροφῶν τῆς ἀληθείας. Πλάτυνον γὰρ, φησὶ, τὸ στόμα σου, καὶ πληρώσω αὐτό. Δύναται οὖν ἡ ἐνετυπωμένη ἀπεξ καὶ οἶονε (62) ἐσφραγισμένη τῷ ἡγεμονικῷ τῆς ψυχῆς περὶ Θεοῦ ἐννοια αἴνεσις ὀνομάζεσθαι Θεοῦ, διαπαντὸς ἐνυπάρχουσα τῇ ψυχῇ. Δύναται δὲ καὶ, κατὰ τὴν ἀποστολικὴν ὑποθήκην, ὁ σπουδαῖος πάντα ποιεῖν εἰς δόξαν Θεοῦ, ὥστε πᾶσαν πράξιν, καὶ πᾶν ῥῆμα, καὶ πᾶσαν ἐνέργειαν νοεράν, αἰνεσεως ἐπέχειν δύναμιν. Εἴτε γὰρ ἐσθλεί ὁ δίκαιος, εἴτε πίνει, πάντα εἰς δόξαν Θεοῦ ποιεῖ. Τοῦ τοιοῦτου καθεύδοντος ἡ καρδία ἐργήγορεν, κατὰ τὸν εἰπόντα ἐν τῷ Ἄσματι τῶν ἡμερῶν· Ὡς γὰρ ἐπὶ πολὺ τὰ καθ' ὑπνόν φαντάσματα τῆς μεθήμερινῆς ἐννοίας ἐστὶν ἀπηχῆματα.

2. Ἐν τῷ Κυρίῳ ἐπαυθῆσεται ἡ ψυχὴ μου. Μηδεὶς, φησὶ, τὴν ἐμὴν ἐπίνοιαν, καθ' ἣν διεσώθην ἐκ τῶν κινδύνων, ἐπαυθῆσθαι. Οὐ γὰρ ἐν δυνάμει ἀνθρώπου, οὐδὲ ἐν (63) σοφίᾳ, ἀλλ' ἐν τῇ χάριτι τοῦ Θεοῦ ἐστὶν ἡ σωτηρία. Μὴ καυχάσθω, φησὶν, ὁ πλοῦσιος ἐν τῷ πλούτῳ αὐτοῦ, μήτε ὁ σοφός ἐν τῇ σοφίᾳ αὐτοῦ, μήτε ὁ ἰσχυρός ἐν τῇ ἰσχύϊ αὐτοῦ· ἀλλ' ἢ ἐν τούτῳ καυχάσθω ὁ καυχώμενος, ἐν τῷ σιωπεῖν καὶ γινώσκειν Κύριον τὸν Θεὸν αὐτοῦ. Ὁρᾷς τὸν Ἀπόστολον πῶς τοὺς συνεργοὺς τοῦ Ἐθαγγελίου ἐπαινεῖ; Ὁς ἐστὶ σύνδουλος καὶ διάκονος ὁμῶν (64) ἐν Κυρίῳ. Ἐὰν μέντοι τις ἐπὶ σώματος

A Nam re ipsa afflictiones, quasi athletica quaedam alimenta ac exercitationes sunt bene prae-paratis at- que instructis: quae atletam ad paternam gloriam deducunt; si quando conviciis impetitū benedixerim, blasphemiis lacessiti obsecraverimus, divesati egerimus gratias, afflicti in afflictione gloriati fuerimus 16. Turpe enim est nos benedicere in rebus secundis, silere vero in trisibus et adversis. Imo tuoc etiam gratis uberiores agere oportet, cum noverimus quod *Quem diligit Dominus, castigat; flagellat autem omnem filium quem recipit* 17. *Semper laus ejus in ore meo*. Videtur propheta id quod fieri non potest, polliceri. Quomodo enim semper laus Dei in ore hominis esse potest? Cum consuea et ad vitæ usum spectantia colloquia facti, in ore laudem Dei non habet. Cum dormit, omnino silebit. Quomodo vero edentis aut bibentis os laudem Dei depromet? Ad hoc respondemus, quoddam etiam esse hominis interni spirituale os atque intelligibile, quo nutritur, dum verbum vitæ recipit, qui est pens, qui de caelo descendit 18. De illo ore etiam Propheta loquitur: *Os meum aperui et attraxi spiritum* 19. Hortatur nos etiam Dominus, ut amplum os habeamus, quo copiosius uberiusque alimenta veritatis accipiamus. *Dilatata enim, inquit, os tuum, et implebo illud* 20. Itaque Dei cogitatio semel impressa, et quasi in praecipua animæ parte ob-signata, laus Dei appellari potest, semper in anima insidens. Potest autem et juxta apostolicam admonitionem vir probus omnis agere ad Dei gloriam, ita ut actio omnis, omneque verbum, et spiritualis omnis operatio vim laudis obtineat. Sive enim edit justus, sive bibit, omnia in Dei gloriam facit 21. Eo dormiente, cor vigilat juxta eum, qui in Cantico canticorum dicit: *Ego dormio, et cor meum vigilat* 22. Etenim visæ in somnis species sunt non raro diurnarum cogitationum ima- gines.

τῶν ἡμερῶν· Ἐγὼ καθεύδω, καὶ ἡ καρδία μου γρηγορεῖ.

2. VERS. 3. *In Domino laudabitur anima mea.* Nullus, inquit, meam industriam, per quam e periculis incolumis evasi, laudet. Neque enim in potentia hominis, neque in sapientia, sed in Dei gratia salus est. *Non gloriatur, inquit, dives in divitiis suis, neque sapiens in sapientia sua, neque fortis in fortitudine sua: sed in hoc gloriatur qui gloriatur, quod intelligit et cognoscit Dominum Deum suum* 23. Vides quomodo Apostolus adjutores Evangelii laudet? *Qui est conseruus et minister vester in Domino* 24. Si quis autem ob corporis elegantiam, aut parentum claritudinem laudatur, non in Domino laudatur

16 I Cor. iv, 12, 13. 17 Hebr. xii, 6. 18 Joan. vi, 33. 19 Psal. cxviii, 131. 20 Psal. lxxx, 11. 21 I Cor. x, 31. 22 Cant. v, 2. 23 Jerem. ix, 23, 24. 24 Coloss. iv, 7.

(60) Multi mss. ἀνθρώπου sine articulo. Editi τοῦ ἀνθρώπου.
 (61) Nonnulli mss. ὁ τρέφεται. Alii mss. cum editis ᾧ τρέφεται.
 (62) Nonnulli mss. οἶονε. Editi οἶον. Ibidem Reg. tertius ἐνεσφραγισμένη.

(63) Editio Paris. ἢ ἐν. At quinque mss. οὐδὲ ἐν.
 (64) Editio Paris. cum Colb. sexto διάκονος ἡμῶν, et ita legerat interpres, minister moster. Editio vero Basil. et octo mss. διάκονος ὁμῶν, recte.

anima ipsius : sed quisquis talis est, in vanitate constituitur. Neque enim mediæ artes laudem mereantur : gubernatores, medici, oratores aut architecti, qui urbes, aut pyramides, aut labyrinthos, aut aliam quamdam sumptuosam ac superbam ædificiorum molem exstruunt. Ob hæc qui laudantur, non in Domino suam habent animam. Satis est nobis ad omnem dignitatem, tanti Domini servos nominari. Nunquid enim qui regi 145 famulatur, se ideo jactabit quod in hoc aut in illo ministerii ordine collocatus est : qui vero dignus habitus est qui Deo servat, aliunde laudes sibi excogitabit, quasi ad omnem gloriæ splendorisque cumulum appellatio Domini sibi non sufficiat? *In Domino igitur laudabitur anima mea. Audiant mansueti, et lætentur.* Quandoquidem sine prælio, inquit, ex sola faciei immutatione inimicis per Dei auxilium deceptis, mihi parva salus est : *Audiant mansueti, fieri posse ut et quiescentes erigant tropæum, et minime pugnantes, virores declarentur : Et lætentur,* ad mansuetudinem amplectendam meo exemplo confirmati. Hoc enim accipi muneris a Deo, quod mansuetudinem implevi. *Memento, Domine, David, et omnis mansuetudinis ejus* 15. Maxima enim virtutum, mansuetudo est, quapropter et inter beatitudines adnumeratur. *Beati enim, inquit, mites, quoniam ipsi possidebunt terram* 16. Nam terra illa, cælestis Jerusalem, spoliū non est pugnantium : sed æquanimorum ac mansuetorum virorum hæreditas proponitur. Idem autem valet hoc, *Audiant mansueti,* atque illud, *Audiant Christi discipuli.* Fortassis autem prophetice vult miraculum beneficii a Deo in se collati ad nos usque pervenire. Audiant enim qui multis post generationibus futuri sunt discipuli Christi. Siquidem hos nominavit mansuetos, quibus Dominus ait : *Discite a me quia mitis sum et humilis corde* 17. Qui enim sedatis sunt moribus, et ab omni commotione liberi, adeo ut nulla insit in eorum animis perturbatio, ii mansueti appellantur. Quapropter etiam Moyses supra omnes homines terræ mansuetus fuisse perhibetur 18.

κατεσταλμένοι τὰ ἦθη καὶ παντὸς πάθους ἀπηλλαγμένοι, ὡς μηδεμίαν ἔχειν ταραχὴν ἐνοικοῦσαν αὐτῶν τὰς ψυχὰς· οὗτοι πραεῖς προσαγορεύονται. Διὸ καὶ Μωϋσῆς μεμαρτύρηται πρὸς εἶναι παρὰ πάντας ἀνθρώπους ἐπὶ τῆς γῆς.

3. VERB. 4. *Magnificate Dominum tecum.* Con-

3. *Μεγαλύνετε τὸν Κύριον σὺν ἐμοί.* Πρέποντα αὐτῷ χορὴν εἰς δοξολογίαν τοῦ Κυρίου παραλαμβά-

15 Psal. cxxxi, 1. 16 Matth. v, 4. 17 Matth. xi, 29. 18 Num. xii, 3.

(65) Editio Basil. cum Colb. tertio αὶ ἐν μέσῳ τέχνη. Alii decem mss. et Catena Corder. αὶ μέσῳ τέχνη : quæ eadem lectio legitur quoque in margine Colb. tertii. Sed cum illud, τέχνη, non probaretur Ducæo, ex eo τρυφῆται effectit, et ita in editione Paris. edendum curavit. Nos vero scripturam eam, quæ tot librorum auctoritate confirmaretur, retinendam esse judicavimus. Nec Combefisio quoque Ducæana emendatio magis placuit. Postquam enim in medium protulit multa, quibus falsa illa scriptura infirmari possit, notam suam concludit his verbis : *Nihil ergo, inquit, violente ab artibus ad artifices transit Basilii, sed docte ac rhetorice.* Mox mss. aliquot ἢ τα-

τροί ἢ ρητορες.

(66) Ita septem mss. Nec aliter legisse videtur interpres, qui verterit : *in Domino.* Editi cum Bek. quarto ἐν Χριστῷ. Hic pro ψυχῆν suspicatur Combefisius legendum καύχησιν, aut αἰνεσιν : sed ejus conjecturam codex nullus tuetur.

(67) Nonnulli mss. κατωρθώθη μου. Alii mss. ἐμοί editis κατωρθώθη μοι.

(68) Ita mss. ο. l. o. Editi vero δύναται τῷ, Ἀκουσάτωσαν πραεῖς καὶ εὐφρανθήτωσαν, τὸ, Ἀκουσάτωσαν.

(69) Nonnulli mss. ὅτι πρὸς εἶμι.

νε. Μηδεὶς ταραχώδης, μηδὲ τεθορυβημένος, μηδὲ ἐκ τῶν παθῶν τῆς σαρκὸς τὴν ψυχὴν παροιστρῶν (70) ἐγκαταμνήτω μου· ἀλλ' ὑμεῖς οἱ πρᾶξις, οἱ τὸ βεβηχὸς καὶ εὐσταθεὶς τῆς ψυχῆς καταρθωκότες, τὸ δὲ νωθρὸν καὶ ὑπνωδὸς πρὸς τὰς τῶν καθυκόντων ἐνεργείας ἀποσεισμένοι, ὑμεῖς μεγαλύνετε τὸν Κύριον σὺν ἐμοί. Μεγαλύνει δὲ τὸν Κύριον ὁ μέγλη διανοία καὶ γαύρω τῷ φρονήματι καὶ ἐπηρμένω τὸς ὑπὲρ τῆς εὐσεβείας πειρασμούς ὑπομένων. Ἐπειτα δὲ καὶ ὁ μέγλη τῆ διανοία καὶ θεωρήμασι βαθυτάτοις τὰ μεγέθη τῆς κτίσεως καθορῶν, ἔν' ἐκ τοῦ μεγέθους καὶ τῆς καλλονῆς τῶν κτισμάτων τὸν γενεσιουργὸν (71) αὐτῶν θεωρήσῃ. Ὅσῳ γὰρ τις ἐπι πλεῖον ἐμβαθύνει τοῖς λόγοις καθ' οὓς γεγένηται τὰ ὄντα, καὶ καθ' οὓς οἰκονομεῖται, τοσοῦτ' ἄλλο θεωρεῖ τὴν μεγαλοπρέπειαν τοῦ Κυρίου, καὶ τὸ ὅσον ἐφ' ἑαυτῷ, μεγαλύνει τὸν Κύριον. Ἐπει οὖν εἰς νοῦς καὶ ἐνδὸς ἀνδρὸς μελέτη, οὐδὲ πρὸς βραχὺ αὐταρκεῖ πρὸς τὴν τῶν μεγαλείων τοῦ Θεοῦ κατάληψιν, πάντας ὁμοῦ τὸς πρᾶξις εἰς τὴν κοινωνίαν ταύτης τῆς ἐνεργείας παραλαμβάνει. Δεῖ γὰρ πᾶσαν σχολὴν ἀγειν ἀπὸ θορύβων τῶν ἐξωθεν, καὶ πᾶσαν ἡσυχίαν ἐν τῷ κρυπτῷ τῆς καρδίας βουλευτηρίῳ ποιήσαντα, οὕτως ἐπιβάλλειν τῆ θεωρίᾳ τῆς ἀληθείας. Ἀκούεις τοῦ ἐξομολογουμένου τὴν ἀμαρτίαν, τί φησιν; Ἐταράχθη ἀπὸ θυμοῦ ὁ ὀφθαλμὸς μου. Οὐ μόνον δὲ θυμὸς, ἀλλὰ καὶ ἐπιθυμία, καὶ δειλία, καὶ φθόνος ὀφθαλμῶν ψυχῆς ἐκταράσσει· καὶ ἀπαξασπλῶς πάντα τὰ πάθη συγχυτικὰ καὶ ἐκταρακτικὰ τοῦ διορατικοῦ τῆς ψυχῆς ἐστίν. Καὶ ὡς οὐ δυνατόν τεθλωμένην ὀφθαλμῷ ἀκριθῆ λαβεῖν τῶν ὄρατῶν τὴν κατάληψιν, οὕτως οὐδὲ τεθλωμένη καρδίᾳ τῆ κατανοήσεως τῆς ἀληθείας ἐπιβαλεῖν. Ἀναχωρήσαι οὖν δεῖ τῶν τοῦ κόσμου πραγμάτων, καὶ μήτε δι' ὀφθαλμῶν, μήτε δι' ὠτων, μήτε δι' ἄλλης τινὸς αἰσθησεως ἐπείσασθαι ἄλλοτριους λογισμούς τῆ ψυχῆς. Θορύβων γὰρ ἀσιγήτων καὶ ἐτάσεων ἀβυσσίων ἀναπιμπλώσει τὰ ἔνδοι οἱ τοῦ φρονήματος τῆς σαρκὸς ἐπανιστάμενοι πόλεμοι. Ἐξεζήτησα τὸν Κύριον, καὶ ἐπήκουσέ μου. Ταῦτα, φησιν, ἀκούσάτωσαν οἱ πρᾶξις, ὅτι ἐγὼ ἐν τῷ καιρῷ ἐκείνῳ τῷ χαλεπῷ, ὅτε πᾶς μὲν θυμὸς τῶν μνησικακούντων ἐκινεῖτο (72) κατ' ἐμοῦ, πᾶσα δὲ χεὶρ ἐπ' ἐμὲ ὠπλίζετο, γυμνὸς δὲ ἐγὼ καὶ ἀοπλος ἔτοιμος εἰς πᾶσαν αἰκίαν ἐξεκείμην τοῖς πολεμίοις, τότε οὐ συνεχύθη τὸς διαλογισμούς τῷ φόβῳ, οὐκ ἐξεκρούσθη ἐκ τῆς τοῦ Θεοῦ ἐννοίας, οὐκ ἀπέγνων τῆς ἑμῶν σωτηρίας, ἀλλ' ἐξεζήτησα τὸν Κύριον. Οὐχὶ ἐζήτησα μόνον ἀπλῆν τινα καὶ χρονικὴν πρὸς τὸν Κύριον ἐλπίδα, ἀλλ' ἐξεζήτησα. Πλεῖον γὰρ τι (73) δηλοῖ παρά τὸ ζητῆσαι ἢ ἐμφασίς τοῦ ἐκζητῆσαι, ὡς καὶ παρά τὴν ἔρευναν ἢ ἐξερεύνησις. Ἐξέλιπον γὰρ ἐξερευνώτες ἐξερευνησεις. Πολλὴν οὖν τινα σχολὴν καὶ ἀταραξίαν ὁ λόγος παρίστησι διὰ τῆς ἐκζητήσεως.

⁷⁰ Psal. vi 8. ⁷¹ Psal. LXXIII, 7.

(70) Sic multi mss. At editi ἐπαροιστρῶν.

(71) Nostra editio Paris. operarum oscitantia γενεσιουργόν pro γενεσιουργόν. uti in mss. legitur. Statim Reg. secundus τοσοῦτον ἄλλο.

A assumit. Nemo turbulentus, nemo perturbatus, nec quisquam qui carnearum affectionum aestro exstulmet animam, mihi adjungatur: sed vos mansueti qui stabilitatem firmitatemque animi consecuti estis, socordiam autem ac soporem ad officia exsequenda excussistis, vos magnificate Dominum mecum. Magnificat autem Dominum is, qui magna mente, et elato ac erecto spiritu tentationes pro pietate sustinet. Deinde etiam, qui magno animo et profundissimis contemplationibus magnitudines creationis considerat, ut ex magnitudine creaturarum et pulchritudine ortus earum auctorem contempletur. Quanto enim quis altius penetrat rationes, quibus condita sunt ac reguntur universa, tanto magis Domini magnificentiam speculatur, et quantum in se est, Dominum magnificat. Quoniam igitur una mens, et unius viri meditatio ne ad breve quidem tempus sufficit ad magnifica opera Dei comprehendenda: omnes simul mansuetos ad hujus actionis societatem assumit. Oportet enim ab externis tumultibus omnino vacare, et omni quiete in abscondito cordis recessu constituta, tum demum veritatis contemplationi animum adjicere. Audis confidentem peccatum, quid dicit? *Turbatus est ab ira oculus meus*⁷⁰. Non autem ira solum, sed concupiscentia etiam et timiditas, et invidia oculos animæ conturbat; et in universum, commotiones omnes aciem animi atque perspicacitatem confundunt ac perturbant. Et quemadmodum fieri non potest ut accurate, oculo turbato deprehendantur visibilia: sic etiam turbato corde, ad veritatis contemplationem incumbere non possumus. Secedere igitur oportet a mundi rebus, et neque per oculos, neque per aures, neque per alium ullum sensum cogitationes alienas in animam introducere. Quæ enim ex carnis elatione exorientur bella, tumultibus continuis et implacabilibus seditionibus interiora complent. (VENS. 3.) *Exquisivi Dominum, et exaudivit me*. Hæc, inquit, audiant mansueti, quod ego difficili illo tempore cum omnis inimicorum ira moveretur contra me, omnisque manus adversus me armaretur, ego vero nudus et inermis ad omne supplicium perferendum expositus hostibus essem, non tamen tunc confusus sum animo præ timore, non sum a Dei cogitatione avocatus, non salutem meam desperavi, sed *exquisivi Dominum*. Non quæsi solum simplici quadam et temporaria in Dominum spe, sed *exquisivi*. Etenim emphasis verbi *exquirere* amplius quiddam significat, quam verbum *querere*, quemadmodum etiam perscrutatio plus dicit quam scrutatio. *Defecerunt enim perscrutantes perscrutationes*⁷¹. Multum igitur otii ac tranquillitatis exhibet hic sermo per illamquisitionem.

(72) Reg. tertius ἐκείνῳ. Mox Reg. tertius in contextu λογισμούς, in margine vero διαλογισμούς.

(73) Ita multi mss. Editio vero Paris. γὰρ τοῦ. Statim Reg. secundus ἐξέλειπον.

4. *Et ex omnibus tribulationibus meis eripuit me.* Tota justi vita in afflictionibus posita est, et *Arcta atque angusta est via* 21; et *Multae tribulationes justorum* 22. Idcirco et Apostolus ait: *In omnibus affligi* 23; et, *Quoniam per multas tribulationes oportet nos intrare in regnum Dei* 24. Liberat autem ex tribulatione sanctos suos Deus, non quod illos citra probationem relinquat, sed quod patientiam ipsis largiatur. Nam si *Tribulatio patientiam operatur, patientia vero probationem* 25, qui tribulationem detrectat, probatione se ipse privat. Quemadmodum ergo nemo coronatur sine adversario: sic neque probatus quisquam pronuntiari potest, nisi per tribulationes. *Ex omnibus igitur tribulationibus meis me eripuit*, non quod divexari me non sinat, sed quod cum tentatione exitum etiam praebeat, adeo ut ferre valeam 26. (Vers. 6.) *Accelise ad eum, et illuminamini; et facies vestrae non confundentur.* Qui in tenebris et in umbra mortis sedent, eos hortatur ut ad Dominum accedant 27, ac radiis divinitatis ipsius appropinquent, ut ex appropinquatione per veritatem illustrati, illustrationem ejus per gratiam in se ipsos recipiant. Sicut enim haec lux sensibilis non omnibus similiter exoritur, sed iis qui habent oculos, 147 vigilantque, et sine ullo impedimento solis praesentia frui possunt: ita etiam justitiae sol 28, *Vera lux, quae illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum* 29, non omnibus splendorem suum largitur, sed iis, qui dignam ipso vitam degunt. *Lux enim, inquit, orta est, non peccatori, sed justo* 30. Ut enim ortus est sol, sed non vespertilionibus, nec aliis animalibus noctu ad pabulum prodeuntibus: ita quoque lux sua quidem natura splendida est, ac vi illuminandi praedita; non tamen omnes claritatis ejus participes sunt. Sic et *Omnis qui mala facit, odit lucem, et non venit ad lucem ut non manifestentur ejus opera* 31. *Accedite igitur ad eum et illuminamini, et facies vestrae non confundentur.* Beatus, qui in die justii iudicii Dei, cum venerit Dominus ad illuminandum abscondita tenebrarum, et manifestandum consilia cordium 32, ausus fuerit illam examinis lucem subire, ac reversus fuerit non pudihundus, ex eo quod conscientiam pravis operibus contaminatam non habeat. Qui enim mala patrarunt, in opprobrium ac confusionem resurgent, in se ipsis turpitudinem et formas peccatorum impressas inspicientes. Et fortassis ea confusio, in qua aeternum vivent peccatores, horrenda est magis, quam tene-

4. *Kal ek pasōn tōn thlīpsēōn mou ērrūsatō me.* Πᾶσα ἡ τοῦ δικαίου ζωὴ τεθλιμμένη ἐστὶ, καὶ στενὴ καὶ τεθλιμμένη ἡ ὁδὸς· καὶ, Πολλὰ αἰ θλίψεις τῶν δικαίων. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Ἀπόστολός φησιν, Ἐν παντὶ θλιθόμενοι· καὶ, Ὅτι διὰ πολλῶν θλίψεων δεῖ ἡμᾶς εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ εἰσελθεῖν. Ῥύεται δὲ ἐκ θλίψεως τοὺς ἀγίους αὐτοῦ ὁ Θεός, οὐκ ἀδοκιμάστους αὐτοὺς καταλιμπάνων, ἀλλὰ τὴν ὑπομονὴν αὐτοῖς χαρίζομενος. Εἰ γάρ Ἡ θλίψις ὑπομονὴν κατεργάζεται, ἡ δὲ ὑπομονὴ δοκιμὴν· ὁ τὴν θλίψιν ἀφαιρούμενος τῆς δοκιμῆς ἑαυτὸν ἀπεστέρησεν. Ὡς οὖν οὐδεὶς στεφανοῦται ἀνευ ἀνταγωνιστοῦ, οὕτως οὐδὲ δόκιμος ἀποφανθῆναι δύναται εἰ μὴ (74) διὰ θλίψεων. Ἐκ πασῶν οὖν τῶν θλίψεων ἐρρύσαστό με, οὐχὶ μὴ ἔω μὲ θλίβεσθαι, ἀλλὰ σὺν τῷ πειρασμῷ καὶ τὴν ἐκθασιν, τοῦ δύνασθαι (75) ὑπενεγκεῖν, χαρίζομενος. Προσέλθετε πρὸς αὐτὸν, καὶ φωτισθητε· καὶ τὰ πρόσωπα ὑμῶν οὐ μὴ καταισχυρθῆ. Τοῖς καθημένοις ἐν σκότει καὶ σκιᾷ θανάτου, τούτοις παρακελεύεται προσελθεῖν τῷ Κυρίῳ, καὶ ἐγγίσει αὐτοῦ ταῖς ἀκτῖσι τῆς θεότητος, ἵν', ἐκ τοῦ προσεγγισμοῦ ἐλλαμφθέντες τῇ ἀληθείᾳ, χάριτι τὸν (76) φωτισμὸν αὐτοῦ εἰς ἑαυτοὺς χωρῆσασιν. Ὡσπερ γὰρ τὸ αἰσθητὸν τοῦτο φῶς οὐ πᾶσιν ὁμοίως ἀνατέλλει, ἀλλὰ τοῖς ἔχουσιν ὀφθαλμοὺς, καὶ ἐργηγοροῖσι, καὶ ὑπ' οὐδενὸς κωλύματος ἀπολαύειν δυναμένους τῆς τοῦ ἡλίου ἐπιδημίας· οὕτω καὶ ὁ τῆς δικαιοσύνης ἥλιος, τὸ ἀληθινὸν φῶς, δ φωτίζει πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον, οὐ πᾶσι τὴν ἑαυτοῦ φαιδρότητα χαρίζεται, ἀλλὰ τοῖς ἀξίως αὐτοῦ πολιτευομένοις. Φῶς γάρ, φησιν, ἀντέειλεν, οὐχὶ τῷ ἀμαρτωλῷ, ἀλλὰ τῷ δικαίῳ. Ὡς γὰρ ἀντέειλε μὲν ὁ ἥλιος, ἀλλ' οὐχὶ (77) ταῖς νυκτερίσιν, οὐδὲ τοῖς ἄλλοις ζώοις τοῖς νυκτινόμοις· οὕτω καὶ τὸ φῶς τῇ μὲν ἑαυτοῦ φύσει λαμπρὸν ἐστὶ καὶ φαιδρυντικόν· οὐ πάντες δὲ αὐτοῦ τῆς λαμπηδόνης μεταλαμβάνουσιν. Οὕτω καὶ Πᾶς ὁ τὰ φαῦλα πράσσωσιν μισεῖ τὸ φῶς, καὶ οὐκ ἔρχεται πρὸς τὸ φῶς, ἵνα μὴ φανερωθῆ ὑπὸ τὰ ἔργα. Προσέλθετε οὖν πρὸς αὐτὸν καὶ φωτισθητε, καὶ τὰ πρόσωπα ὑμῶν οὐ μὴ καταισχυρθῆ. Μακάριος ὁ ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς δικαιοκρασίας τοῦ Θεοῦ, ὅταν ἔλθῃ ὁ Κύριος φωτίσαι τὰ κρυπτὰ τοῦ σκότους, καὶ φανερωῖσαι τὰς βουλὰς τῶν καρδιῶν, τολμήσας ὑπὸ τὸ φῶς ἐκεῖνο τῶν ἐλέγχων γενέσθαι, καὶ ἐπανελθὼν ἀνεπαίσχυντος (78) τῷ ἀμόλυντον ἔχειν τὸ συνειδὸς ἀπὸ πονηρῶν ἔργων. Οἱ γὰρ τὰ φαῦλα πράξαντες εἰς ὀνειδισμὸν καὶ αἰσχύνῃ ἀναστήθονται, ἐνορῶντες ἐν ἑαυτοῖς τὸ αἶσχος καὶ τοὺς τύπους τῶν ἡμαρτημένων. Καὶ τάχα φοδερω-

21 Matth. vii, 14. 22 Psal. xxxiii, 20. 23 II Cor. iv, 43. 24 Luc. i, 79. 25 Malach. iv, 2. 26 Joan. i, 9.

(74) Editi et Reg. quartus et Colb. septimus et μη. At deest ei in multis mss. Ibidem Reg. tertius διὰ θλίψεως. Statim Reg. tertius et Colb. quintus οὖν τῶν θλίψεων μου. At deest μου in multis mss. et in editis.

(75) Editio Paris. τῷ δύνασθαι. Sed quatuor mss. perinde atque textus sacer τοῦ δύνασθαι.

(76) Colbertini primus et sextus cum Reg. tertio ἐλλαμφθέντες τῇ τῆς ἀληθείας χάριτι, τόν, etc.,

8. 30 Act. xiv, 21. 31 Rom. v, 3, 4. 32 I Cor. x, 45. 33 Psal. xcvi, 11. 34 Joan. iii, 20. 35 I Cor. iv, 5.

veritatis gratia illustrati. At editi cum majori parte mss. ἐλλαμφθέντες τῇ ἀληθείᾳ, χάριτι τόν, etc.

(77) Ita quatuor mss. Editio vero Paris. ἀλλ' οὐ. Illud quod mox sequitur, φαιδρυντικόν, duplicem habet intelligentiam. Nam vim illuminandi, aut vim exhilarandi significare potest.

(78) Scriptum invenitur in margine Reg. secundi ἀνεπαίσχυντος. Mox quatuor mss. ἑαυτοῖς. Editio Paris. αὐτοῖς.

τέρα του σκότους και του πυρός του αιωνίου η αίσχυντ. Α
 εστιν, η μέλλουσι συνδαιωνίζεσιν οι άμαρτωλοι, άει
 εν οφθαλμοις έχοντες τα έχνη της εν σαρκί άμαρ-
 τίας, οιονει τινος βαφής άνεκπλύτου, τη μνήμη της
 ψυχής αυτών εις τδ διηνεκές παραμένοντα. Ολίγων
 δέ εστι τδ προσελθειν τω φωτι τω άληθινω, και άπο-
 καλύψαι, και μετά την άποκάλυψιν των κρυπτών, μη
 άπελθειν αισχυνθέντας τα πρόσωπα.

5. Ουτος ο πτωχος έκέκραξε, και ο Κύριος εισ-
 ήκουσεν αυτου. Ουκ άει επαινεται η πτωχεια, άλλ'
 η εκ προαιρέσεως κατά τον ευαγγελικόν σκοπόν κατ-
 ορθουμένη. Πολλοι γάρ πτωχοι μεν τη περιουσία,
 πλεονεκτικώτατοι δε τη προαιρέσει τυγχάνουσιν· ους
 ουχ η ένδεια σώζει, άλλ' η προαιρέσις κατακρίνει.
 Ου τοίνυν ο ένδεης πάντως μακαριστός, άλλ' ο κρείτ-
 τονα ήγησάμενος των του κόσμου θησαυρών την έν-
 τολήν του Χριστου. Τουτους και ο Κύριος μακαρίζει
 λέγων· Μακάριοι οι πτωχοι τω πνεύματι· ουχ οι
 πένητες κατά την περιουσίαν, άλλ' οι την πτωχείαν
 εκ (79) ψυχής προσλόμενοι. Ουδέν γάρ των άπραιρέ-
 των μακαριστόν. Διότι πάσα άρετή, μάλιστα δε αυτη
 πρδ πάντων, τω (80) έκουσίω χαρακτηρίζεται. Ουτος
 ούν, φησιν, ο πτωχος έκέκραξε. Τη δεικτικη φωνη
 έπι τον πτωχεύοντα κατά θεόν, και πεινώντα, και
 διψώντα, και γυμνητεύοντα, την διάνοιάν σου προ-
 καλείται· Ουτος ο πτωχος, μονουχι δακτύλω
 δεικνύς· Ουτος ο μαθητής Χριστου. Δυνατόν και εις
 Χριστόν ανάξει τον λόγον (81), δε, πλούσιος ών τη
 φύσει, διότι πάντα τα του Πατρος αυτου εστι, δι'
 ημάς επώχευσεν, ίνα ημεις τη εκείνου πτωχεία
 πλουτήσωμεν. Σχεδόν γάρ παντός έργου του προάγον-
 τος έπι τον μακαρισμόν αυτος ήρξεν ο Κύριος, πα-
 ράδειγμα τοις μαθηταίς αυτον προτιθείς· Επάν-
 ηχε έπι τους μακαρισμούς, και έκαστον έξετάσας
 εδρήσεις, δε προέλαβε την εκ του λόγου διδασκαλίαν
 τοις έργοις. Μακάριοι οι πτωχοι. Πως ούν μάθωμεν
 την πραότητα; Μάθετε άπ' έμου, φησιν, δε πρδός
 ειμι και ταπεινός τη καρδιά. Μακάριοι οι ειρηνο-
 ποιοι. Τις ημάς διδάξει τδ της ειρήνης καλόν; Αυτός
 ο ειρηνοποιός, ο ποιών ειρήνην, και άποκαταλλάσσων
 τους δύο εις ένα καινόν άνθρωπον· ο ειρηνοποιήσας
 δια του αίματος του σταυρου αυτου εφε τα εν τοις
 ουρανοις εφε τα έπι της γης. Μακάριοι οι πτωχοι.
 Αυτός εστιν ο πτωχεύσας, και κενώσας εαυτόν εν τη
 του δουλου μορφη, ίνα ημεις πάντες εκ του πληρώ-
 ματος αυτου λάθωμεν, και χάριν άντι χάριτος. Εί-
 τις ούν, άπδ του (82) άγιου και φιλανθρωπου Πνεύ-
 ματος άγόμενος, μη φρονιών έφ' εαυτω, αλλά ταπει-
 νών εαυτόν, ίνα τους άλλους ύψώση, κράζοι τω πνεύ-
 ματι τα μεγάλα εύχόμενος, και μηδέν μικροπρατές
 μηδ' ταπεινών φλόγγοιτο εκ του τα επίγεια και

A bra et ignis æternus, cum vestigia admisi in carne
 peccati in modum indelebilis cuiusdam tincturæ
 semper sint habituri ob oculos : quæ perpetuo in
 animæ eorum memoria permansura sunt. Paucor-
 um autem est accedere ad veram lucem, ac reve-
 lare, et post occulorum revelationem facie non
 confusa abire.

5. VERS. 7. *Hic pauper clamavit, et Dominus exaudivit eum.* Non semper laudabilis est paupe-
 ras, sed quæ juxta evangelicum consilium ex libera
 voluntate perficitur. Siquidem multi sunt pauperes,
 facultates si spectes : at proposito avarissimi sunt,
 quos non salvat indigentia, sed propositum con-
 demnat. Non igitur qui eget, continuo beatus præ-
 dicandus est, sed qui Christi mandatum mundi the-
 sauris antiquius habet. Hos et Dominus beatos di-
 cit, dicens : *Beati pauperes spiritu* 43 ; non qui, quod
 ad facultates attinet, pauperes sunt, sed qui pau-
 pertatem ex animo selegerunt. Quidquid enim vo-
 luntarium non est, beatum dici non oportet. Nam
 virtus omnis, et hæc maxime, in primis libero ar-
 bitrio ceu caractere insignitur. *Hic* igitur, inquit,
pauper clamavit. Demonstrativa voce ad pauperem,
 et esurientem, et sitientem, et nudum secundum
 Deum, protrahit mentem tuam : *Hic pauper*, tantum
 non digito ostendens : *Hic* Christi discipulus. Po-
 test et ad Christum hic sermo referri, qui natura
 dives cum esset, propterea quod omnia bona Pa-
 tris ipsius sunt, propter nos pauper factus est, ut
 nos illius paupertate ditiesceremus 44. Etenim om-
 nem fere actionem quæ nos ad beatitudinem provo-
 cat, Dominus ipse auspiciatus est, se ipsum propo-
 nens exemplum discentibus. Redi ad beatitudines ;
 et singulis expensis, eum invenies operibus doctri-
 nam verbi prævertisse. *Beati mites* 45. Quomodo
 igitur didicerimus 148 mansuetudinem? *Discite a*
me, inquit, *quia mitis sum et humilis corde* 46. *Beati*
pacifici 47. Qui nos docebit pacis bonum? Ipse ille
 pacificus, qui facit pacem, et reconciliat duos in
 unum novum hominem 48 ; qui pacificavit per san-
 guinem crucis suæ, tum quæ in cælis, tum quæ in
 terra sunt 49. *Beati pauperes* 50. Ipse est qui pauper
 fuit, et se ipsum in forma servi exinanivit 51, ut nos
 omnes ex ejus plenitudine accipiamus, et gratiam
 pro gratia 52. Si quis igitur a sancto et benigno Spi-
 ritu ducius, in semetipso non elatus, sed sese hu-
 milians, ut alios exallet, spiritu clamet magna ro-
 gans, nec quidquam abjectum aut humile loqua-
 tur, ex eo quod terrena et mundana quærat, talis
 viri clamor a Domino exaudietur. Quisnam igitur

43 Matth. v, 3. 44 II Cor. viii, 9. 45 Matth. v, 5. 46 Matth. xi, 29. 47 Matth. v, 9. 48 Ephes. ii, 15.
 49 Coloss. i, 20. 50 Matth. v, 3. 51 Philipp. ii, 7. 52 Joan. i, 16.

(79) Reg. tertius οι την πεινίαν εκ. Ibidem Reg. quartus ελόμενοι. Mox Reg. tertius δετι πάσα.
 (80) Ita septem mss., et ita legi oportere satis perspicuum est. Editi vero cum Colb. quinto μάλιστα δη πάντων τω.
 (81) Totum illud, δυνατόν και εις Χριστόν ανάξει:

τον λόγον, in quinque mss. non legitur : sed repo-
 nitur in Regiis quarto et sexto et in Colb. quinto
 æque ac in editis.
 (82) Ita quinque mss. Editio vero Paris. υπά-
 του.

auditionis finis est? Liberari ex omnibus tribulationibus, adeo ut non sis sauciatus, non frangaris, neque carnis affectui manciperis. Quis igitur modus per quem liberatur pauper? (Vers. 8.) *Castra metabitur angelus Domini in circuitu timentium eum, et eripiet eos*. Interpretatus est quem dicat pauperem, timentem videlicet Dominum. Idcirco qui timet, adhuc in servi ordine est: qui vero charitate perfectus est, jam ad filii dignitatem ascendit. Hinc servus etiam pauper dicitur, propterea quod nihil habet proprii: filius vero jam dives est, quod honorum paternorum sit hæres. *Castra igitur metabitur angelus Domini in circuitu timentium eum*. Assidet angelus cuilibet in Dominum credenti, nisi nos illum operibus pravis abigamus. Quemadmodum enim fumus apes fugat, et fetor columbas expellit: sic angelum vitæ nostræ custodem lacrymabile ac graveolens peccatum abigit. Opera custodiæ angelicæ digna in tua anima si habeas, et mens in veritatis contemplatione dives in te inhabitet, ob divitias præclarorum operum virtutis, Deus necessario stipulatores tibi et custodes constituit, teque angelorum communit custodia. Considera autem quanta sit angelorum natura, quandoquidem exercitui toti et castris frequenti milite refertis angelus unus comparatur. Propter magnitudinem igitur ejus qui te custodit, Dominus castra tibi impertit: propter fortitudinem vero angeli, tutela ipsius ceu muro undelibet te munit. Nam illud, *In circuitu*, hoc ipsum significat. Quemadmodum enim urbium muri in circuitu omni ex parte circumducti, undecunque hostium assultus arcant: ita etiam angelus et præmunit a fronte, et a tergo custodit, nec quidquam utrinque incustoditum relinquit. Ea de causa *Cadent a latere tuo mille, et decem millia a dextris tuis*⁸³; ad te autem ne plaga quidem cujusquam hostis appropinquabit, quoniam angelis suis mandabit de te.

Ἐῶν σου· πρὸς σὲ δὲ οὐδὲ πληγὴ τίνος τῶν (86) περὶ σοῦ.

6. Vers. 9. *Gustate, et videte quoniam suavis est Dominus*. Multis in locis observavimus, facultates animæ iisdem nominibus atque externa membra appellari. Cum autem Dominus noster panis verus sit, et ejus caro verus cibus; necesse est voluptatem lætitiæ panis per gustum spiritualem in nobis

⁸³ Psal. xc, 7.

(83) Sic septem mss. At editi φρονεῖν. Mox quinque mss. ἀπὸ πασῶν. Editi ἐκ πασῶν. Subinde quinque mss. δουλεύοντα. Editi δουλεύσαντα. Reg. quintus δουλωθέντα.

(84) Reg. secundus ἐνέδραμα. Reg. tertius ἔδραμα. Alii mss. cum editis ἀνέδραμα.

(85) Editi et tres mss. πάσαις. Alii tres mss. πᾶση.

κοσμικὰ ζητεῖν (85), τοῦ τοιοῦτου ἡ κραυγὴ εἰσακουσθῆναι τῷ Κυρίῳ. Τί οὖν τὸ τέλος τῆς ἀκοῆς; Τὸ ρυθθῆναι ἀπὸ πασῶν τῶν θλίψεων ἀτρωτον, μὴ ὑποκατακλιθέντα, μηδὲ δουλεύοντα τῷ φρονήματι τῆς σαρκός. Τίς οὖν καὶ ὁ τρόπος δι' οὗ ρύεται ὁ πτωχός; *Παρεμβαλεῖ ἄγγελος Κυρίου κύκλω τῶν φοβουμένων αὐτόν, καὶ ρύσεται αὐτούς*. Ἡρμῆνευσε τίνα λέγει τὸν πτωχὸν, τὸν φοβούμενον τὸν Κύριον. Διότι ὁ φοβούμενος ἐστὶ ἐν τῇ τοῦ δούλου τάξει ἐστίν. Ὁ δὲ ὑπὸ τῆς ἀγάπης τετελειωμένος πρὸς τὴν τοῦ υἱοῦ λοιπὸν ἀξίαν ἀνέδραμε (84). Διόπερ ὁ μὲν δούλος καὶ πτωχὸς λέγεται, τῷ μὲν ἴδιον ἔχειν· ὁ δὲ υἱὸς ἡδὴ καὶ πλούσιος, τῷ κληρονόμος εἶναι τῶν πατρικῶν αγαθῶν. *Παρεμβαλεῖ οὖν ἄγγελος Κυρίου κύκλω τῶν φοβουμένων αὐτόν*. Παντὶ πεπιστευκότι ἐστὶν τὸν Κύριον ἄγγελος παρεδρεύει, ἐὰν μήποτε αὐτὸν ἡμεῖς ἐκ τῶν πονηρῶν ἔργων ἀποδιώξωμεν. Ὡς γὰρ τὰς μέλισσας καπνὸς φυγαθεύει, καὶ τὰς περιστερὰς δυσωδία ἐξελαύνει· οὕτω καὶ τὸν φύλακα τῆς ζωῆς ἡμῶν ἄγγελον ἢ πολὺδακρυς καὶ δυσώδης ἀφίστησιν ἁμαρτία. Ἐὰν ἔχης ἐν τῇ ψυχῇ ἀξία φυλακῆς ἀγγελικῆς ἔργα, καὶ νοῦς πλούσιος ἐν τοῖς τῆς ἀληθείας θεωρήμασιν ἐνοικῇ σοι διὰ τὸν πλοῦτον τῶν τιμῶν ἔργων τῆς ἀρετῆς, ἀναγκαίως φρουροὺς σοι καὶ φύλακας παρακαθήσονται ὁ Θεὸς, καὶ περιτειχίξει σε φυλακῇ ἀγγέλων. Σκόπει δὲ ἡλίκη ἐστὶ τῶν ἀγγέλων ἢ φύσις· ὅτι ὅλη στρατοπέδω καὶ παρεμβολῇ πολυανθρίπων παρεικάζεται ὁ εἷς ἄγγελος. Διὰ μὲν οὖν τὸ μέγεθος τοῦ φυλάσσοντός σε παρεμβολῆν σοι χαρίζεται ὁ Κύριος· διὰ δὲ τὴν ἰσχύν τοῦ ἀγγέλου οἴονει περιτειχίξει σε πάντοθεν τῇ ἀπ' αὐτοῦ ἀσφαλείᾳ. Τοῦτο γὰρ σημαίνει τὸ, *Κύκλω*. Ὡσπερ γὰρ οἱ τῶν πόλεων περιβόλοι, κύκλω πάσαις (85) περικέιμενοι, πάντοθεν τὰς τῶν πολεμίων προσβολὰς ἀπέιργουσιν· οὕτω καὶ ὁ ἄγγελος, καὶ προτειχίξει ἐκ τῶν ἐμπροσθεν, καὶ ὀπισθοφυλακεῖ, καὶ οὐδὲ τὰ ἐκατέρωθεν ἀφύλακτα καταλείπει. Διὰ τοῦτο *Προσθῆται ἐκ τοῦ κλίτους σου χιλιὰς, καὶ μυριάς ἐκ δεξιῶν ἔγγει, ὅτι τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ ἐντελεῖται*

6. *Γεύσασθε, καὶ ἴδετε ὅτι χρηστός ὁ Κύριος*. Πολλαχοῦ τετηρήκαμεν, ὅτι τοῖς ἔξωθεν μέλαισι ὁμωνύμως αἱ τῆς ψυχῆς προσαγορεύονται δυνάμεις. Ἐπεὶ δὲ ἄρτος ἐστὶν ἀληθινὸς ὁ Κύριος ἡμῶν, καὶ ἡ σὰρξ αὐτοῦ ἀληθὴς ἐστὶ βρώσις· ἀνάγκη τὴν ἔδον τῆς εὐφροσύνης τοῦ ἄρτου διὰ γεύσεως ἡμῖν νοητῆς ἐγγίνεσθαι. Ὡς τοῦ μέλιτος ἢ φύσις οὐ τοσοῦτον τῷ λόγῳ δύναται παραστῆναι (87) τοῖς ἀπείροις, ὅσον ἀπ' αὐτῆς τῆς κατὰ τὴν γεῦσιν αἰσθήσεως· οὕτως οὐδὲ ἡ χρηστότης τοῦ οὐρανοῦ λόγου ἐναργῶς παραδοθῆναι διδασκαλαίς (88) δύναται, ἐὰν μὴ, τὰ τῆς

(86) Ita quinque mss. Paulo aliter legitur in editis, hoc modo: πρὸς σὲ δὲ οὐκ ἔγγει οὐδὲ πληγὴ τίνος τῶν, etc. Reg. tertius πρὸς σὲ δὲ οὐδὲ πληγὴ τις τῶν. Mox mss. sex τοῖς ἔξωθεν. Editi τοῖς ἔξω. Mox duo mss. ἐπειδὴ ἄρτος.

(87) Reg. quintus παραστῆσαι, non ita recte.

(88) Sic septem mss. Editi διδασκαλαίς λόγοις.

ἀληθείας δόγματα ἐπὶ πλέον βασανίσαντες, δυνηθώμεν τῇ οικείᾳ πείρᾳ τὴν χρησιότητα καταλαβεῖν τοῦ Κυρίου. *Γεύσασθε* δὲ, εἶπε, καὶ οὐχὶ ἐμπλήσθητε· διότι νῦν μὲν ἐκ μέρους γινώσκουμεν, καὶ δι' ἐσώπτρου βλέπομεν καὶ αἰνίγματος τὴν ἀλήθειαν· ἤξει δὲ ποτε ὅτε ὁ νῦν ἀββάθων, καὶ τὸ γεῦμα τοῦτο τῆς χάριτος εἰς τελειότητα ἡμῖν τῆς ἀπολαύσεως καταστήσει. Ὡστερ δὲ οἱ στομαχοῦντες καὶ οἱ καχόσιτοι, ἀποστρεφόμενοι τὰ σιτία, ὑπὸ τῶν λατρῶν θεραπεύονται τὸ δυσάρεστον, διεγειρόντων τὰς ὀρέξεις διὰ τινος ἐπιτηδεύσεως τῆς ἐν τοῖς βρώμασιν, ὥστε, ὑπὸ τῆς καρικίας ἐκείνης ἐρεθιζομένης τῆς αἰσθησεως, αἰετὸς πρὸς τὸ πλεῖον (89) ἐπιτείνεσθαι τὰς ὀρέξεις· οὕτω καὶ ἐπὶ τοῦ λόγου τῆς ἀληθείας, αὐτῆ, φησὶν, ὑμᾶς ἡ παῖρα πρὸς τὸ ἀκόρεστον τῆς ἐπιθυμίας αἰετὸς προσκαλέσεται. Διὰ τοῦτο, φησὶ, *Γεύσασθε*, ἵνα μακάριοι γένησθε αἰετὸς πεινῶντες καὶ διψῶντες τὴν δικαιοσύνην. *Μακάριος ἀνὴρ ὃς ἐλπίζει ἐπ' αὐτόν*. Ὁ αἰετὸς ἐπιθυμίας ὢν τοῦ λόγου, ἐπ' οὐδὲν ἕτερον θήσεται τὴν ἐλπίδα ἢ ἐπὶ τὸν Κύριον. *Φοβήθητε τὸν Κύριον, πάντες οἱ ἄγιοι αὐτοῦ*· ὅτι οὐκ ἔστιν ὑστέρημα τοῖς φοβουμένοις αὐτόν. Ἐὰν μὴ φόβος παιδεύῃ ἡμῶν τὴν ζωὴν (90), ἀμήχανον κατορθωθῆναι τὸν ἀγιασμὸν ἐν τῷ σώματι. *Καθήλωσον* γὰρ, φησὶ, *ἐκ τοῦ φόβου σου τὰς σάρκας μου*. Ὡς γὰρ οἱ ὑπὸ τῶν ἕλων διαπεπαρμένοι τὰ μέλη τοῦ σώματος ἀκίνητα ἔχουσι πρὸς ἐνέργειαν, οὕτως οἱ τῷ θεῷ φόβῳ τὴν ψυχὴν κατεληγμένοι πᾶσαν τὴν ἐκ τῶν παθῶν τῆς ἀμαρτίας ἐνόηλησιν διαφεύγουσι. Τῷ οὖν φοβουμένῳ οὐκ ἔστιν ὑστέρημα· τουτέστι, πρὸς οὐδεμίαν ἀρετὴν ἔστιν ἐλλιπὴς ὁ ὑπὸ τοῦ φόβου ἀπὸ πάσης ἀτόπου πράξεως κωλυόμενος, ἀλλὰ τέλειός ἐστι, μηδενὸς τῶν ἐπιβαλλόντων τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει καλῶν ἀπολειπόμενος. Ὡς γὰρ οὐκ ἔστι τέλειος ἐν τῷ σώματι (91) ὁ ἐν τινι μέρει πῶν ἀναγκαίων ἐλλιμπάνων, ἀλλ' ἀτελής ἐστι καθ' ὃ ἐλλείπει· οὕτω καὶ ὁ περὶ μίαν τῶν ἐντολῶν καταφρονητικῶς διακαίμενος, διὰ τὸ ὑστερεῖν αὐτῆς, ἀτελής ἐστι κατὰ τὸ ἐλλείπον. Ὁ δὲ τὸν τέλειον φόβον ἀνεληφώς, καὶ πάντα σιταὶ τῷ μηδενὸς ὑπερορᾶν· οὐχ ἔξει δὲ ὑστέρημα, τῷ ἐπὶ πάντα διαρκῶς παρεῖναι αὐτῷ τὸν φόβον.

7. Πλοῦσιοι ἐπτάχουσιν καὶ ἐπεινάσαν· οἱ δὲ ἐκζητοῦντες τὸν Κύριον οὐκ ἐλαττωθήσονται παντός ἀγαθοῦ. Οἰκοδομητῶ μὲν ἡμᾶς καὶ πρὸς τὴν καταφρόνησιν τοῦ σωματικοῦ πλοῦτου ὁ λόγος, τὸ ἀθέβαιον τῆς τῶν χρημάτων περιουσίας ἐκδιδάσκων. Εὐμετάπτωτος γὰρ ὁ πλοῦτος, καὶ οἰονεὶ κῆμα

⁸⁹ I Cor. XIII, 12. ⁹⁰ Psal. cxviii, 120.

(89) Ita quinque mss. Editi vero πρὸς τὸ πλεῖστον.

(90) Nonnulli mss. φόβος ἡμῶν παιδεύει τὴν ζωὴν.

(91) Editio Paris. τέλειος ἐν τῷ σώματι, *perfectus in corpore*. Editio Basil. et nostri undecim mss. τέλειος ἐν τῷ Κυρίῳ, *perfectus in Domino*. In quo primum miror lectionem Basileensem, quam ineptissimam esse nemo inficiabitur, in tot codicibus tam constantiter reperiri: deinde, qua auctoritate, quove testimonio editum sit a typographis Parisiensibus ἐν τῷ σώματι, cum ejus lectionis nusquam ulla fiat

A ipsorum experientia apprehendere. *Gustate* autem, inquit, non autem implemini. Nam nunc quidem ex parte cognoscimus, et per speculum ac per ænigma videmus veritatem⁸⁹: veniet autem tempus cum præsens arrhabo, et hic gratiæ gustus ad perfectam fruitionem nobis vertetur. Ut enim li qui stomacho laborant nauseantque aversantes cibos, ab hac molesta affectione curantur a medicis, si appetentiam exeitent per quemdam ciborum apparatus; adeo ut, sensu per illam condituram irritato, appetitio magis ac magis semper augeatur: ita et in verbo veritatis, Ipsa, inquit, experientia ad insatiabilem appetitum vos semper provocabit. Idcirco, ait, *Gustate*, ut beati sitis semper esurientes sitientesque justitiam. *Beatus vir qui sperat in eum*. Qui jugiter verbi desiderio tenetur, in nulla re alia quam in Domino spem reponet. (Vers. 10.) *Time te Dominum, omnes sancti ejus: quoniam non est inopia timentibus eum*. Nisi timor instituerit vitam nostram, sanctimonia in corpore comparari non potest, *Confite*, inquit, *timore tuo carnes meas*⁹⁰. Quemadmodum enim qui clavis transfixi sunt, membra corporis ad agendum immobilia habent: sic quorum anima divino timore correpta est, si omnem perturbationem ex peccati affectionibus provenientem vitant. Timenti itaque non est inopia; hoc est, qui per timorem ab omni indecora et absurda actione arcetur, ei nihil deest ad quamlibet virtutem, sed perfectus est, nullo bono humanæ naturæ convenienti destitutus. Ut enim perfectus in corpore non est, cui aliqua pars necessaria desit, sed imperfectus est secundum eam quæ deest partem: ita etiam qui vel unum præceptum aspernatur, propterea quod eo caret, imperfectus est juxta id quod deficit. Contra, qui perfectum timorem suscepit, ac omnia timet circumspecto metu, nihil peccabit, cum nihil contemnat; inopiam autem non experietur, quoniam perpetuo ei adest timor in omnibus.

καταπτήσων δι' εὐλάβειαν, οὐδὲν μὲν ἀμαρτηκαταπτήσων δι' εὐλάβειαν, οὐδὲν μὲν ἀμαρτη-

7. Vers. 11. *Divites egnerunt et esurierunt; inquirentes autem Dominum non minuentur omni bono*. Illic sermo abundantiae pecuniariae inconstantiam edocens, nos etiam ad corporales divitias spernendas ædificet. Nam facile dilabuntur divitiæ, et instar undæ vi ventorum huc illuc solent diffuere.

mentio, neque apud Ducæum, neque (quod equidem sciam) apud quemquam alium. Suspitari fortasse possit quispiam, unum aliquem librum scriptum reperisse in aliquo codice ἐν χρῶ, *in corpore*, sed de suo, quod vitii aliquid subesse falso existimaret, pro ἐν χρῶ posuisse ἐν τῷ Κυρίῳ, hincquæ factum esse ut error ex uno codice in alios sese transfuderit. Ut ut hæc sunt, nihil in contextu mutandum censuimus. Eo magis, quod ad sensum nihil referat, sive ἐν χρῶ, sive ἐν τῷ σώματι loqueris.

Aut forte etiam divitem dicit populum Israeliticum, A quorum est adoptio ac divinus cultus, quorum sunt promissiones, ex quibus sunt patres ⁸⁶. Hi itaque ob peccatum in Dominum admissum eguerunt. Qui vero illorum loco inquisierunt Dominum, non minuentur omni bono. **150** Eguerunt autem quodammodo et esurierunt. Postquam enim panem vitae ⁸⁷ interfecerunt, venit super ipsos fames panis : et postquam fonti aquæ vivæ ⁸⁸ struxere insidias, accessit ad illos sitis, ac supplicium sitis ipsos invasit : fames autem, non panis sensibilis, neque sitis aquæ, sed fames audienti verbum Domini ⁸⁹. *Eguerunt itaque et esurierunt.* At vero qui ex gentilius Dominum inquirere didicerunt, non minuentur ullo bono. Perfectum omnino bonum Deus ipse est, quo non minuentur quotquot exquirunt ipsum. Non enim mihi quispiam ineruditus, qui perversum de bono ac malo iudicium ferat, bonum nominet eum, qui voluptatem temporariam atque una cum corpore corruptione transeuntem habet. Qui enim corporeas opes et prærogativas corporales in boni ordinem redigit, is reverendum et soli Deo conveniens nomen ad res viles et nullius momenti transfert, et simul in contrarietatem incidet gravissimam. Aut enim dicit apostolos, propterea quod non inquisierant Dominum, assecutos non esse corporalia bona : aut si eum inquirentes, talia bona non compararunt, Scripturam ipsam accusabit, quæ dicit eos qui Dominum inquirunt, bono nullo destitui. Sed et inquisierunt sancti Dominum, et comprehensione ejus qui inquisitus est, non caruerunt, neque bonis in æterna requie repositis suis spoliati. Siquidem de illis bonis dici proprie possit illud, *Omni bono*. Nam corporeæ voluptates plus molestiæ quam jucunditatis habent. Procreant enim nuptiæ sterilitatem, viduitatem, stupra ; agricultura infecunditatem ; mercatura naufragia ; divitiæ insidias ; deliciæ satietasque et assidue voluptates morbos varios ac diversa affectionum genera. Paulus utique et inquirebat Dominum, et nihil ei defuit bonorum. Verum quis corporis molestias, in quibus per totam suam vitam vixit, annumeraret ? Ter virgis cæsus est, semel est lapidatus, ter naufragium fecit, noctem ac diem in profundo egit, in itineribus sæpe, in fame et siti, in jejuniis sæpe, in labore et ærumna, in necessitatibus sæpe ⁹⁰. Usque ad extremam horam et esuriens homo, et sitiens, et nudus ac colaphis cæsus ⁹¹, quo-

⁸⁶ Rom. ix, 45. ⁸⁷ Joan. vi, 48. ⁸⁸ Joan. iv, 14. ⁸⁹ I Cor. iv, 11.

(92) Reg. secundus ἀπὸ τῆς. Mox editi πεφυκώς. At septem mss. πεφυκώς.

(93) Deest καὶ in aliquibus mss. Mox Regii quartus et sextus ἡ λιμὸς.

(94) Ita mss. non pauci. Editi ἦλθεν ἐπ' αὐτούς ἡ δίψα, ἐπετέθη.

(95) Illa, ἀδιάκριτον ἔχων... τόπον, sic interpretatur Combelsius, *Haud sanam habens iudicium* : quam interpretationem satis probatum iri intelligentibus puto, cum vix dubium esse possit, quin hoc loco vox τόπος pro voce κριτήριον posita sit.

ὕπὸ τῆς (92) βίας τῶν ἀνέμων ἄλλοτε πρὸς ἄλλα μέρη πεφυκώς μεταρρεῖν. Καὶ πλούσιον λέγει τάχα τὸν Ἰσραὴλ ὡς ἡ υἰοθεσία καὶ ἡ λατρεία, ὧν αἱ ἐπαγγελίαι, ἐξ ὧν οἱ πατέρες. Οὗτοι τοίνυν διὰ τὴν εἰς τὸν Κύριον ἀμαρτίαν ἐπιώχουσιν. Οἱ δὲ ἀντ' ἐκείνων ἐκζητήσαντες τὸν Κύριον οὐκ ἐλαττωθήσονται παντὸς ἀγαθοῦ. Ἐπιώχουσιν δὲ πως καὶ (95) ἐπεινάσαν. Ἐπειδὴ γὰρ ἀπέκτειναν τὸν ἄρτον τῆς ζωῆς, ἦλθεν ἐπ' αὐτούς ὁ λιμὸς τοῦ ἄρτου· καὶ ἐπειδὴ ἐπεβούλευσαν τῇ πηγῇ τοῦ ὕδατος τοῦ ζῶντος, ἦλθεν αὐτοῖς ἡ δίψα. καὶ ἐπετέθη (94) αὐτοῖς ἡ ἐκ τῆς δίψης κλάσις· λιμὸς δὲ οὐχ ἄρτου αἰσθητοῦ, οὐδὲ δίψα ὕδατος, ἀλλὰ λιμὸς τοῦ ἀκοῦσαι λόγον Κυρίου. Ἐπιώχουσιν μὲν οὖν καὶ ἐπεινάσαν. Οἱ μὲντοι ἀπὸ τῶν ἐθνῶν μαθόντες ἐκζητεῖν τὸν Κύριον οὐκ ἐλαττωθήσονται παντὸς ἀγαθοῦ. Τὸ παντέλειον ἀγαθὸν αὐτός ἐστιν ὁ Θεός· οὗ οὐκ ἐλαττωθήσονται πάντες οἱ ἐκζητοῦντες αὐτόν. Μὴ γὰρ μοι τις ἀπαίδευτος, ἀδιάκριτον ἔχων ἄν περὶ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ τόπον (95), ἀγαθὸν ἐνομαζέτω τὸν πρόσκαιρον ἔχοντα τὴν ἀπόλαυσιν (96) καὶ τῇ φθορᾷ τοῦ σώματος συναπεροχόμενην. Ὁ γὰρ τὸν σωματικὸν πλοῦτον καὶ τὰ σωματικὰ προτερήματα εἰς τὴν τοῦ ἀγαθοῦ τάξιν κατὰγων, εἰς πράγματα εὐτέλη καὶ οὐδενὸς λόγου ἄξια ἀγει τὸ σεμνὸν καὶ μόνῳ Θεῷ πρέπον δογμα, καὶ ἅμα ἐναντιώματι χαλεπωτάτῳ περιπεσεῖται. Ἦ γὰρ τοὺς ἀποστόλους ἔρει, παρὰ τὸ μὴ ἐκζητῆσαι τὸν Κύριον, μὴ τετυχηκέναι τῶν σωματικῶν ἀγαθῶν· ἢ εἰ ἐκζητοῦντες ἀπετύγγανον τῶν τοιούτων ἀγαθῶν, τῆς Γραφῆς αὐτῆς κατηγορήσει λεγοῦσης μηδενὸς ἀγαθοῦ ἐλαττωσθαι τοὺς ἐκζητοῦντας τὸν Κύριον. Ἄλλὰ καὶ ἐξεζήτησαν οἱ ἅγιοι τὸν Κύριον, καὶ τῆς αὐτοῦ ζήτουμένου καταλήψεως οὐκ ἤλαττοῦντο, οὐδὲ τῶν ἀποκειμένων ἐν τῇ αἰωνίᾳ ἀναπαύσει (97) ἀγαθῶν ἐστερήθησαν. Περὶ ἐκείνων γὰρ λέγοιτο ἂν κυρίως τὸ, *Παντὸς ἀγαθοῦ*. Αἱ γὰρ σωματικὰ ἀπολαύσεις πλεον τὸ δδυνήρην ἔχουσι τοῦ ἠδέος· οἱ γάμοι τὰς ἀπαιδίας, τὰς χηρείας, τὰς διαφθοράς· αἱ γεωργίαι τὴν ἀκαρπίαν· αἱ ἐμπορίαι τὰ ναυάγια· οἱ πλοῦτοι τὰς ἐπιβουλὰς· αἱ τρυφαὶ καὶ οἱ κόροι, καὶ αἱ συνεχεῖς ἀπολαύσεις τὸ ποικίλον τῶν νοσημάτων, καὶ τὸ πολυειδὲς τῶν παθῶν. Παῦλος μὲντοι καὶ ἐξεζήτησε (98) τὸν Κύριον, καὶ οὐδὲν αὐτῷ ἔλειπε τῶν ἀγαθῶν. Καίτοι τίς ἂν ἐξαριθμησαίτο τὰ τοῦ σώματος ὄκληρά, οἷς παρὰ πάντα τὸν ἑαυτοῦ βίον συνέζη ; Τρις ἐβράβδισθη, ἅπαξ ἐλιθάσθη, τρις ἐναντάγησε, νυχθήμερον ἐν τῷ βυθῷ πεποίηκεν, ἐν ὁδοιπορίαις

10 seqq. ⁹⁰ Amos viii, 44. ⁹¹ II Cor. xi, 25, 27.

(96) Editi et nostri undecim mss. τὸν πρόσκαιρον ἔχοντα τὴν ἀπόλαυσιν. Sed vir doctissimus idemque confidentissimus Combelsius suo periculo legi vult τὸ πρόσκαιρον ἔχον, etc., id quod ita ipse Latine reddidit, *Bonum nuncupet, quod temporaneam habet jucunditatem*. Alii quilibet sibi licere putaverint ; at nobis religio fuerit editorum simul et tot codicum mss. auctoritatis spernere.

(97) Reg. tertius αἰωνίᾳ ἀπολαύσει, et ita legitur in margine Reg. secundus.

(98) Ita sex mss. At editi ἐζήτησε. Reg. secundus ἐκζητεῖ.

πολλάκις, ἐν λιμῷ καὶ δίψει (99), ἐν νηστείαις πολλάκις, ἐν κόπῳ καὶ μόχθῳ, ἐν ἀνάγκαις πολλάκις. Μέχρι τῆς ἐσχάτης ὥρας καὶ πεινῶν ἀνθρώπος, καὶ διψῶν, καὶ γυμνητεύων, καὶ κολαφιζόμενος, πῶς οὐκ ἤλαττοῦτο τῶν σωματικῶν ἀγαθῶν; Ἀνάγαγε οὖν συμφωνίαν τῆς Γραφῆς ἐπιγνώσ, καὶ σεαυτὸν μὴ καταβάλης τῇ ἀμφιβολίᾳ τῆς ἐννοίας.

8. Δεῦτε, τέκνα, ἀκούσατέ μου· φόβον Κυρίου διδάξω ὑμᾶς. Ἐνδιαθέτου (1) διδασκάλου φωνῆ, προσκαλουμένου εἰς μάθησιν διὰ πατρικῆς εὐσπλαγχνίας. Καὶ γὰρ τέκνον ἐστὶ πνευματικὸν τοῦ διδασκάλου ὁ μαθητής. Ὁ γὰρ παρά τινος τὴν μόρφωσιν τῆς εὐσεβείας δεχόμενος, οὗτος οἰοεὶ διαπλάττεται παρ' αὐτοῦ, καὶ εἰς σύστασιν ἄγεται, ὡσπερ καὶ ὑπὸ τῆς κυφοροῦσης τὰ ἐν αὐτῇ διαμορφούμενα (2) βρέφη. Ὅθεν καὶ Παῦλος ὀλην τὴν Ἐκκλησίαν τῶν Γαλατῶν, ἐκ τῶν προτέρων διαπεσοῦσαν μαθημάτων, καὶ οἰοεὶ ἀβλῶθεισαν, πάλιν ἀναλαμβάνων, καὶ μορφῶν ἀνωθεν ἐν αὐτοῖς τὸν Χριστὸν, τέκνα ἔλεγε· καὶ ἐπειδὴ μετ' ὀδύνης καὶ θλίψεως ἐποιεῖτο τῶν ἐσφαλμένων τὴν ἐπανάρθωσιν, ὠδίνειν ἔλεγε τῇ ψυχῇ διὰ τὴν ἐπὶ τοῖς ἀποπεσοῦσι λύπην. *Τεκνία μου, οὐκ ἀλλῶν ὠδίνω, ἀλλ' οὐ μορφωθῆν Χριστὸς ἐν ὑμῖν.* Δεῦτε οὖν, τέκνα, ἀκούσατέ μου. Τί ποτε ἄρα διδάσκειν μέλλει ὁ πνευματικὸς ἡμῶν πατήρ; Φόβον, φησὶ, Κυρίου διδάξω ὑμᾶς. Ἐπειδὴ ἄνω προσέταξε φοβεῖσθαι τὸν Κύριον, καὶ τὸ ἐκ τοῦ φόβου κέρδος ὑπέδειξεν, εἰπὼν, *Ὅτι οὐκ ἔστιν ὑστέρημα τοῖς φοδομένοις αὐτὸν*· νῦν καὶ διδασκαλίαν τινὰ τοῦ θεοῦ φόβου ἡμῖν παραδίδωσι. Τὸ μὲν γὰρ, ὅτι χρῆ ὑγιαίνειν, παντός ἐστιν εἰπεῖν, καὶ τοῦ ἰδιώτου· τὸ δὲ, πῶς χρῆ κτήσασθαι τὴν υγιάν, τοῦτο ἴδιον ἤδη τοῦ τὴν ἱατρικὴν τέχνην ἐπισταμένου. Οὐ πᾶς φόβος ἀγαθὸν ἐστὶ καὶ σωτήριον, ἀλλ' ἐστὶ τις καὶ ἐχθρὸς φόβος, ὃν ἀπεύχεται ὁ Προφήτης ἐγγενέσθαι αὐτοῦ τῇ ψυχῇ, λέγων· *Ἀπὸ φόβου ἐχθροῦ (3) ἔξελοι τὴν ψυχὴν μου.* Ἐχθρὸς γὰρ φόβος ὁ θανάτου ἡμῖν δειλίαν ἐμποιῶν, ὁ προσώπων ὑπεροχὰς καταπτῆσσειν ἡμᾶς ἀναπιθῶν. Πῶς γὰρ ὁ ταῦτα φοδοῦμενος δυνήσεται ἐν καιρῷ μαρτυρίου μέχρι θανάτου πρὸς τὴν ἀμαρτίαν ἀντικαταστήσαι (4), καὶ ἀποδοῦναι τῷ Κυρίῳ τὴν ὀφειλὴν, τῷ ὑπὲρ ἡμῶν ἀποθανόντι καὶ ἐγερεθέντι; Καὶ ὁ ὑπὸ δαιμόνων εὐπτόητος τὸν ἐχθρὸν ἔχει φόβον ἐν ἑαυτῷ. Καὶ ὅλως, ὁ τοιοῦτος φόβος ἀπιστίας ἔοικεν ἔγγονον εἶναι· πάθος. Οὐδεὶς γὰρ πιστεύων ἰσχυρὸν αὐτῷ παρῆναι τὸν βοηθὸν φοβεῖται ἀπὸ τινος τῶν ἐπιχειρούντων αὐτὸν ἔκταράσσειν. Φόβος δὲ ὁ σωτήριος, καὶ φόβος ἀγίασμοῦ ποιητικὸς, φόβος ὁ κατ' ἐπιτήδευσιν, καὶ οὐχὶ κατὰ πάθος ἐγγινόμενος τῇ ψυχῇ, ποιός (5) ἐστὶ βούλει διηγῆσθαι;

¹ Gal. iv, 19. ² Psal. lxxiii, 2.

(99) Coib. primus καὶ δίψη.

(1) Vox ἐνδιαθέτος mihi hoc loco idem valere videtur quod vox ἐμπαθής: *magistri inius affecti, amantis, benevoli*. Sed paulo aliter sentit Combefisius, cujus hæc sunt: ἐνδιαθέτου διδασκάλου, quasi ἐμψύχου, *ex animo loquentis magistri vox: sincere: sive etiam, inius, in corde.*

(2) Ita sex mss. Editi vero κυφοροῦσης τὰ βρέφη τὰ ἐν αὐτῇ διαμορφούμενα.

(3) Recte ac scite annotavit Combefisius inter-

modo non minuebatur corporalibus bonis? Evehē igitur, quæso, mentem ad id quod vere bonum est, ut et Scripturæ consensionem intelligas, et ne concijias te in ullam sententiæ ambiguitatem.

μοι τὴν διάνοιαν ἐπὶ τὸ ὄντως ἀγαθόν, ἵνα καὶ τὴν

8. Vers. 12. *Venite, filii, audite me; timorem Domini docebo vos.* Benevoli magistri vox est, ad disciplinam paternam commiseratione invitantis. Et enim discipulus filius spiritualis est magistri. Qui enim ab aliquo conformationem pietatis suscipit, is velut informatur ab ipso, et compingitur, perinde ut a prægnante Infantes, qui in ea formantur. Unde etiam Paulus totam Galatarum Ecclesiam, a prioribus disciplinis dilapsam, et **151** quasi abortivam iterum suscitans, ac denuo in illis Christum formans, filios appellabat: et quoniam collapsos cum dolore et angustia emendabat, spiritu parturire se dixit, ob conceptam de lapsis tristitiam. *Filioli mei, quos iterum parturio, donec formetur in vobis Christus*¹. *Venite igitur, filii, audite me.* Quid tandem nos spiritualis noster pater docere vult? *Timorem Domini*, inquit, *docebo vos.* Postquam superius jussit Dominum timere, lucrumque quod ex timore percipitur, ostendit his verbis: *Quoniam non est inopia timentibus eum*; tum demum nobis tradit aliquam divini timoris doctrinam. Nam quod recte valere oporteat, cujuslibet vel idiotæ fuerit dicere: quomodo vero comparanda sanitas sit, illud jam proprium est illius, qui artem medicam novit. Non enim quivis timor bonus est aut salutaris, imo est etiam quidam hostilis timor, quem deprecatur Propheta, ne ipsius animæ accedat, dicens: *A timore inimico eripe animam meam*². Inimicus enim timor est qui nobis parit mortis metum, nobisque, ut personarum dignitates formidemus, suadet. Quomodo enim qui isthæc metuit, poterit tempore martyrii ad mortem usque peccato resistere, ac Domino quæ pro nobis mortuus est et resurrexit, debitum exsolvere? Et qui a dæmonibus facile perterretur, in se ipso inimicum timorem habet. Et uno verbo, hujusmodi timor perturbatio quædam ex incredulitate prognata videtur esse. Nemo enim qui sibi adesse credit fortem auxiliatorem, timet aliquem eorum, qui ipsum conturbare conantur. Timor autem qui salutaris est, et timor qui confert sanctitatem, timor qui de industria, et non secundum affectionem animo accidit, vis exponam qualis sit? Ad aliquod peccatum impelli te cum videris, horrendum illud et

pretem veterem imprudenter Vulgatam secutum fuisse, nec psalmi verba hic verti debuisse. *a timore inimici*, sed, *a timore inimico*. Res ita perspicua est, ut nemo, opinor, homo qui hunc locum attente legerit, ea de re dubitaturus sit.

(4) Reg. secundus καταστήσαι. Mox mss. sex ἐγερεθέντι. Editi vero ἀναστάντι.

(5) Ita quatuor mss. cum editione Basil. Editio veto Paris. ὁποιός.

Intolerabile Christi tribunal, quæso, cogita : in quo A
 præsides quidem iudex in alto quodam et sublimi
 throno, omnis vero creatura ob gloriosum ejus con-
 spectum contremiscens astat ; imo vero futurum est
 ut singuli adducamur, eorum quæ in vita egerimus
 examen subituri. Deinde ei, qui multa mala per vi-
 tam perpetraverit, horribiles quidam ac morosi an-
 geli assident, ignem ex oculis emittentes, ignem
 spirantes, propter animi acerbitatem, nocti vultu
 similes, ob faciei tetricitatem et hominum odium.
 Postea animo tibi fugas harathrum profundum, te-
 nebras impenetrabiles, ignem splendoris expertem,
 vinum quidem urendi in tenebris habentem, sed luce
 destitutum : subinde vermium quoddam genus ve-
 nenatum ac carnivorum, edens insatiabiliter, nec
 unquam exsatiatum, intolerabiles dolores morsibus
 inducens : postremo supplicium omnium gravissi-
 mum, probrum illud et dedecus sempiternum. Hæc
 time, et hoc timore eruditius, quasi freno quodam a
 pravis concupiscentiis tuam cohibe animam. Hunc
 Domini timorem **152** docturum se nos pater ille
 promisit ; non indiscriminatim quidem docturum,
 sed eos, qui ei auscultare volunt, non diu collap-
 sos, sed eos, qui propter salutis desiderium ac-
 currunt : non *extraneos a Testamentis* ⁶⁴, sed eos, qui
 ex baptismate verbo adoptionis ei conjuncti sunt.
 Propterea, inquit, venite ; hoc est, per bona opera
 appropinquate ad me, filii, digni habiti qui per re-
 generationem filii lucis essetis ⁶⁵. Audite, vos qui
 aures cordis habetis apertas ; *timorem Domini doce-
 bo vos* ; eum videlicet quem vobis aliquanto ante
 descripsimus.

9. Vers. 15. *Quis est homo qui vult vitam, diligens
 dies videre bonos ?* Si quis, inquit, vult vitam, non
 communem hanc, quam et bruta vivunt, sed eam
 quæ vere vita est, et morte non dirimitur. Nunc
 enim, inquit, morimini, *Et vita nostra est abscondita
 cum Christo in Deo : cum vero Christus apparuerit,
 vita nostra, tunc et vos apparebitis cum ipso in glo-
 ria* ⁶⁶. Igitur vere vita est Christus, et nostra in
 ipso conversatio vita vera est. Similiter autem et
 dies alii sunt boni, quos in promissione proponit
 Propheta. *Quis est homo qui vult vitam, diligens dies
 videre bonos ?* Dies enim hujus sæculi, mali sunt :
 siquidem et hoc sæculum, mensura cum sit mundi,
 de quo dictum est : *Mundus totus in maligno po-
 situs est* ⁶⁷, naturæ mundi, quem dimetitur, assi-
 milatur. Hi autem dies partes sunt hujus temporis.
 Quapropter dicit Apostolus : *Redimentes tempus,
 quoniam dies mali sunt* ⁶⁸. Itemque Jacob : *Dies,
 inquit, annorum meorum pauci et mali sunt* ⁶⁹. Ita-

⁶⁴ Ephes. 11, 12. ⁶⁵ I Thess. v, 5. ⁶⁶ Coloss. 111, 3, 4. ⁶⁷ I Joan. v, 19. ⁶⁸ Ephes. v, 16. ⁶⁹ Gen.
 XLVII, 9

(6) *Τους μακρὰν ἀποπεσόντας*, verte : *eos qui
 procul lapsi sunt. ΜΑΡΑΝ.*

(7) *Ita mss., non pauci. Editi ἔχοντες ὄτα. Ibidem
 Colb. primus ἠνεωγμένζ.*

(8) *Sic mss. et editio Basil. cum vulgato Scriptu-*

Όταν μέλλης ἐπὶ τινα ὁρμᾶν ἀμαρτίαν, ἐννόησόν μοι
 ἐκεῖνο τὸ φρικτὸν καὶ ἀνύποιστον τοῦ Χριστοῦ δικασ-
 τήριον, ἐν ᾧ προκαθίσταται μὲν ἐπὶ θρόνου τινὸς
 ὑψηλοῦ καὶ ἐπηρμένου ὁ κριτής. παρῆσθηκε δὲ πᾶσα
 ἡ κτίσις ὑποτρέμουσα τὴν ἐπιφάνειαν αὐτοῦ τὴν ἐν-
 δοξον· παράγεσθαι δὲ μέλλομεν καθ' ἕνα εἰς ἐξέτα-
 σιν τῶν βεβιωμένων ἡμῖν. Εἶτα τῷ πολλὰ πονηρὰ
 πεποιηκότι κατὰ τὸν βίον φοβεροὶ τινες καὶ κατηφείς
 παρίστανται ἀγγελοι, πῦρ βλέποντες, πῦρ ἀναπνεύον-
 τες, διὰ τὴν πικρίαν τῆς προαιρέσεως, νυκτὶ εὐκό-
 τες τὰ πρόσωπα, διὰ τὸ κατηφές καὶ μισάνθρωπον.
 Εἶτα βάραθρον βαθύ, καὶ σκότος ἀδιεξόδουτον, καὶ
 πῦρ ἀλαμπές· ἐν τῷ σκότει τὴν μὲν καυστικὴν δύνα-
 μιν ἔχον, τὸ δὲ φέγγος ἀφηρημένον. Εἶτα σκωλήκων
 γένος ἰοδόλον καὶ σαρκοφάγον, ἀπλήστως ἐσθίον, καὶ
 μηδέποτε κορεννύμενον, ἀφορητοῦς ὀδύνας ἐμποιοῦν
 τῇ καταθρώσει. Εἶτα τὴν πασῶν χαλεπωτάτην κόλα-
 σιν, τὸν ὀνειδισμόν ἐκεῖνον καὶ τὴν αἰσχύνην τὴν αἰώ-
 νιον. Ταῦτα φοβοῦ· καὶ τούτῳ τῷ φόβῳ παιδευόμε-
 νος, οἶονεὶ χαλινῷ τιμὴ ἀνάκοπτε τὴν ψυχὴν ἀπὸ τῆς
 πρὸς τὰ φαῦλα ἐπιθυμίας. Τοῦτον τὸν φόβον τοῦ Κυ-
 ρίου διδάσκειν ἡμᾶς ὁ πατήρ ἐπηγγελιατο· οὐχ ἀπλῶς
 διδάσκειν, ἀλλὰ τοὺς ἀκούειν αὐτοῦ προαιρουμένους·
 οὐ τοὺς μακρὰν ἀποπεσόντας (6), ἀλλὰ τοὺς δι' ἐπι-
 θυμίαν τοῦ σωθῆναι προστρέχοντας· οὐ τοὺς ξένους
 τῶν Διαθηκῶν, ἀλλὰ τοὺς ἐκ τοῦ βαπτίσματος τῆς
 υἰοθεσίας οἰκουμενένους τῷ λόγῳ. Διὰ τοῦτο, φησί,
 δεῦτε· τουτέστι, διὰ τῶν ἀγαθῶν ἔργων ἐγγίσατέ μοι,
 τέκνα, υἱοὶ φωτὸς γενέσθαι διὰ τῆς παλιγγενεσίας
 καταξωθέντες. Ἀκούσατε, οἱ ἔχοντες τὰ ὄτα (7)
 τῆς καρδίας ἀνεωγμένα· *Φόβον Κυρίου διδάξω
 ὑμᾶς*· τοῦτον, ὃν μικρῷ πρόσθεν ὁ λόγος ὑμῖν ὑπ-
 ἔγραψεν.

9. *Τίς ἐστὶν ἄνθρωπος ὁ θέλων ζωὴν, ἀγα-
 πῶν ἡμέρας ἰδεῖν ἀγαθὰς ;* Εἰ τις θέλει, φησί,
 ζωὴν, οὐ τὴν κοινὴν ταύτην ἦν καὶ τὰ ἄλογα ζῆ,
 ἀλλὰ τὴν ὄντως ζωὴν τὴν θανάτῳ μὴ διακοπτομένην.
 Νῦν γὰρ, φησὶν, ἀποθνήσκετε, *Καὶ ἡ ζωὴ ἡμῶν* (8)
*κείρῃται σὺν τῷ Χριστῷ ἐν τῷ θεῷ· δεῖται δὲ ὁ
 Χριστὸς φανερωθῆναι, ἡ ζωὴ ἡμῶν, τότε καὶ
 ὑμεῖς σὺν αὐτῷ φανερωθήσεσθε ἐν δόξῃ.* Οὐκοῦν
 καὶ ἡ ὄντως ζωὴ ὁ Χριστὸς, καὶ ἡ ἡμετέρα ἐν αὐτῷ
 διαγωγὴ ζωὴ ἐστὶν ἀληθινή. Ὅμοίως δὲ καὶ αἱ ἡμέ-
 ραι ἄλλαι εἰσὶν ἀγαθαί, ὡς ἐν ἐπαγγελίᾳ προτίθησιν
 ὁ Προφήτης. *Τίς ἐστὶν ἄνθρωπος ὁ θέλων ζωὴν,
 ἀγαπῶν ἡμέρας ἰδεῖν ἀγαθὰς ;* Αἱ γὰρ τοῦ αἰῶνος
 τούτου ἡμέραι πονηραί, ἐπειδὴ καὶ ὁ αἰὼν οὗτος,
 τοῦ κόσμου μέτρον ὑπάρχων, περὶ οὗ εἰρηται, ὅτι
Ὁ κόσμος ὅλος ἐν τῷ πονηρῷ κείται, συναφομιωῦ-
 ται τῇ φύσει τοῦ κόσμου ὃν ἐκμετρεῖ. Μέρη δὲ τοῦ
 χρόνου τούτου αἱ ἡμέραι αὐταί. Διὰ τοῦτό φησιν ὁ
 Ἀπόστολος· *Ἐξαγοραζόμενοι τὸν καιρὸν, ὅτι αἱ*

*rae textu. Editio Paris. ζωὴ ὑμῶν. Illa quæ panlo
 infra leguntur, τότε καὶ ὑμεῖς σὺν αὐτῷ φανερωθή-
 σεσθε ἐν δόξῃ, desunt quidem in quatuor mss., sed
 reperiuntur in aliis periinde atque in editis.*

ἡμέραι πονηραὶ εἰσι. Καὶ ὁ Ἰακώβ δὲ (9), *Αἱ ἡμέραι* φησί, *τῶν ἐτῶν μου μικραὶ καὶ πονηραὶ*. Οὐκ οὖν νῦν μὲν οὐκ ἐσμὲν ἐν ζωῇ, ἀλλ' ἐν θανάτῳ. Διὸ καὶ ἠύχετο ὁ Ἀπόστολος, λέγων· *Τίς με ρύσεται ἐκ τοῦ σώματος τοῦ θανάτου τούτου;* Ἄλλη δὲ τίς ἐστὶ ζωὴ, πρὸς ἣν καλεῖ ἡμᾶς ὁ λόγος· καὶ νῦν μὲν αἱ ἡμέραι ἡμῶν πονηραὶ, ἄλλαι δὲ τινὲς εἰσὶν ἀγαθαί, ἃς νῦν οὐ διακρίπτει· ἔσται γὰρ ὁ Θεὸς αὐτῶν φῶς αἰώνιον, καταλάμπων αὐτάς τῷ φωτὶ τῆς ἑαυτοῦ δόξης. Μὴ τοίνυν, ὅταν ἀκούσης ἡμερῶν ἀγαθῶν, τὴν ἐνταυθα σοὶ νομίσης ζωὴν ἐπαγγελίαις προκεισθαι. Φθαρταὶ γὰρ εἰσὶν αὐταί, ἃς ὁ αἰσθητὸς ἥλιος ἀπεργάζεται· οὐδὲν δὲ φθαρτὸν ἀρμολόγως ἀνδρῶν γένοιτο τῷ ἀφθάρτῳ. Εἰ γὰρ ἀφθαρτος ἡ ψυχὴ, ἀφθαρτα αὐτῆς καὶ τὰ χαρίσματα. Καὶ Παράγει τὸ σχῆμα τοῦ κόσμου τούτου. Εἰ δὲ σκιάν **B** ἔχει ὁ νόμος τῶν μελλόντων ἀγαθῶν, νόμι μοὶ τινα Σάββατα τρυφερά, ἅγια, ἐκ τῶν αἰώνων ἡμερῶν, νεομηνίας, ἑορτάς· καὶ νόμι μοὶ ἀξίως τοῦ πνευματικοῦ νόμου. *Παῦσον τὴν γλῶσσάν σου ἀπὸ κακοῦ, καὶ χεῖλῃ σου τοῦ μὴ λαλῆσαι δόλον*. Εἰ βούλει ἐν ταῖς ἡμέραις γενέσθαι ταῖς ἀγαθαῖς, εἰ ἀγαπᾷς τὴν ζωὴν, ποιήσον τὴν ἐντολὴν τῆς ζωῆς (10). Ὁ γὰρ ἀγαπῶν με, φησί, *ἐὰν ἐπιτολᾷς μου τηρήσει*. Πρώτη δὲ ἐντολὴ τὸ, παῦσαι τὴν γλῶσσαν ἀπὸ κακοῦ, καὶ χεῖλῃ τοῦ μὴ λαλῆσαι δόλον. Σχεδὸν γὰρ ἡ προχειροτάτη καὶ πολύτροπος ἁμαρτία ἡ διὰ γλώσσης ἐστὶν ἐνεργουμένη. Ἀργισθῆς; καὶ ἡ γλῶσσα προτρέχει. Ἐν ἐπιθυμίαις εἶ; καὶ τὴν γλῶσσαν ἔχεις πρὸ πάντων οἰοεὶ τινα μαστροπῶν καὶ προαγωγῶν, συγκαταπραεστομένην τῇ ἁμαρτίᾳ, καθυποκρινομένην (11) τοὺς πασιόν. Καὶ ὅλον σοὶ πρὸς τὴν ἀδικίαν ἡ γλῶσσα, μὴ τὰ ἀπὸ καρδίας φθειρομένη, ἀλλὰ τὰ πρὸς ἀπάτην προφέρουσα. Καὶ τί δεῖ πάντα τῷ λόγῳ ἐπεξίεναι τῶν διὰ γλώσσης ἁμαρτανόμενων; Πεπληρωταὶ ἡμῶν ὁ βίος τῶν ἀπὸ γλώσσης πταισμάτων (12). Αἰσχρολογία, εὐτραπέλια, μωρολογία, τὰ οὐκ ἀνήκοντα, καταλαλαίαι, λόγος ἀργός, ἐπιπορκίαι (13), ψευδομαρτυρίαι, πάντα ταῦτα τὰ κακὰ, καὶ ἔτι πλείω τούτων, τῆς γλώσσης ἐστὶν δημιουργήματα. Οἱ δὲ ἀνοίγοντες τὸ στόμα κατὰ τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ, καὶ ἀδικίαν εἰς τὸ ὕψος λαλοῦντες, ἄλλω τινὶ τὴν ἀπέθειαν καὶ οὐχὶ τῷ ὄργανῳ τῆς γλώσσης ἐργάζονται; Ἐπειδὴ οὖν Ἐκ τῶν λόγων σου δικαιοθήσῃ, καὶ ἐκ τῶν λόγων σου κατακριθήσῃ, παῦσον τὴν γλῶσσάν σου ἀπὸ κακοῦ, καὶ μὴ ἐνεργήσης θησαυρίσματα γλώσσης ψευδεῖ μάταια. Παῦσον δὲ καὶ τὰ χεῖλῃ σου τοῦ μὴ λαλῆσαι δόλον· ἀντὶ τοῦ, Ὅλον τὸ ὄργανον τὸ πρὸς τὴν διακονίαν τοῦ λόγου σοὶ δεδομένον σχολάζειν ἀπὸ τῆς πονηρᾶς ἐνεργείας ποιήσον. Ἔστι δὲ ὁ δόλος κακοποιία λαθραία ἐν προσποιήσει τῶν βελτιῶν τῷ πλησίον προσφερομένη.

que nunc in vita non sumus, sed in morte. Idcirco etiam orabat Apostolus, dicens: *Quis me liberabit de corpore mortis hujus* 70? Alia autem quedam vita est, ad quam vocant nos isthæc verba; et nunc quidem dies nostri mali sunt, alii vero quidam sunt boni, quos nox non intercudit. Erit enim Deus ipsorum lux sempiterna, eos gloriæ suæ luce illustrans. Ne igitur cum audieris dies bonos, præsentem istam vitam existimes tibi propius in promissionibus. Nam quos dies sol sensibilis peragit, ii sunt caduci: nihil autem caducum poterit esse conveniens donum corruptionis experti. Etenim si anima corruptioni nequaquam obnoxia est, nec etiam corruptioni obnoxia fuerint ipsius dona. *Præterit autem figura hujus mundi* 71. Quod si lex umbram habet futurorum honorum: 72, effingas velim animo Sababata quedam jucunda, sancta, ex æternis diebus conflata, nascentes lunas, festa: sed intellige ita, ut legem spiritualem decet. (VERS. 14.) *Prohibe linguam tuam a malo, et labia tua ne loquantur dolum*. Si vis in diebus esse bonus, si diligis vitam, præceptum vitæ perface. *Qui enim, inquit, diligit me, præcepta mea servabit* 73. Primum autem præceptum est, prohibere linguam a malo, et labia, ne loquantur dolum. Peccatum enim quod per linguam admittitur, omnium fere familiarissimum est, atque multiplicem formam habet. Iratus es? jam lingua præcurrit. Concupiscis? etiam ante omnia linguam habes quasi quamdam lenam et conciliatricem, peccati **153** adjuncticem, ac verborum lenocinio proximis subducentem. Quin etiam lingua armorum loco tibi est ad iniquitatem, cum ex corde non loquitur, sed fraudulenta proponit. Et quid opus est verbis persequi omnia linguæ peccata? Vita nostra referta est linguæ delictis. Verba obscena, scurrilitas, stultiloquium, alia non convenientia, obtreccionibus, otiosus sermo, perjuria, falsa testimonia, omnia hæc mala, et his adhuc plura, linguæ sunt officina. Qui vero adversus Dei gloriam os aperiant, et iniquitatem in excelsum effutiant, per quid aliud nisi per linguæ instrumentum impietatem perficiunt? Quoniam igitur *Ex tuis verbis justificaberis, et ex verbis tuis condemnaberis* 74, prohibe linguam tuam a malo, nec thesauros lingua mendaci efficias vanos. Insuperque prohibe labia tua, ne loquantur dolum: hoc est, totum organum ad sermonis niuius tibi concessum a prava operatione coercere. Est autem dolum occultum maleficium, sub officiorum specie proximo illatum.

D τὸν Basil. καθυποκριναμένην. At niss. καθυποκρινομένην. (12) Editio Basil. et tres mss. τῶν ἀπὸ γλώσσης πταισμάτων. Editio Paris. τῶν ἀπὸ τῆς γλώσσης πτ. Alii quatuor mss. τῶν ἀπ' αὐτῆς πτ. (13) Codices quinque mss. ἐπιπορκίαι. Editi cum Reg. quarto ἐπιπορκία.

70 Rom. vii, 24. 71 I Cor. vii, 31. 72 Hebr. x, 1. 73 Joan. xiv, 25. 74 Matth. xii, 37.

(9) Editio Paris. Ἰακώβ σε. At tres mss. Ἰακώβ δέ.

(10) Ita septem mss. Editi vero τήρησον τὰς τῆς ζωῆς ἐπιτολὰς. Statim editio Basil. et nonnulli mss. γλῶσσάν σου... χεῖλῃ σου. Vocula σου deest in editione Paris. et in aliis quibusdam mss.

(11) Nostra editio Paris. καθυποκλινομένην. Editio

10. VERS. 15. *Declina a malo, et fac bonum : inquire pacem, et persequere eam.* Elementariæ sunt hæc admonitiones, et ad pietatem introducunt : quibus edocemur linguam diligenter continere, a doloris insidiis abstinere, a malo declinare. Non enim perfecto convenit abstinentia mali : sed eum qui recens elementis instituitur, ab illo in malum impetu resiliere operæ pretium est, atque a pravæ vitæ consuetudine velut a via mala discedentem, ita demum honorum operum exercitium aggredi. Enim vero nisi quis prius omnino desciverit ac declinaverit a malo, bonum assequi non potest : sicuti fieri non potest ut quis sanitatem recuperet, nisi depulsus morbus sit : vel ut quis caleat, nisi plane sedatum sit frigus ; neque enim hæc simul consistere possunt. Similiter et qui bonam vitam agere cupit, eum par est ab omni malo consortio recedere. *Inquire pacem, et persequere eam.* De hac dixit Dominus : *Pacem relinquo vobis, pacem meam do vobis ; non quomodo mundus dat pacem, ego do vobis* ⁷⁴. Inquire igitur pacem Domini, et persequere eam. Persequeris autem non oliter, quam currens secundum scopum ad bravium supernæ vocationis ⁷⁵. Pax enim vera in supernis existit. Etenim quandiu ad carnem astricti sumus, multis, iisque perturbationem nobis creantibus, sumus conjuncti. Inquire igitur pacem, solutionem videlicet a mundi tumultibus : compara mentem quietam, tranquillam quemdam et imperturbatum animi statum, qui neque cupiditatibus agitur, neque hac illuc a falsis dogmatibus per verisimilitudinem ad assensum invitantibus trahatur, Dei at pacem consequare, quæ omnem exsuperat intellectum ⁷⁶, tuamque cor custodit. Qui quaerit pacem, Christam inquit : quia ipse est pax nostra : qui duos in unum novum hominem condidit, faciens pacem ⁷⁷, atque per sanguinem crucis suæ, sive quæ in cælis, sive quæ in terra sunt, pacificans ⁷⁸.

11. **154** VERS. 16. *Oculi Domini super justos, et aures ejus in preces eorum.* Quemadmodum sancti corpus sunt Christi, et membra ex parte ; et posuit Deus in Ecclesia quosdam quidem ut oculos, quosdam vero ut linguas, alios qui manuum, alios qui pedum virtuales, et in cælesti loco diversantes, aliæ dicuntur

⁷⁴ Joan. xiv, 27. ⁷⁵ Philipp. iii, 14. ⁷⁶ Philipp. iv, 7. ⁷⁷ Ephes. ii, 14. ⁷⁸ Coloss. i. 20. ⁷⁹ I Cor. xii, 27, 28.

(14) Ita sex mss. At editi τελειω προσήκουσα.
 (15) Ita sex mss. At editi παντελώς, sensu non dissimili.
 (16) Sic mss. septem. Editi ἐπὶ τὸ. Mox editi ἡ ἀληθινή. At sex mss. ἡ ἀληθής.
 (17) Regii tertius et quartus cum Colb. septimo σαλευμένης... περιελκομένης. At Regii quintus et sextus cum Colb. sexto et cum editis σαλευομένην... περιελκομένην, non diversa sententia. Ibidem Reg. tertius προσκαλουμένων.
 (18) Sic octo mss. At editi εἰρήνην ἡμῶν. Verisimile nobis sit, quod usu venire solet, vocem ἡμῶν ex vulgato Scripture textu additam esse.
 (19) Editi ἐτέρους δέ. Vocula δέ deest in septem

10. *Ἐκκλινον ἀπὸ κακοῦ, καὶ ποίησον ἀγαθόν· ζήτησον εἰρήνην, καὶ διώξον αὐτήν.* Στοικηιώδεις αἱ παραινέσεις, καὶ εἰσαγωγὴ εἰς εὐσέβειαν ἀκριβοῦσαι γλώσσης κρατεῖν, δολερῶν ἐπιβουλευμάτων ἀπέχεσθαι, ἐκκλίνειν ἀπὸ κακοῦ. Οὐ γὰρ τελειω πρέπουσα (14) ἡ ἀποχὴ τοῦ κακοῦ, ἀλλὰ τῷ ἄρτι στοικηιουμένῳ ἐκνεῦσαι προσήκει ἀπὸ τῆς ἐπὶ τὸ κακὸν φορᾶς, καὶ οἶονεὶ ὁδοῦ κακῆς τῆς ἐν τῷ πονηρῷ βίῳ συνθηθείας ἀπαλλαγέντα, οὕτως ἄψασθαι τῆς τῶν ἀγαθῶν ἐνεργείας. Ἀμύχανον γὰρ ἄψασθαι τοῦ ἀγαθοῦ μὴ ἀποστάντα πρότερον παντελῶς καὶ ἐκνεύσαντα τοῦ κακοῦ· ὡς ἀμύχανον ὑγίαν ἀναλαβεῖν μὴ τῆς νόσου ἀπαλλαγέντα· ἢ ἐν θερμότητι γενέσθαι τὸν μὴ καθαρῶς (15) πεπαυμένον τῆς καταψύξεως· ἀνεπίδεκτα γὰρ ταῦτα ἀλλήλοις. Οὕτω καὶ τὸν μέλλοντα B ἐν ἀγαθῷ βίῳ γενέσθαι πάσης προσήκει τῆς ἐπὶ τὸ κακὸν συναφείας ἀπαλλαγῆναι. *Ζήτησον εἰρήνην, καὶ διώξον αὐτήν.* Περὶ ταύτης εἰρηκεν ὁ Κύριος· *Εἰρήνην ἀζητήμι ὑμῖν, εἰρήνην τὴν ἐμὴν δίδωμι ὑμῖν· οὐ καθὼς ὁ κόσμος δίδωσιν εἰρήνην, ἐγὼ δίδωμι ὑμῖν.* Ζήτησον οὖν τὴν τοῦ Κυρίου εἰρήνην, καὶ διώξον αὐτήν. Διώξεις δὲ οὐκ ἄλλως ἢ κατὰ σκοπὸν τρέχων εἰς τὸ (16) βραβεῖον τῆς ἀνω κλήσεως. Ἄνω γὰρ ἐστὶν ἡ εἰρήνη ἡ ἀληθής. Ἐπεὶ ὅσον γε τῇ σαρκὶ συνδαδέμεθα χρόνον, πολλοῖς καὶ τοῖς ἐκπαράσσουσιν ἡμᾶς συνεζεύγεθα. Ζήτησον οὖν εἰρήνην, λύσιν τῶν τοῦ κόσμου τούτου θορύβων· κτήσαι γαληνιώντα νοῦν, ἀκύμονά τινα καὶ ἀτάραχον κατάστασιν τῆς ψυχῆς, μήτε ὑπὸ παθῶν σαλευομένην (17), μήτε ὑπὸ τῶν ψευδῶν δογμάτων διὰ πιθανότητος C προκαλουμένων εἰς συγκατάθεσιν περιελκομένην, ἵνα κτήσῃ τὴν εἰρήνην τοῦ Θεοῦ τὴν ὑπερέχουσαν πάντα νοῦν, φρουροῦσαν τὴν καρδίαν σου. Ὁ ζητῶν εἰρήνην Χριστὸν ἐκζητεῖ, ὅτι αὐτός ἐστιν ἡ εἰρήνη (18), ἧς ἔκτισε τοὺς δύο εἰς ἓνα καινὸν ἄνθρωπον, ποιῶν εἰρήνην, καὶ εἰρηνοποιήσας διὰ τοῦ αἵματος τοῦ σταυροῦ αὐτοῦ, εἴτε τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς εἴτε τὰ ἐπὶ τῆς γῆς.

11. *Ὀφθαλμοὶ Κυρίου ἐπὶ δικαίους, καὶ ὤτα αὐτοῦ εἰς δέησιν αὐτῶν.* Ὅσπερ οἱ ἅγιοι σῶμά εἰσι Χριστοῦ καὶ μέλη ἐκ μέρους· καὶ ἔθετο ὁ Θεὸς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τοὺς μὲν ὀφθαλμοὺς, τοὺς δὲ γλώσσας, ἐτέρους (19) τὸν τῶν χειρῶν, καὶ ἄλλους τὸν τῶν ποδῶν ἐπέχουσας λόγον· οὕτω καὶ αἱ ἅγιοι δυνάμεις αἱ πνευματικαὶ καὶ περὶ τὸν οὐράνιον οὐσαί

D mss. Statim, ubi editi confuse ἐπισκοπήν ἡμῶν παραδέχεσθαι ἢ πιστευθῆναι, octo mss. melius et simplicius habent ἐπισκοπήν ἡμῶν πιστευθῆναι. Quæ autem ejus rei causa exstiterit, quilibet paulo humanior facile videt. Librarius igitur, sive quod ejus quem describat libri scripturam satis certo ac liquido perspicere non posset, dubitaretque hoc an illo modo scriptum foret, sive quod aliud in aliis exemplaribus scriptum reperisset, utrumque posuit, et lectorum iudicio permisit, utrum verius videretur. Id fieri solitum jamdiu docuit earum rerum optimus iudex Muretus lib. xv *Var. lect.*, c. 16, cujus verba exscribere non dubitavimus.

τόπον, αἱ μὲν ὀφθαλμοὶ λέγονται, τῷ τὴν ἐπισκοπὴν ἡμῶν πιστευθῆναι, αἱ δὲ ὦτα, τῷ παραδέχεσθαι ἡμῶν τὰς δεήσεις. Νῦν οὖν τὴν ἐποπτικὴν ἡμῶν δύναμιν, καὶ τὴν τῶν εὐχῶν ἀντιληπτικὴν, ὀφθαλμοὺς εἶπε καὶ ὦτα. Ὁφθαλμοὶ οὖν Κυρίου ἐπὶ δικαίους, καὶ ὦτα αὐτοῦ εἰς δεήσιν αὐτῶν. Ἐπειδὴ πᾶσα πρᾶξις τοῦ δικαίου ἀξία τῆς θεωρίας τοῦ Θεοῦ, καὶ πᾶν ῥῆμα, τῷ μηδὲν ἀργῶς λέγεσθαι παρὰ τοῦ δικαίου, ἐνεργόν ἐστι καὶ ἔμπρακτον, διὰ τοῦτο αἱ ἐποπτεῖαι καὶ αἱ εἰσακουεῖαι τὸν δίκαιον ὁ λόγος φησὶ. Πρόσωπον δὲ Κυρίου ἐπὶ ποιούντας κακά, τοῦ ἐξολοθρεῦσαι ἐκ γῆς τὸ μνημόσυνον αὐτῶν. Πρόσωπον (20) οἶμαι τὴν πεπαθήσασμένην καὶ φανεράν τοῦ Κυρίου ἐπιδημίαν τὴν ἐπὶ τῆς κρίσεως λέγεσθαι. Διὸ καὶ ὀφθαλμοὶ Κυρίου, ὡς ἔτι (21) πόρρωθεν ἐπισκοποῦντος ἡμᾶς, ἐπιδύει τὸν δίκαιον εἰρηναίως· αὐτὸ δὲ τὸ πρόσωπον ἐπιφανήσεσθαι, ἐπὶ τὸ ἐξολοθρεῦσαι ἐκ γῆς πᾶν τὸ τῆς πονηρίας μνημόσυνον. Μὴ γάρ μοι σωματικῶς διαπεπλασμένον τὸ πρόσωπον τοῦ Θεοῦ νοήσης (22)· ἐπεὶ οὕτω γε καὶ ἄλλοι οἶμαι δόξει τὸ παρὰ τῆς Γραφῆς εἰρημένον, ἰδίᾳ μὲν ὀφθαλμοὺς ὑπάρχειν ἐπιλάμποντα τῷ δικαίῳ, ἰδίᾳ δὲ τὸ πρόσωπον ἐπιφερόμενον τοῖς πονηροῖς. Καίτοι οὕτε ὀφθαλμοὶ χωρὶς προσώπου (23), οὕτε πρόσωπον ὀφθαλμῶν ἐστὶν ἄμοιρον. Ἄνθρωπος μὲν οὖν οὐ μὴ ἰδῆ τὸ πρόσωπον Κυρίου, καὶ ζήσεται· οἱ δὲ ἄγγελοι τῶν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ μικρῶν διὰ παντὸς βλέπουσι τὸ πρόσωπον τοῦ Πατρὸς ἡμῶν (24) τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Διότι νῦν μὲν χωρῆσαι ἡμᾶς τὴν θέαν τῆς ἐνδόξου ἐπιφανεῖας διὰ τὴν ἀσθένειαν τῆς σαρκὸς τὴν περικειμένην ἡμῖν ἀμύχανον· οἱ μὲν τοῖς ἄγγελοι, τῷ μηδὲν ἔχειν προκάλυμμα τοιοῦτον παραπλήσιον τῇ ἡμετέρᾳ σαρκί, ὑπ' οὐδενὸς ἐμποδίζονται διηγετικῶς ἐνατενίζειν τῷ προσώπῳ τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ. Ὅστε καὶ ἡμεῖς, ἐπειδὴν γενώμεθα υἱοὶ τῆς ἀναστάσεως, τότε καταξιοθησόμεθα τῆς πρόσωπον πρὸς πρόσωπον γνώσεως. Τότε δὲ οἱ μὲν δίκαιοι ἐν ἀγαλλίᾳ τῆς θέας τοῦ προσώπου καταξιοθήσονται· οἱ δὲ (25) ἁμαρτωλοὶ ἐν κρίσει, μελλούσης ἐξολοθρεῦσθαι παρὰ τῆς δικαίας κρίσεως τοῦ Θεοῦ πάσης τῆς ἁμαρτίας.

12. Ἐκέκραξαν οἱ δίκαιοι, καὶ ὁ Κύριος εἰσῆκουσεν αὐτῶν, καὶ ἐκ πασῶν τῶν θλίψεων αὐτῶν ἐρρύσατο αὐτούς. Νοσητὴ τῶν δικαίων ἡ κραυγὴ, ἐν τῷ κρυπτῷ τῆς καρδίας τὴν μεγαλοφωνίαν ἔχουσα, δυναμένη ἐπιπέσει (26) καὶ αὐτῶν τῶν ὠτων τοῦ Θεοῦ. Ὁ γὰρ μέγαρα αἰτῶν, καὶ περὶ ἐπουρανίων εὐχόμενος, οὗτος κοάζει, καὶ ἀκουστὴν ἀναπέμπτει

oculi, quod concreditum eis sit munus nos inspiciendi, aliæ aures, quod nostras preces excipiant. Nunc igitur potentiam quæ nos inspicit, et potentiam quæ preces suscipit, oculos dixit et aures. Oculi igitur Domini super justos, et aures ejus in preces eorum. Quoniam omnis justus actio digna est quæ a Deo inspiciatur, et omne verbum, cum nihil otiose a justo dicatur, actuosum est et efficax, idcirco justum semper conspici et semper exaudiri hæc illa verba docent. (Vers. 17.) *Vultus autem Domini super facientes mala, ut perdat de terra memoriam eorum.* Arbitror apertum ac conspicuum Domini ad judicium adventum dici vultum. Quapropter et oculi Domini, velut adhuc eminens nos inspicientis, justum intueri dicuntur⁶¹; ipse autem vultus dicitur appariturus, ad omnem iniquitatis memoriam de terra delendam. Cave enim cogites Dei vultum corporali specie esse conformatum. Alioquin ita quoque absurdum videbitur quod Scriptura dixit, seorsum quidem oculos esse qui justo affulgeant, seorsum vero vultum qui in malos intentus sit. Et vero neque oculi sine vultu sunt, neque vultus expers est oculorum. Homo igitur non videbit faciem Domini, et vivet⁶²: angeli vere eorum qui in Ecclesia pusilli sunt, semper vident faciem Patris nostri, qui in cælis est⁶³. Quare nunc quidem fieri non potest, ut nos, gloriosæ visionis aspectum, ob carnis debilitatem nos circumdantem, apprehendamus; angeli vero, quod nullum tale velamentum habent carni nostre consimile, re nulla impediuntur quominus faciem gloriæ Dei jugiter contemplantur. Quare et nos, posteaquam filii facti fuerimus resurrectionis, tunc ea quæ est facie ad faciem cognitione dignabimur. Tunc enim justus conspectum quidem vultus in exultatione consequentur, peccatores vero in judicio; cum futurum sit, ut peccatum omne justa Dei sententia exterminetur.

12. Vers. 18. *Clamaverunt justi, et Dominus exaudivit eos, et ex omnibus tribulationibus eorum liberavit eos.* Spiritallis est justorum clamor, in occulto cordis recessu vocem altam edens, quippe qui ad ipsas etiam Dei aures queat pertingere. Qui enim magna petit, apprecaturque cælestia, is clamat et preces quæ exaudiantur ad Deum trans-

⁶¹ Psal. xxxiii, 16. ⁶² Exod. xxxiii, 20. ⁶³ Matth. xviii, 40.

(20) Editi cum uno ms. πρόσωπον δέ. In reliquis vero mss. vocula δέ omittitur. Ibidem, ubi in editis legitur, τὴν πεπαθήσασμένην καὶ φανεράν, *manifestum ac formidabilem adventum*, scripturam invenimus in novem mss. τὴν πεπαθήσασμένην καὶ φανεράν, *apertum et conspicuum adventum*.

(21) Octo mss. διὸ ὀφθαλμοὶ μὲν ὡς ἔτι. Mox multi mss. ἐπὶ τῷ.

(22) Editi ἐνοήσης. At septem mss. νοήσης. Aliquantis post mss. sex ἰδίᾳ γάρ. Editi ἰδίᾳ μὲν. Reg. quartus et Colb. septimus ἰδίᾳ ὀφθαλμοῦς.

(23) Editi χωρὶς τοῦ προσώπου. At mss. non pauci χωρὶς προσώπου. Mox loco verborum illorum, οὕτε πρόσωπον ὀφθαλμῶν ἐστὶν ἄμοιρον, legitur in editione Basil. οὕτε πρόσωπον χωρὶς ἐστὶν ὀφθαλμῶν.

(24) Ita mss. septem. Editi cum Reg. sexto Πατρὸς αὐτῶν.

(25) *Oi δέ, etc. Peccatores in judicio.* Supple ἀπὸ κοινοῦ, τῆς θέας τοῦ προσώπου καταξιοθήσονται, *conspicui vultus dignabimur, sed tremebundi*.

(26) Reg. tertius δυναμένην ἐπιπέσει.

mittit. *Clamaverunt itaque justī; nihil abjectum, nihil terrenum, nihil humile inquisierunt. Propterea vocem ipsorum suscepit Dominus, 155 et ex omnibus tribulationibus eorum liberavit eos. Tamen non tam eos a rebus adversis liberavit, quam eos eventorum victores effecit. (Vers. 19.) Prope est Dominus iis qui contrito sunt corde, et humiles spiritu salvabit.* Sua ipsius bonitate omnibus appropinquat Dominus: nos vero removemus nosmetipsos per peccatum. *Ecce enim, inquit, qui elongant se abs te, peribunt* ⁸⁴. Quapropter Moyses Deo appropinquare dicitur ⁸⁵; et si qui alius ei similis est, per præclara facinora et actiones bonas Deo prope accedit. Hæc autem verba prophetiam adventus Domini palam continent, consentiuntque cum prioribus. Illic enim dicebatur: *Vultus Domini super facientes mala, hoc est, ejus in judicio conspectus ad disperdendam omnem iniquitatem flet: hic vero, Prope est Dominus iis qui contrito sunt corde, Domini in carne adventum præuuntiat, appropinquantem jam, et non procul distantem. Atque hujus rei faciat tibi fidem prophetia Isaiæ: Spiritus enim Domini super me: propter quod unxit me: evangelizare pauperibus misit me, sanare contritos corde, prædicare captivis remissionem, et cæcis visum* ⁸⁶. Cum enim medicus mitteretur contritis corde, *Prope, inquit, Dominus est: vobis dico qui humiles estis, quique fastum vestrum contrivistis, vos simul lætificaturus, et per gaudium rerum futurarum ad tolerantiam inducturus. Contritio autem cordis exstirpatis est humanarum cogitationum. Qui præsentia contempsit, ac se ipse Dei addixit verbo, mentemque suam ad eas cogitationes quæ hominem superant, ac magis divinæ sunt, appulit, is utique fuerit qui contritum cor habet, quique suum cor sacrificium quod a Domino non despicitur, effecit. Cor enim contritum et humiliatum Deus non despiciet* ⁸⁷. *Prope est igitur Dominus contritis corde, et humiles spiritu salvabit.* Qui nihil habet elationis, neque ob ullam rem humanam superbit, hic et contritus est corde, et humilis spiritu. Est quidem humilis et is qui in peccato ambulat, cum peccatum omnium maxime humilem reddat. Hinc dicitur humiliatam esse et eam quæ corrupta est, ac virginitalis sanctimoniam amisit. Sic Amnon, inquit, vim Thamar inferens ⁸⁸, *Humiliavit ipsam* ⁸⁹. Quicumque igitur altitudinem ac sublimitatem animi amisere, per peccatum in terram dejecti, et quasi prostrati, non aliter gradientes quam serpentes, decumbunt; cumque iidem nullo modo surrigere se possint, humiliati sunt quidem, non tamen spiritu: non enim laudabilis est illorum humilitas. Qui vero habent spiritus sancti gratiam, haud inviti se ipsos

⁸⁴ Psal. LXXII, 27. ⁸⁵ Exod. XXIV, 2. ⁸⁶ Isa. LXI, 1. ⁸⁷ Psal. L, 19. ⁸⁸ II Reg. XIII, 14. ⁸⁹ Deut. XXII, 29.

(27) Sic mss. sex. Editi πρόσωπον δε.

(28) Reg. tertius τὰ φρονήματα.

(29) Editi γάρ, φησίν. Deest φησίν in mss.

(30) Ita quique mss. Editi cum Reg. ἀπολώλασιν.

αὐτῷ Θεῷ τὴν εὐχὴν. Ἐπέκραξαν οὖν οἱ δίκαιοι· οὐδὲν μικροπρεπές, οὐδὲ γήνινον, οὐδὲ ταπεινὸν ἐπεζήτησαν. Διὰ τοῦτο αὐτῶν παρεδέξατο τὴν φωνὴν ὁ Κύριος, καὶ ἐκ πασῶν τῶν θλίψεων αὐτῶν ἐρρύσατο αὐτούς· οὐ τοσοῦτον ἀπολύων αὐτούς τῶν ὀχληρῶν, ὅσον κρείττονας τῶν συμβαινόντων κατασκευάζων. Ἐγγὺς Κύριος τοῖς συντετριμμένοις τὴν καρδίαν, καὶ τοὺς ταπεινοὺς τῷ πνεύματι σώσει. Τῇ ἑαυτοῦ ἀγαθότητι πᾶσιν ἐγγίζει· μακρύνομεν δὲ ἑαυτοὺς ἡμεῖς διὰ τῆς ἁμαρτίας. Ἴδού γάρ, φησίν, οἱ μακρύνοντες ἑαυτοὺς ἀπὸ σοῦ, ἀπολοῦνται. Διὰ τοῦτο Μωϋσῆς ἐγγίζει λέγεται τῷ Θεῷ· καὶ εἰ τις ἄλλος παραπλήσιος ἐκεῖνω, δι' ἀνδραγαθήματα καὶ πράξεις ἀγαθὰς ἐγγὺς γίνεται τοῦ Θεοῦ. Ἀντικρως δὲ προφητείας ἔχει ὁ λόγος τῆς ἐπιδημίας τοῦ Κυρίου, καὶ σύμφωνος τῷ προάγοντι. Ἐκεῖ μὲν γὰρ ἐλέγετο· Πρόσωπον Κυρίου ἐπὶ ποιούντας κακά· τουτέστιν, ἡ ἐπιφάνεια αὐτοῦ κατὰ τὴν κρίσιν ἐπὶ ἀφανισμῷ πάσης πονηρίας γενήσεται· ἐνταῦθα δὲ, Ἐγγὺς ὁ Κύριος τοῖς συντετριμμένοις τὴν καρδίαν, τὴν ἐπιδημίαν τὴν τοῦ Κυρίου τὴν ἐν σαρκὶ προαγγέλλει, ἐγγίζουσαν ἤδη, καὶ οὐ μακρὰν ἀφ᾽ ἑστηκυῖαν. Καὶ τοῦτό σοι πιστὸν ἐκ τῆς Ἡσαίου προφητείας γενέσθω· Πνεῦμα γὰρ Κυρίου ἐπ' ἐμὲ, οὐ ἔρεκεν ἔχρισέ με· εὐαγγελίσασθαι πτωχοῖς ἀπέσταλκέ με, λάσασθαι τοὺς συντετριμμένους τὴν καρδίαν, κηρύξαι ἀλχημάλτοις ἀφ᾽ ἑσιν, καὶ τρωλοῖς ἀνάβλεψιν. Ἐπειδὴ γὰρ ἰατρὸς ἀπεστέλλετο τῶν συντετριμμένων τὴν καρδίαν, Ἐγγὺς, φησὶ, Κύριός ἐστιν· ὑμῖν λέγω τοῖς ταπεινοῖς καὶ συντρίψασιν ἑαυτῶν τὸ φρόνημα (28), εὐθυμοποιῶν ὑμᾶς καὶ εἰς μακροθυμίαν ἐνάγων τῇ χαρᾷ τῶν προσδοκωμένων. Συντριμμὸς δὲ καρδίας ἐστὶν ὁ ἀφανισμὸς τῶν ἀνθρωπίνων λογισμῶν. Ὁ καταρροήσας τῶν τῆδε, καὶ ἀποδεδώκως ἑαυτὸν τῷ λόγῳ τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐμπαρέχων ἑαυτοῦ τὸ ἡγεμονικὸν τοῖς ὑπὲρ ἀνθρώπων καὶ θειοτέροις νοήμασιν, οὗτος ἂν εἴη ὁ συντετριμμένην ἔχων τὴν καρδίαν, καὶ ποιήσας αὐτὴν θυσίαν οὐκ ἐξουδενωμένην ὑπὸ τοῦ Κυρίου. Καρδίαν γὰρ (29) συντετριμμένην καὶ τεταπεινωμένην ὁ Θεὸς οὐκ ἐξουδενώσει. Ἐγγὺς οὖν Κύριος τοῖς συντετριμμένοις τὴν καρδίαν, καὶ τοὺς ταπεινοὺς τῷ πνεύματι σώσει. Ὁ μὴδὲν ἔχων ἔπαρμα, μὴδὲ φρονῶν ἐπὶ τινὶ τῶν ἀνθρωπίνων, οὗτος καὶ συντετριμμένος ἐστὶ τῇ καρδίᾳ, καὶ ταπεινὸς τῷ πνεύματι. Ἔστι μὲν ταπεινὸς καὶ ὁ κατὰ τὴν ἁμαρτίαν πορευόμενος, διότι ταπεινωτικὴ μάλιστα πάντων ἡ ἁμαρτία. Καθὼ καὶ τὴν ἐφθαρμένην καὶ ἀπολέσασαν τὴν τῆς παρθενίας ἀγιασμὸν λέγομεν ταπεινοῦσθαι. Ὡς ὁ Ἀμὼν, φησίν, ἔπαυστὰς τῇ Θάμαρ, Ἐταπεινωσεν αὐτήν. Ὅσοι οὖν τὸ ἀνάστημα καὶ τὸ διάρμα τῆς ψυχῆς ἀπολωλέκασιν (30), ὑπὸ τῆς ἁμαρτίας καταβληθέντες εἰς γῆν, καὶ οἰοεὶ ἰδαφισθέντες, ὁμοίως

Mox Reg. secundus συγκύπτουσι δέ, Aliquanto post ex mss. τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου. Editi cum Reg. sexto τοῦ ἁγίου Πνεύματος.

τῷ ὄρει συμπορευόμενοι συγχύπτουσι, μὴ δυνάμενοι ἀνορθωθῆναι εἰς τὸ παντέλως, οὗτοι τεταπεινῶνται μὲν, οὐ μὴν τῷ πνεύματι· οὐ γὰρ ἔπαινετὴ αὐτῶν ἡ ταπεινωσις. Ὅσοι δὲ ἔχοντες τὴν τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου χάριν, ἐκόντες ἑαυτοὺς ὑποταπεινοῦσι τοῖς ὑποδεεστέροις, κατὰ τὸν Ἀπόστολον λέγοντες ἑαυτοὺς εἶναι δούλους τινῶν ἐν Χριστῷ (31), καὶ Πάντων περίφημα ἔως ἄρτι· καὶ πάλιν· Ὡς περικαθάρματα τοῦ κόσμου ἐγενήθημεν· οἱ πνευματικῶς τῇ ταπεινώσει κεχρημένοι, πάντων ἑαυτοὺς ποιοῦντες ἑσχατούς, ἵνα πάντων πρῶτοι γένωνται ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν. Τούτους καὶ μακαρίζει ὁ Κύριος λέγων· Μακάριοι οἱ πτωχοὶ τῷ πνεύματι. Πολλοὶ αἱ θλίψεις τῶν δικαίων, καὶ ἐκ πασῶν αὐτῶν ῥύσεται αὐτοὺς ὁ Κύριος. Ἐν καρτερίᾳ, φησὶ, θλιβόμενοι, ἀλλ' οὐ στενοχωρούμενοι. Διὰ τοῦτο φησι καὶ ὁ Κύριος τοῖς αὐτοῦ μαθηταῖς· Ἐν τῷ κόσμῳ θλίψιν ἔχετε· ἀλλὰ θαρσεῖτε, ἐγὼ νενίκηκα τὸν κόσμον. Ὅστε ἐὰν ἴδῃς ποτὲ ἐν νόσοις, ἐν (32) πηρώσει σώματος, ἐν ἀποβολῇ τῶν οἰκτιῶν, ἐν πληγαῖς, ἐν ἀτιμίας, ἐν πάσῃ ἐνδείᾳ καὶ ὑστερήσει τῶν ἀναγκαίων τοῦ δικαιού ἐπάρχοντας, μνήσθητι, ὅτι Πολλοὶ αἱ θλίψεις τῶν δικαίων, καὶ ἐκ πασῶν (33) αὐτῶν ῥύσεται αὐτοὺς ὁ Κύριος. Ὁ δὲ λέγων μὴ πρέπει τῷ δικαίῳ τὴν θλίψιν, οὐδὲν ἕτερον λέγει ἢ μὴ ἀρμόζειν τῷ ἄθλητῇ τὸν ἀνταγωνιστὴν. Μὴ ἀγωνιζόμενος δὲ ὁ ἄθλητὴς τίνας ἔξει τῶν στεφάνων τὰς ὑποθέσεις; Ἦδη δὲ τέταρτον λέγεται ἐν τῷ ψαλμῷ τοῦτω, τίνα τρόπον ἀπὸ θλίψεως ῥύεται ὁ Κύριος, οὗς ἐὰν θέλῃ ῥύσασθαι. Πρῶτον μὲν γάρ·

A humilant, subjiciuntque inferioribus : quippe qui juxta Apostolum dicant esse se quorumvis qui in Christo sunt, servos⁹⁰, et *Omnium rejectamentum ad hunc usque diem*⁹¹; et iterum : *Tanquam purgamenta mundi facti sumus*⁹². Qui secundum spiritum humilitate utuntur, sese omnium faciunt postremos, ut primi in regno caelorum fiant⁹³. Hos praedicat quoque beatus Dominus, dicens : *Beati pauperes spiritu*⁹⁴. (Vers. 20.) *Multae tribulationes justorum, et ex omnibus his liberavit eos Dominus. In omnibus, inquit, 156 tribulationem patimur, sed non angustiamur*⁹⁵. Propterea etiam Dominus ait discipulis suis : *In mundo pressuram habetis; sed confidite, ego vici mundum*⁹⁶. Quare si quando videris justos in morbis, in corporis detractionibus, in propinquorum amissione, in plagis, in ignominiiis, in omni inopia ac rerum necessariarum egestate detineri, memor fueris quod *Multae sunt tribulationes justorum, et quod ex omnibus his liberabit eos Dominus*. Qui autem dicit justo non convenire tribulationem, nihil aliud dicit nisi athletae non congruere adversarium. Sed athletae non decertanti quae erunt occasiones coronarum? Jam vero quater in hoc psalmo dicitur, qua ratione eos quos Dominus liberare vult, a tribulatione liberet. Primum enim (Vers. 5) : *Exquisivi Dominum, et exaudivit me, et ex omnibus tribulationibus meis eripuit me*; secundo (Vers. 7) : *Hic pauper clamavit, et Dominus exaudivit eum, et ex omnibus tribulationibus ejus salvavit eum*; tertio (Vers. 18) : *Clamaverunt justi, et Dominus exaudivit eos, et ex omnibus tribulationibus eorum liberavit eos*. Postremo (Vers. 20) : *Multae tribulationes justorum, et de omnibus his liberavit eos Dominus*.

C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
Q
R
S
T
U
V
W
X
Y
Z
Α
Β
Γ
Δ
Ε
Ζ
Η
Θ
Ι
Κ
Λ
Μ
Ν
Ξ
Ο
Π
Ρ
Σ
Τ
Υ
Φ
Χ
Ψ
Ω
Α
Β
Γ
Δ
Ε
Ζ
Η
Θ
Ι
Κ
Λ
Μ
Ν
Ξ
Ο
Π
Ρ
Σ
Τ
Υ
Φ
Χ
Ψ
Ω

13. Φυλάσσει Κύριος πάντα τὰ ὀστέα αὐτῶν· ἐν ἐξ αὐτῶν οὐ συντριβήσεται. Πότερον δεῖ ἐπὶ τῆς λέξεως μέναι, καὶ ἀρκεσθῆναι τῇ κατὰ τὸ πρόχειρον προσπιπτούσῃ ταῖς ἀκοαῖς ἡμῶν ἐννοίᾳ, ὅτι τὰ ὀστέα ταῦτα, τὰ τῆς σαρκὸς ὑποστηρίγματα, οὐ συντριβήσεται τῶν δικαίων διὰ τὴν παρά τοῦ Κυρίου δεδομένην αὐτοῖς φυλακὴν; Καὶ πότερον ζῶντος μόνον καὶ ἐν τῷ βίῳ τυγχάνοντος ἀσυντριπτα τοῦ δικαίου φυλαχθήσεται (34) τὰ ὀστέα; ἢ καὶ ἀπολυθέντος τοῦ δεσμοῦ τοῦ σωματικοῦ, μηδὲν αἵτιον ἐπισυμβῆσεσθαι συντριβῆς τῷ δικαίῳ; Καὶ μὴν πολλὰ μεμαθήκαμεν ἐπὶ τῆς πείρας ὀστέα δικαίων συντετριμμένα, τῶν ἐν τοῖς ὑπὲρ τῆς εἰς Χριστὸν μαρτυρίας παραδόντων ἑαυτοὺς παντοίοις εἰδεσι παθημάτων. Ἦδη γάρ τινων (35) καὶ σκέλη κατέαξαν οἱ διώκοντες, καὶ χεῖ-

13. Vers. 21. *Custodit Dominus omnia ossa eorum. unum ex his non conteretur*. Num in littera haerere oportet, et ea notione quae statim auditui nostro illabitur, contentum esse, quod videlicet isthaec justorum ossa, carnis fulcra, non conterentur ob datam sibi a Domino custodiam? Et utrum justo ossa, quando vivet solum et in vita diversabitur, custodientur a fractura omni illaesa? an justo etiam corporis vinculo exsoluto, nulla fracturae causa futura sit? Atqui experientia didicimus multa ossa justorum, qui sese quibusvis suppliciorum generibus pro dato de Christo testimonio tradidere, contrita atque comminuta fuisse. Jam enim et quorundam crura confregerunt persecutores, atque manus ac capita clavis saepe transfixerunt. Et ta-

⁹⁰ II Cor. iv, 5. ⁹¹ I Cor. iv, 13. ⁹² ibid. ⁹³ Matth. xx, 16. ⁹⁴ Matth. v, 3. ⁹⁵ II Cor. iv, 8 ⁹⁶ Joan. xvi, 33.

(31) Facit more suo Combesius, ut aliquid ad arbitrium suum velit. Ubi igitur legimus et in editis et in mss. omnibus, τινῶν ἐν Χριστῷ, vult legi oportere τῶν ἐν Χριστῷ. Vulgatam lectionem retinendam esse duximus.

(32) Editi νόσοις ἢ ἐν. Deest ἢ in septem mss.

(33) Regii tertius et quartus δικαίων, ἀλλ' ἐκ πα-

σῶν. Nec ita multo post Colb. primus et μὴ ἀρμόζειν. R. g. tertius et μὴ μὴ ἀρμόζειν. Alii ὡς. cuius editis ἢ μὴ ἀρμ.

(34) Colb. primus φυλαχθήσονται.

(35) Ita mss. octo. Editi τινων αὐτῶν. Mox editi Καίτοιγε. Deest γὰρ in nostris mss.

men quis contradicens affirmavit eos qui martyrio consummati sunt, non omnium esse justissimos? Sed fortassis, quemadmodum homo dicitur, hoc est, anima et mens humana, ita et ipsius membra eodem nomine ac corporis partes vocantur. Nam sæpe interioris hominis membra Scriptura nominat; ut cum dicit: *Sapientis oculi in capite ejus*⁷⁷; hoc est, occulta et recondita sapientis pars, provida est et circumspecta. Et rursus tum carnis oculos similiter dicit, non solum in ea quam attulimus sententia, sed etiam ubi ait, præceptum Domini lucidum esse, et illuminans oculos⁷⁸. Quid vero oportet dicere de hoc: *Qui habet aures audiendi, audiat*⁷⁹? Compertum est enim et perspicuum, aliquibus inesse aures meliores præstantioresque, quæ Dei possint verba audire. Ad eos autem qui non habent illas aures, quid dicit? *Surdi, audite, et cæci, suspicite*⁸⁰. **157** Item: *Os meum aperui, et attraxi spiritum*⁸¹. Et, *dentes peccatorum contrivisti*⁸². Nam hæc omnia de iis dicta sunt facultatibus, quæ spiritali alimoniam ac doctrinam spiritali inserviunt. Tale est et illud: *Ventrem meum doleo*⁸³; et, *Pes justi non impinget*⁸⁴. Omnia enim talia de interiori homine relata sunt. Jam vero juxta eandem rationem fuerint etiam quædam hominis interni ossa, quibus colligatio harmoniaque facultatum animæ continetur. Et quemadmodum ossa firmitate propria communiunt carni teneritudinem: sic et in Ecclesia sunt quidam, qui ob constantiam suam debilibus imbecillitates ferre possunt. Et ut inter se connectuntur ossa, cum per nervos et colligationes per artuum commissuras inter se adherescunt: ita quoque fuerit charitatis et pacis vinculum, concretionem quandam et conjunctionem spiritualium ossium in Dei Ecclesia efficiens. De ejusmodi ossibus, ab harmonia solutis, et velut luxatis, dicit Propheta: *Dissipata sunt ossa nostra secus infernum*⁸⁵. Atque si unquam hæc ossa conturbatio conquassatioque apprehenderit, orans ait: *Sana me, Domine, quoniam conturbata sunt ossa mea*⁸⁶. Ubi vero harmoniam propriam servaverint, a Domino custodita, ne unum quidem ex his conteretur, sed digna sunt, quæ Deo gloriam referant. *Omnia enim, inquit, ossa mea dicent: Domine, Domine, quis similis tibi*⁸⁷? Vidisti rationalium ossium naturam? Fortassis autem Ecclesia possit dicere il-

ρας και κεφαλὰς διέπειραν τοῖς ἤλοις πολλάκις. Καί-
τοι τίς ἀντερεῖ μὴ οὐχὶ πάντων εἶναι δικαιοτάτους
τοὺς ἐν τῷ μαρτυρίῳ τετελειωμένους; Ἄλλὰ μήποτε,
ὡσπερ ἄνθρωπος λέγεται, τουτέστιν, ἡ ψυχὴ (36), καὶ
ὁ νοῦς ὁ ἀνθρώπινος· οὕτω καὶ τὰ μέλη (37) αὐτοῦ
ὁμωνύμως ὀνομάζεται πρὸς τὰ τῆς σαρκὸς· ὡς πολ-
λάκις ὀνομάζει ἡ Γραφή τοῦ κρυπτοῦ ἀνθρώπου, ἐν
τῷ λέγειν· *Τοῦ σοφοῦ οἱ ὀφθαλμοὶ ἐν κεφαλῇ* (38)
αὐτοῦ· τουτέστι προορατικὸν ἔστι καὶ περισκεμμέ-
νον τὸ κρυπτόν τοῦ σοφοῦ. Καὶ πάλιν ὀφθαλμοὺς
ὁμοίως λέγει τοὺς τε τῆς ψυχῆς καὶ τῆς σαρκὸς, οὐ
μόνον ἐν ἡ παρεθέμεθα λέξει, ἀλλ' ἐν τῷ φάσκω
τὴν ἐντολὴν Κυρίου τηλαυγῆ εἶναι καὶ φωτίζουσιν
ὀφθαλμοὺς. Τί δὲ δεῖ λέγειν περὶ τοῦ, *Ὁ ἔχω ὄρα
ἀκούειν, ἀκουέτω*; Ἄηλον γάρ, ὅτι κέκτηνται τινες
ὄρα κρείττονα δυνάμενα ἀκούειν λόγων Θεοῦ. Πρὸς
δὲ τοὺς μὴ ἔχοντας ἐκεῖνα τὰ ὄρα εἰ φησιν; *Οἱ κω-
φοὶ, ἀκούσατε, καὶ οἱ τυφλοὶ, ἀναβλέψατε*· καὶ,
Τὸ στόμα μου ἤνοιξα, καὶ ἐλλκυσσά πνεῦμα· καὶ,
Ὅδοντας ἀμαρτωλῶν συνέτριψας. Ταῦτα γὰρ πάντα
εἰρηται πρὸς τὰς ὑπουργούσας δυνάμεις ἐπὶ τὴν νοη-
τὴν τροφήν καὶ τὸν νοητὸν λόγον. Τοιοῦτον δὲ καὶ τὸ,
Τὴν κοιλίαν μου ἀλγῶ· καὶ τὸ, *Ὁ ποὺς τοῦ δι-
καίου οὐ μὴ προσκόψῃ*. Πάντα γὰρ ἐπὶ τοῦ ἔσω
ἀνθρώπου κατελεχται τὰ τοιαῦτα. Κατὰ δὲ τὸν αὐ-
τὸν λόγον καὶ ὅσα ἂν τοῦ ἐν τῷ κρυπτῷ, ἐν οἷς
ὁ σύνδεσμος καὶ ἡ ἄρμονία τῶν ψυχικῶν ἔστι (39) δυ-
νάμεων συγκροτουμένη. Καὶ ὡσπερ τὰ ὅσα τῆ οἰκίᾳ
εὐτονία τῶν σαρκῶν περιστέλλει τὴν ἀκαλόγητα,
οὕτω καὶ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ εἰσὶ τινες, οἱ διὰ τὴν οἰκίαν
C στερρότητα τὰ ὑστερήματα δύνανται τῶν ἀσθενούν-
των βαστάζειν. Καὶ ὡσπερ τὰ ὅσα συνάπτεται ἀλ-
λήλοις κατὰ τὰς διαθρώσεις νευροὶ καὶ συνδέσμοι
ἐπιπεφυκοσίν, οὕτως ἂν εἴη καὶ ὁ τῆς ἀγάπης καὶ τῆς
εἰρήνης σύνδεσμος, συμφυλαίν τινὰ καὶ ἔνωσιν τῶν πνευ-
ματικῶν ὀστέων ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ κατεργαζό-
μενος. Περὶ τούτων τῶν ὀστέων τῶν λυομένων ἀπὸ τῆς
ἄρμονίας, καὶ οἶονεῖ ἐξάρθρωσιν γινομένων, φησὶν ὁ Προ-
φήτης· *Δισκορπίσθησαν* (40) *τὰ ὀστᾶ ἡμῶν παρὰ
τὸν ἄδην*. Καὶ ἐάν ποτε γε ταραχὴ αὐτὰ καὶ κρ-
δαςμὸς καταλάβῃ, εὐχόμενος λέγει· *Ἰασαί με, Κύ-
ριε, ὅτι ἐταράχθη τὰ ὀστᾶ μου*. Ὅταν δὲ σώζῃ τὴν
οἰκίαν ἄρμονίαν, φυλαττόμενα ὑπὸ τοῦ Κυρίου, οὐδὲ
ἐν αὐτῶν συντριβήσεται, ἀλλ' ἀξιά ἐστι δόξαν ἀνα-
φέρειν τῷ Θεῷ. *Πάντα γάρ, φησὶ, τὰ ὀστᾶ μου
D ἐρουσι· Κύριε, Κύριε, τίς (41) ὁμοίός σοι*; Εἶδες

⁷⁷ Eccle. II, 14. ⁷⁸ Psal. XVIII, 9. ⁷⁹ Luc. VIII, 8. ⁸⁰ Isa. XLII, 18. ⁸¹ Psal. CXXIII, 131. ⁸² Psal. III, 8. ⁸³ Jerem. IV, 19. ⁸⁴ Prov. III, 23. ⁸⁵ Psal. CXL, 7. ⁸⁶ Psal. VI, 3. ⁸⁷ Psal. XXXIV, 18.

(36) Sic mss. septem. Editio Paris. ὡσπερ ὁ ἄνθρωπος λέγεται ἡ ψυχὴ, etc.

(37) Satis verisimile videri potest μέρη pro μέλη legendum esse. Aptè enim dicimus, *Partes animi præcipuæ*: non aptè, nec de more, *Membra animi præcipua*. Conjecturam adjuvat, quod Cornarius ita legisse putandus sit, cum verterit: *Partes ipsius [animæ]*. Cum tamen hic agatur de nomine improprio et *equivoco*, dubium non habemus, quin μέλη hoc loco legi oporteat. Accedit quod μέλη in mss. perinde atque in editis reperitur.

(38) Editi et Reg. quartus ἐν τῇ κεφαλῇ. At mss. quinque et editio Romana ἐν κεφαλῇ. Mox editi λέγει ὁμοίως τοὺς τε τῆς σαρκὸς καὶ ψυ-

χῆς. At mss. septem ita, ut edendum curavimus.

(39) Deest ἐστὶ in nullis mss. Mox editi εἰχία δυνάμει. At mss. septem οἰκίᾳ εὐτονία. Reg. tertius τῇ ἰδίᾳ εὐτονία. Nec ita multo post idem Reg. tertius cum editione Basil. δύνανται τῶν δυνάτων.

(40) Ita mss. sex. Editi et Colb. quintus et LXX *δισκορπίσθη*. Statim mss. quinque ποτὲ γε. Deest γε in editis.

(41) Editi et Colbertini tertius et quintus cum Colb. Κύριε, Κύριε, τίς. Vox Κύριε semel legitur in LXX, et in aliis mss. Nec dissentit Vulgata, *Domine, quis similis tibi?*

λογικῶν ὄστων φυσιν; Τάχα δ' ἂν τοῦτο ἡ Ἐκκλησία λέγοι, τὸ, Πάντα τὰ ὄστᾶ μου ἐροῦσι, κατὰ τὸ τῆς ἀναστάσεως μυστήριον. Τάδε γάρ, φησὶ, λέγει Κύριος τοῖς ὀστέοις τούτοις· Ἴδού ἐγὼ φέρω εἰς ὑμᾶς (42) πνεῦμα ζωῆς, καὶ δώσω ἐφ' ὑμᾶς ρεῖρα, καὶ ἀνάξω ἐφ' ὑμᾶς σάρκα (43), καὶ ζήσεσθε, καὶ γνώσεσθε, ὅτι ἐγὼ εἰμι Κύριος. Ταῦτα οὖν τὰ ὄστᾶ, ἀπολαβόντα τὴν ζωὴν, εὐχαριστοῦντα τῷ ἀναστήσαντι, ἐροῦσι· Κύριε, Κύριε, τίς ὁμοῖός

14. Ἀκριβῶς πρόκειται τὸ, Θάνατος ἀμαρτωλῶν πονηρὸς· διότι ἐστὶ τις ἐπὶ τῶν δικαίων θάνατος οὐ πονηρὸς τὴν φύσιν, ἀλλ' ἀγαθός. Οἱ γὰρ συναποθανόντες τῷ Χριστῷ ἐν ἀγαθῷ θανάτῳ γεγόνασι· καὶ οἱ ἀποθανόντες τῇ ἀμαρτίᾳ τὸν ἀγαθὸν καὶ σωτήριον ἀποτεθνήκασι θάνατον. Ὁ μέντοι τῶν ἀμαρτωλῶν πονηρὸς. Διαδέχεται γὰρ αὐτοὺς ἡ (45) κλάσις, ὡς καὶ τὸν πλούσιον τὸν ἐνδευμένον πορφύραν καὶ βύσσον, καὶ εὐφραϊνόμενον καθ' ἡμέραν λαμπρῶς. Καὶ οἱ μισοῦντες τὸν δίκαιον πλημμελήσουσιν. Οἱ καὶ διὰ τὸ ἐν πλημμελείαις ζῆν μισοῦσι τὸν δίκαιον· ὡς ὑπὸ τῆς ἐν τῷ κανόνι εὐθύτητος, τῷ τρόπῳ τοῦ δικαίου, οὕτως αὐτοὶ τῇ παραθέσει τοῦ βελτίονος ἐλεγχόμενοι. Καὶ διότι ἐν ἀμαρτίαις ζῶσι, μισητικῶς διάγουσι πρὸς τὸν δίκαιον φόβῳ τῶν ἐλέγχων· καὶ διότι μισοῦσι, πάλιν ἀμαρτίαις ἑαυτοὺς περιβάλλουσι. Πολλὰ γὰρ αἱ προφάσεις δι' ἃς ἂν μισηθεῖ ὁ δίκαιος· ἢ τε παρβρῆσια ἢ ἐν τοῖς (46) ἐλέγχοις. Μισοῦσι γὰρ ἐν πύλαις ἐλέγχοντα, καὶ λόγον ὄσιον βδελύσσονται. Καὶ ἡ φιλοπρωτία δὲ καὶ ἡ φιλαρχία πολλοὺς ἐκίνησεν εἰς τὸ μισεῖν τοὺς κρείττους· ἔσθ' ὅτε δὲ καὶ ἀγνοία τοῦ περὶ τοῦ δικαίου λόγου, καὶ τοῦ, τίς ὁ δίκαιος (47). Θάνατος ἀμαρτωλῶν πονηρὸς. Ἡ καὶ τὴν ζωὴν ἅπασαν θάνατον ὀνομάζει· διότι τὴν σάρκα ταύτην θάνατον προσηγόρευσεν ὁ Ἀπόστολος, εἰπὼν· Τίς με ρύσεται ἐκ τοῦ σώματος τοῦ θανάτου τούτου; Οἱ δὲ κακῶς χειρημένοι τῷ σώματι τούτῳ, καὶ πάσης ἀμαρτίας αὐτὸ ὑπερσίαν ποιούμενοι, πονηρὸν ἑαυτοῖς τὸν θάνατον κατασκευάζουσι. Λυτρώσεται Κύριος ψυχὰς δούλων αὐτοῦ, καὶ οὐ μὴ πλημμελήσουσι πάντες οἱ ἐλπίζοντες ἐπ' αὐτῷ (48). Ἐπειδὴ κατείχοντο ὑπὸ τὴν αἰχμαλωσίαν τοῦ ἐχθροῦ οἱ κτισθέντες (49) ἐπὶ τῷ δουλεύειν τῷ Κυρίῳ, τούτων τὰς ψυχὰς λυτρώσεται τῷ τιμῷ αὐτοῦ αἵματι. Διὸ οὐδεὶς ἐν πλημμελείαις ἐξετασθήσεται τῶν ἐλπίζόντων ἐπ' αὐτόν.

* Ezech. xxviii, 5, 6. ¹⁰ Luc. xvi, 19 ¹¹ Isa. xxix, 21. ¹² Isa. v, 24. ¹³ Rom. vii, 24.

(42) Ita sex mss. At editi cum LXX φέρω ἐφ' ὑμᾶς. D

(43) Sic mss. novem et editio Basil. At editio Paris. uberioris σαρκας, καὶ ἐκτενώ ἐφ' ὑμᾶς δέρμα, καὶ δώσω πνεῦμά μου εἰς ὑμᾶς: sed illa, καὶ ἐκτενώ, etc., perperam ab otiosis ex vulgato Scripturæ textu addita esse arbitramur.

(44) Hic rursus editi et Colb. tertius cum Coisl. Κύριε, Κύριε. Rursus quoque in aliis quatuor mss. vox Κύριε semel ponitur. Ibidem editio Paris. ὁμοῖός σοι. Θάνατος ἀμαρτωλῶν πονηρὸς. Ἀκριβῶς, etc. Sed septem mss. et editio Basil. ita, ut in contextu Colb. tertius ἀληθῶς πρόκειται.

(45) Hic quatuor mss. Deest articulus in editis. Mox editio Paris. πλημμελήσουσι. Καί. At quinque mss. ita, uti edidimus.

(46) Ita mss. quinque. Editi παρβρῆσια ἐν τοῖς. Scripser, quisquis fuit, cum verbis illis usus est. Μισοῦσι γὰρ ἐν π. ἐλ. respexisse videtur ad Isa. xix, 21.

PATROL. GR. XXIX.

lud, Omnia ossa mea dicent, secundum resurrectionis mysterium. Hæc enim, inquit, dicit Dominus omnibus his⁹. Ecce ego sero in vos spiritum vitæ, et dubo super vos nervos, et reducam super vos carnes, et vivetis, et cognoscetis quod ego sum Dominus. Hæc itaque ossa, resumpta vita, resurrectionis eorum auctori gratias persolventia, dicent: Domine, Domine, quis similia tibi?

14. Accurate adjectum est: VERS. 22. Mors peccatorum mala. Nam est quædam mors justorum, natura non mala, sed bona. Qui enim Christo commoriuntur, in bona morte versantur; et qui mortui sunt peccato, bona ac salutari morte mortui sunt.

B At vero peccatorum mors mala est. Excipit enim illos supplicium, juxta atque divitem purpura et bysso indutum, et singulis diebus splentide epulante¹⁰. Et qui oderunt justum delinquent. Qui quod in delictis vivunt, odio habent justum: quippe moribus justis tanquam regulæ rectitudine isti ita redarguuntur, melioris scilicet comparatione. Et quoniam in peccatis vivunt, odio prosequuntur justum, propter objurgationum timorem: et quia oderunt, iterum sese peccatis involvunt. Multæ enim sunt causæ, ob quas justus odio habeatur; nimirum illa redarguendi libertas. Odio enim habent redarguentem in portis¹¹, et sermonem sanctum abominantur¹². Ambitio item prioris loci, principatusque cupiditas, multorum

C 158 odia in præstantiores concitarunt; nonnunquam etiam ignorantia famæ justis, et quis sit justus. Mors peccatorum mala. Aut etiam vitam omnem, mortem appellat, quod carnem hanc Apostolus mortem vocavit, dicens¹³: Quis me liberabit de corpore mortis hujus? Qui autem hoc corpore male utuntur, efficiuntque ut peccato omni inserviat, malam sibi mortem præparant. VERS. 23. Redimet Dominus animas servorum suorum, et non delinquent omnes qui sperant in eo. Quandoquidem ii qui ideo creati erant ut Domino servirent, sub inimici servitute detinebantur, illorum animas pretioso suo sanguine redimet. Quapropter nullus eorum qui in ipsum sperant, in delictis versabitur.

(47) Inter causas, ob quas justus odio haberi solet, recensetur ἀγνοία τοῦ περὶ τοῦ δικαίου λόγου καὶ τοῦ, τίς ὁ δίκαιος, illa ignorantio quæ sit justitiæ ratio et quis justus. MARAN.

(48) Sic septem mss. At editi cum uno aut altero ms. ἐπ' αὐτόν.

(49) Utraque editio et Basil. et Paris. conjunctim οκτισθέντες. Unde interpretes, Misericordiam consecuti. At Catena Corderiana et nostri novem mss. separatim οκτισθέντες, Qui creati erant. Quæ scriptura quin vera et genuina sit, nemo dubitabit, qui hunc locum paulo attentius consideraverit. Non codices octo ἐν πλημμελείαις. Editi ἐν πλημμελείαις. Statim editi et nonnulli mss. ἐπ' αὐτόν. Αὐτῷ ἢ ὄξᾳ καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Ἀμήν. Sed illa, αὐτῷ ἢ ὄξᾳ, etc., in aliis octo in s. non leguntur. Nec dubito quin melius absint, ut inepta illa repetitio, αὐτῷ αὐτῷ, vitetur.

IN PSALMUM XLIV.

In finem, pro iis qui immutabuntur, filiis Core ad intellectum, canticum pro dilecto.

1. Videtur et hic psalmus ad perficiendam naturam humanam idoneus esse, atque iis qui secundum virtutem vivere staverunt, ad propositum finem consequendum utilis. Nam proficientibus opus est doctrina ad perfectionem, quam hic psalmus exhibet, comparandam. Ejus autem inscriptio hæc est: *In finem pro iis qui immutabuntur.* Tecte autem dixit, *pro hominibus.* Nos enim, maxime omnium rationalium, varietatibus ac mutationibus diebus singulis ac fere horis subjicimur. Neque enim corpore neque mente iidem nos sumus. Sed corpus quidem nostrum semper fluxum ac dissipationi obnoxium in motu ac mutatione versatur, aut ex parvo majus factum, aut ex perfecto ad minorem molem contractum. Non enim puer qui jam scholam petit, et ad artes ac disciplinas percipiendas idoneus invenitur, idem est ac ille qui nuper natus est infans. Alius autem rursus ab illo est sine dubio ephebus, qui jam juveniles exercitationes experiri potest. Atque ab ephebo alius est vir, et firmitate et magnitudine corporis, et rationis perfectione. Cum autem ad vigorem pervenerit, atque ætatis stabilitatem fuerit consecutus, iterum paulatim minui incipit, diffuente æniam corporis ipsius vigore, atque corporeis viribus decrescentibus; donec præ senectute incurvatus, ultimam virium detractionem perpetiatur. Nos ergo sumus qui mutamur; ac nos homines per hanc vocem hic psalmus sapienter significavit. Non enim mutationem admittunt angeli. Nullus enim inter illos puer est, nullus adolescens, senex nullus: sed in quo statu ab initio creati sunt, in eo permanent; cum eorum substantia simplex et immutabilis conservetur. Nos autem mutamur, secundum corpus quidem, uti ostensum est; secundum animam vero et interiorem hominem, **159** sententias una cum accidentibus rebus semper commutamus. Alii namque sumus dum lætamur, omniaque in vita nobis feliciter succedunt: alii vero calamitosis temporibus, cum in aliquas res adversas inciderimus. Immutamur et in ira, ferino quodam statu assumpto. Immutamur et in concupiscentiis, brutis similes effecti, per vitæ libidinem. Equi in feminas furentes facti sunt ii, qui amore uxorum proximi insaniant ¹⁴. Et dolosus quidem vulpi comparatur, uti Herodes ¹⁵: impudens vero canis vocatur, ut Nabal Carmelitis ¹⁶. Vides varietatem ac immutationis nostræ diversitatem? Admirare igitur eum qui commode convenienterque hanc nobis appellationem aptavit.

ἡμῶν; Θαύμασον οὖν τὸν προσφόρως τὴν προσηγορίαν ταύτην ἡμῖν ἐφαρμόσαντα.

¹⁴ Jer. v, 8. ¹⁵ Luc. xiii, 32. ¹⁶ I Reg. xxv, 3, seq. LXX.

(50) Reg. quartus et Colb. sextus πρὸς τὸ μείζον. Ibidem Reg. tertius αὐξάνομενον. Statim quinque

A

EIS TON MAΨΑΛΜON.

Eis τὸ τέλος, ὑπὲρ τῶν ἀλλοιωθησομένων, τοῖς υἱοῖς Κορὲ εἰς σύνεσιν, ᾠδὴ ὑπὲρ τοῦ ἀγαπητοῦ.

1. Φαίνεται μὲν καὶ οὗτος ὁ ψαλμὸς τελειωτικὸς τῶν ὧν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, καὶ εἰς τὸ προκείμενον τέλος τοῖς κατ' ἀρετὴν βιοῦν προηρημένοις τὴν ὠφέλειαν παρεχόμενος. Τοῖς γὰρ προκόπτουσι χρεῖα τῆς εἰς τὸ τελειωθῆναι διδασκαλίας, ἣν ὁ ψαλμὸς οὗτος παρέχεται, ἐπιγραφὴν ἔχων, *Eis τὸ τέλος ὑπὲρ τῶν ἀλλοιωθησομένων.* Κεκρυμμένως δὲ εἶπεν, *ὑπὲρ τῶν ἀνθρώπων.* Ἡμεῖς γὰρ ἔσμεν οἱ μάλιστα πάντων τῶν λογικῶν ἀλλοιώσεσιν τε καὶ τροπαῖς ταῖς ἐφ' ἑκάστης ἡμέρας καὶ ὥρας σχεδὸν ὑποκείμενοι. Οὐτε γὰρ σώματι οὔτε γνώμῃ οἱ αὐτοὶ ἔσμεν ἐαυτοῖς, ἀλλὰ τὸ μὲν σῶμα ἡμῶν, αἰετὸν καὶ σκεδανόμενον, ἐν κινήσει ἐστὶ καὶ μεταβολῇ, ἢ ἀπὸ μικροῦ εἰς τὸ μείζον (50) αὐξάνομενον, ἢ ἀπὸ τοῦ τελείου πρὸς τὸ ἔλαττον συστελλόμενον. Οὐ γὰρ ὁ αὐτὸς ἐστὶ τῷ ἀρτιγενεῖ παιδίῳ ὁ εἰς διδασκαλεῖον φοιτῶν ἡδὴ παῖς, καὶ πρὸς τὰς τῶν τεχνῶν καὶ μαθημάτων ἀναλήψεις ἐπιτηδείως ἔχων· ἕτερος δὲ πάλιν παρὰ τοῦτον ὁμολογούμενος ἐστὶν ὁ ἐφηβος, ἡδὴ τῶν νεανικῶν ἀπεισθαί δυνάμενος. Καὶ παρὰ τὸν ἐφηβὸν ὁ ἀνὴρ ἄλλος τις ἐστὶ καὶ στερεώτερος καὶ μεγέθει σώματος, καὶ τῇ τοῦ λόγου συμπληρώσει. Εἰς ἀκμὴν δὲ ἔλθων, καὶ τὸ στάσιμον τῆς ἡλικίας ἀπολαθῶν, πάλιν ἀρχεται κατὰ μικρὸν ὑφαίρειν πρὸς τὸ ἔλαττον, ὑποβρέουσης αὐτῷ λελθῶτως τῆς τοῦ σώματος ἕξεως, καὶ τῶν σωματικῶν τόνων ἐλαττουμένων, ἕως ἂν, ὑπὸ γήρωος κατακαμφθεὶς, τὴν εἰς ἔσχατον δυνάμει ὑφαίρειν ὑπομείνῃ. Ἡμεῖς τοίνυν ἔσμεν οἱ ἀλλοιούμενοι, καὶ σοφῶς ἡμᾶς τοὺς ἀνθρώπους διὰ τῆς φωνῆς ταύτης ὁ ψαλμὸς παρηγορεῖ. Οὐ γὰρ ἄγγελοι ἐπιδέχονται τὴν ἀλλοίωσιν. Οὐδεὶς γὰρ παρ' ἐκείνοις παῖς, οὐδὲ νεανίσκος, οὐδὲ πρεσβύτερος (51), ἀλλ' ἐν ἧπερ ἐξ ἀρχῆς ἐκτίσθησαν καταστάσει, ἐν ταύτῃ διαμένουσιν, ἀκέραια αὐτοῖς καὶ ἀτρέπτου τῆς συστάσεως σωζόμενης. Ἡμεῖς δὲ ἀλλοιούμεθα, κατὰ μὲν τὸ σῶμα, ὡς δέδεικται, κατὰ δὲ τὴν ψυχὴν καὶ τὸν ἔσω ἄνθρωπον, τοῖς αἰετὸν προσπίπτουσι πράγμασι συμμετατιθέμενοι πρὸς διανοίας. Ἄλλοι μὲν γὰρ ἔσμεν εὐθυμούμενοι, καὶ πάντων ἡμῶν τῶν κατὰ τὸν βίον κατὰ βούην προϊόντων· ἄλλοι δὲ ἐν τοῖς περιστάσεσιν καιροῖς, ἐπειδὴν τινὶ τῶν ἀβουλήτων προσπατάσωμεν. Ἄλλοιούμεθα δὲ καὶ κατὰ τὰς ὀργὰς, θηριώδη τινα κατάστασιν ἀναλαμβάνοντες. Ἄλλοιούμεθα καὶ κατὰ τὰς ἐπιθυμίας, κτηνώδεις γινόμενοι διὰ τοῦ καθ' ἡδονὴν βίου. Ἵποιοι θηλυμανεῖς ἐγενήθησαν οἱ ταῖς γυναῖξιν τῶν πλησίον ἐπιμαινόμενοι. Καὶ ὁ μὲν δολερὸς ἀλώπεκι παρεικάσεται, ὡς Ἡρώδης· ὁ δὲ ἀναίδης κύων προσαγορεύεται, ὡς Νάβαλ ὁ Καρμηλιος. Ὅρξεν τὸ ποικίλον καὶ πολυεῖδές τῆς ἀλλοιώσεως

μεν. πρὸς τὸ ἔλαττον.

(51) Colb. primus πρεσβύτερος.

2. Διόπερ δοκεῖ μοι τις τῶν ἑρμηνευτῶν (52) καλῶς καὶ εὐθουδῶς τὴν αὐτὴν διάνοιαν δι' ἑτέρας προσηγορίας ἐκδιδωκάναι, ἀπὸ τοῦ, Ἰγέρ τῶν ἀλλοιωθησομένων, εἰπὼν αὐτῶς, Ἰγέρ τῶν χρίτων. Τὸ ὡρίμορον τῶν ἀνθρώπων (53) ἄξιον ἐνόμισε συγκριθεῖν ἐπὶ ἐπικλήρω τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως. Ἐπειδὴ δὲ εἰς τὸν μέλλοντα χρόνον ἐγχεκλίται ἡ φωνὴ (εἰρηται γὰρ Ἰγέρ τῶν ἀλλοιωθησομένων, ὡς ὑστερόν ποτε τῆς ἀλλοιώσεως ταύτης ἀναφανομένης ἡμῖν), ἐπισκεψόμεθα μήποτε τὴν τῆς ἀναστάσεως ἡμῖν παραινίσσεται λόγον, ἐν ᾗ ἡ ἀλλοίωσις ἡμῖν δοθήσεται· ἀλλοίωσις δὲ ἐπὶ τὸ βέλτιον καὶ πνευματικόν *Σπείρεται γὰρ, φησὶν, ἐν φορῶ, ἐγείρεται ἐν ἀφθαρσίᾳ. Ὁρᾷ; τῆν ἀλλοίωσιν; Σπείρεται ἐν ἀσθενείᾳ, ἐγείρεται ἐν δυνάμει. Σπείρεται σῶμα ψυχικόν, ἐγείρεται σῶμα πνευματικόν*· ὅτε καὶ πᾶσα ἡμῖν ἡ σωματικὴ κτίσις συναλλοιοῦται. Καὶ γὰρ καὶ *Οἱ οὐρανοὶ ὡς ἱμάτιον παλαιωθήσονται, καὶ ὡσεὶ περιβόλαιον ἀλλάξει* (54) αὐτοὺς ὁ Θεὸς, καὶ ἀλλαγῆσονται. Τότε καὶ ὁ ἥλιος ἔσται ἐπαπλάσιον ἑαυτοῦ, κατὰ τὸν Ἡσαΐαν, καὶ ἡ σελήνη κατὰ τὸ νῦν ὑπάρχον μέγεθος τοῦ ἡλίου. Ἐπειδὴ δὲ οὐ πᾶσι γέγραπται τὰ λόγια τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ τοῖς ἔχουσιν ὧτα κατὰ τὸν ἔσω ἀνθρώπον, *Τοῖς ἀλλοιωθησομένοις ἐπέγραψεν*· ὡς οἶμαι, τοῖς ἑαυτῶν ἐπιμελομένοις (55), καὶ ἀεὶ διὰ τῶν γυμνασίων τῆς εὐσεβείας ἐπὶ τὸ μείζον προκόπτουσιν. Αὕτη γάρ ἐστιν ἡ καλλίστη ἀλλοίωσις, ἣν ἡ δεξιὰ χαρίζεται τοῦ Ἰψίστου· ἥς καὶ ὁ μακάριος Δαβὶδ ἐπήσθετο, ὅτε, γευσάμενος τῶν καλῶν τῆς ἀρετῆς, τοῖς ἐμπροσθεν ἐπεξέτεινε. Τί γὰρ φησι; *Καὶ εἶπα· Νῦν ἠρξάμην· αὕτη ἡ ἀλλοίωσις τῆς δεξιᾶς τοῦ Ἰψίστου*. Ὅστε ὁ προκόπτων εἰς ἀρετὴν οὐκ ἔστιν ὅτε οὐκ ἀλλοιοῦται. Ὅτε γὰρ ἤμην, φησὶ, *νήπιος, ἐλάλουν ὡς νήπιος, ἐφρόρουν ὡς νήπιος, ἐλογίζομην ὡς νήπιος*. Ὅτε δὲ γέγονα ἀνὴρ, *κατίργηκα τὰ τοῦ νηπίου*. Καὶ πάλιν γενόμενος ἀνὴρ, οὐκ ἴστατο (56) τῆς ἐνεργείας, ἀλλὰ *τῶν ἐπισθεν ἐπιλανθανόμενος, καὶ τοῖς ἐμπροσθεν ἐπεκτεινόμενος, κατὰ σκοπὸν ἰδίωκεν ἐπὶ τὸ βραβεῖον τῆς ἀνω κλήσεως*. Ἀλλοίωσις οὖν ἐστὶ τοῦ ἔσω ἀνθρώπου ἀνακαινομένου ἡμέρα καὶ ἡμέρα. Ἐπεὶ οὖν ἀπαγγέλλειν ἡμῖν μέλλει τὰ περὶ τοῦ ἀγαπητοῦ, ὃς τὴν οἰκονομίαν τῆς σαρκώσεως ὑπὲρ ἡμῶν ἀνεδέξατο, ὑπὲρ τῶν ἀξίων τῆς χάριτος ταύτης τῆν

2. Quare videtur mihi quidam interpres belle et apposite eandem sententiam aliis verbis expressisse, dum loco *Pro iis qui immutabuntur* : dicit, *Pro liliis*. Florem videlicet cito marcescentem dignum putavit, qui naturæ humanæ fragilitati compararetur. Quoniam autem hæc vox ad futurum tempus inflectitur (dictum est enim *Pro his qui immutabuntur*, tanquam in posterum aliquando mutatio isthæc nobis declaranda sit) : consideremus num resurrectionis doctrinam nobis indicet, in qua mutatio nobis dabitur; immutatio autem in aliquid melius atque spirituale. Nam *seminatur*, inquit, *in corruptione, resurgit in incorruptibilitate*. Perspicis mutationem? *Seminatur in infirmitate, resurgit in potentia*. *Seminatur corpus animale, resurgit corpus spirituale* 18; quo tempore etiam corporea omnis creatura nobiscum immutabitur. Enimvero *Cæli quoque sicut vestimentum veterascens, et sicut opertorium mutabit eos Deus, et mutabuntur* 19. Tuus et sol septuplo major se ipso erit, secundum Isaiam; et erit lunæ magnitudo, quæ nunc solis 20. Quoniam autem non omnibus eloquia Dei scripta sunt, sed habentibus aures secundum interiorem hominem, inscriptionem posuit, *Pro iis qui immutabuntur*; nimirum, ut arbitror, pro iis qui sui ipsorum curam gerunt, quique per exercitia pietatis semper magis ac magis proficiunt. Hæc est enim optima immutatio, quam largitur Altissimi dextera; quam etiam beatus David expertus est tum, cum degustatis bonis virtutis, ad anteriora se extendit. Quid enim ait? *Et dixi, Nunc cæpi : hæc mutatio dexteræ Altissimi* 21. Quare qui in virtute progressus facit, nunquam non immutatur. *Cum enim, inquit, essem parvulus, loquebar ut parvulus, sapiebam ut parvulus, cogitabam ut parvulus. Quando autem factus sum vir, evacuavi quæ erant parvuli* 22. Et iterum cum vir factus esset, finem agendi non fecit, sed ea *Quæ a tergo sunt obliviscens, et 160 ad ea quæ a fronte sunt nitens, juxta propositum insequabatur ad bravium supernæ vocationis* 23. Immutatio igitur est, cum internus homo de die in diem renovatur 24. Quoniam vero Propheta nuntiaturus nobis est ea, quæ spectant ad dilectum, qui dispensationem incarnationis pro nobis suscepit, pro iis qui isto digni

17 I Cor. xv. 42. 18 ibid. 43, 44. 19 Psal. ci. 27. 20 Isa. lxxv. 26. 21 Psal. lxxvi. 11. 22 I Cor. xiii. 11. 23 Philipp. iii. 13, 14. 24 II Cor. iv. 16.

(52) Videtur scriptor de interprete Aquila loqui, cuius hæc sunt in *Hexaplis* : Τῶν νικοποῦ ἐπὶ τοῖς χρίτων τῶν υἱῶν Κορῆ, ἐπιστήμονος ἄσμα προσφιλίας : *Victori super liliis filiorum Core, scientis canticum amicitia*.

(53) Colb. quintus cum Reg. tertio ἀνθῶν. Mox Regii tertius et sextus ὡς εἰς ὑστερον.

(54) Regii primus, quintus et sextus cum editis ἀλλάξει, *mutabit*. At Colbertini primus, quintus et septimus cum aliis tribus Regiis ἐλλίξει, *volvet*. Et ita quoque legitur in margine Regii sexti. Colb. sextus una enim LXX ἐλλίξει, *volvet*. Theodoretus, qui ipse legit ἐλλίξει, *volvet*, docet Symmachum scripsisse ἀλλάξει, *mutabit*. Monemur in *Hexaplis*, legi apud Theodoretum ἐλλίξει, *volvet* : sed videri ejus interpretationem olim legisse ἀλλάξει, cum vertat, *mutabit*.

Imo vero interpres Theodoretus putandus est legisse ἐλλίξει, cum vertat, *volvet*. Non diffitemur quidem, Theodoretum interpretem, cum verba Symmachii verteret, scripsisse, *mutabit* : sed cum ipsa Theodoretus verba reididit Latine, enim tunc *volvet* scripsisse plane constat. Lege Theodoretum in vers. 27 psalm. ci. Ascribam Eusebii verba, quæ hæc sunt : Καὶ πάντες ὡς ἱμάτιον παλαιωθήσονται, καὶ ὡσεὶ περιβόλαιον ἐλλίξει αὐτοῦς, καὶ ἐλιχθήσονται : *Et omnes sicut vestimentum veterascens, et velut amicum volvet eos, et volventur*.

(55) Ita mss. At editi ἐπιμελομένοις. Ibidem Reg. tertius καὶ ἀεὶ διὰ τῶν γυμνασίων τῆς εὐσεβείας, *per veram pietatem*, seu, *per vera pietatis opera*. Lectio alia γυμνασίων apposita est ad marginem.

(56) Reg. tertius ἤσθετο pro ἴστατο.

sunt beneficio, hoc se cantici filii Core edidisse ait. Canticum enim est, non psalmus: quippe nuda voce, organo non simul sonum edente, cum concinna vocis modulatione emissum est. Canticum autem pro dilecto. Tibine indicabo eum, quem Scriptura dicit dilectum? an etiam prius nosti quam enarrem, evangelicæ vocis memor? *Hic est Filius meus dilectus in quo mihi bene complacui, ipsum audite*²⁵. Nam dilectus Patri quidem est ut Unigenitus; omni vero creaturæ ut pater benignus et bonus præses. Idem autem est natura et dilectum et bonum. Quapropter recte jam desinierunt quidam, bonum esse quod omnia expetunt. Non autem cujuslibet est ad charitatis pervenire perfectionem, et eum agnoscere qui vere est dilectus: sed ejus, qui jam exiit veterem hominem, in desideris erroris corruptum, induit vero novum, qui renovatur ad agnitionem secundum imaginem conditoris²⁶. Etenim qui pecunias diligit, corporumque pulchritudinem perituram impotenter consecratur, et nunc præfert gloriolam, vi diligendi in iis, in quibus non decebat, insumpta, is excæcatus est ad vere dilecti contemplationem. Ideo ait: *Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, et ex tota anima tua, et ex tota mente tua*²⁷. Verum illud *Ex tota*, nullam in alia partitionem admittit. Quantum enim dilectionis in hæc inferiora insumpseris, tantum tibi necessario deerit a toto. Quapropter pauci ex omnibus, amici Dei appellati sunt; quemadmodum litteris proditum est Moyses fuisse amicum²⁸; item Joannem: *Amicus enim, inquit, sponsi, stans, gaudium gaudet*²⁹: hoc est, qui stabilem et immobilem in Christum amorem habet, is dignus est ipsius amicitia. Idcirco etiam discipulis jam perfectis Dominus ait: *Non amplius vos dico servos sed amicos: quia servus nescit quid faciat dominus ejus*³⁰. Perfecti igitur est, vere dilectum cognoscere. Et revera, soli amici Dei, et inter quos intercedit mutua amicitia, sancti sunt: nemo autem improborum aut stultorum amicus est. Neque enim amicitia bonum in pravam affectum cadit, quoniam nihil turpe aut inconcinnum in amicitia concordiam ingredi potest. Malum enim non bono solum, sed ipsum etiam sibi ipsi contrarium est. Jam vero ad verba psalmi expendenda progrediamur.

3. VERS. 2. *Eruclavit cor meum verbum bonum.* Jam quidem nonnulli existimavere isthæc ex per-

²⁵ Matth. xvii, 5. ²⁶ Ephes. iv, 22, 24. ²⁷ Marc. xii, 30. ²⁸ Exod. xxxiii, 11. ²⁹ Joan. iii, 29. ³⁰ Joan. xv, 15.

(57) Colbertini quintus, sextus et septimus cum editione Paris. et cum Reg. quarto ἐν ᾧ εὐδόκησα, et ita legitur apud Matthæum xvii, 5. At illud, ἐν ᾧ εὐδόκησα, non reperitur neque in editione Basil. neque in Regiis secundo et tertio, neque apud Lucam ix, 55.

(58) Ita multi mss. Deest τῆς in editis et in aliis mss. non paucis. Illud quod mox sequitur, εἰς ἐπιγνώσκειν, abest a tribus mss.

(59) Editio Paris. cum Colb. sexto τὴν τοῦ ἀγαπῆν δύναμιν. Editio vero Basil. et novem mss. τὴν

ἰσχύϊν ταύτην ἐκδεδωκέναι τοῖς υἱοῖς Κορέ φησιν ὁ Προφήτης. Ὡδὴ γὰρ ἐστὶ, καὶ οὐχὶ ψαλμὸς· διότι γυμνῆ φωνῆ, μὴ συνηχοῦντος αὐτῆ τοῦ ὄργάνου, μετ' ἐμμελοῦς τῆς ἐκφωνήσεως παρεδίδοτο. Ὡδὴ δὲ ὑπὲρ τοῦ ἀγαπητοῦ. Ἄρά σοι διηγῆσμαι τὸν ἀγαπητὸν, ὄντινα ὁ λόγος εἶναι φησιν; ἢ καὶ περὶ τῶν ἡμῶν λόγων ἐπίσταται, μεμνημένος τῆς ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ φωνῆς; Οὗτός ἐστιν ὁ Υἱὸς μου ὁ ἀγαπητός ἐν ᾧ εὐδόκησα (57)· αὐτοῦ ἀκούετε. Ἀγαπητός γὰρ τῷ Πατρὶ μὲν ὡς Μονογενῆς, τῇ κτίσει δὲ πάσῃ ὡς πατὴρ φιλόανθρωπος καὶ ἀγαθὸς προστάτης. Τὸ αὐτὸ δὲ ἐστὶ τῇ φύσει καὶ ἀγαπητὸν καὶ ἀγαθόν. Διότι καλῶς ὠρίσαντο ἤδη τινες, ἀγαθὸν εἶναι οὐ πάντα ἐφίεται. Οὐ τοῦ τυχόντος δὲ ἐστὶν εἰς τὸ τέλειον χωρῆσαι τῆς (58) ἀγάπης, καὶ τὸν ὄντως ἀγαπητὸν ἐπιγνώσκειν· ἀλλὰ τοῦ ἐκδυσσαμένου ἤδη τὸν παλαῖον ἀνθρώπον, τὸν φθειρόμενον κατὰ τὰς ἐπιθυμίας τῆς ἀπάτης, καὶ ἐκδυσσαμένου τὸν νέον, τὸν ἀνακαινούμενον εἰς ἐπίγνωσιν κατ' εἰκόνα τοῦ κτίσαντος. Ἐπεὶ ὁ γε χρήματα ἀγαπᾷ, καὶ περὶ τὸ φθαρτὸν τῶν σωμάτων κάλλος ἐπισημασμένος, καὶ τὸ δοξάριον τοῦτο ὑπεριμῶν, τὴν τοῦ ἀγαπᾶν δύναμιν (59) ἐφ' ἃ μὴ προσήκει ἀναλώσας, πρὸς τὴν τοῦ ἀληθινῶς ἀγαπητοῦ θέαν ἀπετυφλώθη. Διὰ τοῦτο φησιν· Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐξ ὅλης τῆς καρδίας σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς διανοίας σου. Τὸ δὲ, Ἐξ ὅλης, μερισμὸν εἰς ἕτερα οὐκ ἐπιδέχεται. Ὅσον γὰρ (60) ἂν τῆς ἀγάπης παραναλώσης ἐπὶ τὰ δάτω, τοσοῦτόν σοι λείψει ἐξ ἀνάγκης ἀπὸ τοῦ πλοῦ. Διὰ τοῦτο ὀλίγοι ἐκ πάντων φίλοι Θεοῦ προσηγορεύθησαν· ὡς Μωϋσῆς ἀναγέγραπται εἶναι φίλος· ὡς Ἰωάννης· Ὁ γὰρ φίλος, φησὶ, τοῦ κυρίου, ἐστὼς, χαρᾷ χαίρει· τουτέστιν, ὁ τὸ στάσιμον ἔχων καὶ ἀμετακίνητον τῆς εἰς Χριστὸν φιλίας, οὗτος ἄξιός τῆς αὐτοῦ φιλίας. Διὸ καὶ τοῖς μαθηταῖς ἤδη τελειούμενοις ὁ Κύριος, Οὐκέτι, φησιν, ὑμᾶς λέγω δούλους, ἀλλὰ φίλους· δεῖ δὲ δούλους οὐκ οἶδε τί ποιᾷ ὁ κύριος αὐτοῦ. Τελείου τοίνυν ἐστὶ τὸ τὸν ὄντως ἀγαπητὸν ἐπιγνώσκειν. Καὶ τῷ ὄντι μόνον φίλοι Θεοῦ καὶ ἀλλήλοις οἱ ἅγιοι· οὐδεὶς δὲ τῶν πονηρῶν καὶ ἀμαθῶν φίλος. Οὐδὲ γὰρ πίπτει τὸ τῆς φιλίας καλὸν εἰς μοχθήραν διάθεσιν· διότι οὐδὲν ἀλογρὸν καὶ ἀνάρμοστον εἰς συμφωνίαν δύναται χωρῆσαι φιλίας. Τὸ γὰρ κακὸν οὐ τῷ ἀγαθῷ ἐναντίον ἐστὶ μόνον, ἀλλὰ καὶ αὐτὸ ἑαυτῷ. Ἦδη δὲ καὶ ἐπὶ τὴν (61) ἐξέτασιν τῶν ῥημάτων προΐωμεν.

3. Ἐξηρεύξατο ἡ καρδία μου λόγον ἀγαθόν.

Ἦδη μὲν τινες ψήθησαν ἐκ προσώπου τοῦ Πατρὸς

τοῦ ἀγαπητοῦ δύναμιν.

(60) Ita mss. Deest γὰρ in editione Paris. Mox mss. sex τοῦτο σοι. Editi vero τοσοῦτόν σοι. Juncium est utrumque in Reg. secundo, τοσοῦτον τοῦτο σοι.

(61) Editi cum uno aut altero ms. ἐπὶ τῶν. At mss. sex περὶ τῶν. Quæ mox sequuntur, Ἐξηρεύξατο ἡ καρδία μου λόγον ἀγαθόν, leguntur quidem in editione Parisiensi, sed desunt et in nostris mss. et in editione Basil.

λέγεται ταῦτα περὶ τοῦ ἐν ἀρχῇ ὄντος πρὸς αὐτὸν Λόγου, ἐν ἐκ τῆς οἰονεὶ καρδίας καὶ αὐτῶν τῶν σπλάγγνων, φασί, προήγαγε (62)· καὶ ἀπὸ ἀγαθῆς καρδίας ἀγαθὸς λόγος προήλθεν· ἐμοὶ δὲ δοκεῖ ταῦτα ἐπὶ τὸ προφητικὸν ἀναφέρεισθαι πρόσωπον. Τὰ γὰρ ἐφεξῆς τοῦ ῥητοῦ οὐκέτι ὁμοίως ἐξομαλίζει ἡμῖν τὴν περὶ τοῦ Πατρὸς ἐξήγησιν. Οὕτε γὰρ ἂν περὶ τῆς αὐτοῦ γλώσσης ὁ Πατὴρ εἶπεν, ὅτι (65) Ἡ γλῶσσά μου κάλαμος γραμματικῶς ὀξυγράφου. Ὁραῖος κάλλι κατὰ τοῦς υἱοῦς τῶν ἀνθρώπων. Οὐ γὰρ ἐκ τῆς πρὸς τοῦς ἀνθρώπους συγκρίσεως τὴν ὑπεροχὴν τοῦ κάλλους ἔχει. Καὶ προῖών φησι· Διὰ τοῦτο ἔχρισέ σε ὁ Θεός, ὁ Θεός σου, ἔλαιον ἀγαλλιάσεως. Οὐ γὰρ εἶπεν· Ἐχρισά σε ἐγὼ ὁ Θεός, ἀλλ', Ἐχρισέ σε ὥστε ἐκ τούτου παρίστασθαι ἕτερον εἶναι τὸ διαλεγόμενον πρόσωπον. Ποῖον οὖν ἐστὶ τοῦτο ἢ ὁ Προφήτης ὁ χωρήσας τὴν τοῦ ἁγίου Πνεύματος εἰς αὐτὸν γενομένην ἐνέργειαν; Ἐξηρεύσατο, φησὶν, ἡ καρδία μου λόγον ἀγαθόν. Ἐπειδὴ γὰρ ἡ ἐρυγὴ ἐστὶ πνεῦμα κρύφιον κατὰ τὴν ζέσιν τῆς τροφῆς ἀπορρήγνυμένων τῶν πομφολύγων ἐπὶ τὸ ἄνω διαπνεόμενον, ὁ τραφεὶς τῷ ζῶντι ἀρτῷ τῷ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταδάντι καὶ διδόντι ζῶντι τῷ κόσμῳ, καὶ ὁ ἐμπλησθεὶς παντὶ ῥήματι ἐκπορευομένη διὰ στόματος Θεοῦ, κατὰ τὴν τῆς Γραφῆς συνήθη τροπολογίαν, ἡ τραφεῖσα τοῖς ἱεροῖς μαθήμασι ψυχῆ, πρόσφορον τοῖς βρώμασι προῖεται τὴν ἐρυγὴν. Διὰ τοῦτο, ἐπειδὴ λογικὴ ἦν καὶ ἀγαθὴ ἡ τροφὴ, λόγον ἀγαθὸν ἐξερεύγεται ὁ Προφήτης. Ὁ γὰρ ἀγαθὸς ἄνθρωπος ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ θησαυροῦ τῆς καρδίας αὐτοῦ προφέρει τὸ ἀγαθόν. Ζητήσωμεν οὖν καὶ ἡμεῖς τὴν ἀπὸ τοῦ λόγου τροφήν εἰς πληρωσιν τῶν ψυχῶν ἡμῶν (Δίκαιος γὰρ, φησὶν, ἐσθίων, ἐμπλήσσει τὴν ψυχὴν αὐτοῦ), ἵνα κατὰ τὴν ἀναλογίαν ὧν τρεφόμεθα, οὐ τὸν τυχόντα λόγον, ἀλλὰ ἀγαθὸν ἀναπέμπωμεν. Ὁ γὰρ πονηρὸς ἄνθρωπος, ὑπὲρ μοθηρῶν δογμάτων ἀνατραφεὶς, ἐξεοὔγεται τῇ καρδίᾳ λόγον πονηρόν. Οὐχ ὄρεξ ὅποια τὰ στόματα τῶν αἰρετικῶν ἀπερεύγεται; ὡς χαλεπὰ καὶ δυσώδη, πολλὴν τινα τὴν ἐν τῷ βᾶθει νόσον τῶν ἀθλῶν κατηγοροῦντα; Ὁ γὰρ πονηρὸς ἄνθρωπος ἐκ τοῦ πονηροῦ θησαυροῦ τῆς καρδίας αὐτοῦ προφέρει τὸ πονηρόν. Μὴ δὴ οὖν, κνηθόμενος τὴν ἀκοήν, ἐπισωρεύσης τεαυτῷ διδασκάλους, νόσον ἐνεργάσασθαι τοῖς σπλάγγνοις σου δυναμένους, καὶ πονηρῶν σοι ῥημάτων ἐρυγὴν προξενῆσαι (64), δι' ὧν μέλλεις ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς κρίσεως καταδικάζεσθαι. Ἐκ γὰρ τῶν λόγων σου, φησὶ, δικαιοθήσῃ, καὶ ἐκ τῶν λόγων σου καταδικασθήσῃ. Λέγω ἐγὼ τὰ ἔργα μου τῷ βασιλεῖ. Πάνυ προσάγει ἡμᾶς τῇ διανοίᾳ τοῦ προφητικῷ προσώπου καὶ τοῦτο τὸ ῥῆμα· Λέγω ἐγὼ τὰ ἔργα μου τῷ βασιλεῖ· ἀντὶ τοῦ, Ἐξομολογήσομαι τῷ κριτῇ, καὶ προλαμβάνω τὸν κατηγοροῦν, διὰ τῆς περὶ τῶν ἰδίων ἔργων ἀπαγγελίας. Ἐντολὴν γὰρ εἰ-

A sona Patris de Verbo apud ipsum in principio existente dici: quod, inquit, velut ex corde et ex ipsis visceribus produxit; atque ex bono corde bonum verbum prodit. Mihi vero videntur hæc **161** ad Prophetæ personam referenda esse. Nam quæ hanc deinceps sententiam sequuntur, non amplius æque planam exhibent nobis de Patre narrationem. Neque enim de sua ipsius lingua Pater dixerit: *Lingua mea calamus scribæ velociter scribentis*. **VERS. 3.** *Speciosus forma præ filiis hominum*. Non enim pulchritudinis præstantiam ex humana comparatione mutuatur. Et progressus ait: *Propter unxit te Deus, Deus tuus, oleo lætitiæ*. Non enim dixit, *Unxit te ego Deus, sed, Unxit te Deus*; adeo ut ex hoc constet aliam esse loquentem personam. **B** Quæ igitur hæc est, nisi Propheta ipse, qui a Matum Spiritus sancti in se diffusum recepit? *Eruclavit cor meum*, inquit, *verbum bonum*. Cum enim ructus flatus sit occultus, qui, bullis ob sumpti alimenti fervorem erumpentibus, sursum versus diffatur; qui nutritus est pane illo vivente, qui de cælo descendit, datque vitam mundo ²¹, et omni verbo ex ore Dei procedente ²² saturatus est, juxta consuetam Scripturæ tropologiam, anima, inquam, sacris enutrita disciplinis, convenientem edullis ructum emitit. Quapropter cum spiritalis esset, optimusque cibus, Propheta verbum bonum eructat. *Bona enim homo ex bono cordis sui thesauro bonum profert* ²³. Quæramus itaque et nos a verbo cibum, ad animarum nostrarum saturitatem (*Justus enim*, inquit, *comedens implet animam suam* ²⁴), ut pro ratione eorum quibus alimur, non vulgare, sed bonum verbum emittamus. Nam malus homo, dogmatis pravus enutritus, ex corde pravum verbum eructat. Non vides qualia eructent ora hæreticorum? quam gravia, quam fetida, magnum quemdam morbum in intimo miserorum illorum pectore indicantia? *Nam malus homo ex malo cordis sui thesauro profert malum* ²⁵. Ne igitur pruriens auribus, coacerves tibi magistrum ²⁶, qui visceribus tuis morbum inferre valeant, tibi que pravorum verborum ructum creare, ob quæ in die judicii condemnationem subiturus sis. *Ex verbis enim tuis*, inquit, *justificaberis, et ex verbis tuis condemnaberis* ²⁷. *Dico ego opera mea regi*. Maxime adducit nos, ut Prophetæ personam intelligamus, et hoc verbum: *Dico ego opera mea regi*: hoc est, Confitebor judici, et accusatorem antevertam, per operum propriorum delationem. Ipsi enim mandatum accepimus, quod sic habet: *Dic tu primus iniquitates tuas, ut justificeris* ²⁸. *Lingua mea calamus scribæ velociter scribentis*. Quemadmodum calamus instrumentum est scriptorium, quem periti cujusdam manus movet ad fur-

²¹ Joan. xv, 8. ²² Joan. vi, 33. ²³ Dent. viii, 3; Matth. iv, 4. ²⁴ Matth. xii, 35. ²⁵ Prov. xiii, 23. ²⁶ Matth. xii, 35. ²⁷ II Tim. iv, 5. ²⁸ Matth. xii, 37. ²⁹ Isa. xliiii, 26.

(62) Reg. secundus σπλάγγνω, φησὶ, προήγαγε.
(64) Sic quinque mss. Deest ὅτι in editis.

(61) Sic Regii secundus et tertius cum Colb. primo. Editio Paris. προξενούσθαι.

mandos eorum quæ scribenda sunt characteres, ita et justi lingua, Spiritu sancto eam movente, in crebentium cordibus verba vitæ æternæ inscribit; non atramento tincta, sed Spiritu Dei vivi ⁶⁵. Scriba igitur est Spiritus sanctus, quoniam sapiens est, et omnes docens; velociter veru scribens, quia velox est mentis motus. Cogitationes autem nobis inscribit Spiritus, *Non in tabulis lapideis, sed in tabulis cordis carnalibus* ⁶⁶. Cæterum pro ratione latitudinis cordis, plura vel pauciora Spiritus cordibus inscribit: quæ aut manifesta sunt omnibus, aut obscuriora, secundum puritatis præparationem. Ob scriptorum vero celeritatem jam totus terrarum orbis Evāgelio repletus est. Quæ autem sequuntur, ea nobis visum est sumere e proprio principio, nec **162** superioribus connectere, sed sequentibus adjungere. Illud enim, *Speciosus forma*, ad Dominum referri ducimus, persona commutata.

τοῦ ρητοῦ ἀπὸ ἰδίας ἀρχῆς ἔδοξεν ἡμῖν λαμβάνειν, καὶ μὴ συνάπτειν τοῖς προλαβοῦσιν, ἀλλὰ προστιθέναι τῷ ἐφεξῆς (67). Τὸ γὰρ, Ὁραῖος κάλλει, πρὸς τὸν Κύριον ἠγοῦμεθα λέγεσθαι, κατὰ τὴν ἀποστοροφὴν τοῦ προσώπου.

4. *Speciosus forma præ filiis hominum. Diffusa est gratia in labiis tuis.* Inducunt autem nos in hanc sententiam et Aquila et Symmachus; ille quidem cum dixit: *Pulchritudine exornatus es præ filiis hominum*; Symmachus vero, *Pulchritudine pulcher es præ filiis hominum. Speciosum igitur forma Dominum appellat, cum aciem mentis intendisset in ejus divinitatem. Non enim carnis pulchritudinem laudat. Vidimus enim eum, et non habebat speciem, neque decorem: sed species ejus inhonorata, deficiens præ filiis hominum* ⁶⁷. Proinde palam est, Prophetam, ubi claritatem ejus inspexisset, essetque splendore illinc proficiscente repletus, et præ pulchritudine illa animo percussus, ad divinum spiritualis pulchritudinis amorem permotum esse: qua animæ humanæ affulgente, omnia quæcunque prius diligebantur, turpia esse videntur atque abominanda. Quapropter etiam Paulus, simul ut vidit speciosum illum forma, omnia duxit pro stercoreibus, ut Christum lucrifaceret ⁶⁸. Qui quidem externi sunt et alieni a verbo veritatis, simplicitate dictionis Scripturarum contempta, Evāgelii prædi-

α λήψαμεν τὴν λέγουσαν· Λέγε σὺ πρῶτος ἀνομιὰς σου, ἵνα δικαιοθῆς (65). Ἡ γλῶσσά μου κάλαμος γραμματέως δευγγράφου. Ὡσπερ (66) ὁ κάλαμος δραγάνον ἐστὶ γραφικόν, τῆς χειρὸς τοῦ ἐπιστήμονος κινούσης αὐτὸν εἰς τὴν περὶ τῶν γραφομένων ἀποσημείωσιν· οὕτω καὶ ἡ τοῦ δικαίου γλῶσσα, κινούντος αὐτὴν τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἐγγράφει τὰ ῥήματα τῆς αἰωνίου ζωῆς ταῖς καρδίαις τῶν πιστευόντων· βαπτομένη οὐ μέλανι, ἀλλὰ Πνεύματι Θεοῦ ζῶντος. Γραμματεὺς οὖν τὸ ἅγιον Πνεῦμα, διότι σοφόν ἐστὶ καὶ διδακτικὸν ἀπάντων· δευγγράφου δὲ, διότι ἔξειτα τῆς διανοίας ἡ κίνησις. Νοήματα δὲ ἡμῖν ἐγγράφει τὸ Πνεῦμα, οὐκ ἐν πλαξὶ λιθίνας, ἀλλ' ἐν πλαξὶ καρδίας σαρκίνας. Κατὰ δὲ τὴν ἀναλογίαν τοῦ πλάτους τῆς καρδίας, πλείονα ἢ ἐλάττονα ἐγγράφει ταῖς καρδίαις τὸ Πνεῦμα, ἢ ἐκφανῆ πᾶσιν, ἢ ἀμυδρότερα, κατὰ τὴν προπαρασκευὴν τῆς καθαρότητος. Διὰ δὲ τὸ τάχος τῶν γραφομένων πλήρης πᾶσα λοιπὸν ἡ οἰκουμένη τοῦ Εὐαγγελίου γεγένηται. Τὸ δὲ ἐφεξῆς

4. Ὁραῖος κάλλει παρὰ τοῖς υἱοῖς τῶν ἀνθρώπων. Ἐξεχύθη ἡ χάρις ἐν χεῖλεσί σου. Προσάγεται δὲ ἡμᾶς τῇ διανοίᾳ ταύτῃ ὅ τε Ἀκύλας καὶ ὁ Σύμμαχος· ὁ μὲν εἰπὼν· Κάλλει ἐκαλλωπίσθης παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων· ὁ δὲ Σύμμαχος· Κάλλει καλὸς εἶ παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων. Ὁραῖον οὖν κάλλει προσαγορεύει τὸν Κύριον ὁ ἐνατενίσας αὐτοῦ τῇ θεότητι. Οὐ γὰρ τὸ τῆς σαρκὸς ἀνυμνεῖ κάλλος. Εἶδομεν γὰρ αὐτὸν, καὶ οὐκ εἶχεν εἶδος, οὐδὲ κάλλος, ἀλλὰ τὸ εἶδος αὐτοῦ ἀτιμον, ἐκλείπον παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων. Δῆλον οὖν, ὅτι ἐνιδὼν αὐτοῦ τῇ λαμπρότητι καὶ τῶν ἐκείθεν μαρμαρυγῶν ἀναπλησθεὶς (68) ὁ Προφήτης, πληγείς τὴν ψυχὴν τούτῳ τῷ κάλλει, πρὸς τὸν Ἐνθεον ἔρωτα τῆς νοητῆς ὠραϊότητος ἐκινήθη· ἥς ἐπιφανείσης τῇ ἀνθρωπίνῃ ψυχῇ, πάντα αἰσχρὰ καὶ ἀπόβλητα τὰ τέως ἀγαπώμενα καταφαίνεται. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Παῦλος, ὅτε εἶδε τὴν ὠραῖον κάλλει (69), πάντα ἠγήσατο σκύβαλα, ἵνα Χριστὸν κερδήσῃ. Οἱ μὲν ἔξω τοῦ λόγου τῆς ἀληθείας μυρίαν ὀνομάζουσι τοῦ Εὐαγγελίου τὸ κήρυγμα, τὴν εὐτέλειαν τῆς φράσεως τῶν Γραφῶν ἐξουθενούντες· ἡμεῖς δὲ οἱ καυχώμενοι ἐν

⁶⁵ II Cor. iii, 3. ⁶⁶ ibid. ⁶⁷ Isa. liii, 2, 3. ⁶⁸ Philipp. iii, 8.

(65) Hieronymus in caput xliiii Isaiæ monet illa: Λέγε σὺ πρῶτος ἀνομιὰς σου, ἵνα δικαιοθῆς, Dic tu primus iniquitates tuas, ut justificeris, inter additamenta LXX Interpretum ponenda esse.

(66) Colb. primus Ὡσπερ γὰρ.

(67) Sic Colb. quintus cum Reg. sexto prima manu. Editio Paris. προστιθέναι τῶν ἐφεξῆς, haud recte. Colb. sextus προστιθέναι τῶν ἐφ. Alii mss. cum Reg. sexto secunda manu προστιθέναι τὸ ἐφεξῆς. Denique editio Basil. et Paris. ita leguntur, κάλλει ἐκαλλωπίσθης παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων. *Pulchritudine exornatus es præ filiis hominum*: sed longe aliter edita inveniuntur in Commentariis Eusebii; nempe hoc modo, κάλλει ἐκαλλωπίσθης ἀπὸ

υἱῶν ἀνθρώπων, *Pulchritudine ornatus es a filiis hominum*. Hic aut illic vitium inesse constat: sed hic an illic insit, incertum videri potest. Cum tamen interpretes omnes de eo inter se consentiant, quod de pulchritudine humanam pulchritudinem superante loquantur, vix est ut credam Aquilam ab aliorum interpretatione ita recessisse, ut ipse de pulchritudine quæ ab hominibus tribuatur locutus sit. Quare probabilis multo ducimus scripsisse Aquilam, κάλλει ἐκαλλωπίσθης παρὰ τοὺς, etc.: *Pulchritudine exornatus es præ filiis hominum*.

(68) Sic quinque mss. cum editione Basil. Editio vero Paris. ἐμπλησθεὶς.

(69) Reg. secundus ὠραῖον ἐν κάλλει. Mox Reg. tertius οἱ μὲν οὖν.

τῷ σταυρῷ τοῦ Χριστοῦ, οἷς ἐφανερῶθη διὰ τοῦ Πνεύματος τὰ ὑπὲρ τοῦ Θεοῦ χαρισθέντα ἡμῖν, οὐκ ἐν διδακταῖς ἀνθρωπίνης σοφίας λόγοις, οἶδαμεν, ὅτι πλουσία χάρις ἐστὶν ἐκκεχυμένη παρὰ Θεοῦ ἐπὶ τοῖς περὶ Χριστοῦ λόγοις. Διὰ τοῦτο ἐν ὀλίγῳ τῷ χρόνῳ πᾶσαν σχεδὸν τὴν οἰκουμένην διήλθε τὸ κήρυγμα, ἐπειδὴ πλουσία καὶ ἀφθονος ἡ χάρις ἐκκέχεται ἐπὶ τοὺς κήρυκας τοῦ Εὐαγγελίου, οὓς καὶ χεῖλη Χριστοῦ ὠνόμασεν ἡ Γραφή. Διὰ τοῦτο ἐν εὐκαταφρονήτοις λεξειδίῳ πολὺ τὸ ἀγωγὸν (70) καὶ πρὸς σωτηρίαν ὄλκον ἔχει τοῦ Εὐαγγελίου τὸ κήρυγμα. Καὶ πᾶσα ψυχή κεκράτηται δόγμασιν ἀκινήτοις, διὰ τῆς χάριτος πρὸς τὴν ἀσάλευτον εἰς Χριστὸν πίστιν βεβαιωμένη. Ὅθεν φησὶν ὁ Ἀπόστολος· Δι' οὗ ἐλάβομεν χάριν καὶ ἀποστολήν εἰς ὑπακοὴν πίστεως· καὶ πάλιν· Περισσότερον αὐτῶν πάντων ἐκοίλασα· οὐκ ἐγὼ δὲ, ἀλλ' ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ, ἡ σὺν ἐμοί.

5. Ἐξεχύθη χάρις ἐν χεῖλεσί σου· διὰ τοῦτο εὐλόγησέ σε ὁ Θεός εἰς τὸν αἰῶνα. Γέγραπται ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ, ὅτι· Ἐθαύμαζον ἐπὶ τοῖς λόγοις τῆς χάριτος τοῖς ἐκπορευομένοις διὰ στόματος αὐτοῦ. Διόπερ ἐμφαντικῶς ὁ ψαλμὸς, τὸ πλῆθος τῆς χάριτος τῶν παρὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν βημάτων παραστήσαι βουλόμενος, Ἐξεχύθη χάρις ἐν τοῖς χεῖλεσί σου, εἶπε, διὰ τὸ ἀφθονοῦ τῆς ἐν τῷ λόγῳ χάριτος. Εὐλόγησέ σε, φησὶν, ὁ Θεός εἰς τὸν αἰῶνα. Δῆλον δὲ, ὅτι ἐπὶ τὸ ἀνθρώπινον χρεὶ ἀναφέρεισθαι ταῦτα, καθὰ προκόπτει σοφία καὶ ἡλικία καὶ χάριτι. Κατὰ τοῦτο (71) δῆλον, ὅτι καὶ ἄθλον ἀνδραγαθημάτων αὐτῷ νοούμεν δεδῶσθαι τὴν χάριν. Ὅμοιον δὲ τούτῳ τό· Ἠγάπησας δικαιοσύνην, καὶ ἐμίσησας ἀνομίαν· διὰ τοῦτο ἐχρῖσέ σε ὁ Θεός, ὁ Θεός σου, ἔλαιον ἀγαλλιῶσεως παρὰ τοὺς μετόχους σου. Ἡ παραπλήσιον ἐστὶ καὶ τὸ Φιλιππησίῳ παρὰ Παύλου γραφέν, ὅτι· Ἐταπεινώσεν ἑαυτὸν γενόμενος ὑπῆκοος μέχρι θανάτου, θανάτου δὲ σταυροῦ, διὸ καὶ ὁ Θεός αὐτὸν ὑπερύψωσεν. Ὅσπερ δῆλον (72), ὅτι ταῦτα περὶ τοῦ κατὰ τὸν Σωτῆρα ἀνθρώπου λέγεται· ἢ ἐπειδὴ ἡ Ἐκκλησία σῶμά ἐστὶ τοῦ Κυρίου, καὶ αὐτὸς κεφαλὴ τῆς Ἐκκλησίας· ὡσπερ ἀποδεδώκαμεν χεῖλη εἶναι τοῦ Χριστοῦ τοὺς ὑπηρετουμένους τῷ οὐρανίῳ λόγῳ (ὡσπερ Παῦλος ἐν ἑαυτῷ ἔχων (73) τὸν Χριστὸν λαλοῦντα, καὶ εἰ τις ἐκεῖνῳ τὴν ἀρετὴν παραπλήσιος)· οὕτω καὶ τὰ λοιπὰ μέλη τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ, οἱ καθεὶς τῶν πεπιστευκότων ἐσμέν. Τὴν οὖν τῆ Ἐκκλησίᾳ διδομένην εὐλογίαν ἐπὶ τὸν Κύριον ὁ ἀναφέρων οὐχ ἀμαρτήσῃ (74). Τὸ οὖν, Εὐλόγησέ σε ὁ Θεός, τουτέστι, τὰ μέλη τὰ σὰ καὶ τὸ σῶμα τὸ σὺν ἐπλήρωσε τῶν παρ' αὐτοῦ ἀγα-

A cationem stultitiam nominant ⁴⁴ : nos vero qui in cruce Christi gloriamur ⁴⁵, quibus manifestata sunt per Spiritum ea, quæ donata sunt nobis a Deo, non in doctis humanæ sapientiæ verbis ⁴⁶, novimus gratiam eam, quæ a Deo in traditis de Christo doctrinis diffusa fuit, divitem esse. Quamobrem brevi tempore in universum prope terrarum orbem illa prædicatio pervenit, propterea quod dives et abundans gratia effusa est in Evangelii præcones, quos etiam Christi labia Scriptura nominavit ⁴⁷. Quapropter Evangelii prædicatio in contemptibilibus dictiunculis vim multam habet persuadendi et ad salutem illiciendi. Et anima omnis immobilibus dogmatis subacta est, per gratiam in inconcussa in Christum fide confirmata. Unde ait Apostolus : B Per quem accepimus gratiam et apostolatam, ut obediatur fidei ⁴⁸. Et rursus : Abundantius illis omnibus laboravi ; non ego autem, sed gratia Dei, quæ est necum ⁴⁹.

5. Diffusa est gratia in labiis tuis : propterea benedixit te Deus in æternum. Scriptum est in Evangelio, quod Mirabantur in verbis gratiæ, quæ procedebant de ore ipsius ⁵⁰. Quamobrem significanter multitudinem gratiæ verborum Domini nostri ostendere volens psalmus, Diffusa est, inquit, gratia in labiis tuis, ob gratiæ quæ in sermone est exuberantem copiam. Benedixit te Deus, inquit, in æternum. Palam est autem hæc ad humanitatem referri, quatenus proficit sapientia et ætate et gratia ⁵¹; secundum quam, intelligimus gratiam quoque ceu præclarorum facinorum præmium ei datam fuisse. Hujus 163 autem simile est illud ⁵² : Dilexisti iustitiam, et odisti iniquitatem; propterea unxit te Deus, Deus tuus oleo lætitiæ præ consortibus tuis. Cui affine est et illud Philippensibus a Paulo scriptum : Humiliavit semetipsum factus obediens usque ad mortem, mortem autem crucis, propter quod et Deus exaltavit illum ⁵³. Quare liquet isthæc de Salvatore ut homine dici : aut quoniam Ecclesia corpus est Domini, et ipse caput Ecclesiæ : quem admodum cœlestis verbi ministros labia esse Christi diximus (uti erat Paulus in se ipso habens Christum loquentem ⁵⁴, et si quis illi par virtute est) : sic etiam reliqua corporis Christi membra sumus quotquot credidimus. Si quis ergo datam Ecclesiæ benedictionem ad Dominum retulerit, is neutiquam aberraverit. Illud itaque, Benedixit te Deus, id est, membra tua, et corpus tuum implevit bonis suis, in æternum, hoc est, in infinitum. Vers. 4, 5. Accingere gladio tuo super femur tuum, potentissime. Specie tua et pulchritudine tua.

⁴⁴ I Cor. i, 21. ⁴⁵ Galat. vi, 14. ⁴⁶ I Cor. ii, 12, 13. ⁴⁷ Luc. x, 16. ⁴⁸ Rom. i, 5. ⁴⁹ I Cor. xv, 10
⁵⁰ Luc. iv, 22. ⁵¹ Luc. ii, 52. ⁵² Vers. 8. ⁵³ Philipp. ii, 8, 9. ⁵⁴ II Cor. xii, 3.

(70) Editio Basil. et quatuor mss. ἀγωγόν. Editio vero Paris. et tres mss. ἐπαγωγόν. Mox editio Basil. et sex mss. ὄλκον ἔχει. Editio Paris. ἐφολκὸν ἔστ.

(71) Colth. primus καθ' ὅ. Statim quatuor mss. τούτῳ τῷ. Editi τοῦτο τῷ.

(72) Reg. tertius θεὸν δῆλον.

(73) Ita multi mss. cum editione Basil. At editi Paris. ὁ ἐν αὐτῷ ἔχων.

(74) Reg. tertius οὐχ ἀμαρτήσῃς. Alii duo mss. οὐχ ἀμαρτήσῃ. Editi vero cum Regii quarto et sexto οὐχ ἀμαρτήσῃ.

Arbitramur itaque illud tropice referri ad vivum armonem Dei, ut carni jungatur : qui est *Effusa et penetrantur omni gladio ancipiti, et pertingens usque ad divisionem animæ simul ac spiritus, compagumque et medullarum, et discretor cogitationum et intentionum cordis* ⁶⁶. Femur enim actionis ad generationem pertinentis symbolum est. *Hæ enim, inquit, animæ, quæ egressæ sunt de femore Jacob* ⁶⁶. Quemadmodum igitur vita est, et via, et panis et vitis, et vera lux ⁶⁷; atque aliis innumeris modis Dominus noster Jesus Christus nominatur : sic et gladius partem animæ affectui inservientem dividens, et motus concupiscentiæ mortificans. Deinde, quia Deus Verbum sese carnis infirmitati juncturus erat, pulchre additur, *Potentissime*; quippe illud est potentiam maximam argumentum, posse Deum in humana natura esse. Nam cœli ac terræ conformatio, et maris et aeris et maximorum elementorum generatio, et si quid supra mundum, aut si quid subter terram intelligitur, non tam Dei Verbi commendat potentiam, quam incarnationis dispensatio, et illa ad humilitatem et infirmitatem naturæ humanæ demissio. *Specie tua et pulchritudine tua*. Species a pulchritudine differt. Id enim speciosum dicitur, quod completum fuit idoneo tempore ad usque propriam maturitatem. Exempli causa, illud frumentum speciosum dicitur, quod maturum jam est ad messem : atque is vitis fructus speciosus est, qui per anni tempestatem coctionem propriam ad suam perfectionem comparavit, quique usui aptus existit. Pulchritudo vero concinnitas ea est, quæ in membrorum compositione sita est, efflorescentem ex se gratiam habens. *Accingere igitur gladio tuo super femur tuum, potentissime. Specie tua, hoc est, in plenitudine temporum; et pulchritudine tua, videlicet, divinitate quæ contemplatione et ratione intelligi potest. Illud enim vere pulchrum est, quod humanam omnem intelligentiam* **164** et potentiam excedit, quodque mente sola queas contemplari. Noverunt autem ejus pulchritudinem discipuli, quibus privatim parabolas solvebat. Viderunt etiam ipsius pulchritudinem Petrus et filii tonitruum in monte, fulgore suo splendorem solis superantem, atque habiti sunt digni, qui gloriosi ejus adventus exordia oculis perciperent ⁶⁸. Et *Intende, inquit, et prospere procede, et regna*. Hoc est, hominum curam per curiam aggressus, Impende diligentiam summam constantemque et nunquam deficientem. Hoc enim viam cursuumque præbebit prædicationi, et omnes tuo subijciat imperio. Neque vero illud nobis inso-

θῶν εἰς τὸν αἰῶνα, τουτέστιν, εἰς τὸ ἀπέραντον. *Περὶ ζῶσαι τὴν βομφαίαν σου ἐπὶ τὸν μηρόν σου, δυνατέ. Τῇ ὤραιότητι σου καὶ τῷ κάλλει σου.* Ἠγούμεθα τοίνυν τροπικῶς ἀναφέρεσθαι εἰς τὸν ζῶντα τοῦ Θεοῦ λόγον, ὡστε συνάπτεσθαι τῇ σαρκί, ὃς ἐστὶν Ἐνεργῆς καὶ τομώτερος ὑπὲρ πᾶσαν μάχαιραν *δίστομον, καὶ δικνούμετος ἀκρι μερισμοῦ ψυχῆς τε καὶ πνεύματος, ἀρμῶν τε καὶ μυελῶν, καὶ κριτικὸς ἐνθυμήσεων καὶ ἐννοιῶν καρδίας.* Διότι ὁ μηρὸς σύμβολόν ἐστι τῆς κατὰ τὴν γένεσιν ἐνεργείας. *Αὐτῷ γὰρ, φησὶν, αἱ ψυχαὶ αἱ ἐξεληθῶσαι ἐκ τῶν μηρῶν Ἰακώβ.* Ὡς οὖν ζωὴ ἐστὶ, καὶ ὁδὸς, καὶ ἄρτος, καὶ ἀμπέλος, καὶ ἀληθινὸν φῶς, καὶ ἄλλα μυρία ὁ Κύριος τῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ὀνομάζεται· οὕτω καὶ μάχαιρα διατέμνουσα τὸ παθητικὸν μέρος τῆς ψυχῆς, καὶ νεκροῦσα τὰ πρὸς ἐπιθυμίαν κινήματα. Εἶτα, ἐπειδὴ μέλλει τῇ ἀσθενεῖ συνάπτεσθαι τῆς σαρκὸς ὁ Θεὸς Λόγος, καλῶς πρόσκειται τὸ, *Δυνατέ· διότι μεγίστης (75) ἀπόδειξις δυνάμεως ἔχει τὸ δυνήθηνα θεὸν ἐν ἀνθρώπου φύσει γενέσθαι.* Οὐ γὰρ τοσοῦτον οὐρανοῦ καὶ γῆς σύστασις, καὶ θαλάσσης, καὶ ἀέρος, καὶ τῶν μεγίστων στοιχείων ἡ γένεσις, καὶ εἴ τι ὑπερκόσμιον νοεῖται, καὶ εἴ τι καταχθόνιον, τὴν δύναμιν παρίστησι τοῦ Θεοῦ Λόγου, ὅσον ἡ περὶ τὴν ἐνανθρώπησιν οἰκονομία, καὶ ἡ πρὸς τὸ ταπεινὸν καὶ ἀσθενὲς τῆς ἀνθρωπότητος συγκατάβασις. *Τῇ ὤραιότητι σου καὶ τῷ κάλλει σου.* Τὸ ὠραῖον τοῦ κάλλους διαφέρει (76)· ὅτι τὸ μὲν ὠραῖον λέγεται τὸ συμπληρωμένον εἰς τὸν ἐπιτήδειον καιρὸν πρὸς τὴν οἰκίαν ἀκμὴν· ὡς ὠραῖος ὁ σίτος, ὁ ὠριμος ἤδη πρὸς θερισμόν· καὶ ὠραῖος ὁ καρπὸς τῆς ἀμπέλου, ὁ τὴν οἰκίαν πέψιν εἰς τελείωσιν αὐτοῦ διὰ τῆς τοῦ ἔτους ὥρας ἀπολαβῶν, καὶ ἐπιτήθειος εἰς ἀπολαυσιν· κάλλος δέ (77) ἐστὶ τὸ ἐν τῇ συνθέσει τῶν μελῶν εὐάρμοστον ἐπανθοῦσαν αὐτῷ τὴν χάριν ἔχον. *Περὶ ζῶσαι οὖν τὴν βομφαίαν σου ἐπὶ τὸν μηρόν σου, δυνατέ. Τῇ ὤραιότητι σου, τουτέστιν, ἐν τῷ πληρώματι τῶν καιρῶν· καὶ τῷ κάλλει σου, τῇ θεωρητῇ (78) καὶ νοητῇ θεότητι.* Ἐκεῖνο γὰρ τὸ δυνατὸν καλόν, τὸ κατάληψιν πᾶσαν ἀνθρωπίνην καὶ δύναμιν υπερβαῖνον, καὶ διανοία μόνῃ θεωρητόν. Καὶ ἐγνώριζον αὐτοῦ τὸ κάλλος οἱ μαθηταί, οἳς ἐπέλυε τὰς παραβολὰς κατ' ἴδιαν. Εἶδον δέ (79) αὐτοῦ τὸ κάλλος Πέτρος καὶ οἱ υἱοὶ τῆς βροντῆς ἐν τῷ ὄρει, ὑπεράμπον τὴν τοῦ ἡλίου λαμπρότητα, καὶ τὰ προόμια τῆς ἐνδόξου αὐτοῦ παρουσίας ὄφθαλμοῖς λαβεῖν κατηξιώθησαν. Καὶ Ἔρτερον (80), φησὶ, καὶ κατενοδοῦ, καὶ βασιλεύε. Τουτέστιν, Ἀρξάμενος τῆς τῶν ἀνθρώπων διὰ σαρκὸς ἐπιμελείας, σύντονον καὶ διαρκῆ καὶ μηδέποτε ὑπεκλυομέ-

⁶⁶ Hebr. iv, 12. ⁶⁷ Exod. i, 5. ⁶⁸ Joan. xiv, 6; i, 16, 17.

(75) Regii secundus, quartus et sextus cum Colb. quinto et cum editione Basil. μεγίστην, maximum p. tentia argumentum Editio vero Paris. cum Colbertina sexto et septimo dicitur μεγίστης, rectius.

(76) Reg. tertius τὸ ὠραῖον τοῦ καλοῦ διαφέρει.

(77) Reg. tertius καλὸν δέ. Statim idem contextu μολῶν εὐάρμοστον. Alii miss. cum editis εὐάρμοστον.

(78) Ita Colbertini primus, quintus et sextus cum Regiis secundo et sexto, bene. Editi et Reg. quartus θεωρητικῆ.

(79) Sic miss. At editio Paris. εἶδε δέ. Reg. secundus susinus Εἶδον δὲ αὐτοῦ τὸ κάλλος οἱ μαθηταὶ Πέτρος καὶ οἱ, etc.

(80) Reg. secundus καὶ ἔρτερον. Reg. tertius ἐνεργεῖ.

νην ποιού την ἐπιμέλειαν. Τοῦτο γὰρ ὄδον καὶ δρόμον παρέξει τῷ κηρύγματι, καὶ πάντας ὑποτάξει τῇ βασιλείᾳ σου. Μὴ ἐνιζέτω δὲ ἡμᾶς τὸ προστατικῶς λέγεσθαι τὸ, Κατευοδοῦ, διὰ τὴν συνήθειαν τῆς Γραφῆς οὕτως αἰεὶ σχηματιζούσης τὰ ἐκτικὰ. Γενηθήτω γὰρ τὸ θέλημά σου, ἀντὶ τοῦ, γενηθῆτω· καὶ, Ἐλθέτω ἡ βασιλεία σου, ἀντὶ τοῦ, ἔλθοι (81).

6. Ἐνεκεν ἀληθείας καὶ πραότητος καὶ δικαιοσύνης· καὶ ὁδηγήσει σε θυμαστῶς ἡ δεξιὰ σου. Πάλιν ὁ λόγος ὁμοίως ἐσχημάτισται, ὡς περὶ μισθὸν ταῦτα λαμβάνοντος τοῦ Κυρίου, τὸ κατευοδοῦσθαι καὶ βυσιλεύειν, ὑπὲρ ἀληθείας, καὶ πραότητος, καὶ δικαιοσύνης. Αἰεὶ δὲ οὕτω νοεῖν· ὅτι ἐπειδὴ τῷ ψεύδει προδιέστραπται τὰ ἀνθρώπινα, ἵνα ἐπισπείρης τὴν ἀλήθειαν, βασιλευεὶ ἐν τοῖς ἀνθρώποις τοῖς βασιλευμένοις ὑπὸ τῆς ἀμαρτίας· σὺ γὰρ εἶ ἡ ἀλήθεια. Καὶ, Ἐνεκεν πραότητος, ἵνα τῷ κατὰ σὲ ὑποδεδιγμένῳ πάντες εἰς ἐπεικείαν καὶ χρηστότητα προαχθῶσι (82). Διὸ καὶ ὁ Κύριος ἔλεγε· Μάθετε ἀπ' ἐμοῦ, ὅτι πρῶτος εἰμι καὶ ταπεινός τῇ καρδίᾳ. Καὶ ἀπόδειξιν παρείχετο τῆς πραότητος ἐπ' αὐτῶν τῶν ἔργων· λειδορούμενος, ἐσιώπα· μαστιζόμενος, ἠνείχετο. Καὶ ὁδηγήσει σε θυμαστῶς ἡ δεξιὰ σου. Οὐχὶ στῦλος νεφέλης, οὐδὲ φωτισμὸς πυρός, ἀλλ' αὐτὴ ἡ δεξιὰ σου. Τὰ βέλη σου ἠκονημένα, δυνατά (83). Βέλη τοῦ δυνατοῦ ἠκονημένα ἐστὶν οἱ εὐστοχοὶ λόγοι, οἱ καθικνούμενοι τῆς καρδίας τῶν ἀκρωμένων, βάλλοντες καὶ τιτρώσκοντες τὰς εὐαισθητοὺς ψυχάς. Λόγοι γὰρ, φησὶ, σοφῶν ὡς τὰ βούκετρα. Διὸ καὶ ὁ Ψαλμῶδς ῥυσθῆναί ποτε ἀπὸ τῶν δολερῶν τῶν κατὰ τὴν γενεάν αὐτοῦ εὐχόμενος, εἰς θεραπείαν γλώσσης δολίας τὰ βέλη τοῦ δυνατοῦ ἠκονημένα ζητεῖ. Ἐπιζητεῖ δὲ καὶ τοὺς ἀνθρακας παρῆναι τοὺς ἐρημικοὺς· ὥστε ὅσων ἂν μὴ καθάφηται διὰ τὴν πύρωσιν τῆς καρδίας τὰ λογικὰ βέλη, τοῦτοις ἐτοίμη ἐῖναι τὴν κόλασιν, ἣν καὶ ἐρημικοὺς ἀνθρακας προσηγόρευσεν. Ὅσοι γὰρ ἐρήμους τοῦ Θεοῦ κατέστησαν ἑαυτούς, τοῦτοις ἀναγκαῖος ὁ εὐτρεπισμὸς τῶν ἐρημικῶν ἀνθράκων. Νῦν οὖν τὰ βέλη σου ἠκονημένα. Ἐκ τούτων τῶν βελῶν τιτρώσκονται αἱ παραδεξάμεναι τὴν πίστιν ψυχαί, καὶ εἰς τὴν ἄκραν τοῦ Θεοῦ ἀγάπην ἐκκαυθεῖσαι λέγουσι παραπλησίως τῇ νύμφῃ τὸ, Τετρωμένα ἀγάπης ἐγὼ εἰμι. Ἀνεκδιήγητον δὲ καὶ ἀβήρητον τὸ τοῦ λόγου κάλλος, καὶ ἡ τῆς σοφίας ὠραιότης, καὶ ἡ τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ εἰκόνι αὐτοῦ μορφή. Μακάριοι οὖν, οἱ τοῦ ἀληθινοῦ κάλλους φιλοθεάμονες. Οἴονεὶ γὰρ προσδεθέντες αὐτῷ διὰ τῆς ἀγάπης, καὶ τὸν ἐπουράνιον καὶ μακαριστὸν ἔρωντες ἔρωτα, ἐπιλανθάνονται μὲν οἰκείων καὶ φίλων· ἐπιλανθάνονται δὲ οἴκου καὶ περιουσίας ἀπάσης· ἐκλαθόμενοι δὲ καὶ τῆς σωματικῆς εἰς τὸ ἐσθίειν

A lens esse videatur, quod imperative dictum sit, *Prospera procede*, cum ea quæ optantur, semper hoc modo figurare Scriptura solet. Nimirum, *Fiat voluntas tua* **, pro, *utinam fiat*. Item : *Adveniat regnum tuum* **, pro, *utinam adveniat*.

6. *Propter veritatem, et mansuetudinem, et justitiam; et deducet te mirabiliter dextera tua*. Rursus hic sermo figuratus est, perinde ac si Dominus mercedis loco accipiat illa, *prospera procedere, et regnare, nempe, propter veritatem, et mansuetudinem, et justitiam*. Oportet autem intelligere hoc modo : quoniam res humanæ inversæ sunt mendacio, ut seras veritatem, regna in hominibus peccato subjectis : tu enim es ipsa veritas. Et, *Propter mansuetudinem*, ut omnes exemplo tuo ad clementiam et bonitatem perducantur. Quamobrem etiam Dominus dicebat : *Discite a me quod mitis sum et humilis corde* **. Quin et istam mansuetudinem factis ipsis ostendit : quippe tacebat conciviciu lacessitus ; flagris cæsus, perferebat. *Et deducet te mirabiliter dextera tua*. Non columna nubis, non ignis splendor, sed ipsa dextera tua. *Vers. 6. Sagittæ tuæ acutiæ, potentissime*. Acutiæ potentis sagittæ sermones sunt appositi ac solertes, qui auditorum pertingunt corda, feriuntque et sauciant animas sensu facili ac prompto præditas. *Verba enim*, inquit, *sapientium, sicut stimuli bonum* **. Quare et Psalmista a dolosis hominibus ætatis suæ aliquando liberari cupiens, acutas potentis sagittas exquirat, pro linguæ dolosæ remedio. Quærit itidem carbones adesse *desolatorios* **, ut quos ob callosam cordis duritiem non tangunt spirituales sagittæ, iis parentum sit supplicium, quod carbones etiam *desolatorios* appellavit. Quicumque enim Deum deseruere, iis carbonum desolatoriorum apparatus necessarius est. Nunc igitur *Sagittæ tuæ acutiæ*. Quæ fidem amplexatæ sunt animæ, his sauciantur sagittis ; et ubi summa in Deum charitate exarserint, pariter ac sponsa dicunt : *Vulnerata charitate ego sum* **. Porro verbi pulchritudo, sapientiæ species, ac Dei in ipsius imagine forma inexplicabilis est ac ineffabilis. Beati igitur, qui contemplandæ veræ illius pulchritudinis sunt cupidi. Nam velut huic alligati per dilectionem, cœlestemque et plane beatum amantes amorem, propinquorum obliviscuntur et amicorum : item domus obliviscuntur et opum omnium ; imo **165** etiam corporalem edendi et bibendi necessitatem obliiti, soli divino ac puro amori affixi sunt. Intelligere autem possis *sagittas acutas* eos etiam, qui ad disseminan-

** Matth. vi, 10. ** *ibid.* ** Matth. xi, 29. ** Eccle. xii, 11. ** Psal. cxix, 4. ** Cant. ii, 5.

(81) Sic quinque mss. cum editione Basil. At editio Paris. ἔσθη. Nec ita multo post quinque mss. Ἐπὲρ ἀληθείας. Editio Ἐνεκεν ἀληθείας. Statim quatuor mss. cum editione Basil. προσδιέστραπται. Editio vero Paris. cum Colb. sexto προσδιέστραπτο.

(82) Editio ἐνσυχθῶσιν. At mss. quinque προαχθῶσιν.

(83) Ita quoque legitur apud LXX, sed vocem δυνατέ non agnoscit Eusebius, nec dubium quin abesse oporteat. Notat enim Hieronymus ad Suniam, id vocabulum redundare, atque e superiore loco additum esse.

(84) Vox λογικὰ in aliquibus mss. non reperitur.

diu) in universo orbe Evangelium missi sunt; qui, quod exacuissent sese, operibus justitiæ fulgebant, et subtiliter in discentium animos irrepebant: nam hæc sagittæ quaquaversum præmissæ, populos, ut se submitterent Christo, præparabant. Videtur autem inibi isthæc sententia aptius per hyperbaton restitui, adeo ut is sit sensus: *Intende, et prospere procede, et regna, et deducet te mirabiliter dextera tua, et populi sub te cadent*; propterea quod *sagittæ tuæ acutiæ sunt in corde inimicorum regis*. Nullus Deo adversarius, aut arrogans, aut superbus subjicit se Deo, sed qui fidei obtemperavere. Sagittæ autem, eorum qui regis aliquando inimici erant cordibus illapsæ, ipsos ad veritatis desiderium trahunt, ipsos trahunt ad Dominum, ut inimici Dei existentes, ei per doctrinam reconcilientur.

Τὰ δὲ βέλη, ταῖς καρδίαις ἐμπιέοντα τῶν ποτε ἀληθείας πόθον, ἔλκει αὐτοὺς πρὸς τὸν Κύριον, διὰ τῶν διδαγμάτων.

7. *VERS. 7, 8. Sedes tua, Deus, in sæculum sæculi; virga rectitudinis, virga regni tui. Dilexisti justitiam et odisti iniquitatem; propterea unxit te Deus, Deus tuus oleo lætitiæ præ consortibus tuis.* Posteaquam ad naturam humanam intentus, multis verbis de ea disseruit, nunc orationem et altitudinem gloriæ Unigeniti reducit. *Sedes tua, Deus*, inquit, *in sæculum sæculi*: hoc est regnum tuum ultra sæcula se porrigit, estque omni intelligentia antiquius. Et pulchre post populorum obedientiam, regni Dei magnificentiā celebrat. *Virga rectitudinis, virga regni tui*. Quapropter et ei propriam reddidit appellationem, ipsum clare appellans Deum: *Sedes tua, Deus*. Castigatrix est virga Dei: quæ dum castigat, recta, non perversa judicia profert. Quamobrem virga rectitudinis virga regni ipsius nuncupata est. *Si enim dereliquerint filii ejus legem meam, et in judiciis meis non ambulaverint; visitabo in virga iniquitates ipsorum*⁸⁵. Vides justum Dei judicium? Non in quoslibet utitur, sed in peccatores. Hæc autem et consolationis virga dicitur: *Virga enim, inquit, et baculus tuus, ipsa me consolata sunt*⁸⁶. Est et hæc virga contritionis. *Reges eos in virga ferrea, tanquam vas figuli confringes eos*⁸⁷. Confringuntur autem terrea ac lutea, gratia eorum qui reguntur; quemadmodum etiam traduntur *In interitum carnis, ut spiritus salvus sit*⁸⁸.

ῥάβδος. Ποιμανεῖς γὰρ αὐτοὺς ἐν ῥάβδῳ σιδηρᾷ, ὡς σκεῦος κεραμῆος (90) συντρίψεις αὐτούς. Συντρίβεται δὲ τὰ χοϊκὰ καὶ πηλίνα ἐπ' εὐεργεσίᾳ τῶν ποιμαινομένων· καθὼς καὶ παραδίδοται. Εἰς ἔλεον τῆς σαρκός, ἵνα τὸ πνεῦμα σωθῆ.

8. *Propterea unxit te Deus, Deus tuus oleo lætitiæ præ consortibus tuis.* Quoniam par erat ut typicum

⁸⁵ Psal. LXXXVIII, 54, 55. ⁸⁶ Psal. XXII, 4. ⁸⁷ Psal. II, 9. ⁸⁸ I Cor. V, 5.

(85) Alii mss. ἐπὶ τῶ. Alii ἐπὶ τό.

(86) Colb. primus παρασκευάζει.

(87) Reg. secundus ἔντανα.

(88) Ita mss. sex. Illud, τῆς βασιλείας, desiderabatur in editis.

(89) Sic editio B. il. et Regii secundus, tertius et

καὶ πίνειν ἀνάγκης, μόνῳ τῷ θεῷ καὶ καθαρῷ προστετήκασιν Ἐρωτι. Νοήσεις δὲ ἠκονημένα βέλη καὶ τοὺς ἀποστελλομένους ἐπὶ τὸ (85) ἐπισπεῖραι πάσῃ τῇ οἰκουμένη τὸ Εὐαγγέλιον· οἷ, διὰ τὸ ἠκονῆσθαι, ἔλαμπον τοῖς τῆς δικαιοσύνης ἔργοις, καὶ λεπτῶς ἐπὶ τὰς τῶν διδασκομένων ψυχὰς παρεδύοντο· ταῦτα γὰρ τὰ βέλη, πανταχοῦ προπεμπόμενα, παρεσκευάζε (86) τοὺς λαοὺς ὑποκάτω πίπτειν τοῦ Χριστοῦ. Δοκεῖ δέ μοι ἀκολουθότερον ἡ λέξις ἀποκαθίστασθαι δι' ὑπερβατοῦ, ὥστε τοιοῦτον εἶναι τὸν νοῦν· *Ἐρτεῖνον* (87) *καὶ κατεσοδοῦ καὶ βασιλεύς, καὶ ὀδηγήσει σε θαυμαστῶς ἡ δεξιὰ σου, καὶ λαοὶ ὑποκάτω σου πεσοῦνται· τῷ τὰ βέλη σου ἠκονημένα εἶναι ἐν καρδίᾳ τῶν ἐχθρῶν τοῦ βασιλέως*. Οὐδελὶς θεομάχος καὶ ἀλαζῶν καὶ ὑπερήφανος ὑποκάτω πίπτει τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' οἱ τὴν ἐκ πίστεως ὑποταγὴν καταδεξάμενοι. Ἐχθρῶν τοῦ βασιλέως, ἔλκει αὐτοὺς εἰς τὸν περὶ τῆς ὥστε, ἐχθροὺς ὄντας τῷ θεῷ, καταλλαγῆναι αὐτῷ

7. *Ὁ θρόνος σου, ὁ θεός, εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος· ῥάβδος εὐθύτητος, ἡ ῥάβδος τῆς βασιλείας σου.* Ἠγάπησας δικαιοσύνην καὶ ἐμίσησας ἀνομίαν· διὰ τοῦτο ἔχρισέ σε ὁ θεός, ὁ θεός σου, ἔλαιον ἀγαλλιώσεως παρὰ τοὺς μετόχους σου. Ἐπειδὴ πολλὰ πρὸς τὸ ἀνθρώπινον ἀνατεινόμενος διελέχθη, ἐπανάγει νῦν ἐπὶ τὰ ὕψη τῆς περὶ τοῦ Μονογενοῦς βίξεως τὸν λόγον. *Ὁ θρόνος σου, φησὶν, ὁ θεός, εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος*· τουτέστιν, ἡ βασιλεία σου ἐπέκεινα τῶν αἰώνων, καὶ ἐνορίας πάσης ἐστὶ πρεσβυτέρα. Καὶ καλῶς μετὰ τὴν τῶν λαῶν ὑποταγὴν τὸ μεγαλοπρεπὲς τῆς βασιλείας (88) τοῦ Θεοῦ ἀνυμνεῖ. *Ῥάβδος εὐθύτητος ἡ ῥάβδος τῆς βασιλείας σου*. Διὰ τοῦτο καὶ ἀπέδωκεν αὐτῷ τὴν ἰδίαν προσηγορίαν, σαφῶς αὐτὸν ἀναγορεύσας θεόν· *Ὁ θρόνος σου, ὁ θεός*. Παιδευτικὴ τίς ἐστὶν ἡ ῥάβδος τοῦ Θεοῦ· παιδεύουσα δὲ, εὐθείας καὶ οὐ παρατετραμμένας ἐπάγει τὰς κρίσεις. Διὰ τοῦτο ῥάβδος εὐθύτητος ἡ ῥάβδος τῆς βασιλείας αὐτοῦ προσηγόρευται. *Ἐὶν γὰρ ἐγκυαλίπωσιν οἱ υἱοὶ αὐτοῦ τὸν νόμον μου, καὶ (89) τοῖς κρίμασί μου μὴ πορευθῶσιν, ἐπισκέψομαι ἐν ῥάβδῳ τὰς ἀνομίας αὐτῶν*. Ὅρξ τὴν δικαίαν κρίσιν τοῦ Θεοῦ; Οὐκ ἐπὶ τῶν τυχόντων χρῆται, ἀλλ' ἐπὶ τῶν ἀμαρτανόντων. Αὕτη δὲ καὶ παρακλήσεως λέγεται ῥάβδος· *Ἡ ῥάβδος γὰρ σου, φησὶ, καὶ ἡ βακτηρία σου· αὐταὶ με παρεκάλεσαν*. Αὕτη καὶ συντριμμοῦ ἐστὶν

8. *Διὰ τοῦτο ἔχρισέ σε ὁ θεός, ὁ θεός σου, ἔλαιον ἀγαλλιώσεως παρὰ τοὺς μετόχους σου.*

quartus cum Colb. primo, bene. Editio Paris. cum Colb. sexto υἱοὶ σου τὸν καί, filii tui.

(90) Illud, κεραμῆος, deest in editione Parisiensi: sed reperitur in quatuor mss. et in editione Basil. in qua pro σκεῦος legitur σκεῦρ. Necita multo post duo mss. cum editione Basil. παραδίδοται.

Επειδή ἔδει σχηματῆσαι τὸ τυπικὸν χρίσμα, καὶ τοὺς τυπικῶς ἀρχιερέας καὶ βασιλέας, ἐχρίσθη τῷ ἁλθινοῦ χρίσματι ἡ σὰρξ τοῦ Κυρίου, τῆ τοῦ ἁγίου Πνεύματος εἰς αὐτὴν ἐπιδημία, ὅπερ ἀγαλλιάσεως ἔλαιον προσηγορεύεται. Ἐχρίσθη δὲ *παρὰ τοὺς μετόχους αὐτοῦ*· τοῦτέστιν, ὑπὲρ πάντας ἀνθρώπους τοὺς μετέχοντας τοῦ Χριστοῦ. Διότι ἐκείνοις μὲν μερικῆ τις ἐδίδοτο Πνεύματος κοινωνία, ἐπὶ δὲ τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ κατεβῆν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὡς φησιν Ἰωάννης, *"Ἐμεινεν ἐπ' αὐτόν"*. Καλῶς δὲ ἀγαλλιάσεως ἔλαιον τὸ Πνεῦμα προσαγορεύεται, ἐπειδὴ καὶ εἰς τῶν ὑπὸ τοῦ Πνεύματος ἁγίου γεωργουμένων καρπῶν ἐστὶν ἡ χαρὰ. Ἐπειδὴ δὲ μικτός ἐστὶν ὁ περὶ τοῦ Σωτῆρος λόγος διὰ τε τὴν φύσιν τῆς θεότητος, καὶ τὴν οἰκονομίαν τῆς ἐνανθρωπήσεως, πάλιν εἰς τὸ ἀνθρώπινον τοῦ Θεοῦ ἀποδέψας, φησὶν· *"Ἠγάπησας δικαιοσύνην, καὶ ἐμίσησας ἀνομίαν"*· ἀντὶ τοῦ, Οἱ μὲν λοιποὶ ἄνθρωποι πόνῃ καὶ ἀσκήσει καὶ προσοχῇ πολλάκις κατορθοῦσι τὴν πρὸς τὸ καλὸν διάθεσιν, καὶ τὴν τῶν φαύλων ἀποστροφὴν· σοὶ δὲ φυσικῆ τὴς ἐστὶ πρὸς τὸ ἀγαθὸν ἡ οἰκείωσις, καὶ πρὸς τὴν ἀνομίαν ἡ ἀλλοτρίωσις. Καὶ ἡμῖν δὲ (91) οὐ χαλεπὸν βουλευθεῖσιν ἀναλαβεῖν τὴν πρὸς τὴν δικαιοσύνην ἀγάπην, καὶ τὸ πρὸς τὴν ἀνομίαν μῖσος. Πᾶσαν γὰρ δύναμιν ὁ Θεὸς χρησίμως ἔδωκε τῇ λογικῇ ψυχῇ· ὥσπερ τὴν τοῦ ἀγαπᾶν, οὕτω καὶ τὴν τοῦ μισεῖν· ἵνα λόγῳ εὐθυστόμενοι ἀγαπῶμεν μὲν τὴν ἀρετὴν, μισῶμεν δὲ τὴν κακίαν. Ἔστι γὰρ ποτε καὶ ἐπαπειτῶς τῷ μίσει χρήσασθαι. Οὐχὶ τοὺς μισοῦντάς σε, Κύριε, ἐμίσησα, καὶ ἐπὶ τοὺς ἐχθρούς σου ἐξετηκόμην (92); *Τέλειον μῖσος ἐμίσουν αὐτούς*.

9. *Σμύρνα καὶ στακτὴ καὶ κασσία ἀπὸ τῶν ἱματιῶν σου ἀπὸ βάρων ἐλεφαντίνων, ἐξ ὧν εὐφρανάν τε θυγατέρες βασιλέων ἐν τῇ τιμῇ σου*. Ἐποκαταβαίνων ἀκολούθως ὁ προφητικὸς λόγος, καὶ πᾶσι τοῖς κατὰ τὴν οἰκονομίαν προπεριβαλὼν, τῷ ἐνατενισμῷ τοῦ Πνεύματος (93) τοῦ ἀποκαλύπτοντος αὐτῷ τὰ κρυπτά, ἦλθεν ἐπὶ τὸ πάθος· *Σμύρνα γὰρ, φησὶ, καὶ στακτὴ καὶ κασσία ἀπὸ τῶν ἱματιῶν σου*. Ἡ μὲν οὖν σμύρνα ὅτι ταφῆς ἐστὶ σύμβολον, καὶ ὁ εὐαγγελιστὴς ἡμᾶς Ἰωάννης διδάσκει, εἰπὼν ὑπὸ Ἰωσήφ τοῦ Ἀριμαθαίου ἐνταφιάσθαι μετὰ σμύρνης καὶ ἀλόης. Ἡ δὲ στακτὴ καὶ αὐτὴ σμύρνης ἐστὶν εἶδος τὸ λεπτότατον. Ἐκθλιβέντος γὰρ τοῦ ἀρώματος, ὅσον μὲν αὐτοῦ ῥυτὸν, εἰς τὴν στακτὴν ἀπομερίζεται· τὸ δὲ παχύτερον (94) ἀπομένον σμύρνα προσα-

A chrisma typicus tum pontifices tum reges adumbraret, caro Domini vero chrismate inuncta est, ipso sancti Spiritus in eam adventu : quod lætitiæ oleum appellatum est. Unctus est autem *præ consortibus* suis, hoc est, *præ omnibus* hominibus qui Christi sunt participes. Nam illis quidem aliqua tribuebatur Spiritus communicatio; at vero Spiritus sanctus in Dei Filium descendens, ut ait Joannes, *Super ipsum mansit* 90. Recte autem Spiritus oleum lætitiæ nominatur, cum unus ex fructibus quos sanctus Spiritus producit, gaudium sit 70. 106 Quoniam vero mistus est de Salvatore sermo, propter divinitatis naturam et incarnationis dispensationem, rursus ad Dei humanitatem respiciens, ait : *Dilexisti iustitiam, et odisti iniquitatem*; perinde quasi diceret : Reliqui quidem homines labore exercitioque et attentione plerumque virtutis habitum assequuntur, abhorrentque a vitiis; tibi vero naturalis quædam est cum bono conjunctio ac necessitudo, alienatioque ab iniquitate. Quinetiam nobis, si volumus, difficile non est amorem justitiæ, et iniquitatis odium suscipere. Omnem enim facultatem rationali animæ utiliter dedit Deus; ut amoris, ita quoque odii : ut ratione directi diligamus virtutem, odio vero habeamus iniquitatem. Licet enim aliquando etiam laudabiliter odio uti. *Nonne eos qui oderant te, Domine, odio habui, et super inimicos tuos tabescebam? Perfecto odio oderam illos* 71.

ἐμίσησα, καὶ ἐπὶ τοὺς ἐχθρούς σου ἐξετηκόμην.

9. *Vers. 9, 10. Myrrha et gutta et casia a vestimentis tuis a domibus eburneis, ex quibus delectaverunt te filię regum in honore tuo*. Propheticus sermo paulatim ordine descendens, ac prius ea omnia quæ ad incarnationis dispensationem attinent, persecutus, vehementi quodam Spiritus ei occulta revelantis afflatu, venit ad passionem : *Myrrha* enim, inquit, *et gutta et casia a vestimentis tuis*. Quod quidem myrrha symbolum sit sepulturæ, etiam evangelista Joannes nos docuit, qui dicat eum a Joseph ab Arimathæa cum myrrha et aloe sepultum esse 72. Gutta vero etiam ipsa myrrhæ species est tenuissimas. Postquam enim contusum est aroma, quidquid in eo est liquidum, in guttam separatur, quod crassius superest, myrrha appellatur. Itaque

90 Joan. i, 32. 70 Gal. v, 22. 71 Psal. cxxxviii, 21, 22. 72 Joan. xix, 39.

(91) Vocula δὲ abest ab editione Basil. et ab alijs quibus mss.

(92) Illa, καὶ ἐπὶ τοὺς ἐχθρούς σου ἐξετηκόμην, addita fuisse editioni Basil. ex Oliv. et Anglic. docet vir peritissimus Ducæns. Notat tamen idem ille legi in Oliv. ἐπὶ τοῖς ἐχθροῖς σου, non, ut in vulgatis libris, ἐπὶ τοῖς ἐχθροῖς σου. Ea autem quæ vidimus exemplaria non conveniunt inter se. In alijs enim verba illa, καὶ ἐπὶ τοὺς, etc., reperiuntur quidem : sed in alijs non paucis desiderantur. Ibidem post illa, ἐμίσουν αὐτούς, scriptum invenitur In Colbertinis primo et sexto εἰς ἐχθρούς ἐγένοντό μοι, *Inimici facti sunt mihi*. Sed quemadmodum ultimum illud, εἰς ἐχθρούς ἐγένοντό μοι, credi potest ex Biblijs adjectum fuisse ab aliquo librario :

Ita nihil vetare videtur quominus de illo priore, καὶ ἐπὶ τοὺς ἐχθρούς σου ἐξετηκόμην, idem quoque sentiamus. Ut ut hæc sunt, nihil quidquam in contextu mutavimus. Quod enim addendum judicavit is, quem modo dixi, vir eruditissimus, id sine certo argumento expungi debere non putamus.

(93) Vehementem quemdam Spiritus afflatum voce ἐνατενισμῷ significari obscurum non est. Vererat interpres vetus, *Spiritus intentione*, non alio quidem, puto, sensu : sed ambigue et improprie. Τῷ ἀτενισμῷ τοῦ Πνεύματος. Vertendum videtur, *accepta a spiritu contemplatione*. MARAN.

(94) Editi παχῦ. At quinque mss. παχύτερον. Statim editi ἀποπνέει μὲν. Vocula μὲν deest in mss. non paucis

Christi bonus odor myrrham quidem spirat, ob passionem : guttam vero, quod non immobilis nec odiosus aut inefficax permanserit tribus illis diebus ac noctibus, sed in infernum decenderit, ob resurrectionis dispensationem, ut omnia quæ ad se spectabant expleret. Casiam tandem spirat, quod casia cortex est tenuissimus, et bene olens, lignosum obtendens calamum. Fortassis igitur crucis passionem gratia universæ creaturæ susceptam alte nobis ac sapienter per casia nomen innuit Scriptura. Habes ergo myrrham ob sepulturam, guttam ob descensum ad inferos (quandoquidem omnis deorsum fertur), casiam vero, ob carnis in ligno dispensationem. Ex hac autem causa *Delectaverunt*, inquit, *te filia regum in honore tuo*. Quæ vero fuerint filiarum regum nisi generosæ magnæque et regiarum animarum? quæ propter hanc ad humana demissionem Christum cognoscentes, ipsum delectaverunt in honore, in vera fide et charitate perfecta, gloriam divinitati ejus dantes. At autem hæc aromata non parce adesse Christi vestimentis (hæc est sermonum parabola et dogmatum **167** apparatus), sed a totis ædificiis afferri. Domos enim dicit ædificia maxima, eaque ex ebore constructa : divitem illam Christi erga mundum dilectionem edocente, opinor, Propheta. *Astitit regina a dextris tuis in vestitum deaurato, circumdata varietate*. De Ecclesia jam verba facit, de qua in Cantico didicimus ⁷³, quod una sit perfecta Christi columba, quæ eos qui bonis operibus conspicui sunt, ad dextram Christi sedem admittit, segregans ipsos a pravis, sicut pastor segregat oves ab hædis ⁷⁴. Astat igitur regina, anima videlicet sponsali Verbo copulata, peccati imperio laud subjecta, sed regni Christi particeps, a dextris Salvatoris in vestitum deaurato, hoc est, in spiritualibus dogmatibus, iisque intertextis ac variegatis : quippe quæ venuste et religiose se ipsa exornet. Quoniam autem non unius speciei sunt dogmata, sed diversa variaque, morales ac naturales et mysticos sermones complectentia, idcirco Scriptura dicit sponsæ vestitum variegatum esse.

ποικιλμένοις, σοβαρώς ἐαυτὴν καὶ ἱεροπρεπῶς κατακοσμοῦσα. Ἐπειδὴ δὲ οὐ μονοειδῆ τὰ δόγματα, ἀλλὰ ποικίλα καὶ πολύτροπα, ἠθικούς τε καὶ φυσικούς καὶ τοὺς ἐποπτικούς λεγομένους περιέχοντα λόγους, διὰ τοῦτο ποικιλμένον εἶναι τὸν ἱματισμὸν τῆς νύμφης ὁ λόγος φησίν.

10. VERS. 11, 12. *Audi, filia, et vide, et inclina autem tuam, et obliviscere populum tuum, et domum patris tui : et concupiscet rex decorem tuum : quoniam ipse est Dominus tuus, et adorabunt eum.*

⁷³ Cant. vi, 8. ⁷⁴ Matth. xxv, 32.

(95) Combessius multis probare conatur, pro parabola legendum esse περιβολή : sed cum editi nostri octo mss. et Catena Corder. vocem παραβολή constanter præferant, illius conjecturam quantumvis bonam secuti non sumus.

(96) Editio Basil. et septem mss. Βάρεις γὰρ οἱ μέγιστοι τῶν οὐρανῶν λέγονται. At editio Paris. et Catena Corder. ut in contextu.

(97) Rursus conjicit Combessius pro δεξιῶν χώρων legendum esse δεξιῶν χεῖρα : sed cum hic quo-

γορεύεται. Οὐκοῦν καὶ ἀποπνέει ἡ τοῦ Χριστοῦ εὐωδία, σμύρνης μὲν διὰ τὸ πάθος, στακτῆς δὲ διὰ τὸ μὴ ἀκίνητον μείναι μηδὲ ἀνερέργητον ἐν ταῖς τρισὶν ἡμέραις καὶ ταῖς τρισὶν νύξιν, ἀλλὰ κατελθεῖν εἰς ἄβου τῆς περὶ τὴν ἀνάστασιν οἰκονομίας ἕνεκεν, ἵνα πληρώσῃ ἑαυτοῦ τὰ σύμπαντα. Κασσίαις δὲ ἀποπνέει, διότι ἡ κασσία φλοιὸς τίς ἐστι λεπτότατος καὶ εὐώδης, ξυλῶδες κάρφει περιτεινόμενος. Μήποτε οὖν τὸ τοῦ σταυροῦ πάθος, ἐπ' εὐεργεσίᾳ τῆς κτίσεως πάσης παραληφθὲν, βαθέως ἡμῖν καὶ σοφῶς ὁ λόγος διὰ τοῦ τῆς κασσίας ὀνόματος παρηνίξατο. Ἐχεις οὖν σμύρναν μὲν διὰ τὴν ταφήν, στακτὴν δὲ διὰ τὴν εἰς ἄβου χάθοδον (ἐπειδὴ πᾶσα σταγὼν ἐπὶ τὰ κάτω φέρεται), κασσίαν δὲ διὰ τὴν τῆς σαρκὸς περὶ τὸ ξύλον οἰκονομίαν. Ἐκ δὲ ταύτης τῆς αἰτίας *Εὐφρανὰρ σε*, φησὶ, *θυγατέρες βασιλέων ἐν τῇ τιμῇ σου*. Θυγατέρες δὲ βασιλέων τίνες ἂν εἴεν ἡ εὐγενεῖς καὶ μεγάλαι καὶ βασιλικαὶ ψυχαὶ ; αἱ, διὰ τὴν πρὸς τὰ ἀνθρώπινα συγκατάβασιν ἐπιγνοῦσαι τὸν Χριστὸν, εὐφραναν αὐτὸν ἐν τῇ τιμῇ, ἐν ἀληθινῇ πίστει καὶ ἀγάπῃ τελείᾳ, δοξάζουσαι αὐτοῦ τὴν θεότητα. Ἰὰ δὲ ἀρώματα ταῦτα οὐ μικρολόγως φησὶ προσεῖναι τοῖς ἱματίοις τοῦ Χριστοῦ (τούτέστιν, ἡ παραβολὴ (95) τῶν λόγων καὶ ἡ τῶν δογματικῶν κατασκευὴ), ἀλλ' ἀπὸ ὧν τῶν οἰκοδομημάτων φέρεσθαι. Βάρεις γὰρ τοὺς μεγίστους τῶν οὐρανῶν λέγει (96), καὶ τοὺς ἐξ ἐλέφαντος εἶναι κατεσκευασμένους, τὸ πλούσιον, οἶμαι, τῆς τοῦ Χριστοῦ περὶ τὸν κόσμον ἀγάπης τοῦ προφήτου διδάσκοντος. *Παρέστη ἡ βασίλισσα ἐκ δεξιῶν σου, ἐν ἱματισμῷ διαχρυσῷ περιδεδημένῃ, πεποικιλμένῃ*. Περὶ τῆς Ἐκκλησίας ἤδη διαλέγεται, περὶ ἧς ἐν τῷ Ἄσματι μεμαθήκαμεν, ὅτι μία ἐστὶ τελεία τοῦ Χριστοῦ περιστερὰ, ἧτις εἰς τὴν δεξιὰν χώραν (97) τοῦ Χριστοῦ λαμβάνει τοὺς ἐπ' ἔργοις ἀγαθοῖς γνωρίζομένους, διακρίνουσα ἀπὸ τῶν φαύλων, ὡς περὶ οἰομένην οὖν ἡ βασίλισσα, ἡ τῷ νομοτικῷ Λόγῳ (98) καθηρμοσμένη ψυχή, ἡ μὴ βασιλευομένη ὑπὸ τῆς ἀμαρτίας, ἀλλὰ τῆς τοῦ Χριστοῦ βασιλείας μετέχουσα, ἐκ δεξιῶν τοῦ Σωτῆρος ἐν ἱματισμῷ διαχρυσῷ· τούτέστιν, ἐν δόγμασι νοεροῖς καθυφασμένοις καὶ πε-

D 10. Ἄκουσον, θυγατερ, καὶ ἴδε, καὶ κλίνε τὸ οὖς σου, καὶ ἐκλιθάου τοῦ λαοῦ σου, καὶ τοῦ οἴκου τοῦ πατρὸς σου· καὶ ἐπιθυμήσει ὁ βασιλεὺς τοῦ κάλλους σου· οὗτος αὐτὸς ἐστὶ Κύριός σου, καὶ

que et editi et nostri octo mss. et Catena Corder. vulgatam lectionem tueantur, ab ea recedendum non putavimus.

(98) Fecit quidem suo more Combessius, ut aliquid mutandum suspicetur : sed hic modestius, quam solet. Dubitat igitur num legi debeat νομοτικῷ Λόγῳ, *Sponsio Verbo*, pro νομοτικῷ Λόγῳ, *sponsali Verbo*. Sed ut alias sæpius, ita hic et editi et mss. ei adversantur.

προσκυρήσουσιν αὐτῷ (99) Προσκαλεῖται τὴν Ἐκκλησίαν ἐπὶ τὴν ἀκράσιν καὶ τὴν τήρησιν τῶν προστασομένων, καὶ προσοκιοῦται αὐτὴν διὰ τῆς προσηγορίας, θυγατέρα αὐτὴν προσταγορέων (1)· οἶον τεκνοποιούμενος αὐτὴν διὰ τῆς ἀγάπης. Ἄκουσον, θύγατερ, καὶ ἴδε. Διδάσκει αὐτὴν γεγυμνασμένον ἔχειν τὸν νοῦν πρὸς θεωρίαν διὰ τοῦ, Ἰδε. Κατανόησον, φησί, τὴν κτίσιν, καὶ ὠφεληθεῖσα ἀπὸ τῆς κατ' αὐτὴν τάξεως, οὕτως ἀνάβαινε πρὸς τὴν τοῦ κτίσαντος θεωρίαν. Εἶτα κάμπτων αὐτῆς τὸν ὑψηλὸν τῆς ἀλαζονείας τράχηλον, *Κλίνον*, φησί, τὸ οὖς σου. Μὴ ἀποδράμῃς πρὸς τοὺς ἔξω μύθους, ἀλλὰ κατάδεξι τὸ ταπεινὸν τῆς ἐν τῷ εὐαγγελικῷ λόγῳ φωνῆς· *Κλίνον τὸ οὖς σου* πρὸς τὴν ὧδε διδασκαλίαν, ἵνα ἐπιλάβῃ τῶν μοχθηρῶν ἐθῶν ἐκείνων καὶ τῶν πατρικῶν οἰδαγμάτων (2). Διὰ Ἐπιλάθου τοῦ *λαοῦ σου, καὶ τοῦ οἴκου τοῦ πατρὸς σου. Πᾶς γὰρ ὁ ποιῶν τὴν ἀμαρτίαν ἐκ τοῦ διαβόλου γενέσθηται*. Ἐκβαλέ μοι, φησί, τὰς τῶν δαιμόνων διδασκαλίας, ἐπιλάθου θυσίων, χορείας νυκτερινῆς, μύθων εἰς πορνείαν καὶ πᾶσαν ἀσελγείαν ἐκχαιόντων. Διὰ τοῦτο θυγατέρα σε ἐμαυτοῦ προσηγόρευσα, ἵνα μισήσης τὸν πατέρα τὸν πρότερόν σε γεννήσαντα εἰς ἀπώλειαν. Ἐάν γὰρ διὰ τῆς λήθης ἀπαλείψῃς τοὺς σπύλους τῶν πονηρῶν μαθημάτων, ἀπολαβοῦσα τὸ Ἰδιον ἑαυτῆς κάλλος, ἐπιθυμητὴ φανήσῃ τῷ νυμφίῳ καὶ βασιλεῖ. Ὅτι αὐτός ἐστι Κύριός σου, καὶ προσκυρήσουσιν αὐτῷ (3). Τὸ ἀναγκαῖον τῆς ὑποταγῆς παραδηλοῖ διὰ τοῦ, *Αὐτός ἐστι Κύριός σου. Προσκυρήσουσι δὲ αὐτῷ (4), πᾶσα ἡ κτίσις. Διότι Ἐν τῷ ὄνοματι Ἰησοῦ Χριστοῦ πᾶν γόνυ κάμψει ἐπουρανίων, καὶ ἐπιγείων, καὶ καταχθονίων. Καὶ θυγάτηρ Τύρου ἐν δώροις. Τὸ πρόσωπόν σου λιτανεύσουσιν (5) οἱ πλούσιοι τοῦ λαοῦ. Δοκεῖ ἡ ὑπερβολὴ τῆς εἰδωλωτρατείας ἐν τῇ Χανανίτιδι χώρᾳ ἐπιτετηδεύσθαι. Μητρόπολις δὲ τῆς Χαναάν ἡ Τύρος. Προσεπόμενος οὖν εἰς ὑπακοὴν τὴν Ἐκκλησίαν ὁ λόγος, Καὶ θυγάτηρ, φησί, Τύρῳ ἤξει ποτὲ μετὰ δώρων. Καὶ τὸ σὸν δὲ πρόσωπον οἱ πλούσιοι τοῦ λαοῦ προσκυρήσουσιν ἐν δώροις (6). Οὐκ εἶπε, Σὲ προσκυρήσουσιν ἐν δώροις, ἀλλὰ, Τὸ πρόσωπον τὸ σὸν. Οὐ γὰρ Ἐκκλησία προσκυνεῖται, ἀλλὰ τῆς Ἐκκλησίας ἡ κεφαλὴ ὁ Χριστὸς, ὃν πρόσωπον ὠνόμασεν ἡ Γραφή.*

11. Πᾶσα ἡ δόξα τῆς θυγατρὸς τοῦ βασιλέως *ἔσθωθεν, ἐν χρυσοῦσι χυσοῖς περιβεβλημένη, πεποικιλημένη. Ἀπενεχθήσονται τῷ βασιλεῖ πωθένοι ὀπίσω αὐτῆς. Ἐπειδὴ ἐκαθάρθη (7) ἀπὸ τῶν*

¹¹ I Joan. III, 8. ¹² Philipp. II, 10. ¹³ Ephes. V, 23.

(99) Hic dissident inter se libri, ut videre est in notis Nobilii et in *Hexaplis*. Editio Paris. et duo mss. προσκυρήσουσιν αὐτῷ, *Adorabunt eum*. Editio Basil. et sex mss. προσκυνήσεις αὐτῷ, *Adorabis eum*, et ita legi in Bibliis mss. tum Regiis tum Colbertinis auctor est Ferrandus.

(1) Regii secundus et tertius cum Colb. primo προσαγορεύει. Alii vero mss. cum editis προσαγορεύων.

(2) Reg. tertius τῶν πατρικῶν παραδόσεων, *paternum traditionum*.

(3) Hic rursus alii mss. προσκυνήσεις αὐτῷ· alii προσκυνήσουσιν αὐτῷ.

(4) Regii tertius et sextus προσκυνήσει δὲ αὐτῷ,

A Exhortatur Ecclesiam ad audienda servandaque praecepta, eamque sibi ipsa appellatione asciscit in familiaritatem, illam appellans filiam; quasi eam sibi pro filia per charitatem adoptasset. *Audi, filia, et vide*. Docet hoc verbo, *Vide*, Ecclesiam habere mentem ad contemplationem exercitiam. Considera, inquit, res creatas atque intuitu ordinis illarum adjuta, ita demum ad ipsiusmet Creatoris contemplationem ascende. Deinde altum superbiae colium inflectens, *Inclina*, inquit, *aurem tuam*. Ne curras ad externas fabulas, sed humilem sermonis evangelici vocem suscipe: *Inclina aurem tuam ad hanc doctrinam, ut obliviscere pravaram illarum consuetudinum atque paternorum documentorum*. Quapropter *Obliviscere populum tuum, et domum patris tui*. Omnis enim qui facit peccatum, ex diabolo natus est¹¹. Abjice, inquit, dæmonum doctrinas, obliviscere sacrificiorum, nocturnæ choreæ, fabularum ad stuprum et omnem libidinem inflammantium. Idcirco te mei ipsius filiam vocavi, ut eum parentem oderis, qui te prius ad perditionem genuerat. Etenim si per oblivionem maculas pravorum documentorum deleveris, tuo proprio decore assumpto, desiderabilis apparebis sponso et regi. *Quoniam ipse est Dominus tuus, et adorabunt ipsum*. Necessitatem obedientiae declarat, his verbis: *Ipse est Dominus tuus. Adorabunt autem ipsum, nempe omnes res creatæ*. Nam *In nomine Jesu Christi omne genu flectetur, caelestium, terrestrium et infernorum*¹². **168** Vers. 13. *Et filia Tyri in muneribus. Vultum tuum deprecabuntur divites plebis*. Videtur idololatris in Chanaanæ regione immodicis studiis exulta fuisse. Metropolis autem Chanaan Tyrius. Ecclesiam igitur ad obedientiam exhortans sermo. Etiam filia, inquit, Tyri veniet aliquando cum muneribus. Et vultum tuum adorabunt divites plebis in muneribus. Non dixit, Te adorabunt in muneribus, sed, Vultum tuum. Ecclesia enim non adoratur, sed caput Ecclesiae Christus¹³, quem Scriptura vultum appellavit.

γὰρ Ἐκκλησία προσκυνεῖται, ἀλλὰ τῆς Ἐκκλησίας

11. Vers. 14, 15. *Omnis gloria filiae regis ab intus, in fimbriis aureis circumamicta, variegata. Affertur regi virgines post eam*. Postquam purgata est ab antiquis nequitiae doctrinis, utpote documento

Adorabit autem eum omnis creatura.

(5) Sic mss. At editio Paris. λιτανεύουσιν. Haud longe Colbertini primus et sextus μητρόπολις δὲ τῆς Χαναάνος ἢ. Editi vero cum multis mss. μητρόπολις δὲ τῆς Χαναάν ἢ.

(6) Ita Regii secundus, tertius, quartus, quintus et sextus: quibus plane consentiunt et Catena Cordes. et Colbertini primus, quintus, sextus et septimus. Editi vero Τὸ σὸν δὲ πρόσωπον προσκυνήσουσιν οἱ πλούσιοι τοῦ λαοῦ, λιτανεύουσιν ἐν δώροις.

(7) Editio Paris. cum Reg. quarto et Colb. septimo ἐκαθάρθη. Editio vero Basil. et Regii secundus et tertius cum Colb. sexto καθήρθη.

obsecuta, et oblita populi sui et domus patris sui, **A** narrat quæ ipsam spectant Spiritus sanctus. Et quoniam reconditam munditiam illius vidit: *Omnis, inquit, gloria filiae regis, id est, sponsæ Christi, quæ tandem per adoptionem filia regis effecta sit, intus est. Hortantur hæc verba, ut ad intima ecclesiasticæ gloriæ arcana penetremus, quod sponsæ pulchritudo intus existat. Qui enim se adornat Patri in abscondito videnti*⁷⁸, precaturque, et omnia peragat, non ut videatur ab hominibus⁷⁹, sed ut soli Deo innotescat; is perinde ac regis filia gloriam omnem intrinsecus habet. Quin etiam fimbriæ aureæ quibus tota circumamicta est ac variegata, intus sunt. Nihil quæras in externo auro et corporali varietate. sed amictum quemdam intellige, qui dignus sit qui eum qui secundum conditoris imaginem est exornet, ut ait Apostolus: *Exspoliantes veterem hominem, et induentes novum, qui renovatur ad agnitionem secundum creatoris imaginem*⁸⁰. Et, qui induit *Viscera misericordiæ, benignitatem, humilitatem, patientiam, mansuetudinem*⁸¹, is intrinsecus amictus est, et secundum interiorem hominem ornatus. Sed et Paulus admonet, ut induamus Dominum Jesum⁸², non secundum externum hominem, sed ut mentem nostram Dei memoria circumcumbat. Arbitror autem spiritalem prætexi vestem, cum actio doctrinæ verbo comes adiungitur. Quemadmodum enim corporalis vestis textitur, cum subtegmen innectitur stamini, ita ubi verbum præcessit, si modo actiones consentaneæ subjungantur, venustissimus amictus animæ confici potest, **C** cujus scilicet vita ex præscripto virtutis acta, sermone et opere compleatur. Fimbriæ autem pendent a vestitu, spirituales et hæ ipsæ, ob idque aureæ esse dicuntur. Quoniam sane verbum majus est opere, idcirco est velut fimbria quædam a textura ad actionem redundans. Sequuntur autem Domini sponsam animæ quædam, quæ seminibus alienarum doctrinarum haud susceptis, adducentur regi, sequentes sponsam. Sed et audiant quæ virginitatem Domino voverunt, quod virgines regi adducentur; virgines, inquam, quæ proximæ sunt Ecclesiæ, quæ post ipsam sequuntur, nec aberrant ab ecclesiastica disciplina. **Vers. 16. Adducentur 169 autem virgines in lætitia et exultatione, ducentur in templum regis.** Non quæ coactæ virginitatem subierunt, non quæ ex tristitia aut necessitate castam vitam sunt amplexæ: sed quæ in lætitia et exultatione ob præclarum hoc facinus gaudent, hæc adducentur regi, ducenturque non in vulgarem locum, sed in templum regis. Nam vasa sacra, quæ non inquinavit

παλαιῶν διδαγμάτων τῆς πονηρίας, ὑπακούσασα τῷ διδάγματι, καὶ ἐπιλαθομένη τοῦ λαοῦ αὐτῆς, καὶ τοῦ οἴκου τοῦ πατρὸς αὐτῆς, διηγείται τὰ περὶ αὐτῆς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Καὶ ἐπειδὴ εἶδε τὴν ἐν τῷ κρυπτῷ καθαρότητα, Πᾶσα, φησὶν, ἡ δόξα τῆς θυγατρὸς τοῦ βασιλέως, τουτέστι (8), τῆς Χριστοῦ νύμφης, τῆς γενομένης λοιπὸν διὰ τῆς υἰοθεσίας θυγατρὸς τοῦ βασιλέως, ἔσωθὲν ἐστὶ. Προτρέπει ὁ λόγος ἐπὶ τὰ ἐνδοτάτω χωρεῖν τῆς ἐκκλησιαστικῆς δόξης μυστήρια, ὡς ἐνδον ὄντος τοῦ κάλλους τῆς νύμφης. Ὁ γὰρ εὐτρεπίζων ἑαυτὸν τῷ Πατρὶ τῷ βλέποντι ἐν τῷ κρυπτῷ, καὶ προσευχόμενος, καὶ πάντα πράσων οὐ πρὸς τὸ θεαθῆναι τοῖς ἀνθρώποις, ἀλλὰ πρὸς τὸ μὴ φανερωθῆναι Θεῷ· οὗτος ἔχει πᾶσαν τὴν δόξαν ἔσωθεν, ὡς καὶ ἡ θυγάτηρ τοῦ βασιλέως. Καὶ τὰ χρυσωτὰ τὸν νυν τὰ (9) χρυσᾶ, οἷς περιβέβληται καὶ πεποικιλταὶ ὅλη, ἔσωθεν. Μηδὲν ζητεῖ ἐν τῷ ἔξω χρυσῷ καὶ τῇ σωματικῇ ποικιλίᾳ· ἀλλὰ περιβολὴν νοεῖ τινὲ ἀξίαν κοσμησαὶ τὸν κατ' εἰκόνα τοῦ κτίσαντος, ὡς φησὶν ὁ Ἀπόστολος· Ἐκδυσόμενοι τὸν παλαιὸν ἀνθρώπον, καὶ ἐνδυσάμενοι τὸν νέον, τὸν ἀκαινούμενον εἰς ἐπίγνωσιν κατ' εἰκόνα τοῦ κτίσαντος. Καὶ ὁ ἐνδυσάμενος δὲ (10) Σκλήθηρα οἰκιτρομοῦ, χρηστότητα, ταπεινοφροσύνην, μακροθυμίαν, πραότητα, ἐνδοθεν περιβέβληται, καὶ τὸν ἑαυτοῦ ἀνθρώπον κεκόσμηται. Καὶ ὁ Παῦλος δὲ παραινεῖ ἐνδύσασθαι (11) τὸν Κύριον Ἰησοῦν, οὐ κατὰ τὸν ἔξω ἀνθρώπον, ἀλλ' ἵνα τὸν νοῦν ἡμῶν ἡ τοῦ Θεοῦ μνήμη περισκεπάσῃ. Οἶμαι δὲ τὸ πνευματικὸν ἱμάτιον ἐξυφαίνεσθαι, ὅταν τῷ διδακτικῷ λόγῳ ἡ ἀκολουθοῦς ἐπιπλέκηται πράξις. Ὡς περὶ γὰρ τῷ στήμονι τῆς κρόκης ἐπιπλεκομένης τὸ σωματικὸν ἱμάτιον ἐξυφαίνεται· οὕτω τοῦ λόγου προὔφαστός τις, εἰ ἀκολουθῶσαι αὐτῆς πράξεις ἐπάγοντο, σεμνοτάτη τις ἂν γένοιτο περιβολὴ τῆς ψυχῆς, λόγῳ καὶ ἔργῳ τὸν κατ' ἀρετὴν βίον συμπεπληρωμένον ἐχούσης. Κροσσοὶ δὲ ἀκαινοροῦνται τοῦ ἱματίου, νοητοὶ καὶ οὗτοι· διὸ καὶ χρυσοὶ εἶναι λέγονται. Ἐπειδή περ ὁ λόγος πλείων ἐστὶ τοῦ ἔργου, οἷον κροσσός τις ἐστὶν ἀπὸ τοῦ πρὸς τὴν πράξιν ὑφάματος περισεύων. Ἐπονται δὲ τῇ νύμφῃ τῷ Κυρίῳ ψυχαὶ τινες, αἱ μὴ παραδεξάμεναι σπέρματα (12) λόγων ἀλλοτριῶν, αἵτινες ἀπενεχθήσονται τῷ βασιλεῖ, ἀκολουθοῦσαι τῇ νύμφῃ. Ἀκουέτωσαν δὲ καὶ αἱ τὴν παρθενίαν ἐπαγγελλόμεναι τῷ Κυρίῳ, ὅτι παρθένοι ἀπενεχθήσονται τῷ βασιλεῖ· παρθένοι δὲ, αἱ πλησίον οὔσαι τῆς Ἐκκλησίας, αἱ ὅπως αὐτῆς ἐπόμεναι, καὶ μὴ ἀποπλανώμεναι τῆς ἐκκλησιαστικῆς εὐταξίας. Ἀπενεχθήσονται δὲ αἱ παρθένοι ἐν εὐφροσύνῃ καὶ ἀγαλλιάσει, ἀχθήσονται εἰς τὸν βασιλέως. Οὐχ αἱ κατανηγκασμένως ὑπαλοῦσαι τὴν παρθενίαν, οὐδὲ αἱ

⁷⁸ Matth. vi, 4, 6. ⁷⁹ ibid. 1. ⁸⁰ Colos. iii, 9, 10. ⁸¹ ibid. 12. ⁸² Rom. xiii, 14.

(8) Totum illud, τῆς θυγατρὸς τοῦ βασιλέως, τουτέστι, in nostris septem mss. desideratur.

(9) Sic mss. quinque. Editi χρυσωτὰ δὲ τὰ.

(10) Ita Regii secundus, quartus et sextus cum Colbertinis sexto et septimo. Vocula δὲ deest in editis. Ibidem editi et quinque mss. οἰκιτρομοῦ.

Reg. 2 cum vulgato textu Græco οἰκιτρομῶν.

(11) Sic Regii secundus, quartus et sextus cum ac Colbertini primus, sextus et septimus. Editi vero cum Reg. quinto ἐνδύσασθαι.

(12) Editi cum uno aut altero ms. σπέρμα. At sex mss. σπέρματα.

ἐκ λύπης ἢ ἐξ ἀνάγκης καταδεξάμεναι τὸν σερμὸν βίον, ἀλλ' αἱ ἐν εὐφροσύνῃ καὶ ἀγαλλιάσει ἐπὶ τῷ τοιοῦτῳ κατορθώματι χαίρουσαι (13), αὗται ἀνεχθήσονται τῷ βασιλεῖ, καὶ ἀχθήσονται οὐκ εἰς τὸν τυχόντα τόπον, ἀλλ' εἰς τὸν ναὸν τοῦ βασιλέως. Τὰ γὰρ ἱερατικά σκευῆ, ἃ οὐκ ἐμδλυνεν ἀνθρωπίνῃ χρῆσι, εἰς τὰ ἅγια τῶν ἁγίων εἰσνεχθήσεται, καὶ ἐξουσίαν ἔξει τῆς εἰς τὰ ἅδυνα παρόδου, ὅπου βέβηλοι πόδες οὐ περιπατήσουσιν. Ἡλίκον δὲ ἐστὶ τὸ ἀχθῆναι εἰς ναὸν βασιλέως, ὃ Προφῆτης δείκνυσιν, ὅπερ αὐτοῦ προσευχόμενος καὶ λέγων· *Μίαν ἠτησάμην παρὰ Κυρίου, ταύτην ζητήσω· τὸ κατοικεῖν με ἐν οἴκῳ Κυρίου πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς μου, τοῦ θεωρεῖν με* (14) *τὴν τερπνότητα Κυρίου, καὶ ἐπισκέπτεσθαι τὸν ναὸν αὐτοῦ.*

12. Ἀντὶ τῶν πατέρων σου ἐγεννήθησαν (15) οἱ υἱοὶ σου· *καταστήσεις αὐτοὺς ἄρχοντας ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν.* Ἐπειδὴ ἄνω προσετάχθη ἐπιλαθέσθαι τοῦ λαοῦ, καὶ τοῦ οἴκου τοῦ πατρὸς, εἰς ἀντίδοσιν τῆς ὑπακοῆς νῦν ἀντὶ τῶν πατέρων λαμβάνει υἱούς, ἐν τηλικούτοις ἀξιώμασι διαπρέποντας, ὥστε καταστήναι (16) αὐτοὺς ἄρχοντας ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν. Τίνες οὖν οἱ υἱοὶ τῆς Ἐκκλησίας; Ἦτοι οἱ υἱοὶ τοῦ Εὐαγγελίου, οἱ πάσης τῆς γῆς ἄρξαντες. *Εἰς πᾶσαν γὰρ, φησί, τὴν οἰκουμένην ἐξῆλθεν ὁ θεόργος αὐτῶν· καὶ, καθεσθῆσονται ἐπὶ δώδεκα θρόνους, καὶ κρινούσι τὰς δώδεκα φυλάς τοῦ Ἰσραὴλ.* Ἐὰν δὲ τις πατέρας τῆς νύμφης λάθῃ τοὺς πατριάρχας, καὶ οὕτως ὁ λόγος τῶν ἀποστόλων οὐ διαπίπτει. Ἀντὶ γὰρ ἐκεῖνων ἐγεννήθησαν αὐτῆς υἱοὶ διὰ τοῦ Χριστοῦ, οἱ ποιοῦντες τὰ ἔργα τοῦ Ἀβραάμ· καὶ διὰ τοῦτο ἰστέμιοι αὐτοῖς χρηματίζοντες (17), ἐκ τοῦ πεποιηθέναι τὰ αὐτὰ ἐκεῖνοις, ἀφ' ὧν τῶν μεγάλων τιμῶν ἤξιώθησαν οἱ πατέρες. Ἄρχοντες μέντοι εἰσὶν ἀπάσης τῆς γῆς οἱ ἅγιοι διὰ τὴν πρὸς τὸ καλὸν οἰκείωσιν, αὐτῆς τῆς τοῦ καλοῦ φύσεως περιτιθείσης αὐτοῖς τὸ πρωτεῖον, ὡς περιέθηκε τῷ Ἰακώβ τὴν κατὰ τοῦ Ἠσαὺ ἐξουσίαν. *Γίνου γὰρ, φησί, κύριος τοῦ ἀδελφοῦ σου.* Οἱ τοίνυν ἰστέμιοι τοῖς πατράσι γενόμενοι (18), καὶ τὴν κατὰ πάντων ὑπεροχὴν διὰ τὴν τῆς ἀρετῆς ἀσκησιν προσλαβόντες, καὶ υἱοὶ τῆς Χριστοῦ νύμφης εἰσὶ, καὶ παρὰ τῆς ἰδίας μητρὸς καθίστανται ἄρχοντες ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν. Σκόπει δὲ μοι τὴν ἐξουσίαν τῆς βασιλίδος, ὅση τις ἐπ' αὐτῆς ἐστὶ· χειροτονεῖν ἄρχοντας ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν. *Μνησθήσομαι τοῦ ὀνόματός σου ἐν πάσῃ γενεᾷ καὶ γενεᾷ. Διὰ τοῦτο λαοὶ ἐξομολογήσονται σοὶ εἰς τὸν αἰῶνα καὶ εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος.* Ἐπὶ πᾶσιν ὡς ἐκ προσώπου τοῦ ὀνόματός σου ἐν πάσῃ γενεᾷ καὶ γενεᾷ. Τίς δὲ ἐστὶν ἡ τῆς Ἐκκλησίας μνήμη; Ἡ ἐξομολογήσις τῶν λαῶν.

¹³ Psal. xxvii, 4. ¹⁴ Psal. xviii, 5. ¹⁵ Matth. xix, 28. ¹⁶ Joan. viii, 59. ¹⁷ Gen. xxvii, 29.

(13) Vir quidem doctissimus, teste Ducæo, conceperat ita emendandum esse, ἐπὶ τὸ τοιοῦτο κατορθώματι χαίρουσαι· sed Ducæus ipse vulgatam lectionem, ἐπὶ τῷ τοιοῦτῳ κατορθώματι χαίρουσαι, retinendam censuit, ad idque probandum testimonio codicis Oliv. usus est: cui codici addi possunt Reg. quartus, Colb. sextus et alii nonnulli.

(14) Sic editio Basil. et mss. quinque. Deest με

A humanus usus, in sancta sanctorum introductur, eisque licebit ad adyta accedere, ubi profani pedes non ambulabunt. Quanta autem res sit in templum regis adduci, Propheta ipse ostendit, pro se ipso orans ac dicens¹³: *Unam petii a Domino, hanc requiram: ut inhabitem in domo Domini omnibus diebus vitæ meæ; ut videam voluptatem Domini, et visitem templum ejus.*

12. Vers. 17. *Pro patribus tuis nati sunt filii tui: constitues eos principes super omnem terram.* Quandoquidem supra præceptum est ei ut oblivisceretur populi et domus patris, in obedientiæ remuneratiōnem nunc pro patribus accipit filios tantis dignitatibus insignitos, ut constituantur principes super omnem terram. Qui sunt igitur Ecclesiæ filii? Nimirum Evangelii filii, qui orbi universo imperarunt. *In omnem enim, inquit, terram exiit sonus eorum*¹⁴; et, *Sedebunt super duodecim thronos, et judicabunt duodecim tribus Israel*¹⁵. Si quis autem sponsæ patres intelligat patriarchas, ita quoque intellecta sententia ab apostolis aliena non est. Nam pro illis nati sunt et filii per Christum, facientes opera Abrahæ¹⁶, et ideo æque honorati ac ipsi, quod eadem egerunt quæ illi, ob quæ honoribus magnis dignati sunt patres. Principes vero universæ terræ sunt sancti, ob suam cum bono necessitudinem, cum ipsa boni natura eis principatum tribuat, sicut Jacobo potestatem in ipsum Esau præbuit. *Fias enim, inquit, dominus fratris tui*¹⁷. Quicumque igitur honore patribus pares facti sunt, atque per virtutis exercitationem omnibus præstiterunt, et filii sponsæ Christi sunt, et a propria matre principes super omnem terram constituuntur. Velim autem considerare quanta sit reginæ potestas, sic ut creet ac præficiat principes super omnem terram. Vers. 18. *Memor ero nominis tui in omni generatione et generatione. Propterea populi confitebuntur tibi in sæculum et in sæculum sæculi.* Post omnia tanquam ex Ecclesiæ persona dictum est illud, *Memor ero nominis tui in omni generatione et generatione.* Quæ autem est hæc

12. Vers. 17. *Pro patribus tuis nati sunt filii tui: constitues eos principes super omnem terram.* Quandoquidem supra præceptum est ei ut oblivisceretur populi et domus patris, in obedientiæ remuneratiōnem nunc pro patribus accipit filios tantis dignitatibus insignitos, ut constituantur principes super omnem terram. Qui sunt igitur Ecclesiæ filii? Nimirum Evangelii filii, qui orbi universo imperarunt. *In omnem enim, inquit, terram exiit sonus eorum*¹⁴; et, *Sedebunt super duodecim thronos, et judicabunt duodecim tribus Israel*¹⁵. Si quis autem sponsæ patres intelligat patriarchas, ita quoque intellecta sententia ab apostolis aliena non est. Nam pro illis nati sunt et filii per Christum, facientes opera Abrahæ¹⁶, et ideo æque honorati ac ipsi, quod eadem egerunt quæ illi, ob quæ honoribus magnis dignati sunt patres. Principes vero universæ terræ sunt sancti, ob suam cum bono necessitudinem, cum ipsa boni natura eis principatum tribuat, sicut Jacobo potestatem in ipsum Esau præbuit. *Fias enim, inquit, dominus fratris tui*¹⁷. Quicumque igitur honore patribus pares facti sunt, atque per virtutis exercitationem omnibus præstiterunt, et filii sponsæ Christi sunt, et a propria matre principes super omnem terram constituuntur. Velim autem considerare quanta sit reginæ potestas, sic ut creet ac præficiat principes super omnem terram. Vers. 18. *Memor ero nominis tui in omni generatione et generatione. Propterea populi confitebuntur tibi in sæculum et in sæculum sæculi.* Post omnia tanquam ex Ecclesiæ persona dictum est illud, *Memor ero nominis tui in omni generatione et generatione.* Quæ autem est hæc

D Ecclesiæ memoria? Confessio populorum.

τῆς Ἐκκλησίας ὁ λόγος εἴρηται, ὅτι *Μνησθήσομαι* τῆς Ἐκκλησίας μνήμη; Ἡ ἐξομολογήσις τῶν ἁγίων αὐτοῦ.

(15) Codices tres ἐγεννήθησαν, *facti sunt.*

(16) Sic mss. quinque. Editi ὡς καταστήναι.

(17) Sic Regii secundus, tertius et quartus cum Colbertinis primo et sexto. Editi χρηματίζουσιν.

(18) Sic quatuor mss. At editi γινόμενοι.

170 IN PSALMUM XLV.

In finem pro filiis Core : pro arcanis psalmis.

1. Prophetiam de rebus quæ in fine eventuræ sunt, continere mihi videtur hic psalmus. Quem finem intuitus etiam Paulus, dicit : *Deinde finis, cum tradiderit regnum Deo et Patri* ¹⁹. Aut quoniam actiones nostræ deducunt nos ad finem, unaquæque ad proprium sibi ipsi; idcirco bona quidem ad beatitudinem, mala vero ad æternam damnationem : et quoniam consilia a Spiritu in hoc psalmo tradita, obtemperantes ad bonum finem deducunt; hac de causa inscriptus est, *In finem*, quod ejus documenta ad beatum humanæ vitæ finem referantur. *Pro filiis Core*. Filius autem Core dictus est et hic psalmus, quos Spiritus sanctus ideo non dividit, quod velut una anima et una voce cum omni inter se concordia sermones propheticos emisissent, nihil quidquam alio præter alios vaticinante, sed prophetico dono æqualiter eis concesso, ob æqualem ipsorum inter se in bona affectum. Cæterum *Pro arcanis* dictus est psalmus; id est, pro occultis, et recouditis in mysterio. Postquam autem singulas hujus psalmi sententias attigeris, verborum arcana docere; ac disces non cujusvis esse mysteria divina contemplari, sed ejus solius, qui implendi promissi organum concinnum fieri possit, sic ut psalterii loco anima illius moveatur ab operante in ipsa Spiritu sancto. **VERB. 2.** *Deus noster refugium et virtus, adjutor in tribulationibus, quæ invenerunt nos nimis.* Auxilio multo opus est homini omni, ob insitam ei naturam infirmitatem: siquidem multæ ei molestiæ ærumnæque accidunt. Dum igitur de omnibus calamitatibus refugium quaerit, quasi ad tutum locum aufugiens, vel ad acutum quemdam verticem forti muro circumseptum sese recipiens, propter hostium incursum, ita demum ad Deum confugit, ratus hanc solam sibi requiem esse, si in ipso permaneat. Refugium itaque ad Deum patere, in confesso est apud omnes: sed, quod ad salvantis electionem attinet, non parum erroris confusionisque invexit inimicus. Etenim dum insidiatur velut hostis, rursus quibus insidiatum est, eos deceptos inducit, ut ad se ceu custodem confugiant. Quare duplex eis malum imminet: quippe aut per vim capiuntur, aut ex fraude pereunt. Eam ob rem ad dæmones perfugiunt increduli, et ad idola, veri Dei cognitione ex illata sibi a diabolo confusione spoliati. Sed et qui Deum agnoscunt, in ferendo de rebus judicio errant, dum in-

¹⁹ 1 Cor. xv, 24.

(19) Ita Colbertini primus, quintus et sextus cum duobus Regiis, nec aliter legitur apud Paulum, 1 Cor. xv, 24. Editi vero cum Reg. secundo παραδιδῶ. Reg. sextus prima manu παραδιδῶ, secunda παραδιδῶ.

(20) Sic m. s. septem. Editi vero διδόμεναι.

(21) Colb. primus προσέντο. Nec ita multo post sex mss. εἰς τὰ. Editi et Colb. sextus περὶ τὰ.

EIS TON MEΨALMON.

Εἰς τὸ τέλος ὑπὲρ τῶν υἱῶν Κορέ· ὑπὲρ τῶν κρυφίων ψαλμός.

1. Προφητείαν μοι δοκεῖ περιεχεῖν ὁ ψαλμὸς περὶ τῶν κατὰ τὸ τέλος. Ὅπερ τέλος εἰδὼς καὶ ὁ Παῦλος, φησὶν· *Εἶτα τὸ τέλος, ὅταν παραδῶ* (19) *τὴν βασιλείαν τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ*. Ἡ ἐπειδὴ αἱ πράξεις ἡμῶν ἀπάγουσιν ἡμᾶς πρὸς τὸ τέλος, ἐκάστη τὸ οἰκεῖον ἑαυτῆς, ἢ μὲν ἀγαθὴ πρὸς τὴν μακαριότητα, ἢ δὲ φαύλη πρὸς τὴν αἰωνίαν κατάκρισιν· αἱ δὲ παρὰ τοῦ Πνεύματος ἐν τῷ ψαλμῷ τούτῳ παραδίδμεναι (20) συμβουλαὶ πρὸς τὸ ἀγαθὸν τέλος ἀπάγουσι τοὺς πειθομένους· τούτου ἕνεκεν ἐπιγέγραπται *Εἰς τὸ τέλος*· ὡς τῆς ἀναφορᾶς τῶν διδασκαλιῶν ἐπὶ τὸ μακρίον τέλος τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς ὑπαρχούσης. Ἐπὶ τῶν υἱῶν Κορέ. Τοῖς δὲ υἱοῖς Κορὲ καὶ οὗτος εἰρηται ὁ ψαλμὸς, οὗς οὐ διαιρεῖ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, διότι ὡσπερ μιᾶ ψυχῆ καὶ μιᾶ φωνῆ μετὰ πάσης τῆς πρὸς ἀλλήλους συμφωνίας τοὺς προφητικὸς λόγους προείπεντο (21)· μὴδὲν τοῦ ἑτέρου αὐτῶν παρὰ τοὺς λοιποὺς προφητεύσαντος, ἀλλ' Ἰσοῦ αὐτοῖς τοῦ προφητικοῦ χαρίσματος δωρηθέντος διὰ τὸ ἴσον αὐτῶν τῆς πρὸς ἀλλήλους εἰς τὰ καλὰ διαθέσεως. Ἐπὶ τῶν κρυφίων εἰρηται ὁ ψαλμὸς· τουτέστιν, ὑπὲρ ἀπορρήτων, καὶ τῶν ἐν μυστηρίῳ κεκρυμμένων. Γενόμενος δὲ ἐν τοῖς κατὰ μέρος ῥητοῖς τοῦ ψαλμοῦ, μαθήσει τὸ κεκρυμμένον τῶν λόγων· καὶ ὅτι οὐ τοῦ τυχόντος ἐστὶν ἐνδεῖν τοὺς θεῖους μυστηρίους, ἢ μόνου (22) τοῦ δυναμένου γενέσθαι τῆς ἐπαγγελίας ἐναρμόνιον ὄργανον, ὥστε ἀντὶ φαλτηρίου κινεῖσθαι αὐτοῦ τὴν ψυχὴν ὑπὸ τοῦ ἐνεργούντος αὐτῇ ἁγίου Πνεύματος. Ὁ Θεὸς ἡμῶν καταφυγὴ καὶ δύναμις, βοηθὸς ἐν θλίψεσι ταῖς ἐντρούσαις ἡμᾶς σφόδρα. Πολλῆς βοηθείας δέεται πᾶς ἄνθρωπος, διὰ τὴν ἐκ φύσεως προσοῦσαν αὐτῷ ἀσθένειαν, πολλῶν αὐτῷ προσπιπόντων ἀναιρῶν καὶ ἐπιπόνων. Τὴν οὖν (23) ἐκ πάντων τῶν περιστάτικῶν καταφυγὴν ἐπιζητῶν, ὡσπερ ἐπὶ ἄστυλον φεύγων (24) χωρίον, ἢ ἐπὶ τινα κορυφὴν ὄρειαν καρτερῶ τείχει περιειλημμένην καταφεύγων, διὰ τὴν τῶν πολεμίων ἐπιδρομὴν· οὕτως ἐπὶ τὸν Θεὸν καταφεύγει, μόνην εἶναι ἡγούμενος· ἀνάπαυσιν τὴν ἐν αὐτῷ διαμονήν. Ὅτι μὲν οὖν ἐπὶ τὸν Θεὸν ἡ καταφυγὴ παρὰ πᾶσιν ὠμολογῆται, πολλὴν δὲ πλάνην καὶ σύγχυσιν ὁ ἐχθρὸς ἐνεποίησε περὶ τὴν τοῦ σώζοντος ἐκλογὴν. Ἐπιβουλεύων γὰρ ὡς πολέμιος, πάλιν τοὺς ἐπιβουλευθέντας ἐξαπατᾷ, αὐτῷ προσφεύγειν ὡς φύλακι, ὥστε διπλοῦν αὐτοῖς περιίστασθαι τὸ κακόν· ἢ βιαίως ληφθεῖσιν, ἢ ἐξ ἀπάτης ἀπολομένοις. Διὰ τοῦτο πρὸς δαίμονας καὶ

(22) Editio Basil. et quinque mss. ἢ μόνου. Editio Paris. μόνον.

(23) Voculam οὖν addidimus ex Catena Cordiana. Ibidem Colb. septimus περιστάτικῶν.

(24) Editi καταφεύγων. At mss. septem φεύγων. Aliquanto post Reg. tertius πολεμίων καταδρομὴν.

εἰδωλα (25) καταφεύγουσιν οἱ ἄπιστοι, τοῦ ὄντως Θεοῦ τὴν γνῶσιν ὑπὸ τῆς παρὰ τοῦ διαβόλου γενομένης αὐτοῖς συγχύσεως ἀφαιρηθέντες. Καὶ οἱ ἐπιγινώσκοντες δὲ τὸν Θεὸν περὶ τῶν πραγμάτων διακρίσιν σφάλλονται, ἀπαίδευτως τὰς αἰτήσεις τῶν συμφερόντων ποιούμενοι, καὶ αἰτοῦντές τινα ὡς ἀγαθὰ, οὐκ ἐπὶ συμφέροντι πολλάκις αὐτῶν, καὶ φεύγοντες ἄλλα (26) ὡς πονηρὰ, πολλὴν αὐτοῖς ἐνόστο τὴν ὠφέλειαν φέροντα. Οἶον, νοσεῖ τις; Φεύγων τὸ ἐκ τῆς νόσου ἐπίπονον, εὐχεται τὴν ὑγίειαν. Ἀπέβαλε χρήματα; Περιώδυνός ἐστι τῆ ζημία. Ἔστι δὲ πολλάκις καὶ ἡ νόσος ὠφέλιμος, ὅταν παιδαγωγεῖν μέλλῃ τὸν ἀμαρτάνοντα· καὶ ἡ ὑγίεια βλαβερὰ, ὅταν ἐφόδιον γίνηται πρὸς ἀμαρτίαν τῷ ἔχοντι. Οὕτω καὶ χρήματα ἤδη τισὶν ὑπηρεσία πρὸς ἀκολασίαν ἐγένετο· καὶ πένια πολλοὺς ἐσωφρόνισε τῶν ὠρμημένων κακῶς. Μήτε οὖν φύγης ἀ μὴ δεῖ, μήτε προσφύγης ᾧ μὴ δεῖ. Ἄλλ' ἐν σοι φευκτὸν ἦτω, ἡ ἀμαρτία, καὶ μία καταφυγὴ ἐκ τῶν κακῶν (27), ὁ Θεός. Μὴ, πεποιθετε (28) ἐπ' ἄρχοντας· μὴ ἐπαίρεσθε ἐπὶ πλοῦτου ἀθλητότητι· μὴ φρονεῖτε ἐπὶ δυνάμει σώματος· μὴ τῆς ἀνθρωπίνης δόξης τὸ περιφανὲς διώκετε. Οὐδὲν τούτων σώζει· πάντα (29) ἔπικατάρατος ἄνθρωπος ὁ τὴν ἐλπίδα ἔχων ἐπ' ἄνθρωπον, ἢ ἐπὶ τι τῶν ἀνθρωπίνων.

A scite vitia postulant, ac quædam petunt ut bona, eis sæpe non conducibilia, alia vero ut mala declinant, quæ sibi aliquando 171 multum allatura erant emolumentum. Exempli causa : ægrotat quis ? Morbi molestiam fugiens, rogat sanitatem. Amisit pecunias ? Ob hanc jacturam maximo angitur dolore. Erit enim utilis sæpenumero vel morbus, cum videlicet peccantem refrenabit. Et nocua est sanitas tum cum ea fruente sit peccati occasio. Sic et pecuniæ quibusdam jam ad libidinem inservierunt : paupertas vero plurimos ad vitia magnopere propendentes represit. Neque igitur refugias quæ non oportet : nec confugas ad quem non oportet. Utium porro vitandum tibi est, peccatum videlicet, et unicum ex malis refugium tibi sit Deus. Ne confidite principibus⁹⁹ ; ne efferramini animo in incerto divitiarum¹⁰⁰ ; ne superbiatis ob corporis vires ; ne humanæ gloriæ prosequamini splendorem. Nihil horum ducit ad salutem ; temporaria omnia, omnia fallacia. Refugium unicum, Deus. *Maledictus homo qui spem ponit in homine*¹⁰¹, aut in aliqua re humana.

πρόσκαιρα, πάντα ἀπατηλά. Μία καταφυγὴ, ὁ Θεός. ἔπικατάρατος, ἢ ἐπὶ τι τῶν ἀνθρωπίνων.

2. Ὁ Θεός οὖν ἡμῶν καταφυγὴ καὶ δύναμις. Τῷ δυναμένῳ λέγειν, Πάντα ἰσχύω ἐν τῷ ἐνδυναμοῦντι με Χριστῷ, δύναμις ἐστὶν ὁ Θεός. Πολλῶν μὲν οὖν ἐστιν εἰπεῖν, Ὁ Θεός ἡμῶν καταφυγὴ· καὶ τὸ, Κύριε, καταφυγὴ ἐγενήθης ἡμῖν· τὸ δὲ ἀπὸ τῆς αὐτῆς διαθέσεως εἰπεῖν τῷ Προφήτῃ πάνυ ὀλίγων. Ὀλίγοι γὰρ οἱ μὴ θαυμαμάκτες τὰ ἀνθρώπινα, ἀλλ' ὅλοι ἡρτημένοι τοῦ Θεοῦ, καὶ αὐτὸν ἀναπνέοντες, καὶ πᾶσαν ἐλπίδα καὶ πεποιθήσιν ἔχοντες. Καὶ ἐλέγχει γε ἡμᾶς τὰ πράγματα, ὅταν ἐν ταῖς θλίψεσιν ἐπὶ πάντα μᾶλλον ἢ ἐπὶ τὸν Θεὸν τρέχωμεν. Νοσεῖ τὸ παιδίον; Καὶ οὐ τὸν ἐπαιδοῦν περισκοπεῖς, ἢ τὸν τοῖς περιέργους χαρακτήρας τοῖς τραχήλοις τῶν ἀναιτίων νηπίων περιτιθέντα· ἢ τὸ γε τελευταῖον ἐπὶ τὸν ἱατρὸν ἔρχῃ καὶ τὰ φάρμακα, τοῦ δυναμένου σώζειν καταμελήσας. Κἂν ἐνύπνιον σε ἐκταράξῃ, πρὸς τὸν ὄνειροσκόπον τρέχεις. Κἂν φοσηθῆς ἐχθρὸν, προστάτην ἕνα τῶν ἀνθρώπων περινοεῖς. Καὶ ὅπως ἐπ' ἐκάστης χρείας ἐλέγχει, βήματι μὲν τὸν Θεὸν ὀνομάζων καταφυγὴν, ἔργῳ δὲ τὴν ἐκ τῶν ἀνωφελῶν καὶ ματαίων βοήθειαν ἐπισπώμενος. Ἔστι δὲ τῷ δικαίῳ ἀληθινὴ βοήθεια ὁ Θεός. Ὡσπερ τις στρατηγὸς ὀπλιτικὸν γενναῖον ἐξηρητημένος ἔτοιμος ἀεὶ βοηθεῖν τῷ καταπονομένῳ μέρει· οὕτως ὁ Θεός βοηθὸς ἡμῶν ἐστὶ, καὶ

2. Deus igitur noster refugium et virtus. Illi qui potest dicere : *Omnia possum in eo qui me confortat Christo*¹⁰², virtus est Deus. Multorum quidem est dicere : *Deus noster refugium*; et, *Domine, refugium factus es nobis*¹⁰³ : id vero eodem ac Propheta animo dicere, perquam paucorum est. Pauci enim sunt qui humana non mirentur, sed toti pendeant ex Deo, ipsamque spirent, ac in ipso omnem spem ac fiduciam habeant. Et sane arguunt nos res ipsæ, cum in afflictionibus ad quælibet potius quam ad Deum recurramus. *Ægrotat filius ? Mox tu conjectis quoquoversum oculis, magum requiris, vel quempiam qui vanos characteres collo innocentium puerorum circumponat ; vel postremum, eo qui servare potest neglecto, ad medicum devenis, et ad medicamenta. Insomnium si te sollicitat, curris ad conjectorem. Si timueris inimicum, aliquem hominem adiutorem attendis. Et in summa, convinceris in quacunque necessitate, verbo quidem Deum refugium nominare, sed re ipsa ex inutilibus vanisque rebus auxilium tibi accersere. Est autem justo verum auxilium Deus. Quemadmodum enim imperator forti militum manu instructus, ad opem partii oppressæ ferendam semper paratus est : ita Deus adiutor noster est, et auxiliator cuilibet contra dia-*

⁹⁹ Psal. cxlv, 2. ¹⁰⁰ I Tim. vi, 17. ¹⁰¹ Jer. xvii, 5. ¹⁰² Philipp. iv, 13. ¹⁰³ Psal. lxxxix, 1.

(25) Illud, καὶ εἰδωλα, additum fuisse contextui ex Oliv. et Anglic. tradit vir eruditissimus Duceus : quibus codicibus tum Colbertinos quintum et sextum et septimum, tum Regios quartum et sextum adiungi oportere monemus. Fatendum tamen id in Regii secundo et tertio deesse.

(26) Editti φεύγοντες τινα. At sex mss. φεύγοντες ἄλλα.

(27) Editti ἐκ πάντων κακῶν. At mss. sex simpliciter ἐκ τῶν κακῶν.

(28) Colbertini primus et sextus cum R-g. secundo et cum Coisl. πεποιθετε. Editti cum Regii quarto et sexto πεποθετε.

(29) Sic mss. et editio Basil., nec aliter legerat interpres. Sed vox πρόσκαιρα operarum negligentia in editione Paris. omissa fuerat. Mox mss. septem ἐπικατάρατος; qua ex voce in editione Paris. factæ sunt duæ, ἐπεὶ κατάρατος. Subinde mss. tres ἐπι τινι τῶν.

boli insidias pugnanti, emittens administratorios A spiritus ad indigentium salutem. Invenit autem alicio omnem justum, ob vitæ institutam rationem. Qui enim declinat latam ac spatiosam viam, ambulat autem angustam et arctam viam⁹⁴, is a tribulationibus invenitur. Rem ad vivum expressit Propheta, cum dixit: *In tribulationibus, quæ invenerunt nos nimis. Nos enim ceu animata animalia deprehendunt tribulationes, quæ patientiam producunt, et per patientiam probationem, et per probationem spem*⁹⁵. Unde et Apostolus ait: *Per multas tribulationes oportet nos intrare in regnum Dei*⁹⁶. Et, *Multæ tribulationes justorum*⁹⁷. 172 Sed qui genere et intrepide tribulationis tentationem sustineat, dicit: *In his omnibus superamus propter eum qui dilexit nos*⁹⁸. Ac tantum abest ut animum despondeat, ac torpeat in tribulationibus, ut etiam gloriandi occasionem ex malorum magnitudine desumat, dicens: *Non solum autem, sed et gloriamur in tribulationibus*⁹⁹.

3. VRS. 3. *Propterea non timebimus dum turbatur terra, et transferuntur montes in corda marium. Magnam firmitatem fiducia in Christum ostendit Propheta: nimirum, etiamsi omnia sursum deorsum provolvantur, etiamsi terra turbata invertatur, etiamsi montes, propria sede relicta, transferantur in medium mare, Non timebimus: quod Deum habeamus refugium virtutemque et adiutorem in tribulationibus, quæ invenerunt nos nimis. Cujusnam cor impavidum adeo, cujusnam cogitationes adeo sunt imperturbatæ, ut illius animus in tanta confusione sit ad Deum intentus, ac propter repositam in ipso spem ex nullo rerum eventu perturbetur? Nos vero hominis iram non sustinemus; aut impetente nos cane, aut alio quovis animali, non ad Deum respicimus adiutorem nostrum in tribulationibus, sed stupefacti ad nos ipsos convertimur.* VRS. 4. *Sonuerunt et turbatæ sunt aquæ eorum. Dixit telluris conturbationem ac montium translationem: maris quoque commotionem dicit et eversionem, montibus in medium pelagus ruentibus. Sonuerunt et turbatæ sunt aquæ eorum; marium videlicet. Ampliorem autem perturbationem exultant in aquis montes ipsi, si in mari firmi non sunt, sed propria agitatione multum aquis afferunt commotionis. Cum igitur terra turbatur, et aquæ marium edent sonum, et ex profundo ebullient, cum montes transferuntur et perturbationem multam sustinent, per exsuperantem Domini potentiam: tunc, inquit, cor imperturbatum permanet, quod*

⁹⁴ Math. vii, 13, 14. ⁹⁵ Rom. v, 3, 4. ⁹⁶ Act. xiv, 21. ⁹⁷ Psal. xxxiii, 20. ⁹⁸ Rom. viii, 37.

(30) Ita mss. novem cum vulgato Scripturæ textu. Editi τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν. Mox editi cum Reg. quinto ὁ γενναῖος. Alii sex mss. ὁ γενναῖος, et ita legendum esse, si non aliunde, at ex proxima tamen voce ἀταράχως, plane constaret.

(31) Sic octo mss. cum editione Basil. At Colb.

σύμμαχος παντι τῷ στρατευομένῳ κατὰ τῆς μεθοδείας τοῦ διαβόλου, ἀποστέλλων τὰ λειτουργικὰ πνεύματα πρὸς τὴν σωτηρίαν τῶν δεομένων. Εὐρίσκει δὲ ἡ θλίψις πάντα τὸν δίκαιον διὰ τὴν τοῦ βίου ἐπιτήδευσιν. Ὁ γὰρ ἐκκλίνων μὲν τὴν πλατείαν καὶ εὐρύχωρον ὁδὸν, ὀδεύων δὲ τὴν στενήν καὶ τεθλιμμένην, εὐρίσκεται ὑπὸ τῶν θλίψεων. Ἐμφύχως τὸν λόγον ἐσχημάτισεν ὁ Προφήτης εἰπὼν· Ἐν θλίψεσι ταῖς εὐρούσαις ἡμᾶς σφόδρα. Ὅσπερ γὰρ ζῶα ἐμψυχα καταλαμβάνουσιν ἡμᾶς, ἐργαζόμενοι ὑπομονὴν, καὶ διὰ τῆς ὑπομονῆς δοκιμὴν, καὶ διὰ τῆς δοκιμῆς ἐλπίδα. Ὅθεν καὶ ὁ Ἀποστόλος φησὶ· Διὰ πολλῶν θλίψεων δεῖ ἡμᾶς εἰσελθεῖν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ (30)· καὶ, Πολυλαὶ αἱ θλίψεις τῶν δικαίων. Ἄλλ' ὁ γενναῖος καὶ ἀταράχως τὸν ἐκ τῆς θλίψεως πειρασμὸν ὑπομένειν εἶπεί, ὅτι Ἐν τούτοις πᾶσιν ὑπερνικώμεν διὰ τοῦ ἀγαπήσαντος ἡμᾶς. Καὶ τοσοῦτον ἀπέχει ἀπαυδᾶν καὶ ἀποκνεῖν ἐν ταῖς θλίψεσιν, ὅτι καὶ καυχήματος ἀφορμὴν τὸ ὑπερβάλλον τῶν κακῶν ποιεῖται λέγων, ὅτι Οὐ μόνον δὲ, ἀλλὰ καὶ καυχόμενοι ἐν ταῖς θλίψεσι.

3. Διὰ τοῦτο οὐ φοβηθῆσόμεθα ἐν τῷ τάρσσεισθαι τὴν γῆν, καὶ μετατίθεσθαι ἔρη ἐν καρδίαις θαλασσῶν. Μέγα ἐπιδείκνυται τὸ στερέωμα τῆς εἰς Χριστὸν πεποιθήσεως (31) ὁ Προφήτης, ὅτι κἂν πάντα ἄνω καὶ κάτω γίνηται, κἂν ἡ γῆ στρέφηται ταρασσομένη, κἂν τὰ ἔρη τὴν οἰκίαν ἔδραν καταλιπόντα, πρὸς τὰ μέσα μεθίσταται τῆς θαλάσσης· Οὐ φοβηθῆσόμεθα, διὰ τὸ ἔχειν τὸν Θεὸν καταφυγὴν καὶ δύναμιν καὶ βοηθὸν ἐν θλίψεσι ταῖς εὐρούσαις ἡμᾶς σφόδρα. Τίνος οὕτως ἀπτόητος ἡ καρδία, τίνος οὕτως ἀτάραχοι οἱ λογισμοί, ὥστε ἐν τῇ τηλικαύτῃ συγχύσει τετάσθαι τῇ διανοίᾳ πρὸς τὸν Θεόν, καὶ διὰ τὴν πρὸς αὐτὸν ἐλπίδα, ἐπὶ μηδενὶ τῶν γινομένων ἐκπλήττεσθαι; Ἡμεῖς δὲ ἀνθρώπου ὄργην οὐχ ὑπομένομεν· ἢ κυνὸς ἐπιβραμόντος, ἢ ἄλλου τινὸς θηρίου, οὐ πρὸς Θεὸν ἀποδιδέπομεν τὸν βοηθὸν ἡμῶν ἐν ταῖς θλίψεσιν, ἀλλὰ διαπτοηθέντες πρὸς ἑαυτοὺς ἐπιστρέφόμεθα. Ἠχησαν καὶ ἐταράχθησαν τὰ ὕδατα αὐτῶν. Εἶπε γῆς ταραχὴν, καὶ ὄρων μετᾶσιν· λέγει καὶ θαλάσσης σάλον καὶ ἀνατροπὴν, μέσον τῶν ὄρων τοῖς πελάγεσιν ἐμπιπτόντων. Ἠχησαν καὶ ἐταράχθησαν τὰ ὕδατα αὐτῶν· τῶν θαλασσῶν D δηλονότι. Ἐπὶ πλέον δὲ ποιεῖται τὴν (32) ἐν τοῖς ὕδασι ταραχὴν αὐτὰ τὰ ἔρη μὴ ἐνιδρυμένα τῇ θαλάσσει, ἀλλὰ τῷ οἰκείῳ σάλῳ πολὺν ἐμποιοῦντα τὸν κλόνον τοῖς ὕδασιν. Ὅτε τοῖνον ἢ μὲν γῆ τάρσσειται, ὕδατα δὲ θαλασσῶν ἠχῆσει καὶ ἀναβρασθήσεται ἐκ βυθῶν, ἔρη δὲ μετατίθεται καὶ πολὺν ὑπομένει τὸν τάραχον, διὰ τὸ ὑπερβάλλον τῆς δυνάμεως τοῦ Κυρίου· τότε, φησὶν, ἀπτόητος ἡμῶν ἡ καρδία τοῦ ἀ-

sextus et editio Paris. τῆς εἰς Θεὸν πεποιθήσεως.

(32) Colb. primus ποιεῖ τὴν. Nec ita multo infra quinque mss. cum editione Basil. ποιούντα. Editio vero Paris. cum Colb. sexto ἐμποιοῦντα. Subinde mss. tres ἢ μὲν γῆ. Vocula μὲν in editis desiderabatur.

φαλείς και βεβαίαις ἔχειν ἐπὶ Θεὸν τὰς ἐλπίδας. Ἐταράχθησαν τὰ ὄρη ἐν τῇ κραταιότητι αὐτοῦ. Δύνασαι και τροπικῶς ἐκλαβεῖν τὴν διάνοιαν τοῦ ῥητοῦ, ὄρη ὀνομάζων τοὺς μεγαλοφρονούντας ἐπὶ τῶν ἑαυτῶν μεγέθει, ἀγνοούντας δὲ τὴν τοῦ Θεοῦ κραταιότητα, και ὑπερφυομένους κατὰ τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ, εἶτα νικωμένους ὑπὸ τῶν μετὰ δυνάμεως και σοφίας πρεσβευόντων τὸν τῆς σοφίας λόγον, και μετὰ τὴν συναίσθησιν τῆς ἑαυτῶν πτωχείας φοβούμενους τὸν Κύριον, και ὑποταπεινουμενους τῇ κραταιότητι αὐτοῦ. Ἡ τάχα και οἱ ἄρχοντες τοῦ αἰῶνος τούτου, και πατέρες τῆς ἀπολλυμένης σοφίας, ὄρη και αὐτοὶ λέγονται, ταρασσόμενοι ἐν τῇ τοῦ Χριστοῦ κραταιότητι, ἦν ἐν τῶ ἀγῶνι διὰ τοῦ σταυροῦ (33) πρὸς τὸν τὸ κράτος ἔχοντα τοῦ θανάτου ἐπεδείξατο. Ἀπεκδυσάμενος γάρ, ὡσπερ τις γενναῖος ἀγωνιστής, κατεπάλασε τὰς ἀρχὰς και τὰς ἐξουσίας, και Ἐδειγμάτισεν ἐν παύρησι, θριαμβεύσας αὐτοὺς ἐν τῷ ξύλῳ.

4. Τοῦ ποταμοῦ τὰ ὄρηματα εὐφραίνουσι (34) τὴν πόλιν τοῦ Θεοῦ. Τὰ μὲν ἄλυμα ὕδατα σφοδρῶς ὑπὸ τῶν πνευμάτων ἐκταρασσόμενα ἤχησαν και ἐταράχθησαν· τὰ δὲ τοῦ ποταμοῦ ὄρηματα ἀφορητὴ προΐοντα, και ἡσυχῇ τοῖς ἀξίοις τῆς ὑποδοχῆς ἐπιβρέοντα, εὐφραίνουσι τὴν πόλιν τοῦ Θεοῦ. Καὶ νῦν ὁ δίκαιος πίνει τὸ ζῶν ὕδωρ, και ὕστερον δὲ πίνεται ἀφθονώτερον, ἡνίκα ἂν πολιτογραφηθῇ ἐν τῇ πόλει τοῦ Θεοῦ. Ἀλλὰ νῦν μὲν δι' ἐσώπτρου και ἐν αἰνίγματι πίνει, διὰ τὴν κατὰ βραχὺ κατάληψιν τῶν θεῶν θεωρημάτων· τότε δὲ ὁμοῦ πλημμυροῦντα τὸν ποταμὸν ὑποδέξεται, πᾶσαν δι' εὐφροσύνης ἐπικλύσειν δυνάμενον τὴν πόλιν τοῦ Θεοῦ. Τίς δ' ἂν εἴη ὁ ποταμὸς τοῦ Θεοῦ ἢ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἐκ τῆς πίστεως τῶν εἰς Χριστὸν πεπιστευκότων ἐγγινόμενον τοῖς ἀξίοις; Ὁ γὰρ πιστεύων, φησὶν, εἰς ἐμέ, ποταμοὶ ἐκ τῆς κοιλίας αὐτοῦ βρῦσουσι· και πάλιν· Ἐάν τις πίη ἐκ τοῦ ὕδατος οὗ ἐγὼ δίδωμι, γενήσεται ἐν αὐτῷ πηγὴ ὕδατος ἀλλομένου εἰς ζωὴν αἰώνιον. Οὗτος τοίνυν ὁ ποταμὸς εὐφραίνει πᾶσαν ὁμοῦ τὴν πόλιν τοῦ Θεοῦ, ἥτοι τὴν Ἐκκλησίαν τῶν τὸ πολίτευμα ἔχόντων ἐν οὐρανοῖς· ἢ πᾶσαν τὴν νοητὴν κτίσιν ἀπὸ τῶν ὑπερκοσμίων δυνάμεων μέχρι τῶν ἀνθρωπίνων ψυχῶν πόλιν χρὴ νοεῖν εὐφραίνουμένην ὑπὸ τῆς ἐπιβροχῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Ὁρίζονται γάρ τινες πόλιν εἶναι σύστημα ἰδρυμένον, κατὰ νόμον διοικούμενον. Ἐφαρμόζει δὲ και τῇ ἄνω Ἱερουσαλὴμ τῇ ἐπουρανίῳ πόλει ὁ ἀποδοθεὶς ὄρος τῆς πόλεως. Σύστημα γὰρ κάκει τῶν πρωτοτόκων, τῶν ἀπογεγραμμένων ἐν οὐρανοῖς· και ἰδρυμένον τοῦτο διὰ τὸ ἀμετακίνητον τῆς διαγωγῆς τῶν ἁγίων, και κατὰ νόμον τὸν οὐράνιον (35) διοικούμενον. Τὴν τοίνυν διάταξιν ἐκείνης τῆς πολιτείας, και πᾶσαν τὴν διακόσμησιν καταμαθεῖν, οὐδεμιὰς ἐστὶν ἀνθρωπίνης

¹ Coloss. II, 15. ² Joan. IV, 10. ³ I Cor. XIII, 12. ⁴ Joan. VII, 38. ⁵ Joan. IV, 15.

(33) Ita sex mss. At editio Paris. ἐν τῶ ἀγῶνι σταυροῦ.

(34) Τὰ ὄρηματα εὐφραίνουσι, impetus lætificanti, et ita legitur in nova Augustini Operum editione :

A tutas firmasque in Deo spes habeat. Turbati sunt montes in fortitudine ejus. Potes etiam dicti hujus sensum per metaphoram exponere, montes appellans eos, qui ob suam magnitudinem insolescunt, Dei vero fortitudinem ignorant, et extollunt sese contra Dei scientiam : qui tamen postmodum ab iis qui cum virtute et sapientia verbum sapientiae prædicant, superantur vincunturque, et suæ ipsorum inopie facti conscii, timent Dominum, ac se ejus potentiae submitunt. Aut fortassis et principes sæculi hujus, et patres sapientiae periturae, montes dicuntur et ipsi, qui turbati sunt in Christi fortitudine, quam in crucis certamine contra eum qui imperium mortis habebat, ostendit. Exutus enim veluti generosus quispiam athleta, principatus ac potestates superavit, ac Ostentavit palam, triumphans de illis in ligno ¹.

4. Vers. 5. Fluminis impetus lætificanti civitatem Dei. Marinæ quidem aquæ vehementer a ventis perturbatæ sonuerunt et turbatæ sunt : sed fluminis impetus sine strepitu procedentes, et quotquot digni sunt qui eos recipiant, iis leniter allabentes, lætificanti civitatem Dei. Et nunc justus bibit aquam vivam ², atque postea copiosius bibet, cum civitati Dei ascriptus fuerit. **173** Atqui nunc quidem per speculum et in ænigmatæ ³ bibit, ob exiguam divinarum contemplationum perceptionem : tunc vero simul restagnantem fluvium excepturus est, qui totam Dei civitatem lætitia inundare possit. Quis autem fuerit fluvius iste Dei, nisi Spiritus sanctus, qui dignis illabitur, secundum fidem eorum qui in Christum crediderunt? *Qui enim, inquit, credit in me, fluvii de ventre ejus fluunt* ⁴. Et rursus : *Si quis biberit ex aqua quam ego do, fiet in eo fons aquæ salientis in vitam æternam* ⁵. Hic itaque fluvius omnem simul Dei civitatem lætificat, nempe cœlum eorum, qui suam in cœlis conversationem habent : aut omnem creaturam intellectu præditam, a virtutibus cœlestibus usque ad animas humanas, civitatem intelligi oportet, Spiritus sancti inundatione lætificatam. Etenim nonnulli ita civitatem definiunt, ut dicant stabilem esse congregationem, secundum legem administratam. Tradita autem definitio civitatis, etiam illi quæ sursum est Jerusalem cœlesti civitati congruit. Nam et illic est primogenitorum descriptorum in cœlis congregatio, atque ea ob immutabilem vitæ sanctorum rationem stabilis ac firma est, et ex lege cœlesti gubernatur. Illius itaque civitatis ordinem ac ornatum omnem perdiscere humanæ naturæ non est. Illa sunt, *Quæ oculus non vidit, neque auris*

in veteri vero perinde atque in Vulgata, impetus lætificat.

(35) Nostra editio Paris. operarum oscitantia pro οὐράνιον habet οὐρανόν.

audivit, neque in cor hominis ascenderunt : quæ præparavit Deus iis qui diligunt illum ⁶; præterquam quod ibi reperitur innumera angelorum multitudo, sanctorumque conventus, et Ecclesia primogenitorum descriptorum in caelis ⁷. De illa dicit David : *Gloriosa dicta sunt de te, civitas Dei* ⁸. Civitati illi per Isaiam pollicetur Deus : *Ponam te exultationem æternam, lætitiã generationum generationibus; et non erit contritio, neque miseria in terminis tuis; sed salutare vocabuntur muri tui* ⁹. Erectis igitur animæ oculis, ut res supernas decet, quære quæ sunt civitatis Dei. Quid porro beatitudine illa dignum a quoquam excogitari possit, quam lætificat quidem Dei fluvius, cuius vero artifex est et opifex Deus ipse ¹⁰? *Sanctificavit tabernaculum suum Altissimus*. Fortassis carnem dicit desferam, ex conjunctione cum Deo sanctificatam. Ex quo intelliges tabernaculum Altissimi, ipsum Dei adventum, qui est per carnem.

5. VERS. 6. *Deus in medio ejus, et non commovebitur. Adjuvabit eam Deus mane diluculo*. Et quoniam Deus in medio civitatis est, eam stabilitate donavit, primo lucis ortu opem ei afferens. Sive igitur illi quæ sursum est Jerusalem ¹¹, sive Ecclesiæ quæ infra est, civitatis nomen aptatum fuerit, *Sanctificavit in ea tabernaculum suum Altissimus*. Atque per hoc tabernaculum in quo inhabitavit Deus, in medio ipsius fuit, id ei largiens ut non commoveatur. In medio autem civitatis est Deus, æquales undelibet emittens radios suæ providentiæ ad usque fines orbis. Sic enim Dei justitia conservatur, quandoquidem omnibus eandem bonitatis mensuram disperit. *Adjuvabit eam Deus mane diluculo*. Sensibilis sol matutinum quidem tempus apud nos efficit, postquam supra nostrum horizontem eminuert; **174** matutinum vero Sol justitiæ ¹² in anima perficit, ortu lucis spiritualis producens diem in eo qui ipsum suscepit. In nocte enim sumus nos homines per hoc ignorantie tempus. Postquam igitur, nostra mente expansa, susceperimus gloriæ splendorem ¹³, et sempiterna illa luce illustrati fuerimus, tunc *Adjuvabit eam Deus mane diluculo*. Ubi facti fuerimus filii lucis, noxque apud nos progressa fuerit, dies vero appropinquaverit ¹⁴, tunc Dei auxilio digni efficiuntur. Adjuvat igitur Deus civitatem, per proprium exortum et adventum, matutinam ei lucem inducens. *Ecce enim homo, inquit, Oriens nomen ei* ¹⁵. Quibus igitur exorta fuerit lux spiritualis, discussis ignorantie improbitatisque tenebris, iis tempus matutinum accedit. Quoniam

⁶ 1 Cor. II, 9. ⁷ Hebr. XII, 23. ⁸ Psal. LXXXVI, 3. ⁹ Isa. LX, 15-18. ¹⁰ Hebr. XI, 40. ¹¹ Galat. IV, 26. ¹² Malach. IV, 2. ¹³ Hebr. I, 3. ¹⁴ Rom. XIII, 12. ¹⁵ Zach. VI, 12.

(36) Sic Reg. tertius et Catena Corder. At Colb. septimus tñn mèn γάρ. Editi tñn mèn παρ' ημίν. Statim editi tñn δὲ τῆς ψυχῆς πρῶταν. At mss. septem ut in contextu.

(37) Hæ voces, τὸ πρὸς πρῶτῃ πρῶτῃ, desunt in

φύσεως. Ἐκεῖνα γάρ ἐστιν, Ἄ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδεν, οὐτε οὐς ἤκουσεν, οὐτε ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου ἀνέβη, ἃ ἠτοίμασεν ὁ Θεὸς τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν· πλὴν ὅτι μυριάδες ἀγγέλων ἐκεῖ, καὶ τῶν ἡγυρις ἁγίων, καὶ Ἐκκλησία πρωτοτόκων ἀπογεγραμμένων ἐν οὐρανοῖς. Περὶ ἐκείνης φησὶν ὁ Δαβὶδ· Δεδοξασμένα ἐλαλήθη περὶ σοῦ, ἡ πόλις τοῦ Θεοῦ. Ἐκεῖνη τῇ πόλει διὰ τοῦ Ἡσαίου ἐπαγγέλλεται ὁ Θεός, ὅτι *Θήσω σε ἀγαλλίαμα αἰώνιον, εὐφροσύνην γενεῶν γενεῶν· καὶ οὐκ ἔσται σύντριμμα οὐδὲ τάλαιπωρία ἐν τοῖς ὅροις σου· ἀλλὰ κληθήσεται σωτήριον τὰ τεῖχη σου*. Ἐπάρας οὖν τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς ψυχῆς, ἀξίως τῶν ἄνω ζήτει τὰ περὶ τῆς πόλεως τοῦ Θεοῦ. Τί δ' ἂν τῆς ἐκεῖ μακαριότητος ἐπάξιόν τις ἐννοηθεῖη, ἢν εὐφραίνει μὲν ὁ ποταμὸς τοῦ Θεοῦ, τεχνίτης δὲ καὶ δημιουργός ἐστιν ὁ Θεός; *Ἠγάσεν τὸ σκῆνωμα αὐτοῦ ὁ Ὑψίστος*. Τάχα τὴν σάρκα λέγει τὴν θεοφόρον, ἁγιασθεῖσαν διὰ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν συναφείας. Ὅστε νοήσεις σκῆνωμα τοῦ Ὑψίστου τὴν διὰ σαρκὸς ἐπιφάνειαν τοῦ Θεοῦ.

5. Ὁ Θεὸς ἐν μέσῳ αὐτῆς, καὶ οὐ σαλευθήσεται. Βοηθήσει αὐτῇ ὁ Θεός, τὸ πρὸς πρῶτῃ πρῶτῃ. Καὶ ἐπειδὴ ὁ Θεός ἐν μέσῳ τῆς πόλεως ἐστὶ, τὸ ἀσάλευτον χαριεῖται αὐτῇ, τὴν βοήθειαν αὐτῇ παρεχόμενος ἐν ταῖς πρώταις ἀνατολαῖς τοῦ φωτός. Εἶτε οὖν τῇ ἄνω Ἱερουσαλήμ, εἶτε τῇ κάτω Ἐκκλησίᾳ τὸ τῆς πόλεως ἐφαρμόσει ὄνομα, *Ἠγάσεν ἐν αὐτῇ τὸ σκῆνωμα αὐτοῦ ὁ Ὑψίστος*. Καὶ διὰ τοῦ σκηνώματος τούτου, ᾧ κατεσκήνωσεν ὁ Θεός, ἐν μέσῳ αὐτῆς ἐγένετο, χαριζόμενος αὐτῇ τὸ μὴ σαλευέσθαι. Ἐν μέσῳ δὲ ἐστὶ τῆς πόλεως ὁ Θεός, Ἰσας πανταχόθεν ἐπὶ τὰ πέρατα τοῦ κύκλου τῆς ἑαυτοῦ προνοίας τὰς ἀκτίνας ἐκπέμπων. Οὕτω γὰρ τὸ δίκαιον τοῦ Θεοῦ διαούζεται, τὸ αὐτὸ μέτρον τῆς ἀγαθότητος διανέμεντος ἅπασι. *Βοηθήσει αὐτῇ ὁ Θεός τὸ πρὸς πρῶτῃ πρῶτῃ*. Τὴν μὲν (36) οὖν παρ' ἡμῖν πρῶταν ὁ αἰσθητὸς ἥλιος ποιεῖ, ἐπειδὴν τὸν καθ' ἡμᾶς ὀρίζοντα ὑπερκύβη· τὴν δὲ ἐν τῇ ψυχῇ πρῶταν ὁ τῆς δικαιοσύνης ἥλιος ἀποτελεῖ τῇ ἀνατολῇ τοῦ φωτός τοῦ νοητοῦ ποιῶν ἡμέραν ἐν τῷ παραδεξαμένῳ αὐτόν. Ἐν νυκτὶ γὰρ ἔσμεν παρὰ τὸν καιρὸν τῆς ἀγνωσίας οἱ ἄνθρωποι. Ἐπειδὴν οὖν, ἀναπετάσαντες ἑαυτῶν τὸ ἡγεμονικόν, ὑποδεξώμεθα τὸ ἀπαύγασμα τῆς δόξης, καὶ περιλαμφθώμεν τῷ φωτὶ τῷ αἰδίῳ, *Βοηθήσει αὐτῇ ὁ Θεός τὸ πρὸς πρῶτῃ πρῶτῃ* (37). Ἐπειδὴν γενώμεθα τέκνα φωτός, καὶ ἡ νύξ μὲν ἡμῖν προκῆβη, ἡ δὲ ἡμέρα ἐγγίση, τότε ἀξιοί τῆς τοῦ Θεοῦ βοηθείας γινώμεθα. Βοηθεῖ οὖν τῇ πόλει ὁ Θεός, διὰ τῆς ἰδίας ἀνατολῆς καὶ ἐπιφάνειας πρῶταν αὐτῇ ἐμποιῶν. Ἰδοὺ γὰρ ἄνθρωπος, φησὶν, *Ἀνατολὴ ὄνομα αὐτῷ*. Οἷς ἂν οὖν ἐπανατέλλῃ (38) τὸ νοητὸν φῶς, λυο-

quatuor mss. At in duobus aliis æque ac in editis reperitur.

(38) Editi ἐπανατέλλῃ. At mss. quinque ἐπανατέλλῃ.

μένου τοῦ ἐκ τῆς ἀγνοίας καὶ πονηρίας σκότους, A ergo lux in mundum venit, ut qui ambulat in ea, πρωία τούτοις ἐγγίνεται. Ἐπει οὖν φῶς εἰς τὸν κόσμον ἐλήλυθεν, ἵνα ὁ περιπατῶν ἐν αὐτῷ μὴ προσκόπη, ἢ βοήθεια αὐτοῦ πρωίας ἐστὶ παρεκτικῆ. Ἡ τάχα ἐπειδὴ ὄρθρου βαθύος ἡ ἀνάστασις ἦν, βοηθήσει ὁ Θεὸς τῇ πόλει τὸ πρὸς πρωί πρωί (39), ὃ τὴν κατὰ τοῦ θανάτου νίκην πρωία τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ τῆς ἀναστάσεως ἐργασάμενος.

6. Ἐταράχθησαν ἔθνη, ἐκλίναν βασιλείαι, B ἔδωκε φωνὴν αὐτοῦ ὁ Ὑψιστος, ἐσαλεύθη ἡ γῆ. Νόησόν μοι τινὰ πόλιν ἐπιβουλεuoμένην παρὰ τῶν ἐπιστρατευόντων αὐτῇ πολεμίων, τῶς μὲν περικαθελόμενων (40) αὐτὴν ἔθνῶν πολλῶν καὶ βασιλείων τῶν καθ' ἕκαστον ἔθνος τὰ σκήπτρα διαλαχόντων· εἰτά τινα στρατηγὸν, ἄμαχον τὴν βῶμην, ἀθρόως ἐπιφανέντα εἰς βοήθειαν τῇ πόλει ταύτῃ, λύοντα μὲν τὴν πολιορκίαν, σκεδανύοντα δὲ τὴν συστροφὴν τῶν ἔθνῶν, εἰς φυγὴν δὲ τοὺς βασιλεῖς συνελαιύοντα ἐκ μόνου τοῦ ἐμδοῆσαι (41) αὐτοῖς μετὰ δυνάμεως, καταπληξάει τε αὐτῶν τὰς καρδίας τῇ στιβῆδῃ τῆς φωνῆς. Πόσῃ οὖν εἰκὸς ταραχὴν συστήναι, τῶν ἔθνῶν διωκομένων, καὶ τῶν βασιλέων εἰς φυγὴν ἐκκλινάντων· θροῦν δὲ τινα ἄσημον καὶ ἦχον ἀκατάπτυστον ἐκ τῆς τεθορυβημένης αὐτῶν φυγῆς ἀναπέμπεσθαι, πάντα δὲ τόπον πλήρη εἶναι τῶν ὑπὸ δειλίας φυγαδευθέντων, ὥστε ὅσλον ἐγγίεσθαι πανταχοῦ ταῖς ὑποδεχομέναις αὐτοῦς πόλεσιν ἢ κώμαις; Τὴν τοιαύτην οὖν παρίστησι τῇ πόλει τοῦ Θεοῦ παρὰ τοῦ Σωτῆρος ἀντιλήψιν ἐν τῷ λέγειν· Ἐταράχθησαν ἔθνη, ἐκλίναν βασιλείαι, C ἔδωκε φωνὴν αὐτοῦ ὁ Ὑψιστος, ἐσαλεύθη ἡ γῆ. Κύριος τῶν δυνάμεων μεθ' ἡμῶν, ἀντιλήπτωρ ἡμῶν ὁ Θεὸς Ἰακώβ (42). Εἶδε τὸν ἐνανθρωπήσαντα Θεόν, εἶδε τὸν ἐκ Παρθένου ἀγίας γεννηθέντα Ἐμμανουήλ· ὃ ἐστὶ μεθερμηνεύμενον μεθ' ἡμῶν ὁ Θεός· καὶ διὰ τοῦτο προφητικῶς ἐκβοᾷ· Κύριος τῶν δυνάμεων μεθ' ἡμῶν· δεικνύς, ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ τοῖς ἀγίοις προφήταις καὶ πατριάρχαις ἐμφανισθείς. Ἀντιλήπτωρ ἡμῶν, φησὶν, οὐχὶ ἄλλος Θεὸς παρὰ τὸν ὑπὸ τῶν προφητῶν παραδιδόμενον· ἀλλ' ὁ Θεὸς Ἰακώβ (43), ὃ ἐν τῷ χρηματισμῷ πρὸς τὸν αὐτοῦ θεράποντα διαλεχθείς· Ἐγὼ εἰμι ὁ Θεὸς Ἀβραάμ, καὶ ὁ Θεὸς Ἰσαάκ, καὶ ὁ Θεὸς Ἰακώβ.

7. Δεῦτε καὶ ἴδετε τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ, ἃ ἔθετο τέρατα ἐπὶ τῆς γῆς, ἀνταγαιρῶν πολέμους μέχρι D τῶν περάτων τῆς γῆς. Τοὺς μακρὰν ὄντας τοῦ λόγου τῆς ἀληθείας εἰς τὴν διὰ τῆς ἐπιγνώσεως ἐγγύ-

ergo lux in mundum venit, ut qui ambulat in ea, non offendat¹⁶, ejus auxilium tempus matutinum affert. Vel forte quoniam multo mane erat resurrectio, adjuvabit Deus civitatem mane diluculo, quippe qui tertia resurrectionis die matutina victoriam a morte reportarit.

6. Vers. 7. *Conturbatae sunt gentes, inclinatae sunt regna: dedit vocem suam Altissimus, commota est terra.* Cogita civitatem aliquam esse, cui insidiae struantur ab oppugnantibus eam hostibus, quam interim obsideant gentes multae et reges, qui singularum nationum sceptrata sortiti sint; deinde ducem aliquem, robore invictum, derepente conspici ad ferendum huic civitati auxilium, qui, soluta obsidione, gentium dissipet dispergatque multitudinem, ac reges ipsos in fugam vertat, si solum eos cum potentia inclamet, eorumque corda vocis firmitate perterreat. Quam igitur verisimile est turbationem excitari, dum gentes fugantur, et reges in fugam vertuntur? qualem quique clamorem confusum, et sonitum perpetuum ex tumultuosa illorum fuga edi? Nonne credere par est locum omnem iis qui praetimore fugati sunt, repleti? adeo ut ubique in urbibus aut vicis eos excipientibus exciteur commotio. Talem igitur spem civitati Dei a Salvatore dandam esse ostendit, dum dicit: *Conturbatae sunt gentes, inclinatae sunt regna, dedit vocem suam Altissimus, commota est terra.* Vers. 8. *Dominus virtutum nobiscum, susceptor noster Deus Jacob.* Vidit incarnatum Deum, vidit ex sancta Virgine genitum Emmanuel: quod si quis interpretetur, sonat *Nobiscum Deus*¹⁷; et hac de causa propheticè exclamat: *Dominus virtutum nobiscum*; ostendens hunc esse qui sanctis prophetis apparuit atque patriarchis. *Susceptor noster*, inquit, non alius Deus praeter eum qui traditus est a prophetis; sed Deus Jacob qui in oraculo ad servum suum edito locutus est: *Ego sum Deus Abraham, Deus Isaac, et Deus Jacob*¹⁸.

1757. Vers. 9, 10. *Venite et videte opera Dei, quae posuit prodigia super terram, auferens bella usque ad fines terrae.* Eos, qui procul sunt a verbo veritatis, Scriptura invitatur ut ad eam per cognitionem pro-

¹⁶ Joan. xi, 9, 10. ¹⁷ Matth. i, 23. ¹⁸ Exod. iii, 6

(39) Vox πρωί semel duntaxat legitur in editis et in mss. nonnullis: sed bis scribitur in quatuor aliis. Hoc ipso in loco editio Paris. ὃ τῇ κατὰ τοῦ θανάτου νίκῃ πρωίαν τῇ τρίτῃ, etc. *Qui per victoriam ex morte reportatam tertia resurrectionis die matutinam tempus effecit.* At Regii tertius, quartus et quintus non secus ac Colbertini primus, quintus et sextus cum Coisl. et cum quadam quam Ducæus laudat Catena, ut in contextu. Nec aliter legitur in editione Basil. et in Regiis secundo et sexto, nisi quod hi libri pro πρωί habent πρωί. Apud LXX autem sic editum invenimus, βοηθήσει αὐτῇ ὁ Θεός

τῷ προσώπῳ, *adjuvabit eam Deus vultu.*

(40) Sic Reg. secundus, tertius, quartus et sextus cum Colb. primo. Editi τῶν ἐπιστρατευομένων.

(41) Editio Basil. et mss. nonnulli ἐκβοῆσαι.

(42) Nostra editio Paris. cum duobus mss. Regii· ἐνανθρωπήσαντα. At quinque alii mss. ἐνανθρωπήσαντα.

(43) Reg. secundus ἀντιλήπτωρ ἡμῶν ὁ Θεὸς Ἰακώβ· οὐχὶ. Ibidem editi ἡμῖν παραδιδόμενον. Ubi observandum primum vocem ἡμῖν in nostris octo mss. deesse: deinde pro παραδιδόμενον in codicibus nonnullis legi παραδεδομένον.

pius accedant, dicens : *Venite et videte*. Quemadmodum enim in corporeis oculis, intervalla magna obscuram reddunt eorum quæ sub conspectum cadunt comprehensionem ; contra accessio intuentium, conspicuam reddit rerum visendarum agnitionem : sic etiam in mentis contemplatione, qui se per opera Deo non conjungit, nec appropinquat, opera illius puris mentis oculis videre non potest. Idcirco venite, appropinquate prius ; deinde videte opera Domini, prodigiosa sane et mirabilia ; quibus percussas gentes, easque antea hostiles et seditiosas, ad quietem transtulit. *Venite, filii, audite me*¹⁹ ; item, *Venite omnes qui laboratis, et onerati estis*²⁰. Paterna vox est, expansis ulnis ad se invitantis eos qui hactenus rebelles fuere. Qui igitur audierit vocationem, appropinquaveritque et imperanti adhaeserit, is eum visurus est qui cuncta per crucem pacificavit, *Sive quæ in terra sunt, sive quæ in caelis*²¹. *Arcum conteret, et confringet arma, et scuta comburet igni*. Vides pacificum animum Domini virtutum, quod invisibiles legionum angelicarum virtutes secum habeat ? Vides fortitudinem simul et humanitatem summi Ducis virtutum ? qui sane Dominus cum sit virtutum, ac omnes legionum angelicarum turmas habeat, nusquam tamen ullum vulnerat adversariorum, neminem prosternit, attingit neminem : sed arcus conterit et arma, ac scuta comburit in igne. Arcum quidem conterit, ut non amplius ignita tela per eos emittantur : confringet autem arma, quibus cominus pugnatur, ut qui prope sunt, insidiis petiti, vulnera recipere nequaquam possint. *Et scuta comburet igni*, adversarios spoliis suis munitis, atque inimicorum gratia omnia faciens.

δ. ERS. 11. *Vacate et videte, quoniam ego sum Deus*. Quandiu quidem alienis a Deo rebus vacamus, Dei notitiam suscipere non possumus. Quis enim de mundi rebus sollicitus, ac immergens sese carnis occupationibus, queat verbis Dei attendere, atque tot ac tantis rebus accurate diligenterque speculandis par esse ? Non vides, delapsus in spinas verbum spinis suffocari ? Spinæ autem sunt carnis voluptates, et divitiæ, et gloria, et eæ quæ ad vitam pertinent curæ²². Cæterum ab his omnibus alienatum esse oportebit eum, qui Dei cognitionem desiderat ; et ubi vacaverit ab affectibus, ita demum Dei recipere cognitionem. Quomodo enim animam a mentis evagationibus se præoccupantibus oppres-

Α τητα προσκαλείται ὁ λόγος λέγων· Δεῦτε καὶ ἴδετε. Ὅσπερ γὰρ ἐπὶ τῶν σωματικῶν ὀφθαλμῶν αἱ μὲν ἐπὶ πολλῷ ἀποστάσει ἀμυδρὰν ποιοῦσι τὴν τῶν ὀρωμένων κατάληψιν, οἱ δὲ προσεγγισμοὶ τῶν θεωρούντων ἐναργῆ παρέχονται τῶν βλεπομένων (44) τὴν ἐπίγνωσιν· οὕτω καὶ ἐπὶ τῶν κατὰ νοῦν θεωρημάτων, ὁ μὴ διὰ τῶν ἔργων οἰκειωθείς καὶ πλησιάζεις θεῷ ἰδεῖν τὰ ἔργα αὐτοῦ καθαροῖς τοῖς διανοίας ὀφθαλμοῖς οὐ δύναται. Διὰ τοῦτο, Δεῦτε, προσεγγίσατε πρότερον (45), εἶτα ἴδετε τὰ ἔργα Κυρίου τεράστια ὄντα καὶ παράδοξα· ὅφ' ὧν καταπλαγέντα τὰ πρότερον πολέμια καὶ στασιώδη ἔθνη πρὸς ἡσυχίαν μετέβαλε. Δεῦτε, τέκνα, ἀκούσατέ μου· καὶ, Δεῦτε πάντες οἱ κοπιῶντες, καὶ πεφορτισμένοι. Πατρικὴ ἢ φωνὴ, ἡπλωμέναις ἀγκάλαις πρὸς ἑαυτὸν καλοῦντος τοὺς τέως ἀρηνιάζοντας. Ὁ οὖν ἀκούσας τῆς κλήσεως, καὶ ἐγγίσας, καὶ κολληθείς τῷ προστάξαντι, ὁφεται τὸν εἰρηνοποιήσαντα τὰ πάντα διὰ τοῦ σταυροῦ, εἶτε τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, εἶτε τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Τόξον συντρίψει, καὶ συνθλάσει (46) ὄπλον, καὶ θυρεοὺς κατακαύσει ἐν πυρὶ. Ὅραξ τὸ εἰρηρικὸν Κυρίου τῶν δυνάμεων, ὅτι ἔχων μεθ' ἑαυτοῦ ἀόρατους δυνάμεις ἀγγελικῶν καταλόγων ; Ὅραξ τὸ ἀνδρεῖον ὁμοῦ καὶ φιλόφρονον τοῦ ἀρχιστρατήγου τῶν δυνάμεων ; ὅς γε, Κύριος ὢν τῶν δυνάμεων, καὶ πάντα ἔχων τὰ συστήματα τῶν ἀγγελικῶν καταλόγων, οὐδαμῶς τινα τιτρώσκει τῶν πολεμίων, οὐδένα καταβάλλει (47), οὐδένοδς ἄπτεται· ἀλλὰ τόξα συντρίβει, καὶ ὄπλα, καὶ θυρεοὺς κατακαίει ἐν πυρὶ. Τόξον μὲν συντρίβει, ὥστε μηκέτι τὰ πεπυρωμένα βέλη ἐκπέμπεσθαι δι' αὐτῶν· ὄπλα δὲ συνθλάσει (48) τὰ ἀγγέμαχα, ὡς μὴ δύνασθαι τοὺς σύνεγγυς τραύματα δέχεσθαι ἐπιβουλευομένους. Καὶ θυρεοὺς κατακαύσει ἐν πυρὶ, γυμνῶν τοὺς ἀντικειμένους ἀπὸ τῶν προβλημάτων, καὶ πάντα ἐπ' εὐεργεσίᾳ τῶν ἐχθρῶν ἐνεργῶν.

8. *Σχολάσατε καὶ γινώτε, ὅτι ἐγώ εἰμι ὁ Θεός*. Ἐφ' ὅσον μὲν τοῖς ἔξω Θεοῦ σχολάζομεν πράγμασιν, οὐ δυνάμεθα χωρῆσαι γινώσιν Θεοῦ. Τίς γὰρ μεριμνῶν τὰ τοῦ κόσμου, καὶ ἐμβαθύνων τοῖς περισπασμοῖς τῆς σαρκός, δύναται τοῖς περὶ Θεοῦ λόγοις προσέχειν, καὶ τῇ ἀκριβεῖα τῶν τηλικούτων θεωρημάτων ἀρκεῖν ; Οὐχ ὄραξ, ὅτι ὁ εἰς τὰς ἀκάνθας ἐμπισῶν λόγος ὑπὸ τῶν ἀκανθῶν συμπνίγεται ; Ἄκανθαὶ δὲ εἰσιν ἡδοναὶ σαρκός, καὶ πλοῦτος καὶ δόξα, καὶ βιωτικαὶ μέριμναί. Πάντα δὲ (49) τοῦτων ἔξω δεήσει γενέσθαι τὸν ἐπιθέμενον τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ, καὶ σχολάσαντα ἀπὸ τῶν παθῶν, οὕτως ἀναλαβεῖν τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ Θεοῦ. Πῶς γὰρ εἰσέλθῃ εἰς ψυχὴν στενοχωρουμένην ὑπὸ τῶν προκαταλαβόντων αὐτὴν διαλογισμῶν ἢ περὶ

¹⁹ Psal. xxxiii, 12. ²⁰ Matth. xi, 28. ²¹ Coloss. i, 20. ²² Matth. xiii, 7, 22.

(44) Ita mss. septem. Editi vero τῶν θεωρημάτων.

(45) Editi πρώτων. At mss. septem πρότερον.

(46) Editio Basil. et Regii secundus, quintus et sextus una cum aliis tribus Colbertinis συνθλάσει. Editio vero Paris. συγκλάσει.

(47) Reg. tertius βάλλει. Mox Colbertini primus

et sextus cum Reg. quinto κατακαύσει.

(48) Hic mss. sex συγκλάσει. Reg. vero sextus et Colb. quintus cum editis συνθλάσει.

(49) Editio Basil. et quatuor mss. πάντων δέ. Editio vero Paris. et tres mss. πάντων οὖν. Mox Colbertini primus et sextus cum Reg. tertio ἐπιδικάζόμενον τῆς γνώσεως.

Θεοῦ ἐννοια ; Ὁἶδε (50) δὲ καὶ Φαραῶν, ὅτι ἴδιόν ἐστι τοῦ σχολάζοντος ἐκζητεῖν τὸν Θεόν, καὶ διὰ τοῦτο ὀνειδίξει τὸν Ἰσραήλ· Σχολάζετε, σχολασταί ἔσθε, καὶ λέγετε· Κυρίῳ τῷ Θεῷ ἡμῶν προσευξόμεθα (51). Αὕτη μὲν οὖν ἡ σχολὴ ἀγαθὴ τῷ σχολάζοντι καὶ ὠφέλιμος, ἡσυχίαν ἐμποιοῦσα πρὸς τὴν τῶν σωτηρίων διδαγμάτων ἀνάληψιν· πονηρὰ δὲ σχολὴ ἡ τῶν Ἀθηναίων, οἷς *Εἰς οὐδὲν ἄλλο εὐκαίρουν ἢ λέγειν τι καὶ ἀκούειν καιρότερον*· ἦν καὶ νῦν π.νε. μιμουῦνται, τῆς τοῦ βίου σχολῆς πρὸς τὴν αἰεὶ τινος καινοτέρου δόγματος εὗρεσιν ἀποχωρῶμενοι· ἢ τοιαύτη σχολὴ φιλῆ ἐστὶν ἀκαθάρτοις καὶ πονηροῖς πνεύμασιν. *Ὅταν ἐξέλθῃ, φησὶ, τὸ ἀκάθαρτον πνεῦμα ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου, λέγει, Πορεύσομαι εἰς τὸν τόπον ὅθεν ἐξῆλθον. Καὶ ἐλθὼν εὗρίσκει τὸν οἶκον ἐκεῖνον σχολάζοντα καὶ σεσαρωμένον.* Μὴ γένοιτο οὖν ἡμᾶς σχολῆν ποιῆσαι τῷ ἀντικειμένῳ πρὸς τὴν εἰσοδὸν, ἀλλὰ ἀσχολήσωμεν ἡμῶν τὸν ἔσω οἶκον, προενοικίσαντες (52) ἐν ἑαυτοῖς διὰ τοῦ Πνεύματος τὸν Χριστόν. Μετὰ γοῦν τὸ χάρισσασθαι τὴν εἰρήνην τοῖς τέως παρασσομένοις ὑπὸ τῶν πολεμίων, τότε λέγει τὸ, Σχολάσατε ἀπὸ τῶν περισπώντων ὑμᾶς ἐχθρῶν, ἵνα ἐν ἡσυχίᾳ τοὺς περὶ τῆς ἀληθείας θεωρήσητε λόγους. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Κύριος, *Πᾶς ὅστις οὐκ ἀποτάσσεται, φησὶ, πᾶσι τοῖς ὑπάρχουσιν, οὐ δύναται μου εἶναι μαθητής.* Σχολάσαι οὖν δεῖ ἀπὸ τῶν γαμικῶν ἔργων, ἵνα σχολάσωμεν τῇ προσευχῇ· σχολάσαι ἀπὸ τῶν περὶ τὸν πλοῦτον σπουδῶν, ἀπὸ τῆς περὶ τὸ δοξάριον τοῦτο ἐπιθυμίας, ἀπὸ τῶν πρὸς ἀπόλαυσιν ἡδονῶν, ἀπὸ φθόνου καὶ πάσης τῆς εἰς τὸν πλησίον ἡμῶν πονηρίας, ἵνα, γαληνώσης ἡμῶν τῆς ψυχῆς καὶ ὑπ' οὐδενὸς πάθους παρασσομένης, οἷον ἐν κατόπτρῳ τιμὴ καθαρά γένηται (53) καὶ ἀνεπισκόπητος ἡ ἑλάμφεις τοῦ Θεοῦ. *Υψωθήσομαι ἐν τοῖς ἔθνεσιν, ὑψωθήσομαι ἐν τῇ γῆ.* Σαφῶς ταῦτα λέγει περὶ τοῦ καθ' ἑαυτὸν πάθους ὁ Κύριος, καθὼς ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ γέγραπται· *Κἀγὼ, ὅταν ὑψωθῶ, πάντας ἐκλύσω πρὸς ἑμαυτόν. Καὶ ὅτι (54) ὡσπερ Μωϋσῆς ὑψώσε τὸν ὄφιν ἐν τῇ ἐρήμῳ, οὕτω δεῖ ὑψωθῆναι τὸν Υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τῆς γῆς.* Ἐπεὶ οὖν ὑπὲρ τῶν ἐθνῶν ἐμελλεν ὑψοῦσθαι πρὸς τὸν σταυρὸν, καὶ ὑπὲρ πάσης τῆς γῆς τὴν ὑψωσιν καταδέχεσθαι, διὰ τοῦτο φησιν· *Υψωθήσομαι ἐν τοῖς ἔθνεσιν, ὑψωθήσομαι ἐν τῇ γῆ. Κύριος τῶν δυνάμεων μεθ' ἡμῶν, ἀντιλήπτωρ ἡμῶν ὁ Θεὸς Ἰακώβ.* Ἐπαγαλλόμενος τῇ τοῦ Θεοῦ βοήθειᾳ, δις τὴν αὐτὴν φωνὴν ἐξεβόησε· *Κύριος τῶν δυνάμεων μεθ' ἡμῶν*· οἴοιτο ἐπεμβαίνων καὶ ἐναλλόμενος τῷ ἐχθρῷ, διὰ τὴν τελείαν ἐπὶ τὸν Σωτῆρα τῶν ψυχῶν ἡμῶν πεπολιθῆσιν, ὡς οὐδὲν πεισόμενος παρ' αὐτοῦ (55). *Εἰ γὰρ ὁ Θεὸς ὑπὲρ ἡμῶν, τίς καθ' ἡμῶν;* Ὁ τῷ Ἰακώβ

A sam ingrediatur Dei cognitio? Atqui et Pharaon novit proprium esse vacantis, Deum inquirere, et hac de causa exprobrat Israeli: Vacatis, otiosi estis, et dicitis: Domino Deo nostro vota jaciemus²². Et quidem ea vacatio bona utilisque est vacanti, quæ ad salutare doctrinas recipiendas quietem affert. **176** Otium vero Atheniensium malum erat, qui ad nihil aliud vacabant nisi ad dicendum aut audiendum aliquid novi²³. Quod otium etiam nunc imitantur nonnulli, dum abutuntur otio, ut semper novum aliquod dogma comminiscantur. Tale otium amicum est immundis ac pravis spiritibus. *Cum exierit, inquit, immundus spiritus ab homine, dicit. Revertur in locum unde exiit. Et veniens invenit domum illam vacantem et scopis mundatam*²⁴. Absit igitur ut nos per otium aditum adversario præbeamus; imo interiorem nostram domum occupatam teneamus, adeo ut prius in nobis ipsis Christum per Spiritum excipiamus hospitio. Postquam igitur iis qui hactenus turbabantur ab hostibus, pacem largitus est, tunc dicit: Vacate a distrabentibus vos inimicis, ut in quiete verba veritatis contemplari possitis. Quapropter etiam Dominus ait: *Omnis qui non renuntiat omnibus quæ possidet, non potest meus esse discipulus*²⁵. Vacare igitur oportet ab operibus nuptialibus, ut vacemus precationi: vacare a divitiarum studio, ab hujus gloriolæ cupiditate, ab usu voluptatum, ab invidia et omni in nostrum proximum malignitate, ut, obtinente tranquillitate anima nostra, et nullo effectu eam conturbante, illustratio Dei tanquam in aliquo speculo pura expersque tenebrarum efficiatur. *Exaltabor in gentibus, exaltabor in terra.* Palam hæc de sua passione dicit Dominus, quemadmodum in Evangelio scriptum est: *Et ego cum exaltatus fuero, omnes traham ad me ipsum*²⁶. *Et sicut Moyses exaltavit serpentem in deserto, ita exaltari oportet Filium hominis in terra*²⁷. Quoniam igitur pro gentibus erat in crucem exaltandus, et pro universa terra suscepturus illam exaltationem, propterea dicit: *Exaltabor in gentibus, exaltabor in terra.* **Vers. 12.** *Dominus virtutum nobiscum, susceptor noster Deus Jacob.* Exsultans ob Dei auxilium, bis vocem eandem protulit: *Dominus virtutum nobiscum*, quasi insultaret ac insileret hosti, ob perfectam quam in animarum nostrarum Salvatore habebat fiduciam, quod, eo juvante, nihil passurus esset. *Si enim Deus pro nobis, quis contra nos*²⁸? Qui Jacob dedit victoriam, ac post luctam ipsum Israel designavit²⁹, hic est susceptor noster; ipse pro nobis pugnat. Nos autem quiescamus, quod *Ipse est pax nostra, qui*

²² Exod. v, 17. ²³ Act. xvii, 21. ²⁴ Matth. xii, 43, 44. ²⁵ Luc. xiv, 35. ²⁶ Joan. xii, 52. ²⁷ Joan. iii, 14. ²⁸ Rom. viii, 31. ²⁹ Gen. xxxii, 28.

(50) Ita mss. quinque. Deest δὲ in editis.

(51) Nostra editio Paris. προσευξόμεθα. At mss. προσευξόμεθα. Apud LXX ita legitur: Διὰ τοῦτο λέγετε· Πορευθῶμεν, θύσωμεν τῷ Θεῷ ἡμῶν. Propterea dicilis: *Eamus, sacrificemus Deo nostro.*

(52) Rsg. tertius ἐνοικίσαντες.

(53) Sic septem mss. cum editione Basil. At editio Paris. ἐγγένηται. Colb. sextus ἐγγένηται.

(54) Ita septem mss. Deest ὅτι in editis. Statim mss. novem τῶν ἀνθρώπων, pro hominibus.

(55) Ὅς οὐδὲν πεισόμενος παρ' αὐτοῦ. Verbo, ut nihil ab hoste passurus. MARAN.

fecit utraque unum, ut auos condat in unum novum A τὴν νίκην χαρισάμενος, καὶ μετὰ τὴν πάλιν ἀποδεί-
hominem 51. ξας (56) αὐτὸν Ἰσραὴλ, οὗτός ἐστιν ἀντίληπτωρ ἡμῶν.

αὐτός πολεμεῖ ὑπὲρ ἡμῶν. Ἡμεῖς δὲ ἡσυχάσωμεν, ὅτι αὐτός ἐστιν ἡ εἰρήνη ἡμῶν, ὁ ποιήσας τὰ ἀμύστερα ἐν, ἴνα τοὺς δύο κτίσῃ εἰς ἓνα καιρὸν ἀνθρώπων.

IN PSALMUM XLVIII.

In finem, filiis Core psalmus.

1. Nonnulli ex iis etiam qui externi sunt, de humano sine sibi aliquid animo slexerunt, ac in varias de fine sententias abiere. Alii enim finem scientiam esse statuerunt, alii practicam 177 operationem, alii diversum vitæ vel corporis usum: alii belluini cum essent, voluptatē finem esse affirmarunt. Nobis finis cuius gratia omnia peragimus, et ad quem festinamus, beatum illud est vitæ institutum in futuro sæculo. Hoc autem completur tum, cum a Deo regimur. Nam hoc sine ne excogitari quidem quidquam præstantius possit a rationali natura. Atque nos ad hanc vitæ rationem excitat Apostolus: *Deinde finis, cum tradiderit regnum Deo et Patri* 22. Quod idem etiam proponit in prophetia Sophonias, ex Dei persona dicens: *Quia iudicium meum in congregationes gentium: ut suscipiam reges, ut effundam super eos indignationem meam. In igne enim aeli mei consummetur omnis terra: quia tunc convertam super populos multos linguam in generationem ejus, ut invocent omnes nomen Domini, ut serviant ei sub iugo uno* 23. Ad hunc igitur finem utilitatem psalmodum puto referri, eorum, qui hanc habent inscriptionem. Quin etiam ii qui inscribere, *Ad victoriam, aut Epinicion, aut Victori*, huic sententiæ astipulantur. Etenim quoniam *Absorpta est mors in victoria* 24, et consumpta est ab eo qui dixit: *Ego vici mundum* 25; et quoniam omnia victa sunt a Christo, et *In nomine ejus genu omne flectitur caelestium, et terrestrium et infernorum* 26; jure ac merito Spiritus sanctus ea quæ nobis proponuntur, in odibus triumphalibus præcinit. Vers. 2. *Audite hæc, omnes gentes, auribus percipite, omnes qui habitatis orbem* (Vers. 3), *quique terrigenæ et filii hominum, simul in unum dives et pauper*. Maximum sane auditorium est ejus, qui gentes omnes, et omnes quotquot orbem habitationibus explent, ad psalmum audiendum convocat. Trahit autem, opinor, et terrigenas, et filios hominum, et divites et pauperes, eosque alto hoc præconio ad audiendum convocat. Quæ specula usque adeo super omnem terram eminet, ut e sublimi gentes omnes videat, ac totum orbem oculis collustret? Quis

21 Ephes. ii, 14, 15. 22 I Cor. xv, 24. 23 Soph. iii, 8, 9. 24 I Cor. xv, 54. 25 Joan. xvi, 33. 26 Philipp. ii, 10.

(56) Sic codices octo. Editi ἀναδείξας. Colb. primus ὑπαδείξας. Nec ita multo post novem mss. ἡμεῖς δέ. Vocula δέ abest ab editis.

(57) Ita mss. septem. Vox ψαλμός deest in editis et in Reg. secundo. Ibidem prima psalmi verba, Ἀκούσατε ταῦτα, πάντα τὰ ἔθνη, statim post titulum leguntur in editione Parisiensi: sed desunt in novem mss. et in editione Basil.

(58) Colbertini primus et sextus τὰ περὶ τοῦ. Hoc ipso in loco quidam mss. cum editis ἀνθρώπων.

EIS TON MH ΨΑΛΜON.

Eis τὸ τέλος, τοῖς υἱοῖς Κορὲ ψαλμός (57).

1. Ἐφαντάσθησαν μὲν τινες καὶ τῶν ἐξω περὶ τοῦ (58) ἀνθρώπου τέλους, καὶ διαφόρως ἠνέχθησαν εἰς τὴν περὶ τοῦ τέλους ἔννοϊαν. Οἱ μὲν γὰρ ἀπεφάναντο τέλος εἶναι τὴν ἐπιστήμην, οἱ δὲ τὴν πρακτικὴν ἐνέργειαν. Ἄλλοι τὸ διαφόρως χρῆσθαι τῷ βίῳ καὶ τῷ σώματι· οἱ δὲ βοσκοματώδεις ἤδονην ἀπεφάναντο εἶναι τὸ τέλος. Ἡμῖν δὲ τέλος, οὐ ἔνεκεν πάντα πράττομεν, καὶ πρὸς ὃ ἐπειγόμεθα, ἡ μακαρία διαγωγή ἐν τῷ μέλλοντι αἰῶνι. Αὕτη δὲ συμπληροῦται ἐν τῷ βασιλευσθαι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Τούτου γὰρ οὐδὲ μέχρις ἐπινοίας βέλτιόν τι (59) ἐξευρεθῆι τῇ λογικῇ φύσει· καὶ πρὸς ταύτην κινεῖ ἡμᾶς ὁ Ἀπόστολος, λέγων· *Εἶτα τὸ τέλος, ὅταν παραδῶ (60) τὴν βασιλείαν τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ*. Ὅπερ καὶ ὁ Σοφοκλῆς ἐν τῇ προφητείᾳ παρίστησι, λέγων ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ· *Ὅτι τὸ κρίμα μου εἰς συναγωγὰς ἐθνῶν, τοῦ εἰσοδέξασθαι βασιλεῖς, τοῦ ἐκχῆαι ἐπ' αὐτοὺς τὴν ἐργίην μου*. Ἐν γὰρ πυρὶ ζήλου μου καταναλωθήσεται πῦσα ἡ γῆ· ὅτι τότε μεταστρέψω ἐπὶ λαοὺς πολλοὺς γλώσσας εἰς γενεὰν αὐτῆς, τοῦ ἐπικαλεῖσθαι πάντας τὸ δρομα Κυρίου, τοῦ δουλεύειν αὐτῷ ὑπὸ ζυγῶν ἓνα. Εἰς τοῦτο οὖν οἶμαι τὸ τέλος ἀναφέρεσθαι τὰς ἀπὸ τῶν Ψαλμῶν ὠφελείας, τῶν ταύτην ἔχόντων τὴν προγραφὴν. Συνάδουσι δὲ τῇ ἔννοϊᾳ ταύτῃ καὶ οἱ ἐπιγράψαντες, *Εἰς νίκος, ἢ Ἐπινικιον, ἢ Τῷ νικοποιῶ*. Ἐπειδὴ γὰρ *Κατεπόθη ὁ θάνατος εἰς νίκος*, καὶ ἐξανάλωθη (61) ὑπὸ τοῦ εἰπόντος· *Ἐγὼ νενίκηκα τὸν κόσμον*· καὶ ἐπειδὴ πάντα νενίκηται ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ, καὶ Ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ πᾶν ῥόνν κἀμψίει, ἐπουρανίω, καὶ ἐπιγίλω, καὶ καταχθονίω, εἰκότως τὸ Πνεῦμα τὸ ἄγιον ἐν ἐπινικίῳ ψάλλει τὰ ἀποκείμενα προαναφωνεῖ. Ἀκούσατε ταῦτα, πάντα τὰ ἔθνη, ἐνωτίσασθε, πάντες οἱ κατοικοῦντες τὴν οἰκουμένην· οἱ τε γηγενεῖς καὶ οἱ υἱοὶ τῶν ἀνθρώπων, ἐπὶ τὸ αὐτὸ πλοῦσιος καὶ πένης. Τὸ μὲν ἀκρατήριον μέγιστον, πάντα τὰ ἔθνη συγκαλοῦντος εἰς τὴν ἀκράσιν τοῦ ψαλμοῦ, καὶ πάντας τοὺς τὴν οἰκουμένην ταῖς οἰκῆσιν ἐκπληροῦντας. Ἐλκει δὲ, οἶμαι, καὶ γηγενεῖς, καὶ υἱοὺς ἀνθρώπων, καὶ πλοῦσιους, καὶ πένητας, καὶ τῷ ὑψηλῷ (62) κηρύγματι τούτῳ πρὸς τὴν ἀκράσιν συγκαλεῖται. Ποῖα σκοπιὰ τῆς γῆς τοσοῦτον ἀπά-

Alii ἀνθρώπων.

(59) Deest τι in Reg. secundo et in editione Basil. Mox Reg. tertius τῇ ἀνθρώπινῃ φύσει.

(60) In aliis mss. legitur παραδῶ, in aliis παραδιδῶ.

(61) Ita sex mss. At editi ἐξανάλωθη. Colb. septimus ἐξηναλώθη.

(62) Editio Paris. καὶ τῷ ὑψηλῷ. At particula καὶ deest in mss. et in editione Basil.

σῆς ὑπερανέστηκεν, ὥστε ἐξ ἀπόπτου πάντα ἰδεῖν τὰ ἄδεια, καὶ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην ὀφθαλμῷ περιλαβείν; Τίς οὕτω μεγαλοφρονότατος κήρυξ, ὥστε τσοῦταις ὁμοῦ ἀκοαῖς ἐξάκουσαν ἐμβοῆσαι; Τίς ὁ δέχσθαι δυνάμενος χώρος τοὺς ἐκκλησιάζοντας; Πηλίκος δὲ ὁ διδάσκαλος καὶ ποταπὸς τὴν σοφίαν, ὥστε ἀξία τῆς τρικαύτης Ἐκκλησίας (63) ἐξευρεῖν τὰ διδάγματα; Μικρὸν ἀνάμεινον, καὶ μαθήσει, ὅτι ἀξία τοῦ ἐπαγγέλλματός ἐστι τὰ ἐφεξῆς. Ὁ μὲν γὰρ ἐκκλησιάζων καὶ πάντα συγκαλῶν τῷ κηρύγματι ὁ Παράκλητός ἐστι, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, διὰ προφητῶν καὶ ἀποστόλων συνάγων (64) τοὺς σωζομένους· ὧν ἐπειδὴ *Εἰς ἅπασαν τὴν γῆν ἐξῆλθεν ὁ φόβος αὐτῶν, καὶ εἰς τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης τὰ ῥήματα αὐτῶν· διὰ τοῦτο φησιν· Ἀκούσατε, πάντα τὰ ἔθνη, καὶ πάντες οἱ κατοικοῦντες τὴν οἰκουμένην.* Διὰ καὶ ἡ Ἐκκλησία ἐκ παντοδαπῶν ἐπιτηδευμάτων συνείλεται, ἵνα μηδεὶς ἐξω τῆς ὠφελείας ἀπολειφθῆ. Τρεῖς γὰρ εἰσι συζυγίαι τῶν κεκλημένων, ἐν αἷς ἅπαν τὸ τῶν ἀνθρώπων περιέχεται γένος· ἔθνη γὰρ οἱ κατοικοῦντες τὴν οἰκουμένην· γηγενεῖς καὶ οἱ υἱοὶ τῶν ἀνθρώπων· πλούσιοι καὶ πένητες. Τίνα τοίνυν ἐξω καταλείλοιπε τῆς ἀκροάσεως; Οἱ ἀλλότριαι τῆς πίστεως διὰ (65) τῶν ἔθνων ἐκλήθησαν. Οἱ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ εἰσίν, οἱ κατοικοῦντες τὴν οἰκουμένην. Γηγενεῖς οἱ τὰ γῆνα φρονούντες, καὶ τῶν θελημάτων τῆς σαρκὸς ἀντεχόμενοι. Υἱοὶ τῶν ἀνθρώπων οἱ ἐπιμέλειάν τινα καὶ ἀσκησιν τοῦ λόγου ποιούμενοι· ἴδιον γὰρ τοῦ ἀνθρώπου τὸ λογικόν. Πλούσιοι καὶ πένητες αὐτόθεν ἔχουσι γνωριζομένην τὴν ἰδιότητα· οἱ μὲν ὑπερβαίνοντες τὴν κτήσιν τῶν ἀναγκαίων, οἱ δὲ ἐν ἐνδείᾳ τούτων καθεστηκότες. Ἐπειδὴ δὲ ὁ λατρός τῶν ψυχῶν οὐκ ἤθεε καλεῖσαι δικαίους, ἀλλὰ ἄμαρτωλους εἰς μετάνοιαν, πρῶτον ἔταξεν ἐν τῇ κλήσει ἐν ἑκάστη συζυγίᾳ τὸ κατεγνωσμένον. Χειρονα γὰρ τὰ ἔθνη τῶν κατοικούντων τὴν οἰκουμένην· ἀλλ' ὁμοῦς προτετίμηται (66) εἰς τὴν κλήσιν, ἵνα οἱ κακῶς ἔχοντες πρότερον μεταλάβωσι τῆς ἐκ τοῦ λατροῦ ὠφελείας. Πάλιν οἱ γηγενεῖς πρὸ τῶν υἱῶν τῶν ἀνθρώπων ἐτάχθησαν· καὶ πλούσιοι πρὸ τῶν πενήτων. Τὸ ἀπεγνωσμένον τάγμα, καὶ δύσκολον ἔχον τὴν σωτηρίαν, πρότερον κέκληται τῶν πτωχῶν. Τοιαύτη γὰρ ἡ τοῦ λατροῦ φιλανθρωπία τοῖς ἀσθενεστέροις· πρότεροις (67) μεταδίδοσι τῆς ὠφελείας. Ὁμοῦ δὲ καὶ εἰρήνης ἐστὶ συναγωγὴν ἡ κοινωμία τῆς κλήσεως, ὥστε τοὺς ἔχοντας τέως ἐκ τῶν ἐπιτηδευμάτων πρὸς ἀλλήλους ὑπαναντίως, τούτους διὰ τῆς Ἐκκλησίας προσεθισθῆναι ἀλλήλοις εἰς τὴν ἀγάπην. Γινωσκέτω γὰρ ὁ πλούσιος, ὅτι ὁμοτίμω κηρύγματι κέκληται πρὸς τὸν πένητα. Ἐπὶ τὸ αὐτὸ γὰρ, φησὶ, πλούσιος καὶ πένης. Ἐξω καταλιπὼν τὴν πρὸς τοὺς καταδεεστέρους ὑπεροχὴν, καὶ τὸ ἐκ τοῦ πλοῦτου φράγμα, οὐ

adeo vocalis præco, ut inclamet quod a tot auribus simul audiatur? Quis locus ad concionem venientes queat excipere? Quantus autem doctor, et quali sapientia præditus, ut documenta inveniat consessu tanto digna? Expecta parumper, et ea quæ sequuntur, promissis indigna non esse edisces. Siquidem concionator, et qui omnes præconio cogit, Paracletus est, ille Spiritus veritatis, per propbetas et apostolos eos congregans qui salutem consecuturi erant: quorum quia *In omnem terram exiit sonus eorum, et in fines orbis terræ verba eorum* 27; idcirco dicit: *Audite, omnes gentes, et omnes qui habitatis orbem.* Quapropter et Ecclesia ex omnibus collecta est conditionibus, ut nemo qui exsors sit utilitatis relinquatur. Etenim congregationes tres sunt vocatorum, quibus omne hominum genus comprehenditur; gentes et habitantes orbem; terrigenæ et filii hominum, divites et pauperes. Quem igitur extra auditorium reliquit? Alieni a fide, per gentes vocati **178** sunt. Qui manent in Ecclesia, ii sunt, qui habitant orbem. Terrigenæ sunt qui terrena sapiunt, et carnis placita assequuntur. Filii hominum sunt, qui quodam modo rationem curant exercentque; nam ratio propria hominis est. Divitum ac pauperum proprietas per se cognoscitur: illi quidem superabundant rerum necessariorum possessione, hi vero in earumdem inopia degunt. Cum autem medicus animarum non venerit, ut justos vocet, sed peccatores ad poenitentiam 28: quod in qualibet conjugatione reprehensionis obnoxium erat atque damnationi, id primum in vocatione posuit. Deteriores enim sunt gentes quam qui habitant orbem: sed tamen præpositæ sunt in vocatione, ut qui male habent priores a medico percipiant utilitatem. Rursus terrigenæ ante filios hominum recensiti sunt; et divites ante pauperes. Desperatus ordo, et qui difficulter salutem consequitur, ante vocatus est quam pauperes. Hujusmodi enim est benignitas medici: prius opem fert imbecillioribus. Simul autem pacis etiam conciliatrix est communitas vocationis, adeo ut qui hactenus inter se in moribus dissenserant, ob hunc conventum mutua assuescant charitati. Agnoscat enim dives se cum paupere præconio pari vocatum esse. *Simul in unum enim, inquit, dives et pauper.* Posteaquam foris reliqueris eam qua inferiores superas præstantiam, et eam quæ ex divitiis oritur elationem, ita demum ingredi in Ecclesiam Dei. Neque igitur dives pauperem despiciat, neque pauper formidet locupletum potentiam: neque filii hominum terrigenas parvipendant, nec rursus ab illis sese abalienent terrigenæ. Imo gentes cum iis qui habitant orbem,

27 Psal. xviii, 5. 28 Matth. ix, 13.

(63) Editio Basil. τρικαύτης σοφίας. Editio Paris. cum mss. τρικαύτης Ἐκκλησίας, bene. Ibidem editio ἀνάμεινον καὶ μαθήσει. Al mss. sex ἀνάμεινον καὶ μαθήσει.

(64) Ija sex mss. Al editio συνάγων.

(65) Editio Paris. καὶ διὰ. Abest καί et a mss. et

ab editione Basil.

(66) Sic quinque mss. Al editi cum Reg. sexto προτετίμηται.

(67) Ita octo mss. et editio Basil. Editio verc Paris. cum Catena Corder. πρότερον.

consuetudine conjungantur : et qui orbem habitant, Α τως εισέρχου εις την Ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ (68). Μήτε peregrinos a testamentis per charitatem suscipiant. οὖν ὁ πλούσιος τὸν πένθητα ὑπερφανείτω, μήτε ὁ πένθης τὴν δυναστείαν τῶν εὐπορούντων ὑποπησάτω· μήτε οἱ υἱοὶ τῶν ἀνθρώπων τοὺς γηγενεῖς ἐξουθενείτωσαν, μήτε οἱ γηγενεῖς τούτων πάλιν ἀπαλλοτριούσθωσαν. Καὶ τὰ ἔθνη ἐθίζέσθω πρὸς τοὺς κατοικοῦντας τὴν οἰκουμένην, καὶ οἱ τὴν οἰκουμένην οἰκοῦντες τοὺς ξένους τῶν διαθηκῶν διὰ τῆς ἀγάπης προσλαμβανέσθωσαν.

2. VERS. 4. *Os meum loquetur sapientiam, et meditatio cordis mei prudentiam.* Quoniam, secundum Apostolum, *Corde creditur ad justitiam, ore autem confessio fit ad salutem*⁶⁹, et utraque dum efficiuntur, perfectionem declarant; propterea sermo utraque simul complexus est, tum oris actionem, tum cordis meditationem. Etenim si bonum in corde prius non fuerit repositum, quomodo thesaurum per os proferet qui non possidet illum in occulto? B qui vero bona cordis habet, ea si verbo non divulget, dicitur illi: *Sapientia absconsa, et thesaurus invisus, quæ utilitas in utrisque*⁷⁰? Idcirco ut ad aliorum utilitatem os meum loquatur sapientiam, ita ad nostrum ipsorum profectum cor prudentiam meditetur. VERS. 5. *Inclinabo in parabolam aurem meam, aperiam in psalterio propositionem meam.* Adhuc Propheta suam ipsius personam commendat, ut ne ipsius sermones tanquam ex invento humano prolati contemnerentur. Quæ, inquit, a Spiritu doceor, ea vobis annuntio, nihil dicens quod meum sit, 179 aut humanum : sed quia auditor sum factus propositionum Spiritus, in mysterio tradentis nobis ipsam Dei sapientiam, aperio vobis et manifestam facio propositionem, aperio autem non aliter quam per psalterium. Est autem psalterium instrumentum musicum, sonos concinne reddens ad vocis modulationem. Rationale igitur psalterium tum maxime aperitur, cum actiones sermonibus consentaneæ redduntur ac concordēs. Et ille est spirituale psalterium, qui fecit et docuit. Hic in psalmis aperit propositionem, documentorum possibilitatem suo ipsius exemplo proponens. Tanquam igitur nullius rei inconcinne aut rationi dissentaneæ sibi in vita conscius, ita confidenter sermones sequentes profert. *Cur timebo in die mala? Iniquitas calcanei mei non circumdabit me.* Malam diem, iudicii diem dicit, de qua dictum est : *Dies Domini immedicabilis*⁷¹ in omnes gentes : in qua, ait propheta, unum-

2. Τὸ στόμα μου λαλήσει σοφίαν, καὶ ἡ μελέτη τῆς καρδίας μου σύνεσις. Ἐπειδὴ, κατὰ τὸν Ἀπόστολον, *Καρδία πιστεύεται εἰς δικαιοσύνην, στόματι δὲ ὁμολογεῖται εἰς σωτηρίαν*, καὶ ἡ ἀμφοτέρων ἐν τούτοις ἐνέργεια ὑποβάλλει τὴν τελειότητα· διὰ τοῦτο ἀμφοτέρα ὁ λόγος ἐν τῷ αὐτῷ συνείληφε, τὴν τε τοῦ στόματος ἐνέργειαν, καὶ τὴν τῆς καρδίας μελέτην. Ἐάν τε γὰρ μὴ ἦ τὸ ἀγαθὸν ἐν τῇ καρδίᾳ προαποκείμενον, πῶς προενέγκῃ (69) τὸν θησαυρὸν διὰ τοῦ στόματος ὁ μὴ κεκτημένος ἐν τῷ κρυπτῷ; ἔάν τε ἔχων τὰ τῆς καρδίας ἀγαθὰ μὴ δημοσιεύῃ τῷ λόγῳ, λεγθήσεται αὐτῷ· *Σοφία κεκρυμμένη, καὶ θησαυρὸς ἀφανῆς, τίς ὠφέλεια ἐν ἀμφοτέροις; Δύοτερ εἰς μὲν τῶν ἐτέρων ὠφέλιμον (70) τὸ στόμα μου λαλεῖτω σοφίαν, εἰς δὲ τῆν ἡμέτεραν αὐτῶν προκοπήν ἡ καρδία μελετάτω σύνεσιν. Κλειῶ εἰς παραβολὴν τὸ οὖς μου, ἀνοίξω ἐν ψαλτηρίῳ τὸ πρόβλημα μου.* Ἐπι τὸ ἑαυτοῦ πρόσωπον συνίστησιν ὁ Προφήτης, ἵνα μὴ εὐκαταφρόνητος ᾖσιν οἱ λόγοι ὡς ἀπὸ ἀνθρωπίνης εὐρέσειως προφερόμενοι. Ἄ διδάσχομαι, φησὶ, παρὰ τοῦ Πνεύματος, ταῦτα ὑμῖν ἀναγγέλλω (71), οὐδὲν ἐσθ, οὐδὲν ἀνθρώπινον λέγων· ἀλλ' ἔπειδὴ κατήκοος ἐγενόμην τῶν προβλημάτων τοῦ Πνεύματος, ἐν μυστηρίῳ παραδιδόντος ἡμῖν τὴν τοῦ Θεοῦ σοφίαν, ἀνοίγω ἡμῖν καὶ φανερὸν καθίστημι τὸ πρόβλημα, ἀνοίγω δὲ οὐχ ἐτέρως ἢ διὰ ψαλτηρίου. Ἔστι δὲ τὸ ψαλτήριον ὄργανον μουσικόν, ἐναρμονίως τοὺς φθόγγους ἀποδιδόν πρὸς τὴν ἐκ φωνῆς μελωδίαν. Τὸ τοῖνον λογικόν ψαλτήριον τότε ἀνοίγεται μάλιστα, ὅταν αἱ πράξεις ᾧσι συμφώνως τοῖς λόγοις ἀποδιδόμεναι. Κάκεινός ἐστι πνευματικὸν ψαλτήριον, ὁ ποιήσας καὶ διδάξας. Οὗτος ἐν ψαλμοῖς ἀνοίγει τὸ πρόβλημα, τὸ δυνατόν τῶν διδαγμάτων ἐκ τοῦ καθ' ἑαυτὸν ὑποδείγματος προτιθεῖς. Ὡς οὖν μηδὲν ἀνάρμοστον, μηδὲ ἐκμελὲς ἑαυτῷ συνειδῶς κατὰ τὸν βίον, οὕτως ἐν πεποιθήσει ποιεῖται τοὺς λόγους τοὺς ἐφεξῆς· *Ἴνα τί φοβοῦμαι ἐν ἡμέρᾳ πονηρᾷ; Ἡ ἀνομία τῆς πτέρυγος μου οὐ κυκλώσει με (72).* Πονηρὰν ἡμέραν τὴν τῆς κρι-

⁶⁹ Rom. x, 10. ⁷⁰ Eccli. xx, 32. ⁷¹ Isa. xlii, 9.

(68) Ita editi cum Regiis sexto et secundo. Alii sex mss. Ἐκκλησίαν τοῦ Κυρίου, *Ecclesiam Domini*.

(69) Sic mss. quinque. Reg. secundus προσενέγκῃ. Editi vero cum Regio quinto προσενέγκει. Haud longe Reg. tertius δημοσιεύσῃ.

(70) Editio Basil. cum Regiis secundo et sexto τὸ ἐκατέρων ὠφέλιμον, et ita legisse videtur interpres, qui vertat : *Ad utriusque usum*. At editio Paris. et codex Combef. cum aliis quatuor et cum Catena Corder. ut in textu, bene. Statim Reg. tertius καρδία μου. At deest μου in editis et in aliis mss.

(71) Sic. Oliv. et Anglic. cum aliis quatuor mss. et cum editione Basil. At Colbertini quintus et sextus cum Regio tertio et cum Catena Corder. ἀναγγελοῦ, *annuntiabo*. Editio nostra Paris. ἀναγγέλλω.

λω. Mox editi cum Reg. quinto λέγω. At Oliv. et Anglic. cum aliis septem mss. λέγων.

(72) Editio utraque Basil. et Paris. οὐ κυκλώσει με, *Non circumdabit me*. Sed neque Hebr., neque LXX, neque mss. nostri particulam negantem exhibent. Hinc contentio est inter peritissimos virus Ducæum et Combessium. Hic voculam οὐ retinendam, ille delendam esse existimat. Favet Ducæo librorum mss. auctoritas : favet Combessio series orationis, quæ, ut patet, voculam οὐ necessariò exigit. Aut igitur Basilii cum hæc scriberet, falsus memoria est : aut in aliquo exemplari οὐ legisse putandus est. Utrum non facile dixerim, alterum certe contigisse oportuit. Sed sive Basilii memoria plus æquo confidens, falso crediderit hoc loco particulam οὐ in Scriptura reperiri, sive in Bibliis

σεως λέγει, περὶ ἧς εἴρηται· *Ἡμέρα Κυρίου ἀντα-*
τος ἐπὶ πάντα τὰ ἔθνη, ἐν ἣ, φησὶν ὁ προφήτης, ὅτι
κυκλώσει ἑκάστον τὰ διαβούλια αὐτοῦ. Τότε οὖν, διὰ
τὸ μηδὲν μοι πεπράχθαι ἄνομον ἐν τῇ ὀδῷ τῇ κατὰ
τὸν βλον, οὐ φοβοῦμαι τὴν ἡμέραν τὴν πονηρὰν. Οὐ
γὰρ περιστήσεται μοι τὰ ἴχνη τῶν ἡμαρτημένων, οὐ-
δὲ κυκλώσει με, ἐν τῇ σιωπῶσῃ κατηγορίᾳ τὸν
ἠλεγγόν μοι ἐπάγοντα. Οὐδεὶς γὰρ σου ἕτερος κατ-
ήγορος στήσεται ἢ αὐταὶ αἱ πράξεις μετὰ τῆς ἰδίας
μορφῆς ἐκάστη παρασταμένη· ἡ μοιχεία, ἡ κλοπή, ἡ
πορνεία, μετὰ τῆς νυκτός, μετὰ τοῦ τρόπου, μετὰ
τῶν χαρακτηριζόντων αὐτὴν ἰδιωμάτων, καὶ ἀπαξ-
απλῶς, ἐκάστη ἁμαρτία μετὰ τοῦ ἰδίου χαρακτήρος
ἐναργῆ φέρουσα τὴν ὑπόμνησιν παραστήσεται. Ἐμὲ
οὖν οὐ κυκλώσει τὰ ἴχνη τῶν ἡμαρτημένων· διότι
τὸ πρόβλημά μου.

3. *Οἱ πεποιθότες ἐπὶ τῇ δυνάμει αὐτῶν, καὶ ἐπὶ*
τῷ πλῆθει τοῦ πλοῦτου αὐτῶν καυχώμενοι. Πρὸς
δύο πρόσωπα τῷ Προφήτῃ ὁ λόγος ἐστὶ· πρὸς τε γη-
γενεὶς καὶ πρὸς τοὺς πλουσίους. Τοῖς μὲν γὰρ διαλέ-
γεται, καθαιρῶν τὴν ἐπὶ τῇ δυνάμει αὐτῶν οἴησιν,
τοῖς δὲ τὴν ἐπὶ τῇ (73) περιουσίᾳ τῶν κτημάτων ἔπα-
ρσιν. Ὑμεῖς, φησὶν, οἱ πεποιθότες ἐπὶ τῇ δυνάμει
αὐτῶν. Οὗτοι γὰρ οἱ γηγενεῖς, οἱ ἰσχυροὶ σώματος ἐπ-
επιζήσαντες, καὶ οἰόμενοι ἀτάραχοι εἶναι τὴν ἀνθρωπί-
νην φύσιν πρὸς τὸ δυνατῶς ἐπιτελεῖν ἅ βούλεται. Καὶ
ὑμεῖς, φησὶν, οἱ πεποιθότες ἐπὶ πλοῦτου ἀδηλότητι,
ἀκούσατε. Ἀύτρων ὑμῖν χρεία πρὸς τὸ εἰς τὴν ἐλευ-
θερίαν ἐξαιρεθῆναι, ἣν ἀφῆρέθητε νικηθέντες τῇ βίᾳ
τοῦ διαβόλου, ὅς, ὑποχειρίους ὑμᾶς λαθὼν, οὐ πρότε-
ρον τῆς ἑαυτοῦ τυραννίδος ἀφίησι, πρὶν ἂν τινι λύ-
τρω ἀξιολόγῳ πεισθῆτε ἀνταλλάξασθαι ὑμᾶς ἔληται.
Δεῖ οὖν τὸ λύτρω μὴ ὁμογενὲς εἶναι τοῖς κατεχομέ-
νοις, ἀλλὰ πολλῶς διαφέρειν τῷ μέτρῳ, εἰ μέλλοι ἐκὼν
ἀφήσειν τῆς δουλείας τοὺς ἀιχμαλώτους. Διόπερ
ἀδελφοὶ ὑμᾶς (74) λυτρώσασθαι οὐ δύναται. Ἀνθρω-
πος γὰρ οὐδεὶς δυνατός ἐστι πείσαι τὸν διάβολον
πρὸς τὸ τὸν ἅπαξ αὐτῷ ὑποπεσόντα ἐξελῆσθαι ἀπὸ
τῆς ἐξουσίας· ὅς γε οὐδὲ περὶ τῶν ἰδίων ἁμαρτημά-
των οἴος τέ ἐστι ἐξίλασμα δοῦναι τῷ Θεῷ. Πῶς οὖν
ἰσχύσει τοῦτο ὑπὲρ ἑτέρου πράξει; Τί δ' ἂν καὶ το-
σοῦτον κτήσεται ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ, ὡς αὐταρχεὶς
ἔχειν τῆς ψυχῆς ἀντάλλαγμα τῆς φύσει τιμίας, διότι
κατ' εἰκόνα τοῦ κτίσαντος αὐτὴν ἐγένετο; Ποῖος δὲ
κῆματος τοῦ ἐνεστώτος αἰῶνος αὐταρχεὶς ἐφόδιον τοῦ
μέλλοντος αἰῶνος τῇ ἀνθρωπίνῃ ψυχῇ; Τοσοῦτον μὲν
οὖν ἀπλούστερον ταῦτα νενοήκαμεν. Κἂν τῶν μέγα
τις δυναμένων ἐν τῷ βίῳ τούτῳ εἶναι δοκῇ, κἂν πλη-
θος κτήσεως περιβεβλημένος ᾗ, διδάσκει καθεῖναι τῆς
οἰήσεως ὁ λόγος, καὶ ταπεινωθῆναι ὑπὸ τὴν κραταιὰν
χεῖρα τοῦ Θεοῦ, καὶ μήτε ἐπὶ νομιζομένη δυνάμει
πεποιθέναι, μήτε ἐπὶ τῷ πλῆθει τοῦ πλοῦτου καυ-
χᾶσθαι. Δυνατὸν μέντοι καὶ μικρὸν τι προσαναδῆναι
τῇ διανοίᾳ, καὶ τοὺς πεποιθότας ἐπὶ τῇ δυνάμει αὐ-

A quemque circumdabant consilia sua⁴³. Tunc itaque, quia nihil a me iniqui in vitæ via patratum est, malam non timebo diem. Nam peccatorum vestigia non me circumstant, neque circumdabunt, tacita accusatione me objurgantia. Nullus enim alius accusator tui sistetur, quam ipsa facta, cum sua quæque forma astantia: adulterium, furtum, stuprum, cum nocte, cum modo, eum proprietatibus id designantibus, et in summa, unumquodque peccatum cum proprio characterere produceret, claram afferens recordationem. Me igitur vestigia peccatorum non circumdabunt: quippe quia inclinavi in parabolam aurem meam, et aperui in psalterio propositionem meam.

Ἐκλινον εἰς παραβολὴν τὸ οὖς μου, ἦνοιξα ἐν ψαλτηρίῳ

B 3. *VERS. 7. Qui confidunt in virtute sua, et in multitudine divitiarum suarum gloriantur. Ad duas personas Prophetæ sermo est: et ad terrigenas, et ad divites. Illos enim alloquitur, sic ut existimationem quam de se ipsis ob potentiam conceperant, evertat: hos vero, sic ut destruat ipsorum ob opum copiam elationem. Vos, inquit, qui in vestra virtute confiditis. Hi enim sunt terrigenæ, qui in corporis viribus spem ponunt, et humanam naturam sufficientem esse putant, ad strenue perficienda quæ vult. Et vos, inquit, qui in incerto divitiarum⁴⁴ fiduciam habuistis, audite. Pretio redemptionis vobis opus est, ut asseramini in libertatem, qua spoliati fuistis, vi diaboli victi, qui captivos vos retinens, non prius a sua tyrannide abire liberos sinet, quam condigno aliquo redemptionis pretio adductus, permutare vos velit. Proinde redemptionis pretium non ejusdem generis esse oportet cum iis qui deinentur, sed modo mensuraque longe præstantius, si futurum est ut lubens captivos servitute liberet. Quamobrem frater vos nequaquam redimere valet. Nullus enim homo persuadere diabolo possit, ut eum qui sibi subjectus semel est, ex potestate sua eximat: qui scilicet ne pro suis quidem 180 peccatis Deo queat piaculare sacrificium offerre. Quomodo igitur poterit id pro alio efficere? Quid rursus tanti pretii in hoc sæculo possederit, ut id cum anima quæ pretiosa est natura, idonee possit commutari, siquidem ad Creatoris imaginem facta est. Qualis autem labor præsentis sæculi esse possit pro futuro sæculo viaticum sufficiens humanæ naturæ? Inactenus quidem hæc simplicius intelleximus. Etiam si quis in hac vita magnopere potens sibi esse videatur, etiam si divitiarum copia stipatus sit, eum sermo docet hanc illam existimationem deponere, atque humiliatum esse sub potenti Dei manu⁴⁵, et neque in ea quam animo concipit potentia fidere, neque in opum multitudine gloriar.*

⁴³ Ose. vii, 2. ⁴⁴ 1 Tim. vi, 17. ⁴⁵ 1 Petr. v, 6.

incendiosis ita legerit: quoniam tamen oratio sine oculo habere non posse videtur, idcirco eam vocem retinendam esse judicavimus.

(73) Editti τὴν ἐν τῇ. At mss. multi τὴν ἐπὶ τῇ.

Statim Reg. secundus ἐπὶ τῇ ἑαυτῶν δυνάμει.

(74) Ita mss. At editti ἡμᾶς. Mox editio Paris. cum Colb. sexto Ἀνθρωπος γὰρ. Deest γὰρ in sex mss. perinde atque in editione Basil.

Imo possumus etiam mentem paulo altius erigere, A et eos qui in sua potentia confidunt, ac de suarum divitiarum copia gloriantur, de animæ facultatibus intelligere, utpote quæ ne ipsa quidem per se sibi sufficiens sit ad salutem. Nam etiam si quis perfectus sit in filiis hominum, si Dei sapientia absit, pro nihilo reputabitur. Quod si quispiam sibi copiam contemplationum ex mundana sapientia comparaverit, et quasdam cognitionis divitias sortitus sit, omnino audiat rei veritatem : nempe, animam omnem humanam succubuisse malo servitutis jugo communis omnium inimici ; et ea quam a Creatore acceperat libertate privatam, captivam ductam esse per peccatum. Jam vero captivo omni opus est redemptionis pretio ad libertatem recuperandam. Neque igitur frater fratrem suum potest redimere, B neque ullus se ipsum ; quod redemptorem eo, qui captivus est, et jam servit, oportet esse longe præstantiorem. Sed et ne ullo quidem modo eam facultatem habet homo erga Deum, ut pro peccatore eum placet, cum et ipse peccati sit reus. *Omnes enim peccaverunt, et egent gloria Dei, justificati gratis per gratiam ipsius, per redemptionem quæ est in Christo Jesu Domino nostro* 42.

4. Vrs. 8. *Non dabit ergo Deo placationem suam, et pretium redemptionis animæ suæ.* Neque igitur fratrem in redemptionem quære, sed aliquem qui tuam excedat naturam : neque hominem nudum, sed hominem Deum Jesum Christum, qui solus pro nobis omnibus Deo dare potest placationem, quod C eum *Proposuit Deus propitiationem per fidem in sanguine ipsius* 43. Frater erat Israel Moyses ; et tamen ipsum redimere non potuit. Quomodo igitur homo aliquis e vulgo liberabit ? Quomobrem illud quidem pronuntiat : *Frater non redimit* : hoc vero cum gravitate per interrogationem subdit : *Redimet homo ?* Non enim a peccato populum liberavit Moyses, sed Dei ob peccatum commotionem avertit. Illic etiam ne dare quidem potuit placationem pro se ipso, cum esset in peccato. Nam post tot ac tanta prodigia ac signa quæ viderat, vocem illam dubitationem præ se ferentem emisit : *Audite me, increduli. Nunquid ex petra hac educemus aquam vobis* 44 ? Quapropter et Dominus ob hoc verbum dixit ad **181** Moysen et Aaron : *Quia non credidistis mihi, D ut sanctificaretis me coram filiis Israel, ob hoc non introducetis vos hanc congregationem in terram quam dedi eis* 45. Non igitur pro se ipso dabit Deo placationem. Quid enim tanti potest homo invenire, ut aet pro redemptione animæ suæ ? Sed unum inventum est, pro omnibus simul hominibus sufficientissimum, quod in pretium redemptionis animæ

42 Rom. iii, 25, 24. 43 ibid. 25. 44 Num. xx, 10. 45 ibid. 12.

(75) Sic Regii secundus, tertius, quartus et sextus ; non secus ac Colbertini quintus, sextus et septimus cum Coisl. At editi συνειληφώς.

(76) Editi ἐξιλάσασθαι. Coll. prius ἐξιλάσασθαι. Alii octo mss. ἐξιλάσθαι.

(77) Ita quinque mss. Editi vero ἐδυνήθη.

των, καὶ ἐπὶ τῷ πλήθει τοῦ πλοῦτου αὐτῶν καυχω-
μένους νοῆσαι ἐπὶ τῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς, ὡς οὐκ
αὐτοτελοῦς οὐσίας οὐδ' αὐτῆς πρὸς σωτηρίαν. Καὶ
γὰρ ἐὰν τέλειός τις ᾖ ἐν υἱοῖς ἀνθρώπων, τῆς ἀπὸ τοῦ
Θεοῦ σοφίας ἀπουσίας, εἰς οὐδὲν λογισθήσεται. Κὰν
πλήθος ᾖ περιπεποιημένος ἑαυτῷ θεωρημάτων ἐκ
τῆς τοῦ κόσμου σοφίας, καὶ πλοῦτόν τινα γνώσεως
συνειληφώς (75), ἀκούετω πάσαν τοῦ πράγματος τὴν
ἀλήθειαν· ὅτι πάσα ἀνθρωπίνη ψυχὴ ὑπέκυψε τῷ πο-
νηρῷ τῆς δουλείας ζυγῷ τοῦ κοινοῦ πάντων ἐχθροῦ·
καὶ τὴν παρὰ τοῦ κτίσαντος αὐτὴν ἐλευθερίαν ἀφαι-
ρεθεῖσα, ἀιχμαλώτος ἦχθη διὰ τῆς ἁμαρτίας. Παντὶ
δὲ ἀιχμαλώτῳ λύτρων χρεῖα πρὸς τὴν ἐλευθερίαν.
Οὔτε οὖν ἀδελφὸς τὸν ἑαυτοῦ ἀδελφὸν δύναται λυτρώ-
σασθαι, οὔτε αὐτὸς ἑαυτὸν· διότι πολλῶν βελ-
τίονα δεῖ εἶναι τὸν λυτρούμενον τοῦ κακρατημένου
καὶ δουλεύοντος ἧδη. Ἀλλὰ καὶ οὐδὲ ἄλλως ἄνθρωπος
ἐξουσίαν ἔχει πρὸς Θεόν, ὡς καὶ ἐξιλάσθαι (76) περὶ
ἡμαρτηκότος, ἐπεὶ καὶ αὐτὸς ἁμαρτίας ὑπόδικος.
*Πάντες γὰρ ἡμαρτοῦν, καὶ ὑστεροῦνται τῆς δόξης
τοῦ Θεοῦ, δικαιούμενοι δωρεὰν τῇ αὐτοῦ χάριτι
διὰ τῆς ἀπολυτρώσεως τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ
Κυρίῳ ἡμῶν.*

4. Οὐ δώσει οὖν τῷ Θεῷ ἐξίλασμα ἑαυτοῦ, καὶ
τὴν τιμὴν τῆς λυτρώσεως τῆς ψυχῆς αὐτοῦ. Μῆτε
οὖν τὸν ἀδελφὸν ζῆτει εἰς ἀπολύτρωσιν, ἀλλὰ τὸν
ὑπερβαίνοντά σου τὴν φύσιν· μῆτε ἄνθρωπον ψῆλν,
ἀλλ' ἄνθρωπον Θεόν Ἰησοῦν Χριστόν, ὃς καὶ μόνος
δύναται δοῦναι ἐξίλασμα τῷ Θεῷ ὑπὲρ πάντων ἡμῶν,
διὸ αὐτὸν Προέθετο ὁ Θεὸς Ἰλαστήριον διὰ τῆς
πίστεως ἐν τῷ αὐτοῦ αἵματι. Ἀδελφὸς ἦν τοῦ
Ἰσραὴλ ὁ Μωϋσῆς· καὶ ὅμως λυτρώσασθαι αὐτὸν οὐκ
ἠδυνήθη (77). Πῶς οὖν ὁ τυχὼν λυτρώσεται ἄνθρω-
πος ; Διὸ τὸ μὲν ἀποφαίνεται· Ἀδελφὸς οὐ λυτροῦ-
ται· τὸ δὲ ἐρωτηματικῶς μετὰ βαρύτητος ἐπιφέρει·
Λυτρώσεται ἄνθρωπος ; Οὐ γὰρ τῆς ἁμαρτίας ἠλευ-
θέρωσε τὸν λαόν, ἀλλὰ τοῦ Θεοῦ τὴν ἐπὶ τῇ ἁμαρτίᾳ
παρητήσατο κίνησιν. Οὗτος δὲ οὐδὲ δοῦναι ἠδυνήθη
ἐξίλασμα ἑαυτοῦ, γενόμενος ἐν παραπτώματι· ἐπεὶ
μετὰ τῶσαυτα καὶ τηλικαῦτα τέρατα καὶ σημεῖα ἔ-
εἶδε, τὴν διαστακτικὴν ἐκείνην ἀφῆκε φωνήν· Ἀκού-
σατέ μου, οἱ ἀπειθεῖς. Μὴ ἐκ τῆς πέτρας ταύτης
ἐξάξωμεν (78) ὑμῖν ὕδωρ ; Διόπερ καὶ ὁ Κύριος ἐπὶ
τῷ ῥήματι τούτῳ εἶπε πρὸς Μωϋσῆν καὶ Ἀαρών·
Ἵτι οὐκ ἐπιστεύσατε ἐν ἐμοί, τοῦ ἀγιάσαι με (79)
ἐναντίον υἱῶν Ἰσραὴλ, διὰ τοῦτο οὐκ εἰσάξετε
ὑμεῖς τὴν συναγωγὴν ταύτην εἰς τὴν γῆν ἣν
ἔδωκα αὐτοῖς. Οὐ δώσει οὖν τῷ Θεῷ ἐξίλασμα ἑαυ-
τοῦ. Τί γὰρ δύναται ἄνθρωπος εὑρεῖν τηλικούτου, ἢ
δῶ ὑπὲρ λυτρώσεως τῆς ψυχῆς αὐτοῦ ; Ἀλλ' εὑρέθη
ἐν ὁμοῦ πάντων ἀνθρώπων (80) ἀντάξιον, ὃ ἐδόθη εἰς

(78) Codd. 3 ἐξάξωμεν. Alii cum editis ἐξαξομεν.

(79) Vulgata quidem consentit cum Basilianis : sed ab iis recedunt LXX, apud quos ita legitur : Ὅτι οὐκ ἐπιστεύσατε ἀγιάσαι με, Quia non credidistis sanctificare me.

(80) Ita editio Paris. cum mss. nonnullis. Vox ἄν

τιμήν λυτρώσεως τῆς ψυχῆς ἡμῶν, τὸ ἅγιον καὶ πολυτίμητον αἷμα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὃ ὑπὲρ ἡμῶν ἐξέχεε πάντων· διόπερ καὶ τιμῆς ἔγοράσθημεν. Εἰ οὖν ἀδελφὸς οὐ λυτροῦται, λυτρώσεται ἄνθρωπος; Εἰ δὲ ἄνθρωπος λυτρώσασθαι ἡμᾶς οὐ δύναται, ὁ λυτρωσάμενος ἡμᾶς οὐκ ἄνθρωπος (81). Μὴ οὖν, διὰ τὸ ἐν ὁμοιώματι σαρκὸς ἁμαρτίας ἐπιδημηκέναι ἡμῖν, ἄνθρωπον μόνον ὑπολάβῃς τὸν Κύριον ἡμῶν, τὴν τῆς θεότητος δύναμιν ἀγνοήσας· ὃς οὐ χρεῖαν ἔσχε (82) δοῦναι τῷ Θεῷ ἐξίλασμα ἑαυτοῦ, οὐδὲ τὴν ἰδίαν ἀπολυτρώσασθαι ψυχὴν, διότι ἁμαρτίαν οὐκ ἐποίησεν, οὐδὲ εὐρέθη ὁδὸς ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ. Ἐξωνήσασθαι μὲν οὖν ἑαυτὸν οὐδεὶς ἱκανὸς, ἐὰν μὴ ἔλθῃ ὁ τὴν αἰχμαλωτίαν τοῦ λαοῦ ἐπιστρέφων, οὐ μετὰ λύτρων, οὐδὲ μετὰ δώρων, ὡς ἐν Ἡσαΐα γέγραπται, ἀλλ' ἐν τῷ ἑαυτοῦ (83) αἵματι. Οὗτος δὲ οὐχὶ ἀδελφούς ἡμᾶς ὄντας, ἀλλ' ἐχθρούς ἡμᾶς γενομένους τοῖς παραπτώμασιν, οὕτε ἄνθρωπος ψιλὸς ὢν, ἀλλὰ Θεὸς, μετὰ τὴν ἐλευθερίαν ἣν χαρίζεται ἡμῖν, καὶ ἀδελφούς ἡμᾶς ἑαυτοῦ προσαγορεύει. Ἀπαγγελῶ γάρ, φησί, τὸ ὄνομα σου τοῖς ἀδελφοῖς μου. Ὁ οὖν λυτρωσάμενος (84) ἡμᾶς, ἐὰν μὲν τὴν φύσιν αὐτοῦ σκοπῆς, οὕτε ἀδελφός, οὕτε ἄνθρωπος· ἐὰν δὲ τὴν ἐκ χάριτος αὐτοῦ πρὸς ἡμᾶς συγκατάθεσιν, καὶ ἀδελφούς ἡμᾶς ὀνομάζει, καὶ πρὸς τὸν ἀνθρώπινον καταβαίνει, ὃς Οὐ δώσει τῷ Θεῷ ἐξίλασμα ἑαυτοῦ, ἀλλὰ τοῦ κόσμου παντός. Οὐ γὰρ ἰλασμοῦ δεῖται, ἀλλ' αὐτός ἐστιν ἰλαστήριον. Τιοῦτος γάρ ἡμῖν ἔπερεν ἀρχιερεὺς ὀσιος, ἀκακος, ἀμίαντος, κεχωρισμένος ἀπὸ τῶν ἁμαρτωλῶν, καὶ ὑψηλότερος τῶν οὐρανῶν γενόμενος· ὃς οὐκ ἔχει καθ' ἡμέραν ἀνάγκην, ὡς περ οἱ ἀρχιερεῖς, κρύτερον ὑπὲρ τῶν ἰδίων ἁμαρτιῶν προσφέρειν θυσίας, ἔπειτα τῶν τοῦ λαοῦ ἀγνοημάτων. Εἰτά φησι· Καὶ ἐκοπίασεν εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ ζήσεται εἰς τέλος. Ἡ αὐτοζωή, ἡ δύναμις, ἡ ἀκάματος πιακῶς ἐκ τῆς ὁδοπορίας ἐκαθέζετο ἐπὶ τῆς πηγῆς.

5. Ὅς οὐκ ὄψεται καταφθορὰν, ὅταν ἰδῇ σοφοῦς ἀποθνήσκοντας (οὐ δώσει γὰρ τὸν ὄσιον αὐτοῦ ὁ Πατήρ ἰδεῖν διαφθορὰν), ὅταν οἱ τὴν καταργουμένην σοφίαν αὐχούντες ἀποθνήσκωσιν. Εἰ δὲ βούλει καὶ ἐπὶ ἀνθρώπων δικαίων λαβεῖν τὰ εἰρημένα, μνήσθητι τοῦ Ἰωβ λέγοντος· Ἄνθρωπος γεννᾶται κόπῳ· καὶ πάλιν τοῦ Ἀποστόλου, ὅτι Περισσότερον αὐτῶν πάντων ἐκοπίασα· καὶ τὸ, Ἐν κόποις περισσοτέρως. Ὁ οὖν κοπιᾶσας ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ, οὕτως ζήσεται εἰς τέλος· ὁ δὲ ἐν τρυφῇ καὶ πάσῃ ἐκλύσει διάγων, διὰ τὸ ἀβροδίατον πορφύραν καὶ βύσσον ἐνδεδυμένος, καὶ εὐφραϊνόμενος καθ' ἡμέραν λαμπρῶς, καὶ φεύγων τοὺς ὑπὲρ τῆς ἀρετῆς καμάτους, οὕτε ἐκοπίασεν ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ, οὕτε ζήσεται ἐν τῷ μέλλοντι, ἀλλὰ μακρὰν ὄψεται τὴν ζωὴν, βασιανίζόμενος ἐν τῇ φλογὶ τῆς καμίνου. Ὁ δὲ μυρῖος τοῖς

A nostræ datum est, sanctus ille ac pretiosus sanguis Domini nostri Jesu Christi, quem pro nobis omnibus effudit: quamobrem pretio etiam empti sumus⁸⁰. Itaque si frater non redimit, redimet homo? Si vero redimere nos non potest homo; qui redemit nos, homo non est. Ne igitur, propterea quod in similitudine carnis peccati nobiscum diversatus est, hominem solum existimes Dominum nostrum, divinitatis potentiam ignorans: cui opus non erat Deo dare placationem suam, neque propriam redimere animam, quia *Peccatum non fecit, nec inventus est dolus in ore ejus*⁸². Nemo igitur se ipse redimere potest, nisi veniat qui captivitatem populi convertat, non cum pretiis, neque cum donis, sicut in *Isaia* scriptum est⁸¹, sed in suo sanguine. Hic autem, cum non essemus fratres, sed essemus inimici facti ob peccata, neque ipse homo nudus, sed Deus, post libertatem quam nobis largitur, etiam nos fratres suos appellat. *Narrabo enim*, inquit, *nomen tuum fratribus meis*⁸⁴. Itaque qui redemit nos, si naturam quidem ipsius perpendas, neque frater, neque homo est: si vero ipsius ad nos demissionem ex gratia factam, et nos fratres nominat, et ad humanitatem descendit: qui *Non dabit Deo placationem suam*, sed totius mundi. Non enim indiget placatione, sed ipse propitiatio est. *Talis enim decebat ut esset nobis pontifex: sanctus, innocens, impollutus, segregatus a peccatoribus, et excelsior cælis factus; qui non habet necessitatem quotidie, quemadmodum sacerdotes, prius pro suis delictis hostias offerre, deinde pro populi ignorantibus*⁸³. Postea dicit (vers. 9): *Et laboravit in æternum*, (vers. 10) *et vivet in finem*. Ipsa per se vita, ipsa virtus, et indefessa natura laboravit in hoc sæculo, quando *Fatigatus ex itinere, sedebat supra fontem*⁸⁴.

φύσις, ἐκοπίασεν ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ, ἡνίκα *Κεκοπίασεν ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ, καὶ ζήσεται εἰς τέλος*. 5. Vers. 11. *Qui non videbit interitum, cum viderit sapientes morientes* (non dabit enim Pater, ut sanctus suus videat corruptionem⁸⁵), tum cum morientur qui sapientiam desinentem jactant. Quod si etiam de justis quoque hominibus hæc verba accipere volueris, reminiscere Job dicentis: *Homo nascitur ad laborem*⁸⁶; et rursus Apostoli: *Abundantius illis omnibus laboravi*⁸⁷; item: *In laboribus abundantius*⁸⁸. Qui igitur in hoc sæculo laboravit, hic vivet in finem: qui vero in deliciis ac omni intemperantia degit, ob mollitiem indutus purpuram et byssum, et epulans quotidie splendide⁸⁹: laboresque ob virtutem perferendos fugiens, is neque in hoc sæculo laboravit, neque vivet in futuro: sed eminus vitam videbit, in camini flamma cruciatus. Qui vero innumeris certaminibus pro vir-

⁸⁰ I Cor. vi, 20. ⁸¹ I Petr. ii, 22. ⁸² Isa. lii, 3. ⁸³ Psal. xxi, 23. ⁸⁴ Hebr. vii, 26, 27. ⁸⁵ Joan. iv, 6. ⁸⁶ Psal. xv, 10; Act. ii, 27. ⁸⁷ Job v, 7. ⁸⁸ I Cor. xv, 10. ⁸⁹ II Cor. xi, 23. ⁹⁰ Luc. xvi, 19.

θρώπων deest in majori parte mss. Mox septem mss. πολυτίμητον. Editi πολυτίμιον.

(81) *Ὁνκ ἄνθρωπος, Non homo. Hoc est, non homo simplex, sed Deus homo.*

(82) Editio Basil. cum mss. χρεῖαν ἔσχεν. Editio vero Paris. χρεῖαν ἔχω.

(83) Ita quinque mss. Editi vero ἐν τῷ αὐτοῦ.

(84) Coisl. Ὁ οὖν λυτρούμενος.

tute desudarit, **182** quique, ut eam assequeretur, laboribus pluribus tentatus fuerit, victurus est in finem, velut ille ipse qui multum laboravit in afflictionibus Lazarus ⁶⁵; velut ille ipse qui in certaminibus contra adversarium defessus est Jobus. *Ibi enim, inquit, requieverunt fessi* ⁶¹. Quapropter etiam Dominus eos qui laborant ac onerati sunt, ad requiem invitavit ⁶². Quomodo igitur qui in bonis operibus laborant, dicuntur onerati? Quia *Euntes ibant et flebant, mittentes semina sua: venientes autem venient cum exultatione, portantes manipulos suos* ⁶³ fructibus plenos, qui pro ratione eorum quæ sata fuere, ipsis redditi sunt. Onerati itaque dicuntur, qui, quod seminarunt in benedictionibus, de benedictionibus et merentur ⁶⁴, et cum lætitia sempiterna manipulos spiritualium fructuum sibi ipsis reponunt. Qui ergo redemptus est per Deum, qui pro eo dedit placationem, is quidem in hoc sæculo laboravit, postea vero vivet in finem. Hic etiam *Non videbit interitum, cum viderit sapientes morientes*. Qui angustam et laboriosam vitam præ plana ac molli elegerit, in tempore visitationis Dei, cum abducentur ad æternam pœnam ii qui, ut non crediderunt verbis Dei, ita post vani sui cordis desideria ambulaverunt, hic non videbit æternum interitum, afflictionem videlicet illam perpetuo duraturam. Sapientes autem dicit aut in astutia exercitatos, de quibus ait Jeremias: *Sapientes sunt, ut faciant mala, bene autem facere nesciunt* ⁶⁶: aut sapientes dicit etiam dicentium principum hujus sæculi discipulos, qui *Dicentes se esse sapientes, stulti facti sunt* ⁶⁷. Nam *Sapientia hujus mundi stultitia est apud Deum* ⁶⁸. Et quia hæc sapientia stultus facit, ideo Deus perditurum se esse dicit sapientiam sapientium, et prudentiam prudentium reprobaturum ⁶⁹. Persuasiones igitur hujus scientiæ falso nominatæ, iis, qui eas exceperint, mortis causam afferunt: quam mortem non videbit qui redemptus est ab eo, cui visum est in prædicationis stultitia credentes salvare.

τα· ὄντινα θάνατον οὐκ ἔψεται ὁ λυτρωθεὶς ὑπὸ τοῦ τοὺς πιστεύοντας.

6. *Simul insipiens et stultus peribunt, et relinquent alienis divitias suas: (VERS. 12) et sepulcra eorum, domus illorum in æternum. Tabernacula eorum in progeniem et progeniem, vocaverunt nomina sua in terris*. In superioribus uno generali nomine sapientes vocavit, quos nunc dividens, insipientes dicit et stultos. Palam est ipsum eos sapientes vocasse, hoc nomine ex eorum opinione usum. Quemadmodum et nominat deos, qui dii non sunt natura, er-

⁶⁵ Luc. xvi, 20 seqq. ⁶¹ Job iii, 17. ⁶² Matth. xi, 28. ⁶³ Psal. cxv, 6. ⁶⁴ II Cor. ix, 6. ⁶⁵ Jer. iv, 22. ⁶⁶ Rom. i, 22. ⁶⁷ I Cor. iii, 19. ⁶⁸ Isa. xxix, 14; I Cor. i, 19.

(85) Ita mss. septem. Editi προσκαλεῖται.

(86) Sic Regii tertius, quartus et sextus cum duobus aliis Colbertinis et cum Coisl. At editi et nonnulli mss. διὰ τὸ σπεῖραι ἐπ' εὐλογίαις, καὶ θερίζοντες.

(87) Reg. tertius τῶν ματαίων. Ibidem in aliquibus mss. legitur αἰώνιον, in aliis αἰώνιον.

(88) Editio Paris. ὁ Ἱερεμίας. Deest articulus in

ὑπὲρ τῆς ἀρετῆς ἀγῶσιν ἐνιδρώσας, καὶ ὑπὲρ τοῦ ἀναλαβεῖν αὐτὴν ἐν κόποις περισσοτέρως ἐξετασθεὶς, οὐτός ἐστιν ὁ ζήσιν μέλλων εἰς τέλος, ὡς ὁ πολλὴ κοπιήσας ἐν θλίψεσι Λάζαρος· ὡς ὁ κατάκοπος γενόμενος ἐν τοῖς πρὸς τὸν ἐναντίον ἀγῶσιν Ἰώβ· Ἐκεῖ, γάρ, φησι, κατάκοποι ἀνεπαύσαντο. Διὸ καὶ ὁ Κύριος καλεῖ (85) πρὸς τὴν ἀνάπαυσιν τοὺς κοπιῶντας καὶ πεφορτισμένους. Πῶς οὖν οἱ κοπιῶντες ἐν ἔργοις ἀγαθοῖς πεφορτισμένοι λέγονται; Ὅτι Πορευόμενοι ἐπορευόντο καὶ ἐκλαιον, βάλλοντες τὰ σπέρματα αὐτῶν· ἐρχόμενοι δὲ ἤξουσιν ἐν ἀγαλλιάσει, ἀρροτες τὰ δράγματα αὐτῶν πεπληρωμένα καρπῶν, τῶν κατὰ τὴν ἀναλογίαν ἐσπαρμένων ἀποδοθέντων αὐτοῖς. Πεφορτισμένοι οὖν λέγονται οἱ, διὰ τὸ σπεῖραι ἐπ' εὐλογίαις, ἐπ' εὐλογίαις καὶ θερίζοντες (86), καὶ μετ' εὐφροσύνης αἰωνίου τὰ τῶν πνευματικῶν καρπῶν αὐτοῖς ἐπαναθήμενοι δράγματα. Ὁ οὖν λυτρωθεὶς διὰ τοῦ δεδιωκτοῦ Θεοῦ ὑπὲρ αὐτοῦ ἐξέλασμα, οὗτος ἐκοπίασε μὲν εἰς τὸν αἰῶνα τοῦτον, μετὰ δὲ ταῦτα ζήσεται εἰς τέλος. Οὗτος καὶ οὐκ ἔψεται καταφθορὰν, ὅταν ἴδῃ σοφοὺς ἀποθνήσκοντας. Ὁ τὴν στενὴν καὶ ἐγκοπον ὁδὸν πρὸ τῆς λείας καὶ ἀνεμμένης ἐκλεξάμενος, ἐν τῷ καιρῷ τῆς ἐπισκοπῆς τοῦ Θεοῦ, ἀπαγομένον εἰς τὴν αἰωνίαν κόλασιν τῶν ἀπιστησάντων μὲν τοῖς λόγοις τοῦ Θεοῦ, πορευθέντων δὲ ὀπίσω τῶν θελημάτων τῆς καρδίας αὐτῶν τῆς ματαίας (87), οὗτος τὴν αἰώνιον καταφθορὰν, τὴν εἰς τὸ διηνεχὲς κακοπάθειαν οὐκ ἔψεται. Σοφοὺς δὲ λέγει ἦτοι τοὺς δεινοὺς ἐν πανουργίᾳ, περὶ ὧν φησι Ἱερεμίας (88), ὅτι Σοφοὶ εἰσι τοῦ κακοποιῆσαι, τὸ δὲ καλὸν ποιῆσαι οὐ γινώσκουσιν· ἢ σοφοὺς λέγει καὶ τοὺς μαθητὰς τῶν ἀρχόντων τοῦ αἰῶνος τούτου τῶν καταργουμένων, οἵτινες, Φάσκοντες εἶναι σοφοί, ἐμωράνθησαν. Διότι Ἡ σοφία τοῦ κόσμου τούτου μωρία παρὰ τῷ Θεῷ. Καὶ διὰ τὸ εἶναι μωροποιὸν τὴν σοφίαν ταύτην, ἀπολέσειν φησὶν ὁ Θεὸς (89) τὴν σοφίαν τῶν σοφῶν, καὶ τὴν σύνεσιν τῶν συνετῶν ἀθετήσειν. Αἱ οὖν πιθανότατες τῆς ψευδωνύμου γνώσεως, θανάτου αἰτίαν τοῖς παραδεξαμένοις παρέχοντα· ἔδοκῃσαντος ἐν τῇ μωρίᾳ τοῦ κηρύγματος σώσασ-

6. Ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἄφρων καὶ ἄνους ἀπολούνται, καὶ καταλείψουσιν ἄλλοτρίοις τὸν πλοῦτον αὐτῶν. Καὶ οἱ τάφοι αὐτῶν οἰκίαι αὐτῶν εἰς τὸν αἰῶνα. Σκηνώματα αὐτῶν εἰς γερεὰν καὶ γερεὰν. Ἐπεκαλέσαντο τὰ ὄνομα αὐτῶν ἐπὶ τῶν γαιῶν. Ἄνω ἐνὶ ὄνοματι τῷ γενικῷ προσηγήρευσε σοφοὺς, οὓς νῦν ὑποδιαίρων, ἄφρονας καὶ ἄνους λέγει (90). Ἄλλοι δὲ σοφοὺς μὲν αὐτοὺς εἶπεν, ἀπὸ τῆς οἰήσεως τῆς ἐκείνων συγχρησάμενος τῷ ὄνοματι. Ὡς καὶ

mss. et in editione Basil. Statim editio Paris. nullo verbo καλοποιῆσαι. Editio vero Basil. et sex mss. duabus vocibus καλὸν ποιῆσαι.

(89) Sic Colbertini primus, quintus, sextus et septimus cum aliis tribus Regiis et cum Coisl. Editi vero cum uno aut altero ms. φησὶ τὸν Θεόν.

(90) Ita mss. sex. Editi ἄνους καλεῖ.

Θεοὺς ὀνομάζει τοὺς μὴ φύσει ὄντας, τῇ συνηθείᾳ τῶν ἠπατημένων ἐπόμενος, οὕτω καὶ σοφοὺς εἶπε τοὺς ἀφρονας καὶ ἀνοήτους. Δυνατὸν οὖν τῇ ἐπινοίᾳ διελεῖν τὸν ἀφρονα ἀπὸ τοῦ ἀνοήτου. "Αφρων μὲν γὰρ ἐστὶν ὁ ἔσπερημένος φρονήσεως, καὶ ὁ πρὸς τὰ κοινὰ καὶ ἀνθρώπινα διορατικῶς μὴ ἔχων. Οὕτω καὶ ἡ συνηθεία φρονίμους καλεῖ τοὺς ἐν τοῖς κατὰ τὸν βίον πράγμασι τὸ ὠφέλιμον καὶ βλαβερὸν (91) διακρίνοντας· καθὸ εἶρηται καὶ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ· "Ὅτι οἱ υἱοὶ τοῦ αἰῶνος τούτου φρονιμώτεροι ὑπὲρ τοῦς υἱοὺς τοῦ φωτός εἰς τὴν γενεάν τὴν αὐτῶν εἰσιν. Ὅ γὰρ ἀπλῶς φρονιμώτεροι, ἀλλ' εἰς τὴν διεξαγωγὴν τῆς ζωῆς ταύτης τῆς ἐν τῇ σαρκί (92). Οὗτοι δὲ καὶ οἰκονόμοι ἀδικίας λέγονται, διὰ τὸ φρόνιμον τῆς περὶ τὸν αὐτῶν βίον οἰκονομίας. Κατὰ τοῦτο τὸ σημαινόμενον, φρόνιμοί εἰσιν καὶ οἱ ὄφεις, καταδύσεις αὐτοῖς εὐτρεπίζοντες, καὶ ἐν τοῖς κινδύνου παντὶ τρόπῳ τὰς ἐπὶ τὴν κεφαλὴν πληγὰς ἀποφεύγοντες. "Ἄνους δὲ λέγεται ὁ οὐκ ἔχων τὰ τοῦ ἀνθρώπου ἐξαίρετα. Ταῦτα δὲ ἐστὶ Θεοῦ Πατρὸς κατανόησις, καὶ ἡ τοῦ ἐν ἀρχῇ ὄντος πρὸς τὸν Θεὸν Λόγου παραδοχὴ (93)· καὶ ὁ παρὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐγγινόμενος φωτισμός· ὄντινα νοῦν ἔχουσιν οἱ δυνάμενοι μετὰ Παύλου λέγειν· "Ἡμεῖς δὲ νοῦν Χριστοῦ ἔχομεν. Κέχηται μέντοι καὶ ἐνηλλαγμένως τοῖς ῥήμασι τούτοις ἡ συνηθεία τῆς Γραφῆς, τὸν μὲν ἄθεον ἀφρονα λέγουσα ἐν τῷ, *Εἶπεν ἀφρων ἐν καρδίᾳ αὐτοῦ· Οὐκ ἐστὶ Θεός· καὶ πάλιν τὸ περὶ τὴν ζωὴν βλαβερὸν ἀνόητον ὀνομάζουσα· ὡς ὁ Ἀπόστολος περὶ τῶν ἐμπιπτόντων εἰς ἐπιθυμίας ἀνοήτους καὶ βλαβεράς. Οὕτω μέντοι (94) ὁ ἀφρων καὶ ὁ ἄνους πρὸς τὸ κοινὸν τέλος τὴν ἀπώλειαν καταφέρονται. Δύναται δὲ τις εἰπεῖν ἀφρονα μὲν ὀνομάσθαι τὸν ἐθνικῶς ζῶντα, ἄνουν δὲ τὸν Ἰουδαϊκῶς κατὰ τὴν ψυχὴν τοῦ νόμου τήρησιν πολιτευόμενον. Τούτῳ γὰρ τῷ ἀφρονι εἶπεν ὁ Θεὸς διὰ τὴν ἐνυπάρχουσαν αὐτῷ ἀνείδητα· "Αφρον, ἐν ταύτῃ τῇ νυκτὶ τὴν ψυχὴν σου ἀφαιροῦσιν ἀπὸ σοῦ (95). "Ἄνους δὲ ὁ κατὰ σάρκα Ἰσραὴλ ὀνομάσται κατὰ τὸν προφήτην, ὃς φησὶ· *Καὶ ἦν Ἐφραῖμ ὡς περιστέρα ἄνους· Ἀλυπτὸν ἐπεκαλεῖτο (96), καὶ εἰς Ἀσσυρίους ἐπορεύετο. Τούτων οὖν κοινῇ ὑπὸ τῆς ἰδίας ἀγνοίας συντριβομένων, ἡμεῖς οἱ ἀλλότριοι αὐτῶν κληρονόμοι τοῦ πλοῦτου γινόμεθα (97). Ἡμῶν γὰρ αἱ ἐντολαί, ἡμέτεροι οἱ προφῆται,**

arrantiam securitas consuetudinem : ita quoque sapientes, insipientes et stultos dixit. Insipientem igitur a stulto cogitatione licet distinguere. Siquidem insipiens est qui prudentia privatus, in communibus ac humanis rebus perspicax non est. Sic etiam consuetudo prudentes vocat eos, qui in vitæ negotiis, utile et noxium discernunt, juxta quod dictum est et in Evangelio : Quia filii hujus sæculi prudentiores filiis lucis in generatione sua sunt 69. Non enim prudentiores sunt simpliciter, sed ad degendam hanc in carne vitam. Rursus et villici illi iniquitatis prudentes dicuntur, quod prudenter vitam suam insituant. Prudentes quoque sunt serpentes 70, secundum hanc significationem, quippe qui sibi ipsis parent latibula, atque in periculis omnimodo plagas capitis evitent. Stultus autem is dicitur, qui non habet ea, quæ sunt hominis præcipua. Hæc autem sunt, Dei Patris notitia, et Verbi, quod erat in principio apud Deum 71, doctrina a majoribus accepta, et a sancto Spiritu procedens illustratio : quam mentem habent, qui possunt cum Paulo dicere : *Nos autem mentem Christi habemus* 72. Attamen his vocibus vicissim ac promiscue uti solet Scriptura, utpote quæ impium vocet insipientem, videlicet loco illo, *Dixit insipiens in corde suo : Non est Deus* 73. Et iterum id, quod vitæ nocet, stultum nominat ; quemadmodum Apostolus de iis qui in concupiscentias stultas et noxias incidunt 74. Hoc utique pacto insipiens et stultus deferuntur ad unum communem finem, perditionem 75 videlicet. Possit etiam quis dicere, insipientem quidem appellatum esse eum, qui more vivit gentium ; stultum vero eum, qui more Judaico secundum nudam legis observationem vitam degit. Huic enim insipienti dixit Deus, ob eam quæ in ipso erat impietatem : *Insipiens, hac nocte tuam animam auferunt a te* 76. Israel autem, qui secundum carnem est, vocatus est stultus, juxta prophetam dicentem : *Et erat Ephraim quasi columba stulta : Ægyptum invocabat, et ad Assyrios ibat* 77. His igitur per suam ipsorum inscitiam simul contritis, alieni nos divitiarum suarum hæredes efficiuntur. Nostra enim sunt præcepta, nostri prophetæ, nostri patriarchæ ; nostri sunt qui a sæculo justii fuere. Suas nobis divitias reliquerant qui in sua

69 Luc. xvi, 8. 70 Matth. x, 16. 71 Joan. i, 2. 72 I Tim. vi, 9. 73 Luc. xii, 20. 74 Ose. vii, 1.

75 I Cor. ii, 16. 76 Psal. xiiii, 1. 77 Rom. i, 31.

(91) Editi τὸ βλαβερὸν καὶ ὠφέλιμον. Legitur vero in sex mss. inverso ordine τὸ ὠφέλιμον καὶ βλαβερὸν.

(92) Editi ἐν σαρκί. At mss. multi τῇ ἐν σαρκί.

(93) Illa, καὶ ἡ τοῦ ἐν ἀρχῇ ὄντος πρὸς τὸν Θεὸν Λόγου παραδοχὴ, sic verterat interpres : *Item Verbi, quod in principio erat apud Deum, assumptio*. Sed vox *assumptio* visa est Combellsio remotior, ob idque interpretari maluit, *Verbi in principio apud Deum traditio et fides*. Vim vocabuli si spectemus, *παραδοχὴ* proprie erit *susceptio Verbi* : vel potius doctrina, quam a majoribus de Verbi *susceptione* accepimus.

(94) Editio Paris. cum quinque aut sex mss. Οὐ-

τος μέντοι. Coisl. Ουτος μὲν οὖν ἀφρων. Editio vero Basil. et Regii secundus et sextus cum Colb. primo Οὕτως, melius.

(95) Voces ἀπὸ σοῦ desunt in sex mss. et in editione Basil.

(96) Colbertini primus, sextus et septimus cum duobus Regii ἐπεκαλέσατο. Ibidem editi et major pars mss. ἐπορεύετο. Alii quidam mss. ἐπορεύοντο. J. XX quoque numero multitudinis usi sunt, ἐπορεύθησαν.

(97) Colb. septimus γινόμεθα. Reg. secundus γινόμεθα. Hoc ipso in loco septem mss. Ἡμῶν γάρ. Editi vero cum uno aut altero ms. ἡμῶν γάρ.

insipientia periere. Horum autem domus, insipientis A et stulti, sepulcra sunt in æternum. Quorum enim vita mortuis operibus ex omni peccato scaturientibus repleta est, horum domus sepulcra sunt in æternum. Qui enim mortuus est per peccata, non domum habitat, sed sepulcrum, cum anima ejus mortua sit. Nam domum habitat morum integer ac simplex Jacob, de quo scriptum est, quod erat *Homo sincerus ac bonus, habitans domum* ⁷⁸: sepulcrum vero habitat is, qui omnino malus est, atque ne pœnitentiæ quidem fundamentum de mortuis operibus jacit: sed similis sepulcro dealuato efficitur, quod quidem forinsecus concipium est, intrinsecus vero mortuorum ossibus cunctisque sordibus refertum est ⁷⁹. Quamobrem talis dum loquitur, non os aperit verbo Dei, sed sepulcrum habet apertum, suum scilicet guttur. Si quis igitur in Christum credens, actiones edit fidei non consentaneas, is propterea quod prava attenderit dogmata, Scripturæque perverterit sensum, in petra sibi ipse sepulcrum incidit.

εχδέχεται τὸ βούλημα τῆς Γραφῆς, λατομεῖ ἐαυτῷ ἐν

7. *Tabernacula eorum in progeniem et progeniem*; hoc est, sepulcra domus eorum sunt in æternum. Deinde explanans de quibus intelligat sepulcris, ut se de corporibus sermonem habere ostendat, in quibus animæ per nequitiam mortuæ inhabitant, **184** adjunxit ipsis, *Tabernacula eorum in progeniem et progeniem*: quippe ex consuetudine, humana corpora semper tabernacula appellantur. Hi autem C vocant quoque nomina sua in terris. Non enim impii nomen scribitur in libro viventium ⁸⁰, neque numeratur cum Ecclesia primogenitorum qui numerantur in cœlis ⁸¹: sed, quod transitoriam hanc et breuē vitam tabernaculis æternis prætulerunt, nomina ipsorum in terra permanent. Non vides eos qui ædificant in arlibus fora ac gymnasia, exstruunt inœnia, aquæductus construunt, quomodo eorum nomina his terrenis indita sint ædificiis? Jam vero nonnulli, nomine suo armentis etiam equorum imposito, induxere in animum, ut in

⁷⁸ Gen. xxv, 27. ⁷⁹ Matth. xxiii, 27. ⁸⁰ Psal. lxxviii, 29. ⁸¹ Hebr. xii, 23.

(98) Ita legitur in editione Paris. οἱ πατριάρχαι. Οἱ ἀπ' αἰῶνος δίκαιοι ἡμῖν κατέλιπον τὸν πλοῦτον ἐαυτῶν, καὶ οἱ ἐν τῇ, etc., in quibus vitii aliquid inesse constat. Primum, voces δίκαιοι ἡμῖν simul conjunguntur, quæ erant tamen puncto disjungendæ: deinde, conjunctio καὶ ita inepte hic ponitur, ut absurdam admodum sententiam efficiat. Hoc enim diceret Basilius, tum eos qui a sæculo justii fuerunt, tum eos qui in sua stultitia periere, suas nobis divitias pariter reliquisse: quod tamen ei ne in mentem quidem venisse puto. Basillii igitur verba ita interpungi debent, uti interpungenda diximus: deinde voculam καὶ e loco quem male occupat, penitus amoveri operæ pretium est. Hoc posito, verba Basillii sic interpretari licebit: *Nostra enim sunt præcepta, nostri prophetæ, nostri patriarchæ, nostri quoique a sæculo justii fuerunt. Suas nobis divitias reliquerunt qui in sua insipientia periere*: quæ inter se optime coherere nemo, opinor, negabit. Ex quo intelligitur hic ellipsis esse vocis ἡμῶν, aut vocis ἡμέτεροι, sicque suppleri debere, ἡμῶν οἱ ἀπ' αἰῶ-

ἡμῶν οἱ πατριάρχαι· ἡμῶν οἱ ἀπ' αἰῶνος δίκαιοι. Ἡμῖν κατέλιπον τὸν πλοῦτον ἐαυτῶν οἱ ἐν τῇ (98) ἀφροσύνη ἐαυτῶν ἀπολλύμενοι. Τοῦτων δὲ αἱ οἰκίαι, τοῦ ἀφρονος καὶ τοῦ ἀνοήτου, τάφοι εἰσὶν εἰς τὸν αἰῶνα. Ὡν γὰρ ὁ βίος νεκρῶν ἔργων τῶν ἀπὸ πάσης ἀμαρτίας πεπληρωται, τούτων τάφοι εἰσὶν αἱ οἰκίαι εἰς τὸν αἰῶνα. Ὁ γὰρ νεκρὸς γενόμενος τοῖς παραπτώμασιν οὐκ οἰκίαν οἰκεῖ, ἀλλὰ τάφον, τῆς ἐαυτοῦ ψυχῆς νενεκρωμένης. Οἰκίαν μὲν γὰρ οἰκεῖ ὁ ἄδολος τὸ ἦθος καὶ ἀπλοῦς Ἰακώβ, περὶ οὗ γέγραπται, ὅτι ἦν Ἄνθρωπος ἀπλαστός καὶ ἀγαθός, οἰκῶν οἰκίαν· τάφον δὲ οἰκεῖ ὁ παμπόνηρος, μηδὲ θεμέλιον μετανοίας καταβαλλόμενος ἀπὸ νεκρῶν ἔργων, ἀλλὰ παρομοιάζων τάφῳ κεκοινωνημένῳ· ὃς ἐξωθεν μὲν ἐμφανῆς (99) ὢν, ἐσωθεν δὲ γέμων ὀστέων νεκρῶν καὶ πάσης ἀκαθαρσίας. Διόπερ ὁ τοιοῦτος φεγγόμενος οὐχὶ στόμα ἀνοίγει λόγῳ Θεοῦ, ἀλλὰ τάφον ἔχει ἀνεψυγμένον τὸν λάρυγγα αὐτοῦ. Ἐἴ τις οὖν εἰς Χριστὸν πιστεύων, μὴ ἀκολουθῶς τῇ πίστει τὰς πράξεις ἀποδίδωσιν, οὗτος διὰ τὸ μοχθηροῖς δόγμασι προσεσχημέναι, καὶ διὰ τὸ παρ- τῇ πέτρᾳ μνημεῖον.

7. *Σκηνώματα αὐτῶν εἰς γενεάν καὶ γενεάν*· τουτέστιν, οἱ τάφοι οἰκίαι αὐτῶν εἰσὶν εἰς τὸν αἰῶνα. Ἐἴτα ἐρμηνεύων τίνας βούλεται εἶναι τάφους, ἵνα δείξῃ, ὅτι περὶ τῶν σωμάτων λέγει, οἷς αἱ διὰ τὴν πονηρίαν ἐναπονεκρωθεῖσαι ψυχαὶ ἐνοικοῦσι, προσέθηκεν αὐτοῖς· *Σκηνώματα αὐτῶν εἰς γενεάν καὶ γενεάν*, κατὰ τὴν συνήθειαν, σκηνωμάτων τῶν ἀνθρώπων σωμάτων ἀεὶ λεγομένων. Οὗτοι δὲ καὶ ἐπικαλοῦνται τὰ ὀνόματα αὐτῶν ἐπὶ τῶν γαιῶν. Οὐ γὰρ ἐγγράφεται ἀσεβοῦς ἄνομα ἐν βιβλίῳ (1) ζώντων, οὐδὲ ἀριθμεῖται μετὰ τῆς Ἐκκλησίας τῶν πρωτότων τῶν ἀριθμουμένων ἐν οὐρανοῖς· ἀλλὰ τῇ γῆ αὐτῶν ἐναπομένει τὰ ὀνόματα, διότι τὴν παροδικὴν ταύτην ζωὴν καὶ ἕλιγοχρόνιον τῶν αἰωνίων σκηνῶν προετίμησαν. Οὐχ ὄραξ τοὺς οἰκοδομοῦντας ἐν ταῖς πόλεσιν ἀγορὰς καὶ γυμνάσια, τελετὰ ἀνιστῶντας, ὑδραγωγούς ἐπισκευάζοντας, πῶς τὰ ὀνόματα αὐτῶν τοῖς ἐπικαλεῖται τοῖς γηϊνοῖς κατασκευάσμασιν; Ἦδη δὲ τινες, καὶ ἀγέλαις ἵππων τὰς ἐαυτῶν προ-

D vos δίκαιοι, aut, ἡμέτεροι οἱ, etc. Quod si quispiam illud οἱ, quod vocem πατριάρχαι proxime sequitur, legere malit cum accentu simul et spiritu, οἱ, auctor ei sum ut ita vertat: *Nostris patriarchæ, qui a sæculo justii fuerunt*. Sed nescio quomodo placuit mihi magis prior illa interpretandi ratio: *Nostris quoique a sæculo fuerunt*. Accedit etiam, quod οἱ cum accentu simul et spiritu legisse usquam non memini. Cæterum, ne quis nos conjectura ductos quidquam fecisse suspicetur, inonere juvat voces δίκαιοι ἡμῖν puncto in editione Basileensi disjungi: item, conjunctionem καὶ in hac ipsa editione æque ac in nostris novem mss. deesse. Legitur quidem paulo aliter in Coisl., nempe hoc modo, Οἱ τοῦ αἰῶνος δίκαιοι πλοῦστοι ἡμῖν κατέλιπον τὸν πλοῦτον ἐαυτῶν, οἱ ἐν τῇ, etc., sed nihil inde adjumenti ad ejus loci explanationem affertur.

(99) Sic editio Basil. et quatuor mss. Paris. cum duobus aut tribus mss. εὐφρανῆς.

(1) Ita mss. septem. Editi ἐπὶ βιβλίῳ.

ηγοοῦντες ἐστῆμαμενοι, ἐπὶ πολὺ συμπαραταθῆναι ἄ τῷ βίῳ τὴν μνήμην ἑαυτῶν ἐπενόησαν· καὶ ἐν ταῖς φεῖσι δὲ μεγαλοφυγίαν ἐπιδειξάμενοι, τοῖς μνήμασιν ἑαυτῶν ἐναρτήσαν τὰ ὄνοματα. Οὗτοί εἰσιν οἱ τὰ γῆϊνα φρονούντες, καὶ τὴν ἐνταῦθα δόξαν, καὶ τὸ παρὰ τοῖς ἀνθρώποις μνημονεύεσθαι αὐταρχεῖς ἑαυτοῖς εἰς μακαριότητα λογιζόμενοι. Κἴαν ἰδῆς δὲ τινὰ τῶν ἐπὶ ψευδωνύμῳ γνώσει μέγα φρονούντων (2), καὶ προσνεμόντων ἑαυτοὺς μοχθηρῶν τινῶν δογμάτων συγκαταθέσει (3), καὶ ἀντὶ τοῦ ὀνόματος τῶν Χριστιανῶν, ἀφ' ἐνός τινος τῶν αἰρεσιαρχηζάντων ἑαυτοὺς ὀνομάζοντας, Μαρκίωνος, ἢ Οὐαλεντινοῦ, ἢ τῶν νῦν ἐπιπολαζόντων τινός, γίνωσκε, ὅτι καὶ οὗτοι ἐπεκαλέσαντο τὰ ὀνόματα αὐτῶν ἐπὶ τῶν γαιῶν, φθαρτοῖς ἀνθρώποις καὶ τὸ ὄλον γῆϊνοῖς ἑαυτοὺς προσνείμαντες.

B

8. *Vers. 13, 14. Et homo cum in honore esse, non intellexit: comparatus est iumentis insipientibus, et similis factus est illis. Hæc via illorum scandalum ipsis: et postea in ore suo complacebunt. Magna res homo, et pretiosum quiddam vir misericors, dignitatem excellentiamque in naturali sua constructione habens. Quid enim aliud ex iis quæ in terra sunt, ad Conditoris imaginem factum est? Cui principatus et potestas in omnia animalia tum terrestria, tum aquatilia, tum aerea concessa est? Est quidem paulo inferior angelis dignitate, ob suam cum terrestri corpore conjunctionem: quippe hominem fecit de terra, Et ministros suos flammam ignis. At certe vis intelligendi et cognoscendi*

8. *Vers. 13, 14. Et homo cum in honore esse, non intellexit: comparatus est iumentis insipientibus, et similis factus est illis. Hæc via illorum scandalum ipsis: et postea in ore suo complacebunt. Magna res homo, et pretiosum quiddam vir misericors, dignitatem excellentiamque in naturali sua constructione habens. Quid enim aliud ex iis quæ in terra sunt, ad Conditoris imaginem factum est? Cui principatus et potestas in omnia animalia tum terrestria, tum aquatilia, tum aerea concessa est? Est quidem paulo inferior angelis dignitate, ob suam cum terrestri corpore conjunctionem: quippe hominem fecit de terra, Et ministros suos flammam ignis. At certe vis intelligendi et cognoscendi*

C

Conditorum et Opificem suum inest etiam in hominibus. *Insufflavit enim in faciem*; hoc est, aliquam gratiæ propriæ partem in hominem immisit, ut simile per simile cognoscat. Attamen cum in tanto esset honore, ex eo quod ad Conditoris imaginem conditus esset, magis cælo, magis sole, magis stellarum choreis honoratus (ecquod enim cælorum imago Dei altissimi dictum est? qualem etiam imaginem conditoris sui servat sol? quid luna? quid reliquæ stellæ? corpora inanimata quidem et ex materia constantia ac solum pellucida sortitæ, in quibus nusquam mens est, non voluntarii motus, non liberum arbitrium; sed serviunt incumbenti necessitati, per quam semper modis inmutabilibus circa eadem versantur): homo, inquam, magis his honoratus, non intellexit, sed, quod eum sequi, et Conditori similis fieri neglexit, servus effectus cupiditatum carnis. *Comparatus est iumentis insipientibus, et similis factus est illis.*

D

inquam, magis his honoratus, non intellexit, sed, quod eum sequi, et Conditori similis fieri neglexit, servus effectus cupiditatum carnis. *Comparatus est iumentis insipientibus, et similis factus est illis.*

²² Gen. 1, 27, ²³ ibid. 28. ²⁴ Psal. viii, 6. ²⁵ Gen. 11, 7. ²⁶ Hebr. 1, 7. ²⁷ Gen. 11, 7.

(2) Editi cum Reg. quarto μεγαλοφρονούντων. At mss. octo μεγαφρονούντων.

(3) Sic mss. octo, a quibus non differunt editi, nisi quod pro μοχθηρῶν habeant πονηρῶν. At in Reg. tertio sic legitur, προσνεμόντων ἑαυτοῖς πονηρῶν τινῶν δογμάτων συγκαταθέσει.

(4) Editi πάντα. Octo vero mss. πάντων. Nec ita multo post duo mss. πρὸς τὸ γαιῶδες.

(5) Editi γάρ φησιν. Decet φησίν in quinque mss.

(6) Sic Colbertini quintus, sextus et septimus cum duobus Regiis et cum editione Basil. Editio vero Paris. Τί γάρ τῶν οὐρανῶν, *Ecquid enim ex cælestibus*, etc. A quibus omnibus non parum distidet Colb. quintus, in quo sic legitur, Τίς γάρ τῶν ἐν οὐρανῷ, *Ecquis enim eorum qui in cælo sunt, dictus est imago*, etc. Verba illa quæ mox sequuntur, *τολαν δέ*, etc., eo ordine leguntur in mss. quo edidimus: sed aliter in editis disponuntur, videlicet hoc modo: *τολαν δὲ εἰκόνα σώζει ὁ ἥλιος τοῦ κτίσαντος.*

Nunc quidem tanquam equus amore furens feminarum, adhinnit proximi sui uxori⁸⁸: nunc vero tanquam lupus rapax alienis insidias struit⁸⁹: interdum ob adhibitum adversus fratrem dolum, verusitiae vulpis assimilatur⁹⁰. Est autem cumulus stultitiae et dementiae plane belluinae, eum qui conditus est ad Creatoris imaginem, neque primam suam constitutionem percipere, neque tot ac tanta pro se dispensata mysteria intelligere velle, et ne ex illis quidem dignitatem suam cognoscere: sed immemorem esse, quod abjecta rei caelestis imagine, rei terrenae imaginem sumpserit. Atque ut ne in peccato permaneat, propterea *Verbum caro factum est, et habitavit in nobis*⁹¹, et usque adeo se ipsum depressit, ut factus sit *Obediens usque ad mortem, mortem autem crucis*⁹². Primae tuae originis si memor non es, ex persoluto pro te pretio qualemcunque dignitatis tuae notionem accipe; ad pretium illud quo commutatus es respice, tuamque agnosce dignitatem. Emptus es pretiosissimo Christi sanguine; peccati ne fias servus. Intellige tuam praestantiam, ut ne jumentis insipientibus assimileris. **Vers. 14.** *Hæc via eorum, scandalum ipsis.* Qui res nostras moderatur Deus, obsistit nobis per malitiae viam incedentibus, offendicula et impedimenta objiciens, ut a vita rationis experte resilientes, postea in nostro ore complaceamus, ubi corde quidem crediderimus ad justitiam, ore vero confessi fuerimus ad salutem⁹³. Persequabatur Paulus, devastabat Ecclesiam Christi⁹⁴, suum ad nequitiam cursum acceleravit: deinde in ore suo complacuit, cum annuntiaret in synagogis, *Quod hic est Christus*⁹⁵.

9. Vers. 15. *Sicut oves in inferno posuit, mors depascet eos.* Quicumque autem belluini sunt ac comparati fuere stolidis pecoribus, velut oves neque intellectum neque defendendi se facultatem habentes, is qui ad captivitatem rapit, cum inimicus sit, **186** jam in suam ipsius arcem conjecit, ac morti tradidit pascentes. Depascebat enim mors ab Adam ad usque Moysis administrationem⁹⁶, donec venit verus pastor, qui suam animam pro ovibus posuit⁹⁷, sicque eas secum excitatas, et ex inferni carcere ad resurrectionis matulinum edu-

⁸⁸ Jerem. v, 8. ⁸⁹ Ezech. xxii, 27. ⁹⁰ Ezech. xiii, 4; Luc. xiii, 52. ⁹¹ Joan. i, 14. ⁹² Philip. ii, 8. ⁹³ Rom. x, 10. ⁹⁴ Act. viii, 3. ⁹⁵ Act. ix, 22. ⁹⁶ Rom. v, 14. ⁹⁷ Joan. x, 15.

(7) Deest δὲ in mss. non paucis.

(8) Ita editi cum solo Colb. septimo. At alii decem mss. *νεῖν* βουληθεῖς.

(9) Ita sex mss. Editi vero *μη* γίνη.

(10) Colbertini primus et sextus δρόμον, ὃν ἐπὶ τὴν πονηρίαν ἔτρεψε: quod quin ex aliquo glossemate in textum irrepserit, non dubito.

(11) Apud LXX pro ἔθετο, *posuit*, legitur ἔθεντο, *positi sunt*, nec ab eis dissentit Vulgata. Symmachus, si Nobilitio fides habeatur, ita interpretatus est, ὡς βοσκήματα ἄδου ἔταξεν αὐτούς, *Sicut pecora inferni constituit eos*. Sed facile crediderim eum falli, atque pro ἔταξεν αὐτούς legendum esse ἔταξεν

αὐτοῖς, καὶ ὠμοῦώθη αὐτοῖς. νῦν μὲν ὡς ἵππος θηλυμανῆς χρεμετίζων ἐπὶ τὴν γυναῖκα τοῦ πλησίον αὐτοῦ· νῦν δὲ ὡς λύκος ἄρπαξ ἐφεδρεύων τοῖς ἀλλοτρίοις· ἄλλοτε δὲ (7) διὰ τοῦ πρὸς τὸν ἀδελφὸν δόλου ἢ πανουργίᾳ τῆς ἀλώπεκος εἰκαζόμενος. Ὑπερβολὴ δὲ τῆς ἀνοίας καὶ τῆς κτηνώδους ἀλογίας τῷ ἔντι μήτε τῆς ἐξ ἀρχῆς ἑαυτοῦ κατασκευῆς ἐπαισθάνεσθαι, δημιουργηθέντα κατ' εἰκόνα τοῦ κτίσαντος, μήτε τὰς τηλικαύτας ὑπὲρ αὐτοῦ γενομένας οἰκονομίας νοεῖν βούλεσθαι (8), καὶ ἀπ' ἐκείνων γοῦν ἑαυτοῦ γωρίζειν τὸ τίμιον· ἀλλ' ἀνημμοεῖν, ὅτι ἀποβαλὼν τὴν εἰκόνα τοῦ ἐπουρανοῦ, ἀνέλαβε τὴν εἰκόνα τοῦ χοῦκοῦ. Καὶ ἵνα μὴ ἐναπομείνῃ τῇ ἀμαρτίᾳ, δι' αὐτὸν Ὁ Λόγος *σῶρξ ἐγένετο, καὶ ἑσκήνωσεν ἐν ἡμῖν*, καὶ ἐπὶ τοσοῦτον ἑαυτὸν ἐταπείνωσεν, ὥστε γενέσθαι Ἰσῆκος *μέχρι θανάτου, θανάτου δὲ σταυροῦ*. Εἰ μὴ τῆς πρώτης σεαυτοῦ γενέσεως μέμνησαι, ἐκ τῆς καταδότησεως ὑπὲρ σοῦ τιμῆς λάβε τοῦ ἀξιώματος ἔνοιαν· ἀπόδλεψόν σου πρὸς τὸ ἀντάλλαγμα, καὶ γνῶθι σεαυτοῦ τὴν ἀξίαν. Τῷ πολυτιμῆτι αἵματι τοῦ Χριστοῦ ἠγοράσθη· μὴ γίνου (9) δοῦλος τῆς ἀμαρτίας. Σύνες σεαυτοῦ τῆς τιμῆς, ἵνα μὴ παρεικασθῆς τοῖς ἀνοήτοις κτήνεσιν. Αὕτη ἡ ὁδὸς *αὐτῶν σκάνδαλον αὐτοῖς*. Ὁ οἰκονομῶν τὰ ἡμέτερα Θεὸς ἐμποδίζει ἡμῖν διὰ τῆς κακίας βαδίζουσιν, προσκόμματα ἡμῖν καὶ κωλύματα τιθεῖς, ἵνα, ἀποστάντες τῆς κατὰ ἀλογίαν ζωῆς, μετὰ ταῦτα ἐν τῷ στόματι ἡμῶν εὐδοκήσωμεν, καρδίᾳ μὲν πιστευσάντων εἰς δικαιοσύνην, στόματι δὲ ὁμολογησάντων εἰς σωτηρίαν. Ἐδίωκε Παῦλος, ἐπὶ ὁρβῆι τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Χριστοῦ, ἐνήκειν αὐτοῦ τὸν δρόμον τὸν ἐπὶ τὴν πονηρίαν (10)· μετὰ ταῦτα ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ εὐδόκησε, καταγγέλλων ἐν ταῖς συναγωγαῖς, *Ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ Χριστός*.

9. Ὡς *πρόβατα ἐν ἄρη* ἔθετο (11), *θάνατος ποιμανεῖ αὐτούς*. Τοὺς δὲ κτηνώδεις καὶ παρασυμβληθέντας τοῖς κτήνεσι τοῖς ἀνοήτοις, ὡς πρόβατα οὔτε σύνεσιν ἔχοντα, οὔτε τὴν πρὸς τὸ ἀμύνασθαι δύναμιν, ὁ διαρκάζων εἰς τὴν αἰχμαλωσίαν, ἐχθρὸς ὢν, ἦδη κατέβαλεν εἰς τὸ ἴδιον αὐτοῦ ὄχρωμα, καὶ παρέδωκε τῷ θανάτῳ ποιμαίνειν (12). Ἐποιμαίνει γὰρ ὁ θάνατος ἀπὸ Ἀδάμ μέχρι τῆς κατὰ Μωϋσέα πολιτείας, ἕως οὗ ἦλθεν ὁ ἀληθινὸς ποιμὴν, ὁ θεὸς τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν ὑπὲρ τῶν προβάτων, καὶ οὕτως ἑαυτῷ συναναστήσας καὶ ἐξαγαγὼν ἐκ τῆς

ἑαυτοῦ, *Constituerunt se ipsos*. Nam ita scripsisse Symmachum locupletissimi testes Eusebius et Theodoretus litteris prodiderunt.

(12) In editione Paris. ita editum invenitur τῷ θανάτῳ ποιμαίνειν. Καὶ κατακυριεύουσιν αὐτῶν οἱ εὐθεῖς τὸ πρωτὶ, *Et dominabuntur eorum recti in matutino*. Sed illa, καὶ κατακυριεύουσιν, etc., in mss. desiderantur. Nec valde admoldum dubitanus, quin hæc, et alia multa, e Biblii contextu a quibusdam librariis adjecta sint, eoque magis, quod seriem orationis intercidere videantur. Quare ipsa delere satius duximus. Hoc ipso in loco editi Ἐποιμαίνει γὰρ. At mss. Ἐποιμαίνει.

φυλακῆς τοῦ ἄδου εἰς τὴν τῆς ἀναστάσεως πρωΐαν, A παρέδωκε τοῖς εὐθείαι, τουτέστι, τοῖς ἀγίοις αὐτοῦ ἀγγέλοις, εἰς τὸ ποιμαίνειν αὐτούς. Καὶ κατακυριεύσουσιν αὐτῶν οἱ εὐθεῖς τὸ πρωΐ (13). Ἐκάστῳ γὰρ τῶν πιστῶν ἐστὶν ἄγγελος παρεσκευμένος, ἀξιος τοῦ βλέπειν τὸν Πατέρα τὴν ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Οὗτοι οὖν οἱ εὐθεῖς κατακυριεύσουσιν αὐτῶν ἐκ τῆς πικροτάτης δουλείας ἐλευθερωθέντων, καὶ κατακυριεύσουσι τῶν γενομένων (14) ἐν τῇ πρωΐᾳ, τουτέστι, τῶν ὑπελθόντων τὴν ἀνατολὴν τοῦ φωτός. Θέασαι πάντα τὸν εἰρημὸν τῶν γραφικῶν ῥημάτων. Ἄνθρωπος, ἐν τιμῇ ὢν, οὐ συνῆκε παρασυρελῆθαι τοῖς κτήρεσι τοῖς ἀνοήτοις. Ὁ δὲ μὲν τὴν κατασκευὴν ἔχων τὸ τίμιον, διὰ δὲ τὴν ἐνοικουσαν ἐν αὐτῷ ἀμαρτίαν οὐκ αἰσθανόμενος ἑαυτοῦ, οὗτος παρασυρελῆθη τοῖς κτήρεσιν. Ἐἶτα διὰ τὸ ἀλλοτριῶσαι ἑαυτὸν τοῦ Θεοῦ λόγου (15), γενόμενον ἄλογον, ὡς πρόβατον ἀποιμάντων ὁ ἐχθρὸς διαρπάσας ἐν τῷ ἄδῳ ἔθετο, καὶ παρέδωκε τῷ θανάτῳ ποιμαίνειν. Διὰ τοῦτο ὁ ἐκεῖθεν ζῶσθεις, καὶ τοῦ πονηροῦ ποιμένος ἀπαλλαγείς, λέγει τὸ, Κύριος ποιμαίνει με. Καὶ οὐκέτι θάνατος, ἀλλὰ ζωὴ· οὐκέτι πτώσις, ἀλλ' ἀνάστασις· οὐκέτι τὸ ψεῦδος, ἀλλ' ἡ ἀλήθεια. Καὶ ἡ βοήθεια αὐτῶν παλαιωθήσεται ἐν τῷ ἄδῳ. Ἦτοι περὶ τοῦ θανάτου λέγει, τοῦ μὴ δυνηθέντος μετὰ πάσης αὐτοῦ τῆς βοήθειας ἀντισχέσθαι τῶν ὑπ' αὐτοῦ ποιμαινομένων διὰ τὸν καταλύοντα τὸν τὸ κράτος ἔχοντα τοῦ θανάτου· ὢν πάσα ἡ βοήθεια παλαιὰ καὶ ἀσθενής. Καὶ τότε ἐξελεγχθήσεται ἡ βοήθεια τῶν ἀνθρώπων τῶν ἡπατημένων (16) τῇ διανοίᾳ, τῷ πλούτῳ, καὶ δόξῃ, καὶ δυναστείᾳ μέγα φρονούντων. Ἐν τῷ ἄδῳ παλαιωθήσεται, ἐλεγχόμενης αὐτῶν τῆς ἀσθενείας. Ἡ μήποτε ἡ βοήθεια τῶν δικαίων τῶν λυτρωθέντων παρὰ Κυρίου παραταθήσεται ἐν τῷ ἄδῳ. Οὕτω γὰρ ἐκοιμίσαντο τὰς ἐπαγγελλίας, τοῦ Θεοῦ περὶ ἡμῶν (17) κρείττονι τι προβλεψαμένου, ἵνα μὴ χωρὶς ἡμῶν τελειωθῶσιν οἱ προειληφότες. Πλὴν ὁ Θεὸς λυτρώσεται τὴν ψυχὴν μου ἐκ χειρὸς ἄδου, ὅταν λαμβάνῃ με. Σαφῶς προφητεύει τὴν τοῦ Κυρίου κάθοδον (18) εἰς ἄδου, ὅς μετὰ τῶν ἄλλων καὶ αὐτοῦ λυτρώσεται τοῦ Προφήτου τὴν ψυχὴν, ὡς μὴ ἐναπομείναι ἐκεῖ.

10. Μὴ φοβοῦ, ὅταν πλουτήσῃ ἄνθρωπος, ἢ ὅταν πληθυνθῇ ἡ δόξα τοῦ οἴκου αὐτοῦ. Μὴ φοβοῦ, φησὶν, ὅταν πλουτήσῃ ἄνθρωπος (19). Ἀναγκαῖον καὶ τοῦτο τὸ κήρυγμα τοῖς τὴν οἰκουμένην κατοικοῦσι, τοῖς τε γηγενέσι καὶ τοῖς υἱοῖς τῶν ἀνθρώπων, πλουτοῖς τε ὁμοῦ καὶ πένησι. Μὴ φοβοῦ, ὅταν πλουτήσῃ ἄνθρωπος. Ὅταν ἴδῃς, φησὶν, ἀδικῶν μὲν πλουτοῦντα, δίκαιον δὲ πενόμενον, μὴ φοβηθῆς κατὰ σεαυτὸν· μὴ πτοηθῆς τῇ διανοίᾳ, ὡς ἄρα

ctas, rectis tradidit, hoc est, sanctis suis angelis, eas ut pascere. *Et dominabuntur eorum recti in matutino.* Quilibet enim fidelium est angelus adjunctus, qui dignus est qui diversantem in caelis Patrem videat. Ii igitur recti eis ex amarissima servitute liberatis dominabuntur, et dominabuntur ipsis constitutis in matutino, hoc est, ad lucis exortum accedentibus. Considera omnem verborum Scripturae seriem: *Homo cum in honore esset, non intellexit; comparatus est jumentis insipientibus.* Qui ex sua conditione habet dignitatem, et propter inhabitans in ipso peccatum, non cognoscit se ipsum, is jumentis comparatus est. Deinde quod a verbo Dei sese abalienavit, effectum brutum, velut ovem pastore destitutam inimicus abrupuit, posuitque in inferno, et morti tradidit pascendum. Quapropter inde exemptus, et a maligno pastore liberatus, ait: *Dominus pascit me*⁹⁸, et non amplius mors, sed vita: non amplius casus, sed resurrectio: non amplius mendacium, sed veritas. *Et auxilium eorum veterascet in inferno.* Aut loquitur de morte, quæ cum omni suo praesidio eos, quos pascere, detinere non potuit, propter illum a quo destructus est is qui mortis habebat imperium⁹⁹; quorum omne auxilium vetus et infirmum est. Tuncque redarguetur auxilium hominum eorum, qui mente decepti, ob divitias gloriamque et potestatem se ipsi multum effecerunt. *In inferno veterascet tum, cum fuerit eorum imbecillitas deprehensa.* Aut forte auxilium justorum quos redemit Dominus, in inferno protendetur. Nondum enim acceperant promissiones, quod Deus de nobis melius quid providerat¹; ne ii qui praeverant, sine nobis consummarentur. *Vras.* 16. *Verumtamen Deus redimet animam meam de manu inferi, cum acceperit me.* Palam praedicit Domini ad inferos descensum, qui una cum aliis ipsius etiam Prophetae animam liberabit, ut ne illic remaneat.

(18) εἰς ἄδου, ὅς μετὰ τῶν ἄλλων καὶ αὐτοῦ λυτρώσεται ἐκεῖ.

10. VERS. 17. *Ne timueris, cum dives factus fuerit homo, vel cum multiplicata fuerit gloria domus ejus. Ne timueris, inquit, cum dives factus fuerit homo.* Necessaria est et hæc prædicatio iis qui orbem habitant, terrigenisque ac filii hominum, divitibusque simul et pauperibus. *Ne timueris, cum dives factus fuerit homo.* Cum videris, inquit, injustum ditescens, justum vero egentem, ne timeas apud te ipsum; ne consterneris animo, tanquam

⁹⁸ Psal. cxii, 4. ⁹⁹ Hebr. ii, 14. ¹ Hebr. xi, 40.

(13) Sic mss. quatuor. Editi cum Reg. sexto τῷ πρωΐ.

(14) Colbertini primus et sextus cum Reg. tertio τοὺς γενομένους... τοὺς ὑπελθόντας. At alii mss. non pauci cum editis ut in textu.

(15) Reg. tertius θεοῦ λόγου, a verbo divino.

(16) Ita Colbertini primus, quintus, sextus et septimus, perinde atque Regii tertius et quartus. Editi cum Regii secundo et sexto ἡπατημένην.

(17) Illud, περὶ ἡμῶν, abest a quatuor mss.

(18) Reg. tertius τοῦ Χριστοῦ κάθοδον. Ibidem editio Paris. τὴν εἰς ἄδου. Deest τὴν in iis quos vidimus codicibus et in editione Basil.

(19) Illa, Μὴ φοβοῦ, φησὶν, ὅταν πλουτήσῃ ἄνθρωπος, desunt quidem in editis et in Colb. septimo: sed leguntur in Regii primo, secundo, tertio, quarto et sexto, inque Colbertinis primo, quinto et sexto. Statim Reg. tertius ἐτι καὶ τοῖς υἱοῖς.

si nusquam sit providentia Dei, quæ res humanas inspicat; aut sit quidem fortassis inspectio divina, sed ea nequaquam ad terrestrem locum pertingat, adeo ut res quoque nostras **187** intueatur; etenim si esset providentia, unicuique distribueret propria, sic ut divites quidem essent justi, qui divitiis uti scirent: pauperes vero essent mali, quibus divitiarum instrumentum forent suarum ipsorum iniquitatis. Cum igitur multi sint inter gentes atque terrigenas, qui talia sentiunt, quique propter apparentem inæqualitatem distributionis rerum ad vitam pertinentium, mundum citra providentiam regi suspicantur; hos compellat sermo, inenitum ipsorum motum coercens: quos ipso etiam initio ad audienda dogmata invitabat. Aut etiam privatim ad solam pauperis personam orationem convertit, dicens: *Ne timeas, cum dives factus fuerit homo.* Illi enim vel maxime indigent consolatione, ne potentiores reformident. Nulla enim, inquit, utilitas est diviti morienti, cum non queat secum auferre divitias; qui scilicet id ex earum possessione lucratus sit solum, quod ipsius anima in hac vita ab adulatoribus beata prædicata sit. Verum cum moritur, non assumet, inquit, omnem hanc opulentiam: vix indumentum accipiet, quo pudenda ejus tegantur, idque, si visum fuerit famulis ipsum amicientibus. Bene cum eo actum fuerit, si exiguam terram sortiatur, eamque ipsi a funeris curatoribus datam ob commiserationem: qui ei isthæc præstant, ob communis humanæ naturæ reverentiam, non ei hæc largientes, sed humanam naturam honore afficientes. Proinde ne sis pusillo animo circa præsentia: sed exspecta beatam illam et perpetuam vitam. Tunc enim videbis paupertatem, et ignominiam, et deliciarum privationem ei qui justus est bene cedere. Et ne conturbaberis nunc propter ea quæ putantur bona, tanquam injuste sint divisa. Audies enim quomodo dicetur diviti quidem: *Recepisti bona tua in vita tua*¹; pauperi vero quod acceperit mala in vita sua. Quapropter ut hic jure ac merito reperit consolationem, ita ille dolore cruciatur. **VERS. 19. Confitebor tibi, cum benefeceris ei.** Loquitur de homine terreno, et qui bona esse existimat solas vitæ hujus prærogativas, spes, sanitatemque et potentiam. De hoc isto dicit, quod Deo confitebitur, cum fuerit affectus beneficiis; in adversis autem omnem proferat blasphemiam. Nam relicto paupere, Deum jam alloquitur: in redarguendis divitiis etiam hoc adhibens, quod dives in sola opulentia Deo agat gratias,

¹ Luc. xvi, 25.

(20) Sic Regii primus, secundus, tertius et sextus, non secus ac Colbertini tertius, quintus et septimus cum editione Basileensi. Editio vero Paris. cum Colb. sexto τὸς μὴ ἔχοντας, non emendate.

(21) Reg. tertius ἐν τῇ ζωῇ αὐτοῦ.

(22) Sic quinque mss. Deest καὶ in editis.

(23) Sic mss. octo cum editione Romana. Editi vero et Colb. sextus ἀγαθῶν αὐτῶν. Mox Colber-

οῦδαμοῦ ἐστὶ πρόνοια Θεοῦ ἐπισκοποῦσα τὰ ἀνθρώπινα· ἢ ἐστὶ μὲν που τάχα ἢ θεία ἐπισκοπή, οὐ μὴν καὶ πρὸς τὸν περιγίγειον τόπον φθάνει, ὥστε καὶ τὰ ἡμέτερα ἐφορᾷ. Εἰ γὰρ πρόνοια ἦν, ἐκάστη μερίζουσα τὰ οἰκεία, ὥστε πλουτεῖν μὲν τοὺς δικαίους, τοὺς ἐπισταμένους τῷ πλοῦτῳ χρῆσασθαι, πένεσθαι δὲ τοὺς πονηροὺς τοὺς ἔχοντας (20) ὄργανον τῆς οἰκείας πονηρίας τὸν πλοῦτον. Ἐπεὶ οὖν πολλοὶ εἰσιν ἐν τοῖς ἔθνεσι καὶ τοῖς γηγενέσιν οἱ τὰ τοιαῦτα φρονοῦντες, καὶ διὰ τὴν φαινομένην ἀνωμαλίαν τοῦ ἐπιμερισμοῦ τῶν βιωτικῶν πραγμάτων ἀπρονόητον εἶναι τὸν κόσμον ὑπολαμβάνοντες· τοῦτοις διαλέγεται ὁ λόγος, καταστέλλων αὐτῶν τὴν ἀπαιδευτον κίνησιν· οὗς καὶ ἐν προοιμίῳ ἐπὶ τὴν ἀκρόασιν τῶν διδαγμάτων ἐκάλει. Ἡ που καὶ πρὸς μόνον ἰδίους τὸ πρόσωπον τοῦ πένητος ἀποτείνεται λέγων· *Μὴ φοβοῦ, ὅταν πλουτήσῃ ἀνθρώπος.* Οὔτοι γὰρ καὶ μάλιστα παραμυθίας δέονται πρὸς τὸ μὴ ὑποπέσσειν τοὺς ὑπερέχοντας. Οὐδὲν γὰρ, φησὶν, ὄφελος τῷ πλουσίῳ ἀποθνήσκοντι, μὴ δυναμένῳ λαβεῖν τὸν πλοῦτον σὺν ἑαυτῷ· ὅς γε τοσοῦτον ἀπὸ τῆς ἀπολαύσεως ἐκέρδαινε μόνον, ὅσον τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἐν τῇ ζωῇ ταύτῃ (21) παρὰ τῶν κολάκων μακαρισθῆναι. Ἐν δὲ τῷ ἀποθνήσκοντι, οὐ λήφεται, φησὶ, πᾶσαν ταύτην τὴν περιβολὴν· μόλις ἐνδύμα λήφεται καλυπτον αὐτοῦ τὰ ἀσχήμονα· καὶ τοῦτο, ἐὰν δόξῃ τῶν οἰκειῶν τοῖς περιστέλλουσιν. Ἀγαπητὸν αὐτῷ γῆς ὀλίγησ λαχεῖν· καὶ ταύτης δι' οἶκτον διδομένης αὐτῷ παρὰ τῶν κηδεύοντων, οἵτινες αὐτῷ παρέχονται· ταῦτα αἰδοῖ τῆς κοινῆς καὶ (22) ἀνθρωπίνης φύσεως, οὐκ αὐτῷ χαρίζομενοι, ἀλλὰ τιμῶντες τὴν ἀνθρωπότητα. Μὴ μικροψύχει οὖν περὶ τὰ παρόντα, ἀλλὰ ἀνάμενε τὴν μακαρίαν ἐκείνην ζωὴν καὶ ἀπέραντον. Ὄφει γὰρ τότε, ὅτι πρὸς καλοῦ γίνεται τῷ δικαίῳ ἢ πένι, καὶ ἡ ἀδοξία, καὶ ἡ στέρησις τῆς τρυφῆς. Καὶ μὴ παραχθῆς νῦν ἐπὶ τοὺς νομιζομένους ἀγαθοὺς, ὡς ἀδικως μερίζομενοι. Ἀκούσῃ γὰρ πῶς τῷ μὲν πλουσίῳ λεχθήσεται· *Ἀπέλαβες τὰ ἀγαθὰ σου ἐν τῇ ζωῇ σου*· τῷ δὲ πένητι, ὅτι ἀπέχει τὰ κακὰ ἐν τῇ ζωῇ αὐτοῦ. Διόπερ ἀκολουθῶς ὁ μὲν παρακαλεῖται. ὁ δὲ ὀδυνάται. *Ἐξομολογήσεται σοι, ὅταν ἀγαθῶν αὐτῷ* (23). Περὶ τοῦ χοῦκου ἀνθρώπου καὶ ἀγαθὰ νομιζόντος εἶναι μόνον τὰ τοῦ βίου τούτου προτερήματα, πλοῦτον, καὶ ὑγίειαν, καὶ δυναστείαν, περὶ τούτου φησὶν, ὅτι ἐξομολογήσεται τῷ Θεῷ, ὅταν ἀγαθῶν θύνηται· ἐν δὲ τοῖς περιστατικοῖς πᾶσαν ἀφίησι δυσφημίαν. Καταλιπὼν γὰρ τὸν πένητα, πρὸς τὸν Θεὸν ἤδη ποιεῖται τὸν λόγον· ἐν κατηγορίᾳ τῇ τοῦ πλοῦτου (24) παραλαμβάνων καὶ τὸ ἐν τῇ εὐθηνίᾳ

lini sextus et septimus cum Reg. tertio ἐξομολογήσεται.

(24) Editi cum mss. non paucis ἐν κατηγορίᾳ τῷ τοῦ πλοῦτου. At Coisl. ἐν κατηγορίᾳ τῇ τοῦ πλοῦτου. Combessisus ex Catena legendum censet ἐν τῇ κατηγορίᾳ τοῦ πλοῦτου: a qua conjectura codex Coisl. non multum abluvit. Ibidem editi et mss. nonnulli καὶ τὸ ἐν τῇ. Alii quidam mss. καὶ τούτο ἐν τῇ. Reg. quartus καὶ τούτο τὸ ἐν τῇ.

μόνη εὐχαριστεῖν τῷ Θεῷ, σκυθρωποτέρων δὲ τινῶν περιστάτων. μηκέτι τῶν αὐτῶν διαμένειν. Τοιοῦτον γάρ ἐστι καὶ τὸ τοῦ διαβόλου εἰς κατηγορίαν προσφερόμενον τῷ (25) Ἰωβ, ὅτι οὐ δωρεὰν σέβεται Ἰωβ τὸν Κύριον, ἀλλὰ μισθὸν ἔχει τῆς εὐσεβείας τὸν πλοῦτον, καὶ τὰ λοιπά. Διὸ καὶ εἰς ἀπόδειξιν τῆς τοῦ ἀνδρὸς ἀρετῆς ἐγύμνωσεν αὐτὸν ὁ Θεὸς ὡς εἶχεν, ἵνα διὰ πάντων διαφανῇ τὸ πρὸς Θεὸν εὐχάριστον τοῦ ἀνθρώπου.

11. *Εἰσελεύση* (26) *ἕως γενεᾶς πατέρων αὐτοῦ*. Οἶμαι λέγειν περὶ τοῦ ἀμαρτωλοῦ, ὅτι τοσοῦτον ἐπιγινώσκει Θεὸν (27), ὅσον ἡ τῶν πατέρων αὐτοῦ συνηθία παραδέδωκε· τῇ δὲ οικείᾳ τοῦ φρονεῖν δυνάμει οὐδὲν πλέον προσκτάται, οὐδὲ προστιθήσιν αὐτῷ εἰς τὴν τῆς ἀληθείας ἐπίγνωσιν. Τοσοῦτον οὖν, φησὶ, παραγίνῃ σὺ, ὁ Θεός, καὶ τοσαύτη ἐστὶν ἐν αὐτῷ ἡ περὶ σοῦ ἐννοία, ὅση ἐν τῇ γενεᾷ τῶν πατέρων αὐτοῦ ὑπήρχε. Καὶ ἐνταῦθα τὸ ἀργὸν πολὺ τῆς διανοίας καὶ ἄλλον γήϊνον καὶ φιλόσαρκον τοῦ ἐν πλούτῳ καὶ τρυφῇ κυλιομένου παρίστησι, καὶ τοῦ ὑπέρ τῶν βιωτικῶν μεριμνῶν κατακατηνιγμένου τὸν νοῦν ἔχοντος. Διὰ τοῦτο *ἕως αἰῶνος οὐκ ὄψεται φῶς*. Οἱ γὰρ τυφλοὶ διδασκάλους τὴν ὁδηγίαν αὐτῶν ἐπιτρέψαντες ἐστέρησαν αὐτοὺς τῆς τοῦ φωτὸς ἀπολαύσεως. Ἔχει δὲ (28) καὶ τίνα τοιοῦτον νοῦν τὸ, *Εἰσελεύση ἕως γενεᾶς πατέρων αὐτοῦ*. Τουτέστι, τοὺς ἐν πονηρῷ βίῳ καὶ δόγμασι πατρίοις μὲν, ἀλλοτριῶς δὲ ἔχουσι πρὸς τὴν εὐσέβειαν, καταληφθέντας (29), οὐκ αὐτοὺς ἐκδικεῖς μόνον, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἀρχηγούς τῶν μοχθηρῶν διδαγμάτων ἐπιζητεῖς. Καὶ τοῦτό ἐστι τὸ λεγόμενον (30)· *Εἰσελεύση ἕως γενεᾶς πατέρων αὐτοῦ*. Οὐ γὰρ μόνον ὁ πονηρὰς ἔχων περὶ Θεοῦ ἐννοίας ὑπαίτιος, ἀλλὰ καὶ ὁ τοῦτων πρὸς τὴν ἀπίθειαν ταύτην καθηγησάμενος. Τοιοῦτοι δὲ οἱ καὶ τὴν προγόνων κακίαν διαδεξάμενοι, καὶ δυσέκνιπτον ἔχοντες, διὰ τὸ χρονίῳ ἔθει βεβαιωθῆναι. Ἔως αἰῶνος οὐκ ὄψεται φῶς. Πέμπονται γὰρ *εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον· ἐκεῖ ἐστὶ ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων*· καὶ τοῦτο κατὰ τὴν δικαίαν κρίσιν τοῦ Θεοῦ ὑπομένουσιν, ἐπειδὴ ἐν τῷ βίῳ τούτῳ, διὰ τοῦ τὰ φαῦλα (31) πράσσειν, ἐμίσουν τὸ φῶς. Ἄνθρωπος, ἐν τιμῇ ὢν, οὐ συνῆκε· *παρασυμβλήθη τοῖς κτήρεσι τοῖς ἀνοήτοις, καὶ ὡμοιώθη αὐτοῖς*. Σχετικωστικὴ ἡ φωνή. Ἄνθρωπος, ὁ βραχὺ τι παρ' ἀγ-

A nec amplius idem permaneat, ubi res aliquae tristiores acciderint. Tale enim est etiam illud diaboli, in criminis loco objectum Jobo, quod Job non gratis colat Dominum², sed divitias mercedem pietatis obtineat, et reliqua. Idcirco etiam ad ostendendam viri virtutem, eum iis quae possidebat privavit Deus, ut in omnibus gratus hominis in Deum animus innotesceret.

11. *VERS. 20. Introibis usque in progenies patrum ipsius.* 188 Arbitror eum hoc de peccatore dicere, quod tantum cognoscit Deum, quantum patrum ipsius consuetudo tradidit; propria vero sapiendi facultate nihil amplius acquirit, neque parat sibi quidquam ad veritatis agnitionem. Tantum igitur, inquit, accedis tu, Deus, et tanta ei de te inest intelligentia, quanta in generatione patrum ipsius exstitit. Et hic animum valde inertem et totum terrenum ac carni addictum exhibet ejus, qui in divitiis deliciisque volutatur, ac mentem habet hujus vitae curis suffocata. Quapropter usque in aeternum non videbit lumen. Qui enim se caecis doctorebus ducendos commiserint, semetipsos lucis usu privaverunt. Quin et talem quemdam sensum habet illud, *Introibis usque in progenies patrum ipsius*. Hoc est, eos, qui in mala vita et dogmatibus paternis quidem, sed a pietate alienis, deprehensi sunt, non ulcisceris modo, sed auctores etiam pravorum dogmatum inquiris. Atque hoc est quod dicitur: *Introibis usque in progenies patrum ipsius*. Non enim solum qui prave de Deo sentit, reus est: sed etiam qui aliis ad hanc perditionem praevit. Ejusmodi autem sunt et qui majorum malignitatem susceperunt: quae, quod diutina consuetudine corroborata est, elui vix potest. *Usque in aeternum non videbit lumen*. Mittuntur enim *In tenebras exteriores, ubi erit fletus et stridor dentium*⁴; idque justo Dei judicio patiuntur, cum in hac vita inter mala patranda oderint lumen. *VERS. 21. Homo cum in honore esset, non intellexit; comparatus est jumentis insipientibus, et similis factus est illis*. Miserabilis vox. Homo, paulo angelis inferior⁵, de quo et Salomon ait: *Magnum quiddam est homo, et res pretiosa vir misericors*⁶: hic ipse, eo quod propriam

¹ Job i, 9. ² Matth. viii, 12. ³ Hebr. ii, 7, 9.

(25) Codex Combef. cum Coisl. προσφερόμενον τῷ. Aliquanto post Colb. primus τὸν Θεόν.

(26) Regii secundus, tertius et sextus et editio Basil. εἰσελεύση, *introibis*: quam scripturam et hi tres codices et editio Basil. in duobus locis sequentibus constanter exhibent. Et ita scripsisse Basilium tota orationis series aperte ostendit. Ita quoque olim legebatur apud tres interpretes, auctore Theodoro. At Colbertini sextus et septimus, et Reg. quartus, et Oliv. et LXX et editio Paris. εἰσελεύσεται, *introibit*. Ubi notandum, hic quidem in ultimis tribus codicibus legi εἰσελεύσεται: sed infra in iisdem semel aut iterum legi εἰσελεύση.

(27) Ait Combefisius legi fando errore in Catena, τοσοῦτον ἐπιγινώσκει ὁ Θεός, id quod ita reddidit Corderius, quod tantum cognoscat eum Deus, etc.

⁴ Prov. xx, 6.

Hoc idem peccatum et in editione Basil. et in Regiis secundo, tertio et quarto pariter reperitur. Sed tamen scripturam veram, τοσοῦτον ἐπιγινώσκει Θεόν, tumentur tum editio Parisiensis, tum Colbertini quintus, sextus et septimus. Ibidem editio Basil. et Regii secundus, tertius et quartus cum Coisl. ὅτι τῇ τῶν πατέρων αὐτοῦ συνηθείᾳ παραδέδοται.

(28) Sic mss. septem. Abest δὲ ab editis.

(29) Editio Basil. et quatuor mss. καταλειφθέντας. Editio vero Paris. cum Colb. quinto et cum Reg. sexto καταληφθέντας.

(30) Regii tertius et quartus λεγόμενον ὅτι. Statim Reg. tertius ἀλλὰ καὶ ὁ τοῦτου. Editi et multi mss. τούτων.

(31) Reg. tertius δὲ τὰ τὰ φαῦλα.

non perceptit dignitatem, sed carnis cupiditatibus succubuit, *Comparatus est jumentis insipientibus, et similis factus est illis.*

ὁποῦσαι τοῖς πάθοσι τῆς σαρκός, *Παρασυρεβλήθη τοῖς κτήγεσι τοῖς ἀνοήτοις, καὶ ὠμοιώθη αὐτοῖς.*

γέλους ἐλαττωθεῖς, περὶ οὗ καὶ ὁ Σολομών φησὶ· Μέγα ἄνθρωπος, καὶ τίμιον ἄνθρωπος ἐλεήμων· οὗτος δὲ τὸ μὴ αἰσθανθῆναι τοῦ οἰκείου ἀξιώματος, ἀλλ'

IN PSALMUM LIX.

1. Cum vestram ad audiendum alacritatem, mearumque virium debilitatem intueor, similitudo pueri cuiuspiam animus subit: qui quidem jam robustior est, necdum tamen a lacte depulsus fuit, sed materiam mammillam prae infirmitate exsiccatam divexat: cui mater, etiam si siccos lactis fontes habere se sentiat, quia tamen trahitur et ab ipso vellicatur, mammam porrigit; non ut nutriet infantem, sed ut ipsum ejulantem sedet. Et quidem tametsi vires nostrae longa **189** hac ac varia corporis ægritudine exaruerunt, nihilominus tamen præsto sunt vobis, non ministraturæ delicias eximias, sed quod utcumque vobis satisfacere possit: quippe amoris vestri magnitudini satis est, si vel sola vobis desiderium in me vestrum leniatur. Salutate igitur Dei Ecclesia, ac dicere discat quod modo legebamus: **VERS. 13.** *Da nobis auxilium de tribulatione: et vana salus hominis.* Quare fortassis ne causari quidem infirmitatem sinit psalmi sententia: siquidem afflictio, non debilitatis prætextus auxilium opemque conciliat. Qui ergo sunt repulsi ob peccata, ac deinde Dei misericordia rursus admissi, iis fuerit opportunum dicere: **VERS. 3.** *Deus, repulisti nos, et destruxisti nos: iratus es, et misertus es nostri.* Vel potius, quoniam de psalmi sententia incidit sermo, agere, expositionem ejus aliquatenus attingamus.

2. Historia præsentis psalmi, ad verbum quidem, secundum inscriptionem, nusquam hoc tempore in traditis divinitus historicis invenitur. At tamen aliqua huic non imparia ab iis qui diligenter inquireunt, in secundo Regnorum libro reperientur, in quo scriptum est: *Et percussit David Adrazar filium Raab, regem Soba, cum iret ipse ad imponendam manum suam super flumen Euphratem. Et cepit David de rebus ejus mille currus, et septem millia equitum, et viginti millia virorum peditum. Et dissolvit David omnes currus, et dereliquit ex eis centum currus.* Et paulo post dicit: *Et regnavit David super Israel,*

¹ II Reg. VIII, 3, 4.

(32) Editio Paris. Τοῦ αὐτοῦ εἰς τὸν νῦν ψαλμόν. Εἰς τὸ τέλος τοῖς ἀλλοιωθησομένοις· ἔτι εἰς στηλογραφίαν τῷ Δαβὶδ εἰς διδαχὴν, ὅποτε ἐνεπύρισε τὴν Μεσοποταμίαν Συρίας, καὶ τὴν Συρίαν Σοβᾶ, καὶ ἐπέστρεψεν Ἰωάβ, καὶ ἐπάταξε τὸν Ἐδὼμ ἐν τῇ φάραγγι τῶν Ἀλῶν, εὐδὲκα χιλιάδας. *In finem iis qui immutabuntur; adhuc in tituli inscriptionem ipsi David in doctrinam, cum succendit Mesopotamiam Syriæ, et Syriam Soba, et convertit Joab, et percussit Edom in valle Salinarum, duodecim millia.* Sic titulus neque in nostris undecim mss. neque in editione Basiliensi reperitur. Idcirco autem additum eum fuisse a typographis putamus, quod lucis aliquid Basilianæ explanationi asferre videatur.

(33) Ita Regii secundus, tertius et quartus. Deest

ΕΙΣ ΤΟΝ Νῦ ΨΑΛΜΟΝ (32).

1. Πρὸς τὸ πρόθυμον ἀφορῶντα τῆς ὑμετέρας ἀκοῆς, καὶ τὸ τῆς ἑμαυτοῦ δυνάμεως ἀσθενές, ὑπῆλθέ με τις εἰκὼν παιδίου νεανικωτέρου λοιπόν, οὕτω μέντοι ἀπογεγαλακτισμένου, διοχλοῦντος δὲ (33) τὴν μητρίαν θηλήν ὑπ' ἀβρῶστίας κατεψυγμένην· ᾧ καὶ αἰσθάνεται ἡ μήτηρ ξηρὰς ἔχουσα τὰς πηγὰς τοῦ γάλακτος, ἐλκομένη καὶ σπαρασσομένη παρ' αὐτοῦ τὸν μαζὸν ἐπιδίδωσιν· οὐχ ἵνα θρέψῃ τὸ νήπιον, ἀλλ' ἵνα παύσῃ κλαυθμυρίζομενον. Καὶ τοίνυν εἰ καὶ τὰ ἡμέτερα κατεξηραμμένα τῇ μακρᾷ ταύτῃ καὶ ποικίλῃ τοῦ σώματος ἀβρῶστίᾳ, ὅμως πρόκειται ὑμῖν, οὐκ ἀπόλαυσιν ἀξιόλογον, ἀλλὰ πληροφορίαν τινὰ παρεχόμενα, διότι τῆς ἀγάπης ὑμῶν τὸ ὑπερβάλλον ἀρκεῖται καὶ μόνη τῇ φωνῇ τὸν ἐφ' ἡμῖν πόθον (34) καταπραΰναι. Προσειρήσθω τοίνυν ἡ τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησία, καὶ διδασκείσθω λέγειν ὅπερ ἀρτίως ἐλέγομεν· *Δὸς ἡμῖν βοήθειαν ἐκ Οὐλύσσεως, καὶ ματαία σωτηρία ἀνθρώπων.* Ὅστε τάχα οὐδὲ τὸ προσαιεῖσθαι ἀβρῶστιαν ἡμῖν ἢ τοῦ ψαλμοῦ διάνοια συχωρεῖ, εἴπερ ἡ θλίψις βοηθείας πρόξενος, ἀλλ' οὐκ ἀσθενείας ἐστὶν ἀφορμή. Τοῖς οὖν ἀπωσμένοις διὰ τὰς ἀμαρτίας, εἶτα διὰ φιλανθρωπίαν Θεοῦ (35) πάλιν προσδεχθεῖσιν εὐκαιρον λέγειν· *Ὁ Θεὸς, ἀπάσω ἡμᾶς, καὶ καθέλιξ ἡμᾶς· ὠργίσθης, καὶ ᾤκτειρησας ἡμᾶς.* Μᾶλλον δὲ, ἐπειδὴ εἰς ἀκολουθίαν ὁ λόγος τῆς τοῦ ψαλμοῦ διανοίας ἐνέπεσε, δεῦρο μετρίως ἀψώμεθα αὐτοῦ τῆς ἐξηγήσεως.

2. Ἡ ἱστορία τοῦ προκειμένου ψαλμοῦ αὐτολεξεῖ μὲν, κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν, οὐδέπω καὶ νῦν εὐρηταί που κειμένη τῶν θεοπνεύστων ἱστοριῶν· τὰ μέντοι ἰσοδυναμοῦντα αὐτῇ τοῖς φιλοπόνως ἐρευνῶσιν ἐν τῇ δευτέρᾳ βίβλῳ τῶν Βασιλειῶν εὐρεθήσεται, ἐν ἣ γέγραπται· *Καὶ ἐπάταξε Δαβὶδ τὸν Ἀδραζάρ υἱὸν Ῥαᾶβ (36), βασιλέα Σοβᾶ, πορευομένου αὐτοῦ ἐπιστῆσαι τὴν χεῖρα αὐτοῦ ἐπὶ τὸν ποταμὸν Εὐφράτην. Καὶ προκατελάβετο Δαβὶδ τῶν αὐτοῦ χιλιά ἄρματα, καὶ ἐπὶ χιλιάδας ἰππέων, καὶ εἰκοσι χιλιάδας ἀνδρῶν πεζῶν. Καὶ παρέλυσεν Δαβὶδ πάντα τὰ ἄρματα, καὶ ὑπέλειπετο ἐξ αὐτῶν εκα-*

δέ in multis aliis mss. et in editis.

(34) Editio Basil. et Regii secundus, tertius et quartus cum Colb. tertio τὸν ἐφ' ὑμῖν πόθον. Editio Paris. et multi alii mss. τὸν ἐφ' ἡμῖν πόθον.

(35) Illa, διὰ φιλανθρωπίαν Θεοῦ, jamdudum annotavit Duceſis ex Anglic. et Oliv. addita fuisse. Annotare nostrum est, hoc idem et in nostris quoque codicibus inveniri. Infra pro ἐξηγήσεως legitur in Reg. tertio διηγῆσεως.

(36) Editio Paris. υἱὸν Ῥαᾶβ. Editio Basil. et tres mss. υἱὸν Ῥαᾶφ. At codex Combes. et alii sex mss. υἱὸν Μωᾶβ. Ibidem editi et Colb. septimus βασιλέως Σοβᾶ. Sed Oliv. et Anglic. cum aliis decem mss. βασιλέα Σοβᾶ.

τὸν ἄρματα. Καὶ μετὰ βραχέα λέγει· Καὶ ἐδασί- A
 λευσε (37) Δαβὶδ ἐπὶ Ἰσραὴλ, καὶ ἦν Δαβὶδ ποιῶν
 κρίμα καὶ δικαιοσύνην, καὶ Ἰωάβ υἱὸς Σαρουίας
 ἐπὶ τῆς στρατιᾶς. Καὶ μετ' ὀλίγα· Καὶ ἀπέστειλαν
 οἱ υἱοὶ Ἀμμών, καὶ ἐμισθώσαντο τὴν Συρίαν
 Ῥωῶβ (38), καὶ τὴν Συρίαν Σωδᾶ εἰκοσι χιλιάδας
 ἀνδρῶν· καὶ εἶδεν Ἰωάβ, ὅτι ἐγενήθη πρὸς αὐτὸν
 ἀντιπρόσωπον τοῦ πολέμου, καὶ ἐπέλεξεν (39) ἐκ
 πάντων τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ, καὶ παρετάξαντο (40)
 ἐξανατίας Συρίας. Καὶ εἶδον οἱ δούλοι Ἀδρα-
 ζάρ, ὅτι ἐπταύσαν ἀπέναντι Ἰσραὴλ, καὶ ἤτο-
 μόλησαν ἐπὶ Ἰσραὴλ, καὶ ἐδούλευσαν αὐτοῖς.
 Ταύτη τῇ περικοπῇ (41) τῆς ἱστορίας εὐρίσκομεν
 τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ ψαλμοῦ συμβαίνουσαν· πλὴν γε
 ὅτι ὁ χρόνος ἐστὶ τῆς στηλογραφίας ταύτης, καθ' ὃν
 λαμπρότατος ἑαυτοῦ καὶ περιφανέστατος ἦν ἐν τοῖς
 κατὰ πόλεμον ἀνδραγαθήμασιν ὁ Δαβὶδ. Ὅστε ζητή-
 σεως ἄξιον, πῶς ἀπὸ ὀδυρμῶν καὶ θρήνων ἄρχεται,
 δεῖον περιχαρῆ εἶναι καὶ εὐθυμον ἐπὶ τοῖς κατορθώ-
 μασιν. Ἄλλαι γὰρ ἑορταζόντων φωναὶ, καὶ ἄλλαι
 σκυθρωπαζόντων. Ἐπινίκια δὲ ἑορτῆς ὑπόθεσις παν-
 δήμου, οὐ στρατιωτικῆς μόνον, ἀλλὰ καὶ γεωργοῖς,
 καὶ ἐμπόροις, καὶ χειροτέχναις, καὶ πᾶσι τοῖς με-
 τέχουσι τῶν ἀγαθῶν τῆς εἰρήνης. Πῶς οὖν (42), Ὁ
 Θεός, ἀπόσω ἡμᾶς, καὶ καθέλες ἡμᾶς; Καὶ μὴν
 προσελάβετο τοὺς νενικηκότας. Πῶς δὲ καθέλεν οὐδ'
 τοσοῦτον ἠέξησε, προσθεὶς αὐτοῖς ὄπλα, καὶ ἄρματα,
 καὶ ἵππους, καὶ ὑπήκοους καὶ χύραν ὑπόφορον, τὴν
 Ἀραβίαν πᾶσαν, τὴν Φοινικὴν (43), τὴν Μέσην τῶν
 ποταμῶν; Ἄξιον ἐπιστήσαι, μὴ τινα ἀχαριστίαν ἔχει
 τὰ ῥήματα. Ὁ γὰρ ἀνελὼν μὲν πρότερον τὸν Ἀδρα-
 ζάρ βασιλέα Σωδᾶ, λαβὼν δὲ παρ' αὐτοῦ χίλια ἄρμα-
 τα, καὶ ἑπτὰ χιλιάδας ἵππέων, καὶ εἰκοσι χιλιάδας
 πεζῶν, πάλιν δὲ τὴν Συρίαν βασιλέα ἐπιβοηθούντα
 τῷ ἐπταυκίτῳ δουλωσάμενος, καὶ ὑπόφορον καταστή-
 σας, καὶ ἐν μιᾷ καιροῦ ῥοπήν εἰκοσι καὶ δύο χιλιά-
 δας (44) αὐτοῦ καταφονεύσας, καὶ τρίτην νίκην τοὺς
 υἱοὺς Ἀμμών νικήσας παραταξαμένους παρὰ τὴν
 θύραν τῆς πόλεως διὰ Ἰωάβ τοῦ ἀρχιστρατήγου, ὃς
 θελωτῶν δίχα τὴν δύναμιν, τοῖς μὲν ἀπήντα κατὰ
 πρόσωπον, τοὺς δὲ κατὰ νότον περιελθὼν χειρῶ-
 σατο· πῶς ἐπὶ τοῖς τοιοῦτοις ἀνδραγαθήμασι στυγνὰ
 οὕτω καὶ κατηφῆ φθέγγεται, λέγων· Ὁ Θεός, ἀπ-
 ὠσω ἡμᾶς, καὶ καθέλες ἡμᾶς· ὠργίσθης, καὶ
 ἠκτείρησας ἡμᾶς; Ἄλλ' ὁ μὲν καιρὸς τῆς στηλο-
 γραφίας οὗτος ἦν ὁ τῶν κατορθωμάτων· ἡ δὲ δύναμις
 τῶν γεγραμμένων εἰς τὸ τέλος ἔχει τὴν ἀναφορὰν·

* II Reg. viii, 15, 16. * II Reg. x, 6, 9, 19.

(37) Ita mss. septem. Editi ἐδασίλευσε. Ibidem
 editio Paris. ἐπὶ πάντα Ἰσραὴλ. Sed quin fuerit ex
 Bibliis adjecta vox πάντα, dubitari vix posse arbi-
 tramur, cum et in editione Basil. et in nostris un-
 decim mss. pariter desit.

(38) Editio Paris. Ῥαῶβ. At mss. tres cum LXX
 Ῥωῶβ.

(39) Editio Basil. et mss. septem ἐπέλεξεν. Editio
 Paris. cum Bibliis ἐπέλεξαστο. Reg. secundus ἐπέλε-
 ξαν.

(40) Corrigendum esse hunc locum ex Oliv. et
 Anglic. putat Ducæus, atque pro παρετάξαντο le-
 gendum esse παρετάξατο. Sed cum vulgatam lectio-
 nem et mss. nostri omnes et LXX ex æquo tueau-

et erat David faciens iudicium et iustitiam, et Joab
 filius Sarvia super exercitum erat. Nec multo post :
 Et miserunt filii Ammon, et mercede conduxerunt
 Syriam Rhoad, et Syriam Soba viginti millia homi-
 num : et vidit Joab, quod esset ad se contraria facies
 praelii; et elegit ex omnibus filiis Israel, et struxe-
 runt aciem ex adverso Syriae. Et viderunt aervi Adra-
 zar, quod ceciderunt ante Israel, et transfugerunt ad
 Israel, et servierunt eis. Inscriptionem psalmi huic
 fragmento historiae reperimus convenire, nisi quod
 tituli hujus inscriptio id tempus spectat, quo David ob
 res bello fortiter gestas, multo clarissimus erat ac
 illustrissimus. Quare par fuerit quaerere, qua ratione
 a luctu et lamentis ordiatur, cum ipsum ob præclara
 facinora perlætum esse oporteret ac valde hilarem.

B Aliæ enim sunt festum diem agentium voces, alias
 tristium. Epinicia autem argumentum sunt commu-
 nis celebritatis, non militibus solum, sed etiam
 agricolis et mercatoribus et artificibus, et omnibus
 qui honorum pacis participes fiunt. Quomodo igitur,
 Deus, repulisti nos, et destruxisti nos? Aiqui
 eos effecerat victores. Quomodo autem destruxit,
 quos adeo locupletavit, tradens ipsis arma, et cur-
 rus, et equos, et subditos, ac regionem vectigalem,
 Arabiam omnem, Phœnicem, Mesopotamiam? Num
 vitium aliquod ingrati animi verba isthæc 190
 præ se ferant, scire operæ pretium est. Qui enim
 prius Adrazar regem Soba evertit, eique currus
 mille eripuit, et septem millia equitum, et viginti
 millia peditum, quique rursus Syriae regem lapso
 suppetias ferentem redegit in servitutem, fecitque
 vectigalem, ac in uno temporis momento viginti duo
 millia ipsius occidit, et tertia victoria filios Am-
 mon, qui aciem instruxerant juxta civitatis portam,
 per Joab exercitus ducem devicit, qui viribus suis
 in duas partes divisit, aliis quidem occurrit a fronte,
 alios vero a tergo adortus subegit : quomodo post
 ejusmodi strenua facta, adeo tristia ac mœsta pro-
 fert, dicens : Deus, repulisti nos, et destruxisti nos :
 iratus es, et misertus es nostri? Porro tempus qui-
 dem inscriptionis tituli, illud erat, quo egregia fa-
 cinora perpetravit : vis vero eorum quæ scripta
 sunt, ad finem refertur; eum autem finem
 dicit, qui in sæculorum consummatione eventu-
 rus est. Quapropter et iis, qui immutabuntur,
 scriptum psalmum esse dicit. Potest autem id
 intelligi de omni omnino hominum genere, quod

tur, nihil innovandum censuimus.

(41) Editi τῇ προκοπῇ. At Oliv. et Anglic. cum
 nostris duodecim mss. τῇ περικοπῇ, bene.

(42) Sic editio Basil. cum sex mss. Editio vero
 Paris. Πῶς οὖν φησιν. Mox editi πῶς δὲ καὶ. Decet
 καὶ in mss. non paucis.

(43) Alia est interpunctio in Coisl. Ἀραβίαν,
 πᾶσαν τὴν Φοινικὴν, Arabiam, Phœnicem omnem.

(44) Videtur legisse interpretes εἰκοσι χιλιάδας,
 cum vertat, viginti millia. Sed et in Oliv. et in aliis
 mss. non paucis legitur εἰκοσι καὶ δύο χιλιάδας,
 viginti duo millia, et ita editum invenimus II Reg.
 viii, 5.

ad omnes hujus psalmi utilitas perveniat. Qui enim A immutantur, et qui immutabuntur, ii sunt qui neque eundem corporis habitum servant, neque in eadem semper persistunt sententia : sed qui ut corpore alii efficiuntur juxta ætatum vicissitudines, ita mente pro casuum varietatibus permutantur. Alii namque sumus pueri, alii puberes, alii viri jam facti, ac consenescentes iterum omnino immutatur. Et alii quidem sumus in lætiore rerum statu : alii vero ex aliis efficiuntur, asperiore temporum casu usi : alii dum ægrotamus, alii dum valemus : alii in nuptiis, alii in luctu. Aut quoniam dictum non est, *lis qui immutabuntur*, voxque speciem prophetiæ præ se fert, quod futuri sit temporis ; convenientius fuerit, ut immutandos intelligamus eos, qui, relicta vana patrum suorum consuetudine, ex Evangelii disciplina vitam suam erant instituturi. Itaque non illius ætatis Judæis hic psalmus scriptus est, sed nobis immutandis, qui deorum multitudinem in pietatem, ac idolorum errorem in Conditoris nostri cognitionem mutavimus : qui pro repugnante legi voluptate, consentientem legi temperantiam elegimus : qui pro tibiis et choris ac ebrietate psalmum jejuniique et precationem nobis vindicavimus. Proinde qui hunc psalmum dixerit scriptum nobis esse, a veritatis scopo haud aberrabit. Ideo et nostra sunt oracula divina, et ab Ecclesia Dei, tanquam dona divinitus missa, in singulis conventibus leguntur, velut alimentum quoddam animarum, quod a Spiritu subministratur. Sed et hic psalmus scriptus est ut in columna inscribatur ; hoc est, non negligenter et perfunctorie audiatur ; neque, quemadmodum cito deleatur quæ in materia se **191** facile corruptente scribuntur : sic in tuo animo isthæc ad breve tempus memoriæ insculpas, deinde ipsa confundi ac obliterari sinas ; sed in tua anima ceu in columna incisa sint ; id est, immutabiliter ac firmiter per omne tempus in memoria idealeant. Quod si nos repulerit Judæus, velut a scriptis alienos ; per hæc quæ scripta sunt, ipsum afficiamus pudore : sic ut ostendamus mixtam vocationem esse, quæ distantia colligit, et ea quæ procul absunt convocat, ac per fidem in Christum efficit multos unum. Vers. 7. *Meus est, inquit, Galaad, et meus est Manasses*. Et Ephraim dixit, et Judam assumpsit, et annumeravit Moab. Quin et in Idumæam ascensurum se minatur, ac omnium simul subjectionem annuntiat : Vers. 10. *Mihi alienigenæ subditi sunt*.

εις Χριστόν πίστεως (52). *Ευός ἐστι, φησί, Γαλαὰδ· καὶ ἐμός ἐστι Μανασσής*. Καὶ τὸν Ἐφραϊμ

(45) Reg. tertius ἀλλοιοῦμενοι.

(46) Nostri undecim mss. habent εἰς τὸ μέλλον. Editi εἰς τὸν μέλλοντα. Ibidem tres mss. ἐγκεκλισθαί. Statim quiique mss. ἀκολουθότερον νοεῖν.

(47) Ita Oliv. et Combef. cum aliis sex mss. At editi et Reg. sextus τῶν ἀνθρώπων συνήθειαν.

(48) Colbertini primus et sextus cum Reg. quarto τὴν περὶ τὰ εἰδῶλα πτολίαν, *inanem idolorum metum*. Multi alii mss. cum editis τὴν περὶ τὰ εἰδῶλα πλάην Nec ita multo post nostra editio Paris. αἰρη-

τέλος δὲ λέγει τὸ ἐπὶ συντελεῖ τῶν αἰῶνων ἐκδοσεσθαι μέλλον. Διὸ καὶ τοῖς ἀλλοιωθησομένοις γεγράφθαι φησὶ τὸν ψαλμὸν. Ἔστι δὲ ἀπαξᾶπλῶς περὶ παντὸς τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων νοῆσαι, ὡς εἰς πάντας τῆς ἀπὸ τοῦ ψαλμοῦ διαβαινούσης ὠφελείας. Ἀλλοιοῦμενοι γὰρ καὶ ἀλλοιωθησομένοι οἱ μήτε τὴν τοῦ σώματος ἕξιν τὴν αὐτὴν διασώζοντες, μήτε ἐπὶ τῆς γνώμης αἰετῆς αὐτῆς βεβηκότες, ἀλλὰ τὸ μὲν σῶμα κατὰ τὰς τῶν ἡλικιῶν μεταβολὰς ἀλλοιοῦμενοι, τὴν δὲ διάνοιαν πρὸς τὰς ποικιλίας τῶν συμπτωμάτων μετατιθέμενοι. Ἄλλοι μὲν γὰρ ἔσμεν παῖδες, καὶ ἄλλοι ἔφηβοι, καὶ ἀνδρωθέντες ἕτεροι, καὶ ἀπογηράσαντες πάλιν παντελῶς ἀλλοιοῦμεθα (45). Καὶ ἄλλοι μὲν ἐν ταῖς φαιδρῶταῖς ἔσμεν καταστάσει τῶν πραγμάτων· ἄλλοι δὲ ἐξ ἄλλων γινόμεθα τραχυτέρα συν-

B χιζᾶ καὶ κερημένοι· ἄλλοι νοσοῦντες, καὶ ἄλλοι εὐπαθοῦντες· ἄλλοι ἐν γάμοις, καὶ ἄλλοι ἐν πένθεισιν. Ἡ δὲ τὸ μὴ εἰρῆσθαι, τοῖς ἀλλοιοῦμένοις, ἀλλὰ, *τοῖς ἀλλοιωθησομένοις*, καὶ τὴν φωνὴν ἔνδοξιν ἔχειν προσητείας, τῷ εἰς τὸ μέλλον (46) ἐκεκλισθαι τὸν χρόνον, ἀκολουθότερον ἐννοεῖν τοὺς ἀλλοιωθησομένους τοὺς μέλλοντας, τὴν πρὸς τὰ μάταια τῶν πατέρων συνήθειαν (47) ἀφέντας, τῇ κατὰ τὸ εὐαγγέλιον ἀκριβεῖα κανονίζειν τὴν πολιτείαν. Οὐ τοῖνον τοῖς τότε Ἰουδαίοις ὁ ψαλμὸς γέγραπται, ἀλλ' ἤμῃν τοῖς ἀλλοιωθησομένοις, τοῖς τὴν πολυθειαν εἰς εὐσέθειαν διαμειδουσι, τὴν περὶ τὰ εἰδῶλα πλάην (48) εἰς τὴν τοῦ ποιήσαντος ἡμᾶς ἐπίγνωσιν· τοῖς ἀντὶ ἡδονῆς παρανόμου σωφροσύνην ἐννομον αἰρουμένοις· ἀντὶ αὐλῶν, καὶ χορῶν, καὶ μέθης, ψαλμὸν, καὶ νηστείαν, καὶ προσευχὴν μεταλαμβάνουσιν.

C Ἡμῖν οὖν γεγράφθαι τὸν ψαλμὸν εἰπὼν τις, οὐκ ἂν ἀμάρτοι τῆς ἀληθείας. Διὸ (49) καὶ ἡμέτερά ἐστι τὰ θεῖα λόγια, καὶ τῇ τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίᾳ, ὡς θεόπεμπτα δῶρα, καθ' ἕκαστον σύλλογον ὑπαναγινώσκειται, οἷον τις τροφή ψυχῶν χορηγούμενη διὰ τοῦ Πνεύματος. Ἀλλὰ καὶ εἰς στηλογραφίαν γέγραπται ὁ ψαλμὸς· τουτέστι, μὴ πάρεργος ἔστω αὐτοῦ ἡ ἀκράσις· μηδὲ, ὡσερ τὰ ἐν τῇ εὐφθάρτῳ ὕλη γραφόμενα ταχὺν λαμβάνει τὴν ἀφανισμόν, οὕτως ἐν τῇ σεαυτοῦ διανοίᾳ πρὸς ὀλίγον ἐγχαράξας τῇ μνήμῃ, εἶτα συγχωρήσας αὐτὰ συγχυθῆναι (51) καὶ ἀφανισθῆναι· ἀλλ' ἔχε ἐνεστηλιτευμένα σου τῇ ψυχῇ· τουτέστιν ἀκίνητα καὶ πάγια εἰς πάντα τὸν χρόνον ἐνιδρυμένα τῇ μνήμῃ. Ἐὰν δὲ παρωθῆται ἡμᾶς ὁ Ἰουδαῖος ὡς ἄλλοτρίους τῶν γεγραμμένων, ἐκ τῶν γεγραμμένων αὐτὸν δυσωπήσωμεν· δηλοῦντες τὸ σύμμικτον τῆς κλήσεως· ὅπως τὰ διεστῶτα συνάγει, τὰ μακρὰν συγκαλεῖ, ἕνα ποιεῖ τοὺς πολλοὺς διὰ τῆς

μενοις. Secunda editio Paris. ἡρημένοις. At mss. αἰρουμένοις.

(49) Ita sex mss. cum editione Basil. At editio Paris. διότι.

(50) Codices aliquot ταχύ, celeriter.

(51) Editi συγχυθῆναι. At mss. septem συγχυθῆναι. Hoc ipso in loco editio Paris. ἐνεστηλιτευμένα. At quatuor mss. ἐνεστηλιτευμένα. Colb. sextus ἐστηλιτευμένα.

(52) Colbertini primus, quartus, quintus, sextus

εἶπε, καὶ τὸν Ἰούδαν προσελάβετο· καὶ συνηρίθμησε τὸν Μωάβ. Καὶ τῆς Ἰουμαίας ἐπιθήσεσθαι ἀπειλεῖ· καὶ πάντων ὁμοῦ τὴν ὑποταγὴν εὐαγγελίζεται· Ἐμοὶ ἀλλόφυλοι ὑπετάγησαν.

3. Ὁ Θεὸς οὖν ἀπώσω ἡμᾶς. Τοὺς μακρύνοντας ἄε αὐτοὺς ἀπὸ σοῦ κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῶν ἀμαρτημάτων ἀπώσω. Τὰ συστήματα τῆς πονηρίας ἡμῶν καθελες, [εὐεργετῶν ἡμᾶς διὰ τῆς ἀσθενείας.] Ὁργισθῆς, ὅτε ἤμεν φύσει τέκνα ὀργῆς, ἐλπίδα μὴ ἔχοντες, καὶ ἄθεοι ἐν τῷ κόσμῳ. Ὁκτείρησας ἡμᾶς, ὅτε τὸν Μονογενῆ σου προέθου ἰλαστήριον ὑπὲρ τῶν ἀμαρτιῶν ἡμῶν, ἵνα ἐν τῷ αἵματι αὐτοῦ τὴν ἀπολύτρωσιν εὕρωμεν. Ἄ οὐκ ἂν ἐγνωρίσαμεν εὐεργετούμενοι, εἰ μὴ ἐπότισας ἡμᾶς Οἶνον καταλύξω. Οἶνον λέγει τὸν λόγον τὸν τὴν πεπωρωμένην καρδίαν εἰς συναίσθησιν ἄγοντα. Ἐδωκας τοῖς φοβουμένοις σε σημεῖωσιν, τοῦ φυγεῖν ἀπὸ προσώπου τῶν ἐχθρῶν. Μωϋσῆς μὲν τὰς φλιάς τῶν Ἰσραηλιτῶν (53) τῷ αἵματι τοῦ προδάτου κατεσημήνατο· σὺ δὲ ἔδωκας ἡμῖν σημεῖωσιν, αὐτὸ τὸ αἷμα τοῦ ἀμώμου ἀμνοῦ τοῦ σφαγιασθέντος ὑπὲρ τῆς ἀμαρτίας τοῦ κόσμου. Καὶ Ἰεζεκιὴλ ἐπὶ τὰ μέτωπα τῶν προσώπων δίδοσθαι λέγει τὸ σημεῖον. Πορεύεσθε γάρ, φησὶν, ὀπίσω αὐτοῦ, καὶ κόπτετε· μὴ φείσεσθε (54)· μηδὲ ἐλεήσητε. Πρεσβύτερον, καὶ νεανίσκον, καὶ νῆπιον, καὶ παρθένον, καὶ γυναῖκα ἀποκτείνετε εἰς ἐξάλειψιν· ἐπὶ δὲ πάντας, ἐφ' οὓς ἐστὶ τὸ σημεῖον, μὴ ἐγγίσητε. Ὁ Θεὸς ἐλάλησεν ἐν τῷ ἁγίῳ αὐτοῦ, Ἀγαλλίδσομαι, καὶ διαμεριῶ Σικιμα (55). Σικιμα τὸ ἐξάριτον χωρίον, τῷ Ἰωσήφ παρὰ τοῦ Ἰακώβ δεδομένον, τύπος τῆς διαθήκης τῆς μόνῃ δοκούσης τῷ Ἰσραὴλ δεδορῆσθαι. Τὴν τοίνυν ἐξάριτον διαθήκην καὶ κληρονομίαν τοῦ λαοῦ ταύτην εἰς μερισμὸν ἄξω, καὶ κοινήν ποιήσω πρὸς τοὺς λοιπούς. Διαμερισθείσης οὖν τῆς διαθήκης εἰς πάντας, καὶ τοῦ ἀπ' αὐτῆς ὠφελίμου κοινῷ πᾶσι τοῖς εὐεργετούμενοις παρὰ Θεοῦ γινόμενου, τότε καὶ ἡ κοιλία τῶν σκηνῶν διαμετρηθήσεται· τούτῃ ἐστιν, ἡ οἰκουμένη πᾶσα, οἰνοὶ κλήροις τισί, ταῖς καθ' ἕκαστον τόπον παροικίας διαιρεθήσεται. Τότε καὶ τὰ διειστώτα συνάψει, Ὁ εἰρηνοποιῶν εἶτε τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, εἶτε τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς· Καὶ τὸ μυστότοιχον τοῦ φραγμοῦ (56) λύσας, τὰ ἀμφοτέρωθεν ποιήσει ἐν.

4. Ἐμός ἐστιν Γαλαὰδ, καὶ ἐμός ἐστιν Μανασσήσ. Ἐγγονος τοῦ Μανασσή ὁ Γαλαὰδ· ἵνα δείξῃ τὴν τῶν πατριαρχῶν ἀκολουθίαν παρὰ Θεοῦ καθήκουσαν, ἐξ ὧν ὁ Χριστὸς τὸ κατὰ σάρκα. Καὶ Ἐφραὶμ ἀντιλήψις τῆς κεφαλῆς μου· Ἰούδας βασιλεὺς μου. Τὰ ἀπορραγέμενα μέρη συνάπτει διὰ τῆς ὁμο-

3. *Deus igitur repulisti nos. Eos qui semetipsos a te elongant, pro ratione delictorum repulisti. Destruixisti iniquitatis nostræ congeriem, ob infirmitatem nobis benefaciens. Iratus es, cum natura essemus iræ filii¹⁶, spem non habentes, et ne Deum quidem in mundo agnoscentes¹⁷. Misertus es nostrum, cum Unigenitum tuum pro nostris peccatis propitiationem proposuisti, ut in ejus sanguine inveniremus redemptionem. Quæ utique non agnovissemus beneficio tuo nobis contigisse, nisi nos (Vers. 5) *Vino compunctionis potasses. Vinum autem appellat sermonem, quo obduratum cor ad sensum deducitur. Vers. 6. Dediti mei ventibus te significationem, ut fugiant a facie arcus. Moyses quidem Israelitarum postes ovillo sanguine obsignavit¹⁸; tu vero nobis dedisti significationem, sanguinem ipsum incontaminati agni, qui pro mundi peccato immolatus est. Et Ezechiel in frontes facierum signum datum esse dicit¹⁹: *Ambulate enim, inquit, post ipsum, et percutite, ne pepercitis, neque misereamini. Seniores, et juvenem, et infantem, et virginem, et mulieres interficite ad internecionem: ad omnes vero, in quibus est signum, ne appropinquetis. Vers. 8. Deus locutus est in sancto suo, *Lætabor, et partabor Sicimam. Sicima peculiare prædium, Josepho a Jacobo datum²⁰, figura ac typus est testamenti, quod Israeli soli traditum esse videtur. Itaque peculiare illud testamentum hæreditatemque populi adducam in divisionem, ac cum cæteris communicabo. Postquam ergo testamentum inter omnes distributum fuerit, et illius utilitas omnibus beneficio a Deo affectis facta fuerit communis, tunc etiam convallis tabernaculorum metietur: hoc est, totus terrarum orbis habitaculis per singula loca quasi quibusdam sortibus dividetur. Tunc demum distantia conjunget is, *Qui pacificat sive quæ in terris, sive quæ in cælis sunt²¹: Et medium parietem maceræ solvens, utraque unum faciet²².*****

4. *Meus est Gulaad, et meus est Manasses. Gulaad 192 Manassæ est soboles; ut patriarcharum seriem ostendat ex Deo descendentem, ex quibus Christus est secundum carnem. Et Ephraim susceptio capitis mei; Juda rex meus. Abscissas partes connectit per concordiam. Vers. 10. Moab spei le-*

¹⁶ Ephes. ii, 3. ¹⁷ ibid. 12. ¹⁸ Exod. xii, 7. ¹⁹ Ezech. ix, 5, 6. ²⁰ Gen. xlvi, 22. ²¹ Coloss. i, 20. ²² Ephes. ii, 14.

et septimus cum Reg. tertio τῆς εἰς Χριστὸν κλήσεως, haud recte. Editi cum Regiis quarto et sexto, ut in textu.

(53) Colb. quartus φλιάς τῶν Ἰσραηλιτῶν θυρῶν, *postes portarum Israelitarum*. Sed abest θυρῶν a multis aliis mss. et ab editis.

(54) Reg. quartus et Colb. sextus æque ac LXX φείδεσθε. Editi cum plurimis mss. φείσησθε.

(55) Sic Colbertini primus, quartus et sextus cum Reg. tertio. Vox Σικιμα semel duntaxat reperitur in aliquibus mss. et in editis. Illud, τὸ ἐξάριτον

χωρίον, sic verterat interpres, *præcipuum prædium*: sed, meo quidem iudicio, melius reddidit *Combesisius, peculiare prædium*. Jacobus enim agrum illum Josepho extra sortem tradidisse dicitur Gen. xlvi, 22.

(56) Ita editio Basil. et mss. non pauci. Abest articulus ab editione Paris. Aliquanto post editio Basil. et duo mss. Ἐγγονος. In illo quod mox sequitur, ἵνα δείξῃ, ellipsim inesse vident, opinor, omnes. Hoc est: *Hæc ideo dicit, ut ostendat patriarcharum successionem ex Deo descende-*

bes. Aut, *Lebes lavacri*, ait alius quidam interpres: A aut, *Lebes securitatis*; hoc est, vilis et abjectus homo, cui cum minis interdictum est, ne in Domini Ecclesiam ingrediatur. Non enim intrabit Moabites et Ammonites usque ad tertiam, et usque ad decimam generationem, et usque ad æternum tempus. Quoniam tamen baptismum remissionem habet peccatorum, ac debitoribus affert securitatem; idcirco, factam per baptismum redemptionem et conjunctionem cum Deo ostendens, *Moab*, inquit, *lebes est lavacri*, aut *Lebes securitatis*. Omnes igitur alienigenæ subditi sunt, utpote qui se Christi jugo submiserint: quare in Idumæam suam extendet calceamentum. Divinitatis autem calceamentum caro est Dei gestatrix, per quam ad homines accessit. Ob hanc spem Propheta beatum prædicans tempus adventus Domini, ait (Vers. 11): *Quis deducet me in civitatem munitionis?* Fortassis Ecclesiam dicit, quæ quidem civitas est, quod sit cætus qui legibus regitur: *civitas* vero *munitionis*, ob Ildæi munimentum. Unde interpres quidam significantissime reddidit: *In civitatem circummunitam*. Quis igitur dabit mihi, ut magnum illud spectaculum conspiciam, Deum inter homines diversantem? Illud est, quod a Domino dictum fuit: *Multi prophætæ et justi cupierunt videre quæ videtis, et non viderunt*¹⁷.

5. *Da nobis auxilium de tribulatione*. Auxilium ne quaeramus a robore, ne a bona corporis habitudine: ne ab ullo eorum qui clari et illustres hominibus habentur, opem consequi velimus. Non in pecuniarum exsuperantia, non in potentia fastu, non in gloria sublimitate sita victoria est: sed ex summa tribulatione largitur Dominus auxilium iis qui ipsum inquirunt. Talis erat et Paulus, qui in suis gloriabatur tribulationibus¹⁸. Quare dicere poterat, *Cum infirmor, tunc potens sum*¹⁹. Vers. 13. *Da nobis igitur, Domine, auxilium de tribulatione*; cum tribulatio patientiam operetur, patientia probationem, probatio spem: spes autem non confundat²⁰. Vides quo tribulatio te subvehat? Ad spem quæ non confundit. Ægrotas? Gaude, quia, *Quem diligit Dominus, castigat*²¹. Pauper es? Lætare,

νοίας. Ὁ Μωὰβ τῆς ἐλπίδος λέβης. Ἡ, λέβης, φησὶ, λουτροῦ (57), ἄλλος τις τῶν ἐρημνευσάντων· ἢ, λέβης ἀμεριμνίας· τουτέστιν, ὁ ἀπόδηλος ἐνωρωπος. ὁ ἀπειλὴν ἔχων μὴ εἰσελεύσεσθαι εἰς Ἐκκλησίαν Κυρίου. Οὐκ εἰσελεύσεται γὰρ Μωαβίτης καὶ Ἀμμανίτης ἕως τρίτης καὶ ἕως δεκάτης γενεᾶς, καὶ εἰς τὸν αἰῶνα χρόνον. Ὅμως ἐπειδὴ τὸ βάπτισμα ἄφρασιν ἔχει ἀμαρτημάτων, καὶ ἀμεριμνίας πρόξενον γίνεται τοῖς καταχρέοις, τὴν διὰ τοῦ βαπτίσματος ἀπολύτρωσιν καὶ πρὸς Θεὸν οικειώσιν ἐνδεικνύμενος, Μωὰβ, φησὶ, λέβης ἐστὶ λουτροῦ, ἢ, λέβης ἀμεριμνίας. Πάντες οὖν ἀλλόφυλοι ὑπετάγησαν τῷ Ἰησοῦ τοῦ Χριστοῦ ὑποκύψαντες· διὰ τοῦτο ἐπὶ τὴν Ἰδουμαίαν ἐπιβαλεῖ τὸ ἑαυτοῦ ὑπόδημα. Ὑπόδημα δὲ τῆς θεότητος ἡ σὰρξ (58) ἢ θεοφόρος, δι' ἧς ἐπέβη τοῖς ἀνθρώποις. Ἐπὶ ταύτῃ τῇ ἐλπίδι μακαρίζων τὸν καιρὸν τῆς τοῦ Κυρίου ἀποδημίας ὁ Προφήτης φησὶ· *Τίς ἀπάξει με εἰς πόλιν περιοχῆς*; Τάχα τὴν Ἐκκλησίαν λέγει· πόλιν μὲν, διὰ τὸ σύστημα εἶναι νομίμως οἰκούμενον (59)· περιοχῆς δὲ διὰ τὴν τῆς πίστεως περιβολήν. Ὅθεν εὐσημῶτατά τις τῶν ἐρημνευσάντων ἐκδέδωκεν, *Εἰς πόλιν περιπεφραγμένην*. Τίς οὖν δώσει μοι τὸ μέγα τοῦτο θέαμα ἰδεῖν, Θεὸν ἀνθρώποις (60) ἐπιδημοῦντα; Τοῦτό ἐστι τὸ εἰρημένον παρὰ τοῦ Κυρίου· ὅτι Πολλοὶ προφητῆται καὶ δίκαιοι ἐπεθύμησαν ἰδεῖν ἃ βλέπετε, καὶ οὐκ εἶδον.

5. Δὸς ἡμῖν βοήθειαν ἐκ θλίψεως. Μὴ ἀπὸ ἰσχύος ζητήσωμεν τὴν βοήθειαν· μὴ ἀπὸ εὐπαθείας σαρκός· ἀπὸ μηδενός (61) τῶν παρὰ ἀνθρώπων νομομισμένων περιφανῶν ἀξιώσωμεν τυχεῖν τῆς ἀντιλήψεως. Οὐκ ἐν περιβολῇ χρημάτων, οὐκ ἐν δυνάμει δακτύλου, οὐκ ἐν ὑψώματι δόξης τὸ κρατεῖν περιγίνεται, ἀλλ' ἐκ τῆς καθ' ὑπεροχὴν θλίψεως χαρίζεται Κύριος τοῖς ἐκζητοῦσιν αὐτὸν τὴν βοήθειαν. Τοιοῦτος ἦν καὶ ὁ Παῦλος, καυχήματα ἑαυτοῦ τὰς θλίψεις ποιοῦμενος. Διὰ τοῦτο ἡδύνατο λέγειν· Ὅταν ἀσθενῶ, τότε δυνατός εἰμι. Δὸς οὖν ἡμῖν, Κύριε, βοήθειαν ἐκ θλίψεως· ἐπειδὴ ἡ θλίψις ὑπομονὴν κατεργάζεται, ἡ δὲ ὑπομονὴ δοκιμὴν, ἡ δὲ δοκιμὴ ἐλπίδα, ἡ δὲ ἐλπίς οὐ κατασχύνει. Ὅρας τοῦ ἀνάγει σε ἡ θλίψις; Εἰς τὴν ἀκατασχυντὸν ἐλπίδα. Νοσεῖς; εὐθύμει, ὅτι Ὅρα ἀγαπᾷ Κύριος, παιδεύει. Πτω-

¹⁷ Matth. xiii, 17. ¹⁸ Rom. v, 3. ¹⁹ II Cor. xii, 10. ²⁰ Rom. v, 3-5. ²¹ Hebr. xii, 6.

(57) Editio Paris. cum Colb. septimo τοῦ λουτροῦ. Deest τοῦ in plurimis mss. et in editione Basil.

(58) Sic Regii tertius et quartus æque ac tres Colbertini. Editi vero cum Reg. sexto ἡ θεοφόρος σὰρξ. Hæc Basilii verba citat Theodoretus tom. IV, Dial. i, pag. 40.

(59) Ait Combessius suo periculo pro οἰκούμενον legendum esse οἰκονομούμενον; sed quid necesse sit ita legi contra auctoritatem omnium librorum tum mss., tum excursorum, ego non satis intelligo. Nam utriusque verbi οἰκεῖσθαι et οἰκονομεῖσθαι eandem sæpe significationem esse, vel ex lexicis constat. Interpretem illum qui nox a Basilio laudatur, Symmachum esse docent Eusebius et Theodoretus. Notandum tamen apud Eusebium et apud

Theodoretum, pro περιπεφραγμένην legi simpliciter πεφραγμένην. Sed suspicor illud, περί, a librariis utroque in loco omissum esse, tum quod vox περιπεφραγμένην significantior sit, tum quod in Hexaplis ita ex mss. editum fuisse videamus.

(60) Colb. quartus Θεὸν ἐν ἀνθρώποις. Haud longe duo mss. Δὸς οὖν ἡμῖν.

(61) Totum illud, ἀπὸ μηδενός, etc., sic Latine redditum in editione Paris. invenimus: *A nulla inquam, re quæ quamlibet apud homines præstans sit et ezimia, dignum est ut ab ea deposcas tibi impartiri veluti redemptionem*. Sed Basilii verba de personis non de rebus intelligenda esse puto. Hoc igitur dicit, neque a rebus, neque ab hominibus quamlibet claris ullum auxilium exspectandum esse. Nam omnia excludit, et res et personas.

χρῆσις (62)· εὐφραίνου, ὅτι Λαζάρου σε τὰ ἀγαθὰ διαδέξεται. Ἀτιμάζῃ διὰ τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ· Μακάριος εἶ, ὅτι σου (63) ἡ αἰσχύνῃ εἰς ἀγγέλου δόξαν μεταβληθήσεται. Πείσωμεν ἑαυτοὺς, ἀδελφοί, ἐν καιρῷ πειρασμοῦ, μὴ πρὸς ἀνθρωπίνης ἐλπίδας ἀποτρέγειν, μηδὲ ἐκεῖθεν ἑαυτοῖς τὰς βοηθείας θηρᾶσθαι, ἀλλ' ἐν δάκρυσι καὶ στεναγμοῖς, καὶ φιλοπόνοι προσευχῇ, καὶ ἀγρυπνίᾳ εὐτόνοι τὰς δεήσεις ποιῆσθαι. Οὗτος γὰρ λαμβάνει βοήθειαν ἐκ θλίψεως, ὁ τῆς ἀνθρωπίνης βοηθείας ὡς καταλας καταφρονῶν, καὶ τῇ ἐπὶ τὸν σώζειν δυνάμενον ἡμᾶς ἐλπίδι στηριζόμενος, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν, ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Ἀμήν.

Εἰς τὸν 61^{ον} Ψαλμόν.

Εἰς τὸ τέλος ὑπὲρ Ἰδιθούμ, ψαλμὸς τῷ Δαβίδ.

1. (64) Δύο ψαλμοὺς ἔγνωμεν Ἰπὲρ Ἰδιθούμ ἔχοντας τὴν ἐπιγραφὴν· τὸν τε τριακοστὸν ὄγδοον καὶ τὸν ἐν χειρῶν. Καὶ λογιζόμεθα μὲν Δαβὶδ (65) εἶναι τὴν σύνταξιν τῆς πραγματείας· τῷ μὲντοι Ἰδιθούμ δεδῶσθαι εἰς ὠφέλειαν αὐτοῦ, ἐπὶ διορθώσει τῶν ἐν τῇ ψυχῇ παθημάτων, καὶ εἰς μελωδίαν τὴν ἐπὶ τοῦ λαοῦ· δι' ἧς καὶ ὁ Θεὸς ἐδοξάζετο, καὶ οἱ ἀκούοντες τῆς ἀρμονίας ἐπαυροῦντο τὰ ἦθη. Ἦν γὰρ καὶ ὁ Ἰδιθούμ ἱεροψάλτης, ὡς μαρτυρεῖ ἡμῖν ἡ ἱστορία τῶν Παραλειπομένων, λέγουσα· Καὶ μετ' αὐτῶν (66) Αἰμᾶν καὶ Ἰδιθούμ, σάλπιγγες τε καὶ κύμβαλα τοῦ ἀναφωνεῖν, καὶ ὄργανα τῶν ᾠδῶν τοῦ Θεοῦ. Καὶ μετ' ὀλίγα φησὶ· Καὶ ἔστησε Δαβὶδ ὁ βασιλεὺς καὶ οἱ ἀρχοντες τῆς δυνάμεως εἰς τὰ ἔργα τοῦς υἱοῦς Ἀσάφ, καὶ Αἰμᾶν (67), καὶ Ἰδιθούμ, τοὺς ἀποφθεγγομένους ἐν κινύραις, καὶ ἐν ῥάβδαις, καὶ ἐν τυμπάνοις. Περὶ ὑπομονῆς τοῦτον ἑκάτερος ψαλμὸς τὴν πλείστην ποιεῖται (68) πραγματείαν, δι' ἧς καταστέλλεται μὲν τῆς ψυχῆς τὸ θυμούμενον, ὑπερηφανίας δὲ πάσης ἐξορισθείσης, κατορθοῦται ταπεινώσις. Ἀμήχανον γὰρ τὸν μὴ καταδεξάμενον τὸ πρὸς πάντας ὑποδεῆς καὶ ἔσχατον (69) δυσνηθῆναι ποτε ἢ λοιδορούμενον θυμοῦ κρατῆσαι, ἢ θλιδόμενον διὰ μακροθυμίας περιγενέσθαι τῶν πειρασμῶν. Ὁ γὰρ τὴν ἀκραν ταπεινώσειν κατορθώσας, ἐν μὲν ταῖς λοιδορίαις πλείονα ἑαυτοῦ προκαταγνοῦς τὴν εὐτέλειαν, οὐ κινήσεται τὴν ψυχὴν ὑπὸ τῶν ῥημάτων τῆς ἀτιμίας· ἀλλ' ἐάν μὲν ἀκούσῃ πένης, οἶδεν ἑαυτὸν πτωχὸν ἦντα, καὶ πάντων ἐνδεῆ, καὶ τῆς καθ' ἡμέραν παρὰ τοῦ Κυρίου χορηγίας ἐπιδεόμενον· ἐάν δὲ ἀκούσῃ δυσγενῆς καὶ ἐξ ἀφανῶν,

⁶⁴ Luc. xvi, 22. ⁶⁵ I Paral. xvi, 42. ⁶⁶ I Paral. xxv, 1. ⁶⁷ Psal. xxxviii, 2.

(62) Sic editio Basil. cum quinque mss. At nostra editio Paris. πτωχεύσεις, non ita recte. Mox Reg. secundus cum editione Basil. διαδέξονται.

(63) Editio Basil. cum quatuor mss. ὅτι σου. Editio Paris. cum mss. non paucis ὅτι σοι. Statim Colb. primus Πείσωμεν οὖν.

(64) Initium Basilianæ explanationis tribuitur Theodoro in Catena Corderiana. Illud quoque fragmentum quod proxime in ea Anonymi cujusdam nomine editum est, ad nostrum Basilium similiter pertinet.

(65) Sic mss. et editio Basil. At editio Paris. τοῦ Δαβὶδ.

A quia Lazari bona te excipient⁶². Ignominia afflicti-
ris propter Christi nomen? Beatus es, quia tui dedecus in angeli gloriam vertetur. Nobis, fratres, tentationis tempore persuadeamus, ut ne ad humanas spes confugiamus, nec inde nobis queramus auxilia: sed in lacrymis et suspiriis, et sedula obsecratione, et intentis vigiliis preces peragamus. Ille enim e tribulatione presidium accipit, qui opem humanam et vanam aspernatur, ac spernitur illius, qui nos salvos facere potest, in Christo Jesu Domino nostro, cui gloria et imperium in sæcula sæculorum. Amen.

IN PSALMUM LXI.

In finem pro Idithum, psalmus Davidi.

1. Psalmos duos novimus, quibus inscriptio est Pro Idithum, tricesimum octavum, et hunc quem habemus in manibus. Et arbitramur quidem a Davide compositum opus esse, datum vero Idithum pro utilitate ipsius, ad corrigendas animæ affectiones, et ad concinnandam coram populo melodiam, per quam et Deus affliciebatur gloria, et mores eorum qui harmoniam audiebant emendabantur. Erat enim et Idithum ipse sacrorum psalmorum cantor, ut nobis testatur Paralipomenon historia, dicens: Et cum ipsis Aemān et Idithum, et tubæ et cymbala ad resonandum, et organa canticorum Dei⁶⁴. Et paulo post ait: Statuit David rex et principes exercitus ad opera filios Asaph et Aemān et Idithum, sonos edentes in citharis, et in nablis, et in tympanis⁶⁵. Itaque de patientia psalmus uterque plurimum tractat, per quam ut sedatur animi indignatio, ita omni superbia exterminata, humilitas acquiritur. Fieri enim non potest, ut is qui infimo ultimoque loco erga omnes haberi non vult, queat unquam aut dum conviciis impetitur, iræ domiari, aut dum afflicatur, per patientiam tentationes superare. Qui enim ad summam humilitatem pervenit, is cum in conviciis suam vilitatem majorem prior agnoscat, ob verba ignominiosa animo non commovebitur: sed si appelletur pauper, novit se ipsum pauperem esse, et omnium indigum, ac quotidiano Domini stipendio opus habere; si vero vocetur ignobilis et obscurus, prius sibi in suo corde conscius est, procreatum esse se ex luto. Quapropter illic quidem ait, Dixi: Custodiam vias meas⁶⁶,

(66) Colb. quartus καὶ μετ' αὐτοῦ, nec aliter LXX. I Paralip. xvi, 41. At editi cum quatuor mss. καὶ μετ' αὐτῶν.

(67) In Anglic. Αἰδάν legitur pro Αἰμᾶν. Sed vulgatam lectionem Αἰμᾶν exhibent et Oliv. et nostri mss. una cum LXX. Mox Colb. quartus ἐν κινύραις.

(68) Ita sex mss. At editi ποιεῖ.

(69) Reg. secundus ἐπιδεῆς καὶ ἔσχατον. Nec ita multo post editio Basil. cum duobus mss. πλείον ἑαυτοῦ. Editio Paris. cum multis mss. πλείονα ἑαυτοῦ.

peccatoris et conjugationem narrat, et propriam patientiam. Cum enim, inquit, consideret peccator adversum me, obmutui et humiliatus sum, et sili a bonis ²⁶. Postea progrediens ait: Veruntamen omnia vanitas, omnis homo rivens ²⁷; deinde, *Thesaurizat, et ignorat cui congregabit ea* ²⁸. At in presenti psalmo dubitanter orditur, velut ad animam suam loquens, tanquam si istaec ex prius dictis consequerentur. Etenim ne anima sensui carnis subdita, ad iras et tristitias provocetur: Cur, inquit, affectionum malarum servam facio animam, cui corporis affectionumque eius **194** principatus a Deo, qui eam condidit, conceditur? Oportet itaque imperare affectibus, et servire Deo. Fieri enim non potest, ut ipsa et a peccato et a Deo regatur: sed ut malitiarum oportet eam dominari, ita Domino universorum subjectam esse. Quare Propheta insurgens in eum, qui tentationes inducit, multamque malorum turbam ei excitat, et suum studium in id confert, ut spiritus celsitatem redigat in servitutem ²⁹, ac ipsum carni subjiciat, velut redarguens vanam illius adversum se versutiam, haec dicit: Quid me servire cogis iis quibus fas non est? **Mihi Dominus est, agnosco verum Regem.**

τοῦ πνεύματος, καὶ ὑποβάλλει αὐτὸ τῇ σαρκί, ὡς νοικαν, ταῦτά φησι· Τί με βιάζει δουλεῦν οἷς μὴ θέμις ;

2. Nonne Deo subjecta erit anima mea? ubi ipso enim salutare meum. Causam dixit cur subjici student: quoniam a Deo salutare est. Proprium enim Opificis est, opificiorum suorum incolimitatem curare. Vel, *Ab ipso salutare est*; quoniam prophete praevidens futuram esse gratiam incarnationis Domini, haec dicit: nimirum Deo servire oportere, et ipsum diligere, qui beneficium tantum prior contulerit in hominum genus, ut ne proprio quidem Filio pepercerit, sed pro nobis omnibus illum tradiderit ³⁰. Mos est enim Scripturae, ut Christum Dei, salutare appellet; sicut alicubi etiam Simeon ait: *Nunc dimittis servum tuum, Domine, quia viderunt oculi mei salutare tuum* ³¹. Subjiciamur igitur Deo, quod salutare ab ipso est. Quid autem sit salutare, explicat. Non nuda quaedam est operatio, allquam nobis beneficentiam afferens, qua ab infirmitate liberemur, bonaque corporis habitudine utamur. Sed quid est salutare? Vers. 3. *Etenim ipse Deus meus et Salvator meus, susceptor meus; non movebor multum.* Filius, qui ex Deo est, Deus noster est. Idem etiam Salvator est generis humani, debilitatem nostram fulciens, ac commo-

²⁶ Psal. xxxviii, 3. ²⁷ ibid. 6. ²⁸ ibid. 7. ²⁹ I Cor.

ix, 27. ³⁰ Rom. viii, 32. ³¹ Luc. ii, 29, 30.

(70) Colb. quartus δούλην ποιούμεν.

(71) Reg. tertius δχλον τῶν παθῶν, turbam cupiditatum.

(72) Colb. quartus τῶν ἑαυτοῦ δημιουργημάτων.

(73) Ita editio Basil. et octo mss. At in editione Paris. post vocem Δέσποτα addita sunt illa, κατὰ τὸ ῥῆμά σου ἐν εἰρήνῃ, sed quin ex Evangelio huc translata sint, dubium non habeo.

(74) Verterat interpres ex Vulgata, *Non movebor amplius*. Sed cum vox *amplius* accommodari vix

προειλημμένον ἔχει ἐν τῇ ἑαυτοῦ καρδίᾳ τὸ ἐκ πλῆθους γεγενῆσθαι. Διὰ τοῦτο ἔκει μὲν φησιν, *Ἔπλα, φυλάξω τὰς ἐδούς μου,* καὶ διηγεῖται τοῦ ἁμαρτωλοῦ τῆν ἐπισύστασιν, καὶ τὴν οικείαν μακροθυμίαν· Ἐν τῷ συστῆναι γάρ, φησι, τὸν ἁμαρτωλὸν ἐναντίον μου, ἐκωσῶθην καὶ ἐταπεινώθην, καὶ ἐσίγησα ἐξ ἀγαθῶν· εἶτα προῖων λέγει· *Πλὴν τὰ σύμπαντα ματαύτης, πᾶς ἄνθρωπος ὤν*· εἶτα, *Θησαυρίζει, καὶ οὐ γινώσκει τίτι συνάξει αὐτὰ*. Ἐν δὲ τῷ προκειμένῳ ψαλμῷ ἀρχεται διαπορητικῶς, οἶονε τῇ ἑαυτοῦ ψυχῇ διαλεγόμενος, ὡς ἐξ ἀκολουθίας τῶν προειρημένων. Ἴνα γὰρ μὴ τῷ φρονήματι τῆς σαρκὸς ἢ ψυχῇ ὑποταγεῖσθαι, πρὸς ὀργὰς καὶ λύπας διερεθίζεται, ἵνα τί, φησι, δούλην ποιούμεαι (70) πονηρῶν παθῶν τῆν ψυχῆν, παρὰ τοῦ κρείσσαντος αὐτῆν Θεοῦ τὴν ἡγεμονίαν τοῦ σώματος καὶ τῶν ἐν αὐτῷ παθημάτων πεπιστευμένην; Δεῖ τοίνυν ἀρχεῖν μὲν τῶν παθῶν, δουλεύειν δὲ τῷ Θεῷ. Ἀμήχανον γὰρ αὐτῆν καὶ ὑπὸ τῆς ἁμαρτίας βασιλεύεσθαι, καὶ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ· ἀλλὰ δεῖ κακίας μὲν ἐπικρατεῖν, τῷ Δεσπότη δὲ τῶν δλων ὑποτετάχθαι. Διὰ τοῦτο ἀποπεινόμενος ὁ Προφήτης τῷ ἐπάγοντι τοὺς πειρασμοὺς, καὶ τὸν πολλὸν δχλον αὐτῷ τῶν κακῶν (71) ἐπεγείροντι, καὶ σπουδῆν ἔχοντι δουλαγωγῆσαι τὸ φρόνημα ἐλέγγων αὐτοῦ ματαίαν οὔσαν τὴν κατ' αὐτοῦ ἐπι-

2. Οὐχὶ τῷ Θεῷ ὑποταγησεται ἡ ψυχὴ μου; παρ' αὐτοῦ γὰρ τὸ σωτήριόν μου. Τὴν αἰτίαν εἶπε τῆς περὶ τὴν ὑποταγὴν σπουδῆς· ὅτι τὸ σωτήριον παρὰ τοῦ Θεοῦ. Ἴδιον γὰρ Δημιουργοῦ τὸ τῶν ἑαυτοῦ ποιημάτων (72) τῆς ἀσφαλείας φροντίζειν. Ἡ, *παρ' αὐτοῦ τὸ σωτήριον*· ἐπειδὴ προφητικῶς προορῶμενος τὴν μέλλουσαν ἔσεσθαι χάριν τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Κυρίου, ταῦτά φησιν· ὅτι δουλεύειν δεῖ τῷ Θεῷ, καὶ ἀγαπᾶν αὐτὸν, ὃς τηλικαύτην εὐεργεσίαν εἰς τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων προκατεβάλετο, ὡς μὴδὲ τοῦ ἰδίου Υἱοῦ φίλασθαι, ἀλλ' ὑπὲρ πάντων ἡμῶν παραδοῦναι. Σωτήριον γὰρ ἔθος ὀνομάζειν τῇ Γραφῇ τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ· ὡς πού καὶ Συμεὼν φησι· *Νῦν ἀπολύεις τὸν δούλόν σου, Δέσποτα* (73)· ὅτι εἶδον οἱ ὀφθαλμοί μου τὸ σωτήριόν σου. Ὑποταγησόμεθα οὖν τῷ Θεῷ, διότι παρ' αὐτοῦ τὸ σωτήριον. Τί δὲ ἐστὶ τὸ σωτήριον, ἐρμηνεύει. Οὐκ ἐνέργειά τις ψυχῆ, χάριν τινὰ ἡμῖν παρεχομένη εἰς ἀπαλλαγὴν ἀσθενείας, καὶ σώματος εὐεξίαν. Ἄλλὰ τί ἐστὶ τὸ σωτήριον; *Καὶ γὰρ αὐτὸς Θεός μου καὶ Σωτὴρ μου, ἀντιλήπτωρ μου οὐ μὴ σαλευθῶ ἐπὶ πλεῖον* (74). Θεός ἡμῶν ἐστὶν ὁ ἐκ τοῦ Θεοῦ Υἱός. Ὁ αὐτὸς καὶ Σωτὴρ τοῦ γένους τῶν

posse videatur ad Basilianam explanationem, nos cum Combellio multum interpretari maluimus. Atque hanc nostram interpretandi rationem a Scripturae sensu non aberrare, ex *Hexaplis* cognosci potest. In iis enim ex Hebraeo sic vertitur, *Non labor multum*. Hoc idem ostendit et Aquilas, dum ita interpretatus est οὐ σφαλῆσθαι πολλῆν, *Non labor multum*. Mox operamur negligentia pro ὑπερέδων editum fuerat in editione Paris. ὑπερέδων.

ἀνορώπων, ὁ τὸ ἀσθενὲς ἡμῶν ὑπεριδῶν, ὁ τὸν ἄλλον ἐκ τῶν πειρασμῶν ἐγγινόμενον ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν σάλον ἐπανορθούμενος. *Οὐ μὴ σαλευθῶ ἐπὶ πλεῖον* ἀνθρωπίνως ὁμολογεῖ τὴν σάλον. *Ἐπὶ πλεῖον*, Ἀμήχανον γὰρ ἐν ἀνθρώπου (75) ψυχῇ μὴ γενέσθαι τινὰ σάλον ἀπὸ τῶν πειρασμῶν. Ἔως μὲν οὖν μικρὰ ἀμαρτάνομεν καὶ ὀλίγα, ὡσπερ τὰ φυτὰ ὑπὸ πραείας αὔρας περιδουόμενοι (76), ἡρέμα πως σαλευόμεθα· ἐπειδὴν δὲ πλεῖω καὶ μείζονα ἢ τὰ κακὰ, κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς τῶν ἀμαρτημάτων αὐξήσεως καὶ ὁ σάλος ἐπιτείνεσθαι πέφυκε. Καὶ οἱ μὲν ἐπὶ πλεῖον σαλεύονται· οἱ δὲ μέχρι τοῦ καὶ αὐτόρριζοι ἀνατραπέντες καταβληθῆναι, ὅταν λαίλαπος πάσης βιαϊότερον τὰ πνευματικὰ τῆς πονηρίας τὶς οἰονεὶ βίβας τῆς ψυχῆς, αἷς ἐπεστήριχτο (77) τῇ πίστει τῇ κατὰ Θεὸν, ἀπορήξῃ. Ἐγὼ τοίνυν, φησιν, ἐσαλεύθη μὲν ὡς ἄνθρωπος· ἐπὶ πλεῖον δὲ οὐ μὴ σαλευθῶ, διὰ τὸ ἀντιστηρίζεσθαι τῇ δεξιᾷ χειρὶ τοῦ Σωτῆρος.

3. *Ἔως πότε ἐπιτίθεσθε ἐπ' ἀνθρώπων; φρονεῦτε πάντες ὑμεῖς, ὡς τοίχῳ κεκλιμένῳ καὶ φραγμῶ ὠσμένῳ*; Πάλιν τοῖς πονηροῖς ὑπέρταται τοῦ διαβόλου μάχεται, τὴν ἀμετρίαν αἰτιώμενος ὁ λόγος τῆς παρ' αὐτῶν ἐπαγομένης ἐπιβουλῆς. Ὅτι οἱ μὲν ἄνθρωποι εἰσι ζῶον ἀσθενές· ὑμεῖς δὲ ἐπιτίθεσθε, οὐκ ἀρκούμενοι τῇ πρώτῃ προσβολῇ· ἀλλὰ καὶ δευτέραν καὶ τρίτην ἐπάγετε, ἕως ἂν οὕτω τὴν ψυχὴν τοῦ παραπεσόντος ὑμῖν καταστρέψῃτε (78), ὥστε γενέσθαι παραπλησίαν τοίχῳ κλιθέντι καὶ φραγμῶ ἀνατραπέντι. Τοίχος; δὲ, ἕως μὲν ὅτε τὴν ὀρθὴν διαφυλάσσει στήσιν, πάγιος μένει· ἐπειδὴν δὲ κλιθῆ, ἀνάγκη πᾶσα αὐτὸν διαλυθέντα πεσεῖν. Τὰ μὲν γὰρ ἡνωμένα βάρη μετὰ τὴν κλίσιν ὀρθοῦνται (79), τὰ δὲ ἐκ πλειόνων συγκεῖμενα, ἐπειδὴν ἐφ' ἓν τὴν ῥοπήν πάθῃ, οὐκέτι δέχεται τὴν ἐπανόρθωσιν. Ἐνδείκνυται τοίνυν ὁ λόγος, ὅτι ἡ φύσις ἢ τοῦ ἀνθρώπου, σύνθετος οὖσα, ἐκλήθη μὲν ὑπὸ τῆς ἀμαρτίας, λυθῆναι δὲ πάντως αὐτὴν χρὴ· ὥστε, ὑπὸ τοῦ ἐξ ἀρχῆς οἰκοδομήσαντος αὐτὴν τεχνίτου πάλιν ἀνασκευασθεῖσαν, τὸ ἀσφαλὲς καὶ ἀκατάλυτον καὶ πρὸς δευτέραν πτώσιν ἀνεπιβούλευτον ἀπολαβεῖν. Θεοῦ γεώργιον, φησὶ, Θεοῦ οἰκοδομὴ ἐστε. Τὴν οἰκοδομὴν ταύτην κατέσεισεν ὁ ἐχθρός· τὰ γενόμενα ἐν αὐτῇ ῥήγματα ἀνεσκεύασεν ὁ Δημιουργός. Οὕτως ἀναγκαῖα μὲν ἡ πτώσις διὰ τὴν ἀμαρτίαν, μεγάλῃ δὲ ἡ ἀνάστασις διὰ τὴν ἀθανασίαν. *Πλὴν τὴν τιμὴν μου ἐδουλεύσατο ἀπώσασθαι Ἐδραμον* (80)

²² 1 Cor. iii, 9.

(75) Colb. quartus ἐπ' ἀνθρώπου. Ibidem tres mss. γίνεσθαι.

(76) Editio Basil. περιδουόμενα. Editio vero Paris. et Anglic. et Oliv. et nostri novem mss. περιδουόμενοι.

(77) Colb. quartus ἀπεστήριχτο. Statim editi Ἐγὼ τοίνυν ἐσαλεύθη, φησιν, ὡς. At mss. quinque ut in contextu.

(78) Ita Colbertini quintus, sextus et septimus cum Reg. tertio et cum editione Basil. Alii quidam mss. cum editione Paris. καταστρέψθη.

(79) Reg. secundus ὀρθοῦνται.

(80) Illud, Ἐδραμον, ita in Vulgata et apud Latinos Patres expressum invenitur, *cucurri*: et ita quoque, invito Baillio, interpretatus est Tilmanus. Etenim qui non videt, nisi vertatur *cucurre-*

tionem ex tentationibus animis nostris advenientem corrigens. *Non movebor multum*. Humano more constitetur commotionem. *Multum*. Fieri enim non potest ut in hominis natura commotio nulla excitetur a tentationibus. Dum igitur parva et pauca peccata committimus, leniter quodammodo commovemur, velut plantæ quæ a leni aura agitantur: ubi vero plura majoraque fuerint mala, pro ratione incrementi peccatorum, etiam commotio augeri solet. Et alii quidem multum commoventur: alii vero usque adeo, ut etiam radicibus eversi dejiciantur, cum spirituales nequitie quasi radices animæ, quibus per fidem in Deum subnixæ erant, omni turbine violentius abruperint. Ego itaque, inquit, commotus quidem sum ut homo; sed multum non commovebor, quoniam suffulcor dextera manu Salvatoris.

3. VERS. 4. *Quousque irrucis in hominem? interficitis 195 universi vos tanquam parieti inclinato et maceris depulsæ? Rursus adversus pravos diaboli ministros pugnat hic sermo, immodicas quæ ab ipsis struuntur insidias accusans. Nimirum homines animal debile sunt; vos autem irrucis, primo assultu non contenti: sed et secundum et tertium infertis, donec sic animam ejus qui in vos incidit, subvertatis, ita ut parieti inclinato et maceris dirutæ fiat consimilis. Paries autem quandiu quidem situm rectum conservat, firmus manet; ubi vero inclinatus fuerit, ipsum dissolutum cadere omnino necesse est. Nam pondera ex uno constantia post inclinationem eriguntur: sed ea quæ ex pluribus componuntur, postquam inclinationem ad unam partem perpessa fuerint, denuo erigi non possunt. Ostendit igitur sermo, naturam hominis cum composita sit, inclinatum quidem fuisse a peccato, sed ipsam penitus solvi oportere, ut ab artifice qui eam ab initio ædificavit rursus reparata, statim accipiat tutum, indissolubilemque, et insidiis alterius casus inaccessum. *Dei agricultura*, inquit, *Dei ædificatio estis*²². *Ædificationem istam concussit inimicus, at fracturas in ea factas Opifex instauravit. Sic necessarius quidem est casus, propter peccatum: sed magna est resurrectio, ob immortalitatem.* VERS. 5. *Veruntamen pretium meum cogitave-**

runt, ἀκολουθίαν orationis constare non posse, excutiat necesse est. Rem gratam facturum me studiosis existimavi, si hoc loco edenda curarem quæ olim in hunc locum annotavit antiquissimus interpres Eusebius. Ejus igitur hæc sunt, psalmum sexagesimum primum interpretans: *Ἐδραμον ἐν δίψει τὴν ἐμὴν ἀπώλειαν θεάσασθαι διψῶντες*. Ἄντι δὲ τοῦ, *ἐν δίψει*, *ἐν διαψεύσματι* ὁ Ἀκύλας· ὁ δὲ Σύμμαχος, *ἐν ψεύσματι* ἢ δὲ ἐ' ἐκδοσις, *ἐν ψεύδει* καὶ πάλιν ἐτέρα ἐκδοσις, *ἐν δόλῳ*, ἠρμήνευσαν. Εἰκὸς οὖν καὶ ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς ἀναγνώσει καίσθαι μὲν πρότερον τὸ, *ἐν ψεύδει*· ἵνα ἢ τὸ λεγόμενον· *Ἐδραμον ἐν ψεύδει*, τουτέστιν, οἱ ἐχθροὶ μου, καὶ οἱ ἐπιβουλεύοντες οὐ σὺν ἀληθείᾳ, τὸν κατ' ἐμοῦ δρόμον καὶ τὴν κατ' ἐμεῦ σπουδὴν ἐποιοῦντο, ὅλους δὲ αὐτοὺς τῷ ψεύδει παραδόντες· σφάλμα δὲ γραφικὸν γεγονέναι ἐν τοῖς μετὰ

tant repellere; cucurrerunt in siti, ore suo benedicebant, et corde suo maledicebant. Pretium hominis est sanguis Christi: Pretio enim, inquit, empti estis; nolite fieri servi hominum²³. Hoc igitur pretium inutile nobis reddere cogitaverunt milites huius maligni, semel liberatos rursus in servitutem adducen- tes. Cucurrerunt in siti. Concitationem ac vehem- entiam insidiarum dæmonum enuntiat: quippe adver- sum nos currunt, interitum nostrum sitientes. Ore suo benedicebant, et corde suo maledicebant. Multi sunt qui pravas comprobant actiones; et dicacem quidem lepidum dicunt, eum vero qui obscena ver- ba profert, politicum: amarulentum et iracundum, non contemnendum dicunt: laudant parcum et illi- beralem ut œconomicum, prodigum tanquam libe- ralem, scortatorem et lascivum, ut virum genio in- dulgentem, et animi solutioris: denique vitium omne specioso nomine virtutis adjacentis appellant. Tales ore quidem benedicunt, corde vero maledicunt²⁴. Nam verbis bene ominatis omnem execrationem vitæ illorum ingerunt, ipsosque æternæ damnationis reos per ea quæ approbant, constituunt. Rursus allo- quitur animam, ejus erga Deum obedientiam **196** adaugens. VERS. 6. *Verumtamen, inquit, Deo sub- jecta esto, anima mea, quoniam ab ipso patientia mea.* Indicat tentationum magnitudinem, et illud Apo- stoli dicit, quod non sinet tentari nos supra id quod sustinere possumus²⁵. *Ab ipso enim patientia mea.*

4. VERS. 8. *In Deo salutare meum, et gloria mea: Deus auxilii mei, et spes mea in Deo est.* Beatus qui ob nullam vitæ rem quantumvis sublimem exsultat, sed suam gloriam Deum habet: qui in Christo gloriatur, ac secundum Apostolum dicere potest: *Mihi autem absit gloriari, nisi in cruce Christi*²⁶. Nunc vero multi de corpore gloriantur, qui sese in gymniciis exercuere certaminibus, aut omnino ob ætatis florem vigent: multi itidem effe- runtur de bellica fortitudine, qui etiam tribulium eadem virtutem esse ducunt. Enimvero rerum in bellis bene gestarum præmia, ac trophæa ab impe- ratore et a civitatibus erecta, pro cælis magnitu- dine sunt. Alii gloriantur ob ductos circum civitates muros: alii ob aqueductuum structuras, et magno-

ἐν δίδυσι, τῷ στόματι αὐτῶν εὐλόγουν, καὶ τῇ καρδίᾳ αὐτῶν κατηρώντο. Τιμὴ ἀνθρώπου τὸ αἷμα τοῦ Χριστοῦ. Τιμῆς γὰρ, φησὶν, ἠγοράσθητε· μὴ γί- νεσθε δούλοι ἀνθρώπων. Ταύτην οὖν τὴν τιμὴν ἐβουλεύσαντο ἀχρηστοὶ ἡμῖν καταστῆσαι, τοὺς ἀπαξ ἐλευθερωθέντας πάλιν εἰς δουλείαν ἐνάγοντες, οἱ στρατιῶται τοῦ πονηροῦ. Ἐδραμον ἐν δίδυσι. Τὸ σύντονον λέγει τῆς τῶν δαιμόνων ἐπιβουλῆς, ὅτι τρέχουσι καθ' ἡμῶν, διψῶντες ἡμῶν τὴν ἀπώλειαν. Τῷ στόματι αὐτῶν εὐλόγουν, καὶ τῇ καρδίᾳ αὐτῶν κατηρώντο. Πολλοὶ εἰσι (81) τὰς πονηρὰς πράξεις ἀποδεχόμενοι, καὶ χαρίεντα μὲν τὸν εὐετράπελον λέ- γοντες, τὸν δὲ αἰσχρολόγον πολιτικόν· τὸν πικρὸν καὶ ὀργίλον ἀκαταφρόνητον ὀνομάζουσι· τὸν φειδώ- λην καὶ ἀκοινωνήτον ὡς οἰκονομικὸν ἐπαινοῦσι, τὸν δαυτον ὡς ἐλευθέριον, τὸν πόρνον καὶ ἀσελγῆ ἀπολαυστικόν τινα καὶ ἀνειμένον· καὶ ἀπαξιαπλῶς πᾶσαν κακίαν ἐκ τῆς παρακειμένης ἀρετῆς ὑποκο- ρίζονται. Οἱ τοιοῦτοι τῷ στόματι μὲν εὐλογοῦσι, τῇ δὲ καρδίᾳ καταρώνται. Ἐν γὰρ τῇ τῶν βημάτων εὐφημίᾳ πᾶσαν κατάραν ἐπάγουσιν αὐτῶν τῇ ζωῇ, ὑποδίκους αὐτοὺς τῇ αἰωνίᾳ κατακρίσει (82) δι' ὧν ἀποδέχονται καθιστῶντες. Πάλιν τῇ ψυχῇ διαλέ- γεται, τὴν ὑποταγὴν αὐτῆς τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἐπι- τείνων. Πλὴν τῷ Θεῷ, φησὶν, ὑποτάγηθι, ἡ ψυχὴ μου, ὅτι παρ' αὐτοῦ (83) ἡ ὑπομονὴ μου. Ἐνδεί- κνυται τὸ μέγεθος τῶν πειρασμῶν, καὶ τὸ τοῦ Ἀπο- στόλου λέγει· ὅτι οὐκ ἔασει ἡμᾶς πειρασθῆναι ὑπὲρ ὃ δυνάμεθα ὑπενεγκεῖν. Παρ' αὐτοῦ γὰρ ἡ ὑπομονὴ μου

4. Ἐπὶ τῷ Θεῷ τὸ σωτήριόν μου καὶ ἡ δόξα μου· ὁ Θεὸς τῆς βοηθείας μου, καὶ ἡ ἐλπίς μου ἐπὶ τῷ Θεῷ. Μακάριος ὁ μνηστὴρ (84) τῶν κατὰ τὸν βίον ὑψη- λῶν ἐπαγαλλόμενος, ἀλλὰ Θεὸν ἔχων τὴν ἑαυτοῦ δόξαν· ὁ καύχημα ἔχων ἑαυτοῦ τὸν Χριστόν· ὁ δυνάμενος λέγειν κατὰ τὸν Ἀπόστολον· Ἐμοὶ δὲ μὴ γέ- ροιτο καυχᾶσθαι εἰ μὴ ἐν τῷ σταυρῷ τοῦ Χριστοῦ. Νῦν δὲ πολλοὶ μὲν ἐνδοξάζονται σώματι, οἱ περὶ τοὺς γυμνικούς ἐσχολακότες ἀγῶνας, ἢ ὅλως οἱ ἐπὶ τῇ ἀκμῇ τῆς ἡλικίας σφριγγῶντες (85)· πολλοὶ δὲ τῇ κατὰ τοὺς πολέμους ἀνδρίᾳ, οἱ καὶ τὸ φρονεῖν τοὺς ὁμο- φύλους ἀρετὴν τιθέμενοι. Ἡ γὰρ ἐν τοῖς πολέμοις ἀριστεία καὶ τὰ τρόπαια ὑπὸ στρατηγῶν καὶ πόλεων ἐχειρόμενα κατὰ τὴν τοῦ φρονεῖν περιουσίαν γίνε- ται. Ἄλλοι δοξάζονται, τείχη πόλεσι περιβάλλοντες·

²³ I Cor. vii, 23. ²⁴ Psal. lxi, 5. ²⁵ I Cor. x, 13. ²⁶ Galat. vi, 14.

ταῦτα συνέβη χρόνους, ὥστε ἀντὶ τοῦ, ἐν ψεύδει, ἐν δίδυσι γραφῆναι. « Cucurrerunt in siti, meam cernere perniciem sitientes. Pro illo autem, » in siti, Aquila, in fallacia; Symmachus vero, in mendacio; quinta editio, in falso; et alia item editio, in dolo, interpretati sunt. Verisimile itaque est in nostra quoque le- ctione positum primo fuisse, in mendacio, ita ut di- ceretur, cucurrerunt in mendacio, id est, inimici et insidiatores mei, non duce veritate, sed cum sese to- tos mendacio tradidissent, cursum et studium suum contra me direxerunt: sed sequentibus temporibus (ἵνα γρηγορητικῶς pro illo, ἐν ψεύδει, in mendacio, ἐν δίδυσι, in siti, positum fuisse.

(81) Editio Paris. πολλοὶ εἰσιν οἱ. Deest οἱ in edi-

tione Basil. et in quinque mss. Statim Reg. tertius ἀκαταπόνθητον.

(82) Ita mss. plerique omnes. Editi χρίσει.

(83) Sic editi cum Reg. sexto et cum Colb. tertio. At multi mss. et hic et paulo post παρ' αὐτοῦ. Sub- inde editio Basil. et quatuor mss. καὶ τὸ τοῦ. Editio Paris. cum uno aut altero ms. καὶ τὰ τοῦ.

(84) Sic novem mss. cum editione Basil. At editio Paris. ἐπὶ μνηστῆρι.

(85) Codices tres pro σφριγγῶντες habent φρονού- ντες. Colb. quartus μεγαφρονούντες. Vox quæ sequi- tur, ἀριστεία, fere significat fortitudinem, aut præ- clarum facinus: sed ita interpretati sumus, ut sen- sus postulare videbatur.

καὶ ἄλλοι ἐν ὄδραγωγῶν κατασκευαῖς, καὶ γυμνασίων
 μεγάλων οἰκοδομήμασιν. Ὁ δεῖνα δὲ τὸν πλοῦτον
 ἑαυτοῦ θηριομάχος προσαναλλίσκων, καὶ ταῖς ματαίαις
 τῶν δῆμων φωναῖς ἐπαγαλλόμενος, φροσθᾶται τοῖς ἐπαί-
 νοις, καὶ μέγα φρονεῖ, τὴν δόξαν ἔχων ἐν τῇ αἰσχύνῃ
 αὐτοῦ· ὅς γε καὶ ἔγγραφον ἐν τοῖς περιφανέσι τῆς
 πόλεως τὴν ἑαυτοῦ ἀμαρτίαν ἐπὶ τῶν πινάκων δείκνου-
 σιν. Ἄλλος ἐπὶ πλοῦτι (86) δοξάζεται· καὶ ἄλλος,
 ὅτι ῥήτωρ ἐστὶ δεινός τις καὶ ἀμαχος, ἢ τῆς κατὰ τὸν
 κόσμον σοφίας ἔμπειρος. Ὡν πάντων ἔλειψεν τὴν
 δόξαν προσήκε· μακαρίζειν δὲ τοὺς τὸν Θεὸν ἑαυτῶν
 δόξαν ποιουμένους. Εἰ γὰρ ὁ δεῖνα μέγα φρονεῖ, ὅτι
 δοῦλος ἐστὶ βασιλέως, τιμώμενος παρ' αὐτοῦ τὰ με-
 γάλα· πόσον σοὶ προσήκεν ἐπὶ σαυτῷ μεγαλύνεσθαι,
 ὅτι δοῦλος εἶ τοῦ μεγάλου Βασιλέως, προσκληθεὶς παρ'
 αὐτοῦ εἰς τὴν ἀκραν οἰκείωσιν, λαβὼν τὸ Πνεῦμα τῆς
 ἐπαγγελίας, ὥστε σφραγισθεὶς ἐν αὐτῷ υἱὸς ἀποδει-
 χθῆναι Θεοῦ; Ἐν ἑαυτῷ δὲ γνούς (87) τὸ ὄφελος τῆς γνη-
 σίας ἐπὶ Θεὸν ἐλπίδος, ἐπὶ τὸν Ἰσὸν ἑαυτοῦ ζῆλον παρα-
 καλεῖ τὸν λαόν, λέγων· Ἐλπίζατε ἐπ' αὐτόν, πᾶσα
 καρναγωγῆ λαῶν, ἐκχάετε (88) ἐνώπιον αὐτοῦ τὰς
 καρδίας ῥυμῶν. Ἀμήχανόν ἐστι χωρητικούς ἡμᾶς γενέ-
 σθαι τῆς θείας χάριτος μὴ τὰ ἀπὸ κακίας πάθη προ-
 κατασχόντα τὰς ψυχὰς ἡμῶν ἐξελάσαντας. Εἶδον
 λατροὺς ἐγὼ μὴ πρότερον διδόντας τὰ σωτήρια φάρ-
 μακα, πρὶν ἔμετοις ἀποκενῶσαι τὴν νοσοποιὸν ὕλην,
 ἣν ἐκ πονηρᾶς διαίτης ἑαυτοῖς οἱ ἀκόλαστοι ἐναπ-
 έθεντο. Ἀλλὰ καὶ ἀγγεῖον προκατελιημμένον ὑπό-
 τινος δυσώδους ὕγρου, μὴ ἐκπλυνθὲν, οὐ μὴ δέξεται
 τοῦ μύρου τὴν ἐπιβρόχην. Δεῖ τοίνυν ἐκχυθῆναι τὰ
 προὔπαρχοντα, ἵνα δυναθῆ ἠωρηθῆναι τὰ ἐπαγό-
 μενα. Πλήρ μάταιοι οἱ υἱοὶ τῶν ἀνθρώπων. Εἶδε μὴ
 πάντας ἀκολουθοῦντας αὐτοῦ τῷ παραγγέλματι (89),
 μῆδὲ καταδεχομένους ἐλπίζειν ἐπὶ τὸν Θεόν, ἀλλ'
 ἔχοντας τὴν ἐλπίδα ἐπὶ τὰ μάταια τοῦ βίου. Διὰ
 τοῦτο φησὶ· Πλήρ μάταιοι οἱ υἱοὶ τῶν ἀνθρώπων,
 ψευδεῖς οἱ υἱοὶ τῶν ἀνθρώπων. Διὰ τί μάταιοι;
 Ἐπειδὴ ψευδεῖς. Ποῦ μάλιστα αὐτῶν τὸ ψεῦδος
 ἐλέγχεται; Ἐν ζυγοῖς, φησὶ, τοῦ ἀδικῆσαι. Ποιοῖς
 φησὶ ζυγοῖς; Μὴ γὰρ πάντες ἄνθρωποι ζυγοστατοῦ-
 σι; μὴ πάντες ἔριοπῶλαι, ἢ κρεπωπῶλαι, ἢ χρυσὸν
 ἢ ἄργυρον διατίθενται, ἢ ὕλας περὶ ταύτας τὰς ὕλας
 τὴν σπουδὴν ἔχουσιν, ἢ ζυγοῖς καὶ σταθμοῖς πεφύ-
 κασιν οἱ ἔμποροι διαμείβειν; Ἀλλὰ πολὺ μὲν τὸ
 τῶν βανδύσων γένος, ζυγῶν οὐδὲν εἰς τὴν ἐργασίαν
 αὐτῶν προσδεόμενον (90)· πολλοὶ δὲ οἱ ναυτιλλόμενοι·
 πολλοὶ δὲ οἱ περὶ τὰ δικαστήρια καὶ τὸ ἄρχεῖν στρε-
 φόμενοι, παρ' οἷς μὲν τὸ ψεῦδος ἐστίν, ὁ δὲ διὰ τῶν
 ζυγῶν δόλος οὐκ ἐπιτηδεύεται. Τί οὖν ἐστὶν ὃ λέγει;
 Ὅτι ἐκάστου ἡμῶν (91) ἐν τῷ κρυπτῷ ζυγοῖς τις ἐστὶ

A rum gymnasiolorum aedificia. Ille opes suas in bestia-
 rios insumens, et vanis populorum acclamationibus
 exultans, laudibus inflatur, ac magnifice de se sen-
 tit tum, cum gloriam in sua turpitudine collocat ⁸⁷ :
 qui etiam in patentibus urbis locis suum peccatum
 tabulis inscriptum ostentat. Effertur alius ob divi-
 tias : alius, quod rhetor sit callidus, et invincibilis,
 aut mundanæ sapientiae peritus. Quorum omnium
 gloriae misereri par fuerit, et beatos prædicare eos,
 qui Deum suam ipsorum gloriam constituunt. Et-
 enim si quis sese magnopere jactat, quod servus sit
 regis, atque in magno honore apud eum habeatur :
 quantum convenit gloriari te apud teipsum,
 quod Regis magni servus es, ab ipso accitus ad sum-
 mam familiaritatem, promissionis Spiritu accepto :
 ut in ipso obsignatus, Dei filius efficiare ? Cum autem
 sinceræ in Deum spei utilitatem in semetipso agno-
 sceret Propheta, populum ad parem secum æmula-
 tionem invitat dicens : Vers. 9. *Sperate in eo, omnis
 congregatio populorum, effundite coram illo corda ve-
 stra.* Fieri non potest, ut divinæ gratiæ capaces
 reddamur, nisi malitiæ affectiones, quæ animas nos-
 tras occupaverant, expulerimus. Novi ego medi-
 cos, qui non prius salutaria medicamenta tradebant,
 quam materiam morbidam per vomitum evacuas-
 sent, quam intemperantes illi ex malo victu sibi
 pepererant. Sed et in vas graveolenti quoquam li-
 quore imbutum, nisi fuerit elotum, unguentum non
 infunditur. Ea ergo quæ prius inerant, effundi
 oportet, ut quæ immittuntur, recipi possint. Vers.
 10. *Verumtamen vani filii hominum.* Novit non
 omnes suum sequi monitum, neque spem in Deum
 suscipere, sed spem reponere in hujus vitæ vanita-
 tibus. Idcirco ait : *Verumtamen vani filii hominum,
 mendaces filii hominum.* Cur vani ? Quia mendaces.
 Ubinam maxime mendacium eorum deprehenditur ?
In stateris, inquit, *ad fraudandum factis.* De quali-
 bus stateris loquitur ? Nunquid enim omnes **197**
 homines utuntur stateris ? num omnes lanæ vendi-
 tores sunt, aut macellarii ; aut aurum aut argentum
 tractant, aut omnino in hisce materiis operam et
 studium ponunt, quas mercatores cum stateris ac
 ponderibus solent divendere ? Atqui multa sunt
 genera operariorum, qui ad operas suas stateris
 nihil opus habent. Multi enim nauticam exercent
 artem ; multi etiam circa forum et magistratus oc-
 cupantur, apud quos quidem est mendacium, nec
 tamen per stateras dolus perficitur. Quid igitur est
 quod dicit ? Quod in unoquoque nostrum intus statera
 quædam a nostro Conditore constructa sit, in qua

⁸⁷ Philipp. III, 19.

(86) Reg. secundus ἐν πλοῦτι.

(87) Editio Basil. et sex mss. Ἐν ἑαυτῷ γνούς. At editio Paris. et Reg. sextus secundis curis ἐν ἑαυτῷ δέ.

(88) Editi et mss. aliquot ἐκχάετε. Alii tres mss. ἰκχέετε. Ibidem nostra editio Paris. ἀμήχανόν ἐστι τὸ χωρητικούς ὑμᾶς. Editio vero Basil. cum multis mss. ut in contextu.

(89) Legitur in Catena Corder. αὐτοῦ τῷ κρυπ-
 γματι.

(90) Reg. quartus προσδεόμενων. Ad margineum vero Reg. sexti scriptum invenitur προσδεόμενοι. Statim Reg. quartus cum Colb. quarto δικαστήρια καὶ τὰ ἀρχεῖα. Editi vero cum multis mss. καὶ τὸ ἄρχεῖν.

(91) Colbertini quartus et quintus ἐκάστῳ ἡμῶν.

rerum naturam discernere ac judicare queat. *Posui ante tuam faciem vitam et mortem, bonum et malum*²⁸, duas naturas sibi invicem oppositas : expende ipsas in tuo ipsius tribunali : pondera diligenter quid sit tibi conducibilis, utrum temporariam eligere voluptatem, et per eam accipere æternam mortem : an in virtutis exercitio afflictionem eligere, et illius ope delicias æternas consequi? Mendaces igitur sunt homines, corrupta habentes animæ judicia : quorum etiam imiseretur Propheta dicens : *Vae, qui dicunt tenebras lucem, et lucem tenebras : qui dicunt amarum dulce, et dulce amarum*²⁹. Mibi, inquit, præstio sunt præsentia : quis vero novit futura? Male ponderas, cum mala bonis præferas, vana veris ducas potiora, temporalia æternis anteponas, voluptatem fluxam pro lætitia perpetua ac perpeti eligas. *Mendaces ergo filii hominum in stateris ad fraudandum adhibitis*. Injuria afficiunt maxime quidem se ipsos, deinde vero proximos : quippe qui et sibi ipsis in suis actionibus male consulunt, et aliis sunt exemplo malo. Non licebit tibi dicere in die judicii : Non noveram bonum. Proponuntur tibi tuæ ipsius lances, bonum ac malum sufficienter discernentes. Nam corporis pondera ex trutinæ momentis æstimamus : sed quæ in vita eligenda sunt, libero animæ arbitrio secernimus : quod et stateram nominavit, quippe quia æqualem ad utrumque inclinationem recipere potest. οὐματος βάρη ταῖς ἐπὶ τῆς τρυτάνης ῥοπαῖς δοκιμάζομεν, τὰ δὲ τοῦ βίου ἐκλεκτὰ τῷ αὐτεξουσίῳ τῆς ἰσυχῆς διακρίνομεν · ὁ καὶ ζυγὸν ὠνόμασε (96), διὰ

5. *Vers. 11. Nolite sperare in iniquitate, et rapinas nolite concupiscere*. Superius dixit : *Sperate in eo, omnis congregatio populorum*. Vidit morem gerit tarde sequiturque, et pronuntiavit : *Verumtamen vani filii hominum*. Rursus vetat ne speremus in iniquitate. Qui coactus ex iniquitate divitias sufficiens sibi adjumentum ad robur et potentiam esse judicat, assimilis est ægroto, qui in morbi gravitate habitudinem bonam constituit. *Nolite sperare in iniquitate*. Hæc impedimento tibi ad omnem actionem. *Et super rapinam nolite concupiscere*. Aliena ne concupiscamus, admouet. *Divitiæ si affluent, nolite cor apponere*. Si videris quempiam prædivitem, ne vitam ipsius **198** beatam prædicaveris. Si undelibeat, et ex uberibus fontibus tibi affluant divitiæ, ne in earum copia acquiescas. *Divitiæ si affluent*. Admirare vocem. Fluxa est divitiarum natura, torrente citius præterlabitur possessores, alios aliter solet mutare. Quemadmodum flavius ab alto labens

²⁸ Deut. xxx, 15. ²⁹ Isa. v, 20.

(92) Ita editio Basil. et Oliv. et Anglic. cum aliis quinque mss. At editio Paris. cum paucis mss. αὐτῆς ζωῆς, vitam æternam. Colb. septimus αἰωνίου ἡσυχῆς. Ibidem. Colb. quartus Ψευδεῖς οὖν οἱ υἱοὶ τῶν ἀνθρώπων.

(93) Ita sex mss. At editi et mss. nonnulli τῶν ἀληθῶν.

(94) Sic mss. quatuor. Editi οἱ καὶ αὐτοῖς. Colbertini quartus et sextus οἱ καὶ αὐτοί.

παρὰ τοῦ κτίσαντος ἡμᾶς ἐγκατασκευασθεὶς, ἐφ' ὃ τὴν φύσιν τῶν πραγμάτων δυνατὸν ἐστὶ διακρίσασθαι. Ἔθηκα πρὸ προσώπου σου τὴν ζωὴν καὶ τὸν θάνατον, τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακὸν δύο φύσεις ἀντικειμέναις ἀλλήλαις · ἀντιεστῆθησαν αὐτάς ἐπὶ τοῦ οἰκείου σεαυτοῦ κριτηρίου · ζυγοστάτησον ἀκριβῶς, τί σοι λυσιτελέστερον, τὴν πρόσκαιρον ἐλέσθαι ἡδονὴν, καὶ δι' αὐτῆς τὸν αἰώνιον λαβεῖν θάνατον, ἢ τὴν ἐν τῇ ἀπῆσει τῆς ἀρετῆς ἐλόμενον κακοπάθειαν, ταύτη προξένῳ χρῆσασθαι τῆς αἰωνίου τρυφῆς (92). Ψευδεῖς οὖν οἱ ἄνθρωποι, διεφθαρμένα ἔχοντες τῆς ψυχῆς τὰ κριτήρια · οὗς καὶ ταλανίζει ὁ Προφήτης λέγων· *Οὐαὶ οἱ λέγοντες τὸ σκότος φῶς, καὶ τὸ φῶς σκότος · οἱ λέγοντες τὸ μικρὸν γλυκὺ, καὶ τὸ γλυκὺ μικρὸν*. Ἐμοί, φησι, τὰ παρόντα · τίς δὲ οἶδε τὰ μέλλοντα; Κακῶς ζυγοστατεῖς, πονηρὰ τῶν ἀγαθῶν ἀνθαιρούμενος, τὰ μάταια τῶν ἀληθινῶν (93) προτιμῶν, τὰ πρόσκαιρα τῶν αἰωνίων προτάσσων, τὴν παρεργόμενην ἡδονὴν ἀντὶ τῆς ἀπαύστου εὐφροσύνης καὶ διηγεοῦς ἐκλεγόμενος. Ψευδεῖς οὖν οἱ υἱοὶ τῶν ἀνθρώπων ἐν ζυγοῖς τοῦ ἀδικῆσαι. Ἀδικοῦσι δὲ προηγουμένως μὲν ἑαυτούς, ἔπειτα δὲ καὶ τοὺς πλησιάζοντας, οἱ καὶ ἑαυτοῖς (94) πονηροὶ σύμβουλοι ἐπὶ τῶν πράξεων γινόμενοι, καὶ ἑτέροις μοχθηρὸν ὄντες ὑπόδειγμα. Οὐκ ἐστὶ σοι εἰπεῖν ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς κρίσεως· Οὐκ ἔδειν τὸ ἀγαθόν. Προφέρεται (95) σοι τὰ Ἰθιά σου ζυγὰ ἰκανὴν παρεχόμενα διακρίσιν ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ. Τὰ μὲν γὰρ τοῦ

τὸ ἴσῃν δύνασθαι λαμβάνειν τὴν βοήθην ἐφ' ἑκάτερα.

5. *Μὴ ἐλπίζετε ἐπ' ἀδικίαν καὶ ἐπὶ ἄρπαγμα μὴ ἐπιποθεῖτε*. Ἄνω εἶπεν· Ἐλπίζετε ἐπ' αὐτόν, πᾶσα συναγωγὴ λαῶν. Εἶδε τὸ ὀκνήρην τῆς ὑπακοῆς, καὶ ἀπεφάνετο, ὅτι· *Πλὴν μάταιοι οἱ υἱοὶ τῶν ἀνθρώπων*. Πάλιν ἀπαγορεύει μὴ ἐλπίζειν ἐπ' ἀδικίαν. Ὁ τὸν ἐξ ἀδικίας ἠθροισμένον πλοῦτον ἰκανὴν ἑαυτῷ πρὸς τὸ ἰσχύειν καὶ κρατεῖν ἀφορμὴν εἶναι κρίνων ὁμοίος ἐστὶν ἀρρώστῳ ἐν τῇ περισούσῃ τῆς νόσου τὴν εὐξίαν τιθεμένῳ. *Μὴ ἐλπίζετε ἐπ' ἀδικίαν*. Αὕτη σοι ἐμποδίζει πρὸς πᾶσαν ἐνέργειαν. *Καὶ ἐπὶ ἄρπαγμα* (97) *μὴ ἐπιποθεῖτε*. Μὴ εἶναι τῶν ἀλλοτρίων ἐπιθυμητὰς παραινέει. *Πλοῦτος ἐὰν ῥέῃ, μὴ προστίθεσθε καρδίαν* (98). Ἐὰν ἴθης τινὰ τῶν ὑπερπλουτούντων, μὴ μακαρίσῃς αὐτοῦ τὴν ζωὴν. Ἐὰν σοι πολλαχόθεν καὶ ἐξ ἀφθόνων πηγῶν περιῤῥέῃ τὰ χρήματα, μὴ προσδέξῃ αὐτῶν τὴν περιουσίαν. *Πλοῦτος ἐὰν ῥέῃ*. Θαύμασον τὴν φωνήν. Ἐυστῆ ἡ φύσις τοῦ πλοῦτου· χειμάρρου ὀξύτερον τοὺς ἔχοντας παρατρέχει· ἄλλοτε ἄλλον πέσυκε πα-

(95) Sic Oliv. et Anglic. et Combef. cum aliis sex mss. At editi προσφέρεται.

(96) Colb. quartus ὠνόμασεν ὁ Προφήτης. Max idem codex ἐπὶ τὰ ἀρπάγματα.

(97) Rursus Reg. quartus ἀρπάγματα.

(98) Sic septem mss. tum hoc loco tum aliquanto post. Editi vero et LXX καρδίαν. Haud longe mss. septem αὐτοῦ τῆν. Editi vero αὐτῶν.

ραμειδεσθαι. Ὡσπερ ποταμὸς ἀπ' ὕψηλοῦ φερόμενος ἐγγίζει μὲν τοῖς παρεστώσι τῇ θῆτῃ, ὁμοῦ δὲ ῥέψατο, καὶ εὐθὺς ἀνεχώρησεν· οὕτω καὶ ἡ τοῦ πλοῦτου εὐκολία ὀξυτάτην ἔχει καὶ ὀλισθηρὰν τὴν παρουσίαν, ἄλλους ἐξ ἄλλων παραμειδεσθαι πεφυκυῖα. Σήμερον τοῦδε ὁ ἀγγέλῳ (99), καὶ αὔριον ἐτέρου, καὶ μετ' ὀλίγον ἄλλου. Ἀπόβλεψον πρὸς τὰς ἐν τῇ πόλει οἰκίας, πῶσα ἤδη, ἀπ' οὗ γεγονασιν, ὀνόματα μετειλήφασιν, ἄλλοτε ἀπ' ἄλλου τῶν κερτημένων ὀνομαζόμενα. Καὶ χρυσὸς ἀεὶ τὰς τοῦ ἔχοντος χεῖρας διαρρέων, ἐπ' ἕτερον μεταβαίνει, καὶ ἀπ' ἐκείνου πρὸς ἄλλον. Μᾶλλον δύνασαι ὕδωρ τῇ χειρὶ περιλαβὼν κατασχεῖν, ἢ πλοῦτον σεαυτῷ διαρκῶς συντηρῆσαι. Καλῶς οὖν εἰρηται τὸ, *Πλοῦτος ἐὰν βέη, μὴ προστίθῃσθε καρδίᾳ*. Μὴ τῇ ψυχῇ σου προσπάθῃς· ἀλλὰ τὸ ἀπ' αὐτοῦ χρισίμου καταδέχου, μὴ ὡς ἐν τι τῶν ἀγαθῶν ὑπεραγαπῶν καὶ θαυμάζων, ἀλλ' ὡς ὀργανικὴν αὐτοῦ τὴν ὑπηρεσίαν αἰρούμενος. Εἶτα ἐπάγει πᾶσι τοῖς εἰρημένοις ἀπόφασιν, οὐκέτι ἰδίων ῥημάτων, ἀλλ' ἦν παρ' αὐτοῦ ἤκουσε τοῦ Θεοῦ. *Ἄπαξ γάρ, φησὶν, ἐλάλησεν ὁ Θεός, δύο ταῦτα ἤκουσα*. Καὶ μηδένα ταραστέτω ὡς παράδοξον τὸ εἰρημένον, πῶς ὁ μὲν Θεὸς ἅπαξ ἐλάλησεν, ὁ δὲ Προφήτης δύο ἤκουσε. Δυνατὸν γὰρ ἅπαξ μὲν τινα λαλῆσαι, ἐν δὲ τῷ ἅπαξ πολλὰ εἶναι τὰ λαληθέντα. Ἀνθρώπος γὰρ τις, συντυχῶν τινι ἅπαξ, περὶ πολλῶν διελέχθη· καὶ δύναται ὁ ἀκούσας αὐτοῦ τῶν ῥημάτων εἰπεῖν ὅτι, *Ἄπαξ μὲν μοι ἐφθέγγατο, περὶ πολλῶν δὲ ἐλάλησε*. Τοῦτό ἐστι τὸ εἰρημένον νῦν· Ἡ μὲν Θεοῦ ἐπιφάνεια ἅπαξ μοι γέγονε, δύο δὲ πράγματά ἐστιν ἃ ἐλάλησεν. Οὐκ εἶπεν· *Ἐν ἐλάλησεν ὁ Θεός, δύο δὲ ταῦτα ἤκουσα*· οὕτω γὰρ ἂν ἔδοξέ τινα ἔχειν ὁ λόγος πρὸς ἑαυτὸν ἐναντιώσιν. Τίνα οὖν ἦν τὰ δύο ἃ (1) ἤκουσεν; Ὅτι, *Τὸ κράτος τοῦ Θεοῦ, καὶ σοῦ, Κύριε, τὸ ἔλεος*. Ὅτι δυνατὸς, φησὶν, ὁ Θεός ἐν τῇ κρίσει, καὶ ὁ αὐτὸς ἐλεῆμων. Μήτε οὖν ἐλπίζετε ἐπ' ἀδικίαν, μήτε πλοῦτῳ προστίθεσθε, μήτε αἰρεῖσθε ματαιότητα, μήτε τὸ τῆς ψυχῆς κριτήριον διεφθαρμένον περιφέρετε. Εἰδότες (2), ὅτι κραταῖος ἡμῶν ὁ Δεσπότης, φοβήθητε αὐτοῦ τὸ ἰσχυρὸν, καὶ μὴ ἀπογνῶτε αὐτοῦ τῆς φιλανθρωπίας. Πρὸς μὲν οὖν τὸ μὴ ἀδικεῖν, ἀγαθὸς ὁ φόβος· πρὸς δὲ τὸν ἅπαξ εἰς ἀμαρτίαν ὀλισθήσαντα μὴ ἑαυτὸν προσέσθαι διὰ τῆς ἀνελπιστίας, ἀγαθὴ ἡ ἐλπίς τοῦ ἐλέους. Τὸ γὰρ κράτος τοῦ Θεοῦ, καὶ παρ' αὐτοῦ (3) τὸ ἔλεος. Ὅτι οὐ ἀποδώσεις ἐκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ. Ὅ γὰρ μέτρῳ μετρεῖτε, ἀντιμετρηθήσεται ὑμῖν. Ἐθλίψας τὸν ἀδελφόν; ἐκδέχου τὸ ἴσον. Ἡρπασας τὰ τῶν ὑποδεεστέρων, κατεκονδύλισας πένητας (4), κατήσχυνας ἐν λοιδορίαις, ἐσυκοφάντησας, κατεψεύσω, ἄλλοτριους ἐπεθύλευσας γάμοις, ἐπιώρησας, ὄρια πατέρων μετέθικας (5), κτήμασιν ὀρφανῶν ἐπῆλθες, χήρας ἐξέθλιψας, τὴν παρούσαν θδονὴν τῶν ἐν ἐπαγγελίαις ἀγαθῶν προστίμησας; ἐκδέχου τοῦ-

A iis quidem qui ad ripam astant appropinquat, sed simul ut contigit, statim secedit : ita etiam divitiarum instabilitas velocissimam lubricamque praesentiam habet, alios ex aliis permutare solita. Hodie hujus est ager, cras alterius, et paulo post alius. Respice ad civitatis domos ; quot jam nomina, ex quo exstructae sunt, accepere, aliter ab alio possessore appellatae. Quin etiam aurum semper e manibus ejus, quem penes est, elabens, ad alterum transit, et ab illo ad alium. Comprehensam manu aequam facilius possis continere, quam divitias tibi constanter servare. Quare recte dictum est : *Divitiae si affluant, nolite cor opponere*. Ne iis sis animo deditus : sed de ipsis commodum cape, non illas velut unum quodpiam bonum impensius diligens, aut admirans, sed earum famulatum tanquam instrumentum quoddam admittens. Deinde his dictis omnibus sententiam subdit, non ex suis ipsius verbis adornatam, sed quam ab ipso Deo audivit. **Vers. 12.** *Semel enim, inquit, locutus est Deus, duo haec audivi*. Nec quemquam hoc dictum quasi paradoxum perturbet, quomodo Deus quidem semel locutus sit, Propheta vero duo audiverit. Fieri enim potest ut quis semel locutus sit, et inter semel loquendum dicta sint multa. Nam homo quispiam, semel cum aliquo congressus, de multis disseruit ; ita qui ipsius verba audivit, potest dicere : *Semel quidem me allocutus est, sed de multis sermonem habuit*. Hoc est, quod modo dictum fuit : *Mihi quidem semel apparuit Deus, sed res duae sunt, quas dixit*. Non ait : *Unum locutus est Deus, et tamen haec duo audivi* ; sic enim sermo quodammodo secum pugnare videretur. Quae igitur erant duo haec quae audivit ? *Potestas Dei est, (vers. 13) et tua, Domine, misericordia*. Deus, inquit, potens in judicio, et idem misericors. Neque igitur sperate in iniquitate, neque divitiis addicti estoite, neque amplectamini vanitatem, neque animi iudicium corruptum circumferite. Dominum nostrum potentem esse cum non ignoretis, timete ejus fortitudinem, nec tamen desperetis de ipsius benignitate. Et quidem bonus est timor, ut ne quid admittamus iniqui : spes vero misericordiae bona est, ut ne qui semel in peccatum prolapsus est, se ipse per desperationem perdat. Nam Dei est potestas, et ab ipso est misericordia. *Quia tu reddes unicuique justa opera sua. Etenim qua mensura mensi fueritis, remetietur vobis*⁶⁰. Amixisti fratrem ? par exspecta. Rapuisti inferiorum facultates ; pugnis pauperes **199** cecidisti ; per convicia incussisti pudorem, calumniatus es, mentitus es, alienis nuptiis parasti insidias, pejerasti, terminos patrum transposuisti, orphanorum invasisti possessiones, viduas oppressisti, bonis promissis praetulisti praesentem voluptatem ? Vicem his dignam exspecta. Qualia enim unusquisque semi-

⁶⁰ Matth. vii, 8.
 (99) Ita editio Basil. et mss. multi. Editio Paris. τοῦδε ἀγγέλῳ.
 (1) Ita septem inss. At editi duo ταῦτα ἃ. Mox inss. ὁ αὐτὸς ἐλεῆμων. Editi inverso ordine ἐλεῆμων ὁ αὐτός.

(2) Sic septem mss. At editi ἄλλ' εἰδότες.
 (3) Codices tres παρ' αὐτοῦ.
 (4) Reg. secundus πένητα.
 (5) Tilmannus verbis Proverborum xxii, 28, ψηῖς, illa, ὄρια πατέρων, etc., sic interpretatus fu. rat :

nat, talia et metet⁴. Cæterum si quid etiam bonis te perpetratum est, remunerationem præstolare illo longe majorem. *Quia tu reddes unicuique juxta opera sua.* Hujus sententiæ si per omnem tuam vitam memineris, multa poteris vitare peccata : in Christo Jesu Domino nostro, cui gloria et imperium in sæcula sæculorum. Amen.

Κυρίῳ ἡμῶν, ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Ἀμήν.

IN PSALMUM CXIV.

4. Jamdudum occupato hoc sacro Martyrum templo, a media nocte ad hanc usque meridiem Deum martyrum, dum adventus noster exspectaretur, hymnis placare perrexistis. Itaque vobis parata merces est, qui martyrum honorem, Deique cultum et somno et quieti prætulertis. Quod si opus est ut nostram ipsorum defensionem suscipiamus, causam cur moras interposuerimus, vosque deseruerimus diutius, dicturi sumus : quod alteram huic parem Dei ecclesiam, non mediocri intervallo a vobis disjunctam, administrantes, istud diei spatium in id insumpserimus. Cum igitur tribuerit Dominus, ut et apud illos impleverim ministerium, nec sim a vestra charitate frustratus, mecum largitori benefico debilitatem invisibili sua potentia levavit. Porro ne diutius detentis vobis simus molesti : ubi pauca ex eo psalmo quem vos canentes deprehendimus, disseruerimus, ac verbo consolatorio pro nostris viribus paverimus vestras animas, singulos ad habendam corporis curam dimittemus. Quid igitur erat quod a vobis canebatur? Vers. 4. *Dilexi*, inquit, *quoniam exaudiet Dominus vocem orationis meæ.* Non cuiusvis est dicere : *Dilexi* ; sed ejus, qui jam perfectus est, ac servitutis timore transgreditur, atque adoptionis spiritum adeptus est. Et quidem cum dixit : *Dilexi*, non apposuit, *quem* ; sed subaudimus, *Deum universorum.* Quod enim proprie amabile est, hoc Deus est ; quandoquidem amabile id esse definiunt, quod omnia expetunt. Bonum autem est Deus, et primum, et bonorum perfectissimum. Ipsum igitur dilexi, Deum, eorum quæ desiderari possunt, supremum ; atque pro eo has afflictationes cum gaudio amplexus sum. Quæ autem sint hæc, paulo post recenset. Nimirum commemorat dolores mortis, in-

⁴ Gal. vi, 8.

Terminos quos posuerunt patres tui esse transgressus ? Sed vim verborum non satis exprimi recte et vere judicavit eruditissimus vir Duceus. Etenim aliud est limites agris positos loco movere, aliud eosdem deambulando transgredi. Hic videre est in editione Parisiensi multas interrogandi notas : sed cum absint a mss. nostris, eas delendas censuimus.

(6) Colbertini primus et sextus cum Reg. quarto πάντα σου. Deest σου in editis et in aliis mss.

(7) Prima psalmi verba, Ἠγάπησα, ὅτι εἰσακούσεται Κύριος, *Dilexi*, *quoniam exaudiet Dominus*, leguntur in editione Parisiensi : sed et in editione Basil. et in nostris novem mss. desiderantur. Statim ipso initio editi προκαταλάβοντες. At codex

των τὴν ἀντιμέτρῃσιν. Οἷα γὰρ σπείρει ἕκαστος, τοιαῦτα καὶ θερίσει. Καὶ μέντοι καὶ εἴ τι τῶν ἀγαθῶν πέπρακται σοι, κἀκεῖνων ἐκδέχου πολλαπλασίους τὰς ἀντιδόσεις. Ὅτι σὺ ἀποδώσεις ἐκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ. Ταύτης μεμνημένος παρὰ πάντα σου (6) τὸν βίον τῆς ἀποφάσεως, δυνήσῃ τὰ πολλὰ τῶν ἀμαρτημάτων διαφυγεῖν, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν.

EIS TON ΠΙΑ ΨΑΛΜΟΝ (7).

1. Πάλαι προκαταλάβοντες τὸν ἱερὸν τοῦτον τῶν Μαρτύρων σηκὸν, ἐκ μέσης νυκτὸς τὸν Θεὸν τῶν μαρτύρων διὰ τῶν ὕμνων ἐξιλεούμενοι, διεκαρτερήσατε μέχρι τῆς μεσημβρίας ταύτης, τὴν ἡμετέραν ἀφίξιν ἀναμένοντες. Ὑμῖν μὲν οὖν καὶ ὕπνου καὶ ἀναπαύσεως τὴν εἰς τοὺς μάρτυρας τιμὴν καὶ τὴν τοῦ Θεοῦ λατρείαν προτιμῶσιν, ἔτοιμος ὁ μισθός. Εἰ δὲ δεῖ καὶ ἡμᾶς ὑπὲρ ἡμῶν αὐτῶν ἀπολογῆσθαι, τῆς διατριβῆς ἔνεκεν καὶ τῆς ἐπὶ πλείστον ἀπολείψεως ὕμων (8), ἐροῦμεν τὴν αἰτίαν, ὅτι ἄλλην ἡμίτιμον ταύτῃ τοῦ Θεοῦ ἐκκλησίαν οἰκονομοῦντες, οὐκ ὀλίγω πρὸς ὑμᾶς διειργασμένην τῷ διαστήματι, τὸν χρόνον τοῦτον τῆς ἡμέρας καταναλώσαμεν. Ἐπεὶ οὖν ἔδωκεν ὁ Κύριος κἀκεῖνοις πληρῶσαι τὴν λειτουργίαν, καὶ μὴ διαμαρτεῖν τῆς ὑμετέρας ἀγάπης, ἀπόδοτε μεθ' ἡμῶν τὴν εὐχαριστίαν τῷ εὐεργέτῃ, τῷ τὴν ὀρωμένην ταύτην τοῦ σώματος ἡμῶν ἀσθένειαν τῇ ἀοράτῳ αὐτοῦ δυνάμει χειραγωγῶντι. Ὡς ἂν δὲ μὴ ἐπὶ πλείον παρακατέγοντες ὑμᾶς ἀνιώμεν, βραχεία ἐξ οὗ καταλάβομεν ἀδομένον ὑμῖν ψαλμοῦ διαλεχθέντες, καὶ τῷ λόγῳ τῆς παρακλήσεως κατὰ τὴν προσούσαν ἡμῖν δύναμιν τὰς ψυχὰς ὑμῶν θρῆψαντες, ἐπὶ τὴν τοῦ σώματος ἐπιμέλειαν ἕκαστον διαφῆσωμεν (9). Τί τοίνυν ἦν τὸ ἀδόμενον ; Ἠγάπησα, φησὶν, ὅτι εἰσακούσεται Κύριος τῆς φωνῆς τῆς δεήσεώς μου. Οὐ πάντως ἔστιν εἰπεῖν τὸ, Ἠγάπησα, ἀλλὰ τοῦ τελειομένου (10) ἔρη καὶ ὑπερβαίνοντος τὸν τῆς δουλείας φόβον, καὶ ἐν τῷ πνεύματι γενομένου τῆς υἰοθεσίας. Οὐ πρόσκειται μὲν οὖν τῷ, Ἠγάπησα, τὸ, τίνα· προσηπακούεται δὲ παρ' ἡμῶν ὅτι, τὸν Θεὸν τῶν δεινῶν. Τὸ γὰρ κυρίως ἀγαπητὸν, ὁ Θεός· ἐπειδὴ περ ἀγαπητὸν ὀρίζονται εἶναι, οὐ πάντα ἐφίεται. Ἀγαθὸν δὲ ὁ Θεός (11), καὶ πρῶτον καὶ τελειώτατον τῶν ἀγαθῶν. Αὐτὸν τε οὖν ἠγάπησα τὸν Θεόν, τῶν ὀρεκτῶν ὄντα τὸ ἔσχατον, καὶ τὰ ὑπὲρ αὐτοῦ παθήματα μετὰ χα-

Combef. et alii octo simpliciter καταλάβοντες.

(8) Colbertini tertius, quintus, sextus et septimus aque ac Regii quartus et sextus cum editione Paris. ἀπολείψεως ὕμων, *derelictionis vestrarum.* Editio vero Basil. et Reg. tertius ἀπολείψεως ἡμῶν, *absentia nostra.*

(9) Nostra editio Paris. et duo mss. διαφῆσωμεν. Alii quatuor mss. διαφῆσομεν.

(10) Colbertini primus et septimus τοῦ τελειομένου. Colb. quartus τοῦ τετελειωμένου.

(11) Colb. primus Ἀγάπη δὲ ὁ Θεός. Editi cum aliis mss. Ἀγαθὸν δὲ ὁ Θεός. Mox Colb. quartus καὶ τελειώτατον. Subinde idem codex τὰ ὑπὲρ αὐτοῦ πάθη.

ρὰς ὑπεδεξάμην. Τίνα δὲ ἐστὶ ταῦτα, μικρὸν ὕστερον διεξέρχεται, τὰς ὠδύνας τοῦ θανάτου, τοὺς κινδύνους τοῦ ἄδου, τὴν θλίψιν, τὴν δόλυνην, ἅπερ πάντα αὐτῷ ἀγαπητὰ διὰ τὴν πρὸς Θεὸν ἀγάπην, καὶ τὴν ἐλπίδα, τὴν ἀποκειμένην τοῖς τὰ ὑπὲρ τῆς εὐσεβείας πάθη καταδεχομένοις, ἐφαίνεται. Οὐ γὰρ παρὰ προαίρεσιν, οὐδὲ βιαιῶς καὶ κατηναγκασμένως ὑπέμεινα, φησὶ, τοὺς ἀγῶνας, ἀλλὰ στοργῇ τινι καὶ διαθέσει ὑπεδεξάμην τὰ ἐπίπονα ὥστε ἔχειν με λέγειν· Ὅτι ἔνεκα σοῦ θανατούμεθα ὅλην τὴν ἡμέραν. Καὶ ἔοικε ταῦτα ἰσοδυναμεῖν τοῖς τοῦ Ἀποστόλου, καὶ ἀπὸ τῆς αὐτῆς αὐτῷ διαθέσεως λέγεσθαι τὸ, *Τίς* (12) *ἡμῶς χωρίσει ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Χριστοῦ; θλίψις; ἢ στενοχωρία; ἢ διωγμός; ἢ λιμός; ἢ γυμνότης; ἢ κίνδυνος; ἢ μάχαιρα;* Ἡγάπησα οὖν ταῦτα πάντα, εἰδώς, ὅτι ὑπὸ θεατῆ καὶ ἀθλοθέτῃ τῷ Δεσπότη τῶν ὅλων τοὺς ὑπὲρ τῆς εὐσεβείας διαφέρω κινδύνους. Ὅτι εἰσακούσεται Κύριος τῆς φωνῆς τῆς δεησεώς μου. Οὕτω γὰρ καὶ ἕκαστος ἡμῶν δύναται τὸ ἐν ταῖς ἐντολαῖς ἐπίπονον διανύειν, ὅταν οἴονεὶ ἑαυτοῦ πολιτεῖαν.

2. Ὅτι ἐκλινε τὸ οὖς αὐτοῦ ἐμοί. Ἐκλινεν, εἶπεν, οὐχ ἵνα σωματικὴν τινα ἔννοιαν λάβῃς περὶ Θεοῦ ὧτα ἔχοντος, καὶ ταῦτα πρὸς τὸ ἡρεμαῖον τῆς φωνῆς ἐπικλινόντος, ὅπερ ἡμεῖς ποιοῦμεν πρὸς τοὺς μικρὸν φθεγγομένους προσεγγίζοντες, ἡμῶν τὴν ἀκοήν, ἵνα ἐκ τοῦ σύνεγγυς τῆ ἀισθήσεως παραδεξώμεθα τὸ λαλούμενον, ἀλλ' Ἐκλινεν, εἶπεν, ἵνα τὸ ἑαυτοῦ ἀσθενὲς ἐπιδείξῃται. Ὅτι χαμαὶ κειμένῳ μοι συγκρατέθῃ διὰ φιλανθρωπίας· οἴονε, ἀρρώστου τινὸς ἐκ πολλῆς ἀσθενείας οὐδὲ φθεγγεσθαι τρανῶς δυναμένου, φιλάνθρωπος ἰατρός προσαγαγὼν ἑαυτοῦ τὴν ἀκοήν ἐκ τοῦ σύνεγγυς μανθάνει (14) τὰ ἀναγκαῖα τῷ κάμνοντι. Ἐκλινεν οὖν τὸ οὖς αὐτοῦ ἐμοί. Ἡ γὰρ θεία ἀκοή οὐ φωνῆς δεῖται πρὸς αἰσθησίν· οἶδε γὰρ καὶ ἐν τῷ κινήματι τῆς καρδίας γνωρίσει τὰ ἐπιζητούμενα. Ἡ οὐκ ἀκούεις, ὅτι Μωϋσῆς μηδὲν φθεγγόμενος, ἀλλὰ τοῖς ἀλαλήτοις ἑαυτοῦ στεναγμοῖς ἐντυγχάνων τῷ Κυρίῳ, ἤκουετο (15) παρὰ τοῦ Κυρίου λέγοντος· *Τί βοᾷς πρὸς μέ;* Οἶδεν ὁ Θεός καὶ αἵματος ἀκούσθαι δικαίου, ἢ γλώσσα οὐ πρὸςεστιν, οὐδὲ φωνὴ τὸν ἀέρα περῶσα. Ἐργων δὲ δικαίων παρουσία μεγαλοφωνία ἐστὶ παρὰ Θεῷ. Καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις μου ἐπικαλέσομαι. Ἡμεῖς μὲν, ἐν μὲν προσευξάμενοι ἡμέρᾳ, ἢ ἐν μὲν ὥρᾳ βραχὺ τι ταῖς ἀμαρτίαις ἡμῶν ἐπιστυγνάσαντες, ἀμεριμνῶμεν (16) ὡς ἦδη τι ποιήσαντες ἐφάμιλλον τῇ κακίᾳ ἡμῶν. Ὁ μέντοι ἅγιος παντὶ τῷ χρόνῳ τῆς ζωῆς ἑαυτοῦ παραμετρούμενην ἐπιδείκνυσθαι λέγει (17) τὴν ἐξομολόγησιν· *Ἐν ταῖς ἡμέραις γὰρ μου,*

¹² Psal. xliii, 22. ¹³ Rom. viii, 33. ¹⁴ Exod. xiv, 15.

(12) Sic mss. multi. Editio Paris. τῷ, Τίς.

(15) Reg. tertius οἴονε θεατῆ καὶ ἀθλοθέτῃ τῷ Θεῷ. Sed cum illud, καὶ ἀθλοθέτῃ, in editis et in aliis mss. desit, credi merito potest ab aliquo librario additum fuisse.

(14) Editi cum Colb. quinto μανθάνει. At septem mss. μανθάνοι.

(15) Ita Colbertini primus, quintus et sextus cum Regiis secundo et quarto. Editi vero cum Regiis

A ferni pericula, tribulationem, dolorem : quæ omnia ob Dei amorem, et ob spem repositam iis qui ærumnas afflictionesque pro pietate sustinent, ei anabilia videbantur. Non enim, inquit, præter voluntatem, neque vi, neque necessitate hæc pertuli certamina, sed amore quodam et affectu hosce labores 200 suscepi, ut possim dicere : *Quoniam propter te mortificamur tota die* ¹². Atque hæc videntur idem valere ac Apostoli verba, et eodem affectu ab eo proferri atque ab Apostolo : *Quis nos separabit a charitate Christi ? tribulatio ? an angustia ? an persecutio ? an fomes ? an nuditas ? an periculum ? an gladius* ¹³ ? Dilexi igitur hæc omnia, quod scirem me sub spectatore et præmiorum largitore Domino universorum, pro pietate pericula subire. *Quoniam exaudiet Dominus vocem orationis meæ*. Sic enim et quilibet nostrum præceptorum difficultates superare potest, cum suum vitæ institutum universorum Deo velut spectatori patefacit.

θεατῆ τῷ Θεῷ (13) τῶν ὅλων ἐπιδεικνύμενος ἢ τὴν

2. Vers. 2. *Quia inclinavit aurem suam mihi. Inclinauit*, inquit, non ut corpoream quamdam de Deo notionem accipias, quasi habeat aures, easque ad submissam vocem inclinet : quod nos erga illos qui exili voce loquuntur, efficitur, aures nostras admoventes, ut ex illa proximitate id quod dicitur, sensu percipiamus : sed, *Inclinauit*, ait, ut suam ipsius degeter infirmitatem. Quandoquidem ad me humi jacentem ob suam erga homines benevolentiam descendit : velut cum benignus medicus, si quis ægrotus præ multa infirmitate clare loqui non queat, ea quæ sunt ægrotanti necessaria, ex propinquo, suis auribus admotis, ediscit. *Inclinauit* itaque *aurem suam mihi*. Utique auditus divinus voce non indiget ad percipiendum, siquidem petita etiam in cordis motu cognoscere valet. Nonne scis ex auditu, quod Moyses nihil loquens, sed tacitis suis suspiriis Dominum interpellans, a Domino audiebatur dicente : *Quid clamans ad me* ¹⁴ ? Novit Deus vel sanguinem justii audire, cui nec lingua inest, nec vox aerem permeans. Quin etiam operum justorum præsentia clamor magnus apud Deum est.

Ἡ *Et in diebus meis invocabo*. Nos equidem cum una die oravimus, vel per unam horam brevi aliqua tristitia ob peccata fuimus affecti, securi vivimus, tanquam si quidpiam quod iniquitatem nostram compensaret a nobis patratum esset. Sed hic sanctus confessionem, quæ onne vitæ suæ tempus admetiri possit, editurum se affirmat : *Omnibus enim,*

tertio et sexto ἤκουσε. Mox mss. tres ὁ Θεός. Deest articulus in editis et in aliis mss. Subinde mss. novem δικαίου. Editi δικαίων.

(16) Colb. quartus ἀμεριμνῶμεν. Editi cum plurimis mss. ἀμεριμνοῦμεν. Ibidem quatuor mss. ὡς ἦδη. Editi cum uno aut altero ms. ὡς δὴ.

(17) Ita editio Basil. cum novem mss., nec aliter legit interpres. Editio Paris. ἐπιδείκνυσθαι μέλλει.

inquit, *diebus meis invocabo*. Deinde ut ne Deum A ab ipso propterea invocatum fuisse existimes, quod in hac vita rebus secundis uteretur, eique prospere succederent omnia; narrat calamitatum magnitudinem, in quibus constitutus nequaquam nominis Dei oblitus est. Vers. 3. *Circumdederunt me enim, inquit, dolores mortis, pericula inferni invenerunt me*. Hi quidem dolores proprie usurpantur ad significandos puerperii dolores, cum venter ad tumorem usque distentus, foras fetum impellit: deinde vero 201 partes genitales pressæ, et circum fetum distensionibus contractionibusque nervorum dilatatæ, acutissimos dolores et acerbos cruciatus parturientibus creant. Transtulit autem dolores partus ad ipsos etiam mortis dolores, qui in animæ et corporis divisione animal obsident. At igitur se nihil mediocre passum esse, imo se ipsos quoque mortis dolores expertum fuisse, atque in periculum descensus inferni deductum. Num igitur hæc sola de quibus gloriatur, pertulit, cum alioqui isthæc sæpe nec voluntaria quidem sint? Nihil autem coactum laudabile est. At vide hujus athletæ magnanimitatem. Postquam enim *Circumdederunt me dolores mortis, et pericula inferni invenerunt me*, tantum abfuit ut his tentationibus succubuerim, ut etiam me ipse sponte tentaminibus multo pluribus objecerim. *Afflictionem et dolorem* ut volens mihi ipse *excogitavi*, ita non invitus ab eis apprehensus sum. Siquidem in superioribus *Pericula inferni invenerunt me*; hic vero *Tribulationem et dolorem inveni*. Cum enim illic adversus ea quæ mihi a tentatore illata sunt, firmus ac constans inventus essem: adjeci, ut meæ in Deum charitatis copiam ostenderem, afflictioni afflictionem, et dolori dolorem: non quod meis viribus obstiterim hisce molestiis, sed quod nomen Domini invocaverim. Tale est et illud Apostoli dicentis: *In his omnibus plus quam victores sumus per eum qui dilexit nos* 45. Vincit quidem, qui ab his, quæ necessario accidunt, non frangitur: sed plus quam victor est, qui sua etiam sponte et voluntate dolores ad demonstrandam patientiam sibi accersit. Qui letale aliquod peccatum admisit, dicat: *Circumdederunt me dolores mortis. Omnis enim, inquit, qui facit peccatum, ex diabolo natus est* 46. Cum igitur, inquit, peccatum patrarem, et in mortis utero gestarem, tunc etiam ab inferni periculis inventus sum. Quomodo ergo sanavi me ipsum? Propterea quod tri-

45 Rom. viii, 37. 46 I Joan. iii, 8.

(18) Reg. sextus et Colb. tertius εν αζς. At multi mss. εν οδοις. Imo ita quoque legitur in margine Reg. sexti et Colb. tertii. Nec ita multo post editio Paris. εὑρεσαν. Multi mss. cum LXX εὑροσαν.

(19) Editi πρὸς τὰ. Multi mss. πρὸς τὸ. Mox multi mss. μέρη. Editi vero μόρια.

(20) Ita quinque mss. At editi προσεθέμην. Statim quatuor mss. ἐπεξεῦρον. Editi ὑπεξεῦρον. Colb. quinque ἐξηῦρον.

(21) Ita editi cum Reg. sexto. Alii sex mss. θλιψεις ἐπί. Mox-Colb. quartus καὶ ὀδύνας.

(22) Sic editio Basil. cum multis mss. et cum sacro textu. Editio Paris. τούτοις ἄπαν·.

φσι, πάσαις ἐπικαλέσομαι. Εἶτα ἵνα μὴ οἰηθῆσθε ἵνα ἐνευημερῶν τῷ βίῳ τούτῳ, καὶ πάντων αὐτῶ τῶν πραγμάτων κατὰ βούην προϊόντων, ἐπεκαλεῖτο τὸν Θεὸν, διηγείται τὸ μέγεθος τῶν περιστάσεων, ἐν αζς (18) ὧν οὐκ ἐπελάθετο τοῦ ὀνόματος τοῦ Θεοῦ. Περιέσχον γὰρ με, φησὶν, ὀδίνες θανάτου, κίνδυνοι ἕδου εὑροσάν με. Κυρίως μὲν αἱ ὀδίνες ἐπὶ τῶν κατὰ τὰς κυήσεις ὀδυνῶν εἰσι τεταγμένα, ὅταν, πρὸς ἄκρον ἢ γαστήρ διεγειρομένη, ὠθῆ τὸ ἔμβρυον πρὸς τὸ ἔξω (19). Εἶτα θλιβόμενα τὰ γεννητικὰ μέρη, καὶ περιτεινόμενα τῷ κυήματι σπασμοῖς καὶ συνολκαῖς τῶν ἰνῶν, ὀξύτατα; ἀλγηδόνας καὶ δριμείας ὀδύνας ἐμποιεῖ ταῖς τικτούσαις. Μετήνεγκε δὲ τὰς ὀδύνας καὶ ἐπὶ τοῦ θανάτου, τὰς περισταμένας τὸ ζῶον ἐν τῷ μερισμῷ τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος. Οὐδὲν οὖν φησι μέτριον πεπονθῆναι, ἀλλὰ μέχρι καὶ αὐτῶν πεπειρασθαι τῶν ὀδίνων τοῦ θανάτου, καὶ εἰς κίνδυνον τῆς καταβάσεως τοῦ ἕδου ἀφίχθαι. Ἄρ' οὖν καὶ μόνα ταῦτα πέπονθεν ἐφ' οἷς σεμνύνεται, ἢ ταῦτα μὲν πολλάκις καὶ ἀκούσια; Οὐδὲν δὲ τῶν ἡγαγκασμένων ἐπαινετόν. Ἄλλὰ βλέπε τὸ μεγαλοφυῆς τοῦ ἀθλητοῦ. Ἐπειδὴ γὰρ Περιέσχον με ὀδίνες θανάτου, καὶ κίνδυνοι ἕδου εὑροσάν με, τοσοῦτον ἀπέσχον τοῖς πειρασμοῖς τούτοις ὑποπεσεῖν, ὅτι καὶ πολλῶ τούτων πλείοσι κατὰ τὸ ἐκούσιον πειρασμοῖς; ἑμαυτὸν προεθέμην (20). Θλίψιν καὶ ὀδύνην ὡσπερ ἐκῶν ἑμαυτῷ ἐπεξεῦρον, οὐκ ἀκουσίως ὑπ' αὐτῶν κατελήφθη. Ἐν μὲν γὰρ τοῖς κατόπιν Κίνδυνοι ἕδου εὑροσάν με· ἐνταῦθα δὲ Θλίψιν καὶ ὀδύνην εὔρον. Ἐπειδὴ γὰρ ἐκεῖ ἀνευδότης ἔχων εὑρέθη πρὸς τὰ παρὰ τοῦ πειράζοντος ἐπαχθέντα, ἵνα δείξω τὴν περιουσίαν τῆς πρὸς Θεὸν ἀγάπης, προσέθηκα θλίψιν ἐπὶ (21) τῇ θλίψει, καὶ ὀδύνην ἐπὶ τῇ ὀδύνη· οὐ· τῇ ἑμαυτοῦ δυνάμει τῶν ἀλγεῖνῶν καταπανιστάμενος, ἀλλὰ διότι τὸ ὄνομα Κυρίου ἐπεκαλεσάμην. Τοιοῦτόν ἐστι καὶ τὸ τοῦ Ἀποστόλου λέγοντος· Ἐν τούτοις πᾶσιν (22) ὑπερνικῶμεν διὰ τοῦ ἀγαπήσαντος ἡμᾶς. Νικᾷ μὲν γὰρ ὁ μὴ ἐνδιδοὺς τοῖς πρὸς ἀνάγκην ἐπαγομένοις· ὑπερνικᾷ δὲ ὁ καὶ αὐθαιρέτως ὀδύνας εἰς ἐπίδειξιν τῆς ὑπομονῆς ἐπισπώμενος. Ὁ γενόμενος ἐν ἀμαρτίᾳ τιμὴ τῇ πρὸς θάνατον λεγέτω· Περιέσχον με ὀδίνες θανάτου. Πᾶς γὰρ, φησὶν, ὁ ποιῶν τὴν ἀμαρτίαν ἐκ τοῦ διαβόλου γεγέννηται (23). Ὅτε οὖν ἤμην, φησὶν, ἐργάτης τῆς ἀμαρτίας, καὶ ἐκυφορούμην ὑπὸ τοῦ θανάτου, τότε καὶ εὑρέθη ὑπὸ τῶν τοῦ ἕδου κινδύνων. Πῶς οὖν ἐξιασάμην ἑμαυτόν; Ἐπειδὴ θλίψιν καὶ ὀδύνην εὔρον τὴν διὰ τῆς μετανοίας. Ἀναλογούσαν γὰρ τῷ μεγέθει τῆς ἀμαρ-

(23) Oliv. et Regii tertius et quartus, perinde atque Colbertini sextus et septimus, cum editione Basil. γεγέννηται. Editio Paris. γεγέννηται. Colb. quintus Πᾶς γὰρ, φησὶν, ὁ ποιῶν τὴν ἀμαρτίαν δούλος ἐστὶ τῆς ἀμαρτίας, καὶ ἐκ τοῦ διαβόλου γεγέννηται, Quisquis enim, inquit, facit peccatum, servus est peccati, et ex diabolo natus est. Notandum est Combefisium et in codice (nam illius codex, noster est Colbertinus quintus) pro πᾶς male πῶς legisse; nec debuisset eam lectionem, qualem citat, tanquam emendationem prædicare. Mox Reg. tertius ἐργάτης τῆς ἀνομίας.

τίας τὴν ἐκ τῆς μετανοίας κάκωσιν ἐμαυτῶ ἐπ-
ενόησα, καὶ οὕτως ἐτόλμησα τὸ ὄνομα Κυρίου ἐπικα-
λέσασθαι. Τίνα δὲ ἦν ἃ εἶπον; Ὁ Κύριε, ῥύσαι
τὴν ψυχὴν μου. Κατέγομαι ἐν τῇ αἰχμαλωσίᾳ
ταύτῃ, σὺ δὲς τὸ ὑπερέμμου λύτρον, καὶ ῥύσαι τὴν
ψυχὴν μου.

3. Ἐλεήμων ὁ Κύριος καὶ δίκαιος. Πανταχοῦ
συνάπτει ἡ Γραφή τοῖς οἰκτιρμοῖς τοῦ Θεοῦ τὴν δι-
καιοσύνην, διδάσκουσα ἡμᾶς, ὅτι οὔτε ὁ ἔλεος τοῦ
Θεοῦ ἀκριτός, οὔτε ἡ κρίσις ἀνελεήμων. Ἀλλὰ καὶ
ἐλεῶν, κεκριμένως τοῖς ἀξίοις ἐπιμετρῶν τοὺς οἰ-
κτιρμοῦς· καὶ κρίνων, ἐστοχασμένως τῆς ἀσθενείας
ἡμῶν ἐπάγει τὴν κρίσιν, φιλανθρωπία μᾶλλον ἢ τῇ
τοῦ Ἰσοῦ ἀντιμετρήσει ἀμυνόμενος ἡμᾶς. Καὶ ὁ Θεὸς
ἡμῶν ἐλεεῖ. Ἐλεός ἐστι πάθος ἐπὶ τοὺς παρ' ἀξίαν
τεταπεινωμένους, παρὰ τῶν συμπαθῶς διατιθεμένων
γινόμενον. Ἐλεοῦμεν τὸν ἐκ μεγάλου πλοῦτου πρὸς τὴν
(24) ἐσχάτην πενίαν μεταπεσόντα, τὸν ἐκ τῆς ἀφρα-
εὐξίας τοῦ σώματος εἰς τὴν ἐσχάτην ἀσθένειαν κα-
ταβληθέντα, τὸν ἐπὶ κάλλει καὶ ὠρᾷ σώματος ἀγαλ-
λόμενον, καὶ ὑπὸ τῶν αἰσχιστων παθῶν διαφθαρέντα.
Ἐπεὶ οὖν καὶ ἡμεῖς ἡμῶν ποτε ἐνδοξοὶ ἐπὶ τῆς τοῦ
παραδείσου διαγωγῆς, ἐγενόμεθα δὲ ἄδοξοι καὶ ταπει-
νοὶ διὰ τὴν ἐκπτώσιν, Ὁ Θεὸς ἡμῶν ἐλεεῖ, ὁρῶν
ἡμᾶς οἷοι ἀνθ' οἷων γεγόναμεν. Διὰ τοῦτο καὶ τὸν
Ἀδάμ ἀνεκαλεῖτο τῇ (25) τοῦ ἐλέου φωνῇ, λέγων·
Ἀδάμ, ποῦ εἶ; Οὐ γὰρ διδαχθῆναι ἐζήτει ὁ πάντα
εἰδώς, ἀλλὰ νοῆσαι αὐτὸν ἐθούλετο οἷος ἀνθ' οἴου
γέγονε. Ποῦ εἶ; ἀντὶ τοῦ, εἰς οἶον πτώμα καταλήλυ-
θας ἀπὸ τηλικούτου ὕψους;

volebat, qualis ex quali factus esset. *Ubi es?* quasi
disti?
4. Φυλάσσων τὰ νήπια ὁ Κύριος· ἐταπεινώ-
θη, καὶ ἔσωσέ με. Εἶτε κατὰ τὸν φυσικὸν λόγον,
οὐκ ἂν συνέστη ἡ ἀνθρωπίνη φύσις, μὴ τῶν κομιδῆ
νηπίων καὶ ἐτι βρεφῶν ὑπὸ τοῦ Κυρίου φυλάσσομένων.
Πῶς γὰρ ἢ (26) τὰ ἐν τῇ μήτρᾳ κυοφορούμενα ἠδύ-
νατο τρέφεσθαι ἢ κινεῖσθαι ἐν οὕτω στενοῖς χωρίοις,
καὶ μηδεμίαν ἔχουσιν ἀναστροφὴν (27), ἀλλ' ἐν σκοτει-
νοῖς τόποις καὶ ἐνύγροις τὴν ζωὴν ἔχοντα, καὶ οὔτε
ἀναπνεῖν δυνάμενα, οὔτε ζῆν τὴν τῶν ἀνθρώπων ζωὴν,
ἀλλὰ δίκην ἰχθύων τοῖς ὕδροις ἐμφορόμενα, εἰ μὴ τῇ
παρὰ τοῦ Θεοῦ φυλακῇ διεκρατεῖτο; Πῶς δ' ἂν εἰς
τὸν ἀήθη τοῦτον ἐκπεσόντα τόπον, καὶ ἀπὸ τῆς ἐν τῇ
μήτρᾳ θερμότητος τῷ ἀέρι περιψυχόμενα κἂν πρὸς
τὸ βραχὺ διήρκεσεν, εἰ μὴ παρὰ Θεοῦ διεσώζετο;
Φυλάσσων οὖν τὰ νήπια ὁ Κύριος· ἐταπεινώθη, D
καὶ ἔσωσέ με. Ἡ καὶ οὕτω νοήσεις τὸν λόγον· Ὅτι
ἐπειδὴ ἐστράφη, καὶ ἐγενόμην ὡς τὸ νήπιον, καὶ
ἐδεξάμην τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν ὡς παιδίον, καὶ
διὰ τῆς ἀκακίας ἐμαυτὸν εἰς τὴν τῶν παιδίων ταπει-

27 Gen. iii, 9.

(24) Sic septem mss. At editi ἐπὶ τὴν. Haud longe
R. z. secundus ἀσθένειαν μεταβληθέντα.

(25) Reg. secundus ἀνεκαλεῖτο. Mox Reg. tertius
οἴου γεγένηται.

(26) Sic mss. tres. Deest ἢ in editis et in aliis

bulationem et dolorem inveni per poenitentiam.
Enimvero talem poenitentiae cruciatum, qui peccati
magnitudini conveniret, mihi ipse excogitavi, et sic
nomen Domini ausus sum invocare. Quae autem
erant quae dixi? Vers. 4. *O Domine, libera animam
meam.* In hac detineor captivitate, tu pro me pre-
tium da redemptionis, et libera animam meam.

5. Vers. 5. *Misericors Dominus et justus.* Scri-
ptura ubique Dei miserationibus justitiam conjun-
git: quippe docet nos, neque Dei misericordiam
judicio carere, neque judicium expers esse miseri-
cordiae. Sed et dum miseretur, iis qui digni sunt,
suas cum judicio miserationes admittitur: atque dum
judicat, habita infirmitatis nostrae ratione infert ju-
diciū, benignitate magis, quam par pari referendo
plectens nos. *Et Deus noster miseretur.* Misericor-
dia affectio est erga eos qui praeter meritum de-
pressi sunt, ab iis qui miseratione 202 moventur
profliscens. Miseramur eum, qui ex magnis divitiis
in extremam incidit paupertatem: eum, qui ex
optima corporis habitudine ad summam redactus
est debilitatem: eum, qui ob pulchritudinem ac
elegantiam corporis praegestiebat, sed a foedissimis
ac turpissimis morbis corruptus est. Quoniam igitur
et nos in paradiso degentes, eramus aliquando
clari ac spectabiles, et tamen ob ejectionem, in-
gloriam et abjecti evasimus, *Deus noster miseretur,*
dum quales nos ex qualibus facti simus, videt.
Quapropter et Adamum hac misericordiae voce re-
vocabat, dicens: *Adam, ubi es?* Non enim edo-
ceri quarebat omnium gnarus, sed intelligere ipsum
dicit: In quam ruinam ex tanta sublimitate inci-

4. Vers. 6. *Custodiens parvulos Dominus; hu-
miliatus sum, et salvum me fecit.* Sive naturali ra-
tione id accipias, non consisteret humana natura,
si ii qui sunt prorsus parvuli et adhuc infantes, a
Domino non custodirentur. Quomodo enim qui in
utero gestantur, nutriri aut moveri possent, cum in
spatiis adeo angustis, in quibus nullo modo se con-
vertere ac versare liceat, diversentur, sed in tene-
brosis et humidis locis vivant, neque respirare, ne-
que hominum vitam vivere valentes, sed instar pi-
scium fluidis innatantes, nisi Dei custodia servaren-
tur? Quomodo rursus ad insolitum hunc locum
elapsi, et post uteri calorem aere refrigerati, vel ad
breve tempus persisterent, nisi a Deo conserva-
rentur? *Custodiens ergo parvulos Dominus; humi-
liatus sum, et servavit me.* Aut etiam sic verba
isthac intelligere poteris: Quandoquidem conver-
sus sum, et factus sum ut parvulus, ac regnum
caelorum velut puer suscepti, meque ipse per inno-

quibusdam mss.

(27) Ita editio Basil. et Oliv. et Combef. et alii
septem. Editio Paris. καὶ μηδεμίαν ἔχουσιν ἀνα-
πνοήν, In quibus nec respirare liceat.

centiam ad puerorum humilitatem demisi : *Custodiens parvulos Dominus, quoniam humiliatus sum, servavit me.*

5. *VERS. 7. Convertere, anima mea, in requiem tuam, quia Dominus benefecit tibi.* Sibi ipsi verba consolatoria proponit bonus athleta, similiter ac Paulus, dicens : *Bonum certamen certavi, cursum consummavi, fidem servavi; in reliquo reposita est mihi corona justitiæ* ⁴⁸. Hæc quoque sibi dicit Propheta : Quoniam vitæ hujus cursum satis longum explesti, *Convertere de cætero in requiem tuam, quia Dominus benefecit tibi.* Siquidem iis qui legitime in hac vita decertarunt, sempiterna requies proposita est, quæ non ex operum debito tribuitur, sed ex Dei munificentissimi gratia, iis qui in ipso spem habuere, datur. Deinde, priusquam bona illic reposita enarret, quomodo a mundi molestiis liberatus sit, recensens, pro iis gratias agit animarum liberatori, qui ex varia et inevitabili cupiditatum servitute ipsum exemit. Quæ autem sunt hæc? *VERS. 8. Quia eripuit animam meam de morte, oculos meos a lacrymis, et pedes meos a lapsu.* Rerum præsentium comparatione futuram describit requiem. Hic enim, inquit, circumdederunt me dolores mortis : illic vero eripuit animam meam a morte. Hic oculi lacrymantur ex afflictione : **203** illic vero non amplius lacrymæ tenebras pupillis effundunt eorum, qui contemplatione puritatis majestatis Dei oblectantur. *Abstulit enim Deus omnem lacrymam ab omni facie* ⁴⁹. Hic magnum est cadendi periculum : quapropter et Paulus aiebat : *Qui se existimat stare videat ne cadat* ⁵⁰. Illic autem firmi sunt gressus : vita immutabilis; non amplius periculum est in peccatum prolabendi. Neque enim carnis est rebellio : neque mulier mutuam ad peccatum confert operam. Nam non est masculus et femina in resurrectione, sed una quedam vita est ac simplex : siquidem qui in regione vivorum habitant, suo ipsorum Domino placent. Mundus hic et ipse interiturus est, et morientium est locus. Quoniam enim visibilium substantia composita est, et quidquid compositum est, dissolvi solet, nos qui in mundo existimus, cum mundi partes sumus, necessario naturæ universi efficiamur consortes. Quare ante etiam quam anima per mortem a corpore separetur, morimur sæpe homines. Neque vero dictum hoc tibi videatur paradoxum, sed rei ipsius considera veritatem. Quippe natura comparatum est, ut homo in tribus annorum hebdoma-

νωσιν κατήγαγον· Ὁ φυλάσσω τὰ νήπια Κύριος, ἐπειδὴ ἐταπεινώθη, ἔσωσέ (28) μς.

5. Ἐπιστρέψον, ψυχὴ μου, εἰς τὴν ἀνάπαυσίν σου, ὅτι Κύριος ἐνηργέτησέ σε. Ἐαυτῷ προσάγει τοὺς παρακλητικούς λόγους ὁ καλὸς ἀγωνιστὴς, παραπλησίως τῷ Παύλῳ λέγων· Τὸν ἀγῶνα τὸν καλὸν ἠγώνισμαι, τὸν δρόμον τετέλεκα, τὴν πίστιν τετήρηκα· λοιπὸν ἀπέκειται μοι ὁ τῆς δικαιοσύνης στέφανος. Ταῦτα λέγει (29) καὶ πρὸς ἑαυτὸν ὁ Προφήτης· Ἐπειδὴ ἱκανῶς τοῦ βίου τούτου τὸν δολιχὸν ἐξεπλήρωσας, Ἐπιστρέψον λοιπὸν εἰς τὴν ἀνάπαυσίν σου, ὅτι Κύριος ἐνηργέτησέ σε. Πρόκειται γὰρ ἀνάπαυσις αἰωνία τοῖς νομίμως τὸν ἐνταῦθα διαβλήσασιν βίον, οὐ κατὰ ὄφελημα τῶν ἔργων ἀποδοσμένη (30), ἀλλὰ κατὰ χάριν τοῦ μεγαλοδουρου Θεοῦ τοῖς εἰς αὐτὸν ἠλπικόσι παρεχομένη. Εἶτα, πρὶν τὰ ἐκεῖ ἀγαθὰ διηγήσασθαι, τὴν ἀποφυγὴν τῶν τοῦ κόσμου ὀχληρῶν διηγούμενος, ἐπὶ τούτοις εὐχαριστεῖ τῷ ἐλευθερωτῇ τῶν ψυχῶν, τῷ τῆς ποικίλης αὐτὸν (31) καὶ ἀπαραιτήτου δουλείας τῶν παθημάτων ἐξαιρουμένῳ. Τίνα δὲ ἐστὶ ταῦτα; Ὅτι ἐξείλετο τὴν ψυχὴν μου ἐκ θανάτου, τοὺς ὀφθαλμούς μου ἀπὸ δακρύων, καὶ τοὺς πόδας μου ἀπὸ ὀλισθήματος. Συγκρίσει τῶν ὧδε τὴν μέλλουσαν ἀνάπαυσιν διαγράφει. Ἐνταῦθα γὰρ με, φησὶ, περιέσχον ὠδίνες θανάτου· ἐκεῖ δὲ ἐξείλετο τὴν ψυχὴν μου ἐκ θανάτου. Ἐνταῦθα οἱ ὀφθαλμοὶ τὸ (32) ἐκ τῆς θλίψεως προχέουσι δάκρυον· ἐκεῖ δὲ οὐκέτι δάκρυον ἐπισκοποῦν ταῖς κόραις τῶν εὐφραينوμένων τῇ θεωρίᾳ τοῦ κάλλους τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ. Ἀφείλε γὰρ ὁ Θεὸς πᾶν δάκρυον ἀπὸ παντὸς προσώπου. Ἐνταῦθα πολὺς ὁ κίνδυνος τοῦ ὀλισθήματος· διὸ καὶ Παῦλος ἔλεγεν· Ὁ δοκῶν ἐστάναι βλεπέτω μὴ πέσῃ. Ἐκεῖ δὲ πάγιοι αἱ βάσεις· ἀπερίτρεπτος ἡ ζωὴ· οὐκέτι κίνδυνος πρὸς ἁμαρτίαν ὑπενεχθῆναι. Οὔτε γὰρ σαρκὸς ἐπανάστασις, οὔτε γυναικὸς συνεργία πρὸς ἁμαρτίαν. Διότι οὐκ ἐνὶ ἄρσεν καὶ θῆλυ ἐν τῇ ἀναστάσει, ἀλλὰ μία τις ἐστὶ ζωὴ (33) καὶ μονότροπος, εὐαρεστοῦντων τῷ ἑαυτῶν Δεσπότῃ τῶν κατοικοῦντων ἐν τῇ χώρᾳ τῶν ζώντων. Ὁ κόσμος οὗτος αἰτός τέ ἐστι θνητός, καὶ χωρὶον ἀποθνησκόντων (34). Ἐπειδὴ γὰρ σύνθετός ἐστι τῶν ὀρωμένων ἢ σύστασις, τὸ δὲ σύνθετον ἅπαν διαλύσθαι πέφυκεν, οἱ ἐν τῷ κόσμῳ ὄντες, μέρη ὄντες τοῦ κόσμου, ἀναγκαιῶς τῆς τοῦ παντὸς φύσεως ἀπολαύομεν. Διὰ τοῦτο καὶ πρὶν θανάτῳ τὴν ψυχὴν διαζευχθῆναι τοῦ σώματος, ἀποθνήσκουεν πολλάκις οἱ ἄνθρωποι. Καὶ μὴ παράδοξον

⁴⁸ II Tim. iv, 7; 8. ⁴⁹ Isa. xxv, 8. ⁵⁰ I Cor. x, 12.

(28) Sic editio Basil. cum quinque mss. At editio Paris. cum Colb. sexto καὶ ἔσωσε. Statim Colb. quartus ἐνηργέτησέ με.

(29) Editio Basil. cum plurimis mss. λέγει. Editio Paris. λέγει. Haud longe mss. nonnulli ἐνηργέτησέ με.

(30) Ita quinque mss. At editi ἀποδοσμένη.

(31) Sic editi cum multis mss. At Reg. tertius cum Colb. sexto ποικίλης αὐτάς, qui ipsas exemit. Colb. quartus ποικίλης ταύτης. Paulo post editi cum

multis mss. et cum LXX καὶ τοὺς πόδας. Deest καὶ in duobus codicibus, quibuscum consentit Vulgata.

(32) Editi ὀφθαλμοὶ μου. Abest μου a sex mss., nec dubium quin melius desit. Hæc enim non de oculis unius, sed de oculis omnium qui vitam æternam consequentur, accipienda esse vel cæco apparet.

(33) Ita multi mss. At editi ἡ ζωή.

(34) Colb. quartus ἀποθνησκόντων ἐστὶ. Mox co-

φανῆ (35) σοι τὸ λεγόμενον, ἀλλὰ σκόπει τοῦ πράγμα-
τος τὴν ἀλήθειαν. Ἐν τρισὶ γὰρ ἑβδομάσιν ἐτῶν
τρεις ὑφίστασθαι πέφυκεν ἀλλοιώσεις καὶ μεταβολὰς
ἡλικιῶν καὶ βίων ὁ ἄνθρωπος, καὶ καθ' ἑκάστην
ἑβδομάδα ἴδιος ὅρος περιγράφων τὰ παρελθόντα, καὶ
ἐναργῆ παρέχων τὴν μεταποίησιν. Τοῦ παιδίου ἡ ἡλι-
κία ἐν τῇ τῶν ὀδόντων ἀποβολῇ (36) κατὰ τὴν πρῶ-
την ἑβδομάδα περιορίζεται. Τοῦ παιδὸς λοιπὸν τοῦ
πρὸς τὰς μαθήσεις ἐπιτηδείου ἡ προθεσμία ἐστὶ
μέχρι τῆς ἐφηθείας. Ὁ ἔφηθος, μέχρι πρῶτου καὶ
εἰκοστῷ ἔτους συμπληρωθείς, ὅταν ἰούλοις ἀρξῆται
κατασιάζειν τὰς παρειαῖς, ἀφανίζεται λεληθότως,
πρὸς τὸν ἄνδρα ἤδη τοῦ νεανίσκου μετισταμένου.
Ὅταν τοίνυν ἴδῃς ἄνδρα ἀποθέμενον μὲν τὴν ἐπίδο-
σιν τῆς καθ' ἡλικίαν αὐξήσεως, βεβηκότα δὲ ἤδη τοῖς
λογισμοῖς, καὶ μηδὲν ἴχνος τῆς νεότητος φέροντα, **B**
οὐχὶ τεθνηκέναι ἐν αὐτῷ λογιστῇ τὰ παρελθόντα;
Πάλιν ὁ πρεσβύτερος, πρὸς ἕτερον σχῆμα καὶ ψυχῆς
διάθεσιν μεταρροσθεῖς, ἕτερός ἐστι προδήλως παρὰ
τοὺς προτέρους. Ὡστε καὶ ἡ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων διὰ
πολλῶν θανάτων συμπληροῦσθαι πέφυκεν, οὐ μόνον
ἐν τῇ κατὰ τὰς μεθελικιώσεις μεταβολῇ, ἀλλὰ καὶ
ἐν τοῖς καθ' ἁμαρτίαν πτώμασι τῶν ψυχῶν. Ὅπου
δὲ οὐκ ἐστὶν ἀλλοίωσις οὔτε σώματος οὔτε ψυχῆς
(οὐδὲ γὰρ ἐστὶ λογισμοῦ παρατροπή, οὐδὲ μετάθεσις
γνώμης, οὐδεμιᾶς περιστάσεως τὸ εὐσταθὲς καὶ ἀτά-
ραχον τῶν λογισμῶν ἀφαιρουμένης), χώρα ἐστὶν (37)
ἐκεῖνη τῷ ἐντι ζώντων, ὁμοίων ὄντων ἀεὶ αὐτῶν
ἑαυτοῖς. Ἐν ἧ μάλιστα εὐαρεστήσειν τῷ Θεῷ τῶν
ἄλων ὁ Προφήτης κατεπαγγέλλεται, ὡς ὑπ' οὐδενὸς
μέλλων τῶν ἔξωθεν διακόπτεσθαι πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς
ἀληθινῆς καὶ ὁμοτίμου τοῖς ἀγγέλοις δουλείας. **C**
Φιλοτιμούμεθα, φησὶν, εἰτε ἐνδημοῦντες ἐν τῷ σώματι,
εἰτε ἐκδημοῦντες ἀπὸ τοῦ σώματος, εὐάρεστοι
αὐτῷ εἶναι. Ζώντων ἐκεῖνη χώρα, ἐν ἧ οὐκ ἐνὶ νύξ,
οὐκ ἐνὶ ὑπνος τὸ τοῦ θανάτου μίμημα· ἐν ἧ οὐκ ἐνὶ
βρώσις, οὐκ ἐνὶ πόσις, τὰ τῆς ἀσθενείας ἡμῶν ὑπε-
ρέσματα, οὐκ ἐνὶ νόσος, οὐκ ἐνὶ ἀλγῆματα (38), οὐκ
ἰατρεία, οὐ δίκαστήρια, οὐκ ἐμπορεῖαι, οὐ τέχναι, οὐ
χρήματα, τῶν κακῶν ἡ ἀρχή, ἡ τῶν πολέμων ὑπό-
θεσις, ἡ βίβλα τῆς ἐχθρας· ἀλλὰ χώρα ζώντων, οὐκ ἀποθη-
σκότων διὰ τῆς ἁμαρτίας, ἀλλὰ ζώντων τῆν
καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

³⁵ II Cor. v, 9.

lex idem ἐν τῷ κόσμῳ ζῶντες. Hæc aliunde sumpta **D**
esse, nec aù Basilium pertinere patet ex Præfatione
num. 57.

(35) Reg. tertius φανήτω σοι τό.

(36) Illud, ὀδόντων ἀποβολῇ, sic reddidit Tilman-
nus, *dentium abjectione*: sed quid hac voce *abje-
ctione* intellexerit, ex eo, si viveret, libenter quæ-
rerem. Etenim amissionem et jacturam, quæ est
propria et nativa vocis ἀποβολῆς significatio, si ex-
primere voluit, sopore gravi correptus fuisse putan-
dus est, si ex suis verbis sententiam absurdam effici
non animadvertit. Cornarius vero, ut hoc incom-
modi vitaret, interpretari maluit, *dentium factu*,
hoc est, *dentium ortu, dentitione*. Quibus ex verbis
aptam quidem sententiam effici, nemo, opinor, homo
negabit: sed, nisi valde fallor, vim vocis ἀποβολῆς
non exprimi, facillime omnes fatebuntur. Puto ego

A dibus tres ætatis ac vitæ vicissitudines ac muta-
tiones sustineat, eoque per singulas hebdomades
terminus proprius præterita circumscibit, et ma-
nifestam exhibet permutationem. Terminatur den-
titione ætas pueri circa primam hebdomadem. Præ-
finitum tempus pueri qui jam ad disciplinas ido-
neus est, ad pubertatem usque extenditur. Pubes
anno vicesimo primo completus, cum scilicet prima
lanugine genas vestire et adumbrare incæperit,
sensim desinit, adolescente jam in virum transeun-
te. Cum igitur videris virum qui per ætatem cre-
scere et augeri destiterit, jamque firma sit ratio-
cinatione, nec ullum juventutis vestigium præ se
ferat, an non ea quæ præterita sunt, in ipso mor-
tua esse existimabis? Senex rursus in aliam for-
mam et in alium animi affectum conversus, mani-
feste alius est, si cum prioribus comparetur. Quare
vita hominum non solum cum ætas mutatur, sed
etiam cum animæ in peccatum labuntur, per mul-
tas mortes suapte natura expletur. Ubi vero non
est commutatio neque corporis neque animæ (ne-
que enim est rationis eversio, aut sententiæ permuta-
tio, si adversitas nulla mentis constantiam ac
tranquillitatem aufert), illa est vere viventium re-
gio, quippe qui sibi ipsis semper sint consimiles.
In qua universorum Deo maxime complaciturum
204 se pollicetur Propheta, cum nihil externum
impediturum sit, quominus scopum veræ et æqualis
cum angelis servitutis assequatur: *Contendimus*,
inquit, *sive præsentis in corpore, sive a corpore*
peregrinantes, placere illi ³¹. *Viventium illa est regio*,
in qua non est nox, non est somnus mortis imago:
in qua non est cibus, non est potus, infirmitatis
nostræ fulcimenta, non est morbus, non sunt do-
lores, non medicina, non fora, non mercaturæ, non
artes, non pecuniæ, malorum origo, bellorum causa,
inimicitia radix: sed est regio viventium, non
morientium per peccatum, sed veram vitam viven-
tium in Christo Jesu, cui gloria et imperium in
sæcula sæculorum. Amen.

ἀποθησκότων διὰ τῆς ἁμαρτίας, ἀλλὰ ζώντων τῆν
καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

D Basilium, si talia de pueris narrare statuisset, προ-
βολῇ non ἀποβολῇ scripturum fuisse. Sed, ut verum
dicam, hæc et alia non pauca Basilianis inepte an-
nexa esse suspicor. Lege Præfationem. — Stabit
certe hujus loci αὐθεντία, nisi validiori argumento
impugnatur. Mire enim in auctoris nostri senten-
tiam quadrat vox ἀποβολῆς, siquidem revera *termi-
natur puerilis ætas (primorum) dentium abjectione*,
circa primam hebdomadem. EDIT. PATROL.

(37) Ita octo mss. At editi χώρα ἐστὶν ἐκεῖ.

(38) Oliv. ἄλγημα. Editi cum nullis mss. ἀλγῆ-
ματα. Statim Colb. sextus ἐμπορεῖα. Oliv. ἐμπο-
ρεῖα.

(39) Oliv. et alii tres mss. Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ
ἡμῶν. Illud quod mox sequitur, τῶν αἰώνων, deest
quidem in editis et in uno aut altero codice: sed in
nullis aliis mss. reperitur.

MONITUM.

205 1. Basilii in *Eunomium* libros antiquitus celeberrimos fuisse, nemini, qui paulum modo versatus sit in hoc litterarum genere, ignotum est. Passim enim laudantur, passim commendantur apud antiquos. Horum meminit Hieronymus (40), Amphiloichius (41), Theodoretus (42), concilium Chalcedonense (43), Leontius Byzantinus (44), imperator Justinianus (45), Ephræmus Antiochensis (46), et alii multi, quos longum esset recensere omnes. Imo eorundem mentionem fecisse videtur Basilius ipse. Cum enim rescivisset suspectum se haberi quorundam errorum ab Athanasio Ancyrano, vel potius se ab eo aperte argui; suspicionem immeritam, ne dicam falsissimam criminationem, longe ab se removet, his verbis: Οὐ γὰρ ἔη τοῖς γεγραμμένοις ὑφ' ἡμῶν πρὸς τοὺς ἀνόμοιοι κατ' οὐσίαν τολμήσαντας εἰπεῖν τὸν Υἱὸν καὶ Θεὸν τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ, ἢ πρὸς τοὺς κτίσμα καὶ ποίημα εἶναι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον βλασφημήσαντας, ταύτην δὲ ἐπανεγκεῖν τὴν λοιδορίαν ἡνέσχου, ὃ τοὺς μεγάλους ἄθλους ἐκείνους καὶ περιβοήτους ὑπὲρ τῆς ὀρθοδόξου διενεγκῶν. *Non enim ob ea quæ a nobis scripta sunt adversus eos qui Filium et Deum Deo et Patri secundum substantiam inæqualem dicere ausi sunt, aut adversus eos qui Spiritum sanctum creaturam et officium esse blasphemio ore docuerunt, calumniam istam inferre voluisses, tu qui magna illa ac celeberrima pro recta fide pertulisti.* Quibus verbis, ut mihi quidem videtur, Basilius (47) eos quos adversus *Eunomium* scripserat libros tam clare designat, ut ipsos tantum non nominare videatur.

2. Causam autem cur libros illos composuerit Basilius, cum nemo melius noverit quam ipse, eum ea de re loquentem audire præstat. Verba igitur illius hæc sunt num. 2 : *Sed jam, inquit, ad arguendum accedam, ex ipsa inscriptione sumens exordium. Primus enim omnium dolus, hic ille ei excogitatus est dicendi modus, ut in speciem apologiæ ac defensionis doctrinam suam composuerit, ne velut aggressor videatur dogmata impia exponere, sed coactus ad hos sermones devenisse. Cupiebat quidem omni modo pravum illud ac impium dogma promulgare; et quam olim conceperat ac pepererat blasphemiam, proferre in medium: sed videbat fore, ut si aperte doctoris locum arriperet, præterquam quod id grave admodum esset ac molestum audientibus, præterea se etiam fide indignum ac suspectum apud plerosque redderet, qui videlicet gloriæ cupiditate aggressus esset innovare. Sin autem simulata apologia verba faceret, et innovationis ac suspicionem evasurum putabat, et hoc pacto auditores magis allecturum, cum soleant homines omnes suapte natura lacessitis favere.* Plura qui volet, numerum secundum quo Basilius malam *Eunomii* artem luse exagitat, legere poterit.

3. De tempore autem quo illi libri conscripti sint a Basilio, nihil aliud dicere habemus, nisi quod coniectos esse eos ab ipso constet ante episcopatum, si modo Photio credere velimus. Refert enim olympiades multas insumpsisse *Eunomium* in iis confutandis, illamque suam responsionem statim post Basilii mortem promulgasse. Hæc autem nequaquam fieri potuissent, nisi opus suum Basilius in lucem edidisset ante episcopatum: quem multis olympiadibus breviorum fuisse omnes confitentur. Accedit etiam, quod Basilius, ut ex iusto libri primi patet, nihil dum scripserat adversus hæreticos tum, cum *Eunomianæ* hæresi profigandæ operam navavit. Quod argumento est, eum, cum esset junior, hoc operis suscepisse. Quamquam autem, ut ipse ait, in hoc scribendi genere inexercitatus erat, eo tamen successu rem gessit, ut, nisi inexercitatum se monuisset, exercitissimum eum in debellandis hæreticis atque paratissimum fuisse dicas. Nihil enim opere Basilii solidius, nihil absolutius, nihil magis idoneum ad divinitatem Verbi et Spiritus sancti, quam *Eunomius* impugnabat, comprobendam. Ipsa *Eunomii* verba, quo magis ejus errores innotescerent, referenda esse censuit Pater gravissimus; atque hoc pacto ejus audacia temeritasque ita repressa est, ut responsionem suam, quoad Basilius vixit, publicare ausus non sit. Sed statim atque mortuus est vir sanctissimus, impius ille quos diu præparaverat libros in lucem edendos curavit. Sperabat, nisi valde fallor, non repertum iri qui mortui defensionem susciperet: sed sua eum spes fefellit. Nam præter Gregorium Nyssenum, cujus etiamnum exstant libri, Theodorus Mopsuestenus (48) atque Sophronius Basilii (49), aut, ut melius dicam, Verbi ipsius et Spiritus sancti causam egisse memorantur.

4. Traditum quidem est ab antiquis aliquot in *Eunomium* libros a Basilio conscriptos fuisse: sed quot composuerit, tres an quinque, ex eisdem certo cognosci non potest. Quod si **206** librorum γνησίδ-

(40) V. ill., c. 116.

(41) Orat. 2, pag. 18.

(42) Dial. 2, p. 97.

(43) Conc. tom. IV, pag. 828.

(44) Leou. in N. et E.

(45) Conc. tom. V, pag. 697.

(46) Phot. cod. ccxxx, pag. 820, 825 et 828.

(47) Epist. olim 53.

(48) Phot., c. iv, pag. 6.

(49) Phot., c. v, pag. 8 et 9.

τη; aut νοθεΐα ex multitudine aut ex paucitate testium penderet, controversiæ omni finem imponere facillimum esset. Cum enim non amplius tres aut quatuor numerari vulgo soleant, qui duos libros posteriores pro falsis habuerint : contra innumeros ac celeberrimos viros eosdemque doctissimos reperias, qui duos posteriores libros perinde ut tres priores Basilio Magno ascribant. Nam, ut interim de antiquioribus scriptoribus taceam, Bellarminus, Fronto Ducæus, Franciscus Combefsius, Tillemontius, Elias Dupinus et alii permulti Basilium horum quinque in *Eunomium* librorum auctorem faciunt. Et quod majus est, illi quinque libri in concilio Florentino ut a Latinis, ita a Græcis Basillii nomine pariter citantur. Quoniam tamen ejusmodi quæstiones ex tutoribus principiis dijudicari debent, res semper in controversia versabitur, donec aliquid certius ad omnem dubitationem tollendam afferatur. Hic esset ea de re loquendi satis idoneus locus; sed tamen hoc argumentum, ut decet, tractare cum longioris sit operæ, id commodius multo in Præfatione facturos nos credidimus. Neque tamen, opinor, videbitur alienum, præcipuas duas causas, cur posteriores duo libri suspecti sint, hoc loco in medium proferre. Prima igitur hæc est, quod scriptionis genus tam aperte diversum sit, ut de hoc inter utriusque opinionis patronos plane conveniat : altera, quod posteriores duos libros in veteri editione Veneta et in aliquibus mss. deesse constet. De his, ut dixi, uberius in Præfatione disputatur, §§ XI et XII.

5. Hactenus de Basillii libris : nunc pauca de opere Ennomii. Contigit autem non immerito, ut luce indignus libellus diu in tenebris latuerit : sed tandem inopinato emerit. Nam vir eruditissimus Joannes Albertus Fabricius, cum ejusmodi opusculum ad quosdam Basillii locos explanandos utile fore judicasset, id edendum duobus abhinc annis curavit (50). Nos igitur, viri doctissimi exemplo, hoc idem in Appendice rursus typis mandare statuimus, ne, si secus faciamus, aliquid in nostra editione deesse videatur.

(50) In *Bibliotheca Græca*, tom. VIII, pag. 262, ed. Vet. Edit.

ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ

ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ

ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ ΚΑΠΠΑΔΟΚΙΑΣ

ΑΝΑΤΡΕΠΤΙΚΟΣ

ΤΟΥ ΑΠΟΛΟΓΗΤΙΚΟΥ ΤΟΥ ΔΥΣΣΕΒΟΥΣ ΕΥΝΟΜΙΟΥ (51).

ΛΟΓΟΣ Α΄.

—

S. P. N. BASILII,

CÆSAREÆ CAPPADOCIÆ ARCHIEPISCOPI,

LIBRI

QUIBUS IMPII EUNOMII APOLOGETICUS EVERTITUR.

—

207 LIBER PRIMUS.

1. Εἰ μὲν ἐβούλοντο πάντες, ἐφ' οὓς τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐπικέκληται, μὴδὲν τῇ ἀληθείᾳ τοῦ Εὐαγγελίου παρεγγχεῖν,

1. Si omnes, super quos nomen Dei ac Salvatoris nostri Jesu Christi invocatum est, nihil voluissent tentare et aggredi præter Evangelii veritatem,

(51) Tot sunt fere tituli varii, quot codices. Vir doctissimus Combefsius sibi legere visus est in an-

tiquo suo codice τοῦ ἀγίου... ἐντιβήρητικὸς τοῦ Ἀπολογητικοῦ τοῦ δυσσεβοῦς Εὐνομίου, *Confutatio Avo-*

sed traditione apostolorum fideique simplicitate contenti esse, nihil nunc opus nobis esset oratione : sed quam ab initio coluimus taciturnitatem, etiamnum omnino amplecteremur. At enim cum veritatis inimicus præter ea quæ a principio in Ecclesia Dei conserit zizania ⁵², additamentis semper malum augeat, nuncque instrumenta omnem simul ejus artem suscipientia nactus, per Christianismi simulationem, negationem deitatis Unigeniti introducat, externa illa ac vana sapientia puritatem ac simplicitatem doctrinæ divini Spiritus conturbans, ac verbis persuasibilibus ⁵³ simpliciores seducens ; necessario et nos, tum propter vestrum qui imperastis amorem, tum propter nostram ipsorum securitatem, nostram interim imbecillitatem non curantes, quanquam in hoc dicendi genere inexercitati sumus, tamen pro tradita nobis a Domino scientiæ mensura, et veritati patrocinari, et mendacium confutare recepimus ; rati e tribus bonis unum saltem omnino consecuturos nos : nimirum, aut iis qui jam præoccupati sunt, confutationem **208** hanc velut morbi remedium daturus, aut sanis oblaturus tutamen qualecunque, aut certe, nos ipsos qui nostris fratribus optime consuluerimus, mercedem adepturos. Qui autem primus dicere aperte ac docere ausus est, dissimilem esse substantia unigenitum Filium Deo et Patri, quantum certe nos novimus, Aetius ille est Syrus, de quo non dicam quibus ab initio innutritus artibus, sese perniciose in Dei Ecclesias intruserit, ut ne omnia confutatione conviciari videar. At in impietate qui successit, eamque perfecit, Eunomius hic est Galata, qui sibi ipse ex rebus turpissimis claritudinem comparans (*Gloria enim, inquit, in confusione ipsorum* ⁵⁴), cum reposita piis bona postposuisset honori ei quem se sperabat acquisiturum, si scriberet quæ

ἂ τῇ δὲ παραδοῖσι τῶν ἀποστόλων καὶ τῇ ἀπλότῃ τῆς πίστεως ἐξαρκεῖσθαι, οὐδὲν ἂν ἡμῖν ἔδει λόγων ἐν τῷ παρόντι, ἀλλὰ καὶ νῦν ἂν πάντως ἦν ἐξ ἀρχῆς ἐτιμῆσαμεν σιωπῆν ἡσπασάμεθα· ἐπειδὴ δὲ ὁ ἐχθρὸς τῆς ἀληθείας προσθήκαις (52) ἀεὶ τὸ κακὸν πλεονάζων, πρὸς οἷς ἐξ ἀρχῆς ἐπέσπειρε ζιζανίους τῇ τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίᾳ, καὶ νῦν εὐρῶν ὄργανα πᾶσαν ἀθρόως αὐτοῦ τὴν τέχνην ὑποδεχόμενα, ἐν προσχῆματι Χριστιανισμοῦ τὴν ἀρνησιν τῆς θεότητος τοῦ Μονογενοῦς παρεισάγει, τῇ ἐξῴθεν ταύτῃ καὶ ματαίᾳ σοφίᾳ τὸ καθαρὸν καὶ ἀπλοῦν τῆς διδασκαλίας τοῦ Θεοῦ Πνεύματος (53) συνταράσσων, καὶ ἐν πιθανολογίᾳ τοὺς ἀκραιότερους παρακρούμενος· ἀναγκαίως καὶ ἡμεῖς, διὰ τε τὴν ὑμετέραν τῶν ἐπιταξάντων ἀγάπην καὶ διὰ τὸ ἡμῶν αὐτῶν (54) ἀσφαλές, ἐν τούτῳ τῆς ἀσθενείας ὑπεριδόντες, καίτοι παντελῶς ἀγύμναστοι τοῦ τοιοῦτου εἶδους τῶν λόγων ὄντες, κατὰ τὸ ἐπιγορηγῆθῃ (55) ἡμῖν παρὰ τοῦ Κυρίου τῆς γνώσεως μέτρον, τῇ τε ἀληθείᾳ συνίστασθαι, καὶ ἀπελέγχειν τὸ ψεῦδος ὑπεδεξάμεθα· ἡγρούμενοι τριῶν ἀγαθῶν ἐνός γε πάντως μὴ ἁμαρτήσεσθαι· ἢ γὰρ τοῖς ἤδη προειλημμένοις ἀλεξητήριον τοῦ κακοῦ τὸν ἔλεγχον δώσῃ· ἢ φυλακὴν μετρίαν παρέξειν τοῖς ὑγιαίνουσιν· ἢ πάντως γε αὐτοὶ τῶν ἐπὶ τῷ προσεῖσθαι (56) τοῖς ἀδελφοῖς ἡμῶν τὰ βέλτεστα μισθῶν ἐπιτεύξεσθαι. Ἔστι δὲ ὁ μὲν πρῶτος εἰπεῖν φανερώς καὶ διδάξαι τολμήσας ἀνόμοιον εἶναι κατὰ τὴν οὐσίαν τὸν μονογενῆ Ἰῶν τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ, ὅσα γε ἡμεῖς ἴσμεν, Ἄετιος ὁ Σύρος, ὃν οὐκ ἐρῶ, ποταποῖς (57) τὸ ἐξ ἀρχῆς ἐντετραμμένους ἐπιτηδεύμασι, ταῖς Ἐκκλησιαστικαῖς τοῦ Θεοῦ προῶν εἰσεφθάρῃ, ἵνα μὴ ὀδῶν λωιδορεῖν, τῶν ἐλέγχων ἀφέμενος· ὁ δὲ ἐκδεξάμενος τὴν ἀσέβειαν καὶ τελειώσας αὐτὴν Εὐνόμιος οὗτος ὁ Γαλάτης (58), ὃς, ἐκ τῶν αἰσχίστων ἑαυτῷ τὴν περιφάνειαν κτῶμενος (*Ἡ γὰρ ὀδῶν, φησὶν, ἐν τῇ αἰσχύρῃ αὐτῶν*), τὴν ἐκ τοῦ γράψαι ἅ μηδὲς ἀ-

⁵² Matth. xiii, 25. ⁵³ I Cor. ii, 4. ⁵⁴ Philipp. iii, 19.

logetici impii Eunomii. Sed bona illius venia dicam in eo libro non legi ἀντιρρητικός, sed ἀνατρεπτικός, *Anatrepticus Apologetici impii Eunomii.* Nec aliter habent editio Ven. et Regii quartus et quintus, in quibus sic legitur : Ἀνατρεπτικός τοῦ ἀπολογητικοῦ Εὐνομίου. Hic et illud notandum, legi in Reg. quinto, ante titulum, τοῦ βροντοφώνου καὶ σοφοῦ Βασιλείου, *Basilii tonantis ac sapientis.* Reg. primus simpliciter κατ' Εὐνομίου, in *Eunomium.* Reg. secundus κατ' Εὐνομίου, ἀντιρρητικός, *contra Eunomium, confutatio.* Denique codex Colb. τοῦ ἁγίου Βασιλείου τῶν πρὸς Εὐνόμιον ἀντιρρητικῶν λόγ. α'. *Liber primus antirrheticorum sancti Basilii contra Eunomium.*

(52) Editio Paris. et mss. non pauci ὁ ἐχθρὸς τῆς ἀληθείας διάβολος, *veritatis inimicus diabolus* : sed vox διάβολος non invenitur neque in Colb. neque in Reg. quinto. neque in editione Ven. Unde suspicor vocem διάβολος primum ab aliquo librario appositam fuisse in ora sui libri, ut indicaret verbis illis, ὁ ἐχθρὸς τῆς ἀληθείας, hoc loco diabolum significari. Cum autem non raro contingat, ut lectio aliqua e margine in textum irreat, id hic contigisse puto ; ob idque eam vocem expunxi.

(53) Codex Colb. τοῦ ἁγίου Πνεύματος.

(54) Antiqui duo libri ἡμῶν αὐτῶν. Vox posterior

in editis desideratur.

(55) Colb. et Reg. quintus κατὰ τὸ ἐπιμετρηθέν, eodem sensu, *pro admetso nobis scientiæ modo.*

(56) Colb. ἐν τῷ προσεῖσθαι.

(57) Editi cum aliquibus mss. ποταποῖς. Alii mss. numero plures ποταποῖς.

(58) Illud, ὁ Γαλάτης, deest in Reg. tertio. Nec cuiquam mirum videri debet, si vox Γαλάτης in hoc Reg. libro non legatur, cum Gregorius Nyssenus moneat eam vocem in aliquibus mss. statim post mortem Basilii inventam non fuisse. Nam conquarenti Eunomio, vocatum se esse a Basilio Galatam, cum esset Cappadox, respondit Gregorius hoc in suis codicibus non reperiri. Ubi notandum, Gregorium rem non negasse, sed simpliciter dixisse, id in suis deesse exemplaribus. Imo, ut mox patebit, Gregorius ipse Basilium excusavit, tanquam si Eunomium Galatam vocasset. Quare Basilium non injuria credi potest, in errore geographicum incidisse : præsertim cum editi et codices omnes, si excipiantur Reg. tertius, in magno inter se consensu vocem Γαλάτης exhibeant. Puto igitur Basilium scripsisse Γαλάτης : sed id nomen deletum fuisse ab aliquo, qui ægre ferret mendam vel minimam in illius libris inveniri, quique fortasse arbitraretur se Gregorio rem gratam facturum, si hanc maculam e

λος τετόλμηκε πώποτε φιλοτιμίαν τῶν ἀποειμένων τοῖς εὐσεβέσιν ἀγαθῶν προτιμήσας, ὑπ' ὀδόντα (59) τέως λαλουμένην τὴν βλασφημίαν ἐπήρθη δημοσιεῖσαι τῷ λαμπρῷ τούτῳ συντάγματι, ἀρχηγὸς καὶ πρωτοστάτης ὅλης αἰρέσεως ἀναρόθηται φιλοτιμούμενος. Ὅνπερ οὖν καὶ εὐθύνειν πρόκειται ἡμῖν ἐν τῷ παρόντι. Ἐνὸς δὲ κακοῦ ἐν ἀμφοτέροις ὑπάρχοντος, δῆλον, ὡς ἐν τῷ μαθητῇ τῷ κατρητισμένῳ καὶ ὁ διδάσκαλος συναπελεγθήσεται, ὁ τὰ σπέρματα τῆς ἀσεβείας καταβαλόμενος (60)· εἴπερ δὴ ὑπάρξειεν ἡμῖν διὰ τῶν προσευχῶν ὑμῶν τσοσάτην λαβεῖν τοῦ λόγου δύναμιν, ὥστε κατὰ τὸν ζηλωτὴν Φινεὲς τῇ μιᾷ πληγῇ τοῦ ἐλέγχου ἀμφοτέρων ὁμοῦ καθικέσθαι τῶν κατὰ τὴν εὐσέβειαν (60') συμπεπλεγμένων ἀλλήλοις. Πολλὰ τοίνυν ἔχων αὐτὸν ἐν τούτῳ δεικνύναι τῷ λόγῳ ψεύστην, ἀμαθῆ, ὑβριστὴν, εἴρωνα, βλάσφημον, τῶν μὲν ἄλλων τὴν μνήμην ἐν παρέργῳ θήσομαι, τὴν δὲ βλασφημίαν, ἣν εἰς τὸ ὕψος τῆς δόξης τοῦ Μονογενοῦς ἐλάλησε, τῶν ἐκ τῆς τέχνης προκαλυμμάτων ἀπογυμνώσας, ἐμφανῆ πᾶσι καταστήσαι πειράσομαι.

2. Ἦδη δὲ βαδιοῦμαι πρὸς τοὺς ἐλέγχους, ἐξ αὐτῆς τῆς ἐπιγραφῆς τὴν ἀρχὴν ποιησάμενος. Πρῶτον μὲν γὰρ αὐτῷ πάντων κακούργημα τὸ σχῆμα τοῦτο τῶν λόγων ἐπινοήσεται, ἐν ἀπολογίᾳ εἶδει τὴν διδασκαλίαν συνθέντι (61), ἵνα μὴ δόξη προηγουμένως ποιεῖσθαι τῶν δογμάτων τῆς ἀσεβείας τὴν ἐκθεσιν, ἀλλ' ἐξ ἀνάγκης ἐπὶ τοὺς λόγους τούτους ἐλλυθῆναι. Ἐβούλετο μὲν γὰρ ἐκ παντὸς τρόπου τὸ πονηρὸν τοῦτο καὶ θεοῖν περιαγγεῖλαι κήρυγμα, καὶ εἰς μέσον ἐνεγκεῖν ἣν πάλαι συνέλαθε καὶ ὠδινε βλασφημίαν (62)· ἑώρα δὲ, ὅτι τὸ μὲν ἐκ τοῦ προφανοῦς ἐν διδασκάλου τάξει προκαθεσθῆναι, πρὸς τῷ λίαν φορτικῷ καὶ προσάντει τοῖς ἀκούουσιν, ἔτι καὶ ἀκίθανον ἑαυτὸν καὶ ὑποπτον τοῖς πολλοῖς καταστήσει, ὡς δόξης ἐπιθυμία ἐπὶ τὸ νεωτερίζειν ἐλλυθῆναι· εἰ δὲ ἐν ἀπολογίᾳ πλάσσει τοὺς λόγους ποιοῖτο, τῆς τε (65) καινοτομίας τὸ ὑποπτον διαφεύξεσθαι, καὶ μᾶλλον τι τούτῳ προσάξεσθαι τοὺς ἀκούοντας, φῦσει πάντων ἀνθρώπων ταῖς εὐνοίαις εἰωθῶτων τοῖς ἐλαττωμένοις προστίθεσθαι. Διὰ τοῦτο κατ' ἄγρους αἰτιᾶται καὶ συκοφάντας, κάκείνους τοῦ λόγου τὴν αἰτίαν προσάπτει. Ὡστε δὲ πᾶσιν αὐτοῦ γενέσθαι τὴν τέχνην καταφανῆ, οὐδὲν χεῖρον αὐτῆς ἀκούσαι τοῦ προοιμίου τῆς λέξεως. Ἐχει δὲ οὕτως.

⁵⁹ Num. xxv, 8.

fratris charissimi scriptis tolleret. Sed quam levis sit et pusillus error ille, ostendit fratrum optimus Gregorius lib. i in *Eunom.* pag. 307 : *Mirum vero, inquit, si eum qui in confinis duarum regionum habitabat in obscuro quodam Corniaspinæ angulo, non Oltiserium, sed Galatam nominavit, si tamen nominasse ostendi potest. Non enim hoc reperi in nostris codicibus : sed esto, dixerit hoc Basilius.* Aetius ille Syrus cujus aliquanto ante mentio facta est, ex impietate cognomen Athei accepit. De eo copiosissime loquuntur tum alii multi, tum Gregorius Nysenus, lib. i contra *Eunom.* pag. 292 et seq.

(59) Ὑπ' ὀδόντα, *blasphemiam sub dente prolata* : hoc est. *blasphemiam clanculum disseminatam.*

A nullus unquam alius ausus fuisset, sic animo elatus est, ut blasphemiam hacienus sub dentibus deblateratam hoc suo splendido opere evulgarit : quippe hæresis totius auctor atque architectus prædicari ambibat. Quem sane etiam redarguere in præsentì propositum nobis est. Cum autem eadem in utrisque improbitas sit, palam est in perfecto discipulo magistrum quoque, qui semina impietatis jecit, refutatum iri ; si modo nobis vestris precibus datum fuerit vim dicendi tantam accipere, ut, exemplo amulatoris illius Phinees ⁵⁹, utrosque inter se impietate conjunctos uno redargutionis ictu simul configamus. Etsi igitur multa suppetunt mihi, quibus ostendere possim eum fuisse in eo libro mendacem, imperitum, conviciatorem, cavillatorem, blasphemum : cætera quidem obiter commemorabo ; blasphemiam vero quam in sublimitatem gloriæ Unigeniti locutus est, artis involucris detectis, manifestam omnibus facere conabor.

2. Sed jam, sumpto ex ipsa inscriptione argumento, accedam ad arguendum. Primus enim omnium dolus, hic ille ei excogitatus est dicendi modus, ut in speciem apologiæ ac defensionis doctrinam suam componeret, ne velut aggressor videatur dogmata impia exponere, sed coactus ad hos sermones devenisse. Cupiebat quidem omni modo pravum illud ac impium dogma promulgari ; et quam olim conceperat ac pepererat blasphemiam, proferre in medium : sed videbat fore, ut si aperte doctoris locum arripuisset, præterquam quod id grave admodum esset ac molestum audientibus, præterea se etiam fide indignum ac suspectum apud plerosque redderet, qui videlicet gloriæ cupiditate aggressus esset innovare. Sin autem simulata apologia verba faceret, et **209** innovationis se suspicionem evasurum putabat, et hoc pacto auditores magis allecturum, cum soleant homines omnes suapte natura lacescitis favere. Quapropter accusatores calumniatoresque culpam, eisque sui scripti causam ascribit. Quare ut ejus artificium fiat perspicuum omnibus, melius fuerit ipsum proloquentem audire. Sic autem habet.

Mox editi προστάτης. At Reg. tertius, cui prima manu consentit Colbertinus, πρωτοστάτης.

(60) Antiqui duo libri καταβαλόμενος. Editi καταβαλλόμενος.

(60') Vel legendum κατὰ τὴν ἀσέβειαν, vel Latine reddendum *contra pietatem*, quod magis placeret. Præpositionem κατὰ, etiam sequente accusativo, *contra* significare posse, Græce doctis notum est. Ed.

(61) Colb. συντιθέντι.

(62) Reg. quartus καὶ ὠδινεν ἀδικίαν, et *peperit iniquitatem* : sed in ora libri legitur γρ. βλασφημίαν.

(63) Editi τῆς γε. Regii duo τῆς τε.

EUNOMIUS. Cum calumniari, et petulanti lingua ac improba mente aliquibus detrudere, opus sciamus esse hominum flagitiosorum, seque simultatibus oblectantium : contra, si qui per calumniam pravi esse visi sunt, omni studio mendacium redarguendo propulsare conentur, id opus esse viro- rum, qui prohi sunt, quique sibi privatim bene consulentes, multorum securitatem plurimi faciunt.

BASILIIUS. Genus igitur orationis tale est, quale esse possit ejus, qui nihil simpliciter, nihil sine dolo efficit. Nam et innovandi suspicionem prætextu apologiæ legit, et quasi calumniæ obterendæ necessitate ad hos sermones devenerit, auditorum captat benevolentiam. Inde autem illius circa apologiam commentum reprehenditur, quod cum non possit nominare accusatorem ullum criminis, cujus causa se decertare simulat, tamen citra oppositam sibi personam ad agendam apologiæ fabulam furtim accedat. Nec ex tolerantia eos qui sibi molesti fuerunt, nominatim dicere abstinet (qui enim fieri possit ut id faciat qui tantis conviciis contradicentes impetit?), sed mendacii evidentiam veritus, certas accusatorum personas producere erubuit. Nam si nominare aliquos potuisset, dixisset profecto ac divulgasset : videlicet etiamsi haud explesset suam iram, at certe securitati multorum, quibus se maxime prospicere profitetur, consulisset. Etenim quæ latet improbitas, perniciosior est quam quæ promulgata est. Quare cum calumniatores noverimus, eorum linguas petulantes ac mentem improbam facilius effugere poterimus : ipsi enim sapientissimi illius utar verbis. At quoniam tunc ob quamvis tandem causam conticuit, nunc interrogetur, nunc respondeat, qui fuerint calumniatores, qui, eum calumniis lacessere incipientes, ad respondendum coegerint? unde terrarum venerunt? qui iudices, coram quibus subiit certamen? quo in consessu hanc accusationem sustinuit? ubi terrarum et marium congregatus? Quid enim possit dicere? In Seleucia? At ob silentium convicti sunt, qui scilicet, etiamsi ad objecta sibi crimina depellenda ab iis qui conveniant sæpius invitarentur, tamen non occurrerint; ob idque damnati sunt. Alloquor enim in communi omnem simul cœtum, **210** qui propter impietatis societatem velut morbosum quoddam membrum a sano

EΥΝΟΜΙΟΣ. (64) Τὸ μὲν οὖν συκοφαντεῖν καὶ διαβάλλειν τινὰς ἐξ ἀκολάστου γλώττης καὶ γνώμης ἀγνώμονος, μοχθηρῶν καὶ (65) φιλαπεχθημόνων ἔργων εἰδότες· τὸ δὲ τοὺς ἐκ διαβολῆς εἶναι δόξαντας πονηροῦς πάθη προθυμίᾳ πειρᾶσθαι τὸ ψεῦδος τοῖς ἐλέγχουσι ἀποτρέπειν ἀνδρῶν σωφρόνων καὶ μετὰ τῆς ἰδίας εὐβουλίας τὴν τῶν πολλῶν ἀσφάλειαν περὶ πολλοῦ ποιουμένω

ΒΑΣΙΛΙΟΣ. Τὸ μὲν οὖν σχῆμα τοῦ λόγου τοιοῦτον, εἶον ἂν γένοιτο τοῦ μηδὲν ἀπλῶς μηδὲ ἀδόλως ποιοῦντος. Τὸ τε γὰρ περὶ τὴν καινοτομίαν ὑποπτον τῷ τῆς ἀπολογίας προκαλύμματι συσκιάζει, καὶ εὐνοίαν θηρᾶται παρὰ τῶν ἀκούοντων, ὡς τῆ ἀνάγκῃ τῆς διαβολῆς ἐπὶ τοὺς λόγους τούτους ἐλθῶν. Ἐλέγχεται δὲ αὐτοῦ ἢ περὶ τὴν ἀπολογίαν σκηνῆ, ὅτι τοῦ ἐγ κλήματος, ἐφ' ᾧ διαγωνίζεσθαι προσποιεῖται, κατ' ἤγορον εἰπεῖν οὐκ ἔχων, ἀπρόσωπον τὸ τῆς ἀπολογίας ὑπεισέρχεται (66) δρᾶμα· οὐ διὰ μακροθυμίαν ὄνομαστί μνησθῆναι τῶν λελυπηκότων ἀπεχόμενος (πῶς γὰρ, ὅς γε τοσαύταις λοιδορίαις κλύει τοὺς ἀντιλέγοντας), ἀλλὰ τοῦ ψεῦδους τὸ περιφανὲς ὑφορῶμενος, ἐπιφημίζειν ἐαυτῷ ὠρισμένα πρόσωπα κατηγορῶν αἰσχύνεται. Εἰ γὰρ εἶχε ὄνομάσαι τινὰς, εἶπεν ἂν πάντως καὶ διεβόησεν· εἰ καὶ μὴ τῆς ἑαυτοῦ ὀργῆν ἐκπληρῶν, ἀλλὰ τὴν γε τῶν πολλῶν ἀσφάλειαν διοικούμενος· ὧν δὴ καὶ μάλιστα προνοεῖν ἐπαγγέλλεται. Λανθάνουσα γὰρ πονηρία τῆς προκεκρυμμένης βλαβερωτέρα. Ὅστε, εἴπερ ἔγνωμεν τοὺς συκοφάντας, βῆον ἂν διεφύγομεν τὰς ἀκολάστους γλώσσας αὐτῶν καὶ τὰς ἀγνώμονας γνώμας· αὐτοῖς γὰρ χρήσομαι τοῦ σωφροτάτου τοῖς ῥήμασιν. Ἄλλ' ἐπειδὴ τότε, δι' ἣν δήποτε αἰτίαν, ἀπεσιώπησε, νῦν ἐρωτάσθω, νῦν ἀποκρινέσθω (67)· τίνες οἱ κατηγοροὶ οἱ, τῷ προλαβεῖν ταῖς διαβολαῖς, ἀναγκαίαν αὐτῷ τὴν ἀπολογίαν κατασκευάζοντες; ἐκ ποίας οἰκουμένης ἐλθόντες; τίνες οἱ δικασταί, ἐφ' ὧν διατίθεται τὸν ἀγῶνα; ἐν ποίῳ δικαστηρίῳ τὴν γραφὴν ταύτην ὑπεισῆλθε (68); ποῦ γῆς ἢ θαλάττης συγκροτηθέντι; Τί γὰρ ἂν καὶ εἶποιεν; Ἐν Σελευκίᾳ; Ἄλλὰ σιωπήσαντες (69) ἐάλωσαν, οἳ γε, προκαλουμένων πολλάκις τῶν συνελθόντων εἰς τὰς ὑπὲρ τῶν ἐπιφερομένων εὐθύνας, οὐκ ἀπήνησαν (70)· ἐφ' οἷς δὴ καὶ κατεκρίθησαν τῆνικαῦτα. Κοινὸς γάρ μοι ὁ λόγος πρὸς ἅπαν ὁμοῦ τὸ σύνταγμα, τὸ διὰ τὴν κοινωνίαν τῆς ἀσεβείας, ὥσπερ τι μέλος νενο-

(64) Legitur in editis intra contextum Εὐν... Βασ...; contra, illa, Εὐν... Βασ., in ora Regii tertii inveniuntur. Nihil tamen mutandum iudicavimus.

(65) Reg. tertius et Colb. ἀγνώμονος πονηρῶν καί.

(66) Antiqui duo libri εἰσέρχεται, non ita recte.

(67) Codices duo ἀποκρινέσθω. Editi ἀποκρινέσθω.

(68) Veteres aliquot libri γραφὴν εἰσῆλθεν. Nec ita multo post Reg. quartus ἂν καὶ εἶποι.

(69) Editi ἀλλὰ σιωπήσαντες; at codices melioris notæ σιωπήσαντες.

(70) Idem docet Athanasius lib. *De syn*, num. 12:

Τοῦτο δὲ πεποιθήκασι, ἐπειδὴ κληθέντες ἀπολογησασθαι ἐφ' οἷς αὐτῶν πλείστοι κατηγοροῦν, οὐκ ἀπήνησαν. *Ideo autem hoc fecerunt, quod in jus vocati, ut a nullis allatas adversum se criminationes depellerent, non comparuissent.* Loquitur Athanasius de episcopis, qui in concilio Seleuciensi aut depositi, aut communiione privati fuerunt. Athanasium secutus Socrates lib. II, cap. 40, ita scripsit: Ἐπεὶ οὖν πολλάκις καλούμενοι οὐκ ἀπήνησαν, καθέλιον αὐτὸν τὸ Ἀκάκιον, Γεώργιον Ἀλεξανδρείας, etc. *Sed quoniam sæpius accersiti venire deireclabant, deposuerunt et ipsum Acacium, Georgium Alexandria, etc.*

σηκός τοῦ ὑγιαίνοντος σώματος τῆς Ἐκκλησίας ἅπορβραγὲν. Ἄλλ' ἐν Κωνσταντινουπόλει (71); Ἄλλ' οὐδὲν ἐκεῖ ἀπολογίας ἔδει καὶ λόγων. Τοὺς γὰρ ἐκ τῆς βασιλικῆς αὐλῆς, καὶ τῶν λοιπῶν τοὺς τὰ μέγιστα δυναμένους ἑαυτῶν ποιησάμενοι, ἐκ πολλοῦ τοῦ περιόντος τοῖς πράγμασι προσεφέροντο· αὐτοὶ καὶ κατηγοροὶ, καὶ δικασταί, καὶ δῆμιοι, καὶ πάντα ὄντες ὅσα ἐβούλοντο, ὅτε, τῶν ἐπισκόπων τοὺς μὲν ἐκβάλλοντες, τοὺς δὲ ἐγκαθιστώντες, τοῖς δὲ τὸν περὶ τοῦ ζῆν ἐπικρεμῶντες (72) κίνδυνον, αὐτοὶ τὰς πόλεις ἐν ἀλλήλοις κατ' ἐξουσίαν πολλὴν διελάχχανον· καὶ ὁ μὲν τις τῶν (73) ἐν Συρίᾳ πόλεων ἐκπεσῶν, τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὡς ἐπὶ τυραννίδα, κατέλαθεν· αὐτὸς δὲ οὗτος ὁ ἄμαχος καὶ δεινὸς λογογράφος (74) ἄθλον τῆς ἀσεβείας τὴν Κύζικον ἀπηνέγκατο· Θεοσεβίῳ δὲ μετὰ τοὺς ἐπὶ ταῖς ἀρβήτοις βλασφημίαις ἐλέγχους ἡ Ἐκκλησία Σάρδεων προεπέθη. Καὶ σιωπῶ Βιθυνούς, καὶ Παφλαγόνας, καὶ Κιλικίας, καὶ πάντας ὄσους ἐν κύκλῳ (75) φερόμενον τὸ κακὸν ἐπενείματο. Ποίας οὖν ἀπολογίας ἐτι καιρὸς ἦν τότε; Ἄλλ', οἶμαι, οὐδὲ βουλομένην δυατὸν ψεύσασθαι. Ὡστε παντὸς ἀληθέστερον, ὅτι τὸ σῆμα τοῦ λόγου μηχανήματα αὐτῷ πρὸς τὴν ἀπάτην (76) ἐστίν. Καὶ ταῦτα μὲν εἰς τοσοῦτον. Ὁ δὲ, μικρὸν προελθὼν, σκέψαθε οἷα γράφει. Οὐδὲ γὰρ ἄχρηστον ἴσως πρὸ τῶν ἐλέγχων τῆς ἀσεβείας ὀλίγα τοῦ περὶ αὐτὸν τύφου παραδηλώσει.

3. EYN. Αἰτοῦμαι δὲ πρὸ πάντων ὑμᾶς, τοὺς τε νῦν ἀκουσομένους καὶ τοὺς εἰς ὕστερον ἐντετυχομένους, μὴ τῷ πλήθει διακρίνειν ἐθέλειν τῆς ἀληθείας τὸ ψεῦδος, τῇ πλείονι μοίρᾳ τὸ κρεῖττον συνάπτον-

(71) Concilium illud cuius hoc loco fit mentio, habitum fuit Constantinopoli anno 360. De eo autem nihil attinet dicere, cum quale fuerit, satis superque ex verbis Basilii colligi possit. Ejus meminere nulli gravesque auctores, Basilii ipse in suis Epistolis, Socrates lib. II, cap. 41. Soz. lib. IV, cap. 25 et 24, etc. Mox mss. aliqui δυναμένους δι' ἑαυτῶν. Subinde editi αὐτοὶ καὶ. At particula καὶ deest in multis mss.

(72) Editi et nonnulli mss. ἐπικρεμαννύντες. Alii quidam mss. antiquiores ἐπικρεμώντες. Ibidem mss. ἐν ἀλλήλοις. Vocula ἐν in editis non invenitur.

(73) Reg. secundus καὶ Εὐδόξιος μὲν τῶν, etc. Unde interpres: *Tunc ex urbibus Syriæ pulsus Eudoxius*. Alii sex mss. cum utraque editione Ven. et Paris. ut in contextu, nomine Εὐδόξιος omisso. Quamquam autem nomen Εὐδόξιος non invenitur in iis quos dixi codicibus, bis tamen in ora Regii quinti legitur. Facit quidem tot codicum auctoritas, ut vix existimem Eudoxium a Basilio nominatum fuisse: sed mihi dubium non est, quin de eo sermonem habuerit. Postquam enim duas Syriæ urbes Germaniciam et Antiochiam occupavit, tum demum ad sedem Constantinopolitanam translatus est. Lege Socratem lib. II, cap. 37 et 45. Illic notam quamdam Regii quinti ascribere non pigebit. Ita igitur legere est in extrema pagina: Οὗτος ἦν μὲν Ἀντιοχεύς, διεδέξατο δὲ τὸν Μακεδόνιον, ἀντ' αὐτοῦ παρὰ Κωνσταντίνου ἐπίσκοπος Κωνσταντίνου πόλεως ἀποκαταστήσας· ὃς εἰς τὸν θρόνον αὐτῆς... πρῶτος τὴν πολυθρόνητον ἀφῆκε φωνῆν, φήσας· Ὁ Πατὴρ ἀσεβῆς, ὁ Υἱὸς εὐσεβῆς, ὁ μὲν ὡς μηδένα δῆθεν σεβόμενος, ὁ δὲ ὡς σεβόμενος τὸν Πατέρα. *Hic erat Antiochenus, successit vero Macedonio: loco illius constitutus episcopus Constantinopolis a Con-*

Ecclesiæ corpore abruptus est. An Constantinopoli? Verum illic ipsis nihil opus erat apologia atque oratione. Nam cum aulæ regiæ viros ac reliquos qui plurimum pollebant, conciliassent sibi, longe superiores effecti, res aggrediebantur, iidem ipsi accusatores, et iudices, et carnifices, et omnia quæ volebant existentes, cum episcoporum alios ejicerent, substituerent alios in illorum locum, alios in periculum vitæ adducerent, ipsi vero magna cum potestate inter se partirentur civitates: tum demum quidam ex Syriæ urbibus pulsus, Constantinopolim quasi ob tyrannidem exercendam occupavit. Hic autem iste inexpugnabilis et gravis orator, præmium impietatis Cyzicum retulit: Theosebio vero post maximarum blasphemiarum redargutionem, Sardienis Ecclesia propinata est. Taceo autem Bithynos, Paphlagonas, Cilices, et omnes quoscumque depasta est circumlata improbitas. Cujus ergo apologiæ necessitas tunc erat? Sed, opinor, mentiri ne volens quidem potuit. Quare quavis re verius est, hanc orationis formam ei ad decipiendum excogitatam esse. Sed de his hactenus. Quæ vero paululum progressus scribat, considerate. Neque enim fortasse inutile fuerit anteaquam confutemus ejus impietatem, pauca de fastu ipsius in medium proferre.

3. Eun. Ante omnia autem rogamus vos, qui et nunc audituri estis, et postmodum lecturi, ut ne velitis ex multitudine verum a falso discernere, C parti majori tributa palma; neque mente cæcutire,

stantino [Constantio]: qui cum in thronum illius ascendisset, primus celeberrimam vocem emisit, dicens: *Pater est impius, Filius pius, ille quidem tanquam nullius cultor, hic vero tanquam cultor Patris*. Hæc autem Eudoxii subtilitas risum movit audientibus, ut auctor est Sozomenus lib. IV, cap. 26. Post illud, εἰς τὸν θρόνον αὐτῆς, sequitur vox quædam ita detrita, ut eam legere non potuerim.

(74) Vir eruditissimus Ducæus ex suo Regio codice, qui est noster Reg. secundus, post vocem λογογράφος edenda curavit illa, διὰ τῆς τούτου προσασίας ἰδρῶσαι τὸ δόγμα ἐπιτιγομένου, *hujus auxilio, qui dogma stabilire studebat*. Sed cum hæc verba non legantur neque in reliquis mss. neque in edit. Ven., ea expungere non dubitavimus. Ducæus in suis notis jure redarguit quosdam, a quibus Sardica et Sardes, cum duæ sint civitates, confunduntur tamen, et oppidum unum elliciuntur. Sardica igitur urbs est Thraciæ mediterranea: Sardes vero, seu Sardis, Lydiæ est urbs, ad latus Tmolii montis sita. Plura qui volet, notam viri doctissimi legere poterit. Theoschius, ut de eo quoque aliquid dicamus, successerat Heortasio, qui apud Sozomenum lib. IV, cap. 24, in concilio Constantinopolitano anni 360 depositus fuisse dicitur.

(75) Reg. tertius οὗς ἐν κύκλῳ.

(76) Editio Paris. et Reg. secundus πρὸς τὴν τῶν ἀπλουστέρων ἀπάτην, *ad simpliciores uecipiendos*. Editio Ven. et reliqui sex mss. simpliciter πρὸς τὴν ἀπάτην. Quod diximus aliquanto ante, nomen Εὐδόξιος in Reg. secundo additum fuisse, id de illo, τῶν ἀπλουστέρων, dici posse arbitramur. Mox editi ἐπὶ τοσοῦτον. Libri veteres εἰς τοσοῦτον. Nec ita inulto infra editio nostra καὶ τοὺς ὕστερον. Antiqui duo libri εἰς ὕστερον.

dignitatum habita ratione; neque aures obturare posterioribus, priorum agmini concessa victoria.

Bas. Quid dicis? Palmamne demus antiquioribus? ne revereamur multitudinem Christianorum, neque eorum qui nunc sunt, neque eorum qui fuerunt, ex quo prædicatum est Evangelium? ne reputemus dignitatem eorum, qui donis spiritualibus cujuscunque generis claruerunt, quibus omnibus inimicam et adversam hanc viam impietatis recens exco-gitasti: sed clausis prorsus animæ oculis, et sancti cujuslibet viri memoria **211** e mente depulsa, unusquisque cor nostrum otiosum ac purgatum captationibus ac sophismatis tuis subdamus? Magna profecto foret tua potentia, si quæ multiplici suo artificio diabolus consecutus non est, ea tibi solo imperio assequi contingeret: si videlicet persuasu ac inductu tuo traditionem quæ per præteritum omne tempus apud tot sanctos obtinuit, impio vestro commento postponeremus. Huic autem satis non est, eorum duntaxat qui nunc audiunt animum avocare; sed postulat etiam, ut ii qui deinceps libellum lecturi sunt, habeant mentem eandem. O fastum! putare librum sibi etiam in posterum superstitem fore, et memoriam suam nunquam perituram. Et nunc quidem tantopere intumescit qui paulo post apud auditores joculari quadam simulatione utitur, quasi fastum omnem negligens, sicque quos finxit iudices alloquens.

Eun. Ad hæc, neque nobis succenseatis, si fastum negligentes ac timorem, gratiæque præsentis et securitati præferentes securitatem ad futura attinentem, atque intentatas impiis minas magis quam errenam omnem afflictionem ac mortem temporalem metuendas esse arbitrati, veritatem nudam absque ullo velamine exponamus.

Bas. Quam superbiæ immoderationem hæc verborum pompa non excedit? Quin adest cavillo etiam contumelia in iudices: siquidem, propterea quod bona ægre ferant, vix possunt quin succenseant viro, qui negligit fastum ac tumorem; qui spectantem ad futura securitatem præsentis suæ securitati anteponit; qui futurum supplicium morte temporali horribilius judicat. Quid autem hoc sibi vult? Ne, viri, succenseatis mihi, qui ad ipsum virtutis spi-

(77) Reg. tertius συνάψαντας.

(78) Reg. quartus κρινόμεν: quo in codice legitur quidem περιβολας: sed ita tamen, ut vera lectio ἐπιβολας in ora libri addita sit.

(79) Editi καὶ ὑστερον. Codices non pauci εἰς ὑστερον.

(80) Horum verborum ea est sententia: Eunomius in suos iudices contumeliosus est, cum de eis ita loquatur quasi res laudandas animo iniquo ferre

ατας (77)· μήτε μὴν ἀξιώμασι προσέχοντας ἀμυροῦσθαι τὴν διάνοιαν, ἢ τῇ τάξει τῶν προλαβόντων τὸ πλεον νέμοντας, ἀποφράττειν τὰς ἀκοὰς τοῖς ὑστέροις.

Bas. Τι λέγεις; Μὴ νεύωμεν τὸ πλεον τοῖς προλαβοῦσι; μὴ αἰδεσθῶμεν τὸ πλῆθος τῶν τε νῦν ὄντων Χριστιανῶν, καὶ τῶν ὅσοι γεγόνασιν ἀφ' οὗ κατηγγέλη τὸ Εὐαγγέλιον; μὴ λογιώμεθα τὸ ἀξίωμα τῶν ἐν παντοίοις χάρισμασι διαφανέντων πνευματικοῖς, οἷς ἄπασιν ἐχθρὰν καὶ πολεμίαν τὴν πονηρὰν ὁδὸν ταύτην τῆς ἀσεβείας ἐκαινοτόμησας; ἀλλὰ μύσαντες ἀπαξᾶπλῶς τοὺς τῆς ψυχῆς ὀφθαλμοὺς, καὶ παντὸς ἀγίου μνήμην τῆς διανοίας ὑπερορίσαντες, σκολάζουσιν καὶ σεσαρωμένην τὴν ἐαυτοῦ καρδίαν ἕκαστος ταῖς παραγωγαῖς σου καὶ τοῖς σοφίσματι φέροντες ὑποθῶμεν; Μεγάλτης μὲντ' ἂν εἴης τῆς δυναστείας ἐπιληγμένους, εἴπερ ὦν ταῖς ποικίλαις ἐαυτοῦ μεθοδεῖαις ὁ διάβολος οὐκ ἐπέτυχε, τούτων σοι τυχεῖν ἐξ ἐπιτάγματος περιέσται· ἐάν περ, πεισθέντες σοι, τὴν ἐν παντὶ τῷ παρελθόντι χρόνῳ ὑπὸ τοσοῦτων ἁγίων κεκρατηκυῖαν παρῶσιν ἀτιμωτέραν (78) κρινώμεν τῆς δυσσεβοῦς ὑμῶν ἐπιβολας. Τῷ δὲ οὐκ ἐφαρκεῖ μόνον τῶν νῦν ἀκούοντων τοὺς λογισμοὺς ὑφελέσθαι, ἀλλ' ἄξιόν καὶ τοὺς ὑστερόν ποτε συνεσομένους τῷ λόγῳ τὴν αὐτὴν ἔχειν γνώμην. Ὡ τῆς ἀλαζονείας! τὸ καὶ εἰς ὑστερον (79) οἶεσθαι αὐτῷ διαρκέσειν τὸν λόγον, καὶ θῶνατον εἰς τὸν ἐπιόντα χρόνον τὴν μνήμην αὐτοῦ φυλαχθήσεσθαι. Καὶ ταῦτα νῦν ἀπαυθαδιάζεται ὁ μετ' ὀλίγα πρὸς τοὺς ἀκρωμένους διαθρυπτόμενος ὡς τύφου παντὸς ἀμελῶν, οὕτως εἰ λέγων τοῖς ἐν τῷ δράματι δικασταῖς.

EYN. Πρὸς δὲ τούτοις μηδὲ ἡμῖν χαλεπαίνειν, εἰ, τύφου μὲν ἀμελήσαντες καὶ φόβου, τῆς δὲ παραυτίκα χάριτος καὶ ἀσφαλείας τὴν ὑπὲρ τῶν μελλόντων ἄδειαν προτιμήσαντες, καὶ πάσης ἐπιγείου κωκοπαθείας θανάτου τε προσκαίρου φοβερωτέραν τὴν κατὰ τῶν ἀσεβῶν ὀρισμένην ἀπειλήν εἶναι κρινάμετες, παντὸς ἐπικαλύμματος γυμνὴν ἐκτιθέμεθα τὴν ἀλήθειαν.

Bas. Ποίας ἀλαζονείας ὑπεροβὴν ὁ κόμπος οὗτος τῶν λόγων οὐκ ὑπεραίρει; Καὶ πρόσσεσι τῇ εἰρωνείᾳ καὶ ὕβρις κατὰ τῶν δικαζόντων· εἴπερ τῷ πρὸς τὰ κατὰ δυσχερῶς ἔχειν μάλιστα κατέχονται χαλεπαίνοντες ἀμελοῦντι μὲν αὐθαδείας καὶ τύφου (80), τῆς δὲ ἐν τῷ παρόντι ἀσφαλείας τὴν ὑπὲρ τῶν μελλόντων ἄδειαν προτιμῶντι, καὶ τοῦ προσκαίρου θανάτου φοβερωτέραν κρινόντι τὴν εἰς ὑστερον (81) κόλασιν. Τοῦτο δὲ ἐστὶ τί; Μὴ χαλεπαίνετε μοι, ὡ

potuissent. Mihi, inquit, ne succenseatis, quod fastum ac tumorem neglexerim, etc. Nemo enim non videt Eunomium, si bene, ut par erat, de suis iudicibus existimasset, nunquam verbis ita injuriosis usurum fuisse.

(81) Libri veteres εἰς ὑστερον. Ahest εἰς a Vulgatis. Hoc ipso in loco editi Τοῦτο δὲ ἐστὶ τοιούτων. Τίς (sic) μὴ χαλεπαίνετε. Antiqui tres libri ut in contextu.

ἄνδρες, πρὸς αὐτὸ τὸ ἀκρότατον τῆς ἀρετῆς ἀνε-
θύντι, καὶ ὑπερβάντι μὲν τὰ γῆινα, πᾶσαν δὲ τὴν
πολιτείαν εἰς οὐρανὸν μεταθέντι. Καινὸς οὗτος ἀλα-
ζονείας τρόπος. Δι' ὧν γὰρ ἀμελεῖν προσποιεῖται τοῦ
τύφου, πρὸς τὴν ἐσχάτην φυσίωσιν ἑαυτὸν ὑπεραι-
ρει. Εἰ γὰρ ἐφ' οἷς ἐνδείκνυται συγγνώμης ἀξίως
πράττειν, τῆς εὐαγγελικῆς πολιτείας ἐστὶ τὰ κεφά-
λαια, εἰκάξειν ἀφίτην ὁποῖόν τινα αὐτὸν ἐν τοῖς
κατωρθωμένοις ἤγεισθαι προσῆκε. Ταῦτα μὲν οὖν
ὡσανεὶ χαρακτῆρα τῆς ὅλης αὐτῆς προαιρέσεως
ἔχοντα, πολλῶν ἀποσιωπηθέντων, ἱκανῶς εἰρηται,
ἵνα δι' ὧν μὲν ἐβύσσατο, τὸν πατέρα τοῦ ψεύδους
ἐν αὐτῷ λαλοῦντα γνωρίσωμεν· ἐκ δὲ τῶν ἀλαζο-
νευμάτων τίνι συγκατακέχρηται διδαχθῶμεν, σαφῶς
τοῦ Ἀποστόλου λέγοντος τὸν τυφωθέντα εἰς κρίμα
ἐμπίπτειν τοῦ διαβόλου· ἐπ' αὐτοὺς δὲ λοιπὸν τοὺς

A cem ascendi, qui transcendi terrena, ac conversa-
tionem omnem in cœlum transtuli. Novus hic est
arrogantiæ modus. Quibus namque negligere se fas-
tum simulat, iisdem se ipse ad summum animi tu-
morem effert. Nam si quibus ostendit venia esse
digna quæ gerit, ea evangelicæ vitæ capita sunt ;
conjectare sinit, qualem se in reliquis præclare ge-
stis haberi conveniat. Et quidem hæc quibus totus
illius animus quasi exprimitur, multis silentio præ-
teritis, abunde memorata sunt ; ut per ea quæ men-
titus est, patrem mendacii in eo locutum cognosca-
mus ⁸⁶, discamusque ex ejus arrogantia, quocum sit
condemnatus ; cum aperte dicat Apostolus ⁸⁷, fastu
tumidum in diaboli iudicium incidere. Jam tandem ad
redarguendam impietatem accedamus.

4. Πίστιν ἐκτίθεται πρῶτον ἐξ ἀπλῶν καὶ ἀδι-
ορίστων λέξεων συγκειμένην, ἣ ἐχρήσαντο καὶ τι-
νες (82) τῶν Πατέρων, οὐχὶ πρὸς ζητήσεις ὑποκει-
μένας ἀποτεινόμενοι, ἀλλ' ἀπλῶς οὕτως ἐφ' ἑαυ-
τῶν (83) ἐν ἀπλότῃ καρδίᾳ διαλεγόμενοι. Εἰ τε
καὶ (84) Ἀρειος, ὡς φασί, σοφισζόμενος τὸν Ἀλέ-
ξανδρον, ταύτην αὐτῷ προτεινέτω (καὶ γὰρ τοῦτο
λέγουσιν), ἀλλ' ὁμοῦ μὲν ταύτην ὡς ὁμολογοῦσαν τῇ
ἑαυτοῦ γνώμῃ προσήκει διὰ δύο προφάσεις· μίαν
μὲν, ὥστε τὴν τῆς καινοτομίας ὑπόνοιαν ἐκφυγεῖν,
ἐν τῇ τῆν τῶν Πατέρων πίστιν ὡς ὁρθῶς ἔχουσαν
ἀποδέχασθαι· ἑτέραν δὲ, τοῦ πάντας ἀπροοράτως
ταῖς πάσαις αὐτοῦ τῶν σοφισμάτων περιπεσεῖν τῇ
ἀπλότῃ τῶν βημάτων τούτων καταπιστεύσαντας.
Ὁμοῦ δὲ κάκεινο συνείδεν (85), ὅτι καὶ τὴν ἑαυτοῦ
γνώμην εὐπροσώπως αὐτῷ παρεισαγαγεῖν ὑπάρξει,
ἐξηγουμένῳ δὴθεν τὰ τῶν Πατέρων, καὶ μάλιστα
μὲν λήσασθαι ἀσεθῶν· εἰ δ' ἄρα καὶ φωραθείη,
ἀναίτιος εἶναι δοξείν, ὡς οὐδὲν οἰκνοῦν οὐδὲ παρ'
ἑαυτοῦ τι λέγων, ἀλλ' ἄλλοτριᾶς γενόμενος διανοίας
ἐξηγητής. Ἐν ᾧ δὴ καὶ γελοιοτάτον τι παθὼν οὐκ
ἐπήσθετο. Ἐπαινέσας γὰρ αὐτὴν (86) πολλὰ καὶ
μεγάλᾳ, μικρὸν ὑποδᾶς, τοῖς αἰσχίστοις πάλιν ὀνει-
δεσι περιβάλλει. Ἀλλ' ἵνα σαφέστερον θ' λέγω γέ-
νηται, κατὰ μέρη τῶν λόγων διελομένους ἐξετάσω. Καὶ
πρῶτον γε τὴν (87) πίστιν ἣν προτείνεται καταμά-
θωμεν, αὐτὰς τὰς ἐκεῖνου φωνὰς παραθέμενοι.

B 4. Fidem proponit primum ex simplicibus ac va-
gis vocibus compositam, qua quidam ex Patribus
usi sunt, ad propositas quæstiones non attenti, sed
simpliciter sic a seipsis in simplicitate cordis disse-
rentes. Quanquam autem Arius, ut aiunt, hanc
Alexandro obtulit, ipsum **212** decipiens (nam et
hoc dicunt), nihilominus tamen eamdem tanquam
sux ipsius sententiæ consentaneam profert propter
duas causas : primum quidem, ut innovandi effu-
giat suspicionem, cum Patrum fidem tanquam re-
ctam suscipiat : alteram, ut omnes, verborum ho-
rum simplicitati adhibita fide, incaute in sophi-
smatum ipsius laqueos incidant. Simul autem etiam
illud intellexit, se et suam ipsius sententiam spe-
ciosa quadam ratione obiter inducturum, si videli-
cet dicta Patrum exponeret, et maxime impietatem
occulturum. Quod si forte deprehenderetur, putavit
fore, ut extra culpam esse videretur, quod non e
suo, neque a se quidquam diceret, sed alienæ sen-
tentix esset interpret. Qua in re admisisse se quid-
dam risu dignissimum non animadvertit. Postquam
enim multis ac summis laudibus extulit fidem Pa-
trum, eam probris sædissimis afficit. Sed, ut clarius
fiat quod dico, librum in partes divisum expendam.
Et primum quidem quam proponit fidem, ipsis illius
verbis appositis, consideremus.

ΕΥΝ. Τὴν δὲ κρατοῦσαν, φησίν. ἄνωθεν παρὰ
τῶν Πατέρων εὐσεβῆ παράδοσιν, ὡσπερ τινὰ γνῶ-
μονα καὶ κανόνα προσκεθήμενοι, ἀκριθεῖς τούτῳ χρη-
σώμεθα (88) χρητηρίῳ πρὸς τὴν τῶν λεγομένων ἐπι-
κρίσιν.

EUN. At, inquit, traditionem piam quæ ab initio
apud Patres obtinuit, velut amussim ac regulam
quamdam præmittentes, hac accurata iudicandi ra-
tione utamur, ut de iis quæ referentur sententiam
feramus.

⁸⁶ Joan. viii, 44. ⁸⁷ I Tim. iii, 6.

(82) Editi ἐχρήσαντο καὶ τινες. Vocula καὶ in
mss. non invenitur. Præclara sententia, dignaque
Basilio Magno. Quotiescunque igitur hæretici pro-
ferunt Patrum testimonia, quæ sibi favere videntur,
si testimonia illa petita sint ex peregrinis qui-
busdam locis, in quibus Patres de aliqua re non
consulto, sed fortuito obiterque loquantur, loties
egregia illa Basilii sententia debet adhiberi.

(83) Ἐφ' ἑαυτῶν, sponte naturæ, hoc est, primo
mentis impetu, id quod agitur quasi non cogitan-
tes.

(84) Editi εἰ δὲ καὶ. Libri veteres εἴτε καὶ. Atha-
nasius lib. *De syn.* refert quamdam Arii ad Alex-
andrum epistolam, in qua impius ille fidei profes-
sionem ediderat. Lege Epiph. hæc. lxiix, n. 7 et 8.

(85) Reg. tertius κάκεινο συνείδεν.

(86) Αὐτήν, hoc est, πίστιν τῶν Πατέρων, fidem
Patrum, de qua aliquanto ante.

(87) Reg. tertius cum Colb. πίστιν ἣν ἐκτίθε-
ται, fidem quam exponit.

(88) Editi χρῆσώμεθα. At mss. perique omnes
χρησιώμεθα.

Bas. His subjungit Patrum fidem, hoc modo se habentem.

Eun. Credimus in unum Deum, Patrem omnipotentem, ex quo omnia : et in unum unigenitum Filium Dei, Deum Verbum, Dominum nostrum Jesum Christum, per quem omnia : et in unum Spiritum sanctum, paracletum.

Bas. Deinde statim adjungit.

Eun. Simplicior igitur et communis fides omnium, qui aut videri aut esse Christiani cupiunt, ut compendio ac summatim dicam, hæc est.

Bas. Equidem de eorum quæ retulit contrarietate, et de impudenti dictorum inter se repugnantia paulo post loquemur. Illud tamen prius in memoriam reduxerimus, hunc illum esse, qui superius valde arroganter pollicitus est nobis, se veritatem velamine omni nudam propositurum. Hic igitur scriptum est : Credimus ingenerationem esse essentialiam Dei universorum : aut, credimus Unigenitum essentialia dissimilem esse Patri. Nam hæc scripsisset, si, quemadmodum pollicitus erat, doloso nullo velamine opinionem suam obumbrasset. Sed, opinor, insidiosa oratione ubique adhibita, sua reticet, ut ne aures inassuetas personans, sibi ipse adimat fidem, et suam sententiam receptu difficilem reddat : contra proponit Patrum fidem, quæ, utpote verbis indifferentibus constans, nihil quidquam quod toti orationis ejus **213** constructioni repugnaret, exhibitura esset, quæque cum hac facile consentiret, si in expositionis modum ad ea quæ prius dicta essent sermonem traduceret. Quod autem hæc vera sint, hinc liquet. Nam simul ut Patrum fidem proposuit, statim transiit ad expositionem, tum alio obtentu, tum quod ea ad crimen diluendum haudquaquam sufficeret. Quid est igitur quod ipsam proposueris, nec statim ad eos sermones devenieris, qui et sinceritatem habent, et a criminibus eximere te possent? Nunc autem cum proponit ceu tutam judicandi regulam : rursus vero eamdem corrigit velut nihil sani complectentem. Hoc porro perspectum ac notum est omnibus, quod opinioni

Bas. Τούτοις ἐπάγει τὴν πίστιν ἔχουσαν οὕτως.

EYN. Πιστεύομεν εἰς ἕνα Θεὸν Πατέρα παντοκράτορα, ἐξ οὗ τὰ πάντα· καὶ εἰς ἕνα μονογενῆ Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, Θεὸν Λόγον, τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν, δι' οὗ τὰ πάντα· καὶ εἰς ἕν Πνεῦμα ἅγιον (89), τὸ παράκλητον.

Bas. Εἶτα εὐθὺς ἐπισυνάπτει.

EYN. Ἡ μὲν οὖν (90) ἀπλουστέρα πίστις καὶ κοινὴ πάντων, ὅσοις τὸ δοκεῖν ἢ τὸ εἶναι Χριστιανοὺς ἐπιμελῆς, ὡς ἐν ἐπιδρομῇ κεφαλαιωδέστερον εἰπεῖν, αὕτη.

Bas. Περὶ μὲν οὖν τῆς ἐν οἷς εἶπεν ἐναντιότητος καὶ τῆς ἀναισχύτου μάχης τῶν εἰρημένων πρὸς ἀλλήλα μικρὸν ὑστερον ἐροῦμεν (91). Ἐκεῖνο δὲ πρότερον ἑαυτοῦς ὑπομνήσωμεν, ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ ἐν τοῖς ἀνω λόγοις πάνυ σοβαρῶς ἡμῖν ἐπαγγελλόμενος γυμνὴν παντὸς προκαλύμματος ἐκθήσεσθαι τὴν ἀληθειαν. Ἐνταῦθα τοῖσιν (92) που γέγραπται· Πιστεύομεν τὴν ἀγεννησίαν οὐσίαν εἶναι τοῦ Θεοῦ τῶν ὄλων, ἢ, πιστεύομεν ἀνόμοιον κατὰ τὴν οὐσίαν εἶναι τὸν Μονογενῆ τῷ Πατρὶ. Ταῦτα γὰρ ἔγραψεν ἄν, εἴπερ, ὡς ὑπέσχετο, μηδενὶ παραπετάσματι δολερῶ τὸ ἐαυτοῦ φρόνημα συνεσχίαζεν. Ἄλλ', οἶμαι, πᾶσιν ἐπιβούλως τοῖς λόγοις χρώμενος, τὰ μὲν παρ' ἑαυτοῦ σιωπᾷ, ἵνα μὴ ἀγυμνάτοις ταῖς ἀκαίαις προσβάλλων ἀπίθανον ἑαυτὸν (93) καὶ δυσπαράδεκτον καταστήσῃ· τὴν δὲ τῶν Πατέρων πίστιν προβάλλεται, ἢ διὰ τὴν μεσότητά τῶν ἐν αὐτῇ βημάτων οὕτε τι ἐναντιώμα (94) πρὸς τὴν ὄλην τοῦ λόγου αὐτῷ (95) κατασκευὴν παρέξειν ἐμελλε, καὶ ἀκολουθήσειν βραδίως ἐν ἐξηγήσεως εἶδει μετάγοντι τὸν λόγον ἐφ' ἃ προήρηται (96). Ὡς δὲ ἀληθῆ ταῦτα, δῆλον αὐτόθεν. Ἐχθέμενος γὰρ αὐτὴν, εὐθὺς ἐπιπηρᾷ τῇ ἐξηγήσει, προφάσει χρώμενος ἄλλη τέ τινα, καὶ ὅτι οὐκ ἐξαρκεῖ πρὸς τὴν διάλυσιν τοῦ ἐγκλήματος. Τίνος οὖν ἕνεκεν αὐτὴν προεβάλλου, ἀλλ' οὐκ εὐθὺς ἐπ' ἐκείνους ἤλθε τὸς λόγους, οἳ καὶ τὸ ἀκριβὲς εἶχον, καὶ ἐξαιρεῖσθαι σε τῶν ἐγκλημάτων ἐμελλον; Νῦν δὲ προτείνεται μὲν ὡς ἀσφαλὲς κριτήριον, διορθοῦται δὲ πάλιν, ὡς οὐδὲν ὑγιὲς ἔχουσαν. Τοῦτο δὲ παντὶ γινώσκοντι, ὡς περ ἀγκίστριον πρὸς θάνατον ἔλκοντι, τῷ ἑαυτοῦ φρονή-

(89) Reg. tertius καὶ εἰς τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον.

(90) Editi Ἡμῶν οὖν ὁπλουστέρα καὶ κοινὴ πίστις πάντων. At mss. ut in contextu.

(91) Colb. λέξομεν. Reg. tertius λέξωμεν. Ἐκεῖνο δὲ πρῶτον.

(92) Respicit Basilius ad aliquam fidei formulam hæreticorum : quam confessus fuisset Eunomius a se adoptatam esse, si sincere ac sine fuce loqui voluisset. Interpres, *Credimus innascibilitatem esse Dei omnium essentialiam*. Sed ἀγεννησία non est *innascibilitas*, sed *ingeneratio* : quam naturæ dotem qui possidet, natura gigni non potest.

(93) Reg. secundus προσβάλλων τὴν ἀσέβειαν, ἀπίθανον ἑαυτὸν, *ne auribus inassuetis impietatem ingerens, sibi ipse detrahat fidem*, etc. Alii mss. et editi ut in contextu, nisi quod in editis legatur *προσβάλλων*.

(94) Editi οὐκ ἐπι ἐναντιώμα. At mss. plerique omni s ita ut edidimus.

(95) Veteres aliquot libri αὐτῷ του λόγου, *inverso ordine*. Illud, καὶ ἀκολουθήσειν, quod statim sequitur, videtur sic accipi debere : Rursus proponit fidem, quæ facile cum suis verbis consentiat.

(96) Editio utraque cum tribus mss. ἐφ' ἃ προήρηται, *ad ea quæ dicta sunt*. Reg. tertius et Colb. ἐφ' ἃ προήρηται, *ad ea quæ ei libent, optime*. Reg. quartus utramque lectionem præfert, primam in contextu, alteram in ora libri. Haud procul Colb. cum altero ms. προεβάλλου. Editi προσβάλλου. Subinde Reg. quartus κριτήριον, *επιδιορθοῦται*. — Ἐφ' ἃ προήρηται. Tuius hic locus sic videtur rediendus : *Proponit Patrum fidem, quæ, utpote verbis indifferentibus constans, nihil quod toti illius orationis constructioni repugnet, exhibitura erat, eumque facile secutura, si sermonem sub expositionis specie ad ea, quæ intendit, transferret. Hæc autem vera esse sua sponte liquet*. MARAN.

ματι τὸ ἀπλοῦν τῆς πίστεως (97), οἷον τι δέλεαρ, περιβάλλει, ἵνα τῷ φαινομένῳ ἐπιδραμόντες οἱ ἀπειρότεροι, ἀφυλάκτως τῷ κακῷ τῆς ἀσεβείας περιπαρῶσιν. Ὡς ἂν δὲ μὴ δόξειεν ἀνευ ἀνάγκης τῇ ἐπιδιουθῶσαι τῆς πίστεως ἐγχειρεῖν, ἣν αὐτὸς ἀπεσέμνυται ὑπερβολαῖς τῶν ἐπαίνων, ταύτην, ὥσπερ ἐπιλαθόμενος (98) τῶν ἑαυτοῦ λόγων, σκέψασθε πῶς διασύρει.

ΕΥΝ. Ἡ μὲν οὖν ἀπλουστέρα καὶ κοινὴ πάντων πίστις ὅσοις τὸ δοκεῖν ἢ τὸ εἶναι Χριστιανοῖς ἐπιμελῆς, ὡς ἐν ἐπιδρομῇ κεφαλαιωδέστερον εἰπεῖν, αὕτη.

ΒΑΣ. Εἰπέ μοι, ἡ εὐσεβὴς τῶν Πατέρων παράδοσις, καὶ ὁ κανὼν, ὡς αὐτὸς ὠνόμασας, καὶ ὁ γνῶμων, καὶ τὸ ἀσφαλὲς (99) κριτήριον, νῦν ὄργανον ἀπάτης, καὶ τέχνη σχηματισμοῦ, καὶ τὰ τοιαῦτα πάλιν προσαγορεύεται (1); Εἰ γὰρ οὐχὶ τοῖς ὄντως οὖσι Χριστιανοῖς ἐφαρμόζει, ἀλλὰ τοῖς τὸ δοκεῖν πρὸ τοῦ εἶναι τετιμηκόσι, τί ἄλλο περὶ αὐτῆς ὑπολαμβάνειν ἢ ταῦτα προσῆκε; Τίς ἂν οὖν, μὴ παντελῶς παραπαίων, τὸν κανὼν τοῦ εὐθέως τοῖς τὴν ψυχὴν ἐνδιαστροφῶς ἀρμόζον εἶποι, καὶ τὸν γνῶμονα τῆς ἀληθείας τοῖς ἔχθροῖς τῆς ἀληθείας; Οἱ γὰρ τὸ ὀνομάζεσθαι Χριστιανὸν πρὸ τοῦ ἀληθῶς εἶναι τετιμηκότες, ἐπὶ τῇ τῶν πολλῶν ἀπάτῃ (2) τὸν σχηματισμὸν τοῦτον ὑποδοῦμενοι, πόρρω πάσης εὐθύτητος καὶ ἀληθείας εἰσὶν. Οὕτε οὖν διεστραμμένον κατεσυνθῆσεται, ὡς τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ λόγος, οὕτε τὰ τῆς ἀληθείας κριτήρια τοῖς τὸ ψεῦδος κατὰ τὸν βίον ἡρημένοις ἀρμόσει, ὅπερ τούτῳ δοκεῖ.

5. Ἄλλὰ δι' ἃς εἶπον αἰτίας εἰς οὕτω προδῆλους ἐναντιότησας ὑπενέχθη, ἵνα οἷς μὲν ἐπαίνει τὴν πίστιν κοινωνεῖν τοῖς Πατέρας τῆς εὐσεβείας δόξῃ, οἷς δὲ λαμβάνεται ἄλλιν αὐτῆς, τὴν ὁδὸν (3) ἑαυτοῦ πρὸς τὴν ἐξήγησιν ὑπανόξῃ. Διὰ τοῦτο τὴν αὐτὴν καὶ κανὼνα λέγει, καὶ προσθήκης φησὶν ἀκριβεστέρας δεῖσθαι. Τοῦτο δὲ αὐτὸ (4) καὶ τῆς ἐσχάτης ἀμαθείας σημεῖον ἔστω, εἴ τῳ καὶ τοῦτο φίλον παρεξετάξῃ. Ὁ γὰρ τοῖς κανῶν, ὡ σοφώτατε, καὶ ὁ γνῶμων, ἕως ἂν μηδὲν ἐνδέξῃ τοῦ κανῶν εἶναι καὶ γνῶμων, οὐδεμίαν προσθήκην εἰς ἀκριβείαν ἐπιδέχεται. Κατὰ γὰρ τὸ ἐλλείπον ἢ πρόσθεσις. Ἄτελεῖς δὲ ὑπάρχοντες, οὐδὲ τῶν προσηγορῶν τούτων ὑγίως ἂν εἴ τι συγγάνοιεν. Καὶ ταῦτα μὲν εἰς τοσοῦτον. Ἦδη δὲ καὶ οὗς ἐκτίθεται περὶ Θεοῦ λόγους ἐπισκεψώμεθα.

ΕΥΝ. Εἰς τοίνυν, φησὶ, κατὰ τε φυσικὴν ἔννοιαν καὶ κατὰ τὴν τῶν Πατέρων διδασκαλίαν ἡμῖν ὠμολόγηται Θεός, μήτε παρ' ἑαυτοῦ μήτε παρ' ἑτέρου γινόμενος. Ἐκότερον γὰρ αὐτῶν ἐπίσης ἀδύνατον,

⁹⁹ Eccle. 1, 15.

(97) Editio utraque cum Reg. quinto τὸ ἀπλοῦν τῆς ἐπιτάσεως· unde Cornarius: *simplicitatem in-creditescentis orationis*. At Collb. et sex alii mss. τὸ ἀπλοῦν τῆς πίστεως, *simplicitatem fidei*.

(98) Editi ἐπιλανθανόμενος. Veteres duo libri ἐπιλαθόμενος.

(99) Codex unus καὶ τὸ ἀσφαλῆστατον. Mox Reg. ieritius νῦν ὄργανον.

(1) Editi προσαγορεύονται. At mss. προσαγορεύεται. Nota interrogationis hic invenitur in multis mss. Statim editi περὶ αὐτοῦ ὑπολαμβάνειν. Libri

A suæ velut hamo ad mortem trahenti simplicitatem fidei ceu escam quamdam circumdat, ut imperitiores ad id quod apparet festinantes, incaute impietatis scelere transigantur. Sed ne videatur citra necessitatem emendationem fidei aggredi, quam ipse suminis laudibus extulit, videte quomodo ei quasi verborum suorum oblitus detrahat.

EUN. Simplicior igitur et communis fides omnium, qui aut videri, aut esse Christiani cupiunt, ut compendio ac summatim dicam, hæc est.

BAS. Dic mihi, pia Patrum traditio regulæque, uti ipse nominasti, et amussis, tutaque iudicandi ratio, nunc rursus instrumentum fraudis, et ars simulandi, et alia id genus appellatur? Etenim si eos qui vere Christiani sunt nequaquam decet, at iis tamen qui videri quam esse malunt, quid aliud de ea quam talia sentire convenit? Quis igitur, nisi demens omnino sit, dixerit regulam recti iis qui animo perverso sunt convenire, aut veritatis amussim, iis qui veritatis sunt inimici? Qui enim vocari Christiani quam vere esse maluerunt, simulationem hanc ad multos decipiendos induentes, procul ab omni rectitudine ac veritate absunt. Neque igitur distortum dirigitur, velut Ecclesiastes dixit ⁹⁹: neque veritatis iudicia iis qui in vita mentium amplexati sunt, convenient: quod quidem huic videtur.

5. Verum ob eas quas retuli causas tam aperte secum pugnat, ut dum laudat fidem, pietatis Patrum particeps esse videatur: dum vero ipsam rursus criminatur, viam sibi aperiat ad expositionem. Quapropter eandem et regulam appellat, atque eam additamento accuratiori indigere. Hoc ipsum autem etiam extremæ ignorantie signum fuerit, si cui id quoque disquirere libuerit. Regula enim et amussis, o sapientissime, quandiu nihil defuerit quominus regula sint et ²¹⁴ amussis, accessionem nullam ad integritatem admittunt. Fit enim accessio ob defectum. Quod si imperfectæ fuerint, ne hæc quidem appellationes jam recte acceperint. Sed de his satis. Jam vero etiam quos de Deo profert sermones consideremus.

EUN. Nos igitur, inquit, unum Deum et juxta naturalem notionem et juxta Patrum doctrinam constitemur, neque a seipso, neque ab alio factum. Nam utrumque horum ex æquo fieri non potest,

antiqui περὶ αὐτῆς.

(2) Collb. cum Reg. tertio ἐπὶ τὴν ἀπάτην. Lorum Ecclesiastæ sic expressere LXX: *Διεστραμμένον οὐ δυνήσεται ἐπικοσμηθῆναι, Perversum non poterit adornari*. Vulg. *Perversi difficile corriguntur*.

(3) Editi, δι' ἃς εἶπομεν... αὐτῆς ὁδόν. Codices melioris notæ ut in contextu.

(4) Editi Τοῦτο δὲ αὐτοῦ. Antiqui duo libri τοῦτο δὲ αὐτό. Alii duo τοῦτο δὲ αὐτῷ. Quod aliquanto post legitur, Ἄτελεῖς δὲ ὑπάρχοντες, referri debet ad voces ὁ κανὼν, ὁ γνῶμων.

cum revera id quod facit, prius esse oporteat eo quod fit; et id quod fit, posterius eo quod facit. Neque vero quidquam seipso prius aut posterius esse potest, sequæ aliud quidquam ante Deum. Enimvero illud præ posteriore dignitatem haberet deitatis.

BAS. Quorsum igitur totam hanc ejus apposuit dictionem? Ut conspicua fiat viri vana loquacitas, qua per totum librum utitur. Eisi enim ille ipse dixit evidens esse communibus omnium intelligentiis, Deum esse ingentum, hoc tamen nobis nititur commonstrare. Unde simile quiddam facit, ac si quis clara in meridie sanis oculis præditos homines docere ratione velit, solem cælestium omnium stellarum esse lucidissimum. Quod si deridetur qui ea quæ sensibus nota sunt, ratione ostendit: qui res ex communibus notionibus confessas docet, nonne amentitiæ ejusdem futurus est reus? Hæc enim profecto longe certiora sunt æquis rerum æstimatoribus, quam quæ cadunt sub oculos. Et vero si quis esset qui in hanc veritatem impudenter inverberetur, et eum qui ingentus est, aut a seipso, aut ab altero genitum esse contenderet, hæc ista verborum vanitas veniam aliquam fortasse obtinere posset: sin autem nullus ad hæc usque diem, nec eorum qui alieni sunt a nostra doctrina, nec eorum qui ex ipsa Ecclesia exierit, contra veritatem insurrexerunt, eo devenit stupiditatis, ut de ingentis ingeneratione dubitaret: quid ei lucri ex his verbis accedat, haud intelligo. Num vere Aristotelis aut Chrysippi syllogismis opus nobis erat, ut disceremus eam qui ingentus est, neque a seipso, neque ab altero genitum fuisse: et eundem seipso nec antiquiorem, nec juniorem esse? Quid igitur sibi volunt hæc ejus verba? Videtur mihi se inter suos sectatores jactare, tanquam prudens quispiam ac egregia mente præditus, qui cum acutus sit in absurdis prospiciendis, in hoc quod deprehendit dissolvendo acutior est, ob idque in verborum versutia gloriari, et conari subtiliter et argute illud demonstrare, quod is qui ingentus est, nec a seipso, nec ab alio genitus sit. Deinde vero ne hic quidem artis suæ obliviscitur: sed rebus confessis immorans, quasi elementa quædam sibi ipse ad eam quæ sequitur doctrinam interserit. Illud enim non otiose dixit, quod oporteat id quod facit revera prius esse eo quod efficitur: sed ut in instituendis de Filio sermonibus, in antecessum concessum habeat **215** Filium postea factum Patri accessisse, siquidem id quod facit, eo quod fit antiquius est: item, ut hoc tanquam inde consequens colligat, Filium scilicet ex non exstantibus factum

(5) Veteres duo libri τίνος ἐνεκα. Mox in hisdem mss. vox ταύτην deest.

(6) Editi Θεὸν ἀγέννητον, Deum non factum, Deum non natum. At mss. Θεὸν ἀγέννητον, Deum non genitum, Deum generationis expertem.

(7) Editi et Reg. secundus ἀγέννητον... γεγεννησθαι. Alii tres mss. ἀγέννητον... γεγεννησθαι. Exarati manu libri, cum hæc voces occurrunt, solent inter

ἐπειθὲ γὰρ δεῖ κατὰ ἀλήθειαν το ποιῶν τοῦ γινομένου προῦπάρχειν, καὶ τὸ ποιούμενον τοῦ ποιούντος εἶναι δεύτερον. Μῆτε δὲ αὐτὸ ἑαυτοῦ πρότερον ἢ ὕστερον εἶναι δύνασθαι, μῆτε ἕτερόν τι πρὸ τοῦ Θεοῦ. Ἡ γὰρ ἂν ἐκεῖνο πρὸ τοῦ δευτέρου τὸ τῆς θεότητος ἔσχεν ἀξίωμα.

BAS. Τίνος οὖν ἐνεκεν (5) πᾶσαν αὐτοῦ ταύτην παρεθέμην τὴν λέξιν; Ἴνα καταφανῆς ἡ ἀδολοσχία τοῦ ἀνδρός, ἢ χρήται παρὰ πάντα τὸν λόγον, γένηται. Εἰπὼν γὰρ αὐτὸς ἐναργῆς ὑπάρχειν ταῖς κοιναῖς πάντων ἐνομοῖαις τὸ εἶναι τὸν Θεὸν ἀγέννητον (6), ἀποδείξεις τούτου κομίζειν ἡμῖν ἐπιχειρεῖ, παραπλήσιον ποιῶν, ὡσπερ ἂν εἰ τις ἐν σταθερᾷ μεσημβρίᾳ τοὺς ἑβρωμένους τὰς ὕψεις λόγῳ διδάσκειν βούλοιο φανότατον εἶναι τῶν κατ' οὐρανὸν ἀστέρων τὸν ἥλιον. Εἰ

B δὲ ὁ τὰ τῆ αἰσθήσει γινώριμα λόγῳ δεικνύς καταγέλαστος, ὁ τὰ ταῖς κοιναῖς προλήψεσιν ὠμολογημένα διδάσκων πῶς οὐχὶ τῆς Ἰσῆς παρανομίας ὑπεύθυνος; Πολλῶ γὰρ δήπου ταῦτα τῶν διὰ τῆς ὕψους φαινομένων τοῖς σφραγισμένοις πιστότερα. Εἰ μὲν οὖν ἦν τις ὁ κατὰ τῆς ἀληθείας ταύτης ἀναισχυνητῶν, καὶ τὸν ἀγέννητον ἢ παρ' ἑαυτοῦ ἢ παρ' ἑτέρου γεγεννησθαι (7) διατεινόμενος, εἶχεν ἂν τινα τυχὸν συγγνώμην ἢ ματαιότητος τῶν λεγομένων· εἰ δὲ οὐδεὶς μέχρι σήμερον οὔτε τῶν ἔξω τοῦ λόγου τοῦ καθ' ἡμᾶς, οὔτε τῶν ἐξ αὐτῆς τῆς Ἐκκλησίας ἐπαναστάντων τῆ ἀληθείᾳ, εἰς τοσοῦτον ἤλθεν ἀποπληξίας, ὡστε διαμφοισθητεῖν (8) παρὶ τῆς ἀγεννησίας τοῦ ἀγεννητοῦ· τί κέρδος ἐκ τῶν λόγων τούτων, οὐ συνοροῦ.

C Ἡ τῶν Ἀριστοτέλους ὄντως ἡμῖν καὶ Χρυσίππου συλλογισμῶν ἔδει πρὸς τὸ μαθεῖν, ὅτι ὁ ἀγέννητος οὐ γεγέννηται (9), οὔτε αὐτὸς ὑφ' ἑαυτοῦ, οὔτε ὑφ' ἑτέρου; καὶ οὔτε πρεσβύτερος, οὔτε νεώτερος αὐτὸς ἐστὶν ἑαυτοῦ; Τί οὖν αὐτῶ ταῦτα βούλεται; Δοκεῖ μοι ὁμοῦ μὲν τοῖς ἀκολουθοῦσι ἐγκαλλωπίζεσθαι, ὡς δὴ πυκνὸς τις καὶ περιττὸς τὴν διάνοιαν, καὶ ὄξυς μὲν ὑπιδέσθαι τὸ ἀποπον, ὄξύτερος δὲ διαλύσαι τὸ φωραθῆν, καὶ διὰ τοῦτο ἐναδρύνεσθαι τῆ τῶν λόγων στροφῆ, καὶ περὶ τὴν ἀπόδειξιν λεπτοουργεῖν τοῦ μήτε ὑφ' ἑαυτοῦ μήτε ὑφ' ἑτέρου τὸν ἀγέννητον γεγεννησθαι. Ἐπειτα μέντοι οὐδὲ ἐνταῦθα τῆς ἑαυτοῦ τέχνης ἐπιλανθάνεται· ἀλλ' ἐν τῇ τῶν ὁμολογουμένων διατριβῇ, ὡσπερ στοιχεῖά τινα πρὸς τοὺς ἐξῆς λόγους ἑαυτῶ παρεμβάλλει. Οὐ γὰρ ἀργῶς αὐτῶ ἐκεῖνο ἔχει, ὅτι δεῖ, κατὰ ἀλήθειαν, τὸ ποιῶν τοῦ γινομένου προῦπάρχειν.

D Ἄλλ' ἵνα ἐν τοῖς παρὶ Υἱοῦ λόγοις προδιωμολογημένον ἔχη, τὸ ὕστερον προσγεγεννησθαι τῶ Πατρὶ τὸν Υἱόν, εἴπερ τὸ ποιῶν ἐστὶ τοῦ γινομένου πρεσβύτερον· τούτῳ δὲ ὡς ἐπόμενον λάβῃ, τὸ ἐκ μὴ ὄντων τὸν Υἱόν γεγεννησθαι (10). Ἄλλ' ὁ μὲν τῆς εἰς τὸν Υἱόν ἀσεβείας Ἐλεγχος ἐν τοῖς οικείοις τόποις ἀναμεινάτω. Ἐγὼ δὲ καὶ τὴν τοῦ ἀγεννητοῦ προσρηγορίαν, καὶ τὰ μέλιστα

se dissidere, alii aliam scripturam præferentes; quæ variatio et in ipsis libris impressis invenitur.

(8) Editi ὡς διαμφοισθητεῖν. At mss. non pauci ὡστε.

(9) Reg. tertius ἀγέννητος οὐ γεγέννηται.

(10) Editi τὸν Υἱόν γεγεννησθαι, Filium genitum esse. At mss. plerique omnes γεγεννησθαι. Mox Reg. tertius cum Collb. τόποις ἀναμεινάτω.

δοχή τὰς ἐνολαίς ἡμῶν συμβαίνειν, ἀλλ' οὖν ὡς οὐ-
δαμοῦ τῆς Γραφῆς κειμένην, καὶ πρῶτον στοιχείον
οὔσαν τῆς βλασφημίας αὐτῶν, σιωπᾶσθαι ἂν δικαίως
ἀξίαν εἶναι φήσαιμι, τῆς Πατρὸς φωνῆς ἴσον δυνα-
μένης τῷ ἀγεννήτῳ, πρὸς τῷ καὶ τὴν περὶ τοῦ Υἱοῦ
ἐνομοῖαν συνημμένως ἑαυτῇ διὰ τῆς σχέσεως συνεισ-
άγειν. Ὁ γὰρ ὄντως Πατὴρ καὶ μόνος ἐξ οὐδενός ἐστιν
ἐτέρου· τὸ δὲ, ἐξ οὐδενός, ταυτὸν ἐστὶ τῷ ἀγέννητος.
Οὗ τοίνυν ἀγέννητον προσαγορευτὸν μᾶλλον ἡμῖν ἢ
Πατέρα, εἴ γε μὴ μέλλοιμεν εἶναι σοφώτεροι τῶν δι-
δαγμάτων τοῦ Σωτῆρος, εἰπόντος· *Πορευθέντες,*
βαπτίζετε εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς, ἀλλ' οὐχὶ τοῦ
ἀγεννήτου. Καὶ ταῦτα μὲν εἰς τοσοῦτον. Ἡμεῖς δὲ τὰ
συνεχῆ τοῦ λόγου διασχεψόμεθα (11). Ὀλίγον γὰρ
προελθὼν, καὶ οἷον συγκεφαλαίουμενος αὐτὸς (12)
ἑαυτῷ τὰ εἰρημένα, οὕτω γράφει.

ΕΥΝ. Ἄρ' οὖν, εἰ μήτε αὐτὸς ἑαυτοῦ, μήτε ἑτε-
ρόν τι αὐτοῦ προὑπάρχειν δέδεικται, πρὸ δὲ πάν-
των αὐτὸς, ἀκολουθεῖ τούτῳ τὸ ἀγέννητον· μᾶλλον
δὲ αὐτὸ ἐστὶν (13) οὐσία ἀγέννητος.

ΒΑΣ. Ἦν τοίνυν ἐν τούτοις ἐφωράσαμεν κακουρ-
γίαν συνιδεῖν μὲν, οἶμαι (14), καὶ πάνυ βῆδιον τῷ καὶ
μικρὸν ἐπιστήσαντι, ἐμφανῆ δὲ ποιῆσαι τοῖς πολλοῖς
οὐκ εὐμαρές. Πλὴν ἀλλὰ πειρατέον, τὴν ἐλπίδα θεμέ-
νους ἐπὶ τὸν διδόντα βῆμα τοῖς εὐαγγελιζομένοις,
θυνάμει πολλῇ. Εἰπὼν, ὅτι, εἰ μήτε αὐτὸς ἑαυτοῦ,
μήτε ἑτερόν τι αὐτοῦ προὑπάρχει, ἀκολουθεῖ αὐτῷ
τὸ ἀγέννητον· εἰτα συνιδῶν, ὅτι ἐκ τῆς τῶν τεθέν-
των ἀκολουθίας πρὸς τὸ ἐναντίον αὐτῷ περιῆλθεν ὁ
λόγος (εἰ γὰρ ἀκολουθεῖ τῷ Θεῷ τὸ ἀγέννητον, ἔξω-
θεν αὐτῷ παρέπεται· δηλονότι. Τὸ δὲ ἔξωθεν τοῦ Θεοῦ
οὐκ οὐσία αὐτοῦ ἐστὶν. Ἐκ δὲ τούτων (15) οἰχῆσεται
διάρρητον αὐτῷ τὸ σκαιώρημα), ἴσο δὲ μὴ τοῦτο πάθῃ,
τί ποιεῖ; Βραχὺ φροντίσας τοῦ γέλωτος, ὃν ἐπὶ τῷ
τὰ ἀνακλόουθα λέγειν ὑπέχειν ἔμελλε, τῇ ἐπιδιορθώ-
σει ἀπήγαγε τὸν λόγον πρὸς ἃ ἐβούλετο, εἰπὼν·
Μᾶλλον δὲ αὐτὸ (16) ἐστὶν οὐσία ἀγέννητος. Τοῦτο δὲ
οὐδεμίαν μὲν ἔχει ὁμολογίαν πρὸς τὰ προάγοντα·
πῶς γὰρ καὶ ἐπόμενον αὐτῷ τὸ (17) ἀγέννητον ὁ Θεὸς

¹¹ Matth. xxviii, 19. ¹² Psal. lxxvii, 12.

(11) Editi eis τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς· τοῦ Πατρὸς,
ἀλλ' οὐχὶ τοῦ ἀγεννήτου.... σκεψόμεθα. Libri vete-
res, uti videre est in contextu.

(12) Ita antiqui duo libri. Vox αὐτὸς in editis
de ideratur. Aliquantum post Reg. tertius ἑτερόν τι
πρὸ αὐτοῦ ὑπάρχειν ἀποδείκνυται, *demonstratum est.*

(13) Editio Paris. et Regii primus, secundus et
sextus, μᾶλλον δὲ αὐτὸς ἐστὶν, imo vero ipse est
substantia ingenuita. Regii tertius et quintus cum
Colb. et cum editione Ven. μᾶλλον δὲ αὐτὸ ἐστὶν,
imo vero ipsa est *substantia ingenuita*, hoc est τὸ
ἀγέννητον, ipsa ingeneratio, est *substantia inge-
nita.* — *Mᾶλλον δὲ αὐτὸ ἐστὶν οὐσία ἀγέννη-
τος.* In hoc loco, qui infra bis repetitur, multo
clarior erit tota disputatio, si legamus ut in non-
nullis codicibus mss. et editis, αὐτὸς ἐστὶν. *Vel
potius ipse (Deus) est substantia ingenuita.* Testatur
Basilium p. 223 hæc Eunomium de Deo universo-
rum dixisse; idque patet ex his quæ protinus addit
Eunomius. Præterea conceptis verbis hoc loco non
dicebat Eunomius ipsum ingenuitum esse essentialium
Dei, sed eo spectare illius verba observat Basilium,
p. 216. ΜΑΡΙΑΝ.

A esse. At impietatis in Filium confutatio suis locis
reservetur. Ego vero etiam ingeniti appellationem,
quanquam maxime nostro intelligendi modo con-
gruere videtur, tamen quod nusquam in Scriptura
usurpetur, sitque primum impietatis ipsorum ele-
mentum, hanc silentio jure tradendam esse duxe-
rim. Quippe vox Patris idem valet quod vox inge-
niti, præterquam quod Filii etiam notionem conjun-
ctum per relationem simul præferat. Qui enim re-
vera et solus Pater est, ex nullo alio est: hoc au-
tem quod ex nullo est, idem est atque ingenitus.
Non igitur magis ingenitus quam Pater appellandus
nobis est, nisi Salvatoris documenta voluerimus sa-
pientia superare, qui dixit: *Euntes baptizate in no-
mine Patris* **, non ingeniti. Sed de his hactenus.

B Nos vero ea quæ proxime refert, expendamus. Nam
ubi paululum progressus est, sibi quæ ipse ea quæ dixerat velut in summam redegit, sic scribit.

EUN. Itaque, si ostensum est neque ipsum ante
seipsum, neque quidquam aliud ante ipsum esse,
sed ipsum ante omnia exstare: sequitur illum in-
generatio: imo potius ipsa est substantia ingenuita.

BAS. Proinde quam in his deprehendimus impro-
bitatem, intelligere quidem, ut puto, facile est ad-
modum ei, qui vel leviter attenderit animum: at
eam vulgo manifestam reddere non ita fuerit facile.
Tentandum tamen, posteaquam spem collocaverimus
in eo, qui dat verbum evangelizantibus, virtute multa
**. Dixerat porro quod illud, si neque ipse ante
seipsum, neque aliud quidquam ante ipsum est, se-
quatur ingeneratio: sed postmodum intellexit verba
sua sibi ob jactorum fundamentorum consequentiam
in contrariam partem cedere. Nam si Deum sequitur
ingeneratio, ea illi procul dubio extrinsecus accedit.
Quod autem extra Deum est, substantia ejus non est.
Ex his autem dolosum illius commentum diffuet ac
dilabatur. Sed hoc ei ne accidat, quid facit? Haud mul-
tum curans risum, quem ob pugnantia quæ loque-
batur subiturus erat, orationem ad ea quæ voluit,
corrigendo convertit, his verbis: Imo potius hæc
ipsa est substantia ingenuita. Hoc autem cum iis

(14) Editi συνιδεῖν καὶ, οἶμαι. Libri veteres ita,
ut edidimus.

(15) E regione horum verborum, 'Ex δὲ τούτων,
in margine Reg. tertii scriptum est illud, *Et δὲ
τοῦτο δοδεῖται, Quod si hoc concederetur.* Basilium,
cujus alioqui sermo perspicuus est et clarus, dum
obscuras Eunomii ineptias confutare cogitur, ut et
ipse quodammodo obscuras. Eunomiana illa, ἀκο-
λουθεῖ τούτῳ τὸ ἀγέννητον, μᾶλλον δὲ αὐτὸ ἐστὶν
οὐσία ἀγέννητος, contendit Basilium inter se pugna-
re, nec inter se conciliari posse. Nam, inquit, quod
quemquam sequitur, id in eo adventitium est, nec
est ejus substantia. Ex quo fit, ut τὸ ἀγέννητον,
cum ex Eunomii sententia Deum sequatur, adven-
titium quidam sit in Deo, nec Deus ipse, nec sub-
stantia ingenuita dici possit. Ex quibus colligi de-
bet, Eunomium, cum τὸ ἀγέννητον substantiam in-
genitam esse diceret, secum nequaquam consen-
sisse.

(16) Editio Paris. cum tribus mss. μᾶλλον δὲ αὐ-
τός. Alii quatuor mss. cum editione Ven. αὐτό.

(17) Editio utraque cum Reg. quinto αὐτὸ τὸ

quæ præcesserunt nullo pacto **216** consentit. Quomodo enim Deus ita comparatus est, ut ingeneratio sit in eo et quiddam consequens, et rursus quiddam non consequens, imo sit aliquid, quod in substantiæ ratione contineatur? Verumtamen non sinit cavillationem sibi omnino corruiere. Etenim si posteaquam dixerat ingenerationem Deum sequi, hic sermonem stitisset, nec potuisset dicere ingenerationem esse substantiam Dei universorum, nec ostendere, unigenitum Filium secundum ipsam substantiam diversum esse, cum nihil eorum quæ extrinsecus sequuntur, necessitudinem inter Patrem et Filium secundum ipsam substantiam dirimere possit. Nunc vero cum subjunxerit: Imo potius hæc ipsa est substantia ingenua; ostendit hoc ipsum quod Deus est, ipsam ingenerationem esse. Hoc autem quantum ei cursum ad impietatem stabilieundam semper paret, paulo post sermone progrediente ostendam. Porro quod quidem initio dixit, id ex rerum veritate per concessorum consequentiam apparet: quod vero postremum posuit, id hæretico sensu adjectum est, cum impudentissime omnium hic orator ad sermonem corrigendum transilierit. Qui enim fieri potest ut idem et sequatur Deum, et idem sit quod ipse, cum omnibus compertum sit ac perspectum, id quod sequitur, aliud esse ab eo cuius consequens est? Illic vero quasi via quadam arrepta, ex eo quomodo sermonem furtim occupavit, confirmat ingenerationem substantiam esse Dei universorum: ut hoc demonstratio concessum habeat, Unigenitum autem dicat, perspicite.

Eux. Ingenerationem autem dum dicimus, non nomine solum, secundum humanam cogitandi rationem, decorandam Deum putamus: sed ei persolvendum arbitramur quod maxime Deo debemus, ut idipsi scilicet quod est constitemur. Quæ enim juxta intelligentiam dicuntur, cum in nominibus solum et prolacione existentiam habeant, una cum vocibus dissolvuntur.

Bas. Negat ingenerationem juxta nostrum intel-

Alii sex mss. αὐτῷ τό. Lectio utraque potest admitti.

(18) Illa, ὅμως γε μήν, *verumtamen non sinit*, etc., hoc modo intelligi posse videntur: Eunotius, quantum in se est, non sinit suum sophisma iners esse et inefficax: sed illud ita proponit, ut ex eo colligi possit, primum τὸ ἀγέννητον, *ingenerationem*, ipsam esse essentialiam Dei universorum: deinde, unigenitum Filium non esse Deum verum. Et vero vir impius illud quasi principium primum ponebat, Deum natura gigni non posse: quo semel posito, concludebat Filium, cum genitus sit, Deum non esse.

(19) Editi ἔχοντα κατὰ τὴν οὐσίαν. Antiqui tres libri κατ' αὐτὴν τὴν οὐσίαν.

(20) Reg. tertius οικειότητα δις πᾶν • quæ lectio legitur quoque in margine Reg. secundi.

(21) Editio utraque τοῦτο δὲ αὐτῷ ὅσον δρᾶμα • unde Cornarius, *hoc vero quantum scenicam actum præparet ad impietatis transgressionem*. Codices duo ὅσον αὐτῷ δρᾶμα ἀεὶ πρὸς τὴν. Alius in contexto quidem habet δρόμον • at in margine scriptum invenitur manu recentiore δρᾶμα. Reg. secundus ὅσον αὐτῷ δρόμον ἀεὶ πρὸς τὴν, nec aliter legitur in Re-

χει; καὶ πάλιν οὐχ ἐπόμενον, ἀλλ' ἐν τῷ τῆς οὐσίας λόγῳ περιεχόμενον; ὁμως γε μήν (18) οὐκ ἐξ παντελῶς αὐτῷ διαφραρῆναι τὸ σόφισμα. Εἰ γὰρ, εἰπῶν, ὅτι ἀκολουθεῖ αὐτῷ τὸ ἀγέννητον, ἐνταῦθα τὸν λόγον ἐστῆσεν, οὐκ ἂν εἶχεν ὅπως ἢ τὴν ἀγεννησίαν οὐσίαν λέγει τῷ Θεῷ τῶν ὄλων, ἢ ἀλλοτρῶς ἔχοντα κατ' αὐτὴν τὴν οὐσίαν (19) τὸν μονογενῆ Υἱὸν ἐπιδείξει, οὐδενὸς δυναμένου τῶν ἐξωθεν ἐπομένων, Πατρός καὶ Υἱοῦ τὴν κατ' αὐτὴν τὴν οὐσίαν οικειότητα δις πᾶν (20). Νῦν δὲ τῷ ἐπαγαγεῖν, Μᾶλλον δὲ αὐτό ἐστιν οὐσία ἀγέννητος, ἐνεδείξατο, ὅτι αὐτό, ὅπερ ἐστὶν ὁ Θεὸς ἀγεννησία ἐστὶ • τοῦτο δὲ ὅσον αὐτῷ δρόμον (21) ἀεὶ πρὸς τὴν ἐγγείρησιν τῆς ἀσθείας προεστρεπίζει, μικρὸν τῷ λόγῳ προελθὼν ἐπιδείξω. Ἔστι δ' ἔρα, ὃ μὲν ἐξ ἀρχῆς εἶπεν, ἐκ τῆς τῶν πραγμάτων ἀληθείας κατὰ τὸ ὄκλουθον τῶν δεδομένων ἀναφανέν • ὃ δὲ τελευταῖον ἐπέθηκεν, ἐκ τοῦ φρονήματος τοῦ αἰρετικοῦ προσεβρίβη, ἀναισχυντότατα πάντων τοῦ λογογράφου πρὸς τὴν ἐπιδιόρθωσιν τοῦ λόγου (22) μεταπηδήσαντος. Πῶς γὰρ τὸ αὐτὸ καὶ ἀκολουθεῖ τῷ Θεῷ, καὶ ταυτὸν ἐστὶν αὐτῷ, πᾶσιν ἤντος προδήλου, ὅτι τὸ ἀκολουθοῦν ἑτερόν ἐστι παρὰ τὸν οὐ ἐστὶν ἐπακλούθημα; Ὁ δὲ, ὡς περ ὁδοῦ τινοῦ λαβόμενος, ἐκ τοῦ καθ' ὑφαρπαγὴν αὐτῷ προληφθέντος (23) λόγου, πρὸς τὴν κατασκευὴν ἐνταῦθεν χωρεῖ τὸ τὴν ἀγεννησίαν οὐσίαν εἶναι τοῦ Θεοῦ τῶν ὄλων, ἵνα, τοῦτου δειχθέντος, ὁμολογούμενον ἔχη τὸ ἀνόμιον κατὰ τὴν οὐσίαν εἶναι τὸν Μονογενῆ τῷ Πατρὶ. Σκοπεῖτε δὲ ἃ φησιν (24).

secundum substantiam Patri esse dissimilem. Quæ

C. EYN. Ἀγέννητον δὲ λέγοντες, οὐκ ὀνόματι μόνον κατ' ἐπίνοιαν ἀνθρωπίνην, σεμνύνειν οἰόμεθα δεῖν, ἐκτινύναι δὲ αὐτῷ τὸ πάντων ἀναγκαιότατον ὄφλημα τῷ Θεῷ τὴν τοῦ εἶναι ὃ ἐστὶν ὁμολογίαν. Τὰ γὰρ τὰ κατ' ἐπίνοιαν λεγόμενα, ἐν ὀνόμασι μόνον καὶ προφορᾷ τὸ εἶναι ἔχοντα, ταῖς φωναῖς συνδιαλύεσθαι πέφυκεν.

Bas. Ἀναρεῖ τὸ (25) κατ' ἐπίνοιαν θεωρεῖσθαι

giis tertio et quarto, nisi quod vox ἀεὶ in eis desit. Nec ita multo post mss. duo ἐπιδείξει. Subinde Colb. et Reg. tertius ἐκ τῆς τῶν πραγμάτων ἀκολουθίας.

D (22) Illud, ἔχοντα τὴν ἐπιδιόρθωσιν τοῦ λόγου, *ad sermonem corrigendum*, debet accipi de illo, μᾶλλον δὲ. Etenim hæc voces, imo vero, *vel potius*, quibus Græca verba exprimi solent, quædam sunt correctionis et occupationis formulæ.

(23) Editi et mss. nonnulli αὐτῷ ληφθέντος. Codex alius cum editione Ven. προληφθέντος. Alii tres mss. melius προληφθέντος, *ex iis quæ occupavit, quæ prius dicit*.

(24) Reg. tertius Σκοπεῖ δὲ οἷά φησιν. Statim codex unus ὀνόματι μόνω.

(25) Illud, Ἀναρεῖ τό, etc., ita interpretatur Trapezuntius: *Destruit ex commentatione in Deo ingenuum esse perspicui*, subobscurius. Verbum ἀναρεῖν, nisi valde fallor, hoc loco sumitur pro eo, quod est, *negare, inficiari*. Et certe Budæus, cum ait pag. 168, ἀναρεῖν τὴν διαδουσίαν, nihil aliud esse, nisi *actionem negare*, aperte nobiscum facit. Mox Reg. quartus οἰόμενος βᾶδιαν αὐτῷ ἐντεύθειν.

ἐπὶ τοῦ Θεοῦ τὸ ἀγέννητον, ἡγουμένος ἐντεῦθεν ῥη-
διαν αὐτῷ τὴν ἐπιχείρησιν ἔσεσθαι τοῦ τὴν ἀγεννη-
σίαν οὐσίαν εἶναι τοῦ Θεοῦ (26)· ἐκ τούτου δὲ ἀναν-
τιρρήτως δεῖξειν, ἀνόμιον εἶναι κατ' αὐτὴν τὴν οὐ-
σίαν τὸν μονογενῆ Υἱὸν τῷ Πατρὶ. Διὰ τοῦτο προσ-
πλέκεται τῷ ῥήματι τῆς ἐπινοίας, ὡς οὐδὲν σημαί-
νουντι τὸ παράπαν, ἀλλ' ἐν μόνῃ τῇ προφορᾷ τὴν
ὑπόστασιν κεκτημένῃ· καὶ ἀνάξιον εἶναι Θεοῦ προσ-
ποιεῖται ταῖς ἐπινοίαις αὐτὸν ἀποσεμνύνειν. Ἐγὼ
δὲ εἰ μὲν ἐπινοίᾳ θεωρητὸν (27) ἢ μὴ τὸ ἀγέννητον,
οὕτω δισχυρίζομαι πρὶν ἂν ὑπ' αὐτῆς τοῦ λόγου τῆς
ἐξετάσεως διδαχθῶμεν.

6. Αὐτὸ δὲ τοῦτο, τί ποτὲ ἐστὶν ἡ ἐπινοία, ἡδέως ἂν
αὐτὸν ἐρωτήσαιμι· ἄρ' οὐδὲν παντάπασι σημαίνει
τὸ ὄνομα τοῦτο, καὶ ψόφος ἄλλως ἐστὶ διὰ τῆς γλώτ-
της ἐκπίπτων; Ἀλλὰ τὸ τοιοῦτον οὐχὶ ἐπινοία, πα-
ράνοια δ' ἂν μᾶλλον καὶ φλυαρία προσαγορεύοιτο.
Εἰ δὲ συγχωροῖται σημαίνει μὲν τι τὴν ἐπινοίαν, ψευ-
δὲς δὲ τοῦτο παντελῶς καὶ ἀνύπαρκτον, ὡς ἐν ταῖς
μυθοποιίαις κενταύρων δὴ τινων ἀναπλασμοῦς καὶ
χιμαίρας, πῶς τὸ σημαίνόμενον (27*) ψεύδος τῷ ψόφῳ
τῆς γλώττης συναφανίζεται, τῆς μὲν φωνῆς πάντως
εἰς ἀέρα προχρυσμένης, τῶν δὲ ψευδῶν νοημάτων
ἐναπομενόντων (28) τῇ διανοίᾳ; Οὐδὲ γὰρ ἐπειδὴν
ποτε ψευδῶν παντελῶς καὶ διακένων ἀναπλασμῶν,
ἢ ἐν ταῖς καθ' ἑπὶ φαντασίαις, ἢ ἄλλως ἐν τοῖς
ματαιαῖς τοῦ νοῦ κινήμασιν ἢ ψυχῇ πληρωθεῖσα,
παρακατάσχη τῇ μνήμῃ, εἶτα διὰ τῆς φωνῆς ἐξαγ-
γεῖλαι προέληται, ὁμοῦ τῷ προερχθέντι λόγῳ συ-
νηφανίσθη καὶ τὰ φαντάσματα. Πολλοὺ γὰρ ἂν ἄξιον
ἦν τὰ ψευδῆ λέγειν, εἴπερ ἡ φύσις τοῦ ψεύδους τοῖς
λαλουμένοις συνδιεφθείρετο· ἀλλ' οὐκ ἔχον ἐστὶ φύσιν
τοῦτο γε (29). Ἐπινοίαν δ' ἂν εἴη δεικνύναι, πῶς
μὲν ἡ συνήθεια, καὶ ἐπὶ πολλῶν πραγμάτων τῇ ἐπι-
νοίᾳ χρῆται· πῶς δὲ τὰ θεῖα λόγια τὴν χρῆσιν αὐτῆς
καρεδέξατο. Ὅρωμεν τοίνυν, ὅτι ἐν μὲν τῇ κοινῇ
χρῆσει τὰ ταῖς ἀθροαῖς ἐπιβολαῖς τοῦ νοῦ ἀπλᾶ δο-
κοῦντα εἶναι καὶ μοναχὰ, ταῖς δὲ κατὰ λεπτὸν ἐξ-
ετάσει ποικίλα φαινόμενα, καὶ πολλὰ (30) ταῦτα τῷ
νῷ διαιρούμενα, ἐπινοίᾳ μόνῃ διαίρετὰ λέγεται (31).

(26) Editio Paris. οὐσίαν εἶναι τοῦ Θεοῦ. Illud, τοῦ
Θεοῦ, deest in mss. et in editione Ven. Nolim tamen
expungantur hæ voces, nisi subaudiuntur.

(27) Reg. tertius ἐπινοίᾳ θεωρητέον. Cum vox
ἐπινοία sæpius occurrat, alienum non videtur, eam
paucis explicare. Igitur voce ἐπινοία Eunomius in-
telligebat mentis cogitata, subtilem quamdam ani-
mi perceptionem, uno verbo, hunc nostrum intelli-
gendi modum, quo res metaphysice consideramus :
quam ultimam notionem omnium aptissimam esse
arbitramur ad declarandum hujus vocis usum. Qua-
cunque igitur voce ad nomen ἐπινοία exprimendum
utamur, ejus quæm diximus notionis meminisse
operæ pretium est.

(27*) Unus codex aut alter cum utraque editione
πῶς τὸ σημαίνον, Quomodo id quod rem falsam sig-
nificat, simul cum linguæ sono interit? Alii quin-
que mss. πῶς τὸ σημαίνόμενον, etc. Quomodo fal-
sum quod significatur, una cum linguæ sono in-
terit?

(28) Editio utraque cum Reg. quinto τῶν δὲ ψευ-
δῶν ὀνομάτων ἐναπομενόντων, male. Reg. quartus
ψευδῶν νοημάτων ἐναπομενόντων· a quo codice alii

A ligendi modum in Deo considerari, ratus probatu-
rum se hinc facili conatu, ingenerationem substan-
tiam Dei esse : inde vero evidenter ostensurum esse
se, unigenitum Filium secundum ipsam substan-
tiam Patri esse dissimilem. Quapropter vocabulo
intelligentiæ inhæret tanquam nihil omnino signifi-
canti, sed in sola prolotione existentiam habenti :
atque Deo indignum esse simulat, eum videlicet
ideis ac perceptionibus ornare ac cohonestare. Ego
vero an ingentum possimus mente assequi; necne,
non prius affirmo, quam ab ipsa rationis indagatiōne
doceamur.

6. Sed quidnam sit perceptio ista, libenter eum in-
terrogaverim : utrum hoc nominis nihil omnino sig-
nificet, et sonus sit qui temere ex ore exeat? **217**
At res hujusmodi non perceptio, sed potius amentia ac
nugacitas appellari potest. Quod si concesserit sig-
nificari quidem aliquid perceptione, sed falsum
quiddam omnino, et quod revera non existat,
quemadmodum in fabularum commentis centaury ac
chimære conflunguntur : quomodo falsum illud quod
significatum est, una cum linguæ sono interit, cum
etsi vox omnino in ærem diffunditur, tamen cogi-
tationes falsæ remaneant in animo? Neque enim
anima quæ falsis prorsus ac vanis commentis sive
in somniorum visis, sive alias in vanis animi mo-
tionibus repletur, cum semel hæc in memoria reti-
nuerit, et deinde per vocem efferre voluerit, etiam
una cum prolato sermone imagines rerum evanes-
cunt. Etenim si natura falsi simul cum verbis inter-
iret, operæ pretium esset falsa dicere. Sed hoc
certe naturam non habet. Reliquum jam fuerit osten-
dere, quomodo et quibus in rebus consuetudo dic-
tione perceptionis utatur, et quomodo divina Elo-
quia usum ejus susceperint. Videmus igitur, quod
in communi quidem usu, quæ subito mentis impetu
simplicia esse videntur ac unica, apparent tamen
varia post accuratam indagatiōnem, præsertim si
has multas partes mens dividat, ea ratione sola
divisibilia esse dicantur. Exempli causa, corpus

quinque non dissident, nisi quod vox ψευδῶν in eis
desideratur.

(29) Illa, ἀλλ' οὐκ ἔχον, etc., Trapezuntius sic
verterat : Non est hic istius rei natura : quæ in-
terpretatio cum non placeret Combelsio, vir doctus
ita emendavit : At id fieri nequit, impossibile est. Ad
verbum interpretabimur : Sed hoc non hanc natu-
ram habet. Hoc est : Mendacium non tale est, ut
sit ἀνύπαρκτον quiddam, consistatque solum in no-
mine et prolotione. Melius fortasse et simplicius sic
interpretari licet : Sed id non ita est.

(30) Legendum ποικίλα φαινόμενα καὶ πολλὰ,
Videmus igitur in communi usu quæ subito mentis
impetu simplicia videntur et unica, accuratius autem
inquirendo varia et multa, ea dum mente dividuntur,
sola cogitatione divisibilia dici. Paulo post d. 2,
lege κατ' ἐπινοίαν καὶ ταῦτα. MABAN.

(31) Reg. tertius, ἐπινοίᾳ μόνῃ θεωρητὰ λέγε-
ται, ratione sola dicuntur esse comprehensibilia.
Alii sex mss. et utraque editio magno inter se con-
sensu ἐπινοίᾳ μόνῃ διαίρετὰ λέγεται, ratione sola
dicuntur esse divisibilia.

simpliciter esse primam apprehensio dicit: sed ubi ratio supervenit, illud multiplex esse ostendit, ipsum per cogitationem in ea ex quibus compositum est dissolvens, in colorem, in figuram, in duritiem, in magnitudinem, inque reliqua. Rursus quæ non subsistent omnino, sed quadam mentis pictura ac imaginatione sola confinguntur, qualia portenta sunt quæ poetæ ac pictores cogitatione comminiscuntur, stuporem in legentibus excitaturi, hæc quoque ex consuetudine dicuntur contemplationi obnoxia esse. Quorum nulla mentione facta, sive ex ignorantia sive ex naliitia, de sola rerum non subsistentium perceptione Eunomius disseruit; et ne hujus quidem naturam ut se habet, exponit. Non enim ait significari quidquam per animi perceptionem, ne falsum quidem: sed dicit nomen esse sine ulla significatione, atque in sola pronuntiatione subsistere. Et tamen tantum adest ut hoc perceptionis nomen de solis vanis ac non existentibus visis prædicetur, ut post primam in nobis a sensu impressam ideam, subtiliorem accurationemque rei considerationem, perceptionem nomineinus: unde ex consuetudine, licet improprie, ratiocinatio vocatur. **218** Verbi gratia, tritici simplex intellectus omnibus inest, quod ubi apparuerit cognoscimus: at cum diligentius inquirimus, tunc et rerum multarum contemplatio, et diversa nomina res intellectas significantia scire animo offerunt. Enim vero idem triticum nunc fructum, nunc semen, et rursus alimentum appellamus; fructum quidem, velut præteritæ agriculturæ finem: semen vero, velut futuræ principium: alimentum denique, velut corpori comedentis augendo idoneum. Horum unumquodque et ratione consideratur, nec tamen una cum oris sono evanescit: sed cogitata in cogitantis animo fixa manent. Et in summa, quæcunque sensu cognoscuntur, ac in subjecto simplicia quidem esse videntur, variam vero rationem per contemplationem admittunt, hæc omnia animi perceptione sub contemplationem cadere dicuntur.

7. Ad hunc fere modum, etiam a divina Scriptura usum edocemur perceptionis. Equidem omitam reliqua; et quantum dicere multa habeo, tamen unius solius opportunissimi mentionem faciam. Dominus noster Jesus Christus cum de seipso verba faceret, deitatisque in homines affectum, atque incarnationis gratiam hominibus declararet, proprietatibus quibusdam, quas in ipso contemplari possumus, hunc usum significavit. Nam seipsum dixit portam, viam, panem, vitam, pastorem, ac lucem⁶¹, qui tamen multis nomini-

⁶¹ Joan. x, 9; xiv, 6; vi, 51; xv, 1; x, 11; viii, 12.

(32) Codices nonnulli *μόνον*. Statim codex unus cum editis ex t̄ης αἰσθήσεως. At niss. multi ἀπὸ τ̄ης.

(33) Totum illud, ὅθεν ἡ συνήθεια καλεῖ ἐπιλογισμὸν, εἰ καὶ μὴ οἰκειῶς, ὅθεν *consuetudo attentionem diligentiorē vocat ratiocinationem, etsi non proprie*, in multis codicibus desideratur: sed legitur in utraque editione et in Colb., et in margine Regii quinti.

(34) Reg. tertius θεωρία τε πλείων. Reg. alter

Θ̄ιον, τὸ σῶμα ἀπλοῦν μὲν εἶναι φησιν ἡ πρώτη ἐντευξίς, ποικίλον δὲ ὁ λόγος ἐπιῶν δεικνύσι, τ̄ῃ ἐπινοίᾳ αὐτὸ εἰς τὰ ἐξ ὧν σύγκειται διαλύων, καὶ χρῶμα, καὶ σχῆμα, καὶ ἀντιτυπίαν, καὶ μέγεθος, καὶ τὰ λοιπά. Πάλιν τὰ ἀνυπόστατα μὲν παντελῶς, κατὰ δὲ ἀναζωγράφησίν τινα τ̄ῃς ἐννοίας καὶ φαντασίαν μόνην ἀνατυπούμενα, ὡς ὅσα οἱ μυθοποιοὶ καὶ ζωγράφοι πρὸς τὴν τῶν ἐντυγχανόντων ἐκπληξιν τερατεύονται κατ' ἐπινοίαν καὶ ταῦτα θεωρητὰ ὑπὸ τ̄ῃς συνηθείας λέγεται. Ὅν οὐδενὸς ἐπιμνησθεὶς οὗτος, ἡ ἀμαθὺς ἢ κακουργίς, περὶ τ̄ῃς τῶν ἀνυπόστατων ἐπινοίας μόνης ἡμῖν ἐφιλοσφῆσε: καὶ οὐδὲ ταύτην ὡς ἔχει φύσεως ἐξηγούμενος. Οὐ γὰρ σημαίνει μὲν τὴν ἐπινοίαν, ψευδὲς δὲ τοῦτο, φησίν: ἀλλὰ παντελῶς ἄσημον εἶναι τὸ ὄνομα, καὶ ἐν μόνῃ τ̄ῃ ἐκφωνήσεται τὴν ὑπόστασιν ἔχειν. Καίτοι τοσοῦτον ἀπέχει τοῦ κατὰ τῶν ματαίων μόνων (32) καὶ ἀνυποστάτων φαντασιῶν τὸ ὄνομα τοῦτο τ̄ῃς ἐπινοίας κείσθαι, ὥστε μετὰ τὸ πρῶτον ἡμῖν ἀπὸ τ̄ῃς αἰσθήσεως ἐγγινόμενον νόημα τὴν λεπτοτέραν καὶ ἀκριβεστέραν τοῦ νοηθέντος ἐπενομήσῃν ἐπινοίαν ὀνομάζεσθαι: ὅθεν ἡ συνήθεια καλεῖ ἐπιλογισμὸν, εἰ καὶ μὴ οἰκειῶς (33). Ὁ̄ιον τοῦ σίτου νόημα μὲν ἀπλοῦν ἐνυπόστανται πᾶσι, καθὸ φανέντα γνωρίζομεν: ἐν δὲ τ̄ῃ ἀκριβείᾳ περὶ αὐτοῦ ἐξετάσει, θεωρία τε πλείωνων (34) προσέρχεται, καὶ προσηγοραὶ διάφοροι τῶν νοηθέντων σημαστικαί. Τὸν γὰρ αὐτὸν σίτον νῦν μὲν καρπὸν λέγομεν, νῦν δὲ σπέρμα, καὶ πάλιν τροφήν: καρπὸν μὲν, ὡς τέλος τ̄ῃς παρελθούσης γεωργίας: σπέρμα δὲ, ὡς ἀρχὴν τ̄ῃς μελλούσης: τροφήν δὲ, ὡς κατὰλληλον εἰς προσθήκην τῆς τοῦ προσφερομένου σώματι. Τοῦτων ἐν ἕκαστον τῶν λεγομένων καὶ κατ' ἐπινοίαν θεωρεῖται, καὶ τῆς φύσεως τ̄ῃς γλώσσης οὐ συναπέχεται: ἀλλὰ τ̄ῃ ψυχῇ τοῦ νενοηκότος ἐνδιδρυται τὰ νοήματα. Καὶ ἀπαξ-απλῶς, πάντα τὰ τ̄ῃ (35) αἰσθῆσει γνώριμα, καὶ ἀπλᾶ μὲν εἶναι τῶν ὑποκειμένων δοκούντα, ποικίλον δὲ λόγον κατὰ τὴν θεωρίαν ἐπιδεχόμενα, ἐπινοίᾳ θεωρητὰ λέγεται.

7. Ἐγγὺς δὲ [τοῦ τοιοῦτου τρόπου τ̄ῃς ἐπινοίας τὴν χρῆσιν καὶ παρὰ τοῦ θεοῦ δευδιδάγμεθα λόγου. Τὰ μὲν οὖν ἄλλα παρήσω, πολλὰ ἔχων εἰπεῖν, ἐνὸς δὲ μόνου τοῦ καιριωτάτου μνησθήσομαι. Ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς (36) ἐν τοῖς περὶ ἑαυτοῦ λόγοις, τὴν φιλανθρωπίαν τ̄ῃς θεότητος καὶ τὴν ἐξ οἰκονομίας χάριν τοῖς ἀνθρώποις παραδόντων, ἰδιώμασι τίσι τοῖς περὶ αὐτὸν θεωρουμένοις ἀπεστήμηναι ταύτην (37), θύραν ἑαυτὸν λέγων, καὶ ἰδὸν, καὶ ἄρτον, καὶ ἄμπελον, καὶ ποιμένα, καὶ φῶς, οὐ πο-

θεωρία τε πλείων.

(35) Editi πάντα τ̄ῃ. Libri veteres πάντα τὰ τ̄ῃ.

(36) Codices duo Ἰησοῦς Χριστός. Hoc ipso in loco editi περὶ αὐτοῦ. Antiqui tres libri περὶ ἑαυτοῦ.

(37) Reg. quartus ὀπεστήμηναι ταύτην. Monere juvat, illud, ταύτην, referendum esse ad vocem superiorem τὴν χρῆσιν.

ἰσώνυμός τις ὢν· οὐ γὰρ πάντα τὰ ὀνόματα εἰς ταυ-
 τὸν ἀλλήλοις φέρει. "Ἄλλο γὰρ τὸ σηματούμενον φω-
 τὸς, καὶ ἄλλο ἀμπέλου, καὶ ἄλλο ὄδοῦ, καὶ ἄλλο ποι-
 μένος. 'Ἄλλ' ἔν ὧν κατὰ τὸ ὑποκειμένον, καὶ μία
 οὐσία καὶ ἀπλή καὶ ἀσύνθετος, ἄλλοτε ἄλλως ἑαυτὸν ὀνο-
 μάζει, ταῖς ἐπινοίαις διαφερούσας ἀλλήλων τὰς προσ-
 ῆγορίας μεταρροζόμενος. Κατὰ γὰρ τῆν τῶν ἐνεργειῶν
 διαφορὰν, καὶ τὴν πρὸς τὰ εὐεργετούμενα σχέσιν,
 διάφορα ἑαυτῷ καὶ τὰ ὀνόματα τίθεται. Φῶς μὲν γὰρ
 ἑαυτὸν τοῦ κόσμου λέγει, τὸ τε ἀπρόσῳτον τῆς ἐν τῇ
 θεότητι δόξης τῷ ὀνόματι τούτῳ διασημαίνων, καὶ ὡς
 τῇ λαμπρότητι τῆς γνώσεως τοὺς κεκαθαρμένους τὸ
 δῆμα τῆς ψυχῆς καταυγάζων· ἀμπέλου δὲ, ὡς τοὺς
 ἐν αὐτῷ κατὰ τὴν πίστιν ἐρριζωμένους ἐπ' ἔργων
 ἀγαθῶν καρποφορίας ἐκτρέφων· ἄρτον δὲ, ὡς οἰκιο-
 τάτη τροφή λογικοῦ τυγχάνων, τῷ διακρατεῖν τὴν
 σύστασιν τῆς ψυχῆς, καὶ τὸ ἰδίωμα αὐτῆς διασώζειν,
 ἀναπληρῶν (38) ἀεὶ παρ' ἑαυτοῦ τὸ ἐνδόν, καὶ πρὸς
 τὴν ἐξ ἀλογίας ἐγγινομένην ἀρρωστίαν οὐκ ἔων
 ὑποφέρεσθαι (39). Καὶ οὕτως ἂν τις τῶν ὀνομάτων
 ἕκαστον ἐφοδεύων ποικιλίας εὐροι τὰς ἐπινοίας ἐνὸς
 ἑκάστου τοῦ κατὰ τὴν οὐσίαν τοῖς πᾶσιν ὑποκειμέ-
 νου. Τίς οὖν οὕτως τὴν γλώσσαν πρὸς βλασφημίαν
 ἠκόνηται, ὥστε τολμῆσαι εἰπεῖν ταῖς φωναῖς τὰς
 ἐπινοίας ταύτας συνδιαλύεσθαι; Τί οὖν ἄτεπον οὕτω
 καὶ ἐπὶ τοῦ Θεοῦ τῶν ὄλων λαμβάνεσθαι τινα κατ'
 ἐπινοίαν, καὶ αὐτὸ τοῦτο πρῶτον (40), περὶ οὗ ὁ
 σύμπαξ ἡμῖν κεινεται λόγος; Εὐρήσομεν γὰρ οὐδα-
 μῶς ἐτέρως λεγόμενον τὸ ἀγέννητον. "Ἐφθαρτον γὰρ
 (41) καὶ ἀγέννητον εἶναι τὸν Θεὸν τῶν ὄλων λέγομεν,
 κατὰ διαφόρους ἐπιβολὰς τοῖς ὀνόμασι τούτοις προσ-
 αγορεύοντες. "Ὅταν μὲν γὰρ εἰς τοὺς κατόπιν αἰῶνας
 ἀποβλέψωμεν, ὑπερεκπίπτουσιν πάσης ἀρχῆς εὐρί-
 σκοντες τὴν ζωὴν τοῦ Θεοῦ, ἀγέννητον αὐτὸν λέγο-
 μεν· ὅταν δὲ τοῖς ἐπερχομένοις αἰῶσι τὸν νοῦν ἐπεκ-
 τείνωμεν, τὸν ἀόριστον (42) καὶ ἄπειρον, καὶ οὐδενὶ
 τέλει καταληπτὸν προσαγορεύομεν ἄφθαρτον. "Ὡς
 οὖν τὸ ἀτελεύτητον τῆς ζωῆς (43) ἄφθαρτον, οὕτω
 τὸ ἀναρχον αὐτῆς ἀγέννητον ὀνομάσθη, τῇ ἑπινοίᾳ
 θεωρούντων ἡμῶν ἑκάτερα. Τίς οὖν ἀντιρεῖ λόγος καὶ
 ἐπινοεῖσθαι τῶν ὀνομάτων τούτων ἑκάτερον, καὶ ὁμο-
 λογίαν εἶναι τοῦ κατ' ἀλήθειαν τῷ Θεῷ προσόντος;
 "Ὁ δὲ ὡς μαχόμενα ταῦτα καὶ ἀσύμβατα παντελῶς (44)
 ἀπ' ἀλλήλων δίστησι· τὸ, τί κατ' ἐπινοίαν· τί λέγε-
 σθαι, καὶ τὸ ἀποκληροῦν τῷ Θεῷ (45) τὴν τοῦ εἶναι ὁ
 ἔστιν ὁμολογίαν.

A bus præditus non est; nec enim nomina omnia inter
 se significatum eundem præ se ferunt. Enimvero aliud
 lux, aliud vitis, aliud via, aliud pastor significat.
 Sed cum unum sit secundum subjectum, sitque una
 substantia simplex, et non composita, alias aliter
 se ipse nominat, diversas appellationes inter se
 ratione dissidentes sibi ipsi accommodans. Nam
 pro operationum diversitate, et pro ea habitudine
 quam ad ea habet, quæ beneficiis ejus afficiuntur,
 diversa quædam sibi nomina imponit. Nam ideus se
 ipsum lucem mundi dicit, quod partim inaccessam
 deitatis majestatem hoc nomine significet, partim
 quod splendore scientiæ eos qui purgatos animi
 oculos habent, illuminet. Vitem vero, quod eos qui
 in eo per fidem radices egerunt, bonorum operum
 fertilitate enutrit. Panem autem, quod sit cibus
 mentis maxime proprius, quippe qui animæ sta-
 tum sustineat atque proprietatem ejus conservet, id
 quod deest explens semper de seipso, nec sensim
 delabi sinens ad eam quæ ex rationis inopia emer-
 git infirmitatem. Quod si quispiam ita nomina sin-
 gula percurrat, rationes varias invenire poterit, tam-
 etsi secundum substantiam unum et idem subjectum
 est omnibus. Quis igitur sic paratam ad blasphem-
 andum habet linguam, ut dicere audeat, simul
 cum vocibus has perceptiones interire? Quid igitur
 absurdi est, ad hunc etiam modum de Deo universorum
 219 quædam secundum perceptionem accipi, et
 hoc ipsum primum, de quo nobis tota instituta est
 disputatio? Nusquam enim reperimus vocem hanc,
 C ingenerationem, aliter usurpari. Incorruptibilem
 namque ac ingentium Deum universorum dicimus,
 eum pro diversa notione his nominibus appellantes.
 Cum enim in transacta jam sæcula respicimus, Dei-
 que vita principium omne superare a nobis inveni-
 tur, tunc ingentium ipsam dicimus: cum vero in
 futura sæcula cogitationem extendimus, eum, seu
 infinitum ac immensum, nec ullo sine comprehen-
 sum, vocamus incorruptibilem. Quemadmodum igitur
 vita sine cærens dicitur incorruptibilitas: ita ean-
 dem principii expers vocatur ingeneratio, tum cum
 utraque per mentem speculamur. Qua igitur ratione
 negabitur, et hæc utraque nomina excogitari, et
 ejus quod revera Deo inest confessionem esse? Ille
 D vero tanquam si hæc inter se pugnarent, nec inter
 se conciliari ullo modo possent, alterum ab altero
 perceptionem, et per hoc ipsum Deo persolvi ejus

(38) Veteres aliquot libri καὶ ἀναπληρῶν.

(39) Editi cum Colb. et Reg. quinio ὑποφέρεσθαι. Alii quinque mss. ὑποφέρεσθαι. Mox editi
 ἐνὸς ἑκάστου. Vox ἑκάστου deest in nullis mss.

(40) Editi et Reg. secundus καὶ αὐτὸ τοῦτο τὸ
 ἀγέννητον πρῶτον. Illud, τὸ ἀγέννητον, delevisimus,
 aliorum sex codicum et editionis Ven. auctoritatem
 seculi.

(41) Illa, "Ἐφθαρτον γὰρ, etc., refert Gregorius
 Nyssenus, tomo II, pag. 824, eaque adversus cal-
 umnias Eunomii docte et copiose defendit.

(42) Editi et Reg. quintus τὸν ἀόριστον. Alii

quinque mss. τὸ ἀόριστον. Ibidem scriptum inveni-
 tur in tribus codicibus ἀληπτον pro ἄπειρον· sed
 vox ἄπειρον legitur in aliis mss. et in ipso Gregorio
 Nysseno, licet alioqui non semper iisdem vocibus
 utatur, quibus Basilinus.

(43) Antiqui tres libri τὸ ἀτέλειστον τῆς ζωῆς. Ibi-
 dem editi τὸ ἀναρχον αὐτοῦ... ἐπιθεωρούντων. At
 mss. ita, ut edidimus.

(44) Editio utraque cum Reg. quinto καὶ ἀσύμ-
 βατα παντελῶς. Alii sex mss. καὶ ἀσύμβατα,
 recte.

(45) Editi τοῦ Θεοῦ. Libri veteres τῷ Θεῷ.

8. At enim ne hoc quidem prætereamus, qualis A ei simulatio pietatis excogitata sit ad auditorum eversionem, cum dicit,

Εὐν. Se ingeniti appellatione Deum non decorare juxta humanum intelligendi modum, sed ei persolvere debitum maxime omnium necessarium; quandoquidem eum id quod est constitetur esse.

ΒΑΣ. Quibusnam verbis possit pro merito explicari harum versutiarum obliquitas? Nilitur terrere simplices; quasi quod debent non reddant Deo, nisi ingenerationem substantiam esse constentur. Atque suam ipsius impietatem debiti solutionem appetat, ut ne quid videatur a seipso dicere, sed id quod necessario Deo debetur, persolvere. Quin et reliquis declarat, fore ut, si ingenerationem in substantia ponant, innocii sine pœna dimittantur: si secus juxta pium modum acceperint, futurum esse, ut ipsi tanquam qui debitum omnium antiquissimum maximeque necessarium omiserint solvere, iram sustineant implacabilem. Proinde libens eum interrogaverim, utrum hunc animi candorem pariter in omnibus quæ de Deo prædicantur servet, an in hoc duntaxat verbo? Nam si nihil omnino juxta intelligendi modum speculatur, ut ne humanis appellationibus Deum exornare videatur; omnia quæ de Deo prædicantur, similiter substantiam esse confitebitur. Quomodo igitur ridiculum non est, creandi facultatem substantiam esse dicere? aut etiam providentiam, aut similiter præscientiam rursus substantiam esse? et uno verbo, omnem actionem substantiam putare? Quod si omnia hæc ad unum significatum tendunt, necesse omnino est, ut nomina idem inter se 220 valeant, quemadmodum sit in iis qui multis nominibus appellantur: sicuti cum eundem dicimus Simonem et Petrum et Cepham. Quare qui audierit immutabilitatem Dei, deveniet ad ingenerationem: item, qui audierit indivisibilem esse, ad creandi facultatem deferetur. Ecquid hac confusione fieri possit absurdius, si quis videlicet adempto proprio uniuscujusque nominis significato, tum communi usui, tum Spiritus doctrinæ repugnet? Et quidem cum audimus de Deo, quod omnia in sapientia fecit⁶⁶, creatricem ipsius artem docemur: cum vero audimus, quod aperit manum suam, et implet omne animal beneplacito⁶⁷, Providentiam omnia invadentem discimus: quando autem

⁶⁶ Psal. ciii, 24. ⁶⁷ Psal. cxliv, 16.

(46) Reg. quartus τῆ οὐσίᾳ τοῦ Θεοῦ τιθέμενοι, si ingenituram in essentia Dei constituent. Hoc est, si contendant Dei naturam in eo sitam esse, ut generari non possit. Illud, κατὰ τὸν εὐσεβῆ τῶρον, quod mox sequitur, videtur sic accipi debere: juxta modum qui Eunomio quidem videtur pius esse, sed non est.

(47) Κατὰ τὸν εὐσεβῆ τῶρον. His verbis intelligit Basiliius catholicum sensum Marciouis sensu oppositum. ΜΑΡΑΝ.

(48) Codices aliquot οὖν ἂν αὐτόν. Vocula ἂν ab editis aberat,

(49) Antiqui duo libri λέγειν, τὸ προνοητικὸν

8. Καὶ γὰρ αὐτὸ μὴδὲ τοῦτο παρέλωμεν, ὅσον αὐτῷ τῆς εὐλαθείας τὸ σῆμα ἐπὶ καταστροφῇ τῶν ἀκούοντων ἐπιενώρηται ἐν τῷ λέγειν,

ΕΥΝ. Μὴ κατ' ἐπίνοιαν ἀνθρωπίνην σεμνύνειν τὸν Θεὸν τῇ τοῦ ἀγεννήτου προσγορίᾳ, ἐκτινύναι δὲ αὐτῷ τὸ πάντων ἀναγκαϊώτατον ὄφλημα, ἐν τῇ τοῦ εἶναι ὃ ἐστὶν ὁμολογίᾳ.

ΒΑΣ. Τίς ἂν λόγος ἀξίως τῆς σχολιότητος ταύτης τὸν τεχνασμάτων ἐφίκοιτο; Ἐκφοβεῖν τοὺς ἀπλοστέρους ἐπιχειρεῖ, ὡς μὴ ἀποδιδόντας τὰ ὀφειλόμενα τῷ Θεῷ, εἰ μὴ οὐσίαν εἶναι ὁμολογήσειαν τὸ ἀγέννητον, καὶ ὄφληματος ἔκτισιν τὴν ἰδίαν ἀσίθειαν ὀνομάζει, ἵνα μὴ δόξῃ παρ' αὐτοῦ τι λέγειν, ἀλλὰ τὸ ἀναγκαῖως τῷ Θεῷ ὀφειλόμενον ἐκπληροῦν. Καὶ τοῖς λοιποῖς ἐνδείκνυται, ὅτι ἐν μὲν τῇ οὐσίᾳ τιθέμενοι (46) τὸ ἀγέννητον, ἀνεύθυνοι ἀφεθήσονται: εἰ δὲ ἐτέρως κατὰ τὸν εὐσεβῆ τῶρον (47) ὑπολαμβάνοιεν, ὡς ἔλληλοπίστες τὸ πάντων χρεῖων πρεσβύτατον καὶ ἀναγκαϊώτατον ἔκτισμα, ἀπαραίτητον τὴν ὀργὴν ἐκδέξονται. Ἠδέως οὖν ἂν αὐτὸν (48) ἐξετάσαιμι, τὴν εὐγνωμοσύνην ταύτην ὁμοίως ἐπὶ πάντων τῶν περὶ Θεοῦ λεγομένων φυλάσσει, ἢ κατὰ τοῦτο μόνον τὸ βῆμα; Εἰ μὲν γὰρ οὐδὲν ὄλωσ κατ' ἐπίνοιαν θεωρεῖ, ἵνα μὴ δόξῃ ἀνθρωπίναις τὸν Θεὸν σεμνύνειν προσγορίαις; πάντα ὁμοίως οὐσίαν ὁμολογήσει τὰ ἐπιλεγόμενα τῷ Θεῷ. Πῶς οὖν οὐ καταγέλαστον, τὸ δημιουργικὸν οὐσίαν εἶναι λέγειν; ἢ τὸ προνοητικὸν πάλιν οὐσίαν; ἢ τὸ προγνωστικὸν πάλιν ὡσαύτως (49); καὶ ἀπαξ ἀπλῶς, πᾶσαν ἐνέργειαν, οὐσίαν τίθεσθαι; Καὶ εἰ πάντα ταῦτα πρὸς ἓν σημαίνόμενον τείνει, ἀνάγκη πᾶσα ταῦτα ἄλλήλοις δύνασθαι τὰ ὀνόματα: ὡς ἐπὶ τῶν πολυωνύμων ὅταν Σίμωνα καὶ Πέτρον καὶ Κηφᾶν τὸν αὐτὸν λέγωμεν. Οὐκοῦν ὁ ἀκούσας τὸ ἀναλλοίωτον τοῦ Θεοῦ, πρὸς τὸ ἀγέννητον ὑπαχθήσεται: καὶ ὁ ἀκούσας τὸ ἀμερὲς, πρὸς τὸ δημιουργικὸν (50) ἀποφέρεται. Καὶ ταύτης τί ἂν γένοιτο τῆς συγχύσεως ἀποπύτερον, ἀφελόμενον τὴν ἰδίαν σημασίαν ἐκάστου τῶν ὀνομάτων, ἀντινομοθετεῖν τῇ τε κοινῇ χρήσει καὶ τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ Πνεύματος; Καίτοι ὅταν μὲν ἀκούσμεν περὶ τοῦ Θεοῦ, ὅτι πάντα ἐν σοφίᾳ ἐποίησα, τὴν δημιουργικὴν τέχνην αὐτοῦ διδασκόμεθα: ὅταν δὲ, ὅτι ἀνοίγει τὴν χεῖρα αὐτοῦ, καὶ ἐμπιπλά πᾶν ζῶον εὐδοκίας (51), τὴν διὰ πάντων κερωρηκίαν ἐπίνοιαν: ὅταν δὲ, ὅτι Ἔθετο σκότος ἀποκρυφῆν αὐτοῦ, τὸ ἀράτον τῆς αὐτοῦ φύσεως παιδεύμεθα. Πάλιν δὲ τὸ ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ λεγόμενον (52),

πάλιν οὐσίαν τὸ προγνωστικὸν ὡσαύτως. Alii non potest editi τὸν αὐτὸν λέγομεν. Codices multi λέγουμεν.

(50) Editi cum Colb. πρὸς τὸ δημιουργικόν. Alii quatuor mss. δημιουργικόν.

(51) Vulg. Et implet omne animal benedictione. Suspiciari fortasse poterit quispiam, interpretem pro εὐδοκίας legisse εὐλογίας.

(52) Editio Paris. πάλιν δὲ διὰ τὸ ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ λεγόμενον. Sed præpositio διὰ nec in editione Ven. nec in nostris codicibus invenitur. Quare facile crediderim additam eam fuisse a typographis ut sensus integer redderetur. Editio

Ἐγώ εἰμι, καὶ οὐκ ἡλλοίωμαι, τὸ αἰεὶ ταυτὸν καὶ ἄτριπτον τῆς θείας οὐσίας μακρόχρονον. Πῶς οὖν οὐχὶ μανία σαφῆς, μὴ ἴδιον σημαίνονμενον ἐκάστῳ τῶν ὀνομάτων ὑποβεβληθῆσθαι λέγειν, ἀλλὰ, παρὰ τὴν ἐνέργειαν (53), πάντα ταυτὸν δύνασθαι ἀλλήλοις δι-ορίζεσθαι τὰ ὀνόματα; Ἐπειτα ἐὰν καὶ δῶμεν τοῦτο, οὐδ' οὕτω πλέον αὐτοῖς οὐδὲ εἰς τὸν σκοπὸν περιέσται. Εἰ γὰρ πάντα ταῦτα, ἐπὶ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς λαμβανόμενα, τὴν οὐσίαν αὐτοῦ σημαίνει, τὸ ἀναλλοιωτὸν λέγω, καὶ τὸ ἀόρατον, καὶ τὸ ἀφθαρτον, παρακλησίως δηλονότι καὶ ἐπὶ τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ (54), οὐσίας ἔσται δηλωτικά. Ἀόρατον γὰρ, καὶ ἀναλλοιωτὸν, καὶ ἀφθαρτον, καὶ ἀμερῆ, καὶ τὰ τοιαῦτα πάντα, καὶ τὸν μονογενῆ Υἱὸν ὀνομάζομεν. Καὶ οὕτω τὸ σοφὸν αὐτοῖς εἰς τὸ ἐναντίον περιελθεῖται. Οὐ γὰρ (55) μάλλον διὰ τὸ ἐν μιᾷ προσηγορίᾳ διάφορον ἀνόμοιον κατὰ τὴν οὐσίαν ἀποδεικνύειν ἔξουσιν, ἢ διὰ τὴν ἐν τοῖς πλείοσι κοινωσίαν ὁμοιον ὁμολογεῖν ὑπ' αὐτῆς τῆς ἀνάγκης τῶν δεδομένων ἐκδιασθήσονται. Εἰ δὲ λέγοι ἐπὶ μόνῃς τῆς τοῦ ἀγεννήτου φωνῆς τῆ εὐλαβείᾳ (56) ταύτῃ κεχρηθῆσθαι, ἐπὶ δὲ τῶν ἄλλων ἀφυλάκτως ἔχειν· πάλιν αὐτὸν ἐρωτήσωμεν, τίς ἢ ἀποκλήρωσις (57), τοσοῦτων ὄντων τῶν περὶ Θεοῦ λεγομένων, ἐν ἐνὶ τούτῳ μόνῃ τὴν ἀκριβείαν ἐπιδείκνυσθαι, καὶ ἐν ἐνὶ τούτῳ ἀποπληροῦντα (58) αὐτῷ τὴν τοῦ εἶναι ὃ ἔστιν ὁμολογίαν, ἐν ἑτέροις παμπληθέσιν ἀνθρωπίναις ἐπινοίαις σεμνύνειν μὴ (59) παραιτεῖσθαι; Ὁ γὰρ πλείονων ὀφειλέτης οὐ μάλλον εὐγνώμων ἐν τῇ τοῦ ἐνὸς ἀποδόσει ἢ ὑπερβῆλλον ἀγνωμοσύνη ἐν τῇ τῶν πλείονων ἀποσταρῆσει. Οὕτω μὲν οὖν, ὡς τὰ πανοῦργα τῶν θηρίων, ταῖς ἐαυτοῦ τέχναις ἀλίσκαται, οἷς λαμβάνειν ἐπιχειρεῖ, τοῦτοισι πλέον διελεγχόμενος.

Audimus quod *Posuit tenebras latibulum suum*⁶⁶, invisibilis naturæ ejus admonemur. Cum rursus audimus id quod in persona Dei dicitur : *Ego sum, et non mutor*⁶⁷, perpetuam identitatem ac immutabilitatem substantiæ divinæ intelligimus. Nonne igitur manifesta est insania, si dicas proprium significatum unicuique nomini subjectum non esse ? sed contra verborum vim, decernas nomina omnia idem inter se valere ? Præterea etiamsi hoc dederimus, ne sic quidem eis quidquam amplius supererit ad tuendum propositum. Etenim si hæc omnia cum de Deo et Patre dicuntur, substantiam ejus significant, immutabile dico et invisibile et incorruptibile : similiter sine dubio etiam de unigenito Dei Filio dicta, substantiam indicabunt. Nam invisibilem et immutabilem et incorruptibilem et indivisibilem ac rel-quis nominibus similibus etiam unigenitum Filium nominamus. Et ita subtilis eorum argutia ipsi recidet in contrarium. Non enim magis propter unius appellationis diversitatem, dissimilem in substantia Filium poterunt demonstrare, quam propter plurimum convenientiam similem confiteri cogentur, ad hoc ex concessis necessario adacti. Quod si dixerit in sola ingeniti voce se hac circumspectione uti, in reliquis vero incaute se gerere : rursus ipsum percontemur, quænam sit hæc divisio, ut cum tot **221** sint quæ de Deo dicuntur, tamen in hoc uno solo diligentiam ostendat, atque in hoc uno ei confessionem persolvat, qua confitetur id eum esse quod est : in cæteris vero quam plurimis, eum humanis intelligendi modis decorare non recuset. Etenim plura qui debet, non magis gratus judicatur ob unius redditionem, quam supra modum ingratus ob plu-

⁶⁶ Psal. xvii, 12. ⁶⁷ Malac. iii, 6.

Ven. et Reg. quintus πάλιν δὲ τὸ ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ λεγόμενον, et ita legendum esse arbitror, sic ut illud, ὅταν ἀκούσωμεν, subaudiri debeat.

(53) Reg. tertius perinde atque alii mss. habet quidem in contextu ἐνέργειαν, *contra vim verborum* : at scriptum invenitur in margine ἐνάργειαν, *contra evidentiam*. Mihi dubium non est quin interpretis vetus legerit παρὰ τὴν ἀλήθειαν, cum interpretatus sit, *contra veritatem* : sed qua id auctoritate fecerit, nescio.

(54) Editi et mss. nonnulli Υἱοῦ καὶ Θεοῦ. Alii mss. Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ.

(55) Hoc dicit Basilus : Patrem Filio substantia dissimilem esse ex eo colligit Eunomius, quod Pater ingenitus sit, Filius vero genitus : sed illud argumentandi genus ineptum est et absurdum. Cum enim multa sint in quibus inter se perfectissime convenient Pater et Filius, ob integerrimam illam in pluribus consensionem atque convenientiam, potius Eunomium fateri oportuerat, Patrem et Filium inter se similes esse, nec dehinc ob unius vocis diversitatem eos dissimiles prædicare.

(56) Vox εὐλαβεῖα sumi videtur hoc loco pro quadam circumspectione, seu, pro accurata quadam loquendi et scribendi ratione. Combefisius vertit : *hinc religionis larva*.

(57) Τίς ἢ ἀποκλήρωσις ; *Quænam hæc temeri-*

tas ? Ibidem delenda negatio ante παραιτεῖσθαι. Clara enim Basilii sententia : arguit adversarium, quod essentiam Dei in sola ingeniti voce confiteri vellet, in aliis vocibus, nempe incorruptibilis et invisibilis, ejus essentiam pariter confiteri recusaret. **MARAN.**

(58) Editi καὶ ἐν τούτῳ ἀποπληροῦν. Regii tres ἐν ἐνὶ τούτῳ ἀποπληροῦντα. Colb. manu recenti emendatus ἀποκληροῦντα.

(59) Particula μὴ abest a Reg. secundo ; nec incogitantè omissa est a librario, cum in ora ejus libri scriptum sit, τὸ μὴ περισσόν, *particula μὴ superflua est*. Hoc idem visum est et Combefisio, qui ait vocula μὴ contextum aperte vitiosum reddi. Sed ego longe aliter sentio, arbitrorque particulam μὴ maxime necessariam esse, nedum ejus loci sententiam corrumpat. Igitur horum verborum hæc est sententia : Eunomius aliter judicat de voce *ingeniti*, aliter de voce *indivisibilis, immutabilis, incorruptibilis* et aliorum similium. Negat Eunomius vocem *ingeniti* de Deo dici posse ex nostro intelligendi modo : sed vult eam naturæ divinæ ita esse propriam, ut naturam ipsam divinam constituat. Etenim, ut jam notavimus, illud erat argumentum præcipuum Eunomii, τὸ ἀγέννητον, *ingenerationem* substantiam ipsam esse divinam. Negabat ergo hæreticus ille nomen, *ingenitus*, dici de Deo posse ex humano intelligendi modo : sed fatebatur nomina

9. Qualia vero sint quæ sequuntur, perpendite. A Posteaquam ostendit, ut putat, fieri nequaquam posse, ut ingeneratio cogitatione concipiatur, subdit :

EUN. Nec vero secundum privationem : siquidem privationes sunt privationes eorum quæ sunt natura, suntque habitibus posteriores.

BAS. Quod autem hæc ex mundana sapientia garriat, a qua præceps actus, ejusmodi verborum novitatibus animum adjecit, demonstrare arduum non fuerit. Sunt enim Aristotelis de habitu et privatione verba, qui posteriores habitibus privationes esse ait; quemadmodum ii qui legerunt in libro qui inscribitur *Categoria*, possunt testari. Nobis autem satis erat ostendisse, non ex doctrina Spiritus, sed ex sapientia principum hujus sæculi hæc eum dicere, ac illud psalmi in ipsum proferre : *Narraverunt mihi iniqui fabulationes, sed non ut lex tua, Domine*⁶⁰. Et quoniam didiceramus, non ex doctrina Domini nostri Jesu Christi esse quæ dicuntur, satis habebamus vocis ipsius meminisse : *Cum loquitur mendacium, ex propriis loquitur*⁶¹ : atque hoc pacto longiorem sermonem contrahere. Quippe hinc illud omnibus conspicuum fecissemus, quod nihil ipsis nobiscum sit commune. *Etenim quæ concordia Christo cum Belial? aut quæ pars fidei cum infideli*⁶²? Verum ne videamur ob redargutionum inopiam ad silentium confugere, age, de iis etiam pauca disseramus. Multa eorum quæ de Deo dicuntur, o Eunomi, simili forma efferi videmus, ut puta incorruptibilis, immortalis, invisibilis. Jam vero et hanc vocem *ingenitus* formæ ejusdem esse ducimus. Quod si quipiam ea quæ sunt ejusmodi, nominant privativa, nihil ad nos. Neque enim artificia novimus verborum, neque eos qui noverunt imitatur. Verum cujuscunque tandem generis existimentur esse voces reliquæ, quas enumeravimus : ejusdem generis esse et *ingeniti* appellationem dicturi sumus. Quemadmodum igitur incorruptibile significat non inesse corruptionem

⁶⁰ Psal. cxviii, 85. ⁶¹ Joan. viii, 44. ⁶² II Cor. vi, 15.

illa, *indivisibilis, incorruptibilis, immutabilis, etc.*, tribui Deo posse secundum nostram concipiendi rationem. Atque, ut Eunomii verbis utar, recusabat homo impius decorare Deum per *ingeniti* appellationem ex humano cogitandi modo; at non recusabat eum decorare ex nostra concipiendi ratione per appellationem *indivisibilis, immutabilis, etc.* Ex quibus planum est et compertum, particulam *μη* minime redundare, imo vero maxime necessariam esse, ut possimus sic interpretari : *in cæteris vero quam plurimis eum non recuset humanis intelligendi modis decorare*; qua interpretatione meus Eunomii optime exprimitur, qui, ut diximus, nomen unum Filio tribuere ita recusabat, ut reliqua ei dare non recusaret. Nec est prætereundum silentio, voculam *μη*, ut in editione Parisiensi, ita et in editione Ven. et in Colb. et in Regii tribus codicibus reperiri. Et illud adnotabo, legi in Reg. primo *σεμνύνειν* et *παρ-αταξάται*. Puto autem et scriptum fuisse pro *η, vel, aut*, librariumque indicare voluisse, horum duorum verborum alterum quidem legi oportere : sed ne-

9. Τίνα δέ ἐστι τὰ ἐξῆς τοῦ λόγου σκοπεῖτε (60). Δεῖξας, ὡς οἰεταί, ὅτι ἀδύνατόν ἐστιν ἐπινοῖα λαβεῖν τὸ ἀγέννητον, ἐπάγει·

EYN. Ἄλλὰ μὴν οὐδὲ κατὰ στέρησιν· εἰ γε τῶν κατὰ φύσιν αἰ στερήσεις εἰσὶ στερήσεις, καὶ τῶν ἔξωθεν δευτέραι.

BAS. Ταῦτα δὲ, ὅτι ἐκ τῆς τοῦ κόσμου σοφίας περιλαλεῖ, ὑφ' ἧς ἐκτραχηλισθεὶς, ταῖς τοιαύταις τῶν λόγων ἐπέθετο καινοτομίαις, οὐ χαλεπὸν ἐπιδει-ξαι. Ἀριστοτέλους γὰρ εἰσιν, ὡς οἱ ἀνεγκωκότες εἴ-ποιεν ἂν, ἐν ταῖς ἐπιγραφομέναις αὐτοῦ *Κατηγορίαις*, οἱ περὶ ἔξωθεν καὶ στερήσεως λόγοι, δευτέρας εἶναι λέγοντος τῶν ἔξωθεν τὰς στερήσεις. Ἡμῖν δὲ ἐξήρκει δεῖξασθαι αὐτὸν οὐκ ἐκ τῆς διδασκαλίας τοῦ Πνεύμα-τος, ἀλλ' ἐκ τῆς σοφίας τῶν ἀρχόντων τοῦ αἰῶνος τούτου λαλοῦντα, τὸ τοῦ ψαλμοῦ πρὸς αὐτὸν ἐπι-φθέγγεσθαι, ὅτι *Διηγήσαντό μοι παράνομοι ἀδολε-σχίας, ἀλλ' οὐχ ὡς ὁ νόμος σου, Κύριε· καὶ μα-θόντας, ὅτι οὐκ ἐκ τῶν διδαγμάτων (61) τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐστί τὰ λεγόμενα, τῆς αὐτοῦ φωνῆς ὑπομνησθῆναι, ὅτι Ὅταν λαλήῃ τὸ ψεῦδος, ἐκ τῶν ἰδίων λαλεῖ· καὶ τούτω τῷ τρόπῳ τοὺς πολ-λοὺς τῶν λόγων ἑαυτοῖς συντεμεῖν, ἐντεῦθεν πᾶσι καταφανὲς ποιήσαντας, ὅτι οὐδεμία ἡμῖν πρὸς αὐτοὺς κοινωνία. Τίς γὰρ συμφώνησις Χριστῷ πρὸς Βε-λιάρ; ἢ τίς μερίς πιστῶ μετὰ ἀπίστων; Ἴνα δὲ μὴ δόξωμεν δι' ἀπορίαν ἐλέγχων εἰς τὴν σωπὴν κατα-φεύγειν, φέρε, καὶ περὶ τούτων βραχέα διαλεχθῶμεν. Πολλὰ, ὦ Εὐνόμιε, τῶν περὶ Θεοῦ λεγομένων κατὰ τὸν ὅμοιον ὁρῶμεν ἐκφερόμενα τύπον, οἷον ὁ ἀφθαρ-τος, ὁ ἀθάνατος, ὁ ἀόρατος. Τοῦ δὲ αὐτοῦ τύπου τι-θέμεθα εἶναι καὶ τὴν ἀγέννητος. Εἰ μὲν οὖν στερη-τικά τινες ὀνομάζουσι τὰ τοιαῦτα, οὐ πρὸς ἡμᾶς ὁ λόγος. Οὐτε γὰρ ἴσμεν τεχνολογίας λέξεων, οὔτε τοὺς εἰδότες ζηλοῦμεν. Πλὴν γε δὴ ὅτι οὐπὲρ ἂν τεθῶσιν αἱ λοιπαὶ φωναὶ ἅς ἀπηριθμησάμεθα, τοῦ αὐτοῦ εἶναι φήσομεν καὶ τὴν τοῦ ἀγεννήτου, προσθηρίαν. Ἄς τοίνυν τὸ ἀφθαρτον τὸ μὴ προσεῖναι τῷ Θεῷ φθο-ρὴν σημαίνει· καὶ τὸ ἀόρατον τὸ ὑπερβαίνειν αὐτὸν*

scivisse utrum seligi deberet, ob idque utramque vocem posuisse, ut pro suo quisque arbitratu lege- ret. Redeamus ad Eunomium, cujus tota ratiocina- tio eo redibat : Quamquam Filius vocatur invisibilis, immortalis, immutabilis, quemadmodum et Pa- ter, tamen Deus vere et proprie non est. Hæc enim nomina non afficiunt ipsam naturam divinam : sed Deo-tribuuntur ex humano concipiendi modo. Sed aliud nomen est, quod Dei est proprium, quod cha- racter est divinitatis, quod ipsam naturam divinam constituit, quod Deo non tribuitur ex nostro intel- ligendi modo, et tamen id nomen non convenit Filio, imo etiam maxime repugnat; ex quo fit ut Filius proprie Deus non sit. Illud autem nomen est τὸ ἀγέννητον, *ingenitum*.

(60) Codices duo σκοπεῖσθε. Ibidem editi Δεῖξας γὰρ. Vocula γὰρ deest in omnibus mss.

(61) Editi et Reg. quintus οὐκ ἐκ τῶν θεῶν καὶ ἀληθινῶν διδασγμάτων, non ex divinis verisque do- n-mentis. Alii sex mss. ut in contextu; nec aliter le- gerat interpretes.

πᾶσαν τὴν διὰ τῶν ὀφθαλμῶν κατάληψιν· καὶ τὸ ἀσύ- A
ματον τὸ μὴ ὑπάρχειν αὐτοῦ τριχῆ διαστατὴν τὴν
οὐσίαν· καὶ τὸ ἀθάνατον τὸ μηδέποτε διάλυσιν αὐ-
τῷ προσγενήσεσθαι· οὕτω φαμέν καὶ τὸ ἀγέννητον,
δηλοῦν τὸ γέννησιν αὐτῷ (62) μὴ προσεῖναι. Εἰ μὲν
οὖν μηδὲν τούτων στερητικῶν τῶν ὀνομάτων, οὐδὲ
ἐκεῖνο. Εἰ δὲ ἐπ' ἐκεῖνων δίδωσι τὸ κατὰ στέρησιν
λέγεσθαι, ἐπὶ τῆς τοῦ ἀγεννήτου προσηγορίας οὐ
συγχωρεῖς, εἰπέ, τίνας μὲν ἔξωθεν προλαβοῦσας στέ-
ρησιν ἐμφαίνει τὸ ἀφθαρτον; πῶς δὲ οὐχὶ τὸ ἴσον
αὐτῷ δύναται τὸ (63) ἀγέννητον; Ἄλλα περὶ μόνην
ταύτην τὴν λέξιν κακοτεχνεῖ, διότι ἐντεῦθεν αὐτῷ αἱ
ἀφορμαὶ τῆς ἀσεβείας ἤσθηται. Ἴνα δὲ σαφὲς αὐ-
τοῦ τὸ τέχνασμα γένηται, οὕτω ποιήσατε· οὐς ἐπὶ
τοῦ ἀγεννήτου γυμνάσει λόγους, ὅτι οὐτε κατ' ἐπι-
νοίαν ἀνθρωπίνην, οὐτε κατὰ στέρησιν εὐλογόν ἐστι B
περὶ Θεοῦ λέγεσθαι, τούτους μετενεχόντες ἐπ' ἄλ-
λου τινὸς τῶν περὶ Θεοῦ λεγομένων, σκοπεῖτε. Εὐ-
ρήσατε γὰρ ἐκάστῳ ἀκριβῶς ἐφαρμοζόντας. Καὶ, εἰ
βούλεσθε, ἐπὶ τοῦ ἀφθάρτου ταῦτα λέγωμεν, αὐτὴν
αὐτοῦ τὴν λέξιν μετακομισάντες. Ἄφθαρτον δὲ λέ-
γοντες, οὐ κατ' ἐπίνοιαν ἀνθρωπίνην σεμνύνειν οἴο-
μεθα δεῖν· ἀποτινύναται δὲ αὐτῷ τὸ πάντων ἀναγ-
καϊότατον ὄφλημα, τὴν τοῦ εἶναι ὅ ἐστιν ὁμολογίαν·
ἀλλὰ μὴ οὐδὲ κατὰ στέρησιν (64)· εἰ γὰρ τῶν κατὰ
φύσιν αἱ στερήσεις εἰσὶ στερήσεις, καὶ τῶν ἔξωθεν
δεύτεραι. Τί μᾶλλον ἐπὶ τοῦ ἀγεννήτου πρέπει ταῦτα
φιλοσοφεῖν ἢ καὶ ἐπὶ τοῦ ἀφθάρτου, καὶ ὅπως ἐφ'
ἐκάστης φωνῆς τῆς κατὰ τὸν αὐτὸν τύπον ἐκφερο-
μένης; Ἄλλ' οὐδὲν τῶν ἄλλων αὐτῷ πρὸς τὴν ἀσε-
βειαν συνεργεῖ. Διὸ τῶν λοιπῶν οὐδὲ μέμνηται, καί-
τοι μυρίων ὄντων τῶν περὶ Θεοῦ λεγομένων. C
aliquid nihil ei ad impietatem conducit. Quae ne
sint quae de Deo dicuntur.

10. Ἐχει δὲ οὕτως. Ἐν μὲν οὐδὲν ἐστὶν ὄνομα δ
πᾶσαν ἐξαρκεῖ τὴν τοῦ Θεοῦ φύσιν περιλαβόν, ἰκα-
νῶς ἐξαγγεῖλαι· πλείω δὲ καὶ ποικίλα κατ' ἰδίαν
ἕκαστον σημασίαν, ἀμυδρὰν μὲν παντελῶς καὶ μι-
κροτάτην, ὡς πρὸς τὸ ὅλον, ἡμῖν γὰρ μὴ ἐξαρκούσαν
τὴν ἔννοιαν συναθροίζει. Ἐν τοῖσιν τοῖς περὶ Θεοῦ
λεγομένοις ὀνόμασι, τὰ μὲν τῶν προσόντων τῷ Θεῷ
δηλωτικά ἐστί, τὰ δὲ τὸ ἐναντίον, τῶν μὴ προσόντων.
Ἐκ δύο γὰρ τούτων οἰοεὶ χαρακτήρ τις ἡμῖν ἐγγί-
νεται τοῦ Θεοῦ, ἕκ τε τῆς τῶν ἀπεμφαινόντων ἀρνή-
σεως καὶ ἐκ τῆς τῶν ὑπαρχόντων ὁμολογίας. Οἶον,
ὅταν ἀφθαρτον ὀνομάζωμεν, δυνάμει (65) λέγομεν
ἑαυτοῖς ἢ τοῖς ἀκούουσιν, ὅτι Μὴ οἴου φοροῦν τὸν
Θεὸν ὑποκείσθαι· καὶ ὅταν ἀόρατον, ὅτι Μὴ ὑπολά-
θῃς αὐτὸν τῇ διὰ τῶν ἔξωθεν αἰσθήσει καταλαμβά- D

in Deo : et invisibile, excelsere eum omnem oculo-
rum comprehensionem : et incorporeum, substan-
tiam ejus tria dimensione non constare : et im-
mortale, eum dissolutioni nunquam obnoxium fore :
eundem ad modum dicimus *ingenitum* etiam signifi-
ficare, generationem in ipso non inesse. Proinde
si nullum ex illis nominibus privativum est, neque
hoc erit. Quod si concedis illa secundum privatio-
nem dici, sed id in appellatione ingeniti non admit-
tas : dic, quo habitu 222 praecedente, incorruptibile
privationem indicet? aut quomodo ingenitum
non idem quod hoc valeat? At circa hoc verbum
solum malignis artibus utitur, quod ei hinc imple-
tatis dependent occasiones. Sed artificium ejus ma-
nifestum ut fiat, ita facite : quos de ingenito in-
struit sermones, quod neque ex humano concipi-
endi modo, neque ex privatione de Deo dici par-
est ; hos translatos in aliud quoddam nomen ex his
quae de Deo dicuntur, consideretis velim. Unicui-
que enim illorum prorsus convenire comperietis.
Et, si vultis, de incorruptibili eadem dicamus, his
ipsis quibus utitur verbis huc transmotis. Incorruptibilem
autem cum dicimus, non secundum humanum
intelligendi modum decorandum esse Deum
arbitramur : sed persolvendum ei debitum maxime
omnium necessarium, confessionem videlicet, qua
eum id esse quod est confiteamur : sed neque se-
cundam privationem : siquidem privationes sunt
privationes eorum quae sunt natura, suntque habi-
tibus posteriores. Cur magis de ingenito haec affir-
mare decet, quam de incorruptibili, et omnino de
qualibet voce, quae eodem modo proferatur? Sed
meminit quidem reliquorum, etiam si innumera

10. Habet autem se res hoc modo. Nullum qui-
dem nomen est quod totam Dei naturam comple-
xum, sat eam possit enuntiare : plura vero et va-
ria, singula in propria significatione, obscuram
quidem omnino et perquam exiguam, si cum toto
comparetur, nobis tamen sufficientem, intelligentiam
congerunt. Itaque inter nomina ea quae de Deo di-
cuntur, aliqua significant quae Deo iusunt : aliqua
vero e contrario indicant quae ei non iusunt. Ex
his enim duobus, et ex eorum quae dissentanea
sunt negatione, et ex eorum quae adsunt confessio-
ne, velut quidam Dei character nobis imprimatur.
Exempli causa, cum incorruptibilem nominamus,
idem facimus ac si dicamus aut nobis ipsis aut au-
dientibus : Cave putes Deum subjacere corruptioni :

(62) Reg. tertius γένεσιν αὐτῷ. Editi et alii mss. γέννησιν αὐτῷ.

(63) Editi δύνανται ἂν τό. At mss. quatuor δύναται τό.

(64) Editi κατὰ τὴν στέρησιν. Articulus in mss. non invenitur. Neque secundum privationem. Hoc est, quemadmodum non putamus Deum decorandum esse per privationem : ita non putamus eum decorandum esse per humanum intelligendi modum. Ea igitur videtur fuisse mens Eunomii, aliter iudicandum esse de vocibus ἀφθαρτος, ἀθάνατος, ἀόρατος,

aliter de voce ἀγέννητος. Illa enim privativa sunt, cum praese privationem ferant, corruptionis, mortis, visus : sed hoc tale non est, cum privationem non indicet, sed ipsam naturam divinam constituat. Argumentum autem illud Eunomii quam leve sit et futile, ex Basilii verbis perspicitur potest.

(65) Illud, δυνάμει, qui ita interpretaretur, *impotentem*, bene quidem rem expressurum puto, sed non Latine. Aliquanto infra mss. nonnulli μὴ δὲ ἀρχῆς.

et cum invisibilem : Ne existimaveris ipsum oculo-
rum sensu comprehendi : et cum immortalē, Ab-
sit ut unquam credas mortem Deo accidere : Sic
igitur et cum ingenitum, Ne arbitreris ex ulla causa
aut principio existentiam Dei dependere. Et ut
verbo dicam, ex unoquoque horum docemur, ut ne
in indecoras sententias incidamus tum, cum de Deo
quidpiam cogitamus. Itaque ut præcipuam Dei pro-
prietatem cognoscamus, alter alteri, cum de Deo
sermo habetur, interdiciamus ne cogitatione ad ea
quæ non oportet deferamur, ne unquam homines
putent Deum esse quidquam corruptibile, aut visi-
bile, aut generatum. Quare per omnia hæc prohi-
bitoria nomina, ejus quod alienum est fit quasi ne-
gatio quædam, dum singula distinguens mens nos-
tra, eorum quæ in Deo non insunt opiniones **223**
exiit. Deum rursus bonum dicimus, et justum, et
creatorem, et judicem, aliaque hujusmodi. Quem-
admodum igitur in illis hæc voces reprobationem
quamdam, ac interdictionem significabant notionum
a Deo alienarum : ita hic positionem et naturam
eorum quæ propria Dei sunt, convenienterque in
eo considerantur, significant. Itaque ex utroque
appellationum genere docemur, aut de his quæ
adsunt, quod adsint : aut de his quæ absunt, quod
absint. Vox autem *ingenitum* ea quæ non adsunt
significat : indicat enim Deo generationem non
adesse. Hoc autem sive quis privationem, sive in-
terdictionem, sive negationem, sive quid hujusmodi
appellare voluerit, haud contendemus. Quod autem
nihil eorum quæ in Deo insunt significet *ingeniti*
vox, ex jam dictis satis declaratum esse puto. At
substantia non est quidquam eorum quæ non ad-
sunt : sed est ipsi *esse* Dei, quod inter ea quæ
non sunt, annumerare, summæ amentię est. Etenim
si substantia in numero eorum quæ non sunt, lo-
catur, nullo minus aliud quidpiam eorum quæ de Deo
dicuntur, fuerit. Demonstratum est autem, *ingeni-
ti* vocem inter ea quæ non adsunt, numerari ; mendax
est igitur qui hac voce substantiam significari putat.

11. At vero Eunomius aliquid de Deo secundum
privationem dici ægre ferens, tanquam si res esset
absurda, ad religiosiorem scilicet sententiam cou-

(66) Scriptum in marginē Reg. quarti *ἐννοίας*.
Statim idem codex *μήποτε οἰηθῶμεν* sed illud quod
paulo post legitur, *οἱ ἄνθρωποι*, eo in codice omit-
titur.

(67) Vocula *γε* in majori parte mss. deest.

(68) Illud, *καὶ τὰς περί*, etc., ad verbum sic in-
terpretabere : *et deponit opiniones rerum quæ Deo
non adsunt*.

(69) Hæc verba, *Ὡς οὖν*, etc., sic debent intelligi :
quemadmodum nomina privativa, qualia sunt *indi-
vibile*, *incorruptibile*, etc., remouent a Deo cogita-
tiones quasdam : ita ea nomina quæ privationem
non præferunt, quod genus sunt *bonus*, *justus*, *crea-
tor*, etc., positivum quiddam in Deo ostendunt.

(70) Editi σχολή γ' ἄν. Reg. tertius σχολή γε ἄν.
Codex Colb. cum duobus Regiis σχολή bene. Hoc
dicit Basilium : Si substantia locatur inter ea quæ
in Deo positiva non sunt : longe minus quilibet
aliud eorum, quæ de Deo prædicantur, locabitur

νεσθαι· καὶ ὅταν ἀθάνατον, ὅτι μήποτε οἰηθῆς θάνα-
τον προσγίνεσθαι τῷ Θεῷ. Οὕτω δὴ καὶ ὅταν ἀγέννη-
τον, ὅτι Μηδεμιᾶς αἰτίας μήτε ἀρχῆς ἐξῆφθαι τὸ
εἶναι τοῦ Θεοῦ νομίσης. Καὶ ὅλως, ἐξ ἑκάστου τούτων
διδασκόμεθα μὴ εἰς ἀπρεπείας ἐννοίας ἐν ταῖς περὶ
Θεοῦ ὑπολήψεις καταπίπτειν. Οὐκοῦν ἵνα τὸ ἐξαίρε-
τον ἰδίωμα τοῦ Θεοῦ ἐπιγνώμεν, ἀπαγορεύομεν ἄλ-
λῆλοις ἐν τοῖς περὶ Θεοῦ λόγοις, μὴ καταφέρειν τὰς
διανοίας (66) εἰς ἃ μὴ δεῖ, ἵνα μήποτε οἰηθῶσιν ἐν
τῶν φθαρτῶν, ἢ ἐν τῶν ὁρατῶν, ἢ ἐν τῶν γεννητῶν
τὸν Θεὸν ὑπάρχειν οἱ ἄνθρωποι. Ὡστε διὰ τούτων
γε (67) ἀπάντων τῶν ἀπηγορευμένων ὀνομάτων,
οἷον ἐκ ἀπόρρησις τίς ἐστὶ τοῦ ἀλλοτρίου, διαφθρου-
μένης ἡμῶν τῆς διανοίας, καὶ τὰς περὶ (68) τῶν μὴ
προσόντων αὐτῷ ὑπολήψεις ἀποτιθεμένης. Πάλιν,
ἀγαθὸν λέγομεν τὸν Θεὸν, καὶ δίκαιον, καὶ δημιουργ-
γόν, καὶ κριτὴν, καὶ ἄλλα ὅσα τοιαῦτα. Ὡς οὖν (69)
ἐπ' ἐκείνων ἀθέτησιν τίνα καὶ ἀπαγόρευσιν τῶν ἄλ-
λοτρίων τοῦ Θεοῦ ἐσθμαιοῖν αἱ φωναί, οὕτως ἐν-
ταῦθα θέσιν καὶ ὑπαρξίν τῶν οικείων τῷ Θεῷ καὶ
πρεπόντως περὶ αὐτὸν θεωρουμένων ἀποσημαίνουσιν.
Ἐκ τοίνυν ἑκατέρου τοῦ εἶδους τῶν προστιγοριῶν
διδασκόμεθα, ἢ περὶ τῶν προσόντων, ὅτι πρόσεστιν,
ἢ περὶ τῶν μὴ προσόντων, ὅτι μὴ πρόσεστι. Τὸ γε
μὴ ἀγέννητον τῶν μὴ προσόντων ἐστὶ σημαντικόν·
δηλοῖ γὰρ τὸ μὴ προσεῖναι γέννησιν τῷ Θεῷ. Τοῦτο
δὲ εἶτε ἀφαιρητικόν, εἶτε ἀπαγορευτικόν ἢ ἀρνητικόν
τι τοιοῦτον βούλοιτό τις προσαγορεύειν, οὐ διοσό-
μεθα. Ὅτι δὲ οὐ τῶν ὑπαρχόντων τῷ Θεῷ σημαντι-
κόν ἐστὶ τὸ ἀγέννητον, ἀρκούντως οἶμαι δηλοῦσθαι
τοῖς εἰρημένοις. Ἡ δὲ οὐσία οὐχ ἐν τι τῶν μὴ προσ-
όντων ἐστίν, ἀλλ' αὐτὸ τὸ εἶναι τοῦ Θεοῦ, ὅπερ ἐν
τοῖς μὴ οὔσι καταριθμεῖν παρανομίας ἐστὶ τῆς ἀνω-
τάτω. Εἰ γὰρ ἡ οὐσία ἐν τοῖς μὴ οὔσι, σχολῆ γε
ἄν (70) ἄλλο τι τῶν λεγομένων εἴη δέδεικται δὲ ἅρα
τὸ ἀγέννητον τοῖς μὴ προσοῦσι συντεταγμένον (71)·
ὥστε ψευδῆς ὁ τιθέμενος τῆς οὐσίας αὐτῆς εἶναι τὴν
φωνὴν ταύτην δηλωτικὴν.

11. Ὁ δὲ, ὡς ἐπ' ἀτόπῳ τῷ κατὰ στέρησιν τι λέ-
γεσθαι περὶ Θεοῦ δυσχεραίνων, ἐπὶ τὸ εὐσεβέστε-
ρον (72) δῆθεν καταφεύγει, τὸ εἰς αὐτὴν τὴν οὐσίαν

inter ea quæ positiva sunt in Deo. Etenim nihil
æque designat in Deo positivum quiddam, atque
substantia ipsa, quam omnium basim esse constat.
Ex quibus colligi debet, Basilium, ut alias sæpe, ita
hic ἐλλειπτικῶς locutum fuisse, sic ut post vocem
εἴη subaudiatur ἐν οὔσι, in *exstantibus* : quas duas
voces Latinas in interpretatione quoque subau-
diendas esse moneo.

(71) Editi ἐν τοῖς μὴ προσοῦσι τεταγμένον. At mss.
plerique omnes ut in contextu.

(72) Interpres, qui, ut puto, sibi persuadere non
poterat, quidquam pie ab Eunomio dictum fuisse,
sibi visus est legere ἐπὶ τὸ εὐσεβέστερον, ad *aliquid
magis pium confugit* : quod ironice dictum esse,
nempe non videt. Hoc ipso in loco editio Paris. ka-
ταφεύγει, καὶ αὐτὴν τὴν οὐσίαν τίθεσθαι τὸ ἀγέννητον.
Editio Ven. καταφεύγει, τῷ αὐτῆν, etc., ut in edi-

εἶθεσθαι τὸ ἀγέννητον, καὶ συνάγων ἑαυτῷ τὸν λόγον ἅπλως τὸ κεφάλαιον, οὕτω γράφει:

ΕΥΝ. Οὐκ οὖν, εἰ μήτε κατ' ἐπίνοιαν, μήτε κατὰ στέρησιν, μήτε ἐν μέρει (ἀμερῆς γάρ), μήτε ἐν αὐτῷ ὡς ἕτερον (ἀπλοῦς γάρ), μήτε παρ' αὐτὸν ἕτερον (εἷς γάρ καὶ μόνος ἀγέννητος), αὐτὸ ἂν εἴη οὐσία ἀγέννητος.

ΒΑΣ. Ἦγαγε τὸν λόγον ἐφ' ἃ ἐβούλετο, καὶ πανταχῶθεν τὸ ἀγέννητον ἀποσπάσας, εἰς αὐτὴν (73) συνήλασεν, ὡς ζῆτο, τὴν οὐσίαν· εἰπὼν περὶ τοῦ Θεοῦ τῶν ὄλων, ὅτι αὐτὸ ἂν εἴη οὐσία ἀγέννητος. Ἐγὼ δὲ τὴν μὲν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ ἀγέννητον εἶναι καὶ αὐτὸς ἂν φαίην, οὐ μὴν τὸ ἀγέννητον τὴν οὐσίαν. Ἐπειτα μέντοι κάκιστον προσέχειν ἄξιον, ὅτι τὸ ἀμερῆς καὶ τὸ ἀπλοῦν, ταυτὸν ὑπάρχον κατὰ τὴν ἔννοιαν (ἀμερῆς τε (74) γάρ ἐστὶ τὸ μὴ ἐκ μερῶν συγκαίμενον, καὶ ἀπλοῦν ὡσαύτως τὸ μὴ ἐκ πλείονων τὴν σύστασιν ἔχον), οὗτος ὡς διαφέροντα τῷ ὑποκειμένῳ διίστησιν ἀπ' ἀλλήλων. Εἴτα ἀπαγορεύει μὴ δεῖν καταμερίζειν τὸν Θεόν, μηδὲ τὸ μὲν τι αὐτοῦ ἀγέννητον, τὸ δὲ γεννητὸν ὑποπτέυειν· μηδ' αὖ ἐγκείσθαι ὡς ἕτερον ἐν ἑτέρῳ νομίζειν αὐτῷ τὸ ἀγέννητον. Τοῦτων δὲ τὸ μάταιον ἀποκινῶ διαλέγχειν. Ἔοικε γάρ πως συνεξομοιοῦσθαι τῷ ματαιολογοῦντι ὁ ἀντιλέγων. Διόπερ, οἶμαι, ὁ σοφὸς παρεγγυᾷ Σολομῶν μὴ ἀποκρίνασθαι (75) τῷ ἄρρῳ κατὰ τὴν ἐκείνου ἀφροσύνην. Τοὺς γάρ (76) μήτε εἰρημένους μήτε λεχθέντας ποτὲ λόγους ὑπὸ διαίρεσιν ἤγαγεν, ἵνα δόξῃ ἐν πολλοῖς τοῖς ἀπρηθμημένοις, καθ' ἓνα μόνον τρόπον, οἰκειῶς ἐξευρίσκειν λεγόμενον τὸ ἀγέννητον. Ἡμῖν δὲ ἴσως πλείονος ἔδει λόγου πρὸς τὴν τοῦ ψεύδους παράστασιν, καὶ πρὸς τὸ δεῖξαι, ὅτι περ οὐκ οὐσία Θεοῦ τὸ ἀγέννητον, εἴπερ τὰ ἐν τῇ διαίρεσει παρ' αὐτὸ ἀπρηθμημένα μὴ σαφῶς ἐξελλήλεγκτο. Εἰ γάρ ἰσχυρῶς εἶχεν ὁ λόγος αὐτῷ, ὅτι οὕτε κατ' ἐπίνοιαν οὕτε κατὰ στέρησιν λαμβάνεται τὸ ἀγέννητον, οὐδ' οὕτω μὲν ἂν πάντως ἀκολουθίαν εἶχε τὸ συναγόμενον. Τίς γάρ ἢ ἀνάγκη, ὑπὸ ἐν τῶν ἀπρηθμημένων τὴν ἀγεννησίαν πεσεῖν; Οὐ μὴν ἀλλ' ἐπειδὴ αὐτὸς ὡς ἀναγκαίως συνημμένον τοῖς προάγουσιν ἐπιφέρει τὸ, Οὐκ οὖν εἰ (77) μήτε κατ' ἐπίνοιαν, μήτε κατὰ στέρησιν, μήτε κατὰ ἄλλον τινὰ τῶν ἀπρηθμημένων τρόπον, αὐτὸ ἂν εἴη οὐσία ἀγέννητος· οὕτως ἡμεῖς ἀντιστρέψαντες εἴπωμεν, ὅτι Οὐκ οὖν ἐπειδὴ κατ' ἐπίνοιαν θεωρεῖται, καὶ στερητικόν ἐστὶ τὸ ὄνομα, οὐχὶ οὐσία τοῦ Θεοῦ τὸ ἀγέννητον. Ἔως γὰρ οὐκ

A fugit; eo nimirum, ut in ipsa substantia ingentum constituit; sermonemque in summam contrahens, ita scribit:

EUN. Igitur si neque secundum concipiendi modum, neque secundum privationem, neque in parte (quippe est indivisibilis), neque in ipso velut aliud (simplex namque est), neque præter eum aliud (unus enim est et solus ingentus): hoc ipsum fuerit utique substantia ingenta.

BAS. Perduxit orationem quo voluit; et posteaquam undelibet ingentum extrusit, in ipsam, ut putavit, substantiam intravit, quippe qui de Deo universorum dixerit, quod ingentum ipsa ingenta substantia sit. Ego vero substantiam Dei ingentam esse, etiam ipse dixerim, non autem ingentum esse substantiam. Deinde illud quoque attendere operæ pretium est, quod indivisibile et simplex, quæ eadem sunt inter se significatione (indivisibile enim est quod ex partibus non componitur, et simplex similiter quod e pluribus non constat); hic quasi diversa sint subjecto, alterum ab altero separat. Postea velat, Deum dividi oportere, aut aliam ipsius partem ingentam, aliam genitam suspicari, aut rursus arbitrari, ingentum in ipso velut aliud in alio situm esse. Horum autem verborum vanitatem piget me confutare. Videtur enim quodammodo similis fieri ei qui vana dicit, is qui contradicit. 224 Quapropter, opinor, sapiens Salomon admonet⁶⁹, ut ne respondeamus insipienti juxta insipientiam illius. Quæ enim neque dicta, neque prolata sunt unquam, ea hic suæ divisioni subjecit, ut, multis enumeratis, invenire videatur ingentum unico modo proprie dici. Nobis autem fortasse longiori opus esset oratione, ut mendacium detegeremus, ingentumque substantiam Dei nec esse demonstrarem; nisi quæ ab eo per divisionem enumerata sunt, jam liquido refutata essent. Nam etiamsi vim haberet allata ab illo ratio, quod neque ex intelligendi modo, neque ex privatione ingentum accipitur: utique ne sic quidem id quod colligit, consequeretur. Quid enim necesse est sub uno enumeratorum contineri ingentum? Sed quoniam ipse tanquam aliquid præcedentibus necessario conjunctum infert illud: Igitur si neque secundum intelligentiam, neque secundum privationem, neque secundum alium ullum ex enumeratis modum, ingentum utique ipsamet fuerit substantia ingenta: nos retorquentes sic dicamus: Igitur quoniam

⁶⁹ Prov. xxvi, 4.

tione Paris. Codex Colb. et alii quinque Regii καταφύγει, τὸ εἰς αὐτὴν τὴν οὐσίαν τίθεσθαι τὸ ἀγέννητον. Supple ἦτοι ἐπί, ut legas ἦτοι ἐπὶ τὸ εἰς αὐτὴν τὴν, etc. Videlicet eo confugit: aut illud, τὸ εἰς αὐτὴν, inverte, ut legas, εἰς τὸ αὐτὴν τὴν, etc., ita ut arbiiretur illud, ingentum, ipsam esse substantiam. Etenim principiis suis insistens Eunomius, vox ait illud, ingentus, ipsam esse substantiam.

(73) Reg. quartus ἀποσπάσας ἐπ' αὐτὴν.

(74) Sic mss. tres. Abest τε a vulgatis.

(75) Antiqui duo libri μὴ ἀποκρίνεσθαι.

(76) Horum verborum, Τοὺς γάρ, etc., hæc est sententia: rationem illam, μήτε κατ' ἐπίνοιαν, μήτε κατὰ στέρησιν, μήτε ἐν μέρει, Eunomius lib. xii, eamque primus evulgavit.

(77) Illa, Οὐκ οὖν εἰ, ita intellige: Si neque secundum nostram intelligendi rationem, neque secundum privationem, neque secundum alios quos enumeravimus intelligendi modos ingentum de Deo dicitur; necesse est ut ingentum ipsa sit ingenta essentia substantiaque.

ratione consideratur, et privativum nomen est, non est substantia Dei ingenum. Quoad enim quæ nobis dicta sunt non refutat, nec suis propositionibus robur addit, id quod colligit, nullum locum habebit.

12. In summa, quod putat se Dei, qui super omnia est, substantiam ipsam adinvenisse, quantæ superbæ est atque elationis! Fere enim jactantia superant vel illum ipsum, qui dixit: *Super astra ponam sedem meam*⁷⁰: qui scilicet non contra stellas aut cælum insurgant, sed ipsam Dei universorum substantiam pervadere se gloriantur. Percontemur autem eum, undenam comprehendisse se eam dicat. Ex communione notione? At hæc Deum esse, non quid sit, nos admonet. An ex doctrina Spiritus? Quali, aut ubi tradita? Nonne magnus ille David cui occulta absconditaque suæ sapientiæ Deus manifestavit, palam consistitur inaccessam esse Dei cognitionem, cum dicit: *Mirabilis facta est scientia tua ex me, confortata est; num potero ad eam*⁷¹? Isaias autem dum majestatem Dei specularetur, quid nobis de divina substantia declaravit? qui proferens de Christo vaticinium, testatur his verbis: *Generationem ejus quis enarrabit*⁷²? Quid vero vas electionis Paulus, qui loquentem in se habebat Christum, qui ad tertium usque cælum raptus est, qui arcana audivit verba, quæ non licet homini loqui; quam nobis de substantia Dei doctrinam reliquit? Hic ad particulares providentiæ rationes cum respexisset, velut vertigine laborans propter insuperabilem contemplandi difficultatem, quasi clamans vocem illam emisit: *O altitudo divitiarum et sapientiæ et cognitionis Dei: quam inscrutabilia sunt judicia ejus, et imperestigabiles viæ ejus*⁷³! Quod si hæc illi ipsi qui ad mensuram cognitionis Pauli pervenerunt, assequi non possunt; quanta est superbia eorum, qui se substantiam **225** Dei profitentur cognoscere? Quos profecto libens interrogaverim, quidnam de terra in qua commorantur, et ex qua nati sunt, dicant, quam ejus nobis exponant substantiam: ut si de iis quæ humi sunt ac pedibus subjacent, certo indubitanterque disserant, tunc eis quoque, cum de rebus intellectum omnem superantibus sententiam proferunt, fidem habeamus. Quæ igitur substantia est terræ? quis comprehensionis modus? Respondeant nobis utrum eam ratio assequatur, an sensus? **D** sed si sensum dicent, quo sensu potest comprehendere? Visum? At hic colores percipit. An tactu? At hic duritiem et mollitiem, calidum et frigidum, et alia hujusmodi discernit: quorum nihil ullus, nisi in summam dementiam lapsus, substantiam dixerit. De gustu vero, deque olfactu quid attinet dicere? quorum alter sapes, alter vapores aliugit.

ἡλέγχει τὰ εἰρημένα, οὐδὲ ταῖς προτάσεσιν αὐτοῦ τὴν ἰσχὴν ἀποδίδωσιν, οὐδεμίαν αὐτῶ χῶραν ἔχει τὸ συναγόμενον.

12. Ὅπως δὲ, τὸ οἶσθαι τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ αὐτὴν τὴν οὐσίαν ἐξευρηκέναι, πόσης ὑπερηφανίας ἐστὶ καὶ φυσιώσεως! Σχεδὸν γὰρ καὶ αὐτὸν ἀποκρύπτουσι τῇ μεγαληγορίᾳ τὸν εἰπόντα· Ἐπάνω τῶν ἄστρον θήσομαι τὸν θρόνον μου· οἱ γε οὐχὶ ἀστέρων, ἢ οὐρανοῦ κατατολμῶσιν, ἀλλ' αὐτὴν ἐμβατεύειν τοῦ Θεοῦ τῶν ὄλων τὴν οὐσίαν ἀλαζονεύονται. Ἐξετάσωμεν γὰρ αὐτὸν, πόθεν αὐτῆς φησιν ἐν περινοίᾳ γεγενῆσθαι. Ἄρ' ἐκ τῆς κοινῆς ἐννοίας (78); Ἄλλ' αὕτη τὸ εἶναι τὸν Θεόν, οὐ τὸ εἶναι ἡμῖν ὑποβάλλει. Ἄλλ' ἐκ τῆς διδασκαλίας τοῦ Πνεύματος; Ποίας; ἢ τῆς ποῦ κειμένης; Οὐχ ὁ μὲν μέγας Δαβὶδ, ᾧ τὰ ἄδῃα καὶ τὰ κρύφια τῆς αὐτοῦ σοφίας ἐδήλωσεν ὁ Θεός, φανερώς ὁμολογεῖ (79) τῆς γνώσεως τὸ ἀπόρσιτον, λέγων· Ἐθαυμαστώθη ἡ γνώσις (80) σου ἐξ ἡμοῦ, ἐκραταιώθη· οὐ μὴ δύνωμαι πρὸς αὐτήν; Ἡσαΐας δὲ, ὁ ἐν θεωρίᾳ τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ γενόμενος, τί περὶ τῆς θείας οὐσίας ἐδήλωσεν ἡμῖν; ὅς γε ἐν τῇ περὶ Χριστοῦ προφητείᾳ διαμαρτύρεται λέγων· Τὴν γενεάν αὐτοῦ τίς διηγήσεται; Τί δὲ τὸ σκεῦος τῆς ἐκλογῆς Παῦλος, ὁ λαλοῦντα ἔχων ἐν αὐτῶ τὸν Χριστόν, ὁ ἕως τρίτου ἀρπαγείας οὐρανοῦ, ὁ τὰ ἀβήτητα ἀκούτας ῥήματα, ἀ οὐκ ἐξὸν ἀνθρώπων λαλῆσαι, τίνα ἡμῖν περὶ οὐσίας Θεοῦ διδασκαλίαν ἀφῆκεν; ὅς γε ὅτε εἰς τοὺς μερικὸς τῆς οἰκονομίας διέκυψε λόγους, οἷον ἰλιγγίας πρὸς τὸ τῆς θεωρίας ἀδιεξόδευτον, ἐκείνην ἐξεβόησε τὴν φωνήν· Ὁ βάθος πλοῦτου καὶ σοφίας καὶ γνώσεως Θεοῦ· ὡς ἀνεξερεύνητα τὰ κρύφια αὐτοῦ, καὶ ἀνεξιχνίαστοι αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ! Εἰ δὲ ταῦτα τοῖς εἰς τὸ τῆς Παύλου γνώσεως μέτρον ἐρθακόσιν ἀνέφικτα, πόσος ὁ τύφος τῶν ἐπαγγελλομένων εἰδέναι τοῦ Θεοῦ τὴν οὐσίαν; Οὐδὲς ἡδέως ἀν ἐρωτῆσαιμι περὶ τῆς γῆς ἐφ' ἧς ἐστᾶσι, καὶ ἀφ' ἧς γεγόνασι, τί ποτε λέγουσι; τίνα αὐτῆς τὴν οὐσίαν ἀπαγγέλλουσιν ἡμῖν; Ἰνα, ἐὰν ἄρα περὶ τῶν χαμαὶ καὶ ὑπὸ τοῖς ποσὶ κειμένων ἀναντιρρήτως ἡμῖν εἰληχθῶσι, τότε αὐτοῖς καὶ περὶ τῶν ἐπέκεινα πάσης ἐννοίας διατεινομένοις πιστεύσωμεν. Τίς οὖν τῆς γῆς ἡ οὐσία; ποῖος τρόπος τῆς καταλήψεως; Ἀποκρινάσθωσαν ἡμῖν, πότερον λόγος ἐφίκετο ταύτης, ἢ ἀσθησις; καὶ εἰ μὲν τὴν ἀσθησιν φήσουσι, ποῖα τῶν αἰσθησέων ἐστὶ καταληπτῆ; Ὅρασει; Ἄλλὰ χρωμάτων ἐστὶν ἀντιληπτὴ αὕτη. Ἄλλ' ἀφῆ; Καὶ αὕτη (81) ἀκλήροττος καὶ ἀπαλόττος, καὶ θερμοῦ καὶ ψυχροῦ, καὶ τῶν τοιούτων ἐστὶ διακριτικῆ, ὣν οὐδὲν ἀν τις οὐσίαν εἴποι, μὴ εἰς ἕσχατον παρανοίας ὑπενεχθεῖς. Περὶ γέσεως δὲ καὶ ὁσφρήσεως τί χρῆ καὶ

⁷⁰ Isa. xiv, 13. ⁷¹ Psal. cxxviii, 6. ⁷² Isa. liii, 8. ⁷³ Rom. xi, 33

(78) Colb. Ἄρα ἐκ τῆς κοινῆς οὐσίας; An ex communi essentia? Male.

(79) Reg. tertius ἐδήλωσε φανερώς ὁ Θεός, ὁμολογεῖ, non ita recte.

(80) Libri veteres ἡ γνώσις. Articulus in excusis

desideratur. Statim in quatuor mss. reperitur interrogationis nota post vocem αὐτήν; Num poterō ad eam?

(81) Editi Ἄλλὰ ἀφῆ; Καὶ αὕτη. At mss. duo Ἄλλ' ἀφῆ; καὶ αὕτη.

λέγειν ; ὧν ἡ μὲν χυμῶν, ἡ δὲ ἑτέρα τῶν ἀτμῶν τὴν ἀντιληψίν ἔχει. Ἀκοῆ δὲ ψόφον ἐστὶ καὶ φωνῶν αἰσθητικῆ, τῶν οὐδεμίαν ἐχόντων πρὸς τὴν γῆν οἰκειότητα. Λείπεται οὖν τῷ λόγῳ φάσκειν αὐτοὺς τὴν οὐσίαν αὐτῆς εὐρηκῆναι. Ποῖω τούτῳ ; ποῦ τῆς Γραφῆς κειμένῳ ; ὑπὸ τίνος τῶν ἁγίων παραδοθέντι ;

13. Ὁ μὲν γε περὶ τῆς κτίσεως ἡμῖν διαλεχθεὶς, τοσοῦτον ἡμᾶς ἐδίδαξεν, ὅτι Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν· ἡ δὲ γῆ ἦν ἀόρατος καὶ ἀκατασκεύαστος· ἐξαρκεῖν ἠγούμενος τὸν ποιήσαντα αὐτὴν καὶ διακοσμήσαντα διαγγεῖλαι· τίς δὲ ἡ οὐσία ταύτης περιεργάζεσθαι, ὡς μάταιον καὶ ἀνωφελὲς τοῖς ἀκούουσι παρητήσατο. Εἰ τοίνυν μήτε τῇ ἐκ τῆς αἰσθήσεως μαρτυρίᾳ, μήτε τῇ ἐκ τοῦ λόγου διδασκαλίᾳ, ἢ γνώσιν αὐτῆς βεβαιούται, πῶθεν ἔτι φήσουσι τὴν κατάληψιν αὐτῆς ἐσχηκῆναι ; Τὸ μὲν γάρ ἔσον αὐτῆς αἰσθητῶν, ἢ χρωμὰ ἐστίν, ἢ ὄγκος, ἢ βάρος, ἢ κουφότης, ἢ πυκνότης, ἢ χυανότης, ἢ ἀντιτυπία, ἢ ἀπαλότης, ἢ ψυχρότης, ἢ θερμότης, ἢ αἰ κατὰ τοὺς χυμοὺς ποιότητες, ἢ αἰ κατὰ σχῆμα διαφοραὶ (82)· ὧν οὐδὲν ἂν οὐσίαν εἴποιεν οὗτοι, οὐδὲ εἰ πάντα βρῶδιως λέγοιεν. Λόγῳ δὲ πάλιν οὐδὲν γέγονε θεωρητῆ τῶν σοφῶν καὶ μακαρίων ἀνδρῶν· πολὸς οὖν ἔτι τρόπος τῆς γνώσεως ὑπολείπεται (83) ; Ἀποκρινάσθωσαν ἡμῖν οἱ περιφρονούντες μὲν πάντα τὰ ἐν ποσὶ, διαβαίνοντες δὲ τὸν οὐρανὸν, καὶ πάσας τὰς ὑπερκοσμίους δυνάμεις, αὐτῇ δὲ τῇ πρώτῃ οὐσίᾳ διὰ τοῦ νοῦ συναπτόμενοι. Ἄλλ' ἔοικεν ὁ τυφὸς πάντων εἶναι τῶν ἐν ἀνθρώποις παθῶν (84) χαλεπώτατον, καὶ ὅντως τῷ τοῦ διαβόλου κρίματι περιβάλλειν, οἷς ἂν προσγένηται (85). Ὅθεν καὶ οὗτοι οὐδὲ τῆς γῆς, ἣν καταπατοῦσι, τὴν φύσιν, ἣτις ἐστίν, ἐπιστάμενοι, αὐτὴν ἐμβατεύειν τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ τῶν ὄλων ἀλαζονεύονται (86). Καὶ τοῖς μὲν ἁγίοις αὐτοῦ ὁ Θεὸς, τῷ Ἀβραάμ καὶ τῷ Ἰσαὰκ καὶ τῷ Ἰακώβ, ὧν, διὰ τὸ εἰς πᾶσαν ἀρετὴν τελεῖν, καὶ τὸ Θεὸς ὀνομάζεσθαι, ὡς τι ἐξαίρετον καὶ πρέπον τῇ ἑαυτοῦ μεγαλειότητι, προστίμησε, λέγων ἑαυτὸν Θεὸν Ἀβραάμ, καὶ Θεὸν Ἰσαὰκ, καὶ Θεὸν Ἰακώβ· Τοῦτο γάρ μου ἐστίν (87) ὄνομα αἰώνιον, φησὶ, καὶ μητρώμωσιν γεγεῶν γεγεαῖς. Τούτοις τοίνυν οὐδὲ τὸ ὄνομα ἑαυτοῦ ἐδήλωσεν ὁ Θεὸς, ἥπου γε τὴν οὐσίαν ἣτις ἐστίν ἀπεκάλυψεν. Ἐγὼ γάρ, φησὶ, Κύριος· καὶ ὤφθην πρὸς Ἀβραάμ (88), καὶ Ἰσαὰκ, καὶ Ἰακώβ, Θεὸς ὢν αὐτῶν· καὶ τὸ ὄνομά μου οὐκ ἐδήλωσα αὐτοῖς· ὡς μείζον δηλονότι ἢ ὥστε ἀνθρωπίνῃ ἀκοῇ χωρηθῆναι. Εὐνομίῳ (89) δὲ, ὡς εἰ-

A Auditus denique sonos percipit et voces, quibus nihil est affinitatis cum terra. Reliquum igitur est, ut sermone invenisse se ejus substantiam dicant. Quo tandem ? et quo loco Scripturæ editus est ? a quo sanctorum traditus ?

13. Certe de creatione qui disseruit, tantum docuit nos, Deum in principio fecisse cœlum et terram, atque terram fuisse invisibilem et inornatam⁷⁶ ; satis sibi esse ratus, eum qui hanc fecit atque exornavit, prædicare : quæ vero ejus substantia foret, tanquam si fuisset quiddam vanum et audientibus inutile, noluit curiosius investigare. Itaque si neque ex sensuum testimonio, neque ex sermonis doctrina, cognitio ejus constat, unde jam dicent comprehensionem ipsius adeptos esse ? Nam quod in ea sensibile est, aut color est, aut moles, aut gravitas, aut levitas, aut densitas, aut raritas, aut durities, aut mollities, aut frigiditas, aut caliditas, aut humorum qualitates, aut figuræ diversitas : quorum hi nihil dixerint substantiam, etiamsi omnia facile soleant affirmare. Rursus nullo sermone sapientium virorum atque beatorum percepta est. Quis igitur jam superest modus comprehensionis ? Respondeant nobis qui cuncta quæ sub pedibus sunt, despiciunt : cœlum vero et quasilibet cœlestes potestates transcendunt, ac ipsi primæ substantiæ mente conjunguntur. Sed videtur arrogantia omnium humanorum vitiorum gravissimum esse, et quibus inest, eos vere diaboli crimine implicari. Unde etiam hi, ne noscentes quidem qualis sit terræ quam calcant natura, ipsam Dei universorum substantiam adire se arrogantè asserunt. Et Deus sanctis quidem suis, Abraham et Isaac et Jacob, quorum, ob totius virtutis perfectionem, quasi hoc fuisset præcipuum quiddam ac majestati suæ conveniens, Deus etiam nominari voluit, Deum Abraham seipsum appellans, et Deum Isaac, et Deum Jacob : Hoc enim nomen meum est æternum, inquit, et memoriale generationum generationibus⁷⁸. His igitur ne suum quidem nomen declaravit Deus, nedum quæ sit sua ipsius essentia, revelarit. Ego enim, inquit Dominus : et visus sum Abraham et Isaac 226 et Jacob, Deus existens ipsorum ; et numen meum non indicavi ipsis⁷⁹ ; tanquam majus videlicet, quam ut humanæ aures capiant. At Eunomio, ut videtur, non nomen modo, sed etiam suam

⁷⁶ Gen. i, 1, 2. ⁷⁷ Exod. iii, 15. ⁷⁸ Exod. vi, 2, 3.

(82) Editi διαφοραὶ, ἢ μέγεθος. Sed illud, ἢ μέγεθος, delendum censuimus, silem veterum quatuor librorum secuti. Nec valde admodum dubito, quin melius absit, cum aliquando ante vox ὄγκος posita sit, quæ non raro, ut notum est, idem valet quod vox μέγεθος. Accedit etiam, quod has duas voces interpretis vetus non agnovit. Ibidem mss. οὐδὲν ἂν. Vocula ἂν in editis deerat.

(83) Reg. quartus γνώσεως ὑπολείπεται. Ibidem editi ἀποκρινέσθωσαν ἡμῖν οἱ περιφρονούντες πάντα. Codex Colb. et Regii tres ita, ut edidimus.

(84) Reg. quartus τῶν ἀνθρωπίνων παθῶν.

(85) Potest hic locus, si libet, verti et hoc modo : et in omnibus inest, eos vere diaboli condemnationi ob-

noxios reddere. Mox editi ἣς καταπατοῦσι. At mss. non pauci ἦν.

(86) Editi ἀλαζονεύοντας, negligentia operarum. Aliquanto post Reg. quartus τῇ αὐτοῦ μεγαλειότητι.

(87) Reg. quartus γάρ μοι ἐστίν. Infra mss. multi ἥπου τὴν οὐσίαν.

(88) Editi et unus codex καὶ ὤφθην τῷ Ἀβραάμ. Alii quinque mss. καὶ ὤφθην πρὸς Ἀβραάμ, et ita editum invenitur apud LXX.

(89) Editi et Reg. secundus χωρηθῆναι δυνάμενον. Alii tres mss. χωρηθῆναι μὴ δυνάμενον. Regii duo et Colb. χωρηθῆναι. Εὐνομίῳ, et ita edendum judicavimus. Et vero illud, ὥστε, regit indutivum χω-

ipsam essentiam Deus patefecit : et arcanum tantum A quod nulli sanctorum fuit apertum, ipse in suis libris conscribens prodit, ac temere apud omnes homines effudit. Et quæ quidem in promissionibus nobis reposita sunt, humanam omnem cognitionem excedunt, et pax Dei intellectum omnem superat⁷⁷. ipsam vero Dei essentiam supra omnem intelligentiam et supra humanam omnem cognitionem esse non vult.

14. Ego vero ipsius comprehensionem non homines solum, sed omnem etiam rationalem naturam excedere arbitror. Nunc autem cum dico rationalem, creatam dico. Nam soli Filio notus est Pater, et Spiritui sancto. *Nemo enim novit Patrem nisi Filius*⁷⁸. Et : *Spiritus omnia scrutatur, etiam profunditates Dei. Nemo enim novit, inquit, quæ hominis sunt, nisi spiritus hominis qui est in eo : et quæ Dei sunt, nemo novit, nisi Spiritus qui est ex Deo*⁷⁹. Quid igitur præcipui relinquent Unigeniti cognitioni, aut sancti Spiritus, siquidem ipsi ipsam essentiam comprehendunt? Nec enim potentiae, bonitatis ac sapientiae Dei contemplationem Unigenito attribuentes, accommodatam sibi esse essentiae intelligentiam putabunt. Nam contra omnino, constat ipsam quidem essentiam nulli nisi Unigenito et Spiritui sancto cogitabilem esse; sed ab operationibus Dei subiectos nos, et per ea quæ condita sunt conditorem intelligentes, sic bonitatem ac sapientiam ejus percipere. De Deo enim notum est, quod cunctis hominibus Deus manifestavit⁸⁰. Nam quæ apud theologos de essentia Dei conscripta esse videntur, per quasdam tropologias aut etiam allegorias, ad alias notiones ferunt. Quare si quis citra examen secundum sensum magis obvium litteræ nudæ insistere contendat, ad Judaicas et aniles fabulas devolutus, omnino ejus de Deo notionis, quæ digna sit, inops consenescet. Nam præterquam quod materialem quamdam essentiam Dei intelliget, eaque in re impilis gentibus assentiatur, ipsam quoque et variam et compositam animo sibi finget. Cum enim propheta narret electrinum quidem Deum esse a lumbis usque ad superna, ex igne vero inferna conflata esse⁸¹ : quicumque ad altiolem intellectum per litteram non ascendit, sed corporeis inhærens descriptionibus, et talem esse Dei essentiam ab Ezechiele D edoctus, rursus Deum ignem esse a Moyse audiet⁸², atque a sapiente Daniele ad alias opiniones deduce-

κεν, οὐ τὸ ὄνομα μόνον, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν αὐτοῦ (90) τὴν οὐσίαν ὁ Θεὸς ἐνεφάνισε· καὶ τὸ τοσοῦτον ἀπόρρητον, ὃ μὴ δὲν τῶν ἁγίων ἐφανερῶθη, αὐτὸς ἐν βίβλοις γράφων δημοσιεύει καὶ ἐκλαλεῖ πᾶσιν ἀνθρώποις ἀπερὶσκέπτως. Καὶ τὰ μὲν ἐν ἐπαγγελίαις ἀποκαίμενα ἡμῖν ὑπὲρ πᾶσαν γνῶσιν ἐστὶν ἀνθρωπίνην, καὶ ἡ εἰρήνη τοῦ Θεοῦ ὑπερέχει πάντα νοῦν· αὐτὴν δὲ τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ οὐ καταδέχεται ὑπὲρ πάντα νοῦν καὶ ὑπὲρ πᾶσαν γνῶσιν ἀνθρώπων εἶναι.

14. Οἶμαι δὲ οὐκ ἀνθρώπους μόνον, ἀλλὰ καὶ πᾶσαν λογικὴν φύσιν ὑπερβαίνειν αὐτῆς τὴν κατάληψιν. Λογικὴν δὲ νῦν τὴν ἐν τῇ κτίσει λέγω. Γιῶ γὰρ μόνῳ γνωστὸς ὁ Πατὴρ, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι· ὅτι *Οὐδαὶς οἶδε τὸν Πατέρα εἰ μὴ ὁ Υἱός· καὶ, Τὸ Πνεῦμα πάντα ἐρευνᾷ, καὶ τὰ βᾶθη τοῦ Θεοῦ. Οὐδαὶς γὰρ οἶδε, φησὶ, τὰ τοῦ ἀνθρώπου εἰ μὴ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου τὸ ἐν αὐτῷ* (91)· καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ οὐδαὶς ἐγνωκεν εἰ μὴ τὸ Πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ. Τί οὖν ἐξαιρετον τῇ γνῶσει τοῦ Μονογενοῦς ἢ τοῦ ἁγίου Πνεύματος καταλείψουσιν, εἴπερ αὐτοὶ τῆς οὐσίας αὐτῆς ἔχρουσι τὴν κατάληψιν; Οὐ γὰρ δὴ, τῆς δυνάμεως, καὶ τῆς ἀγαθότητος, καὶ τῆς σοφίας τοῦ Θεοῦ τῷ Μονογενεὶ τὴν θεωρίαν προσνείμαντες, σύμμετρον ἑαυτοῖς θήσονται τῆς οὐσίας τὴν κατανόησιν. Πᾶν γὰρ που τὸ ἐναντίον, εἰκὸς αὐτὴν μὲν τὴν οὐσίαν ἀπερίοπτον εἶναι παντὶ, πλὴν εἰ τῷ (92) Μονογενεὶ καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι· ἐκ δὲ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Θεοῦ ἀναγομένους ἡμᾶς, καὶ διὰ τῶν ποιημάτων τὸν ποιητὴν ἐνοοῦντας, τῆς ἀγαθότητος αὐτοῦ καὶ τῆς σοφίας λαμβάνουσιν τὴν σύνεσιν. Τοῦτο γὰρ ἐστὶ τὸ γνωστὸν τοῦ Θεοῦ (93), ὃ πᾶσιν ἀνθρώποις ὁ Θεὸς ἐφανέρωσεν. Ἐπεὶ γε ὅσα παρὰ τοῖς θεολόγοις περὶ οὐσίας Θεοῦ ἀναγεγράφθαι δοκεῖ τροπολογίαις τισὶν ἢ καὶ ἀλληγορίαις, πρὸς ἐτέρας ἐνοίας οἱ λόγοι φέρουσιν. Ὡστε εἰ τις ἀδασανίστως κατὰ τὴν πρόχειρον ἐκδοχὴν ψιλῶ παρίστασθαι φιλονεικῶν τῷ γράμματι, πρὸς Ἰουδαίους καὶ γραῶδεις μύθους ἐκτραπέις, πτωχὸς παντελῶς τῶν ἁγίων περὶ Θεοῦ νοημάτων καταγεγράσει. Πρὸς γὰρ τῷ ὑλικῇν τινα ἐνοοῖν τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ, καὶ κατὰ τοῦτο τοῖς ἀθέοις τῶν Ἑλλήνων συμφέρεσθαι, ἐτι καὶ ποικίλην καὶ σύνθετον ὑπολήφεται ταύτην. Ἠλέκτρινον μὲν τὸ ἀπὸ ἁσφύος ἕως ἄνω τὸν Θεὸν εἶναι τοῦ προφήτου διηγουμένου, ἐκ πυρὸς δὲ συμβεβλησθαι τὰ κάτω· ὃ δὲ μὴ πρὸς ὑψηλοτέρας ἐνοίας ἀναβαίνων διὰ τοῦ γράμματος (94), ἀλλ' αὐτοῦ που ταῖς σωματικαῖς ἐγκαταυένων ὑπογραφαῖς, καὶ τοιαύτην τοῦ

⁷⁷ Philipp. iv, 7. ⁷⁸ Matth. xi, 27. ⁷⁹ I Cor. ii, 10, 11. ⁸⁰ Rom. i, 19. ⁸¹ Ezech. viii, 2. ⁸² Deut. 4 24.

ρηθῆναι, nec necesse fuit addere, aut δυνάμενον, aut μὴ δυνάμενον· imo tum hoc, tum illud pariter παρέλκειν obscurum non est.

(90) Codex unus αὐτὴν ἑαυτοῦ. Mox editi καὶ τοσοῦτον τὸ ἀπόρρητον. Illud, ἀπόρρητον, caret articulo in omnibus nostris codicibus : sed reperitur in quatuor mss. ante vocem τοσοῦτον.

(91) Codices non pauci τὸ πνεῦμα τὸ ἐν αὐτῷ. Editi et Reg. quintus τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου τὸ ἐν αὐτῷ. Ibidem editi et μὴ πνεῦμα τὸ. Libri veteres τὸ

πνεῦμα.

(92) Editi et codex unus πλὴν ἢ τῷ. Alii sex mss. πλὴν εἰ τῷ. Mox editi τῆς σοφίας αὐτοῦ. Illud, αὐτοῦ, in mss. non invenitur; ob idque delendum censuimus.

(93) Illud, γνωστὸν τοῦ Θεοῦ, ita redditum est in Vulgata : *Quod notum est Dei*; apud Erasmum, hoc modo : *Id quod de Deo cognosci potest.*

(94) Reg. quartus διὰ τῶν γραμμάτων,

Θεοῦ τὴν οὐσίαν παρὰ τοῦ Ἰεζεκιὴλ διδαχθεὶς, πάλιν πῦρ εἶναι τὸν Θεὸν παρὰ τοῦ Μωσέως ἀκούσεται, καὶ παρὰ τοῦ σφοῦ Δανιὴλ πρὸς ἄλλας ὑπολήψεις ἀπενεχθήσεται· καὶ οὕτως οὐ ψευθεὶς μόνον, ἀλλὰ καὶ μαχομένης ἀλλήλαις ἐκ τῶν Γραμμάτων εὑρεθήσεται τὰς φαντασίας ἀναλεγόμενος. Ἀφεμένοις (95) οὖν τῆς κατὰ τὴν οὐσίαν πολυπραγμοσύνης ὡς ἀνεφίχτου, τῇ ἀπλῇ παραινέσει τοῦ Ἀποστόλου πειστέον, λέγοντος· Πιστεῦσαι γὰρ δεῖ πρῶτον, ὅτι ἔστι Θεός, καὶ τοῖς ἐκζητοῦσιν αὐτὸν μισθαποδότης γίνεσθαι. Οὐ γὰρ ἡ τοῦ τί ἐστὶν ἐξερεύνησις, ἀλλ' ἡ τοῦ ὅτι ἐστὶν ὁμολογία τὴν σωτηρίαν ἡμῖν (96) παρασκευάζει. Ἐπεὶ οὖν ἀπερινόητος ἀνθρώπου φύσει καὶ ἀρρήτος παντελῶς ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ ἀποδίδεικται, λειπόμενόν ἐστι παρὶ τῆς ἀγεννησίας αὐτῆς τί τέ ἐστι, καὶ πῶς ἐπιθεωρεῖται τῷ Θεῷ τῶν ὄλων διεξιθεῖν.

atur⁹⁵; atque hoc pacto non falsas solum, sed inter se etiam pugnantes imaginationes ex Scripturis colligere reperietur. Proinde curiosa essentiae indagatio, tanquam quae captum nostrum superet, 227 relicta, credendum nobis est simplici consilio Apostoli, qui dicit : *Nam primum credere oportet, esse Deum, et esse remuneratorem quaerentibus se*⁹⁶. Non enim investigatio qua perscrutamur quid sit, sed confessio qua ipsum esse confitemur, salutem nobis conciliat. Quare cum demonstratum sit, essentiam Dei ab humana natura intelligi ac explicari nullo modo posse, reliquum est ut de ipsa ingeneratione inquiramus quid sit, et quomodo eam in Deo universonum speculemur.

15. Reperimus itaque rem reputantes, quod non in scrutatione, qua quid sit scrutamur, ingentiti nobis notio accedit : sed potius, ut coactus sententiam dicam, in scrutatione, qua scrutamur quomodo sit. Nam cum mens nostra expendit an Deus qui est super omnia⁹⁷, causam aliquam se superiorem habeat, nec tamen ullam excogitare potest, ejus vitam principio carentem, ingenitum appellavit. Quemadmodum enim in sermonibus qui de hominibus instituuntur, cum dicimus : Hic ex illo natus est ; non quid sit, sed unde natus sit, narramus : sic et in iis qui de Deo habentur sermonibus, vox ingenitus non quid sit, sed eum ab alio non esse significat. Quod autem dico, id hoc modo fiet magis perspicuum. Lucas evangelista secundum carnem exponens, et ab ultimis ad primos rediens, incepit quidem a Joseph : sed ubi dixit hunc Heli esse, hunc vero Mathan, sicque ordine inverso ad Adam usque narrationem perduxit, tum ad superiores progressus, cum dixisset Seth esse ex Adam, Adam vero ex Deo, hic ascensum terminavit⁹⁸. Nec tamen, cum uniuscujusque generationem narraret, eorum qui enumerati fuerant indicavit essentias : sed origines proximas unde unus-

15. Εὐρίσκομεν οὖν λογιζόμενοι, ὅτι οὐκ ἐν τῇ τοῦ τί ἐστὶν ἀνερευνήσει ἡ τοῦ ἀγεννήτου ἡμῖν ἐνοία ὑποπίπτει, ἀλλὰ μᾶλλον, ἵνα βιασάμενος (97) ἐπιπῶ τὸν λόγον, ἐν τῇ τοῦ ὅπως ἐστίν. Ἐξετάζων γὰρ ἡμῶν ὁ νοῦς, εἰ ὁ ἐπὶ πάντων Θεὸς ἑαυτοῦ τινα αἰτίαν ὑπερκειμένην ἔχει, εἴτα οὐ δυνάμενος ἐπινοεῖν οὐδεμίαν, τὸ ἀναρχὸν αὐτοῦ τῆς ζωῆς ἀγέννητόν προσηγόρευσεν. Ὡς γὰρ ἐν τοῖς περὶ τῶν ἀνθρώπων λόγοις, ὅταν λέγωμεν ὅτι, Ὁ δεῖνα ἐκ τοῦδε γέγονεν, οὐ τὸ τί ἐστὶν ἐκάστου, ἀλλὰ τὸ ὅθεν γέγονε διηγούμεθα· οὕτω καὶ ἐν τοῖς περὶ Θεοῦ ἡ ἀγέννητος φωνῇ οὐ τὸ τί, ἀλλὰ τὸ (98) μηδαμόθεν αὐτοῦ σημαίνει. Οὕτω δ' ἐν σαφέστερον ὁ λέγω γένοιτο. Ὁ εὐαγγελιστὴς Λουκάς, τὴν κατὰ σάρκα γενεαλογίαν τοῦ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐκτιθέμενος, καὶ ἀπὸ τῶν τελευταίων ἐπὶ τοὺς πρῶτους ἀναποδιζῶν, ἤρξατο μὲν ἀπὸ τοῦ Ἰωσήφ· εἰπὼν δὲ τοῦτον μὲν τοῦ Ἥλι, τὸν δὲ τοῦ Ματθάν, καὶ οὕτω κατὰ ἀνάλυσιν (99) πρὸς τὸν Ἀδάμ τὴν ἐξήγησιν ἐπανάγων, εἴτα ἐλθὼν ἐπὶ τοὺς ἄνω, καὶ εἰπὼν ὅτι ὁ Σῆθ ἐκ τοῦ Ἀδάμ, ὁ δὲ Ἀδάμ ἐκ τοῦ Θεοῦ, ἐνταῦθα τῆς ἀναβάσεως ἔληξεν· οὐχὶ τὰς οὐσίας (1) τῶν ἀπηριθμημένων θηλῶν ἐν τῇ διηγήσει τῆς ἐκάστου γενέσεως, ἀλλὰ τὰς προσεχεῖς ἀρχὰς ἀπ' ἧς ἕκαστος γέγονεν ἐκτιθέμενος. Ὡσπερ οὖν ἐκαίνομος εἶπεν, ὅτι ὁ

⁹⁵ Dan. vii, 9. ⁹⁶ Hebr. xi, 6. ⁹⁷ Rom. ix, 5. ⁹⁸ Luc. iii, 23-38.

(95) Codex unus ἀφεμένους. Alii quinque mss. D cum vulgatis ἀφεμένοις : quam scripturam vitiosam esse Combessius credidit ; et ita hunc locum emendavit, ut pro ἀφεμένοις legat ἀφεμένης. Fateor quidem hanc emendationem primo aspectu necessariam videri : sed si quispiam rem paulo attentius consideret, lectionem aliam defendi posse fortasse non negabit, tum ob consensum veterum librorum, tum quod vox ἡμῖν possit suppleri, hoc modo : πιστέον ἡμῖν ἀφεμένοις τῆς κατὰ τὴν οὐσίαν . . . τῇ ἀπλῇ, etc. Nobis, curiosam essentiae indagacionem omittentibus, credendum est simplici, etc. Et certe cum Latine dici possit, nobis credendum est Apostolo, non video cur Graeco dici non possit, ἡμῖν πιστέον τῷ Ἀποστόλῳ : quo semel dato, vox ἀφεμένοις ad vocem ἡμῖν aut ad similem referetur. Legitur in uno codice et in vulgatis λέγοντος πιστευτέον. Alii mss. habent πιστέον, λέγοντος.

(96) Editi et unus codex σωτηρίαν ἡμῶν. Alii quinque mss. ἡμῖν.

(97) Illud, ἵνα βιασάμενος, etc., ita vertorut interpretis : ut quasi coactus hoc dicam verbum. At Combessius, rejecta hac interpretatione, hunc locum sic expressit : ut doctrinam proferre nitor. Videtur Basiliius hoc loco excusare se de minutis illis rebus, quae ad scholas pertinent, et ad grammaticam ; monetque invitum se his in triculis morari. Ex quo intelligitur interpretationem Trapezuntii a mente Basilii non ita alienam videri, nec tam facile a Combessio repudiari debuisse.

(98) Codex unus οὐ τὸ τί ἐστίν, ἀλλὰ τὸ. Non editi et unus ms. οὕτως δ' ἄν. Alii mss. οὕτω δ' ἄν.

(99) Illud, κατὰ τὴν ἀνάλυσιν, ita ad verbum vertit interpretis : per resolutionem. Est autem genus loquendi, quo Graeci uti solebant, cum res aliqua inverso ordine atque praepostero diceretur.

(1) Antiqui tres libri οὐ τὰς οὐσίας. Mox editi ἐκθέμενος. At mss. multi ἐκτιθέμενος.

quisque natus esset, exposuit. Quemadmodum igitur A ille dixit Adam ex Deo esse : sic nos nosmetipsos percontemur, Deus autem ex quo? Nonne in uniuscujusque mente promptum fuerit respondere, ex nullo? Quod autem ex nullo est, utique sine principio est : et quod sine principio est, id ingenitum est. Sicut ergo in hominibus origo ex aliquo, non est eorum essentia : sic neque in Deo universorum ipsum ingenitum quod idem est atque ex nullo esse, ejus essentiam **228** dicere possumus. Porro esse sine principio, essentiam esse qui dicit, non aliter facit ac si quis interrogatus quæ fuerit essentia Adæ, et quæ ipsius natura, respondeat, non ex coitu viri et mulieris, sed divina manu conformatum eum fuisse. At, inquit quis, non modum quo substantia, inquiri, sed ipsum materiale hominis subjectum : quod longe absurdum ut discam ex responsione. Hoc autem nobis etiam contingit, cum ex ingeniti voce magis quomodo Deus sit, quam quæ sit ejus natura edocesamur.

16. In summa, si quis velit veritatem eorum quæ a nobis dicuntur perdiscere, se ipse perscrutetur : num ad ingeniti notionem perveniat tum, cum vult aliquid de Deo intelligere. Ego equidem video, quod cogitatione velut inventura sæcula extensa, sine carentem dicimus eum, cujus vita nullo sine terminatur : ita etiam dum ad superiora sæcula conscendentes cogitatione, atque in immensitatem vitæ Dei velut in vastum quoddam pelagus Intuentis, cum principium nullum unde sit apprehendere possimus; imo cum videamus Dei vitam ultra omne quod intelleximus, semper extendi ac protrahi, hoc, quod in illius vita principio caret et origine, ingenitum vocavimus. Hæc est enim vocis ingeniti notio, non habere aliunde existendi principium. At Eunomia, quoniam in solo universorum Deo ingenitum inspicitur, facinorosissime omnium hoc ad Unigeniti blasphemiam rapuit. Quid enim progredietis ait?

Eun. Ingenitus autem cum sit, ut superius demonstravimus, nunquam potest generationem admittere, adeo ut suam ipsius naturam communicet cum genito : sed omnem comparationem ac participationem cum genito fugiet.

Bas. O impudentem et improbam blasphemiam ! D O occultum dolum et multiplicem versutiam ! quam diligenter ex ipso diaboli artificio loquitur. Nam quia dissimilem Deo ac Patri unigenitum Filium ac

(2) Reg. tertius et Colb. ἐστὶν εἰπεῖν τὸ ἐξ οὐδενὸς ἄρα ἴσον ἐστὶ τῷ ἀγέννητος· ὁ δὲ τὸ ἀναρχον. Ita neque in universorum Deo illud de substantia licet dicere, quod ex nullo sit, quod idem est atque generationi obnoxium non esse. Sed præstat legi, ut mihi quidem videtur, ut in aliis codicibus et in impressis libris scriptum invenitur.

(3) Reg. quartus ἀποκρίνοιτο τὸ μή. Mox mss. ἐκ τῆς θείας χειρὸς. Articulus leerat in vulgatis.

(4) Editi et sex mss. βουληθῆ, εἰς τὸ σημαίνον. Codex Colb. secunda quidem manu, sed iniqua tamen, βουληθῆ εἰ εἰς τὸ σημαίνον, se

Ἄδᾱμ ἐκ τοῦ Θεοῦ· οὕτως ἡμεῖς ἑαυτοὺς ἐρωτήσωμεν, ὁ δὲ Θεὸς ἐκ τίνος; Ἄρα οὐχὶ πρόχειρόν ἐστιν ἐν τῇ ἐκάστῳ διανοίᾳ, ὅτι ἐξ οὐδενός; Τὸ δὲ ἐξ οὐδενός τὸ ἀναρχόν ἐστι δηλονότι· τὸ δὲ ἀναρχον τὸ ἀγέννητον. Ὡς οὖν ἐπὶ ἀνθρώπων οὐκ ἦν οὐσία τὸ ἐκ τίνος, οὕτως οὐδὲ ἐπὶ τοῦ Θεοῦ τῶν ὄλων οὐσίαν ἐστὶν εἰπεῖν τὸ ἀγέννητον (2)· ὅπερ ἴσον ἐστὶ τῷ ἐξ οὐδενός. Ὁ δὲ τὸ ἀναρχον οὐσίαν εἶναι λέγων παραπλήσιον ποιεῖ, ὡς περ ἂν εἰ τις, ἐρωτώμενος, τίς ἢ τοῦ Ἄδᾱμ οὐσία, καὶ τίς ἢ φύσις αὐτῷ; ὁ δὲ ἀποκρίνοιτο, μή (3) ἐκ συνδυασμοῦ ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς, ἀλλ' ἐκ τῆς θείας χειρὸς διαπλασθῆναι. Ἄλλ' οὐχὶ τὸν τρόπον τῆς ὑποστάσεως ἐπιζητῶ, φήσειεν ἂν τις, ἀλλ' αὐτὸ τοῦ ἀνθρώπου τὸ ὑλικὸν ὑποκείμενον· ὁ πολλοῦ ὄλω μαθάνειν διὰ τῆς ἀποκρίσεως. Τοῦτο δὲ καὶ ἡμῖν συμβαίνει ἐκ τῆς τοῦ ἀγέννητου φωνῆς τὸ ὅπως τοῦ Θεοῦ μᾶλλον ἢ αὐτῆν τὴν φύσιν διδασκομένοις.

16. Ὅπως δὲ εἰ τις βούλοιο τὴν ἀλήθειαν τῶν παρ' ἡμῶν λεγομένων καταμαθεῖν, ἑαυτὸν ἀνερευνάτω· ὅταν τι νοῆσαι τῶν περὶ Θεοῦ βουληθῆ, εἰ εἰς τὸ σημαίνον (4) τοῦ ἀγέννητου χωρεῖ. Ἐγὼ μὲν γὰρ ὄρω, ὅτι, ὡς περ τοῖς ἐπερχομένοις αἰῶσι τὴν διάνοιαν ἐπεκτείνοντες, ἀτελεύτερον λέγομεν τὸν οὐδενὴ πέρατι τὴν ζωὴν ὀριζόμενον· οὕτω καὶ εἰς τὸ ἄνω τῶν αἰώνων τοῖς λογισμοῖς ἀναβαίνοντας, καὶ ὅταν εἰς τὴν πέλαιον ἀχανῆς ἐπὶ τὸ ἄπειρον τῆς τοῦ Θεοῦ ζωῆς διακλύπτοντες, οὐδεμίαν ἀρχῆς ἀφ' ἧς γέγονε λαβέσθαι δυνάμενοι, ἀλλὰ τοῦ νοουμένου ἐξωτέραν ἀεὶ καὶ ὑπερεκπίπτουσαν τοῦ Θεοῦ τὴν ζωὴν ἐννοοῦντες, τοῦτο τὸ ἀναρχον τῆς ζωῆς ἀγέννητον προσειρήκαμεν. Αὕτη γὰρ τοῦ ἀγέννητου ἡ ἐννοία, τὸ μὴ ἔχειν ἐτέρωθεν τὴν ἀρχὴν τοῦ εἶναι. Ὁ δὲ, ἐπειδὴ περὶ μόνον τὸν Θεὸν τῶν ὄλων τὸ ἀγέννητον θεωρεῖται (5), κακουργότατα πάντων (6) εἰς τὴν κατὰ τοῦ Μονογενοῦς ἤρπασεν αὐτὸ βλασφημίαν. Τί γὰρ φησι προῖων;

EYN. Ἀγέννητος δὲ ὢν κατὰ τὴν προλαβοῦσαν ἀπόδειξιν, οὐκ ἂν ποτε πρόσοικο γέννησιν, ὥστε τῆς ἰδίας μεταδοῦναι τῷ γεννωμένῳ φύσεως, ἐκ φύγι τε ἂν πᾶσαν σύγκρισιν καὶ κοινωνίαν τὴν πρὸς τὸ γεννητόν.

Bas. Ὡς τῆς ἀναισχύτου (7) καὶ πονηρᾶς βλασφημίας ! Ὡς τοῦ κεκρυμένου δόλου καὶ τῆς ποικίλης βλασφημίας ! ὡς ἀκριθῶς ἐξ αὐτῆς τοῦ διαβόλου τῆς μεθοδείας φθέγγεται ! Ἄνόμοιον γὰρ βουλόμενος τῷ

ipse perscrutetur an procedat ad notionem ingeniti; et ita legi oportere arbitror, nec ob aliam causam particulam ei prætermisam fuisse, quam quod librarum ei cum eis confuderint, ultimamque voculam scribere satis habuerint.

(5) Τὸ ἀγέννητον θεωρεῖται, consideratur ingenitum, hoc est, ratio ingeniti, proprietas ingeniti, notio ingeniti, et ejus natura.

(6) Editi πάντως. Codex Colb. et alii quidam mss. πάντων. Mox duo mss. εἰς τὴν τοῦ.

(7) Editi Ὡς τοῦ ἀναισχύτου. At mss. Ὡς τῆς.

Θεῷ καὶ Πατρὶ τὸν Μονογενῆ Υἱὸν καὶ Θεὸν ἐπιδειξάιν, ἅπλῶς δὲ περὶ ἀγεννήτου καὶ γεννητοῦ διαλέγεται· καὶ τὰ τῆς σωτηρίου πίστεως ὀνόματα κρύπτων, ψιλὰ παραδίδωσι τῆς βλασφημίας τὰ δόγματα· ἵνα, τῆς ἀσεβείας ἐν τοῖς πράγμασι γυμνωθείσης, εἶτα τῆς μεταβάσεως ἐπὶ τὰ πρόσωπα γενομένης (8), αὐτὸς μὲν μηδὲν δόξη δύσφημον εἰρηκέναι, τῇ δὲ τοῦ λόγου ἀκολουθίᾳ κατεσκευασμένην ἔχη τὴν βλασφημίαν. Ἀγέννητος δὲ ὢν, φησὶν, ἐκφύγοι ἂν πᾶσαν σύγκρισιν καὶ κοινωνίαν τὴν πρὸς τὸ γεννητόν. Οὐκ εἶπεν, ὅτι Πατήρ καὶ Υἱός· ἀλλ', Ἀγέννητος καὶ γεννητός (9). Ἐν μὲν δὴ αὐτοῦ τοῦτο τοιοῦτον καχοῦργημα ἕτερον δὲ πολλόν, σκοπεῖτε. Ἀγέννητος δὲ ὢν, φησὶν, οὐκ ἂν ποτε πρόσοιτο γέννησιν· καὶ ἐπάγει, ὥστε τῆς ἰδίας μεταδοῦναι τῶ γεννωμένῳ φύσεως. Τὸ, οὐκ ἂν ποτε πρόσοιτο γέννησιν, δύο σημαίνει· ἐν μὲν, ὅτι τῇ ἰδίᾳ αὐτοῦ φύσει οὐκ ἐφαρμόζει (10) γέννησις (ἀδύνατον γὰρ ὑπὸ γέννησιν ἔλθειν τὴν ἀγέννητον φύσιν)· ἕτερον δὲ, ὅτι γεννησάτω οὐ καταδέχεται (11). Οὗτος μὲν οὖν κατὰ τὸ δεῦτερον σημαίνόμενον ἐχρητάτο τῇ φωνῇ· συναρπάξει δὲ τοὺς πολλοὺς ἐκ τῆς τροπῆρας ἐννοίας. Ἐπεὶ ὅτι γε τοῦτό ἐστι τὸ κατασκευαζόμενον, σαφῶς τὸ ἐπιφερόμενον δείκνυσιν. Εἰπὼν γὰρ ὅτι, Οὐκ ἂν ποτε πρόσοιτο γέννησιν, ἐπήγαγεν· ὥστε τῆς ἰδίας μεταδοῦναι τῶ γεννωμένῳ φύσεως. Τῇ γὰρ δευτέρᾳ (12) ἐννοίᾳ τοῦτό ἐστιν ἀκόλουθον· ὅτι οὐ καταδέχεται γενέσθαι Πατέρα, ἵνα μὴ μεταδῶ τῆς ἰδίας φύσεως τῶ γεννωμένῳ. Τίς ἂν γένοιτο τῆς ἀσεβείας ταύτης χαλεπώτερα; τίς ἐλάλησε τοσαύτην ἀδικίαν εἰς τὸ ὕψος ποτέ;

17. Ἐγὼ μὲν γὰρ φοβοῦμαι, μὴ καὶ ἡμεῖς, ἐν τῷ τὰς ἀλλοτρίας ἀναλαμβάνειν βλασφημίας διὰ τοῦ στόματος, μολύνωμεν ἑαυτῶν τὴν διάνοιαν, καὶ τῆς κατακρίσεως αὐτοῖς κοινωνήσωμεν (13). Παραμυθεῖται δὲ με τὸ ἐν τοῖς Εὐαγγέλοις, ὅτι καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τὴν τῶν Ἰουδαίων εἰς τὸν Κύριον βλασφημίαν ἔγραψεν τοῖς μετὰ ταῦτα παραδοῦναι οὐ παρητήσατο, ἐκείνων στηλιτεύον εἰς ἅπαντα χρόνον τὴν βλασφημίαν, οὐχὶ τῇ ἀχράντῳ δόξῃ τοῦ Μονογενοῦς προστριβόμενόν τινα βλασφημίαν (14). Εἰ τῶν οὐκ ἂν ποτε πρόσοιτο γέννησιν, ὥστε τῆς ἰδίας μεταδοῦναι τῶ γεννωμένῳ φύσεως, οὐκ ἔστι μὲν Πατὴρ ὁ Θεός, οὐκ ἔστι δὲ (15) ἀλλ' ἄμεινον ἡμῖν

A Deum vult ostendere, Patris et Filii nomen silentio prætermittit, ac simpliciter de ingenito et genito disserit. Quin et occultatis salutiferæ fidei nominibus, blasphemiarum dogmata nuda tradit, ut, denudata in ipsis rebus impietate, ac deinde facto ad personas transitu, videatur ipse nihil dixisse blasphemias, sed orationis serie blasphemiam concinnatam habeat. Ingenitus autem cum sit, inquit, effugit utique omnem comparationem ac communionem cum genito. Non dixit: Pater et Filius, sed, Ingenitus et genitus. Tale est igitur unum, quod ab eo excogitatum est: alterum vero quale sit considerate. Ingenitus vero cum sit, inquit, nunquam sane admisit generationem: et subjungit, adeo ut suam ipsius naturam communicet cum genito. Illud, *quam sane admisit generationem*, duo significat: unam, quod propriæ ipsius naturæ non congruit generatio (quippe fieri non potest ut natura ingenua generetur): alteram, quod generare non sustinet. Hic quidem hac voce secundum posteriorem sensum usus est: sed ex prioris sensu vulgus hominum in suam sententiam trahit. Etenim quod hoc sit quod astruitur, manifeste patet ex eo quod infertur. **229** Nam posteaquam dixit: *Nunquam sane admisit generationem*, subjunxit, *adeo ut suam ipsius naturam communicet cum genito*. Hoc namque sensui posteriori convenit, siquidem non sustinet Pater fieri, ut ne cum genito naturam propriam communicet. Impietate hac quæ possit esse perniciosior? quis unquam tantam iniquitatem locutus est in celsitudinem?

17. Ego equidem vereor, ne nos quoque dum alienas blasphemias ore repetimus, mentem nostram polluamus, atque condemnationis eorum stamus participes. Sed consolatur me illud in Evangeliiis proditum, quod Spiritus sanctus quoque Judæorum in Dominum blasphemiam scriptam posteris tradere non abstinuerit, illorum blasphemiam in omne tempus ita notans, ut nullam tamen inominatæ Unigeniti majestati blasphemiam affricet. Itaque si nunquam generationem admisit, adeo ut propriæ naturæ participem faciat genitum, non est quidem Pater Deus, non est etiam; sed præstat ut blasphemiam imperfectam relinquamus. Alter

(8) Editi γενομένης. Libri antiqui γενομένης. Mox Reg. tertius αὐτὸς μὲν μὴ δόξη.

(9) Reg. quartus ἀλλὰ ἀγέννητον καὶ γεννητόν.

(10) Codices duo ἐφαρμόσει.

(11) *Γεννησάτω οὐ καταδέχεται, id non admittit, ut generet: hoc est, generare non potest: liberum ei non est generare: gignendi non habet facultatem.*

(12) *Τῇ γὰρ δευτέρᾳ.* Hoc est: quod sequitur, ἵνα μὴ μεταδῶ τῆς ἰδίας φύσεως τῶ γεννωμένῳ, id aperte ostendit verba illa Eunomii, οὐκ ἂν ποτε πρόσοιτο γέννησιν, de actiua generatione accipi debere, sic ut pater gignere non possit.

(13) Sic libri veteres. Editi αὐτῆς κοινωνήσωμεν.

(14) Colb. cum Reg. tertio τινα δύσφημίαν, *inamiam aliquam.*

(15) Illa, οὐκ ἔστι δὲ, sic vertit interpret: *sed non ita est.* Quid autem hæc sibi velit, alius viderit. Ego arbitror vocem υἱός subaudiri debere post illud οὐκ ἔστι δὲ, hac sententia: ut Deus non est Pater, ita non est Filius. Hoc est, nec Deus Pater vocari debet Pater, nec Filius debet vocari Filius. Et idcirco Basilus ait relinquere se blasphemiam Eunomii, imperfectam, quod nomen υἱός prætermiserit. Nec ita multo post Basilus hoc idem fecit, cum ita scripsit, αὐτὴ τε ἡ ἀλήθεια, ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός. Nemo enim non videt vocem ψευδῆς hic suppleri debere, hoc modo: ψευδῆς αὐτὴ τε ἡ ἀλήθεια, *mendax et ipsa veritas*, etc. Sane non ob aliam causam hæc duas voces prætermisit Basilus, quam quod impia Eunomii verba omnia proferre horruerit.

quidem non admisit generationem : alter vero genitoris naturam non participavit. Deinde ipse secum certat, novam blasphemiam mitigationem excogitans, non quod quidquam dicat quod ad poenitentiam pertineat, sed quod posterioribus priora superare conetur. Quid enim proferre ausus est?

ΕΥΝ. Effugeritque utique omnem comparationem ac communicationem cum genito.

ΒΑΣ. At nisi comparatio sit Filii cum Patre, nisi sit communicatio cum genitore, mendaces sunt apostoli, mendacia Evangelia, ipsa etiam veritas, Dominus noster Jesus Christus. Sed ego iterum horreo blasphemiam, quam cuique facile est intelligere. Nam si nullam habet comparationem cum Patre, quomodo dicebat Philippo : *Tanto tempore vobiscum sum, et non vidisti me, Philippe* 17. 28? et, *Qui videt me, videt eum qui misit me* 20? Nam enim qui nec comparationem suscipit nec ullam cum Filio communionem habet, quomodo in seipso Filius ostendere potuisset? Nec enim per dissimile aut alienum comprehendere potest quod ignoratur : sed ex affini affine solet cognosci. Sic in sigillo inspicitur ejus qui se impressit effigies, et per imaginem exemplar cognoscitur, si videlicet comparemus nos eam suam in utroque est identitatem.

18. Quare hac una blasphemiam voces omnes quae a Spiritu sancto ad glorificationem Unigeniti traditae sunt, reprobantur. Et quidem Evangelium docet, quod *Hunc Pater signavit 230 Deus* 20 : Apostolus vero ait : *Qui est imago Dei invisibilis* 21. Imago, non inanimata, neque manu elaborata, neque artis aut industriae opus : sed imago viva, imo vero, ipsa per se vita, non in figurae similitudine, sed quae in ipsa substantia similitudinem dissimilitudinis cujuscunque expertem semper retinet. Ego enim illud, *in forma Dei esse* 22, idem valere dico, quod hoc, *in substantia Dei esse*. Sicut enim illud, *formam assumpsisse servi* 23, significat Dominum nostrum in substantia humanae naturae natum esse : ita etiam hoc, *in*

17. 28 Joan. xiv, 9. 20 Joan. xii, 45. 21 Joan. vi, 27. 22 Coloss. i, 15. 23 Phillip. ii, 6. 24 ibid. 7.

(16) Recte et vere judicavit vir doctissimus Ducæus, *καινήν non κενήν* hoc loco legi oportere. Nam, si Regium secundum excipias, ita habent antiqui omnes tum calamo notati, tum typis descripti libri. Præterea ita legi debere, ipsa orationis series satis ostendit. Ibidem unus codex παραμυθίαν εννοῶν.

(17) Codices non pauci αὐτὴ δὲ ἡ. Hoc ipso in loco mss. nonnulli ὁ Χριστός.

(18) Sic mss. omnes. Vox μήτε typographis exciderat.

(19) Editi et Reg. quintus οὕτως ἐν μέσῳ τῶ. Hinc Cornarius : *Sic in medio sigillo, ejus qui significavit figura conspicitur*. Alii quinque mss. Regii cum Collb. οὕτως ἐν μὲν τῶ. Ait vir eruditissimus Ducæus, legi alicubi ὁ τυπώσας χαρακτήρ, et ita legisse videtur Trapezuntius, qui vertat : *Sicut in impressa figura imprimens character inspicitur*. Sed editio Ven. et Paris. perinde atque nostri septem mss. constanter habent ὁ τοῦ τυπώσαντος : quod ut melius intelligatur, monere juvat, vocem ταῦν

ἀφείναι ἀτιλὲς τὸ βλάττημον. Ὁ μὲν γὰρ οὐ προσήκατο γέννησιν · ὁ δὲ οὐ μετέλαβε τῆς τοῦ γεννήσαντος φύσεως. Εἶτα ἐπαγωνίζεται αὐτὸς ἐν τῶ καινῷ (16) τῆς βλασφημίας τὴν παραμυθίαν ἐπινοῶν. οὐ τῶ εἰπεῖν τι μετανοίας ἐχόμενον, ἀλλὰ τοῖς δευτέροις φιλονεικῶν ἀποκρῦψαι τὰ φθάσαντα. Τί γὰρ ὑπέμεινε φθέγγεσθαι ;

ΕΥΝ. Ἐκρύβοι τε ἂν πᾶσαν σύγκρισιν καὶ κοινωνίαν τὴν πρὸς τὸ γεννητόν.

ΒΑΣ. Εἰ δὲ μὴ σύγκρισις ἐστὶ τῶ Ἰῶ πρὸς τὸν Πατέρα, μὴδὲ κοινωνία πρὸς τὸν γεννήσαντα, ψευδεὶς μὲν οἱ ἀπόστολοι, ψευδὴ δὲ τὰ Εὐαγγέλια · αὐτῆ τε ἡ (17) ἀλήθεια, ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός. Ἀλλ' ἐγὼ μὲν πάλιν ἐρίσω τὴν βλασφημίαν · παντὶ δὲ συνιδεῖν βῆδιον. Εἰ γὰρ μηδεμίαν σύγκρισιν ἔχει πρὸς τὸν Πατέρα, πῶς ἔλεγε τῶ Φιλίππῳ · *Τοσοῦτον χρόνον μεθ' ὑμῶν εἰμι, καὶ οὐχ ὠρακάς μὲ Φίλιππε* ; καὶ, Ὁ θεωρῶν ἐμὲ θεωρεῖ τὸν πέμψαντά μὲ ; Τὸν γὰρ μήτε (18) σύγκρισιν ἐπιδοχόμενον, μήτε κοινωνίαν τινὰ πρὸς αὐτὸν κεκτημένον, πῶς ἂν εἰδεξεν ἐν ἐαυτῷ ὁ Ἰός ; Οὐ γὰρ διὰ τοῦ ἀνομοίου καὶ ἀλλοτρίου καταληπτὸν ἐστὶ τὸ ἀγνωσμένον · ἀλλὰ τῶ οικίῳ πέφυκε τὸ οικίῳ ἐπιγινώσκεσθαι. Οὕτως ἐν μὲν τῶ (19) ἀποσφραγίσματι ὁ τοῦ τυπώσαντος χαρακτήρ καθορᾶται · δι' εἰκόνας δὲ ἡ γνώσις τοῦ ἀρχετύπου γίνεται, συγκρινόντων ἡμῶν δηλονότι τὴν ἐν ἑκατέρῳ ταυτότητα (20).

18. Ὡστε διὰ μιᾶς ταύτης βλασφημίας πάσας ἀθετεῖσθαι τὰς φωνὰς τὰς παρὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος εἰς τὴν τοῦ Μονογενούς θεολογίαν παραθεθείσας τοῦ μὲν Εὐαγγελίου διδάσκοντος ὅτι, *Τούτου ὁ Πατήρ ἐσφράγισεν ὁ Θεός* · τοῦ δὲ Ἀποστόλου · Ὁς ἐστὶν εἰκὼν τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου. Εἰκὼν οὐκ ἄψυχος, οὐδὲ χειρόκμητος (21), οὐδὲ τέχνης ἔργον καὶ ἐπινοίας · ἀλλὰ εἰκὼν ζῶσα, μᾶλλον δὲ αὐτοῦσα ζῶη, οὐκ ἐν σχήματος ὁμοιότητι, ἀλλ' ἐν αὐτῇ τῇ οὐσίᾳ τὸ ἀπαράλλακτον (22) αἰετὶ διασώζουσα. Ἐγὼ γὰρ καὶ τὸ, *ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχειν*, ἴσον δύνασθαι τῶ, *ἐν οὐσίᾳ Θεοῦ ὑπάρχειν*, φημί. Ὡς γὰρ τὸ, *μορφῆν ἀνειληφέναι δούλου*, ἐν τῇ οὐσίᾳ τῆς ἀνθρωπότητος τὸν Κύριον ἡμῶν γεγενῆσθαι σημαίνει · οὕτω

τὸν supplendam esse, sicque hæc verba construi debere : οὕτως ἐν μὲν τῶ ἀποσφραγίσματι καθορᾶται ὁ χαρακτήρ τοῦ τυπώσαντος αὐτόν, sic in sigillo conspicitur effigies ejus qui se impressit

(20) Jure ac merito reprehendit Ducæus Trapezuntium, quod illa, τὴν ἐν ἑκατέρῳ ταυτότητα, ita vertisset : *in utroque similitudinem* ; cum vertere debuisset, *in utroque identitatem*. Nec enim licet scriptori Christiano ita Latinitatis studiosum esse, ut voces quonque Christianæ religionis proprias refugiat, et in earum locum alias substituat, quæ sententiam aut omnino mutant, aut certe non parum corrumpant.

(21) Reg. tertius codex, optimæ notæ, οὐδὲ χειρόκμητος, neque secta manu.

(22) Editi et Reg. quintus ἀπαράλλακτον αὐτῆ. Vox αὐτῆ in reliquis sex mss. deest ; nec dubium habeo quin melius absit, cum inutilis omnino et superflua esse videatur. Voculam αὐτῆ ex tribus mss. addidimus.

δὲ καὶ τὸ, ἐν (23) μορῶν Θεοῦ ὑπάρχειν, τῆς θείας οὐσίας παρίστησι πάντως τὴν ιδιότητα. Ὁ ἑωρακὴς ἐμὲ, φησὶν, ἑώρακε τὸν Πατέρα. Οὗτος δὲ ἀλλοτριῶν τοῦ Πατρὸς τὸν Μονογενῆ, καὶ παντελῶς ἀποσχίζων τῆς πρὸς αὐτὸν κοινωνίας, τὴν δι' αὐτοῦ γενομένην τῆς γνώσεως ἀνοδοῦ, τὸ ὅσον ἐπ' αὐτῷ (24), διακόπτει. Πάντα ὅσα ἔχει ὁ Πατήρ, ἐμὰ ἔστιν, ὁ Κύριός φησιν. Εὐνόμιος δὲ οὐδεμίαν λέγει κοινωνίαν εἶναι τῷ Πατρὶ πρὸς τὸν ἐξ αὐτοῦ. Καί, Ὅσπερ ὁ Πατήρ ζωὴν ἔχει ἐν ἑαυτῷ, οὕτως ἔδωκε καὶ τῷ Υἱῷ ζωὴν ἔχειν ἐν ἑαυτῷ. Τοῦτο παρ' αὐτοῦ δεδιδάγμεθα τοῦ Κυρίου· παρὰ δὲ Εὐνομίου τί; Μηδεμίαν εἶναι σύγκρισιν τῷ γεννηθέντι πρὸς τὸν γεννήσαντα. Καὶ ἀπαξάπλως, διὰ μίαν ταύτης φωνῆς ἀναιρεῖ μὲν τὸν τῆς εἰκόνας λόγον, ἀθετεῖ δὲ τὸ ἀπαύγασμα εἶναι καὶ χαρακτῆρα τῆς ὑποστάσεως. Οὕτε γὰρ εἰκόνα δυ-

*A forma Dei esse, prorsus divinæ substantiæ proprietatem exhibet. Qui vidit me, inquit, vidit Patrem*²³. Hic autem alienum a Patre Unigenitum faciens, ac prorsus rescindens ab ejus societate, cognitionis ascensum qui per ipsum fit, quantum in ipso est, abscindit. *Quæcumque habet Pater, mea sunt, inquit Dominus*²⁴. At Eunomius communionem nullam esse ait Patri cum eo qui ex ipso est. Et, *Sicut Pater in seipso vitam habet, sic dedit et Filio vitam habere in semetipso*²⁵. Hoc sumus ab ipso Domino edocti: ab Eunomio vero quid? Nempe, nullam esse comparationem geniti cum genitore. Et uno verbo, ut imaginis rationem hæc unica voce tollit, ita splendorem ac characterem esse substantiæ²⁷ negat. Neque enim fieri potest, ut imaginem intelligas ejus qui nullam habet comparationem, neque, ut splendor sit ejus qui nullam communionem secundum naturam habet. Cæterum in eodem artificii genere rursus persistit, dum ait non esse comparationem ingeni: cum genito: non Patris, cum eo qui ex ipso est, ut quam his vocibus inesse oppositionem ostenderit, eam in ipsam Patris et Filii substantiam transferat.

19. Ὅπως δὲ μὴ, πασαις αὐτοῦ κατακολουθοῦντες ταῖς βλασφημίαις, καὶ ἕκαστον εὐθύνειν τῶν εἰρημῶν ἐπιχειροῦντες, εἰς πολὺ μῆκος τὸν λόγον ἐκτείνωμεν (25)· ὅσα μὲν καὶ πρόχειρον ἔχει τὴν ἀσέβειαν, καὶ αὐτόθεν φανερά τοις ἐντυγχάνουσιν ἔστι, παρήσομεν· ἀ δὲ λόγου τινὸς πρὸς τὸν ἔλεγχον δεῖται, ταῦτα παραθησόμεθα. Ποικίλως γὰρ τὸ πρὸς τὸν Υἱὸν ἀκοινωνήτων τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας κατασκευάσας, καὶ πανταχόθεν, ὡς οἴεται, τὸ ἄτοπον ἐπιδείξας, ἐπάγει·

ΕΥΝ. Οὐ γὰρ δὴ τοῦτο ἂν εἰποιμεν, ὡς κοινή μὲν ἀμφότεν ἡ οὐσία· τάξει δὲ καὶ τοῖς ἐκ χρόνου πρεσβεῖσις ὁ μὲν ἔστι πρῶτος, ὁ δὲ δευτέρος (26). Ἐπειδὴ γὰρ δεῖ προσεῖναι ἐν τοῖς ὑπερέχουσι τὸ τῆς ὑπέρροχης αἰτίου· οὐ συνέζευκται δὲ τῇ οὐσίᾳ τοῦ Θεοῦ οὐ χρόνος, οὐκ αἰὼν, οὐ τάξις. Ἡ τε γὰρ τάξις δευτέρα τοῦ τάττοντος· οὐδὲν δὲ τῶν τοῦ Θεοῦ ὑφ' ἑτέρου τέτακται. Ὁ τε χρόνος ἀστέρων ποιά τις ἔστι κίνησις (27)· ἀστέρες δὲ οὐ τῆς ἀγεννήτου μόνον οὐσίας καὶ νοητῶν ἀπάντων, ἀλλὰ καὶ τῶν πρώτων σωμάτων γεγονάσιν ὕστεροι (28). Περὶ δὲ αἰώνων τί δεῖ καὶ λέγειν, τῆς Γραφῆς σαφῶς διαγορευούσης, πρὸ τῶν αἰώνων ὑπάρχειν τὸν Θεόν;

19. Sed ne, si omnes ipsius blasphemias persequamur, et singula quæ dixit confutare conemur, longius orationem protrahamus: quæ quidem manifestam habent impietatem, et per se legentibus patent, præteribimus; quæ vero aliqua ratione opus est redarguere, hæc proferemus in medium. Nam ubi variis modis substantiam Patris Filio incommunicabilem esse affirmavit, et undecunque, ut sibi videtur, ineptiam ostendit, hæc adjungit:

ΕΥΝ. Non enim dicere possumus, communem quidem utrisque substantiam esse, ordine vero et temporis prærogativa illum primum esse, hunc vero secundum. Siquidem certe in illis quæ præstant, præstantiæ causam inesse oportet; substantiæ autem Dei non tempus, non ævum, non ordo conjunctus est. Nam et ordo ordinante posterior est; nec quidquam eorum quæ Dei sunt, ab altero ordinatum est. Et tempus quidam 231 est stellarum motus ad qualitatem pertinens: stellæ autem non post ingentiam solum substantiam ac cunctas creaturas intelligentes, sed post prima etiam corpora factæ sunt. Jam vero de sæculis quid attinet dicere, cum Scriptura aperte pronuntiet Deum ante sæcula esse?

²³ Joan. xiv, 9. ²⁴ Joan. xvii, 10. ²⁵ Joan. v, 26. ²⁷ Hebr. i, 3.

(23) Codex unius cum editis οὕτω λέγων τὸ ἐν. Alii tres οὕτω λέγων ἐν. Denique alii tres οὕτω δὲ καὶ τὸ ἐν. Respicit Basilius ad illud Apostoli: *Qui cum in forma Dei esset. . . . semetipsum ezinavit formam servi accipiens*, Philipp. ii, 6, 7.

(24) Editi γενομένην. . . . ἐφ' ἑαυτῷ. At MSS. tres ut in contextu. Illud quod sequitur, ἀθετεῖ δὲ τὸ, ad verbum interpretabimur, *reprobat splendorem esse*: hoc est, negat.

(25) Unus codex Reg. εἰς πολὺ μῆξιτον τὸν λόγον ἐκβάλλωμεν. Colb. εἰς πολὺ μῆκος τῶν λόγων ἐκβάλλωμεν. Alii duo et editi uti in contextu, nisi

quod unus pro ἐκτείνωμεν habet ἐκβάλλωμεν.

(26) Antiqui sex libri πρῶτος, ὁ δὲ ὕστερος. Editi et Reg. quintus πρῶτος, ὁ δὲ δευτέρος, nec aliter legitur in Eunomii opere, quod in codice Colbertino integrum invenitur. Mox vocula ἐν in duobus mss. deest, et in illo ipso opere Eunomii.

(27) Reg. tertius ὁ τε χρόνος ποιά τάξις ἔστιν ἀστέρων κίνησις, et ita quoque habuit codex Colbertinus manu prima. Alii duo MSS. Ὁ τε γὰρ χρόνος, etc.

(28) Editi cum Reg. quinto γεγονάσι δεῦτεροι. Alii sex mss. γεγονάσιν ὕστεροι.

Bas. Postquam sumpsit sibi in oratione quæ voluit, et ea quæ suæ causæ accommodata sunt posuit, tum in absurdos sensus seipso detrudens, hinc demonstrasse se putat, necessario recipienda esse dogmata sua. Ait enim : Hoc dicere non possumus, quod communis quidem sit utrique substantia ; ordine vero, et temporis prærogativa hic sit primus, ille vero secundus. Quod si communem substantiam sic a se acceptam dixerit, ut quamdam ex materia prius existente distributionem ac divisionem, in ea quæ ab ipsa sunt, intelligat ; nos hanc sententiam non possumus suscipere ; absit ! et qui hoc dicunt, si qui sunt, eos illi qui dissimilitudinem profitentur, impietate inferiores non esse affirmamus. Si vero quis substantiæ communionem ita accipit, ut unam et eandem *essendi* rationem in utrisque consideret, ut si ex hypothesi Pater lux subjecto intelligitur, Unigenitū quoque essentiam lucem confiteatur ; et quæcumque quis *essendi* rationem reddiderit in Patre, eandem et Filio accommodet ; si ita essentiae communio accipitur, admittimus, atque hoc nostrum dogma esse profitebimur. Nam hoc pacto et deitas una erit, unitate videlicet secundum essentiae rationem intellecta, adeo ut in numero quidem et in proprietatibus utrumque designantibus differentia sit : in deitatis vero ratione unitas consideretur.

20. Cum igitur constitutum sit quomodo oporteat communitatem substantiæ accipi, quæ sequuntur expendamus, quam scilicet habeant cum præcedentibus connexionem. Ordine vero, inquit, et temporis prærogativa, ille primus est, hic secundus. Quid necesse est ea quorum communis est essentia, et ordini subjici, et esse tempore posteriora ? Non enim fieri potest, ut universorum Deus cum sua ipsius imagine quæ citra temporis accessionem illustrata est, ab æterno non sit, et conjunctionem non habeat non solum ultra tempora, sed etiam ultra omnia sæcula. Nam idcirco splendor ²⁰ dicitur, ut conjunctionem intelligamus : et figura substantiæ ²⁰, ut consubstantialitatem perdiscamus. Sed

²⁰ Hebr. i. 3. ²⁰ ibid.

(29) Illud, ὑποθέμενος, sic reddidit interpres : *Supponit primo quod voluit*. Fateor quidem verbum ὑποθεσθαι usitate dici pro eo quod est *supponere* : sed arbitror hic idem valere quod *sumere alicunde materiam scribendi*.

(30) Antiqui sex libri τριούτων δογμάτων. Editi et Reg. quintus τῶν ἰδίων.

(31) Editi et Reg. quintus διανομήν τινα κατὰ διαίρεσιν, nec aliter legerat Cornarius, qui ita interpretatus sit : *Distributionem quamdam secundum divisionem in ea quæ ab ipsa sumi* : quod quid significare possit, ex eo, si viveret, libens quærerem. Alii quinque mss. διανομήν καὶ καταδιαίρεσιν, uno verbo, bene. Reg. primus διανομήν τινα καὶ καταδιαίρεσιν, paulo melius. Hoc ipso in loco Reg. quartus ἐνωσέν.

(32) Cum vox ὑποκειμένον late pateat, fortasse debet hoc loco sumi pro ipsa substantia, ut hoc dicat Basilii : *Si Pater ex hypothesi intelligitur lux esse in se et in sua substantia*, etc. Quod mox sequitur, καὶ ὄνπερ, etc., ita converterat interpres

ΒΑΣ. Ὑποθέμενος (29) ἐαυτῷ κατὰ τὸν λόγον ἄπερ ἐβούλετο, καὶ τὰ ἀκόλουθα λαβὼν ταῖς ὑποθέσεσιν, εἴτα εἰς ἀτόπους ἐννοίας ἐαυτὸν ἐξουδῶν, ἀναγκαίαν ἐντεῦθεν οἰεται τὴν παραδοχὴν τῶν ἰδίων δογμάτων (30) ἐπιδεικνύναί. Φησὶ γάρ ὅτι, Οὐκ ἂν τοῦτο εἴποιμεν, ὡς κοινὴ μὲν ἀμφοῖν ἡ οὐσία· τάξει δὲ καὶ τοῖς ἐκ χρόνου πρεσβείοις ὁ μὲν ἔστι πρῶτος, ὁ δὲ δεύτερος. Εἰ μὲν οὖν τὸ κοινὸν τῆς οὐσίας οὕτω νοήσας εἶπεν, ὡς ἐξ ὕλης προϋπαρχούσης διανομήν τινα καὶ καταδιαίρεσιν (31) εἰς τὰ ἀπ' αὐτῆς νοεῖν, οὐτ' ἂν αὐτοὶ καταδεξαίμεθα τὴν διάνοιαν ταύτην· μὴ γένοιτο ! καὶ τοὺς λέγοντας, εἰ τινες καὶ εἰσιν, οὐδὲν ἔλαττον ἀσεβεῖν τῶν τὸ ἀνόμοιον λεγόντων ἀποφαινόμεθα· εἰ δὲ οὕτω τις ἐκλαμβάνοι τὸ τῆς οὐσίας κοινὸν, ὡς τὸν τοῦ εἶναι λόγον ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν ἐπ' ἀμφοῖν θεωρεῖσθαι, ὥστε καὶ εἰ καθ' ὑπόθεσιν φῶς ὁ Πατήρ τῷ ὑποκειμένῳ (32) νοοῖτο, φῶς καὶ τὴν τοῦ Μονογενοῦς οὐσίαν ὁμολογεῖσθαι, καὶ ὄνπερ ἂν τις ἀποεῖπ' ἐπὶ τοῦ Πατρὸς τὸν τοῦ εἶναι λόγον, τὸν αὐτὸν τοῦτον καὶ τῷ Υἱῷ ἐφαρμόζειν· εἰ οὕτω τὸ κοινὸν τῆς οὐσίας λαμβάνοιτο, δεχόμεθα· καὶ ἡμέτερον εἶναι τὸ δόγμα φησομεν. Κατὰ τοῦτο γὰρ καὶ θεότης μία· δηλονότι κατὰ τὸν τῆς οὐσίας λόγον τῆς ἐνότητος νοουμένης, ὥστε ἀριθμῷ μὲν τὴν διαφορὰν (33) ὑπάρχειν, καὶ ταῖς ἰδιότησι ταῖς χαρακτηριζούσαις ἐκάτερον· ἐν δὲ τῷ λόγῳ τῆς θεότητος τὴν ἐνότητα θεωρεῖσθαι.

20. Διωρισμένου τοίνυν πῶς χρὴ τὸ κοινὸν τῆς οὐσίας ἐκδέχασθαι, τὰ ἐφεξῆς ἐξετάσωμεν, τίνα συναφείαν ἔχει πρὸς τὰ προάγοντα. Τάξει δὲ, φησὶ, καὶ τοῖς ἐκ χρόνου πρεσβείοις ὁ μὲν ἔστι πρῶτος, ὁ δὲ δεύτερος. Τίς ἡ ἀνάγκη ἐφ' ᾧν ἡ οὐσία κοινὴ, τάξει τε ὑποβελῆσθαι ταῦτα, καὶ χρόνου εἶναι δεύτερα (34) ; Οὐ γὰρ δυνατόν τῇ ἑαυτοῦ εἰκόνι (35) ἀχρόως ἀπαυγασθεῖσθαι τὸν θεὸν τῶν ὄλων μὴ ἐξ αἰδίου συναεῖναι, καὶ μὴ χρόνον μόνον, καὶ αἰώνων οὐδὲ (36) πάντων ἐπέκεινα τὴν συνάφειαν ἔχειν. Διὰ τοῦτο γὰρ ἀπαύγασμα εἶρηται, ἵνα τὸ συνημμένον νοήσωμεν, καὶ χαρακτήρ τῆς ὑποστάσεως, ἵνα τὸ ὁμοούσιον ἐκμανθάνωμεν. Ἀλλὰ καὶ τάξις ἡ μὲν φυσικὴ τίς ἐστίν, ἡ δὲ κατ' ἐπιτήδευσιν. Φυσικὴ μὲν, ὡς ἡ τῶν κτι-

vetus : *Et quantumcumque aliquis Patri attributionem, hanc ipsam et Filio accommodet* : sed quantum a mente Basilii aberrarit, ex Græcis patet. Illud, τὸν τοῦ εἶναι λόγον, ad verbum reddidimus, *essendi rationem*, non Latine quidem, sed significantissime.

(33) Vox διαφορὰ differentiam quidem significat : sed cum nomen differentiæ latissime pateat, ita hic et in similibus locis restringendum est, ut proprie pro distinctione accipiatur. Statim mss. nonnulli τῷ λόγῳ τῷ τῆς.

(34) Antiqui sex libri cum editione Ven. καὶ χρόνου εἶναι δεύτερα. Reg. sermilius cum editione Paris. καὶ χρόνου πρεσβείοις εἶναι δεύτερα. Nemo, opinor, homo non videt vocem πρεσβείοις ex superioribus incaute accessitam fuisse, et hoc loco inepte repetitam.

(35) Codex unus τῆ ἀπ' αὐτοῦ εἰκόνι.

(36) Codices aliquot μόνον, αἰώνων δέ. Itidem mss. nonnulli συνημμένον νοούμεν. Subinde Reg. quartus καὶ φυσικὴ μὲν ὡς.

σμάτων κατα τοὺς δημιουργικοὺς λόγους διαταχθεῖσα (37), καὶ ὡς ἡ τῶν ἀριθμητῶν (38) θέσις, καὶ ὡς ἡ τῶν αἰτίων πρὸς τὰ αἰτιατὰ σχέσις, ἐκείνου προδωμολογημένου τοῦ καὶ τῆς φύσεως αὐτῆς ποιητὴν εἶναι καὶ δημιουργὸν τὸν Θεόν· ἐπιτετηθευμένη δὲ καὶ τεχνική, ὡς ἡ ἐν τοῖς κατασκευάσμασι, καὶ μαθημασι, καὶ ἀξιώμασι, καὶ ἀριθμῶ, καὶ τοῖς τοιοῦτοις. Τούτων τοίνυν τὸ πρότερον ἀποκρυφάμενος οὗτος, τοῦ δευτέρου εἶδους τῆς τάξεως ἐπεμνήσθη, καὶ φησι, μὴ χρῆναι λέγειν ἐπὶ Θεοῦ τάξιν, ἐπεὶ περ ἡ τάξις δευτέρα ἐστὶ τοῦ τάττοντος. Ἐκεῖνο δὲ ἡ οὐ συνειδέν, ἡ ἐκὼν ἀπεκρύψατο, ὅτι ἐστὶ τι τάξεως εἶδος, οὐκ ἐκ τῆς παρ' ἡμῶν θέσεως συνιστάμενον, ἀλλ' αὐτῇ τῇ κατὰ φύσιν ἀκολουθία συμβαίνον, ὡς τῷ πυρὶ πρὸς τὸ φῶς ἐστὶ τὸ ἐξ αὐτοῦ. Ἐν τούτοις γὰρ πρότερον τὸ αἴτιον λέγομεν, δεύτερον δὲ τὸ ἐξ αὐτοῦ (39)· οὐ διαστήματι χωρίζοντες ἀπ' ἀλλήλων ταῦτα, ἀλλὰ τῷ λογισμῷ τοῦ αἰτιατοῦ προεπισυνάπτει τὸ αἴτιον. Πῶς οὖν εὐλογον ἀρνεῖσθαι τὴν τάξιν, ἐφ' ᾧ ἐστὶ πρότερον καὶ δεύτερον, οὐ κατὰ τὴν ἡμετέραν θέσιν, ἀλλ' ἐκ τῆς κατὰ φύσιν αὐτοῦ ἐνυπαρχούσης ἀκολουθίας; Τίνος οὖν ἔνεκεν ἀθετεῖ τὴν τάξιν ἐπὶ Θεοῦ λαμβάνεσθαι; Ἡγεῖται, εἰ (40) ἐπιδείξειε μηδαμῶς ἄλλως τὸ πρότερον ἐπὶ Θεοῦ νοεῖσθαι, λειπόμενον ἕξειν, κατ' αὐτὴν τὴν οὐσίαν τὴν ὑπεροχὴν ἐπιδείκνυσθαι (41). Ἡμεῖς δὲ, κατὰ μὲν τὴν τῶν αἰτίων πρὸς τὰ ἐξ αὐτῶν σχέσιν, προτεταχθῆναι τοῦ Υἱοῦ τὸν Πατέρα φαμέν· κατὰ δὲ τὴν τῆς φύσεως διαφορὰν, οὐκέτι, οὐδὲ κατὰ τὴν τοῦ χρόνου ὑπεροχὴν· ἡ οὕτω γε καὶ αὐτὸ (42), τὸ Πατέρα εἶναι τὸν Θεόν, ἀθετήσομεν, τῆς κατὰ τὴν οὐσίαν ἀλλοτριότητος τὴν φυσικὴν συνάφειαν ἀθετούσης.

21. Ἐπεὶ μέντοι ἀφορίσασθαι ἡμῖν τοῦ χρόνου τὴν φύσιν ὁ σοφὸς τὰ πάντα προήχθη, καὶ ἐνταῦθα (43) αὐτοῦ τὸ βέβαιον καὶ περιεσσεμμένον τῆς διανοίας ἴδωμεν. Χρόνον τοίνυν εἶναι φησι ποῖάν τινα κίνησιν ἀστέρων· ἡλίου δηλονότι καὶ σεληνης καὶ τῶν λοιπῶν, ὅσοις καθ' ἑαυτὰ (44) κινεῖσθαι δύναμις ἐστὶ. Τὸ τοίνυν ἀπὸ γενέσεως οὐρανοῦ καὶ γῆς μέχρι τῆς

A et ordo alius naturalis est, alius artificialis. Naturalis quidem, ut creaturarum, qui ex creandi ratione dispositus est, et sicut numerabilium positio, et causarum ad producta habitus; cum res confessa sit, Deum etiam ipsius naturæ conditorem esse et opificem. Excogitatus 232 vero et artificialis, ut ille, qui deprehenditur in probationibus, in disciplinis, in dignitatibus, in numero et reliquis hujusmodi. Eunomius itaque horum priore occultato, de secundo ordinis genere fecit mentionem; atque non oportere dicere in Deo ordinem esse, quoniam ordo ordinante posterior est. Illud vero aut non intellexit, aut ultro occuluit, quoddam ordinis esse genus, non nostra constitutum ordinatione, sed ipsa necessitudine naturali contingens, quo se modo habent ignis et lux, quæ ex ipso est. Nam in iis causam priorem esse dicimus: posterius vero id quod ab ipsa est, non intervallo hæc a se invicem dirimentes, sed cogitatione causam ante effectum intelligentes. Quoniam igitur pacto rationi consentaneum fuerit, ordinem in iis negare, in quibus est prius et posterius, non ex nostra dispositione, sed ex naturali quadam rerum consecutione? Cur igitur fastidit ordinem in Deo admittere? Arbitratur, si ostenderit non aliter prius in Deo intelligi, reliquum se habiturum, in ipsa scilicet substantia præstantiam demonstrari. Nos autem, pro habitu causarum ad ea quæ ex ipsis sunt, Patrem Filio præponi dicimus: at vero secundum naturæ diversitatem, non item, neque secundum temporis excessum: alioquin hoc pacto etiam Deum Patrem esse negabimus; cum alienatio quæ in essentia reperitur, conjunctionem naturalem aboleat.

21. Sed quoniam hæc ille in omnibus sapiens progressus est, nobis ut definiret temporis naturam, et hic quam firma, quam circumspæcta sit mens ejus, videamus. Tempus ergo certum quemdam stellarum motum esse dicit, solis videlicet et lunæ ac reliquarum, quibus inest qua per se moveantur. Intervallum igitur quod ab origine cæli et terræ ad stel-

(37) Editi λόγους ταχθεῖσα. Veteres quinque libri διαταχθεῖσα.

(38) Antiqui duo libri τοῦ ἀριθμοῦ. Alius τῶν ἀριθμῶν. Alii tres cum editis τῶν ἀριθμητῶν.

(39) Reg. tertius τὸ ἀπ' αὐτοῦ. Aliquanto post codex unus πρότερον καὶ ὑστερον οὐ κατὰ.

(40) Illa, ἡγεῖται, εἰ, etc., possunt fortassis hoc modo intelligi: Eunomius sibi videtur propositum assecutus fuisse, si probaverit, quidquid prius in Deo concipitur, id necessarium prius esse et ævo, et tempore, et ordine. Sed falli eum constat. Etsi enim Filius dicatur posterior esse ordine, inde non efficitur eum aut Patri esse dissimilem, aut eo posteriorem esse ætate et tempore. Reg. tertius οἴεται, εἰ ἐπιδείξειε.

(41) Codex unus ὑπεροχὴν θεωρεῖσθαι.

(42) Illud, ἡ οὕτω γε, etc., sic interpretatur Combefisius, Hoc, quod est Deum Patrem esse, destruemus. In quo quidem reprehendendus non est, quod rem non expresserit: sed, quod locutus sit minus Latine, id est, suo more.

(43) Editi et Reg. quintus καὶ ἐντεῦθεν. Alii quinque mss. καὶ ἐνταῦθα.

(44) Editi cum Reg. secundo ὅσοις ἐν ἄλλοις κατὰ τούτων καθ' ἑαυτὰ: quod quin vitiosum sit, dubitari non potest. Et certe hominibus, qui paulum modo in hoc studiorum genere versati sunt, erroris causam detegere difficile non est. Cæcutit enim qui non videt errorem hinc exortum esse, quod librarius aliquis illa, ἐν ἄλλοις κατὰ τούτων, in ora sui libri scripsisset, ut monerentur qui legerent, pro καθ' ἑαυτὰ scriptum inveniri in aliis quibusdam exemplaribus κατὰ τούτων: ex quo contigit, ut totum illud, ἐν ἄλλοις κατὰ τούτων, ex libri ora in contextum irrepserit. Combefisius vitii aliquid in impressis libris subsesse animadvertat quidem: sed dum hunc locum ita emendavit, ὅσοις ἐν ἄλλοις κατὰ τούτους καθ' ἑαυτὰ, magis etiam eum corripit. Hæc autem recte, ut putabat, emendata sic verterat: Si quæ aliæ sunt, quibus ut his, a se ipsis motus vis competit. Codices tres ὅσοις καθ' ἑαυτὰ. Alii totidem ὅσοις καθ' ἑαυτούς. Certe utro quis modo legerit, peccaturum eum non puto. Sed si legas καθ' ἑαυτὰ, supple ἄστρα: si legas ἑαυτούς, supple ἀστέρας.

larum usque creationem intercessit, quidnam esse A
deceruet eximius ille rerum sublimium sperulator? Nam qui mundi creationem virtute Spiritus conscrip-
sit, magna illa luminaria et reliquas stellas die
quarta productas esse perspicue narrat¹. Tempus
igitur, ut liquet, in prioribus diebus nequaquam
erat: siquidem nondum movebantur stellæ. Quo-
modo enim id fieri potuisset, cum ne conditæ qui-
dem fuissent initio? Et iterum, cum Jesus Nave ad-
versus Gabaonitas pugnaret, quoniam sol præcepto
ligatus manebat immobilis, ac luna in loco stabat²,
tempus tunc non erat? Quodnam igitur nomen illi
diei spatium imponemus? quam excogitabis appel-
lationem? Et enim si temporis delecerat natura,
ævum utique ei succēssit. At ævum exiguum diei
233 partem appellare, quem dementia modum B
non superat? Sed, quæ multa est ejus solertia, pu-
tare videtur, diem ac noctem fieri quapiam stella-
rum motione ad qualitatem pertinente, atque has
esse temporis partes: unde tempus statuit quendam
esse stellarum motum qualitate præditum, ne id
quidem quod dicit intelligens. Non enim motum
qualitate præditum, sed quantitate donatum, si ta-
men ita loqui fas est, dicere magis conveniebat. Quis
enim sic omnino puer est iuente, ut ignoret dies,
horas, menses, annos, temporis mensuras, non par-
tes esse? Tempus autem spatium est, quod æque
extenditur atque ipsa mundi constitutio: quo motum
omnem sive stellarum, sive animalium, sive cujus-
cunque rei quæ movetur, admetimur, prout dicimus
aliud alio velocius aut tardius esse: velocius qui-
dem, id quod minore tempore plus percurrit spatii;
tardius vero, quod minus longiore tempore movetur.
Eunomius vero quoniam in tempore stellæ moven-
tur, temporis ipsas esse opifices pronuntiat. Proinde
ex sapientissimi illius sententia, quoniam scarabei
quoque in tempore moventur, constituamus tempus
talem quamdam motionem esse scarabeorum: et
enim quod dixit, id ab hoc nihil differt, nomen
dignitate excepta. Et hæc quidem ita se habent. Quæ
autem sequuntur, considerate.

22. ΕΥΝ. ΑτQUI, inquit, ne fieri quidem potest, ut

¹ Gen. i, 14-19. ² Jos. x, 12, 13.

(45) Sic libri veteres; editi κοσμογένειαν.

(46) Editi operarum incuria. Οὐ γὰρ ἐκινουὺν τότῳ
οί. Codices duo ἐκινουὺντὸ πω. Alii quidam mss.
ἐκινουὺντὸ πως. Ibidem codices duo οί μηδέ.

(47) Πῶς γὰρ, οί γε μηδ' ἐργεγονείσαν τὴν ἀρ-
χὴν; Quomodo enim id fieri potuisset, cum ne con-
ditæ quidem omnino (stellæ) fuissent?

(48) Editi ἔμεινε. Antiqui tres libri ἔμεινε.

(49) Editi, Εἰ γὰρ τοῦ. Codices tres, Εἰ γὰρ ἡ τοῦ.
alii duo, "Ἡ γὰρ τοῦ χρόνου φύσις ἐπιλελοίπει, ἡ
αἰών, aut enim temporis natura defecerat, aut ævum
in locum illius successit.

(50) Editi μᾶλλον ἔν. Libri veteres μᾶλλον ἦν.

(51) Editi χρόνου ἐστίν. At mss. εἰσίν.

(52) Sic libri veteres. Editi ἡ οὐτινοσοῦν. Μοx
mss. tres ἐν ἐλάττωνι. Particula ἐν ab excusis abest.
Sulhinde mss. nonnulli διάστημα διαβαλόν.

(53) Reg. quartus δημιουργοὺς ἀπεφῆνατο. Μοx
editi οί κἀνθάροι.... ὁρισώμεθα. Codices non pauci
ut in contextu.

ποιήσεως των ἀστέρων διάστημα τ' ποτε ἄρα εἶναι ὁ
δεινὸς τὰ μετέωρα οὕτως ἀποφανεῖται; Σαφῶς γὰρ ὁ
τὴν κοσμογένειαν (45) τῇ δυνάμει τοῦ Πνεύματος ἀνα-
γράφας τῇ τετάρτῃ ἡμέρᾳ τοὺς μεγάλους φωστῆρας
καὶ τοὺς λοιποὺς ἀστέρας γεγενῆσθαι φησι. Χρό-
νος οὖν οὐκ ἦν, ὡς εἴκειν, ἐν ταῖς κατόπιν ἡμέ-
ραις· οὐ γὰρ ἐκινουόντὸ πω οἱ ἀστέρες (46). Πῶς γὰρ,
οἱ γε μηδ' ἐργεγονείσαν τὴν ἀρχὴν (47): Καὶ κάλιν,
ὅτε ἐπολέμει τοῖς Γαβαωνίταις ὁ τοῦ Ναυῆ Ἰη-
σοῦς. ἐπειδὴ ἀκίνητος ὁ ἥλιος ἔμεινε (48); τῷ προσ-
τάγματι πεδθηλαί, καὶ ἡ σελήνη κατὰ χώραν εἰστή-
κει, χρόνος οὐκ ἦν τνηκαῦτα; Τί ἐκείνο οὖν τὸ
διάστημα τῆς ἡμέρας εἴπωμεν; τίνα προσηγορίαν
ἐπινοήσεις; Εἰ γὰρ ἡ τοῦ (49) χρόνου φύσις ἐπιλε-
λοίπει, αἰών ἀνταίσθηθε δηλονότι. Αἰῶνα δὲ μικρὸν
B ἡμέρας μέρος προσαγορεύειν τίνα τῆς ἀνοίας ὑπερ-
βολὴν ἀπολείπει; Ἄλλ' εἴκειν ἐκ πολλῆς ἀγχινοίας
ἡμέραν μὲν καὶ νύκτα ἐν τῇ ποιῆ τῶν ἀστέρων κινή-
σει νομίζειν γίνεσθαι, ταῦτα δὲ εἶναι τοῦ χρόνου
μέρη· ὅθεν τὸν χρόνον ποιᾶν τίνα κίνησιν ἀστέρων
ἀπεφῆνατο, οὐδὲ αὐτὸ τοῦτο συνείδῃ τι λέγει. Οὐ
γὰρ ποιᾶν, ἀλλ' εἶπερ ἄρα, ποσὴν, μᾶλλον ἦν (50)
εἰπεῖν οἰκειότερον. Ἄλλὰ τίς οὕτω παῖς παντελῶς
τὴν διάνοιαν, ὥστε ἀγνοεῖν, ὅτι ἡμέραι μὲν, καὶ ὥραι,
καὶ μῆνες, καὶ ἐνιαυτοί, μέτρα τοῦ χρόνου εἰσίν (51),
οὐχὶ μέρη; Χρόνος δὲ ἐστὶ τὸ συμπαρακτείνωμενον τῇ
συστάσει τοῦ κόσμου διάστημα· ἢ πᾶσα παραμε-
τραῖται κίνησις, εἴτε ἀστέρων, εἴτε ζώων, εἴτε οὐτι-
νοσοῦν (52) τῶν κινουμένων. καθὼ λέγομεν ταχύτε-
ρον ἢ βραδύτερον ἕτερον ἑτέρου· ταχύτερον μὲν τὸ
C ἐλάττωνι χρόνῳ πλεον διάστημα μεταβαλόν, βρα-
δύτερον δὲ τὸ ἐλάττων ἐν πλείονι χρόνῳ κινούμενον.
Ὅ δὲ, ἐπειδὴ ἐν χρόνῳ οἱ ἀστέρες κινουῦνται, χρόνου
αὐτοὺς εἶναι δημιουργοὺς ἀποφαίνεται (53). Οὐκοῦν
κατὰ τὸν τοῦ σοφωτάτου λόγον, ἐπειδὴ καὶ κἀνθάροι
ἐν χρόνῳ κινουῦνται, ὁρισώμεθα τὸν χρόνον εἶναι ποιᾶν
τίνα κἀνθάρων κίνησιν· οὐδὲν γὰρ τούτου τὸ παρ'
αὐτοῦ λεχθὲν διαφέρει, πλὴν τῆς σεμνότητος τῶν
ὀνομάτων. Καὶ ταῦτα μὲν τοιαῦτα, σκέψασθε δὲ τὰ
ἐφεξῆς.

22. ΕΥΝ. Ἄλλὰ μὴν (54), φησὶν, οὐδὲ ἐνυπάρχειν

D (54) Illa, Ἄλλὰ μὴν etc., ita Latine reddens in-
terpres, ΑτQUI, inquit, ne id quidem fieri potest, ut
forma quæpiam, vel crassities, vel quantitas sit in
substantia Dei, vni vocis oïon non satis attendit.
Suspiciari fortasse possit quispiam cum viro doctis-
simo Combefisio, hæc dicta fuisse ἐλλειπτικῶς,
vocemque Ἰδὸν subaudiendam esse. hoc modo:
οὐδὲ δυνατόν τὸν Ἰδὸν ἐνυπάρχειν τῇ οὐσίᾳ, etc. Ατ-
qui, inquit, ne fieri quidem potest, ut Filius in Dei
substantia existat tanquam forma, aut moles, etc.
Fateor quidem hanc conjecturam optimam videri,
atque ad hunc locum facile accommodari posse:
quoniam tamen apud virum eruditissimum Fabri-
cium, qui librum Eunomii nuper edidit, ita editum
invenimus, Ἄλλὰ μὴν οὐδὲ ἐνυπάρχειν τι ταύτῃ οὐ-
σίᾳ δυνατόν οἶον εἶδος etc., hanc scripturam nequi
salutis duco. Et certe hoc nostrum iudicium non
parum adiuvat, quod in Colbertino codice, qui et
ipse inter cætera opus Eunomii complectitur, eodem
plane modo scriptum sit, nisi quod in ipso pro οὐδέ

τι τῆ οὐσίᾳ τοῦ Θεοῦ δυνατὸν, οἷον εἶδος, ἢ ὄγκον, ἢ πηλικότητα, διὰ τὸ πάντη συνθήκης ἐλεύθερον εἶναι τὸν Θεόν. Εἰ δὲ τούτων καὶ τῶν τοιούτων τι (55) μήτε ἐστὶ μήτε ποτὲ γένοιτ' ἂν εὐαγὲς ἐπινοῆσαι συμπλεγμαίνον τῆ οὐσίᾳ τοῦ Θεοῦ (56), ποῖος ἔτι συγχωρήσει λόγος πρὸς τὴν ἀγέννητον ὁμοιοῦν τὴν γεννητὴν; τῆς κατ' οὐσίαν (57) ὁμοιότητος, ἢ συγκρίσεως, ἢ κοινωνίας, μηδεμίαν ὑπεροχὴν ἢ διαφορὰν καταλιπούσης, ἰσότητα ἐκ σαφῶς ἐργαζομένης. μετὰ δὲ τῆς ἰσότητος ἀγέννητον ἀποφαινούσης τὸν ὁμοιούμενον, ἢ συγκρινόμενον. Οὐδεὶς δὲ οὕτως (58) ἀνήτος καὶ πρὸς ἀσέβειαν τολμηρὸς, ὥστε ἴσον εἰπεῖν τῷ Πατρὶ τὸν Υἱὸν, αὐτοῦ τοῦ Κυρίου διαβρήδην εἰπόντος· Ὁ Πατὴρ ὁ κέμγαρ μὲ μειζωρ μου ἐστὶ· καὶ πάλιν μετ' ὀλίγα. Ἀλλ' ὅτι μὲν οἷς ὁ τῶν πάντων Θεὸς ἀγέννητος καὶ ἀσύγκριτος, πλείονων ὄντων τῶν παραλειμμένων, ἀποχρῆν ἡγοῦμαι καὶ τὰ βηθέντα πρὸς ἀπόδειξιν.

ΒΑΣ. Ὅταν τινὸς ἀπτεσθαι μέλλῃ πονηροῦ λόγου, προλαμβάνει (59) τινὰ συγχωρούμενα παρὰ πάντων, ἵνα διὰ τῆς ἐν τούτοις εὐγνωμοσύνης μὴδὲ περὶ τῶν λοιπῶν ἀπιστῆται. Οὐδὲν (60), φησὶν, οἷόν τε ἐνυπάρχειν τοῦ Θεοῦ τῆ οὐσίᾳ, οὔτε εἶδος, οὔτε ὄγκον, οὔτε πηλικότητα, διὰ τὸ πάντη συνθήκης ἐλεύθερον εἶναι τὸν Θεόν. Μέχρι τούτων ἐστὶν εὐγνώμων ἔν δὲ τοῖς ἐξῆς εἰς ἐκτενὲς ἐπανήλθεν. Ὡς γὰρ ἀναγκαίως τοῖς προεκτεθεισὶν ἐπομένῃ τὴν βλασφημίαν ἐπισυνάπτει, λέγων Εἰ δὲ τούτων καὶ τῶν τοιούτων τι μήτε ἐστὶ, μηδέποτε ἂν γένοιτο εὐαγὲς ἐπινοῆσαι συμπλεγμαίνον τῆ οὐσίᾳ, τίς συγχωρήσει λόγος (61) πρὸς τὴν ἀγέννητον ὁμοιοῦν τὴν γεννητὴν; Ποῖαν ἀκολουθίαν ἔχει ταῦτα πρὸς ἄλληλα, εἰ ἀσύνθετός ἐστιν ὁ Θεὸς, ἀνεπίδεκτον εἶναι τὸν Υἱὸν τῆς πρὸς αὐτὸν ὁμοιότητος; Εἰπέ γάρ· οὐχὶ δὲ καὶ σὺ τὸν Υἱὸν παραπλησίως ἔρεις μήτε εἶδος, μήτε ὄγκον (62), μήτε πηλικότητα ἔχειν ἐν ἑαυτῷ, καὶ πάντη συνθήκης ἐλεύθερον εἶναι;

25. Ἐγὼ μὲν γὰρ οὐδὲ μανεντα σε ἡγοῦμαι ποτε τολμήσειν ἄλλο τι εἰπεῖν τὸν Υἱὸν ἢ ἀσώματον καὶ ἀνείδεον καὶ ἀσημάτιστον, καὶ πάντα ὅσα περ ἂν ἐπὶ τοῦ Πατρὸς εἴποις. Πῶς οὖν οὐκ εὐσεβὲς τὸν μὴ ἔχοντα εἶδος τῷ εἶδος μὴ ἔχοντι παραβάλλειν (63); καὶ τὸν μὴ ἔχοντα πηλικότητα τῷ μὴ ἔχοντι ταύτην; καὶ τὸν ἀσύνθετον ὅλως τῷ ἀσυνθέτῳ; Ὁ

³ Joan. xiv, 28.

legatur οὐδὲν. Addidimus igitur ex his libris voculam τι, sicque interpretati sumus: *Atqui, inquit, ne fieri quidem potest, ut quidquam in Dei substantia existat tanquam forma, etc.*

(55) Vocula τι ileest in nostris septem mss. et in editione Ven. sed legitur in editione Paris. et apud Fabricium.

(56) Pro illo, τῆ οὐσίᾳ τοῦ Θεοῦ, in opere Eunomii simpliciter legitur ταύτη: sed ita mutatum a Basilio puto, ut Eunomii sententia magis pateret.

(57) Vox οὐσίαν addita est in Reg. tertio post vocem γεννητὴν, si non eadem manu, at antiqua tamen: sed cum neque in vulgatis, neque in aliis mss. reperiat, addendam eam non censuimus; eo magis, quod facile ex orationis serie suppleri

A quidquam in Dei substantia existat, velut forma, aut moles, aut quantitas, quod compositione omni prorsus immunitus est Deus. Quod si cogitare neque fas est, neque unquam fuerit, horum et talium quidquam cum Dei substantia complicatum esse; quænam adhuc ratio sinet, ut cum substantia ingenita genitam conferamus? quippe ea quæ secundum substantiam est similitudo, sive comparatio, sive communio, nullam præstantiam aut differentiam relinquit, imo æqualitatem aperte efficit; atque cum æqualitate ingenitum demonstrat eum, qui assimilatur, vel comparatur. Nemo autem ita est stolidus et ad impietatem audax, qui æqualem Patri Filium dicat, cum Dominus ipse palam dixerit: *Pater qui me misit, major me est*³. Et rursus paulo post. Sed, missis pluribus, ea quæ diximus satis, puto, demonstrant universorum Deum ingenitum atque incomparabilem, unum esse.

BAS. Cum improbum aliquem sermonem vult attingere, nonnulla quæ ab omnibus conceduntur præmittit, ut propterea, quod de iis 234 recte sentit, in reliquis quoque sibi fidem præret. Neque, inquit, fieri potest, ut in Dei substantia existat quidquam, neque forma, neque moles, neque quantitas, quod Deus prorsus expers est compositionis. Ad hæc usque verba æquus est: in iis vero quæ sequuntur, ad se ipse redit. Nam blasphemiam velut necessario ex præmissis consequentem adiungit, verbis illis: Quod si cogitare neque fas est, neque unquam fuerit, horum et talium quidquam cum Dei substantia complicatum esse, quænam adhuc ratio sinet, ut cum substantia ingenita genitam comparemus? Quamnam inter se cognationem habenti illa, fieri non posse, si Deus incompositus est, ut Filius ei sit consimilis? Dic enim, nonne tu quoque pariter dices Filium neque formam, neque molem, neque quantitatem in seipso habere, atque prorsus a compositione liberum esse?

25. Ego equidem, vel si insanires, non puto assurum te esse aliud quid dicere Filium quam incorporeum, quam formæ expertem et figuræ, et omnia quæ de Patre dicere possis. Quomodo igitur pium non fuerit, eum qui formam non habet, formam non habenti comparare? item, eum qui quantitatem non habet, quantitatem non habenti? item, eum qui

possit. Statim ubi legitur in excisiis καταλιπούσης, scriptum in duobus codicibus invenitur καταλειπούσης.

(58) Editi et Reg. tertius Οὐδεὶς γὰρ οὕτως. At reliqui mss. Οὐδεὶς ἐκ οὕτως.

(59) Editi et mss. multi προλαμβάνει. At Reg. quartus προλαμβάνει, rectius.

(60) Editio Paris. οὐδέ. Editio Ven. et nostri mss. omnes οὐδὲν.

(61) Reg. quartus τῆ οὐσίᾳ, ποῖος ἔτι συγχωρήσει λόγος.

(62) Sic Colb. et duo Regii. Illud, μήτε ὄγκον, in vulgatis desiderabatur.

(63) Editi ἔχοντα εἶδος μὴ ἔχοντι παραβάλλειν. At mss. plerique omnes ita, ut edidimus.

omnino incompositus est, incomposito? Hic vero in forma statuit similitudinem, et in mole æqualitatem: quantitatem autem quid præter molem esse putet, ipse sane aptius exposuerit.

EUN. Idcirco, inquit, nec æqualis, nec similis, quoniam et quantitate caret et forma.

BAS. Ego vero in hoc ipso pono similitudinem. Quemadmodum enim Pater liber est ab omni compositione, ita et Filius simplex omnino est atque incompositus. Quin etiam similitudinem non secundum formæ identitatem, sed secundum ipsam substantiam perspicit arbitror. Quibus enim forma figuræ circumjacet, iis secundum formæ identitatem inest similitudo: quæ vero natura nec formam nec figuram admittit, reliquum est ut in ipsa substantia habeat similitudinem, æqualitatem vero non in mole dimensione, sed in potentia identitate possideat. Christus, inquit, Dei potentia, et Dei sapientia⁴, tota videlicet paterna potestate in ipso residente. Unde quæcumque videt Patrem facientem, ea et Filius similiter facit⁵.

EUN. Sed similitudo, inquit, quæ secundum substantiam est, aut comparatio, aut communitas, neque præstantiam, neque differentiam ullam relinquens, æqualitatem aperte efficit.

BAS. Quomodo igitur differentiam nullam relinquit, ne eam quidem, quæ causis inest cum iis quæ ex ipsis sunt? Subjungit postea:

EUN. Quis autem ita stolidus est, vel ad impietatem ita audax, ut æqualem Patri Filium dicat?

BAS. Ad hæc dicamus ei illa prophetæ: *Facies meretricis facta est tibi; amisisti pudorem* 235 *erga omnes*⁶. Etenim ut illæ suis ipsarum probris caste viventes aspergunt, ita hic quoque eos qui majestatem Unigeniti magnificare cupiunt, stolidos et ad impietatem audaces vocat, iisdem offensus, quibus et Judæi exacerbabantur, dicentes tunc: *Æqualem seipsum facit Deo*⁷.

24. Et certe (nemini videatur mirum quod dico) illi quodammodo consequentiam rerum magis perspicere videbantur. Nam ægre ferebant quod Deum Patrem suum appellaret⁸: hanc inde a seipsis consecutionem colligentes, quod hoc pacto faceret æqualem se Deo; quasi necessario sequatur, si Patrem habeat Deum, Deo æqualem esse. Eunomius autem, prius illud concedens, posterius negat, ac Domini vocem objicit nobis, dicentis: *Pater, qui me*

⁴ I Cor. 1, 24. ⁵ Joan. v, 19. ⁶ Jerem. III, 3. ⁷ Joan. v, 18. ⁸ ibid.

(64) Eunomium ridet Basilium, quasi dicat: Philosophorum præstantissimus Eunomius distinguit molem a quantitate. Dicat autem velim quid sit discriminis inter utramque.

(65) Codices aliquot *εργάζεται*. Ibidem mss. tres, *Πώς οὖν*. Vox ultima deest in excusis. Ex his constat aliquod differentię genus in Patre et Filio a Basilio, more et exemplo Patrum Græcorum, plane agnoscitur; quale est videlicet, quod invenitur inter causam et id quod ab ea est, aut quale est, quod

A δὲ τὸ ὁμοιον ἐν τῷ εἶδει τίθεται, καὶ τὸ ἴσον ἐν τῷ ὄγκῳ· τὴν δὲ πληρότητα (64), ὃ τι καὶ οὐεται παρὰ τὸν ὄγκον εἶναι, αὐτὸς ἂν οικειότερον ἐξηγήσαιο.

EYN. Διὰ τοῦτο οὐτε ἴσος, φησὶν, οὔτε ὁμοιος, ἐπειδὴ καὶ ἀποσὸς ἐστὶ καὶ ἀνείδεος.

BAS. Ἐγὼ δὲ κατ' αὐτὸ τοῦτο τὴν ὁμοιότητα τίθεμαι. Ἐπειδὴ ὡσπερ ὁ Πατὴρ συνθήκης ἐστὶ πάσης ἐλεύθερος, οὕτω καὶ ὁ Υἱὸς ἀπλοῦς παντελῶς, καὶ ἀσύνθετος, καὶ τὸ ὁμοιον, μὴ κατὰ τὴν τοῦ εἶδους ταυτότητα θεωρεῖσθαι, ἀλλὰ κατ' αὐτὴν τὴν οὐσίαν. Ὅσοις μὲν γὰρ μορφή καὶ σχῆμα περιέχεται, τούτοις, κατὰ τὴν ταυτότητα τοῦ εἶδους, ἡ ὁμοιότης· τὴν δὲ ἀνείδεον καὶ ἀσχημάτιστον φύσιν ἐν αὐτῇ τῇ οὐσίᾳ λαίπεται ἔχειν τὴν ὁμοιότητα· καὶ τὸ ἴσον μὴ ἐν τῇ τῶν ὄγκων παραμετρήσει, ἀλλ' ἐν τῇ ταυτότητι τῆς δυνάμεως. Χριστὸς, φησὶ, Θεοῦ δύναμις, καὶ Θεοῦ σοφία· ὅλης τῆς πατρικῆς δυνάμεως ἑναποκειμένης αὐτῷ δηλονότι. Ὅθεν ὅσα περ ἂν βλέπη τὸν Πατέρα ποιοῦντα, ταῦτα καὶ ὁ Υἱὸς ὁμοίως ποιεῖ.

EYN. Ἄλλ' ἢ κατ' οὐσίαν, φησὶν, ὁμοιότης, ἢ σύγκρισις, ἢ κοινωνία, μηδεμίαν ὑπεροχὴν ἢ διαφορὰν καταλείπουσα, ἰσότης σαφῶς ἀπεργάζεται (65).

BAS. Πῶς οὖν οὐδεμίαν διαφορὰν καταλείπει, οὐδὲ τὴν τοῖς αἰτίοις πρὸς τὰ ἐξ αὐτῶν ἐνυπάρχουσαν; Εἶτα ἐπάγει·

EYN. Τίς δὲ οὕτως ἀνόητος, ἢ πρὸς ἀτέθειαν τολμηρὸς, ὥστε ἴσον εἰπεῖν τὸν Υἱὸν τῷ Πατρί;

BAS. Εἰπωμεν αὐτῷ τὰ τοῦ προφήτου πρὸς ταῦτα· ὅτι, *Ὅψις πέτρης ἐγένετό σοι ἀπηναισχύντησας πρὸς πάντας*. Καὶ γὰρ ἐκεῖναι τὰ ἑαυτῶν ὀνειδῆ τοῖς σεμνῶς βεβιωκόσι προστρέπονται· καὶ οὕτως τοὺς τὴν δόξαν τοῦ Μονογενοῦς μεγαλύνειν ἐπιθυμοῦντας ἀνοήτους ἀποκαλεῖ καὶ πρὸς ἀτέθειαν τολμηροῦς, ἐπὶ τοῖς αὐτοῖς χαλεπαίνων, ἐφ' οἷς καὶ Ἰουδαῖοι παρωζύοντο τὴνικαῦτα λέγοντες ὅτι, *Ἰσον ἑαυτὸν ποιεῖ τῷ Θεῷ*.

24. Καίτοι γε (καὶ μηδὲν παράδοξον τὸ λεγόμενον ὀύξη) μᾶλλον πῶς ἐδόκουν ἐκεῖνοι τὸ ἀκόλουθον ἐπιβλέπειν. Ἦγανάκτου γὰρ, ὅτι Πατέρα ἑαυτοῦ εἶπε τὸν Θεόν· τὸ ἐφεξῆς ἀφ' ἑαυτῶν συλλογισόμενοι, ὅτι διὰ τούτου ἴσον ἑαυτὸν ποιεῖ (66) τῷ Θεῷ· ὡς ἀναγκαιῶς ἐπομένου τῷ Πατρί εἶναι τὸν Θεόν τοῦ ἴσου (67) ὑπάρχειν αὐτῷ. Ὁ δὲ, τὸ πρῶτον συγχωρῶν δῆθεν, πρὸς τὸ δεύτερον ἀνανεύει, καὶ τὴν τοῦ Κυρίου φωνὴν ἡμῖν προβάλλεται· εἰπόντος· Ὁ Πατὴρ,

reperitur inter principium et id quod ab eo originem trahit. Sed illud differentię genus naturę identitatem in Patre et Filio non destruit, imo firmat et constabilit.

(66) Editi ἐποίει. At mss. ποιεῖ.

(67) Editi τὸ ἴσον, male. Codex Colbertinus cum duobus Regiis τοῦ ἴσου, bene: quod ut melius intelligatur, ordo verborum sic immutandus est, τοῦ ἴσου ὑπάρχειν αὐτῷ ἐπομένου τῷ Πατρί εἶναι τὸν Θεόν.

ὁ (68) *πέμφθας με, μείζων μου ἐστὶ*· τοῦ δὲ Ἀποστολοῦ λέγοντος οὐκ ἀκούει (69) ὅτι, Οὐχ ἄρπαγμαὺν ἤγησάτο τὸ εἶναι ἴσα Θεῷ. (70) Καίτοι εἰ κατὰ τὸν οὐδὲν λόγον ἢ ἀγεννησία οὐσία ἦν, ἐβούλετο δὲ τὴν κατ' οὐσίαν ὑπεροχὴν ἐπιδείξαι, εἶπεν ἄν· Ὁ ἀγέννητος μείζων μου ἐστίν. Ὑμέτερος δὲ ἐστὶν ὁ λόγος, ὅτι ἡ τοῦ Πατρὸς προσηγορία ἐνεργείας ἐστὶ καὶ οὐκ οὐσίας σημαντική. Μείζονα οὖν λέγοντες τοῦ Υἱοῦ τὸν Πατέρα, μείζονα τοῦ ἔργου φατέ τὴν ἐνεργείαν. Πᾶσα δὲ δῆπου (71) ἐνεργεία συμβαίνει τῷ μέτρῳ τοῖς ἐξ αὐτῆς γινομένοις· καὶ μεγάλη μὲν τῶν μεγάλων ἔργων ἐστὶ, μικρὰ δὲ τῶν μικροτέρων. Τὸ οὖν μείζονα τοῦ Υἱοῦ τὸν Πατέρα κατὰ τοῦτον τὸν λόγον ὁμολογεῖν οὐδὲν ἕτερόν ἐστιν, ἢ ἀσύμμετρον τῷ ἔργῳ τιθεσθαι τὴν ἐνεργείαν, καὶ μάτην φάσκειν πρὸς τὸ (72) τῆς ἐνεργείας μέγεθος τὸν Θεὸν κεκινήσθαι, οὐ δυναθέντα τῇ ἐνεργείᾳ παρῑσῶσα· τὸ τέλος ὡστε τὸ ἕτερον τοῖν δυοῖν (73) ἀναγκαίως διαπεσεῖται· ἢ μὴ δηλοῦν ἐνεργείαν τὸν Πατέρα, ἀλλὰ οὐσίαν, καὶ οὕτως αὐτοῖς ὁ σεσορισμένος τῆς ὁμοιότητος (74) λόγος διαγεγραφέεται, ὅμοιον τῷ Πατρὶ τὸν Υἱὸν τιθεμένων, τοῦτέστι, τῇ ἐνεργείᾳ· οἷον γὰρ ἠθέλησεν ὁ Πατὴρ, φησὶ, τοιοῦτον ἐποίησε, καθὼ καὶ εἰκόνα βουλήσεως (75) ὀνομάζουσιν· ἢ τοῦτο φυλάσσοντας, μὴ εἶναι λέγειν μείζονα τὸν Πατέρα. Ἐπειδήπερ πᾶσα ἐνεργεία, μηδενὸς ἀνθισταμένου τῶν ἐξωθεν, σύμμετρός ἐστι τοῖς οικείοις ἀποτελέσμασι. Ταῦτα μὲν οὖν πρὸς εἰρήσθω.

25. Ἐκεῖνο δὲ τίνι τῶν πάντων δῆλον, ὅτι τὸ μείζον ἢ κατὰ τὸν τῆς αἰτίας λόγον (77), ἢ κατὰ τὸν τῆς δυνάμεως πλεονασμόν, ἢ κατὰ τὴν τοῦ ξενώματος ὑπεροχὴν, ἢ κατὰ τὴν τῶν ὄγκων περιουσίαν λέγεται; Κατὰ μὲν οὖν τὸν ὄγκον μὴ εἰλη-

* Joan. xiv, 28. ¹⁰ Phil'p ii, 6.

(68) Veteres aliquot libri cum editis, ὁ Πατὴρ μου ὁ. Alii codices melioris notæ, ὁ Πατὴρ ὁ.

(69) Reg. tertius in contextu quidem habet οὐκ ἀκούει: sed in ora libri habet οὐκ ἀκούεις. Statim editi ἤγησάτο εἶναι. Libri veteres ἤγησάτο τὸ εἶναι.

(70) Ita hoc loco Basilium adversarios adoritur, ut eos suis ipsorum armis confodiat. Dicitis vos, inquit Basilium, nomen Patris operationem, non substantiam indicare. Id autem si verum est, hinc ellicitur, Patrem non substantia Filio majorem esse, sed operatione duntaxat.

(71) Editi et unus ms. Πᾶσα γὰρ δῆπου. Alii quatuor mss. Πᾶσα δὲ δῆπου. Aliquanto post duo mss. ἢ ἀσύμμετρός τῷ.

(72) Illa, πρὸς τό, etc., hoc sensu dicta fuisse arbitror. Patrem Filio majorem esse si profiteamini, consequens est ut dicatis Deum frustra in id incubuisse, ut magnum quemdam effectum ederet, cum quod vellet assequi non potnerit. Ista est enim vestra sententia, productum non fuisse a Deo, cum Filium genuit, effectum quempiam, qui aut operationi respondeat, aut cum ea proportionem habeat ullam. Ex quo fit ut Pater, cum Filium generavit, rem non iam magnam produxerit.

(73) ὡστε τὸ ἕτερον τοῖν δυοῖν, etc. Totus hic locus sic videtur reddendus: *Itaque alterutrum ex duobus necessario admittent, ita ut vel Pater non significet operationem, sed substantiam (sicque illis evanesceat excogitata similitudinis ratio, dum Patri*

misit, major me est : nec audit Apostolum, qui dicit quod non rapinam arbitratus sit esse se æqualem Deo ¹⁰. Atqui si, ut dicitis, ingeneratio substantia esset, voluissetque præstantiam secundum substantiam ostendere, dixisset utique: *Ingentius major me est*. Nam sententia vestra hæc est, *Patris appellatione operationem non substantiam significari*. Itaque cum dicitis *Patrem Filio majorem, operationem opere majorem dicitis*. Omnis enim operatio, proportionem servata, iis quæ ex illa fiunt, congruit; et magna quidem magnorum operum est, parva vero minorum. Proinde majorem Filio Patrem hoc modo confiteri, nihil aliud est, quam incongruentem operi operationem statuere, et dicere frustra Deum ad operationis magnitudinem commotum esse, cum non potuerit effectum operationi adæquare. Quare duorum alterum eveniat necesse est, ut aut Pater non significet operationem, sed substantiam; sicque evanesceat excogitata ab eis similitudinis ratio, qua sanctiunt Filium Patri similem esse, operatione scilicet: qualem enim voluit Pater, inquit, talem fecit, quo etiam pacto voluntatis imaginem eum vocant: aut, si ab hoc sibi caveant, non dicent Patrem majorem esse. Nam operatio omnis, externa nulla re obstante, habet cum effectibus suis proportionem. Atque hæc ad confutandam ipsorum in dogmatibus disensionem dicta sint.

Ἐλεγχον τῆς ἐν τοῖς δόγμασιν αὐτῶν ἀσυμφωνίας (76)

25. Illud autem cui non est perspicuum, quod aliquid dici possit majus, aut ratione causæ, aut potentie redundantia, aut excellentia dignitatis, aut molis magnitudine? Itaque non accipi *majus* secundum magnitudinem, et hic ipse prior dixit; **236** et plane

similem Filium dicunt, id est operationi: qualem enim voluit Pater, inquit, talem fecit: unde et imaginem voluntatis illum appellant; vel si id retinent, major Filio Pater dici non possit.

(74) Codex Colb. cum Reg. tertio ἀνομοιότητος, corrupte. Alii mss. et editi ὁμοιότητος, recte. Illud quod mox sequitur, ὅμοιον τῷ etc., ita interpretans Trapezuntius, *cum Patri Filium, id est operationi similem arbitrentur, sensum verborum alio detorsit*. Hoc dicit Basilium, arbitrari Eunomianos. Filium similem esse Patri operatione.

(75) Reg. tertius εἰκόνα βουλῆς. Illud, ἢ τοῦτο φυλάσσοντας, sic debet accipi. Aut si dicunt non significari substantiam appellatione Patris, sed operationem, vel inviti fateantur necesse est Patrem Filio majorem non esse. Etenim, ut ait mox Basilium, operatio omnis habet cum suis effectibus proportionem. Cum igitur operatio Patris infinita sit, et ipse quoque effectus infinitus esse debet, alioqui nec similitudo nec proportio esset operationem inter et effectum.

(76) Editi et Reg. quintus αὐτῶν συμφωνίας, et ita legerat interpres, cum verterit, *ad reprehendendam ipsorum in dogmatibus concordiam*. Alii sex mss. ἀσυμφωνίας, *ad redarguendam ipsorum in dogmatibus discordiam*, optime.

(77) Codices duo ἢ κατ' αὐτὸν τὸν τῆς αἰτίας λόγον. Ibidem editi et unus ms. ἢ κατ' αὐτὸν τὸν τῆς δυνάμεως. Alii sex mss. ἢ κατὰ τὸν τῆς δυν...

res ita se habet; cum in magnitudine *majus* tantum sit, quantum et minus et amplius. Quæ enim magnitudine non possunt comprehendi, imo potius, quæ magnitudine ac quantitate omnino carent, ea quis possit inter se dimetiri? quæ autem non queunt inter se comparari, quomodo in iis id quod excedit cognoscetur? Dicere autem Christum Dei potentiam, potentia inferiore esse, valde puerile est, et eorum qui ne audierunt quidem vocem Domini, qui dixit: *Ego et Pater unum sumus*¹¹: quique illud, *unum*, pro æqualitate potentia accepit, ut ex ipsis Evangelii verbis ostendemus. Cum enim dixisset de iis qui crediderant: *Nullus eos e manu mea rapiet*; et, *Pater qui mihi dedit, major omnibus est*; et, *Nullus e manu Patris mei potest rapere*, adjunxit: *Ego et Pater unum sumus*¹², sic ut aperte unum pro æqualitate ac identitate potentia accipiat. Præterea si Dei sedes, ut nos credimus, dignitatis nomen est, illa Filio a dextris Patris assignata sedes quidnam aliud quam dignitatis æqualitatem significat? Quin et Dominus in gloria Patris venturum se pollicetur¹³. Reliquum est igitur, ut vox *majus* hic secundum causæ rationem dicatur. Nam quoniam a Patre origo est Filii, hoc major est Pater, quod causa sit et principium. Quapropter et Dominus sic dixit: *Pater meus me major est*, prout Pater videlicet. Illud autem, *Pater*, quid aliud indicat nisi causam atque originem esse ejus qui ex ipso genitus est? Denique secundum vestram sapientiam, substantia ipsa substantia non dicitur major aut minor. Quare et secundum illos ipsos, et secundum veritatem ipsam, vox *majoris* quæ usurpata est, nullo pacto præstantiam secundam substantiam significat. Nec vero hic ipse Deum Patrem majorem dixerit secundum molem, qui scilicet statuerit, quantitatem in Deo intelligi non oportere. Superest igitur is, quem nos diximus, *majoris* modus, principii, inquam, et causæ. Quam itaque blasphemiam circa vocem *majus* tentavit, ea ejusmodi est.

λοιπος οὖν ἐστὶν ὁ παρ' ἡμῶν λεχθεὶς τοῦ *μείζονος* οὖν κατὰ τὸ *μείζον* ἐπιχειρήσεις αὐτοῦ τῆς βλασφημίας τοιαύτης.

26. Illud autem admiratione dignum, quod sic in D paucis ad sermones perquam inter se contrarios delapsus, oculis animi velut quadam cæcitate percussis, verborum inter se pugnantem intelligere non potuit: planum ut sit ac conspicuum, eum tam alienum esse a Dei pace, quam Dominus noster iis qui vere ac sincere in ipsum crediderunt, reliquit, dicens: *Pacem relinquo vobis, pacem meam do vobis*¹⁴, ut non cum aliis solum, sed secum etiam ipse pugnet.

¹¹ Joan. x, 30. ¹² ibid. 28-30. ¹³ Matth. xvi, 27.

(78) Codex unus τὸ *μείζονα*. Aliquanto post editi δὲ οὖν καὶ τὸ. Vocula καὶ in multis mss. deest.
(79) Editi τῆς φωνῆς τῆς Κυρίου, libri veteres τῆς φωνῆς τοῦ Κυρίου.

(80) Antiqui duo libri θρόνος τοῦ Θεοῦ. Ibidem e iiii, "Ὁριστο οὖν ἡμεῖς. Illud, οὖν, in aliquibus mss. deest.

A φθαι τὸ μείζον (78) αὐτὸς τε αὐτὸς προλαβὼν ἔφησε, καὶ τὸ εἶδος οὕτως ἔχει· ἐπειδὴ περὶ τὸ *μείζον* ἐν τοῖς μεγέθεσι τοσοῦτον ἐστίν, ὅσον καὶ τὸ *ελαττον*, καὶ ἔτι. Τὰ δὲ ἀπερλήπτα τῷ μεγέθει, μᾶλλον δὲ ἀμεγέθει καὶ ἀποσα παντελῶς, τίς ἂν ἀλλήλους παραμετρήσειεν; ὣν δὲ ἀμήχανος ἡ παράθεσις, τίνι ἂν τρόπον ἐν τούτοις τὸ ὑπερβάλλον ἐπιγνωσθεῖη; Δυνάμει δὲ λέγειν ἕλκειν τὸν Χριστὸν τὴν τοῦ Θεοῦ δύναμιν κομιδῇ νηπίων καὶ οὐδὲ κατακουόντων τῆς φωνῆς τοῦ Κυρίου (79), λέγοντος· Ἐγὼ καὶ ὁ Πατήρ ἐν ἑσμεν· καὶ τὸ ἐν ἀντὶ τοῦ κατὰ τὴν δύναμιν Ἰσοῦ παραλαμβάνοντος, ὡς ἐξ αὐτῶν δείξομεν τοῦ Εὐαγγελίου τῶν ῥημάτων. Εἰπὼν γὰρ περὶ τῶν πιστευσάντων ὅτι, Οὐ μὴ τις ἀρπάξῃ ἐκ τῆς χειρὸς μου· καὶ ὅτι Ὁ Πατήρ, ὃς δέδωκέ μοι, *μείζων πάντων ἐστὶ· καὶ, Οὐδεὶς δύναται ἀρπάσαι ἐκ τῆς χειρὸς τοῦ Πατρὸς μου, ἐπήγαγεν· Ἐγὼ καὶ ὁ Πατήρ ἐν ἑσμεν*, σαφῶς τὸ ἐν ἀντὶ τοῦ Ἰσοῦ καὶ ταυτοῦ κατὰ δύναμιν παραλαμβάνων. Ἄλλὰ μὴν εἴ γε καὶ ὁ θρόνος ὁ τοῦ Θεοῦ (80), ὡς περ οὖν ἡμεῖς πεπιστευκάμεν, ἀξιώματός ἐστιν ὄνομα, ἡ ἐκ δεξιῶν τοῦ Πατρὸς ἀφωρισμένη τῷ Υἱῷ καθέδρα τί ποτε ἕτερον, καὶ οὐχὶ τὸ ὁμότιμον τῆς ἀξίας ἀποσημαίνει; Ἄλλὰ καὶ ἤξειν ὁ Κύριος ἐπαγγέλλεται ἐν τῇ δόξῃ τοῦ Πατρὸς. Λέπεται τοίνυν κατὰ τὸν τῆς αἰτίας λόγον ἐναρῶσα τὸ *μείζον* λέγεσθαι. Ἐπειδὴ γὰρ (80') ἀπὸ τοῦ Πατρὸς ἡ ἀρχὴ τῷ Υἱῷ, κατὰ τούτο *μείζων ὁ Πατήρ*, ὡς αἴτιος καὶ ἀρχὴ. Διὸ καὶ ὁ Κύριος οὕτως εἶπεν· Ὁ Πατήρ μου *μείζων μου ἐστὶ*, καθὼ Πατήρ δηλονότι. Τὸ δὲ, *Πατήρ*, τί ἄλλο σημαίνει; ἢ οὐχὶ τὸ αἰτία εἶναι καὶ ἀρχὴ τοῦ ἐξ αὐτοῦ γεννηθέντος; Ὅπως δὲ οὐσία οὐσίαις, καὶ κατὰ τὴν ὑμετέραν (81) σοφίαν, *μείζων* καὶ ἑλάττων οὐ λέγεται. Ὅστε καὶ κατὰ τούτους, καὶ κατ' αὐτὴν τὴν ἀλήθειαν, οὐδενὶ ἂν τρόπῳ τὴν κατ' οὐσίαν ὑπεροχὴν ὁ προκειμένος λόγος τοῦ *μείζονος* ἐμφανίῃ. Ἄλλὰ μὴν οὐδὲ κατ' ὄγκον φαίη ἂν αὐτὸς οὕτως *μείζονα* τὸν Θεὸν Πατέρα· ὃ γε ἀπορηνάμενος (82) μὴ χρῆναι περὶ τὸν Θεὸν ὑπονοεῖν πηλικότητα. Ὑπό-

τρόπος, ὃ τῆς ἀρχῆς, λέγω, καὶ τῆς αἰτίας. Ἡ μὲν

26. Ἐκεῖνο δὲ θαυμάσαι ἀξίον, ὅτι οὕτως ἐν βραχεῖ πρὸς τοὺς ἐναντιωτάτους λόγους περιτρεπόμενος, καθάπερ ἀρασιὰ τινὶ τοὺς τῆς ψυχῆς ὀφθαλμοῦς πεπληγμένους, συνιδεῖν τὴν ἐν τοῖς (83) λεχθεῖσι μάχην οὐκ ἐδυνήθη· ἵνα φανῇ τοσοῦτον ξένος ὢν τῆς τοῦ Θεοῦ εἰρήνης, ἣν ὁ Κύριος ἡμῶν τοῖς γησιώσι καὶ ἀδόλωσι εἰς αὐτὸν πεπιστευκόσιν ἀφήκεν, εἰπὼν· *Εἰρήνην ἀφήμι ὑμῖν, εἰρήνην τὴν ἐμὴν δίδωμι ὑμῖν*· ὥστε οὐχὶ τοῖς ἄλλοις μόνον,

¹⁴ Joan. xiv, 27.

(80') Reg. quartus παρὰ τοῦ.

(81) Editi et Reg. secundus κατὰ τὴν ἡμετέραν. Alii quatuor mss. κατὰ τὴν ὑμετέραν.

(82) Editi *μείζονα* τὸν πατέρα· ὃ γε ἀπορηνάμενος. Colb. cum Reg. tertio uti legere est in contextu.

(83) Libri veteres τὴν ἐν τοῖς. Illud, τὴν in editis desideratur.

ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ἐαυτῷ διαμάχεται. Μείζονα γὰρ εἰ-
πῶν τὸν Θεὸν καὶ Πατέρα τοῦ Μονογενοῦς Υἱοῦ, καὶ
τοῖς τὸ ἴσον λέγουσι μανίαν ἐπικαλέσας (84), ὡς αὐτὸς
ἀναντιρρήτους ἔχων τούτου τὰς ἀποδείξεις, μικρὸν
ὀποδᾶς σκέψασθε οἷα γράφει.

ΕΥΝ. Ἄλλ' ὅτι μὲν εἰς ὁ τῶν ὄλων Θεὸς ἀγέν-
νητος καὶ ἀσύγκριτος, πλείονων ὄντων τῶν παρα-
λειμμένων, ἀποχρῆν, ἠγοῦμαι, καὶ τὰ βῆθέντα
πρὸς ἀπόδειξιν.

ΒΑΣ. Ἐρωτάσθω τοῖνον, εἰ ἀσύγκριτος ὁ Θεὸς,
πῶθεν αὐτοῦ ἢ ὑπεροχὴ κατελήφθη; Τὸ γὰρ μείζον
ἐκ τῆς πρὸς τὰ ὑπερεχόμενα παροθέσεως θεωρεῖ-
ται. Πῶς οὖν ὁ αὐτὸς καὶ μείζων ἐστὶ καὶ ἀπαρα-
θετος; Ἄλλ' ἵνα μὲν περηλλαγμένην τοῦ Θεοῦ τὴν
οὐσίαν πρὸς τὴν τοῦ Μονογενοῦς ἐπίδειξῃ, συγκρι-
τικῶς λεγόμενον τὸ μείζον εἰς τὴν τῆς οὐσίας δια-
φορὰν ἐξεδέξατο· ἵνα δὲ πάλιν εἰς τὸ ὁμότιμον τῆ
κτίσει τὸν Μονογενῆ καταγάγῃ, ἀσύγκριτον εἶναι
τὸν Πατέρα νομοθετεῖ· καινὴν τινα καὶ ἀσύγκριτον
ὄντως τὴν ὁδὸν τῆς βλασφημίας ἐπινοῶν· ἐν προσ-
ποιήσει δὴ τοῦ ὑψοῦν καὶ ἐξαιρεῖν τὸν Θεὸν καὶ
Πατέρα, τοῦ Μονογενοῦς Υἱοῦ καὶ Θεοῦ τὴν δόξαν
κατασμικρύνων· τοῦ Κυρίου διαμαρτυρουμένου καὶ
λέγοντος· Ὁ μὴ τιμῶν τὸν Υἱὸν, οὐ τιμᾷ τὸν
Πατέρα· καὶ· Ὁ ἀθετῶν ἐμὲ οὐκ ἐμὲ ἀθετεῖ·
ἀλλὰ τὸν πέμψοντά με. Ἄλλ' ὁ ἐχθρὸς τῆς ἀλη-
θείας, ὁ ἐνεργῶν τὰ τοιαῦτα λέγειν καὶ γράφειν
πύτους, εἶδεν ἐκεῖνο (85), ὅτι, εἰ πρὸς τὴν σύνεσιν
πύτους τῆς τοῦ Μονογενοῦς δόξης ἀποτυφλώσειε, καὶ
τὴν αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς γῶνσιν συναφαίρη-
σεται· ὥστε, εἰ καὶ δοκοῦσιν ὑπερβολὰς τινας νέ-
μειν τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ, μηδὲν αὐτοῖς βφελος εἶναι
τῆς πρὸς αὐτὸν ἀγούσης ὁδοῦ τὴν γῶνσιν ἀφρη-
μένοις. Ἐπειδὴ καὶ Ἰουδαῖοι δοξάζειν τὸν Θεὸν
ὄνομα; καὶ Ἑλλήνων τις ἀκούσεται βουλομένων
εἰ μέγα παρὶ Θεοῦ λέγειν· ἀλλ' ὅμως οὐκ ἂν τις
εἴποι μεγαλύνειν αὐτοῦ τὸν Θεὸν ἀνευ τῆς εἰς Χρι-
στὸν πίστεως, δι' οὗ ἢ προσαγωγῆ τῆς γνώσεώς
ἐστιν.

27. Ἀσύγκριτον οὖν τὸν Θεὸν λέγει, ἵνα δείξῃ
Υἱὸν ἴσον ὄντα τῆ κτίσει, ἐν τῷ ὁμοίως τῆς δόξης
τοῦ Πατρὸς ἀπολείπεσθαι· διότι τὰ (86) ἴση μέτρῳ
ὑπερεχόμενα ἴσα ἀλλήλοις ἀναγκαίως ἐστὶ. Τοσοῦ-
τον δὲ ὑπερέχεται κατὰ τὸν τούτου (87) λόγον ὑπὸ
τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς ὁ Μονογενὴς Υἱὸς, ὅσον καὶ τῶν
ἄλλων ἕκαστον. Τοιοῦτον γὰρ ἐστὶ τὸ ἀσύγκριτον,
ὃ πᾶσιν ὁμοίως ἐστὶν ἀπροσπέλαστον καὶ ἀνέφικτον.
Εἰ δὲ ἴσον (88) τοῖς ἄλλοις τοῦ Πατρὸς ἀπολείπε-
ται, ἴσος ἐκεῖνος ἐστὶ μεθ' ὧν ἀπολείπεται. Τί οὖν
τῆς βλασφημίας ταύτης χεῖρον εἴποιεν ἂν Ἰουδαῖοι;
τί δὲ τῶν ἔθνῶν λεγόντων ἐστὶν ἀκούειν; Καὶ οὐκ
ἐρυθρῶσιν οἱ τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον πρεσβεύειν σχη-
ματιζόμενοι, Ἰουδαῖοι καὶ Ἕλλησι ὡσα καὶ προσ-

¹⁵ Joan. v, 23. ¹⁶ Luc. x, 16.

(84) Reg. tertius in margine manu paulo recen-
siore ἐπικαλέσας.

(85) Reg. quartus οἶδεν ἐκεῖνο, novit illud, et ita
quosque legitur in Colbertino, sed secunda manu.

(86) Codex unus διδὲ τὰ. Alii duo διότι καὶ τὰ.

A Nam ubi Deum et Patrem dixit unigenito Filio ma-
jorem, et eos qui æqualem dicunt, dementiæ Insi-
mulavit; quasi suppetere sibi ea de re demonstra-
tiones, quibus non possit contradici, paululum pro-
gressus qualia scribat, expendite.

EUN. Verum, quod unus sit universorum Deus
ingenitus atque incomparabilis, pluribus omissis, ea
quæ dicta sunt, puto, sufficere ad demonstratio-
nem.

BAS. Interrogetur itaque: si incomparabilis **237**
est Deus, unde præsentia ejus comprehensa est?
Quippe id quod majus est ex comparatione eorum
quæ superantur, æstimatur. Qui igitur fieri potest,
ut idem et major sit et incomparabilis? Verum ut
Dei substantiam ab Unigeniti substantia diversam
ostenderet, illud, majus, ceu comparative usurpatum
pro substantiæ diversitate accepit: rursus, ut ad
creaturæ æqualitatem Unigenitum detrudat, Patrem
sancit esse incomparabilem. Novam quidem ac vere
incomparabilem blasphemiam viam commentus est:
qui interea dum exaltari se ac extollere Deum et
Patrem simulat, imminuat Unigeniti Filii et Dei ma-
jestatem; quanquam Dominus testatur ac dicit:
Qui non honorat Filium, Patrem non honorat ¹⁵; et,
*Qui me contemnit, non me contemnit, sed eum qui me
misit* ¹⁶. Sed veritatis inimicus, cujus opera ac im-
pulsu isti hæc dicunt scribuntque, illud vidit, quo l
si eos circa gloriæ Unigeniti cognitionem excæca-
rit, etiam ipsius Dei ac Patris cognitionem simul
ablaturus esset: ut etiamsi videantur prærogativas
C quædam Deo et Patri attribuere, nullum tamen in
de emolumentum consequantur, cum eis ejus viæ,
quæ ad ipsum ducit, adempta notitia sit. Nam et
Judæi gloria Deum afficere se putant; et audias gen-
tiles nonnullos, qui aliquid veniunt magni de Deo di-
cere: sed ab iis absque fide in Christum per quem
ad cognitionem accessus fit, Deum magnificari dixe-
rit nemo.

27. Incomparabilem igitur dicit Deum, ut Filium
in eo creaturis æqualem esse ostendat, quod pariter
abest a majestate Patris. Quæ enim æquali supe-
rantur mensura, æqualia inter se necessario sunt.
Tantum autem superatur secundum hujus senten-
tiam a Deo et Patre unigenitus Filius, quantum et
aliorum singula. Nam quod comparari non potest, id
ejusmodi est, ut omnibus pariter inaccessum sit at-
que impervium. Quare si Filius a Patre æque distat,
atque res aliæ, æqualis est iis quibuscum ab illo di-
stat. Quis igitur hac blasphemiam pejus dixerint Ju-
dæi? quid deterius ex gentilibus audire possumus?
Nec pudet eos qui se Verbum Dei colere fingunt,
Judæis ac gentilibus jucunda documenta atque fami-

87) Codices aliquot τὸν τούτων, uti sentiunt Ex-
nomiani.

(88) Editi, Et δὲ τὸ ἴσον. At mss. antiquiores, Et δὲ
ἴσον.

liaria proponere. Nam si Deo et Patri non comparatur, quemadmodum neque angeli, neque cælum, neque sol, neque terra, neque animalium quæ in ea sunt ullum, neque plantarum ulla; quomodo a propriis creaturis erit diversus? contra, unde illi cum Patre conjunctio? *Ego*, inquit, *et Pater unum sumus*¹⁷. Rursus enim ejusdem dicti faciamus mentionem. Hoc, dic mihi, nonne verbum est comparantis seipsum? Quid dico comparantis? imo unientis, ut ita dicam, et naturæ similitudinem integerrimam hinc declarantis? Hic vero incomparabilem esse Deum statuit. Et bonitas **238** quidem Dei ac Salvatoris nostri Jesu Christi, homines, prout capere possumus, per studium ac exercitationem bonorum operum eo adducit, ut fiant Deo universorum consimiles, dum dicit: *Sitis perfecti sicut et Pater vester cælestis perfectus est*¹⁸; hic autem Unigenitum naturali cum Patre conjunctione, quantum in ipso est, privat. Sed et hæc ratio sic adversus hunc ipsum retorquetur. Etenim si incomparabilis est Pater, unde Filium dissimilem esse demonstrabit? Et vero, si ex essentialium inter se comparatione dissimilitudinem invenisse se dicturus est, qui fieri potest ut incomparabilis sit qui talis est? Sin autem ne comparatur quidem ullo modo, quomodo potuit diversitatem cognoscere? Sic malum non bono solum videtur adversari, sed ipsum etiam sibi. διάφορον ἡδυνήθη; Οὕτως ἔοικε τὸ κακὸν οὐ τῷ τῷ (97).

¹⁷ Joan. x, 30. ¹⁸ Matth. v, 48.

(89) Illud, φῶλα καὶ προσήγορα, si mavis, ita cum C Combelsio interpretare: *jucunda ac saventia*.

(90) Dissident quidem inter se editi et libri veteres: sed ita, ut sententia eadem semper remaneat. Editi συγκρίνονται τῷ Πατρὶ. Codex unus συγκρίνεται τῷ Θεῷ Πατρὶ. Alius συγκρίνεται τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ, et ita loqui solet Basilus. Denique alii duo mss. συγκρίνεται τῷ Πατρὶ.

(91) Editi μνημονεύομεν. Codices tres μνημονεύομεν, recte.

(92) Illud, τὸ ἀπαράλλακτον, non qualemcunque similitudinem significat, sed eam, quæ omnis dissimilitudinis experta sit, sic ut idem sit quod *identitas* apud theologos.

(93) Hunc locum ita Trapezuntius verterat: *omnes homines perducit*: in quo a Combelsio jure reprehenditur, quod vocem *omnes* de suo addiderit.

(94) Editiones Ven. et Basil. et Stephani et sex mss. τὴν ἐκ φύσεως αὐτῷ ὑπάρχουσαν... οικειότητα. Editio Paris. et Reg. secundus τῆς ἐκ φύσεως αὐτῷ ὑπαρχούσης... οικειότητος, et ita legendum esse censet Ducæus. Sed ipsum audire præstat. *Solet enim*, inquit, *ex regulis grammatices στέρῳ genitivo rei jungi, qua privatur aliquis, ut στέρῳστῳι κερφαλῆς, στέρῳστῳι τῆς πόλεως, capite vel urbe privari*. Sed non animadvertit vir aliqui doctissimus, aliud

A ἡγορα (89) διδάγματα προτεινόμενοι. Εἰ γὰρ μὴ συγκρίνεται τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ (90), ὥστε οὐτε ἄγγελοι, οὐτε οὐρανὸς, οὐτε ἥλιος, οὐτε γῆ, οὐτε τῶν ἐν αὐτῇ ζώων τε καὶ φυτῶν ἕκαστον· πῶς μὲν τὴν διαφορὰν ἔξει πρὸς τὰ οικεῖα κτίσματα; πῶς δὲ αὐτῷ πρὸς τὸν γεννήσαντα ἡ οικειότητος; Ἐγὼ, φησὶ, καὶ ὁ Πατὴρ ἐν ἑσμεν. Πάλιν γὰρ τοῦ αὐτοῦ μνημονεύομεν (91). Τοῦτο, εἰπέ μοι, οὐχὶ συγκρίνοντος ἑαυτὸν ἐστὶ τὸ ῥῆμα; Τί λέγω συγκρίνοντος; ἐνοῦντος μὲν οὖν, ὡς εἰπεῖν, καὶ τὸ τῆς φύσεως ἀπαράλλακτον (92) παριστῶντος ἐντεῦθεν. Ὁ δὲ ἀσύγκριτον εἶναι τὸν Θεὸν ἀποφαίνεται. Καὶ ἡ μὲν ἀγαθότης τοῦ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τοὺς ἀνθρώπους (93), καθόσον ἐσμεν χωρητικοί, διὰ τῆς μελέτης καὶ τῆς ἀσκήσεως τῶν ἀγαθῶν ἔργων τῇ πρὸς τὸν Θεὸν τῶν ὄλων ὁμοιώσει προσάγει ἐν οἷς φησὶ· *Γίνεσθε τέλειοι καθὼς καὶ ὁ Πατὴρ ὁ μόνος ὁ οὐράνιος τέλειός ἐστιν*· οὗτος δὲ τὸν Μονογενῆ τὴν ἐκ φύσεως αὐτῷ ὑπάρχουσαν πρὸς τὸν γεννήσαντα οικειότητα (94), τὸ εἰς αὐτὸν ἔχον, ἀποστέρει. Καίτοι καὶ οὕτως (95) αὐτῷ εἰς τὸ ἐναντίον ὁ λόγος περιτραπήσεται. Εἰ γὰρ ἀσύγκριτος ὁ Πατὴρ, πῶθεν λαβῶν τῆς ἀνομοιότητος τοῦ Υἱοῦ τὰς ἀποδείξεις παρέξεται; Εἰ μὲν γὰρ, ἀντιπαρεξετάζων τὰς οὐσίας ἀλλήλαις, εὐρηξάναι φήσει τὸ ἀνόμοιον, πῶς ἀσύγκριτος ὁ τοιοῦτος; εἰ δὲ οὐδὲ συγκρίνεται τὴν ἀρχὴν (96), πῶς ἐπιγινῶναι τὸ ἀγαθὸν ἐναντιοῦσθαι μόνον, ἀλλὰ καὶ αὐτὸ ἐαυ-

C multo esse, solere aliquid fieri, aliud semper fieri. Verba autem privativa solent quidem genitivo rei jungi: sed id non semper fieri constat; imo non raro regunt duos accusativos. Quare nullam video causam, cur editiones veteres tot codicum numero suffultas sequi nobis non liceat. Lege *Theaurum*. Veteres aliquot libri ὑπάρχουσαν πρὸς τὸν γεγεννηκότα.

(95) Editi καὶ οὗτος. Libri antiqui καὶ οὕτως. Vox τοιοῦτος, quæ aliquantio post legitur, hoc loco debet sumi pro eo qui comparatur ac confertur cum alio.

(96) Illud, τὴν ἀρχὴν, non raro sumitur adverbialiter pro eo, quod est, *initio, omnino*, etc., nec debuerat interpretis sic vertere: *Quod si nec initium quidem comparationis habet*.

(97) Post vocem ταυτῶ in Regiis primo, secundo et sexto sequuntur illa, οὗ γένοιτο λυτῶσαι ἡμᾶς χάριτι τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, μεθ' οὗ τῷ ἀνάρχῳ Πατρὶ δόξα σὺν ἀγίῳ Πνεύματι νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας: quorum verborum interpretationem Latinam cum vidisset Ducæus in editione Parisiensi, conquestus est Græca ex suo codice Regio addita non fuisse. Sed ea in re viro doctissimo assentiri non queo, cum ejusmodi clausulas a librariis addi solitas, nemo qui paulummodo in veteribus libris legendis versatus sit, ignoret.

ΠΡΟΣ ΕΥΝΟΜΙΟΝ ⁽⁹⁸⁾ ΛΟΓΟΣ Β'.

ΠΕΡΙ ΥΙΟΥ.

ADVERSUS EUNOMIUM LIBER SECUNDUS.

DE FILIO.

1. Ἐν τοίνυν τοῖς περὶ Θεοῦ τῶν ὄλων λόγοις Α ὑποκατασκευάσας ὅσον ἐδύνατο τὰς εἰς τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ βλασφημίας, αὐτῷ λοιπὸν ἐπαφῆκε τῷ Μονογενεῖ Θεῷ τὴν γλῶσσαν. Τί γὰρ φησι;

ΕΥΝ. Καὶ εἰς Υἱός. Μονογενῆς γὰρ, περὶ οὐ ἐνῆν μὲν τὰς τῶν ἁγίων φωνὰς παραθέμενον, δι' ὧν Υἱὸν καὶ γέννημα καὶ ποίημα καταγγέλλουσι, ταῖς τῶν ὀνομάτων διαφοραῖς καὶ τὴν τῆς οὐσίας παραλλαγὴν ἐμφανίσαντας, ἀπηλλάχθαι φροντίζων καὶ πραγμάτων· διὰ δὲ τοὺς σωματικὴν τὴν γέννησιν ὑπολαμβάνοντας, καὶ ταῖς ὁμωνυμίαις προσπαλιότητας, ἀναγκαῖον ἴσως καὶ περὶ τούτων διὰ βραχέων εἰπεῖν.

ΒΑΣ. Ταῦτα μὲν (99) ὁ Εὐνόμιος. Ἐγὼ δὲ, εἰ μὲν οὕτω χρῆ διανοεῖσθαι περὶ τοῦ λόγου παντός, ὡς πλάσματος οἷα ἐν τοῖς διδασκαλείοις τῆς ματαιότητος εἰς μελέτην τοῦ ἐν τῷ ψεύσματι πιθανοῦ τοῖς μειρακίοις προβάλλεται (ἐπειδὴ καὶ παραπλησίως ἐκεῖνοις πάντα σκιαμαχίᾳ προσέοικε· πρὸς κατηγοροὺς τε μάχη μὴ ὑφειστώτας· καὶ ἀπολογία πρὸς κατηγοροῦσαν οὐ προρόηθεισαν· καὶ λόγος (1) πρὸς δικαστὰς τοὺς οὐδαμοῦ φαινόμενους)· εἰ οὕτω χρῆ καὶ τούτων ἀκούειν, αὐτὸς τε ἀφίημι τὴν ἐξέτασιν, καὶ παντὶ παραινῶ μηδὲν τῶν εἰρημένων περιεργάζεσθαι· εἰ δὲ μείζον ἐστι τὸ ἐπάγγελμα, καὶ πολλοῖς γέγονεν ὑπόνοια (2), εἶναι τινα παρ' αὐτῷ τῆς ἀληθείας φροντίδα, ἀνάγκη πᾶσα τῶν εἰρημένων ἕκαστον διευθύνειν εἰς δύναμιν. Τίς ἂν οὖν τρόπος τῆς ἐξετάσεως δικαιοτέρος γένοιτο, ἢ τοῖς διδάγματα (3) τοῖς παρὰ τοῦ Πνεύματος ἡμῖν δεδομένοις τὸν λόγον συγκρίνοντας, ὃ μὲν ἂν ἐκεῖνοις συμφωνοῦν εὐρωμεν καταδέχεσθαι, τῷ δὲ ἐναντίως ἔχοντι ἀπιστεῖν καὶ ὡς ἔχθρὸν ἀπορεύειν;

2. Πρῶτον τοίνυν ἐκεῖνο δεικνύτω, τίνες τῶν ἁγίων

1. Itaque posteaquam in iis quos de Deo universorum habuit sermonibus præstruxit, quoad potuit, in Dei Filium blasphemias, deinceps in ipsius unigenitum Deum immittit linguam. Quid enim dicit?

EUN. Et unus Filius. Unigenitus enim, de quo sanctorum voces per quas Filium et genituram et creaturam prædicant, si protulissemus; sic poteramus, substantiæ etiam diversitate per nomen diversitatem declarata, curis liberi esse atque negotiis. Sed propter eos qui generationem corpoream intelligunt, et quibus voces ambigunt sunt offensioni, necesse forte fuerit de iis etiam pauca dicere.

BAS. Hæc quidem Eunomius. Ego vero si oporteat de tota oratione sicut de re ficta sentire, qualia in vanitatis scholis proponuntur adolescentibus ad exercitationem, ut appareat in mendacio verisimilitudo (siquidem ut illis contingit, ita hic pugnae adumbratæ similia sunt omnia: pugna videlicet contra accusatores qui non exstant: apologia ac responsio ad accusationem non prænuntiata; oratio ad iudices qui nusquam comparant); si, inquam, et hæc audire oportet, tum ipse de iis inquirere desino, tum omnes admoneo, ut nihil eorum quæ dicta sunt, satagant. Sin majus est quod promittit; et multis aborta est suspicio, aliquam esse apud eum veritatis curam, necesse omnino fuerit singula 239 verba pro nostra virili parte confutare. Quis autem expendendi modus justior fuerit, quam si datis nobis a Spiritu documentis orationem conferentes, quod quidem illis consonum invenerimus, id suscipiamus: quod vero iis adversatur, id nequaquam credamus atque ut inimicum effugiamus?

2. Primum itaque illud ostendat, qui sint sancti

(98) Regii primus et sextus τοῦ αὐτοῦ λόγος β', ἀνατροπὴ τοῦ ἀθέου δόγματος τοῦ Εὐνομίου. *Ejusdem liber secundus. Eversio imperii dogmatis Eunomii.* Reg. secundus τοῦ αὐτοῦ περὶ Υἱοῦ λόγος δεύτερος, ἀνατροπὴ, etc., ut supra. Editio Paris. Κατ' Εὐνομίου τοῦ δυσσεβοῦς λόγος β' Codex Colb. et Reg. tertius ut in contextu.

(99) Editi Ταῦτα μὲν οὖν. Vox οὖν in mss. deest.

(1) Codex unus καὶ λόγοι. Alii tres mss. καὶ λόγος, corrupte.

(2) Codices duo ἐγγέγονεν ὑπόνοια.

(3) Antiqui duo libri ἢ τοῖς δόγμασι, et it' quod legitur in aliis duobus mss., sed in ora libri duntaxat, in contextu vero scriptum invenitur διδάγματα: quam ultimam lectionem præferunt quorundam editi et alii tres mss.

qui genituram et facturam Christum appellarint? A quas Scripturarum voces habeat ad demonstrationem? Nam si beati Petri voce quæ in Actis apostolorum conscripta est, innitur, ubi dicit: *Sciat tota domus Israel, quod Dominum ipsum et Christum fecit Deus, hunc Jesum quem vos crucifixistis*¹⁹: primum quidem id testimonium convenientiam nullam habet cum quæsito. Nam ostensurum se professus, Filium a sanctis *facturam* dictum fuisse, testimonium perhibet de Deo et Patre, quod fecerit. Non enim illud dixerit, licere sibi, tum cum de tantis rebus sermo instituitur, derivationes quasdam ac variationes nominum excogitare. Enimvero si vel otiosi verbi pœnas in die iudicii dabimus; multo minus si quidquam in tantis rebus innovamus, id nobis citra pœnam remittetur. Fortasse enim illud quidem tanquam consentaneum de Deo et Patre dici, a divina Scriptura edocti sumus: hoc vero non convenire Unigenito, Spiritus sanctus sitendo ostendit. Quomodo igitur tutum fuerit, voce *Fecit* immutata, universorum factorem facturam dicere? Etenim si appellatio ejusmodi ei conveniret, utique non fuisset prætermissa a Spiritu silentio. In creaturis quidem reperimus a verbo *Fecit* desumptam fuisse facturæ appellationem: in Filio autem Dei non item. *In principio enim Deus fecit cælum et terram*²⁰. Et cursus: *In facturis manuum tuarum meditabar*²¹. Et, *Enimvero quæ sunt invisibilia illius, ex creatione mundi, dum per facturas innotescunt, perspicuantur*²². Sic Scriptura in quibus opportunum est usurpans hoc nomen, id de Domino nostro et Salvatore Jesu Christo, tanquam gloriæ ejus majestatem haud decens, obtulit. Sed tamen et asciam, et lapidem angularem, et lapidem offensionis, et petram scandali, et aliis ejusmodi nominibus, in quibus non multum videtur inesse laudis, iis, qui nominum significationem non assequuntur, Dominum gloriæ appellare non erubescit; at *facturam* nusquam omnino nominavit. At vero hic ab ipsis sanctis hoc se nominis accepisse ait, ut non suos solum æquales, sed sanctos etiam qui olim fuerunt, calumniis suis involvat.

3. Verum præterquam quod ob periculum non oportet talia audere, neque Domini nomina a seipso transformare: præterea ne ipsa quidem Apostoli sententia exhibet nobis eam Unigeniti quæ ante sæ-

¹⁹ Act. 11, 36. ²⁰ Gen. 1, 1. ²¹ Psal. CXLII, 5. ²² Rom. 1, 20.

(4) Reg. quartus in margine ὀνομάτων ἐπιπραταίν.

(5) Hoc dicit Basiliius: Scriptura cum de Patre sermonem habet, verbum *fecit* utitur, ut ostendat hoc verbum Patri tanquam rerum omnium conditori convenire: contra, cum de Filio loquitur, nunquam vocem *facturæ* usurpat, ut doceamur id nomen ei, qui pariter rerum conditor est, non congruere. Antiqui quatuor libri Τάχα γὰρ που τὸ μὲν ... λόγου, τὸ δὲ. Editi τάχα γὰρ τοῦτο μὲν ... λόγου, τοῦτο δὲ. Hoc ipso in loco editi et duo mss. οὐχ ἀρμόζειν.

γέννημα καὶ ποίημα τὸν Χριστὸν προσειρήκασι; ποίας ἔχει φωνὰς τῶν Γραφῶν εἰς ἀπόδειξιν; Εἰ γὰρ τῇ τοῦ μακαρίου Πέτρου φωνῇ τῇ ἐν ταῖς Πράξεσι τῶν ἀποστόλων ἀναγεγραμμένῃ ἐπιστηρίζοιτο, ἔνθα φησὶ· *Γινωσκέτω πᾶς ὄμιλος Ἰσραὴλ, ὅτι Κύριον αὐτὸν καὶ Χριστὸν ἐποίησεν ὁ Θεός, τοῦτον τὸν Ἰησοῦν, ὃν ὑμεῖς ἐσταυρώσατε*. πρῶτον μὲν οὐδὲν οἰκείον ἔχει τῷ ζητουμένῳ ἢ μαρτυρία. Ἐπαγγελιάματος γὰρ δεῖξιν παρὰ τῶν ἁγίων εἰρηθεῖαι ποίημα τὸν Υἱὸν, τὴν μαρτυρίαν παρέχεται παρὶ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, ὅτι ἐποίησεν. Οὐ γὰρ ἐκεῖνό γε ἂν εἶποι, ὅτι ἔξεστιν αὐτῷ ἐν τοῖς περὶ τῶν τριλοκῦτων λόγους παραγωγὰς τινὰς καὶ παρασχηματισμούς τῶν ὀνομάτων ἐπινοεῖν (4). Εἰ γὰρ καὶ ἀργοῦ λόγου εὐθύνας ὑφέξομεν ἐν ἡμέρᾳ τῆς κρίσεως, ἢ ποῦ γε τὸ περὶ τῶν τριλοκῦτων καινοτομεῖν ἀνεύθυνον ἡμῖν ἀφεθήσεται. Τάχα γὰρ που τὸ μὲν (5) ὡς πρόπον ἐπὶ Θεοῦ καὶ Πατρὸς λέγεσθαι παρὰ τοῦ θεοῦ δεδιδάγματα λόγου· τὸ δὲ οὐχ ἀρμόζον τῷ Μονογενεῖ δι' ὧν ἀπεσιώπησε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐνεδειξατο. Πῶς οὖν ἀσφαλὲς τὴν, *Ἐποίησε*, φωνὴν μεταβρύθμιζοντα (6), ποίημα λέγειν τὸν ποιητὴν τῶν ὄλων; Εἰ γὰρ ἔπρεπεν αὐτῷ προσηγορία τοιαύτη, οὐχ ἂν ἐσιωπήθη παρὰ τοῦ Πνεύματος. Ἄλλ' ἐπὶ μὲν τῆς κτίσεως εὐρομεν ἀπὸ τοῦ, *Ἐποίησε*, τὴν τοῦ ποιήματος προσηγορίαν μεταληφθεῖσαν· ἐπὶ δὲ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ (7) οὐκ εἶτι. *Ἐν ἀρχῇ γὰρ ἐποίησεν ὁ Θεός τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν· καὶ πάλιν· Ἐν τοῖς ποιήμασι τῶν χειρῶν σου ἐμελέτω*· καὶ, *Τὰ (8) γὰρ ὀράτα αὐτοῦ ἀπὸ κτίσεως κόσμου τοῖς ποιήμασι ροοῦμενα καθορᾶται*. Οὕτως ἐφ' ὧν ἐστὶ χρήσιμον τὸ ἔνομα παραλαμβάνουσα ἡ Γραφή, ἐπὶ τοῦ Κυρίου ἡμῶν καὶ Σωτῆρος Ἰησοῦ Χριστοῦ (9), ὡς οὐ πρόπον τῷ μεγαλειῷ τῆς δόξης, παρεσιώπησε. Νῦν δὲ ἀξίτην μὲν καὶ λίθον ἀπρογωνιαῖον, καὶ λίθον προσκόμματος, καὶ πέτραν σκανδάλου, καὶ τοιαῦτα ἕτερα ἐν οἷς οὐ πολὺ δοκεῖ τὸ εὐφημον εἶναι τοῖς μὴ καθικνουμένοις τῆς σημασίας τῶν ὀνομάτων, τὸν Κύριον τῆς δόξης προσαγορεύειν οὐχ ἐπαισχύνεται· ποίημα δὲ οὐδαμῶς τὸ παράπαν ὀνόμασε. Καίτοι γε οὗτος παρ' αὐτῶν εἰληφέναι τῶν ἁγίων τὸ ἔνομα τοῦτο φησιν, ἵνα ταῖς συκοφανταῖς μὴ μόνον (10) τοὺς κατ' αὐτὸν περιβᾶλλῃ, ἀλλὰ καὶ τοὺς πάλαι ποτὲ γενομένους ἁγίους.

3. Ἄνευ δὲ τοῦ μὴ χρῆναι διὰ τὸ ἐπικίνδυνον τοῖς τοιοῦτοις ἐπιτολῶν, καὶ τὰ τοῦ (11) Κυρίου ὀνόματα παρ' αὐτοῦ μεταπλάττειν· ἐτι οὐδὲ ἡ τοῦ Ἀποστόλου διάνοια τὴν πρὸ αἰῶνος ὑπόστασιν τοῦ Μονογε-

Alii quinque mss. οὐχ ἀρμόζον.

(6) Editi μεταβρύθμιζοντας. Antiqui sex libri μεταβρύθμιζοντα, quomodo intum fuerit ei qui ex verbo fecit vocem facturæ concinnavit?

(7) Alii τοῦ Υἱοῦ καὶ Θεοῦ.

(8) Editi καὶ πάλιν τὰ. Codices multi καὶ τὰ.

(9) Editi Κύριον καὶ Σωτῆρο; ἡμῶν Ἰησοῦ. Alii mss. uti in contextu.

(10) Reg. quartus μὴ μόνους.

(11) Editi ἐπιτολῶν, κατὰ τοῦ. Antiqui tres libri ἐπιτολῶν, καὶ τὰ τοῦ, recte.

νοῦς ἡμῖν παρίστοι, περὶ ἧς ὁ λόγος ἐν τῷ παρόντι. Αὐτὸς γὰρ περὶ τῆς οὐσίας αὐτῆς τοῦ Θεοῦ Λόγου, τοῦ ἐν ἀρχῇ ὄντος πρὸς τὸν Θεόν, ἀλλὰ περὶ τοῦ κενώσαντος ἑαυτὸν ἐν τῇ τοῦ δούλου μορφῇ, καὶ γενομένου συμμόρφου ὡς σώματι τῆς ταπεινώσεως ἡμῶν, καὶ σταυρωθέντος ἐξ ἀσθενείας, σαφῶς διαλέγεται. Καὶ τοῦτο παντὶ γινώριμον τῷ καὶ μικρὸν ἐπιστήσαντι τῆς ἀποστολικῆς λέξεως τῷ βουλήματι, ὅτι οὐχὶ θεολογίας ἡμῖν παραδίδωσι τρόπον, ἀλλὰ τοὺς τῆς οἰκονομίας λόγους παραδηλοῖ. *Κύριον γὰρ, φησὶ, καὶ Χριστὸν αὐτὸν* (12) *ὁ Θεὸς ἐποίησε, τοῦτον τὸν Ἰησοῦν ὃν ὑμεῖς ἐσταυρώσατε*, τῇ δεικτικῇ φωνῇ μονοουχί πρὸς τὸ ἀνθρώπινον αὐτοῦ καὶ ὁρώμενον πᾶσι προδήλως ἐπαρειδόμενος. Ὅ δὲ τὴν, *ἐποίησεν*, φωνὴν εἰς τὴν ἀρχῆθεν γέννησιν (13) τοῦ Μονογενοῦς μεταφέρει. Καὶ οὐδὲ ἐκεῖνο αὐτὸν *δυσωπεῖ*, ὅτι τὸ, *Κύριος*, οὐκ οὐσίας ἐστίν, ἀλλ' ἐξουσίας ὄνομα. Ὅσατε ὁ εἰπὼν, *Κύριον αὐτὸν καὶ Χριστὸν ὁ Θεὸς ἐποίησε*, τὴν κατὰ πάντων ἀρχὴν καὶ δεσποτείαν λέγει τὴν παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐπιτραπέισαν αὐτῷ, οὗ τὴν (14) εἰς τὸ εἶναι πάροδον αὐτοῦ διηγέεται. Ταῦτα μὲν οὖν μικρὸν ὑστερον ἐπιδείξομεν, ὅταν ἐλέγχωμεν αὐτὸν παρὰ τὸ βούλημα τοῦ Πνεύματος τὰς ἐκ τῆς Γραφῆς μαρτυρίας παρατιθέμενον· νυνὶ δὲ ἐπὶ τὰ συνεχῆ τοῦ λόγου προίωμεν. Τί οὖν αὐτῷ βούλεται τὸ ὄνομα τοῦτο; καὶ τί δήποτε ποίημα προσαγορεύειν τὸν ποιητὴν τῶν ὄλων ἐπιχειρεῖ; Σοφίσματα κιβδηλῶ παρακρούσμενος αὐτὸν, οἴεται ταῖς τῶν ὀνομάτων διαφοραῖς καὶ τῆς οὐσίας παραλλαγῆν συνεκαίνεσθαι (15).

4. Καίτοι τίς ἂν τῷ λόγῳ τούτῳ σωφρονῶν πρόσθοιτο, ὅτι ὧν τὰ ὀνόματά ἐστι διάφορα, τούτων παρελλάχθαι καὶ τὰς οὐσίας ἀνάγκη; Πέτρου γὰρ καὶ Παύλου, καὶ ἀπαξιαπλῶς ἀνθρώπων πάντων προσηγοραὶ μὲν διάφοροι, οὐσία δὲ πάντων μία. Διόπερ ἐν τοῖς πλείστοις οἱ αὐτοὶ ἀλλήλοισ ἐσμὲν τοῖς δὲ ἰδιώμασι μόνους (16) τοῖς περὶ ἑκαστον θεωρουμένοις ἕτερος ἕτερον διενηνόηκαμεν. Ὅθεν καὶ αἱ προσηγοραὶ οὐχὶ τῶν οὐσιῶν εἰσι σημαντικά, ἀλλὰ τῶν ἰδιοτήτων, αἵ τὸν καθ' ἓνα χαρακτηρίζουσιν. Ὅταν οὖν ἀκούωμεν (17) *Πέτρον*, οὗ τὴν οὐσίαν αὐτοῦ νοοῦμεν ἐκ τοῦ ὀνόματος (οὐσίαν δὲ λέγω νῦν τὸ ὑλικὸν ὑποκαίμενον ἕπερ οὐδαμῶς σημαίνει τοῦνομα), ἀλλὰ τῶν ἰδιωμάτων ἃ περὶ αὐτὸν θεωρεῖται τὴν ἔννοιαν ἐντυπούμεθα. Εὐθύς γὰρ ἐκ τῆς φωνῆς ταύτης νοοῦμεν τὸν τοῦ Ἰωνᾶ (18), τὸν ἐκ τῆς Βηθσαϊδᾶ, τὸν ἀδελφὸν

cula fuit subsistentiam : de qua nunc nobis sermo est. Neque enim de substantia ipsa Dei Verbi, quod in principio erat apud 240 Deum 22, sed de eo qui seipsum exinanivit in forma servi 23, et factus est conformis corpori humilitatis nostræ 24, ac crucifixus est ex infirmitate 25, clare ac perspicue disserit. Et hoc notum est omnibus qui vel parum ad apostolicæ dictionis sensum animum intenderant, quod non theologiæ nobis modum tradit, sed dispensationis rationes declarat. *Dominum enim, inquit, et Christum ipsum Deus fecit, hunc Jesum quem vos crucifixistis* 27 : hæc demonstrativa voce in humanitatem ejus atque in id quod oculis omnium subjectum erat tantum non aperte intenus. Hic vero vocem fecit ad eam Unigeniti generationem quæ a principio fuit, transfert. Et ne illud quidem eum pudore afficit, quod vox *Dominus* non nomen sit substantiæ, sed potestatis. Quare qui dixit, *Dominum ipsum et Christum Deus fecit*, principatum ac dominium in omnes ei a Patre traditum dicit, non illius ad esse transitum narrat. Et quidem: hæc paulo post ostendemus; cum convincemus illum Scripturæ testimonia præter Spiritus voluntatem proferre in medium : sed nunc ad verba coherentia progrediamur. Quid ergo hoc nomen sibi vult? qua tandem de causa facturam factorum omnium appellare aggreditur? Ipse se suta cavillatione decipiens, substantias etiam diversitatem una cum nominum discrimine ostendi existimat.

4. Sed quis mentis compos ad hanc sententiam accesserit, quod quorum nomina sunt diversa, horum etiam substantias diversas esse necesse sit? Petri enim et Pauli, et in summa, hominum omnium appellationes sunt quidem diversæ : sed tamen omnium una substantia est. Quapropter in plurimis lidem inter nos sumus, et solis proprietatibus quæ in unoquoque considerantur, alter ab altero differimus. Unde et appellationes non substantias, sed proprietates quibus quisque designatur, significant. Itaque cum audimus *Petrum*, non ejus substantiam hoc nomine intelligimus (substantiam autem nunc dico materiale subjectum, quod nequaquam eo nomine significatur), sed proprietates quæ circa eum considerantur, cogitatione depingimus. Illico enim per hanc vocem intelligimus

22 Joan. i, 2. 23 Philip. ii, 7. 24 Philip. iii, 21.

25 II Cor. xiii, 4. 27 Act. ii, 36.

(12) Sic antiqui tres libri. Vox αὐτόν in vulgatis desiderabatur. Illud quod mox sequitur, προδήλως ἐπαρειδόμενος, sic ad verbum interpretari poteris, tantum non palam incumbens. Hoc est, apostolus Petrus per vocem hanc tantum non commonstravit humanitatem Christi Domini : aut, si natis, apostolus Petrus per vocem hanc tam perspicue humanitatem Christi Domini indicavit, ut eam tantum non oculis subjiat. Reg. tertius προδήλω; ἀπαρειδόμενος.

(13) Reg. tertius ἀρχῆθεν γένεσιν. Alii mss. cum editis γέννησιν.

(14) Illud, οὗ τὴν, etc., ita verterat Trapezuntius, non quomodo esse caperit, narrat. Interpretationem

Trapezuntii emendans Combessius sic scripsit : quod nactus est, ut esset, subobscurus. Ad verbum vertimus, non Latine quidem, sed fideliter tamen, non ejus ad esse transitum narrat : hoc est, Non narrat quomodo huc pervenerit, ut sit.

(15) Reg. quartus συνεκαίνεσθαι.

(16) Editi cum Reg. quinto ἰδιώμασι μόνον. Alii quinque mss. μόνους.

(17) Codex unus Ὅταν γάρ. At Coll. et Reg. tertius Ὅταν οὖν ἀκούωμεν. Editi Ὅταν γούν ἀκούωμεν.

(18) Editi νοοῦμεν Πέτρον, τὸν τοῦ Ἰωνᾶ. Vox Πέτρον deest in Coll. et in Reg. tertio; nec dubium est, quin melius absit. Lege Duczum.

Jonæ filium, qui fuit ex Bethsaida, Andreæ fra- A
trem, qui ex piscatore ad apostolatus ministerium
vocatus est, qui quoniam fide præstabat, Ecclesiæ
ædificationem in seipsum recepit: quorum nihil
quidquam essentia est, si essentia tanquam sub-
stantia intelligatur. Quare nomen characterem qui
dem Petri nobis circumscribit: ipsam vero essen-
tiam nequaquam exhibet. Rursus, cum Paulum audi-
mus, 241 aliarum proprietatum intelligimus con-
cursum, Tarsensem, Hebræum, secundum legem
Pharisæum, Gamalielis discipulum, æmulationis ergo
Ecclesiarum Dei persecutorem, ex tremendo viso
ad agnitionem perductum, apostolum gentium. Hæc
enim omnia una Pauli voce circumscribuntur. At-
qui, si verum esset essentias eorum quorum nomina
diversa sunt, contrario modo se habere, oporteret
certe et Paulum et Petrum et generatim homines
omnes diversæ inter se essentia esse. Sed cum nemo
sit ita ignarus, ita communis naturæ imperitus, qui
id dicere animum inducat: *E luto enim, inquit,
formatus es tu, sicut et ego* 20; ubi nihil aliud nisi
eamdem essentiam omnium esse significat Scri-
ptura; mendax est qui ex nominum diversitate di-
versitatem essentia sequi fingit. Nec enim rerum
natura nomina sequitur; sed posterius rebus no-
mina inventa sunt. Etenim si id verum esset: quo-
rum eadem essentia appellationes, eorum etiam
oporteret unam et eandem essentiam esse. Proin-
de cum Dei appellatione 21 dignati sint qui in vir-
tute sunt perfecti, essent utique homines Deo uni-
versorum coessentiales. At sicut hoc dicere mani-
festa insania est, sic et sermo ille dementia non

5. Patet igitur ex dictis, quod nomina non si-
gnificent quoque in Patre et Filio essentiam, sed
proprietates designent. Nullum igitur locum habet
is sermo, qui ex nominum diversitate essentialium
contrarietatem introducit. Hoc autem modo seipse
ante omnia evertit. Nam si factora et genitura
differunt inter se; Unigeniti essentia, ex diversi-
tate nominum consequentes, erunt diversæ. Sed si
hoc dicere dementia est, neque illud eorum est
qui mentis compotes sunt. Hic autem simulat etiam
habere se innumeras demonstrationes, quod Filius
a sanctis factura appellatus sit. At quasi ad alia
quædam potiora festinaret, in præsentem scilicet
mentionem differt. Est autem et hoc artificiosa
versutaque malitia, silentium, cum verbis inops est,
anteponere. Etenim si umbram haberet testimonii,

20 Job xxxiii, 6. 21 Psal. lxxxi, 6.

(19) Reg. tertius ἐφ' ἑαυτοῦ. Hunc locum in suis
notis illustrat vir eruditissimus Dncæus.

(20) Antiqui tres libri οὐσία ἢ ὑπόστασις. Alii tres
mss. cum editis οὐσία ὡς ἢ ὑπόστασις, si essentia
tanquam substantia intelligatur, hoc est, si essentia
sumatur simpliciter pro natura humana, qua Pe-
trus simpliciter erat animal rationale. Ex quo colligere
licet, hunc locum verti debere, quasi scripsisset
Basilius: οὐσία νοουμένη ὡς ἢ ὑπόστασις. Mox editi
et unus ms. ἀφορίζει τοῦ Πέτρου. At mss. quinque
ἀφορίζει τὸν Πέτρου, nobis exhibet personam Petri:
vel, ut loquuntur philosophi, individuum Petri.

Ἀνδρέου, τὸν ἀπὸ βλιείων εἰς τὴν διακονίαν τῆς ἀπο-
στολῆς προσκληθέντα, τὸν διὰ πίστεως ὑπεροχὴν ἐφ'
ἑαυτὸν (19) τὴν οἰκοδομὴν τῆς Ἐκκλησίας δεξάμε-
νον· ὧν οὐδὲν ἐστὶν οὐσία, ὡς ἢ ὑπόστασις (20) νοου-
μένη. Ὡστε τὸ ὄνομα τὸν χαρακτήρα μὲν ἡμῖν ἀφ-
ορίζει: τὸν Πέτρου· αὐτὴν δὲ οὐδαμοῦ παρίστησι τὴν
οὐσίαν. Πάλιν ἀκούσαντες Παῦλον, ἐτέρων ἰδιωμά-
των συνδρομὴν ἐνοήσαμεν· τὸν Ταρσεά, τὸν Ἑβραῖον,
τὸν κατὰ νόμον Φαρισαῖον, τὸν μαθητὴν Γαμαλιήλ,
τὸν κατὰ τῆς δοξασίας εἰς τὴν ἐπίγνωσιν
ἐναχθέντα (21), τὸν ἀπὸστολον τῶν ἐθνῶν. Ταῦτα
γὰρ πάντα ἐκ μιᾶς φωνῆς τῆς Παῦλος περιορίζεται.
Καίτοιγε, εἴπερ ἀληθὲς ἔν, ὅτι ὧν τὰ ὀνόματα δι-
εμφνοχεν, ἐναντίως ἔχουσιν αἱ οὐσίαι, ἐχρῆν δὴ ποῦ
καὶ Παῦλον καὶ Πέτρον καὶ ἀπαξιαπλῶς ἀνθρώπους
ἀπαντας ἑτερουσίους ἀλλήλοις εἶναι. Ἐπεὶ δὲ τοῦτο
οὐδεὶς οὕτως ἀμαθῆς καὶ τῆς κοινῆς φύσεως ἀνεπί-
σκεπτος, ὥστ' ἂν εἰπεῖν προαχθῆναι· Ἐκ πηλοῦ
γὰρ, φησὶ, διηρτισαί σὺ, ὡς κἀγώ· οὐδὲν ἕτερον
τοῦ λόγου ἢ τὸ ὁμοούσιον πάντων ἀνθρώπων ἀποστρημα-
ίνοντος· ψευδῆς (22) ὁ τῆς διαφορᾶς τῶν ὀνομάτων τὸ τῆς
οὐσίας· διάφορον ἐπεσθαι σοφίζομενος. Οὐ γὰρ τοῖς ὀνό-
μασιν ἢ τῶν πραγμάτων φύσις ἀκολουθεῖ, ἀλλ' ὕστερα
τῶν πραγμάτων εὐρηται τὰ ὀνόματα. Εἰ γὰρ τοῦτο
ἔν ἀληθὲς, ἔδει καὶ ὧν προσηγοῖται (23) εἶσιν αἱ εὐ-
ταί, μίαν καὶ τὴν αὐτὴν οὐσίαν εἶναι. Οὐκ αὖν ἐπειδὴ
οἱ κατ' ἀρετὴν τέλειοι τῆς τοῦ Θεοῦ προσηγορίας
ἡξίωσαν, ὁμοούσιοι ἂν εἶεν τῷ Θεῷ τῶν ὄλων οἱ ἀν-
θρώποι. Ἄλλ' ὥσπερ τοῦτο λέγειν μανία σαφῆς,
οὕτω κἀκεῖνος ὁ λόγος τῆς ἰσῆς ἔχεται παρανοίας.

dissimilem sapit.

5. Φανερόν τίνων ἐκ τῶν εἰρημένων, ὅτι καὶ ἐπὶ
Πατρὸς καὶ Υἱοῦ οὐχὶ οὐσίαν παρίστησι τὰ ὀνόματα.
ἀλλὰ τῶν ἰδιωμάτων ἐστὶ δηλωτικά· ὥστε μηδεμίαν
εἶναι· χῶραν τῷ λόγῳ, ἐκ τῆς τῶν ὀνομάτων παρα-
λαγῆς τὴν τῶν οὐσίαν ἐναντίωσιν παρεισάγοντι.
Οὕτω δ' ἂν πρὸ πάντων (24) ἑαυτὸν καταβάλοι. Εἰ
γὰρ διαφέρει ποίημά τε καὶ γέννημα, διάφοροι ἔσον-
ται τοῦ Μονογενοῦς αἱ οὐσίαι, τῆς διαφορᾶς τῶν ὀνομά-
των ἐπόμεναι. Εἰ δὲ τοῦτο παραφρονούντων εἰπεῖν,
οὐδὲ ἐκεῖνο καθεστηκότων. Ὁ δὲ καὶ προσποιεῖται
μὲν μυρία εἶχειν τὰς ἀποδείξεις τοῦ παρὰ τῶν ἁγίων
ποίημα τὸν Υἱὸν προσειρησθαι· ὡς δὲ ἐφ' ἑτερά
τινα προηγούμενα σπεύδων, ὑπερτίθεται· διῆθεν ἐν
τῷ παρόντι τὴν μνήμην. Ἔστι δὲ καὶ τοῦτο τεχνικὸν
τὸ κακούργημα, ἐν οἷς ἀπορεῖ λόγων, τὴν σωπτικὴν
προτιμᾶν (25). Εἰ γὰρ σιάν μαρτυρίας εἶχε τῆς τῶν

(21) Editi ἀναχθέντα. At mss. plerique omnes
ἐναχθέντα.

(22) Editi οὐδὲν ἕτερον ἢ τὸ ὁμοούσιον πάντων
ἀνθρώπων ἀποστρημαίνοντος τοῦ λόγου· ὡστε ψευ-
δῆς. Veteres quatuor libri ut in contextu, ommissa
voce ὥστε

(23) Editi ὧν αἱ προσηγοῖται. At mss. ὧν προσ-
ηγοῖται.

(24) Πρὸ πάντων, ante omnia. Hoc est, suam
prius, quam aliorum opinionem evertit.

(25) Veteres aliquot libri προτιμᾶ.

Μονογενῆ λεγούσης ποίημα, οὐκ ἂν ἐκεκώρωτο (26) ἡμῶν ἦδη τὰ ὅτα περιθρυλλούμενα. Εἰτά φησι, διὰ τοὺς σωματικὴν τὴν γέννησιν ὑπολαμβάνοντας τοῦ Κυρίου, καὶ ταῖς ὁμωνυμίας προσπαλοῦντας, ἀναγκαῖον αὐτῷ καὶ περὶ τούτων εἶναι διὰ βραχέων εἰπεῖν. Καίτοι τί ἐκώλυε, ταῖς ἐκ τῶν Γραφῶν μαρτυρίαις τὸν λόγον ἑαυτοῦ πιστωσάμενον, οὕτως ἐπὶ τὴν διόρθωσιν τῶν ἀσθενεστέρων ἐλθεῖν, καὶ τὴν ἐκ τῆς ὁμωνυμίας βλάβην παραμυθῆσασθαι, εἴ τις ἄρα γέγονε ποτέ τις ἢ γενήσεται; Τίς γὰρ οὕτω παντελῶς σάρκινος (27) τὴν διάνοιαν, καὶ θείων λόγων ἄπειρος, ὥστε, ἀκούων θείας γεννήσεως, πρὸς τὰς σωματικὰς καταφέρεσθαι φαντασίας, ἐν αἷς συμπλοκῇ μὲν ἄβρενο; πρὸς τὸ θῆλυ, κῆσις δὲ ἐν μήτρᾳ, καὶ διάπλαισις, καὶ μόρφωσις, καὶ τοῖς καθήκουσι χρόνοις πρόδος εἰς τὸ ἔξω (28); Τίς οὕτω κτηνώδης, ὥστε, ἀκούων Θεὸν Λόγον ἐκ Θεοῦ προσελθόντα, ἀκούων δὲ σοφίαν ἐκ Θεοῦ γεννηθεῖσαν, πρὸς τὰ σώματος πάθη τοῖς λογισμοῖς καταπίπτειν;

6. Ἄλλὰ καὶ τοῦτο μετὰ τῶν ἄλλων εὐπρόσωπον αὐτῷ σχῆμα τῶν λόγων ἐπινοήσεται, ὡς τῆς πρὸς τοὺς ἀσυνέτους τῶν ἀδελφῶν εὐσπλαγχνίας ἔνεκεν τὸν κόπον τῆς (29) διδασκαλίας δοκεῖν καταδέχεσθαι. Καὶ τὰς μὲν (30) σωματικὰς ὑπνοίας, τὰς ἐπὶ τῇ προσηγορίᾳ ταύτῃ ἐγγινομένας, ἐπανορθοῦται δῆθεν· τὰς δὲ ἐκ τοῦ ποίημα τὸν Κύριον ὀνομάζεσθαι βλάβας οὐ παραιτεῖται. Καίτοι ὁ γε (31) σωματικὴν εἶναι τὴν γέννησιν φανταζόμενος, ὁ αὐτὸς ἂν καὶ ἐπὶ τοὺς ὑλικούς τῆς ποιήσεως τρόπους ὑπενεχθεῖη. Οὐ γὰρ δήπου μερισμὸν μὲν τινα καὶ μεταστάσιν καὶ ῥύσιν τῆς τοῦ γεννῶντος οὐσίας (32) ἐκ τῆς φωνῆς τοῦ γεννῶν ὁ ἀσθενῆς ἐννοήσει· ὕλην δὲ ἔξωθεν ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰσενεχθεῖσαν εἰς τὴν, ὡς ὕμεις φατε, τοῦ ποιήματος ὑπόστασιν, ὑπολαμβάνει οὐκ ἐναχθήσεσθαι. Τίνος οὖν ἔνεκεν τὰ ἀβρωστήματα τῶν λογισμῶν τῶν ἀδελφῶν ἐξ ἡμισείας ἰσθαι, καὶ τῶν σωματικὴν τὴν γέννησιν (33) ὑπολαμβάνόντων ἐπιμελούμενος, τοὺς τῇ προσηγορίᾳ τοῦ ποιήματος περιπαλοῦντας παρορᾷ; Ὅτι τὸ μὲν γεγεννησθαι πολέμιον οἶδε τοῖς δόγμασιν ἑαυτοῦ, τοῦ γεννηθέντος οὐκ εἰς τὸν γέννησαντα· τὸ δὲ πεποιησθαι φίλον καὶ σύμμαχον ταῖς ἑαυτοῦ ὑποθέσει, διὰ τὸ ἀλλοτρίου (34)

A quo Unigenitus factura diceretur, nonne jam aures nostrae his clamoribus circumsonantes absurdissent? Deinde ait necesse sibi esse propter eos qui corpoream Domini generationem intelligunt, et quibus voces ambiguae sunt offensionem, de his etiam breviter dicere. Sed quid vetabat, firmata Scripturae testimoniis oratione sua, ita demum ad debiliorum emendationem accedere, atque ortam ex ambiguis vocibus perniciem emollire, si qua tamen unquam ulli accidit aut accideret? Quis enim sic omnino mente carnalis est, et ita divinarum Scripturarum rudis, ut, divina generatione audita, ad corporeas imagines deferatur, in quibus congressus sit viri et mulieris, conceptio in utero, conformatio, configuratio, ac debilis temporibus progressus in lucem? Quis adeo bellinuis, ut, dum audit Deum Verbum ex Deo prodiisse, atque ex Deo genitam esse sapientiam, ad corporeos affectus cogitatione delabatur?

6. Sed haec quoque speciosa verborum forma **242** una cum aliis ei excogitata est, ut, ob quamdam erga imperitos fratres commiserationem, laboriosam hanc docendi provinciam suscepisse videatur. Et corporeas quidem suspensiones quae ex hac appellatione oboriuntur, corrigit scilicet: seu detrimenta ea, quae ob facturae nomen Domino impositum nascuntur, nequaquam evitat. Et vero generationem corpoream esse qui animo fingit, idem utique ad materiales etiam factionis modos deduci poterit. Nec enim partitionem quamquam et transitum aut fluxum, qui ex generantis substantia fiat, is, qui imbecillus est, ex generandi voce intelliget; materiam vero quae extrinsecus ex nihilo ad facturam, ut vos dicitis, constituendam substantiam adnecta sit, non adducetur ut animo concipiat. Cur igitur cogitationum aegritudini, qua fratres laborant, media ex parte medetur, et eorum qui corpoream generationem intelligunt, suscepta cura, eos quibus facturae appellatio offensionem est, negligit? Quoniam hoc quidem, *genitum esse*, suis ipsius originibus contrarium novit, cum genitus cum genitore conjuncte omnino ac citra diversitatem habere se debeat; illud vero, *factum esse*, causae suae amicum

(26) Codices tres ποίημα, καὶ ἐκεκώρωτο, sine nota interrogationis, etiam aures nostrae absurdissent.

(27) Legitur in margine Regii quarti σαρκικός.

(28) Editi εἰς τὰ ἔξω. At mss. quatuor εἰς τὸ ἔξω.

(29) Codex unns τὸν σκοπὸν τῆς, *propositum consiliumque docendi*.

(30) Illud, καὶ τὰς μὲν, etc., dictum est per ironiam, hac sententia: Quasi vero Eunomius timet, ne, generationis audito nomine, corporei aliqui excogitemus; nec tamen veretur Filium *facturam* nominare. Scilicet Filio convenit magis nomen facturae, quam generationis.

(31) Sic mss. plerique omnes. Editi Καίτοιγε ὁ. Non editi οὕτως ἂν καὶ. At duo mss. ὁ αὐτὸς ἂν καὶ.

(32) Hoc dicit Basilus: Si quis, generationis an-

D fingat aut partitionem, aut transitum, aut aliquem ex generantis substantia fluxum, is, ubi nomen facturae audierit, multo magis excogitabit materiam aliquam ex nihilo sumptam, ex qua constabit factura. Vos igitur, qui de Filio loquentes voce facturae utimini, nec tamen generationis nomine uti vultis, minori malo medemini eorum, qui corpoream generationem comminisci possunt: sed vobis studio non est, majus malum curare eorum, qui sibi persuadere possunt, substantiam Filii ex nihilo sumptam esse.

(33) Reg. tertius τὴν γένεσιν. Alii sex mss. τὴν γέννησιν. Idem codex ὑπολαμβάνόντων προνοούμενος.

(34) Illa, διὰ τὸ ἀλλοτρίου, etc., dicta sunt hoc sensu: Ideo Eunomius libenter voce facturae utitur, quod suae opinioni faveat patrocineturque. Nam omnis factura alienum quiddam est et peregrinum a faciente, nec intelligitur naturalem habere cum

ac subsidiarium agnovit, quod id alieni peragrini-
que, et nullam omnino cum factore conjunctionem
habentis notionem exhibet. Deinde ad hæc addit,
dicens :

Eum. Genituram itaque Filium dicimus, secun-
dum Scripturarum doctrinam, non aliud quid sub-
stantiam intelligentes, et aliud quid quod præter
ipsam significetur, sed ipsam esse hypostasim, quam
nomen significat, cum substantiæ vere congruat
hæc appellatio.

BAS. Et in his utique veritatem palam oppugnat,
sibi ipsi tamen consona loquitur. Quemadmodum
cum in superioribus decernebat in Deo universorum
substantiam ejus per ingenerationem significa-
ri : ita hic quoque substantiam Filii per genituram
significari dicit : ut geniti ad ingenitum oppositione,
Unigenitum secundum ipsam substantiam contrario
modo ad Patrem se habere ostendat. Quapropter
cum Filium genituram appellat, verba quæ a divino
Spiritu usurpata non sunt, præscribit. Unde hæc
accepit? ex qua doctrina? a quo propheta? a quo
apostolo, qui hoc ei cognomen tribuerit? Ego equi-
dem hæc vocem sic expressam in nullo Scripturæ
loco invenio.

7. Atqui hic iste se has appellationes non aliun-
de quam a Spiritus doctrina sumpsisse gloriatur.
Parum enim ei fuit hominibus negotium facessere,
nisi in ipsam etiam Spiritum insolesceret. **243**
Patrem quidem genuisse, ex multis locis didici-
mus : Filium vero genituram esse, necdum ad hunc
usque diem audivimus. *Parvulus enim, inquit, na-
tus est nobis : filius et datus est nobis*; atque voca-
tur nomen ejus, non genitura, sed *Magni consilii
angelus* ²⁰. Atqui si genitura substantiam significa-
ret, non aliud profecto nomen nos docuisset Spi-
ritus, quam quod substantiam ejus palam declarare
posset. Et rursus, Petrus qui ob veritatis agnitio-
nem illis beatitudinis testimoniis dignatus est, non
dixit, Tu es genitura; sed : *Tu es Christus Filius
Dei viri* ²¹. Quin et Paulus, etiamsi omnia sua scri-
pta Filii appellatione impleverit, nusquam tamen
genituræ mentionem fecisse reperietur : quod no-
men hic ille, tanquam si illud ex divino documento
accepisset, confidentia multa profert. Nec enim hic
ei permittendum est, ut, voce, *genuit*, quæ de Patre
dicitur, transmutata ac transformata, appellet Dei
Filium genituram. Non enim convenit ut is qui
divino timore eruditus est, in id quod ex verborum
consecutione apparuerit, facile transiliat : sed ut

²⁰ Isa. ix, 6. ²¹ Matth. xvi, 16.

faciente cognationem. Ex quo fit ut cuique prom-
ptum sit et facile colligere, Filium, si factura sit,
Patri æqualem non esse : id quod in primis suadere
conabatur Eynominus.

(35) Codex Colb. οὐσίαν τοῦ Θεοῦ σημαίνειν, *es-
sentiam Dei*.

(36) Sic mss. nostri. Articulus in editis deerat.

(37) Editi cum Reg. primo ἐδόθη ἡμῖν, οὗ ἡ ἀρχὴ
ἐπὶ τοῦ ὤμου αὐτοῦ, *cujus principatus super hume-
rum ejus*. Sed hæc voces, οὗ ἡ ἀρχὴ ἐπὶ τοῦ ὤμου

καὶ ἔξνου, καὶ πάντα ἀνοικαίου πρὸς τὸν ποιήσαντα
τὴν ἔννοιαν παριστῆν. Εἶτα τούτοις ἐπισυνάπτει
λέγων·

ΕἶΝ. Γέννημα τοίνυν τὸν Υἱὸν φαμεν, κατὰ τὴν
τῶν Γραφῶν διδασκαλίαν· οὐχ ἕτερον μὲν τι τὴν
οὐσίαν νοοῦντες, ἕτερον δὲ τι παρ' αὐτὴν τὸ σημαί-
νόμενον, ἀλλ' αὐτὴν εἶναι τὴν ὑπόστασιν, ἣν σημαί-
νει τοῦνομα ἐκατ'θεουούσης τῇ οὐσίᾳ τῆς προσ-
ηγορίας.

BAS. Καὶ ἐν τούτοις τοίνυν τῇ μὲν ἀληθείᾳ φα-
νερώς διαμάχεται, ἐαυτῷ δὲ ὁμῶς ἀκόλουθα λέγει.
Ὡς γὰρ ἐν τοῖς ἀνω λόγοις τὸ ἀγέννητον ἐπὶ τοῦ
Θεοῦ τῶν ὄλων τῆς οὐσίας αὐτοῦ διωρίζετο εἶναι ση-
μαντικόν, οὕτω καὶ ἐνταῦθα τὸ γέννημα τὴν οὐσίαν
τοῦ Υἱοῦ σημαίνειν (35) λέγει· Ἰν' ἐν τῇ τοῦ γεννη-
τοῦ πρὸς τὸ ἀγέννητον ἀντιθέσει ἀναγκῶς ἔχοντα τῷ
Πατρὶ τὸν Μονογενῆ κατὰ τὴν οὐσίαν αὐτὴν ἐπιπέδῃ.
Διὰ ταῦτα νομοθετεῖ ῥήματα ἔξω τῆς χρήσεως ὄντα
τοῦ θεοῦ Πνεύματος, γέννημα τὸν Υἱὸν ὀνομάζων.
Πόθεν λαβῶν; ἐκ ποίας διδασκαλίας; τίνος προφήτου;
τίνος τῶν ἀποστόλων ταύτην αὐτῷ τὴν προσωνυμίαν
ἐπαφημίσαντος; Ἐγὼ μὲν γὰρ οὐδαμοῦ τῆς Γραφῆς
κειμένην οὕτω τὴν φωνὴν ταύτην εὔρον.

7. Καίτοι οὐδαμόθεν οὗτος ἢ ἐκ τῆς τοῦ Πνεύματος
διδασκαλίας εἰληφέναι τῆς προσηγορίας ταύτας ἀλα-
ζονεύεται. Μικρὸν γὰρ αὐτῷ τοῖς ἀνθρώποις ἀγῶνα
παρέχειν, εἰ μὴ καὶ αὐτοῦ τοῦ (36) Πνεύματος κατα-
τολήσει. Γεγεννημένοι μὲν γὰρ τὸν Πατέρα πολ-
λαχοῦ δεδιδάχμεθα· γέννημα δὲ εἶναι τὸν Υἱὸν οὐδέπω
καὶ τήμερον ἀκηκόαμεν· *Παῦλος γάρ, φησίν, ἐγεν-
νήθη ἡμῖν· υἱὸς καὶ ἐδόθη ἡμῖν*· (37) καὶ καλεῖται
τὸ ὄνομα αὐτοῦ οὐχὶ γέννημα, ἀλλὰ *Μεγάλτης βου-
λῆς ἀγγελος*. Καίτοι εἴπερ τὸ γέννημα οὐσίας ὑπῆρχε
σημαντικόν, οὐκ ἂν ἕτερον ὄνομα παρὰ τοῦ Πνεύματος
ἐιδιχθῆμεν, ἢ ὅπερ ἐμφανῶς τὴν οὐσίαν αὐτοῦ
παριστῆν ἔμελλε. Καὶ πάλιν ὁ Πέτρος, ὁ δὲ τὴν τῆς
ἀληθείας ἐπίγνωσιν τῶν μακαριτῶν ἐκείνων ἀξιο-
θεῖς, οὐκ εἶπε, Σὺ εἶ τὸ γέννημα· ἀλλὰ, *Σὺ εἶ ὁ
Χριστὸς ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος*. Καὶ ὁ Παῦλος,
πᾶσαν αὐτοῦ τὴν γραφὴν τῆς τοῦ Υἱοῦ προσηγορίας
καταπληρώσας, οὐδαμοῦ φανήσεται γεννήματος μνη-
μονεύσας· ὅπερ (38) οὗτος ἐκ πολλῆς τῆς πεποιθή-
σεως, ὡς ἐκ τοῦ θεοῦ λαβῶν διδασκαλίου (39), προ-
φέρει. Οὐδὲ γὰρ ἐνταῦθα συγχωρητέον αὐτῷ, τὴν,
ἐγέννησε, φωνὴν ἐπὶ τοῦ Πατρὸς κειμένην μετα-
σχηματίζοντι καὶ μεταπλάσσοντι, γέννημα προσαγο-
ρεῦειν τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ. Οὐ γὰρ ὅπερ (40) ἂν ἐκ τῆς τῶν
ῥημάτων ἀκολουθίας ὑποφαίνεται εὐκόλως ἐπιτηδῆν

αὐτοῦ, desunt in antiquioribus codicibus, nec eas
agnovit vetus interpretes. Quare suspicor purumpu-
tum additamentum esse librariorum : eoque magis,
quod voces peregrinæ in Reg. primo non raro iuve-
niantur.

(38) Ὅπερ, quod nomen, genituræ scilicet.

(39) Εἰλητὶ διδασκαλεῖο, *ex divina schola*, non male.
At mss. plerique omnes διδασκαλίῳ, *ex divina
doctrina*.

(40) Codex unus Οὐδὲ γὰρ ὅπερ.

τοῦτω τὸν γε τῷ θεῷ φόβῳ πεπαιδευμένον προσήκει, ἀλλ' ἀγαπᾶν, τοῖς ἐν τῇ Γραφῇ κειμένοις ὀνόμασιν ἐπιμένοντα, διὰ τούτων θεοπροπῶς τὴν δοξολογίαν ἀποπληροῦν. Εἰ γὰρ οἱ ἐξ ἀρχῆς τὴν Ἑβραίων διάλεκτον εἰς τὴν Ἑλλάδα γλώσσαν μεταβαλόντες τινῶν ὀνομάτων τῆς ἐρμηνείας οὐ κατετόλμησαν, ἀλλ' αὐτὴν τὴν Ἑβραϊκὴν φωνὴν (41) μετεκόμισαν· ὡς τὸ Σαβαὼθ, καὶ τὸ Ἄδωναϊ, καὶ τὸ Ἐλωϊ, καὶ εἰ τι τοιοῦτον, οὐκ ἐπὶ τῶν θεῶν ὀνομάτων μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ ἄλλων πλείωνων τὴν εὐλάβειαν ταύτην ἐπιδεικνύμενοι· πῶσον τινὰ προσήκεν ἡμᾶς περὶ τῶν τοῦ Κυρίου ὀνομάτων τὸν φόβον ἔχειν; Καίτοι πότε (42) ἂν ἐκεῖνο [ἐκεῖνα] παρ' αὐτῶν τινα πλάσαι τῶν ὀνομάτων ἠθέλοντο, οἷγε μὴδὲ τῆς ἐρμηνείας τινῶν καταπαρήσαντες, ὡς ἂν μὴ τὸ ἐναργεῖς τῆς ἐμφάσεως

A contentus sit usitatis in Scriptura nominibus, in iisque permaneat, et per ipsa, ut Deum decet, glorificationem persolvat. Nam si hi qui initio Hebraicam linguam in Græcam converterunt, nomina quædam interpretari ausi non sunt, sed ipsam Hebraicam vocem retinere, ut Sabaoth, Adonai, Eloi, et si quid ejusmodi est, non in divinis solum nominibus, sed in aliis etiam pluribus hanc reverentiam ostendentes; quantum decet nos habere timorem circa nomina Domini? Quando autem sustinuisset illi a seipsis nonnulla nomina confingere, qui ne interpretari quidem ausi sunt aliqua, ne expressionis perspicuitatem inepto significatione debilitarent?

τῷ ἀκαταλλήλῳ τῶν σημανομένων ἐκλύσειαν;

8. Ἄλλ' εἰ ἐγέννησε, φησὶν, ὁ Θεὸς, πῶς οὐ κρή τὸν γεννηθέντα προσαγορεύειν γέννημα; "Οτι φοβερὸν ἡμῖν ἡμετέροις αὐτὸν ὀνόμασι προσφωνεῖν, ὃ ἔχαριστο ὁ Θεὸς ὄνομα τὸ ὑπὲρ πάντων ὀνομα. Υἱός μου εἶ σὺ, φησὶν, ἐγὼ σήμερον γενένηκά σε. Καίτοι ἀκολουθότερον ἦν κατὰ τὸν τούτων λόγον, διὰ τὸ γεννηθῆσθαι, γέννημα προσαγορευθῆναι, καὶ οὐχ Υἱὸν· ἀλλ' οὐκ εἴρηται. Διόπερ κρή τὸν πρὸ ὀφθαλμῶν ἔχοντα τὸ Χριστοῦ (43) δικαστήριον, καὶ εἰδόμενος ὁ κίνδυνος ἀφελεῖν τι ἢ προσθεῖναι τοῖς παραδεδομένοις ὑπὸ τοῦ Πνεύματος, μὴ παρ' αὐτοῦ φιλοτιμῆσθαι καινοτομεῖν, ἀλλὰ τοῖς προκατηγγεμένους παρὰ τῶν ἁγίων ἐφησυχάζειν. Ὁ τοίνυν οὕτε ἡ κοινὴ συνθήκη, οὕτε ἡ τῶν Γραφῶν χρησιμὴ παραδέδεται, τούτου κατατομᾶν πῶς οὐχὶ τῆς ἐσχάτης ἀπονοίας ἐστὶ; Τίς γὰρ πατὴρ ἢ μήτηρ εὐμενῶς καὶ ἡμέρως πρὸς τὸν ἐξ αὐτοῦ διακείμενος, ἀφελὲς τὸ προσαγορεύειν αὐτὸν (44) υἱὸν ἢ τέκνον, γέννημα ἂν προσείποι; Τέκνον γὰρ, φησὶν, ὕπαγε εἰς τὸν ἀμπελώνα· καὶ ἀλλαχοῦ· Ὁ Θεὸς βγῆται· ἐαυτῷ ἀρδύσαντος εἰς σφαγῆν, τέκνον· καὶ πάλιν ὁ Ἰσαάκ· Τίς εἶ, τέκνον; καὶ, Υἱέ, μὴ (45) ἀλιγώρει παιδείας Κυρίου· καὶ, Υἱὸς σοφὸς εὐφραίνει πατέρα· καὶ εἰ τι τοιοῦτον. Οὐδαμοῦ δὲ γέννημα τὸν ἐξ αὐτοῦ ἕκαστος προσειπῶν ἐπιδεικνύεται. Καὶ ἡ αἰτία σαφής· ὅτι ὁ μὲν υἱὸς καὶ τὸ τέκνον ἐμφύχων εἶσιν ὀνόματα, τὸ γέννημα δὲ οὐ πάντως. Γέννημα μὲν γὰρ δύναται λέγεσθαι καὶ τὸ πρὸ τοῦ ἐξεικουσθῆναι ἐν ταῖς ἀμδλώσεσιν ἐκβαλλόμενον· οὐ μὴ καὶ τῆς τοῦ τέκνου προσηγορίας ἄξιον τὸ τοιοῦτον. Καὶ γεννήματα μὲν οἱ καρποὶ τῆς γῆς, τέκνα δὲ ταῦτα οὐκέτι. Οὐ γὰρ μὴ πῖω, φησὶν, ἐκ τοῦ γεννήματος τῆς ἀμπελῶν ταύτης. Σπανίως δὲ ἐπὶ ἐμφύχων τὴν προσηγορίαν ταύτην παραληφθεῖσαν εὐρομεν (46). Καὶ ὅπου γε

8. Sed si, inquit, Deus genuit, quomodo par non est genitum genituram appellare? Quia horrendum est nobis eum, cui largitus est Deus nomen quod est super omne nomen²⁸, nominibus nostris appellare. *Filius meus es tu*, inquit, *ego hodie genui te*²⁹. Atqui erat magis consentaneum secundum istorum rationem, propterea quod genitus est, genituram vocari, non Filium; at nequaquam dictum est. Proinde oportet eum qui Christi iudicium ob oculos habet novitque quam periculosum sit quidpiam subtrahere aut addere iis quæ a Spiritu tradita sunt, non conari quidquam a seipso innovare, sed in iis quæ prius a sanctis nuntiata sunt, acquiescere. Quod igitur nec communis consuetudo, nec Scripturarum usus admisit; id audere, nonne summæ dementiae est? Quis enim pater aut mater, si benevole ac blande erga eum qui ex se est, abiciatur, omisso filii aut nati nomine, genituram ipsum vocaverit? *Nate*, enim, inquit, *vade in vineam*³⁰. Et alibi: *Deus videbit ovem ad victimam, nate*³¹. Et rursus Isaac: *Quis es, nate*³²? Et: *254. Fili, noli negligere disciplinam Domini*³³. Et: *Filius sapiens lætificat patrem*³⁴. Et si quid aliud ejus generis. Nemo autem eum qui ex ipso est, genituram appellasse usquam perhibetur. Et aperte hoc est causæ, quod filius quidem ac natus, animalium sunt nomina, genitura autem non continuo. Nam id etiam quod antequam conformatum sit, in abortibus ejicitur, genitura nominari potest, nec tamen hoc nati appellatione dignum est. Quinetiam terræ fructus vocantur genituræ, nati non item. *Non enim bibam*, inquit, *de genimine vitis hujus*³⁵. Raro vero in animalis hanc appellationem adhibitam invenimus. Et certe ubi usurpata.

²⁸ Philipp. II, 9. ²⁹ Psal. II, 7. ³⁰ Matth. XXI, 28. ³¹ Gen. XIIII, 8. ³² Gen. XXVII, 18. ³³ Prov. III, 11. ³⁴ Prov. X, 1. ³⁵ Matth. XXVI, 29.

(41) Editi cum aliquot mss. Ἑβραϊκὴν ἐκφώνησιν. Codex Colb. et Reg. tertius Ἑβραϊκὴν φωνήν.

(42) Editi τότε. Antiqui libri πότε.

(43) Editi τὸ τοῦ Χριστοῦ. At mss. τὸ Χριστοῦ.

(44) Editi autem ex tribus codicibus Regiis addidimus.

(45) Editi Υἱέ μου. Vox μου in quatuor mss. deest, nec apud LXX quoque legitur, Prov. III, 11.

Sed tamen ea exprimitur et in Vulgata, *Disciplinam Domini, fili mi, ne abicias*, et apud Paulum, Hebr. XII, 5. *Fili mi, noli negligere disciplinam Domini*.

(46) Codex Colb. et Reg. tertius ἐπὶ ἐμφύχου τὴν προσηγορίαν ταύτην μεταληφθεῖσαν εὐρομεν· quibus in codicibus ure εἴρηται scriptum invenitur εὐρηται.

est, eam acceptam de animali vituperato et ad pravitatis imaginem assumpto videre est. *Serpentes enim*, inquit, *genimina viperarum*⁴². Eam ob causam, opinor, et communis consuetudo hanc appellationem neglexit, et divina Scriptura eam videtur vitare, et maxime in unigenito Filio Dei. Sed et nati appellationem, velut multum humani moris habentem, non admisit. Ostendit autem id Apostolus, dum Dominum sursum ac deorsum Filium vocat, ac aliis variis nominibus illum celebrat, primogenitum et imaginem et splendorem appellando; at genituræ appellationem evitat. Quod si hic aut alius quispiam eorum qui doctrinæ præsent, hanc vocem admittit, indicet: atque concedemus eis, ut omnia hæc expungant. Sed nequaquam poterit, nisi Marcionem impium imitatus, alia de divinis eloquiis tollat, alia falso interserat. Hoc itaque modo genituræ vocem et a communi consuetudine, et a Scripturarum usu alienam esse demonstratum est.

Videamus autem jam utrum fieri possit, ut hoc nomen de ipsa Filii substantia usurpetur. Ipse enim ait:

Ευκ. Fieri nequaquam posse, ut aliud quid substantiam intelligamus, et aliud quid quod præter ipsam significetur, sed ipsam esse hypostasin, quam nomen significat, cum vere substantiam denotet hæc appellatio.

Βασ. Sunt vere digna iudicibus, quos confinxisti, *jata tua dogmata*. Quemadmodum enim in somniorum foro, aut ebriorum concione, ubi nemo audiat aut intelligat quæ dicuntur, leges multa cum licentia sancis, ratus satis esse pro omni demonstratione dixisse te. Quis enim nescit nomina ea quæ absolute et per se proferuntur, subjectas sibi res significare: ea vero quæ respectu aliorum dicuntur, habitum solum quem ad ea quæ dicuntur habent, indicare? Exempli causa, homo, equus, bos, unamquamque rem quæ nominatur indicant. Filius vero, aut servus, aut amicus, solam quam cum conjuncto nomine habent affinitatem significant. Itaque genituram **245** qui audit, non ad quamdam substantiam excogitandam mente fertur: sed cum alio junctam eam esse intelligit. Genitura enim, alicujus genitura dicitur. Quod autem substantiæ **D** cuiuspiam notionem non parit, sed solam ad aliud

⁴² Math. xiii, 33.

(47) Editi tñν τοῦ τέκνου. Deest τοῦ in antiquioribus codicibus.

(48) Editi, Εἰ δὲ, φησὶν, οὗτος δεῖξάτω, ἢ ἄλλος, etc., quæ verba cum male interpuncta fuissent, pejus etiam expressa sunt. Ita enim in veteri editione legimus: *quod si eam usurpat, hic aut alius quispiam eorum, qui hujus orationem defendunt, ostendat*. Quæ autem ejus loci genuina sententia sit, mox patebit ex interpunctione veterum librorum, quæ hæc est: *Et δὲ φησὶν οὗτος, δεῖξάτω, virgula non nisi post vocem οὗτος appositâ. Ex quo manifestum est hæc ita accipiendâ esse: Quod si Paulus, aut alius quispiam scriptor sacer vocem genituræ usurpat, verba ipsa sive Pauli, sive alterius proferat Eunomius; tuncque æquo animo patiamur, quidquid hactenus diximus, id omne ex-*

εῖρηται, ἐπὶ ζῴου κατηγορούμενον καὶ εἰς εἰκόνα πονηρίας παραληφθέντος ἔστιν ἰδεῖν. Ὅφεις γάρ, φησί, γεννήματα ἔχιδνῶν. Διὰ τοῦτο, οἶμαι, ἢ τε κοινὴ συνήθεια τὴν προσηγορίαν ταύτην ἤτιμασε, καὶ ἡ θεία Γραφή παραιτουμένη φαίνεται, καὶ μάλιστα ἐπὶ τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ. Ἄλλὰ καὶ τὴν τέκνου (47) προσηγορίαν, ὡς πολὺ τὸ ἀνθρώπινον ἔχουσιν, οὐ προσήκατο. Δηλοῖ δὲ ὁ Ἀπόστολος, Υἱὸν μὲν ἄνω καὶ κάτω τὸν Κύριον ἀποκαλῶν, καὶ ἄλλαις ποικίλαις προσηγορίαις αὐτὸν ἀνυμνῶν, πρωτότοκον, καὶ εἰκόνα, καὶ ἀπαύγασμα· τὴν δὲ τοῦ γεννήματος προσηγορίαν ἀποφυγῶν. Εἰ δὲ φησὶν οὗτος, δεῖξάτω (48), ἢ ἄλλος τις τῶν προϊσταμένων τοῦ λόγου, καὶ πάντα αὐτοῖς δώσωμεν ἀπαλεῖψαι. Ἄλλ' οὐκ ἂν ἔχοι· εἰ μὴ ἄρα μιμούμενος τὸν ἀσεβῆ Μαρκίωνα, τὰ μὲν ἐξαιροῖ τῶν θεῶν λογίων (49), τὰ δὲ παρεγγράφοι. Οὕτω μὲν οὖν ἄλλοτριὰ τῆς τε κοινῆς συνήθειας καὶ τῆς τῶν Γραφῶν χρήσεως ἡ φωνὴ τοῦ γεννήματος ἀπελήλεγκται.

9. Ἰδόμεν δὲ λοιπὸν εἰ δυνατόν τὸ ἕνομα τοῦτο κατ' αὐτῆς τετάχθαι τῆς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ. Φησὶ γὰρ αὐτός·

ΕΥΝ. Ἀδύνατον εἶναι ἕτερον μὲν τι τὴν οὐσίαν νοεῖν, ἕτερον δὲ τι παρ' αὐτὴν τὸ σημαίνονον, ἀλλ' αὐτὴν (50) εἶναι τὴν ὑπόστασιν, ἣν σημαίνει τούνομα, ἐπαληθευούσης τῆ οὐσίᾳ τῆς προσηγορίας.

ΒΑΣ. Ἀξία γε ὡς ἀληθῶς τῶν δικαστῶν. οὐς ἀνέπλασας, ταυτί σου τὰ δόγματα. Ὡς γὰρ ἐν ὀνειρώτων ἀγορᾷ (51), ἢ ἐκκλησίᾳ μεθύοντων, καὶ οὐδενὸς οὔτε ἀκούοντος οὔτε συνιέντος τῶν λεγομένων, ἐπὶ πολλῆς τῆς ἀδείας νομοθετεῖς, ἀντὶ πάσης ἀποδείξεως ἐξαρκεῖν ἠγούμενος τὸ αὐτὸς εἰρηκέναι. Ἐπεὶ τις οὐκ οἶδεν, ὅτι τῶν ὀνομάτων τὰ μὲν ἀπολελυμένως καὶ καθ' ἑαυτὰ προφερόμενα τῶν ὑπακειμένων αὐτοῖς πραγμάτων ἐστὶ σημαντικὰ, τὰ δὲ πρὸς ἕτερα (52) λεγόμενα τὴν σχέσιν μόνην ἐμφαίνει τῆς πρὸς ἃ λέγεται; Οἶον, ἀνθρώπος μὲν, καὶ ἵππος, καὶ βοῦς, αὐτὸ ἕκαστον τῶν ὀνομαζομένων παρίστησιν· οὐδὲ δὲ, ἢ δοῦλος, ἢ φίλος, μόνης τῆς πρὸς τὸ συνευγεγμένον ἕνομα συναφείας ἐστὶ δηλωτικά. Ὁ τοίνυν ἀκούσας γεννήματος οὐκ ἐπὶ τινὰ οὐσίαν τῆ διανοίᾳ φέρεται, ἀλλ' ὅτι ἑτέρῳ ἐστὶ συναπτόμενον ἕνομα. Τὸ γὰρ γέννημά τις λέγεται γέννημα. Ὁ μὲντοι οὐχ ὑποστάσεως τις ἕνομα ἐμποιεῖ (53),

pungi et deleri. Recte et vere judicaverat vir doctissimus Combefisius, scriptores sacros verbis illis, ἄλλος τις τῶν προϊσταμένων τοῦ λόγου, hoc loco designari. — Praferenda videtur vetus interpretatio. **MARAN.**

(49) Antiqui duo libri θεῶν Γραφῶν. Ubi notandum et illud, in multis mss. pro ἐξαιροῖ λέγεται ἐξαιροῖται.

(50) Ἄλλ' αὐτήν, imo ipsam. Hoc est, imo ait necesse esse, ut intelligamus ipsam esse substantiam, quæ nomine significatur.

(51) Codex Coll. cum editione Ven. ἐν ὀνειρώτων λόγοις. Editio Paris. et alii mss. ἐν ὀνειρώτων ἀγορᾷ.

(52) Codices duo πρὸς ἕτερον.

(53) Reg. tertius οὐχ ὑποστάσεως... πῶς οὐχ τῆς

ἀλλὰ μόνην τὴν πρὸς ἕτερον σχεῖν ἀποσημαίνει, αὐτὸ οὐσίαν εἶναι νομοθετεῖν πῶς οὐ τῆς ἀνωτάτω παραπληξίας ἐστί; Καίτοιγε μικρὸν ἔμπροσθεν (54) ἐδείκνυτο παρ' ἡμῶν, ὅτι καὶ τὰ ἀπολελυμένα τῶν ὀνομάτων, κἂν τὰ μάλιστα δοκῇ ὑποκαίμενόν τι δὴ-
 λούν, οὐκ αὐτὴν παρίσταναι τὴν οὐσίαν, ἰδιώματα δὲ
 τινα περὶ αὐτὴν ἀφορίζει.

10. Ἄλλ' ὁ σοφώτατος, καὶ ταῖς ματαιωτεχνίαις
 ἄπαντα τὸν βίον ἐσχολακῶς, οὐκ ἐρυθριᾷ αὐτὴν τὴν
 οὐσίαν (55) τοῦ Μονογενοῦς σημαίνει λέγων τὸ γέν-
 νημα. Τοῦτο δὲ ὅσην τὴν ἀτοπίαν ἔχει, σκοπεῖτε. Εἰ
 γὰρ ἡ οὐσία γέννημα, καὶ ἀνάπαυον, εἴ τι γέννημα,
 τοῦτο οὐσία ὁμοούσια τὰ γεννήματα πάντα (56)
 ἀλλήλοις ἔσται. Ἐκ δὲ τούτου τί συμβήσεται κατὰ τὸν
 τούτου λόγον; Ὁ δημιουργὸς τῶν ὄλων πᾶσι τοῖς
 γεννήσεως μετεληφόσι τὴν αὐτὴν ἔχων οὐσίαν ἀνα-
 φανήσεται. Οὐ γὰρ δὴ ἐπὶ μὲν τοῦ Υἱοῦ οὐσίαν φήσει:
 σημαίνει τὸ γέννημα, ἐπὶ δὲ τῶν λοιπῶν τῶν με-
 τεχόντων γενέσεως οὐκέτι τὴν αὐτὴν ἔνοιαν ἀποσώ-
 ζειν (57). Ἐπεὶ λεγέτω τινὰ αἰτίαν σαφῆ καὶ ἀναν-
 τίστητον τοῦ τὴν αὐτὴν προσηγορίαν μὴ ἐπὶ πάντων
 ὁμοίως τὸ ἔσον δύνασθαι. Ἄλλ' οὐκ ἂν ἔχοι. Ὅν γὰρ
 ἂν ἐπινοήσῃ (58) γεννήματος λόγον, οὕτως πᾶσιν
 ὁμοίως τοῖς γεννητοῖς ἐφαρμόσει. Μέγιστον δὲ τε-
 κμηρίον τῆς ἀληθείας τοῦ λόγου ἡ αὐτοῦ ἐκάστου
 τῶν ἀκούοντων διάνοια. Ἐρωτάτω γὰρ ἕκαστος ἑαυ-
 τὸν, ἐπειδὴν ἀκούσῃ (59), Ὁ δεῖνα τοῦ δεῖνος γέννη-
 μα, τίνα ἔνοιαν ἐντυπύεται. Ἄρα ὅτι ὁ γεννηθεὶς
 οὐσία τοῦ γεγεννηκότος ἐστίν; Ἡ τοῦτο μὲν κατα-
 γέλαστον, ἐκεῖνο δὲ ἀληθές, ὅτι παρ' αὐτοῦ γεννητῶς
 εἰς τὸ εἶναι παρήχθη. Τούτο τοίνυν ὁμοίως ἐπὶ τε
 τοῦ (60) Μονογενοῦς καὶ ἐφ' οὐτινοσοῦν τῶν γεννη-
 θέντων ἀρμόσει λέγεσθαι. Καὶ μηδεὶς (ἐπειδὴ κοινὸν
 τὸ τῆς σχεσεως) καθάρισεν εἶναι τῆς ἀξίας τοῦ Μο-
 νογενοῦς νομίζετω. Οὐ γὰρ ἐν τῷ πρὸς τί πως ἔχειν
 ἡ διαφορὰ τῷ Υἱῷ πρὸς τὰ ἄλλα, ἀλλ' ἐν τῇ ἰδιότητι
 τῆς οὐσίας ἡ ὑπεροχὴ τοῦ Θεοῦ πρὸς τὰ θνητὰ δια-
 φαίνεται. Σκοπεῖτε μέντοι ποῦ τῆς ἀτοπίας ὁ τούτων
 λόγος ἐκφέρεται. Εἰ τὸ γέννημα ἐτέρου λέγεται γέννη-
 μα, ὡς ἡ τε κοινὴ συνήθεια βεβαίως, καὶ οὐδὲν ἀν-
 ερεῖ, ταυτὸ δὲ τοῦτο καὶ ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ (61) οὐσίαν ση-
 μαίνει κατὰ τὸν τούτων λόγον· ἐκεῖνος ἔσται οὐσία,
 οὐ καὶ γέννημα λέγεται. Ἔσται τοίνυν ἐκ τῆς ἀκο-
 λουθίας ταύτης οὐκέτι τοῦ Μονογενοῦς τὴν οὐσίαν ἢ
 τοῦ γεννήματος προσηγορία σημαίνουσα, ὅπερ οὕτοι
 βιάζονται, ἀλλὰ τοῦ Θεοῦ τῶν ὄλων. Εἰ γὰρ οὐκ οἶδόν
 τε ἕτερον μὲν τι τὴν οὐσίαν νοεῖν, ἕτερον δὲ τι παρ'

A habitudinem notat, id substantiam esse sancire,
 an non summæ amentia est? Atqui paulo superius
 a nobis demonstratum est, absoluta etiam nomina,
 etiamsi maxime subjectum quiddam significare
 videantur, non tamen substantiam ipsam exhibere,
 sed proprietates quasdam circa ipsam designare.

10. Sed sapientissimus ille, qui in vanis artibus
 vitam totam consumpsit, dicere non erubescit, ge-
 nitura substantiam ipsam Unigeniti significari. Quod
 quam absurdum sit, quæso, animadvertite. Etenim
 si substantia genitura sit, et vice versa, si quod
 genitura est, hoc substantia sit, genituræ omnes
 erunt inter se consubstantialés. Hinc jam secun-
 dum hujus rationem quid eveniet? Comperietur
 universorum opifex eandem cum omnibus genera-
 tionem participantibus substantiam habere. Nec
 enim dicturus est genituram in Filio substantiam
 significare, in reliquis vero generationis partici-
 pibus non eandem amplius notionem retinere. Alio-
 qui proferat claram quamdam causam cui non possit
 contradici, cur appellatio eadem eandem simili-
 liter in omnibus vim non habeat. At certe non po-
 terit. Quamcumque enim genituræ rationem excogitaverit, ea omnibus similiter genitis congruet.
 Verum autem esse quod dicimus, id quod cuique
 audientium in mentem venit, maximum signum
 est. Interroget enim unusquisque seipsum, ubi
 audierit: hinc hujus genitura est, quid animo concipiat.
 Num cogitat genitum genitoris substantiam
 esse? Certe, ut hoc ridiculum est, ita illud verum,
 quod ab eo per generationis modum ad esse pro-
 ductus sit. Hoc itaque par fuerit similiter et de
 Unigenito et de quocunque genitu dicere. Et nemo,
 quoniam communis habitus est, Unigeniti dignita-
 tem destrui existimet. Non enim Filius in eo differt
 ab aliis, quod sese ad aliquid certo quodam modo
 habeat: sed Dei præstantia qua res mortales superat,
 in substantiæ proprietate ostenditur. At considerate
 ad quam ineptiam doctrina horum deducat. Si genitura,
 alterius genitura dicatur, sicut et communis consuetudo
 confirmat, nec quisquam contradicet, hæc ipsa autem
 genitura in Filio quoque secundum horum doctrinam
 substantiam significet, substantia erit illius, cujus
 genitura dicitur. 246 Ex hac itaque consecutione
 concietur, ut genituræ appellatio non amplius Unigeniti
 substantiam significet, id

(54) Editi et Reg. sextus Καίτοι μικρὸν ἔμπροσθεν. Alii quinque mss. ut in contextu.

(55) Editio utraque Paris. et Ven. cum Reg. quinto et cum Colb. τὴν οὐσίαν. Revii secundus et tertius τὴν ὑπόστασιν. In Reg. quarto in contextu legitur τὴν ὑπόστασιν· in margine vero τὴν οὐσίαν. Mihi autem verisimile sit, scripsisse Basilium τὴν ὑπόστασιν, *hypostasim Unigeniti*: vocem vero οὐσίαν primum in margine ascriptam fuisse ab aliquo, qui monere vellet, vocem ὑπόστασιν non hic stricte sumi pro hypostasi, seu pro persona, sed usurpari latiore sensu, videlicet pro ipsa substantia. Utinam hæc sunt, nihil in contextu immutandum censuimus.

(56) Reg. quartus ὁμοούσια τὰ γεννητὰ πάντα, omnia quæcumque generata sunt, erunt inter se consubstantialia. Ibidem mss. quatuor Ἐκ δὲ. Editi cum uno mss. Ἐκ δὲ.

(57) Codex unus ἀναποσώσειν.

(58) Reg. tertius ἂν ἐπινοήσῃ.

(59) Editi ἐπὶ ἀκούσῃ. At mss. ἐπειδὴν ἀκούσῃ.

(60) Codices aliquot ἐπὶ τε τοῦ. Editi ἐπὶ τοῦ.

(61) Voces illæ, ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ, non solum erasæ sunt in Reg. tertio, sed omnino desunt in aliis tribus codicibus itidem Regii: tamen eas retinui-
 mus, quod in aliis totidem mss. et in impressis libris legantur.

quod hi lotis viribus affirmant, sed Dei universorum. Etenim si fieri non potest, ut aliud quid substantiam intelligamus, et aliud genituram præter ipsam, idem est substantiam dicere et genituram: at Filii genitura Dei est, Dei ergo erit substantia, si genitura substantiam significat. Atque hoc pacto genitura, ex sententia ejus, ingeniti substantia esse conperietur. Sed si ridiculum est quod sequitur, qui antecedentia posuit, is dedecus sibi sumat. Oratio enim, cum semel a vero deflexit, ad multas ac periculosas ineptias quadam erroris consecutione delabi quodam modo videtur.

11. Sed hæc sunt quasi præludia quædam blasphemie atque apparatus; caput autem mali infert in sequentibus, ubi dicit:

EUN. Substantiam Filii genitam quidem esse cum non esset ante propriam constitutionem, genitam tamen esse ante omnia voluntate Patris.

BAS. Iisdem adhuc insistit artificiis. De substantia Filii nobis verba facit, quasi dicat Filium esse aliud quid præter ipsam, atque hoc modo aures ad blasphemiam audiendam demulcendo præparat, eum non aperte dicat genitum esse ex nihilo Filium; sed ejus substantiam cum non esset, genitam esse. Dic, ante quas res non erat? Videtis ejus cavillationem? Substantiam cum semetipsa comparat, ut tolerabilia dicere omnibus videatur. Nimirum non dicit eam ante sæcula non fuisse, neque simpliciter non fuisse, sed ante suam ipsius constitutionem non fuisse. Sed, dic mihi, aliene tu Patris substantiam sua ipsius constitutione esse antiquiorem? Etenim si temporibus non subjicit Filii substantiam, neque prius hac ratione intelligit, inanis et vana est ejus oratio, quapropter ne responsione quidem digna est. Et quidem id ipsum non minus de Deo etiam universorum dici poterit, si quis in eum hanc inanitatem voluerit transferre. Nam et dicere Deum ante suam constitutionem non fuisse, et dicere eum ante seipsum fuisse, ejusdem dementiae est. Quod si temporaliter vocem prius de Filii

Α αὐτὴν τὸ γέννημα, καὶ Ἰσον δύναται (62), οὐσίαν τε εἶπαι καὶ γέννημα· τοῦ Θεοῦ δὲ ἐστὶ γέννημα ὁ Υἱὸς, τοῦ Θεοῦ ἔσται οὐσία, εἴπερ τὸ γέννημα τὴν οὐσίαν δηλοῖ. Καὶ οὕτω τὸ γέννημα οὐσία τοῦ ἀγεννητήτου κατὰ τὸν τοῦτου λόγον ἀναφανήσεται. Εἰ δὲ γελῶν τὸ συναγόμενον, ὁ θεὸς τὰ λήμματα τῆς αἰσχύνης κληρονομεῖτω. Ἔοικε γὰρ πως ὁ λόγος, ἐπειδὴν ἅπαξ τῆς ἀληθείας παρενεχθῆ, εἰς πολλὰς καὶ ἐπικινδύνους ἀτοπίας ὑπὸ τῆς κατὰ τὴν πλάνην ἀκολουθίας ἐκτρέψασθαι.

11. Ταῦτα μὲν οὖν ὡσπερ προαγῶνές τινες καὶ κατασκευαὶ τῆς βλασφημίας εἰσὶ· τὸ δὲ κεφάλαιον τοῦ κακοῦ ἐν τοῖς ἐξῆς ἐπιφέρει λέγων·

EYN. Τὴν οὐσίαν τοῦ Υἱοῦ γεγενῆσθαι μὲν οὐσαν πρὸ τῆς ἰδίας συστάσεως, εἶναι δὲ γεννηθεῖσαν πρὸ πάντων γνώμῃ τοῦ Πατρὸς.

BAS. Ἐτι τῶν αὐτῶν ἔχεται τεχνασμάτων. Περὶ τῆς οὐσίας ἡμῖν τοῦ Υἱοῦ διαλέγεται, ὡς δὴ τι ἕτερον λέγων παρ' αὐτὴν τὸν Υἱὸν (63), καὶ τοῦτω τῷ τρόπῳ προημεροῖ τῇ βλασφημίᾳ τὴν ἀκοήν· οὐκ ἐκ τοῦ προφανοῦς λέγων ἐκ μὴ ὄντων γεγενῆσθαι τὸν Υἱὸν, ἀλλὰ τὴν οὐσίαν αὐτοῦ γεγενῆσθαι (64) οὐκ οὔσαν. Πρὸ τίνος οὐκ οὔσαν; εἰπέ. Θεωρεῖτε αὐτοῦ τὸ σόφισμα; Αὐτὴν αὐτῇ συγκρίνει, ἵνα πᾶσι δὴ ἀνεκτὰ δόξῃ λέγειν, οὐχὶ πρὸ τῶν αἰώνων λέγων αὐτὴν μὴ εἶναι, οὐδὲ ἀπλῶς μὴ εἶναι, ἀλλὰ πρὸ τῆς ἰδίας συστάσεως. Τὴν δὲ τοῦ Πατρὸς οὐσίαν, εἰπέ μοι, πρεσβυτέραν εἶναι σὺ φησὶ τῆς ἰδίας συστάσεως; Εἰ μὲν γὰρ οὐχ ὑποδάλαι χρόνους τοῦ Υἱοῦ τὴν οὐσίαν, οὐδὲ τὸ πρότερον κατὰ τοῦτον τὸν λόγον ἐπινοεῖ (65), μάταιος μὲν αὐτῷ καὶ ἀργὸς ὁ λόγος, διόπερ οὐδὲ ἀποκρίσεως ἄξιος. Οὐχ ἕττον μέντοι καὶ ἐπὶ τοῦ Θεοῦ τῶν ὄλων ὑπάρξει τοῖς βουλομένοις μετακομίζειν τὴν ματαιότητα. Τό τε γὰρ οὐκ εἶναι λέγειν τὸν Θεὸν πρὸ τῆς ἰδίας συστάσεως, καὶ τὸ εἶναι λέγειν πρὸ αὐτοῦ (66), τῆς αὐτῆς ἐστὶν ἀφροσύνης. Εἰ δὲ χρονικῶς ἐπὶ τῆς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ τὸ πρότερον δέχεται, καὶ ἐκ μὴ ὄντων φήσει τὴν οὐσίαν αὐτοῦ

(62) Editi γέννημα, Ἰσον δύναται. Reg. secundus γέννημα, καὶ Ἰσον δύναται· ubi, ut alibi sæpe, particula καὶ vacat. Reg. quartus γέννημα, Ἰσον δὲ δύναται. Coll. secunda manu ἀλλὰ Ἰσον δύναται. Mox editi et Reg. quintus εἰ τοῦ δὲ Θεοῦ· sed particula εἰ delit in reliquis codicibus, ob idque eam expruximus.

(63) Editi et Coll. cum Regiis tertio et quinto παρ' αὐτῶν τὸν Υἱὸν, ad verbum, tanquam aliquid aliud dicens præter ipsum Filium. At Regii primus, secundus, quartus et sextus παρ' αὐτὴν τὸν Υἱὸν, quasi dicat Filium esse aliud a substantia: quam scripturam veram esse et germanam arbitror. Eunomius enim videbatur de substantia Filii loqui, tanquam de re aliqua, quæ ab ipso Filio distincta esset. Sperabat enim fore ut hæresis sua hoc artificio facilius in aures audientium reciperetur. Etenim si aperte dixisset, Filium ita genitum esse, ut ex nihilo factus esset, omnium exasperasset animos; nec ei res bene successisset. Quare satis habebat dicere, substantiam genitam esse, cum non esset. Sed ex hoc inipio principio necessario sequetur

Filium quoque genitum fuisse, cum non esset, nec eum a creaturis differre, cum et ipse conditæ sint, cum non essent.

(64) Reg. tertius γεγενῆσθαι τὸν Υἱὸν, ἀλλὰ τὴν οὐσίαν αὐτοῦ λέγων γεγενῆσθαι. Notandum, statim post vocem σόφισμα notam interrogationis in aliquibus mss. reperiri: quæ nota ab editis aberat.

(65) Eunomius, ut ex dictis patet, affirmabat substantiam Filii genitam fuisse, cum non esset ante suam constitutionem. Basilium autem præpositionem ante hoc loco impugnat; atque, aut Eunomium vana atque inania effutire, aut ex ejus verbis effici, Patrem Filio priorem esse tempore, vel ævo.

(66) Legitur et in editis et in mss. καὶ τὸ εἶναι λέγειν· sed Combefisius putat ita emendandum, καὶ τὸ οὐκ εἶναι λέγειν, et dicere ante seipsum non esse. Certe q̄ semel cuique pro arbitrato liceat aut addere verbis Patrum, aut de iis detrahere, aut quovis modo eorum scripta immutare, nihil non malorum inde timendum est. Statim editi αὐτῆς ἔσται. Antiqui tres libri ἐστίν.

γεγενῆσθαι (67), μᾶλλον δὲ αὐτὸν τὸν Υἱὸν· οὐδὲν γὰρ διαφέρει πρὸς γε αὐτὴν τὴν διάνοιαν οὕτως ἢ οὕτω λέγειν· πρῶτον μὲν χρόνον [χρόνων] δεύτερον τίθεται, εἰ δὲ βούλει, καὶ αἰώνων, τὸν ποιητὴν τῶν αἰώνων (68)· ἔπειτα μέντοι ἀκολουθῶν ταῖς ἑαυτοῦ (69) βλασφημίαις, καὶ τὸν Πατέρα φῆσει, οὐκ ὄντα Πατέρα τὸ ἐξ ἀρχῆς, εἶτα ὕστερον γεγονέναι.

12. Καίτοι εἰ μὲν καλὸν καὶ πρέπον τῇ μακαριότητι τοῦ Θεοῦ τὸ εἶναι Πατέρα, πῶς οὐκ ἐξ ἀρχῆς (70) τὸ πρέπον αὐτῷ παρῆν; Ἡ γὰρ ἀγνοία τοῦ βελτίονος, ἢ ἀδυναμία πάντως λογιῶνται τὴν ἑλληνιστίν· ἀγνοίᾳ μὲν, εἴπερ ὕστερον ἐξεῦρε τὸ βέλτιον, ἀδυναμίᾳ δὲ, εἴπερ εἰδῶς καὶ συνιείς ἀπετύγχανε τοῦ καλλίστου. Εἰ δὲ (8-μὴ θέμις εἰπεῖν.) οὐ καλὸν αὐτῷ τὸ εἶναι Πατέρα, τίνας ἔνεκεν ἐκ μεταβολῆς τὸ χεῖρον προεἶλετο; Ἀλλὰ τρέποιοτο μὲν εἰς τοὺς (71) αἰτίους ἢ βλασφημία· ὁ δὲ Θεὸς τῶν ὄλων ἐξ ἀπειρου ἐστὶ Πατήρ, οὐκ ἀρξάμενός ποτε τοῦ εἶναι Πατήρ. Οὕτε γὰρ τῇ τῆς δυνάμεως ἐνδείξῃ πρὸς τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ βελήματος ἐκωλύετο, οὕτε αἰώνων τιῶν περιόδος ἐνέμενεν, ἵνα, ὥσπερ ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν λοιπῶν ζώων, μετὰ τὴν τῆς ἡλικίας συμπλήρωσιν τῆς εἰς τὸ γενεῖν αὐτῷ δυνάμεως προσελθούσης (72), τὸ σπουδαζόμενον περιγένηται (μαινομένων γὰρ ταῦτα καὶ ἐννοῆσαι καὶ φθέγγασθαι), ἀλλὰ τῇ ἑαυτοῦ ἀδιότῃ συμπαρεκτεινομένην ἔχει τὴν (ἴν' οὕτως ὀνομάσω) πατρότητα. Οὐκοῦν καὶ ὁ Υἱός, πρὸ αἰῶνος (73) ὢν, καὶ ἀεὶ ὢν, οὐκ ἤρξατο τοῦ εἶναι ποτε, ἀλλ' ἀφ' οὗ Πατήρ, καὶ Υἱός, καὶ εὐθύς τῇ τοῦ Πατρὸς ἐνοίᾳ ἢ τοῦ Υἱοῦ συνεισέρχεται. Ὁ γὰρ Πατήρ Υἱοῦ Πατήρ δηλονότι. Ἀρχὴ μὲν οὖν Πατρὸς οὐδεμία, ἀρχὴ δὲ τοῦ Υἱοῦ ὁ Πατήρ· μέσον δὲ τούτων οὐδέν. Πῶς οὖν οὐκ ἦν τὸ ἐξ ἀρχῆς (τοῦτο γὰρ ἐστὶ τὸ, πρὸ τῆς ἰδίας συστάσεως, ἐν σοφισμασι λεγόμενον παρὰ τούτων) ὁ μὴδὲν ἔχων προεπιστούμενον ἑαυτοῦ, εἰ μὴ τὸν ἐξ οὗ ἔχει τὸ εἶναι, οὐ διαστήματι ὑπερέχοντα, ἀλλὰ τῇ αἰτίᾳ προτεταγμένον (74); Εἰ τοίνυν ἀίδιος ἢ τοῦ Υἱοῦ κοινωνία πρὸς τὸν Θεὸν καὶ Πατέρα ἀναπέφανται, τῆς διανοίας ἡμῶν ἀπὸ τοῦ Υἱοῦ δι' οὐθενὸς καινοῦ πρὸς τὸν Πατέρα χωρούσης, ἀλλ' ἀδιαστάτως τὸν Υἱὸν τῷ Πατρὶ συναποούσης, ὁ μὴδὲν μέσῳ διοριζόμενος τίνα ἔτι παρεῖδυσιν καταλείπει τῇ πονηρᾷ βλασφημίᾳ τῶν λεγόντων, ἐκ τοῦ μὴ ὄντος αὐτὸν εἰς τὸ εἶναι παρῆχθαι;

13. Ἐπειτα μέντοι καὶ τῆς ἀνοίας αὐτοῦς ὀνομά-

substantia accipit, dicitque genitam fuisse ex nihilo substantiam ejus, imo Filium ipsum; nihil enim refert, quod ad sententiam attinet, sic vel sic dicere: primum quidem temporibus, atque, si ita vis, sæculis conditorem sæculorum constituit posteriorem: deinde verò blasphemias suis insistentis dicturus est etiam Patrem, cum Pater non esset ab initio, tum demum factum fuisse.

247 12. Alqui si honestum ac decorum est Dei beatitudini Patrem esse; qui sit ut id quod decebat, ei ab initio non adesset? Aut enim melioris ignorantia, aut omnino impotentia hunc defectum imputabunt: ignorantia quidem, si deinceps quod melius est excogitavit; impotentia vero, si sciens atque intelligens, quod optimum erat assequi non potuit. Quod si (quod fas non est dicere) non est ei bonum Patrem esse, cujus rei gratia commutatus pejus elegit? Sed recidat in suos auctores blasphemiam. Nam Deus universorum Pater est ex infinito, nec unquam Pater esse cœpit. Neque enim potentia defecto, ne explet voluntatem, detinebatur: neque ulloꝝ sæculorum circuitus exspectavit, ut sicut in hominibus ac reliquis animalibus, ei generandi facultate post completam ætatem accedente, quod volebat assequeretur. Insanientium enim est hæc et cogitare, et loqui. Sed, ut ita dicam, extantam habet cum sua æternitate paternitatem. Quamobrem et Filius cum ante sæcula sit, et semper sit, nunquam esse incœpit: sed ex quo Pater est, et Filius est, et statim una cum Patris notione, Filii quoque notio subrepat. Nam Pater, Filii utique est Pater. Patris igitur origo nulla: origo vero Filii, Pater; inter hos nihil est mediū. Quomodo igitur a principio non erat (nam illum, ante suam constitutionem, quod ab his per cavillationem profertur, hoc sibi vult,) is, qui nihil habet quod ante se intelligatur, nisi illum, a quo esse habet, non intervallo præcedentem, sed causæ dignitate præpositum? Proinde si Filii cum Patre et Deo conjunctio ostensa est æterna, cum nostra cogitatio a Filio ad Patrem per nullum medium deveniat, imo absque intervallo Patri Filium conjungat; is qui nullo medio sejungitur, quem jam aditum pravæ blasphemix relinquit eorum, qui eum dicunt ex non existente ad esse productum esse?

13. Ad hæc ipsorum quoque dementia mirari

(67) Editi et mss. non pauci γεγενῆσθαι, factam esse: nec aliter legitur in eo codice, in quo opus Eunomii inveniri diximus. Codex Colb. γεγενῆσθαι, genitam esse. Mihi quidem dubium non est, quin illud, μᾶλλον δέ, etc., sic accipiendum sit: Imo vero, si vera fateri Eunomius vult, palam dicitur est Filium ipsum ex nihilo genitum fuisse. Aliter tamen hunc locum intellexerat vetus interpres, qui ita vertisset: Imo primum ipsam Filium (nihil enim refert quantum ad rem, hoc vel illo dicere modo) posteriorem quam tempora ponet. Ibidem editi Υἱὸν, καὶ οὐδέν. Voculam καὶ expunctimus, codicum duorum fidem secuti. Mox editi ἢ οὕτως. At mss. ἢ οὕτως.

(68) Editi τῶν αἰώνων δεύτερον εἶναι. Sed ulti-

mæ duæ voces desunt in mss., nec dubito quin debeant abesse, cum sententiam efficiant contortam atque intricatam.

(69) Editi αὐτοῦ. Statim editi ἀλλ' ὕστερον. Libri veteres εἶτα ὕστερον.

(70) Reg. quartus πῶς οὖν μὴ ἐξ ἀρχῆς.

(71) Editi πρὸς τοὺς. Antiqui sex libri εἰς τοὺς.

(72) Editi et sex mss. προελθούσης. At Reg. tertius προσελθούσης, recte.

(73) Editi et mss. multi Υἱὸς πρὸ αἰῶνος. At Reg. tertia secunda (manni Υἱὸς προαιώνιος ὢν.

(74) Ἀλλὰ τῇ αἰτίᾳ προτεταγμένον, causæ nomine præpositum. Lege primum num. 8, 25, ubi illa Joannis xiv, 28, Pater major me est, ut docte ita copiose a Basilio explicatur.

operæ pretium est, quod dum ex non exstantibus esse dicunt Filium, nequaquam intelligunt quod eum non Patre solum, sed ea etiam re per quam Unigenitum a Patre separant, posteriorem statuunt. Nam necesse est, si quid sit inter Patrem et Filium, id Filii existentia antiquius esse. Quid igitur hoc esse poterit? Quidnam aliud nisi aut ævum aut tempus? Qui enim Patris vitam vita Unigeniti intelligit anteriorem, qua re alia quam sæculorum aut temporum quorundam spatio admittens, excessum invenisse se dixerit? quod si hoc verum est, falsa Scriptura est, quæ dicit facta esse per ipsum sæcula⁴¹; quæque docet facta esse per ipsum omnia⁴², cum certe in omnium numero sæcula etiam comprehendantur. Si vero dicturi sunt se non negare Filium ante sæcula **248** genitum esse, sciant, quod verbis concedunt, id revera ab ipsis tolli. Interrogabimus enim eos, qui ex non exstantibus substantiam producant Unigeniti : Quando non erat, ut dicitis, quid erat illud intervallum? quam ei appellationem excogitabitis? Nam communis consuetudo spatium omne aut temporibus aut sæculis subjicit. Nam quod in sensibilibus est tempus, hoc sæculi est natura in rebus mundo superioribus. Isti vero, si quid tertium pro sua sapientia comminiscuntur, dicant. Sed dum tacebunt, haud ignorent se Unigeniti substantiam sæculis posteriorem constituere. Etenim si quod spatium fuit Filio antiquius, quod videlicet se æque ac Patris vita extenderit, utique alterum ex his erat. Sed nec est, nec erit cogitatio Filii exstantia antiquior. Nam omni re, quæ ordine antiquitatis excogitari potest, anterior invenietur illa Dei Verbi quod apud Deum a principio erat, existentia. Etsi enim se ipsa decipiens mens innumeris imaginationibus, æque rerum non subsistentium commentis occupans, ea quæ non sunt excogitaverit; nullam omnino inveniet artem, qua seipsam possit ultra Unigeniti principium extendere, aut vitam ejus qui per se vita est, suo ipsius motu inferiori relinquere, aut sua cogitatione originem Dei Verbi transcendere, aut sæcula Deo sæculorum destituta sibi fingere.

⁴¹ Hebr. 1, 2. ⁴² Joan. 1, 5.

(75) Editio utraque Ven. et Paris. ἀλλὰ καὶ τοῦτον τὸν Μονογενῆ, corrupte. Regii secundus et quartus ἀλλὰ καὶ τοῦ, ὃ τὸν Μονογενῆ, emendate. Igitur horum verborum sententia hæc est : Mirari subit Eunomianos, qui non intelligunt sequi ex suis verbis, Filium non Patre solum posteriorem esse, sed eum etiam posteriorem esse ea ipsa re, per quam ipsum a Patre separant. Illud, τοῦ, optime interpretatus est librarius in margine Regii secundi, cum ita scripsit, ἢ αἰῶνος ἢ χρόνου. Hoc est, Eunomiani efficiunt quoque Filium posteriorem ipso ævo, aut ipso tempore, quorum intervallo eum a Patre sejungunt.

(76) Codex unus τὴν ἢ μεταξὺ.

(77) Editi ἐπινοῶν. At mss. multi ἐνοῶν.

(78) Sic libri veteres. Editi περισσὸν καὶ οὐχί.

(79) Editiones Ven. et Paris. Stephanæque cum Reg. quinto ἐκ μὴ ὄντων. Codex Colb. et Reg. tertius ἐκ μὴ ὄντος. Alii quatuor mss. ἐκ τοῦ μὴ ὄντος.

σαι ἄξιον, οὐ συνιέντας, ὅτι, ἐκ μὴ ὄντων λέγοντες τὸν Υἱὸν, οὐ τοῦ Πατρὸς μόνον νεώτερον ἀποφαινοῦσιν, ἀλλὰ καὶ τοῦ, ὃ τὸν Μονογενῆ (75) ἀπὸ τοῦ Πατρὸς διορίζουσιν. Ἀνάγκη γάρ, εἴπερ τι εἶη μεταξὺ (76) Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, προσβύτερον εἶναι τοῦτο τῆς ὑπάρξεως τοῦ Υἱοῦ. Τί οὖν ἂν εἴη τοῦτο; Τί ἄλλο γε ἢ αἰὼν πάντως ἢ χρόνος; Ὁ γάρ τοι περισσοτέραν τὴν τοῦ Πατρὸς ζωὴν τῆς τοῦ Μονογενοῦς ἐνοῶν (77), τίνα γε ἄλλω παραμετρῶν, εὐρηκέναι ἂν εἴποι τὸ περισσὸν, ἢ οὐχί (78) αἰῶνων ἢ χρόνων τινῶν διαστήματι; Εἰ δὲ τοῦτο ἀληθές, ψευδὴς ἡ λέγουσα Γραφή τοὺς αἰῶνας δι' αὐτοῦ γεγενῆσθαι, καὶ ἡ διδάσκουσα, ὅτι πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο· τοῖς πᾶσι, δηλονότι, ἐμπειριημένων καὶ τῶν αἰῶνων. Εἰ δὲ φήσουσι μὴ ἀπαρνεῖσθαι πρὸ τῶν αἰῶνων τὸν Υἱὸν γεγενῆσθαι, μὴ λανθανέτωσαν, δὲ τῷ λόγῳ συγχωροῦσι, κατὰ ἀλήθειαν ἀφαιρούμενοι. Ἐρωτησόμεν γὰρ αὐτοὺς τοὺς ἐκ μὴ ὄντων (79) παράγοντας τοῦ Μονογενοῦς τὴν οὐσίαν· Ὅτε οὐκ ἦν, ὡς φαστε, τί ἦν ἐκεῖνο τὸ διάστημα; τίνα αὐτῷ προσηγορίζον ἐπινοήσετε; Ἡ μὲν γὰρ κοινὴ συνήθεια ἡ χρονοῖς ἢ αἰῶσιν ἅπαν διάστημα ὑποβάλλει· ἐπειδὴ ὅπερ ἐν τοῖς αἰσθητοῖς ὁ χρόνος, τοῦτο ἐν τοῖς ὑπερκοσμίοις ἡ τοῦ αἰῶνος φύσις ἐστίν. Οὗτοι δὲ, εἰ τι τρίτον ἐκ τῆς ἑαυτῶν σοφίας ἐπινοοῦσι, λεγέτωσαν. Ἔως δ' ἂν σωπῶσι, μὴ λανθανέτωσαν δευτέραν αἰῶνων τὴν τοῦ Μονογενοῦς οὐσίαν τιθέμενοι. Εἰ γὰρ ἦν (80) τι διάστημα προσβύτερον τοῦ Υἱοῦ, συμπρακτείνόμενον τῇ ζωῇ τοῦ Πατρὸς, ἐν τι τούτων ἦν δηλονότι. Ἄλλ' οὐ' ἐστίν, οὔτε μὴ γένηται ἔνοια προσβυτέρα τῆς τοῦ Μονογενοῦς ὑποστάσεως. Παντὸς γὰρ τοῦ δυναμένου εἰς ἀρχαιότητος λόγον ἐπινοεῖσθαι ἀνωτέρα ἢ ὑπαρξίς τοῦ Θεοῦ Λόγου τοῦ ἐν ἀρχῇ ὄντος πρὸς τὸν Θεὸν εὐρεθήσεται. Κἂν, μυρίαίς φαντασίαις ἑαυτὸν ἐξαπατήσας ὁ νοῦς, καὶ τοῖς τῶν ἀνυπάρχτων ἀναπλασμοῖς ἐπιβάλλων, τὰ μὴ ὄντα περινοῇ (81), οὐδέμιν τῶν πασῶν μηχανῆν ἐξευρήσει, δι' ἧς δυναθεῖται τῆς ἀρχῆς τοῦ Μονογενοῦς ἑαυτὸν ὑπερθεῖναι· καὶ κατωτέρα τοῦ ἰδίου κινήματος τὴν ζωὴν καταλιπεῖν τῆς αὐτοζωῆς· καὶ τῷ ἰδίῳ λόγῳ τοῦ Θεοῦ Λόγου τὴν ἀρχὴν ὑπερῆναι· καὶ αἰῶνας ἐποπτεῦσαι (82) ἐρήμους τοῦ Θεοῦ τῶν αἰώνων.

D von.

(80) Editi Εἴπερ γὰρ ἦν. At mss. Εἰ γὰρ ἦν. Statim mss. nonnulli οὐδέ ἐστίν, οὐδέ μὴ. Interpres : Sed nec est, nec erit antiquior sensus Unigeniti subsistentia. Sed, nisi valde fallor, vox ὑπόστασις tum hoc, tum similibus locis, non stricte sumitur, pro persona videlicet. Arbitror igitur vocem ὑπόστασις hic sumi debere latius, pro substantia, aut pro natura, sic ut hoc loco ὑπόστασις idem valeat quod σύστασις, aut ὑπαρξίς, constitutio, subsistentia, natura, etc. Notandum etiam vocem subsistentia ita familiarem fuisse interpreti, ut quoties vox σύστασις occurrit, occurrit autem : æpius, eam semper reddat Latine subsistentiam : quod nemo, opinor, homo probaverit, cum iis in locis non obscure significet aliquid, quod Patri æque ac Filio, conveniat : quod de subsistentia dici non posse constat.

(81) Reg. quartus μὴ ὄντα ἐπινοῇ.

(82) Editi et aliquot mss. ἐποπτεῦσαι. Alii tres mss. ἐποπτεῦσαι, rectius.

14. Ἀφαιρούμενος δὲ τὴν ὀφειλομένην τῷ Μονο-
γενεῖ δόξαν, σκοπεῖτε ποιοῖς αὐτὸν ἀποσεμνύνει λό-
γοις.

ΕΥΝ. Ἔστι δὲ, φησὶν, ἡ οὐσία τοῦ Υἱοῦ γεννηθεῖσα
πρὸ πάντων, γνώμη τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς.

ΒΑΣ. Τοῦτο μέγα προστίθῃσι τῷ Υἱῷ, τὸ πρεσβύ-
τερον εἶναι τῆς κτίσεως, καὶ τῶν ποιημάτων αὐτὸν
τῶν ἑαυτοῦ προὔπαρχειν, ἀρκοῦν εἰς δόξαν τῷ Δη-
μιουργῷ τῶν ὄλων τιθέμενος τὸ κτισμάτων (83) αὐ-
τὸν τῶν ἑαυτοῦ προτετάχθαι. Τῆς γὰρ πρὸς τὸν
Θεὸν καὶ Πατέρα κοινωνίας τὸ εἰς αὐτὸν ἦκον ἄλλο-
τρῶσας (84), ἐν τῇ τῶν κτισμάτων προτιμήσει τὴν
δόξαν αὐτῷ μαρτυρεῖ. Εἶτα πρὸς τὸ ἀναίσχυντον τὴν
βλασφημίαν ἐκφέρων ταῖς ἀφύκτοις ἡμᾶς, ὡς οὐεται,
τῶν λογισμῶν ἀνάγκαις περιστοιχίζεται.

ΕΥΝ. Ἦτοι γὰρ ὄντα, φησὶν, ἐγέννησεν ὁ Θεὸς
τὸν Υἱόν, ἢ οὐκ ὄντα. Ἄλλ' εἰ μὲν οὐκ ὄντα, μηδεὶς
μοι. φησὶ, τόλμαν ἐπεγκαλείτω (85)· εἰ δὲ ὄντα, οὐκ
ἐτοπίαις μόνον καὶ βλασφημίαις, ἀλλὰ καὶ πάσης (86)
εὐηθείας ὑπερβολῆν ὁ λόγος ἔχει· τῷ γὰρ ὄντι οὐ δεῖ
γεννήσεως (87).

ΒΑΣ. Τὸ μὲν οὖν πολυθρόλλητον σόφισμα, τὸ πά-
λαι μὲν ἐξευρεθὲν παρ' ἐτέρων, τελείως δὲ νῦν ἐν
ταῖς ἀπηρυθριασμέναις καὶ ἀναίσχυντοις γλώσσαις
ὑπὸ τούτων ἐξεργασθὲν, τοῦτό ἐστιν. Ἡμεῖς δὲ
πρῶτον ἐκεῖνο τοὺς ἀκρατοὺς ὑπομνήσομεν (88), ὅτι
οὗτός ἐστιν ὁ διὰ τὴν τῶν πολλῶν ἀγνοίαν ἀνθρωπι-
κῶς ἐξακούοντων τῆς γεννήσεως τοῦ Υἱοῦ εἰς ἀνάγκη-
ν ἐληλυθῶς τῶν λόγων τούτων· οὗτος δ' ἀπὸ τῶν
σωματικῶν ἐννοιῶν ἐπὶ τὴν πνευματικὴν θεωρίαν τὰς
ἀπειθεύτους ψυχὰς ἐπανάγων· ὅς, ἐπειδὴ τὰ γεννώ-
μενα ζῶα οὐκ ὄντα πρότερον, εἶτα γινώσκονται, καὶ ὁ
σήμερον γεννηθεὶς χθὲς οὐκ ὑπῆρχε, ταύτην καὶ (89)
ἐπὶ τὴν τοῦ Μονογενοῦς ὑποστάσεως τὴν ἐννοιαν
μεταφέρει. Καὶ ἐπειδὴ γεγέννηται, φησὶν, οὐκ
ὑπῆρχε πρὸ τῆς γεννήσεως. Οὕτω μεγαλοφυῶς τὴν
γέννησιν ἡμῖν τοῦ Μονογενοῦς θεολογεῖ, καὶ διὰ τοιού-
των λόγων τὰ ἀβήρωσθήματα τῶν ἀδελφῶν ἡμῶν ἐπ-
ανορθοῦται, ἄξιός ὢν, εἴπερ τις, ἀκοῦσαι τῆς παροι-
μίας, ὅτι Ἰατρὲ, θεράπευσσον σεαυτὸν. Τίνα μὲνοι
καὶ παραμυθίαν τῆς ἀτόπου ταύτης νόσου τῶν λο-
γισμῶν αὐτῷ προσενέγκωμεν ἢ τὰ παρὰ τοῦ ἁγίου
Πνεύματος διὰ τοῦ μακαρίου Ἰωάννου λαληθέντα
ἡμῖν, ὅτι Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν
πρὸς τὸν Θεόν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος; Διὰ τούτων τῶν
δύο ῥήσεων ἀπέκλεισεν ὁ εὐαγγελιστής, μίξιν ἀν-

14. Cæterum ubi debitam Unigenito gloriam
abstulit, animadvertite quibus cum verbis exornet.

ΕΥΝ. Est autem, inquit, substantia Filii genita
ante omnia, voluntate Dei et Patris.

ΒΑΣ. Filio hoc tribuit magni, quod antiquior sit
creaturis, et ante ea quæ ipse fecit; ratus satis esse
ad gloriam Conditoris universorum, si sit ante suas
ipsius creaturas collocatus. Nam posteaquam eum,
quantum in se fuit, a conjunctione quam cum Deo
et Patre habet, alienavit; ei in eo desert gloriam,
quod ipsum creaturis præferat. Deinde ad summam
impudentiam efferens blasphemiam, inevitabili, ut
putat, syllogismorum vi nos circumvallat.

ΕΥΝ. Aut enim existentem, inquit, genuit Deus
Filium, aut non existentem. Atqui si non existen-
tem, nemo, inquit, incuset me temeritatis. Sin existi-
tentem, non absurditatem solum, et blasphemiam,
sed stoliditatem etiam omnem hic sermo excedit : etenim
qui est, generatione non indiget.

ΒΑΣ. Hæc est quidem illa vulgatissima cavillatio,
ab aliis olim adinventâ : nunc vero impudentibus
et inverecundis istorum linguis absolute atque per-
fecte expleta. Verum nos illum primum auditores
admonebimus, hunc illum esse, 249 qui, quod
non pauci ex ignorantia generationem Filii humano
more acciperent, coactus in hos sermones incidit :
hunc illum esse, qui a corporeis notionibus ad spi-
ritualem contemplationem imperitas animas revo-
cat : qui, quod animalia, cum prius non sint, deinde
generantur, et quod qui hodie genitus est, heri non
erat, hanc notionem in Unigeniti substantiam trans-
fert. Et quoniam genitus est, inquit, ante genera-
tionem non erat. Adeo magnifice ceu theologus
Unigeniti nobis generationem exponit, atque ejus-
modi verbis fratrum nostrorum indermatibus me-
detur : dignus, si quis alius, qui audiat proverbium,
Medice, cura teipsum ⁸⁵. Atqui quam ei medelam in
hoc absurdo animi morbo afferemus, nisi verba
quæ Spiritus sanctus per beatum Joannem nobis
locutus est : *In principio erat Verbum, et Verbum
erat apud Deum, et Deus erat Verbum* ⁸⁶? His duabus
dictionibus hunc animi morbum exclusit evangelista,
cum alteram transcendere, alteram assequi non
possimus. Neque enim fieri potest, ut quidquam

⁸⁵ Luc. iv, 23. ⁸⁶ Joan. i, 1.

(83) Editi et mss. nonnulli τιθέμενος τῶν κτισμά-
των. Regii secundus et quartus τιθέμενος τὸ κτι-
σμάτων, recte.

(84) Monet vir eruditissimus Ducæus, anathema-
tismum in concilio Ariminensi ab Arianis prolatum
sic efferri apud Hieronymum *adversus Luciferianos* :
*Si quis dixerit creaturam Filium Dei, ut sunt cæteræ
creaturæ, anathema sit.* Filium creaturam non ne-
gabant, sed similem cæteris creaturis.

(85) Editi et duo mss. ἐγκαλείτω. Colb. ἐπιγα-
λείτω. Reg. primus, cui suffragantur alii duo mss.
secunda manu, ἐπεγκαλείτω.

(86) Editi ἀλλὰ πάσης. Alii mss. ἀλλὰ καὶ πάσης.

(87) Pro γεννήσεως in Reg. tertio legitur γενέ-
σεως· quæ varia scribendi ratio ita frequens est in
libris tum excusis tum manu exaratis, ut eos inter
se consentire, cum alterutra vox occurrit, vix un-
quam videas. Illic locus aliter editus invenitur apud
virum doctissimum Joannem Albertum Fabricium :
sed ita tamen, ut calcem sententia efficiatur. Illic
igitur sic legimus : *Τῷ γὰρ ὄντι τί δεῖ γενέσεως,
Quid enim opus est ortu, ei qui est?*

(88) Codices aliquot ὑπομνήσωμεν.

(89) Sic Reg. quartus. Vocula καὶ deest in editis
et in aliis mss.

principio antiquius queat excogitari; non enim foret principium, si quid ultra se haberet: neque fieri potest, ut quisquam illud, *Erat*, cogitatione transgressus ad intervallum in quo non erat transvehere se possit. Nam cogitare quod non erat, est dictionem, *Erat*, destruere. Nam si principium ex eorum numero esset quæ referuntur ad aliud, ut principium sapientiæ, et principium viæ bonæ, et *In principio fecit Deus*: forte possemus ejus qui ex tali principio constaret generationem cogitando prætergredi. Sed cum is principii significatus, utipotè absolutus, nec ullam ad aliud habitudinem habens, naturam supremam significet, nonne deridendus est qui quidquam ultra illud comminiscitur, aut id suis cogitationibus prætervolare conatur? Quinetiam verbum, *Erat*, æque extenditur ac illud principium dilationis ac moræ cujuscumque nescium. Non enim verbum, *Erat*, existentiam temporalem indicat, ut illud: *Homo erat in regione Assitide*⁴³; et: *Homo erat ex Armathim*⁴⁴; et: *Terra autem erat invisibilis*⁴⁵. Sed ipse nobis evangelista in alio sermone ejus verbi, *Erat*, significatum ostendit, his verbis: *Qui est, ei qui erat, et qui est omnipotens*⁴⁶. Quale enim est illud, *est*, tale est etiam illud, *erat*, sempiternum pariter atque temporis expers. Jam vero non existentem dicere, eum, qui in principio est, neque **250** ejus est qui principii notionem servat, neque ejus qui una cum principio substantiam Unigeniti conjungit. Non enim excogitari potest antiquius quidquam principio, a quo et *esse* Dei Verbi est inseparabile.

Quare quautumcumque voles curiosus mentis disquisitionibus retrogradi, tamen *intra, era'*, transgredi, et ultra hoc cogitationibus ferri non poteris.

15. Interrogetur autem vicissim et a nobis, utrum in principio esset apud Deum Deus Verbum, an postea accessit. Nam si erat, *Coerce linguam tuam a malo*⁴⁷, ab ea videlicet blasphemia, qua dicis, *non erat*: sin autem, quod ne fas quidem

Α υπερβάτου (90) και ἐτέρας ἀνεκδάτου. Οὕτε γὰρ ἀρχῆς ἐστὶ τι ἐπινοῆσαι πρεσβύτερον· οὐ γὰρ ἔτι ἀν εἶη ἀρχῆ, εἴπερ ἔχοι τι ἐαυτῆς ἐξώτερον (91)· οὕτε τὸ Ἦν διαβάνας τῷ λογισμῷ, εἰς τὸ ὅτι (92) οὐα ἦν δυνατὸν ὑπερκεῖσθαι. Ἀθέτησις γάρ ἐστι τοῦ Ἦν, ἡ τοῦ ὅτι οὐκ ἦν ἐπινοία. Εἰ μὲν γὰρ ἡ ἀρχὴ τῶν πρὸς ἕτερον λεγομένων ἦν, ὡς τὸ ἀρχὴ σοφίας, καὶ ἀρχὴ οδοῦ ἀγαθῆς, καὶ, Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεός, ἦν ἀν τυχόν, τοῦ ἐκ τοιαύτης ἀρχῆς ὑφιστάτες, δι' ἐνθυμήσεως ὑπερβῆναι τὴν γέννησιν· ἐπειδὴ δὲ τὸ σημαινόμενον τοῦτο τῆς ἀρχῆς ἀποκλεισμένον καὶ ἀσχετον τὴν ἀνωτάτω φύσιν δηλοῖ, πῶς οὐ καταγέλαστος ὁ τὰ ἐξωτέρω ταύτης ἐπινοῶν, ἢ ἐπιχειρῶν αὐτὴν τοῖς λογισμοῖς ὑπερβάλλειν; Συμπαρεκταίνεται δὲ καὶ τὸ Ἦν τῷ ἀνυπερβέτω τῆς ἀρχῆς ταύτης (93). Οὐ γὰρ τὴν ἀπὸ χρόνου ὑπαρξιν τοῦ Ἦν ὑποράβει, ὡς τὸ, Ἄρθρωπος ἦν ἐν χώρᾳ τῇ Ἀσσιτιδὶ (94)· καὶ, Ἦν ἀρθρωπος ἐξ Ἀρμαθαίμ· καὶ τὸ, Ἦ δὲ γῆ ἦν ἀόρατος· ἀλλ' αὐτὸς ἡμῖν ὁ εὐαγγελιστὴς ἐν ἐτέρῳ λόγῳ τοῦ τοιοῦτου Ἦν τὸ σημαινόμενον ἐδειξεν, εἰπὼν· Ὁ ὦν, καὶ ὁ ἦν, καὶ (95) ὁ παρτοκράτωρ. Ὅσον γὰρ τὸ ὦν, τοιοῦτον καὶ τὸ ἦν, ἀλλοίον ὁμοίως καὶ ἀχρονον. Οὐκ ὄντα δὲ λέγειν τὸν ἐν ἀρχῇ ὄντα, οὕτε διασώζοντός ἐστι τὴν ἔνοιαν τῆς ἀρχῆς, οὕτε συνάπτοντος αὐτῇ τὴν ὑπαρξιν τοῦ Μονογενοῦς. Ἀνεπινόηταν μὲν γὰρ τῆς ἀρχῆς τὸ πρεσβύτερον, ἀχώριστον δὲ ταύτης τοῦ Θεοῦ λόγου τὸ εἶναι. Ὅστε ἐφ' ὅσον ἀν βουληθῆς ταῖς τοῦ νοῦ παλυπραγμοσύναις ἀναδραμεῖν, ὑπερβῆναι τὸ ἦν, καὶ ἐξω τούτου γενέσθαι τοῖς λογισμοῖς οὐ δυνήσῃ.

15. Ἀνταρωτάσθω τοίνυν καὶ παρ' ἡμῶν· πότερον ἐν ἀρχῇ ἦν πρὸς τὸν Θεὸν ὁ Θεὸς Λόγος, ἢ ὕστερον προσεγένετο; Εἰ μὲν γὰρ ἦν, *Παῦσον τὴν γλῶσσάν σου ἀπὸ κακοῦ*, τῆς τοῦ, ὅτι οὐκ ἦν, βλασφημίας· εἰ δὲ (96), ὅπερ οὐδὲ θέμις εἰπεῖν, τὰς

⁴³ Job 1, 1. ⁴⁴ I Reg. 1, 1. ⁴⁵ Gen. 1, 2. ⁴⁶ Apoc. 1, 8. ⁴⁷ Psal. xxxiii, 14.

(90) Sic editio utraque Ven. et Paris. eum antiquis quatuor libris: at totum illud, διὰ τούτων τῶν δύο βήσεων ἀπέκλεισεν ὁ εὐαγγελιστὴς, μὴδ ἀνυπερβάτου καὶ ἐτέρας ἀνεκδάτου, sicut in Regiis secundo, tertio et quinto. Sed hæc verba necessaria esse, si nihil aliud, ipsa certe orationis series probat. Ut enim illa, Οὕτε γὰρ ἀρχῆς ἐστὶ τι ἐπινοῆσαι πρεσβύτερον, ad dictionem ἀνυπερβάτου, ita hæc, οὕτε τὸ Ἦν διαβάνας τῷ λογισμῷ, ad dictionem ἀνεκδάτου referri debere obscurum non est. Interpres, cum videret casum verbi ἀποκλείειν desse, existimavit vocem αὐτοῦς (Εὐνομιανούς) supplendam esse; ob idque hunc locum ita vertendum esse, *his duabus dictionibus conclusit eos evangelista, Eunomianos videlicet. Mihi tamen verisimilius sit, supplendam esse vocem νόσον, quæ aliquanto ante legitur, exclusit hunc animi morbum. Hanc conjecturam non nihil adjuvat, quod ἀποκλείειν proprie ἢ sit concludere, sed excludere. Mox mss. aliquot simpliciter νοῆσαι πρεσβύτερον. Hoc ipso in loco editi οὕτε γὰρ ἀν ἔτι εἶη ἀρχῆ. Libri veteres n. i in contextu.*

(91) Falsi et aliquot mss. ἐξώτερον. Codex Colb.

eum uno Reg. ἐξωτέρω. Utro quis modo legerit peccaturum non puto.

(92) Vox ὅτι in duobus mss. non invenitur.

(93) Reg. secundo, quem suo more secuti sunt typographi Parisienses, τῷ ἀνυπερβάτω τῆς ἀρχῆς, cum hoc principio insuperabili. Alii sex mss. τῷ ἀνυπερβέτω τῆς, cum hoc principio, quod moræ expers est atque dilatationis. Certe cum lectio posterior multorum codicum auctoritate innitatur, nec male conveniat huic loco, eam alteri præferre non dubitavi. — Verte: *Principium quod transcendit et superari non potest. MARAN.*

(94) *Τῇ Ἀσσιτιδὶ*, in regione Assitide. Vulgata, in terra Hus. Hic locus in eruditissimis notis Ducei illustratur.

(95) Vocula καὶ addenda est ex multis codicibus. Haud longe codices aliquot συνάπτοντες ταύτῃ τῇ.

(96) Post illud, εἰ δὲ, suppleri oportet οὐκ ἔν, si rero non erat. Id autem cur omisum sit, Basilium ipse ait hanc esse causam, quod talia proferre nefas sit. Simili reticentia usum Basilium videre est in superioribus.

σοῖς οικειώτερον πρὸς σὲ χρῆσθαι ῥήμασιν, ὅτι οὐ ἄ B
 βλασφημίας μόνον, ἀλλὰ καὶ παρανομίας ὑπερβολὴν ὁ
 λόγος ἔχει, ἀνθρώπους ἀπαιτεῖν τῶν λόγων τοῦ Πνεύ-
 ματος τὰς εὐθύναις, καὶ μαθητὴν μὲν εἶναι τῶν Εὐ-
 αγγελίων ὁμολογεῖν, αὐτῶν δὲ τούτων κατεξανίστα-
 σθαι. Σκόπει γὰρ τὰς θείας φωνάς, ὡς ἀκριδῶς καὶ
 σαφῶς τῇ πρὸ αἰώνων γενέσει (97) τοῦ Υἱοῦ μαρτυ-
 ροῦσιν. Ἐπειδὴ γὰρ ὁ μὲν Ματθαῖος τῆς κατὰ σάρκα
 γεννήσεως ἐξηγητὴς γέγονεν, ὡς αὐτὸς φησὶ· *Βίβλος*
γενέσεως Ἰησοῦ Χριστοῦ υἱοῦ Δαβὶδ (98)· ὁ δὲ
 Μάρκος ἀρχὴν τοῦ Εὐαγγελίου τὸ Ἰωάννου πεποιήκε
 κήρυγμα, εἰπὼν· *Ἀρχὴ τοῦ Εὐαγγελίου Ἰησοῦ*
Χριστοῦ, καθὼς γέγραπται ἐν Ἠσαΐα τῷ προφή-
τῃ (99)· *Φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ*· ὁ δὲ Λουκᾶς
 καὶ αὐτὸς διὰ τῶν σωματικῶν ἀρχῶν τῇ θεολογίᾳ
 προσέθη· ἀναγκαίως ὁ εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης, τελευ-
 ταῖος ἐλθὼν εἰς τὸ γράφειν, παντὸς αἰσθητοῦ, καὶ
 χρόνου τοῦ τοιούτοις παρεπομένου, τὴν διάνοιαν
 ὑπερέρας, μᾶλλον δὲ ὑψωθείς (1) τῇ δυνάμει τοῦ
 Πνεύματος, αὐτῷ προσέθη τῷ πάντων ἐπέκεινα, μο-
 νοουχὶ διαμαρτυρούμενος καὶ αὐτὸς, ὅτι, εἰ καὶ ἐγνώ-
 καμεν κατὰ σάρκα Χριστὸν, ἀλλὰ νῦν οὐκέτι γι-
 νώσκομεν. Λαβόμενος γὰρ αὐτῆς τῆς ἀρχῆς, καὶ πά-
 σας τὰς σωματικὰς τε καὶ χρονικὰς ἐνοχίας κατωτέ-
 ρας τῆς ἐκτουθῆ θεολογίας ἀπολιπὼν, ὑπερεφύνησε
 τὰ προλαβόντα κηρύγματα τῇ μεγαλοφυίᾳ τῆς γνώ-
 σεως. Οὐκ ἀπὸ Μαρίας, φησὶν, ἡ ἀρχὴ, οὐδὲ ἀπὸ
 τῶνδε τῶν χρόνων. Ἀλλὰ τί; *Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λό-*
γος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ Θεὸς ἦν
ὁ Λόγος· τὴν ἐξ αἰδίου ὑπαρξίν, τὴν ἀπαθῆ γέννη-
 σιν, τὸ συμφυὲς τῷ Πατρὶ, τὸ μεγαλεῖον τῆς φύσεως,
 πάντα ἐν τοῖς ὀλίγοις ῥήμασι συλλαβῶν, καὶ τῇ προσ-
 θήκῃ τοῦ *Ἦν ἀναγαγὼν* (2) εἰς τὴν ἀρχὴν, ὡσπερ
 ἀποφράττων τὰ στόματα τῶν, ὅτι οὐκ ἦν, βλασφη-
 μούτων, καὶ πόρρωθεν τὰς τῶν τοιοῦτων σορισμά-
 των παρεισδύσεις ὑποτεταμένους (3). Ἐτα διὰ τῆς
 θεολογίας οἷον ὑπογραφὴν τινα ἐναργῆ τῆς φύσεως
 τοῦ Μονογενοῦς ἐντυπώσας, ὡς ἤδη γνωρίζουσιν ὑπο-
 δείκνυσαι τῇ φωνῇ λέγων· *Οὗτος ἦν ἐν ἀρχῇ πρὸς*
τὸν Θεόν· πάλιν ἐνταῦθα τῇ προσθήκῃ τοῦ *Ἦν*,
 τῇ αἰδιότητι τοῦ Πατρὸς τοῦ Μονογενοῦς συνάπτων
 τὴν γέννησιν· καὶ πάλιν· *Ζωὴ ἦν, καὶ ἡ ζωὴ ἦν τὸ*
φῶς τῶν ἀνθρώπων, καὶ ἦν τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν.
 Ἀλλ' ὅμως οὕτω πανταχόθεν τοῦ λόγου ταῖς τοῦ αἰ-
 δίου (4) προσθήκαις ἠσφαλισμένου, πάσας παρωσά-
 μενος τὰς μαρτυρίας τοῦ Πνεύματος, καὶ οὐδὲ
 ἀκρωτείν δοκῶν οὕτως ἡμῖν πυκνῶς ἐμβοῶντος τὸ *Ἦν*

est dicere, tuis adversum te verbis aptius utar,
 quod non blasphemiae solum, sed stoliditatis etiam
 modum superat hic sermo, homines videlicet ver-
 borum Spiritus rationem exposcere, et profiteri se
 Evangelii discipulum, et tamen in ipsum Evange-
 lium insurgere. Adverte enim quam diligenter, quam
 aperte divinae voces generationem Filii, quae fuit
 ante saecula, testimonio suo comprobent. Nam quo-
 niam Matthaeus quidem generationis secundum car-
 nem factus est interpret, ut ipse ait : *Liber genera-*
tionis Jesu Christi filii David ⁹⁸; Marcus autem
 Joannis praedicationem initium Evangelii fecit,
 dicens : *Initium Evangelii Jesu Christi, sicut scri-*
ptum est in Isaia propheta : Vox clamantis in de-
serto ⁹⁹; Lucas vero et ipse per corporalia initia ad
 B theologiam accessit, necessario evangelista Joannes,
 cum ultimus ad scribendum venisset, mentem su-
 per omne sensibile, ac tempus quod sensibilia se-
 quitur, attollens, imo virtute Spiritus erectus, ac-
 cessit ad eum ipsum, qui est ultra omnia, tantum
 non attestans et ipse, quod etsi Christum secundum
 carnem cognovimus, nondum tamen eum nunc cog-
 noscimus ⁹⁸. Nam occupato ipso principio, omni-
 busque corporeis et temporalibus notionibus infra
 suam theologiam relictis, eas quae praecesserant
 praedicationes magnificentia cognitionis superavit.
 Non a Maria, inquit, principium, neque ab his
 temporibus. Sed quid? *In principio erat Verbum, et*
Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum ⁹⁹.
 Substantiam aeternam, generationem affectionis
 C expertem, eam quam cum Patre habet conjunctio-
 nem, naturae majestatem, omnia paucis verbis com-
 plexus, voce *Erat* addita, deduxit ad principium,
 quasi ora occludens eorum, qui blasphemantes
 dicunt, quod non erat, et longe ante exciudens
 ejusmodi cavillationum aditum. Deinde sermone
 theologico velut claram quamdam naturae Unigeniti
 descriptionem exprimens, quasi jam cognoscenti-
 bus eam commonstrat hac voce, dicens : *Hoc erat*
in principio apud Deum ⁹⁸. Rursus, voce *Erat* hic
 adjecta, aeternitati Patris generationem Unigeniti
 connectit. Et rursus : *Vita erat, et vita erat lux*
hominum, et erat lux vera ⁹⁹. Sed etsi doctrina adeo
 undique additamentis aeternitatis communita est,
 tamen omnibus Spiritus testimoniis rejectis, et
 D quasi ne audire quidem videretur Joannem adeo
 frequenter vocem *Erat* inclamantem : Non exsi-

⁹⁸ Matt. 1, 1. ⁹⁹ Marc. 1, 1; Isa. xl, 3. ¹⁰⁰ II Cor v, 16. ¹⁰¹ Joan. 1, 1. ¹⁰² ibid. 2. ¹⁰³ ibid. 4, 9.

(97) Codex Colb. γεννήσει τοῦ. Reg. tertius γενέ-
 σει.

(98) Codex unns Υἱοῦ Δαβὶδ, Υἱοῦ Ἀβραάμ.

(99) Variare inter se libros initio Evangelii Marci,
 vel de Testamento Oxoniensi cognosci potest.
 Graeca vulgata ita habent, ὡς γέγραπται ἐν τοῖς
 προφήταις, sicut scriptum est in prophetis. Codices
 non pauci ἐν Ἠσαΐα τῷ προφήτῃ, sicut scriptum est
 in Isaia propheta; et ita quoque legimus in Vulgata
 Latina.

(1) Reg. quartus μᾶλλον δὲ ὑπερυψωθείς.

(2) Codex idem ἀνάγων.

(3) Pro ὑποτεταμένους legitur in Reg. ἑξήνιο ἀπό-
 τεταμένους. Ibidem duo inss. οἷον ὑπογραφὴν. Alius
 οἷον εἰ ὑπογραφὴν. Editi θεολογίας, ὑπογραφὴν. Illud,
 διὰ τῆς θεολογίας, puto sic accipi debere : Per ser-
 monem quem de divinitate Verbi habuit.

(4) Editi λόγου τοῦ αἰδίου. Libri veteres ταῖς τοῦ
 αἰδίου. Hic locus non ita intelligendus est, quasi
 vox aeternitas reperitur expresse initio Evangelii
 Joannis : sed Basilium reperiri vult apud Joannem
 alias voces, quae idem omnino valent, quod ipse
 vox aeternitas.

stens, inquit, genitus est. Ergo postea in accessionis **251** modum genitus est. Quod si hoc non erat in principio, ut vos dicitis; quam pugnam clariorem adversus Evangeliorum voces quibus credidimus, possit quis ostendere?

16. Et quidem cui rerum æque æstimatori illud non probabitur, quod ut oculus ex locis illuminatis egressus, necessario ob privationem luminis ab actione cessat; ita quoque et mens si imaginationibus extra id quod est compellatur, veritate instar cujusdam lucis deficiente, confusa, ac stoliditate laborans, intelligere desinit? Proinde neque oculus extra lucem visu poterit uti, neque anima extra Unigeniti notionem abrepta, intelligendi usum habere. Nam a veritate excidere, quædam est in animo privatio visus atque cæcitas. Quare vana est mens, excæcataque, et plane intelligentia omni destituta, quæ se Unigenito antiquiora apprehendisse arbitratur, haud aliter, atque si quis oculo qui in tenebras aciem defigit, acumen visus inesse testetur. *In lumine enim tuo, inquit, videbimus lumen* ⁹⁶. Qui autem intellexisse se dicit, quando nondum erat lumen; similis iis est, qui in phrenetica mentis emotione, ea quæ non adsunt, videre sibi videntur. Nam quæ ultra Filium sunt, non intelliguntur: siquidem quod oculo est lumen sensibile, hoc animo est Deus Verbum. *Erat enim, inquit, lux vera, quæ illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum* ⁹⁷. Quapropter anima, quæ illuminata non est, nihil potest intelligere. Quomodo igitur ultra luminis generationem quidquam comprehendere possit? Oportebat autem, puto, eos quibus vel tantulum curæ esset veritas, posteaquam, corporeis similitudinibus omissis, notionem Dei per materiales imaginationes coinquinare desissent, tum demum traditam nobis a sancto Spiritu theologiam sequi, atque pro iis quæstionibus quæ ab ænigmatibus nihil absunt, et quas in utramque partem accipere periculosum est, dignam Deo generationem intelligere, impassibilem, insecabilem, indivisibilem, sine tempore, instar resplendentis a luce radii, ad divinam generationem ductos; intel-

⁹⁶ Psal. xxxv, 10. ⁹⁷ Joan. i, 9.

(5) Editi et duo mss. Οὐκ ὦν. Interpres, *non existens postea natus est*. At codex Colb. cum Regiis secundo, tertio et quarto Οὐκοῦν: *Proinde generatus est in modum accessionis, seu, per accessionem, recte*. Ibidem duo mss. προσγενένηται.

(6) Codices duo cum editis ἐπιδείξειε τις. Reg. secundus ἐπιδείξειεν ἄν τις. Alii duo mss. ἐπιδείξαιτ' ἄν τις.

(7) Editi et Reg. quintus ἐκπεσῶν. Alii sex mss. ὑπερπεσῶν. Mox Reg. tertius secunda manu οὕτω δὴ. Ibidem editi τοῦ ὄντος. At mss. τοῦ ὄντος, *extra rem quæ est*: vel simpliciter, *extra rem*: *extra verum*: *extra quæcum*. Rursus hoc ipso in loco duo mss. ἐκδιαζόμενος.

(8) Editi et unus ms. ἐπιλειπούσης. Veteres quatuor libri ἐπιλειπούσης. Aliquanto post editi Οὕτε οὖν. Codices aliquot Οὕτ' ἄν οὖν. Subinde mss. duo νοήσει κεχρησεται. Alii quidam mss. cum editis κεχρησθαι.

Α Οὐκ ὦν, φησίν, ἐγεννήθη. Οὐκοῦν (5) ὕστερον προσγενένηται. Εἰ δὲ τοῦτο ἐν ἀρχῇ οὐκ ἦν, ὡς φατε, τίνα περιφανεστέραν μάχην ἐπιδείξειε τις (6) πρὸς τὰς φωνὰς τῶν Εὐαγγελίων αἷς πεπιστεύκαμεν;

16. Καὶ μὴν ἐκεῖνό γε τίνοι οὐκ ἂν τῶν εὐγνωμόνων συνδόξειεν, ὅτι ὡσπερ ὀφθαλμὸς, τῶν περιλαμπομένων τόπων ἐκπεσῶν (7), ἀναγκαίως δι' ἐρημίαν τοῦ φωτὸς τῆς ἐνεργείας ἴσταται, οὕτω δὲ καὶ ὁ νοῦς, ἐπὶ τὸ ἔξω τοῦ ὄντος ταῖς φαντασίαις εἰσβιαζόμενος, οἷόν τινος φωτὸς τῆς ἀληθείας ἐπιλειπούσης (8), συγχυθεὶς καὶ ἀνοηταίων τῆς νοήσεως ἀπολήγει; Οὕτ' ἂν οὖν ὀφθαλμὸς ἔξω τοῦ φωτὸς τῷ ὄραῖν χρῆσθαι δύναιτο, οὕτε ψυχὴ, τῆς τοῦ Μονογενοῦς ἐννοίας παρενεχθεῖσα, τῇ νοήσει κεχρησθαι. Ἡ γὰρ τῆς ἀληθείας ἀπόπτωσις ἀορασία ἐστὶ διανοίας καὶ τύφλωσις. Ὡστε μάταιός ἐστι νοῦς καὶ τετύφλωται (9), τῷ ὄντι μηδὲν ἐπιστάμενος, ὃ τὰ τοῦ Μονογενοῦς πρεσβύτερα κατελιγμένα φρονῶν· ὡσπερ ἂν εἰ καὶ ὀφθαλμῷ τις ὀφθαλμῶν προσμαρτυροῖ (10), τοῖς ἐσκοτισμένοις ἐνατενίζοντι. Ἐρ τῷ φωτὶ σου γὰρ, φησίν, ὀφύμεθα φῶς. Ὁ δὲ ἐν καταλήψει τοῦ ὅτε οὕτω ἦν τὸ φῶς γεγονέναι φάσκων παραπλήσιον πέπονθε (11) τοῖς ἐκστάσει φρενιτικῇ ὄραῖν φανταζόμενοις τὰ μὴ παρόντα. Τὰ γὰρ ὑπὲρ τὸν Ἰῶν οὐ νοεῖται. Ἐπειδὴ δὲ τι περ ὀφθαλμῶν τὸ αἰσθητὸν ἐστι φῶς, τοῦτο ψυχῇ ὁ Θεός ἐστι Λόγος. Ἡρ γὰρ, φησὶ, τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν, ὃ φωτίζει πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον Ὡστε ἀφώτιστος ψυχῇ ἀδύνατός ἐστι πρὸς νόησιν. Πῶς ἂν οὖν τὰ ὑπεράνω τῆς γενέσεως τοῦ φωτὸς καταληφθεῖ; Χρῆν δὲ, οἶμαι, τοὺς καὶ μικρὸν γούν τῆς ἀληθείας πεφροντικότητας, ἀφαιμένους τῶν σωματικῶν ὁμοιώσεων, καὶ τοῦ ταῖς ὕλικαῖς φαντασίαις τὰς περὶ Θεοῦ ἐννοίας καταβρυταίνειν, τοῖς παρὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος παραδοθείσας ἡμῖν θεολογίας ἀκολουθεῖν, καὶ ἀντὶ τῶν ἐρωτημάτων τούτων, ἃ τῶν γρίφων (12) οὐδὲν ἀπολείπεται, τὴν ἐφ' ἑκάτερα ὑπόληψιν ἐπικίνδυνον ἐγόντων, νοεῖν μὲν ἀξίαν τοῦ Θεοῦ γέννησιν ἀπαθῆ, ἀμέριστον, ἀδιαίρετον (13), ἄχρονον, κατὰ τὴν ἀπολάμπουσαν τοῦ φωτὸς αὐγῆν τῇ θεῖα γενήσει προσαγομένους· νοεῖν δὲ εἰκόνα τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου, οὐ κατὰ τὰς τεχνητάς

D (9) Antiqui duo libri καὶ τετύφωται, *et inflata nihil omnino intelligit*. Illud, τῷ ὄντι, in editis locum occupabat non suum, uti ex mss. cognovimus.

(10) Editi προσμαρτύρη. Libri veteres προσμαρτυροῖη.

(11) Codex Colb. et Reg. tertius παραπλήσιος γέγονε. Statim mss. duo ἐπειδὴ ὅτι ὅπερ. Subinde editi τοῦτο ψυχῆς. Antiqui libri ψυχῆ, recte.

(12) In editionibus veteribus legebatur τῶν γραφῶν: sed vir eruditissimus Ducas recte iudicavit legendum esse ex Reg. secundo τῶν γρίφων: nec aliter in reliquis nostris mss. legitur quam in Reg. secundo.

(13) Vox ἀδιαίρετον in aliquibus mss. deest. Quod sequitur, κατὰ τὴν, etc., sic accipiendum esse arbitror: Adeo ut ad divinam generationem deducerentur, eam sibi animo fingentes instar radii a luce resplendentis.

ταύτας ὑστερον ἀπεργασθεῖσαν πρὸς τὸ ἀρχέτυπον, ἀλλὰ συνυπάρχουσαν καὶ παρυφεστηκυῖαν τῷ πρωτοτύπῳ ὑποστήσαντι, τῷ εἶναι τὸ ἀρχέτυπον, οὖσαν (14), οὐκ ἐκτυπωθεῖσαν διὰ μιμήσεως, ὡσπερ (15) ἐν σφραγίδι τινι τῆς ὅλης φύσεως τοῦ Πατρὸς ἐναποσημανθείσης τῷ Υἱῷ. Εἰ δὲ βούλει, ὅποια τῶν τεχνῶν ἡ ὑπόστασις (16) ἐκ τῶν διδασκόντων ὅλη τοῖς μαθητευομένοις ἐγγινομένη· οὔτε λείποντός τινος τοῖς διδάσκουσι, καὶ τῆς τελειώσεως τοῖς ἐκμανθάνουσι προσγινομένης. Ἡ τοῦτο μὲν οὐκ ἀκριβὲς πρὸς ὁμοιωσιν διὰ τὴν τοῦ χρόνου παράτασιν. Οἰκισιότερον δὲ εἰπεῖν, ὅτι ὅποια τῶν νοημάτων ἢ φύσις τοῖς τοῦ νοῦ κινήμασιν ἀχρόνως συνυφισταμένη.

17. Καὶ μηδεὶς μοι συκοφαντεῖτω τὸν λόγον, εἰ τι τῶν ὑποδειγμάτων μὴ πάντη συμβαίνει τοῖς προκειμένοις. Οὐδὲ γὰρ δυνατόν τὰ μικρὰ καὶ φαῦλα τοῖς θείοις καὶ αἰθίοις μετὰ ἀκριβείας ἀρμόζειν, ἀλλ' ὅσον ἐλέγξει τὴν εἰρωνείαν τῶν οὐ δυναμένων δὴ γέννησιν ἀπαθῆ τῇ διανοίᾳ λαβεῖν. Εἰκὼν δὲ ἐφηρηται καὶ ἔστιν ὁ Υἱὸς γεννητῆ, καὶ ἀπαύγασμά ἐστι τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ, καὶ σοφία, καὶ δύναμις, καὶ δικαιοσύνη Θεοῦ, οὐχ ὡς ἕξις, οὐδὲ ὡς ἐπιτηδείτης, ἀλλ' οὐσία ζῶσα καὶ ἐνεργῆς, καὶ ἀπαύγασμά ἐστι τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ. Διόπερ καὶ ὄλον ἐν αὐτῷ δείκνυσι τὸν Πατέρα, ἐξ ὅλης αὐτοῦ τῆς δόξης ἀπαυγασθεῖς. Τὴν τοίνυν δόξαν τοῦ Θεοῦ μὴ ἔχειν ἀπαύγασμα λέγειν, ἢ τὴν σοφίαν τοῦ Θεοῦ μὴ συναεῖναι ποτε τῷ Θεῷ, πάσης τῆς ἀτοπίας; Ἄλλ' εἰ ἦν, φησὶν, οὐ γεγέννηται. Ἀποκρινόμεθα τοίνυν ὅτι, Ἐπειδὴ γεγέννηται, ἦν· οὐκ ἀγέννητον ἔχον τὸ εἶναι, ὄν δὲ ἀεὶ καὶ συνὼν τῷ Πατρὶ, ἐξ οὗ καὶ (17) τὴν αἰτίαν τῆς ὑπάρξεως ἔχει. Πότε οὖν εἰς τὸ εἶναι παρὰ τοῦ Πατρὸς παρήχθη; Ἄφ' οὗ ἔστιν ὁ Πατήρ; Ἄλλ' ἐξ αἰθίου, φησὶν, ὁ Πατήρ· ἐξ αἰθίου τοίνυν καὶ ὁ Υἱὸς, γεννητῶς τῇ ἀγέννησίᾳ τοῦ Πατρὸς συναπτόμενος. Ὅτι δὲ οὗτος οὐχ ἡμέτερος ὁ λόγος, αὐτὰς τὰς ἀριῶν Πνεύματος ὡνὰ· αὐτοῖ· παρεξόμεθα. Ἐκ μὲν

A ligere itidem imaginem invisibilis Dei, non secundum has artificiosas 252 imagines exinde ad exemplar elaboratam, sed existentem atque subsistentem cum archetypo quod eam produxit, quæ ex hoc est quod est archetypum : quæ per imitationem expressa non est, tota Patris natura in Filio velut in aliquo sigillo impressa. Quod si mavis, qualis est artium substantia ex docentibus in discipulos transiens tota, adeo ut neque desit quidquam docentibus, et perfectio ediscentibus accedat. Cæteroquin hoc similitudinem perfectam non exhibet, ob temporis moram. Sed illud convenientius potest dici : qualis est cogitationum natura una cum mentis motibus citra ullam temporis dilationem consistens.

B 17. Nec quisquam mihi hunc sermonem calumniose objiciat, si quid in exemplis non omnino proposito conveniat. Neque enim fieri potest, ut parva ac vilia divinis atque æternis perfecte accommodentur : sed quantum satis est, ut dissimulatio confutetur eorum, qui generationem impassibilem non queunt mente concipere. Imago autem dictus est Filius, et est imago genita, et splendor est gloriæ Dei, et sapientia, et potentia, et justitia Dei, non ut habitus, neque ut aptitudo, sed substantia viva et operans, ac splendor gloriæ Dei. Quapropter et totum in seipso Patrem ostendit, ex tota ejus majestate resplendens. Quam absurdum est ergo dicere, gloriæ Dei non habere splendorem, aut sapientiam Dei aliquando una cum Deo non fuisse? Sed si erat, inquit, genitus non est. Respondeamus ergo, quod quoniam genitus est, erat, cum ingenitum esse non habeat, sed existat semper, et coexistat Patri a quo etiam existendi habet causam. Quando igitur ad esse a Patre productus est? Ex quo Pater est? Sed ab æterno, inquit, Pater : ab æterno igitur et Filius, per generationem ingenitæ Patris naturæ conjunctus. Quod autem non nostra sit hæc oratio, ipsas sancti Spiritus voces eis ob oculos ponemus. Et

(14) Hunc locum difficilem esse vel ex eo intelligitur, quod non parum negotii librariis exhibuisse videatur : quippe alii aliter eum emendare conati sunt. Fortasse alienum non fuerit, etsi longum, varias omnes lectiones in medium proferre, ut, quod optimum est, ab eruditis hominibus seligii possit. Editi igitur ita habent : ἀλλὰ συνυπάρχουσαν καὶ παρυφεστηκυῖαν τῷ πρωτοτύπῳ ὑποστήσαντι, τοῦ εἶναι τὸ ἀρχέτυπον, οὖσαν. Reg. primus παρυφεστηκυῖαν τῷ ὑπὸ τῷ πρωτοτύπῳ ὑποστήσαντι τῷ εἶναι, reliqua ut in vulgatis. Hic notari potest, voces τῷ ὑπὸ manifeste redundare. Reg. secundus τῷ πρωτοτύπῳ ὑποστήσαντι τὸ εἶναι, reliqua ut in editis. Reg. tertius prima manu ὑποστήσαντι τῷ εἶναι, cætera ut in excusis. Hic ille ipse codex secunda manu παρυφεστηκυῖαν τῷ ὑποστήσαντι τῷ εἶναι πρὸς τὸ ἀρχέτυπον οὖσαν. Et hic adnotabo hunc locum a Combessio aliud cogitant non accurate exscriptum fuisse. Regii quartus et quintus ὑποστήσαντι τῷ εἶναι : in reliquis vero cum vulgatis consentiunt. Reg. sextus prima manu τῷ ὑποστήσαντι τὸ εἶναι, reliqua ut in editis : idem ms. manu recentiore τῷ πρωτοτύπῳ ὑποστήσαντι τὸ εἶναι. Denique Colb. prima manu ὑποστήσαντι τὸ εἶναι, re-

liqua ut in impressis libris. Idem codex secunda manu παρυφεστηκυῖαν... τῷ εἶναι. Ex quibus colligere licet, has omnes lectiones revocari posse vel ad hanc, τῷ εἶναι, vel ad illam, τὸ εἶναι. Si leges, τῷ εἶναι, verborum constructio hæc erit, οὖσαν τῷ εἶναι τὸ ἀρχέτυπον. Ad verbum, quæ imago est per hoc, quod ipsum archetypum est, seu, quæ imago est hoc ipso, quod archetypum est : si vero legas, τὸ εἶναι, videntur hæc verba construere sic posse : οὖσαν ὑποστήσαντι τὸ εἶναι ἀρχέτυπον. Ad verbum, quæ imago est auctori hoc, nempe eum esse archetypum. Id est, auctor imaginis ab ipsa imagine habet, quod est archetypum. Et vero archetypum proprie nullum est, nisi imago sit, quæ ex ipso exprimitur. Hoc an illo modo legendum sit, nescio quidem : puto tamen potius legi debere, τῷ εἶναι. Alii meliora.— Τῷ εἶναι ἀρχέτυπον, οὖσαν. Verte. Imago, quæ hoc ipso quod est archetypum, existit. MARAN.

(15) Editi μιμήσεως, ἀλλ' ὡσπερ. Aliquot codices μιμήσεως, καὶ ὡσπερ. Alii quidam niss. μιμήσεως, ὡσπερ.

(16) Τεχνῶν ἢ ὑπόστασις, natura artium atque industria.

(17) Reg. quartus Πατὴρ, παρ' οὗ καὶ.

ex Evangelio quidem sumamus illud : *In principio erat Verbum*¹⁸; hoc vero ex Psalmo velut e persona Patris dictum : *Ab utero ante luciferum genui te*¹⁹; atque utrisque inter se compositis dicamus : Et erat, et genitus est. Verum vox *Genui* causam a qua principium habet *essendi*, significat : vox autem, *Erat*, indicat ejus existentiam tempore carentem ac sempiternam. Sed vero pro sua fraude decertans Eunomius, orationem ad absurdum adducere se putat.

EUN. Si enim, inquit, ante suam generationem Filius erat, ingenuus erat.

BAS. At illud, *ante generationem*, o vir vane, sat nullo modo subsistit, mentisque nulli subjectio inhaerentis commentum est. Sed quid attinet stultis contradicere? hoc enim perinde est atque cum eo contendere, cui rationis usum phrenesis ademerit. Aut si ad quidpiam eorum quæ sunt tendit, ad sæculorum quoque notionem deducatur. Verum si sæcula omnia infra generationem Unigeniti intelliguntur, cum illius ipsius sint creaturæ, vanus est qui quid substantia Filii antiquius quaerit. Nihil enim alienius quaerit, quam si de Patre etiam percontaretur, utrum ante suam constitutionem fuerit, an non. Etenim ut illic hic quaestio stulta est, **253** quaerere videlicet in eo qui principio caret ac ingenuus est superius quiddam : ita hic quoque de eo qui ab æterno est cum Patre, nihilque habet medii inter se et genitorem, temporales facere de priore quaestiones; æqualis plane dementiæ est. Nam perinde erit, ac si quis interroget quid futurum sit post obitum ejus qui immortalis est, quaeratque quid exstiterit ante generationem sempiterni. Hi autem, quia principii in Patre privatio æternitas nominatur, privationem principii decernunt idem esse atque æternitatem, et quoniam Filius non est ingenuus, ne æternum quidem esse profitentur. Sed tamen hæc differunt plurimum significatione. Nam ingenuum dicitur, quod neque principium sui ipsius, neque causam ut sit habet : æternum vero, quod tempore omni et ævo secundum esse antiquitus est. Unde et Filius ut est non ingenuus, ita æternus est. Jam vero sæcula etiam æterni appellatione nonnulli dignantur, quasi ex eo quod semper sicut, hoc nominis adepta sint. Nos autem et creaturis æternitatis testimonium præbere, et creaturarum Dominum hac confessione privare, ejusdem esse amentiam arbitramur.

18. At orationem ad impudentiam deducens Eunomius, quid dicit?

EUN. Nos autem in iis quæ et olim a sanctis, et nunc a nobis demonstrata sunt, permanentes, cum

οὖν τοῦ Εὐαγγελίου λάβωμεν τὸ, Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος· ἐκ δὲ τοῦ ψαλμοῦ ὡς ἐκ προσώπου τοῦ Πατρὸς εἰρημένον τὸ, Ἐκ γαστρὸς πρὸ ἐωσφοῦρου (18) γεννητὰ σε· καὶ συνθέντες ἀμφοτέρα, εἰπωμεν, ὅτι καὶ ἦν καὶ γεγέννηται. Ἄλλὰ τὸ μὲν, *Γεγέννηκα*, τὴν αἰτίαν ἀπ' ἧς ἔχει τὴν ἀρχὴν τοῦ εἶναι σημαίνει· τὸ δὲ, Ἐρ, τὴν ἀχρονον αὐτοῦ καὶ προαιώνιον ὑπαρξίν. Ὁ δὲ, ἐπαγωνιζόμενος τῇ αὐτοῦ ἀπάτη, εἰς ἀστοπον τὸν λόγον ἀπάγειν εἰσέται.

EYN. Ei γάρ, φησί, πρὸ τῆς γενήσεως (19) ἦν τῆς αὐτοῦ ὁ Υἱός, ἀγέννητος ἦν.

BAS. Ἄλλὰ τὸ πρὸ τῆς γενήσεως τοῦτο, ὡ μάλιστα, ἦτοι ἀνυπαρκτόν ἐστι παντελῶς, καὶ διαβολίας ἀναπλασμός οὐδὲν ἐρειδομένης ὑποκειμένης· καὶ τί δεῖ ἀντιλέγειν τοῖς ἀνοήτοις; παραπλήσιον γάρ τοῦτο, ὡσπερ ἂν εἰ καὶ τῷ τὸν λογισμὸν ἐκ φρενίτιδος παρενεχθέντι διεμαχόμεθα· ἢ εἰ πρὸς τι τῶν ὄντων φέρεται, καὶ πρὸς τὴν τῶν αἰώνων ἔννοϊαν ἐνεχθήσεται. Ἄλλ' εἰπαρ αἰώνως πάντες κάτω πῶς τῆς γενέσεως (20) τοῦ Μονογενοῦς νοοῦνται, αὐτοῦ ἐκείνου ὄντες ποιήματα, μάταιος ὁ ἐπιζητῶν τῆς ὑποστάσεως τοῦ Υἱοῦ τὰ πρεσβύτερα. Οὐδὲν γὰρ ἀλλοιότερον ἐρωτᾷ, ἢ εἰ καὶ περὶ τοῦ Πατρὸς ἐπυθάνετο, πότερον ὑπῆρχε πρὸ τῆς ἰδίας συστάσεως, ἢ οὐχί. Ὡς γὰρ ἐκεῖ ἀνόητον τὸ ἐρώτημα, ἐπεὶ τοῦ ἀνάρχου καὶ ἀγεννήτου ζητεῖν τὸ ἀνώτερον· οὕτως καὶ ἐνταῦθα, ἐπεὶ τοῦ ἐξ αἰδίου τῷ Πατρὶ συνόντες, καὶ οὐδὲν ἔχοντος μέσον αὐτοῦ τε καὶ τοῦ γενήσαντος, χρονικὰς ποιείσθαι τοῦ προτέρου τὰς ἐρωτήσεις, τῆς ἴσης ὄντως ἀνοίας. Παραπλήσιον γὰρ ἐρωτᾷν (21), τί ἔσται μετὰ τὴν τελευταίαν τοῦ ἀθανάτου, καὶ ἐπιζητεῖν τί ὑπῆρχε πρὸ τῆς γενήσεως τοῦ αἰδίου. Οἱ δὲ, ἐπειδὴ τὸ ἀναρχον τοῦ Πατρὸς αἰδίου ὀνομάζεται, ταυτὸν τὸ ἀνάρχον τὸ αἰδίου ἀποφαίνουσι, καὶ ἐπειδὴ μὴ ἀγέννητος ὁ Υἱός, οὐδὲ αἰδίου εἶναι ὁμολογοῦσι. Πλεῖστον δὲ διαφέρει κατὰ τὴν ἔννοϊαν. Ἀγέννητον μὲν γὰρ λέγεται τὸ μηδεμίαν ἀρχὴν αὐτοῦ, μηδὲ αἰτίαν ἔχον τοῦ εἶναι· αἰδίου δὲ τὸ χρόνον παντός καὶ αἰώνως κατὰ τὸ εἶναι πρεσβύτερον. Ὅθεν καὶ ὁ Υἱός, καὶ οὐκ ἀγέννητος, καὶ αἰδίου. Ἦδη δὲ καὶ τοὺς αἰῶνας ἀξιοῦσι τινες τῆς τοῦ αἰδίου (22) προσηγορίας, ὡς ἐκ τοῦ αἰε εἶναι τῆς κλήσεως ταύτης τετυχηκότας. Ἡμεῖς δὲ τῆς αὐτῆς λογιζόμεθα παραβολίας καὶ τῇ κτίσει προσηγορεῖν τὸ αἰδίου, καὶ τὸν Δεσπότην τῆς κτίσεως τῆς ὁμολογίας ταύτης ἀποστρεφίαν.

18. Ὁ δὲ, πρὸς τὸ ἀνασχυντον ἐκφέρων τὸν λόγον, τί φησιν;

EYN. Ἡμεῖς δὲ, τοῖς τε ὑπὸ τῶν ἁγίων καὶ πάλαι (23) καὶ νῦν ἐφ' ἡμῶν ἀποδεικνυμένοις ἐμμένον

¹⁸ Joan. 1, 1. ¹⁹ Psal. cix, 3.

(18) Antiqui duo libri ἐωσφοῦρον ἐγὼ σήμερον.

(19) Codices aliquot γενέσεως.

(20) Cod. 503 omittit τῆς γενέσεως.

(21) Reg. quartus τὸ ἐρωτᾷν.

(22) Editi τινες τῆς αἰδίου. At mss. τῆς τοῦ αἰδίου.

(23) Editi τῶν ἁγίων Πατέρων πάλαι. Reg. vocatus τῶν ἁγίων Πατέρων καὶ πάλαι. Alii tres mss. ut in contextu. Vocem Πατέρων non sine causa deletam esse hinc conjici potest, quod non reperitur neque in opere Eunomii quod penes nos est, neque apud Fabricium.

τες, μήτε τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ προσιεμένης γέννη-
σιν, μήτε μὴν ἐτέρας τινὸς ὑποκειμένης εἰς Υἱοῦ
γέννησιν, μὴ ὄντα φαιμέν τὸν Υἱὸν γεγεννη-
σθαι (24).

ΒΑΣ. Τίς οὕτως ἐπ' εὐσεβείᾳ φιλότιμος; τίς ἐπὶ
τῷ φιλόχριστος εἶναι τοσοῦτον ἐκαλλωπίσατο, ὅσον
οὗτοι τοῖς τῆς ὕδρευς καὶ ἀτιμίας (25) ῥήμασι, καὶ
καθαιρετικοῖς τῆς δόξης τοῦ Μονογενοῦς ἐπαγάλλον-
ται; Οὐ παύση μὴ ὄντα προσαγορεύων, ὡς ἄθεε, τὸν
ὄντως ὄντα, τὴν πηγὴν τῆς ζωῆς, τὸν πᾶσι τοῖς οὖσι
τοῦ εἶναι παρεκτικόν; Ὅς οικεῖαν ἑαυτῷ καὶ πρέ-
πουσαν ἐπὶ ἑαυτοῦ ἀϊδιότητι ἐν τῷ πρὸς τὸν ἴδιον
θεράποντα Μωϋσέα χρηματισμῷ προσηγορίαν ἐξεύ-
ραν, ὄντα ἐκυτόν ὀνομάσας; Ἐγὼ γὰρ εἰμι, φησιν,
ὁ ὦρ. Καὶ τούτοις οὐδεὶς ἀντερεῖ μὴ οὐχὶ ἐκ προσ-
ώπου τοῦ Κυρίου (26) εἰρησθαι· οὐκουν ὅστις γε μὴ
τὸ Ἰουδαϊκὸν κάλυμμα ἐπὶ τῆ ἀναγκῆν Μωϋσέως
κατὰ τῆς ἑαυτοῦ καρδίας ἐπιχειμένον ἔχει. Γέγρα-
πται γάρ, ὅτι ὤφθη τῷ Μωϋσεὶ ἄγγελος Κυρίου ἐπι-
τοῦ βᾶτου ἐν πυρὶ φλογός (27). Ἄγγελον τοῖσιν προ-
τάξασα τῆς διηγήσεως ἡ Γραφή, Θεοῦ ἐπάγει τὴν
φωνήν. *Εἶπε γὰρ, φησὶ, τῷ Μωϋσεὶ· Ἐγὼ εἰμι ὁ
Θεὸς τοῦ πατρὸς σου Ἀβραάμ· καὶ μετ' ὀλίγα
πάλιν· Ἐγὼ εἰμι ὁ ὦρ. Τίς οὖν ὁ αὐτὸς καὶ ἄγγε-
λος (28) καὶ Θεός; Ἄρα οὐχὶ περὶ οὗ μεμαθήκαμεν,
ὅτι καλεῖται τὸ ὄνομα αὐτοῦ μεγάλης βουλῆς Ἄγγε-
λος; Ἐγὼ μὲν οὐκ οἶμαι πλειόνων δεῖν πρὸς τὴν ἀπό-
δειξιν, ἀλλὰ τοῖς μὲν φιλοχρίστοις ἐξαρκεῖν καὶ τὴν
ὑπόμνησιν, τοῖς δὲ ἀνιάτως ἔχουσιν μηδὲν ὄφελος ἐκ
τοῦ πληθους τῶν λεγομένων ἑσοσθαι (29). Εἰ γὰρ
καὶ ὕστερον ἐγένετο τῆς μεγάλης βουλῆς Ἄγγελος,
ἀλλ' οὐδὲ πρότερον ἀπῆξιθαι τὴν τοῦ ἀγγέλου προσ-
ηγορίαν. Οὐ γὰρ (30) ἐνταῦθα μόνον εὐρήσομεν τὸν
Κύριον ἡμῶν καὶ ἄγγελον καὶ Θεὸν ὑπὸ τῆς Γραφῆς
ὀνομασθέντα· ἀλλὰ καὶ Ἰακώβ, τὴν ὀπτασίαν ταῖς
γυναῖξιν διηγούμενος, φησὶ· *Καὶ εἶπέ μοι ὁ ἄγγελος
τοῦ Θεοῦ· καὶ μετ' ὀλίγα παρὰ τοῦ αὐτοῦ (31)· Ἐγὼ
εἰμι ὁ Θεὸς ὁ ὄφθεις σοι ἐν τῷ τόπῳ οὗ ἤλειψάς
μοι καὶ στήλην. Καίτοι ἐκεῖ ἐπὶ τῆς στήλης τῷ
Ἰακώβ εἰρηται· Ἐγὼ Κύριος ὁ Θεὸς Ἀβραάμ τοῦ
πατρὸς σου, καὶ ὁ Θεὸς Ἰσαάκ (32). Ὅτοίνον ἐνταῦθα
ἄγγελος εἰρημένος, οὗτος ἐκεῖ λέγει πεφανερῶσθαι**

A neque Dei substantia generationem admittat, neque
ulla alia ad Filii generationem subiaceat, non
existentem Filium genitum esse dicimus.

Bas. Quis adeo fuit gloriae cupidus pietatis no-
mine? quis in Christo amando tantum gloriatu est,
quantum hi de contumeliae ac ignominiae verbis,
iisque majestatem Unigeniti subvertentibus, sese
jactant? Num cessabis non existentem appellare,
o impie, eum, qui vere existit, qui fons vitae est,
qui omnibus quae sunt auctor est ut sint? qui in
dato ad suum servum Moysen responso, appellatio-
nem sibi propriam atque aeternitati suae convenien-
tem invenit, eum qui est, seipsum nominans? *Ego
enim, inquit, sum qui sum*⁴⁰. Atque haec nemo ne-
gaverit in persona Domini dicta fuisse, nemo uti-
que, nisi, dum Moysen legit, Judaicum velamen cordi
suo impositum habeat⁴¹. Scriptum est enim, quod
visus est Moysi angelus Domini in rubo in igne
flammae. Sed, postquam angelum in narratione praepo-
suit Scriptura, Dei vocem subjungit. *Dixit enim,
inquit, Moysi: Ego sum Deus patris tui Abraham*⁴²;
Et paulo post rursus: *Ego sum qui sum*⁴³. Quis igitur
idem et angelus et Deus? Nonne ille, de quo didici-
mus, quod vocatur nomen ipsius magni consilii An-
gelus⁴⁴? Ego quidem non **254** puto opus esse plu-
ribus ad demonstrationem, sed admonitionem Chri-
sti amantibus sufficere: iis vero, qui curari non
possunt, nullum emolumentum arbitror ex multi-
tudine eorum quae dicerentur, accessurum. Nam, etsi
C postea factus est magni consilii Angelus, tamen ne-
prius quidem dedignabatur angeli appellationem.
Non enim hic solum invenimus Dominum nostrum,
et angelum et Deum a Scriptura nominatum: sed
Jacob etiam, cum visionem mulieribus narraret, ait:
*Et dixit mihi angelus Dei*⁴⁵. Et post pauca ab eo-
dem audimus: *Ego sum Deus qui apparui tibi in
loco, ubi unxisti mihi illic columnam*⁴⁶. Atqui illic
praesente columna ad Jacob dictum est: *Ego Domi-
nus Deus Abraham patris tui, et Deus Isaac*⁴⁷. Qui
itaque hic angelus dictus est, is illic dicit mani-
festatum se Jacob fuisse. Quare compertum est omni-

⁴⁰ Exod. iii, 14. ⁴¹ II Cor. iii, 15. ⁴² Exod. iii, 6. ⁴³ ibid. 14. ⁴⁴ Isa. ix, 6. ⁴⁵ Gen. xxxi, 14.
⁴⁶ ibid. 15. ⁴⁷ Gen. xxviii, 13.

(24) Antiqui duo libri γεγεννησθαι, et ita quoque D
in ipso Eunomii opere legitur.

(25) Reg. quartus ὕδρευς καὶ ἀσεβείας. Aliquanto
post Reg. tertius Μονογενοῦς ἐπαγάλλοιντο.

(26) Editi et duo mss. ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ, e
persona Dei. Alii quinque mss. ἐκ προσώπου τοῦ
Κυρίου, e persona Domini, id est, Verbi, et ita le-
gerat interpretes. Utut haec sunt, nemo est, opinor,
qui haec Scripturae loca a Basilio de Filio accipi non
videat. Ibidem editi τῆς αἰετός. Veteres quinque li-
bri ἑαυτοῦ.

(27) Editi et nostri mss. ἐν πυρὶ φλογός, in igne
flammae, et ita editum invenimus apud LXX, et ita
quoque legere Justinus martyr adversus Tryphonem,
et Cyrillus, ut videre est in notis Nobilii. Vulgata
Latina Exodo iii, 2, in flamma ignis, et ita legerunt
multi ex antiquis, ut is, quem modo dixi, vir eru-
ditissimus monet. In Aetis apostolorum vii, 50, le-

gitur ἐν φλογὶ πυρός, in flamma ignis. Sed in Vul-
gata Latina, in igne flammae: cui lectioni multos
codices favere, ex Testamento Oxoniensi perspicui
potest. Reg. tertius ἐπὶ τῆς βᾶτου.

(28) Regii duo libri καὶ ἄγγελος. Vocula καὶ
abest a vulgatis.

(29) Antiqui duo libri λεγομένων γίνεσθαι.

(30) Editi ὄντα γάρ. At mss. οὐ γάρ.

(31) Illud, καὶ μετ' ὀλίγα παρὰ τοῦ αὐτοῦ, sic ver-
terat interpretes, et post pauca de eodem: quam in-
terpretationem non probans Combefisius, sic inter-
pretari maluit, ipsomet loquente et a se. Vix, ut
mihi quidem videtur, dubitari potest, quin hoc loco
verbum ἀκούσμεν supplendum sit; ob idque ita
vertimus: *Et post pauca ab eodem audimus*. Quod
mox sequitur, οὗ ἤλειψάς μοι, etc., ita Latine red-
didit idem Combefisius: *Ubi unxisti mihi titulum*.

(32) Antiqui duo libri καὶ Ἰσαάκ.

bus et exploratum, ubicunque idem et angelus et Deus appellatus est, Unigenitum significari, cum se hominibus per singulas generationes manifestet, suisque sanctis Patris nuntiet voluntatem. Itaque qui et coram Moyse se ipse enim qui est nominavit, non alius præter Deum Verbum, qui erat in principio apud Deum, intelligi poterit.

49. Sed iniquitatem in excelsum qui loquuntur⁶⁸, veriti non sunt non existentem nominare Filium. Et *insipiens quidem in corde suo dixit: Non est Deus*⁶⁹: hi vero non cogitavere solum, sed locuti sunt etiam in pravitate, imo futuris temporibus scripto tradere non caverunt, Deum ausi non existentem vocare. Et quoniam ne ipsos quidem dæmones vident hoc negare⁷⁰, nempe Deum esse: hi ad superius tempus mente reversi, illic impiam suam cupiditatem explent, non fuisse aliquando Filium blasphemio ore affirmantes, quasi sua ipsius natura non sit, sed dono sit a Deo esse productus. Deinde quam Paulus de idolis emisit vocem, dum ait: *Servitistis iis qui natura non sunt dii*⁷¹; et Jeremias: *Et juraverunt per eos qui dii non sunt*⁷²; et sapientissima Esther: *Ne tradas, Domine, sceptrum iis qui non sunt*⁷³ hanc isti si Deo vero dicant, quomodo possint amplius Christianorum sibi appellationem jure vindicare? Nam alibi etiam idem ille Apostolus, qui in Spiritu Dei loquebatur, non existentes appellat gentes, quod essent Dei cognitione privatæ, cum ait: *Quæ non sunt elegit Deus*⁷⁴. Nam, quoniam Deus est, qui est, et veritas, et vita, quicumque Deo qui est, conjuncti per fidem non sunt, sed per suum circa simulacra errorem addicti sunt mendacio non existenti, jure, opinor, propter veritatis privationem, et a vita alienationem, non existentes appellati sunt. Sed et Ephesii cum scriberet, eos per excellentiam nominavit existentes, tanquam qui ei, qui est, vere essent per agnitionem conjuncti: quippe ait: *Sanctis qui sunt, et* **255** *fidelibus in Christo Jesu*⁷⁵. Sic enim et qui ante nos fuere tradiderunt, et nos in antiquis exemplaribus invenimus. Hic autem ne ea quidem, cujus

⁶⁸ Psal. LXXII, 8. ⁶⁹ Psal. XIII, 1. ⁷⁰ Jac. II, 19. ⁷¹ I Cor. I, 28. ⁷² Ephes. I, 4.

(33) Editi Ὡστε καὶ ἐπὶ. At duo mss. Ὡστε καὶ ὁ ἐπὶ. Aliquanto post editi, ὅτι οὐκ ἔστι. Vox ὅτι deest in antiquioribus codicibus.

(34) Illud, εἰς τὸν κατόπιον, referendum est ad id tempus, quo primum genitus fuerat Filius a Patre.

(35) Editi et recentes quidam mss. τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ βλασφημοῦντες. Codices antiquiores τὸν Υἱὸν βλασφ.

(36) Illa, μὴ παραδῶς, etc., non reperiuntur quidem in editione Romana: sed leguntur in Vulgata, Latina lib. Esther XIV, 14.

(37) Vir eruditissimus Duceus hic vehementer in Bezam invehitur. *Miror equidem, inquit, audaciam vel potius impudentiam Bezæ, qui merum et inanem argutiam esse dicit, quæ a sanctissimo Patre hoc loco profertur, etc.* Par erat quidem Bezam reverentius de gravissimo Patre atque doctissimo loqui: sed si satis habuisset illius sententiam non probare, nihil esset, opinor, quod tantopere objurgari debuisset. Et vero Hieronymus ipse Basilium petere videtur, atque sententiam ejus confutare. Ejus verba

τῷ Ἰακώβ. Παντὶ οὖν δῆλον, ὅτι ἔνθα καὶ ἄγγελος καὶ Θεὸς ὁ αὐτὸς προσηγόρευται, ὁ Μονογενὴς ἔστι δηλούμενος, ἐμφανίζων ἑαυτὸν κατὰ γενεὰν τοῖς ἀνθρώποις. καὶ τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς τοῖς ἁγίοις ἑαυτοῦ διαγγέλλων. Ὡστε καὶ ἐπὶ (33) τοῦ Μωϋσέως ὄντα ἑαυτὸν ὀνομάσας, οὐκ ἄλλος τις παρὰ τὸν Θεὸν Λόγον. τὸν ἐν ἀρχῇ ὄντα πρὸς τὸν Θεὸν, νοηθεῖη.

49. Ἄλλ' οἱ τὴν ἀδικίαν εἰς τὸ ὕψος λαλοῦντες μὴ ὄντα προσεπιπνύν τὸν Υἱὸν οὐκ ἀπόκνησαν. Καὶ Ὁ μὲν ἄφρων ἐν καρδίᾳ αὐτοῦ εἶπεν, Οὐκ ἔστι Θεός· οἱ δὲ οὐ διενοήθησαν μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐλάττωσαν ἐν πονηρίᾳ, καὶ γραφῇ παραδοῦναι εἰς τὸν ἔπειτα χρόνον οὐ παρητήσαντο, μὴ ὄντα τολμήσαντες τὸν Θεὸν ὀνομάσαι. Καὶ ἐπειδὴ γε ὀρώσῃν οὐδὲ τοὺς δαίμονας αὐτοὺς ἀπαρνούμενους τὸ εἶναι Θεὸν, οὗτοι, εἰς τὸν κατόπιον (34) χρόνον ἐπανελθόντες τῷ λόγῳ, ἔκει τὴν ἀσεβῆ ἑαυτῶν ἐπιθυμίαν ἀποπληροῦσι, μὴ εἶναι ποτε τὸν Υἱὸν βλασφημοῦντες (35), ὡς τῇ μὲν ἑαυτοῦ φύσει μὴ ὄντα, χάριτι δὲ εἰς τὸ εἶναι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ παραχθέντα. Εἶτα ἦν ὁ Παῦλος περὶ τῶν εἰδώλων ἀφήκε φωνὴν, εἰπὼν· Ἐδουλεύσατε τοῖς φύσει μὴ οὖσι θεοῖς· καὶ ὁ Ἰερεμίας· Καὶ ὠμνύσαν ἐν τοῖς μὴ οὖσι θεοῖς· καὶ ἡ σοφωτάτη Ἐσθήρ· Μὴ παραδῶς (36), Κύριε, τὸ σκηπτρόν σου τοῖς μὴ οὖσι ταύτην οὗτοι περὶ τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ εἰπόντες, πῶς ἂν δικαίως ἔτι τῆς Χριστιανῶν προσηγορίας μεταποιήντο; Καὶ γὰρ που καὶ ἐτέρωθι ὁ αὐτὸς ὄσως Ἀπόστολος, ὁ ἐν Πνεύματι Θεοῦ λαλῶν, μὴ ὄντα ὀνομάζει τὰ ἔθνη διὰ τὸ τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ ἔσκαρῆσθαι, εἰπὼν· ὅτι Τὰ μὴ ὄντα ἐξελέξατο ὁ Θεός· Ἐπεὶ γὰρ ὄν καὶ ἀλήθεια καὶ ζωὴ ὁ Θεός, οἱ τῷ Θεῷ τῷ ὄντι μὴ ἠνωμένοι κατὰ τὴν πίστιν, τῇ δὲ ἀνυπαρξίᾳ τοῦ ψεύδους οικειωθέντες διὰ τῆς περὶ τὰ εἶδωλα πλάνης, εἰκότως, οἴμαι, διὰ τὴν στέρησιν τῆς ἀληθείας, καὶ τὴν ἀπὸ τῆς ζωῆς ἀλλοτριώσιν, μὴ ὄντες προσηγορεύθησαν. Ἀλλὰ καὶ τοῖς Ἐφεσίοις ἐπιστέλλων ὡς γνησίως ἠνωμένοις τῷ ὄντι δι' ἐπιγνώσεως, ὄντας αὐτοὺς ἰδιαζόντως ὀνομάσας, εἰπὼν· (37) Τοῖς ἁγίοις τοῖς οὖσι, καὶ πιστοῖς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Οὕτω γὰρ καὶ οἱ πρὸ ἡμῶν πα-

⁷¹ Galat. IV, 8. ⁷² Jerem. V, 7. ⁷³ Esther XIV, 14.

sunt hæc initio Commentarii sui in *Epist. ad Ephesios*: *Quidam, curiosius quam necesse est, putant ex eo quod Moysi dictum sit: Hæc dices filiis Israel: Qui est, misit me, etiam eos qui Ephesii sunt sancti ei fideles, essentia vocabulo nuncupatos. Ut quomodo a sancto sancti, a justo justi, a sapientia sapientes: ita ab eo qui est, hi qui sunt appellentur, et juxta eundem Apostolum elegisse Deum ea qua non erant, ut destrueret ea qua erant. Basilium qui legerit, cum ab Hieronymo impeti facile sibi persuadebit. Sed id facit modeste, prudenter, circumspicte: quam redarguendi rationem imitari debuerat Beza. Fatehimur nos, videri Basilium rem non satis attendisse. Arbitramur itaque, Usserium secuti, Pauli ad Ephesios Epistolam circularem fuisse, atque ex æquo ad omnes Asiæ urbes pertinuisse. Hinc contigit ut simpliciter inscripta sit, τοῖς ἁγίοις τοῖς οὖσι, ut cum mitteretur ad aliam urbem, alio nomine inscriberetur. Hoc in causa fuit, ut videtur, cur Marcio epistolam eam quæ ad Ephesios missa fuerat, nomine Epistolæ ad Laodicenos citet. Lege Tertullianum in *Marcionem* lib. V, cap. 11, et rur-*

ραδεδώκασι, καὶ ἡμεῖς ἐν ταῖς παλαιαῖς τῶν ἀντι-
γράφων εὐρήκαμεν. Ὁ δὲ οὐδὲ ἤς (58) οἱ δοῦλοι τοῦ
Χριστοῦ προσηγορίας μετέγουσιν, οὐδὲ ταύτης ἀξιῶ-
σαι τὸν Θεὸν ἡμῶν ἠέσχετο, ἀλλὰ τὸν ἐκ τοῦ
μη ὄντος εἰς τὸ εἶναι παραγαγόντα τὴν κτίσιν, μὴ
ὄντα προσεῖπε. Πλέον δ' ἂν τις αὐτοῦ τὴν καταφρόνησιν καταμάθοι, ἐξ ὧν προσποιεῖται ἄπο-
σεμνύνειν τὸν Κύριον (59).

ΕΥΝ. Οὐ κοινοποιούμεν, φησὶ, τοῦ Μονογενοῦς
τὴν οὐσίαν πρὸς τὰ ἐκ μὴ ὄντων γενόμενα, ἐπεὶ παρ
οὐκ οὐσία τὸ μὴ ὄν· ἀλλὰ τοσαύτην αὐτῷ νέμομεν
τὴν ὑπεροχὴν, ὅσῃν ἔχειν ἀναγκαῖον τῶν ἰδίων ποιη-
μάτων τὸν ποιητὴν.

ΒΑΣ. Διὰ τῶν κατασκευῶν εἰς τοῦτο τὸν λόγον
προαγαγὼν, τῷ ῥήματι δὴθεν φιλανθρωπεύεται,
καὶ φησι, μὴ κοινοποιεῖν πρὸς τὰ ἐκ μὴ ὄντων τὴν
οὐσίαν τοῦ Μονογενοῦς. Καίτοι εἰ ὁ Θεὸς τῶν ὄλων,
διὰ τὸ ἀγέννητος εἶναι, ἀναγκαῖαν ἔχει τὴν πρὸς
τὰ γεννητὰ παραλλαγὴν, τὰ δὲ γεννητὰ σύμπαντα
κοινήν ἔχει τὴν ἐκ μὴ ὄντων (40) ὑπόστασιν, πῶς
οὐκ ἀναγκαῖως ταῦτα κατὰ τὴν φύσιν συνάπτεται;
Ἄ; γὰρ ἐκεῖ τὸ ἀπρόσιτον (41) δίσσησι τὰς φύσεις,
οὕτως ἐνταῦθα τὸ ὁμοίμον εἰς ταυτὴν ἀλλήλοις συν-
άγει. Ἐκ μὴ ὄντων δὲ λέγοντες τὸν Υἱὸν καὶ τὰ ὑπ'
αὐτοῦ γενόμενα, καὶ κοινοποιούντες αὐτῶν κατὰ
τοῦτο τὴν φύσιν, οὐ φασιν ὁμοίαν αὐτῷ πρὸς τὰ ἐκ
μὴ ὄντων διδοῖναι τὴν οὐσίαν. Καὶ γὰρ αὐτὸ καὶ τοῦτο,
ὡς αὐτὸς Κύριος ὢν, ὅσον βούλεται παρέχειν (42) τῷ
Μονογενεῖ τῆς ἀξίας, οὕτω ποιεῖται τοὺς λόγους·
Τοσαύτην γὰρ αὐτῷ νέμομεν, φησὶ, τὴν ὑπεροχὴν,
ὅσον ὑπερέχειν ἀναγκαῖον τῶν ἰδίων ποιημάτων τὸν
ποιητὴν. Οὐκ εἶπε, Κατελήφαμεν ἢ δοξάζομεν (43),
ὡς ἐπὶ Θεοῦ προσῆκον ἦν· ἀλλὰ, Νέμομεν, ὡς αὐ-
τῆς τοῦ μέτρου τῆς διανομῆς κατάρχων. Πόσῃν δὲ καὶ
ἐδώκε τὴν ὑπεροχὴν; Ὅσον ὑπερέχειν (44), φησὶν,
ἀναγκαῖον τῶν ἰδίων ποιημάτων τὸν ποιητὴν. Οὕτω
τοῦτο τῆς κατὰ τὴν οὐσίαν διαφορᾶς τὴν μαρτυρίαν
ἔχει. Ἄνθρωποι γὰρ τέχνην μὲν ὑπερέχουσι τῶν οὐ-
κελων ἔργων, ὁμοούσιοι δὲ ὁμῶς αὐτοῖς καθεστήκα-
σιν· ὡς ὁ κεραμεὺς τῷ πηλῷ, καὶ ὁ ναυπηγὸς τοῖς
ξύλοις. Σώματα γὰρ ὁμοίως ἀμφοτέρα, καὶ αἰσθητὰ
ὁμοίως, καὶ γήινα.

20. Τοσαῦτον δὲ τῷ Υἱῷ πρὸς τὴν κτίσιν τὸ διάφο-
ρον συγχωρῶν, ἤδη καὶ περὶ αὐτὴν τὴν ἔννοιαν τοῦ
Μονογενοῦς κακουργεῖ.

ΕΥΝ. Διὰ τοῦτο γὰρ, φησὶ, Μονογενῆς, ἐπειδὴ,
μόνος παρὰ μόνοι τῆ τοῦ (45) ἀγεννήτου δυνάμει
γεννηθεὶς καὶ κτισθεὶς, τελειότατος γέγονεν ὑπουρ-
γός.

ius cap. 17. Nec mirum si Pauli epistola nomen
Epistolae ad Ephesios retinuerit, cum Ephesus,
quæ totius Asiæ metropolis est, suum ei nomen po-
tius quam urbs alia dare debuerit.

(58) Editi Ὁ δὲ, ἤς. Antiqui sex libri Ὁ δὲ οὐδὲ
ἤς.

(59) Codex unus ἀποσεμνύνειν τὸν Υἱόν.

(60) Editi et unus ms. ἐκ μὴ ὄντος. Alii quinque
ms. ἐκ μὴ ὄντων.

(41) Illa, Ἄς γάρ, etc., puto accipi sic debere :
Quemadmodum Pater et creaturæ ideo natura inter
se differunt, quod Patris natura communis esse non
possit creaturis : ita, ex sententia Eunomianorum,
Filius et creaturæ ideo natura inter se convenient,

A servi Christi participes sunt appellatione Deum no-
strum voluit cobonestare : sed eum, qui ex nihilo
ad esse creaturas produxit, non existentem appel-
lavit. Sed quis inde magis didicerit ejus contem-
ptum, unde decorare se Dominum simulat.

Ecn. Substantiam Unigeniti, inquit, non facimus
communem iis quæ ex nihilo facta sunt. Etenim
substantia non est quod non est : sed tantam ei
præstantiam tribuimus, quantam necesse est crea-
torem præ suis ipsius creaturis habere.

Bas. Posteaquam argumentis suis huc orationem
deduxit, humanior factus, verbo scilicet, ait se Uni-
geniti substantiam iis quæ ex nihilo sunt, non fa-
cere communem. Atqui si Deus universorum, quod
ingenitus est, a genitis necessario differt, genita
autem omnia communem habent ex nihilo existen-
tiam, nonne hæc inter se natura necessario con-
junguntur? Quemadmodum enim illic inaccessum
quiddam sejungit naturas : ita hic conditionis
æqualitate inter se in unum et idem colliguntur. Et si
enim Filium et ea quæ ab ipso facta sunt, dicant se
ex nihilo, eorumque naturam secundum hoc faciant
communem, negant tamen se ei substantiam factis
ex nihilo rebus similem tribuere. Nam rursus, tan-
quam si ipse Dominus sit, ut quantum vult imper-
tiat dignitatis Unigenito, sic loquitur : Tantam, in-
quit, tribuimus ei excellentiam, quantum necesse est
creatorem proprias creaturas superare. Non dixit :
Concipimus, aut opinamur, sicut par erat de Deo
dicere : sed, Tribuimus, quasi mensura distributio-
nis penes ipsum sit. Quantam vero concedit præstan-
tiam? Quanta, inquit, necesse est creatorem prop-
rias creaturas antecellere. Nondum hoc diversita-
tem substantiæ declarat. Homines enim arte quidem
superant sua ipsorum opera, et tamen eandem cum
eis habent substantiam, ut figulus cum luto, ut na-
vis fabricator cum lignis. Utraque enim sunt simi-
liter corpora, sensibilia pariter et terrena.

20. Postquam autem Filio concessit diversitatem
tantam a creaturis, jam et in ipsam Unigeniti no-
tionem maligne agit.

Ecn. Nam ideo, inquit, Unigenitus est, quo-
niam solus a solo potentia ingeniti genitus et crea-
tus, perfectissimus factus est minister.

quod ejusdem conditionis participes sint. Mox editi
et tres mss. recentes ἀλλήλοις συνάπτει. Alii qua-
tuor mss. antiquiores ἀλλήλοις συνάγει.

(42) Reg quartus παρέχει. Alii mss. cum editis
παρέχειν, recte. Constructio enim verborum hæc
esse debet : ὢν Κύριος παρέχειν, seu, τοῦ παρέχειν
ὅσον βούλεται τῷ Μονογενεῖ, quasi sit Dominus tri-
buendi Unigenito tantum dignitatis, quantum vult.

(43) Verbe : Non dixit, concipimus aut glorifica-
mus. MARAN.

(44) Editi ὅσῃν ὑπερέχειν. Antiqui quatuor libri
ὅσον.

(45) Regii secundus et tertius ἐπειδὴ μόνος τῆ
τοῦ : quam lectionem socutus fuisse videtur Tra-

Bas. Ignoro quid eorum quæ dixit, oporteat molestius ferre, utrum versutiam, quam circa **256** nomen Unigeniti maligne excogitavit, tam præter hominum consuetudinem, quam præter pliam Scripturarum traditionem sensum illius accipiens (Unigenitus enim non qui a solo factus, sed qui solus genitus est, in communi usu appellatur); an creaturæ blasphemiam, quam data opera voci *genitus* conjunxit: ut ostendat geniti appellationem ratione nihilo præstantiore Domino tribui, quam creaturis: sed sicut illud: *Filios genui et exaltavi* ⁷⁶: illud iidem: *Filius primogenitus meus Israel* ⁷⁷: ita etiam Dominum Filium nominatum esse, non quod habeat nomen super omne nomen ⁷⁸, sed quod pariter ac reliqua appellationem consecutus sit. At vero hi ad Salomonis dictionem confugiunt, atque illinc tanquam ex aliqua arce fidem impetuunt. Nam quoniam ex persona Sapientiæ dictum est: *Dominus creavit me* ⁷⁹, licere sibi arbitrari sunt, Dominum creaturam dicere. Ego vero cum multa de hac voce dicere habeam, primum, quod semel in tota Scriptura usurpata est: deinde quod in libro adhibita est, cujus sensus non parum reconditur, quique per proverbialia parabolæque et sermones obscuros ac ænigmata ut plurimum procedit, adeo ut nihil certi, nihil possit perspicui ex eo excerpri; dicere hæc omitto, ut ne longioribus digressionibus protraham sermonem, præsertim cum inquisitio eorum quæ male ab ipsis intellecta sunt, in locum proprium nobis dilata sit, in quo hæc quoque pars, Deo largiente, examinabitur. Ac quidem dictionis propositæ quemdam sensum (quod favente Deo dictum sit nullo magis idoneum, et qui nihil afferat periculis) puto ex inquisitione emersurum. Interim tamen ne que illud silentio prætereamus, interpretes alioque convenientius Hebraicarum vocum sententiam

⁷⁶ Isa. i, 2. ⁷⁷ Exod. iv, 22. ⁷⁸ Philipp. ii, 9. ⁷⁹ Prov. viii, 22.

pesuntius, cum sic vertèrit: *Nam idcirco Unigenitus est, quoniam solus ingeniti virtute genitus et creatus*. Sed hanc interpretationem his, quæ sequuntur, Basilii verbis accommodari non posse, vel cæco apparet. Editio Paris. *ἐπιπέθη παρὰ μόνου τῆ τοῦ*, etc. Editio Ven. et Regii primus, quartus, quintus et sextus *ἐπιπέθη μόνος παρὰ μόνου τῆ τοῦ*: quam scripturam veram esse et genuinam, vel sola orationis series aperte ostendit. Illud, *παρὰ μόνου*, inepte omissum est tum in Colbertino codice, tum in eo libro, ad cuius fidem opus Eunomii nuper edidit vir eruditissimus Jo. Albertus Fabricius. Basilium enim unice in voce *μόνου* insistere constat.

(46) *Ἡ τὰρ πῆξ, ἢ ἀν κτλ. blasphemiā. Hoc est, An id quod blasphemio ore affirmavit, Filium scilicet creaturam esse. Respicit Basilium ad vocem κτλ. qua Eunomius utebatur.*

(47) *Monuit jampridem vir doctissimus Nobilius, Ambrosium, ut de fide, cap. 4, scripsisse, Dominus creavit me. Plura qui cupit, ejus utilissimas notas legat.*

(48) *Sic veteres quatuor libri. Vox τῆ in editis desideratur.*

(49) *Editi ἀπομηκύναιμι· ἀλλ' ὥστε καὶ ἐν ἰδίῳ. At mss. uti in contextu, recte.*

(50) *Interpretes illos, quos non nominat Basilium, Aquilam Symmachum et Theodotionem esse, ex*

BAS. Οὐκ οἶδα πρὸς ὃ τι χρὴ πλέον τῶν εἰρημικῶν ἀγανακτῆσαι· πρότερον διὰ τὴν πανουργίαν, ἣν περὶ τὸ ὄνομα τοῦ Μονογενοῦς ἐκακούρησε, παρὰ τε τὴν τῶν ἀνθρώπων συνήθειαν καὶ παρὰ τὴν εὐσεβῆ τῶν Γραφῶν παράδοσιν ἐκλιμβάνων αὐτοῦ τὴν διάνοιαν (Μονογενῆς γὰρ οὐχ ὁ παρὰ μόνου γενόμενος, ἀλλ' ὁ μόνος γεννηθεὶς, ἐν τῇ κοινῇ χρήσει προσαγορεύεται)· ἣ περὶ τῆς (46) τοῦ κτισματος βλασφημίας, ἣν ἐξεπίτηδες συνῆψε τῷ γεννηθεὶς· ἵνα δείξῃ, ὅτι οὐδὲν διαφερόντως παρὰ τὰ κτίσματα τῆς τοῦ γεγεννησθαι προσηγορίας· μέτεστι τῷ Κυρίῳ· ἀλλ' ὡς περὶ τὸ, *Υἱὸς ἐγέννησα καὶ θῆψα*, καὶ τὸ, *Υἱὸς πρωτότοκος μου Ἰσραὴλ*· οὕτω καὶ τὸν Κύριον Υἱὸν ὀνομάσθαι, οὐχὶ ἔχοντα τὸ ὄνομα τὸ ὑπὲρ πᾶν ὄνομα, ἀλλ' ἐξ Ἰσοῦ τοῖς ἄλλοις τῆς προσηγορίας ἀξιοῦντά. Οἱ δὲ πρὸς τὴν τοῦ Σολομῶντος καταφύγουσι λέξιν· κάκειθεν, ὡς περὶ ἐξ ὀρμητηρίου τινός, τῆς πίστεως κατατρέγουσι. Διὰ γὰρ τὸ ἐκ προσώπου τῆς Σοφίας εἰρησθαι τὸ, *Κύριος ἔκτισέ με* (47), ἐξελθῆναι αὐτοῖς κείμενα λέγειν τὸν Κύριον ὑπεκλήφασιν. Ἐγὼ δὲ πολλά ἔχων εἰπεῖν περὶ τῆς φωνῆς ταύτης· πρῶτον μὲν, ὅτι ἀπαξ ἐν πάσαις ταῖς Γραφαῖς εἰρησθαι ἔπειθ', ὅτι (48) ἐν βίβλῳ πολὺ τὸ κεκρυμμένον τῆς διανοίας ἐχούση, καὶ διὰ παροιμιῶν τε καὶ παραβολῶν καὶ σκοτεινῶν λόγων καὶ αἰνιγμάτων ὡς τὰ πολλὰ προσηγγιμένη, ὥστε μηδὲν ἀναμφισβήτητον μηδὲ τηλαυγὲς ἀπ' αὐτῆς εἶναι λαβεῖν· παρήμι λέγειν. ἵνα μὴ μακροτέροις ἐπεισοδίοις τὸν λόγον ἀπομηκύναιμι· ἄλλως τε καὶ ἐν ἰδίῳ τόπῳ (49) τῆς περὶ τῶν κακῶν αὐτοῖς νοηθέντων ἐξετάσεως ἡμῖν ὑπερθεσίστης, ἐν ᾧ καὶ τοῦτο τὸ μέρος, Θεῷ διδόντος, διευθυνησεται. Καὶ οἶμαι γὰρ, ὅτι ἐν τῆς Θεῶ δὲ εἰρησθῶ, πολλῶ ἀκολουθοῦσαν ἔνοιαν τὴν προκειμένης λέξεως, καὶ μηδένα κίνδυνον φέρουσαν ἀναφανήσασθαι τῇ ἐξετάσει. Τέως γὰρ μὴν μηδὲ κείνου ἀπαρσθήμαντον καταλίπωμεν· ὅτι (50) ἄλλοι τῶν ἐρμηνέων, οἱ καισιώτερον τῆς ση-

Hexaplis cognoscimus, quorum interpretationem hic ascribere non pigebit. Aquilas igitur: Κύριος ἐκτίσατό με κεφάλαιον τῶν ὁδῶν αὐτοῦ ἀρχήθεν κατεργασμάτων αὐτοῦ, Dominus possedit me capitulum viarum suarum a principio operum suorum. Symmachus: Κύριος ἐκτίσατό με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ πρὸ τῆς ἐργασίας αὐτοῦ, Dominus possedit me principium viarum suarum ante operationem suam. Theodotio: Κύριος ἐκτίσατό με ἀρχὴν ὁδοῦ αὐτοῦ πρὸ τῆς ἐργασίας αὐτοῦ ἀπὸ τότε, Dominus possedit me principium viae suae ante operationem suam ex tunc. Notum est LXX interpretes pro ἐκτίσατό με, possedit me, scripsisse ἐκτίσέ με, creavit me: quam lectionem tanquam impio suo dogmati stabiliendo accommodatissimam sequebantur Eunomiani. Neque v. ro frustra dixerat Basilium, interpretes eos, qui vocum Hebraicarum sensum melius veriusque consecuti fuerant, vertisse non ἐκτίσέ με, creavit me: sed ἐκτίσατό με, possedit me. Ita enim Hebraica in Hexaplis ad verbum vertuntur. Dominus possedit me principium viae suae ante opera sua ex tunc. Paulo aliter in Vulgata legitur, nempe hoc modo: Dominus possedit me initio viarum suarum, antequam quidquam faceret a principio. Sententiam fratris charissimi Basilii confirmaturus Gregorius, hunc eundem locum tractavit lib. iii adversus Eunomium.

μασίας τῶν Ἑβραίων καθιζόμενοι, Ἐκτίσατό με, **A** *assecuti sunt, Possedit me pro Creavit*, edidisse quod eis erit maximo impelimento ad creaturæ blasphemiam. Qui enim dixit: *Possedi hominem per Deum*⁵⁰, constat eum hac voce usum esse, non quod creasset Cain, sed quod genuisset.

21. Ἄλλ' ἐπὶ τὸ ἐξ ἀρχῆς ἐπανιώνωμεν.

ΕΥΝ. Διὰ τοῦτο, φησὶ, Μονογενῆς, ἐπειδὴ, παρὰ μόνου γεννηθεὶς καὶ κτισθεὶς, τελειότατος γέγονεν ὑπουργός.

ΒΑΣ. Εἰ τοίνυν μὴ παρὰ τὸ μόνος γεγενῆσθαι, ἀλλὰ διὰ τὸ παρὰ μόνου Μονογενῆς εἴρηται, ταυτὸν δὲ (51) ἐστὶ κατὰ τὸ ἐκτίσθαι τῷ γεγενῆσθαι· τί οὐχὶ καὶ μονόκτιστον αὐτὸν ὀνομάζεις, ὡς πάντα σὺ βιβλῖως καὶ διανοούμενος καὶ ἐκφέρων; Μονογενῆς δὲ, ὡς εἴκεν, ἀνθρώπων οὐδεις, κατὰ γε τὸν ἡμέτερον λόγον διὰ τὸ ἐκ συνδυασμοῦ πᾶσιν ὑπάρχειν τὴν γέννησιν. Οὐδὲ ἡ Σάρα μήτηρ μονογενοῦς ἦν παιδὸς, διότι οὐχὶ μόνη αὐτὸν, ἀλλὰ μετὰ τοῦ Ἀβραάμ ἐτεκνώσατο. Καὶ εἴαν γε κρατῆ τὰ ὑμέτερα, ἀνάγκη ὅλον τὸν βίον μεταμαθεῖν (52), μὴ μονώσεως ἀδελφῶν, ἀλλ' ἐρημίας τῶν συντικτόντων δηλωτικὸν εἶναι τοῦνομα. Ἦδη δὲ καὶ ἡ κτίσις παρὰ τὴν αἰτίαν τοῦ Θεοῦ λόγον πρὸς τὴν ἀξίαν ἡλάττωται, παρὰ τοσοῦτον τοῦ καὶ αὐτὴ μονογενῆς εἶναι διαμαρτούσα, παρ' ὅσον ὁ Υἱὸς τῆς δημιουργίας τῷ Πατρὶ συνεφέψατο· καίτοιγε οὐδὲ τοῦτο παρ' αὐτῶν (53) συγγραφεῖται. Ὑπουργὸν γὰρ τελειότατον αὐτὸν ὀνομάζουσι. Πῶς οὖν οὐχὶ παρὰ μόνου καὶ ἡ κτίσις γέγονε καθ' ἑμᾶς, οἷόν τι ὄργανον ἀψυχον τὸν Θεὸν λόγον τῷ Πατρὶ προστιθέντας, εἰ μὴ καὶ τὸν ναυπηγὸν ἀφαιρήσεται εἰς μόνον παποιηκέναι τὴν ναῦν, ὅτι δὴ ὄργανός τις τὴν κατασκευὴν συνεχρήσατο; Ὡστε μονογενῆς καὶ ἡ κτίσις, καὶ τὰ μέρη ταύτης (54)· οὐ μόνον αἱ ἀόρατοι δυνάμεις, ἀλλὰ καὶ τὰ αἰσθητὰ σώματα, καὶ τοῦτων τὰ εὐτελέστατα, σκνίπες, καὶ ἀκρίδες, καὶ βάρφαχοι. Αὐτὸς γὰρ εἶπες, καὶ ἐγενήθησαν (55). Τίνος γὰρ ἂν καὶ ὑπουργίας δεῖτο ὁ θελήματι μόνος (56) δημιουργῶν, ὁμοῦ τῇ βουλῇσιν συνοφισταμένης τῆς κτίσεως; Ἀλλὰ τί; πῶς (57) καὶ καθ' ἡμᾶς διὰ τοῦ Υἱοῦ τὰ πάντα; Ὅτι τὸ θεῖον βούλημα, οἷον πηγῆς τινος τῆς πρώτης αἰτίας ἀφορηθὲν, διὰ τῆς

21. Sed unde incepimus redeamus.

EUN. Idcirco, inquit, Unigenitus, quoniam a solo genitus et creatus, perfectissimus factus est minister.

BAS. Si ergo non quoniam solus genitus est, sed quoniam a solo, Unigenitus dictus est, si rursus idem est secundum te genitum esse et creatum esse; cur non etiam unicreatum eum appellas tu, qui omnia facile et excogitas et profers? Nemo autem homo, ut video, ex vestra sententia est unigenitus, cum generatio ex duorum coitu insit omnibus. Nec Sara unigeniti filii mater erat, cum non sola eum, sed cum Abraham genuerit. Et certe, si opinio vestra obtinet, necesse est omne hominum genus sententia mutata discere, non eam solitudinem quæ fratribus caret, sed eam quæ congenitores non habet, hoc isto nomine significari. Jam vero et creatura Deo Verbo dignitate inferior est causæ nomine, cum ob id solum et ipsa unigenita non sit; quod Filius una cum Patre creationem attingit, quantum ne hoc quidem ab ipsis conceditur. Nam perfectissimum ministerium eum nominant. Quomodo igitur non a sola creatura etiam facta est secundum vos, qui velut inanimatum quoddam instrumentum Deum Verbum Patri adjungitis? Nisi quis navis quocumque fabricatorem negabit solum navem fabricasse, quod instrumentis ad eam construendam usus est. Quare unigenita est et creatura, imo et illius partes, non invisibiles virtutes solum, sed corpora etiam sensibilia, et horum humillima, culices, locustæ, ranæ. *Ipse enim dixit, et facta sunt*⁵¹. Quo enim ministerio indigere possit, qui nutu solo creat, una cum voluntate creatura subsistente? Sed quid? quomodo etiam secundum nos omnia sunt per Filium? Quoniam divina voluntas a prima causa tanquam a quodam fonte profecta, per suam imaginem

⁵⁰ Gen iv, 4. ⁵¹ Psal. cxlviii, 5.

(51) Editio τ' αὐτὸ δέ. Libri veteres ταυτόν.

(52) Horum verborum, ἀνάγκη ὅλον τὸν, etc., interpretationem veterem non probans Combefissius, ejus loco hanc substituit: *Necesse est mundum omnem, relicto eo, quod humanis rationibus sedebat, novum addiscere, unigeniti nomen non id significare, quod nullos quis fratres habeat, sed quod uno et altero parente prognatus non est.* Hoc est, homines omnes, si semel Eunomio fides habeatur, mutata sententia discant oportet, unigeniti nomine non hoc significari, quod unus aliquis sit solus sine fratre, sed quod non sint genitores, qui simul ad eum gignendum concurrerint.

(53) Editio Paris. οὐδὲ τοῦτο τὸ συνεφέψασθαι παρ' αὐτῶν. Illud, τὸ συνεφέψασθαι, addidisse se ex codice Henriciano, monet Ducæus. Sed, dum hunc codicem legerem, animadverti in eo non pauca reperiri, quæ qui dixerit additamenta esse librario-

D rum, non errabi. Reliqui sex mss. simpliciter τοῦτο παρ' αὐτῶν.

(54) Ejus loci sententia hæc est: Ut mundus in unum erit unigenitus, ita singulæ ejus partes erunt quoque unigenitæ.

(55) Veteres quinque libri et editi καὶ ἐγενήθησαν. Unde interpretes, *et genita sunt*. Regii tertius et quartus καὶ ἐγενήθησαν, *et facta sunt*, nec aliter legitur apud LXX. In editione Parisiensis et in duobus mss. post vocem ἐγενήθησαν additum invenitur illud, αὐτὸς ἐνετείλατο, καὶ ἐκτίσθησαν, *ipse mandavit, et creata sunt*: tamen cum hæc verba in reliquis quinque codicibus desint, et alioquin Basilius brevis esse maxime studeat, non valde admodum dubitavi, quin expungi et deleri deberent.

(56) Codices aliquot θελήματι μόνον.

(57) Editi Ἀλλὰ τοι πῶς. At mss. Ἀλλὰ τι πῶς.

Deum Verbum ad operationem progreditur. Eunomius vero unigenitum Filium ministrum appellavit, hoc ei magnum attribuens, quod ad eorum quæ præcipiuntur ministerium idoneus est. Si enim non in eo quod Deus perfectus sit, majestatem possidet, sed in eo quod sedulus sit minister, jam a ministratoris spiritibus, qui inculcate ministerii opus perficiunt, qua in re differet? His de causis voci *genitus* vocem *creatus* conjunxit, ut etiam hinc nullam inter Filium et creaturam diversitatem esse ostendat.

22. Jam vero operæ pretium fuerit illius quoque admonitionem audire.

ΕΥΝ. Non oportet, inquit, cum Patris ac Filii appellationem audimus, ejus generationem humanam intelligere: nec hominum generatione adductos, Deum communionis nominibus aut passionibus sub-

dicere. ΒΑΣ. Monet Filium Patri secundum substantiam similem intelligi non oportere. Hoc enim sibi vult illa participationis negatio, quasi substantia Patris cum substantia Filii non queat communionem ullam habere. Propterea præclaræ illæ, quarum nos turbam prætermisimus, nominum distinctiones, quod videlicet non quorumcunque eadem sunt enuntiationes, ea continuo re quoque significata eadem sint: ut propter eos qui in terra patres nominantur, neget Deum Filii Patrem esse. Ego vero, cum multa sint quæ 258 christianismum a gentili errore ac Judaica ignorantia dirimant, nullum arbitror in nostræ salutis Evangelio inesse potius ac majus dogma, quam in Patrem et Filium fidem. Nam vel ii qui quocunque errore scissi sunt, Deum creatorem ac opificem esse contententur. Qui vero falso appellatum Patrem, et Filium nuda appellatione prædicat, nihilque differre arbitrat, vel Patrem vel creatorem profiteri, et aut Filium aut facturam dicere, ubi a nobis collocabitur? aut qua in secta numerabitur? Judæorumne an gentium? Nec enim Christianis se adjungat, qui pietatis robur et velut religionis nostræ characterem inficiatur. Non enim in opificem credidimus, et in facturam: sed in Patrem et Filium per baptismi gratiam obsignati sumus. Quamobrem qui has rejicere voces audet, omnem simul Evangeliorum vim facit irritam, cum nec Patrem generantem, nec Filium genitum prædicet. Sed hæc dico, inquit, ut passionis intelligentiam e

(58) Editi τοῦτο δὲ αὐτῷ. Vocula δὲ abest a nostris codicibus.

(59) Libri veteres, καὶ Υἱοῦ. Editi, καὶ τοῦ Υἱοῦ. Ibidem in editis legitur ἀνθρωπίνην: sed in nostris codicibus scriptum invenimus, ἀνθρωπικὴν.

(60) Basilii docet aliquanto infra, Eunomium vocem μετουσία non ita accipere, ut significet communionem quamlibet, sed communionem essentialē.

(61) Codex unus cum editis διὰ τοῦτο. Reliqui sex inss. διὰ ταῦτα.

(62) Editi ἐνυπάρχουν. Editio Ven. et septem no-

οικείας εἰκόνας τοῦ Θεοῦ Λόγου πρόεισιν εἰς ἐνέργειαν. Ὁ δὲ τὸν μονογενῆ Υἱὸν ὑπουργὸν προσηγορεύσει. τοῦτο αὐτῷ (58) προστιθεὶς μέγα, ὅτι: εὐθετος πρὸς τὴν διακονίαν τῶν ἐπιτασσομένων ἐστίν. Εἰ γὰρ οὐκ ἐν τῷ Θεῷ εἶναι τέλειος τὴν δόξαν κέκτηται, ἀλλ' ἐν τῷ ὑπουργῷ ἀκριβῆς, τί διοίσει τῶν λειτουργικῶν πνευμάτων, ἀμέμπτως τὸ ἔργον τῆς διακονίας ἐπιτελοῦντων; Διὰ ταῦτα τῷ γεννηθεὶς τὸ κτισθεὶς συνήψεν, ἵνα κἀνεῦθεν μηδεμίαν οὔσαν Υἱοῦ καὶ κτίσματος διαφορὰν ἐπιδείξῃ.

22. Ἄξιον δὲ ἀκοῦσαι: καὶ τῆς παραινήσεως.

ΕΥΝ. Οὐ χρὴ, φησὶ, τῇ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ (59) προσέχοντας προσηγορίᾳ ἀνθρωπικῆν αὐτοῦ τὴν γέννησιν ἐννοεῖν, καὶ τῶν ἐν ἀνθρώποις γενέσεων ἀναγομένους, τοῖς τῆς μετουσίας (60) ὀνόμασι καὶ πάθεισιν ὑπάγειν τὸν Θεόν.

ΒΑΣ. Ἡ μὲν παραινήσις, μὴ δεῖν τὴν κατ' οὐσίαν Υἱοῦ καὶ Πατρὸς ὁμοίότητα ἐννοεῖν. Τοῦτο γὰρ αὐτῷ βούλεται ἡ τῆς μετουσίας ἀπαγόρευσις, ὡς ἀκοινωνήτου τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας πρὸς τὴν τοῦ Μονογενοῦς ὑπαρχούσης. Διὰ ταῦτα (61) αἱ σεμναὶ ἐκείναι τῶν ὀνομάτων διαστολαὶ, ὧν τὸν ὄχλον ἡμεῖς ὑπερέβημεν: ὡς οὐχὶ ὅσων αἱ ἐκφωνήσεις αἱ αὐταὶ ταῦτα καὶ τῷ σημαινομένῳ ἦδη ταυτὰ, ἵνα τὸ Πατέρα εἶναι τοῦ Υἱοῦ τὸν Θεὸν διὰ τοὺς ἐπὶ γῆς πατέρας ὀνομαζομένους ἀφέληται. Ἐγὼ δὲ, πολλῶν ὄντων, ἀ τὸν Χριστιανισμὸν ἀπὸ τῆς Ἑλληνικῆς πλάνης καὶ τῆς Ἰουδαϊκῆς ἀγνωσίας διέστησιν. οὐδὲν ἤγοῦμαι κυριώτερον δόγμα τῆς εἰς Πατέρα καὶ Υἱὸν πίστεως τῷ Εὐαγγελίῳ τῆς σωτηρίας ἡμῶν ἐνυπάρχειν (62). Ἐπεὶ τό γε κτίστην εἶναι καὶ δημιουργὸν τὸν Θεόν καὶ οἱ καθ' ὅποιανδήποτε πλάνην ἀπεσχισμένοι συντίθενται. Ὁ δὲ Πατέρα ψευδῶνυμον, καὶ Υἱὸν μέχρι προσηγορίας ψιλῆς (63) καταγγέλλων, καὶ οὐδὲν ἠγούμενος διαφέρειν, ἢ Πατέρα ὁμολογεῖν ἢ κτίστην, καὶ ἦτοι Υἱὸν λέγειν ἢ ποίημα, πού τετάξεται παρ' ἡμῶν; ἢ τῆς ποίας εἶναι μερίδος ἀριθμηθήσεται (64); τῆς Ἰουδαίων, ἢ τῆς Ἑλλήνων; Οὐ γὰρ δὴ Χριστιανὸς ἑαυτὸν εἰστοιῆσει, ὃ τὴν δύναμιν τῆς εὐσεβείας, καὶ τὸν οἰονεὶ χαρακτήρα τῆς λατρείας ἡμῶν ἀρνούμενος (65). Οὐ γὰρ εἰς δημιουργὸν καὶ ποίημα ἐπιστεύσαμεν: ἀλλ' εἰς Πατέρα καὶ Υἱὸν διὰ τῆς ἐν τῷ βαπτίσματι χάριτος ἐσφραγίσθημεν. Ὡστε ὃ ταύτας τολμῶν ἀθετεῖν τὰς φωνὰς πάσαν ὁμοῦ παραγράφει: (66) τῶν Εὐαγγελίων τὴν δύναμιν, Πατέρα μὴ

stri inss. ὑπάρχειν.

(63) Reg. quartus in contextu, ψιλῆς φωνῆς: in ora libri, προσηγορίας ψιλῆς.

(64) Codex unus et editi συναριθμηθήσεται. Alii sex mss. ἀριθμηθήσεται. Vox εἶναι decet in quatuor codicibus.

(65) Antiqui sex libri cum editione Ven. ἡμῶν ἀρνούμενος. Editio Paris. et Reg. secundus μὴ ἀρνούμενος.

(66) Codices non pauci διαγράφει, sensu non dissimili.

γενήσαντα, καὶ Υἱὸν μὴ γεννηθέντα κηρύσσων. Ἄλλὰ ταῦτα λέγω (67), φησί, τὴν τοῦ πάθους ἔννοιαν τὴν ἐκ τῆς τοῦ Πατρὸς φωνῆς ἐγγινομένην ἐκκλίνω. Ἐχρῆν δὲ δῆπου τὸν γε εὐσεβεῖν ἐγνωκότα, τὸ ἀπεμφαίνειν τῆς ἐν τοῖς βήμασι τούτοις διανοίας, εἴ τι ἄρα καὶ ἐνυπῆρχε, παραιτησάμενον, μὴ πᾶσαν ἀθρόως τὴν φωνὴν ἀθετεῖν, μηδὲ τῇ προφάσει τοῦ ἀπρεποῦς καὶ τὸ ὅσον ἀπ' αὐτῆς χρῆσιμον συνεχθάλλειν· ἀλλ' ἀπὸ μὲν τῶν ταπεινῶν καὶ σαρκικῶν νοημάτων ἐν τοῖς περὶ Θεοῦ δόγμασι καθαρῶσειν, γέννησιν δὲ τῇ ἀγιασύνῃ καὶ τῇ ἀποθείᾳ τοῦ Θεοῦ πρέπουσαν ἐννοεῖν· τὸν μὲν τρόπον, καθ' ὃν ἐγέννησεν ὁ Θεός, ὡς ἀρρήτον καὶ ἀπερινόητον ἀφιέντα, πρὸς δὲ τὴν κατ' οὐσίαν ὁμοιότητα ἐκ τῆς τοῦ γεννῆν προσηγορίας ὀδηγούμενον. Καίτοιγε φανερόν τκοπουμένῳ, ὅτι οὐ σωματικῶν παθῶν κυρίως καὶ πρώτως ἔννοιαν ἐμποιεῖν ταυτὶ πέφυκε τὰ ὀνόματα, ὁ πατήρ, λέγω, καὶ ὁ υἱός· ἀλλὰ καθ' ἑαυτὰ μὲν λεγόμενα, τὴν πρὸς ἄλληλα σχέσιν ἐνδείκνυται (68) μόνην. Πατήρ μὲν γὰρ ἐστὶν ὁ ἐτέρου τοῦ εἶναι κατὰ τὴν ὁμοίαν ἑαυτῷ φύσιν τὴν ἀρχὴν παρασχόν· υἱός δὲ ὁ ἐξ ἐτέρου γεννητῶς τοῦ εἶναι τὴν ἀρχὴν ἐσχηκός.

23. Ὅταν μὲν οὖν ἀκούσωμεν, ὅτι ἄνθρωπος (69) πατήρ, τότε καὶ τὴν τοῦ πάθους ἔννοιαν προσλαμβάνομεν· ὅταν δὲ, ὅτι ὁ Θεός Πατήρ, ἐπὶ τὴν ἀπαθῆ αἰτίαν τοῖς λογισμοῖς ἀνατρέχομεν. Ὁ δὲ, ἐπὶ τῆς ἐμπαθοῦς φύσεως τῇ προσηγορίᾳ ταύτῃ συνεπιθελίς, τὸ ὑπὲρ τὴν κατάληψιν τῶν ἑαυτοῦ λογισμῶν ὡς ἀδύνατον ἀπαρνείται. Οὐ γὰρ, τῷ πάθει τῶν φθαρτῶν προσέχοντα, τῇ ἀπαθείᾳ τοῦ Θεοῦ ἀπιστεῖν προσῆκεν, οὐδὲ, τῇ βευστῇ φύσει καὶ μυρίαῖς ὑποκειμένη μεταβολαῖς, τὴν ἄρεπτον καὶ ἀναλλοίωτον οὐσίαν παρατιθέντα (70). Μηδ' ὅτι τὰ θνητὰ ζῶα διὰ πάθους γεννᾶ, καὶ τὸν Θεὸν ἐχρῆν οὕτως οἰεσθαι· ἀλλ' ἐντεῦθεν μᾶλλον ὀδηγεῖσθαι πρὸς τὴν ἀλήθειαν· ὅτι, ἐπειδὴ τὰ φθαρτὰ οὕτως, ὁ ἀφθαρτος ἐναντίως. Καὶ μὴ οὐδὲ ἐκεῖνό γε ἂν εἴποι, ὡς κυρίως καὶ πρώτως ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων τεταγμένων τῶν ὀνομάτων τούτων, καταχρηστικῶς ἡμεῖς ἐπιλέγομεν (71) τῷ Θεῷ. Ὁ γὰρ τοῖ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, πρὸς τὴν πάντων ἀρχὴν καὶ τὴν ἀληθῆ τῶν ὄντων αἰτίαν ἐπανάγων ἡμᾶς, Ἰγμεῖς δὲ μὴ καλέσητε, φησί, πατέρη ἡμῶν ἐπὶ τῆς γῆς· εἰς γὰρ ἐστὶ Πατήρ (72) ἡμῶν ὁ οὐράνιος. Πῶς οὖν ὡς σαρκικῶν πατέρων προηγουμένως ἐνδεικτικῶς ταύτας ἡμᾶς ἀξιοῖ τὰς φωνὰς ἀποπέμπεσθαι, ἃς ὁ Κύριος (73), ὡς τῇ ἀπαθείᾳ τοῦ Θεοῦ πρεπούσας, ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων πρὸς αὐτὸν (74) μετατίθῃσιν; Εἰ δὲ καὶ

⁶⁶ Matth. xiii, 9.

(67) Unus aut alter ms. cum editis λέγων. . . . ἐκκλίνω. Alii quinque mss. λέγω. . . . ἐκκλίνω.

(68) Editi ἐνδείκνυνται. Veteres quinque libri ἐνδείκνυται.

(69) Editi Paris. ἀκούσωμεν, ὅτι ἄνθρωπος. Editio Ven. et sex mss. ἀκούσωμεν ἄνθρωπος. Sed vocem ὅτι inepte omissam esse ex eo intelligitur, quod statim legamus ὅταν δὲ, ὅτι ὁ Θεός Πατήρ.

(70) Veteres quatuor libri cum editis παρατιθέντα. Alii duo mss. παρατιθένται. Ibidem editi μηδὲ ὅτι. . . . γεννᾶν. Libri antiqui μηδ' ὅτι. . . . γεννᾶ.

Patris voce enascentem fugiam. Verum oportebat eum qui pie agere statuisset, absonum horum verborum sensum, si qui tamen inerat, adversari, non lotam simul vocem reprobare; neque indecori obtentu, quidquid ab ea accedit utilitatis, id simul rejicere: sed ut ab humilibus carnalibusque cogitationibus in divinis dogmatis purum esse, ita generationem sanctitati atque *apathiae* Dei convenientem intelligere: adeo ut modum quidem quo Deus genuit, tanquam qui ineffabilis ac incomprehensibilis sit, praetermitteret, ad substantiae vero similitudinem per generandi appellationem deduceretur. Quanquam perspicuum est reputanti, haec nomina, pater et filius, corporalium affectionum cogitationem proprie ac primario parere non solere: sed cum per se sola dicuntur, solum habitum mutuum indicare. Pater enim est, qui alteri existendi principium secundum similem sibi ipsi naturam contulit: filius vero, qui ex alio per generationem principium ut sit habuit.

23. Itaque, cum audimus, hominem patrem esse, tunc incidit nobis affectus cogitatio: at vero cum Deum Patrem, tum ad impassibilem causam mente attollimur. Eunomius autem hanc appellationem de subjecta affectionibus natura accipere assuetus, quod rationis ejus captum superat, id ut impossibile pernegat. Non enim par erat eum, corruptibilem affectionem attendentem, atque substantiam immutabilem ac inalterabilem naturae fluxae et innumeris mutationibus obnoxiae comparantem, Deum non credere affectionibus immunem. Nec quoniam mortalia animalia per affectum generant, ita quoque de Deo sentire oportebat: sed hinc magis deduci ad veritatem, quod quoniam corruptibilia hoc modo, is qui incorruptibilis est, modo contrario generat. Neque vero illud dixerit, nomina haec quae 259 proprie ac primario de hominibus usurpata sunt, de Deo a nobis dici per abusum. Etenim Dominus noster Jesus Christus, ad omnium principium et veram rerum causam nos reducens: *Vos autem nolite vocare, inquit, patrem vestrum in terra; unus enim est Pater vester caelestis*⁶⁹. Quomodo igitur voces has, tanquam si praecipue carnales affectus significarent, reputandas censet: quas Dominus noster velut Dei *apathiam* decentes ab hominibus ad ipsum trans-

(71) Editi et mss. non pauci ἐπιλέγομεν. Rur. tertius ἐπιλέγωμεν.

(72) Editi ὁ Πατήρ. Articulus in mss. nostris non invenitur.

(73) Editi Κύριος ἡμῶν. Vox ultima in mss. deest.

(74) Editi et duo mss. πρὸς ἑαυτόν. Unde Interpres: *ad se ipsum transfert*: quod quia vitiosum sit, dubitari nullo modo potest. Non enim Dominus se ipse vocat Patrem: sed id nomen transfert ad Deum universorum, seu ad suum ipsius Patrem. Codex Colb. et alii tres πρὸς αὐτόν, recte.

fert? Quod si et creaturarum nominatur Pater, id hunc nostram sententiæ nequaquam repugnat. Qui enim genuit glebas roris secundum verba Job ²², non eodem modo glebas et Filium genuit. Aut si hoc dicere audebunt, sic ut roris etiam substantiam filium pari ordine nominent, ab omni nos adversum ipsos oratione liberabunt, cum blasphemiam ad manifestissimam impudentiam provexerint. Neque enim cum Pater omnium nostrum dicitur Deus, eodem modo et noster et Unigeniti Pater est: si vero quod primogenitus totius creaturæ ²³, et primogenitus in multis fratribus ²⁴, Dominus appellatus est, id eos ad impietatem erudit; discant ex Evangelio, quod Dominus eos qui sibi ex virtutis operibus conjuncti sunt, etiam matrem et fratres suos appellat: *Quæ enim est, inquit, mater mea, et qui fratres mei, nisi qui faciunt voluntatem Patris mei qui in caelis est* ²⁵? Quare Pater noster Deus, neque abusu, neque translatione, sed proprie et primario et vere nominatur: quippe qui nos per corporeos parentes ex nihilo ad esse produxerit, nobisque sua in nos providentia conjungatur. Quod si nostrum, qui per gratiam adoptione digni effecti sumus, vere vocatum esse Patrem Deum dicimus, quæ ratio prohibebit ne ipse ejus, qui natura Filius est, et ex substantia ipsius provenit, Pater jure ac merito vocetur?

Exp. Non oportet, inquit, propter Patris et Filii appellationem generationem Domini ceu humanam intelligere.

Bas. Id ego quoque dico. Sed eam divinam et affectuum expertem quid vetat pios istos credere? Sed, opinor, non ut citra affectum, se ut nullo modo genuisse Deum ostendat, his verbis utitur. Quomodo igitur tu, o optime, in superioribus substantiam Unigeniti decernebas esse genituram? Nam si genitus non est, unde ipse ex tua sententia genitura esse poterat? Sed propter contrarietatem quæ genito cum ingenito intercedit substan-

των κτισμάτων Πατὴρ ὀνομάζεται, οὕτω τῷ λόγῳ τῷ ἡμετέρῳ μέχεται. Ὁ γὰρ τετοκῶς βῶλους δρόσου, κατὰ τὸν τοῦ Ἰωβ λόγον, οὐχ ὁμοίως τὰς τε βῶλους (75) καὶ τὸν Υἱὸν ἐτεκνώσατο. Ἡ εἰ τοῦτο λέγειν τολμήσουσιν, ὥστε ἐν ἴσῃ τάξει καὶ τὴν οὐσίαν τῆς δρόσου υἱὸν ὀνομάζειν, παντὸς ἡμῶν τοῦ πρὸς αὐτοὺς ἀπαλλάξουσι λόγου, εἰς περιφανιστάτην ἀναισχυντίαν τὴν βλασφημίαν προσαγόντες (76). Οὐδὲ γὰρ ὅταν Πατὴρ πάντων ἡμῶν λέγῃται ὁ Θεός, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἡμῶν τε καὶ τοῦ Μονογενοῦς ἐστὶ Πατὴρ. Εἰ δὲ ὅτι πρωτότοκος πάσης κτίσεως, καὶ πρωτότοκος ἐν πολλοῖς ἀδελφοῖς, ὁ Κύριος προσηγέρυται (77), τοῦτο αὐτοὺς παιδοτριβεῖ πρὸς ἀσέθειαν διδασκίωσαν ἐκ τοῦ Εὐαγγελίου, ὅτι καὶ μητέρα (78) αὐτοῦ καὶ ἀδελφοῦς ὁ Κύριος τοὺς ἐκ τῶν ἔργων τῆς ἀρετῆς οἰκαιοθέντας προσαγορεύει. *Τίς γὰρ ἐστι, φησὶ, ἡ μήτηρ μου, καὶ τίνας οἱ ἀδελφοί μου, ἀλλ' ἢ οἱ* (79) *ποιούντες τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς;* Ὅστε Πατὴρ ἡμῶν ὁ Θεὸς οὐ καταχρηστικῶς οὐδ' ἐκ μεταφορᾶς, ἀλλὰ κυριῶς, καὶ πρώτως, καὶ ἀληθινῶς ὀνομάζεται· διὰ τῶν σωματικῶν γονέων εἰς τὸ εἶναι ἡμᾶς ἐκ τοῦ μη ὄντος παραγαγῶν, καὶ ταῖς κηδεμονίαις προσωκευμένων. Εἰ δὲ ἡμῶν τῶν χάριτι τῆς υιοθεσίας ἤξιωμένων ἀληθῶς κεκλησθῆαι Πατέρας τὸν Θεὸν (80) λέγομεν, τίς ἀφαίρησεται λόγος τοῦ κατὰ φύσιν Υἱοῦ, καὶ ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ πρεσβύθοντος, μὴ οὐχὶ πρεσβύθοντος αὐτὸν Πατέρα προσαγορεύεσθαι;

EYN. Οὐ χρὴ, φησὶ, διὰ τὴν Πατρὸς καὶ Υἱοῦ προσηγορίαν ἀνθρωπικὴν (81) τὴν τοῦ Κυρίου γέννησιν ἐνοεῖν.

Bas. Φημὶ καγὼ. Θείαν μέντοι καὶ ἀπαθῆ τι καλύει πιστεύειν τοὺς εὐσεβεῖς (82); Ἀλλ', οἶμαι, οὐχ ἵνα ἀπαθῶς γεγεννηκότα τὸν Θεὸν ἐπιδείξῃ, χρῆται τοῖς λόγοις τούτοις, ἀλλ' ἵνα μηδὲ γενήσαντα ὁμῶς. Πῶς οὖν ἐν τοῖς ἀνω λόγοις, ὧ βέλτιστε, γέννημα εἶναι τὴν οὐσίαν τοῦ Μονογενοῦς ἀπεφαίνου; Εἰ γὰρ μὴ γεγέννηται, πῶθεν αὐτῷ τὸ γέννημα (83) εἶναι κατὰ τὸν ὄν λόγον προσῆν; Ἀλλὰ διὰ μὲν τὴν τοῦ γεννητοῦ πρὸς τὸ ἀγέννητον ἐναντίωσιν γέννημα αἴσαν

²² Job xxxviii, 28. ²³ Coloss. i, 15. ²⁴ Rom. viii, 29. ²⁵ Math. xii, 48, 50.

(75) Hoc loco, ut sæpe alias, variant veteres tum calamo notati, tum typis descripti libri. In Reg. tertio et in editione Parisiensi quemadmodum et apud LXX legitur βῶλους, *globos roris*. Alii quinque mss. βόλους, *guttas, seu stillas roris*. Certe si quando excusantur sunt librarii, hic dignos eos excusatione censeo, cum o pro ω scribere vel diligentioribus facillimum sit. Lege Ducænum. Ibidem Reg. tertius καὶ τὸν Υἱὸν ὑπεστήσατο: sed in ora libri recentiori manu scriptum invenitur ἐτεκνώσατο [sic].

(76) Antiqui duo libri ἀπαγαγόντες. Ibidem editi οὐδὲ γὰρ ὅτι. At mss. ὅταν.

(77) Editi προσαγορεύεται. Libri veteres προσηγέρυται.

(78) Editi et Reg. secundus καὶ μητέρας, *matres*. Alii tres mss. μητέρα, *matrem*.

(79) Editi μου, ἀλλ' οἱ. Codex Colb. cum uno Reg. μου, ἀλλ' ἢ οἱ. Nec ita multo post editi παρ' ἄγων. Veteres quatuor libri παραγαγῶν.

(80) Editi et Reg. quintus Εἰ δὲ ἡμῶν τῶν χάριτι

τῆς υιοθεσίας ἤξιωμένων ἀληθῶς κεκληται Πατὴρ ὁ Θεός. Reliqui sex mss. ut in contextu, nisi qualis voces, τὸν Θεὸν solum in Regiis primo et sexto reperiantur. Sed, nisi exprimas, subaudiuntur necesse est.

(81) Editi τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ προσηγορίαν ἀνθρωπικὴν. Veteres quinque libri ita, ut edidimus.

(82) Regii duo cum editione Paris. et cum Colb. τοὺς εὐσεβεῖς, bene. Alii tres mss. τοὺς ἀσεβεῖς, male, ut mihi quidem videtur. Mihi enim nescio quomodo magis placet lectio prior, arbitrorque scriptum esse ἀσεβεῖς ab aliquo, qui recte quidem judicasset Eunomianos, de quibus hic agitur, vere dici non posse *pios*: sed qui non satis attenderit eos per ironiam *pios* vocari potuisse.

(83) Editio Paris. αὐτῷ γέννημα. Editio Ven. et mss. nonnulli αὐτῷ τὸ γέννημα. Alii tres mss. τὸ γέννημά τι.

δεικνύναι (84) τὴν οὐσίαν ἐφιλονεῖται· νοὺν δὲ, πάλιν τὴν τῆς οὐσίας οἰκειώσιν διὰ τῆς φωνῆς ταύτης σηματομένην ὄρων. τὸ γεγενῆσθαι τοῦ γεννήματος ἀφαιρείται (85). Καὶ μὴν εἰ τοῦτο ὡς πάθους ὀρω-τικὸν παραιτεῖται, τί κωλύει καὶ τὸ δημιουργὸν αὐτὸν εἶναι διὰ τὰς αὐτὰς αἰτίας μὴ παραδέχεσθαι; Διότι πάσαις ταῖς σωματικαῖς ἐνεργείαις ἢ πλείων τις πάντως ἢ ἐλάττων κόπος συνέζευκται, κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς τοῦ ποιούντος δυνάμεως καὶ τῆς πρὸς τὰ μεγέθη τῶν ἐνεργουμένων διαφορᾶς. Τὴν γε μὴ οὐσίαν καὶ μακαρίαν φύσιν καμάτῳ λέγειν συνέχεσθαι οὐχ ἤττον ἀσεβῆς, ἢ τοῖς αἰσχίτοις αὐτὴν πάθεισιν ὑποβάλλειν. Εἰ δὲ ἀπαθῶς κτίζει, ἀπαθῆ εἶναι δέξα-σθε καὶ τὴν γέννησιν.

24. Ὡς μὲν οὖν κυρίως καὶ προσηκόντως Πατὴρ λέγεται ὁ Θεὸς, καὶ ὡς οὐχὶ πάθους, ἀλλ' οἰκειώσεως ἐστὶν ὄνομα, ἢ τῆς κατὰ χάριν, ὡς ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων, ἢ τῆς κατὰ φύσιν, ὡς ἐπὶ τοῦ Μονογενοῦς, ἰκα-νῶς εἴρηται· δῶμεν δὲ εἶναι τροπικὴν, καὶ ἐκ μεταφορᾶς λέγεσθαι (86), ὡσπερ καὶ ἄλλας μυρίας καὶ τὴν φωνὴν ταύτην. Ὡς τοίνυν, ὀργιζόμενον, καὶ ὑπνοῦντα, καὶ πετόμενον ἀκούοντες τὸν Θεόν, καὶ ἄλλων τοιούτων ἀπρεπεῖς κατὰ τὸν πρόχειρον νοῦν τὰς ἐμφάσεις παρεχομένων, οὔτε τὰς φωνὰς τοῦ Πνεύμα-τος διαγράφομεν, οὔτε σωματικῶς τῶν λεγομένων ἀκούομεν· τί δήποτε οὐχὶ καὶ, τῆς φωνῆς ταύτης οὕ-τω συνεχῶς παραληφθείσης ὑπὸ τοῦ Πνεύματος (87), τὰς θεοπρεπεῖς αὐτῆς ἐνόησας διερευνώμεθα; ἢ μόνην ταύτην τῆς Γραφῆς ἀπαλείβομεν (88), ἐκ τῆς ἀνθρω-πίνης χρήσεως συκοφαντούμεντες αὐτὴν; Οὐτωςὶ δὲ σκοπῶμεν. Δύο σημαυνομένων ἐκ τῆς τοῦ γεννῆν προσηγορίας κατὰ τὴν ὡδε συνήθειαν, πάθους γε τοῦ γεννῶντος καὶ τῆς πρὸς τὸ γεννώμενον οἰκειώσεως, εἴαν παρὰ τοῦ Πατρὸς τῷ Μονογενεῖ λέγεται τὸ, Ἐκ γαστρὸς πρὸ ἐωσφύρου γεγέννησά σε. καὶ τὸ, Υἱός μου εἰ σὺ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε· πότερον τούτων παρίστασθαι φῶμεν διὰ τοῦ ῥήματος; τὸ ἐμ-ι θῆς τῶν γεννῶντων, ἢ τὴν τῆς φύσεως οἰκειότητα; Ἐγὼ μὲν γὰρ τοῦτο φημι· καὶ οὐδὲ τοῦτους ἡγοῦμαι ποτε μὴ οὐχὶ εἰς λαμπρὰν μεταγωγίαν παρενεχθέν-τας ἐναντιώπεσθαι (89). Ὅστε εἰ μὲν οἰκεία τῷ Θεῷ ἢ φωνῇ, τί ἀτιμάζεις ὡς ἀλλοτριαν; εἰ δὲ ἐκ τῶν ἀν-θρωπίνων μετακαχόμεσται, τὸ ὑγιᾶς αὐτῆς ἐκλεξά-μενος, φύγε τὸ χεῖρον τῶν δηλουμένων. Ἐξεστὶ γὰρ δήπου ἐν πολυσήμῳ τῇ λέξει, πρὸς τὴν ὀρθὴν ἐννοίαν ὀδηγηθέντα διὰ τοῦ ῥήματος, τὸ ταπεινὸν καὶ ἀίσχρὸν τῆς ἐμφάσεως ὑπερβῆναι. Καὶ μὴ μοι λέγε· τίς δὲ

tiam genituram esse ostendere conabatur. Nunc autem rursus substantiæ 260 conjunctionem hac voce significari cum videat, genituram genitam esse negat. Atqui si hoc, tanquam quod affectum significet, repudiat, quid prohibet eisdem de causis etiam creatorem ipsum esse negare? Nam pro ratione virium ejus qui facit, et pro discrimine magnitudinis eorum quæ sunt, necessario aut major aut minor labor corporeis omnibus operationibus conjungitur. Divinam autem ac beatam naturam dicere labore premi, non minus impium est, quam eam affectibus turpissimis subjicere. Sin autem citra affectum creat, generationem quoque affectu vacare fateamini.

24. Quod igitur proprie ac merito Deus dicitur Pater, et quod non affectus, sed conjunctionis nomen est, aut ejus quæ sit per gratiam, ut in hominibus, aut ejus quæ secundum naturam est, ut in Unigenito, satis dictum est. Sed demus et hanc vocem tropicam esse, eamque, sicut et alias sexcentas, per translationem divi. Quomadmmodum igitur, cum Deum audimus irasci, dormire, volare, et alia id genus, quæ sensu obvio intelligentiam indecoram præ se ferunt, non tamen voces Spiritus ex-pungimus, nec modo corporeo hæc dicta accipimus; quam tandem ob causam, cum hæc vox adeo frequenter a Spiritu usurpata sit, non etiam convenientem Deo intelligentiam investigamus? num hanc solam ex Scriptura delebimus, eam ex hu-mano usu calumniantes? At rem sic consideremus. Cum duo significentur generandi voce ex humano more, generantis scilicet affectus, et conjunctio cum genito; quando a Patre ad Unigenitum dicitur: *Ex utero ante luciferum genui te* 87; et: *Filius meus es tu, ego hodie genui te* 88; utram harum significa-tionum hoc verbo indicari dicemus? generantiumine affectum, an naturæ conjunctionem? Ego hoc cen-seo; et ne hos quidem, nisi in manifestum atræ-bilis morbum incidissent, contradicturos unquam fuisse arbitror. Quare, si convenit Deo hæc vox, cur sicut alienam spernis? Sin autem ex hominibus translata est, sano significato delecto, fuge dete-riorem. Nam profecto in dictione quæ multa sig-nificat, cum ad rectam notionem per ipsam vocem deductus fueris, licet humilem turpemque intelli-gentiam præterire. Nec mihi dicas: Quæ vero est generatio, et qualis, et quomodo fieri potuit? Non

87 Psal. cix, 3. 88 Psal. ii, 7.

(84) Editi εἶναι δεικνύναι. Veteres quinque libri οὐσαν δεικνύναι. Mox mss. nonnulli φιλονεῖται.

(85) Illud, ἀφαιρείται, ad verbum interpretans Trapezuntius, sic vertit: *genitum esse a genimine removel*. Hoc est, *negat fieri potuisse, ut genitura genita fuerit*. Eo spectat tota Basilii ratiocinatio, ut probet pugnantia loqui Eunomium. Et vero profiteri Filium genituram esse, et tamen negare Filium genitum fuisse, quid est, quæso, nisi pugnantia loqui, et secum non consentire?

(86) Codex unus et editi ἐκ μεταφορᾶς εἴρησθαί. Reliqui sex mss. λέγεσθαί. Mox legitur in vulgatis

εἰ τοίνυν: sed pro εἰ τοίνυν scriptum in nostris septem codicibus invenimus Ὡς τοίνυν.

(87) Codices aliquot παρὰ τοῦ Πνεύματος. Vox αὐτῆς, quæ statim sequitur, in quinque mss. deest.

(88) Hæc diversæ in diversis distinguuntur. Nam in vulgatis et in uno codice virgula posita est soli post vocem χρήσεως: at in Regii secundo et quarto virgula statim post verbum ἀπαλείβομεν collocatur. Primam distinguendi rationem secutus est. interpret vetus: nos posteriorem.

(89) Veteres aliquot libri ἐναντιώσασθαί.

enim quoniam omnino ineffabilis modus est atque incomprehensibilis, continuo etiam firmam ac stabilem in Patrem et Filium fidem abjiciemus. Nam, si intelligentia nostra voluerimus metiri omnia, et quod mente capi non potest, id arbitrari omnino non esse, peribit fidei, peribit spei merces. Quomodo autem fuerimus amplius digni beatitudinibus, quæ in fide rerum non apparentium repositæ sunt, si **261** iis solis quæ rationi evidentia sunt, fidem habemus? Unde vanæ factæ sunt gentes, et tenebris obductum est insciens cor eorum⁹⁰? Nonne, quoniam dum ea sequuntur, quæ rationi verisimilia videntur, prædicationi Spiritus fidem non allibent? Quos autem Isaias ut perditos deplorat? *Væ sapientibus in seipsis, et coram seipsis scientibus*⁹¹. Nonne hos? Multis igitur ex iis quæ intermedia sunt, prætermittis, tum iis quibus aperte affirmavit Filium genitum non fuisse, tum iis quæ artificiose excogitavit, hoc ut obtineat, Unigenitum scilicet creaturam ac facturam esse, ad præcipua impietatis capita me convertam, si prius de iis quæ omissa sunt, hoc solum notavero quod quam in antecessum reipsa concinnavit blasphemiam, hanc verbo obtegero, sermonisque impudentiam delinire, cum vellet, non communem facere se dixit creaturis Unigenitum, suorum ipsemet dogmatum oblitus, quæ in superioribus clara ac aperta voce exponerat. A quibus rursus in impudentem ac manifestissimam repugnantiam incidit. Sic autem scribit:

EUN. Nemo autem cum Filium facturam esse audit, moleste ferat, quasi nominum communitate communis fiat substantia.

BAS. Quomodo igitur, o sapientissime, si substantiæ diversitas diversitatem nominum necessario sequitur (recordamur enim te hæc in superioribus pertractasse), non nunc substantiæ communitas communitatem nominum sequetur? Neque enim semel, neque obiter his verbis usus fuisse comperitur. Deinde et nunc, quasi illum eorum quæ dixit prænituisset, quod nominum communicatio non communes etiam faciat substantias, rursus paulo post, adversarios suos objurgans, illa inducit.

⁹⁰ Rom. i, 21. ⁹¹ Isa. v, 21.

(90) Codices duo mēn ἡμῖν.

(91) Codex Colb. τῶ λογισμῶ, haud male. Editi et mss. non pauci ἐκ τῶν λογισμῶν.

(92) Edith et Reg. quintus ἐν ἑαυτοῖς, *in se ipsis*, et ita quoque editum invenitur apud LXX. Alii sex mss. παρ' ἑαυτοῖς, *apud se ipsos*.

(93) Editi παραδεχθῆναι αὐτό. Antiqui libri omnes αὐτῶ. Nec omitendum, legi paulo ante in aliquibus mss. διετείνεται.

(94) Editi et duo mss. μόνον τοῖς παρατεθεῖσιν: quam lectionem secutus Cornarius, ita vertit: *Ubi hoc solum appositus addidero, ac indicavero*. Alii quinque mss. μόνον τοῖς παρεθεῖσιν, et ita legit Trapezantius, cum ita interpretatus sit: *Ubi id solum e prætermittis collegero*. — Legendum videtur παρατεθεῖσιν. Illud enim ἐπιστημηνάμενος aliquid

ἢ γέννησις; καὶ ποταπή; καὶ πῶς ἂν γένοινο αὐτῆ; Οὐ γὰρ, ἐπειδὴ ὁ τρόπος ἄρρητος καὶ ἀπερινόητος παντελῶς, ἤδη καὶ τὸ πάγιον τῆς εἰς Πατέρα καὶ Υἱὸν πίστεως ἐκβαλοῦμεν. Εἰ γὰρ μέλλοιμεν πάντῃ τῇ καταλήψει μετρεῖν, καὶ τὸ τοῖς λογισμοῖς ἀπεριληπτον μὴδὲ εἶναι τὰ παράπαν ὑπολαμβάνειν, οἰχθήσεται μὲν (90) ὁ τῆς πίστεως, οἰχθήσεται δὲ ὁ τῆς ἐλπίδος μισθός. Πῶς δ' ἂν εἴημεν ἐτι τῶν μακαρισμῶν ἀξιοί. τῶν ἐπὶ τῇ πίστει τῶν ἀοράτων ἀποκειμένων, εἰ μόνοις τοῖς κατὰ λογισμὸν ἐναργεῖσι παιθόμενοι; Πόθεν ἐματαιώθη τὰ ἔθνη, καὶ ἐσκοτίσθη ἡ ἀσύνητος αὐτῶν καρδία; Οὐκ ἐπειδὴ τοῖς ἐκ τῶν λογισμῶν (91) φαινόμενοις ἀκολουθοῦντες, τῷ κηρύγματι τοῦ Πνεύματος ἀπειθοῦσι; Τίνας δὲ ὁ Ἡσαίας ὡς ἀπολωλέτας δόδύρεται; *Ὅσαι οἱ σοφοὶ ἐν ἑαυτοῖς* (92), καὶ

B ἐνώπιον αὐτῶν ἐπιστήμιοις. Οὐ τοὺς τοιοῦτους; Πολλὰ τοίνυν ὑπερβάς τῶν ἐν μέσῳ, ὅσα τε περὶ τοῦ μὴ γεγενῆσθαι τὸν Υἱὸν ἐκ τοῦ προφανοῦς διετείναντο, καὶ ὅσα περὶ τοῦ παραδεχθῆναι αὐτῷ (93) τὸ κτίσμα εἶναι καὶ ποιεῖμα τὸν Μονογενῆ ἐτεχνάσατο, ἐπὶ τὰ καιριώτατα τῆς ἀσεβείας τρέφομαι, τοσοῦτον μόνον τοῖς παρεθεῖσιν (94) ἐπιστημηνάμενος, ὅτι ἦν προλαθὼν τῷ ἔργῳ κατεσκεύασε βλασφημίαν, ταύτην βουληθεὶς ἐπισκιασαί τῷ ῥήματι, καὶ τὸ ἀναιδὲς τοῦ λόγου καταπραῦναι, ἔφη κοινοποιεῖν τὸν Μονογενῆ πρὸς τὴν κτίσιν, ἐπιλαθόμενος αὐτὸς (95) τῶν ἑαυτοῦ δογμάτων, ἃ ἐν τοῖς κατόπιν λόγοις γυμνῆ καὶ ἀπρακαλύπτῳ τῇ φωνῇ ἐξετίθετο. Ὑφ' ὧν (96) πρὸς ἀνίσχυτον πάλιν καὶ περιφανεστάτην ἐναντιολογίαν ἐξέπεσε. Γράφει δὲ οὕτως.

C EYN. Μηδεὶς δὲ, τὸν Υἱὸν ἀκούων ποιεῖμα, δυσχεραίνετω, ὡς κοινοποιουμένης τῆς οὐσίας ὑπὸ τῆς τῶν ὀνομάτων κοινωνίας.

BAS. Πῶς οὖν, ὦ σοφώτατε, εἰ τῇ διαφορᾷ τῶν ὀνομάτων τὸ παρηλλαγμένον τῆς οὐσίας ἐξ ἀνάγκης ἔπεται (μεμνήμεθα γὰρ δήπου ἐν τοῖς ἄνω λόγοις (97) ταῦτα διεξιόντος); οὐχὶ νῦν τῇ κοινωνίᾳ τῶν ὀνομάτων τὸ κοινὸν τῆς οὐσίας ἀκολουθήσει; Οὐδὲ γὰρ ἅπαρ, οὐδὲ ἐκ παρέργου τοῦτον τὸν λόγον παραφθοεγξάμενος φαίνεται. Ἐπεὶ καὶ νῦν εὐθύς, ὡσπερ μεταμληθεὶς ἐφ' οἷς εἶρηκεν, ὅτι ἡ τῶν ὀνομάτων κοινωνία οὐ κοινοποιήσει καὶ τὰς οὐσίας, πάλιν ἐπάγει μετὰ μικρὸν, τῶν ἀντιδιαθεμένων αὐτῷ καθαπτέμενος

D addi ostendit, ac proinde non iis addi quæ prætermittabantur, sed iis quæ jam dicta fuerant. **MARAN.**

(95) Codices non pauci ἐπιλαθόμενος αὐτός. Vox αὐτός in excusis desiderabatur.

(96) Antiqui septem libri ὑφ' ὧν. Editi ἀφ' ὧν.

(97) Post vocem λόγοις additum invenitur in editione Parisiensi et in Reg. secundo ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ παρόντος λόγου. Sed idem sentio quod vir doctissimus Ducæus, hoc videlicet inter glossemata recenseri merito posse. Nam præterquam quod hæc verba in reliquis sex mss. desunt, arbitror cæcitere qui non videt addita ea esse eo consilio ut moneremur, ipsum huius libri initium his verbis, ἐν τοῖς ἄνω λόγοις, indicari.

ΕΥΝ. Ὅτι ἐχρῆν, εἴπερ αὐτοῖς ἦν τῆς ἀληθείας ἄφρονης, παρηλλαγμένων τῶν ὀνομάτων, παρηλλαγμένας ὁμολογεῖν καὶ τὰς οὐσίας.

ΒΑΣ. Πῶς ἂν τις εὐκολώτερον χρῆσαιτο λόγοις; ἔς γε, δι' ὀλίγου πρὸς τὰ ἐναντία περιτρεπόμενος, νῦν μὲν φησι τὴν διαφορὰν τῶν ὀνομάτων ἀναγκαίως τῶν οὐσιῶν τὴν παραλλαγὴν ὑποφαίνειν· νῦν δὲ πάλιν τὴν κοινωνίαν μὴ κοινοποιεῖν τὰς οὐσίας; Ἄλλ', εἴμαι, προσομοίον τι ποιούμεν τοῖς τὸν ἀνδροφόνον ἐκ λαιδορίας, ἢ πηληγῆς, ἢ τινος τῶν τοιούτων ἀμαρτημάτων κρῖνουσιν.

25. Ἐπὶ οὖν τὸ κεφάλαιον τῶν κακῶν αὐτοῦ μεταδῶμεν. Θεασάμενος οὗτος, ὅτι κοινὴ ἡ πρόληψις πᾶσιν ὁμοίως Χριστιανοῖς ἐνυπάρχει (τοῖς γε ὡς ἄληθῶς τῆς προσηγορίας ταύτης ἀξίους) περὶ τοῦ φῶς εἶναι τὸν Ἰῶν γεννητὸν, ἐκ τοῦ ἀγεννήτου φωτὸς ἀπολάμψαντα (98), καὶ αὐτοζῶν, καὶ αὐτογάθον ἐκ τῆς ζωοποιῦ πηγῆς τῆς πατρικῆς ἀγαθότητος προελθόντα· εἶτα ἐνθυμηθεὶς, ὅτι, εἰ μὴ ταύτας ἡμῶν τὰς ἐννοίας διασαλεύσειεν, οὐδὲν αὐτῶν πλεον τῶν σοφισμάτων γενήσεται (99), ὡς τοῦ γε φῶς ὁμολογοῦντος τὸν Πατέρα, φῶς δὲ καὶ τὸν Ἰῶν, τῆς τοῦ φωτὸς ἐννοίας μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ὑπαρχούσης, αὐτομάτως εἰς τὴν ὁμολογίαν τῆς κατὰ τὴν οὐσίαν οικειότητος ὑπαχθισμένου (1)· φωτὶ γὰρ πρὸς φῶς, κατ' αὐτὸν τὸν τοῦ φωτὸς λόγον, οὐδεμία, οὔτε κατὰ τὴν προφορὰν, οὔτε κατ' αὐτὴν τὴν ἐννοίαν (2), ἐστὶ παραλλαγὴ· ἵνα οὖν τοῦτο ἡμῶν ἀφέληται, τοῖς τῶν τεχνασμάτων δικτύοις τὸν τῆς πίστεως λόγον περιστοιχίζεσθαι, ἀσυμβίβητα ταῦτα καὶ ἀκοινωνήτα παντελῶς ἀλλήλοις εἶναι διδάσκων, καὶ τὴν τοῦ ἀγεννήτου πρὸς τὸ γεννητὸν ἀντίθεσιν, ταύτην καὶ τῶν φωτὶ πρὸς τὸ φῶς εἶναι λέγων, ἢ οὗτο φεύγοντας ἡμᾶς (3) σύνθετον εἶναι τὸν Θεὸν ὁμολογεῖν ἀναγκάζων. Μᾶλλον δὲ αὐτῆς αὐτοῦ τῆς λέξεως ἀκούσωμεν.

ΕΥΝ. Πότερον ἄλλο τι σημαίνει, φησὶ, τὸ φῶς ἐπ' ἀγεννήτου (4) παρὰ τὸ γεννητὸν, ἢ ταυτὸν ἐκάτερον; Εἰ μὲν γὰρ (5) ἕτερόν τι καὶ ἕτερον, εὐδὴλον, ὅτι καὶ σύνθετον τὸ ἐξ ἑτέρου καὶ ἑτέρου συγκαίμενον· τὸ δὲ σύνθετον οὐκ ἀγέννητον· εἰ δὲ ταυτὸν, ὅσον παρηλλαχθῆναι τὸ γεννητὸν πρὸς τὸ ἀγέννητον, τοσοῦτον ἀνάγκη παρηλλάχθαι τὸ φῶς πρὸς τὸ φῶς, καὶ τὴν ζῶν πρὸς τὴν ζῶν, καὶ τὴν δύναμιν πρὸς τὴν δύναμιν.

ΒΑΣ. Ὅρατε καὶ συνίετε τὸ τῆς ἀσεβείας φρικτῶν. Ὅσον, φησὶ, τὸ ἀγέννητον τοῦ γεννητοῦ ἐνεθή-

EUN. Oportebat, inquit, si qua eis esset veritatis cura, cum nomina diversa sint, diversas etiam substantias confiteri.

BAS. Quomodo quis facilius verbis uti possit? qui scilicet brevi ad contraria conversus, nunc quidem dicat, nominum diversitatem necessario substantiarum diversitatem ostendere: nunc vero e contrario, eorum communicationem non communes substantias facere? Sed, opinor, perinde facimus atque hi, qui homicidam convicii, aut vulneris, aut hujusmodi peccati accusant.

25. Ad caput igitur malorum ejus transeamus. Hic ille cum vidisset anticipatam opinionem omnibus pariter Christianis, qui vere hac appellatione digni sunt, communem esse, Filium videlicet lucem genitum esse, ex ingenua luce resplendentem, et esse ipsam per se vitam, ipsumque per se bonum, ex vivificante fonte paternæ bonitatis proveniente: deinde cum intellexisset, has nostras notionem nisi concussisset, fore, ut 262 nihil omnino sibi supersit præter sophismata (qui enim Patrem confiteri lucem esse, et Filium quoque esse lucem, cum lucis sit una et eadem notio, naturaliter eo deducatur, ut conjunctionem secundum substantiam confiteatur: nam lucem inter et lucem, secundum ipsam lucis rationem, nulla neque in prolatione, neque in ipsa significatione diversitas est): ut igitur hoc nobis adimat, artificiorum retibus fidei doctrinam circumvallat, hæc inter se neque ullam comparisonem, neque ullam communionem docens habere: et quæ est genitum inter et ingenuum oppositio, hanc dicens etiam esse lucem inter et lucem, aut si hoc aversamur, compositum esse Deum confiteri cogens. Sed potius ipsam ejus dictionem audiamus.

EUN. Utrum aliud quid significat, inquit, lux in ingenuo præter genitum, an ideam utrumque? Nam, si aliud atque aliud, palam est etiam compositum id esse, quod ex alio atque alio constat. Quod autem compositum est, ingenuum non est. Si vero idem, quantum diversum est genitum ab ingenuo, tantum necesse est lucem a luce diversum esse, et vitam a vita, et potentiam a potentia.

D BAS. Videte et intelligite horrendam impietatem. Quantum, inquit, ingenuum a genito differt, tan-

tia efficiatur.

(2) Editi κατὰ τὴν ἐννοίαν. Antiqui tres libri κατ' αὐτὴν τὴν ἐννοίαν. Mox Reg. secundus τοῦτο ἡμᾶς. Alii duo mss. τοῦτο ἡμᾶς. Editi et Reg. quintus ut in contextu.

(3) Illud, ἡμᾶς, ex quatuor mss. addidimus.

(4) Nullus erit sensus nisi legamus, παρὰ τὸ ἀγέννητον, non vero γεννητόν: ita enim paulo post, τὸ δὲ σύνθετον οὐκ ἀγέννητον. Sic igitur reddenda Eunomii verba: *Utrum lux in ingenuo aliud quid significat ac ingenuum, an ideam utrumque?* MARAN.

(5) Codices tres μὲν γὰρ. Vocula γὰρ in excusis desideratur.

(98) Antiqui duo libri ἀπολάμψαν. Alii mss. et editi ἀπολάμψαντα. Statim Reg. secundus perinde atque editi πηγῆς τῆς, ex fonte paternæ bonitatis. Reliqui mss. πηγῆς καὶ τῆς, ex vivificante fonte, eoque paternæ bonitate progredientem.

(99) Οὐδὲν αὐτῶν πλεον τῶν σοφισμάτων. Verte, Nihil illi proderunt sophismata. MARAN.

(1) Editi et Reg. quintus σοφισμάτων ἐσται. Ὁ γὰρ φῶς ὁμολογῶν τὸν Πατέρα..... οικειότητος ὑπαχθήσεται. At quinque mss. ut in contextu, nisi quod Reg. tertius pro γε habeat τε, et in Reg. quarto pro οικειότητος legatur ταυτότητος. Parum refert utro modo legas, cum utroque modo eadem senten-

tum differet lux a luce, et vita a vita, et potentia a potentia. Interrogemus igitur ipsum, Quanto intervallo ingenitum a genito sejunctum est? utrum parvo aliquo, et tali, ut queant tandem aliquando in idem inter se convenire? an hoc omnino impossibile, et magis, quam eundem mortuum esse simul et vivere, quam sanum simul esse et ægrotare, quam vigilare simul et dormire? Talia namque sunt quæcunque sibi invicem summa oppositione adversantur, adeo ut præsentate altero alterum abesse necesse sit: quæ ita comparata sunt, ut omnino nec simul esse, nec inter se conciliari possint.

26. Itaque cum ad hunc modum genito ingenitum opponatur, qui Patrem lucem nominat, lucem itidem Filium, quique hanc lucem ab illa luce tantum distare dicit, quantum genitum ab ingenito distat, ille quanquam humaniorem se verbo simulat, lucem scilicet Filium quoque nominans, nonne saltem vi verborum sententiam in contrarium aperte abducit? Considerate enim quid opponatur ingenito, aliudne ingenitum, an genitum? Genitum utique. Quid vero opponitur luci? luxne alia, an tenebræ? Tenebræ profecto. Itaque, si quantum differt genitum ab ingenito, tantum necesse est lucem a luce differre, cui ex omnibus impietas comperta non est, quod in appellatione lucis interserens quod luci oppositum est, Unigeniti substantiam naturæ lucis contrariam esse subinonet? Aut ostendat nobis lucem quæ luci opponitur, quæque eum oppositionis modum habeat, qui genitum cum ingenito intercedit. Quod si hæc nec est, nec ipse unquam excogitare poterit; ne 263 ignoretur ars, qua blasphemiam alte adornat. Nam, quoniam putat ingenitum genito ex adverso opponi, eandem luci cum luce oppositionem adaptat: ut Patris substantiam ostendat substantiæ Unigeniti per omnia contrariam esse atque adversam. Propterea nova hæc est dogmatum sanctio, qua dicit: Quantum diversum est genitum ab ingenito, tantum necesse est lucem a luce diversam esse. At ingenitum cum genito habet quandam, positione verborum, non natura rerum, oppositionem, quod tamen hi affirmant: lucis autem cum luce nec secundum prolationem nec secundum intelligentiam contrarietas ulla excogitari potest. Sed videtur lucatis cavillationibus se ipsum decipere. Putat enim, quæ ex contrariis sequuntur, eandem inter se pugnam habere, quam habent et principalia contraria, et cum contrarium inest alteri contrariorum, ex altero etiam contrarium necessario secuturum. Ut,

(6) Vox τοσούτος usitate quidem dicitur pro tanto, seu pro tam magno: sed hic sumi debet pro iam brevi, seu pro tam exiguo.

(7) Editi καὶ ἀσύμβαντα. Libri veteres ἀσύμβαντα.

(8) Editi ἀλλὰ τῇ δυνάμει. Reg. secundus ἀλλ' αὐτῇ γε τῇ δυν. Alius ms. ἀλλὰ τῇ γε δυν.

(9) Et δὲ τοῦτο οὕτως ἐστίν, hoc est, ei δὲ φῶς, etc., quod si non est lux mundi hujus.

(10) Antiqui duo libri ἡ κενή, male. Alius codex

νοχε, τοσούτον διοίσει τὸ φῶς πρὸς τὸ φῶς, καὶ ἡ ζωὴ πρὸς τὴν ζωὴν, καὶ ἡ δύναμις πρὸς τὴν δύναμιν. Ἐρωτησόμενοι τοίνυν αὐτόν· Τὸ δὲ ἀγέννητον τοῦ γεννητοῦ πῶς μέτρον διώρισταί; ἄρα μικρῶ τι, καὶ τοσούτω (6), ὥστε δύνασθαι ποτε καὶ εἰς ταυτὸν ἀλλήλοις συμβῆναι; ἢ τοῦτο παντελῶς ἀμήχανον, καὶ πλέον ἀδυνατώτερον τοῦ τὸν αὐτὸν ζῆν ἐν τῷ αὐτῷ καὶ τεθνάναι, καὶ ὑγιαίνειν κατὰ ταυτὸν καὶ νοσεῖν, καὶ ἐγγρηγορένα: ἰμοῦ καὶ καθεῦθεν; Τοιαῦτα γὰρ ὅσα κατὰ τὴν ἄκραν ἀντίθεσιν ἀλλήλοις ἀντικαθίστηκεν, ὥστε παρόντος τοῦ ἑτέρου ἀναγκαίως ἀπειναί θάτερον, ἢ καὶ ἀσυνύπαρκα παντελῶς καὶ ἰσύμβαντα (7) εἶναι πέφυκε.

26. Κατὰ δὲ οὖν τοῦτον τὸν τρόπον πρὸς τὸ γεννητὸν τῷ ἀγεννήτῳ τῆς ἀντιθέσεως οὐσης, ὁ τὸν Πατέρα φῶς ὀνομάζων, φῶς δὲ καὶ τὸν Υἱὸν, τοσούτον δὲ τοῦτο τὸ φῶς ἐκείνου τοῦ φωτὸς διωρίσθαι λέγων, ὅσον τὸ γεννητὸν ἀπὸ τοῦ ἀγεννήτου διώρισταί, οὐχὶ δηλὸς ἐστίν, κὰν τῷ ῥήματι προσποιητὰ φιλοανθρωπιεύεσθαι, φῶς ὀνομάζων δηθεν καὶ τὸν Υἱὸν, ἀλλὰ τῇ γε δυνάμει (8) τῶν λεγομένων πρὸς τὸ ἐναντίον ἀπάγων τὴν ἐννοίαν; Σκοπεῖτε γὰρ τί ἀντίκειται τῷ ἀγεννήτῳ, ἄλλο ἀγέννητον, ἢ τὸ γεννητὸν; Τὸ γεννητὸν δηλονότι. Τί δὲ ἀντίκειται τῷ φωτί; φῶς ἕτερον, ἢ τὸ σκότος; Τὸ σκότος πάντως. Εἰ τοίνυν ὅσον παρήλασται τὸ γεννητὸν πρὸς τὸ ἀγέννητον, τοσούτον ἀνάγκη παρήλασθαι τὸ φῶς πρὸς τὸ φῶς, τί τῶν ἀπάντων ἀδηλος ἡ ἀέθεια, ὅτι, ἐν προσηγορῆσει φωτὸς τὸ ἀντικείμενον τῷ φωτὶ παριστάγων, ἐναντίαν εἶναι τῇ τοῦ φωτὸς φύσει τὴν οὐσίαν τοῦ Μονογενοῦς ὑποβάλλει; Ἡ δεικνύτω ἡμῖν φῶς ἀντικείμενον τῷ φωτὶ, κἀκεῖνον τὸ μέτρον τῆς ἀντιθέσεως ἔχον, ὃ τῷ γεννητῷ πρὸς τὸ ἀγέννητὸν ἐστίν. Εἰ δὲ τοῦτο οὕτως ἐστίν (9), οὐτ' ἂν αὐτὸς ἐπινοήσῃ, μὴ ἀγνοεῖσθαι ἢ τέχνη μεθ' ἧς βαθέως κατασκευάζει τὸ βλάσφημον. Ἐπειδὴ γὰρ οἴεται τῷ ἀγεννήτῳ τὸ γεννητὸν κατ' ἐναντίωσιν ἀντικεῖσθαι, τὴν αὐτὴν τῷ φωτὶ πρὸς τὸ φῶς ἀντίθεσιν ἐφαρμόζει, ἵνα διὰ πάντων τὴν τοῦ Πατρὸς οὐσίαν ἀντίπαλον καὶ πολεμίαν τῇ τοῦ Μονογενοῦς ἐπιδείξῃ. Διὰ ταῦτα ἡ καινὴ (10) αὕτη τῶν δογμάτων νομοθεσία· Ὅσον παρήλασται τὸ γεννητὸν τοῦ ἀγεννήτου, τοσούτον ἀνάγκη παρήλασθαι τὸ φῶς πρὸς τὸ φῶς. Καίτοι τῷ μὲν ἀγεννήτῳ πρὸς τὸ γεννητὸν ἐστὶ τις, κατὰ τὴν θέσιν τῶν ῥημάτων, εἰ καὶ μὴ κατὰ τὴν φύσιν τῶν πραγμάτων, ἀντίθεσις, ὅπερ οὗτοι κατασκευάζουσι· φωτὶ δὲ πρὸς τὸ φῶς οὕτως κατὰ τὴν προφορὰν οὕτως κατὰ τὴν ἐννοίαν ἐπινοῆσαι τίνα δυνατόν ἐναντίωσιν. Ἀλλὰ γὰρ εἰκοι σοφίσμασιν ἀπατηλοῖς ἑαυτὸν παρακρούεσθαι (11). Οἴεται γὰρ, ὅτι τὰ τοῖς ἐναντίοις ἐπόμενα

ἡ καινὴ, pejus. Alii duo et editi καινή, bene.

(11) Nihil mirum si hic locus, qui philosophicis subtilitatibus intricatus sit, difficilis intellectu atque obscurus esse videatur. Basilius impugnat Eunomii sententiam, ex qua aperte effliciebatur contraria principalia, et ea quæ non sunt principalia, quæque sibi invicem adversari: quod falsum esse Pater gravissimum ostendit, hoc exemplo: Nec enim, inquit, quoniam ex vigiliis vita sequitur, necessarium ex somno sequitur mors. Hoc est, si quis vigilat, hinc

τὴν αὐτὴν ἔχει πρὸς ἄλλα μέλη, ἢ ἵππερ ἂν ἔχει A καὶ τὰ ἡγούμενα· καὶ ὅταν τῷ ἑτέρῳ τῶν ἐναντίων τὸ ἐναντίον ὑπάρχη, καὶ τῷ ἑτέρῳ πάντως τὸ ἐναντίον ἀκολουθήσει. Ὅσον, εἰ τῇ ὁράσει τὸ φῶς ἔπεται, τῇ τυφλότητι τὸ σκότος· εἰ τῷ ζῆν τὸ αἰσθάνεσθαι, τῷ τεθνηκέναι τὸ ἀναίσθητεῖν (12). Τοῦτο δὲ ὡς ἀσθενὲς καὶ διαπίπτων τὸ παρατήρημα, παντὶ γνώριμον τῷ καὶ μικρὸν ἐπιστήσαντι. Οὐ γὰρ ἐπειδὴ τῷ ἐρηγορέναι τὸ ζῆν ἔπεται, τῷ καθυθεῖν ἀκολουθεῖ πάντως τὸ τεθνάναι. Ἄλλ' οὐτε ἐναντίως ἔχει τὸ γεννητὸν πρὸς τὸ ἀγέννητον. Εἰ γὰρ ἐναντία καὶ φθαρτικὰ ἀλλήλων, ὅπερ εἰς κεφαλὴν τοῖς βλασφημοῦσι τρέποιτο, ἀλλ' οὐτε τῇ φύσει πολέμια, οὐτε μὴν τὰ ἐπόμενα τούτοις τὴν αὐτὴν ἀναγκαίως ἔξει διάστασιν, ἢ ἐδείκνυτο ἔχειν καὶ τὰ ἡγούμενα.

27. Ἡ τοίνυν ἀπάλειψόν σου τὰ ῥήματα, ἢ μὴ B ἀρνήσῃ τὴν ἀτέθειαν. Σὴ γὰρ ἔστιν ἡ βλασφημία τοῦ εἰπόντος· Ὅσον παρήλακται τοῦ γεννητοῦ τὸ ἀγέννητον, τοσοῦτον ἀνάγκη παρηλλάχθαι τὸ φῶς πρὸς τὸ φῶς. Οὐκοῦν ὡς οὐδέποτε μεθέξει τῆς ἀγεννησίας (13) ὁ γεννητὸς, οὕτως οὐδέποτε αὐτῷ τοῦ φωτὸς μεταδώσεις (14). Καὶ ἔσται, κατὰ σὲ, ἡ οὐσία τοῦ Μονογενοῦς ἴσον ἀπέχουσα τοῦ γὰρ ἀγέννητος εἶναι, καὶ τοῦ φῶς νοεῖσθαι καὶ ὀνομάζεσθαι. Ἄλλὰ Ἰωάννης μὲν τῇ μεγαλοφωνίᾳ τοῦ Πνεύματος ἐμφοῶ σοι λέγων· Ἦν τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν· σοὶ δὲ οὐκ ἔστιν ὧσα τοῦ ἀκούειν, οὐδὲ καρδίᾳ τοῦ συνιέναι· ἀλλὰ πρὸς τὴν ἀντίπαλον φύσιν, καὶ ἀσυνύπαρκτον τῷ φωτὶ τὴν οὐσίαν τοῦ Μονογενοῦς, τοῖς σοφίσμασιν ἀπελαύνεις. Οὐ γὰρ δὴ ἐκεῖνο ἰσχυρόν (15) ἐρεῖς, C ὅτι καὶ ἐπὶ τοῦ Μονογενοῦς τὴν προσγορίαν τοῦ φωτὸς οὐκ ἀφείλου. Οὐ γὰρ ἐν ψόφῳ ἀέρος, ἀλλ' ἐν τῇ δυνάμει τῶν σημαινομένων τὸ εὐσεβές. Ὁ δὲ οὐκ ἐπὶ τούτων ἔσθη (16), ἀλλὰ καὶ τὴν ζωὴν καὶ τὴν δύναμιν τῷ σὺτῷ μέτρῳ τῆς εἰς ἐναντίον (17) ἀποστάσεως συνεπάγει, εἰπὼν· Ὅσον παρήλακται τὸ γεννητὸν πρὸς τὸ ἀγέννητον, τοσοῦτον ἀνάγκη παρηλλάχθαι τὸ φῶς πρὸς τὸ φῶς, καὶ τὴν ζωὴν πρὸς τὴν ζωὴν, καὶ τὴν δύναμιν πρὸς τὴν δύναμιν. Οὐκοῦν οὐτε ζωὴ, κατὰ σὲ, οὐτε δύναμις ὁ Μονογενῆς. Ἄλλὰ παραγράφῃ μὲν αὐτὸν τὸν Κύριον λέγοντα· Ἐγὼ εἰμι ἡ ζωὴ· παραγράφῃ δὲ Παῦλον τὸν εἰπόντα· Χριστὸς Θεοῦ δύναμις. Ἄ γὰρ ἐν τοῖς κατόπιν ἐδείκνυτο, ταῦτα καὶ τοῖς νῦν ἐφαρμόσει. Οὐτε γὰρ ζωὴ οὐτε δύναμιν τῇ ζωῇ καὶ τῇ δυνάμει ἀντικεῖσθαι φαίη D τὸν ἄν· ἀλλὰ θάνατον καὶ ἀδυναμίαν τὴν τελεωτάτην (18) ἀντιθεῖσιν ἐκπληροῦν. Ἄπερ οὗτος, ἐν παν-

A si ex visu lux sequitur, ex cæcitate tenebræ : si ex vita sensus, ex morte privatio sensuum. Hæc autem observatio quam debilis sit, quamque evanida, cuilibet vel paululum attendenti perspicuum est. Nec enim quoniam ex vigiliis vita sequitur, necessario ex somno mors sequitur. Sed nec contrario modo se habet genitum cum ingenito. Et enim si contraria sunt, jam mutuo se destruent (quod in caput blasphemantium vertatur), imo neque natura adversa sunt, neque quæ consequuntur, eandem necessario habebunt distantiam, quam et principalia demonstrabantur habere.

27. Aut igitur tua ipsius verba expunge, aut noli impietatem negare. Est enim blasphemia tua, qui dixisti : Quantum differt genitum ab ingenito, tantum necesse est lucem a luce differre. Quæro quemadmodum qui genitus est, nunquam ingenerationis erit particeps : sic eum lucis participem nunquam facies. Atque Unigeniti substantia ex tua sententia æque aberit ab eo ut ingenita sit, atque abest ab eo ut lux esse intelligatur, et nominetur. At Joannes magna Spiritus voce inclamat tibi, dicens : *Erat lux vera*²¹. Tibi tamen aures non sunt ad audiendum, neque cor ad intelligendum. Imo tuis cavillationibus Unigeniti substantiam ad contrariam naturam, et quæ cum luce esse non possit, detrudis. Nec enim profecto validum illud dices, quod ab Unigenito appellationem lucis non abstuleris. Non enim in sono aeris, sed in vi rerum significatarum pietas est. Hic vero non in his quæ quævit, sed simul et vitam et potentiam inter se eadem distantie mensura contrarias inducit, cum ait : Quantum differt genitum ab ingenito, tantum necesse est lucem a luce differre, et vitam a vita, et potentiam a potentia. 264 Ergo Unigenitus secundum te nec vita est, nec potentia. At spernis Dominum ipsum, qui dicit : *Ego sum vita*²² ; spernis item Paulum, qui dixit : *Christus Dei potentia*²³. Nam quæcunque in superioribus demonstrata sunt, ea his quoque nunc accommodabuntur. Nam neque vitam, neque potentiam vitæ ac potentiæ opponi quisquam dixerit : sed mortem et impotentiam oppositionem integerrimam explere. Quibus hic iste, per verborum versutiam dolum occultans, alte

²¹ Joan. 1, 9. ²² Joan. xiv, 6. ²³ I Cor. 1, 24.

quidem optime colligitur eum vivere : sed si quispiam dormit, hinc concludi non potest eum mortuum esse. Cujus rei hæc est causa, quod, ut Basilii verbis utar, mors et somnus non sint contraria ἡγούμενα, hoc est, *principalia*. Cæterum, si quid in his subest obscuritatis, non statim ejus vitii accusatum volo Basilium : sed potius Eunomium, cui obscura proponenti non potuit Basilium respondere, quin et ipse obscurus esse videretur.

(12) Antiqui duo libri τῷ τεθνηκέναι τὸ ἀναίσθητον.

(13) *Τῆς ἀγεννησίας*, ingenerationis, hoc est, *procretae ejus, qui quid ingeniunt est*. Sunt qui

voce *innascibilitatis* uti malint : sed, ut dicam quod sentio, id vocabulum vim vocis Græcæ non satis exprimere videtur.

(14) Editi et codices quidam recentiores μεταδώσει. At antiquiores et melioris notæ μεταδώσεις.

(15) Editi ὡς ἰσχυρόν. Vocula ὡς in vetustioribus mss. deest. Mox Reg. quintus et editi οὐκ ἀφείλω. Alii quinque mss. οὐκ ἀφείλω.

(16) Editi ἔσθη μόνον. Vox μόνον in nostris mss. non legitur.

(17) Illud, εἰς ἐναντίον, in tribus mss. deest.

(18) Editi τελεωτάτην. Libri veteres τελεωτάτην.

ac tectē horrendam impietatem concinnat, atque eloquentiæ artibus Unigeniti naturam ad contrarium paternæ naturæ avocans, solam nominum commendationem relinquit. Quid igitur nos? quomodo et ingenitum Patrem et genitum Filium consentientes, secundum ipsum esse contrarietatem effugerimus? quid dicturi sumus? Quod ut boni Patris bonus Filius, ita ex ingenita luce lux æterna effulsit, exque vera vita vivificans fons prodiit, et ex ipsa per se potentia Dei potentia emersit: tenebræ vero, mors et imbecillitas una cum hujus mundi principe tenebrarumque principibus, et spiritualibus pravitate ministris et omni potestate divinæ naturæ inimica collocatæ sunt: quanquam nequidem secundum ipsam substantiam sortiti sunt contrarietatem ad bonum ullam (sic enim reprehensio ad Creatorem rediret), sed sua ipsorum voluntate per boni privationem in vitium inciderunt. Tamen lingua quæ Deum oppugnat, naturam Unigeniti ad hunc ordinem deducere conata est. Nec enim illud dicere potest, quod cum Patris substantiam lucem esse censeat tum gloria tum splendore præstantem, ipsam quoque Unigeniti substantiam existimet lucem esse, sed quodammodo obscuriorem, et veluti infuscatam. Nam ne hæc quidem animi pii sunt, quippe quia imaginis similitudo per obscuritatem tollitur. Sed tamen optandum esset, ut eum de his possemus accusare. Non enim esset nobis opus magno certamine ad illius emendationem.

ἢν Ξῖνον ταῦτα αὐτὸν ἔχειν αἰτιάζομαι. Οὐ πολλοῦ γὰρ

28. Nunc vero genitum *inter* et ingenitum secundam plus et minus diversitas non est, ut inter lucem minorem et majorem: sed quanta est eorum quæ nullo pacto simul esse possunt, distantia. Fieri enim non potest, ut id cui alterum inest, transeat unquam ad oppositum per transmutationem, adeo ut aut ex ingenito genitum fiat, aut vice versa, a genito ad ingenitum transmutetur. Qui itaque semel statuit necesse esse, tantum lucem a luce differre, quantum differt genitum ab ingenito, ei ne ista quidem ratio ad fugam relicta est. Nam lux quæ pura est, cum quodammodo sit genere atque eadem lux tenuior obscuriorque, intentione sola ab ea **265** differt: ingenitum vero non est geniti intensio, neque geni-

(19) Reg. quintus et editi ἐν πανουργίᾳ τὸν δόλον λόγων ἀποκρυφάμενος, in *versutia dolum verborum contegens*. Codex Colb. cum alio Regio ἐν πανουργίᾳ ἔλλων τὸν λόγον ἀποκρ., per *versutiam dolorum celans doctrinam*. Alius Reg. ἐν πανουργίᾳ δολῶν τὸν λόγον, illo, ἀποκρυφάμενος, omissis, *adulterans doctrinam per versutiam*. Alii tres mss. ἐν πανουργίᾳ λόγων τὸν δόλον ἀποκρυφάμενος, per *verborum versutiam dolum occultans*: quod verius iudico. Statim Reg. tertius et Colb. τὸ κρυπτὸν τῆς ἀσεβείας.

(20) Veteres aliquot libri διαφεύγομεν.

(21) Codex Colb. cum Regiis secundo et tertio ἡ τοῦ Υἱοῦ δύναμις, *Filii potentia*. Alii mss. et editi ἡ τοῦ Θεοῦ δύναμις, *Dei potentia*.

(22) Editi Οὐ γὰρ δῆπου ἐκαίνο. At mss. quinque

Α ουργία δόλον τὸν λόγων ἀποκρυφάμενος (19), βαθέως καὶ περιεκαλυμμένως τὸ φρικτὸν τῆς ἀσεβείας κατασκευάζει, καὶ τοῖς τῶν λόγων τεχνάσμασι πρὸς τὸ ἐναντίον τῷ Πατρὶ τὴν φύσιν τοῦ Μονογενοῦς ἀποστήσας, μόνην καταλείπει τὴν εὐφημίαν τῶν δνομάτων. Τί οὖν ἡμεῖς; πῶς, καὶ ἀγέννητον τὸν Πατέρα καὶ γεννητὸν τὸν Υἱὸν ὁμολογοῦντες, τὴν κατ' αὐτὸ τὸ εἶναι διαφεύγομεν (20) ἐναντίωσιν; τί λέγοντες; Ὅτι ἀγαθοῦ μὲν Πατρὸς ἀγαθὸς ὁ Υἱός· φωτὸς δὲ τοῦ ἀγεννήτου φῶς ἐξέλαμψε τὸ ἀίδιον, καὶ ἐκ τῆς ἠντικειμένης ζωῆς ἡ ζωοποιὸς προήλθε πηγῆ, καὶ ἐκ τῆς αὐτοδυνάμεως ἡ τοῦ Θεοῦ δύναμις (21) ἐξεφάνη· σκότος δὲ, καὶ θάνατος, καὶ ἀσθένεια τῷ ἀρχοντι τοῦ κόσμου τούτου, καὶ τοῖς κοσμοκράτοσι τοῦ σκότους, καὶ τοῖς πνευματικοῖς τῆς πονηρίας, καὶ πάσῃ τῇ

B ἐχθρᾷ τῆς θείας φύσεως δυνάμει συντέτακται, οὐδὲ τοῖς κατ' αὐτὴν τὴν οὐσίαν πρὸς τὸ ἀγαθὸν λαλοῦσι τὴν ἐναντίωσιν (οὕτω γὰρ ἂν ἡ μέμφει ἐπὶ τὸν Δημιουργὸν ἐπανίκοι), ἀλλ' ἐκ τῆς οικείας προαιρέσεως ἐν τῇ τοῦ καλοῦ στερήσει πρὸς τὴν κακίαν ἀπορρῶσει. Ἄλλ' ὁμως εἰς ταύτην τὴν τάξιν ἡ θεομάχος γλῶσσα τὴν φύσιν τοῦ Μονογενοῦς περι-αγαγεῖν ἐπεχείρησεν. Οὐ γὰρ δὴ ἐκεῖνο (22) εἰπεῖν ἔχει, ὅτι, τὴν τοῦ Πατρὸς οὐσίαν φῶς εἶναι τιθέμενος, ὑπερβάλλον δόξῃ τε καὶ λαμπρότητι, τὴν τοῦ Μονογενοῦς φῶς καὶ αὐτὴν, ἀμαυρότερον δὲ πως καὶ οἰονεὶ τεθλωμένον ὑπέλαθεν (23). Εὐσεβοῦς μὲν γὰρ διανοίας οὐδὲ ταῦτα, τῷ τῆς εἰκόνας (24) ἐν τῇ ἀμαυρότητι παραιρεῖσθαι τὴν ὁμοιότητα. Πλὴν ἀλλ' εὐχῆ:

C ἂν ἔδει τοῦ ἀγῶνος ἡμῖν εἰς διόρθωσιν.

28. Νυνὶ δὲ τῷ ἀγεννήτῳ πρὸς τὸ γεννητὸν οὐχὶ κατὰ τὸ μέλλον καὶ ἤττον ἡ διαφορὰ, ὡς τῷ ἐλάττονι φωτὶ πρὸς τὸ πλεῖον, ἀλλ' ὅση ἡ τῶν πάντῃ ἀλλήλοισι ἀσυνυπάρχτων διάστασις. Ἀμήχανον γὰρ ἕθαιτερον συνυπάρχει (25), ἐκ μεταβολῆς ἢν ποτε πρὸς τὸ ἀντικείμενον μεταθῆναι, ὥστε ἡ ἐξ ἀγεννήτου γεννητὸν γενέσθαι, ἢ ἀνάπαλιν, ἀπὸ τοῦ γεννητοῦ μεταβαλεῖν πρὸς τὸ ἀγέννητον. Τῷ τοίνυν ἀπαξ ἀποφηναιμένῳ, ὅτι ὅσον παρήλλακται τὸ γεννητὸν πρὸς τὸ ἀγέννητον, τοσοῦτον ἀνόγηται παρηλλάχθαι τὸ φῶς πρὸς τὸ φῶς, οὐδ' οὕτως ὁ λόγος (26) πρὸς ἀποφυγὴν ἀπολείπεται. Φῶς μὲν γὰρ τὸ ἀκραιφνὲς τοῦ οἷον ἐξιτήλου καὶ ἀμαυροτέρου φωτὸς, τῷ γίνεσθαι ταυτὸν ὑπάρχον, τῇ ἐπιτάσει διενήνοχε μόνῃ· τὸ δὲ ἀγέν-

Οὐ γὰρ δὴ ἐκεῖνο.

(23) Codex unus Regius et editi καὶ ὡσπερ τεθλωμένα οἰεται. Alii sex mss. ita ut edendum curavimus.

(24) Editi τῷ τῆς εἰκόνας. Illud, τῷ, in nostris mss. deest quidem, sed in duobus legitur οὐδὲ ταῦτα τὰ τῆς· quod prout vitium esse librarium, qui pro τῷ scripserunt τὰ.

(25) In margine Regii quarti scriptum invenitur γὰρ τὸν θατέρω συγκληρωθέντα. Codex Combef. δ θατέρω.

(26) Notare lihet, quod jam notavit vir doctissimus Combefisius, in margine Regii tertii reperiri id scholii, τὸ εἶναι τὸν Υἱὸν φῶς ἀμαυρόν, *eo angustiae redacti sunt, ut ne dicere quidem possint filium lucem esse obscuram et tenuem*.

νητον οὐχὶ ἐπίτασις ἐστὶ τοῦ γεννητοῦ· οὐδὲ μὴν τὸ (27) γεννητὸν ὑφ' ἑσῆς τίς ἐστὶ τοῦ ἀγεννητοῦ· ἀλλ' εἰσινεὶ κατὰ διάμετρον τούτων ἐστὶν ἡ ἀπόστασις. Τοῖς μὲν οὖν οὐσίαν τιθεμένοις τὸ γεννητὸν καὶ ἀγέννητον ταῦτα καὶ ἐτι πλείω τούτων ἀκολουθήσει τὰ ἄτοπα. Ἔσται γὰρ ἐκ τοῦ ἐναντίου τὸ ἐναντίον γεγεννημένον· καὶ ἀντὶ τῆς φυσικῆς οἰκειώσεως ἀναγκασίαι τις αὐτοῖς· καὶ κατ' αὐτὴν τὴν (28) οὐσίαν ἡ στήσις ἀναφανήσεται. Τοῦτο δὲ πλείω τῆς ἀσεβείας τὴν ἀμαθίαν ἔχει, τὴν οὐσίαν λέγειν καὶ ὤντιον τῶν ἀπάντων ἐναντίαν εἶναι τῇ οὐσίᾳ (29), πάλαι διωμολογημένον καὶ παρὰ τοῖς ἔξω σοφοῖς (οὗς, ὅταν μὴ εὐρωσιν οὗτοι συναγωνιζομένους ταῖς βλαστημαῖς αὐτῶν, ὡς οὐδενὸς ἀξίους παραλογίζονται), ἀμύχανον ὑπάρχειν ἐν οὐσίᾳ τὴν ἐναντίωσιν. Εἰ δ' ἔπερ ἐστὶν ἀληθές, γνωριστικὰς τινὰς ἰδιότητας ἐπιθεωρουμένας τῇ οὐσίᾳ δέχοιτό τις εἶναι τὸ γεννητὸν καὶ τὸ ἀγέννητον, πρὸς τὴν τραπὴν καὶ ἀσύγχυτον Πατρός καὶ Υἱοῦ χειραγωγούσας ἐννοίαν, τὸν τε τῆς ἀσεβείας διαφεύξεται κίνδυνον, καὶ τὸ ἐν τῶν λογισμοῖς ἀκόλουθον διασώσει. Αἱ γὰρ τοὶ ἰδιότητες, εἰσινεὶ χαρακτηριστῆρες (30) τινὰς καὶ μορφαὶ ἐπιθεωρουμένας τῇ οὐσίᾳ, διαίρουσι μὲν τὸ κοινὸν τοῖς ἰδιόζουσι χαρακτηριστῆρι· τὸ δὲ ὁμοφυὲς τῆς οὐσίας οὐ διακόπτουσιν. Οἷον, κοινὴ μὲν (31) ἡ θεότης, ἰδιώματα δὲ τινὰ πατρότης καὶ υἱότης· ἐκ δὲ τῆς ἐκατέρου συμπλοκῆς, τοῦ τε κοινοῦ καὶ τοῦ ἰδίου, ἡ κατάληψις ἡμῶν τῆς ἀληθείας ἐγγίνεται· ὥστε, ἀγέννητον μὲν φῶς ἀκούσαντας, τὸν Πατέρα νοεῖν, γεννητὸν δὲ φῶς, τὴν τοῦ Υἱοῦ λαμβάνειν ἐννοίαν· καθὸ μὲν φῶς καὶ φῶς, οὐδεμιὰς ἐν αὐτοῖς ἐναντιότητος ὑπαρχούσης, καθὸ δὲ γεννητὸν καὶ ἀγέννητον, ἐπιθεωρουμένης τῆς ἀντιθέσεως. Αὕτη γὰρ τῶν ἰδιωμάτων ἡ φύσις, ἐν τῇ τῆς οὐσίας ταυτότητι δεικνύναι τὴν ἐτάρτητα (32)· καὶ αὐτὰ μὲν πρὸς ἀλληλα ἀντιδιαιρούμενα πολλακίως τὰ ἰδιώματα, πρὸς τὸ ἐναντίον δεικνύσθαι, τὴν γε μὲν ἐνότητα τῆς οὐσίας μὴ διατπᾶν ὡς τὸ πτηνὸν καὶ τὸ περὶον, καὶ τὸ ἐνυδρον καὶ τὸ χερσαῖον, καὶ τὸ λογικὸν καὶ τὸ ἄλογον. Μιὰς γὰρ οὐσίας τοῖς πᾶσιν ὑποκειμένης, τὰ ἰδιώματα ταῦτα οὐκ ἀλλοτριοῖ τὴν οὐσίαν, οὐδὲ εἰσινεὶ συστασιάζειν ἑαυτοῖς ἀναπέθει· τῇ ἐνεργείᾳ (33) δὲ τῶν γνωρισμάτων, ὥστε περὶ φῶς ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν ἐντιθέντα, πρὸς τὴν ἐφικτὴν ταῖς διανομαῖς σύνεσιν ὀδηγεῖ. Ἄλλ' οὕτως, τὴν τῶν ἰδιωμάτων ἀντίθεσιν πρὸς τὴν οὐσίαν μετακομίσας, ἐντεῦθεν τὴν ἀφορμὴν τῆς ἀσεβείας ἐφέλκεται, ὥστερ παιδῶς ἡμᾶς μορμολυττόμενος τοῖς σοφίσμα-

tum ingeniti est remissio quædam, sed velut ex diametro horum distantia est. Eos igitur, qui genitum et ingenitum substantiam dicunt, hæc et adhuc his pluribus ineptiæ sequentur. Nam contrarium ex contrario genitum erit, atque pro naturali conjunctione, necessaria quædam selitio etiam secundum ipsam substantiam ipsis inerit. Hoc autem majorem incipientiam quam impietatem præ se fert, si quis dicat substantiam per substantiam cuiusvis omnium rerum esse contrariam, cum jam olim res confessa sit vel apud externos sapientes (quos cum non invenerint hi pro suis blasphemis decertantes, ut nullius pretii homines despiciunt), fieri non posse, ut in substantia sit contrarietas. Quod si quispiam, id quod verum est, genitum et ingenitum vult esse indices quasdam proprietates, quæ in substantia considerentur, quæque ad claram ac inconfusam Patris et Filii notionem quasi manū ducant, is et impietatis periculum effugiet, et ratiocinationis consecutionem teuebitur. Nam proprietates, quæ veluti quidam characteres ac formæ in substantia considerantur, id quod commune est distinguunt quidem propriis characteribus: at substantiæ communitatem non dirimunt. Exempli causa, deitas communis est, proprietates vero sunt paternitas et filiatio. Ex utriusque autem complexu, tum communis, tum proprii, innascitur nobis comprehensio veritatis. Proinde cum ingenitam lucem audimus, Patrem intelligimus: cum vero genitam lucem, Filii accipimus notionem. Nam quatenus quidem lux et lux sunt, nulla est in eis contrarietas: quatenus vero genitum et ingenitum, apparet oppositio. Hæc est enim proprietatum natura, ut in substantiæ identitate aliud quiddam ostendant, utque ipsæ quidem proprietates tum, cum sæpe inter se ex adverso dividuntur, ad contrarium discedant, nec tamen substantiæ unitatem divellant: quod genus sunt volatile et pedestre, aquatile et terrestre, rationale et irrationale. Cum enim substantia una omnibus subjecta sit, hæc proprietates substantiam non faciunt diversam, neque quasi ad mutua dissidia inducunt: sed indiciorum vi velut lucem quamdam nostris animis ingerentes, ad intelligentiam quam mens assequi possit deducunt. Hic autem proprietatum oppositione ad substantiam translata, hinc impietatis ansam carpit, nos cavillationum quasi larvis perterrens tanquam pueros; quod si aliud quid fuerit lux præter ingenitum, ne-

(27) Editi οὐδὲ ἀνάπαλιν τό. Veteres quinque libri οὐδὲ μὴν τό.

(28) Codex Colb. et editi κατ' αὐτὴν τὴν. Alii duo mss. Regii κατ' αὐτὴν τὴν. Aliquanto post editi τοῦτο δὲ καὶ πλείω. Vocula καὶ in quinque mss. deest.

(29) Illud, τῇ οὐσίᾳ, legitur quidem in duobus mss. perinde atque in vulgatis: sed in aliis codicibus aut deest omnino, aut additum est secunda manu.

(30) Antiqui tres libri εἰσινεὶ χαρακτηριστῆρες. Vox εἰσινεὶ in editis desiderabatur.

(31) Reg. tertius κοινὸν μὲν, est aliqua commune.

(32) Trapezuntius vocem ἐτάρτητα ita reddidit, distinctionem. Cornarius, diversitatem: quod absolum esse, vel ex auribus disci potest. Penuria lingue Latinæ facit, ut ea vox exprimi vix possit.

(33) Reg. secundus τῇ ἐναργείᾳ, evidentia indiciorum. Alii quinque mss. et editi τῇ ἐνεργείᾳ, vi atque efficacia indiciorum. Lectio utraque invenitur in Reg. tertio, sic ut legatur prima manu τῇ ἐνεργείᾳ, secunda vero τῇ ἐναργείᾳ. Hoc ipso in loco editi οἷόν τι. At mss. perique omnes ὥστερ τε.

cessario Deus compositus esse nobis demonstrabi- A
tur.

29. Ego vero quid dico? Nimirum nisi aliud quid præter ingenitum fuerit lux, eam de Filio prædicari non posse, sicut nec ipsum ingenitum. Hinc etiam quisvis didicerit eorum quæ his vocibus significantur diversitatem. Dicitur Deus lucem habitare⁹⁴, ac lucem indui⁹⁵. Verum nusquam dicit Scriptura, ipsum in sua generatione inhabitare, aut eam forinsecus sibi circumdatam 266 habere (cæteroque hæc risu digna sunt): genitum autem et ingenitum indices quædam proprietates sunt. Et enim si nihil esset quo substantia designaretur, nullo utique modo ad nostram intelligentiam perveniret. Nam cum una sit deitas, fieri non potest ut propriam Patris aut Filii notionem assequamur, nisi mentis cogitata proprietatum accessione distinguantur. Cæterum dicenti ei, fore, ut Deus compositus demonstraretur nisi pro eodem lux atque ingenitum accipiantur, illud dicere possumus, quod si ingenitum tanquam substantiæ partem acciperemus, haberet locum ea ratio, qua dicitur compositum esse quod ex diversis constat. Si vero Dei substantiam lucem esse statuimus, aut vitam, aut bonum, adeo ut Deus totus, quidquid est, vita sit, et totus lux, et totus bonus, si itidem vita ingenitum sibi adjunctum habet; qui fieri potest ut incompositus non sit qui secundum substantiam simplex est? Nec enim ii modi, quibus ejus proprietates indicantur, simplicitatis lædent rationem; alioquin hoc pacto omnia quæ de Deo dicuntur, compositum esse Deum nobis monstrabunt. Atque, ut videtur, si volumus simplicis ac insecabilis notionem servare, aut nihil de Deo dicemus præter ingenitum, omnique recusabimus nominare invisibilem, incorruptibilem, inalterabilem, creatorem, iudicem, et omnia quæ nunc ad glorificationem assumimus: aut si admittimus hæc nomina, quid jam facturi sumus? utrum ad substantiam omnia referemus? Proinde non eum modo compositum, sed e dissimilibus etiam partibus compositum demonstra- bimus, cum aliud atque aliud a quolibet istorum

⁹⁴ I Tim. vi, 16. ⁹⁵ Psal. ciii, 2.

(34) Reg. quartus αναγκαίως σύνθετος ὁ Θεός D
ἡμῶν ἀποδειχθήσεται.

(35) Reg. tertius μηδὲν ἤ.

(36) Editi ἔνοιαν ἰδέσθουσαν. At mss. ἰδιάζουσαν ἔνοιαν.

(37) Illud, μη... τῆς διανοίας διαρθρουμένης, sic vertit interpres, nisi cogitatio nostra informetur: sed rem qui considerarit vel leviter, facile intelliget ita potius vertendum esse, nisi id quod mente conceptus, distinguitur.

(38) Editi et mss. tres ἀγαθὸν ὄλον, ὅπερ ἐστὶ ζῶην ὄντα, virgula apposita post ὄλον. Regii primus et sextus ἀγαθὸν ὄλον ὥσπερ ἐστὶ ζῶην ὄντα, sine ulla interpunctione. Codex Colb. et antiquissimus et optima notæ ἀγαθὸν, ὄλον ζῶην ὄντα, virgula statim posita post vocem ἀγαθὸν. Fecit, nisi valde fallor, ejus loci obscuritas difficultasque, ut tam varie interpungeretur. Illud, ὄντα, nos adlucit ut credam vocem Θεῶν supplendam esse, hoc fere

σιν· ὅτι, εἴπερ ἑτερόν τε εἶη τὸ φῶς παρὰ τὸ ἀγέννητον, ἀναγκαιῶς ἡμῖν σύνθετος ὁ Θεός ἀποδειχθήσεται (34).

29. Ἐγὼ δὲ τί φημί; Ὅτι, εἰ μὴ ἑτερόν τε εἶη τοῦ ἀγεννήτου τὸ φῶς, οὐκέτι τῷ Υἱῷ δυνατὸν ἐπιλέγεσθαι, ὥσπερ οὐδὲ αὐτὸ τὸ ἀγέννητον. Μάθοις δ' ἂν τις κάκειθεν τῶν σημαυομένων ὑπὸ τῶν φωνῶν τὸ διάφορον. Φῶς οἰκεῖν εἴρηται ὁ Θεός, καὶ ἀναβάλλεσθαι φῶς, οὐδέηπου νοικεῖν αὐτὸν τῇ ἑαυτοῦ ἀγεννησίᾳ, οὐδὲ ἐξωθεν ἐκ τῷ περιχειμένῃ ἔχειν, τοῦ λόγου λέγοντος (ἢ ταῦτα μὲν καταγέλαστα)· τὸ δὲ γεννητὸν καὶ ἀγέννητον γνωριστικὰ τινές εἰσιν ἰδιότητες. Εἰ γὰρ μηδὲν εἶη (35) τὸ τὴν οὐσίαν χαρακτηρίζον, οὐδὲν ἂν τρόπον κέρως τὴν σύνεσιν ἡμῶν διικνοῖτο. Μᾶλλον γὰρ οὐσίας θεότητος, ἀμήχανον ἰδέσθουσαν (36) ἔνοιαν Πατρός λαβεῖν ἢ Υἱοῦ, μὴ τῇ τῶν ἰδιωμάτων προσθήκῃ τῆς διανοίας διαρθρουμένης (37). Ἀλλὰ μὴν πρὸς γε τὸ σύνθετον ἀναφανήσεσθαι τὸν Θεόν, εἰ μὴ ταυτὸν ληφθεῖη τῷ ἀγεννήτῳ τὸ φῶς, ἐκεῖνο εἶπεῖν ἔχομεν, ὅτι, εἰ μὲν ὡς μέρος τῆς οὐσίας τὸ ἀγέννητον ἐλαμβάνομεν, εἶχεν ἂν αὐτοῦ χώραν ὁ λόγος, σύνθετον εἶναι λέγων τὸ ἐκ διαφόρων συγκεῖμενον· εἰ δὲ οὐσίαν μὲν Θεοῦ τὸ φῶς τιθέμεθα, ἢ τὴν ζῶην, ἢ τὸ ἀγαθόν, ὄλον, ὅπερ ἐστὶ, ζῶην ὄντα (38), καὶ ὄλον φῶς, καὶ ὄλον ἀγαθόν, περιετόμενον δὲ ἔχει ἢ ζῶῃ τὸ ἀγέννητον· πῶς οὐκ ἀσύνητος ὁ κατὰ τὴν οὐσίαν ἀπλοῦς; Οὐ γὰρ δὴ οἱ δεικτικοὶ τῆς ἰδιότητος αὐτοῦ τρόποι τὸν τῆς ἀπλότητος (39) λόγον παραλυτήσουσιν· ἢ οὕτω γε πάντα, ὅσα περὶ Θεοῦ λέγεται, σύνθετον τὸν Θεὸν ἡμῖν ἀναδείξει. Καί, ὡς ἔοικεν, εἰ μέλλομεν τὴν τοῦ ἀπλοῦ καὶ ἀμερούς ἔνοιαν διασώζειν (40), ἢ οὐδὲν ἐροῦμεν περὶ Θεοῦ πλην τὸ ἀγέννητον, καὶ παρατηρήσεμεθα αὐτὸν ὄνομαζον ἄρατον, ἀφθαρτον, ἀναλλοίωτον, δημιουργὸν, κριτὴν, καὶ πάντα ὅσα νῦν εἰς δοξολογίαν παραλαμβάνομεν· ἢ δεχόμενοι τὰ ὀνόματα ταῦτα, τί καὶ ποιήσομεν; πότερον εἰς τὴν οὐσίαν ἅπαντα φέροντες καταθήσομεν; Ὑποκοῦν οὐχὲν μόνον σύνθετον, ἀλλὰ καὶ εἰς ἀνομοιομερῶν αὐτὸν συγκεῖμενον ἀποδείξομεν, διὰ τὸ ἄλλο καὶ ἄλλο ὑπ' ἐκάστου τούτων τῶν ὀνομάτων (41) σημαίνεσθαι· ἄλλ' ἔξω τῆς οὐσίας ἐκληψόμεθα; Ὅνπερ τοίνυν ἂν ἐπ' ἐκείνων ἐκάστου λόγον ἐπινοή-

modo: ei tithe-metha Theonolon, o-per est, zōn on-ta, rursus si putamus Deum totum, quidquid est, vitam esse, si putamus Deum totum, quantum est, vitam esse. Ex quibus colligere licet, primum, duas has voces esse et vta ad vocem Θεόν, quæ subauditur, referri debere: deinde, interpunctionem eam quæ in Colbertino libro notatur, retinendam esse. Neque vero me pigebit interpretationem veterem ascribere ex qua fortasse hic locus facilius intelligi poterit. Ita igitur verterat Trapezuntius: Si vero substantiam Dei lucem, vel vitam, vel bonum, totum quod est, vitam totum lucem, totum bonum opinatur: vitam vero sequitur: quomodo, etc.

(39) Codex unus Regius ἀπλότητος αὐτοῦ.

(40) Reg. tertius ἔνοιαν διασώζειν.

(41) Editi ἐκάστου τῶν ὀνομάτων. Antiqui tres libri ἐκάστου τούτων τῶν ὀνομάτων. Statim editi ἐκληψόμεθα. Ὑποκοῦν ὅπερ ἂν ἐπ' ἐκείνων. Veteres quinque libri ita ut edidimus.

οἰσι, τοῦτον καὶ ἐπὶ τῆς τοῦ ἀγεννήτου προσηγορίας καταδειξάσθωσαν.

30. Ἐμπλήσας δὲ τὸν (42) λόγον φλυαρίας κενῆς, καὶ πάντων ὁμοῦ τῶν πώποτε περὶ τὴν τοῦ Θεοῦ γνῶσιν ἐσχολακῶτων κατεπαρθεῖς, ὡς αὐτὸς ὀδόν τινα καινὴν καὶ πρόσφατον τετμηκῶς πρὸς τὸν Θεὸν φέρουσαν, ἣν οὐδεὶς τῶν προτέρων ἐξεύρε, τελευταῖον ἐπάγει, ὡς παρ' αὐτῆς δεδιδασκόμενος τοῦ Θεοῦ τῆς οὐσίας, τὴν κατὰ τοῦ Υἱοῦ βλασφημίαν.

EYN. Ὅτι ἡ μὲν ἀνωτέρω βασιλείας (45) καὶ πάντη γενέσεως ἀνεπίδεκτος, τούτοις παιδεύουσα τὴν μετ' εὐνοίας προσιοῦσαν διάνοιαν, ἀπαθεῖν ὡς πορρωτάτω παρακελεύεται νόμῳ φύσεως τὴν πρὸς ἕτερον σύγκρισιν (44).

BAS. Ἄρα οὐχὶ σαφῶς ἐνδείκνυται, ὅτι αὐτὸς ἠξιώθη τῆς τῶν ἀπορρήτων ἀποκαλύψεως, μετ' εὐνοίας τὴν διάνοιαν προσαγαγῶν τῷ Θεῷ; Καὶ διὰ τοῦτο ἀπαθεῖται ὡς πορρωτάτω τὸν Μονογενῆ τῆς τοῦ Πατρὸς κοινωνίας, μηδὲ εἰς σύγκρισιν αὐτὸν ἀξίων (45) παραδέχασθαι· ἀλλὰ καὶ νόμῳ φύσεως τὴν τοῦ Μονογενοῦς οὐσίαν ἀπὸ τῆς τοῦ Πατρὸς διωρισθαι φησὶ. Τί τοῦτο λέγων; Ὅτι ὁ Θεὸς τῶν ὄλων οὐδὲ βουλόμενος ἐδύνατο πρὸς τὴν τῆς οὐσίας οἰκειότητα τὸν Μονογενῆ παραδέξασθαι, νόμῳ φύσεως τῆς συναφείας τῆς πρὸς αὐτὸν ἐξειργάμενος, οὐκ ὢν, ὡς ἔοικεν, αὐτὸς ἑαυτοῦ κύριος, ἀλλὰ τοῖς τῆς ἀνάγκης ὄροις ὑπεξευγμένος (46). Τοιαῦτα γὰρ ἐστὶ τὰ τῷ τῆς φύσεως νόμῳ κατελιμμένα, ἀπραιορέτως εἰς τὸ τῆ φύσει δοκοῦν ὑπαγόμενα. Ὡς γὰρ τῷ πυρὶ φύσει τὸ θερμαίνειν, οὐ προαιρέσει, καὶ ἀναγκαίως ἀνεπίδεκτὸν ἐστὶ τῆς ψυχρότητος, τῷ τῆς φύσεως νόμῳ τὴν πρὸς αὐτὸ (47) κοινωνίαν ἀφηρημένον· οὕτω βούλεται καὶ τὸν Θεὸν καὶ Πατέρα νόμῳ φύσεως ἠλλοτρωμένην ἔχειν πρὸς τὸν Υἱὸν τὴν οὐσίαν. Καί-

(42) Editi Ἐμπλήσας καὶ τόν. At mss. quinque Ἐμπλήσας δὲ τόν.

(43) Editi Paris. Ὅτι ἡ μὲν ἀνωτέρω βασιλεία. Unde interpres: *caeleste regnum*. Editio Ven. et Colb. cum aliis quinque Regiis Ὅτι ἡ μὲν ἀνωτέρω βασιλείας, et ita quoque legitur in ipso opere Eunomii. Qui locus ut intelligatur, vox οὐσία supplenda est, hoc modo: Ἡ μὲν οὐσία ἀνωτέρω βασιλείας, *Substantia quæ regno superior est*, hoc est, *substantia quæ transcendit id tempus, quo Deus cepit dominium in creaturas habere*; uno verbo, *substantia æterna*. Quam scripturam veram esse et emendatam facile fatebitur, qui paulo attentius legerit illa quæ præeunt, Basilii verba, ὡς παρ' αὐτῆς δεδιδασκόμενος τοῦ Θεοῦ τῆς οὐσίας, *quasi ab ipsa Dei substantia edoctus*. Hoc ipso in loco editi γενήσεως. Antiqui libri γενέσεως: quod utrumque dici posse puto, cum affirmaret Eunomius Deum universorum talem esse naturam, ut nec gigni nec gignere posset.

(44) Reg. quintus et editi τὴν προτέρων σύγκρισιν. Interpres *comparationem priorem*: quam et scripturam et interpretationem nemo, opinor, homo probabit. Etenim, si semel reciperetur ejusmodi scriptura, aut interpretatio, palam inde sequeretur Deum universorum saltem posteriorem aliquam *comparationem* admisisse: quod ex æquo perne-

nominum significetur: an hæc extra substantiam intelligemus? Quamcunque igitur in unoquoque illorum excogitaverint rationem, eam quoque de ingeniti appellatione accipiant.

30. Postquam autem orationem inanibus nugis complevit, simulque adversus omnes, quotquot unquam Dei cognitionem assequi studuerunt, sese extulit, quasi ipse novam quamdam ac recentem viam ad Deum ducentem stravisset, quam nemo e majoribus invenerit, tum demum, tanquam ab ipsa Dei substantia edoctus, hanc in Filium inducit blasphemiam:

EUN. Substantia quidem quæ regno superior est, quæque nullam generationem admittit, his erudiens mentem benevole accedentem, eam *comparationem* quæ cum alio sit, lege naturæ quam longissime repellere jubet.

267 BAS. Annon palam ostendit, dignum se habitum fuisse arcanorum revelatione, simul ut benevole Deo mentem adjunxit? Ob idque Unigenitum a Patria communionem repellit quam longissime, cum ne dignum quidem eum existimet, qui ad *comparationem* admittatur; sed lege etiam naturæ, *substantiam Unigeniti a substantia Patris separatam esse dicat*. Quid sibi vult dum hoc dicit? Quod Dens universorum, ne si voluisset quidem, potuisset Unigenitum ad *substantiæ necessitudinem* admittere, eum sibi lege naturæ prohibitus admittere, cum, ut ei videtur, sui ipsius non esset dominus, sed necessitatis terminis subiectus. Hujusmodi enim sunt, quæ naturæ lege comprehensa, citra voluntatem ad id quod naturæ visum fuerit, perducuntur. Quemadmodum enim ignis natura non voluntate calefacit, et necessario frigiditatem respuit, lege naturæ societate ejus privatus: sic vult Deum et Patrem lege naturæ habere alienam a Filio substantiam. Jam vero naturæ leges non mutuum inter Patrem et Filium distantiam, sed

gabat Eunomius. Alii sex libri veteres emendate τὴν πρὸς ἕτερον σύγκρισιν, *comparationem cum alio*; et ita quoque edidit homo doctrina præstantissimus Jo. Albertus Fabricius.

(45) Et hic quoque Reg. quintus et editi corrupte μηδὲ σύγκρισιν αὐτῶν ἀξίων. Unde Cornarius: *neque comparisonem ipsorum admittere volens*. Sed in reliquis sex mss. emendate legitur μηδὲ εἰς σύγκρισιν αὐτῶν ἀξίων, *ne ad comparisonem quidem eum admittere dignatus*.

(46) Editi et Reg. quintus ὑποξευγνόμενος. Alii sex mss. ὑπεξευγμένος.

(47) Codex Colb. et Reg. secundus perinde atque editi τὴν πρὸς αὐτό, et ita quoque habuit Reg. tertius prima manu. Alii tres mss. Regii πρὸς αὐτὴν, ψυχρότητα videlicet. Quod optimum esse fateor, si res ex grammaticorum regulis æstimetur, cum de frigiditate sermonem haberi constet. Mihi tamen dubium non est, quin Basilium scripserit αὐτό, ut vitaret ambiguitatem, ne videlicet duæ hæc voces αὐτὴν κοινωνίαν a præpositione πρὸς regi viderentur, *cum ipsa societate*. Ita tamen hunc locum interpretari convenit, ut suppleatur πρᾶγμα τῆς ψυχρότητος. Non habet societatem cum re frigiditatis, hoc est, cum frigiditate. Sic Phædrus, cum cibum simpliciter significare vellet, eleganter scripsit, *res cibi*.

necessariam et infractam communitatem efficiunt. A Et enim si diceret Deum universorum voluntate effecisse, ut nulla secum esset communio; ne sic quidem bonitatis divinæ ratio permetteret, ut fide dignus haberetur is qui ait Patrem ea quæ sibi adsunt, ei, qui ex ipso est, non communicare: sed tamen inesset in dictis consecutio. At dicere lege naturæ esse alienationem, ne ejus quidem est, qui rerum sensibilibus naturam considerarit, per quam non aliena, neque contraria, sed potius conjuncta et cognata a singulis gigni solent.

31. Rursus igitur hic quoque eorum quæ a se dicta sunt repugnantiam mutuam non intellexit. Nam in præcedentibus cum moleste ferret eos qui Unigenitum dicunt Patri similem secundum substantiam, sic scripsit:

EUN. Videntur autem mihi omnino hi qui substantiam nulli dominio subditam, et omni causa superiorem, et ab omnibus legibus liberam cum substantia quæ genita est ac paternis legibus servit, comparare ausi sunt, aut nullo modo rerum naturam considerasse, aut non pura mente de his iudicium fecisse.

BAS. Quomodo igitur nulli dominio subdita, et ab omnibus legibus libera substantia, nunc visa est non ex libero arbitrio id habere, ut nulli comparetur, sed naturæ lege præpediri, atque genitum a communione sui involuntarie repellere, sic ut ob hoc ipsi quoque Unigenito inaccessa sit? Itaque verborum illius repugnantia huc usque progreditur; at quanta est impietas? Dominio quidem nulli mancipatam substantiam 268 Patris eandemque liberam dicit (si tamen dominio nulli subjecta est substantia ea, quæ legi naturæ subjicitur): servilem vero e contrario pronuntiat Unigeniti substantiam, hinc etiam naturæ tollens æqualitatem. Nam cum duæ res sint, creatura et deitas; cumque creatura quidem in servitute ac obedientia ordinata sit, deitas vero in principatu atque dominatione: qui dignitatem tollit dominii, et Filium ad servitutis humilitatem dejicit, nonne manifesto deprehenditur eum per id quoque ad eundem ordinem redigere, atque creaturam omnem? Nec enim profecto hoc illi gloriosum, si conservis præstat. Sed nisi eum regem ac Dominum constitemur, adeo ut non naturæ submissione, sed voluntatis bonitate obedientiam amplectatur: hoc grave, hoc horrendum, hoc perniciem affert negantibus. Addit autem:

EUN. Leges naturæ sequens ipsa Dei substantia, neque cum alio admittit comparisonem: sed nobis largitur, ut ejus operationem intelligamus digni-

(48) Editi et mss. aliquot non ita antiqui κοινωνίαν τῆς φύσεως ὑπεβάλλουσιν, *communione naturæ suggerunt*. Codex Colb. et duo Regii ἀρρήκτων κοινωνίαν ποιούσιν, *communione infractam efficiunt*. Alius ms. Reg. ἀρρήκτων κοινωνίαν ποιούσιν, *societatem arcanam reddunt*. Lectio, quæ posita est secundo loco, mihi et aptior videtur et verior.

τοιγες οἱ τῆς φύσεως νόμοι οὐχὶ διάστασιν ἀπ' ἀλλήλων Ἰὼν πρὸς Πατέρα, ἀλλ' ἀναγκαίαν καὶ ἀρρήκτων τὴν κοινωνίαν ποιούσιν (48). Εἰ μὲν γὰρ βουλήσει ἔλεγε τὸ πρὸς ἑαυτὸν ἀκοινωνήτων κατεσκευασμέναι τὸν Θεὸν τῶν ὄλων, οὐδ' οὕτω μὲν ἂν ὁ τῆς ἀγαθότητος τοῦ Θεοῦ συνεχώρει λόγος πιθανὸν εἶναι τὸν λέγοντα ἀκοινωνήτων εἶναι τὸν Πατέρα τῶν αὐτῶ παρόντων πρὸς τὸν ἐξ αὐτοῦ· εἶχε δ' ἂν ὁμοῦς ἀκολουθίαν τὰ εἰρημένα. Νόμῳ δὲ φύσεως λέγειν ὑπάρχειν τὴν ἀλλοτριώσιν, οὐδὲ τὴν ἐν τοῖς αἰσθητοῖς ἔστι φύσιν ἐπεσκευασμένου· καθ' ἣν οὐχὶ τὰ ἀλλότρια, οὐδὲ τὰ ἐναντία, τὰ οἰκεία δὲ μᾶλλον καὶ τὰ προσήκοντα ἀπογεννώσθαι πέφυκαν ὑφ' ἑκάστου.

31. Πάλιν οὖν καὶ ἐνταῦθα οὐ συνεῖθε τὴν πρὸς ἑαυτὰ τῶν εἰρημένων ἐναντιότητα. Ἐν γὰρ τοῖς κατ' ὅπιν ἀναγκῶν, πρὸς τοὺς ὁμοῖον κατ' οὐσίαν τὸν Μονογενῆ τῷ Πατρὶ λέγοντας, εἰραῖψεν οὕτως·

EYN. Τὴν ἀρχὴν δὲ (49) δοκοῦσί μοι οἱ τὴν ἀδέσποτον, καὶ πάσης μὲν αἰτίας κρείττονα, πάντων δὲ νόμων ἐλευθέραν οὐσίαν τῇ γεννητῇ καὶ νόμῳ πατρικοῖς δουλευοῦσῃ συγκρίνειν τολμήσαντες, ἢ μὴδὲ ὅλως τὴν τῶν ὄλων φύσιν ἐπεσκέφθαι, ἢ μὴ καθαρᾶ τῇ διανοίᾳ τὰς περὶ τούτων ποιῆσθαι κρίσεις.

BAS. Πῶς οὖν ἡ ἀδέσποτος καὶ πάντων νόμων ἐλευθέρα ἀνεφάνη νῦν οὐχ ἑκούσιον ἔχουσα τὸ ἀσύγκριτον, ἀλλὰ νόμῳ φύσεως προειλημμένη, καὶ ἀπροαιρέτως τῆς πρὸς ἑαυτὴν κοινωνίας τὸ γεννητὸν ἀπελευθέρουσα, ὥστε διὰ τοῦτο καὶ αὐτῶ τυγχάνειν τῷ Μονογενεῖ ἀπροσπέλαστος; Τοσοῦτον μὲν οὖν ἐν τοῖς λεγομένοις ὑπ' αὐτοῦ τὸ ἀσύμφωνον· τὸ δὲ ἀσέβες ὅσον; Ἀδέσποτον μὲν καὶ ἐλευθέραν τὴν τοῦ Πατρὸς οὐσίαν προσαγορεύει (εἴπερ οὖν ἀδέσποτος ἡ τῷ νόμῳ τῆς φύσεως ὑποκύπτουσα)· δουλικὴν δὲ εἶναι ἐξ ἀντιθέτου τὴν τοῦ Μονογενοῦς ἀποφαίνεται, καὶ ἐνταῦθεν τὸ ὁμότιμον τῆς φύσεως ἀφαιρούμενος. Δύο γὰρ ὄντων πραγμάτων, κτίσεώς τε καὶ θεότητος· καὶ τῆς μὲν κτίσεως ἐν δουλείᾳ καὶ ὑπακοῇ τεταγμένης, ἀρχικῆς δὲ οὐσης καὶ δεσποτικῆς τῆς θεότητος· ὁ ἀφαιρούμενος τῆς δεσποτείας τὸ ἀξίωμα, καὶ εἰς τὸ τῆς δουλείας ταπεινὸν καταβάλλων, οὐχὶ δηλὸς ἔστι καὶ διὰ τοῦτο συστραχέοντα αὐτὸν τῇ πάσῃ κτίσει δεικνύς; Οὐ γὰρ δὴ τοῦτο σεμνὸν αὐτῶ, εἰ τῶν ὁμοδούλων προέξει. Ἄλλ' εἰ μὴ βασιλεὺς καὶ Δεσπότης ὁμολογοῖτο, οὐ τῇ τῆς φύσεως ἐλαττώσει, τῇ ἀγαθότητι δὲ τῆς προαιρέσεως καταδεχόμενος τὸ ὑπήκοον· τοῦτο χαλεπὸν καὶ φρικτὸν, καὶ ἐλεθρον φέρον τοῖς ἀρνούμενοις. Ὁ δὲ προστίθισιν·

EYN. Ὅτι τοῖς νόμοις τῆς φύσεως ἐπομένη ἡ τοῦ Θεοῦ οὐσία, οὔτε τὴν πρὸς ἕτερον σύγκρισιν ἐπιδέχεται, καὶ παρέχει ἡμῖν ἀκλόουθον καὶ προσ-

(49) Codices nonnulli ἀρχὴν δὲ, omisso articulo; et ita in codice Colbertino legitur, in quo jam nominibus librum Eunomii inveniri. Illud, τὴν ἀρχὴν, adverbialiter positum esse nemo non videt. Alii mss. et editi τὴν ἀρχὴν δὲ· quod quoque adverbialiter dici notum est.

ήκουσαν τῷ ἰδίῳ ἀξιώματι νοεῖν αὐτοῖς τὴν ἐνέργειαν.

ΒΑΣ. Τοῦτο εἶρηται μὲν ἐκεῖνω (50) εἰς ἀπόδειξιν τῆς ἀλλοτριώσεως τοῦ Μονογενοῦς πρὸς τὸν Πατέρα· συνίστησι δὲ τὸν ἡμέτερον λόγον. Εἰ γὰρ ἀκόλουθον καὶ προσήκουσαν τῷ ἰδίῳ ἀξιώματι παρέχει νοεῖν καὶ τὴν ἐνέργειαν ἢ τοῦ Θεοῦ οὐσία, ἀξίωμα μὲν ἐστὶν ἡ ἀγεννησία, ὡς Εὐνομίῳ δοκεῖ· τὸ δὲ αὐτὸ (51) καὶ οὐσία κατὰ τὸν τούτων λόγον, ἐνέργεια δὲ τοῦ Θεοῦ ὁ Μονογενῆς, ἢ ἐνεργείας εἰκὼν. Καὶ τοῦτο κατὰ τὸν τούτων λόγον· ὥστε τοῦτοις ἀντιλέγειν παρέλκον ἂν εἴη, οὐδὲν ἔχουσιν (52). Ἡ πολλοῦ ἂν τιμησαίμην ἀρνεῖσθαι αὐτοῦς βλασφημίαν ταύτην· πλὴν, ἐπειδὴ περ εἰρήχασιν, ἐξ αὐτῶν τῶν τούτοις εἰρημέων συλλογισώμεθα, ὅτι εἰς ἀξίωμα μὲν τοῦ Θεοῦ ἡ ἀγεννησία (53), τὸ δὲ αὐτὸ καὶ οὐσία, ἀκόλουθος δὲ καὶ προσήκουσα τῷ ἀξιώματι τοῦ Θεοῦ ἡ ἐνέργεια, αὕτη δὲ ἐστὶν ὁ Χριστὸς κατὰ τὴν τούτων ὑπόληψιν, οἰκείος ἄρα καὶ προσήκων τῇ οὐσίᾳ ἔσται τοῦ Θεοῦ. Καὶ τούτων οὐδὲν ἐστὶν ἡμέτερον. Αὐτὰ γὰρ τὰ τούτων συνθέντες ῥήματα, ἐπ' αὐτῶν τὴν δεῖξιν ποιούμεθα. Τῇ οὐσίᾳ, φησὶ, τοῦ Θεοῦ ἀκολουθεῖ τὸ ἀξίωμα· τῷ ἀξιώματι ἀναλογουσα ἐστὶν ἡ ἐνέργεια· τῆς ἐνεργείας εἰκὼν ὁ Μονογενῆς· καὶ ἀνάπαλιν, εἰ τῆς μὲν (54) ἐνεργείας ὁ Μονογενῆς εἰκὼν, ἢ δὲ ἐνέργεια τοῦ ἀξιώματος, τὸ δὲ ἀξίωμα τῆς οὐσίας, ὁ Μονογενῆς ἔσται τῆς οὐσίας εἰκὼν. Οὕτω καὶ αὐτοὶ πολλάκι· οἱ ἐργάται τοῦ ψεύδους, ὑπὸ τῆς ἐνεργείας ἀγχόμενοι, μαρτυροῦσι τῇ ἀληθείᾳ καὶ μὴ βουλόμενοι. Ἐπεὶ καὶ οἱ δαίμονες οὐχὶ εὐαγγελιστῶν ἐποιοῦν ἔργον, ἀλλ' ἀντιδέλπειν μὴ δυνάμενοι τῷ τῆς ἀληθείας φωτὶ, ἐβδών· *Οἰδαμέν σε τίς εἶ, ὁ ἄγιος τοῦ Θεοῦ.*

52. Ἰδωμεν δὲ καὶ τὰ ἀκόλουθα.

ΕΥΝ. Ἐστε γὰρ, φησὶν, ἐκ τῶν δημιουργημάτων σκοπούμενός τις, ἐκ τούτων ἐπὶ τὰς οὐσίας ἀνάγοιτο

“ Marc. i, 24.

(50) Editi εἰς ἀπόδειξιν ἐκεῖνω. At mss. ἐκεῖνω εἰς ἀπόδειξιν.

(51) Editi τὸ δὲ αὐτὸ τοῦτο. Vox τοῦτο in codicibus antiquioribus deest. Ibidem Reg. quartus κατὰ τὸν τούτου λόγον.

(52) Hic locus visus est homini doctissimo Duceo mutilus et mendosus. Sed præstat ejus verba ascribere, quæ hæc sunt : *Locus est in Græco mutilus, nec ad emendandum satis adjuvat Reg. ms. in quo lego, ὡς γε τοῦτοις ἀντιλέγεις οὐκ ἔχουσιν, etc.* Fateor quidem hunc locum mutilum esse in Regiis tribus mss. perinde atque in libro Ducei : sed dico eum mihi integrum et emendatum videri in aliis duobus mss. Regiis et in utraque editione Ven. et Paris. et in codice Colbertino : in quibus omnibus legitur ita, ut in contextu videre licet. Puto igitur Basilium ἑλλειπτικῶς, ut sæpe alias, locutum esse, sic ut post οὐδὲν vox ἐναντίον, aut alia quævis similis subnudiatur, quod ita interpretabimur : *Cum nihil habeant quod nobis adversetur : aut si mavis, cum nihil habeant quod nobis opponere possint.* Nec parum hanc conjecturam adjuvat, quod Basilii paulo ante ita scripserit : *Hoc* (Eunomii testimonium) *sermonem nostrum confirmat.* Et aliquanto infra : *Sic sæpe et ipsi mendacii architecti, rerum perspicuitate adacti, vel invitati veritatem testimonio suo comprobant.* Quod idem est ac si diceret : Tan-

A tati propriæ consentaneam esse, atque convenientem.

BAS. Hoc quidem ab eo dictum est, ut Unigenitum a Patre alienum ostendat ; at nostrum sermonem confirmat. Etenim si Dei substantia hoc dat, ut operationem intelligamus consentaneam convenientemque suæ dignitati, dignitas quædam est *ingentum*, ut Eunomio videtur, rursus id ipsum et substantia est ex horum sententia, Unigenitus autem operatio est Dei, aut operationis imago ; idque ex horum doctrina : quare his contradicere superfluum fuerit, cum nihil habeant quod nobis adversetur. Cæteroque eos facerem plurimi, si hanc blasphemiam abnegarent : quoniam tamen dixerunt, ex ipsis eorum dictis colligamus, quod, si quædam Dei dignitas est *ingentum*, id autem ipsum substantia quoque est, consentanea vero est et conveniens Dei dignitati operatio ejus, hæc autem est Christus ex horum sententia, conjunctus igitur ac conveniens erit substantiæ Dei. Atque horum nihil nostrum est. Ipsa enim istorum verba componemus, ex isdem demonstrationem contexamus. Substantiam, inquit, sequitur Dei dignitas : habet proportionem operatio cum dignitate : operationis imago est Unigenitus : et vice versa, si Unigenitus imago est operationis : operatio vero, dignitatis : dignitas autem, substantiæ, Unigenitus substantiæ erit imago. Sic sæpe et ipsi mendacii architecti, rerum perspicuitate coacti, vel invitati veritatem testimonio suo comprobant. 269 Nam et dæmones non evangelistarum faciebant opus : sed tamen cum veritatis incem intueri non possent, clamabant : *Novimus te quis sis nimirum ille sanctus Dei* “.

52. Sed videamus et sequentia.

EUN. Si quis enim, inquit, rem ex creaturis considerans, ope harum ad substantias perducatur ,

tum abest, ut Eunomiani quicquam nunc proferant quod nobis adversetur, ut etiam sententiam nostram confirmet, eamque ob rerum perspicuitatem testimonio suo stabilire cogantur. Quod sequitur, ἢ πολλοῦ ἂν, etc., *cæteroque eos facerem plurimi, si hanc blasphemiam abnegarent*, non ita accipi debet, quasi in his blasphemia aliqua contineatur, cum potius sermonem suum inde confirmari dicat Basilii : sed hoc modo : Si Eunomiani malam suam voluntatem, qua ita loquentes Unigenitum a Patre alienum ostendere volunt, tandem aliquando abjicerent mutarentque, valde admodum de hoc eos laudarem. Id autem ita esse facile, opinor, fatebitur, qui ea, quæ partim jam protulimus, Basilii verba legerit. *Hoc quidem, inquit, ab eo dictum est, ut Unigenitum a Patre alienum ostendat : at nostrum sermonem confirmat.* — *Καὶ τοῦτο κατὰ τὸν τούτων λόγον.* Totus hic locus sic videtur reddendus : *Atque id ex eorum doctrina consequitur, ita ut eis superfluum sit contradicere, cum id non possint. Ac magno quidem mercarer ut hanc suam impietatem abnegent ; sed quia eam protulerunt, etc.* MARAN.

(53) Editi μὲν Θεοῦ ἀγεννησία. Codex Colb. et Reg. tertius ut in contextu. Mox idem codices ἢ ἐνέργεια. Articulus in editis desiderabatur.

(54) Voculam μὲν addidi ex duobus Regiis codicibus.

propterea quod ingeniti creaturam Filium inveniat, Unigeniti vero, Paracletum, item propterea quod ex Unigeniti præstantia, operationis confirmet diversitatem, ejus etiam diversitatis quæ secundum substantiam est, argumentum certissimum accipit.

BAS. Primum igitur quomodo substantiæ ex creatoris æstinari possint, ego quidem non video. Enim vero potentiam, sapientiamque et artem, non substantiam ipsam indicant creaturæ. Imo ne ipsam quidem opificis potentiam totam necessario declarant; cum nonnunquam fieri possit, ut artifex non omnes vires suas in agendo exserat, sed sæpe remissiores conatum in operibus artis adhibeat. Quod si totam etiam potentiam transmoverit in opus, ita demum futurum est, ut ejus vires operibus metiamur, non autem fiet ut substantiam, quæ tandem ea sit, intelligamus. Quod si, quoniam divina natura simplex est atque incomposita, substantiam existimet una cum potestate concurrere, ei, propter innatam Deo bonitatem, dicat totam Patris potentiam ad generationem Filii commotam, atque iterum totam Unigeniti ad substantiam Spiritus sancti, adeo ut ex Spiritu quidem potentia Unigeniti conspiciatur, simulque etiam substantia: rursus vero ex Unigenito, Patris intelligatur et potentia et substantia, advertite quid hiuc colligatur. Nam e quibus conatus est substantiæ dissimilitudinem ostendere, ex iis comperitur similitudinem astruere. Etenim si potestas nihil cum substantia habet commune, quomodo ex opificiis quæ effectus sunt potestatis, ad comprehensionem ipsius deductus est? contra, si idem est substantia et potestas: quod potestatem designat, id profecto substantiam etiam designabit. Proinde opificia non ad substantiæ dissimilitudinem, ut tu dicis, sed ad perfectam similitudinem ducunt. Rursus certe et hic conatus nostram magis quam ipsius sententiam stabilit. Aut enim non habet unde ea quæ dixit demonstrat: aut, si e rebus humanis exempla mutuatur, inveniet non ex artificis operibus intelligi a nobis ejus essentiam, sed ex genito genitoris naturam cognosci. Nec enim fieri potest, ut ejus qui domum construxit essentia comprehendatur ex domo: at difficile non est ex genitura genitoris naturam intelligere. Quare si Unigenitus creatura est, Patris nobis essentiam non exhibet: si vero Patrem nobis notum per se ipsum facit, non creatura est, sed Filius verus, Dei que imago, et substantiæ character. Atque hæc quidem sunt hujusmodi.

τίτρα, οὐχὶ δημιουργήμα, ἀλλὰ Υἱὸς ἀληθῆς, καὶ Καὶ ταῦτα μὲν τοιαῦτα.

(55) E regione vocis ὑπεροχῆς, in margine Regii tertii legitur hoc scholium, ἣν ὑπερέχεται ὑπὸ τοῦ Πατρὸς, ex præstantia qua superatur a Patre. Sed ait Combessius, hunc locum sibi videri potius accipiendum de ea præstantia, qua Unigenitus ex Eunomianorum sententia Spiritum superabat.

(56) Irrepsit mendum in editionem Parisiensem negligentia operatorum: in qua pro τόνους legitur πόνους.

Α τοῦ μὲν ἀγεννήτου τὸν Υἱὸν εὐρίσκων ποίημα, τοῦ δὲ Μονογενοῦς τὸν Παράκλητον, καὶ τῆς τοῦ Μονογενοῦς ὑπεροχῆς (55) τὴν τῆς ἐνεργείας διαφορὰν πιστούμενος, ἀναμνησθήτητον λαμβάνει: καὶ τῆς κατ' οὐσίαν παραλλαγῆς τὴν ἀπόδειξιν.

BAS. Πρῶτον μὲν οὖν πῶς δυνατὸν ἐκ τῶν δημιουργημάτων τὰς οὐσίας ἀναλογίζεσθαι, ἐγὼ μὲν οὐχ ὀρώ. Δυνάμεις γὰρ, καὶ σοφίας, καὶ τέχνης, οὐχὶ δὲ τῆς οὐσίας αὐτῆς ἐνδεικτικὰ ἐστὶ ποιήματα. Καὶ οὐδὲ αὐτὴν πᾶσαν τοῦ δημιουργοῦ τὴν δύναμιν ἀναγκαίως παρίστησιν, ἐκδεχομένου ποτὲ τὸν τεχνίτην μὴ πᾶσαν ἑαυτοῦ τὴν ἰσχύον ἐναποθέσθαι ταῖς ἐνεργείαις, ἀλλ' ὑφειμένους πολλάκις ἐπὶ τῶν ἔργων τῆς τέχνης τοῖς τόνοις (56) χρῆσασθαι. Εἰ δὲ καὶ ὅλην τὴν δύναμιν ἐπὶ τὸ ἔργον ἀνακινήσειε, καὶ οὕτως ἀνὸς ὑπάρχοι τὴν ἰσχύον αὐτοῦ διὰ τῶν ἔργων ἀναμετρεῖσθαι, οὐχὶ δὲ τὴν οὐσίαν, ἥτις ποτὲ ἐστὶ, καταλαμβάνεσθαι. Εἰ δὲ διὰ τὸ ἀπλοῦν καὶ ἀσύνθετον τῆς θείας φύσεως τῆ μὲν δυνάμει σύνδρομον τίθεται τὴν οὐσίαν, καὶ διὰ τὴν προσοῦσαν ἀγαθότητα τῷ Θεῷ ὅλην μὲν κεινῆσθαι λέγοι (57) τὴν τοῦ Πατρὸς δύναμιν εἰς τὴν γέννησιν τοῦ Υἱοῦ, ὅλην δὲ πάλιν τὴν τοῦ Μονογενοῦς εἰς τὴν ὑπόστασιν τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ὥστε ἐκ μὲν τοῦ Πνεύματος τὴν τοῦ Μονογενοῦς δύναμιν θεωρεῖσθαι, ἁμοῦ δὲ καὶ τὴν οὐσίαν, ἐκ δὲ τοῦ Μονογενοῦς πάλιν τὴν τοῦ Πατρὸς δύναμιν τε καὶ οὐσίαν καταλαμβάνεσθαι· σκοπεῖται τὸ συναγόμενον. Ἐξ ὧν γὰρ ἐπεχρήρησε τὸ ἀνόμοιον συστῆσαι τῆς οὐσίας, ἐκ τούτων ἐφάνη κατασκευάζων τὴν ὁμοιότητα. Εἰ μὲν γὰρ οὐδὲν ἔχει κοινὸν ἢ δύναμις πρὸς τὴν οὐσίαν, πῶς ἐκ τῶν δημιουργημάτων, ἅπερ δυνάμεις ἐστὶν ἀποτελέσματα, πρὸς τὴν κατάληψιν αὐτῆς ὠδηγήθη; εἰ δὲ ταυτὸν οὐσία τε ἐστὶ καὶ δύναμις, τὸ τὴν δύναμιν χαρακτηρίζον χαρακτηρίζει πάντως καὶ τὴν οὐσίαν. Ὡστε τὰ δημιουργήματα, ὡς σὺ φῆς, οὐ πρὸς τὸ ἀνόμοιον τῆς οὐσίας, ἀλλὰ πρὸς τὴν ἀκρίθειαν τῆς ὁμοιότητος φέρει. Πάλιν μέντοι καὶ τοῦτο τὸ ἐγγέγραμμα τὸν ἡμέτερον μᾶλλον ἢ τὸν αὐτοῦ λόγον συνίστησιν. Ἡ γὰρ οὐδαμῶθεν ἔχει παρασχέσθαι τῶν εἰρημένων τὰς ἀποδείξεις, ἢ εἴπερ ἐκ τῶν ἀνθρωπίνων τὰς εἰκόνας λαμβάνοι, εὐρήσει οὐκ ἐκ τῶν ἔργων τοῦ τεχνίτου ἐν περιολῆ τῆς οὐσίας αὐτοῦ γινόμενους ἡμᾶς, ἀλλ' ἐκ τοῦ γεννηθέντος τὴν τοῦ γεγεννηκότος φύσιν ἐπιγινώσκοντας. Οὐ γὰρ ἐκ τῆς οἰκίας τὴν οὐσίαν τοῦ οἰκοδόμου καταλαβεῖν δυνατὸν· ἐκ μόνου τοῦ γεννηματος νοῆσαι βῆσιον τοῦ γεγεννηκότος τὴν φύσιν. Ὡστε εἰ μὲν δημιουργήμα ὁ Μονογενῆς, οὐ παρίστησιν ἡμῖν τοῦ Πατρὸς τὴν οὐσίαν· εἰ δὲ γνωρίζει ἡμῖν δι' ἑαυτοῦ τὸν Πατρὸς τοῦ Θεοῦ, καὶ (58) ὑποστάσεως χαρακτήρ.

(57) Codices aliquot λέγει.

(58) Codex Colb. et alii tres Regii ἀλλὰ Υἱὸς καὶ εἰκὼν ἀληθῆς καὶ: quos libros secutus interpret sic vertit: Sed Filius et imago erat vera. Editio utraque Paris. et Ven. cum Reg. sexto ut in contextu. Reg. quartus in margine ita ut edidimus: in contextu vero ἀλλ' Υἱὸς, καὶ εἰκὼν ἀληθῆς τοῦ Θεοῦ, sed Filius, et vera Dei imago.

33. Ἡ δὲ παρενόηκη (59) τῆς βλασφημίας ὄση; Ἄ Καταφρονήσας τῆς ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις ἀπειλῆς, ἦν ὁ Κύριος τοῖς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον βλασφημήσασι φοβερωτέτην ἐπανεινέησεν, δημιουργήματα λέγει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· μικροῦ μηδὲ ζῶον αὐτὸ εἶναι διδοῖς. τοῖς ἀψύχοις, ὡς τὰ πολλά, τῆς πρόσηγορίας ταύτης ἐφαρμοζούσης. Οὐ γὰρ δὴ, ὅτι προέλαβε (60) τῇ βλασφημίᾳ ταύτῃ τὸν Κύριον, καθυφαίνει τι ἡμᾶς τῆς ἀγανακτήσεως ἄξιον. Οὐ γὰρ παραμυθία τοῦτο τῆς ἀσεβείας, ἀλλὰ προσθήκη τῆς κατακρίσεως. Ἐπεὶ καὶ (61) ὁ Κύριος τὴν μὲν εἰς αὐτὸν βλασφημίαν δι' ἀγαθότητα συνεχώρησε· τὴν δὲ εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἀναπόδραστον εἶναι τοῖς τολμήσασιν ἀπεφάνησεν. Πρῶτος τοίνυν τῶν ἀπ' οὗ τὸ κήρυγμα τῆς εὐσεβείας περιεργάζεται ἐπιφυέντων τῇ ἀληθείᾳ, ταύτην ἐτόλμησε τὴν φωνὴν ἀφεῖναι περὶ τοῦ Πνεύματος. Οὐκ οὖν τινὸς μέχρι τῆμερον ἀκηχάμεν δημιουργήματα τὸ ἅγιον Πνεῦμα (62) προσειπόντος, ἦ ἐν τοῖς καταλειφθεῖσιν ὑπ' αὐτῶν λόγοις τὴν προσήγορίαν ταύτην εὐρήκαμεν. Εἰτά φησιν·

ΕΥΝ. Εἰ ἐκ τῶν δημιουργημάτων ἀνάγοιτό τις πρὸς τὴν τῆς οὐσίας κατάληψιν, εὐρήσει τοῦ μὲν ἀγεννήτου τὸν Υἱὸν ποιῆμα, τοῦ δὲ Μονογενοῦς τὸν Παράκλητον.

ΒΑΣ. Ἄλλος οὗτος τρόπος τῆς ἀσεβείας (63)· διπλᾶ βλασφημεῖν ἐν ἐνὶ ῥήματι, καὶ τὴν τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐξουδένωσιν ὡς ὁμολογουμένην λαβόντα, ἐνεσθὲν ὁρμηθεῖν πρὸς τὴν ἀπόδειξιν τῆς τοῦ Μονογενοῦς ἐλαττώσεως. Καὶ, ὡς εἴκεν, *Οἱ μὲν οὐρανὸν διηγούονται ὁδὲσαν Θεοῦ*· τὸ δὲ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τὴν τῆς δόξης ἐλάττωσιν τοῦ Μονογενοῦς ἀναγγέλλει. Καὶ ὁ μὲν Κύριος περὶ τοῦ Παρακλήτου λέγων, *Ἐκείνος ἐμὲ δοξάσει*, φησὶν· ἡ δὲ κατήγορος γλῶττα ἐμπόδιον εἶναι τῷ Υἱῷ τῆς πρὸς τὸν Πατέρα συγκρίσεως ἀποφαίνεται. Ἐπειδὴ γὰρ τοῦ Πνεύματος φησὶ, ποιητῆς ὁ Υἱὸς (ἔλεως δὲ ἡμῖν, Κύριε, ἐπὶ τοῖς (64) λαλομένοις εἰς), τοῦτο δὲ τοιοῦτόν ἐστιν, ὡς μηδεμίαν σεμνότητα τῷ δημιουργήσαντι προστιθέσθαι, διὰ τοῦτο οὐδὲ συγκρίνεσθαι τῷ Πατρὶ ἄξιον, ἐκ τῆς ὧν ἐποίησεν εὐτελείας τὸ ὁμοίωμα τῆς ἀξίας ἀφηρημένον

34. Ἄρα ἀκηχάτέ ποτε βλασφημίας χαλεπωτέρας; Ἄρα τις οὕτω περιφανῶς εἰς τὸ ἄφυκτον κρῖμα τῆς εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον βλασφημίας κατέπεσε; Μονο-

270 33. Jam vero quanta est blasphemie accessio? Minas eas quas in Evangelio Dominus in Spiritum sanctum blasphemantibus perquam formidandas intentavit⁷⁷, «spernatus, creaturam esse ait Spiritum sanctum; sic ut parum absit, ut ne animal quidem eum esse concedat, cum hac appellatio ut plurimum inanimatis accomodetur. Nec enim profecto, quod hanc istam blasphemiam prius in Dominum evomuit, propterea aliquid nos de indignatione remittere par fuerit. Hoc enim mitigatio non est impietatis, sed condemnationis accessio. Nam et Dominus prolatam in se blasphemiam ob suam bonitatem remisit: at eam quæ in Spiritum sanctum jacitur, audentibus inevitabiliter imputandam pronuntiavit. Primus ergo illorum qui veritatem adorti sunt, ex quo pietatis prædicatio divulgata est, hanc de Spiritu vocem emittere ausus est. Etenim qui Spiritum sanctum creaturam appellavit, audivimus neminem ad hodiernum usque diem, neque in iis quos reliquere libris hanc appellationem invenimus. Itaque dicit:

EUN. Si quis subvehatur e creaturis ad substantiæ comprehensionem, ingeniiti quidem creaturam Filium inveniet, Unigeniti vero, Paracletum.

BAS. Alius hic est impietatis modus. Nimirum dupliciter blasphematur verbo unico, sanctique Spiritus contemptu, quasi res confessa sit, positus, hinc ad demonstrandam Unigeniti imminutionem concitatur. Atque, ut par est, *Cæli quidem enarrant gloriam Dei*⁷⁸: Spiritus vero sanctus imminutionem gloriæ Unigeniti nuntiat. Et Dominus de Paracletico loquens: *Ille*, inquit, *me glorificabit*⁷⁹; at maledica illa lingua Filium per eum impediri pronuntiat, ne cum Patre comparetur. Quoniam enim, inquit, Spiritus conditor est Filius (sis autem nobis, Domine, de iis quæ loquimur, propitius): hic autem talis est, ut decus nullum tribuat conditori, idcirco neque dignus est qui cum Patre comparetur, cum ob eorum quæ fecit vilitatem, dignitatis æqualitate privatus sit.

34. Num unquam audistis blasphemiam gravio-
rem? num quis adeo perspicue in inevitabile judi-
cium ob blasphema in Spiritum sanctum verba

⁷⁷ Matth. xii, 31. ⁷⁸ Psal. cxviii, 2. ⁷⁹ Joan. xvi, 14.

(59) Illud, παρενόηκη, debet accipi ne eo convicio, quo Spiritum sanctum consecratus est Eunomius: quod tam grave fuit et tam horrendum, ut contumeliam ipsam qua Eunomius Filium affecerat, longe superaret. Hoc ipso in loco mss. nonnulli καταφρονήσας γάρ. Subinde mss. aliquot βλασφημούσι.

(60) Editio Ven. et nostri septem mss. προσέλαβε. In quo mirari subit Trapezuntium uno litterulæ additamento ita delusum esse, ut totum ejus loci sententiam corruperit, interpretans hoc modo: *Dominum quoque ad hanc blasphemiam conjunxit*. Non enim Eunomius, ut verbis utar interpretis, Dominum ad hanc blasphemiam conjunxit: sed Spiritum sanctum. Recte igitur et emendate, ut

monet Ducejus, in editionibus Basiliensi et Steph. pro προσέλαβε legitur προέλαβε: *Non enim quoniam hoc convicio Dominum prius insecutus est, minus indignari debemus*. Rectam illam et emendatam scripturam secuti sunt typographi Parisienses: quos nos imitamur.

(61) Editi Ἐπεὶ καὶ. Antiqui duo libri Ἐπειδὴ καὶ. Mox Reg. quartus τὴν μὲν εἰς ἑαυτὸν.

(62) Editi μέχρι σήμερον ἀκηχάμεν δημιουργήματα τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Paulo aliter in mss. nostris, uti ex contextu perspicui potest.

(63) Antiqui duo libri τρόπος τῆς βλασφημίας, *modus blasphemias*.

(64) Codices duo ἐπὶ τοῖς. Illud, ἐπὶ, in excusis deeat.

collapsus est? Unius Montani fuerat adeo in Spiritum sanctum insanire, eumque tum nominibus humilibus dedecorare, tum ipsius naturam ita deprimere, ut ea dicat ignominiam conditori affricari. Imo vero et ille, ne sui ipsius deficeret fastum, utique de Spiritu aliquid humiliter dicere cavisset. Sed de hoc quidem per otium dicemus. Illud vero cui non patet, quod nulla Filii operatio a Patre divisa sit, nec quidquam **271** sit in rerum natura, quod ad Filium pertineat, et a Patre alienum sit? Quomodo igitur Spiritus causam Unigenito soli attribuit, et ad ejus accusandam naturam hujus creationem usurpat? Quod si duo principia inter se adversa inducens, hæc dicit, una cum Manichæo et Marcione conteretur; sin autem statuit ab uno pendere omnia, quod a Filio factum esse dicitur, id ad primam causam refertur. Quare, etsi omnia per Deum Verbum ad esse producta fuisse credimus, tamen universorum Deum omnium causam esse non negamus. Qui autem fieri potest, ut non aperte periculosum sit, Spiritum a Deo dirimere? cum partim quidem Apostolus conjuncte nobis tradat; et modo Christi, modo Dei Spiritum dicat, ubi scribit: *Si quis autem Spiritum Christi non habet, hic non est ejus*¹; et rursus: *Vos autem non spiritum mundi accepistis, sed Spiritum qui ex Deo est*²; partim vero Dominus Spiritum veritatis nominet³; quippe ipse est veritas, proceditque a Patre. At hic ad destructionem gloriæ Domini nostri Jesu Christi, ut Spiritum auferat a Patre, ita cum unice Unigenito ad gloriæ eversionem attribuit, ipsum contumelia, ut sibi videtur, afficiens. Nam in retributionis die nullam ob prava dogmata ultionem exspectat.

ἐπὶ τοῖς πονηροῖς δόγμασιν (73) ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς ἀνταποδόσεως ἀναμένων.

¹ Joan. xvii, 10. ² Rom. viii, 9. ³ I Cor. ii, 12.

(65) Editi ἄν ταπεινῶς. At mss. tres ἄν τὸ ταπεινῶς, ibidem editi μὴ τῦπον αὐτοῦ καταβάλλοι. At mss. antiquiores ut in contextu.

(66) Verbum ἐροῦμεν reperiri quidem in editis et in aliquibus mss. non diffiteor: mihi tamen dubium non est, qui melius absit, tum quod per se facile a quolibet suppleri potest, tum quod in vetustioribus mss. non invenitur. Ex his autem verbis, nisi valde fallor, colligi merito potest, librum tertium non nisi aliquanto post duos priores a Basilio conscriptum fuisse.

(67) Illud, καὶ κατηγορημα τῆς φύσεως, etc., et ad ejus accusandam naturam, etc., mihi videtur accipi posse hoc modo: Eunomius, cum ait ab Unigenito creatum Spiritum, verbis quidem videri potest naturam Unigeniti extollere: sed re tamen eam deprimat. Ita enim dicit creatum ab Unigenito Spiritum, ut simul affirmet Unigenitum a Patre creatum esse: in quo valde admodum deprimi Filii naturam atque dejecti nemo non videt. Ejus rei et aliam causam inventurum puto, qui librum Eunomii diligenter legerit.

Α τανοῦ ἦν μόνου τοσοῦτον μανῆναι κατὰ τοῦ Πνεύματος, καὶ ὀνόμασι τε αὐτὸ ταπεινοῖς καθυβρίσαι, καὶ τὴν φύσιν αὐτοῦ τοσοῦτον ἐξευτελλίσαι, ὥστε ἀδοξίαν εἰπεῖν τῷ πεπονηκῶτι προστρίβασθαι. Μᾶλλον δὲ κακείνος ἐφυγεν ἂν ταπεινῶς (65) εἰπεῖν τ: περὶ τοῦ Πνεύματος, ὡς ἂν μὴ τὸν τῦπον αὐτοῦ καταβάλλοι. Καὶ περὶ μὲν τούτου κατὰ σχολὴν ἐροῦμεν (66). Ἐκεῖνο δὲ τίνι τῶν πάντων ἄδηλον, ὅτι οὐδεμία ἐνέργεια τοῦ Υἱοῦ ἀποτετημένη ἐστὶ τοῦ Πατρὸς, οὐδὲ ἐστὶ τι ἐν τοῖς οὐσι τῷ Υἱῷ ὑπάρχον, ὃ τοῦ Πατρὸς ἠλλοτριώται; Πάντα γάρ, φησὶ, τὰ ἐμὰ σὰ ἐστίν, καὶ τὰ σὰ ἐμὰ. Πῶς οὖν τοῦ Πνεύματος τὴν αἰτίαν τῷ Μονογενεῖ μόνῳ προστρίβησι, καὶ κατηγορημα τῆς φύσεως (67) αὐτοῦ τὴν τούτου λαμβάνει δημιουργίαν; Εἰ μὲν οὖν, δύο ἀρχὰς ἀντιπαρεξάγων ἀλλήλαις, ταῦτὰ φησὶ, μετὰ Μανιχαίου καὶ Μαρκλιανὸς συντριβήσεται· εἰ δὲ μιὰς ἐξάπτει τὰ ὄντα, τὸ παρὰ τοῦ Υἱοῦ γεγενῆσθαι λεγόμενον πρὸς τὴν πρώτην αἰτίαν τὴν ἀναφορὰν ἔχει. Ὅστε κἂν πάντα εἰς τὸ εἶναι παρήχθαι διὰ τοῦ Θεοῦ Λόγου πιστεύωμεν, ἀλλὰ τὸ πάντων αἰτίον εἶναι τὸν Θεὸν τῶν ὄλων οὐκ ἀφαίρουμεθα. Πῶς δὲ οὐ (68) φανερόν ἔχει τὸν κίνδυνον διατερεῖν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ τὸ Πνεῦμα; τοῦτο μὲν τοῦ Ἀποστόλου συνημμένως ἡμῖν παραδιδόντος, καὶ νῦν μὲν Χριστοῦ λέγοντος, νῦν δὲ τοῦ Θεοῦ, ἐν οἷς γράφει· *Εἰ δὲ τις Πνεῦμα Χριστοῦ οὐκ ἔχει, οὗτος οὐκ ἔστιν αὐτοῦ*· καὶ πάλιν· *Ἔμεῖς δὲ οὐ τὸ πνεῦμα τοῦ κόσμου ἐλάβετε* (69), ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ· τοῦτο δὲ τοῦ Κυρίου τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας λέγοντος (70)· ἐπειδὴ αὐτὸς (71) ἡ ἀλήθεια, καὶ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται. Ἄλλ' οὗτος, εἰς καθάρσει τῆς δόξης τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἀφαιρεῖ μὲν αὐτὸ τοῦ Πατρὸς, τῷ δὲ Μονογενεῖ διαφερόντως ἐπὶ καθαιρέσει τῆς δόξης προστρίβησιν, ἐφυβρίζων, ὡς οἶεται (72), οὐδεμίαν ἐκδίκησιν

⁴ Joan. xv, 26.

(68) Reg. quartus Πῶς οὖν οὐ.

(69) Editi et mss. non pauci ut in contextu. At Reg. quartus Ἔμεῖς δὲ... ἐλάβομεν, *Nos autem non spiritum mundi accepimus*; et ita apud Paulum legitur Epistola I ad Corinth. ii, 12, quod ex eo evenisse videtur, quod librarius putaverit ita apud Basilium scribi oportere, uti apud Paulum legebatur.

(70) Τοῦ Κυρίου... λέγοντος. Verte: *Cum Dominus dicat Spiritum veritatis (ipse enim est veritas), et a Patre procedit.* » MARAN.

(71) Editi et mss. omnes αὐτός, ubi tamen ex grammaticæ regulis scribi oportuisset αὐτὸ, Πνεῦμα videlicet: sed scripsisse Basilium αὐτός puto, quod vir sanctissimus respiceret ad locum Joannis xv, 26, ubi vox Παράκλητος adhibetur.

(72) Colb. secunda manu ἐφυβρίζων ὡς οἶόν τ, quantum in se est.

(73) Editio Paris. et mss. nonnulli πονηροῖς ῥήμασι καὶ νοήμασι, *ob prava verba et cogitata* At editio Ven. et codices antiquiores Colb. et Reg. tertius simpliciter ut in contextu.

ΚΑΤ' ΕΥΝΟΜΙΟΥ

ΛΟΓΟΣ Γ'.

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ (74).

CONTRA EUNOMIUM LIBER TERTIUS

DE SPIRITU SANCTO.

1. ΒΑΣ. Μόλις ποτὲ (75) χορησθεὶς τῶν εἰς τὸν Ἀ Μονογενῆ βλασφημιῶν, ἐπὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον μετελθὺς, ἀκόλουθα τῇ ὅλῃ αὐτοῦ (76) προαιρέσει καὶ περὶ τοῦτου διαλεγόμενος· γράφει δὲ οὕτως·

ΕΥΝ. Ἀρκούντων δὲ ἡμῖν τοσούτων περὶ τοῦ Μονογενοῦς, ἀκόλουθον ἂν εἶη καὶ περὶ τοῦ Παρακλήτου λοιπὸν εἰπεῖν· οὐ ταῖς ἀνεξετάστοις τῶν πολλῶν ἀκολουθοῦντας δόξαις, τὴν δὲ τῶν ἁγίων ἐν ἅπασιν φυλάσσοντας διδασκαλίαν, παρ' ὧν τρίτον αὐτὸ ἀξιωματικὴ καὶ τάξει μαθόντες, τρίτον εἶναι καὶ τῇ φύσει πεπιστεύκαμεν.

ΒΑΣ. Ὅτι μὲν γὰρ οὐκ οἴεται δεῖν τῇ ἀπλῇ καὶ ἀνεπιτηδεύτῳ πίστει τῶν πολλῶν ἐμμένειν, ἀλλὰ τεχνικὸς τισὶ καὶ σεσοφισμένοις λόγοις πάλιν πρὸς τὸ δοκοῦν ἑαυτῷ παρακρούεσθαι τὴν ἀλήθειαν, ἰκανῶς ἐξ ὧν εἶπεν ἐδήλωσεν. Ἀτιμάζων γὰρ τὴν τῶν πολλῶν δόξαν, ἥ δοξάζουσι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, προσποιεῖται τὴν τῶν ἁγίων φυλάσσειν διδασκαλίαν, καὶ τοὺς ταύτην αὐτῷ παραδεδωκότας ἀποσιωπᾶ, καὶ νῦν, ἅπερ κἀν τοῖς περὶ τοῦ Μονογενοῦς λόγοις ποιῶν ἀπεδείχθη. Εἰτά φησὶ παρὰ μὲν τῶν ἁγίων μεμαθηκέναι τὸ τρίτον εἶναι τῇ τάξει καὶ τῷ ἀξιωματικῷ, παρ' ἑαυτοῦ δὲ πεπιστευκέναι τὸ καὶ (77) τρίτον εἶναι τῇ φύσει. Τίνες δὲ οἱ ἅγιοι, καὶ ἐν ποίοις λόγοις τὴν διδασκαλίαν παρῴηται, εἰπεῖν οὐκ ἔχει (78). Ἐὰρ γέγονεν οὕτω τολμηρὸς ἄνθρωπος, τὰς περὶ τῶν θεῶν δογμάτων καινοτομίας εἰσηγούμενος; Τίς γὰρ ἀνάγκη, εἰ τῷ ἀξιωματικῷ καὶ τῇ τάξει τρίτον ὑπάρ-

1. BAS. Vix tandem blasphemis in Unigenitum exsatiatus, ad Spiritum sanctum ita transit, ut de eo etiam consentaneum toti suo proposito sermonem instituat. Scribit autem sic :

EUN. Cum autem hæc nobis de Unigenito sufficiant, consequens fuerit ut jam de Paraclete quoque dicamus, non vulgi opiniones temerarias secuti, sed sanctorum in omnibus doctrinam servantes : a quibus cum didicerimus eum dignitate et ordine tertium, tertium quoque natura esse credimus.

BAS. Quod quidem non putet oportere in simplici ac nuda multorum fide permanere, sed artificiosis quibusdam ac captiosis rationibus veritatem rursus ad id, quod sibi videtur, detrudere, satis ex iis quæ protulit verbis ostendit. 272 Nam multorum opinione contempta, qua Spiritum sanctum glorificant, simulat tenere se sanctorum doctrinam : at eos qui eam ipsi tradiderunt, tacet, etiam nunc faciens ea ipsa, quæ ab eo dum de Unigenito sermonem haberet, facta esse demonstratum est. Deinde dicit a sanctis quidem se didicisse tertium esse ordine et dignitate Spiritum ; a se ipso vero credere, natura quoque tertium esse. Qui vero sint sancti illi, et in quibus scriptis hanc doctrinam ediderint dicere non potest. Fuitne unquam homo sic audax, qui divinorum dogmatum innovationes induceret? Cur enim necesse est, si dignitate ac

(74) Titulus, ut sit, alius est in aliis codicibus. Regii quartus et sextus τοῦ αὐτοῦ πρὸς Εὐνόμιον, περὶ Πνεύματος, ejusdem adversus Eunomium, de Spiritu. Reg. secundus τοῦ αὐτοῦ μεγάλου Βασιλείου πρὸς Εὐνόμιον, περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ejusdem magni Basilii adversus Eunomium, de sancto Spiritu. Reg. tertius et Colb. simpliciter περὶ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου, de Spiritu sancto. Dubius et incertus visus est hic liber quibusdam. Ita enim scriptum invenitur in ora codicum Regionum quarti et sexti : Τινὲς φασὶ τοῦτον τὸν λόγον μὴ εἶναι τοῦ ἁγίου Βασιλείου, διὰ τὸ φέρεσθαι ῥητὰ τινα ἐν αὐτῷ, τραχύτερα εἶναι δοκοῦντα, οἷς ἐν οὐδενὶ φαίνεται

C τῶν ἰδίων συγγραμμάτων χρησάμενος. Dicunt nonnulli hunc librum sancti Basilii non esse, quod in eo reperiantur verba quædam, quæ videntur duriora, quibus non comperitur in alio alio operum suorum usus fuisse. Ea de re in Prefatione.

(75) Editi Μόλις δέ. Vocula δέ in mss. antiquioribus deest. Statim Reg. quintus et editi μονογενῆ Υἱόν. Sed in aliis mss. vox Υἱόν non legitur.

(76) Reg. quartus ὅλη ἑαυτοῦ. Aliquanto infra mss. tres ἀκολουθοῦντες... φυλάσσοντες.

(77) Editi καὶ τό. Antiqui duo libri τὸ καὶ.

(78) Has tres voces, εἰπεῖν οὐκ ἔχει, ex quatuor codicibus Regiis addidimus.

ordine tertius est Spiritus, natura quoque eum esse tertium? Dignitate quidem secundum esse a Filio, tradit fortasse pietatis sermo; at natura tertia uti, neque ex sanctis Scripturis elocti sumus, neque ex prius dictis ulla consecutione colligi potest. Quomodo enim Filius ordine quidem a Patre secundus est, quoniam ab illo est: dignitate vero, quoniam origo ejus est et causa, ea re quod ipsius est pater, et quoniam per ipsum accessus aditusque est ad Deum et Patrem, non autem natura secundus, quoniam deitas in utroque una est: ita profecto et Spiritus sanctus, etsi tum ordine tum dignitate secundus a Filio est (ut tandem hoc etiam concedamus), tamen non jure sequi ut sit alienæ naturæ, hinc patet. Nimirum angeli omnes ut appellationem unam, ita etiam eandem omnino inter se naturam habent: sed tamen ex iis alii quidem præfati sunt genibus, alii vero unicuique fidelium adjuncti comites sunt. Quanto autem gens tota uni viro præstat, tanto certe necesse est angeli alicui genti præsentis dignitatem dignitate alterius cui viri privati tutela conceditur majorem esse. Quod autem unicuique fidelium adsit angelus velut prædagogus quidam et pastor vitam dirigens, nemo contradicet, qui meminerit verborum Domini, qui ait: *Ne contemnatis unum ex his pusillis, eo quod angeli eorum semper vident faciem Patris mei qui*

χει τὸ Πνεῦμα, τρίτον εἶναι αὐτὴ καὶ τῆ φύσει; Ἀξιώματι μὲν γὰρ δευτερεύειν τοῦ Υἱοῦ παραδίδωσιν Ἰωσὺς ὁ τῆς εὐσεβείας λόγος (79)· φύσει δὲ τρίτη χρῆσθαι, οὕτε παρὰ τῶν ἁγίων Γραφῶν δεδιδάγματα, οὕτε ἐκ τῶν προκρημένων (80) κατὰ τὸ ἀκολουθεῖν δυνατὸν συλλογίσασθαι. Ὡς γὰρ ὁ Υἱὸς τάξει μὲν, δεύτερος τοῦ Πατρὸς, ὅτι ἀπ' ἐκείνου· καὶ ἀξιώματι, ὅτι ἀρχὴ καὶ αἰτία, τῷ εἶναι αὐτοῦ πατέρα (81), καὶ ὅτι δι' αὐτοῦ ἡ πρόσδος (82) καὶ προσαγωγή τῶν τῶν Θεοῦ καὶ Πατέρα· φύσει δὲ οὐκ ἐστὶ δεύτερος, διότι ἡ θεότης ἐν ἑκατέρῳ μία· οὕτω δὲ γινώσκοντες καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, εἰ καὶ ὑποβέβηκε τὸν Υἱὸν τῆ τε τάξει καὶ τῷ ἀξιώματι (ἵνα καὶ ὅλως συγχωρήσωμεν [83]), οὐκέτ' ἂν εἰκότως, ὡς ἄλλοτρια, ὑπάρχον φύσεως, ἀκολουθεῖν (84), ἐκείθεν ὄγλον. Ἄγγελοι πάντες ὡσπερ προσηγορίας μιᾶς, οὕτω καὶ φύσεως πάντως τῆς αὐτῆς; ἀλλήλοις τυγχάνουσιν· ἀλλ' ὅμως οἱ μὲν αὐτῶν ἐθνῶν προσεσκήχασιν, οἱ δὲ ἐν ἑκάστῳ τῶν πιστῶν εἰσι παρεπόμενοι. Ὅσῳ μέντοι προτιμότερον ἔθνος ὄλον ἐνὸς ἀνδρὸς, τοσούτῳ δὲ ἴσου μεῖζον ὑπάρχειν ἀνάγκη ἀξίωμα τοῦ ἐθνάρχου ἀγγέλου παρὰ τὸ τοῦ ἐνὸς ἐκάστου τὴν προστασίαν πεπιστευμένου (85). Τὸ δὲ συνέβαιναι ἑκάστῳ τῶν πιστῶν ἀγγέλον, οἷον παιδαγωγὸν τινα καὶ νομέα τὴν ζωὴν διευθύνοντα, οὐδεὶς ἀντερεῖ, μεμνημένος τῶν τοῦ Κυρίου λόγων, εἰπόντος· *Μὴ καταφρονήσητε ἐνὸς τῶν ἐλαχίστων τούτων, ὅτι οἱ ἄγγελοι αὐτῶν διὰ*

(79) Locum nullum esse arbitror, aut ipsius Basilii aut aliorum sanctorum Patrum, de quo acrius in concilio Florent. disputatum sit, quam de illo, ἀξιώματι μὲν γὰρ, etc. Latini, ut patet ex sess. 20, proferebant codicem vetustissimum in quo sic legebatur: Ἀξιώματι μὲν γὰρ δεύτερον τοῦ Υἱοῦ, παρ' αὐτοῦ τὸ εἶναι ἔχον, καὶ παρ' αὐτοῦ λαμβάνον, καὶ ἀναγγέλλον ἡμῖν, καὶ ὅλως τῆς αἰτίας ἐκείνης ἐξημμένον, etc. Dignitate namque secundum esse a Filio, cum habeat esse ab ipso, atque ab ipso accipiat, et annuntiet nobis, et omnino ab illa causa dependeat (sermo pietatis tradit). Græci vero hæc verba, παρ' αὐτοῦ τὸ εἶναι ἔχον, et sequentia usque ad vocem ἐξημμένον, in suo libro vetustissimo quoque et optimo deesse affirmabant; hodieque in editis et in nostris septem mss. desunt. Sequitur in Græco, non procul ab initio sessionis 20, παραδίδωσιν ὁ τῆς εὐσεβείας λόγος, tradit pietatis sermo: sed hic Græci voculam Ἰωσὺς omissam esse, aut potius sublatam conquerantur. Consentit cum libro Latinorum noster Regius secundus, in quo vox Ἰωσὺς deest: consentiunt vero cum libro Græcorum tum editi tum reliqui sex mss. in quibus omnibus hæc vox Ἰωσὺς invenitur. Monere libet, illa, Ἀξιώματι μὲν γὰρ, etc., paulo aliter legi sessione 21, pag. 314, sed ita tamen. ut eadem plane sententia efficiatur.

(80) Nostri libri antiquiores ἐκ τῶν εἰρημένων. Ibidem mss. nonnulli συλλογίσασθαι,

(81) Editio Paris. αἰτία τοῦ εἶναι ὁ Πατὴρ. Reg. secundus αἰτία τὸ εἶναι αὐτοῦ πατέρα. Reg. tertius αἰτία τοῦ εἶναι πατέρα αὐτοῦ. Reg. quartus αἰτία τῷ εἶναι αὐτοῦ πατέρα. Alii tres mss. Regii et editio Ven. αἰτία τοῦ εἶναι αὐτοῦ πατέρα. Quid autem in hac lectionum varietate sentiam, aperiam paucis. Igitur non valde admodum dubito, quin typographi Parisienses, inesse vitii aliquid in voce πατέρα de suo suspicati, πατὴρ ediderint: ego tamen, cum vox πατέρα et in editione Ven. et in omnibus libris veteribus inveniatur, eam retinendam esse arbi-

tror. Combefisius ait quidem legisse se in uno codice πατὴρ· sed ego qui Regii codices legi et ipse, in ullo nihil tale reperi. Ex his autem omnibus quas exscripsi lectionibus mihi nulla tam placet quam quæ in Reg. quarto conspicitur, non solum quod ex ea effici videatur idonea sententia, sed quod lectione Regii secundi confirmetur. Monui enim legi eo in libro, αἰτία τὸ εἶναι αὐτοῦ πατέρα· ubi videre facile est, librarium aliud cogitantem τὸ scripsisse pro τῷ· quæ ipsa est scriptura Regii quarti, quoniam principium ejus est et causa per hoc, quod ipsius pater est. Hoc nostrum iudicium adjuvat, quod eodem plane modo Basilii locutus sit lib. II, num. 16, cum ita scripsit, τῷ εἶναι τὸ ἀρχέτυπον, ea re quia archetypum est. Et infra ita quoque scribit num. 6: τῷ εἶναι τὸν Μονογενῆ, eo quod unus sit Unigenitus.

(82) Editi ἡ πρόδος. At Regii tres mss. ἡ πρόδος. Nec ita inulto post Reg. secundus εἰ καὶ ὑποβέβηκε τόν.

(83) Et de illis quoque, ἵνα καὶ ὅλως συγχωρήσωμεν, magno partium studio controversum est in concilio Florentino, pag. 340. Sic autem scriptum invenimus in Colb. et in Regii secundo et tertio, ἵνα καὶ ὅλως συγχωρήσωμεν: in aliis vero quatuor mss. Regii hoc modo, ἵνα ὅλως καὶ συγχωρήσωμεν, vel ἵν' ὅλως, etc., et ita quoque legitur in editionibus Ven. et Paris.

(84) Editi et duo mss. φύσεως καὶ τὸ ἀκολουθεῖν. Reg. secundus φύσεως ἀκολουθεῖν, non ἀκολουθεῖν, ut sibi falso visus est legere vir ceteroqui doctissimus Combefisius. Reg. sextus ἀκολουθεῖν. Reg. tertius φύσεως ἀκολουθεῖν, bene. Aliquanto post vox ἀλλήλοις in multis mss. deest.

(85) Editi et aliquot mss. ἀγγέλου, παρὰ τὸ τοῦ ἐνὸς ἐκάστου τὴν προστασίαν πεπιστευμένου. Reg. tertius et Colb. ἀγγέλου, τῶν ἐνὸς ἐκάστου τὴν προστασίαν πεπιστευμένων. Reg. secundus ἀγγέλου, παρὰ τὸν ἐνὸς ἐκάστου τὴν προστασίαν πεπιστευμένων.

παντὸς βλέπουσι τὸ πρόσωπον τοῦ Πατρὸς μου τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Καὶ ὁ Ψαλμῳδὸς φησι· Παρ-
εμβαλεὶ ἄγγελος Κυρίου κύκλῳ τῶν φοβουμένων
αὐτόν· καὶ, Ὁ ἄγγελος ὁ ρυσάμενός (86) με ἐκ
τεύχους μου· καὶ ὅσα τοιαῦτα. Ὅτι δὲ πάλιν εἰσι-
τινες ἄγγελοι καὶ ὄλων ἐθνῶν προσετώτες, Μωσῆς
ἡμᾶς διδάσκει διὰ τῆς ῥήθης λέγων· Ὅτε διεμέριζεν
ὁ Ὑψίστος ἔθνη, ὡς διέσπειρεν υἱοὺς Ἀδάμ,
ἔστησεν ὄρια ἐθνῶν κατὰ ἀριθμὸν ἀγγέλων αὐ-
τοῦ. Καὶ ὁ σοφὸς Δανιὴλ ἐν τῇ τοῦ ἀγγέλου ὀπτασίᾳ
ἤκουσεν αὐτοῦ λέγοντος ὅτι, Ἄρχων βασιλείας Περ-
σῶν εἰστέθει ἐξεναντίας μου· καὶ ἰδοὺ Μιχαὴλ
εἰς τῶν ἀρχόντων τῶν πρώτων ἦλθε βοηθησά-
μοι, καὶ αὐτὸν κατέλιπον ἐκεί μετὰ τοῦ ἀρχοντος
βασιλέως Περσῶν. Καὶ μετ' ὀλίγα φησὶν ὁ αὐτός·
Καὶ ὁ ἀρχων (87) τῶν Ἑλλήνων ἤρξατο. Ἀλλὰ
καὶ ἀρχιστράτηγός τις (88) τῆς δυνάμεως Κυρίου λέ-
γεται, ὁ Ἰησοῦ τῷ τοῦ Ναυῆ ἐπὶ τοῦ Ἰορδάνου φανε-
ρωθεὶς. Καὶ πάλιν τινὲς λέγονται λεγεῶνες τῶν ἀγγέ-
λων, τοῦ Κυρίου εἰπόντος τοῖς μαθηταῖς· Ἡ δοκεῖ-
τε (89) ὅτι οὐ δύναμαι παρακαλέσαι τὸν Πατέρα
μου, καὶ παραστήσει μοι ὡς πλείους ἢ δώδεκα
λεγεῶνας ἀγγέλων; Ὁ τοίνυν ἀρχιστράτηγός τῶν
ἐν ταῖς λεγεῶσι κατατεταγμένων ἀγγέλων ἀρχων ἐστὶ
δηλονότι.

2. Πρὸς τί οὖν ὁ λόγος ἡμῖν φέρει; Ὅτι οὐ πάν-
τως, εἴ τι τῇ τάξει καὶ τῷ ἀξιώματι δευτερόν ἐστι
καὶ τρίτον, τοῦτο καὶ τὴν φύσιν ἐτέραν ἔχει. Ὡς γὰρ
ἐπὶ τῶν ἀγγέλων ὁ μὲν τις αὐτῶν ἀρχων, ὁ δὲ ὑπ-
ήκοος, ἄγγελοι δὲ ὅμως τῇ φύσει πάντες· καὶ κατὰ
μὲν τὸ ἀξίωμα ἢ διαφορά, κατὰ δὲ τὴν φύσιν ἢ κοι-
νωμία (καὶ γὰρ Ἀστὴρ ἀστέρως διαφέρει ἐν δόξῃ·
φύσις δὲ πάντων ἀστέρων μία· καὶ πολλά μοναὶ πα-
ρὰ τῷ Πατρὶ, τουτέστιν, ἀξιωμάτων διαφοραὶ· φύ-
σις δὲ ὁμοία τῶν δοξαζομένων)· οὕτω δηλονότι καὶ τὸ
Πνεῦμα τὸ ἅγιον, εἰ καὶ ἀξιώματι καὶ τάξει (90) ὑπο-
βέβηκεν, ὡς λέγουσι (παρελήφαμεν γὰρ αὐτὸ, φησὶ,
τρίτον ἀπὸ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ ἀριθμούμενον· αὐτοῦ
τοῦ Κυρίου ἐν τῇ παραδόσει τοῦ σωτηρίου βαπτισμα-
τος παραδεδικότος τὴν τάξιν ἐν οἷς εἶπε· Πορευ-
θήτε, βαπτίζετε εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς, καὶ
τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος)· ἀλλ' εἰς φύ-

A in caelis est⁸. Et Psalmista dicit : *Castra metabitur
angelus Domini in circuitu timentium* 273 *ipsum*⁹ :
et : *Angelus qui liberavit me a juventute mea*¹⁰ ; et
quaecunque ejusdem generis sunt. Quod autem rur-
sus sint angeli quidam qui gentibus integris præ-
positi sunt, docet nos per canticum Moses, dum ait :
*Quando dividebat Altissimus gentes, quando disper-
sit filios Adam, constituit terminos gentium juxta
numerum angelorum suorum*⁶. Et sapiens Daniel in
visione angeli audivit ipsum dicentem : *Princeps re-
gni Persarum stetit ex adverso mihi : et ecce Mi-
chael unus de principibus primis venit, mihi auxi-
liaturus : et ipsum reliqui illic cum principe rege
Persarum*⁷. Et paulo post ille ipse ait : *Et princeps
Græcorum veniebat*¹⁰. Sed et copiarum Domini im-
perator ac dux dicitur, is, qui Jesu Nave ad Jorda-
nem manifestatus est¹¹. Et rursus legiones quæ-
dam angelorum dicuntur, Domino discipulis dice-
nte : *An putatis quod non possum rogare Patrem
meum, et exhibebit mihi hic plus quam duodecim le-
giones angelorum*¹² ? Qui igitur dux est exercitus
eorum angelorum qui in legionibus recensentur, ille
profecto princeps est.

2. Quorsum igitur hæc oratio? Quod non conti-
nuo, si quid ordine ac dignitate secundum est, aut
tertium, id et naturam alteram habet. Quemadmo-
dum enim inter angelos princeps alius est, alius
subditus, et tamen natura angeli sunt omnes : et in
dignitate quidem diversitas est, in natura vero com-
munitas (siquidem *Siella a stella differt in gloria*¹³,
natura vero stellarum omnium una est ; atque mul-
tæ mansiones sunt apud Patrem¹⁴, hoc est, digni-
tatum diversitates, glorificatorum vero natura una) :
sic profecto et Spiritus sanctus, etsi dignitate in-
ferior est atque ordine, ut aiunt (accepimus enim
ipsum, inquit, tertium a Patre et Filio numeratum ;
cum Dominus ipse in traditione salutaris baptisma-
tis tradiderit ordinem, his verbis : *Euntes baptizate
in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti*¹⁵) ; at
in quamdam naturam tertiam a Filio et Patre eje-

⁸ Matth. xviii, 10. ⁹ Psal. xxxiii, 8. ⁷ Gen. xlviii, 16. ⁶ Deut. xxxii, 8. ⁵ Dan. x, 13. ¹⁰ ibid.
90. ¹¹ Josue v, 14. ¹² Matth. xxvi, 53. ¹³ I Cor. xv, 41. ¹⁴ Joan. xiv, 2. ¹⁵ Matth. xxviii, 19.

(86) Codices non pauci ὁ ρυσάμενός.

(87) Editi καὶ ἀρχων. At mss. multi καὶ ὁ ἀρχων. Max mss. duo ἀρχοντος Περσῶν.

(88) Sic Reg. secundus et sextus. Vocula τις inepte his legebatur in vulgatis.

(89) Editio Paris. ἢ δοκεῖς. Editio Ven. et septem nostri mss. ἢ δοκεῖτε.

(90) Antiqui quatuor libri ἀξιώματι ὑποβέβηκε καὶ τάξει, alio ordine. Quod sequitur, ὡς λέγουσι, de eo quoque inter se dissidebant Græci et Latini, ut videre est in concilio Florentino, pag. 341. Legas velim sessiones 19, 20, 21, 22, 23, aut certe paginas 340 et 341, ex quibus quid differrent utriusque libri Græcorum et Latinorum disci potest. Hæc voces, ὡς λέγουσι, ut ad propositum me referam, reperiebantur in libro Græcorum ; hodieque leguntur in Regiis tertio, quarto et quinto et in Colb. perinde atque in editionibus Veneta et Parisiensi :

D aberant vero a libro Latinorum, quemadmodum nunc absunt a Reg. secundo. Eadem voces, ὡς λέγουσι, ut aiunt, inveniuntur quidem in Reg. sexto : sed solum secunda manu. Vocula ὡς in Reg. primo deest : sed verbum λέγουσι eo in codice legitur. Suspiciari fortasse possit quispiam Combefisium lectionem libri Græcorum secutum esse. Postquam enim illa, *Παρελήφαμεν γὰρ*, etc., sic interpretatus est, *accepimus enim eum tertium*, hæc ad ejus loci sensum declarandum subjungit : *Dato hoc Basilius Eunomio, negat illatum, non esse ejusdem ac Pater naturæ*. Non enim si quid damus, sequitur ut id etiam concedamus, aut confiteamur. Basilius ergo hoc dare potuisset Eunomianis, tertium esse Spiritum, et tamen id non concedere, nec confiteri. Ut hæc sunt, non aliter Græci quam Combefisius hunc locum intellexere.

cium eum fuisse nusquam didicimus. Nam cum res a
duæ dicantur, deitas et creatura, dominium et ser-
vitus, potentia sanctificans, et quæ sanctificatur,
potentia possidens suapte natura virtutem, et quæ
eam ex arbitrio comparat; qua in parte Spiritum
locabimus? Inter eos qui sanctificantur? at ipse
est sanctificatio. An inter eos qui præclaris ac
egregiis facinoribus virtutem adepti sunt? at bo-
nus natura est. An inter eos qui ministrant? at
alii sunt spiritus ministratorii, qui ad ministerium
mittuntur¹⁶. Non ergo principalem natura Spiritum,
fas est nobis conservum dicere, neque una
cum creaturis numerare eum, qui in divina et
beata Trinitate pariter **274** numeratur. Principatus
enim et potestates, ac reliquæ ejusmodi creaturæ,
quæ ex attentione ac studio sanctificationem habent
B dici natura sanctæ jure non possunt. Ita enim
bonum appetunt, ut pro ratione amoris in Deum
sui, sanctitatis mensuram accipiant. Et sicuti fer-
rum in medio igne positum, ferrum quidem esse
non desinit, sed ob vehementissimam cum igne
conjunctionem ignitam factum, omnemque ignis
naturam in se ipsum recipiens, tum colore, tum
efficacia in ignem transit: sic et sanctæ potestates
ex communicatione quam habent cum eo qui natu-
ra sanctus est, ejusmodi sanctimoniam habent quæ
jam pervaserit per totam earum substantiam, in
eaque coaluerit. Ipsæ autem in eo a sancto Spiritu
differunt, quod hujus natura sanctitas est: illis
vero ex participatione inest sanctimonia. Quibus
autem inest bonum instaurativum et aliunde collatum,
ea sunt mutabilis naturæ. Non enim excidisset
Lucifer, qui mane oritur¹⁷, nec esset in terra
contritus, si deterioris conditionis recipiendæ non
fuisset capax natura. Quomodo igitur pium est inter
creaturas Spiritum collocare, qui intervallo
tanto a creaturis separatus est? Creatura enim ita
comparata est, ut si progressum aliquem fecerit,
placueritque Deo, pro mercede sanctificationem
accipiat, quandoquidem libero utitur arbitrio, po-
testique in utramque partem inclinari, ad boni ac
mali electionem; Spiritus autem sanctus fons est
sanctificationis. Et quemadmodum natura sanctus
est Pater, natura itidem sanctus est Filius: ita quo-
que Spiritus ille veritatis natura sanctus est; ob
idque donatus est etiam sancti appellatione, eaque
peculiari ac propria.

3. Itaque, si sanctitas ei natura est, sicuti Patri
et Filio, quomodo tertiæ ac alienæ naturæ est? Ob

¹⁶ Hebr. 1, 14. ¹⁷ Isa. xiv, 12.

(91) Antiqui tres libri θεότητος τε καί. Vocula
τε deest in vulgatis.

(92) Codices duo ἐναριθμούμενον.

(93) Regii secundus et quartus ἔ πρωτῷ.

(94) Editi φύσει τε. Antiqui tres libri φύσει
ἐστὶ. Ibidem Reg. tertius καὶ μετᾶραι τὴν ἐφ' ἐκά-
τερα, corrupte.

(95) Editiones Ven. et Basil. cum Regiis quarto
et quinto πῶς τρίτον, quomodo tertius est. Reg. ter-
tius habet quoque πῶς τρίτον, sed secunda inanu,

σιν τινὰ τρίτην ἀπὸ Υἱοῦ καὶ Πατρὸς ἐκβαλλόμενον,
οὐδαμῶς μεμαθήκαμεν. Δύο γὰρ λεγομένων πραγμά-
των, θεότητος τε καὶ (91) κτίσεως, καὶ δεσποτείας
καὶ δουλείας, καὶ ἁγιαστικῆς δυνάμεως, καὶ τῆς ἁγια-
ζομένης, τῆς τε ἐκ φύσεως ἐχούσης τὴν ἀρετὴν καὶ
τῆς ἐκ προαιρέσεως κατορθούσης, ἐν ποίᾳ μερίδι τὸ
Πνεῦμα τάξομεν; Ἐν τοῖς ἁγιαζομένοις; ἀλλ' αὐτὸ
ἐστὶν ἁγιασμός. Ἄλλ' ἐν τοῖς ἐξ ἀνδραγαθημάτων
τὴν ἀρετὴν κτωμένοις; ἀλλὰ φύσει ἐστὶν ἀγαθόν.
Ἄλλ' ἐν τοῖς λειτουργικοῖς; ἀλλ' ἕτερα εἰσι λειτουρ-
γικὰ πνεύματα πρὸς διακονίαν ἀποστελλόμενα. Οὐ
τοίνυν ὁμόδουλον ἡμῖν λέγειν αὐτὸ θεμιτὸν, τὸ ἡγε-
μονικὸν τῇ φύσει, οὔτε τῇ κτίσει συναριθμεῖν, τὸ τῇ
θεῷ καὶ μακαρίᾳ Τριάδι συναριθμούμενον (92). Ἄρ-
χαὶ μὲν γὰρ, καὶ ἐξουσίαι, καὶ πᾶσα ἡ τοιαύτη κτί-
σις, ἐκ προσοχῆς καὶ ἐπιμελείας τὸν ἁγιασμὸν ἔχου-
σαι, οὐκ ἂν εἰκότως φύσει ἅγιοι εἶναι λέγοιντο. Ἐπιο-
ρεγόμεναί γὰρ τοῦ καλοῦ, κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς
πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης, καὶ τοῦ μέτρου τῆς ἀγιοσύ-
νης μεταλαμβάνουσι. Καὶ ὡσπερ ὁ σίδηρος, ἐν μέτρῳ
τῷ πυρὶ κείμενος, τὸ μὲν σίδηρος εἶναι οὐκ ἀποδέ-
λκῃ, τῇ δὲ σφοδρότῃ πρὸς τὸ πῦρ ὁμίλῃ ἐκπυρ-
ρακτωθεὶς, καὶ πᾶσαν εἰς ἑαυτὸν τὴν τοῦ πυρὸς φύ-
σιν ὑποδεξάμενος, καὶ χρώματι καὶ ἐνεργίᾳ πρὸς τὸ
πῦρ μεταδέθηκεν· οὕτω καὶ αἱ ἅγιοι δυνάμεις ἐκ τῆς
πρὸς τὸ φύσει ἅγιον κοινωνίας δι' ὅλης τῆς ἑαυτῶν
ὑποστάσεως κειρωρηκότα ἤδη καὶ συμπεφυσιωμένον
τὸν ἁγιασμὸν ἔχουσι. Διαφορὰ δὲ αὐταῖς πρὸς τὸ
Πνεῦμα τὸ ἅγιον αὐτῆ, ὅτι τῷ μὲν φύσις ἡ ἀγιοσύ-
νη, ταῖς δὲ ἐκ μετουσίᾳ ὑπάρχει τὸ ἁγιάζεσθαι.
C Οἷς δὲ ἐπισκευαστὸν καὶ ἐτέρωθεν ἐπιδοδομένον ὑπ-
άρχει τὸ ἀγαθόν, τῆς μεταπτωτικῆς εἰσι φύσεως.
Οὐ γὰρ ἂν ἐξέπεσον ὁ Ἐωσφόρος ὁ πρωτῷ (93) ἀνα-
τέλλων, οὔτε συνετρέθη ἐπὶ τῆς γῆς, εἰ φύσει ὑπῆρ-
χε τοῦ χειρόνος ἀνεπίδεκτος. Πῶς οὖν εὐσεθεὶς τῇ
κτίσει αὐτὸ συντάττειν, τοσούτῳ μέτρῳ διωρισμένον
τῆς κτίσεως; Ἡ μὲν γὰρ κτίσις πέφυκεν ἄθλον προ-
κοπῆς καὶ τῆς πρὸς Θεὸν εὐαρεστήσεως τὸν ἁγια-
σμὸν ἔχουσα, φύσει δὲ (94) χρωμένη αὐτεξουσίᾳ, καὶ
μεταρρέπειν ἐφ' ἑκάτερα δυνάμενη, πρὸς ἐκλο-
γὴν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ χειρόνος· τὸ δὲ Πνεῦμα
τὸ ἅγιον πηγὴ ἁγιασμοῦ. Καὶ ὡσπερ φύσει ἅγιος ὁ
Πατήρ, καὶ φύσει ἅγιος ὁ Υἱὸς, οὕτω φύσει ἅγιον
καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ τῆς ἀληθείας· διὸ καὶ ἐξαι-
D ρέτου καὶ ἰδιαζούσης τῆς τοῦ ἁγίου προσηγορίας
ῆξίωται.

3. Et οὖν φύσις αὐτῷ ὁ ἁγιασμός ἐστίν, ὡσπερ
Πατρὶ καὶ Υἱῷ, πῶς τρίτης (95) ἐστὶ καὶ ἄλλοτριας

licet antiqua. Codex vero Colb. et alii tres mss.
Regii cum editione Paris. πῶς τρίτης, quomodo ter-
tia, etc. Persuasissimum est mihi, eos quos Græci
et Latini in concilio Florentino proferebant libros,
uno inter se consensu habuisse, πῶς τρίτης, quo-
modo tertia. Etenim si in his libris scriptum fuis-
set πῶς τρίτον, quomodo tertius est, dubium non
est quin Marcus Ephesinus suam iude opinionem
confirmasset.

φύσεως; Διὰ τοῦτο γάρ, οἶμαι, καὶ παρὰ τῷ Ἡσαΐα A τὰ Σεραφίμ τρίτον ἐκδοῦντα τὸ ἅγιος ἀναγράφεται, ὅτι ἐν τρισὶ ταῖς ὑποστάσεσιν ὁ κατὰ φύσιν ἁγιασμὸς θεωρεῖται. Οὐ τοῦτο δὲ μόνον αὐτῷ κοινὸν πρὸς Πατέρα καὶ Υἱὸν τὸ τῆς ἁγιοσύνης ὄνομα, ἀλλὰ καὶ αὐτῆ ἡ τοῦ πνεύματος προσηγορία. Πνεῦμα γὰρ ὁ Θεὸς, καὶ τοὺς προσκυνοῦντας αὐτὸν ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ δεῖ προσκυνεῖν. Καὶ ὁ προφήτης φησὶ· Πνεῦμα πρὸ προσώπου (96) ἡμῶν Χριστὸς Κύριος, οὗ εἶπαμεν· Ἐν τῇ σκιᾷ τῶν πτερῶν αὐτοῦ ἤσόμεθα. Καὶ ὁ Ἀπόστολος τὴν τοῦ πνεύματος προσηγορίαν ἐπὶ τὸν Κύριον ἀναφέρει λέγων· Ὁ δὲ Κύριος τὸ πνεῦμά ἐστιν. Ἐκ δὲ τούτων παντὶ δήλον, ὅτι οὐχὶ ἄλλοτρίωσιν (97) τῆς φύσεως, ἀλλ' οἰκείωσιν πρὸς τὸν Πατέρα καὶ Υἱὸν ἡ κοινωνία τῶν ἐνομάτων παρίστησι. Καὶ ἀγαθὸς ὁ Θεὸς εἴρηται, B καὶ ἔστιν· ἀγαθὸν δὲ καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, οὐκ ἐπισκυσαστήν ἔχον τὴν ἀγαθότητα, ἀλλ' ἐκ φύσεως αὐτῷ συνυπάρχουσαν. Ἡ πάντων ἀνεῖλη ἀλογώτατον τὸ φύσει ἅγιον μὴ φύσει λέγειν τὴν ἀγαθότητα ἔχειν, ἀλλ' ἐπιγεννηματικὴν (98) καὶ ἐξωθεν προσγεγεννημένην αὐτῷ. Ἐν ᾧ δὲ εἶπεν ὁ Κύριος ὅτι, Ἐγὼ ἐρωτήσω τὸν Πατέρα, καὶ ἄλλον Παράκλητον δώσει ὑμῖν, καὶ αὐτὸς εἶναι Παράκλητος ἡμῶν ἐνδείκνυται. Ὡστε καὶ ἡ τοῦ παρακλήτου προσηγορία οὐ μικρὸν πρὸς ἀπόδειξιν (99) τῆς δόξης τοῦ ἁγίου Πνεύματος συντελεῖ.

4. Καὶ τὰ μὲν ὀνόματα τοιαῦτα τοῦ μεγαλείου τῆς φύσεως ἐνδεικτικά· αἱ δὲ ἐνέργειαι τοῦ ἁγίου Πνεύματος (1) οἶαι; Τῷ λόγῳ τοῦ Κυρίου, φησὶν, οἱ οὐρανοὶ ἐστερεώθησαν, καὶ τῷ Πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ πάντα ἡ δύναμις αὐτῶν. Ὡς τοίνυν ὁ Θεὸς Λόγος δημιουργὸς ἐστὶ τῶν οὐρανῶν, οὕτω καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τὸ στερεὸν καὶ πάγιον τῆς ἀρετῆς (2) παρέχεται ταῖς οὐρανίαις δυνάμεσι. Καὶ πάλιν ὁ Ἰωβ· Πνεῦμα Κυρίου τὸ ποιῆσάν με· οὐκ ἐπὶ τῆς δημιουργίας, ὡς οἶμαι, ἀλλ' ἐπὶ τῆς κατὰ τὴν ἀνθρωπείαν ἀρετὴν τελειώσεως λέγων. Ὁ δὲ Ἡσαΐας ἐκ προσώπου Κυρίου διαλεγόμενος, κατὰ τὸ ἀνθρώπινον αὐτοῦ δηλονότι, Κύριος ἀπέσταλκέ με, φησὶ, καὶ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ. Καὶ πάλιν ὁ ψαλμὸς, δι' ὧν κευρηχέναι δύναμιν τοῦ Πνεύματος παριστάς, Ποῦ πορευθῶ, φησὶ, καὶ ἀπὸ τοῦ Πνεύματός σου, καὶ ἀπὸ τοῦ προσώπου σου ποῦ φύγω; Αἱ δὲ εἰς ἡμᾶς ἀπ' αὐτοῦ φθάνουσαι εὐεργεσίαι ὁποῖα τινὲς εἰσι καὶ ἡλίαι· Ὡσπερ αὐτὸς ὁ Κύριος D

id enim, opinor, et apud Isaiam etiam scriptum est Seraphim ter sanctus exclamare¹⁸, quod naturalis sanctitas tribus in hypostasisibus perspicitur. Nec vero hoc sanctitatis nomen ei solum commune est cum Patre et Filio, sed ipsa est etiam spiritus appellatio. Deus enim est spiritus; et eos qui ipsuni adorant, in spiritu et veritate adorare oportet¹⁹. Et propheta ait: Spiritus ante faciem nostram Christus Dominus, ubi diximus: In umbra alarum opsius vivemus²⁰. Quin et Apostolus appellationem spiritus in Dominum transfert, cum dicit: Dominus autem spiritus est²¹. Ex his autem cuilibet compertum est ac perspectum, non naturæ alienationem, sed conjunctionem cum Patre et Filio per nominum communicationem commonstrari. Et Deus dictus est bonus, et est: bonus autem est et Spiritus sanctus. bonitatem habens non adventitiam, sed natura sibi innatam. Alioqui fuerit omnium absurdissimum, si quis dicat eum **275** qui natura sanctus est, bonitatem natura non habere, sed quamdam deinceps supervenientem, eique forinsecus accedentem. Quin etiam cum Dominus dixit: Ego rogabo Patrem, et alium Paracletum dabit vobis²², et ipse Paracletus noster esse ostenditur. Quare paraclети quoque appellatio non parum ad demonstrandam Spiritus sancti majestatem confert.

4. Et nomina quidem quæ majestatem naturæ indicant, sunt ejusmodi: operationes vero Spiritus sancti quales? Verbo Domini, inquit, cæli firmati sunt, et Spiritu oris ejus omnis virtus eorum²³. Ut igitur Deus Verbum creator est cælorum, ita et Spiritus sanctus stabilem ac firmam virtutem potestatibus cælestibus impertit. Et rursus Job: Spiritus Domini, qui fecit me²⁴: non de creatione, ut arbitror, sed de humanæ virtutis perfectione disserens. Quin etiam loquens Isaias ex Domini persona, videlicet secundum ejus humanitatem: Dominus, inquit, misit me, et Spiritus ejus²⁵. Et rursus Spiritus virtutem universa pervasisse declarans psalmus: Quo ibo, inquit, a Spiritu tuo, et quo a facie tua fugiam²⁶? Beneficentiæ autem quæ ab eo ad nos deveniunt, quales sunt et quantæ? Sicut Dominus ipse iis qui ipsum susceperunt, istuc dedit ut liceret filios Dei fieri²⁷, sic et Spiritus sanctus Spiritus est adoptionis²⁸. Et quemadmodum Domi-

¹⁸ Isa. vi, 3. ¹⁹ Joan. iv, 24. ²⁰ Thren. iv, 20. ²¹ II Cor. iii, 17. ²² Joan. xiv, 16. ²³ Psa. xxxii, 6. ²⁴ Job xxxiii, 4. ²⁵ Isa. xlvi, 16. ²⁶ Psal. cxxxviii, 7. ²⁷ Joan. i, 12. ²⁸ Rom. viii, 15.

(96) Regii secundus, tertius et quintus, et Colb. cum editione Ven. πρὸ προσώπου, et ita legit interpretes, olimque legerat Ambrosius sermone 15, ut notat Combelsius. Vocula πρὸ in aliis quibusdam mss. et in editione Paris. deest. Ibidem editio Paris. ὁ Κύριος. At in mss. articulus non legitur. Sic apud LXX editus est hic locus: Πνεῦμα προσώπου ἡμῶν Χριστὸς Κύριος, οὗ εἶπαμεν· Ἐν τῇ σκιᾷ αὐτοῦ ἤσόμεθα. Spiritus faciei nostræ Christus Dominus, de quo diximus: In umbra ejus vivemus. Hunc locum in suis notis illustrat vir eruditissimus Ducæus.

(97) Editi οὐκ ἄλλοτρίωσιν. At mss. οὐχί.

(98) Codices nonnulli ἐπιγεννηματικὴν, per unicum v. Ibidem editi et Colb. προσγεγεννημένην. Alii tres mss. προσγεγεννημένην.

(99) Editi εἰς ἀπόδειξιν. At mss. antiquiores πρὸς ἀπόδειξιν.

(1) Editi ἐνέργειαι τοῦ Πνεύματος. Veteres libri ut in contextu. Hoc ipso in loco mss. nonnulli τοῦ Κυρίου. Deerat articulus in impressis libris.

(2) Illud, τῆς ἀρετῆς, additum est ex tribus Regiis codicibus.

us noster magister verus est, juxta id quod dictum est : Vos autem nolite vocare magistrum vestrum in terra ; unus enim magister vester est Christus ²⁹ ; sic et Spiritum sanctum omnes, quotquot in nomine Domini crediderint, docere testatus est Dominus ipse, cum dixit : Paracletus autem Spiritus sanctus quem Pater mittet, ille vos docebit omnia ³⁰. Et sicut Pater operationes in eos qui operationibus suscipiendis digni sunt, dicitur dividere, itemque dividere Filius administrationes in dignitatibus ministerii : sic dividere etiam dona in eos qui donis excipiendis digni sunt, perhibetur Spiritus sanctus. *Divisiones enim donorum sunt, sed idem Spiritus : et divisiones ministeriorum sunt, sed idem Dominus : et divisiones operationum sunt, sed idem est Deus, efficiens omnia in omnibus* ³¹. Vides quomodo hic quoque Spiritus sancti operationi Patris ac Filii conjuncta sit? Deinde ex eo etiam quod sequitur, divinitas naturæ sancti Spiritus amplius declaratur. Quid enim ait? *Sed omnia hæc efficit unus et idem Spiritus, dividens privatim unicuique, sicuti vult* ³². Nihil aliud ei ascribit, nisi auctoritati ac dominio adjunctam potestatem. Quapropter in Novo Testamento prophetæ clamaverunt : *Hæc dicit Spiritus sanctus* ³³. Unde autem scrutatio profunditatum Dei adest Spiritui? *Quemadmodum, inquit, nemo hominum novit ea quæ hominis sunt, nisi spiritus hominis qui est in eo : sic et ea quæ sunt Dei, nemo cognovit, nisi Spiritus Dei* ³⁴. Ut enim nullus alienus aut peregrinus internas animæ cogitationes potest inspicere : sic profecto si arcani aliquid cum Deo commune habet Spiritus, cum ab eo neque alienus sit, neque peregrinus, profunda judiciorum Dei perscrutari potest. Præterea et vita nobis a Deo per Christum in sancto Spiritu suppeditatur. Vivificat enim Deus, ut ait Paulus : *Præcipio tibi coram Deo, qui vivificat omnia* ³⁵. Vitam autem largitur Christus : *Oves enim meæ, inquit, vocem meam audiunt, et ego vitam æternam do illis* ³⁶. Vivificamur itidem per Spiritum, quemadmodum ait Paulus : *Qui excitavit*

ἔδωκεν ἐξουσίαν τοῖς δεξαμένοις αὐτὸν τέκνα Θεοῦ γενέσθαι, οὕτω καὶ τὸ Πνεῦμα ἅγιον Πνεῦμα υἰοθεσίας ἐστίν. Καὶ ὡς περ διδάσκαλός ἐστιν (3) ἀληθινὸς ὁ Κύριος ἡμῶν κατὰ τὸ εἰρημένον· Ὑμεῖς δὲ μὴ καλέσατε διδάσκαλον ὑμῶν ἐπὶ τῆς γῆς· εἷς γὰρ καθηγητὴς ὑμῶν ἐστὶν ὁ Χριστός· οὕτω καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον διδάσκειν πάντας τοὺς (4) εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου πεπιστευκότας, ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Κυρίου μεμαρτύρηται, εἰπόντος· Ὁ δὲ Παράκλητος τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ὃ πέμψει ὁ Πατήρ (5), ἐκεῖνος ὑμᾶς διδάξει πάντα. Καὶ ὡς περ διαιρεῖν τὰ ἐνεργήματα εἰς τοὺς ἀξίους τῆς ὑποδοχῆς τῶν ἐνεργημάτων ὁ Πατήρ λέγεται, καὶ διαιρεῖν τὰς διακονίας ὁ Υἱὸς ἐν τοῖς τῆς διακονίας ἀξιώμασιν· οὕτω διαιρεῖν καὶ τὰ χαρίσματα τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον εἰς τοὺς ἀξίους τῆς τῶν χαρισμάτων ὑποδοχῆς μαρτυρεῖται. Διαιρέσεις γὰρ χαρισμάτων (6) εἰσὶν, τὸ δὲ αὐτὸ Πνεῦμα· καὶ διαιρέσεις διακονιῶν εἰσὶν, ὁ δὲ αὐτὸς Κύριος· καὶ διαιρέσεις ἐνεργημάτων εἰσὶν, ὁ δὲ αὐτὸς Θεός (7) ἐστὶν ὁ ἐνεργῶν τὰ πάντα ἐν πᾶσιν. Ὁρᾷς πῶς καὶ ἐνταῦθα ἡ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐνέργεια συντεταγμένη ἐστὶ τῇ Πατρὶ καὶ Υἱῷ (8) ἐνεργεῖ· Εἶτα καὶ ἐκ τοῦ ἐπαγομένου μειζόνως τὸ θεῖον (9) τῆς φύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος φανεροῦται. Τί γὰρ φησι; Ταῦτα δὲ πάντα ἐνεργεῖ τὸ ἐν καὶ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα διαιροῦν ἰδίᾳ ἐκάστῳ, καθὼς βούλεται. Οὐδὲν ἕτερον ἢ αὐθεντικὴν καὶ δεσποτικὴν ἐξουσίαν αὐτῷ μαρτυρεῖ. Διόπερ ἐν τῇ Καινῇ (10) Διαθήκῃ οἱ προφῆται κεκράγασι· Τάδε λέγει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Τὸ δὲ ἐρευνᾷ τὰ βάθη τοῦ Θεοῦ, πόθεν τῷ Πνεύματι πρόσ-εστιν; Ὅσπερ, φησὶν, οὐδεὶς ὀδὴν ἀνθρώπων τὰ τοῦ ἀνθρώπου εἰ μὴ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου τὸ ἐν αὐτῷ· οὕτω καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ οὐδεὶς ἐγγινωκεῖ εἰ μὴ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ. Ὡς γὰρ οὐδεὶς ἄλλοτριος οὐδὲ ξένος τοὺς ἐνδον λογισμοὺς ἐποπτεύειν δύναται τῆς ψυχῆς, οὕτω δηλονότι, καὶ εἰ τι τῶν ἀπορρήτων κοινώνει τῷ Θεῷ, οὐκ ἄλλοτριον (11) αὐτοῦ, οὐδὲ ξένον, διερευνᾷ τὰ βάθη τῶν κρυμμάτων τοῦ Θεοῦ δύναται. Εἶτα καὶ ἡ ζωὴ ἡμῶν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ διὰ Χριστοῦ ἐν ἁγίῳ Πνεύματι χορηγεῖται. Ζωοποιεῖ μὲν

²⁹ Matth. xxiii, 10. ³⁰ Joan. xiv, 26. ³¹ I Cor. xii, 4-6. ³² ibid. 11. ³³ Act. xxi, 11. ³⁴ I Cor. ii, 10, 11. ³⁵ I Tim. vi, 13. ³⁶ Joan. x, 27.

(3) Codex unus et editi διδάσκαλός ἐστιν. Sed in aliis quinque codicibus vox ἐστὶν non legitur.

(4) Reg. secundus διδάσκειν πάντως τοὺς, omnino : quæ scriptura non displicet quidem Combelsio, sed ita tamen, ut legendum putet, διδάσκειν πάντα τοὺς, docet omnia, eos, qui, etc. Ait enim testimonium paulo post a Basilio allatum ex Evangelio, ἐκεῖνος ὑμᾶς διδάξει πάντα, ille vos docebit omnia, clare et aperte exposcere, ut ita legatur. Fateor conjecturam viri doctissimi mihi quoque valde admodum placere : tamen cum editi et sex mss. habeant διδάσκειν πάντας τοὺς, docere eos omnes qui, etc., quidquam in contextu mutandum non judicavi.

(5) Codex unus Πατήρ μου.

(6) Codices non pauci Διαιρέσεις δὲ χαρισμάτων.

(7) Libri aliquot veteres εἷς, καὶ ὁ αὐτὸς Θεός.

(8) Editi τῇ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ. At mss. quinque ut in contextu.

(9) Visum est librario vocem θεῖον in Reg. ter-

tio corrigere, sic ut in ora libri scripserit τὸ μεγαλειον, majestas naturæ : sed vereor, ne potius hunc locum corruperit, cum et in editis et in quinque mss. constanter τὸ θεῖον legatur. Statim editi ἐν καὶ αὐτό. Libri veteres ἐν καὶ τὸ αὐτό.

(10) Pro Καινῇ, in Novo, scriptum invenimus in margine Regii tertii manu admōdum recenti, Παλαιᾷ, in Veteri. Sed quicumque ille fuit, qui ita scripsit, opinione sua falsus est. Basilius enim respicit ad Acta apostolorum xxi, 11, ubi sic legitur : *Hæc dicit Spiritus sanctus, virum cujus est zona hæc, etc.* Librarius alius melius de hoc loco judicaverat, qui ita notarat in margine Regii secundi, ἐν ταῖς Πράξεσιν, in Actis.

(11) Editi ἄλλοτριον ὄν. Vox ὄν in sex mss. deest. Hunc locum veritimus ita, ut optimus interpret Ducæus. Haud longe Reg. quartus χορηγεῖται. Ζωογονεῖ μὲν γὰρ ὁ Θεός... Θεοῦ τοῦ ζωογονούντος.

γὰρ ὁ Θεὸς, ὡς φησι Παῦλος· Παραγγέλλω σοι ἐν-
 ὤπιον τοῦ Θεοῦ τοῦ ζωοποιούντος τὰ πάντα· ζῶν
 δὲ δίδωσιν ὁ Χριστὸς (12)· Τὰ πρόβατα γὰρ, φησί,
 ἐὰ ἐμὰ τῆς φωνῆς μου ἀκούουσι, καὶ ἐγὼ ζῶν
 ματος, ὡς φησι Παῦλος· Ὁ ἐγείρας Χριστὸν ἐκ
 δια τοῦ ἐνοικοῦντος αὐτοῦ Πνεύματος ἐν ὑμῖν.

5. Ἄλλ' ὁ πάντα τολμηρὸς οὔτος, καὶ μὴ ὑποπτῆ-
 σων τὸν ἐπηρτημένον κίνδυνον τοῖς τολμῶσι (13)
 βλάσφημόν τι ῥῆμα εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἀπορ-
 ρῆψαι, ἀμέτοχον αὐτὸ θεότητος ἀποφαίνεται, γράφων
 οὕτω περὶ τοῦ Πνεύματος·

ΕΥΝ. Τρίτον τάξει καὶ (14) φύσει, προστάγματι
 μὲν τοῦ Πατρὸς, ἐνεργείᾳ δὲ τοῦ Υἱοῦ γενόμενον,
 τρίτῃ χώρᾳ τιμώμενον, ὡς πρῶτον καὶ μείζον ἀπάν-
 των, καὶ μόνον τοιοῦτον τοῦ Μονογενοῦς ποίημα,
 θεότητος καὶ δημιουργικῆς δυνάμεως ἀπολείπομενον.

ΒΑΣ. Ὁ δὲ τοῦτο λέγων εἰκοι μὴδὲ τὴν θεότητα
 πεπιστευκένα· ἐν ἡμῖν οἰκεῖν (15), τοῦ Ἰωάννου λέ-
 γοντος περὶ Θεοῦ· Ἐκ τούτου γινώσκουμεν, ὅτι ἐν
 ἡμῖν ἐστίν, ἐκ τοῦ Πνεύματος οὐ ἡμῖν ἔδωκε·
 καὶ τοῦ Ἀποστόλου· Οὐκ οἰδατε, εἰ ἡμεῖς Θεοῦ
 ἐστε, καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ οἰκεῖ ἐν ὑμῖν; καὶ
 πάλιν· Ἐν ᾧ ἡ πᾶσα οἰκοδομὴ συναρμολογημένη
 αὖξει εἰς τὴν ἁγίον ἐν Κυρίῳ, ἐν ᾧ καὶ ὑμεῖς
 συνοικοδομεῖσθε εἰς κατοικητήριον τοῦ Θεοῦ ἐν
 Πνεύματι. Εἰ τοίνυν ἐν ἡμῖν ὁ Θεὸς ἐνοικεῖν λέγεται
 διὰ τοῦ Πνεύματος, πῶς οὐχὶ φανερὰς ἀσεβείας ἐστίν
 αὐτὸ τὸ Πνεῦμα λέγειν ἀμέτοχον τῆς θεότητος; Καί,
 εἰ θεοὺς ἐνομάζομεν τοὺς κατ' ἀρετὴν τελείους, ἡ δὲ
 τελείωσις διὰ τοῦ Πνεύματος, πῶς τὸ ἐτέρους θεο-
 ποιῶν αὐτὸ τῆς θεότητος ἀπολείπεται; Ἄλλὰ μὴν
 οὐδὲ εὐσεβῆς, ὡσπερ ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων, οὕτω καὶ
 ἐπὶ τοῦ Πνεύματος, μεδεκτὴν λέγειν αὐτοῦ τὴν θεό-
 τητα τετιμηθεῖν (16), καὶ οὐχὶ φύσει συνυπάρ-
 χειν. Ὁ γὰρ χάριτι θεοποιούμενος τῆς μεταπτωτῆς
 ἐστὶ φύσεως, ἐξ ἀπροσεξίας ποτὲ καὶ ἀπορρῆουσης
 τοῦ κρείττονος. Τοῦτο δὲ σαφῶς μάχεται τῇ παρα-
 δόσει τοῦ σωτηρίου βαπτίσματος. Πορευθέντες, φησί,
 βαπτίζετε εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ,
 καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος (17). Ἔστι γὰρ τὸ βά-
 πτισμα σφραγὶς τῆς πίστεως, ἡ δὲ πίστις θεότητος
 συγκατάθεσις. Πιστεῦσαι γὰρ δεῖ πρότερον, εἶτα τῷ
 βαπτίσματι ἐπισφραγίσασθαι. Τὸ δὲ βάπτισμα ἡμῶν
 ἐστὶ κατὰ τὴν τοῦ (18) Κυρίου παράδοσιν, εἰς ὄνομα
 Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος· οὐδενὸς
 κτίσματος, οὐδὲ δούλου Πατρὶ καὶ Υἱῷ συνεσταγμέ-
 νου, ὡς τῆς θεότητος ἐν Τριάδι συμπληρουμένης. Τὸ δὲ
 ἐξω τούτων ὁμόδουλον ἅπαν ἐστὶ, καὶ τὰ μάλιστα
 ὑπερβολαῖς ἀξιομάτων ἄλλα ἄλλων προτετιμημένα τυγχάνη.

6. Καὶ μὴ μοι πάλιν τὰ σοφὰ ταῦτα·

ΕΥΝ. Ἐὰν μὴ κτίσμα ἐστίν, οὐκοῦν γέννημα, ἢ

A Christum e mortuis, vivificabit etiam mortalia cor-
 pora vestra, per ipsius Spiritum inhabitantem in
 vobis ³⁷.

αἰώνιον δίδωμι αὐτοῖς. Ζωοποιούμεθα δὲ διὰ Πνεύ-
 ματος, ὡς φησι Παῦλος· Ὁ ἐγείρας Χριστὸν ἐκ
 νεκρῶν ζωοποιήσει καὶ τὰ θνητὰ σώματα ὑμῶν

5. Verum hic iste cum audeat omnia, neque
 periculum, quod cuilibet blasphemum aliquod ver-
 bum in Spiritum sanctum emittere audenti impen-
 det, timeat, expertem eum deitatis pronuntiat, sic
 de Spiritu scribens :

EUN. Tertius ordine et natura, Patris quidem
 præcepto, operatione vero Filii factus, tertio loco
 honoratus, tanquam qui sit primum, omniumque
 maximum, et solum hujusmodi opificium Unige-
 niti, deitate ac creandi potentia carens.

BAS. Hoc qui dicit, nec deitatem habitare in no-
 bis videtur credere, etsi de Deo Joannes dicit :
 Ex hoc scimus, quod in nobis est, ex Spiritu, quem
 nobis dedit ³⁸; et Apostolus : Nescitis quod templum
 Dei estis, et Spiritus Dei habitat in vobis ³⁹? et rursus :
 In quo omnis ædificatio coagmentata crescit in tem-
 plum sanctum in Domino, in quo et vos coædifica-
 mini in habitaculum Dei in Spiritu ⁴⁰. Itaque, si
 Deus in nobis per Spiritum habitare dicitur, nonne
 manifesta impietas est, ipsum Spiritum dicere dei-
 tatis exsortem? Et, si eos qui virtute perfecti sunt,
 deos nominamus, perfectio autem est per Spiritum;
 quomodo qui alios efficit deos, ille ipse destitutus
 deitate est? Nec vero pium fuerit dicere, ut in ho-
 minibus, ita et in Spiritu deitatem quæ participa-
 tione acquisita sit, honorari, non autem natura ei
 competere. Qui enim dono efficitur Deus, mutabi-
 lis est naturæ, quæ nonnunquam per negligentiam
 a bonitate excidat. Id autem aperte salutaris bap-
 tismi repugnat traditioni. Euntes, inquit, baptizate
 in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti ⁴¹. Est
 enim baptismum sigillum fidei, fides vero assensus
 est deitati. Nam credere prius oportet, deinde
 baptismate obsignari. Est autem noster baptismus
 ex Domini traditione, in nomen Patris, et **277** Filii,
 et Spiritus sancti, nulla creatura, neque servo
 Patri ac Filio conjuncto, cum deitas in Trinitate
 compleatur. Nam quidquid extra hos est, id omne
 D conservum est, etiamsi maxime ob dignitatum præ-
 stantiam alia aliis anteponantur.

6. Nec mihi rursus sapientia illa verba objicias :

EUN. Si creatura non est, igitur genitura aut

³⁷ Rom. viii, 11. ³⁸ I Joan. iii, 24. ³⁹ I Cor. iii, 16. ⁴⁰ Ephes. ii, 21, 22. ⁴¹ Matth. xxviii, 19.

(12) Pars major librorum veterum δίδωσι· Χριστὸς·
 Statim Reg. quartus φωνῆς μου ἀκούει.

(13) Libri aliquot veteres τοὺς τολμῶσας.

(14) Codices nonnulli καὶ τάξει· καὶ· Εἰλητὶ προστά-

γματι μὲν· Vocula μὲν in majori parte mss. deest.

(15) Vox οἰκεῖν non legitur in editione Ven. ne-
 que in antiquis sex libris : sed eam in editione Pa-

risiensi addendam esse ex Regio suo codice existi-
 mavit vir eruditissimus Ducaeus.

(16) Libri aliquot veteres καὶ τετιμηθεῖν.

(17) Codices nonnulli Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ ἁγίου
 Πνεύματος.

(18) Codex Colb. κατ' αὐτὴν τὴν τοῦ.

ingenitus. Unus autem Deus est principio carens atque ingenitus. Neque vero genitura est. Restat ergo ut ipse creatura facturaque nominetur.

Bas. Ego vero, si cuncta judicarem cognitione nostra comprehendi posse, me fortasse puderet ignorantiam confiteri. Nunc autem innumera, non solum ex iis quæ nobis in futuro sæculo reconducuntur, et ex iis quæ nunc in cœlis sunt, latent nos: sed neque ea quæ in nostro corpore insunt, clare ac evidenter comprehendimus. Exempli causa de visu, utrum, dum rerum visibilibus susceptis imaginibus, ita demum objecta percipiamus: et quomodo maximorum montium, immensæque terræ, et infiniti maris, ac cœli ipsius imago in exigua nostræ pupillæ mensura contineatur: an cum a nobis quidpiam emittimus, idque ad visibilia accedit, sic cadant sub sensum: et quid id sit et quantum; adeo ut expansum sufficiat terræ marique, ac locum inter terram et cœlum intercedentem penetret, imo ad ipsum cœlum perveniat, tantaque moveatur celeritate, ut æquali tempore et corpus circumpositum, et stellæ quæ in cœlo sunt, cognoscantur. Et quid attinet reliqua dicere? Imo ipsos mentis motus creare an generare soleat anima, quis certo dicat? Quid igitur miri fuerit, si quoque de Spiritu sancto citra ruborem ignorantiam confiteamur, et tamen glorificationem, quæ ei testimonio invicto tribuitur, persolvamus? Etenim quæ per Scripturas traduntur, ea ipsum supra creaturam esse satis nobis demonstrant, quandoquidem fieri non potest, ut id quod sanctificat, et ea quæ sanctificantur, id quod docet, et ea quæ docentur, id quod revelat, et ea quæ revelatione indigent, ejusdem sint naturæ. Nemo autem sic prorsus demens est, ut alium præter Deum universorum audeat ingenitum appellare, at neque Filium, quod unus sit Unigenitus. Quomodo igitur eum vocari oportet? Spiritum sanctum, Spiritum Dei, Spiritum veritatis, qui mittitur a Deo, suppeditatur per Filium: non servum, sed sanctum, bonum, principalem, Spiritum vivificantem, Spiritum adoptionis, omnium quæ Dei sunt gnarum. Sic profecto in Trinitate conservabitur unitatis ratio, si unum Patrem, unum Filium, unum Spiritum sanctum confiteamur.

7. Jamvero afferunt argumenta, quibus demonstrant Spiritum sanctum dictum fuisse creaturam: unum quidem ex propheta dicente: *Qui firmat tonitruum, et creat spiritum*⁴²: alterum **278** vero ex Evan-

⁴² Amos iv, 13.

(19) Editio Paris. ἀγέννητον. Ἄλλ' οὐκ ἀγέννητος. Εἰς γὰρ. Editio Ven. et quinque mss. ita, ut edidimus. Totum illud, ἐάν μὴ κτίσμα ἐστίν· οὐκοῦν γέννημα, etc., usque ad verba Basilii, nec in nostro codice Colbertino, nec apud Fabricium legitur.

(20) Ita mss. antiquiores et editi. Alii tres mss. Regii τὴν ἀγνοίαν· ἐπειδὴ δὲ εἶδα μυρία... ἀποκρυφῆσθαι, et ita legerat interpretes.

(21) Editi ἔτι· δὲ. At mss. quatuor ἔτι· δέ.

ἀγέννητον (19). Εἰς δὲ ἀναρχος θεὸς καὶ ἀγέννητος. Οὔτε μὴν γέννημα. Λείπεται οὖν κτίσμα καὶ ποίημα αὐτὸ ὀνομάζεσθαι.

Bas. Ἐγὼ δὲ, εἰ μὲν πάντα διωριζόμεν καταληπτὰ ἡμῶν εἶναι τῇ γνώσει, ἠσχύνθη ἂν ἴσως ὁμολογήσαι τὴν ἀγνοίαν· νῦν δὲ μυρία (20) οὐ τῶν ἐν τῷ μέλλοντι αἰῶνι ἀποκειμένων ἡμῖν μόνον, οὔτε τῶν νῦν ὄντων ἐν τοῖς οὐρανοῖς ἀποκέρυπται, ἀλλ' οὔτε τῶν ὑπαρχόντων ἡμῖν ἐν τῷ σώματι τρανῆ καὶ ἀναντιρρήτως ἐστὶν ἡ κατάληψις. Οἷον ἀμέλει περὶ τῆς ὄψεως, πότερον εἰσδεχόμενοι τὰς εἰκόνας τῶν ὄρατῶν, οὕτω τὰς ἀντιλήψεις ποιούμεθα· καὶ πῶς ὄρων τε παμμεγεθῶν, γῆς τε ἀπλέρτου, καὶ ἀπείρου θαλάσσης, ἔτι δὲ (21) καὶ αὐτοῦ τοῦ οὐρανοῦ ἢ εἰκῶν τῷ βραχεῖ μέτρῳ τῆς κόρης ἡμῶν περιέχεται· ἢ ἐκπέμποντές τι παρ' ἑαυτῶν, καὶ προσπελάζοντες τοῦτο τοῖς ὄρατοῖς, οὕτως αὐτῶν τὴν αἴσθησιν ἔχομεν, καὶ τί ἐστὶ τοῦτο καὶ πόσον, ὥστε γῆ καὶ θαλάσση ἔξερκεῖν ἐφαπλούμενον, καὶ περᾶν μὲν τὸν μεταξὺ γῆς καὶ οὐρανοῦ τόπον, αὐτῷ τε προσβάλλειν τῷ οὐρανῷ τοσοῦτον τάχει κινούμενον, ὥστε ἐν ἴσῳ χρόνῳ τὸ τε περικείμενον σῶμα, καὶ τοὺς ἐν οὐρανῷ ἀστέρας καταμανθάνεσθαι. Καὶ τί δεῖ τᾶλλα λέγειν (22); Ἄλλὰ αὐτὰ τὰ τοῦ νοῦ κινήματα, πότερον κτιρίζει ἢ γεννᾶν πέφυκεν ἡ ψυχὴ, τίς ἂν ἀκριβῶς εἴποι; Τί οὖν θαυμαστὸν καὶ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἀνεκασχύντως ἡμᾶς τὴν ἀγνοίαν ὁμολογεῖν; τὴν μέντοι ἀναντιρρήτως αὐτῷ προσμαρτυρούμενην δοξολογίαν ἀποδιδόναι; Ὅτι μὲν γὰρ ὑπὲρ τὴν κτίσιν ἐστὶν. Ἰκανῶς ἡμῖν παρίστησι τὰ διὰ τῶν Γραφῶν παραδιδόμενα (23), ἐπειδὴ γε ἀδύνατον τῆς αὐτῆς εἶναι φύσεως τὸ τε ἀγιάζον καὶ τὰ ἀγιαζόμενα, τὸ διδάσκον καὶ τὰ διδασκόμενα, τὸ ἀποκαλύπτον καὶ τὰ τῆς ἀποκαλύψεως προσδεόμενα. Ἀγέννητον δὲ οὐδεὶς οὕτως ἔξω παντελῶς ἐστὶ τοῦ φρονεῖν, ὥστε τολμήσαι ἕτερον πλὴν τοῦ Θεοῦ τῶν ὄλων προσαγορεύσαι, ἀλλὰ μὴν οὐδὲ Υἱὸν, τῷ ἑνα εἶναι τὸν Μονογενῆ. Τί οὖν αὐτὸ χρὴ καλεῖν (24); Πνεῦμα ἅγιον, καὶ Πνεῦμα Θεοῦ, καὶ Πνεῦμα ἀληθείας, ἀποστελλόμενον παρὰ Θεοῦ, διὰ Υἱοῦ χρηγούμενον, οὐ δούλον, ἀλλ' ἅγιον, ἀγαθόν, ἡγεμονικόν· Πνεῦμα ζωοποιούν, Πνεῦμα υἰοθεσίας, ἐπιστάμενον πάντα τὰ τοῦ Θεοῦ. Οὕτω δὲ καὶ ἐν (25) τῇ Τριάδι ὁ τῆς μονάδος διασωθήσεται λόγος, ἑνα μὲν Πατέρα ὁμολογούντων, καὶ ἑνα Υἱὸν, καὶ ἐν Πνεῦμα ἁγίον.

7. Κομίζουσι δὲ ἀποδείξεις, πρὸς τὸ κτίσμα εἰρησθαι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, μίαν μὲν ἐκ τοῦ προφήτου λέγοντος· Ὁ στερεῶν βροντῆν, καὶ κτιζῶν πνεῦμα· ἑτέραν δὲ τὴν ἐκ τοῦ Εὐαγγελίου ὄντι, Πάντα δι' αὐ-

(22) Codex Colb. Καὶ τί δεῖ πολλά λέγειν; Alii quidam inss. τὰ ἄλλα. Mox editi θαυμαστὸν ἢ καί. Unus ms. θαυμαστὸν εἰ καί. Alii mss. θαυμαστὸν καί.

(23) Reg. quartus Γραφῶν παραδιδόμενα.

(24) Pars major librorum antiquiorum χρὴ λέγειν.

(25) Editi Οὕτω δ' ἂν καὶ ἐν. Reg. tertius et Colb. ut in contextu.

τοῦ ἐγένετο. Ἡμεῖς δὲ τὸν προφητικὸν λόγον οὐκ εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἀλλ' εἰς τὴν κοινὴν ταύτην πνοήν, τὸ τοῦ ἀέρος πνεῦμα, πεπεισμεθα φέρειν. Δῆλον δὲ ἐκείθεν. Οὐ γὰρ εἶπεν, Ὁ κτίσας πνεῦμα, ἀλλ' Ὁ κτίζων πνεῦμα. Ὡς γὰρ ἡ βροντὴ οὐκ ἐν ὑποστάσει τινὶ ἐστὶ σωματικῇ ἀπασ κτισθεῖσα, ἀλλ' αἰετὸς πρὸς τὸ τοῦ Θεοῦ βούλημα ἐπιφύοι τῶν ἀνθρώπων ἐνεργουμένη γίνεσθαι καὶ διαλύεσθαι πέφυκεν, οὕτω καὶ τὸ πνεῦμα (26)· νῦν μὲν γίνεταί δικήν ποταμοῦ ῥέοντος τοῦ ἀέρος· πάλιν δὲ παύεται ἀτρεμοῦντος τοῦ πρότερον κινουμένου, κατὰ τὸ βούλημα τοῦ τὰ πάντα ἐπι σωτηρίᾳ καὶ συστάσει τῶν ὄλων οἰκονομοῦντος· ὥστε διὰ πάσης τῆς κτίσεως, ἐκ τε βροντῶν καὶ ἀνέμων καὶ τῆς λοιπῆς δημιουργίας τὸν δημιουργὸν ἀναγγέλλεσθαι. Διόπερ μετὰ τὸ εἰπεῖν· Ὁ στερεῶν βροντῆν, καὶ κτίζων πνεῦμα, φησὶν· Καὶ ἀπαγγέλλων τοῖς ἀθρώποις τὸν Χριστὸν αὐτοῦ. Ὡς γὰρ οἱ οὐρανοὶ διηγούονται δόξαν Θεοῦ τοῖς δυναμένοις ἐξ αὐτῶν τὴν τοῦ δημιουργοῦ τέχνην ἀναλογίζεσθαι, οὕτω καὶ βροντῆς ἤχοι, καὶ πνευμάτων κινήσεις, τὸν δημιουργὸν αὐτῶν ἀνακηρύττουσι. Τάχα δ' ἂν τοῦτο καὶ προφητεία εἴη, πρὸς τὴν ἐνανθρώπησιν τοῦ Κυρίου φέρουσα· ὅτε ἡ μὲν φωνὴ, ἡ γενομένη (27) ἐξ οὐρανοῦ, βροντὴ ἐδόκει τοῖς ἀκούσασιν εἶναι, ἦντινα ἀφῆκεν ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ, ὥστε δι' αὐτῆς ἀναγγεῖλαι τὸν Χριστὸν τοῖς ἀθρώποις· τὰ δὲ πνεύματα τὰ κινούμενα, καὶ τὴν θάλασσαν συνταράσσοντα, εἶτα κοπάσαντα τῷ προστάγματι τοῦ Κυρίου, σαφῶς καὶ αὐτὰ ἀνήγγειλε τοῖς ἀθρώποις τὸν Χριστὸν αὐτοῦ. Τὸ δὲ, Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, οὐδαμῶς ἡμῖν κτιστὸν εἶναι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον παρίστησιν, ὡς συναριθμουμένου τοῖς πᾶσι τοῦ Πνεύματος. Εἰ γὰρ ἐν Πνεῦμα ἅγιον καὶ μόνον, πῶς δὲ τῆς μοναδικῆς ἐστὶ φύσεως, τοῖς πᾶσι συμπαραλαμβάνεσθαι δύναται; Καὶ μηδεὶς οἰέσθω ἀθέτησιν εἶναι τῆς ὑποστάσεως τὴν ἀρησιν τοῦ κτίσματος εἶναι τὸ Πνεῦμα. Εὐσεβοῦς γὰρ ἐστὶ διανοίας τὰ ἀποσιωπηθέντα ἐν ταῖς ἀγλαῖς Ἰραφαῖς εὐλαθεῖσθαι ἐπιφημιζεῖν τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, πεπεισθαι δὲ τὴν ἐμπειρίαν αὐτοῦ καὶ ἀκριδῆ κατέληψιν εἰς τὸν ὑστερον ἡμῖν ἀποκεῖσθαι αἰῶνα, ὅταν, διαδάντες τὸ δι' ἐσόπτρου καὶ αἰνίγματος ὄραν τὴν ἀλήθειαν, τῆς πρὸς πρόσωπον θεωρίας ἀξιωθῶμεν (28).

A gello : *Omnia per ipsum facta sunt*⁴³. At propheticum dictum non ad sanctum Spiritum, sed ad communem hunc flatum, aeris videlicet spiritum, credimus pertinere. Quod inde patet. Non enim dixit, Qui creavit spiritum, sed, *Qui creat spiritum*. Quemadmodum enim tonitruum ubi semel est creatum, in substantia quadam corporali non est; sed semper voluntate Dei ad terrendos homines productum, fieri ac dissolvi solet: ita et spiritus nunc quidem sit, fluente instar fluminis aere: rursus vero cessat tum, cum quod prius movebatur quiescit, secundum voluntatem ejus, qui ad universorum incolumitatem conservationemque gubernat omnia, ut per omnem creaturam et tonitruis et ventis et reliquis operibus conditor annuntietur. Quapropter B postquam dixit: *Qui firmat tonitruum et creat spiritum*⁴⁴, ait: *Et qui annuntiat hominibus Christum suum*⁴⁵. Sicut enim caeli enarrant gloriam Dei iis⁴⁶ qui ex ipsis possunt conditoris artem aestimare: sic etiam tonitruum fragor ac spirituum motus conditorem suum praedicant. Fortasse autem hoc ipsum prophetia est, quae ad Domini incarnationem spectat; siquidem vox quae de caelo facta est, tonitruum esse videbatur audientibus⁴⁷: quam Deus et Pater emisit, ut per eam Christum hominibus annuntiaret. Spiritus autem qui excitati sunt, et mare conturbaverunt, sed postmodum quieverunt jussu Domini, vel ipsi ejus Christum hominibus palam annuntiabant⁴⁸. At vero illud, *Omnia per ipsum facta sunt*⁴⁹, nequaquam creatum esse Spiritum sanctum nobis ostendit, quasi Spiritus una cum omnibus numeretur. Etenim si unus est Spiritus sanctus et solus, quomodo qui singularis cujusdam naturae est, una cum omnibus comprehendere potest? Et nemo putet hypostasim aboleri, si Spiritum creaturam esse negemus. Nam pia mens est, quae a Scripturis sanctis reticentur, ea vereri de Spiritu sancto dicere: credere vero notitiam ejus, atque accuratam comprehensionem in futurum saeculum nobis reservari, cum, tempore hoc, in quo veritas per speculum et aenigma videtur⁵⁰, transacto, eam contemplationem quae ad faciem est fuerimus consecuti.

⁴³ Joan. 1, 3. ⁴⁴ Amos iv, 13. ⁴⁵ ibid. ⁴⁶ Psal. xviii, 2. ⁴⁷ Joan. xii, 20. ⁴⁸ Matth. viii, 24, 27. ⁴⁹ Joan. 1, 3. ⁵⁰ I Cor. xiii, 12.

(26) Vocem πνεῦμα pro vento hic accipi debere, vident, opinor, omnes; nec aliter accipienda est eadem vox aliquanto post.

(27) Editi ἡ γινόμενη... ἀκούουσιν. Antiqui quatuor libri ita ut in contextu legi potest. Antiqui duo libri pro οὐρανοῦ habent οὐρανῶν.

(28) Editi ἀξιωθῶμεν, ἐν τῷ Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν, μεθ' οὗ δόξα τῷ Πατρὶ καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι νῦν καὶ αἰετὸς καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶ-

νων. Ἀμήν. *In Christo Jesu Domino nostro, cum quo gloria est Patri et Spiritui sancto, nunc et semper, et in saecula saeculorum. Amen.* Sed haec verba, ἐν τῷ Χριστῷ Ἰησοῦ et quae sequuntur omnia, non leguntur neque in editione Ven. neque in codicibus antiquioribus, nec dubium habeo quin sint additamenta librariorum, ob idque delenda esse existimav'

279 MONITUM.

Jam diximus non desce qui hos ultimos duos libros revocent in dubium : sed perpaucos inveniri, ne que eos suam opinionem rationibus satis firmis stabilire; ob idque adversam opinionem ita vicisse, ut eam omnes uno consensu amplexi sint. Rursus monere juvat, id argumentum in Præfatione sub finem diligentia quam licuit maxima tractari.

ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ ΑΝΤΙΡΡΗΤΙΚΟΣ

Καὶ κατὰ Εὐνομίου ἀπορίας (29) καὶ λύσεις ἐκ τῶν θεοπνεύστων Γραφῶν, εἰς τὰ ἀντιλεγόμενα περὶ τοῦ Υἱοῦ ἐν τῇ Καιρῇ καὶ Παλαιᾷ Διαθήκῃ,

ΛΟΓΟΣ Δ.

EJUSDEM SERMO CONFUTATORIUS

Et contra Eunomium difficultates ac solutiones ex divinis Scripturis, circa ea quæ ex adverso proferuntur de Filio, in Novo ac Veteri Testamento,

LIBER QUARTUS.

1. Si Filius natura Deus est, Deus autem est et Pater natura : non aliter Filius Deus est, aliter Pater, sed similiter ; sin autem Filius non natura Deus est, ut ii qui falso dii appellantur, dicitur Deus, nec est tamen. Si Filius unus Dominus est natura, si Pater quoque natura Dominus est, profecto non alia natura. Et si Pater dicitur unus Deus, et si Filius quoque Deus, non alia natura, sed una. Si unus Dominus natura, quanquam multi filii adoptione appellantur, et unus Filius natura, quanquam adoptione nominantur ; quippe vox, *adoptione*, ad imitationem ejus quod natura est dicitur : nihil enim adoptione dici potest, nisi præcedat id quod natura est. Proinde si nos adoptione filii sumus Dei, necesse est natura Filium antecedere.

(29) Editio Paris. ἀντιρρήτικὰ κατ' Εὐνομίου, ἐν ᾧ ἀπορίας, etc., ut in contextu : ubi pro ἐν ᾧ, ut omnes vident, legi oportet ἐν οἷς. Reg. quartus τοῦ αὐτοῦ πρὸς Εὐνόμιον περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, λόγος δ'. *Ejusdem adversus Eunomium de Spiritu sancto, liber quartus.* Quanquam autem aliorum codicum alius est titulus, tamen in eo conveniunt, quod in omnibus hic liber Basilio Magno tribuitur. Imo in ipso quoque Reg. quinto hoc opus Basilio nostro ascribi constat : sed ita tamen, ut initio operis legantur illa : Καὶ περὶ τοῦτου τοῦ λόγου διάφορος παρὰ πολλοῖς δόξα κρατεῖ, τῶν μὲν λεγόντων αὐτὸν τοῦ ἁγίου Βασιλείου, τῶν δὲ ἀντιλεγοντων μὲν, οὐ κατηγορούντων δὲ ὡς τι ἀπεμφαίνον ἔχοντος. *Et de hoc libro multi varie sentiunt, aliis dicentibus eum esse sancti Basilii, aliis negantibus ; sed tamen eun-*

1. Et φύσει Θεὸς ὁ Υἱὸς, Θεὸς δὲ φύσει καὶ ὁ Πατήρ, οὐκ ἄλλως Θεὸς ὁ Υἱὸς, ἐτέρως δὲ ὁ Πατήρ, ἀλλ' ὁμοίως· εἰ δὲ οὐ φύσει Θεὸς ὁ Υἱὸς, ὡς οἱ ψευδῶς λεγόμενοι θεοὶ, λέγεται (30), καὶ οὐκ ἔστι Θεός. Εἰ εἰς Κύριος ὁ Υἱὸς φύσει, Κύριος δὲ καὶ ὁ Πατήρ φύσει, δηλονότι οὐκ ἐτέρα φύσει (31). Καὶ εἰς οὖν ὁ Θεὸς ὁ Πατήρ λέγεται, Θεὸς δὲ καὶ ὁ Υἱὸς, οὐκ ἄλλη φύσει, ἀλλὰ μιᾷ. Εἰ εἰς Κύριος φύσει, πολλῶν θέσει καλουμένων, καὶ εἰς Υἱὸς φύσει, πολλῶν ὀνομαζομένων υἱῶν θέσει (32), τὸ, *θέσει*, κατὰ μίμησιν τοῦ φύσει λέγεται· θέσει γὰρ οὐδὲν ἂν λεχθεῖη, μη προηγούμενου τοῦ φύσει. Εἰ οὖν ἡμεῖς υἱοὶ θέσει Θεοῦ (33), ἀνάγκη τὸν φύσει Υἱὸν προὑπάρχειν. Εἴτα ἀληθῶς ὀνόματα τῆς οὐσίας ὧν ἔστιν ὀνόματα, γινώρισματα. Κύριος δὲ καὶ Θεὸς ἀληθῶς καὶ ὁ Πα-

dem non condemnant quod quidpiam contineat absoni. Combelsius monet hunc librum in uno Regio codice exstare : ego tamen qui bibliothecam Regiam diligentier perlustravi, ejusmodi librum videre non memini.

(30) Delevimus vocem οὖν, post λέγεται, quæ in majori parte veterum librorum deest.

(31) Reg. quartus δηλονότι οὐκ ἐτέρα φύσις. Mox idem codex λέγεται, Θεὸς δὲ καὶ ὁ. Vocula δὲ in editis desideratur. Rursus idem liber οὐκ ἄλλη φύσις, ἀλλὰ μία.

(32) Editi et nonnulli mss. υἱῶν, τὸ θέσει. Reg. quartus υἱῶν θέσει, τὸ, θέσει, planius ac plenius : quam scripturam præfert quoque Reg. sextus, sed solum manu secunda.

(33) Legitur in antiquioribus mss. Θεοῦ θέσει :

τῆρ καὶ ὁ Υἱός. Ἡ αὐτὴ ἄρα οὐσία, ὡσπερ καὶ τὰ αὐτὰ ὀνόματα. Εἰ μὴ (34) γεννήσεις τὸ μονογενές, ἀλλὰ διὰ τὸ ἀσύγκριτον, μονογενὴς καὶ ὁ Πατὴρ· ἀσύγκριτος γάρ. Καὶ πᾶν δὲ κτῆσμα μὴ ὅμοιον ἄλλῳ μονογενές· πολλοὶ ἄρα μονογενεῖς, καὶ οὐχ εἰς ὁ Υἱός τοῦ Θεοῦ. Εἰ δὲ (35) ὁ Υἱὸς οὐχ ἀπλῶς μονογενής, ἀλλὰ Υἱὸς μονογενής, καὶ παρὰ Πατρός μονογενής (36), ὁ Υἱὸς καὶ μονογενής ἐστὶ, καὶ οὐ κτῆσμα μονογενές. Εἰ κατὰ μετάδοσιν καὶ συγχώρησιν τοῦ Πατρὸς, καὶ οὐ κατὰ φύσιν δημιουργός ὁ Υἱός, οὐδὲν ἂν εἴη τῶν ὑπ' αὐτοῦ δημιουργηθέντων κατὰ φύσιν. Ὡν γάρ ὁ δημιουργός οὐ κατὰ φύσιν, πῶς τὰ δημιουργηθέντα κατὰ φύσιν; Εἰ ἐνεργεῖ Θεὸς ὡς οὐδεὶς ἕτερος, καὶ γεννῶν ὡς οὐχ ἕτερος γεννήσει· ἀσύγκριτος γάρ πρὸς πάντα κατὰ πάντα (37) ὁ Θεός. Τὸ ποιούμενον οὐκ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ ποιούντος, τὸ δὲ γεννώμενον ἐκ τῆς αὐτῆς οὐσίας τοῦ γεννῶντος· οὐ ταῦτόν ἄρα τὸ ποιεῖν καὶ τὸ γεννᾶν. Εἰ ἐκ τοῦ Θεοῦ ὁ Υἱός, οὐχ ὡς ἐκ Πατρὸς δὲ, ἀλλ' ὡς ἐξ ἐτέρου, αἷτιος δὲ τοῦ εἶναι καὶ ἡμῖν ὁ Θεός (38)· ἐξ αὐτοῦ γάρ τὰ πάντα· οὐχ ἐτέρως ἄρα τοῦ Υἱοῦ Πατὴρ, ἐτέρως δὲ ἡμῶν, ἀλλ' ὁμοίως. Καὶ πῶς οὐκ ἄτοπον; Εἰ μὴδὲν ὅμοιον καὶ ἴσον Θεῷ (39) πλὴν Υἱοῦ, οὐδὲν ἀπαρἀλλάκτως τῶν ὑποδείγματων εἰρήσεται· ὑπὲρ πᾶν γάρ ὁ Θεός. Τὸ ἐν μορφῇ Θεοῦ ἐν οὐσίᾳ ἐστὶ Θεοῦ. Οὐ γάρ ἄλλο μορφή, καὶ ἄλλο οὐσία Θεοῦ, ἵνα μὴ σύνθετος. Ὁ κατὰ μορφήν οὖν ἴσος, καὶ κατ' οὐσίαν ἐστὶν ἴσος. Εἰ ὁ γεννηθεὶς ἐλάττω τῶν γεννήσαντος, οὐκ ἐγκλημα τοῦτο τοῦ γεννηθέντος, ἀσθένεια δὲ τοῦ γεννήσαντος (40). Ἡ γὰρ φθονήσας οὐκ ἐποίησεν ἴσον, ἢ μὴ δυναθεὶς οὐκ ἐγεννησεν ὅμοιον. Εἰ ὁ Πατὴρ πρὸ τοῦ Υἱοῦ ἦν, ἐτέρου τινὸς πάντως πατὴρ ἦν· χωρὶς γάρ υἱοῦ πατὴρ οὐκ ἂν λεχθεῖη. Εἰ ὁ τὸν Υἱὸν γνοὺς κατ' οὐσίαν ἔγνω καὶ τὸν Πατέρα (Εἰ γὰρ ἐμὲ ἤδειτε, φησὶ, καὶ τὸν Πατέρα μου ἤδειτε ἄν)· ὁμοούσιος ἄρα Υἱὸς τῷ Πατρί· οὐδὲν γάρ ἀνώματον ἐξ ἀνομοίου οὐσίας γνωρίζεσθαι δύναται. Εἰ τὸ πιστεύειν τὸν Χριστὸν Υἱὸν εἶναι Θεοῦ

A Præterea, quæ vere sunt nomina, indicia sunt essentialiæ eorum quorum sunt nomina. Dominus autem et Deus vere tum Pater tum Filius. Eadem ergo est essentia sicut et eadem nomina sunt. Si unigenitum generationis non est, sed propterea quod est incomparabile, unigenitus etiam est Pater : siquidem est incomparabilis. Sed et quælibet creatura alteri haud similis, unigenita est : multi ergo unigeniti, et non unus Filius Dei. Quod si Filius non simpliciter unigenitus, sed Filius unigenitus, et a Patre unigenitus, Filius unigenitus est, non unigenita creatura. Sin secundum participationem ac concessionem Patris creator est Filius, non natura : nihil eorum quæ ab ipso creata sunt, secundum naturam est. Quorum enim conditor non secundum naturam est, hæc quomodo secundum naturam erunt? Si Deus operatur ut nullus alius, etiam cum generat, generabit ut non alius : quippe cum nulla re in nulla re Deus potest comparari. Quod sit, non ex substantia facientis est : quod vero generatur, ex ipsa substantia generantis est : non ergo ulem est facere et generare. Si ex Deo est Filius, non sicut ex Patre, sed velut ex alio : causa vero ut simus nobis etiam Deus est : ex ipso enim omnia ; non aliter ergo Filii Pater est, aliter noster, sed similiter. Et qui fieret ut id absurdum non esset? Si nihil simile et æquale Deo est præter Filium, exemplorum nullum similiter omnino dicitur : siquidem super omnia Deus. Quod in forma Dei est, in substantia Dei est. Non enim aliud forma, aliud substantia Dei, ut ne compositus sit. Proinde qui æqualis est secundum formam, etiam secundum substantiam æqualis est. Si genitus minor est eo qui genuit, non culpa est geniti, sed genitoris infirmitas. Aut enim præ invidia non fecit æqualem : aut præ impotentia non genuit similem. Pater ante Filium si erat, alterius cuiuspiam necessario pater erat : nam absque filio pater dici non potest. Si

quæ variatio duplici interpretationi locum dat. Licet enim illa interpretari, Filii Dei sumus per adoptionem; aut hoc modo, Filii sumus adoptione Dei. Hoc ipso in loco editi ἀνάγκη τὸν φύσει προεπάργχειν. Τὰ ἀληθῶς... γνωρίσματα ἐστὶ. Reg. secundus et τὰ ἀληθῶς ὀνόματα. Reg. quartus ita, ut edendum curavimus. Mox editi καὶ Πατὴρ. At mss. aliquot καὶ ὁ Πατὴρ.
 (34) Illud, Εἰ μὴ, etc., sic ad verbum interpretamur, si unigenitum non generationis est. Hoc est, si unigenitum a generatione non proficiscitur, imo si ideo ita dicitur, quod comparari non potest, Pater quoque erit unigenitus.
 (35) Addita est vocula δὲ ex duobus libris veteribus.
 (36) Editi μονογενὴς καὶ Υἱός, καὶ μονογενής. Codex Colb. et Reg. quartus ut in contextu. Reg. tertius Πατρός μονογενής ὁ Υἱός, καὶ μονογενής, interpunctio alia. Aliquanto post Reg. quartus οὐδὲν ἂν εἴη ὑπ' αὐτοῦ δημιουργηθέν κατὰ φύσιν.
 (37) Editi καὶ κατὰ. Vocula κατὰ mss. abest. Nec ita multo post editi ποιούντός ἐστι. Illud, ἐστὶ, in mss. non legitur.
 (38) Εἰ ἐκ τοῦ Θεοῦ ὁ Υἱός, οὐχ ὡς ἐκ Πατρὸς δὲ ἀλλ' ὡς ἐξ ἐτέρου, αἷτιος δὲ τοῦ εἶναι καὶ

ἡμῖν ὁ Θεός, etc. Si ex Deo est Filius, non ut ex Patre, sed velut ex alio; causa autem ut simus nobis etiam Deus est, etc. Legendum videtur ἀλλ' ὡς ἐξ αἰτίου, sed velut ex causa. Difficiliora sunt quæ paulo post sequuntur : Καὶ πῶς οὐκ ἄτοπον, εἰ μὴδὲν ὅμοιον καὶ ἴσον Θεῷ, πλὴν Υἱοῦ, οὐδὲν ἀπαρἀλλάκτως τῶν ὑποδειγμάτων εἰρήσεται; Vix ulla videtur sententia ex his verbis erui posse, nisi legamus περὶ Υἱοῦ et τῶν ὑποδειγμάτων. Et quomodo non absurde, si nihil Deo simile et æquale, de Filio nihil quod differat ab infimis rebus dicitur? Probat hoc loco Deum non aliter Filii Patrem esse, quam hominum, si Filius ex Deo est, non ut ex Patre, sed ut ex causa. Quare non immerito ostenditur id ex hæreticorum sententia consequi, ut quavis Deus sit Filius, nec Deo quidquam simile sit et æquale, de Filio tamen nihil præstantius quam de infimis rebus dicitur. ΜΑΡΑΝ.
 (39) Editi ἴσον Θεοῦ. Libri veteres Θεῷ. Mox Reg. quartus ὑπὲρ πάντα.
 (40) Editi γεννήσαντος. Εἰ ὁ Πατὴρ πρὸ· quam mutilam scripturam ex quatuor mss. restituvimus. E regione vocis φθονήσας legitur in margine Regii quarti καὶ οὐχ ἐγέννησεν.



quis Filium novit secundum essentialiam, novit etiam Patrem (Si enim me cognosceretis, inquit, et Patrem meum utique cognosceretis⁴¹): consubstantialis ergo Patri Filius est. Nihil enim incorporeum ex dissimili substantia cognosci potest. Si credere Christum Filium esse Dei, vitam æternam affert: non credere, necessario mortem parit. Quorum eadem sunt operationes, horum quoque substantia una. Operatio autem Patris et Filii una est, velut illud: *Faciamus hominem*⁴²: et rursus: *Quæcunque enim Pater facit, hæc et Filius similiter facit*⁴³; igitur Patris et Filii una etiam substantia est. Si cognitio Patris et Filii vita æterna est, necesse est etiam unius substantiæ esse. Quæ enim diversæ substantiæ sunt, non una cognitione comprehenduntur, neque simili modo possunt vivificare. Si Patris imago vere Filius est, omnis autem imago vel substantiæ, vel formæ, vel figuræ, vel speciei, vel coloris imago est: Deus autem in nullo horum, sed in sola substantia est: Filius cum substantiæ imago sit, consubstantialis Patri est. Si Pater cum Filio nulla in re potest comparari, nec in ulla re quoque cum creatura: non aliter se habet ad Filium, aliter ad creaturam, sed similiter: non ergo dissimilis solum **281** Patri Filius, sed creaturæ etiam similis est. Quomodo jam hoc non absurdum est? Si, dum Filium dicunt creaturam, non ut unam ex creaturis dicunt: cur dum nos genituram dicimus, eum ut unam ex genituris intelligunt? Si Deus non generat, ut ne luxum patiat; nec creat, ut ne laboret: si vero creat citra affectum, multo magis citra affectum generat. Si cuiuslibet lucis splendor generatur quidem ex luce, non tamen aliquando, sed sine tempore, imo ab æterno una cum luce: non enim est lux absque splendore: Filius etiam ut qui splendor sit, non aliquando erit, sed ab æterno pariter; cum Deus sit lux, ut David ait: *In lumine tuo videbimus lumen*⁴⁴; et Daniel: *Et lux cum ipso est*⁴⁵. Si genitura secundum ipsos substantia est, sicut et ingenum: genitura autem Dei, est Filius: ergo et substantia Dei, est Filius. Si voluntate non natura Deus Filium genuit: aut ubi semel voluerat, postea noluit, aut etiam rursus voluit, et rursus genuit. Quod si non una est voluntas ipsius, sed diversa, non amplius simplex est, neque unius

ζωὴν αἰώνιον ἔχει, τὸ ἀπίστω· ἰξ ἀνάγκης θάνατον. Ὅν αἱ αὐτὰ ἐνέργεται, τοῦτων καὶ ἡ οὐσία μία. Ἐνέργεια δὲ Πατρὸς (41) καὶ Υἱοῦ μία, ὡς τὸ, *Ποιῆσωμεν ἄνθρωπον*· καὶ πάλιν· *Ἄ γὰρ ἄν ὁ Πατὴρ ποιῇ, ταῦτα καὶ ὁ Υἱὸς ὁμοίως ποιῷ*. Ἄρα καὶ οὐσία μία Πατρὸς καὶ Υἱοῦ. Εἰ ἡ γνώσις Πατρὸς καὶ Υἱοῦ ζωὴ αἰώνιος, ἀνάγκη καὶ μιᾶς οὐσίας εἶναι. Τὰ γὰρ ἑτερούσια οὐ μιᾶ γνώσει καταλαμβάνεται, οὔτε ὁμοίως ζῶσθαι δύναται. Εἰ εἰκὼν ὁ Υἱὸς ἀληθῶς (42) τοῦ Πατρὸς, πᾶσα δὲ εἰκὼν ἢ οὐσίας, ἢ μορφῆς, ἢ σχήματος, ἢ εἶδους, καὶ χρώματος ἐστὶν εἰκὼν, Θεὸς δὲ ἐν οὐδενὶ τοῦτων, ἐν δὲ οὐσίᾳ μόνῃ· ὁ Υἱὸς, εἰκὼν ὡν τῆς οὐσίας, ὁμοούσιός ἐστι τῷ Πατρί. Εἰ ἀτύγκριτος ὁ Πατὴρ κατὰ πάντα πρὸς τὸν Υἱὸν, κατὰ πάντα δὲ καὶ πρὸς τὴν κτίσιν· οὐκ ἄλλως πρὸς τὸν Υἱὸν, ἐτέρω δὲ πρὸς τὴν κτίσιν, ἀλλ' ὁμοίως· οὐκ οὐκ ὀ μόνον ἀνόμιος τῷ Πατρί, ἀλλὰ καὶ ὁμοίως τῇ κτίσει. Καὶ πῶς οὐκ ἄτοπον; Εἰ, κτίσμα λέγοντες τὸν Υἱὸν, οὐκ ὡς ἐν τῶν κτισμάτων λέγουσι· διὰ τί γέννημα λεγόντων ἡμῶν, ὡς ἐν τῶν γεννημάτων νοοῦσιν; Εἰ οὐ γεννᾷ Θεὸς, ἵνα μὴ βεῦσιν ὑπομοιρῆ· οὐδὲ κτίζει, ἵνα μὴ κάμη· εἰ δὲ κτίζει ἀπαθῶς, πολλῶ μᾶλλον ἀπαθῶς γεννᾷ. Εἰ ἀπαύγασμα παντὸς φωτὸς γεννᾶται μὲν ἐκ τοῦ φωτὸς, οὐ ποτε δὲ, ἀλλὰ ἀχρόνως καὶ συναϊδίως ἐκείνῳ (οὐ γὰρ ἐστὶ φῶς χωρὶς ἀπαυγάσματος)· καὶ ὁ Υἱὸς, ἀπαύγασμα τυγγάνων, οὐ ποτε ἔσται, ἀλλὰ συναϊδίως, φωτὸς ὄντος· τοῦ Θεοῦ (43), ὡς Δαβὶδ φησιν· *Ἐν τῷ φωτὶ σου ἐψόμεθα φῶς*· καὶ Δανιὴλ· *Καὶ τὸ φῶς μετ' αὐτοῦ ἐστίν*. Εἰ τὸ γέννημα οὐσία ἐστὶ κατ' αὐτοὺς, ὡς καὶ τὸ ἀγέννητον, γέννημα δὲ ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ (44), καὶ οὐσία ἄρα ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ. Εἰ βουλήσει καὶ οὐ φύσει ὁ Θεὸς τὸν Υἱὸν ἐγέννησεν, ἢ ἅπαξ (45) βουληθεὶς, ἀβούλητος τὸ λοιπὸν, ἢ καὶ πάλιν βουληθεὶς, καὶ πάλιν ἐγέννησεν. Εἰ δὲ οὐ μία βούλησις αὐτοῦ, ἀλλὰ διάφορος, οὐκέτι ἀπλοῦς οὐδὲ ἐνὸς ποιητῆς (46), ἀλλ' ὡς βούλεται καὶ ποιεῖ. Εἰ Θεὸς οὐ γεννᾷ, ἢ δὲ τὸ μὴ δύνασθαι πάντως, ἢ δὲ τὸ μὴ βούλεσθαι. Ἄλλ' εἰ μὲν οὐ δύναται, ἤττων γεννητικῆς καὶ τελείας φύσεως, πρὸς τῷ (47) καὶ ἀδυναμεῖν· εἰ δὲ δυνάμενος οὐκ ἠβουλήθη, ὃ φύσει ἔσχε, βουλήσει κατέσχευ. Ὅποτε εἰ καὶ μήπω ἐγέννησε (48), βουληθεὶς ἄρα γεννήσει ποτέ. Εἰ ποτε οὐκ ἦν ὁ Υἱὸς, αὐτὸ τὸ ἐκείνο, τὸ ποτε, ἔσται μὲν μετὰ τὸν γεννησαντα, πρὸ δὲ τοῦ γεννηθέντος. Οὐκέτι οὖν πρὸ πάντων ὁ Υἱὸς

⁴¹ Joan. xiv, 7. ⁴² Gen. i, 26. ⁴³ Joan. v, 19. ⁴⁴ Psal. xxxv, 10. ⁴⁵ Dan. ii, 22.

(41) Editi 'Ἐνέργεια δὲ Υἱοῦ καὶ Πατρὸς. Codex Coll. cum Reg. secundo Πατρὸς καὶ Υἱοῦ. Aliquanto post mss. duo ἡ γνώσις. Desideratur articulus in vulgatis.

(42) Reg. quartus εἰκὼν ἀληθῆς, imago vera.

(43) Idem codex τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς.

(44) Editi et Reg. secundus ἄρα ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ. Illud, ὁ Θεός, in reliquis mss. non legitur. Neque indignum puto quod notetur, hunc locum sic distinguere in Reg. secundo, γέννημα δὲ ὁ Υἱὸς, τοῦ Θεοῦ, καὶ οὐσία ἄρα ὁ Υἱὸς, τοῦ Θεοῦ. Utroque in loco illud, τοῦ Θεοῦ, vocis Υἱὸς jungitur in vulgatis sine ulla virgula: quod et ambiguum erat et obscurum.

(45) Codex unus ἢ εἰ ἅπαξ.

(46) Editi οὐκέτι ἀπλοῦς οὐδὲ ἐν ὁ ποιητῆς. Interpres: *Nec ipse simplex est, nec unus creator. Vertisset alius, aut certe vertere debuisset, nec conditor est res una.* Regii secundus, tertius, quartus et sextus pro ἐν ὁ ποιητῆς habent ἐνὸς ποιητῆς, neque unius factor. Exiguum quidem videtur mendum librarii qui pro ἐνὸς scripsit ἐν ὁ: sed tamen, ut fit, hac parva negligentia delusus interpres ita cæcavit, ut ejus loci sententiam nec expresserit, nec viderit.

(47) Editi et Reg. secundus πρὸς τῷ. Alii tres mss. πρὸς τῷ.

(48) Editi εἰ καὶ μήπω ἐγέννησε. Codex Coll. et alii duo mss. Regii ut in contextu.

χωρὶς τοῦ Πατρὸς, ἀλλὰ καὶ μετὰ τὸ *σοτὴ εὐρεθῆ* σεται. Ἡμῶν λεγόντων, Πατὴρ δὲ *δντος ἀεὶ*, ἀνάγκη καὶ τὸν Υἱὸν εἶναι ἀεὶ, ἐκεῖνοι φασιν· Οὐκοῦν, ἐπειδὴ καὶ ὁ Υἱὸς ἀεὶ δημιουργός, καὶ ἡ δημιουργία ἀεὶ ἔσται, καὶ οὕτως ἔσται καὶ ἡ δημιουργία συναΐδιος Πατρὶ καὶ Υἱῷ. Ἄλλ' ὁ εἰπὼν δημιουργὸν οὐχ ἅμα καὶ τὴν δημιουργίαν λέγει. Οὐ γὰρ τῷ οἰκοδόμῳ συν-πάρχει τὸ οἰκοδόμημα, οὐδὲ τῷ ναυπηγῷ τὸ σκάφος. Ἡ μὲν γὰρ (49) δημιουργία ἐν τῷ δημιουργῷ, τὸ δὲ δημιουργούμενον μετὰ τὸν δημιουργόν. Πατέρα δὲ εἶπεν ἀδύνατον, μὴ ὄντος Υἱοῦ. Καὶ ὁ εἰπὼν Πατέρα οὐχ ἀπλῶς Πατέρα, ἀλλὰ τινος λέγει Πατέρα.

A creator: sed ut vult, ita et facit. Si Deus non generat; aut quia omnino non potest, aut quia non vult, non generat. Sed, si non potest, inferior est natura ea, quæ generat, quæque perfecta est, præterquam quod etiam imbecillis est: si vero cum posset, noluit; quod habuit natura, id voluntate cohibuit. Quare, etsi nondum genuit, tamen ubi voluerit, generabit utique aliquando. Si Filius aliquando non erat, illud, *aliquando*, post genitorem quidem erit, sed ante genitum. Non igitur, Patre excepto, ante omnia Filius est: verum etiam post illud, *aliquando*, esse invenietur. Nos

cum dicimus, quod cum Pater semper sit, necesse est etiam Filium semper esse; illi dicunt: Igitur cum et Filius semper opifex sit, opificium quoque semper erit, sicque opificium etiam una cum Patre et Filio æternam erit. At qui dixit opificem, non simul etiam opificium dixit. Non enim una cum ædificatore ædificium existit, neque una cum navium fabricatore scapha. Est enim operatio in opifice: ipsum autem opus post opificem. Porro fieri non potest ut Pater dicatur esse, nisi sit Filius. Et qui Patrem dixit, non simpliciter Patrem, sed alicujus Patrem dixit.

2. Θεός, καὶ Κύριος, καὶ παντοκράτωρ, καὶ Σα- B
βαὼθ (50), καὶ ὦν, καὶ Ἀδωναί, καὶ Ἐλωί, ὁ Θεός ἐν ταῖς Γραφαῖς εἴρηται· ἀγέννητος δὲ οὐδαμῶν. Εἰ δὲ τις καὶ τοῦτο συγχωρήσει, καὶ τὸ ἀγένητος καὶ τὰ προκείμενα ὀνόματα λέγειν ἀρμόσει καὶ Ἰουδαίους καὶ πᾶσι Χριστιανοῖς δὲ *μῆνας* τὸ Πατὴρ Χριστοῦ. Εἰ οὖν .. μόνον χωρίζον ἡμᾶς τῶν ἄλλων ψευδῆς, καὶ οὐκ ἀληθῆς (51), καὶ ὄνομα θέσει, καὶ οὐ πρᾶγμα φύσει· ψευδῆς ἡ πίστις ἡμῶν, καὶ ἡ ἐλπίς ματαία. Οὐ γὰρ ἀθέβαιος ἡ ἀρχή, καὶ τὸ τέλος ἀνίσχυρον. Πάλιν ἐρωτῶσιν· Εἰ ὦν ἐγεννήθη ὁ Υἱός, ἢ μὴ ὦν· ἀσαφούς καὶ κακοτέχνου τῆς ἐρωτήσεως οὗτος αὐτῶν. Αἰσχυνομενοι γὰρ τὸ *πότε*, καὶ ἐν χρόνῳ, ἐρωτῆσαι, τὸ ὦν λέγουσιν. Ἀντερώτησον αὐτούς· Εἰ ὦν ὁ Θεός Πατὴρ τὸν Υἱὸν ἐγέννησεν, ἢ μὴ ὦν Πατὴρ; Εἰ μὲν γὰρ ὦν Πατὴρ, ὦν ὄντα ἐγέννησεν· εἰ δὲ οὐκ ὦν, γεννητὸς καὶ οὐ φύσει Πατὴρ. Πᾶσαν δὲ φιλονεικίαν αὐτῶν ἀποκλείουσιν αἱ θεαῖαι Γραφαί, Μωσείως μὲν βουόντος περὶ τοῦ Υἱοῦ, Ὁ ὦν με ἀπέστειλε: τοῦ δὲ εὐαγγελιστοῦ, Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος. Καὶ οὐχ ἕπαξ τὸ ἦν, ἀλλὰ τέταρτον. Καὶ πάλιν ἀλλαχού· Ὁ ὦν ἐκ τοῦ Θεοῦ· καί· Ὁ ὦν ἐν τοῖς κόλποις τοῦ Πατρὸς· καὶ ἐν ἐτέροις· Ὁ ὦν ἐν τῷ οὐρανῷ· Καὶ ἐν τῇ Ἀποκαλύψει· Ὁ ὦν, καὶ ὁ ἦν (52), καὶ ὁ ἐρχόμενος· καὶ ὁ Παῦλος· Ὅς ὦν ἀπαύρωμα τῆς δόξης· καί· Ὅς ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων· καὶ πάλιν· Ὁ ὦν ἐπὶ πάντων Θεός ἐδόξαζεν. Εἰ ἀληθινὸς Θεός, καὶ φῶς, καὶ ἀτρεπτός, καὶ ἀγαθός, καὶ ἅγιος, καὶ Κύριος ὁ Υἱός, ταῦτα δὲ καὶ ὁ Πατὴρ ὦν, οὐχ ὁμοίως ἔστιν, ἀλλὰ μεϊζόνως· οὐκ οὐσίας ὑπεροχῇ (53) ἀλλὰ ποιότητος ὑπερβολῇ.

⁵⁰ Exod. III, 14. ⁵¹ Joan. I, 1. ⁵² Joan. VIII, 42, 47. ⁵³ Joan. I, 18. ⁵⁴ Joan. III, 15. ⁵⁵ Apoc. I 8. ⁵⁶ Hebr. I, 3. ⁵⁷ Philip. II, 6. ⁵⁸ Rom. IX, 5.

(49) Illa, Ἡ μὲν γὰρ, etc., sic velim accipias: *Facultas rei faciendæ inest quidem in opifice: sed res ipsa quæ efficitur, post ipsum permanet. Haud longe editi καὶ εἰπών. Antiqui duo libri καὶ ὁ εἰπών.*

(50) Nomen Sabaoth nomen Dei non esse, sed nomen, quod Dei nomini jungitur, jam notarunt viri doctissimi Ducæus et Combesius.

(51) Reg. quartus οὐκ ἀληθῆς κατὰ τοὺς αἰρετι-

κούς.

(52) Editi καὶ δὲ ἦν, bene. At mss. *sex* καὶ ὁ ἦν, nec aliter legitur in sacro textu.

(53) Editi οὐσίας ὑπερβολῇ, ἀλλὰ ποιότητος ὑπεροχῇ. At mss. *sex* ut in contextu, inverso ordine. Reg. secundus οὐσίας ὑπεροχῇ, ἀλλὰ ποιότητος ὑπερβολῇ: quæ lectio, si præpositio κατὰ subaudiatur, et ipsa quoque recio: nota!

plius; non substantiæ exsuperantia, sed qualitatis præstantia. Substantia enim magis quam substantia non dicitur, sed qualitas qualitate: homo enim altero homine magis homo non dicitur, sed bonus bono melior, et justus justo justior. Genitorum eadem est natura, quæ est genitoris, etiamsi genitus alio modo esse habeat. Neque enim Abel, ex coitu genitus, ab Adamo diversus est, licet Adamus formatus sit **, non genitus. Si causa causato major est, differtque secundum substantiam: omnis autem pater causa est, et omnis filius causatus; patres filiis majores sunt, et ab eis secundum substantiam differunt, nec sunt unius substantiæ. Sed hoc verum non est. Interrogant, An Pater, posteaquam Filium genuit, eum gignere destiterit: et si hoc impetrarint, quod cessaverit; inducunt: Igitur etiam generare incæpit. Quidquid enim finem habet, habet quoque principium: non semper ergo erat Filius. Dicemus igitur, Si id quod desinit, necessarium etiam principium habet, rursus si id quod principium habet, necessario quoque desinit: angeli igitur et cuncta incorporea cum esse cœperint, necessario etiam esse desistent. At hoc absurdum est. Fieri igitur potest, ut id quod esse incæpit, non desinat, et id quod desiit, non incæperit. Sin aliter, et ipse Filius si principium *essendi* habet, finem etiam secundum ipsos habet necessario; quandoquidem quidquid principium habet, id quoque finem habere voluit. Et quomodo hoc blasphemum non est? Sed et Dei præscientia principii expers, postquam facta sunt quæ præscivit, finem habet. Non itaque quod finem habet, id etiam necessario principium habet. Unum in rebus incorporeis dicitur, vel operatione, vel voluntate, vel substantia. Cum igitur Salvator dixerit: *Ego et Pater unum sumus* **, secundum aliquid eorum quæ modo scripsimus, dixit. Itaque si secundum operationem dicunt, necesse est et secundum substantiam dicere: quorum enim diversa substantia est, horum non est similis operatio. Si vero secundum voluntatem unum sunt, non solum quæcumque Pater vult, ea necesse est et Filium velle: sed quæcumque etiam Filius vult, ea necesse est et Patrem velle. Præcipiet igitur et Filius Patri quæ vult; siquidem et ipsi præcipitur. Sed si ei solum præcipitur, coactus ac invitatus inservit. Quod si neque operatione, neque voluntate, restat secundum ipsos, ut unam sint secundum substantiam, hoc est, ut consubstantialis sit Filius Patri.

283 *Quod vox, ingenuus, modum quemdam existendi, non substantiam significat.*

1. Si illud, *ingenuus*, substantia est, et illud, *genitus*, substantia, ob idque Pater et Filius consubstantiales non sunt, necessario omnis genitura unius

** Gen. ii, 7, ** Joan. x, 30.

(54) Editi *ἔχει*, codex unus *ἔχη*. Alii duo *ἔχω*.
 (55) Voculam *ὄν* ex tribus mss. addidimus.
 (56) Editi *ἔξειν*. Antiqui sex libri *ἔξει*, ex quo fit, ut vox *ἀνάγκη* quæ paulo ante legitur, scribi debeat cum i subscripto, *ἀνάγκη*.
 (57) Editi *Υἱὸς ἀρχὴν τοῦ εἶναι ἔχων*. Antiqui duo libri *Υἱὸς ἀρχὴν τοῦ εἶναι ἔχει*. Alii tres *Υἱὸς εἰ ἀρχὴν εἶναι ἔχει*.

Ὀὐσία γὰρ οὐσίας μᾶλλον οὐ λέγεται, ποιότης δὲ ποιότητος. Ἀνθρώπος γὰρ ἀνθρώπου μᾶλλον οὐ λέγεται ἄγαθος δὲ ἀγαθοῦ, καὶ δίκαιος δικαίου. Τῶν γεννητῶν ἢ αὐτῆ φύσις πρὸς τὸν γεννησαντα, καὶ ἐτέριος ὁ γεννηθεὶς τὸ εἶναι ἔχη (54). Οὐδὲ γὰρ Ἄδελ, ὁ ἐκ συνδουασμοῦ γεννηθεὶς, ἕτερος παρὰ τὸν Ἄδὰμ, τοῦ Ἄδὰμ μὴ γεννηθέντος ἀλλὰ πλασθέντος. Εἰ τὸ αἰτιον τοῦ αἰτιατοῦ μείζον καὶ διάφορον κατ' οὐσίαν, πᾶς δὲ πατὴρ αἰτιος, καὶ πᾶς υἱὸς αἰτιατὸς, μείζους καὶ διάφοροι κατ' οὐσίαν οἱ πατέρες τῶν υἱῶν, καὶ οὐ μίᾳς οὐσίας. Ἄλλ' οὐκ ἀληθές. Ἐρωτῶσιν· Εἰ, γεννησας ὁ Πατὴρ τὸν Υἱὸν, ἐπαύσατο τοῦ γενεῖν αὐτόν· καὶ λάβωσιν, ὅτι ἐπαύσατο, ἐπάγουσιν· Οὐκοῦν καὶ ἤρξατο γενεῖν. Πᾶν γὰρ τὸ τέλος ἔχον καὶ ἀρχὴν ἔχει· οὐκ ἄρα οὖν (55) ἦν αἰεὶ ὁ Υἱός. Ἐρωτῶσιν· Εἰ τὸ παυόμενον ἀνάγκη καὶ ἀρχὴν ἔχειν, καὶ τὸ ἀρχὴν ἔχον ἀνάγκη καὶ παύεσθαι· ἄγγελοι οὖν καὶ πάντα τὰ ἀσώματα ἀρχὴν τοῦ εἶναι ἔχοντα, ἀνάγκη καὶ τέλος τοῦ εἶναι ἔξει (56). Ἄλλ' ἀποτον. Δυνατὸν οὖν, καὶ ἀρξάμενον τοῦ εἶναι, μὴ παυῦσθαι, καὶ περυσάμενον, μὴ ἤρχθαι. Εἰ δὲ μὴ, καὶ αὐτὸς ὁ Υἱὸς εἰ ἀρχὴν τοῦ εἶναι ἔχει (57), καὶ τέλος κατ' αὐτοῦς ἐξ ἀνάγκης ἔχει· ἐπειδὴ πᾶν τὸ ἀρχὴν ἔχον καὶ τέλος ἔχειν βούλονται. Καὶ πῶς οὐ βλάσφημος; Καὶ ἡ πρόγνωσις δὲ τοῦ Θεοῦ, ἀρχὴν οὐκ ἔχουσα, μετὰ τὸ γενέσθαι περὶ ὧν προέγνω (58), τέλος ἔχει. Ὅστε οὐ τὸ τέλος ἔχον ἀνάγκη καὶ ἀρχὴν ἔχειν. Τὸ ἐν ἐπὶ τῶν ἀσωμάτων, ἢ ἐνεργεία, ἢ βουλήσει, ἢ οὐσίᾳ λέγεται. Ὁ Σωτὴρ οὖν εἰπὼν· Ἐγὼ καὶ (59) Πατὴρ ἐν ἐσμεν, καθ' ἐν τι τῶν προγεγραμμένων εἰρηκεν. Οὐκοῦν εἰ μὲν κατ' ἐνεργειαν λέγουσιν, ἀνάγκη καὶ κατ' οὐσίαν λέγειν· τῶν γὰρ ἑτερουσιῶν οὐκ ἂν εἴη ἡ ἐνεργεια ὁμοία· εἰ δὲ κατὰ βούλησιν ἐν, οὐχ ὅσα ὁ Πατὴρ βούλεται μόνον, ἀνάγκη καὶ τὸν Υἱὸν βούλεσθαι, ἀλλ' ὅσα καὶ ὁ Υἱὸς βούλεται, ἀνάγκη καὶ τὸν Πατέρα βούλεσθαι. Ἐπιτάξει οὖν καὶ ὁ Υἱὸς τῷ Πατρὶ περὶ ὧν βούλεται, εἰ γε καὶ ἐπιτάττεται. Εἰ δὲ ἐπιτάττεται μόνον, ἀναγκαζόμενος καὶ σὺχλ (60) βουλόμενος ὑπηρετεῖ. Εἰ δὲ οὔτε ἐνεργεῖ οὔτε βουλήσει, λείπεται κατ' αὐτοῦς ἐν κατ' οὐσίαν εἶναι, τουτέστιν ὁμοούσιον Πατέρα καὶ Υἱόν.

284 *Ὅτι τὸ ἀγέννητος (61) ὑπάρξας τις δήλωσις, καὶ οὐκ οὐσίας.*

1. Εἰ τὸ ἀγέννητος οὐσία ἐστὶ, καὶ τὸ γεννητὸς οὐσία, καὶ διὰ τοῦτο οὐχ ὁμοούσιοι Πατὴρ καὶ Υἱὸς, πᾶν ἐξ ἀνάγκης γέννημα μίᾳς οὐσίας· ὁμοούσια οὖν

(58) Editi *ἔγνω*. Veteres quatuor libri *προέγνω*.
 (59) Libri antiqui *ἐγὼ καὶ ὁ*. Deest articulus in vulgatis. Ibidem editi et mss. duo *Πατὴρ μου*. At in aliis duobus, quos sequimur, vox *μου* deest.
 (60) Pro illo, οὐ, quod in editis legitur, οὐχί editi diminus ex libris antiquis.
 (61) Editi et mss. nonnulli τὸ ἀγέννητον. Alii tres mss. τὸ ἀγέννητος.

τὰ γεννήματα τῷ Υἱῷ τοῦ Θεοῦ. Καὶ πῶς οὐ βλάσφημον; εἰ ὁ ἀγέννητος πρὸς τὸν γεννητὸν Υἱὸν ἀντιδιατελλόμενος οὐσία (62) ἐστὶ, καὶ ὁ ἄκτιστος πρὸς τὴν κτίσιν ἀντιδιατελλόμενος οὐσία ἐστίν. Ἔσται οὖν καὶ ἀγέννητος οὐσία, καὶ ἄκτιστος οὐσία. Δύο οὖν ὁ Θεὸς (63), καὶ οὐ μία οὐσία. Ἐτι δὲ καὶ πᾶσα ἡ κτίσις ἐστὶ οὐσία μία. Ψευδὲς δὲ τοῦτο (64)· μία μὲν γὰρ κτίσις, διάφοροι δὲ οὐσίαι. Οὕτω δὲ καὶ τὸ ἄτρεπτον αὐτοῦ (65), καὶ τὸ ἀναρχον, καὶ πολλὰ ἕτερα οὐσίαι ἐσονται. Εἰ ἀγέννητον τὸν Πατέρα καὶ γεννητὸν τὸν Υἱὸν εἰπὼν τις, τὰς οὐσίας ἐδήλωσε, τὸν τρόπον τῆς ὑπάρξεως αὐτῶν εἰπεῖν τις (66) θελήσας, πῶς ἂν ἑτέρως εἰπεῖν δυνησεται ἢ οὕτως; Ὑπάρξεως οὖν τρόπος τὸ ἀγέννητος (67), καὶ οὐκ οὐσίας ὄνομα. Εἰ τὰ διάφορον τὴν ὑπαρξιν τοῦ εἶναι ἔχοντα διάφορον ἔχει καὶ τὴν οὐσίαν, οὐδὲ εἰ ἄνθρωποι ὁμοῦσιν. Ἄλλη γὰρ ὑπαρξίς Ἀδὰμ ἐκ γῆς πλασθέντος, ἄλλη δὲ Εὐας ἐκ πλευρᾶς γενομένης, ἄλλη δὲ Ἄβελ, ἐκ συνδυασμοῦ γάρ· ἄλλη δὲ τοῦ ἐκ Μαρίας, ἐκ παρθένου μόνης. Ὡσαύτως δὲ καὶ ἐπὶ τῶν πτηνῶν καὶ τετραπόδων. Εἰ ἀγέννητος ὁ Πατήρ, οἷ μὴ ἐγεννήθη, ὁ δὲ Υἱὸς γεννητὸς, διὰ τοῦ γεννηθῆναι, μετὰ τὸν γεννηθέντα ὁ ἀγέννητος. Οὐ γὰρ εἶχε πρὸς τὸν ἀγέννητος κληθήσεται. Τῶν γὰρ ὄντων αἱ ἀντιδιαστολαί, οὐ τῶν μὴ ὄντων. Εἰ Θεὸς ἦν ποτε, Πατήρ δὲ οὐκ ἦν, γενόμενος Πατήρ προσέληψε τὸ, πατήρ. Ὡσαύτως δὲ μὲν (68) ἀγέννητος, γεννητὸς δὲ Πατήρ· γεννητὸς δὲ αὐτὸς ἀγέννητος ὁ αὐτὸς ἀπλοῦς, ὄν.

pater assumpsit. Quare Deus est quidem infactus : at est Pater factus : igitur qui idem est et simplex, est factus et infactus.

2. Εἰ τὸ ἀδύνατον ἐναντίον (69) τῷ δυνατῷ, καὶ τὸ ἄσφον τῷ σοφῷ, καὶ πάντα τὰ ἀντιδιατελλόμενα ἐναντία ἀλλήλοις, ἐναντίον καὶ τὸ ἀγέννητον τῷ γεννητῷ. Ἐναντίος οὖν ὁ Πατήρ τῷ Υἱῷ κατ' οὐσίαν, εἰ γε μὴ τρόπος ὑπάρξεως τὸν ἀγέννητον, ἀλλ' οὐσία. Εἰ κτίσμα καὶ οὐ γέννημα ὁ Υἱὸς, καὶ πάντα δὲ τὰ ὄντα κτίσματα, μάλιστα ἀγέννητος ὁ Πατήρ λέγεται, οὐκ ὄντος ὅλων γεννήματος πρὸς ὃ καλεῖται ἀγέννητος. Δικαιότερον οὖν ἄκτιστος ἢ ἀγέννητος λέγοιτο ἂν. Τὸ ἀγέννητος εἰ ὄνομα, οὐκ οὐσία. Τῶν γὰρ οὐσιῶν σημαντικὰ τὰ ὀνόματα, οὐκ αὐτὰ οὐσία. Εἰ δὲ αὐτοουσία τὸ ἀγέννητος, λεγέτωσαν τὸ ὄνομα αὐτῆς. Οὐ γὰρ ἐκ τῶν οὐσιῶν, ἀλλ' ἐκ τῶν ὀνομάτων καὶ τῶν ἐνεργειῶν γνωρίζομεν, καὶ μάλιστα τὰ

A substantiæ est : genituræ igitur Filio Dei sunt con-
substantiales. Et quomodo hoc non fuerit absurdum? Si ingenuus a genito Filio ex adverso distinctus, substantia est, et increatus a creatura ex adverso distinctus, substantia est. Erit ergo et ingenuus substantia, et increatus substantia. Proinde Deus duæ, non una substantia est. Ad hæc et creatura omnis erit substantia una. Hoc autem falsum est : siquidem creatura una est, substantiæ vero diversæ. Sic autem et immutabile ejus, et principi privati, et multa alia erunt substantiæ. Si ingenuum quis Patrem et genitum Filium dicens, significavit substantias; cum modum quo existunt voluerit quis dicere, qui aliter quam sic dicere poterit? Ingenuus igitur existendi est modus, non substantiæ nomen. Si quæ diversum existendi exordium habent, diversam etiam habent substantiam; ne homines quidem inter se sunt consubstantiales. Nam aliter existit Adam ex terra formatus, aliter Eva facta ex costa, aliter Abel, ex coitu videlicet, aliter qui ex sola Maria virgine natus est. Similiter autem et in volatilibus et in quadrupedibus. Si ingenuus Pater, quoniam genitus non est; Filius autem genitus, quoniam genitus est; posterior genito ingenuus est; quandoquidem non habebat quocumque comparatus ingenuus vocaretur. Nam distinguuntur inter se quæ sunt, non autem quæ non sunt. Si Deus aliquando erat, nec tamen Pater erat; factus Pater, nomen

C 2. Si impossibile possibili contrarium est, si sapienti insipientis, si omnia quæ ex adverso distinguuntur contraria inter se sunt, etiam ingenuum genito est contrarium. Igitur contrarius est Pater Filio secundum substantiam, si modo ingenuum non sit existendi modus, sed substantia. Filius si creatura est, non genitura, et cuncta quæ sunt, creaturæ sunt, frustra Pater ingenuus dicitur, cum non sit omnino genitura, cujus respectu appelletur ingenuus; igitur potiori jure increatus quam ingenuus diceretur. Ingenuus si nomen est, non substantia est. Nomina enim substantias significant, sed non sunt substantia. Si vero vox, *ingenuus*, ipsa substantia est, illius dicant nomen. 284 Non enim ex sub-

D Alii mss. et editi τὸ ἀγέννητος.

(62) Editi ἀντιδιατελλόμενος ἑτέρα οὐσία. Vocem οὐ, quod in antiquis sex libris desit, delendam censuimus. Rursus editi πρὸς τὴν κτίσιν ἀντιδιατελλόμενος ἑτέρα. Et hic quoque vocem οὐσίαν expunximus, eorumdem librorum fidem secuti. Reg. tertius πρὸς τὴν κτίσιν ἀντιδιατελλόμενος ἐν οὐσίᾳ ἐστὶν ἑτέρα.

(63) Antiqui tres libri ὁ Θεός. Deest articulus in vulgatis.

(64) Editi καὶ τοῦτο. Vocula καὶ in quatuor mss. non legitur.

(65) Editi et Reg. tertius τὸ ἄτρεπτος αὐτοῦ καὶ τὸ ἀναρχος... οὐσία. Codex Colb. et alii duo Regii ut in contextu.

(66) Addita est vocula τις ex antiquis quinque libris.

(67) Codex Colb. et Reg. quartus τὸ ἀγέννητος.

(68) Illa, ὥστε Θεὸς μὲν, sic Trapezuntius interpretatus est : *Quare Deus quidem ingenuus : genitus autem Pater : ingenuus ergo et genitus, idem, cum sit simplex : quæ verba, nisi explicentur, obscura videntur et intellectu difficilia. Puto autem scriptorem, quicumque tandem ille sit, in verbis ludere, et ad vocem γενόμενος, quæ præcedit, respicisse : ut sit sensus, Deus antequam factus esset Pater, non erat factus Pater. Igitur Pater, cum simplex sit, factus et non factus dici potest : quod secum pugnare scriptori visum est. Hinc sequitur voces ἀγέννητος et γεννητός hoc loco aut idem valere quod voces ἀγέννητος et γενητός, aut mendum esse librariorum, qui litteram v voci utriusque incaute addiderint*

(69) Editi ἐναντίαν. At mss. ἐναντίον.

stantis, sed e nominibus et operationibus cognoscimus, et præsertim incorporea. *Ingenitus* si substantiæ Dei nomen est, aut Deus sua ipsius substantia cognita nomen substantiæ ignoravit: aut etiam, nomine cognito, audientes decepit. Dominus enim ait: *Omnipotens nomen meum*⁶⁷. Et a Mose interrogatus quod ei esset nomen: *Ego*, inquit, *sum qui sum*⁶⁸; et rursus: *Deus Abraham, et Deus Isaac, et Deus Jacob; hoc mihi nomen æternum*⁶⁹. Et David: *Dominus nomen tibi*⁷⁰. At hoc nomen, *ingenitus*, nec ipse sibi ascripsit, nec quisquam sanctorum dixit.

Si vero nec decepit, nec ignoravit (impium enim est horum aliquid dicere), *ingenitus* ei nomen non est. *Ingenitus* aut substantia est, aut accidens (nam præter hæc nihil esse potest): sed substantia non est, cum non sit quidquam quod ab eo ex opposito distinguatur. Est enim Filius genitus, at non quatenus substantia est, sed quatenus genitus fuit. Si vero accidens, aut natura insitum est, aut potest adesse et abesse. Sed, si natura insitum est, Deus necessario et substantia et accidens est. Quæ enim sunt ejusmodi, necessario accidunt quibus accidunt. Quod si contingenter adest, erit *ingenitus* aliquando et genitus. *Ingenitum* si dicunt Deum, eo quod genitus non est, non quid sit substantia ejus dicunt, sed quid non sit. Quippe substantia nulla est iis quæ non est, sed ex iis quæ est cognoscitur. Nam et illud, *immortalis*, et illud, *incorruptibilis*, et illud, *immuabilis*, non substantiam illius, sed quod nec moriatur, nec corrumpatur, nec commutetur ut creaturæ, significant. Doceant igitur quid Deus sit, non quid non sit. Si *ingenitus* non substantiæ nomen est, sed ipsamet substantia: rursus si Filius est substantia, etiam Filius *ingenitus* est; imo vero substantia omnis erit *ingenita*. Si *ingenitum* substantia Dei est, et genitura substantia Filii: creatura igitur aut factura non est ipsius substantia. Filius enim una, non multæ substantiæ. Cum quis hominem, aut lapidem, aut lignum dicit, substantiam quamdam indicat: at cum genituram dicit, non substantiam simpliciter significat; alioqui genitura omnis esset una substantia. Quod si genitura substantiam quampiam non significat, neque *ingenitus* profecto. Deus si *ingenitus* est, eo quod genitus non est: sic et *incorruptibilis*, eo quod non corrumpitur. Quemadmodum igitur *incorruptibile* eum sine fine futurum significat: ita et *ingenitum*, principii **285** expertem esse. Si vero *ingenitus*

⁶⁷ Exod. xv, 3. ⁶⁸ Exod. iii, 14. ⁶⁹ ibid. 15. ⁷⁰ Psal. LXXXII, 19.

(70) Codex Colb. παντοκράτωρ ἑνομά μοι, *Omnipotens nomen mihi*. Apud LXX Κύριος ἑνομά αὐτῷ, *Dominus nomen illi*. Vulgata, *Omnipotens nomen ejus*.

(71) Articulum ante vocem Θεός ter addidimus ex libris antiquis: quod idem eadem auctoritate fecimus ante vocem Δαβίδ.

(72) Editi et Regii quatuor Κύριος ἑνομά σοι, *Dominus nomen tibi*. Alii duo Regii cum Colb. Κύριος ἑνομά αὐτῷ, *Dominus nomen ipsi*. Hic apud LXX ἑνομά σοι Κύριος, *Nomen tibi Dominus*. Aquilas, Symmachus et Theodotus, *Nomen tibi, Domine*.

ἄσώματα. Et τὸ ἀγέννητος ἑνομά τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ, ἢ τὴν οὐσίαν τὴν ἰδίαν εἰδῶς ὁ Θεὸς τὸ ἑνομά τῆς οὐσίας ἠγνόησεν, ἢ καὶ τὸ ἑνομά εἰδῶς τοὺς ἀκούοντας ἠπάτησε. Κύριος γάρ φησιν· Παντοκράτωρ ἑνομά μου (70). Καὶ παρὰ Μωσέως ἐρωτηθεὶς, τί ἑνομά αὐτῷ, φησὶν· Ἐγώ εἰμι ὁ ὢν· καὶ πάλιν· Ὁ Θεὸς Ἀβραάμ, καὶ ὁ Θεὸς (71) Ἰσαάκ, καὶ ὁ Θεὸς Ἰακώβ· τοῦτό μοι ἑνομά αἰώνιον· καὶ Δαβίδ· Κύριος ἑνομά σοι (72). Ἀγέννητον δὲ ἑνομά οὔτε αὐτὸς ἑαυτῷ, οὔτε τις τῶν ἁγίων εἴρηκεν. Et δὲ οὔτε ἠπάτησεν, οὔτε ἠγνόησεν (ἀσεδὲς γάρ τι τοῦτω εἶπειν), τὸ ἀγέννητος οὐκ ἑνομά αὐτοῦ. Τὸ ἀγέννητος ἢ οὐσία ἐστίν, ἢ συμβεβηκὸς (παρὰ ταῦτα (73) γὰρ οὐδὲν ἄν εἴη)· ἀλλ' οὐσία μὲν οὐκ ἐστίν, οὔτε γὰρ τὸ ἀντιδιαστελλόμενον αὐτῷ· γεννητὸς γὰρ ὁ Υἱός, οὐ καθὼ οὐσία, ἀλλὰ καθὼ ἐγεννήθη· εἰ δὲ συμβεβηκὸς, ἢ συμπεφυκεν, ἢ ἐνδέχεται ὑπάρχειν καὶ μὴ ὑπάρχειν. Ἄλλ' εἰ μὲν συμπεφυκεν, ἀνάγκη τῷ Θεῷ καὶ οὐσίαν (74) καὶ συμβεβηκὸς εἶναι. Ἐξ ἀνάγκης γὰρ τὰ τοιαῦτα συμβαίνει οἷς συμβεβηκέν. Et δὲ ἐνδεχομένως (75), ἔσται καὶ ἀγέννητός ποτε καὶ γεννητός. Et ἀγέννητον λέγουσι τὸν Θεόν, ὅτι μὴ ἐγεννήθη, οὐ τί ἐστίν ἢ οὐσία αὐτοῦ, λέγουσιν, ἀλλὰ τί οὐκ ἐστίν. Οὐδεμία δὲ οὐσία ἐξ ὧν οὐκ ἐστὶ γνωρίζεται, ἀλλ' ἐξ ὧν ἐστὶ. Καὶ τὸ θάνατος γὰρ, καὶ τὸ ἀφθαρτος καὶ τὸ ἀτρέπτος, οὐ τὴν οὐσίαν αὐτοῦ, ἀλλ' ὅτι μὴ ἀποθνήσκει, μὴτε φθείρεται, μὴτε τρέπεται ὡς τὰ κτίσματα, θελοῖ. Διδασκέτωσαν οὖν τί ὁ Θεὸς ἐστίν, οὐ τί οὐκ ἐστίν. Et τὸ ἀγέννητος οὐκ ἑνομά οὐσίας, ἀλλ' αὐτοουσία (76), οὐσία δὲ καὶ ὁ Υἱός· ἀγέννητος καὶ ὁ Υἱός, καὶ πᾶσα δὲ οὐσία ἀγέννητος. Et τὸ ἀγέννητον οὐσία τοῦ Θεοῦ, καὶ τὸ γέννημα οὐσία τοῦ Υἱοῦ· τὸ κτίσμα οὖν ἢ ποιήμα οὐκ οὐσία αὐτοῦ. Μία γὰρ καὶ οὐ πολλὰ οὐσῖαι ὁ Υἱός. Ἀνθρωπῶν τις εἰπὼν, ἢ λίθον, ἢ ξύλον, οὐσίαν τινὰ θελοῖ· γέννημα δὲ εἰπὼν, οὐκ οὐσίαν ἀπλῶς θελοῖ· ἐπεὶ πᾶν γέννημα οὐσία μία. Et δὲ οὐκ οὐσίας τινὸς τὸ γέννημα σηματικόν, οὐδὲ τὸ ἀγέννητος θελον· ὅτι. Et ἀγέννητός ἐστίν ὁ Θεός, ὅτι μὴ ἐγεννήθη· οὕτω καὶ ἀφθαρτος, ὅτι μὴ φθείρεται. Ὅσπερ οὖν τὸ ἀφθαρτον τὸ ἀτελεύτητον αὐτοῦ θελοῖ, οὕτω καὶ τὸ ἀγέννητον τὸ ἀναρχον. Et δὲ ἀγέννητος μὲν, οὐκ ἀφθαρτος δὲ, ἔσται μὲν ἀναρχος, οὐκ ἀτελεύτητος δὲ ὕπερ ἄτοπον. Οὐκ οὐσία οὖν τὸ ἀγέννητος, ἀλλὰ διπλωσις τοῦ μὴ γεγενῆσθαι. Et φύσει ἀγέννητος ὁ Πατήρ, φύσει γεννητός καὶ ὁ Υἱός. Et δὲ φύσει γέννημα, οὐκέτι κτίσμα. Ὅντος οὖν τοῦ φύσει γεννηματος (77), ἀνάγκη καὶ τὸν γεννήσαντα εἶναι· γέννημα

(73) Editi et mss. nonnulli παρ' αὐτά. Alii παρὰ ταῦτα.

(74) Editi et aliquot mss. καὶ οὐσία. Reg. quartus καὶ οὐσίαν, recte.

(75) Illud, ἐνδεχομένως, positum hic videtur hac sententia: Taliter ut possit adesse aut abesse.

(76) Editio Basil. et quatuor mss. Regii ἀλλ' αὐτὸ οὐσία duabus vocibus, sed ipsum substantia. Editio Stephanæa, ut notat Ducæus, et codex Colb. αὐτοουσία conjuncte, sed ipsamet substantia.

(77) Editi τὸν φύσει γεννήσαντα. Vox φύσει in mss. deest:

γάρ χωρὶς γεννήσαντος οὐκ ἂν εἶη. Λεγέτωσαν οὖν ἅπαντες ὅτι ὁ Πατήρ οὐκ ἐγέννησεν. Εἰ ὁ Θεὸς ἀγέννητος οὐσία, καὶ ὁ Υἱὸς (78) γεννητὸς οὐσία, καὶ ὁ Παράκλητος κτίσμα οὐσία, τὸ, Πατήρ καὶ Υἱὸς καὶ ἅγιον Πνεῦμα, ὀνόματα μόνον χωρὶς οὐσιῶν. Βαπτίζετοσαν οὖν εἰς ἀγέννητον, καὶ γεννητὸν, καὶ κτίσμα. Τὰ γὰρ πράγματα τῶν ὀνομάτων ἰσχυρότερα, καὶ πᾶσι δὲ τῶν λεγομένων πρὸς ἐνέργειαν ὠφελιμώτερα. Εἰ ἀγέννητος, φασὶν, ὁ Πατήρ, γεννητὸς δὲ ὁ Υἱὸς, οὐ τῆς αὐτῆς οὐσίας. Ἀγέννητος γὰρ καὶ γεννητὸς οὐκ ἂν εἶη μιᾶς οὐσίας. Ἄλλ' οὐκ οὐσίας ἡμεῖς ταῦτα λέγομεν, ὀνόματα δὲ δηλοῦντα τὴν ἐκάστου αὐτῶν ὑπαρξιν. Οὐδὲν δὲ καλύψει διαφόρων ὀνομάτων μιαν οὐσίαν εἶναι, ὡς καὶ τὸ ἐναντίον διαφόρων οὐσιῶν τῆς κτίσεως ἐν ὀνόματι.

quæ nominantur. Si Pater, inquit, ingenuus, genitus vero Filius, non sunt ejusdem substantiæ. Nam ingenuus et genitus unius substantiæ esse non possunt. At nos hæc non substantias, sed nomina dicimus, quibus nominibus existens uniuscujusque earum significatur. Unam autem diversorum nominum substantiam esse prohibent nihil, quemadmodum etiam, vice versa, nihil vetat diversarum substantiarum unum nomen esse in creaturis.

3. Εἰ ὁμοούσιος, φασὶν, ὁ Υἱὸς τῷ Πατρὶ ὁ Πατήρ δὲ ἀγέννητος, ὁ δὲ Υἱὸς γεννητὸς· ἡ αὐτὴ ἄρα οὐσία ἀγέννητος καὶ γεννητὴ. Ἄλλ' οὐ μέρος φαμὲν τὸν Υἱὸν τοῦ Πατρὸς, ὡς διαιρουμένην τὴν οὐσίαν ἀγέννητον καὶ γεννητὸν εἶναι, ἀλλ' ὅλον ὅλον γεννητὸν ἐξ ἀγεννήτου, τέλεια δύο, καὶ οὐ δύο μέρη ἐξ ἐνός τινος. Εἰ ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Πατρὸς ἐλήλυθεν ὁ Σωτὴρ, ὡς αὐτὸς φησιν, Ἐγὼ ἐλήλυθα ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Πατρὸς μου· πάντα ὅσα ὁ Πατήρ λέγεται (79), ἀνάγκη καὶ τὸν Υἱὸν λέγεσθαι. Λεχθήσεται οὖν καὶ ἀγέννητος, εἰ καὶ τοῦτο ὄνομα τοῦ Πατρὸς. Εἰ δὲ (80) τιμὴ τοῦ Πατρὸς ἐστὶ τὸ ἀγέννητος ὄνομα, ὁμοίως δὲ καὶ τὸν Υἱὸν τιμᾶν δεῖ, κατὰ τὴν αὐτοῦ φωνὴν τὴν λέγουσαν· Ἴνα πάντες τιμῶσι τὸν Υἱὸν, καθὼς τιμῶσι τὸν Πατέρα· ἀνάγκη καὶ τὸν Υἱὸν ἀγέννητον λέγειν, ἵνα μία τιμὴ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ σώζηται. Εἰ ἐφάνερωσαν ὁ Υἱὸς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς τοῖς ἀνθρώποις, ὡς αὐτὸς φησιν, Ἐφάνερώσά σου τὸ ὄνομα τοῖς ἀνθρώποις, κύριον δὲ τῆς οὐσίας αὐτοῦ ὄνομα τὸ ἀγέννητος· δεῖκνύτωσαν τοῦ ἀγέννητον αὐτὸν ὁ Σωτὴρ εἰρηκεν. Εἰ μελιζων πάντων ἐστὶν ὁ Θεός, πότερον ἡ οὐσία (81) μελιζων ἐστὶν, ἢ τῷ πάντων αὐτὸν ἀκτῖον εἶναι, αὐτὸν δὲ μηδενὸς γεγενῆσθαι; Εἰ μὲν γὰρ ἡ οὐσία, καὶ πᾶσα ἡ οὐσία μελιζων πάντων ἐστὶν· εἰ δὲ ἡ ἀγέννητος, οὐ ταῦτ' ἄρα οὐσία καὶ ἀγέννητος (82). Εἰ τὸ ἀγέννητος ἐστὶ τι, καὶ τὸ ἀθάνατον, καὶ τὸ ἀτελεύτητον, καὶ τὸ ἄνοσον, καὶ τὸ ἀγήρων (83) ἐστὶ τι. Οὐκοῦν τῷ μὲν ἀγέννητος εἶναι ὑπερ-

A quidem est, non autem incorruptibilis : principii, non finis erit expers; quod absurdum est. Proinde ingenuus substantia non est : sed genitus non esse significat. Si natura ingenuus est Pater, Filius quoque natura est genitus . sed si genitura est natura, nequaquam est creatura. Itaque cum genitura sit natura, necesse est et genitorem esse; quandoquidem genitura sine genitore esse non potest. Dicant igitur genitorem, si Pater non genuit. Si Deus ingenuus est substantia, et Filius genitus substantia, et Paracletus creatura substantia, Pater, et Filius, et Spiritus sanctus nomina solum sunt sine substantiis. Baptizent ergo in ingenito, et genito, et creatura. Res enim nominibus sunt potiores : et ea

B quæ exstant, sunt ad operationem utiliora, quam quæ nominantur. Si Pater, inquit, ingenuus, genitus vero Filius, non sunt ejusdem substantiæ. Nam ingenuus et genitus unius substantiæ esse non possunt. At nos hæc non substantias, sed nomina dicimus, quibus nominibus existens uniuscujusque earum significatur. Unam autem diversorum nominum substantiam esse prohibent nihil, quemadmodum etiam, vice versa, nihil vetat diversarum substantiarum unum nomen esse in creaturis.

3. Si consubstantialis, inquit, Filius Patri est, Pater autem ingenuus, Filius vero genitus : eadem igitur substantia ingenua et genita. Sed non dicitur Filium Patris partem esse, sic ut ingenium et genitum sint substantia divisa : sed totum genitum ex toto ingenito, perfecta duo, non partes duas ex aliquo uno. Si Servator in nomine Patris venit, ut ipse ait : *Ego veni in nomine Patris mei* ; quidquid Pater dicitur, id Filium quoque dici necesse est. Proinde dicitur etiam ingenuus, si et hoc nomen Patris est. Quod si nomen *ingenuus* honor est Patris, similiter autem si Filium quoque honorare oportet, secundum ipsius vocem, quæ dicit : *Ut omnes honorent Filium, sicut honorant Patrem* ; necesse est et Filium ingenuum dicere, ut unus Pater et Filii honor serveatur. Si Filium nomen Patris hominibus manifestavit, ut ipse dicit : *Manifestavi nomen tuum hominibus* , *ingenuus* autem nomen est substantiæ ipsius proprium; ostendant ubi Salvator ipsum ingenuum nominavit. Si Deus omnibus major est, majorne est substantia, an quoniam ipse causa est omnium, nec a quoquam genitus est? Si enim quatenus substantia, etiam substantia omnis omnibus major est : sin autem quatenus ingenuus; igitur substantia et ingenuus idem non sunt. Si *ingenuum* est aliquid, etiam immortale, sine carens, morborum exors, senectutis nescium, aliquid erunt. Proinde quoniam ingeni-

⁷¹ Joan. v, 43. ⁷² ibid. 23. ⁷³ Joan. xvii, 6.

(78) Codex unus et editi, καὶ ὁ Χριστός. Alii quinque mss., καὶ ὁ Υἱός. Utramque lectionem Reg. sextus præfert, alteram in contextu, alteram in margine. Mox vocem οὐσία edendam eura vimus cum i subscripto, quod melius iudicavimus.

(79) Sic mss. nostri. Deerat articulus in vulgatis. Nec ita multo post Colb. et Reg. quintus οὖν καὶ τὸ ἀγέννητος.

(80) Codices non pauci ei δέ. Vocula δέ ab editis aberat.

(81) Editi et mss. multi πότερον καὶ οὐσία. utrum

substantia quoque major est, sic ut vox οὐσία sit in nominativo. Codex Colb. πότερον ἡ οὐσία cum i subscripto, rectius. Ita enim illud, ἡ οὐσία, respondebit illi, ἡ τῷ.

(82) Codex Colb. οὐσία καὶ ἀγέννητος. Ibidem editi et mss. nonnulli ei τὸ ἀγέννητος. Alii tres mss. ἀγέννητον, melius. Ita enim illud, ἀγέννητον. concordabit cum iis quæ sequuntur vocibus, ἀθάνατον, ἀτελεύτητον, etc.

(83) Editi τὸ ἀγήρων. Veteres quinque libri τὸ ἀγήρων.

tus est, superabit omnes : at in reliquis idem erit A cum angelis spiritibusque et animabus. Nam et hæc immortalia sunt, et finis expertia. Quod si non per ea, quæ non est, sed per ea quæ est, excedit (neque enim homo hoc præstantior est bruto, quod animæ aut sensus expertus non sit; cum hæc etiam sit irrationale; sed hoc, quod rationalis est) : sic et Deus non quod ingenuus sit, sed quod omnium causa sit, major erit. Si ingenuus a genito ex adverso distinguitur, ingenuus autem substantia simplex est; etiam eo quod immutabilis, et immortalis et figuræ exorsus est, et ob reliqua, ex adverso a genito distinguitur. Si enim aliquo quidem distinguitur, **286** reliquis vero nequaquam; compositus, non simplex est. Si is qui cognovit Deum esse ingenuum, quid tandem sit Deus accurate cognovit, rursus, si nihil majus est quam Deum secundum naturam ipsius cognoscere, imo si hæc est vita æterna : qui nos docuit ingenuum esse Deum, is major invenietur iis quæ Deus diligentibus ipsum præparavit. Nam fieri non potest ut homo quidquam cognoscat eorum, quæ nec oculus vidit, nec auris audivit, quæ nec in cor hominis ascenderunt ⁷⁶. Atqui peccatores etiam nomen *ingenuus* audivere. Quod igitur majus est, id aut per se ipsum aut per alium Deus peccatores docuit : quod vero minus est, nihilque ad vitam æternam confert, id justis servavit. Et quomodo hoc absurdum non est? *Ingenuus* neque definitio, neque proprium Dei est. Hæc enim convertuntur cum iis, quorum sunt definitio aut proprium. Homo enim est animal rationale, mortale, intelligentiæ ac scientiæ capax; et si quid animal rationale, mortale, intelligentiæ ac scientiæ capax, hoc homo est; proprium vero hominis est risibile; et si quid risibile est, homo est. *Ingenuus* autem si quis concedet dici de solo Deo, non continuo si quid etiam Deus est, hoc ipsum est ingenuus non est. *Ingenuus* igitur neque

ἐξεί πάντων, τοῖς δὲ ἄλλοις ταύτων ἔσται ἀγγέλοις καὶ πνεύμασι καὶ ψυχαῖς. Καὶ γὰρ ταῦτα ἀθάνατα καὶ ἀτελεύτητα. Εἰ δὲ μὴ ἀφ' ὧν (84) οὐκ ἔστιν, ἀλλ' ἀφ' ὧν ἔστιν ὑπερέχει (οὐδὲ γὰρ ἄνθρωπος ἀλόγου βελτίων τῶ μὴ εἶναι ἀψυχος καὶ ἀναίσθητος· ταῦτα γὰρ καὶ τὸ ἄλογον, ἀλλὰ τῶ (85) εἶναι λογικός). οὕτω καὶ ὁ Θεός, οὐ τῶ ἀγέννητος, ἀλλὰ τῶ πάντων αἰτίας εἶναι, ἔσται μείζων. Εἰ ἀντιδιαστέλλεται ὁ ἀγέννητος τῶ γεννητῶ (86)· ὁ δὲ ἀγέννητος οὐσία ἀπλή· καὶ τῶ (87) ἀτρεπτος καὶ ἀθάνατος καὶ ἀσχημάτιστος, καὶ πᾶσιν ἀντιδιαστέλλεται, πρὸς τὴν γεννητόν. Εἰ γὰρ τίτι μὲν ἀντιδιαστέλλεται, τοῖς δὲ λοιποῖς οὐ, σύνθετος καὶ οὐκ ἀπλοῦς. Εἰ ὁ γνοῦς, ὅτι ἀγέννητός ἐστιν ὁ Θεός, ὃ τι ποτὲ ἔστιν ὁ Θεός ἀκριβῶς ἔγνω, μείζων δὲ οὐδὲν ἔστι τοῦ τὸν Θεὸν κατὰ τὴν αὐτοῦ φύσιν γῶναι, ἀλλ' αὕτη ἔστιν ἡ αἰώνιος ζωὴ, ὁ διδάξας ἡμᾶς (88), ὅτι ἀγέννητός ἐστιν ὁ Θεός, μείζων εὐρεθήσεται ὧν ὁ Θεός ἠτοίμασε τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν. Ἐκείνων γὰρ οὐδὲν δυνατὸν ἀνθρώπων ὄντα γῶναι· ὧν οὔτε ὀφθαλμός τις εἶδεν, οὔτε οὖς ἤκουσεν, οὔτε ἐπὶ καρδίᾳ ἀνθρώπου ἀνέβη. Ἀλλὰ μὴν καὶ ἀμαρτωλοὶ τὸ ἀγέννητος ὄνομα ἤκουσαν. Τὸ μείζων οὖν ἢ δι' ἑαυτοῦ ἢ δι' ἑτέρου ὁ Θεός τοὺς ἀμαρτωλοὺς διδάξας, τὸ ἦτον καὶ μηδὲν εἰς ζωὴν αἰώνιον συντελοῦν τοῖς δικαίοις ἐφύλαξε. Καὶ πῶς οὐκ ἄσπονον; Τὸ ἀγέννητος οὔτε ὄρος ἐστὶ Θεοῦ, οὔτε ἴδιον. Ταῦτα γὰρ ἀντιστρέφει ἐκείνοις ὧν ὄρος ἢ ἴδιον τυγχάνουσιν. Ἀνθρώπος γὰρ ζῶον λογικόν, θνητόν, νοῦ καὶ ἐπιστήμης δεκτικόν· καὶ εἰ τι ζῶον λογικόν, θνητόν, νοῦ καὶ ἐπιστήμης δεκτικόν, ἄνθρωπος τοῦτο (89)· ἴδιον δὲ ἀνθρώπου τὸ γελαστικόν, καὶ εἰ τι γελαστικόν, ἄνθρωπος. Τὸ δὲ ἀγέννητος εἰ τις συγχωρήσει ἐπὶ μόνου Θεοῦ λέγεσθαι, οὐκ ἄμα καὶ εἰ τι Θεός, τοῦτο ἀγέννητον. Ὁ οὖν Υἱός, Θεός ὧν, οὐκ ἀγέννητός ἐστιν. Οὔτε γοῦν ὄρος (90) οὔτε ἴδιον τὸ ἀγέννητος· οὐ γὰρ ἀντιστρέφει (91).

tamen ingenuus non est. *Ingenuus* igitur neque definitio, neque proprium est Dei : quippe non con-

Quod Filius creatura non est.

1. Si Filius creatura Dei est, omnis autem creatura creatoris serva; Christus Dei servus est, non Filius. Non igitur sumpsit formam servi, cum esset Dominus, sed erat servus. Potestas eadem non communis est facturæ cum factore : nihil ergo commune est Patri cum Filio, ne creatio quidem, si factura non genitura Filius est. Si Filius genitura

ἔστιν ingenuus. Itaque Filius, quanquam Deus est, definitio, neque proprium est Dei : quippe non con-

Ὅτι οὐ κτίσμα ὁ Υἱός.

1. Εἰ κτίσμα Θεοῦ ὁ Υἱός, πᾶν δὲ κτίσμα δοῦλον τοῦ κτίστου· δοῦλος (92) ὁ Χριστός, καὶ οὐκ Υἱός τοῦ Θεοῦ. Οὐκ ἔλαβεν οὖν μορφήν δούλου, Κύριος ὢν, ἀλλ' ἦν δούλος. Τὸ ποίημα τῶ ποιητῆ τῆς αὐτῆς οὐνάμεως οὐ κοινωνεῖ· οὐδὲν ἄρα κοινόν ἐστιν Υἱοῦ καὶ Πατρὸς· οὐδὲ ἡ κτίσις, εἴπερ ποίημα καὶ οὐ γένημα ὁ Υἱός. Εἰ γένημα ὁ Υἱός, ὡς ἐν τῶν γεννη-

⁷⁶ I Cor. 11, 9.

(84) Editi El δὲ μὴ ἀφ' ὧν. Vocula μὴ deest in nostris septem codicibus.

(85) Codices non pauci ἀλλὰ τῶ. Editi ἀλλὰ τό.

(86) Editi τῶν γεννητῶν. At mss. τῶ γεννητῶ.

(87) Veteres nostri libri καὶ τό. Editi καὶ τῶ, recte. Etenim vox πᾶσιν, quæ mox sequitur, videtur ita exigere. Reg. secundus καὶ τὸ ἀτρεπτον καὶ ἀθάνατον καὶ ἀσχημάτιστον. Ibidem mss. nonnulli πρὸς τὸ γεννητόν.

(88) Editi διδάξας ἡμᾶς. At mss. plerique omnes ἡμᾶς, et ita legerat interpretes.

(89) Editi δεκτικόν, καὶ ἄνθρωπος τοῦτο, καὶ τοῦτο ἀνθρώπος· ἴδιον. Veteres quidam libri brevis,

δεκτικόν, ἄνθρωπος τοῦτο· ἴδιον. Regii primus et quartus uti edidimus.

(90) Editi Οὔτε γοῦν ὄρος. At mss. multi οὔτε γὰρ ὄρος.

(91) In nostris septem codicibus post verbum ἀντιστρέφει sequuntur illa, εἰ τιμὴ τοῦ Πατρὸς ἐστὶ τὸ ἀγέννητος ὄνομα, ὁμοίως δὲ καὶ τὸν Υἱὸν τιμᾶν δεῖ· εἰ δεῖ εἰ reliqua usque ad verbum σώζεται· sed hæc omnia superius num. tertio a quolibet legi possunt. Cur autem a librariis bis scripta sint, nescire me fateor.

(92) Antiqui tres libri δοῦλος ἄρα.

μάτων, πᾶν δὲ γέννημα κτίσμα, οὐ κτίσμα ὁ Υἱός· οὐδὲ γὰρ γέννημα ὡς ἐκεῖνα. Εἰ ἐλάττονα ὁ Θεὸς δημιουργεῖν οὐκ ἠδύνατο τοῦ ἐνός Υἱοῦ (93), διὰ τὸ μὴ πεφυκέναι· οὐδὲ ὁ Υἱὸς ἄρα (94) διάφορα δημιουργήσει, ἀλλὰ ἐν τι. Εἰ τὰ ἐλάττω ὑπὸ ἐλάττονος δημιουργεῖται, καὶ τὰ μείζονα δὲ ὑπὸ μείζονος· διὰ πολλῶν ἄρα ἢ κτίσις, ἐπεὶ οὐ πᾶσα ἴση. Εἰ δημιουργικὸς ὁ Θεὸς φύσει, οὐκ ἐνός ἔσται, ἀλλὰ πολλῶν. Ἡ γὰρ ἀσθενεία ἄλλο οὐ δημιουργεῖ, ἢ φθόνῳ καὶ βασκανίᾳ. Εἰ διὰ Υἱοῦ Πατρὸς δύναμις ἐδημιούργησε, Πατὴρ καὶ οὐκ Υἱὸς ὁ δημιουργός, ὡστερ οὐδὲ τὸ ἐργαλεῖον ὁ τεχνίτης. Οὐκ ἄρα οὖν ταπεινότερον (95) ἢ κατὰ τὸν Πατέρα τὸ δημιουργεῖν τὰ ὑπὸ τοῦ Υἱοῦ γεόμενα. Εἰ τὴν δημιουργίαν τῆς οὐστὶς κτίσεως ἐπησχύνθη δι' ἑαυτοῦ ποιῆσαι ὁ Θεός, καὶ τὴν δοξολογίαν αὐτῆς οὐ προσέεται. Ἄ γὰρ ποιῆσαι ἐπι-
 B
 ησχύνετο, γεόμενα ἴδια νομισθῆναι οὐ θελήσει. Εἰ ταῦτ' οὖν κτίζει καὶ γεννᾷ τὸν Θεόν, ἐπειδὴ ἀπλοῦς· ταῦτ' οὖν καὶ τὸ σώζειν αὐτὸν καὶ ἀπολλύειν, καὶ ζωογονεῖν καὶ ἀποκτείνειν. Εἰ δὲ τοῦτο (96), ταῦτ' οὖν ἄρα σωτηρία καὶ ἀπώλεια, καὶ ζωὴ καὶ θάνατος. Εἰ Θεοῦ Χριστὸς δύναμις καὶ σοφία, ταῦτα δὲ ἄκτιστα καὶ συναΐδια Θεῷ (οὐ γὰρ ἦν ποτε ἄσφορος καὶ ἀδύναμος)· ἄκτιστος καὶ συναΐδιος Χριστὸς Θεῷ· εἰ δὲ, καθὸ ἐνέργεια, δύναμις, καὶ σοφία Θεοῦ λέγεται, καὶ ἡμεῖς δύναμις καὶ σοφία Κυρίου λεγόμεθα ἂν (97), ὡς αὐτὸς Θεοῦ. Ἄλλ' ἀποπον. Εἰ μὴ ἀΐδιος Θεός ὁ Υἱός, ἐξ ἀνάγκης πρόσφατος· εἰ μὴ ἀληθινός, ψευ-
 C
 δής· εἰ μὴ φύσει, θέσει. Ἀσεβῶν δὲ προσφάτοις καὶ ψευδέσι καὶ μὴ φύσει λατρεύειν. Οὐκ ἔσται γὰρ σοι, φησὶ, Θεὸς πρόσφατος· καὶ ὁ Παῦλος· Ἄλλα τότε μὴν, οὐκ εἰδότες Θεόν, ἐδουλεύσατε τοῖς φύσει (98) μὴ οὖσι θεοῖς. Ἡ ἀσεβεῖς (99) οἱ οὕτω Χριστῷ λατρεύοντες· ἢ φύσει καὶ ἀληθινός Θεός, καὶ εὐσεβεῖς. Εἰ ὁ (1) Υἱὸς ἐνέργημα, καὶ οὐ γέννημα, οὔτε ὁ ἐνεργήσας, οὔτε μὴν τὸ ἐνεργηθῆν αὐτός ἔστιν (ἔτερον γὰρ ἦν ἢ ἐνέργεια παρὰ ταῦτα), ἀλλὰ καὶ ἀνυπόστατος· οὐδεμία γὰρ ἐνέργεια ἐνυπόστατος. Εἰ δὲ τὸ ἐνεργηθῆν, τρίτος ἐκ Πατρὸς, καὶ οὐκ ἀμε-
 D
 σίτευτος. Ὁ ἐνεργήσας γὰρ πρῶτος, εἶτα ἢ ἐνέργεια, καὶ οὕτω τὸ ἐνεργηθῆν. Εἰ μονογενής ὁ Υἱός, διὰ τὸ μόνος ἐκ μόνου γεγενῆσθαι (2)· μονόκτιστος κυριώτερον ἂν λέγοιτο, κτίσμα μὲν ἀληθῶς κατ' Εὐνόμιον ὦν, γέννημα δὲ ψευδωνύμως καλούμενος. Εἰ ὁ Υἱὸς δημιούργημα τοῦ Πατρὸς μόνος, τὰ δὲ παντα τοῦ Υἱοῦ, εἰπῶν, *Τὰ ἐμὰ πάντα σὰ ἔστι*, δυνατόν εἶπεν· ἐπαγαγῶν δὲ, *Καὶ τὰ σὰ ἐμὰ*, κατ' Εὐνό-

A est, non tanquam una e genituris; omnis autem genitura creatura est, non creatura Filius est, neque enim genitura est ut illa. Si Deus pauciora uno Filio condere non poterat, quod naturæ suæ non convenit: igitur nec Filius condet diversa, sed unum quid. Si minora a minore creantur, et majora a majore; per multos ergo sunt creatoræ, cum omnes non sint æquales. Deus si conditor est natura, non unius erit, sed multorum. Nam aliud non creat aut imbecillitate, aut invidia et livore. Si Patris potentia per Filium creavit, Pater creator est, non Filius, quemadmodum neque instrumentum artifex est. Non est igitur res humilior quam ut Patri conveniat, creare quæ facta sunt a Filio. Si creaturarum creationem per se facere Deus erubuit, etiam glorificari ab illis non sustinet. Quæ enim facere erubescerat, ea ubi facta fuerint, sua putari nolet. Si idem est, Deum creare et generare, quoniam simplex est: idem etiam erit, servare et perdere, vivificare et occidere. Quod si ita est, igitur salus et perditio, et vita et mors idem sunt. Si Christus potentia ac sapientia Dei est, hæc autem increata sunt ac coæterna Deo (non enim fuit unquam insipiens aut impotens): increatus est Christus, et una cum Deo æternus: sin autem, quatenus est operatio, dicitur potentia et sapientia Dei: nos quoque potentia et sapientia Domini dici possumus haud aliter atque ipse, Dei. Sed hoc absurdum est. Si Filius Deus æternus non est, erit necessario recens: si non verus, falsus: si non natura, adoptione. Impiorum autem est recentis et falsos nec natura deos colere. Non enim erit tibi, inquit, Deus recens. Et Paulus: Sed tunc quidem ignorantes Deum, servivistis iis, qui natura non sunt dii. Aut impii sunt qui Christum sic colunt: aut natura et verus Deus est, atque adeo pii. Si Filius operatio est, non genitura, neque qui operatus est, neque opus ipsum ipse est (aliud enim est operatio præter hæc): sed etiam non subsistit; nulla enim subsistit operatio. Si vero opus ipsum est, tertius a Patre, non immediatus est. Qui enim operatus est, primus est: deinde operatio, tum demum opus. Si Filius unigenitus est, quod solus a solo genitus est, unicreatus magis proprie diceretur; cum secundum Eunomium vere creatura sit, falso autem nomine genitura vocetur. Si Filius solus creatura Patris est, reliqua vero omnia, Filii,

⁹³ 1 Cor. 1, 24. ⁹⁴ Psal. LXXI, 10. ⁹⁵ Gal. 1v, 8

(93) Editi ἠδύνατο πλὴν τοῦ. Illud, πλὴν, in nostris septem mss. deest.

(94) Codices tres ὁ Υἱὸς ἄρα. Vox ἄρα neque in aliis mss., neque in editis legitur.

(95) Editio Paris. τεχνίτης. Ἡν ἄρα ταπεινότερον. At nostri septem mss. τεχνίτης. Οὐκ ἄρα οὖν ταπεινότερον, et ita Duceus jampridem emendaverat ex Hieroniano.

(96) Editi ἀποκτείνειν. Εἰ δὲ τοῦτο ταῦτ' οὖν, ἄρα καὶ σωτηρία. Codex Colb. et Regii tres mss. ἀποκτείνειν. Εἰ δὲ τοῦτο, ταῦτ' οὖν ἄρα σωτηρία, bene: ubi notes velim interpunctionem.

(97) Editi λεγόμεθα. Codex unus λεγώμεθα. Alii duo λεγοίμεθα. Antiqui duo libri pro Κυρίου habent Χριστοῦ.

(98) Codex Colb. ἐλατρεύσατε τοῖς φύσει. Ibidem editi ἢ ἀσεβεῖς οὖν οἱ.

(99) Veteres duo libri Ἡ οὖν ἀσεβεῖς. Libri vetustiores Ἡ ἀσεβεῖς οἱ.

(1) Reg. tertius ἀληθινός Θεός καὶ ἀψευδής εἰ οἱ. Reg. secundus φύσει καὶ ἀληθινός Θεός, καὶ εὐσεβῶν, et hoc piorum est. Editi cum Reg. quinto et cum Colb. uti in contextu.

(2) Reg. tertius γεγενῆσθαι.

cum dixit : *Mea omnia tua sunt* ⁷⁸, licuit dicere : *A sed cum addidit : Et tua mea* ⁷⁹, non amplius recte secundum Ennomium. Nam ipse sui ipsius esse non poterat. Itaque manifeste comperitur de ipsorum similitudine, deque substantia in omnibus quamlibet differentiam excludente ac simili, non de creaturis locutus fuisse.

2. Si Deus similiter eruat et generat, Christus similiter et creator noster et Pater est : est namque Deus, nec opus est ipsi ea quae per Spiritum sanctum fit adoptione ; quemadmodum nec opus fuit, ut per alium quempiam creaturæ ipsius facti simus : præsertim cum creaturæ multæ ne ita quidem natura comparatæ sint ut spiritum accipiant adoptionis, veluti bruta et inanimata. Si nos qui creaturæ sumus, per Spiritus sancti adoptionem efficiamur filii, dicant si Filius etiam creatura est, per quem in Patris adoptionem pervenerit ? Si quæcunque habet Pater, Filii quoque sunt, nec quidquam habet Pater, præter ea quæ per Filium facta sunt, nisi secundum eos, ipsum solum ; etiam ipse seipsum habere debet : quod fieri non potest. Si imago omnino similis est, prout imago est Filius : creatura autem nihil similis creatori, imo in omnibus dissimilis ; Filius cum imago sit Patris, creatura ejus esse non potest. Si incorporeum, cum generat, necessario tanquam corporeum generat, etiam cum videt, **288** videbit tanquam corpus ; et cum audit, audiet tanquam corpus, omnemque operationem tanquam corpus operabitur : si vero hæc se aliter habent, etiam generans aliter profecto generabit. Quod quis non habet, id aliis largiri non potest : si igitur Filius creatura et servus est, alios liberos facere non potest. Quod natura medium est inter aliqua, extrema utraque contingit : proinde si Dei ac nostri mediator Christus est natura, non secundum dispensationem, Deus et creatura natura conjuncta sunt. Si Filius Patri similis est, non tamen secundum substantiam, reliquum est ut vel forma, vel operatione : sed forma non potest ; nullum enim incorporeum in forma est ; sin autem operatione, et ipse nihil alienum operatus esset, sed aliquid tale quale ipse est, siquidem factura est Patris, non genitura. Præterea etiam ante dictum est, quod operatione simile est id quoque secundum substantiam necessario consimile esse.

3. Si Dei opera in fide non in demonstratione sunt, **D** secundum Davidem qui dixit : *Et omnia opera ejus in fide* ⁸⁰ : quanto magis Filii ante sæcula ex Patre generatio in fide, non in demonstratione est ? Si ex nihilo Deus Filium fecit, et Filius ex nihilo cuncta ;

⁷⁸ Joan. xvii, 10. ⁷⁹ ibid. ⁸⁰ Psal. xxxii, 4.

(3) *Kai ou chrestia*, etc. Verte, *nec opus est nobis ea*, etc. **MARAN.**

(4) Voculam *de* ex veteribus libris addidimus.

(5) Hic in editione Parisiensi legitur καθότι οὖν. Sed Ducerus Regii sui libri fidem secutus, recte judicavit legendum esse καθοτιούν. Ibidem Reg. iactius εἰκῶν. Et δὲ κτίσις κατ' οὐδὲν ὁμοίως τῷ κτίσαντι, ἀλλὰ κατὰ πάντα ἀνομοίως εἰκῶν.

(6) Editi et mss. nonnulli βλέπει. Alii tres mss.

μιον οὐκέτι καλῶς. Αὐτὸς γὰρ ἐαυτοῦ εἶναι οὐκ ἠδύνατο. Φαίνεται οὖν, ὅτι περὶ τῆς ὁμοιότητος καὶ τῆς κατὰ πάντα ἀπαρallάκτου καὶ ὁμοίας οὐσίας αὐτῶν, οὐ περὶ κτισμάτων διαλεχθεῖς.

2. Et Θεὸς ὁμοίως κτίζει καὶ γεννᾷ, ὁμοίως καὶ κτίσεως ἡμῶν καὶ Πατὴρ ἐστὶν ὁ Χριστός· Θεὸς γάρ, καὶ οὐ χρεῖα (3) τῆς διὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος υιοθεσίας· ὡσπερ οὐδὲ τοῦ δι' ἄλλου τινὸς γεγενῆσθαι ἡμῶν αὐτοῦ κτίσματα· καίτοι γε πολλὰ τῶν κτισμάτων οὐδὲ τὸ τῆς υιοθεσίας πνεῦμα φύσιν ἔχει δέχασθαι, ὡς τὰ ἄλογα καὶ τὰ ἄψυχα. Et ἡμεῖς, κτίσματα ὄντες, διὰ τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος υιοθεσίας υἱοὶ **B** γινόμεθα, λεγέτωσαν, εἰ καὶ ὁ Υἱὸς κτίσμα ἐστὶ, διὰ τίνος εἰς υιοθεσίαν τοῦ Πατρὸς ἐγένετο ; Et πάντα ὅσα ἔχει ὁ Πατήρ, καὶ τοῦ Υἱοῦ ἐστὶν, οὐδὲν δὲ (4) ἔχει ὁ Πατήρ χωρὶς τῶν διὰ τοῦ Υἱοῦ γενομένων, εἰ μὴ, κατ' αὐτοῦς, αὐτὸν μόνον· καὶ αὐτὸς ἐαυτὸν ἔχειν ὀφείλει· ὅπερ ἀδύνατον. Et ἡ εἰκὼν πάντως ὁμοία, καθοτιούν (5) ὁ υἱὸς ἐστὶν εἰκῶν· ἡ δὲ κτίσις κατ' οὐδὲν ὁμοία τῷ κτίσαντι, ἀλλὰ κατὰ πάντα ἀνομοίως· εἰκῶν ὧν τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱὸς, οὐκ ἂν εἴη κτίσις αὐτοῦ. Et τὸ ἀσώματον, γεννῶν, ἀνάγκη ὡς σῶμα γεννᾷ· καὶ βλέπον, ὡς σῶμα βλέπει (6)· καὶ ἀκοῦσιν, ὡς σῶμα ἀκούσει· καὶ πάσαν ἐνέργειαν ὡς σῶμα ἐνεργήσει· εἰ δὲ ταῦτα ἐτέρως, καὶ γεννῶν ἐτέρως **C** δηλονότι γεννήσει. Ὅ αὐτὸς τις οὐκ ἔχει, ἐτέρως χαρίζεσθαι οὐ δύναται· εἰ οὖν κτίσμα καὶ δοῦλος ὁ Υἱὸς, ἐλευθέρους ἄλλους ποιεῖν οὐ δύναται. Τὸ φύσει μέσον τινῶν ἐκατέρων τῶν ἄκρων ἐφάπτεται· εἰ οὖν φύσει μεσότης Χριστὸς Θεοῦ καὶ ἡμῶν, καὶ οὐ κατ' οἰκονομίαν, φύσει (7) συνήπται Θεὸς καὶ κτίσις. Et ὁμοίως ἐστὶν ὁ Υἱὸς τῷ Πατρὶ, οὐ κατ' οὐσίαν δὲ, λείπεται ἢ κατὰ μορφήν, ἢ κατ' ἐνέργειαν· ἀλλὰ μορφή (8) μὲν ἀδύνατον (οὐδὲν γὰρ ἀσώματον ἐν μορφή)· εἰ δὲ κατ' ἐνέργειαν, οὐκ ἂν καὶ αὐτὸς ἀλλοτῶν τι, ἀλλὰ τοιοῦτον οἶον αὐτός ἐστιν ἐνήργησεν ἂν, εἴπερ ποίημα τοῦ Πατρὸς, καὶ οὐ γέννημα. Ἄλλως δὲ καὶ προεῖρηται, καὶ κατὰ ἐνέργειαν ὁμοίον, ἐξ ἀνάγκης καὶ κατ' οὐσίαν ὁμοίον εἶναι.

etiam ante dictum est, quod operatione simile est

3. Et τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ ἐν πίστει, καὶ οὐκ ἐν ἀποδείξει, κατὰ τὸν Δαβὶδ τὸν εἰπόντα· *Καὶ πάντα τὰ ἔργα αὐτοῦ ἐν πίστει*· πόσω μᾶλλον ἢ τοῦ Υἱοῦ πρὸ αἰώνων ἐκ Πατρὸς γέννησις ἐν πίστει, καὶ οὐκ ἐν ἀποδείξει ; Et ἐξ οὐκ ὄντων ὁ Θεὸς τὸν Υἱὸν ἐποίη-

βλέπει. Nec ita multo post mss. duo δηλονότι καὶ γεννήσει.

(7) Editi ἀλλὰ φύσει. Vox ἀλλὰ in nostris septem mss. deest ; et ita quoque sæpius vox *sed* apud Latinos eleganter omittitur. Si *natura, non dispensatione mediator est Christus.*

(8) Antiqui tres libri ἀλλὰ μορφήν. Aliquanto post mss. tres τοιοῦτον οἶος. Alii duo mss. et editi τοιοῦτον οἶον.

σε, καὶ ὁ Υἱὸς δὲ ἐξ οὐκ ὄντων τὰ πάντα· ἡ αὐτὴ δὲ δύναμις καὶ ἐνέργεια τῶν ἐξ οὐκ ὄντων ὁ βούλονται δημιουργεῖν δυναμένων, οὐδαμοῦ τῆς διαφορᾶς τῶν δημιουργουμένων σκοπομένης. Ἐπεὶ καὶ τῆς κτίσεως ἐν πολλοῖς κατὰ πολλὰ διαφόρου τυγχανούσης, οὐ διάφοροι οἱ δημιουργοί, ἀλλ' εἷς ὁ Υἱὸς, δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο. Εἰ τῶν ἐξ οὐκ ὄντων πρῶτον (9) Θεοῦ ποίημα ὁ Χριστὸς, καὶ οὕτω πιστεύοντες αὐτῷ λατρεύουσιν Ἀρειανοί· Ἰὼθ δὲ πρῶτον ποίημα (10) Θεοῦ τὸν διάβολον λέγει εἰπών· *Τοῦτό ἐστι πρῶτον ἀρχὴ πλάσματος Κυρίου*· λαμβάνουσι τῷ διαβόλῳ λατρεύοντες, καὶ οὐχὶ τῷ Υἱῷ τοῦ Θεοῦ (11). Εἰ δὲ τοῦ Υἱοῦ (12) τὸ πρῶτον αὐτὸν εἰρηκέναι ποίημα λέξουσιν, οὐκέτι ποίημα τὸ Πνεῦμα κατ' αὐτοὺς τοῦ Κυρίου, ἢ καὶ μετὰ τὸν διάβολον γενόμενον εὐρεθήσεται. Εἰ ἡ πίστις ἡμῶν ἢ εἰς τὸν Υἱὸν ἔργον ἐστὶ τοῦ Θεοῦ (*Τοῦτο γάρ, φησὶν, ἐστὶ τὸ ἔργον τοῦ Θεοῦ, ἵνα πιστεύητε* (13) *εἰς ὃν ἀπέστειλεν ἐκαίρους*), αὐτὸς ἔργον οὐ δύναται εἶναι Θεοῦ. Οὐ ταύτην γὰρ ἢ εἰς αὐτὸν πίστις καὶ αὐτός.

Εἰς τὸ (14), «Ὅταν δὲ ὑποταγῇ αὐτῷ τὰ πάντα, τότε καὶ αὐτὸς ὁ Υἱὸς ὑποταγήσεται.»

Εἰ θεϊκῶς ὁ Υἱὸς τῷ Πατρὶ ὑποτάσσεται, ἐξ ἀρχῆς ἂν ὑποτέτακτο (15), ἐξ οὗ καὶ Θεὸς ἦν. Εἰ δὲ οὐκ ὑποτέτακτο, ἀλλ' ὕστερον ὑποταγήσεται, ἀνθρωπίνως, ὡς ὑπὲρ ἡμῶν, καὶ οὐ θεϊκῶς ὑπὲρ αὐτοῦ.

Εἰς τὸ, «Διὰ τοῦτο ἐχαρίσατο αὐτῷ ὁ Θεὸς ὄνομα τὸ ὑπὲρ πάντων ὀνομα.»

Εἰ μετὰ τὴν ἐνανθρώπησιν, διὰ τὴν ὑπακοήν, τὸ ὑπὲρ πάντων ὄνομα τῷ (16) Υἱῷ Θεῷ ὄντι ὁ Πατὴρ ἐχαρίσατο, καὶ πᾶσα γλῶσσα ἐξωμολόγησατο (17) Κύριον· πρὸ τῆς ἐνανθρωπήσεως οὔτε τὸ ὄνομα τὸ ὑπὲρ πάντων ὄνομα εἶχεν, οὔτε παρὰ πάντων τὴν ὀμολογίαν τοῦ εἶναι Κύριος. Μειζων οὖν ἐγένετο μετὰ τὴν ἐνανθρώπησιν τοῦ πρὸ τῆς ἐνανθρωπήσεως, ὅπερ ἄτοπον. Τοιοῦτο δὲ ἐστὶ καὶ τὸ· *Ἐδόθη μοι πᾶσα ἐξουσία ἐν οὐρανοῖς καὶ ἐπὶ γῆς*. Εἰς τὴν ἐνανθρώπησιν οὖν, καὶ οὐκ εἰς τὴν θεότητα ταῦτα νοεῖν δεῖ.

Εἰς τὸ, «Πατὴρ μου μεῖζων μου ἐστίν.»

Τὸ μεῖζον ἢ μεγέθει, ἢ χρόνῳ, ἢ ἀξιώματι, ἢ δυνάμει, ἢ ὡς αἴτιον μεῖζον λέγεται. Ἀλλὰ μεγέθει μὲν ὁ Πατὴρ τοῦ Υἱοῦ οὐκ ἂν λεχθεῖ μεῖζων· ἀσώματος γάρ. Ἀλλ' οὐδὲ χρόνῳ· ὁ γὰρ Υἱὸς αὐτῶν δημιουργός. Ἀλλ' οὐδὲ ἀξιώματι· οὐ γὰρ ἐγένετο ὁ οὐκ ἦν ποτε (18). Οὔτε μὴν δυνάμει· *Πάντα γὰρ ὄσα ὁ*

⁶¹ Job xl, 14. ⁶² Joan. vi, 29. ⁶³ I Cor. xv, 28. ⁶⁴ Joan. xiv, 28.

(9) Reg. tertius ἐξ ἀνάγκης καὶ οὐ κατ' οὐσίαν. Ita in hunc locum scripsit Combessius. *Urget passim Maximus hanc Basilii de substantia et operatione, quod conveniant et exaequentur, propositionem et sententiam.*

(10) Editi πρῶτον ποίημα Χριστὸς. Antiqui tres libri ita, ut edidimus.

(11) Monere juvat, Ducxi in hunc locum notam dignam esse quae legatur.

(12) Editi Εἰ δὲ περὶ τοῦ Υἱοῦ. Colb. secunda manu Εἰ δὲ μὴ περὶ τοῦ Υἱοῦ, vel Εἰ μὴ περὶ, etc. Alii quatuor mss. Regii ei δὲ τοῦ Υἱοῦ.

(13) Reg. quartus ἵνα πιστεύσητε.

(14) Reg. tertius et Colb. εἰς τὰ ἀντιλεγόμενα περὶ τοῦ Υἱοῦ τῶν ἐν τῇ Καινῇ καὶ Παλαιᾷ Διαθήκῃ

eadem potentia et operatio est eorum, qui ex nihilo quidquid volunt creare possunt, cum nusquam rerum creaturarum conspiciatur differentia. Etsi enim creatura in multis multiplici ratione diversa est, non tamen diversi sunt opifices, sed unus Filius, per quem omnia facta sunt. Si in iis quae ex nihilo facta sunt, prima Dei factura Christus est, et sic credentes Ariani ipsam colunt, et Job diabolum primam Dei facturam dixit, ubi ait : Hoc primum est origo figmenti Domini⁶¹, nescientes colunt diabolum, non Dei Filium. Si vero dicturi sunt eum de prima Filii factura locutum fuisse, non amplius secundum ipsos Spiritus est Domini factura, quippe post diabolum factus invenietur. Si fides in Filium nostra, opus est Dei (Hoc enim, inquit, opus est Dei, ut credatis in eum quem ille misit⁶²), ipse Dei opus esse non potest. Nam fides in ipsum, et ipse, non idem.

In illud, «Cum autem subjecta fuerint ei omnia tunc et ipse Filius subjicietur⁶³.»

Si secundum deitatem Filius Patri subjicitur, initio utique subjectus esset, ex quo et Deus erat. Sin autem non subjectus erat, sed subjicitur postea; secundum humanitatem tanquam pro nobis, non secundum deitatem pro semetipso subjicietur.

²⁸⁹ *In illud, «Propterea largitus est illi Deus nomen, quod est super omne nomen⁶⁴.»*

Si post incarnationem, propter obedientiam, Pater Filio, qui Deus erat, nomen quovis alio praestantius contulit, omnisque lingua confessa est Dominum; ante incarnationem neque nomen quod super omne nomen est⁶⁵, habebat, neque omnes Dominum eum esse confitebantur. Major igitur factus est post incarnationem, quam erat ante incarnationem: quod absurdum est. Tale est et hoc, *Data est mihi omnis potestas in caelis et in terra⁶⁶*. Haec igitur de humanitate, non de divinitate oportet intelligi.

In illud, «Pater meus major me est⁶⁷.»

Majus aut magnitudine, aut tempore, aut dignitate, aut potentia, aut tanquam causa, majus dicitur. At magnitudine quidem Pater Filio major dici non potest; quippe est incorporeus. Sed neque tempore; siquidem Filius conditor est temporum. Neque dignitate; non enim factus est quod aliquando non⁶⁸ Philipp. ii, 9. ⁶⁵ ibid. 11. ⁶⁶ Matth. xviii, 18

εις τὸ, in ea quae objiuntur de Filio, sive ex Novo, sive ex Veteri Testamento.

(15) Codex Colb. ὑπετέτακτο . . . οὐκ ὑπετέτακτο, magis ex praecipis grammaticorum.

(16) Editi ὑπακοήν, τὸ ὄνομα τὸ ὑπὲρ πάντων ὄνομα τῷ. At nostri septem mss. ut in contextu.

(17) Reg. quartus γλῶσσα ἐξωμολόγησεται. Haud longe idem codex ἐν οὐρανῷ.

(18) Illa, οὐ γάρ, etc., intelligi sic posse puto: Nihil ei accessit temporis processu, sed totam divinitatem naturam ab initio accepit. — Probat Pater nec magnitudine, nec tempore majorem Filio dici posse, ἀλλ' οὐδὲ ἀξιώματι· οὐ γὰρ ἐγένετο ὁ οὐκ ἦν ποτε, sed neque etiam dignitate; non enim factus est quod aliquando non erat. Legendum videtur οὐ γὰρ

erat. Neque vero potentia: *Quæcumque enim Pater facit, hæc et Filius similiter facit*⁶⁶. Nec ut causa, quoniam similiter illo et nobis major esset, cum et ipsius et nostri causa esset. Itaque dictum illud potius honorem quo Filius Patrem honorat, indicat, non ejus qui dixit imminutionem. Ad hæc quod majus est, id non continuo diversæ substantiæ est. Homo enim homine major dicitur, et equus equo. Quare, etsi Pater major dicitur, non statim etiam diversæ substantiæ est. Uno verbo ea quæ comparantur, de iis dicuntur, quæ consubstantialia sunt, non de iis quæ diversam habent substantiam. Homo enim non proprie bruto major dicitur: neque brutum inanimato, sed homo homine, et brutum bruto. Pater igitur, etsi major dicitur, tamen Filio est consubstantialis.

In illud, « Horam autem et diem illam nemo novit ».

Si Filius universorum conditor est, neque tamen tempus novit iudicii: id quod condidit, ignorat. Non enim dixit ignorare se iudicium, sed tempus. Et quomodo hoc non fuerit absurdum?

In idem.

Si cognitionem omnium quæ Pater habet, non habet Filius, mentitus est, cum dixit: *Omnia quæ Pater habet, mea sunt*⁶⁷; et: *Sicut Pater novit me, etiam ego novi Patrem*⁶⁸. Quod si aliud est Patrem, aliud, quæ Patris sunt cognoscere, majus autem fuerit Patrem quam quæ ejus sunt nosse, quanto unusquisque iis quæ sua sunt major est: Filius majus haud ignorans (*Nullus enim, 290* C inquit, *novit Patrem, nisi Filius*⁶⁹), id quod minus est non nosset: quod fieri non potest. Ergo quod non expediret hominibus audire, propterea tempus obtulit iudicii. Nam expectatio perpetua ferventiores ad pietatem reddit; id vero, nosse multum tempus interfuturum, negligentiores circa pietatem effecisset, cum sperassent se postea vitæ mutatione salvari posse. Nam quomodo is qui omnia usque ad illam horam novit (hæc enim dixit), non etiam horam illam nosset? Frustra autem et Apostolus diceret: *In quo sunt omnes thesauri sapientiæ et scientiæ absconditi*⁷⁰.

In idem.

Si Spiritus sanctus, qui profunditates Dei scrutatur⁷¹, nihil eorum quæ Dei sunt ignorare potest,

⁶⁶ Joan. v, 19. ⁶⁷ Matth. xxiv, 36. ⁶⁸ Joan. xvi, 15. ⁶⁹ Joan. x, 15. ⁷⁰ Matth. xi, 27. ⁷¹ Colos. ii, 5. ⁷² I Cor. ii, 10.

γεννώτο, non enim genitum est quod aliquando non erat, scilicet in opinione hæreticorum. Concedit auctori hujus operis, id quod ab ipso Basilio concedit, Patrem Filio majorem dignitate dici posse, quatenus genitor est: id autem in Arianorum sententia dici non posse, quia eum creatum fuisse volunt. Simili ratione ibidem probat, neque etiam quatenus Pater causa est Filii, majorem Filio dici posse: similiter enim Filio et nobis major esset, cum et Filii et nostri eodem modo causa sit in hæreticorum opinione. MARAN.

(19) Reg. quartus ποιεί, ταῦτα καὶ ὁ.

(20) Veteres aliquot libri εἰ γὰρ αὐτοῦ. Colb. εἰ-

Α Πατὴρ ποιεί, καὶ ὁ (19) Υἱὸς ὁμοίως ποιεί. Οὕτως ὡς αἴτιος· ἐπεὶ ὁμοίως καὶ αὐτοῦ καὶ ἡμῶν μείζων, εἴπερ γὰρ αὐτοῦ (20) καὶ ἡμῶν αἴτιος. Τιμὴν τοίνυν μέλλον τὸ ῥηθὲν Υἱοῦ πρὸς Πατέρα, οὐκ ἐλάττωσιν τοῦ εἰπόντος δείκνυσιν, ἔπειτα τὸ μείζων οὐ πέντως καὶ ἑτεροούσιον (21). Ἀνθρώπος γὰρ ἀνθρώπου μείζων λέγεται, καὶ ἵππος ἵππου. Ὡστε εἰ καὶ μείζων ὁ Πατὴρ λέγεται, οὐκ εὐθὺς καὶ οὐσίας ἑτέρας. Καθόλου δὲ τὰ (22) συγκριτικὰ ἐπὶ τῶν ὁμοουσιῶν, καὶ οὐκ ἐπὶ τῶν ἑτεροουσιῶν λέγεται. Μείζων γὰρ ἀνθρώπος ἀλόγου, οὐ κυρίως λέγεται· οὐδὲ ἀλογον ἀψύχου· ἀλλ' ἀνθρώπος ἀνθρώπου, καὶ ἀλογον ἀλόγου· ὁμοούσιος οὖν ὁ Πατὴρ τῷ Υἱῷ, καὶ μείζων λέγεται.

B

Εἰς τὸ, « Τὴν δὲ ὥραν καὶ τὴν ἡμέραν ἐκείνην οὐδεὶς οἶδεν ».

Εἰ δημιουργὸς τῶν ὧν ὁ Υἱὸς, τὸν δὲ χρόνον τῆς κρίσεως οὐκ οἶδεν· ὁ ἐδημιούργησεν οὐκ οἶδεν. Οὐ γὰρ τὴν κρίσιν εἶπεν ἀγνοεῖν, ἀλλὰ τὸν χρόνον. Καὶ πῶς οὐκ ἄτοπον;

Εἰς τὸ αὐτό.

Εἰ τὴν γνῶσιν πάντων ὧν ὁ Πατὴρ ἔχει (24), ὁ Υἱὸς οὐκ ἔχει, ἐψεύσατο εἰπὼν· *Πάντα ὅσα ἔχει ὁ Πατὴρ, ἐμὰ ἐστί· καὶ, καθὼς ὁ Πατὴρ γινώσκει με, κατὰ γινώσκω αὐτόν*. Εἰ δὲ ἕτερον τὸ τὸν Πατέρα (25) εἰδέναι, καὶ ἕτερον τὰ τοῦ Πατρός· μείζων δὲ τὸ εἰδέναι τὸν Πατέρα τοῦ τὰ αὐτοῦ εἰδέναι (καθόσον ἕκαστος αὐτὸς τῶν ἑαυτοῦ μείζων)· τὸ μείζων ὁ Υἱὸς εἰδὼς (Οὐδεὶς γὰρ, φησὶν, οἶδε τὸν Πατέρα εἰ μὴ ὁ Υἱὸς), τὸ ἐλάττω οὐκ ἔδει, ὅπερ ἀδύνατον. Διὰ τὸ μὴ συμφέρειν οὖν τοῖς ἀνθρώποις ἀκοῦσαι, τὸν καιρὸν τῆς κρίσεως ἀπεσιώπησεν. Ἡ μὲν γὰρ αἰετὸς προσοκία θερμότερος περὶ τὴν εὐσέβειαν ἀπεργάζεται· ἡ δὲ τοῦ πολὺν τὸν μεταξὺ χρόνον ἔσεσθαι γνῶσις ὀλιγωροτέρους ἀνὰ περὶ τὴν εὐσέβειαν ἐποίησεν, ἐλπιδὶ τοῦ καὶ ὕστερον μεταβαλλομένους δυνηθῆναι σωθῆναι. Ἐπεὶ πῶς ὁ πάντα μέχρι τῆς ὥρας ἐκείνης εἰδὼς (εἶπε γοῦν αὐτὰ) οὐχὶ κάκεῖνην τὴν ὥραν ἔδει; Μάρτυρ δὲ καὶ ὁ Ἀπόστολος ἔλεγεν· Ἐν ᾧ εἰσι πάντες οἱ θησαυροὶ τῆς σοφίας καὶ τῆς γνώσεως ἀπόκρυφοι.

Εἰς τὸ αὐτό.

Εἰ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, τὰ βάθη τοῦ Θεοῦ ἐρευνῶν, οὐδὲν ἀγνοεῖν τῶν τοῦ Θεοῦ δύνатаι, ὁ δὲ (26) Υἱὸς

περὶ γὰρ αὐτοῦ. Editi εἰ γὰρ αὐτοῦ.

(21) Editi ἑτεροούσιον. Alii miss. ἑτεροούσιον, et ita quoque in sequentibus.

(22) Colb. Καθόλου γὰρ τὰ.

(23) Codices nonnulli Εἰς τὸ, Τὴν δὲ ἡμέραν ἐκείνην καὶ τὴν ὥραν οὐδεὶς οἶδεν. Admonebo præteriens, ejusmodi titulos ita disponi in Reg. quarto, ut non in contextu, sed solum in ora libri legantur.

(24) Codex Colb. εἰ τὴν γνῶσιν πάντων ὁ Πατὴρ ἔχει, ὁ δὲ Υἱὸς οὐκ ἔχει.

(25) Veteres aliquot libri γινώσκω τὸν Πατέρα.

(26) Reg. quartus τοῦ Θεοῦ λέγεται, ὁ δὲ.

αγνοεῖ· μεῖζον κατ' αὐτοὺς τὸ ἅγιον Πνεῦμα τοῦ Αἰ
Υἱοῦ, ὅπερ οὐδὲ ἴσον εἶναι θέλουσιν (27).

Εἰς τὸ « Πάτερ, εἰ δυνατόν, παρελθέτω τὸ ποτήριον τοῦτο. »

Εἰ ἀληθῶς ὁ Υἱὸς ἔλεγε, Πάτερ (28), εἰ δυνατόν, παρελθέτω τὸ ποτήριον τοῦτο, οὐ δειλίαν ἑαυτοῦ καὶ ἀσθένειαν κατηγορεῖ μόνον, ἀλλὰ εἶναι τι καὶ ἀδύνατον τῷ Πατρὶ ἐνόμιζεν (29). Τὸ γάρ, *Εἰ δυνατόν*, ἀμφιβάλλοντος ἦν, καὶ οὐ πεπεισμένου (30) δύνασθαι τὸν Πατέρα σῶσαι αὐτόν. Πῶς δὲ καὶ ὁ νεκρὸς τὸ ζῆν χαρίζομενος οὐ πολλῶν μᾶλλον τοῖς ζῶσι τὸ ζῆν φυλάττειν ἠδύνατο; Διὰ τί οὖν ὁ Λάζαρον καὶ πολλοὺς νεκροὺς ἀναστήσας οὐχ ἑαυτῷ παρέχει (31) τὸ ζῆν, ἀλλὰ παρὰ τοῦ Πατρὸς; ἤτις τὸ ζῆν, φοβούμενος εἰπὼν· Πάτερ, εἰ δυνατόν, παρελθέτω τὸ ποτήριον τοῦτο; Καὶ εἰ ἄκων δὲ ἀπέθησκεν, οὐκέτι ταπεινώσας ἑαυτόν, ὑπήκοος μέχρι θανάτου ἐγένετο τῷ Πατρὶ, οὐδὲ δέδωκεν ἑαυτόν, ὡς φησὶν ὁ Ἀπόστολος· *Τοῦ δόντος ἑαυτὸν λύτρον ὑπὲρ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν· εἰ δὲ ἐκὼν, τίς χρεία τοῦ, Πάτερ, εἰ δυνατόν, παρελθέτω τὸ ποτήριον τοῦτο;* Ἐπὶ τῶν οὖν εἰς αὐτόν ἁμαρτάνειν μελλόντων, ἵνα μὴ ἁμάρτωσι, καὶ οὐκ ἐπ' αὐτοῦ τοῦτο διεκτέον· ὑπὲρ ὧν καὶ σταυρωθεὶς ἔλεγε· Πάτερ, ἄφες αὐτοῖς, ὅτι οὐκ (32) οἶδασιν τί ποιοῦσιν. Οὐ δεῖ οὖν τὰ κατ' οἰκονομίαν ὡς ἀπλῶς εἰρημένα ἐκδέχεσθαι.

Εἰς τὸ, « Κἀγὼ ζῶ διὰ τὴν Πατέρα. »

Εἰ διὰ τὴν Πατέρα ὁ Υἱὸς ζῆ, δι' ἕτερον, καὶ οὐ δι' ἑαυτὸν ζῆ. Ὅ δὲ δι' ἕτερον ζῶν αὐτοζῶν εἶναι οὐ δύναται. Οὐδὲ γάρ ὁ κατὰ χάριν ἅγιος αὐτοῶγιος. Ἐψεύσατο οὖν ὁ Υἱὸς εἰπὼν· Ἐγὼ εἰμι ἡ ζωὴ· καὶ πάλιν· *Οὕτω καὶ ὁ Υἱὸς οὐκ θέλει ζωοποιεῖ.* Εἰς τὴν ἐνανθρώπησιν οὖν, καὶ οὐκ εἰς τὴν θεότητα τὸ εἰρημένον νοεῖν δεῖ.

Εἰς τὸ, « Οὐδὲ ὁ Υἱὸς ἀφ' ἑαυτοῦ τι ποιεῖ (33). »

Εἰ τὸ αὐτεξούσιον τοῦ ὑπεξουσίου βέλτιον, ὁ δὲ ἄνθρωπος αὐτεξούσιος, ὁ δὲ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ὑπεξούσιος, ὁ ἄνθρωπος τοῦ Υἱοῦ βελτίων· ὅπερ ἄτοπον. Καὶ εἰ ὁ ὑπεξούσιος δὲ αὐτεξούσιος ποιεῖν οὐ δύναται (ὁ γὰρ αὐτὸς οὐκ ἔχει, ἄλλοις ἐκ προαιρέσεως διδόναι οὐ δύναται), ὁ Σωτὴρ, αὐτεξουσίου ποιήσας ἡμᾶς, οὐκ ἂν ὑπεξούσιος εἴη τίς.

Εἰς τὸ αὐτό.

Εἰ μὴδὲν ὁ Σωτὴρ ἀφ' ἑαυτοῦ ποιεῖν ἠδύνατο, ἀλλ' ἐπιτάσσοντος τοῦ Πατρὸς, οὐδὲ ἀγαθοῦ, οὐδὲ κακοῦ. Οὐδένος γὰρ τῶν γενομένων αἴτιος. Καὶ πῶς οὐκ ἄτοπον ἀνθρώπους μὲν καὶ ἀγαθῶν καὶ κακῶν εἶναι ποιη-

²⁷ Matth. xxvi, 39. ²⁸ Philipp. ii, 8. ²⁹ Galat. i, 4. ³⁰ Joan. v, 21. ³¹ ibid. 19.

(27) Codex Colb. εἶναι βούλονται.

(28) Editti ἔλεγον, ὅτι Πατὴρ. Deest vox ὅτι in libris veteribus. Haud longe mss. duo κατηγορεῖ. Alii quidam mss. et editti κατηγορεῖ, accentus varius.

(29) Editti ἐνόμισε. Veteres quatuor libri ἐνόμιζον.

Filius vero ignorat; major est Spiritus sanctus Filio secundum ipsos, quem ne æqualem quidem esse volunt.

In illud, « Pater, si fieri potest, transeat calix iste. »

Si vere Filius dicebat: Pater, si fieri potest, transeat calix iste ²⁷, non solum snam ipsius timiditatem imbecillitatemque confitebatur: verum etiam aliquid etiam esse, quod a Patre fieri non posset, existimabat. Nam illud, Si fieri potest, dubitantis erat, ac ejus, cui persuasum non erat se a Patre servari posse. Quomodo autem qui et mortuis vitam largitur, non multo magis viventibus vitam servare possit? Cur igitur qui Lazarum et multos mortuos suscitavit, non sibi ipse vitam impertit, sed a Patre vitam petebat, cum timens dixit: Pater, si fieri potest, transeat calix iste? Si invitatus etiam moriebatur, non jam semet humilians, obediens factus est Patri usque ad mortem ²⁸, neque se ipse tradidit, ut ait Apostolus: Qui se dedit pretium redemptionis pro peccatis nostris ²⁹: sin autem volens, quid opus verbis illis: Pater, si fieri potest, transeat calix iste? Hoc igitur de iis qui in ipsum peccaturi erant, ut ne peccarent, non de ipso accipiendum est: pro quibus etiam crucifixus dicebat: Pater, dimitte ipsis, quia non sciunt quid faciunt ³⁰. Quæ igitur dicta sunt secundum dispensationem, ea quasi simpliciter dicta essent, accipienda non sunt.

In illud, « Et ego vivo propter Patrem ».

Si propter Patrem Filius vivit, propter alium, non propter seipsum vivit. Sed qui propter alium vivit, ipse per se vita esse non potest. Nec enim qui per gratiam sanctus est, per se sanctus est. Mentius igitur est Filius tum, cum dixit: Ego sum vita ³¹; et rursus: Sic et Filius quos vult vivificat ³². De humanitate igitur, non de deitate dictum intelligere oportet.

In illud, « Neque Filius a se facit quidquam ».

Si quod est sui arbitrii, melius est quam quod est sub arbitrio alieno: homo autem sui arbitrii est, Filius vero Dei sub alieno arbitrio, melior est homo Filio: quod absurdum est. Insuper, si is **291** qui sub alieno arbitrio est, efficere non potest ut alii sint sui arbitrii (nam quod ipse non habet, alii suoapte voluntate conferre non potest), Salvator qui efficit ut nos liberi arbitrii simus, nequaquam esse potest sub ullius arbitrio.

In idem.

Si nihil Salvator a seipso facere poterat, sed imperante Patre, nec bonus est, nec malus. Nullius enim eorum quæ facta sunt, causa est. Et quomodo absurdum non fuerit, homines quidem et bona et

³⁰ Luc. xxiii, 34. ³¹ Joan. vi, 58. ³² Joan. xi, 25.

(30) Reg. quartus καὶ οὐ πιστευκός.

(31) Antiqui duo libri, ἑαυτῷ παρεῖχε.

(32) Codices nonnulli, αὐτοῖς, οὐ γὰρ.

(33) Reg. quartus, οὐ δύναται: ὁ Υἱὸς ποιεῖν ἀφ' ἑαυτοῦ οὐδέν. Colb. οὐδὲν ὁ Υἱὸς ἀφ' ἑαυτοῦ ποιεῖ.

mala libere facere, Filium vero, qui Deus est, nihil libere facere?

In illud, « Ego sum vitis ⁴. »

Si Salvator, inquit, vitis est, nos vero palmites, agricola autem Pater ⁵; rursus si palmites ejusdem naturæ sunt, cujus vitis, vitis autem non ejusdem naturæ est, cujus agricola; Filius quidem ejusdem quidem est naturæ, cujus nos, sumusque nos ipsius pars: non autem Filius ejusdem est naturæ, cujus Pater, sed in omnibus alienus. Quibus respondimus vocatos nos esse non deitatis illius palmites, sed carnis, secundum Apostolum, qui dixit: *Nos enim sumus corpus Christi, et membra ex parte* ⁶; et rursus: *Nescitis quod corpora vestra membra Christi sunt* ⁷? et alibi: *Qualis terrenus, tales etiam terrestres: et qualis cælestis, tales etiam cælestes* ⁸; *Sicut portavimus imaginem terreni, portemus et imaginem cælestis* ⁹. Si viri caput est Christus, Christi autem caput Deus ¹⁰, homo vero non consubstantialis Deo Christo (non enim Deus est), Christus vero consubstantialis Deo (Deus enim), non igitur ut viri caput est Christus; sic Deus, Christi. Nam creaturæ natura et creatrix deitas in unum et idem non conveniunt. Proinde ille quidem ut Pater, caput est Christi; hic vero ut factor, nostrum. Si voluntas Patris est, ut nos in ejus Filium credamus (*Hæc est enim voluntas ejus qui me misit, ut omnis qui videt Filium, et credit in ipsum, habeat vitam æternam* ¹¹), non tamen est ex voluntate Filii: quippe nostra in ipsum fides aut cum ipso, aut ante ipsum invenitur.

In illud, « Nemo bonus ¹². »

Si Salvator bonus non est, necessario malus est: simplex namque est, nec quidquam eorum quæ in medio sunt, admittit. Et quomodo absurdum non fuerit, bonorum factorem malum esse? Item, si vita bonum est, verba vero Filii vita sunt, ut ipse dixit: *Verba quæ locutus sum vobis, spiritus sunt et vita* ¹³; quomodo cum ex Pharisæo audivisset, *Magister bone*, respondet: *Nullus bonus nisi unus Deus*? Non enim cum audisset solum *bonus*, dixit,

⁴ Joan. xv, 4. ⁵ ibid. 1, 5. ⁶ I Cor. xii, 27. ⁷ I Cor. vi, 15. ⁸ I Cor. xv, 49. ⁹ ibid. 48. ¹⁰ I Cor. xi, 3. ¹¹ Joan. vi, 40. ¹² Marc. x, 18. ¹³ Joan. vi, 64.

(34) Editi φησίν. At mss. tres φασίν. Ibidem D antequam etiam naturam humanam assumeret, cum patriarchæ et Judæi prisci ad salutem consequendam in Christum venturum credere necesse habuerint. Itaque cum debeamus necessario credere in Filium omni ætate et tempore; hinc efficitur, Filium esse naturam, non voluntatem, neque adoptionem. Si voluntas est Patris, ut nos in ejus Filium credamus... non est ex voluntate Filii, quippe nostra in ipsum fides aut cum ipso aut ante ipsum invenitur. Subtilis hæc ratiocinatio illustratur ex alia simili, quæ reperitur, p. 288: Si fides in Filium nostra opus est Dei... ipse Dei opus esse non potest. Nam fides in ipsum et ipse non idem. ΜΑΡΙΑΝ. — Veteres aliquot libri οὐκ ἐκδεχόμενος δέ.

(35) Reg. quartus ἡμεῖς δὲ ἔσμεν.
(36) Vox Χριστῷ deest in aliquibus codicibus.
(37) Editi καὶ ἡ κτιστὴ θεότης. Antiqui quinquę libri Regii καὶ ἡ ἀκτιστος, deitas increata. Colb. καὶ ἡ κτιστικὴ θεότης, deitas creatrix. Reg. tertius καὶ ἡ κτιστὴ θεότης, pro κτιστικῇ. Ibidem editi οὐ συμβάλλουσιν. At mss. οὐ συμβαίνουσιν.

(38) Illud, οὐκ ἐκ θελήματος, etc., ad verbum sic interpretari licet: *Non est ex voluntate Filius: siquidem credere in ipsum, vel cum ipso, vel ante ipsum invenitur: quæ verba quam aptam sententiam efficere possint, alius viderit. Suspicio tamen intelligi sic posse: Quanquam voluntas Patris est, ut in Filium credamus, non tamen propterea sequitur, Filium ex voluntate esse. Nam credere nos oportet in Filium, ut primum in hunc mundum venit, imo*

A τὰς αὐτεφουσίας, τὸν δὲ Υἱὸν, Θεὸν ὄντα, μηδενὸς κατ' ἐξουσίαν εἶναι ποιητήν;

Εἰς τὸ, « Ἐγὼ εἰμι ἡ ἀμπέλος. »

Εἰ ἀμπέλος, φασίν (34), ὁ Σωτὴρ, κλήματα δὲ ἡμεῖς, γεωργὸς δὲ ὁ Πατὴρ· τὰ δὲ κλήματα ὁμοφυῆ μὲν τῇ ἀμπέλῳ, ἡ δὲ ἀμπέλος οὐκ ὁμοφυῆς τῷ γεωργῷ· ὁμοφυῆς μὲν ἡμῖν ὁ Υἱὸς, καὶ μέρος ἡμεῖς αὐτοῦ, οὐκ ὁμοφυῆς δὲ ὁ Υἱὸς τῷ Πατρὶ, ἀλλὰ κατὰ πάντα ἀλλότριος. Πρὸς οὗς ἐροῦμεν οὐ τῆς θεότητος αὐτοῦ, ἀλλὰ τῆς σαρκὸς εἰρηκέναι ἡμᾶς κλήματα, κατὰ τὸν Ἀπόστολον τὸν εἰπόντα· Ἡμεῖς γάρ ἐσμεν (35) σῶμα Χριστοῦ, καὶ μέλη ἐκ μερῶν· καὶ πάλιν· Οὐκ οἴδατε, ὅτι τὰ σώματα ἡμῶν μέλη Χριστοῦ ἐστί; καὶ ἐν ἄλλοις· Οἶος ὁ χοῦκος, τοιοῦτοι καὶ οἱ χοῦκοι· καὶ οἶος ὁ ἐπουράνιος, τοιοῦτοι καὶ οἱ ἐπουράνιοι· καὶ, καθὼς ἐφορέσαμεν τὴν εἰκόνα τοῦ χοῦκου, φορέσωμεν καὶ τὴν εἰκόνα τοῦ ἐπουράνιου. Εἰ ἀνδρὸς κεφαλὴ ὁ Χριστὸς, Χριστῷ δὲ κεφαλὴ ὁ Θεὸς, ἀνθρωπος δὲ τῷ Θεῷ Χριστῷ (36) οὐκ ὁμοούσιος (οὐ γὰρ Θεός), Χριστὸς δὲ Θεῷ ὁμοούσιος (Θεὸς γάρ)· οὐκ ἄρα ὡς ἀνδρὸς κεφαλὴ Χριστὸς, οὕτω Θεὸς Χριστοῦ. Ἡ γὰρ κτίσεως φύσις καὶ ἡ κτιστικὴ θεότης (37) εἰς ἓν καὶ ταῦτὸν οὐ συμβαίνουσιν. Οὐκοῦν ὁ μὲν ὡς Πατὴρ κεφαλὴ Χριστοῦ, ὁ δὲ ὡς ποιητῆς, ἡμῶν. Εἰ τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς ἐστὶ τὸ πιστεῦναι ἡμᾶς εἰς τὸν Υἱὸν αὐτοῦ (Τοῦτο γάρ ἐστὶ τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με, ἵνα πᾶς ὁ θεσπῶν τὸν Υἱὸν, καὶ πιστεύων εἰς αὐτόν, ἔχη ζωὴν αἰώνιον), οὐκ ἐκ θελήματος ὁ Υἱὸς (38)· ἐπεὶ τὸ πιστεῦναι ἡμᾶς εἰς αὐτόν ἢ σὺν αὐτῷ, ἢ πρὸς αὐτοῦ, εὐρίσκεται.

Εἰς τὸ, « Οὐδεὶς ἀγαθός. »

Εἰ μὴ ἀγαθὸς ὁ Σωτὴρ, ἀνάγκη κακός· ἀπλοῦς γάρ, καὶ οὐκ ἐνδεχόμενός (39) τι τῶν ἐν μέσῳ. Καὶ πῶς οὐκ ἀποπον τὸν τῶν ἀγαθῶν ποιητὴν κακὸν εἶναι; καὶ εἰ ἡ ζωὴ ἀγαθὸν, τὰ δὲ ῥήματα τοῦ Υἱοῦ ζωὴ ἐστὶν (40), ὡς αὐτὸς εἶπε· Τὰ ῥήματα, ἃ λαλάληκα ὑμῖν, πνεῦμά ἐστι καὶ ζωὴ ἐστὶ· πῶς, Ἀγαθὸ διδάσκαλε, ἀκούσας παρὰ τοῦ Φαρισαίου, Οὐδεὶς φησὶν, ἀγαθὸς εἰ μὴ εἰς ὁ Θεός (41); Οὐ γὰρ ἀγαθὸς ἀκούσας μόνον, εἶπεν, Οὐδεὶς ἀγαθός, ἀλλὰ, δι-

D antequam etiam naturam humanam assumeret, cum patriarchæ et Judæi prisci ad salutem consequendam in Christum venturum credere necesse habuerint. Itaque cum debeamus necessario credere in Filium omni ætate et tempore; hinc efficitur, Filium esse naturam, non voluntatem, neque adoptionem. Si voluntas est Patris, ut nos in ejus Filium credamus... non est ex voluntate Filii, quippe nostra in ipsum fides aut cum ipso aut ante ipsum invenitur. Subtilis hæc ratiocinatio illustratur ex alia simili, quæ reperitur, p. 288: Si fides in Filium nostra opus est Dei... ipse Dei opus esse non potest. Nam fides in ipsum et ipse non idem. ΜΑΡΙΑΝ. — Veteres aliquot libri οὐκ ἐκδεχόμενος δέ.

(39) Editi οὐκ ἐκδεχόμενος. At mss. plerique omnes οὐκ ἐνδεχόμενος.

(40) Reg. quartus, ῥήματα τοῦ Χριστοῦ ζωὴ.

(41) Antiqui duo libri, εἰς ὁ Θεός.

δάσκαλος αγαθός. Ὡς πρὸς πειράζοντα οὖν ἀπεκρίνατο, ὡς φησι τὸ Εὐαγγέλιον, ἢ ὡς ἀγνοήσαντα, ὅτι θεὸς αγαθός ἐστι, καὶ οὐκ ἀπλῶς διδάσκαλος αγαθός (42).

Εἰς τὸ, « Πάτερ, δόξασόν με. »

Εἰ δόξασθῆναι παρὰ τοῦ Πατρὸς αἰτῶν ὁ Υἱὸς, θεϊκῶς καὶ οὐκ ἀνθρωπίνως ἦται· ὁ οὐκ εἶχεν ἦται. Καὶ ψεύδεται ὁ εὐαγγελιστὴς εἰπὼν· Ἐθασάμεθα τὴν δόξαν αὐτοῦ· καὶ ὁ Ἀπόστολος· Οὐκ ἄν τὸν Κύριον τῆς δόξης ἐσταύρωσαν· καὶ ὁ Δαβὶδ· Καὶ εἰσελεύσεται ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης. Οὐ προσθήκην οὖν δόξης αἰτεῖ, ἀλλὰ τῆς οικονομίας τὴν φανέρωσιν γενέσθαι.

Εἰς τὸ αὐτό.

Εἰ τὴν δόξαν ἣν εἶχε πρὸ τοῦ τὸν κόσμον γενέσθαι ἀληθῶς παρὰ τοῦ Πατρὸς ἦται, ἀποβαλὼν αὐτὴν ἦται. Οὐ γὰρ ἂν ὁ εἶχε λαβεῖν ἐπέζητει. Εἰ δὲ τοῦτο, οὐ τὴν δόξαν ἀποδεβήκει μόνον, ἀλλὰ καὶ τὴν θεότητα. Ἀχώριστος γὰρ ἡ δόξα τῆς θεότητος. Ψιλὸς οὖν κατὰ Φωτεινὸν (43) ἦν ἀνθρώπος ἄρα. Φαίνεται οὖν τὰ τοιαῦτα κατ' οικονομίαν τῆς ἀνθρωπότητος, οὐ κατ' ἔλλειψιν τῆς θεότητος εἰρηκῶς.

Εἰς τὸ, « Πρωτότοκος πάσης κτίσεως. »

Εἰ πρὸ τῆς κτίσεως ὁ Υἱὸς οὐ γέννημά ἐστιν, ἀλλὰ κτίσμα· πρωτόκτιστος ἂν ἐλέγετο, καὶ οὐ πρωτότοκος. Εἰ, ἐπειδὴ πρωτότοκος τῆς κτίσεως εἶρηται, πρωτόκτιστός ἐστι, καὶ πρωτότοκος εἰρημένος τῶν νεκρῶν, προτελευτήσας ἂν εἴη τῶν νεκρῶν. Εἰ δὲ πρωτότοκος νεκρῶν (44) εἴρηται, διὰ τὸ αἴτιος εἶναι τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως· οὕτω καὶ πρωτότοκος κτίσεως, διὰ τὸ αἴτιος εἶναι τοῦ ἐξ οὐκ ὄντων εἰς τὴ εἶναι παραγαγεῖν τὴν κτίσιν. Εἰ τὸ πρωτότοκος εἰρηθῆσαι τῆς κτίσεως, πρῶτον αὐτὸν γεγενῆσθαι δείκνυσιν ὁ Ἀπόστολος εἰπὼν, Πάντα δι' αὐτοῦ καὶ εἰς αὐτὸν ἐκτισται, ὧφειλεν εἰπεῖν, καὶ αὐτὸς ἐγένετο πρὸ πάντων. Εἰπὼν δὲ, καὶ αὐτὸς ὅστι πρὸ πάντων, εἶδειξ τὸν μὲν αἰεὶ ὄντα, τὴν δὲ κτίσιν γενομένην. Τὸ γὰρ, Ἔστι, τῷ, Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, συνάδει. Εἰ πρωτότοκος, φασίν, ὁ Υἱὸς, οὐκέτι μονογενής· ἀλλ' ὀφείλει καὶ ἄλλος εἶναι, οὐ πρωτότοκος λέγηται (45). Καίτοιγε, ὦ σοφὲ, καὶ ἐκ Μαρίας τῆς παρθένου μόνος γεννηθεὶς, πρωτότοκος αὐτῆς εἴρηται. Ἔως οὐ γὰρ ἔτεκε, φησὶ, τὸν υἱὸν αὐτῆς τὸν πρωτότοκον. Ὡστε οὐκ ἀνάγκη ἀδελφοῦ (46) πρωτότοκον λέγεσθαι. Λεχθεῖη δ' ἂν, ὅτι καὶ ὁ πρὸ (47) πάσης γεννήσεως πρωτότοκος ἐλέγετο· ἐτι δὲ καὶ

A *Nullus bonus : sed postquam 292 audierat, magister bonus. Respondit igitur velut ad tentantem, ut Evangelium dicit ; aut velut ad ignorantem, quod Deus bonus sit, et non simpliciter magister bonus.*

In illud, « Pater, glorifica me ».

Si cum glorificari a Patre Filii postularet, secundum deitatem, non secundum humanitatem postulabat : quod non habebat, petebat. Et evangelista mentitur, cum dixit : *Vidimus gloriam ejus* ¹⁴ ; et Apostolus : *Non utique Dominum gloria crucifixissent* ¹⁵ ; et David : *Et introibit rex gloriae* ¹⁷. Non igitur accessionem petit gloriae, sed ut dispensationis fiat manifestatio.

In idem.

B Si quam habebat gloriam antequam mundus fieret, eam vere a Patre petebat ; hanc amissam petebat. Neque enim quod habebat, id accipere postulabat. Si vero res ita se habet, non gloriam amisit solum, sed deitatem etiam. Nam gloria a deitate separari non potest. Nudus ergo secundum Photinum homo erat. Proinde eum talia secundum humanitatis dispensationem, non secundum deitatis defectum dixisse constat.

In illud, « Primogenitus omnis creaturae ».

C Filius si ante creaturam genitura non esset, sed creatura ; primocreatus utique diceretur, non primogenitus. Si propterea quod primogenitus creaturae dictus est, primocreatus est, etiam eo quod primogenitus mortuorum dictus est ¹⁸, primus ex iis qui mortui sunt, mortuus fuerit. Si vero primogenitus mortuorum ex eo dictus est, quod causa est resurrectionis e mortuis : ita et primogenitus creaturae, ex eo quod causa est ut creatura e nihilo ad esse producta sit. Si enim primum factum esse hinc ostenditur, quod primogenitus creaturae dictus est, Apostolus qui dixit : *Omnia per ipsum et in ipsum creata sunt* ¹⁹, debuit dicere : *Et ipse factus est ante omnia*. At cum dixerit : *Et ipse est ante omnia*, ostendit eum quidem semper esse, creaturam vero factam fuisse. Nam illud, *est*, cum hoc, *In principio erat Verbum* ²¹, consentit. Si Filius, inquit, primogenitus est, non amplius est unigenitus, sed et alius esse debet, cui comparatus primogenitus dicitur. Atqui, o sapiens, etiam ex Maria virgine solus natus, primogenitus ejus dictus est. *Donec enim peperisset*, inquit, *filium suum primogenitum* ²². Quare non est necesse fratris respectu primogeni-

¹⁴ Joan. xvii, 8. ¹⁵ Joan. i, 14. ¹⁶ I Cor. ii, 8. ¹⁷ Coloss. i, 16. ¹⁸ Joan. i, 1. ¹⁹ Matth. i, 25.

¹⁷ Psal. xxiii, 7. ¹⁸ Coloss. i, 15. ¹⁹ Apoc. i, 5.

(42) Editi καὶ οὐκ ἀπλῶς οὐδεὶς διδάσκαλος αγαθός. Trapezuntius, si non recte, at fideliter tamen interpretatus est, cum ita scripsit : *Et non simpliciter nullus magister bonus*. At nostri septem mss. καὶ οὐκ ἀπλῶς διδάσκαλος αγαθός, illo, οὐδεὶς, praetermisso, recte. Hoc est : *Me quidem dicis magistrum bonum : sed hoc dixisse, satis non est. Etenim non sum solum magister bonus, sed sum etiam Deus bonus*.

(43) De Photino haeretico legi potest dissertatio

Dionysii Petavii, initio *Rationarii temporum*.

(44) Reg. tertius πρωτότοκος ἐκ νεκρῶν. Alii duo mss. πρωτότοκος τῶν νεκρῶν.

(45) Codices plerique omnes λέγεται. Ibidem alii quot mss. ὦ σοφοί.

(46) Codex Combef. οὐκ ἀνάγκη ἀδελφοῦ. Reg. secundus ἀνάγκη ἀδελφῶν. Alii mss. ἀνάγκη ἀδελφοῦ. Editimus vocem ἀνάγκη cum i subscriptio.

(47) Editi ὅτι καὶ πρὸ. Veteres quinque libri εἶτι καὶ ὁ πρὸ, recte.

tum vocari. Dici etiam possit, quod et quis qui generationem omnem antecedit, primogenitus dicitur : quin et respectu eorum, qui per adoptionem Spiritus sancti ex Deo nati sunt, ut Paulus ait : *Quoniam quos praeceperit, eos et praeformavit conformes imaginis Filii sui, ut ipse sit primogenitus in multis fratribus* ²³.

293 *In illud, « Dominus creavit me »*

Si qui in carne est, dicit : *Ego sum via* ²⁴ ; et idem : *Nemo venit ad Patrem nisi per me* ²⁵ ; ipse etiam est qui dixit : *Dominus creavit me initium viarum suarum* ²⁷. Quin et de genitura dicitur creatura et factura, ut illud : *Creavi hominem per Deum* ²⁸ ; et iterum : *Fecit filios et filias* ²⁹ ; et David : *Cor mundum crea in me, Deus* ³⁰, non petens aliud, sed id videlicet quod erat postulans mundari. Dicitur autem et nova creatura, non quod alia creatura facta sit, sed quod hi qui illuminantur, ad meliora opera praeparentur. Si Filium Pater creavit ad opera, non propter ipsum, sed propter opera creavit. Quod autem propter aliud, non propter se fit, aut pars est illius cuius causa factum est, aut eo minus. Erit igitur Salvator aut pars creaturae, aut minor quam creatura. Quare necesse est de humanitate ejus intelligere. Possit etiam quis dicere, Salomonem hanc de illa sapientia dixisse, cuius et Apostolus meminit, ubi dixit : *Nam postquam in sapientia Dei non cognovit mundus per sapientiam Deum* ³¹. Praeterea neque propheta est qui dixit, sed Proverbia scriptor. Proverbia autem imagines sunt aliorum, non ea ipsa quae dicuntur. Si Deus Filius erat qui dicebat : *Dominus creavit me*, potius utique dixisset, Pater creavit me. Nusquam enim ipsum Dominum suum vocabat, sed semper Patrem. Accipiendum igitur est illud, *genuit*, de Deo Filio : illud vero, *creavit*, de eo, qui formam suscepit servi. Caeterum in his omnibus non duos dicimus, Deum seorsum, et hominem seorsum (unus enim erat), sed cogitatione naturam cuiusque consideramus. Neque enim Petrus duos intellexit, ubi dixit : *Cum igitur Christus passus sit pro nobis carne* ³². Si Filius, inquit, genitura est, non factura, quomodo dicit Scriptura : *Certe igitur sciat tota domus Israel, quod eum et Dominum et Christum fecit Deus* ³³ ? Est itaque etiam hic dicendum, id de eo qui ex Maria

πρὸς τοὺς διὰ υιοθεσίας τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐκ Θεοῦ γεννωμένους, ὡς ὁ Παῦλος (48) φησιν· Ὅτι οὗτος προέγνω, καὶ προώρισεν συμμόρφους τῆς εἰκότος τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ, εἰς τὸ εἶναι αὐτὸν πρῶτόκενον ἐν πολλοῖς ἀδελφοῖς.

Εἰς τὸ, « Κύριος ἔκτισέ με. »

Εἰ ὁ ἐν σαρκὶ φησιν· Ἐγὼ εἰμι ἡ ὁδὸς· καὶ ὁ αὐτός· Οὐδεὶς ἐρχεται πρὸς τὸν Πατέρα εἰ μὴ δι' ἐμοῦ· αὐτός ἐστι καὶ ὁ εἰπών· Κύριος ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ. Λέγεται δὲ καὶ ἐπὶ γεννήματος κτίσιμα καὶποίημα, ὡς τὸ, Ἐκτισάμην (49) ἄνθρωπον διὰ τοῦ Θεοῦ· καὶ πάλιν· Ἐποίησεν υἱοὺς καὶ θυγατέρας· καὶ ὁ Δαβὶδ· Καρδίαν καθάραν κτίσεν ἐν ἐμοί, ὁ Θεός, οὐκ ἄλλην αἰτῶν, ἀλλὰ τὴν ὡσαν καθρθῆναι δηλονότι. Εἰρηται δὲ καὶ καινὴ κτίσις, οὐχ ὡς ἄλλης κτίσεως γενομένης, ἀλλὰ τῶν φωτιζομένων ἐπὶ βελτίοσιν ἔργοις κατασκευαζομένων. Εἰ εἰς ἔργα τὸν Υἱὸν ὁ Πατήρ ἐκτίσεν, οὐ δι' αὐτὸν, ἀλλὰ διὰ τὰ ἔργα αὐτὸν ἐκτίσεν. Τὸ δὲ δι' ἕτερον καὶ οὐ δι' αὐτὸ (50) γινόμενον, ἢ μέρος ἐκείνου δι' ὃ ἐγένετο, ἢ ἦττον αὐτοῦ. Ἐσται οὖν ἢ μέρος ὁ Σωτὴρ τῆς κτίσεως, ἢ ἦττον τῆς κτίσεως. Ἀνάγκη (51) οὖν εἰς τὴν ἀνθρωπότητα αὐτοῦ νοεῖν. Εἶπα δ' ἄν τις καὶ τὸν Σολομῶντα περὶ τῆς σοφίας ἐκείνης εἰρηκέναι ταῦτα (52), ἧς καὶ ὁ Ἀπόστολος μνησται εἰπών· Ἐπειδὴ γὰρ ἐν τῇ σοφίᾳ τοῦ Θεοῦ οὐκ ἔγνω ὁ κόσμος διὰ τῆς σοφίας τὸν Θεόν. Ἄλλως· τε καὶ οὐδὲ προφήτης ὁ εἰπών, ἀλλὰ Παρομοιαστής. Αἱ δὲ παρομοίαι εἰκόνας ἐτέρων, οὐκ αὐτὰ τὰ λεγόμενα. Εἰ ὁ Θεός Υἱὸς ἦν ὁ λέγων, Κύριος ἔκτισέ με, μάλλον ἂν εἶπεν, ὁ Πατήρ ἐκτίσέ με. Οὐδαμῶς γὰρ αὐτὸν Κύριον ἑαυτοῦ, ἀεὶ δὲ Πατέρα ἐκάλεε. Ληπτέον οὖν τὸ μὲν, ἐγέννησεν, ἐπὶ τοῦ Θεοῦ Υἱοῦ, τὸ δὲ, ἐκτίσεν, ἐπὶ τοῦ τὴν μορφὴν τοῦ δούλου λαβόντος. Ἐν πᾶσι δὲ τούτοις οὐ οὐό λέγομεν, Θεὸν ἰδίαν, καὶ ἄνθρωπον ἰδίαν (εἰς γὰρ ἦν), ἀλλὰ κατ' ἐπίνοιαν τὴν ἐκάστοτε εἰπών λογιζόμενοι. Οὐδὲ γὰρ Πέτρος δύο ἐνόησεν εἰπών· Χριστοῦ οὖν καθόντος ὑπὲρ ἡμῶν σαρκί. Εἰ γέννημα, φασὶν, ὁ Υἱὸς ἐστι, καὶ οὐποίημα, πῶς ἡ Γραφή λέγει· Ἀσφαλῶς οὖν γνωσκέτω πᾶς οἶκος Ἰσραὴλ, ὅτι καὶ Κύριον αὐτὸν καὶ Χριστὸν ὁ Θεός ἐποίησε ; Ῥητέον οὖν κατ' ἐνταῦθα περὶ τοῦ ἐκ Μαρίας τὸ κατὰ (53) σάρκα εἰρησθαι· ὡς γοῦν καὶ ὁ ἄγγελος ὁ εὐαγγελιζόμενος

²³ Rom. viii, 29. ²⁴ Prov. viii, 22. ²⁵ Joan. xiv, 6. ²⁶ ibid. ²⁷ Prov. viii, 22. ²⁸ Gen. iv, 1. ²⁹ Gen. v, 4. ³⁰ Psal. l, 12. ³¹ I Cor. i, 21. ³² I Petr. iv, 1. ³³ Act. ii, 36.

(48) Codex Colb. ὡς ὁ Ἀπόστολος.

(49) Reg. tertius ἐκτισάμην, possedi. Sed dubitari non potest, quin ex Bibliis inepte ita emendatum sit, cum vox possedi ad hunc locum accommodari nullo modo possit. Codex Colb. et alii quatuor mss. Regii et editi ἐκτισάμην, creavi ; et ita hic legi oportere, series orationis aperte ostendit : siquidem verbum ἐκτισάμην ad vocem superiorem κτίσιμα referendum esse nemo non videt. Aliter quidem id aliis exemplaribus scriptis invenitur hic locus, ut videre est in *Hexaplis* : sed in eo consentiunt hi libri, quod habent omnes non ἐκτισάμην, creavi, sed ἐκτισάμην, possedi. Notandum praeterea, in eo loco qui statim profertur e quinto capite Ge-

nes. non legi id Bibliis ἐποίησεν υἱοὺς καὶ θυγατέρας, fecit filios et filias, sed, ἐγέννησεν υἱοὺς καὶ θυγατέρας, genuit filios et filias. Lege Praefationem.

(50) Codex Colb. οὐ δι' ἑαυτοῦ. Reg. quartus οὐ δι' ἑαυτοῦ. Editi et Reg. secundus ut in contextu.

(51) Reg. quartus et Colb. ἢ ἦττον αὐτῆς. Ἀνάγκη.

(52) Antiqui duo libri εἰρηκέναι ταῦτα. Vox ταῦτα in vulgatis deerat.

(53) Editi Μαρίας τὸν κατὰ. At nostri septem mss., Μαρίας τὸ κατὰ.

τοὺς ποιμένας λέγει ὅτι, Ἐτέχθη ὑμῖν σήμερον Σωτήρ, ὅς ἐστι Χριστὸς Κύριος. Τὸ γὰρ, Σήμερον, οὐκ ἂν περὶ τοῦ πρὸ αἰώνων νομισθεῖται. Σαφύτερον δὲ τὸ ἐξῆς δείκνυσι, λέγοντος (54)· *Τούτων τὸν Ἰησοῦν ὃν ὑμεῖς ἐστουρώσατε*. Εἰ ὅτε ἐγενήθη ὁ Υἱὸς, τότε σοφία ἐγένετο, ψευδὲς (55) τὸ, *Χριστὸς Θεοῦ δύναμις καὶ Θεοῦ σοφία*. Ἢ γὰρ αὐτοῦ σοφία (56) οὐκ ἐγένετο, ἀλλ' ἦν ἀεὶ. Καὶ τοῦτο οὖν· ὡς ἐπὶ τοῦ Πατρὸς λεγόμενον παρὰ Δαβὶδ· *Γενοῦ μοι εἰς Θεὸν ὑπερασπιστὴν· καὶ, Ἐγένου μοι εἰς σωτηρίαν· καὶ ὁ Παῦλος· Γινέσθω δὲ ὁ Θεὸς ἀληθείης, πῦρ δὲ ἀνθρώπος ψεύστης· οὕτω καὶ ὁ Κύριος Ἐγενήθη (57) ἡμῖν ἀπὸ Θεοῦ σοφία, καὶ ἀγασμός, καὶ ἀπολύτρωσις*. Εἰ οὖν ὁ Πατὴρ γενόμενος ὑπερασπιστῆς καὶ ἀληθῆς, οὐ ποίημα· καὶ ὁ Υἱὸς γενόμενος σοφία καὶ ἀγιασμός, οὐ ποίημα. Εἰ ἀληθὲς τὸ, *Εἷς Θεὸς ὁ Πατὴρ· ἀληθὲς δηλονότι καὶ τὸ, Εἷς Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς ὁ Σωτήρ*. Οὕτε οὖν Θεὸς ὁ Σωτήρ κατ' αὐτούς, οὕτε ὁ Πατὴρ Κύριος. Καὶ μάτην τὸ, *Εἶπεν ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου*. Ψευδὲς δὲ καὶ τὸ, *Διὰ τοῦτο ἔγρισε σὲ ὁ Θεός, ὁ Θεός σου· καὶ τὸ, Ἐβρεῖε Κύριος παρὰ Κυρίου· καὶ τὸ, Ἐποίησεν ὁ Θεός κατ' εἰκόνα Θεοῦ· καὶ, Τίς Θεός παρὲξ τοῦ Κυρίου; καὶ, Τίς Θεός πλην τοῦ Θεοῦ ἡμῶν; καὶ ὁ Ἰωάννης ὅτι, Θεός ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν· καὶ ὁ Θωμᾶς ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ· Ὁ Κύριός μου, καὶ ὁ Θεός μου*. Πρὸς τὰ κείμενα οὖν καὶ τοὺς ψευδοὺς Θεοὺς καὶ οὐ κυριῶς εἰρημένους νοεῖν τὰς ἀντιδιαστολάς δεῖ, οὐκ εἰς τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱόν.

Εἰς τὸ, « *Ἰνα γινώσκωσι σε τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεόν.* »

Ὁ ἀληθινὸς πρὸς τοὺς ψευδοὺς ἀντιδιατελλόμενος λέγεται· ὁ δὲ ἀσύγκριτος πρὸς πάντα κατὰ πάντα ὑπερέχων. Εἰπὼν οὖν ὁ Ἰερεμίας περὶ τοῦ Υἱοῦ, *Οὗτος ὁ Θεός ἡμῶν (58), οὐ λογισθήσεται ἕτερος πρὸς αὐτόν, μείζονα καὶ τοῦ Πατρὸς εἶπεν (59)*; Ὅτι δὲ ἀληθινὸς Θεός καὶ ὁ Υἱὸς (60), αὐτὸς ὁ Ἰωάννης ἐν τῇ Ἐπιστολῇ φησιν· *Ἰνα γινώσκωμεν τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεόν· καὶ ἐσμεν*

⁵⁴ Luc. II, 41. ⁵⁵ Act. II, 36. ⁵⁶ I Cor. I, 24. ⁵⁷ Psal. xxv, 3. ⁵⁸ Psal. cxvii, 21. ⁵⁹ Rom. III, 4. ⁶⁰ I Cor. I, 30. ⁶¹ Psal. cix, 4. ⁶² Psal. xlv, 8. ⁶³ Gen. xix, 24. ⁶⁴ Gen. I, 27. ⁶⁵ Psal. xvii, 32. ⁶⁶ ibid. ⁶⁷ Joan. I, 1. ⁶⁸ Joan. xi, 28. ⁶⁹ Joan. xvii, 3. ⁷⁰ Baruch. III, 36.

(54) Editi et mss. nonnulli δείκνυσι λέγων. Regii secundus et tertius δείκνυσι, λέγοντος.

(55) Editi et aliquot mss. Εἰ ὅτε ἐγενήθη τότε σοφία, ψευδὲς, non integre. At recte et emendate legitur in antiquis tribus libris ita ut edidimus.

(56) Editi et Reg. secundus Ἡ γὰρ αὐτοσοφία, nam ipsa per se sapientia facta non est. Regii tertius et quintus cum Colb. Ἡ γὰρ αὐτοῦ σοφία, ipsius sapientia. Reg. quartus, Ἡ γὰρ τοῦ Θεοῦ σοφία, Dei sapientia. Reg. sextus habet in contextu Ἡ γὰρ αὐτοῦ σοφία· sed habet in margine τοῦ Θεοῦ. Denique lectio utraque in Regio primo simul ponitur Ἡ γὰρ αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ σοφία. Hoc an illo modo legas, multum referre non video.

(57) Editi et aliquot mss. Κύριος ἐγενήθη· quod ita Latine redditum oportuerat, Dominus genitus est. Vertit interpres, Dominus natus est, sive pro ἐγενήθη legerit ἐγενήθη, sive Vulgatum contra vim ver-

gelus qui nuntium bonum pastoribus afferbat, dicit : *Natus est vobis hodie Salvator, qui est Christus Dominus* ⁵⁴. Nam vox, *Hodie*, de eo qui ante saecula est, nequaquam accipi potest. Verum id quod sequitur, clarius idem ostendit, ubi dicit : *Hunc Jesum quem vos crucifixistis* ⁵⁵. Si cum genitus est Filius, tunc sapientia facta est; falsum illud, *Christus Dei potentia et Dei sapientia* ⁵⁶. Nam illius sapientia facta non est, sed semper erat. Ac proinde sicut de Patre a Davide dictum est illud : *Esto mihi in 294 Deum protectorem* ⁵⁷; et, *Factus es mihi in salutem* ⁵⁸; et Paulus : *Fiat autem Deus verax, omnis vero homo mendax* ⁵⁹; sic etiam Dominus *Factus est nobis a Deo sapientia, et sanctificatio, et redemptio* ⁶⁰. Si igitur Pater cum sit protector et verax, non est factura : neque Filius cum sit sapientia et sanctificatio, factura est. Hoc si verum est, Unus Deus Pater : profecto verum est et hoc, Unus Dominus Jesus Christus Salvator. Neque igitur Salvator secundum ipsos Deus est, neque Pater Dominus est. Et frustra illud, *Dixit Dominus Domino meo* ⁶¹. Falsum autem et illud : *Propterea misit te Deus, Deus tuus* ⁶²; illud itidem : *Pluit Dominus a Domino* ⁶³; et illud : *Fecit Deus secundum imaginem Dei* ⁶⁴; et : *Quis Deus praeter Dominum* ⁶⁵? et : *Quis Deus praeter Deum nostrum* ⁶⁶? et Joannes : *Deus erat Verbum, et Verbum erat apud Deum* ⁶⁷; et Thomas de Filio : *Dominus meus, et Deus meus* ⁶⁸. Diversitates igitur ad creaturas et ad eos qui falso, non proprie dii dicuntur, oportet referri, non ad Patrem et Filium.

In illud, « *Ut cognoscant te solum verum Deum* ⁶⁹. »

Dicitur verus, quod ab iis qui falso dicuntur, distinguitur; incomparabilis vero, quod inter omnia in omnibus excellit. Proinde cum Jeremias de Filio dixit : *Hic est Deus noster, non aestimabitur alius ad eum* ⁷⁰, num et Patre majorem dixit? Quod autem etiam Filius sit verus Deus, ipse Joannes in Epistola dicit : *Ut cognoscamus solum verum Deum, et sinus in vero Filio ejus Jesu Christo. Hic est verus Deus,*

bi γενῆσθαι inepte secutus sit. Alii tres mss. Κύριος ἐγενήθη, *factus est*; nec aliter apud Paulum legitur.

(58) Illud Scripturae, *Οὗτος ὁ Θεός ἡμῶν, Hic Deus noster*, etc., non reperitur apud Jeremiam, sed apud Baruch cap. III, v. 36. Nec cuiquam mirum videri debet, librum Baruch nomine Jeremiae citari, cum multi ex antiquis alterum librum cum altero confundere soliti sint, ut videre est apud Clementem Alexandrinum lib. I *Pædag.* cap. 2, apud eundem lib. II, cap. 3, apud Cyprianum *De oratione Dominica*, apud Ambrosium lib. II in *Hexaem.* cap. 14, et alibi.

(59) Hic interrogationis nota in Reg. secundo invenitur : quam adhibendam esse facile creviderim, cum, ea sublata, oratio concidat.

(60) Veteres aliquot libri ὁ αὐτός. Deest articulus in vulgatis et in actis quibusdam codicibus.

*et vita aeterna*⁸¹. Nec igitur propter illud: *Non existimabitur alius ad eum*, intelligendum est Filium Patre majorem esse; nec putandum Patrem esse solum verum Deum; sed utraque ad eos qui falso dicuntur, nec tamen sunt, oportet referri. Eundem ad modum et in Deuteronomio dicit: *Dominus solus duxit ipsos, et non erat cum eis Deus alienus*⁸². Si Deus est solus invisibilis et sapiens, non statim quoque in omnibus major est omnibus Deus: qui vero super omnia est Deus, necessario praestat omnibus. Apostolus igitur cum super omnia Deum Salvatorem dixit, num et Patre dixit majorem? Sed hoc absurdum est. Similiter igitur et hoc intelligendum. Magnus Deus non potest Deo alio minor esse. Apostolus ergo cum de Filio dixit: *Expectamus beatam spem et apparitionem gloriae magni Dei et Salvatoris nostri Jesu Christi*⁸³, num ergo Patre majorem intellexit? Nam Filii apparitionem et adventum expectamus, non Patris. Haec igitur de Patre et Filio indiscriminatim leguntur, sed non cum diligenti observatione. Illud, *Aequaliter esse Deo*, non aliud est nisi Deo aequalem esse⁸⁴. Filius certe cum non rapinam⁸⁵ putaverit *aequaliter esse Deo*, quomodo dissimilis ac inaequalis est Deo? Judaei autem magis pii sunt quam Eunomius. Cum enim Salvator seipsum dixisset Dei Filium tantummodo; quasi hoc Filio debeat, si vere Filius est, eum et Patri esse aequalem: Volebant, inquit, illum lapidare, non solum quod solveret Sabbathum, sed etiam quod Deum patrem suum esse diceret, aequalem seipsum faciens Deo⁸⁶. *Aequalis* igitur est Patri et secundum Apostolum et secundum Salvatoris vocem, etiamsi Eunomius nolit.

In illud, « Non est meum dare, sed quibus paratum est ».

Si iudicii dominus Filius non est, sic ut alios quidem beneficiis afficiat, alios vero puniat, quomodo dicebat: *Pater neminem judicat, sed omne iudicium dedit Filio*⁸⁷? et alibi: *Potestatem habet Filius hominis, remittendi peccata in terra*⁸⁸; et rursus: *Data est mihi omnis potestas in caelo et in terra*⁸⁹; ad Petrum autem: *Tibi dabo claves regni caelorum*⁹⁰; ad discipulos vero: *Amen dico vobis, vos qui secuti estis me, in regeneratione sedebitis super*

en tw alhthiwn Yiw autou Ihsou Xristw. Owtos estin o alhthinos Theos, kai zw h alwnios. Oute on dia (61) tw, Ou logisthsetai eteros pros auton, meizon tou Patros notheton. ouse monon alhthiwn Theon ton Patra, all' amphotera pros tous legomenous men pseudws, ouc ontas de. Os kai en tw Deuteronomio legei. Kyrios monos hger autous, kai ouc hn met' autwn Theos allostrios. Ei monos d'zatos kai sophs o Theos, ouc ama kai en pasi meizon pantwn Theos. o de epi pantwn Theos ez anaghts uperechon pantwn. O Apostolos on epi pantwn Theon eipwn ton Swthra (62), meizona kai tou Patros eipen; All' dtopon. Omoiws on kai touto notheton (63). O megas Theos ouc an elattwn ezh eterou Theou. O Apostolos on, eipwn peri tou Yiou, Apekdexometha twn mekariwn ellida kai epifanaiar tns dexhs tou megalou Theou kai Swthros hmwn Ihsou Xristou, meizona tou Patros enohse; Tou gar Yiw twn epifanaiar kai parousian ekdexometha (64), o tou Patros. Adiakritws on eis Patra kai eis Ywn tauta legetai, kai o parateletrhmenws (65). Tw, Isa Thew einai, ouc allo esti tw einai Ison Thew. O on Yids, ouc arpagmon hghsamenos to einai Ison Thew, pws anomoios kai anistos Thew; Ioudaioi de eusebesteroi Enoimioi. Tou gar Swthros eipontos eautwn Ywn Theou monon, ws (66) opeilomenou tw Yiw, ei alhtws Yids esti, kai Ison autwn einai tw Patri. Eboulon to lithasai, fhsin, autwn, ouc oti monon elue to Sabbaton, all' oti kai patra Ison elegen einai ton Theon, Ison eutwn poiwn tw Thew. Ison on tw Patri kai kata ton Apostolon kai kata twn fwnhn tou Swthros, kin Enoimos mh the.

Eis to, « Ouc estin emon (67) dounai, all' ois htoimastai. »

Ei mh krios tns krisews o Yids, kai tous men euergetein, tous de kolazein, pws elegen: *O Pater oudena krisi, alla pwsan twn krisin edwke (68) tw Yiw; kai allaou. Exousian xei o Yids tou anthropwn afineia epi tns tns amartias. kai pilin. Eddθη μοι pasα εξουσια εν ορανw και επι γης. προς tw ton Petron. Sol dwsω tας κλεις της βασιλειας των ορανw. προς δε tous μαθητας. Aμην λέγω υμιν, υμεις οι ακολουθησαντες μοι εν*

⁸¹ Joan. v, 20. ⁸² Deut. xxxii, 12. ⁸³ Tit. ii, 13. ⁸⁴ Philipp. ii, 6. ⁸⁵ ibid. ⁸⁶ Joan. v, 18. ⁸⁷ Matth. xx, 23. ⁸⁸ Joan. v, 22. ⁸⁹ Marc. ii, 10. ⁹⁰ Matth. xxviii, 18. ⁹¹ Matth. xvi, 19.

(61) Illud *dia* in nostris septem mss. non legitur. D situs est hic titulus: "Oti to, *Isa Thew einai*, ouc allo esti tw, einai Ison Thew. At nostri septem inss. sine titulo uti in contextu.

(62) Editi Theou, monon ws, etc., cum virgula post vocem Theou. quam malam interpungendi rationem secutus Trapezuntius, male interpretatus est, sic scribens: *Nam cum Saluator Filium se Dei dixerit, quasi Filio solum debeat, si, etc.* Sed recte scriptum invenimus in Regiis secundo et quinto. Θεω μόνον, ws, etc., virgula post vocem μόνον collocata.

(63) Hic titulus *Eis to, Ouc estin emon*, etc., neque in editione Basil. neque in Stephan. neque in antiquis sex libris legitur: sed e Reg. secundo, in quo invenitur, in editionem Parisiensem transiit.

(64) Antiqui tres libri *apekdexometha*. Alii quidam m. s. et editi *ekdexometha*.

(65) In editis post vocem *parateletrhmenws* po-

(66) Editi Θεου, μόνον ws, etc., cum virgula post vocem Θεου. quam malam interpungendi rationem secutus Trapezuntius, male interpretatus est, sic scribens: *Nam cum Saluator Filium se Dei dixerit, quasi Filio solum debeat, si, etc.* Sed recte scriptum invenimus in Regiis secundo et quinto. Θεω μόνον, ws, etc., virgula post vocem μόνον collocata.

(67) Hic titulus *Eis to, Ouc estin emon*, etc., neque in editione Basil. neque in Stephan. neque in antiquis sex libris legitur: sed e Reg. secundo, in quo invenitur, in editionem Parisiensem transiit.

(68) Colices aliquot *xrisin edwke*. Mox Reg. duo mss. ανθρωπου epi tns tns afineia am.

τῇ καλιγγενσίᾳ καθήσασθε ἐπὶ δώδεκα θρόνους, κρινόντες τὰς δώδεκα φυλάς τοῦ Ἰσραὴλ. Λέγεται οὖν αὐτοῖς τοῖς ἐγγράφοις, τοῦ μὲν Σωτῆρος εἰπόντος· Καὶ τότε ἀποδώσω ἕκαστῳ κατὰ τὴν πράξιν αὐτοῦ. Καὶ ἀλλαχοῦ· Ἐκπορεύσονται οἱ τὰ ἀγαθὰ ποιήσαντες εἰς ἀνάστασιν ζωῆς, οἱ δὲ τὰ φαῦλα πράξαντες, εἰς ἀνάστασιν κρίσεως. Ὁ δὲ Ἀπόστολος· Τοὺς γὰρ πάντας ἡμῶς φανερωθῆναι δεῖ ἔμπροσθεν τοῦ βήματος τοῦ Χριστοῦ ἵνα κομισθῆται ἕκαστος τὰ διὰ τοῦ σώματος πρὸς ἃ ἔπραξεν, εἴτε ἀγαθὸν εἴτε κακόν. Τῶν λαμβανόντων (69) οὖν ἐστὶν ἀξιόους ἑαυτοὺς ποιῆσαι τῆς ἐκ δεξιῶν καὶ εὐωνύμων καθέδρας τοῦ Κυρίου, οὐ τοῦ δυναμένου δίδόναι, κἀν ἄδικος (70) ἢ ἀτῆσις ἦ.

Εἰς τὸ, « Τίς Θεὸς παρὲξ τοῦ Κυρίου; καὶ τίς Θεὸς πληρ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν; »

Ὅτι μὲν οὐ πρὸς τὸν Υἱὸν ταῦτα καὶ τὰ ὅμοια τούτοις (71), ἀλλὰ πρὸς τοὺς λεγομένους θεοὺς, οὐκ ὄντας δὲ, εἰρηκασιν αἱ Γραφαί, ἱκανῶς ἀποδέδεικται, ἀφ' ὧν καὶ Θεὸν καὶ Κύριον πολλάκις ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ καὶ τῇ Καινῇ τὸν Υἱὸν ἀπεδείξαμεν εἰρησθαι. Ὁ Δαβὶδ δὲ σαφέστερον αὐτὸ ποιεῖ, λέγων· Τίς ὁμοίός σοι; καὶ ἐπήγαγεν· Ἐρ θεοῖς, Κύρις· καὶ ὁ Μωϋσῆς· Κύριος μόνος ἦγεν αὐτούς, καὶ οὐκ ἦρ μετ' αὐτῶν Θεὸς ἄλλοτριος· καίτοιγε τοῦ Σωτῆρος ὄντος μετ' αὐτῶν, ὡς φησὶν ὁ Ἀπόστολος· Ἔπινον γὰρ ἐκ πνευματικῆς (72) ἀκολοιουμένης πέτρας· ἡ δὲ πέτρα ἦν ὁ Χριστός· ὁ δὲ Ἱερεμίας· Θεοὶ, οἱ τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν οὐκ ἐποίησαν, ἀπώλεσθωσαν ὑποκάτω τοῦ οὐρανοῦ. Οὐδὲ ἐν τούτοις γὰρ ὁ Υἱός· αὐτὸς γὰρ ὁ δημιουργὸς τῶν πάντων. Πρὸς τὰ εἰδῶλα οὖν καὶ τὰ σεβάσματα τῶν ἐθνῶν καὶ τὸ προειρημένον, καὶ τὸ, Ἐγὼ Θεὸς πρῶτος, καὶ ἐγὼ μετὰ ταῦτα, καὶ πληρ ἐμοῦ οὐκ ἐστὶ Θεός· καὶ τὸ, Ἐμπροσθὲρ μου οὐ γέγονεν ἄλλος Θεός, καὶ μετ' ἐμὲ οὐκ ἐστὶ· καὶ τὸ, Ἄκουε, Ἰσραὴλ, Κύριος ὁ Θεὸς σου, Κύριος εἷς ἐστὶ· καὶ ὅσα τοιαῦτα, νοεῖν δεῖ οὐ πρὸς τὸν Υἱόν.

⁶⁹ Matth. xix, 28. ⁷⁰ Matth. xvi, 27. ⁷¹ Joan. v, 29. ⁷² Il Cor. v, 10. ⁷³ Psal. xvii, 32. ⁷⁴ Psal. lxxxv, 8. ⁷⁵ Deut. xxxii, 42. ⁷⁶ I Cor. x, 4. ⁷⁷ Jerem. x, 11. ⁷⁸ Isa. xlii, 6. ⁷⁹ Deut. vi, 4.

(69) Velim legas Dncæi in hunc locum notam optinam atque utilissimam.
 (70) E regione horum verborum, κἀν ἄδικος, scriptum invenimus in Reg. secundo illud scholium, τοῦτο οἶμαι διὰ Ἰάκωβον καὶ Ἰωάννην, πῦλο hoc

A duodecim sedes, judicantes duodecim tribus Israel⁶⁹. Ex ipsis ergo Scripturis adhibita solutio est, cum Salvator dixerit: Et tunc reddam unicuique secundum facta ejus⁷⁰. Et alibi: Ibunt qui bona fecerint in resurrectionem vitæ; qui vero mala egerint, in resurrectionem judicii⁷¹. Apostolus vero: Omnes enim nos manifestari oportet coram tribunali Christi, ut reportet unusquisque ea quæ sunt per corpus, prout gessit, sive bonum, sive malum⁷². Eorum igitur qui reportant, est, facere se dignos, qui a dextris vel sinistris Domini sedeant: non ejus, qui a dare potest, etiamsi injusta petitio sit.

B In illud, « Quis Deus præter Dominum? et quis Deus præter Deum nostrum⁷³? »

Quod non de Filio hæc et his similia dixerint Scripturæ, sed de iis qui dii dicuntur, cum non sint, abunde ex his locis demonstratum est, ex quibus Filium et Deum et Dominum sæpe in Veteri ac Novo Testamento dictum fuisse demonstravimus. Verum David idipsum clarius facit, cum dicit: Quis similis tibi⁷⁴? et adjunxit: In diis, Domine; et Moyses: Dominus solus duxit ipsos, et non erat cum ipsis Deus alienus⁷⁵; quanquam erat cum ipsis Salvator, ut ait Apostolus: Bibebant enim de spirituali quæ illos comitabatur petra; petra autem erat Christus⁷⁶; Jeremias itidem: Dii, qui cælum et terram non fecerunt, pereant de subter cælo⁷⁷. Nec enim inter hos Filius est: ipse siquidem omnium est conditor. Ad idola igitur atque ad gentium simulacra spectat, et id quod mox dictum est; et illud: Ego Deus primus, et ego post hæc, et præter me non est Deus⁷⁸; et illud: Ante me non fuit alius Deus, et post me non erit⁷⁹; et illud: Audi, Israel, Dominus Deus tuus, Dominus unus est; et quæcunque ejusmodi sunt, non de Filio intelligenda sunt.

dictum fuisse ob Jacobum et Joannem.
 (71) Reg. secundus ὅμοια τούτων.
 (72) Editi Ἐπινον δὲ ἐκ.... ἡ πέτρα δὲ. Antiqui duo libri ita ut edidimus.

ΚΑΤ' ΕΥΝΟΜΙΟΥ

ΛΟΓΟΣ Ε

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ (73), ΟΤΙ ΟΥ ΚΤΙΣΜΑ.

CONTRA EUNOMIUM LIBER QUINTUS 296 DE SPIRITU SANCTO, QUOD NON SIT CREATURA.

Ὅτι τὰ κοινὰ τῆς κτίσεως ἀκοινωνήτα τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, καὶ τὰ ἴδια τοῦ Πνεύματος ἀκοινωνήτα ἦν

Quod quæ communia sunt creaturis, nihil commune habent cum sancto Spiritu, quodque ea, quæ

(73) Editio Paris. Κατ' Εὐνομίου, λόγος ε' περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Liber quintus de Spiritu sancto,

propria sunt Spiritus, nihil commune habent cum A creaturis, hinc colligitur Spiritum non esse creaturam. Quod quæ communia sunt Patri et Filio, hæc communia sunt Spiritui : quod quibus characteribus designatur Deus Pater et Filius in Scriptura, iisdem designatur et Spiritus sanctus, hinc colligitur Spiritum ejusdem deitatis esse, cujus Pater. Quod quæ soli Patri adsunt ut Deo non ut Patri, et Filio ut Deo non ut Filio, ea adsunt Spiritui soli, creaturis non item ; adeo ut nomina et res quæ cum creaturis nihil commune habent, Trinitati soli sint communia, hinc colligitur Trinitatem esse consubstantialiæ. Quidquid factum est, verti ac transmutari potest, secundum Prophetam, qui ad Deum dicit : *Qui facis omnia, et commutas ipsa* ⁷³. Spiritus autem nec verti nec mutari potest : Spiritus igitur creatura non est. Cum creatura in duo dividatur, in corporea et incorporea, mutatio quoque illius divisa est. Et corpora quidem in substantiali obnoxia sunt mutationi, cum mundus corruptibilis in incorruptionem perveniat secundum Scripturam ⁷⁴, ac mortalia nostra corpora adipiscantur immortalitatem, aut ea quæ nondum corrupta sunt, corrumpantur ; incorporea vero et rationalia secundum operationem aut voluntatem admittunt mutationem, secundum illud, *Angelis peccantibus non peperit* ⁷⁵. Si igitur ex iis quæ facta sunt, alia quidem in substantia, alia vero in mente suscipiunt mutationem ; Spiritus vero sanctus neque secundum substantiam, neque secundum operationem, mutationem aut alterationem admittit : non igitur creatura est Spiritus. Creatura omnis cum sanctificatur, sancta est : sanctus vero Spiritus nequaquam est ex iis quæ sanctificantur, sed ex iis quæ sanctificant : non ergo creatura. Nihil creatum secundum essentiam est sanctum : quod namque essentia sanctum est, **297** id externa sanctificatione non indiget. Externa autem sanctificatione eget id quod factum est, cum factum fuerit dignum quod sanctificatio-

⁷³ Amos v, 8. ⁷⁴ I Cor. xv, 53. ⁷⁵ II Petr. ii, 4.

contra Eunomium. Regii primus, secundus et sextus simpliciter Περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, *De Spiritu sancto*. Reg. tertius Λόγος ε' περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, *Liber quintus de Spiritu sancto* : sed illud, λόγος ε', manu recentiore additum est. Regii quartus et quintus continenter sine titulo, πρὸς τὸν Υἱόν. Ὅτι τὰ κοινά, et quæ sequuntur : notandum tamen, legi in margine hunc titulum : Περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, *De Spiritu sancto*. Eundem titulum in eodem loco habet quoque Codex Colbertinus, non quidem prima manu, sed secunda duntaxat. In editis legitur post titulum, καὶ ὅτι οὐ κτίσμα. Reg. secundus ὅτι οὐ κτίσμα, vocula καὶ prætermissa. Codex Colb. manu recentiore ὅτι οὐκ ἔστι κτίσμα.

(74) Antiqui duo libri καὶ τὸ Πνεῦμα.

(75) Totum illud, καὶ οὐχ ὡς Υἱῶ, in nostris septem mss. deest.

(76) Editi et mss. nonnulli ὡς τὰ. Alii tres mss. ὡστε τὰ.

(77) Editi et mss. non pauci γεννητόν. Codex Colb. γενητόν, rectius. Ibidem editi et mss. nonnulli μεταβολῆς ἐπιδεκτικόν. Alii duo mss. μεταβολῆς ἔστι δεκτικόν.

κτίσει, ἐξ ὧν συνάγεται μὴ εἶναι κτίσμα τὸ Πνεῦμα. Ὅτι τὰ κοινὰ τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῶ, ταῦτα κοινὰ τῷ Πνεύματι· ὅτι ἐν οἷς χαρακτηρίζεται Θεὸς ὁ Πατήρ καὶ ὁ Υἱὸς ἐν τῇ Γραφῇ, ἐν αὐτοῖς χαρακτηρίζεται καὶ τὸ Πνεῦμα (74) τὸ ἅγιον, ἐξ ὧν συνάγεται τῆς αὐτῆς θεότητος τὸ Πνεῦμα τῷ Πατρὶ. Ὅτι τὰ μόνω προσόντα τῷ Πατρὶ ὡς Θεῶ, καὶ οὐχ ὡς Πατρὶ, καὶ τῷ Υἱῶ ὡς Θεῶ, καὶ οὐχ ὡς Υἱῶ (75), ταῦτα μόνω πρόσσει τῷ Πνεύματι, οὐκέτι δὲ καὶ τῇ κτίσει, ὥστε τὰ (76) ἀκοινωνήτα ὀνόματα καὶ πράγματα τῇ κτίσει μόνω κοινὰ τῇ Τριάδι, ἐξ ὧν συνάγεται ἕμοῦσιος ἢ Τριάς. Πᾶν ὅπερ ἐστὶ γενητόν (77), τροπῆς καὶ μεταβολῆς ἔστι δεκτικόν, κατὰ τὸν λέγοντα τῷ Θεῶ Προφήτῃ· Ὁ ποιῶν πάντα (78), καὶ μετασκευάζων αὐτά. Τὸ δὲ Πνεῦμα οὔτε τροπῆς οὔτε μετασκευῆς ἔστι δεκτικόν· οὐκ ἄρα κτίσμα τὸ Πνεῦμα. Τῆς κτίσεως εἰς οὗο διαιρουμένης, εἰς σώματα καὶ ἀσώματα, διήρηται καὶ ἡ περὶ ταύτην τροπῆ. Καὶ τὰ μὲν σώματα τῆν κατ' οὐσίαν ἐπιδέχονται τροπῆν, τοῦ φθαρτοῦ κόσμου εἰς ἀφθαρτίαν μεταπίπτοντος κατὰ τὴν Γραφήν, καὶ τῶν θνητῶν ἡμῶν σωμάτων ἀπαθανατιζομένων, ἢ τῶν μηδέπω φθαρέντων, φθαρσομένων (79) δέ· τὰ δὲ ἀσώματα καὶ λογικὰ τῆν κατ' ἐνέργειαν, ἤτοι κατὰ γνώμην ἐπιδέχονται τροπῆν, κατὰ τὸ, Ἀγγέλων ἀμαρτησάντων οὐκ ἐφείσατο. Et τούτων τῶν γενητῶν (80) τὰ μὲν οὐσία, τὰ δὲ γνώμη τροπῆς ἔστι δεκτικὰ, τὸ δὲ Πνεῦμα τὸ ἅγιον οὔτε κατ' οὐσίαν οὔτε κατ' ἐνέργειαν τροπῆς ἢ ἀλλοιώσεως ἔστι δεκτικόν· οὐκ ἄρα κτίσμα τὸ Πνεῦμα. Πᾶν κτίσμα ἀγιαζόμενόν ἐστιν ἅγιον· τὸ δὲ Πνεῦμα τὸ ἅγιον οὐ τῶν ἀγιαζομένων, ἀλλὰ τῶν ἀγιαζόντων· οὐκ ἄρα κτίσμα. Οὐδὲν κτιστόν κατ' οὐσίαν ἅγιον· τὸ γὰρ κατ' οὐσίαν ἅγιον οὐ δέεται τοῦ ἐξωθεν ἀγιασμοῦ. Δεῖται οὖν τοῦ ἐξωθεν ἀγιασμοῦ τὸ γενητόν (81), ὅταν ἄξιον γένηται τοῦ ἐπισπάσασθαι ἀγιασμόν· οὐ δέεται δὲ ἀγιασμοῦ τὸ Πνεῦμα, ὅτι ἅγιον κατ' οὐσίαν· οὐκ ἄρα κτίσμα. Πᾶν κτίσμα δοῦλόν ἐστι τοῦ Δημιουργοῦ, κατὰ τὸν οὕτω λέγοντα τῷ Θεῶ Προφήτῃ· Τὰ σύμπαντα δούλα σά (82)· τὸ δὲ δοῦλον ἐλευθεσίαν καὶ υἰοθεσίαν ἐτέρω

(78) Verba sunt propnetæ Amos, uti legere est apud LXX: nisi quod vox αὐτά illic non reperitur. Vertimus, qui facis, etc. Idcirco autem ita interpretati sumus, quod paulo post similis loquendi ratio sequatur : in qua nominatim secunda persona exprimitur : Τὰ σύμπαντα δούλα σά, *Omnia serva tua sunt*. Sic enim sermo melius coherere videtur, si in utroque loco utamur secunda persona, *Qui facis, et. Omnia serva tua sunt*. Ibidem Regii duo mss. Τὸ δὲ Πνεῦμα. Vocula δέ in editis deest.

(79) Editi διαφθαρσομένων. Libri veteres φθαρσομένων.

(80) Codices non pauci et editi τῶν γενητῶν. At Colb. τῶν γενητόν.

(81) Editi et mss. nonnulli ἀγιασμοῦ τὸ γενητόν. Alii duo mss. γενητόν. Vix semel videas cum voces γενητός et γενητός occurrunt, tres aut quatuor libros veteres secum consentire. Etenim si in altero scribitur γενητός, scribi solet in altero γενητός.

(82) Editi et Reg. tertius δούλά σου. Alii sex mss. δούλα σά.

ὀρέγειν (85) οὐ δύναται, ἥς αὐτὸ οὐκ ἔτυχε κατ' οὐσίαν· τὸ δὲ Πνεῦμα ἐλευθερίαν ὀρέγει καὶ υἰοθεσίαν· τὸ γὰρ Πνεῦμα κράζει ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν· Ἀβδᾶ ὁ Πατήρ· ὥστε οὐκέτι εἰ δοῦλος (84), ἀλλὰ υἱός· οὐκ ἄρα κτίσμα. Οὐδὲν κτίσμα μεθεκτόν ἐστι τῇ λογικῇ ψυχῇ, ὡς ἐνοικίζεσθαι αὐτῇ (85) οὐσωδῶς. Τὸ δὲ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐνοικίζεται ἐν αὐτῇ κατὰ τὸν λέγοντα· *Ναὸς Θεοῦ ἐσμεν, καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ οἰκεῖ ἐν ἡμῖν*. Οὐκ ἄρα κτίσμα. Πᾶν λογικὸν κτίσμα ἀρετῆς καὶ κακίας ἐστὶ δεκτικόν. Τὸ δὲ Πνεῦμα οὐδενός ἐστι τούτων δεκτικόν. Οὐκ ἄρα κτίσμα τὸ Πνεῦμα. Καὶ ὅσα μίαν (86) καὶ τὴν αὐτὴν ἐνέργειαν δεικνυσι τῆς ἁγίας καὶ μακαρίας Τριάδος.

*in nobis*⁷⁶: non est ergo creatura. Virtus ac vitium nihil autem horum potest in Spiritum cadere: non eandem esse operationem sanctæ ac beatæ Trinitatis

**Οτι δημιουργὸν τὸ Πνεῦμα.*

Οἱ οὐρανοὶ δημιουργοῦνται ὀξείᾳ Θεοῦ, πόλησιν δὲ χειρῶν αὐτοῦ ἀναγγέλλει τὸ στερέωμα· καὶ ἐν ἐτέρω· Καὶ ἔργα τῶν χειρῶν σου εἰσιν οἱ οὐρανοί. Καὶ τίνες ἂν εἴεν Θεοῦ ἀσωμάτου ἀσώματοι χεῖρες, αἱ τὸ στερέωμα καὶ τοὺς οὐρανοὺς δημιουργήσασαι, αὐτὸς ὁ Προφήτης ἐρμηνεύει λέγων· Τῷ λόγῳ Κυρίου οἱ οὐρανοὶ ἐστερέωθησαν, καὶ τῷ Πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ πᾶσα ἡ δύναμις αὐτῶν. Ἄλλ' ὡσπερ οὐ προφορικὸς λόγος ἐν τῷ Θεῷ, ἀλλὰ ζῶν καὶ ὑφ' ἑστῆκως, καὶ τῶν ὄλων δραστήριος· οὕτως ἐν τῷ Θεῷ οὐ πνεῦμα διαχέμενον, οὐ διαλυόμενος ἄηρ, ἀλλὰ δύναμις ἁγιαστικῆ, ἐνούσιος, ἐνυπαρκτος, ἐνυπόστατος. Αἱ χεῖρές σου ἐποίησάν με, καὶ ἐπλασάν με (87). Καὶ τίδε τὸ ῥητὸν τὴν αὐτὴν ἔχει τῷ προῤῥηθέντι διάνοιαν. Πνεῦμα γὰρ θεῖον, φησὶν ὁ Ἰωβ, τὸ ποιῆσάν με. Καὶ τὴν ἄλλην χεῖρα σαφηνίζων Σολομών φησὶ· Θεὸς πατέρων καὶ Κύριος τοῦ ἐλέους σου, ὁ ποιήσας τὰ πάντα ἐν λόγῳ σου, καὶ τῇ σοφίᾳ σου κατασκευάσας τὸν ἄνθρωπον. Χριστὸς δὲ Θεοῦ δύναμις, καὶ Θεοῦ σοφία, ἥτις ἐστὶ χεῖρ δημιουργικῆ κατὰ τὸν τῆς τροπολογίας λόγον. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ Πνεύματος ἐργασία τὴν ὄλην ἡμῶν ἀνέθετο φύσιν, καὶ ἀνακαινωτικὸν αὐτὸ τῆς δημιουργίας εἰς ἀφθαρσίαν φησὶν ὁ λόγος· Ἀτανασιεῖς τὸ πνεῦμα αὐτῶν, καὶ ἐκλείψουσι, καὶ εἰς τὴν χεῖρα αὐτῶν ἐπιστρέψουσιν· ἐξαποστελεῖς τὸ Πνεῦμά σου, καὶ κτισθήσονται, καὶ ἀνακαινεῖς τὸ πρόσωπον τῆς γῆς. Οὐ δὴπου δὲ αὐτὸς ἑαυτὸν (88) ἀπο-

A nem assequatur; Spiritus vero, quod essentia sanctus est, sanctificatione non eget: non igitur creatura est. Omnis creatura Creatoris serva est, secundum Prophetam qui sic Deum alloquitur: *Omnia servant tibi*⁷⁶: quod autem servum est, id libertatem et adoptionem quam ipsummet essentia non habuit, alteri præstare non potest; at Spiritus libertatem impertit et adoptionem: clamat namque in nostris cordibus Spiritus: *Abba, Pater, quare jam non es servus, sed filius*⁷⁷; non est ergo creatura. Nulla creatura ita communicabilis est rationali animæ, ut in ipsa essentialiter inhabitet: sanctus vero Spiritus in ea inhabitat, secundum eum qui dicit: *Templum Dei sumus, et Spiritus Dei habitat in omnem creaturam rationalem possunt cadere: non est ergo Spiritus creatura. Et quæcunque unam et ostendunt, idem probant.*

Quod Spiritus creator est

*Cæli enarrant gloriam Dei, et opus manuum ejus annuntiat firmamentum*⁷⁸; et in alio: *Et opera manuum tuarum sunt cæli*⁷⁹. Et quæ sint Dei incorporei incorporeæ manus, quæ firmamentum et cælos creaverint, Propheta ipse interpretatur cum dicit: *Verbo Domini cæli firmati sunt, et Spiritus oris ejus omnis virtus eorum*⁸⁰. At quemadmodum non est verbum prolatitium in Deo, sed vivens et subsistens, et quod universa fecit: sic in Deo non est spiritus qui diffundatur, non aer qui dissolvatur: sed virtus sanctificans, in se substantialis, in se existens, in se subsistens. *Manus tuæ fecerunt me, et plasmaverunt me*⁸¹. Et hoc dictum intelligentiam eandem habet, quam præcedens. *Spiritus enim divinus, inquit Job, qui fecit me*⁸². Atque manum alteram exponens Salomon ait: *Deus patrum et Domine misericordiæ tuæ, qui fecisti omnia in verbo tuo, et sapientia tua construxisti hominem*⁸³. Christus autem est Dei potentia et Dei sapientia⁸⁴, quæ secundum tropologiam rationem manus creatrix est. Jam vero totam nostram naturam operationi Spiritus tribuit, ipsamque Scriptura dicit renovatorem opificii esse ad incorruptionem: *Auferes spiritum eorum, et deficient, et in pulverem suum revertentur; emittes Spiritum tuum, et creabuntur, et renovabis faciem terræ*⁸⁵. Nec enim ipsemet seipsum mittit: sed missionem vocat demissionem ad opus, non e loco ad locum transitum. *Quoniam Spiritus Domini*

⁷⁶ Psal. cxviii, 91. ⁷⁷ Galat. iv, 6, 7. ⁷⁸ I Cor. iii, 16. ⁷⁹ Psal. xviii, 2. ⁸⁰ Psal. ci, 26. ⁸¹ Psal. xxxii, 6. ⁸² Job x, 8. ⁸³ Job xxxiii, 4. ⁸⁴ Sap. ix, 1, 2. ⁸⁵ I Cor. i, 24. ⁸⁶ Psal. ciii, 29.

(83) Editi ἐτέρω παρέχειν. At nostri septem mss. ὀρέγειν.

(84) Editi ὥστε οὐκ ἐστὶ δοῦλος. Codex Colb. et aliter Regius ut in contextu; nec aliter in sacro textu legitur.

(85) Veteres quidam libri et editi ἐνοικίζεσθαι αὐτό. Alii αὐτῷ. Reg. quartus αὐτῇ. Sive legerit quis αὐτό, sive αὐτῇ, peccaturum non puto.

(86) Totum illud, καὶ ὅσα μίαν, etc., ad titulum usque, addidimus ex nostris septem codicibus. Quod si cuiquam merum glossema esse videatur, omne id e contextu manu sua delere et in oram libri exportare poterit.

(87) Editi et duo Regii Αἱ χεῖρές σου ἐπλασάν με, καὶ ἐποίησάν με, *Manus tuæ plasmaverunt me, et fecerunt me*; et ita legitur apud Job x, 8. Codex Colb. et alii tres Regii Αἱ χεῖρές σου ἐποίησάν με, καὶ ἐπλασάν με, *Manus tuæ fecerunt me, et plasmaverunt me*: qui verborum ordo servatur in psalmo cxviii, v. 73.

(88) Editi αὐτὸ ἑαυτό. At nostri septem mss. αὐτὸς ἑαυτόν· ubi subaudienda est aut vox Χριστός, aut vox Θεός. Codex Colb. habuit quidem prima manu αὐτὸς ἑαυτῶν· sed antiqua manu emendatus habet nunc αὐτὸς ἑαυτόν.

replevit orbem terrarum, et hoc quod continet omnia, scientiam habet vocis ⁸⁷. Et angelus ad Mariam: Spiritus Domini superveniet in te, quapropter a hoc quod nascetur, ex Spiritu **298** sancto est ⁸⁸. Quod ex aliquo est, id ab eo est vel per creationis modum, ut illud: Unus Deus Pater ex quo omnia ⁸⁹; aut per modum generationis, secundum illud: Ego ex Patre exivi ⁹⁰; et illud: Ex utero ante luciferum genui te ⁹¹; non quod uterum Dei habeat, sed quod genuini et non nothi fetus ex utero parentum generari soleant, propterea habere se in generando uterum dixit Deus, ad confusionem impiorum, ut vel sua ipsorum natura considerata, discant Filium fructum esse Patris genuinum, ut pote ex ejus utero emergentem. Quod itaque ex aliquo est, id aut per creationis modum, aut per modum generationis, aut sponte naturæ ex ipso est, velut operatio nostra ex nobis, aut velut splendor solis ex ipso. Itaque si supermundanum Christi corpus ex Spiritu sancto est, non tamen genitura ipsius esse potest; quandoquidem Quod natum est ex carne, caro est: et quod natum est ex spiritu, spiritus est ⁹². Neque rursus ex ipso velut operatio ipsius, quia in simplici et incorporea natura eandem substantiæ rationem operatio suscipit. Relinquitur ergo ut ex ipso sit tanquam ejus creatura. Verum et ille Dei digitus qui pulverem in Ægypto transmutavit in animalia, primum animalium ortum ostendens ⁹³, Paracletus erat, Spiritus ille voritatis. Nam cum evangelistæ tres narrent Dominum ad Judæos dixisse: Si autem ego in Spiritu Dei ejicio dæmonia, igitur ad vos pervenit regnum Dei ⁹⁴; eum Lucas ait dixisse: Si autem ego in digito Dei ejicio dæmonia, igitur pervenit ad vos regnum caelorum ⁹⁵. Proinde quæ etiam per Moysen fiebant in Ægypto signa, quæ videlicet digito Dei edebantur, et admiranda Dei signa cum Spiritu perdeciebantur. Porro Dei digitus in iis quæ a Moyse et Domino facta sunt signis, dictus est Spiritus: non quod sit exigua quædam potentia una cum Deo existens, quemadmodum in corpore digitus, sed quod ex iis illius donis quæ per divisionem fiunt, unum aliquod est signorum ac sanationum donum, propterea unum aliquod, non universa Spiritus dona, digitum vocat. Nam huic quidem per Spiritum datur sermo sapientiæ: alii vero sermo scientiæ, secundum eundem Spiritum: alii vero dona

στέλλει· ἀποστολὴν δὲ καλεῖ τὴν πρὸς τὸ ἔργον αὐτοῦ συγκατάβασιν, οὗ τὴν ἐκ τόπου εἰς τόπον μετάβασιν. Ὅτι Πνεῦμα Κυρίου πεπλήρωκε τὴν οἰκουμένην, καὶ τὸ συνέχον τὰ πάντα γῶσιν ἔχει φωνῆς (89). Καὶ ὁ ἄγγελος τῆ Μαριά· Πνεῦμα Κυρίου ἐπελεύσεται ἐπὶ σέ· διὸ καὶ τὸ γεννώμενον ἐκ Πνεύματος ἁγίου ἐστὶ. Τὸ ἐκ τινος ἢ δημιουργικῶς ἐστὶν ἐξ αὐτοῦ, ὡς τὸ, Εἰς Θεὸς ὁ Πατήρ ἐξ οὗ τὰ πάντα· ἢ γεννητικῶς, κατὰ τὸ, Ἐγὼ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐξηλόθην· καὶ τὸ, Ἐκ γαστρὸς πρὸ ἑωσφόρου ἐγέννησά σε. Οὐχ ὅτι γαστέρα ἔχει ὁ Θεός, ἀλλ' ἐπει τὰ (90) γνήσια καὶ οὐ νόθα γεννήματα ἐκ γαστρὸς τῶν τοκέων πεφύκασιν ἀπογεννᾶσθαι, γαστέρα ἔχειν ἑαυτὸν ἐν τῷ γεννᾶν ὀνόμασεν ὁ Θεός, πρὸς ἐντροπὴν τῶν ἀσεβῶν, ἵνα, κἂν τὴν ἑαυτῶν κατανοήσαντες φύσιν, μάθωσι γνήσιον εἶναι καρπὸν τοῦ Πατρὸς τὸν Ἰῶν, ὡσπερ ἐκ τῆς ἐκείνου τυγχάνοντα γαστρὸς. Τὸ ἐκ τινος τοῦτον, ἢ δημιουργικῶς, ἢ γεννητικῶς, ἢ φυσικῶς ἐστὶν ἐξ αὐτοῦ, ὡς ἡ ἐνέργεια ἡμῶν ἐξ ἡμῶν, ἢ ὡς τὸ ἀπαύγασμα τοῦ ἡλίου ἐξ αὐτοῦ. Εἰ τοίνυν τὸ ὑπερκόσμιον (91) σῶμα Χριστοῦ ἐκ Πνεύματος ἁγίου, οὐ δυνατόν δὲ γέννημα αὐτοῦ ὑπάρχειν, ὅτι τὸ γεγεννημένον ἐκ τῆς σαρκὸς σὰρξ ἐστὶ· καὶ τὸ γεγεννημένον ἐκ τοῦ πνεύματος πνεῦμά ἐστιν. Οὐδ' αὖ πάλιν ἐξ αὐτοῦ ὡς ἐνέργεια αὐτοῦ, ὅτι ἐπὶ ἀπλῆς καὶ ἀσωμάτου φύσεως τὴν αὐτὸν τῆς οὐσίας (92) λόγον ἐπιδέχεται ἡ ἐνέργεια. Ὑπολείπεται ἄρα ἐξ αὐτοῦ εἶναι ὡς κτίσμα αὐτοῦ. Ἀλλὰ καὶ ὁ δάκτυλος τοῦ Θεοῦ ὁ μεταβαλὼν ἐν Αἰγύπτῳ τὸν χοῦν εἰς ζῶα, τὴν ἀρχῆθεν τῶν ζῶων ἀναδείξας γένεσιν, ὁ Παράκλητος ἦν, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας. Τῶν γὰρ τριῶν εὐαγγελιστῶν φησάντων πρὸς Ἰουδαίους εἰρηκέναι τὸν Κύριον· Εἰ δὲ ἐγὼ ἐν Πνεύματι Θεοῦ ἐκβάλλω τὰ δαιμόνια, ἄρα ἐφθασεν ἐφ' ὑμᾶς ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ· ὁ Λουκᾶς φησὶν εἰρηκέναι αὐτόν· Εἰ δὲ ἐγὼ ἐν δακτύλῳ Θεοῦ ἐκβάλλω τὰ δαιμόνια, ἄρα ἐφθασεν ἐφ' ὑμᾶς ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν. Οὐκοῦν καὶ τὰ διὰ Μωϋσέως γενόμενα ἐν Αἰγύπτῳ σημεῖα, ἄπερ δακτύλῳ Θεοῦ ἐγένετο (93), καὶ τὰ παραδόξα τοῦ Θεοῦ σημεῖα ἐτελειουργεῖτο σὺν τῷ Πνεύματι. Δάκτυλος δὲ Θεοῦ ἐν τούτοις τοῖς ὑπὸ Μωϋσέως καὶ τοῖς τοῦ Κυρίου σημείοις εἴρηται τὸ Πνεῦμα, οὐχ ὅτι μικρὰ τίς ἐστὶ τῷ Θεῷ συνοῦσα δύναμις, καθάπερ σώματι δάκτυλος, ἀλλ' ἐπειδὴ ἐν τι τῶν κατὰ διαίρεσιν χαρισμάτων αὐτοῦ ἐστὶ τὸ χάρισμα τῶν σημείων καὶ

⁸⁷ Sap. i, 7. ⁸⁸ Luc. i, 35; Matth. i, 21. ⁸⁹ I Cor. viii, 6. ⁹⁰ Joan. xvi, 28. ⁹¹ Psal. cix, 3. ⁹² Joan. iii, 6. ⁹³ Exod. viii, 17. ⁹⁴ Matth. xii, 28. ⁹⁵ Luc. xi, 20.

(89) Editi φωνῆς. Καὶ τὸ πνεῦμα. Codices duo Regii φωνῆς, Πνεῦμα. Alii quatuor itidem Regii et Colb. φωνῆς. Καὶ ὁ ἄγγελος τῆ Μαριά· Πνεῦμα, quæ verba ita dividenda sunt, ut hæc. Πνεῦμα Κυρίου etc., referantur ad Lucam i, 35; illa vero, Δὸ καὶ, etc., tribuantur Matthæo i, 20. Trapezuntius vertit, Quapropter et quod in ea natum est, inepte utens præterito, ubi sibi utendum fuerat futuro, quapropter et quod nascetur. Et certe ita vertendum esse, cognosci potest, vel de Luca i, 35, ubi sic legitur: Ideoque et quod nascetur ex te sanctum, vocabitur Filius Dei. Possis tamen fortasse vocem γεν-

ώμενον aliter exprimere, nec tamen a sensu Scripturæ aberrare, si videlicet ita interpreteris: Quapropter et hoc quod conceptum est ex Spiritu sancto est.

(90) Editi ἀλλ' ὅτι τὰ. Libri antiqui omnes ἀλλ' ἐπεὶ τὰ.

(91) Ὑπερκόσμιον, verbum e verbo supermundanum. Interpres, supernaturalis.

(92) Antiqui duo libri et editi τῆς οὐσίας. Alii quinque miss. τῆ οὐσία, operatio eandem rationem habet quam substantia.

(93) Reg quartus Θεοῦ ἐγένετο.

ιαμάτων, τὸ ἐν τῷ, καὶ οὐχὶ τὰ ὅλα χαρίσματα τοῦ Πνεύματος, δάκτυλον καλεῖ (94). Ἦ μὲν γὰρ διὰ τοῦ Πνεύματος δίδονται λόγος σοφίας, ἄλλω δὲ λόγος γνώσεως, κατὰ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα, ἄλλω δὲ χαρίσματα ἰαμάτων, ἐν τῷ αὐτῷ Πνεύματι (95), ἄλλω δὲ προφητεία, ἄλλω δὲ διακρίσεις πνευμάτων, ἄλλω δὲ γένη γλωσσῶν, ἄλλω δὲ ἐρμηνεῖα γλωσσῶν. Ταῦτα δὲ πάντα ἐνεργεῖ τὸ ἐν καὶ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα, διαιοῦν ἰδίᾳ ἐκάστῃ καθὼς βούλεται. Εἴποι (96) τις ἂν, ὅτι ταῦτα πάντα καὶ ὅσα ἄλλα χαρίσματα εἰσι τοῦ Πνεύματος, ὡσπερ τι σῶμα αὐτοῦ τυγχάνει, τὸ δὲ καθ' ἐν τῶν χαρισμάτων δάκτυλος. Καὶ τοῦτο δὲ τὸ χρήσιμον τῆς λέξεως μὴ παρίδοις (97). Πάντα γὰρ, φήσας, ταῦτα ἐνεργεῖ τὸ Πνεῦμα καθὼς βούλεται· καὶ περὶ τοῦ Θεοῦ ὁ αὐτὸς ἔφη· Καὶ διαίρεσεις ἐνεργημάτων εἰσιν, ὁ δὲ αὐτὸς Θεός, ὁ ἐνεργῶν τὰ πάντα (98) ἐν πᾶσι. Εἰ δὲ πάντα ἐνεργεῖ Θεός καθὼς βούλεται, πάντα δὲ ταῦτα ἐνεργεῖ τὸ ἐν καὶ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα, διαιοῦν ἰδίᾳ ἐκάστῃ καθὼς βούλεται, πῶς ἐτερότης οὐσίας, ἐν ἧ ταυτότης ἐνεργείας γνωρίζεται; Παρηλλαγμένον γὰρ τῶν οὐσιῶν, παρηλλαγμένας εἶναι ἔδει καὶ τὰς (99) ἐνεργείας, κατὰ τὸν ἀσεβέστατον Εὐνόμιον. Τὴν δὲ αὐτὴν αὐθεντίαν καὶ ἐξουσίαν μαρτυρῶν τῷ Πνεύματι ὁ Σωτήρ (1), τὸ Πνεῦμα, ἔφη, οὐ θέλει πνεῖ.

Περὶ ἀφέσεως ἀμαρτημάτων.

Ἰδιοῦ Θεοῦ ἀφιέναι ἀμαρτίας, αὐτοῦ τοῦτο λέγοντος· Ἐγὼ εἰμι ὁ ἐξαλείφων τὰς ἀμαρτίας σου· καὶ, Ἐὰν ὦσιν αἱ ἀμαρτίαι ὑμῶν ὡς φοινικιοῦν, ὡς χιόνα λευκανῶ· ἐὰν δὲ ὦσιν ὡς κόκκινον, ὡς ἔριον λευκανῶ. Ἐπειδὴ δὲ Θεός Θεοῦ παῖς (2) Ἰησοῦς ἀφίησιν ἀμαρτίας τῷ παραλυτικῷ, λέγων· Τέκνον, ἀφέωνται σου αἱ ἀμαρτίαι, ἐφ' ᾧ (3) δυσφημεῖν ἐνομίζετο παρὰ τοῖς μὴ εἰδόσιν αὐτὸν Θεὸν Ἰουδαίους, λέγουσιν ὅτι, Οὗτος βλασφημεῖ (4)· οὐδενός ἐστιν ἀμαρτίας ἀφιέναι εἰ μὴ μόνου Θεοῦ. Ὁ δὲ Κύριος, ἐμφυσῶν τοῖς ἁγίοις ἀποστόλοις, ἔφη· Λάβετε Πνεῦμα ἅγιον· ἄν τι τῶν ἀφίητε τὰς ἀμαρτίας, ἀφέωνται αὐτοῖς (5). Εἰ τοίνυν οὐδενός ἐστιν ἀφιέναι ἀμαρτίας, ὡσπερ οὐκ ἐστιν, εἰ μὴ μόνου Θεοῦ (6), ἀφίησι δὲ τὸ Πνεῦμα

⁹⁶ 1 Cor. xii, 8-11. ⁹⁷ ibid. 6. ⁹⁸ Joan. iii, 8. ⁹⁹ Isa. xliii, 25. ¹ Isa. i, 18. ² Marc. ii, 5. ³ ibid. 7. ⁴ Joan. xi, 22, 23.

(94) Editi, ἀλλ' ἐπειδὴ ἐν τῷ τῶν κατὰ διαίρεσιν χαρισμάτων, σημείων καὶ ἰαμάτων τὸ ἐν τῷ ἐστὶ καὶ τὸ τῶν ἰαμάτων, τὸ ἐν τῷ, καὶ οὐχὶ τὰ ὅλα χαρίσματα τοῦ Πνεύματος δάκτυλον καλεῖ· quæ verba ut intelligantur, emendatione aliqua videntur indigere. Illud, τὸ ἐν τῷ ἐστὶ καὶ τὸ τῶν ἰαμάτων, in Regiis secundo et tertio desiderantur: sed de cætero cum vulgatis consentiunt. Alii quatuor mss. Regii et Colh. ut in contextu, nisi quod voces τῶν σημείων in Reg. primo non leguntur. Quæ autem horum verborum sententia sit, docet scriptor ipse, cum ait omnia Spiritus dona simul sumpta pro corpore haberi: eadem vero dona singulatim sumpta loco digiti esse. Vult igitur auctor, quisquis est, non omnia Spiritus dona collectivè sumpta digiti vocari, cum tunc corpus appellari potius debeant: sed eadem proprie digiti nominari tum, cum separatim considerantur.

(95) Regii quartus et quintus ἰαμάτων ἐν τῷ ἐν πνεύματι, in uno spiritu; et ita quoque in Vulgata legitur. Alii tres mss. et editi ἐν τῷ αὐτῷ πνεύματι, in eodem spiritu. Ibidem voculam δὲ bis addidimus ex libris antiquis.

(96) Hic voculam δὲ post verbum Εἴπω: delevimus,

sanationum, in eodem Spiritu: alii vero prophetia: alii vero discretio spirituum: alii vero genera linguarum, alii vero interpretatio linguarum. Hæc autem omnia efficit unus ille et idem Spiritus, dividens privatim unicuique sicuti vult⁹⁶. Possit quis dicere quod omnia hæc, et quæcunque alia dona Spiritus sunt, veluti corpus quoddam ejus habeantur, unumquodque vero donum digitus. Cæterum et hanc dictionis utilitatem ne negligas. Cum enim dixisset: Omnia hæc efficit Spiritus sicuti vult; etiam de Deo ipsemet dixit: Et divisiones operationum 299 sunt, sed idem Deus, efficiens omnia in omnibus⁹⁷. Quod si omnia efficit Deus sicut vult, hæc autem omnia efficit unus ille et idem Spiritus, dividens privatim unicuique sicuti vult; quomodo diversitas substantiæ fuerit,

ubi operationis cognoscitur identitas? Etenim si diversæ essent substantiæ, diversas oporteret esse et operationes, secundum impiissimum Eunomium. At cum eadem auctoritatem Spiritus atque potestatem Salvator testaretur, dixit: Spiritus ubi vult spirat⁹⁸.

De remissione peccatorum

Proprium Dei est peccata remittere: quippe hoc ipse dicit: Ego sum qui deleo peccata tua⁹⁹; et: Si fuerint peccata vestra quasi phæniceum, sicut nivem dealbabo; et si fuerint ut coccinum, sicut lanam dealbabo¹. Cæterum cum Deus Dei puer Jesus paralytico peccata remittat, dicens: Fili, remittuntur tui peccata²; in quo a Judæis qui Deum esse nescirent, blasphemare putabatur dicentibus: Hic blasphemas; nullius est remittere peccata, nisi Dei solius³. Quin et Dominus flans in sanctos apostolos, dicit: Accipite Spiritum sanctum: quorumcumque remiseritis peccata, eis remittuntur⁴. Itaque si nullius est remittere peccata, sicut sane nullius est, nisi Dei solius, remittit autem Spiritus sanctus per apostolos;

quod in nullo veteri libro reperitur.

(97) Reg. quartus μὴ παρίδοις.

(98) Codices non pauci τὰ πάντα. Desiderabatur articulus in vulgatis. Aliquanto post editi πῶς καὶ ἐτερότης. Conjunctio καὶ deest in iis quos vidimus codicibus; ob idque eam expunximus.

(99) Cod. Colh. δεῖ καὶ τὰς. Alii mss. et ed. ἔδει.

(1) Editi μαρτυρῶν ὁ. At quatuor mss. Regii μαρτυρῶν τῷ Πνεύματι ὁ. Haud longe mss. nonnulli ὅπου θέλει. Reperitur in Reg. secundo scholium unum e regione horum verborum, Πνεῦμα, ἔφη, quod non pigebit ascribere. Hæc igitur librarius eo in libro notat: Τοῦτο ὁ Χρυσόστομος περὶ τοῦ ἀνέμου εἶρηξε λεχθέντα (lege λεχθέν): Αἱ Chrysostomus hoc dictum fuisse de vento: quam Chrysostomi explanationem inveniri Joan. iii, serm. 26, jam olim monuit Combessius.

(2) Codex Colh. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Θεοῦ παῖς.

(3) Veteres aliquot libri cum editis ἐφ' ὧν. Alii tres mss. ἐφ' ᾧ.

(4) Codices duo οὗτος δυσφημεῖ.

(5) Reg. quartus ἀφιένται αὐτοῖς.

(6) Editi μόνου Θεοῦ. Codex Colh. et Reg. tertius μόνου Θεοῦ.

Deus ergo est Spiritus sanctus, et ejusdem operationis, atque Pater et Filius. *Docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti*⁸. Gentes quæ crediderint, ac edoctæ fuerint, jubet baptizari in Trinitatis nomine. Petrus vero ad Judæos qui de Christo occidendo conjurarant, ac pœnitentia ducebantur, Pœniteat, inquit, unumquemque vestrum, fratres, vestræ malitiæ ac viæ pravæ; atque baptizetur in nomine Domini Jesu, et salvabitur⁹: tanquam possit eadem efficere Filius in lavacri regeneratione, quæ Pater et Spiritus sanctus efficiunt. Dominus autem ad apostolos dixit, *Ut Patris expectarent promissionem, quam audistis: quoniam Joannes quidem baptizavit aqua ad pœnitentiam; vos vero baptizamini in Spiritu sancto*¹⁰. Proinde si Spiritus sanctus in apostolis eadem operari potest, quæ Patris ac Filii nomen in iis qui ex gentibus crediderant, et Domini Jesu nomen in iis quos pœnituerat Judæis (nemo enim dixerit apostolos minus accepisse gratiæ per lavacrum, quam qui erant ex gentibus, propterea quod ipsi in Spiritu sancto gratiam habuerunt), quomodo non est ejusdem cum Patre et Filio substantiæ Spiritus, qui est quousque ejusdem operationis?

ἂν αὐτοὺς τὴν χάριν) · πῶς οὐ τῆς αὐτῆς οὐσίας τὸ ἐνεργείας;

300 *Quod eadem sit potestas Patris et Filii et C. Spiritus sancti.*

Vado in Damascum, et ibi tibi dicitur, quod vas mihi es electionis, Dominus e cœlo Paulo visus dixit⁸, quod eum Evangelii præconem orbi terrarum constituisset. Ingresso autem in Damascum Ananias dixit: *Saul frater, respice: Deus patrum præparavit te*⁹. Et ne de Christo dictum putetur, subjungit: *Ut facias voluntatem ejus, et cognoscas justum ipsius Jesum*¹⁰. Qui certe vocationem ordinationemque scripto commendans, dixit: *Paulus servus Jesu Christi vocatus apostolus*¹¹. Deinde et aliud quid præter vocationem dicit: *Segregatus in Evangelium Dei*¹². Spiritum autem eum esse qui segregavit, Acta Apostolorum docuere. *Jejunantibus enim apostolis, inquit, et orantibus, dixit Spiritus sanctus: Segregate mihi Paulum et Barnabam in opus ad quod vocavi eos*¹³. Quod si Dominus Deus patrum deligit quidem eum, quem præparaverat, Filius vero ipsum vocavit, Spiritus autem segregat omnem, naturæ utens auctoritate; quomodo diversitas est substantiæ in Trinitate, in qua operationis identitas invenitur? Mei

⁸ Matth. xviii, 19. ⁹ Act. ii, 28. ¹⁰ Act. i, 4, 5. ¹¹ Act. xxi, 10; ix, 15. ¹² Act. xii, 13, 14. ¹³ ibid. 14. ¹⁴ Rom. i, 1. ¹⁵ ibid. ¹⁶ Act. xiii, 2.

(7) Sic antiqui tres libri. Illud, ἀδελφοί, in editis desiderabatur. Ibidem Colh. ἀπὸ τῆς ἀδικίας ὑμῶν. Rursus hoc ipso in loco idem codex et alii duo Regii ὁδοῦ αὐτοῦ τῆς πονηρίας.

(8) Voculam μέρ ex antiquis duobus libris addidimus.

(9) Editi dicunt τοῦ ἐν Πνεύματι ἐσχηκέναι ἄγιω. Codex Colh. et alii tres Regii ut in contextu.

(10) Illud, προχειρίσατό σε, ita interpretatus est Combessius: *Delegit te*. Verbum προχειρίζεσθαι verti aliquando sic posse non negabo quidem: sed

τὸ ἅγιον διὰ τῶν ἀποστόλων · θεὸς ἄρα τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καὶ τῆς αὐτῆς ἐνεργείας τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ. *Μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος*. Τὰ ἔθνη φησὶ πιστεύσαντα καὶ μαθητευθέντα βαπτίζεσθαι ἐν τῷ τῆς Τριάδος ὀνόματι. Ὁ δὲ Πέτρος τοῖς συμφωνήσαντι Ἰουδαίοις εἰς τὸν κατὰ Χριστοῦ θάνατον, καὶ μεταγνοῦσι, Μετανοήσατω, ἔφη, ἕκαστος, ἀδελφοί (7), ἀπὸ τῆς κακίας ὑμῶν, καὶ ἀπὸ τῆς ὁδοῦ τῆς πονηρίας, καὶ βαπτισθήτω εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, καὶ σωθήσεται · ὡς δυναμένου τὰ αὐτὰ ἐνεργεῖν τοῦ Υἱοῦ ἐπὶ τῇ τοῦ λουτροῦ παλιγγενεσίᾳ, ἅπερ Πάτερ καὶ Πνεῦμα ἐνεργεῖ. Ὁ δὲ Κύριος τοῖς ἀποστόλοις ἔφη, *Περιμένειν τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ Πατρὸς, ἣν ἠκούσατε* · ὅτι Ἰωάννης μὲν (8) ἐβάπτισεν ὕδατι εἰς μετάνοιαν, ὑμεῖς δὲ βαπτισθήσεσθε ἐν Πνεύματι ἁγίῳ. Εἰ τοίνυν τὰ αὐτὰ δύναται ἐνεργεῖν ἐν τοῖς ἀποστόλοις τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἅπερ τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ ἐπὶ τῶν πιστευόντων ἐξ ἐθνῶν, καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ ἐπὶ τῶν μετανοησάντων Ἰουδαίων (οὐ γὰρ ἂν εἴποι τις ἤττον τοῦς ἀπιστοῦς μετεσχηκέναι τῆς διὰ τοῦ λουτροῦ χάριτος, ἅπερ τοὺς ἐξ ἐθνῶν, διὰ τὸ ἐν Πνεύματι ἁγίῳ (9) ἐσχηκέναι Πνεῦμα τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ, τὸ καὶ τῆς αὐτῆς

300 *Ἄρα τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος.*

Πορεύου εἰς Δαμασκόν, χάκει σοι λαληθήσεται, ὅτι σκεῦος ἐκλογῆς μοι εἶ, οὐρανόθεν ἐπιφανείς τῷ Παύλῳ ὁ Κύριος ἔφη, ὅτι περ αὐτὸν κήρυκα τοῦ Εὐαγγελίου τῇ οἰκουμένῃ κατεστήσατο. Εἰσιόντι δὲ εἰς Δαμασκόν Ἀνανίας ἔφη · *Σαὺλ ἀδελφε, ἀνάβλεψον* · ὁ θεὸς τῶν πατέρων προχειρίσατό σε (10). Καὶ ἴνα μὴ περὶ Χριστοῦ νομισθῇ τὸ ῥῆμα, ἐπιλέγει· *Τοῦ ποιῆσαι τὸ θέλημα αὐτοῦ, καὶ γινῶναι τὸν δίκαιον αὐτοῦ Ἰησοῦν*. Ὅς δὴ τὴν κλήσιν καὶ τὴν προχειρίσιν ἀνάγραφτον ποιούμενος ἔφη· *Παῦλος δοῦλος Ἰησοῦ Χριστοῦ κλητὸς ἀπόστολος*. Εἶτα καὶ ἄλλο τι πρὸς τῇ κλήσει λέγει· *Ἀφορισμένος εἰς Εὐαγγέλιον Θεοῦ*. Τὸ δὲ ἀφορίσαν τὸ Πνεῦμα τυγχάνειν αἱ Πράξεις τῶν ἀποστόλων εἰδόμενον. *Νηστουσάντων γὰρ, φησὶ, τῶν ἀποστόλων καὶ προσευχομένων, εἶπε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· Ἀφορίσατε δὴ μοι τὸν Παῦλον καὶ τὸν Βαρνάβην εἰς τὸ ἔργον ὃ προσκέκλημαι αὐτούς*. Εἰ δὲ ἐκλέγεται μὲν αὐτὸν Κύριος ὁ θεὸς τῶν πατέρων ὃν προχειρίσατο, ὃ δὲ Υἱὸς προσεκάλεσατο, τὸν αὐτὸν δ' ἀφορίζει τὸ Πνεῦ-

hoc loco ita verti debere non puto. Malim ergo. *præparavit te*, aut cum Vulgata, *præordinavit te*. Hic enim vim præpositionis πρό exprimi oportet. Nec dubitari potest, quin verbum προχειρίζεσθαι eo quomodo dicimus malo scriptor accepit, cum verbum ἐκλέγεσθαι verbo προχειρίζεσθαι opponat, ita scribens aliquanto post, *Εἰ δὲ ἐκλέγεται μὲν αὐτὸν Κύριος ὁ θεὸς τῶν πατέρων, ὃν προχειρίσατο, Quod si Dominus Deus patrum nostrorum deligit eum, quem præparavit*.

μα (11), ἀβεντία φύσεως χρώμενον · πῶς ἑτερότης Ἀ οὐσίας ἐν τῇ Τριάδι, ἐν ἧ ταυτοτήτῃ ἐνεργείας εὐρίσκονται; Οἱ ἔμοι λόγοι, Σολομών φησιν, ὑπὸ Θεοῦ εἰρηγεται· καὶ ὁ Παῦλος, ὑπὸ Χριστοῦ· Ἐπει δοκιμὴν γάρ, ἔφη, ζητεῖτε τοῦ ἐν ἔμοι λαλοῦντος Χριστοῦ. Οὐδὲν δὲ ἤττον καὶ τὸ Πνεῦμα ἐν ἀποστόλοις λαλεῖ. Ἐλάλουν γάρ, φησὶν, οἱ ἀπόστολοι καθὼς τὸ Πνεῦμα ἐδίδου ἀποφθέγγεσθαι αὐτοῖς. Καὶ, Οὐκ ἐστὲ ὑμεῖς οἱ λαλοῦντες, ὁ Σωτὴρ ἔφη αὐτοῖς, ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς, τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, τὸ λαλοῦν ἐν ὑμῖν. Λαλεῖ δὲ καὶ ἐν προφήταις τὸ Πνεῦμα. Τίς γάρ ὤψη, Μωϋσῆς ἔφη, πάντα τὰ ἐν λαῶν τοῦτο προφητεύειν; Ὅταν δὲ Κύριος τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ ἐπ' αὐτόν. Καὶ ὁ νέος δὲ τῆς Νέας Διαθήκης προφήτης Ἄγαθος ἀνέκραγε λέγων· Τάδε λέγει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον · ὅπερ συνήθως οἱ τῆς Β Παλαιᾶς Διαθήκης ἐβδων προφητῶνται, Τάδε λέγει Κύριος ὁ Θεός. Καὶ ταῦτα συναλὼν ὁ Παῦλος τὰ ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος (12) βηθέντα, Πίσσα, ἔφη, Γραφῇ θεόπνευστος. Εἰ δὲ λαλεῖ ἐν ἀποστόλοις καὶ ἐν προφήταις τὸ Πνεῦμα, πᾶσα δὲ Γραφῇ θεόπνευστος, εἴπατε τοῖς ἀσεβοῦσι· Πῶς οὐ Θεός τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τυγχάνει, τῆς τούτου συγγρα-

φῆς θεοπνεύστου οὐσίας;
 Ὅτι οὔτε ἐπιτασία οὔτε χρησιμοφιλία γίνεται κερω-
 ρισμένως Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος.

Ἦσαίς ὁ προφήτης, Εἶδον (12'), ἔφη, Κύριον Σαβαῶθ καθήμενον ἐπὶ θρόνου ὑψηλοῦ καὶ ἐπη-
 μένου, καὶ σεραφειμ εἰστήκεισαν κύκλω αὐτοῦ,
 ἕξ πτέρυγες τῷ ἐνί. Καὶ μετ' ὀλίγα φησί· Καὶ εἶπε
 Κύριος πρὸς μέ· Πορεύου καὶ εἶπον τῷ λαῷ τού-
 τῳ· Ἀκοῇ ἀκούσετε, καὶ οὐ μὴ συνῆτε, καὶ βλέ-
 ποντες βλέψετε, καὶ οὐ μὴ ἴδητε. Ἐπαυρῆθη γάρ
 ἡ καρδία τοῦ λαοῦ τούτου, καὶ τὰ ἐξῆς. Ὅσον μὲν
 οὖν κατ' αὐτὴν τὴν θέσιν καὶ τὴν ἀκολουθίαν τοῦ
 προφητικοῦ γράμματος, ὁ ἐπὶ πάντων ἐστὶ Πατὴρ ὁ
 ὠφθεις καὶ χρησιμοδοτήσας τῷ προφήτῃ· ὁ μόντος τῆς
 βροντῆς υἱός, ἐξαισία φθεγξάμενος, καὶ τῆς βροντῆς
 εἰρηκῶς φοβερώτερος, οὐ ἴδιον οὐχὶ τὸ, Οὐκ ἦν,
 ἀλλὰ τὸ, Ἦν ὁ Λόγος, Υἶδον ἔφη τὸν ὠφθέντα καὶ
 χρησιμοδοτήσαντα τῷ προφήτῃ. Λέγει γάρ ἐν τῷ ἰδίῳ
 συγγράμματι· Διὰ τοῦτο οὐκ ἠδύνατο οἱ Ἰου-
 δαῖσι πιστεῦναι εἰς τὸν Ἰησοῦν, διότι εἶπεν
 Ἦσαίας περὶ αὐτῶν· Τετύφλωσται αὐτῶν οἱ
 ὀφθαλμοί, καὶ πεκώρωται αὐτῶν (13) ἡ καρδία,
 ὅπως μὴ ἴδωσι τοῖς ὀφθαλμοῖς, καὶ συνῶσι τῇ
 καρδίᾳ, καὶ ἐπιστρέψωσι, καὶ λάσωμαι αὐτούς.
 Ταῦτα εἶπεν Ἦσαίας, ὅτε εἶδε τὴν δόξαν αὐτοῦ. Ὅ
 δὲ Παῦλος τοῦ Πνεύματος ἀπεφάνετο τὴν ὀπτασίαν
 εἶναι καὶ τὴν χρησιμοφιλίαν, λέγων· Καλῶς ἔφη τὸ
 Πνεῦμα τὸ ἅγιον διὰ τοῦ προφήτου Ἦσαίου πρὸς
 τοὺς πατέρας ὑμῶν (14)· Ἀκοῇ ἀκούσετε, καὶ οὐ

sermones, inquit Salomon, a Deo dicti sunt¹⁴; et Paulus, a Christo: Quandoquidem, inquit, experimentum queritis in me loquentis Christi¹⁵. Nihil autem minus Spiritus etiam in apostolis loquitur. Loquebantur enim, inquit, apostoli prout Spiritus sanctus dabat eloqui illis¹⁶. Et, Non estis vos qui loquimini, Salvator ipsis dixit, sed Spiritus Patris, qui in caelis est, loquitur in vobis¹⁷. Jam vero et in prophetis loquitur Spiritus. Quis enim dabit, inquit Moyses, ut omnis hic populus vaticinetur? Tum cum Dominus dederit Spiritum suum super ipsum¹⁸. Sed et novus Novi Testamenti propheta Agabus exclamavit dicens: Haec dicit Spiritus sanctus¹⁹; id quod Veteris Testamenti prophetæ solebant clamare: Haec dicit Dominus Deus. Et ea quæ a Patre et Filio et Spiritu sancto dicta sunt contrahens Paulus, dixit: Omnis Scriptura divinitus inspirata²⁰. Quod si Spiritus in apostolis et prophetis loquitur, omnisque Scriptura divinitus inspirata est, dicite impiis: Quomodo Spiritus sanctus Deus non est, cum illius scriptura divinitus inspirata sit?

Θεός τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τυγχάνει, τῆς τούτου συγγρα-
 φῆς θεοπνεύστου οὐσίας;
 Quod neque visio neque oraculum fit separatim a Patre et Filio et Spiritu sancto.

Isaias propheta, Vidi, inquit, Dominum Sabaoth sedentem super thronum excelsum et elevatum, et seraphim stabant in circuitu ejus: sex alæ uni²¹. Et post pauca ait: Et dixit Dominus ad me: Vade et dic populo huic: Auribus audietis, et non intelligetis, et non videbitis. Incrassatum est enim cor populi hujus²², etc. Quod quidem ad ipsum contextum attinet, et ad seriem propheticae scripturae; qui est super omnia, Pater est, qui visus est, oraculumque dedit prophetae; sed tonitruum filius²³ stupenda locutus est, ac tonitruo terribiora dixit, cujus propria non est dictio illa, Non erat: sed hæc, Erat Verbum²⁴; dixit Filium eum esse qui visus est, et qui oraculum dedit prophetae. Dicit enim in suo libro: Propterea non poterant credere in Jesum Judæi, quia dixit Isaias de ipsis: Excacati sunt oculi eorum, et induratum est cor eorum ut ne videant oculis, et intelligant corde, et convertantur, et sanem eos. Hæc dixit Isaias, cum vidit gloriam ejus²⁵. Paulus vero visum et vaticinium illud Spiritus esse declaravit, dicens: Recte dixit Spiritus sanctus per prophetam Isaiam ad patres vestros: Auribus audietis, et non intelligetis, et videntes videbitis, et non perspicietis; incrassatum est enim cor populi hujus²⁶. Propheta inducit Patris, in quem Judæi credebant, personam; evangelista,

¹⁴ Prov. xxxi, 1. ¹⁵ II Cor. xiii, 3. ¹⁶ Act. ii, 4. ¹⁷ II Tim. iii, 16. ¹⁸ Isa. vi, 1, 2. ¹⁹ ibid. 9. ²⁰ Act. xxviii, 25, 26.

²¹ Matth. x, 20. ²² Num. xi, 29. ²³ Act. xxi, 11. ²⁴ Marc. iiii, 17. ²⁵ Joan. i, 1. ²⁶ Joan. xii, 39-41.

(11) Editi Ei δὲ ἐκλέγεται αὐτόν Κύριος ὁ Θεός τῶν πατέρων ὅν προχειρίσατο, τὸν αὐτὸν ἀφορίζει τὸ Πνεῦμα. At Regii quatuor mss. ut in contextu, excerpit quod Reg. quintus habet τούτον δ' ἀφορίζει. (12) Antiqui duo libri καὶ ἁγίου Πνεύματος. Vox ἁγίου in editis desideratur.

(12') Editi ἴδων. At mss. εἶδον. Mox Reg. quartus τῷ ἐνί, καὶ ἕξ πτέρυγες τῷ ἐνί, καί, etc. (13) Vox αὐτῶν addita est ex tribus libris veteribus. (14) Editi πατέρας ἡμῶν. At mss. sex πατέρες ὁμῶν.

Filii; Paulus, Spiritus, illum ipsum qui visus fuerat, unum Dominum Sabaoth communiter nominantes. Sermonem quem de hypostasi Instituerunt, distinguere, indistincta manente in eis de uno Deo sententia.

Κύριον Σαβῶθ τὸν ὀφθέντα κοινῶς ὀνομάζοντες. ἀδιαιρέτου μένοντος ἐν αὐτοῖς τοῦ περὶ ἐνὸς Θεοῦ φρονήματος.

Quod Creatorem participant quæ sunt ad imaginem : hoc autem fit per Spiritum.

Quod si hæc intelligerent, ac recte perciperent, qui contra semetipsos male sapientes sunt, non utique Spiritum a deitate alienarent, ne se ipsi resecarent a deitate, neve, separato a Deo mundo, Deum a propria creatura dirimerent. Quæ enim facta essent a Deo, quæque tamen secundum naturam creatam Creatoris gloria desituarentur, ea omnia nisi deitatem participarent, forent misera. Illic autem de Deo sermo indignus est, si videlicet dicatur creaturam nudam et quasi sui vacuam despiceret. Verum nec creatura sic misera, nec Deus sic imbecillis est, ut sanctam participationem in creaturas non transmittat. Itaque statim ad sui imaginem voluit hominem facere. Perfecto autem imago quæ efficitur, dum ab exemplari transfertur, similitudinem in materia accipit, ac characteris ejus efficitur particeps, ubi per artificis cogitationem manumque impressa fuerit. Sic pictor, sic sculptor: sic qui auream aut æream statuam efficit inquam speculatus est figuram, hanc in materiam imprimit. Quod si homines non possunt ad similitudinem informare materias, nisi earum ideam participant; quomodo ad similitudinem Dei ascenderit creatura, nisi characteris divini **302** particeps effecta sit? Divinus autem character non qualis humanus est, sed vivens, et vere existens imago imaginis effectrix, cujus dum particeps sunt res cunctæ, Dei constituuntur imagines. Imago quidem Dei est Christus, *Qui est*, inquit, *imago Dei invisibilis*²⁷; imago vero Filii, Spiritus; et qui hujus sunt particeps, filii conformes efficiuntur, secundum id quod scriptum est: *Quos*, inquit, *præcivit, et prædestinavit conformes fieri imaginis Filii sui, ut sit ipse primogenitus in multis fratribus*²⁸.

²⁷ Coloss. 1, 15. ²⁸ Rom. viii, 29.

(15) Vulgati libri προφήτης οὖν. Vox οὖν in mss. derst.

(16) Editi Διήρηται γὰρ. Illud, γάρ, in mss. non legitur; eoque delevimus.

(17) Codex unus et editi Ὅτι μετέχει τοῦ Δημιουργοῦ τὰ κατ' εἰκόνα γινόμενα, τούτο δὲ διὰ τοῦ Πνεύματος. Alii quatuor mss. ὅτι... εἰκόνα· τούτο δὲ διὰ τοῦ Πνεύματος γινόμενα, sic ut illud, τούτο δὲ, adverbialiter sumptum esse videatur, *simul per Spiritum facta*. Alii duo mss. uti in contextu legi potest.

(18) Editi et aliquot mss. αὐτούς. Codex Colb. et alii duo Regii ταυτούς. Ibidem editi ἀποκόπτωσι. At mss. ἀποκόψωσι.

(19) Editi Ἀθλία γάρ. Libri veteres Ἀθλία μὲν γάρ. Ibidem editi καὶ τοῦ δημ. Codices tres καὶ τῆς τοῦ δημ.

(20) Codex unus et editi περὶ Θεοῦ τοῦ γυμνήν.

μὴ συνῆτε, καὶ βλέποντες βλέπετε, καὶ οὐ μὴ ἴδητε· ἐπακύνθη γὰρ ἡ καρδία τοῦ λαοῦ τούτου.

Ὁ προφήτης (15) τοῦ Πατρὸς εἰσηγείται πρόσωπον τοῦ παρὰ Ἰουδαίους πεπιστευμένου· ὁ εὐαγγελιστῆς τοῦ Υἱοῦ· ὁ Παῦλος τοῦ Πνεύματος· ἐν Διήρηται (16) αὐτοῖς ὁ περὶ τῆς ὑποστάσεως λόγος.

Ὅτι μετέχει τοῦ Δημιουργοῦ τὰ κατ' εἰκόνα· τούτο δὲ διὰ τοῦ Πνεύματος (17) γινόμενον.

Εἰ δὲ ταῦτα συνίεσαν καὶ καλῶς ὑπήκουον οἱ καθ' ἑαυτῶν κακῶς σοφίζόμενοι, οὐκ ἂν τὸ Πνεῦμα θεότητος ἤλωτροιουν, ἵνα μὴ θεότητος ἑαυτοῦς (18) ἀποκόψωσι, καὶ κόσμον Θεοῦ διαστήσωσι, καὶ Θεὸν τῆς ἰδίας κτίσεως ἀποστήσωσι. Ἀθλία μὲν (19) γὰρ πάντα τὰ πεποιημένα πρὸς τοῦ Θεοῦ, καὶ τῆς τοῦ Δημιουργοῦ δόξης ἀπολειπόμενα κατὰ τὴν κτιστὴν φύσιν, εἰ μὴ μετέχει θεότητος. Ἀνάξιος δὲ ὁ λόγος περὶ Θεοῦ, τὸ γυμνήν (20) καὶ ὡστερ ἔρημον ἑαυτοῦ περιωρᾶν τὴν κτίσιν. Ἄλλ' οὔτε ἡ κτίσις οὕτως ἀθλία, οὔτε Θεὸς οὕτως ἀδύνατος, ὥστε τὴν ἀγίαν μετάδοσιν μὴ διαπέμπειν ἐπὶ τὰ ποιήματα. Κατ' εἰκόνα γοῦν ἑαυτοῦ εὐθύς ποιῆσαι τὸν ἄνθρωπον βεβούληται. Πάντως δὲ ἡ (21) εἰκὼν ἡ δημιουργουμένη, μεταφερομένη ἀπὸ τοῦ πρωτοτύπου, τὴν ὁμοίωσιν εἰς τὴν ὕλην εἴληφε, καὶ μετέσχηκε (22) τοῦ χαρακτῆρος διὰ τῆς τοῦ τεχνίτου διανοίας καὶ χειρὸς ἐναπομαχθέντος (23). Οὕτως ὁ ζωγράφος, οὕτως ὁ λιθογλύφος, οὕτως ὁ τὸν χρῆσον καὶ τὸν γάλλεον ἀνδριάντα δημιουργῶν, ἔλαβεν ὕλην, ἀπέιδεν εἰς τὸ πρωτότυπον, ἀνέλαβε τοῦ θεωρημένου (24) τὸν τύπον, ἐναπεσφραγίσαστο τοῦτον τῇ ὕλῃ. Εἰ δὲ ἀνθρώποις οὐκ οἶόν τε πρὸς ὁμοίωσιν ἐκτυπωθῆναι τὰς ὕλας, εἰ μὴ τῆς ἰδέας αὐτῶν μεταλάβοιεν· πῶς Θεῷ πρὸς ὁμοίωσιν ἀναβατῆ (25) τὸ κτίσμα, μὴ μεταλαμβάνον θέλου χαρακτῆρος; Θεὸς δὲ χαρακτῆρ οὐκ οἶοις ὁ ἀνθρώπινος, ἀλλὰ ζῶν· καὶ ὅντως ὡν εἰκὼν εἰκονοποιὸς, ἧς πάντα (26) τὰ μετασχόντα εἰκόνες καθίστανται Θεοῦ. Εἰκὼν μὲν Θεοῦ Χριστὸς, Ὅς ἐστι, φησὶν, εἰκὼν τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου· εἰκὼν δὲ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα, καὶ οἱ τούτου μεταλαμβάνοντες υἱοὶ σύμμορφοι, κατὰ τὸ γεγραμμένον, ὅτι Ὁὸς προέγγω (27) καὶ προώρισε συμμόρφους, φησὶ, τῆς εἰκόνης τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ, εἰς τὸ εἶναι αὐτὸν πρωτότοκον ἐν πολλοῖς ἀδελφοῖς.

Alii quinque mss. περὶ Θεοῦ, τὸ, γυμνήν. Hoc ipso in loco editi καὶ ὡστερ. Nostri septem mss. ὡστερ καὶ.

(21) Reg. tertius Πάντων δὲ ἡ.

(22) Regii secundus et tertius ὕλην εἰληφέναι μετέσχηκε· quam scripturam claram esse et perspicuam Combefisius affirmat. Codex Colb. et Reg. quintus cum editis ut in contextu. Ibidem mss. nonnulli χαρακτῆρος ἐκεῖνου.

(23) Antiqui duo libri et editi χειρὸς ἐναπόμαγμα· quod vitiosum esse et mendosum satis patet. Codex Colb. et alii duo Regii ἐναπομαχθέντος, recte.

(24) Reg. quartus τοῦ πρωτθεωρημένου.

(25) Editi ἀναβῆ. At mss. tres ἀναβατῆ.

(26) Editi ἡ πάντα. Nostri septem mss. ἧς.

(27) Reg. tertius Ὁὸς προέγγω.

Ὅτι τὸ ἅγιον Πνεῦμα οὐ κτῆμα Θεοῦ, οὐδὲ A Quod Spiritus sanctus non sit Dei possessio nec
κτίσμα.
creatura.

Πῶς οὖν τὸ Πνεῦμα συμμαρτυρήσει τῷ πνεύματι σου, κατὰ τὸν Ἀπόστολον, ὅτι Υἱὸς εἶ τοῦ Θεοῦ, εἴπερ αὐτὸ τῆς τοῦ Υἱοῦ δόξης ἀλλότριον; Πῶς ἐν σοὶ βοήσεται, Ἀββᾶ ὁ Πατήρ, εἰ μὴ μετάδοσις ἐστιν δυνατῶς ἐξ Υἱοῦ; οὐ κτῆμα αὐτοῦ, παρ' αὐτοῦ πεμπόμενον, ὡσπερ τὸ πνεῦμα τὸ ἀνθρώπινον, ἢ τὸ πνεῦμα τὸ ἀνεμιαῖον, ἅπερ εἰώθασι λέγειν οἱ τὸ Πνεῦμα χωρίζοντες ἀπὸ θεότητος, ἀλλὰ Θεοῦ καὶ Υἱοῦ Πνεῦμα αἰδίου (28), ἐν τῇ θείᾳ δόξῃ τυγχάνον, καὶ γνωριζόμενον. Οὐ γὰρ τὸ πνεῦμα τὸ σὺν Χριστῷ· οὐδὲ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνέμου Κύριος· οὐδὲ τὸ πνεῦμα τὸ ἀκάθαρτον (ἐπειδὴ καὶ τοῦτο ἐτόλμησαν παραγαγεῖν τινες)· τὸ δὲ Πνεῦμα τὸ ἅγιον Χριστὸς καὶ Κύριος ὀνομάζεται, λέγοντος μὲν τοῦ Ἀποστόλου (καθάπερ B ἀρτίως ἐμνήσθημεν), *Εἰ δὲ τις Πνεῦμα Κυρίου οὐκ ἔχει, οὗτος οὐκ ἐστίν αὐτοῦ· εἰ δὲ Χριστὸς ἐν ἡμῖν· τὴν τοῦ Πνεύματος ἐνοίκησιν ἀποβαλόντος Χριστοῦ· λέγοντος δὲ πάλιν· Ὁ δὲ Κύριος τὸ Πνεῦμά ἐστιν· οὐ δὲ τὸ Πνεῦμα Κυρίου, ἐλευθερία*. Ὡστε τὸ Κυρίου Πνεῦμα, Κύριος· οὐκ ἄρα κτῆμα ἢ κτίσμα Κυρίου, ἀλλ' εἰκὼν, ὡς προεῖρηται (29).

Ὅτι εἰκὼν ἀληθῆς καὶ φυσικὴ Θεοῦ καὶ Κυρίου τὸ Πνεῦμα.

Καὶ εἰκὼν ἀληθῆς· οὐκ ἐξ εἰκόνας θείας, καθάπερ ἡμεῖς. Διὰ τοῦτο γὰρ ἐξεικονίζον οὐκ ἐξεικονίζεται, καὶ τὸ χρίσμα οὐ χρίεται. Χρίσμα δὲ τὸ Πνεῦμα ἐφ' ἡμῖν, ὡς Ἰωάννης λέγει (30). Καὶ τί εἶπον, ἐφ' ἡμῖν; *Ἦδη γὰρ καὶ ἐν αὐτῷ τῷ Κυρίῳ κατὰ τὴν σάρκα. C Ἰησοῦν, φησί, τὸν ἀπὸ Ναζαρέτ, ὡς ἔχρισεν αὐτὸν ὁ Θεὸς Πνεύματι ἀγίῳ καὶ δυνάμει*. Χριστὸς ἄρα διὰ τὸ Πνεῦμα καὶ τὴν χρίσιν τὴν ἐν τῷ Πνεύματι. Οὐ δὲ ὡς διὰ τοῦ ἀλλοτρίου τῆς θεότητος ἢ τοῦ Κυρίου χρίσις, καὶ τὸ Χριστὸς ὄνομα, καὶ οἱ ἀπ' αὐτοῦ καλούμενοι Χριστιανοί. Οἰμώξει γὰρ τις ἀληθῶς, εἰ καὶ τὸ ὄνομα τῆς σωτηρίας ἡμῶν ἀπὸ κτίσεως ἄρχεται, καὶ ἀπὸ κτίσεως κατὰγεται, καὶ εἰ διὰ δουλοῦ τὴν υἰοθεσίαν ἔχομεν. Κτίσις οὐχ ἀγιάζει κτίσις, ἀλλ' ὑπὸ τοῦ (31) ἐνὸς ἀγίου τὰ πάντα ἀγιάζεται, τοῦ λέγοντος περὶ ἑαυτοῦ· *Ἐγὼ ἀγιάζω ἑμπαύρον*. Ἀγιάζει δὲ διὰ τοῦ Πνεύματος, ὡς προαποδέδεικται. Τὸ Πνεῦμα ἄρα οὐ κτίσις, ἀλλὰ τῆς αγιότητος τοῦ Θεοῦ χαρακτήρ, καὶ πηγὴ τοῖς πᾶσιν αγιασμοῦ. Ἐν αγιασμῷ τοῦ Πνεύματος ἐκλήθημεν, ὡς ὁ Ἀπόστολος διδάσκει. Τοῦτο ἡμᾶς ἀνακαινοῖ, καὶ πάλιν εἰκόνας ἀναδεικνυσι Θεοῦ, καὶ διὰ λουτροῦ καλλιγενεσίας καὶ ἀνακαινώσεως Πνεύματος ἀγίου

Quomodo igitur, secundum Apostolum, Spiritus spiritui tuo testimonium reddet quod Filius Dei sis, si ipse a gloria Filii alienus est? Quomodo clamabit in te, *Abba, Pater*?, nisi vere sit participatio ex Filio, non ejus possessio, quæ ab ipso emittatur, velut spiritus humanus, aut spiritus venti, ut dicere solent qui a deitate Spiritum separant, sed Dei ac Filii Spiritus sempiternus, in divina majestate existens, ac cognitus. Non enim spiritus tuus est Christus, neque venti spiritus Dominus est, neque spiritus immundus (nam hoc etiam nonnulli ausi sunt in medium proferre): at Spiritus sanctus Christus et Dominus nominatur. Quippe, ut modo commonuimus, ait Apostolus: *Si quis autem Spiritum Domini non habet, hic non est ejus: si vero Christus in vobis est*?: quibus verbis Spiritus inhabitationem Christi esse inhabitationem affirmat; rursus vero dicit: *Dominus autem Spiritus est: ubi vero Spiritus Domini, ibi libertas*?. Quare Spiritus Domini, Dominus est: non igitur possessio, aut creatura Domini, sed imago, ut supra dictum est.

Quod imago vera et naturalis Dei et Domini Spiritus est.

Et est imago vera, non ex imagine divina sicut nos. Nam quoniam ipse imaginem exprimit, idcirco ab imagine non exprimitur: et quoniam unguentum est, idcirco non ungitur. Spiritus autem, ut ait Joannes, unguentum in nobis est. Et quid dixi, In nobis? Jam enim et in ipso Domino secundum carnem. *Jesum a Nazaret*, inquit, *quomodo unxit eum Deus Spiritu sancto et virtute*. Christus igitur est propter Spiritum et propter eam quæ in Spiritu sit unctionem. Non igitur per quidquam a deitate alienum unctio Domini est, aut nomen Christus, aut qui ab ipso Christiani vocantur. Vere enim deplorandum esset, si etiam salutis nostræ nomen a creatura sumeret originem, et a creatura deduceretur, et si per servum adoptionem haberemus. Creatura creaturam non sanctificat: sed ab uno sancto qui de seipso dicit: *Ego sanctifico me ipsum*?, sanctificantur omnia. 303 Sanctificat autem per Spiritum, sicut antea demonstratum est. D Spiritus ergo creatura non est, sed sanctitatis Dei character, et sanctificationis fons omnibus. Vocati sumus, ut docet Apostolus, in Spiritus sanctificatione. Hic nos renovat, ac rursus imagines efficit

²⁸ Galat. iv, 6. ²⁹ Rom. viii, 9, 10. ³⁰ II Cor. iii, 17. ³¹ I Joan. ii, 20. ³² Act. x, 38. ³³ Joan. xvii, 19. ³⁴ II Thess. ii, 12.

(28) Veteres quinque libri Πνεύμα αἰδίου. Codex Colb. et Reg. quintum Πνεῦμα ἴδιον, *Spiritus proprius*.

(29) Illud, *ἀλλ' εἰκὼν, ὡς προεῖρηται*, ex tribus mss. Regiis addidimus. Titulus hic est in vulgatis: "Ὅτι εἰκὼν ἀληθῆς καὶ φυσικὴ Θεοῦ καὶ Χριστοῦ τὸ Πνεῦμα. Et post titulum sequitur: Ἀλλ' ἱκανῶς προεῖρηται: καὶ εἰκὼν ἀληθῆς. Veteres libri omnes ita ut edidimus.

(30) Verisimile mihi sit, respicere scriptorem ad hæc Joannis verba ex Epistola prima, ii, 20: *Sed vos unctionem habetis a Sancto*.

(31) Editi ἀπὸ τοῦ· pro quo in mss. legitur ὑπὸ τοῦ. Illa, *Ἐγὼ ἀγιάζω ἑμπαύρον*, quæ statim sequuntur, desunt in nostris septem codicibus: quorum loco in hisdem legitur *εἶπεν ἅγιος*, vel *εἶπεν ἅγιος, dixit sanctus*: quæ varietas unde orta sit, expendet qui hoc tanti putabit.

Dei, atque per lavacrum regenerationis ac sancti Spiritus innovationem Deo adoptamur. Nova iterum fit creatura tum, cum Spiritus efficitur particeps, quo privata inveteraverat. Imago Dei rursus est homo, qui a Dei similitudine exciderat, atque peccatoribus insipientibus comparatus fuerat, ac eis factus consimilis ³⁶. Erat brutis animalibus similis effectus secundum mortem. *Sicut enim, inquit, mors hujus, ita mors illius* ³⁷. *Sed nunc, inquit, qui suscitavit Christum e mortuis, vivificabit etiam mortalia vestra corpora propter ipsum Spiritum inhabitantem in vobis* ³⁸.

Quod Spiritus natura divina est, quandoquidem ipsa perficit Dei opera.

Qui creaturam renovat, qui corruptionem in incorruptibilitatem transmutat, qui nos creaturam novam efficit in ævum permanentem, cum quis a creatore Deo et Filio separabit? Quomodo qui extra deitatem est, deitatis creaturam recuperat, novam eam atque incorruptibilem efficiens? Quo alio indigebat Deus, ut suam quæ deflexerat recuperaret creaturam? Silentio tradatur sermo impius, qui inveteratam quidem et corruptam creaturam opus Dei esse affirmat: eam vero quæ non amplius inveteratur, neque corrumpitur, a creatura innovari contendit. Ne glorificetur creatura supra Deum. Majori autem gloria adicitur quam Deus, si ea quæ morte ac corruptione dissoluta sunt et quæ Deus per Filium effecit, immortalia atque incorruptibilia per creaturam evadant. Sed Spiritus omnia quæ a Deo per Filium facta sunt, perficit, sicut in nova creatura, de qua dicitur: *Si qua in Christo nova creatura* ³⁹: ita et in veteri, quæ ab initio erat. Propterea inquit: *Verbo Domini cæli firmati sunt, et Spiritus oris ejus omnis virtus eorum* ⁴⁰. Vivens est Verbum, in quo facti sunt cæli. Ille ipse est Deus Verbum, de quo Joannes clamat: *Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil* ⁴¹. Vis vivificandi vivificantem Spiritum vitam esse ostendit, prout scriptum est: Vita est Spiritus, qui potestates cælestes perficit, hic ipse, qui cum Patre et Filio glorificatur. Neque enim verborum prolatione creat Deus, etiamsi ex more humano Dei eloquia dicantur prolata verba; neque aërii spiritus profusione ornantur cæli. Spiritus enim viventi Verbo ad creandum conjunctus est, viva potentia, et divina natura, quæ ineffabilis ex ineffabili ore effulsit, modo ineffabili atque insufflatione ad hominem emissa, et secun-

υιοθετούμεθα Θεῷ (32). Καινή πάλιν κτίσις μεταλαμβάνουσα τοῦ Πνεύματος, ὡς περ ἐστὴν ἡμεῖς, ἡμεῖς ἀποσπασθέντες ἀπὸ τῆς ἀνοήτου, καὶ ὁμοιωθεὶς αὐτοῖς, ὁμοιωθεὶς τοῖς ἀλόγοις κατὰ τὸν θάνατον. Ὡς ὁ θάνατος γὰρ, φησὶ, τούτου, οὕτως ὁ θάνατος τούτου. Ἀλλὰ νῦν, φησὶν, ὁ ἐγείρας Χριστὸν ἐκ νεκρῶν, ζωοποιήσει καὶ τὰ θνητὰ ὑμῶν σώματα διὰ τοῦ ἐνοικοῦντος αὐτοῦ Πνεύματος ἐν ὑμῖν.

Ὅτι θεία φύσις τὸ Πνεῦμα, τελειουργὸς ὄντων Θεοῦ ἔργων.

Τὸ δὴ τὴν κτίσιν ἀνακαινοῦν, καὶ τὴν φθορὰν εἰς ἀφθαρσίαν μεταβάλλων, τὸ καινὴν ἡμᾶς κτίσιν ἀπεργαζόμενον διαμένουσαν εἰς αἰῶνα, τίς ἀποστήσει τοῦ δημιουργοῦ Θεοῦ καὶ Υἱοῦ; Πῶς τὸ τῆς θεότητος ἐκτὸς τὴν τῆς θεότητος κτίσιν ἀνασώζει (33) καινὴν καὶ ἀφθαρτον ἀπεργαζόμενον; Τίνος ὁ Θεὸς ἐτέρου προσεδεῖτο πρὸς τὸ τὴν ἑαυτοῦ κτίσιν διαβρῦσαι ἐπαναλαβεῖν (34); Σιωπάσθω λόγος ὁ δυσσεβῆς (35), ὁ τὴν μὲν παλαιωθεῖσαν καὶ διαφθαρεῖσαν κτίσιν ἔργον εἶναι φάσκων Θεοῦ, τὴν δὲ μηκέτι παλαιουμένην μηδὲ φθειρομένην τῇ διὰ κτίσματος ἀνακαινώσει διδοῦς. Μὴ δοξαζέσθω κτίσις ὑπὲρ Θεόν. Δοξάζεται δὲ ὑπὲρ Θεόν, εἴπερ ἀθάνατα διὰ κτίσματος καὶ ἀφθαρτα κατασκευάζεται τὰ θανάτῳ καὶ φθορᾷ λυθέντα, ἅπερ ὁ Θεὸς εἰργάσατο διὰ Υἱοῦ. Ἀλλὰ Πνεῦμα τὸ θεϊκὸν πάντων αἰὲ τελειουργῶν τῶν ἐκ Θεοῦ δι' Υἱοῦ γενομένων, ὡς περ ἐστὶ τῆς καινῆς κτίσεως, περὶ ἧς λέγεται· *Εἰ τις ἐν Χριστῷ καινὴ κτίσις*· οὕτω καὶ ἐπὶ τῆς πάλαι τῆς κατ' ἀρχάς. Διὰ τοῦτο φησὶ· *Τῷ λόγῳ Κυρίου οἱ οὐρανοὶ ἐστρεψώθησαν, καὶ τῷ Πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ αἴσα ἡ δύναμις αὐτῶν*. Ζῶν ὁ Λόγος, ἐν ᾧ γεγόνασιν οἱ οὐρανοί. Οὗτος αὐτὸς ὁ Θεὸς Λόγος, περὶ οὗ ὁ Ἰωάννης (36) βοᾷ· *Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν*. Ζῶν τὸ Πνεῦμα δεικνυσι τὸ ζωοποιεῖν, κατὰ τὸ γεγραμμένον· Ζῶν τὸ Πνεῦμα τὸ τῶν οὐρανίων δυνάμεων ἀποτελεστικόν. Τοῦτο αὐτὸ μετὰ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ δοξαζόμενον. Οὕτε γὰρ προφορᾷ δημιουργεῖ ῥημάτων Θεός (37), καὶ ἀνθρωπινωτέρως ὀνομάζεται λόγια Θεοῦ προφορικὰ ῥήματα· οὕτε πνεύματος ἀερίου προχύσει κοσμοῦνται οἱ οὐρανοί. Πνεῦμα γὰρ τῷ ζῶντι λόγῳ συντεταγμένον εἰς τὸ δημιουργεῖν, ζῶσα δύναμις, καὶ θεία φύσις, ἀβλήτος ἐξ ἀβλήτου στόματος πεφτυχία (38), ἀβλήτως

³⁶ Psal. xlviii, 15. ³⁷ Eccle. iii, 19. ³⁸ Rom. viii, 11. ³⁹ I Cor. v, 17. ⁴⁰ Psal. xxxii, 6. ⁴¹ Joan. 1, 3.

(32) Editi υιοθετούμεθα Κυρίῳ. At mss. non pauci υιοθετούμεθα Θεῷ.

(33) Codex Colb. pro ἀνασώζει habet ἀνακαινίζει. Ibidem Reg. secundus ἀπεργαζόμενον διὰ θεότητος εἰς αἰῶνα μένουσαν, manentem in ævum per divinitatem.

(34) Editi ἀναλαβεῖν. At mss. plerique omnes ἐπαναλαβεῖν.

(35) Adoritur scriptor Eunomianos: qui quidem fatebatur creaturas initio fuisse conditas, sed sic tamen, ut renovarentur per creaturam, videlicet

per Spiritum, qui et ipse, ex eorum sententia, creatura erat.

(36) Codices nonnulli ὁ Ἰωάννης. Deerat articulus in vulgatis.

(37) Editi ὁ Θεός. Abest articulus a libris veteribus.

(38) Regii quinque mss. πεφτυχία. Editi πεφυχία. Lectio utraq; invenitur in Colbertino: illa quidem manu prima, hæc vero secunda. Ibidem editi ἀβλήτος. Regii duo cum Colb. ἀβλήτως.

καὶ κατα τὴν ἐμφύσησιν εἰς τὸν ἀνθρώπου ἀπεσταλ-
 μένη, καὶ κατὰ τὸν σωματικῶς ὑπὸ τοῦ Κυρίου δι-
 δαχθέντα τύπον (39), αὐθις ὑπ' αὐτοῦ δι' ἐμφυσήσεως
 ἀποκαθισταμένη· συντρέχειν γὰρ δεῖ τῇ κατ' ἀρχὴν
 καινότητι (40) τὴν νῦν ἀνακαίωσιν καὶ τὴν συνδρο-
 μὴν. Ἐξετύπωσεν οὖν ἐμφυσήσας, οὐχ ἕτερος ὢν
 παρὰ τὸν ἐξ ἀρχῆς ἐμφυσήσαντα, ἀλλ' αὐτὸς, δι' οὗ
 Θεὸς δέδωκε τὴν ἐμφύσησιν, τότε μὲν μετὰ ψυχῆς,
 νῦν δὲ εἰς ψυχῆν. Οὕτω δημιουργεῖ Θεὸς, οὐ χειρῶν
 κινήσει σωματικῶν, ἀλλ' ἐνεργεῖ ζῶντος Λόγου,
 καὶ Πνεύματος μεταδίδει ζωοποιού. Εἰ δὴ καὶ κατ'
 ἀρχὴν ἐν Πνεύματι τὰ πάντα πεποίηται, καὶ ἀνακαι-
 νοῦται πάλιν ἐν Πνεύματι· μία καὶ ἡ αὐτὴ προφα-
 νῶς ἐνεργεῖα Θεοῦ δι' Υἱοῦ ἐν Πνεύματι φαίνεται·
 καὶ χωρισμὸν ἡ Τριάς οὐ προσδέχεται, ἀλλὰ κατὰ
 τὴν ἀληθῆ τοῦ Παύλου διδασκαλίαν. *Διαιρέσεις χα-*
ρισμάτων εἰσι, τὸ δὲ αὐτὸ Πνεῦμα καὶ διαιρέσεις
διακονιῶν εἰσι, καὶ ὁ αὐτὸς Κύριος· καὶ διαιρέ-
σεις ἐνεργημάτων εἰσι, ὁ δὲ αὐτὸς Θεός, ὁ ἐνερ-
γῶν τὰ πάντα ἐν πάσι. Καὶ πάντα καταλάξας τὰ
 θεῖα ἐνεργήματα, *Πάντα δὲ ταῦτα, φησὶ, ἐνεργεῖ*
τὸ ἐν καὶ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα, διαιροῦν ἰδίᾳ ἐκάστῳ
καθὼς βούλεται.

Ὅτι συνοξαζόμενον Θεῷ τὸ Πνεῦμα δεικνύται
μὴ ὂν ποίημα, ἀλλὰ τῆς θείας φύσεως.

Οὐ δὴ τῶν Θεοῦ δημιουργημάτων ἐξουσιάζει κτί-
 σις, οὐδὲ περὶ ταῦτα ἐνεργεῖ, ἀλλ' ἕτερα τοῦ δημι-
 ουργοῦ, καὶ ἕτερα τῶν δημιουργημάτων ἢ πρᾶξις.
 Ἄγγελοι θεωροῦσι τὸ πρόσωπον τοῦ Πατρὸς τοῦ
 ἐν οὐρανοῖς καθά φησιν ὁ Σωτῆρ, καὶ τοῦτο αὐτῶν
 ἡ μεγάλη δόξα καὶ μακαριότης. Ἔργα δὲ εἰσι Θεοῦ,
 κατὰ τὸ· *Ὁ ποιῶν τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ πνεύ-*
ματα, καὶ τοὺς λειτουργοὺς αὐτοῦ πυρὸς φλόγα.
 Θεὸς αὐτοῦς (41), οὐ δι' αὐτῶν ἐργάζεται· ἀλλὰ καὶ
 αὐτοὺς ἀγιάζει, καὶ ἐν αὐτοῖς ἐνεργεῖ, καθάπερ ἐν
 ἀγίοις ἀνθρώποις, οἳ καὶ ἀναγγέλλουσι τὰ Θεοῦ (42)
 καθάπερ ἄνθρωποι. Διόπερ οὐδὲ συνοξαζόμενον ἀγγέ-
 λους Θεῷ, καθάπερ οὐδὲ ἀνθρώπους. Οὐ γὰρ (43)
 ἴσα αὐτῶν τὰ δι' αὐτῶν ἐνεργετήματα λογιζόμεθα,
 ἀλλὰ Θεοῦ τοῦ ἐν αὐτοῖς ἐνεργοῦντος. Τὸ δὲ Πνεῦμα
 μετὰ Θεοῦ καὶ Υἱοῦ (44) δοξάζεται, ἅτε δὴ καὶ τῆς
 θεϊκῆς ἐνεργείας δι' αὐτοῦ πληρουμένης. Ἡ χάρις
 γὰρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, φησὶ Παῦ-
 λος, καὶ ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ, καὶ ἡ κοινωρία τοῦ
 ἀγίου Πνεύματος μετὰ πάντων ὑμῶν. Καὶ τὸ κεφάλαιον
 τῆς σωτηρίας ἡμῶν, καὶ ἡ τελεία περὶ θεότη-
 τος παράδοσις, εἰς τὸν τῶν βαπτιζομένων ἀγιασμὸν,
 τὸ βαπτίζειν εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ
 καὶ τοῦ ἀγίου Πνεύματος. Τὸ δὲ ἐπὶ τῶν αὐτῶν θεῖ-

A dum formam a Domino corporaliter traditam, rur-
 sus ab eo per insufflationem restituta ⁴². Concurre
 enim oportet una cum pristina novitate presentem
304 innovationem atque concursum. Informavit
 igitur postquam sufflasset, cum non aliud sit atque
 is, qui a principio insufflavit, sed ipse, per quem
 Deus dedit insufflationem, tunc quidem cum anima,
 nunc vero ad animam. Sic creat Deus, non manuum
 corporaliuni motu, sed vivi Verbi operatione, ac
 vivifici Spiritus communicatione. Itaque si etiam ab
 initio in Spiritu facta sunt omnia, et rursus reno-
 vantur in Spiritu : una et eadem plane operatio Dei
 per Filium in Spiritu apparet ; nec Trinitas separa-
 tionem suscipit, sed secundum veram Pauli doctrinam,
Divisiones donorum sunt, idem autem Spiritus ;
 B *et divisiones ministeriorum sunt, et idem Do-*
minus ; et divisiones operationum sunt, idem vero
Deus, qui operatur omnia in omnibus ⁴³. Atque post-
 equam omnes divinas operationes recensuit : *Omnia*
autem hæc, inquit, operatur unus et idem Spiritus,
dividens privatim unicuique sicuti vult ⁴⁴.

Quod Spiritus, cum conglorificetur cum Deo, ostenda-
tur non esse creatura, sed divine naturæ.

Non utique potestatem habet in Dei creaturas
 creatura, neque circa eas operatur : sed alia est
 Creatoris, alia creaturarum actio. *Angeli vident Pa-*
tris qui in cælis est faciem ⁴⁵, quemadmodum ait
 Salvator, et hæc ipsorum magna gloria ac beatitudo
 est. Sunt autem Dei opera, juxta illud : *Qui facit*
 C *angelos suos spiritus, et ministros suos flammam*
ignis ⁴⁶. Deus ipsos condit, non per ipsos operatur :
 quin et eos sanctificat, et in ipsis operatur, sicut
 in sanctis hominibus. Illi quoque quæ Dei sunt an-
 nuntiant quemadmodum homines. Quapropter ne-
 que angelos una cum Deo glorificamus, sicut neque
 homines. Non enim propria ipsorum reputamus ea
 quæ ab ipsis conferuntur beneficia, sed operantis
 in ipsis Dei. Spiritus vero cum Deo et Filio afficitur
 gloria, quippe quia et divina operatio per ipsum
 completur. *Gratia enim Domini nostri Jesu Chri-*
 D *stati, inquit Paulus* ⁴⁷, *et charitas Dei, et communi-*
catio sancti Spiritus cum omnibus vobis. Atque sa-
 lutis nostræ caput, perfectaque de deitate traditio,
 ad eorum qui baptizantur sanctificationem, est, ba-
 ptizare in nomen Patris et Filii et Spiritus sancti.
 Quod vero in iisdem divinis operibus Trinitas san-
 cta glorificatur, deitatis unius testimonium est :

⁴² Joan. xx, 22. ⁴³ I Cor. xii, 4-6. ⁴⁴ ibid. 11. ⁴⁵ Matth. xviii, 10. ⁴⁶ Psal. ciii, 4. ⁴⁷ II Cor. xiii, 13.

(39) Regii tres mss. et editi διδαχθέντα τύπον. Alii duo cum Colb. δειχθέντα τύπον, secundum formam a Deo ostensam.
 (40) Reg. secundus τῇ κατάρχως καινότητι. Nec ita nulli post idem codex Θεὸς ἔδωκε τὴν.
 (41) Editi φλόγα· ἀλλὰ καὶ αὐτοῦς, etc. At Colb. et Regii tres ut in contextu, integre et emendate.

(42) Editi τὰ τοῦ Θεοῦ. Codices sex τὰ Θεοῦ.
 (43) Editi ἀνθρώπους. Διόπερ οὐ γὰρ. Illud, δέλε-
 vivimus, veterum quinque librorum fidei secuti.
 Contra, vocem ἐνεργετήματα ex quatuor mss. non longe addidimus.
 (44) Codex Colb. μετὰ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, cum Patre et Filio.

nam neque sine Filio Pater agit, neque Filius sine A Spiritu.

Quod quemadmodum Filius ad Patrem se habet, ita Spiritus ad Filium.

Propterea et Dei quidem verbum Filius est, Filii autem verbum Spiritus. *Portans enim*, inquit, *omnia verbo virtutis suæ* ⁴⁴. Et cum verbum sit Filii, proinde Dei est: *Gladium*, inquit, *Spiritus, qui est verbum Dei* ⁴⁵. Verbum autem Dei et verbum vivens est et operans. Cave enim mihi ad humanas delabaris similitudines: sed ubique majus quiddam de Deo intelligas, exemplum verbi ad unius operationis demonstrationem **305** accipiens. Nam et mens tua omnia per verbum considerat.

Cur et Spiritus filius Filii non dicatur.

Non quod ex Deo non sit per Filium, sed ne Trinitas putetur esse infinita multitudo, si quis eam suspicaretur, ut sit in hominibus, filios ex filiis habere. At dicis: Si Dei quidem imago est Filius, Filii vero Spiritus; item si Filius sermo Dei est, Spiritus vero est verbum Filii, cur Spiritus dictus non est Filii filius? Nam hoc argumento firmissimo ad impietatem usus es. Nam vel Filium vel creaturam jubes intelligere. Et quoniam filius nominatus non est, ore blasphemio creaturam dicis, eum, qui creaturæ causa est, qui sanctificat creaturam, eamque Deum efficit, qui Domini ac Dei nomine glorificatur, qui divinas explet operationes. Cum igitur filii appellatione tibi videatur esse indignus, tanquam a Filio et Patre alienus; considera quomodo eos qui sanctificantur, filios efficiat. Quod si tu per Spiritum filius Dei es, quomodo Spiritus alienus a filiatione est? Si tu per Spiritum Deus, quomodo Spiritus alienus fuerit a deitate? Interrogabis sane vicissim: Cur igitur filii non suscepit nomen? Nam his quæ dicta sunt dedignaris attendere, ejus vero quod dictum non est causam inquiris, quemadmodum Sadduceus non admittens resurrectionem, sed resurrectionis modum curiose investigans, et quod dictum est ob id quod dictum non est reprobanus. Quod si tacuerimus, ut qui ea quæ Dei sunt curiose inquirere nolumus, divini Spiritus gloriam victam arbitraris, propterea quod filii appellatio de ipso adhibita non est, quasi non idem queat ex te quaeri. Nam si consistere filios per Spiritum adoptione fieri innumeros, cur Spiritus ne

⁴⁴ Hebr. 1, 3. ⁴⁵ Ephes. vi, 17.

(45) Editi et tres mss. διὰ τοῦ Θεοῦ, *per Deum*. Alii quatuor mss. διὰ τοῦ Θεοῦ, *proinde Dei*, optime. Infra, ubi legitur in editis et in quibusdam mss. ἀπόδειξιν, scriptum invenimus in aliis tribus codicibus ἀπόδειξιν, melius. In sequenti titulo mss. habent καὶ τὸ Πνεῦμα. Aberat vocula καὶ a vulgata.

(46) Regii sex mss. οὐ διὰ τὸ εἶναι: quod quin mendosum est, non dubito. Codex Colb. et editi ut in contextu.

(47) Editi Ἰησοῦ διὰ τὸ Πνεῦμα· διὰ τί, mutili. Codex Colb. et alii quatuor Regii ita ut edidimus.

(48) Editi et Reg. secundus τὸ τοῦ Κυρίου καὶ

κίων ἔργων τὴν ἀγίαν Τριάδα δοξάζεσθαι τῆς μιᾶς θεότητος μαρτύριον, ὅτι μήτε χωρὶς Ἰησοῦ ποιεῖ Πατὴρ, μήτε Ἰῆς χωρὶς Πνεύματος.

Ἵτι ὡς Ἰῆς πρὸς Πατέρα ἔχει, οὕτω Πνεῦμα πρὸς Ἰησοῦ.

Διὰ τοῦτο καὶ Θεοῦ μὲν λόγος ὁ Ἰῆς, ῥῆμα δὲ Ἰησοῦ τὸ Πνεῦμα. Φέρων γάρ, φησὶ, τὰ πάντα τῷ ῥήματι τῆς δυνάμεως αὐτοῦ. Καὶ ἐπειδὴ ῥῆμα Ἰησοῦ, διὰ τοῦτο Θεοῦ (45)· *Τὴν μάχαιραν*, φησὶ, *τοῦ Πνεύματος*, ὃ ἐστὶ ῥῆμα Θεοῦ. Λόγος δὲ Θεοῦ καὶ ῥῆμα ζῶν καὶ ἐνεργόν. Μὴ γάρ μοι πρὸς τὰ ἀνθρώπινα καταπέτης ὁμοιώματα, ἀλλὰ πανταχοῦ νόει τὸ μείζον ἐπὶ Θεοῦ πρὸς τὴν τῆς μιᾶς ἀπόδειξιν ἐνεργείας λαμβάνων τὸ τοῦ λόγου παράδειγμα· ὅτι καὶ νοῦς ὁ σὸς διὰ λόγου πάντα περιεργάζεται.

B Διὰ τί μὴ καὶ τὸ Πνεῦμα υἱὸς τοῦ Ἰησοῦ.

Ἵτι οὐ διὰ τὸ μὴ εἶναι (46) ἐκ Θεοῦ δι' Ἰησοῦ, ἀλλ' ἵνα ἡ Τριάς μὴ νομισθῇ πληθος ἄπειρον, υἱοὺς ἐξ υἱῶν ὡς καὶ ἐν ἀνθρώποις ἔχειν ὑποπευθεῖσα. Ἄλλὰ λέγεις· Εἰ Θεοῦ μὲν εἰκὼν ὁ Ἰῆς, Ἰησοῦ δὲ τὸ Πνεῦμα, καὶ εἰ Θεοῦ μὲν λόγος ὁ Ἰῆς, ῥῆμα δὲ Ἰησοῦ τὸ Πνεῦμα· διὰ τί (47) μὴ υἱὸς τοῦ Ἰησοῦ τὸ Πνεῦμα εἴρηται; Τοῦτω γὰρ ἰσχυροτάτω πρὸς τὴν ἀσέβειαν ἐχρήσω. Ἦ γὰρ Ἰῆς ἡ κτίσις κελεύεις νοεῖν. Καὶ ὅτι μὴ υἱὸς ὠνόμασται, διὰ τοῦτο κτίσις εἶναι βλασφημίας τὸ τῆς κτίσεως αἵτιον, τὸ τῆς κτίσεως ἀγιαστικὸν καὶ θεοποιόν, τὸ Κυρίου καὶ Θεοῦ (48) δοξαζόμενον ὄνοματι, τὸ τῶν θεῶν ἐνεργειῶν πληρωτικόν. Ἐπεὶ οὖν ἀνάξιον εἶναι σοὶ (49) φαίνεται τῆς τοῦ υἱοῦ προσηγχορίας, ὡς ἀλλότριον Ἰησοῦ καὶ Πατρὸς, σκέψαι πῶς υἱοὺς ἀπεργάζεται τοὺς ἀγιαζομένους. Εἰ δὲ σὺ (50) διὰ τοῦ Πνεύματος υἱὸς Θεοῦ, πῶς τὸ Πνεῦμα ξένον υἱότητος; Εἰ σὺ διὰ τοῦ Πνεύματος (51) Θεός, πῶς τὸ Πνεῦμα θεότητος ἀλλότριον; Ἀντερωτήσεις δὴ πάλιν· Διὰ τί δὲ τὸ τοῦ υἱοῦ μὴ εἰληφεν ὄνομα; Τίς μὲν γὰρ εἰρημένοις προσέχειν οὐκ ἀξίους, τοῦ δὲ μὴ εἰρημένου τὴν αἰτίαν ἀπαιτεῖς, ὡπερ ὁ Σαδδουκαῖος τὴν ἀνάστασιν οὐ δεχόμενος, ἀλλὰ τῆς ἀναστάσεως τὸν τρόπον περιεργαζόμενος, καὶ τὸ ῥῆθ' ἐν διὰ τὸ μὴ ῥῆθ' ἐν ἀθετών. Κἄν σιωπήσωμεν, οὐ βουλομένοι τὰ τοῦ Θεοῦ περιεργάζεσθαι, νενικησθαι τὴν τοῦ Θεοῦ Πνεύματος δόξαν ὑπολαμβάνεις, διὰ τὸ μὴ κεῖσθαι τὴν τοῦ υἱοῦ προσηγχορίαν ἐπ' αὐτοῦ, ὡπερ οὐχὶ ταυτὸν δυνάμενος ἀπαιτεῖσθαι. Εἰ γὰρ ὁμολογεῖς υἱὸς διὰ τὸ Πνεῦμα θέσει γίνεσθαι (52) μυρίους, διὰ τί τὸ Πνεῦμα μηδὲ θέσει προσαγορεύεται υἱός, κάλλιον δὴ ποθεῖν ὃν τῶν υἱοθετουμένων χάριτι δι'

Θεοῦ. Alii quinque mss. τὸ Κυρίου καὶ Θεοῦ.

(49) Antiqui duo libri ἀνάξιον εἶναι σοὶ. Illud, εἶναι, in editis desiderabatur. Ibidem editi φαίνεται τοῦ Ἰησοῦ. Libri antiqui aut φαίνεται τῆς τοῦ Ἰησοῦ, aut φαίνεται τῆς Ἰησοῦ.

(50) Codices non pauci Et δὲ σὺ. Deerat vocula δὲ in excusis. Ibidem mss. nonnulli διὰ τὸ Πνεῦμα.

(51) Hic mss. omnes υἱότητος; Et σὺ διὰ τὸ Πνεῦμα, *ob Spiritum*. Editi διὰ τοῦ Πνεύματος, *pe Spiritum*.

(52) Codices non pauci γίνεσθαι. Editi et Reg. tertius γενέσθαι.

αὐτοῦ, καὶ διὰ τοῦτο μᾶλλον οὐκ ὄφελλον ἐλαττωθῆσαι διὰ τὴν προσηγορίαν; Ἡμεῖς δὲ καὶ περὶ τοῦτου κατὰ τὸ δυνατὸν ἀποκρινόμεθα πρὸς ἡμᾶς αὐτοῦς. Ἐπεὶ πρὸς γέ σε καὶ σιωπῶν ἐξήρχει, τῆς αὐτῆς ἐρωτήσεως ἐπιχειμένης καὶ σοί. Λέγομεν οὖν (53), ὅτι τὸ εἰπεῖν υἱὸν ἐξ Υἱοῦ τὴν Τριάδα τῆς θεότητος εἰς πλῆθους ὑποψίαν προσήγεν ἀνθρώποις ἀκούσασιν. Ἐτοιμον γὰρ ἦν ὑπολαβεῖν, ὡς, εἴπερ υἱὸς ἐξ Υἱοῦ γεγέννηται, καὶ ἐκ τούτου πάλιν ἕτερος ἂν εἴη γεγεννημένος, καὶ πάλιν ἄλλος, καὶ ἐπὶ πλῆθος ἐξῆς. Διὰ δὲ τοῦτο τὸ μὲν ἐκ Θεοῦ τὸ Πνεῦμα εἶναι τρανώς ἀνεκῆρυξεν ὁ Ἀπόστολος, λέγων, ὅτι, *τὸ Πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐλάδομεν*. Καὶ τὸ διὰ Υἱοῦ πεφηνέναι σαφὲς πεποίηκεν (54), Υἱοῦ Πνεύμα ὀνομάσας αὐτὸ καθάπερ Θεοῦ, καὶ νοῦν Χριστοῦ προσειπῶν, καθάπερ καὶ Θεοῦ Πνεύμα, ὡς τοῦ ἀνθρώπου (55). Υἱὸν δὲ τοῦ Υἱοῦ προσειπεῖν ἐφυλάξατο, ἵν' εἰς μὲν Πατὴρ ὁ Θεός, ἀεὶ Πατὴρ διαμένων, καὶ ὢν ἀίδιος ὁ ἔστιν, εἰς δὲ Υἱὸς, ἀίδιῳ γεννησῆαι γεγεννημένος, ὁ ἀνάρχως (56) σὺν τῷ Πατρὶ ὢν Υἱὸς ἀληθινὸς Θεοῦ, ἀεὶ ὢν ὁ ἔστι, Θεὸς Λόγος καὶ Κύριος· ἐν δὲ καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἀληθῶς ἅγιον Πνεῦμα, κατὰ τὸ γεγραμμένον, τὸ μετὰ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ συνοξαζόμενον, ὁ δὲ καὶ Πνεῦμα στόματος ὀνομάζεται παρὰ τῷ προφήτῃ Δαβὶδ· ὁ καὶ δάκτυλον Θεοῦ εἶναι (57) διδασκόμεθα, ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ τοῦ Κυρίου λέγοντος· *Εἰ δὲ ἐν δακτύλῳ Θεοῦ ἐγὼ ἐκβάλλω τὰ δαιμόνια*. Εἴρηται ταῦτα, καὶ ἔστι καλῶς, ὡς ἔστι τοῖς ἀπεριέργως πιστεύουσιν εἰς Θεὸν καὶ Λόγον καὶ Πνεῦμα, μίαν οὖσαν θεότητα, τὴν καὶ μόνην προσκυνητήν. Καὶ μηδαμοῦ παρεΐσθους γέννηται πλῆθος, ἀλλ' ἕκαστον ἐπὶ τῆς Τριάδος ἐν ὄν ἐπιγινώσκηται, εἰς Πατὴρ, εἰς Υἱὸς, ἐν Πνεῦμα ἅγιον.

sed unumquodque in Trinitate unum esse cognoscatur, unus Pater, unus Filius, unus Spiritus sanctus.

Ὅτι καὶ ἄνευ τοῦ καλεῖσθαι υἱὸν τὸ Πνεῦμα δηλὸν ἔστιν ἐκ Θεοῦ ὑπάρχον· καὶ (58) πῶς τὰ ἀνθρώπινα παραδείγματα προσαρμοστέον θεότητι, καὶ οὐ καὶαιρετέον.

Οὐδὲ γὰρ Ἐλαττόν τι ἐξείν (59) μέλλομεν εἰς τὸ γινώσκειν τὸ Πνεῦμα ὑπάρχον ἐκ Θεοῦ, Πνεῦμα τοῦ στόματος αὐτοῦ ἀκούοντες αὐτό. Ἄλλ' ἱκανὸν καὶ τοῦτο τὸ ὄνομα τὴν (60) ὑπαρξίν αὐτοῦ δηλῶσαι τὴν ἐκ Θεοῦ. Οὐδὲ γὰρ υἱὸς, οὐδ' ἡ γέννησις ἴδιον θεότητος, ἀλλ' ἐξ ἀνθρωπίνης ὁμοιότητος (61) ἀνήκται.

⁵⁰ I Cor. II, 12. ⁵¹ Psal. xxxii, 6. ⁵² Luc. xi, 20. ⁵³ Psal. xxxii, 6.

(53) Pro οὖν legitur in quatuor codicibus γοῦν. Ibidem editi υἱοῦ ἐξ Υἱοῦ, negligentia operarum. Antiqui libri υἱὸν ἐξ Υἱοῦ.

(54) Editi et mss. nonnulli σαφῶς πεποίηκεν. Alii tres niss. σαφῆς πεπ.

(55) Veteres aliquot libri ὡς τὸ ἀνθρώπου. Dubium non est, quin scriptor respiciat ad haec verba Epistolæ primæ ad Corinth. II, 11 : *Quis enim hominum scit que sunt hominis, nisi spiritus hominis... ita et que Dei sunt, nemo cognovit nisi Spiritus Dei*. Hoc igitur dicit, Paulum non aliter loqui de Spiritu Dei, quam de spiritu hominis.

(56) Veteres aliquot libri ἀνάρχος. Vox ὢν in multis mss. non invenitur.

(57) Illud, *εἶναι*, ex codice Colbertino addidimus.

A adoptione quidem appellatur filius, præsertim cum iis, quos dono pro filiis adoptat, præstantior sit, ideoque potius non debeat per appellationem immitti? Nos porro etiam de hoc nobis ipsis pro virili respondebimus. Nam quod ad te attinet, cum interrogatio eadem tibi etiam incumbat, silere satis esset. Dicimus ergo, quod si quis dixisset filium ex Filio, Trinitatem deitatis in multitudinis suspicionem apud homines qui hoc audivissent, adduxisset. Promptum namque erat suspicari, si filius ex Filio genitus fuisset, etiam ex hoc alium rursus genitum fuisse, et rursus alium, et sic postea facto ad multitudinem progressu. Sane eam ob causam Spiritum ex Deo esse prædicavit aperte Apostolus, dum dicit : *Spiritum qui ex Deo est, accepimus* ⁵⁰. Quin et

B clare ostendit effulsisse eum per Filium : quippe ipsum ut Filii, ita Dei Spiritum nominavit ; eundemque appellavit Christi mentem, quemadmodum etiam ut Dei, ita hominis spiritum dixerat. At filium Filii appellare cavet, ut unus sit quidem Pater Deus, semper Pater permanens, et qui æternum est quod est : unus vero Filius, æterna generatione generatus, qui sine principio una cum Patre est Filius Deus verus, qui semper est quod est, Deus Verbum et Dominus ; et unus Spiritus sanctus, vere sanctus Spiritus, secundum id quod scriptum est ; qui cum Patre et Filio conglorificatur ; qui et Spiritus oris a propheta David nominatur ⁵¹, quem et digitum Dei esse docemur, cum Dominus in Evangelio dicat ⁵² : *Si vero in digito Dei ego ejicio dæmonia*.

Hæc dicta sunt, et sunt recte dicta, sicuti sunt, iis qui, sine curiosa investigatione, credunt in Deum et Verbum et Spiritum, unam deitatem, quæ et sola adoranda est. Et ut nusquam introducatur multitudo, sed unumquodque in Trinitate unum esse cognoscatur, unus Pater, unus Filius, unus Spiritus

Quod etiamsi Spiritus non vocetur filius, perspicuum tamen est eum ex Deo esse : et quomodo exempla humana sint divinitati accommodanda, et non rejicienda.

Neque enim minus quidpiam sumus habituri, unde Spiritum cognoscamus ex Deo esse, ubi eum oris illius Spiritum audierimus ⁵². Etenim vel hoc nomen sufficit ad ejus existentiam quæ ex Deo est declarandam. Neque enim filius, neque generatio, proprium deitatis est, sed quiddam est humana si-

(58) Vocula *καὶ* in mss. nostris non legitur.

(59) Reg. secundus Ἐλαττόν τι διεξίεναι. Reg. tertius Ἐλαττόν τι ἐξείναι, *Neque enim quidquam minoris momenti narratur sumus*. Ibidem editi ἐμέλλομεν. Libri antiqui μέλλομεν. Subinde Colb. ὑπάρχων ἐκ.

(60) Editi ἐκ Θεοῦ, τὸ Πνεῦμα τοῦ στόματος τοῦ Θεοῦ ἀκούοντες. Ἰκανὸν γὰρ αὐτὸ τὸ ὄνομα τῆν. Reg. quartus ἐκ Θεοῦ, Πνεῦμα τοῦ στόματος τοῦ Θεοῦ ἀκούοντες αὐτό. Ἄλλ' ἱκανὸν καὶ τοῦτο τὸ ὄνομα τῆν. Reg. quintus ut legi in contextu potest. Cuius Colb. ἐκ Θεοῦ, τὸ Πνεῦμα τοῦ στόματος· in reliquiis vero cum Reg. quinto consentit.

(61) Reg. secundus et editi ἀνθρωπίνης ὁμοιώσεως. At mss. multi ὁμοιότητος. Ibidem editi et mss. non pauci Ὁμοίωσις; δὲ καὶ ἡ, *Est quoque similitudo*

militudine adductum. Similiter autem et spiritus appellatio. Hac igitur in divino Spiritu usa est divina Scriptura, aliter ex Deo esse ostendens; quandoquidem, ut prius dictum est, non oportebat hunc etiam per eandem similitudinem significari. Tu vero, perinde ut infideles, divinæ te doctrinæ opponis, festinans ad blasphemiam. Et quoniam Spiritus ex Deo processio non vocata est generatio, idcirco et hanc Spiritus ex Dei ore processionem tollis: et quia filius non nominatur, ideo nec ipsum Spiritum oris Dei esse credis, sed manuum Dei opus; ac spreto humanis exemplis subvertis divina quæ ex eis intelliguntur dogmata, cum oporteret divina verba cum timore audire, et quidquid dicitur cum pietate recipere, non stultissima cavillari contra pietatem. Generat Deus non ut homo; generat tamen vere: et genitum quod ex ipso est, edit, Verbum videlicet, non humanum; edit autem Verbum vere ex seipso. Et Spiritum per os emittit, **307** non quasi humano more, cum neque os Dei corporeum sit: ex ipso autem et Spiritus, non aliunde. Operatur Deus manibus non corporeis: operatur autem non ex seipso creaturas producens, sed efficaciter eis dans existentiam; quemadmodum qui manibus operatur homo non ex seipso producit opus. Terminos eloquiorum divinorum non transmoveas, Spiritum Filii dicens creaturam; neve de Filio quæras, cur vocatus non sit spiritus; neque de Spiritu, cur non filius; neque creaturam Filium aut Spiritum maledico ore dicas. Filius Dei fractus sanctus ex sancto, æternus ex æterno, Spiritus sancti largitor ad constituendam formandamque creaturam. Qui Filium tollit, principium creationis omnium sustulit. Nam existendi causa omnibus est Dei Verbum, per quod facta sunt omnia. Qui Spiritum aufert, eorum quæ fiunt resecurit perfectionem. Nam quæ fiunt emissionem atque parti-

Ὁμοίως δὲ καὶ ἡ τοῦ πνεύματος πρόσρησις. Ταύτη τοίνυν καὶ ἐπὶ τοῦ θεοῦ (62) Πνεύματος ἡ θεία Γραφή κέχρηται, ἐτέρως τὸ ἐκ Θεοῦ παραστήσασα· ἐπειδὴ περ οὐκ ἐχρῆν διὰ τῆς αὐτῆς ὁμοιώσεως καὶ τοῦτο δηλοῦν, ὡς προειρηται (63). Σὺ δὲ τοῖς ἀπίστοις ὁμοίως ἀντιδιατάτεις τῇ θεῇ διδασκαλίᾳ, σπεύδων ἐπὶ τὴν βλασφημίαν. Καὶ ὅτι μὴ γέννησις ἡ τοῦ Πνεύματος πρόδος ἐκ Θεοῦ κέκληται, διὰ τοῦτο καὶ τὴν ἐκ στόματος Θεοῦ πρόδον τοῦ Πνεύματος ἀναρεῖς (64)· καὶ ὅτι μὴ υἱὸς ὀνομάζεται, διὰ τοῦτο οὐδὲ Πνεῦμα αὐτὸ στόματος Θεοῦ εἶναι πιστεύεις, ἀλλ' ἔργον χειρῶν Θεοῦ· καὶ καταφρονῶν (65) τῶν ἀνθρωπίνων παραδειγμάτων, ἀνατρέπεις τὰ ἐξ αὐτῶν θεία δόγματα, ἔδον ἀκούειν τῶν θείων ῥημάτων σὺν φόβῳ, καὶ δέχεσθαι σὺν εὐσεβείᾳ πᾶν τὸ λεγόμενον, καὶ μὴ μωρότατα κατὰ τῆς (66) εὐσεβείας σοφίζεσθαι. Γενῶν θεὸς οὐχ ὡς ἄνθρωπος· γενῶν δὲ ἀληθινῶς· καὶ τὸ γέννημα ἐξ αὐτοῦ ἐκφαίνει, Λόγον, οὐκ ἀνθρώπινον· ἐκφαίνει δὲ Λόγον ἀληθῶς ἐξ ἑαυτοῦ. Καὶ ἐκπέμπει (67) Πνεῦμα διὰ στόματος, οὐχ οἷον ἀνθρώπινως, ἐπεὶ μηδὲ στόμα Θεοῦ σωματικόν· ἐξ αὐτοῦ δὲ (68) καὶ τὸ Πνεῦμα, καὶ οὐχ ἐτέρωθεν. Ἐργάζεται θεὸς χερσὶν οὐ σωματικαῖς· ἐργάζεται δὲ οὐκ ἐξ αὐτοῦ προάγων τὰ δημιουργήματα, ἀλλ' ἐνεργητικῶς ὑφίστας, ὡς ὁ ἐν χερσὶν (69) ἐργαζόμενος ἄνθρωπος οὐκ ἐξ ἑαυτοῦ προβάλλει τὸ ἔργον. Μὴ δὴ μετακίνει τῶν θείων λογίων τοὺς ὄρους, Υἱοῦ λέγων τὸ Πνεῦμα ποίημα (70)· μήτε περὶ Υἱοῦ ζῆται, διὰ τί μὴ πνεῦμα κέκληται· μήτε περὶ τοῦ Πνεύματος, διὰ τί μὴ υἱός· μήτε ποίημα τὴν Υἱὸν ἢ τὸ Πνεῦμα δυσφημήσῃ. Υἱὸς Θεοῦ καρπὸς ἅγιος ἐξ ἁγίου, ἀίδιος ἐξ αἰδίου, Πνεύματος ἁγίου χορηγός, εἰς ὑπόστασιν καὶ μόρφωσιν κτίσεως. Ὁ τὸν Υἱὸν ἀναίρων τὴν ἀρχὴν τῆς τῶν ὄλων δημιουργίας ἀνέλεν. Ἀρχὴ γὰρ τῆς (71) ἀπάντων ὑποστάσεως ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, δι' οὗ τὰ πάντα γέγονεν. Ὁ τὸ Πνεῦμα περιαιρῶν τὴν τελεσιουργίαν τῶν ποιου-

Spiritus. Codex Colb. Ὁμοίως δὲ καὶ ἡ· quod melius iudicavimus et verius.

(62) Editi τοίνυν ἐπὶ τοῦ Θεοῦ. Libri antiqui ut in contextu, nisi quod vocula καὶ in duobus mss. desit.

(63) Editi ὡς ἐρηται. At mss. ὡς προσήται.

(64) Editi κέκληται, διὰ τοῦτο οὐδὲ τὸ Πνεῦμα αὐτὸ στόματος Θεοῦ εἶναι πιστεύεις· quæ scriptura cum mutila sit et manca, restituta est ex antiquis tribus libris: quibuscum et alii duo consentiunt, nisi quod pro ὅτι μὴ in eis legitur ὅτι ἐξ αὐτοῦ.

(65) Editi καὶ καταφρονῶν. At mss. καὶ καταφρονῶν.

(66) Editi καὶ μὴ μωρότητα τὸ τῆς. Codex Colb. et alii duo Regii καὶ μὴ μωρότατα κατὰ τῆς· nec aliter in Regiiis tertio et sexto legitur, sed solum manu secunda. Statim post illud, ἐξ αὐτοῦ, locata est virgula in tribus codicibus: quem locum ita vertit interpres, et quod ex eo genitum est, est verbum non humanum. Sed dubium non habeo quin longe aberrarit a scopo, et quidvis potius expresse- rit, quam quod expressum oportuerat. Sic autem verba scriptoris Latine reddi debere puto, et genimen quod ex ipso est, edit, verbum videlicet, idque non humanum. Nec prætereundum silentio, testimonia ea quæ citantur ex hoc loco in concilio Flo-

rentino nomine Basilii, a nostris libris in aliquibus dissidere.

(67) Editi ἐξ ἑαυτοῦ, καὶ ἐκπέμπει. Nostri septem libri antiqui ἐξ αὐτοῦ. Ἐκπέμπει.

(68) Codices duo et editi ἐξ αὐτοῦ γε. At mss. quatuor ἐξ αὐτοῦ τε. Codex Colb. ἐξ αὐτοῦ δὲ καὶ τό. Hunc locum protulere Græci in concilio Florentino, ad suam sententiam stabilendam. Legas velim totum XIII Conciliorum edit. Labb. pag. 245 et seq. Illic reperire erit responsa Latinorum: quæ hic exscribere ut longum, ita inutile, cum a quolibet eo quem dixi loco facile legi possint.

(69) Editi ὡς ἐν χερσὶν... ἐξ αὐτοῦ. Codex Colb. et alii duo Regii uti edidimus.

(70) Editi ὄρους. Υἱός ἐστιν υἱός, καὶ Πνεῦμα, οὐ ποίημα, Filius est filius, et Spiritus est spiritus, non creatura. Regii secundus et tertius ὄρους. Υἱὸς πνεῦμα οὐ ποίημα· μήτε. Codex Colb. et alii tres Regii ὄρους· Υἱοῦ λέγων τὸ Πνεῦμα ποίημα, μήτε, Spiritum Filii dicens creaturam, vel potius, Spiritum dicens creaturam Filii, seu, facturam: quæ ultima interpretatio eo magis probanda videtur, quod Eunomius Spiritum creaturam Filii esse affirmaret. Ibidem aliquot mss. pro διὰ τί habent διότι.

(71) Regii secundus et tertius Ἀρχὴ γὰρ τῆς

μένων ἀπέκοζεν. Ἐκπομπῇ γὰρ καὶ μεταδόσει Πνεύματος τὰ γινόμενα γίνεταί. Οὐκ ἐν χρόνῳ πρόεισι τὸ προῖον ἐκ Θεοῦ, κἀν ἐν χρόνῳ ποιήσεις ἀποδιδῶν. Ἔστιν ὁ Λόγος ἀεὶ, καὶ πρὶν ὑποδείκνυσθαι ὑπὸ Μωσῆως αὐτὸν, ὡς περ λαλούμενον ἀνθρωπίνως (72), εἰς τὸ τὴν δι' αὐτοῦ γινομένην κτίσιν ἐρμηνευθῆναι κατὰ τύπον ἀνθρώπινον. Ἔστιν ἀεὶ τὸ Πνεῦμα (73), καὶ πρὶν ἐμφυσῶμενον αὐτὸ καὶ μεταδιδόμενον ὑπογράφῃ Μωσῆς τόπω σαματικῶ τὴν δι' αὐτοῦ ζωοποίησιν ὑπογράφων.

Ἔστι, εἰ μὴ τὸ Πνεῦμα ἐκ Θεοῦ λέγοι τις, οὐδὲ τὸν Λόγον.

1. Ἄλλὰ τὰ μὲν οἰκειότητος τῆς πρὸς Θεὸν σύμβολα, καὶ συναφείας τῆς θεϊκῆς ἐρμηνεύματα περικόπτεις (74), τὸν Λόγον, τὸ Πνεῦμα · τὰ δὲ τῆς ἕξωθεν καὶ τῆς διεστώσεως φύσεως δηλωτικὰ, ταῦτα μόνον προσείσαι, χειρὸς ἐνέργειαν καὶ ποιήσιν ἐργῶν. Εἰ γὰρ τὸ Πνεῦμα μὴ πιστεύῃς ἐκ στόματος Θεοῦ προσηλυθῆναι, οὐδ' ἂν τὸν Λόγον πιστεύῃς (75). Ἐπεὶ καὶ ὁ Δαβὶδ, Λόγον καὶ Πνεῦμα συνδιέξάζων, τῷ Λόγῳ Κυρίου τοὺς οὐρανοὺς εἰρηκεν ἐστερεῶσθαι, καὶ τῷ Πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ πᾶσαν τὴν δύναμιν αὐτῶν. Καὶ ὁ Μωσῆς, ὁ Λόγῳ γινόμενα τὰ ἔργα παραστήσας, καὶ Πνεύματι ζωοποιούμενα δέξειεν ἐν τῇ τοῦ κατ' εἰκόνα ποιήσει ἀνθρώπου. Πῶς ἂν οὖν χωρίζοιτο τὰ ἀχώριστα, Λόγος Θεοῦ, καὶ Πνεῦμα ἐκ Θεοῦ δι' Υἱοῦ (76) ; Εἰ δὲ Πνεῦμα ἀπιστεῖται (77), καὶ Λόγος συναπιστεῖται. Ἄκουε τοῦ Παύλου τὴν μὀρφωσιν ἡμῶν τὴν κατὰ Θεὸν ἐν Πνεύματι τελεῖσθαι λέγοντος · Ἔμεῖς δὲ πάντες, ἀνασκευαλυμμένοι τὴν αὐτὴν εἰκόνα μεταμορφούμεθα ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν, καθάπερ ἀπὸ Κυρίου Πνεύματος. Διὰ τοῦ Λόγου ἄρα καὶ ἐν τῷ Πνεύματι τὸ κατ' εἰκόνα ποιήμα. Ἄλλὰ ποιεῖ τὸ Πνεῦμα, φῆς, Θεός (78), καὶ ποιεῖ δι' Υἱοῦ · καὶ τὸ, Πάντα ἐκ αὐτοῦ ἐγένετο, συμπεριεληφῆναι σοὶ δοκεῖ καὶ τὸ Πνεῦμα. Οὐκοῦν σοὶ δυὰς ἡ Τριάς ἀποδέδαικται ; Εἰ γὰρ μετὰ πάντων τὸ Πνεῦμα, πῶς μετὰ Πατρός καὶ Υἱοῦ ; Εἰ δὲ οὐ μετὰ Πατρός καὶ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα, πῶς Τριάς ἡ Τριάς (79) ; Καὶ πῶς ἐπὶ τῆς Τριάδος τὸ βάπτισμα τοῦ κόσμου παντὸς ἀγιαστικόν ; Ἄλλὰ καὶ τῷ ὕδατι συναριθμῆσθαι αὐτὸ φῆς, ὡς τῆς κτίσεως ὄν, ὡς περ καὶ τὸ ὕδωρ ἐστὶ · λέγειν γὰρ τὸν Κύριον. Ἐάν μὴ τις ἀναγεννηθῇ ἐξ ὕδατος καὶ Πνεύματος. Καὶ τοῦτο ἐστὶ μικρόν (80). Σὺ δὲ καὶ τῷ

A cipatione Spiritus fluit. Nequaquam in tempore procedit quod ex Deo procedit, etiamsi in tempore creaturas producat. Est Verbum semper, antea etiam quam a Mose ostenderetur, quasi humano more loquens, ut facta per ipsum creatura secundum humanam formam explicaretur. Spiritus semper est, ante etiam quam sufflatum eum et communicatum describeret Moses corporali figura, per ipsum vivificationem esse describens⁷⁴.

Quod si quis Spiritum ex Deo non dicat, ne Verbum quidem.

1. Atqui quæ quidem sunt necessitudinis cum Deo signa, et quæ sunt divinæ conjunctionis interpretamenta, Verbi scilicet ac Spiritus nomina, resecas ; ea vero sola quæ externam diversamque naturam significant, admittis, puta operationem manus, ac operum creationem. Nam si Spiritum non credis ex Dei ore processisse, neque Verbum credes. Etenim et David Verbum et Spiritum simul efficiens gloria, dixit cælos Verbo Domini firmatos esse, ac Spiritu oris ejus omnem eorum virtutem⁷⁵. Et Moses, cum opera Verbo facta fuisse declaravit, ea Spiritu quoque vivificari ostendit, in hominis secundum imaginem creatione⁷⁶. Quomodo igitur separari possint quæ sunt inseparabilia, Verbum scilicet Dei, et Spiritus ex Deo per Filium? Quod si non credis in Spiritum, neque in Filium credis. Audi Paulum qui nostram formationem quæ secundum Deum est in Spiritu perfici ait. *Nos autem omnes relecta facie gloriam Domini in speculo representantes, ad eandem imaginem transformamur a gloria in gloriam : 308 tanquam a Domini Spiritu⁷⁷*. Per Verbum ergo et in Spiritu creatura secundum imaginem est. At facit, inquis, Spiritum Deus, et facit per Filium : et illud, *Omnia per ipsum facta sunt⁷⁸*, Spiritum quoque tibi videtur completi. Trinitas igitur dualitas tibi apparet? Etenim si Spiritus una cum omnibus est, quomodo fuerit cum Patre et Filio? Si vero non est cum Patre et Filio, quomodo Trinitas est Trinitas? Item, quomodo baptismus, qui universum orbem sanctificat, est in Trinitate? Sed et cum aqua numerari eum dicis, tanquam qui creatura sit, quemadmodum etiam aqua est. Constat enim Dominum dicere : *Nisi quis regeneratus fuerit ex aqua et Spiritu⁷⁹*. Et hoc adhuc

⁷⁴ Gen. ii, 7. ⁷⁵ Psal. xxxii, 6. ⁷⁶ Gen. i, 27. ⁷⁷ II Cor. iii, 18. ⁷⁸ Joan. i, 3. ⁷⁹ Joan. iii, 5.

(72) Ὡς περ λαλούμενον ἀνθρωπίνως. Verbe, quasi humano more pronuntiatum.
 (73) Illa, Ἔστιν ἀεὶ τὸ Πνεῦμα, et reliqua ad titulum usque, non leguntur in Reg. tertio.
 (74) Editi περικόπτει... προσείσαι. At mss. non pauci περικόπτει... προσείσαι.
 (75) Editi λόγον πιστεύσεις. Antiqui duo libri πιστεύεις.
 (76) Editi et nostri septem mss. καὶ Πνεῦμα ἐκ Θεοῦ δι' Υἱοῦ, *Et Spiritus ex Deo per Filium* ; quibus verbis processio Spiritus sancti ex Filio clare et aperte declaratur. Diximus aliquanto ante, ibi quidem sex codices sic habere, ὅτι οὐ διὰ τὸ εἶναι ἐκ Θεοῦ δι' Υἱοῦ, *non quod sit ex Deo per Filium* : sed ibidem monuimus duas particulas negantes in im-

pressis libris et in vetustissimo codice Colbertino inveniri, hoc modo, ὅτι οὐ διὰ τὸ μὴ εἶναι ἐκ Θεοῦ δι' Υἱοῦ, *non quod non sit ex Deo per Filium*.
 (77) Editi Πνεῦμα ἀπιστεῖται, ἄκουε · quod cum mutilum sit ex quatuor codicibus restitutum est et emendatum.
 (78) Antiqui tres libri τὸ Πνεῦμα, φῆς, Θεός. Illud, φῆς, in vulgatis desideratur.
 (79) Editi πῶς μετὰ Πατρός καὶ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα, πῶς Τριάς ἡ Τριάς. Codex Colb. et alii tres Regii ut in contextu. Haud longe Reg. quartus βάπτισμα τὸ κόσμου.
 (80) Editi τοῦτο ἐστὶ μικρόν. At mss. sex τοῦτο ἐστὶ μικρόν.

extinguum est. Tu vero, ex eo quod Joannes dicat : A *Ipse vos baptizabit in Spiritu sancto et igne*⁶⁰, Spiritum divinum etiam una cum igne gelenuæ collocas. Hæc quem impietatis modum non superant, si ideo aquæ dignitatem Spiritui sancto attribuis, quod Spiritus illapsu aqua sanctificatur? Adæquandum enim duxisti quod sanctificatur, ei, qui sanctificat, eundemque una cum Deo Filio in eadem operatione ac gloria numeratum non formidas, qui operationem unam ac gloriam privatim dissecas : quod autem utitur aqua ad corporum purificationem, propterea Spiritum putasti eodem honore dignum, quo aquam. Et medicinam quidem, tametsi materiis utitur, non dicis materiis dignitate parem, sed materiarum dominam : divinum vero Spiritum, qui aqua ad peccati sordes expurgandas utitur, ad aquæ dedecus atque humilitatem dejicis : aquæ, inquam, quæ impiis etiam ad communem usum concessa est : aquæ, qua omnia corporum inquinamenta absterguntur. Quod si ignis etiam considerasti naturam, qualemnam rem ausus es excogitare? Demiror dementia, si vere ignem non extimui. Christus in Spiritu baptizat sanctificatione dignos : indignos vero in ignem mittit; alienos a bono, malo tradens. Propterea igitur videntur tibi bonum et malum inter se esse affinia, simulque creata et socia. Et quanquam nos eandem Patris et Filii et Spiritus sancti operationes commonstramus, tu non vides conjunctionem; nec cum prædicatur seorsum Spiritus in Dei gloria, in eo divinam gloriam intelligis; quippe apostoli dicunt⁶¹ : *Hæc dicit Spiritus sanctus; quemadmodum siebant prophetæ, Hæc dicit Dominus*. Quin et Domini tentationem dicunt Spiritus tentationem, ubi videlicet ad tentantes Petrus ait : *Cur convenit inter vos ut tentaretis Spiritum Domini*⁶²; et ad eosdem : *Non es mentitus hominibus, sed Deo*⁶³.

2. Quod si apostoli dicunt⁶⁴ : *Visum autem est Spiritui sancto et nobis, non componentes seipsos cum potestate Spiritus, sed subicientes, tanquam ab ipso tunc edocti, et quasi unam cognitionem sen-*

⁶⁰ Matth. III, 11. ⁶¹ Act. XXI, 11. ⁶² Act. V, 9.

(81) Illud, Αὐτός ἡμᾶς βαπτίσει ἐν Πνεύματι ἁγίῳ καὶ πυρὶ, quidem hodie non legitur apud Joannem, sed apud Matthæum III, 11, et apud Lucam III, 16 : dubium tamen non est quin olim in aliquibus saltem mss. lectum fuerit et apud Joannem I, 27, ut ex Novo Testamento Oxoniensi perspici potest.

(82) Veteres aliquot libri et editi τὴν ἐξ ὕδατος. Alii quidam mss. τὴν ὕδατος. Statim mss. nonnulli simpliciter πνεύματος ἐφόδω.

(83) Codex Colb. ἔδοξε τὸ ἁγιαζόμενον. Ibidem editi καὶ Θεῷ μὲν καὶ Υἱῷ, *Ei Deo ac Filio*. Libri antiqui Θεῷ μὲν Υἱῷ, *Deo Filio*.

(84) Regii duo libri δόξαν διακόπτων. Hoc ipso in loco Colb. ὕδασι χρῆται.

(85) Editi et mss. nonnulli ἀξίως ἐλογίσω. Alii duo mss. Regii ἀξιον, recte.

(86) Editi εἰ μὴ δέδοικεν. Colb. εἰ καὶ μὴ δέδοικεν. Alii tres mss. εἰ μὴ δέδοικας.

(87) Veteres aliquot libri ὁμόκτιστα καὶ κοινά.

πρὸ τῆς γέννησιν τὸ Πνεῦμα τὸ θεῖον συγκατατάττει, διὰ τὸ λέγειν τὸν Ἰωάννην· Αὐτός ἡμᾶς βαπτίσει ἐν Πνεύματι ἁγίῳ καὶ πυρὶ (81). Ταῦτα ποίαν ἀσεβείας ὑπερβολὴν κατέλιπον, εἰ τὴν ὕδατος (82) ἀξίαν τῷ Πνεύματι τῷ ἁγίῳ περιάπτεις, ἐπειδὴ Πνεύματος κατεφόδω τὸ ὕδωρ ἁγιαζέται; Ἰσάζειν γὰρ σοι ἔδοξε τῷ ἁγιαζόντι τὸ ἁγιαζόμενον (83), καὶ Θεῷ μὲν Υἱῷ συναριθμούμενον εἰς τὴν αὐτὴν ἐνέργειαν καὶ δόξαν οὐ φρίττεις, ἰδίᾳ τὴν μίαν ἐνέργειαν καὶ δόξαν ἀνακόπτων (84)· ὅτι δὲ ὕδατι χρῆται πρὸς τὸν τῶν σωμάτων καθαρμὸν, διὰ τοῦτο τῆς τοῦ ὕδατος ἰσοτιμίας ἀξιον ἐλογίσω (85) τὸ Πνεῦμα. Καὶ τὴν μὲν λατρικὴν, ὕλαις χρωμένην, οὐκ ἰσάζιον ταῖς ὕλαις λέγεις, ἀλλὰ κυριευτικὴν τῶν ὕλων· τὸ δὲ θεῖον Πνεῦμα, χρωμένον ὕδατι πρὸς τὴν τῶν ἀμαρτίας ρύπῳ ἀποκαθαρσιν, εἰς τὴν τοῦ ὕδατος ἀδοξίαν καὶ ταπεινότητα καταβέβληκας· ὕδατος, δὲ πρὸς κοινὴν χρῆσιν ἀνεῖται καὶ δυσσεβῶν· ὕδατος, ᾧ μολυσμοὶ σωμάτων πάντες ἀποκαθαίρονται. Ἐὰν δὲ καὶ τὸ τοῦ πυρὸς ἐνθυμηθῆς, οἷον ἐνοῦσαι τετόλμηκας; Θαυμάζω τὴν ἀπόνοιαν, εἰ μὴ δέδοικας (86) ὅπως τὸ πῦρ βαπτίζει Χριστὸς ἐν Πνεύματι τοὺς ἀξιους ἁγιασμοῦ· τοὺς δὲ ἀναξιους ἐπὶ τὸ πῦρ παραπέμπει, τοὺς ἀλλοτρίους τοῦ ἀγαθοῦ τῷ κακῷ παραδίδους. Διὰ τοῦτο σοι ἄρα τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακὸν ἀδελφὰ καὶ ὁμόκτιστα καὶ κοινά (87) φαίνεται. Καὶ ἡμῶν μὲν ἐπιδεικνύτων ἐνεργειᾶς τὰς αὐτὰς Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος, οὐχ ὁρᾶς τὴν ἑνωσιν, οὐδ' ὅτε καταμύνας ἐν Θεοῦ δόξῃ τὸ Πνεῦμα κηρύσσεται, συνίεις τὴν θεϊκὴν δόξαν ἐπ' αὐτοῦ, λεγόντων τῶν ἀποστόλων, *Τάδε λέγει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον*, ὡς οἱ προφῆται, *Τάδε λέγει Κύριος*. Καὶ Κυρίου πείραν λεγόντων τὴν τοῦ Πνεύματος πείραν, ὅτε φησὶ πρὸς τοὺς πειράσαντας ὁ Πέτρος· *Τί ὅτι συνεφωνήθη ὑμῖν πειράσαι τὸ Πνεῦμα Κυρίου; καὶ πρὸς τοὺς αὐτοὺς· Οὐκ ἐψεύσω ἀνθρώποις, ἀλλὰ Θεῷ*.

2. Ἐὰν δὲ οἱ ἀπόστολοι λέγωσιν· Ἔδοξε δὲ (88) τῷ ἁγίῳ Πνεύματι καὶ ἡμῖν, οὐ συντάσσοντες ἐπιτοὺς τῆ τοῦ Πνεύματος ἐξουσίᾳ, ἀλλ' ὑποτάσσοντες, ὡς ὑπ' αὐτοῦ χορηγοῦμενοι (89) τότε, καθάπερ μὲν

⁶⁴ *ibid.* 4. ⁶⁵ Act. XV, 28.

D *Ibidem* mss. nonnulli καταφαίνεται Subinde editi Υἱοῦ καὶ Πνεύματος. At mss. καὶ ἁγίου Πνεύματος.

(88) Pro δὲ in aliquot mss. legitur γάρ.

(89) Monet vir doctissimus Ducas, legi in editione Basil. *χορηγοῦμενοι*· quod cum vitiosum esse videret, emendare voluit; atque ex veteri suo libro scribendum χειραγωγούμενοι. Sed cum vox χειραγωγούμενοι non reperitur neque in libris olim impressis, neque in nostris mss., imo neque in eo ipso quem contulit libro Regio, eam rejici merito posse puto. Satis fuerat viro eruditissimo, litterulam unam mutare, hoc est, pro *χορηγοῦμενοι* scribere *χορηγοῦμενοι* : qua exigua facilitate mutatione ulcus totum persanasset. Ita enim veteres quinque libri plane habent, *χορηγοῦμενοι*, ab ipso edocti, *primarii*, quasi ab ipso sumptis accipientes. Regii unus et sextus perinde ut editio Basil. *χορηγοῦμενοι*· quod omnes, opinor, vident vitium esse librariorum, qui incaute imprudenterque ω pro ο scripserunt.

γνώσιν καὶ φρόνησιν λεγόντων ἐκπτῶν τε καὶ τοῦ Πνεύματος, καὶ μίαν ἐξουσίαν, σὺ εἰς (90) κτίσιν τὸ Πνεῦμα καταγεῖν βιάζει· ὡσπερ εἰ καὶ τῷ Μωσῆϊ τὸν Θεὸν ἰσάζειν ἔφασκες, ἀκούων, ὅτι Ἐπίστευσεν ὁ λαὸς τῷ Κυρίῳ, καὶ Μωσῆϊ τῷ θεράποντι αὐτοῦ. Ἄλλὰ δῆλη ἡ διαφορὰ (91) δεσπότητος καὶ δοῦλου· ἤνπερ καὶ δεικνύς ὁ γράφων εἶρηκε· Μωσῆϊ τῷ θεράποντι αὐτοῦ. Θεὸς μὲν γὰρ ὡς δεσπότης καὶ ὡς ἀποστοίλας Μωσαεὶ πιστεύεται· Μωσῆς δὲ, ὡς θεράπων ἀποσταλείς. Οὕτω δὴ καὶ τῷ Πνεύματι μὲν ἐδοξε δεσποτικῶς τὰ τῇ Ἐκκλησίᾳ δοθέντα νόμιμα, τοῖς δὲ ἀποστόλοις ὑπηρετικῶς τὰ δι' αὐτῶν ἐκφωνηθέντα προστάγματα. Ἄλλ' οὐ τὸ Πνεῦμα δοῦλον. Ὁ γὰρ Κύριος, φησί, τὸ Πνεῦμά ἐστι· καὶ οὐ τὸ Πνεῦμα Κυρίου, ἐλευθερίᾳ. Καὶ δουλαγωγεῖται μὲν ἐπιτάγμασι τοῖς τοῦ Πνεύματος ὁ Ἰσραὴλ σὺν φόβῳ νοουθετούμενος, υἱοθετεῖται δὲ Χριστιανῶν Ἐκκλησία δι' ἀγάπης ἀγιαζομένη. Διὸ φησιν ὁ Παῦλος· Οὐ γὰρ ἐλάβετε πνεῦμα δουλείας πάλιν εἰς φόβον, ἀλλ' ἐλάβετε πνεῦμα υἱοθεσίας, ἐν ᾧ κρίζομεν, Ἄβδῶ ὁ Πατήρ. Οὐ δὴ ὁ τὸ δοῦλον εὐληγῶς υἱὸς ἐκδοῦλου καθίσταται, οὐδέ διὰ τὴν δοῦλου μετουσίαν Πατέρα τὴν Θεὸν παρῆρσιάζεται (92)· οὐδέ τὸ δοῦλον τὰ τοῦ Θεοῦ πάντα ἐνεργεῖ, καθὼς βούλεται. Οὐδ' ἂν τὴν τοῦ Πνεύματος (93) παρουσίαν, δοῦλου καὶ κτίσματος ἔντος, ἐπὶ πάντα διήκειν ἔφασκεν ὁ θυμωδὸς, πρόσωπον αὐτὸ καὶ χεῖρα Θεοῦ προσαγορευῶν καὶ λέγων· Ποῦ πορευθῶ ἀπὸ τοῦ πνεύματος σου, καὶ ἀπὸ τοῦ προσώπου σου ποῦ φύγω; Ἐὰν ἀναβῶ εἰς τὸν οὐρανόν, σὺ ἐκεῖ εἶ· Ἐὰν καταβῶ εἰς τὸν ἄδην, πάρει· Ἐὰν ἀναλάβω (94) τὰς πτέρυγας μου κατ' ἄρθρον, καὶ κατασκηνώσω εἰς τὰ ἔσχατα τῆς θυλάσσης· καὶ γὰρ ἐκεῖ ἡ χεὶρ σου ὀδηγήσει με, καὶ καθέξει με ἡ δεξιὰ σου. Πνεῦμα γάρ ἐστι τὸ πεπληρωκὸς τὰ σύμφωνα, κατὰ τὸ γεγραμμένον· Πνεῦμα γὰρ Κυρίου πεπληρώκε τὴν οἰκουμένην, φησὶν ὁ Σολομών. Διὸ καὶ ἐπέπερ καθ' ἐπιτάγματα ἐνεργεῖας γινώσκειται τὸ Πνεῦμα, ἃς ὁ Ἰσραὴλ ἔφρασεν, ἐπιτάγματα ὀφθαλμοῦς τὸ Πνεῦμα Κυρίου εἶπε καὶ ὁ Ζαχαρίας, οὕτω λέγων· Οὗτοι οἱ ὀφθαλμοὶ Κυρίου ἐπιβλέποντες τὴν γῆν· καὶ τὸ λεγόμενον· Τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν ἐγὼ πληρώ, λέγει Κύριος, τὴν διὰ τοῦ θείου Πνεύματος σημαίνει πληρῶσιν· ὡσπερ καὶ διὰ τοῦ Ζαχαρίου φησὶν ὁ Θεός· Ἐγὼ εἰμι (95) ἐν ὑμῖν, καὶ τὸ Πνεῦμά μου ἐφέστηκε ἐν μέσῳ ὑμῶν. Προεῖρηται δὲ καὶ ἕτερα πλείονα τοιαῦτα, περὶ τοῦ τὸ Πνεῦμα εἶναι τὸ πληροῦν τὴν κτίσιν. Τίς οὖν οὐκ αἰσθάνεται τῆς θεικῆς τοῦ Πνεύματος δόξης, ἀκούων τὸ, Ποῦ πορευθῶ ἀπὸ τοῦ

temiamque et unam potestatem 309 dicentes suam et Spiritus, tu ad creaturam Spiritum demittere conaris : quemadmodum si Moysi quoque Deum exequari affirmes, dum audis : *Credidit populus Domino, et Mosi servo ejus* 66. Et tamen Dominum inter et servum manifesta est differentia : quam cum scriptor etiam ostenderet, dixit : *Mosi servo ejus*. Nam Deo sicuti Domino, et sicuti Mosen mittenti crediderunt : Mosi vero sicuti servo misso. Sic profecto Spiritui quidem tanquam Domino placuerunt ex quæ Ecclesie datæ sunt leges : apostolis vero tanquam ministris, ea quæ vulgauerunt præcepta. Spiritus autem servus non est. *Dominus enim, inquit, Spiritus est : et ubi Spiritus Domini, ibi libertas* 66. Et Israel, utpote cum formidine institutus, ut servus quidem præceptis Spiritus ducitur : Christianorum vero Ecclesia per charitatem sanctificata, adoptatur. Propterea dicit Paulus : *Non enim accipistis spiritum iterum servitutis ad timorem, sed accipistis spiritum adoptionis in quo clamamus, Abba Pater* 67. Non utique is qui servi conditionem accepit, filius e servo constituitur : neque propter servi participationem Deum audebit Patrem appellare ; neque servus operatur quæcumque Dei sunt, sicuti vult. Neque Spiritus præsentiam, si servus et creatura esset, omnia pervadere dixisset hymnorum cantor, qui eum faciem et manum Dei vocat, ac dicit : *Quo ibo a spiritu tuo, et quo a facie tua fugiam ? Si ascendero in caelum, tu illic es ; si descendero in infernum, ades. Si sumpsero pennas meas diluculo, et habitavero in extremis maris : nam et ibi manus tua deducet me : et tenebit me dextera tua* 68. Spiritus enim est qui implevit universa ; secundum id quod scriptum est : *Spiritus enim Domini, inquit Salomon 69, orbem terrarum implevit*. Quapropter eum etiam per septem operationes Spiritus cognoscatur, quas Isaias recensuit 70 ; Zacharias quoque Domini Spiritum septem oculos dixit, ita loquens 71 : *Hi oculi Domini aspicientes terram*. Et illud quod dicitur 72, *Cælum et terram ego adimpleo, dicit Dominus*, eam quæ per divinum Spiritum efficitur adimpletionem significat : quemadmodum et per Zachariam [Aggæum] dicit Deus : *Ego sum in vobis, et Spiritus meus stetit in medio vestri* 73. Sed et antea alia plura ejusdem generis dicta sunt, quibus liqueat Spiritum esse qui creaturam implet. Quis igitur non sentit divinam Spiritus gloriam tum, quis audit : *Quo ibo a Spiritu tuo* 74 ? Et rursus : *Cælum et terram ego impleo, dicit Domi-*

66 Exod. xiv, 31. 67 II Cor. iii, 17. 68 Rom. viii, 15. 69 Psal. cxxxviii, 7-10. 70 Sap. i, 7. 71 Isa. xi, 2, 3. 72 Zach. iv, 10. 73 Jerem. xxiii, 24. 74 Agg. ii, 5. 75 Psal. cxxxviii, 7.

(90) Editi σὺ εἰς. Vocula σὺ in nostris mss. deest. — Vertendum : Tu vero, quasi unam et eandem cognitionem et prudentiam, ac unam et eandem potestatem sibi metipsis et Spiritui attribuant, Spiritum ad creaturam demittere conaris. MABAN.

(91) Editi Ἄλλὰ δηλαδὴ διαφορὰ. Antiqui duo libri Ἄλλὰ δὴ διαφορὰ. Alii quidam mss. Ἄλλὰ ἄλλη διαφορὰ. Reg. secundus Ἄλλὰ δῆλη ἡ διαφορὰ.

(92) Editi et Reg. secundus παρῆρσιάζεται λέγειν.

Sed verbum λέγειν in aliis mss. deest ; ob idque eam vocem suspectam habeo ; eo magis, quod multæ aliæ voces in Reg. secundo soleant redundare.

(93) Sic Regii quartus et quintus. Editi τὴν Πνεύματος.... κτίσματος ἐπὶ.

(94) Reg. quartus ἐὰν ἀναλάβομαι.

(95) Illud, Ἐγὼ εἰμι, etc., apud Aggæum ii, 5, legitur, non apud Zachariam.

nus 76. Video et Dei et Spiritus presentiam in unum A et idem concurrentem, cum universalis dicatur in omnibus. At tu in talibus cum non queas Spiritum non increatum intelligere, aut dicere, Deum ipsum ais **310** spiritum vocari. Verum nec inhabitat per seipsum in creatura Deus; nec quisquam possit Deum pro Dei spiritu accipere, cum clare Apostolum audiat, talia de eo qui in nobis habitat scribentem: *Nobis enim revelavit Deus per Spiritum suum Spiritus enim omnia scrutatur, etiam profunditates Dei. Quis enim hominum novit ea, quæ sunt hominis, nisi spiritus hominis, qui est in eo? Sic et ea quæ sunt Dei, nemo novit, nisi Spiritus Dei. Nos autem non spiritum mundi accepimus, sed Spiritum qui est ex Deo, ut sciamus quæ a Deo donata sunt nobis* 76.

Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ. Ἕμῃς δὲ οὐ τὸ πνεῦμα τοῦ τοῦ Θεοῦ, ἵνα εἰδῶμεν τὰ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ χαρισθέντα ἡμῖν.

3. Itaque si in his nemo poterit pro Spiritu Dei Deum accipere (et quidem eum ita cum Dei gloria conjunctum videat, uti est cum homine hominis spiritus), ne dicat, verbis in contrarium sensum detortis, Deum ipsum esse Dei Spiritum. *Spiritus meus, inquit, qui est super te* 77: non Deum, sed Spiritum (qui est a Deo, significavit. *Spiritus Domini super me: propterea unxit me* 78. Spiritum unctionis Spiritum Domini vocavit. Spiritus divinus unus est; ne quis plures uno dicat, tametsi Deus a Domino dicitur spiritus. Patrem quod incorporeus sit, nomine spiritus significavit 79. Queinadmodum enim Spiritus Deus est, juxta illud, *Templum Dei estis, et Spiritus Dei habitat in vobis* 80: ita et Deus Spiritus est, non dissecta Trinitate, neque secundum naturam separata: sic ut nomina etiam non separentur. Quapropter cum unus sit Deus, Deus etiam est Filius paterna natura, et paterno nomine; et cum Filius unus Dominus sit, Pater Dominus est, nomine imaginis vocatus, sicut ejus exemplar ac genitor: sic et Spiritus Dominus, a Domino nomen habens, a quo etiam datur, et Dominus spiritus ab imagine est: quandoquidem et Deus spiritus ab ipso vocatus est. Nec tamen propterea deos tres, neque dominos tres, neque spiritus tres oportet facere: sed Trinitatis conjunctionem in nominum communicatione agnoscere. Quamquam tu eo dementia devenisti, ut separato ac disjuncto Spiritu a Patre et Filio, dicas

Πνεύματός σου, καὶ πάλιν· τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν ἐγὼ πληρῶ, λέγει Κύριος. Εἰς ἐν καὶ ταῦτον συντρέγουσαν ὁρῶ τὴν τε Θεοῦ καὶ Πνεύματος λεγομένην καθολικὴν ἐπὶ πάντα παρουσίαν. Σὺ δὲ ἐν τοῖς τοιοῦτοις οὐκ ἀκτιστον τὸ Πνεῦμα νοεῖν ἢ λέγειν μὴ δυνάμενος (96), αὐτὸν τὸν Θεὸν πνεῦμα καλεῖσθαι λέγεις. Ἄλλ' οὐδὲ ἐγκαταίχει δι' ἑαυτοῦ τῇ κτίσει Θεός, οὔτε τὸν Θεὸν τὸ τοῦ Θεοῦ Πνεῦμα δύναται ἀν τις παραδέχεσθαι, σαφῶς ἀκούων τοῦ Ἀποστόλου παρὰ τοῦ ἐν ἡμῖν οἰκοῦντος (97) τοιαῦτα γράφωντος· Ἐμὴν γὰρ ἀπεκάλυψεν ὁ Θεὸς διὰ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ. Τὸ γὰρ Πνεῦμα πάντα ἐρευνᾷ, καὶ τὰ βάθη τοῦ Θεοῦ. Τίς γὰρ οἶδεν ἀνθρώπων τὰ τοῦ ἀνθρώπου εἰ μὴ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου τὸ ἐν αὐτῷ; Οὕτω καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ οὐδαὶς ἐγνωκεν εἰ μὴ τὸ κόσμου (98) ἐλάβομεν, ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα τὸ ἐκ

3. Εἰ τοίνυν ἐν τοῦτοις οὐδαὶς ἀν δύναται τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ τὸν Θεὸν ἀκούειν (καίτοιγε οὕτως ἠνωμένων αὐτὸ τῇ τοῦ Θεοῦ δόξῃ θεωρῶν ὡς ἀνθρώπων τὸ ἀνθρώπου πνεῦμα), μὴ βιαζέσθω (99) τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ λέγειν αὐτὸν εἶναι τὸν Θεόν. Τὸ Πνεῦμα, φησὶ, τὸ ἐμὸν ὃ ἐστίν (1) ἐπὶ σοί· οὐ τὸν Θεόν, ἀλλὰ τὸ παρὰ Θεοῦ Πνεῦμα δεδήλωκε. Πνεῦμα Κυρίου ἐκ' ἐμὲ, οὐ εἰνεκεν ἐγκρισέ με. Τὸ Πνεῦμα τῆς χρίσεως Πνεῦμα Κυρίου κέκληκεν. Ἐν τὸ Πνεῦμα τὸ θεῖον· μὴ πλείω τοῦ ἐνὸς λεγέτω τις, κἂν πνεῦμα C ὁ Θεὸς ὑπὸ τοῦ Κυρίου λέγῃται. Τῆ τοῦ πνεύματος ἐπωνυμίᾳ τὸν Πατέρα δεδήλωκεν, ὅτι ἀσύματος. Ὡσπερ γὰρ τὸ Πνεῦμα ὁ Θεός, κατὰ τὸ, *Ναὸς Θεοῦ ἐστε, καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ οἰκεῖ ἐν ὑμῖν*· οὕτω καὶ ὁ Θεὸς τὸ Πνεῦμα, τῆς Τριάδος μὴ διακοπτομένης μηδὲ χωριζομένης τὴν φύσιν (2), ὥστε καὶ τὰ ὀνόματα μὴ χωρίζεσθαι. Διόπερ καὶ ἐνὸς ὄντος τοῦ Θεοῦ, Θεὸς ὁ Υἱὸς πατρικῆ φύσει καὶ πατρικῷ ὀνόματι· καὶ ἐνὸς ὄντος Κυρίου τοῦ Υἱοῦ, Κύριος ὁ Πατὴρ τῷ τῆς εἰκόνης ὀνόματι καλούμενος, ὡς πρωτότυπος αὐτῆς καὶ γεννητῶν· οὕτω καὶ τὸ Πνεῦμα Κύριος, ἀπὸ τοῦ Κυρίου τὴν ἐπωνυμίαν ἔχον, ἀφ' οὗ καὶ μεταβιβάζεται, καὶ ὁ Κύριος ἀπὸ τῆς εἰκόνης πνεῦμα· ἐπεὶ καὶ ὁ Θεὸς πνεῦμα ἀπ' αὐτοῦ προσηγόρευται. Οὐ δὲ τρεῖς (3) θεοὺς, οὐδὲ τρεῖς κυρίους, οὐδὲ τρία πνεύματα διὰ τοῦτο ποιητέον, ἀλλὰ τῆς D Τριάδος τὴν ἕνωσιν ἐν τῇ κοινωνίᾳ τῶν ὀνομάτων ἐπιγνωστέον. Καίτοιγε σὺ πρὸς τοσοῦτον ἀπονοίας

76 Jerem. xxiii, 24. 77 I Cor. ii. 10-12. 78 Isa. lix, 21. 79 Isa. lxi, 1. 80 Joan. iv, 24. 81 I Cor. iii, 16.

(96) Editi et mss. multi λέγειν δυνάμενος. Reg. tertius λέγειν μὴ δυνάμενος, cum non possis Spiritum intelligere non increatum: hoc est, cum tibi vel incito fatendum sit Spiritum increatum esse. Reg. sextus habuit quoque prima manu μὴ δυνάμενος· sed vocula μὴ ab inducto nescio quo deleta est.
 (97) Codex unus ἐν ἡμῖν ἐνοικῶντος πνεύματος... ἡμῖν δέ.
 (98) Codex Colb. κόσμου τούτου.
 (99) Inud, μὴ βιαζέσθω, interpretans Trapezuntius sic scripsit: Ne contendat asserere spiritum Dei ipsum esse Deum. Ad verbum ita interpretari licebit, ne uti verbis inferat, sic ut dicat Dei spiritum Deum ipsum esse.

(1) Editi ἐμὸν ἐστίν. Antiqui tres libri ἐμὸν ὃ ἐστίν, et ita quoque editum invenitur apud LXX. Hoc ipso in loco editi ἀλλὰ παρὰ τοῦ Θεοῦ τὸ Πνεῦμα δεδήλωκε. Πνεῦμα Κυρίου ἐπ' ἐμὲ. Κέκληκεν ἐν τὸ Πνεῦμα τὸ θεῖον, μὴ πλείω τοῦ ἐνὸς λεγέτω τις. Καὶ Πνεῦμα ὁ Θεὸς ὑπὸ, etc., quod detrunctum esse et decurtatum ex antiquis tribus libris cognovimus, quorum ope huic malo allatum remedium est.
 (2) Editi κατὰ τὴν φύσιν. Præpositio κατὰ in omnibus mss. deest. Item vocula μὴ, quæ statim sequitur, abest a quatuor codicibus.
 (3) Editi οὐδὲ τρεῖς. Veteres aliquot libri οὐ δὲ τρεῖς.

ηκαις ἀφορίζων και ἀφιστάς Πατρός τε και Υιού τὸ Πνεῦμα, ὥστε και λέγειν ἀνευ τοῦ Πνεύματος τὴν ζωὴν αἰώνιον ἐν Πατρὶ και Υἱῷ καταγγέλλεται, διὰ τὸ λέγειν τὸν Κύριον. *Αὕτη δὲ ἐστὶν ἡ αἰώνιος ζωὴ, ἵνα γινώσκασί σε τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεόν, και ἐν ἀπίστευταίς Ἰησοῦν Χριστόν.* Τοιγαροῦν εἰ τὸ Πνεῦμά σοι διὰ τοῦτο ἐξηγήσθαι δοκαί, βαπτίζου χωρὶς τοῦ Πνεύματος τὸ βάπτισμα τῆς ζωῆς· εἰ δὲ ἐν Πνεύματι τὴν ζωὴν κληρονομεῖς, πῶς τὴν αἰώνιον ζωὴν ἀνευ τοῦ Πνεύματος ὀνειροπολεῖς; *Εἰ τις Πνεῦμα Χριστοῦ, φησὶν, οὐκ ἔχει, οὗτος οὐκ ἐστὶν αὐτοῦ.* Πῶς ἂν οὖν εἰς αἰῶνα ζῆσεις, εἰ μὴ (4) εἴης Χριστοῦ; Οὐκ ἂν δὲ εἴης Χριστοῦ, τὸ Πνεῦμα μὴ ἔχων αὐτοῦ. Ἀλλὰ διατί, φῆς, οὐχὶ προσέθηκεν (5)· Ἰνα γινώσκασί σε τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεόν, και ἐν ἀπίστευταίς Ἰησοῦν Χριστόν, και τὸ Πνεῦμα ἐδ ἄγιον; Οὐκ ἀφορίζων τὸ Πνεῦμα τῆς δωδὸς, ὡ οὔτοι (6), ἀλλὰ τούναντιον ἐνῶν και δηλῶν ἐν Πατρὶ και Υἱῷ τὸ Πνεῦμα τὸ ἀχώριστον. Ἐπαί και ὅτε φησὶ Παῦλος· Ὅσοι εἰς (7) Χριστόν ἐβαπτίσθητε, Χριστόν ἐκεδύσασθε, οὐ δῆπου και χωρὶς τοῦ Πατρὸς τὸν ἁγιασμὸν εἰσηγήσατο, ἀλλ' ἐν Υἱῷ και τὸν Πατέρα δεδήλωκεν (8). Και ὅτε φησὶν· Ἡμῖν γὰρ ἀπεκαλύψεν ὁ Θεός διὰ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ, οὐκ ὑπεξήρηκε τὸν Υἱὸν τὸν λέγοντα· Οὐδὲ τὸν Πατέρα τις ἐπιγινώσκει εἰ μὴ ὁ Υἱός, και ὃ ἂν ὁ Υἱός ἀποκαλύψῃ. Εἰ δὲ, και μὴ ὀνομάζων Πατέρα, δηλοῖ μετὰ τῆς υιοῦ προσηγορίας και τὸν γεννήτορα (9), και μὴ ὀνομάζων τὸν Υἱὸν, δηλοῖ μετὰ τοῦ πατρῶου ὀνόματος και τὸν γεγεννημένον· οὕτω και ἐνθα τὸ Πνεῦμα μὴ ὀνομάζεται, ἐν τῷ χορηγοῦντι αὐτὸ και μεταδίδοντι νοεῖται (10). Ἡ και ὅτε φασὶν οἱ ἀπόστολοι, *Τάδε λέγει τὸ Πνεῦμα τὸ ἄγιον, μόνον ὑποληψόμεθα τὸ Πνεῦμα νομοθετεῖν ἡμῖν και προσαγορεύειν τὰ μέλλοντα, και μὴ ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ τὴν νομοθεσίαν και προφητείαν κατέρχασθαι* (11); Και ὅτε λέγεται τὸ παιδίον ἄγιον ἐκ Πνεύματος ἁγίου (12) γεγενῆσθαι, οὐ χωρὶς τοῦ λόγου Πνεῦμα παραγεγοῦς εἰς τὴν τοῦ βρέφους ὑπόστασιν (13) ὑποληψόμεθα, καίτοι λέγοντος τοῦ Ἰωάννου δι., Ὁ Λόγος σὰρξ

⁴¹ Joan. xvii, 3. ⁴² Rom. viii, 9. ⁴³ Gal. iii, 27. ⁴⁴ Matth. i, 20. ⁴⁵ Joan. i, 14.

(4) Editi et mss. nonnulli εἴγε μὴ. At codices antiquiores εἰ μὴ.

(5) Editi οὐχὶ προσέθηκεν. At mss. plerique omnes προστέθεικεν.

(6) Legitur in impressis libris, ὡ οὔτοι, δύο ὀνομάζει· sed illud, δύο ὀνομάζει, delendum iudicavi, nostrorum septem codicum fidem secutus: in quibus omnibus harum vocum ne vestigium quidem comparet.

(7) Veteres aliquot libri Ὅσοι γὰρ.

(8) Codex Colb. Πατέρα μεμνήσκων. Ibidem editi ὅτε δὲ φησὶν. At vocula δὲ in omnibus nostris codicibus doest: quorum in duobus legitur, Καὶ ὅτε φησὶ. Rursus hoc ipso in loco vulgati libri Ἡμῖν γὰρ. At mss. ἡμῖν.

(9) Editi τὸν γεννήτορα, δηλοῖ τε μετὰ. Codex Colb. et alii quatuor Regii ut in contextu, plenius clariusque.

(10) Regii quatuor codices et editi και μεταδίδονται και νοεῖται, et datur et intelligitur. Codex Colb. et alii duo Regii και μεταδίδονται νοεῖται, ut imper-

etiam sine Spiritu æternam vitam in Patre et Filio fuisse enuntiatam, eo quod Dominus dicat: *Hæc autem est vita æterna, ut cognoscant te solum verum Deum, et quem misisti Jesum Christum*⁴¹. Quare si Spiritus ob hoc tibi videtur ablatas, baptismam vitam sine Spiritu conferas: sin in Spiritu vitam vice hæreditatis accipis, quomodo vitam æternam sine Spiritu somulas? *Si quis Spiritum Christi, inquit, non habet, hic non est ipsius*⁴². Quomodo igitur in æternum vives, nisi fueris Christi? Non autem eris Christi, nisi illius habeas Spiritum. Sed cur non addidit, inquis, *Ut cognoscant te solum verum Deum, et quem misisti Jesum Christum, et Spiritum sanctum?* Non quod Spiritum a dualitate disjungat, heu vos! sed contra, quod copulet **311** significetque in Patre et Filio Spiritum inseparabilem. Nam et cum Paulus dicit⁴³: *Quicumque in Christum baptizati estis, Christum induistis*, non sane absque Patre etiam sanctificationem induxit, sed in Filio Patrem quoque significavit. Et cum dicit⁴⁴: *Nobis enim revelavit Deus per Spiritum suum, hanc quænam subtraxit Filium, qui dicit*⁴⁵. *Neque Patrem quisquam novit, nisi Filius, et cui Filius revelarit.* Quod si, Patre non nominato, significat tamen genitorem quoque cum filii nomine, itemque si, Filio non nominato, significat et genitum ipsum cum nomine paterno: ita et ubi Spiritus non nominatur, in eo qui eum imperit ac confert, intelligitur. An etiam cum apostoli dicunt⁴⁶: *Hæc dicit Spiritus sanctus, putabimus Spiritum sanctum solum leges nobis ferre, et futura prædicere, et non lationem legum atque prophetiam ex Patre per Filium primum proficisci?* Et cum puer sanctus ex sancto Spiritu conceptus esse dicitur⁴⁷, non sine Verbo Spiritum ad formandum infantem accessisse suspicamur, præsertim cum Joannes dicat: *Verbum caro factum est*⁴⁸, cumque Verbo ascribatur incarnatio. Verum per omnia palam est Spiritum et in Verbo esse, et Verbum in Spiritu, cum unio secundum deitatem non dividatur. Nam trium nomi-

liente intelligitur, rectius.

(11) Antiqui tres libri et editi κατέρχασθαι· qua falsa scriptura deceptus interpret, sic veritatem prophetiam descendere. At Regii secundus et tertius cum Colb. κατέρχασθαι, ορίρι, originem ducere. In Reg. secundo pro προφητείαν legitur προαγγελία, non dissimili sensu.

(12) Ad illud Matthæi i, 20, *Τὸ γὰρ ἐν αὐτῇ γεννηθὲν ἐκ Πνεύματος ἁγίου*, respicere scriptorem obscurum non est: quæ verba sic expressa sunt in Vulgata, *quod enim in ea natum est, de Spiritu sancto est*. Erasmus eadem sic vertit, *Nam quod in illa conceptum est, a Spiritu sancto profectum est*. Quod si cuiuspiam nostra interpretatio non probeatur, et aliter interpretari licebit: sed caveat ne vertat cum Trapezuntio, et quando dicitur puer sanctus ex Spiritu sancto factus.

(13) *Εἰς τὴν τοῦ βρέφους ὑπόστασιν*. Interpret ex suo more, ad subsistentiam; sed melius multo interpretabere, si dicas: *ad constitutionem, ad formationem*.

num acceptio Trinitatem enumerat, ac declarat : A sed declaratio quæ per unum nomen fit, unionem Trinitatis habet : hunc ad modum illud : *Ex ipso, et per ipsum, et in ipso omnia* ⁹⁹, in unum nomen et Patris et Filii et Spiritus sancti proprietatem collegit. Unus enim Deus est ex quo omnia et unus Dominus Jesus Christus, per quem omnia; unus itidem Spiritus sanctus, in quo omnia, secundum quod dicitur : *Vos non estis in carne, sed in Spiritu, siquidem Spiritus Dei habitat in vobis* ⁹⁹. Quare et verbis illis, *In Deo vivimus, et movemur, et sumus* ⁹¹, aperte Spiritus proprietas in Deo indicatur. Non certe per creaturam creatura continetur, aut vivit, aut est, cum et ei opus sit ut creatoris potentia fulciatur : non certe creaturæ operatione glorificatur Deus, cum dicatur esse ille ipse, in quo vivimus, et movemur, et sumus; sed vero divinus Spiritus omnia quæ ex Deo, et quæ per Filium sunt, sustentat in hoc ut sint. Quapropter et id iis qui ipsius participes sunt, largitur ut esse perseverent. Quin **312** et in ipso iterum vivimus nos, qui prius ob nostram ab ipso separationem corruppebamur. Cum autem multa dicere possimus, quæ et Deum in creatura et creaturam in Deo significant, quibus Spiritus indicetur, iis quæ dicta sunt tanquam plurimum aliorum speciminibus contenti erimus; cum ostenderit errantibus, eorum in Spiritum impietatem in Deum recidere; si tamen Spiritus gloriam, Dei gloriam esse cognoscere studuerint. *εις τοις πλανωμένοις, ως εις Θεον αυτοις ή κατά την του Πνεύματος επιγνωίνας σπουδάσωσι.*

Quod non ab æquivocatione identitas, sed a natura divina unitas cognoscitur. C

1. At spiritus, inquit, etiam hominis dicitur, ut illud : *Auferes spiritum eorum, et deficient* ⁹². Dicitur quoque spiritus Dei ut illud : *Non permanebit spiritus meus in hominibus istis* ⁹². Et spiritu venti, verbi gratia illud : *Flabit spiritus ejus, et fluent aquæ* ⁹²; et alia multa poterit quis invenire.

⁹⁹ Rom. xi, 36. ⁹⁰ Rom. viii, 9. ⁹¹ Act. xvii, 28.

(14) Editi et Reg. tertius Ἀλλά διὰ πάντων δῆλον, ὅτι καὶ ἐν τῷ λόγῳ τὸ Πνεῦμα, τῆς ἐνώσεως. Alii quatuor mss. Regii et Colb. ut in contextu.

(15) Codices non pauci μέν γὰρ. Vocula μέν in editis deerrat. Mox editi ἐξαριθμεῖ, καὶ τῆς Τριάδος ... ἢ καὶ. Veteres quatuor libri ita, ut edidimus, nisi quod vocula δέ in uno desideretur. Hic autem locus, ut alii multi, non videtur ita facilis esse intellectu. Arbitror auctorem, quisquis est, id scripsisse, hoc sensu : Præpositiones ἐξ, διὰ et ἐν, personarum in Trinitate distinctionem indicant : sed vox αὐτός quæ his præpositionibus conjungitur, cum una sit, unam trium personarum naturam esse ostendit.

(16) Editi καὶ ἐν αὐτῷ τὰ πάντα, et in ipso omnia. At nostri septem mss. καὶ εἰς αὐτὸν τὰ πάντα, et in ipso omnia. Vix dubium esse potest, quin scriptor legerit, καὶ ἐν αὐτῷ. Alioqui enim sibi non constaret, cum statim scribat : Ἐν δὲ Πνεῦμα ἁγίου, ἐν ᾧ τὰ πάντα, unus autem Spiritus sanctus, in quo omnia. Ibidem editi συνήγαγεν ... καὶ τοῦ Πνεύματος. Veteres aliquot libri συνήγαγεν ... καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος.

ἐγένετο, καὶ τῷ Λόγῳ τῆς σαρκώσεως ἐπιγραφόμενης. Ἀλλὰ διὰ πάντων δῆλον, ὅτι καὶ ἐν τῷ Λόγῳ τὸ Πνεῦμα, καὶ ὁ Λόγος ἐν τῷ Πνεύματι, τῆς ἐνώσεως (14) τῆς κατὰ τὴν θεϊότητα μὴ διαιρουμένης. Τριάδα μὲν γὰρ (15) ἢ τῶν τριῶν ὀνομάτων παράλληλις ἐξαριθμεῖ, καὶ παρίστησι, τῆς δὲ Τριάδος ἔχει τὴν ἔνωσιν ἢ καθ' ἐν ὄνομα δῆλωσις· ὡς τό· Ἐξ αὐτοῦ, καὶ δι' αὐτοῦ, καὶ ἐν αὐτῷ τὰ πάντα (16), συνήγαγεν εἰς ἐν ὄνομα τό τε τοῦ Πατρὸς ἰδιώμα καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Εἰς γὰρ Θεός, ἐξ οὗ τὰ πάντα· καὶ εἰς Κύριος Ἰησοῦς Χριστός, δι' οὗ τὰ πάντα· ἐν δὲ Πνεῦμα ἅγιον, ἐν ᾧ τὰ πάντα, καθὸ λέγεται τό· Ὑμεῖς οὐκ ἐστὲ ἐν σαρκί, ἀλλ' ἐν Πνεύματι, εἴπερ Πνεῦμα Θεοῦ οἰκεῖ ἐν ὑμῖν. Ὡστε καὶ τὸ, Ἐν Θεῷ ζῶμεν, καὶ κινούμεθα, καὶ ἐσμὲν, σαφῶς ἴδιον Πνεύματος ἐν Θεῷ δηλούμενον. Οὐ (17) δὴ κτίσματος κτίσις περιέχεται, καὶ ζῆ, καὶ ἔστι, καὶ αὐτῷ δεομένῳ στήριζεσθαι τῇ τοῦ πεποιηκέντος δυνάμει· οὐ δὲ τῇ κτίσματος ἐνεργείᾳ Θεός δοξάζεται, αὐτὸς εἶναι λεγόμενος, ἐν ᾧ ζῶμεν, καὶ κινούμεθα, καὶ ἐσμὲν· ἀλλ' ὅπως τὸ Πνεῦμα θεῖκόν, τὰ ἐκ Θεοῦ πάντα καὶ τὰ δι' Υἱοῦ στήριζον ἐν τῷ εἶναι. Διὸ καὶ τοῦ εἶναι τὴν διαμονὴν ὁραεῖται μεταλαμβάνομενον. Καὶ ζῶμεν ἐν αὐτῷ· πάλιν οἱ πρότερον διὰ τὸν ἀπ' αὐτοῦ χωρισμὸν φθειρόμενοι. Πολλῶν δὲ ἐνόητων (18) εἰπεῖν ἃ δηλοῖ Θεὸν τε ἐν τῇ κτίσει, καὶ τὴν κτίσιν ἐν Θεῷ, Πνεύματος δυνατητικὰ, τοῖς εἰρημένους ὡς περ εἰ δείγμασι τῶν πλειόνων ἀρκεσθησόμεθα, δεῖξιν τοῦ Πνεύματος δυσσέβεια, εἴπερ Θεοῦ δόξαν οὖσαν *Ὅτι οὐκ ἀπὸ ὁμοφυλίας ταυτότης, ἀλλ' ἀπὸ ζύσεως θείας ἐνόητος γνωρίζεται.*

1. Ἀλλὰ πνεῦμα, φησί, λέγεται καὶ ἀνθρώπου· ὡς τὸ, Ἀνατρελεῖς τὸ πνεῦμα αὐτῶν, καὶ ἐκλεψουσι· Πνεῦμα καὶ τὸ τοῦ Θεοῦ, ὡς τὸ, Οὐ μὴ καταμελῆν (19) τὸ Πνεῦμά μου ἐν τοῖς ἀνθρώποις τεύτοις· καὶ τὸ ἀνεμίαν· ὡς τὸ, Πνεύσει τὸ πνεῦμα αὐτοῦ, καὶ βνήσεται ὕδατα· καὶ ἕτερα πολλὰ

⁹² Psal. ciii, 29. ⁹³ Gen. vi, 3. ⁹⁴ Psal. cxlvii, 18.

(17) Editi ab antiquis libris hic differunt quidem ordine verborum : sed re utriusque consentiunt. Codices tamen mss. sequi maluimus. In aliquot mss. pro δυνατος legitur ὅπως.

(18) Monere libet, multa notata esse a libris in margine Regionum Codicum quarti et quinti in modum tituli. Exempli causa, legimus hoc loco in margine Regii quinti : ὅτι ὁ χωριετμός τοῦ ἁγίου Πνεύματος τὴν φθορὰν τοῦ Ἀδάμ εἰσήγαγεν, quod separatio a sancto Spiritu, corruptionem Adami induxit. Particula μὴ, nisi valde fallor, in fine periodi inep'te omissa est a libris ante verbum σπουδάσωσι. Scripser enim hoc videtur dicere : Si ostenderimus eorum in Spiritum impietatem in Deum recidere, nisi mutata sententia jam agnoscant Spiritus gloriam Dei gloriam esse. Πολλῶν δὲ ἐνόητων, etc. sic videtur reddendum : *Multa autem cum proferri possint, ex quibus pateat Spiritum significari, cum Deus in creatura, et creatura in Deo esse dicitur, etc.* MARAN.

(19) Editi Ἀλλὰ πνεῦμα, φησί, λέγεται καὶ ἀνθρώπου. Ὡς τὸ, Μὴ καταμελῆν· quem locum ex veteribus quinque libris restituumus.

εὔροι τις ἄν. Ἄλλ' ὀρθοτέρως ἂν ἀκούσειεν ὁ (20) εὐσεβῶς τὰ θεῖα νοήματα τεκμαιρόμενος, λέγων πρὸς τὴν τῶν ἐναντίων ἀντίθεσιν, ὅτι, εἰ νομοσιεῖ τις ταυτότητα εἰσάγειν ἀπὸ τῶν ὁμωνύμων, τί ποιήσειεν, ὅτι ὄντα πολλά λέγεται ἢ καλεῖται; Ἐνδὸς δὲ ἐστὶ τοῦτο, λέγοντος Κυρίου καὶ ἀληθῶς Θεοῦ· Ἐγὼ εἰμι ὁ ὢν. Λέγονται δὲ καὶ πατέρες πολλοὶ, καὶ θεοὶ, καὶ γεννήτορες, καὶ σοφοί, καὶ δυνατοὶ, καὶ δημιουργοί, ἃ τῷ Θεῷ μόνῳ φύσει πρόσσεσιν αἰεὶ. Καὶ ἀγέννητα ὡσαύτως λέγονται· τὰ μηδέπω γεννηθέντα, μέλλοντα δὲ γενέσθαι ἢ γίνεσθαι· ὡς καὶ ἡ τῶν νεκρῶν ἀνάστασις, οὕτω γεγονυῖα, ἀγέννητος (21), μέλλουσα δὲ εἶναι· ἢ ὡς ἀπὸ σιδήρου δακτύλιος (22) μέλλων γίνεσθαι, ἀγέννητος ὢν ἐν τῇ τοῦ σιδήρου φύσει· ἢ ὡς ὅταν ἀπὸ ὕδατος ἢ λίθου πῦρ, ἢ ἄλλης τινὸς ὕλης, ὡσαύτως τὸ τοιοῦτον γένηται πῦρ (23). Πάλιν ἀγέννητον ἀνοῦσιον νοοῦμεν τὸ μηδαμῆ μηδαμῶς ὄν. Εἶπέ τις ἀνοῦσιον, ὑπόστασιν ἀνεῖλε καὶ οὐσίας ὑπαρξιν. Ἀνοῦσιον, καὶ ἀνυπόστατον, τὴν μὴ ὑπάρχουσαν μήτε οὖσαν ὅπως σημαίνει φύσιν. Τὸ δὲ ἐνοῦσιον καὶ ἀνυπόστατον λέγων τις, τὴν ἐνυπάρχουσαν οὐσίαν ἐδήλωσε. Τὸ δὲ λέγειν ἀγέννητον τὸν Θεόν, ἢ ἀγέννητον μετὰ τοῦ ἁθροῦ, προτάξας Θεόν, ἢ ἐπενέγκας πάλιν τὸ αὐτὸ ὄνομα, οὐκ οὐσίαν ἀνεῖλεν, οὐδὲ τὸ εἶναι τοῦ Θεοῦ, ταύτην δὲ καλὴ (24) μὴ γεγεννημένην εἶναι λέγει· ἀλλὰ μὴν οὐδὲ κτισθεῖσαν δηλοῖ τοῦ Θεοῦ τὴν οὐσίαν. Ἄλλ' οὐκ ἐπειδὴ τὸ εἶναι τοῦ Θεοῦ οὐκ ἀνεῖλεν, ἦδη τὸ τί εἶναι τοῦ Θεοῦ τὴν οὐσίαν ἐδήλωσεν. Οὐ λέγω ποιότητα ἢ ποσότητα, ὡς ἐκεῖνοι ἐπαγγέλλονται ἀποδείξαι ματαιολογοῦντες· ἀλλὰ τοῦτο, πῶς (25) εἶναι δείκνυσι τοῦ Θεοῦ τὴν οὐσίαν ἢ τῆς ἀγεννητικῆς φωτὸς ὀνομασία. Τὸ δὲ πῶς εἶναι τι, καὶ αὐτὸ ἐκεῖνο ὅ ἐστιν, ὅποιον εἶναι ἢ τί εἶναι, πολὺ μᾶλλον ἄδηλον τυγχάνει (26) ὡς ἀνεξιχνίαστον πάση κτιστῇ φύσει ὑπάρχον. Εἰ γὰρ τὰ κρίματα αὐτοῦ ἄβυσσος πολλῆ, ὡς φησὶν ὁ Προφήτης, καὶ αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ ἀνεξιχνίαστοι, οὐκοῦν πάντως καὶ ἀνεξερεῦνητοι, κατὰ τὸν Ἀπόστολον· πῶς μᾶλλον αὐτὸς, οὐ αἱ κρίσεις καὶ αἱ ὁδοὶ τοιαῦται; Καὶ οὐ θαῦμα εἰ αὐτὸς ὁ Θεὸς τοιοῦτος, ὅπου γε τὰ (27) αὐτοῦ τοιαῦτα. Εἰ γὰρ ἂ ἠτοίμασεν ὁ Θεὸς τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτὸν ὀφθαλμοῦς οὐκ εἶδεν, οὐδὲ οὖς ἤκουσεν, οὐδὲ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου ἀνέβη, κατὰ τὸ γεγραμμένον· πῶς μᾶλλον αὐτοῦ τοῦ τὰ τοιαῦτα παρασκευάσαντος Θεοῦ τὴν φύσιν ἀρρητοτέραν ἂν τις εἴποι τῶν εὐσεβῶς (28) καὶ ἀπειρίργως εἰς αὐτὸν πιστευόντων;

A Verum rectius hæc intellexit, qui sententias divinas pie considerarit, videlicet si ad ea quæ ab adversariis obijciuntur dicat, quod si quis ex æquivocis identitatem induci putat, quid faciet, cum multa dicantur aut vocentur *entia*? Hoc namque unius Domini ac vere Dei est dicentis: *Ego sum qui sum* 95. Dicuntur autem et patres multi, et dii, et genitores, et sapientes, et potentes, et opifices, quæ natura Deo soli semper insunt. Quin et ingenuita similiter dicuntur quæ nondum genita sunt, sed generari aut fieri debent: sicut mortuorum resurrectio quæ nondum facta est, ingenuita est et futura, aut sicut faciendus ex ferro annulus, in ferri natura ingenuitus est, aut sicut cum ex aqua vel lapide ignis, vel alia quavis materia, similiter ignis fieret. Rursus per ingenuitatem quod non existit, intelligimus id quod minime ac nusquam est. Dixit aliquis rem non exstare, substantiam ac essentialitatem existentiam sustulit. Res quæ nec existit nec subsistit, naturam significat non existentem et quæ omnino non est. Sed si quis dicat quidquam existere ac subsistere, is existentem substantiam significavit. Qui vero dicit ingenuitatem Deum, aut hunc ingenuitatem cum articulo, sive nomen *Deus* præponat, sive postponat, nec substantiam abstulit, nec ipsum *esse* Dei, sed hanc genitam non esse ait; imo vero neque creatam fuisse Dei substantiam indicat. Sed quia ipsum *esse* Dei non sustulit, non protinus quid Dei substantia sit ostendit. Non dico qualitatem aut quantitatem, uti illi vana effutientes demonstraturos se *esse* pollicentur: sed quomodo sit substantia Dei, hæc vocis *ingenuiti* appellatio commonstrat. At vero quomodo quidpiam sit, et illud ipsum quod est, quale sit, aut quid sit, longe magis latet, ut quæ ex sua natura a nulla creatura queant investigari. Nam si iudicia ejus abyssus multa, ut ait Propheta 96, et vix ejus 313 impervestigabiles omnino et imperscrutabiles, secundum Apostolum 97, quanto magis ipse ejus talia sunt iudicia, vixque tales? Nec mirum si Deus ipse talis sit, cum ea quæ ejus sunt, talia existant. Si enim quæ se diligentibus præparavit Deus, nec oculus vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascenderunt, ut scriptum est 98, quanto magis naturam Dei ipsius, qui talia præparavit, arcanam atque ineffabilem esse quispiam dixerit, eorum, qui in ipsum pie ac simpliciter credunt?

95 Exod. iii, 14. 96 Psal. xxxv, 7. 97 Rom. xi, 35. 98 I Cor. ii, 9.

(20) Editi ὀρθοτέρως ἀνακρούσειεν ὁ, etc., *rectius hæc repulerit, qui sententias divinas considerat*. Codex Colb. et Regii duo ὀρθοτέρως ἂν ἀκούσειεν ὁ, quod melius videtur et verius.

(21) Alii Codices, ut sit, ἀγέννητος, alii ἀγέννητος. et ita in vulgatis legitur.

(22) Editi δακτύλιος. At mss. δακτύλιος.

(23) Codex Colb. τὸ τοιοῦτον γεγέννηται. Editi τὸ τοιοῦτο γένηται.

(24) Sic mss. nostri. Vocula καὶ ab editis aberat.

(25) Editi τὸ πῶς. At mss. sex τοῦ πῶς. Reg. quintus τοῦτο πῶς. Statim editi et quinque mss.

Τὸ δὲ τοῦ πῶς. Alii duo, Τὸ δὲ πῶς εἶναι τι.

(26) Antiqui tres libri et editi πολὺ μᾶλλον ἀλλήλων τυγχάνει· quam falsam scripturam ob oculos habens interpres, sic vertit, *multo magis multo se contingunt*: quo quid possit dici alienius, non video. Codex Colb. et alii duo Regii πολὺ μᾶλλον ἄδηλον τυγχάνει, *multo magis latet, multo minus compertum est, optime*.

(27) Editi ὅπου τὰ. Antiqui duo libri ὅπου γε τὰ. Haud longe Reg. secundus ὀφθαλμοῦς οὐκ εἶδεν, non recte.

(28) Editi τῶν εὐσεβῶν. At mss. tres εὐσεβῶς.

2. Quin etiam verba multa dicuntur, at unum **A** est Dei Verbum æternum, quod et Deus in Evangelio prædicatur, per quod facta sunt omnia ¹⁹. Et filii Dei dicuntur multi in Scriptura secundum illud : *Filius genui et exaltavi* ²; et rursus : *Filius meus primogenitus Israel* ³. Atamen adoptione atque characterè quodam a vero Deo adoptati, filii adoptivi non sunt veri. Nam a natura et veritate res proficiuntur. Quod si is qui natura essentialiter ex ipso genitus est, filius non est secundum istorum reprobationem, qui dissimilem substantiam dicunt, ubi qui adoptione filii sunt inveniuntur? Sed ea quæ humano more dicuntur, imperitissimi illi impie deitati ascribunt; dumque Scripturas quæ multis variisque modis exponuntur, sensu unico accipiunt, labuntur, quod ducl se recte non sinant. *Rectæ namque sunt viæ Domini, et justii in eis ambulabunt; impij vero in viis planis offendunt* ⁴. Et quod mirum est, ex quibus utilitatem capiunt qui fide sani sunt, ea iis nocent, qui, ut dixit Apostolus ⁵, circa quæstiones inutilesque disputationum pugnas infirmitur. Malam autem ac curiosam de Deo quæstionem morbum animæ esse nemini non perspectum est, et maxime si id fiat animo incredulo. Etenim si Deo ipsi sanctissimo, cum ea quæ ad se spectant, narrat, non credunt; quomodo ipsius prophetas aut apostolos auscultabunt, cum in divinis Scripturis de ipso, deque hominibus in eo spem posituris loquuntur? *Nam qui ad Deum accedit, hunc credere oportet Deum esse* ⁶. Credere, inquit, non incredula curiositate indagare quod est, ne dicam quod non est. Quod enim est, erat, et est, et erit semper; atque largitur omnibus ut sint, tanquam qui natura sit Deus. Cur igitur incredulus es, o homo? Non credis quod proprium habeat Filium Deum, et quæris quomodo genuerit Deus? Quod si in super de Deo interrogas quomodo, plane ubi quoque tanquam in loco, et quando tanquam in tempore simul interrogaveris. Sed si absurdum est de Deo aliquid tale inquirere, absurdius utique fuerit non **314** credere. Necdum forte te in incredulitate versari pudet. Quæris enim non ut fidem, sed ut infidelitatem invenias. Hoc verum est secundum id quod scriptum est : *In malignam animam non introibit sapientia* ⁷. *Credidit autem Abraham Deo, et reputatum est ei ad iustitiam, ac Dei amicus appellatus est* ⁸. Amicus **D** Dei beatus Abraham et dictus est, et est. Amicus

¹⁹ Joan. 1, 3. ² Isa. 1, 2. ³ Exod. iv, 22. ⁴ Ose. xiv, 10. ⁵ 1 Tim. vi, 4. ⁶ Hebr. xi, 6. ⁷ Sap. 1, 4. ⁸ Jac. 1, 25.

(29) In editis et in aliquibus mss. corrupte legitur, Θεού οἱ θεοί· at in Colb. et in aliis duobus Regiis emendate scriptum invenimus Θεοῦ, οἱ θεοί.

(30) Editi et duo mss. ὅτι ψυχῆς ... περὶ Θεοῦ, καὶ μάλιστα μὲν τὰ μετὰ ἀπιστίας πᾶσι φανερά. Hinc Cornarius : *Animi morbus est, male et curiose querere de Deo, et maxime quidem ea quæ cum incredulitate omnibus sunt manifesta*. Trapezuntius, cum verba Græca male sonare videret, usque eo sibi indulsit, ut πιστῶς pro ἀπιστίας legerit. Ejus hæc est interpretatio : *Sicut Apostolus dixit, morbum esse*

2. Ἄλλὰ μὴν οὖν καὶ λόγοι πολλοὶ προσαγορεύονται, εἰς δὲ ὁ τοῦ Θεοῦ αἰδώς, ὁ καὶ Θεὸς ἐν Εὐαγγελίῳ κηρυσσόμενος, δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο. Καὶ υἱοὶ Θεοῦ λέγονται πολλοὶ ἐν τῇ Γραφῇ, κατὰ τὸ, *Υἱὸς ἐγέννησα καὶ ὕψωσα*· καὶ πάλιν· *Υἱὸς πρωτότοκός μου Ἰσραὴλ*. Θεοὶ μέντοι καὶ χαρακτηριστῆρι τινὶ υἱοθετούμενοι ἀπὸ τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ, υἱοὶ θεοί (29) καὶ μὴ ἀληθινοί. Ἀπὸ γὰρ φύσεως καὶ ἀληθείας ὀρμάται τὰ πράγματα. Εἰ δὲ ὁ φύσει οὐσιωδῶς ἐξ αὐτοῦ γεννηθεὶς οὐκ ἔστι κατὰ τὴν τῶν ἀνομοιομοσιῶν ἀθέτησιν, ποῦ οἱ θέσει εὐρεθῆσονται; Ἄλλὰ τὰ ἀνθρωπολογούμενα οἱ ἀμαθέστατοι τῇ θεότητι ἀσεβῶς προσάπτουσι, καὶ τὰς πολυμερῶς καὶ πολυτρόπως ῥηθείας Γραφᾶς μονομερῶς ἐκλαμβάνοντες πίπτουσιν, ὀδηγεῖσθαι καλῶς οὐκ ἀνεχόμενοι. *Εὐθείαι γὰρ αἱ ὁδοὶ τοῦ Κυρίου, καὶ δίκαιοι πορεύονται ἐν αὐταῖς*· κὶ δὲ ἀσεβεῖς ἐν ταῖς εὐθείαις προσκόπτουσι. Οἱ τὸ θαῦμα, ἀφ' ὧν ὠφελοῦνται οἱ τῇ πίστει ὑγιαίνοντες, ἀπὸ τούτων βλάπτονται οἱ νοσοῦντες περὶ ζητήσεως καὶ λογομαχίας ἀργᾶς, ὡς εἶπεν ὁ Ἀπόστολος. Ὅτι δὲ ψυχῆς νόσημά ἐστι τὸ κακῶς καὶ περιέργως ζητεῖν περὶ Θεοῦ, καὶ μάλιστα μετὰ ἀπιστίας, πᾶσι φανερόν (30). Εἰ γὰρ αὐτῷ τῷ παναγίῳ Θεῷ τὰ περὶ αὐτοῦ ἀπιστοῦσι· πῶς τῶν προφητῶν αὐτοῦ (31) ἡ ἀποστόλων ἀκούσῃ, λεγόντων ἐν θαλαῖς Γραφαῖς; τὰ περὶ αὐτοῦ καὶ τῶν εἰς αὐτὸν μελλόντων ἐλπίζειν; *Πιστεῦσαι γὰρ δεῖ τὸν προσερχόμενον τῷ Θεῷ, ὅτι ἔστι*. Πιστεῦσαι· μὴ γὰρ ἀπίστως περιεργάζεσθαι ὃ τί ἐστίν· μὴ γὰρ ὅ τι οὐκ ἔστιν. Ὅ γὰρ ἐστίν, ἦν, καὶ ἐστίν, καὶ ἔσται ἀεὶ· καὶ τοῖς πᾶσι τὸ εἶναι δωρεῖται, ὡς φύσει ὦν Θεός. Τί οὖν ἀπιστεῖς, ὡ ἀνθρώπε; Ἀπιστεῖς, ὅτι ἴδιον ἔχει Υἱὸν ὁ Θεός, καὶ ζητεῖς πῶς ἐγέννησα Θεός; Εἰ δὲ τὸ πῶς ἐπὶ Θεοῦ (32) ἐπισρωτᾶς, πάντως καὶ τὸ ποῦ, ὡς ἐν τόπῳ, καὶ πότῃ, ὡς ἐν χρόνῳ συνεπερωτῆσαι. Εἰ δὲ ἀποπον ἐπὶ Θεοῦ τὸ τοιοῦτον ἐπερωτᾶν, ἀτοπώτερον ἂν εἴη τὸ μὴ πιστεῦειν. Τάχα οὐπω ἐρυθρίξ ἐν ἀπιστίᾳ ὑπάρχων. Ζητεῖς γὰρ ἵνα εὖρης οὐ πιστίν, ἀλλ' ἀπιστίαν. Τοῦτο ἀληθές κατὰ τὸ γεγραμμένον· *Εἰς κακότεχνον (33) ψυχὴν οὐκ εἰσελεύσεται σοφία*. Ἐπίστευσεν δὲ Ἀβραὰμ τῷ Θεῷ, καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην, καὶ ἕλλος Θεοῦ ἐκλήθη. Φίλος Θεοῦ ὁ μακάριος Ἀβραὰμ καὶ εἰρηται, καὶ ἔστι. Φίλος διὰ πιστίν, φίλος δι' ὑπακοήν Θεοῦ· οὗ δὲ ἐχθρὸς διὰ ἀπιστίαν καὶ παρακοήν Θεοῦ. Ἐπίστευσεν δὲ Ἀβραὰμ τῷ Θεῷ, ἐπίστευσεν ὡς αὐτὸς, καὶ οὐκ ἠπίστησεν ὡς ὑμεῖς. Διὰ τοῦτο αὐτὸς

animæ, male et curiose de Deo querere, ea maxime quæ cum fide cunctis perspicua sunt. Codex Colb. et Regii quartus et quintus Ὅτι δὲ ψυχῆς ... περὶ Θεοῦ, καὶ μάλιστα μετὰ ἀπιστίας, πᾶσι φανερόν· quæ scriptura locum vera sit et germana, nemo dubitabit qui hunc locum paulo attentius consideraverit.

(31) Editi, προφητῶν καὶ ἀποστόλων αὐτοῦ. Antiqui duo libri προφητῶν αὐτοῦ ἢ ἀποστόλων. Ibidem aliquot mss. ἀκούσουσι.
(32) Codex Colb. περὶ Θεοῦ.
(33) Editi, Εἰς κακότεχνον γάρ. Venculam γὰρ elevimus librorum veterum auctoritate innixi.

φίλος, ὑμεῖς δὲ ἔχθροί. Οἱ ἔχθροὶ Κυρίου ἐψεύσατο ἅ
αὐτῷ, κατὰ τὸ γεγραμμένον· ὅτι τὸν φύσει Υἱὸν
Θεοῦ θέσει καὶ χάριτι υἰοποιηθέντα λέγουσι, καὶ τὸν
κτιστὴν κτίσμα, καὶ τὸν ποιητὴν ποίημα, καὶ τὸν
ἀει ὄντα ἐν Πατρὶ ποτε μὴ ὄντα, καὶ τὸν ἐξ ὄντος
Θεοῦ Υἱὸν (54) λέγοντες ἐκ μὴ ὄντων γεγονέναι. Οὐ
μόνον δὲ κατὰ τοῦ Θεοῦ καὶ Υἱοῦ ψεύδονται θεομα-
χοῦντες καὶ χριστομαχοῦντες, ἀλλὰ καὶ πνευματο-
μαχοῦντες οὐ παύονται, τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ κυριο-
λογεῖν μὴ βουλόμενοι, σκληρῶ τραχίλῳ καὶ ἀπερι-
τημῆψ καρδίᾳ ταῖς θείαις Γραφαῖς ἐναντιούμενοι. Τί
δὲ ἐναντιοῦσαι τῇ καλῇ ταύτῃ πίστει καὶ σωζούσῃ
ὁμολογίᾳ· Θεός, Λόγος, Πνεῦμα· Πατήρ, Υἱός, καὶ
Πνεῦμα; Οὐ ξένος ὁ Υἱός, οὐδὲ ἀλλότριον τὸ Πνεῦμα
τοῦ Θεοῦ καὶ Υἱοῦ, οὐ τόποις μεμερισμένα, οὐκ
αἰῶσι παραλαμβανόμενα, οὐ διαστήμασι μετρούμενα.
Οὐκ ἐνέλιπτος Υἱός ποτε Πατρὶ, οὐδὲ Υἱὸς Πνεῦμα·
ἀλλ' ἀτρεπτος καὶ ἀναλλοίωτος ἡ αὐτῇ Τριάδι ἀεί.
Οὐ Πατήρ ὁ Υἱός, ἀλλὰ Πατήρ Υἱοῦ γεννήτωρ, ὡς
νοῦς λόγου πατήρ, ὡς δύναμις δυνατοῦ, ὡς σοφὸς σο-
φίαν γεγεννηκώς, ὡς ὑπόστασις (35) ἴδιον χαρα-
κτῆρα. Ὁ δὲ Υἱός ἀεί Υἱός, ὡς μορφή Θεοῦ ὑπάρχων
ἀεί, ὡς εἰκὼν Θεοῦ φυσικὴ ὁ Υἱός.

Pater Filii genitor : ut mens verbi pater, ut potentia potentis, ut sapiens qui sapientiam genuit, ut hypostasis proprium charactera. Filius autem semper est Filius, ut forma Dei semper existens, ut naturalis Dei imago Filius.

3. Ἄλλὰ καὶ τὸ Πνεῦμα εἰκὼν τοῦ Υἱοῦ εἶρηται
(36), καὶ δάκτυλος Θεοῦ, καὶ Θεοῦ πνεῦμα, καὶ ῥήμα
καὶ πνεῦμα στόματος, καὶ ἀγαθὸν πνεῦμα, καὶ εὐ-
χὴς, καὶ ἡγεμονικὸν, καὶ πνεῦμα δυνάμεως, καὶ Κύ-
ριος καὶ Θεός εἶρηται τὸ τοῦ Θεοῦ πνεῦμα, ὡς καὶ ὁ
Λόγος. Εἰ γὰρ μετὰ τοῦ Θεοῦ καὶ Λόγου στερεοὶ τὰς
δυνάμεις τῶν οὐρανῶν τὸ Πνεῦμα, πῶς ἀλλότριον;
Ὅπερ οἱ λαβόντες νοῦς Θεοῦ εἰσιν, ὃ δὴ καὶ πνεῦμα
στόματος Θεοῦ προσαγορεύεται, καὶ τῆς δημιουργίας
αἴτιον μετὰ τοῦ Λόγου δείκνυται, τὸ ἐνεργοῦν τὰ πάντα
ὡς Θεός, καθὼς βούλεται, ὡς φησὶν ὁ Ἀπόστολος, τὸ
τῆς υἰοθεσίας Πνεῦμα, τὸ τῆς ἐλευθερίας αἴτιον, τὸ
ἄπο θέλει πνεόν θεϊκότητα, ὃ δὴ καὶ πνεῦμα τῆς ἀλη-
θείας ὁ τῶν ὄλων Κύριος σαφῶς ὀνομάζει· τὸ ἐν εἶδει
περιστερεῖς ἐπ' αὐτὸν ἐξ οὐρανοῦ καταβάν, τὸ ἀγιάζον
τὴν Κυριακὴν σάρκα μετὰ τῆς δυνάμεως, τὸ τὴν οἰκου-
μένην πληροῦν, τὸ παντὶ παρὼν ὡς Θεός, καὶ μετὰ Θεοῦ
ἀχωρίτως ὄν ἀεί· τὸ γινώσκον τὰ τοῦ Θεοῦ πάντα,
ὡς τὸ πνεῦμα τὸ ἐν ἡμῖν τὰ ἡμῶν, τὸ ἀνθρώπινον
λέγω πνεῦμα τὸ ἐν ἡμῖν. Οὕτω γάρ (37) φησι· Καὶ
τὰ τοῦ Θεοῦ οὐδεὶς ἔγνω (38) ἐἰ μὴ τὸ Πνεῦμα
Θεοῦ. Καὶ πάλιν φησὶν ὁ Σωτῆρ· Οὐδεὶς ἐπιγινώσκει
τίς ἐστὶν ὁ Υἱός ἐἰ μὴ ὁ Πατήρ, οὐδὲ τὸν Πατέρα
τίς ἐπιγινώσκει ἐἰ μὴ ὁ Υἱός, καὶ ὃ ἄν βούληται

propter fidem : amicus, quod obedivit Deo; tu vero inimicus, quod incredulus ac inobsequens es Deo. Credit autem Abraham Deo, credidit ut ipse, nec incredulus fuit ut vos. Propterea ipse amicus, vos vero ideo inimici. *Inimici Domini mentiti sunt et* ⁹, ut scriptum est, quod eum qui natura Filius Dei est, adoptione atque gratia filium factum fuisse dicunt, et creatorem creaturam, et factorem facturam, et eum qui semper est in Patre, aliquando non fuisse, et Filium qui est ex Deo qui est, factum ex nihilo fuisse affirmantes. Non solum autem adversus Deum ac Filium mentiuntur, Deo repugnantes et Christo, sed etiam adversus Spiritum pugnare non intermitunt : quippe Dei Spiritum Dominum vocare nollunt, cervice dura et incircumciso corde ⁹ Scripturis divinis adversantes. Cur autem adversaris bonæ huic fidei, et salvanti confessioni : Deus, Verbum, Spiritus : Pater, Filius, et Spiritus? Non alienus est Filius, neque alienus Spiritus a Deo et Filio : non locis divisi, non sæculis circumscripti, non intervallis dimensi. Non defuit unquam Filius Patri, nec Filio Spiritus : sed immutabilis et inalterabilis est eadem Trinitas semper. Non Pater est Filius, sed

3. Sed et Spiritus imago dictus est Filii, et digitus Dei, et Dei spiritus, et verbum et spiritus oris, et spiritus honoris, et rectus, et principalis, et spiritus potentiae, et Dominus et Deus dictus est Dei spiritus, sicut et Verbum. Nam si una cum Deo et Verbo virtutes caelorum firmat Spiritus, quomodo alienus? Quem qui acceperunt, templum sunt Dei ¹⁰; qui et spiritus oris Dei appellatur ¹¹, et causa ostenditur esse creationis cum Verbo, qui operatur omnia sicut Deus, prout vult, uti ait Apostolus ¹²; adoptionis spiritus, libertatis causa; qui ubi vult spirat ¹³ divinitatem : quem et spiritum veritatis Dominus universorum palam nominat ¹⁴ : qui e caelo in ipsum in columbæ specie descendit, qui sanctificat Dominicam carnem cum potestate, qui orbem terrarum replet : qui omnibus adest ut Deus, et cum Deo semper est inseparabiliter; qui cognoscitur quæ Dei sunt omnia, permunde ut spiritus qui in nobis est nostra : spiritum humanum qui in nobis est, dico. Sic enim ait : *Et quæ Dei sunt nemo novit, nisi Spiritus Dei* ¹⁵. Et rursus Salvator dicit : *Nemo scit quis sit Filius, nisi Pater, nec Patrem quisquam cognoscit, nisi Filius; et cui voluerit Filius revelare* ¹⁶. Hoc illi

⁹ Psal. lxxx, 16. ⁹ Act. vii, 51. ¹⁰ I Cor. iii, 16. ¹¹ Psal. xxxii, 6. ¹² I Cor. xii, 41. ¹³ Joan. iii, 8. ¹⁴ Joan. xiv, 17. ¹⁵ I Cor. ii, 11. ¹⁶ Luc. x, 22; Matth. xi, 27.

(54) Reg. quartus ὄντος Θεοῦ ὄντα Υἱόν. Mox editi θεομαχοῦντες, ἀλλὰ. Veteres quinque libri θεομαχοῦντες καὶ χριστομαχοῦντες, et ita legit interpretes.

(35) Editi ὡς ὑπόστασις. Libri antiqui ὡς ὑπόστασις. Mox editi χαρακτήρα. Ὁ δὲ Υἱός ἀεί Υἱός. At nostri septem mss. χαρακτήρα, ὡς μορφή, mutilæ.

(36) Editi et mss. non pauci εἰκὼν τοῦ Υἱοῦ εἶρηται, *imago Filii*. Codex Colb. et Reg. quintus εἰκὼν τοῦ Θεοῦ εἶρηται, *imago Dei*.

(37) Editi οὕτω γάρ. Illud, γάρ, in mss. deest.

(38) Reg. quartus οὐδεὶς ἔγνωκεν. Aliquanto post hoc ipso in libro legitur τοῦτο ἐκείνῳ ὅμοιον.

simile : et illud idem valet quod hoc. *Nobis enim*, inquit, *revelavit Deus per Spiritum suum*¹⁷. Vide igitur quemadmodum aliquando quidem Pater Filium, aliquando vero Filium Patrem revelet, aliquando **315** autem Spiritus Filium et Patrem similiter. Quare tota deitas tibi manifesta est ; nunc quidem in Patre, nunc vero in Filio et Spiritu fit appellatio. Et tibi quaestionem propheticam solvit aperte Apostolus, nec sinit ut una persona existimetur deitas, propter eas voces quæ id significare putantur. Nam et ipse, etiamsi Filii personam ubique clare prædicet tanquam creatricem, tamen ad Patris personam creationem omnem reduxit. An non ipse est qui dicit : *Unus Deus, Pater, ex quo omnia, et nos in illum ; et unus Dominus Jesus Christus, per quem omnia, et nos per ipsum*¹⁸ ? Et cum similiter hic unum et unum liquido dixerit, atque per Filium fieri omnia testatus sit, unum esse ad Romanos dicit, et per ipsum omnia fieri addidit, non solum ex ipso. Quare indicata in dualitate dualitas, aut etiam trinitas in trinitate, perinde in eodem Apostolo atque in prophetis aperte testificabitur, eos non dualitatem, imo nec Trinitatem tollere, cum unitatem prædicant : sed eos, deitatis cognita unitate, tres in una persona prædicare.

4. Et ab initio quidem in mundi creatione Deum ad Filium et Spiritum locutum fuisse constat, quandoquidem illum Moses induxit quasi magis hominum more colloquentem ac dicentem : *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram*¹⁹. Ad quem enim dicit, *Faciamus*, nisi ad Verbum et unigenitum Filium, *per quem omnia facta sunt*²⁰, secundum evangelistam, et ad Spiritum, de quo scriptum est, *Spiritus divinus, qui fecit me*²¹ ? Quod si non expressæ dicit de quibus aut quibuscum loqueretur, tamen eum non de se solo loqui compertum sit, cum dicit : *Ecce Adam factus est ut unus e nobis*²². Et rursum : *Venite, descendentes confundamus eorum linguas*²³, ut etiam simul numerari eos intel-

¹⁷ I Cor. II, 10. ¹⁸ I Cor. VIII, 6. ¹⁹ Gen. I, 26. ²⁰ Gen. XI, 7.

(39) Editi *Ὡστε ἡ σύμπασα θεότης δῆλός σοι· ποτὲ μὲν...* προσηγορία· ubi notes velim iota subscriptum. Veteres quatuor libri *Ὡστε ἡ σύμπασα θεότης δηλώσει...* ποτὲ μὲν, etc. Alii tres mss. *Ὡστε ἡ σύμπασα θεότης ποτὲ μὲν, etc.* Combessius legendum putat δηλώσει, *manifestabit*. Sed non animadvertit vir doctissimus, fore, ut verbum δηλώσει casu suo careat. Antiquam igitur receptamque lectionem, quæ omnibus suis numeris absoluta est, retinere malui. Attamen, ut verum fatear, locavi de meo virgulam post vocem σοί, præterea: que vocem προσηγορία sine iota subscripto edendam curavi. Atque veterem scripturam sic castigatam recipi posse puto. Ex libris manu exaratis, quod in ipsis iota subscriptum notari non solet, lucis nihil mutuari potui.

(40) Veteres aliquot libri *Ἰησοῦς Χριστός*. Vox *Χριστός* in editiis desiderabatur.

(41) Editi *καὶ τὸν δι' οὐ πάντα γίνεται μεμαρτυρηκώς*. Veteres quatuor libri *καὶ τὸ δι' οὐ πάντα γίνεσθαι* uemao. Codex Colb. et alii duo Regii *καὶ τὸ*

δ' Υἱὸς ἀποκαλύψαι. Τοῦτο ἐκείνου ὁμοιον, κάκεινο τούτου ἰσοδύναμον. *Ἐμῖν γάρ, φησίν, ὁ Θεὸς ἀπεκάλυψε διὰ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ*. Ὅρα τοιγαροῦν πῶς ποτὲ μὲν Πατὴρ Υἱὸν ἀποκαλύπτει, ποτὲ δὲ Υἱὸς Πατέρα, ποτὲ δὲ τὸ Πνεῦμα Υἱὸν καὶ Πατέρα ὡσαύτως. Ὡστε ἡ σύμπασα θεότης δῆλός σοι (39), ποτὲ μὲν ἐν Πατρὶ, ποτὲ δὲ ἐν Υἱῷ καὶ Πνεύματι προσηγορία γίνεται. Καὶ σοὶ λύει τὸ προσηγορικὸν ζήτημα σαφῶς ὁ Ἀπόστολος, καὶ οὐκ ἐπὶ πρόσωπον ἐν ὑπολαβεῖν τὴν θεότητα διὰ τὰς τοῦτο δηλοῦν νομιζομένας φωνάς. Ἐπεὶ καὶ αὐτός, καίτοι τὸ τοῦ Υἱοῦ πρόσωπον σαφῶς πανταχοῦ κηρύττων ὡς δημιουργικὸν, ὁμοῦς εἰς τὸ τοῦ Πατρὸς πρόσωπον ἀνηγάγε τὴν πᾶσαν δημιουργίαν. Ἡ γὰρ οὐκ αὐτός ἐστὶν ὁ λέγων· *Εἰς Θεός, ὁ Πατὴρ, ἐξ οὗ τὰ πάντα, καὶ ἡμεῖς εἰς αὐτόν· καὶ εἰς Κύριος Ἰησοῦς Χριστός* (40), *δι' οὗ τὰ πάντα, καὶ ἡμεῖς δι' αὐτοῦ*; Καὶ ὁμοῦς ἐνεαῦθα τὸν ἔνα καὶ τὸν ἕνα σαφῶς εἰρηκώς, καὶ τὸ δι' Υἱοῦ πάντα γίνεσθαι μεμαρτυρηκώς (41), ἕνα πρὸς Ῥωμαίους εἰρηκε, καὶ τὸ δι' αὐτοῦ γίνεσθαι πάντα προστέθεικεν, οὐ μόνον τὸ ἐξ αὐτοῦ. Ὡστε ἡ δυὰς ἐν δυάδι δεδηλωμένη, ἥ καὶ τριάς ἐν τριάδι, ὡσαύτως ἐν τῷ αὐτῷ Ἀποστόλῳ σαφῶς μαρτυρήσει καὶ τοῖς προφήταις, *ὅτι μὴ* (42) *τὴν δυάδα ἀναίρουσι· μάλλον δὲ Τριάδα τὴν μονάδα κηρύσσοντες, ἀλλ' ἐνόητα θεότητος εἰδότες, ἐν ἐνὶ προσώπῳ τὰ τρία κηρύσσουντες*.

4. Καὶ ἀπ' ἀρχῆς μὲν κατὰ τὴν κοσμοποιίαν πρὸς τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα διαλεγόμενος δῆλός ἐστιν ὁ Θεός, ὡς ἀνθρωπικωτέρῳ τύπῳ παρέστησεν (45) ὁ Μωσῆς διαλεγόμενον αὐτὸν καὶ φάσκοντα· *Ποιήσωμεν ἀνθρώπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ καθ' ὁμοίωσιν*. Τίτι γὰρ λέγει τὸ, *Ποιήσωμεν*, ἢ τῷ Δόγῳ καὶ μονογενεῖ Υἱῷ, *δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο*, κατὰ τὸν εὐαγγελιστήν, καὶ τῷ Πνεύματι, *περὶ οὗ γέγραπται, Πνεῦμα θεῖον τὸ ποιῆσάν με*; Εἰ δὲ καὶ μὴ ῥητῶς λέγει (44) *περὶ τίνων*, ἢ πρὸς τίνας διαλέγεται, ὁμοῦς ὅτι μὴ περὶ ἑαυτοῦ μόνου λέγει δῆλόν ἐστιν, ὅτι φησίν· *Ἰδοὺ Ἀδάμ γέγονεν ὡς εἰς ἐξ ἡμῶν· καὶ πάλιν· Δεῦτε, καταδόντες συγγέωμεν αὐτῶν τὰς γλώττας, ἵνα καὶ συναριθμουμένους νοήσης*. Οὕτως ²⁰ Joan. I, 3. ²¹ Job xxxiii, 4. ²² Gen. III, 22,

δι' Υἱοῦ πάντα γίνεσθαι μεμαρτυρηκώς, bene.

(42) *Illud, ὅτι μὴ, etc.* sic verteret interpret vetus, *quod non dualitatem, imo nec Trinitatem tollunt, dum unitatem prædicant*. Sed hæc interpretatio non placuit Combessio, qui potius sic vertendum putavit : *Palam testimonio erit, nam tollere eos dualitatem, quin potius Trinitatem, unitatem prædicare*. At pace viri doctissimi dixerim interpreti veterem verborum Græcorum sententiam non male expressisse. Nemo enim non videt vim verborum in ellipsi positam esse totam, eaque, ut intelligantur, constitui hoc modo debere : *μᾶλλον δὲ μαρτυρήσει, ὅτι μὴ Τριάδα ἀναίρουσιν κηρύσσοντες τὴν μονάδα, ἀλλ' εἰς αὐτὴν Trinitatem quidem tollere tum, cum unitatem prædicant*.

(43) Editi et aliquot mss. τύπῳ παρέσπειρεν, non recte : at emendate legitur in Regiis primo et quarto τύπῳ παρέστηκεν.

(44) In majori parte librorum antiquorum pro λέγει scriptum invenimus δεδήλωκε.

γὰρ εἰς ἰσοτιμίαν ἀγγέλους (45) συντάξαι τολμήσει **A** ligas. Neque enim angelos audebit quisquam in æquali honore cum creatore et Domino collocare : neque rursus fieri potest ut in Deo una persona intelligatur, cum dicatur : *Ut unus e nobis*, et, *Venite, descendentes confundamini*. Quinetiam clarum est quod de Sodomorum eversione dicitur, illud videlicet : *Pluit Dominus sulphur et ignem a Domino de caelo*²⁴, et hoc, quod in prophetis similiter his e persona Dei dictum est : *Everti eos*, inquit, *sicut Deus evertit Sodomam et Gomorrhā*²⁵. Et alibi clementius dicit Deus : *Salvabo eos in Domino Deo suo*²⁶; id quod ab apostolica dictione haud dissentit, qua dicitur : **316** *Det ei Dominus, ut inveniat misericordiam in die illo*²⁷. Quid vero Zorobabel, et sapientia ipsius ? Num subobscura et non clare tibi videtur hypostasim ac vitam veritatis indicare, cum ait : *Omnis terra veritatem invocat, et caelum ipsam benedicit, et omnia opera concutiuntur et tremunt*²⁸? Quænam vero est veritas, nisi Dei Verbum et Filius, per quem omnia ? *Ego enim*, inquit, *sum via, et veritas, et vita*²⁹⁻³⁰. Veritas autem non est nisi ex vero, naturaliter et sempiternè ex ipso genita. Propterea infert, dicens : *Benedictus Deus veritatis*³¹, qui est Pater veritatis Christi. Veritas Christus, quem omnis halitus colit ac tremat. Quare quod vivens sit Verbum, et persona perfecta, similiterque Spiritus, ea quæ modo dicta sunt, abunde docere possunt. Sunt autem humanæ formæ apud Deum multæ, et aliæ; nec propterea Deum hominem esse existimamus, exempli causa si faciem audimus, oculosque et aures, et manus. et pedes. Neque de Deo dicere vult, quod in caelo velut in sede sedeat, neque quod terra ceu pedum ipsius scabellum modo corporeo calcetur³², sed quod divinæ potestati subjecta sit. Sic rursus, si uterum de Deo audieris, ne conturbaberis tanquam corporeum quid cogitans : sed spirituale quiddam intelligens, aliquid melius dicturus es, nimirum ipsam vim Dei generativam tibi ex ipso palam revelatam esse. Sic iterum cum manus audis Dei, eam quam habet vim faciendi aperte cognosce : aurem vero, eam qua præditus est audiendi facultatem : oculos, vim videndi : alas, protegendi potestatem. Atque alia omnia singulatim

²⁴ Gen. xix, 24. ²⁵ Amos iv, 11. ²⁶ Ose. i, 7. ²⁷ II Tim. i, 18. ²⁸ III Esdr. iv, 36. ²⁹⁻³⁰ Joan. xiv, 6. ³¹ III Esdr. iv, 40. ³² Isa. lxvi, 1.

(45) Editi et mss. nonnulli, Οὕτε γὰρ ἰσοτιμίαν ἀγγέλους, male. Reg. secundus, Οὕτε γὰρ ἰσοτιμίαν ἀγγέλους, non melius. Codex Colb. Οὕτε γὰρ εἰς ἰσοτιμίαν ἀγγέλους, bene.

(46) Codex unus οὕτε Θεοῦ. Alii mss. et editi οὕτε Θεῶ. Malim ἐν Θεῶ, vel Θεόν. Statim editi et mss. nonnulli τῶ λέγεσθαι. Antiqui tres libri ἐν τῶ λέγεσθαι.

(47) Illud, τότε, ita scriptum oportuerat, ut virgula poneretur post primam syllabam. Etenim illud, τό τs ad illud καὶ τό referrī debere constat : quod cum interpres non attenderet, incaute vertit : *Tunc placuit*.

(48) Editi et duo mss. δώσει Κύριος, *dabit Dominus*. Codex Colb. et alii duo Regii δώη, *det illi Dominus*; nec aliter in textu sacro legitur.

(49) Vetus liber Colb) μετρίως καὶ ἀσαφῶς, *num*

D *ambigue et obscure.*

(50) Editi ei μὴ ἐκ. Antiqui tres libri ei μὴ ἢ ἐκ.

(51) Editi et duo mss. non valde antiqui ἱκανὰ καὶ. At Regii secundus, tertius et sextus cum Colb. ἱκανεὶ καὶ. Suspicio autem ita auctorem scripsisse, cum ita legatur in mss. antiquioribus : sed vocem ἱκανεὶ, quoniam insolens erat et insolita, idcirco a librariis mutatam esse.

(52) Editi καθάπερ θρόνω. Antiqui duo libri καθάπερ ἐν θρόνω. Statim mss. tres ποδῶν αὐτοῦ. Vox αὐτοῦ in editis desideratur. Reg. quartus θέλεις, male.

(53) Editi et sex mss. κρείττον αὐτοῦ, τό · quod quin mendosum sit, non dubito. Codex Colb. κρείττον, αὐτὸ τό, *ipsam gignendi facultatem*, optime.

(54) Reg. quartus τό ὁρατικόν. Ibidem idem codex πτέρυγας δέ.

servant pariter propriam ac recensissimam de Deo intelligentiam, maxime apud eos qui recte credunt. Nomina igitur in usu sunt hominibus ad cognitionem ac distinctionem substantiarum, aut etiam rerum, ac eorum quæ circa substantias excogitantur. Itaque venter in Deo ne te rei novitate stupefaciat, cum nec manus nec alia quæ superius relata sunt, te perterreant. Proinde neque generatio in Deo attonitum te reddat, neque eorum qui audiunt quemquam.

5. Quod si quis timet ne sit in Deo generante affectio, potest et creantis timere motum, et laborem, et materiæ assumptionem, et usum instrumentorum. Hæc enim adsunt operantibus hominibus. Si vero isthæc Deo non adsunt, neque adest affectio in generando. Fieri enim non potest, ut natura affectionis expers in affectionem incidat. Cur igitur timet quis timorem, ubi timor non est? Deus neque cum ex se natura generat, affectioni obnoxius est; absit! neque laborat, cum aut aliquid, aut rerum universitatem e nihilo creat: absit, neque dicatur! Quod si unum refugis, etiam totum; si totum **317** similiter, etiam unum; si unum humano more, etiam totum; sin autem totum non humano more, ne unum quidem. Etenim si Deus ea quæ e nihilo creantur, facit voluntate, totum sine labore efficit; idque apud nos non est incredibile. Creditibilis autem videbitur omnibus, Deum ex se ipso natura divina modoque Deum decente genuisse genuinum filium, honore æqualem, æqualem gloria, throni ejusdem consortem, consiliarium, cooperatorem, consubstantialia Patri et Deo, non diversæ substantiæ, neque alienum ab ejus sola deitate. Sin minus, ne adorandus quidem est. Neque enim, ut scriptum est ²³, deum alienum adorabis: neque recentem quemquam deum suspicere jubemur. Ne dicas igitur additum esse numen, neque silentium de Filio fuisse apud antiquos, nobis vero revelatum esse, si modo confiteare Verbum rerum opificem Filium. Nam Verbum noverant patres, Dei Verbum adorabant, et cum Verbo Spiritum. Neque separet eum ab eo qui dicit: *Ego Deus solus, et non est præter me* ²⁴; ut ne conviciem in Filium, quasi Deus non esset, cogaris dicere: neque disjungas ipsum ab eo qui dicit: *Ego extendi cælum solus* ²⁵, ut ne etiam Filium creatorem dicere desinas. Etenim cælum qui extendit, a solius Dei gloria separatus non est. Quare in Filio Patrem agnosce: in Patre Filium glorifica. Cave dividas quæ dividi non possunt, cave scindas quæ non scinduntur. Nam etiamsi velis, non scinduntur. Quamquam secantur hæ-

²³ Exod. xx, 3, 5. ²⁴ Deut. xxxii, 39. ²⁵ Job

(55) Reg. quartus γνῶσιν καὶ διαίρεσιν. Nec ita multo post Colb. χεῖρ, μηδὲ τ' ἄλλα.

(56) Editi ἤ καὶ πάντα. Antiqui tres libri ἢ τὸ πᾶν.

(57) Editi φεύγεις, μηδὲ τὸ ἐν, neque κινῆται. Codex Colb. φεύγεις, καὶ τὸ πᾶν. quod melius nobis visum est et sanius.

(58) Editi Εἰ γὰρ ἐξ. At mss. Εἰ γὰρ τὰ ἐξ.

τὰ ἄλλα πάντα ὡσαύτως, ἕκαστον ἰδίαν σώζει ἔνοιαν ὀρθωτάτην περὶ Θεοῦ, μάλιστα τοῖς ὀρθῶς πιστεύουσι. Τὰ οὖν ὀνόματα χρησίμῃ ἐστιν ἀνθρώποις πρὸς γνῶσιν καὶ διαίρεσιν (55) ὕσιων, ἢ καὶ πραγμάτων καὶ τῶν περὶ τὰς οὐσίας ἐπινοηθέντων. Μὴ οὖν σε ξενίζέτω γαστήρ ἐπὶ Θεοῦ· ἐπεὶ μηδὲ χεῖρ, ἢ τὰ ἄλλα τὰ προειρημένα. Οὐκοῦν οὐδὲ γέννησις ἐπὶ Θεοῦ ξενισθεῖσι, ἢ τινα τῶν ἀκούοντων.

5. Εἰ δὲ πάθος ἐν Θεῷ γεννῶντι φοβεῖται τις, ἔστι καὶ κτιζόντος φοβηθῆναι κινήσιν, καὶ κάματον, καὶ πρόσληψιν ὕλης, καὶ χρεῖαν ὀργάνων. Ταῦτα γὰρ ἐπ' ἀνθρώπων δημιουργούντων. Εἰ δὲ ταῦτα οὐ πρόσσει Θεῷ, οὐδὲ πάθος ἐν τῷ γεννῶντι. Ἄδύνατον γὰρ τὴν ἀπαθῆ φύσιν πάθει περιπεσεῖν. Τί οὖν φοβεῖται τις φέρον, οὐ οὐκ ἐστι φόδος; Θεὸς οὐδὲ γεννῶν ἐξ αὐτοῦ φύσει πάσχει· μὴ γίνετο· οὐτε κτιζῶν ἐκ τοῦ μὴ ὄντος τι, ἢ τὸ πᾶν (56), κάμνει· μὴ γίνετο, μηδὲ ῥηθείη. Εἰ δὲ τὸ ἐν φεύγεις, καὶ τὸ πᾶν (57)· εἰ τὸ πᾶν ὁμοίως, καὶ τὸ ἐν· εἰ τὸ ἐν ἀνθρωπίνως, καὶ τὸ πᾶν· εἰ δὲ τὸ πᾶν οὐκ ἀνθρωπίνως, οὐδὲ τὸ ἐν. Εἰ γὰρ τὰ ἐξ (58) οὐκ ὄντων ποιεῖ βουλήσει Θεός, τὸ πᾶν ἀκαμάτως· καὶ οὐκ ἀπιστον τοῦτο παρ' ἡμῖν. Πιστότερον δ' ἂν πᾶσι (59), τὸ ἐξ αὐτοῦ φύσει θεῖα καὶ θεοκρατῶς γεγεννηκέναι ἀπαθῶς τὸν Θεὸν Υἱὸν γνησίον, ἡμότιμον, ὁμόδοξον, σύμβουλον, σύμβουλον καὶ συνεργόν, ὁμοούσιον τῷ Πατρὶ καὶ Θεῷ, καὶ οὐκ ἑτεροούσιον, οὐδὲ ἀλλότριον τῆς ἐκεῖνου μόνης θεότητος. Εἰ δὲ μὴ γε, οὐδὲ προσκυνητός. Οὐδὲ γὰρ προσκυνηθεὶς θεῷ ἄλλοτρίως, γέγραπται· οὐδὲ πρόσκυτον τινα παραδέξασθαι θεὸν παρακαλεσόμεθα. Μὴ τοίνυν λέγε προσθήκη σεδάσματος, μηδ' ὅτι σεσιώπητο τοῖς παλαιοῖς ὁ Υἱός, ἡμῖν δὲ ἀποκεκάλυπται, εἴπερ Λόγον δημιουργὸν ὁμολογεῖς τὸν Υἱόν. Λόγον γὰρ ἤδεισαν οἱ πατέρες, Λόγον Θεοῦ προσεκύνουν, καὶ σὺν Λόγῳ τὸ Πνεῦμα. Μηδὲ χωρίσῃς αὐτὸν ἀπὸ τοῦ λέγοντος, Ἐγὼ Θεός μόνος, καὶ οὐκ ἐστὶ πλὴν ἐμοῦ· ἵνα μὴ βλασφημεῖς ἀναγκασθῆς τὸν Υἱὸν ὡς οὐκ ὄντα Θεόν· μηδὲ χωρίσῃς αὐτὸν ἀπὸ τοῦ λέγοντος· Ἐγὼ ἐξέτεινα τὸν οὐρανὸν μόνος, ἵνα μὴ καὶ τοῦ δημιουργοῦ λέγῃς τὸν Υἱὸν ἀποστῆς (60)· ὅτι τῆς τοῦ μόνου Θεοῦ δόξης ὁ τὸν οὐρανὸν ἐκτείνας οὐ κειώρηται. Οὐκοῦν ἐν Υἱῷ γινώθι Πατέρα, ἐν Πατρὶ δόξασον Υἱόν. Μὴ μερίσῃς τὰ ἀμίριστα, μὴ σχίζῃς τὰ ἄσχιστα. Κἄν γὰρ θέλῃς, οὐ σχίζεται. Κἄν διαβραγῶσιν οἱ αἰρετικοί, οὐ διαβρήγνυται ἡ Τριάς (61)· ἀλλ' ἐστὶν ὁ ἓστι, κἄν ἑτέροις μὴ δοχῇ. Σπείρα γὰρ ἐστὶν ἡ ἅγια Τριάς, καὶ σεδάσμιός ἐστιν ἐν μιᾷ καὶ ἀδιείρω δόξῃ, τὴν αὐτὴν καὶ μίαν μόνην θεότητα πανταχοῦ περι-

ix, 8.

(59) Veteres aliquot libri, Πιστότερον δ' εἴη πᾶσι.

(60) Reg. quartus τὸν Υἱὸν ἀπιστῆς· quod quia corruptum sit, non dubito.

(61) Ediii κἄν γὰρ θέλεις, οὐ σχίζεται· κἄν διαβρήγνυται οἱ αἰρετικοί, οὐ διαβρήγνυται ἡ Τριάς· καὶ σεδάσμιός, etc., mutilæ. Codex Colb. et alii duo Regii ut in contextu.

φέρουσα, ἀρρήκτος, αχίρτος, ἀδιαίρετος, πάντα πληροῦσα, πάντα περιέχουσα, ἐν πᾶσιν οὔσα, δημιουργοῦσα, κυβερνώσα, ἀγιάζουσα καὶ ζωοποιοῦσα. Ἄυτη ἡ θεία καὶ θαυμασιωτάτη πλοκή οὐ διαβήγγυται, κατὰ τὸ γεγραμμένον, ὅτι *Τὸ τρίπλοκον σκαρτερον οὐ διαββρήσεται* (62). Τοῦτω τῷ νοήματι καὶ ὁ μακάριος Παῦλος γράφων πρὸς τοὺς ὁρθῶς πιστεύοντας ἔλεγεν· *Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ, καὶ ἡ κοινωρία τοῦ ἁγίου Πνεύματος μετὰ πάντων ὑμῶν.* Ὅταν γὰρ τὰ πάντα ἐνεργῆται (63) ὑπὸ τοῦ Θεοῦ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐν Πνεύματι, ἀχώριστον ὄρω (64) τὴν ἐνέργειαν τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Καὶ διὰ τοῦτο ναοὶ Θεοῦ καὶ Υἱοῦ καὶ Πνεύματος ἁγίου εἰσὶ πάντες οἱ ἅγιοι, ἐν οἷς οἰκᾷ ἡ μία θεότης, καὶ μία κυριότης, καὶ ἀγίότης **B** μίᾳ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος, διὰ τὸν ἓνα τοῦ βαπτίσματος ἀγιασμόν.

Πρὸς τοὺς λέγοντας, ὅτι κοινῶς γέγραπται περὶ Υἱοῦ καὶ Πατρὸς, περὶ δὲ τοῦ Πνεύματος ἐν τῷ βαπτίσματι μόνον.

1. Ἐάν δὲ λέγῃ ὁ Πατήρ, *Ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις ἐκχεῶ ἀπὸ τοῦ Πνεύματος μου ἐπὶ πᾶσαν σάρκα*, τί εἰπωμεν περὶ τοῦ Υἱοῦ; Οὐ γέγραπται γὰρ ἐν ταῦθα. Ἐάν δὲ λέγῃ ὁ προφήτης· *Ἐκεῖ συνήγησαν ἔλλαροι, καὶ εἶδον τὰ πρόσωπα ἀλλήλων· ἀριθμῶ παρῆλθον, καὶ μία αὐτῶν οὐχ ὑπέλειφθη, διότι Κύριος ἐνετείλατο αὐταῖς, καὶ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ συνέηγαγεν αὐτάς* (65)· ποῦ ὁ Υἱός; **C** Ἐάν δὲ λέγῃ· *Πνεῦμα παρ' ἐμοῦ ἐξελεύσεται, καὶ προηὴν πᾶσαν ἐγὼ ἐποίησα*· ποῦ ὁ Υἱός; Ἐάν δὲ λέγῃ ὁ Δαβὶδ· *Καὶ τὸ Πνεῦμά σου τὸ ἅγιον μὴ ἀντανήλης ἀπ' ἐμοῦ*· ποῦ ὁ Υἱός; Ἐάν λέγῃ ὁ αὐτός· *Καρδίαν καθαρὰν κτίσων ἐν ἐμοὶ ὁ Θεός, καὶ Πνεῦμα εὐθὲς ἐγκαταίσειον ἐν τοῖς ἐγκάτοις μου*· ποῦ ὁ Υἱός; Ἐάν δὲ λέγῃ ὁ αὐτὸς πάλιν· *Καὶ ἐπὶ Πνεῦμά σου τὸ ἀγαθὸν ὁδηγήσει με ἐν γῆ εὐθείᾳ*· ποῦ ὁ Υἱός; Ἐάν δὲ λέγῃ ὁ αὐτός· *Καὶ Πνεύματι ἡγεμονικῶ στήριξόν με*· ποῦ ὁ Υἱός; Ἐάν δὲ λέγῃ ὁ Ἰωβ· *Πνεῦμα θεῶν τὸ ποιῆσάν με*· ποῦ ὁ Υἱός; Ἐάν δὲ λέγῃ ὁ αὐτός Ἰωβ· *Πνεῦμά ἐστιν ἐν βροτοῖς, προηὴ δὲ παντοκράτορός ἐστιν ἡ διδασκουσά με*· ποῦ ὁ Υἱός; Ἐάν δὲ λέγῃ ὁ Δαβὶδ· *Ἐξαποσταλεῖς τὸ Πνεῦμά σου, καὶ κτισθήσονται, καὶ ἀνακαινισθῶσι τὰ πρόσωπα τῆς γῆς*· ποῦ ὁ Υἱός; Ἐάν δὲ λέγῃ· *Ποῦ πορευθῶ ἀπὸ τοῦ Πνεύματος σου, καὶ ἀπὸ τοῦ προσώπου σου ποῦ φύγω;* ποῦ ὁ Υἱός; Ἐάν δὲ λέγῃ· *Οὐαὶ τέκνα ἀποστάται, τὰδε λέγει Κύριος· Ἐποιήσατε βουλήν οὐ δι' ἐμοῦ, καὶ συνθήκας οὐ διὰ τοῦ Πνεύματος μου*· ποῦ ὁ Υἱός; Ἐάν δὲ λέγῃ· *Καὶ ἐξελεύσεται ῥάβδος ἐκ τῆς ῥίζης Ἰεσσαί, καὶ ἀρθὸς ἐκ τῆς*

retici, non secatur Trinitas: sed est quod est, etiam aliis non videatur. Spira enim est sancta Trinitas, atque colenda est in una et aeterna gloria, eandem et unam solam deitatem ubique circumferens, infracta, insecabilis, individua, adimplens omnia, omnia continens, in omnibus existens, creans, gubernans, sanctificans, et vivificans. Divinus ille et maxime admirandus nexus non rumpitur, juxta id quod scriptum est: *Funiculus triplex non dirumpetur*⁶². Qui et beatus Paulus cum in hanc sententiam ad eos qui recte credebant, scriberet, dicit: *Gratia Domini nostri Jesu Christi, et charitas Dei, et communicatio sancti Spiritus cum omnibus vobis*⁶³. Cum enim fiant omnia a Deo per Jesum Christum in Spiritu, inseparabilem video Patris et Filii et sancti Spiritus operationem. Et propterea templa Dei et Filii et sancti Spiritus sunt omnes sancti, in quibus inhabitat una deitas, et una dominatio, et una sanctitas Patris et Filii et Spiritus sancti, propter unam baptismatis sanctificationem.

Adversus eos qui dicunt scriptum esse de Filio et Patre esse, de Spiritu vero in baptismo duntaxat.

1. Quod si Pater dixit: *In ultimis diebus effundam de Spiritu meo super omnem carnem*⁶³, quid de Filio sumus dicturi? Hic enim de eo scriptum non est. Si vero propheta dicit: *Ibi convenerunt cervæ, et viderunt facies altera alterius: transierunt numero, et una earum relicta non est, quoniam Dominus præcepit ipsis, et Spiritus ejus congregavit eas*⁶⁵; ubi Filius? Si itidem **318** dicit: *Spiritus exhibit a me, et flatum omnem ego feci*⁶⁴; ubi Filius? Si vero David dicit: *Et Spiritum tuum sanctum ne auferas a me*⁶⁴; ubi Filius? Item si ille ipse dicit: *Cor mundum crea in me, Deus, et Spiritum rectum innova in visceribus meis*⁶⁵; ubi Filius? Rursus si idem dicat: *Et Spiritus tuus bonus deducet me in terra recta*⁶⁵; ubi Filius? Si idem dicit: *Et Spiritu principali confirma me*⁶⁵; ubi Filius? Quod si Job dicit: *Spiritus divinus qui me fecit*⁶⁵, ubi Filius? Si rursus idem Job dicit: *Spiritus est in hominibus, flatus autem Omnipotentis est qui me docet*⁶⁵; ubi Filius? Quod si David dicit: *Emittes Spiritum tuum, et creabuntur, et renovabis faciem terræ*⁶⁵; ubi Filius? Item si dicit: *Quo ibo a Spiritu tuo, et quo a facie tua fugiam*⁶⁵? ubi Filius? Quod si dicit: *Væ filii desertores, hæc dicit Dominus: Fecistis consilium non per me, et pactiones non per Spiritum meum*⁶⁵; ubi Filius? Rursus si dicit: *Et egredietur virga de radice Jesse, et flos de radice ascendet, et requiescet super eum Spiritus sapientiæ et intellectus, Spiritus consilii et fortitudinis, Spiritus cognitionis et pietatis, et replebit ipsum Spiritus timoris Dei*⁶⁵: quomodo separabo Spiritum? Si iti-

⁶² Eccle. iv, 12. ⁶³ II Cor. xiii, 13. ⁶⁴ Joel ii, 28. ⁶⁵ Isa. xxxiv, 15, 16. ⁶⁶ Isa. lvi, 16. ⁶⁷ Psal. l, 13. ⁶⁸ ibid. 12. ⁶⁹ Psal. cxlii, 10. ⁷⁰ Psal. l, 14. ⁷¹ Job xxxiii, 4. ⁷² Job xxxii, 8. ⁷³ Psal. ciii, 30. ⁷⁴ Psal. cxxxviii, 7. ⁷⁵ Isa. xxx, 1. ⁷⁶ Isa. xi, 1-3.

(62) Codices nonnulli οὐκ ἀποββρήσεται.

(63) Editi ἐνεργεῖται. At multi in se. ἐνεργῆται.

(64) Reg. quartus ἀχώριστον ἐρώ, inseparabilem dicunt.

(65) Editi et nostri mss. συνήγαγεν αὐτάς, congregavit eas. Legitur vero apud LXX συνήγαγεν αὐτά, congregavit ea.

dem dicit : *Spiritus Domini super me, propter quod unxit me; misit me ut pauperibus evangelizarem: ut predicarem captivis remissionem, et caecis visum* ⁵¹ : quomodo separabo Spiritum? Et quæcunque licet cum studio ac labore invenire tum e Veteri Scriptura, tum e Novo Testamento, de Spiritu et Filio et Patre. *Ave, gratia plena, Dominus tecum: ecce enim concipies in utero, et paries filium* ⁵². Et cum Maria diceret : *Quomodo cognoscam istud, quandoquidem virum non cognosco?* dicit ei angelus : *Spiritus sanctus superveniet in te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi* ⁵³. Et rursus idem angelus ad Joseph dicit : *Ne timeas accipere Mariam conjugem tuam; nam quod in ea conceptum est, a Spiritu sancto est* ⁵⁴. Et rursus prophetæ verba exponens evangelista ait : *Ut adimpleretur quod scriptum est: Ecce Filius meus electus, dilectus meus, in quo bene complacitum est animæ meæ, ponam Spiritum meum super ipsum* ⁵⁵. Atque in Evangelio scriptum est : *Spiritus ubi vult, spirat, et vocem ejus audis: sed nescis unde veniat, aut quo vadat. Sic est omnis qui natus est e Spiritu* ⁵⁶. Et similiter in Evangelio : *Si vero ego in Spiritu Dei ejicio demonia, igitur pervenit in vos regnum Dei* ⁵⁷. Et rursus scriptum est : *Omne peccatum et blasphemia remittetur hominibus: at Spiritus blasphemia non habet remissionem* ⁵⁸. Et in baptismo descendit Spiritus sanctus, et mansit super eum ⁵⁹; angeli vero descendentes ministrabant ei ⁶⁰. Quo cognoscas angelos quidem descendentes ministrare, servitutem ut ostendant : Spiritum vero super ipsum mansisse, ut, mansione audita, naturæ ejus libertatem intelligas. Scriptum autem est : *Et Pater in me manens, ipse facit opera* ⁶¹. Et rursus scriptum est : *Jesus autem plenus Spiritu sancto reversus est a* **319** *Jordane, et actus est per Spiritum in desertum, diebus quadraginta tentatus a diabolo* ⁶². Et iterum : *Accipite Spiritum sanctum. Quorumcunque remiseritis peccata, remittuntur; quorumcunque retinueritis, retenta sunt* ⁶³. Et rursus : *Veritatem vobis dico, expedit vobis ut ego vadam; etenim si ego non abiero, Paracletus non veniet ad vos, Spiritus veritatis, qui a Patre procegit* ⁶⁴.

ἤρξατο ἐν τῷ Πνεύματι εἰς τὴν ἔρημον, ἡμέρας τεσσαράκοντα (69) *πειραζόμενος ὑπὸ τοῦ διαβόλου· καὶ πάλιν· Ἄδθετε Πνεῦμα ἅγιον· Ἄν τινων ἀφῆτε τὰς ἀμαρτίας, ἀφέλω(70)· ἄν τινων κρατῆτε, κεκράτηται. Καὶ πάλιν· Τὴν ἀλήθειαν ὑμῖν λέγω, συμφέρει ὑμῖν ἵνα ἐγὼ ἀπέλω· ἐάν γάρ ἐγὼ μὴ ἀπέλω, ὁ Παράκλητος οὐκ ἐλεύσεται πρὸς ὑμᾶς, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται.*

⁵¹ Isa. LXI, 1. ⁵² Luc. I, 28, 31. ⁵³ ibid. 34, 35. ⁵⁴ Matth. I, 20. ⁵⁵ Matth. XII, 17; Isa. XLII, 1. ⁵⁶ Joan. III, 8. ⁵⁷ Matth. XII, 28. ⁵⁸ ibid. 31. ⁵⁹ Matth. III, 16. ⁶⁰ Matth. IV, 11. ⁶¹ Joan. XIV, 10. ⁶² Luc. IV, 1, 2. ⁶³ Joan. XI, 22, 25. ⁶⁴ Joan. XVI, 7.

(66) Editi τῆς Παλαιᾶς... καὶ Υἱοῦ καὶ Πατρὸς. Antiqui tres libri ut legere est in contextu. Illud, κεχαριτωμένη, ita Latine reddidit auctor Vulgatæ, *gratia plena*: alii, *gratiosa*: alii, *quæ gratia donata es*: alii, *gratias dilecta*. Subinde editi καὶ τῆς Μαρίας. Vocula καὶ deest in nostris codicibus. Quod autem ait scriptor, verba illa, Κατὰ τί γινώσκωμαι τοῦτο; Mariæ esse, in eo eum falli constat. Etenim, quæ erat scriptoris diligentia, verba hæc non sunt Mariæ, sed Zachariæ, Luc. I, 18.

(67) Codex Colb. ἡ δὲ εἰς τὸ Πνεῦμα βλασφημία,

A *ἵζητος ἀναθήσεται, καὶ ἐπιωραπαύσεται ἐκ' αὐτὸν Πνεῦμα σοφίας καὶ συνέσεως, Πνεῦμα βουλής καὶ ἰσχύος, Πνεῦμα γνώσεως καὶ εὐσεβείας, καὶ ἐμπλήσει αὐτὸν Πνεῦμα φόβου Θεοῦ· πῶς χωρίσω τὸ Πνεῦμα; Ἐάν δὲ λέγῃ· Πνεῦμα Κυρίου ἐπ' ἐμὲ, οὐ εἴρεκεν ἐχρισέ με, εὐαγγελισσασθαι πτωχοῖς ἀπέσταλκέ με, κηρύξαι αἰχμαλώτοις ἄφροσιν, καὶ τυφλοῖς ἀνάβλεψιν· πῶς χωρίσω τὸ Πνεῦμα; Καὶ ὅσα φιλοπόνως δυνατόν ἀπὸ τῆς Γραφῆς τῆς τε Παλαιᾶς (66) εὐρεῖν καὶ ἀπὸ τῆς Καινῆς τε Διαθήκης περὶ τοῦ Πνεύματος καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πατρὸς. Χαίρε, κεχαριτωμένη, ὁ Κύριος μετὰ σοῦ· ἰδοὺ γὰρ συνλήψῃ ἐν γαστρὶ, καὶ τέξῃ υἷόν. Καὶ τῆς Μαρίας λεγοῦσης· Κατὰ τί γινώσκωμαι τοῦτο, ἐπεὶ ἄνδρα οὐ γινώσκω; λέγει αὐτῇ ὁ ἄγγελος· Πνεῦμα ἅγιον ἐπελεύσεται ἐπὶ σέ, καὶ δύναμις Ὑψίστου ἐπισκιάσει σοι. Καὶ πάλιν ὁ αὐτὸς ἄγγελος λέγων λέγει τῷ Ἰωσήφ· Μὴ φοβηθῆς παραλαβεῖν Mariam τὴν γυναικᾶ σου· τὸ γὰρ ἐν αὐτῇ γεννηθὲν ἐκ Πνεύματος ἐστὶν ἅγιον. Καὶ πάλιν ὁ εὐαγγελιστὴς ἐρμηνεύων τὰ ἐν τῷ προφήτῃ λέγει· Ἴνα πληρωθῇ τὸ γεγραμμένον· Ἰδοὺ ὁ Παῖς μου ὁ ἐκλεκτός, ὁ ἀγαπητός μου, εἰς ὃν πῦδόκησεν ἡ ψυχὴ μου, θήσω τὸ Πνεῦμά μου ἐκ' αὐτόν. Καὶ ἐν Εὐαγγελίῳ γέγραπται· Τὸ Πνεῦμα ὁποῦ θέλει πνεῖ, καὶ τὴν φωνὴν αὐτοῦ ἀκούεις, ἀλλ' οὐκ οἶδας πόθεν ἔρχεται, καὶ ποῦ ὑπάγει. Οὕτως ἐστὶ πᾶς ὁ γεννημένος ἐκ τοῦ Πνεύματος· καὶ ὁμοίως ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ· Εἰ δὲ ἐγὼ ἐν Πνεύματι Θεοῦ ἐκβάλλω τὰ δαιμόνια, ὅρα ἔφρασεν ἐφ' ὅσα ἡ Βασιλεῖα τοῦ Θεοῦ. Καὶ πάλιν γέγραπται· Πᾶσα ἁμαρτία καὶ βλασφημία ἀφσθῆσεται τοῖς ἀνθρώποις, ἡ δὲ τοῦ Πνεύματος βλασφημία (67) οὐκ ἔχει ἄφεσιν. Καὶ ἐν τῷ βαπτίσματι κατήλθε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καὶ ἐμεινεν ἐπ' αὐτόν· οἱ δὲ ἄγγελοι κατεθρόντες διηκόνουν αὐτῷ. Ἴνα γινῶς, ὅτι οἱ ἄγγελοι κατεθρόντες διακονοῦσιν, ἵνα τὴν δουλείαν δέξωσι· τὸ δὲ Πνεῦμα ἐμεινεν ἐπ' αὐτόν, ἵνα τὴν μονὴν ἀκούσας, ἐλευθερίαν νόστης τῆς φύσεως αὐτοῦ (68). Γέγραπται δὲ· Καὶ ὁ Πατὴρ ἐν ἐμοὶ μένων, ποιεῖ τὰ ἔργα αὐτοῦ. Καὶ πάλιν γέγραπται· Ἰησοῦς δὲ πλήρης Πνεύματος ἁγίου ὑπέστρεψεν ἀπὸ Ἰορδάνου, καὶ*

D *blasphemia in Spiritum, convicium in Spiritum.* (68) Codex Colb. et Reg. tertius ἐλευθερίαν νόστης τὸ τῆς φύσεως αὐτοῦ.

(69) Punctum reperitur in aliquot codicibus post vocem τεσσαράκοντα, ut moneremur, Dominum per quadraginta dies non fuisse tentatum: sed eum quadraginta dies in deserto consummatum, tum demum a diabolo tentatum fuisse.

(70) Editi ἀφέωνται. Καὶ πάλιν. Codex Colb. et Reg. quintus ut in contextu. Statim editi Ἐάν γάρ μὴ ἐγὼ. Reg. quartus Ἐάν γάρ ἐγὼ μὴ, recte.

2. Ἐάν δὲ λέγωσιν · Οὐ λαλεῖ ἀφ' ἑαυτοῦ τὸ Πνεῦμα, ἀλλ' ὅσα ἄν ἀκούσῃ λαλήσει · λέγομεν αὐτοῖς· Οὐδὲ ὁ Υἱὸς ἀφ' ἑαυτοῦ λαλεῖ · Ἄλλ' ὁ πέμψας με, φησὶ, Πάτερ, ἐκεῖνός μοι εἶπε τί εἰπω καὶ τί λαλήσω· πάντα γὰρ ὅσα λαλεῖ τὸ Πνεῦμα καὶ ὁ Υἱὸς, τοῦ Θεοῦ εἰσι λόγια. Καὶ διὰ τοῦτο Πᾶσα Γραφὴ θεόπνευστος καὶ ὠφέλιμος ἐστίν, ἀπὸ τοῦ Πνεύματος λαληθεῖσα. Καὶ γὰρ ἀληθῶς τοῦτο δεῖκνυσι μὴ εἶναι τὸ Πνεῦμα κτίσμα, ἐπειδὴ πᾶσα ἡ λογικὴ κτίσις ποτὲ ἀφ' ἑαυτῆς (71) λαλεῖ, ποτὲ τὰ τοῦ Θεοῦ, ὡς ἔταν λέγει Παῦλος· Περὶ τῶν παρθένων ἐπιταγήν Κυρίου οὐκ ἔχω, γνάμνην δὲ δίδωμι ὡς ἡλεημέντος ὑπὸ Κυρίου. Τοῖς δὲ (72) γεγραμμένοι παραγγέλλω οὐκ ἐγὼ, ἀλλ' ὁ Κύριος· καὶ ὁ προφήτης· Ὁ Κύριος, πλὴν κρίματα λαλήσω πρὸς σέ· τί ἐτι ἀσεβεῖς (73) εὐδοιοῦνται; καὶ πάλιν· Οἱ μοι, μήτηρ, ὡς τίνα μ' ἔτεκες; Ποτὲ δὲ λέγει· Τάδε λέγει Κύριος. Καὶ ποτὲ Μωσῆς· Ἰσχυρόφωνος καὶ βραδύγλωσσός εἰμι ἐγὼ. Ποτὲ δὲ ὁ αὐτός· Τάδε λέγει Κύριος· Ἐξαπόστειλον τὸν λῶόν μου, ἵνα μοι λατρεύσῃ. Τὸ δὲ Πνεῦμα οὐχ οὕτως. Οὐ γὰρ ποτὲ τὰ ἑαυτοῦ λέγει, ποτὲ δὲ τὰ τοῦ Θεοῦ· τοῦτο γὰρ ἦν κτίσματος. Ἀλλὰ πάντα τὰ τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ εἰσι λόγια· ὁμοίως καὶ τὰ τοῦ (74) Υἱοῦ. Διὰ τοῦτο οὐδὲ ὁ Υἱὸς λαλεῖ ἀφ' ἑαυτοῦ. Ὁ γὰρ πέμψας με, φησὶ, Πάτερ, ἐκεῖνός μοι εἶπε τί εἰπω καὶ τί λαλήσω· οὐ μανθάνων, τοῦτο γὰρ ἦν ἀτελοῦς καὶ ἀμαθοῦς· ἀλλ' ἐτι ὅσα ὁ Πάτερ, διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐν Πνεύματι λαλεῖ. Καὶ πάλιν γέγραπται· Οὐδεὶς οἶδε τὰ τοῦ ἀνθρώπου, εἰ μὴ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου τὸ ἐν αὐτῷ· οὕτω καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ οὐδεὶς ἔγνω εἰ μὴ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ· καὶ πάλιν· Τὸ γὰρ Πνεῦμα πάντα ἐρευνᾷ (75), καὶ τὰ βῆθη τοῦ Θεοῦ. Ἐάν δὲ λέγωσιν, ὅτι τὸ ἐρευνητὸν οὐκ οἶδε, καὶ διὰ τοῦτο ἐρευνεῖ· ἐρούμεν, ὅτι καὶ ὁ Θεὸς ἐρευνεῖ τὰς καρδίας τῶν ἀνθρώπων. Καὶ διὰ τῶν προφητῶν (76) λέγει· Ἐρευνήσω τὴν Ἱερουσαλήμ μετὰ τοῦ λύχνου. Καὶ πάλιν γέγραπται· Οὐκ οἰδατε, ὅτι τὰ σώματα ὑμῶν ναὸς τοῦ ἐν ὑμῖν ἁγίου Πνεύματος ἐστίν, οὗ ἔχετε ἀπὸ τοῦ Θεοῦ; καὶ πάλιν· Οὐκ οἰδατε, ὅτι ναὸς Θεοῦ ἐστε, καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ ἐν ὑμῖν οἰκεῖ; καὶ πάλιν· Ὑμεῖς δὲ (77) οὐκ ἐστὲ ἐν σαρκί, ἀλλ' ἐν Πνεύματι, εἴπερ Πνεῦμα Θεοῦ οἰκεῖ ἐν ὑμῖν. Καὶ πάλιν γέγραπται· Καὶ ταῦτά τινες ἦτε, ἀλλ' ἀπελούσασθε, ἡγιασθητε, ἀλλ' ἐδικαιώθητε ἐν τῷ ὄνόματι τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἐν τῷ Πνεύματι τοῦ Θεοῦ

2. Quod si dicant : *Non loquitur a seipso Spiritus, sed quæcunque audierit loquitur* ⁶⁵; ipsi dicimus : *Neque Filius a seipso loquitur : Sed qui me misit Pater, inquit, ille mihi dixit quid dicam et quid loquar* ⁶⁶ : omnia enim quæcunque Spiritus et Filius loquuntur, Dei sunt oracula. Et eam ob causam *Omnis Scriptura dirinitus inspirata, etiam utilis est* ⁶⁷, quippe quam locutus sit Spiritus. Hoc namque vere ostendit Spiritum non esse creaturam, quoniam rationalis omnis creatura modo a seipsa loquitur, modo ea quæ Dei sunt, ut cum dicit Paulus : *De virginibus autem præceptum Domini non habeo; consilium tamen do tanquam misericordiam consecutus a Domino* ⁶⁸. *At iis qui matrimonio juncti sunt præcipio non ego, sed Dominus* ⁶⁹. Et propheta : *O Domine, nihilominus judicia loquar ad te; quid est quod impii prospere agunt* ⁷⁰? Et rursus : *Heu me, mater ! qualem me peperisti* ⁷¹ ! Nonnunquam autem ait : *Hæc dicit Dominus* ⁷². Et aliquando Moyses : *Gracili voce et tarda lingua ego sum* ⁷³. Aliquando vero is ipse : *Hæc dicit Dominus : Emitte populum meum, ut mihi serviat* ⁷⁴. Spiritus autem non sic. Non enim modo sua, modo quæ Dei sunt loquitur; id namque pertinet ad creaturam. Verum omnia Spiritus verba, Dei oracula sunt : similiter et Filii dicta. Quapropter ne Filius quidem a seipso loquitur. *Qui enim misit me Pater, inquit, ille mihi dixit quid dicam et quid loquar* ⁷⁵, non quod disceret : hoc enim imperfecti erat et nescientis : sed quod quæcunque Pater loquitur, per Filium in Spiritu loquatur. Et rursus scriptum est : *Nemo novit quæ hominis sunt, nisi spiritus hominis, qui in ipso est : sic etiam quæ Dei sunt, nemo novit nisi Spiritus Dei* ⁷⁶. Et iterum : *Spiritus enim omnia scrutatur, etiam profunda Dei* ⁷⁷. Quod si dicant eum qui scrutatur nequaquam nosse, ob idque scrutari; dicemus Deum quoque scrutari hominum corda ⁷⁸. Et per prophetas dicit : *Scrutabor Jerusalem cum lucerna* ⁷⁹. Et iterum scriptum est : *Nescitis quod corpora vestra templum sunt habitantis in vobis Spiritus sancti, quem habetis a Deo* ⁸⁰? Et rursus : *Nescitis quod templum Dei estis, et Spiritus Dei habitat in vobis* ⁸¹? Et rursus : *Vos autem non estis in carne, sed in Spiritu, siquidem Spiritus Dei habitat in vobis* ⁸²? Et rursus scriptum est : *Et hæc eratis quidam, 320 sed abluti estis, sed sanctificati estis, sed justificati estis in nomine Domini Jesu Christi,*

⁶⁵ Joan. xvi, 13. ⁶⁶ Joan. xii, 49. ⁶⁷ II Tim. iii, 16. ⁶⁸ I Cor. vii, 25. ⁶⁹ ibid. 40. ⁷⁰ Jerem. xii, 4. ⁷¹ Jerem. xv, 10. ⁷² Jerem. xxx, 2. ⁷³ Exod. iv, 10. ⁷⁴ Exod. v, 4. ⁷⁵ Joan. xii, 49. ⁷⁶ I Cor. ii, 11. ⁷⁷ ibid. 10. ⁷⁸ Psal. vii, 10; Jerem. xvii, 10. ⁷⁹ Soph. i, 12. ⁸⁰ I Cor. vi, 19. ⁸¹ I Cor. ii, 16. ⁸² Rom. viii, 9.

(71) Editi ἀφ' ἑαυτοῦ. Codex Colb. et alii duo Regii ἀφ' ἑαυτῆς, bene.

(72) Legitur in impressis libris ἡλεημένος· τοῖς δὲ : at in tribus mss. ita, ut edidimus.

(73) Codex Colb. τί ἐτι ἀσεβεῖς, cur adhuc secunda fortuna utentur impii?

(74) Editi καὶ τοῦ. At nostri septem mss. καὶ τὰ τοῦ, similiter quoque verba Filii oracula sunt Dei. Mox editi οὕτω ὁ. Antiqui tres libri οὕτω ὁ.

(75) Antiqui tres libri πάντα ἐρευνεῖ. Vox πάν-

τα desiderabatur in vulgatis.

(76) Ubi et in editis et in mss. legitur διὰ τῶν προφητῶν, Combefisius malit διὰ τοῦ προφήτου cum, inquit, Sophonisæ unius verba proferantur : sed miror tantam diligentiam a Combefisio requiri in scriptore, qui se minus diligentem in toto suo opere ostendit.

(77) Veteres duo libri ὑμεῖς δὲ. Vocula δὲ in vulgatis desideratur.

(78) Codex Colb. et alter Reg. Κυρίου ἡμῶν.

et in Spiritu Dei nostri⁸⁵. Et rursus : Non enim **A** *audēbo quidquam loqui eorum, quæ non effecit Christus per me verbo et factio, in obedientiam gentium, in potentia signorum ac prodigiorum, in potentia Spiritus sancti⁸⁶. Et in principio Epistolarum sanctus Paulus meminit Patris et Filii et Spiritus sancti, sic scribens : Paulus servus Jesu Christi vocatus apostolus, segregatus in Evangelium Dei, quod antea promiserat per prophetas suos in Scripturis sanctis de Filio suo, qui factus est ex semine David secundum carnem : qui constitutus est Filius Dei in potentia secundum Spiritum sanctificationis⁸⁷. Et rursus : Gratia Domini nostri Jesu Christi et charitas Dei, et communicatio sancti Spiritus⁸⁸. Et iterum : Divisiones autem donorum sunt, idem vero Spiritus : et divisiones ministeriorum sunt, idem autem Dominus : et divisiones operationum sunt, idem autem Deus, efficiens omnia in omnibus⁸⁹. Et Job : Vivit Dominus, qui me sic judicavit, et Omnipotens, qui affecit amaritudine animam meam : Spiritus vero divinus, qui mihi in naribus superest⁹⁰. Et David : Emitte lucem tuam et veritatem tuam⁹¹ ; lucem dicens Spiritum, et veritatem Filium. Et alibi : Ostende nobis, Domine, misericordiam tuam, et Salutarem tuam da nobis⁹².*

De Spiritu.

Anima omnis quæ de diviniorebus quærit, lætitia afficiatur, si talem habeat oculum, qui possit ea quæ **C** *sensu invisibilia sunt, quærere et videre, atque si ita quærere, apud ipsum quæsitus, prout scriptum est, queat habitare. Scriptum est enim : Si quæris, quære, et apud me habitabit⁹³. Tunc autem habitabit, quando cum fide quærit. Nam etiamsi contigerit ut non inveniat, non tamen in fide quæsiti habitare desinit, sed dicit secundum beatum Davidem : Mirabilis facta est scientia tua ex me : confortata est ; non potero ad eam⁹⁴ ; et secundum patrem lunatici : Credo, Domine, adjuna incredulitatem meam⁹⁵. Cum igitur id habeamus propositi, de natura Spiritus sancti cum fide quæramus, ab eo postulantes ejus quem quærimus cognitionem. Ipse namque est qui*

⁸⁵ I Cor. vi, 11. ⁸⁶ Rom. xv, 18, 19. ⁸⁷ Rom. i, 1-4. ⁸⁸ II Cor. xiii, 13. ⁸⁹ I Cor. xii, 4-6. ⁹⁰ Job xxvii, 2, 3. ⁹¹ Psal. xlii, 3. ⁹² Psal. lxxiv, 8. ⁹³ Isa. xxi, 12. ⁹⁴ Psal. cxxxviii, 6. ⁹⁵ Marc. ix, 23.

(79) Codex Colb. τὸ λαλεῖν. Ibidem idem ms. et Reg. quartus ὡν οὐ κατεργάσατο. Ibidem iidem codices ἐθνῶν, λόγῳ καὶ ἔργῳ, alio ordine.

(80) Reg. quartus ἀγιοσύνης ἐξ ἀναστάσεως νεκρῶν· καὶ πάλιν.

(81) Rursus Reg. quartus ὁ παραπικράνας μου. Nec ita multo post idem codex καὶ ἐν ἄλλῳ· Δείξον.

(82) Editi περὶ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου. At mss. nostri ita, ut edidimus. Notat vir doctissimus Ducezns, brevem hunc de Spiritu sancto tractatum in Basileensi Græca editione posteriori deesse quidem : sed ita, ut hominiam separatam efficiat pag. 241. Utat hæc sunt, hunc *De Spiritu sancto* libellum in nostris septem mss. perinde atque in editione Parisiensi, quinto contra Eunomium libro adjungi con-

ἡμῶν. Καὶ πάλιν· Οὐ γὰρ τολμήσω τι λέγειν **A** *(79) ὡν οὐκ ἀπεργάσατο Χριστὸς δι' ἐμοῦ λόγῳ καὶ ἔργῳ, εἰς ὑπακοήν ἐθνῶν, ἐν δυνάμει σημείων καὶ τεράτων, ἐν δυνάμει Πνεύματος ἁγίου. Καὶ ἐν ἀρχῇ τῶν ἐπιστολῶν ὁ ἅγιος Παῦλος τοῦ Πατρὸς μέμνηται καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, οὕτω γράφων· Παῦλος δούλος Ἰησοῦ Χριστοῦ κλητὸς ἀπόστολος, ἀρρωτισμένος εἰς Εὐαγγέλιον Θεοῦ, ὃ προσηγγέλλω διὰ τῶν προφητῶν αὐτοῦ ἐν Γραφαῖς ἁγίαις περὶ τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ, τοῦ γενομένου ἐκ σπέρματος Δαβὶδ κατὰ σάρκα, τοῦ ἐρισθέντος Υἱοῦ Θεοῦ ἐν δυνάμει κατὰ Πνεῦμα ἀγιοσύνης· καὶ πάλιν (80)· Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ, καὶ ἡ κοινωνία τοῦ ἁγίου Πνεύματος· καὶ πάλιν· Διαιρέσεις δὲ χαρισμάτων εἰσι, τὸ δὲ αὐτὸ Πνεῦμα· καὶ διαιρέσεις διακονιῶν εἰσιν, ὃ δὲ αὐτὸς Κύριος· καὶ διαιρέσεις ἐνεργημάτων εἰσιν, ὃ δὲ αὐτὸς Θεὸς, ὃ ἐνεργῶν τὰ πάντα ἐν πάνσι· καὶ ὁ Ἰὼβ· Ζῆ Κύριος ὃς οὕτω με κέρκιε, καὶ ὁ Παυτοκράτωρ, ὃ πικράνας μου (81) τὴν ψυχὴν, Πνεῦμα δὲ θεῖον τὸ περιόν μοι ἐν βίῳ· καὶ ὁ Δαβὶδ· Ἐξαπόστειλον τὸ φῶς σου καὶ τὴν ἀλήθειάν σου· φῶς λέγων τὸ Πνεῦμα, καὶ ἀλήθειαν τὸν Υἱόν· καὶ ἐν ἄλλοις· Δείξον ἡμῖν, Κύριε, τὸ ἔλεός σου, καὶ τὸ σωτήριόν σου ἐφ' ἡμῖν.*

Περὶ τοῦ Πνεύματος (82).

Εὐθυμείσω μὲν πᾶσα (83) ψυχὴ ζητοῦσα περὶ τῶν θειοτέρων, εἰ ὄμμα τοιοῦτον ἔχει, ὥστε ταῦτα **C** *ζητεῖν καὶ ὄρᾳν τὰ ἀειθέσει ἀόρατα, καὶ εἰ, οὕτω (84) ζητοῦσα, παρ' αὐτῷ τῷ ζητούμενῳ, κατὰ τὸ γαρμαζέμενον, οικεῖν δύναται. Γέγραπται γάρ· Ἐάν ζητῆς, ζῆται, καὶ παρ' ἐμοῦ οικεῖ. Οἰκεῖ δὲ τότε, ὅτε μετὰ πίστεως ζητεῖ. Κἂν γὰρ γένηται (85) μὴ εὐρεῖν, οὐκ ἀναχωρεῖ τοῦ οικεῖν ἐν τῇ πίστει τοῦ ζητούμενου, ἀλλὰ λέγει κατὰ τὸν μακάριον Δαβὶδ· Ἐθανμαστώθη ἡ γνώσις σου ἐξ ἐμοῦ· ἐκραυάσθη· οὐ μὴ δύνωμαι πρὸς αὐτήν· καὶ κατὰ τὸν πατέρα τοῦ σεληνιαζομένου· Πιστεύω, Κύριε, βοήθει μου τῇ ἀπιστίᾳ. Τοῦτον οὖν ἔχοντες τὸν σκοπὸν, ζητήσωμεν μετὰ πίστεως περὶ τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος φύσεως, παρ' αὐτοῦ ζητήσαντες τοῦ ζητούμενου*

stat, sic ut quædam ejus libri coronis esse videatur. Nec solum illa de Spiritu sancto lucubratiuncula relicto *contra Eunomium* tractatu subjungitur in Regii quarto et quinto, sed ipsa etiam in his codicibus serie una legitur cum ultimis libri quinti verbis, dñs ἡμῖν· titulus tamen non omnino omisus est, cum scriptum sit in margine, περὶ Πνεύματος, *de Spiritu*. Mox Reg. quartus καὶ ὄρᾳν καὶ ζητεῖν.

(83) Editi Εὐθυμείσω μὲν πᾶσα. Antiqui duo libri εὐθυμείσω μὲν πᾶσα. Regii duo et Colb. Εὐθυμώμεν πᾶσα, male, pro Εὐθυμείσω μὲν πᾶσα. Basil. Ἐνθυμώμεν.]

(84) Editi καὶ ἡ οὕτω. Antiqui tres libri Regii καὶ εἰ, οὕτω.

(85) Editi γένηται. At mss. γένεται.

τῆν γνώσιν. Αὐτὸ γὰρ ἔστι τὸ ζητούμενον, καὶ αὐτὸ τὸ παρέχον τὴν περὶ ἑαυτοῦ γνώσιν. Ὡς δὲ καὶ διὰ τῶν θείων Γραφῶν μεμαθήκαμεν παρ' αὐτοῦ, αὐτὸ ἔστιν ὁ τοῦς ἁγίους ἐποίησας, καὶ τὴν θείαν ζωὴν παρέχει τοῖς αἰτούσι παρ' αὐτοῦ τὸν Θεόν. Τῶν δὲ λαμβανόντων ἀνάγκη εἶναι τιμώτερον· γινομένων τούτων ἁγίων, ὅταν αὐτὸ ἐπιφοιτήσῃ. καὶ φθειρομένων, ὅταν αὐτὸ καταλίπῃ. Αὐτὸ δὲ ἔστιν ἀεὶ, πηγὴ ὃν τῆς αἰδίου ζωῆς. Τίς δὲ ὁ τρόπος τῆς χορηγίας τοῦ εἶναι αὐτὸ ἐν τε τοῖς πᾶσι καὶ ἐν τοῖς καθ' ἕνα, σκοπεῖτω διάνοια, ἀξία τοῦ σκοπεῖν γενομένη, ἀπαλλαγείσα ἀπάτης καὶ αἰρέσεως καὶ τῶν γοητευουσῶν γυναικῶν τὰς ἄλλας. Προσίτω (86) δὲ ἡσύχῳ τῇ καταστάσει. Ἦσυχον δὲ αὐτῆς ἔστω μὴ μόνον τὸ περικείμενον σῶμα, καὶ ὁ τοῦ σώματος κλύδων, ἀλλὰ καὶ πᾶν τὸ περιέχον· οὐρανός, γῆ, θάλασσα, καὶ τὰ ἐν τούτοις λογικά. Καὶ νοεῖτω τὰ πάντα πληρούμενα, καὶ πάντοθεν εἰς αὐτὰ ἔστω τὸ Πνεῦμα, ὅσον εἰσρέον καὶ εἰσχυθὲν (87), καὶ πάντοθεν εἰσιδόν, καὶ εἰσλάμπον. Πνεῦμα γὰρ Κυρίου πεπλήρωκε τὴν οἰκουμένην, καὶ τὸ συνέχον τὰ πάντα γνῶσιν ἔχει Θεοῦ. Εἰσλάμπει δὲ ἐν πᾶσι τοῖς ἀξίοις. Καθάπερ γὰρ ἡλίου βολαὶ φωτισασθαι (88) νέφος καὶ λάμπειν ποιοῦσι, χρυσοειδῆ ἔψιν ποιοῦσαι· οὕτω καὶ Πνεῦμα ἅγιον, ἐπελθὼν εἰς ἀνθρώπου σῶμα, ἔδωκε μὲν ζωὴν, ἔδωκε δὲ ἀθανασίαν, ἔδωκεν ἁγιασμόν, ἤγειρε δὲ κείμενον. Τὸ δὲ κινήσιν κίνησιν αἰδίου ὑπὸ Πνεύματος ἁγίου ζῶον ἅγιον ἐγένετο. Ἐσχὲ δὲ ἀξίαν ἄνθρωπος, Πνεύματος εἰσοκισθέντος, προφήτου, ἀποστόλου, ἀγγέλου Θεοῦ, ὡν πρὸ τούτου γῆ καὶ σκοπός.

2. Γένοιτο δὲ ἀν φανερωτέρα καὶ ἐναργεσττέρα (89) τοῦ Πνεύματος ἡ δύναμις καὶ ἡ φύσις ἧτις ἔστιν, εἰ ἐνθυμηθείμεν ὅπως περιέχει καὶ ἄγει τῷ ἑαυτοῦ βουλήματι τοὺς ἁγίους, καὶ πᾶσαν τὴν λογικὴν φύσιν (90). Ἄπαντι μὲν γὰρ τῷ πλήθει τῶν οὐρανίων δυνάμεων καὶ τῷ πλήθει τῶν δικαίων ἔδωκεν ἑαυτό. Καὶ πᾶσα ὑπόστασις δικαίων, καὶ μεγάλων καὶ μικρῶν, καὶ ἀγγέλων καὶ ἀρχαγγέλων, ἠγίασται. Καὶ ἄλλη μὲν καὶ ἄλλη κειμένων τῶν σωμάτων, τοῦ μὲν ὧδε, τοῦ δὲ ὧδε, καὶ τῶν ἄλλων δυνάμεων (91) ἀπ' ἀλλήλων ἔχουσῶν τι μέσον. Οὐ τὸ Πνεῦμα οὕτως (92), οὐδὲ μέρος αὐτοῦ ἐκάστῳ κατακέρματισθὲν ζῆν ποιεῖ θείως, ἀλλὰ ἅπαντα ζῆ τῇ ὅλῃ

⁸⁶ Sap. 1, 7.

(86) Libri impressi τῆς ἄλλης ἡδονῆς. Προσίτω. Codex Colb. et alii quatuor mss. Regii τὰς ἄλλας ἡδονάς. Προσίτω. Regii secundus et tertius, quos sequimur, καὶ τῶν γοητευουσῶν γυναικῶν τὰς ἄλλας. Προσίτω, et a mulieribus alias praestigiiis suis seducentibus libera facta. Sequeremur libentius vulgata receptamque lectionem, si vel uno codice niteretur.

(87) Libri veteres καὶ εἰσχυθὲν. Editi καὶ εἰσχυτόν.

(88) Codices nostri omnes καθάπερ ἡλίου βολαὶ φωτισασθαι, non ita recte.

(89) Antiqui duo libri καὶ ἐναργεσττέρα.

(90) Reg. tertius τὴν λογικὴν κτίσιν, creaturam rationis competentem.

(91) Illud, καὶ τῶν ἄλλων δυνάμεων, etc., sic ver-

PATROL. GR. XXIX.

quæritur, et ipse est, qui sui ipsius impertit cognitionem. Quemadmodum autem et per divinas Scripturas ab eo didicimus, ipse est qui sanctos sanctos effecit, divinamque vitam iis, qui ab ipso Deum petunt, largitur. Necesse est autem eum iis qui accipiunt esse præstantiorem, cum hi sancti flant, ubi ipse advenit, et percant, ubi eos ipse dereliquerit. Jam vero ipse est semper, cum vitæ æternæ fons sit. Quis autem sit ille largitionis modus, quo tum in omnibus tum in singulis est, consideret mens, digna effecta quæ consideret, atque ab errore hæresique et a mulieribus alias præstigiis suis seducentibus libera **321** facta. Accedat autem tranquillo statu. Nec solum corpus ejus circumjacens, et æstus corporis tranquilla sint : sed etiam quicquid ambit et circumplectitur, cælum videlicet, terra, mare, et quæ in iis sunt rationalia. Et intelligat adimpleri omnia. Spiritumque undelibet super ipsa stare, ceu illapsum, et infusum, et undelibet ingredientem atque illucescentem. Nam orbem terrarum Spiritus Domini replevit, et hoc quod continet omnia, scientiam habet Dei ⁸⁶. Illucet autem in omnibus, qui digni sunt. Ut enim radii solis faciunt ut nubes illustretur, splendeatque, aurei coloris ei inducta specie; ita quoque Spiritus sanctus in cor hominis adveniens, dedit vitam, dedit immortalitatem, dedit sanctimoniam, erexit jacentem. Id autem, motu sempiterno motum a Spiritu sancto, sanctum animal factum est. Homo enim, cum prius terra esset et cinis, tunc inhabitante Spiritu, propheta, apostoli, angeli Dei dignitatem habuit.

2. Verum quæ sit virtus ac natura Spiritus, manifestius ac clarius patebit, si nobiscum reputabimus, quemadmodum sanctos ac rationalem omnem naturam contineat, ac sua ipsius voluntate ductitet. Etenim multitudini cælestium virtutum omni, multitudinique justorum se ipse dedit. Quin et substantia omnis justorum, tum magnorum, tum parvorum, tum angelorum, tum archangelorum, sanctificata est. Ac quidem alia et alia jacentium corporum substantia, cum aliud hic, aliud illic jaceat : item alia et alia est reliquarum virtutum substantia, cum medii aliquid habeant, quo a se invicem disjungantur. Non sic Spiritus, neque ulla ipsius

Tit Trapezuntius, cumque inter se medium quid habeant : quam interpretationem non probans Combefisius, dilucidius, ut putabat, et distinctius interpretatus est, videlicet hoc modo : Cum reliquæ virtutes medium aliquid habeant, quo aliæ ab aliis disjunctantur. Sed neuter ejus loci, ut mihi quidem videtur, sententiam assecutus est : quam si nosse volueris, operæ pretium est ad ellipsim recurrere; et quæ desunt, ex præcedentibus sic supplere, καὶ ἄλλη καὶ ἄλλη τῶν ἄλλων δυνάμεων ὑπόστασις, etc. Item, alia et alia est reliquarum virtutum substantia, cum medii aliquid habeant, quo a se invicem disjungantur.

(92) Veteres aliquot libri τὸ Πνεῦμα δὲ οὕτως. Vocula δὲ aberat a vulgatis.

pars singulis dispertita efficit ut divinitus vivant : A sed tota illius virtute vivunt universa. Atque adest ubique, emittenti ipsum Deo assimilatus, cum secundum modum quo est, tum secundum modum quo ubique et in omnibus similiter est. Et Gabriel, dum Mariæ nuntium faustum deferret, atque alius alibi cuiquam sanctorum, et quilibet prophetarum cum vaticinaretur, et Paulus cum Romæ Evangelium prædicaret, et Jacobus in Jerusalem, et Marcus Alexandriæ, et alius alia in civitate, adimplebantur Spiritu : quippe intervallum nullum prohibebat quominus tempore eodem eadem gratia fieret. Per hunc etiam quilibet sanctorum deus est. Dictum est enim a Deo ad ipsos : *Ego dixi : Dii estis, et filii Excelsi omnes* ⁹³; et : *Deus deorum*, sanctorum scilicet, *Dominus locutus est* ⁹⁴; et : *Videbitur in Sion Deus deorum* ⁹⁵, sanctorum videlicet. Necesse est autem eum qui diis causa est ut dii sint, Spiritum divinum esse, et ex Deo esse. Ut enim quod cremantibus causa est cur cremant, id cremans esse necesse est; et quod sanctis causa est cur sancti sint, id necessario sanctum est : ita et eum qui diis causa est ut dii sint, Deum esse necesse est. Sic sane cum tale bonum et divina possessio Spiritus **322** sit, jam illi credens, Christum qui hunc præbet, quærere ne timeas. *Nemo enim potest dicere Dominum Jesum, nisi in Spiritu sancto* ⁹⁶. Et quam vitam indit Spiritus in alterius subsistentiam, ea ab ipso non separatur, sed quemadmodum ignis est caliditas partim illa, quæ in eo est, partim illa, quam aquæ aut alteri rei ejusmodi impertit : sic ita quoque ipse, et in semetipso vitam habet; et qui ipsius fiunt participes, ut, ut deos decet, vivunt, vitam divinam ac celestem comparantes. Nam immortalia omnia in seipso continet, mentem omnem, angelum omnem, animam omnem : et cum bene se habeat, non quærît mutationem, neque migrationem, cum in seipso habeat omnia. Sed nec augeri quærît, cum sit perfectissimus. Quapropter et apud ipsum omnia sunt perfecta, charitas, gaudium, pax, lenitas, bonitas, sapientia, intelligentia, consilium, tutela, pietas, cognitio, sanctificatio, redemptio, fides, operationes potentiarum, sanationum dona, et quæcunque his similia. Nihil in se habet adventitii : sed habet omnia sempiternæ, tanquam Dei Spiritus, et ab ipso emergens, causam ipsum habens sicut fontem sui, et inde manans. Fons autem et ipse eorum quæ ante retulimus bonorum. Atqui quod ex Deo manat, id subsistit; quæ vero ex eo manant,

αὐτοῦ δυνάμει. Καὶ πάρεσσι πανταχοῦ τῶ ἑκπέμποντι αὐτὸ Θεῷ ὁμοιοῦμενον, καὶ κατὰ τὸ εἶναι, καὶ κατὰ τὸ πανταχοῦ καὶ ἐν πᾶσιν ὁμοίως εἶναι. Καὶ εὐαγγελιζόμενος τὴν Μαριὰμ ὁ Γαβριὴλ, καὶ ἄλλος ἀλλαχοῦ τινα τῶν ἁγίων· καὶ προφητεῶν ἕκαστος τῶν προφητῶν· καὶ Παῦλος ἐν Ῥώμῃ εὐαγγελιζόμενος· καὶ Ἰάκωβος ἐν Ἱερουσαλήμ· καὶ Μάρκος ἐν Ἀλεξανδρείᾳ· καὶ ἄλλος ἐν ἄλλῃ πόλει, ἐπληροῦντο τῷ Πνεύματι, οὐδενὸς διαστήματος κωλύοντος ἐν τῷ αὐτῷ ἐνεργεῖσθαι τὴν αὐτὴν χάριν. Καὶ θεὸς ἐστὶ διὰ τοῦτο ἕκαστος τῶν ἁγίων. Εἰρηται γὰρ πρὸς αὐτοὺς παρὰ τοῦ Θεοῦ· *Ἐγὼ εἶπα, Θεοὶ ἐστέ, καὶ υἱοὶ Ὑψίστου πάντες*· καὶ, *Θεὸς θεῶν*, δηλονότι τῶν ἁγίων, *Κύριος ἐλάλησε*· καὶ, *Ὁρθήσεται ὁ Θεὸς τῶν Θεῶν ἐν Σιών*, δηλονότι τῶν ἁγίων. Β Ἀνάγκη δὲ τὸ θεοῖς αἰτιον τοῦ θεοῦ εἶναι θεῖον Πνεῦμα καὶ ἐκ Θεοῦ εἶναι (93). Ὡς γὰρ τοῖς καυστικοῖς αἰτιον τοῦ καυστικοῦ εἶναι, ἀνάγκη καυστικὸν εἶναι, καὶ τὸ ἁγίους αἰτιον τοῦ ἁγίου εἶναι ἀνάγκη ἁγιον εἶναι· οὕτω καὶ τὸ θεοῖς αἰτιον τοῦ θεοῦ εἶναι ἀνάγκη Θεὸν εἶναι (94). Οὕτω δὴ τοιοῦτου ἀγαθοῦ καὶ θεοῦ ὄντος κτήματος τοῦ Πνεύματος, πιστεύσας ἡδὴ τῷ τοιοῦτῳ, Χριστὸν τὸν τοῦτου χορηγὸν ἐπιζητεῖν μὴ δεῖται. *Οὐδεὶς γὰρ δύναται εἰσεῖν Κύριον Ἰησοῦν εἰ μὴ ἐν Πνεύματι ἁγίῳ*. Καὶ ἢ προεῖται δὲ ζωὴν εἰς ἄλλου ὑπόστασιν τὸ Πνεῦμα, οὐ χωρίζεται αὐτοῦ, ἀλλ' ὥσπερ πυρὸς τὸ μὲν ἐστὶν ἢ συνοῦσα θερμότης, τὸ δὲ, ἢ παρέχει τῷ ὕδατι, ἢ ἐτέρῳ τινὶ τῶν τοιοῦτων, οὕτω καὶ αὐτὸ καὶ ἐν αὐτῷ ἔχει τὴν ζωὴν· καὶ οἱ μετέχοντες αὐτοῦ ζῶσι θεοπροπῶς, ζωὴν θέλειν καὶ οὐράνιον κεκτημένοι. Πάντα γὰρ ἐν αὐτῷ τὰ ἀθάνατα περιέχει· νοῦν πάντα, ἄγγελον πάντα, ψυχὴν πᾶσαν, καὶ οὐδὲ ζητεῖ μεταβολὴν, εὖ ἔχον, οὐδὲ μετελθεῖν, πάντα παρ' αὐτῷ ἔχον. Ἄλλ' οὐκ αὐξήσιν ἐπιζητεῖ, τελειώτατον ὂν. Διὸ καὶ παρ' αὐτῷ πάντα τέλεια, ἀγάπη, χάρις, εἰρήνη, μακροθυμία, χρηστότης, σοφία, σύνεσις, βουλὴ, ἀσφάλεια, εὐσέβεια, γνῶσις, ἁγιασμός, ἀπολύτρωσις, πίστις, ἐνεργήματα δυνάμεων, χαρίσματα λαμπίων, καὶ ὅσα τοῦτοις παραπλήσια· οὐδὲν ἔχον ἐν αὐτῷ ἐπίκτητον· ἀλλ' ἀίδιως πάντα ἔχον, ὡς Πνεῦμα Θεοῦ, καὶ ἐξ αὐτοῦ πεφηνός (95), αἰτιον αὐτὸν ἔχον ὡς (96) πηγὴν αὐτοῦ, ἀκαεῖθεν πηγάζον. Πηγὴ δὲ καὶ αὐτὸ τῶν προεξηρημένων ἀγαθῶν. Ἄλλὰ τὸ μὲν ἐκ Θεοῦ πηγάζον ἐνοπόστατόν ἐστι· τὰ δὲ ἐξ αὐτοῦ πηγάζοντα ἐνεργεῖται αὐτοῦ εἰσι. Τοῦτο τὸ Πνεῦμα τὸ ἁγιον ἐξέχεεν ἐφ' ἡμᾶς πλουσίως ὁ Θεὸς διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ· ἐξέχεεν, οὐκ ἔκτισεν (97)· ἔχαρισατο, οὐκ ἐποίησεν· ἔδωκεν, οὐκ ἐδημιούργησεν. Ἐκ παοαλ.

⁹³ Psal. LXXXI, 6. ⁹⁴ Psal. XLIX, 1. ⁹⁵ Psal. LXXXIII, 8. ⁹⁶ I Cor. XII, 5.

(93) Editi καὶ Θεὸν εἶναι. At nostri septem mss. καὶ ἐκ Θεοῦ εἶναι.

(94) Codex Colb. Θεῶν εἶναι, *divinum esse*. Alii sex mss. et editi Θεὸν εἶναι, *Deum esse*.

(95) Reg. tertius ἐξ αὐτοῦ πεφηνός. Alii duo mss. et editi ἐξ αὐτοῦ, *ex ipso Deo emergens, effulgens*, recte.

(96) Regii secundus et tertius αἰτιον αὐτοῦ ἔχων ὡς, etc. Editi vero et Reg. quintus αἰτιον αὐτὸν ἔχον, *Deum habens causam*, optime.

(97) Editi οὐκ ἔκτισεν· ἔδωκεν, οὐκ ἐδημιούργησεν. Ἐκ παραλλήλου. Codex Colb. et Reg. sextus ut in contextu; nec aliter interpret legerat. Quod Combessius hoc loco ait : *Eunomium hoc capite nihil ferri, sed catholicum instrui, firmiterque in fide deitatis Spiritus, et tractatulum esse seorsum editum, ut sunt Basiliani alii in Asceticis, de eo nolo nunc cum eo contendere : sed utrum hæc lucubratiuncula Basilii sit, in Præfatione inquiratur.*

λήλου τὰ αὐτὰ λέγω, ἐπειδὴ αὐτὸ πανταχόθεν ἐδραίων εἶναι δεῖ. Ὁ παρὰ τούτου τοῦ Πνεύματος διδασκόμενος εἴ τι ἐπὶ ἐν τῇ τῶν ἀνακρινόντων ἀπολογία (98), διδασκῶς Θεοῦ ἀκούει παρὰ τοῦ προφήτου φήσαντος· Καὶ ἔσονται πάντες διδασκοὶ Θεοῦ. Πολὺ οὖν τούτο τὸ θεῖον ἐν ψυχῇ λογικῇ ὑπάρχει, εἰ μὴ διὰ βραθυμίαν (99) ἐαυτῆς ἀποστατεῖν θέλοι. Προσπελάσασα δὲ αὐτῷ καὶ οἶονεῖ ἐν γενομένη, ἀκούει· Ὁ δὲ κολλῶμενος τῷ Κυρίῳ ἐν πνεύμα ἔστιν. Αὐτῷ ἡ δόξα. Ἀμήν.

dat. Cumi autem ei appropinquaverit, et quasi unum facta fuerit, illud audit : Qui vero Domino adhæret, unus spiritus est¹⁰⁰. Ipsi gloria. Amen.

⁹⁹ Isa. LIV, 13. ¹⁰⁰ I Cor. vi, 17.

(98) Illud, ἐν τῇ τῶν ἀνακρινόντων ἀπολογία, accipi sic posse puto : In responsione quæ fit coram iudicibus, qui quæriam de sua fide percontantur. Reg. tertius τῶν ἀνακρινόντων ὁμολογία, in percontantium confessione : hoc est, in confessione quæ, etc., ut supra. Mox Reg. tertius προφήτου. Καὶ ἔσονται γὰρ διδασκοὶ Θεοῦ, φησὶν ὁ προφήτης, πολλοί. Ἐν

τούτω τὸ θεῖον, etc.

(99) Editi διὰ βραθυμίας. At nostri septem mss. διὰ βραθυμίαν. In Reg. secundo a librario adjecta sunt illa, Τέλος τῶν ἀντιρρήτικῶν ὧν ἐποίησεν ὁ ἅγιος Βασίλειος κατὰ τοῦ δυσσεβοῦς Εὐνομίου, Finis consultationum quas composuit sanctus Basilius adversus impium Eunomium.

ORDO RERUM

QUÆ IN HOC TOMO CONTINENTUR.

SANCTUS BASILIUS MAGNUS, CÆSARIENSIS ARCHIEPISCOPUS.

VITA S. BASILII.

Monitum. v

CAP. I. — I. S. Basilium Cæsareæ nascitur. II. Idque circa annum 329. III. De illius avia. IV. De patre Basilio et matre Emmelia. V. Basilii sub avia Macrina ac deinde sub patre puerilis institutio. VI. Cæsaream Cappadocum mittitur ad studia litterarum, idque multis rationum momentis probatur. v

CAP. II. — I. S. Basilium e Cappadocia Constantinopolim mittitur. II. Inde Athenas venit. III. Coniungitur amicitia cum Gregorio Nazianzæno. IV. Eorum studia et magistri et condiscipuli. V. Scribit Basilium Apollinario. Quo anno Athenas reliquit. x

CAP. III. — I. S. Basilium in patriam redit et scenæ mundi aliquid tribuit. II. Probabile est eum post reditum baptizatum fuisse. III. Navcratius illius frater moritur. IV. Vitam monasticam Basilium amplectitur, et Orientis ac Ægypti monasteria invisit. V. Alexandriæ morbo dentatus scribit Eustathio. VI. Secedit in Pontum, frustra illum retrahente Gregorio. xii

CAP. IV. — I. Qui Basilium negant professione monasticæ vitæ obstructum fuisse, refelluntur ex ipsius testimoniis. II. Probatur Basilium nihil sibi ex bonis suis reliquum fecisse. III. Professio etiam nominatim et conceptis verbis non pronuntiata violari non poterat. IV. Gregorius mediam inter anachoretas et ascetas actuosos viam elegerit. Migades apud Gregorium fidem ac ascetæ actioni dedit. V. Basilium in monasteriis suis medium inter anachoretas ac migades vivendi genus instituit. xvi

CAP. V. — I. S. Basilium cum Eustathio Sebasteno amicitia coniungitur. II. Qualis vir exstitit Eustathius. III. Decepit etiam S. Eusebium Samosatensem Eustathius fidei studium et sanctitatem præ se ferens. IV. Damnum videtur fuisse in concilio Gangrensi. V. Nonnulla adversus hanc sententiam objecta solvuntur. VI. Non Aetii magister Eustathius, sed Aeril. xix

CAP. VI. — I. S. Basilium cenobiticæ vitæ auctor in Pontum et Cappadocia. II. Antea his in locis ascetæ bini aut terni debebant. III. Gregorio scribit, eumque ad se alligere conatur. Eorum vivendi ratio et occupatio. IV. Basilii labores monasterii finibus non continentur. V. De pluribus epistolis in secessu scriptis. xxiv

CAP. VII. — I. Basilium Constantinopolim venit cum Basilio Ancyrano cui operam navat adversus hæreticos.

II. Dolens quod Dianus subscripsisset, fugit Nazianzum III. Scribit *Moralia*. Huic operi non convenit epistola *de fide*. Scripta *Moralia* sub Constantio. IV. De epistola ad Maximum, qui idem videtur esse ac S. Gregorii proditor. V. De pluribus epistolis in secessu scriptis, præsertim de decima quarta, et decima quinta. xxvi

CAP. VIII. — I. De Juliani imperatoris ad sanctum Basilium epistola. II. S. Gregorius Nazianzenus presbyter creatur. III. Basilium accersitur a Dianio Cæsariensi, et cum eo communicat. Utrum merito huic hominem laudaverit Basilium. IV. Dianio Cæsariensi succedit Eusebius sub Juliano. V. Julianus Cæsaream tendit. Spurlæ epistolæ Basilii et Juliani. VI. Cæsarienses maxime odit, Basilium et Gregorio minitatur. VII. Videtur Basilium sub Juliano scripsisse adversus Eunomium. Sub eodem scriptæ duæ aliæ epistolæ. VIII. Ad idem tempus referendæ S. Athanasii ad Basilium litteræ. IX. Probatur sub Juliano Gregorium Nazianzi episcopum subscripsisse formulæ non orthodoxæ. X. Statim post mortem Juliani Gregorius Basilium invisit. xxxii

CAP. IX. — I. Presbyter creatur Basilium. II. Ordinatus anno 364. De prima illius oratione et tribus epistolis. IV. Pacis causa secedit in Pontum. V. Redit Cæsaream, ut hanc Ecclesiam Valente adveniente defendat. VI. Secessio ponenda exeunte anno 364, aut ineunte 365. Reditus anno 365. xxxviii

CAP. X. — I. Basilii arctissima conjunctio cum Eusebio episcopo Cæsariensi. II. Videtur in monasterio vixisse, et unam præcipue Ecclesiam regendam accepisse. III. Basilii auctoritas sub Eusebio in ecclesiasticis negotiis ad Cæsaream, ut metropolim, spectantibus. IV. Quænam exstiterint ecclesiastica illa negotia. V. Quæ Basilii partes in illis quæ post synodum Lampsacenam gesta sunt. VI. Probatur hanc synodum anno 364 habitam fuisse. xli

CAP. XI. — I. Quomodo presbyteri munere in ipsa urbe perfunctus Basilium. II. De illius epistolis 22 et 25. III. Charitas Basilii fame grassante. IV. Duo ea de re testimonia Gregorii Nysseni explicantur. V. Fames toto anno 368 perduravit. xlvii

CAP. XII. — I. Basilium Cæsario gratulatur inter Nicææ ruinas servato. Eusebio scribit epistolam 27. II. Episcopi sui morte afflictos Neocæsarienses consolatur. III. Item Ancyranos ob Athanasii mortem. Ibidem de epistolis 24 et 25. IV. Probatur utriusque episcopi et Emmeliæ matris Basilii mortem ad annum 368 exeuntem aut 369 ineuntem pertinere. V. Gregorio molestis negotiis implicato

opem fert Basilius. VI. Samosata petit Basilius anno 369. Post reditum scribit Eusebio de morte Silvani Tarsensis. VII. Ante episcopatum epistolæ 35-37 collocandæ. VIII. De aliis primæ classis epistolis.

CLIX
CAP. XIII. — I. Mortuo Eusebio minus caute Basilius successoris electioni providet. II. Ipse Basilius utriusque Gregorii et Eusebii Samosatani opera eligitur. III. Intercedunt plures episcopi et aule ordinationem discedunt. IV. Quo anno hæc peracta ordinatio.

LV
CAP. XIV. — I. Cæsariensium magna fidei studia. II. Jus exarchicum Cæsariensis Ecclesiae probatur. III. Post divisionem Cappadociæ idem jus retinuerunt episcopi Cæsarienses. IV. Objecta solvuntur et decretum secundæ synodi generalis explicatur.

LX
CAP. XV. — I. Basilli cura et sollicitudo in Ecclesia regenda. II. Et recens ordinato Gregorius adesse non potest. III. Scribit Basilius ad sanctum Eusebium. IV. Ejusdem litteræ ad eos qui gratulandi causa scripserant. V. Calumnias et ut niniqum severo structæ refelluntur in epistolis 51, 52. VI. Læres ab eo latæ in epist. 53, 54, 55.

LXI
CAP. XVI. — I. S. Basilius scribit S. Meletio. II. Episcopus Cappadociæ placat, adjuvante Theologo Gregorii patre. III. Nyssen artificia ad pacem conciliandam. IV. Basilius prior scribit patrio Gregorio eumque placat. Tandem Gregorius Naz. Basilium invisit. V. De epistolis 61-65.

LXVI
CAP. XVII. — I. S. Basilius Ecclesiam pacare aggreditur. II. Confugit ad S. Athanasium, misso Dorotheo diacono, ut auxilium ab Occidente impetretur. III. S. Athanasius mittit Petrum presbyterum in Cappadociam. IV. Basilli litteræ ad Meletium et ad Damasum papam. Iterum mittitur Alexandriam Dorotheus, ut inde proficiscatur.

LXVIII
CAP. XVIII. — I. Quo tempore Pneumatomachi palam prodire cœperunt. II. Concio S. Basilli die festo S. Eupsychii. III. Vituperatur quod Spiritum sanctum non appellaverit Deum. Defenditur a Gregorio Nazianzeno. IV. Litteræ ea de re Gregorium inter et Basilium. V. Laudat S. Athanasius œconomiam S. Basilli.

LXXI
CAP. XIX. — I. Circa hoc tempus Nyssæ ordinatur episcopus Gregorius, Basilli frater. II. Basilius Eustochio ejusque servis patrocinium impendit. III. Dolor ejus et scriptæ ab eo epistolæ ob divisionem Cappadociæ anno 371 exeunte. IV. Theophilus hoc anno regebat Cappadociam. V. Elpidius ejus assessor. VI. Therasio dignitas abrogatur, vel eam sponte abiicit.

LXXIV
CAP. XX. — I. Initium persecutionis ab adventu Ariænorum. Eulppio communionem denegat Basilius. II. Basilli certamen cum præfecto, ac deinde cum præposito coquorum. III. Non interfuit his prælitis Valens. IV. Scriptæ in hac persecutione epistolæ 79 et 80. V. Valens semel et iterum venit in ecclesiam, ut Basilio factam injuriam sarciat. VI. Basilio postea penam exsilii infligit ab Ariantibus impulsus, sed gravi morbo sibi cogitur sententiam mutare. VII. Rursus statim eicere Basilium, sed calamus tertio conteritur. VIII. Insignis Gregorii locus explicatur, ac Valentem iterum venisse in ecclesiam probatur ante mortem sibi. IX. Miraculum calamorum Cæsareæ factum. X. Hæc persecutio ad annum 373 referenda.

LXXVI
CAP. XXI. — I. De epistola 81. II. Scribit Athanasio Basilius antequam Roma redeat Dorotheus: rogat eum ut prior scribat episcopis. III. Elias hoc anno 373 præses Cappadociæ. IV. De epistolis Basilli 83-88.

LXXXIV
CAP. XXII. — I. S. Athanasius respondet Basilio per Dorotheum Roma revertentem. Negat se priorem posse S. Meletio scribere. II. Probat Athanasium illum, qui se a Meletio sine commnitione dimissum queritur, Alexandrinum esse. III. Dorotheus reddit Basilio litteras Occidentalium. IV. Basilius respondet per Sabinum diaconum. V. Epistola communis Orientalium missa per eundem Sabinum. VI. Consultatur Basilius de domesticis communio- nibus.

LXXXVII
CAP. XXIII. — I. Anthimus Tyanensis metropolitana jura in secundam Cappadociam sibi arrogat. II. Gregorius Nazianzenus Basilio operam suam porrigit. III. Hæc dissensio orta post discessum Valentis. IV. Pugnæ prope Sasima interest Gregorius, ac rediens ordinatur Sasimorum episcopus. V. Reprehensus ob hanc ordinationem Basilius. VI. Peracta est Nazianzi, et ipso die Gregorius orationem septimam pronuntiat. VII. Paulo post invisitur a Nysseno et orationem sextam habet. VIII. Fugit Gregorius abjectis Sasimis, et dolorem suum Basilio significat pluribus litteris.

LXXXIX
CAP. XXIV. — I. S. Basilius extruit ptocotrophium, et eo nomine accusatur ab episcopis apud Eliam. II. Rediit Gregorius paulo post Pascha et coram Basilio quantum orationem pronuntiat. III. Episcopum Doaris ordinat.

primus oppidi episcopus fuit. IV. De epistola Basilli 93. Elias accusatus Sophronio commendatur a Basilio. V. Petens Sasima Gregorius repellitur ab Anthimo. Ejus tamen rogatu agit cum Basilio de congressu. Annuit Basilius ac scribit senatui Tyanensi. VI. Proficiscitur Sebastiam. Ibi Eusebio respondet per epistolam 98. Probatur de Gregorio Nazianzeno hic agi, ac eum ante Pascha ordinatum fuisse. Synodus in qua lites componuntur inter Basilium et Anthimum. VII. Rursus in Armeniam Basilius, ut episcopus constituat: at Theodotus eum juvare non vult, nec cum eo communicare. Cognoscit Basilius de criminibus Cyrilli episcopo illatis. VIII. Rediens scribit Terentio et Eusebio et epist. 101. Pœmentum Satalensis episcopum concedit.

XCIII
CAP. XXV. — I. S. Basilius conqueritur apud præfectum, quod clerici Cæsarienses cenâ fuerint addicti. II. Invisit S. Eusebium. Rediens scribit ad filias Terentii et ad quemdam militem. III. Tres litteræ de negotio Julitæ. Inde nata occasio scribendi ad modestum. IV. Andronicum duces placare conatur Domitiano. V. Pacem conciliat in presbyterio Tarsensi. VI. Simpliciam temeritatem comprimit. VII. De epistolis 115-117. VIII. Proditur a discipulis Eustathii.

XCIX
CAP. XXVI. — I. Sanctissimus presbyter Cæsarea transit. Per eum agit Basilius de legatione Romam mittenda. II. Faustus ordinatur ab Anthimo contra canones. III. Basilio exsilium imminet. Ejus litteræ ad Urbicum et Theodorum. IV. Iter Basilli in Armeniam. V. Atarbius calumnias appetit Basilium. Ipse hæresis Sabellianæ accusatur. VI. Huic Neocæsariensem episcopum fuisse ostenditur.

CII
CAP. XXVII. — I. Formulæ a S. Basilio propositæ subscribit Eustathius, sed paulo post omnia perturbat. II. S. Eusebius nascentem discordiam sedare conatur. III. Eustathius a Basilli communiione discedit, eumque famoso libello lacerat. IV. Tres ea de re Basilli litteræ. Quo anni tempore hæc acta et scripta sunt. V. Basilius nondum liber ab exsilio minis. Ejus sententiæ de legatis Romam mittendis. Scribit Abramio per Sanctissimum epistolam 132.

CX
CAP. XXVIII. — I. S. Basilius scribit Petro Alexandrinum, Præonio, et Dioxoro. II. Incidit in gravissimum morbum et scribit S. Eusebio. Rumor de illius morte. Ad æquas calidas proficiscitur, unde scribit Antipatro. III. Invisitur ab Evagrio et S. Hieronymo. Implorant ejus præsidium Sebastiani orthodoxi. Vocatur ad electionem episcopi Iconiensis. IV. Die morbi quinquagesimo scribit S. Eusebio, ac non multo post Alexandrinis et Antiochenis. V. Duæ S. Eusebii litteræ, quibus respondet Basilius. Quo sensu Bosporium sibi adjuuctum cupere fuisse dicit. VI. Nulla hoc anno Romam missa legatio.

CIX
CAP. XXIX. — I. S. Basilli morbus ad æstatem referendus. II. Diem festum S. Eupsychii celebrat, et paulo post tres litteras scribit in gratiam ptocotrophiorum. III. Eusebium invitât Cæsaream, ejusque fratris filio scribit. IV. Invisitur a S. Ephraim. V. Maximum tribus litteris commendat. VI. De epistolis 150-153. VII. Respondet Basilio Aschotho Thessalonicensi, et Sorano ducti, a quo petit reliquias martyrum. VIII. Item Evagrio. Illius annum querunt Ariani. Scribit S. Eusebio et Antiocho. IX. Libenter de dogmate respondet Eupaterio. Epistola ad Diodo un de nuptiis cum sorore uxoris mortuæ.

CXIII
CAP. XXX. — I. Basilius anno 374 ineunte interest funeris Gregorii patris. Scribit Amphilochio recens ordinato. II. Eger scribit ad S. Eusebium, et per Amphilochiom ad Jovinem comitem. Ob missum corpus S. Sabæ gratias agit Aschotho et Sorano. III. Exsilium S. Eusebii, ad quem epistolæ 166, 167, quæ non sunt Basilli. IV. De Glycerio diacono qui cum virginum grege aufererat. V. De epistolis 172-173. VI. Furor in Basilium hereticorum die festo S. Eupsychii. Inde nata occasio scribendi libri *De Spiritu sancto*. VII. Epistolæ ad conjugationem anni 374 spectantes. VIII. Nonnullæ aliæ ad Samosatenses, ad episcopos Eusebio amicos et ad Antipatrum.

CXVII
CAP. XXXI. — I. Scribit sanctus Basilius primam epistolam canonicam. II. Circa idem tempus scripta epistola 189 ad Eustathium, quæ Basilli esse ostenditur. III. Respondet Amphilochio de restituendo episcopatu in civitate Isaurorum. Agit in eadem epistola de cujusdam Georgii negotio, ad quod refertur etiam epistola 192. IV. De alia epistola quæ falso inscribitur Amphilochio. V. Basilius persequitur Ponti vicarius.

CXXII
CAP. XXXII. — I. Gravissimus Basilli morbus ante Pascha anni 375. Quatuor litteræ ad hunc morbum pertinent. II. Accurata historia translaticis sancti Dionysii ex epistola sancti Basilli ad sanctum Ambrosium. III. De epistola 198 ad S. Eusebium. IV. Epistola canonica secunda et epistola 200 ad S. Amphilochiom. Paulo post epistola 201 ad eundem scripta. V. Concilium Amph-

stinentis episcopatibus, ad quod vocatur Basilius. cxxv.

Cap. XXXIII. — I. Dazimonem perturbat Eustathius et multos abstrahit a communione Basili, qui ad eos scribit. II. Scribit etiam ad Neocæsarienses. III. Iterum mittit in Pontum et agit de congressu cum episcopis. IV. Neocæsariensibus nihil respondens iterum scribit. Duas alias eadem de re ad amicos litteræ. V. Post festum sancti Euphrosii in Pontum proficiscitur. Eo veniente ad fratris aedes, turbatur Neocæsarea. Scribit ad eos et ad Olympium. VI. Basilio redeunt nuntiat quid contra ipsum heretici, qui contra Meletium Paulini sectatores molliantur. Plures his de rebus litteræ. VII. De epistola canonica tertia, et epistola 218, quæ simul missa est. VIII. Litteræ ad Samosatenses, ad Beroeenses et Chalcedenses per Actacium missæ. cxxx

Cap. XXXIV. — I. Scribit sanctus Basilius adversus Eustathium epistolas 223 et 224. II. Denosthenes vicarius Ponticæ Ecclesiam persequitur. Concilium hæreticorum Ancyra cogit. Gregorius Nyssenus e manibus satellitum fugit, eisque causa scribit Basilius Demostheni. III. Interest huic concilio Eustathius. Scribit Basilius adversus eum epistolam 226. IV. Euphronius Colontensis ad sedem Nicopolitanam evehitur. Quatuor ea de re epistolæ Basili. V. Aliud Nyssæ concilium hæreticorum. VI. Probatur utramque synodum ante annum 378 habitam fuisse. cxxxv

Cap. XXXV. — I. Amphilochio significat Basilius ea quæ geruntur. Respondet in alia epistola illius litteris et numeribus ad Natale Domini missis. Mittit commentarium in quo solvit illius questiones. II. Fronto mercator episcopatum ab Arianis. III. Resistent acriter Nicopolitani. IV. De epistola 237-241 ad Eusebium et ad Nicopolitanos. V. Legati in Occidentem Dorotheus et Sanctissimus presbyteri. VI. Probatur eos hoc anno circa Pascha, non citius profectos fuisse. cxli

Cap. XXXVI. — I. Reprehensus a Patrophilo Basilius ob bellum cum Eustathio, cause sue justitiam defendit. II. Theophilo injurias redonat, sed roganti, ut cum Eustathio communicet, minime annuit. III. Persecutio Nicopolitanorum ingravescit. De epistola ad Amphilochio, et alia sine inscriptione. IV. Scribit iterum Basilius Patrophilo. De litteris ad Evæsenos et initio anni apud Cappadoces. De epistola 252. V. Redeunt Dorotheus et Sanctissimus. Plures Basili litteræ per Sanctissimum feruntur. Consoatur Bereenses monachos, quorum aedes Ariani incendiderant. Item alios monachos ab Arianis vexatos. VI. Epistola ad Epiphanium de Apollinario et de rebus Antiochenis. Scribit Basilius Palladio et Innocentio. VII. Consultus ab Optimo explicat Scripturæ locum difficilem. VIII. Epistola ad Sozopolitanos et ad Urbicium de hæresi Apollinari. cxlv

Cap. XXXVII. — I. Dorotheus et Sanctissimus Romam iterum mittuntur. II. Non videntur confecisse quod præcipue illis propositum erat. III. Laudat Basilius confessores Ægyptios quod Apollinariano damnaverint. IV. Reprehendit quod Marcellianos ad communionem receperint. V. Reprehens etiam fuisse a Petro Alexandrino ad quem scribit Basilius epist. 266. VI. Examinatur an jure Basilius dixerit Marcellium ex Ecclesia exisse. Quo tempore fidei confessio Athanasio oblata a Marcellianis. VII. Petri querelis de Dorotheo respondet Basilius in eadem epistola. cx

Cap. XXXVIII. — I. Concilium Amphilochii, in quo laudatur liber *De Spiritu sancto*. II. Epistolæ nonnullæ anno 377 et 378 scriptæ. III. De pluribus aliis in senectute S. Basili scriptis. IV. De epistolis in episcopatu quidem scriptis, sed quarum tempus incertum. clv

Cap. XXXIX. — De epistolis quarum tempus incertum. II. De epistolis Basili ad Libanium et Libani ad Basilium. III. Maxime dubiæ videntur. IV. Sex epistolæ spurriæ. clvii

Cap. XL. — I. Basili mors et funus. II. Illius corporis et animi effigies. III. Quanta de illo extiterint hominum judicia. clx

Cap. XLI. — I. Quanta apud antiquos sancti Basili operum admiratio. II. De novem hominibus in *Hexæmeron*. III. De tribus hominibus quæ sunt *De hominis structura*. IV. De hominibus in *Psalms*. V. De nonnullis in *Psalms* hominibus, quæ spurriæ aut dubiæ existimantur. VI. De locis nonnullis, quæ in genuinis hominibus assuta dicuntur fuisse. clxii

Cap. XLII. — I. Commentarium in *Isaiam prophetam* perpauci Basilio non attribuerunt. II. Scriptum hoc opus intra illud tempus quo Basilius presbyter fuit. Scriptum etiam in Cappadocia. III. Basili ingenium et sententiæ in hoc commentario. IV. Eadem Scripturæ interpretaundæ ratio. V. Comparatur hoc opus cum hominibus *De jejunio* et *In ebriosos*. VI. Nonnullis aliis exemplis et argumentis confirmatur auctorem commentarii Basilium esse. VII.

Solvuntur objecta. clxv

Cap. XLIII. — I. De hominibus secundi tomii. Homilia secunda *De jejunio* non auferenda Basilio. II. De hominibus 3, 4, 5. III. De hominibus 6, 7, 8, 9, quarum tempus examinatur. IV. De hominibus 10-20. V. Homilia 21, in episcopatu scripta. De tribus aliis orationibus. De hominibus deperditis. VI. De hominibus in appendicem rejectis. Nonnulla explicatur perperam in his hominibus vituperata. VII. De libris in *Eunomium*, *Ascetico* ac duobus libris *De baptismo*. clxvii

PRÆFATIO GARNERII. clxxvii

§ I. — De tribus orationibus, quæ falso tribuuntur Basilio. clxxxii

§ II. — An res uno momento creatæ sint, an sex diebus spatulo. clxxxv

§ III. — De dicto quodam Augustini. clxxxvi

§ IV. — De aquis quæ super caelos esse dicuntur. clxxxviii

§ V. — De quibusdam Ambrosii locis. clxxxviii

§ VI. — De Psalms. cxcu

§ VII. — Pauca quædam, quæ notari debent in psalms I, VII et XXVIII. cciv

§ VIII. — Quid sentiendum sit de Theodori Heracleotæ commentario. ccv

§ IX. — De paraphrasi anonymi. ccxv

§ X. — De commentario in *Isaiam*. ccxvi

§ XI. — De libris in *Eunomium*. ccxxii

§ XII. — De lucubratiuncula, quædam *De Spiritu sancto*. ccxxv

§ XIII. — De lucubratiuncula, quædam *De Spiritu sancto*. ccxxv

NOTITIA EX BIBLIOTHECA FABRICII. ccxxv

PRÆCIPUÆ ANTIQUARUM EDITIONUM PRÆFATIONES. ccxxv

Præfatio editionis Parisiensis (1520). ccxxv

Præfatio editionis Haganoensis (1528). ccxxv

Præfatio editionis Basileensis (1532). ccxxv

Præfatio editionis Venetæ (1535). ccxxv

Præfatio editionis Basileensis (1551). ccxxv

Præfatio editionis Basileensis (1566). ccxxv

Præfatio editionis Parisiensis (1618). ccxxv

Elenchus veterum librorum ad quos exacta et emendata sunt Basili opera. ccxxv

EXCERPTA EX ACTIS S. BASILII BOLLANDIANIS. ccxxv

VITA S. BASILII APOCRYPHA. ccxxv

Prologus. ccxxv

Caput primum. — Adolescentia Basili et studia Athenis. Eubuli philosophi converso. ccxxv

Cap. II. — Susceptus baptismus, diaconatus, episcopatus : Juliani mors, Libanii conversio. ccxxv

Cap. III. — Decretum exsili sub Valente impeditum, hujus filii interitus. Chirographum magnum dæmoni extortum. Anastasii presbyteri sanctitas. Adventus S. Ephraem ad Basilium. ccxxv

Cap. IV. — Restituta orthodoxis Nicænsis ecclesia. Castitas Petri Sebastei probata. Peccatrici et Judæi conversio. Mors. ccxxv

ACOLUTHIA OFFICII CANONICI pro Ecclesiis orientalis Græcorum in solemnitate commemoratione trium Doctorum Basili, Nazianzeni et Chrysostomi. ccxxv

Præfatio. ccxxv

Dissertatio prævia. — De quibusdam generatim ad acoluthiam Græcorum spectantibus. ccxxv

§ I. — Quid sit *eclus* sive *tonus* et quotuplex ; quid *troparium*, *sticherum* et *stichus*, quid *idiomelam*. ccxxv

§ II. — Unde dicta *troparia* et *hirmi* ; quis horum usus. ccxxv

§ III. — Quid *contacium*, et quis ejus inventor ? Quid *canon*, et quotuplex ? ccxxv

§ IV. — De magno canone, doxologis, theocicis, catabasia et apolytico. ccxxv

ACOLUTHIA TRIPLCIS FESTI. ccxxv

Caput primum. — De minoribus Vesperis. ccxxv

Cap. II. — De majoribus Vesperis. ccxxv

Cap. III. — De officio matutino. ccxxv

Cap. IV. — De Laudibus. ccxxv

Cap. V. — De horis minoribus, mediis horis ; et apodipno, quod respondet nostro Completorio. ccxxv

DE RECENTIORI TRIBUSQUE GRÆCORUM DOCTORIBUS, BASILIO, NAZIANZENO ET CHRYSOSTOMO COMMUNI FESTO. ccxxv

HISTORIA INSTITUTIONIS. ccxxv

CANON DE S. BASILIO AD DIEM PRIMUM JANUARI EX MENSIS. ccxxv

Monitum ad homines in *Hexæmeron*. i

S. BASILII OPERA. s

HOMILIE IX in *Hexæmeron*. 3

Homilia prima. — In principio fecit Deus caelum et terram. 3

Homilia II. — <i>De eo quod invisibilis erat terra et indigesta.</i>	27	Homilia in psalmum XXXIII.	550
Homilia III. — <i>De firmamento.</i>	51	Homilia in psalmum XLIV.	587
Homilia IV. — <i>De aquarum congregatione.</i>	78	Homilia in psalmum XLV.	415
Homilia V. — <i>De germinatione terræ.</i>	94	Homilia in psalmum XLVIII.	451
Homilia VI. — <i>De generatione luminarium.</i>	118	Homilia in psalmum LIX.	459
Homilia VII. — <i>De reptilibus.</i>	147	Homilia in psalmum LXI.	470
Homilia VIII. — <i>De volatilibus et aquaticis.</i>	165	Homilia in psalmum CXIV.	485
Homilia IX. — <i>De terrestribus.</i>	187	<i>Monitum ad opus sequens.</i>	495
Monitum ad Homilias in <i>Psalms.</i>	207	LIBRI ADVERSUS EUNOMIUM.	498
Homilia in psalmum primum.	210	Liber primus.	498
Homilia in psalmum VII.	227	Liber II. — <i>De Filio.</i>	574
Homilia in psalmum XIV.	250	Liber III. — <i>De Spiritu sancto.</i>	634
Homilia in psalmum XXVIII.	279	Liber IV. — <i>Circa ea quæ ex adverso profertur de Filio, in Novo et Veteri Testamento.</i>	673
Homilia in psalmum XXXIX.	506	Liber V. — <i>De Spiritu sancto, quod non sit creatura.</i>	710
Homilia in psalmum XXXII.	525		

FINIS TOMI VICESIMI NONI.

Ex typis MIGNÉ, au Petit-Montrouge.

Réimprimé d'après l'édition originale
par les Usines Brepols S. A. — Turnhout (Belgique).